

संपादकीय निवेदन.

यच्चा चाचस्पतिर्यत्र श्रोता शक्नोस्तथापि तौ।

शब्दपारायणस्यान्तं न गतो तत्र के वयम् ॥ - धनंजय

श्रीकृपेनें आज रोजीं हा तिसरा विभाग प्रसिद्ध होत आहे आम्ही मनाने सतत अशी योजना बाळगीत आहो की, होता होईल तो लवकर लवकर विभाग काढावत परंतु त्याप्रमाणे अमळात येण्यास अनेक अडचणी तोंड उघडून आमच्यापुढे उभ्या आहेत त्याचा प्रथम निरास करावा लागतो मागील साली असे वाटले होते की, आर्थिक मंदी आता संपून पुन्हा परिस्थिति पूर्वपदावर येईल परंतु ती आता फोल ठरली व त्या मंदीशी पुनरपि आम्हास झगडा करावा लागला आणि आता असे वाटते की, ही अडचण निघून जाण्यास निदान आणखी ३-४ वर्षे तरी लागतील याचा थोडा तरी परिहार व्हावा म्हणून संपादकाम प्रचारासाठी बाहेर हिडावे लागले मंडळाची कचेरी गल्यासाली बदलावी लागली पहिल्या दोन भागांचे काम छापून निघाल्यानंतर त्यावेळीं घेतलेला टाईप बराचसा धिजल्यामुळे नवीन अखड टाईप घेण्यात आला, इत्यादि कारणांनी अपेक्षेप्रमाणे हा विभाग लवकर निघाला नाही त्याबद्दल आभयदात्यानीं स्नेहाद्वंद्वीनें मंडळाकडे पाहावे अशी विनंति आहे.

या विभागाच्या रचनेचे धोरण दुसऱ्या विभागातील संपादकीय निवेदनात दिग्दर्शित केल्याप्रमाणेच ठेविले आहे

या वर्षी मध्यप्रान्त सरकारने आपला शब्दकोश तिकडील शाळा-पाठशाळा-मधून घेण्यास मजुरी दिली आहे मुंबई सरकारने एक सक्थुलर काढून या प्रांतातील शाळास सदरहु कोश घेण्याची शिफारस पूर्वीच केली आहे

या भागात ग पासून ठ अखेर शब्दसंग्रह आला आहे आतापर्यंत निवळ कोद्याची १४१० श्रुते (व तीनहि - विभागाची प्रस्तावना श्रुते १७५-२०० धरून एकूण श्रुते १६००) आम्ही आभयदात्याच्या पदरात घातली आहेत म्हणजे जवळ जवळ निमें काम संपत आले आहे व उरलेले निमें काम थोड्याच दिवसात उरई अशी आशा आहे

सध्या भागीदार २४२८ आणि वर्गणीदार ५१६ मिळून एकूण २९४४ आभयदात्याची सख्या आहे आतापर्यंत सारेल्या कामावरून आम्ही अमा निश्चित अंदाज बांधला आहे की हे सर्व काम उत्तम प्रकारे तडीस जावयाचे तर अद्यापि १ हजार मंदाराष्ट्रीयानीं त्या कार्यास हातभार लावला पाहिजे हे काम एकट्या संपादकांचेच नसून सर्व मंदाराष्ट्रीयीयांचे असल्याने घ त्याची आणीव प्रत्येक सुशिक्षित मंदाराष्ट्रीयीयास असल्याने (कारण ती आहे अने आमच्या प्रत्ययास आते आहे) आम्ही विनंति करण्यापूर्वीच दोन हजार मंदाराष्ट्रीयी आपनी नावे आभयदात्याच्या पत्रात नोंदतील आणि “ ये महानीच्या नमसी । शब्दप्रभाचा मुक्तालु । ” करण्याचे श्रेय पदवीं बांधतील अशी आम्हास बळकट आशा आहे

नेहमींच्या रीतीप्रमाणे सर्व साहाय्यकाचे आम्ही आभार मानतो या कार्याच्या अवशृतमानाच्या वेळी या सर्व सद्गुरुत्वांचा नामोच्चार करून आम्ही ऋणमुक्त होऊ तापत्याल त्यांच्या ऋणातच राहिल्ले अधिक बरे !

यशवंत रामरुण दाते.

महाराष्ट्र देश, जनता व भाषा

चमूनियमनेत वा जनपदाधिकारेण वा ।

द्विजव्रज उपव्रजन्मभुपदं महाराष्ट्रजाः ॥

न वृत्तिभिह पालयेद्यदि घरासुराणां ततो ।

भवेद्यनवेष्टितं सुवनमेतद्व्राह्मणम् ॥ विभगुणादर्शः

महाराष्ट्र शब्दाची व्युत्पत्ति:—महाराष्ट्र या शब्दाची व्युत्पत्ति करण्याचा आजपर्यंत अनेकानी प्रयत्न केला आहे. डॉ. विस्मय यांनी मोरखर्चच्या कोशाच्या प्रास्ताविक भाषाविषयक निष्ठात व १८७२-७३ च्या मुंबई इलाख्याच्या कारभाराच्या सरकारी अहवालात महाराष्ट्र शब्दाच्या व्युत्पत्तीबद्दल पुढे दिल्याप्रमाणे चर्चा केली आहे: 'महाराष्ट्र हे महाराष्ट्र या संस्कृत शब्दाचे पाली रूप आहे. हे रूप महाराष्ट्र या शब्दावरून विष्णुपुराण वर्णने पुराणग्रंथात आढळते. संस्कृत पंडित महाराष्ट्र शब्दाची व्युत्पत्ति 'मह+राष्ट्र=मोठे राष्ट्र' अशी करतात व भाषाशास्त्रज्ञांच्या तीव्र वाही आणि पेंता येण्यासारखा नाही; परंतु त्या व्युत्पत्तीस प्रेरक ऐतिहासिक अगर भांगोलिक पुर्वादा आढळत नाही.' असे त्यांचे म्हणणे आहे. दुसरी व्युत्पत्ति त्यांच्या मते 'महाराष्ट्र' म्हणजे महार + राष्ट्र = महाराचा देश ही देता येईल; या व्युत्पत्तीस त्यांनी असा आधार दिला आहे की, महार जातीची वस्ती महाराष्ट्रात पुष्पळच आहे आणि जरी ती अगदी मालाबलेली जात असली तरी तिची भ्वाति या देशात इतकी आहे की 'गांव तेथे महाराडा' ही मराठीमध्ये म्हणूच पडली आहे. तसेच टॉलेमीने 'परवरी' या नावाने त्याचा स्वतंत्र लोकजति म्हणून उल्लेख केला असून ते नाव ते अद्यापि वापरतात. हे लोक आर्यभट्टाच्या वक्षोराहेचे अण्मराठ्यांना आपणाहून भिन्न संस्कृतीचे लोक म्हणून आर्य असे नाव लावतात व हे नामाभिधान अद्यापि कानईमध्ये 'आरे' अशा रूपात प्रचलित आहे. माग लोकहि मराठ्यांना आर्य या नावानेच संबोधतात. अरिअन यॉर्न हि आपल्या इथिआ ग्रंथात मराठ्यांच्या प्रदेशास 'अरिअके' असे संबोधले आहे. लोकांच्या नावावरून प्रदेशास नाव मिळाल्याची उदाहरणे आपणास अनेक देता येतील. उदा० गुजराष्ट्र यावरून गुजराथ, खैरापूर यावरून खैरापूर, रोहिले लोकांचा देश तो रोहिलखंड, बुंदेल्याचा तो बुंदेलखंड, यम लोकांचा खाल व ओड लोकांचा ओडिसा (ओरिसा), इत्यादि. परंतु येथे याबद्दल एका गोष्टीचा निर्देश केला पाहिजे की, ऐदेली येथील शिलालेखात (इ. स. ६३४) महाराष्ट्र हे एक राष्ट्र नवत तीन महाराष्ट्रांचा समुदाय आहे असे स्पष्ट म्हटले आहे.

महाराष्ट्र:—डॉ. ओल्फर्ट यांनी (The Original Inhabitants of Bharatvarsha) 'मातृवर्षातील मूलचे रहिवासी' (पृ. २२, १८९३) यांमध्ये असे म्हटले आहे की, 'महाराष्ट्राचा महाराष्ट्र (मह लोकांचे राष्ट्र) असे म्हणत, मार म्हणजेच महल व मार लोकानाच म्हार असे म्हणतात. म्हार याचें हळूहळू म्हार असे रूप बनले. हल्लींच्या मराठीत म्हार व म्हार जशीं दोन्ही रूपे आढळतात. अशा रीतीने एकाच अर्थाचे दोन शब्द महाराष्ट्र व महाराष्ट्र हे प्रचारात होते त्यांपैकी पहिला हळू हळू प्रचारातून गेला, व म्हार लोकांच्या भाषाळा उतरती पळाला जसजशी लागत चालली तसतसा त्यांच्या महाराष्ट्र व महाराष्ट्र या नांवाशी असलेल्या संप्रदाया विवर पडत चालला आणि महाराष्ट्र म्हणजे महारांचे किंवा महलांचे राष्ट्र हा अर्थ जाऊन 'मोठे राष्ट्र' असा अर्थ करण्यात येऊ लागला. येथे यासंबंधी एवढे म्हणता येईल की, महाराष्ट्रात आज जरी महल लोकांचा आपणास पता लागत नही, तरी पूर्वी एका काळीं महल लोकांची येथे वस्ती असली पाहिजे. कारण महाराष्ट्रातील अनेक लोकांचे कुलदेव

ज रडोबा, ज्याचा स्वयं या देवतेर्षी स्वयं जोडतात, ती देवता येथील वार प्राचीन रथानंदवता असून रडोबांनं मणिमड या नावाच्या देत्याचा वध केल्याची कथा सार्वत्रिक आहे, व यावरून त्यास मडारि (मडन-अरि) असें नाव प्राप्त झालें आहे. पण आज या मडाराचा महाराष्ट्रांत मागमूस आढळत नाही. तथापि मड ही एक मोडांवील जात मध्यप्रांतांत आढळते व तिजुडील नावाची मोई लोकांस मड असें म्हणतात. यावरून मड नावाची जाति महाराष्ट्राच्या आसपास पूर्वी असली पाहिजे. मडवण वगैरे गावांच्या नांवांत त्याचा अवशेष दिसतो. रा. राजवाडे यांनीं मडवली, मालेगांव, मडाणें, मडसर, मडगांव, मडाजन, मडरोडें, मडवाण, मलोनी हीं महाराष्ट्र जातिवृंष्ट गांवे म्हणून नमूद केलीं आहेत. पण रा. राजवाडे यांनीं मड हे आर्यापैकींच होते असें म्हटलें आहे.

याप्रमाणें दोन पाश्चात्य विद्वान पंडितांचीं महाराष्ट्र शब्दाच्या सुरक्षींवरून मते दिलीं. अता आदल्या-फडीत महाराष्ट्रीय पंडित यास्वर्धी काय म्हणतात ते पाहू.

महाराष्ट्राचें महाराष्ट्रः—डॉ. भांडारकर हे आपल्या दख्खनच्या प्राचीन इतिहासांत एका ठिकाणीं असें म्हणतात कीं, कुडा येथील शिलालेखात एकदा 'महामोज' असा उल्लेख आहे. त्याप्रमाणें मोज हे स्वतः हा महामोज म्हणून घेत त्याप्रमाणेंच या प्रदेशात राहणाऱ्या राक्षसांनीं स्वतःला महाराष्ट्रिक अथवा महारक्ष असें म्हणून घेतलें व ते त्या देशात राहत त्या देशाला अर्थात् महारक्ष व संस्कृतमध्यें महाराष्ट्र असें नांव पडलें.

महाराष्ट्राचा महाराष्ट्रः—राजाधिरामशाही भागवत महाराष्ट्र शब्दाच्या व्युत्पत्तीवरून म्हणतात कीं, संस्कृत गीतकांत 'मरहट्ट' असा जननाचक शब्द येतो. हा 'महाडा' शब्दाची प्रवृत्ति दिसते, 'मरता तर हटता' म्हणजे मरतो ते- हटतो, अर्थात् प्राणतर्हि हटून पाठ न दाखविणारा अशी मरहट्ट शब्दाची व्युत्पत्ति केली आहे. मराठ्यांच्या वीरधीच्या स्वयंने पाहू गेलें असता ही व्युत्पत्ति कथार्थ आहे. तरी अशा रीतीने क्रियापदांचीं छिन्नभिन्न झालेलीं किंवा केलेलीं रूपे जोडून झालेल्या आणखी एका जननाचक क्रिया जनपदवाचक शब्दाचें उदाहरण देता येत नाही. त्या पद्धी ही व्युत्पत्ति विलक्षण दिसते. राडोड नांवाचे रजपूत मारवाडात प्रसिद्ध आहेत. 'महाराडोड' म्हणजे 'मोडा राडोड' 'महाराडोड' शब्दाचा अपभ्रंश महाडा असें कित्येक मानतात. पण एकाच रजपूत गोत्रांतलें लोक सर्व महाराष्ट्रभर पसरले हें अगदीं जसभाय आहे. शिवाय महाराडोड असें गोत्र रजपूतांत नाही.

'महाडा' प्राय. 'महाराष्ट्र' शब्दाचा अपभ्रंश समजतात. महाराष्ट्र शब्द बराच जुनाट आहे. याचा उल्लेख वरव्हीच्या 'प्राकृत प्रकाश' नावाच्या शालभाषेच्या व्याख्यान ग्रंथात अगदीं शेंवटच्या मृश्रात 'शेप महा' राष्ट्रीयत्' अशा रीतीने येतो. अशोकानें मरारक्ष देशात धर्मोपदेशक पाठविले असल्यावरूनची बौद्ध लोकांत दत्तकथा आहे. यावरून 'मरहट्ट' किंवा 'महाराष्ट्र' हा शब्द चांगला प्राचीनसें वर्णपूर्वीचा आहे असें म्हणण्यास हरकत नाही.

आपल्या नियमावरून पाहता 'महाराष्ट्र' शब्दाचा 'महाराट' व 'मुराष्ट्र' शब्दाचा 'मुराट' असे अपभ्रंश शब्दावरून पाहिजेत. पण शिलालेखात 'महाराट' व 'मुराट' रूपे आढळतात. हीं जर अस्सल रूपे असतील तर ते शब्द महाराष्ट्र = मोडा योद्धा व मुराष्ट्र = चांगला योद्धा या शब्दांचे अपभ्रंश असावे, अशा प्रकारचीं विशेष शुध्देष्टक जनवाचक नांवे वाचित् इति आढळतात उ० मॅच हा प्राक = स्वतंत्र या शब्दापासून बनला आहे. मूळचे संस्कृत रूप एक असून त्याचा जो अपभ्रंश झाला त्यापासून एक जपुर्व शब्द निर्माण होऊन तो पुन संस्कृत भाषेत मिळाला अशीं त्रींच उदाहरणें सापडतील. उ० त्रिकलिंग = तीन कलिंग = तेलंगणाची राजाटी व आंध्र नांवाची वलाटी व या दोहोंच्या दक्षिणेंत द्रौणपट्टक-धेनुपट्टक असे तीन प्रांत, त्याचप्रमाणें 'मलय' देशाचे चोल, पाण्ड्य व चेर असे तीन भाग मानात, त्यामुळें त्यास त्रिमलय = त्रयुळ = त्रामूळ असें म्हणत. त्याप्रमाणें 'त्रिकलिंग' = त्रिकलिंग = त्रिलिंग असा अपभ्रंश होऊन पुढा त्याचें त्रिलिंग असें अपूर्व संस्कृत रूप होऊन, मच्छिकार्जुन, कालेश्वर व भीमेश्वर या तीन लिंगामधील प्रदेश अशी त्याची जपुर्व व्युत्पत्तीहि झाली. तेव्हां 'महाराष्ट्र' = महाराट = मरहट्ट असा अपभ्रंश होऊन कालान्तरानें या अपभ्रंशाचें पुन महाराष्ट्र असे संस्कृत रुपांतर झालें हें म्हणणें शोषपातिक दिसतें.

महाराष्ट्रिकाचा महाराष्ट्रः—यानंतर रा वि का. राजवाडे हे 'महाराष्ट्राचा वसाहतकाल' या निबंदात रट्ट शब्दावरून महाराष्ट्र शब्दाची उत्पत्ति तुल्यनिवाड, महाराष्ट्रांत प्रथम उत्तरेकडून बौद्ध व जैन या पातराज्यामुळें झालेल्या भ्रमंशंतीमुळें व त्यांस मिळालेल्या राजाधवांमुळें रट्ट हे वसाहत करण्यास दक्षिणेंत आले हे रट्ट लोक मुळचे कोण व कोडील हा एक अवापयमं न सोडलेल्या प्रश्न आहे. चोल नामक लोकांचें नांव जेथें चोल नामक देशा-

वरून पडलेले दिसते, तसें रट्ट हे नाव देशावरून पडलेलें दिसत नाहा. हे लोक भारतावर्षासाठी नाहींत. हें नाव वर्ण किता जाति याचेहि नाहीं. भिष्मादि लोकाप्रमाणें हे लोक कन्यहि नाहींत. वर्ण नाहींत, जाति नाहींत, विशिष्ट देशोत्पन्न नाहींत, याज्ञ नाहींत व कन्यहि नाहींत, मग हे रट्ट जाहेत तरी कोण ? रट्ट या शब्दाचें संस्कृत रूप राष्ट्रिक. राष्ट्रिक म्हणजे राष्ट्रात अधिकाराचें काम करणारा मनुष्य. ग्रामकूट म्हणजे गावडा ऊर्फ पाटील, तसा राष्ट्रकूट म्हणजे राठोड ऊर्फ राष्ट्राचा महत्त्वाचा अधिकारी. राष्ट्र म्हणजे राजाच्या ता यातील देश किंवा देशभाग. जसें शमर वर्षापूर्वी देशाच्या मुख्य अधिकार्याला देशमुख किंवा देशपति किंवा देशाई किंवा देशाधिकारी म्हणत, तसें हजार दोन हजार वर्षापूर्वी राष्ट्रातील महत्त्वाच्या अधिकार्यांना राष्ट्रिक किंवा राष्ट्रकूट हीं दोन नावें असत. तेहा इतकें स्पष्ट झालें कीं राष्ट्रिक ऊर्फ रट्ट म्हणजे देशाई, देशमुखस्वभावे अधिकारी, देश म्हणजे दहापाच गावापासून शमर सवार्से गावाचा मुलूस. त्याचप्रमाणे राष्ट्र म्हणजे दहापाच गावापासून शमर सवार्से गावाचा राष्ट्रातील अधिकार्याला पेल्ला वेईल असा मुलूस.

देशानाग, शुभ, काम्य, मौर्य इत्यादि राजकुलांच्याहि फार पूर्वीच्या राजकुलांच्या राधियतीत हे राष्ट्रिक ऊर्फ राष्ट्रकूट म्हणजे देशाई देशमुख अधिकारी त्या त्या तर्फेच्या राजकीय, आर्थिक व व्यावहारिक व्यवस्थेकरितां नमलेले असत. प्रथम प्रथम ह्या नेमणुका वयक्तिक असत. परंतु कालांतरानें व भारतीय लोकरीतीप्रमाणें ह्या नेमणुका पुढे पिढीजाद झाल्या हे राष्ट्रिक ऊर्फ राष्ट्रकूट जबाबीन देशाई देशमुखाप्रमाणें प्रायः क्षत्रिय असत; अर्थात्, क्षत्रियाचीं जीं शहाण्ण व कुळें जाहेत त्यांपकीं असत. वर्णानें क्षत्रिय व पिढीजाद पेशानें देशाधिकारी असा दुहेरी दर्जा या राष्ट्रिकांचा किंवा रट्टांचा असे त्यामुळें क्षत्रिय व रट्ट या दोन्ही नावानां ह्या देशाधिकार्याचें संबोधन होऊ लागलें. देशाई देशमुखाच्याहून थोर अधिकार्याला शमर वर्षापूर्वी सरदेशाई, सरदेशमुख म्हणत. तसेंच हजार बारावें वर्षापूर्वी राष्ट्रिकाहून उच्च दर्जाच्या अधिकार्यांना महाराष्ट्रिक ऊर्फ महारट्ट म्हणत. सामंत व महासामंत हेहि शब्द असेच इयत्तादर्शक जाहेत. राष्ट्र म्हणजे जेजव्हा प्रात त्याहून महाराष्ट्र म्हणजे महत्तर प्रात. ह्या महत्तर राष्ट्रावरील ऊर्फ प्रातावरील जो अधिकारी तो महाराष्ट्रिक. महाराष्ट्रिक याचा अपभ्रंश महष्ट्ट व महर्हट्ट याचा अपभ्रंश मन्दाट्ट.

या उपपत्तीस पुरावा म्हणून ते पुढील तुल्य शब्दांचा इतिहास देतात. 'याप्रमाणेंच गुजरात, सीद, शेळार, बंगरे शब्दांचाहि इतिहास आहे. गुल्लक, गुल्लकाजर, गुजजर, गुजरा हे मूळचे कैलास पर्वत व चत्रयय या प्रान्तात राहणारे लोक होत. तेव्हा ते पंजाब, गुजराथ व रानदेश या प्रदेशात उतरले. हे गुल्लक-गुजरा लोक मूळचे देवयोनि होत. सिद्ध या शब्दाचा मराठीत अपभ्रंश सीद झाला आहे. धनगरांच्या एका कुळीला सीद म्हणतात, म्हणजे धनगरातील सीद कुळी मूळची देवयोनि आहे असें होत. धनगर = धनकर धन म्हणजे शेळ्या मेल्याची सपति बळगणार. धनगर देवयोनीत पडल्यामुळें गुल्लक = गुजरा याच्याप्रमाणेंच मराठा क्षत्रियांत सहजच मोडले जात. आधुनिक जनमिश्र शास्त्रीमंडळात धनगरांना शुद्ध लैतण्याची चाल आहे. परंतु ती इतिहाससमत दिसत नाहीं.

विद्याधरवर्मा जीमूतवादानाचा वंश म्हणजे सण्याचे शेळार व प्राचीन शिलाहार आहेत. विद्याधरादि देवयोनीपासून शिलाहार, पिशाच, राक्षे, सीद, मोट्ट, बंगरे अर्वाचीन लोक निपजले व आदित्यादि गणदेवापासून बरू, रोडे, हाडे, मराठे बंगरे अर्वाचीन लोक उत्पन्न झाले.

सर्वात महाराजिकर्मांचा गण अत्यंत मोठा असल्यामुळें देवयोनीपासून व गणदेवापासून निपजलेले बाकीचे सर्व लोक दहकारण्यांत महर्हट्टांच्या राष्ट्रिकांमध्यें मराठ्यात मोट्ट लागले. महाराजिकांचीं गणना पुराणधर्मी जशी गणता म्हणजे सधर्वागीत होत असे, तशी शासनाहूनकार्यांहि महर्हट्टांची गणना गर्गांतून होत असे नाणे-घाटांतील लेण्यांतील लेण्यांत महर्हट्टांना गण या उपपदमध्यें भूषविणें आहे मत्तपन्नान्न देव, गणदेव व देवयोनी पंचांगत उतरले. तेव्हा ते तिथे पुढे ज्याला जायावर्त नांव पडलें त्या प्रदेशांत पडले. आर्यावंशीत नांदत असता महाराजिकर्माण्या महर्हट्टगण अर्धी सहा प्रांत झाली, आणि दहकारण्यांत शिरूनार त्यांना मराठे या अपभ्रंशानें ओळखू लागले. मेरु पर्वताच्या जासमताद्वारांनी असताना महाराजिकांच्या २२० कुळां होत्या. त्या दहकारण्यांत शिरल्यावर फक्त १६ राहिल्या.

याप्रमाणें रा. राजवाडे यांनी रट्ट, महाराष्ट्र, राष्ट्रिक व महाराष्ट्रिक यांपासून महाराष्ट्र व मराठे यांचा सन्ध दाखविला आहे. परंतु रट्ट हे उत्तरेकडून दक्षिणेकडे वसाहत करण्यास आले या गोष्टीस खवळ पुराणा आढळत नाहीं व ही गोष्ट राजवाडे यांनीहि वगळ केली आहे रट्टाचें अस्तित्व विषयपूर्वताच्या उत्तरेस असल्याचा दाखला पुराणांतरी आढळत नाहीं. उलट तेलंगण वगैरे द्राविड प्रांतात रेड्डी गावचे लोक वसाहत करून शेती वगैरे धंदे करीत असलेले आढळतात व याचा आणि रट्टाचा समन्वय असणें समजनीय दिसतें. राष्ट्रकूटाचें पारणें रथिक अथवा रट्ट या लोकांपैकींच अशाचें व तें मूळ लघु (लट्टर) हून वर पल्लिचपूर वगैरे ठिकाणी गेलें असें रा. आळतेकर यांनीं जाणव्या राष्ट्रकूटाच्या इतिहासांत दाखविलें आहे व हे रेड्डी लोकांपासून भिन्न होते असें म्हटलें आहे, पण ते मूळ कानडी होते असे त्यांनीं प्रतिपादन केलें आहे यावरून ते जायें असून उत्तरेकडून आले असल्याचें समजत नाहीं. २

मोठे राष्ट्र म्हणून महाराष्ट्र—याचसंबाबों रा. या. काणे आपल्या विविधज्ञानविस्तारांतील (४९) एका लेखात म्हणतात:—महाराष्ट्र शब्दाची साधी व्युत्पत्ति म्हणजे मोठें कित्तू राष्ट्र हीच सरी असावी असें म्हणावें लागतें. पार प्राचीन काळापासून दख्खनच्या मधोमध एक प्रचंड अरण्य होतें असें सर्व ग्रंथांत वर्णन आहे. त्याच अरण्याला महाकांतार, महाटवि, वण्डवाराण्य अशीं नावें प्राचीन ग्रंथांत दिलेलीं दिसतात. दड्डहळू या प्रचंड अरण्यांत आयें घुसले, त्या अरण्यात त्यांनीं वसाहती स्थापून अरण्य तोडून साफ केलें, जिकडे तिकडे नगरे, गावें वसविलीं, समृद्ध अशीं राज्यें स्थापिलीं व आवंजसंस्कृति पसरविली. तेव्हा जेथें पूर्वी महाकांतार किंवा महाराण्य होतें त्या ठिकाणीं प्रचंड व.प्र. शाह्यामुळे त्याला महाराष्ट्र म्हणू लागले. हे परिवर्तन घडून येण्याला अनेक शतके लोटली असली पाहिजेत मर राष्ट्र हे नांव इ. स. पूर्वी ३००० च्या सुमारास पडलें असावें, आश्रम्य किंवा सातवाहन या दलाज्य राजांचा राज्यावयव वृद्ध करीमोडाले किनाऱ्यापासून सों पश्चिमेस सह्याद्रीपर्यंत पसरलें होतें. त्या वेळीं महाराष्ट्र हा शब्द चांगल्याच प्रचारांत आला असावा. त्या आश्रम्यलोकांच्या अफट राजाव्यापिकां पश्चिमेकडील भागाचें राजधानीचें शहर पठण होते. अशा शैलीनें कोणत्याहि लोकांच्या नांवावरून नवें तर देशाच्या विस्तारावरून व त्याच्या प्राचीन स्थितीवरून महाराष्ट्र हा शब्द प्रचारांत आला असावा. पुढील साम्राज्यात व क्षात्रासत्तांत वर्मराष्ट्र, देवराष्ट्र, गोपराष्ट्र, पूर्वराष्ट्र अशीं प्रदेशवाचक नांवें येतात. हीं नांवें कोणत्याही दलाज्य राज्यघाती किंवा लोकांचीं (गोपराष्ट्र खेरीज करून) घेतक नाहींत, वरील चारही राष्ट्रशब्दयुक्त देश महाराष्ट्रांत मोडत असें दिसतें. म्हणून मर राष्ट्र हें नांवहि वसावरून किंवा जातीवरून न पडतां देशाच्या विस्तारावरून पडलें असावें या अनुमानाला मजकरी येते.

याप्रमाणेंच फेरीमधील एका लेखांत करहाट, वरहाट व मरहाट हे तिही शब्द मूळ कानडी असून अनुक्रमेण कदाव्यसत, वदाव्यसत व मदाव्यसत या भूप्रदेशांचे वाचक होते असें सुचविलें आहे.

वरील निमित्ताज्या व्युत्पत्तीचा विचार करतां आपणांस असें दिसून येईल कीं, मि. कित्चन हे महाराष्ट्र व ची भाषाशास्त्रज्ञा महा + राष्ट्र = मरट्ट राष्ट्र ही व्युत्पत्ति व्युत्पत्ति म्हणून मान्य करूनहि मराठ्यांचे राष्ट्र ही दुसरी वैकल्पिक व्युत्पत्ति सुचवितात व मि ओफट हेहि त्यांच्याच जयल जवळ री ओदरात आणि महार व मरट्ट ही एकच रूपन अंतर मराठ्या हे महाराष्ट्र राष्ट्र उरवितात. डॉ. भाडारकर रट्ट व महाराष्ट्र या जनवाचक शब्दांवरून मदाव्यसत व.प्र. व्युत्पत्तितात. ग राजासम्राट्टी भागवत ग्रंथम मराठ्यास अभिमानाई अशी व्युत्पत्ति ' मरट्ट' वन दत्ता ' अशी सुचवून जर्गेरीस महाराष्ट्री म वा बोलणारे ते महाराष्ट्र ही व्युत्पत्ति स्वीकारतात. रा. राजवाडे मर रट्ट या शब्दावरून महाराष्ट्रिक उर्फ मराट्ट या लोकांचा देश तो महाराष्ट्र देश अशी व्युत्पत्ति सुचवितान. व जर्गेरीस प्रा. काणे यति' रुपे गोष्टीचा विचार करून महाराष्ट्र हें नांव कोणत्याहि जातिवाचक अगर देशवाचक शब्दावरून वगैरे नसून मराठ्यां यांना महाराष्ट्र नांवापासून पडलें असें म्हणतात व तेच आहास अधिक्त सुचवित दित्तें. मराठ्यांनीं वास्तव्यनिदि तपस्यान लोकांची दीन समुत्त व्यक्त केली आढळते. उदाहरणार्थ, आचार महात्म्यां २४४ वा सूत्रावरील भाषा ' महाराष्ट्र म्हणजे मदीं राष्ट्र । म्हणून महाराष्ट्र । मदीं म्हणजे थोर । तर तेथे थोडी कपडे' अर्थ थोर पो ।' इत्यादि विवेचन केले आहे.

व्याप्ति व मर्यादा:—आज महाराष्ट्र या नावानें ओळखला जाणारा भरतपडाचा भाग म्हणजे म्हणजे स्वल्प मानानें ज्या भागात मराठी भाषा चालते तो होय. या प्रदेशाची व्याप्ति निरनिराळ्या काळीं कमी अधिक असण्याचा समज आहे. ज्या वेळीं मराठी भाषा वाऱ्यावरस्थेमध्ये असेल व मराठी साम्राज्याचा प्रादुर्भाव झालेला नसेल त्या वेळीं हे क्षेत्र संकुचित स्वरूपाचें असेल तर मराठी साम्राज्याच्या उत्कर्षकाळीं त्याची व्याप्ति वरील बांदलेली असली पाहिजे. तथापि सामान्यतः या क्षेत्राच्या मर्यादा पुढें दिल्याप्रमाणें सांगता येतील. 'मुख्य मराठी भाषा भरतपडाच्या पश्चिम किनाऱ्यावर पोर्तुगीज जमलाचालीं असलेल्या गोयाच्या हद्दीपासून सुरू होऊन समुद्र किनाऱ्यानें वर उत्तरेकडे दमणजवळील दमणगंगा या नदीपर्यंत जाते. (या दमणगंगा नदीलाच टोलेमी दुर्गा असें म्हणतो.) ही नदी या सद्याद्वीपाच्या पश्चिमेकडील सखल प्रदेशापुरती मराठी भाषेची उत्तरेकडील सीमा होय. घाटमाथ्यावर मान ही सीमा पाणलोट्याच्या वाजुराज्जे काळी, भिन्न वगरे कस्य समाजातून वर नर्मदेपर्यंत जाते. नर्मदा नदी गुजराती व नेमाडी किंवा नेवाडी या भाषांपासून मराठीला विभिन्न करणारी रेपा होय, हीच सीमारेपा पुढें नर्मदेला पूर्वेक व पश्चिमेक स्पर्श करून असलेल्या सातपुडा पर्वताच्या वटेनें गेली आहे. गाविलगडाच्या आसपास ज्या ठिकाणी सातपुड्याच्या एका दुसऱ्या पाठ्यास सुदरात होते तेथे ही सीमारेपा पूर्वेकडे वेतुल व शिवणीकडे जाण्यास प्रारंभ करून नागपूर व शिरणी घामधील घाटात खपते, व तेथून नागपूर मध्य कलून काहीसा अर्धनृत्याकार रेपेंत ही सीमारेपा थोडी दक्षिणेकडे व थोडी पूर्वेकडे आणि नंतर पश्चिम दिशेकडे वळून लाजी व बरामंड यांना स्पर्श करून जाते. तेथें तिची गोंडी व तेलगू भाषाशी गाठ पडते. येथून नंतर ही सीमारेपा चाऱ्याच्या नजीक जाऊन तेथून पश्चिमेकडे जाण्यास सुवधात न्हन पैनगमेच्या वाज्जे महारपर्यंत जाते. ही रेपा मराठी व तेलगू घामधील विभाजक रेपा होय. माहाराष्ट्रासून गोदावरीपर्यंत जाऊन नागमोडी मार्गानें ती नैऋत्य दिशेकडे देगडूर, नळदुर्ग, सोडगूर, बिजापूर, याना स्पर्श करून जाते. तेथून ही रेपा वृण्णपर्यंत जाऊन जवळचळ कोल्हापूरपर्यंत जेथें वृण्णा उत्तरेकडे वळता घेते तेथपर्यंत जाते. वृण्णा ही मराठी व कानडी घामधील विभाजक रेपा आहे. नंतर ही रेपा नैऋत्य दिशेकडे वळून कोल्हापूर मल्यानचा मुद्रत व गोव्याच्या घाटाच्या वरील मुद्रत पोटात घेऊन त्रेरेगोल्च्या त्राडीपारीं समुद्रास मिळते.'

नर्मदा कीं तापी — याप्रमाणें डॉ. जॉन विल्सन यार्नी मोल्स्वर्थच्या कोरास जोडलेल्या प्रास्ताविक निरुपांत (१८५७) मराठीच्या क्षेत्रमर्यादा नमूद केल्या आहेत व त्याच मर्यादा सुमारे इलाख्याच्या कारभाराच्या अद्वयतात (१८७२-७३) यार्नी पुन्हा दिलेल्या वाटळवतात व त्यातून इडियन अँटिक्वरी मासिकात (१८७४) उद्धृत केलेल्या दिसतात. परंतु त्या येथीं डब्ल्यू. एच्. क्लिंजेजर यार्नी (इ. अँ. ३२. १८७४) या क्षेत्रासुद्ध असें म्हटलें आहे कीं, 'डॉ. विल्सन यार्नी नर्मदा नदी ही मराठी भाषेची उत्तरसीमा म्हणून दिली आहे, परंतु वास्तविक नर्मदेच्या पेवणीं तापी किंवा सातपुडा पर्वत ही मर्यादारेपा मानणें अधिक निर्दोष होईल. कारण नर्मदेस लागून अद्ययावे मुमंद इलाख्यातील भाग म्हणजे म्हणजे रेवाकांडा व रानदेश हे होत. यापैकी रेवाकांडाची भाषा गुजराथी असून रानदेशासम्यें अदानी परगण्यात पावरी नाराचे रानटी लोक आहेत त्यांची थोडी गुजराथीजवळ-जवळ आहे. उदा० 'मोह सोहने घोरां गोलेद घाडजो' = मो त्याच घरात गेलों. यांतील 'न' प्रयदानें दनलेली पडी व थोडजो हे गुजराथी विशेष आहेत. होळकरांच्या सुग्यांत नेमाडमध्ये पेशनार्याचा वाडीं घरील केलेल्या गुण्याच्या घरांत मराठी भाषा प्रचलित आहे, परंतु सातपुडावरील भिन्न राज्यांतीलच एका बोलो नेलान त्यासलीकडे पुढे असलेल्या भिडानी बोलो नेमाडीजवळचळ येत व जरी त्यास मराठी बोलणीं येत तरी त्याची भाषावार्ता बोलो पेडगुजरी असून तासोपनीकडील गुजराथी गुजराथी गुजराथीच बोलतात. येथें मराठी ही केवळ सरकारी भाषा आहे. तारीच्या अलीकडेहि नरपूर, विरटनेर, नंदुरगसमशील मागेचें स्वल्प गुजराथी आहे. तथापि सद्या व सरकारी वक्रेच्या दामत्ये मराठाचा उपयोग हा अस्स्यामळे या पावगिर्घात करत पडत आहे व एकदांन पित्रांत विल्सन यार्नी उल्लिखित स्थित बारावास्त. आढलेल.' आज पाहतां याप्रमाणें प्रयत्न परिग्रहित ह्दाय पडते. यामुळे वरती विल्सन यार्नी नमूद केल्याप्रमाणें आज नर्मदा ही मराठीची उत्तरसीमा मानावदास हरत नाहीं.

रानदेशी मराठी कीं गुजराथी—वरील कागजाकनिचा मिश्रमंत्रो रचानन केलेल्या व रचन घांती घांती मिदिल्ल्या मारतीस भाषास्य वागतास्य व रानदेशी ही भाषा रचन रचन तिया अलभांन मराठीस्य न

तु नां गुजराधीमर्थे करण्यांत आला आहे. खानदेशांत प्रचलित असलेल्या अहिराणी भाषेवर गुजराधीचा दठा स्वतः दिसत आहे. तथापि हद्दहद्द मराठीचा पगडा अधिक अधिक पसरत असून आज तिचा बराच मराठीकडे सरावा वाढत असून आज सर्व खानदेश मराठी भाषेच्या क्षेत्रांत अंतर्भूत करण्यास हरत नाही. परंतु १९३१ च्या राजेमुमारीत खानदेशी म्हणून स्वतःचा भाषा मानून तिचा अंतर्भाव मराठीमध्ये करण्यांत आला नाही ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्यापासली आहे.

कोंकणीचा अंतर्भाव — तसेच यित्त्वन यांनी मराठी भाषेच्या क्षेत्रास दक्षिणेकडे गोव्यापासून आरंभ केला आहे, परंतु गोव्याचा प्रदेश व त्यालगतचा बराच मुद्रापयामध्ये प्रचलित असलेली कोंकणी भाषा ही मराठीचीच एक बोली असून ही दक्षिणेकडे कारवारच्या दिशेला होनावरपर्यंत चालू आहे असे डॉ. किन्सन यांनी त्याच क्षेत्रास पुढे म्हटले आहे. त्याचो गोव्याचा पूर्वोत्तरी मुद्रापय त्याच्या खालील किनाऱ्याची पट्टा यांचा अंतर्भाव मराठीच्या क्षेत्रात केला पाहिजे हीच गोष्ट रा. वेळूर यांनी केलीमध्ये ता. १९ व २३ ऑगस्ट १९३२ च्या लेखांत निर्दिष्ट करून येळगाव कारवार या जिऱ्यांचा काही भाग मिळून मराठी भाषा असलेला एक स्वतंत्र जिल्हा वनांनी केले असे प्रतिपादन आहे.

महानुभावकारीन महाराष्ट्र — 'महाराष्ट्र'ची व्याप्ति महानुभावांच्या उदयकाळींदि याच प्रदेशापुरती मर्यादित होती हे त्यांच्या आपापसांदरील महानुभावांत पाहावयास सांपडते तेथे पहिल्या घुमनातील भाष्यात महाराष्ट्राचे वर्णन पुढे दिल्याप्रमाणे आहे, "साठी एतद् देश महाराष्ट्र । तेथिचे शिवांगे सुभद्र । वेदशास्त्र चानुर्पाची पेटू । भरली तिथे देशी ॥ ऐसे ते महाराष्ट्राचे सुदरू । वरी महाराष्ट्रभाषा चरु । तेही वसविले रंगातीरू । क्षेत्र ज्यनू वेही ॥ पक्षिने ज्यनूक पुर्वे सागर चेही । द्वादश योजने उभय गंगातीरी । ऐसे ते गंगातट महाराष्ट्री । कश्चिने पुण्यातून ॥ तिथे महाराष्ट्री गंगातीरी मरतु । तेथ सदा ईश्वरावासा ब्रीडतु ॥ देश म्हणजे रजमढळ । जेसे फलेठाणावासीनि दक्षिणेसि म्हाडी भाप जेवुला ठाई वतें तें एक मढळ । तवासि उत्तरे बालेधाडाचा सेवठ असे । ऐसे एक जडमढळ । मग उभय गंगातीर तेहि एक रजमढळ । आन तपापाणीनि मेचनरपाट ते एक मढळ । तपापाणीनि आवये पराड तेहि एक मढळ । पर आवणीचे मिळोनि म्हाष्ट्राचे चोळिजे । किंचित किंचित भाषेचा पाळट असे म्हणोनि रजमढळे म्हणावी । मग ऐसे मढळींचा पैला मढळीसि जाए आन पैले मढळीचा पैलासि ए । तया पुरपाचे तेचि सेवठ जाणावे ॥ "

वृद्धमहाराष्ट्रातील मराठी — वर वर्णन केलेले क्षेत्र म्हणजे जेथे मराठी भाषा मुख्य भाषा म्हणून बोलली जाते असा खराच भूभाग होय याखेरीज वडेदे, बान्हेर, इंदूर, धार, देवास इत्यादि शहरे व त्यालगतचा राखणी प्रदेश यामध्ये मराठी भाषा प्रमुखाने प्रचलित आहे याखेरीज छत्तीसगड व यस्तर राखणी यामध्ये मराठीचा पुढळ प्रचार असून तेथे असलेल्या महारी व हळनी या काही जमीन मराठीच्याच बोली समजण्यांत येतात व छत्तीसगड भाषेच्या व्याकरणावरहि मराठी भाषेतील प्रत्ययांची खाप स्पष्टपणे दिसून पडते याखेरीज महाराष्ट्रावर मराठी बोलणारे लोक अनेक ठिकाणी मराठी खात्या व साम्राज्यविस्तार यामुळे पसरले आहेत त्यांची आज बरीच कोंठे फिती आहे हे देखी दिलेल्या कोणकांबसन दृष्टीस पडेल

मराठीच्या सीमेवरील भाषा — मराठी भाषेच्या उत्तर सीमेवर पश्चिमेकडून पूवेकडे गुजराधी, राजस्थानी, पश्चिम हिंदी व पूर्वेकडे या भाषा असून, पूवेकडील सीमेवर पूर्वे हिंदी, गोंडी व वेडगु या भाषा आहेत. हळनी भाषा ही पूवेकडे इल्हळ विहारी बोलीच्या द्वारे उडिया भाषेमध्ये मिळून जाते दक्षिणेकडे पूर्वेकडून पश्चिमेकडे गोंडी बटगु, मल्याळी व कानडी या भाषा आहेत पश्चिमेत हे क्षेत्र समुद्राने मर्यादित आहे

मराठी भाषेचे क्षेत्र — वर दिलेल्या मराठी भाषेच्या क्षेत्रांत आपणांस आज परिचित नावांनी पाहावयाचे म्हणजे मुख्यत पुढील प्रदेश यात गोवर्ण, गोवें प्रांत, कोंकण, देश, खानदेश, वहाड, मराठी मध्यप्रांत, व निदामण्या भूभागातील मराठवाडा या मुख्य भागांत पुढील जिल्हे समाविष्ट असेल होतात. कारवारचा काही भाग, गोवा, रत्नागरीचा काही भाग, रत्नागरी, कुलाबा, ठाणे, सातप, कोल्हापूर, जेणे, अहमदनगर पूर्वे व पश्चिम खानदेश, व सुदरे राजस्थानीतील जिल्हे, वहाडचे सुलदाणा, अकोला, यवतमाळ व उमरावती हे चार जिल्हे, तसेच मध्यप्रांताचे बरे, नागपूर, चांदार व भंडारा हे जिल्हे आणि बालाघाट व छिंदवाडा या जिल्ह्यांचा

काही भाग व छत्तिसगड, उत्तर रुस्थान व रायपूर, दुसऱ्या वर्गाचा काही भाग आणि या वरील प्रदेशात अंतर्भूत होणारी दक्षिणेंतील व इतर स्थाने, आणि निजामवाडीतील ओरंगाबाद, बीड, नांदेड, परभणी, हे जिल्हे व उन्मानाबाद, व वेदर यांचा काही भाग या सर्व प्रदेशास आज आगम महाराष्ट्र या नावाने स्रोषतो. परंतु यास महाराष्ट्र हें नाव फार प्राचीन काळापासून असलेलें आढळत नाही. प्राचीन काळीं या प्रदेशाच्या निरनिघाच्या भागांस निरनिघाचीं नावें असलेली आढळतात. उदाहरणार्थ, वहाड या प्रदेशास पूर्वी विदर्भ हें नाव रूढ होतें. रामदेव, अजय्याचा पहाड यंगरे भागास अश्वक असें नाव रूढ होतें. सामान्यतः नाशिकच्या आसपासच्या भागास दण्डकारण्य असें नाव होतें व जवळ जवळ याच प्रदेशास दक्षिणाथ असेंहि नाव रूढ होतें व त्यासच सामान्यतः दक्षिण ऊर्फ दख्खन या नावाने ओळखीत. त्याच्या दक्षिण भागास कुतल व कोंकणास अपरात जसें नाव जाढळतें. याकरिता आपण आता या निरनिघाच्या प्रदेशाचा आपणास प्राचीन वाङ्मयावरून कसकसा परिचय होत जातो तें प्रथम पाहू.

महाराष्ट्रासंबंधी प्राचीन उल्लेख—वैदिक आर्यांची वसाहत मुख्यतः पंजाब व आर्यावर्त या भागांतच असल्यामुळे वैदिक वाङ्मयामध्ये दक्षिण हिंदुस्थानातील प्रदेशासंबंधी कोणताहि उल्लेख येणें समजनीय नाही. या प्रदेशासंबंधी सर्वांत प्राचीन उल्लेख पाहू गेलें असता ऐतरेय ब्राह्मणात अग्न, पुष्टू, धार, पुलिंद, मृतिर इत्यादि दस्यूचा उल्लेख आढळतो. 'त एतेष्वग्नि पुष्टू धारो पुलिंदा मृतिरा इत्युदत्या बहवो भवन्ति वंशामित्रा दस्यूना मृयिद्राः' । (७. १८) या ठिकाणी विश्वामित्रानें आपल्या शुनशेन यास ज्येष्ठ ऋतु या नात्यानें परिग्रह न करणाऱ्या मनुष्यांदाहून वडील पन्नास पुत्रांना 'तुम्ही नीच योनीत जाल' असा टाप दिला व त्याचे यज्ञ अग्न, पुष्टू, धार, पुलिंद आणि मृतिर इत्यादि होत, अशी कथा आहे. वरीलपैकी पहिल्या चार जाती दक्षिणेंत राहत असल्यानदलचा दाखला आहे. पुष्टूंचा रामायणात उल्लेख असून याची कथा त्रिद्वीपा पुराणातून उल्लेख आहे. नंतरच्या वाङ्मयावरून पुलिंद व धार किंवा पर्वताच्या आसपास राहात असावे असें दिसत. टोलेमी मात्र त्यांचे वसतिस्थान नर्मदेच्या तीरावर मानतो. आग्न लोक, ज्यांना आधुनिक काळात आगम तेलुगु क्षेत्र म्हणतात, हे गोदावरीच्या मुखाच्या आसपास किंवा त्याच्या जरा उत्तरे वडील भागात राहात होते. ऐतरेय ब्राह्मणाच्या काळात जर ह्या जातीचीं हीं वसतिस्थाने होतील तर आर्य लोक अर्थातच त्या काळात किंवाच्या उत्तरेकडील सर्व प्रदेशाशी व त्याच पर्वताच्या रागेच्या आग्नेय भागाकडील प्रदेशाशी परिचित जसले पाहिजेत. तसेंच त्याच ब्राह्मणात ('एतमु ह्येव प्रोचतु पर्वत नारदा सोमनाथ सारदेपाय सहदेवाय साङ्गपाय नभवे देवाववाय मीमाय वैदर्भाय नमजिते गाथायाः' ७. ३४. ९) एका वैदर्भ मीमांस पर्वत व नारद यानीं सोमवह्नी नदल क्षत्रियानीं कोणतें प्रतिनिधि पेय प्यावे याबद्दलची माहिती दिल्याचा उल्लेख जाढळतो. विदर्भ देशाचा उल्लेख जमिनीय उपनिषद्ब्राह्मणात आला असून त्या देशातील कुत्रे (मायल) पाषाण डार मागतात असें म्हटलें आहे वृहदारण्य कोपनिषदामध्ये (२. ६, ३, ४. ६, २१) विदर्भि कृष्णिण्याचा उल्लेख आढळतो तसेंच प्रभोपनिषदामध्ये एका भागवत वैदर्भि म्हटलेलें आहे. याप्रमाणे विदर्भासंबंधी काही उल्लेख प्राचीन वाङ्मयात आढळतात. तसेंच शतपथ ब्राह्मणात (१२. ८. १, १७. १०. १, ३, १) रेवेल्लर या शब्दामध्ये रेवा (नर्मदा) नदी निर्दिष्ट असावी असें वाटतें सामान्यतः किंवा पर्वताच्या दक्षिणेकडे असलेल्या स्थळांसर्षी बर्दिस वाङ्मयामध्ये एवढेच उल्लेख जाढळतात व त्या काळात हा प्रदेश आर्यांना बहुधा अज्ञात असावा व नर्मदा ही नदी आर्यावर्त व दक्षिण यामधील सीमा मानित असावे. विदर्भ हा सीमाप्रांतावर असून जम्नादि लोकांची वस्ती नमुद्या कलिय देशात जसावी.

यारकानां आपल्या निरुक्तामध्ये दक्षिणात्यामधील काही वलींचा उल्लेख केला आहे. 'अभ्रातृकेव पुस विनृतेत्याभिमुषी सन्तानकर्मणे पिण्डदानाय न पतिं मत्तारोहिणीय वनलाभाय दाक्षिणाजी (नि. ३. ५)' परंतु त्यास त्यावरून महाराष्ट्रातील लोकांचा निदर्श करायचा हाता असें निश्चितपणे मानता येत नाही. यारकानंतरच्या काळात विर्याच्या दक्षिणेकडील लोकांस दाक्षिणात्य व त्याच्या प्रदेशास दक्षिणापथ या नावाने स्रोषलेलें आढळतें.

पाणिनीनें एका सूत्रात, (जनपद शब्दार्थ क्षत्रियादनु, पा. ४. १. १६८) योष्याच्या टोळ्याच्या नांवावरून साधित शब्द वनविषयाचा नियम सांगितला असून त्या साधित शब्दानें 'त्या देशाचा राजा' अथवा 'तनामक देशातील रहिवासी' असे दोन अर्थ प्रतीत होतात असें सांगितले जाहे उदारणाधारात पाणिनीनें 'पंचालाचा राजा' किंवा 'पंचाल देशातील एक रहिवासी' असे दोन्ही अर्थ 'पंचाल' या शब्दानें होतील, तसेंच शास्य देशाचा

रहिवासी किंवा राजा 'राक्षसेय' होय इ. इ. असे विवरण केले आहे. यात कात्यायनाच्या दृष्टीने पाणिनीने पांड्य (पाण्डु देशाचा राजा किंवा रहिवासी) हा शब्द उदाहरणादाखल द्यावयास पाहिजे होता, तो पुढे कात्यायनाने वार्तिकाने (पाण्डोर्दृष्ट्यु) दिला आहे.

त्याचप्रमाणे, कयोज हा जायेंतर लोकांचा वायव्येकडील एक तत्कालीन देश होता. या कयोज शब्दात बरील नियमप्रमाणे काहीहि पेरवदल करू नये असे पाणिनी म्हणतो. (करोजाहुरु, पा. ४. १. १७५) म्हणजे कयोज हा शब्दच तद्देशीय राजा व रहिवासी या अर्थाने वापरला असे एका सूत्रात सांगितले आहे. या सूत्राच्या वार्तिकाने 'हा शब्द आणि इतर काही शब्द' अशी पुस्त्री जोडायचास पाहिजे असे कात्यायन (कयोजादिभ्य इति वत्तवम्, वा. पा. ४. १. १८५) म्हणतो. पणच चोल इ. शब्दहि त्याच वर्गात पडतात.

तसेच पाणिनीने एका हुसत्या सूत्रात 'कुमुदत्, नदवत्, वेतवत्' या देशाना हीं नावे पडण्याचे कारण त्यांत अनुक्रमे कुमुद, नद व वेत आहोत असे सांगितले आहे. (कुमुदनदवेतसेभ्योस्तुप्, पा. ४. २. ८७) काव्य याने या बरील देशाच्या. सादीत महिषवत् नावाच्या आणखी एका देशाचे नाव जास्त घातले. (महिषाचे- तिनत्तव्यम्) महिषवत् म्हणजे पुराणात महाराष्ट्राशी संबंध असलेला आणि महिषक नावाने ओळखला जाणारा दक्षिणेकडील देश होय. नर्मदेच्या काठचे महिषमती (महेश्वर) श्वर या देशाची राजधानी असावे.

यावरून असे अनुमान काढण्यास हरकत नाही की, पाणिनीच्या काळी उत्तरेत राहणाऱ्या आर्यांचा जग्या दक्षिणेकडील देशाशी संबंध जाला न होता, कारण इतकी बारीक सारीक सूने देणारा सूक्ष्मदर्शी पाणिनी, त्याला म होत असलेल्या दक्षिणेकडील देशांचा उल्लेख करण्यास विसरले हे अगदी असंमम्य दिसते. पाणिनीने जावल्या सूत्रात दक्षिणेकडील एराहि देशाचा उल्लेख केला नाही, कात्यायनने बरील काही दक्षिणेकडील देशांचा उल्लेख त्याच्या वार्तिकाने केला असल्याने, त्याच्या काळी आर्यांचे या देशाशी बरेच दळणवळण होत असावे असे अनुमान करणे चुक होणार नाही शिव व काव्य याने 'नाक्षिक्' या शहराचा उल्लेख केला आहे तो बद्ध्या हलाचि नाशिकच असावे. यावरून पाणिनीच्या व्याख्यान-सूत्रांच्या स्वर्णावरणार्थ व पुष्कळ म्हणून वार्तिक रचणाऱ्या कात्यायनाला दक्षिणेकडील देशाची माहिती होती असे दिसते.

परकीय व्यवहारांसंबंध पाहू ज्ञातं पश्चिम (इ. स. पहिले शतक) याने दक्षिणापथाचा 'दक्षिणवदेस' या नावाने उल्लेख केला आहे पाश्चिमान याने ताशन (दक्षिण) देशाचा उल्लेख केला आहे व तेथे वसुपुत्राचा खजुराम एका डागमग ये दगाडात कोरला जात व हा प्रदेश डोंगराचे उभे बडे असलेला व भयंकर आहे असे वर्णन केले जात ही आजच्याची लेणा असावा.

विहला भोपेनाल मद्रासो नामक ग्रथात (इ. स. ४७५, टनर, पृ. ७१-७२) आणि त्याहिपेक्षा अधिक जुन्या अशा दावरात (ओल्डेनबर्ग, पृ. ५४) नामक ग्रथात, अशोकशालीन तिसऱ्या सगोतीचा अध्यक्ष बुद्धधु मंगालीतुत याने मद्राह, अपरांत व बनवासी या देशात प्रचारात पाठकल्याचे उल्लेख आहेत ' विनय पिटकादि याषाष्ठी उल्लेख आहे. ' रावतराधर बनवासा योनकव्यमरविस्तार येर अपरंतक महाधम्मरविस्तार येर मद्राह ' (ओल्डे, विनय पिटक पृ. ३१४) अशोकच्या कळात मद्राह किंवा मद्राष्ट्र हे नाव रुढ झाले असेल की नाही हे यावरून निश्चिती सांगता येणार नाही. पण एवढे मात्र खास की विस्तोत्तर काळात आर्यांच्या शतकांत तरी निदान एका मद्र रज्ज झाला असावा.

मजे (०), मेहसा (२) व कले (२; १४) येथील शिलालेखांत (इ. स. २ रे शतक) यजमानाचा महाराथी व यजमानाचींवा महाराथिनी म्हणून उल्लेख आहेत. अशोकान्या गिरनार, पौली, खालसी, जोगह, शारवाजगदी इत्यादि शासनांत त्यान राखिटक, पैनेनिक, अपरांत वगैरे राष्ट्रांत धर्मप्रचारक पाठकल्याचा उल्लेख आढळतो. यांपैकी अपरांत म्हणजे कौंरुण असून त्याची राजधानी खजुरा होती. पैनेनिक हे प्रविडान अथवा अर्वांचोच पटण याचे निदर्शक असावे. व राखिन अथवा सारुत राखिन हे मद्राष्ट्रापासूनच येणारेच असावे.

दक्षिणपथ—पाणिनीच्या सूत्रांत दक्षिणापथ या शब्दाचा उल्लेख आढळत नाही. परंतु अशाप्रकारानेच कल्या आणि अरमक व दयारा उल्लेख आढळतो ('द्वयम् मगन कालगद्यमसादम्', 'साचारयव प्रत्यग्रम्

कलकूटादमकादिन्' पा. ७. १, १७०-१७३) कौटिलीय अर्थशास्त्रामध्ये निरनिराळ्या देशातील पावसाचे वार्षिक मान सांगताना अस्मक व अपरात या देशांचा उल्लेख आला आहे. 'अर्ध त्रयोदशदमकाना त्रयोविंशतिर-यन्तीनामाभितमपरान्ताना हेमन्यानाच कल्यतः' (को. अ. २), अस्मक म्हणजे अजंठा याच्या आसपासचा म्हणजे सध्याचा खानदेशचा व निजामशाहीतील काही भाग होय. व कलिंग म्हणजे गोदावरी व कृष्णा या नद्यांच्या मुखाच्या दरम्यानचा प्रदेश होय.

दक्षिणापथाचा उल्लेख बोधायन स्मृतीमध्ये आढळतो. तेथे एका भालवीच्या गाथेचे अवतरण घेतले आहे. 'अथायत्र भाल्विनो गाथामुदाहरन्ति । अन्तर्तोऽगमगाथाः सुप्रसूतादक्षिणापथाः' (वैस्मृ. १-१-२९-३०). कौटिलीय अर्थशास्त्रातहि हेमन्त पर्वापेक्षा दक्षिणापथ श्रेष्ठ असे कौटिल्याचे मत नमूद केले आहे. (स्थलपथेऽपि हेमन्तो दक्षिणापथान्तेयान् ... इत्याचार्याः नेति काटिस्थः । को. अ. ७.) महाभारतामध्ये दक्षिणापथाचा उल्लेख अनेकवार आला आहे. सभापर्वामध्ये पाण्डव राजास जिकल्यावर सहदेव दक्षिणापथास गेला असे म्हटले जाई. (सभा. ३.१.१७) सहदेवाने पाण्डव, द्रवीड, उडू, फेरळ व आंध्र इत्यादि देश जिंकून तो किर्किंधेसहि गेल्याबद्दलचे वर्णन आहे. ही किर्किंधा म्हणजे ह्योत्रजवळील परा सरोवराच्या किंवा नदीच्या आसपास वसलेली असावी. येथेच रामाने सुग्रीवाची गांठ घेतली होती, परंतु पुराणात किर्किंधा विंध्य पर्वताच्या आसपासच्या प्रदेशात असल्याचे वर्णन आहे. किर्किंधेहून पुढे सहदेव शूरपूर, म्हणजे अर्वाचीन सोपारा (सईजवळील), दडका व करहाटक म्हणजे कृष्णा व कोयना यांच्या संगमावरील आधुनिक कन्हाड इत्यादि ठिकाणी गेल्याचे वर्णन आहे. वनपर्वामध्ये दक्षिणापथास अन्तरीवहन ऋषपर्वत जोलाडून जावे लागते असे म्हटले आहे. (वन. ६.१. २३-२४). भीष्मपर्वांमध्ये माहिष्मतीचा राजा नील हा दक्षिणापथातील नोळावुव बोट्यासह कोरवाच्या राजांजल लढला असे वर्णन आहे (भीष्म. ९. ४३).

नाणे गटातील शिलालेखात (१. वेदिसिरेस. महारटिनो) दक्षिणापथाचा राजा वेदिथ्री होता (सि. पू. २०७) असा उल्लेख आढळतो.

रामायणामध्ये दक्षिणापथाचा सीतापूर्वरोवर उल्लेख केलेला आढळतो. (२, १०, ३७) पतञ्जली आपल्या महाभाष्यामध्ये (दक्षिणापथेहि महान्ति सरासि सरस्य इत्युच्यते । पा. सू. १. १. १९) दक्षिणापथामध्ये मोठ्या सरोवरास सांस्कृत्या ऐवजी सरसी असे म्हणतात असे निवेदन करतो. धनप ह्रददामन् याच्या गिरनार शिलालेखात (इ. स. १५०) दक्षिणापथाचा राजा शतकर्ण होता असा उल्लेख आढळतो. तसेच नाशिक येथील शिलालेखातहि दक्षिणापथाचा उल्लेख आढळतो. समुद्रगुप्ताने आपल्या स्वाधीन असे दक्षिणापथातील पराभव केलेल्या अनेक राजांची नावे अलाहाबाद येथील स्तभावर कोरलेली आढळतात. (४थे शतक) यानंतर या प्रदेशाचे उल्लेख पुष्कळ सापडतात.

दण्डकारण्यः—पार्श्वेतर 'रामवनगडातील भूगोल' या विषयावरील विस्तृत लेखात (जर्नल रॉ. ए. सो., १८९४, पान २४२) वृद्धलेखडापासून कृष्णानदीपर्यंत के प्रचंड अरण्य होते त्याला दडकारण्य असे सामान्य नाव होते असे प्रतिपादितो. वनपर्वात (अ. ८५. ४० ते ४२ श्लोक) दिलेल्या वादीवहन तापी, पयोणी या नद्या व मध्यहिंदुस्थान याच्यामध्ये दडकारण्य होते असे दिसते बौरे गॅलेटियर, व्हॉ. २३, पान ३५८ वर, विजापूर जिल्ह्यापेकी ऐहोळी, वदामी, वागलकोट वगैरे आठ स्थानांचा दडकारण्याशी संलग्न लावण्यात येतो असे म्हटले आहे. मार्कंडेय पुराणात वेदभं व दडक एकत्र आणले जावेत.—'वेदभां दडकं सह ।' (अ. ५७. ४७.) दक्षिणेंतील महाद्वि नावाच्या देमाचा बहुसंखित उल्लेख आहे 'कर्णाटमहाद्वि चित्रकूट नाक्षिय कालगिरि.' (अ. १४. १३.) रामायण उत्तरकांडात (अ. ८१) दडकारण्य हे मूळचे विस्तृत राहू असे पुढे त्याचे अरण्य कसे वनेने याची कथा दिलेली आहे पेरिप्लसमध्ये म्हटले आहे, 'किनायापासून दूर आत असलेल्या प्रदेशात अनेक अरण्य व पर्वत आहेत व त्यामध्ये थेट गगानदीपर्यंत अनेक वन्य पशु, चित्ते, वाघ, हत्ती, प्रचंड सर्प, तरु, अनेक प्रकारची मांजरे व लोकार्णी गजवजलेली राहू आहेत.' 'देमगिरी सेउण देशात असेन सेउण देश दडकारण्याच्या सीमेवर आहे,' असे हेमद्रीसारचा अलीपडोळ प्रथकार म्हणतो (गॅ. व्हा. १, भाग २, पृ. ५३१). समुद्रगुप्ताच्या अलाहाबाद येथील स्तम्भशासनाने दक्षिणापथात महाकांतावर म्हणून एक प्रदेश होता असे वर्णन आहे (गुप्तशासन पृ. ७).

अपरान्त ऊर्फ कोंकण—अपरान्ताचा अवयवार्थ वेतळा तर 'पश्चिम टोंकाकडील देश' असा होईल; पण मूळ अर्थ कोंकण असाच होता. डॉ. फ्लीटच्या मते अपरान्त म्हणजे कोंकण, उत्तर गुजरात, काठेवाड, कच्छ व विज देश, परंतु हा अर्थ मूळ अवयवांवाला वस्त्र आहे इतकेंच म्हणता येईल. पण कोंकण्याच्या अर्थशास्त्रातील अवस्थित व जमक देशांत पाऊस थोडा पडतो, पण अपरान्त व हिमालय येथें अपरिमित पडतो, हें वर्णन कच्छ, सिंध व गुजरात यांना लागू पडत नाहीं. अपरान्ताचा व कल्याणचा सगळ्या काहेरी येथील एका शिलालेखात आणलेला आहे. जमो कल्याण पांच वा शिलाशासनांत अपरान्त शब्द येतो, परंतु तेथें कोंकणच अभिप्रेत आहे असे निश्चयानें म्हणवत नाहीं. आदिपर्वीत (अध्याय २१७, २१८) अजुन गोवर्णाहून अपरान्ताला, तेथून प्रभासाला, तेथून देवतक येथे व नंतर द्वापेरांग येथे असे वर्णन आहे. म्हणजे अपरान्त देश गोवर्ण व प्रभास यांच्यामध्ये होता असे दिसते. वृद्धामनू याच्या शिलालेखांत मुराष्ट्र (काठेवाड) व इतर देश याहून भिन्न असा अपरान्त म्हणून एव स्वतंत्र देश होता असे वर्णन आहे (आर्कियाँ. ख्रि. वे. इ. ख्रि. २, पृष्ठ १२८). वेतल देश निश्चयावर अपरान्त पादाक्रांत करून मग खु पारसीवाज जिंकण्यासाठीं तुष्कीच्या मार्गांनि निघाला असे खुवचांत (ख. ५२५९) वर्णन आहे. कालिदासाच्या वेळीं पारसीवा काठेवाडापर्यंत आले होते थिगाय खुवचांतील वर्णनारून अपरान्त ह देश समुद्र व सख पर्वत यांच्यामध्ये होता असे दिसते (खु ४. ५८). या सर्व पुरायावरून अपरान्त म्हणजे दमणपासून गोव्यापर्यंतचा खल्लाद व समुद्र यातील प्रदेश अर्थ अनुमान दडतर होतें.

कुप्ता सरहद्द आणि फाल्सी प्रयांत कोंकण हा शब्द निरुपिणच्या प्रकारांनी लिहिलेला आढळतो सरहद्दमध्ये ' कुकुण, कुङ्कण, कोङ्कण, कोंकण ' हीं त्याचीं रूपें दिसतात. ह्या ' कोंकण ' शब्दाच्या शुध्दपतीबद्दल ज्ञान्य डाम निर्णय झाला नाही थिगाय लोक काहीं निरुपिणच्या प्रकारांनी त्याची शुध्दपति देतात. फानडीमध्ये कोङ्क = पारुडा + वन = कोङ्कुवन = कोंकण = यक्षप्रदेश. कोंकणांतील जमीन समुद्रकिनार्यामुळे व डोंगराळ अस्वामुळे ही शुध्दपति समर्थनीय दिसते पारसीमध्ये कोहू (= पर्वत), कुण्ड (= तोंच, लव्हा), असे दोन शब्द आहेत कोङ्कुण्ड = कोङ्कुण्ड = कोंकण असा मार्गांनि ह्या शब्द शुध्दपति येतो. विन् + धिष्णम् (वसली ही वनस्वति ?) असा तह्वा प्रश्न पहिल्या घटांतवाल्यांनी उन्मादक ताडीसमर्थी विचारला असावा व त्यावरून कोंकण शब्द ठापला असावा असेहि एक मत आहे कोंक नांवाचे रानटी लोक या प्रांतांत प्रथम बसले असावेत व त्यावरून या देशांत कोंगन (= कोंकण) हें नांव मिळालें असायें. कायकोण या नांवाचा एक ताडुका गोयाच्या दक्षिणेस आहे त्यावरून कोंकण हें नांव जालें असायें कुकुण या नाकाचें एक नागाचें कुल महामात्रात उद्योग प्रवांत सांगितलें आहे त्याची वस्ती येथें अस्त्यवरून कोंकण हें नांव त्या देशांत मिळालें (वामनधेळ पत्रधुकुर कुकुणस्तथा-म. भा उद्योग) राग या नावाचे राजे म्हैयूर व पश्चिम किनाऱ्याच्या प्रतापर सन ७००-१००० इस्वीमध्ये राज्य करीत असत त्यांच्यावरून या देशांत कोंकण हें नांव पडलें अस्त्यवाचा समर्थ आहे. (शागन > गोंगन > कोंकण) यापेक्षा आम्हास प्रथम शुध्दपतिच ग्राह्य दिसते

विदर्भ—हल्लींचा चव्हाड प्रांत हा पूर्वी त्याला विदर्भ म्हणत त्या देशाचा केवळ एक भाग आहे. हल्लीं निजामाच्या राज्यात असेलें नेदर शहर हें विदर्भ याचें अपभ्रंश रूप आहे तसें अस्त्यार विदर्भाचा विस्तार किती मोठा होता हे आगोपाग लक्षांत येईल. हल्लींचा महाराष्ट्राचा विस्तार सर्वोना माहीत आहेच पण प्राचीन काळीं महाराष्ट्राचा विस्तार हल्लींच्याहूनही मोठा होता व महाराष्ट्रांत विदर्भाची अंतर्भाव करीत, हें नल्चपूतील खगेर उताऱ्यानीं सिद्ध होतें वृद्धावणकोपनिषदांत (ज. २, ब्रा ६. ३) जो बग आहे त्यामध्ये एका कवीचें नांव ' विदर्भी कोंडिष्ण ' आहे हें पूर्वी उल्लेखिलें आहेच. पुष्कळ प्राचीन कवींच्या नांवांच्या मागे रक्षांचीं नांवें लावीत उदा० पांचाल बाह्व्य त्याप्रमाणें विदर्भी कोंडिष्ण हा विदर्भातील असावा असें यागें कोंडिष्ण हें नांवहि विचारित घेण्यासारखें आहे किंम देशाचें प्राचीन काळीं कुडिनपुर हें राजधानीचें शहर होत. त्या शहरावरून कोंडिष्ण हें नांव पडलें असेल असेल कोंडिष्ण गोनाचे लोक नगरात अस्त्यामुळे शहरालाच कुडिन असें नांव पडलें असेल अमुकच्छ येथें मार्गव ब्राह्मणांची वस्ती होती व आहे ख्याति यक्षांतीवर कोंडिष्णपुर म्हणून एक गांव असत तेथें देवीचें मंदिर आहे व तेथें नायिक जनां मरते या टिकाणीं काही जुने अवशेष रा. अ. रा देशपांडे यांनीं शोधून काढले आहेत. महामात्रात नल्चाम्यनांत विदर्भ देशाचा उल्लेख अनेकदां आलेला आहे,

दमपन्तीला प्रवासांत त्रास होईल म्हणून तिने आपल्या पितृगृही विदर्भ देशांत जावें असें नल मुचकितो. 'एष विन्ध्यो महाशैलः पयोणी च समुद्रगा ॥ २३ ॥ [वनपर्व अ. ६१ श्लो. २३, २४.] वरील अवतरणावरून, विदर्भ देश, विन्ध्य पर्वत व पयोणी (तापी) यांचेपासून जवळच व दक्षिणापथाचे हद्दीवर असावा असें दिसतें. शान्तिपर्व्यांत विदर्भाला अत्यंत धर्मनिष्ठ व भेष्ट असं राष्ट्र म्हटलें आहे. (शान्तिपर्व २७२. ३.) रामायणात बालकांडांत सगराची स्त्री केशिकी ही विदर्भ देशातील राजकन्या होती असे सांगितलें आहे. त्याचप्रमाणें किष्किचाकांडांत विदर्भ, ऋषिक व माहिषिकी (माहिष्मती, म्हणजे जवळपुराजवळील प्रदेश) यांचा उल्लेख आहे (किष्किचाकांड ४१.१६.). मार्कण्डेयपुराणाच्या ५७ व्या अध्यायांत दक्षिणापथांत अंतर्भूत झालेल्या देशांत महाराष्ट्र, माहिषक, कलिंग, विदर्भ वगैरेचा उल्लेख आहे (मार्कण्डेयपुराण ५७, श्लोक ४२, ४६, ४७.). त्याच पुराणाच्या ५८ व्या अध्यायांत पुनः महाराष्ट्र (५८. २३), नासिक्य (५८. २४), व विदर्भ (५८. १७) यांचा उल्लेख आहे. पतञ्जलीच्या महाभाष्यात नासिक्य (नासिक) या नगराचें नांव आलें आहे, हें महाभाष्य इ. सनापूर्वी १४० चे सुमारास लिहिलें गेलें असा बहुतेक विद्वानांचा सिद्धांत आहे (किल्हार्नकृत महाभाष्य, भाग ३ रा, पृ. ४२). नासिक येथील प्रसिद्ध लेणी, अशोकान्या शिलालेखांच्या खालोखाल, ऐतिहासिक दृष्ट्या महाराष्ट्राची आहेत. या लेख्यांतील अनेक शिलालेखांत नासिक्य, सूयारग (सोपार), कलियण (कल्याण), पतिग्राण (पैठण), चेमुलक (चेऊळ किंवा चौल), इ. महाराष्ट्रातील शहरांचा उल्लेख आढे. हीं बहुतेक लेणी इ. स. पूर्वी १०० पासून इ. स. २०० पर्यंतच्या काळांत कोरलेली आहेत. टॉलेमी या प्रसिद्ध ग्रीक ग्रंथकारनें (इ. स. १२७-१६१) मंडोच, पैठण, सोपार, तगर इ. महाराष्ट्रातील शहरांचा उल्लेख केला आहे. कालिदासाच्या खुबदांत विदर्भ देश व त्याची राजधानी कुडिनूर यांचा उल्लेख अनेक वेळां केलेला आहे [खु. ५. ६०.]. विदर्भालाच क्रयकेशिक असें नांव होतें असें खुबशावरून दिसतें. 'प्रलुब्धजगाम क्रयकेशिकेन्द्रधर प्रमुदोर्मिरिवोर्मिमाली ।' [खु. ५. ६१]. भागवतांतील दशमस्कंधात श्रीकृष्ण आनर्त देशाहून एका रात्रीत विदर्भाला आला व कुडिनपुराच्या राजानें आपली कन्या रुक्मिणी शिशुपालाला देण्याचा विचार केला होता इ. वर्णन आहे (भा. १० स्कं. अ. ५३. ६ व ७). दशकुमारचरिताच्या आठव्या उच्छ्वासात विदर्भ देशातील काही राजांबद्दल हकीगत दिली आहे. ती कदाचित् ऐतिहासिक दृष्ट्या सरी नसेल, पण त्यांत असें म्हटलें आहे की, त्यात भोजवशाचे राजे राज्य करीत होते. खुबदांतहि विदर्भ देशाचे राजे भोज वंशातील होते असें म्हटलें आहे व त्या राजांचे अश्वक, वनवासी, मुलख, मुरळा, शचीक (शचीक), कोंकण वगैरे देशाचे राजे सामत होते. नलचंपूचा कतां त्रिविक्रमभट्ट हा याणभट्टानंतर (६००-६५० इ. स.) व सरस्वतीकंडाभरणाचा कतां भोजराज (इ. स. १०५०) ह्यांच्या दरम्यान झाला आहे. त्यानें असें म्हटलें आहे की, वरदातट त्याचें नांव आहे तें महाराष्ट्र वीरपुरुषांनीं युक्त आहे व त्यांत विदर्भा नदी आहे ती दक्षिणेंतील जणू काही सरस्वती नदीच होय (नलचंपू ६. ६६). ह्या ग्रंथकाराच्या मतानें वरदातट हें नांव महाराष्ट्राला म्हणजे त्याच्या एका भागाला आहे. विदर्भा म्हणजे कोणती नदी तें माघ खांगता येत नाहीं. कदाचित् ग्रंथकाराचा आशय असा असेल की, वरदा ही नदी विदर्भा म्हणजे दर्भरहित आहे. बौल श्लेकाचा असाहि अर्थ समजनीय आहे की, वरदातट या नांवाचें राष्ट्र मोठें वीरपुरुषयुक्त आहे. परत पौराणिक किंवा इतर ग्रंथांत वरदातट या नांवाच्या राष्ट्राचा उल्लेख केलेला नसल्यामुल्ले पूर्वी केलेलाच अर्थ बरोबर दिसतो.

कुंठलः—गजशंकराच्या बालरामायणावरून (अक १०) विदर्भ व मुलख हे दोन्ही देश महाराष्ट्रांत मोडत होते असें दिसतें. मुनीय म्हणतो, 'द भल्लप्रजसामा, हा पद्म आपला महाराष्ट्र देश.' त्यावर श्रीराम म्हणतात, 'श्लोक्याला सुलद, वेदाचें केतु सारपें अंग, उखाच्या खान्दनि स्वादिष्ट असें मजुर, प्रसादयुक्त, रघुवत् व सुदर काव्यामून ज्या देशांत मांढर तें हा विदर्भ देश आपल्यापुढे आहे.' त्याचप्रमाणें कुल्ल देशातील त्रिपांचाही लागलाच उत्तेज केलेला आहे. त्यावर गंता म्हणाला, 'हा तो देश की ज्या ठिकाणीं माझ्या आज्ञासम्यक्चाची री इदुमी जन्मरी.' त्यानार मग नमरा नदीचे वर्णन आहे. कुल्ल देश म्हणजे काहीच्या मतानें नासिकच्या आसामाचा देश असावा. प्रभु कुल्ल म्हणजे वृणा व गुगमदा या नद्यांच्या मधील प्रदेश असावा. अर्थाचीन बाळी मराठे सरी ज्याप्रमाणें उत्तम भारतांत म्हणून प्रसिद्धीत आले त्याचप्रमाणें प्राचीन बाळी ते प्रसिद्ध होते की काय तें समजत नाहीं.

परंतु चरुहतात कुंत = माला असा अर्थ आहे. वेदा या देशाला कुंत असे नांव पडण्याचे कारण वरीलप्रमाणेच नाही तरी असावे. राजाशेणमने आपल्या कर्तृस्मरणार्थ (१. १५) पांड्य, काची, चोल, कर्णाट, कुतल, व मलय इत्याद्या एकाच श्लोकात उल्लेख केलेला आहे; यास्तव कुंतल म्हणजे वर निर्दिष्ट केलेला प्रदेश असावा. वरील विवेचनानुरूप असे दिसत येईल की, प्राचीन काळी महाराष्ट्र देशाची मर्यादा मिथिा नव्हती. कधी कधी भडोच-पाणूत किनाऱ्याने दक्षिणेत गोंयपर्यंत व पुणेकडून नर्मदा नदी, हल्लीचा बहाद व बदामीपर्यंतच्या सर्व मुलबाला महाराष्ट्र म्हणत. या एवढ्या मोठ्या प्रदेशातील निरनिराळ्या भागांना कोंकण, विदर्भ, कुतल इत्यादि नावे होती. सामान्यतः हल्ली जेवढा महाराष्ट्राचा विस्तार आहे, तेवढ्या प्रदेशालाही कधी कधी महाराष्ट्र म्हणत.

महाराष्ट्रः—वर सांगितल्याप्रमाणे महाराष्ट्रात अतभूत होणाऱ्या निरनिराळ्या प्रदेशाचा उल्लेख अनेक ठिकाणी आढळतो. परंतु महाराष्ट्र या नावाने या प्रदेशाचा उल्लेख बराहमिहिराच्या कालागर्भ आढळत नाही. बराहमिहिराच्या वृहत्संहिते विदर्भ देश भारतवर्षाच्या मध्यभागाच्या आग्नेय दिशेला आहे असे सांगितले आहे (वृहत्संहिता अ. १४. ८). याच ग्रंथाच्या दहाव्या अध्यायात महाराष्ट्राचे नाव आलेले आहे. ' भाग्ये स्वविक्रिपिणः पण्यस्त्रोक्कन्यका मत्ताराष्ट्रः । ' (वृ. घ. १०८). ऐहोळीचा जैन रविकीर्ती याने लिहिलेला शिलालेख असून महत्वाचा आहे. तो इ. स. इ ३४ मध्ये कल्याण प्रुक्करी ह्याच्या कारकीर्दीत लिहिल्यात आला असे त्यातील घडाबद्दल दिसते. यात, पाणूर (बदामी) हे सयाप्रवाची राजधानी होते असे दिसते. रविकीर्तीने म्हटले आहे की, महाराष्ट्राचे तीन भाग असून त्यात १९००० गावे आहेत. या शिलालेखातील २५ वा श्लोक असा आहे. ' जगमदधितित्त यो महाराष्ट्रकाण । नननरति सद्वत्तमानभा । जयाणाम् ॥ ' रविकीर्तीच्या येथील बदामी शहर महाराष्ट्रात मोठे होते, हे लक्षात ठेवण्यासारखे आहे ऐहोळी शिलालेखाच्या येथील हिंदुस्थानात आलेला चिनी प्रवासी ह्युएनत्संग (इ ६२९, इ ४९९ इ. स.) ह्याने आपल्या प्रवासवृत्तांत लिहिल्या हकीकतीत महाराष्ट्राबद्दल खालील मजकूर आहे. ' ब्रह्म देशातून उत्तरेत तो एकाकी एका ल्हान गांवास गेला तेव्हा १००० ' ली ' (म्हणजे २५००-३००० मैल) प्रवास केल्यानंतर तो कोंकण पुर (Kung-kin-na-puls) ह्या देशाला पोचला. हा देश ५००० ली (सुमारे ८०० मैल) आहे व त्याच्या राजधानीचा विस्तार ३० ' ली ' आहे. कोंकणपूर देश सोडून बायबेस (ईशान्ये ?) प्रवास केल्यानंतर एक मोठे अरण्य लागले. त्यांत वन्य पशू व पुष्कळ बूर छुटाह होते. कोंकणपुरापासून २४०० ' ली ' (३५००-४००० मैल) वाट चालल्यावर तो चिनी प्रवासी महाराष्ट्र (Mo-ha-la-cho) देशांत आला. ह्या देशाचा विस्तार ६००० ली (१००० मैल) होता व त्याची राजधानी ३० ' ली ' इतकी विस्तृत होती. राजधानीच्या पश्चिमेला नदी होती. ही राजधानी पेटण असेच घान्य नाई; कारण त्या प्रवाशांनी पुढे लिहिले आहे की, राजधानीपासून भडोच १००० ली म्हणजे सुमारे १६० मैल आहे. पण पेटणाहून भडोच सुमारे २५९ मैल आहे. दुसऱ्या एका मॅच ग्रंथकाराचे मत असे आहे की, देवगिरी राजधानी असावा. पण हेहि झुळत नाही. कारण देवगिरीच्या पश्चिमेला नदी नाही व अतःहि १६० मैलांहून जास्त आहे. कर्निगहमच्या मताने कल्याण हे राजधानीचे शहर असावे कल्याणला खाडी आहे. कावेरी व नाशिक येथील कोरोंब लेणी, त्याचप्रमाणे ' पेरिल्ल ' वगैरे अवावहन वल्याण हे पार प्रसिद्ध व्यापाराचे ठाणे होते असे दिसते. कल्याणहून भडोच १८० मैल आहे. पलीटच्या मताने नाशिक हे राजधानीचे शहर असावे. नाशिक हे पुरातन काळापासून प्रसिद्ध आहे व तेथे गोदावरी नदी आहे. भडोच शहर त्याच्या उत्तरे १६० मैलांवर आहे. महाराष्ट्राचा राजा क्षत्रिय असून त्याचे नांव पुलकेशी होते. उत्तरेकडील सम्राट शिल्यादित्य जरी सर्व देश जिंकत होता तरी महाराष्ट्र त्याच्या कक्षांत येत नाही. चिनी प्रवाशांनी महाराष्ट्राचा विस्तार १००० मैल सांगितला आहे. व उत्तरेकडे भडोच आणि माल्या, पूर्वेकडे कोसल व आंध्र, दक्षिणेकडे कोंकणपूर व पश्चिमेकडे समुद्र ह्यांमधील मुलगांत महाराष्ट्राशिवाय दुसऱ्या कोणत्याहि देशाचा उल्लेख केलेला नाही. यास्तवच त्या मुलुगाला महाराष्ट्र म्हणत होते असे दिसते. सर्व मुराई इत्याख्यांत सिंध व नेटिड्ड स्वयाने वजा केल्या ४४००० गावे व कोंड आहेत असें डॉ. फ्रीट म्हणतो. म्हणून १९००० गावे वसणारा महाराष्ट्र निदान याहून ह्णुपट अरला. पाहिजे व त्याचा विस्तार उत्तरेत नर्मदेपासून दक्षिणेत कृष्णपर्यंत व पूर्वेत मध्यमतात व निजामच्या राज्यातील यराच भाग इतका तरी अरला पाहिजे. ज्या अर्थी अजडा ही महाराष्ट्राची पूर्वसीमा म्हणून सांगितली त्यास्तव ह्युएनत्संगच्या मते महाराष्ट्रात बहाद, मयगांत

याचा अतर्भाव होत नव्हता. अलखिदणी (इ. स. १०००) म्हणतो, 'धार येथून दक्षिणेकडे वृक्ष केले असता नमीय्य (नर्मदा नदी) काढ लागतो. तो धारहून ७ परसत आहे. मरहट्ट देश १८ परसत, कोंकणप्रात व त्याची समुद्रकाठी असलेली राजधानी टाण (Tana) २५ परसत.' या अवतरणावरून अलखिदणीच्या वेळीमुद्रा कोंकणाचा महाराष्ट्रात अतर्भाव करीत नसत असें दियून येईल. (डॉ. साचो याचा उलखिदणी, व्हॉ. १, पृ. २०३.) कोंकण किनाऱ्याची चाल व सोपारा ह्यासारखी पश्चिमेकडील बंदरे व्यापारासाठी अत्यंत प्रसिद्ध होती. व त्याचें ग्रीक बंगरे पाश्चात्य राष्ट्रांनीं दळणवळण जसे. सह्याद्रीच्यावरील प्रदेशाचा कोंकणाशीं अगदीं निकट रुबध प्राचीन काळी होता याची साक्ष नाणेघाट येथील व सह्याद्रीतील इतर घाटात जीं प्राचीन लेणीं आढळतात त्यावरून पटते. कोंकण व सह्याद्रीकडील प्रदेश हे राजकीय दृष्ट्या एका निगडित झालेले असत. उत्तर कोंकण वल्भीच्या क्षत्रपाच्या व सातवाहनांच्या साम्राज्यात मोडत अस. कलक्कय सम्राट कीर्तिवर्मन व पुलकेशी (दुसरा) यानीं कोंकणचे राजे मार्य याचा परामर्श घेऊ होता. टाणे येथील शिलाहार वंशातील राजे मालसेडच्या सम्राट रामकूटाच्या अवित होते. अशा रीतीने कोंकण व घाटावरील प्रदेश जरी राजकीय व व्यापारी दृष्टीनें सगळ होते तरी त्यांच्या विशिष्ट परिस्थितीमुळे त्यांना भिन्न लेखण्यात येऊन कोंकणाचा महाराष्ट्रात अतर्भाव करीत नसत.

महाराष्ट्राची वसाहत:—आता या महाराष्ट्र देशामध्ये निरनिराळ्या काळी व निरनिराळ्या लोकांचे आगमन होऊन त्यांची वसाहत कशी होत गेली याचा प्रथम विचार वर.

या प्रश्नावर रा. वि. का. राजगाडे असें म्हणतात की, 'ह्या थारीचा शोध (१) वैदिक सारस्वत व (२) अनार्यांच्या भाषा व वहाण्या यातील उल्लेखावरून किना गमकावरून करता येण्याचा फारच अल्प समज आहे. कारण पाणिनीच्या कालापर्यंत विषयपर्वताच्या दक्षिणेकडील प्रदेशाची माहिती यत्किंचित्ही आर्यांस नव्हती. तेन्ना वैदिक सारस्वतात विषयाच्या दक्षिणेस राहणाऱ्या (कोणी रहात होते की काय ह्याच मुळीं शक्य जाई.) अनार्य लोकांचे उल्लेख किंवा शापक सापडणें शक्य व समान्य नाहीं. वैदिक सारस्वतात येणारी दस्यु, असुर, रक्षस, इ. जी लोकांना येणार तीं विषयाच्या दक्षिणेकडील लोकांची नाहींत. अर्थात् वैदिक सारस्वताचा या शोधात फाही एक उपयोग नाहीं. भिळ, कोळी, कातकरी वगैरेच्या भाषा व वहाण्या सर्वांच्या तोंडीं जाले व त्या संस्कृत व वैदिक भाषेहून किंवा कशाच्याहून जुन्या आहेत, अस विधान करण्याला काहीच साधार नाहीं. भिळादीला शमर वर्षांपूर्वीचा व पाच हजार वर्षांपलीकडील काळ हे दोन्ही सारखेच वाटतात. अर्थात् त्यांच्या भाषांचें व वहाण्याचेंहि त्या शोधास काहीं साहाय्य होईल असा रंग दिसत नाहीं. ऐतरेय ब्राह्मणात मृतिनाद जे लोक सांगितले आहेत त्या लोकांचीं नांवें अपभ्रंश होऊन माझत भाषात आल्या, रसें पाहिलें तर सापडवां. परंतु तींहि सापडत नाहींत किंवा सापडलेलीं नाहींत. भिळ, खोंड, गोंड, कातकरी, ठाकुर, कोळी हे लोक ऐतरेय ब्राह्मणातील मृतिनाद लोकांहून नावावरून तरी अगदीं भिन्न असलेले दिसतात व वैदिक कालानंतर व पाणिनी कालानंतर त्यापकीं बांहीं आर्यांना माहीत असलेले आढळतात.

या उल्लेखावरून एवढेंच सिद्ध होतें की, आर्यांना दक्षिणेंत शहराची ओळख झाल्यावर रामायणाची रचना झाली. गोंड, खोंड, कातकरी, ठाकुर व कोळी यांचा उल्लेख रामायणात नाहीं. भारतात तर गोंड, खोंड वगैरे शब्द नाहींतच नाहींत. रामायणात व भारतात पाडवादि लोकांचीं नांवें येतात. त्यावरून हे दोन्ही ग्रंथ पाडवादींच्या राज्याची दक्षिणेंत स्थापना झालेली माहीत झाल्यानंतर लहिले गेले एवढें सिद्ध होतें. हे दोन्ही ग्रंथ सांप्रत. थोरच अवधीन आहेत असें सर्व शाश्वत म्हणतात, ते साधार दिसतें. भिळ, शहर यांचा उल्लेख रामायणात आहे यावरून दक्षिणेंत आर्यांच्या अगदीं शहराची व भिळाची वसती झालेली होती, असेंच थोडक्यां म्हणतां येत नाहीं. अगस्त्यादि आर्ये वृषि व भिळ शहरादि अनार्ये लोकां समकालीं दंडवाऱ्यांत आले अल्याचा समज आहे. इतकेंच नव्हे, तर आर्यांनीं जलपक्ष जंगल साध केल्यानंतरहि मिष्टादि अनार्ये दंडवाऱ्यांत येऊन राहू लागले असल्याचा समज आहे. सापरे दंडकारण्यात आर्ये जाणीं जाले कीं अनार्ये आधीं आले, हा प्रश्न रामायण व महाभारत ह्या ग्रंथांतील उल्लेखावरून निघात मुट्यासारखा नाहीं. तत्पश्चात् संस्कृत ग्रंथांची तर त्या शोधात काहीच मातवरी नाहीं.

आपण आर्य लोक व जवना आपण प्रस्तुत काळी अनार्य म्हणण्याचा प्रयास पाडला आहे ते मृत्ति, पुलिंद, शमरादि लोक जेव्हा विष्योत्तर एकाच प्रदेशात राहता होते तेव्हा मृत्तिवादींना आपण लावतो त्या अर्थी अनार्य ही संज्ञा लाविली जात नसे, असे म्हणण्यास पुरावा आहे. विश्वामित्राचे शमर पुत्र होते. पैकीं काहीं अधार्य आचरण करू लागले, समर पतित झाले ते हे पतित मृत्तिवादी लोक होत, असा वैदिक इतिहास आहे. ह्याचा अर्थ असा होतो की, आर्य ऋषि व मृत्तिवादि लोक मूलतः एकचशीय असून, अधार्य आचरणास्तव पतित होउन निराळे गणले जाऊ लागले, अशी समजून ब्राह्मणकालीन विचारवृत्तीची होती. समजत बशीहि असो, एवढं शिर आहे की, मृत्तिवादि लोक आर्यसंपादन निघून निराळे झाले, म्हणजे मृत्तिवादि लोक आर्यांची विष्योत्तर प्रदेशात वसती झाल्यानंतर अस्तित्वात आले, असा इतिहास ब्राह्मणकालीं प्रचलित होता.

मृत्ति, पुलिंद, शमर, भिल्ल, कातकरी, ठाकूर, गांड, चोंड, बोळी इत्यादि लोक विष्योत्तर व विष्य-दक्षिण प्रदेशातील मूलचे स्वयंभू लोक आहेत व ते आर्यांच्या फार पूर्वीपासून ह्या प्रदेशांत राहता आहेत अशी जी युरोपीयन व तदनुयायी हिंदू शोधकांची समजूत ती उपनिर्दिष्ट ऐतरेय ब्राह्मणांतर्गत परंपरित इतिहासाच्या विरुद्ध आहे. उत्तर दक्षिण हिंदुस्थानात आर्यांच्या अगोदर अनार्यांची वसति होती, हे युरोपीयन शोधकांचे मत साधार आहे, असे बरील प्रपचारकून म्हणता येथ्यास बराच प्रतिपन्न होतो.

सामान्यतः फोणत्याहि प्रदेशात रानटी लोक जे जादळतात ते मुधारलेल्या लोकांहून पुरातन असतात, असा समज युरोपीयन शोधकांच्या तर्कसंगीत गर्भित असतो. ह्या गर्भित समज खरेच रस्त्या नाही. युनायटेड स्टेट्समध्ये कमजास्त रानटी असे नीमो लोक रीतवेई बर्गोपूर्वी गोव्या लोकांनीं जाणले, ते गोव्याच्या जागमनाच्या पश्चात् आहेत, तसेच भिल्लादि कमजास्त रानटी लोक दक्षिणेत आर्यांच्या पश्चात् असण्याचा समज आहे.

परंतु या राजवाडे यांचे बरील मत सर्वांचेच पटेल असे नाही. आर्यांच्या परिभ्रमणाचा व त्यांच्या सामाजिक जीवनविकासाचा इतिहास पाहिला असता असे स्पष्ट दिसते की, ते जेथे जेथे गेले तेथे त्यांनीं आपल्या वैदिक संहृतीचा प्रसार केला व यष्टरस्थेच्या साहाय्याने अनेक समाजास आपणामध्ये अंतर्भूत करून घेतले. ब्राह्मण आपणामध्ये घेणें, निषाद, रपकार चौरेंड यशस्थेत स्थान देणें वगैरे गोष्टी हच दाखवितात. तसेंच विश्वामित्राच्या पुत्राची कथा ही एक सामाजिक तत्त्वज्ञानदर्शक गोष्ट असून तो इतिहास न हे व्याख्यान पुढे, बट्ट, हर्षा, अनु, द्रमु ह ययातीचे पाच पुत्र असून त्यांपासून पुढे पांच शत्रू निर्माण झाल्याची कथा ही निरनिराळ्या पाच राष्ट्रांना एकचवसाभवता. देण्यास मागाहून उत्पन्न केलेली कथा होय, त्याप्रमाणे आम्र, पुलिंद, मृत्तिवादि लोकांना वैदिक समाजाच्या परंपरेंत स्थान देण्याकरिता या निरनिराळ्या राष्ट्रांच्या पूर्वज एक एक स्वकी असून त्या विश्वामित्राचे पुत्र होते व ते पतित झाले ही कथा सामाजिक तत्त्वज्ञान म्हणून पुढे उदयास आली वास्तविक ह्या निरनिराळ्या राष्ट्रांतील आर्यसंहृतीपेक्षा हीन संहृतीच्या पण त्यांच्यापूर्वीपासून त्या प्रदेशात अस्तित्वात होत्या व त्यांना आर्यांनीं मारऊन मरानाच्या व सुपीक प्रदेशातून डोंगराळ व नापिक भागात घालून दिले व त्यांच्यावर आपले सांस्कृतिक चरित्र स्थान केले असेच मानणें अधिक समुचित होय. आर्यांच्या मागाहून अनार्य लोक अहत्याचा पुरावा कोठेंच आढळत नाही राजवाडे पुढे म्हणतात

‘नर्मदोत्तर प्रदेशांत लोकरुल्या अतोनात वाढल्याने महाकातायंत किया दडकारण्यात बसाहत करण्याची आवश्यकता निकडीने भावू लागली. द्रव्यरत्न, मनुष्यरत्न व सत्ताधिकार चालवण्याचे सामर्थ्य रक्षाय्याजबळ असतें तच बसाहत करण्यासारंग जोखमीचे व विकट काम हर्ती येऊ शकतात या न्यायाने साहजिकच तें काम महाराष्ट्रिकांकडे आलें. दडकारण्यात जेथे जेथे बसाहती झाल्या तेथे तेथे आमडूटपणा म्हणजे पाटिल व राडूडूटपणा म्हणजे देशमुख्या व महाराष्ट्रूटपणा म्हणजे सदसमुख्या राष्ट्रिकांकडे किया महाराष्ट्रिकांकडे ओघांचेच व हक्कांचेच आल्या.

हे बसाहतरम पाचसातवे वर्ष म्हणजे शकपूर्व १००० पासून शकपूर्व ५०० चिवा ३०० पर्यंत चाललेले होतें. ते जखनसे परिपूर्णतेस येत चालले, तसतसे बसाहतीतील राष्ट्रिक ऊर्ष रत्न नावाच्या पुढान्याचे सामर्थ्य टळकपणें निर्दर्शनास येऊ लागले. ह्या रत्नाच्या ठायीं द्रव्यशक्ति, मनुष्यशक्ति व अधिकाराशक्ति, अशा तिन्ही शक्ति समुचित झालेल्या दिसतात. इतकेंच नव्हे तर हे रत्न जी संघटतात्पर्य अपभ्रष्ट भाषा बोलत ती दडकारण्यातील राजमान्य, लोकमान्य व कविमान्य महाराष्ट्री ऊर्ष महारटी व पुढें कालांतरानें मराठी भाषा सर्व प्राकृत भाषेत उत्तम

म्हणून प्रख्या पावली. 'महाराष्ट्राच्या भाषा प्रवृष्ट प्राकृत विदुः।'-(दण्डोकाव्यादर्श) ही प्रख्या फुकाची मिळाली होती असें नव्हे. कारण म्हण्ट लोकानीं सर्वे प्रकारचे पुढारीपण प्राप्त करून घेतल्याने ते उच्चस्थानापन्न लोक बनले व ते जो अपभ्रंश बोलत तोच प्रेरितम ठरावा यात नवल तें काय ? भारतवर्षांत काश्मीरपासून कुमारीपर्यंत जे जे संस्कृत प्राकृत नाटककार होऊन गेले त्यानीं उच्च दर्जाच्या भाषांच्या तोंडीं महाराष्ट्री भाषा घातलेली आढळते. याचें कारण ही भाषा द्रव्यबल, मनुष्यबल व सत्ताबल यांनी युक्त अशा उच्चवर्णा क्षत्रिय रष्ट्राची होती.

जसे हे रष्ट्र लोक तत्कालीन सम्राटाकडून अत्यंत उच्च कोटीचा मान पावलेले जाटल्यात. जुन्नराजवळील नाणेघाटात आभ्रभुत्याचीं काही चित्रें कोरलेली आहेत. त्या चित्रात राजा, राणी व राजपुत्र यांच्या वयोवरीनें एका म्हण्ट वीराचें चित्र काढलेलें आहे आणि चित्र कोणार्च ते दर्शविण्याकरिता 'महारडिगनकविरा' अशीं अक्षरे खोदली आहेत.

नाणेघाटातल्या या लेखात म्हण्टाना गण हे उपपद टाविलेले आहे गण म्हणजे tribe असा कित्येकानीं अर्थ केलेला आहे. परंतु गण या शब्दाचा तो अर्थ वेधे युक्त नव्हे. येथें गण म्हणजे सभ, जमाव, पथक असा करणें सदर्थ आहे. [जातिस्थ सभाहून भिन्न भिन्न असा जो व्यापार, व्यवहार, अनुधापजीवन, इत्यादयं माणसाचा जमाव त्याला गण अशी सज्ञा आहे.] राष्ट्रिकां, रष्ट्राचा, महाराष्ट्रिकांचा किंवा महाराष्ट्राचा युद्धादि धनियकरमात्यास्य जे जमाव तो 'महारडिगन' होय, असें दिसतें कीं, आभ्रभुत्यांना या शब्द व धाडसी म्हण्टपाचें साहाय्य व मध्य जायत जाईवने संपादोंव लागे इतकें माहात्म्य सिमुक शातवाहनाच्या कालीं म्हणजे शकपूर्व दुसऱ्या शतकात म्हणजे दोन हजार वर्षांपूर्वी रष्ट्राचें अश्लेखें सम्राज आढळतें. आभ्रभुत्यांच्या सभ राक्षियतीत ह्या म्हण्टांचें प्रत्यक्ष विशेष अस्त्यार्थें दिसतें. शातवाहन महाराजा ह्या शातकर्ण यांना गाथासतशती नामक पद्यमजरी म्हण्टांच्या महाराष्ट्री भाषेतल्या पद्याचीं एके ठिकाणीं शुक्लि. आभ्रभुत्यांची फरची भाषा कोणती असेल ती असो, परंतु इतके स्पष्ट आहे कीं त्याची दरनारी व इतर व्यवहाराची भाषा महाराष्ट्राची महाराष्ट्री होय. शा. शकाच्या दुसऱ्या शतकाच्या प्रारंभी शातवाहनाचें साम्राज्य नष्ट झाल्यावर ठिकठिकाणीं रष्ट्र म्हणजे राष्ट्रकूट यांनीं लहान लहान स्थाने उभारिलीं. अद्याप साम्राज्य उभारण्याची ताकद त्यांच्यांत आलेली नव्हती. पुढें चाळुक्यांच्या राक्षियतीनंतर ह्या राष्ट्रकूटांनीं साम्राज्यारोपणाचा धडा शिरवून पाहिला. रष्ट्र-राष्ट्रकूट म्हणजे देसाई-सुंदेसाई स्वल्पाचे अधिकारी. ह्या अधिकाऱ्यांनीं सम्राटपदाची हाव धरावी, हे साहजिकच होते. पेशवा, पाटील, देसमुख हे शब्द भट, शिंदे व भोंसले यांच्या पिढीजात वृत्तीचे वाचक जसे आहेत तसाच राष्ट्रकूट हा शब्द वृत्तीचा वाचक आहे. राष्ट्रकूटराजाचें मूळ गोन आढनाव सत्यकि होतें, म्हणजेच कृष्णाच्या मराठ्यांत सतके.

नर्मदांतर प्रदेशातून हे राष्ट्रिक दडकारण्यांत वसाहत करण्यास येऊन ग्रामवृत्तपणा, विषयवृत्तपणा, राष्ट्रवृत्तपणा इत्यादि अधिकाऱ्यांच्या जागा बळनावीत. याच्यापैकी बाही लहान लहान स्थानिक झाले व कालांतराने सत्यकि नावाच्या गोत्राने अथवा घराण्याने साम्राज्यपद गाढलें नर्मदांतर प्रदेशातून आलेले राष्ट्रीक सारे एकाच गोत्राचे नव्हते हे सांगावयाला नको. मानव्य, हहय, भोज, यादव, नल, कदर, मौर्य, चाटक्य इत्यादि शेंकडों गोत्रांचे रष्ट्र दडकारण्यात दिसले. ह्या शेंकडों गोत्रांच्या रष्ट्रांना शहाण्य व बुद्धीचे मराठे म्हणण्याची चाल आहे. शहाण्य व बुद्धीच्या रष्ट्रावरून व म्हण्टावरून सभ देशाला म्हण्टाचा देश उर्फ महाराष्ट्र ही सज्ञा पडली.

तथापि भरतखंडामध्ये वैदिक आर्य उत्तरभूभाषातून हळूहळू इराण, अफगाणिस्तान या मार्गांनीं आपली वैदिक स्मृति घेऊन प्रवेश करते झाले. परंतु या मार्गांत त्यांचा प्रवास मुकर झाला नसून त्यांस वाटेत अनेक युद्धे करावी लागली. या युद्धांकरिता उदाहरणार्थ दामात युद्धाकरिता पाहिलें जसतां असें दिसतें कीं, विशिष्ट आर्यांच्या समाजाच्या नवप्रवेशाच्या वेळीं त्यांना तत्पूर्वी आलेल्या आर्य व अनार्य अशा समाजारांसार शमशब्दें लागे. आर्यांनीं भरतखंड त्यांच्यापूर्वी येथें द्राविड स्मृति सर्वत्र पसरलेली होती. याचे अनन्य दाखले आढळतात. दक्षिणस्थानांत एका प्रांतात ब्राह्मू नांवाची द्राविड भाषेची एक शाखा प्रचारापर्यंतहि अस्तित्वांत आहे. यावेरीज भरतखंडाच्या निरनिराळ्या भागांत अनेक असंस्कृत अजायब लोभ बोलवय करीत असे वर्णन बंदमथातहि आढळतें. उदाहरणार्थ, मगध देशात कीकट नांवाचे अजायब लोक राहत होते. (अ. ३. ५३. १४.) याप्रमाणेच निपाद वगैरे लोकांचे व मातयांचे मागाहून

वैदिक समाजात अतर्भूत करण्यात आले. याप्रमाणे निरनिराळ्या प्रांतात निरनिराळी लहानलहान राष्ट्रे अथवा लोक समूह वैदिक आर्यांना आढळले व त्यांना त्यांनीं ह्मूहह्मू आत्मसात् केले. नाग लोकांचा प्रसार तर जवळ जवळ सर्व भरतखंडात आढळतो. कोवणात महार लोक आपल्या नावापुढे रामनाक, विठनाक याप्रमाणें नाक हे पद लावतात. हे नागराजक असावे असे एक मत आहे. बदाचित् तें नायकवाचकहि असे शक्य, परंतु त्याडम्बनदहनाच्या प्रसंगी तक्षक नागास अर्जुनानें तक्षशिलेकडे घालवून दिलें व त्यानेंच पुढें परीक्षिताचा प्राण घेतला. म्हणून जनमेजय यानें तक्षशिलेवर स्वारी करून नागसत्र केलें. याशिवाय नागपर्वत, मणिपूर येथील नागाचें राज्य व तेथील राजकन्येचें अर्जुनानें केलेलें पाणिग्रहण, नागपूर, नागवदी, नागापट्टम वगैरे नागाशीं सद्द स्थलाचीं नावें, नागा कुंज, नागवर्मो यासारखी प्राचीन नावें, बौद्ध वाङ्मयात आढळणारे नागराजासन्धी उल्लेख, नागाची नागपंचमी वगैरे प्रसंगी होणारी पूजा वगैरे अनेक गोष्टींवरून नाग लोकासारखे अनार्य लोक भरतखंडात पुर्वी वास्तव्य करीत होते व ह्मूहह्मू आर्यांनीं आक्रमण करून सर्वां प्रदेश व्यापून त्यांना आत्मसात् केलें ही गोष्ट स्पष्ट होते.

नाग लोकांप्रमाणेंच कोल, मुंड वगैरे सारखीं राष्ट्रे भरतखंडात पूर्वी राहत असून त्यांनीं काहीं कारकृतिक प्रगति केली होती, त्यांची स्वतंत्र भाषा होती व त्यांच्याशीं आर्यांनीं सत्कृतिक देवाणघेवाण केली असली पाहिजे, असें भाषाशास्त्रविषयक शोधावरून अलीकडे अधिकाधिक स्पष्ट होत आहे ज्याप्रमाणें भरतखंडाच्या पश्चिम मार्गाच्या अनुषंगी राष्ट्रांमधील आर्यांचा सगळ्या आल्याच्या वेदवाङ्मयात स्पष्ट पुरावा आढळतो, त्याप्रमाणें भरत खंडाच्या वायव्य व उत्तरभागांत पणि, यिनी, पाचल वगैरे राष्ट्रांनीं त्यांचा रुध आला होता. व आजहि बहुचि स्थानांत पणि व यिनी नावाच्या राष्ट्रजाती ह्यात आहेत. तसेंच पिशाच जातीच्या वसतिस्थानाचा पुरावा पिशाचपुर अथवा अर्वाचीन पेशावर या नावांनीं आढळतो. शशदाचा गांधार ऊर्फ कदाहार देश तर प्रसिद्ध आहे तसेच रक्खोल, रक्खमी हीं नावें राक्षसांच्या गाथांचीं वाचक असणें समजनीय आहे. याप्रमाणें उत्तरेकडील भायेंतर राष्ट्रांच्या अस्तित्वाचा पुरावा आपणांस वेदांत आढळतो. पण आर्यांवद्गोहारे त्या वेळीं आर्यांचा प्रसार झाला नव्हतामुळे याकरिता आपणांस उत्तरकालीन ग्रंथावरच विचरून रहावें लागतें व महाभारत, रामायण व इतर पुराणें यांमध्ये या कथ्य जातींच्या अस्तित्वाबद्दल व आर्यांनीं त्यांच्या आलेल्या सन्धानाबद्दल भरपूर पुरावा आढळतो.

वैदिक वाङ्मयात व नंतरच्या पौराणिक ग्रंथांत आर्यांच्या प्रसाराचे निरनिराळे टप्पे मधून मधून आढळतात. भारीयानें सप्तद्रावपंत केलेलें गंगेच्या प्रवाहाचें संशोधन, अंगारित ऋषीनें केलेलें किय वदंताचें उल्लेखन, त्यानें दक्षिणेंत केलेली आश्रमाची स्थापना वगैरे गोष्टी याची साक्ष देतात. दक्षिणेंत अगस्त्यमन्य या नावाचा एक पर्वत आहे तोही मध्य या शब्दाचा अर्थच ताम्रिल भाषेत पर्वत असा होतो.

अपरांत अथवा कोंकण म्हणून संस्कृत वाङ्मयांत उल्लेखिलेला प्रांत भुगुवचीयांनीं आर्य संस्कृतीच्या कक्षेंत आणला ही गोष्ट परंपुरामाची कथा व पश्चिम दिनाच्यावरील काहीं स्थानांचीं नावें यावरून स्पष्ट होते. वेरळोत्पत्ति आणि सद्माद्रिलह हे ग्रंथ मार्गवसामनें तथील वडाहत वरून मलवार व कोंकण या भागांत ब्राह्मणास स्थान दिलें असें सांगतात. तसेच भडोचचे प्राचीन नांव भुगुक्कळ अथवा भद्रकळ असेल तेथे भार्गव ब्राह्मण म्हणून ब्राह्मणांची एक जात आहे. प्रसिद्ध कन्ह्यालाल मुन्शी हे भडोचचे भार्गव ब्राह्मण आहेत. तसेंच परशुरामाची चिपळूणसारख्या ठिकाणीं अज्ञातीं मंदिरें यावरून भुगुवचीयांनीं प्रथम त्या भागात वसती केली असें दिसतें. सातारा जिल्ह्यातील भुजंग येथे भुगुवचीयांचा आश्रम अस्तित्वाची दतक या असून तेथे एक आश्रमाचें स्थान अद्यापि दाखवितात रामानें दक्षिणेंत स्वारी केली त्या वेळींहि त्याला वानर, कप्ट यांसारखे जंगली लोक आढळले व काहीं शररासारखे रानटी लोक आढळले असें वर्णन आढेच.

हिंदुस्थानांत आर्यानंतर प्रथमत आर्यलोक पूर्वेअफगाणिस्थान व पश्चाय या प्रदेशातच बसहत करून होते हे अंगदी निर्विवाद आहे. तेथून ते पूर्वेकडे वळले व ब्रह्मपर्वतापर्यंत-अर्वाचीन ऊणभरापर्यंत-त्यांनीं पसरत केली. येथे वैदिक धर्म व वर्णाधर्मव्यवस्था अस्तित्वात आल्यानंतर त्यांनीं ह्मूहह्मू पूर्वे व दक्षिण या दिशांनीं पसरून दिमाळय व किय या दोन पर्वतांमधील चळवळ सर्व प्रदेश व्यापिला. याच काळपर्यंत किय ही त्यांच्या वसा ह्यांची दक्षिण सरदर असावीसे दिसते कारण मनु व पतंजली यांनीं आर्यावर्त-आर्यांचा राष्ट्रवाचा प्रदेश-म्हणून याच प्रदेशाचा उल्लेख केला आहे (मनु २. २३ व पतंजल महाभाष्य २. ४. १० वहा.) या पर्वताच्या वायव्य

भागाला 'पायिपाय' असे नाव दिलेले आढळते. यावरून साधारणतः ही डोंगरांची रांग त्यांच्या मागेची म्हणजे दख्खनवळणाची सरहद्द असावी. याही कालानंतर अगस्तिस कुर्निने विषय पर्वतास उच्च न वाढण्याची ताकीद देऊन तो ओलांडून दक्षिणेत आगला आश्रम स्थापून दक्षिणेकडे येण्याचा व यशस्वी करण्याचा मार्ग काढला.

विदर्भ वसाूट हीच आर्यांची दक्षिणेंतील पहिली यशस्वी असावी. कारण मुघीवानें आपल्या अनुचरंस विदर्भ, ऋचीक, महीरक या देशांत व गोवर्धनीच्या काठी व दण्डकारण्यांतहि सीतेचा व तिचें हरण करणाऱ्या दुष्ट रावणाचा शोध करण्यास रागितल्याप्रमाणे रामायणांत उल्लेख आहे (रामायण ४. ४१). यावरून असें दिसतें कीं, गोवर्धनीच्या आसपासचा प्रदेश म्हणजे दख्खन-म्हणजेच अगदीं खुद्दचित अर्थानें मद्रास हा देश-त्या वेळीं जसजस होता व विदर्भांत मात्र वसति होती. शिनाय अगस्तिस ऋचीनें देवी शक्तिनें एक कुलगीं जपन करून ती विदर्भाच्या राजास दिली व नंतर ती मोठी शाह्यावर तिच्या मागणी पातल्याची महाभारतातील कथा विभूतच आहे (महा. पर्व ३, अध्याय ९६, ९७). रामायणातहि राम येथे दिसत दण्डकारण्यांत गोदावरीच्या काठी पंचवटींत, जगतीच्या आश्रमापासून मुमारे दोन योजनानर अरुहेल्या आपल्या आश्रमांत राहत अरुःसाचें वर्णन आहे. (रामा. ३. अध्या. १३).

'दण्डकारण्य' म्हणजे अर्वाचीन मद्रास हा त्यात गोदावरी व नद्या आहेत हे बरील विधानावरून स्पष्ट दिसते. हिंदुधर्मशास्त्रप्रमाणें, कोणतेहि धार्मिक कृत्य करतांना तें कोणत्या प्रदेशात होत आहे याचा, सत्यतात उच्चार करिता लागतो. व त्याप्रमाणें अशा वेळीं मद्रासप्रांतील ब्राह्मण 'मद्रास' असें न म्हणता त्या ऐवजी 'दण्डकारण्य देश' अशा उच्चार करतात. यदांचे वर्णपेक्षांदि जगत पूर्वी लिहिलेल्या हेमाद्रिच्या मतप्रद नामक ग्रंथाच्या प्रस्तावनेत अर्वाचीन देवगिरी दोस्ताराद हे दण्डकारण्याच्या सरहद्दीवर असल्याचें म्हटलें आहे. यावरून विदर्भानंतर दण्डकारण्यातच प्रथम आर्यांनी दक्षिणेत यशस्वी केली.

जरी मद्रास हा आर्यांनीं सर्वांत शेवटीं व्यापलेला प्रदेश होय, तरी आर्यांनी तो इतर कोणत्याहि दहाहत्तीपेक्षा अधिक पूर्णपणें पादत्रात केला. पूर्वाप्रमाणें येथेहि त्यांनीं मूळच्या रानटी रहिवाशास जगलात, डोंगरद यात हातून लायलें व त्यांपैकी काहींना आपल्यात सामील करून घेतलें. उत्तर हिंदुस्थानातील भाषांप्रमाणेंच मराठी ही संस्कृतपासून निघालेली आहे. या गैरीच्या प्राचीन प्रतिनिधि त्यांना आपण मानू अशा मद्रास, चारुतेनी, मागधी, पाली या भाषात मूळ संस्कृत उच्चाराने केले विसृत विचार आढळतात व हे विचार बाही थोड्याशा ठोकळ नियमानें झालेले आहेत. या प्राकृत या त्यांच्या उच्चारता अशा परक का व यशस्वी पद्धत गेली हें कारणें फार कठीण आहे; कारण ही क्रिया अतिशय हळुहळू वण नराच काळपर्यंत अविरत चालू असते. उच्चारविशेष इतरांदि परक या भाषातून एवढ्या अवघात शब्दापास पाहिजे होता, वण तथा परक झालेला दिसत नाही, कारण त्या संस्कृतपेक्षां विशेष भिन्न आहेत असे नाही.

यावरून या अपभ्रष्ट उच्चाराने एकच कारण दिसतें तें हे कीं, आर्यांच्या रुढाचारानें राहणाऱ्या मूळ रानटी रहिवाशांना संस्कृत भाषा बोलावी लागली व ती त्यांना योग्य पद्धतीनें उच्चारता आली नाही व तेच अपभ्रष्ट विकृत उच्चार भाषेत रुढ झाले असावेत. संस्कृत भाषेत न आढळणारे काही उच्चार व शब्द प्राकृत भाषेत आहेत यावरून या सिद्धांतास पुष्टी मिळते.

यावरून असें अनुमान निघते कीं, जसजसे आर्यलोक पुढे पुढे सरकत गेले तसतसे त्यांचें व मूळ (रानटी) रहिवाशाचें स्पर्धन होत जाऊन त्यांपैकीं येथे आर्यांत सामील केले गेले. ते आर्यांची भाषा शिकले वण त्यांनीं आपल्या मातृभाषेतील काही उच्चारविशेष व काही शब्द तसेच संस्कृतमध्यें घुसवून दिले असावेत. उत्तर हिंदुस्थानातील आर्यांच्या वसाहतीपासून तरत मराठी भाषापर्यंत अशी स्थिति होती.

येथेंप्रमाणें आर्यांना दण्डकारण्यात यशस्वी वरीपर्यंत पूर्ण यश आलें. ते अधिकाधिक दक्षिणेकडे व पूर्वे समुद्र किनाऱ्याकडे वळले व त्या प्रदेशातील रहिवाशात त्यांनी आपली संस्कृति व भाषाहि पसरविण्याचा उपक्रम केला. वण त्यांना या वास्तवीत विशेष यश आलें नाही. उलट आर्यांनाच या प्रदेशातील मूळ रहिवाशांची भाषा व संस्कृति थोडथोडी उचळायी लागली. दक्षिणेंतील वानटी, तेलुगु, तामीळ या भाषा संस्कृत भाषेपेठून अगदीं भिन्न आहेत व दक्षिणेंतील कला उत्तरेकडील कलांपेक्षां भिन्न आहेत, याचें कारण हेंच होय. आर्यांचें हें दक्षिणेकडील आक्रमण त्यांच्या उत्तरेकडील आक्रमणप्रमाणें जोरकस का होऊ शकलें नाही याचें कारण अगदीं उघड आहे.

उत्पत्ति आर्यांचा रानटी लोकांतीच रात्र जाला त्यामुळे त्यांचेर आर्यसंस्कृति न आर्यभाषा ह्या आर्यांना सहज ग्राह्य नाल्या. परंतु दक्षिणेकडील या नद्या वसाहतींची स्थिति अगदीच उलट होती. येथे आर्यांच्या आममणाच्या अगोदर-पाहूनच गुप्तयज्ञ समाज व रात्र अस्तित्वात होती. प्राग्निद लोकांत शिंपकलेची वाढ पुष्कळच झाली होती ही गोष्ट, दक्षिणेकडील भूत शिल्पनामं यावरून प्रतीत होते, एवढेच नव्हे तर वल्लिगादे देशांतही लोकांनी ज्या पूर्ववडे वसाहती केल्या व सयाम घोर देशात अकोरपात, अकोरघोम सारंगी भय मदिरे उभारली त्यावरून स्पष्ट होते. गमावणातील मांस सांगितलेल्या गुपीतपणा उताऱ्यांत दक्षिणेकडील चोल, पांड्य, वेरु इ. देशांचा उल्लेख आहे. त्याप्रमाणेच पांड्याच्या राजधानीचा दरवाजा सुवर्णाने व रानांनी झुमालेला होता इ. उल्लेख आहे. तर्कच सेतुकथनाचे काम नव्हे या वानरांनी केले ही गोष्टहि लक्षात घेण्यासारंगी आहे. इतर संस्कृत ग्रंथांतहि या देशाचा, त्यांतल लोकांचा व रानांचा निर्देश आहे.

महाराष्ट्राची भाषा—रा. राजारामशाही मागवत आल्या मराठ्यांच्या संधाने चार उद्गातं मराठीचे यथैव प्रतिपादन करताना म्हणतात की, 'शेष महाराष्ट्रिक्' हे प्राकृतप्रवाद्यांचे अगदी शब्दचें ह्मण, 'मकी सर्व महाराठी भाषेप्रमाणे शारसेनी भाषेचे नियम आहेत जसें समाजें' हा या सूत्राचा अर्थ होय. ज्यास आपण 'महाराष्ट्रा' म्हणतो त्यामध्ये पूर्वीच्या काळी 'शारसेनी' ही होती. 'शारसेन' म्हणजे मयुरामंडळ, या प्रांताची जी भाषा ती शारसेनी. उच्च जातीच्या व कुलीन त्रिषा नाटकांत हीच भाषा वाडत.

शारसेनी भाषेची एक प्रकृति जमी संस्कृत तर्काच दुसरी प्रकृति 'महाराष्ट्री' ऊर्ज अति प्राचीन मराठी जसें काव्यायन म्हणतो. शारसेनीपासून पेशाची व मागधी निघाल्या. तर मग सर्व वाडभाषांचें मूळ प्राचीन महाराठी असा सिद्धांत करण्यास प्रत्ययास नाही. 'गाथाची' भाषा महाराष्ट्री असें आल्फारिक म्हणतात. यावरून गाथाची भाषा प्राचीन काळी 'महाराष्ट्री'च होती असे म्हणवें लागतें

काव्यायनाच्या शब्दध्या सूत्रातील महाराष्ट्री व प्राकृत हे शब्द जवळ जवळ पर्याय आहेत. प्राकृत = प्रकृते आगतम् । प्रकृतिश्च संस्कृतम् । अर्थां प्राज्ञेण पठितानां श्रुत्यति वेनी आहे. पण सर्व प्राकृत शब्द काही संस्कृतभाषे-तून आलेले नव्हेत यात संशय नको. तथात 'प्रकृति' शब्दहि संस्कृताचा वाचक नाही. काव्यायनास जर ही प्राकृत शब्दाची श्रुत्यति पठत असती तर 'शेष महाराष्ट्रिक्' हे सूत्रच त्यांनी रचलें नसतें. शारसेनीची प्रकृति संस्कृत हें तर त्यांनी प्रथमच सांगितलें आहे. तेव्हा प्राकृत यातील मूळचा शब्द 'पाअड' होय. 'पाअड भाषा' = प्रकृत भाषा, कारण पाअड शब्दाच्या जवळजवळ संस्कृतांत प्रकृत हा शब्द येतो, अर्थात् सर्व लोकांचा व्यवहार व दळणवळण जीत चालत ती प्रकृत = प्राकृत भाषा होय अर्थात् संस्कृत भाषा सर्वसाधारण नव्हती. ब्राह्मणांनी आपल्या बुद्धिप्रभावाने जिजा धर्मभाषेचे संस्कृत = संस्कृतीत रूप दिलें ती संस्कृत, या शब्दावरून येळ दिखता म्हणून काही काळानें, 'पाअड' या शब्दाचें प्रकृत यापेवजी प्राकृत असे रूप रूढ झालें. त्यावरून प्राकृत या शब्दाचा अर्थ दररोज पाहण्यांत येणारे = धुल्लूक असा झाला. प्राचीन काळीहि प्राकृत ही स्वतंत्र भाषा होती, कारण वेदांगपैकी शिथेंत 'प्राकृते संस्कृते चापि' असा उल्लेख आहे. तेव्हा महाराष्ट्री, शारसेनी, मागधी व पेशाची या सर्व जिल्ह्या पाअड भाषा होया तितक्या प्राकृत झाल्या व या प्राकृत भाषाचें 'प्राकृतप्रवाद्य' नावाचे व्याकरण काव्यायनानें प्रथम लिहिलें. ज्याप्रमाणें हमजी भाषेच्या मातृस्थानाचा मान संस्कृत इ. भाषास न देतां एकट्या प्राचीन 'मराठीस' दिला पाहिजे. एवढ्या मराठीची आई अति प्राचीन मराठी, जीस 'महाराष्ट्री' असें काव्यायन म्हणतो ती अर्वाचीन मराठीचीच नव्हे तर अर्वाचीन गुजराथी व हिंदी या भाषांचीहि जननी आहे असें यावरून रा. रा. भागवत म्हणतात. ब्राह्मणांच्या संधाने थोडेचहूत संस्कृत शब्द ज्ञात झाले म्हणून मराठीची संस्कृत ही आई होणें संकय नाही. या महाराष्ट्री या दोन प्रकृति होत. एक प्रकृति म्हणजे संस्कृताचे पूर्वरूप ज्यास त्यांनी आपल्या प्रयात 'मननी रूप' म्हणले आहे ते आणिक दुसरे 'पोड, डुक, मुल' असे शब्द जडित आले ती 'दानवी' = प्राविही प्रकृति होय संस्कृताचे जे 'आर्य' रूप त्याचा कोणत्याहि मराठीची विलुळ जयजनक माव नाही

उलट रा. रा. भागवत म्हणतात की, 'मूळचा एक अत्यंत प्राचीन आर्य समाज, त्यापासून दुसरा एक आर्य समाज झाला. ह्या दुसऱ्या आर्यसमाजापासून वैदिक व प्राचीन महाराष्ट्र समाज झाला. वैदिक समाजापासून

संस्कृत भाषा बोलणारा समाज झाला. आणि प्राचीन महाराष्ट्रसमाजापासून अर्थाचीन महाराष्ट्रसमाज झाला. हा अर्थाचीन महाराष्ट्रसमाज म्हणजेच महारष्ट्र वसाहतवाल्याचा समाज. कविता करणारे मनढोपे असे जे शिष्ट ऋषि ते वैदिक व संस्कृत भाषा बोलत. राजधानीत राहणारे उच्च क्षत्रिय व त्या नगराध्यक्षाच्या जात्र्याने राहणारे उच्च शिष्ट ब्राह्मण प्रथम वैदिक व नंतर संस्कृत भाषा वापरीत. नगरापासून दूर राहणारे जे ग्रामगृह, विषयगृह, व राहूगृह म्हणजे पाटील, देशमुख व सरदेसमुख त्यांना उच्च ब्राह्मणाची व क्षत्रियाची भाषा परिचित नसे. ते अहमिप्रधानी जुनी भाषा बोलत. हा प्रकार सध्याही आपण पाहतो. (पुण्यासारख्या शहरातील ब्राह्मण व मराठे जी शिष्ट मराठी भाषा बोलतात ती शिष्ट मराठी भाषा, खेड्यातील पाटील, देशमुख, ब्राह्मण यांच्या बोलण्यात येते.) तोच प्रकार अडीच हजार वर्षांपूर्वी महाराष्ट्राच्या भाषेचा होता. खेड्यातील पाटील बुळबुळ्यांच्या मराठी भाषेला शिष्ट मराठी भाषेचा अपभ्रंश म्हणून कित्येक बऱ्याकरणी हलगर्जीपणाने नाव ठेवतात. परंतु ही निव्वळ अवास्तव निंदा आहे. खेड्यातील पाटील बुळबुळ्यांनी वर्तमान शिष्टमराठीचा अपभ्रंश बोलत नाहीत, तर जुन्या मराठीतील रूपे बोलत असतात. उदाहरणार्थ, 'करल्यात, जन्म, इयले, वाडच,' हीं रूपे वर्तमान शिष्ट मराठीचे अपभ्रंश नव्हत, हीं रूपे जुनी मराठी आहेत. त्याप्रमाणेच प्राचीन काळाी वैदिक भाषेची माता जी अहमि भाषा तीतील रूपे प्रातातील व खेड्यातील हे राहूक किंवा राक्षिक किंवा रट्टक किंवा रट्ट लोख बोलत. ही प्राचीन महारष्ट्र भाषा घेऊन महारष्ट्र वसाहतवाले दक्षिणात्यार्थात शिरले, व नवीन बसविलेल्या गावाचीं नावे आपल्या बोलीतील रुक्मीप्रमाणे उच्चार लागले.

महारष्ट्र क्षत्रिय एकटेच वसाहत करण्यास गेलेले नव्हते. त्यांनी आपल्याबरोबर आपले पुरोहितहि नेलेले होते. ह्या पुरोहितांपैकी जे सुविश्रित व शास्त्रसंपन्न होते ते अर्थात पाणिनीय संस्कृत भाषेतील उच्चारप्रमाणे बोलत. वेदादि ब्राह्मणाची सध्या अत्यंत पडल्यामुळे व क्षत्रियादि लोकांची सध्या वेतुमार जास्त असल्यामुळे महारष्ट्र उच्चारानाचा पागडा अतोनात पाडला. व सध्या आपणास येऊ येतात तशासारखे उच्चार प्रचलित झाले. ह्या प्राचीन महाराष्ट्री भाषेचा प्रचल पाणिनीयने केलेला नाही. तसेच तितक्या वैदिक भाषेच्या पूर्वेज ज्या दुसरी व पहिली वैदिक भाषा त्यांचा निदर्शहि पाणिनीयने केला नाही. पाणिनी हा काही ऐतिहासिक निरुक्ताकार नव्हता त्याचे काम प्रचलित शिष्ट, संस्कृत भाषा व वेदभाषा ह्यांचे व्याख्यान रचण्याचे होते. पूर्व, पश्चिम व उत्तर दिशाकडील देशांत शिष्टांच्या बोलण्यात जे रूपभेद येत ते त्यांना काळजीने नमूद करून ठेवले. अशिष्ट जे टोडबळ त्यांच्या ग्राम्य भाषेपेक्षा त्यांना जाणून किंवा नेणून लक्ष दिलेले नाही. याकी पाणिनीयाच्या काळी संस्कृत भाषेपेरीज इतर सोदर प्राकृत भाषा प्रचलित होत्या यात कित्तुल संशय नाही. पाणिनीयाहि पूर्वी प्राकृत भाषांना व उच्चाराना भेळूळ ऊर्फ असष्ट भाषा व उच्चार म्हणण्याची चाल होती. ब्राह्मणांनी भेळूळ उच्चार करू नये, असे इशारेहि ब्राह्मणप्रथातून पाणिनीया पूर्वीच दिले गेले होत. या सर्व विषयानाचा इत्यर्थ इतकाच की, महारष्ट्र वसाहतकार वैदिक भाषेची सोदर जी प्राचीन प्राकृत महाराष्ट्री भाषा ती बोलत.

आतां आपण बर पाहिले आहेच की, आर्यांच्या विस्तार लक्षजून दक्षिणत होत गेला तबतसा त्यांचा अनेक असंस्कृत राष्ट्रजातींशी संघर्ष येत गेला. आर्यांच्या आगमनापूर्वी येथे कोणत्याच लोकांची वस्ती नव्हत दण्डकारण्य वगैरे भाग केवळ निर्मनुष्य होता असे म्हणणे खुद्दचिक्त दिसत नाही. आगस्तिकेप्रमाणे किंवा राम दण्डकारण्यात राहिला अस्ता त्याचा शस्त्र राक्षसादि लोकांशी व नंतर बानर, ऋग वगैरे लोकांशी संघर्ष आला वगैरे गोष्टींवरून येथे मनुष्यवस्ती पूर्वीपासून असली पाहिजे. अर्थात उत्तरेकडे आर्यांवत, कोरट वगैरे भागांत ज्या राष्ट्रजातींची वस्ती होती त्यांपैकी या जाती निरक्षर्या असल्या पाहिजेत व त्यांचीं नावे प्राचीन प्रपकारास अपरिचित असली पाहिजेत या गोष्टी रम्या आहेत, पण येथे मनुष्यवस्ती असून त्यांची प्राथमिक अवस्थेतील एखादी भाषा असली पाहिजे व त्यांच्या दैनिक गरजा भागविणाऱ्या वस्तूंचे निर्दोष शब्द त्यांच्या भाषेत असले पाहिजेत या गोष्टी निर्विवाद होत. तसेच आर्यांचे दक्षिणेंत आगमन निरनिराळ्या वेळी व निरनिराळ्या मार्गांनी व सर्वांनी होत गेल्यामुळे मध्यवर्ती अखिल्या सर्व प्रकारच्या लोकांशी, भाषाशी व परिस्थितींशी त्यांचा निरनिराळ्या वेळी संघर्ष आल्यामुळे, त्यांच्या राहणीवर, आचारविचारांवर व भाषेवर अनेक प्रकारच्या भिन्नकांभेन भिन्न गोष्टांचा एककार झाला असेल पाहिजे. संस्कृत भाषेवरहि द्वाविड भाषांचा स्पर्शकार काहीं बानर्जात शात्याचे आगळे दाखविलेच आहे. (म. श. को., वि. २, प्रस्तावना पृ. ५९ पुढे) मध्यस्थ संस्कृत भाषेत मूर्धन्यवर्ग व वचल, लंगल, लिग, नीर इत्यादि शब्द

कोल द्राविड भाषातून गेले आहेत याकरीता महाराष्ट्रात अलेक्झांडर स्थायिक होऊन राहणाऱ्या व राष्ट्रस्थान पावणाऱ्या लोकांची भाषा ही अनेक लोकांच्या व भाषांच्या भिन्नकालीन सरकारीनीं बनलेल्या भाषेचे स्वरूप पारली असली पाहिजे व तसे अनेक विदेश तिथ्याम ये आढळतात काहीं तियाच्या व्यवहारातील प्राथमिक गरजा मागविणाऱ्या मस्तूचीं नांवें आपणाल सरहजनेत भाषेरातून उमलेलीं आज मराठीमध्ये प्रचलित असलेलीं आढळतात. म्हणून आर्या-पायन इतरांनीं जरी त्यांची भाषा सुस्पष्ट पेशी तरी आर्यानींदि हार अवसरुत लोकांच्या भाषेतील काहीं शब्द व एतदी घेऊन रचण्याची आरली मराठी भाषा उमरिगी ही गोष्ट स्पष्ट आहे. मराठी भाषेची ही उनावट कशी होत होत गेली हे पुढील विभागाच्या प्रस्तावनेत यागशी दाखविणार आहों.

महाराष्ट्रीतील ग्रंथ — आतां या महाप्रांतीतील प्रचलित मराठीची जी प्रकृति महाराष्ट्री तीमधील बाज्याच्या थोडक्यात परिचय करून घेऊ. उपायमाणे सरहूत बाज्यांत त्याचप्रमाणे प्राहूत बाज्यांतहि महाराष्ट्र व विदर्भ यांनीं मेठी कामगिरी यज्ञावली आहे. प्राचीन प्राहूत वैयाकरण वरहचि यांनीं चार प्राहूत भाषांचें वर्णन केले आहे, शोरेखी, महाराष्ट्री, मागधी, व पेशाची. यांपैकी शोरेखी म्हणजे मथुरेकडील, मागधी म्हणजे वदार-कडील, हे खरे पाशात्य व पौरस्त्य विद्वानांना माय आहे. महाराष्ट्री म्हणजे महाराष्ट्रातील प्राहूत असें बऱ्याच विद्वानांचे म्हणणे आहे परंतु होमेल यांचे म्हणणे असें आहे कीं, महाराष्ट्री म्हणजे महाराष्ट्र देशाची भाषा असा अर्थ नव्हे, तर महाराष्ट्री हे नांव त्या प्राहूत भाषेला केवळ खुत्तर्ष दिलेले आहे (मोठ्या राष्ट्रची भाषा). ते मोठे राष्ट्र म्हणजे दुआब व राजपुताना हा प्रदेश होय. ग्रीअरसनचेहि असें म्हणणे आहे कीं, महाराष्ट्री व हर्षाची मराठी यांचा निकट संबंध आहे हे अपूर्व सिद्ध झाले नाहीं, देशाच्या विया लोकांच्या नागरसन भाषेला नांव देण्याची पद्धत सार्वत्रिक आहे. यारस्पन महाराष्ट्री ही महाराष्ट्राची भाषा असली पाहिजे असें दितें. परंतु याहा पुष्टि देणारीं आजलौहि काहीं प्रमाणें आहेत. महाराष्ट्राच्या भाषा प्रहूत प्राहूत विदुः । सागरः सुधिरत्नानीं सेतुपथादि व मयभ ॥ ' दडी काव्यादस, १. १४. दडीनें म्हण्यप्रमाणें ही महाराष्ट्री प्राहूत भाषांत इतकी भेड होती कीं, पुढे पुढे तिचें महाराष्ट्री हे नांव जाऊन तिला मुखनीच प्राहूत म्हणू लागले उ ' प्राहूत सरहूत मागध पिशाच भाषाच सरसेनीच । पठोऽत्र भूमिपदो देस विषोपादभग्रहा ॥ ' खट्ट, काव्यालंकार २. १२. या ठिकाणीं वरहचीनें यणिलेव्या मागधी, शोरेखी व पेशाची ह्या त्याच नावांनीं प्रचलित आहेत व संहृत व अपभ्रंश ह्या निराज्याच अखल्यामुळे प्राहूत म्हणजे महाराष्ट्रीच हाय लक्ष्मीधरानें आपल्या पद्मभाषाचंद्रिकेत 'तत्र तु प्राहूत नाम महाराष्ट्रोद्भव विदुः ।' असें म्हटलें आहे तथापि महाराष्ट्री ही भाषा पारली किंवा अर्धमागधीप्रमाणें कोणत्याहि पथाची घर्म प्रथाची भाषा नसल्यामुळे केवळ महाराष्ट्री भाषेत असें प्राहूत वाक्य वारसें आढळत नाहीं. सेतुपथ, सप्तशती व कपूर-मजरी हेच महाराष्ट्रीमधील उपलब्ध असलेले प्रमुख ग्रंथ होत सेतुपथ हा ग्रंथ महाराष्ट्रीत आहे म्हणून दडीचे मत आहे या ग्रंथाचा कर्ता प्रवरसेन म्हणून हाता असें हर्षचरित्रावरून कळते. याणभट्ट प्रवरसेनाची इतकी खुति करतो आहे यारस्पन तो बऱ्याच पूर्वीं झाला असला पाहजे हा प्रवरसेन कोण हे निश्चित नाहीं. शत्रुतरगिणीत काश्मीरचा प्रवरसेन म्हणून एर राजा होता, असें सामान्यतः आहे तोच या ग्रंथाचा कर्ता असारा असें कांहींचे म्हणणे आहे. या ग्रंथाच्या काहीं इतरलिखित प्रतीत काव्यदत्तानें तो केलेला आहे असा मजबुर आहे. म्हणून तो ग्रंथ कोठें लिहिण्यांत आला हे निश्चितपणानें सांगता येत नाहीं.

हाल किंवा सप्तवाहन याचा प्राहूत सुभाषिताचा 'सप्तशती' म्हणून एक ग्रंथ प्रसिद्ध आहे. हाहि ग्रंथ प्राचीन आहे याणानें या ग्रंथाची खुति केली आहे सातवाहन कुळातील राजांपैकी सिरिपुळुसामयि हा विदर्भ देशाचा राजा होता हे वर जलेश्विण्या नाशिरु-या लेण्यातील उतायावरून कळेल. त्या शिलालेखांत पुळुसामयिला सप्तवाहन कुलाच्या यक्षाची प्रतिष्ठापना करणारा असें म्हटलें आहे आतां सप्तशतीचा कर्ता सातवाहन कोणता हे जरी निश्चित नसल तरी हा ग्रंथ नर्मदा नदी, विजय व गोदावरी यांच्यामध्ये कोठेंतरी लिहिला गेला असावा यांत काहीं शंका नाहीं या ग्रंथांत गोदा नदीचा उल्लेख दहा वारा चळी, विजयपत्तनाचा सहासत वेळा, नर्मदेचा तीनदा, तापी नदीचा एकदा याप्रमाणें आला आहे नर्मदा नदा खरे नद्यामध्ये श्रेष्ठ आहे असें म्हटलें आहे.

यारस्पन वर म्हट्याप्रमाणें सप्तशती हा ग्रंथ महाराष्ट्रातच लिहिण्यांत आला व त्याची भाषा ही महाराष्ट्री आहे, म्हणून प्राचीन महाराष्ट्री ही महाराष्ट्राची भाषा होते. शिवाय त्या उपशर्वात हर्षाच्या

मराठीत सापडणारे अनेक शुद्ध वृद्धतेक जसेच्या तसेच सापडतात. उ० भण्डण = भाडण, गोलिस्म = गोलन, वाहलभ = वाहुल, वेल्हल = वेल्हाळ, वद्द = वद्द, सराडि = सागाडी, सागट, इ.

कर्तूमजरीचा कर्ता राजशेखर याला त्या ग्रंथाच्या हस्तलिखित प्रतीत अनेक ठिकाणी 'महाराष्ट्रचंडामणी' असे गृह्यलेख आहे. त्याचा पणजा अकालजल्द यालाहि राजशेखरानेंच आपल्या बाल्यप्रामाण्यात महाराष्ट्रचंडामणी असे गृह्यलेख आहे. कर्तूमजरीतील श्लोक महाराष्ट्रीय आहेत. ह्या ग्रंथात अनेक शब्द हल्लींच्या मराठीत आढळतात तसे आले आहेत उ० पक्काउज्ज (पक्काज), दिहल = दिल्या, इ. यानंतर आपणास ज्ञानेश्वरकालीन व महानुभावी वाङ्मयास प्रारंभ झाल्याचे आढळते व तत्कालीन भाषेचे स्वरूप ज्ञानेश्वरी, विवेकसिंधु व महानुभावी ग्रंथात दृष्टीस पडते.

महाराष्ट्रांतील प्राचीन राजवंश—पुराणातरी निर्दिष्टिलेल्या राजवंशांपैकी मौर्यवंश हा अति प्राचीन होय. या राजवंशाचा मूळ पुरुष चंद्रगुप्त अश्वमेध या वंशात एकूण दहा राजे झाल्याचा पुराणात उल्लेख आहे. डॉक्टर कर्ने याच्या मतें या वंशाच्या राजवटीस ख्रि. पूर्वे ३२२ व्या वर्षी प्रारंभ झाला. मौर्यांची मत्ता महाराष्ट्रावर अखल्यादल अशोकाची शिलाशासन याच्या चारी राज्ये आढळतात यावरून अनुमान निघते. या घराण्यातील शेवटचा राजा बृहद्रथ यास त्याचा सेनापति शुगवशीय पुष्यमित्र किंवा पुष्यमित्र यानें ठार करून शुगवशाची गादीवर स्थापना केली. या वंशानें ख्रिस्तपूर्व १८५ पासून ख्रिस्तपूर्व ७३ पर्यंत एकूण ११२ वर्षे राज्य केले. या अवधीत या वंशाचे एकूण दहा राजे झाले. पण या वंशाच्या राजवटीचा शेवटच्या ४५ वर्षांतील राज्यकारभार कण्व किंवा काण्ववायन या घराण्याकडे असला. कारण आश्रमव्यासजींच्या पुराणातील उल्लेखात 'सिंधुक आश्रमव्यास कण्व वंश व उरलमुस्ता शुग वंश यांचा नि पात करून पूर्वीवर राज्य करील' असे गृह्यलेख आहे. शिवाय कण्व्याचा शुगवंश गृह्यनुदि उल्लेख आहे. त्यावरून असे दिसते की मराठेशाहीतील पेशव्याप्रमाणें शुगातों कण्ववंश राज्यकारभार पाहू लागला, पेशव्याप्रमाणें कण्वहि ब्राह्मण होते या गोष्टीमुळेहि वरील तर्कास पुष्टी मिळते. कण्व वंशाच्या या ४५ वर्षांच्या कारकीर्दीत चार राजे झाले. सिंधुक किंवा सिप्रक किंवा सिंधुक नावाच्या आश्रमव्यासानें कण्व्याचा पाडाव करून दक्षिणेंत आश्रमव्याचा किंवा शातनाहनाचा अमळ बसविला. या वंशाची कारकीर्द ख्रिस्तपूर्व ७३ पासून इ. स. २१८ पर्यंत होती. मगधरांनी काही काळ या वंशाच्या राजवटीवर शकांनी आक्रमण करून साधारणपणें ५३ वर्षे राज्य केले होते त्यापैकी धरतर नष्टान व त्याचा जावई उपपदात याचा उल्लेख नाशिक व जुन्नर येथील लेखात आढळतो. या आश्रमव्या घराण्यातील सिंधुक किंवा सिंधुक, वृण, शातकर्णी, गोतमीपुत्र, पुलभाषी, यश्वरी व मद्रिपुत्र इत्यादि राजांचा शिलालेखात उल्लेख आहे. याच राजवटीत गुणाव्याचा बृहत्कथानामक पेशाची भाषेतील ग्रंथ व हालाची महाराष्ट्रमधील सतदाती अस्तित्वात आली. आश्रमव्यांच्या नंतरच्या तीन शतकांचा इतिहास जवळ जवळ अज्ञात आहे त्यानहल एवढेंच म्हणता येईल की, इ. स. तिसऱ्या शतकाच्या शेवटापासून तों सहाव्या शतकाच्या शेवटापर्यंत राष्ट्रकूटांचा अमळ असावा, कारण सहाव्या शतकाच्या प्रारंभी चाळुक्यांचें राज्य स्थापन झाले व ते चाळुक्यवंशीय जयसिंह यानें राष्ट्रकूट वंशातील वृण राजाचा पुत्र इद्र याचा पराभव करून स्थापन केले असे मिरज, येजूर, येथील ताम्रपटावरून दिसते या राष्ट्रकूट राजांपैकी पुढील नांवें प्राचीन लेखात आढळतात. दुर्गासन (५७०), गोविंदराज, स्वामिकराज, उत्तराज, युधामुर, दत्तवर्मन्, इन्द्र (वृहत्तराज), गोविन्द (पहिला), कर्क (पहिला), आणि इन्द्र (पहिला ७३०). जयसिंह चाळुक्यानंतर रणराग व त्यानंतर त्याचा पुत्र पुलकेशी हा गादीवर उरला. हा महान पराक्रमी राजा होऊन गेला. याचे पूर्ण नाव सत्याश्रय श्री पुलकेशी बल्लभ महाराज असे होतें. त्यानंतर कीर्तिवर्मा, मालिख, दुसरा पुलकेशी, चित्रमादित्य १ ला, विजयादित्य, विजयादित्य, दुसरा चित्रमादित्य, दुसरा कीर्तिवर्मा असे अकरा राजे इ. स. ७५२ पर्यंतच्या कालावधीत झाले. या सुमारास राष्ट्रकूट वंशानें पुन्हा उच्चल लावून त्या वंशातील राजा दत्तदुर्ग यानें चाळुक्यवादा आक्रमण करून राष्ट्रकूटांच्या राजवटीस प्रारंभ केला. राष्ट्रकूट वंश या इ. स. ७४५ ते ९७३ पर्यंतच्या अमदानीच्या काळात दत्तदुर्गा, वृणराज, गोविंद (दुसरा), मुब, गोविंद (तिसरा), शबे किंवा अमोघवर्ष, वृण (दुसरा) किंवा अकालपरा, जगन्गुण (दुसरा), इद्र (तिसरा), अमोघवर्ष (दुसरा), गोविंद (चौथा), अमोघवर्ष (तिसरा), वृण (तिसरा), रोटिह व वकाल असे अनुक्रमानें वीस राजे होऊन गेले. या शेरट्या वकाल राजास चाळुक्यवंशीय तुलपानें इ. स. ९७३च्या सुमारास जिंकून दक्षिणेंत पुन्हा चालुक्यांचे साम्राज्य स्थापिले,

तेजानंतर सन्यास्य, निरमादित्य, जयसिंह, सोमेश्वर इत्यादि दहा राजे या वशांत इ. स. ११८९ पर्यंतच्या काळांत झाले. सोनट्ये राजे दिवसेंदिवस दुसऱ्या उनावथास लागले, त्यामुळे मांडलिक राजांनी त्यांच्याविषय बड पुकारण्यास सुरुवात केली. अशा मांडलिकार्षांचे कळबुरी वशाचे राजे होत. याचा मूळ प्रारंभ जोगमाचा पुत्र पेरमादि हा तिसऱ्या सोमेश्वराचा मांडलिक होना (इ. स. ११२८). यानंतरचा विजयल हा जगदेकमाळाचा मांडलिक व पुढें तिसऱ्या तेजरा सेनारति होता. हा इ. स. ११६१त स्वतंत्र होऊन यन्पाणि येथें यांन आगली राजधानी केली. याची वी पन्नावनी हिचा भाऊ प्रसिद्ध लिंगायन वयन यांन याचा रातून केला. यानंतर सोमेश्वर हा गादीवर आला व त्यानंतर सक्रम, जाह्नमल्ल व सिंग या त्याच्या तिसा भारांपासून होवशाल बलाळ दुसरा यांन हें राज्य घेतलें (इ. स. ११८३-४). चाटुप्यांचीं कांडुपिक भांडरणें त्यांच्या दुसऱ्याला कारणीभूत होऊन अखेरीस यादवपरीत्य पांचव्या भिल्लमांन ह्दह्द दक्षिणेंतील एक एक प्रांत पादमांत करून, इ. स. ११८९च्या मुमारास यादवांचें साम्राज्य स्थापिलें. यादवराज हा मूळचा उत्तरेत मथुरेस राज्य करीत होना. तो मुण्याच्या काळीं हारावतीचा विंचा झारकेचा राजन झाला. याच वशातील मुराहु नावाच्या उलागा राजारा मुल्या ह्दप्रहार यांन प्रथम दक्षिणेंत चद्रादित्यपूर जिंजा च्चादरव या गांवानजीक आपलें ल्हान राज्य इ. स. ७५४च्या मुमारास स्थापिलें होतें. पुढें या वशातील बलाज्य राजा भिल्लम (याचरा) यांन चातुप्यांच्या यीमोड करून स्वतः स राज्याभिषेक करून देवगिरी किंवा दौलताबाद येथें राजधानी नेली. ह्दप्रहारापासून भिल्लमापर्यंतच्या मुमारे ४३७ वर्षांच्या काळात या वशाचे तेबीर राजे झाले. भिल्लमानंतर त्याचा मुलगा जैदराज हा गादीवर बसला व त्याच्यानंतर त्याचा मुलगा सिंग यांन सर्व दक्षिणमर यादवांची सत्ता स्थापून गुजरातहि आपल्या अमलाखालीं आणला. सिंग्यानंतर त्याचे नातू वृण व महादेव यांनीं अनुक्रमें इ. स. १२४७ ते १२६० व १२६० ते १२७१ पर्यंत राज्य केलें. महादेवानंतर त्याचा पुतण्या रामचंद्र जिंजा रामदेव हा इ. स. १२७१त गादीवर बसला. याच महादेव व रामदेव राजांचा प्रधान हेमाद्रि किंवा हेमाडपत नावाचा विद्वान ब्राह्मण होऊन गेला. यांनच मराठींतील मोंडी लिपी अस्तित्वात आणली. यांन चतुर्वर्ग चिंतामणि नावाचा चारही पुरुषार्थांचें सांगोसांम विवेचन करणारा ग्रंथ लिहिला. रामदेव राजाच्याच कारकीर्दींत मराठींतील कविश्रेष्ठ श्रीज्ञानेश्वर(महाराष्ट्र उद्भास आले व त्यांनीं मराठी भाषेंतील ज्ञान व बुद्धिमोल असा ज्ञानेश्वरी-नामन ग्रंथ रचिला. ज्ञानेश्वरीच्या शेवटीं श्रीज्ञानेश्वरांनीं रामदेव राजाचें 'येव बुद्धरा विडास । जो सफळकळा निवास । त्यायांन पोयी धित्रीस । श्रीरामचंद्र ॥' इ. ओव्यांनीं गुणवर्णन केलें आहे. रामदेवानंतर पुढें इ. स. १२९४मध्ये अह्लाउद्दिन खिलजी यांन स्वारी केली व त्याचा पराभव करून त्याला राखणी देण्यास लावलें. येथूनच पुढें ह्दह्द महापक्षांतील हिंदु साम्राज्याला उतरती कळा लागून यवनांच्या अमलास सुरुवात झाली. जवर्चीन काळाचा इतिहास सर्वांस विप्रुतच आहे.

शातवाहनानंतर काही काळ महाराष्ट्रावर एका महाराष्ट्रीय घराण्याची सत्ता असल्याचें पाह्येरी लेण्यांतील लेखावरून दिसतें. यांनीं आपला स्वतंत्र शक सुरू केला होता व त्या शकांतील २४५ व्या वर्षी लिहिलेला बरील लेख आहे. या लेखात स्मृत असें नांव आहे तें बहुतेक राष्ट्रकूट असावें. व हें एखादें स्थानिक बळी, महाराष्ट्री अथवा मराठे कुल असून आश्रमत्यांच्या कालांत त्यांचें मांडलिक असावें, असें डॉ. भांडारकर म्हणतात. रा. इ. पा. कुळकर्णी हे त्यास नैट्यक वत असे म्हणतात. विदर्भ देशावर इसवी इनाण्या तिसऱ्या शतकपासून यदाया शतकापर्यंत याकाटक घराण्याचें राज्य होतें. व यांनीं आपल्या राज्याचा विस्तार महाराष्ट्राच्या यन्पाच मोठ्या भागावर केला होता. या घराण्यातील राजासमर्थी अजंठा व कोंदरे लेण्यांतील लेखावरून माहिती मिळते. याची राजधानी चांदानबळील भद्रावती उर्फ मांदक ही असावी. या घराण्यांत विंध्यराक्षि, प्रवरसेन (पहिला), गीतमीपुत्र, खदेसेन (पहिला), पृथ्वीसेन (पहिला), खदेसेन (दुसरा) व प्रवरसेन (दुसरा) इत्यादि राजे झाले प्रवरसेन (दुसरा) यास दोन पुत्र होते. त्यापैकी पहिल्यास देवपेण नावाचा पुत्र होता. व देवपेणास हरपेण नावाचा पुत्र होता. दुसऱ्या प्रवरसेनाचा दुसरा पुत्र नरदेसेन यास पृथ्वीपेण या नांवाचा पुत्र होता. यापैकी दुसरा खदेसेन यांन चद्रगुप्त दुसरा याची बहीण प्रमावती मुर्ता हिच्याशी विवाह केला होता व तिचीं काही दानवें उपजाव आहेत. यांच्यानंतर विदर्भावर राष्ट्रकूटांची सत्ता स्थापित झाली व त्यानंतर चाटुप्या आले. यांनकराच्या

अमदानीतच समुद्रमुमानें दक्षिणेवर खारी बंभी. तो दक्षिणेंत देवगणें येथपर्यंत जाऊन तेथे त्यानें सागरेश्वर देवाच्याची स्थापना केली. खुबशातील खुदिभिवजयवर्णन याच खारीवरून केलें जसल्याचा वाहींचा तर्क आहे.

दक्षिण महाराष्ट्रात कोल्हापूर येथें शिलाहाराचें राज्य म्हत्वाचें होतें. या-यापेकीं भोज (इ. स. १०९८) हा पार प्रत्यात राजा होऊन गेला. या घराण्याचा मूळ पुरुष जतिग हा अगुन त्यानंतर नाथिमर्मा (नाथिम), चन्द्राय, जतिग (दुमरा), गोक, मारुध, भोज, बळाळ, गगरादित्य (इ. स. ११०९-११३६), विजया दित्य (विजयार्क ११४२-११६३), व भोज (दुसरा) (इ. स. ११७८-१२०९) हे राजे होऊन गेले.

प्राचीन महाराष्ट्रातील सामाजिक स्थिति—पार प्राचीन काळापासून हिंदु समाजाचें चातुर्वर्ण्य हें एक वाशिष्ठ्य मानलें गेलें आहे. मूळचे चार वर्ण अगुन पुढे निरनिराळ्या घणामुळें अनेक जाती उत्पन्न झाल्या. राष्ट्रकूटांच्या वेळीं जाती व पोटजाती मिळून सोळापेक्षा बऱ्याच जास्त असल्या. ब्रह्मणा या म्हणण्यावरून त्या ६४ असल्याचें दिसतें. इन्नुवुदांदा हा मुख्य जाती सात जसल्याचें सागतो. ब्राह्मण, क्षत्रिय, स्रक्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, चडाल आणि रुद्र किंवा हक्का. घोगी, चामार, मारडी, बुष्ट, नाथिक, काळी, पारधी, विणकरातील एक विशिष्ट वर्ग हें अत्यंत म्हणून समजलें जात. अशुश्र्याता आतासाखी त्या वेळींही तीव्र होती. अशुश्र्याना राजदरबारात प्रवेश नसे. राजे लोक त्यांना बाहेरील जागाणात जाऊन भेटत असत अशुश्र्यार्थां माणणहि दोषास्पद मानणारा एक वर्ग त्या वेळींही समाजात होता. ब्राह्मण वैश्य वेदाध्ययन व विद्यादान यांनीच उपजीविका करीत असत असें नाहीं. वेदाध्ययन व विद्यादान करणारा ब्राह्मणात एक वर्ग त्या काळीं होता. त्यानें निरनिराळ्या शाळा, विद्यापीठें चालवून विद्याप्रसाराचें कार्य करवें. काहीं ब्राह्मण सरकारी नोकरीत शिख व काहीं वैश्याना हातार्थां धरून अमत्यक्षपणें व्यापारादि धंदे करीत. धोनिय व घरदाखसपन्न ब्राह्मणाला व माष असत व त्यांना वायघानें देशाताची शिक्षा देता येत नसे. क्षत्रियात, राजवशातील क्षत्रिय किंवा स्रक्षत्रिय व सासाय क्षत्रिय असे दोन भेद असत. त्यापेकीं स्रक्षत्रियाना वायघानें देशान्त शिक्षा देता येत नसे. ब्राह्मणाप्रमाणेंच त्यांनाहि या शिक्षेपेवर्जी उजवा हात व डाया पाय तोडून टाकण्याची शिक्षा देत असत. ब्राह्मणाना वरील शिक्षेला जोडून डोळे काढण्याची शिक्षाहि देशात शिक्षेपेवर्जी देत असत क्षत्रियांनीं निरनिराळे यश कण्याचा प्रचार विशेष नव्हता. त्यांना वेदादयनाची परवानगी असावी पण ताम्रपट्टीतील एकाहि लेखात राजाचें गोन आढळत नाहीं. यावरून राष्ट्रकूटांच्या काळापासून क्षत्रिय धार्मिकदृष्ट्या हळूहळू वैश्य व शूद्र यांच्याच कोटीला पसरत जात असालेसे दिसतें. बसतर वा अरुल्या पूर्वापासूनच शूद्रांच्या कोटीस मिळाले होते. बाधानन धर्मद्वारात त्याचा दर्जा शूद्राद्वाराच मानलेला आहे. 'जर कोणी वैश्य किंवा शूद्र वेदाध्ययन करताना आढळला तर त्याची जीभ कापीत' असें अडभिरुणी म्हणतो. त्यांना आफकाळीं क्षत्रिय धर्मा स्वीकारण्याची परवानगी होती. नेल्से ज्ञन बसयहि सयात नोकीर करीत. शूद्रात सशूद्र व असशूद्र असे भेद सगरीत. सशूद्रात ब्राह्मणद्वारा पीराणिर मराली धाट, सशूर इ. कण्याचा अधिकार होता. शूद्रांचा द्विजातीय वर्णाची सेवा हा धर्म या काळापूर्वीच नाहींसा होऊन त्यांनीं निरनिराळे किरकोळ धंदे व व्यापार उचलले व तशी त्यांना बृहन्न, देवल, उदानस या स्मृतींनुन परवानगीहि असल्याचे दिसतें मुख्य मुख्य शर्तीतील प्रातिध पोटभेद त्या वेळीं उत्तरन झाले नव्हते चौथा गोविंद राष्ट्रकूट या राजाने उत्तर बगालातील पुडुवर्धन नगराहून आलेल्या ब्राह्मणासही भूमिदान केल्याचें सगलें येथील एका ताम्रपटावरून दिसतें आतजोतीय अनुलोम विवाह विहित मानले जात. दासभाग व अशोच यासवर्धी स्मृतिनियमावरून असले विवाह बरेच रुढ झाले असणेत असें दिसतें. वगामट्टाच्या पित्यानें ब्राह्मणी यायको अगुनहि शूद्र स्त्रीची विवाह केल्याचा हर्षवर्तिताच्या दुसऱ्या उल्हासात उल्लेख आहे. प्रतीहार बौकाच्या जोकपूरच्या शिलालेखात हरिश्चंद्रास एक ब्राह्मण व दुसरी क्षत्रिय अशा दोन स्त्रिया होत्या असा उल्लेख आहे. परंतु असले विवाह या काळाच्या अखेरीं अखेरीस विशेष जनसमत नसल्याचे दिसतें. आपस्तन व गौतम या स्मृतींनीं गोधानन सुतानें विहित असलेलें आतजोतीय भोजन राष्ट्रकूटांच्या काळात निषिद्ध समजलें जाऊ लागलें. एकत्र बुडुवपट्टीच सर्वाधिक होती परंतु बिम्ब बुडुवार्ची काहीं उदाहरणें आढळतात. राष्ट्रकूट गोविंद तिसरा याच्या तोरलेखें येथील ताम्रपटात दोन भवाना निरनिराळे हिस्से दिल्याचा उल्लेख आहे. चिक-नाथेवाडी येथील ताम्रलेखात लख आणि त्याचा माऊ जज्जुक याना निरनिराळे हिस्से दिल्याचा उल्लेख आहे. रामचंद्र

राजाच्या पठण येथील इ. स. १२७१ च्या ताम्रपत्रांतही वरील गोष्टीस रचल पुरावा मिळतो. म्तिाक्षरेतील वारसा ह्याचे नियम हे त्या वेळच्या रटिवहनच बनले असावेत असे दिसते.

मुलगा नसल्यास त्राको जयवा मुली वारस समजल्या जात, स्त्रियांना स्त्रीधनाचा हक्क असे. मुलगा सोळा वर्षांचा झाला असता विवाहाला योग्य मानला जात असे. मुलीचे लग्न ती वारा वर्षांची होण्याच्या आतच करीत. राजनराण्यातील मुली मान कचित् स्तुतनात ह्याप्यानंतर विवाहित होत असे रुढीगिरीच्या उदाहरणावरून दिसते. नाम नहिणीदी विवाह वराच रुढ असल्याचे दिसते. दुसऱ्या वृष्णाचा हलगर जगहग याने मामाच्या मुलीशी विवाह केला होता. चौथा इद्र याचेहि उदाहरण देण्याकरिता आहे. अर्थात् जसले विवाह त्या काळी शास्त्रनिषिद्ध नव्हते व आताहि नाहींत. कारण दाक्षिणात्यात अत्रापहि असे विवाह प्रचारात आहेत. राजघराण्याशिवाय इतर पडगाची चाल नव्हती, व राजघराण्यातहि ती उत्तेकडील लोकांच्या अनुकरणाच्या बुद्धीने शिरली असावी. राती जाण्याची पद्धत काश्मीरप्रमाणे इकडे रुचीची नव्हती. ही पद्धत विशेषतः राजघराण्यातच होती. बहुतेक समाजातून तिचा प्रसार झाला नव्हता. विधवावपनाची चाल त्या काळी नव्हती. पण ती १७ व्या शतकाच्या अगोदर अस्तित्वांत आली असावी असे टॅल्मनवर याने केलेल्या उल्लेखावरून दिसते. चालच्या जागीशिवाय इतर विधवांचा पुनर्विवाह विद्वसमत समजला जात नसे. जमीन एकाच्या नावावरून दुसऱ्याच्या नावावर चालणें ह. सारखे व्यवहार साधीदापसमक्ष होत, असें कांही येथील बौद्ध रुपास दिलेल्या भूमिदानावरवीं दिसलेल्यावरून दिसते. जमीन, गावे ह्यादिकांच्या राज्याच्या सरकारी कागदावर नेहमीच साधी असत असे नाहीं. मान असेल दरतऐवज सरकारदरतीं पुराण्यासाठी ठेवीत असत. व पुने करार नवे करताना त्याचा उपयोग होत असे. जहागिरीचे, इनामाचे ताम्रपत्र वक्षरपत्रा साभाळून देयावे असा हजरचाचा नियम असे व असे ताम्रपत्र दाखवितो न आल्यास इनाम ह. राखला जात. तीन पिढ्यांच्या भोगवट्याने माळकी हक्क आतांप्रमाणे त्या काळीही संपादित येत असे. यावरून धर्मशास्त्रातील दयाणी कायद्याचा भाग बराचसा तज्जालीन व्यवहारावरच उभारला गेला असला पाहिजे असें नीलकण्ठाने म्हणणें खरे वाटते. मार्को पोलो व इत्ये शब्दा या अनुक्रमे १३ व्या व १४ व्या शतकांतील प्रवास्यांच्या वर्णनावरून त्या काळापर्यंत हिंदू लोक खोल नसत व एक उपरणे पांघरीत असे दिसते. हिचले वपदे अस्तित्वात आले नव्हते. मार्को पोलो यास सजब मलबारात आगरता कापता व शिंपता देणारा एकही शिंपी आढळला नाहीं. हामोरीनहि एक सेलेंचे उपरणे पांघरीत असे असे तो म्हणतो. स्त्रियातून मान शिबलेल्या चोळ्यांचा प्रघात असला असे त्या चालच्या वारसावरून दिसते. अजक्याच्या लेण्यावरून पुरुष डोकीला पागोटें अथवा पेशा घालीत असे दिसते. काश्मीरात मात्र राजपुरुषच डोक्याला काढी घालीत.

दादी यादविण्याचा प्रघात वराच हट असला असे दिसते व बांध्याच्या वापरणात देत असत असे इतिहास या चिनी प्रवासाने केलेल्या वर्णनावरून दिसते. ही कदाचित् आपणास आज आढळणारी इतली असतील. राष्ट्रकूटांच्या काळानंतर आहनावाची प्रथा अस्तित्वात आली असे दिसते. कारण राष्ट्रकूटांपर्यंतच्या काळात नागलेखातून गोपाण्यास उल्लेख करीत. यादव राजा कृष्ण याच्या वागेयाडी व बेंडेगिरी येथील ताम्रपत्रात पाठक, द्विवेदी, उपाध्याय, दीक्षित, पंडित, पटवर्धन, पल्लिख, वेदार्थद, प्रहलदसरस्वती, प्रोहलसरस्वती ही आहनावे सांपडतात. यापैकी बरीचशी इतली आढळतात. ही आहनावे बरीचशी विद्वत्तेच्या विविधित वधेची वाचक होती व नंतर ती निदीजड परंपरेने हट झाली हे सहज लक्षात येते. राजांच्या वरमंथुकीसाठी दरबारी नर्तिका किंवा नटहि असत देखदासीचा प्रघात पकराव्या शतकापूर्वीपासून असावा. कारण राजेअर्थाच्या देखदासीला अकरावा शतकातील शिला लेणीत राजराज याने ४०० नर्तिका राजावरच्या देखदासी पाठविल्याचा उल्लेख आहे. दहुरा, रामनवमी, गोवुळाष्टमी, क्षेममा हायादि उत्सवांच्या वेळी पारंपरिक नाटक करण्याची प्रथा लोकप्रिय अस्तु दिला राजाप्रथहि होता. राजे लोकप्रिय धिकारीचा नाद होता व त्याकरिता टिक्टिकाणी राखी व जगलेहि होती. प्रहस्योत्तिप व परहस्योत्तिप या शास्त्राची विशेष प्रगति या काळात झाली. परहस्योत्तिपावर लोकजी अद्या हट होती. जैन लोकांवरहि या शास्त्राचा पगडा बराच होता. अपराजित हरे, महाप्रदेश्वर, गोवुणलया या शिल्पकार राजांनी तर रचत ला 'द्विजवार-विजय' हे उपनाद मोठ्या अभिमानाने, दानिवारिहि आगरी जय मिळवितो हे दर्शविण्याकरिता, राजां वेतले होते. याशिवाय राजां अपराजित ह्यादिकांवर लोकांची व राजांचीहि अद्या असे. देयादिकांना नवस करण्याची प्रथा

रुढ अस्त 'वनहट्टीच्या कोशिराजानें आपल्या प्रजेस रोगराई व इतर वायु शास्त्रास आणून देवाचें दर्शन कधींहि घेणार नाहीं असा देवास धाक घातल्याचा उल्लेख सौंदर्याच्या एका रट्ट शिलालेखात आहे. हातात जिवंत सर्प धरून पातिव्रत्याचा व सच्चाश्रियाचा प्रभाव दाखविण्याची हट्टी होती. स्वतःस तिचा राजास पुत्रप्राप्ती होण्याकरितां एकादा मनुष्य देवतेस रक्त चें दारि अर्पण करण्याचा नवस करीत असे दारीपानें जरूळ व दुर्बळ झालेले लोक केव्हा केव्हा तीर्थक्षेत्रांनीं जाऊन स्वतः जलसमाधि घेत किंवा जाळून घेत, अर्थात् वरील प्रकार सरसदा रूढ होते अशी कल्पना करून घेऊ नये.

शिक्षण — त्या काळां शिक्षणाचा प्रकार सार्वत्रिक नव्हता ब्राह्मण व वश्य या दोन वर्णांपैकींच लोक विशेषतः शिकत. ब्राह्मण साधारणपणें वेदशास्त्रादिकाचें शिक्षण घेत व वैश्य लोक दिशेन ठियेन इ. मामुली शिक्षण घेत. वेत्यांचा शिक्षणापेक्षा व्यावहारिक अनुभवावरच विशेष भर होता.

याकरणशास्त्रात पारंगत असलेल्या ब्राह्मणास विद्वत्तेच्या दृष्टीने विशेष मान होता. सरकारी न्यायशास्त्रात हुद्याची नोकरी पाहिजे असल्यास घमंदाखाचें सांगोपास ज्ञान असव्य होतें मोठमोठ्या देवालयाना जोडलेल्या मठातून, ब्राह्मणाना दिलेल्या अग्रद्वारातून, राजग्री विद्यालयातून उच्च शिक्षणाची सोय केली जात असे शिष्यास लेख्या-पाडवातून राजग्री शिक्षक नेमून गावठी शाळा चालवीत. या शिक्षकाळा घाण्याचे रूपानें वेतून देत व विजया दशमी-सारख्या सणाच्या दिवशीं दक्षिणा मिळते असल्या शिक्षकाळा मामुली वैयक्तिक ज्ञान व अर्ज आणि दस्तऐवज लिहिण्याचें ज्ञान असे व या जोड धर्मांनींहि त्याच्या प्रपचास यरीच मदत होई.

प्राचीन महाराष्ट्राची आर्थिक स्थिति — व्यापार, उद्योगधंदे, शेती व परदेशावर आक्रमण हींच पूर्वीच्या काळांतील राष्ट्राच्या संपत्तीचीं साधनें होती. देशाची तात्कालीन प्रादुर्गतिक स्थिति ही जवळ जवळ हल्लींच्या सारखीच असल्यानें हल्लींचीच निर्गमनसति पूर्वीही होती हें साहजिकच आहे. गुजरात, बगदाद व रानदेश हे प्रांत कापसाच्या निरपजीकरितां प्रसिद्ध होते. भडोच बदरानतून गेंबेचें रूत व कापूस निर्यात होत असल्याबद्दल प्राचीन ऐतिहासिक उल्लेख आहेत शिवाय गुजरात व ठाणें या प्रांतातून नीळहि निर्यात होत असे. रगा व तेरा या शतकांत ठाणें व सैमूर येथून सुगंधी द्रव्याची निर्यात होत असे. महाराष्ट्रांत बाजरी, प्यारी, व गळिततर्फी घाणें हीं मुख्य असून कर्मा-ढकांत या पिकाखेरीज कापूसहि होत असे. कोवणात आताप्रमाणेंच सुपारी, मारळ विपुल होत असून शहूरमभ्यें चंदन, साग व टेंबुलणी याची निर्यात अतोनात होत असून त्याची निर्यातहि इतिहासपूर्वकालापासून विभूत आहे. भडोच बदरानतून तारे परदेशीं जात असे. कडव्या, गळारी, चादा, गुलढाणा, नरसिंगपूर, अहमदनगर, विजापूर व धारवाड येथेही थोड्यांतहुत प्रमाणावर साणीतून ताणें काढीत असल्याबद्दल शोध लागला आहे. पूर्वी तांब्याची किंमत हल्लींपेक्षा यरीच महान होती १७ व्या शतकात तीं हल्लींच्या पांचपट होती हें ह्मणत ठेवण्यासारखें आहे सोन्याच्या व तांब्याच्या किंमतीचें परस्परमाण १४८ हें होतें तेंच हल्लीं ११५०० आहे। यावरून पूर्वी ताणें किती महान होतें याची कल्पना होईल कडव्या, गळारी, कर्मुळ, गोयळकोंडा येथें अगदीं अलीकडच्या काळापर्यंत दिव्यांच्या टाणी होत्या. राष्ट्रकुटाच्या काळात मालपेड, व यादवाच्या काळांत देवगिरी ह्या जबाहिराच्या पेठा म्हणून प्रसिद्ध होत्या वलें विगण्याचा धदा हा सर्वांत मोठ्या प्रमाणावर होता व भडोच व द्रविड देशातून बरेंच कापड परदेशीं जात असल्या बद्दल पेरिल्लसभ्यें उल्लेख आहे नीमगर, उज्जैन, गुजरात, पठण, वगर, हां या धर्गाचीं मुख्य टाणीं होती व यापैकीं बरींचां १७ व्या शतकापर्यंतही विणकामान्दल प्रसिद्ध होती. टाणी व बारगळ हीं कापडाची निर्यात व निर्यात याकरिता आणि बगदाद व बगदाणपूर हीं शुभ्र चिट्ठाकरितां १३ व्या शतकात प्रसिद्ध होती व तीं अरब-स्तान, पोल्ड, कायरो, तुर्कस्थान, इराण येथें जात असत असें मार्को पोलो म्हणतो. पठण हें देशमी कापडाकरितां प्रसिद्ध आहे व होतें हें पठणी या दक्षिणेंतील विशिष्ट वस्त्रवाचक नामावरून सिद्ध होतें

तेराव्या शतकात महाराष्ट्र व दक्षिण गुजरात या देशात कातडीं कमण्ड्याचा धदा इतक्या मोठ्या प्रमाणावर चालत असे कीं अरबस्तान व इराण या देशात गलतेंचीं गलतें म्हणून हीं कमण्ड्यां कातडीं पाठवीत असत असें मार्को पोलो वर्णन करितो दौलताबाद व नदुरगा याच्या आसपासच्या प्रदेशांतील लोक त्यांच्या कला निपण्याबद्दल प्रसिद्ध असल्याचें इब्न ततूता सांगतो दक्षिण गुजरात व उत्तर महाराष्ट्र या प्रांतांत निळव्या व लाल वामड्याच्या सुंदर व कलाकुरीतें युक्त व वळवतून निरनिराळीं चित्रें काढलेल्या चट्टा तयार होत असत असे

मार्का पावो म्हणतो. ईश्वराची हस्तीविषयी प्रसिद्धी होती व ते त्या काळींहि हस्तितत्वाच्या ध्यापाराकडून प्रसिद्ध असूयें. भडोच व कल्याण ही निघातीचीं मुख्य बंदरे होती. पुढें रावणयत हें नवीन बंदर शाह्यानें भडोच येथील दळणवळण नरा कमी झालें. शिवाय सोपारा, नवसारी, ठाण, रंभूर, दामोळ, जयगड, देवगड, मालवण ही विनाम्यासंगतच्या जळमार्गांनीं होणाऱ्या ध्यापाराचीं बंदरे होती. या सर्व बंदरांतील सरकारचे जहातीचें उत्पन्न बरेच मोठें असायें.

भडोच बंदरांत, मोतरे, रजूर, सोने, गुलाम, शिरो, टिन, सुग्मा, इटालियन मद्य, सोन्याचांदीचीं नाणीं इत्यादिकांची आयात येथीच होती. शिवाय घोड्यांचीही आयात मोठ्या प्रमाणावर होती. सर्व दळण-वळण बेलगाड्यांनीं चाले. उतरा या घाटातील बेलगाड्या चांगल्या व आरामशीर व फांस, इटली या देशांतील गाड्यांपेक्षा किती तरी चांगल्या होत्या असें टॅन्झनियरनें वर्णन केले आहे. अर्थात् या देशातील पुराणप्रियता लक्षात घेतल्यास यादवघाटी व यादवपूरकालींही वरील वर्णनापेक्षा त्या काहीं कमी दर्जाच्या असतील असें म्हणता येणार नाही. बेलगाड्याशिवाय डोंगराळ मुलगांतून वेल व घोडे यांच्यावर मालाची वाहतूक होत असे. अरुण छमाणाचा धदा वरून मुलगाळारुड गांवोगांवा फिरणाऱ्या पोटाजाती त्या वेळीं बऱ्याच होत्या. त्या काळीं सडका घोड्या असाव्यात व डोंगरांतून त्या अगदीं नव्हत्या, त्यामुळे ज्या ठुर्मम ठिकाणीं मालाची वाहतूक विनचाकी गाड्यांतून होत असे, असे पेरिल्लसमर्थें पंढर ते भडोच या मार्गाच्या बरेल्या वर्णनावरून दिसतें. देवघोडीचे व्यवहार काहीं अर्द्या पदार्थाच्या विनिमयानें किंवा अहमदनगरीनें व काहीं अर्द्या नाण्यांनीं होत. सरकारहि जागडा वयल काहींला द्रव्यरुपानें व काहींला धन्यरुपानें, फाचित् सर्व दगूल्हि धान्य इत्यादिवाल्या रुपानें घेत असे. द्रम, हुषण, गजगणक, फळजु, कातु हीं सोन्याच्या निरनिराळ्या रूपांनीं नांवें आढळतात. फाचित् द्रम हें नांवें रुप्याचेंहि असल्याचें आढळते. याच्या वजनांतुनधी निधित्पणें माहिती जशी उदरस्थ असावयास पाहिजे तशी नाही, तरीय साधारणपणें द्रम, फळजु व गजगणक हीं अनुक्रमें $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, व $\frac{1}{8}$ तोळा वजनाचीं असावीत असें म्हणता येईल.

ध्यापार व उद्योगधंद्यास आश्रयक अशा पेट्या, खनरी मळी किंवा महाजनमडळें चालवीत. प्रत्येक धंद्यांत असे महाजनमडळें आश्रयत्याच्या काळापासून ठिकठिकाणीं असे. य धंद्यांतील सर्व अडचणी दूर करणें, धंद्यावर योग्य तें नियंत्रण घालणें, धंद्यासाठीं उमेदवार तयार करणें इ. कामें हीं मडळें करीत. प्रत्येक धंद्यांत असे महाजनमडळें असे. रोपरीच्या कर्जावर साधारणपणें देवडा १२ ते १५ टक्के व्याजाचा दर असे, पण धान्य इत्यादि कौश्या रुपानें दिलेल्या कर्जावर तो फाचित् $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ पर्यंतहि आढळतो. त्या काळीं चालील पदार्थांच्या, साधारण मानानें, खालील पोटकांत दर्शविल्याप्रमाणें विमती होत्या असें म्हणता येईल.

तांदुळ	१ रुपयास	३२ शेर	मोहरी	१ रुपयास	५ शेर
चांगळें तूप	"	२ $\frac{1}{2}$ शेर	केळी	१ पैयास	१०
" तेल	"	२ $\frac{1}{2}$ शेर	बेलदोडे	१ रुपयास	१ शेर
झळी	"	२५ शेर	गाथ	प्रत्येकीं १ रुपया दोन आण्यास	
मीठ	"	७५ शेर	म्हस	" २ $\frac{1}{2}$ रुपये.	
दही	"	२४ शेर			

अन्नसंनानून माहण इ काऱ्या जेजणावरिता धान्यरुपानें, द्रव्यरुपानें, दिलेल्या खर्चाच्या ताम्रलेपीय उल्लेगावरून दर माणसी जेवणाचा खर्च किती येत असेल याचा अंदाज करतां येतो उत्तम चोळाच्या कारकीर्दीतील एक ताम्रलेपांत 'अन्नसंनानां २५ माहणाच्या १ खर्चाच्या जेवणाकरितां १३७ $\frac{1}{2}$ कडम तांदुळ' (माजीपाला, तेलतूप, इ. काऱ्या खर्चासह) असा उल्लेख आहे. यावरून चांगल्या प्रतीच्या एक वेळच्या जेवणाचा वार्षिक खर्च त्या वेळच्या किंमतीनें १९ रु. पर्यंत येईल. अर्थात् एक वेळच्या सावा जेवणाचा वार्षिक खर्च याच्या निम्मे यावा. एखाद्या मोठ्या सरवृत विद्यापीठातील जव्यापद्दत ५० निवर्तन किंवा २५० एकर जमिनीच्या उत्पन्नाइतका पगार असे. हा पगार सामान्य माहणाच्या उत्पन्नाच्या वीरुप, आणि खेडगावातील सरवृत शिक्षकाच्या पगाराच्या

दखत होता, असे साधारण अनुमानाने सांगता येईल. तत्काळ येथील राजराज याच्या ऐराव्यासून एका मंदिरातील नोकरांच्या पंगरासह खालील माहिती मिळते. तीवरून त्या काळाच्या नोकरांना मिळणाऱ्या वार्षिक वेतनाची थोडीशी कल्पना येईल.

हद्द	वेतन
हिंदोबनीस	२०० कलम = ८० मण तांदूळ
सुतार (चांगल्यापैकी)	१५० „ = ६० „ „
पद्दारेकरी	१०० „ = ४० „ „
पाणक्या	६० „ = २४ „ „

धार्मिक रिथिति:—मौर्यांच्या राजवटीत बौद्धधर्माचा बराच उत्कर्ष झाला, परंतु त्यानंतर हाग घराण्याच्या अमदानीत हिंदुधर्माच्या पुनरुज्जीवनास सुरवात झाली व त्याची प्रगति राष्ट्रव्याप्त्या अमलापर्यंत सारंगी चालू होती. शिवमय्ये मान बौद्धधर्म आढळ्या शतकापर्यंत टिकून होता असे चचनाम्यासून दिसते. बगालमध्ये तर बाराव्या शतकात मुसलमानांचा अमल प्रस्थापित होईपर्यंत बौद्धधर्म भरभराटीत होता. दक्षिणेत बौद्धधर्माच्या ऐवजी जैन धर्माचे प्रासव्य असलेले आढळते व त्यास हिंदुधर्माच्या पुनरुज्जीवनाचा कास्य परिणाम झालेला आढळत नाही, या पयाची विशेष प्रगति बाराव्या शतकात गुजराथेत कुमाराखालाच्या कारकीर्दीत हेमचंद्र बगरंनी केलेली आढळते. बौद्ध व जैन धर्मांचे कांही काळापर्यंत जरी विविध ठिकाणी प्रासव्य दिवून आले तरी या मय्युगीन काळात हिंदुधर्माची बरीच प्रगति व सुधारणा होत असलेली स्पष्ट दिसते. हिंदुधर्माचा जरी विशेष पुरस्कार तत्कालीन राजे लोक करीत असलेले दिसतात, तथापि गुन राजाच्या अमदानीत बौद्धधर्माची विशेषच चळती असावी असे पाहिआन याने केलेल्या वर्णनावरून व तत्कालीन सारनाथ बगेरे ठिकाणाच्या शिल्पशालावरून दिसते. तथापि या कालापासून बौद्धधर्मास उतरती कळा लागून सातव्या शतकात तिचे परिणाम स्पष्ट दिसू लागले. मय्यवरी ऐराजाने जरी बौद्ध धर्माचा पुरस्कार केला तरी हयूनतखग हिंदुस्थानात आला त्या वेळी त्यास पूर्वी बौद्धधर्मा असलेले पंजाब व उत्तर मय्युप्रगत हे पूर्णपणे हिंदु बचैस्वाखाली गेलेले आढळले. बौद्धांची कोसारी, भावस्ती, कुशीनगर, वैखाली बगेरे तीर्थक्षेत्रे नष्ट झालेली किंवा हिंदुधर्माच्यानी भाविरेलेली आढळली. प्रत्यक्ष मगधातहि बौद्ध धर्माचे बचैस्व राहिलेले नव्हते, तद्वत्च बौद्ध धर्माचाचिहि समजून आपला धर्म खबरूच नष्ट होणार अशी असल्याचे हयूनतखग व इस्मिग यानीं नमूद करून ठेवलेले आढळते. दक्षिणेत व बर्नोडकात बौद्धधर्माचे प्रासव्य विशेष कधीच नव्हते. या प्रोतात पाणडवी लोक राहतात म्हणून पाहिआन दक्षिणेत आला देखील नाही. उत्तर महाराष्ट्रातील बाकाटक राजे हिंदुधर्माचे पुरस्कर्ते असून त्या घराण्याच्या सस्थापकांनी अग्निधोम, अश्वमेध, बगेरे यज्ञ केले होते व त्याचे घराज केव्हांहि बुडाचे अनुयायी नव्हते. चाटक्य घराण्यातीलहि राजे हिंदुधर्मास अखून अग्निधोम, बाजपेय, अश्वमेध, बहसुवर्ण इत्यादि यज्ञ केल्याचा ते अभिमान बाळगीत, यामुळे बौद्धधर्मास साहवीकच उतरती कळा लागली. हयूनतखग याने कौंजणात मुमारे शहर बौद्ध सड असल्याचे नमूद केले आहे. महाराष्ट्रामध्येहि बहुतेक इतकीच सख्या असवी. एकदर दक्षिणेत सातव्या शतकात दहा हनारापेक्षा अधिक बौद्ध नसावेत.

जैन सप्रदाय मान हिंदु धर्माच्या पुनरुज्जीवनकाळीहि टिकाव घेऊन राहिला होता. याचे कारण या धर्माचा कदन, चाटक्य व पश्चिम गग या घराण्यातील राजांनी पुरस्कार केला हे होय. तसेच राष्ट्रव्याप्त घराण्यातीलहि जरेचसे राजे व त्याचे प्रतिनिधी व सेनापती जैनसप्रदायी होते. तसेच समतभद्र, अक्षलकदेव, विद्यानद, माणिक्यनदी, प्रभाचंद्र, जिनसेन, गुणचंद्र व पप इत्यादि साधु व प्रयकार यानींहि या पयाच्या उत्कर्षास बरीच मदत केली.

सामान्यतः या मय्युगीन काळामध्ये लोकात परधर्माबद्दल सहिष्णुता जसलेली आढळते. कचित् कांही ठिकाणी परधर्माचा छळ केल्याची वर्णने शकादिनिजय, चचनामा बगेरे ग्रथात आढळतात. परंतु या गोडी अपवादोत्तरक होत. पांचव्या शतकापासून सामान्यतः निरनिराळ्या देवता ही एकाच परमेश्वराची भिन्न रूपे असून त्याच्या अनुयायांनी परस्पांचा द्रोह करू नये अशी शिकवण पुराण ग्रथातून आढळते. याचा परिणाम जनतेच्या मनावर झालेला आढळतो. कदव घराण्यातील कृष्णवर्मा याने स्वतः अश्वमेध केला असून एका जैन मन्नासहि देणगी

दिव्याचें आटळतें. तसेंच हर्ष स्वतः बौद्ध असून सूर्य व शिव याची पुजा सार्वजनिक रीत्या करतांना आढळतो. गुजराथेंतील 'फर्क' मुगलवर्षांत स्वतः शैव असून मन्वरी येथील एका जैन विहारास एका क्षेत्राची देणगी देतो. अमोघवर्षापरिहा स्वतः जैन असून महालक्ष्मीस आपल्या हाताचें चोट देऊन सतुष्ट करतांना आढळतो. दत्तिवर्मा स्वतः हिंदु असून बौद्ध विहारास एक गाव देतो. शुल्लुद येथील ब्रह्माचार्या ब्राह्मण राजा जैन मठाला एक शेत देतो (इ. स. १०२). चौदशी येथील रत्नाचे लेख या वास्तवीत मठालाचे आहेत. मठासामन वृष्वीराम यानें एक जैन देवालय बांधल्याचा उल्लेख आहे (मुमारे ८७५ इ. स.). याचा नातू जैन होता. परंतु त्याचा नातू हिंदुधर्मी असून आपल्या त्रैविश गुरूस बारा निमर्तनें भूमि दान करतांना आढळतो. सन धर्मीस समष्टीनें पाहणारेहि काही राजे वगैरे आढळतात. बेहूर येथील जयसिंहाच्या लेखाप्रमाणें (इ. स. १०२२) अकादेवी, जिन, बुद्ध, अनंत या सर्गे देवतांची उपासना करतांना आढळते: तिनें त्रिपुरांग (ब्रह्मा, विष्णु, महेश) देवतेचें देवालय बांधल्याचा उल्लेख आहे. एका ऐतात राजाच्या आंगठेनें नागनामा यानें जिन, विष्णु, ईश्वर आणि सत्पुरुष यांचें देवालय बांधल्याचा उल्लेख आढळतो (सोमेश्वर १ ला याचा बेलगावे येथील लेख इ. स. १०४८). एका ठिकाणीं तर दोघ एकांनीं बारा व बुद्ध याच्या देवालयाकरिता देणगी दिलेली असून त्या लेखाच्या प्रशस्तीप्रमाणें जैन मुनींदाची स्तुति केली आहे (दण्ड, ११ शतक).

यासारकींच उदाहरणे आपणास उत्तरेमधेंहि आढळतात. कनोज येथील शहवाल राजा गोविंदचंद्र हा शैव असून त्यानें कुमार देवी या बौद्ध राजकन्येची लग्न लावून धारवती येथील जेतवनांतील बौद्ध भिक्षुकरितां सहा गावें दिलीं होती. बगालचा राजा मदनपाल स्वतः बौद्ध असून आपली राणी चित्रमतिना हिला महाभारत संग्रहणाच्या ब्राह्मणास एक गाव दान देतो. यावरून सामान्यतः लोकांची अशी समजूत झालेली दिसते की, हिंदू, जैन किंवा बौद्ध या तिन्ही समुदायात सत्कृतिपट्या भेद नसून कोणीहि आपल्या मताप्रमाणें इष्ट तो पथ अनुसरण, या पथाच्या तत्त्वज्ञानाप्रमाणें थोडा पार पडून असण तशी सामान्यतः अतर्गत साम्य आढळतें. शक्यताचा याच्या अर्धत वेदांतावर नागाजुनाच्या धन्यवादाचा परिणाम पारच झालेला आहे ही गोष्ट सामान्यतः सर्वमान्य आहे व शक्यताच्या यांनीं प्रतिपादन केलेलीं तत्वे त्यांच्या मूलमयमहासिक्केमध्यें पूर्वीच नमूद केलेलीं आढळतात. शैव व वैष्णव यांमध्ये तर यापेक्षाहि अधिक सहिष्णुता बसत असून राष्ट्रप्रांत्या दानलेखांत शिव व विष्णु या दोहोंची प्रथम स्तुति केलेली आढळते. सलौतगी येथें दहल्या शतकांत ब्रह्मा, विष्णु, महेश या त्रिमूर्तीचें देवालय बांधलेलें आढळतें. तसेंच फरगुदी येथें शंकर, विष्णु व भस्कर यांचे एक देऊळ आढळतें.

ही परमतरसहिष्णुता महामदीया-या वास्तवीतहि आढळून येते. पश्चिम किनाऱ्यावरील धर्शत व्यापाराच्या निमित्तानें पुष्कळ भट्टमदी येत असत, त्यांस प्रायःसार्दी जुम्मांमधीरहि वाचण्यास परवानगी दिलेली आढळते.

या संप्रकालीन हिंदु धर्मीया पुनरुज्जीवनाचा परिणाम आपणांस उपासना, तत्त्वज्ञान व आचार या तीन स्वरूपांत झालेला आढळतो. कुमारिल भट्टानीं थीत धर्म अथवा बहुरूपधर्म पुनरुज्जीवन केले. परंतु वास्तविक ही प्रथा पतजलीपासून सुरू असून कुमारिल हा तिचा अद्वैतरचा पुरस्कर्ता होय पतजलीचा समकालीन पुष्पमित्र शुभ यानें दोनदां अश्वमेध यज्ञ केला होता. या वाज्याची जयवा पूर्वमीमांसा समुदायाची परंपरा शारस्वामी, प्रभाकर वगैरे वृत्तिकार्यांनीं चालविलेली आढळते. तिसऱ्या शतकापाहून राजाची विजया नयनिका हिनें अश्वमेधादि अनेक यज्ञ करून दिल्याचा उल्लेख आढळतो. यापेक्षा धराण्याचा सहायक प्रकरणेन यानेंहि यज्ञ केल्याचा उल्लेख वर केलाच आहे. शुभ पतण्यातील दोन सम्राटानीं अश्वमेध यज्ञ केल्याचे उल्लेख आढळतात तसेंच एका चातुर्वय राजानेंहि यज्ञ केल्याचा दाखला मिळतो. परंतु ही यज्ञांची परंपरा पार दिवस चालली नाही. नीड व जैन धर्मीया समुदायांमुळे लोकांच्या मनावर बाह्या व सत्यात याचा पगडा माल बसला होता व त्यामुळे थीत धर्म मार्गे पडून समात धर्माचा पुरस्कार सुरू झाला, अनिरुमुतिमध्यें तर धर्मादांज्ञास सोडून वेदास अनुसरणारा मनुष्य एकवीस वेळां पशुयोनींत जातो असें म्हणले आहे (५-३५४). यावरून यज्ञसत्या मार्गे पडली होती जसें दिसतें. अलिखननिधि यज्ञ-समारंभ कथित होता असल्याचें नमूद केणें आह.

मध्ययुगीन तत्त्वज्ञानपरंपरेला भिस्तपूर्व दुष्टाच्या शतकांत रचलेल्या ब्रह्मसूत्रापासून प्राय झालेला दिसतो. या समुदायानें जैन व बौद्ध तत्त्वज्ञानांमधीं पगडा चालविला व इ. सनाच्या तिसऱ्या शतकांत ब्रह्मसूत्रास समतुल्य

स्वरूप प्राप्त झाले. अनेक ग्रंथकारांनी या सूत्रांचे विवरण केले. परंतु त्याचा महत्त्वाचा पुरस्कर्ता आय श्रीशंकराचार्य हा होय. यांचा जम केरळ प्रांतातील अथवा तरी त्यांचे कार्य सर्व भरतारवापर परिणामकारक झाले. यांनी कर्म मार्गपेक्षां स्यास श्रेयस्कर होय असे प्रतिपादन केले व धर्मतत्त्वमार्गी केरळ चित्तशुद्धि होते असे प्रतिपादिले. हे तत्त्वज्ञान यज्ञास प्रतिकूल असेल्ल्या लोकांच्या मनोभूमीवर पारस्व परिणामकारक झाले. तथापि शंकराचार्यांनी उपदेशिल्लेल्या सत्यासमार्गाचा लोकांच्या मतावर परिणाम झाला नाही व शंकराचार्यांहि स्वतः पौराणिक देवतांचे उपासक होते, असे त्यांनी अनेक देवतांच्या स्तुतिवर रचलेल्या स्तोत्रावरून दिसते. शंकराचार्यांनी तद्वि-
केदार, पुरी, शुंगेरी व द्वारका या चार ठिकाणी मठ स्थापन केले व त्यांचेमागून आणखी काही ठिकाणी मठ स्थापन झाले. आज धार्मिक यात्रांतील या मठास बरीच सत्ता प्राप्त झालेली दिसते, परंतु दाराच्या शतकापर्यंत या मठांकडे तशी सत्ता असल्याचे आढळत नाही व जगद्गुरु ही पदवीहि केवळ शंकराचार्यांचाच असल्याचेहि दिसत नाही. यामागेच या पीठाकडे धर्मशास्त्रधर्मी निर्णय देण्याची व समाजनिश्चयन करण्याची सत्ताहि त्या काळी असल्याचे दिसत नाही. हिंदु राजांच्या अमदानीत हे कार्य सरकाऱ्यांचे असून त्याकरिता विनयस्थितिस्थापक, धर्मा-
ग्रूप, धर्मरथान किंवा पंडित या नांवाचे अधिकारी नेमलेले असत. शुक्नीतिमये कोणते आचार शास्त्रविरुद्ध आहेत ते पाहण्याचे व त्यामार्गे राजास कथन करण्याचे काम पंडितांचे आहे असे वर्णन आढळते (२. ९८-१००). स्मृतीमये हे कार्य विद्वान् लोकांच्या परिपदेचे आहे असे सांगितलेले आढळते. पेशव्यांच्या काळांहि विवादित प्रभांचा निर्णय करण्याचे काम पंचाकडे सोपवीत असत व पंचांचा निर्णय पेशवे किंवा त्यांचे न्यायाधिकारी अमलात आणीत असत. हिंदु राजे नष्ट झाल्यानंतर मुसलमानी राज्यांत धर्मशास्त्रनिर्णयाचे काम पीठांकडे आले असे दिसते.

आतां या मध्यकालामध्ये सामान्य लोकांचा धार्मिक आचार काय होता ते पाहू. सामान्यतः या कालातील धर्मांचे स्वरूप स्मार्त पौराणिक होते असे उद्घाटन येईल. स्मृतीमये पंचमहायज्ञांचे विवेचन केलेले आढळते व त्यास पूर्वीच्या धर्म यज्ञांचे स्थान मिळालेले दिसते. या वेळचे ब्राह्मण सामान्यतः स्मार्त अग्निहोत्र पाठीत असलेले आढळतात. पूर्वीच्या स्मृतीकालीन आचारामध्ये व या काळाच्या निरधर्माच्या आचारामध्ये फरक झालेला दिसून येईल.

मनु व याज्ञवल्क्य यांच्या मते दियसातून एवढा स्नान व दोन वेळ संध्या आणि पंचमहायज्ञ विहित दिसतात. निरधर्माच्या दिवसातून तीन स्नाने केली पाहिजेत असा आदेश आढळतो. मध्यकालीन स्मृतींतील विधानें या दोहोंच्यामध्ये आढळतात. शतस्मृतींत एकच स्नान तर दक्ष, कात्यायन व वेङ्कटप्रसाद स्मृतींत दोन स्नाने विहित आहेत व हे दुसरे माध्यम्य काळी करावयाचे आहे. तेराव्या शतकांत मार्को पोलो याने मलबारातील हिंदु व्रीहस्पृश्य दिवसांतून दोनदा स्नान करतात असे नमूद केले आहे, तर आल्बिरूनीने ब्राह्मणांमै तीनदा स्नान केले पाहिजे असा नियम असल्याचे लिहिले आहे. त्याचप्रमाणे सध्या ही प्रथा साय व प्रातःकाळीच करण्याची पद्धत होती. परंतु अजि गौरे स्मृतीमध्ये या काळांत ब्राह्मणांनी तीन वेळ संध्या करावी असे आदेश आढळत. व तीच गोष्ट निरधर्माच्या दिवसात येते. यावरून स्मार्त आचार या वेळी जास्त व्यापक व बंधनकारक होत असलेला दिसून येतो. याच सुमारास व्रतांचीहि वाढ पार झालेली असून ती अधिक लोकप्रिय झालेली दिसून येतात. या व्रतास बहुतेक पुराणांचा आधार असे. शंकराचार्यांच्या व्रतांमध्ये एकदां वेग, तर व्रतकांमुदीमध्ये एकदां अष्टावीस व व्रतराज या ग्रंथात दोनदां पाच व्रतांचे वर्णन आढळते. हेमाद्रतीच्या चतुर्वर्ग चिंतामणीचा एक पूर्ण सड व्रतराज या नांवाने प्रसिद्ध आहे व त्यात अनेक व्रतासर्चा माहिती दिली आहे. व्रतांमुळे स्त्री व पुरुष या दोघांचीहि धार्मिक आचार व नियम पाळण्याची सोय झाली. त्याप्रमाणेच या काळात प्रायश्चित्ताचाहि वराच सुळसुळाट झालेला दिसतो. या काळाच्या जवळपास लिहिलेल्या यातातप, लघु यातातप, वृद्ध यातातप, देवल, यम, आपस्तन या स्मृतींत सुम्यत प्रायश्चित्ताद्वलच नियम सांगितले आहेत.

पुराणप्रय लोकप्रिय होत चालले तत्तरी लोकांमध्ये सगुण भक्तीहि अधिकाधिक वाढत चालली. व सर्व सगुण देवता या एकाच परमेश्वराची भिन्नभिन्न रूपे आहेत ही कल्पना सगुण भक्तीस पोषक होत गेली. यामुळे या हिंदु राजवटीत अनेक देवतांची देवालयें बांधण्यांत व पूजागर्वा चालविणे यासर्वा अनेक मिळालेलादि उल्लेख आढळतात. सामान्यतः शिव, विष्णु या देवतांची देवालये अधिक लोकांप्रिय दिसतात. तसेच सर्वांचीहि उपासना चांग

जसयांचें मोविद राहूकृत (गुजरात) याया लेखावरून दिसतें. घोंरी व शारदा यांच्याहि देवालयामध्ये उल्लेख आढळतो. पदपूर येथीं विठोलाचें देवालय नवी वेव्हां बांधलें गेलें तें बळक्यास मार्ग नाही, परंतु इ. स. १२५० मधीं उल्लेखान् विहातील एका लेखात भीमेच्या कांठीं असलेल्या पुढरीक घोंरीतील विष्णूचा उल्लेख आढळतो. नावळून पदपूर येथील विठ्ठलाच त्या वेळींहि वरेंच महत्त्व असावें. अर्थात् या संप्रदायाचा आरंभ यापूर्वीहि दोनतीन शतकें झाला असावा. आजच्याप्रमाणें तत्कालीन सामान्य लोकांत कांही ग्राम व क्षुद्र देवतांची उपासना चालू होती असें तत्कालीन प्रवाशांच्या वर्णनावरून दिसतें.

या निरनिगळ्या देवतांच्या उपासनावरून जेव्हा भिन्नभिन्न संप्रदाय अस्तित्वात आले होते. जल् इद्रिती यांनी त्या वेळीं येचाटीस पय होते असे वर्णन तेंच आहे परंतु कांही लोक एकाच वेळीं अनेक देवतांची उपासना करीत असून व सर्व देवता परमेश्वरस्वरूपाच आहेत असें मानीत, यामुळे या संप्रदायात पारो तीव्र भेद नसावेत असे वाटतें. तथापि आदगास शैव, वैष्णव, शैव, गणपय व शिव हे प्रमुख पांच संप्रदाय आढळतात व पत्रायान पूजेमध्ये त्यांचे ऐक्य करण्याचा प्रयत्न केलेला दिसतो.

समुद्रपूजा अथवा मूर्तिपूजा केव्हां अस्तित्वात आली तें नवी सांगणें कठीण आहे. धर्मशास्त्रांमधें किंवा मनुस्मृतीमध्ये यावरवीं उल्लेख आढळत नाही. ही वहुधा अशोकान्तर व धर्मधर्म मागे पडल्यावर सुरू झाली असावी. बहुतरुन बुद्धांचे मठ व देवालयें यांचें अनुकरण करून हिंदूंनी आपल्या मूर्ति व देवळें बनविलीं असावी व त्यातील कांही मूर्तिचें गाम्भ, उदाहरणार्थ शयनी बुद्ध व शेषरात्री, तसेंच मत्तारनरियत बुद्ध किंवा विष्णूचें ध्यान यावरून हें स्पष्ट होतें कांही हिंदुदेवाळयांतील मूर्ति मूळच्या जैन असाव्या असाहि कांही सशोधनांचा तर्क आहे. कांही जैन देवाळयात आजहि ब्राह्मण पुजारी आढळतात तसेंच पाशी आपलें मूर्तिपादक दाद घुत् हा आहे तो बुद्ध या श्वाश्वरून बनला असावा मूर्तिपूजेचें मूळ कांहीहि असे, या हिंदु देवाळयांत अनेक देवालयें मरभ्तादीस आलीं व त्यास अनेक राजांनी देणया दिल्यामुळे तीं वर्तित रूपत असावीत असें दिसतें. यापूर्वी कांही सप्ततीचा उपयोग देवाळयास जोडून असलेलीं शिवालयें चालविण्यांत होत असे व गोरगरीबो अन्नदानहि करण्यांत त्याचें हात असे या देवाळयातील देवाची तीन वेळ पूजा करण्यात येत असून देवतेचें अगमोग व रागभोग बाकुरिता देणया दिल्याचे उल्लेख आढळतात तसेंच या देवताचे मधून मधून महात्त्वहि होत असत. जसा प्रकारच्या जैन व श्रावण महिन्यात होणा या दमनारोपण व पवित्रारोपण उत्सवांचा उत्तरेप्र मनगोळी व तिडपूर या लेंपांत आढळतो. देवाळयातील पुजारी सामान्यत ब्राह्मण असत. परंतु कांही देवालयामध्ये, विशेषत शिवालयांतून मुख्य पुजारी नमलेले आढळतात. देवालयार दवदासी जथवा नर्तिका अर्पण करण्याचा प्रपात दक्षिणेंत विशेष दिसतो तजावर येथील राजाजेश्वर महिरामाचें राजातनां चारा देवदासी निरनिगळ्या ठिकाणाहून आणून अर्पण केल्यावद्दया एक लेख आहे या चालाचा उगम पूजेच्या वेळीं दक्षेस उभागलें गायन ऐकविण्याच्या इच्छेमध्ये असावा प्राचीन काळी ही चळ असल्याचें अर्थशास्त्र किंवा ज्ञातककाळा यावरून आढळत नाही. परंतु मरय व पत्रपुराणांत तीसर्वा उल्लेख आढळतो, या चालीत ब्राह्मणांचा विशेष असावा असें सददी येथील लेखावरून दिसतें.

पुराण ग्रंथांतून तीर्थांचें व भेदाचें माहात्म्य वर्णन केलेलें आढळतें त्यावरून तीर्थयात्रा करण्याची पद्धत तर्गिच वाढलेली असावी असें वाटतें मुस्तान येथील द्याचें देवालय, प्रभास येथील शिवालय, प्रभाग, वाराणसी, गया इत्यादि तीर्थांचें माहात्म्य वरेंच वाढलेलें असावें. तीर्थांच्या ठिकाणीं केलेल्या सज्ज्याचें महत्त्व विशेष आहे ही समजून, दत्तितुर्ग द्दिश्यगर्भमहादान करण्यास उज्जयनी येथें गेला यावरून स्पष्ट होते गाय ही अत्यंत पवित्र समजून ग्राह्येच पातक हें अत्यंत मयकर मानात असत असें तत्कालीन शिलालेखांवरून दिसतें

दक्षिणेंतील शैव व वैष्णव साधूंनी भक्तिसंप्रदायाचा पुरस्कार उपाच केल्या आढळतो. परंतु महाराष्ट्रा- मध्ये या संप्रदायाचें महत्त्व नेहण्या अतकापर्यंत पातलें आढळत नाही. तथापि पदपूर येथील विठ्ठलाची भक्ति यापूर्वी कांही तरी काळ चालू असावी व शानदयाच्या काळीं भक्तिमार्गास असलेलें महत्त्व पाहून ज्ञानदेवांच्या कांही तरी भक्तिमार्गा साधुयत होऊन गले जसले पाहिले असे वाटतें.

तसेच अनेक प्रकारच्या वस्तु सत्ताय मनुष्यास दात करण्याची प्रवृत्ति या काळांत आढळते या दाना मयर्षी विस्तृत वर्णन मरय, रक्षक इत्यादि पुराणप्रपात व हेमचंद्राच्या दानलहात आढळतें, भूमिदान, सुवर्णदान,

गोदान हीं पार महत्वाचीं समजत असत. हीं दाने देण्याचे प्रसंग म्हणजे सकात, रथसतमी, अमावस्या इत्यादि पर्वे व कार्तिकी, वैशाखी वगैरे पौर्णिमा इत्यादि जस्त. पालुन वगैरे नयोदशीस शततारका नक्षत्र असल्यास वाकणी अशी सजा असे व त्या दिवशीं शनिवार असल्यास तीस महावाकणी म्हणत व शुभ योग असल्यास महामहावाकणी म्हणत. वाक्यवाचीं वर्णनें तत्कालिन स्मृतिग्रंथ, पुराणे व शिलालेखा यातून जाटळतात

या मध्ययुगामध्ये हिंदु व मुसलमान यांचा सख येऊ लागला. जनेक मुसलमान व्यापारी व प्रवासी पश्चिम हिंदुस्थानात स्थायिक झाले व त्यांच्यासाठीं मशिदी उभारल्या गेल्या. काहीं हिंदू जुलमानें वाटविले गेले अशा लोकांस शुद्ध करून घेण्याकरितां सिध्दमये मुसलमानांच्या रसानीतर देण्णस्मृति लिहिली गेली. बहुधर्म वा स्मृती मयैहि शुद्धिकरणार्थ काही प्रायश्चित यां जें विधान जाटळते. तसेच अष्ट शालेच्या त्रियाणाहि पुन्हा प्रायश्चित देऊन शुद्ध करून घ्यावे इत्यादि विधाने देवल वगैरे स्मृतीमधून आटळतात व अशा तऱ्हेचीं शुद्धीकरणे घडून आल्याचे दाखलेहि आढळतात. अल्तउरी व अलजिलादुशी यांच्या प्रयातून अशा तऱ्हेनें जुलमानें वाटविलेल्यांना पुन्हा हिंदुधर्मात घेतल्यावद्दले उल्लेख जाटळतात. परंतु ही परंपरा पार दिवस टिकून राहिली नाहीं. अलदिरुफी हा, तत्कालिक ब्राह्मण शुद्धिकरणास अनुकूल नसल्याचें नमूद करतो. याच सुमारास जातीजातीतील सहभोजन व अंतर्विवाह हींहि बंद झाल्याचें दिखतें.

महाराष्ट्रामध्ये बंदिक धर्मानंतर याद व विंशपत. जन सप्रदायाचा प्रसार उराच झालेला दिसतो. मध्यरीं कुमारिलमहर्षिनें केलेल्या धातवर्माच्या पुनरुज्जीवनामुळे काहीं राजे लोक वगैरे धातवर्माकडे वळले. परंतु सामान्य लोकान याद व जैन सप्रदायातील अहिंसा व त्याग हीं तत्वे इतकीं दृढमूल झालीं होती कीं, धातवर्मा स्वकर्तृ मार्गे पडून शक्राचार्यानीं हानमूलक सन्यासमार्गाचा उपदेश करून आल्या अर्द्ध सप्रदायास अनेक अनुयायी मिळविले. मध्यरी हिंदुसमाजातील जातिनिर्बंध काढून टाकून ब्रह्मणाचें श्रेष्ठत्व गुहाहन देण्यासाठीं बसयानें बळ सूर्याच्या अमदानीत आपल्या लिंगायत धर्माचा प्रसार केला पुढें यादवाच्या राजवटीत चमचगानें अशाच तऱ्हेचा जातिभेद न मानणारा महातुभाव पथ स्थापन केला. परंतु पहिल्या सप्रदायास दक्षिणमध्ये थोडेपार अनुयायी मिळाले व दुसऱ्याचा प्रसार पंजाबलीकडेहि झाला तरी त्याच्या अनुयायांची सख्या पारशी धर्माचें वाढली नाहीं. नाच सुमारास ज्ञानेश्वरादि सनमठळीनीं सनिसप्रदायाचा जेतानें पुरस्कार करून त्याचें माहात्म्य सर्व महाराष्ट्रात वाढविलें व आजहि मराठा द्राममें शक्राचार्यांच्या अर्द्ध सप्रदायाप्रमाणें वाकरी सप्रदायाचे अनेक अनुयायी विशेषतः तालच्या वर्गामध्ये आढळतात.

सांप्रतची मराठी भाषेची स्थिति — हिंदुस्थानची एकदर लोकसंख्या ३५,२८,३७,७७८ आहे. त्यापैकी मराठी भाषा बोलणारांची सख्या २,०८,८९,६९८ आहे. यात कोंकणी बोलणारांची ४,७१,७३५ ही सख्या मिळविली म्हणजे एकदर २,१३,६१,३९३ लोकसंख्या मराठी बोलणारी होते परंतु रानेसुमारीकर्यानीं जरी कोंकणी ही मराठीची पोटभाषा धरली आहे तरी रानदेशी ही गुजराथीची पोटभाषा धरून तिचें वर्गीकरण निगळें केले आहे. पण पूर्वी विवेचन केल्याप्रमाणें वास्तविक रानदेशीहि दिवसेंदिवस अधिराशिर मराठीशीं समस होत असून गान देश हा मराठी क्षेत्रातच अंतर्भूत होतो व त्यामुळे रानदेशी बोलणारांची सख्या २,३३,०१० ही बरीच सज्जत अंतर्भूत केली असता एकदर मराठी बोलणारांची सख्या २,१९,९४,४०३ होते. म्हणजे हिंदुस्थानच्या एकदर लोकसंख्येपैकी षेकड ६ लोक मराठी भाषा बोलतात. यांत वास्तविक पोर्तुगीज हिंदुस्थानची लोकसंख्या मिळविली पाहिजे कारण पोर्तुगीज मुल्याची म्हणजे गोवें प्रांताची भाषा कोंकणीच असल्यामुळे तिचा अंतर्भाव मराठी बोलणारामध्येच केला पाहिजे तथापि त्यामुळे हे प्रमाण फारसे बदलणार नाहीं.

हिंदुस्थानात ज्या इतर भाषा प्रचलित आहेत त्यांमध्ये मराठीचा जनुप्रम चवथा स्थानात. मराठीविशीं हिंदी, उगाली व तेलुगु बोलणारांची सख्या अधिक आहे. हा मम हिंदुस्थानातील एकदर भाषांचा वसा स्थानात हे दर हजारों विशिष्ट भाषा बोलणाऱ्या लोकांचे प्रमाण दाखविणारे कोट्ट पुढें दिले आहेत त्यांवरून दखत येईल.

हिंदी ३०६	पंजाबी ४५	मल्याळम् २६	ब्रह्मी २५
उगाली १५०	राजस्थानी ३२	कानडी ३२	उर्दू २४
तेलुगु ७५	उडिया ३२	गुजराथी ३१	सिंधी ११
मराठी ६०	तामिळ ५८	झालामी ६	बड १०

क्षेत्राळासर्ग्या विचार करतां मल्लराडाचें एकदर क्षेत्रफळ १८,०८,६७९ चौरस मैल आहे. त्यामध्ये प्रामुख्याने ज्या प्रदेशात मराठी भाषा बोलली जाते असे क्षेत्रफळ वाढल्यास सुमारे १,४९,१२० चौरस मैल येतें. म्हणजे एकदर हिंदुस्थानच्या क्षेत्रफळासर्ग्या शेंकडा ८ म्हणजे सुमारे बारावा हिस्सा मराठी भाषेने व्यापला आहे. या बाबतीत हिंदी भाषेने अर्थात् पाच मोठ्या क्षेत्रांचें आक्रमण केले आहे. तथापि मराठी भाषेने लोकसंख्येचा फक्त सोळावा हिस्सा व्यापला असता क्षेत्राचा बारावा हिस्सा व्यापला आहे म्हणजे सख्येच्या मानानें क्षेत्र थोडेंसे अधिक विस्तृत आहे. यांतहि अर्धवट मराठी जिल्हे व स्थाने यांचा अतर्भाव केला नाहीं.

गेल्या खानेसुमारपेक्षा या खानेसुमारीमध्ये एकदर हिंदुस्थानच्या लोकसंख्येची वाढ शेंकडा दहांनी झाली आहे तर मराठी बोलणारांची सख्या शेंकडा साठेपेक्षा एकचार्नी वाढली आहे, ही गोष्ट एकदर हिंदुस्थानच्या दृष्टीने विचार करतां स्पष्टणीय आहे. परंतु मराठीचें अगर जें मुद्दें इलाहाबादच्या सर्ग्या विचार करतां मान याच्या उलट परिस्थिति आढळते. म्हणजे मुद्दें इलाहाबादच्या लोकसंख्येमध्ये एकदर वाढ शेंकडा साडेचवदा टक्के झाली आहे, तर मराठी बोलणारांच्या संख्येमध्ये ती फक्त शेंकडा साठेपेक्षा टक्के झाली आहे. म्हणजे मराठी भाषा बोलणाऱ्या लोकसंख्येची वृद्धि एकदर लोकसंख्येच्या मानानें कमी झाली आहे.

बाबरीज मराठी मातृभाषा म्हणून नवे पण दुय्यम भाषा म्हणून बोलणारे लोकहि एकंदर हिंदुस्थानांत बरेच असून त्यांची एकदर संख्या १४,६४,३२३ आहे. या लोकांत अर्थात् हिंदी मातृभाषा (पूर्व, पश्चिम व रानस्थानी) असलेल्या लोकांचेच आधिक्य असून त्या खाशेल्या बंगाली, पंजाबी व गुजराती भाषा बोलणारांची संख्या जाई. याची वस्ती अर्थात् मराठीचें मुख्य क्षेत्र मुद्दें इलाहाबाद, मध्यप्रांत, ब्रह्मपूर इत्यादि भागांत असून त्या त्या भाषांच्या क्षेत्रांत आहे.

याप्रमाणेच मराठी भाषांची मातृभाषा आहे त्यानाहि व्यवहारकरितां हुंसी एखादी भाषा शिकावी लागतेच. अशा द्वैमासिक लोकांची एकदर लोकसंख्या १०,३९,४१४ असून त्यांमध्ये हिंदीनंतर कन्नडीचा अनुक्रम लागतो व त्यानंतर तेलुगू आणि गुजराती या येतात. म्हणजे मराठी बोलणाऱ्या लोकांचें परिभ्रमण अगर ब्रह्मपूर विशेष कोणत्या भागात झाल्या आहेत ही गोष्ट यावरून स्पष्ट होते.

ही प्रस्तावना लिहिण्याकरितां मुख्यतः पुढें दिलेल्या ग्रंथाचा उपयोग करण्यांत आला आहे व त्या ग्रंथकारांचे आम्ही यावर आभारी आहो. तसेंच संपादकवर्ग्यांनी रा. पुरुषोत्तम साबळाराम दीक्षित यांचेहि साहाय्य ही प्रस्तावना लिहिण्याच्या कामीं झालें हें येथें नमूद करणें ह्म आहे.

१ Dr R G Bhandarkar — Early History of the Deccan

२ Prof J Dubreuil — Ancient History of the Deccan

३ Dr A S Altekar — Rashtrakutas and Their Times 4 Indian Antiquary Vol. III, XXXII.

४ रा. वि. का. राजादे:—महाराष्ट्राचा बसाहत्काल.

५ रा. राजारामशास्त्री भागवत:—मराठ्यासर्ग्या चार उद्गार, 'कोंकणसर्ग्या चार उद्गार' हा विविचक्षणविस्तार पु. २१ मधील लेख.

७ डॉ. जॉन् विल्सन:—मोस्वर्थ कॅंडी या कोडाची प्रस्तावना.

८ मो. पां. वा. काणे—Ancient Geography and Civilization of Maharashtra. विविचक्षणविस्तार—पु. ४३, ४९, ५० मधील लेख.

९ रा. या. मा. काळे:—ब्रह्मपूर इतिहास.

१० रा. व्. पां. कुलकर्णी:—मराठी भाषा—उद्गम व विकास

११ रा. नी. व. मवाळकर

१२ रा. ह. ना. नेने

} चक्रपरासिदांतसूचें.

१३ १९३१ च्या खानेसुमारीचा मुद्दें इलाहाबाद हिंदुस्थान याचा अहवाल.

यशवंत रामकृष्ण दाते.

परिशिष्ट १

मराठी मातृभाषा असणाऱांची प्रांतवार लोकसंख्या

(जानेवारी १९३१)

प्रदेश	मराठी व कोंकणी	प्रदेश	मराठी व कोंकणी
हिंदुस्थान	२१३६१३९३	१९ बंगालातील स्थाने	१
ब्रिटिश मुघल	१५३२८२९६	२० बिहार व ओरिसा यातील स्थाने	४१२
स्थाने व एजन्सीज	६०३३०९७	२१ मुंबई इलाख्यातील स्थाने	१७८७४४१
१ अजमीर-मेरवाडा	०४९	२२ मध्यहिंदुस्थानातील एजन्सीज	५५००७
२ अदमान-निकोबार बेटे	३५२	२३ मध्यप्रांतातील स्थाने	१८५२७९
३ आसाम	४३१९	२४ ग्वाल्हेर स्थान	२१५३५
४ बलुचिस्तान (ब्रिटिश)	८८१	२५ हैद्राबाद स्थान	३७८६८३१
५ बंगाल	३१६०	२६ जम्मू आणि काश्मीर स्थान	२६
६ बहार व ओरिसा	१३००	२७ मद्रास इलाख्यातील स्थानाच्या	
७ मुंबई इलाखा (एडनसह)	९५४२०८४	एजन्सीज	४८२७३
एडन	४०८	कोचीन स्थान	२७५६०
८ ब्रह्मदेश	१३८४	त्रावणकोर स्थान	१९२२९
९ मध्यप्रांत व बन्दा	५४३२७४७	मद्रास इलाख्यातील इतर स्थाने	१४९०
१० कुर्ग प्रांत	३९०८	२८ गैरूर स्थान	१०७६१७
११ दिल्ली प्रांत	८५०	२९ वायव्य सरहद्दीवरील प्रदेश	१८४
१२ मद्रास इलाखा	३३०७६९	३० पंजाबातील स्थाने	२२
१३ वायव्य सरहद्दीवरील प्रांत	२६२	३१ पंजाब स्टेट्स् एजन्सी	१६
१४ पंजाब	९३५	३२ राजपुताना एजन्सी	२४४४
१५ सयुक्तप्रांत	४३९६	३३ सिक्किम स्थान	०
१६ आसामातील स्थाने	२	३४ सयुक्त प्रांतातील स्थाने	१४
१७ बलुचिस्तानातील स्थाने	१	३५ वेगळे इंडिया स्टेट्स् एजन्सी	२१५१
१८ बडोद स्थान	३५८४१		

परिशिष्ट २

हिंदुस्थानांत मराठी दुय्यम भाषा म्हणून बोलणाऱांची संख्या

मुख्य भाषा व प्रांत	सदर (१) मधील मातृभाषा बोलणाऱांची एकूण संख्या	सदर (१) मधील मातृभाषा असलेल्यांपैकी मराठी दुय्यम भाषा बोलणाऱांची संख्या	
		मराठी	कोंकणी
कोरक- (मध्यप्रांत व बन्दा)	१६१९७७	२०४४	०
तामिळ- (बंगाल, बहार व ओरिसा, मद्रास, हैद्राबाद, कोचीन, त्रावणकोर व गैरूर)	२०१७७७९४	२०७	१४

मलयाळी—(बंगाल, कुर्ग, मद्रास, त्रावणकोर, कोचीन)...	११०१४४०	०	२८
कन्नड़ी—(बंगाल, मुबई इ., कुर्ग, मद्रास इ., हैद्राबाद, कोचीन, त्रावणकोर, मंथूर) ...	१११९६१०३	१८५५२१	१५४५७
तुलु—(कुर्ग, मद्रास, कोचीन, त्रावणकोर, मंथूर) ...	६२९४२५	११	५९
गोडो—(बंगाल, बहार व ओरिसा, मध्यप्रांत व बन्दाड, मध्य हिंदुस्थानातील स्थाने, हैद्राबाद सं.) ...	१७२०७९०	३२१३८८	०
तेलगु—(बंगाल, बहार व ओरिसा, मुबई इ., मध्यप्रांत व बन्दाड, मद्रास इ., हैद्राबाद सं., कोचीन, त्रावणकोर, मंथूर) ...	२६१७६४११	१४४१४८	२
बलुची—(बलुचिस्तान, मुबई इ., पंजाब) ...	६२५७०८	१३	
सिंधी—(बलुचिस्तान, बंगाल इ., मुबई इ., बडोदे सं., कोचीन, राजपुताना एजन्सी, वेस्टर्न इंडिया स्टेट्स एजन्सी) ...	३९६७०४२	२०१३	
फोंकणी—(मुबई इ., मद्रास इ., कोचीन, त्रावणकोर, मंथूर) ...	४६६३८६	१३६०९	
ऊरिया—(बंगाल, बहार, ओरिसा, मध्यप्रांत व बन्दाड, मद्रास इ.) ...	१०९२८७५९	१०९१७	
बंगाली—(आसाम, बंगाल, बहार व ओरिसा, कोचीन)	५३०३७८४१	॥	
पूर्वहिंदी—(बंगाल, बहार, ओरिसा, मध्यप्रांत व बन्दाड, सेंट्रल इ. एजन्सी, सिक्किम) ...	४१३६३४३९	३७६८०९	
पश्चिम हिंदी—(बलुचिस्तान, मुबई इ. दिल्ली, मद्रास इ. वायव्य खण्डप्रांत, पंजाब, सगुतप्रांत, बडोदे सं., सेंट्रल इ. एजन्सी, ग्वाल्हेर सं., हैद्राबाद सं., कोचीन त्रावणकोर, मंथूर, वेस्टर्न इंडिया स्टेट्स एजन्सी) ...	६३१२७०४३	३०८९४६	६९५२
राजस्थानी—(बंगाल, मुबई इ., दिल्ली प्रांत, पंजाब, मध्य हिंदुस्थान एजन्सी, ग्वाल्हेर सं., हैद्राबाद, मंथूर सिक्किम) ...	१२६८३१७३	५३७७१	
गुजराती—(बंगाल, मुबई इ., बडोदे सं., सेंट्रल इ. ए., ग्वाल्हेर, हैद्राबाद, कोचीन, राजपुताना एजन्सी, वेस्टर्न इंडिया स्टेट्स एजन्सी) ...	१०६३३८६१	५०५६९	
मिछी—(मुबई इ., बडोदे सं., सेंट्रल इ. ए., ग्वाल्हेर सं., हैद्राबाद, राजपुताना एजन्सी) ...	२१८५८७६	५७८४६	
रानदेशी—(मुबई इलाखा) ...	२२२१६८	१३३५३	
पंजाबी—(बंगाल, बहार व ओरिसा, दिल्ली प्रांत, वायव्य खण्ड प्रांत, पंजाब, जम्मू व काश्मीर, राजपुताना एजन्सी, सिक्किम) ...	१५७२५१९३	५४५	

परिशिष्ट ३

मराठी मातृभाषा असून इतर दुय्यम भाषा म्हणून वोलणारांची संख्या

भाषा	संख्या	भाषा	संख्या
हिंदुस्थानी	५०२४४६	उरिया	९३४८
कानडी	२७९३१०	राजस्थानी	५४७५
तेलुगु	६३५८३	कोंकणी	३३९३
पश्चिम हिंदी	५८३१२	सामिल	२४२७
गुजराथी	४२४६६	तुलु	५२०
खानदेशी	२३१४४	पूर्वहिंदी	८१
गोंडी	२२८३३	बगेली	४०
इंग्रजी	१६११६	कोरकु	२४
मल्याळी	९८६०	कच्छी	९
		एकूण	१३३९३८७

परिशिष्ट ४

मराठी भाषाक्षेत्र

	प्रदेश नांव	क्षेत्रफल चौ. मैल	एकूण लोकसंख्या	मराठी लोकसंख्या	कोंकणी लोकसंख्या
मु. द. जिल्हे	अहमदनगर	६६११	९८८२०६	८६९७९४	२०४
	नाशिक	५८८२	१००००४८	८६७४६२	५३७
	पुणे	५३३२	११६९७९८	१०३५२५४	१८२१
	सातारा	५०५३	११७९७१२	१११११०८	१८६
	सोलापूर	४५६९	८७७५२०	६८४९५७	२३०
	मुंबई उपनगर जिल्हा	१५४	१७९५२४	१११२३२	४२४९
	पूर्व खानदेश	४५५१	१२०६०३५	९३४९९३	१४६
	पश्चिम खानदेश	६४०१	७७१७९४	२०८३९१	४५
	बेळगाव	४६१२	१०७६७०१	२६८४००	४८७५
	बिजापूर	५७१०	८६९२२०	२६८५३	६४३
	कुलाबा	२१६६	६२८७२१	५९८९७७	६४६
	रत्नागिरी	३९८९	१३०२५२७	१२४१३३३	८०४४
	धारवाड	४६०६	११०२६७७	४१९३९	४०७९
	कानडा	३९४६	४१७८३५	२७६९५	१३०४१८
	ठाणे	३४२२	८३६६२५	७२६१३५	३५०७

सु. इ. संस्थान	जम्हा	३१०	५७२६१	५५९८५	
	जजिता	३२४	९८२९६	८२५१७	२२५७
	ओर	९२५	१४१५४६	१३९२४६	६
	औष	५०१	७६५०७	६५४६६	
	मल्टण	३९७	५८७६१	५५६३२	
	अकलकोट	४९८	९२६०५	२७७७३	१
	सायनवाडी	९२६	२३०५८९	२२०२४५	५२४२
	कोन्हापुर	३२१७	९५७१३७	७६४२४६	६४२
	कुरुदवाड (थोरली पाती)	१८५	४४२०४	२९७७५	
	कुरुदवाड (धाकटी पाती)	११६	३९५८३	१८४९६	
	मिरज (थोरली पाती)	३४३	९३९३८	५६३६७	४४
	मिरज (धाकटी पाती)	२११	४०६८४	२१३३८	
	सामली	११११	२५८४४२	१३६०८४	८९
	जत	९८१	९१०९९	४८४८७	१
	वासदे	२१५	४८८३९	२६७०९	
	सुरगण	३६०	१५२४५	१५०७३	
अन्य प्रा. जिल्हे	बर्धा	२४३४	५१६२६६	४००१३१	
	नागपुर	३८३४	९४००४९	७१२५३३	
	चादा	९३१२	७५९६५५	५४८०११	
	भंडारा	३६२३	८२४४९६	६१०१४०	
महाराष्ट्र जिल्हे	उमरावती	४६९१	९४१६०४	७११५२८	
	अकोला	४०९१	८७६३६२	७०७५४९	
	बुलढाणा	३७६६	७६६५८४	६४७०९८	
	थरतमाळ	५२१९	८५७२८८	५९६१००	
निगम जिल्हे	औरंगाबाद	६२१२	९४४७९३	७४०६१४	
	पीड	४११२	६३३६९०	५५२६४२	
	नांदेड	३७७१	७२२०८१	४५०६२१	
	परभणी	५१२५	८५३७६०	७०८७२०	
	शुलभुर्गा	६९७५	१२२५००८	११८९५०	
	उस्मानाबाद	३९२६	६९१०६८	५४६७४५	
	वेदर	४८२५	८७३६१५	३२७५३८	

महाराष्ट्र शब्दकोश

विभाग तिसरा

ग

ग—व्यजनमालेतील तिसरे व्यजन अक्षरविकास—या वर्णाच्या चार अवस्था असून त्यापैकी पहिली काकपदाकृति असोक कालीन, अर्धवृद्धाकार दुसरी व तिसरी इ स पहिल्या-दुसऱ्या शतकातील व चवथी जपानी अठराव्या शतकावरची, ६ व्या शतकातील पुढे दोन शतकांनंतर आजचा 'ग' तयार झाला—ओशा (साकेतिक) गवै, अहमत्यता, धृषामिमान गवै शब्दाच्या संक्षेप 'विद्यापर्वताची चटण अगोदर कठीण, त्यात पायच्या पासून 'ग' महाराज पाडगळीस चिकटल्यावर मोठा खनीर चटणारा असला तरी त्याची किती मजल होणार?' गची बाधा—पीडा—ही गर्वाचा ताळा, गवै (क्रि० होणे) 'श्रीची प्राप्ति झाली म्हणजे ग ची बाधा ब्हावयाचीच'—गुप्तमज्जुप 'त्याला अलीकडे गची पीडा फार झाली आहे'

ग—वि (समासात) १—नै गमन करणारा, जाणारा, जसे—हरण—उराने, पोटाने जाणारा, सरपटणारा. २ पोहोचला आहे, दाखल झाला आहे अशा, समाविष्ट, अधिष्ठित, अवर्तती, जसे—मृगिग, युद्धिग, खग, जलग [स गम्—ग]

ग—जडा गे! अग—गे! (यात लढिवाल्लपणाचा, सहाय्य भूतीचा ध्वनि निवतो) 'आहे व किती ग वेढी आहेस?'—रजजुलकरात्री तारा ७६ [अग]

गडवती—त्या, गडवी—ग पदा

गडमेढकें—न गडचा खाव [गड+मेढकें]

गड(ई)सर—रा—उ गडमेढक्यावरील आडवा लाव बासा [गड+सर]

गई—स्त्री १ (अपराधाबद्दल) गय, सदयतेचा काणाडोळा, माफी, क्षमा २ उपेक्षा, दुर्लक्ष, दयण्य 'नका गई करू आहे काल ज्या कानी।'—बुगा २१२ [स गत, हि गया, गई=झाले]

गई—स्त्री १ खालचा इद्रकट, गईसरा, घराचे पाण्याचे शेवटी आभयार्थ उभारलेल्या मेढीवर आडवे लाकूड घालतात ते (गा) आख्याला जोडलेले फाटि घराच्या चान्दी भिनीवरील ज्या तुळईवर ठेवण्यात येतात तो तुळई २ तिच्या जवळची छपराची जागा

गई—स्त्री (मावळी) गाय 'जगाई दासी गरिब विचारी गई'—नामना ८८ [स गो, न गाय]

गईगुदर—स्त्री दिरगाई, वेळ मारून नेणे, अळटळ, टाळा टाळ 'बजोर पेक्षा थावयाची गईगुदर करितात'—रा ६ ६३२ [का गाई=वेळ+गुदरणे]

गईगोळा—उ (कों) पावसाळ्यात गईसऱ्यास चिकटवून बाळविलेली गोवरी, शेणगोळा [गई+गोळा]

गईव-प, गयय, गैय—वि १ अदस्य, हरवलेला, नाहींसा झालेला, गहाळ, मागमूस गवलेले २ मृत, मेलेला 'राजा गईव जाहला'—समाखद ४२ [अर घे]

गईर—हा शब्द व त्याचे सामासिक शब्द गैर शब्दा खाली पहा

गड—स्त्री गाय 'वडा छिद्राचे एक चिटके। कचकोल ते पान ओमण निके। अगावरी पेतले हरिले। चर्म कवतुके गडचे।'—नागेशालीलामृत [स गो]

गऊयई—स्त्री काशीविधेश्वराची बहीण, ही फार सोवळी असल्याने हिचे देऊळ गावाबाहेर आहे 'सोवळी गऊयई'

गऊळवाडा—उ १ गवळी लोकाची आळी, पेठ, गुरांचा गंठा [गवळी+वाडा]

गंगकड—किवि (व) दक्षिणेकडे

गंगयड—स्त्री गोदावरीच्या काठचा प्रदेश, किंवा तिचे तीर 'गंगयडीच्या ज्वारीची गोडी फारच उत्कृष्ट' (गोदायरीज गंग असेहि नाव आहे) गंगयडी—वि गंगयडी देता. सबर्ची गंगयड्या—वि गोदातीरचा (माणस) [स ग्गायड]

गगन—न आकाश, अतिरिक्त, नग, आभाळ 'गगन मुठी
मुखावे। मगरे केवी।' - शा १ ७४ 'सर्वत्र सपूर्ण गगनचित।' -
-पुग २२०१ [स] (वाप्र) •वापणें, थाराणें-आकाश
दृग्गणणें, भयकर कृप्य कारणें (सूर व भयकर दुण्याचें कर्णन
करितामा हे रूपक योजनात) •वाचडा दासचिणें-(कर)
साणणें, दमविणें (कोल्हापुर प्रांतात गगनबावडा गांव आहे)
-नात भरणें-आकाशांत भारी साणें 'दुसरा बहड उपजता
भरला गगनीं न मदिरी राहे।' -मोआदि ४ ३४ -नाशीं
गाढ बांधणें-लाचणें-(उच वढणें) महत्कृत्य करणें, अचाट
परामुह करणें -नाशीं दिवस भाडणें-१ इच्छापूर्णात दिवस
मोडा होणें २ दिवस कमी कमी होण्यास प्रारंभ होणें -नाशीं
भाडणें-आकाशाशीं बरोबरी करणें (उच वृक्ष किंवा गर्वित माणूस
यासकधी योजनात) -नीची वीज फोसळणें-आकाशाची
कूदाड पडणें, भयकर सडट येणें 'गगनींची वीज जाणो फोस
ळली त्यावर।' -विक २० -नों दिवा लावणें-प्रचयात होणें,
पुष्कळ प्रसिद्धीस येणें म्ह० गगनवातारी मैत्री तिळा बरोबर
नातें (बरोबर होत नाही) =इशारा देवात व शामभटाची
समाणी या अर्थां सामाशब्द- •गगनसचारी, आकाशांत
चळणारा •गगन-उ देवात, दिग्गज 'गगनगजांचे झुपडवड।
तैसे सरळ बाहुदड।' -एरव १ ४४ •गर्ती-वि (गो)
आकाशास पोहोचेल अशी (राक्षसी) •गर्भ-उ (काव्य)
आकाशाची पोकळी, अंतराळ 'गगनगर्भी न समायें मुख।' [स]
•चत्र-न मोठी वाढटळ कीं गगनचक्र उडावळें
अणोड। •शिशु १३१ •चुबित चुंबी-वि आकाशाचा
पोहोचण्यास्तकें उच आकाशाशीं स्पर्श करणारा 'गगनचुंबी
वाळले वृक्ष।' •पुणहुतीची ज्वाळा। गगनचुबित विद्याळा।
•दीप-उ सूर्य 'विदित नसे काय गगनदीपाला।' -मोआदि
२२ ११ 'तो साक्षिळ गगनदीप तरी झळाळी।' -२ ३२
•प(५)य-उ आकाशमार्ग •पुण-कुसुम-न आकाशाचें
फूल, खडुप, असमान्य किंवा असट वस्तु वहीविण्याची सदा
•मडळ-न आकाशागोल किंवा पोकळी, आकाश •मणि-उ
सूर्य 'गगनमणिहटीच्या तम केव्हा तरि काय हो शिवे कमला।' -
-मोविराट १ १६ -मा साखला-पधडा-वि पुष्कळ वाढ
रेंवा, खांबेला, विस्तृत (दिवस, काम, यारत इ०)
गगनगाढा-उ रण्याचे केलेले व तुपात तळलेले व वर
साखर पेरलेले गाढे-युधि १ ३१८
गगनो(नी)ळ-ळ-न आकाशगुण, खडुप 'दुरविती
अगोचें। गगनींळें तिवें।' -सा १६ ३१३ -जमू ४ ८२ -एभा
३ ४५
गंगमुखी-वि गोदावरीकडे तोंड केलेले म्हणजे (पुणे,
सातारा यांच्या) उपरेकडील

गंग(गा)मोहरा-री-वि वि गोदावरीकडे, उत्तरेकडे (गोदा
व कृष्णा यांमधील खालच्या लोकांत रुढ) याचप्रमाणें पृदील
दिशाबाचक शब्द रुढ आहेत राखेसमोहरा (राक्षसांच्या दिशे
कडे) =दक्षिणेकडे खाली- खालता- खलताकडे=पूर्वेकडे वर-
वरता-वरलाकडे=पश्चिमेकडे इ०

गंगरगें-अकि (कु) चढून जाणें, गर्वें होणें [स ग-
ग-गर्वें १]

गंगा-छी १ गंगा (भागीरथी) नदी, तिचा देवी अथ
तार (देवी), नवी वृक्षता म्ह० लेड नाळे गंगेस मिळतां गंगा झाले
२ गोदावरी नदी 'गंगातीरास येऊन राहवें' -ख २६ १३
-पया १२ ३ (सामा) पवित्र नदी 'भयताली एक गंगा झुळ
झुळ वाहे।' -देप १८ ४ पवित्र कार्याकरितां घेतलेले पवित्र
नदी, शरा, कुड यातील पाणी [स] (वाप्र) •घेणें, उच
लणें-नगची धारय घेणें •भगनाला घालणें-(कडाड) मन
निमेष करणें, इरादय पालून टाकणें, केलेला अपराध कबूल
करून विवेकाची टोंचणी बंद करणें •यमुना पाहणें-२३ येणें,
कोळयातून पाणी घेणें (दोन्ही कोळयांतील अक्षुपारा बाहून गंगा
यमुना नद्याप्रमाणें एकत्र मिळतात यावरून) (आळश्यावर) गंगा
लोडणें-आपोआप कायदा होण्याची सधि घेणें (पाहते) गंगेत
हात घुणें-दुसरा मनुष्य एखादे पुण्यकृत्य करीत अवसा त्यास
बोडाय हातभार लावून त्याच्या दुण्यात बटिकरी होणें, कोणाचे
तुडसान न करत सद्व्यवस्था होण्यासारखा आपला कायदा करून
घणें गंगेतील पाणी गंगेत सोडणें-उपकार फेडताना नमरणें
योगावयाचा वाक्प्रचार गंगेस(त)घोडे नहाणें-भारभिलेंल
महतकृत्य शैवदास जाणें, भगीरथ प्रयत्न करून हतकृत्य होणें (महा-
लक्ष्मीतील घोडयांना, पेशव्यांनीं गंगेच्या म्हणजे भागीरथीच्या
आसपासचा प्रांत जिंकून तिचे पाणी पाजले व मराठी साम्राज्य
स्थापिलें यावरून) 'एकदाचा हा कोरा सपविला म्हणजे गंगेस
घोडे न्हायले' -शास्त्रीको म्ह० १ बाहिली तो गंगा राहिलें तें
तीथें, वाहती त्या आणियाला धर्म=सत्त्व हातानें व औदार्यानें
केलेला खर्च (करण खर्चें कालेल्या व शिस्तकटाळेल्या दोन्हीहि
पेशापासून कायदाच होणार) (अ) गंगास्नान व द्वापादान=गंगेस
घोडे नहाणें (मराठ्यांनीं उत्तरकडे भागीरथी व दक्षिणेकडे तुंग
मदा यांमध्ये साम्राज्य स्थापिलें त्यावरून) (आ) सन्यासी मतानें
राहणें (गर्भचें स्नान व द्वापा नदीचे पाणी पिणें), कोठेहि
खाणें-पिणें व राहणें सामाशब्द- •गंगेत-न प्राप्तभयायत,
आतंगा (वादाच्या भिकालासाठीं जमलेली) •जमनी-
जमनी-वि १ ज्याचा एका वाज्या काट एका रणाचा व दुसरा
दुसरा रणाचा असेतो असे (घोतर इ०) २ मित्र व विस्वस
वधूचा समागम किंवा संयोग, मित्र, सट्टज 'परस्पर विरोधी

होवत खालीवर होणे ३ (स) हातअपेशांती शहरणे, सकटांत रितपत रडणे [गचकळी]

गचकळी, गचंगळी—झी १ गटगळी, दुवडी (युद्धाया माणसाची) २ (स) निडारचा शमन, प्रयत्न, सर्व प्रकारांचा पट, धडपट ३ आरमिलेल्या कार्यात भयादिकापुढे इठित होण्याची अवस्था ०ळ्या रानाणे-अडखळत, चाचरत बोलणे माचणे 'तो चोलेण्यात गचकळ्या खातो' [ध्व]

गचका—३ १ अकस्मात घटणारा हिसका, झटका, घका आंचका २ (स) खडा, दगड इ० हिमका घटण्याची जागा (ज्यामुळे आचका वसतो अशी) 'तो तसे गचका आहे बरं, तेथून गाढा सामावून ने' ३ (स) दुर्दैवाचा घाला, तडाखा, टोकर, व्हापटारातील तोडा ४ (स) कास, जाळे, चोरखडी, सांपळा, खडा ५ एखाद्या लेखातील दुर्बोध स्पष्ट, मसत, कोडे ६ मऊ ७ गाढाज होणाऱ्या पदार्थात मारलेला गुदा, टोसा [ध्व गच]

गचकी—झी १ गचका अर्थे १, २, ४ पहा २ थारीक लहान डेकर किंवा उचरी (कि० देणे) [गचका]

गचकड—वि खांचखळणे, चडउतार, गचगचीत असा नदीपा उतार, उतावस गच। गच। आचके वसविणारा उतार 'कणाल येथे वसुनेस गचकडा उतार होता'—आव १२४

गचगच—झी १ विसळात होणाऱ्या वस्तूचा आवाज २ (स) रेंदाड, विसळ ३ तिलाई ४ अडगळ, गळाडा, गचपण पहा 'न कळता करी काये के तें। तें काम तत्काळचि होतें। गचगचेत पडता तें। बमईकारें नव्हे'—दा १९९१३

गचगच—झा—किवि उलाविल्लपणां, खाताना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे आवाज होवून, मचामचा (कि० खाणे, जेवणे)

गचगचोत—वि १ गजगचीत, वल्लचीत, मुळमुळीत, विवण (चिखळ) २ (ल) भरपूर विपुल रमड, दाट (पोक, पैसा, आयात जिनस, मेजनाची, वयळपट्टी) ३ गचगचीत तत्पर, चुर, छपोगी, कामसु गोंगाटाचे (गाव, घर) (गचगचीत ४ गजगचीत यात भेद एवढाच की पहिल्याचा अर्थ रेडारटी, चेंगराचिंगरी असा होतो तर दुसऱ्याचा गोंगाट, बजबज, मारलेला आवाज असा होतो) [ध्व गच।]

गचगचो—झी १ बुनेगचची २ बुनेगचचीची क्रिया, बुने गचची करणे [फा गच=बुना, सिमेंट, गचची]

गचणे—अकि (चिखळ इ०) मऊ पदार्थात इतणे, गचकणे पहा [ध्व गच]

गचदा, गचादा, गचादि, गचदी, गचादी, गचोदी—झी १ हिसका घका, आंचका (सजीव प्राण्यास वसळला) (कि० देणे; मारणे) २ गचाडी पहा [गच]

गचपच—झी रेंदा, चिखळ, राड गच=कण पहा

गचपण—न १ कचरा, पडसाड, गळाडा, अडगळ २ एसा न्याची किंवा अडगळीची स्थिति ३ गवत, लड्याळा इ० रानटी झाडे लगविलेली जागा, ऐतण, ऐचण

गचमुडी—झी (गो) चिकार गर्दी

गचा—३ दाटी, गर्दी, समुदाय [गच] ०ळ=न १ (को) झाडे, गवत इ० चे दाट रान २ निविडपणा, घनता, अनेकता (अरण्या, साडीझुडप याची) —वि (व) पुढळ, भरपूर ०वोच=किवि दाटीने, गर्दीने, खेदून [ध्व] ०वोचो=झी खेचाखेच, चेंगराचिंगरी, फार दाटी [ध्व]

गचागच—चा—किवि १ डसाडसा, मडामडी, गटागटी (कि० पिणे, पाणे, गिळणे). उतावीळपणे गिळताना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे २ खोवेची सापड देण्याच्या स्थितीप्रमाणे 'गचागच खोप देसी किंवा बोकें झाडतात' ३ गच=कण=कन पहा (मात्र एकसारखी क्रिया असताना योजना) [ध्व गच]

गचाच—किवि गच=कण=कन पहा (मान उत्कटपणा, अतिप्रयत्नात अस्वस्थता वापरतात)

गचाटी, गचांडी, गचांडी, गचोरा—झी३ हाताचा पडम मानेवर देवून दिलेला घडा, अर्धचंद्र (कि० देणे, मारणे) २ (पारण्याच्या वेळीं) मान, गळा (कि० धरणे) 'शिवराम्या, गचारी सोहून मासे छातीवरून कळ' वाळ=२ १४४ [गचा=गळा]

गचापिची—झी (व) एकमात्राची गचची (मानगुडी) निवडण्यापर्यंत झालेले भाडण [गचा+पिचणे]

गचावोचो—३ मान व हुगण, करा व हुगण (जनावरांचे) [गचा=गर्दन, गळा+वोचा=हुगण, शुद्धार] ०एव ठासणे= (निंदारी) फार लड असणे, गवडून होणे (अतिप्रयत्नात बंड बेल, धल्ल्यात किंवा पुढा माणूस यासबधी वापरतात) मिष्टान खाव याला गिळतें माण त्याचा गचावोचा एक होईल तर काय झाले.

गचावणी—झी गटगळी गचकळी [गचावणे]

गचावणे—अकि १ गचकळणे, गचकळ्या खाणे, खाली=वर बुचकळया खाणे (बुडगा-या माणसाने) २ उद्योगधंद्यात वृद्ध लागणे ३ अडखळणे, बोवडी वळणे येथे मुणें ४ सुणणे, वृट पडणे ५ (ऊ) मरणे [राच]

गचा(च्या)ळी—ळया, गचाळखोर—वि १ गण्डीदास, बडबड करणारा, वेडेलोर, बाचाळ २ गबाळ, भोंगळ, गंदी, अजवळपण (माणूस, वस्तूक, हत्य) ३ नेमळट [का गयाळ=अजवळस्थित, ध्व गच।]

गचाळकी गचाळी, गचाळचाळे—झी३प्रव १ गण्या ठप्पा निरर्थक लागणे किंवा भोलणे २ गचाळपणा, बार्डट, घाणे रडे चाले

गच्ची—चि—जी. १ (गो.) गळा; मान. 'तो गचिये घटनि मागारा। आंतु घाली।'—शा ६.२३६. २ गचाई; अर्धचंद्र 'म्हणे आतां यासि गचि देउन दवडा।'—पंच ४.४.

गचढा—वि. (फों.) मोठा; गडाकडा; दाढगा; गढदुल; रुडनिरंजन.

गचोटा—प. (माण.) (गाला पेटलेला) चिमटा. (किं. पेणे). [गच्चा]

गचोरा—प. धान्याचीं कणसे निसवणे; कणसे देणे. 'जोंपळे गचोन्यास आले.' [गच्चा=कणीस]

गचोरा—प. मुठीने मारलेला शुद्ध, ठोसा, घडा. [गच]

गच्च—वि. ताणून; घट; आवळून; मजतुनीने; पळकट; खेदून; दाटीने; खचून; ठेवून (बांधणे, आवळणे, कोंडणे इ०).—वि. १ आवळ; घट (गांठ, पदार्थ इ०). २ निविड; पन (दाटी, हाडी). 'या गावाला गच्च झाडो आहे.' [घं. हिं. गच; घ. गच]

गच्च—प. १ चुना. 'स्वरूपमात्र दख असेल तरी गच्च लावून पाहतर न फुटे असे करावे.'—मरामा ३२. २ चुनेगच्ची. 'तळपरांत गच्च करावा.'—मरामा ३२. [फा. गच्; हिं. गच; फा. गच्ची=चुना]

गच्चा—प १ (नाशिक) चांगले भरदार कणीस (धान्याचे) २ भरगच्च कणीस असण्याची स्थिति. 'शेताचे गच्चे गाहेर पडले. 'बाजरीने गच्चा पारला.' ३ (निदार्थी) लड्डू, फुगीर गाल, गालांचा फुगीरपणा. 'गालांचे गच्चे फुगले-घरले-बसले-तोडले.' [गच्च]

गच्चा—प. (व.) मध्य; मधला भाग.

गच्चावुच्चा—प. कां कू करणे; अढंढळ. (किं. खाणे; पेणे; लावणे).—किवि. अढसळत; अढंढळ करीत; चांवरत. (किं. घोलणे; करणे). [घ. गच]

गच्छी—जी. चुन्याची केलेली मुई; जागारी; चुना वसवून केलेली जमीन. गच्च पडा [फा. गच]

गच्छी—जी. गर्दी, चंगराचंगरी; दामटी वळण्याची स्थिति. [गच]

गच्छी—जी. (नाविक) बोलकाडीस आढवी टांगलेली काडी सुरक्षित ठेवण्यासाठी वापरलेले बंद आणि दांताळी.

गच्छी—जी. मानेस दिलेली दोडणी; गचाई; गचाई देण्याच्या वेळची मान; मानेचा कांटा; वरदी; मानमुठी. 'तुम्हा गच्चीवर सत बसेल.'

गच्छी—जी. (निदार्थी) गाल; गालकड (चिमडा घेणे, चिरडणे, चपराक देणे इ० वेळीं वापरतात). 'गच्छी दावून-घाली-फोडली-मुगपाळी-दुखवली-मुजली-फुगली.'

गच्छू—प. (कर.) टाळा; नकार; हकालपट्टी. डच्छू पहा. 'अभ्यासाळा आज गच्छू दिलास पग परिणाम चांगला होणार नाही.' [घ.]

गच्छू—प. गणित किंवा मूमितिगणीतील पदसंख्या. —छंअं १६३. [घं.]

गच्छू—प. १ समुदाय; संघात. २ जैनांतील पंच, शाखा. उदा० तपागच्छ. [घं.]

गच्छू, गच्छती, गच्छतीचं—जीन. गमन; दूर पळणे; पळ; तोंड काळे करणे; काढवा पाव घेणे. (किं. काणे; म्हणणे). 'केले गच्छू माझ दवयातिल पट्टीस।'—ऐपेपो ३९७. 'तो माला आला इतकें ऐहतांच त्याने गच्छती केली.' [सं. गम्-गच्छ] गच्छणे—गकि. (क.) जाणे. (भूतकाळीं प्रयोग). 'ऐसी तो कठिणोत्तरं पटुनियां मातेसचें गच्छला.'—वक्कलिंग, गज-मोरीजत १६. 'धीर गच्छले सैन्य घेठनी।'—लवङ्गाख्यान. गच्छती—जी. १ समाप्ति, नारा; मृत्यु. 'इंग्लंडांत तर दोषांची गच्छती शाक्यांचे वर्तमान सुद्धा पत्रावून जाहीर झाले होते.'—नि ७३३. (किं. करणे; होणे). २ परामव; सामर्थ्य-भंग.

गज—प. १ लोखंडी सवई किंवा तिचा लांब तुकडा. (जाळी, चिचकी, वटवा यांतील). 'खिचकीचे गज वांकविले.' २ (पाणरहाट) पोहंन्याच्या काठारीं बसविलेल्या लोखंडी तुकडा. ३ वंतुचीत दात दासण्याची लोखंडी सवई. ४ (विण-काम) वसाराण्यांच्या गाडी देताना तंग ठेवणारी लोखंडी ३।४ हात लांबीची गोल सवई ५ सारंगी इ० तंतुवाये पाजविण्यास वांकविलेल्या लांकडी काठीस दोन्ही टोंकांन घोंक्याचे रस वाटून तयार केलेली घुतुळी. ६ लांबीचे एक परिमाण; गोभीम तद्व किंवा दोन फूट लांबीचे कापड मोजण्याचे लोखंडी किंवा लांकडी पटीचे एक माप. वार (सरासरी तीन फूट). कापड मापण्याचे पाचन (इय्यो यार्डांवरवर यांचे प्रमाण घरितात). ७ वरील मापाच्या लांबीची पटी. 'त्यास सट, गजाप्रमाणे नेमून यावे.'—विश्वग्राम ३५ ८ वरील मापाने मापलेले परिमाण (कापड इ०चे); गजाने परिमित वस्त्रादि पदार्थ. ९ तळे, विहीर यांची पाळ, वरवडी, कांठ १० प्रमाण, सामर्थ्य, शक्ति ११ विहीर इ० कांचे बंदिस्तीस, गजाचे प्रमाण भरले असतां जे चिन्ह दाखवितात त्या चिन्हापर्यंतचे बदिस्तीचे अंग, काम. 'रात्रीच्या पावसाने विर्तीचा एक गज गुडाल.' [गज. गज] पुट्टी—वि. गजपुटाने सिद्ध केलेले (औषध). ० पुट्ट-उ-न. औषध तयार करण्याची क्रिया. एक गज औषधचौरस व खोल खळगा खणून, त्यांत गोवण्या, वग-रीच्या लेक्या इ० जळवण रालीवर घालून त्यामध्ये रसायन किंवा औषधी इत्ये ठेवून त्यांस केलेला अमिसंस्कार. (किं. देणे;

करणे) [गज=एक माप+पुट] ०भोगळी-छो उपराच्या मोहो
नीच्या पानाच्या वर चार बोटे उबीच्या खिळ्या मातून त्यावर
बसविलेला कोखडी लांबतुक्या (कौले खाई) पसरून येत म्हणून,
(दोन छिद्रपांतील अंतर साधारण ५ पन्हाळीचे) ०मोजणी
छो जमीन गजाने मोजण्याची पद्धति, जमीन मोजणी (जमीन
मोजणीचा गज निरनिराळ्या लोखीचा असे २९ ते ३५ इंचा
पर्यंत तो असे साधारण ३३ इंचाचा गज सरकारी मोजणीत
घरला जाई) ०चार-पाचने मोजून दिलेले 'वाटिले टांगकुणाला
गजवार' - ऐपो २००

गज-३ हत्ती [स] सामाशब्द-०वर्णा-वि हत्तीप्रमाणे
ज्ञान असलेला ०कुम-न हत्तीचे गडस्थळ 'स्वयंते गजकुम
मंडुविन की संसृति ही धाडिली।' -वैराग्यशतक, श्लोक ४३
०मूर्ति-३ १ हत्तीचे गडस्थळ (१) 'सायली झेलितो। गजगतींती
मुशिलितो।' -विशु १०४५ २ हत्तीला टेंवण्याचा आला [गज+
स कुत, स कौत=माला] ०भ्रीडित(करण)-न (तुल्य) हात
अचित करून कपरेवर ठेवणे, उजवा हात लळाहस्त करणे, उजवा
पाय दोरित करणे [स] ०शक्ति-द्वी (हत्तीची चाल) अमीर व
इबाबदार चाल, कौशदार गति, चालणे, हुमकत जाणे, ऐश्वर्यवान
उमडा, तोरा 'गजगती जगतीप्रति दाविते।' -बामन, वीतास्वध्वर
५९ हुमकत मुकत बाले गजगतीं -शाकुंतल -वि इबाबदार
चालीचा, गजगतीने निशिष्ट [स] ०गमा-गामिनी-छो गज
गतीने, ऐटीने चालणारी स्त्री, गजगति स्त्री [स] ०गौर-टी-
छो हत्तीवर टेवून पुजिलेली पार्वतीची मूर्ति गजगुरु गौरी
०गौरीश्रत-न १ भाद्रपदातील शिवांचे एक श्रत, हस्तनक्षत्री
सुर्यप्रवेश होण्याच्या वेळेकडून रात सोन्याच्या शहर, पार्वती व
गणपती यांच्या मूर्ती करून त्या सोन्याच्या हत्तीवर बसवून श्राद्ध
पाददान देतात २ हत्तीवर बसविलेल्या पार्वतीचे पूजन ०घंटा-
छो हत्तीचा कळप समुदाय जेसं नगिजे पचानने। गजघटते।
-हा १ ९२ [स घटा=कळप] ०घटा-घाट-छो १ हत्तीच्या
गळपांतील घाट २ (ल) वाघाट कड्या कजाग स्त्री, (विशेषत)
मोठ्याने भावण करणारी स्त्री ३ युक्त गोष्ट फोडणारा मनुष्य
ण्याच्या पोटात काही रहात नाही असा [बुल० का गजजे-
घटा] ०चर्म-न १ हत्तीचे कातडे २ घोण्याचा एक रोग,
पांठ अम वागवार झालेणे, अगावर चोटे पडणे व हत्तीच्या
अंगप्रमाणे जग खरखरीत होणे ही लक्षणे होतात -अथप
२ ५२ ०छाया-छायापले-जीन भाद्रपदी अमावास्येला
सुपे न चर हस्तनक्षत्री येणे, अशायोगाची पूर्वाणी, हस्तनक्षत्री
सुपे असता आपनाक्षत्रयुक्त प्रयोदशी येणे या योगासहि गजक्या
यापर म्हणतात ०छाया-उ (साल) एकदाळ, याच्या भाजा पकटा
व विभाग चार असतात ०ढाल-ला-ळा-छो हत्तीबरील मोडा

व्याज, निशाण 'गजदाला आंदोळती।' -जे ६० ४८ -३
निशाणाचा हत्ती 'लाविला गजदाला।' -ऐपो १४ [ढाल=
निशाण] ०दंत-३ १ (हत्तीचा दांत) हस्तित २ घांण्याचा हत्ती-
सारखा बाहेर आलेला दांत, मुळा, असा मोडा (हा अशुभकारक
मानितात) -अथप १ १०५ ३ (संयुक्तहस्त) (हस्त्य) राधा
हस्त्यासारक रेंवेन दोन्ही हातांची कोपर उच करणे व होक्याच्या
प्रत्येक बाजुग हाताची बोटे एकमेकांस चिकटून उच करून त्यांस
योडा खळण पाकणे गजदूर-वि गजदूर, जिंदग पहा गज ख-
न हत्तीच्या पायांचे नरा (हैं औपधी असते) ०नेत्र-त्री-वि
१ हत्तीच्या डोळ्याप्रमाणे डोळे असणारा, बारीक, मिचमिच्या
डोळ्यांचा २ अपु ह्छीचा, उलट्या बाहुलया असलेला ०पति-
३ १ हत्तीचा धनी, हत्ती बाळगणारा ऐश्वर्यवान माणूस २ गज
दळाचा सेनापति ३ (विनोदार्थी) धोतराविकी गजा (पचा)
नसलेला ४ ऐतवत 'हा मांडूरी लोकांचा बोडा। गजपतिही
मानी योडा।' -हा १६ २२५ ५ ओरिसा येथील राजांचे
मिहद ०पिंपळी-जी १ एक औपधी झाड; मिचेल ३
मिचलीवर आलेल्या होणा (औपधी) ०भार-३ गजदळाचा
समावेश असलेले क्षेत्र २ हत्तीचा कळप, हुज ०भस्तकालू-
वि १ हत्तीच्या गडस्थळावर पडलेला ३ (ल) अतिशय गावठ,
मगहर ०मुख-न हत्तीचे तोंड -३ गणपती देवता 'नमिला
गजमुख ज्याचे सेवुनि झुडु मधुर बोल कानाहीं।' -मोक्षकुमार्या
(नवमीत पृ २५४) ०मृत्तिका-छो (एका विशिष्ट श्रद्धाघातात
साणणारी) हत्तीच्या पायाखालची माती मृत्तिका पदा ०राज-
३ मोठा हत्ती, हत्तीला बहुमानाने म्हणतात 'वेतोचि घात गज
राज कशी बडाई।' ०वदन-३ गणपती देव ०घेल-छो
ताडुळ्याची एक जात ०ध्रंदा-त्री प्रारंभो मोडा डौल किंवा
गाजावाजा दाखविणारे पण परिणामी अगदीच धुत्र ठरणारे काम
किंवा त्याचा प्रकार अपेक्षावर व विस्तृत पण निरर्थक काम,
डोंगर पोटातून उदीर बाढणे 'हा या प्रयोजनीं हजार रुपये
खर्च करील असा डौल दिसतो राता परतुशेही गजभद्रा झाली
नाही म्हणजे पुरे।' [गज+भद्रा] ०सिंहासन-न हत्तीच्या
आकाराचे आसन ०शुद्धीं वसणे-नवीन मिळालेल्या वैभवात
पहिली ओळख विसरणे, गर्वाने कुणये, आढवताखोर होणे
०स्नान-न (हत्तीस स्नान घातल्यावर किंवा त्याने स्वतः
सोडेंने स्नान केल्यावर तो आपल्या अंगावर पुन्हा धूळ, चिखल
उडवितो त्यामुळे) निष्कट प्रयत्न, विपरीत फळ मिळालेला
प्रयत्न वर होण्याकरिता योजले असता उलट रोग बाढविणारे
उपाय गजात रूहमी-छो १ दाराची हत्ती झुलण्याइतकी
म्हणजे हत्ती पोसण्याइतकी धामती, अतोनात धीमती, वैभव
२ (विनोदार्थी) अतिशय दारिद्र्य धोतर विकत घेण्यास पैसा
नसल्याने गजा (पचा) विकत घेण्याची पाळी येणे ३ (विनोदार्थी)

अंगारली गजधने; नायटे. 'तुला गजोतलक्ष्मी प्राप्त झाली!'
[गज+अंत+लक्ष्मी]

गंज-पुत्री. १ वींग; रास; उडवें; दिगारा; गंजी; संचय (धान्य, गवत, लोड्ड, गट्टा इ० चा). 'दिक्षीत माईना मुडदा गंज पडला.' -पेपो ११३. २ पेटी; पड; धोकटी; वेष्टन; गळ-कांडे (गणिताची संज्ञा, लेखनसाहित्य, पण्या, कुंचे, वस्त्रे, पान, पात, मळसुन, काटे इ० ठेवण्याची पेटी. पान, सुपारी, चुना, इ० ठेवण्याचे पुडे). ३ हत्यार, सामान ठेवण्याची पेटी. ४ पेठ; हाट; बाजार; हा शब्द दुसऱ्या एखाद्या शब्दाशी जोडून येतो. उदा. वगड-गंज; दारागंज; कॅपटन गंज. 'पुणें दाहारांत गंज पेठ आहे.' ५ (दा.) (तोनारी) धुंगळ, कणेंकुले इ०च्या टप्रांची पटी. -वि. (व.) पुढळ; फार; गडगंच; लई. 'गंज पैसा हाय.' 'आज गंज काम झाले.' [फा. गंज; सि. गंजु; बं. गंज]

गंज-उ. १ (ना.) पाणी साठविण्याचा मोठा तांब्याचा हांडा. २ एक उभट भांडे. ३ (व.) पातले; बोसुणे (उभट).

गंज-पु. १ तांब; जंग (लोखंडावर खडणारा); कीट; (स.) कलेक; डाग. [सं. गंजन; प्रा. गंजल=डाग, कलेक; फा. हांग] गंजणें-अकि. गंज लागणें; कीट चडणें. जंगणें पडा.

गजक-ए-झी. वैपुल्य; सुमिश्र; आबादानी; सुडाल. [फा. गजक]

गजकर्ण-न. एक अतिशय खाज सुटणारा व पसरत जाणारा त्वचारोग. वाढण्याची पाने कांजीत वाटून त्याचा लेप केल्याने गजकर्ण, दद्रु, कोड, खरून यांचा नाश होतो. -घोर २. ३६४. [सं.] -णीं-झी. १ वरील रोग बरा करणारी एक वनस्पती. २ (योग) अयानवायुला ऊर्जे करून वंटाशी आणून पोटातील इषित पदार्थ उद्गमित करण्याची क्रिया. -संयोग २५७.

गजकाट्या-झीजव. न्हाणवलीच्या मखराचे खांब. -बदलापूर २४१.

गजकिंकरो-झी. (व.) गोलख; सराटा. [सं.]

गजगज-झी. १ गलबला; गजबज; गोंगाट (भरंतीतील माणसांचा); गडबड. 'सुखसमाची गजगज' -वेसील ३.२४. २ चिवचिव; किलविल (चिमण्याची). [सं. गज=गोरडणें; का. गज] -वि. भरपूर; पोटावर. 'समर्थे जेविले गजगजा' -सप्र १५.३५

गजगज-पु. (गो.) ऊम्मा; उकाढा.

गजगजण-कि. १ गजबजणें; उद्योगी असणें; भरलेले असणें (गाव, घर). २ भरणें; भरून येणें. 'रायां गद्विर गजगजे.' -वेसील २.८. [ध्व.]

गजगजाट-पु. गजबजाट; घोसा; गडबड; गाजावाजा (झुल्यांचा); गर्दी; फलकलाट (माणसांचा); किडविलाट; चिवचिव; गुंजारव; गुणगुण; गोंगाट (माथा, पक्षी यांचा). [ध्व.]

गजगजीत-वि. १ गलबललेले; गजबजलेले; भरलेले (घर, गांव इ०) २ गडबड (माणूस). [ध्व.]

गजगा-उ. सागरगोटा; गजरगोटीचे फळ; एका कटिरी वेलचे फळ. [फा. गजुणे]

गजगाजला-उ. बोलगला. 'हजी लिहिण्यावाचण्याचा गजगाजला आहे.' -लो. टिळकांचे ५० वर्षांचे चरित्र १.७. [गजगज]

गजगोटा-उ. (ना.) समारांगांत वार काढण्यासाठी दाढ मरलेला व मोठा वार होणारा एक गोटा. [ध्व. गज+गोटा]

गजणें-अकि. १ घरीरांत जिरले जाण्याइतकत मर्दन करणें; चोळणें (सूप, उटी इ०). २ चोळणें; रगडणें; पांघणें. ३ (प्रां.) मागें टाकणें; चड करणें; बरचड होणें.

गजून-उ. युरोपमध्ये गोंड्या पाण्यांत आढळणारा एक मासा. -प्राणिमो ८१.

गजनी-झी. अंधेसुटी व अंधेरातानी, एका मातून रंगीत, वर पटे किंवा रेपा असलेले कापड; गजनी रेंवे तयार होणारे उंची कापड. -वि. वरीलकापडाची (चोळी, पारकर इ०). [गजनी घडार]

गजनी-अंधे. (वर.) एक प्रकारचे गवत. [फा.]

गजपण-न. गजपण पडा.

गजय-उ. १ गडबड; कडक जाचयूक; कडूर; जुलूम. (कि० करणें; मांडणें; चालवणें). 'पर्वेदिगार, मोठा गजय जहाला.' -चित्रगुप्त ४५. २ जोराचे, दबावाचे भाषण; गालिप्रदान; मारणें; चक्कताडून अंगावर जाणें. (कि० करणें). ३ दुःसह तडाखा; दैवाचा जबर धाला; अवसान खचण्याजोगें संकट; दुःखप्रद दैवी घटना. (कि० होणें; गुदरणें). ४ हद्द; परिधीमा; कमाल. [अर्. घसव] एकगजय-उ. (घातक, क्रूर कृत्यांचा) जोर, आवेश, अतिशय विरता इ० दर्शविण्याकरिता योजतात. 'त्याने एकगजय माडला.' = १ तो भयंकर नासाडी करीत आहे (स्वारी, जुलूम इ० करणारा; भयंकरसाध, दुडकाळ इ०); २ तो जोराने रडतो (मुलगा), ३ तो जिवंत मुठाघारला मांडतो; ४ तो राक्षसासारखा काम करतो. इ० अर्थे होतील (ज्या शब्दाशी हा शब्द जोडतात त्या ठिकाणी त्याच्या अर्थाचा जोर/रसपणा दाखविला जातो) 'त्याने मारण्याचा-लुटण्याचा-रडण्याचा-लडण्याचा-गोरडण्याचा एकगजय माडला.'

गजयज-झी. १ गडबड; गलबला; गोंगाट (अनेक माणसांच्या बोलण्याचा). 'गजयज ऐकोनि घोर। उघरीवरी चडला उषावर।' -कथा १.७.२४. २ खळबळ; मनातील अस्वस्थता. 'तेष मनीं गजयज जाहाली।' -हा १.१८५. ३ गडबड; गोंधळ (एखाद्या दुःखदायक झुल्याचा). 'गजयज बडू झाली माय चलोनि आली।' -र ३३. [ध्व. सं. गजु; का. गज=एक झली]

गजयज्ञ—अभि. १ गलजल, गडवड, धामधूम, गजगज असणें; भरलेले असणें; उद्योगांत अगणें (पर, गांव). 'त्याला मामल्य होती तोंवर त्याचे घर गजयज्ञ होतें.' २ विस्मय पावणें; धावणें; गोंधळणें; खडबडणें; धवें सुद्धा पावें होणें. 'ऐसी उदास वार्क्य ऐकोनी । मनीं गजयज्ञली त्रिमुक्तावननी ।'—ह २७. १०१. ३ दाटणें; कोंदिलेले भरलेले असणें; कोंदणें. 'नाना रंगी गजयज्ञे । जेसैं ईश्वरमुख देखिजे ।'—ज्ञा १५. २४० ४ (अकृतिक). खळबळ उठणें; हाहाकार होणें. 'सर्व गजयज्ञिलें अंबरी । देवतागण ।'—दाव १११. [गजयज्ञ] गजयज्ञून उठणें—दचकून, धावत्याधावत्या, गोंधळून उठणें (क्षोभ इ. मधून).
गजयज्ञीत—वि. १ गजयज्ञलेले; गजयज्ञीत; गजयज्ञीत; उद्योगानें, गलजलीने भरलेले (पर, गांव) २ गडवडपा (मलक्य) [गजयज्ञ]

गजवाव—छी. चुनकामांत वाचलेली विहीर. [फा. गज=चुना+वाव=विहीर]

गजवु—उ. गोंधळ; गजवज; गोंगाट 'तंव यादशीं गजवु जाला ।'—उपा १३७१. [सं. गज=वाद करणें. ध्व. गज]

गजमुड्डी—छी. (गो.) गर्श; दाटो; गजमुडी पदा.

गजर—उ १ अनेक वाद्यांचा एकत्रित नाद, घोष. 'गजराची भिंसावळ भिरबिरी ।'—ऐरो २१०. २ प्रहाराप्रहाराच्या शेंवटीं तास वाजविणें; तासाचे डोल, घड्याळाच्या घंटेचा आवाज. ३ कथेंत होणारा जयघोष; कोंदनांत ईश्वरनामाचा शब्द, नामस्मरणाची टाळी. ४ (छ) मोठा शब्द; उंच स्वरची आवाज. 'परा परवर्ती मय्यमा वैपरी । गजरें गाली चारहि नारी ।' ५ शमोरा; दबवो. 'मी सांगतो या गोष्टीचा मावसर गजर करु नका.' ६ लौकिक, धिडवडा । [सं. गज=नाद करणें, ओरडणें; फा. गज=विशिष्ट ध्वनि]

गजरगोटा—उ सागर-गजरगोटीचे बीं मुली खेळावयास घेतात तो खडा. (इष्ट) गजरगटा

गजरगोटी, गजरी—छी. १ सागरगोटीचे साह. २ सागरगोटा.

गजरा—उ १ सागरगोटा २ लास गोटी (लहान मुलांच्या खेळांतील)

गजरा—उ. १ पुण्यद्वार; नेणीतील, हातांतील लहान द्वार; पुण्यगुच्छ. २ मोती इ. चे काडण, बागडी; करमणूक. ३ (सोनारी) दाभगाच्या जाडीच्या एका घोटपाच्या माथाच्या व दोन्ही टोकांस कांसि केल्ल्या अशा चारीच्या सळईवर एक बारीक सूत गुंदासून तयार होणारा दागिना. ४ पुल्लवाज किंवा तालाव दोन्ही टोकांच्या कडाबरोबर जाड व अर्धचामड्याच्या नादीचा बळोरा भेट, वेष्टण, वेणीचे कडे; याला भोंकें पेरून त्या

कातडयासह भोंकांतून वाढी आबळतात. [हि.] गजरेदार—वि. गज-न्याच्या आकाराचा (भंगराचा) गज-न्याची आकृतिपुष्प. 'गजरेदार आंगळे जाऊन पोळक आंगरण्यांची भास पडली,'—नि २८.

गजरा-रो—पु. (क.) ज्याचें मांस खाण्यायोग्य आहे असा एक पक्षी.

गजल—उ १ (संगीत.) एक फारसी वृत्तांतील गीत; चीज; गजल; हा बहुधा इमरीयोग्य रागांतच गायला जातो. यांतील विषय आपुल्यापुढीचे यमकपूर्ण प्रेमोद्धार. ताल पस्तु शोभतो. फारसी प्रेमगीत. गजल एकयमकी असून त्यांतील पक्षियुग्म-वांची संख्या पांच ते सतरापर्यंत असते. गजलालाच्या संप्रदास दिवाण म्हणतात. २ (ताल) एक ताल, याच्या मात्रा ९ व विभाग २ आहेत. [भर. घटल]

गजलमोष्टी—खोभव. गण्यामोष्टी; धोलेंगे; संसापण. गजल पदा.

गजवा-य—पुन कमरेचा कांचा; पेशाचा कसा; (सुपई) शिवा [फा. गमावा=हत्तीच्या शिवा उंटाच्या पाठीवरील पिशवी]

गजविहीर—छी. गजवाव पहा.

गजा-जें—पुन. मेसावयाचा अति लहान पंचा. [गज=एक माप; पु. फा. गसी=एक जाडेमाडें कापड]

गजाड—वि. (ब.) गडगंज; पुढळ; भरपूर. 'गंजाड जावे आलेत.' [गंज+डीग]

गजाण—न. (वे.) एक प्रहारेचे गवत. गंजनी पदा.

गजामंद—वि. (विरोधानें.) गजा (पंचा) ने आनंद पावणारा; अस्वसेवुट. [गजा+जामंद]

गजानन—उ १ गंगेश, गणपती देवता. २ कापूस तोवून घेऊन दोन रत्तांचा दगड वजनाच्या आजूला लावतात तो.

[गज+आनन]

गजाल—छी. १ (क.) गोष्ट; कहाणी; रिकामी भवट; गण्या; गजलमोष्टी. (किं० सारणें; करणें). २ (राजा.गो.) भारवा-ओरव; कोलाहल, गडवड. [ध्व.]

गंजिफिया—उ. दाहगोळा. 'पत्रास तोफा व पंचवीस गंजिफियाच्या पाव्या,'—भाच ९. [फा. गंजीना=दाहने कोडार]

गंजि(जी)फा—खोभव. (एव. गंजीफ) खेळण्याच्या (विरोधतः) दगानवारी, वाटोळ्या १२० पर्यांचा जोड. (किं० खेळणें).

'गंजीफा खतरेंच चोपड नवें ते नरही सांग जे ।'—साधव ३. ४६. [फा. गंजीफा]

गजिवेल—छी. करवतीच्या चारही दात्यांची तलवार; ही छत्राच्या चिलछास अडकवून त्याचा ताब्यात घेतां देते.

गजरी—छी. हत्तीच. 'गजी गजराचें नेणीं किती । कावी हत्ती-बाहीरी ।'—एना १७. ४४७ [सं. गज]

गजी—छी १ तासून चोरस कळेळी लाकडाची व्हडी, लांन व घारीक सुळक्यांचे लांकूड २ लांन, अल्द व मरळ पोताचे कापड, जालें, गजवें [फा गजी=एक जाडें भाडें कापड]

गंजी—छी १ ल्हान रास, गज ढीग (गवत ६० चा) २ चौवडा पडा ३ (व) एकर, सामायिक व्हिवाट, उद्योगधरा, भागी [गज]

गंजी—छी (धे गो) कांजी, भाताची पेज [कांजी]
गंजी—छी (व) ल्हान गज (भांडें), योगोणी
गजीकोट—वि गजीकोट (जिजी) गांवचा (पैसा)
'अरकट गजिकोट'

गजीकोट—वि प्रचड, विशाल, असख्य, विपुल, प्रशस्त [गजी+काटि] •फारखाना—उ फारमोडा, अवाढव्य कारखाना खातें

गजीखाना—उ १ (कडबा, गवत ६० च्या) अनेक गजी देवण्याची जागा आवार २ (ल) अडगडीची खोली, रोज न खागणारें सामान देवण्याचो जागा [फा गजीखाना]

गंजीफ—छी गजीकाच्या डावातील एक पत्ता [फा गजीफा]

गजीफरास—फ्राऊ—उ सवध किंवा अर्च्या बाह्याचा विणलेला खमीस, सदरा, आगरा [गजी+इ फ्रॉक]

गजीघ—वि (क) चुनकामात बांधलेली (विहीर ६०) याच्या वलट आडाव=चुनगी खोरीव [फा गच्=चुना]

गजीघटकन—ण—न आळ्या, दिमार मगरूरी, ताडा, गवें, घुयामिमान (किं) काढणें, मोडणें=गव खडन करणें या अर्थी [गजी+घटकन=ताडा]

गजेकौतुरु—उ १ (कु) महदाय्ये २ बडाई [गज+कौतुक]

गंजेटी—डी—वि (ना) गाजेकस, गाजा ओढणारा [गाजा]

गजेंदर—वि १ प्रचड, अवाढव्य, मोठी, विस्तृत अफाट (इमारत, धदा कारखाना, खातें, गोष्ट, घाटमाट खर्च) २ विशाल, धोताल, मोठा (देश उज्वस्तशत अर्थ्ये, पीक सैन्य, संपत्ति ६०) [स गज+इंद्र]

गजेरी—छी १ नदी समुद्र, खाशी ६० च्या अस्तीन, पुरानें वाहून आलेला गाळ मळी २ त्या गाळाजें बनलेली जमीन पुळीण

गजोली—छी (ना) ल्हानसा गज

गज्जा उजें—पुन पचा गाजा पडा

गंझि(झे)ट—न १ वर्तमानपत्र २ सरकारी पत्रक [इ गंझेट]

शको ३ १

गझी—गजी (कापड) पडा

गट—उ १ मडळी टोळी, जमाव, समुदाय, एका कटातील किंवा जमावातील मडळी, मेळा 'बोमिसल त कांही गट असतात' •के १४ ६ ३० २ भरणच टोळी, जमाव (सैन्य, जमावें यावा), वय, ज्या ३ वीट, लगड (सोनें, रुपें ६० ची) 'तो त्याजवळ सुमारें दोन हजार रुपयांचे चांदीचे गट अनामत ठेवून परत आपल्या गावीं गला' •मराठी ३ रें पुस्तक १ (१८७३) ४ (किराणा दुकान) वजनाचा सव ५ रास, ढीग, काही विशिष्ट सख्याचा समुदाय [का गटि, हि गटि]

गट—ट्ट—किवि एखादा पदार्थेत्वरें गिळण्याच्या वेळेच्या शब्दाचें अनुकरण [ध्व] •कारणें—गटकाविणें(गिळणें)—१ पुढण्याच्या द्रव्याचा अपहार करणें २ लघवपटीन फस्त करूं ३ मटकवणें, गिळून टाकणें, सगळें एका घासात खाणें सदर्शनचि सुरक्षीन करि गट घट कटक अतरायाचें ।' •मोमादि १० ८५ •कन—कर—दिनी—दिशीं—किवि भरभर, एवढम (खाणें, पिणें याचा वाचक), गगना, डसडसा, मगमडा, गट शब्द हाईल अर्थे •कळी, गटंगळी, गटांगळी, गटकळण—गचकळी, गचकळणें पडा •गट—टा—किवि १ गटकन पडा (किं) पिणें 'कडें खातीं गटगदी ।' •भारा किडकधा १५ १११ २ उकळणें, कडणें यातील आवाजाचें अनुकरण (किं) शिजणें, वाजणें •गटणें, गटगटावणें—अकि १ गटकन गिळणें, डसडस पिणें, मटमट खाणें २ गदगड उकळणें, कडणें (तांदूळ डाळ, भाची ६०) •गिळ्या—गीळ—वि दुसऱ्याचा पका खाणारा, हारामखार •गोळा—गटगोळा—उ वक्ताणा गटाणा, तोंडभर मोठा घास खाणें, कोंबणें (किं) करणें कळन टाकणें गटगोळा—गटगोळा वरती डोळा—वि वरून सालसपणा दाखवून सर्वेस्व नागबिणारा, गोगलगाय पाटात वय

गटगटणें—अकि गरमरीत, वाटोळी बसणें, तग बसणें, जरिकाड चुनगी ताठ राठ गटगटली ।' •प्रला २३८ [स. पयि, म गट—गटड]

गटगटीत—वि १ टपारें, मोठे व घुदर, वाटोळे व भरदार (ढोळे) २ डिलें, खिळखिळीत सैल, डगमगीत, गगग करणारें हलणारें (यत्र) •डाळ्या—वि भोकरडोळ्या, मोठ्या डोळ्याचा

गटगटे—न (अजिवाग) बोंविल काढ्या (मासा) गटण—नणी (संगीत) ताल, मात्रा, काळ, गडण पडा गटणें—अकि ठासून उभें राहणें, गटानें उभें राहणें 'विर सारें नटल ल्ह ल्ह गटके, माहीं कुणि हटके ।' •देपो २४० [गट]

गटणें—अकि फसणें, पेचात येणें 'ह्याला गटव, न गटव्यास मला सांग'

गटपट—छी (यु) दाट परिचय, गाढ मैत्री, दोस्ती [गरी]

गटपट—छी (व) सडपट, गडबड, लटपट पहा
गटपट, गटपटें, गटपटपटें—न १ पुजारी किंवा दौल मिरविण्याचे भाषण २ अग्रसंगिक भिंवा सुकव सुकवीचे भाषण, ठरणाजीनो व मुरोपगाची सवय ३ गडबडगुहा, सतस-पवरा याता (किं) लावण, भाडण, चालवणे, लागण, चालणे)

गटपटणें—अकि (ना) गोघळणें, आंबावणें, लटपटणें
गटर, गटार—न १ रस्त्याच्या बाजूचे पाण पाणी घाहून नेणारी गोरी, नाली २ (छाप) फर्मा दोहतांना दोन छत्रांमधील सोहळेले अंतर [३ गटर] •घातमो—छी वफा, वसता •यंत्र—न १ निराधार, खांदया याता उत्पन्न करणारा २ गावांतील कुटाळ लोकांची वक्राटपा पिढ्याची चव्हाट्या बरील जागा (पूर्वी पुण्यांत सध्याच्याकडच्या वेळी गटारांदरील पाड्यावर बसून गप्पा मारीत आंगमाहाली व सोमेपर येथे गटाराजळ बसून आचारी-पाणक्ये गांवांतील कुटाळ्या करीत रत्यावळन)

गटरफाट—न सडफाट, धुड गोष्टी, हलक्या-सलक्या वस्तूचा समूह अनेक विरकोळ वस्तूचा एकत्र साठा

गटरगावेज्या—वि (व) काटेळ तो पदाथे (खावयास) व वाटेळ तो परिस्थिति ज्वास चालते असा दिनतकारी (माणूस)

गटारगट—टा, गटारट—टा—किंवि भराभर, दसदस, मटमटा गपगप्पा गटगट पहा (किं) पिणे, खाणे, गिळण] 'गटगट गोळे मार म्हाजज चौदर अवण होईल' [छव]

गटणा—उ गटगोळा पहा (किं) करणे, करून टाकणे [छव गट+शगाण]

गटणा—घाटा, घाटणा पहा

गटपपर्चा—उ मलया द्दीपकल्पातील एक शाख, याच्या मस काटवून त्याचा पाड या रंगाचा केलेला राधा हा पाण्यात छिज विला म्हाजज स्वकीक बनतो व बाळविल्यावर पुन्हा कठिण होतो याच्या चाकूच्या मुठी, हातातील काळ्याच्या मुठी, ठस बरेच वरतात [मलाया-गटा=मोद+पर्चा=एक शाख]

गटुंगा, गटुणा-ता—वि टेंगणा पण मगबूत, लहान आकाराचा पण सड [गट]

गटोळा—वि गोडोळा, वाडोळा, गोळाकार [गोटा]

गट्ट—गट पहा

गट्ट—वि गटुणा पहा

गट्टपट्ट, गट्टापट्टा, गट्टापटा—गटपट पहा

गट्टा—उ १ गट अर्थे १, २ पहा. २ गट्टा. ३ (क) गट्टा पहा

गट्टाण—न (गो) गटरी, नाडा [गट्टा]

गट्टी—छी १ दाट मैत्री, सळगी, परिचय २ निवडसंबंध, एशी, एवत्रणा, सव, समुच्चय, जमावाची स्थिति गट अर्थे १ पहा (किं) करणे, मोडणे [गट, का गट]

गट्टह—उ १ (खा.) गड, बच्छेर पाणी मावेल असे पितळी भांडे २ (विद्याचि काम) मादीच्या डाक्यावराल टोपण शिळा -वि टेंगणाटुपचा पण मगबूत, पुट [गट]

गट्टेछोड—वि मालाचे गटें सोडून आतील माल घोर पास -सर [गट्टा+हि छोडना=मोडणे]

गट्टया—गट्टा पहा.

ग(ग)ट्टी—डे—लीन १ गाडोडे, लहान मोट, गट्टा (कापडोवर, विष्टपांवरून इ. चा) २ लहान गाडोडे, पुर-पुडी (एखाद्या वक्राच्या पदार्था मोडतेसे हवये, चान्म, गोटे, चुकखडी, घारार इ. बांधलेली) ३ (ल) पुतळ्या, मालमरा, भाडवत, पुजी, सम्रद 'त्याच्या बापाच्या वळवी गट्टी होती म्हणून ठरवा मारीत होता' ४ (ल) दाक्या अमलांत र्जिवा मृतगधिने किंवा इतर प्रसंगी हातपाय पोटाशी घेऊन निवेष्ट, गाडोड्या प्रमाणे पळेली माणूस ५ गट्टा, बांधलेली वस्तु पाईल [स प्रयु. भा गट हि गट्टी] (वात्र) •उपटणें—उचलणें—पार करणें—छादविणें—हुमव्याची मालमत्ता घेऊन पळणें, अपहार करणे •कटणें—घाघणें(हातापायाचीं)—१ हातपाय पोटाशी घेऊन पळणे, वाडणे २ एखाद्याचे हातपाय एकत्र करणे, गाढ बांधणे ३ मगाने एखाद्याच्या हातातील शस्त्र काढून घेऊन त्यास हुतबल करणे, बांधणे, शक्तिहीन करणे ४ गोघळविणे, निदत्त करणे, घुटित करणे, पराभर करणे (वादविवादात). •पुरणें—व्रत्य पुरणे •होणें—वळणें—१ गुहाळें जाऊन गट्टा होण, हातपाय एकत्र होऊन बांधले जाणे २ शक्तिहीन, निराश्रित होणे, मोळव पडणे, कुजणे (साप इ. गर्भे) ३ मरणे

गटण—छीन (सगीत) मृदग बाजविण्यातील एक प्रकार, ताल •गाटणें—गाटणास आणणें—आपल्या उद्देशाशी अवघा विचारशी निवडते करणे, जमविणे -गास येणें—उद्देश, विचार, परिणाम यांच्याशी मेळ पडणे, पावण, पटवून घेणे [स प्रयन, हि गटणा]

गटणें—अकि (वे) वेडणें, गुडाळणें [स प्रयन]

गटली—ळी—छी. गटडी पहा

गट्या—उ गडा, सोन्याच्या मणी, हळकड व पोंगडीची दरी बांधलेले कच्चे दूत -वदलापूर ११२ [स प्रयी]

गटळ—नि अव्यवस्थित, गबाळ, गडळ पहा.

गठळी—खी १ गुरी १ गुरहनी (सुतामधील) [गंड] 'उभय विकट (रस्ता), घोंटाळ्याचा, गोंधऱ्याचा, आतिशयक, विकट, गूढ (गुप्तहातीस विषय, वाक्य) •ध्याप-खी (ग) गडचण, सडट, गडाटर •संड-घ-खी १ निकडोचा प्रसंग, जरूरीचा वेळ धिंवा हंगाम २ निकट, तातडी, ताण, चेट, शेंगण (एखादे काम, गोष्ट यांचे) (किं० होणे, पडणे, येणे, लागणे) 'मला दोन रुपयामो गडगद आहे 'कामाची मोठी गडसद पडली' ३ अत्यंत समयोचित प्रसंग, अत्यंत जरूरीचा, उपयोग होईल असा निकडोचा, हंगाम किंवा वेळ 'हा तों गडघेदीचा टाव।' -तुगा २२७८ (आवटेपन) 'ही रमाची गडसद आहे, तम करून घ्या' ४ (व्यापक) गडचण, सडट, कचाट ५ अडचणीची व धोक्याची जागा 'एवढी दहा कोस गडगद ओल्हाडली म्हणजे भय नाही' ६ आणोवाणीची गूढ, सडटाच्या बळची एकी 'ते गडसधीचे येती समस्त। सप्रामासी।' -मिपु १ १७ ११० गडसंड

ग(ग)ठीछोड—वि १ (गांठे सोडणारा) गांठे सोडून चोऱ्या करणारा, भामटा, गुप्त देवा चोरणारा, विल्दा अडल (चोर) 'गठीछोडे द्रव्य सोडितो। नाना भाळकार काढितो।' -दा ३ ७५० २ (उप) कृपण, कटु, जो आपला पैसा, मालमत्ता फार जपून ठेवतो तो [हि गठी+छाडना] गठोळी—खी १ पुचुडी, ल्हान गाठोडे (कपडे इ० चे) २ (क) गुडळी [गुडनी, गांठ, प्रा गटिड] गट्ट—वि १ पग, आटव गट्ट, बांधेसूत (शरीर) २ मातल, गोंडस (अवयव)

गट्टा—उ १ बिडा, दिड, बांधलेला मोठा बोजा (कापड इ० चा), बोजा, भाग (लांडवे, पान याचा), (सामा) पट आवळलेले कोस २ (क) गट 'अदस्तात गलेटेकून पाच दाखोवे, दोनतो असे गट्यांनी शिरून दाखूत दुभाग करावे' -मराचिथोरा ५५ ३ लयका, पट गोळा, रगदा (मुरबा, दही याचा) ४ (ल) भाडवल, पुनी, द्रव्य, मालमत्ता ५ पसबाज किंवा तबला आवळण्याचा, बारीत पातलेला ल्हान लाकडी टोकळा हे ३ इच लांब व दीड इच पोल असून सुमारे आठ असतात हे खाली-वर केल्यामुळे तबल्याच्या स्वराने चडउतार होतो [स प्रय, प्रा गंड, तुल० का गठी]

गट्टी—टूट—गठी—टूट पहा •चोर—वि अडल चोर, गठी छाड अर्थ १ पहा •जोड—वि (गांठीशी गाठ घालणारा) कट्ट, पैसे राखणारा गठीजोड अर्थ २ पहा

गठ्या—उ १ कवच्याच्या खेळातील फेडण्याची मोठी कडकरी, कडक, पैसा २ गट्टा पहा ३ (अशिट) शिरून, पुरग्याचे द्विध्र 'गोंधळ—उ १ (प्रा अशिट) बंदकली प्रकार जातीमध्ये किंवा खीपुरुषामध्ये अनिर्बंध व्यवहार, अगम्या गमन, गोत्रगमन २ (ल) घोंटाळा, गोंधळ, सावळागोंधळ, सधगोलकार [गट्टा]

गड—उ १ गयवाडा, गोडा

गड—खी अडचण, पोळ, उपद्रव, सडट, अत्यवस्था निकड, आणीबाणीची वेळ (किं० यण लागण, पडणे, वारण टळणे, चुकण, सणें, टाळणे, चुकवणे, समाळणे, सारणें) [स गड=अडचण] सामागड—•खंड—ने पंच लचाड, उपद्रव अडचण -वि (राजा) वधेव किंवा प्राणीय मिल्क्यास कठिण (एखादी गोष्ट), अजिक्य (विद्या), दहा तुटलेला, धोक्याचा, खरून याचा) ५ (ल) गवे, आवत्या, अडकार, कुतारकी

'उभय विकट (रस्ता), घोंटाळ्याचा, गोंधऱ्याचा, आतिशयक, विकट, गूढ (गुप्तहातीस विषय, वाक्य) •ध्याप-खी (ग) गडचण, सडट, गडाटर •संड-घ-खी १ निकडोचा प्रसंग, जरूरीचा वेळ धिंवा हंगाम २ निकट, तातडी, ताण, चेट, शेंगण (एखादे काम, गोष्ट यांचे) (किं० होणे, पडणे, येणे, लागणे) 'मला दोन रुपयामो गडगद आहे 'कामाची मोठी गडसद पडली' ३ अत्यंत समयोचित प्रसंग, अत्यंत जरूरीचा, उपयोग होईल असा निकडोचा, हंगाम किंवा वेळ 'हा तों गडघेदीचा टाव।' -तुगा २२७८ (आवटेपन) 'ही रमाची गडसद आहे, तम करून घ्या' ४ (व्यापक) गडचण, सडट, कचाट ५ अडचणीची व धोक्याची जागा 'एवढी दहा कोस गडगद ओल्हाडली म्हणजे भय नाही' ६ आणोवाणीची गूढ, सडटाच्या बळची एकी 'ते गडसधीचे येती समस्त। सप्रामासी।' -मिपु १ १७ ११० गडसंड

असेहि रूप आढळते पण सें आग्रह आहे गड—उ बिडा, दुर्ग (मुखत्ये डोंगरावरचा) 'ढेंकणासी बाज गड। तलरचड केवरी।' -तुगा ३२१४ ३ (गो) ठम्या चडावाचा डोंगर, पडाड [प्रा गड=दुर्ग] म्हु० १ गड बांका नसवा पण गडपती बांका असवा २ गड घेववेळ पण बायको घववत नाही सामागड—•करी—उ १ विडगतीतील नोकर, शिपाई २ गडाचा बंदोबस्त करणारा, गडावरील अधिकारी ३ (क) महालाच्या हातास लवा माणूस 'गडकन्याने हत्तीची उन्तारी खरोबर केली नाही' •फोट—उ बिडकोट, (सामा) गड, निजे 'गडकोटविहित जे राज्य त्या राज्याची स्थिति म्हणजे अत्रपट्टन्याय होय' -मरामा २६ •फोन—उ पुडे आलेली टेंडडी -दार •घेणा—वि (विद्या सर करण्याइतक) कठिण, असाध्य, दुपें [गड+पणे] •निविसी—निसी—खी गडनीस याच काम किंवा हुदा [गड+का नवीसी] •नीस—उ शिरणवरील दिसेकरीस [गड+का नवीसी] •परति—उ क्रिद दार, विद्यावरील मुख्य अधिकारी, हा गडावरील चौकी, सहाय इ० च्या बंदोबस्ताचि काम पहात असे •वई—उ गडकरी, गडाच्या कामाला योग्य अधिकारी 'एका परच माजवद एक, दोन तीन आहेत आणि इतकीही गडवई तर त्यास किंवेच मामाळे सामावच लागतात' -मरामा २८

गड—उ १ टोंडाची कानशिलासह एक बाजू गालफड गाल 'श्रीकुडलभटित गडरलित बाहुसह सरळ।' -रामजन्म कटिचप २ (शिवायाम कविकृत) २ हत्तीचे गडघल, कुमस्थळ ३ (ज्यो) विडकन्याने सत्तावीम योगातील दहावा योग त्यावहन ३ (ल) जोर, उग्रता, वेग, भावेग, नपाटा (रोग, पाऊस, वादळ (एखादी गोष्ट), अजिक्य (विद्या), दहा तुटलेला, धोक्याचा, खरून याचा) ५ (ल) गवे, आवत्या, अडकार, कुतारकी

(किं० मोडणे, जिरवण) ६ कांहीं विविध घडेवाईकास तिर स्कारार्थी त्याच्या नावाच्या शेवटी जोडावयाच्या प्रत्यय जस-
न्हावागड (=न्हावी), तेलगड (=तेली), वाणगड (=वाणी) जोस
गड (=जोसी) इ० तसेच कुणव्याच्या नावानादि जोडतात
(प्राकृतात गड म्हणजे सापित (=हावी) असा अर्थ आहे तेव्हा
त्यावरूनही तिरस्कारार्थी शब्द बनला असेल) —३ गड्
केस्तूड 'मी सर्वत्र एकचि वड। ऐसा सर्वतुष्टीमगु। चेऊनि
ठोके।' —शा १३ ७१७ 'तुजे साधा भुग पूर्ण तीक्ष्ण। तुज
कृप्ययुग अभिधान। आमुचे हृदयी गड तीक्ष्ण। गडकृपि जाण
आम्हासि म्हणती।' —भारा बाल २ ३० [स] सामाशब्द-
० खोल-३ पाण्याचा गळा, गडखोल ० गूळ-(प्रां) भलगुंड
पदा ० मंडेल-न (काव्य) गड अर्थ ३ पदा 'बोतिली दासीनित्र
गाळून। गडमडळी प्रभा पूर्ण।' ० रथळ-न गड अर्थ २ पदा
'गडस्थळीच तेज अधिक। सप्रलक्षीत दोन्ही भागी।' —व्य १५

गंडे-न गडात, मृत्युमय 'घोडशवर्षादिक गड सम
जोनि।' —आमा ३४

गडक-वि गरक पदा

गडकन-वर-गडकन-कर पदा

गडका-जा-खी-३ श्री १ (राजा) फळे, फुले तोड
ण्याची लाकडी भाकडी गरखी पदा २ (उपद्रासाने) उच व
सडसडीत खी -वि गिन्हाइकास बुरतेने आपल्या डुकानी
जोडणारा (वाणी इ०)

गंडकी-की १ नेपाळात उगम पावणारी एक पवित्र नदी
२ गडकी नदीतील शिला, घाळिग्राम मूर्ती, सोने पारखण्याची
कसोटी इ० 'रत्नपारखिदाच्या गावी। जाईल गडकी तरि
सोडावी।' —शा १३ ३१९ ० दिाळा-जी गडकी नदीतील
दगड, घाळिग्राम 'तारक तुल्य स्वपुग शुक्मती गडकी शिला बा
हे।' —मोवन ५ २९

गडगंच गडगच-च्चा -क्रि वि दाटीने चिंगराचिंगरीने,
भरपूरपणे पुरेष्ट, विपुलतेने ० आभाळ भरणे किया अंधार
पडणे-दगाची गर्दी होणे, पूर्ण काळोख होणे

गडगच-ज-जी अविशय वेवुल्य, भलळपणा मोठी
दाटी, गर्दी (वस्तूची) - १ गच, दाट लोकवस्तीचे (घन
धान्यादिकांषा) भरपूर पुरवठा असलेल, चंगले पोसले जाणारे,
सुखवस्तु (गंव पर, पात्र) २ पुढळ, रगड, गरूर (मेज
गानीतील वस्तु पदार्थ) ३ पूर्ण समग्र, भरपूर बद्धता (सर
आम ह्यारी, भाटाळा) ४ देवजदार श्रीमंत ऐपतदार
(भ्यापारी) ५ गमीर, गड (सोप) ६ (सामा) अकोट
पुढळ, पुरक उरल्याजोम - 'परी गडगच आहे मग नोकरीची
फिदीर कपाज।' [गडा+च गच=गण]

गडगच-३ चेपाचेपो, दाटी, निविडता (लोक, अन्न,
वृक्ष, वस्तु वर्णरेची) (किं० जमणे, मिळणे, येणे, मोडणे,
दिवणे) आस सृष्टीकरणार्थे गरगश पदा [गडा+गच=३]

गडगज-वि (गो) फट न ठेवता गच्च सांघेला(साघा)
गडगंजा-च्चा-३ (व) घोटाळा, अव्यवस्था, गर्दी
अर ह श्रीमताच्या घरच रज या गडगजात हुस धोतर कुडे
सांघायला गेल ?' गडगच-ज पदा

गडगड डा-क्रि वि घडघड, करकर इ० आवाज होऊन
(मेघगर्जन, गाडी, खगरा इ० चा), पोटात वाजणाऱ्या
आवावाप्रमाणे 'कडकड शाबू उडाला, गडगड गगनात खाव
जो चिरला।' -रामबडव-मोरोपतचरित्र (प्रस्तावना) [ध्व स
गड=वाहणे (द्रवपदार्थ), प्रा दे गडयड=गडगडाट]

गडगड-डी-खी गुरगुर, चारसर, घडघड, गडगडाट,
गर्जना

गडगडणे-अक्रि १ गडगड शब्द होणे, घडघडणे, गुर
गुरणे, कडाडण (मेघ, गाडी इ०) 'आज दोन दिवस गडग
डते आहे' २ मोठी गगना करणे, ओरडणे (वय पडू इ० नीं)
'वाटेसी गडगडतीं व्याप्रा। मोहतीं जेसे अज्ञाने भार।' इ गड
गड शब्द करीत खाली पडणे, गडगडत खाली येणे ४ मरणे ५
(स) अधिकार-युत होणे 'कडणीस अधिकारावरून गडगडले
होते' -अस्तमा ३५ इ (अकृतक) पोटात गुगुरणे, आवाज
होणे [ध्व गड+गड]

गडगडाट-३ (गडगडचा अविशय) मोठी गर्जना, खड
खडाट गुरगुर, करकर, गडगड शब्दांचा समुदाय 'मेघांच्या
गडगडाटापुढे ऐकावयास येत नाही' [ध्व]

गडगडा घोडा-३ गोलादार, ओवडधोबड दगड,
गोडा, पोडा गडगडत जाईल असा दगड

गडगडावये-क्रि १ (गो) मृग जेणे वगैरे पाडावरून
खाली तिरवस लोटून निवडणे २ चारलाचा कीस चारीक करणे

गडगडी-की (बडोदे) पाणी काढाययाचे लहान लोखंडी
चाक खराटी, पुली गडगडो-३ (गो) लहान पाणरहाट
[ध्व]

गडगडेप-न (गो) गडगडाट

गडगणे(ने)र-न केळवण मम, मुत्र यांच्या पूर्वी होणारा
एक समारंभ (वस्तु किंवा वर यांच्या स्वतःच्या) परी थाटाने
मेजवानी करून आसतील जवण्यास घालण, तसच हे ओसट
(बरासा किंवा बहूल) आपआपल्या परी मेजवानी करितात
ती यात ओजोसत परचा ओर देतात हा लौकिक प्रचार आहे,
याच्या धाड्यावर नाही [गड+नीर=पाण्याचा दाग्या व पाणी
यावरून]

गडगर्ज-३ मोठी गर्जना 'मेघ गर्जती आकाशी' तेंस
गर्जती गडगर्ज।' -एरव ८ १८ -वि प्रसिद्ध 'गडगर्ज

बधमोक्ष पाद्री । नादती नवायी हरि पोळे ।' - एभा १८ १३७
गडगर्जना-ओ मोठी गजना, गडगर्ज 'जेकनि नाना मेघ
पडळे । गडगर्जना गगन साठोळे ।' - एभा ११ ४०९

गडगप-किवि हरबल्ल्या, गैरिवल्द लागेल्ल्या, गदाळ
झाल्ल्या, गिळकृत केलेल्या, दडपलेल्या, झाल्लेल्या स्थितीत
गडगळ-ळी, गडंगळ-ळी-वि ओवडपोवड व गोल
सर, खडबडीत व भोपळगुती, कसावसा, आवडपोवड तोडल्ल्या,
फोडलेला (दगड, खडक)

गडगा-घा, गडग-घे-उन १ दगडाची ओवडपोवड
रचलेली ताल, भित, ढीग २ (कों) बाघ, बघारा ३ (अलि
याग) पार, चौथरा

गडगा, गरगा-उ (प्रा) खडा, बीळ, खाच [स प्रा
गड=खाच, खडक]

गडगिळ्या-गोळ-वि गिळकृत करणारा, गटगिळया
गडगीळ पहा

गडगूप-उ शुभ्याला अनेक ताटे फुटणारी जोयक्याची
एक जात

गडगुळ-न गळगुळ पहा

गडगोळ-ओ १ उलखी तोफ, गरनाळ २ लाडकी
गाळाळ ओढा ३ (स) गिडा व घडाड्या माणूस, बेडौल व
आड आणि मोठी वस्तु

गडण-णी-ओ मश्रीण, सखी 'न रणा गडणी आम्हा
तैरया' । - दुगा ३२१ 'निदय नमुन मन निदुर केले प्राणस
झ्यानो गडणी ।' - परला ४ १४ [गडी]

गडणें-अकि १ आत शिरून पुरला जणे, गडला जाउन
आच्छादित असणे २ (ल) मग चुर असण, प्रासल्ला असणे
३ कायम होणे, चिकटणे (कुचेरीत, कामधयात) ४ परिचय
ओळख होणे ५ (मुलांचा खेळ) एका बाजूकडे असणें खळ
गडी होणे ६ तग, घट वसणे (वळ) [स गाड, म गाडणे १]

गडत-द-न गदे कालोखी, दाट अगारी (किं० पडणे,
येणे) 'डोळ्या गडद पडे मारी ।' - परला १० ९४ -किवि
१ दाट, घोर, निविड, विट (काळोख) २ गाड, चुर, घोर
(झोप, अस्थाय, अमल, घुरी, कामडान) ३ घन, गदे, दाट,
निविड (जगल, अरण्य) ४ एकरसारखा, सततधार, मोठा
जोराचा (पाळस) ५ काळा धूट, घनवस्त्र (ढग, अंधे), ६
दाट, भडक (रा) [फा गदे=धूळ]

गडत-द-वि मृतप्राय, मष्टप्राय, मारलेला, हरलेला,
अक्षय, अगदी नाहीसा झालेला, घुडालेला, पुरलेला, गिळकृत,
दडपलेला, लयास गेलेला, कप्तल केलेला [अर गट]

गडत-वि (व) गाडलेले

गडद-ओन खाण, पोखरण, खडा, अडवीतिवडी खाच,
खडगा [स गड=खडक]

गडदणे-अकि जमिनीत पुरून ठेवणे, लपवून ठेवणे (वस्तु,
पेढा इ०) 'कोणी मागेले म्हणून भाडी होती ती गडदून
टाकली' [हि गाडगा, म गाडणे]

गडदून-न (प्र) गरदन, गदेन, मान [फा गदेन]

गडदम-उ (क) एक जातीचा मासा

गडद(ध)र-रा-ओपु १ (प्रा) ओवडपोवड व मोठा
खळगा, खाच 'गारी आणी गडधरा ।' - दा ५ १ ३७ २
आड, विडरी [स गड=खाच+दर]

गडदा-उ १ खडा, गडद गडदर पहा २ (ल) पोद.

गडद-धु-उ १ दावण्याकरिता ठेवलेले वजन, जड ओझे,
बोजा २ (ल) मार, ओझे, बोजा, आवश्यक कृतव्य, जबा-
बदारी, आपल्या वाडबडिलाच्या किंवा आपणावृत्ती होऊन
गेलेल्या अधिकाऱ्याच्या मागील उदाहरणाप्रमाणे वाळण्यासा-
रख्या बहिवाटी रीत्या सत्कार अथवा नेमणुकी -वि बळकट,
घमूठ लडू धड्यावट, घिण्याड, घडपुड (माणूस, जनावर)
२ मोठाड, दांडगा, रपाटा, भरभक्रम (वजन, वस्तु, ओझे)
[गडडा] (उरा. २) •रचून ठेवणे-एखादे मोठे सडक उपस्थित
करून ठेवणे

गडप-य-वि वेपत्ता, नष्ट, अन्धय, गिळकृत, अतर-
लेल्या स्थितीत, सापडावयाची नाही किंवा केव्हाहि वातनी
लागावयाची नाही अशा स्थितीत अथवा जागेत, ठावठिकाण
लागणार नाही अशा प्रकारे •करणे-दडवून टाकणे, लाटणे
दावणे, गिळकृत करणे 'का पाटवितो, कळत जरि करिल ब्यूद
नद गडप याते' - मोद्रोग ११ ५६ 'त्या कारकुनाने त्याचे दोन
हजार रुपये गडप केल' [अर धवे=पुत होणे]

गडघड-ओ १ धावल, दगल, घामघूम घोंटाळा २ हुडड,
दगा, कोलाहल, कडा, गलबडा, ३ घाललेल, अव्यवस्था, मिसळ,
मेसळ, बिघाड 'याच्या कागदपत्राची सारी गडघडन दिसते'
'४ चलचिचल, एकाप्रवा ससण, वधमता (मनाची)' 'मी गडघ
डीत होती म्हणून येकिले नाही' ५ धावल, तिरपिट, तारकळ,
उतावीळ, घाई, गर्दी ६ (ल) बड, दगा ७ (ल) दगावाचं,
धावळून सोडणारे भाषण किंवा व्यवहार 'अरे जा ! एवढी तुझी
गडघड कशाला पाडिजे ! अशा गडघडीला कोणी भीत नाही'
[घ्व] •गुंडा-उ १ (एखादा सत्कार किंवा काम) उताव
ळीने व अव्यवस्थितपणे करणे २ महातुभाघपपांतील रमास हा
शब्द लावतात (कारण तो चपट उरकून घेतात असे म्हणतात)
अकि आणि भावायांचा गडघडगुडा केला । एकाजनादेन पायी
मानमाव झाला' - भज ४१ ३ पुन्हा पुन्हा अमीनीवर लोळण

घेणे, गडबडां लोळणे (लहानमुलाने रडतावा), ४ लोळण्याचा एक खळ ५ गुप्त व गुढ प्रकाराने घात करणे, पैसा खाणे, लाटणे दाबणे ६ घोटाळा, घालमेल करणे, विस्कळितपणे विवरण करणे, अव्यवस्थितपणे आणि धाईवाईने उरकलेले काम, 'एका घट्टेते लभाचा गडबडगुडा करून मजजी निघून गला' ७ (व) सावळागोंधळ ८ व्यभिचार 'याणे केला गडबडगुडा।' -राधा ७४ [गडबड+गुडा=गोळा] ९ गडबड-खी गडबड दि. ०करणे-(काम चांगलेहोते किंवा वाईट होते इकडे लक्ष्य न देता) गडबडीने कसे तरी उरकणे

गडबड-खी (हमाली) खाचपळ्याची, उचपसल पाचवडोत जमीन, खडबड पडा

गडबडणे-अकि १ गडबड होणे, गोंधळणे, धोंगळा, गल्लल घादल उतावीळ, ताराबळ, आवेरा यामी थुल होणे गडबड पडा 'गडबडले घुर गेले सत्याच्या नायका पुसायाते।' -मोमत्र ३ ५९ पैढान्याची भावई ऐकताच गाव गडबडला, २ गमावणे हरवणे, 'या हमालातली चिटुडी गडबडली' ३ गैरविकल लागणे, अव्यवस्थित होणे विस्कटणे 'पोथी गडबडली आहे ती लावितो' ४ गडगडत, डगळण, खडखड अन्ना जामे खाली घेणे, लळपेपारणे होणे, कोसळणे, दासळण, 'घाय गडबडती मोडे।' -ज्ञा ७ ८० ५ गडबडा लोळणे, लोटागण घालणे, लोळणीवर लोळण घेणे 'दखोने राधवपदाभजरजास पाडे। लोटागणी गडबडी मुल फार वाटे।' -वामन, भरतमाव ६० ६ वितळ झपाड होणे धमगे ७ ठल्याप्रमाणे काम न होता थिपवून भलतेच होणे ८ मरावयाच्या वेतात येणे 'कालच तो गडबडला होता पण मात्रने शुद्धीवर आला'

गडबडव(वि)णे-अकि धाईवाईने (काम) उरकणे, करणे, घालीने व अव्यवस्थितपणे करणे [गडबडणे, याच प्रयोजक]

गडबडा-अकि अव्यवस्थितपणे, दुखाने, गडबड रुक, होईल मग जोराने क्षपाट्याने (लोळणे) 'गडबडा धरणीवरि लोळते। वदती न कवीसहि लाळ त।' -वामन आमाविनास ४ (वक्तीत पृ ९९) पोटात कळ सट्याच गडबडां लोळ लागला [गडबड]

गडबडाध्याय-उ गोधळ, घालमेल, अन्नपोटाळा गडबडट-उ अतिशय गडबड, हमालीचा घोटाळा, आराधभोड, मोठा गोधळ [गडबड]

गडबडी-खी गडबड, धादल, धाई पावपळ, घोळ, दगा [गडबड]

गडबडत्या-वि १ वांदट घालमेच्या, उतावळचा २ धमपिपाचा, चाल उद्योगी, खगपटपा

गडभेर-भैरव-भैरी-पु १ एक प्रकारचा कात्पनिक पक्षी २ गडा (पु)

गडमाळा-ला-खीभव मानेस गळने होण्याचा एक रोग, कफ मेद हे दूषित होऊन काळ खांदा, मान, गळा व अडसथी या ठिकाणी सावकास पिरण्याच्या गांठी होतात यावर काचवाच्या सात्रीचा काठा, मुठीचे धुणे घालून पिणे, अथवा वायवर्णाच्या साळीचा काठा दूध घालून पिणे म्हणजे गडमाळाचा नाश होतो -योर २ १५१

गडभृग-उ गेंडा पण [स गडक, गड+भृग] गंड(डे,टी)-खी १ सोलेलेल्या उसाचे (जोषळयाचेहि) घेरे, कांडे तुकडा, कर्वा (तोडात मावण्याइतका) २ लुगडे इ० वळाच्या पदारावरील ३।४ पट्टे किंवा फुल्या, अशा तांदूचा काठ ३ लहान तुकडा, विलषी (लाकडाची, धातूच्या कापीची) [या गडीरी=उसाचा तुकडा, तुल० स गड गडिवा=लहान गोथ, खोड] ० पदूर-उ ज्यात जरीच्या आडक्या दोन पट्ट्या आहेत असा पदर, गडेरी पट्टी ० दार-वि 'गडेरी नक्षी (काठ, पदर) असलेला ० गोफ-उ फुल्याच्या आकाराचा गोफ' ० लाल पदर आम्ही हातीं धरितो। गडेरी गोफांत विणितो।' -मसाप २ ३०

गडरी-खी (गो) तिरपिट, अथवा, गडबड, हजेरडी गडलगप-अकिवि १ हरवेला, गेलला, अदृश्य २ हरवण्याच्या, ख जून कस्त करण्याच्या, गडाल होण्याच्या स्थितीत असलेले [गडत+गप]

गडचा-उ १ विशिष्ट आकाराचे धातूचे भांडे, खालीं-वर आवळ व मध्ये पुगोर तांबडा, गड २ (व) साव्याच्या आकाराचे मडके, (उत्तरहिंदुस्तान) पाण्याचा व भावेणाऱ्या क्रिया जो डोक्यावर पाण्याचा कलश घेऊन रणचमीस योरा मोठ्याकड जाऊन बक्षीस मिळवितात तो त वया [गड]

गडविणे-अकि कसविणे, लुवाडणे, घोळात घालणे, तोटा आणणे, गडा घालणे [गडा]

गडस-वि (असिष्ट) १ अनैसर्गिक हत्य विपरीत सभाग करवून घेणारा, त्यापसून २ (ळ) दुकडा, निवैळ (गांड)

गडस-गोंडस पहा गंडसगोळा-उ टेपळ, उठाण, अवाढ्य गांड, गोळा (खरीतवरील किंवा कापूस भरलेल्या रजडे इ० वरील)

गडसूची(करण)-च (नृत्य) पाय रुची करून हयाच त्याच पायाच्या बाजुचा भाग उच करणे, उजवा हात वर वर लावर ठरणे दावा हात वर ह्याच्या बाजुस बांधा करणे गडा-धी (ऊ) क्षावरील पाने, मुळे काढायची आकडी गडका-खा पडा

गडों—उ (गो) गडी, सोबती (गळतील) [गडी]
गंडा—उ १ चौकडी, चारोंचें परिमाण (बघण्या, पैसे यांतील), चार बघण्यांचा एक गंडा होतो गंडा हें पूर्वी चलन असे, हिंदोबांत याचा उपयोग करीत २ वस्ताद (भायन, वृत्त, मंत्र, जादू यांचे) लोक शिष्टगारमीं आपल्या चेल्याच्या किंवा शिष्याच्या उजव्या हाताच्या मनगटास (किंवा घोटास, गळयत) जो दोरा बांधतात तो (किं० घालणें, घरणें, बांधणें) ३ घोड्याच्या गळयांत बांधलेली काळ्या सुताची (तीत आणीक वाही वस्तू किंवा अलंकार घातलेली) दोरी ४ सुतवाधा, रोग ६० नाहींना करण्यासाठीं मनगटास किंवा पायाचे घोटास बांधा बघाची अभिमंत्रित दोरी ५ काडीच्या काळमेखाचा प्रस्तादाचा काळ्या रेंसमाचा, मनगटांत बांधावयाचा दोरा ६ (मडई) चौकट सख्या 'रय' (म्हणजे तीन) गडे = चारा सख्या (शास्त्र) ० घालणें घडविणें—(ल) १ भारणें, भुलविणें, फुसलावणें, मोह किंवा भुल घालणें २ (सामा) ठकविणें, फसविणें, धुलविणें, पसे काढणें **गडारणें**—सकि गडा घालणें पहा सामाशब्द—**गंडा—दोरा—उ** गडा अर्थ २, ३, ४ पहा ० पट्टा—उ घोड्याच्या डोक्या वरील व गळयातील अलंकार 'गडापडा गेदजोडपा रेंसमी पुदणी लाऊन तिला'—पला ४ २१

गंडा—उ घोड्याच्या स्वारीचें सामान, जोगिराचें एक उपकरण

गंडाड—उ १ मोठा गडगडाड, गजैना, घटघटाट, गलचल ६० [ध्व गड] २ आवेवा, वस्ताद 'अम्यासाच्या गंडाडी। प्राण खळवल्या कडाडी।'—एभा १४ ४३०—नि १ अति घाय घडीचा, उमट, मोठ्या उतरणीचा (उतार) २ खोल 'थे नदिचें पाणि गंडाड।'—पच ४ ९ [ध्व] **गंडाडणें**—अकि (काव्य) १ गडगडणें, घडघडणें, गडणें, गाजणें, गुरगुरणें घुमणें (मेघनाद गडा, जनावर, पोटा) 'होल पाडे खडखड गगन गडाळलें' २ (सकेत) मार्णें, कामावरून बडतक होणें, फसणें, मोहणें, दाखणें (वेत, कट) [ध्व गड]

गंडात, गंडातर—उन (ज्यो) १ अजिठ काल प्रहदशा इयोन २ (गंडांतर) अपमृत्यु जिवावरचें दुखणें भयकर घोळा अघोर अरिष्ठ, निकट आलेलें सकट, अशुभसूचक माघी घटना भयदायक दशा, आपलें अस्तित्वच नाहीस होवें वीं काय अशी भीति उत्पन्न करणारें सकट (किं० येणें जाणें बुडणें टळणें वारणें, निवारणें, उडणें), 'सव द्वादशवर्षीं मृत्युचिन्ह। गंडांतर घोर होतें।'—शिल्लि ११ १५७ 'विविधज्ञान विस्माराच्या दैव इविषाकामाळें त्याच्यावर अनेक गडातरें आलीं'—विवि

गंडार—खी (व) सोंगाचें भजन, ललित 'काळची गंडार चांगली होती'

गंडारणें—अनि (कु) (ताडण्याचा) उन्माद येण [का गडा=शक्ति, बल, नवरा]

गंडाला—उ (प्रा) १ ओवडयोवट राडा, भोक, खाच २ (ल) अवघड काम, घोटाळयाचें प्रकरण, जिजीरीचें कायें [रा गड=सदक, अडयळा]

गडाविणें—अकि मिश्रभाव दाखवून घडविणें, लाढीगेडी लावणें, भुल घालणें, फुसअविणें, गडविणें (नेहमीं वाईटअर्थी प्रयोग) [गडी=मेत्री]

गडि(डी)ण—णी—खी गडणी, सोबतीण, सखी, मैत्रीण 'गडिण वडिल भोळी स घळी रम्य लीला।'—हिराजडत सुल्लाचार्य विरचित रामायणें भाषांतर ८२ 'मग बोलाऊन आपल्या गडिणी।'—अर्व २२ ४८ [गडी (खी) तुल० का गडगिसु=एडर करणें]

गडिया—उ १ पद, दिजडा, नपुसक २ गाव्या, एक दिवी (निदेन) अपराक्रमी, दुर्बल माणूस म्हू० गावचा गडिया तो सासुबाईचा दसवडिया' [गाड]

डियागडणी—खी अजव मैत्रीणी, कुमारिका, सोबतिणी, सख्या—इसाघनीति [गडीणचें अव +गडिया, ही द्विरुक्ति]

गडियेरी—खी गडेरी, उसाचा कर्वा, गडरी पडा 'ले रे सगीत गुलाब गडियेरी।'—सगीत घोंटाळा ८

गड्डी—उ १ मनुष्य, 'आम्ही ह्यानी सुत गडी'—विक १५ २ हाताखालचा माणूस, इस्तक, बगल्या, आडकाम्या माणूस, मुलगा, छोटका, माणूस, मोलकरी मजूर, चाकर ६० ३ सहचर सोबती, लाग्या (सद्गाथायी, सुदण्ड वगैरे खेळगडी, एका धडातील सहकारी) मिश्र 'मला माझा तू हत गडी राया।'—२ १८ ४ (धरेवाचक शब्दाच्या पुढें) व्यक्ति, असामी, माणूस जसे—ब्राह्मण—भट—सुताफीर—शिपाई गडी 'यताचि विक्रम खेळें श्रीहर्षा दयितदास वीर गडी।'—मोविराट ४ ८९ ५ खळातील म गीरदार, भाग घेणारी मडळी 'लग्गोन्याचे खळास दहाबारा गडी लागतात' ६ (सोंगडी ६० खेळ) भिडू जोडी दार—खी (मुलें व अडाणी यात) मैत्री, सोबत, गडी पहा. (किं० घरणें, मिटण तोडणें, फुकणें) 'परे पुरे तुझी कान्हो गडी रे।'—सध्व १७३ 'समे तुजें मी मोतीं औंनू घायचा नाहीं, आणखी गडी फुक करीन वर का।'—पकोपे [स. घट=मुळणें, एकत्र हाणें, घट. घड, तुल० का गडियु=एकत्र आणणें] **गडियागड्डी**—क्रि वि दर, प्रति, प्रत्येक गडपास (सोबती सहगडी, माणूस) 'आणविल्या डांगा पेवोनिया का काडी। बसोनिया वाटी गडियागडी।' ० **माणूस—उ** (सामा) मजूर, माणूस, हाकाम्या नोकर, चाकर

गंडी—ढी—सी पेंडी, जुडी (भाजी, गवत, काटपा, फाड
लोकूड) [का गंडे, म गंडा]

गंडी—सी गंडी, मुईकोट ल्हानसा [गड यांचे अल्पत्व]
'भाजी उच उज्जलीची गंडी।'—पेपो ४३४ गंडी पहा

गंडी—डुडी—सी (सोवारी, खा) चौकोनी दोन इंची पन
किंवा सुमारे ४० ते ६० भारांचा टोळळा, यात वाटपासारखे
ल्हान ल्हान खळगे असून त्यात मण्याचे अर्धे गोल भाग टोकून
तयार करतात

गंडी—सी ल्हान पन्नु गिरी पहा

गंडीगंज—वि गडगज पहा

गंडीसीडी—किंवा कानाकौपन्यांत, एकांतात 'गंडीसीडी
अन्नाचे।'—एम्पाट ३५

गडु—उ गडमळा, गलड रोग [स]

गडुया—उ गडवा पहा.

गडू—उ पाणी पिण्याचे ल्हान भोंडे, ल्हान ताव्या किंवा
गडसा, गुठळी [स]

गंडू—उ चपे, गवे—हार [कडू]

गंडूप—उ १ चूक, चोट, गुठ्या (किं० पेणें) २ चूक
खळखळावणे, चूकचूक (किं० करणे), [स] ०पाप्प—न तस्त,
चिकवाणी [स]

गंडे—सघो उद्गा बघे ! अग ! सखे ! १ लाडक्या माण
साला—विशेषतः, मित्रिणीला—हाक मारताना, काही सांगताना खिया
वापरतात 'गंड अनुवुय ! सांग मांग की काई.' शाइसल २
नव'यादी लडिवाळवणे बोलतानाहि वापरतात 'गळ सांगायच
गडे !' [गंडी]

गंडे—न (गो) असम राहिलेली शेष सख्या, दोहोनी
भागल्यास शेष उरते अदी (१, ५, ७६०) सख्या, एकोविंशी खळ
ण्यातील विषम (एकी) सख्या ०फाडें—न (गो) वरीलप्रमाण
पण सम (१, ५, ६, ८) सख्या (चिकोऱ्याचे खेळातील) बेशी

गंडेकरी—वि. हत्तीच्या पुढील मालाईत (माणूस) हत्ती
बिचरला असताहे लोक आपल्या भाव्यानी त्याला टोंचून टोंचून
ताळयावर आणतात त्याच्याजवळ कटपाचे चिमटहि अस
तात व ते वरील प्रसंगी हत्तीच्या पायांत अडवतात, गडकरी
अर्थ ३ पहा 'हरकामे, गडेकरी, साठमारे'चे बारमिशी कारकून
यांनी आपआपली कामे करवावीत'—ऐरापुत्र ११ ६३२ [स गडू—
सांग, आला]

गडेगाडप—(गो) शिमगी पौर्णमिसे (दोकीतीतप्रमाणे)
एकशाली दोल बाजवून अगांत एक प्रकारचा अवसर आणजे छ
अवसर आलेले लोक रात्रभर मटवून दुसरे दिवशी ठराविक वेळी
छंदीवर येतात

गंडरी, गंडेरादार गंडोर, गंडोरी—गडरी—दार पहा.

गंडोरी—उ १ (माळी) खागी, वर, पाने व इतर फुले

आणि मध्ये गुण्याचे फूल असलेला हाराचा भाग अशाद्वारा
गंडोरी द्वार म्हणतात २ (कोतकाम) समईक्या खांब्याच्या
वरचा व खालचा भाग ०हसळी—सी (सोनारी) गळपांत
चालायच्या खांब्या हसळीप्रमाणेच परतु जिच्या मधल्या मटभर
जड भागावर यांची पाहून अटपेद भावाराच्या मण्यासारखी
रांग केलेली असते अशी हसळी [गंडरी, गंडेरी]

गडूर—सी (व) गडूडी, चळत, उतरड 'पचवीस पच-
वीस हत्यांची एक गडूर अशा हत्यांच्या गडुडी लावा, म्हणजे
माजयाला सोपे जाईल' [गडूरी]

गडू—उ १ भाजीपाल्याचा दळदार कांदा (कोषी, नवल
रोल इ०) २ टेंप, डिखळ गोळा, ल्माद, कांदा (कमळकादा,
मुरव्याचा लमदा, नारळांत कर्षी कर्षी होणारा गडू, एके
ठिकाणाहून उघटून दुसऱ्या ठिकाणी लावण्यास न्याव्याच्या
रोटव्याच्या किंवा हुकीच्या मातीचा बड गोळा चिकटलेल्या
मुठ्या) ३ नदीतील ल्हान ल्हान खांद्या, कोरडी जागा ४
(तजा) गडू, फोड, गडू नाळ, मूळच्याप इ० वा मूलमूत
असेल अश ५ (क गा) वाडाचे अरे ज्यात बसवितात तो
वाडाचा मधला भाग, तुषा ६ (व) गवे, अभिमान ७ (वे)
बटाड ८ (ल) सडा, समझ, वद 'गडापणाचा गडू' गडई—
उ (गो) गंडी [का गडडे]

गडू—उ (गो) १ गंडीच्या वाडाचा मुवा २ गोटी

गडू—(व) खडा [स गटां]

गडासणे—अकि (गो) नारीचे करणे, लपविणे

गडाळिका—सी १ लांबलचक गड वाक्य, गड वेष्टाचा
लाव भाग किंवा अशा भागाची मालिका २ धमने सापळेली
चवळप कवित्त, राधा, चूर्णिका, रम्य, सुंदर गद्याचा छोटासा
भाग, अलंकारिक लपकांनी वाक्यपलप ३ (स) कडाळवाणी
फोड, चपेटपकरी (प्रचवादि सचर्ची) (किं० लावणे) [गड-
आळी=ओळ]

गडूी—सी १ पेंडी, जुडी, जुटगा (भाजी, काव्या, लाकडे
इ० वा) २ (कागदाच्या) दहा दस्त्याचा जुटगा, गट्टा [का
गट्टे]

गडूी—सी गंडी, मुईकोट फिडा. [गड, गंडी]

गडूडू—वि टेंगगा पण मजवूत, पडमूड व खबरी, मजवूत
एव्हा आटोपसर [गडूडू]

गडया—उ (गंडी याचे सवोघन) मित्रा ! दोस्ता ! 'सांग
गम्या तुला काय स्वप्न पडले ते ?'—कम ३ ८०

गंडया—उ शिबी गंडिया पहा [गोड]

गडयाळ-ळी—वि १ पाणेराडा, अन्वयस्थित, वेक्षित, माभळमठी (मनुष्य, व्यवहार, भाषण) २ (भुजोने) गडळ गदळ पहा

गडयाळी गडयाळकी—की अन्वयस्थितपणा, माभळ भटपणा, गरीपणा, पोटाळा

गडथेकार—पु (गो) गाडीवाला [प्रा दे गड्डाडा, गड्डी=गाडी]

गडग—अकि तगीन होणे गडगे पहा

गडळ—वि १ बाखट, विडुर, निहययोगी, जोम, गदळ २ भिंकार, नादान, नालायक, वाइर ३ अमगळ, पाणेराडा, द्राड कुचकाभाचा, गदळ (माणूस पशु जमीन, वस्तु) [गदळ]

गंढारणे—अकि सर्वेच्या सर्वे उलथून पडणे, दासळणे कोमळण (विाहरीच्या वाजू इमारत, घाण)

गंढार(ळ)णे—अकि १ नापाडी होणे, घुडणे (पोक उलथन पहा) २ कपडे नष्ट पावणे दिसवणे, मोडणे, लुगडा होणे, दासळणे जाणे (मनुष्य, मयलत देव) ३ अग पडणे, रोडवण, चोपणे (बांधकामां, रोगान) ४ म चार घन, भीताने काढत घेणे (बादांत) बाबडा बळणे, कचरणे, खचणे, दुवेला वस्त्रा घेणे ५ (बाधादिकांत) पडणे

गढी—गडडी पहा

गढा—की १ लहान मुदकोट डिला, गावचा मातीचा धिळा, दगमूख, दसपाडे, पाटील यांना पूर्वी राहण्यास बहुधा गढ्या असत 'किल्ले व गढिया नळकावून आम्हांशी वेदिळ !' —भाव ३५. २ (व) पाढऱ्या मातीची किंवा विटाची अति दाय अक्षर भित [प्रा गड=गड, तुल० का गुड=धोतर] ०र्थद—वि १ ज्वालाभा माालरीची गढी आहे असा (जमीनदार) २ जो गडीत अक्षरकन पडला आहे असा

गडळण—अकि १ गदळ होण, कणें, गदळणे, रेंदाडणे, मळकट करणे, खड्डण २ (ल) क्षोभविणे, चवताळविणे, दगल, गडबड माजविणे [गदळ]

गडळ—वि १ खड्ड, गदळ, रेंदाड, मातीने युक्त, राड अस्वच्छ 'निवा गदळ झाले असता उदक स्वीरावल्या द वा पवित्र मुख।' —नव २४ १४९ २ ताभडकर (डाळा) ३ (ल) धुकर, अस्वस्थ, ०यम कर्तृपित, विदारवस (राग तुल, कलश, मत्सर सहाय हेवा इ० मनाधमायुळे) ४ जेदा धूरी, वडाळांना क्यास (राज्य, दस) ५ आचारप्रत धर्मप्रत (जात, वर्ण, व्यक्ती) ६ खड्डाळ, गोंधळाचा (दिवोब) [प्रा गडळ=तांदूळ वगैरे घुतलेले पाणी १ तुल० का गदळ= जोरान हालविणे]

गढेररा—१ किल्ल्यातील शिपाई, नोकर, गडदरी पहा खो ३ ३

गढा—पु (व) खड्डा, खळगा [स गर्ता]

गण—पु १ जमाव, संख्या, समुदाय, मेळा, समूह 'या स्वधर्मपूजा पूजिता देवतागणा समस्ता।' —शा ३९६ २ पर्य, जाती, वर्ग, विभाग, वर्ग ३ (ज्यो) फल ज्योतिषातील एक सदा हे गण तीन असून देवगण, मनुष्यगण, राक्षसगण अशी त्याची नाव आहेत २७ 'क्षत्रांमध्ये एक एक गण नऊ वेळा येतो व ज्योतिषात त्याचा अनुक्रम (अश्विनीपासून) दे म रा म दे म दे दे इ० आहे हा जन्मनक्षत्रावरून धरतात व लग्न इ० प्रसर्गी विचारात घेतात) ४ तीन गुण सत्य (२७ रय, २७ हसो, ८१ घोडे, १३५ पायदळ) ५ गणपती देवाच्या द ताखालचा सुद देवतावग, प्रमयादि शिवगण, शंकराचे सबक, यावरून ६ मंगलप्रसंगी जवण्याम रिवा समारंभाला पोलावलेल्या मडळातील एक पुष्प (याच्या उष्ट घुसविनी) गणपतीसोण पहा ७ (गणित) संख्या, रकम बरीज, जमा ८ पय, सप्रदाय (न्याय शास्त्र, धर्म यातील) ९ (व्या) धातवे ह्याच्यात, धातुपट्टीतील त्यादि अदादिपण प्र १० गणपती देवता, गचानन ११ (शाप) कोटी, वर्ष, प्रत, (६) भोंडर १२ मानस, अभिप्राय, हेतु, खरा उद्देश 'त माझे सुलास मुलगी दतात ही माही तो गण काढून या' १३ जमाव, समुदाय, राशी, पुज, सच समासात—अहंग, मासगण, वर्गगण, अगण इ०=दिवस, महिन, वर्ष, तारे याचा समूह १४ सबक, भक्ष याचा समूह १५ (काव्य) अक्षरांच्या गुंठ-पुंत्वावरून दिलेली संज्ञा, गण तीन अक्षरांचा होतो हे गण आठ असून म, य, र, स, त, ज, भ, न अशी त्याची नाव आहेत १६ (गणित) गुण्याक व गुणकांक एक व्हावून केलेला गुणाकार, वर्ग १७ तमाशातील ईश्वरसुतिपर प्रारंभीचे गीत (बहुधा गणपतीच) माघ नवम आधी गगा।' —ऐपो ७ १८ (ना) खळातील डाव १९ (सांकेतिक) राधोबादादा पेशव याचे शापोई 'श्रीमताचे तसे गणाचा कारखाना' —ख १२७८ २० (ल) 'ना-या उत्सवाील चापदार, चवरी वारणारा, पालका उत्पलणा इ० प्रत्येक माणूस व्यक्ति २१ (इमजी ताल कोरम या घरात इगी योजला जण्यारा प्रनिश्चद) सदस्या (समासदा) पत्नी निदान असुक्त भाग निवा निमान असुक्त संख्या इतर असली तरच सधेची कायदेशीर वेडक हाक शकते अशी मान्यता—समा ७१ संख्यामार्दा [स गण=मोजणे] (बाप्र) ०न(ने)मर्जे—१ गणपतीची आराधना करणे, आराधन ता १ गणपतीच्यापना करणे २ ध्यास लागणे, एखादी गोष्ट कर याचे ठाविणे ०चीयपुजणे—(ना) मारणे, चोप देणे. ०देणे, पुजणे—(व) १ टाक देणे, मारण 'लोकांनी त्याचा गण दिला-पुजला' २ डाव (खळातील) दणे किंवा घेणे 'मासा गण दे' सामाग्र्य-गणप-पु ३ इली मांढगारा, नांव, रास,

पचाग पाहणारा ज्योतिषी, जोशी, पचाग करणारा ज्योतिषी, देवज्ञ 'ब्राह्मण चोलाविले गणक जाही।' - ह २३ ६६ [गण]
 ० गीत-न कुडव, घराणे, नातलग, सबध, सोयरेभायरे, भाऊ
 वद ३० ० व्यापकप्रथी 'गण गीत मित्र तु माझे जीवना।' - दुगा
 ० ६९ [गण-गीत] ० दीक्षा-ही १ जमाबात (किंवा शिष्य
 मंडळीत) दाखल होण्याचा सत्कार, मंत्रांपेक्षा २ शुध्द लोकां
 करिता प्रताचरण, धार्मिक विधि ३ ज्यात गणपती देव मुख्य
 आहे असा विशेष प्रकारचा सत्कार ० दीक्षा-३ १ अनेक जातींचा
 उपाध्याय, वर्षायुक्त, आचार्य, पुरोहित २ गणेशपूजेची दीक्षा
 घेतलेला पुरुष ० द्रव्य-न सांवेजनिक सालक्ष्मा, समारंभक व
 सांवेजनिक किंवा सवैसापाण भोवतळ 'गणद्रव्यचोरी करी।' -
 गुच २० ५६ ० नाथ-३ १ शिवगणांचा स्वामी, गणपतीदेव
 ह्यावरून २ नायक, अधिपति ० नायक-३ गणपतीदेव 'ओ
 नमो जि गणनाथिका।' - दा १ २ १ 'उठाउठा सकललोक।
 आर्ची स्मरा गणनाथक।' - गणपतीची पूराळी ५ ० गण
 भींवरी-ही मुलांचा एक खेळ, अगाऱ्या भिमाऱ्या ० पत
 चतुर्थी-ही (अशितप्रयोग) गणेशचतुर्थी ० पति-३ १ गणेश
 देव, गजानन २ (ल) देवपौत्रा माणूस ३ (गुहाळ) कडवतून गळ
 काढेर ओतताना गजाननाच्या नावाने घरी कडे योडता काढून
 ठेवलेला गळ, यावर गुराचा हक असतो ह्यावरून ४ गळ
 खेरी करताना वज्रनाच्या पारड्यात डाकावयाचा दगड गण
 पतीचे करणे-हीने गर्मां होणे ० पतीचे केले-हीस गने
 राहिला ० पतीचे झाले-(कोण्या गणपतीची करणी) कोणी
 की गर्मां झाली ० पतीचे नाव घेणे-प्रारंभ करणे म्ह०
 उदराला धोलकेले गणपतीस लागते ० पतिपूजन-१ गणेश
 पूजा (कांदी एक कार्यारंभी करतात ती) २ (ल) कार्यारंभ
 ० पंचायतन-न, गणपती, शिव, नारायण, राम व देवी असा
 पाच देवता यांत गणपती प्रमुख असतो ० पूर्ती, भरती-ही
 रिमान मर्यादेस्तरे समासद जमणे, जमाव, घोरम 'सर
 कारपद्माच्या लोकांनी सगनमत करून दंडी दिली असती तर
 घोरम गणमती (घोरम) नाहीं म्हणून अश्यांना समा वर
 सास्त कायची लागली असती' - सास २ ९९ ० मंडळी की
 टाविक मेमलेली, ह्यापान केलेली मंडळी, जुट, तुकडी, टोळी,
 गट, समूह, टोळकें इ० ० मध्य-न पत्रिका अथवा अजमुडक
 मीतील ऐक्य आणि शुध्द या दोहोहून मिश्र (गणमंजरी
 किंवा गणेश नगणे), वररा व बायको, घनी व चाकर इ० ईश्वर
 गणांचा भेद जसे-पक्षाचा दबगण तर दुसऱ्याचा अनुदबगण
 गण अर्थ २ पदा ० मेघी-ही अज्यपत्रिंतील गणांमधली मंडी
 एक गण असणे, बहुतेक दोषांचा (नवरा, नवरी, घनी, चाकर)
 गण एक आला म्हणजे ह्यास गणमंजरी म्हणतात 'बा मुलाची

व त्या मुलीची गणमंजरी घेते कां पदा ?' गण अर्थ ३ पदा.
 ० घेप-३ सध्यातील व्यक्तींचा ठाविक पोषाख, (६) मुनिकॉमि
 मुमत्या हिरव्या रंगाने ते गणवेश इतके छद्म दिसले नसते '
 -सास २ २१३ ० वैर-न जन्म पत्रिंतील गणाची प्रति
 कृता, वैर, शत्रुत्व, जेव-राससगण आणि मनुष्यगण
 गणरा-किंवि जमाती-वर्ग-टोळी-मंडळीकडून ० सत्ताक
 राज्य-न विशिष्ट प्रजासत्ताक राज्य, याचा प्रमुख अधिकारी
 लोकमियुक्त असतो व सर्वांच्या हितवि प्रश्न सर्वांनी मिळूनच
 सोडविले जातात या पद्धतीचे मूळ फार प्राचीन काळापासून
 भारतवर्षात दृष्टीस पडते ० सवारीगण-ही १ गावाचा मेहतर,
 पाटील किंवा चौगुला याची बायको, मेजवानी किंवा इतर
 वम राभातील एक हफदार व्यक्ति, गावातील स्त्रियांच्या गाव
 भोजनांत हिला पहिल्याने आसनप्रण घावे लागते उत्तरेकडे पाटील
 किंवा ह्या ज गवरील अथवा तत्संबंधींच्या माणसाला गण
 म्हणतात व ह्याच्या बायकोस (किंवा इतर स्त्रीसहि) सवारीगण
 म्हणतात ह्यावरून २ समाभातील भोजनप्रवर्गी बोलावलेला
 एखादा पुरुष व स्त्री (अथवा कोणतेहि मेहुण)
 गणक-गणग-३ (वे) १ आताप्रमाणे शेतात उगवणारे
 गवत-कृषि २०३ २ रावभात
 गणंग, गणगट-३ १ धान्यातील न शिजणारा दाणा,
 मिजण्यात सज न होता, शिजविल्यानंतर हिटणक राहणारा दाणा
 ओपळा इ० धान्याच्या छाळा केव्या असता ह्यातल न फुट
 लेला दाणा २ (ल) सूखे, दोंगपा, अक्षरशुद्ध डोंगण, मतिमद
 माणूस
 गणगण, गणगणणे, गणगणा, गणगणीत, गणग
 णाट, गणगण्या-गिगगिग इ० पदा
 गणगणी-जम (कों) प्रत्येकी, प्रत्येकाकडून, दर, हर;
 णीक पदा [गण दि]
 गणगर-(गो) कटिकणगी, कणगर पदा
 गणगी-ही (शुद्धी) काडी, उदवस्था वगैरे करण्या
 यादी केलेली वज्रकाची जाड चोय
 गणगुट-न (गो) निरुण पाखडल्यानंतर निघालेली कणी,
 झोळट, मणी अदन पदा [कण+गुट]
 गणगरी-ही वैश्रांतील बायकांनी काढलेली गोरीची-
 गाईची मिरवणूक (मारवाशांत ल चाल) [स गण+गरी]
 गणगणे-उत्तिक १ भोजने, दिशेन करणे, अजमास करणे
 'तिथी गणा, भास दुणा, ह्यांत एक उगा, ते नक्षत्र आणा.' २
 (ल) समजणे, लेखणे, पर्वी करणे, मानणे, महत्त्व दणे 'जिसे
 न गणिजे पचाजने। गवडटाते।' - दा १ ९२ 'जो मुसुलहि न
 गणी। जसा योगी मुनीह्य ससारी।' - मोक्ष ६ ६६ [स
 गण, गणन-भोजन]

गणतगर—छी न तमरी या फुलगाडाची एक जात व तिचें फूल

गणता—वि मोजगारा, हिशेब करणारा 'बरी एकपणें गणिजे। तें गणनेनवीं दुजे।'—अष्ट ५ ३४

गणती—छी १ मोजणी, हिशेब, अजमास, सद्या 'हरि। हरि। हरि—हरिणातचि त्याची केलीच त्या जेणें गणती।'—मोसभा ५ १२ 'दोपीवाले नाही गणती।'—ऐपो ३५८ २ (ल) गणना, मान, योग्यता, गुमान, किंमत, खिन्नगणनी 'जो देवास भीत नाही त्याला मनुष्याची काय गणती आहे।' समासात—वर्णो—सालो—महिनो—खडो—मणो—सोरो—लखो—शेकडा गणती—वर्णानीं ह० गणणें ३ (गो) सीमा, अखेर—तोस लागणें—नोद होणें, येऊन मिळणें नित्य नवे गणतीस लागती एकाडे देशावरले।'—ऐपो २१६

गणान—न १ मोजदाद, सख्या मोजणें, गणना पद्दा २ रकस, बेरीज, एकूण सख्या

गणना—छी गणन, मोजणी अथवा हिशेब करणें, गणती, हिशेब २ (ल) मान, योग्यता, दर्जा, प्रतिष्ठा ३ अर्थाव, समावेश [स गण]

गणनीय—वि १ मोजला किंवा गणला जाण्यास योग्य, मोजण्यालायक, अजमास करण्याजोगा २ (ल) लक्ष्य, विचार, वृत्ती, वर्गनीय, सम्माननीय, मोलवान

गणपत—उ (पुणें) सापसुळी

गणप(म)णणें—अकि गडबडणें, कांजू बरणें, शक्ति होणें, पावरलें किंवा गोंधळलें असणें, मापार बेज, भय पावणें (निवेद्याची) 'तो पुण्याचे मोठमोठ्या पडितास उत्तर करायला' गणगणायाचा नाही तो कातुला मितो।' [ज्व गण—मण—बणरी]

गणमणचें—अकि (गो) दाद घेणें, सांगितलेलें ऐकणें

गणसरो—सुरी, गणसूर—छी पिळ्या पानाच्या रसांन धूज उतरते अशीं वनस्पति एक औषधी शाक

गणसागर—सागोर—उ (गो) नदी

गणसुरंग—छी एक औषधी वनस्पति

गणा—उ ओंधळा किंवा बाजरीच्या ताटाचा दोहा अथवा दोहाचा भाग योसुचें किंवा वेताचें कांडें (कोशी लोक काडी करावयास घेतात ते), साळ्या—कोश्याची काडावरील सूत गुढाळ प्याची काडी, काडीकरितां घेतलेला ताटाचा तुकडा

गणा—उ तेल लावून करतात तीं माफरी

गणा—गणपूट पद्दा

गणात—न गळत पद्दा

गणाघ्न—न १ अनकाच्या मालकीचें (गात अथवा इतर) धान्य, सगळ्यांनीं करून ठेवलेला धान्याचा पुखळ, बेगमी २

समाराधनेघाटीं तयार केलेला सयपाक, अनेकाचा एकत्र स्वय पाक [स गण+अत्र]

गणाधीश—उ गणाचा अधिपति, गणपती देव 'गणाधीश जो ईश सर्वां गुणाचा'—राम १ [गण+अधीश]

गणावचें—अकि (गो) रेंगाळणें

गणिक—त—शब्द १ बरोबर, सद्द, मागें, ला 'ओ देत होतों दर हाके गणिक।'—तोव १३ समासात—माणसागणिक, मुलागणिक इ० २ दर, प्रत्येक, (समासात) इक्षा—खिडकी—एशा—खेपेगणिक इ० [गणय]

गणिका—छी वेष्ट्या, कलावतीण, कसवीण, राड 'भिक्षा मागुनि दारोदारीं फडिन ऋण गणिकेच।'—मृच्छ ३५ [स]

गणिकारिका—छी भरणी नावाचें ल्हान झाड [स]

गणित—न १ हिशेब, गणनकिथा, मोजदाद, आकडेमोड व त्याच सिद्ध जें फल तें २ गणनाशास्त्र (अक किंवा पाटी गणित, धीजगणित रेखागणित) ३ भ्रंशीची वेरीज (सामा) वेरीज ४ गणती, सख्या, माप 'ह्याशिवाय क्षमकती पयाग नाही गणित।'—ऐपो १४० 'नाना पुण्य—जाती माळा। गणित नाही परिमळा।'—सुहरिश्वादाख्यान (नवनीत पृ १८३) ५ (गो) प्रश्न, ज्योतिष 'भटजी, बैल बुकला आहे, गणित सांगा'—वि मोजलेलें, गणलेलें, हिशेब केलेलें [स] ० शास्त्र—न याचे व्यूक अक्षगणित आणि अव्यक्त किंवा बीज गणित असे दोन भेद असून त्याचे दोन भेदां असे प्रकार होत गले आहेत वेरीज, ब्रह्मावर्ती, गुणाकार, योगाकार, वर्ग, वर्ग मूळ, घन, घनमूळ इ० चतुर्विध गणित आहे आधुनिक गणित शास्त्रात वेरीज प्रकाराखेरीज, भूमिति, त्रिकोणमती, स्थिति—गतिशास्त्र, जल्यतिशास्त्र, ज्योतिर्गणित, कलन इ० दुसरे अनेक प्रकार पडतात (इ) मॅथेमॅटिक्स ० श्रेढी—धी—प्रमाणश्रेढी, श्रेढी—छी एकाच नियमित अकानें (भतरानें) कमी होत अगर वाढत जाण्याच्या सख्यांची मालिका उदा० ५, ८, ११, १४, इ० किंवा १२ १०, ८, ६, इ० [स] ० त्तागत—वि गणि तानें आलेला किंवा काढलेला [गणित+आगत] गणिती—वि गणिन जाणणारा, हिशेबी, गणित्या, गणितज्ञ

गणिमा—छी १ गनिमी, द्वय शत्रुत्व, वैर (कि० करणें, पाडण, चालवणें) २ क्षाम, बडाढी, दगा, (सामा) दगा

गणिविण रीं कृ—ये, दगाफिम द [गनीम]

गणिया—उ (हा एका गणेशस्तोत्रातील पहिला शब्द आहे) अस्तमायीं विद्यार्थ्यांनीं आपले धंदे पाठ शाल्यानतर म्हणवयाचें गणशस्तोत्र (कि० म्हणणें) [गण]

गणीक—उ (अय) गणक, जोशी [स गणक]

गणीम—गनीम पद्दा,

गणेश, गणितस्य—वि गणनं हि वा द्विजैव कण्ठ्यास योम्य,
मोजण्याजोगे [स]

गणेश—३ शिवपार्वतीचा पुत्र गणपती, गजानन, बुद्धिदात
व विप्रहर्ता 'देव, मृत्युन विचारमी किंवा प्रपन्ननेच्या प्रार्थने
याचे स्तवन करतात, जसे—श्रीगणेशाय नमः, शिवगणाया भायक,
'देवा ह्रीं चि गणेशाय'—हा १ २ लेखक किया ध्येयकर्ता यांचा हा
आदर्श मानला जातो (ज्याप्रमाणे बुद्धपति=सर्वोत्कृष्ट वक्ता,
मास्ती किंवा हनुमान=उद्गाणपद भीमसेन किंवा दुर्वास=खादाड
माणुष, कुमार्चर्ण=अत्यंत सोपाय, कर्दयु=कार चिह्न, कर्ण किंवा
बली=अतिशय उदार) [स गण+ईस] म्ह० (गो) १ गणेश
गाण हातून गणेशा तिथी=इच्छेचे तिकडे व तिकडचे इकडे (असा
घोटाळा) करणे २ गणेशाचे ह्मण दोंद, चोडकेचा जातो प्राण
सामाज्य=०-कंद-कांदा-३ बाह्युद्याच्या जातीची एक वन
स्पति म्हणून गणपतीचे छत्रलेल मस्तक ज्योति टाकले असे
नमूना नवीतील एक वृक्ष [स] ० गामा-३ (विर) गोमा
गणेश हांडा कारभारी, लुगणुषा माणुस, लटपट्या पुष्ट
० चतुर्थी=ही गजाननाचा जन्मदिवस भाद्रपद शुद्ध चतुर्थी
० टेबल-३ (उप) कानमंडल, विसंगत गौरा सार्ज ' या
सुबोनी एका व कथित गणेशचलाच्या म्हणण्यावरून प्रथम
अशा दोबळ पुत्रा काढ्या '—टि १ ३५५ ० टोपी-
ही (मुलाच्या खेळातील किंवा क्षेत्रातील वाड) एखाद्याला
बडविण्यापूर्वी कोणी मारले हें त्यास न समजावे म्हणून
त्याच्या ओक्यावर घातलेला बल्लाचा घुपट, असे घुपट
एखाद्या घालण्याची किया (किं० घालणे) ० टोपी घालण-
(ल) १ मूल वनविणे, चहा करणे २ पसविणे, छुगछण
टोपी घालणे ० थापटी=ही होळीच्या सणातील एक रज
एखाद्यास गणेशटोपी घालून होळीवर थापट्या मारणे किंवा
घोसराच्या नोक्याने चौपणे, चौपणां यास ओढखले म्हणून,
ज्याला चौपले त्याच्यावरील दाब जातो ० घांती=ही एरंडे
लाचे बोट गुठ्ठारात फिरवून मळ काढण, याने सडकोश्टना नाहींशी
होते—सयोग ३६० ० घट्टी=ही शुशील दूरवाच्याच्या वरची
आवणी पटी, घालपटी दाबदाव, हिच्यावर मधोमधे गणपतीची
मूर्ति कोरलेली असते मुलकेपरी पहा ० गुज्या=ही १ गणप
तीचे पुत्रन २ कथा इ० समारंभत वाटलेली शिराफत म्ह०
(गो) गणेशपुत्रक पुत्रकोनाल (नाटक)=प्रथमप्रारंभे मक्षिगपात
आरंभीच अवगृह्य होणे ० घात=ही वापसाची २१ हातीची
४ घोडे वडीची घात, या घाती गणेशपुत्रासून दारोज दोन
वाट्टांमणे बंदत लावतात किंवा एरंड मल्ल घाती लावतात
० घेल=ही आकाशवेल—शोस्तव्य-३ गणपतीचा भाद्रपद
महिन्यातील उत्सव

गणेशिया—न (कोळी) काळी लोकांचे पराकाळीच्या
हत्यासोने सांकेतिक नाव—सुगा ६८.

गणेशक—न बध्द्वारांच्या लमट्टांनी मंत्रा, गणेशा पहा.
[स]

गणेशा—३ १ गणपती देव 'गणेशा विनाळ। लण्डमोद
काचा काळ।'—सुगा ७११. २ (ल) टेपट्या माणुस,
मूल [गणपती]

गणेशाडे—न (गो) पायलीचा ३२ वा भाग
गण्य—वि मोजण्यास, गणला जाण्यास दाख्य, समाम्य,
भावय्यक, योग्य, गणनीय, सख्येय [स गण्]

गण्या—३ १ खप्पा, पाणकावळा, दिवा, मासे खाणारा
एक पक्षी २ गणा, कोडपाची सुत गुडाळण्याची काडी

गत—छी १ स्थिति, अवस्था, दसा, पूर्वावस्था जाऊन
आजेली दुसरी अवस्था, अवस्थांतर (बाईट अर्थात) 'चार
दिशत साव यत्तांचे पोराची गत काय झाली पहा' २ मृत, श्मिाक
यांनी बापा कारावाची सोडून घेतलेली मुक्ति (कि० येणे)
३ (बाव) कोणत्याही शमांतीक वायात वाजविण्यामाठी वरांची
सताल रचना, ताल, ठेका, बाव वाजविण्याचा प्रकार रीत, तान,
मिराक ' दोड सताहीची एक गत वाजीव ' ४ (संगीत)
फिरक, फिरकी, झोल, बाव (कि० घणे) ५ बर होण्याचा
उपाय, तोड, मुक्ति, आश्रय ' एव' १ और ये येन की तरी तिळिळ
राहिना, आतां कोणती गत करई ' ६ दोबड, परिणाम निकाल,
' दुष्टकर्माची गत होच ' ७ मार्ग, प्रकार, तहा (समान सारखा,
सदृश असे दाखवितांना) ' बडपाचे गत, बडपाचे गर्तीन हा
बडपतीची कोलतो ' ' खरेच बाई अगदी मातकगत सगळे वाटन
आहे '—वेदशांका बाजार ८ (वे) ताकद गति पहा [स गति]
० भरणा—३ खुदागिद वाजविण्याचे रीतीचा समुदाय, तान,
मूर, भाग, रागिणी यांचा साठा, समई ' या घुरग्यावाशी पत
मरणा वार असून वाजवायाला आळस करे ' [गति+भरणा]

गत—वि १ गळेल, नष्ट, निघून गेलेला, जुवा मागचा समा
सप्त-गत-दर्श-घन-बुद्धि-भय-मान-सज्जा-धम-समान,
गताभिमान गताकाम, गतिशिर, गत-पौर-धर्म-प्रतिष्ठ २ कडे,
आंत जाणे, आंत शिरावणे किंवा बसणे ' अतर्गत, मध्यगन,
इस्तगत ० होणें—१ लोटणे, गुजणें जाणे, घालवणे (वेळ,
काळ) २ निघून गेलेला असणे (या अर्थातून), नष्ट होणे मरणे
म्ह०—गत न कोचम् । =त्याचा दाक द्याव न करावा
मायाचड—० फया=ही होऊन गेलेली जुनी, प्राचीन काळची
गोष्ट, मागे घालेग इतली ० काळ-३ गेलेले शिवस पुराणकाळ,
गुनकाळ ० घुट्या=घुट्टा=वि १ मागम नी किंवा दोन-कायांनी
भासण्यास केव्हाचन घुट्टा गिहिली (जमान, दोन, बसून गिरास)
२ मारक किंवा काणाचा बघपरपाचा हक नसलेली (अर्थात

६०). अशी जमीन गांवच्या मालकीची समजून गावदारी तिची विव्दवाट लावत किंवा सरकार ती इनाम दत्त भसे. ३ पूर्वज —गांगा ११२. ०कृत्त-न. १ देशातरास तडून गेलेले किंवा नष्ट पावलेले कुटुंब. २ जमीन सोडून दिलेले कूळ, शेतदारी. ०गोष्ट-बी. गत कथा पहा. ०चेतन-वि. हालचाल नष्ट झालेला; मूर्ख झालेला; वेदभान वर नमलेला. [सं.] ०तेजस्क, तेज-वि. १ निस्तेज; प्रकाश कमी झालेला किंवा नाहीसा झालेला २ (ल) क्षति, क्षोभा, वैभव यांनी होत [सं.] ०धवा-बी. विषया [सं.] ०नगरिगतपत्रा ते आणि निर्वाये योदे । " -दामन भरत भाव ३. ०पराक्रम-वि. दुयेंळ; शक्तिहीन. [सं.] ०प्राण-वि. १ मृत; गेलेला. २ (ल) अंतर्चित्तः भयभीत; सुदी गेलेला ०भर्तृका-बी. विषया; गतपत्रा पहा. [सं.] ०मन-बी (सुधाच्या बोलीत) एकोपा; सल्ल; गुप्त विचार किंवा उद्देश ०रस्त-वि. शुद्ध; सुद्ध; रस्त नाहीसा झालेला [सं.] ०व्यवह-वि. व्यवहार; वयातीत; दृढ [सं.] ०व्यव-न गतपालः मागच वर [सं.] ०वित्त-वि. दरिद्री; वृद्धः खंड. सं.] ०विध्यास-वि. विभास, भवेसा उमेद, जवजान गेलेला [सं.] ०चार्य-वि १ पुत्रवर्धन. पत्र २ (ल.) जेमन्या; हुताश; दुबेल [सं.] ०शक्ति-सामर्थ्य-वि. बलहीन; गतनवह पहा [सं.] ०धो-लक्ष्मी, संपत्ति, सौभाग्य-वि. दरिद्री; देवहीन. अमागी. [सं.] ०सत्त्व-वि. निर्वाह; निर्वाय; दुबेल. [सं.] ०साह-न गतपत्रा पहा. [गत+का. सल]

गत-भूषा (क.) (ज्या.) अस्तः मधून गेलेले (महाकाय संध्यमगत नक्षत्र किंवा राशी) ; एवय याकाय उलट. " गत अस-व्यासुल सुशीला पाठविता आली नाही. "

गत-न. (गो.) गळ; सूर.

गतक-न १ मिषः होंग; बहणा; सोंग (दारिद्र्य, वेद दुखापत, वेदना यांचे) ; किंचित् असता कार करण (किं० घेणे, करणे) २ गणपतपाचा छोटामा व रसभरित गुटका; मजेदार विनोदी कवन (भाट, बंदीजन, भिक्षेदारी यांनी गाडलेले) ; न्यायप्रचुर वचन अपवा म्हण ३ (कों.) मनोरंजक, हास्यकारक गोष्ट " त्याने एक गतक घातले तर सर्वोच्या हसताना सुरुंडपा पाडील. " ४ लांबलचक माकडकथा; कंटाळवाणी गोष्ट (किं० लावणे; खणणे) " त्याला काडे आतोस इतक पुण्याच त्याने दान घटका मंत्रपाता गतक लावले. " ५ दुर्मन्यमान पारंरं ह्याचे किंवा चमत्कार वाटून हसे यांचे अने भाषण किंवा भाषणाची नकल. " तुझे बाल्याचाय मला एक गतक सुचते, काय तर, आकाशाची कुहाड कोट्वाचाय होक्यावर. "

गत(दु)का-३ १ थाम घूम स्थितिः पायाची निक्किच उबणे; गदगद; भांगाचा गतहा भाग " २ उडवा, उबारा;

गरमी; हवेचा बोंडमारा. " उन्हाचा गदका. " ३ उकळण; शिजणे; खदखद; उकळी; कड (किं० घेणे). ४ पिकणे (ताठरलेले व विकोपास गेलेले गळांड, गव्हे) ; आग; तळमळ (खरजेची). ५ उमाळा; आवेश; हुदका; उकळी; क्षोभ (ममता, इच्छा, रडे, हास्य यांचा). (किं० घेणे) " गतहा आला सल्लिला तेव्हा तो पांहे कानाच्या सुमारा. " -अफला ७१ [ध्व.]

गतकाळा-ळया-वि कागावा; अर्धांटाइव करणारा; थोडेसे मारले असता जीव तांदून ओरडणारा, भीमंत असून दारिद्र्याचा बहणा करणारा; वेडपाचे सोंग आणणारा; दोंगी. [गतक+गत+ल]

गतकेडी-वि. (वे.) निर्लज्ज. [गति=शक्ति+का. केड, क्यडपु=विचडविणे ?]

गतकथा-वि १ गतकाळा पहा. २ (कों.) विनोदी; कथालीः नकल्याः गोष्टीवेव्हाळ [गतक]

गत-अकि. १ काही एक गोष्ट होऊन जाणे. २ (ल.) मरण गतला पहा. [स गम्-गत]

गतला-वि १ गेला. मंपला, लोटला (हुंगाम, काळ, वेळ) " खरेच गत गतली " -मिब ४२. २ (ल.) मेलला. [गतपासून गतना या किपापदाचा मूळकाळ; हा मूळकाळी प्रयोगच नेहमी तो.]

गतव्य-न. जाणे; पळणे; गमन; पळ. " दोषाविरहित सवें जनी. सांप्र गतव्य करावे ॥ " -ज १० ३४. (किं० करण) [सं. गम्=गणे]

गतागत-न जाणेघेणे; जाणे; बारीबार हालचाल करणे; पुनरपि चरनचरनः अस्ताद्य. " जेणे सुखीचे गतागत । केला प्रात केदो. " -एमा २९ ८५. [स गत+भागत]

गताड-न (रामा.) अन्न, अगदवंर जनावर (गाय, म्हैव.) [सं. ग.ध. प्रा गत+आड]

गताडो-न्यो. (कु.) गवाणी. [प्रा. वे गताडो=गवादीनी]

गतानुगतिक-वि. १ पुढे गेलेल्यांच्या मागून (पूर्ण विचार न करता) डाळे मिटून जाणारा; अज्ञानाने परंपरागत चालणारा किंवा वागणारा. २ (ल) अडानीः मुखें; बुद्ध्याचा उपयोग न करणारे ३ परंपरेने चालून आलेले (आचरण, गोष्ट). म्हू० गतानुगतिको लोको न लोडः परमाधिकः ०न्याय-३ लोड कवळ (सद्धिच २ न करता) दुर्मन्याच अनुक्षण करणारे असतात; जाणव अनुक गोष्ट अशी की करतो हे त्यांचे त्यांनाच माधीत नमते. हे मुखेखांचे लग्न दाखविताना या न्यायाचा उपयोग करतात; अंतरपरान्याय याप्रमाणच आह.

गतायु. गतायुषो. गतायुष-वि १ अष्टाद १८; म्हाताग. २ ज्याचे आयुष्य मरणापासून मृत. " हा पत्रा दाम बारीबर जता त्मम गतायु समजावा. " -जने गतायुची

शरीरी। वतन्य वायु न करी ॥ १-हा ३ १०९. 'पै घातयाही पाया पडती। मुदी गतायु पडवता ॥'-हा १६-१२९. [स]

गतार्थ—वि १ समजलेला; द्याविलेला, अभिप्रेत; अर्था हून; मृत्तित केलेला. २ साधिलेला; सडीत नेलेला; संपादलेला ३ दगिरी मालेला. [स.]

गतालका, गतालका—वि. केसाविहीन स्त्री; वपन केलेली स्त्री; विषया. 'गतालकाही अंगीकारी।'—एसा १२. २७९. [स गत+अलक=वैय]

गताचरणे—अकि. आणे; शेवट होणे; मरणे, गतणे. [सं. गत] 'गति-ती—स्त्री १ जाये; चलवळ; हालपाल, गमन; धार-प्रमाण; चाल; प्रगति. 'इयाची गती।'—हा १७. ३८९. २ बर्तन; वाणवूक; चाल; पद्धति. 'परी ते गती समस्ता। न मनेल यया।'—हा २. २०३. ३ स्थिति; दशा (मुख्यत्वे वाईट अर्था). 'पुनति बापाजी हाली डे कां गती।'—मोअमंग सीतागीत (सवनीत पृ. २५९); गत अर्थे १-६ पहा. ४ आवांका; पोहोच आटोप; उपा; प्रसार. (समासात) कल्पना-चौराख्य-चातुर्य-पाराक्रम-चौये-ज्ञान-गति, वगैरे. 'गती छुटरी हानवोचे प्रबोधे।'—राम १५७ ५ प्रारब्ध; वैद्य; कष्टित; नशिवाचा केरा. 'दवाची गति विलक्षण गति' ६ आयुष्यातील बाल-तरुण-वृद्ध अवस्था, ७ आकाशस्थ गोलांचे एकंदर. परिभ्रमण, फेरी. ८ बडती पायरी; भरभराट; सुस्थिति; आबादांनी; प्रगति. ९ प्रदाची आपल्या कक्षेतील दैनिक फेरी. १० प्रकार; अवस्था; उद्गुह-कर्माच्या गती सांगाठ्या किती. ११ खरे स्वरूप, खरा अर्थ. मर्म. 'अग गति कळावी कर्मांची। ... गहन कर्मांची गति म्हणानि।'—यया ४ ४२०. 'मिया गति दखिली असे निवी।'—हा १५. १११ १२ (यंत्रवाल) चलन; चाल (ई.) मोशन १३ सार्व, योग्यता, विधाति, पदवी. 'जिण्णु म्हणे पावति गति इतर पडु न त्या विनायिका पडुची।'—मोआद २५९. 'शक्याचमरी म्हणती, आम्ही याग्या इक्या नती गतिला।'—सावन ४. १४७ १४ मोक्ष; स्रति, मुक्ति, उत्तम लोक 'उपायभाषन आह्वा कोण गति अवगति।'—तुण ४२८ 'पडुदेही नाही गती। ऐम कवंच कोलती।'—हा १ १० २१ १५ आग्रह. ह्याव्यापन. 'गति सुवि आमुची वा आग्रह आम्हानि तुंवि मावासा।'—मोऊय ४२७ १६ गत, पदेवमान दोष्ट 'अंजर मंगमाअच्या गति।'—देगे २२. १ तिज वाट गुगुगुवाची करलच ता ती गती।'—विह २०. १७ गत इनाज. उपाय. तमे कल्याणचून कल्याणाव गतीच नाही'—विहित १. १९. १८ वाचविषयतील एक प्रकार, रीत. 'गति ग पलस जाव सगती।'—यला १३४—विहि गल्या पदा रीतीने योगाने. (वाच.) ० मिलणे—अकि. मुक्ति मिलणे. चर, वस

येणे—१ कृत्रिम (वेप, मुखवटा) टाकून मुळावर येणे. २ ताळपा-वर येणे; पूर्वीच वतून डाकणे; सुधारणे. 'होणे—प्रवेश होणे; समजणे. 'त्याचो सध्क्यांत गति झाली होती'—कोरकि ४२९. सामाज्य—० गती—किवि. (व.) दृढ हृदय. 'गतिगति कर्तव्य काम'

० चक्र—न. (यत्र.) यंत्र चालू करणारे मोठे चाक (ई.) क्राय-व्हील [सं.] ० दाता—वि. (इहलोकापासून, विमुक्तपणा किंवा जन्मपक्षापासून) वेधमुक्त करणारा मुक्तिदाता; ईश्वर. [सं.]

० दायक मज्जारज्जु—(शाप.) ईश्रियाच्या गतीस कारण होणारा मज्जातंतु (ई.) मोटर नव्हे. ० फाल—न. दोन महांच्या परि-प्रमणातील वेळांचे; अंतर [सं.] ० भंग—उ. चाळीला अवरोध; प्रतिबंध; अडथळा. ० भ्रंश—उ. खोबळा; खोटी; आडकाठी; खड; खड (कोणतेहि गमन किंवा चाल यामध्ये) [सं.] ० मंडल (अंगहार)—उ. (नृत्य) आरंभक स्थान करून हात देवित करणे व उजवा पाय उद्विगत करून मर्यादित, आक्षिप्त, शोभनेक व कठिण ही क्रमाने करणे ० मान—वि. चालणारा, हालणारा, गतीत असणारा [सं.] ० धर घातलेला, पडलेला—वि. मरणा-मुक्त झालेला, मरावायास ठेवलेला. [सं.] ० विनिष्ट कर्तृत्व-दाकि—स्त्री (वाप.) गति उत्पन्न करणारी वाकि (ई.) काय-नेटिक एवजी. ० विशिष्ट कल्पना—स्त्री. (वाप.) गतीस प्राधान्य देणारी उपगति [सं.] ० दायनामिक विमरी. ० शास्त्र—न. प्रेरणाच्या कार्याने ज्या नियमांनी पदार्थास गति मिळते त्यांचा विचार करणारे शास्त्र. ० सैष्य १. (ई.) दायनामिक. ० हीन—वि. १ आश्रय, आधारा किंवा उपाय यांनी रहित; अनाय; निरुपायी. २ हालचालरहित; स्थिर; कठिणगति. [सं.]

गंतुकाम—वि. १ गमन करण्याची इच्छा झालेला; जाऊ इच्छणारा; यमनेवस्तु २ (ल.) आसभ्रमण. 'विद्यासराव गाळोचे अवस्थेने काय होऊन गंतुकाम'—दोई २७. [सं.] गतेध्वये—वि भरभराट, घोषी, धैर्य यांनी रहित; वनवहीन [सं.] गनोस्ताह—वि. निराश; हताश, निरुत्साही; उदास; वेदिल. [सं.]

गत्यंतर—अन्य उपाय, आश्रय; टाळणे, गुण होणे, नेपाचण इ० चा दुसरा मार्ग, इलाज, सवड; उपायंतर. 'गत्यंतर नमती वाचन शरण जाऊ नव' 'अत्रावचून गत्यंतर नाही.' [सं गति+अंत=नव्यगति]

गत्या—किवि. अनुवहन, रीतीने; योगे; मार्गाने; सहित (समासात) स्वधावगत्या, देव-कर्म-प्रारब्ध-वस्तु-आत्म-भेद-गत्या [गति]

गथाडी—स्त्री गंधपरी पहा. गंधाट्या—वि नाचणी घाट्याची एक जात.

गथ. गथ्या—स्त्री. गथागोषा—पुष्पी. १ पोटाळा; गुंडा-गुंडा; पांसेले; पंच. गोंड; (लक्षणेने व सध्दर: उपयाग)

गथ्या—किवि. अनुवहन, रीतीने; योगे; मार्गाने; सहित (समासात) स्वधावगत्या, देव-कर्म-प्रारब्ध-वस्तु-आत्म-भेद-गत्या [गति]

गथाडी—स्त्री गंधपरी पहा. गंधाट्या—वि नाचणी घाट्याची एक जात.

गथ. गथ्या—स्त्री. गथागोषा—पुष्पी. १ पोटाळा; गुंडा-गुंडा; पांसेले; पंच. गोंड; (लक्षणेने व सध्दर: उपयाग)

‘जन्म हवि अकारण । गथागावी ।’ -दा ३ १४ २ पारमेतो
इ०चे काम, धदा [गुतण+गावणे]

गद्—उ रोग, आजार ‘क्षरीरी गद् दतिल थडका ।’
-ताला १२ [सं]

गद्क—उ १ खदखद, कड किंवा त्याचा आवाज (कि०
येणें) २ उकळत्या वस्तूचा फेस, उत [ध्व स गदी=पंजन
करणे]

गद्का—उ गतका पहा

गद्की—खी १ घाण, कचरा २ (ल) घोंटाळा ‘एकटा
मागील गदकी वारून पुढे ठीक करून ठावून घेवें आई’ -रा
३ १४१ [का गदगी, तुल० स घाण]

गद्गद्—खी १ खाज, कड (कि० घुगें) २ उब
उकाडा ३ कड, उकळी, कड-उकळीचा आवाज ४ हसणे,
हसण्याचा आवाज [ध्व, स गद्गद]

गद्गद्-दाँ—किवि १ शिजण्याच्या, उकळीच्या आवा
जाचे अनुकरण, खदखदा, २ मोकळे, आनंदयुक्त हसण्याचा
आवाज ‘गद्गदा हासति । मुरकुळा बळति ऐकानिया ।’ तरी
मम अमिलाध धरूनी । गद्गदा हासवी पापिणी ॥’ -नव २०
२४ ३ ओक्साओक्सी, जोरानें हुदक देऊन रडणे

गद्गद्गणे—अकि खदखदणे (आपणातील पदार्थ) -अक
हुंकि १ उकडणे, गदमदणे, गदादणे २ उकाड्याने, गुदम
न्याने घामाघूम होणे ३ गद्गद्गून येणे, जवढलून क्षोभ किंवा
मनोवृत्तीने कड दाटून येणे, गहिवरण [ध्व स गद्गद]

गद्गदाट—उ गदगद पहा हसण्याचा ध्वनि ‘शोर हासे
गद्गदाटें ।’ -सुसभा १४४० [ध्व]

गद्गा-गी—उखी (व्यायाम) चामड्याने मडविलेली
काठी, सोडा, तलवारीचे हात शिकण्याचे एक हत्यार, बरोबरच
चामड्याची एक लहान ढाल (फरी) असते [स गदा हि
गदका]

गद्गी, गजगी—खी (क) खावाखालचा दगड, खुर्ची
उभळे ‘गदगी चांगली धवीव’

गद्म—वि (राजा) पावखळा सपल्यानंतर ज्यात फार
दिवस ओल राहते ते, पाणयळ, दलदलित (शेत, जमीन)

गद्म—न (कु) गलबत सोडपा पाश्चात असता-
खाला दिलेला टेंका गदाम पहा

गद्मणे गद्मदणे—मकुंकि १ उकडणे, कड्या होणे
२ अकि उकाड्याने घामाघूम होणे

गद्मद्—खी १ गुदमगा, उकाडा, ऊज २ अतिशय गदम
दण, तलछी, घामाघुमी [गद्गद]

गद्द—खीन १ बड, गर्दी ‘महादजी पाटिलावरी आपण
चालोन गदर कली’ -रा १५ ३३ २ वर, विश्वासघात [अर
षद]

गद्द—उ गजर पहा

गद्दणे—अकि १ फुगून इ० पिढ्याच्या स्थितीस येणे
(फळ, गळू) २ घामाघूम होणे

गद्दा गद्दल—वि परिक्व दशेस आलेले (विहयाचे
पान, फळ) [हि गद्दा, गद्द]

गंदलकी गदचल—खीन १ बसावयाच्या पाटाच्या
खालच्या टेकण्याच्या दोन पट्या, आडात, तुरा २ दरवाजा,
खडप इ० च्या फळ्या जोडल्यानंतर मजबुतीसाठी त्यांना
आडव्या ठोकल्या पट्या, दाढवी

गदवाली—वि गद(ड)नाल येथील, पेठेसवर्षी (वख इ०)

गदळ—न १ घाण, गदळपणा, राड (प्रवाही पदार्थातील)
२ गाढ, मेल कचरा, मळ ३ केर, धूळ, मूस तुस (धान्यी
तील) ४ (सामा) एखाद्या वस्तूतील निहययोगी भाग, ५

गाळसाळ, हेडळ, घुगळा इ माजलेले व पाणरेंडे गवत, रान

-उ (ल) अव्यवस्था, गोंधळ, घोंटाळा, घादल (वस्तू,
कामकाज यातील) -वि १ घाणेरडे, मळकट, मलीन, गदळ,
भिकार, धुवड, कडवीमोल ओंगळ, हिडिस (पाणी, माणूस,
वस्तू, गोष्ट) २ घोंटाळपाचे, गडबडीचे, घालमेली, गबाळी
(कृत्य, पुस्तक, लेख) ३ क्षुभित (वाईट मनोविकाराच्या
जोरानें मन) जसे दुखी सतत, मत्सरी, सशयी इ० [सं
गलित-गलित-गलद, गदल हि गदला तुल० का गदडु=वाईट
वास]

गदळणे—अकि १ मळकट, गदळ करणे ‘नभ धुव्वीरजे
न गदळ ।’ -एमा ७ ४४८ २ घालमेलकरणे, विसडणे, अस्ता
-एस्त, दुर्दशा करण ‘पारानें पावी गदळली आह ती लावितो’
-अकि गवत, रान माजून खराब होणे (पीक, शेत)

गदळावच—अकि (गो) गोंधळात टाकणे

गदा—खी १ लाब दाडपांचे व टोंकास मोठा गोल जोडलेले
एक प्राचीन आयुध, लाखंडा जंगळा ‘भामाला आणुन वे
वृषपर्वणाच्या च-तम गदतें ।’ -मोसमा १९ २ काव दगलाहदडे
गदा चेकत । दस्यास मारी मझिकाजुन ॥’ ३ (ल) घाला, हडा,
घाड (कि० येणे जाणणे) ‘मूळ व्यापारावर श्रमज्ञानी गदा
आणली’ -क १७-६-३० ०धर-वि गदा धाण करणारा,
बरोबर विष्णु [सं] ०युद्ध-न गदने कदावयाचे परस्पर युद्ध
[सं]

गदा—उ १ भिकार २ भोक मधुरी ‘तुका म्हणे वृत्ति
साहुनि । गदा मागत जाती ॥’ -सुगा ४१२ [का गदा]

गदाई—स्त्री. एक मिथेवरी जात, मेढे जाशाच्या पाटेलाची कुळी. —गंगा ३०. [फा गदा]

गदादण्णे—अकृतकृति. १ उडणे. शुद्धमरणे. लाईलाही होणे ' गदादीत कात्या समुदात पाळी. ' —रामदास कविता खं. १ पृ ९. २ उकाड्याने उवण, घामाघूम हाणे.

गदाधर—पु. पाणी पिण्याचे विशिष्ट भाडे. हे अडकन्या प्रमाणे असत [सं.]

गदाम—न. (ऋट) (नायिक) गलबते चोपडण्यास लवते येथी ती तरात्रु सारखी राहण्यासाठी दोन्ही बोटतास, पाण्यात लाईके उभी करून त्यांना आडव्या दाड्या बसवतात त्या. गल बटाच्या बाबताच्या दुरमिणास दोरी बाधून गदामावर गलबतीचा तोल घेतात गदम

गदा(दा)रोळ—स्त्री—पुत्री. १ मोठा गोंगाट, गजर, ओगडण ' सभोवत मिळोन गोपाळ : गजरोळ करिताती. ' —ह १३ ४५ ' कदं गदारोळी हरिण्या ॥ ' दुगा १८११. २ (ल) मोठे पाहिल्य, निरुपण. ' निज मंडवी शिशुपाळ : करीन होता गदारोळ. ' —पृ. ६४ १२. १. ३ लाटारील बौगद्या आरोड्या ४ लाटारी, लाटारील घुमचकी. ' सांठोन गदारोळु. ' मज एले पातला बाळु. ' —शिशु १९२. ५ खडाटोप; प्रयत्न. ' तेणे कविला हा गदारोळ. प्रपश्येका ॥ ' —विश्वकसिधु [सं. गद= घड करणे; गद=मेघघनि. तुल० का गद=भावाज, आरोळी सै. गंदगोळघु]

गदी—वि. रोगी, काजारी. ' अग्राहि पिता नस्त्राच्याला करील गदी खण. ' —मांअंबरीप (नवनीत) पृ ३६९ [स. गदित्र]

गदीन—वि. गदायुद्धनिपुण, गदाबलीण ' श्रीकृष्ण व्दने हा २ भीमा जरी तु महाभुज गदीन. ' —भो उद्योग ६ १८ [गदा]

गदे(हे)पदे(हे)—पुमव १ टाळाराळी, अळटळ, चालद कळी, बहाणे, सबवी, लाडादीची चुक्याचुडवी २ (सामा) छेकपजे, पाचपेच, कावपच [सं. गदापद]

गदेरा—उ (बे) गदळ, घाण.

गदेला—उ. साठी गदी, सभ पुरात बरीच मंडळी बनतील काशी केळी बरीच लांबवेत पातळ गदी. ' ठाई लाई चोपाळ गदिले. ' —पला १०९. ' आगगादीच्या एका मोठळ्या खळात गदिला टाकून त्यावर उसाचे डेके देऊन व गाडीच्या बुडण्याज बाभुळचे तोड करून तुला बसोवने. ' —सूर्य ३ [हि]

गदेला—(मोतधाय) निजिराळे भाडार देण्याची ऐरण गदद गददघनि—घाणार—पुत्री अंत-कण उचंबळन आन्याने तोडांनुन विषगता अरुघत दिवा मरपट भावान, उमाता, जोराचा हुंदरा, दाखेने राबे [सं]

गदा—उ (गां.) गदल. [हि. गदी=गारी]

गद्दी(दी). गद्दी जर्मान—स्त्री. १ नदी दिवातलाव याच्या कांठीची मळईची जमीन, मडई मळी. २ (मावळ; की.) अव्वल प्रतीची मातजमीन. [का. गद्=भात सेत]

गद्दा—पु. गाडव म्ह० (व.) गदशने खाल्ले पाप ना पुण्य [सं. गदम, प्रा. गदह हि गदा]

गद्देपंचविशी—स्त्री. (ल.) ताण्डकाळ (यांत विवेक, पोहोच फारसा नसतो), घुफा होण्याचा काळ.

गद्देमल्हार—पु (निदारी) १ गाडबच्या ओगडण्याचा मिलाक २ (ल) वाईट, कर्कश गाणे इ० ३ (ल.) मुख मापूस. [हि गदा+मल्हार=गाव]

गद—न १ अक्षरे दिवा मात्रा अमक असाक्या असा नियम नसेली कविना, छंदविहित अथवा तात्पुगुनरूपरचले. न्या पदाचनेचा स्वतंत्र भाग. निः वाक्खड. (सामा) छंदो- रित अंध. लेखन. भाषा पद्याच्या उलट लेखन प्रकार २ साधी नाक्याच्या; काव्यगुणरहित निखान ३ (ल.) आसिक बैचव, म्हाळबाणे विवचन, लेखन ० रूप, गद्यात्मक—वि ज्यात साध्या पदरचनेचा समवेश आहे ते. ० पद्य—न. १ छंदो-रित व छंदो- वद रचना. २ (ल.) छेकपजे, कावपच, कपड; कावस्थान, कावा, कुलमंडे, दया. गदे पेरे पडा. [सं. गद=चोलले.] ० पद्यरूप.— या मक—ज्यात गद्य (साधी रचना) आणि पद्य (छंदो- वद दिवा कविता) यांचा समावेश आहे ते. चव्काव्य म्ह० गद्य उद्योगाचा सांडा, पद्य दैवाचा झपाटा.

गंध—उ १ बास (चंगला, वाईट) खुवास दिवा घाण. २ मी घुव्हीच्या डावीं गंधा ३—डा ० ३४. ४ खुवास, परिमळ; परिमळ द्रव्य. ५ (कां.) चंदनकात्र, खोड —पुन. १ (चंदन, रवा, अणक, देशर ६० चा) कणळावर दिवा शरीरावर लाविलेला टिळा दिवा डटो २ अग्राय डटो गद आदिच असो अनुसूया. ३ दे असा वर न जोस अप्या. ' —वामन कोपमुद्रा सेवाद १८. [सं] ० काष्ट न खुवासिक लोकूड, चंदनाचे खोड (बाघ) ० नसणे— (बास देखील नसणे) अग १ अस्तित्व नमणे, काही ज्ञान नसणे (एखाद्या गाडीचे) १ तिच्या माहेरी दमज्याची वीं नवीन कमला गंध ० छे ० माही १—प्राये लघाला सहजता गंधही माही २—प्राय मंडलचे अल्प ज्ञानहि माही (एखादे पक्षार बाव- शाय न मिळतां पुण्या तथाचा वाम (गद) घेऊनहि एखाद्याचे वसाधान होते; पुण तो वाम मुद्रान मिळतां अस्त रहाणे, थावळून हा प्रयाग वद. सामाग्रद— ० पूळ करणे—१ पुजा करणे. २ (ल) कजोटी करणे, कारवरी काढणे. ० पीड, पीड—न. पाटलेण, काळे पीट, पीडलपण. ० माजोर—उ अवादि मांजर. [सं] ० मोरी—स्त्री. घाण पाण्याची मोरी, गदरा. ' मज गद्दी- वची गधमोरी । आऊनी तेथे वस्ती करी ॥ ' —नव १२. ६०.

०रस-३ योळ [स] ०राज-३ एक कुलप्राह [मि] ०याटी-
की गराव त्याची वाटी, गराची वाटी ०वात-वि सुवासिक
च गम्या वायाचे [म] ०वारी-की (वाताने वातमी
यतिचित् ज्ञान मग मग (किं नवी) 'याची मग गरा
वाता सुद्धा नाही' -२ १७८ ०शस्य-न एक उपरतन, याच
गे पाहता लाल किंवा लालसर पट्टा असतो हे प्रगारात नाही
गंधाकाडी-की (गा) चंदनाचा तुकडा, चंदन गंधाटा
डा-की एक वनस्पत -३६४ गंधानिल-३
मुगरी वारा 'उडिला मरगळीळी' -३ १७ ३ गंधा
पान्तु-३ (व) (न) मर, टाक 'आताच गरा पान्तु काढा
तुला! गंधाक्षत-ता-की धार्मिक कृ याच्या मरमो यज्ञम नावे
उपाध्यायाच्या वपाधी लावावयाचे गरज असता, 'या आता
महोक्पाटाच्या गंधाभता पदा '२ (छंद व पवित्र लाक याचा
उपयोग नेहमी करतात त्यावरून) छंद व पवित्र सद्वास सवय
'त्याची त्याची गराक्षता हात नाही' गंधाक्षतचर्जन-न
मिलाफ, एकत्र बरोबरीचे दळणवळण यास प्रतिबंध, अडयळा
गंधाक्षतउर्ध्व-वि प्रविष्ट इ० करण्यास योग्य

गंधक-३ १ एक खनिज द्रव्य, उपरस, अथातुल्य उजाला
प्राप्ती सामान्य मृदश्य धातुर्ध्व २ एक विशप मिश्रक
(औषधी समर्थ) गंधकाच्या चार जाती-तांबडा (हा सुवने
किंसेत उपधागा), पट्टा (हा अजसकाच्या लपनपथागी)
पिवळा (रसायनासाठी) व काळा (भेष्ट पण दुर्गळ) -या
१ २४० ०र १यन-न गंधकाचे एक औषध गंधकाडी
की गंधक लावलेली वाडी, मागकाडी गंधकाचे तेल-न
(६) संपुष्टिक अमिड, गरजाल पदा गंधकाचे फूल-न
गंधकाला आप दजन त्याची कलली मुळी गंधकाळ
गंधनामल-न गंधकाचा तजाव, संपुष्टिक अमिड, सब सासाय
निक किंवा धारता याचा फार उपयोग होतो हे फार दाहक आह
गंधकिसल-न उपयुक्त व गुण आणणारे द्रव्य (६)
सुलकानल

गंधडा-३ गाढव (तिरस्कारार्थी वापरतात) [दि गदा,
गंधन-न (६) संपुष्टिक
गंधराघाळ-३ (क) शिगाणा, गंधळ 'त्याने गंधरा
पाळ पातला पण वाडी चालत नाही'

गंधर-३ १ एक उपरस स्वर्गातील गायक सुरगायक
४ स्वर्गात राहून प्रमुख उवाच्या गर्व तापयत काम करतात
'धनगति समत युधक, राक्षम, गंधर्व, अप्सरा व्यक्ष' -मोसमा
१ ४२ २ (ल) गानवादनपट्ट हे अरव्य उपरस ४ (मगटा
व इतर अत्रादण जातीत) पाटाचे रस, कीचा पुनर्विवाह,
घाढो. ३ ४

गंधार, मोहोती, (कीचा पहिला नवरा किंवा असल्यास
राज्याची फारकत, घटस्फाट किंवा काहीमोह करून मग स्वीकृत
प्रवृत्तात) 'मी मग गंधर्व करीन, त्यानंतर तुम्हा माझेवर
शरीरमाचा हक राहणार नाही' [स] सामाशब्द- ०गायन-
गान-न १ गराची गणे 'गंधर्वगान गाणी। जेथ रमेरेथिया
।चणी' -३ १ ३ २ २ २ स्वर्गीय गणे (अतराळी एक
रले) ३ अत्यंत मधुर व आलापदारीचे गणे [म] ०नगर-
१ गराची शहर, दिपने न दिसते व एकाएकी अदृश्य होते
किंवा अवभास्यस्थानी आढळते असे अतिश्लेष किंवा मांत्रिक
हद 'गणतो गरावनगर जेथ' -विपु ३ ४४ २ हवेत
गंधारिणाच्या वक्रगतीने उत्पन्न झालेला भूलोकावरील
हद, यय इ० पदार्थांचा दख्खा, आकाशातील ढगाच्या
गंधीवर होणारा नगरादिनांचा भास 'गंधर्वनगरीची
झाणी। वेतली दडणी विलासगी।' -एमा २ २२६
पोळीमेथे गंधर्वनगर। नावा रगे रुढानघोरे।' -दा १६
९ २३ ३ (ल) छाया, आभास, मिथ्याभास, काल्पनिक
अथवा मिथ्या गाढ 'की गंधर्वनगरीचे तैम्य।' -ह १३ २६
०नगरासारखा-वि अशाश्रुत, क्षणिक, चल, अपाव्यावच्या
तुल्युत्प्राप्तामणे ०पूजा-की सन्मानने एखाद्यास बोलावून
माणून मग त्याची भासटणी काढून त्याला मार देणे [स]
०मुद्रन-न. गंधर्वनगर पदा 'न रचितां गंधर्वमुद्रन। उडी
११' -३ १८ ४४९ ०लस-विवाह-न १ गाढवे
ववाह अश्विवाहापेरी ए, उभयपक्षांच्या (नवरा व नवरीच्या)
भनुमतीने हाणगा विवाह (यात आईबाप किंवा इतर बडीत
माणवांच्या परस्परगाची गरज नसते) 'मग करुनि गंधर्वलस।
मागिरी रती' -३-३ ४ १३५ २ पाट, स्वीकृत [स]
०विद्या-वेद-भीष्ट संगीतविद्या गायनकला, गाणे-वगावणे
याची कला ०सृष्टि-गंधर्वनगर पदा

गंधळकी गंधवल-कीन गदलकी पदा
गंधा-वि घाणेरे, दुर्गंधी वासट [फा गदा-वासट
१०० स गरा] हा शब्द बहुरा पुढील समासात येतो ०नाला-
१ गडार, घाण व गंधाची मोठी गंधर्वनाणा-न घाणेरे
गंधी

गंधारिजा-चेराजा-३ राळ सुरुचे झाडाचा चीक,
क वनस्पतिद्रव्य यास उत व फई वास असून औषधे व रोगग
य कवा कामी हा उपयोगी आहे [फा गंधावीरोमा]

गंधार-३ (संगेत) मूळभूत सप्तस्वरातील तिसरा स्वर,
सा रे ग प धी [स गंधार]

गंधिकाळिक-की गरज (कलक) व काळेपणा 'धातूची
गंधिकाळिक जडी। जाती रजतमे तीसी।' -हा १८ २०९.

गंधी—छी गण, पाण, दुर्गंध 'एकणांते न सांडी गंधी ।'
—हा १८ ७५७ 'त्याच्या जखमेला गंधी सुटली यामुखे जखम
बघवत नाही' —उ १ गुगंधी इथे विकणारा, आतारी २
ओपणे विकणारा, गांधी —सयाजी कोष्ट (६) अणोपेक्षी
[स गण]

गंधी कथित—न कॅमिलिआम्स व गंधित यांच्या सयों
गाने तयार झालेले इथ्य, हे विषावर गुणकारी आहे

गंधुल्लेण गंधुल्ल—गंधुल्लेण, गंधुल्ल पहा

गंधेघाट—उ (ब ना) दोरांचा बोंडवाडा [गदा+घाट]

गंधेल—न (गो) चंदनी अत्तर, तेल [गंध+तेल+एल]

गंधेलोट—उ (कुस्ती) [गाढवे आढतात त्या देखण्या
कुडीवरून] कुस्तीतील एक डाव आपल्यास कोणी खाली घरले
तर आपला हात जोडीदाराच्या दोन्ही पायांच्या आतून पाडून
जोडीदाराची माडी आपल्या पजाने घडून त्याच बाजून आपण
फिरून जोडीदारास नीत करतात तो डाव [गदा+लोटेण]

गंध्या—वि १ गंधी अथे २ पहा २ पाणेराबा, पाण्या,
ण्याच्या अणस पाण येते असा [माणूस] [स गण]

गंध्यागाढप—उ (नाशिक) गांध्याच्या शिबेचा दगड

गना—उ (बीणक्षम) काढव विणताना आढवे घालवयाचे
सुत जीवर शुकाळतात व जी पोटापात बघवून त्यायोगे आढवे सुत
पातले जाते ती काडी, गणा, (६) बावीन

गनिमत—न (ब) पुर्वे होणे, बस 'बोलावण्याने
आला हेच गनिमत समजा' [अर घनीमत]

गनिम(मा)त—छी लट, मिळकत, बरकत, विपुलता
[अर घनीमत]

गनिमाई—छी १ शत्रूची धाड लट, हडा २ गनिमी
कावा, गनिमी लढाई शत्रूचे सामान मारी आल्यास पुणे
एकीकडे लावून घावे, आणि खडी फोन करून आज या टाण्या
अवळ, उद्यादुस'या ठण्याजवळ याप्रमाणे गनिमाई करावी' —ख
६ २७९१ गनिमी—छी गनिमाई गनिमी कावा, गनिमी
लढाई पहा 'उभयला सदांरानी त्याचे फौजेमोर्ती गनिमी
करून अजपाणी हयमूत बंद करून आठ रोजात लढून घेतले'
—होके ५५ गनिमा फावा-लढाई—उछी १ पळपुटी लढाई
कजारी, अणोदर म्हालेंसे दाखवून शत्रूला धाडीवर ध्यावयाचे
व तो अडचणीच्या जागेत आला असे दाखून त्याच्यावर जोराने
उलटून हडा कावसाचा व त्याचा फडा उडवायला समोरा
समोर लढाई न करता मुक्ती, आडमार्गांनी शत्रूला जेर कापणे
मुसलमानांनी लढताना मारणे या रीतीचा अवलंब करीत 'आम्ही
गनिमी काव्याने राहूर्तो,' —नाब ५८ २ (ल) लढाहीची युक्ति,
सहाय, कपटप्रयोग

गनिमात—छी १ ईश्वरी कृपा, आशीर्वाद, दया 'तु बांच
लास गनिमात झाली' २ चागरी गोष्ट, कृत्य 'इतक्या सक
यंत त्याचा पाम मित्र माला, काय गनिमान हो।' [अर
घनीमत]

गनी(नि)म, गलीम—उ १ शत्रु दुष्मन घेरी 'गनी
माच्या देखता फोजा। रणदारांच्या कुकुरिती मुना।' —दा १९ ९
२५ २ चोर, लुटारू 'सेख निजाम गनीम राममेश्वरास आला'
—इरे ५ ५० ३ (सांकुतिक) माराटपास मुसलमानांनी दिलेले
नांव 'गनीमांनी मसुदास वेडा पातला' —इम ३७ [अर
घनीम]

गण-एण—वि स्तर, चुर, घात, निखल —किवि गडप,
ठावठिकाणा न लंगल असा प्रकार 'त्या रामात नाय शिरली
ती कोणीकडे गण झाली [ध्व हि तुल० का गण=अनुदय]
० करणे—१ गट करणे, मत्कारणे २ गडप करणे, माडीसे करणे
० छाटणे—तासणे—होकरणे—एखाद्या बातमीची चर्चा घाल-
विणे, रिक्त्या बातम्या पसरविणे 'आम्ही बघी बघीना रीति
नव्हे छाटितोविलास गणा।' —मोरोपत सामासक—० कन-
कर—दिर्दी—किवि अकस्मात, तडकाफडकी, एकदम, एकापशी
झालेल्या गोष्टीच्या आभाजाचे अनुकरण (किं घरणे, बसणे,
गिळणे, खाणे, मारणे, पाहणे, उचलणे) गणका—उ १ आवाज
होऊन गड केलेला पाच, गटगुळा, मटका (किं मारणे) २
(ल) हात मारणे, लाच (किं मारणे) ३ हलका ड्रव्सा, शुद्धा
(किं मारणे) [ध्व] गणगण-गणा गणागण, गणापा,
गणापुन—किवि उतावीळपणे मत्कारताना गिळताना होणाऱ्या
आवाजाचे अनुकरण, अतिवर्णे, भराभर 'गोडी लागताच
मग बोंडा गणागण खाऊ लागली' इहं अणपाचा माल
गणापा गणची (चू) प, गणपची (चू) प—किवि निवांतपणे,
निखलपणे, सुकाटपाने, न चोळता 'एवढा तो रागे भरला तरी
मी उत्तर दिले नाही, गणपूच वसलो होतो'

गण-एण—छी १ सामान्य बोलाव, उडत बातमी, अफवा
वार्ता, आढवे २ निरर्थक बोलण, भाषण, बकबा, रिक्तानी बटवट,
बाता ३ खोटी बनवट इकीकत, मिथ्या गोष्ट [फा हि गण]
गणछप-शाप-सप छी रिक्तमेककपा गण्या, चकाटपा [फा
गणपा] गणाटा—उ गण, बात कृष्णराव नावाच्या मुबईकराने
महाराजाच्या मुलाखतीत येथे गणाटे मारले' —विश्वस्त ३ ५३
[हि] गणा-एण-गणपा-लीख बडबडी, चकाटपा गण पहा
'न सायेकल्लवडा सा-लीख' —साल ८० गण्यागोष्टी-
छी गण १ गोष्टी, कथा, हकीकती, खबरबखर २ बकबा बाता;
रिक्तानी बटवट ३ झिल्ल्याच्या गोष्टी रिक्तमपणे बोलणे
(किं करणे, हाकणे) गणापणे—अकि बटवट, बडबड करणे [गण]

गपाप्या-वि घटवटपा, घडवडथा, वरळणारा, बाताडया
गप्पाष्टरु-न गप्पा, घटवट, वडवड, रिकामपणच्या गोष्टी
'उगीच गप्पाष्टके ऐकून फळ काय, घटकाभर देवाचे तरी नांव
प्यावे' [गप्प+अष्टक=समूह] गप्पाष्टक्या, गप्पी-प्यी-प्या
गपोड्या-ड्या-वि बाता शोकणारा, घटवटया गप्पिष्ट
गप्पी, गप्पीस्त, गप्पीदास-नाथ-वि बाता शोकणारा
गोष्टीवेल्हाळ, यापाडया, बाताडया

गपच(चि)प-न सायीमध्यें कणीक मजूनतळेलें पकाय
गवाणा-उ वकाणा, मोठा धांस (भाजलेले दाणे, कोरडे
खाणें याचा) [गप+दाणा]

गप्पाघोळ-उ अडगळ
गफलत-की १ निष्काळजीपणा, हयभय, दुर्लक्ष, गैर
सावधपणा, अविचार, चुक, गलती, असावधानता, 'करारात
दोषाच्या झाली काही किंचि गफलत।' -ऐपों ३९५ 'गफल
तीमुळे पोथी विसरून आलों' २ हयगयीमुळे वस्तु हरवल्याची
स्थिति, निष्काळजीपणामुळे बाहीसिं होणें, न सापडणें 'माप
लेखणीची गफलत झाली' ३ अव्यवस्था, गोंधळ, चाल्मेल
(पदार्थ, वस्तु यांची) 'पोरांन पोथीची घाटी गफलत केली'
(अर पण्ज) गफलतेंपे-डकि १ गैरसावधपणानें गमावणें,
पाडणें, गळणें, हरवणें २ अव्यवस्थितपणें भेंसळ करणें, स्थान
भ्रष्ट करणें, दबाळाढवळ करणें, गोंधळ करणें, विस्कटणें गफ
लती-ध्या-वि १ नेहमी हरविणारा, नेहमी गल्ला ठिकाणीं
वस्तु ठेवणारा, विसराळ गैरसावध, हलगर्जी २ लबाड, अवि
श्वास

गवकून कर, गव(रा)गव-वा, गवावां, गवाघून-
क्रि वि गपकून इ० पडा

गवका-गपका पडा
गवगवपे-अकि १ अतिशय पडसे-रुकोळपणें पिडण २
अधुनीं डाळे भरून घेणें ३ गुचगुचीत, लट्ठ होण (याचा व्युत्प-
मानेहि उपयोग करतात) 'मांस गवगवते अगावर' ४ भरगच्च
दिसणें होणें, भरपेट (प्रकुलित) दिसणें 'ठळक हातामधी चुडे
झळाळी डागिन्यात रुण गवगवशी।' -पळा ४४० [स गर्भ
प्रा गव्य, घ्व]

गवगवीत-वि १ गुचगुचीत, हुद लठ्ठ, मासाळ 'हा
शरीरां गवगवीत दिसतो, पण शक्ति नाही' २ भरदार, दळ
दार, रसभरित (फळे) 'हा आवा रसानें भरला आढे म्हणून
गवगवीत दिसतो' ३ मसालदार पदार्थांनीं पूर्ण भरलेली (पोळी,
काकी इ०) 'पुरण पुकळ घातले म्हणजे पोळ' गवगवीत होते
-वि कि वि भरपूर, भरगच्च 'तेणें पाचें भरली गवगवीत।' -
महिण्या ३३ १९९

गवदुल्ला, गवदू, गवदूल-वि टेंपू व बळकट, घटमूठ
शाण्याचा, लट्ठ व मजबूत, वाटोळ्या अंगाचा, गलेल [हिं
गवदल, स गर्भ, प्रा गव्य, म गव+दुल्ला ?]

गव(व)र-चीउ १ एक सोन्याचें नाणें त्यावरून (ल)
२ तींच्याच्यापाशीं पुष्कळ आर्हेत असो माणूस, धीमत
व्यक्ति [हिं] -वि धीमत, द्रव्यसंपन्न, धनवान् 'धीमान्
पुष्ट्य आणि दरोडेखोर यांमध्ये वास्तविक वाटलो तितका फरक
नाही दोघेहि दुसऱ्याच्या विस्तारवगवर होतात' -सद्धारिणी
६० [स गवदूर, प्रा गवभर, किंवा स गर्भकर, प्रा गवभगर
किंवा शुभर ? हिं]

गवरू-उ १ रूपवान व मजबूत माणूस २ (ल) धीमत
व्यक्ति, अबादानीचा किंवा मालमतेचा माणूस [गवू पडा]

गवान-वि (राजा) सुपीक, फायदेशीर, नफा देणारी
(जमीन, देश, व्यापार इ०)

गवान, गवानी-नवी (राजा) विफायल, नफा, फायदा,
लाभ 'यदा कापडाचे व्यापारात शहर रुपये गवानी झाली'

गवाळ-वि निरुपयोगी, टाकाळ गवाळ पडा 'भोंवते
मेळवून गवाळ. -नुपा १८१९ ०४थी-वि वैधळा, गोंधळया,
गरीब 'महाराष्ट्र सापा आणि गवाळप्रथी आहे' -द्व ९२

गवाळ-वि (गो) पाणयळ
गवाळ, गवाळप्रथ, गवाळपे, गवाळी-ज्या-
गावाळ पडा

गवां, गव्या, गवान्योटा, गवा-उ (गो वे) केळीच्या
सुटाचीं सोपटें [गाभा]

गवेले-न (को) घसेले, कोळवे, लाकडाची पाटी (चिखल,
सुना इ० काढून न्यावयाची)

गवदू-वि १ लट्ठ व टेंपणा, गुचगुचीत गवदूल पडा २ (ल)
ऐपपदार, धीमत गवदू ३ भरभराटीचे, धीमत (शहर इ०)
[स गर्भ, गव्य ?]

गव्या-जी पिकावरील कीड (ज्वारी, मका, ऊस इ० च्या
गाम्यातील). [स गर्भ, म गाभा]

गवू-वि १ पट्या, बहादूर २ सुंदर, तरुण ३ आढपता
खोर, खोटा विद्वान ४ गवळ पडा [गवर हिं गवू किंवा
गव्वर, हुल० हिंनु ग्यात्रिएल=बलाढय देव, हजेरि गवोर,
झालि गत्रिएलो]

गमस्ति-उ सूर्य 'जैवा प्रगटलिया गमस्ती। अशोपदी
माये दिसती।' -रहा २ २६१ [स]

गभीर, गभीर-वि १ खोल, अगाध (समुद्र, नदी)
'विमल हृदय तूजें पोत गभीर वार।' -सुप्रभा अयोध्या ५७

(हा शब्द बहुधा लाक्षणिक कथाने वापरतात). २ शांत; सोशीक; भारदस्त; जवो; घीराचा. ३ विचारशील; विवेकी. ४ आंतल्या गांठीचा; खोल मनाचा किंवा विचाराचा; ५ पन; पौस; तहाम (सेव, विह, प्रवाह इ० चा अर्थ). [स गभीर]

गम—पु (क) रोंख; कटाक्ष; झोळ; बल; अभिप्राय; पंच; धोरण; आशय (भाषण इ० चा). 'त्याचे बोलण्यांतल्या काही गम समजत नाही.' [स. गम्य !]

गम—पुत्री. १ संयमन; कानाडोळा; क्षमा; दुष्ट (अर शापाकडे). (कि० करणे, खाणे; येणे). २ विराम; थोडे पावणे; अवसान. (कि० खाणे) [अर. घम्=दु.ख] ० खाणं—थीर परणे; क्षमा करणे; सोपणे; शांत रहाणे. 'त्याने एवढे कन्हाय केले त्यापि आम्ही आजपावेतो गमच सात आलों.' [पमखाना] ० गिना-गमगोनी-झो. दु ख. 'हे एकूच दिलास बहुत गमगोनी व खपणी जाली.' -पया ४९७.

गम—पु. (कों.) एक मलय; गमयलास. [इ गम्=गोंद]

गमक—न. १ दाखला; पुरावा; कारण. 'ईश्वरस भगवै एतद्विरयी वेदशास्त्रपुराणादि अनेक गमके जाहेत.' २ आभा-सन; आश्रय; अभिहार केव्याचा मुद्दा; साक्ष; मज्जी; अपार; प्रमाण. ३—झी. (संगीत) तान; गवणाराच्या समाम आनंद वाटेल अशा प्रकारे स्वराने कंप देणे; आलाप, जोर व गमक या तीनपैकी एक. छाळांत असल्या प्रकारचे गमक छाडीच्या मते १०, १५ व २२ वर्णितात. त्यापि प्रचलित गायनेत त्याचा व्यवहार योग्य प्रकारे केलेला दृष्टीस पडत नाही व गमकचे योग्य स्वराणि प्रयांत वर्णिलेल्या वर्णनावरून ध्यानांत येत नाही याची नावे प्रयांत अर्शी जाहेत—सुरित, कवित, लीन, आदोलित बलि, मिमिन्न, कुल, आहत, हुकित. नामित इ०. ४—वि सुचक. [सं. गमक=आणण्यास कारणीभूत दोणे] गमकेची तान—झी, गमधुग तान.

गमक, गमक—पु. १ सोरा; मित्रास; चाफा; नसरा; होत. 'नयनाचे हाणी माले, चाले करीत गमके.' -प्रला ११२ २ गवे. 'ईश्वरपुण्याचा गमक. तुणतुळ च्यां केला.' -वेदीश्व ४५४.

गमजा, गम्जा—पु. १ सोरा; ऐत; मित्रास अडक; गवे; ताटा. 'सज्जनी घालेसलेबांनि मतिचे न चाल्ती गमजे.' -मोविराट ९.१२०. २ घाटमाट; गुणादि केव्हाटाल; नको बाजी; मुद्रा; चोचला, तिरप्या रङ्गाने राहणे, हावभाव; कटणे; कुणने (छानसुरीचे); कामबेवसावे छत्रम प्रदक्षेन. 'तंहि टाके हुमक बहुलोपरि। गमजा उलम तियचा।' -रबादि २.२.१० ३ दिमास; दाहनेपणा; चाशटणा, धडार; कमथीरा (बाप

कोची नवव्याशी, मुलाची बापाशी, चाकराची धन्याशी इ०); बहुधा अनेकवचनी प्रयोग ४ (तामा.) चोचले; चाले; नेष्टा. [का घम्मा=कटाक्ष; विग्रम] ० करणे—१ दिमास दाखविणे; गवे करणे. २ (माण.) मजत असणे. ३ उत्कृष्टलक्षणाने वाणणे; चाले करणे. 'गमजा करिता मनिजमजान, हे सुखन पुढे पडेल वजा।' -राळा ८५. ० चालणे—अमथांद वतन खरणे, करणे. ० न चालणे—न चालू देणे—चाळयाना अवघर न देणे, नियंत्रण असणे.

गमणुक—झी. रिछाने चाले, खेळ. [गमणे]

गमणे—अकि. १ आळपने काम करणे; मुस्त किंवा हळू हळू काम करणे; निरुत्साहाने, रेंगाळत जाणे; खेळणे; घुमटणे; रेंगाळणे. रसडणे. रमन रमत फिरणे. 'माना उडिने दिवाकरे। गमावा मांहु दिदी भोर।' -झा १७. १७८. २ मज्जेने वाटेल तसा खेळ वाटविणे [सं गम्=जाणे]

गमणे—अकि. १ होमणे; पतन पडणे; पडणे; आवडणे. 'तशी न यमुना गमे जदि गेमे निलिरावण।' -केदा १०८. इट्टे राजवाव गमली ती राणी. २ (काव्य) दिसणे; वाटणे; आवडणे. 'भीरमास ऐसे गमले की हा राक्षम बसला.' 'कणवध क्षितिपाच्या वित्तस गमे क्षणक्षणी लटिका.' -मोहण ९.१. काव्यात गमजे असे रूप आवडते 'ज्ञाने हेय गमिजे।' -झा ४.१४२. ३ वेर जाणे; चैन पडणे; (ना.) चैन पडणे, करणे. 'म्हणे कुणाविष ईसे तुम्हा गमे।' -पुगा २२. ४ काळ वाडणे; राहणे; राठणे. 'अनायासी आम्ही तुजविष गमेनाचि सहवा।' -धीतेन १.१७. [सं. गम्=जाणे]

ग गं मत्त—झी १ सुखासमाधानाने कायप्रमाण; चैन. २ कामणुहीची, चैनीची वस्तू, विषय, व्यापार, साधन. [सं. गम्=जाणे]

गमत—न. (वे) गावण्यावाटे किंवा गलबताच्या तळक्या कळपाच्या सोय्यातून आंत (गमताडार) आलेले पाणी; घमत पहा. गमत(ता)ट—झी. १ घमत सोय्याची पलकताडीक जागा. २ घमत; गलबतातील गाळ पाणी. [ग-घमत]

गमततरमत—वि. खेळत व आळसत; रसडत; रेंगाळत; चाले करीत; घुमटत; गुगत; हळू हळू (जाणे, येणे, खाणे, पच करणे) (अ.) रमतघमत [गमते+रमणे]

गमतती-त्या—वि. कामगूढ मनोरंजन करणारा; विनोदी; दुपट्याचा काळ सुखाने जाई अशा हास्यविनोद इ० करणारा. [माणूच, कविक प्रमग] [गमत]

गमद(दा.सड). गमदासरा—वि. खेळपाग, शेवपा; चाले करणारा; रेंगाळणारा, रसडणारा; आवडताने किंवा मुस्त पनने काम करणारा [गमते+रास]

गमन—न आणे; हलणे; जाण्याचा व्यापार. [नं.]
 ०. योऽप्यना—स्त्री. (घा. प.) गतिप्राप्त होण्याचा पद.

गमनागमन—न ये जा; वेरमार; वारंवार जाणे येणे. [म.]

गमनाज्ञा—स्त्री. (का.) जाण्यास परवानगी; ब्राह्मण लोभ; निराप; विदागी. ' जमी दिलही गमनाज्ञा । गोपकन्धासि देवे । ' [सं. गमन+ज्ञा]

गमनी—वि. १ (शिवी) लुब्धा; पोदा; गुलाम; हगम खोर; दुपलबाज, २ माश्रगमनी; आईक्या खाटल्यावर जाण रा (समाप्तांत) मातृगमनी; माश्रगमनी. ' सं गन्=जाणे]

गमनीय—वि. १ जाण्यास, पोहोचण्यास योग्य, शक्य, गम्य; जायाजोगा; जाण्यास सुलभ. २ अभिगम्य; आकष्य जागे; प; वायाजोगा. ३ सुवह; सुगम; सापण्याजोगे; प्राप्य; संपादनीय.

गमला—स्त्री. (काशी) फुलझाडाची कुंडी.

गमरड—(व. घटा) बरे न वाटणे; न हरमणे.

गमय, चिण—चि. १ फुडट घालविणे; हरविणे; मतीत करणे; गमाविणे पहा. २ खेळत, आळखत, रंगळण्यांत (वेळ) घालविणे. ३ खेळत, रंगळत करणे (काम) : ४ करमणूक करून कालबचता हरविणे (माणसाची). [सं. गमन, हि. गंवाला; प. गंवाडणा; वि. गंवाडण]

गमयिण, गमावण—चि. —अकि. (ल) नयनाट होणे; मरणे. —अकि. हरविणे; पाडणे; हरणे; साडणे; उचळणे; घालवणे (वस्तु, वेळ, प्रकृति) ' हवये बोधा काडावेह । गमवीतु अने । '—क. ७७. ' का रे गमाविल्या गाई । '—तुगा १८८. [सं. गम=जाणे; हि. गंवाला]

गमावा—वि. घालून जाण्याचा; आक्रमण करण्याचा (मार्ग). ' गाना उरिते दिवाकरे । गमावा मागु दिटी भरे । '—हा १७ १७८. [सं. गम]

गमावू—उ—वि. घालविणारा; हरविणारा. ' आले हें नाव गमाजें. '—संप्र मगोते ८२.

गमां—स्त्री. १ दाक; दुष्ट ' गमी करून कोणास नबोलेत दाखल जाले. '—रा ११२. २ दुखाडता. ' बजे गमीची. '—रा ७. खलप ११२. [फा. पम्]

गमूय—न. गोमूय; गाईचे सुत. [सं गोमूय]

गमेल—न घमेल; पाटी, गवेने पहा.

गमत—स्त्री गमत पहा.

गय—वि. १ गमनीय; जाण्याजोगे किंवा योग्य; सुलभ ' तेप भाग्ये कैई मागणें तुज खण असे गम्य. '—माआदि ४१५. २ (शक्य; व ल) वापर जाजोगा; उण्याजागा. ३ प्राप्य. ' ऐन अगाध भाहागम्य । ज सकळमागीकगम्य '—हा ११.

७३. ४ जाणण्यासारखा; समजण्यासारखा; सुलभ. समाप्तांत—अनुमान—अभ्यास—अनुभव—इंद्रिय—परिचय—बुद्धि विचार—व्यवहार—अभ्य. ६०. दुसरी आगली उदाहरणे—उपदेश—गुरु—भाव—वाद—शास्त्र—धर्म—साधन—अभ्ययन—अर्थ—उपयोग—तर्क—निर्णय—ज्ञानगम्य; म्हणजे अनुमाने, अभ्यासाने, अनुमाने ६० नीं जाणजे जाण्यास किंवा समजण्यास योग्य (आज्ञे किंवा हाते) ; याप्रमाणेच उदाहरणे आज्ञेने ६० समजण्यास योग्य. —न. प्रवेश; परिज्ञान; परिचय; ज्ञान; मादिति ' तुला चिद्रवेलत दाहा गम्य आहे काय ? ' (किं. असणे). ०मान—वि. हय; जाणण्याजोगे.

गय. गयगोळा—गाई मध्ये पहा.

गयतमयत, गयामयत, गयामत—वि मेले गेलेले; नाईम झालेले; नष्ट ' दग्धान मंजामदार लोह गयतमयत हात गेले. '—दनाम ३६—चंद्रापूर ३७१ [म. गत+यत; प्रा. गय+मय; हि. गय+मयत]

गयफ—वि. गयः गुप्त ' भाऊभाई व जनकोजी शिंदे यांनी गत वशी जाली... गयफ जाल किंवा अस्मागत गेले... '—भाव १२०. [गयव पहा]

गययान्या—वि. (व.) बावळट.

गयवडा—पु. दैन्य; दीनबाणी स्थिति. ' मागा तो यदु; रावडा गयवडा नाशील त्या आवडा. '—भासु ५.

गययून गययसना—(बा. खा.) (जाणे या क्रियापदाच्या काही रूपाने गय शब्द यतो) गेण्याप सुन.

गया—स्त्री. विहाय प्रातातीत एक शिंदे (बौद्धधर्मीयांचे हि) पुण्यक्षेत्र. येथे विष्णूने गयानुगत टार मारले व त्याच्या विनंतीवरून त्याच्या पाठीवर एक सह केश. येथे विष्णूने एक पाऊल उभरले आहे, त्याची पूजा करून घृण पितराम पिंड दिला आणि तेथील गयवडाने (पिंड देणारास) ' तरे पितरा सत्य भये ' असे म्हणजे म्हणजे पिंड देणाराच्या पित्रास स्वर्ग प्राप्त होतो व पुन्हा (अर्द्धसत्वी) पिंडदान करण्याचे कारण पडत नाही असे हिंदू लोकमानितात गौतम (बुद्धाच्या प्रास शाल्यानेतर) येथे राहून उपास करीत असे म्हणून बौद्धधर्मीय लोकहि यास पुण्यक्षेत्र मन्तात ० यजन—न (अग) गययजन—वर्तन; गययजजन ' कामगयाचे पिंडप्रदान व तीर्थप्रद ' पितर उभराव आपण । गयवज्जेन करानियां । '—गमा ३१ ३७८. (गय+यजन) ० यजळ—पुत्र—पु १ गेतेत यापेठेचा तीर्थयात्रा करणारा शिशुक, पडया; पुतारी. ' गयवज्जेने गेतेने । गेगावत '—दावि ४७४. २ (ज) आचार्यचार्यादीन. प्रम मणूय. रमिगाराप्रमाणे न चाल—

जाजोगा; मनीस; आचारहीन मित्रुड, भट ३ विकट. घालवडा, वेड पावरलय मनुष्य. ४ वाडक, गयाडा पहा. म्हू ७११ गयवज्ज आणि वाडे चेंदवज्ज. ५, गय) निम्हु मा १५.

गयाल-ळ गयाली-वि १ विनवारस २ पडित सोड
पेली, टाकलेली (मिरास, वतन, जमीन, घर) 'गाव गयाली
पडले' -थोमारो २ १६५. ३ (राजा) परागदा, दबोधडो
हालेला (मनुष्य, कुटुंब) 'सरकारचे उपद्रवांमुळे त्या गावची
दहा कुळे गयाळ झाली' ४ वेपरवा ५ जगागळ, गयाळ, बावळा
वाईसारखा मित्रा, गरीब, गयाळ 'गयाळचे काय हिताचा
आवारा।' -तुगा ३ १२८ ६ गयास स्वतः शान नाही व सांगि
तलेले समजत नाही असा, मूर्ख, गंदी, खुळा, भोगळमुनी, अव्यव
स्थित गोबरागणेश (मनुष्य), गयावळ अर्थ ४ पदा ७
आयोग्य, गयाळ, पाण, फुसकी, वाईट (वस्तु) [स गत, प्रा
गय, दि गया, यु घेरा]

गयाली-वि गांव सोडून गेलेले -यदयापूर ३८७

गयावया-की क्षमेची याचना, विनवणी, कष्टाभाऊं
दीनवाणीची प्रार्थना (किं करणे) 'असे म्हणून व शुद्धक गया
वया करून मी त्याचा राग शांत केला' -पटोपे [गई-गय=
क्षमास वद, प्रा वय १]

गयावया-क्रि वि अति लीनतेने, कष्टास्पर्श रीतीने,
अजीजीन, दीनवाणीने (किं करणे)

गय्या-वि (गो) मूखे, अडाणी गयाल अर्थ ६ पदा

गर-कारती श्रत्यय कर, कार, कष्टागारा या अर्थी उदा०
सिकलगर, याजीगर

गर-पुन १ विप, हालाहल २ (ज्यो) भडरा करणांतील
पांचवे करण [स]

गर-पु गामा, दळ, गीर, मगज (पक्षांतील) [स गर्भ
दि गड] गरगया-पु (कु) फळांतील मगज गरभरू-वि मगज,
दळ यांनी भरपूर

गर-की १ पोष्याच्या टाटींतील व पक्षातील किंवा माने
ला एक रोग अवदा खाज (किं भरणे) २ खराश न
पोष्याच्या अंगावर जमेल्या मळ [स गर-रोग १]

गरऊ-उ गई हाडा वैषडो गरळ हांडविला. -सिपु
३१७ [गई]

गरळ-वि १ गई, मग निमग गुगळेले (जलादिहा
मध्ये) २ विनवत निमग गडरेला, गुल्लेला, विचारीत चूर
३ (स) निमग झालेला, लयीन प्रसत आसळ, दाहिल्ल्या
'सापू ईश्वरानामांमध्ये गरळ होऊन आतात' ४ गार, गहद
पोर (साप) ५ हापण्या भरव्य नाहीसा झालेला गहप,
नायनट झालेला; मट घून [गर. पर्कु] ७ करणे-माणे,
गिळणे, दाखवाजीने अगदर करणे (देव इ०) 'एदाही तिळा
सा गरळ केला'

गरकणे-अकि १ लवकर मारणे, भिनणे, आत शिरणे
'शेतामध्ये पाणी लागणेच गरकले' २ दचकणे, घुजणे, घाव
रणे, बोंबळणे [गरं] ३ गर घरीक=बुडालेला]

गर-कन-कर-विशीं, गरंका (कां) डा, गरकांडी,
गरकां, गरंगडा-गिरकन इ० पदा

गरका-पु १ घेर, वेडा, परोष २ घेरणे, वेडा घाणें,
गराडा 'त्या किष्पाभोवता जेव्हा हजार मनुष्यांनीं गरका
धातला तेव्हा उपाय नाहीसा झाला' ३ वाटोळा, मडलाकार
फेरा, गरगारा फिरवी, गिरकांडी, चरर घिरटी प्रदक्षिणा (किं
घणे, मारणे, बसणे) 'मग परमस्नेहाचा खुट उभोवोन। गरके
घालिती त्यासवे।' -नव २४ १५५ ४ (ल) धोंटाळा,
गरफण, गूढ, तारवळ घोळ ५ शेंडी भोंवतालचा घेरा, चक्र ६
शेतातील गाडुवट, पडित, वाटोळा जमिनीचा तुकडा [गर पर्कु]

गरकु-ओ (कों) आकडीसारखी काठी, कावीला लहान
लकडाचा तुकडा बांधून करतात ती 'कुले हातास येणार नाहीत
गरकु घेऊन काया ओढ' गरखी पदा

गरको-पु (कु) दाटी, गर्दी 'एकदम गरको कोलो'

गरखी-की (कों) आकडी, टोंकवाकडी अवलेली काठी
(फळे इ० काडण्याची) गरकु पदा

गरगळ्या-पु गरबला, गोंगाट, गरगळा पदा (गामा)
आरडाभोरड, गरबगा [प्व]

गरगट-ड गरगटा-ई-पुन १ एकत्र वाटलेल्या किंवा
उगाळल्या अथवा कढविलेल्या शुद्ध प्रकारच्या औषधांचे
सरबरीत मिश्रण, माळतिणीचा काडा, दाट मिश्रण २ आकरी
झाडी आले (दाट गामगी इ०) भाजीपाला डाळ, पोत चौथे
सरबरीत मिश्रण 'आम गळबाचे गरगट केले होते' ३
(यंत्रे) अतिशय पाणी राहून पचपचित बनल्या मात किंवा इतर
खाद्य वदार्थ ४ खाली उरलायुरला सरबरीत माळसाळ (औषध
काडा इ० कांचा) ५ तवाकूवर पडणाऱा एक रोग [गरु=वाटोळ+
गट]

गरगटणे-अकि १ (दगडी खाली) खळगे, पोतणे, तगा
ळणे, चुणे काण, वाटणे 'सू एवढे पुण गरगटन दे म्हणजे मी
पोळपा आमीन' [गरगटा=खल] २ गरगाटने (मित इ०
सारख्यामादीं वळेले दण व पाणी यांचे मिश्रण, त्याने) पार
बघे, पातरे घाल्ये, सेयमाती इ० नीं लयाटने ३ (माण)
बुनीवर शिंपव आलेल्या पदार्थांचे टवळणे, वाटविण, वाटणे
[गरु=वाटोळ+गटणे=वाटणे]

गरगटणे गरगटणे-नाउ औषधी, मसाल्या इ० वाट
व्याचा, खाल्याचा दगडी रान उखळ [गरगट]

गरगडा—३ १ गोंधळ, घोंटाळा, गर्दी, गडबड अथवा बऱ्या, अदायुदी (स्वयंपाक, लग्न दणेश्वर काम इ० ची) २ गरगट अर्थ १ पदा

गरगर रां—किवि १ चकवत, समोवती, मडलाकार होई असे, गिरगीत फेरात (फिरणे, भोवडें) 'गरगरा आतु मव तुसे तैसा।'—दिशु १०४३ चित्र गदा महोदय गरगर फिर बुनि सोडिली जे गा।—मोक्ष १ २६ २ अति त्वरने, उठा उठी, भराभरा (मूळ निवा रोप याची वाढ) पुष्पापेक्षा पारीची जात वाढ लागली म्हणजे गरगरा वाढते [गरं दि]

गरगरणें—अकि १ गिरकाड्या घेणे, भोंवतीं फिरणे २ घेरी, भोवड घेणे (मस्तकात) ३ उफाळान वाढणे, फोफा वणे (हाड) [गरगर] गरगरून येणें, गरगरायास लागण गरगरणें—पोटात ढवळणे, फिरणे, घेरी घेणे 'सकाळपासुन या सुलीच डोसक धरून बसल्यामुळे गरगरायला लागल आहे'—नाटयछटा (फाटक) ३ [गरं दि]

गरगरा—३ १ गिरकाडी, गिरकाडी, भोंवरा २ (ल) कामाचा घोंटाळा, गोंधळ (किं० करणे, घालणे, पडणे) [गरं दि]

गरगराट—३ जोराची गिरकाडी, घेरी, फेरा 'कासे फिरती गरगराटे।'—मुसमा १४४०

गरगराती—वि (याच्या मागे निवा पुढे वाडोळा दक्ष जोडून अतिशयत्व दर्शवितात) १ अगदी वाडोळा २ मोठे, गोल व सुंदर (डोळे) [गरगर]

गरगदा, गरगशा—३ गोंधळ, आरडाओरड कड्या गल घल्याचा हुका किंवा भोंवती गर्दी २ त्रासदायक किंवा घोंटाळा करणारा गळ्या, गवगवा, ओरड ३ त्रास उपद्रव, अव्यवस्था त्यामुळे झालेला घोंटाळा (किं० घालणे, पडणे होणे) 'अस लेलीच्या प्रथमाचा गरगशा आहे'—पद्या ८५ ४ अव्यवस्थित कामकाज पद्दत, घोंटाळपाचा कारभार, गडगबचा पद्दत ५—न तदा, भांडण 'दुरकाचे काडी गरगशा जहाल नव्हत'—इम ६ [का पधेसा]

गरगस्त-ती—ती (व) सकळ दुर्दशा 'आमच्यावर गरगस्त आली'

गरगा—३ सांच, सडा [का गरकु=चडउताराचा शृंगभाग, विपमना]

गरगाटा—३ (गो) पडे पडे असणारा व हरकऱ्यास स रसा एक भासा [घ गरगाट]

गरंगाल—वि (राजा) राजरा, गायनोदधा, भेटड, गरीब, गोपऱ्याय (माणूस)

गरगूट—न (गो) गाताची एक जात

गरगोट—न (व) चिंचेचा दाट पदार्थ, गरगटे पद्दा **गरगोटी, गरगुटी**—छी मान, मानगुटी (घरणे, भावळणें, दावणें वसण इ० क्रियापदाबरोबर जोडतात) 'त्याची गरगोटी घलु नको, प्राण जाईल'

गरज—३ मोठ्यातील नर दाणा

गरज—छी १ दरकार, पर्वा २ उपयोगासाठी (कोणत्याहि वस्तूची इ०) उणीव, अभाव, भडचण, वणचण ३ मोठ, ताण, निकडीची आवश्यकता, जहरीचा प्रसंग किंवा इच्छा मला छेराणी करावयासचाकुची गरज आहे' ४ हक, प्रयोजन 'सुंदरतुकेदेव यास कथळा करावया गरज काय?'—रा १५ ७१ [अर घास,

तुल० स गृध-गृध-गरज-गरज=इच्छा—भाइम १८३२]

(वाप्र) ० करणें—१ चालवून घेणे, गुजराण करणे, कसा तरी निवोड करणे 'घोतरे ध्यावयास पैसे नाहीत म्हणून पचावर गरज करतो' २ हेळपंड चालडकल करणे, कसे तरी रेटणे नीट जवून लिहा, गरज करू नका' ३ एखाद्याची अपेक्षा, निकड,

उणीव पुरविणे ४ (आपली साबणे, दाकि) हात राखून खावें, धाडक टाकणे, बचत करणे, आपल्या आठोक्यात, ऐपतीत आणणे ० चालविणे—पुरविणे—गरज आगविणे ० हाणें—

गरज पुरविली जाणे म्हण १ आपले गरजे गाढव राजे २ गरज सरो वेग मारणे=आपले काम सपत्त्यावर मदत करणाऱ्याची वेपनाईने वाणें सामाजिक—० गो—वि स्वापानें प्रेरित होऊन

खोलणारा, गरजेपुरता हाचीहाजीखोर, मलबरी 'गरजगो लोकांनी मनास येईल तसे नवावास समजाविले'—रा ६ २५७

[का गो=खोल] ० घत-वि १ अडलेला, जहरी असलेला २ वगडल, झुकवणाल म्हण १ गरजवता अकल नाहीं=गरज अस

व्याने वाटल त्याची वाटल ती मोर्णी ऐकण्याचा प्रसंग दणें—भा ५२ २ गरजवत तो दारवत [का परमद] ० साधू—वि

आपले हेतु साधण्याविषयी तत्पर, आपली गरज झाली की पुढें असा स्वार्थी अप्पलपोटाचा [गरज+साधणे] गरजी—जू—३

१ गरजवत पद्दा २ आपऱ्थमर्वाचविणारा वरवर किंवा उपराट परी काम करणारा बेताशातानेधम करणारा अगबोर 'असल्या गरजी मनुष्यांनी काठे काम चालले हात असते' १ [स पडु १]

गरजेजी—वि जहरीपुरती, कामचलाक कडीबरी 'गडाची इमारत गरजची कळ नये'—मराभा १०

गरजणी—छी गर्जना, गरजण्याचा व्यापार [घ गर्जना] **गरजणें**—अकि १ जरूर असणे अपेक्षा, अडचण, कारण असणे 'मी आज दहा रुपयांसाठी गरजणें'

गरजणे—अकि (आटूक) १ गर्जना करणे, गडगडणे, पडपडणे २ (स) गर्जना करणे, मोटपाने ओरडणे, डारणे, आठोडी मारणे (ठोप, वन्य पडू यानी) 'गरजना गजारा

पनावे। ' - २५०. ३ ग अने; दुपदुमगे; घुवने; प्रतिभनि वणे, होण. ' श्री वसेन देखान सुभर । बोकिया गरजती मानदे । ' [म. गर्ज] म्हू० बोल्ले ता करीत काय, गरजले तो पडेल (बरेल) काय? = त्याची फार बडबट त्याचे हातून प्रत्यक्ष काय होणार नाही.

गरजणें—कि. (गो.) खर्च करणे.

गरजिण—कि (गा) गरज मागवणे, त्रिरविणे. [गरज] गॅरंटी—झी. १ हमी; जिम्मा २ खात्री. [इ.]

गरड—उ (गार.) मोठ्याने केलेला आकाश.

गरडगप—किवि. पुरव्या, गिळव्या, हरवत्या, घुडव्या जाणवत्या स्थितीतील, गरप [सं. गृ. गार= गरजेत-गय]

गरडर गरडर—उ लोखंडी गुंई ' गरती बस वतंग त्याचे भिन्न भिन्न भाग हंग मी वोटला जावावे. ' - मॅरट २२. [ई.]

गरडा—उ १ हलदी डेकर; गरडे २ परगर; आस (मर-पोस्तुल ग्रंथका) [भव पर !]

गरंढेल—उ (ऊ) एक प्रकारचा फटाका (आतपवाजीतील).

गरंढ(इ)ई—झी. अजीर्णासुळे पाटांतील वायु ऊर्ध्वगत होऊन पशात पणारा जठरा; पशाशी येणे; उचडी. (कि० येणे; लागणे).

गरन—ती—झी. संभावित, संशयाशील, कुचीन झो (सबाण किंवा विषया) अश्विनिचारी, पतिन्या झी; हिक्या उलट नगर मवानी; भटकी, अविचारी देहा बाई लाज नाही जाणिकी त्या गरतीची । ' - गुमा १९६ ' बरात होती तेव्हा नवसा गस्ता रती । ' - साकृष्ण ५५ व ३ [म गरत, एडवती]

गरता—दा—झी १ गर्त, खडू. खांच २ पोट (कि० भरणे) [म. गर्त]

गरद्—वि० काव दाट, गर्द; गरद पडा.

गरद्—न. घुगळ्या. गरद पडा ' गरद बहुत ठठग. ' - ११ १.६४ [का. गर्द]

गरद्—न. एक प्रकारचे उश्मी कापड

गरद्(घट्ट)—वि मनस्वी; अविचारी, वेपनी; गळवट पडा.

गरदन, गर्दन—झी मान, गळा. [का. गर्ज] मारणे—खार करणे.

गरदा—उ. १ गर्दी. दाटी. २ (व.) गुळ घुगळ्या ' रस्त्यात गरदा उडाला ' [का. गर्द] गरदन जाणें—अवधीत होणे; गणणे; झाली पडण.

गरदा-गर्दा—उ. वाळलेली व पुगलेली तेथल्याची पक्की; गोमा; वृत्त इ०. फुलुंभ्याचा गरदा-गोशल्या काढण्याचा उर-केला भाग, गाढवाळ.

गरदुड, गरदोडा—उ (ग.) खाडा; राव. [सं. गर्त. हि. गर्दीहा]

गरनळा—नाळ, गरनाळ—घुभी. मोठी तोफ; कुलपी गोळ्यांची तोफ. हिचा आधार लांबी उचडीसारखा असतो. ' गरनाळा भर गोळ्यांचा मार । ' - ऐरो ११३. [हि.]

गरयचिल्ला—झी (नाबिड) जमीत उभे केलेले नाडवळ अडळ हांग्यासाठी आंगीतून व नाडवळाच्या नेटयसून पार नेलेला लोखंडी खाडा. [गये+चिली]

गरयड—गडबड पडा.

गरयरणें—भकि. पांढात गुगुरणे; गुडगुगुणे; वितादिवावे वती हांग्यानाचे डबळणे. ' मला गरयते. ' माझे पांटात गरयते ' [च]

गरयीण—झी. (सुगरी) सरळ रेष काढण्याचे हत्यार.

गरमा—उ. एक प्रकारचे गुडवाची नाच-गाणे; नवरात्रांत व इतर सण त समारंभांती कर घडून वाजवा ईशस्तुतिवर हिचा कुजलीलेवी गाणी म्हणतात तो प्रकार. गर्मा पडा.

गरमाद—गर्भार पडा.

गरम—वि. १ उष्ण; ऊन (वाहवा; व ल) २ उबका; तिसड; रागीट, ३ लोखंडीचे उबदार (कापड इ०). ' यडीचे दिवसात गरम काढे अर्गात घांतावे ' ४ दाट (बातमी इ०). ' बेदेखाल होऊन म्हणून आशे गरम हाती. ' - रा १.५४ ५ उब; संतप्त. ' तो मज्जर फार गरम साला. ' [का गर्म] (वाय. ०) हॉर्न—(ल) रागावणे; संतापणे सामाशब्द—नरम—वि. १ काव ऊन किंवा धड नाही असे (वरतु इ०) २ (ल.) उबक व सौम्य; निष्ठुर व दयाळु; कधी उबक व कधी शांत (मनुष्य, स्वभाव, भाषण). ३ अवेतून; उत्तरमध्यम-चंगले व सामान्य. ०चाजारी—झी. १ फार मागणी; भारी दिसत; व्यापारांत तेजी. २ श्रीमंत दाहगची मधि साधणे ' मज्जर लोहानी गरमबाजरी रुकन ... ' - दिमर २ २८२ [का. गये+भासारी] ०मसाला—उ १ माजीला चांगण्याचा घने, हळकड, दादचिनी, दिग इ०चा कच्चा मसाला. २ उष्ण व वाक्परेषक औषध, मसाले. [हि.]

गरमट—ल—न. माईनमूळ याचे साड २ फूट उंच असून पानांत मगज्यासारखा तिसड बांध व हांच असत मूळ कोण ज्यात धावतात.

गरमा—उ. उबावा; ऊमा (इबेतीत) गरमी पडा. [का. गर्मा=उबावा]

गरमाई—झी. विपुल; संता. ' भिन्न इतिहासांच्या लोकांत केव्हा केव्हा थोडीबहुत गरमाई उत्पन्न झाली तर... ' - भागर ३.१८५. [गरम]

गरमागरम—वि फरजग, कनकन, बटन [गरम द्वि
फा गरमगेम्] ० गरमी—स्त्री उष्णता, सताप, राग, क्षोभ

गरमी—स्त्री १ उष्णता, ऊर उकाडा 'दाढली दिव्याची
गरमी सदनातरी।'—प्रथा १०० २ (ल) अगची तलखी
कहाली, आग, ताप, रोगाची उष्णता ३ राग, क्षोभ ४ उप
दास, फिराग रोग, गर्मी [स घर्म, वैद गरम, फा गर्मी]

गररर—किवि जोरांने गरगर फिरणाऱ्या वस्तूच्या
होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे [ध्व]

गरल—न विष, जहर सापाचे विष गरल पहा 'शीत'
मद सुगंधि वद सेवावा कसा गरल वासु।'—मोवन १३ २१

गरचणें—(कों कु) गळ टाकून मासे पकडणे, वेंचणें (गो)
गरवप, गरोंचें [गरी]

गरचस, गरखा—वि (कों) दुशीरांने पिळणारा, मागण
(धान्य, पीक) याच्या उलट हळवा [स गुरु गरीयस्, तुलं
हि गरावा=हलरी जमीन] गरवें भात—न पाच, साडेपाच
महिण्यात तयार होणारें भात गरवी अवणी, गरवी दोत
गौरी—स्त्री नाचणीची एक जात

गरवार—वि गर्मार 'झालें' मुळदर जशा अत्यासप्रसूति
गरवारी।'—मोवन ६ ३७ [गर्मार]

गरवारसी हळडुंड—न ज्या हळडुंडास बाजूला लहान
कुडी अथवा कोंब कुलेले असतात असे—प्रभूतीकृत्यादरी (बडोदे)
८ [गर्मारसी]

गरस—स्त्री मोठें, कठिण, टणक व तोंड नसलेलें गन्ध गाढ
(अव गरशी गरसा) 'दोन्ही खादाला दोन्ही घे' बाधल्या
गरशी।'—पला ८० 'उरी उसासले गेंद लाहान गरसा।'—सला

७ [गुरा=वाटोळ]

गरसळी—सुळी—सोळी—स्त्री १ गरसळी गरवातील एव
दागिना, काचेच किंवा सोन्याचे मणी व मथ्यें पुतळी असलेल्या
भाळ 'त्रियाच्या बाईचा गरसळ गरवाप्रमाणे असला।'—विधि
८१ २० 'तोहून गरसळी फोदून हातची कांढण।'—ऐप्यो ११६
२ (तेजा) मगळसुर 'मगलराज गरसळी।'—वेसीस्व १० ८४
[स गल, हि गरमसरी]

गरल—न विष हाताहल, गर 'गरल जे वमी सुलें।
—हा ६ २४१—स्त्री १ साप, पाल ह० च्या तोंडाचा विषारी
पेस (गवतावर पडणारा) २ (प्रा) आस्था, धंद माद 'त्या-
पण्याची गरल सोडली ३ लाळ तोंडास मुलेले पाणी (किं
येण) [स गल]

गरळा—उ १ काही औषधी किंवा वनस्पती विडघात
पावून बाधून त्याचा काढलेला रस (ताण्यामुलास चोळून, हंग
बण ह० प्रसंगी आर्दे देते तो) 'ते माय देत गरळा दयाला।
शब्दो ३५

—साहद १५४ (किं घालणें) २ (ल) लांच, सूडदावी (किं
येणें) [गरळ]

गरळा—उ (कों) मात, बरी ह० काच्या लोंबीच्या डेव्या-
जवळचा भाग (काण्याच्या वेळीं म्हणतात)

गरळी—स्त्री अजीर्णांने पोटातून घसात येणारें पाणी, अन्न
ह०, घगाशी येणें (किं येणें, आणणें) (वाप्र) जेवूंच घालून
गरळधा आणणें—अति आम्रह करणें, एखाद्या गोष्टीचा अति
रेक करणें

गरा—वि गरवस, गरवा पहा [स गुरु]

गरा—उ १ कळाचा गर असलेला फणसातील भाग,
माठळीविशिष्ट खाण्याचा अन्न गन्यात बी—माठळी असते
जेसे बरे गेरे व्हड करी मड।'—मोसीतागीत १४१ (नवनीत पृ
२६१) २ दाणेदार कणीक रवा ३ (क) उसाचा कवा, गढेरी
[गर]

गरों—उ (गो) गळ, आमिप गरी पहा

गरागर—रा—किवि वाटोळ, गिरकीत, बटुळात (फिरणें,
गुडाळणें) गरगरा पहा

गराज—उ लोखंडी किंवा लाकडी गज, काव, कठडा
(जाळी, खिडकीतील) गराद-दा पहा

गराडी—स्त्री १ (कों) गरखी, आंकडी (हुवेळक्याची,
किंवा शेवटास आकडा असलेली, फळे सोडण्याची) २ (गो)
गराटी—स्त्री, मासे पकडण्याचा गरळ, गरी [गराभकाडी]

गराड—न (व) जोराची वावटळ, क्षाभात, वादळ
[दि गिदे गिदेवाद गराडा]

गराडगप—किवि गरहगप पहा

गराडणें—अकि (व) झाडे ह० तोडणें, वर पाडणें

गराडा—उ १ घेरा वेढा सैन्याची टोळी (वेढा घाल
पारी) 'त्या शहराभोंवता हुजार स्वाराचा गराडा पडला'
माहे' २ कुपण आचार, आचाराची गालाकार मित (किं घालणें,
करणें) ३ वेढा घालून बसणें (किं घालणें, वणें, पडणें)
[गर, गिदे]

गराडा—उ गरादा गराज पहा

गराडी—स्त्री १ (रस्त्यावर पडलेली गाडीची) चाकोरी
'जे गाडीच्या अर्द गराडीत असला म्हणज'—कुवडी
चेदू (बडादे) १३ २ गुन्याच्या पाणोंचे चाक फिरण्यासाठीं
केलेला गाल खाडा, पाणी

गराडी—स्त्री कपट डेकर, उचडी गरळी पहा

गराद—दा—स्त्री गज कांय, कठडा गराज पहा
'ती एक गन्या मोठ्या गरादा नाचिलेनी खिडकी होनी'

—सुबोध १०२. [पोतुं. प्राद. हा वाद हिं. वं. गु. श्यादि लोक (समुच्चयांघी). 'गरीब गुरांची घरे बहुतेक वाहून गेलीं.' —रा. ७.७०. 'घमे करंगे तो गरीबगुरांचा करावा.' [अर. परीब+गुरा (अब)] ० नवाज. परचर-वि. दीनदयाळ; मनोबलवान; गरीबांचा पालनकर्ता. 'गरिबानवाज माधवजीची दुपने द्वारावती देखिली.' —अमृत ३०. धनी, मोठे लोक, यांना अर्बंदासहूनही पदवी लावण्यांत येई. [फा. परीब+नवाज. परीब+परी.] ० सार-वि. लावार; बंगाल; बापुडा. गरियाई-खी. १ गरीबी; बंगाली, लावारी; पराधीनता; दैन्य. २ शांतपणा; सार्वजन्य; थंडाई (स्वमावाची) [फा. परीबी]—यांचा काळ (आणि मोठ्यांचा अतिपाळ)-वि. दुष्टका लोकांना त्रास देणारा व श्रमतात्पर्या त्यांचा सत्तापण. गरिबी-जो. १ दारिद्र्य. २ साहित्यशक्ति; मज्जा; शांत स्वभाव; गरीबपणा [फा. परीबी] —यी हुरिपो-जो. १ दारिद्र्य व भीमंती. २ नीचता व मोटेपणा.

गुरारणें—अकि १ जलरीने िवा मोठा भावाज वरून मोठवाली किरणे; गिरण्या घेणे. २ जलरीने मित्रां, मुल्ले, जिरणे ३ उपायाने, जोराने अंकुर फुटणे, कोंकणने (पीक, झाड). जामात किंवा व्वानीत येणे; रसरसणे (फळ, सहज छी). 'गन शरीर चढुहून तसे दिसेदिवस याई गुरारणें.' —प्रला १४२. ३ पहाएकी, घाटून घाबरणे. 'चोर म्हणताच गुरारणें,' ५ गालदरा, वाटोळे होणे. [गुरारा]

गुरारां—किवि ग गरा; सभोवार; वाटोळे; चक्राकार (किरणे, शुद्धाळणे, लोळणे). [गूर]

गुरांच—३ (गुरा.) मयेंगुत्र (वजनी मय). [पोतुं इ. प्रेन] गरिय—गरीब पहा.

गरिमा—३ १ भारदहपणा; गुह-व. गाभीर्य २ मान्यता; पोवा; अश्रुच; मोठेपणा. 'गरिमेतें अ गावडे; येवोंचि जेदी.' —हा १३ १८७ ३ (ल.) पुण्य. ४ अविमादि अष्टसिद्धीतील तिसरी सिद्धि ५ मांडपणा; प्रवेष्टता. 'प्रतापगरिमा पाहे माता.' —भारा किंदिया ३ ६५. [सं]

गरिमान—३ मोठेपणा. गरिमा पहा. 'ईच्या निंतेबा गंरमान यावा.' —साह २.५४.

गरिपु—नि १ कार किंवा अतिशय जड; अवजड. २ अल्प, अपरिमित, जरदस्त; अति जडनदा. ३ श्रौढ, प्रतिष्ठित; सभावित ४ पांदात वाटणारा जड (महद). [सं.]

गरी—खी १ (खी) सांघे वहावयाची गळाची काठी; जोळे वीतसर दारांची दोन टोंक काठीच्या अप्राम वधून त्या पलयाधार दोरीत चिमोटी इ० च नगडा सापडवून पीळ पाडून त्यास धरितात ती काठीसहित वलयाकार दोरी. २ (राजा.) लहान मास धरावयाचा गज.

गरा—खी (री) फुलण तील रुहान गरा.

गरां—खी (व) कडक्याच्या ७५८० पेड्या उम्या वरून केलेला गज 'कडवा कापून त्याच्या गम्या वरून डेव पडाला सुवात करा.' [गुरां=वाटोळे]

गरां—वि उभिरा येणारी भाजी वंगरीची जात. —वागे-ची मांडली २३ [गरबी]

गरातोड—वि वि तावळेचे; लखर, एवदम. —शारे.

गरीच—वि. १ दारिद्र्य; बंगाल, हय्यदीन. २ शांत; निरुपद्रवी; सार्वजन्य; थंडा. ३ दीन; लावार. [अर. परीब] इ० (व. गरीब की जात सक्की भाबी=गरिवाला सर्वेक्षण त्रास देतात; गरिबाचा काळ. ० गाय-वि. कपटी निरुपद्रवी; दीन, लावार (समुष्य). ० गुरीय गुराच-वि. गोखरी, गरीब

लोक (समुच्चयांघी). 'गरीब गुरांची घरे बहुतेक वाहून गेलीं.' —रा. ७.७०. 'घमे करंगे तो गरीबगुरांचा करावा.' [अर. परीब+गुरा (अब)] ० नवाज. परचर-वि. दीनदयाळ; मनोबलवान; गरीबांचा पालनकर्ता. 'गरिबानवाज माधवजीची दुपने द्वारावती देखिली.' —अमृत ३०. धनी, मोठे लोक, यांना अर्बंदासहूनही पदवी लावण्यांत येई. [फा. परीब+नवाज. परीब+परी.] ० सार-वि. लावार; बंगाल; बापुडा. गरियाई-खी. १ गरीबी; बंगाली, लावारी; पराधीनता; दैन्य. २ शांतपणा; सार्वजन्य; थंडाई (स्वमावाची) [फा. परीबी]—यांचा काळ (आणि मोठ्यांचा अतिपाळ)-वि. दुष्टका लोकांना त्रास देणारा व श्रमतात्पर्या त्यांचा सत्तापण. गरिबी-जो. १ दारिद्र्य. २ साहित्यशक्ति; मज्जा; शांत स्वभाव; गरीबपणा [फा. परीबी] —यी हुरिपो-जो. १ दारिद्र्य व भीमंती. २ नीचता व मोटेपणा.

गड १—३. १ विशुद्ध वाहन मजगता. पद्यांचा राजा; हा चपळ, अभ्य. सुंदर व पिपटगिव्याच्या, निभेय, तीमंष्टि, वेगवान असतो. म्हणून यांचा पद्यांचा राजा (सुगड) म्हणतात. २ गिपाड्याची मोठी झोड [स.] [वाप.] ० दारो—अकि (ऊ.) वनविण, कपडिगें. इ० गडरापुडे मसक सामावड—० गुडड-न. अतिमोठे गुडव. इ० दर्श पद्याएवंच असते. —प्राणिनी ६६. ० टका—खी. गडराचे विश्व काढलेला ध्वज, निशाण, पताका. दिदी पताका गडदटके । नावपोवे गरीत । —एमा ११ १२८०. ० पडत—३ १ गडशक्ति निशाण, गडदटका. 'अनर्च्येस्वी रत्न-क्षयित. गडध्वज सखलक्षित ।' —एवद ५.११. २ विष्णु. 'घाव घाव गडद-वजा । आम्हां अभावांच्या काजा । —सुग १५७९. ० पडत-वि. दान्दी कुठोवर दोन भोंबरे मजगता (घोडा); हा शुभदायक आहे. —अथ १.११. ० पडत (संयुतहस्त)—३. (नय्य) त्रिपताक इन्त एकमेकांत श्रुतवून त्यांचे सळदात खाली नेणे ० पडती—३ वडद. —वि (व) दोन्ही बाजूनी फोसोळी कधी असले (जवाब) ० पाच पाळू—पुकी. पाच नांवाचे रत्न, राजकीय. गडपाचूच्या ज्योती पुणे । प्रमाण विज्ञातजी ।' —इ २.१६. [व. व हस्त मणी] ० प र—३ पडाचा पार. विष्णु रिता लावा अवतार २०च्या मूर्तीपुढे गडदाची मूर्ति वसविलेला व वडोटाच्या देवळातील गडदाची स्थापना केलेला ओटा जागा. गडपासावी उमा राहिलीसी ।' —सुगा ८२८. ० घुडत—३. एक शार. ० वेल—खी. गरळ, गरोळ; गुळेल पहा. [सं. गडुधी] —डासन-न (दृश्यीय) याचे चार प्रकार-उम्याचे दोन व ओळच्याचे दोन. उभे रहावे; नंतर डावे पायांनी उम्याचा पायास वेढा पाळावा व ज्या पायाने वेढा पाडला त्याचा आगठा जमीनी. वर टेंकावा व दोन्ही हात गुडपावर टेंकावेत. यत्तच पायाची अदलाबदल केल्याने दुसरा प्रकार होतो. —चंयोग ३५२.

गहरी—स्त्री मगहरी, ताठा, गर्द; तोरा; दिमाख. [सं. गर्व; अर. घुबर्]

गहवती—स्त्री श्रेष्ठता; सुहृत्त्व. 'म्हणोनि हा काव्यां रावो । प्रिय गहवतीचा ठावो ।' -माहा १.३३. [सुक]

गहवा—वि. म्हणतारा, मोठा. 'पिठ गहवा माड्डु । होईल हा ।' -माहा १३.५६९. [सं. सुहृत्त्व]

गहवा—पु. गर्व; पाठा; गहरी. [सं. गर्व]

गहस्ती—स्त्री (कु) दावड्यांतील वस्तु ठेवण्याची पिशवी

गहूर—री—पुत्री गव; मगहरी. 'टिपूही आतां मस्तन नसीन जाह्ला तो गहुरीच्या पहाडावर चढला ।' -ख ८.४३५५. 'मग नवाय म्हणो लागत गहूर प्रघान पेंतांत फार जाह्ला आहे.' -पेद १०.६६. [अर घुबर्]

गरू(री)ळ—स्त्री गुण्वेल पहा.

गंदिज—पु. मोटार ठेवण्याचा तवेला; (सामा.) तवेला. [इं.]

गरो(ज)झ—स्त्री. (गो) पक्ष्याची शीळ. [पोर्तु]

गरोडा—पु. कापमावरील रोग -कृपि ३९०. [सं गरु+रोग]

गरोदर—वि. गर्भार; गभेवती. (कि० होणें; येणें) 'मग

त्याचे पठोवर । कनकाई आली गरोदर ।' [सं. सुक+उदर]

गरीणी—स्त्री. (गो.) आमिष दाखविण्याचा प्रकार [गारु-री=आमिष]

गर्क—गर्क पहा. मृत्. 'ज्या ठिकाणी भाऊसाहेब गेले आणि गर्क जहाल ते ठिकाण आपण दृष्टीने पाहू नये' -पाव ४७

गर्क, गर्ग—वि. घोड्याचा एक रंग ? -अश्वप १.२८.

गर्को—पु. कुंकू लावण्याच्या ठिकाणी मेणाने चिकटवून लावण्याची नक्षीदार टिकली. -जनि (बडोदें) शेवटची यादी २.

गर्ग—पु. १ एक ज्योतिषशास्त्रप्रणेता ऋषि. यादवाचा ज्योतिषी.

गर्गट—गर्गट पहा. 'आला पासा वाडुनि गर्गट वेलां योट भरे रे ।' -अश्वत ११९.

गर्गरणे—गर्गरणे पहा.

गर्गशा—पु. भांडण; गोंघळ; गडबड, ग गशा पहा. 'या उमयतांमध्यें कसचे मसुरचे पटेरगोची गगंशा देण्याबाबत लागला होता.' -रा १५.३२. 'वाडपापुढे बहुतच गगशा कळे लागले.

-मरितवि २.५०३.

गर्गोचार्पाचा मुहूर्त—पु. सूर्योदयापूर्वीच्या ५ व्या घटके पासून तिसऱ्या घटकपर्यंतचा काल किंसा (सामा.) सूर्योदयापर्यंतची वेळ. हा शुभ मुहूर्त असून गमनास योग्य मानतात उप काल, प्रभात. 'गर्गमुहूर्त प्रघान रामा धुतिवग ने गहन मी ।' -आप ७२.

गर्जणे—गर्जणे पहा. 'ते वेळीं जयजयकार शब्दी । गर्जीनेले समन्त ।' -सुभादि ४५.१४७.

गर्जन—ना, गर्जित—नखीन. १ मेघनाद; दगगांचा गडगडाट. 'हे ना घनगजितासिंहा ।' -माहा १८.४८४. २ आरोळी; डुकणी; प्रचंड आवाज (वन्य पशु किंवा तांक यांचा).

'वाघाची गर्जना जरी आली तरी मेघाचे गर्जनेखाली.' [सं. पञ्चशब्द करणे] गर्जित—वि. गर्जना करणारा. 'गर्जिते नि शब्दे ।' -हा ११.१२७.

गर्ता—स्त्री १ खडगा. गर्ता पहा. 'एवं तमाचिये पडिले गर्त ।' -हा ९.१८५ २ डोळ्याची खाच; ढाळे चांगले असून न दिसणें; डोळ्याचा एक रोग 'कुलें बडस आणी पडले । कीड गर्तां रातो. रळे ।' -दा ३.६४०. [सं.]

गर्ती, गर्तिणा—स्त्री स्त्रीभव गर्ती पहा. 'पतिव्रताधर्म ऐका मे साजगी । धन्य त्या गर्तिणी पुण्यशील ।' -ब ४६७ [गर्ती]

गर्द—स्त्री गरद, गडद घूळ; धुगळा, छाया; काळोखी. 'मनांत संशयाची गर्द आली असेल ती काहून टाकिली म्हणजे

माफ कांहीच खत्रा रदास नाही' -रा ५.१६६ -वि. १ दाद (छाया). २ घुलीमूत, गडद; निबीड (साडी). ३ नष्ट. 'टिपूच

भेस्त्यान गर्द आले ह सरकारचे दौलतीस चांगले नाही.' -ख ११.६०५६. [का. गर्द] ० होणें—नष्ट होणें. गर्दवाज, गर्दा-

वाज—वि. १ घोर; निधीड; दाट, घन, बिरें (साडी). 'त्या

रानाला मारे की गर्दवाज साडी लावून गेली आहे.' २ मरदार; घनफुलनां भरण्य (झडप, वनस्पति). ३ गहिरा; गाढ;

काळाकुड (पांजव, अपारी, छाया). गर्दवाजी, गर्दावाजी—

स्त्री निवीडपण; गर्दी; दाटी (गर्दवाज पहा) गर्दस मिळ-

विणें—घुळीघ मिळविणें, वायनाट करणें. 'उपेक्षा केल्यानें

अन्यायाची सुदि होणार असे होतें त्याच माहून गर्दस मिळविले.' -भारता ५.

गर्दन—स्त्री. मार, मारण पहा. 'माझी गर्दन कापली तरी

तसा मिलावयाचा नाही.' [का गर्दन] ० वाजी—स्त्री. तळ-

हातावर घीर घेऊन, जिवावर उदार होऊन लळणें.

गर्दपोस—पु. घुराला कसु नये म्हणून (मिळाना ६० बरील) मालवयाचा अश्रा, चादर, हमाल. 'गर्दपोस काढून बरु या

नीट तळचे पळगारले ।' -होरा ९५. [का. गर्दपोस]

गर्दम—पु. घोड्याच्या पायाचा एक रोग -अश्वप २.६८.

गर्दभ—च—पु. गाढव पशु, खर. 'जरी गर्दम दगो धांवा

तरी कां अश्वमोल पावे ।' [सं]

गर्दा—गर्द पहा. ० वाज—वि गर्दवाज पहा.

गर्दा—पु. आगेची घुड [का.]

गर्दास—वि. घोड्याचा एव रंग. दोहोपासून नाहापर्यंत

जसलेली पांढरी सकर. -अश्वप १.२७

गर्दी-र्दी-खी १ फार दाटी, भरण्ची (भूळ, झूण, मुगणी पुकणी, पूर इ०ची) २ (ल) दाटी, बेपाबेरी, बेगता बेगरी 'हरदास नामी होता म्हणून आज थोल्यांची भारी दवळांत गर्दी झाली' ३ अतिशय विपुलता, रेचेल (पाऊस, पीक, इंगमातील उत्पन्न, जेवणातील पदार्थ यांची) ४ थोडा गोंगाट आरडाभोरड [फा गर्द]

गर्दी-र्दी-खी १ उत्पात, नासपुव (सुग्राहनी केलेली) २ दाणादाण, धूळदाण (सैन्याची) भाळगर्दी=भयंकर पराभव व नास (पानिपत येथील भयंकर युद्धावरून) ३ (सामा) अंदा धुंदी, अन्वयवस्था, सैन्याचा हद्दा 'गर्दी झाली त्यावरती' ४ 'येपो ३५८ ४ अकस्मात हुद्दा नार्हीसा होणे, यदक होणे, अमू जाणे (मुत्सदी, सरदार, अधिकारी यांची) [फा गर्दी=नाचा, कमगारी] ० फार पौ= (कायदा) गैरकायदा मळीने रिया त्या पकीं कांहीं अणानीं बळगोरी किंवा जुलूम करणे, (इ) रायदिंग

गर्दी-र्दी-खी १ (भूतकाळी) झाले, होऊन गेले [फा गर्दी] २ गर्दी-र्दी, गर्दी-गर्दी-खी १ चारी बाजूस, सभोवार, बासमतात, आबतींभोवतीं [फा गर्दिगिर्दि]

गर्माळ-उ गमाळ पहा [पोतु गर्मळ]

गर्मा-र्मा-खी (गो) दोन भिंतींच्या आतील अतर [स गर्म]

गर्मा-उ १ पोटातील जीव, पुरवचीदेव वीरज यापासून तयार झालेला व वीरज्या गर्मांशयात असणारा पिंड २ मगज, गीर, वंद, काळजाचा थोका, (सामा) मंडीतील भाग ३ (ल) तत्त्व, कस, तात्पर्य, हाशील, चाराश, देवन 'त्याजवरून येथील गर्मे सवें अवगत आदलाच असेल' -येद १४४ ४ व्यापलेली आगा, सेनफळ ५ मध्य, वेद मध्यविद् ६ अर्थ, गाव 'अथ-श्लोक-दाक्यगर्मे' ७ आतील प्रवेश, बाजू 'या चौकटीचा गर्मे सावा' ८ गर्मांशय, पोटा 'न गा भरते विधुगर्मी' -झा ११ १५० ९ आतील खोळी, बाळतिणीची खोळी १० देवळाचा गामारा समासात-गर्मे कवि-गायक-वृहस्पति=उपशत-कवि-गायक-नफा इ० [स] (वाग्र) गर्मेगाळ कोसळणे-गर्मेगळित होणे 'गर्मेगळ कोसळला' -येपो ५८ [गर्मे] ० संमगवणे-समा घणे-राहणे-पोटात राहणे, गर्मार राहणे, गरीदर होणे गर्मांचे करणे-होणे-चैनीने जेवणे, पोटापूजा करणे, आपल्या पिशव्या भरणे सामाग्रद- ० फार-कर्ता-कारक-जनक-वि गर्मे धारणेच काणीमूत होणारा, गर्मेव्यापना करणारा ० कोडा-उ गर्मांशय, पोटातील गर्मे सहण्याचे ठिकाण [स] ० ग्रा(मि)ळीत-गीळ-वि १ जिने गर्मे टाकण आहो किंवा जिवी गर्मे मळाला आहो अशी २ ज्याची पांजावर धारण झाली आहे असा, धाबरा, म्हालेला (बहुधा लाक्षणिक अर्थी प्रयोग) [गर्मे+मळणे]

गर्माळित होणे-(भीतीने गरीदर घिर्यांचा गर्मेगळतो त्यावरून) फार वावरणे 'वाघ इथीस पडतांच तो गर्मेगळित झाला' ० गृह-न गर्मांच्या बाळीच्या आनुवंशिक मांसपत्रीची वृद्धि. [स] ० गृह-न गामारा, माजपार [स] ० गोळ-उ गर्मांतील मूल 'जेसा गर्मेगोळ उधमाते' कोणाही नेणे।' -झा ९ ३३५. ० ग्रहण-न गर्मेधारण, गाम धरणे [स] ० घाटी-पाटी-वि म्याने गर्मांचा (वेताचा) घात होतो ते, गर्मांचा घात करणारा [स] ० चलन-न. गर्मांशयांतील गर्मांची हालचाल, चळवळ किंवा त्यांत प्राणवृत्ति येणे [स] ० च्युत-वि गाम पडलेली, पावलेली ० च्युति-खी गाम पडणे, पुपावणे ० छाट-उ, १ गर्मांशयात गर्मांचा नाश त्यावरून २ (ल) समूळ मारा, धारा, गर्मांशयांतील मूल मुद्रांकापणे -पुत्री १ निवड, वेचणी, टिपणी, नेवडलेला भाग २ कुठणी गोळ्यांचा स्फोट, धडका -वि. गोळ्या, छरे, खिळे, दगड इ०नीं भरलेला (कुठणी गोळा, तोफ) खी. १ कुठणी गोळा २ गमाळी तोफ [स गर्मे+हि छाटना=घापणे, तोडणे] ० छाट गोळा-उ स्फोटक द्रव्य भरलेला गोळा, कुठणी गोळा ० छाट तोफ-खी कुठणी गोळे भरलेली तोफ, तसे गोळे भरव घाची तोफ, गमाळी तोफ ० छाया-खी गर्मे धारणा झाड्याची सूचक धुण, चिन्ह, दर्शन (मुखावरील दवग्वी इ०) 'तत्काळ जाती तिस गर्मेजाया।' -साह २ २७ 'गांगी नमनां गर्मेधारा। वध्या दोहळे सांगतसे घाया।' [स] ० दास-दासी-पुत्री जन्मापासून एखाद्याची बटीक, दासी, कुमारी, तिचे मूल, लेकवळा (मुलगा, मुंगरी), दासदासीचा पुत्र किंवा हन्या, दासीपुत्र-पुत्री [स] ० ह्यार-न गर्मांशयांचे मुख, तोंड ० धनी-वि (वदपुत्री) गर्मार 'हाणी एकटी धनी।' असे रे गर्मे धनि। वारपी आला।' -मासिक मनोरंजन, जुलै १९३१ [गर्मे+धनी] ० धारण-न गर्मे राहणे, गाभण होणे, गरीदर होणे [स] ० नाडी-खी माळ, धार [स] ० पंडित-उ १ गर्मांत असताच विद्वान झालेला पुरुष २ (ल) अतिशय मूर्ख, अवसरानु मनुष्य [स] ० पतन, पात-न गर्मेच्युति, घुपार, पूर्ण महिने न मरता गर्मे बाहेर येणे, बाळत होणे जिणे झा होऊन नये म्हणून लाजाळू धावपीचीं फुले, कमळाचीं फुले, मय, लोभ याचा काळा ह्मळाचा कडक घालून घ्यावा -योरे २ ६२५ ० पोषण-न गर्मांशयात गर्मांचे संशोषण [स] ० पत्र-न आतून निघणारे शेंबळे पाव 'तिये अगववा गर्मेपत्रे।' -झा १५९९ ० पुट-न गाम्याचा पडदा, ज्यातून धुवरा बाहेर येतो तो माप 'कौरकेळीचीं गर्मेपुटे।' -झा ११ २५०. [स] ० भाव-उ तात्पर्य, गोपधारा 'त्या कवेचा गर्मेभावो। सागा मज।' -काथ १ २८. ० यातना-खी गर्मांत असतानाच्या आघ्रांने ओगळेले केश [स गर्मे+यातना] ० रेदामी-वि (काय) शिवाय

अगांत रेशमाचे धागे असलेले (बख) याच्या उलट गमसुती
 ०वती—खी गर्भार, गर्भारखी खी [स] ०वायु—३. गर्भाचा
 किंवा शुक्लाचा वात [स] ०वास्त—३, १ गर्भाशयांत राहणें
 'नवमास गर्भवास'। कष्टविलें त्या मातेसीं।' २ जन्माचा फेरा
 मुक्ति नसणें 'तुका म्हणें गर्भवास'। सुख पालवें आम्हासीं।'
 -तुगा १११३ [स] ०वासी—निवासी—वि गर्भाशयांत
 राहणारा, पोटांत असणारा [स] ०विकाससाराख—न
 गर्भाची वाढ कसकशी होते इ० शिकविणारें शास्त्र ०वेदना—
 खी खी घालत होतांना तिला होणारे कष्ट, प्रसूतिपातना [स]
 ०वेष्टन—न गर्भास स्पेटणारी अतस्त्वचा, खोळ, वार [स]
 ०घोररा—५ गर्भ, गर्भांत असलेला जीव 'देवकीचा गर्भोवर'।
 माशा अवताररूप होय।' -द ३ २५ [गर्भ+ओवर=वर]
 ०शोकु—३ सतगर्भ बाहेर काढण्याचे सार [स] ०दाय्या—
 खी गर्भाचे विप्रातिष्ठान, गर्भाशय [स] ०शूर—वि जन्मा
 पासून घीट, स्वाभाविक धर्माचा [स] ०ध्राव, छाव—३
 गर्भपात, घुणें [स] ०ध्रावी—वि गर्भपात करणारें गर्भ
 घाटी [स] ०ध्रीमत्, ध्रीमान्—वि जन्मापासून थीमत
 बाबडहिलांपासून ज्याच्या घरी संपत्ति आहे असा पिढीजात
 श्रीमान [स गर्भ+श्रीमान] ०समच—३ गर्भधारण [स]
 ०सुखी—वि गर्भथीमत, जन्मापासून कशाचोहि ददत नवलेला
 'शिशु नसावा गर्भसुखी।' -दा ५ ३ ३३ ०सुती—वि ताणा
 (अभेसूत) सुताचा व वाणा (आडवेसूत) रेशमाचा असें (बख)
 [गर्भ+सूत] ०सूत्र—न १ मध्यरेषा, मध्यापासूनची रेषा २
 (ज्यो) समव्यापासन ओढलेली रेषा ३ केंद्रातून जाणारी कोणतीहि
 रेषा [स] ०स्थ—वि १ गर्भाशयात असलेला २ मध्यपती
 आंतील, आत किंवा मध्यात येलेला ३ (काश्य) गर्भार 'तिघी
 राण्या जाहल्या गर्भस्था।' -रावि ४ २७ [स] ०स्थान—न
 गर्भाशय [स] ०स्थानी—वि गर्भपंडित, जन्मत झाली
 विद्वान असलेला गर्मी—किंवि पोटात असताता, जन्मापासून
 जन्मास येण्यापूर्वी समासात—गर्मी अथळा—रोमी—झानी—
 शहाणा—थीमत गर्मी—रोग—राज्य—चैराग्य—पुन जन्मा
 पासून रोग इ० ०रोजमुखा—जन्मास येणाऱ्या मुलाची पोटी इ०
 गर्मा—३ (यु) १ रासकीडेसवधी हिंदी किंवा शुक्राची
 गाणें, नवरात्रात देवीमुंडें गर्भें गातात २ गर्भारखी किंवा गर्भार
 होऊ इच्छिताऱ्या स्त्रियांची एक क्रीडा यात देवीची पूजा कर
 तात व बतुलकार फेरा घडवणारीं म्हणतात हा संस्कार
 आश्विन शु दशमीपासून पौर्णिमेपर्यंत करतात बरील बळक्य
 गण्यांनाहि गर्मा म्हणतात आश्विनी नवरात्र किंवा सर्वशुद्धपक्षा
 मध्येहि हा विधि होतो [स गर्भ]
 गर्मागार—३ देवळाचा गाभारा [स गर्भ+गार]

गर्माध—वि जन्मापासून आरळा [स]

गर्माधान—१ १ गर्भधारण, गर्भ राहणें २ त्रैवर्णिकांच्या
 सोळा सहरांपैकी एक संस्कार गर्भस्थानाची शुद्धि होऊन गर्भ
 धारणा शुद्ध व्हावी म्हणून प्रथमरजोदर्शनानंतर जो संस्कार
 करतात तो, हा संस्कारविधि रजोदर्शनापासून १६ दिवसाचे आत
 करतात [स]

गर्भार, गर्भारखी—खी गरोदर खी, गर्भवती [गर्भ+
 वार]

गर्भारा—पु गाभारा (देवळाचा) [स गर्भ+गार]

गर्माध—३ फलितार्थ, ध्वनितार्थ [स]

गर्मावली—खी मूल गर्भांत असतानाच त्याच्या सवधानें
 केलेल्या योजनांची मालिका [स]

गर्भाशय—पु १ गर्भस्थान, गर्भस्थान, बूड २ गर्भाची
 खोळ, वार, गर्भवेष्टन [स गर्भ+माशय]

गर्भासन—न योगशास्त्रातील ८४ आसनांपैकी एक आसन
 गर्भिण—खी (कु) समान रेषा काढण्याचे सुताराचे एक
 हत्यार गरबीण पहा

गर्भिणी—खी १ गर्भार खी २ फळ देण्याच्या वेतात
 झालेली वनस्पती 'एके गर्भिणी उडविली। पुढामार्जी।' -
 दा १३ २२७

गर्भित—वि ध्वनित, फलित, आकलित, बोधित, समाविष्ट
 [स]

गर्मी—खी १ व्यापलेली जागा, क्षेत्रफल, गर्भ अर्थ ४ पहा
 २ घेरा, वेढा (इमारत लाकूड याचा) ३ मध्य, केंद्र ४ मधला
 भाग, अर्थ ५ (कु) सुपारीच्या बोंबक्या घोंसावरील, लेंगरा
 वरील कोश, आवरण [स गर्भ]

गर्मा—मी गर्भिणा—३ १ गरमा—मी, उकाडा, तलखी
 गरमा पहा 'दोनी मढप बुलदीस कमी, याजमुळे गर्भिणा भारी,'
 -च १० ५४४५ २ उपरस रोग या रोगाचा कौशिक
 पुत्रांत प्राम्य असत उल्लेख आहे प्राम्य=मैथुन, प्राम्यव्याधि=
 मैथुनसयोगापासून होणारी व्याधि -भाज १८३२ [फा गर्मा,
 हि गरम]

गर्मी—खी १ जाण, सुमी 'इकडील मोंगलांची गर्मी
 राहिलीच नाही -रा १ २६२ २ जरब 'गर्मी दाखवून जे
 मिलेल ते मेलवावे' -पया ३ २७ [फा]

गर्भज्येष्ठ—जकि (ब) ३८८ किंवा कोंबट होणें 'मी
 गर्भज्येष्ठ पाणी पितों' [हि गरम+ज्येष्ठ]

गर्व—३ अभिमान, ताढा तोरा, डोल, दिसाळ, भडकार,
 मान (कि० वद्दावें, होवें, कुणग) 'इमिलल लोक आपल्या

उत्तर भाषेचा साऱ्या भूमंडळावर प्रसार होत चालला आहे याचा अतिशय गव वाढतात'—नि ५ [स] म्हणुं गर्वांचे पा सालीं—खोल्या अभिमानाचा परिणाम वाढत होतो सामाजिक-
 • भोचन—न अभिमानापासून सुटका, अहंकारपरिहार • हुत-
 वि अभिमानापासून सुटका मानभंग झालेला, तारा गेलेला
 'गर्वहून नष्ट होऊन। सालपात्र जघोदहन। गर्विन गर्विष्ठ
 गर्वां—वि अभिमानी, दिमाखदोर मगम्ब गर्वांस्त—की
 अभिमानाचे, आहपतच भाषण, (सामा) गव गर्वां 'गर्वोच
 फालगुन वंदे जगदेकराया।'—मानन भोष्मयुद्ध ७

गर्वस्त—वि मागाहून पिढ्यांर (धान्य) गरवा, गरररा पहा
 गर्वेल—न (को) गरवस गर्वे भात—बदलापर १८३
 गन्धण गाहणीय—वि (प्र) गहणीय निघ, तिरहरणीय
 टपका डेवण्यास योग्य हृदणीय, त्याच्य, अयोग्य 'जैम
 उदरकृपी लवण। सुचिता सेविता हाय व ईग।'—कथा ६ १२
 ५ [स गहनिना गरीं]

गन्हागर गह्वार गह्वारिशी—की गह्वार की गह्वार
 शी पहा गह्वारहा विधि। पाठ वाढविल विधी।'—तुंग ६ २५

गन्हा गर्हा—की १ (प्र) गर्हा निंदा, दोष, टपका,
 तकार 'देवहारी कळ नको गर्हा।'—मो ३ निंदा करण, टपका
 ठेवण [स गर्हा]

ग(गा)हणें—न १ कागाळी, तकार गिळा (किं
 सागरे, करणे) तरी तो मजकी दे ग हणें।'—उपा १०६५
 ३ प्राथेना, विनवणी, विनति (देवाजवळ) (किं गाले,
 करण) [स गहण]

गन्दि(दित्त)—वि दोष दिलेला निंदा केलेला, कुटायी
 किंवा कागाळी केलेला निमित्त [स]

गह्य—वि निघ गह्य गहणीय पहा [स]

गल—की विनी-दाह मोटया इ० खेळण्यासाठी जमिनीत
 केलेला खडगा [का अगळ]

गल—१ गल २ (गा गर्ज) कल्ले [स गळ] सामाजिक-
 • गद्या-कृती की (मावळी) गल व मान 'त्याची गल
 गनी एक साली' • कळ्या-गुच्छ-प्र गालावरचा मिशाचा
 छत्रका, कला • मिशा मिशी-मुची मुच्छा-मुच्छ वृच्छ-
 दाप्प-जीवव कल्लेमिशा गलगुच्छ पहा • मुच्छ-वि
 कथाच्या मिशांची जाद असे गालावर वळविलेली आहत असा

गल—३ गळा, मान [स गळ] • कैथल पु बैराच्या
 मागेचालवी पोळी [स] • गळ-३ गळमाळा रोम • गळ-
 ३ १ गावारी, गलचेवी (किं करणे) २ प्रतिपदा चतुर्थी
 पट्टी सप्तमी, अष्टमी नवमी चतुर्दशी, प्रबोदशी, पौर्णिमा व
 अमावास्या या तिथी (या तिथीस मुज करीत नाहीत) ३ अन

व्यायाचा दिवस ४ जगाच्या अन्नखाचा भार त्याच्या
 लोटे विकड पुण्यावर पडेल अन्नगो तो, सायला काळ व मु'का
 भार मगा मावूष—दार, • घांटी-की गळघांटी पहा गलची-
 श्री गळा, मानगुटी • कळ/रूप) कळकळ रूप-रूप)-वि
 शोबस कळस, अतिशय दाट, गहन (मंती) 'भाज गलव्य
 छत्र'—वेद ६ ३ [स] • मु'हिका-की १ अन्नमागं गळा,
 मगाची नळी गळघांटी (निपटु) २ पडजोम, लोळा, घशातील
 शुद्ध कृति गळ [स]

गलका-गा—३ गळबला, गोंगाट कल्ला, गडबड, गव
 गळा [स कळ-कलका, गुन० का गगुन-नोठपाने वटवट]

गलंगती, गलंती, गलंतकी—की कांबळा, पोंगाडी
 विवा इतर वळ रास घांर टाके घालून व मुगहन कामचाल
 बनेविल्ली घेली, पांटे पडशी [स गलतिका]

गलगल—की कलकल, बडबड गळग पहा [स कलकल]
 गलगल—३ १ कांठी वनस्पतींचा विकट पदार्थ, मोठर
 इ० फळाचा चौक २ दवगाचा चरबी, मनुष्यातील मार [स]

गल=कळणे]

गलप्रह—३ घटपने, पादपने [स]

गलजोड—मु (वास्तुशास्त्र) एकावर एक अचलेला बांधा,
 (ई) ओढरेंडिंगि ओढ

गलगळणे—अकि खलमय किंवा दलदलीत होणे, पाणव
 लीचे होणे [स गल]

गलगळणे—अकि गोंगाट करणे, बडबड करणे, पोंगापणे,

गुणगुणणे, [स कळ-कलकल, का गगु]

गलगला—मु (का) पोसाळे, गलळे

गलगलाट—३ कलकलाट मोठी गळबल, मोठा गळबला,
 आरडाआरड मोठपान पोंगावणे [गलगळ]

गलगली—की १ दलदल, रेवण २ घळबलीतपणा, रबर
 बीतपणा [स गळ दि]

गलगलीत—वि १ घळबलीत, बिलबिलीत (फार पिकलेले
 कळ मात गरा), २ गड व चेवे (चौक, गाळ, जार) ३ (गो)
 चिकचिकीत (घाम)

गलड—न गळ, केसगूढ, आवाळ गळ वेढ 'चाम
 खिळ गलडे ममे।'—दा ३ ६५० [स गलगड]

गलडणे—अकि (व) कलहणे, लवहणे

गलत—वि १ मळवस्थित, घोंटाळमाचे, गोंधळी (कल,
 बड) २ अव्यवस्थित, गळकल्या, वैधक्या (माणूस) ३
 खोट, 'वहारी सांची आवई ठळी होती परतु ते गलत घटेमान'
 —रा १० ३९६ ४ रद 'सरदेसमुखीचा परवाना पडिजे जाला
 होता तो गलत करून'—दस १७४ ५ वेपता, हरवलेली

‘ दो मोती गलत ’ पेशण्याची वखर - किंवि १ नाट चुकून,
आढ वाटेनें, आढरानीं, गढाळ किंवा गडबडलेल्या स्थितीत २
बाहेर किंवा आढ बाजूस फेकलेला, जास्त किंवा निव्वययोगा
म्हणून टाकलेला [स गलत हिं गलत]

गलत, गलतन-तान-—जी १ अस्ताव्यस्त व गलतलीची
मैसळ (पुस्तकें, कागद याची) ‘ हीं असलीं गलतपाने कोण
पेतो, चागलीं असतील तर काढ ’ २ नाश, वाटोळे, वाताहत
(कामकाज उद्योगधदा याची) ३ विवडाचिवड, अव्यवस्था,
विषट्हेली स्थिति, चूक ४ (पत्ते गमिकावा खेळ) घोळ
घळत, मिसणी (कि० करणे) [अर घलत, घलतान]

गलतपत्र-—गलितपत्र पहा

गलतान-—वि १ (व) आजारी, ‘ ह्याची आई गल
तान आहे ’ २ नालायक, निरर्थक, अयोग्य, अथाक, मूख
गथाळ (मसुदा) ३ लक्ष्यापेच्या, कुसका, कुचरामाची (वस्तु)
४ वेसुर, कर्कश, कणकठोर (गाणारा, गाग, आवाज इ०)
[अर पलतान, तुल० स गलतान ?]

गलता-—जी चूक, दोष अपराध ‘ नोकराच्या हातून
गलती हाण्याचा फार समज ’ - वसुधावत १११ [अर घलती,
सं गल-गळणे, हिं गलती]

गलतकुष्ठ-—न ज्यांत रोम्याचे अवयव हळू हळू क्षीण होऊन
गळून पडतात असा महारोग, रफपिती [स]

गलत्या-—वि गाफील, गबाळ्या, विसराळ, नेहमी हर
विणारा, गलतान [गलत]

गलध्या-—उ गळ्या, गड्डी ‘ ह्याच्या कारडुनांनीं यांचे
दोन गळये पेतले आहेत ते देत नाहीत - येद ८ २५

गलधा-—उ १ (वास्तुशास्त्र) गुळगुळीत किंवा बरू कड,
कोर (पायऱ्या, कैमोरा, पुढे आलेला दर्शनी भाग खुर्ची-टेबल
इ० चा), अशा रीतीने पडलेला व पुढे आलेला भाग, वगोरा
सापेलला तुडका, दर्शनी भग, अशा प्रकारचा धाऊळ केलेला,
उलटलेला, मुरडलेला भाग (भित इ० चा), शेवटास दिलेला गाल
निमुळता आकार (इं बॉमिंग) २ (ल) उत्तम ठेवणीची आणि
बहुलाकार केलेली फलवदी रस्ता [गल+ध्या ?] गलयेदार-
वि गळण्याची आकृति दिलेला गळ्या केलेला (बौरा पाट इ०)
गलधा-—उ (तजा) गंवाही, अथेवद (कि० दणे)
[स गलस्त, पा दे गलवल=गवाडी]

गलद(घ)ट-—वि गलद(घ)ट पहा

गलदुम-—जी वर पाय करून हातावर चालणे (कि० करणे
टाकणे, चालणे) [गल+दुम]

गलन-—न १ वितळणी, आटणी २ गळती, हव, पाझर,
छाप [स] गलनीय-—वि आटण्याजोगे, प्रवाही करण्यास
किंवा हवण्यास योग्य, शाय

गलपोर्जी-—उ (ये) खडबळ नाटकातील सूनधार.

गलफ-—न अत्रा, आच्छादन गलेफ पहा

गलफ(फा)टणे-—अकि १ गमविळे लागण, हरवणे, याग
न लागणे, साडणे (वस्तु) ‘ कालपासून लेखणी कोठे गल
फटली आहे ती सोधिताना दमलों ’ २ रस्ता चुकणे, गमावणे,
आढरनात जाणे, बहकणे ३ सुचनसे होणे, गोंधळणे (सक-
टादि कारणमुळे) (कव्हा सकमेंकडि उपयोग करतात) [गफलत]

गलफ(फा)टा-—हा-—उ घोंटाळा, धादल, घोळ, तार-
बळ, घालमेल, घोळकार, बहकण्याची, हरवण्याची, गढाळ
होण्याची परिस्थिति (मनुष्य, प्राणी, वस्तु याची) ‘ याचा
अर्थ होत नाही म्हणून मी मोठया गलफण्यात पडलों ’ [गफ
लत]

गलघन-—न जलमार्गाने प्रवास करावयाचे साधन, नौका;
ताक, जहाज, डोलहाडी अगलेले कोणतेहि जहाज, यास लाकूड साग,
बटेद, कणस आवा धूर यांचे चालत गलघत सुमारे ४०-५०
वर्षे टिकते याची बहुतांश खडीवर मोजतात, एक खडी=एकचतु
र्थास टन (कि० हाकारणे) [पोतू, गळलत, इ गॅली=डोलहाडी
व शिडे अगलेले किंवा नसलेले वल्ग्यांनीं चालविलेले पसरट
गलघत+बोट-गलघत]

गलघल-—ला-—जीउ १ गलका, गडबड, आरडाओरड.
‘ स्नायवान देवपूजा गलघलित अगदीच असतली । ’ - देपो ३०८.
२ पावरेण्या (मयादिकामुळे) ३ गफलत, गोंधळ, घालमेल
(काम, दिशेव याची) ‘ याचे कागदपत्र समीत नाहीत आत
गलघल पुढळ दिसत ४ हुल्लड, दगल ‘ फौज रवाना होत आहे
तन्हा राज्यात काही गलघल दिसते ’ [ध्व]

गलघलणे-—अकि १ पावरेणे मिणे, धाका घेणे ‘ दरबारा
आला अस समजताच धागसे गलघलली २ तारबळीत, गोंधळात,
दगलीत असणे ३ हरवण, गमावणे चुकणे, बहकणे, आढरनात
जाणे ४ गडबडणे पोटाळण धादलणे ५ जीव घोंटाळणे,
पावरेणे बघेन हाणे माझा जाव गलघलतो आहे ’ ‘ तो काल
अगदी गलघलला होता ’

गलघलाट-—उ (गलघलाचा अतिशय) १ मोठी गलघल,
आरडाओरड २ घोंटाळा

गलघलित-—वि विस्कळित अव्यवस्थित ‘ तिचा (कविता-
वचूचा) ओंका पदर फार टेकटेकीचा नसतो किंबहुना गलघलीत
असतो ’ - आ प्रस्तावना ८

गलघल्या-—वि १ चोनाटया, गडबड माजविणारा २
गोंधळपा, अव्यवस्थित, प्रमिष्ट, गफलती

गलधा-—उ १ गलका, गोंगाट, आरडा, वगवडा, कल-
कलाट. २ हवा ‘ गलघला रटेल ’ - स ८ ४३५६. ३ ओघ

धामधुन 'शिळाचा गजवा भरी' -दिमा [अर घलवा २]

—झी 'गळवड' 'तयारीची गलवा दाखविली' म्हणजे यंत्रेकडून श्रीमंत संतोष मानिली. —स २ १०८१

गलंम—पु क्रियाचे स्तन (गलह १) 'कोरिलिया पुतळ्याचे गलंम १' -नयोवा १० ८८३

गळ(ले)री—झी सज्जा, बरील मजकूर (माटी)चा भीतीच्या बाहेर काढलेला सुवील स्वतंत्र भाग [६]

गळांकुर—३ पक्षीमन मोठी होणे (६) टॉन्वील [६]

गळांड, गळांडा—नप गळड पद्धा 'तेय गळांडे राहावे।

—जै ४१ १०१ व्यात—३ गळड उद्भवण्यास कारण होणारा भाव

गलाफ गॉलफ, गॉलाफ—३ (गो) हवी (धुवर) [घोडे १]

गलास—३ १ काचेचा पेला २ (ल) भात शेत ठेवून पेट दिलेले काचेचे पेले 'चवतकी लाविले गलासे जिंकडे तिडके सजले।' —पला ४ २७ ३ कुलपान, पेला 'खोल्याचा गलास ठेवून.' —पेरापुर २ १४५ [६ गलास]

गलाचा—न (वैट) लहान गलवट

गलिच-च्छ, गलीच-च्छ—वि भागेरवा, मलिन, कमगळ [अर घलीम]

गलिचा—३ गालिचा पद्धा

गलित—वि १ पडलेला, बाहेलेला, फेडलेला, गळलेला 'भक्षीनिया झुळ गलीत पाला।' —नाहरी गगारतनमाला ५६ (नवनीत ३ ४२२) २ विठ्ठलकेले, पाचळविलेले, पातळ (१४) केलेले ३ (स) खपलेला, झुकलेला, झुयी, न्हास किंवा सराव झालेला नि शक 'गलित क्षाली काया। देखि ललित पडरि राया।' [६ गळ-गळणे] सामाशब्द—० काय-देह-शरीर-अंग-वि रोडका, लुडका क्षीण, सकटया ० काया-जी अवाक झालेले शरीर ० कुए-नप बाह्यारे कोट, रक्षिणी शर मगु महाकृपि । परि गळितकुट भरला त्यासि। [स] ० चपु-३ लभु (आपवे) पाझणारा, बाहणारा डोळा [स] ० वेंत-चपु-नास-फेडा-नाख-वि दात पडलेला, कोले गेलला ६० [६] ० नास-न शेवटे नाक [६] ० पझ-न १ झाडाचे गळलेले पान २ (ल) फार बाधेक्यान किंवा रोगानी नि शक झालेला माणूस शिपिलावण्या पदार्थ ३ (ल) पदचर अधिकारमुक्त, सत्ता हीन माणूस [६] ० पात्र-न गलितपत्र अर्थ ३ पद्धा ० व्याघ्र-वि उतावण्याचा, न्हातारा [६] —तैप्रिय-वि इद्रिय किंवा ज्ञानेन्द्रिय नष्ट झालेला [६]

गलि(ली)म, गलिमाई—गनीम, गनिमाई पद्धा 'मुळव सराजामास देवन केली कायम गलिमाई।' —पेपो ४२१

गली—झी १ गल्ला पद्धा २ गळ पद्धा ३ खली, खान 'आज एकादशवेपर्यंत । गलत गलीत पचला योगीनाथ।' —नव १७ ७४

गल्ल(लो)त—न पाठीवर झालीवजा कापड सोडलेले बदांचे (लहान मुलांच) लोरी, एक प्रगारची कुची

गल्ल(ले)ल—झी खडे मारावयाची कमान, गोफन 'विना यक्षपताचा गल्ले।' —पेपो २२२ 'कवळ कुणी मदन्याचे गल्ले प्राणपक्षि विपिती।' —प्रला २३६ —३ भागीच्या ज्वागचा समूह —झोन लोंबता अवयव, अंग (बकरीच्या गल्लनासारखा) [पा चळ, हिं गुलेल] ० खड्डा—३ गल्ल हीन मारावयाचा राडा

गळे, कळे) पटी—पट्टी—झी एक कर, सरकारी प्राणकृतिता मुभार घा-यावर बसविलेली पट्टी, धार्यमहमुलावरील कर —महाप २ १४८ 'गळेपट्टी दाखवीस रुपये ४ प्रमाणे' —महाप २ १७८

गळेफ—३ १ गवतगी, पिचवी, अन्ना, खोळ (रजई, उडी, तुर्ची कोष, पुस्तक इ०ची) 'वर गळेफ हिरवा जरातर।' —दोला ११० २ पिटाच्या कवेवर घालण्याचे, झालर लावलेले बज, प्रताचे बस 'तटा सुरु झाल्यावर त्याच्यावरील गळेफ उचलून पदालात तोंड त्याखाली फुलाचा डोंग।' —हिंदुमुलतमानाच्या ऐक्याचे प्रयत्न [एर मिलाफ]

गळेफट्ट—वि १ अजबट, फार मोठा, बडव (पोळ, पैल) २ लडमारी, गाढवळ, अडाणी, दांडगा, धडपुट पण अक्षरछट्ट (माणूस) [स गलिच-बळकट पण आळशी बैल ३ नलट्ट]

गळेफोट—वि (माण) गप्पाकुच्या लोटव्या (विरव्या) न पुसळ अन्न मिळून लट्ट बनलेला गळेफट्ट पद्धा

गळोरा—३ गलास घेतलेला चिमटा, गळोरा (कि० घेणे, घाणे, उपधणे) [स गळ=गाल]

गल्ल—झी गोडपा, विटीदाह ६० खेळातील गळ, खाच कड पद्धा

गल्ल—३ १ गाल 'ओले गल्ल प्राच्य प्रेमाधुमरे कसुनिया डोले।' —मोहोष्म १० १८ २ (गो) व्याप्रादि क्रूर पशूच्या गळ्याभोवतालचे बेंस [स] ० चूण—न गालास लावण्याची पूढ 'कमाडर इन वीफच्या तुन्यानेच मडमाच्या गळचूणान' लिस्ती चर्मास अजुने बोभा यऊन' —नि ३४७ ० शरप—३ गालमुळ गालमिशी [६]

गल्लत—३ गलत पद्धा 'म्हणुनी फिरव नानांनीं ठळटी मारली केली गल्लत।' —पेपो ३१५

गल्ला—३ १ घान्य, दागागोटा, प्रत्येक प्रकारचे घान्य २ घान्याचा राडा (अण, खडी या प्रमाणात) 'बाम्ही बदा घान्याख खडी गल्ला खरेदी करून ठेवला बाहे' ३ पीक, उत्पन्न

पूरी सेनघारा किंवा त्याचा काही भाग गजपाण्या (धान्याच्या) स्वरूपांत भरित असत. [अर पत्र = धान्य] • खरीदी—की गांवांने विकृत पेतलेल्या सर्व पन्थावरील पट्टी, कर • वाढविणे—विकी (येळ शाल्यामुळे) बंद शाल्यानंतरची जादा विकी करणे

गल्ला—उ १ ग्यापारी, सराफ याची पैसे देवण्याची पेटी किंवा लहानसा खळगा 'गल्लापांत पैसे टाक' २ पैसे देवण्याचे मांडे 'गल्ला पासून भाण' ३ रोकड रकम, साठेले पैसे, रोजच्या विक्रीचे पैसे ४ मजुरांस वाढावयाचा पैसा [गळ, गल]

गल्ला—उ घोड्याच्या पायाचा (सुभावरचा) रोग • अक्षप २ २७३

गल्लरी—की बाळ, आळी, लहान रस्ता 'असमळ गल्ली पुथळ' • नव १६ १२० [हि गली] • कुची—की १ आळी, मोळ, बिंदी यांस व्यापक सहा २ आठ गली 'त्याला सहरांतील गल्लीकुची माहीत नाही, पण मोठमोठे रस्ते सर्व ठाऊक आहेत' [हि गली + द्रा कुचाह तुल० स कुसित] • कुचीचा—वि. लोह विख्यात नसलेला, गांवडळ, अडाणी, असम्य, अप्रम, नीच, पाजी, अप्रसिद्ध, गैर अज्ञा (मनुष्य, काम, गोष्ट, वस्तु) असल्या गात्रीकुचीच्या मनुष्यासंगती व्यवहार केला असता त्यात आपली कमीती होते

गल्लरी—गळ, गळ पहा
गल्लेकरी—उ भुमारी, माणी, मोदी [गल्ल + करी]
गळवडुनीमीडर—न (घाप) रसायनजन्य (घर्षणजन्य मजरे) चलविद्युत्च्या प्रवाहाचा जोर, किंवा तीव्रता मोठ्ठ्याचे यत्र, चलविद्युत्पापक [३]

गळदाटणे—१ रोग वगैरेनी अशक होणे २ सावसावका रीत सोडा, बुड आल्याने दारिद्र्य येणे गरकटणे, गळदाटणे पहा
गळदाटा—उ गळाटा, अस्तान्यस्त ससुदाय, अव्यवस्था ३० कारणांने झालेली दुर्दशा गळदाटा पहा

गळ—की १ पडक, चिमटा, अडकण (पद्याच्या पत्राचा, नख—बोटें याची), २ हाताची कव, वेप, मिटी, मालिंगन 'हा खार मास्या गवेंत गावत नाही' ३ येन वेळ, योग्य प्रसंग, काळ वेळ, संधि 'कोणताहि उद्योग करणे तो गव पाहून करावा' ४ फुरसत, अवसर, संधि, रिकामी किंवा सोईची वळ ५ पत, अन्न, विभास (व्यापारात) ६ ताकद अटोका [कव, तुल० का गवि=व्यापणे, शाकणे]

गळ—की (कों) १ गुप्तपणा 'तथाहि साक्षित्वाची गव सापडे केवी' • निस १ १४ २ मतलब

गळ—की (व) महत्त्व 'काहून पेरले जव तर ज्याची त्याला गव' • लाचणे—कि फायद्याची वस्तु सापडणे, मदत मिळि सापडणे

ग(गे)व—उ (गो) गह

गवई—उ गायक, गाणारा, गव्या [हि]

गवई—की गवई पहा • चे लोरु—उभव (काशी) खेड वळ, गावडळ लोक

गवख—खे—न (प्र) गवाक्ष खिडकी, छिन्न, गुहा 'जळतया

गिरीच्या गव्या—। माजी पावनी पतगाच्या झाका!—हा ११

४२५ [स गवाक्ष, प्रा गवक्ख, हि गवाक्ष]

गवगव—की आरटाभोरड, गवबल, गडबड, कलकल [५४]

गवगवचे—कि (गो) धुपेने व्याकुळ होणे

गवगव्या—उ १ गवग पहा गडबड 'असो ऐकोनि

गवगवा । दारी आली सामवा!—क्या २ १० १३ २ (ल)

बोभाटा, परिफोट, हांकाटी, डका, प्रसिद्धि (किं० होणे)

'या गोटीचा गवगवा कळकळा, सरकारात समजले तर दड पडेल'

गवगवरी—वि भलेला—बदलावूर ४०

गवठया—उ (छत्तोसगरी) पाटील, खेडेगांवांन राहणारा

महाजन—उ (व) (ल) मठ, मुर्ख

गवडे—डी—उनकी (कों) गोवड, डोंगावर चरणाच्या

गुराचा रस्ता, शुष्का पायांनी मळलेली वाट, नदीची दरड

(रस्ता असलेली), जंगल किंवा टेकरीवरील चरण्याची जागा,

(व) दोन्ही बाजूला जुपणे असून मधून गेलेला गुरांचा रस्ता,

पांदग [स. गोवडेनी?]

गवडा—उ गव्हाचा भुस्ता गव्हाडा पहा [गव=गह]

गवडी—डया—उ दगड, विटा, पुना, माती वगैरे साध

नांनी बांधकाम करणारा, घर बांधणारा, विटा रचणारा

गवण—की (गो) गव्हाण, गोठ्यातील गुरांना चारा

टाकण्याची जागा, गोठ्याचा मुख्यभाग

गवणे—सकि प्राप्त होणे, लाभणे, सापडणे, आटोक्यात

येणे ना गवे दखोनि यत्रावो। ३६ इच्छी भिनभावो।—मुमादि

५ १०१ [स गव, ग वग]

गवत—न १ तृण, घास, याचे पुढळ प्रकार आहेत—पवनी,

गोंडवळ, कुडळ, मारवेल, वरवेल, मुरी, कुरा, कासा, काळस,

तिसाडी, काहू, शिपी इ०. २ घास, चारा, ज्या वनस्पतीच्या

मुळ्या व पाने सर्व प्रकारची जनावरे खातात ते [स गो+ अत, प्रा ६ गवत] (वाप्र) गवत(ता)ळणे—अकि (कों) १

गवताने आच्छादित होणे (नवीन केलेली पाळ, सेत, गवताची हुडी) २ गवत किंवा रावपाडानीं गुदमरणे, सुटणे (पिकांची

वाड) रुह० (व) गवतीची गर० दार उताणी चाले=एखाद्या जयाने किंवा कचित्ताळी चालेल्या घनलाभांने गर्विष्ठ बनून छाती काढून चारणाच्यास म्हणतात सामासन्द—० कटाई—की १

गवत कापण्यास परवानगी मिळण्याची पटी, दर २ सरकारी पागाकरीता गवतखरेदीचा खर्च भागविण्यासाठी वसविण्या कर ३ गवत कापण्याची मजुरी ४ (सामा) गवतकापणी ० फाडी-खी सामान्यपणे गवत, चारा इ० ० फापी-वि (निंदारी) लोणीकापी (तलवार, दस्तार यांची धार बोसट अजव्यास त्यास म्हणतात) ० फाप्या-अडाणी ० दावी, शिपाई कामदारी व त्याचे हत्यार किंवा घड [गवतकापणे] ० चुराई-खी कुणातील वस्त्रावळ, वस्त्राचे भाते गवतदरी-खी (कों) पेंड्याची एक काडी -ताचा उंट-३ गवत्या डोळ, नाकडोडा, याचे पख घाळ असून हा काळोखला रात्री शिंग शिंग करीत हिडतो -तारू-वि गवती छपराचे 'एक गवतारू खोव रदायाते' -केक १५ -ताळ-वि सपादून गवत उत्पन्न होणारी (जमने) विपुल गवत असलेली (जागा) -ती चहा-३ पातीचा पहा हा दिवा व खरखरीत असून याचे सुवासिक तेज काढतात सापात घाम येण्यासाठी हा देतात याची उंची १-११ हात पाती वरीत पाळतात -ती जमीन-खी गायरा, गवताची जागा -तुल्ले-न (माण) एक तुणपान्य -त्या-वि १ गवता विषयी ३ गवतकाप्या, अडाणी -त्या गोमाजि-३ (तिरका राधी-एक कल्पित विशेष नाम) अजवत्यागवत्या माथूष कोणी तरी अप्रसिद्ध, गळीकुळीतील माथूष, भरतसल्ला, विा थोड्याचीच, धुम, गफळी, गवतकाप्या मजुर्य, गवत्या गवंत-न (गो) टेकलाचा खण, कणा [पोतु] गवद-खी १ रानोमाळ उगवणारी एक वनस्पती, गवत २ गदी, दाटी

गवनसार-किंवि सोईकर निफायतशीर, गवसार [गवणे+नार]

गवना-३ (६ हि) गमाधान 'गवन्याचा दिवस नेमला' **गवय**-३ गवा, रामबैलाची एक जात 'गवय गडप हस्ती, शुकर, रेडा, सरप इ० जनावरांस अनुपवाची म्हणतात -अक्षप २७ [स गो]

गवण्या-३ गवई पहा [गवई] म्ह० गवयाचे पोर वढले तरी सुरावरच रणगर=(आजुबशिक सरकाराची गोरवी वर्णन करितांना योजनात) परिचित मोष्ट वहाज घाते

गवर, गवरणी-खी (गो व) गैरी, गौर **गैवर-री**-गौवरी पहा (वात्र) **गवन्या मसणत** जाणें-मृत्युकाळ जवळ आल्या असणे

गो(ग)वरणे-अकि (व तजा) गहिवरणे, आठवण काढून राहणे 'ती सोडाने गवरते' [गहिवर]

गवराई-गवर, गवरणी पहा **गवरीचे केस**-३ गव एक व्हान वेळ

गवरी-खी (खा) तार ओढून काढण्याची सोनाराची पडक, थिमटा

गवहयो-खीभव (कु) गवहले पहा **ग(ग)वडा**-वि १ कुड्ड सांपडेल, उचलेले, खर्च किंवा प्रत्यक्षावाचून मिळालेले 'ही पोडी मी विकून पेतलेली नाही, गवही आहे' २ टेबलेला (लमाशिवाय राखलेला पुसप रिवा खो), जार, रचली ३ मिळालेला, हातीं आलेला (पोरडा, निवाण्या पोर) [गवसणे]

गवस-३. १ (व) खोऱ तपास, टाव, चौकडी (कि० लागणे, लावणे) २ संधि 'आना दिवस किती कल नवस गवसेना गवस।' -प्रवा २०४ [स गवेपण] ० गाढव-३ टोणपा, मूर्ध भाणूय

गवसणी-नी-खी १ गोल, अस्तर, वेष्टण, आच्छादन, सांकणी, आच्छादनाची पितावी (तलवार, डाल, तबला, सतार, पालखी इ० ची) 'जयांचे चित्त गवसणी' व्यापका मज १-हा १ ११२ 'तीनी वीरदाराची गवसणी।' -रावि २५ १११ २ व्याप्ति, समावेश [स गवसणे, का गवसणिग=सांकण खोळ इ०] ० कर्णे- (राज्यास) भावण्या भावराजातीत ठेवणे ० घालणे-सांकण घालणे 'पाहिले जाला रोडाची गवसणी।' -शिशु १७९

गवसणी-गवसणीची पोळी-खी (कों) उकडपुर गाथी केलेली कणकची पोळी, तांदळाची उकड पुरणासारखी मऊ केलेली कणकची पोळी, ही भावसावरोबर काढतात

गवसणे-अकि १ सावडणे, उचलले जाणे भाडळणे 'इच्छो आल्याया कणांतें अन्य कात गवसेना।' -भोकरण ७ ६ २ मनुज यथायोग, धरयायोगे असणे, एखाद्याच्या कवारीत सापडणे, हातीं लागणे गवसलाच असा खग भासण। -२ २१ -वकि १ दोषण, धुळाळणे २ मोळा करणे, मुडाळणे भावले, एरून करणे (एखाद्या वस्तूचे सर्व भाग) [स गवेपण, प्रा गवसण]

गवसणे-अकि १ आच्छादन करणे, कवटाळणे 'कीं सध्याचीं गवसले।' -ज २१ २ भावण्याखालीं आणणे 'आतां याचेनि बळे गवसले हे हुजे जिसे पनासिजे।' -हा १ ११६ ३ व्यापणे 'कातेचे मुख रम्य जे गवशिले कोपाथू दिव्दकरे।' वैराग्यसतक अ १२ [गवसणी]

गवसविणे-अकि व्यापाबाहेर काढणे, गवसणीतून काढणे, २ (ठ) सरसावून घेणे 'ऐसे योगेनि पावमती। खड्ग गव सवुनि आपुले हाती।' -ह ३५ ३२ [गवसणी]

गवसार-किंवि १ (वेळेच्या टाडीने) कायदेशीरपणे, सरिफवार गव पहा 'जो वाजारात नेहमी बसतो त्याला पदार्थ गवसार मिळतात' २ (सामा) ० कप्याने, कायदेशीर [गवनसार अर्थय]

गवळ—३. (गो.) दुपारी पर; मांवर. [गोंवळ]

गवळट—३. (तिरस्कारार्थी) गवळी.

गवळण—छी. गवळी (पुष्प) याची छो; गवळयाचा धंदा करणारी छो; गवळीण. 'गवळण करिते न्हाणपूण । माजी बाजाराशी जाणे ।' [सं. गोपालिनी; प्रा. गावालिनी]

गवळण—१ कोठी पक्षी; हा धान्य खातो. २ कोळी किड्या सारखा एक किडा. [का. गवुळि=गाल]

गवळणकालो—३ (गो.) कलावंतिणी देवळांत श्रीकृष्ण चरित्राचे नाटक करून दाखवितात ते.

गवळदा—३. (कु.) शेतातील देवांम दाखविलेला नेवच

गवळदेव—३. (कु.) गुरे व गुराखी यांची संरक्षक देवता

गवळवाडा—३. गांवातील गवळी वस्तीचा भाग; गवळी आळी.

गवळवाडा—३. गवळयाच्या वस्तीचा भाग; गवळवाडा पहा.

गवळ्या—वि. पांढरे छिपके अंगावर असणारा (बेल). गवळ्या पहा.

गवळी—३. १ गुराखी, खिडारी यांची एक जात व तींतील व्यक्ति. हे गायी, म्हशी पावून दूधदुभल्याचा धंदा करतात. 'सद्वा प्रजात गाडुनि बहु ताडुनि करुनि बढ—मुत्र गवळी.' मोविटाट ३.२. २ (गो.) गांवडी; वाघाभोळा माणू. [सं. गोपालिनी; प्रा. गोवालि; हिं. गोवाल]

गवळीण—छी. गवळण पहा.

गवळें—३. गवळ देवज्ञ माझ्यातील मुंज झालेली लहान मुले. —बदलापुर २२८.

गवा—३. रानटी बैल; रानेरवा; याचे कपाळ हंड, अवयव लांब व भरदार, डौलदार वशिष्ठ, वांकदार व आलूड शिंगे व चक्षक रंगपू असतात. याच्या शिंगाच्या वजरीशर वस्तु होतात. याच्या शिंगाचे शंकराच्या पूजेस अभिषेक पात्र करतात. हे जनावर म्हेंसुर व मध्यप्रंतात आढळते. [सं. गवय]

गवा—३ ठसा, शिक्का किंवा छाप याला वाई लावण्याचा कापडी चेह. बोळा. [फा. गो—ए=चेह]

गवाई—छी. गांवाई पहा.

गवाण—३. (माण) झरोका; सवाण; साणें.

गवाणी—छी. (कु.) गाताडी; चान्याची जागा. ग्वाण पहा.

गवांद—छी (खा.) मागी; मागीदारी. गवांदा—वि. (खा.) मागीदार; वारेदार; सोबती; मिद्ध. 'काल राते माझा •वाघाची अन्न रुपा सोनाराची मोठी लडाई झाली.'

गवादी—छी. गव्याचे शिंग. याच्या टोंकास गायमुख बसवून त्यांतून शंकरावर अभिषेक करतात. [गवा]

गवादी, गवांदी—छी. १ अन्नछत्र. 'कृष्णउद्भव संवादी । होईल परमप्र गवादी ।' —एमा ५.५६७. 'ज्याने पातळी मुक्तीची गवादी ।' —दुगा. ५४२. २ मेळवण. 'निदास्तुतीची होय गवादी ।' —भाए १८५.

गवान—३. (गो.) सरळ व घुरेस केस.

गवाय—छी. (गो.) साक्ष. —३ साक्षीदार. 'नसती गवाय पंचवाटे.' [फा. गवाह]

गवार—री—छी. गवारीची माजी; वांवच्या; या झाडाच्या शेगांची माजी करतात त्या वाळव्या म्हणजे आंतील दाणे जनावरांस धान्यात. या माजीच्या ४ जाती आहेत. गोवारी पहा. [प्रा. गवर]

गवार—वि. गांवडळ; खेडवळ; सूखें. गव्हार पहा. [प्रा. गवार=खेडवड; हिं. गंवार; तुल० फा. गवार=जिप्सी जात]

गवालंभन—न. मधुपर्काच्या किंवा मातिण्याच्या वेळाचा एक विधि. प्राचीन काळी यावेळी गाय मारीत असत, मातां त्यावेळी गोरुस्पर्श करतात. 'यज्ञदान गवालंभन ।' —गुच १२. १४.

गवांच(वि)णें—सक्ति. गमावणें. 'तैसें नरेदेह पावोनि गवांचिलें.' —स्वादि ६.४.१८.

गवासरणें—कि. (बों.) सांपरणें; गवसणें पहा.

गवाळा—३ पोण्यापत्रांचा गळाडा; गपाळ; गावाळ पहा.

गवाळी—छी. (व.) भित व वळचण यामधील मोठळी जागा.

गवाळें—न. १ सोबळे, उपकरणो, देव टेवण्याचे लोंकरीचे वळ किंवा पिशवी; वासन. 'माळा गवाळी आसने ।' —दा २.७. ८२. २ चवुपवाळे असाहि शब्द येतो. २ (गो.) बोचकें; सामान-सुमान. •आटोपणें—१ (ल.) पळ काढणें; निस्सून जाणें. २ कामावरून काढला जाणें; स्थानप्रल होणें. ३ मरणें. •चवाळें—न. (व्यापक रीतीने) सामानसुमान; चौजवस्तु; बोचकें. —लयांत घालणें, टाकणें—ताम्यांत घेणें; घेळीत टाकणें; मुडीत टेवणें.

गवाळया—वि. १ गवाळे नेणारा. २ ज्याचेपाशीं गवाळे आहे तो.

गवाक्ष—३. १ घात व प्रकाश येण्यासाठीं घास देवलेले भोके, लहान खिडकी; जंगी; धारें; झरोका; साणें. 'मग मोहानैव गवाक्ष । रिपोनि देला ।' —बैलासारखे ठोळे असणारा एक भाकड. ३ (ल.) गव्याचे शिंग. 'गवाक्ष नव्हे हाह ।' —दुगा ३४२. [सं.] •जाल—३. जालीदार खिडकी; जाली.

गयी—स्त्री. १ लोहपाचा चिमटा; सावस इ०; गयी पहा. २ (कंकाडी) दरोडा घालण्याची कुन्दाड व वेगडी (परफोडीचे एक हत्यार), दरोडा घालण्यापूर्वी यांची पूजा करतात. —गुजा ४७.

गयी—स्त्री. सरकारी कामदारांनी केलेली जमाबंदी निवा सोडलेले हुकूम मान्य न करणाऱ्या गांवठ्यांची गूट.

गयी—स्त्री. गव; हातांची कव; पकड; खेळ; सेप. 'समय पाहून त्वरित पाऊन येऊनया गयी गवून स्वयत्त येऊन जाई हो।' —होला ३३. 'त्यांच्या गयीत एखादे ओळसर अदय सांपडण्यापूर्वीच...' —नि ३२३. [गव]

गयी—स्त्री. १ गुहा. 'मग चेदगिरीगयीत हसत।' —दावि १०१. २ (माघ) आतून पोळळ असलेली घान्याची गरी, उडवी. [का.]

गयेची—स्त्री. खडा.

गयेडा—उ. शिताकडीसारखे एक रातदी मुद्दप.

गयेपण—नस्त्री. गवसणी; शोष; तपास; चौकशी; तलास. 'ते मुयते न देखोन। करितीस वो गयेपण।' —रास १.५४९. [सं.]

गय्य—वि. गार्हसंघी; गार्हवासून झालेले (१५, दरी, ५५ इ०). 'पंचगव्य' —न. गोरस. [सं.]

गय्यर—वि. गांवठळ; अडाणी; गंधार पहा

गय्यर—स्त्री. १ गुहा, कैदा, गुफा; 'जिंसा सिंहवकाळ्या हिमगिरीच्या गय्यरपासनी।' —मासी ६३. २ (क) हस्त; अथे; अभिप्राय; अंतरंग 'वेदांचे गय्यर न कळे पाठकां। अधिकार लोकां नाही येरा।' —गुगा २५१४. [सं.]

गय्यर—रू—उ. गहिवर 'जो अं गुहाचा पूर्ल। तो सांविदा गय्यर। सावेना ॥' —शिशु १०३.

गय्यरपण—अस्त्री. विश्रण करणे, गूढार्थ सांगणे. 'पंचमी गय्यरिले। योगतार।' —झा १०.२५.

गय्यरगर—उ. १ प्रांताधिपति; इजाळ्याचा अधिकारी, सरसुमेदार. २ (यंत्र) नियंत्रक; याक्या दाब नियमित ठेवणारे यंत्र. [इं.] ०जनरल—उ. देशाचा मुख्य अधिकारी, हा सर्व गय्यररावर मुख्य असतो. [इं.]

गय्यल—उ. एक सुगंधित द्रव्य, त्रिधनु, याचे झाक लहान असते. याचा सुगंधित तेले, ठठणे, उडवणी बघरेकडे लावणे करतात. हा द्रव्य, शीतल व वांती, दाह, पित याचा वायक आहे. [सं. गंधकला, गु. पडला]

गय्यला—१ योड्या; दुधांत मिश्रविलेल्या गय्यलाच्या पिठाची किंवा सपिटाची दोन मोटांत बवून केलेली लावट बळी (याची खोर करतात) अनेकपचनी गय्यले. २ गय्यलच्या रुचीचे एक पळ. [गई]

गय्यल(हडा)ळा, गय्यल(हडा)या—वि. १ गय्यलाच्या रंगाचा. २ गय्यलसारखा ठिपके असलेला (साप, गुलं) 'वय वृत्त हातीं निन्या चालणे चवळ जरी मागील गय्यली।' —होला ८७. ३ गई विकण्यास योग्य (शेतजमीन). ४ गदरेलें; पळ दरोस आलेले; पिचले जदे (कळ). [सं. मोघूम; म. गई]

गय्यल, गय्यलई—स्त्री. (व) सास; साक्षीदार. गवाय पहा. 'तुमची गय्यल दस्तऐवजांत टाकतो.' [का. गवाह]

गय्यलची माळ—स्त्री. (तंजा.) सियांच्या गळपातील गय्यलसारख्या आकाराच्या मण्यांची माळ; एक अलंकार.

गय्यलडा—उ. (व.) गय्यलचे कूट, कुटार. गंधा पहा. 'बेल गय्यलडा खात नाहीत.' [गई]

गय्यलण—गो—स्त्री. १ गाताडी; दुर्गनाचारा घालण्यासाठी केलेली जगा; २ (व) गोठपांत गुरेजमीं राहण्याची जागा व मित यांच्या दरम्यान पातलेले जाळवे लांकूड, किंवा तुताठपांचे कुड; यांमुळे बैराण गुरांच्या पायाखाली येत नाही. [सं. गवादनी] गय्यलण—न. आश्रयस्थान. 'बायो बरणाची गय्यल नें मोडिली।' —शिशु १६१. 'हिंदा गय्यल नें या शिणलें येरसारी।' —गुगा ३४९.

गय्यलर—रू—मुख; गंधार पहा. 'गय्यलर निद्राडुखें। बर जळत भसे ते न देखे।' —झा १३.७४१. 'बतुराला देहे हजर, गय्यलरा अयोग्य पदर पसरवे।' —प्रला १६२.

गय्यलरी—उ. टाकूर लोकांत नवरा मुलगा लमपंडपांत शिरण्यापूर्वी हातांत काटी धरून उभे राहणारे दोन मुलगे. —बदलापूर १४८.

गय्यलळ—स्त्री—वि. १ गई विकण्यासारखी (जमीन) गय्यलळ अर्थ ३ पहा. २ गय्यलळ अर्थ २ पहा 'गय्यलळे तैराचि शंखपाळ। विपपर सारखेचि ब्याळ।' —गीता १.१६९.

गय्यल—वि. गय्यलच्या पोळीचा पाहुणचार करण्यास योग्य (पाहुणा); याच्या उलट पिठ्या.

गय्यल—उ. पदार्थाची धन, द्वय या विरहित एक वायुरूप अवस्था, वायुस्फी परार्थ. याचे एकाएकीं द्वीमनन होत नाही. [इं.] —गैसत्ता दिघार—उ. किटमन दिवा; तैलाच्या घुत्तार जळणारा मोठ्या प्रकारचा दिवा.

गय्यल—स्त्री. रात्रीं सरसगांध काढलेली घिरटी, रखवाली; जागल; रोंड, रोण; पडारा. 'देती गय्यतीवर गय्यती।' —देपो १६९. २ जावल करीत फिरणे, पडारा करणे. ३ जागल करणारे शिपाई किंवा पाहारेकरी. 'फिरे काळ गय्यती।' —दावि २१६.

—न. १ (कों) दोन खांब किंवा मुळपट्टे यांतील जागा; खग; सोपा. 'या गय्यलपेडां ल्या गय्यलची रंदी अधिक आहे।' २ गावतील एका जागाची व्याप्ति; पेठ; बाई. [का. गय्यल (बाप.)]

०येणे-(व.) भोवळ, चक्र, घेरी येणे. सामान्य-०धरी-
३. गस्त घालणारा शिपार्द; रोगकरी. गस्तंगर-गिरा-मली.
फेरी; व्यापाऱ्याची फेरी; उत्पन्न पाहून दाराम इ० समजून
वेण्याकरिता देशाबरी किंवा बाजारांत घातलेली फेरी; व्यापार
पाहण्यासाठी फिती. [फा.] गस्तंगर-३ गस्तंगर कणारा;
फिती व्यापारी.

गहं-३. (गो.) गहं.

गहजप-थ-३. गजब पहा.

गहजर-गजर पहा.

गहजरी-ली. जोराचा तडाखा; मदस्फट; जीवावरची
पीडा. गजब दावदाबदल हि योजतात (कि० युद्धेणे; होणे)

गहदम-क्रि. वेळोवेळी; एकसारखा; सतत -थर [फा.
गहे=कोणतीहि वेळ=मदम !]

गहन-न. १ संकट. 'मा पडिलिया गहन कवण तयाचे.'
-शा ८.६३. २ अरण्य. 'प्रौढी गहनमये वायुने दहन जेवि
पेटविला.' -मोक्ष १२.१५. -वि. १ विहट मार्गांचा, वाटेचा;
आणखण, पोंचण्यास अवघड; दुर्गम (नदी, रस्ता, अरण्य, डोंगर).
३ हुंय; आणखण अवघड; समजण्यास कठिण (दाख, ग्रंथ,
काव्य). 'त्याचा जय न कळे गहन. आज्ञान जनां कलियुगी.'
-भवि २.१. ३ गाढा; जाडा. ('जोतीराव') हे कवि आहेत,
इतिहास आहेत, मोठे गहन मायापंडित आहेत. -नि ४५८.
४ दुर्पट; दुष्कर. 'ते याग अथवा दाने. तपादिके गहने.'
-शा १०.४०६. ५ थोर; थुण 'परमगहन अति सुशील, सत्य
उपाय, छत्य अंतरी. सुर्य वंशीचा राव जसा हरिचंद्र अयोध्या-
पती.' -येपो ३१९. [सं.] ०गति-वि. गूढ; अगम्य; खोल;
गुप्त मार्गांचे. 'ईश्वरी कर्तृत्व गहनगति आहे.' गूढ व्यवहार,
रस्ता, मार्ग; अगाध लीला. म्ह० कर्मणो गहना गति: (गो.)
गहने कर्मणो गती, कर्मभयान गिहो हसी-गहन कर्मगतीने विप-
रीत मोठ होणे. ०बुद्धि-वि. खोल, गाढ बुद्धीचा, कल्पनेचा.
[सं.]

गह(हि)ना, गहनागाढा-३ १ किडकमिहक; दागीने;
अलंकार (व्यापक अर्थी.) २ (सामा.) दागिना; अलंकार.
'सुसालिन घातला ग अंगावर फार गहिना.' -प्रला १४३. [हि.
गहना]

गहाण, गहाणघट, गहाणखत, गहाणपत्र, गहाण-
लहाण, गहाळ, गहाळणे-गाढा मध्ये पहा.

गहि-ही-ली. १ गढे पहा. २ गहण्या समीपचा प्रदेश. ३
सोनाराचे एक आकृत.

गहिगाट-न. कुडुम्याचा खाली सरलेला पाळ, रेंदा;
गणट. ०काढणे-जबर मार देणे; भीतीने लोकां पाळ्यावयास

सावणे; गंड फाडणे. ०जमणे-परस्परांशी एकमेकांची हट
मेत्री जमणे.

गहि(ही)न-वि. गरीब; दीन; सात्विक; यंड; धिम्मा;
शोत; सौम्य; सालस; क्षमाशील (माणूस). -शास्त्रीको [सं. गहन]

गहिरा-वि. १ गडद; दाट; पक्का; जबर; चांगला खुलेला
(रंग) २ खोल; दाट; निविड; गाढ (पाणी, पीक, जंगल,
घाया, शोंप). ३ गढे रंगांने रंगविलेले (वस्त्र). ४ मोठा; उंच;
कडाक्याचा (आवाज, स्वर). 'माट गर्जती गहिरावनी.'
-आरा बाल ५.५५. [सं. गमीर; प्रा. गहिर; हिं. गहरा] -री
नजर-ली. जिवांत भग्नारी, हृदयास चटका लावणारी नजर,
दृष्टि; वांचडी नजर.

ग(री)हिद-वि उच्च; गंभीर; गहिरा पहा. 'परी तो मढा-
पोपु थोड. गत्रेनु असे गहिद.' -शा १.१४४. [गहिरा]

गहिला, (व) गहिल दा, गहिरादा-वि. वेडा; गैर-
शिस्त; अज्ञानी; मूढ; अडाणी. [सं. महिल; प्रा. गहिल=पडाड-
लेला, पागल]

गहिवर-३. थेम, शोक-दुःखादि विकारांच्या अविरताने
रडे वेण्यापूर्वी कंठ दाटून वेण्याची अवघ्या; कंठ दाटणे; हुंदका;
अनोविकारांचा उमाळा. 'मग अत्यंत बद्देगला. न घरत गहिवर
आला.' -शा १.२६९. 'मेव्याला फार बरे झाली तरी
आईचे नांव घेतले की त्याला गहिवर येतो.' [सं. गव्हर]

गहिवरणे-भक्ति. गहिवर येणे; कंठ दाटून येणे; छद्दित
होणे (आनंद, दुखादिकांमुळे). 'पडुनि गळी गहिवरल्या
सीतेच्या कन्याका तसा गमल्या.' -मोरा १.४६१. 'दश-
रथ गहिवरला हृदयी.' गहिवरविणे-गहिवर आणणे. 'ब्रह्मा-
सहि गहिवरवी महिवर वीरि-गंधुकी भार्या.' -मोउद्योग ७.
४४. गहिवरी-वि. रडे आणणारे 'गाई कलून गहीवरी
कवन.' -प्रला ११.

गहिल-वि १ जड; भारी. 'जे हलुवट ना गहिल.
जे विचळ ना सपोस.' -एमा ३.६५९. २ प्रचंड. 'प्रलय-
काळी अति गहिल. अगाध उपळे जळोव्हासु.' -एमा
३ १७४. ०पण-न. सुखपण 'अगा मरे हा बोळ न साहती.
आणि मेलिया तरी रवती. परि असते जात न गणिती.
गहिलपणे.' -शा ५ ५१३ [सं. गरिख]

गहिसर-था-गडसर पहा.

गहुळा-ळा-गढूळा पहा.

गहु-३ गवा (पशु) पहा.

गहू-३ एक धान्य; याच्या जाती-काट्या, खपली, जोड,
पोट्या, बक्षी, सोनसळ, रोत, जोंबारी, तांबडा, पांडरा, पिचळा,
पाण, दाकड्यानी, कडव्या, पिरी, सरबती इ० हा फार पोष्टिक

आहे याचे शाह अडीच ते चार फूट उंचीचे असून एका बुध स्यापासून अनेक करावे कुटून प्रत्येकास शेवटी थोट-दीडवेद लांब लोंबी येते वतीत दाणा असतो बोंडव्या लोंब्यांचा हुरमा भाजतात त्यास ओंभ्या म्हणतात [स गोधूम, प्रा गहू, प पेऊ, हि पेऊ, गोहू, गु पऊ, पोहूजि गीर, गील, मेजि गीव] (वाप्र) गव्हाची कणीक करणे-अम कमी करण्याच्या प्रयत्नांत भमाची बुद्धि करणे (कुणव्याने सळतून कमविक्याची वेताळाची एक लुनी कथा आढ तिजवळून) म्ह० १ गव्हासंसे (बरोबर) किडे रंगडले जातात-भीमत माणूस विपत्तीत पडला म्हणजे त्या बरोबर गरिबावरहि सकट कोसळते २ एक गव्हा प्रकार वहू ३ कुणव्याची वेटी गव्हाची शेटी सळल्याने तिला चव येते ० गिळया-वि. मुष्टस्तभ, सुगठिया

गद्या-उ (कों) वाच्याने पुनळेती समुद्राची मोठी लाट 'समुद्रावर मोठमोठ्या गद्या मरतीच्या वेळी येतात [स प्रह प्रा दे गदिअ=मोडलेली?]

गडहर-श्री दरी, युवा गडहर पहा [स]

गळ-उ १ मासे घण्याचा लोखंडी जाडडा, गरी 'परी तयामाजी गळ आहे। जो प्राणोते केळिन आयो।' -शा ३ २१४ २ विहिरीत पडलेली बस्तु वर काढण्यासाठी एका लोखंडी कडीला ५-६ आऊडे (हूक) अडकविलेले असतात ती कडी ३ नवस फेडण्याच्या बग्याचा आकडा हा बाण्या, सुरळी विंचा नवस फेडणारा हे आपल्या पाठीत अडकवून घेतात 'केले गळाचे नवस।' -दा २ १ २९ ४ काशीचा कांस, जाडडा [स गळ=दोरी, प्रा गळ=मासे पडण्याचा आकडा] (वाप्र) ० फाटणे- (चामाते) जोड्याच्या सगळेच टुकडे घरणे ० घालणे-१ भीड घालणे, अन्नाप्रद करणे, २ जबाबदारी करणे, बलात्कार करणे ० घेणे-ओळखणे ० टाकून पहाणे-उद्योग, प्रयत्न करणे, डाव घेणे गळीं देणे-१ पाशी देणे (माणसास) २ (स) मोठ्या सकटात कलेशात घालणे गळीं लागाणे-१ कोंडमास होणे, फास लागणे (दाण्याच्या आवळण्याने वासरस) २ (स) यातनेत पडणे, सुटणे, फासात अडकणे (अपेक्षा, आशा, लावूच इ०च्या), ताणण्याच्या आकड्यांत असणे ३ नक्षेपेल इतक्या मोठ्याने ओरडण्याने दुरवण्या पावणे ग्रामाभ्य-० खंड-उ गळ्याच्या ज्या मागास आसिप लावतात तो माग 'जैला गळ खडाचिजे भेदी। न शके मीन आपण।' -कथा ४ १५ ४०

गळ-न (राज) रसकच्याची धाप, कण्ठणे, कुण्ठणे, दमा

गळ-श्री गळती, शाप, पासद, सतत प्रवाद (दुखत्या बोंड्यातील पाण्याचा, क्षतांतील पुताचा), पडणूक, गळती (जोराच्या वादळांने फडें किंवा मोहोर याची), [स गळ]

गळ-श्री गोठ्या खेळण्याची गली, खाच गळ पहा [स गर्वा, का अगळ]

गळ-उ (ना) धिमग्याच्या दुसऱ्या दिवशी भरणाारी जत्रा, उत्सव

गळ-गळा, गळ पहा [स गळ] ग्रामाभ्य-० खुट्टी-श्री (स) नाटळ पशुच्या एका पायास व गळ्यास बांधावयाची दोरी ० रोंड्याची टांग-श्री (कुस्ती) सण्याची टांग पहा ० गट चांपणे- (माण) अगावळून पोतर लेपेदन बांधून गळ्या माग गांठ देणे ० गंठ-न गडमाळा, गळ्याच्या मांसप्रर्षाची वाड (भावाड वाडूक इ० [स गळगड] ० गू(गू)ड-न ली १ गाय, बैल यांची मानेखालची पोळी २ अजागलस्तन ३ गळपा-खालची गळ गंथड ० गोंटी-श्री गळगुड मय १ पहा ० ग्रह-उ गळग्रह पहा १ मानगुटी धरणास पुवप, छोईग्रह माणूस 'लो परत गळग्रहच होऊन बडला आहे' २ (ल) कार प्राध देणारा, विनवणी किंवा गळजवरी वळून पाठ पुरविणारा माणूस जिगजिग लावणारा भिद्यारी, तगदिशार, घरणेकरी, वेडीसधळून कामे करून घेणारा 'तो गळग्रह अगरी दारांतच घरण धरून बसला' ३ (नियमितपणाच्या समार्थी, अविभासांने) पांडवि-णारा, अडयळा आणणारा, हरकत किंवा प्रतिवप करणारा, खोळविणारा माणूस ४ कोडणे, खोटा, प्रतिबंध, कास ५ आग्रह, जवरी, बलात्कार 'गुन्ही भोजनास दण्याविषयी मला गळग्रह घालतो परंतु मला काबणार नाही' ६ गळपास येणारी सृज गळा घरणे ७ एक प्रकारचा चिमटा (तापलेली आई उतरविण्याचा) ८ (ज्यो) एकदुष्ट मह सामाभ्य- [स गळग्रह] ० घांटी-श्री १ गळपाकुडचे हाड, घांटी, मणडा, घडा, गळा (यात क्षासनलिका व अन्नमार्ग याचा समावेश होतो) २ बैलाच्या गळ्यातील पटा ० चंडी-चोंडो-श्री १ मान (कि० घरणे) २ गळाडी, अपेक्ष (कि० देणे) ० खटाव-उद. काशी ० अपाजीराम यास गळचडाव केले' -स ३ ९६९ ० चिपी-श्री १ मानगुटी घरणे, दावणे गळा 'त्याची गळचिपी आवडू नको, कदाचित प्राण जाईल' ३ (स) खोटी, तहकूबी, भाषेत लोचछलत ठेवणे ३ पिच्छा, अति आमद, तगादा, खणपटी, पाठ पुरावा (कि० घरणे, जावळणे, करणे, लावणे) [गळा+चेपणे] ० खुदा-उ (बडोई) बायकांच्या चिचपेटीप्रमाणे पुण्याच्या गळपांतील एक अलक्षार-जमि, खवटची यादी ३ ० खुट्टी-खुट्या-खेट्या-खोट्या-श्री अज गळपाटीची सृज, (इ) टॉन्सिल (कि० बसणे, येणे, फुगणे, होणे) २ (निदारी किंवा सूचकतेने) क्षास किंवा अपचलेला (कि० मरणे, घरणे, बेपणे, फोडणे) ३ 'निंबाला निंबोच्या आल्या व कावळ्यापास गळकुट्या धरल्या' ३ (एव) अजागलस्तन ४ (क) बैलाच्या मानेखालची पोळी.

• चुटी मोकळी होणे-गळपुटी शोसरणे, नाहीशी होणे.
 • चेपी-छी. १ गळचिपी पहा. २ दहपणे; नजुमानणे; पेंटाळजी.
 • सरकार लोकांच्या हक्कांची गळचेपी करते. -क १७.५. ३०.
 -वि. (माण.) गळपाला दोन भोरे असलेला. हे अशुभचिन्ह
 समजतात. • जोट्ट-ड-न्ही. जीवचक्रेय मंत्री. 'बाह्यद्विषांची
 चकड'। शमैसि करावा गळजोड । -एमा २५.५४. • तंतु-उ.
 गळसरी; जातवे. 'गळतंतुवत मजन हो ।' -दावि १७७.
 • दुडू-वि. १ कोडपा; २ छांदिष्ट; वेकाम व गाकिल [गळा-
 दाट] • दुडू-उ गळपांतील सांसळी, हार. 'रिते कुंज गळ-
 दंरी ।' -एरस्व ७.५६. • पट्टा-उ. चारसहा बोटे इंद व तीन
 हात लाव विणलेले, गळपाभोवती बांधावयाचे टोकीचे वस्त्र
 [गळा+पट्टा] • पट्टी-झी १ (इं) बोल. 'ज्या बहादुरांनी
 इंग्रजी पाठ्यन... इंग्रजी गळपटी बगेरे गुधारणेची सामग्री आप-
 लीशी करून टाकली...' -नि ११३. पत्रे ७८. २ (वुस्ती)
 जोडीवाल्याच्या गालकडाच्या खालून आपल्या हाताच्या पोटा-
 रीने जोडीदाराच्या गळपावर पट्टी बांधून (दाब देऊन) खाला
 चीत करणे. • पातें-न. (व) मोटेचे ऊं. 'मोटेचे गळपातें पे
 व बाव्याकडे दुबस्त करण्यास घेऊन जा.' [गळा+पातें] • पेंढे-
 ढे-न. दुखास बांधलेल्या जनावराच्या दाव्यास जोडलेला गळ.
 बंद (हा चामड्याचाहि असतो). • फाशा-वि. हरी; अत्या-
 मही (भिकारी). • फांस-उ. १ सरफांस; गळपाला घातलेला
 फांस; फांस देण्याचा फांस. २ जीव जावयाजोवा दोरीचा वेडा (गुरे
 इंच्या गळ्यास) (कि० घेणे; घालणे). • फांस घेणे-स्वतःच्या
 मानेस फांस लावून लोंबकळणे; मरणे; जीव देणे; आत्महत्या करणे.
 • फांस देणे-दुसऱ्याच्या गळ्यास फांस लावणे; मारणे.
 • फांसणे-अकि. (काव्यांत) गळ्यास फांस लावणे, लागणे.
 • वंद-उ. १ लोमिराचा पुढील बंद. २ घोर (गुल्ला दावणीला
 बांधावयाचा) गळबंद पहा. ३ गळपाभोवती विविध तऱ्हेने
 बांधावयाची पट्टी; नेकटाय (इं.) 'मोडे, घुट, गळबंद इत्यादि-
 कांसंबंधीहि विविध पद्धत ठरली असल्याने...' -यासं २.२१२.
 • घट-चंड-घणा-घणी-वि. किवि. गळ्यापर्यंत मरलेले; काठो
 कांठ मरलेले (माडे); लोंढोतोंढ; भरपूर; तुडुंब. 'घुपाचे माडे
 एक शेरांनच गळवट मरले मग त्यांत दुसरा शेर कसा मावेल !'
 'गळबंद मिळें ताडू घे.' • वगटी-वडरी-छी मानेखालची
 पोळी. गळगटो पहा. • श्वकंठश्च-स्पर्कंठस्पर्-न. हलतर
 मंत्री; गळेलायु स्नेह; जीवचक्रेय. • स्वर-न. कफ असया
 छेष्माची तार, चिकटा. • स्वर-री-पुली. १ गळपांत बांधाव
 याचा मणी. २ चार ते आठ पदरी कापेच्या किंवा सोन्याच्या
 मण्यांचा हार; एक दागिना. ३ एकपदरी हार. 'गळसरी दुसरी न
 पदरी मळा ।' -नामन, शमिमणीविलास १३. ४ सौभाग्यालंकार;

मंगळसुत्र; काळपा पोतीचा सा. 'वीं जियेसी सर्व हुंगार । परि
 गळसरीविण अपवित्र ॥' -कपा १.८.७३. 'सुगंधामाजी कस्तुरी ।
 वीं अलंकारांत गळसरी ॥' -भवि २.२०७.५. (कु.) एक दागिना,
 यांत पागम्यांचे मंगळसुत्र, पदक इ० असून दोन यात्रुस (सुयेदे)
 (सुमार ११ तोळा तोम्याची पोथ्याली चळी मणी), गिन्या
 किंवा पुत्रध्या ओवतात, तसेच बिलोरी काळपा-दिरक्या पोतेचे
 सर अमठात हा कफ सौभाग्यवती भिया घालतात. ६ (ल.) वेडा;
 वेठन. 'असो त्या सिंधूच्या पेलपारी । कुण्डीपाची गळसरी ।'
 -कपा ६.३.६९. [सं. गल+सु] • सरी घांधणे- (ल.) ला
 लावणे; सौभाग्यविन्हाकित करणे. 'कीं मासा पिता दिनकर । तो हा
 जाणे विवाहविचार । त्याचे विचार गळ्यार । बांधीन तुमचा ॥'
 -कपा ५ १३.१५७. • सुजी-छी. गुराचा एक स्पर्शजन्य रोग.
 • सु(सो)री-नभव. गळपांतीची सुज; गळपुट्या पहा. (कि०
 बसणे; येणे; पुगणे; होणे). 'गळसोट्या भाणी जीम हाडे ।'
 -दा १.६.३६. 'गळपुट्या गंभामळा सुदन ।' -स्वातु २.५.७.
 • सुत्र-नभव. १ विनोदानें १ गळपाटी. २ (काव्य) गळपां-
 तील दोरा. 'योजितो हृदयगळा गळसुत्र ।' • होड-छी.
 गळपाची धाप.

गळका-वि. गळणारा; पासरणारा; फुटका. [गळणे]
 गळगळ-किवि. उतावळीने खाणे किंवा मिणे याच्या
 भावाजाचे अनुकरण; गदागदा; दसांडसां. [श्च.] • घादरी-वि.
 खाण्याला पुढे पण कामाच्या वेळी अंगुलधारपणा करणारा;
 मोशबनाक; ऐतखाऊ. [गळगळ+पास]
 गळगळी-उ. (गो.) घुटी; काढा; अकै.
 गळगळी-किवि. रडकुंडीस, बाकुळकीस येऊन; गयावया
 करून (प्राप्ति, मागणे). (कि० येणे). 'तो दोन रुपयांसाठी
 अगदी गळगळी आला.' [गळणे].
 गळगळीट-उ. रेलचेर, भरपूर; तुडुंब, उंचबळ. [गळणे द्वि.]
 गळगळीट-वि. तोंढोतोंढ; भरपूर; तुडुंब.
 गळगळीट-वि १ पचपचीत; अवचकर; पाणचट (पकास).
 २ पुत्रपुकीत; निरर्थक; अर्थबोध न होणारें. ३ (सामा.) गुळ-
 गुळीत, मऊ व तजेलेदार 'मासा गडवा गळगळीट पडला म्हणून
 लोकर उजळतो.' • (घो.) सैल; विस्फुलित.
 गळगा-उ गळती-शर.
 गळगा-उ. १ गवत, कडक्याचीं ताटे, पातें इ० अस्ता-
 न्यस्त पडलेला कचरा; अडगळ; गळटा, पसारा (कागद, वस्त्र-
 श्रावण इ०चा). गळगळ; चोया. (कि० पडणे; होणे). गळगळी-
 मधीलजग ज्योति । चेतल कोटें ।' -दा १९.२.५. २ (ल.) मोचळ;
 थोंटाळा. 'प्रत्ययाविण गळगा होये । अनुमानज्ञान ॥' -दा १०.
 १०.९. ३ (ल.) खरंखोटें. -मनको. -वि. ढिला; सैल; खिळ-
 खिळा; सैल बांधलेले, भावळलेले; असडलेले. [सं. गळ; म. गळणे]

गळण—न (गो) गरल, सापाचे विष [स गरल]

गळणी—ही १ गळती, पातार, स्राव चाळण, गळणे,
[साले] [गळणे]

गळणें—अक्षि १ सरणें, पडणें, ढळणें (सुदन, उक्कल, कोळ्या होळन), पतन पावणें (फळें, फुलें भिंतीचा गिलावा) मोठा वारा येरांच त्या आग्याचे आवे पटावट गळेल ' २ टवळणें, पासरणें, वाहणें (पाणी, दाणें इ. चित्रस) चालणी न दाणें गळेल ' ३ वाहणें, पासरणें (भावें, नांव इ०) ' ताग्या ढळतो ' ४ निचरणें, रस वाहणें (बरबरीत मग, क्षत), वाहणें, भरपणें (पु), प चकणें, दमणें, घटणें क्षीण होणें, अक्षय होणें हिंदे वनोवनीं तो अक्षयवोचनि धनु गळाला हो।' —मोदन ४ १०४ १ खोपणें, अगसोडणें ७ गमावणें, सचणें, न स पावणें ८ गडहीसैं होणें, अतथांन पावणें, तद्दृक् होणें, मालवणें, मागें टाळणें 'सुर अक्षुर तई मी बैसवी येगळाले। सहजगिपु सरी ते भाव त्याचे गळाले।'—वामन, बालकीहा ५१ काशीस पन्नास अक्षामी आवपास निषाले त्यापुन पांच गळाले ' ९ पालविले जाणें, नापविले होणें 'चाकरीस दात अक्षामी गेले, तीन राहिले, चार गळाले ' १० कमी होणें, उणावणें ११ खचणें, गमावणें, तुटणें, सुतप्रार होणें (धैय, विषाद, आत्मा धुदन) ' त्यादरि पादुक्रुदाते दुरगि पाहुनि भये गळाले हो।' —मोक्षय ३ ७३ १२ कचरणें, काड करणें (माणसानें) १३ घुगणें, विहरणें (विषय, मुद्रा) १४ रतकचल होणें, खळणें १५ फाटणें, जीणें होणें, न्यूतन अक्षणें (पुस्तकांत पानांनी) ' काही प्रय गळाला ' १६ (हिं विवळणें (थातु इ०) १७ चकणें एक स्वयंघनी सहाय ह्वा होता खत्ता तो गळे।' —मोक्षल २३ ५७ १८ ढळणें अक्षणें ' निज व्रापासुनि त्या गळाल्या।' —सुदह १ ६९ [स गलन, हिं गलना]

गळंत—न १ खाणा असराचा शब्दाचा किंवा वाक्याचा
 सशेष करतवेली ह्याच पद्धिने अक्षर लिहून पुढे पुन्य लिहितात
 ते (कि० घालणे) २ ज्याकरिता पुन्य घालले आहे ते गळ
 लेले वाक्य शब्द इ०—वि सशेषाने सोढवले, घालले, तर्ज्य
 केले, गहाळ, गष्ट (गळ्यातील शब्द, शब्दातील अक्षर)
 [गळणे]—करणे—(गळणे, गट करणे) (सकरी पंसा इ०)

गळती—की १ उन्हाळ्यात देवावर अभियेक करण्याचे तलासी छिद्र असलेले पातूचे किंवा मातीचे भाटे ' वी' त्या मुल्यास मिळता. गळत्या काळीन्या अणोपणी' - पात्र १ १३३ ज्यातून पाणी गळत असते असे कोणतेहि पात्र २ देवावरील पाण्याची सतत घार, अभियेक ३ टिबकणी, पाझरणी, पाचळणी 'तापातीची गळती की पाझनि अमृतदिगु सीतल गळती' - मोरा १ ३४३ ४ सपाटपाचे पतल (वा-पाचे फळे, सतास

निवा त्याच्या पारख्यात न मावणारे जिन्नस) ५ गडूटे वजन
करण्यासाठी ज्यात लोबकवृत्तितात तो सरफांस(दोरीचा इ०)

६ मठ (डोळगाम लमगारी) ७ मठो पहा (३ गल्=गळणे)

गळते—वि गळण, पाप्मरण, टिबक, बुलकी, भोक, ज्यापुन
 यळते ते छिद्र •काढणे—गळणे बंद करणे, भोक बुजविणे
 [गळणे]

गन्तव्य—वि ओदण्यास कडक व शौचास साफ करणारी
(विही)

गळपट्ट—स्त्री गफळत, नजरचूक, भूल, भ्रम, दृष्टिदोष
-किंवि १ गळपट्ट घट, गळ (कि० बांधणे, आवळणे, धरणे)
२ टांगन, खेदन, कचकावन (कि० भरणे)

गळपत्तर—वि (व) गडून गेलेला, धडलेला ' हगण्याने
गळपत्तर झाला ' [गळणे]

गळफटणें गळफाटणें गळफटविणें—उक्ति युतायुत
वरणें, पोंटाळ्य माजवून एकमेवांत युक्तविणें (दोरा दिव्हा
त्याच्या आळयांत एखादी वस्तु), गोपणें, युतविणें, पोंटाळयांत
पालवणें ३ (ख) हरविणें, सडवणें, गमावणें, पावणें [जर
गळलें]

गणकटा-फाटा-५ गुहागुंत, घोंडाळा, नव्यवस्थित
किंवा गुरफटलेली स्थिति (वस्तु, प्राणी, माणस यांची) [गळ
पटणे]

गल्वल्लीत—वि १ खल्वल्लीत मनाचा मोकला, सरळ
बुद्धीचा, सल्लागीचा, भला, निष्कपट (मनुष्य, पत्ता ६०) १
दिला, सैल भोंवळ, गदरी, गबाळ (मनुष्य पोषाख, इत्या, काय
६०) १ पात्र—न गबाळ माणुस

गळवणी- न गळलेले, गळलेले, विरपलेले पाणी [गळण+ पाणी]

गुल्लस-वि मांसल-शर

गल्लसरणें—अकि उत्तणें, तडकणें, भेगा पडणें (जोल विवा अथीपासून पायाचीं चोटें इ०) [गिद्धा=जोल+सर प्रत्यय!]

गळहाटेणें—अक्रि गळफटणें मलित होणें व ठात प्राण
येणें गळहाटेणें पहा

गल्हहाटा—गल्हहाटा पहा

गळ्या-३ १ घसा कंठ मागेचा पुढील भाग व आंतील
मागे २ (गायन) गुर, अर्धाज कंठ 'तिचा गळ्या घडला'
'त्याचा गळ्या सपुर आदे' म्हणु १ पाणांदाचा गळ्या नाच
गाराचा चाळा २ रातो गळ्या सितपां मळा ३ पाणार भाटली,
सडके इ० वा कठ, मान तोंड व पोटा यांमधील आकुचित
भाग ४ (सतरा) दांडीचे आरमस्थान [स हळ गिळ
(पात्र) ५ डगविणें-कडेमुक दोणे, सकटांतून पार पडणे

• ओरडून पडणें-मोठ्यानें दोक करून व्हास मिठी मारणे.
 • फाटणें-मोठ्यानें रडणे. • फापणें-१ मजविणे; टक्कें; मोठ्ठें. २ उमेद राखून नास करणे. ३ (दिगी) गळपाचें कापड घेतले. गू० गळा कापला खोडला मिटला-वारला= संवडापेक्षा त्याच्या परिहाराचा उपाय जेथे विशेष पातळ असतो तेथे वापराता. फेसानें गळा कापणें-बहुन भयरी दाखवून भांडून विश्वासपात करून नुकसान करणे. गळा गुंतणें-अटकणें-अडविले, बांधले जाणे; एखाद्या अडकणीत गोबळे जाणे. • गोवणें-१ प्रतिबंध करणे; अडकविले; एखाद्याचे हातपाय बांधणे (जुलमाने, घडन इ० घेऊन). २ गुंतविले; अडकविले (नामदायक कामकाजात). • घालणें-(चांभारी) जोडपावर रेतीम भरणे (रेतीम भरण्याचा एक प्रकार). • ताणणें-टांगणें-(गायन) गळ्याच्या छापीपेक्षा फार उंच स्वराने गाणे; अशा प्रकारे गाव्हे असतां गळपास वर होणे. • तापणें-तुटणें-व्हातातल कफ इ० जाऊन दोषेस जाण्याइतका स्वरमोठळा होणे. • दाटणें-गढिवरणे; उमाळणानें पसा दाटणे (दुःख, माया इ० गुळे). ' तक्षप्रभूक परितुनि धर्माचा गढिवरें गळा दाटे ' -मोहाति ६.४२. • धरणें-१ पसा बसणे (तोंग, जांभट, तिखट, खडट, इ० पदार्थांमुळे). २ धारविणे; खोटी करणे; हाडून भाणणे (घोडी, बारा यांत वैमानिकांनीं वापून) ३ वाचा बसणे; आवाज नष्ट होणे; निवृत्त होणे. ४ सभ्यांत घेणे. ' त्वद्गुणदीर्घेन कतितां सज्जा हे पाविणी घडून न गळा ' -भचमयुक्तेका ५८. • निवळणें-(गायन) मुटलेला निवाज चंगल होणे. • पडणें-आळ घेणे. ' गळा मोर्लीं अग्रें आवाजें ' लोडबिया गळा पडे ' १-इ २१. २११. • पडणें-फुटणें-घसणें-मावाज धोगरा होणे, फिरणे. गळां-गळीं पडणें-१ मानेस मिळ मारणे. ' गेलो गृहास माता घातुनियां माशिया गळा पडली ' -मोगु ६.६८. आलिंगन देणे. ' लावलील सळा तर पडेल गळां. ' २ गळ घालणें; निवड लावणें; तगादा लावणे; सचीनें पाठ पुरविणे. ३ अन्यायानें दोषारोप करणे. ४ शिष्य, देव अंगार तुटून पडणे. ५ एखाद्याच्या अंगार भार घालणे; ओढणेहोणें; फार मीठ घालणे; विप्रासारखे होणे. ६ वाईट संवय. खोड लागणे. • पिजणें-गळा सोलवटणे; आवाज चिरणें (वाती होऊन विना गाताना). • बसणें-मातेत घडणे; दबकट किंवा चपटा होणे (मांडे). • धांचणें-आळा घालणे; हातपाय बांधणे, अडकविले. गळां-गळीं धांचणें-१ सक्ती करणे; घेण्यास भाग पाडणे. २ अन्यायानें दोषारोप करणे; आळ घेणे; कलंकलावणे. • भरणें-भरून घेणें-गढिवरणे (मनोविकारामुळे) व त्यामुळे आवाज कंठित होणे; गुदमरणें; खास कोंबणें. ' अणुदुदासीनाचे भरले भरतिल न अन्य

काय गडे ' -मोभीम ११.११९. • मोठा करून रडणें-मोठास पसरणें; मोठ्यानें रडणे. • लागणें-(संगीत) आवाज चांगला लागणे; गूर लागणे. • सोडविणें-(साठीक) १ पडापासून मान वेगळी करणे, कापणे. ' केली हवा ममीं शिराल खोडवी गळा कानडपासा ' -ऐपे ३९२. २ एखाद्यास वेचतून मुक्त करणे. गळां-ळीं-व्हातात; मानेवर. ' अर्वा गळां हार जया घुकाळीं. ' -वामन धीता स्वयंवर ६९. इ० १ गळां गाही सरी घुसी निडा करी. २ गळपांत माळा, गोडांत काळा, गळीं उतरणें-पडणे; समजणे. • जाणें-काशी जाणे. • लागणें-१ पाठ पुरविणे; आळी घेणे (मूल, लगदेदार, काम पेंगारा). २ मोठ्यानें ओडणे, हरणे. ' गळीं काय लागतोस, हळ कां बोटेनास ' गळघातालीं उतरणें-१ गड करणे (लांब, लुच्चे, गिरीचा पैमा इ०). २ स्वाधीन होणे; पदारांत पडणे. • ल्याचा लाखोटा होणें-यमा बंद होणे, कोंटणे; गुदमरणें. • ल्याची आण-दापय, गळघाचेण (संक्षिप्त)-गळपाची घापय वाहणे, घेणे. • ल्याची फुंकणी होणे-पसा धोगरा होणे, घसणे. गळघांत असणें-भार पडणे (काळजी, काम, घटपटी इ०चा); अवलंबून असणे. • गळा घालणें-दुःखानें दुसऱ्याच्या व्हातात मिठी मारणे. • गोणी येणें-१ अडचण, दुःख यांचे असमंजस उपायानां निरासन करीत असतां उठत जास्त अडकणीत येणे (जसे, एखाद्या पैलाने पाटीवरील कोंडे लोटून देण्याचा प्रयत्न केला असतां ते मानेवर येऊन जास्त ओसे होणे). २ लुडवाची, दुतूड अंगार ओडून घेणे. • घांगड-लचांड येणें-(दोईवरचे धोंगडे पडत पडत गळपांत आले म्हणजे जीव गुदमरतो त्या-बद्दल). रंकड गुदरणे. ' ताई, आले धोंगडे गळपांत ' -प्रादिक. • घटुल्य घालणें-(प्राचीन पद्धत) परामब करणे व परामब केल्याची धूण. ' घालुनि घटुल्य कंठीं घरिला धरि गाडवी असा अर्हित ' -मोडणे १५.६७. • घोतर घालणें-स्वतःचे म्हणजे सिद्ध करण्यासाठीं एखाद्यावर सक्ति करणे • पडणें-हिताहिताची, रक्षणाची, पोसण्याची, वजावणीची, निवृत्त्याची इ० जबाबदारी अंगार घेणे. ' भाऊ गेल्यापासून त्याचा संसार माझ्या गळपात पडला ' • तेंगड्या-पाययेणें-घटुल्यस कठिण असा अडकणीत जास्त गुफळले जाणे. ' ज्याच्या तेंगड्या त्याच्या गळपात ' • धांचणें-आगदाहनें देणे; स्वीकारण्यास भाग पाडणे. • माळ, माळखंड घालणें-१ शिस्त दाखवून काम सोपे विणे, हवाली करणे; व्यवहार ग्रंथांत दाखणे. २ वरानें बघ-किंवा वरुन वर पसंत करणे, वरणे (माळेचा उपयोग लक्षात होतो याबद्दल). • येणें-अंगार देणे, नेणें (धंवा, कारमार, काळजीचे काये). • लोढणें किंवा धोंड धांचणें-नाखीनें अडकणीत आणणे; कठिण काम करण्याचा प्रसंग आणणे.

‘राष्ट्रीय पक्ष हा काही जुन्या पक्षाच्या गळ्यांत लोळणे बांधण्यासाठी निर्माण झालेला नाही’ - टि ३ १६३ • हात घालणे—१ आरिंग देणे २ मन अलुल करणे, बळविणे, दादा-बाबा करणे गळ्यापाथेंत येणे—सहजजीवीची परमा वधि होणे (कष्ट, पीडा, दुःख यात) गळ्याला दोरी—फास—रसायण—तात लागणे—पक्षाचा कार्याकडे ओढ लागणे, स्वाविपयी अतिशय चिंत लागणे, पेचात असणे, सक रत पडणे ‘आग्रह करुनि लावू कोपेकाच्या गळ्यां कडी वाता’ - भक्तमयूरकेका १ ‘माझ्या गळ्याला त्या कामाच रसा यण लागले आहे’ गळ्याघर—गळ्यात राहणे—दुरलक्षणे, क्षात्रीय पदतीने व मनमोहकल्याने राहणे—घर बोलणे—सहज बोलणे, अविचारीपणाचे भाषण करणे, कष्टयुक्तबोलणे—घर सुरी ठेवणे, गळ्यास नख लावणे—जीव घेण्याची भीति घालणे, अत्यंत घटकांत घालणे ‘का नख न लाविसे अननी’ - मोक्षयोग ११ २३ गळ्याघाती गळ्या मिळविणे—१ (शायन) दुसऱ्याच्या घुसाशी आपला वार मिळविणे २ गळ्यांत गळ्या घालणे गळ्याघाती येणे किंवा • पाणी लागणे—जुलमानाची बाध होणे, परमावधीस पोहोचणे ‘मुलमी गळ्याघाती लागली’ (बयाने फार झाली, उपवार होऊन विवसगत झाले) म्ह० १ त्याचा गळा व माझा गळा जवळी एकत्र होईल तेव्हा हे काम वकिले—एखाद्याच्या घणपटीस बसल्याशिवाय काये होत नाही अशा वेळी म्हणतात २ गळ्यांत माळा घोटात काळा ३ गळ्यात गळा आणि गळ्यात गळा—मिळकट सत्री ४ गळ्यात गरबोळी आणि गावात बोब—खावेंत मूळ व गावात शोष ५ माझा गळा आणि कादा मुळा सामाशब्द—• गळाकाद—वि १ गळ्याच एके बाजूवर भोंवता असल्या (घोडा) २ गळेकाद गळेकाय गळ्यातला तारित—तन्मणा—वि अत्यंत लाडका प्रिय (कि० कर्णे, मानणे, भोजन, बाळगणे, बनण, होणे) तू नव—याच्या गळ्यांतला तारित - निवि ८ २ ३०

गळागोटा—३ घोळका, गदी, घाटी (आग्रह ६० ज्या वेळी)

गळाट—वि (ब) गळ्याकठोर

गळाटा-डा—१ गळ्याचा पहा २ भोंवळ ‘घुघीचा जाला गळाटा’ - दा ११ २ १८

गळाठणे—गळ्याठणे पहा

गळाठी—झी (फो) १ गुणागत मानगड, अग्रचण २ मानगडीची परिस्थिति गळ्याटा पहा

गळाड-डा—गळ्या गळाड पहा

गळांत—अवि गळ्यात पहा ‘या खोकाचा बोया चरण गळांत केला’ • हरणे—घाणे

गळाळी—३ १ सधुर रसाची धारा ‘कृष्णदास मुल्लासी श्रीधामसे गळाळे यती’ - सप्र १६ ३० २ पोटा, पांस ‘निवा- लिया विपोदकाचा गळाळा’ - हा ८ १४७

गळि(ळी)तुकुष्ट—३ (काव्य) शरविणारे, घटविणारे, बाहणारे फोड, महाराज गळि(ळी)तुकुष्ट, गळि(ळी)तुकुष्ट पहा

गळी—झी टीप, किनरी, तिपदरी गळा, शारीक स्वराचा गळा (आवाज) - वि खड्या घुसाचा, टीपेचा; किनरी, तिप दरी, तिपट उच चढण्यास योग्य [गळा]

गळी—झी (गु) नीळ - कृषि ३१७

गळीत—न १ तेल निघणारे घान्य, ज्यापासून तेल निघते असं पदार्थ, तणकट (भात तेल असणारा) पदार्थ २ रस निघणारी वस्तु (ऊर्ध्व वगैरे) - वि १ गळलेले, पडलेले, साड लेले २ ज्याची घाने गळाळी आहेत असे (साड) ३ फाटलेले, खराब झालेले (पुस्तक) ४ गळलेला, पाडलेला, ठिबलेला (प्रवाही पदार्थ) [स गळित]

गळीवि—वि गळलेला पडलेला शिरपेलेला गळणे पहा गळीविसुक(ख)ड गळीसुक(ख)ड—झी पुढा पिकून साडाबन खाळी गळलेला मारळ [गळणे+मुळक]

गळुगाय—३ कथरा, गळाटा, गळगा पहा

गळू—३ वेळगांवकडील एक जातीचा इतका बावू [का गळे]

गळू—न मोठा फोड, करत गलाड केसूड, दंड, लडाणू [विदूह—१ लोचन स गळ—गळणे]

गळूबंद—३ (बडोड) हुशीप्रमाणे गळ्यात घालण्याचा बायलांचा एक दागिना—अनि शक्तीची यादी ३

गळेकापू—काप्या, गळेकादू—वि (गळा कापणारा) विनासनातकी, दगल्यान मंद रात्र

गळेपदू—वि १ स्वतःचे काम करून घेण्यासाठी दुसऱ्यास त्रास यदीपथेत अत्याग्रह करणारा, छळवादी (मिचारी, घरणे करी) २ आळ पणारा, दुसऱ्यावर लटके तुकान घेणारा, असा माणूस करीत असलेला (पदा) ३ कुमारी, बालटी (भाषण)

‘याचा गळेपड घा’ आड, सगत कामाची मज्जे ‘४ गळ्यांत पडणारे, न टाळता येणारे (काम, व्यवहार) [गळा+पडणे]

गळेफाड—झी घसाफाड, त्रासदायक व निष्फळ आरडा जोरड, खरडपटी उपर्या विवरण, शिस्त ६० [गळा+फोडणे]

गळेबंद—३ गळोटी (३) नेकदाय गळेघाज—वि सुलेल सधुर कडाचा, घुसाचा (गवई)

गळेलेळ—वि १ गळेले पहा लटके घेईने मान असणारा (पडा) २ आडवाड, घडाड गवड पण मूख (माणूस)

गळेसर—री, गळेसी—गळसर—री पहा

गळोगदी—की बगाड, गळबगदी
गळोटो—ठी—की गळपटो, (३) नेकगय गळेबद पहा
—विषाहरण.

गळोटो—की मुठीच्या (खोगराच्या) उराठीपासून
मानेवर जाणारा कासरा, दोर (बेलाचा), चडणीच्या वेळी मूठ
बळवट करण्याकरिता हा वापरतात

गळया—उ (राजा) गळीबसुखड पहा [गळणें]
गळहंग(घ)ती—की गळयातील पोंगदी किंवा पासोडी
खेळिलानुन बाणून तिची केलेली खोळ (किं० घालणे, बांधणे)
[स गळ+प्र+वे अगुडी=घुगुन खोळ]

गळहटणें—उक्ति १ गळाडा, अक्यवस्थितपणा, गोंवळ
होणें २ हरवणें गमावणें ३ (आजारीपणासुळे) विव्रणें क्षीण
होणें, थकणें, दमणें 'सुखय हुजुरात तें अगदीं गळहटाटान
हुजुरात असें नाव मात्र अवशिष्ट राहिल होतें' —मराभा ५

गळहटाटा—ठा—उ १ गवत, कडवा इ० चा गळगा,
पाचोळा २ पदार्थ किंवा कामकाजाचा घोंटाळा, घालमेल,
गोंघळ ३ दुर्दैवा, चिदनाचिदना, रंदा ४ (माळवी) असा
फता ५ (ना) दीर्घ परिभ्रमने व तुंबलेले काम ६ अफाट,
अवजड, अनाबर खाते, तांडा, त्वारी [गळणें]

गा—सतीधन (बहुधा काव्यांत) मरे। अगा पहा 'बाला,
गा रावत हो अणतिले।' —शिष्ट ५६१ 'हा गा। रोयु कायी
रोमिया।' —हा १८ १२९७

गाइजणें—उक्ति गाणें, म्हणणें 'दुसरी लीला नांवे गाई
लेली।' —दाव ४२५ [स गे]

गाई—की १ (कों) गाय (जनावर) २ गायचे अनेक
बचन, गाया ३ अगदीं, जो जो ४ (स) दीन, गरीब 'हे
स्यापुढे नृपति केवळ जाण गाई।' —साहस ८ ११६ [स गो,
प्रा गाई] ० पाण्यावर आणणें—(कृत्स्ितायी) गाल कुगवून
रहणें —चा मोहरा—वि (स) मूले

गाईर—की १ (राजा) गामीचे शेगंतीत बी (कागद
इ०) दाखण्यास व मऊ करण्यास उपयोगी २ (स) गळ्यातील
गांठ किंवा कठिण माग ३ प्रौढ कुमारीकेच्या स्तनातील काटिण्य
किंवा गांठ, स्तनात प्रथम यणारी गांठ ४ अज्यातील पिंढळा
बलक

गाईर—की शेगखडी, शेग साठविण्याची खाच [गाय]
गाड—ऊ—न गाव पहा 'आठरा गाडसा बाहीरि बाही।
—शिष्ट ३२१ [स प्राम, म गाव, हिं गासों]

गाड(ऊ)ली—की (काव्य) लांडवाळपणें गायीस म्हण
तात (माय—माउलीप्रमाण रूप) 'गुरुशि शिष्यबाधुरासि
कामधेनु गाउली।' —निमा १ ३६

गाऊ—की अगदीं, जो जो [गा—गाई]
गाऊडी—वि गावढळ —शर [हिं गांवदी, गावढा—ठा]
गाऊल—न १ नका, फायदा, किफायत, कमाई २ भ्रम
विरहित किंवा अकल्पित फायदा, भूमिगतधनाचा लाभ, पबाड
(किं० सापडणें, लागणें) [गावणें]

गाक(ख)र, गागरा—उ. पटो, अरोळी, मिलाऱ्यावर
माजलेली—गढाच्या कणकेची—त्राड दामटी (किं० घालणें,
पाडणें करणें) खाऊ पहा

गाकरी—की पिठीची (तादळाच्या) व कणकेची दामटी.
गाखर—उ (प्रा) कुफाटा, निखारा
गाग—न गगेचे पाणी 'कां बोध साड्नि गांग।' —हा
१४ ३५३ [स] —वि गगेचे, गगेसबची 'आता निर्वाड्नि
कनकें। भरिला गांगेपीयूखें।' —हा १६ १९७ [स गगा]

गांगडडा—उ (व) गदीं, घोंटाळा गागरा पहा
गागजणें—गागण पहा

गागणें—अकि १ ओरडणें, मोटपानें बोलणें, गज्जना करणें
'हलुच तिस म्हणे हे गागसी का गन्दरी।' —साहस ४ ७२
'तु मोठपानें गागलस म्हणून भिजारा नाहीं' २ मोठपानें
बोलावणें, हांक लागणें ३ प्राणणें [स गं, गड, पञ']

गागर्गो—वि (गो) तोसत [पोर्तु.]
गागर—उ एक मासा, पैगर हा कोरड्या हवेंत असतो.

गागर—वि (व) डेरपोटया
गांगरडा, गांगडी—उ १ आरडाओरड, कोलाइल, गल-
बला २ एक कुडी 'वित्रकण्याच्या पाटलाची एक कुडी
गांगडा' —गागा ३० [ज]

गांगरणें, गागारणें, गांगावणें, गांगणें—अकि भीतीनें
घाबरणें, गोंघळणें, घुवेनासें होणें 'त्यानें दोन शब्दांचा अर्थ
विचाराताच तो गागरला' [घ गा, प्रा गगर= अति अस्पष्ट
वक्ता] गागी—गुरे घनिष्टा करूं लागणें—म्हणणें—
(ओश्याल कडली दाखविल्यास तो काहीं बडबडत जातक पडतो
त्यावरून) गोंघळण, गागणें, काहीं तरी बडबडणें

गागरा—उ (व) घूळ, कचरा, घुरळा
गागा—वि पावरा, तावूच छटा असलेला पावरा, (शेपटी-
खाली व तोंडावर तावडा बाकी सर्व पावरा—पोड्याचा रंग)
'शुद्ध श्वेत निमेल। गाग जेंस सोडवळ। मया वर्णाचे केवळ। ते
गागे पोडे।' —गीता १ ७८४ [स गगा]

गागाचार्य, गागादीक्षित, गागामहट्ट—उ (मूळचा
गागामहट्ट हा अति विद्वान पंडित असून त्यानें शिवाचीमहाराजांना
राज्याभिषेक केला होता त्यावरून) (स) दिव्हाळ डोंगी
विद्वान, अकटो—विद्व पंडित गागामहट्टी—की, १ गागामांन

लिहिछेला धर्मसाक्षात्कारील मय २ (ल) विवेचे आदर, अकटो विष्ट पवित्र्य

गागावर्णे—अकि भारवाभोरळ करणे, ऐकवणे, रागांने ओरवणे, गागणे पहा

गागाळी—की (को) गाव्हाणे, तक्रार, पिर्याद, कागाळी गागो—उ (राजा) गावाची व गावांतील गुरांचे रक्षण करणारी एक देवता, प्रामदेवता [प्रा दे गामपौह=पावचा मुख्य ?]

गाज—उ (गो) गाजावाजा, मयदर आवाज, ओरळ. [स गर्जे, प्रा गज्ज]

गांज—की (गो) ओरळडा [गाजणे]

गांजणी, गांजणूक—की ? जावणूक, घास, छळ, गाजणे 'बाटे त्या भरितील तुज तरुणी, होते मला गाजणी'—आक ८ २ गाजल्यामुळे होणारे दुःख [गाजणे]

गांजणीचे शवत—न एक प्रकारचे मसाल्याचे शवत

गाजणे—अकि ? गाजणे, दाब देणे, पजना होणे, गर जणे, गागणे (मेघ, पडपन, नगरा) 'ते गाजत असे अद्भुत'—हा १ १२६ २ दुनडमणे, चुनडमणे, प्रतिप्यनि होणे, नाद मिणे (बाचे ६० वा) 'आम्ही गाजत गाजत गेलो तिमिरासि विजय साधुनी'—मोनीम्य १० ११८ २ अजाहीर दोणे, प्रसिद असे, सर्वोना माहीत असणे ३ डोल मिरविणे 'कां रूपे वयसा गाजा'। बाळिपेणे को गाजा।—हा ९ ४३२ [स गजैन, प्रा गज्जण, हि. गाजना]

गांजणे—अकि ? चैन वदे न देणे, छळणे, जाच करणे, यातना देणे २ खणपगीस वसणे, निवड लावणे, सचीने पाठ पुरविणे—अकि जाच, छळ, घास, सकि ६० होणे, सोसणे, गाजणूक काढणे 'मावळ गाजिल पीढळे ससारी' त्याचा तू कैवारी नारायण।—हुगा ८८३

गाजती राणीच—की धुतीची गजना—मनको

गाजर—न एक वृक्ष, हा लावड, तांबूस रंगाचा असतो याच्या साबाची रची हात—सव्वा हात असते गाजर माई—म्हणीना घात व्यास त्या पुष्कळ दूष देतात [स गजर, प्रा गज्जर, वा गज्जरी] (बाप) —रासारण्या होणे—रागांने तांडा लाळ होणे म्ह० ? जेव्हा येत येळ, वेव्हा होत गाजराचे केळ २ गाज राची चोरी व फाशीची शिक्षा ३ गाजराची पुगी वाजली तर बाजूली नाही तर मोहून खाणी—वागव्यास फायदा होईल नाही शर तोटा तरी खास होणार नाही असा अर्थ ? पारदर्शित—ख्यात ३ गाजराची परीक्षा करणारा, अकळेचा खदक, झुभ, दीडहाणा माणूस, मुर्ख, रिंढामा कोली, परीक्षा नसणारा अनुप्य (कृत्सि तायी) 'आम्ही पुराणी जाय अर्थी गाजरपासली आहे'

गाजती राणीच—की धुतीची गजना—मनको

गाजर—न एक वृक्ष, हा लावड, तांबूस रंगाचा असतो याच्या साबाची रची हात—सव्वा हात असते गाजर माई—म्हणीना घात व्यास त्या पुष्कळ दूष देतात [स गजर, प्रा गज्जर, वा गज्जरी] (बाप) —रासारण्या होणे—रागांने तांडा लाळ होणे म्ह० ? जेव्हा येत येळ, वेव्हा होत गाजराचे केळ २ गाज राची चोरी व फाशीची शिक्षा ३ गाजराची पुगी वाजली तर बाजूली नाही तर मोहून खाणी—वागव्यास फायदा होईल नाही शर तोटा तरी खास होणार नाही असा अर्थ ? पारदर्शित—ख्यात ३ गाजराची परीक्षा करणारा, अकळेचा खदक, झुभ, दीडहाणा माणूस, मुर्ख, रिंढामा कोली, परीक्षा नसणारा अनुप्य (कृत्सि तायी) 'आम्ही पुराणी जाय अर्थी गाजरपासली आहे'

—कीचवृक्ष सामारा १६—० मुटके—प्रभव गाजराचा हीस मसाला पावून शाळीच्या विटांत मिसळून तळलेले गोळे.—पुषि १ ३५८

० सुंय—की नरम नाजूक खुर (पोष्याचा) ० सुंया—भ्या—वि गाजराचा (पोडा) —राची तुळा—तुला पहा म्ह० गाजराची तुला आणि विमानाची वाट

गाजरा—वि गाजरासारखा तंबूच व नरम (पोष्याचा खुर) ० तीळ—उ ? कारळा तीळ गाजराच्या पदार्थात याचा मसाला पावतात म्हणून २ गाजराच्या रंगाचा तीळ (शरीरा वरील)

गांजवा—जिया—उ पिरावीसारखे आळे (फळे वगैरे नेण्याचे) पत्रवापदा 'मोही पावा गांजवा पाठी'—निगा १७

गांजवा—उ एक ओपवी मूळ, काठीपवी

गाजविणे—अकि ? वाजविणे, गजना करणे, भारोळी मारणे, डुरळी फोडणे २ प्रसिद करणे, कागोर पिठण ३ (विशिष्ट नामाशी संयोग होऊन) मोठी, प्रतापी, कीर्तिमान, आख्येची कृत्य करणे, प्रसिद्धीस आणणे उ० सरवार गाजविणे= सौदाची इच्छे करणे, कीर्ति, नाव इ० गाजविणे=आपल्या आवाजने कीर्तीने जय सत्तन दाखणे लम, मुज प्रयोजन इ० गाज विणे=लम इत्यादि मोठ्या पाटमाटाने खाजरे करणे इतर कारा मिरा, बाकरी डका इ० गाजविणे गाजवून खाजवून करणे—एखादे कृत्य उपकरणे व प्रसिद्धीकरणे करणे [गाजणे]

गाजा—उ ? (राजा) आरडाओरड २ (बालभाषा) मेघ गाजा गाजा गाजू दे। उदशी ओपळी लागू दे। [गाजणे]

० यज्य—न गजवज, गजवड, गोंधळ 'गाजावज्यही न धरावे'—हा ४ ३१ ० याजा—याज—याजी—उकी ? गाण, गायनवादन २ (ल) कीर्ति, प्रसिद्धि २ गवगवा, बोभाटा [गायणे+याजण]

गांजा—उ मागेच्या शाहाजी बाळेलीं फुल्ले, छेंड, मजिन्या, छुरे गाजचे हा उ सुमारे ३ हात लव बाळेंत यास अबाडीच्या पागासारखे छुरे येतात ते मुकवितार याच्या सुन्यास

भाग म्हणतात भाग पाट्यावर बाटतात, त्यास घोटा म्हणतात गांजा—भाग याने निघायेते गांजाच्या ब्यसनी माणसास गोजकस म्हणतात 'गाजा ओढु नको घुरा पिउ नको। तू भाग पोदू नको।' [स गजिजा=दातचा पिडा, हि वासा—जा, गजा=एक वनस्पति]

गांजा—उ पिरावीवजा आळे गाजवा, गासा पदा

गाजरे—उ लावा किंवा लाहुरची एक जात [गाजिहाय]

गाजी—वि ? धर्मवीर, धर्मसंरक्षक २ पूर, योद्धा; परा कमी, महत्कृत्ये करणारा 'यसादा बाळडे गाजी'—दा १९ ८५

[अ. पाशी] म्ह० सणामध्ये गाजीचा पाजी, पाजीचा गाजी होतो ० मदे—उ ? पूर, वीर इ० २ (कौटुंबाने) पोडा

[या पासी+मदे]

गाजीनणे—अकि (काव्य) गाजणे पहा 'गणु गाजी
निले ।' -दाब ७०.

गांजील-मूस-३ (गो) गांजील मातो.

गांजूल-न (गो) कुलप उपडण्याचे (विहीरुडिवाय)

एक हत्यार [पोतु]

गांजेकस-वि गात्रा शोडण्याचे व्यसन असणारा, गात्रा
पहा. [दि]

गांजो-शो-३ (गो.) १ पश्याच्या घारीरांतील अपाची
पिशाची, कोठा २ माणसाच्या पोटावरची कातडी, गात्रा पहा

गांझा-३ गांजवा, गात्रा, अवि ३० शेल्गीने गोळा केल्या
नंतर ते ठेवण्याचे जाळे, हारा, शेल्, सारणी. [का गन्ना,
मुल० सं मंत्र, हि गजिया, तुल० इ योस]

गाटा-३. (व) १ पाणी घरून ठेवणारे व चिखल होणारे
रोत २ चिखल, गारा 'नाश्यात गाटा झाला आहे' [हि गारा ?]

गाटा-टी-ट्या-वि हरी, दुराप्रदी, स्वच्छदी, हेड्ड,
हटेर 'जात होते मयुराच्या हाटा. तेथे जाला यशोदेचा
गाटा.' -मन्व ११६ गाटें-कि वि हट्टादाने, इ पस्न

गाटों-३ (गो) शिखलेला दागा, दाटा.

गाटेगीळ-वि (व) कर्पी न चिखणारा, दात, मुख
स्तन 'एवढे त्याला चिखले ना, पण तो पुरा गाटेगीळ पडला,
काही रागावला नाही' [गाट-गिळणे ?]

गाटेगीळे-३ गव १ दगडगीळे. २ (ल) मुखे लडाणी
लोक 'फार माजले गाटे गाटे.' -अफला ६५ [गोटा दि]

गांठ-खी १ तिळा, भडी, गुहाळा, वेढाळे, गुतागुत इ०
हिचे प्रकार:-निर-सर-सुट-मावड-पोळ-ब्रज-माढाणी-
खण-चाटे-निसर-गांठ २ माडाचे टेंगूळ, लड्डातील ग।
शुद्ध ३ थोळ, छत्र यांच्या दोन पेन्नामधील क्षापा ४ (ल)
घारीच्या गोल मखळभारा, पोटीतील वेढकी ५ टिप्पन्स मदि
न्याचा गर्भ ६ सामना, भेट मुलाखत, दृष्टादृष्ट, उत्तापयुक्त ७
कामकाजाचा सवध, व्यवहार प्रसंग (कि० घालण, असण, दाढ)

'बळवानाशी गांठ आहे विचार कःन बोल मजशी मशी, माशी
गांठ, लुडकी-खाडी गांठ '८ विन लोटाचे (भाषणे) गळू कम
तुड, सज, अवघाणा, बेंड, (जेगच्या भाजारात बहुधा सापड्यात
गांठ येते) ९ परिणामाचा अविपशाशी बसलेला ताळा, मेळ, तमेच
गोष्टीचा मेळ, कालिस्थ, समकालिस्थ 'बोलाकुंठात गांठ
पडली' १० एकदाक्यता, संगति, सवध, मेळ 'त्याच मागचे
बोलणे व पुढचे बोलणे छाम गांठ नाही' ११ पैशाचा कसा,
थेला (मुळात पैसे ठेवून बघाला मारलेला गांठ) १२ (अव)
कपाळावरील आठवा १३ सोय, सवड 'तुमचे धपये मला
गांठ पडेल तेव्हा देईन' १४ वेंचोमोवतालची प्रथी किंवा

काटस्थ, ही प्राण व अशान या दोन वायूच्या संयोगाने बनते
असे म्हणतात १५ (ल) बघन, माळा, वेढी; कंगळा 'संसा
निर्दिष्टार जगमेडी। न चालती द्वैतमावाच्या गाठी।' १६ भडी;

पुर्वप्रद 'त्यात्रयिपथी जर आपल्या मनांन गांठ आहे तर' -नि
१४९ [स ग्रथि, प्रा गठि, मेजि गेड] (वाप्र) ० घालणे-

ठेवणे-१ लक्ष ठेवणे दृष्टिपूर्विके, मनावर घेणे 'हा मतलबाशी-
स्वार्थाशी-तात्पर्याशी-कामाशी गांठ घालतो-ठेवतो' ० घालणे-

१ भेटणे, एकत्र येणे, समोरासमोर येणे २ चडाई करून जाणे.
सामना घेणे 'घालीन ग ठित्याते, मी की मारील तो मला भाजी।'

-मोडणे २० २१ 'रीम सारक्या कसलेल्या सव्यानशी गांठ
घालून.' -नि ५५ ० घेणे-भेटणे ० पडणे-भेट होणे 'सर्व

मग मम अज्ञानम दंडेल। स्वजन सपाशी गांठी पडेल।' -जा
भा भिडे ० लागप-(गो) इच्छा होणे गांठीस असणे-

हुडमात किंवा ताब्यात असणे, जवळ असणे 'ऐसे गांठीस
अमना दात्र। गुज मय नाही जे।' २ शिल्कीस ठेवलेला असणे,

समदी असणे (पंढा इ०) म्ह० आपण करील ते काम,
गांठी असले तो दाम (कतरी) गांठीस करणे-साठविणे,

राखणे, सिद्ध ठेवणे जन्माची गांठ-विवाहसंध, हिंदू लोकांत
एकरा एम झाले म्हणजे ते मृत्युपश्चात कायम टिकते. स्त्राव

गांठी देऊन ठेवणे किंवा सात गांठीपलीकडे ठेवणे-
बेव्हाई खच न करणाऱ्या उद्देशाने साठविणे म्ह० १ गांठीचा

एक बाहेरच्या घमस्त्रावरोव-मापण्या हाती असलेली गोष्ट अपे-
क्षित गांठीपेक्षा जास्त मदत्ताची आहे २ गांठचे दावे पण

जामीन न व्हावे ० चा-चा-चें-वि जवळचा, स्वतःच्या कशा
तील घेसीतील पदार्था, कडावरोचा म्ह० १ खोटा तरी

गांठचा वेडा तरी पोटाचा २ (गो) गांठचे खर्चून दुसऱ्याचे
उत्प्रेषण-रार खात्रन लक्ष्म्याच्या भाकरी भाजणे ० चा चाहणे-

स्वतःचा पैसा (शिल्की) खर्च करणे 'जामीन रहा आणि गांठचे
वडा' गांठळ गुंजट-गुठळ-वि गांठीगांठीचा, ० दाम०

सोडावण-३ एतत वृत्तराच्या पदराची गांठ सोडविण्यासाठी
बघुच्या बघिणीस दिलेले बडोस, कावलीचा मान ० घळ-

वेळ-न गांठ (गो) दवाच नवस फेडताना एकमेकांच्या पदरास
गांठ मारणे पण काणारे जोडणे, कोड हा प्रकार जमेच्या

दिवसात हरीस पडतो ० संपेडी-खी (गो) गांठी गांठी
असलेली सोन्याची साखडी [प्रथि+संप] गांठळ, गांठाळ

गांठळ-वि १ गांठी असलेले, गांठीचे (लाडू) २ (ल)
मखल, धड्ड

गांठडी-खी गांठडे, गंठडी पहा
गांठण-खी १ गुतवणी, वीण, गायण (कुपणाच्या
काट्याची, बाव्या टप्या, साट ताडी इ० ची), छपणाच्या

ओमण रिफाड इत्यादीची बाधणी (कुटि व काम दोन्हीहि)
२ गाठ मारलेली स्थिति किंवा गाठीचे काम (कि० देणे,
मारणे बाधणे, सोडणे घुणणे, तुणणे इ०) [स प्रथम]

गांठणां—(गो) गुरांची रानातील दुपारची विधाति,
गोठण 'आमची गोरवा गाठणी दवल्यात' [गोठण]

गांठणे गांठविणे—अकि १ गाठीने टापणे ओढणे
गांठ देणे—मारणे गाठळणे (दोरी तुन इ० नीं) २ गाठीने बड
किंवा सुरक्षित करणे दोरीत ओवून हावेनासे करणे (गाळेंतील
मगी इ०) ३ ऐन वेळी जाणे, अवचित धरणे किंवा अडविणे,
ऐन सवि सावणे व पकडणे 'त्याला खोराती ऐन खिडीत गाठे
४ (ल) आकळणे बड करून घेणे, घडगोबर भाजणे कड्डत
भाजणे ' हा पराकाष्ठेचा दुराप्रदी याला गाठेन तो धन्य' । ५
मिळविणे, सपादणे 'सडेन तू यमस्त्री त्रहाये यष्ट सुसंवि
यागवे' । —मोसमा ११८ ६ सपविणे, सावणे पोर्क्षणे
(प्रवास मजल सुकाम गाव) ७ ताब्यात भाजणे, कडडा
घेणे (दहा प्रात याचा) ८ भेजेणे मिहणे, सन्मुख हाणे [गाठ]

गाठले—न १ सुले किंवा जिया याच्या गळपातील
पुतळ्यांची, रत्नाची किंवा मण्याची साची माळ, एक मलकार,
यांत पुतळ्या, वाचनेले, पदके इ० ओंढलेली असतात २ (व)
(गाळ) = मगळपुन ३ (कु) साखरेची गाठी, साखरेच्या पुत
ळ्याची माळ [स प्रथिल]

गाठले माठले—न ब्राह्मणात प्रसूनीनंतर तिसऱ्या दिवशी
कन्या सुताला हट्ट लावून पित्रेले वसन घाला काळ्या पोंग
डीची दाशी व निरगुडीचा पाला बाधतात व तो दोरा सुलेच्या
गळपांत बाधण्याचा प्रकार, विधि —बदलापुर २०८

गाठा—उ १ खोवाच्या मकाच्या गळपातील रुप्याची
दुसळी किंवा कडे गळा गाठा हिंदे द्वारी । —तुंगा ४१६ २ (कु)
खोव्याची साखळी असलेला कानातील एक मलकार ३ (ल)
पित्रा 'पुवा लावोनि बांधिजे गाठा ।' —डा १३ २३३ [ग धयि]

गाठी—स्त्री कातकरणीच्या गळपातील पोत —बदलापुर
१२८

गा(गा)ठी—स्त्री १ सारीक खोबरे लवगा, आयकड इ०ची
माळ, गाळें (मुलांचे) २ होळीच्या सगांतील गळपात घालाव
याची साखळ्या पदधांची माळ (ही होळी—गाडव्याला मुलांना
देवात ३—उ (रात्र) गळव्याच्या पानाचा गाठकेला तुकडा किंवा
त्या पानांची सुपारीएवढ्या गाठीची दहातील मात्री, अळवडी
४ गाठ या खोलींगी शब्दाचे अनेकवचन ५ (गो) दाण्याची
मात्री ६ (गो) मूग इ० कड्डणांची पाळ मात्री ७—मुद्याची,
चण्याची गाठी ८ अडकार, भात्र्या ९—घर —वि हरी [स प्रथिल]

० किाचि)राईत, गाठिकि(चि)राईत—न एक प्रकारचे विरा-
ईत ० चा दाम—मान—उ गाठनाम—सोडावण पहा गाठीव-
वि गांठलेले, गाठींनी काढम केलेले (हार, माळ) [गांठणे]
० हळडू—स्त्री गाठी गाठी असलेली हळडू

गाठुलीमाठुली—स्त्री अथ (बायकी) गाळतिणीच्या ५
व्या दिवशी सुईंग व बारवाच्या दिवशी घरच्या जिवा मुलाच्या
हातापायाव व कमरेस जे दोरे बांधतात ते गाठले—माठले पहा
[गाठले हि]

गाठूर—उ. घोव्याचा एक रोग, टाचरू —अधप २ २६०.
गाठि—ठो—उ (१ कु) कानातील मलकार गाठा अर्थ
२ पहा म्ह० (कु) गांठा खेडले कान मुडले—नागिना गेला
व तो घालण्याच भोंवडि घुत्रले

गाडेविटप—कि (गो) वटाळा वीट घेणे
गाठोडो—ठो—स्त्री लहान गांठोड, गाडी [स प्रथकूटी—
गांठरुडि—गाठोडी —मात्र १८३४]

गाठाडे—ठे—न १ गाठ, गट्टा, बोझा, बोचके (गाठ मार
लेले, व कात बाधलेले कापड इ० चे) २ (ल) पुजी, मोड
डळ, मालमाला, सपति, देवज, हय्य, शुन धन 'तुव्या बापाचे
गाठाडे येथे पुरले नाही' ३ नागपक्षीच्या दिवशी केलेले सकडीचे
दिड (एक पत्रात्र) [स प्रथ—रचणे] ० आटोपणे—मुंडाळणे—
घाघणे—१ आढरणे, नाखणे, बड करणे (व्यापार धंदा, काम
काज) २ पडून जाणे, निघून जाणे ३ मरणे ० होणे—जमणे—
लट्ट मार धीमान होणे

गाठ्या—उ १ गांठा अर्थ १, २ पहा २ भाजीकरिता केलेली
मलकाच्या पानाची गाठ गाठो अर्थ ३ पहा जेव्हा अनेकवचनीं
प्रयोग अर्जे—गाडे आळ ३ सुमारे १ इच लांबीच्या काडसर
वेलीचे (दाण्याचे) थव ४ तीन इच उंचीची एक वेल [गाठ]

गाठ्याळ—वि १ गाळाळ, गांठळ. 'गाठ्याळ वेळ वेळ
जती।' —मुसादि १७ १०४ २ (ल) आंतल्या गाठीचा,
खोत मनाचा 'कपटी कुटिल गाठ्याळ ।' —दा २ २३३ [स
प्रथिल]

गाड—न (व) फट

गाड—न (थो गो) गुरू

गाड—स्त्री १ युद्धप्रवेश, दुगण २ मलहार, पुढती, बोचा ३
मागची अथवा खालची बाजू वृक्ष मण्या तळ (रत्नाचा) [स सुदी
(बाप) ० गुढाळू होणे—कि भोतीने दवून बसणे, मडी, पेटके
बघेरींनी आंखले जाणे ० जड होणे—गर्वित वनेणे, दोखी चढणे
० तांड हाती घरणे—गाडव्यातील किंवा खाडूपगास प्रथ
होणे, सोडवणे, बडकेंरीपणा व अविश्वास ह्या दोन्ही गोष्टी
करणे ० फाटणे—भोतीचे नागरणे, ठेकपा गाळणे, गर्भगळित

होणे •मारणे—१ गुदमयुन करणे, गृहती सतरणे •घळणे
गाडीवर रेष ओढणे—माणे सरणे, नाकडून करणे गाडी
खालचे घोडे—न उपजीविकेच साधन (नोकरी, व्यापार
पंदा बगेरे) गाडीत सुट फुकणे—गाडीत काढया घालणे,
एखाद्यास उतेजन देणे, भरा, फूस देणे २ (स) शिदा,
फजिती करणे, परामव करणे गाडीवर घाव घेणे—काम
काजांत फजीत होणे, अपमानाने मागे सरणे, परामव पावणे
गांडीस हात पोचणे—मातापितादिकांच्या सार्यातून गुदून
स्वच्छदाने वागण्यास मोकळे होणे म्ह० १ गाडीवरचा घाव
सोळांत नये आणि दाखवितो नये २ गाड फाट पण कपडान फाट
१ गाडीत नाहीय कावळयाला आमरण—साकीबाहेरचे काम कर
ण्याचा भाव घालणे कांही महत्वाचे सामासद् पुढे दिले आहेत -
•कणी—की गोणीच्या मागचा पडा, लेंडी याच्या उलट
उराठी •गामाऊ—वि बेमकली, मूखे, नालायक •गुडघा-
घी, गांडगुहा—उकी३ गाडीवर गुडघ्याने मारलेला ठोसा (कि०
देणे, मारणे, बघणे) •गुलामी—की मानहानीची लुशामती,
फार हांजीहांजी •गोटा—उ (ना) पाण्याच्या नभाची दग
बाने गाड पुसणे •चाळणा—उ बद्दी •जोरा—उ (अशिष्ट)
मागून जुजोरा, अनुमान, फूस, पाठ पुरावा (कि० देणे)
•पिठकरी—की १ दुष्णावर दुष्ण भापटणे (रहान मुलांत रुढ)
२ खेळीमेळी, दाढ मग्नो •पुरा—वि हलडट, नीच, धुडक,
य कवित् •पोते—न (कु) जावेमरणे वन्न, नेसणे •घोला-
उ दुष्णावर आलेले गळ, मण, धत •भरू—वि (निंदावाचक)
संपत्तिमान, इय्यवान धनवान, श्रीमंत •मणा—उ गुप्तागोष्ट राग
नको घल मनीं । गाडमणी सगळो ॥ —गुगा १००१ •माड्ड-
महाड्ड—उ काड, लाल रंगाचा, दुर्तोडी, पावसाळ्यात उरपण
होणारा उरागामी किडा •मैत्री—मैत्रिकी—की गाडपिठकी
अर्थ २ पहा •मोडी इरले—न भाणूस वाकले असता दुसऱ्या
दुष्ण शाकले आईत अशा पद्धतीच इरले •मोडा मुंगा—की
एक मुगीची जात (ही चालत असता हिच दुष्ण मोडल्यासारखे
दिसते) •मोरा—वि पाठमोरा, दुष्णाकडून तेव्हा त्याला
गाडमोरा वर बोलावला •—लोक २ ४६ •रग—की कोटा
अभिमान, अहंकार, रिकामा तोरा, ताडा, बदाई •राऊ—वू—उ
गाड, गाडभाणू गडया •घळ—उन (कों) काड गाडमां
इळ पहा •सुकाळ—ळा—ळ्या—उ गाडरळ—वू पहा
गाडगा—गुं, गाडला—लें—उन रहान मडके 'तव
गरळ वसिले उरलीं । त पडिले गौळणीचे गाडगीं' —कपा २
१५४१ [स पड, का गडिगे] म्ह० ताकास जाळन मय
गाडगे लपवू मने

गाडगुलाव—वि (गो) लड व दू. [गाडगुल]

गाडगूड—कीन १ (तोफा घडुका, मेप याचा) गडगडाट,
घडघडाट २ पाटांतील गुरगुर, कुरकुर ३ (स) काळजी,
चिंता, धसत होणे (पोटात या घड्यादी जोडून योजना) [ध्व]
गाडगूल—न (गो) रहान गाडगे, मडके [गाडगे स्पुल]
गाडगे(ग्या) आया—उ मडक्याच्या आकाराचा मोठा
गंधा

गाडण—न (ना) चिखल, दलदल [स गाड, हि
गाडा=गडळ, चिखली]

गाडण—उकि १ (सडपात) पुरणे, मातीमाड, भूमिगत
करणे २ मडमाती घणे ३ (स) (न मितां एका आगेवर)
पाय रोवण, टाकणे 'म्हणून गाडून उभे राहिले' —भाष ८०
[स गर्द, प्रा गड, हि गाडना, का गडायिसु]

गाडतक हानाव—उ (कों) (माविक) पहिल्याने
कांहीसा तिरपा, नंतर सरळ व पुन्हा तिरपा असा संघा जोडणे
हा हानाव फार मजबूत असतो [गाडणे+हानाव]

गाडद—उ पाहारा, चौकी 'मामा यांजकडील गाडद आहे'
—खेरे ४९७८ [इ गाई]

गाडदी—उ शिपाई, पायदळांतील शिपाई विपेशत खरी
सरसक शिपाई पाहारेखरी पेसावे, इतर सरदार व राजे यांज
बळ असे गाडदी असत यांत विपेशत परदेशीय व मुसलमा
नाचा विशेष भण्णा होता गारदी पडा [पोर्तु गार्दा, इ गाई]

गाडली लें—कीन (श्री) रहान गाडी [प्रा व गड्डिआ=

गाडी]

गाडवाट—की गाडीचा रस्ता, गाडीवाट [गाडी+वाट]

गाडहत्यारी—वि मोठेपारकरी, खर मदे, तरशार (आला)
बगेरे शास्त्रांनी जवळून लढणारे 'आम्हाकडोल आधीच गनीम
अन्नि कच्चे दील गाडहत्यारी निडवले तर साडास बापले तरि
डाड घेउन जातील' —भाष ९ [गाडे+हत्यारी]

गाडा—उ १ ओखेनेण्याची गाडी, पेठा किंवा चौकटी
खेरीज गाडी 'इदणे मी गाडां खुलिणें होतों।' —पंच १ २६
म्ह० भरल्या गाड्यास सुप जड नाही २ चाक्याचे घेर, रहाटाचा
कूतकार अशा ३ कडे वेढे सागाडा, बलय (डोल, तबुर दफ,
चाळण, नथ इ० चा) ४ (तजा) चाक ससाराचा
गाडा—उ आयुष्यातील एकदर व्याप कामकाज, खटाटोप,
गाटापीठ ससारासवर्षी खटला, प्रपंच पसारा [प्रा दे गड्डिआ]
(बाप) चालत्या गाडयाला खीळ घालणे=चालू काम
बंद पाडणे अहविणे गाडयाला जुंपलेला—वि कामाचा
रगाडा पाटीमागे असणारा, नेहमी कामात गुल्लेला
गाडयाघर नाव मावेवर गाडा=(कधी नाव गाडयावर
घालून नेतात तर कधी गडा नावेवर घालून नेतात त्यावरून)

१ कामाची अल्हापलट, अल्हाबलट चक्रेनेमिळून २ देवाची, सल्लापालट किंवा केरा, हल्हादीची भरमराट व सज्जनाची पावती वेळ सामाग्र्य-० नाडा-३ सप्ताह, ५ पत्र, पसारा ६० गाडा पहा 'या सावकाराचा गाडानाडा कवडा हो' [गाडा द्वि०] ० भर-१ गाडपाळ्या भरतीचे ओळ २ (ल) पुष्कळ सामान -वि फार पुष्कळ, अफाट ० भर अन्नाचा हाण-अन् मुळीं नसणे याअर्थी ० उतार- नदीतून गारी जाण्याचा रस्ता ० फारी ३ गारी हाडणारा, गाडीवान ० कार (महातु) डेरें दळ्याच व म कागारा फास 'भगजोनि ते गाडकार होई' -विणु ५६८ ० घगाड-न एक प्रकारचे ल्हान वगाड, हे गाडयांत टेबलेले असवे १ तो गाडा दवाभोवती फिरतो ० भिगान्या-गाड्या भिगोन्या-कैव ० गाडे निगारे-उभन सभोवार गिर काड्या माण्याचा मुलाचा एक खळ हा खळ शास्त्रयन्त कालीहि होता -महाप ४ ४ २५७ ० घाट-रस्ता-मार्ग-छीउ गाडीची वाट, गाडवाट पहा ० १ गाडयाबरोबर नळपासहि यांना-पुसण्याच्या बरोबर सहगाडही सोलेले काम, 'गाडयाबरोबर या न्यायाने करणुनी खातर परक्या भाषांचा जम्यास कसा असठा त्यापासून दुसरी पुढळ फायदे कडून घेता येती' के २ मरल्या गाडपास घुन जड गाडी ३ वाटला तर गाड गाडीं तर खोबा

गोंडों-३ (गो) केक नसलेले मूष [स गोरी]

गाडा-३ एक प्रकारचा ऊस [हि वग्रा]

गाडा-वि १ (ब) खराब, वेड, बाईट 'गोंड माल कमी किमतीला जाईल' २ (गु) वेडा, लुडा

गोंडाच-न (गो) कुण्ढाचे एक मुळाचे पत्राज [गुड+अज]

गाडाळ-वि (अदिश) १ मोठे कुड किंवा लुण्ण असलेली, पुडपण्या १ जातिणी, व्यामिकारी (छी) [गाड]

गाडी-की १ माणस बसवयाचा व सटा किंवा पेटी असलेला ल्हान गाडा, धमनी, रथ, डाकट, वाहन २ (मोठेच्या विहिरीची) लाट, बाळ ३ (राजा) कप्पा, कप्पी, कप्पीनीळपाक, फिरडी ४ पत्र, रफ, ६० चे कडे, सागाडा, गाडा अर्थे ५ पहा ५ (ल) आगगाडी, वायकल साटार [भा गडिदमा, गडिद-गाडी] ० चें चाक-(हे लळमुल्ल फिरते यावरून) दोन डगरीवर हात ठेवणारा, विषयत आपल्या बाकराच्या कोणत्याहि कामात दोष काढणारा धनी ० घालणे-(ब) उघाच्या घुण्यावर मातीची भर घालणे ० मरारि-की गाडीत माल भरण्याची मजुरी ० माडे-न माळाच्या बहाउकीची मजुरी, गाडीत बसण्याबद्दल मार ० धान-३ गाडी हाडणारा, कोचमन, द्रावन्हा [हि] ० धाडार-३ बसोरीतील एक जात -धया ६१ ० सुटणे-धया धया पाठ म्हणणे

गाडीच-वि गाडेला पुणेला, जमोनीत वसविलेला [खोब दगड निशान ६०] [गाडण]

गाडीच-३ १ अनुनाचे धनुष्य 'तेथ येवळ हातु मेला' गाड्याचा १-हा १ ११७ २ (सामा) धनुष्य [स] ० गुण-३ धनुष्याची दोरी [स]

गाडु-३ ल्हान मडके, गड, बोळके, गुणी 'जमेदार यान कड सक्तीच खग बमडकी व घट गाडु' -महाप २ १७५ [स गाडु]

गाडू गाल्या-वि १ (चिरी) गडस गाडमराळ पड, नवमळ गाड घुळला २ दुर्दैवी, हुतमागी, कुचकामाचा, नीच प्रतीका, हल्हा म्ह-० मन पातशाही देव गाडू ३ (ल) नानर, निशा, असमर्थे [गाड हि ति गाड]

गाडू(डो)ळ-पुन काह गाडबळ पहा [म गड आ गडल गाडे-न पत्र होह पण (लोहपा, लुवा या खेळां)] गाडे-न १ ल्हान गाडा, गाडी २ ब्यवहार काम घडामोड 'व्यापासचे गाडे' माडलाही मगाडे' -महा १ २१ ३ माळका एका माणून एक घणे, जाणे, चक

गाडेचिरी-३ शासक, एक प्रकारचा माघा गाडेराच-३ (ब) अस्पृश्यात, बांताली, स्वयंच्या कारमातीची दाद नसणारा, वैषम्या माणूस 'त्याच्या बरी कोणी एहस्य यत्न फितोहि दिवस राहिल तरी वडून येणार नाही, असा तो गाडेराच पडला'

गाडेसोनाच्या-३ (ब) एक प्रकारचा वाघ, बोन्दा, विवटया व आगधी दोन प्रकार

गा(गा)डो, दोरा-वे-पुन इमातीचा पाया, पायातील भर किंवा पादघोषवी जडां शोयुनि गाडारे' -माप ४८९ की फाडांनि आडवी वावोरा घालला' -हा ११ ५३९

गाड्या-वि गाडणारा पुण्यात म्ह-० गाड्याची वाट आणि गाडल्याची वाट एवढे [गाडण]

गाडधा-वि गाह पहा -किवि डुण्णाने वर फाटणारा -आणमर

गाडडी-३ (गो) गाडी पहा

गाड-वि १ गड स्वल्प माणूस (होव) २ निविड, घन (काळोख) ३ अत्यंत, दाट, घोर (अज्ञान) ४ पडा दाट, बसणारा (खगल) ५ घट मजकूर, हड, गवच, माणूस 'रुडे गाडी बरी दिली' -हा १७ १२८ ६ आबळ, तग, बळ-कट, घळे घुटलील गाडी' -एहस ७ ७४ ७ मोठा, पुष्कळ द्राविडस्वतंत्रावर करिति महागजमान गाड कठी' -मोआरि २८ ३६ 'सधापिते मुदि न येच गाडी' -साह २ ११

८ शूर, पराक्रमी, खरीर 'मानवी वीर गाढा।' - मुक्ता १० ४९
९ उत्कृष्ट, अप्रतिम 'तुने सौंदर्य देखोनि गाढे।' - ह १ ३०
[स] ० मूढ-वि अतिशय गढद, घोर, स्वस्थ, प्रयात (क्षोप)
'येक ते गाढमुडी पहिले। छुटुसिमधे।' - दा १८ ९ १९ [स
गाढ+मूढ]

गाढणें-अकि करणें, घट करणें 'तेस नितयावरी गाढिले।
पीतावर हाळे।' - शा ११ २२१

गाढच-३ स्थीन १ रासभ, खर, गढा (ज्यावेळीं लिंग
भेद उद्देशिला नसतो त्यावेळीं नपु वापरतात) २ उन्वितया
वरील एक पादरा किडा, कसर, बाळवी ३ गाढवी दगड पहा
[स गडग, प्रा गडद, हि गदहा, गधा, कि जि मेर, पोतुं मे]
(बात्र) गाढव ना ब्रह्मचारी-मुखहि नाही किंवा शहाणा
अथवा साधुहि नाही गाढवाचा नांगर फिरविणें-एखा
वाच्या घरादाराचे किंवा बतनवाडीचे वाटोळे करण एक जुना
शिरोचा प्रकार गुन्हागाराचे घर जमीनदोस्त करून त्याचे दोत
करीत - वाच्या लेका-एक शिवी म्हं १ गाढवाच्या
गोणीस खडीभर तुट दिवा ओळें=लागल्याच्या सामानापेक्षा
नासपुस जास्त होते तेव्हा म्हणतात प्रमाणाबाहेर लुचेंबिरी,
नास २ ज्याचे त्याला आणि गाढव ओझ्याला=ज्याचे ओझें
त्याचेकडे जाईल गाढव फक्त ओझें वाहून नेण्याचे मालक
(बात्र) गाढवाचा खरात-३ मूळ, टोणपा, मनुष्य
गाढवी दगड-धोडा-३ ओबडधोबड दगड

गाढचांण-ज-स्त्री गाढवाची मादी [गाढव]
गाढहत्तारी-वि मोठे धारकरी, शूर, मई, तरवार,
भाला वगैरे धाखनीं ह्मणारे [गाढे=हत्तारी]

गाढा-वि १ गाढ, घट, दाट (पातळ पदार्थ) २ दाढग,
मजून, बळकट, घटमूट (वरीर) 'तैसा मुचैनिजो गाढा। परि
प्रहो।' - शा १८ १०९२ ३ शूर, पराक्रमी 'वें कर्षें कोपला
वीर गाढा।' राक १ १५ ४ प्रवीण, तरवेज, पक्का, बाळा,
निष्णात, पगडैत (बाईट किंवा चांगल्या गुणान) 'गाढा खाडिल
गाढा गायक' ५ दड, अचल 'दों म्यां देवदत्तो घरुनि
मुडिला शेल कलास गाढा।' - आसी ३२ ६ (व) खोल
मनाचा, गुपित न काढणारा [गाढ]

गाढा-वि (प्रा) गाढ पहा
गाढिका-स्त्री दडता, बळकटपणा 'म्हणोनि आसना
चिया गाढिका।' - शा ६ ३६४

गाढळ-३ गाढवळ पहा
गाढे-वि अतिपुर्वक केलेले, कळकळीचे हृदयास्पद
'ऐसे करितां स्तन गाढे।' - मुआदि २ १३२ 'गाढा पहा
हाको. ३ ८

गाढे-वि दुर्बल, कमजूर, गाढ्या पहा ० पण ३ दुर्बले
पणा, भिन्नपणा, गाढपणा 'काय देवा नेणों. शा १२९०'
-मुगा १२९०

गाढ्या-वि (निदारी) मडिया, गाढ, हतभामि, कपाळ-
करदा, गाढ्या पहा म्हं गावची-गाढ्या-तो साधेचा देश
पाडया [गाड]

गाढयाळ-वि मित्रा, दुर्बल, गाढ्या, गाढ पहा. 'देव
गाढयाळ देव गाढयाळ। देखोनिआ बळ लपतसे।' - मुगा
३७००

गाण-स्त्री (बों) डोंगरातील पाण्याची जागा, उथळ
विहीर, डबक, पोखरण

गाण-३ १ (गो) गवई, बदा (जात), देवळी, गायक
-नागा २१९ २ (कु) गायकि-ची साजिदा [स. गान, प्रा
गाण] गाणावाणा-३ गाणें व बाणें, गानवनेन 'चेकनि
गीताथे उगणा। झानियेजे विचक्षण। ठाकितें ते गाणावाणा।
गीतेचा सो लाहे।' - शा १८ १५२७

गाणपत्य-वि १ गणपतिविषयक साम्प्रदायिक २ गणप
तीचा भक्त 'गाणपत्य म्हणती गणदा। तो जाण द्वारकावीश।' -
ह ३४ १७८ [स]

गाणी-वि गाणारीण, गायिका, गानी 'जेथे सरस्वती-
सारखी गाणी।' - कालिका ४९ गाणीक-वि गायक,
गाणारा 'न गायनवातुयै गाणीव-न १ गायनवातुयै
'गाणीव जाणीव शहाणीव। धोवाळुनि साहावी सर्वे।' - एभा
११ ७३८ २ गाणें 'बहिरीयापुढ हणीकता। गाणीव करा।' -
शा ११ १५७ [गाणे]

गाणें-अकि १ गान करणें, गळपावर म्हणणें २ कवि
पेशात कवन, गायन करणें, वाण्यात वाखाणणी, छुणवणेंत करणें
'गातसे सकळ रामकथा।' ३ प्रशंसा करणें, वाखाणणें, स्तवणें
'साधुजन जे ते निरतर हरीतें गातात' ४ (ल) एकच एक
सर लावणें, जपमाळ घेणें, पिंपीर चालविणें, लावण 'जे प्रथम
गात होता गाणें अर्थापि तेथि खळ गातों।' मोहात्य ३ ७४
[म ग=गान] म्हं कैलास कटाळों गाणें आण वान गातों
रणें ० यज्ञावणें-न गाणें म्हणण व वाद्य वाजविणें, गायन
वादन (सामा) सगोत [दि गाना+बजाना]

गाणें-न १ गायन, गीत (धुनद, कयाळ इ०) म्हणणें
२ तत्सर्वथीं छुनद इ० पद कवन ३ (ल) (पारासारांची)
पिंपीर, दड्ड, मुगधुण पोसावे साकदे। साक दे। अते दिवसभर
गाणें लाविले आहे ४ सावच राकदे, कटाळा सावचाजोगें कृत्य,
कढाणी, कथा, रहगोणें (किं) गाणें, गात बघणें ५ (ल)
काम, कारभार, व्यवहार, देणें घेणें इ० चे साटले, प्रकरण 'या
सावकाराच्या गाण्यातून मी मोकळा शांती म्हणजे देवत १
बहून आली गोष्ट, प्रसंग, वेळ [स गे=गान] (बात्र)

०म्हणणें—साथें पर म्हणणें; साधारणपणें गाणें, हें बहुधा खियाळ्हेन होतें. शास्त्रीय नव्हे असें गादन करणें. ०गायि—इशालतेचें गाणें. हें श्वयाळ्हेन होतें; शास्त्रीय गादन करणें.

गात-तें—न. खाट, पलंग यांच्या चौकटीचीं चार लांबटें प्रत्येकीं. 'तेव्हां पलंगाचें तळवडी गात।'—अफला ७७. [सं. गात्र] आद्यें गात न उभें गात—अभिहित व असंदिग्ध कला, भाषण, वतन (माणसं वगैरेचें). [सं. गात्र]

गात—न. (गो.) दुसऱ्यानें, रोगानें विषवळेलें रक्त.

गात(ता)डी—बी. १ गव्हाणी; गव्हाणीचा दांडा, फळी. २ गामान्या(देवान्या मूर्ती)पुढील खाट, आव्हें लांकूड; अडवण. ३ (ल.) गंदे टपाची रांग, ओळ. (किं० जमणें; घरणें; फणें; मोडणें; विणणें). ४ हातमागावरील लांकडी रथ. [गात. प्रा. द. गासाडी, गासाडी=गावादेनी, डोणी]

गातदार—वि. जोड्यासारखा छंद असणारा (पोडा). यापासुन अर्थ नाही.—अभय १.१०३.

गाता—वि. गाणारा; गायक. 'पोवाडा गावयाला उदाण देवत्याला घडो पुण्य।'—देपो ६३. [सं. गात]

गाताडा—वि. १ स्वच्छंदी; अदेल; दुरामदी. २ मुलें; मंदवी; अडपुडि.

गात्र—न. १ अवयव; अंग. 'नाडीतें सोडवी. गात्रातें विषवडी।'—शा ६.११९. २ (घाण. प्राणि.) कटा; सोड; शिंप (योगलगाय ६० प्राण्यांना कपडेंपण होण्यासाठी असणारा अवयव). (३) टेंडकल. [सं.] ०भंग-उ. गात्रास आलेली अणुघटा. अवयवाची बधिरता; विकलता. 'नको जाऊ देऊं भया। गात्रें मासी पाडुंगा।'—दुगा ११९८ [सं.] ०विशेष-उ. अंगविशेष.

गात्रीयंत्र—न. सज्जीवना; गायनयंत्र. 'गात्रीयंत्राची मिल्कनी। ससं स्वरां शुक्तिवृत्तं वेणी।'—सिधु ४४. [सं. गायन=गवयी+यंत्र]

गांधण—बी. वूड, खाट इ०ची बांधणी, गुंफण, बोग; गुंफण (कुपणाच्या उभ्या काठपांची); छपराची ओमण; बांध व कृति घेव्ही. [सं. ग्रयन]

गांधणें—उकि १ गांधणीनें बांधणें; विणणें; गुंफणें; गुंफविणें. २ (गो.) कोवणें; मळ करणें. [सं. ग्रयन]

गा(गं)धन—बी. (गो. कु.) माळ विरोधतः काढू किंवा मासे यांची. [सं. ग्रयन]

गाथा—बी. १ कविता; काव्यिक काव्य. २ प्राकृत; छंद-रहित रचना; साध गद्य. ३ कविका; पूर्वे वाक्य. ४ गप्पा; मांडक कथा; गप्पागप्पा; (किं० सागणें; कुडणें). ५ हकीकत; बातमी. 'साग तो मज सविस्तर गाथा।'—आधु २. ६ गाथा. 'गाथा म्हणजे आर्या गीति तिथेहुन विशेष नादवती।'—छंद १२४. [सं.]

गाथा—उ. १ सुभासुत; पालमेल; गोपक. २ सुकुनेली, सुतकलेली स्थिति; जणूक, निगा नमूण. 'विप्रयाचा काय गाथा। अशुचित कीं सदापा।'—राज ४४. ०गोवा-वी-पुकी. १ पोटाळा; पालमेल; सुतागुं. २ (विशेषतः) चांदल; तारांबळ; मडबड. 'जन्म होचि अक्षारण। गाथागोवी।'—दा ३.१.४. [गोवर्णे दि.]—वि. व्यर्थ. १—हंकी.

गाथा—उ. अशिमाम. 'मी देह देवा गाथा। आल देह दुदीचे माया।'—

गायिक—वि. १ कथा, कहाणी, चरित्र, गोष्टी इ० सांगणारा—रं. २ गाथा किंवा गद्य रचणारा.

गाद्ये—(गो.) सुकनें घेरी देणें. [गाद्यें]

गाद्ये—अकि १ गडूक, मलिन होणें; धीळें; माखणें. 'महामंड मन हेंचें जें गाद्यें। छंद चोखाल्ले हकीकत जेंचें।'—दुगा २०४२. २ (ब.) रोग तणांनें खराब होणें. [दि. गाद=माळ]

गा(गं)द्ये—उकि. (काव्य) गांधणें; पीडा देणें.—अकि. पीडा बांधणें; पीडित होणें. 'जे अडगीचेनि उपरां। गादले विष जाणवे।'—झा १३.२२१. [दि. गादना=डासणें]

गाद्येकार—उ. (गो.) गुंतेबाळा; गुंतेघार.

गादरगुदर—वि. (ना.) मांसल; शुद्धगुदीत. [दि. गाद=अपेधिका; स. मरणें १]

गादुल्ला ली—वि. मलिन. [गादा]

गाद(दा)विणें—अकि. १ गडूक, रेंदाव करणें. २ (ल.) वितरटणें; मडक, खराब करणें. 'तुमं गादकिये वडुवो।'—मोला २.१९४९. ३ अव्यवस्थित करणें; गोवळ उडविणें (सैन्य किंवा कळप यांत). [गाद्यें.]

गाद(दा)विणें—उकि. प्राप्त देणें; चिरविणें; वंटाळा माणणें. [गाद्यें]

गादा—उ. समुद्रांतले देवमाराच्या जातीचा एक मोठा माळा. (६.) पोरोपोस किंवा कोरफिन.—प्राणिमो ४५.

गादा—उ. राव; चिखल; रेंदा; खळमळ (बहुतेक गदळ व दाट वज्रपायीसंबंधी); मादी मिसळलेली स्थिति, रूप इ०. [दि. गादा]

गादा—उ. (वि) मातृभगिनीचा तुकडा. [गदा; का. ग्य-गदें. (ग्य=जमीन करणें)]

गादाव—(गो.) दण्टीची जमीन; गादा पहा.

गादापादा—उ. चोळामोळा; छुडवलेली स्थिति (कागद, कापड यांची). [गादा दि.]

गादावणें—अकर्मक. पोटांत गदळ, घाण सांघणें; गदळणें; अजीर्ण होणें; आमदा होणें. [गादा=चिखल]

गादोल—खी (गो) ओली, दलदलीची जमीन, मादाव [मादा]

गादिजणे—अकि लिप्त होणे, गादें पहा 'मया आकाश के नाही। हे न रिचेचि करेगे दायो। परि कायिखनी कही। गादिजेना जसे।'—झा १३ १११९ [मादा]

गादी—खी कागदाचे दहा दमते गडही

गादी—खी १ कापूस भरलेला गाता, विठना, गदेल कोणतेहि कापूस भरलेले नाम आस्तरण किंवा विठान, तफ्तया सोह २ प्रख्यात पुरुषांचे आसन स्वान, दर्जा अधिकार, पद, सिंहासन 'राजाचे गादीस इतराने पाय लावू नये' 'सावका राची गादी' (=सावकाराचा गादा) ३ मष्ठा, विरूण्याचा सपूर्ण हक्क 'सुबईल तबापूची गादी आहे इंदून दुसऱ्यास विकतां नये' ४ मज्ज भाग (हाताचा, जोडपाचा) दुप्पा, टिका यांचा लह्या चेंदमो विणलेला भाग ५ जनावराच्या पाठीवरील कोमोर [हिं] (वाप्र) गादीला पाय लावणे—१ राजाविषयक करणे २ बरित्यांनी उद्वदगणे वागणे, उपमद करणे ३ घर सोपी सांगणे—गर्हितगणे भागण करणे सामासब्द— ० चा चाकर— ३ सल्यानचा नोकर याच्या उलट राजाचा घाघर ० ची चाकरी—नोकरी—खी राज्याची सेवा ० ची दौलत—खी राज्याचा (राजाचा नगरे) खजिना, सल्यानचा खजिना गादी हुस्तर—किंवा सिंहासनासमोर, राजासमोर

गादी—खी (गो) दाखवे दुकान

गादीत्याकू—खी (राजा) भुषारी, बाणी व किरकोळ व्यापारी याच दुकान

गाद्याळ—वि. (व) तणाने घराब झालेले (घेत) [गादणे]

गाद्य—खी १ (रुदान) फोड, गाठ, टेंपूळ, आवाळ (सुगी, मासो इ. ० च्या दशापासून किंवा पिप्तापासून झालेली) २ गाधीलमासी किंवा गोमासी (जिच्या दशापासून गंध येते ती) [स गधाली, प्रयि] गाघट गाद्याळ—न मोठी गंध, गाठ (गाप यांचे विस्तारविशेष रूप)

गांधारी, गांधल—खी गांधील माशी, गांधीण पहा

गाघणे—न (गधर्षने गायिलेले) संगीत, गाणे, गायन इ. [स] ० लझ—घिघाह—न ३ १ वृषभारच्या परस्पर सम लीने झालेले लम, प्रीतिविवाह अथ विवाह पहा 'विवाह संव बहुतापरि। पिशाच गाघवे आसुरी।'—एरव ४ ४२ २ (कायदा) खी व पुत्र यांनी परस्परारव प्रेमाने मोहित होऊन केलेला साके तिक विवाह [गघवे पहा]

गांधाळ—न (को) गाघट

गांधार—न सात स्वरापेक्षां तिसरा 'स्वरसप्तक' पहा

० प्राम—न गाघार मामांतील एक गायनाचा प्रकार हा मरवा

गायोच्या पूर्वीपासून प्रचारातून नाहीसा झाला आहे ० देवा—३ कदाहार [स]

गाघिफ—वि गघक्युफ (इ) धायो ० भानिन (इ) धायफेन

गाधी—३ गधी, औपधी इत्ये विकणारा, औपघविक्या, (इ) इजिस्ट [स गाघिड, आ गाघिभ]

गांधाण—ल गांधल गांधीलमासी—खी एक प्रकारची माशी, ही चाबल्याने गंध उठते गाध अर्थ २ पहा या माद्या मधमाशांसारख्या टोळ्यांनी पोळ करून गहनात यातहि नर, माद्या व कामकरी माशा असतात म्ह. ० उग्राच गात्रीण चाल विणे [स गग(घो)ली]

गांधिल—न गाधीलमासी 'गांधेले म्हणतो आमुचे घर।'— २ १ १० ४२

गान—न गाणे, गायन (कला किंवा गाण्याची क्रिया) हे वाग्येकारांनी रचून लक्षणबद्ध करून देती रागाच्या द्वारे प्रचलित केलेले असेत अनिबद्ध गान व निबद्ध गान असे याचे दोन प्रकार आहेत 'गानरूप ही खूणी जाणा।'—विक ८७ [स ग] ० लिपि—खी गण्यातील बीज, स्वर व ताल इंगरे लिहिण्यासाठी तयार केलेली चिन्हमालिका गानवी—खी (काव्य) शौल्य, भाषण गानश्रेष्टी—खी १ (संगीत) गायना सवयी स्वरमालिका, स्वरसेलनाच्या चढउतारासवयी अक्षरपत्रि २ (गणित) गायनश्रेष्टी पहा [स]

गानी—खी गाणारीण, गायिका 'आळती गानी घर-स्वती।'—शिथु ५१ [स] म्ह. ० कविद गानी पतिव्रता

गापों—३ (गो) माडाची पोय कुदून न जाता सार निपावी म्हणून तिच्या भोवती बापावयाचा दोर

गाफ(फी)ल गाफली—वि १ असावध, वेकान, वेमान २ जड, दुस्त, मूळ, निशाखोर, सिंगट, दाखने धुद झालेला ३ निष्कालजी, आळशी, बेफिकीर [अर फाफिल] गाफलाई—खी वेसावधपणा 'गाफलाई जाहली'—मदरू २ १८ गाफली, गापली—खी जिचा मालक मेला किंवा फार दिवस गैरहजर आहे अशी जमीन गाफिली गाफीलगिरी—खी गैरसावधपणा, गाफलाई 'हे गाफिली काईनापासून जाहली'—वाह—वाचा २ ८६ 'शिपाई लोकांचे व धोड्याचे सामान सरजाम कसे आहेत ते बरेचवेर पहात आजून दुरस्त ठेवण्यास कदाचि गाफीलगिरी करीत आज नये'—रेस्कुले ५४ 'गाफीलगिरी तरिहि अगा बरि।'—वेक १९ [फा फाफिल]

गाय—अ—३ १ (गो) गर्भे 'गाय घर्षों' गर्भे राहिला २ (कु) फळ (कोंवळ्या) पेक्षाहि कोंवळे फळ [स गर्भे]

गायडी—डे—खीन भोंक, खडा, चोर बुजविण्या—आच्छा दण्यासाठी लाविलेला तुकडा, पुस्ती, जोड, टिगळ, दुसऱ्या

तुळ्यांत पसविलेला तुळ्या २ (नाविक) शिरणें, भोंड, छिद्र
' खांदीच्या जवळ आमच्या गळ्यांतला गावड्या पदन आंत
पाणी देवू लागले ' [का गंधर्वसु=घणणे, पाडणे ?]

गावणी—वि (गो) धीमत, पंचेवाला, गायणा [स गभे,
म गाम]

गावणें—कि. (गो.) माते धरणें.

गावती—वी—उ (राजा.) गायती, प्रायती, खारथी,
कोळी, मासे धरणारा, एक कोंकणी जात —हाको (ग) १०१ पदा.
[भर घुराव—प्राव(घुराव)=एक भारतीय गलयत यादरेचे लडाक
मराठे ते प्रा(ग)वती. निवाजीच्या काळी हा सध्द रुढ साला]
म्ह्ं गावदास गुन, घुराव्यास सारू गावतीण—की कोळीण,
मासे विकणारी स्त्री

गाव(धा)ळणें—उकि १ गमावणें, सांडणें, गळपटणें, हर-
बणें, गिरविले लागणें ' पोसने पोरीचीं पांसे सारीं गावळिलीं '
२ भेटळ करणें, होणें, अव्यवस्थित ठेवणें (कागद, बस्तू), गोंधळ
होणें, घुरफटणें, घालमेस्ला जाणें ' तुमच्या घातले विरगुदात
कोठे मासा पचा गावळला तो सावरत नाही ' ३ (कर) बाग
छणें, बाग पडणें ' गावळलेले आणि फेंतून दे ' [गावाळ]

गावागुदी—की १ (सामान्य विवा परस्पर) तुळ्यातुळी,
प्यागुदी, कुडागुदी, कुडागुदी (कि० करणें, होणें) २ (ल)
खांबळचवट, दाबादायी, हारामखोरी, दगलवाजी [ज्व, गव्, गुग्]

गावाळ—नउ १ गळाटा, बोया, बाण, कैरकवरा, गाळ
' लागिक नका काही गावाळाचे भरी ' २ पोंसे येते बोरी नाग
बण । ' —गुगा २७१६ २ जुनाळ, पाटक्यातुळक्या, निवयगोनी
बस्तूचा वीग, रास(रही), कसरीनिंखालेच्या कागदाची, पुस्तकाची)
३ संसाचा बायलेला पाचोळा, चोयटया —उ (कों) नारळाच्या
बोंड्यापासून, होक्यापासून फुटलेले तड, रोखी याचा काप्या
करतात (क) गावाळो —वि १ जुनाट व उल्लासुल्ला, जोग व
पाटका, चिरेला व विदारिला २० २ निरयैक [गवाळ] सामा
शब्द—० गुवाळ—वि गावाळ पहा [गावाळ द्वि] ० अंश—
उ १ पाटकातुळका, कसर लागलेला प्रय, पुस्तक २ अनेक
पुस्तकांतून घेतलेल्या पानांचे बांधीव पुस्तक, रही कागदाचा
वीग, बेंच्यांचे पुस्तक, खडपांचे पुस्तक ' ज्या लक्षावधि लोकांस
बायबल हे केवळ गावाळ प्रय पाटले ' नि ४२० ० मुद्रा—की
अपगामी किंवा मुल्ले चर्चा, जहरा, भोगळ मुद्रा, सरत,
गावाळी—लथा—वि अव्यवस्थित, निवडाळनी, गरी, लजा
गळ ' रामदास म्हणे अवघेची गावाळी । ' —रामदास, हकुट
अभग ५ (नववीत पृ १४५)

गावाळी—की (क) माशाच्या पोटातील अडद्याची
आळी गामळी पहा

गायी—की गायी पहा.

गाथीत—द—उ (राजा) गाथी पहा

गांझी—उ (गा.) रात्री रमाचा एक मासा.

गांझी—मर—की उडावरील कीड

गाम—की (राजा) दोन टेकड्यातील मोठी खिड, कपार.

गाम—उ १ गभे (विप्रेत पशुचा) २ मध्य; गामा
[स गभे, प्रा गम्भ, में जि खयनी=गर्भार] गामटणें, गाम
टणें—अकि गाम सांडणें पहा दुवेतणें, गमेपात होणें —शे १०४
० सांडणें—टाकणें १ विणें, गभे पडणें २ पूर्ण काल होण्यापूर्वी
विणें गामास जाणें—१ गभे धारण करणें २ विणें, प्रसवणें

गामडा—वि पूर्णत्वास आलेले, दळदार, मगजाचें, गाभू
ळलेले, पाडाचा, पिण्यास आलेला, गुरमा (आंवा, चिंच) [गाम]
गामही—ड, गामणी—कीन स्त्री टिंगळ, भोंकमुत्रविणारा
तुळ्या, गावरी पहा

गामण—णा—वि १ गर्भार, सवरा, गर्भानें पुष्ट (पोडी
शिवाय इतर पशु) २ वपडन केलेली, मोघम टेकलेली (गाठ)
' तिहडले बर्तमान गामणे क्तास ठेविलें, बोला ना ! ' [गाम]
(वात्र) (एखाद्याच्या पुढें) गामणी गाम टाकील—उम,
कडक, लाजबस्त अशा पुढाविषयी योजितात

गामणी—वि (गो) गर्भिणी, गामण पहा [प्रा गम्भिन]
गामणें—अकि गामण होणें (गाय, म्हैस, सर्पण २०
प्राय विणें कियापासह) —न (ल) घुत गोठ, मोघम टेकलेला
मजूर [गाम]

गामरू—उ (व) उनाड पोर [गबरू]

गामसाड—उ गभेपात (जनावरासवर्षी योजतात) (कि०
करणें, होणें) [गभे+साडणें]

गामळणें—अकि गाभुळणें पहा

गामळी—की (गो) माशाच्या अडद्याचा घुमुदाय

गामर—उ १ मजूर, गर, गभे, नार, पोटातील अड
(चारूक, ताडें, मुळें यांच्या) २ मोना, कोका, ताडक (ताड
वृक्षाचा अणवा केलीचा) ३ बोळा, शका (ताड, नारळी यांचा)
४ पागोट्यातील बत्ताण, आतील भाग, पागोट्याच्या आतील
लहान पागोटें, कडक ५ (ल) मतलब, सार ' बुद्धीच्या
माजि. बोळाचा न चाखता गामा । ' —ज्ञा ७ २०७ ६ मपला
भाग, मध्य, गर्भगार (दळल २० या) [स गभे, प्रा गम्भ]

गामाटणें—१ गामटणें, अकारां प्रसवण २ अपूर्ण राडणें
गामागामा—उ हलकत, प्रविष, अडयळा ' जंसी
जळीची प्रतिमा । जळनाशी विवा । येतां गामागोभा । कांही
आह । ' —ज्ञा १० १३६५

गामार-रा-प्र १ देवळाच्या आंतील (ज्यांत मूर्ति असते तो) भाग, याच्या बाहेरील समासपद २ दाजवर, अंतर्गुह 'जो सतोपाचा गामारी।' - शा १०७ ३ (ल) हळत, मनोगत 'तसे ज्या अखरा। भटती गामारी।' - अमृ १० २८ [मं गर्भा गार]

गामारी-खी लहान गामारा [स गर्भागार]

गामाळ, गामाळण-गामाळ, गामाळणे वहा.

गामिणी, गामोण-खी गामण, गामणी पहा 'कर्म कर्ता काय ऐसी। त्रिपुटी असे ते जैसी। गामिणी मारिली।' - शा १० १७१ [स गमिणी]

गामिणे-वि १ कदकलेले, दिडे पडलेले 'गुढक अयवा चले। गामिणेही हो।' - शा १७ १५९ २ फुगलेले [गामण]

गामी-खी गावही पहा

गामी-खी गाम, गर्भावस्था

गामीर्य-न १ मनाची क्षांति, स्थैर्य, समीरता, भारदस्त पणा २ खोली, ओढी (पाणी, आवाज, सुर याची) गमीर पहा [स]

गामुट(ड)णें, गामोड(ड)णें-भक्ति, १ गामटणे पहा २ गुरमळणें, गामुळणें पहा [गाम]

गामुटा धरणें-भक्ति (चांभारी) तळाच्या बाहेरच्या बाजूस बसविलेला सागळेचा हुकडा जर पातळ असेल तर त्यास जोड देणें.

गामु(भो)ळणें-भक्ति १ पाबास लागणें, मगज भरून परिपक्व होण्याच्या स्थितीस येणें, गुरमळणें (फळ) २ उमळणें, उतणें, सजीस लागणें (आवा इ०) ३ (व) जनावराचा गर्भपात होणें [गाम]

गामूळ गामोळ-वि दळदार, भारदार, मगजार्थे (पाडाच फळ) [गाम]

गामेवन-न सुद्धम अक्षर गर्भातील पान 'कां गामेवन वडु गिववले।' - शा १० ७० [गाम+वन]

गामोळो-खी १ घान्यांचे भरदार कणीस २ (क) माशाच्या पोटातील गर्भ [गाम]

गॉम-न (गो) गोंद खळ [पोतु इ गम्] गॉमार करचें-कि कपडे खडीत घालून इस्ती करणें

गामचाल-खी घोण्याची गति चाल, सरळ व एकसारखी (सात्रक) चाल, हौदार छानदार, दिवाळ बुर्गी चालीचा एक प्रकार यास सत्कृतम यें पौरितक म्हणतात

गॉमो-प्र (गो) मांस विटण्याचे मांस, लहान खोटलें किंवा कुपेणें

गामी-प्रवि जाणारा, गमन करणारा, (खी) गामिनी (समासांत)-आकाश-पाताळ-पितृ-मातृ-गामी [स गामिन्]

गाय-न्नी १ घेतु दुज दणारा एक माणसाळलेला चार पायाचा सस्तन प्राणी २ (ल) गरीब ३ स्वभावाने गरीब, मानिक अन्याय, दीन माणूस ४ एका जातीचे काळ्या रंगाचे झुगळ एक पक्षी ५ पारी पहा ६ एक वनस्पति, लहान इंद्रावण, कडुद्रावन (अब गाथीरूप एव हिवापरतात) [स गो-गाव(म्), ग्रा गावो, स-गामो] (बाप्र) ० गोचणें-आक्षेपित, अयोग्य स्पर्डी मुरगी देणें ० चिखलांत अडकणें-अडचणीत, पेंचात सांपडणें ० माय सारखी-दोन्ही हिवापल्या दुपाने पोषण करतात म्हणून ० गायवाना करणें-(व) काकळत करणें गायवया करणें पहा 'गाय गायवाना करू लागला नेहों सोडले' ० होणें-दीन, दुबळा होणें, (दुर्दैवानें, दुष्प्रधानें) रंजीस येणें 'सगिच अचोला धरिला। काहीं भिजन असावें हरिला। झालें मी गाय।' - प्रभाकर, पदे गायीचा खुर तिखट-अनायाचा बाली ईश्वर गायानें माणीक गिळणें-जेथे फार मोठा तोटा सोसल्यावाचून किंवा पाप केल्यावाचून वृद्ध भरून येत नाही तेथे योजतात गावी पाण्यावर जाणणें-गाल पगवून रडणें गायीवासराची ताडातोड करणें-नातेवाईकाचे भेट करणें, त्याचा सवय तोडणें (विशेषत मायलेकराची ताडातोड) गायीवासराची भेट करणें-जवळचे मास, स्नेही, नातेवाईक भेटविणें, त्याचा एकत्र आणणें गायीसारखा हजरडा फोडणें-मोठ्याने कळवळून आकोश काढे (मुलांने) म्ह० १ गायीने गाय फळत नाही-एका गरिबाला दुसऱ्या गरिबास मदत करवत नाही २ दुसऱ्या गाईच्या लया गोड-लाभासाठी माणूस अपमानास सहन करतो ३ अन्नाची गाय-हार गीव माणूस इ० ४ अडकली गाय फटके खाय-अडचणीत सापडल्यावर हालमधेचा मोसाव्याच लागतात ५ कसा यास गाय धारजिणी-तुष्टापुढे निमृगणे बाबततात पण गरीबाला मात्र छळतात सोनारानें काळ टोचणें यामर्थी इ एकाचें गाय मारली तरी दुसऱ्याचें बासक मारू नये-एकानें जुकी केली तर दुसऱ्याचें तरी कळवये स माहात्म्य-० कवाड-केंवारा-प्र एक आडभाव गायकथा-वि गुराळा-० च्याळा-प्र लहान मुलाचा एक खेळ ० नुरा-खी (गा) गायत्री ० तोंड्या-डा-वि लाजाळू भितता ० दुम वि गापुच्छासारखा निमुळता [फा गोंवदूम] ० नापे-वि १ (गा) निर्वज २ अर्धकवच ० पारखी-खी गुपची परीसा किंवा वयकी ० पारखी-प्र गुराचा परीक्षक किंवा वेध ० मुख-न गाईचे तोंड पाणी वहाण्यासाठी केले (लंकूड, दगड याच) ० रट-न (निदारी) गाय गायरा-प्र गुपची गायरान-न १ गोचार, कुरण

२ नापीक, माल जमीन. गायरुं-न. १ (निदाची किंवा लडि-
वाळपणे) गाय. गायरट पदा. २ (ल.) सौम्य, गरीब, निरुप-
द्वी माणूस. 'तो गरीब वापडा गायरुं.' ३ (यो.) वयंत
आलेली गाय. ४ (ने.) अगदी लहान जातीची कोंकणी गाय
'घट-न. (चांभारी) मोचम. 'घाड्या-पु गोटा. 'वंगा आपली
पाटी (वेणाची) चेळून गायवाडपांत गेली.' -माझे हाल यीथ
सोसू जाणें ६ (उपा प्रयमाळा). गायोचा गो(ह)रा-पु. १
कृतज्ञ मानूस. २ मुख; व मनुष्य. ३ वास्तू; बेल. ४ (ल.)
गायलेला माणूस; वेडा. गायोचा पुत्र पदा. 'गाईचे गोरें
जाले' -म. १२३. गायोचा पुत्र, गायोचें बाल-मूल.
गायीचा चाप-उ म३ बेल (ल.) डोणपा; मुख माणूस

गायक-वि. गाणारा; विशेषकरून त्या धंद्यावर पोट भर-
णारा; गवई. (सं. गै=गाणे) ० गण-घर्ये-पु (लि) सामुदायिक
छपासलेल्या वेळी प्रमुखपणे गायक गाणारी मंडळी. (हं) वॉपर
'हा गायकण हो तुजचा। मजनादि काहि कामाचा।' ० गुण-पु.
गवयाच्या गायोतील गुण, हे २२ आंहेन (भारतीय नाटय
शास्त्र). ० क्षोप-पु गवयाच्या गायोतील क्षोप हे २५ आंहेन.

गायकी-झी. १ गुणापुन निरिगतपणा रागांतील विजा
रुपण्याचे हार; संपादन केलेल्या गायकांत जास्त भर घालून
तयार केलेले ज्ञान; गाय्याचे कवच. २ गाय्याची पद्धत. 'दिंडु
स्यामी गायकी निराळी, दक्षिणी निराळी.' ३ गायनाचा धंदा.

गायकी-कपा-वि. घुरें राचणारा; घुराळी. [गाय]

गायडोळ-उ (गो) गांबळ पदा.

गायडोळी-झी (गो.) आतरी.

गायणी-नां-झी गाणारीण; गानी पदा.

गायत्री-झी. १ गाय. 'गायत्री विजोनी पोट जे
जाळती। तया होय गरी यमयोरी।' -तुंगा २४२४. २ वेदां-
तील एक मंत्र (ऋ ३. ६२ १०.) उपनयनसंस्कारात याचा
उपेक्षा होतो; त्या वेळेपासून संघ्याहर्मान याचा जप करावयाचा
असतो. ३ एक बंदि छंद, वृत्त. मा वृत्ताचीं २४. अक्षरे व ३
वर्ण असतात. 'गायत्रीछंद जे म्हणिजे।' -हा १०. २८२. ४ (उप-
छणने) दिंडूतील मंत्रां कांची माता; एक देवता. ५ ऋग्वेदाची
शी. [सं.] ० मंत्र-पु. गायत्री अर्थ २ पदा. 'तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो
देवस्य धियो नमोऽस्तुते। या मंत्राचे महत्त्व व प्रभाव फार मोनीत. अन्ना
यांना हा मंत्र वर्ज्य आहे. सधरनिसनार्पेदि याचा जप करतात.

गायदड-झो. एक वनस्पति; कोबीचे साक.

गायन-न. १ वेव्हा एखाद्या मनुष्य आनंदाने स्वरपरंतज
माथे स्वस्वतः प्रमाणपद्ध मधुर स्वराने काढी बेल काढीत राहणे
ही क्रिया; गाणे; गान; गीत २ तदुपयोगी पुस्तक इ० पद. [सं]
गे=गाणे] ० योदे-झी. (गणित) ज्या धोरितील अक्षरब्रह्मली

तीन पदे घेतली असता पहिल्या व दुसऱ्या पदांतील अंतर आणि
दुसऱ्या व तिसऱ्या पदांतील अंतर या दोन अंतरांचे जे गुणोत्तर
तेच गुणोत्तर पहिल्या व तिसऱ्या पदांचे असते ती येथी. उदा०
१२, १५, २०, ही तीन पदे. यांचे तीनपंचमांस हे गुणोत्तर
सारखे आढळेल. (हं.) हार्मोनिक प्रोवेशन.

गायव-वि. दुरबेलेला; अड; गत; गुप्त. पई पदा. 'चाकू
गायव झाला.'

गायवाना-कवि. अपरोक्ष. [अर. घाश्वाना]

गायर-पु. (कु. गां.) शेण सोंडविण्याचा पड्डा; गार.

गायांवायां-कवि. दोनवाणीने; काकुळतीने (याचना इ०).
(कि० करणे). गयोंवयां पदा.

गार-झी. १ एक कठिन पांढरा दगड; करडा; गारगोटी.

'का रत्ने म्हणोनि गारा। बेबी जेवि।' -हा ९. १४८. २
पावसातून पाणी गोठून पडणारा खड. ३ (ल.) अजवाहीर,
रत्न इ०. 'टार, गार, गार, साह.' टार पदा. [सं. मावरा; मा.
दे. गार=पापाण, कडार]

गार-झी. १ खडा; सांच. 'हा रस्ता गारेचा आहे.'

'शेणाची गार.' 'गारीत निघाले जीवें जीत।' -रावि १९. १२१.
२ (ल.) पोट. ३ (विणकाम) माग उभा केला असेल त्या
जमो चाळाच्या पावड्या दाबण्यासाठी व खाली सोडण्यासाठी
केलेला खडा. ४ साकचे काळे. 'पूर्वाभिमुख गारिणि कोहळी
वाड पाळो.' -अ १२९. [सं. मर्ता; दि. गाढा ?]

गार-वि. १ थंड; फार थंड (पाणी इ०) थंड शब्दाबरोबर

उपयोग:-थंडगार=मत्तिय गण. 'आणि भावांथुं पडे गार।' -

-हा ९. १३४. २ अतिशयितपणा दाखविण्यासाठी हिरवा वा

शब्दाबरोबर उपयोग; जसे- हिरवा गार=दाट, गरद हिरवा.

(सं. गुड=गार (स्तब्ध, थंड); गोरबाय=गारबभ. -आम

१८३२] (वाप्र.) ० घसोण-शेत व थंड पत्रणे (वाईट किंवा

मल्लोक्तत्वे काम करण्यावर). ० हौणें-१ संतुष्ट होणे; पुन होणे

(हेतु सिद्ध झाल्यानंतर). २ निराशास्तव स्वस्थ राहणे.

(वाप्र.) गारगार थंड. गारगार करचेद् गार करघेत,

गारकरचेद् गार टणक अतिशय थंड (पाणी, हवा).

गार-झी. (गो.) घोरवट.

गार-कर्म. करणारा या अर्थी फारसीप्रत्यय. हा समासंत

थेतो. जने- छिदमतगार.

गारगोट-टी-पु. गार; पांढरा बाटोळा दगड; चक-

मधीका चौका. [गार=गोटा]

गारट-रि. १ घोबला गार, थंड (हवा, पाणी, वस्तु).

२ गुळट गार (कमी किंवा जास्त मधे-खार, लांबट, गुळट या

सारका प्रयोग). ३ फारच थंड. [गार]

गारट(ठ)णें, गारणें—अकि. धंदीनें गोठणें; धिजणें(बस्तु).
१ धंदीनें किंवा इतर कारणांनें बधिर, जड होणें; बधिरावणें (धारी, अवयव). 'एवढ्या सडाळीं जाऊं नको, दडिबराणें पाय गारठ तील.' २ दडस, निबर, कठिण होणें (धंदीमुळें न पिडलेला आंगा किंवा गट्टें). ४ नरम येणें; उत्साहिरहित होणें (माथूय). [गार, गारठा]

गारटें—न. खड्डा; खड्डया, [गार=खड्डा]

गारठा—पु. १ कडाक्याची धंदी; हवेंतील अति गारवा. (किं० पडणें). 'आज भारी गारठा पडला आहे.' २ अतिशय धंदपणा, शीतता (पाणी इ० ची). 'एवढा वेळ तापत आहे तरी अजून पाण्याचा गारठा मोडत नाही.' [गार]

गारत—द—किवि. १ पुरलेल्या, कुडकेल्या, मासलेल्या स्थितीत. २ नट; समूह नाहीसा झालेला; उध्वस्त; फुटत; ठार. 'जनकोजी शिंदे गारद आले.'—इमें २९६. [अर. पारत=वृद्ध]

गारती—जी. नाश; गर्दी. 'सदाशिवराव कार्यकर्ते, लेकीन गारत मोठा या सबाबनें गारती जाहली.'—देष्टि ३.१७ [गारत]

गारदी—पु. गाढवी पहा. 'ते गारदी निपूर, स्यांगला दया कोटून ई इज्जतारामपंत गाईच्या आठ पडला असतो. गाई-छुटून गारत्यांनीं इज्जतारामपंत ठार केले.'—येव ९९. गार-दाई—जी. १ गाढ्यांचा दंगा, धंद. २ (ल.) गोंधळ; दंगा; गलगा; गर्दी; पिंगामस्ती. ३ नाश; नुकसान; धराबा; विषाड. 'घराची मालाची, संसाराची गारदाई.' [ई. गार्ड=गारदी पहा]

गारपगार-टो—न्या—पु. १ मप्रतंत्रांने गरांचा पाऊन पाडणारी किंवा गारापासून संरक्षण करणारी एक जात. 'धंदीनें मेले लोक उडविले गारपगार्यांनीं भुज.'—ऐरो ४०१. पिडांना नुकसानी पोहचूं नये म्हणून कोडी खेड्यांतून गारपगारी ठेवलेला असे. वऱ्हाडांत व्यापार असे लोक वेतन देऊन ठेवलेले असतात. २ (ल.) दोंगी; लबाड; ठक. 'हरि ऐसा गारपगारी कुंजया काल खगारी.'—प्रला १६. ३ वाममार्गी; मांत्रिक. [गार=अवकार ३]

गार(ई)री-सी—जी. एक वेळ व तिथें बों.

गारमांड-डें—न. चापी बंदूक; गारेच्या चापाची बंदूक; हिच्या उलट तोड्याची बंदूक. 'गंजिकियाच्या बरे गारमांडी व बंदुकांचा मार ऐसा आला की.'—भाव ६३. [गार=मांडें=तोफ]

गारमणी—जी. गारमोटी.

गारवट—वि. गारट पहा.

गारवट, गारवंडा-डा, गारवा, गारिंवटा, गारि-घडा—पु. अतिशय धंदपणा; गारठ. (हवा, पाणी इ. चा). (किं० पडणें). गारठ-पहा. [गार]

गारघोले—वि. कोडीचा दलदार व पिडलेला; गदगदलेला (आवा, फळ). [गद]

गारसणें—अकि. गारांनीं नासाडी होणें. [गारा]

गारसणें—अकि. धंद होणें (बस्तु, पाणी). [गार=धंद]

गारसणें—अकि. गदणें; पिकू लागणें (फळ); गऱ्हाळणें.

'गारसण्या आंबाची रुचि उत्कृष्ट.' [गर]

गारसा—वि. (व.) गारोळा; पारा (डोळा इ०). 'त्याचे डोळे गारसे आहेत.' [चार]

गारा—पु. १ गिलावा; विखल; सरबरीत मिश्रण (गिळाक्या-साठी केलेले पाणी, माती, गवत चुना, सेग इ० चें). २ (ल.) पातळ व पट्ट अशाचें वारपट. [सं. गाढ? हिं. गारा=कुमार कामाची मळलेली माती; का. गारे]

गारा—पु. (न.) शिकारीच्या वेडीं जनावराकरितां ठेला बांधणें. [?]

गारा—पु. गाढा. —बदलापूर ९२.

गारा—पु. (संगीत) एक राग; यांत पडून, तीव्र कृद्रम, कोमल गंधार, तीव्र गंधार, कोमल मध्यम, पंचम, तीव्र पंचम, कोमल निषाद, तीव्र निषाद हे स्वर लागतात. जाति संपूर्ण—संपूर्ण, गारी पडून व संवारी पंचम; वेळ सार्वकालिक; आरोहांत तीव्र गंधार, तीव्र निषाद आणि अवरोहांत कोमल गंधार, कोमल निषाद येतात.

गारागें, गाढागें—न. १ कागाळी; तक्रार; हुसक्याचा अपराध सांगणे. (किं० सांगणे; करणे; गाणे; देणे). 'प्रमान प्रजातें अवधरीं। मज सांगतो गाराणीं।' 'अपुरा सुरावे उत्था-विनी। ते गाढ्यागे इतिहास देनी।'—एहदब १.७९. २ प्रार्थना; विनंती; विनंती (देवाची, सुतांची). (किं० घालणे; करणे). [सं. गदणा; प्रा. गारणा]

गाराक, गार्फ—न. (कु गो.) कलमी आंब्याचें झाड. [पोट्टें, ई. माफ्ट] **गार्फेली**—वि. कलमी आवे लावणारा.

गारीगडदल-र—(तेजा.) खाचखगळा; खड्डा; उंच-सखल भाग. 'अरे आथळें चाचरोन पडे। गारीं आणि गडधरा।'—दा ५.१.३७. [गार=खाच+मांड=उंच भाग]

गारड—न. विषावरील उताराचा मंत्र. गाढव पहा. [सं. गडड]

गारंडा, गारोंटा-डा—पु. अतिशय गारवा, गारठा (हवा, पाणी इ० चा). [गार]

गार(रो)डी—पु. १ संप्रमांत्रिक; सपें नाळयून त्यावर पोड मारणारा. 'हे जाणोनि ऐसी प्रौडी। जो दृष्टिसे विय फेरी। तो धावया थीहीरी गाडडी। पातळा बीं।'—झा २.७२. २ जाडुगार; नजरबंद करणारा. 'गाडडी नाहीं ऐसा एक। जो भारीं आणि पूर्वदेक।'—दिश ८१०. [सं. गदड-गाडड]

गारुड—न ? जादू इदनाल, नजरबंदी २ कपट, लप डाव, पाचपेच, छक्कपज, जादूतोपा [स गारुड]

गारो(न्हो)ळा—वि ? माझाच्या डोळ्याच्या रंगाचा (डोळा), गारा २ विडालाक्ष, पाण्या डाळयाचा 'गारोळ जामून टाकई।' -दा २ ६ ४२ [घार+डोळा ?]

गार्जप—अकि ? (गो) कीर्ति पसरणे २ मोठा नाद होणे. [स गर्ज]

गार्टर—पु मोजेबद, पायमोज्याचा बंद, पायमोज्याबाधा बघायची पट्टी [इ]

गार्ड, गार्दे—उ रखवालदार, अरण्यासुद्ध, शिपाई [पो गार्ड, इ गार्डे]

गार्डियन—उ मालक, सामाजिकगारा, सरक्षक(अज्ञान्याचा), पालनकर्ता 'आपल्या अज्ञान मुलादरिता गार्डियन किंवा पालक नेमण्याचा प्रत्येक बापाला हक्क आहे' -पद्म २२७ [इ]

गार्दी(गार्दी)—उ कुलाबा जिल्ह्यातील महाराष्टील एक पोस्ट जात -अष्ट ३४

गान्यामिंगोच्या—गान्हेमिंगोच्या पद्म

गार्डपत्य—उ भौतकर्मितील एक प्रमुख अति पचामी पद्म [स]

गाला—उ कपोल, तोंडाच्या दोन्ही बाजूचे मांसल भाग 'भरे त्याने बाळ्ये गाळावर मासले तर उबवा पुढे करावा पण पोळू नये' [स गल्ल] (वाय) ० घडणू—(उदरपणवाबद्ध) शिवा करणे ० निपटणे—माल बसणे, धोल जाणे, तोंड चापून होणे (दुखणे, उपवास यानी) ० फुगणे—१ राग येणे २ गर्वाने अथ होणे 'न तुजपुढेचि परावे गर्वभरो गाल बा लब्धि फुगली।' -मोक्षन्य १ १३ ० फुगणें १ फुगणें राग बघे 'बगसि हो गाल पुगान।' २ फुगणे, शेकी, बडाई मारणे ० रंगविणे किंवा गालात बसविणे—पोषाडीत मारणे माल (मारण्याने) छल करणे गालात बसणे—पोषाडीत मिळणे गालावर गाल चढणे—येणे—(चांगल्या खाण्यापिण्यामुळे) चेहरा शुभ शुबीत होणे गालात गाली—गालीगाली—गालावर हंसणे—गालांतल्यागालात हसणे, मदमित स्मितहास्य करणे म्हं ० एका गालात माली तर दुसरा पुढे करावा—(ही) शिष्टाची चिक्कण आहे—नामरीचे लक्षण 'एका गालात माली असता दुसरा गाल पुढे करण्याचे आता दिवस उरले नाहीत' -टि १ ५१० २ खातीन गाल बन्हातीचे बाल सामाजिक—० कड्डा—

उ गालावरून मिखांचा गुच्छ, कल्ला ० फुच्चा च्या—उ गाला वरील खडी गालट—नभ्व (ए गालट) गाल(निदारी) गालडी, गालोडी—० तोडाच्या बोंपल्या(बळकील गालाची खडी १ गाल पुगविण्याने पटलेली खडी ० शुच्चा—उ गालास

बेलेला चिमण, गाल ओढणे (किं० घेणे, कापणे, उपटणे)

० गुंड—डाा छी गालात ल्हान गाली हाकन त्या पुपून होणाया रोग, गालाचा रोग, गालफुगी म्हं० वेद्याची पोरे मालगुडाने

मेली ० गुंडा—उ (बों) चपराक पोषाडीत मारणे ० गोंजा रणी—त्री (गाल गोंजारणे, वुराळणे) रागावलेल्याची आंभेंवे, कातवन, मन रागा ० चिंचा—वि गालफडे, बसलेला, खपट

० द्रोडी—छी १ गालडी अथ २ पद्म २ माकडाच्या गालातील पिवळी (माकड यांन खाद्य भरण ठेवत) गालफड (किं० भरण, फुगविणे) ० पट्ट—न (रागांने, निदारी) गाव, पोबाड

० फट्ट—ड—न ? गालाची (माठरील) वाडी, माल बसलेली जागा २ गालपट ३ गाल फुगवून तोंडात केलेली पोकळी, गालाची आतील जागा 'वानराचे ठेवणे। गालफडी भगवे चणे।' -भासकिरिंध्या १३ १०६ [गल्ल+पट]

० फुगा—मी, गालफे—पुकी न गालगुड पद्म ० बोट—न ह्छीची बाधा न व्हावी म्हणून (मूल, नवरेव, नवरी इ०च्या) गालावर काजळ किंवा कुंकू याचा लावलेला टिंकला ० वाघ—न गालावर बोटे

ठेवून इमरुप्रमाणे (घाकरापुढे) आवाज करण्याचा प्रकार 'जिह्वे टिह्वे 'संभो हरहर' शक्याचा व दक्षप्रजापतीचे गाल्मयांचा पोष होत आहे' -मनुष्योपा (भावि १०) ५ ० विंचा—उ

गालकुच्चा पद्म (किं० घेणे) -लाचा दोपर—उ पुढे मासले गालाचे हाड -चा दोपर काढलेला—वि काढकुच्चा, रोड, मास जाऊन हाडे राहिलेला

गाल्ल—न (गा) अगल्याचा गळा [पोडू]

गाल्ले—न (या) पातळ पदार्थ मोजण्याचे ४ हरी माप. हे मातीचे असते

गाल्लमर—वि (गो) सैल

गालन—न ? वितळविणे २ सधान, निस्तारण करणे, (दारु) गाळण ३ चाळणे, छानणे गाळन कारणे [स]

गाल्लली—उ—वि बरचड, जारदार, शिरजोर 'इमजवर टिगू मालव -ख ८ ४४०० 'रात्रोचे ठायी विपययोग करून असत दंडायमान व्हावे ही हास्य गालीब जाली' -इम २ १२.

[अर घालिष्]

० गाल्यो, गालमा—उ. (गो) बारीक कोलवी (मासा), कुच्छ

गालिचा—उ १ लेंदरीची सतरजी, चित्रविचित्र रंगीत नर्सिचि उची आसन, चित्रणें कर्णाविल २ (नेवाते प्रांत) लिफाफा, पाकीट (पत्राचे) [उ फा कालिचा] -च्याचा

मुट्ट—उ देणणा, छानछोक पण कामाला निरपयामी माणूस, छानछोवला, अलेखा माणूस गालिच्यावरचे फूल जसे निरपयोगी

त्याप्रमाणे, दिव्याक, ऐरी माणूस [गाळिचा+मुट्ट=मुट्टी]

गालिप्रदान—न १ शिवीगाळ, निंदा २ ती करण्याचा व्यापार [स]

गाली—श्री शिवी, अपसब्द [स गालि] • गलोची—श्री मोठी शिवीगाळ, निंदा (किं० करणे) [गाली द्वि]

गालीकुपास—३ (क) गालेकपास पहा

गालुंडा—३ (अलिबाग) दोहन झालेल्या गाताच्या पेड्याची पेडी, जुडी [गळणे+उडा ?]

गालो—३ (क) दालन [गाळा ?]

गालोरा—३ गालगुचा 'एक तगेच गालोरे घेती।' —अकला १६ [गाल]

गॉल्लु—न (गो) गर्द झाडी

गा(गा)उ—३ १ वस्तीचे ठिकाण, ग्राम, मोठा, खेडे २ (व्यापक) नगर, शहर ३ गांवातील वस्ती, समाज 'यदा दयामुळे कितीक गाव पडून गेले' ४ आपण ५ (दोन गांवांमधील अंतरावरून) चार फोस योजन, चार ते नऊ मैल अंतर 'मारीचाते प्रभु शत गाव पुसखमीरे उडवी' —मोरा ११९९ हा शब्द कोंकण आणि देशात पुर्तुगी व सामान्य पणे नमुनकडिगे योजनात समासोन-गाव-कुलकर्णी-चामार-न्दावी-मठ इ० ग्रामांणे बारा बळुत्याच्या नाशपूर्वी गांव हा शब्द लागून सामासिक शब्द होतात व त्या शब्दावरून त्या त्या बळुतेदाराच्या एक बर्षांच्या कामगिरीवरील हक्काचा बोध होतो [स ग्राम, प्रा ग्राम, द्वि गु ग्राम, त्रि गांव, मेजि गाव, पोहेजि गाळ] (ग्राम) (त्या) गांवचा नसणे-दुसऱ्यावर लोटणे, टाळणे (काम), (त्या) कामाशी आपला काही अर्था अर्था सवध नाही असं दशेविणे • मारणे-लुटणे, खडणी घेतविणे

'दोड करून गांव मारू लागले'—पया १८८ गावानावाची हरकी देणे-सांगणे—(तु कोट्टन आलास, तुझे नाव काय आहे सांग इ०) ज्याच्या अगात मृतसंचार झाला आहे अद्या मनु प्यास (मुतास, किंवा झाडास) विचारतात यावरून पाहण्यास आणण कोट्टन आलात इ० नम्रपणे विचारणे गावाला जाणे—

१ जवळ नसणे—(ल) निष्पयोगी असणे जमे—'माझे हात काही गावाला गेले नाहीत' (जवळच आहेत, वळ आली तर तुला रटा मारतील) गावीं नसणे—पूर्ण अभाव असणे अज्ञानी असणे, दरकार नसणे, खिजगणतीत नसणे सामाशब्द—

• आकार-आकारणी—३ श्री गावचा हिशेब हिशेबाचा तत्वा • आखरी—किवि (व) गावालगत-शेवटी—लागून गाऊई—

श्री सरकारी शुद्धामुळे आपले गाव सोहून दुसऱ्या गावीं केलेली यस्ती, सरकारी हुकमाची अमान्यता, सरकारी अटींना प्रति रोष (सान्यात सून तहकूबी इ० मिळविण्यासाठी राबचे खर्च लोक हा उपाय अमलात आणतात) • कंटाक—वि गावाची पीढा, गावचा कारभार, गावकी (किं० हाकणे, चालविणे, समाळणे)

गावाला घास घणारा [स ग्राम+कट] • फुगुलात-श्री. १ (कों) बहिःपाटदार खोताने गांवातील जमीनीचा सारा भर प्यायावत दिलेली कपुली २ गावांतील गावकऱ्यानी बहीत क्रिया पडित जमीन कोणती ठेवावी याबद्दल केलेला निषय, ठराव • फुर-३ १ गावातील श्रुतिवत —कोंकणी इतिहाससाहित्य लेख ४०० २ (राजा) गावच्या दारातील देवस्त्रीच्या मानपाना सवधातील एक अधिकारी ३ मृतवाधा नाहीती करणारा, देवस्त्री करणारा माणूस, खाडी —झाम् १०२ ४ गावचे लोक, रहिवासी, गावात घरदार शेतभात असणारा 'गावकर म्हणती हो पेटली आग।' —दावि ३५० ५ (क कों) पाटील, खोत, उमारी ६ (रत्नागिरी) कुणबीवाडपाचा व्यवस्थापक, कुणबी • फुरी-३ १ एखाद्या गावात ज्याचे घरदार आहे तो त्या गावचा रहिवासी, गावात राहणारा 'त्या गांवचे सर्व गांवकरी आज देवळाजवळ मिळाले होते' २ शेतकरी गावकी-श्री. १ गावाच्या सवधीचा हरेयेक अधिकार (अमल इ०), गावचा कारभार २ गावसमा, तीत झालेले ठराव ३ गावचा विचार, गावकी व पुजारी यांनी एकत्र जमून केलेला विचारविनिमय ४ बतनदाराचा गावासवधाचा परस्पर सवध व त्याचा समार्हक अर्थास व्यवहार —गागा १६७ [स सामिक] गांव कुठाल-वि गावकुचाळ, गांवातील निंदक, दबाळ, लोकाची निंदा करणारा • फुडार-वि १ गावांतील लोकांवर सकळ आणणारा (चहाडी, बार्ड कर्म इ० करून), गांवमेया, कुन्दाडीचा दाबा २ गावातील सामान्य लोक 'दिर्घातील वाणी, बकाल, बायका देगील गावकुडार (हे) वरकरण्या लोकास मारू लागले' —भाब १६० • फुप-फुर्त-कोस-नउ १ गावाच्या भोंवतालचा तट २ (ल) बलाचा (शेत) काठ (घोतरजोडा, खेला इ० चा रसमी, बलावत्ता) • फुळकर्णी-३ गावचा बतनदारा पिढीजात हिशेबीस याच्या उलट दशकूळकर्णी (जिल्हा, प्रात, याचा कुळकर्णी) • फुर-न गावाची घीमा हद्द, घीमाप्रदेश, परिकर [गाव+आखर] • फुर्य-३ (जमीनमहसुली) गावचा (धार्मिक समारम करमणूक इ० चा) खर्च, पडित गोसावी, फकीर इ० स हव्य धिपासामुखी इ० देतात त्याचा खर्च • खाते-न १ (पोलीस कुळकर्णी बरेरे गावकामगार लोक २ गावचा हिशेब वेव (दरवाजा) • खुरास-किवि ग वानजोळ, जवळपास • गम्रा किवि दरगावास प्रत्येक गावाकडून-नागिक-पासून गावगत्रा चार हारये करून द्यावे' गावघना ताकीद करून सर्व लोक बोलावून आणा • गर्यो-वि (गो) गावठी • गाढा-३ गावातील सर्व प्रकारचे (तटे, प्रकरणे, बावी इ०) कामकाज, गावचा कारभार, गावकी (किं० हाकणे, चालविणे, समाळणे)

०गाव-की आज्ञाशी व गणित स्त्री, नगभवानी ०गावदे-
न गावें, खेडी (व्यापक अर्थी) ०गिरी-वि गावांत उत्पन्न
झालेले, तयार केलेले, गावराणी, गावडी, याच्या उलट पाटी,
तखटी, बदरी ६० ०गुंड-गुंडा-५ १ गावचा झोख्या २
विद्वानास गावल्या हुशारीने (वास्तविक विद्या नवता) कुठित
करणारा गावठळ ३ जाडुगारांची मात्रा चालू न देणारा पंचा
क्षरी, गावक्यास त्याच्याच विषेने जिंकणारा 'जेवी गावडी
याचे नेमक उदड। क्षणे निवारीत गावगुड।' -जै २४९ ४
गावात रिकाम्या उठाटेवी करणारा, त्रासदायक माणूस, मवाळी,
सोकाजी, कुष्ठ फौजदार, दगबाज बंकि, खेळया ०गुंडकी-
स्त्री १ गावगुडाचा कारभार, गावकी २ (स) कपडेमिरी,
लवाडी ०गुडांचा खेळ-३ पंचाक्षरी किंवा जादूगार याच्याशी
गावगुडाचा चढाओढीचा सामना, सुटीचा खेळ ०गोहन-३
(व) घरच गावातील गाई एवढ असेलला कळप ०गौर-की
सुवध गावात भटकणारी स्त्री, गावभवानी 'पोरीवाळीकुन्दा
हिणदून पुढे वरतील की, या गावगौरीला हें भिकेचें वाण कुणी
बाहिलें म्हणुन।' -गुण्यप्रभाव ०घेणी-की दावदा, हद्द
'समुद्राचे पाणी सातवा दिर्घी करील गावघेणी।' -भाए ६९
०घळण-णी, गावघळणी-वि गावांत चालणारे (गणें) ०चा
डोळा-३ गांवचा वेसकर, महार, जामत्या ०चा लोक-३
गावातील कोणी तरी, कोणास डाळक नसेलला, परका, अजोळखी
०चावडी-की गावातील सरकारी कामकाजाची जागा, चौकी
०जाण्या-वि गावदेवतेस बाहिलेले (मूल) ०जेवण-
जेवणाचळ-भोजन-जीन १ गावातील सर्व जातींना पात
केले जेवण २ गावातील स्वजातीस दिलेली मेजवानी म्ह० हें गांव
जेवण नव्हे की येतला याळांत ०या चालला जेवायला (महात्माच्या
गोष्टीची यज्ञ करणारास उपरोधिकपणे म्हणतात) ०जोडी-
३ गावातील क्षतिवत जोसवण करणारा ०झाडा-३ गावां
तील (शेत ६०) जमीनींचा कुळकर्णानें तयार केलेला वनेनपर
तळा, कुळकर्णाद्वार ०झोंड-३ १ सर्व गावापासून कजें काढून
नागविणारा २ गावातील खटपाळ खाष्ट माणूस, गावास
प्रास देणारा माणूस ०ठण-ठाण-न की गावातील वस्तीची
जागा (अस्तित्वात असलेली किंवा उजवाड झालेली) गाईपांडर
[स ग्राम+स्थान=न गाव+ठाण] गावठा-३ १ गावचा एक
वतनदान म्ह० २ गावचा गावठा गावी बवडी ३ खेडवळ, गावडळ
गावडी-ह-वि १ गावचे, स्थायिक गावमिरी अर्थी १ पहा
'गाजारी तुपापेक्षा गावडी तुप नामी' २ गावडळ, खडवळ ३
(विश्रुत गावडी) रानटी, खेडवळ (माणूस, चालरीत) गावडी
घकीट-३ दरी भायेंत बकिलीची परीक्षा दिलेला माणूस
दमडी न जाणणारा किंवा बकिलीची गोटी परीक्षा न दिलेला

साधा मुलतयार वकील गांवडुकर-५ डुकराची एक जात,
गावातच राहणारे डुकर, याच्या उलट रानडुकर गांवडें-६-३
अवाडीपण, मडाणीपणा गांवड (डा)ळ-गांवळ्या-वि १ खेड
वळ, मुंछे, रानवट, मडाणी, 'खती करिती कर्मांची। ते गावडे
मा।' -झा ३ १४५ २ खेडपात राहणारा, शेतकरी ०ढळकर-३
(गो) गावडळ, खेडवळ, शुद्ध गांवडें-न लहान खेडें, गाव,
शेतकऱ्यांची वाडी, शेतवाडी, 'मला माझे गावडेंच बरे' -इसाय
नीति (छत्रे) [स ग्रामटिक प्रा गामड] गावडेकर-वि खेडवळ,
गावडकर 'तेच कोणी गावडेकर कुणवी बसला होता' -वि १४९
गावडेकर-३ खेडपात राहणारा माणूस, गावकरी गावडें
गाव-३न वाडी, पाडा, खेडें, निवळ शेतकरी राहतात तें गाव
म्ह० गावडे गावात गावडी सवाशीण (गावडी वडल गावडी अशा
पाठभेद) =लहान गावात छुद्र माणसासहि मद्राच येतें ०थळ-न
गावठण पहा [स ग्राम+स्थल] ०था-वि गावडळ -शर
०दर-री-की गांवक्यासलगतची जागा 'आताजी वाप रात्रीचा
गावदरीस येत असतो' ०देवता-देवी-की गावची सरळक
देवता, ग्रामदेवता [स ग्राम+देवता] ०धणें-न गावचीं गुरे
-शर [गाव+धन] १ गावधें-न १ वाडी, खेडें, गावधें पहा
२ दुसऱ्या खेड्यातील कामकाज 'मला गावधें उपस्थित झालें'
गावधोड-घी १ गावावर बसविलेली जबरदस्त खडणी
२ (सामा) गावावर आलेले सकट, अश्टि [गांव+धोडा]
०निसयत इगाम-न निरमिदाळ्या प्राप्तिक खर्चाकरिता
किंवा सरकारी खर्चाकरिता काढिलेल्या सार्वजनिक कर्माचकर
फेडीकरिता गावकऱ्यांनी गहाण ठेवलेली जमीन ०निसयत
मिरास की जिचा मालकीद्वक सर्व गावकऱ्यांचे मिळून
आहे अशी जमीन ०नेमणुक-की गावसर्चाकरिता तोहून
दिलेला पैसा ०पडीत-न गावांतील विन लावणकीची, पडीत
जमीन ०पण-(गो) ग्रामसभा, गावकी 'गावपण मोडिल्या
बायले।' -सिंस ८ १५० ०पाणोठा-था-३ गावची नदी-
तळपावरील पाणी मारण्याची जागा ०पाहणी-की गावातील
लोक किंवा शेतजमीन यांची पाटलांने केलेली पाहणी, भोजणी,
(सामा) गावाची सर्वेदरीने पाहणी ०धंदी-वि गावात
वस्ती करून असलेला (फिरस्ता नव्हे) ०धेल-३ (पोळपाच्या
दिवशीचा) पाटल्याचा बेल, हा सारें पैलांच्या पुढे असतो, हा पाट
लाचा एक मान आहे ०महार-३ (विगारी ६०च्या) गावच्या
वाकरीवर असलेला बलनदार महार ०मामा-३ गावांतील शाहाणा
माणूस गावकऱ्यांवर चरित्याचें चालविणारा व सर्वांशी मिळूनमिस
झून असणारा माणूस (उपहासात्मक) ०मावडी-की गांवां
तील कुजींग, (सामा) बयस्क व स्त्रीणि स्त्री ०मुकादम-उभय
गावचे सारे छेष्ट बतनदार -गागा ४० ०मुकादमी-की बतती

ग्रामव्यवस्था • मुनसफ—३ शेतक याचे १० इ च्या आतील दावे चालविण्यासाठी, शेतीकरी कायद्याप्रमाणे नेमलेला विनयगारी मुनसफ—गागा७२ • मेव्हणी—झी गावातील वेददा • म्हसल—न गावातील स्मशान • रस्त—न गावातील पागेरडे पाणी, लेडी नाला, लेडे ओहोळ ' हा गा गावरस झाले । पाणी पाटी पाय देत झाले । '—झा १६ २५ • रान—न १ गाव व त्याच्या आस पासचा प्रदेश, जमीन २ गावची व आसपासची लोकसंख्या • रान—नी—राणी—वि स्थानिक, गावडी, परगुटी, रानवट (भाजी, पदार्थ इ०), याच्या उत्पन्न शहरी, पेडी • चंदल—झी गायरानाखेरीज गावच्या दिमनीस असलेली इतर जमीन • वसाहत—रसात—झी १ गावची वसलेली स्थिति, वसती २ गावचा वसलेला भाग ३ गावची लोकसंख्या • वहीत—न गावची लागवडीखालची जमीन • वेस—झी गावाच्या लग्नाचा मोठा दरवाजा • वेसकर—३ गावाच्या वेगीवर पदारा करणारा पाळीचा मदार, याच्याकडे गावाचे निवडीचे काम करण्याचे असते • शाई—झी खडबडीत चपटे मोती • शीय—झीन गाव किंवा गावे (यांना सामान्य सज्ञा), नावगाव खरे माहिती ' त्याची गांवची व मला ठाऊक नाही ' • सरई—झी १ गावच्या भुगोखेतांना दरसाल पावसाची ओवाळणी, हळी (मारळ, कोंबडे इ०) २ एकूण एक गाववस्ती, गावकरी, अखिल ग्रामसभ ३ सगळी सांगेल ते सात किंवा नऊ दिवस रात्रातील यत्नावात माणसांनी बाहेर जाऊन राहणे—बदलापूर ३२० • समाराधना—झी गावनेवण पहा • संचाशीण—सराण—झी १ (गोधळ, मोहतूर इ० प्रसर्ग) पाटील किंवा चौथुला याच्या बायकोस म्हणतात २ (ल) गावची वेददा गायली—किवि गावोगाव, सर्व गावातून ' जेव्हा निवडारयाची गासे निळी । तो मिष्टामात उठरी बायकोळी । ते देशी विस्तार गावळी । साचा सारिखी । '—झा ६१७ गांवाची खरवड—झी गावास जास देणारा, हाड माणूस गांवा—देशाने ओंवाळलेला—वि दाड, बाईट म्हणून गावाने दूर केलेला. कुप्रसिद्ध, गावाची खडून (ओवाळणे पहा) गावाबाहेरचा, गांवा मायला—वि. मदार, परवारी (कु) गावाभायला. गावार—न गावजेवण गावीक—वि (राजा) सार्वजनिक, गावचे (शेत, पाणी, खर्च, पेटी, कसा) गाबुडगो—वि (गो) गावात राहणारा

गावगाई—झी नगरभवानी, भटकरभवानी स्वरिणी झी गावट(ठ)विणे—उक्ति १ समावेश करणे, अंतर्भूत करणे होणे २ धरणे, पकडणे [गावणे]

गावडमोट—झी (माण) पाटलास यावयाची मोट (कण साची) [का गौडा=पाटील+मोट]

गावडा—३ १ मीठ, कात तयार करणारी एक जात व तीतील व्यक्ति याची वस्ती कोंकण व गोंवे प्रांती आहे [स ग्राम=गाव का गोडा २] २ एक धुळक गांवकामदार, घन गरातील एक मुख्य अधिकारी [स गौ गाव का गोडा] ३ (गो) गोव्यातील एक कुणबी जात सारस्वतानी हे गौड देवाहून आणले असे समजतात हे अमक्यमक्षण करीत नाहीत [स गौड का गोडा=गाटील]

गावडी, गावडे गामाडे—झीन १ गाय (लढिवाळपणे किंवा कृत्तिसतर्फी) २ (खा) गाय (सामान्यपणे) ' गावडी गुमी गमली ती बी भेटली ' [गो=गाव+डी प्रत्यय]

गावडेगजाल—झी (कु) अथैशून्य बडबड [गावडा+जाल २]

गावणे—अकि १ सापडणे, आढळणे (हरवलेली वस्तु), २ मिळणे, प्राप्त होणे (इच्छित वस्तु, देतु) ३ भेटणे, गाठ पडणे, मिळणे, भेटविणे (सरळ व व्युत्क्रमाने प्रयोग) ' तो मला वाटेने गावला ' ' मी तुला सयां गावेन ' ४ पकडला जाणे, हातात सापडणे, हाती लागणे, कळत येणे [स ग्राह=घेणे]

गावणे—अकि १ (व) गाणे म्हणणे, गाणे २ (कों) सदाशंवेदा म्हणणे, जपमाळ घेणे, घोष घेणे (काही एक कर्तव्य गोष्टीसंबंधी), काशीस जावे काशीस जावे असे दोन वर्षे गावत होता ' [स गै, प्रा गाव, हि गावण=गाणे]

गावडी—वि अडाणी, (हि) मूर्ख, दोणपा, द [स गो, हि गा=बेल]

गावरान—न (कु) (नाविक) नैर्ऋत्येकडील वारा गावाकडे येणारा वारा

गावली—झी (काव्य) गाय (लढिवाळपणे माय, माउली प्रमाणे) गावडी पहा

गावलें—न उपनलेल्या हरमन्याच्या डोळ्याची लहान जुडी, पेडी, याची वाळत्यावर गजी करतात, तिला उडवें म्हणतात

गावस—३ (गो) क्षत्रियाची एक जात

गावा—३ (कों) पुन्हा पुन्हा बोलून दाखविलेली इच्छा, व्यास, एकाच गोष्टीची जपमाळ, अडाडास, घोष ' घर बाधीन बाधीन म्हणून चार वर्षांनी गावा लागला ' (किं गाणे, लागणे, (सपला असल्यास) मोडणे, सरणे, सपणे, आटोपणे) [गावणे, स गै, प्रा गाव]

गावा—ची—३झी (कारागिरी) धातुची तार ओढण्याचे हत्यार, चिमटा [गावणे=सापडणे, पकडणे]

गावाई—झी गुतागुत, पोंटाळा ' एथ उपदेशामाजि गोवाई । '—झा ३ २१ [गावणे]

० ह्येणें—भीतीने गगलून जाणें गाळणा—खी (क) भीतीने उडालेली त्रेधा, गोंधळ, पळ काढण्यासारखी स्थिति, गाळण उडणें ' वाप पाहिला, माझी गाळणा झाली ' (इसापनीतीत (भाषा तरित) असें बनविलेले शब्द येतात)

गाळणावळ—झी गाळणेचाळणेची मळुरी [गाळणें]

गाळणी—झी १ चाळणें, गाळणें, शोधणें २ स्वच्छ करणें, गाळ काढणें, साफ करणें (विहीर, तळे) ३ (सोनारी) (कु गो) मूस ४ नरासळें, गळणी पातळ पदार्थातील केर कचरा काढून टाकण्याकरिता वापरावयाचें वख विंचा छिद्रयुक्त पात्र, (इ) फनेल. -कि. गाळणें पहा

गाळणें—जकि १ वज्रातून किंवा छिद्रयुक्त पात्रातून ओतून गाळणें, स्वच्छ करणें २ रद्द करणें, बाजूस टाकणें, परतविणें, पातळविणें, वाटेस लावणें ३ टाळणें (अंध, केंस, पिंते) ४ घालणें (अर्डा) ५ बजेणें, बगळणें, टाकणें (माणूस, वस्तु गोष्ट) ' सगळा गाव बोलावला पण चार घरे गाळलीं ' ६ शुद्ध करणें, चकचकीत करणें (घातूचें जिन्नस विस्तृतात घालून) ७ यनात दाखून पिळून काढणें, तेल, अर्क काढणें (गळिताचें धान्य, रीं याचें) ८ (अवसान हातपाय इ० गळदास ओढून) घीर सोडणें, कच खाणें, पचणें ९ रस करणें, वितळविणें, पातळ करणें १० स्वच्छ करणें, मळ, गाळ काढणें (विहीर, तळे, घरण यातील) ' प्राज्य प्रीतिश्च शाले सुहृदांला गाळिले जतें आज्य ' -मोसभा ७ १ [सं गळू-गळण]

गाळणें, गाळणें—न बाळगी, गळणी

गाळा—उ १ मळ, गाळ, रेंदा, गाळच्यानतर राहिलेला साका २ नदीला पूर येऊन गेल्यानंतर काठावरील झाडास अड कून पडलेला पातरी, केरकचरा, चिखल, मळी ३ स्वच्छ पित्र लेला कापूस [गाळणें]

गाळा—उ १ खण, दोन बहालातीळ आगा २ चौकट इ०, च्या गर्भाचें प्रमाण ' या चौकटीचा गाळा दोन गज आह ' ३ इमारतीच्या दोन भिंतीमधील भाग, खोली ' कडेचा गाळा भाडपानें घेतला आहे '

गाळा—उ (गो) एक प्रकारचें रेशमी पातळ, (वैभव) मधूची रेशमी साडी, मधुवख -बदलापूर ४८१

गाळागाळ—खी १ वर्जन, वगळणें, टाकणें २ नाकडुरी, नकार ३ (ल) बघणें, निवडणें [गाळणें दि]

गाळातीत—न गाळण्याचें वख

गाळांघ—वि १ गाळलेलें, चाळलेलें, बेंचलेलें, स्वच्छ केलेलें २ निवडक, निवडून घेतलेलें ३ (ल) उत्प्रेष्ट, चागलें ४ (ल) पक्का, विलटून, अट्टल, लबाड (डुच्चा, घट वेडा) (निदार्थी) [गाळणें] ० मूर्त किंवा वस्तु—वि खनं दुर्गुण एवम असलेला (माणूस), अडल सोदा

गाळेरुपास—उ (कों) (घुतारी) गळ्याचें अतिन व बाहेरून माप घेण्याचा कपास, वेवार (इ) कॅलिपर माली-कपास पहा

गाळेरें—नअव गोठया उडविणें व सेलणें (लहान मुलाचा एक खेळ)

गाळोटी—खी (व) गाळवड जमीन

गिग्मी—खी (क) लहान दुवेळकें, मेड

गिचका, गिचगिचीत—वि मऊ आणि चिकट, चिकट-चिकीत, मोठ्या नन्हे असा (शिजविलेला भात) [प्व गिच्, का गिज]

गिचगिदा—उ एकर कालविलेला, घसरता, खाण्याचा पदार्थ, काळा, बोडण [का गिज, गिजति]

गिचमिट—ड—खी १ किचविड लिहिलेली अक्षरे, चिन्ने आकडे, आकृति, गोष्ट, अव्यवस्थित लिखाण, खरडणें, कुत्र्या-मात्राच पाय २ खरडलेला, चिताड कागदाचा तुकडा -वि १ ओरबाडलेलें, ओरखडलेलें, चिडविड लिहिलेलें ओबड-धोवड केलेलें (लिखाण, काम) २ गोंधळाचें, भरमसाट, भरडलेलें (भाषण) [का गीजु=खरडणें, ओरखडा]

गिचाड—न १ गद्दे झाडी, दाट जंगल २ घनता, दाटी (जंगल, झाडी इ० ची) गचाड पहा

गिच्च—किवि गच्च, दाट, गद्दे, खेदून, गर्दीने (कि० होणें, मरणें, घालणें, लावणें, लागणें) गच्च पहा ० दाटी—खी निविडदाटी, गद्दे, वेप, गर्दी

गिचची—झी (भोंवऱ्याचा खळ) भोंवऱ्याच्या कावात एक भोंवत दुसऱ्या कात्या भोंवऱ्यावर आपडून तो तसाच फिरत ठेवणें गुन्चा पहा [का]

गिजगिजीन, गिचगिचीत—वि गिचका, मऊ, चिक चिकीत (भात, साकर, केळे, अणुरें शिजलेलें-भाजलेलें अन्न, पिडलेलें फळ) गिचका पहा

गिजगोळा—वि (क) लडा, डिचका, गिचका पहा. ' गिजगोळा सात केलास तर तादाला शिवणार दखील नाही ' [का गिज+म गोळा]

गिजगिजलें—न काचिच्या व सोऱ्याच्या मण्याची माळ, गळसरी

गिजविड गिजमिड—गिचमिट पहा

गिजरा—वि (व) घारा त्याचें दोळे गिजरे जाहेत '

गिट—वि (क) दुहेरी घुताची वीण असलेलें, भक्कम (लुगटें, कापड) [का]

गिटकडी—फारी—खी (हिं) (सगीत) गळघातील कप, कोणताहि स्वर वाजवीत असता त्याच्या मागच्या व

पुढल्या चार स्वरांस छटका दलन उत्पन्न केलेला मिश्र स्वर [का गिट=अनुकारी आवाज ?]

गिटकली, गिटंगली—गटकली, गगली पदा

गिट्टी—झी (ना) दगडाची खडी

गिटगाप—न सातारा जिल्ह्यात होणारे खरीपातील जोंध कपाचे हलकें पीक, या जोधकपाचे कणीस मोठे असते—कृषि २६६

गिटगिडी—झी (सोनारी) करणीसारखे एक इत्याद, याचे भाड्याच्या किनारीवर तोडपाच्या आकाराची मोटाई मारतात

गिटगिटि(आ)या—उ (महाउ) वायविशेष ' सुप रिवारे जय वायभै राय गिटगिटिआ गीमुसे भेदी । '—घबळे, उताप १० गिटगिटि पदा [ध्व गिट]

गिटगी—झी (प्रा) दारूचे दुकान

गिटगें—न. (गो) सप्ताणा

गिटगिड—किवि डवराच्या आवाजाप्रमाणे (शब्द, आवाज करणे) [ध्व]

गिटगिडणें—भकि खरडणे, ओरखडणे, रेखाटणे [का गीउ गिगिड]

गिटगिटि—झी—झी. एक वाद्य ' दुदुभि गिटगिटिया भेरी । '—कमुरा १० ६९ ' मुखवाते सनया रसाल । गजैती डोल गिटगिटि । '—ह १२ २० [ध्व]

गिटगिटित—वि गिवमिड, खरडकेले, चिखोड्या ओड केले

गिटगिट्या—वि एक जात डाकुता, दाकोता पदा [गिट गिट]

गिटगंग्या—उ (ने) एक प्रकारचा शाडावरील खेळ [का गिट+शाद+मंग्या=माकड]

गिडी—झी १ तीर्थ ठेवण्याचे, खाली हद्द पोटाचे व रहान गळ्याचे व अर्ध चवुसारेले माठे २ तसेले, युरोपीयन लोक हात धुण्याच्या घटेल्यासारख्या भाड्यास म्हणतात ३ (तजा) मारी [का]

गिडु—डुा—वि १ डेगणा, खजा २ डेगणा व जाड, थप फट व बळकट [का] गिडुमायले—वि (गो) टेंपू [गिग्रा+माहली]

गिणगिण—था—किवि १ गुणगुणत, गात आवाज करीत २ नाकातील आवाजाने, गोंगावत [ध्व] गिणगिण—झी १ नाकांत बोलणे २ गुणगुण, गाण्याचा, वाजण्याचा आवाज ३ गुणगुण, रद्द रह माणणे [ध्व] गिणगिणपण—भकि १ नाकांत बोलणे, गोंगाणा, नाकातील वादणे (शब्द,

आवाज, याचा कर्ता आवाज, बोलणे, बोलणारा, किंवा नाक असतो) २ गुणगुणणे, गाणे, गोंगावणे (चिलट, धुगुरटे) (डोक्यात अथवा कानांत) गिणगिणणे—अकर्तकिक एखाद्या टिकणी गुणगुण असा आवाज होणे गिणगिणा—गिण गिणीत—वि १ साधुनासिक, नाकातील (ठक्कार) २ अस्पष्ट, गुळगुळीत ३ गात, गुणगुणत (डांड) गिणगिणाट—उ (गिणगिणचा अतिशय) १ गुणगुणाट, गोंगाट, सर्वांचा मिळून मोठा आवाज (मारा, मूळट, मुंगायांचा) २ खणखणाट, धण पणाट, मोठा गोंगाट ३ लांबचा व अस्पष्ट गोंगाट (विद्यार्थी किंवा लोकसमूह याचा), ४ गिग्रा, त्रासदायक बडबड, कलक लाट ५ डोक्याची गुणगुण, झुरझुर गिणगिण्या—वि गोंगाणा, नाकांत बोलणारा [ध्व]

गिणगिणचें, गणगणचें—भकि (गों) सांगितलेले ऐकणे, दाद घेणे

गिणगणें—न (गो) पायलीचा ३२ वा भाग, अर्ध विपणें, कोलवें

गितस(सा)ई—झी एक लहान व सरळ बाढणारे छद्म गितु—उ—न गाणे, गीत [त गीत]

गिट(वा)या—उ पत्त्याच्या घाण्यावर पसण्याची (विद्याच्या मधील) माती, घुरा, विटकाची पूव

गिटदाडा—उ (वा व) केरकचरा, चण—वि बाणेरदा [गिटदावा]

गिट्दार—न (गो) शिण्याचे अगुस्तान [पोतें, ६ गाई]

गिट्दी—झी (घो) बगई, नफ्याचा भाग, हिस्सेदारी

गिघ, गिघ(घा)ड, गिघाडा—नउ एक घृत मांस खाणारा मोठा पक्षी, गडबडायले [त छत्र, प्रा, गिघो, व गिघो, गु हि गोघ, व गिघर]

गिघण—न एक औषधी वनस्पती

गिघाऊ—उ (घा) डोक्यातील ५ विपणें ६०

गिघाहीमशीत—न (छाप) एक छापण्याचे यंत्र, कोल बियन हॅरेपेला प्रतिशब्द—मुद्रण ६०

गिघयान—झी १ (व) माधीलमाशी २ एक औषधी वनस्पती

गिनी—झी १ पूर्वी इंग्लंडात चालणारे एक सोन्याचे नाणे आजही चलीनी नाणे नवून फक्त हिशेबी आहे याची किंमत २१ शिलिंग ठरलेली आहे २ पोडाच्या नाण्यास (चुकीने) म्हणतात ३ (गिन्नी)—झी निळयें, हिंदुस्थानात चालणारे एक आप्ता किंमतीचे नाणे [पोतें गिने आकिर्नेतील गिनी प्रदेशा वरून आहे]

गिनी—न एक प्रकारचे चिलायती गवत, चारा (गिनी देश)

गिन्ना—उ. (क.) खरपस; नीक (दुधाचा). [का. गिण्ण]
गियत—झी. (क.) निदा; चढाडी. 'याची गिरतत्याच्या
पाती अशी संवय त्याला आहे.' [अर. धीवत]

गिम—न. अळवाची एक जात. —हुपि ६४५.

गिमवस—झी. १ उन्हाळ्यांत पाट-मोट यांच्या पाण्याने
तयार केलेले (लाचणी, भात यांचे) दाल. २ अशा तऱ्हेचे पीक,
पांय. [सं. धीष्म; प्रा. गिम्ह; हिं. गीम. गीम+वस]

गिम(ह्म)वा—उ. गिमवस अर्थ २ पहा.

गिमावणे—अकि. (राजा. कु.) उन्हाळ्यातील शाखांचे
(प्यार पाणी यांचा अमावासे) मळवले, सुकले, रोढावले
(पशु); उन्हाळा यावणे. [सं. धीष्म]

गिमाळा—उ. उन्हाळा. 'आपदेचा मोढवा भंगला।
आला आनंदु गिमाळा।' —लिपु २.५२.४८. गीम पहा. [धीष्म+
काल]

गिर-कन-कर-दिनो-दिशो—किवि. गरगरा; गरगर.
(भोवरा इ. वाटोळे फिरणे). [अर.]

गिरका—उ. १ कापसातील सरक्या काढण्याचे यंत्र, जीन.
२ फेरी; चक्र; गिरकांडा; गरका पहा.

गिरकांडा—झी. गिरकांडा—उझी. १ गरका; चक्र;
भोवरी; वेडा; फेरा; वळसा. २ फेरी; चक्र. (किं. देणे; घालणे;
घेणे; घालणे), ३ भोवकांडा; वाटोळा रस्ता; पेर. (किं. घालणे;
घेणे; घालणे (उलट) किं. बसणे; पडणे). ४ एखाद्या रुपली
जाळत घेणे; हेल्यादा; खेप. ५ (ल.) राखडी प्राणायाम;
चरपटपंजरी. ६ (ल.) गोघळ; पोंडाळा; गळकाटा; थोळ; फेरा
(किं. पडणे).

गिरकी—झी. १ गिरकांडा अर्थ १।२ पहा (किं. मारणे;
देणे; खाणे; घेणे). २ भोवकांडा; घेरी. (किं. घेणे) ३
(पाण्यातील) कंप; तान (किं. घेणे). गिरकें—न. १ घेरी,
घुरे, अपवहार, फेकणे यांचा मटक. (किं. घेणे). २ गिर-
गिरे पहा. गिरगिरा—उ. १ माणसाचा गरडा; गिरकांडा,
गरका पहा. २ (ल.) अंघळ; भिडळ; खिचरी; काला (अनेक
भिन्न सदस्य वस्तूंचा). गिरगिर-रां—किवि. सभोवरा; भोंव
ताली; गरगर (फिरणे, भोवकण इ.). [अर.] गिरगिरणे—
अकि. १ सभोवरा फिरणे; वाटोळे भोवकण २ चक्र, भोवळ
घेणे; फिरणे (थोके). गिरगिरमाथा—उ एकमेकांचे हात
धरून वाटोळे फिरण्याचा मुलांचा एक खेळ. गिरगिरी—झी.

मुच्छा; भोवकांडा. (किं. घेणे). 'तथा संधी हाणी नर शर त्याने
गिरगिरी।' —बामन विराट ५.१६९. गिरगिरे—गिरी—बळी.
१ खेळणे; लांकडी विरगिरे. २ हवेने फिरणारे कागदी गिरगिरे.

गिरगिरे—न. (गो.) एका खांब्यावर एक लहान लोखंडी कांब

गरगर फिरवून घेण्याचा जुगार. गिरगोट—उ. (ना.) उडता
पतंग खाली पाडण्याकरिता लहान दगडाला दोरा बांधून केलेले
एक साधन. गिरगोटी—झी. १ घिरगोटी; प्रदक्षिणा; वळसा; फेरी.
(किं. घालणे). २ फेरी; गिरगोटी; भोवरी. ३ (ल.) (अव.
प्रयोग) घिरगोटी; घेरगोटी; जा ये; फेरे. गिरगोटी—झी.
अक्षरबळवणी; चोटणी. [गिरविणे]

गिरगटण—न. (ब.) दाट सारवणे; वेदामेंदा होऊन झालेले
सारवणे; गिरगटणे. 'देवीचे फोड इतके दाट झाले आहेत की
अंगाचे सारे गिरगटणच झाले आहे.' [गरगट]

गिरगटणे—अकि. (प्रां.) फाटणे; सारवणे (भोवरी, जमीन).
गरगटणे पहा.

गिरगदार—री—गिरगदार—री पहा.

गिरगटाचिणे—अकि. गिरविणे पहा.

गिरचटणे—अकि. (प्रां.) जमीन, भोवरी खडखडात घातणे;
गिरगटणे.

गिरड, गिरप—उ. (गो.) मजग; गर.

गिरण—णी—झी. कापसाचे सुत काढण्याचा, गडे बांधण्याचा,
दळण दळण्याचा इ. कारखाना; सामान्यतः यंत्रांनी चालणारा
कारखाना.

गिरणूळ—उझी. ज्याच्यामुळे खरून बरी होते असे एक
वनस्पतीचे मूळ.

गिरदनी—झी. (गो.) उजवी; गिरदी पहा.

गिरदा—उ. १ हुक्याच्या खालचा लहान गालिचा, वैडक.
२ गिरी; वशी. ३ घेरा; गरडा. [का. गिदा]

गिरदी—झी. १ लहान वाटोळी उजवी. २ (ल.) डेंगणी
हुसरी, गुबगुपीत खो. [का. गिदा=वडुळ]

गिरपया—उ. घोळ्याच्या शिरा आंखडगारा एक वायुरोग;
वात. —मधुप २.१८२.

गिर(रि)फतार—दार—वि. १ अढकलेला; कैदी; बंद; बंदी.
२ निमग. 'तोंपवत याच मनघुन्यात गिरफतार आहे.' —रा १.

१०. ३ विवेचनामग; चिंताद्वय; ४ हेराण. 'वाटेने पजैन्या-
मुळे कार गिरफतार जहाले.' —पया ४२८. [का. गिरफतार]

० री—झी. १ कैद; बंदी; बधन. २ विवेचना; चिंता. 'अम्हांता-
रखे आहेत ते गिरफतारीत मग्न असतात.' —ख १.३९. [का.
गिरफतारी]

गिरव(वि)डणे—अकि. माखले जाणे; लडवणें; बरपटणे;
—अकि. (ब.) माखणे; सारविणे; पोतणे (खिखळणे) 'जेथे
बायलीचे खोड। गिरवही जाती सरा।' —हा १३.५११.

गिरवडा—उ. (ब.) सारवण.

गिरयाँ—उ. (गो.) सामता.

गिरवुजली—वि (गो) सुखी, ड्यू (मुल्यो)
 गिरभी—खी (राजा) पोफळीच्या किंवा सुपारीच्या
 पाकाच्या गाम्यातून निपणारे खिड्ड सुटा, कणिय [स गर्भ]
 गिरमाळ—वि उच, नापीक, माळरानाचा, पगसाचा
 (प्रदेश) [गिरि+माळा]

गिरमीट—न एफ प्रकारचा सामता, भोंक पाडण्याचे एफ
 हत्यार [इ गिम्पेट]

गिरव, गिरो—न गहाण [फा]

गिरविणे—उक्ति १ वळविणे, फिरवातील अक्षरांच्या वळ
 गावकून (घाईत न बुडविता) रेखणी फिरविणे २ (फिरा)
 (ल) सारखे वागणे, बरहुकूम करणे [गिर]

गिरा—उ १ अद्द गिन्दा पद्दा २ मृतावळ [स अद्द]

गिरा—उ १ दीह तसुचे (गजाचा एकचवदादा किंवा एक-
 माळ्यास भाग) कापड वगैरे भोजण्याचे सापन 'तोफ लांबी
 दहा गज दोन गिरे आली' -रा ७ २९६ २ (व) दुकडा

गिरा—झी, बाचा, माया, वचन 'भक्त्यामकलपुत्र तमा
 लनीळ । मेघपमीर गिरा बोले।' [स]

गिराण—न ग्राहण 'दे दान सुते गिराण' [स अद्दण]

गिराणी—झी १ सड्ड, ओसे, डु स 'लोनाम खर्चाची
 गिराणी फार आहे' -मदवा १ ७० २ दृष्टा, खपगी 'मर्जीस
 गिराणी येईल' -रा १० २५२ ३ जेरी, मेगाकुनी 'क्लि-
 मालेहि गिराणीस आले आहेत' -मदवा १ २०७ ४ महागाई,
 दुकडाळ 'लड्ढारात गिराणी फार म्हणून लोक बहुत हैराण'
 -दिमरा १ १० [फा गिरानी]

गिरामी—वि अथ पूज्य, शेर [फा]

गिरावण गिरवाण गिरवान—न आगरण्याचा
 खाद्याचा भाग [फा गिराव्—गळा, गळपडी]

गिरावळ—झी (राजा) अतदतरवळेपोर [अद्द+मदल्य]

गिराशी—सी—उ १ गुनरायेतील एक खमीनदार, वाट
 मारे छळा, चाचेलोकची जात -पया ६९ -झी गिराशाचा
 थदा, वाटमारुणा [स अद्द गिराशिवा, गिराश]

गिरास—उ १ गिराशाचा थदा, ल्ट, गिराशी (-झी)
 पदा -न गिराशीची टोळ्यास समुदाय, टोळी (लुण्वासासी
 निभोळी) [स प्राप्त, हि गिरास]

गिरि—उ १ पर्वत बोंगर २ (दसनाम) गोसावी जाती
 णील एक शाखा, गोसाव्यात एक भेद [स गिरि] ० कैदूर-
 रा-उ ३ जी बोंगर-पर्वतातील युद्धा, दरीखोरी, कपार 'कवी
 कांठिती युद्ध समाप्त सुमी । निघाले गिरीदरी वर सुखी ।
 -सुरामाय, युद्ध १६० ० गीता-झी (लि) देवप्रिस्ताचा
 पर्वतावरील उपदेश (इ) समन ऑन दी मावट, -मत्तया ५ ७

अभ्यास 'सिप्पी धर्मांचे मार गिरिगतेत आहे असे पुढळ
 विद्वानांचे म्हणणे आहे'

गिरिघाटी—झी १ (मुलांचा खेळ) ओवळयाभोवळया
 २ गिरी, फेरा, हेलपाटा (कि० पालणे, करणे, लगणे) [ध्व
 गिर+घाटी=एक बांदी मुद्रा]

गिरिजा—झी हिमालयाची मुलगी, पार्वती [न गिरि+
 जा]

गिरिखदार—वि गरीव, दरिद्री, सड्डमय ० री-झी
 गरीबी, ओटगस्त स्थिति, सड्ड, हालअपेष्टा [फा]

गिरिती-गिरी-गिरीगिरी, गिरीगिरी-झी मुर्च्छा,
 पेरी, चकहर, भोवड 'तेम घाए गिरिती आली।' -शिपु
 १०९६ 'आले दाहारातून गरकून तरकून आली पदाता मज
 गिरी।' -नवा ४ २ 'तेम गि(गिरी) आली अपार।' 'गिरी
 विरी आणि अगार।' -रा ३ ६ २६ [गिर]

गिरियाज—वि हवेत उडणाता गिरिया भारण्यास शिब
 विलेले (कपूर) [गि(झी)वाज]

गिरिस्तकाय—झी (गो) भीमती, ऐश्वर्य [स एद्वय]

गिरो—न (शु) गहाण, गिरव पदा -मोज २ ६ ३०
 [फा]

गिर्काडा-झी, गिर्नी, गिर्गिर, गिर्डी—गि(काडा) पदा
 गिर्दे—विहि सर्भोबार 'सर्वे कीजा दितीचे गिर्दे जाऊन सतद
 वर बरावी' -दिमरा १ २६६ -झी १ परिप, घेर, सर्भोव-
 णालवा प्रदेश 'नवरो हरयाचे जमेचा गाव सांसी गिर्दीत सड्ड
 बीज करणे' -देदि ३ ५७ २ चौकी 'अविपक्ष साडेन याणीं
 दादराभोवती गिर्दे बघून' -रा १४ ९४ ० नगार्दे-झी-
 झी १ (धिक्काकोट यांच्या) भोंवतालचा प्रदेश आसमतातील
 भाग 'गिर्देनबाईचे गाव छुटून सध्वस्त केले' -रा १४ २० २
 भोंवतालच्या प्रदेशाचे सरगुण [फा गिर्दे+नवाह] ० नवाजी-
 उ गस्तकरी, क्लिक्करी 'गिर्देनवाजी पणिमाकरील अताजी
 मानकेश आहे त्यास पुत्राचे' -माव २० ० य गिर्दे-किवि
 चा-हीनायुनी -रा १० २० ० वारी-झी १ गिर्दावरी पदा २
 (व) मुशाकरी 'गिर्दावरी-झी १ जमवाजमव 'तू बाहेर
 सने दाखळ होऊन फौजची गिर्दावरी करावी' -रा ५ ७८ २
 बरोबर ३ उद्गातवसुली, जहात बरोबर -रा ८ २१ [फा]
 गिर्दी—झी १ ल्हान चवी, गिरदी २ धिक्काच्या घेराचा
 प्रदेश ३ गस्त, चरटी, पद्दारा [फा गिर्दा] -झी पाटी—झी
 १ गस्त घालणारी टोळी गस्त, पाहारे [फा गिर्दे+पाटी]
 गिर्वड—झी (गो) कटकट [मारवड]
 गिर्वीदगी—झी १ निष्ठा २ वहा, नवाजीस 'मर्देमाणूव
 कोडास गिर्वीदगी करून कित्येकांचे पारपत्यव केलिया उतम
 आहे' -देदि २ ७१ [फा]

गिन्दा—उ १ जलप्रद, पाण्यातील पिशाच २ राह
(चंद्राला प्राप्तो म्हणून), प्रहण ३ रोडकें, भुतासारखे पोर
(ल) प्रास, कटकट, पीडा (एखाद्याला लागलेली) [स प्रह]
—प्रेषूनजन—न एखाद्या वेळी केलेले प्रहणे (एवढे व इतर प्रह
यांचे) पूजन, प्रहमस [स प्रह+पूजन]

गिन्दाईक-यीक—उ १ माल खरेदी करणारा २ (र)
गुणमाहक, रसिक, चाहता 'सुते गुणास कोणी गिन्दाईक
नाही' —न सामान्यतः माल घेणारा वर्ग [स माहक] ० मारणे—
आपल्याकडे गिन्दाईक पडविले जाणे ० मारणे—आपल्याकडे
गिन्दाईक ओढून घेणे, पडकविले जाणे ० (जिवाचा—प्राणाचा) होणे—
जीव, प्राण प्रहण करणारा होणे ० गिन्दाईकी-यकी—अ १
पदा, व्यापार, वदेख, बहिषाट (मालखरेदी-विक्री करणाऱ्याची
दुकानावर) २ माल घेणारा वर्ग, लोक

गिन्दाण—न (ना) प्रहण अपभ्रंत [म प्रहण]
गिन्दाद—वि (गो) दारुने क्षिपकेल
गिन्दाळ—अ १ गिरावळ, गिन्दाची पीडा, भुतावळ
गिन्दा अर्थ १ पदा

गिन्हे—गिन्हा, प्रह पदा
गिलकी, गिलची, गिलकें—अ १ पोसाळी—छे पदा
गिलकें—म (दा) काटक, राडप, दार झापा (काट्या—
कानट्याचा)

गिलगिलीत—वि १ बिलबिलीत, गरगळीत, यलपलीत
(अधिक पिळकेले केळे इ०) २ मऊ आणि दबदबीत (जार,
खळमळ) ३ गिळगिळीत पदा [स गिळ]

गिलगिले—न (गो) सरीसारखा एक दामिना, गिज
बिजले

गिलाणी—(राजा कुण) आर्जव, विनवणी 'साव
कारणें जातो नि गिलाण्यो करून दिवाळयेसार कायदो करून
येतो' —मसाप २.३६९

गिलाचा—उ १ लेप (भितीस दिलेला पुना, माती इ चा),
सुन्याचा अगर मातीचा घर, गारा २ लिपण, सारवण [का
गिल्—माती+आवा, का गिला=भोरी, गिलावा=तयार माती
तुल० प्रा दे गिलोइया, गिलोई=भितीची खपणी]

गिलास—उ (व) गलास, पाणी पिण्याचा पेला (काच,
धातु इ० चा) [इ ग्लास]

गिलि(ली)ट—न सुलमा, पाणी (चांदी, पितळ, इ
धातु दिलेले) [इ गिल्ट]

गिलित—वि गिलेले 'राहु गिलित, सगं गिलित, मत्स्य
गिलित इ०' [स गल]

गको ३ १०

गिलेगुजार—वि १ दुसऱ्याला, २ छट 'दे शत सदाजीस
समत्रत्यावर बहुत गिलेगुजार आहेत' —दिमरा ० २३ [का.
गिना+गुजार] गिलेगुजारी—अ १ छटा २ तक्रार 'भवानी
पुर ही दरबारास जाऊन राखत परितास म्हणून बहुत गिले
गुजारीने लिहिले होते.' —दिमरा २ ०३ [का गिला+गुजारी]
गिले(ली)म—उ अग्रा (उशी, लोड, तकाया इ० वरील)
गलेक पदा [का गलेक]

गिळा, गिला—उ १ ओरडाभोरड, गोंगाट, गडबड,
गडबड 'येथे काही गिळा पडणार नाही' —मराचिपोरा ३०.
२ तक्रार, गाढाणे, फियांद, निषेध, नाश (कि० करणे,
सांगणे, येणे, पडणे, होणे) 'मउजीनी नानाप्रकारे इकडील गिला
दरबारांत लिहिला आहे' —रा ० १२५ ३ हाकाटी, मालस्ती,
निंदा (कि० सांगणे) ४ रडगणे (प्रपचादि सवची) 'याला
जेव्हावेई सवाराचे गिजे लोकांपाशी सांगवे अशी खोडच
आहे' ५ दोष, टापा 'या गाडीचा गिळा बाग्याकडे नाही'
—रा ७, खल १ ३३ [का गिला] ० शिफार—उ तक्रार,
कागाडी 'न जाणों, पूर्वी खोजीमळली खानाही गिळा शिफाही
आमचा काय लिहिला असेल' —रा ६ ६०० [गिळा+शिवका]
गिल्ली—अ १ (व ना काशी) विटो 'गिनी दांड्याचा
सेळ' [हि] ० दांडू—उ (व) विटोदाइ

गिवखण—अ १ (गो) उशीचा अग्रा, गवखणी पदा
गिवखणें—गवखणे पदा 'जेवा वेदाची आम्हा आणु।
तेया गिवखितां जाले सायाणु।' —शिण्ड ८३

गिवसु—उ विस्तार —दार १

गिळंठत—ररा—किवि दुसऱ्याचा पैसा लुकावणे, खाणे
(कि० करणे) —वि गिळलेले, लुकावलेले, मळकावलेले (धन, पैसा,
डेव) ० कन्यादान—न १ नवऱ्यामुलाकडून पैसा घेऊन मुलगी
देणे याच्या उलट साळहून कन्यादान (कि० करणे) २
एखाद्या म्हातान्यास मुलगी देणे (उद्दस हा की म्हातारा जावई
वारल्यावर त्याच्याकडून—मुलीला विकून घेतलेल्या पैसाखेरीज—
तो मेळयावर त्याच्या मालमतेवर गवर व्हावे) [गिळणे+
अल्फुन]

गिळगिळीत—वि गळगळित कांटोकांड, पळपळीत [स
गल, म गळा]

गिळगिळीत—वि गळपळीत, बेचव, पाणचट, नीरस
[स गळ=गिळणे]

गिळणे—अ १ गळ करणे, गळ्याखाली उतरविणे 'मला
ओरडा अगिळ नाही, काळवण असेल तर गिळेल' २ (ल)
शोषून घेणे, खाऊन टाकणे (पार सोने रोपतो, भाऊ वृष शोषून
वेते त्याप्रमाणे) ३ (ढग, राहु इ० नीं) प्राप्तणे, व्यापणे, घेणे.

‘गीतमपत्नी गिळिली होती जे पापतापयापाही’ - भयमयूर
केस ४ ४ लांच खाणे ५ दावणे, दवणे, आंत कोटणे, आत
व्याघात वेवणे (अधू, राग, दुःख) ६ अपकार, अपमान,
अपराध) सदन करणे, पोटात पालणे, प्रतिहार न करणे
त्याने त्याला एवढा दिव्या दिव्या परत त्याने गिळिल्या
[स गळ+गिळणे]

गी—स्त्री (काव्य) वाणी वाचा, वचन ‘आटा सुप्रति
दे राज्ये प्रभुवर करि सत्या गो।’ - मोरा १ २०६ [स]
गीडवीड—डि—न एक बाय गिडविड पदा ‘दोहीची
गीडवीडी दुयाळा।’ - ह्मुरा ६५ ३०

गीत—न १ (सगीत) मनोरंजक स्वरसमुदाय ‘गीत
भाटीव हो अर्वाणी। कणमु।’ - झा १७ २१७ गीतांचे प्रकार
दोन—गाथवे व गान ३ गाणे, पद ‘सुखागीत नृत्य लेखे मजलाही
तोचि एक धारा हो।’ - मोसमा १ ३३ ३ गाणे म्हणणे, पद
गाणे (कि० गाणे, म्हणणे) ४ दळताना किंवा रमात म्हणतात
त्या जोड्या ५ पदाचा छंद, छंद, छंदोबंद गाण्यांतील एक भेद
—वि गायिकेले, म्हणले (नावे) ० गाणे—घोणी बरे केले असता
त्याच्या अपरोक्ष त्याची स्तुति करणे ० गाणे—१ दुतःयाजदळ,
आपली सर्व हकीकत सांगणे, रडगाणे रडणे २ तेंचतेंच सांगणे
एकच घटन बसणे [स गै=गाणे] म्ह० जात्यावर बसले म्हणजे
गीत आदरते घामाचम्—० मान—न गाण्याच्या (सगीतातील)
मान, अंतरा, नियम बंधरे गीतोपयोगी भाद—३ (सगीत)
क्या नादात असवता, स्पष्टता, व माधुर्य हे गुण असून ज्यात
काही प्रमाण असते तो नाद

गीतसाया—३ एक वनस्पति

गीता—स्त्री १ गाइलेले काव्य, गीत २ पुण्याचा भाग,
धर्मपर पवित्र, आध्यात्मिक काव्य उदा० भगवद्गीता, शिवगीता,
नारदगीता ३ (विशेषकरून) भगवद्गीता, श्रीकृष्णने जडुनास
केलेला उपदेश हा महाभारतातील भाग असून याचे १८ अध्याय
आहेत [स] ० ससक—न भगवद्गीता, रामगीता, भणेशगीता,
शिवगीता, दशगीता कथिलगीता व अष्टावक्रगीता या सात गीता
गीति—स्त्री १ एक छंद, आर्थेचा एक प्रकार, भोरोपती
आर्थी यांचे चार चरण असून पहिल्या व द्विष्टया चरणात
प्रत्येकी मात्रा १२ व दुसऱ्यात व चवथ्यात १८ मात्रा अस
तात २ गाणे गीत [स]

गीद—घ—३ १ गिघाद ‘करिता रामनामस्मरण। गीध
अश्व कड न घेई।’ - मोरा किंकिश १६ १० २ धार [स
घ, प्रा गिद्ध, हि गीध]

गीम—म्ह—३ (राजा कु गो) उन्हाळा गिम पडा
[स ग्रीष्म, प्रा गिम्ह]

गीर—३ १ गर, मगज, दळ, गामा, सार, गर पदा २
गाईची एक जात —घे ११ २६

गीर—भ काम करणाऱा, कर्ता याबरोबर नामाला जोडून
येणारा प्रत्यय जेव्हा—तगादगीर, समासगीर गर, गार, पदा
[फा गुरु, गीर]

गीरपापाण—३ घोड्याचा एक रोग हा पायाला होतो
—अभय २ २५८

गीर्वाण—३ देव, देवता —स्त्रीन १ भाषा, भाषण, बोलणे
‘बळिराम आणि जगन्नीवन। बोलली स्वर्गाचे गीर्वाण।’ - ह
१४ १८२ २ संस्कृत भाषा, देवांची भाषा गीर्वाण—णी—वि
ईश्वरी, देवी, स्वर्गीय गीर्वाण(भाषा)—स्त्री दैवी भाषा, देव
भाषा, संस्कृत भाषा ‘गीर्वाण शब्द पुष्कळ जनपद भाषांचि
देखता घोडी’ - भोरोपत स्फुट नायां (नवनीत पृ २५४)
[स गिर्वण=देव-गीर्वाण=देव]

गीर्वाण—न अगरव्याच्या मानेचा (बळाचा) हुकडा
गिरावण, गिरवाण पदा

गील—३ गर, मगज, दळ, गीर पदा

गीळ, गिळ—३ (गो) गळ्याची एक बाजू ‘गिळ
घर्जे’ = वसा बंद झाला [गिळणे]

गुल—(सक्षेप) १ गुळात २ गुदस्त, गुदस्ता ३ गुदये
गुलडी, गुलाड—स्त्री—स्त्री १ सर्वज्ञ, शोचास आतात
ती जाया, हृदयनदारी २ चढूढे विशा पडली आदे असे स्थल
[स गु=विश करणे+सादा, खाणी]

गुंगणी—वि १ बेमान, मूद, धुद, जड, निपचित (ज्वर
श्रेय, दुःख, निशा ६० नी) २ गर्क, ताहीन, निमग्न (एखाद्या
विषया अभ्यास, व्यासंग यांत) ३ यक, आयययुक, मोहपावून
परावृत्त, स्तम्भित (शास्त्रातील कठिण अथ पुरतिपर्णी भनात न
आल्यामुळे ६०) ४ एखाद्या विषयात एकतानता झाल्यामुळे
इतर व्यवसायात अनासक्त, विरक्त [फा गुग=मुक्ता]

गुंगणी—स्त्री गुंगी, झपाड (शोष, निशा बघरची)
गुंगी पदा

गुंगणी—अकि १ गुगु करणे गुमणे, गुगुगु करणे (गाधील
माद्री, भुषा, भोंबरा जोराने फेरलेला भोंडा, गोळा वगैरेनी)
‘गुगत गोळे येती छणाऊण।’ - देपो २२३ २ (ए) हु हु
हु असे हलू गाणे, मोठा शब्द न करता तोसतल्या तोडात गाणे
म्हणणे [ध्व]

गुंगणी—अकि १ धुद, जड, मूद, सुस्त होणे (मूखां,
निशा, शोष यांनी) २ मागे लागणे, झुलणे, वेढावणे ‘त्या
राजेच्या पाठीमागे राजेश्री गुंगले’ ३ हळूच जाणे, निसटणे, सट
कणे ४ ताहीन, गर्क होणे, निमग्न असणे ५ गुग होऊन झुलू
लागणे, यक होणे [फा गुग, गुगु=मुक्ता]

गुंगविणें—सक्ति १ गुंग करणें, मूढ, मुग्ध, जड करणें २ २ गुंग करावयास लावणें ३ (ल) एखादी वस्तु पळविण ४ (मुलाच्या खेळात) खेरीस आणणें 'माता तुला गुंगवर्तो पहा.' [गुंगणें प्रयोजक]

गुंगळी—खी माशाची एक जात

गुंगारणें—अक्ति सूसू करीत जाणें (गोकुणगुहा) [ध्व गु]

गुंगारणें—अक्ति १ फनवून फरारी होणें, पडून जाणें, पसार होणें, लयादीने नाहीस होणें (गोकुणीच्या दगडाप्रमाणें) २ गुंगीत, धुरीत, अमलात असणें (औषध, दारू वगैरेच्या) ३ दोळे जड, सुस्त होणें (औषध, झोप यामुळे) [फा गुग]

गुंगारा—३ १ गुंग आवाज, गुंगगुण २ गोकुणगुडयाचा आवाज [ध्व]

गुंगारा—३ १ फसवून पळणें, फरारी होणें, फनविणें (किं० दणें, मारणें) ' एवढें त्याचि केलें पण शेवटीं त्यानें मल' गुंगारा दिला ' २ (सामा) नजर चुकवून जाणें, निसटणें ' लिह्यायला नको म्हणून केव्हाच मला गुंगारा देऊन जातो ' [फा गुग]

गुंगारवणें—गुंगणें अर्थ १, २, ४ पहा

गुंगी—खी १ सुस्ती, आडप, धुरी, हापड (चोंप, ताप, ड ख, दारू, यामुळे आलेली) (किं० येणें, वरणें) २ मूल, बळिदि (औषधानें येणारी) **गुंगीचें औषध**—न. कळोरो फॉर्मे **गुंगी**—ग्या—वि गुंगीत असलेला, गुंगलेला [फा गुग]

गुंगुपंजर—न एक औषध, डोक्यात फुल पडल्यास त्यावर औषध 'गुंगुपंजर लिवाचें रसात घालून लावाचें'—अध्वप १ १२१

गुंगुल—३ दक्षिणेंत लिंगायतावर बसवावयाचें कर—विस्तन कोश

गुंगुळ, गुंगुळ, गुंगुळ—१ एक काटेरी झाड याच्या चिकाचा घुप कतितात हा घुगभी असतो हें झाड औषधी भादे २ गुंगुळ्याची धीक, घुप ' जे वे फुलागधाचा गुंगुळ '—हा १० २१८ [स गुंगुळ हि गुंगल, गु गुंगुल, ते गुंगिल, सि गुंगु] म्ह० वे गुंगुळ दे प्रसाद=योडे देऊन फार मिळावें अशी अपेक्षा धरणें **गुंगुळ काढणें**—कि (माण) १ भद्रे काढणें २ लमात फुग्या मळक्यात विस्तव घालून नवऱ्या गुलाच्या व त्याच्या भाईच्या डोक्यावर देऊन त्यानीं नाचत देवास जाणें [गुंगुळ+भाढणें]

गुंगुळी—खी हत्तीवेल

गुंगुडा—३ गोंगाट, गलबला, आवाज आसलें दिवा भितें साथेळ्या । देती गुंगुड किंकाळ्या । बदकें बिडाळकें पाकोळ्या ।—होश ११४ [ध्व]

गुंगान—३ १ गुंगीची पाण, हगोनदारी २ अत्यंत दुंदेरा, अनिष्टावस्था, देना ३ गोंटाळा, गंगुवस्था, गोंधळ (कारमार, संधार, वस्तु इ० चा) ४ नासाडी [गुंगान]

गुंगकी—खी १ (राजा) उचकी २ गटागळी ' पोह गारवि गुंगक्या खातो । '—दा १० ४४ [ध्व गुं]

गुंगकुला—वि (कों) लहान व गोंडस, चिमुकला [फा गुंगु-गुंगु-गुंगु, लहानगेपणा]

गुंगचा—३ १ भोंवऱ्यावर भोंवरा मारून पडलेला अरीचा खोंचा (किं० मारणें) मिचची पहा २ (ल) पोंचा, खोचा, खोल्या ३ झुका, ठोसा ४ माटयापाटयाच्या खेळातील हुलका वणी [फा मिचची]

गुंगची-छडी—खी गुंगचा अर्थ १, २, ३ पहा

गुंगळ गुंगळ—३ १ झुका, गोंडा, पड, पोंड, गेंद, मुरा, गोटा (फुलें, फलें, गानें वगैरेचा) ' झाला धीर परि परिम्लान सखा जातिपुष्पगुंगळ सा । '—मोभीम १० १३ २ माळ, हार, कडा ३ लुडी, लुडगा, जमाव ४ गवताची पेंदी [घ]

गुंग—न गुपित, गुढ, गुप्त गोष्ट, रहस्य, मर्म, (हित, निज इ० शब्दावरोवर प्रयोग) ' हें जीवीचें निज गुंग । '—शा ४ २८ —परमा १४ २१ [स गुग] **गुंग**—न हळू हळू बोलणें, कुजवून **गुंग**—जा—किवि कुजवूनत, पुढपुढत **गुंगोष्ट**—खी गुप्त गोष्ट, मनातील वेत **गुंगणें, गुंगगुंगणें**—अक्ति कुजवणें, पुढपुढणें, हळू हळू बोलणें ' आपणपयाचि गुंगारें । दुजेनवीण । '—गीता १ ३००१

गुंग—३ पोड्याचा एक रोग हा गुडक्याला होतो—अध्वप २ २८८

गुंग—न माळ, हार ' गुंगें हीं मोत्याचीं धरित निज कडीं सुचवता । '—निमा ३ ७० [स गुंगु ?]

गु(गुं)ज—न सकट, कोडे ' मातापिन्यावर गुज पडलें । '—वरा ४२ [फा गुज=गुता होणें]

गुंज—३ (कों) एक मासा (पावसाच्या भारभी उडणारा)

गुंज—३ १ कट. ' तिला आपल्या गुजात पेता कामा नय '—विदि १० १११० २ जमाव ' मोंगलाची गुज बळा वली म्हणजे भारी पडेल '—पेद १ ५२ [फा गुज]

गुंज—नखी बिंहा, गुजडा पहा—चगणदेव पासटी १९ ' रेसमाचें गुज '—सुब्या १६५

गुंज—खी १ एक औषधि वनस्पति, हिचा वेल असतो पानें बारीक व लांबट असतात गुजेच्या तांबडी व पादरी अशा दोन जाती आहेत तांबडी गुज विपारी असते २ गुजेचें बीं, यानें सोनं वगैरे जोडतात ३ एक वजन, परिमाण, एका तोळ्याचें १६ गुजामार वजन असणें [स गुजा] म्ह० जातो तेथें हत्ती जातो नाही तर गुजहि भारक होते ' **गुंजडा**—डी, गुंजवडा—ला, **गुंजडा**—३ खी वर गुजा ढकविलेला मेणाचा गोळा, गुडी, बिंदू गुलाड खेळण्यासाठीं हा करतात [प्रा गुंजलिभ=विंदि

कृत] गुंजलाहू-५ गुंजा चिह्नद्विवेला लाहू 'दासलाहू गुंज लाहू ।' -वेसीस्व ८ ११५

गुंज, गुंजट-न लाहूदास आलेले टेंगूळ, गांड [का गुंज=गुता, गुंजा ?] गुंजट-वि गांदाळ (लाहूक), गुंजाट

गुंजगुंज-जे-न गुंजगुंज, गुंजगुंज वाजणारे एक वाद्य (नदीपेलांसह येणारे पांगुळलोक वाजविताना ते) 'गुंजगुंज सात नगारा उपागा।' -स्वादि १० २ ४६ [ध्व]

गुंजडा-डी-डे-प्रचीन गोळा, बिंदा, रीळ (पीत, दोरा, दोरी इ० वा) [प्रा गुंजेप्रिय=विहीन, का गुंज]

गुंजणे-अकि गुंज करणे, पोंगावणे (मधमासी), गुंजा रव करणे 'ज्याचिया पदनसावरी । प्रमर गुंजी घुरावा ।' [ध्व स गुंज]

गुंजर-अ की गुंजरायेतील एक वाणी जात [स गुंजर, प्रा गुंजर] गुंजर-रीण-पुढी गुंजरायी माणूस, गुंजराये शील निहासी (पुश्य, अ) गुंजरदा-३ गुंजराला निदा व्यञ्जक शब्द

गुंजर-३ १ कसा तरी होणारा उदरनिर्वाह, निर्वाह, गुंजारा, गुंजराण पदा 'तीनवे कपडे शेजांत गुंजर होत नाही' -दिमा १६१३ २ चालकल, जोगवण, निर्वाह [का गुंजर] गुंजरणे-अकि १ गुंजरणे, (दिवस, काळ) कटणे, घालविणे 'सदा चार महिने तित्ये गुंजरले पुण्यास येऊनी ।' -ऐपो २५४ २ नाहीत होणे (बैभव, संपत्ति, सौंदर्य) ३ मरणे ४ ओढवणे, घेऊन घेतणे, कोसळणे, येणे (आपत्ति एकट) -अकि १ ताब्यांत घेणे, स्वाधीन करणे, दाखल करणे (अर्ज वगैरे) २ कारम करणे, जागा देणे अविहित करणे (हुदा, जागा) [का हि गुंजरना, का गुंजर-गुंजरनवे आझापी रूप]

गुंजरडी-अ की (४) बिंदा, रीळ, गुंजडी पदा गुंजर(रा)णी-अ की दागिन्यावर रेषातळीने सोनाराने काढलेली बारीक रेघ, नकशी

गुंजरया-३ (सोनारी) दोन वाटया जोडून तयार केलेला भोक पाहण्यापूर्वीचा मणी, भोक नसलेला मणी (कि० उठवणे, =गुंजया करणे) [गुंजया]

गुंजराण गुंजराणी-न अ की १ गुंजर, गुंजारा, कसा तरी उदरनिर्वाह कष्टप्रद उपजीविका 'आमची गुंजराणी चाली' -रा १३ १४ २ कारक्षेप ३ पाठवणूक ४ नजर 'शाहीनवांनी मेहेरवानगी करून थीमत प्रधानासजवाहीर चोढे हस्ती गुंजरान केले' -रा ६ ५०५ [का गुंजरान]

गुंजराणणे-अकि प्रविष्ट करणे गुंजणे पदा 'अर्जी तजवीज करीन गुंजराणिशी आहे' -रा ८ २०२

गुंजरात-य-३ १ गुंजई इलाख्यातील एक प्रांत २ (निवासी) गुंजारी, हमीनदारी ३ कामावणे-संपत्ति मिळविणे, गुंजरायी-वि गुंजरायविपयक, गुंजरायेमधी [स गुंजेभाष्ट]

गुंजरायिणे, गुंजरयिणे-अकि १ प्रविष्ट करणे, गुंजरा यणे २ कटणे, काढणे (काळ, दिवस) गुंजराये पदा

गुंजरी-अ की तांबडे आग व पाडेरी पोर असलेले लुगटे कृष्ण गुंजरी लुगटे 'पेटण्यापितांबर गुंजया घाल सजेजे ।' -प्रला २८ [गुंजर]

गुंजरी-अ की एक वायातील दागिना 'वरणी माळे बाग रिया । माडी वरत्या गुंजरिया ।' -व्य ५६ [स गुंज=ध्वनि करणे]

गुंजरी-वि गुंजरासवधी (वज्र, वेप, इ०) गुंजरी-वि १ मोजरी २ (लक) दुष्ट, वाईट 'भाऊ म म्हणीतो घाल बहिणीला दूधमात । भावजय गुंजरी म्हणती भाऊ म्हणीने दिली लाप ।' -सोपाळयावरची गाणी [गाजिरा]

गुंजरी, गुंजरीचा बाजार-अ की १ सायंकाळचा बाजार २ भाजीबाजार, मळई, मांटे 'सायंकाळ गुंजरीचा समय' -शिदि २५१ [का गुंजरी] गुंजरीची घेळ अ की मळई काण्याची वेळ

गुंजरीतोडी-अ की (सगीत) गायनवाक्कातील एक राग द्या रागांत पडून, कोमल नयन, कोमल गाथार, तीस निवाड हे स्वर लागतात द्या रागांत पचय वर्ये बाहे जाति पाडव-पाडव बांधी धेवत व सबादी जपम गानसमय दिवसाचा दुसरा प्रहर

गुंजली-न (ऊ) एक मासा गुंजयला-३ एक वनस्पति चिबुडाक्या जातीचे वागोळे फळ

गुंजस्त-वि शुद्ध, गत, झालेले [का गुंजस्त]

गुंजारायी, गुंजार्इश-य-स, गुंजापस-१ उत्पन्न, ऐषत 'दिवाने गुंजार्इश अधिक सागिनल्याने भाडावयास उमे राहतात' -समासद २५ २ व्यंग, दोष, लबाडी 'यात गुंजा ईश बाहे हे निमित्त येऊन लिहिले' -वेद १० २३ ३ सवड, जागा ४ कायदा गुंजारीस पदा [का गुंजार्इश=जागा, सवड]

गुंजागर-३ टाकळांतील धातु गाळणारा, गुंजागर -माद सप्तमसेलनष्ट ८१ [का गुंजार्]

गुंजायरी-अ की (दि) (प्रयाग) सवड 'आपणास वेते वण्यास दूत गुंजायरी नाही' [का गुंजार्इश=जागा]

गुंजायश-य-अ की गुंजारीस पदा १ उपयोग 'स्वारांची गुंजायश बद्द मदि-यात (वर्षांनीक्या) नाही' -रा ८ ४३५४

२ (ब) प्राप्ती, नफा 'आजकाल वकीलीच्या घंटात विल कल गुजायप नाही' ३ (माळवी) सवढ, गुजायरी पहा [का गुनाइश]

गुजार—झी आदा, सोंपवणूक, देणे, (किं करणे), 'गुन्ही आपले पचसहोबा जो जमाल कराल तो यशानिलेसी गुजार करीत जाणें' —रा १५ ३७५ [का गुसारा]

गुजारस्त—ती—झी १ मार्फत, द्वारमूतता, मध्यस्थी (माण साची) 'तेही निळो कृष्ण याचे गुजारतीन विदित केले वीं' —इम १३१ २ (सावकारी) कायदेशीर विचयमानता, समझता, साक्ष 'मी खऱ्या माणसाच्या गुजारतीनें तुला हत्ये देईन' ३ (जमाखर्च) खर्चा, कीदें इत अमुकाचे गुजारतीन (कडोन, मार्फत या अर्थी) गुजारत अमुक असे लिहितात 'अ कडोन आपली रकम यणे होती ती अच्या पत्रावरून बनें क बरोबर पाठ विली, तर या रकमेस व झी गुजारत व क ची हस्ते लिहावी' ४ चार—किंवि गुजारतीसह, कायदेशीर साक्षीसह जसे—गुजार तवार अर्ज्या—पावत्या—तपासणी—यत्तल—पटी ५ हाय—झीअव (सावकारी) कायदेशीर साक्षी [गुजारत+हाय, अव प्रत्यय]

गुजारव—उ गुण्याचा गुगु आवाज 'प्रदक्षिणा ते अवचे तिलाहो । धरुनि गुजारव घेति लाहो ।' —वामन, वेणुगुप्ता—प्रसंग २, खो ३ [स गुड+व]

गुजारा—उ १ गुजर गुजराण पहा निर्वाह, कालक्षेप (किं करणे होणे) २ (ब) गत, हिशेब, पर्वा, पाठ 'रामा सारखे राजे गेले, तुझा काय गुजारा' [का गुसारा]

गुजावा—उ विंदा, गुडाळी (सुत, दोरा याची) 'गुजाचा गुजावा करी शुद्धला' —नसा ५८, [का गुड=गुता]

गुजावीस—झी गुजाईस, गुजायश पहा १ दोष, अपुरे पणा, व्यय, कसर 'हें लाकूड सारखें तासलें गुजावीस राहिली नाही' २ चुक, तफावत 'ह्या हिशेबात गुजावीस काहीं नाही' ३ व्यत्यय, अंतर, कसर (चाकरी, उद्योगधदा, काम इ० मध्ये) ४ उत्पन्न, नफा, मिळकत, लाभ (पदा, व्यापार यात) ५ वेळायदे शीर नफा, खादगी, तनाखोरी इ कुस, बाकी ७ उपयोग ८ खोच 'गोरण्यात काहीं गुजावीस नाही' —देव ७ ९ सवढ, गुजायरी पहा 'मला खर्च करण्यास गुजावीस नाही' [का गुजाइश]

गुंजाळें—न एक प्रकारचें लुगटें

गुजास्त—झी स्वाधीन, सोंपवणूक 'माल गुजास्त करु' —स ३ ३५७२ [का गुसारा]

गुजी—झी कालवड, वासर, लहान गाय, गोजी [स गो+जन्+दे प्रा गो+जन्=व्ययी घेर, का गुज्जो=लहानगी, ह्यकी *]

गुंजी—झी (गो) गुज पहा

गुंजुला—झी—१ गुजवला, गुजडा पहा २ (फों) बस-लेल्या माणसाचे कोंडाळे, कडे ३ (गो) जमाव, पोंदाळा. [का गुज]

गुंज्या—उ (गो) एक मासा (मुद्दशीच्या जातीचा साल रगाचा) —मसाप ३ ३

गुंझपान, गुंझार, गुंझारत, गुंझरी—गुंझरान इ० पहा गुट—कन—कर—दिशी, गुटगुट—गुट—कन पहा गुटक(कु)ळी—झी १ गचकळी, पुचकळी, गटगळी, निमज्जन, पाण्यांत खालीवर होण्याची स्थिति (शुडणाऱ्याची) (किं खाणे) २ लहानशी ढेंकर, गुचकळी, आवळा, पथाशी येणे [घ्व]

गुटका—उ १ साधु, जादूगारांने दिवेली, तोंडात धरावयाची गोळी (दिनें मनुष्य अदृश्य वंगरे होतो असे म्हणतात), जादूची गोळी, गुटिका २ लहान गोळी (सोंपवाची, बडुकीची) ३ लहानसा धोंद, पुटका ४ लहानसें माषीव पुस्तक, पोथी [स गुटिका]

गुटकुळा, गुटुंगा, गुटुणा—वि डेंगणाढसका, आवड पण मज्जत, गिझा, गट्ट

गुटगुटीत—वि १ वाटोळा, मरगरीत २ लट्ट, पुट (माणूस) [गुटी, गोटी]

गुटळणें—अकि १ शुटमळणें, अडळळणें, आसळणें, गोंधळणें २ गमन, रेंगाळणें, कुचराई करणे ३ घरसोंड करणे काकू करणे गुपटणे पहा [शुटमळणें]

गुटा—उया—उ १ एक शेतकरी औत २ (बाई) बीन पासेचा व बीन जानवळपाचा कुळव

गुट(ड)ळावचें—कि १ (गो) चोरणे, लावविणे २ गुडाळणें [गुडकी=गाढोडे ?]

गुटावचें—कि (गो) कापसातील सरकी काढणें [स गुड=कापसाचें झाड ?]

गुटिका—झी १ गोळी २ गोटी बंदूल लहान पोथी, गुटका अथ २, ४ पहा [स] पात—उ चिठ्या टाकणे, नशीब पाहणे (कि करणे) [स.]

गुटी—झो गोळी, गोटी, गुटिका गुटका पहा [स गुटिका]

गुटी—झी फळ येणारें पण फूल न येणारें एक मोठें झाड गुटे(ठे)ल—न (गो) घुताची गुजडी, विंदा [गुडकी] गुटोळा—वि गोठोळा, वाटोळा, गोडयासारख्या, गोला

गुडकी, गुठोळी, गुटळी—गुटोळी—झी १ गोळी, गोळा (गोठळें रफ, दुधातील-दद्यातील कवडी, आमटीतील

पीठ ६० चा) २ गाळा, जमाव, गांठ (दिजलेला कापूस, कापड यांची) ३ गाठ, गड, गरस ४ विष्टेचा खंड ५ कठिण भाग (पुठळी, छियाचे स्तन यांतील) ६ बीज, बी, भाटोळी [स प्रयिल, प्रा मयिल]

गुठळेवाज—वि कामबुद्धान, जडमत्त, अगबोर [गुठळी+वाज] **गुठळेवाजी**—श्री कामबुद्धानपणा, हसगय.

गुठा—ठे—पुन नांगरेली शेतजमीन सारखी करण्याचे, विफळ फोडण्याचे एक औत, मैद (पु) गुठे नांगरेली जमीन साफ करण्याचा फलक, औत याळा मधोमध वितीच्या अंतराचे एक खाव व एक आंगूठ अशा दोन दांड्या घेवून त्यांची टोक पुढे एकत्र बांधून दांडेतात व ते एकत्रित जोड टोंड बैलाच्या मानेवरील जुवाच्या मधोमध बांधून तोल समाळण्यासाठी बांधलेली दारी हातात घेवून दांडेवरील या आडतावर उभा राहून त्यावर आपले वजन पाडतो [का गुठ] •घालणे—१ गुठणे, फोडणे २ गुठवून मळविणे, नुसळणे (वस्त्र ६०) **गुठावणे**—विणे—जमिनी गुठ्याने नांगरलेली जमीन सारखी करणे **गुठेफळी**—श्री (सामा) गुठा पदा **गुठेणी**—श्री (कु) गुठा

गुंठा—३ एक चौरस वांछली भर जमीन, जमीन मोजण्याचे एक माप, पन्नाळिसास एकर किंवा १२१ चौरस यांचे २१ फूट लांब व रुंद जमीनीचा तुकडा [का गुंठे(गुंठ=चुगी, खाव)]

गुड—५ मूळ [स गुड]

गुड—३ १ (व) रास, गज-गजी (कडक्याची, गवताची) -वसाप ५२ १ २ (खा) वदिरून ढीग [का गुड=दोंगर]

गुंठ—पुन १ वागेळे भांडे, हुडा गज 'तेव्हा ठेवी सुलीवर गुंठ पाण्याचा राही तेलुणी।' -अफला ५६ २ (विण काम) देण्या मानाच्या चौकटीखालचे लांकूड ३ (ल) खट्टा मोलाचा पुढे आलेला माग गांठ ४ वाटोळा दगड, गुडा, योग, (सामा) घडीव दगड 'वरि यमनियमसौ गुंठ घडिले।' -स्वाद ७ ३ ५४ ५ गोळा (लोखडी, दगडी) ६ (तजा) लोकेचा वार ७ (तजा मद्रास) लाकूड, कोळसा भोजण्याचे ५६ नोंदी वजन [स गुड=चंद, का गुड=वाटोळी वस्तु]

गुंठ—वि १ वस्ताव कावचाव धूत २ चतुस्र हर हुमरी, हुपार, तारेज [ख का गुड=नोकर]

गुडगडगी—श्री (कर्ना) लिगायतांच्या गळ्यातील लिगाची पेटी

गुंढगळे—गाळे **गुंढगुळे**, **गुंढगे** **गुंढगी**—न १ ल्हान गुड, गुणवळे, गुंढगी मातीची २ (ल) टेंपू हुसका माथूस -वि वागेळे, वृत्त्याकर गडगडत जाणारे [गुंढ]

गुडगुड-डा—किंवि गुडगुड, घुसुड, गुगुर (पोटातील गरबद, वाळलेल्या नारळातील खोबरे, दोंगेंतील दाणा, गुडगुडी तीन पाणी साप्रमाणे) धब्बद होईत [ध]

गुडगुडणे—भक्ति १ गुडगुड असा शब्द होणे २ पोटांत गुडगुड आवाज होणे [ध]

गुडगुडा—वि. पिऊन वाळवल्यानंतर फळाच्या पोटांतील अश गर अग्रापासून घुडून गुडगुड अशा शब्द व्हावयाजोगा होतो तो (नारळ, लढी ६०) -३ सुकलेला, भात वाजणास नारळ, गुडगुडे [ध]

गुडगुडी—श्री घुसवान करण्याचे, तबारा ओढण्याचे एक साधन, हुका 'गुडगुडीचे पाणी नव्हे मदाक्विनी।' -मन्ध ४९९ [ध गुडगुड] •येद करणे—जातीबाहेर टाकणे

गुडगुडीत—वि सट्ट, फोफडा गुडगुगीत पहा

गुडगुडे—न (कु) घुडून करवटीपासून घुडलेन नारळ, गोडा गुडगुडा (-वि) पहा [ध गुडगुड]

गुडघा—३ १ पायाच्या मध्यभागावरील सांधा, जाडू, डोंफ २ (ल) माभार, मदत, पांढीवा, आभय [स चोदक, सि गुड] (वाप्र) **गुडघे** टेकणे—जानू खाली टेकणे •टेकणे, च्यावर हात देणे—येणे—१ म्हातारपणामुळे बाकणे, गुडघ्यावर हात देऊन उठणे, चालणे २ (ल) दमणे, घ्रासणे, मद्रास येणे, मरणळीस येणे **गुडघेमेटी** येणे—(बैलावरी) शेताव जमीन, कुपाटपाचा रस्ता, चवण ६० टिकाणी बैल पुढील पायाच्या गुडघ्याने चालतात त्यास म्हणतात **गुडघ्यात मान घालणे**—घालून घसरणे—१ हताश, निरास होणे, असणे २ हुंशी असणे सामाशब्द-**गुडघा देणारा**—वि मदतगार **गुडघिरणे**—किंवि (कों) गुडघ्यावरून अडी मारणे **गुडघी**—श्री—श्री १ गुडघ्यापर्यंतची विज्ञार, चोळणा 'गुडगी तग वर काचा जी।' -सला ३८ २ गुडघ्यास होणारा एक रोग **गुडघेमार**—श्री एखाद्याच्या डगणावर गुडघ्याने मारणे (किं० देणे, काणे) 'बुरका मचाड्या गुडघेमार' -दा ३ ७६५

गुडणे—भक्ति (कों) गुडणे, बैताल येणे, दारी असणे, सगुड, वळसुळ होणे (मरणास) 'तो मरण्यास गुडला असता लस कडाला पाडिले' [स प्रा गुड=तजविणे, तयार ठेवणे]

गुडणे—जकि १ बांधणे गुडाळणे, वळकणे करणे, सपेटणे 'तथा गुडलिया प्रकाशा' क्षेत्रज्ञ नाम।' -ज्ञा १४ ७९ २ गोल्यात सापडणे गडगे पहा [गुड]

गुडदा—३ गुडी, तबारीघारखे पाटे असलेली लोखडी मदा, एक शत्र [का गुडी]

गुडदा—३ १ बक्याच्या पोटातील एक खाण्यालायक मासाचा गोळा -शुश २ ६ २ (क) केसाची विशिष्ट रचना 'त्याने गुडदा राखला'

गुडदाणी—जी. एक मासा; तेपही.

गुडदा(धा)णी—नी, गुडधान—जी. चिडी; गुळाच्या पाकांत पाकविलेले गुसुरे, दाणे, राजगिन्याच्या लाढ्या वगैरेची मिठाई. [सं. गुड+धाना]

गुडदावणी—जी. (कु. गो.) पायाने चेंचणे; तुडवणी (पायांखालील); घुस्तावणी.

गुडदा(द-धा)विणें—उकि. चेंचणे; टेचणे; तुडविणे; अस्ताव्यस्त करणे; मुरकृत्या पाडणे; चिरडणे; चुरडणे; गुपडणे पहा.

गुडदा—जी. घुच; बोळा; दड्या; हांकण (आतील पदार्थ पड्डे सोडून नेते म्हणून दौत, बाटली इ० च्या तोंडावर बसवितात तो लांकूड, कांच इ० चा तुकडा). [का. गुडसु=वेद करणे]

गुडदू—वि. डेंगणा आणि जाड; गट्ट; गिऱा बरट्ट.

गुडघुजें—न. एक बाप. 'गोहवीडी सादेरी' गुडघुजी दुडाळा. [कुरुपा ७७. २९. [पृ.]

गुंडरी—जी. (गो.) ग्राह्मीसारखी एक वनस्पति.

गुडचें—न. (गो) ठवें; गंजी. गुड पहा. [का. गुडी]

गुंड(डा)ळी—ले—खीन. गुंडडी; गुंडाळा; बळकटी; पिंढा; बिंढा एकावर एक वेढून केलेला गोळा. (कागद, कापड, दोरी इ० चा). [गुंड]

गुंडा—उ. (ब.) १ गुडीपाडवा. २ गुडीपाडव्याची गुडी.

गुंडी—उ. (गो.) पाणी उपसण्याचें साधन; वेडा; ओवती.

गुंडा—उ. १ बाटोळा, मोठा गोटा, दगड. 'जैसा पर्वतावरतीन घोडटुंगुं गुंडा लोटित तयासि तळवटा। यावया वेळ न लगे तैसा।'—चक्रपूर सिद्धांतसूत्रे पृ. ५२. २ (ल.) मोठा गुंड; एक भांडे. 'दोष पागरीचा गुंडा नित्य घ्यावे।'—रामदासी २. १५. ३ (बांधकाम) माठीवर चौरस दगड; चिरा; मोठी खांदकी. ४ (कुमारी) मडक्यांना आकार घालण्याचा दगड, हा मडकें घडवितांना एका हाताने मडक्याच्या आतील बाजूस धरून बाहेरून लांकडी पट्टीने ठोकतात. यामुळे मडकें पाहिले तसे जाड-पातळ होते. ५ जोट्याचा मधला घर; पेटी, वेदरीच्यावर पायाशी ओळव्यांत बांधलेले दगडी काम. ६ (कुमारी) चाक्राचा मधला ठोकळा, याच्यावर मातीचा गोळा ठेवून त्यास आकार देतात. बिंढा; गुंडी; गुंडडी (सूतदोन्याची). [का. गुंड]

गुंडा—वि. धूर्त हलुसरी, हरकामी माणूस. अतिशय शहाणा, हुषार. 'पुत्र व्हावा ऐसा गुंडा। ज्याचा तिही लोकीं सेडा।'—जुगा. (वाईट अर्थांनेहियोजतात). सोदा; टक; काशीकर. [का. गुंड]

गुडाका—जी. आळस, निद्रा; सोप. —गीर ६०७. [सं.]

गुडाकू—खू—जी. १ गुळ, केळी इ० मिश्र करून केलेली तंगक. २ रोगद पिडाच्या पानांवर शिंपडावयाचा तंगक्याचा

काढा. ३ (ल.) त्रेधा; तिरपीट; दुःखपूर्ण स्थिति; दुर्दशा. [सं. गुडक] •काढणे—वि. (ना.) सरदपडी काढणे.

गुडाकेश—वि. आळसाला, निद्राला जिकणारा (अर्जुन) —गीर ६०७. [सं. गुडाकेश=आळस, निद्रा. +ईश]

गुडार—न. १ आजम; झोऱ्या; पालपटें; तंबू (लहान). [का.]

गुडाल—न. (कु. गो.) केंवळाचे लहान घर; रोंपट. [का. गुडल=केंवळाची रोंपडी]

गुंडाळणी—खी. उंसाची पातीं उंसाभोंवतीं गुंडाळण्याचे काम; उंसावांधणी.

गुंडाळणें—उकि. १ बळकटी करणे; (दोरी इ० ने) लपेटणे; वेष्टणे. २ एकावर गोळा करणे. ३ आवरणे; आटोपणे; बंद करणे, टेवणे (उद्योग, कामधंदा). 'सारे कागद इमालांत गुंडाळून टेव.' ४ पराजित करणे; जिंकणे; कुंठित करणे; निहत्तर करणे. ५ हाताखाली घालणे; बळकावणे; काबीज करणे (परका देश, माल इ०). 'यास ज्ञान नाही म्हणून चार शेते होती तीं दायादांनीं गुंडाळिलीं.' ६ (सामा.) व्याप्ति कमी करणे. ७ आच्छादणे; वेष्टणे. 'माघें वज्रने गुंडाळतो.'—अकि. १ गुंडाळले जाणें. २ (पंचपात्र एकत्र आल्यामुळे) मरणे. [सं. गुड्=वेष्टणे, प्रा. गुडदालिप्त=एकत्र करणे ?] गुंडाळून टेवणे—न जुमानणे; बाजूला सारणे. 'प्रसंग पडला म्हणजे युक्तिवाद गुंडाळून टेवणारी सुधारक मंडळी दृष्टीस पडते.'—दि ४. १३८.

गुंडाळा-ली-ले—खीन. १ बळकटी; दळी; भेडोळे; बिंढा; बंदल (कागद, कापड, दोरा इ० चे). २ गाठोडे; गांठ. 'हे केशांचा गुंडाळा।'—माहा ८. ४२. ३ (विदोषतः गुंडाळे, निंदाची) वेडेबांडडे गुंडाळलेले पागोटें, क्माल. ४ दोऱ्याची गुंतागुंत व त्याचा गोळा; कसतरी अस्ताव्यस्तपणे एकत्र वांधणे; खटरफटर मालाचे बोचकें. 'ईश्वर मोठे, सूत्र केले। मनुष्यमात्र गुंतोन राहिले। लोभाचे गुंडाळे केले। उगवेना देसे।'—दा १७. २. ३०. ५ फेरा; भोंवतीं फिरविणे; हात (पथ्याचे). 'पथ्याचा गुंडाळा मारिला।'—ऐपो १९. ६ (ल.) गोषळ, गुंतागुंत.

गुंडिका—खी. (प्र. गुणिका) पोळकपट्टी; संथा; पुन्हां पुन्हा वाचणे व म्हणणे; चोकणे; उद्योग. 'तिने जशी काही पत्राचीं पाठांतरे किंवा गुंडिकाच केल्या.'—नवलपूरचा संस्था-निक्र, प्रकरण ५. [सं. गुणिका. सं. गुंडिक=पीठ ?]

गुडी-पाडवा—गुडीपाडवा पहा. [का. गुडि=निंदाण, पताका]

गुंडी—जी. एक वनस्पति; जाफरीची गुंडी.

गुंडी—खी. १ लहान गुंड, भांडे; लहान चरवी; कांसडी. २ विरहपांत अडकविण्याची गोळी; भुतावे; बटन (अंगरखा,

कोट यांचे). ३ (कों.) पेढी (पेंढा, गवत ६० ची). ४ (कों.) विडा; गुंडा; गुंडाळा (दोरा, सुत, ६० चा). 'नवारीची गुंडी करून ठेव म्हणजे पडेय बव्यायास बरे पडेल.' [गुंड]

गुंडीचा विडा—३. (बबोदे) केडीच्या सोपड्याने एका बांधलेले दोन विडे; पड्या. —ऐरापु प्र २.४२.

गुंडीदार—वि. गुंडी असलेला (आंगरखा). आंगरखा पहा.

गुडप—वि. गडद; गर्द; दाट (काळोख, अंधकार). 'एथे गुडप अंधार पडला.' —कर्म ३.१२. —न. अतिशय अंधार; अंधाराचे वाहुल्य. 'दिने मालवतांच परामध्ये गुडप झाले.' [का.

गुडप-गुडपु=लोखंडाची काव] • निजणे=डोळ्यांवरून पांघरण घेऊन स्वस्थ निजणे.

गुडुव-वा, गुडूम—न. गळें; गुडुव पदा.

गुडूची—शी. गुडवेल; गळ. [सं.]

गुडें—न. (क.) वैह; गोळा; विडा; विडा (सुत, छंम, दोरी बगोचा). [गुंड]

गुडिरी—शी. (गो.) माझी वनस्पति.

गुंडो—३. (क.) वरवेंडा; दगड-धोंडा. गुंडा पदा.

गुडूरी—शी. (गो.) १ बूच; गुडरी. २ गुड कारस्थान; कूट; कट. [सं. गुड] गुड्डुलासावि—न. (गो.) कारस्थान.

गुड्डू—वि. टेंगणा व जाडवूड; गिऱा. [का.]

गुड—न. मयार्दा; आवरण. गुडरी अर्थ १ पहा. 'अथोर्ध्व गुडकाडी।' —झा १८.७२९. [गुडणे]

गुडगा—३ गुडपा पहा.

गुडणे, गुंडाळणे—गुडणे=गुंडाळणे पहा. व्यात होणे. 'जी मूर्ती मूतळ माडिले। जेस नक्षत्री गगन गुडले।' —झा ११. २८६. [सं. गुडन]

गुडन—न. (व.) कापणी वेळानंतर धाक्यांच्या कणसां-छटा येत्या बांधणे. [सं. गुडन]

गुडर, गुडार—न. १ हवीचे खोगीर; कवच. 'एक हस्ती गुडर पालीत।' —उवा ८२०. 'श्री मिरवली गुडारी।' —क्या १.९.४६. २ होंडा; अंबारी. 'गल-चाक्रे सुवर्णे गुडार। माजी तोमला लक्ष्मीवर।' —सुघमा १ ६५. 'गुडर पातला ऐरावती।

री अजेजणी कन्या नेवती।' —कालिका १०.१४. ३ वेरा; गुडु; पाल. 'जेवें होति गुडकें। अर्नगाचे ॥' —शिष्टा २९०.

४. गुड=हस्तीचे कवच, प्रा. गुडा; का. गुवार=वतूड]

गुडल—शी. (गो.) गुंडी.

गुडा—३. दगड. —चर १

गुडा—३. १ (व.) बरेमोवती वर घड राहण्यासाठी ठेवतात तो बळाचा माग; कनवडी. २ देवदस्यापनेच्या वेडी बापलेडे करके; गुडवेगेदीचे फकटे. [गुडी]

गुडार—न. १ पत्तकाला भिजून गांवकरी लोकांनी केलेले पलायन; दंग्यामुळे पळून आलेला मनुष्यसमुदाय.

गुडार—न. कोडे; गुथ गोष्ट. 'तुका म्हणे तूंचि निवडी हे गुडार।' —सुभा १३४. [सं. गुड]

गुडार—न. १ पाल; खोप; खोंपडी. गुडर पदा. २ (क.) पाळपडे; हांगरी; जाजम 'गुडार वसावयाला घाल.' [गुडर; का गुडा]

गुडारणे—कवि. १ आनंदादणे; हांकणे. २ सज्ज अघणे, ठेवणे; सजविणे. 'गुडाबोर गुडारल्या निजरीची संमूढ आरुढला।' —आविधायक १५ ३ कवच, वज्र घालून सजविणे (हत्ती) 'त्यामागे शमदमादि। मतांग गुडारले योगसिद्धि।' —स्वादि १०.२.५७ [सं. गुड; प्रा. गुड=हत्तीला कवच इत्यादि घादन सजविणे]

गुडी—शी. १ वर्षप्रतिपदेस उभारावयाचा ध्वज (आन्याचा मोहोर, लिंबाचा टाढाळा, उंची वज्र, गाडी व एक माडे यांसह काडीला बांधून उभारतात तो). (त्यावरून) आनंद-प्रदवैराग्ये उभारलेली ध्वजा, पताका. 'तैव आत्मा उभितामे गुडी। रोमांचमिप।' —शिष्टा १०. —एकल ५.७९. २ देवास काडी प्रभादि विचारणे झाल्यास गोटी, फूल, सांदूळ बगेरे चिकटविताना व प्रसाद किंवा कोळ मागतात ती. 'देवानें त्या-विषयी दावी गुडी दिली कीं उरवी?' • उजवी देणे=विनंति मान्य करणे. • डावी देणे=विनंति अमान्य करणे. (यशाची) • उभारणे=(ल) प्रसिद्धि पावणे. कीर्तिवत होणे. • पाडवा—३ वर्षप्रतिपदा; चैत्र शुक्ल १. यादिवशी गुडी उभारतात. —[कों. गुडि=चाटी, विज्ञान]

गुडी—शी. १ देशांतराहून आलेली घुल्युची बातमी. 'गोमाजीपंत मेल्याची फालक लह्वारतून गुडी आली.' २ (सामा.) बातमी; वर्तमान; निरोप. 'विजयाची सांगे गुडी।' —झा १४. ४१०. • काद-३. निरोप्या; जासूद. 'गुडीकाड घडे पाठविला।' —कालिका १७.२१.

गुडी—शी. १ अडी; दुमड; फांदा (पिल्लाना रोटी-पडमारा). (किं० पडणे). २ खुरदरी; पडी (बलाळा पचार [सं. श्रेणि; प्रा. गंटी, गुल्ल; हि. गुं १])

गुडी—शी. खोपटी; खोंपडी; पाल; गुडर, गुड, गुडणे 'गुड्या पाळल्या बनीं राहें, म्हणा त्यातें।' —प्रला १०. १३.

गुडें—न. १ गावचा पळ; गुडार अर्थ १ पहा. (किं० लोकी पळणे). २ आपले घरदार, मालमत्ता सोडून परागंदा होणे. माणूस, कुटुंब ३ गुड; दुष्टाचा गांवीं पोहें कापण्यासाठी करून घेतलेला निघाळेला एका गांवची सोडवरी लोकांची निघित ४ गुड-३; न मळजेच्या धान्याची पेंडी, गुडी;

ली; गुणखनि. 'सुताक्ष्ये ताक्ष्य गुणटेली ।'—आपू १०.

[स गुण-स्था-थेळी] ० गुणत-किवि गुणाप्रमाणें, गुणा
 नुरोधानें [स] गुणत्रय-न सृष्ट पदार्थांचें सत्त्व, रज, तम हे
 तीन गुण, धर्म [स] ० त्रयविरहित-वि वरील तीनहि गुणा
 विरहित असा (ईश्वर), निर्गुण 'गुणत्रयविरहित अगम्य तु।'
 [स] ० दोष-पुत्रव चांगले वाईट गुणधर्म, सुखधर्म आधि कुल
 धर्म 'नको माझे काही १ गुणदोष पाळू टाकी।' ० दोष
 परीक्षा-ही गुणदोषाची चौकशी, छाननी, तपास ० धर्म-उ
 गुणलक्षण, स्वभाव (वरा किंवा वाईट) गुण अर्थ १ पदा गुणन-न
 १ गुणाकार, मोजणी, गणना गुणनिधान-निधी-न गुणाचा
 साठा, गुणमाग पदा 'त्याची कन्या विद्वान् लावण्यामुलें गुण
 निधान।' -एकवच ३४६ गुणनीय-वि गणण्यास, गुण
 ण्यास योग्य ० पंचक-न आधिमौलिक वस्तूचा मूळमूत पाच
 गुणांचा समाहार (पृथ्वी, आप, तज, वायु व आकाश, किंवा
 दण्ड, रूप, रस, गंध व स्पर्श) 'गुण पंचक धरित्री आधिली।' ०
 परिणाम-उ मूळ वस्तूचे तात्त्विक स्वरूप कायम राहून त्यास
 नुसार नाव-रूप प्राप्त होणें उदा० काष्ठ्याची दोरी होणें, दुधाचें
 दही होणें -गीर २३९ ० परिणामवाद-उ त्रिगुणात्मक प्रकृ
 तीतील गुणांच्या विकासांनं किंवा परिणामानं व्यक्त सृष्टि निर्माण
 होते असे मत (साख्य मत) -गीर २३८ ० भूत-वि १ गौण,
 दुर्गम्य प्रतीचें २ वदन, पासून निगणारें, अनुकल्पित ० माया-
 ही त्रिगुणानीं गुण वसलेली माया 'मुळां झाली तें मूळ
 माया। निगुण झाले ते गुणमाया।' -दा ११ १९ -गज ३५
 ० घचन-घाचक-न गुण दाखविणारें वचन, हाव दिवपण
 ० वंत-वान-वि गुणसंपन्न ० विशेषण-न (व्या) विशेषणाचा
 एक प्रकार, हा नामाचे गुण दाखवितो ० वेव्होळ-ळी-
 विपुली (काव्य) गुणानीं आकर्षिलेला-ळी, मोटोट, परिपुष्ट
 ० वैषम्य-न गुणत्रयांचें (सत्त्व-रज-तम) विषम मिश्रण याच्या
 चलत गुणसम्य ० सुदीळ-वि (काव्य) शुभी व घोलवान्,
 चागल्या गुणांचा स्वभावाचा 'पतिवेदे सदा अनुकूल। सत्य
 वचनीं गुणसुखी।' ० स्तुति-ही गुणाची प्रशंसा ० हीन-
 वि १ गुणविरहित, गुणाक्षिपाय २ दुर्गुणी ० ह्रीम(भि)णी-
 माया-ही माया, त्रिगुणाची साम्यावस्था मोडणारी (माया),
 मूळ मायेंतील गुण वसलेले त्रिगुण जेन्हा एवढे दोतात तेव्हा
 तिण्ण शुभोभिणी म्हणतात 'पठ होती सधी चतुरी। ज्ञानाची
 गुणोभिणी।' -दा ९६६ गुणह-वि गुणप्राप्तक आणता
 (व्याधि गुणका) पदा गुणाक-उ (गणित) गुणाकार
 गुणाकमागोत्री-ही १ गुणाकार व भागाकार २ (व्यापक)
 अन्वयित गणित 'तुका पतोजी काही गुणाकमागोत्री निक
 बतो भी नाहीं।' गुणाकार-उ १ गुणांक, गुणनाचें फळ,
 गणिताचा एक प्रकार, गुणकाकारे गुणवर्धक गुणें यांचे काही

प्रकार-कोष्टी-धावरा-बंटा-विविध गुणाकार २० कपटसिधु
 पदा २ गुणें, गुणाकार करणें [स गुण, म गुणें] गुणा
 कारक-कारी-वि गुणकारक-कारी पदा गुणागुण-उ गुण
 भागि अवगुण, गुणदोष गुणाचा-वि भरणेपणा, चांगले गुण
 अर्गो असणारा गुणाची खाणी-रास-ही अनेक प्रकारचे
 चांगले गुण अर्गो असणारा, विविध गुणाचा गुणाचें गुणपात्र
 लेंकळू-न (स उप) अठल लुब्धा, लवाङ, सोदा 'गुणाचें
 गुणपात्र हातीं फुलवात्र' गुणाढ्य-वि १ गुणसंपन्न २ एक
 प्रसिद्ध कवि वदल्लकेचा कता [स] गुणातीत-वि गुणवि
 रहित, निर्गुण (ईश्वर) गुणासुवाद-उ गुणाची बाखाणणी,
 गुणघीर्तन, प्रशंसा गुणासुवादकोतन-न गुणाचें स्तवन
 गुणावह-वि गुण देणारें, गुणकारक, परिणामी, प्रभावी
 (औषध वगैरे) गुणांदा-उ १ गुणवारीपणा, प्रभाव, सुपरि
 नाम 'हा जें औषध सांगतो त्याचा गुणांदा केवडा?' २ परि
 नाम, फळ, यश 'त्या औषधानें अद्यापि गुणादा आण नाहीं'
 गुणित-वि (गणित) गुणलेले गुणें (पदा) गोविंद-दान-
 किंवि १ शास्त्रातें, भाषणपदा न करिता, मुकादमानें, आनंदानें,
 स्नेहानें 'पक्षीही लहान। घट्टीं बांधुन। गुण्यागोविंदानें नांद
 ताती।' २ मोठया स्नेहानें मनदानें 'गुण्यागोविंद मला
 दहा वेळ पत्ण्यावर पालवा।' -प्रजा ३ चांगल्या प्रकारानें,
 रीतीन गुणोत्कर्ष-उ गुणाचे वेव्हार विकास, वाढ गुणो
 र्त्कर्तेन-न गुणाचे धीर्तेन, गुणासुवाद, प्रशंसा गुणात्तर-न
 (गणित) सख्याची, दोन परिमाणांची पट, हिस्सा, प्रमाण,
 भूमितिषोणीतील पदामधील ठाविक अंतर, एका सख्येन दुसरीस
 भागिले म्हणजे दोहोंमधील गुणोत्तर निघतें गुण्य-वि १ मिला
 गुणावयाचें ती सख्या २ गुणण्यास, गणण्यास योग्य [स
 गुण-मोजणें] गुण्याक-उ गुण्य सख्या
 गुणकळी-दुल्ली-ही ३ (संगीत) एक राग या रागात
 पडून, कोमल जगमग, कोमल मधुमध, पचम कामड धवत ह
 स्वर आणतात गायार व निपाद हे स्वर वच्ये आहेत आति
 ओडून-ओडून वादी धवत व सवादी जगमग गानसम्य प्राप्त
 काळ हा एक भरणप्रकार आहे
 गुणगुण-ही १ शुध आवाज, गिणगिग (डास, चिरट,
 याची) २ लक्ष्म ददें कोडल्याप्रमाणें, दबून, अस्पष्ट बोलणें,
 वाचणें ३ कुडकुड, कुडकुड व वदता, वातनी [ध्व] गुण
 गुणें-अकि १ तोडतल्या तोडतें म्हणणें, गाणें, आवाजणें,
 गुण करणें, अवाचींच म्हणणें २ ओटातल्या ओटांत बोलणें,
 अस्पष्ट उच्चार करणें, प्रपुट्ये ३ नाकांत बोलणें, गेगणें भाषण
 करणें 'तो गेगणा घट्टावर गुणगुणतो आहे पण मला काहीच
 समजत नाहीं' ४ विधित न समजण्याजोगें, मलमळीत बोलणें,

रोपडोक न सांगणें 'रुपये मागितले पण गुणगुणला आहे, पचित काहीच बोलला नाही' [ध्व]

गुणगुणा—३ नाकाचा पडदा, भाग, घोणा धड्या लग्न त्यास यातून रक्त वाहते [स घोणा=नाक द्वि] •कुटुणें=नाका तून रक्त वाहणें

गुणगुणीत—वि १ साधुनामिक, नाकातील २ अस्पष्ट, गुळमुळीत, गुणगुणत्याप्रमाणें (उच्चार) [गुणगुण]

गुणगुण्या—वि १ गुणगुणणारा, हृद्य, भावपय्याशीच गाणारा २ नाकात बोलणारा ३ अस्पष्ट शब्द करणारा, पुटपुटणारा ४ अस्पष्ट, हृद्य, नाकातला, अनिश्चित (भाषण) [गुण गुण]

गुणगुळें—गुडगुळें पहा

गुणाणिका—गुणिणा, गुडिका पहा

गुणणें—उक्ति १ (अकणित) गुण्य आणि गुणक याचा गुणाकार करणें, सख्येची पट करणें २ पुन्हा पुन्हा वाचणें व म्हणणें, पाठ करणें, गुडिका करणें, धोकपट्टी करणें [स गुणन]

गुणफोड—झी एक औषधी

गुणा—३ १ गाडीचा कणा, आंस २ गुतार गवढी यांचें एक हत्यार, गुण्या काटकोन बाधण्याचें साधन

गुणावर—न (काव्य) गुणस्थान, स्वर्ग 'जेथे मानव शलभ घामर । गुणावर केवि कमी ।' [स गुण+भवर]

गुणांन्दी—झी (गो) एक वृक्ष.

गुणिया—३ १ गारोडी, पनाझरी, मात्रिक -एभा ७ २०६ 'आहे गुणिया देवरसी जाणता।' -सप्त १ ३३ २ गुणी, गुणवान [गुणी]

गुणी—वि १ गुणानी युक्त, शास्त्र, कला यात पारंगत, बुद्धिमान २ मात्रिक, गुणिया -शा १३ ७२१ 'दुक्षिया कप दाची धावणी । करावया आलों मी गुणी । -एकव १२ १५ ३ (ल) रोडकर द्राव [स] **गुणीक**—वि गुणयुक्त 'गुणीक नोजविले असता।' -गीता १३ १७४ **गुणि(णी)जन-लोक**—प्रभव १ गायक, वादक नवैक बंगरे लोक (साधुसायिक), कलावंत मढळी २ दिंडु कलावतिणीचे पोटची सतति, कलावति णीचा पुत्र

गुणा—झी (चे) (शेनकी) ठिपरी, नाडा व मोट याना जाडणारें लांकूड [का]

गुणी—झी सुरांचा मानमोडी रोग

गुणें—गुण शब्दाचें स्त्रीयेचें रूप १ (काव्य) गुळें, करिता साठी 'गुणाचें सुन्नवणें । आशळें वारे गुणें ।' -शा १३ ५६९ -गुरा ३८ २७ २ भाषयानें 'कोठें तरी देडळाऱ्या गुणें । देव पदा।' -दा १७ १ १२ [स गुण]

गुणेंस्त—वि (गो) सद्गुणी

गुणिणा—झी आठवण राहण्यासाठी पुन्हा पुन्हा वाचणें, म्हणणें, धोकपट्टी [गुणणें]

गुण्या—३ काटकोन्या, गुणा पहा

गु(गु)त—झी गुतणें, गुता पहा 'या सेताची गुत सिलक असेल त्याची किंमत' -मसाप २ १७७ [स प्रथित, प्रा गुत्य] **गुंतगु(ण)क**—झी (क) अडवणूक, गुतागुत गोंधळाची, चोंड्याघाची स्थिति [गुतणें] **गु(गु)तणें**—अक्ति १ एकमेकात सुरकळें जाणें (दोरा), अडकणें 'सुत सुतें गुतलें ।' -शा १८ १३०६ २ सुरफाटणें, अडकणीत सापडणें मोकळे-पणा खुणें ३ गुग असणें, गहन जाणें, व्यापृत असणें, अडकणें (कामात उद्योगात-मनुष्य पशु वस्तु जाणा) 'यदुतिलक जिचे हा गुतळा पूर्ण भाके । -साह्य ४ ८७ ४ फणणें [स प्रयन] **गुंतत घोलणें**—अडखळत गुमळत बोलणें, अडपळणें **गुंतलें**—न गुता, गुतागुत, गुताड-डा 'हुटे वधमोक्षाचे गुतलें एय ।' -माहा १८ ३१९ **गु(गु)तरळ**—झी १ केंस विचरताना गळालेल्या केसाचा (गुतवळाचा) गुजडा, समुदाय २ (अव प्रयोग) (ल) तुरळक थोडे वाडणारे खुं -३ १ डोकीच्या केसातून गळलेला केस, गुतवळी पैकीं केंस २ गुतागुत (केंस दोरी इ० ची) **गुतविणें**—उक्ति (ल व शब्दस) (गुफाटणें, गोंधणें, अडकविणें)

गुतका—गा, गुता—३ (कें गो) गुता, मष्का (किती, पुतळा बंगरेचा) 'पाच सात हजार रुपये तूर्त व सत्तावीस हजार येथील बाबतीचा गुतका जाला होता' -वेद १० ५८ **गुतके(ने)दार**—३ (गो) मजेदार [का गुतिगे=कार]

गुतकुली—झी युदगुली पहा 'तव तव गुतकुलिया होती ।' -शिशु ६६६ [ध्व]

गु(गु)ता—३ १ अडकाव, अडवळा, खोटी, प्रतिबध २ (ल) अडकण, हकत, बड 'ग्रामधि काही गुता नाही ।' -ऐपो ३२ ३ शेडी-वेणीतील गुतवळ, विचरताना बाहेर निघा लेले केंस ३ (ल) गुतक ५ गुतागुती (केस, दोरा इ० ची) ६ (मात सावा, हरीक बंगरेचें) मळणीनंतरचें गुण गवत, कचरा ७ (ना) व्याद, लचाड ८ लडा, तगा •**गुत-गुत, गुता** गुत झी १ गुता, गुताड २ गुतकाटा, चोंड्या, गोंधळ, धोक **गुताड, गुताड**—नली ३ १ गुता, गुतलेली स्थिति (विशेषत केसाची) २ गुतवळ ३ गुता अर्थ ६ पदा ४ शिवायावरून आयाडा काडला व गुण्याची दोरी सोडून शेडवाला बाधून तो हालवल्यावर खाली पडतात त्या भाताच्या बारीक पाती -वद लापूर २९१ ५ गुतागुत, चोंगळा गोंधळ **गुतारंता, गुता** रुता—३ १ अडवळा, अडकाव, अडकण (कि० पालणें, पाडणें)

२ अहयडा केनेगी स्थिति (किं करणे, होणे) [गुतणे+
स्त्रणे] गुतापणे—प्रि (वे) गुतणे गुतापर, गुतोळा—प्र
(वे) गुताड—डा (सुत, केस, इ० वा) पहा

गुताय, गुताया—प्र १ गुनविषयाचे साधन, बघन २
कार, (इ) बाँड

गुंति—ती—छी १ प्रतिबध, अहयग, गुता, यधन 'ज्ञानदेवा
सार सावळिय मूर्ति निश्चितीने गुति उगविली।'—हाया १४६.
—मुमादि २२ २६. २ गरज—दार ३ (ल) ओडा, पाछ
'ज्यांची गुज गुती। ते तो मोकलिली अली।'—मुगा २६८०
•पाठणे—अहयगभाणणे, सडटात दडलणे 'मग बोळेप्रभायनी।
स्वाचि मजगी पाविली गुती।'—कया १५ २१४ [गुतणे]

गुत्ता—प्र १ मका गुतडा पहा २ अडा, डिडाण ३
(त्यावरून) दाखवा पिटा दुकान, (मस्त्याने घेतले) ४
गुता, गुता पहा [का गुतणे=कार]

गुत्तेर—ने कापर—वेडू १६६.
गुं(गुं)पणे—अशि (प्र) गुतणे पहा १ गुकले जाणे
'वेडू तव पांभीने जाले। हे कामांच गुणी गुपले।'—हा १३
११०२. २ अहकून पडणे, गुतले जाणे—उकि ओढणे, माळ
करणे, गुकणे [स प्रयन]

गुययागुयप—छी (साना) गुतागुत, गोंधळ, गुताडा.
गुतागुत पहा [गुपणे प्रि]

गुया—प्र एक लहान क्षार
गुयाडे—न गुतागुत, गुताडा पहा 'दाखने गुवाडे
जाले।'—दा ९ ७ २१ [गुपणे]

गुद—प्र अपानद्वार, पचकर्मद्रियांपैकी पाचवे श्रिय, गांड,
धाचा, मलद्वार 'गुदमेढ्राभातोती। चारी अशुले निगुती।'—हा
६ १९५ [स] •द्वार—न गुद, अपानद्वार •अंश—प्र शौचाच्या
वेळी अंग बाहेर येणे (अणायतेमुळे) एक रोग •मस्ती—छी
मधुरणा शिरजोरी, उद्वेगपणा, दाह्याई 'ह्याने आपल्या
गुदमस्तीने हातची भाकरी धाळविली'—विक्षित ३ ९१
•अंधुन—न अनसंगिक समोग, गाढ मारणे. •रोग—अंधुर—
अंधुन—प्र मूळव्याध •प्रण—न मगेंद •शूल—ळ—प्र अपान
द्वारातून निघणाऱ्या कळा

गुद गोद—प्र हादांच्या नळीतील द्रवपदार्थ, चरबी
गुद, गुदणी—नखी भोकर, गोंधण, गोंधण, सेल्वन, एक
भाड [गु शुदी, का गोंदिणी]

गुदगसाळ—छी (वे) साळीचा एक प्रकार [का गुदम=
जाड]

गुदगुद—द्वी, गुदगुली—छी १ शरीरास हात बगेरचा
स्पर्श झाल्यामुळे हृद्द येण्याचा जो विकार होतो तो (किं) करणे,

येणे, गुदगे, वाटणे) २ (स) सगोपगे, हवे, आनंद, गुय'
आनंदाची उडळी 'अहयदुग्धप्रवणेकडून वितास गुदगुन्या
होतात' ३ कंड, आग, क्षात्र (पोड, उष्णता इ० मुळे होणारी) ४
(ल) फुफ्फुरी, सरगरी, कडू (लडाई, मोहकता इ० वरी) (किं)
मोहणे, जिखणे) गुदगुद—हां—किवि सतसता (कडून लन
याच्या ध्वनीप्रमाणे) गदगद—दा पहा गुदगुदणे—अकि १
कड येणे; खडखडणे (पदार्थ कडतांना, उत यताना) २ कड,
क्षात्र गुदगे (शरीर, अवयव यांस) [अथ गुदगुद स गदगद,
हि गुदगुदना]

गुदड—प्र गाळसाळ, डाढाळ रेशीम [गुदरणे]
गुदडणे, गुदडा—गुदरणे, गुपडा पहा
गुदम(मा-मु)रणे—अकि १ नोंडमाटा होणे, दम, शान
बोवणे, खास बंद शाखायुक्त पावरणे, गुनमरणे 'खास
गुदमुरला' २ उबगणे, उडवणे (उन्हाते) गदमरणे, उडाडणाने
जीव दाखारोव होणे गुदमरा—मारा—प्र नोंडमाटा, जीव
पावडा होणे, कासाविडी, खासावरोध (किं) करणे, हाणे)

गुदया—छीअव (विगडाम) कामगवाचे तुडके, ह चार
चार बोटे लांब असून यामध्ये वारी वाळपाच्या बड्या पास
वाटून बांधवितात [का गुदय=बांधणीची काडी]

गुदरणे—अकि उकि १ गुमरणे पहा २ प्राप्त होणे, ओढ-
वणे (सड्यादि) 'प्रमय गुदरला अनतो यांना कोणी कामास
दावयाचा नाही'

गुदरणे—अकि १ (ताना) लेपाटणे, बरबटणे, लिड
विडणे 'दोणने गुदरलेक पाय धू' २ (स) [दुर्गुनीनीं दुर्ब
तेनानीं] कलकित होणे, काळिमा लागणे ३ काळजीमस्त होणे,
गुतणे, अडकणे (संघर्षात) [हि गुदरना]

गुदराण—णी—गुजराण—णी पहा उपजीविका, निर्वाह
'दाणे खाऊन करी गुदराना।'—पला ८७ कालक्षेप 'आणखी
भास—पड गुदराण करायो'—न ७ २६१६ [का गुदराण]

गुदस्त—स्ता—वि १ मापणे, मल (वेळ, मदिवा, वर्ष)
'साळ गुदस्त' २ क्षाली गळेडी, होऊन गेलेली (गोड) [का
गुदस्ता] •धाकी—छी (चद केलेल्या सात्याची) रादिकली
वाडी गुदस्ता—किवि गतवरी

गुदाजगर—गुजाजगर पहा
गुदाम—प्र बखार, सळपर, माल किंवा अहगळ सावि
याची आण [पो गुदाव, सलया गोदाय, इ गोदाऊन]

गुदाम—प्र (शिपी) गुडी, बटण
गुदारा—गुजारा पहा
गुदाळी—छी (गो) प्रदक्षिणा 'आदाळी गुदाळी'
=स्वत मोर्तवीं गरण किर्याचा मुलाचा एक खड

गुहा—५ मुष्टिप्रहार, ठोसा, वुकी (कि० देणे मारणे, लगावणे) का गुद्दु । गुद्दी—स्त्री ठोसाठोसी (कि० करणे)

गुहा—५ (व) खणाळें, खणाचा तागा ' या गुह्यात वीस खण आहेत '

गुघडणें—अकि १ गुघड्या घालणे, पायानें तुडविणे, चोळा मोळा करणे, चिरडणे, उलथापालथ करणे २ (घसमुसळेपणानें अव्यवस्थितपणें वापरून) खराब करणे मळविणें, नासणें (कापड, वस्तु) दामटणें, खुदळणें, दपटणें (जनावर) —अकि गुघट्ट घालणे दाडगाई करणे [का गुद्द]

गुघवडा—५ १ (तुडवून, लाथाडून) गुघडण्याचा व्यापार, चोळांमोळा, घसफस, दुईसा ' पंधरा दिवसात पोरानें पोथीचा गुघडा केला ' २ दाडगाई खुदगुघ (कि० घालणे) ३ खुदळणे, दामटणी, (फार कामानें शालेली) खराब स्थिति

गुघाडी—स्त्री (व) उकिरडा, पाण, गुलडी पहा ' घराभोंवतीं गुघाडी आहे '

गुनकल्ली—एक राग गुनकली पहा

गुना—५ १ छुरत चेहरा, रंग २ भार, गुदारीपणा ' सर्व मसल्लीचा गुना गुन्हावर आला आहे ' —रा १२ ७९ [का गुना]

गुन्याव—५ (गो) गुन्हा पहा ०कार—वि गुन्हेगार

गुन्हा—५ अपराध, दोष, अन्याय, कायद्याचे उल्लंघन [का गुनाह] सामाश-१-गुन्हेगार—वि अपराधी, दोषी, गुन्हा करणारा [का गुनाह+गार] गुन्हेगारी—स्त्री १ गुन्हा, अपराध २ दंड (अपराधाबद्दल गुन्हेगाराकडून घेण्यात येणारा) ३ दंड पावून सरकारास होणारें उल्लंघन [का गुनाह+गारी] —०पत्र—न दडपत्र —भाष १८३२ गुन्हे-वे-गुन्हे—किवि १ गुन्हा असो नसो, दहनाहक २ खात्रीन ' जरहेकाम न करितों तर गुन्हे व गुन्हे हा पारित्य करील ' —जोर १०७ गुन्हेचा—किवि गुन्हा प्रमाणें—गणिक—प्रती—मरहुकूम, (समासात) गुन्हेवार—तत्का-तात्केल-पत्रक लिहिणें ०वारी—स्त्री काळाकुरम नोंदलेली गुन्हाची यादी—तत्का (शिक्षावारी शाब्दातीं जोडून याजना) उ० गुन्हेगारी शिक्षावारी अपराधाच्या शिक्षाचा तत्का

गुप, गुपचिप गुपचुप—चूप—किवि १ निमृटपणे, मुद्यांपात, हलकेंच, निहात २ चोहन, लपून नकळत [स गुप्=लपविणें+गुप्=मद गतीने जाणे का गुपन=ह्दच ? हि गुपचू]

गुपका—५ मारलेल्या जागेवर फिरल असो भोंवता फेकण [गपका]

गुपचीप—न दुधावरील सार्वच्या मिश्राईचा एक प्रकार —च्या चट्या—स्त्रीभर (व) सासरपाकाच्या बट्या

गुपटणें—अकि १ अडखळणे (भाषणात) २ धरसोड, काकू करणे, आवाकू लागणे (व्यवहार, कामधंद्या यामध्ये) ३ घोंटाळणे, गोंधळणे, घुचिनास होणे

गुपट(त)मार—मारा—घाला—गुपित मार, बाहेर द्योत्य सोस न येणारें दु ख, छपलेलें, छपवावें लागणारें दु ख गुप्त घाला, मार पहा

गुंपणें—अकि गुतणें पहा ' गुपले गुमे मन चरणी । '

—गीता १ ८२

गुपित—गुप्त, लपविलेले —न गुप्त गोष्ट ०घाला—मारा—५ गुप्तमार, गुप्तमार

गुपिस्त—किवि गजीकातील एक सज्ञा

गुप्त—किवि १ गुपित, अगोचर, दडविलेले, लपविलेले, चोटे २ सरक्षित, राखीव ३ गुड [स गुप्=रक्षण करणे] स भा-शब्द—०घाला—मार—रा—५ गुपित—आडून घाला, मार, गुप्तपणें नाश, अपकार छळ (मंत्र, कलह, मर्मभेद करणारी, चीड आणि गरी भाषा इ०नी) १ एकदम, चोरटा घाला—ह्वा करणे (भूत, आजार, चोर शत्रु यांनी) (कि० घालणे, मारणे, करणे, पडणे)

०दान—न न दिसावें असा तद्देह, हलक्या किमतीच्या वस्तू दिलेले भारी किमतीचे दान (उदा० कोहळा वगैरे फळात इव्य), प्रकटन दान २ निवावी दान, आपले नाव जाहीर न करिता दिलेले दान ०दूत—५ हेर, गुप्तपोलीस, गुप्त रूपानें बातमी पुरविणारा ०धन—न १ (ल) तप, विद्या, ज्ञान, गुण चातुर्य, सहाय्यपणा इ० न दिसणारें धन २ जमीनीत पुरून ठेवलेले द्रव्य

—नि विद्या, ज्ञान, चातुर्य दानीं गुप्त (माणूस) ०भाग—५ गुह्यांग, हुणग विद्या पुढला भाग, गुह्य भाग —के १९ ४ १० गुप्ती—स्त्री एक शत्रू, हे बहुधा ओळखले जात नाहीं काहीतरी लपविलेली तरवार किंवा आत तरवार असलेली काठी गुप्ती माले असिल्या । ' —नेव १२ १०१ [स गुप्त]

गुप्तेश्वर—५ (गुप्त असणारा ईश्वर शस्त्र) महादेवाचे लिंग पिंडी [स]

गुप्प—किवि हलकेंच, नकळत गुप पहा

गु(गु)फ—स्त्री गुतवळ (रोटी वेणी नस इ०ची) [तें गुफू—गुफू]

गु(गु)फटणें—फाटणें—गांफाटणें पहा

गुफणी—स्त्री १ गांठण, गायण, गोंवणी, आंवणी २ वेणी, वीण [गुफणें]

गुफणें—स्त्री १ एकत्र माळेत आणणे; गाटणे, माळ करणे ओंवर, गोवणे २ वेणी घालणे, विणणे, वळण ३ जोडणे, जुळणी करणे रचणे इ—अकि घोंगळयांत पडणे, गुणें ' ऐसे विचारतां विचक्षण । गुफोनिटले । ' —शा ८ ८० गुफित—वि १ गुफेत्या,

रचलेला, सनविष्णू २ विंगेया, माळेत ओंबेलेला गुंफिरा-
रें-उन गुताडा, गुतागुत, जाळें 'परी चाज हें पतुरित। जे
एतका गुंफिरा।' -हा १४ २८४

गुंफाटणें—अकि पाईपाईने परकळें, भरकळें, बावर
करणे गोफाटणें पहा

गु(गुं)फा—भी १ लताकूज, पंगेह्नी, पायाची बाजि
मेरी बावडी ऋग्युग अति विच्छ। आला तत्काळ गुंफेती।
-भारा बाल २ १२ २ गुहा, दरी ३ गुगगुन 'आवडीचा
मग योगिताला गोपा। जणे नोह गुहा काडी कोटें।' -गुगा
४८७ [स]

गुंफेद—उ (गो) हलक्याचा सर प्रकार [पातुं]
गुंफरणें—अकि कुदरेंगे, परकळें, कुजें, मारजे गवका
पहा। [च गुं १]

गुगगुगुणें—अकि १ लेंद, आडजूड होणें, पोपसा हाणें २
अतिसय वळ होणें, 'दारीरावरील चर्पीची अडिऊ बाड होणें
'मोम गुगगुणें आवाव।' गुगगुणीत—वि १ लड, आडजूड,
मागल (मागुव, पड) २ चागले, मारदार (कड) गवगणीत पहा
गुगडे, गुगरी—नकी (ब) दुपण, कबरडे 'गुगडपावर
लाया बसल्या'

गुगर—न भम—शर
गुगार—उ १ मळ, धूळ 'दिल्लील गुगार माडून निघोन
प्राजळ व्हावें' -रा ५ ७५. २ सशय, किताफ 'बालक्यात
कोणत्या गोष्टीचा पडदा न गुगार राहिला नाही' -ल ९
४८४२ [सर गुगार]

गुग(मो)र—रा—उ १ अतर्दाह, डूख, सोड बद्द पण आत
पू असलेली अखम २ पोटात बारा घरणें, पोटा गळ होणें
पोटाचा कुणारा, तण्णी, तणावा, कुगवटी (वायुयुं) (किं०
(पोटात)घरणें) ३ शुभ द्वेष, मत्सर हेवा ४ दगाचा जमाव
'पावसाचा-मेघाचा गुगारा ५ जलप्रवाह, पाण्याचा संचय
(किं० घरणें) ६ उज उगणता, तापन, ताब, उगणतें होणारी
स्थिति, उन्तूनपणा (किं० दणें, घेणें) [सर गुगार=वाफ,
अशुद्धता]

गुगारणें—कि आतील उगणतें कासावीस होणें, उगणें
पामाधम होणें [गुगार]

गुगारा—उ १ गोळे उडविण्याची तोफ, मलाल, गड
गोळ २ (दारुद्राम) आकाशात उडविण्याचा दिवा, वदील
(यात स्फिस्टिचा धूर किंवा धाधा दिव्याचा धूर बोंडतात) [फा
गुगारा]

गुगाल्या काटणें—अकि (ब) पिच्छा पुरविणें 'माड
मांड गुगाल्या काटला'

गुम—किंवि घातपणें, स्वस्थपणें, गुमटया (वि० घणें,
असण) [आ दे गुम=गुम होणें] फा गुम=हरवणे, दुष्ट
क्षित]

गुम—विंवि गुळेल्या, हरवेल्या स्थितीत -वि नव,
हरवेलें, गुळेलें [फा गुम] ० गुद-वि (पत्रव्यवहार)
गदाळ, हरवळें, नव माळेलें 'सुनद गुमशुद शाली म्दगीनु
रक्षील न करे।' -रा २० ३११ [फा गुमशुद]

गुम—७ (ब) टेंगळ, कुपराग, गुबारा 'पांढाल गुम
पले' [दि गुमरा]

गुमकड—उ (ब) चाकाच्या गुम्याला भगविण्या
दो-दी लोखंडी यादु-या पंशा अ र्वा

गुमगुमीत—वि गुमगुमीत पहा

गुमज-ट-गुमड—उ गुमबारा, रोजा गुमड पहा 'नतर
सर्गनांनी जाऊन माती दिली आणि गुमजदी बाधिला' -पया
४०० [फा गुमज]

गुमडा—डा—उ पयशाच्या, गुदगाच्या लोडाना मगल
भाग [दि गुमडा=वचवडा, पुढें आलेला भाग]

गुमणें—अकि (छा) हरवणें 'गावडी गुमी गलली ता
बो भेटली.' [फा दि गुमान=हरवणें]

गुमन घुसक्या—दि १ (माण) लुहण्या २ (ल)
कपरी [फा गुम=स्त+पुस?]

गुमजा—उ (गोणेची दाळ) स्वत भोंवती गगरर गिरगारे
दुतोडी बाण [आ दे गुम=घुमणें]

गुमा—उ (बों) मष्ठा (जमीनीचा)

गुमान—किंवि (क) गुमाटयानें, निद्रपणें, गुम पहा
'गुमान निवून जा'

गुमान—उ १ पत्नी, स्वातर, क्षिति, क्षितमगती (किं०
नघणें, धरणें, करणें) 'एकनेका गुमान। न धरितो दे।' -मिस
३ १०१ 'औतलेव यावे फोनेचा गुमान काय आहे' -मरा
चिस (आश्रुति ३) २२ २ गर्व, ताडा 'उदास वृत्तीच्या गुमानें।
उठोन जातो।' -दा १५ २ १० ३ आधिक्य -हको ४
विचार, मत ५ वहीम, सशय, रिंतु थीमताकडील घुन आली
जाहाकडे अगेल पैसा गुमान येयें आहे' -रा ५ ५३ [फा
गुमान=सशय मत] गुमानात टेवणें राखणें-मोपम,
अनिश्चित टेवणें, स्पष्ट न करणें, सागणें गुमानी—भी सशय
'तेव्हा त्यास घराकारचा आभ्रा अशी गुमानी येऊन' -मरह
२ १३७ -वि १ अडकारी, गर्विष्ठ बढाईछोर 'भरू धाविला
निद्रकले गुमानी।' -किंदोपरी ११ २ वगुमान, वपरा, वकि-
कीर ३ सचरी, सचयित [गुमान]

गुमान—वि सुत, थड -शर

गुमानात—न (गो) गुध

गुमास्ता—उ १ मुनीम, प्रतिनिधि, मुखत्यार, कारभारी, अडत्या, बातमीदार, मुतालीक 'प्रधान याचे गुमास्ते व आमात्याचे वगैरे याणीं काम तूत करावें'—मराचिस ८ २ (कायदा) कोणत्याहि व्यवहारांत दुसऱ्या ऐकजीं प्रतिनिधि दाखल बाणण्याकरिता मोबदला देऊन नेमलेला मनुष्य, एजंट ३ (वतन कायदा) वतनी नोकरीचे काम बाणण्याकरिता नेमलेला बदली इसम—वि पाठविलेला. [फा गुमास्ता] गुमास्त (स्ते)गिरी—जी १ गुमास्त्याचे काम, मुतालिफी, एजंट २ प्रतिनिधि व 'नामाजी लाडा पुणेहून गुमास्तगिरी देऊन वयांत मावलास पाठविला'—इम ५६

गुरूकणी—जी १ गजेंन; गुरुर, डुरडावणी (हिस पनुची) 'त्या बाटेने जात होतो पण बापाची गुरूकणी ऐकताच मागे फिरलें' २ माणसानें तसा केलेला सद्द ३ (ल) धमकी, रागाचें बोलणें [ध्व गुर+कणें]

गुरूकणें, गुरूकाव(वि)णें—उकि १ गजेंना करणें, गरजणें, गुरगुरणें, डुरकाळीं फोडणें २ मेडसावणें, धमकावणें, आरडा ओरडा करून दशविणें, धाक दाखविणें गुरूकावणी—जी दुसऱ्याने म्यावें, दबलें जावें म्हणून गुरूकणें, डोळे वटारणें, धमकावणी, डरकावणी गुरूकी, गुरूकाई—जी १ गुरूकणी गुरूकावणी पदा 'इशकी गुरजी दाखवितोस कोणाला' २ डोळे वटारणें, रागानें पाहणें

गुरूक—उ १ रागाचा सडडा, गुस्ता (कि० येणें) गुरूका—फया—वि गुरूकावणारा, अरेराव, दाडगा, मोळ्याने आरडाओरड करणारा, खणक्या, मस्त [गुरूकणें]

गुरूखा—उ गुरे राखणारा, गोवारी गुराखी पदा [ग गो+रख्+न राखणें]

गुरूगोटाळा—उ (चाभारी) टाळपाच्या बरक्या चाग व्याचा भाग

गुरूग(गु)टणें, गुरूगुटणें—उकि दारीर अवगुष्टि बरणें, कपड्याने झाकणें, गुरूकटून घणें, गुरगा घणें, खबें अवयव झाकतील जसे पावणें घेणें

गुरूगुर—रां—वि १ गुरगुत, गुरकाडीत २ डुरडुर, डुरडुरत

गुरूगुर—री—जी १ आरडाओरड, डुरडुर, डुरडुर, गुरकणी २ पोटातील, घशातील परपर आवाज गुरूगुरण—णी—जी गुरकणी, गुरगुरणें, गुरगुरणें गुरूगुरणें गुरूगुरणें अकि १ गुरगुर करणें, गुरगुरणें, गुरकणें, गुरकावणें, अगावर यणें 'अपमान असा करिता पाहे तो वीरसिंह गुरूगुरनी।'—मोडयोग १० ६० २ गाजराप्रमाणे ओरडणें, म्याव करणें ३ (पोटात)

गुरगुर आवाज होणें 'पोट-पोटात गुरगुरतें' ४ (घशात) परपर आवाज होणें ५ कोषाविष्ट होणें गुरगुराट—उ अतिशय मोठा गुरगुर आवाज, एकदम सर्वांची गर्जना गुरगुरावणें—अकि १ गर्जना करणें, अगावर ओरडणें (माणसाच्या) २ डोळे वटारणें, धमकावणें

गुरगुस—झी घुस व माजर याची गर्जना, गुरम्याव—किवि गाढपणें, शातपणें, घोरत (शोंप) (कि० करणें, निशणें) [ध्व गुर+घुम तुल० का गुर=गोरण्याचा आवाज]

गुरगु(गु)ज—उ १ गदा, लोखंडी सोटा, पड्डे गुरदा २ फकिराजवळ असणारी (साखळ्या लावलेली) ल्हान गदा हिने तो स्वतःला मारून घडून भिड्या मिळवितो [फा गुरई]

गुरगुडी गुरगुडी—गुरगुडी पदा 'आधीं लागे सवय विडिची मागुनी गुरगुडीची।'—अर्वाचीन ३८८

गुरगुरीत—वि १ टवकारलेले, वटारलेले, गुरकावणारे (डोळे) २ फुगलेली, वर उचलून आलेली (परी, पोळी, भाकरी, गुरोळी) ३ फुगलेले, वजलेले (दारीरावयव)

गुरचरण—जी १ गायतान, गुरे चारण्याची जागा, गोपचार २ त्याबद्दल दिलेली मजुरी ३ गुरे चारण्याबद्दलची फी गुरचराई—जी चारणाबळ गुरचरण अर्थ २, ३ पदा [गुरे+चरणे]

गुरजी—जी एक कुऱ्याची मात. [फा गुजै=लाहगा]

गुरजणी—जी (गो) गुरगुरणी, गर्जना गुरजणें—(गा) गुरगुरणें पदा

गुरथळ—झी—जी १ वेदामेदा गुरगाळा, गुथडा गुथडणें पदा २ (सामा) अन्वयस्था, गोरथळ (कि० पालणें, लावणें, साडणें)

गुरदंड—उ (चारणीकरिता) रोंगावरील गुरे जाण्यात मागे गुथव(वा)डा—उ गुरे बांधण्याची जागा, मोठा

गुरदा—उ गदा, साखळ्या लावलेले गिळेकऱ्याचे हत्यार गुरगुज पदा [फा गुरई]

गुरदा—उ १ घुनपिंड २ पातळ वाटोजी चपाती, आरोळी [फा गुरई, गिरई]

गुरपटणें, गुरपटिण, गुरफटणें, गुरफाटणें—उकि १ गुतागुत होणें, करणें, एकमेकांत गुनवणें, जाळघात सावडणें, अडकणें (दोरा पडणे इ० येत्यात). २ (शब्द व ल) गळ फणें, गोंधळणें, भाषावणें ३ गहाळणें, गहाळ करणें, गमावणें गुरपटा, गुरफटा—फाटा—उ घालमेल, गोंधळ, गळपटा, गुतागुत, अन्वयस्थित घालने गीची, गडबडलेली स्थिति (बस्त, माणूस इ० ची) (विशेषतः अलंकारार्थी पंचमी विभर्षीत योजतात जणें—गुरगुतान पडणें)

गुरयी—नी (व) चिमणी [फा गुन्नी]

गुरंमळणें—अकि गोडसर होणें, गामुळणें (पेरू, आंबा इ०), निवृत्त्यापर्यंत येणें **गुरंभा-मी**-नि बाबांचे, गदरलेले, गामुळलेले (फळ)

गुरमळणें—अवि १ गुणगुणयें, गुळमुळयें, पुतुपुतयें, चावत, अस्पष्ट चोलणें २ गुरमळयें, गोंधळयें, अवाकणें, कोंक, अळटळ करणें ३ गुरमळयें, गमणें, रेंगाळयें, वेळ दवरणें

गुरमा, गुरमाद, गुरमी—पुत्री मस्ती, आवेळ, टाळ, धुरी, फेट (नेप ताळण्या, विद्या इ० ची) 'प्रहर दिवा रवि वारी सवे आले आरव गुरमीस।'—देपो ३९८ २ जेवणानंतर वशात होणारी, औषधानें होणारी जळजळ, आग ३ रागाचा मंदहा ४ जागरणाने होणारी होळपाची जळजळ, लावी [पा गमी]

गुरव—३ एक ब्राम्हणेतर पुजारी जात रिया तीतील इयक विशेषत साक्षाची पूजा करणारी जात, एक बडोदेदार, गांवच्या देवाचा पुजारी, याशिवाय याचा धडा वाजनी वाजविणें, होण पत्रावळी लावणें इ० [का गोरव=गिझावेथिन सध, दैव मिष्टे करी, धनगराचा उपाध्याय] म्ह० १ देवळाची गेली साट व गुरवाचें गळे काढा (इयाट) **गुरवळी**—भी. गुरवाचा धडा (देवपूजादि कर्म), हक, गुप्त वंगीरे ०डा-३ (निदाधी) **गुरव** [गुरव+डा निदाधी प्रत्यय] ०पुंज-३ शतकव्याकडून गुरवाला येण्यासाठी सरकारने बटुल केलेला=पतलेला—हक, गुरवाचा धान्यातील भाटा, बल्लें **गुरवासय ३** (गे) **गुरव लोडांची** बस्ती, वाचा **गुरवी**—वि. गुरवातरी (पान, पत्रावळ इ०) **गुरवाण**—भी. गुरवातीची स्त्री

गुरवळी, गुरळी—भी. एक पत्रावळ, गुळाची पोळी, साखरपुरी, गुळवरी 'अनारसे फेगिया गुरवळिया।'—जे ९४ ५२ [गुळवरी बगैरव्यासासने]

गुरवा—वि. थंड [स गुर, गुरवी]

गुरवार—वि. (कु गो) गरोदर [गमार]

गुरी(रा)ळी—पुत्री नूळ, गुळणा 'ढदकामयें साडी गुरी।'—दा १ ९४ [ध्व]

गुराखी-ख्या—३ गोवारी, खुरं राखणार, गोपाल [स गोरक्ष, प्रा गोरख] म्ह० गुराख्याने गुरे टाकलीं म्हणून पापनी टाकील काय

गुराव-घ, गुरावा-घा—भी. एक रुढाळ मोठे गलबत हे फक अरवी समुद्रातच चालत असून याची धरण विशिष्ट प्रकाराची असे 'स्वयंनि मरपीन्या मवसिधुलीस वा गुरावा ज्या।' गोडयोग ११ १०१ 'चालीच्या गुरावा बहुत खोर ना बहुत ल्हान पेशिया मयसीतीने सजाव्या'—मराभा ३४ [पा गुराव, इ मव]

गुराळ—गुन्हाळ पडा

गुरू—३ १ मंत्रोपदेशक २ धार्मिक उपाध्याय धार्मिक सत्कार इ० करणारा ३ उपनयन सत्कारामध्ये गायत्र्युपदेश करणारा ४ शास्त्रे इ० शिकविणारा, विद्यादाता. 'सकोप दिसती गुरु क्षणशीरच जे तापें।'—केका ८८ (यावहन) ५ (८ निदाधी) फूस, भर, प्रोत्साहन देणारा वाईट मसलत देणारा माणूस ६ पिता, बाप, पूज्य, बडील माणूस 'गाति जामे जया तव गुरुच्या आधये मरण जनताचें।'—मोक्षध ४ ८० ७ या गुरुचा ग्रह दृवहपति, देवाचा गुरु 'पुत्रारिनि बदल गुरु ज्या या भद्रधामनीतीति।'—मोसभा १ ७० (सामा) शिक्षक, मास्तर, आचार्य ९—सवोघन महो। लक्ष्यप्रतिष्ठित, बोवाजी। म्ह० गुरुची विद्या गुरुस फळली—भोंवरी—लोकांस पराविण्याची युक्ति ज्याला शिकविली त्यानेच याला (शिक्ष-विणाराला) फसविलें सामासन्द-० किल्ली—भी १ न समन-गारें, बोल, गुरु लिखाण, प्रवच, मंत्र (गुरूने सांगितल्यासरील न समजणारें) २ (सामा) गूड, कठिण गोष्ट, सका १ गुरुची, मळली, मर्म (कुलपद्माचें), गूड सत्कल्याणाची युक्ति 'प्रवरण जरा जट आदरे, पण तुझ्यापासून तिला नरम करण्याची गुरु हिची भाषी घिटलेंच आदरे'—प्रादिका [गुरु+विद्भी=फण गुरुलाच चालवितां देणारी किली] ०कुल—न गुरूचें कुडूब २ गुरूने विद्यार्थ्यांना पुत्ररत्न मादून, त्याचे खाणें, पिणें, विद्याभ्यास इ० सर्वे सोय सावणारी पाठशाळा, प्राचीन आश्रम पद्धति [स] ०ष्ट्या—भी. गुरुची मूर्ती, आशीर्वाद गुरुहणा सहायन कळी असता विद्या लवकर येते '०श्रम-पु गुरुपरपा गत, अधिकृत शिक्षण [स] ०श्रमद-वि ज्याच्या समजुतीस गुरु लागता असे, गुरुकिरी लागणारें, दुबोच, गहन (शोक, वचन प्रवचन) गम्य पदां 'कां गुरुवस्य हने टाय।'—श्री १ ४५९ [स] ०जन-३ पूज्य, माननीय व्यक्ति, बडील माणसो 'कश्चि गुरुवर्नी सतीची शिबला ज्या कुमुदीनीश अस दळे।'—मोक्षसाधनात्माला ११ (नवनीत पृ ३५०) बडील धारीं माणस, मावाची मळवी ०जनसभा—भी १ (सि) युनायटेड चर्च ऑफ मॉर्देने इडियाच्या एका विशिष्ट क्षेत्रातील चर्चकांच्या आचार्ये व प्रातिनिधिक महिलांची सभा २ इंग्लंडचे चर्चकांच्या एखाद्या पादरीच्या आज्ञायांची व मंडळीच्या अनेक कामात त्याची मदत करणाराची प्रातिनिधिक सभा हे सहाय्यक बडीलच अशावेत असे नाहीं **गुरुजी**—३ गुरु, शिक्षक, आज्ञार्थ, पुरोहित **गुरुतत्त्वम-सत्त्वपी**—३ १ गुरुतत्त्वशी गमनकरणारा २ (ल) भावेसमान जीवांशीं गमन करणारा, महापापी, नीच [स गुरु+तत्त्वम] ०दक्षिणा—भी. विद्या सत्कल्यानतर शिष्याने शुक्य धाव्याची देणगी, सभावना, शिकण्याची पी [स]

०ट्टय-न आपल्या गुरुची मालमत्ता (समासात)गुरुद्वयद्वरण-
साधन-अपहार-अभिलाष [स] ०द्रोह-उ गुरुचा द्वेष, गुरुचा
गुन्हा करणे, गुरुचा विश्वासघात [स] ०द्रोही-वि गुरुचा
द्वेष करणारा, गुरुशी वैर करणारा 'मित्रद्रोही गुरुद्रोही। विश्व
द्रोही देवद्रोही।' [स] ०द्वार-न शीखाच्या गुरुशी स्थापन
केलेले देऊळ (सामा.) शिखांचे देऊळ ०परंपरा-त्री
आपला गुरु गुरुचा गुरु, त्याचा गुरु असा गुरुचा वंश ०पीठ-
न गुरुचे राहण्याचे ठिकाण, गुरुची गादी [स] ०पुत्र-उ
१ गुरुचा मुलगा २ साधुसत्तामध्ये वाढलेला व त्याच्याप्रमाणे
वागणारा, सत्पुरुषांना उपदेश केल्या, साधु शिष्य [स]
०पुरुष-उ नवरा, पति 'प्रतोपवास करावा। गुरुपुत्र निरो
पाने।' -गुच ३५ ८७ [स] ०पूजा-त्री १ कार्याभेदी
राशीस प्रतिकूल असल्यास करावयाची वृद्धपतीची पूजा २
स्वगुरुची पूजा ०पौर्णिमा-त्री आपापदी पौर्णिमा, यादिवशी
आपला मंत्रोपदेशक गुरु, सन्यासी इ० ची पूजा करतात
[स] ०प्रचीति-त्री १ गुरुची पारळ, गुणरूप परीक्षा २
गुरुचा अनुभव (बरा-वाईट) दणे [स प्रतीति] ०प्रसाद-उ
१ गुरुची कृपा २ गुरुच्या आशीर्वादांचे फल (विद्या, बौद्धिक
भरमराद इ०) ३ (ल) भाग, अन्न, तबाख [स] ०धनु-उ
१ एकाच गुरुचे दोन किंवा अनेक शिष्य, ते परस्पर २ सहा
ध्यायी ३ स्वतःच्या गुरुचा पुत्र [स] ०मंडली-गुरु करणे
(महाराष्ट्राच्या जातीत)-बदलापूर १७५ ०मन-उ १ गुरुने सांगि
लेल्या धार्मिक उपदेशा, गुरुने उपदेशिलेला मंत्र २ (ल) बरी
वाईट घामिसलत, गुप्त शिक्वण (बहुतेक वाईट अर्थाने) (कि०
दणे, शिकविणे, सांगणे, म्हणणे) [स] ०मार्ग-उ गुरुने उप
देशिलेल्या मंत्रासबधी जगादि विधि [स] ०मुख-न अध्याय
गान्या प्रसंगी गुरुच्या मुखातून वाक्य निघणे, प्रत्यक्ष गुरुचा
उपदेश, शिक्वण 'ही माझी विद्या ऐकीव आहे, हिला गुरुमुख
नाही' [स] ०शाप-उ गुरुने रागाने काढलेले वचन,
गुरुने दिलेला शाप [स] ०शिखा-त्री १ अभ्यासाविषयी
गुरुने लावून दिलेले नियम, गुरुची शिक्वण २ नियम वगैरे
मोडल्याबद्दल गुरुने दिलेला मार [स] ०संप्रदाय-उ १
गुरुमार्ग पद्धत २ विशिष्ट गुरुचे अनुयायी लोकांचा आचार, पर
परा वगैरे ०संप्रदायी-वि १ गुप्तमार्ग २ विशिष्ट गुरुचे
अनुयायी (लोक जमाव, सघ) ०स्मरण करणे-कार्यास
प्रारंभ करण गुरूपदेश गुरोपदेश-उ गुरुने दिलेला मंत्र
गुरु-उ सूर्यमालेतील सर्वात मोठा ग्रह गुरु अर्थ ५ पदा
दर तेरा महिन्यास एक राशि अशी याची गति आहे याच्या
अस्ताचा काल भगलहायोस वज्ये मानितात गुरु सिद्ध राशीत रडा,
ढाऊ, दोर एक पञ्चात [सु०] भेंजि सुख, पा
असला म्हणजे सिंहस्थ व कन्याराशीस असला म्हणज त्यास 'गुरु'
घडो ३ १२

कन्यागन म्हणतात ०पुण्ययोग-उ एक चांगला योग गुरु
वारी पुण्य नक्षत्र आले असता त्या योगास म्हणतात हा अमृत
मिद्धि योग होय ०चल-न स्वराशीस या ग्रहांचे आनुकूल्य
असणे जन्मलग्नूडलीत हा ग्रह दोन, पाच सात, नऊ, यास्थानी
असेलेला शुभ मानितात व या कारी गुरुवळ आहे असे मानि
तात ०वार-उ वृद्धपतीचा वार, (रविचारापासून) आठ-
वड्यातील पाचवा दिवस, वृद्धपतवार
गुरु-वि १ जड, लड, वजनदार २ मोठा विस्तृत 'हा
गुरु माणूस मा।' -गीता १३ २२२ ३ पचण्यास जड
(पदार्थ) ४ दीर्घ, द्विमान (स्वर) ५ कठिण, अवघड, भारी
(वस्तु) ६ आदरणीय, मान्य, पूज्य सामासक-० ०घंटाळ-
वि (कों) अवडंबर माजविणारी गुरुत्व-न १ (यनसाळ)
पृथ्वीच्या मध्याकडे पडण्याचा पदार्थाचा कल २ जडत्व, वजन
३ मोठेपण, थोरपणा 'तोपेचिना घाहूषध। गुरुचासी।' -
ज्ञा १६ २६ ४ गुरुपणा गुरुत्वमध्य-उ गुरुत्वाकर्षणाचा
मध्यबिंदु ज्या बिंदुसमोवती पदार्थाच्या सर्व भागांचे कोण
त्याहि स्थितीत समदोलन हाते तो बिंदु गुरुत्वमध्य-वि
मुळांचे बंधन नसलेले गुरुत्वाकर्षण-न विश्वातील वस्तूंचे
परस्परकर्षण, एव जड पदार्थ दुसऱ्याला आपणाकडे ओततो
अशी स्थिति, पृथ्वीमध्याकडे ओढण्याची शक्ति गुरुलघु
त्रिचार-उ १ बोलण्यात लिहण्यात न्हवरादी स्वराचा काळ
ओशुर्वक विचार, न्हवरादीयांकडे लक्ष २ बारीक, खोल विचार,
सर्व बाजूनी विचार ०चती-वि महत्त्व, मोठेपणा, विस्तार
'प्रय गुरुवतीचा ठावो।' -ज्ञा १ २३ गुरुनी-वि भोर,
मोठा, भेष्ट 'अर्जुना हे गुरुवी भूमी।' -ज्ञा ९ २२८ गुरुवृत्त-
न मोठे बतुल, मढळ
गुरु-उ (संगीत) दोन मात्रांचा काल
गुरुमुखी-त्री शिखाच्या धर्मप्रथाची लिपि, ही देवना
गरीवरून बनली आहे [गुरु+मुख]
गुरुरी-त्री ताटा, गवे, मस्ती, गुमी, जोर 'जुनकर
योगलनेहि आपले दाई गुरुरी आणली आहे' -पेद ३ १४७
[अर गुरु]
गुरुळा-त्री चूळ, गुळणी 'मीचि दोईन सागळा। कस
क्षुन गुरुळा।' -ज्ञा १३ ४१८ [च]
गुरु(रो)ळी-गुळी, गुरवळी पदा
गुरु-उ गोंबर देवी या दुखण्याचे बाहणारे पाड मुका
गुरु न बाहणारे पोड [का गुरुळे=छळी, छिद्र]
गुरु-न चतुष्पाद प्राणी, जनावर, गाय, बैर, म्हंम,
गुरु-उ एक पञ्चात [सु०] भेंजि सुख, पा
असला म्हणजे सिंहस्थ व कन्याराशीस असला म्हणज त्यास 'गुरु'
म्हं ० लंहरागुरांनी बाधा सागरा ०ढोळ-र-न गुरु,

गवत खाणारे सशृंग जनावर • वासूतं-न १ सवै ल्हानमाट्या जनावरांना व्यापक वास्त, गुंठोरे, जनावरे २ जनावर, गुरु, धळपातील ए०.

गुरुप-य-वि गुड्डप, गडद, अपाराचा, अपारमय, दाट (अपहार) [अर गुप्य=व्याप्त, का गुड्डु गुड्डु=गोख दावी कांभ]

गुरुळ-उ (गो) दोनाच्या बापाला खेळण्याने पाड भेलें भोंक, यांतून दोतातीन पाणी वाहून जातें [का गुरुळे=खली, भोंक]

गुरोडा-उ १ जनावरांचा गोटा, गायवाडा २ (निंदाची) गुरु [गुल]

गुर्फी-गुरफी पहा. वचक, दाख 'लागेलुने कवि भेदरले अवय्यावर त्याची गुर्फी।' -होला १८

गुरीलेंत-न (गो) थड पाण्याचा माट, मातीची पाणर [घोडे]

गुरीगा-गु (गो) कोळी, किडा

गुरीर-गु गुरगाय देश, त्यातील रहिवासी गुरग पदा [स]

गुरी-गदा, गुददा पहा 'घारा हजार गुरी।' -ऐषी ४४ [का गुर्गा]

गुरफटण-गुरफण पहा

गुरपत-खी नम्रता अजिजी, काकूत 'इमेज गुप्त दाख वून काढू सापण्यास बुकणार नाहीत' -दिमरा १ ५४ [अर गुर्पत]

गुरमळणे-गुरमळण पहा

गुरमी-गुरमी पहा

गुरांचणे-अकि (घ) गुरगुर करून अगावर येणे, गुराची वणे पहा [घ्व गुर]

गुरेचार-उ (गो) गुरोवरण, गर्भारपण

गुरांर-वि (गो) गुरोदर, गर्भार गुरावर पहा

गुरिणी-वि गर्भिणी, गुरोदर गर्भार 'आणि सत्ता सभोर्गे। गुरिणी होय।' -हा १४ ८९ [स]

गुहाळ-न १ ऊंस गाळण्याचा चरक, ऊस गाळण्याचे यंत्र २ चरक असलेली जागा ३ गुळ तयार करण्याचा कार घास (यंत्र, इमारत इत्यादि सवै उपकरणासह) ४ ऊस गाळण्याचा, गुळ करण्याचा धडा काम 'गुहाळ-जाणले-चारले-सपले.' ५ (ल) लावट हकीकत भाषण कट्याळबाणे भाषण, चहाट 'पण भीमतांचे गुहाळ भावोना त्याला वे काय करणार।' -ख [गुलहार] म्ह० गोडीचे गुहाळ शायलीचा फाळ

• घर-न गुळ करण्याचा कारखाना, गुहाळ म्ह० गुहाळघर आणि लग्नीघर गुरोवर

गुल-धी गहजव २ -शर [१]

गुल-उ १ फुल २ दिव्याची काजळी, कोट ३ आग काढील लाजळी कापसर व गंध यांचे पुट ४ हुक्यातील कोळ्याचा गोळा, विस्तार [का गुल] सामाजिक-गुल(ला)

अनार-उ १ हाळिवीचे फूल, अनारकली 'सपे गुलाअनार

गुलचमन निविचा रमण तमा गाजिता तुमा सुखवदा।' -होला

१०४ २ हाळिवी रंग ३ एकसार, गुलनार पहा -वि हाळिवी

रंगाची (शालजोरी, वस्त्र इ०) [का गुल+मनार=हाळिवी]

• फेंद-उ एक नेह गुलाबच्या फुलाच्या पाकळ्या व खडी

सापार यांचे मिश्रण, गुलाबाचा मुल्हा • वाडी-धी आग

काडी • केदा-उ कोवण्याच्या शेडी-गुलाग्रभागे असलेले फूल

• गुलाब-गु गुलाबाचे फूल, गुलाब • गेंद-उ फुलाचा गुच्छ

'अगीन बुच मादार, सजिव सन्नार, गुलेंडे उमासले।' -प्रला

११२ • चनी-चिनी गुलाचीन-धी फुलाची एक जात,

गुलदारी • चादणी-धी एक फूल • चिमणी-धी दिवळ्या

पोटाची चिमणी (पशी) • छडू-डडू-उ निवागण, हें साध

वदापावत हाते पुढें विरापत सायबाळीं डमळात, त्यांच

फार मधुर वास यतो फूल लावड अमुन सपेत रगाचें असतें

व दंड घोडासा वक्र असतो -वि मोहक वैदेरा असलेला

(माणस) [का गुलियावो] • छडी-जाविरी-धी एक

प्रकारचे फूल [का गुलिजाकी] • जार-वि १ माजूक, सुंदर

मोहक, रमणीय २ टवटवीत, प्रकुंड ३ सपन, ऐश्वर्ययुक्त

'वाज्याई सध गुलजार दिसे रगवहार पुण्याची वस्ती।' -होला

१७८ ४ आषाढ 'महाल उदणगाव बरो महाल गुलजार दिले'

-रा ८ ११२ [वा गुल्ला-गुलांची वाग] • टोप-उ १

एक फुलझाड, व त्याचे फूल 'पर्यंतक गुल्मोप गुलुगुलित जळी

कमळण्यावरी।' -प्रला १५५ २ कडूतराची जात • तुरा-

उ १ (घ) शालग्राम नावाचे फुलझाड २ गुलमोहोर, यास

दिवळ्या व सोवरेथा रंगाचीं शुभकेदार फुलें येतात फुलास वास

नसतो याचें मूळ काढपात बाल्लात, लहूव बळवट अतल्यामुळे

खुटे वतात 'डवना मरवा गुलदुरा। बाळ्यागीर पडवे आणवा।' -

प्रला ४ २२ • दान-न १ फुलें देवण्याचें पात्र २ पेटलेला

तोडा न तितो देवण्याची सोखडी पेटी ३ काशीने दिव्याची

कोजळी काढण्याचे पात्र गुलदाने रुपाचीं' -पया २८० 'गुल

दानांनीं गुल काढी' -पया २८० • दाखवी-रो-छी-धी

एक फूल व पाड 'कारि गुलनार कीं गुलदावरी।' -प्रला ११०

• नार-१ हाळिवीचे फूल, गुलअनार २ हाळिव्याची एक जात,

हीच फळ कुले येतात, फळ घरत नाही -झिप ७०१ • फूल-न-

गोजिन्दा, गुल्गोजवान - मुख्या १४० • यदन-वि गुग्गुवाच्या (भात) ४ (सामा) फार मऊ (पदार्थ) [हि गुग्गुलाता= पुत्रासारखा सुंदर वद्द असणारी (स्त्री) - ५ १ शाप्यातील मऊ करणे]

(रेशमी वस्त्र) एक भेद, प्रवार, एक प्रकारचे कापड 'दाविली' वसुद्धी गुल्गुदनी ।' - प्रला १४९ 'गुल्गुदने रेशमी' - ऐटि ५ २३. २ एक रंग • यस्-याशी, गुल्गुयाशी-स्त्री सायकाळी

कुलगारे एक पुत्रज्ञाद याची कुले पाडीत, तावणी, जांमडी वगैरे अनेक प्रकारची असतात 'छते आरवाचीं बसिली रंग गुग्गु बाती ।' - प्रला ९२ - न या झाडाचे फूट - वि या पुत्राच्या रंगाचे [फा गुलि-अव्यास] • मस-मल-पुष्पी एक फुलझाड व त्याचे फूल, गेंद, छेंद, • मस-३ रानटी पांढरे फूड व त्याचे झाड • मेधी-मेहेंची-स्त्री मेदीचा एक प्रकार व त्याचे फूल • मोहोर-३ १ एक फुलझाड २ (शोमेची दाह) दाहच्या झाडाचा एक प्रकार एका बाजूस १६ लोखंडी तारा बांधतात, शेंडयाला फुल्याची व इतर रंगीदरंगी ज्योती बांधतात (जडता) भुईरुवा दाहविल्याबरोबर ४ मिनिटात फटका आवाज होऊन तारा पडतात

गुल्गुणै-अकि छुरीन वळून रंगेलणे, मगपासून, मोकळपगाने, खदतने हयें गुल्गु-यण-कन-रुर हीं अव्यय गुल्गुकाणै-हांसणै, गुल्गुणी टाऊणै-याबरोबरहि जोडतात [ध्व क गुल्-हू? गुल्ही गुल्हून पडा]

गुल्गुतरी-स्त्री गुल दि-याची काजडी काढण्याची कातरी, दिव्याची कातरी [फा गुल्-काजडी+कातरी] गुल्कावणी-स्त्री हुल्कावणी, टोंग, कपवशुक, मायावा मापण, व्यापार, रोंख, सोंक, आव (किं दाखविणें, करीं) गुल्काविणै-अकि १ हुल्कावणी दाखविं, कपविं २ आरडाओरड करून दबावगाने वावरें करणें, गोंदळविं ३ (मान धव्वाबरोबर प्रयोग) ओवाळणें, हलविणें (मान), वेष्टेन मान मुरडणें गुल्काविणें पडा गुल्कावून घेणें गुल्क विणें अर्थ २ पडा

गुल्की-स्त्री स्वच्छरी, रंगल हास्य दयापूर्ण हास्य, सरल हास्य (किं वणें, टाकण, मारूं) गुल्पैरा-रू-३ एक चिनी-इराणी फूडझाड [फा गुल्खार?] गुल्गुल, गुल्गुल-किवि हळू हळू कानाला गोह लागेन अशा प्रकारे, हलक्या स्वरान (भ्रम रहस्य, इ-च्या गोष्टी बोलणें) [ध्व स गुल्गुलाय प्रा गुल्गुल] • गोष्टी-स्त्री अज हळू हळू चाललेल्या प्रमाच्या गोष्टी, कानगाठी 'रोणी मापल्या परीन बायकोशी गुल्गुल गोष्टी बोलण्यास निपून गेले' - छुद ७५

गुल्गुलीत-वि १ जाड, लड, गुवगुवीत, गोंडस (शरीर) २ मऊ व दवणारी (उशी, गादी) ३ फुगलेला आणि मऊ तावडा, गुलाबी, पिंपळा, पाडदा असतो फुलापासून अत्तर

गुल्गुलेत-३ (गो) पाण्याचा तुजा

गुल्ड-स्त्री एक माड.

गुल्डा-३ १ (विणकाम) ज्यास ताण्याच्या अलीकडची दोपटे बाबलेलीं असतात असे वेगवेगळी आडवे लाकूड ताण्याची दुपटीं टोके जुपणी अथवा जुपणें याला बाबलेलीं असतात 'गुल्डा आणि जुपणी यांनीं ताणा ताणला जातो २ वेळीच्या दोक्यापरील आडवी दाडी, हिच्या प्रत्येक टोंकास एक लाव पेंडन-पेंडे-पेंडी असते ही सुता-याला (गुल्डपाशी समतार बघणा-या काठीला) स्थिर राखते

गुल्दस्त-३ १ फुलाचा गुच्छ, सेला २ गचीकतील एक मशा चार चार पानांचा एक एक दस्त पानें वाटताना एक दस्त सवाच न पाहता ठेवून दोपटीं तो लावतात गुल्दस्तांत ठेवणें-१ राखून ठेवणें २ लावून ठेवणें, गुल राखणें 'पण ते सध्या गुल्दस्तातच राहू देणें वरें' - ननुक १८ [फा]

गुल्दस्ता-३ (माळवी) फुलपात्र, फूल ठेवण्याचे माहें

गुल्प(फाणै)-अकि १ (वां) वडांनें लव्हारणें, बोल-ताना अडपडकी, वाचरणें २ पायात पाय पडतील असे चालणें, पायांना आडेपिडे दत्त चालणें ३ गुल्फळणें पडा

गुल्माल-किवि मापता (किं करणें, पळविणें)

गुल्मुच्छा-स्त्री गरमिशा, गाढावरील राखलेले केस 'गुल्मुच्छा होत्या त्या वरच्या बाजूस बडबिलेल्या' - सुर्गोदय १४७

गुल्मेत-स्त्री एक प्रकारचा खिळा, गटदारा खिळा हा लहान असून याचे डाकें पसरत असते [फा]

गुल्सान-स्त्री (गो) वडुनीत पालण्याची शिशाची गाळी [फा गुल्-गोळी]

गुल्हवस-हौस-स्त्री ऐप मारामाची आसकि, चैनवाजी. गुल्हंसी-हवसी-हौसी-हौसी-वि चैनवाज, ऐपामाजी, आवटशाकी, विषयी, दौशी व खधिक [फा गुल्हवस]

गुलाई-स्त्री (गवडी काम) गोलाई, कोपण्याच्या बाहेरील भितीचा गोल भाग 'दरजा भरलेले साधे स्पष्ट दिसून दरजा सारक्या जाडीच्या असून चपट्या गुलाईच्या किंवा घोटणीच्या असल्या' - बरेट ७९ [हि गुलाई, स गोल]

गुला-स्त्री (विणकाम) करवतीकाळाचे विणकाम करण्याचे यंत्र, चाळा [फा गुल्-पूल]

गुलाब-३ १ एक फुलझाड हे झाड सरळ वाढते याची पानें सुंदर असून झाडाच्या सर्वांगास काटे असतात पुलाचा रंग तावडा, गुलाबी, पिंपळा, पाडदा असतो फुलापासून अत्तर

गुलाम

गुलाम

काढता व गुलामदतवार करतात २ त्याचें पूत्र ३ गुलामबाणी व अत्तर 'गुलामशिसे उरमगे तीन चार पाठविलेन तर घेरे होतें.' - ब्रच २५३ [का गुर्-दल+भाव=बाणी, हि गुलाम=गुलामाचें पूत्र] ० धंद-३ गुलामद 'गुलामद वजन पके एक दोर पाठविला तो घेणें' - ब्रच १२९ ० कळी-की गुलामाची कळी, ही ओपची असते ० चक्री छकडी-ही १ चटकवाटणी पाकळीतल गुलामाची मिठाई ० छकडी-ही १ चटकवाटणी ० मी, एक प्रकारचें गाणें ० छडी-३ खडीसाखरेची कडी ० जांव-जामून-३ मैद्यामध्यें तूप व खवा मिसळून तुपां तडून आणि नंतर जिल्पीसारंगी पाकळीत मुत टावून केळत मिठाई - ग्रंथि १४३९. [का गुलामजामून=एक फळ ० दान-दाणी-नक्षी गुलामबाणी देवण्याची व तं शिंपा ० द्याची हारी [का गुलामदान-३ दाशा-३ (पात्र्या म्याच्या) एक जात - ग्रंथि ५१० ० पाणी-गुलामाच्या फुलापासून तयार केले गुंथी वाणी 'हं बानधुन गुलामाच्या फुलापासून तयार केले गुंथी वाणी' ० पादा-३ गुलामबाणी [का ० धाकर-भी गुलामपाक 'गुलाम-धाकर'च्या वड्यां सुगंधास पाठविण्या त्या पावण्या - ख १२ १६२६ ० रोघते न (नो) सोन्याचें गुलामाचें फुल एक दागिना गुलामाचें फुल-१ गुलाम व गुलामार ३ (ल) नाजूक छी, मृदु ० नारंगीदेव 'लेऊन फार कळकळ जाई' (ल) काणूण भावणें ० गुलामाचें फुल घरांत नेऊन जवून ठेवा' - नाटिका गुलामाची-भी १ (कोरहाटी, कोवारी) चोरावर काम करणारी मुलगी दिला लावें नाव ३ एक ल्हान छडप - नि गुलामविषयक गुलामाचा (रग, वास, अत्तर) ० अत्तर-न गुलामाच्या फुलापासून काढलेलें अत्तर. ० चंदन-न गुलामासारक्या वासाचें चंदन चंदनाची एक जात ० जांव-जाम-३ एक फळ राय जामूळ [का गुलाम-जामून] ० झांप-ही पडटिरी, यव वळेची शोप ० पंडी-भी सोम्य प्रकारची, गुलामद यव हवा (ही गुलामाना हितावढ असेल असें म्हणतात), पडटिरी वडी गुलाम-३ १ बटकीय मुलगा, दासीपुत्र २ कामा साठी विकत घेतलेला माणूस, दास ३ (ल) लुच्चा, वस्ताद ठक, चोर, हरामखोर, सोदा (देहरावडीस बंदखान) 'गुलामाने दगाव केला होता' - ख ८७९ ६ परयातील मुलगा, लुच्च्या (६) ० नंक ५ (कोतुकारे) हुपार ल्हान मुलगा ६ चगाईचन गजिकानील घड्याला रग [अर गुलाम] ० गिरी गुलामी-भी १ दास्य गुलामावारचें रावणें, गुलामादि, गुलामाग्रमाणें खुशामत २ सोदगिरी, सोदय हरामी लुच्चेगिरी ३ गुलामाचा व्यापार ४ (ल) हाजी हाजी, खुशामत (वि. कर्णे) जादा-३. (चिबीगाल) हरामखोर

मडा-३ (विस्कारार्थी) गुलाम गुलामपिचणी-पिसणी-
की (पत्त्याचा खेळ) प्रथम पाने वाटताना एक एक उताणे पान
देऊन पहिल्याने ज्याला गुलाम यदील त्याने करावयाची पिसणी
गुलाल-३ एक रंग, तांबडारंग दिलेले पीठ, बाजरी, नाचणी
२० चे पीठ मुरजी, पत्ती २० लाकडाच्या पाण्याने रंगविलेले
असेल ती मुकुणी मंगलप्रसंगी, उत्सवात, दसताच्या जन्मोत्सवात
व जेवणावळीच्या सनयी रागोळीत व विशेषत शिमरयांत याच
उपयोग करतात [हि] गोटा-३ गुलाल भरलेला गोळा,
पातळ काचेच्या, लोखेच्या, अभ्रकाच्या गोळ्यात गुलाल भरून
तो ज्याच्या अंगावर फेकावा त्याच्या अंगावर तो गोळा फुटतो
व गुलाल पडतो शिमरयांत हे एकमेकींच्या अंगावर फेकून
गुलालगोटे शिज्या पडविले निरनिराळे अवादीत - ऐसो १९९
गुलाली-वि १२ गुलालाच्या, गुलालासारख्या रंगाचे (वस्त्र)
२ गुलालाचा, गुलाल जिंभसारखा (रंग)
गुलाल-औन गुलालाची पहा एक फुलझाड व त्याचे फूल
गुलाला, गुलाल एक रंग - मु एक फूल झाड
गुलालाडु-३ १ (६५ मनुष्यांचा) एक इस्तीचा कान याचे
दोन प्रकार आहेत (१) सा-हीदाराच्या हाताचे मगल त्याच्या
पायांमधून बाहेर धरून आपले उर व दुसरा हात जाडीदाराच्या बग
लेतून धारून एक असतो - वि-३ सा-हीदाराचा व पद्म्याने जोडीदार
राची मान दाखून व त्याच्या पायांमधून काढून घेतलेला हात बग
उचळून त्याला चीत करावे - वि १-१-२-३-४-५-६-७-८-९-१०-११-१२-१३-१४-१५-१६-१७-१८-१९-२०-२१-२२-२३-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१-३२-३३-३४-३५-३६-३७-३८-३९-४०-४१-४२-४३-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१-५२-५३-५४-५५-५६-५७-५८-५९-६०-६१-६२-६३-६४-६५-६६-६७-६८-६९-७०-७१-७२-७३-७४-७५-७६-७७-७८-७९-८०-८१-८२-८३-८४-८५-८६-८७-८८-८९-९०-९१-९२-९३-९४-९५-९६-९७-९८-९९-१००-१०१-१०२-१०३-१०४-१०५-१०६-१०७-१०८-१०९-११०-१११-११२-११३-११४-११५-११६-११७-११८-११९-१२०-१२१-१२२-१२३-१२४-१२५-१२६-१२७-१२८-१२९-१३०-१३१-१३२-१३३-१३४-१३५-१३६-१३७-१३८-१३९-१४०-१४१-१४२-१४३-१४४-१४५-१४६-१४७-१४८-१४९-१५०-१५१-१५२-१५३-१५४-१५५-१५६-१५७-१५८-१५९-१६०-१६१-१६२-१६३-१६४-१६५-१६६-१६७-१६८-१६९-१७०-१७१-१७२-१७३-१७४-१७५-१७६-१७७-१७८-१७९-१८०-१८१-१८२-१८३-१८४-१८५-१८६-१८७-१८८-१८९-१९०-१९१-१९२-१९३-१९४-१९५-१९६-१९७-१९८-१९९-२००-२०१-२०२-२०३-२०४-२०५-२०६-२०७-२०८-२०९-२१०-२११-२१२-२१३-२१४-२१५-२१६-२१७-२१८-२१९-२२०-२२१-२२२-२२३-२२४-२२५-२२६-२२७-२२८-२२९-२३०-२३१-२३२-२३३-२३४-२३५-२३६-२३७-२३८-२३९-२४०-२४१-२४२-२४३-२४४-२४५-२४६-२४७-२४८-२४९-२५०-२५१-२५२-२५३-२५४-२५५-२५६-२५७-२५८-२५९-२६०-२६१-२६२-२६३-२६४-२६५-२६६-२६७-२६८-२६९-२७०-२७१-२७२-२७३-२७४-२७५-२७६-२७७-२७८-२७९-२८०-२८१-२८२-२८३-२८४-२८५-२८६-२८७-२८८-२८९-२९०-२९१-२९२-२९३-२९४-२९५-२९६-२९७-२९८-२९९-३००-३०१-३०२-३०३-३०४-३०५-३०६-३०७-३०८-३०९-३१०-३११-३१२-३१३-३१४-३१५-३१६-३१७-३१८-३१९-३२०-३२१-३२२-३२३-३२४-३२५-३२६-३२७-३२८-३२९-३३०-३३१-३३२-३३३-३३४-३३५-३३६-३३७-३३८-३३९-३४०-३४१-३४२-३४३-३४४-३४५-३४६-३४७-३४८-३४९-३५०-३५१-३५२-३५३-३५४-३५५-३५६-३५७-३५८-३५९-३६०-३६१-३६२-३६३-३६४-३६५-३६६-३६७-३६८-३६९-३७०-३७१-३७२-३७३-३७४-३७५-३७६-३७७-३७८-३७९-३८०-३८१-३८२-३८३-३८४-३८५-३८६-३८७-३८८-३८९-३९०-३९१-३९२-३९३-३९४-३९५-३९६-३९७-३९८-३९९-४००-४०१-४०२-४०३-४०४-४०५-४०६-४०७-४०८-४०९-४१०-४११-४१२-४१३-४१४-४१५-४१६-४१७-४१८-४१९-४२०-४२१-४२२-४२३-४२४-४२५-४२६-४२७-४२८-४२९-४३०-४३१-४३२-४३३-४३४-४३५-४३६-४३७-४३८-४३९-४४०-४४१-४४२-४४३-४४४-४४५-४४६-४४७-४४८-४४९-४५०-४५१-४५२-४५३-४५४-४५५-४५६-४५७-४५८-४५९-४६०-४६१-४६२-४६३-४६४-४६५-४६६-४६७-४६८-४६९-४७०-४७१-४७२-४७३-४७४-४७५-४७६-४७७-४७८-४७९-४८०-४८१-४८२-४८३-४८४-४८५-४८६-४८७-४८८-४८९-४९०-४९१-४९२-४९३-४९४-४९५-४९६-४९७-४९८-४९९-५००-५०१-५०२-५०३-५०४-५०५-५०६-५०७-५०८-५०९-५१०-५११-५१२-५१३-५१४-५१५-५१६-५१७-५१८-५१९-५२०-५२१-५२२-५२३-५२४-५२५-५

१३ २४५४ २ पाणयरी ३ विशिष्ट सळयेचा व रचनेचा
सैन्यविभाग, तुकडी तीन सेनामुखानी तुकडी (सेनामुख=३
हत्ती, २ रथ, १ घोडे व १५ पायदळ) ४ प्रधि, गाठ. ५
गाठ, गोळा, गड गरस ६ गुतागुतीचें व दाट किंवा पसणारें
छडप, तुण, वृस, सता व गुलम हे वनस्पतिक्षेत्रातील मोठे वग
होत [स] ० घात-३ एक प्रकारचा वात पोटाची किंवा पाण
यरीची मज [स] गुलमादर-१ उदरतोपाचा एक प्रकार
[स]

गुल्ल-न (गो) अतिशय गुणी, वैफ -वि कैफानें उल्ल
झालेला, भुद [स गुड गुल=गुल?]]

गुल्ल-ह्मी-गुळी गळबल -शर 'तत्त्वाचा गळबल जेथें।
निवात केवें असेल तेथें। याकारणें गुल्लिपतें। कोणियेकें असावें।'
-दा १३ ५ २४ [ध्व]

गुल्लडाग-३ तापविलेल्या सिखयावें, सुदें दिलेला डाग,
चोचा, गूल 'गुलडागाची जाचणी।' -दा ३ ७ २४ [फा
गुल्ल=डागल्याची खण+डाग]

गुल्ला-३ (व) चुकाबा, चुकाडी
गुल्ली-की १ (काती) विटी, इनी २ (कोटकाम)
धातुचा चुर पुन्हा वितळून त्याची ओतलेली चपटी बाटोळी
चकती [हि]

गुल्ली-की (व) लहानसा डीप, गज, लहान गुड
गुल्लेर-वि होंदरी, डाळिवी (रगाचें) [फा गुल् २
गुलाल?]]

गुल्लणें-डकि (व) बापरणें
गुलाड-की (राजा) गुलडी पडा [गु] गुलाडा-३
(वे) घागेरी सुवारडो, गुलाड्डो -वि १ (ऊ गो) घागे
रडा, ओंगळ, घुषण २ (ल) कमी किमतीचा

गुवार-की (गु) गोवारी, गवार (भाजी) पडा
गुवरे-न (लहान मूल किंवा आजारी माणूस याच्या)
विघेन मारलेल घड [गु+चीर, चेल]

गुसपरणें-अकि (गो) गोंधळणें, गुसणें गुसपातोंधळ-
३ (गो) गोंधळ गुलागुत

गुस(सु)ल्ल-की आषोळ, घुसळ पडा 'आराम होऊन
गुसलेली' -पया ४६७ [अर गुल्] ० घाना-३ न्हाणी
पर, स्नानगृह, घुसळखाना [फा गुल्ल+खाना]

गुसळण-गें घुसळीघ-घुसळण ६० पडा
गुसाई-३ गोसाई, गोसावी साधु हरिदास गोसावी
पडा

गुस्सा-३ राग क्रोध कोप [अर गुस्सा]

गुह-३ १ कार्तिकस्वामी २ रामास गगापार नेणारा
कोळी [स]

गुहा-की दरी, कदरा, पळ, कपार, डोंगर-पर्वतातील
बीळ [स गुप्-गुह गुहा, गुल ० इ केव्ह]

गुहाडी-(व) गुधाडी पडा
गुहिरा-३ सरड्याच्या जातीचा एक प्राणी, हा इन्डोस
येईल त्याप्रमाणें रंग पालूनतो 'कीं गुहिरिया सरडाचे नाना रंग'
-स्वानु १३ २ १७ [गहिरा?]

गुहिरा-वि (व) कुजट स्वभावाचा 'तिच्या नवऱ्याचा
स्वभाव गुहिरा आहे तो बोवून दाखवीत नसता' [स गुह,
गुड]

गुहा-न १ जननेंद्रिय, लपसव, शिभ्र, योनी, भग २ गुप्त
गोष्ट, वर्तमान -वि १ खाजगी, एकाताची, आडवळणाची
(जागा) २ गुप्त गूढ, प्रच्छन्न (कृत्य, कारभार, गोष्ट) [स
गुह=लपविण]

गुलकी-खी-खें-खी न (शिपी) गुडी, विरडें, घडा
२ (दावें इ० क्या) विरडयात अडकवायाची गाठ ३ विरडें
व गाठ (एकत्र मिळून) ४ (कु राजा) ब्रिदाचें एक शिरो-
भूषण, वेणीच्या आत किंवा अवाड्याच्या वर घालायचाचें अम्र
फूल [स गोलक]

गुल्लखें-न (गो) गोंधळ, लुचाड (गो) अगुरें [स
गोलक]

गुल्लगुलापडी गुल्लयापडी-की १ (लहान मुलास
निजविण्यासाठी हद्द हद्द थोपटणें) गोड गोड भाषण, वतन, नरम
नरम शब्द २ गुल्लगुलीत, सादिस किंवा मोषम भाषण गुल्ल
मुद्द बोलणें याच्या उलट खडसावणें 'असल्या टिकाणीं गुल्ल
गुल्लयापडी काय कातोस? तो चोर टाला, 'याग चोर म्हण
३ समजून पाहणारें चळविणारें, अनुकूल करून घणारें भाषण,
वतन, मुक्तिप्रयुक्ति 'म्हा कोण्हाला काही सादून कोण्हाला काही
दुकन अशी सर्वांची गुल्लगुलापडी करून अनुकूल केले'

गुल्लगुलीत-वि साफ मऊ व चंचकरीत निवळ, सफा
ईदार खाचसळग्याविरहित खरखरीत नव्हे असा [स गुल्-
गोल, वर गुठ (मऊ शृंगारावर होणारा)?] ० करणें-(ल)
उलटीखुली (इचामत खरडपडी) करणें

गुल्लचट, गुल्लया गुल्लमट गुल्लमटणें, गुल्लवणी-
चरी गुल्लव्या गुल्लसर गुल्लार-गूळ मध्ये पडा

गुल्लणा णी-गु की (चूळ भरण्यासाठी घेतोरे) तोंड
अर पाणी घेण (किं० घेण) २ (पाण्याची, रक्षाची) टाकलेली
चूळ (किं० टाकणें) ३ तोंडात येणारें पित तोंडातील व्रण
(किं० येणें) ४ तोंड छुडछुडावणें, घुणें चूळ मारणें (किं०
करणें) [ध्व गुल्लगुल, स गुल्लगुल प्रा गुल्लगुल=गुल्लगुल
आवाज करणें, घोळणें?] ० धरणें-१ गुप्त ठेवणें, मिठाची

गुळणी धरें अता प्रयाग रुढ आहे (गुडणी धरल्यावर चोरता येत नाही यावरून अर्थ) २ न घालें, तोंड दाबून धरें
० सोडणें-गुड फोडणें तुपादुधाच्या गुळण्या टाकणें-
सपतींत लोळणें, सपतींत व्हाणें

गुळधवा-गुळधा, गुळधवा-धुवा-गूळधवा पदा
गुळर-वा, गुळंभ-नव न गुडर-स पदा
गुळंर, गुळम-मा-मी, गुळाम, गुळीम-च (मा
क) वाडणें, पितळेची सोटी बाटी गुळव-न (वे गो)
जेवण्याचे कार्याचे पात्र

गुळंवा, गुळाय-वा-३ गुळ शब्दान पदा
गुळमु(म)ळणें-अवि १ गुणगुणें, तोंडातल्या तोंडात
घोरणें २ घोरण्यात अडकळणें, गुडगुडणें, काक करणें [च्व]
गुळमुळीत-वि गुळमुळीत, असदिग्ग अथेवर्, अस्पष्ट,
तोंडातल्या तोंडात (भाषण इ०)

गुळमेख-की मोटेच्या खारच्या चाद्याची (रणायी)
अरी

गुळवेल्-की एक कट्टेवेल, (वी) यदिविठ गळवेल
लें मेनिवेलम रचतुन, ही औषदात फार उपयुक्त व महत्वाची
असून दुष्ट, कडू, उष्ण, वीर्योदीपक व ज्वरनाशक आहे बहुतेक
सर्व रोगावर ही उपयोगी पडते दिलाबारीक फळाचे पोंस येतात
दोर इ० विपारी भाडावरील गुळवेल औषधास घेत नये कडू
लिपावर बावळी उत्तम [स गुडची हि (गुणी) येय वगाणी
गुलच, गु गलां का गुवाई, अर मिरोई इ गुणाया]

गुळहार-गु हाळ पदा गुळहारी-वि गूळ सगर वर
णार ' कवणी एक गुळहारी असे, तो गुळ वरी ' -चक्रप
सिद्धसूत्र ५१

गुळ(ळा)ळा-३ गुळगा, वृळ गुळळा बीजे राउळ
आरोग्यताली १ -क ८४ [इव]

गुळाफो-३ (क) विजविकेला, पाणी मुरेल भात

गुळी-की नीळ (साव व त्यापासून होणाऱ्या पदार्थ)
[गु गळी] ० तोळ-पु निळीच्या एक मण उत्पनावर घ्याव
याचा एक रुपयाचा कर

गुळी गुळी साप्तर-की तावडन भरड अशी एफ प्रफा
रची साप्तर गुळासारखा रंग असणारी एक प्रसारची साप्तर
[गुळ]

गुळी-की १ बीजाच्या बळी बाहेर येणारा मलमय
(कि० उत्तरे) २ (गो क) मोळा गुडिळा, लहान गडू
० हाणें-(गो) मरहाप होणें गुळी शाली = मरहाप झाला

गुळी-न १ (की) पाल इ० दिवळ धान्याच्या मळणी
नंतर निघालेले, गुलांत वापरण्याचे भूत २ धोणार्नी टाकले
भाडाचा पाला, वेलाच तुकडे इ० मिश्रत घाललेले गुलाचे भाणें

गुळं-भ, गुळंवा, गुळम-गड १ रास, गांठ, फोड,
गडू २ शाडावर येणारी भावाह्याची गांठ ३ वाडगूळ, परो
पत्रीवी वनस्पती [स गुम]

गुळें-न (राजा) (क) दुष्काळ-दर्यामुळे परागदा
घालेला गांव, पत्ती, गुमरा, गुंठ पहा [का] ० येणें-(वे)
पंढार येणें

गुळ्यें-न (वी) (अक गुळिया) मासे पकडण्याच्या
जाळपाथ वनगासाडी लाविलेली चवणी कडी [गोळी, किंवा
का गुळ-लोखंडी गज, सापळा इ०]

गू-३ १ विडा (मनुष्याची), हाग २ धातूचा गज, मळ

३ शोऱ्यातील पू, मळ ४ (ल) दाख [घ] (धाप्र)

गूकाडी परणें-(काडीने गू चिडवणें) १ एखाद्याचे दोष पुन्हा
पुन्हा उच्चारणें २ अतिशय प्राप्त वणें ३ अतिशय अपकीर्ति
करणें ४ नासविणें, विषवडविणें, खराब करणें गूचा भाऊ

पाद पादाचा भाऊ गू-शेपही सारखेच बदमास लुच्चे

गूचिडणें-(ल) बडें होणें, बावळणें गूजाळणें-१ अग

लील पिशाच जाण्यासाठी अनांत येणाऱ्यामुळे विडा जाळतात

तो प्रयोग २ (ल) एखाद्याला अगती खिन्नविणारें, अपमानाचें,

विडविणारें कृत्य करणें गू जाळून धूर घेणें-वाईट कृत्य करून

त्याचा आनंद मानणें त्याची मोज करणें, पाहणें गडू ० पुरात

घोंडा टाकावा आणि शिलोडा घ्यावा-वाईट वर्तणुकीचे फळ

भोगणें गुनावरून आडणें-अतिशय कमीती, अपमान करणें,

ही धू करणें सामाशब्द-गूघाण-की वाईट परिस्थिति

' कोरड पुरात न भुवो न भविष्यति कशी राज्यव्यवस्थेचे कामी

गूघाण घाली असे इतिहास कोलतो ' -केळा आर्या ७ -वि

वाईट त्याज्य गूघाण करणें-नासणें, विपणें गुमाणूस-

३ घाणेरहा, अव्यवस्थित पाणूय गुवातील कचडो घेणारा-

वि अतिशय कडू गुवावरची माशी-की एक प्रकारची

माशी

गूज-न गुम मोठ गुम दित, निज या शब्दाशी जोडून

उपवाण गुज पहा वर पाहना गुज तथेचि राहो । -राम

१५५ निजगुण-न स्वतःच आपठ गुण [स गुज]

गूड-ड-न गुड पहा १ वनगासाकड वाडलेली पेडी लुडी

(जोनळा बाजरा बगैची) ' बाजराच-चो श्लयाचें-गड्याचें-

गूड-ड २ (खा) गडो डीय, रास धुडी ३ (व) कड

० दाचा बगैरे उच्च व गड्याच्या शिल्लामारखी रचलेली गज

[का गुज-डोमर गुडी-० ऊळ]

गूड-न १ कूट, काढें २ प्रवातील लेलातील कटिंग व्हाळ,

मेळ ३ वेच पचायत ४ गुम मोठ, गुम ' म्हणोन आष

बीचि गुडें । जें पाऊनि अति उपडें । -हा १० ११५२. -वि

१ गहन, दुर्लभ, दुर्लभ, अगम्य (विद्या धात्र). 'समा हा परमार्थे गूढ।' - शा ३ १७९. २ खोल गुण अज्ञात (काम, गोष्ट) [स] (१प्र) ० घाटणें-दिसणें-पडणें, गूढात पडणें-विचारात पडणें, कोडे, पेंच पडणें सामाधान-० अर्थ-३ १ गुल्लक ठेवणें, मृगिगत द्रव्य गूढ अर्थसंचयान्चा भ्रमाने कोणी . . . परातील जमीन ठोक ठोकून पहावी

-नि ७९६ २ गुप्त गोष्ट छद्म, अभिप्राय [गूढ+अर्थ] ० चार-५ गुप्त वातनींदर, हेर, गुप्तपोलीस गूढज गूढपुत्र गूढोत्पन्न-५ (कायदा) हिंदुधर्मशास्त्राप्रमाणे वारा पुत्रांपैकी चवथा, येराच्या बापाचा पत्ता नमलेला -जनु-वि कोवणा, लडू-निरजन (ज्यांचे गळ्याचे हाड मांसात गुप्त झाले आहे असा) [स जनु=गळ्याचे हाड] गूढणें-समाविष्ट होणें, व्यापणें 'दुर्लभ कामकोपी गूढला।' - शा १९ ३१६ ० साक्षी-३ (कायदा) गुप्त साक्षीदार ० स्मृति-० (वैद्यक) गोडासा स्मृतिप्रश्न, काही वेळाने आठवणे गूढार्थ-३ १ समजण्याम कठिण असे प्रश्न, लेख इ० तील भाग २-वि दुर्लभ, दुर्लभ [गूढ+अर्थ]

गूत-थ-० खी १ गुनायुत, तिदा, गांठ 'दीर्घकाल प्रथित (मराठी भाषेची) तिची जी गूत ती हातीं घेऊन तिचे पदर सोडून काही तरी उकल्याच्या धोरणात आणून चसवावी' - दाक्षिणाटन मराठी भाषेचे व्याकरण प्रस्तावना (२ भा) ४ २१ २ (१) अग्यवस्थितपणे पडलेले, तुडविलेले गवत, गुणनीच खाण्याजोगे झालेले गवत ३ मात्याण्याचा पैदा बाप ताना त्यातून खाली पडणारे मात्याणाचे लहान लहान तुकडे ४ गुतवळ [गुतेणे, स प्रथित, प्रा गुत्य]

गूथ-० खी (४) घून गूथ-३ १ वड, खान, भाग (किं० देणे, घुणें) २ (ल) जोर, भर, बळ (रोग, साय, पाऊस इ० चा) गून, घून-वि (तज्ञ) कुवडा, पोंस्या [का गून=पोंक] गूम-वि नट, गहाळ, गुप्त 'ज्ञातमतीच्या वगदा अला हिदा आपल्यापाशी आल्या होत्या त्या पित्राकीरिता गूम जालिया' - वाडसनदा १४० - खी (गो) गुप्त गोष्ट [का गुप्त]

गूय-३ (खा) गूल पहा गूल-३ (गो) जरीची वीण [का गुल=गूल] गूल-३ खी १ (आगकाडी, मशाल, वाट, याचा) जळा लेला भाग २ आगकाडीचे टोंक, जो माग जळतो तो ३ वडक इ० चा तोडा पेटविल्यावर शेवटी जो कळीसारखा आकार होतो तो ४ विस्तारवाची काजळी, किटाळ, फुगणी ५ खिळ्याचा माया, डोकें ६ खिळ्याचे डोकें इ० तापवून दिलेला बाणोळा हाग -३ गुलाब गुल पहा [का गुल] ० पिळा-३ मोठ्या

वरवाच्यात टोक्ता येणारा रोंदाचा खिळा गूलडाग-गुल्ल-हाग पहा

गूल-० खी १ दगळ, आरडाभोरड, गलगा 'तीन रोज उपवास लक्ष्मण गुल एकच जाहाली' - पेद २० १७६ २ (ल) बोभाटा, प्रसिद्धि, जाहीरपणा 'रात्रोच गुल झाली असनी तर फार बार्दट होतें' - बाल २ १२७ [अ] घुला, का घुल्ल घुग्रा ० गळवा-३ दगा, घसेडा 'जबायतदर भोगल उगेच सरकारचे म्हाळ पाऊन गूल गळ्याचे वेळेस हे शैत्य होतात' - ऐति १ ८०

गूल-३ आठवेल उसाचा रस, पदार्थाचा गोडपणा येण्यासाठी रस आठवून कलेला घन पदार्थ, साखरेचा ढवळा प्रसार, अवस्था, तावडी साखर [स गुड, प्रा गुल, पाली गुळ, बों गोड, खा गूय] (काप्र) ० फरणे-उपहास, निंदा करणे ० देणे-हातीं देणे-१ लालच दाखविणे, लाच देणे २ फसविणे, गुल घालणे, झुगविणे, तोंडावर हात फिरविणे ० गुच्या पाटणें-दौस पुरविणे गुळमटणें-१ (राजा) मवा, चिंच इत्यादींनी गुळमट, गोडसर होणे २ गुळमळणे, सदृश्य, बड खळत वोलणे म्ह० १ गाढवास गुळाची चव काय? २ जो फळाने मठो त्याला पिय कदावा? सामाधान-० आंवा, गुळ्या-ळावा, गुळ्याय-३ एक पक्वान गुळाच्या पाकात शिजविलेल्या आण्याच्या फोडी, गुळाचा मोरबा ० फेरी-० खी (४) गूथ घालून केलेले पिन मोहारीचे आण्याचे लोणें ० खोचरे-न (गूथ गाणि खोचरे याचा खाऊ) १ (ल) निवळ फसवणूक, लाच, लालच 'गुळखोर्ने विळोळुनि भलत्याहि जनासि बालक बळावा।' - लो उद्योग ७९ २ पोकळ भाषण, वचन ० चट-चीट-मट-वि १ याडेंसें गोड, गोडसर 'येक्या सोंतें कडवट। येक्या सोंतें गुळचट।' - दा ११७ १६. २ (तज्ञ) गोड, मडु ० चट, चीट-गुळसाखर बगैरे गोड पदार्थ गुळण्या-३ (गो) गुळाचा गणपति [गुल+अण्णा] गुळत्र-य-न गुळ, राव, काकवी याचा समुदाय 'मद पारा गुळत्र।' - दा १० ४ १५ गूटदगड-धोंडा-३ १ गुळाच्या देणेंत घाप डणारा दगड 'गुळासारखा गुळदगड। परी तो कठिण निचाड।' - दा ८ ५ ४० २ (ल) डोंगी, कपटी मनुष्य ० धवा-धा-धिया-धुवा-देवा-धेवा धावी-३ केवळ तावडा नव्हे, केवळ पादरा नव्हे असा मिश्र रंग, गुळी रंग -वि असा रंगाचा (मोती, इ० पदार्थ) ० धानी-वि लालसर, गुळधवा रंगाचा (मोती) ० पापडी-० खी १ एक पक्वान, गुळात पाकविलेल्या रण्याच्या बड्या २ (राजा) गुळाच्या पाकात भाजलेली कणीड बगैरे घालून केलेले लाह ३ (ल) एखाद्याने मागे अपराध करून समस्त गोड गोड, कपटी भाषण करणे, गुळगुळ घापडी, गुळमट, गुळवणी

० पीठ-न एकमेकाचा दाट स्नेह, मेतकून, पकी, तणोळा, एक विचार ० पोळी-की गूळ घालून केलेली पोळी गुळमट, गुळयट-१ गुळयट अर्थ १ पहा २ (गो) अश्वत्थर ० मारी-की दर ससाच्या मळघापाटोमागे २२। दोर गूळ घ्यावयाचा कर ० मणी, गुळेणी गुळोणी-न १ गुळ मिश्रित पाणी २ (कु व) गुळाच्या पाण्याचे काळवण (पोळीचीं ताणघाटाचीं) यांत कधी योडे पीठहि घालतात (गूळ+पाणी) ० धरी, गुळोरी-की एक खाच, पक्कस गुळोळी पहा 'मोहा साखरपाडा गुळबरी।' - एमा २७ २१०, - ६१० ३४ गुळरा-गुळवा-गुळमी-व्या-गुळ्या, गुळराध्या-३ गुळ तयार करणारा (गुळ घाहक) ० शील-शेल-शेल-न (१) तावड मोठ्या उकडून त्यात इथ, एक घालून केलेली खीर गुळ्याचा गणपती-गणेश-पुत्रि १ आळशी, मद, गेलेटूड, अचळोची २ होयबा, घुआ, दुवेळ, रोणाचा मोहो म्हण ० गुळ्याचा गणपति गुळाचाच नेवेच-वस्तुत, एक व घसणा-या दोन भयंकी, जसांचे त्यासच वणे गुळार, गुळहार-गुहाळ पहा गुळेरस पु (हेट) नारळाचे दूध व गूळ घालून नेरले पियाचे गोळे यांचे घनविलेले एक पक्कस

ग्रंथ-३ गिपाड, मोठी चार [स] ० बघूह-पु ग्रंथ पद्याच्या आकारासारखी देव्याचया 'ग्रंथग्रंथ सत्य १चांचे। ग्रंथस देवून स्वभावे। गवड नय त्या स्थळी।' - न १२ ९३ धगुवलीनक(करण)-न (ग्रंथ) पाय पोहा गुह्यात बाळ वून पाठीमागे पसरणे व दोन्ही हात पुढे पसरणे

ग्रंथ-न घर सदन, आलय, आगर, मंदिर, मठान [स] घामाशर-० फचडुप-३ कासवाच्या पाठीच्या अकराचा दगडी पाटा, खल ० कर्म-ग्रंथ-कार्य-धर्मा-न घराम घराती पदा (विशेषतः बायकांचे-शास्त्रावणादि) ० कलह-३ भाऊद्वी घरगुती तटा, यादवी, अत कलह ० कुककुट-माजारी-श्वान-उत घर-बोंबडा-माजर-कुत्रा पाळलेला बोंबडा बोंगे, पाळीव जनावर ० छिद्र-न १ कुटुंबातील दोष व्यप, तपेपणा खाजगी बाईट गोष्टी, बर्मरम (किं काळणे, बोलणे) श्रीमतांच्या घरोघर दुराचार व गृहच्छिद्रे किती असतात हे जवळजवळच्या लोकास तरी पूर्णपणे विवित असते - नि २ (छ) घरातील दूट भेद, वेचनाव ज्यामुळे ति हाहाताचा क्षिर काव, कायदा होईल अशी घरातील क्षुभ मालक मोड ० जात-गृहदास अर्थ २ पहा ० दान-न घा दान करणे ० दार-न घराचा पुढचा दरवाजा दार ० दास-पु १ घरातील नाकर गुलाम २ (हिंदु कायदा) दासीपुत्र ० दासी-की मोलकरीण ० निमस-नि घरच्या मोष्टीत नेहमी तुलेला, पाजोल पहा नंतर ऊ, घरवशा ० पति-उ अजमान, परखी, मालक ० प्रवेदा-शाव,

३ १ गुहृही पाहून, धार्मिक विधि कल्प नवीन घरांत समारंभाने रहावयास जाणे, घरमणी, पाहूताति २ विवाहानंतर नूतन बंधूचा स्वहृही प्रथम प्रवेश, वरात ० भंग-पु घर, कुडव, पेटी, मळकी ६० चौ फूट, वाताहत, नाश, मोड, घरादाराचा सत्यानाश ० भूमि-की घराची जागा. ० भेद-पु १ एहकलह पहा यदवी २ गृहच्छिद्रे, घरातील विंगे कळण्यासाठी घरांत मांडण लावणे ३ घरकोडी, दरवा ० भेदी-नि १ घरांत कुटुंबात भाडेणे लावणारा, उत्पन्न करणारा, घरभेदा ३ घरातील विंग माहोत असणारा ३ चोर, दरोडेखोर ० मंडन-न घराची मांडमांडकले, घरसुखवस्थित राखणे, सुसोमित, अलंकृत, सज्ज - वि घरातील कर्वा पुरव घराला गुणगुणत असा माणूस, घराचा भलकार ० मंडप-पु घरांतला, घरातला घातलेला (संस्थापरील-घावजनिक नवे) मांडव ० मंजो-पु दिवाण-मंत्र्यांपैकी एक, देशात शांतता आणित सुखवस्था राखणारा मंत्री, (३) होममंथर ० रत्न-न (छ.) मुल्लेबाळे, 'ग्रहस्तानि बालका।' ० लंपट-लोळुप-ग्रहनिमग पहा ० वास-पु घरात राहणे, गृहस्थाश्रमी असणे याच्या उलट अग्न्यावास ० विच्छेद-पु कुडव निवडा होणे-करणे, पराशय, कुल्लाय ० शांति-समाजित-गुद्धि-की १ घराच्या शुद्धीकरणाचा धार्मिक विधि, बाह्युताति, दूतबोले, विद्याळ, रोग ३ च्या नाशासाठी केलेला धार्मिक विधि ३ घराची स्वच्छता, सारवण, शाबलो ३ करणे ० रंशपति-की १ गृहस्थीय, घर चांगले असणे १ मोटा घरच्छता, मोठे कुडव, मोठा परिवार ० स्थ-पु १ घरारी, गृहस्थाश्रमी, घर आश्रमाचे (संस्थाळी, आश्रयदात्री नळे वस्तु, प्रापंचिक याच्या ३ व्यक्तिक ३ मिश्रक नवे तो ५ मला गृहस्थ गिरी-पणा, गृहस्थाई-गृहस्थ-पु १ माणुकी, सम्यता, मलेपणा ३ गृहस्थवृत्ति, गृहस्थाचे कर्तव्यकर्म, आचरण ० रूपाधर्मे-३ गृहस्थाधर्म, गृहस्थाची कर्तव्यकर्म, वस्त्र, वाप ० श्रीहृष्ण गृहणे सुता सर्वांत गृहस्थकर्म समते १ - मोउयो ३ ५३ ० रूथमाई-३ सामान्य नोकरीपेशाचा, मिश्रकीखेरीज धपाचा, मिश्रक नवे असा मनुष्य ० रूथाश्रम-३ चार आश्रमा-पैकी दुसरा आश्रम गृहस्थकर्म पहा 'आता स्त्रीकरून ययायः गृहस्थाधर्म कयादी।' ० स्थिति-की घरची स्थिति, घरप्रचालकी व्यवस्था ० रूथी-नि गृहस्थाविषयांची (रीत-भात, नेप, माषण, दौल बाणा इत्यादि) ० रूथी अक्षर-न सुबोध, उघटशील, देवबाज अक्षर, व्यवहाराला योग्य असे लेखन ० रूथी काद्या-३ १ घरगुती खचाचा देवबात, दापटीप २ घराची आर्थिक, पैशासंबंधी नीट व्यवस्था, मितव्यय ० रूथी

खर्च-५ मि०यय, येन्वात गृहस्थी कावा ०स्थी पाणा-
५ १ गृहस्थाची वृत्ति गृहस्थ धर्म २ टापटिपोथी, व्यवस्थित
पणाची मागणूक ०स्थी घेत-गृहस्थीपाणा अर्थ २ पहा गृहां
मन-ण-न पयांचे भग्न गृहांगना-०थी पापनीण, मालनीण
गृहांनर-न दुसरे पर गृहातर, गृहाभ्यंतर-न पराच्या
आनीच, सोलीतील भग्न. गृहास्त-०थी गृहनिमग्न पहा.
गृहिणी-०थी गृहांगना, परधनीण, पत्नी, बायको, विवाहित
स्त्री. गृह-वि १ परासवधी, परगुनी २ पाळीव, माणसाळ
लेले गृहामि-५ प्रत्यक्ष भ्रैवर्गिकांने त्यानंतर विवा हेगळे
विन्हाळ कल्यानंतर निरतर पाळावयाचा अमि विवाहानंतर
वधूद्वय गृहभ्रंश करतवेली ज्या अग्रीवर होम करावयाचा ताच
अमि पुढे निरतर जतन करून देवावयाचा असतो व यावर गित्य
सहाळ-०थीसाहाळ होम यावयाचा असतो

गृहीत-वि १ धरलेले, पडलेले, घेतलेले २ मनात धर
लेले, समजलेले-तामामा-०थी वी ए क्या तोडीची महिला
विधविवालयीन पदवी, स्त्री पदवीधर-विवाचि १४०

गे-उठा १ अगे। वि सक्षित रूप 'तो गे। तोचि राम
सर्वत्र पाहे।' -राम २०० २ (व) गृहीतला योलावयाच्या
साध, होंय

गेगडी-०थी (व) बेंगडी, हातपाय लटवणे, अग्रप्रप्त
स्थिति, पावगुडी 'समोर व' साहाळा पाहतांच त्याची गेगडी
बघणी

गेग(गा)णें-अकि नाकातून बाहेर गेगाणा-प्या,
गेगणा-वि १ गाकांत योलावस (माणूक) २ सातुनासिक,
नाकातील (ठव्वार) गेगा(ग)रणें-पत्रि १ पड्यामुळे,
यडीमुळे नाकातून बाहेर २ त्रेगा, तिरिरीड उडणे, भांगरणे,
अतिशय धावरणे [ध्व]

गेचक गेचकळ-न १ झाड, रुट यांचे बचक, बळक,
२ हात, पाय यांच्या दोन बोटांमधील जागा, वेचकी [का
गेचके=अडसरी १]

गेचु(चो)डी-०थी (व) गोचीड पहा
गेज-५ माप, मापण्याचे साधन (आगगाडीसगंधी)
आगगाडीच्या दोन हळामधील कमीत्रास्त अंतर, (६) ब्रॉड-
मिटरगेज गेजग्लास-५ (यांत्रिक) बॉयलरीतील पाणी व
वाफ बरोबर दाखविणारी मशी, गेजवेयर [६]

गेज गेजमाळ-०थी (क) माण गौरीला बहावयाची काप
साची साखळीसारखा माळ, वख, कापमाळे सुपुतळी यात
मये बांधासा कापसाचा पुत्रा, नंतर वातीप्रमाण बारीक, नंतर
पुन्हा पुन्हा असा प्रसारे पेळ घळत वळतात

गेझट, गेंडा, गेझट, गेझा-वि (को) अतिशय लोचट,
हरी, दगमरी, वेण्ट (माणूस)

गेड-१ १ दार, काटक (वगण्याच्या आवाराचे, बाहेरचे)
२ चौकी, वेपडी ३ पोगीमचोकी [६]

गेड(ठ)ण-न बेंगल्या गळपातील वळलेला दोर, पा,
याग टाकडा विवा घाट बोधतात, पाटपहा [घांटवण १]

गेटम-५न १ न डेंमरडे लोहरीचे आज्ञा, कापड, गलिचा,
रु. कडकट 'मांजिठ भोजिठ धारिवट। गेटम जातीचे पट
निघोट।' -मुगमा १० २२ २ (सा व) सुताचा क्षोऱ्या,
यो-या, तडड, सुताडा [हि गेटम]

गेटमु-वि (व) व्यवस्थित, ठाकटीक 'ही इमात फार
गेटम आहे'

गेठा-५ कमर भाणि पाय यांना (गृहस्थाखाली) उपरणे
गुदाद्वय बसण्याची पद्धत, जेटा पहा. (कि० मारून वधणे)

गे(ग)ठा-५ १ (सा व) बेंगल्या गळपातील रंगीवेरंगी
मग्याची अगर कवड्याची माळ २ कानातील एक दागिना (हा
मराठ्यांच्या बायका घालतात), गाढपा पहा 'कानी घाडनी गेंडे
हो।' -मज २९ ३ राशोबाच्या गळपातील एक चांदीचा
अलंकार, दा जेवतांना कानावर देवाचा लागतो गाठा-टपा पहा
(तामा) एक चांदीचा दागिना 'सुहार पोरग्याचे गळपाचे गेंडे।'
-अफला ६६ इ० गेंडे गेले भोंके राहिली [स प्रथि १]

गेट्ट-५ (व) रुप ६० वेळी माड्याच्या सुडनेमडीला
(त्यानसुपारी, दळकडे घालून) बांधावयाचे फडके 'गट्ट बापला'
[गाठ]

गेडफण-अकि गटणे, पाहाला यणे-लागणे (आवा, फळ)

गेडमिल्ले-मेळी-०थी (विणकाम) मागावरील ताणाच्या
खाली (बडी-यापुढे) असणाऱ्या अडसरची दोन टोके ज्यात
वसवितात ते दोन उभे रुट

गेड(द्व)र-५ (को) एक मासा

गेडा-५ नाडावर शिंग असणारा एक वन्य कुर पशु [ग. गड]

गेडा-५ (व) जनावराच्या गळपातील गोंददार दोर,

गेठण व गेंडा २ शब्द १ पहा

गेडुर-न (व) गाडूळ [स गडाळ, प्रा गडुळ, तुल०

ग द गट्ट=माती]

गेडें-वि (क) विषम संख्या उ० १, ३, ५, ७ इ०,

सम संख्या फाडे इ० २, ४, ६ इ०-न (ह) १ लहान मुलाचा

एक (एनीबेकाचा) खेळ, २ पहिल्याने मुलगा व मग मुलगी

असा जन्म मुकूम

गेण-५ (गो) पायाच्या बोटातील एक चांदीचा अलंकार

[का गणिच=बोटाचे दोर]

गेणी—जी. (को.) एक मासा. याची लांबी १५ ते २० फूट असून याच्यापासून ५ ते १० मण तेल निघते; ते गळभताच्या अवजारीना टिकाऊण्या देण्यासाठी लावतात.

गेणी—सी. बर; दोतसारा; भांडे. 'सोडयोन भट्टपोनी अप-
द्राहू। मासो गेणी देती तरी।'—श्रियु २.४२.७७. [का.]

गेत—न. (गो.) गेळ.

गेताडपट्टी—सी. (ना.) जोराची चपराक.

गेद—पु. १ तुरा; कुडका; गोडा (कुलांचा). २ पुष्कळदा पाक
क्यांचे फूल (बेह, बटमोगरा, इ०चे). मान अद्या फुलांचे नांव
गेदाच्या पुढे जोडतात. जसे—गेदमोगरा, गेदमोटोवंती इ०. ३
बेहचे फूल. ४ घोड्याच्या लेडीवरील रेषांमार्गी किंवा चांदीची फुले
किंवा सुदा. ५ पायकांच्या पायांतील चौर्या बोटांतील चांदीचा,
मोगच्याच्या फुलाच्या आकाराचा दागिना यांत वाडचे वारीक
खडे असल्याचे चालतांना त्यांचा आवाज होतो. ६ (ल.)
गेदेवाज बसत. उदा० शिवांचे स्तन. 'रंद छातिवर वुंद गेद
जणु गुलाब बहारांमधी फुलती।'—प्रल ११३. ७ (सामा.) गुच्छ;
घुरका; तुरा. ८ गोळा; गोळसार पदार्थ. [सं. गेदुक=कुडुक; प्रा.
गेदुअ] ० जोडी—सी. घोड्याच्या शेपटीवरील गेद मुण्यांचा
समूह. गेद अर्थ ४ पदा. 'जोन भिडविला रोड्याला गेदजोड
त्याला'—देपो ४२१. गेदांतगर—सी. तगरी (कुल्लाह) मणीत
अनेक पाकळ्यांचे फूल असणारा एक प्रकार. गेदेयाज—वि.
गेद असलेला; गोडेदार; कुडकेदार.

गेना—उ (व) ताडुळात न कुडतां राहिलेला भातकण.
'गेने यान जाहेत'

गेम—सी. १ खेळ, वाव. २ खेळ पुरा होण्याची मर्यादा.
[हं.] ० लागणे—हागे; हाव अंगावर घेणे.

गेय—वि गाण्यास, प्रशंसा करण्यास योग्य. [सं.]

गेर—सीउ (कों.) लोकशोन; बंडाळी; दंगा. 'लोकडराचे
गेरीत त्याचे सर्वेव लुटले गे.' [सं.]

गेर—पु (व.) तुकडा, पेर. 'या रांडडाचे तीन गेर करा.'

गेर—अ (मो.कु.) घरी, कुडे, इकडे या अर्थाचा प्रत्यय.
'अमगेर.' = मासव्याकडे [गूद?] [सं.]

गेर—न (कु.) अति कोंबळी सुपारी. [गर?] [सं.]

गेरया—उ. थंडी इ० ने भान्दावर पडणारा ताजेरा-रोग,
गळ्याचा एक रोग. याने गर्ह वारीक होतो. 'वेदा गळ्यावरून
गेला गेला.' [मैक]

गेरु—उ. १ वाक, तावडी माती. २ बिटरीची मुकट्टी;
पाटीवर पाळण्याची सोपडी धूळ ३ (सुतारी) लाकडावर लुणा
करण्यासाठी तयार केलेले (कसलेहि) तांबे पाणी [सं. गैरिक,
प्रा. गेरुज; हि. गेरु] गेरुडी—सी. (सुतार) लुणा करण्याचे,
पाणी देवण्याचे पात्र, खाचेचा टोकळा; गेरुचे भांडे.

गेळ—पावि. गत; मृत; गेला पदा. 'गेळ घेउनी जावे नेद-
वर।'—उषा १४१८.

गेळ—सी. चेष्टा; आगळीक? 'गेळ घेतली मोर मरई।
लंघा दग्न नेली कपटे।'—कुसुमा ३.३ ८१. [सं. केलि=कोडा;
का. गेली=चेष्टा?] [सं.]

गेळा—पावि. (जाणे याचा मूलशब्द) १ गेलेला; संपलेला;
गत झालेला (वाळ, दिवस इ०). २ (ल) मेलिला; मृत.
० गेळा—वि. १ मेलोण्डा; नट. २ काही झाले तरी; केव्हाहि,
निदान. 'गेळा मेल पाउस पडेलच पोंकणांत.' ० वाजार-
विनि. (बाजाराची वेळ सारल्यावर देखील) विमानपक्षी;
निदान; कमीतकमी.

गेस्ट—उ. अतिथि; वाहुणा; भक्ष्यागत; आला गेला. [हं.]

गेद—न. पद; गूद, बस्ती; राहण्याचे ठिकाण. 'प्रमो
गुज जेवें तयें मतिस गेद आसे वन।'—केडा १०५. [मं.]
गेदात्यय—उ परदार, भातसंबंधी यांचा त्याग. गेहात्यय
आणि देहात्यय—उ. रज्यामाने केलेला पराधाराचा व सारी-
पणा त्याग. गेहेपट्ट—वि. वरचा हुपार; वरीत कण नाकभगर
पण बाहेर कुचकामाचा; वरचा देवपाडिया (बाहेर मित्रा). गेहे-
पांडेत—वि. गांवड्यांत पंडित, अरेराव; वरचा काळ; वरपंडित.
[सं.] गेहेमगुरुभ—वि. जेथे विशेष गरजच नाही तेथे पांडेच,
वपकाई इ० दाखविणारा; परदार. [सं.] गेहेमेही—वि. (वरीत
मुण्यांरा) वरदया; वरभोवडा [सं.] गेहेशूर—नदी—प. वरीत
दूर; बायकांत शौर्याच्या गप्पा मारणारा पण बाहेर निपट,
वेदावपिपाई. [सं.]

गेळ—न. १ वेचके; दोन बोटांतील माग; गेचक अर्थ १ पदा.
२ दुभाभेचेच्या छत्राचा एक भाग; दोन भागांतील अंतर. म्ह०
याईचे गेळी, म्हणीचे वेळी (दूष काढावे) ० व्याय इ० नांतून
आल्यावर व म्हारीचे नियमित वेळी दूष काढावे.

गेळ—ळी, गेळा, गेळफळ—सी.वन. एक झाड व त्याचे
फळ, या झाडास दोन अंगुळे लांबीचे काटे असतात, फळ सुपारी-
एवढे असून फिटल्यावर विरले होते, याचा गळ्यावर सेप येत्यास
ते पिळते; याळ (कु.) गेळी-गेळी किंवा गेळफळ असेहि म्हण-
तात. [सं. गालव]

गेळदी—सी. (सुतार) तांबड्या रंगाची चोंकडी.

गेळा—उ लहान तोडाचे पाटोळे भांडे; तेल इ० देवण्याची
किंवा पाणी पिण्याची सारी, लुजा; घुरई.

गेळी—सी. लहान गेळा.

गेळी—सी. सुतारा भाग. गेळ अर्थ २ पदा. (अव.
गेळ्या)

गैर, गैरगोळा इ०—गई, गईगोळा पहा. 'ते देवोळ मज वार? करीन गै मी।'—र ३६.

गैदी, गैवती—त्या, गैची—गैच्यान्या—वि. १ डिला; नेमळा; गमाळपा; अजागळा; बावळा; अन्यस्थित. २ गाळडी आणि टोण्या. गावडी पहा. [फा. पदर; हिं-गैबी]

गैय—प, गैयत—ती—विक्रि. (प्र. पईव, गईव) १ गुप्त; न दिसणारा; अदृश्य. 'गैवचि होळन जाती'—दावि २५. 'त्यांतच गैवत जाले. त्यांचा मुर्दा देखिल हट्टीन कोणी देखिल नाही'—भास ६३. २ नष्ट; गढाळ. [अर. पदर; पदवत्]

गैय—प. (गो.) गुरांनीं केलेल्या नाराजीची चुकछान करपाई करून देणार खाते. [पोतु.]

गैयती—न. (राजा.) धृपार्ताचा मुस्लीबना दिवा, यांत तेलचें भांडिह असतें.

गैयती—वि. (गो.) अलाहिदा. फालद; कोणीतरी; माहीत नसलेला; भलताच.

गैबी—वि. १ गुप्त; छुड. २ निनांरी. [अर. घद्बी] ०मर्जी—छी. गुप्त, निनांरी अर्ज (गन्हाळ खानेसांत र').

०आवाज—उ. आकाशवाणी; देवी, गुप्त संदेश. 'गैरी आवाज बाऱ्या पंढा जलमय ब्रम्हरूप नीलकंठ।'—०खर—यत्मान—घाना—घातमी—जीवती. गुप्त, गुप्त बातमी; चोरवातमी. ०फाकीर—उ. गुप्त चामण्यांमुळे चमत्कार करणारा फकीर, गोसावी. ०वार—उ. कोढून आला हें न कळणारा वडुकीचा वार.

०माणूस—उ. तोतया. ०मार—उ. आडून केलेला, न दिसणारा मार. 'गैबीचा मार जाहला.'—भास ३४. ०वाचन—अ. आकाशवाच. 'विचित्र गैनीवाचें बाजीनली.'—सप्त २०.६८.

गैर—अ. निराळेपणा, भिनपणा दाखविणारा परंतु सामान्यतः अभाव किंवा अन्ययामावद्दौक अरबी अन्ययसब्द किंवा प्रत्यय. याचा मनसोक (विशेषतः हिंदुस्थानी शब्दांबरोबर) उपयोग करितात. या शब्दाचे पुढील कडीं अर्थ होतात—१ दुर; अन्य. 'गैर पयकें येळन मोयेंवडी केली आहे.'—मदर ११०६.

२ अयोग्य; अन्यायाचा. 'हे तुम्हीं गैर केले.'—मदर ११०६.

३ (नामाच्या किंवा विशेषणाच्या आरंभी जोडल्यास) नवास्त-विक, उलट; विपरीत. ४ विना; बांचून. 'गैर अन्याय मला गांजतो.' 'गैर अपराध दंड घेऊ नये.' [अर. पैर=विस्ताळा, व्यतिरिक्त] (वाप्र.) ०अदवी—छी. असम्यता; अपमान; अनादर. 'गैर अदवी योळलासय पातशाहा यास राग येऊन दोळे काडिले.'—मदर २.७०. ०अदा—वि. रद्द; न पडलेले. 'शिंदे कडील वरात आली तर मग गैरअदाही न्हायचाची नाही.'—ख १०.

५२.७१. ०अझ—छी. अप्रतिष्ठा. 'गैर-अझ फारशी न करणे.'—नाबबवा २.७५. ०अमली—नि. परस्वाधीन; दुस्व्याचे. 'चार लक्षाचे भरतीस अमली महालांपैकी बेरीज कमी आख्यास गैर-

अमली महाल आहेत त्यांपैकी भरतीस कमाल आकाराचे वे-

लेचा महाल लाडून देणे.'—रा १०.३२१. ०आयादी—वि. ओपाड; उग्राड; वैधिरास. ०आरामी—छी. अस्वस्थता. 'दुष्ट तांचे धरिारास दोन दिवस गैरआरामी आहे.'—दिमरा २.३२.

०इतथार—पु. अविभास. 'तमाम फौजेस गैरइतवार जाहला.'—गाव ८०. ०इमान—न. इमान नसणे; द्रोह; अनिष्ठा. 'आमचे गैरइमान असतें तरी आम्हीं आजपर्यंत येथें तुम्हापाशी न उरतो.'

०माव १११. ०हज्जी—वि. परस्वाधीन; गैरअमली पहा. 'सर-जाम गैरहज्जी, जंही सुटला त्यांत वस्ती नाही.'—रा २.४२. ०कायदा—वि. वेध्यादेशीर; असनदशीर. (ई.) इलीगल. ०कायदा मंडळी—छी. (कायदा) गुन्यांचे कृत्य करण्याच्या शाखाने पांच किंवा पांचाहून अधिक एकत्र जमलेले इमम. (ई.) अन्वेषक असें ह्मी. ०किफायत—छी. तोटा; चुकसान. 'किफायत, गैरकिफायत समयासमयास चित्तांत आणून किफायतीची कामे करीत आलां, पुढे त्याचप्रमाणे करावी'—रा १. ३४६. ०कौली—वि. पत्ताना किंवा अमदपत्र न दिलेले; विग्र पत्ताना—मराठा ०खर्च—उ १ जादा, विरकोळ खर्च. २ गैर-वाजवी, अयोग्य खर्च. ०खुशी—छी—वि. नाकबूल, नाखुब; दुर. 'खुपी किंवा गैरखुपी नसा हा कौल बायलांशी.'—पळा १०४.

०चलन—नी—वि. १ चाद नसलेले (नाणे). २ (ल.) अलव्य-स्थित; बेसिस्त; अशिष्ट (वर्तन). ०चलन—छी. १ चलमाचा अभाव; चलन नसणे. २ (क.) गैर वर्तन; बदचाल. ०चाकर—वि. बदतर्क; माजूल. 'जलमी जहाले त्यांस गैरचाकर करून जागिर तशीर करविल्या.'—जोरा ७५. ०जस्त—वि. गैरम-मल; गैरचजनी; परस्वाधीन. 'गैरजस्त देश साधावे.'—चित्रगुप्त ११०. ०जयाव—उ उद्धटपणाचे, अनादराचे उच्च. ०दस्त-स्ती—वि. सरकासाऱ्याची सुट असलेली (जमीन). ०नफा-फायदा—उ तोटा; चुकसान. 'वेणेकरून तुमचा गैरनफा जाहला.'—जोरा १४. 'अत्यंत नोट केल्यास पाटीलबावांचा गैर फायदा आहे.'—जोरा ४७. ०प्रकारचा—वि. १ दुर; भिन; हुपरा. २ चमत्कारिक; हास्यापद; तन्वेवाईक; विलक्षण. ०चदर—वि. बहार नसलेला; फळदीन. 'पोकळी गैर-चदर, शेते बाळलेल्या आहेत.'—रा ११ ७९. ०मुजुरा—किवि. (हिशेब) मजुरा(वजा) टाकल्याशिवाय; वजावाट. न करिता. [गैर+मजुरा=मुजरा] ०मंजूर—वि. नामंजूर; रद्द. 'अप्टाणीं जापले जागा बाजरी असतां गैरमंजूर करून एकपशी तह केला.'—रा १२.१२२. ०मर्जी—छी. अचक्रपा; दृष्टता; इतरांची; नाराजी. ०मसलत-मनसुवा—छी.प. मूखेलपणाचा, वेदगळपणाचा वेत, कट, योजना. ०महसदर—वि. अप्रतिष्ठित.—रा ८.४३. [अर. महासिर=बोखरी] ०महसूल—उ. जुलूम करीतासून किंवा अन्याय्य मार्गांनी

कापलेला वसुल; योग्य सरकारवायाविरहित वसुल. 'विभा-
पुराहून एक द्वाबलदार गैरमहसुल पंदागिरी वसुल करून आला.' -इरे ५.१००. **माफूल**-मूयें; अडाणी; गैर; वार्ड. 'वागारास
खाल करणें हे गैरमाफूल गोस्ती आहे.' -रा १८.३३. -क्रियि.
मुसैयें. 'लोक गैरमाफूल साम्हात न कळत धर्तले तरी त्याची
बद्दामी आपणावरी न ठेवावी.' -रा ८.१०. **मान्य**-वि.
अमान्य; असेमत. **मांमै**-प्र गासिस्त आचार; रीत; दुराचरण.
मांहीत-वि. १ अपरिचित; अनोळखी. २ अजाण; नेणत.
'सांते आंहेत ते गैरमाहीत.' -ख ५.३५५१. **मांहीतगार**-
वि. अडाणी, अडाणी. **मिरादी**-वि. बदपरंपरा मोलनी नस-
लेला. 'मातकदीम मिरादी सरी जाहली. काण मजूर गैर
मिरादी मुतालीक ऐसे आहेले.' -इरे ५.१०२. **मेहनत**-
स्त्री. निरुद्योग. 'वरतु मेहनत, गैर-मेहनत सर्व एक ईश्वरी शोमाने
बायां मेव्या.' -ऐ ५. **मेहेरपानी**-स्त्री. अवयवा; इन्साजी.
'सांगितल्यावरून अनांत गैर मेहेरपानी न पयावी.' -रा ८.
१०. **मोसम**-इंग्राम-उ. अवळ. 'गैर मोसमांत (पीप बरा
१२ स) आजे आले यावरून कोटुक बाटले.' -रा २२.५.
मरजाबंद-वि. माराज; मारकृत. 'तो किंय गैरमाबंद
जाला.' -बाबसाण १३२. [पा.] **मरहा**-रीत-स्त्री. बद्द-
काल; अयोग्य रीत; वार्ड आचरण. -वि. बद्दबालीबा-उल-
काया. 'भुजंगराव याची बर्तपूक गैरहा दिसले.' -ख ११.
५०७६. **मरजी**-वि. अस्तुष्ट; माराज. 'पादमकर गैर-राजी
जाले.' -रा ६.२६. **मरायता**-वि. १ बंदी, मनाई; रंड (गायें,
मिळणें, वेणें, जाणें, बडिवाट, अस्वाम्य); २ 'नाना कण्ठीस
लक्ष्मणांत आल्यापासून गैरारवता बहुत कळें लागले, कोणाचीच
गांठ पडत नाहीं.' -ख ८.४१५१. ३. बडिवाट, बाल याप्रभये
अनभ्यास; अपरिचित; अवापर; घळण नसणें. **मरास्त**-वि. गैर-
वाजनी; अस्त्य; खोटा. **मरजू**-वि. १ गैरहर. २ मंजूर किंवा
दाखल किंवा मान्य न केलेले (दिगेव). **मलायक**-वि. अयोग्य;
मालायक; अनुचित. **मळळण**-न. १ भेरावडा. 'सा मागास
मळ्यां गैरळण आहे.' २ एकीकडे असणें; आडवळण; दळण-
वळण नसणें. 'हा गांव गैरळणांत पडला.' ३ गबाळ, वार्ड
लक्षाण. ४ समावांत नसणें; संवय नसणें, निरुपयोग. **मयाफा**-
प्र. कोटी किंवा बनावट गोष्ट; गैरसमज; लबाडी. 'एका गैर-
बाफा समितला.' -रा ८.५२. -वि. वेडावांडा. -शर [फा.
घेई-बाकिअ] **मयाजदी**-घाजियदी-वि अयोग्य; अनुचित;
फाजील, अन्याय्य. 'त्याचा अजिमान गैर-वाजवी याणी नच
पयावा.' -रा १२.७९. [फा. घेई-बाजिरी] **मयाजरी दार**-
प्र. (कायदा) अयोग्य वजन. (ई.) अनुहण इ-फल-अस्व.
मवास्तविक-वि. खोटा, अतस्य; वस्तुस्थितीस सोदव.

मवलम-क्रियि. भावसाज्जम; भाववळणी. -वि. (विलगमाटी
पुढे ने यो प्रमेय) न मिळणारा; न जुटणारा. **मविद्वेस्त**-
विद्वेस्त-विद्वे-वि. अपर्याय (योग्य) ठिकाणाचा विद्व-
भागी; मळतीकडे. **मविद्वेस्त त्यागणें**-पुढणें-१ दुसरीकडे दिवा
सुकीक्या ठिकाणी त्यागण; वमशर नसणें. २ य'य ठिकाणाहून
गहाळणें; गमावणें. ३ गोपळ हाणें, अकथ्य स्थित भसणें. **मवती**-
स्त्री मागीअजीम म्हणून टाविल्यानेतर जिला वतर हुनव्या
वोणयादि अडा पाळावयाच्याच नसतात अशी अजीम. **मवेस्त**-
वि. वेदिस्त; अकथ्यस्थित; विना रीतमात; नियमबांध; अस्तम्य;
फाजील (माणूस, वतन, माणूस). -स्त्री. वेदिस्तपणा;
अकथ्यस्थितपणा; अयोग्यपणा; अनियमितपणा. **मवोरा**-
दारा-वि. धर्मशास्त्रविरहित. 'काजीपासून रशेरा अमल होऊन
आला.' -वाकतवदा १५. [अर. धर+अरम=अरमवाली] **मवेदी**-
स्त्री अवेळ; गैरमोसम; अवकाळ. **मवनदी**-वि. १ वसनदारी;
वेसाववेदारी; वनवेनें अविबुध नसलेले. २ जादा मंजुरीदियाव.
'गैर-सनदी सर्व बरावयाची सरदारची भाता नाहीं.' -ख ५.
२३५३. **मसमाविशी**-स्त्री. (कायदा) गैरसमज; (ई.)
मिथ्याप्रिद्वेष्टन **मसमजुत**-वि. उलट, सुकीची समजुत, चुक.
सल्लाह-सल्लाह-गैरसमजुत पडा. 'हे कपणी ईमरबद्दाल यांचे
सल्लाहनें बयर गा सल्लाहनें ...' -रा २२.१२५. **मसाळ**-वि.
अनिधित वेळेचा; वरं नमुद नसलेला. 'गुणनबरे वानीं कागद
एक काढिला, तो यहुता दिवसांचा, गैर-साला.' -रा ६.८९.
मसावध-वि. १ वेसावध; फाजील. २ येवजुत; मूडित. **मसाळ**-
वि. १ खोटसाल; सरकारी दांफाळाळीन न पाडलेले, इतर ठिकाणचे
म्हणजे दिणकस, कमी किमतीचे (मागे). 'गैरसाल सामगिरी;
कोणी नवी मुद्रा करी.' -रा १०.८.१४. (खावरून) खोटा;
बनावट; लबाडीचा. २ (स.) वेदिस्त; अनभ्यासी, गांवडळ;
अडाणी (माणूस); अयोग्य; अनुचित (वतन). ३ अशित;
अडाणी; हलका; रावट; वेडील, गावडा इ. **मसोई**-य-स्त्री.
अकथ्य; श्राव; दाव, अस्त्यस्त. **मसोईचा**-वि. अकथ्यपणा;
सोईचा, मुखर नसलेला. **महंगाम**-प्र गैरमोसम पडा. 'लामें
गैरहंगाम, हली खा-पुडी तयार नळ्यां' ते आठ संवयो पाठ-
विलीं असते.' -रा २.३१२. **महाजीर**-वि. मोनवादी व्या-
वेडी समज नसलेला; अविद्यमान, अनुपस्थित. [फा.] **हिंसा**
(दो)बी-स्त्री. अकथ्य; अकथ्यस्थितपणा. -क्रियि. अकथ्याने.
'आपले जागिरींत नाहक गैरदिसाची पादशाह खल करवि-
ताती.' -इमें ६७. **मुहुकुमा**-वि अनधिकृत, संमति, माझा
नसलेले; नामंजूर. **मुहुमेत**-स्त्री. अप्रतिष्ठा, वमन.
गैरत-स्त्री. लज्जा; शीक. 'हजोच शिकतेची गैरतापि
शरमंदी नवापना फार जाली आहे.' -पा.५.१५. [अर. घेत]

गैरा-री—वि. १ अशक्त; मंद; मूर्ख; गय्याळ; खुळा (मानस) २ कुत्रेकामाचे; कवडीमोल; धुंद (बस्तु). ३ मलना; अपेक्षे विरहित (पदार्थ). [गैर]

गैरात—वि. १ गैदी; अव्यवस्थित; बेपर्वा. २ मंद; मूर्ख. गैरा-री पहा.

गैराद—प्र. वरकड इतर लोक. -समासद १४. [अर चैरात घेऊं (अव.)]

गैरांव—प्र. (गो.) कोळ्याचे जळें; जळमट; घेरु; घेरोसा.

गैरी—स्त्री. गुन्हा; तफावत; अन्याय. ' ज्याकडेय गैरी लागेल त्यापैकी मसाला होऊ एक देणें. ' -सासंड ८८. [गैर] गैरी करणें—वाईट वस्तूक, दुर्बलतेन करणें.

गैहरा—वि. गडद; दाट; गहिरा पहा.

गो॥—(संक्षेप.) गोसावी.

गो—उहा (कों. काशी) अगो ! अगे ! (वेगळीतही हे सधोचन आहे) ' असे कायगो करतसे ? ' -फका १.

गो—स्त्री. १ गाय. २ दंड (पशु) समाघात—गाईपासून झालेले; गाईंबवणी (दूध, चामडें, मांस इ०). ' अया गोक्षीर जरी जाहलें तरी पण्यासि माही म्हणिले. ' -झा २. १८४. [सं.] सानाशब्द—० कर्ण—० कृण—न. १ मुलाला दूध पात्रावयाचे (गाईच्या कानाच्या आकाराच) बोंडले. २ एक बेलव तिचे फूल ३ बारा ज्योतिर्लिंगांपैकी एक. हें कुमठें (दानडा जिह्वा) साळक्यात आहे. ४ (तजा) दांड्याचे सांपात्र; कावळा. याचा आकार गोकर्णानासा असतो. -प्रु गाईचा कान. गोकर्णांत येणें—संपुष्टान, गाकुळांत येणें; संपणें; दखिरी होणें. गोकर्णिका—कर्णां—स्त्री. एक प्रकारचा लगाम. गोकर्णी—स्त्री. एक बेल, हिची फुले (पांढरी, निळी) गाईच्या कानास रखी असतात. [सं.]

गोकु (फूल) लळ—न. १ धीकृणाच्या लहानपणच्या वसताचे गांवर. २ गोकुळाष्टमीन मंद, यशोदा, गोधू—गांपी, गाईशमरें इ० ची पूजा करण्यासाठी केलेली मातीची चित्रे. ३ (ल.) स्वैरसंभोग; वसविचार. (कि० मात्रविने) - [सं. गा+कुल] गोकुळांत येणें—१ संकीर्तित होणें; संपुष्टात येणें; संपणें. २ आटाक्यांत येणें (व्यवहार). [विश्वक्यापी कृष्णपरमात्मा ज्याप्रमाणे गोकुळाच्या मयदित आला त्याप्रमाणे] गोकुळाष्टमी—स्त्री. श्रावण वद्य अष्टमी; या दिवशी मंगलान् धीकृणाचा जन्म झाला. [सं.] गोकुळासारखें घर—न. मुलाबाळांनी सुखवस्तूने भरलेले घर. गोकुळा—प्रु. जमीन मोठ्याचें एक माप; गायीच्या डंबण्याचा टप्पा; गोदान; दोन कोठांचे अंतर. गोखडी—स्त्री. गाई उन्हा राहण्याची जागा; गोठण. ' गिलचंदानी गोखडीत दहा-पंच बेरागी सत्पुरुष होते तेहि बसले टिहानी लवे केले. ' -भाव २८. गोधमा—प्रु. १ गुराची. २ (ल.) गवडळ खेड-

बळ; गेल्या; नांगऱ्या. गोखरें, गोखोण—रेड—न. (कों.) गुरांची खळन मिळव सांठविलेले गुरांच्या पायांवाळेचे, निहवजोगी गवत. ' केळीला गामोडाचें खन चांगले ' [गो+खुरा] गोखाना—प्रु १ सरकारी दिवा एखाद्या मोठ्या माणसाचा गावडाहा; गुगुर्बे खातें. २ पाचठाण; गोठा. [सं. गो+का. खाना] गोप्रहण—न. गाईचे हरण, चोरी. ' उत्तमोप्रहण. ' ' ठुषां गोप्रहणाचेनि अवसरें । घाल्लें मोहनख एकसर. ' -झा ११. ४६१. [सं.] गोप्रास—प्रु. १ जेवण्यास बसण्यापूर्वी गायीसाठी राखन ठेवलेला अन्नधान्य वनेय. २ गाईसाठी मित्रा. [सं.] गोचर—न. गुरचरण; गुरचरई. [सं.] गोचरि—न. १ गाईचे कातडे. २ (ल.) जमीन मोठ्याचें एक माप, गाईच्या चामड्याइतकी जमीन; (गाईच्या कातड्याची वाडी काढून तिने वेष्टिलेली जमीन एका माणसानें राजपासून मागून घेतल्याची एक खुनी गोष्ट, आदि तिच्यावरून) तीनेच फूट लांब व दहा फूट रेंद या मर्याने क्षेत्र (यांनील घान्य एका माणसास एकवर्ष पुरते असा हिशोब आहे). [सं.] गोजरु गोजी—नली. (प्रेमानें किंवा तित्कार करतवेळीं याजना) कालवड, वासरी गोजिव्हा—स्त्री. एक वनस्पति. गोत्रवान पावरी; दबली. [सं.] गोठ (टा) ण—स्त्री. दुपारी सावलीसाठी पाण्याबळ झाडाखालची बसण्याची गुरांची आखर, जागा; गंठा. ' पशु पीडीत पड्येन । गळती गाईची गोठण । ' -मुसभा ३ ७९. [सं. गोष्ट, गोस्थान] इह—गोठणीच्या गाई माळमट दान घेई. -इहवागण्या घरावर तुळशीपत्र. गोठण घालून घसणें—संभेत जल्लोभ्यत घसणें. गोठा—ठो—प्रु गुं बांधण्याची जागा; जनावर राहण्याची जागा. [सं. गोष्ट; प्रा. गाठ] गोठापाणी—न. सळखी गोठा झाडणें. गुगुर्ब देण, मून काढणें इ० गोठपांतील व्यवस्थेचे काम गोठाव चिणें—स्त्री. गोठणांत गुरे जमविणें; गोठ्यांत गुरे घालणें. गोठी—स्त्री. (कों.) वासांचा लहान गोठा. गोठ्यांचे—कि (गो.) पशूंचे वसण (गोठा) गोधवड—स्त्री. (कों.) गुरांची दावण, ठाण; लाव पडळ; कोटेवा. [सं. गोष्ट-वड] गादेंता हुरताळ—स्त्री. पिचळा हुरताळ. गोदण—स्त्री. (वे.) गुरांपुढे वेणू टाकण्याची जागा. [गडादगी] गोदून—न. (माण.) लहान गाठा. गोंदरड—स्त्री. (राजा.) गोळांनील केरकरा, पाण. गोदान, गोप्रदान—न. ब्राह्मणास गाईचे दिलेले दान ' प्राचीन काळीं गाय दान मिळणें सोपें होतें, प वटी मिळणें कठीण, पय ह्याी चार आण्यांत गोप्रदान. ' -नांग १४८ गोदान—न. गोळा संस्कारांपैकी प समावर्तनाच्या वेळीं बसण्याचा एक संस्कार. [सं.] गोधन—न. गुरांचें दिवा ल्होण्या रूपानें संवत. ' घन्य तो गामने कांयळी काप्रीका. ' -तुगा २०८. गोधूल गोदूल मुहते, गोंधळिक, गोंधुळक—प्रु. १ सायंकाळचा (गुर घालून परत परी येत असता त्यांच्या

वालयगो लहलेली धूळ दिसते तेव्हाचा) काळ. २ सूर्यास्ता-
पूर्वीची व नंतरची ३० पल्ल ग्रामधील काळ; हा त्यास शुभ मान-
तात. गोरज म्हणते. गोधूळ लह-न. १ गोरज लघ. गोधूळ पहा.
२ सूर्यास्तसमयी उदय पावणारी रात्री, लघ. गोधूळिक-वि.
गोधूळवर्षी (कार्य, लघ-मुहूर्त). गोधूळ-ळी-ळी. गोधूळ
पहा. गोप-३ गुराखी, गवळी जात. व तींतील एक व्यक्ति.
‘पूजित सांग नगा ती रीति। सुखाचीच गोप सांगन माती।’
-मोक्ष्म २४७. गोपचार-पु. सायराज, गोचरण. गोपद-न
१ गाईचे पाऊल. २ गाईच्या पावलाचा माघ, रूण ३ आंतपाणी
मरलेली गोपराची खुण, इवकें. गोपद-न. चातुर्मास्यार्थ १ गो-
ळीं गाईची पावले नववधू काढतात व पूजा करतात ते. गोपद-
चिन्ह. [सं] गोपघाडा-पु. गवळीवाडा. ‘जो नांदवी उडकट
गोपवाडे।’ -साह १.७८. गोपाल-ळ-पु. १ गुराखी. गुरें
पाळणारा. २ राजा. ३ भगवान श्रीकृष्ण. ४ एक जात व तींतील
व्यक्ति, डोंबारी; हे मनपडेने दगड कोढतात, मोठ्यांनी ५ जने
उचलतात व कसरीचे छेळ छेळतात. हे गांवकऱ्यांचीं गुरें राखो-
ळीया पेडात. -गांगा १२२. गोपाष्टमी-ळी. कार्तिक शुद्ध अष्टमी
या दिवशी श्रीकृष्ण हे प्रथम गाई चारण्यास निघाले, म्हणून या
दिवशी त्यांची व गाईची पूजा करतात. गोपालकाळा-पु.
गोडकष्टमीच्या उत्सवाच्या व श्रीकृष्णाच्या इतर उत्सवाच्या
सोयीं द्वादशपंचिखे छेळ, चावयाचा प्रसाद, जेवण इत्यादी; गोडका-
ष्टमीच्या पारणेच्या दिवशी दहीईदी कोढून तींतील प्रसाद वाट-
तात तो. गोपालखेळ-पु. गोराळ लोकांची कसरत, छेळ;
बैंगान्याचा खेळ. गोपालीं-किति. गोरजी; गोधूळष्टमी.
गोपिका, गोपी-ळी. गोपाली; गवळण. ‘तुझे कथिति
गोपिका विविध तीस बोभाट ते।’ -केदा ८६. [सं.] गोप्र-
दान-१ गोदान पहा. २ (शेनेने) शिन्धा. ‘त्यानेत्यास गोप्र-
दाने केलीं. गोप्रसव-पु. कुत्र्याची जन्मलेले मूल गाईच्या
तोडापुढे धरतात व असे केल्याने ते गाईचे मूल होऊन अमुभा-
पासून मुक्त होते, असा मुलाका म्हणतात. गोप्रसवदांति-ळी.
पुढीगी जन्मलेले मूल गाईच्या मुखांतून जन्मले अशी मानवा
धरून कुयोगदीपनाशाचे करावयाची क्रांति. गोप्राप्त्य-पु. १
माय आपण प्राप्त्य. २ (ळ.) अगदी साधाभोळा, गरीब प्राप्त्य.
गोमय-नप. गाईचे शेण. ‘शुद्ध वरुनिया गोमय गोळा। प्रति-
कारण विहित।’ [सं.] गोमाशी-ळी. पोडे, गाई इत्यादींच्या
अंगावरील एक मोठी माती; मातीची एक जात. गोमांस-न.
गाईचे मांस; दारुणसारखा विषा विशेष दाखविताना याचा उप-
योग करतात. चारण दिव्हा गोमांस अगदी निपिद जाडे ‘ही
तुमची टेव मला गोमांसप्रमाण जाडे. गोमुख-न १ सीपी इत्यादी
पवित्र पाणी सोडी पडण्यासाठी बघिलेले किंवा बघिलेले दगडी

किंवा धातूचे गाईचे तोंड. २ एक प्रकारचे गाईच्या तोंडासारखे
दार. ‘तो वाचे शंखमेवांशी पणनामक गोमुखें।’ -यामिन
गीतासमलोकी १.१३. गोमुखव्याघ्र-पु. १ दिसण्यांत गाई-
सारखा सौम्य पण अतिशय क्रूर असा पाप. २ गाईचे कांठे पांघ-
रलेला लांडगा. ३ (ळ.) बळक गरीब पण आंतून लुच्चा माणूस.
[सं.] गोमुखी-ळी. गाईच्या तोंडासारखी काढकोनी जपमा-
ळेची पिशवी; दिव्या आत हात पाडून जपाची माळ ओढतात.
‘काय मौन धर्षनियां गोमुखला जाळिरी।’ -राला ८७. -पु.
(कों.) एक प्रकारच्या नवर तंत नियम केल्यामुळे हात न लावतां
तोंडाचे अन्न उचलून घेण्यास लागू [सं.] गोमुख-न. गाईचे
मुख; हे पवित्र मानतात व अपवित्र वस्तूवर लिपवून त्या पवित्र
करतात. गोमुखिका, गोमुखिकाध्यायगुणाकार-पु. (बयो.)
शुद्धाचाराचा एक प्रकार. गोमुखिकाध-पु. काव्याचा एक प्रकार
या या द्वितीय चरणांत पहिल्या चरणातील वस्तुवैक अक्षरे येतात.
गोवृत्रघायु-पु एक नवयुक्त बायु. (ई) आर्शोनिया. गोमेध-
पु ‘न्यामध्ये गाय मारतात तो यज्ञ [सं.] गोरखी-पु. गुराखी;
गुरें (गाई) पाळणारा. ‘कळकाविया सुखे। पदप्रस ताळे गोरखी’
-मुगा १८१. गोरज-पु. गाईची धूळ. गोधूळ पहा. ‘गोरजे
वलाटा, सुखबंध।’ -ह ८. ६३. गोरजमुहूर्त-गोधूळमुहूर्त
पहा. गोरस-पु गाईचे २७, दही, दुध इत्यादींचावून होणारे
पदार्थ. [सं.] गोस्स-रक्षक-पु. १ गुराखी. २ गुराखी रक्षक
देवता. ३ नायपयातील गोरखनाथ नांवाची एक सिद्ध व्यक्ति
गोरख-गोरखनाथ पहा. गोरक्षण-न. कसायापासून गायबाच-
विजे; गोपालन. गोरा-पु. गाईचा पाडा, छोडा; पांडा.
गोख-न. गोवत्स. गोख, गोखा, गोख-न. (राजा, गो.)
खोर, खुल. ‘गोख खडवडी बाईरी।’ -भाए १९४. गोरे-
चन-ना-नखी. गोबर्धन; हे गोमूत्रापासून किंवा कृतिव्याच्या
रूपाने गाईच्या ओकण्यापासून, किंवा गाईच्या ओकण्यांत उत्पन्न
होत याचा रंग पिवळा. हे रंग, चिन्ने ओवचे यात उपयोगी
जाते ‘गोतेचनपारिस गोर असे गणवे।’ -र ६. (छोक)
छमपूत अशी की वाजीकरण किंवा जियांत मोहविण्यांत गोरो-
चनाचा उपयोग होतो [सं.] गोघंड-ळी. गोवडी-पुढी. (छोक)
छमल किंवा गोघंडावरील जनावरांची चरण्यास जाण्याची पाऊ-
लात, गायवाट [सं.] गोवर्तनी [गोवंधास टागणें-येणें-
वरल रहस्यस लायें; चाळीस टागणें (माणूस, काम). गोवत्स-
पु. गाईचे नांवकें गोवत्स द्वादशी-ळी. आश्विन वद्य द्वादशी;
या दिवशी गाईची पूजा करतात. गोवपा-ळी. गाईच्या जात-
द्वारांतील मग्नसिद्धि म्हणतात. [सं.] गोवर-पु. १ शेणी;
न बापलेले बाळलेले शेण, बाळलेल्या शेणाचा सुरा. २ गाईचे

स्वास्थानंतर उरलेला चारा, गळाठा ३ (कों) राव ४ (हिट) डकि
 रडा [स प्रा गोवर] गोवरकोंडा-पु गोठ्यातील केरकरा,
 शेणमूत गोउरी-खी १ वाळलेल्या शेणाची यापटी, शेणी,
 गोवर अर्थ १ पहा. २ (कु) शेणरात ३ राव भाजण्यासाठी
 वाळविलेला शेणगोळा गोवरीची आग-खी गावरी जाळली,
 असता वर राव दिसते परंतु आत विस्तव असतो यावरून गुप्त
 पद भयंकर वर गोवण्या मसणांत जाणें-रूढपण येणें मरण
 पळ येणें, वय होणें गोवणें-पु १ मसुरजवळील टेकडी,
 इदने पाडलेल्या पावसापासून गोकुळाचें रक्षण करण्यासाठी
 श्रीकृष्णने त्याला करगळीवर धारण केले व त्याच्या खाली गोकु
 लातील सर्व माणसे आणि पशु सुरक्षित राहिले २ कार्तिक शुद्ध
 प्रतिपदेच्या (वलिप्रतिपदेच्या) दिवशी भात, शेण, भाजी
 पाला इ० चा व्रतमसपदायी लोक गोवर्धनासारखा परत करून
 त्याची पूजा करतात तो -न १ गोरोचन २ महाराष्ट्रातील एक
 प्राचीन राष्ट्र हर्षाच्या नाशिक जवळच्या भागात हे असावे
 'नाहाण-पु एक महाराष्ट्रीय ब्रा० ण जात गाईच्या तोंडें
 गोवर्धन निवडणें-पचाईत इ० प्र० रणी ज्याचा विषय त्याच्याच
 तोंडाने निवाडा करणें गोवळ, गोवळगोठा-उ (कों)
 गोशाला, गाववडा, गोठा गोडळ, गोवळा, गोडाळ-
 ळी-पु १ गुराखी, गवळी 'वगला राहे न करी वाळा। हुज
 किती सार्गे २ गोवळा।' -तुष्या १२९ २ (राजा) 'यानें
 कोटा पण पोकरड माणूस, दुषखुडा (निशर्मा) [स गोवाल,
 प्रा गोवाळ] गोवारी-पु गुराखी, गवळी 'तज गाई आठिया
 राती। कच नाही आला गोवारी।' -कथा १५८२ गोवाल-
 पुत्रव गगावन, गाईच्या शेंपटीचे वेंस [स] गोवेल-पुत्री एक
 वेल, ही गुराना विषकारक असते म्हणतात, भारे बायल्याच्या
 कामी हिचा उपयोग होतो गोष्टे-पु गाईचा वेंस, गुगचा
 वेंस, पुत्रेव गोशेत-न १ तार गाई २ शमर गाई दान
 देण्याचे कर्म [स] गोशाला-ळा-ळी गोवाला, गोय
 पहा गोष्ट-पुन गोळ गोष्ट-न १ गाईचे पाऊल, पा-ळाचे
 चिन्ह २ गावडी ३ गोपदास्ते माप, गाईच्या घुराखाली
 समावेश होईल इतकी जमीन ४ चिलखान उमटलेले व पाण्याने
 भरलेले गाईचे पाऊल 'गज गोवर्धनी घुसला हा देवा सिद्धोपिमा
 मयके।' -मोक्षोप १ २३ 'गोष्वद मासुनि दिनात शतदा यमुना
 बोलाहिली।' -रत्ना ८१ गाण्टोपम-वि गोष्वदप्रमाणे
 (४) ओलावून तरून जाण्यास पु० म, सहजमुलक, धुस, गुगम
 'हंसप्रभन केले असता भज गोष्वपम होतें, गाईकुरपण-
 म गाईचे आग थाराणें, गाईने भोजन करणें [स] गोहण-
 खी गव्हाण पहा गाताडी गोहून-न (व) गाईचा कळप
 [गोहन] गोहण्या-उ (व) गुराखी गोहत्या-हनन-

खीन १ गाईचा वध २ गोव्याचे पातक गोहुरा-गोहोरा-
 पु गोहा पहा म्ह० 'गोह्याच्याने शेत पोराच्याने समार
 होता तर मग काय?' गोहोत-न (राजा) १ दाणा, वोंडा,
 पेंड इ० गुरासाठी शिजविलेले आवोण, मिणण २ (ल)
 गोंधळा, चिबडी, गोथळ गोथुर-पु १ गोसरू, सराटा
 २ गाईचा खुर ३ गाईची पाउलवाट, गोवडी [स]
 गोईवाई-वि (व) नामदै, गुळा, दुवळ गववाई पहा
 'शमरचा अधिकारी गोईई गिळाला'
 गोरुटी-कनळी-खी (राजा) (वाप गोकटीस वसतो
 पावला) मान, मळा, चोडाडी (कि० धरणे, फोडणे फुडणे,
 वसणें) [गो०कटि] गोरुटी धरणें-मडविणें, बुचबविणें,
 दुसद स्थितीन तिष्ठ ठेवणें गोरुटीस वसणें-मानयुतीस
 वसणें, पिच्छा घुसणें खनपटीस वसणें (शत) गोकटीस
 येणें-पीक पोटीस येणें, कणसात दाणे भरणेच मरणें
 गोरुरा-पु (वे) लूकूब-शेणीचा खुरा गोखरे पहा
 गोक-न (वे) पाटनच्यान्यातील मगदाड, भोंक [गो
 मश-गोख?]
 गोख-न १ पोट २ मध्य भाग गोखा पहा मध्यवर्ती
 लोक 'वैसा नव्हता प्रत्याचा वेळ। गोखा तूचि मावला काळ।'
 -गझ ११ ३८४ ३ क्षरोळा [स गवाख, प्रा गवख]
 गोखाडा-पु १ सज्जा २ कोनाडा, क्षरोळा, गोखला.
 'रणीचो गोखद्यातुनी। कपा जरा तर हद्वं हळुनी।'
 -भा रा तावे कविता, भाग २
 गोखणें-डकि (कों) १ धोकणें, पाठ करणें २ तेंच तेंच
 पुढा म्हणजे, सांगणें, माणें माणें, रदगाणें लावणें [धोकणें]
 गोखरू, गोखरूचें झाड-पुन १ एक जमीनीवर पसर
 गारी वनस्पती व तिचे फळ, सराटा ही फळे फार ओपधी
 आहेत २ पाटयोच्या इलाक्या (गोंडया)चे शवटी लावलेला
 लहान गेंद ३ (चागार) गुडाच्या उच तळास (हायसोलास)
 लाणगारा खिळा [स गोथुर, प्रा गोखुर] गोखरूचांगडी-
 खी खियाचा एक दागिना, हातातील कडण, याचेवर गोखरूची
 आकृती असते
 गोखला-१ कोनाडा २ गवाख, खिडकी, वातायन,
 जाळी, क्षरोळा गोख, गोखडा पहा [स गवाख, गोमश-
 गाख+ळ]
 गोखा-कवि मध्यवर्ती, मध्ये 'वैसा नव्हता प्रत्याचा
 वेळ। गोखा तूचि मिनलाचि काळ।' -गझ ११ ३८९
 गोखा-खी-खी (कु) फळे, फुले काढण्याची शेड्यास
 आडवी कामटी बागवेली ऊच काठी, रोकाटा, आकडी, गरकू.
 गोगडी-न एक प्रभारचे गवत 'बुदा गोगडी हराळी।'
 -गीता २ ५२८६

गोंगणें—भक्ति. गुंग भावाज करणें; सणाणये (गीर, हडाई बाण) [प्य.]

गोंगणें—भक्ति. रागणें, दु. खानें घुमणें; कुरकुरणें. [गुंगु]

गोंगर(रा)ण—न. जेर होईपर्यंत घाबयाचा मार; मार-ठोक, शिब्या इ०.

गोंगरणें—भक्ति. गोंगरणें; घोंदरणें; पावरणें. [गोंगरणें]

गोंगलगाय—श्री. १ एक जडपर दहागोतीस कीटक. हिचे शरीर मोठे, थंड, नरम असून बर वचच असते. हिला दोन ढिंगे व त्यांच्या शेवटी डाळे असतात. २ (ल) सौम्य; गरीब; कष्टालु-प्राणी माणूस. ३ एक प्रकारची लुवरी; पायांतील प्राणी. [दे. प्रा. गोंगलगाय] म्ह० गंगलगाय आणि पोटात पाय= बाहेरून गरीब व आतून दुष्ट.

गोंगलू—न. (गो.) गंदे झाडो.

गोंगाट—उ १ गलगा; बडबड; मारहाण. २ गों गों शब्द (माघी, बाण इ० या) ३ शुभ गोष्टीची प्रसिद्धि; घोमाट. ४ (संगीत) प्रमाणपद्धता समक्यामुळे जो गायनोपयोगी असत नाही असा भावाज. गोंगाटघा—वि. १ गलकल्या. २ घोमाटघा.

गोंगणी—श्री. माझाचा गुंगगुंग भावाज; घोंगट जवळ २ पहा. ' दंडी मज्जाची गोंगणी । '—एरव १४. ६९. [प्य. गो]

गोंगायणें—भक्ति १ गों गों शब्द करणें; घोंगावणें (माघा इ०). २ वाग, बंडुकीची गोली इ० नीं विविध शब्द करणें. ३ लुक्क्यानीं मारलें असतां गों गों भावाज कडलें. [प्य.]

गोंच—श्री. (प्रां.) खोच; खोमा. (कि० मारणें).

गोंचका—उ १ (व.) पडा ' गोंचकात अडकले. ' २ पावने पड.

गोंचका—श्री. १ डचडी (विशेषतः तोवटची). २ लचका (माघ, मैदा याचा हाताने, तोडाने तोडलेला). (कि० तोडणें; घेंणें; काडणें).

गोंचका, गोंचकुला, गुंथकुला—वि. लहान; चिमुकला, ठें १ पण छंद (मूल).

गोंचचि—श्री. ल, गोंचिडी—श्रीउ १ अष्टपाद वर्गोतीस प्राणी. कुसा, गाय, म्हैस यांच्या अंगास चिकटून रहाणारा लहान किडा. हा माणसाला चाबल्यास रुज किंवा टाकणें टाक येतो. मोठी ली माचडी तो माचडी होय. २ (ल) लोचट. माणूस. [गोन्चिचटणें, सं. गोन्चट; प्रा. गोडीड]

गोंचमाडणें—भक्ति. (माण) भर देणें, वचच माणें (पिळगें, फळानीं खाड) [पिळमाडणें]

गोंचट—वि. १ दस्य; माहीत; प्रपट; प्रचट. ' वै जीवा श्या गोपा । गोंचर जो हा धोंदा । '—माहा १५. २४६. २

मनाने किंवा इंद्रियांनी समजणारा; ज्या पदार्थाचे प्रत्यक्ष ज्ञान ज्या इंद्रियास होतें तो त्याम गोंचर. जवें—दृष्टि—कर्ण—इंद्रिय—गोंचर. —न (ज्यो.) जन्मराशीपासून द्वादशराशींच्या ठिकाणी सूर्यादि ग्रहांचा वर्तमान रांचार. [सं.]

गोंज—उ (गो.) खटला; प्रकरण; व्यवहार; तेंडा. [गुज]
गो गों ज—न. १ (को) एक प्रकारचे कारल्याचे पंचा-पुत, तोंडीलावणें. २ (व.) ठडदाव्या पिश्याचे ढांगर. [का. गोड्डु]

गोंजका—कुला—गोंचका, गोंचकुडा पहा.
गोंजडी—श्री. (गो. कु.) गोभडी; कंथा.
गोंज(जा)रणें—भक्ति. १ भंगारणें—गोंगणें; अंगावरून हात प्रवासे किंबिजे (समजाविण्याकरितां, कर्माविण्याकरितां); कुलवाळणें; समजून पाडणें. २ (म. ग.) माया लावणें. म्ह० आपले तें गोंगारणे लोहविये तें लाजिरवाणें.

गोंज(जि)रा—दे. गोंजिराणा—वि. नाजूक आणि छंदर; दुसुर व लहान; छेडा; देसगा. ' तुका म्हणे गोंजरीया । बिडोबा ! पाया पडे या । '—मुगा ५. [का. गुड्डु=लहानपणा; घाट्टेपण !]

गोंजळें—भक्ति. (दे.) शिराणें; शिंतणें (पाणी इ०).

गोंट—शब्. (चि.) जवळ. गोटा—टे—देस पडा.

गोंट—उ (पा.) जमीन नांगतांना पुढून गप्पे राडि-केल; न नांगलेला तुड्डा, माग.

गोंट—ठ—उ १ हातसत; घावकांच्या हातांतील गोल बावडी; लडखडपाखराचा घातूचा एक दागिना. २ पेंदा; वेडा. (कि० चालणें; देणें) ३ देण्याची छावणी, तळ, केंद्र; तळाचा एक भाग. सामाशब्द—० गणती—श्री. टापावडी घोट्याची मोजदाद; याच्या उलट मोडकल्या किंवा एक एक पोडा चालू असतां गणती घेतात ती. ' गोंट गणतिला समाज जणले । '—ऐपों २२०. ० गहते—उ. १ (बडोडे) लहटाक्या गोटाची व्यवस्था ठेवणारा असलदार. २ राजवड्यांत होणाऱ्या निस्थानेमित्तिक कामगिऱ्यांची सर्व व्यवस्था घडणारा अधिकारी; दरबार, स्वान्या इ० ची व्यवस्था ठेवणें याजकदेसच असते.—ऐरापुर ८. ४०९. गोटांन घालणें—मागें हाटविणें; छावणीपर्यंत मागें रेंवणें. ' त्यास चिह्नेत कल्ल बरे बजेन गोटांत पातळा. '—दसं २०२ [का. गोड्डु=गर्वाचा, सीमा]

गोंट—उ. १ (काद.) खिन्न नये किंवा गोभा याची म्हणून वडाच्या कापूस घातलेली मुरड किंवा लाबलेला काठ, किनार (वड्याचा, जोडपाचा इ०). [का. गोड्डु=१ कोंबर २ कांड; फीत; मुरड. तुल० हिं. गोट—टा=मुरड, फीत]

गोंटगीळ—वि. (व.) आपला अपराध कधीहि कबूल न करणारा.

गोटमार-री—उ १ (ना) गोट-दगड-पेंक, वर्षाव २।
(विनोदने) इमजी बोलणे—री-ही (ना) एक खेळ यात
गोटयाची फेंक व पळसाचा झेंडा सर करणे हे प्रकार असतात
[गोट+मारणे]

गोटली गोटली आवा—खी३ लहान जातीचा आवा
[गोटी]

गोटा—उ १ गोलसर वाटोळा दगड २ वैदुल (दगड
साख, लाकूड इ० चा) ३ (ल) कणसातील धान्याचा दाणा,
डाळीचा दाणा 'पावसाने भाताचे गोटे झडले' ४ सुका नारळ
पूर्ण वाळलेला व खडबड वाजणारा किंवा करवीरपासून सुटून
पुणे वाळलेला ५ (व) बजनाचा दगड ६ निंदा-तिरस्कार
वाचक प्रत्यय उदा० तेलगोटा, माळगोटा इ० [का गोड=
गाटा, फोय गोट्टु=वाळलेपणा?] गोटाळ-ळ-वि (ब)
दगडाळ खडकाळ (जमीन) गोटाळें-न (ब) दगडी,
छद्दान माडे (तेलासाठी) गाटा मारणे-(चामारी) घोटणे
गोटा-डे-डेस—(चि) गोटीं-सभ (काव्य) जवळच
सनीप

गोटा—उ (हि) कलबत्र चादी-सोन्याची जर
गोटा—उ (ब) भिलावा, विन्वा
गोटी—खी १ लहान गोटा, गोळी गोटा अर्थ १ २ पदा
२ तालमीतील उचलण्याचा मोठा वाटोळा दगड ३ देवळातील
कौलाचा दगड उचला पहा ४ (ल) मजबूत व बांधसुत
गुनगुटीत शरीर ५ इत्याचा गाळा (जर बितळवून केलेला)
६ वाटोळा व लहान आवा ७ खराब झालेली चादीची तार
(ही आडवून चादी काढतात) [गोटा, का गोट्टु]

गोट्टु(टो)ळा—वि १ गोल, गोलसर, गोटपाच्या आका
राचा २ (ल) मजबूत व भाडव्या अभावा, ठेगाणा व पिळदार
(भाणस, पडु) [गोटा]

गोटो—उ (गो) शिजले (भाताचे) शीत भातगोटा
गोट-ट-गोटगणती—गोट गोट-गणती पहा

गोट—खी (ख) गोष्ट [स गोष्टी प्रा गोट्टी=चार्ता
लाप]

गाटघोळणी—भी (सोनारी) गोठ (दागिना) तयार
करण्याचे हत्यार

गाठणे—अकि दृढ डिवा घट हाणे, यिजणे, आटणे
(जमीन पोपून सार्द इ० वाळून रूप इ० उकळून पातळ
पदार्थ यिजून) 'ज्याच्या मये गोरव नित्य गोटे।'—साहू १
११ २ गोळा होणे एकत्र होणे 'तो शिळा गोळ्या सवदी'—
—इ २५ १२३, [स गाळ्=एकत्र येणे प्रा गोट्टु]

गाठला—न (गो) एक फूल

खो ३ १४

गोटवण—खी (बडोडे, गु) माहणी, व्यवस्था गाठ
विणे-व्यवस्थित ठरवणे [गोठण]

गोटळी—खी गुळी पहा

गोटी—खी १ (काव्य) गोष्ट, कथा 'गोटी साधति
श्रीकृष्णचिया। विरहिणीसो।'—शिशु २८५ २ कामकाज,
कारभार, विषय, मुद्दा [स गोष्टी, प्रा गोन्डी]

गाठुलें—न गावोडे, गठळे, गठडी पहा

गोटु(टो)ळा—वि गोडुळा पहा

गोटु(टो)ळी—खी १ डिखळ, गोळा, गोळी, गुठळी पहा

२ साखरेच्या पाकातील तिळाचा हलवा, तिळपूळ [गुठळी]

गोड—उ (काची) तगडी, पाय [प्रा दे हि]

गोड—न १ पडरसातील मयुर रस २ (ब खा)

मीठ 'वरण अलोणी झाले गोडाशिवाय बरे लागत नाही'

[तुल० स मिष्ट-मीठ] ३ (बेचक) पध्याला अगुसरून मयुर

किंवा साखरेने युक्त असा पदार्थ 'त्या औपचास गोड वर्ये'

-पु (गा कों) गुळ -वि १ मयुर (आवट, तिखट, खारून नव्हे

असे), स्वादिष्ट २ भुवाविक ३ मजुळ, सुंदर, साधिर ४ मूढ ५

सौम्य ६ सुखकारक, सतोपदायक 'मनास गोड वाग्त नाही'

७ नीटनेटके, नियमित, योग्य चागले, शुद्ध (अष्ट नवलेले)

जसे गोड-प्रयाग-उदाहरण-वाक्य-इवत इ० ८ (तजा)

चागले, सुरक्ष, चवदार 'चण्णी गोड आहे' ९ औरस

(लमाच्या झीची) सतति हिच्या उलट कडू (दासीपुन-कन्या)

१० शुभदायक मंगलकारक 'सत्त्वाचा गोड जाहला अंत.'

-विक० [३ शुद्ध प्रा गोड मे पो जि -गुहलो, गोळास]

(वाप्र) ० कम्पन घेणे-कसेहि असले तरी गोडीने, चागल्या

हनुने स्वीकारणे, मान देणे, अन्वरेण करणे ० गाढ गुळचट-

अतिशय गोड दिवले घेतले गोड-मिठून मिष्टान्न वागणे

चागले ० चाणे, गाडाचणे-अकि १ गोड करणे, होणे, खारट,

आवट नाहीसे करणे (जमीन, पाणी, फळे इ०) २ मिट्टी वसणं

(गोड पदार्थ खाल्ल्याने जिमेस) ३ (काव्य) गोष्टी लागणे

लुप्त होणे, खाल्लावणे 'मनीचिया मुला गोडावली.' ४

पाद लागणे पिळणे (कळ) म्ह० १ गोड करून खावे मऊ करून

निवावे-अचकणीतहि सोय करून व्यावी २ गळे नाही तव

वर जड खाते नाही तववर गोड=माहीत नसेटले सर्वत्र चागले

असते सामान्यद-० उंडी-खी एक झाड ० बरादा-उ

साग्याला गाड लागणारा कर्तादा, कर्तादा पहा ० गाळा-उ

१ (खगीत) गज्याला मयुर भावाज २ मयुर गायन, गाणे

० घास उ १ जखणाच्या दवर्गे साग्यासाठी ठेवलेला आव

हत्या पदार्थाचा घास २ घुमास, मिष्ट गोअन 'त्याचे एवें

गोड पांघ मिळता, तो टाडून गुमचेकडे कराला देऊ' ३

अश्रिय, दुःख गोष्टीचा शेवट गोड करणारा सुद्धा, प्रकार
 •घाशा-खाऊ-वि १ सदा गोड खाण्यास पाहिजे असा, गोड
 गोड खाण्याची आवड असलेला. २ खोबडळ, मिठाजी
 •जेवण-तोंड-न १ वधूपक्षांने वरपक्षास अथवा वरपक्षांने
 वधूपक्षास दिलेली मेजवानी २ मृत माणसाचे शुद्ध धरणाऱ्या
 नातेवाइक्य आणि इमितास, सुतकाच्या १४ व्या दिवशी
 (सुतक फिज्यावर) मुख्य सुतक धरणाऱ्याने दिलेले (विशेषतः
 मुद्याच्या पक्षापास) जेवण ३ पक्षापास जेवण 'गोड जेवण
 केले तर पाण्याचा क्षोप लागणार' •घोडकी-की (भाजी)
 घोवाळी, घोवळ यांची एक जात हिची फुले पाढरी असतात.
 •घड-न नेहमीच्या पेक्षा थोडेसे गोडाचेचाले जेवण, पक्षास,
 मिश्राय 'उग्रासण आहे, तर काही तरी गोडपड करा' •निय-पु
 (व) कडीविच •घोडया-वि घुट्टु, सौम्य आपण करणारा,
 तोंडचा गोड, दुसऱ्याला आवडेल असेच बोलणारा म्हणू
 गोड बोलया साल सौख्या=बोलणारा मिठ्या परतु मातकाच्या
 गोडूरे-वि गोड, गोडवे 'बायका गोडरे प्रिय अन्न।' -गीता
 २ १७५ गोड लापशी-की दुधातील लापशी (ताकांतील
 सव्हे) •घणी-की मांडे पाणी 'हिंगपडताचि राजणी। गोडघणी
 होय हिंगवणी।' -भारत बाल १० ३६ •घा-गोडा-वि १
 प्रादेशिकतेने गोड, विद्यमान पदार्थांत-गोष्टीत अक्षिप्त, विशेष
 गोड २ (ल) कोरा, असडा, अपेट, अवपेट, बोरळा इ० ३
 तांबे (पाणी, खाट नव्हे असे), धारयुक्त नसणारे, मधुर ४ यिन
 काटेरी, दिव्य ना प्रिय (झाड, वनस्पती) ५ गळ, नरम
 (शंकडाचा नारावाचून बाहेरचा भाग) ६ यिन खाश्ट, छार,
 छोणा नसणारी (जमीन) ७ गोडे (तीळ, बारीले यांचे तेल
 याच्या उलट उंडी, करज यांचे वटवे तेल) ८ सावित्र,
 पुस्तभाजी, सौम्य (माणूस) ९ जिंद, जीवत (मांस-मुरदाह,
 मृत नव्हे असे) १० सौम्य (खाण्या, उष्ण, तिखट, मज्जत
 असा छुण १० भाज्या) ११ भादूक नसणारी (हरीक,
 खडवाळी इ० वनस्पतीतील प्रकार) १२ निर्जिव (साप) १३
 कोमल, माजुळ, रोगाळा वळी पडणारे (दरीर, अवयव), १४
 नवींतील, गोडया पाण्यातील (मासा) १५ खावणींगील नस
 केले, गोडया जमीनीत तयार केले (गोडे मात) १६ जिह्वा
 छपाचे, न-जुळ, मर्माचे (अंग, गोडे अंग-जाण, घटती, अह
 इ०) १७ खाट नसलेला (दाण-धान्यातील) १८ शुद्ध, नेह
 जात, भेसळ रफाचा नसलेला (मराठा माणूस), (वडव्याच्या
 उलट) गोडया-उ स्तुति, प्रशंसा गोडया(चे)माणे-
 सांगणे-१ दुसऱ्याच्यासाठी आपण केलेल्या चांगल्या कृत्यांचा
 पाडा बाचणे, (उपलब्ध हस्त सादर असताना विशेषतः) इष्ट्या
 वर केलेले उपहार किंवा अनुमद यांचा वपण्यास करणे, आपले

एखाद्यावर प्रेम असून तो ते विसरला असता त्याच्यासंबंधाने
 आपल्या मुखातून निघणारे उद्गार 'जिण्डू म्हणे त्वदन्ति भव
 मिळतिल ह न गोडवे दाखें।' -मोआदि ३६ ७४ २ एका
 याच्या कृत्याची स्तुति करणे, प्रशंसा करणे, नावाजणे
 गोडवे-माणे(सांगणेनवे)-(औप) इरादूर करणे, निंदा करणे
 गोडवी-गोडी-की मूक व तोंडास हचि असल्याने जेवण्या
 सवधीची इच्छा, हचि, याच्या उलट वीट, कटाळा, तिरस्कार,
 गोडसे-न (गो) मिठाई गोडसर-सा-वि चाडेसे गोड,
 मधुर. 'जे अंगिचि पदार्थ गोडसे।' -झा १७ १२६ •सांड
 (घाणे-न दुधांत, मग्यांच्या रसांत तयार केलेले (ताकांतील
 नव्हे) सांदणे गोडसाण-की (गो) गोडी

गोंड-पुन १ दाण्यावरचे दोषण, कचोळ, तुरमणे (काही
 वनस्पतीचे नागली वगैरेचे २ (माण) दोषणे वर असलेले धान्य.
 गोंड-जीन १ (बाँ) पाणद, गळी (गाव किंवा कुण्या-
 तील) २ चोळ, खंडुळी, खिंड, अवद रस्ता, डोंगरातील गाय
 वाट किंवा जनावराची पाऊल वाट [वा गोंदी]

गोंड-न १ (राजा) मिण्याचा घड, बेंडासकट घड २
 गोडाळ शेवटापत्रामागे झुबेदार वनस्पती (विहिरीच्या, तला
 वाच्या पाण्यावरील) गोंडाळ पद्द. [प्रा दे गोंदी=मजरी,
 का गोंडे झुजका, गुळ] •घड-घण-न गोंडाळ पद्द •वेले-
 दरी (बाँ) एक प्रवाची हळी

गोंड-उ विषय परंतातील एक अनार्य जात व तीतील
 व्यक्ति, याच्यात राजगोंड म्हणून एक उच्च जात आहे [दे प्रा
 गोंड=जगल] •घण-घन-न चांदा जिल्ह्याजवळील विन्यादी
 जवळचे गोंड लोक राहतात ते जगल, हे वर्षा-नर्मदा-महानदी
 यांच्या त्रिशाखात आहे

गोंड-उ गोठण, गोवड पद्द

गोडयस्त-प पादलाच्या हातामालील एक गांवकामगार
 गावात काय काय गोष्टी होतात त्या तो पादलाल सांगतो
 गोडयचे पद्द

गोडमस्ती-उ अकालीकडील एक अमलदार

गोंडण-न धान्यावरचे दोषण गोंड पद्द

गोडवे-डांघी-झी १ मिश्राम्यातील बी (ही शेवत्याव
 देतात) २ काजूतील बी

गोडली-की जनावरांच्या नखीस होणारा रोग.

गोंडस-वि १ हवीच्या सोडेप्रमाणे मांछल व निमुळते २
 हुंर, झुरेख, मोहळ गोण्यासारखे [वा गोरी=मजरी, वा गोंडे]

गोडसाण-वि (गो) साळ, झुरेख (जस)

गोडा-वि 'गोडवा' पद्द •घरंड-उ सुरती एरळ याचे
 उलट भोगली एरळ गोडाया-जांव्याची एक जात, यास कळे

कार येतात व ती मगुर अमाणा गोउचणें-गोडमभ्यें पहा
गोडविणें-सकि समुदावळची खारी जमीन चिकण माती
दाडून लागवडीस योग्य करणें, शार काढून दाडणें

गोंडा-३. १ गुच्छप्रमाणें फूल, पुष्पा, तुरा (शेंडू ६०
कुलाचा) २ पट, पुजका, गोळा ३ शेंद, शेंडा, पुष्पा, गुल,
कुत्रा (पालखी, जनावराची शेंपटी ६० या गुच्छवद्दया अस
णारा) ४ (कों) शेंडूचें फूल, मरामत ५ गुडा पदा ६
वेणीतील एक अलंकार 'वेणीस जीचे विलसेत गोडे ।' -साहद
२.२२ [का गोंडे प्रा गोंटी=मजरी] (शाप्र) •घोळणें-
काही मिलेल या आघेने पुढे पुढे नाचणें, दोपट हलविणें, गुशा
मत करणें, धुकी देलगे •फुटणें-(गुळाला, रसाला) -हड
पाच्या रसावर साय येण •फोडणें-१ (धुवें) पुतापुता उगवणें,
वर येणें 'सुयानें गोंडा फोडला माहीं तों दारी येऊन बसण
२ ठडकणें प्रख्यात हाणें, पुढे घणें (माणूम, बहुधा बाईट
अर्थांन) •फाडणें-(व) फसविणें, घात करणें •लावणें-
(बाभारी) जोडवाच्या शेतीस देशमाचा गोंडा लावणें •हालणें-
हलणें-(को.) सतत काम चालू ठेवणें (उत्तजनासाठी किंवा
वेष्टने म्हणतात)

गोंडाक चयप-(गो) फुकटयावारी जाणें
गोंडावी-छी मिलाभ्यानी बी, गोडवी
गोंडाळ-न गोंड पदा १ छुरकेदार गवत म्हून् गवत
गोंडाळ, वेत धोंडाळ बायको सोडाळ २ (कों छी) तळे,
विहीर ३० ज्या पाण्यावर शेवाळासारखी पनणारी, पाणी छुट
राखणारी व छुरकेदार वनस्पति, गोंडाळी 'गोंडाळ साडून नीर
पेडेन ।' -दा ६ ५ १२ -वि. १ भरदार, भरपण्य, ठेवून भर
केल (कणीस) २ गोंडाळ शेवाळानें आच्छादलेली (विहीर ६०) ३
गोडस 'दड पाडून गोंडाळ हस्ती गडस्पळीं घुळ घालून बघले ।'
-प्रल ११३ [गोंडा]

गो(ना)डाळी-छी गोंडाळ गवत 'कढेवेल्ल, मारिवेल्ल
गोंडाळी ।' -गीता २ ५२ ८६

गोडिरा-सा-वि गोड, गोडसर 'की सेविता चराचरी ।
माझा स्वामि गोडिरा ।' -ऋ ७४ 'निगुणा उपजवी । गुण
गोडिसे ।' -ऋ ७७ [गोड]

गोडिल्ले-गोडुल्ले-अकि (राजा) गोड, पक्व होणें
(फळे, फणस, केळी) [गोड]

गोडी-छी १ गोडपणा, मिश्रता, सुवाचिकपणा, मधुता
गोड-(वि) पदा २ चव, हवी, अहवीच्या उलट 'तापानें तोंडाची
गोडी गेली ' ३ नामीपणा, रुचकपणा (पक श्याचा) ४
सौम्यता, मधुता, मधुता (मापणाची) ५ चटक, रुजत,
आवड 'नीच दास्यत्वाची गोडी ।' -दा २ ७ ३० ६

सप्यमाव, मैत्री • (गो.) • फनसलेली (दाह) [स. गुड] (शाप्र.)
गोडीस चढणें-गाड होत जाणें, पिडणें गोडीस पडणें-
मानवणें, पनेत पडणें (औषध, काम) गोडीस येणें-१ पुन्हा
सक्य, मैत्री हाणें २ चटक लागणें, शोरी वनेन सामावड-
•गुळारी-छी १ मैत्री, रहस्य, भलेपणा 'ह्याची आमची
गाडीगुल बी आडे म्हणून एकमेकांचे घरी येतो जातो ' २
मौज, आनंद, खेळीमेळी ३ सामोपचार, मनमिळाऊपणा.
गोडीळ, गोडूस, गोडूळ-वि १ गोडवर २ गदले (फळ)
गाडी-छी जोडळा, बाजरी यांच्या दाण्यावरील टोपण
गोंड पदा

गाडी-छी १ (कों) पाणद, गळी २ मोठ्या रस्त्याला
कुलेला आडवस्ता, आडवाट ३ गोवडी, गायरस्ता गोंड
पदा [का]

गोंडी-वि गोंडा असले (फूल, झाड) समासात- 'गोंडी-
तगर-मखमल-जास्वरी ' [गोंडा का गोंडे] •कुदरी-ली-
कुवरी-छी साधी कुदरी (खाऊडईरीच्या उलट)

गोंडु-न भोंक -पदालापुर १२३

गोंडे-न गोड कावण, गुळवणी (गुळ, नारळ, दूध
याचें) [गुड] (शाप्र) •करणें-(वि) रान काडणें सामावड-
•अळ-न अळवाची गोडी जात •काष्ठ-न (गा) •वेष्टमथ
•वृंदायन-न या नावाची गोड्या जातीची वनस्पति कवडल
(हिच्या उलट वृंदायन)

गोंडे-न (राऊ) दादाच्या शेवाळ्या गाभ्यावरचा
कोंबळा भाग, नार सोहून इतर भाग

गोंडिरा-ती गोडेर-वि गोंडेदार, छुरकेदार (फूल-
जास्वद मखमल, तगर ६० ये) [गोंडा]

गोडु-वि (क) वाड 'ती बाई गोडु आहे ' [का
गोडु]

गोड्या-३ (कों) धान्यातून दात काढून घेतल्यानतर
राहिलेला चोथा [का गोडु-नोरस, शुद्ध वस्तु]

गोड्या-वि १ गाडपाशा, गोडखाळ २ पडामाचा
कोकी, मिश्रानम्रिय [गोड]

गोड्यादेची-छीअव बळी न घेणाऱ्या देवी, उद्याना
वळी, हत्था लायत माहीं अशी ब्राह्मणी देवता -वदालापुर २२२

गोण-छी १ पोत, दोयळा थैला गाणी (गोणपाटाची
केलेली, दागे साळविण्याची) २ (३) ओतें सडट भार (काम,
काळजी याचा) [स का गोणी दि गोण, तुल • प्रा दे गोण-
णी=नेल] म्हून् गाडवाचे गोणीस खडीची वृद्ध गोणना-३
गोणतायचा किंवा ताडाच्या पात्याचा विणलेला बेलार लाद
ण्याचा गोण, पोत •ताट-न १ सागाचें, गोणाचें कापड,

गोणपट, तट्ट. २ गोणी पद्दा 'परीगोणताटे मूठ होतें। तें विभिल्लें त्वरित वाणिवासी' गोणती-खी (राजा) गोणताटाची ल्हान पिशवी गोणतें-टें-न (खा व) गोण, पोतें, वाटवें गोणपट्ट-पाट्ट-पुन तट्ट गोणताट पद्दा [का गोणी+स. पट्ट]

गोणा—पु १ मोठा गोण, गोणी, मोठ पैला, पिशवी, पोतें २ रस्त्यावरील वायू, गाळ इ० नेण्यासाठीं केलेले ओबड पोबड विणीचे तट्ट ३ बांबूची किंवा वाळुजीची विरळ विण-केली पाटी (काबडीत, बहीरीत नेण्यासाठी) ४ गाढावारची गोण (दागड, बिटा, गोलें, माती इ० नेण्याची) ५ (ना) तट्ट, जाड पण पीळ नसणाऱ्या घुत्ताचे दणकट जांबज, सुताडा [स का गोणी] १

गोणी—खी १ तट्ट, गोणपाट २ पोतें, गोण, कडाळी 'हचोनी गोण्या कनकपट्ट सकळीं।' -नव २१६. ३ (ल) भार, ओवें, संकड गोण अर्थ २ पद्दा [स का गोणी, प्रा दे गोण=वैल तुल० म्हाभाष्यात-गावि, गाणि हे तद्धित शब्द येतात] (वात्र) ० गळ्यांत-मानेवर येणें, पडणें-गळा पद्दा ० दंडावर-भनगटावर येणें-एखाद्याच्या इच्छेविरुद्ध त्याचेवर भार, सडणें, जिहरी, काम इ० लादणें, भार घालणें, अवघड काम सांगणें 'मी घमेव्हापनेसाठीं युगायुगावे दिवशीं समवत असतों अशा प्रकारचें विधान केलें, त्या वेळेस तें कारण्याविषयीं तुझ्या दमावर कोणी गोणी दिली होती' -जाळ ० पाठीवर घालणें-एखाद्यावर ओझें, काम बळेंच लादणें ० भनगटावर येणें-पडणें-जिहरीचें काम इ० एखाद्याच्या अंगावर येणें, पडणें सामाशब्द-० लाट-० (कस्ती) रमोट खोबतात हया दिवशीं चडडी घकून जोडीदारास योडा मानें गोता (तट्टका) देऊन जोडीदाराच्या मानें आपण ओणवें घसून आपल्या खांद्या वरून जोडीदारास वळवण्याचा पेंच (गोणी बैलाच्या पाठी वरून खाली पादताना एका बाजूची गोणी योडीशीवर उचलतात म्हणजे तिच्या ओझ्याने दुसरी बाजू खाली येते याप्रमाणें पेंच) [गोणी+लोटेणें]

गात, गोतगंगा-गोतपत-पात-गोतचळ-चळटा-नक्षोपु १ मातण, बहिष्कार इ० क्या चौकडीसाठीं अपलेली जातीची सभा, पचायत, जातीचें कोर्ट, निवादाकचेरी २ (सामुदायिक) एकत्रित झालेली जात, सवध जात, गोत्रज ३ (सामुदायिक) नातेवाईक मंडळी, सगेसोयरे, भाऊवद् 'सांद्न सर्वदि गात।' -दा २१९ ४ गातें ५ गातुनेचढुते ६ (पेशवाईतील) धार्मिक किंवा सामाजिक अपत्य्याच्या चौकशी घाटी किंवा दफतर, वांटणी, वतन इ० चा निर्णय देण्यासाठीं भण्णारी गावंतील सरकारी कामगार, वतनी अधिकारी, नव्हते नव्हते व प्रतिष्ठित माणसे याची 'शायनिवाडा वरण्याची सभा,

दिने दिल्ला निवाडा सरकारदि सद्दया फिरवीत नसे [स गोत्र] (वात्र) ० मिळणें-१ एकत्र जुळणें, जयणें २ मि० लणें, संयोग, एकजीव होणें 'ताकाचें व तेलकट भाजीचें गोत मिळत नाहीं' ३ एकमत होणें, जुळणें (मुद्दे, गोष्टी) ४ सवध होणें ५ पूर्वापर गोष्टींचा सवध जुळणें म्ह० पुन्हाडीचा दांडा गोतास काळ=स्वकीयाशीं फिरार होणारा माणूस सामाशब्द-

० घोटा-पु १ अगम्यगमन करणारा माणूस २ अधिकृत, अधर शत्रु असं मोठें मूल, पोळ, म्हशा ३ कुटुंबातील शुभ, ढ माणूस

० पत-पात, गोताई-खी १ जातिवहिष्कृत, तुडेगारास शुद्ध करून पुन्हा जातीत घेण्याच्या वेळचा तफकार, प्रायश्चित्तचें जातनेवण २ जातसभा (मराठ्यांत), प्रतितास आपल्या पकीस घेऊन जात त्याला पावन करतें तो विधि ० पत्र-न वशावळ

० पुड्या-खीचव (खा) देवप्रतिष्ठा 'गोतपुड्या वापून टाक' = देवप्रतिष्ठा सवध ० महजर-पु गोतसमेने दिल्लें निहाळपन, निहाळ, पळपत्र गोताई-खी १ गोतसभा, प्रामसभा २ गोत पत अर्थ १ पद्दा गोताचळ-टें, गोताबळा, गोतोळा-गोत, गोतसभा, गोतगणा [स गोत+भावलि म गोत+जोळ]

गोतर-पु गव्हाच्या काडाचा मुस्ता -रुपि २५० गोतरवाडा-पु (ऊ) नवरीने नवऱ्याच्या गोतातील मडळीबरोर केलेला अस्ताहार (हा बरात निपण्यापूर्वी नवरी-या वरीं होतो) [गोत्र+वाडणें]

गोतरणी-पु खी (कातकरी) गोतप्रभेची आमनणें करणारा -वदारा १२४ गोतरणा पद्दा

गोता, गोत-पु खी १ आचट्टा, गचटा, दितडा, शोंका (पुतग, वावडी यास दिलेला) (कि० खाणें, मारणें, देणें) २ शुचकूडी, बुडी (पड्याने मारलेली) ३ (ल) सकट, बिम्ब, पेंच, ४ तोटा, घकडा, गचका, तोट्याची नाव (कि० खाणें, वसणें) ५ पाप, फसकयूक, ठकवण (कि० देणें) ६ क्यथे एरसार, हेल ० खाणें-तोय, नुकसान, परामभ, निराशा, दड, इजा इ० प्रसाद ओढवणें, घात होणें, अपश येणें, सुल्लें, फसणें म्ह० (गु) जेजु काम तेने प्राय निमा करेसो गोता खाय' ० घसणें-नुकसान येणें गोत्यांत येणें-सकटात सापडणें, मडकणें-त्यात आपणें-सकटात किंवा निष्कारण खर्चांत आणणें, घालणें

गोतापा-पु (क) गोता, गुतावा

गोताबीळ-खी १ शरीरसवध म होणाऱ्या जातीतील वारधर शरीरसवध झाल्याने होणारा कर्णसकर, सवगोलकार जातीजातीची घरमिसळ २ सर्वांनी एका पात्रांत जेवणें 'का सवें बैसिली नारी। गोताबीळ करी।' -भा १० १३० ३ (ल) पचमेळ, धिचडी, घरमेसळ, गोंयळ [गोत+भावीळ]

गोतारणा—पु १ (आगरी) गात जमविण्याचा हक्क असणारा इष्टम—बदलापूर ३३ २ ठाकरातला प्रमुख—बदलापूर १४५ गोतरणी पहा.

गोती—छी गोता पहा—वि (राजा) नात्याचे, गोता सवधीं [गोत]

गोतीशेरां, घोटीशेरां—पु (गो) सहस्रसुती (एक बन्धपति)

गोत्र—न १ कुटुंब, जात, वंश २ वंश-कुलस्यापक, वंशाचा मूळ ऋषि (अग्नि, कौण्डिन्य इ०) ३ गोतावळा, नातेवाईक 'गात्रे गोत्र अलीकडे भारी वाढले' गोत पहा (समासात) गोत्र वध-हत्या-सवध-विचार-पटित [स] (वाग्र) ०उतरणें-जमणें येणें-रत्न लूकविण्याच्या वेळीं परस्पर घाण्यातील गोत्राचा मेळ बसणें, सवधास अनुकूल असणें ०मिळणें-१ लुळणें, लुडणें २ मिश्रळणें गोत्री लागणें-दत्तकानें एखाद्या कुटुंबात जाणें ३ (ल) एखाद्याच्या नादीं लागणें, घटावणें ३ कसेत, आटो कयात येणें (व्यवहार) सामाशब्द-कुठार-कुठळ-पु १अग म्यागमनी, स्वगोत्रज छोशी गमन करणारा गोतघोडा अर्थ १ पहा २ गोताचा काळ गोत्रज, गोत्री-वि सवध असलेला, नात्याचा 'हे देर येर आषवे । गोत्रज आमुचे' ।-ज्ञा १ २०७ ०पुढप-वंधु-पु गोत्रात उत्पन्न झालेला मनुष्य स्वतःचे गोत्रातला पण पिढ्या मुलेला दयाद (कायदात हे शब्द एकाच सामान्य गात्राच्या दयादास ल वितात, याच्या उलट वधु) ०हत्या छी १ गोत्रज्ञाचा वध २ (विनोदाने) आपल्याच भिडूची सोंगटी मारणें गोत्रैक्य-न समानगोत्र याच्या उलट प्रवैक्य (लग्नाच्या वेळीं विचारात येतात) [स गोत्र]

गोथवड—छी (कों) गाळीसारखा गोठा दावण, ठाण, कोटबा [स गो]

गोड-दी—छी १ खाडीचे पाणी आत येईल अशा येताची गलवती बांधण्याची जागा ही चारी बाजूनी बंद असेल व उपहसाप करता येईल असे हिला समुद्राच्याकडे दार असतें २ सांडवण, वखार ३ धक्का [हि गोद=माडी, वड म्यळ, फा गोंदी]

गोंद-ध—पु १ नीक, हिंक, हा बामळ, खेर इ० झाडांच्या चिंकापासून निघतो अरबीगोंद हा सर्वांत चांगला असतो रंग, चिंटे छापणें, चित्रे इ० कामी हा उपयोगी आढे आहे खडू कार पौष्टिक असतात २ सार, चिकट पदार्थ [हि] ०दराणी-नी-छी गोंद ठेवण्याचे पात्र, हिंकदाणी, हिंकपात्र ०शार्करा- (रंभा शाप) चिंकापासून होणारी साखर (इ) अर्बिनोस गोंदास्त-न चिंकापासून होणारें अस्त (ई) अरेविक अंसिड

गोदई—छी (व) गर्भाधानसमयीं मुलीस माहेराकडून पलग, विछाना, विड्याचें तवळ इ० मिळणारें सामान, गर्भाधानाचें साहित्य

गोदड—वि खरबरीत, राठ पुळ्या आलेली (कातडी, पिस्तातिघयासुळे होणारी)

गोद(ध)ड, गोंद-पु गोसाव्याच्या १८ पयापेकीं एक पय, हे गोघडी पाचस्तात अखाडा पहा ०शाई-वि १ गोदड पथी २ टिंगळाचा, तुकड्याचा, माघडीसारखा (कापड) ३ अव्यवस्थित, भोंगळसुत्री (काम कारखाना) गोदडी-ह्या, गोदड पंथी-याचा-वि गोदड गोसाव्यामकची-सारखा, गोदडशाई

गोद(ध)डी—छी १ थोडासा कापूस आत असलेली व अनेक कापडाचे तुकडे एकत्र शिकलेली पासोडी, वाळू, रजई २ (ल) काटेले, टिंगळ दिलेले वख, घोयरी ३ गोंवर, घामोळे इ० ने भरलेले अग [हि गोदड-डी] ०आवा-पु ज्याची साल गोदडीसारखी जाड असते असा आवा ०निवू-लिबू-न चकोट्याप्रमाणे असणारें (न ड सालीचे) एक जातीचे लिपू

गोदडें—न (निंदाची) गोदडी

गोदण—छी (ये) गवाणी (गुराडुडे वैरण दाडण्याची) [स गवादीनी]

गोदण-न गी, गोघण-णी—छी १ एक मोठे शनडी झाड यास भोंकसारखीं बारीक लाल फळे येतात २ त्याचे फळ गोंदणें—अकि काग, छुरे यानीं मोंचून वर पाजें बोद्धन कातकपावर गाव्ती काढणें, अगावर नक्षी काढणें (वायदात रुढ) -न मोंचून घेणें पुढीं अपराच्याना गोदण्याची एक शिक्षा हि अस गोदण-लें न गोदले किंवा 'गाली गोदण नवें। वैशी वासनी सजली जाणा।'-यवुर्भग ७१ गोंदण-न गोदण्याचे साहित्य व साधनें

गोदती हरताळ—पु हरिताल, हरताळ पहा

गोंदचिडा—पु नागबेलीच्या पानाचा एक विशिष्ट आकाराचा विडा गोविंदविडा पहा

गोदवेळ—छी भाताची एक जात

गोंदळा—पु समुदाय -मनको [गोंवळ]

गोंदळी—पु १ पिशाच 'का साधुतें गोंदळी। सचराति सुये मेळी।' -ज्ञा १३ १००९

गोदा—पु १ खिळा इ० ने तापवून दिलेला घागेळा हाग २ गरी, रेप याच्यातून आरपार नेलेल्या दोऱ्याच्या गांठीचा (टाक्याचा) बरचा भार, डोळे

गोदा—छी गोदावरी, नासिक जिच्यात त्रिंबकेश्वरी उगम पावणारी नदी, वृद्ध गंगा हिला गंगा अमेदि म्हणतात

गोदी—छी गोद पहा

गोद्री, गोद्री—शी १ (व) गुलडी, गावाइळची
दोघाची जागा. २ (व देऊंगां) गुलरी, मडई [गोदरह]

गोंध—शी १ (राधा) गुलबळ २ (स) गोंधळाचे,
मिळीरीचे काम, भागवट

गोधट—ही—गोधडीआया—गोधडे—पादर पदा

गोधट—ही—भी (वार्डे) एक वास्तवति

गोधण—शी—ही एक साद गोंदण—शी पदा

गोधणे—अकि गुलणे, गुताडा होणे, गोधरणे, गोधरणे
पदा. [व गोंदण]

गोधणे—गोंदणे पदा

गोधता—पु (व) पळवाच्या कुलांचा रग 'गोधता
केचारी असतो'

गोधरणे—गोधवणे—अकि १ गुलले जाणे २ अठवड
स्थित हाणे, गैरविणे ए गणे (पोण्याची पाने इ०) 'पोयी
गोधली आहे ही लावितो' ३ गुलवणे, पावरणे, गोधळणे
—अकि गुलवणे अठवडवणे

गोधले—गोंदले पदा

गोधवण—शी १ गुतागुन, गोंदण २ गुतागुनीपागोळा,
गुतागुन, गुताडा ३ गुतलेली स्थिति

गोधळ—पु १ अम्यवस्था, अस्तान्यस्तपणा, पालमेल
(वस्तु काम, दिव्य यात) २ अदाधुरी, घोटाळा, दगदग,
घास ३ पादल, गडबड तारावळ 'कां डपमोगाचे गोधळ.'
—दा २ ५ २५ ४ धावाधाव, धावपळ, धामधूम ५ दवीच्या
कुलपमोत दवीप्रीत्ये गोपळी लोकांहून करावयाचे माणे,
माचणे, धीतन दवीच भजन, स्तुति 'वदशाचा वरदायिनी।
गोधळ गाती इयेवा।'—मुआदि ४ १२८ ६ गडबडीचा,
आरडाओरडीचा प्रकार, कोलाहल, धुडधुड (कि० पालणे)

[स शुभ-लेखणे] स शुद्ध—एका वाद्याचा आवाज, तुल० का
गोंदल (वाग) ० पालणे—१ (गोधळाप्रमाणे) अम्यव
स्थितीत वागणे, वाटल तसे वागणे 'खर्बपुते दिले असते
फेडून अन मडलेले असते पाल गोधळ' —रगदा २ धुडधुड
पालणे, गडबड करणे गोधळणे—ळविणे—अकि अम्यवस्था,
पालमेल करणे, घोळ पालणे, एकत्र करणे, मिसळणे —अकि १
गैरविळे लागणे (वस्तु) 'पोयी गोधळली ती बीट लावतो'
२ ओवडो भ्रमणे, गोवरा हाणे (वारा पाणी यांचा सडुचि
जाणे) ३ बोहोडडे हाक्याने फेडल, गुलफळ जाणे (गवत
भूळ) ४ पावरणे त्रास उडणे, आवावणे, घोटाळपात पडणे
इ० गडबडीचा गोधळ, लापाचा मुकाळ सामावाड—गोधळ
लग्न—न गोभूळ लग्न पदा गोधळी—पु १ दवीचा गोधळ

पाण्यारी आश प म्यकि. हे गातात, माचतात व कोटेकाडे बांधे
वास्तवता २ मिशेनन्याची एक जात [गोपळ, का गोदणिग]

गोंधळीक—ळक—मि (पि गा) गोधळिक, मोरन
(मुहते) —न घांतवेळ, सायकाळ 'मग बैराग्याची गोपळुका

ने शनान्यासाचे बांधकाम' —हा १८ १०८५ [स गाधुलिक]
गोंधळवा—पि १ पालमेच्या, धांदरवा, अम्यवस्थित (मागूष)

२ धांदर, गळजी, गोपळेळा

गोघा—भी घोरपड [स] गोघांगुली—ळी, गोघा—भी.
(काम्य) धुधुध्याचे अगुस्तान, हे पारंपरीच्या कामग्याचे
अगुन धनुष्याच्या दोरीपासुन झा होऊ नये म्हणून हे काम्या
हाताला गुहाळलेले असते 'अराख पादे हस्त विरोकून। तो देख
गोघांगुलीचिन्ह।' —ह ३३ ७५ [स]

गोघागांध—भी गुतागुल, गुताडा [गोधणे]

गोघूम—पु गड [स]

गोनघडळी—धी (व) राव दोगा यणारी घवडी, डोंग
चवळी

गोना—म्हे—पु (वाडा) गोनघाट, टारल गोन—या पदा

गोने—वि (वा) दुपण्याने विषके रे रक गोंत पदा

गाप—शी एक प्रकारचे गवत नागरुघोपा, गोपुर

गोप, गोपचार, गोपद गोपस, गोपाल—ळ गोपा

पुमी, गोपाळकाला, गोपाळखेळ, गोपाळी—'गो'

(गाय) द्वादशम्ये पदा

गाप(पी)चदन—न १ द्वारेकडील, गवासारखी अगास
लावावयाची वांडी माती गोपमाती, याचे गवांत मुदा बुड
वून टिके लावतात २ सर्वस्वी नाश वैचिदाची राखरागाळी

(देखावी) [स]

गोप—मोड पदा [हि]

गोपन—न १ लपविणे, छपविणे २ राखणे, ठेवणे, रक्षणे,

सारख सगोपन घडवूळ आहे [स शुप=गुप्त ठेवणे] ० नीय-

वि छपविण्यास, रक्षण्यास योग्य [स]

गोपरू—पु एक प्रकारची बागडी

गोपा—पु (दाढ्या मुलांवर लडिवारणे म्हणतात) तान्हे
मूळ (गोप=हीकूण यावस्तव) २ गर्भाधानाचे दिवशी जिचा

गर्भाधानसंस्कार असतो त्या स्त्रीच्या हातात मुलाप्रमाणे कुची
बगरे घालून वावयाचा नारळ किंवा कपड्याचा गुहाळा ३

० अमृत नवरातनरीच्या अगावर किंवा इतर प्रसंगी पटुणांच्या
अथवा जपेलेल्या मडलीच्या अगावर मुलांचे मृत म्हणून

जमतील रंग शिंपडतात तो यंत्राचा गोळा, बद्दा (कि० सुत
वणे) ४ मुलाचे नाव देवताना पाळण्याच्या खालूनवून कुंची
घातलेला नारळ बायका एकमेकींच्या हाती देतात तो. —बदलपुर

११२. ५ स्वर्गाये स्वर्गायां शब्दां, हात्पात्क वरतां न वेगारे 'एकं वितामणिं गानगिला । तो येऊन अगमान पडिला ।' - ह
मृत, षोळागोळा [सं.]

४ २१.

गोपानशी-शी-भी. सञ्जयाच्या गांधास ही देणार
मुळदेचा शब्द, उपराचा बाता, उपर 'गोपानशीला अगणीत
मोली ।' - सादद ५.२० [सं. गोपानशी]

गोपायिता—वि रक्षक, रक्षण करणारा [ग]

गोपिका, गोपी, गोप्रदान, गोप्रसव-शास्त्र—' गो'
(गाय) शब्दासम्बन्धे पदा.

गोपित—वि गुपित १ दप्त, मांडले २ राखले, धर
धा कले [सं-गुप्त]

गोपिणी—उ एक लहान बाळा पत्नी

गोपुच्छ (यति) श्री (तात) गादना(भी) निव्वित, मध्ये
मध्य व अनी हुत अशी लयीची गति असणे [म]

गोपुर—उ न गोव्या वेशीवरील, देवळाच्या प्राकारा
वरील, राजवाड्याच्या महाद्वारावरील, मन्दिरेदार, नक्षीदार
दिवा मुनी वगैरे बाटलेले इमारत ही द्वाविही शिल्पवदति
दक्षिण दिक्षुपानांत रुढ आहे 'एक घाटे मजिदा गोपुरी' ।
-एकल १ १७ २ अशी वर इमारत मगलेने महाद्वार, वेग ६०
१ (नामा) महाद्वार, वेग, फाट ३ च्यांत निदा मिनीवर
वित्र बावनात तो नयेकी ५ (क) गोपुराकार विनिष्ठ रचा [म]

गोपुर—पु गागरमाया गवत

गोप्य—वि १ गोपनीय, लपविण्यास, छपविण्यास योग्य,
अवश्य किंवा शक्य आता आशुय, श्रम्य, गृहनिष्ठ, मंत्र,
मैयुन, भेषज, दाता, मान, अपमान इ० मऊ बांधी आदित
२ गुप्त 'गुफा म्हणे माझ्या वडिलांचे ठेवणे । गोप्य मारायें
न करावे ।' - गुणा १२९८ - न एक प्रचारचे गद्गण तांब्याची
गार्दी ह्यादि सामागिक वस्तू या गद्गणावर बापरल्यात व्याज
मिळत गादी -साहजक्यसंस्थित, व्यवहाराच्याय ५९ [सं]

गोफ—उ १ गळ्यात किंवा कमरेत घालावयाचा एक दागिना
(लेने, चांदी, पडोव रेशीम यांचा) २ विनोदग वायूक, दोरी,
पद, चांगला पडोव जाड दोरा ३ कमरेचा बरगोटा ४ एक
सख, निरभिराळे जोचे पद घेऊन अनेकजण टिपाचा खेळत
त्याचा गाफ विणतात तो, गीतांगिक नटकालून कुजळीलेन असे
गोफ गोप-गोपी रगमूनीवर विणीत 'गायारकृष्णा अजला
आपण माऊ खेळ' - रासक्रीडा २१ [सं गुफ]

गोफ(फो)ण गोफण—शीन दगड मारण्यासाठी दोरीची,
चामड्याची, रवराची केलेली विशेष प्रकारची आकृति साधन,
दगड फेकण्याचे साधन, एक हत्यार 'हातीं येवुनि गाफणा ।'
-हया १ १९ ५१ [सं गुफण, प्रा गुफण] -गुंडा-गोटा-
उ १ गाफणीतून मारावयाचा दगड २ (ख) हुपार, गुणवृणीत
माथूस गोफणणे-वकि गोफणीने फेकणे, मारणे, गोफणमारणे.

गोफा—उ १ घोटा (पायाचा) २ रोंपा, पुचडा (बिगीचा)
[सं गुफक]

गोफा(फा)णें—सकि १ गुरफटणे, धरणे, पकडणे, गुंथरणे,
आठून घेणे (भागणाने) २ घेवांत घालणे, गोंधळविणे 'अवस्था
मिळोनि गोळणी । गाफाटी नदराणी ।' - दृ ७ १५९ ३ भुल-
विणे, चकडविणे, कर्ता पाडणे ४ (बों) वेठ वारणे, गडबडगुडा
करणे, बरे तरी, अगुस्तेपणी करणे (गोडकपा सामुप्रीने, पंगाने)
५ भागविणे, निव द करणे 'पांचवे दसपंच काम वरे पंतु
पंगारे मडचणीमुळे सरासरी शमर वपयांत गोफादून घेतले ।' ६
सठणे, वेढणे -सकि १ शास कोडणे, दम छाटणे, गुस्मरणे २
गुस्मटणे

गोफाटणं—सकि झुगणे, गोफणगे पडा
गाफाणा—उ रेंघट, वेच, अडचण, पोंटाळा, पचाईत
(कक सतनी विमणीत प्रयोग) (किं पांगे, सापडणे, पडणे)
-टयांत पडणे-फाटणे-मडचणीत, पंगाने सापडणे, सापड-
विणे [सं गुफ, गोफ]

गोफत-गो—शी राभापण, घोलापाणी 'ह्याउपर बहुत
गोफन-गाजारी' - रा २० ३८ [का गुफत-गा]

गाव-गी—शी गोम, घोग गोम पदा

गावटी-टें—गोमटी-टें पदा

गोवड—न १ गुराच्या शेणामुताचा रादा गोबर पदा. २
मूत्रभोगळा, सिचरी गोवडणे-सकि पाणी, रादीने लिह
विडणे (भाडे, वस्तु जाणा), गावाडणे-सकि १ शेणाने,
पाणीने मारणे (भाडे, वस्तु जाणा), सारवणे २ एकत्र करणे,
मिसळणे, गोंधळ उडविणे [सं गो]

गोवर, गोयोर—उ १ (ऊ गो) राख, शेण, इ० २
खन [सं गो का गोबर=रात, हि]

गोवर-उ (घे) गोबर पदा [का]

गोवरहारी(पाणा)—(सगीत) गौहारी पदा

गोवरा—वि १ मोठ्या पोटाचे, वेडील दिसणारे, स्वाभा
विक पुगीर (भाडे, मडके) २ (निंदेने) बसकट, चापट वेहे-
न्याचा, पुगीर वेह्याचा ३ (व्यापक) विद्रूप, वेडील, कुसप
(माथू) ४ (गो) एक मोठा मात्ता गोवू पदा [का गुवक]

गोवेडा—उ गुरगुपीत व बाटोळ्या अंगाचा माथूस (गणपती
सारखा) [हि] गोवराळ-जी केळीची एक जात

गोवस्तान—वि गाईसारख्या छातीचा (घोडा) (दिसण्यात
खराच परंतु खोडो नाही असा) -अथप १ १०४ [गो+वस्त-
नान-वस्तान]

गोवा—५ गोळा, मोठा फस 'भाताचे गावेच्या गोवे हाणजे.'

गावी—भी—ली (माळवी) कोवी (माजी) [हि गोमी= पाथरी]

गोत्रे घोत्रे—न अदानक लाभ, घबाह, सापरहेला गुप्त ठेवा, नशिवाची रपा उमटणे, हवोलें (किं० येणे, सांपडणे, मिळणे, हातास लागणे)

गोत्र—५ (कों) राखी रंगाचा मासा, हे मासे दिवाळीच्या सुम रास पकडतात बोहरा पदा

गोम—न (व) शिंदीच्या माडास त्यातील शिंदी घर प्यासाठी टागवले मडके

गोमी—झी एक औषधी वनस्पती, पाथरी [स गोजिन्दा, हि गोमी]

गोमा—झी १ पुष्कळ पायाचा एक किडा, गोंब, घोग ' गोमीस पाय बहुत, एक पाय मोडला तरी उणे पडत नाही ' —भाव ८२ २ घोड्याच्या ७२ खोंडी पैकी एक, दोपटीकडे रोल असलेल्या परतलेल्या केसाची रेष, गोंबरा अश्रुमबिन्दू—रक्षण पदा ३ सरळ केसाची गोमाकार रेषा, डोक्याकडील रोखाची असलेली गोम ही छुम मानतात पण डोक्यावर असले तर अश्रुम ४ (ल) दोष, ऐब, बंधन, खोड, गुणामध्ये एखादी उणीव ५ लुण्ठे, धोतर इ० च्या काठातील गोमेसारखा बाण, विजरीतील गोमेसारखी नक्षा ६ सुखी, मने, सार, छुप [प्रा दे गोमी, का गोमे=दासा] म्हणू गोमेचे पाय टिला भारी नसतात सामाशब्द—० चिवळ—५न दोन काट्यांच्या दोपटीची काळसर चिमणी ० एटाडी—ली १ मोठी गोम २ (ल) मोठा दोष, मुख्य मम, खुवी गोमीकाठ—५ गोमेसारखी वीण असलेला कडाचा काठ गोमीकाठी—कि गोमीच्या विणीचे काठ असलेले (लुण्ठे, धोतर इ०)

गोम—५ (गो) गोद [पोठे, ठुल० इ गम्]

गोमगाला—५ (क) दंगा, मस्ती, गडबड, गोंगाळ, गलबला ' गोमगाला कराल तर मार खाल ' [५४ गों, गल]

गोमजी—गोमा—जी पदा

गोमटा—५ विणकामासाठी ओल्या, बह्या तयार करावया साठी केलेला पाच पेडी दोरा ओवी पदा

गोमटा—टै—जि १ (काव्य) गोड, सुंदर, चांगले, मनो हार का ' या जणीं गुजपत्ते । गोमटेचि नाही । ' —रास १ ९६५ २ मरुप, सुंदर, गौर (वर्ण, रंग), गोम्या वर्णाचा

गोमटी—झी एक प्रकारची काचेची बावडी

गोमटी—झी (गो) मान गोमटार बसप—मानेवर बसणे, हडास घेणे [का गोमटो=कडमणी गोमनाळी=गळग]

गोमटे—न चांगलेपण, सुरेखपण ' गोमटे काय शब्दाचे । एकेक बाण । ' —अमृ ६ ११.

गोमे(मां)—ठय—५ गोवे प्रांत, अपरातकाचा एक भाग [गोम + अंतर राजावाडे, गोमन + क] गोमांतकी—वि गोव्याविषयी, गोव्यांतील (आंबा, पत्रावळ इ०)

गोमा—५ १ इच्छित वस्तुविषयी उदासीनपणाचे किंवा नावदेवपणाचे रोग दाखविणे, ज्याविषयी उत्तम माहिती आत त्याबद्दलचे अज्ञानपणाचे मिथ (किं० करणे, लावणे) २ मांडे पणाचा डोल, आव ३ ढोंग, बतावणी ० गणेशा पितळी दरवाजा—(मोंगली अंमलांतील एका चतुर मिशेकन्याच्या मोठी वरून हा पितळी दरवाजा नावाच्या वेडीवर बसून माळावर नेपरवाना जकात घेई) आढपताखोर, स्वतः स उत्कट इच्छा असून दुष्ट-याकडून आम्हक करून घेणारा

गोमाजी, गोमाजी कापशा—५ १ उदरपणे घुळाकर थारास उत्पत्तादायक योजनेले काही तरी नांव २ कोणी तरी, अलवत्यांगलव्या, अगदीं अप्रसिद्ध, छुर माणूस, ख, अ ' गोमाजीने उठून तिमोजीच्या बराबर दरबदा घालावा ' —जि ३ लुडगुडपा, लाडा कारमार करणारा ४ (सरकारी दिशेब) एखादा भ्रष्टदारपण केतसारा न मलेल्या माणसाबद्दल हे दोषण नाव घालतात या माणसाच्या साऱ्याबद्दल पाटील जबाबदार असतो ५ पूर्वी एर प्रसिद्ध पुस्तकज्ञान गेळा ' हुम्दी कोण मोठे गोमाजी कापशे गेला ' ? —हुम्दी मोठे बाजीराव ? ० ना तिमोजी—५ कोणी तरी फारसू. ज्याचे नाव सांगावयाची गरज नाही असा कोणी तरी ० सोमाजी—५अर अलवतेगलबे, साळकोनीमाल कोवी, वाटल ते लोक (तित्स्काराची) ० ची दिवाळी—झी (कु) जुडाळदेशकर आद्यगौड ब्राह्मण राजवशाव्यांतील पोमाजी नावाच्या पुण्याच्या नावे मार्गशीर्ष शुद्ध १ रोजी कुडाळ प्रांतात पाऊल आणारा सण —मठ्यावचा शिळावेख ए ७०

गोमीच—न धोडपाची एक खोडी व्यंग चिमूट पदा

गोमेटी, गोमेटी—टी—(गो कों) एक वेत, हिचे फळ तोंडल्यासारखे पण दोडक्यासारखे कवेदार आणि चिकल्यावर मधाप्रमाणे गोड असते वेलीचा ताण —बदलापूर १५१

गोमेटे—ठै—न गोमेटीचे फळ

गोमेटे—न एक रत्न, नेह्ये, याचा रंग गोमूनासारखा असतो शिवचातू, शिलमणी, हा पुनसडीचा पोटमेद आवे हा फार कठिण असल्याने याचे रसायनशास्त्रीय खलवते, छडीच्या मुठी, छु—या इ० करतात, याजवर रंग देता येतो हे रत्न राह्य विष आहे [स]

गोथ—न गोवे प्रांत ० वायू—५ गोव्यांतील रहिवासी गोवेकर

गोयडो—३. (गो.) दांड.
 गोयटी—छी. (गो.) गोपही पहा.
 गोयण्—३. (कु.) लकड काटण्याचें हत्यार.
 गोयला—३. (कों.) सरण्याची मोळी, बांतूड मारा
 (दोन हात लांबीचा).

गोया—अ. म्हणजे, जणू काय. ' जे ये समयी आपले येणें
 गोया वरामत जाली. ' —रा १.१८८. [फा.]

गोयो—छी. (गो.) गुसळ्यांचा लांब स्वर, देल, हरली.
 [गो.....ओ; ध्व]

गोयाया—३. मंद, आळशी माणूस; सुई, जनाही माणूस;
 गरीब, बावळा माणूस.

गोर—छी. गळा; मान. ' राहिला परीं कधीं गोर गोविळी
 मज गाईचीं. ' —पला ८० व. [प्रा. दे. गोरा]

गोर—३. गोबर (रोग) पहा.

गोर—३. गुजरातील ब्राह्मणसंतांचा उपाध्याय. —बदलापूर
 १५०. [सं. युव]

गोर कण—न. (प्र. गोरकण) सूटपाती; छप्परकिया;
 प्रेतसंस्कार. ' गोर-कणेंचीं साहित्यें करून त्यांचीं सार्थकें केली. '
 —भाष १०७. [फा. गोड=वाडगे+अर. कण=प्रेतावरील बख]

गोरख—३. १ गुराही; गुरे राखणारा. २ गोरखनाथ;
 गोख (कानकाट) संप्रदायाचा आदिपुरुष. [सं. गोरख; प्रा.
 गोरख] सामाशब्द—गोराजा—३. तागाच्या धिवा अग्निच्या
 हुडाप्रमाणे हुडें येणारी ओवधी बनस्पती. ही नळगुदावर देतात.
 •चाळ्या—साखळी—पुष्पी १ ओवडी कडपा असलेला ओवडी
 गज. हा गोसाव्याच्या हातांत असतो. २ (ल.) संध्याची गुंता-
 शुत; परास्परावलेवन (अनेक अंतर्विवादांनीं कुटुंबीयांत, वरस्पर
 जामीनकीनें गावकऱ्यांत; कुंपणांत, काटेरी हुडपांत). •चिच-
 ती. १ एक प्रकारच्या चिचेचें झाड व फळ. हें मोठें असतें. फळां-
 तील गोर पितामहक, रुचक, पच्यकारक आहें. २ गोरछी
 नांवाचें झुडू. •नाथ—३ एक नाथपंथीय छेठ पुरुष. मछिंद्र-
 नाथाचा शिष्य. याचें संप्रदायी कानकाटे योगी होत. •पंथी-
 मार्गी—वि. गोरखनाथाचा अनुयायी. •मंत्र—३. गोरखनाथाचें
 उपादेशिल्ले मंत्र. •मुहूर्त—३. गोरखनाथानें सांगितलेल्या अनेक
 मुहूर्तांत सर्वसामान्य शब्द.

गोरगरीब—३. अ. गरीब व दखिरी माणसे; गरीब लोक,
 जनाथ; गजू; भूगणभिकारी [विस्तारवाचक प्रत्यय+गरीब]
 गोरजी—३. (कों.) जेनावा प्रामगुह. [सं. युव गु गोर+
 जी]

गोरटा—टी—वि. गोरा; गोऱ्या रंगाचा (माणूस); गोरा
 (रंग). सुंदर; सुख. गोरटी—छी. १ सुंदर, गोरी खी.

(सामा.) २ छी; बाई; ' तीं मयुरेच्या गोरटी । ज्यांची केवळ
 प्रपंच दुष्टी । ' —ह ११.३३. गोरटेला—वि. साधारण गोरा.
 [सं. गोर; प्रा. गोर]

गोरय—ये—न. (कु. ये.) कमरेखालीं न मुरलेले, सरळ रहा
 णारें इतलें (खोळीच्या आकाराचें); याचे उलट कमरमोडी इतलें.
 [का. गोरयु]

गोरवेंद—३. घोडा, उंट यांच्या खोगिराचा पुडील बंद.
 [गोर=मान+वद]

गोरवीकटगी—छी. (गोरीची काठी) माकडीच्या
 (तेलकट) झाडाची मशालीसारखी उपयोगांत आणावयाची
 फांदी. प्रवाही विंचा जासुद रात्रीच्या वेळीं हिचा उपयोग कर-
 तात. [का. गोरवी=मशालीचें झाड+कटगी=कांडी]

गोरस(सा)ण—न—न. (चाभारी) कातडें मऊ होण्या-
 साठीं व कमावण्यासाठीं, बुरडलेल्या एरंड्या व दही, इतक-
 ताक यांचें मिश्रण. (कि. देणें; लावणें; खोळणें). [गोरस ?]

गोरसणें—अकि. साफसूक करून, खतमून घालून पेरण्या-
 साठीं तयार करणें (दात जमीन); मशागत करणें.

गोरस—३. गोरखनाथ; गोरख पहा. •क—१ गोरस;
 गुराही. २ गुरांची संरक्षक दैवता. गोमथें पहा. •घटी—छी
 पारद, खोद, ताम हीं तीन भस्में सममाय पेऊन त्यांना रिग-
 णीच्या फळाच्या रसाच्या २१ भावना देऊन मुगाएवढी गोळी
 करावी. ही तोंडांत धरल्यानें सर्व प्रकारच्या स्वरभंगाचा नाश
 करते. —योर १.९९४.

गोरा—३. गोऱ्या; गाईचें बासकें, खोंड. [हि. गोरू]
 गोरा—३. १ गोरा माणूस. २ साडेब; इंद्रज; युरोपियन
 माणूस. —वि. १ उजळ; गोर (वणें); गोऱ्या रंगाचा. २ पांढरा;
 शुभ्र (ताडूळ, कपाळ). [सं. गौर; प्रा. गोर] म्ह् •एक
 गोरी आणि बत्तीस खोड्या चोरी. सामाशब्द •गोमटा—वि.
 गोऱ्या रंगाचा व सुंदर रूपाचा; देखणा. म्ह् •गोरागो-
 मटा नवरदंड (कपाळ) करंडा=देखणा पण हुतभागी. ' दुर्गाचा
 नवरा रूमांत गारागोमटा पण पुडें ... कपाळकरंडा निघाला.
 —पुकोचे •गोरापान—गोरापान—वि. अतिशय गोरा. [गोरा+
 पान=आधिक्यवाचक प्रत्यय] •पावसा—वि (ना.) गोरा-
 गोमटा; देखणा. •मोराट—वि. (ना.) गोरापान. •सुरक—
 वि. गोरा व किंचित भुरका; ताडुस गोरा. •माजा—पु. पाडें
 मायकळ, मायकळाची एक जात. •मोरा—वि. चर्या पालट
 लेला; पावसा पडलेला; अंतप्रमाणें विंचा कागदाप्रमाणें पावसा-
 कटफटीत (मय इ० नीं). [का. मोरें=तोड] •गोरिला—वि.
 गोरटेला.

गोरांजन—न १ गोरोचन पहा २ ईश्वरप्राप्तीसाठी स्वतःस अमीत जावून घेणे, अन्निकाष्टे भक्षण करणे 'करोत तपादिसा घने। कोणी साधात गोरांजन।'—दुष्ठा २६२१

गोराडू—पु कोनकळ, जमीनीत उदयन होणारा एक माजीचा वद हा भाजून, उकडून उपचारा खातात

गोराण—णी—झी दलदल, खाडीचा तिनारा यात होणारे एक झाड, याच्या सालीचा उपयोग कातडी कमवावयाकडे आणि झाडाच्या कर्काचा उपयोग कपड्यांना तपविरी रंग देण्यास होतो

गोराळ—न (धादा) तेल ठेवण्याची दगडी गोरी—पु १ कासेपारधी 'की गारियाचें गायन।'—रावि २ २३ (२) त्याचे गाणे 'का गोरीचिया भुगे।' मृग व्याधा दष्टि न घाली।—हा १३ ७३९ गोरी पहा

गोरू—न (कु) (अव) गोरवा गुरू पहा [दि] गोराव(प)—पु (गो) गभे, मयन, नार [स गभे]

गोळा—पु १ गोलक, बतुळाकार, वाटोळी, बतुळस्तभाकार, बरवटपासारखी वस्तु, ज्या मरीवाच्या घुब्यवरील बिंदु मध्य-बिंदुपासून समान अंतरावर असतात तो, गोळा २ मडक, बतुळ, परिचित्ताकार आयत ३ छत्रिम गोळ, बतुळ, खगोल, नूगोल, गगोल पहा ४ गोलदार दावा, वासा, चरकावर केलेला गोलदार दावा ५ बतुळपणा, बतुळरूप, लवबतुळरूप ६ (चिडू दाखू खेळ) लाकडी चिडू ७ नक्षीदार काठ, पदर (पागाटपाचा) ८ घोळ, घवा, जमाव, कळप, झुड ९ सेव्याची एक रचना 'चोकर बाबुना गोळ।'—सपाम ६० १० टोळा, छोल, डोब (आगोचा) ११ राशीचक्रमंडलाचा एक भाग किंवा अर्ध 'वृधमराक्षीचा प्रह उत्तरगोलत जगवावा' १२ कुलचा शुद्ध, पुनका, गांदा गुरा पहा १३ नदीतील एक मासा १४ गोक, वरगोटा यांच्या पदराची एक तार (सोने, चांदीची) १५ (विणकाम) बसाराच्या साणीच्या कर्षीत घालण्याच्या उपयोगी सागवानी २१—३ हात लावीची वाटोळी काठी १६ गोळा, तोफेचा गोळा—वि वाटोळा, बतुळाकार, लव बतुळगार, बतुळरूपभाकार [स] सामाशब्द—० फलप—ज्या गोळाच्या समोरासमोरच्या दोन बाजू चपट्या किंवा फुग येत्या अवताता ० चवचवदी—झी (कासार) मीडे चववितीना टोळटोळून, कमयस्त जाड असेल तेथे हारले करण्याचा चौरस हातोडा ० ची—झी १ गोळाकार २ (घुतारी) खाव वारी ० चेत लाडकांच्या कोपण्यास गोळाघार दण्याचे हत्यार, खाला (कु) गोळची रोखणदि म्हणतात (किं० मारणे) ४ (चांगारी) रेवा मारण्याचे हत्यार ० डर—पु (इमास्त काम) जाड, गोळपग आंरूड बांसा जाड घुडता असलेला बांधा ० धरे—वि

(गो) सैल ० दडा—दाळ—दाडा—दोडा—उ एक गोळ सरळ सोट वृक्ष, याचे फळ भाजून खातात व हे भीषणी आहे गोले दाज—पु तोफ बाणगाण, तोफची, गोळा फेकणारा [का गोळ दाखू स गोळ] गोलेदाजी—झी तोफ बाणण्याचे काम, तोफाची सरपत्ती [म गोळ+फा दाजी] गोलेदानी—झी बटुकवाल्याच्या कमरेस बांधलेले गोळपा ठेवण्याचे शिंप [स गोळ+फा दानी] ० दार—वि १ बतुळाकार, वाटोळे २ गाळेदार (मिठा) ३ मांसल, भरदार (हात, माडी) ४ नक्षोदार पदराचे (पगोटें) ० परिघ—पु महाभुताचा घेर, मर्यादारेवा—सुये १० ० वाहा—वि (शाप) गोळाच्या पृष्ठभागाप्रमाणे वाहरील अगाने गोळ (इ) बॉन-हेक्स ० मापकयंत्र—न (शाप) काणत्याहि गोळाची किंवा त्याच्या तुकड्याची त्रिज्या आणि एखाद्या पदराची जाडी काढण्याचे यंत्र (इ) कॅफोमिटर ० मिट—(फो) मांस पडड प्याचे एक जोळ ० सर-वि थोडे गोळाकार, गोळ गोळाची लॅव संस्था—झी विपुववृत्तावरून आढळणारी स्थिति या ठिकाणी विपुववृत्त प त्याच्याशी समांतर जी वृत्त आहेत ती स्थिति बाबत लव होता—मराठी ६ वे पुस्तक पृ ३१६ (१८७५) गोळाची—चक्रसंस्था—झी जेव्हा एक भूव क्षितिजाच्यावर आहे आणि एक क्षितिजाच्या खाली आहे तेव्हा विपुववृत्त त्याच्याशी समांतर दुसरी वृत्त असे क्षितिजाशी पडणारे वर्तमान मराठी पुस्तक ६ वे पृ ३१६ (१८७५) गोळाट—ठ, गोळाट गोळाटी—नक्षी खाली होके वर पाय करून मारलेली डलटी डडी, कोव्हाटा (किं० घणे, मारणे) गोळातर—वि आंढून गोळ, गणनाकृति, पोकळ गोळाच्या आतील भागाप्रमाणे अक्ष लेले (इ) कॅनक-ह गोळाभ्याय—पु गोलासवणी विवरण करणारा वांगतथाच्या भाग भास्कराचार्यांच्या खिदातशिरो मणीचा हा एक भाग, माडे गोळार्थ—पु गोळाचा अर्धा भाग ० पुर्वे—पश्चिम गोळार्थ [स गोळ]

गोळ—उ १ पादरुदुक कीडेमध्ये काव होण्याकरिता रुंदी वरील दोन खागामधील ज्या रेषेतून नेटू दवकावा लागतो ती रेवा (किं० वरणे) काव २ भूयेय [इ गोल]

गोळ(ळ)क—उ १ ब्राह्मणविषयाच्या सततीचा वद, ज त, जाजवण गोळकातील दोन भेद (१) कुंडगोळर—उ नवरा असलेल्या (मुकयत्वे ब्राह्मण) छीची अनौरस मतति (२) रंड-गोळक—उ (ब्राह्मण) विषयची अनौरस सतति [व]

गोळक—न पैसे देण्याची व ते आत टाकण्यासाठी मर भोंक असलेली थप पेटी [का घोळ १]

गोळक—पु १ एखादी वाटोळी वस्तु, गोळा २ जवकाप, शुक्र वस्तु हा शब्द इशियास जोडतात उदा० कणैगोळक= कानाची धाडुळी, कानाचा बाहेरील कान नासागोळक=

बाहेरी दिमणारे नाक, नाकाचा एम्बर भाग नेत्र-मुख-इन्द्रिय-गोलक इ० इन्द्रिय-गोलक (अव) = इन्द्रियग्राम, इन्द्रियवर्ग (सामान्यतः) श्रोत्रेन्द्रिय ? 'देवताशक्ति असल्याबाबुन केवळ इन्द्रियगोलकांनी कार्य होत नाही'

गोलमाल—३ गलनला, गढबड, गोंगाट, आरडाओरड 'हा गोलमाल त्याचाच असला पाहिजे'—सूर्यप्र ८१ [हिं]

गोलसर—स्त्री (ना) शकुळीचे पाड—वि साधारण गोल

गोला—३ गोल्या पहा

गोला—गोळा पहा

गोलाकार—वि गोलसर [गोल+आकार]

गोलां (ळा) गुल (ळ)—३ एक जातीचे वानर, नीळ, काळया रंगाचे व गाईच्या शेंपटीसारखी शेंपटी असलेले वानर, माकड 'पुढे चालती मार गोलागुलाचे'—राक १ ५२—वि दुवळा निवेल 'समर्थ माहेरींचे बळ। तेणे खिया उत्सखळ। प्रतार माझुनि गोळागुळ। अन्वेरिती सर्वस्वे ॥'—मुआदि ९ २२ [स गो=गाय+लागुल=शेंपटी]

गोली—स्त्री १ बोलणे कुळब किंवा इतर काही आडते याना लावल्या आकडा, लोखंडी बाकदार गळ

गोली—स्त्री (कु हेट) १ मातीची लहान घागर, कळवी २ (गो) गोले=द्रव पदार्थ मोजण्याचे चारोरी माप [गोल]

गोलेवाळा-गोल्या—३ गोल्याने ताडूळ सडणारा व त्यावर उपजीविका करणारा माणूस

गोल्या—३ शेवटी बागेळा दगड लाविलेले मुसळ दगडी मुसळ

गोल्या—स्त्री (कु) सुतारी हत्यार, रोखणीचा एक प्रकार (गोलेचीच्या उलट)

गोल्या—३ १ कोळप्याच्या दात्या (दिंडा) वरील आडवी लोखंडी पट्टी कोळप्याच्या दिंडात बसविलेला भाग, दर दिंडास अस दोन गाले असतात २ दोन घडीव बाजूचा, पायखाना, जिना यास लावण्यात येणारा अर्धगोलाकार दगड

गोल्या—३ लहान घागर गोली—बदलापूर ६५ [स गोल-ला]

गोल्हाट—३ १ गोल्हाट पडा २ छातीच्या आतील पोकळीत जो उलटा प्राण आढे त्यातील शानवृत्तीला इन्द्रियाबाबुन स्वतःच्या स्वरूपाचा यथार्थ बोध होत नाही अशा त्या प्राण बाबु राहण्याच्या ठिकाणास गोल्हाट म्हणतात—ब ख पारखकृत शाने तरचरित्र पु १३ तिसरे जे का गोल्हाट 'तेज तत्त्वाचे मूळ पीठ।'—सिस ७ २६२ और पीठावरले योगशास्त्रोक्त स्थान औटपीठ पहा 'औटपीठे गोल्हाट म्हणती।'—बोधवैभव (अग्रभाग) २० [गोल, कोल्हाट]

गोल्ही—स्त्री (व) दोन तासांचे गोल्ही [गोली]

गोव-चा, ची—स्त्री १ गोव, चोटीचे, अडथळा, सुताड

(ल) २ मडत, घोटाळा, अपनो उदड गोवा केला लुकी

'होती मृगजळे गोवी केली'—दुगा ७१५ ३ कायम अडविणे

(एखाद्यास एखाद्या कामी हुशार) 'तु-गोपये, प्राप्ति १]

गोवई—वि गोमातची गोवि प्रातास बघी (गोवी १०)

[गोवे]

गोवणी—स्त्री ओवण, गुयेन, जुळपी ओवणी [गोवणे]

गोवणे—उक्ति १ गुफणे, गुयण, ओवणे (मणी कुले) २

गाड दणे, सुतविणे, बाधणे (वेस, सुतयास पडु) 'तो गोविला

बाळक कमळ या।'—साहद १ ७५ ३ सुतविणे, अडकविणे,

पालणे (शाळत मूल किंवा उमेदवारीत, विवाहात, उद्योगात,

माणूस) ४ अडकविणे, बाधून घेणे (रोखा, वचन यांनी) 'वचनी

गोवून बायकुमरा। नाय मछिद्रातें मागीतलें।'—नव १९ ७६

५ गोकाटणे, पेचात पाडणे जे घोरघोरांनी गोवी। जाणवणे

—दा १ २ २२ ६ मापणात सुतविणे, पडवणे 'वाचाबळे जन

गोवती।' ७ लक्ष वेधणे, सुतविणे, अवधानात धरून ठेवणे 'मला

गोष्टीखाली गोवून आपण बोरी करून पळाला' [स गोपन,

प्रा गोवण २]

गोंवर—रें—३न अगावर देवीसारखा पण लहान पुरळ

येणारा एक रोग हाविशेषतः लहान मुलास होतो (किं० येणे,

निघणे, मावळणे, चिमुटणे, कानपणे, बाहेर पडणे इ०) [स

गोवणे (गोमरात अथवा योथीच्या रगाप्रमाणे होते त्यावरून) दुल०

का गोवर] ० पोटी पडणे—गोंवर बाहेर न पडणे, अशामुळे

पोगत कण्णता राहून मुलाला पुढे जड जाते

गोवघेनी गाय—स्त्री गारोचन असलेली गाय—बदलापूर

७२

गोवसा—३ नवस गामाचे पडा १—शार

गोवळगाथा—३ घोटाळा, भागड, गोवळ, पोल गवा

ळप्रस [गवाळ+गाथा]

गोवळजेणे—उक्ति घुसळणे—शार

गोवाइ—स्त्री सुतासुत गोवा पहा 'एय उपदशामाति

गोवाइ।'—माझ ३ ११

गोवारे—३ (कु) साक्षीदार साक्ष १

गोवारे—न समुदाय १ 'निवृत्ति हुका चालला गोवारे।

देवापाशीं भार साडवि।'—दुगा २०८१

गोघारी—स्त्री माजीची शेंग गवारी, एक शाड व शेंग

एक उपधान्य

गोविंद—३ १ श्रीकृष्ण भगवानाचे एक नाव २ काव

ळीच्या साड्याचे फूल ३ (गो) एक जातीचा कावळा ४ तावडा

काचेचा मणी [स] सामासक—० नामसंकीर्तन—पुन्हा पुन्हा

गोविंद, गोविंद, म्हणजे; गोविंदनामाचे मजन. ० मणरी-५. गोविंद अर्थ ४ पदा. ० विड्या-५ गोदविड्या; चाली चौकोनी बैठक असून चारी बाजूनी वर निमुळता होत जाऊन वर कोन समलेला विडा; हा ८ पानांचा असतो.

गोविंदफळ-न. किंदिणी; बांधें; तोंडात टाकल्यावर हें गोविंद गोविंद म्हणतें असें म्हणतात. गोविंदी-स्त्री. बांधेंटीचा देव. [सं.] गोविंद-न. बांधेंटीचे फळ; गोविंदफळ.

गोवी-५ हेरिंग वर्गाच्या माशासारखा एक जातीचा मासा. -प्राणिमो ८५.

गोवें-न. गोमंतकांतील एक शहर.

गोवें-न. १ अथर्वत षष्ठ शास्त्रेले दूध; अदमुरें दही. २ मुठ, भोळा, सहज बळणारा व उदार धनी. ३ चांगल्या मिळकतीचा, बैठा रोजगार. ४ धर्माविषय चांगल्या गोष्टी मिळण्याचे साधन ५ घवाड; ज्यानींमनीं नसलेला खास, फायदा; मोठा फायदा, नफा. 'मावें उगवीशी मोवें बोलसि निज भाव.' -देष्ट (जाती) २. ० सांपडणें-घवाड हातीं लागणें.

गोवें-न. परांची; माळा.

गोवेमिती-स्त्री. एक केळीची जात. हिचे केळे वनकेळी-सारखे असतें. परंतु साल जाडीला कमी असतें. -योगेची माहिती १४५.

गोन्या-वि. (रा. कु.) निवडालजी व अभ्यक्षित; डिला व गवाळी; गोयळ्या व विसराळ; गयाळ-स्त्री; गवाळी-ज्या; गैता, गैरात, गैरी, गावदी, गळतान, गावच्या, भोंगळ या वर्गांतील त्या व्यक्तींचा हा शब्द आहे.

गोपा(प)पेच-५. १ कानावरून बांधलेली टापशी; यंडीच्या दिवसांत कानावरून उपरणे, कमाल गांध्यात लो; कानपटें २ एक शिरोभूषण ' बिमणा गोपपेच त्यावरी कलमी झळक फार.' -संभव ३९. [का. गोश=कान. गोशुपेच=टापशी; पागोटया घरील अलंकार]

गोपा(प)माल-स्त्री. गोडमाल-स्त्री. गोस्माल-स्त्री १ कानउघाडणी; कान पिळणी; शिक्षा; नसिजा. ' आम्ही हराम खोर असे खचित यकीन जाले असल्यास आम्हास परिच्छिन्न गोडमाली करावी.' -देस्कुले ४९. २ चोरटा हत्ता ' गोवतें हिहून गोपाल देऊन त्याचा मुळस मालून घुडी करावी ' -मराचियोडा ५५. [का. गोश=कान+मालना=पासणे. का गोस्माली=कानउघाडणी, शिक्षा; गोशमाल=कान पिळणें]

गोसा-या-सा-५ १ धनुष्याचे टोक. २ कातरुण्याच्या धतुळकीची मुठ. ३ वज्राचा शेवट, टोक, पदर. ४ अंत पुर; पड दपोडी; पडदा; सुरक्षा. ५ पणुण्यापुढे लोबावर सुरक्षा घेतल्या-शिवाय जीने केव्हाहि घेऊं नये अशी चाल. [का. गोशा]

निशित-वि. १ एकाचघाटी; निश. २ गोसा असणारी;

गोपांतील (स्त्री.) गोशेनदीन-क्रि. गुप्तपणें. ' अशीं पत्रे घर्वाईसिंगानी राज्यास गोशेनदीन लिहिली. ' -जोरा १०६. [का. गोशा+निशिन]

गोशवारा, गोशेरा, गोश्यां(वा, रवा)रा, गोसार-५. १ विस्ताराच्या हकीकतनाम्यावरून तयार केलेला संक्षिप्त उतारा; संक्षिप्त टांचण, हकीकत, सूची. २ सारांश; निष्कर्ष; रोख; अमिश्रय; तात्पर्य. ३ चित्रांवरून तयार केलेली खेज्यां-तील जमीनीबाबत थोडक्यात माहिती. [का. गोशवारा],

गोशवाय-५. कणेंकुडल. ' दोन गोशवारे. ' -दिमाश १. १०५. [का. गोश=कान]

गोशगुजार-वि. धुत. ' अजोह दोस्ती तुम्हांस गोशगुजार करून ठेविली हें निमित्त उरुट येईल. ' -रा ५. १६४. [का. गोशगुसार]

गोश-न. मास; गोमांस. ' असिष्टेड बटलरला बाजारांतून गोद, अडी, लोणी बरे आणण्यास त्यानें पाठवून दिलें. ' -नपुक ३२. [का. गोदत]

गोष्ट-स्त्री. १ कथा; दंतकथा; आक्यान. २ (व्यापक) वाक्य; शब्द; पद; उच्चार; चकार; खेळ. ' तुम्ही येथे गोष्टी बोलू नका. ' ३ कृत्य; काम; प्रकरण; बाब; व्यवहार. ' मन-पासून अशी गोष्ट घडणार नाही. ' ४ कृत, कृतात, घडलेला प्रसंग; घटना. ५ दिवस; अवस्था; प्रकर. ' धीर्मत लोक कितीही खर्च करोत त्यांची गोष्टच निराळी. ' ६ (पुराण्याचा कथ्यदा) ज्याचे ज्ञान इंदिरांच्या योगांने होतें अशी कोणतीहि वस्तु किंवा वस्तूची स्थिति अथवा संवेध; मनुष्याच्या मनाची कोणतीहि स्थिति. (इ.) फॅक्ट. [सं. गोष्टी] (वाप.) एक्या गोष्टीत-एकदम; एतक्याम; सपाटपस, घटकन. ० काढणें-खोड काढणें. गोष्टी खापडणें-कि (व.) गप्पा छोटणें. म्ह. (व) गोष्टीचा खाप विमरला सायबाप ० फोडणें-गुप्त प्रगट करणें, जाहीर करणें. गोष्टी सांगणें-१ बोलणें; संभाषण करणें; गप्पा छोटणें, वाता करणें. ' ठाव्या अहित मला सांगा येथे गाडी जवळ या ! ' -घाटशेज १३ १७ २ (खा) सरशी सांगणें; गाडी लावणें. समाशब्द- गोष्टम-वि (व ना.) गप्पीदाम; गाडीवेवडाळ, वागल्या. ० मात-स्त्री. गोष्ट अर्थ १ पहा. ' एखादी गोष्टमात खोप म्हणजे वाट करमेत ' ० श्राद्ध-न. १ अडकणीमुळे सवारीचायुक्त धाड करण्यास सवट मसेल तम्हां असुद्धत्यानें केलेल शब्दांनीं केलेल्याच्छ. २ (ल) निवड गप्पा-ष्टक, बडबड; निरर्थक गोष्टी. गोष्टप्रिय-लंपट-वेवडाळ-वि १ गाडी ऐकण्याचा किंवा सणण्याचा शोक असलेला; १ घा-प्रिय. २ गप्पागोष्टीनीं परिपूर्ण. गोष्टिमा(मो)ना(धा)-स्त्रीभव जगाटके; व्यर्थे संभाषण; निवड गोष्टी व कथा. [सं.]

गोष्टांचाल—झी (गो) एक रानटी वेळ

गोष्टेशूर—वि घरातील शूर, घरगोहो [स]

गोस्त—उ (गो) तीन वर्तिचे माप

गोसाईं-ची—उ (ना) १ पावसाळ्यात दिणारा एक ठ्ढान किडा याची वरची बाजू लाल मखमालीसारखी असते मृगातील किडा २ बाजरीवरील एक किडा

गोसावी-मी-ई—उ १ ज्याने सासारिक इ० सुखाचा त्याग केला असा योगी, याची वखे भगवंत असतात, यापैकी काही मुष्ण करतात २ (ल) घरदार, बायकापोर याच्या विरहित माणूस, फटिंग ३ हरिदास ४ (जुना पत्रव्यवहार) सन्मानदर्शक एक पदवी ५ मालक, घनी 'मुपकास्तु गणेश गोसावी'—वेसीस्व ६ ४२ ६ बाजविण्याची मातीची चिमणी, भुरकट रंगाची चिमणी (पाखले), ७ तन्यास वर राख लावून त्यावर केलेली भाकर, गाकर ८ वेळीची एक जात गोसा मढा—सावडा—उ (निदार्थी) गोसावी गोसामपण—न गोसाव्याचा धर्म, चाल, रीत गोसावीण—झी घनीण, माल कीण 'पै जीवाचे कसो वतली' ते दासी को गोसावीण झाली'—हा १८ ११२ गोसावीपण—न प्रमुख 'जी जालेनि पादेंकें आले। ते गोसावीपण केवी बोलें।'—हा १८ २२ [स गोस्वामी]

गोस्त—न मास गोव पहा [का गोस्त]

गोस्तनी—झी शस्त्रे [स गो+स्तन]

गोस्तनदेवी—झी गाईच्या सडावरील गाठीतून रस काढून माणसाच्या शरीरात टोचून घालण्याचा डॉ. जेनर याचा शोध यामुळे झालेले फोड [स गोस्तन+देवी]

गोहक—उ (गोडी) गव्हा (धान्य)—विचि ८ १२

गाहर—उ (ना) १ हुलहुल, काळजी २ खोडी, चाळा अवयुण गोहरी—वि (ना) खोडकर, अवयुणी

गाहा—झी १ ग्वाही, सास 'गाहीवीण जाऊ नये। राजद्रोहा।'—दा २ २ २० २ साक्षातीं जवानी ३ साक्षीदार [का गुवाही] ० दार—उ साक्षीदार 'गोहीदाराचें जरी मोड तरी साहेबास गुन्हेगारी वेळ'—रा १८ २५

गोहो—उ १ (घरगुती मापा) नवप पति पो 'सुखे योळव दावी गाहा। माझ दु ख नेणा पाहा'—तुगा २९५७ २ बाण्या, तरणाताडा वयात आलेला माणूस, खोखमा ३ वसनाद मारतापीर, मागूक मी त्याचा गोहो आहे मजपुढे येऊ ना 'हे औष पित्ताचा गोहो आहे' ४ तोडीस टोड सेरास सन्वासेर सवाई [स गोष=पति खुड प्रा दे गोह= योव्हा पुरुष सुखिया]

गोळ—१ गोल पहा २ अर्थ

गोळ—(गो) १ एक माजी (वेली) घोळ २ एक झाड ३ एक प्रकारची मासळी [स गोल] गोळगोळकी—झी (वे) एक वनस्पती

गोळ—उ (गो) गळ गोळाक लाघप—हात बाधून टाकणे ० दिवप—१ फासावर चढविणे, २ मुलास धाडी (शिक्षा) देणे गोळार मारप—फाशी देणे

गोळक—उ गोलक पहा—काचें सोयळें—न खोटें सोयळें (गोलकाना सोंवळ्याचा अधिकार नाही या समजुतीने) म्ह० गोळकाचें सोंवळें सारा वेळ विळविलें

गोळंकार—उ (गो) दुखण्यामुळे आलेली असहाय्य स्थिति, खोदाविडी होऊन पडणे

गोळंकारी—वि वाकलेला, पोंक आलेला (वाधक्य, वात, अशकण्या यामुळे), खोदाविडी होऊन पडलेला

गोळया—वि (क) आळशी, भजागळ [स गोल] म गोळा]

गोळवी—झी पाण्यातील एक ल्हान प्राणी

गोळा—उ १ गोल, गोलक, चंद्र २ वर्तुलाकार पदार्थ, पिंड, भेला, डिसळ, रास ३ जया, जमाव, मेळा (मनुष्य, पशु वस्तु यांचा) ४ (ल) हातपाय नसलेला किंवा ते लुळे झालेला माणूस, पायळा ५ (निदार्थी) जेवण, भाकर—दुकडा, पिंड, घास ६ घुपावणे, दुबेतेणे, गभेपात, साव ७ नाकातील चांदीचा बॅसर (मोत्याऐवजी) ८ फळातील विशिष्ट नाव माही अशा अडी, बी, घर, गर्मोस इ० ना लावतात जसे—बदाम—पिस्ते—काजू—भुईदूध—सांड—उडे—एल्ची—गोळा 'ही मोह्ये छद्म कडेलाचे गोळे आढते' ९ (व) लाह डोकळा 'बेसनाचे—गुळपापडीचे गोळे' १० देवची गाठ ११ ताफेची मोठी गोळी १२ सांडा समूह १३ (गो) गोल आकाराचे भाडें, गुड गुडा—वि १ चिव या अर्थी ओला शब्दाबरोबर प्रयोग 'चिरगुटाचा ओला गोळा पडला आहे' 'ही लाकडे ओली गोळ आढते' २ एकत्रित एकर होई असा [स गोलक प्रा गोलओ, अप गोलव हि व गोला, प गोळा] (वाग्र) ० करणे—एकत्रित करणे ० गिळणे—(राच) साणे ० टाकणे—गभेपात होणे ० देणे—जवें दिवसास एक वेळ गोळा दिव्हा म्हणजे आडा प्रदाराची काळजी वारली ० मारणे—गणापा करून टाकणे ० होणे—१ गोळयाप्रमाणे गात्रे एकत्रित होणे जोपेने या मुलाचा गोळा होऊन गेला आहे २ गोळा चिणे—विकि (गाजा) १ गोळा—जमा करणे २ (ल) गिळ विणे सपादेणे गाळेगावाला वेढा घालणे—पडणे—विकि जेवावयास बसणे सामाशब्द—० गोळी—झी परस्पर (बदकी—लोफा यांच्या) गोळ्याचा अडीमार, मोठा तोफेचा भडमार

०वेरीज—की १ (अकण्ठित) टोक वेरीज किंवा तेरीज २ (ल) तात्पर्य, सारास, निष्कर्ष, मथितार्थ ०करणे—(दिशेव) खगडीने कांहीं बावी दाबून किंवा खोट्या लिहून टोक वेरीज किंवा तेरीज देणे ०भर—वि. पोडभर, भूक दात होई इतका ०भाजी—की पीठलाबून किंवा ताडुकाच्या रुपया पाळून केलेली भाजी, दिव्या उलट मोकळी भाजी

गोळिख गोळीम—की गोळरी पहा
गोळी—की १ (सामा) लहान गोळा, गोला, गोलक, गोटी २ बटुकीचा गोळा ३ चोळमटलेल्या कपड्यांचा लहान बोग, रास ४ (ना) बैदल ५ (ना) पत्की, कॉलरा ६ (गो) लहान तांब्या, घागर, विदर्ला ७ (राजा) खाडीतील चिखटाचा धोतभर लावी—फरी—उचोचा गोळा या गोळ्याचा बांध टिकाऊ असून यावर नाचणी चालली होते ८ गुताचा एक रोग (६) अँथॅक्स [स गुरी, प्रा गोलिया] (वाप) ०घालणे—१ बटुकीची गोळी मारणे ०चढविणे—मादक पदार्थांची गोळी खाणे (आहूत) ०मारणे—स्वत पुढे न होता दुसऱ्याकडून इट काढे घडवून आणणे, अप्रत्यक्ष काम करून घेणे ०लारणे—१ मारी लागण्यामुळे जती होणे २ कार्य नेमके होणे, माथा कापू पडणे सामागव—०धार—३ बटुकीच्या गोळ्याची फैर, बटुक उडविणे ०चा—ळ्याचाट्या, गोळीमारणी—३ली बटुकीच्या किंवा तोक्या गोळ्याचा मारा जेथपर्यंत जातो ते अंतर ०गोळी—ळे घेरीज—की गोळावेरीज पहा

गोळुसणे—सक्ति घुसळणे १—मागा १७०९—शर
गोळिंगणित—न (गणित) गोळ्याच्या राशीचे गणित, चढत्या उतरत्या राशीचे गणित [स]
शाळणयराचो खेळ—३ (गो) विटीदाहचा खेळ
गोळणा—की (गो) विटी
गोळ्या गोळ्या—३ (का) लहान मळकें, घागर, [स गो०]
गोळ्या—३ तांदूळ सडणारा, गोळी—त्या पहा
गोळ्याट, गोळ्याटचक्र—गोळ्याट पहा
गौ—की गाय (पशु) गो पहा [स] ०कोश—गोकोश पहा ०खाना—गोखाना पहा गोंड—गोंडो—उनकी खुराचा माथे गोवड पहा—क्रीच २ ८९ गौमास्ती—मुस्ती—गोमास्ती, गोमुस्ती पहा 'मुस्दा लागीनिलिआं गौमासिया। तदि वारा जा का।'—शिख २१९ गौळण—गोळ्याडा—गोळा—ळी—गव मळें पहा

गौड—३ १ गौर, गौडबगल, बगल देशातील या नांवाचा प्राचीन प्रांत व त्याची राजधानी २ एक ब्राह्मण जात व तीतील ब्रह्मि, पंचगौड—वि गूढ जाणणारा [स] यद्मादाकर—०घंघाल—(गौड व बगल या देशांत पूर्वी गाडविषा फार होत्या म्हणून)

(ल) गाडव, दानधन, जाडूटोणा ३ (ल) युक्ता, मसल्ली, द्विकमती, रवाडी ४ (ल) गूढ, कूट रचना 'गौडबगल रचण्यात त्याने (मोरोपतंगे) गापला काळ पालविला'—नि ८८९ ५ खोल हाव, कट करणे ६ चमत्कार, अद्भुत पटना ०घंघाली—वि १ गौडबगल जाडूटोणा करणारा, २ गौड—बगल देशविषयक ०मल्हारा—३ (संगीत) गायनातील एक राग यात पञ्ज, तीव्र ऋषम, तीव्र गौषार, रोमलमध्यम, पंचम, तीव्र धैवत, कामज निपाद हे स्वर लागतात जाति सपूर्ण—सपूर्ण वादी मध्यम व सैवादी धैवत गानसमय दिवसाच तिसरा प्रह्न ०सारस्वत—सारस्वत ब्राह्मणांची जात सारस्वत पहा

गौड—वि गुळासक्ती, गुळाचा [स गुड]
गोंडरी टोपी—की जिच्यावर गुणें सलम्याचे काम असते अशी टोपी, ही फार टिकाऊ असते
गौडा—३ वाडील, गांवचा मुख्य अधिकारी [का]
गौडारी (जाणी)—की (संगीत) तानसेन हा गौड ब्राह्मण असल्याने त्याच्या म्हणण्याच्या प्रवचनपद्धतीस हे नाव पडले आहे (गौड)

गौडी—की गुळापासून काढलेली दाल [स गुड]
गौडो—की (संगीत) एक रागिणी [गौड]
गौंदी, गौंड्या—गावडी—ड्या पहा
गौंडुकी—की (गो) एक प्रकारचा कर
गौण—न १ न्यून, अभाव, तुटवडा, कमीपणा २ अपूर्णत्व, हीनता, तळावत—वि १ कमी प्रतीचा, हलक्या प्रतीचा, कमी महत्त्वाचा, अप्रधान २ आनुकूलिक, गौणभूत बदला ३ मुख्य नव्हे ते, दुय्यम ४ मूळबन्धने स्तूण । बजासन गौण । नाम यासी ॥'—शा ६ १९९ [स] ०मानणे—कमी देणें 'ते तीर्थे पाळ्या चरनीं। अग्रस गौण मानीं । ०धरूप—३ १ असुरव, अप्रधान हेतु किंवा उद्देश २ दुय्यम ज्येष्ठ, निरवप, अनुकूल्य, बदला, प्रतिनिधि ०पस—३ १ कमजोर, खालक्या दर्जाचा, अनुकूल्य, अप्रधान पक्ष, वाजु (वाद, गोष्टी, प्रमेय याचा) २ गौणकल्प ३ (सामा) हलका पक्ष, बाजी ०मुख न्याय—३ तारतम्याचा नियम (मुख्यामुख्य, गौनिक व अल कारिक प्रधान अप्रधान यातील) मुख्य पक्ष समवत असता गौण अगिकार ज्येष्ठ या अर्थी वापरातात गौणीधृत्ति—की शब्दाची स्वाभिधय गुणसंबंधामुळे अर्थोत्तराच्या ठायी असलेली प्रवृत्ति [स]

गौतमी—की १ गोदावरी नदी 'गौतमी तीरी उत्पन्न होऊन'—सप्त ३ ४० २ गाय (पशु) 'की गौतमी देखतं पचानन । अये वापन चळचळा।'—अवि ९ १५७ [स गौतम एक ऋषि]

गोप्य—वि १ गोप्य, गुप्त, गुप्त 'परतु गुप्त ते जाणवे । गोप्य आहे ।' -दा ६ २ २० गुप्त ठरण्यास लायक, गुप्त मोठ, रहस्य [स गोप्य]

गौर—वि १ गोरा, शुभ्र, निर्मळ, स्वच्छ (भाणूस, पर्ण, रंग-धारीराचा) २ तेजस्वी, कांतिमान 'गौरकाय व सरस्वर यावि पर्याये स्थाये पतपातित्व लोकाच्या चांगले नजरेस आले' -अमृ ७ २७१ ० काय-प्र युरोपीया भाणूस -हेले १ २६९ ० पर-प्र रानगाढव

गौर—स्त्री पावती, भवानी, दवी, गौरी [स] (पाम) ० आणणे—जेष्ठपारीची स्थापना करणे भाद्रपद शुद्ध पटी त्रिंवा सप्तसीत नदी, ओढा, यांच्या कांडव पाच त्रिंवा सात खडे घडून, धुवून, शारीवरील तक्षकजीत ठवून भाणूस त्याची पूजा करतात गौर आणणाऱ्या मुली परी यताना तोंडात पाणी घडून माग न पडता मुक्याने दबापाशीं ते (खडे=गौर) आणून ठवावयाचे व मग चूळ धुवावयाची असते (गाढवयाची) ० उभी करणे—तेथेच त्रिंवा तनत्र भाडे घेऊन त्यास नवे लुगडे नेसवून वर सुलवडा (किंवा खापराची वेळणी) घसवून मग दारंगी घालून मूर्ति तयार करणे (गाढवयाची) ० उत्तरविणे—भाद्रपद गुा पष्ठी-सप्तमीस गौर आणावयाच्या दिवशीं दोरे घ्यावयाचे अस ताल, ते गणपतीचा व इमारिका आणि मुंग्या मुलाचा याचा भाड पदरी, व सवाढगीया व गौरीचा सोळा पदरी, असे घेऊन भाद्रपदरी दान्यास आठ सोळापदरी दोऱ्यास सोळा अशा गाडी देऊन त्यात आपाडा खोबरे, दुर्वा व रेशमी दोरा बांधून मग ते दोर हळदीने विंबळ करून गौरीपुडे ठेवून त्याची पूजा करून गळपात बांधतात नंतर दहिमाताचा भैवेच दाखवून गौर (सुगड) एकाकडे ठेवतात ० जगविणे गौरीच्या सन्मानार्थे जागण करणे ० जेष्ठपणे—सासरहून माहेरीं आलेली सवाण जेवू पाहणे, यावेळीं शुक्राची पोळी गव्हल्याची खीर व करंया करतात ० दोळविणे—(व्यष्टा गौर) दहिमात करजी ही शिंदारी व पुढचे सामान घेऊन, जेवून गौरी (खडे) आणण्या तथे जाऊन त्यांची पूजा करून ओठी मरावी व शिंदोरी आणि गौरीचे खड पाण्यात सोडून कांठीची वाळू घेऊन घरी आयावर ती वाळू सवत्र फळणे ६० निधि (गाढवयाची) ० यस्तविणे—आवणाल्या पदल्या शुक्राची एस सुगडात तातुळ हळडुब पाडून वर बळणा झाकून त्यास सोवळयाचा खण त्रिंवा जोळी व घादिविणे ० ल्होढीणे—प्रथम सुगड व मातीची बळणी यास काव लावून ती वाळव्यावर सुन्याने नाक ठोळे कान तोंड इ० आकृति काढून कोळशाच्या पुडीने केसाचा भाग काढण मग हळदीचा रंग करून त्याचे दारंगीत वितरावे देखतीं सुगण्ये तोंडा वर रंगविलेली वेळणी असविणे

गौर—स्त्री खोल व पूर्ण विचार 'याची हरएकविशीं गौर करित जाणे' -रा ३ २०५ [जर गौर]

गौरनर—प्र प्राताधिप, गव्हनेर (अप) [६ गव्हनेर्] गौरघ—न वजन, सुलव, जडपणा 'पारदाचे गौरव इतर पदार्थात नाही' २-पुन अन्न मोटेपणा, भारदेस्ती, मान्यता, सन्मान (काम, मनुष्य यांचा) 'आपले परी कोणी गृहस्थ आला असता त्याचा गौरव करावा' ३ वजन, भारदारी मुखाचा, योग्यता 'श्रीमताजवळ याचे गौरव आहे' ४ संस्कार, मान, आदर, पूजा (किं० करणे, ठेवणे, राखणे) ५ डौल, याद याद, शोभा, बडेभाव, वैभव 'काय हा आरंभरमेचा गौरव' -शा ६ ४६२ ६ विनाकारण जास्त धर्म प्रयत्न कारणां लावण्याचा दोष दुःस, धर्म अभिय कलेदारियति याच्या सलट लापव, हाल, ग्रास, कठिण गांठ मोठा असता पर्यां बालणे यात गौरव आहे' [स शुभ-गौरव] गौरवण-न मोटेपणा देणे, सन्मान सत्कार गौर(व)विणे-वकि १ मानसन्मान करणे, मोटेपणा देणे, आदराने वागविणे, गौरव करणे 'दिग्यालकार सधे गौरसुनि । मळपात घेसविच्या' २ (ल) अगावर बघ जळणे (जळणे बाद अशुभ आहे म्हणून त्याऐवजी) विस्त वाजवळ घसु नका लुगडे गौरवळ 'गौरवो-वि गौरवधुफ, आदरशीच सन्माननीय, सन्म

गौरशी—स्त्री १ खोल चौकशी, सूक्ष्म परीक्षा गौर पहा 'आमची गौरशी करून आता होईल त्याप्रमाणे वर्तणुकर हवीर' २-ऐस्कुजे ५२ २ (पुकीने) ऊर्जित, सफोराजी, गौरव 'आम्ही कामकाज केले हे घनी हशोने पाहून गौरशी करील म्हणोन आस्या होती' -पया १०० [का घौरसस्तो]

गौरी—स्त्री (सगीत) एक राग याच दोन प्रकार-पदिल्या प्रकारात पडून कोमल म्दम तीव्र गाथार कोमल मध्यम पचम कोमल धैवत तीव्र गिपाद हे स्वर लागतान आराहात गाथार व धैवत वज्ये जाति ओढव सपूर्ण वादी म्दम सवादी पचम गाव समय सायकाळ प्रकार दुसरा-यात पडून कोमल म्दम, तीव्र म-यम पचम, कोमल धैवत तीव्र गिपाद हे स्वर लागतान आचार व धैवत हे स्वर वज्ये अराहात गाथार वज्ये जाति ओढव घालून वादी म्दम व सवादी पचम, गानसमय सायकाळ

गौरी—स्त्री १ गौर पावती, दवी भवानी २ ऋतुयास्त न झाडशी मुलगी कन्या कुमारी इमारिका ३ दहा वर्षांच्या बयाची अविवाहित मुलगी ४ दवीच्या पूजेचा भाद्रपद शुद्ध पक्षातील जागर व उत्सव (किं० जागविणे) गौर जागविण पहा ५ गौरवर्षाची स्त्री, गौरी कनक चपक दाग गौरी

[स] सामाचंद- गौरीचा पेढ-प्र भाद्रपदात शताचे बांध

पाल्यासाठी खणलेली ही माती फार चिकण असते या महि
न्यात गौरीचा उत्सव असतो म्हणून यास हे नाव पडले
—चा हळद्या—पु नाचणीची एक जात. —चे डोढळे—पुत्र
चैनात पडणारी पावसाची झुरुर. —तृतीया—ही चैत्र शुद्ध
तृतीया. —फळ—न एका कटिरी झुडपाचे फळ. —गंज—पु १
एकमुसरी खाद्य. २ कटा, दाणे (मोती). —हर—हार—पु १
शिवापार्वती २ बाह्निचय झाल्यावर, वधूनढणी वर येण्यापूर्वी
वधूने तिची पूजा कावयाची ती पार्वती (आणि हार).
कुमारी वार बोळकी व एक कळस असा चार उतरही चार बाजूत
व मागच्या बाजूस मगोमघ आणखी एक उतरही माहून त्याच्या
मध्ये धुतलेल्या वाटपावर धुतलेले तांदूळ ठेवून त्यावर देवाव
याची अन्नपूर्णा, गौरीद्वाराचे साहित्य 'मांडिला गौरीद्वार'.
—वसा ४९. —हर पूजणे—१ वरील देवीची पंचामृती पूजा करणे
व लग्न लागेपर्यंत तिला कुकूममिश्रित अक्षता वाहून राहणे २
(ल) लग्नाविषयी दिवापार्वतीची आराधना करणे. गौरीद्वार
स्तुतिपौर्णि—गौरीद्वाराच्या प्रत्येक मळक्याच्या गळ्याभोवती
झुपाचे तीन फेरे घेणे. —बदलापूर २०१

गौरी—न गायनाचा एक प्रकार, पारच्याचे गाणे 'पारधी
पाठ बाये। सापावया गौरी गाये। तेथ हरिण लुब्ध होये।
आश्चर्या ॥' —हाप्र ७२० गौरी पहा

गौरी—ही शेणाची गोवरी, तिचा तुकडा, भुयकट ६०
गवरी गोवरी पहा

गौल—वि गोठ मधुर 'वठ सुखे भति मारुण बोळ।
परिश्रमताहूनि दिसती गौल' —स्वादि ६१ २९ [स गुढ-ल-
पूळ, सु गौल्य]

गौल्य, गौलता—ही रुचि, मधुता. 'हा गा सांकर
आणि दूध। हे गौल्य कीर प्रसिद्ध।' —हा ३ २२६ २ मधुता,
माधुरी, मधुरता (मापणत) 'गौल्यता माही वचनाची।' —
हा १ ६ १५

गौल्यता—ही सुवस्वपणा, सुदरता (आकृति अक्षरायाची)
[स गौल, गौलता]

गौदया—वि (माण) (महाराष्टील एक शिवी) यमपत
नाचा, सापडलेला [गवक्षणे]

गौसणी, गौळण गौळवाडा, गौळर, गौळी—गव
मज्ये पहा

गौसायळ—ही सायळ, अगावर कटि असणाऱ्या साय
(जगावर)ची एक जात —हा ३ ७८ १

गौसी, गोसी—ही परस्परवध, सांख्यी 'आणि
विषयेदिना गौसी। स्वभावे सव मृतासी।' —हा १४ १२

ग्याज—झीन बैलाच्या गळ्यातील घाट किंवा ठोकडा
(मधली लोखंडी घंटा) जीत वाघकेल असतो ती दोरी बैलाच्या
गळ्यातील घाट [१]

ग्याझि(झे)ट—न घातमी-वर्तमानपत्र, पत्रक, आहापत्र
(सरकारी), मॅसिड पहा [६] ग्याझेटियर—न म्योर्लविष
युक्त कोष्ट, स्पलकोष्ट, स्पलवर्गनकोष्ट
ग्याट—न गेट पहाता, पोलीस चौकी 'गेला कोळपाचे
ग्याटाळा।' —गेट ४६ [६ गेट]

ग्यादरिंग—न सभेलन, जमाव, गर्दी, समाज, मंडळी,
समा [६ गॅदरिंग]

ग्यान—न ज्ञान पहा [स ज्ञान] गॅड—वि अल्पज्ञान व
कारण असलेला 'तुका म्हणे ग्यानमड। देवा सुखे पावो नाड।' —
दुगा ११८१ ग्यानी—उ हानी माणूस

ग्यान, ग्यानदास—न गुन्हे करणाऱ्या लोकांचे धरकोडीचे
(पळी, वता यासारखे, सदा पातून अठरा इंच लांबीचे) एक हत्यार
—गुजा १२३

ग्यारटी—ही हमी, जामीनकी बघ्याळाची गॅटी [६]

ग्यारिसन—उ कौजवड ठाणे, सैन्याचे ठाणे, बंदोस्ता
साठी कौज देवण्याचे ठिकाण, शिवडी [६ गॅरिसन]

ग्यारेय करणे—क्रि (व) पडून जाणे, सूबाच्या करणे
'त्याने ग्यारेय केली'

ग्यालन—उ पातळ प्रवाही पदार्थ मापण्याचे एक
केली माप हे सामान्यतः सहा मोठ्या वाटल्याएवढे असते [६
गॅलन]

ग्यालरी—झी १ गॅलेरी, सज्जा २ (नाटक) नाट्यगृहा-
तील दुसऱ्या मजल्यावरील प्रेक्षक बसण्याची जागा [६ गॅलरी]

ग्याली—झी (छाप) मुद्रापट, ठेपेपट, प्रथित मुद्रापत्र,
फिट्टेड जुळविलेला मजकूर, कडीक भरल्यानंतर वतलून (काढून)
ठेवण्याचे साधन दिचे कॉलम गॅली व पेज गॅली असे दोन प्रकार
आहेत [६] ग्यालीमुक—न कच्चे मुद्रित, कच्चा छाप, शुद्ध
करण्याचा छपील खर्चा, ठेपेपाटाचा छाप [६ गॅली]

गॅट—झी १ प्रत्यक्षादाय, मदत २ सरकारकडून मिळणारी
वाचिक मदत (खाले, शिक्षणसंस्था ६० ना) [६ गॅट]

ग्रेथ—उ १ प स्वर सगतवार अर्थाच्या वाक्याचा रचना
निश्चित संयुदाय पोषी, पुस्तक (गव किंवा पय यांचे) २ (ल व
शब्दास) गुफगी, जुडवणी, जोडणी, सपादणी ३ पुस्तक भाग,
अभ्यास, पठिच्छेद ६० ४ वृत्तसि अक्षरांचे वृत्त किंवा वृत्ताची
ओळ 'क्यासकृत महामारत लक्षमय प्रसिद्ध हा मारी।' —
मोळादि १५ (एथ अनुसृष्टात १२ अक्षरे असतात व अनु
सृष्टांलादिप्रव म्हणतात त्यावरून १२ ची संख्या) ५ (ल)

योजना; वेत; कट; मसस्त. 'बाळोबा आणि भाऊ हा सगळा एक प्रय आहे.' -अस्ता १६. १ प्रसंग; गोष्ट; हकीकत (व्यवहार ६० संघर्षी). 'आमचा पूर्वापार प्रय ऐकून मय न्याय करा.' ७ पराचा कावळा; एवढ्यापे एवढे करणे; विस्तार. ८ अर्थ, संगति. 'त्यांनी राजीनामा कां दिला याचा प्रय लावणे कठीण.' -के २७.५.१०. ९ अक्षोढोदक; प्रभात. [सं. प्रय = रचणे] (वाप्र.) ० आटोपणे - (काम) संपणे; (कार्य) नारा होणे, (मायूस) मरणे. 'पण आमच्या दुर्दैवाने सर्वच प्रय आटोपला.' -भयंकरादिष्य. प्र-प्रधान-न. गुंफण; जुळण; बांधणी; रचना. 'आणि मासे तब आपवे। प्रयन येथेचि भावे।' -सा १३. १२८. [सं.] ० पंचक-न. (जि.) पवित्रशास्त्रातील पहिली पांच पुस्तके. ही मोशे याने लिहिल्याचे मानितात. (ई.) पेंड्या-टपक. 'प्रयपंचकामये इराएल लोकाने नेमवाव आहे.' ० विस्तार-उ. प्रयातील गोष्टींचा, मायेचा विस्तार, पाव्हाळ; मोठा प्रय. सामास्य-० फर्ता-कार-वि. पुस्तक तयार करणारा, रचणारा कवि; लेखक; संपादक. प्र-प्रधान-उक्ति. (काव्य.) १ अत्यनुमानपूर्वक अनेक वाक्ये एकत्र गुंफणे, बांधणे, जुळणे, रचणे (पद्य, कविता) प्रयरचना करणे; प्रय संपादणे. 'जे मी संजात प्रयलो देख। आचार्ये की।' -हा १८.१७६९. 'प्रथिले भात ज्याने ह्यालाहि स्वर्गाने सोडून बाटेना।' २ गुंफणे; बांधणे (पुष्पादि). ३ एकत्रित करणे; जुळणे. [सं. प्रयन] प्रयाची-प्रयांतर टीका-स्त्री. एका पुस्तकाने दुसऱ्या पुस्तकाचे विवरण करणे. प्रयावरचा मालकी हक्क-उ. (कायदा) प्रयदेख-काचा त्या प्रयाचे पुनःप्रकाशन, आपांतर इत्यादिसंघर्षी हक्क. (ई.) कांवीराई-प्रथीय-स्त्री-वि. पुस्तकासंघर्षी; पुस्तकांतिल. प्रयोपजीवी-वि. प्रय लिहून (रचून) पोस्ट भागणारा. 'आणि प्रयोपजीविये। विशेषी लोकी ईये' -हा १८.१८००. [सं. प्रय+उपजीवित्.]

प्रथि-प्रथिका-पुढी. १ गांठ २ लांकडावरील खुंबूक; गांठ. ३ वेत, मोर यांची गांठ, संधि, पेरें. ४ (ल.) शरीराचे साधे. ५ बंधन; संवेध; नाते; लागवांधा (लम इ० चा). ६ (ल.) घोटाला; गुंतागुंत; गळफाटा; फासदा; गुंतविय्याचे, गोंबण्याचे कोणतेहि कारण जसे-मोह-माया-संराय-अज्ञान-प्रथि. 'मा मी विषयध भेटे। आणि जीवप्रथी न गुते।' -हा १८.१४०४. ७ गर्ड; लडाण; वाणण. गेंड काय ईंमजी शब्दास प्रतिशब्द. [सं. प्रय=वाणणे]

प्रथिक संनिपात-उ. ज्या तापांत संधिमागात गांठ येते असा ताप, ज्वर; ज्वर. प्रथिका-स्त्री. बरगडीचे दाढ. 'मेघ सोमला निगुष्टीचा कणा। चौदा लोकेसी प्रथिका आणा।' -स्वादि ७.४.२०. प्रथिरोग-उ. अंगावर पांढी गांठी उठणारा रोग.

प्रथित-वि. प्रयन केलेले; गुंफलेले; जुळलेले; रचलेले. [सं.]

प्रफाट-उ. एक रानिज पदार्थ; हा काळा व मऊ असतो. याच्या शिपेनसिली करतात. [ई.]

प्रसणे-उक्ति. (काव्य) गिळणे; आच्छादणे; व्यापणे. प्रसणे पहा. प्रसन-न. गिळणे. [सं. प्रयन]

प्रसित, प्रस्त-वि. १ गिळलेले; खाल्लेले. 'सर्पां मंहक प्रस्त केला.' २ अक्षर, पद गाळून उच्चारलेले; खाल्लेले; गाळलेले. ३ (ल.) गिळंकृत, आत्मसात केलेले; घालमेल-अकरा-तकर केलेले. ४ व्यापलेले. ५ गट केलेला; हरवलेला; धरलेला; मारलेला; पीडिलेला; प्रस्त झालेला अशा अर्था समासांत योजतात; जसे-कामप्रस्त=मदनाने एत; चिंता-दारिद्र्य-भूत-राहु-घाव-बाल-अय-भार-रोग-शत्रु-मंडट-व्याधि-प्रस्त=चिंता, गरीबी इत्यादिकांनी पीडिलेला. [सं. प्रस=भक्षण करणे; प्रस्त] प्रस्तास्त-उ. प्रहण असतांनाच (ते तुटण्यापूर्वी) सूर्य किंवा चंद्र मावळणे. प्रस्तोदय-उ. प्रहण असतांना सूर्य किंवा चंद्र यांचा होणारा उदय.

प्रह-उ १ पणें; स्वीकार; अंगीकार; घरणे. २ चंद्र किंवा सूर्य यांचे प्रहण (राहुकेतुवहन). ३ सूर्यामोवतीं फिरणारा गोल (पृथ्वी, शुष, शुक्र, गुरु, मंगळ इ०चा); ज्योतिःशास्त्राप्रमाणे हे (सूर्यसिंह) नऊ आहेत; (सामा.) चंद्रस्य, लग्न व देदीप्यमान पदार्थांमोवतीं फिरणारा, कमी लणतेचा परप्रकाश गोल-सूर्य २२; (प्रदामोवतीं फिरणारा तो उपग्रह) ग्रह हा ताच्याप्रमाणे दिसतो. पृथ्वीच्या दैनंदिन गतीमुळे हा उगवतो व मावळतो आणि स्वतःच्या गतीने ताच्यामधून पूर्वेकडून पश्चिमेकडे जातो. परप्रकाश असल्याने यांचे तेज स्थिर असते. -सुटि. ४ एक प्रकारचे पिशाच, गिरा. 'जेता प्रहाते पंचाक्षरी। अनुमानी की।' -हा २.८५. (यापासून ल.) व्याधि, उपाधि, पीडा इ०; तापदायक मायूस; खपटीस बसणारा, पाठीस लागणारा इ० बद्दल म्हणतात. ५ कल्पना; भावना; मत. ६ चिकाटी. ७ उमज; अधिगम (एखाद्याच्या अर्थाचा); बुद्धि; अर्थग्रहण, अर्थभोध; धारणा; समजुत. ८ मगर; एक मोठा मासा; प्राह. 'गज सरोवरीं ग्रहप्रस्त। खिसांपुत्री घाडिला जीत।' -एमा १२.८५. [सं.] सामास्य-० कुंडली-स्त्री. पंचांगांतील ग्रहांच्या दशा दाखविणारी व्याकृति. ० गणित-न. ग्रहांच्या गतीविषयीचे गणित. ० गति-स्त्री. (फलज्योतिष किंवा ज्योति.शास्त्र) ग्रहांची गति २ दृष्टि ग्रहाचा विशिष्ट रिणाम (मुख्यत्वे माणसाचे नशीव पाहतोना) 'ग्रहस्य पडले ग्रहपतीत.' ० चार-उ. सूर्य किंवा इतर ग्रह यांची गति, प्रमण. ० जप-उ. ग्रह प्रसन होण्यासाठी त्या त्या ग्रहाच्या विशिष्ट मंत्राचा कापण्याचा जप. ० दशा-स्त्री. मनुष्यादिकांस

प्राप्त होणारी शुभाशुभ फलसूचक सूर्यादि ग्रहांची दशा, दृष्टि, अवस्था, काल •दान-न नवग्रहाना प्रसन्न करण्यासाठी दाना पाला यावयाचे दान •पीठ-न ग्रहमख करण्यासाठी नवग्रह देवता माणण्याचा पाठ, चौरंग •पीडा-याधा-बी. १ प्रति कूल ग्रह किंवा ग्रहयोग यापासून उत्पन्न होणारे दुःख, दारिद्र्य, आजारीपण इ. २ भूतविशालच बाधा •बल-न विवक्षित राशीस ग्रहांची अनुकूलता (विवाह, उपनयन, मंगल कृत्य कर प्याविपयी) •मख-यक्ष-उ ग्रहांना अनुकूल करून घेण्या साठी, ग्रहाच्या प्रीत्यर्थ करावयाचा यज्ञ, ग्रहागति, नवग्रहाना उद्देशून करावयाचा होम, हा होम विवाह, मुल व इतर शास्त्रीच्या प्रयोगांकरतात •मंडळ-न ग्रहगोल, सर्व ग्रहांचे चक्र •मैत्री-बी वृषराच्या पत्रिकांचा मेल पत्रिका जुळणे, पठणे राशी व स्वामी सात असल्याने, ज्या राशीत नवरी जन्मली आणि ज्या राशीत नवरा जन्मला, त्या दोन्ही राशींचा स्वामी एक असणे किंवा एकमेकास अनुकूल असणे •योग-उ शुभाशुभदायक ग्रहांचा योग, स्थिति •वैर-न १ ग्रहांचे राहुत्व २ पत्रिका न जमणे याच्या उलट अग्नेमनी •शांति-बी ग्रहमख •साधन-न १ (कोष्टक गणित किंवा दुर्गिण इ. यंत्रे याच्या साहाय्याने) ग्रहदेशा निश्चय, ग्रहांचे स्थळ व गति यांचे शोधन, ग्रहांचे वच घेणे २ ग्रहांची आराधना •सारणी-बी अनुकूल ग्रह अनुकूल ठिकाणी आहे याचा निश्चय करण्याची गणिते किंवा कोष्टके, ग्रहसाधनाचे गणित ग्रहानुकूल्य-न ग्रहांची प्रसन्नता, ग्रहबल ग्रहावेश-ग्रहीरा ग्रहेश-उ सूर्य

ग्रह-उ (ताल) ताल देण्याचा प्रारंभ याच प्रकार चार-सप्त, अतीत, अनागत व विषम [स] •मोक्षविचक्षण-नि (संगीत) ग्रह व न्यास याचे नियम जाणणारा •मोक्षविचक्षणत्व-न (संगीत) ग्रह व न्यास याचे नियम जाणणे

ग्रह-कलह-कृत्य-छिद्र-द्वार-गद मध्ये पहा •ग्रहण-न १ घणे, स्वीकारणे, घरणे, अंगीकार, धारणा, इ. २ उदा • विषयग्रहण, स्वाग्रहण इ. ३ ग्रह पहा २ (सामा) दोन खसप पदार्थामध्ये तिसरा येऊन एक अदृश्य होणे सूर्याच्या आठ चंद्र आल्यामुळे किंवा चंद्रावर शुष्कीची छाया पडल्यामुळे जे सूर्य-चंद्र यांचे आच्छादन होते ते पूर्ण (यथास) अपूर्ण व चक्रणाकृति असे ग्रहांचे तीन प्रकार आहेत ग्रहांच्या प्रारंभास स्वरीकाय मध्यास मध्यकाल व अतास मोक्षकाल म्हणतात. खग्रहांच्या प्रारंभास समीलनकाल आणि शेवटास उन्नी-लनकाल म्हणतात, सुमारे १८ वर्षे व १० महिन्यांनी पुन्हा तीच तीच घटने येतात -सृष्टिज्ञान (भिदेकृत) १४ चद्रसूर्याचा प्रास सूर्यग्रहण-न (अमावास्यास) चंद्राची छाया पृथ्वीवर पडल्याने काही वेळ सूर्य न दिसणे अशी स्थिति चंद्रग्रहण-न

(पौर्णिमेस) पृथ्वीची छाया चंद्रावर पडल्याने काही काळ चंद्र न दिसणे अशी स्थिति पृथ्वी, चंद्र व सूर्य हे फिरत असतांना एका रेषेत आले म्हणजे ग्रहणे होतात चंद्राच्या कक्षापातास राहू, केतु म्हणतात, सूर्यग्रहणाचा प्रारंभ पश्चिमेकडे व शेवट पूर्वेकडे होतो, याच्या उलट चंद्राचा होतो ग्रहणपट-उ पुढली, जन्मपत्रिका ' मग बाविला ग्रहणपट । सत्यमातेचा ॥ ' -कथा ५.२.१७ ग्रहणकळ-न ग्रहणकालाची फलज्योतिषावरून निघणारी मविष्ये ग्रहण लागणे-१ चंद्रसूर्य अदृश्य होणे २ (स) सकटप्रसन्न होणे ग्रहण सुटणे-(स) सकटावर येतून मुक्त होणे ' ग्रहण सुटले ' -टि १८ ग्रहणाशीच-न. ग्रहणासुळे प्राप्त झालेला विद्याल ग्रहणकालात मानलेली अस्पृश्यता ग्रहणी-बी १ सप्रहणी, रफातिसार २ तान लहानसर आतडी ३ शरीरातील उष्णताप्रसारक व नेतज्योत्पादक माग, धमनी. [स]

ग्रहणीय-वि घेणे, स्वीकारणे, तावा घणे, पदद्वारे वगैरेत योग्य, प्राज्ञ, ग्रहण पहा [स]

ग्रहस्त-स्थ-उ ग्रहस्थ पहा

ग्रहस्वर-उ (संगीत) गीताच्या प्रारंभाचा स्वर

ग्रहीक-वि १ गिन्हाईक पहा २ (स.) शुणमाहक [माहक]

ग्राधिक-वि १ प्रयासवर्षी, प्रयात आढळलेले, लेखी [स मय] २ गुफलेका, ओलेलेरा, रचलेला [प्रय]

ग्रानाईट-उ एक प्रकारचा दगड, यांत स्फटिक, चंद्रकांत व अभ्रक हे भिन्न भिन्न प्रमाणांत मिश्रित असतात हा फार कठिण व टिकाळ अद्यतो हिंदुस्थानात पुष्कळ ठिकाणी हा सापडतो [इ]

ग्राम-उ १ गाव खेडे २ (संगीत) सप्तस्वरातील मुख्य तीन अवधी यांचे प्रकार तीन-मृदंगयाम, मध्यमग्राम व गंधारग्राम सात स्वरांचा समूह (इ) गैमट ३ गावातील प्रमुख किंवा माननीय माणूस ४ ऐरावत, कचाटया, जख वस विणारा, कचाटीत धरणारा माणस ' तो कसला ग्राम त्याज वरावर गाहून तुभा परिणाम लागणार नाही ' ५ जमाव, समूह दाय ' मुतेहिना ऐसा वाप । ग्राम कर्मद्रिषाचा । ' -ययादि १२ (समासात) इदिय-शुणे-श्रय-मृत-स्वर-ग्राम ' इदिय ग्रामावरी येणे नाही । ' -झा ५.१०५ [स] सामासद-•कटक-कुटार-उ चढाण्या, निंदा, प्रास, तट इ. लावणारा, गावगुड, गावची पीडा, ब्याद दुष्ट, वाईत माणूस ग्रामनी-बी गावजोशी किंवा [पाटील इ.] चे काम गावकी •कूळ-केसरी-सिंह-उ १ (ल) गावातील कुजे ' दया ग्रामसि हाचिया ठायी ' -झा १३ इ. २ (ल) मेदरट माणूस •खर्च-उ १ गावचा खर्च २ कुत्र किंवा विनाकारण खर्च,

ज्याचा मोबदला नाही असा खर्च ० जोशी-ज्योतिषी-५ गावचा जोशी, हा पचाग सांगणे, पत्रिका पहाणे, मुहूर्त काढणे ६० कामे करतो ० आधी होता ग्रामजोशी । राज्यपद आले त्याची । त्याचे हिरेने राहीना । मूळ स्वभाव जाईना ॥ -तुगा ग्रामज्य-न ग्राम्य, मेसुन, सुरत कीडा 'ग्रामज्य आठवे चिर्ती ।' -दा २ ५२८ ग्रामणी-३ १ (काव्य, विद्वानांचे सभाषण) पाटील, गावचा मुख्य २ (लोकिक) गावगुढ, चावट, वाईट, कुत्र्याच्या, पोडादायक माणूस, ब्याद 'रामनाम विवर्जित । ग्रामणी बोलिजे ते ग्राम्य गीत ।' -एमा ८ १६९ ३ गावचा मदार -भी बुट्याळरी, गावकी, ग्रामिणी पदा 'आनित्य ग्रामणी मस्ती सदा ।' -दा २ ३६ -वि मुख्य, धेठ, प्रमुख ग्रामणीक-न हारामखोरपणा, ग्रामणी, ग्रामिणी पदा 'हरी जी पाहता हेहि ग्रामणीक । दिसोनि यतसे कीं निष्क ।' -सादि १२ २ १०८ ग्रामण्य-न १ मुख्यत जातीसंबंधीचा किंवा इतर गावचीचा तडा, खटला २ बहिष्कार ३ जातीच्या खट व्यासपथी चौकशीसाठी भरणारी ग्रामसभा, जातपणा ० ग्रय-न (सगीत) ग्राम अर्थ २ पदा ० धिहुर-न गावांतील लढा खेपे तळे, डबके 'कीं गतधवेचे यौवन । कीं ग्रामधिराचे जीवन ।' ० दुर्गा-की गावची कुलदेवी, भवानी, ग्रामाधिष्ठा रिणी देवता ० देऊळ-न गावातील सांज्ञिक देऊळ ० देव-देवता-देवता-३लीन १ ग्रामाधिकारी-रिणी, गावचा कुल देव-देवी २ या देवतेच्या सर्वांस इनाम दिलेली जमीन, उत्पन्न, ग्रामदेवीची जमीन ० धर्म-५ गावचे धार्मिक विधी, नियम, चालीरिती ६० परंपरेने चालत आलेला गावचा धर्म ० नेत्र-न (ल) मदार, गावचा जागल्या ० पंचायत-समा-संस्था-की गावची सव्यवस्था पाहणारी सत्त्वा खेळातील म्युनिसिपाल्सी, ग्रामस्वराज्य ० पशु-५ माणसाकलेले जनावर ० विहुटी-की खेळातील गरी, विदी 'तब ते गोधन ग्रामविहुटी । अपार मौली असली चव्हाटी ।' -नव १३ ११५ ० याजक-५ गावचा उपाध्याय, ग्रामोपाध्याय ० लेखक-५ कुलकर्णी 'ग्रामलेखक ते स्वकी ।' -निमा (आत्मचरित्र १ १०१) ० सुकर-५ गावडुकर ० स्त-स्थ-वि गावात राहणारा, गावचा रहिवासी, गावचरी 'हेसे बोलून ग्रामस्ताने' -नव १० १६३ 'आताच भोगू तरी हे पहाट । ग्रामस्थ येतांच भोगे हाट ।' ० ग्रामाचार-५ ग्रामधर्म पहा ग्रामांतर-न १ दुसरे गाव २ आपले गाव सोडून परगावी जाणे ग्रामाधिकार-कारी-५ गावासंबधी अधिकार, तो गावजि गारा माणूस, अधिकारी, गावकामगार ग्रामाधिपति-५ पाटील 'ग्रामाधिपतिरूपे धीरधुरीने जाण ।' -सप्त २ ३४ ग्रामिणी-की हारामखोरी, चव्हाटी ६० ग्रामणीक पदा ग्रामोपाध्याय-५ गावचा उपाध्याय, ग्रामजोशी, ग्रामयाजक पदा ग्राम्य-

वि १ खेडपात झालेला, जन्मलेला, गावात उत्पन्न झालेले किंवा गावासंपर्की २ गावडी, गांवारणी, गांवडळ, खेडवळ ३ माण साळलेला (पशु) याच्या उलट रानटी ४ सांगवडीने उत्पन्न केलेले (घोटीने उत्पन्न), याच्या उलट आपोआप झालेले ५ प्राहृत व इतर वेदी (आपा), याच्या उलट संहृत ६ प्रापचिक, सधारी, याच्या उलट वन्य-जंगलात राहणारा ७ अलील, अशिट, असम्य ८ अतिशय विषयासक्त ग्राम्यगीत-न १ अलील पद, रावणी, २ खेडवळ गाणे, पहाडा ३ ग्राम्यधर्म-सभोग, ग्रामज्य पहा ग्रामस्त्री-की वेद्या, राठ 'ग्राम्य स्त्रियांचे सगती जाणे ।' -एमा ८ १३९ ग्राम्यालाप-५ १ खेडवळ गप्पागोष्टी २ रावणी, दूगारपर कविता [स] ग्रामोफोन-५ फोनोग्राफ, प्लेनियन, गाणारे यंत्र [इ] ग्राय-५ (राप) दगड, लिथियम या क्षमी राबदास प्रतिशब्द ० फास्ट-न. ग्लायकोलिक अँसिड [स प्रावन्] ग्राय-५ १ थोंडा, दगड 'सुखे फाडिती ताडिती ग्राव थोंडा' -सुतामा, युद्धकांड ११४ २ नेप ३ पर्वत 'प्रावाभाहुनि मृतर्त्री उतरली ते स्वर्णदी सत्परी ।' -वैराग्यसतक ६८ [स प्रावन्] ग्राम-५ १ पाव, अन्न २ गड करणे, गिळणे ३ प्रहण किंवा प्रहण लागलेला भाग ४ राज्य, सव्यान, सरदारी बडील मुलास मिळते, म्हणून धाडण्या मुलास इतमाम चालविण्या साठी जो ऐवज मिळता तो -गागा ४१ ५ नाश 'प्राहतेही प्राप्तुनि पुता ।' -हा १५ ५४९ [स] (वाप) ग्रामणे-सकि १ गिळणे, गड करणे २ लाच घेणे, अफरातफर करणे ३ (ल) व्यापणे आच्छादणे (दगाने आकाश, राहने बंद सूर्य) ४ (ल) यज्ञ (एखादी धाड), एखाद्या पदार्थाने खाली जाणे, वीट होणे. ५ निवृत्त करणे, उठित करणे, गतिहीन करणे ६ नाश करणे 'वा अर्जुना की काळ । आणि ग्रामिजे तो भासा खेळ ।' -हा ११ ४९१ ७ (काहींच्यामते) नासविणे, पोहणे छळणे (तोंडाचा) ० नेणे, फाडणे-काम पुरे होत आले असता त्याचा नाश होणे-करणे आयत्यावेळीं कार्ये विचडणे, विचाड करणे म्ह ० प्रथमप्राप्ते सक्षिकापात [स प्राप्त, प्रसन] ग्राम-५ १ नक, मगर, सुखर २ पाणहत्ती ३ (सामा) समुद्रातील कोणताहि माछ प्राणी, जल्पर 'गज कवची महा-प्राह ।' -एरुव १० ८० प्राहक, प्राही, प्राहिक-वि १ धुगारा, घेणारा, स्वीकारणारा २ (ल) योग्य गुणप्रहण करणारा, चाहता ३ ज्ञाता, जाणता 'यथे कोणी प्राहक असल्यास न्यायशास्त्रातील विषय काढ' (समासत) गुणप्राहक-स प्राहक ६० ४ मि-हाईक, माल विवत घेणारा 'प्राहीक पातला परमनिहा ।' -सुभादि १८ १२१ प्राहकबुद्धि-की विषय

प्रहणाविषयी इतल बुद्धि -वि तद्विशिष्ट मनुष्य ग्राहकी-
हित्री, ग्राहिके-की ? गिन्हाइकी र खरेदी 'आतां मुखसि
जीविता । केची ग्राहिकी किनेल पाहुवता ' -शा १.४९७
ग्राह्य-वि ? मान्य, कबल र स्वीकारणे, घेणे, धरणे, पकडणे
वगैरेत योग्य, शक्य, जबर, पात्र ग्राह्यादा-प्र तथ्य, सार,
मुख्य भाग, चालला किंवा उपयोगी पडण्याजोगा अस, तात्त्व
यांचि [स]

ग्री(ग्रि)वा-स्त्री ? गळ्याच्या पाठीमागील बाजू मल्या
प्रात, (सामा) मान, र कठ, गळा ' उदासीन जातो प्रिवा
दाटताही ' -राक ११५. ० घंटा-ओ गळ्याची घण्ट, गळ्या
वरील डेरा ' उपरि सोलावा अज्यावो । तो ग्रीवेघटेचा आवो । ' -
शा १८४०. ० प्रणाली-की (प्राणिशास्त्र) कवचवर बर्गपेढी
शीप व वड यामधील करकोचा ० कशेरू-उ (प्राणिशास्त्र)
मानेचा कणा, (इ) सड्डिकल बट्टेदा

ग्रीष्म-ग्रीष्मर्तु-उ ज्येष्ठ-आषाढ असा दोन महिन्याचा
काळ, उन्हाळा ' वातरी ग्रीष्मकाळी सरिता । गोचूनि जाती
समस्ता ' -शा २.२५९ [स]

ग्रूत-(गो) ? काचा बसविण्याची लायी र पिठाची
खळ

ग्रैष्ट-उ (छाप) जवरा, पायका टाईपापेक्षा थोडा मोठा
दाईप, हा सोळा पोंडत असतो [इ अत्र प्रायमर]

ग्रोस-उ बारा डझन, १४४ सख्या [इ]

ग्लान-वि ग्लानीने युक्त, धाट, घळेल, खिन्न, झाला,
धमलेला (दुःखणे, होक, भ्रम इ० नी) [स ग्ले]

ग्लानि, ग्लानि-स्त्री ? माघ, जुलै, मार्गशी २
विस्तृत, खली आयुष्य निमाले आतुलियेकडे । ते ग्लानीची
नाही । ' -शा १.५११. ३ वसण्याची प्रार्थना, काकुलत, विन
वणी ' ग्लानि लिहिता वेळोवेळा । ' -एकव ४.४४. ३ क्राति,
आतपणा ५ दुस्र पथात्तप ' वासना नदी माहापुरी । प्राणि
मुक्ता ग्लानी करी । ' -हा ५.२.१२. ३ उलरली कळा, दुपेंकटा
[स ग्ले]

ग्लान्स-उ १ पेला (काचेचा, धातूचा) २ (ल) दाक,
मय [इ]

ग्लिस्टरिन-न एक औषध पाक तेलें व कवी यात
सावधपणाना घडेंशेघ शोधन किमें निराळा काढल्यावर हे
तयार होतें हे विशद सगदीन कवीस गोड, पातळ, व जखमेस
आरामकारक यदीन अग कुत्र्यास त्यावर गुणकारी, हवेंत न
उष्णारे असें आहे [इ]

ग्लाय-उ पृथ्वीचा, दिव्य व्या कांचचा (विंचा सामान्य
कोणानी) पात्र [इ]

गवड-वि (कर्ना) घास (जनावर) ' ती म्हंस गवड आहे ' [का]

गवळ्ळी-स्त्री (वे) तुरीचे तरफल [का]

गवाड-न (कु वे) गूळ, गोड [गोड]

गवाही-ओ गोही, साक्ष, शाहीदी, शपथवर दिलेली
जवानी, साक्षीपत्र ' दुष्ट आचरण गवाही माझे मन । ' -दुगा
१८५७ -उ साक्षीदार [फा गवाही] म्ह० मना एवढा
गवाही त्रिमुक्तात नाही ' ० दार-वि साक्षीदार

घ

घ-ज्यजमगलेतील चौथे ज्यजन, ग ह्या वर्णाचे महाप्राणो
कचाये रूप अक्षरविकास -पहिली अवस्था अशोक गिनार लेख,
दुसरी व्रश्चाम गिनारलेख, तिसरी प्रतिहार धाडक जीवपूरेलेख,
चवथी परमार वदयादित्य उदेपूरेलेख, पाचवी उज्जनीलेख, अच
लित अवस्था इ. स १२०८ मधील परमार धारावर्ष याच्या
वेळचा ओरिभा इ० लेख

घडलट, घडलाड, घडैस-चैलट पदा
घडै-गई, गय पहा ' योग्य जाहला सग म्हणावा काय
पई या कैशारासी । ' -साला ४१

घडै-स्त्री (पराच्या दाखनाची) गर्मी विस्तार रही, (समा-
सात) दुपई, चौथई इ० [२ तुल० स पृही, गति, प्रा गड=
प्रकार हि घाई=माचा, हि घाई=दोन बोटातील अठर]

घडूस-वि लड, घडुग, -स्त्री शुशीलाखा लड माथूस
' छरिारोने बनली पडस । तुला निजाया वडयाची होस । ' -पला
७७ [घुष]

घडूस-वि घौस पहा
घगाट-उ सोसाटा, घोगाट पहा
घगाळ-न छोगाट, कडक गडी, ग्याटा (कि० पडणे,
घुटणे) [२]

घगाळा(घा)ळ-न एक माडे, गगाळ पहा ० पोतें-
टोपलें-गगाळपोतें, गगाळटोपलें पहा

घघाची विघा घघाची थाराखडी-स्त्री (पन्था
बाराव्हीतीत) घेणे या क्रियापदापासून झालेला विशिष्ट वाकप्रचार
पेळ जाणें पण दक्ष न जाणें अशी श्रुति दुसऱ्यांचे घेण्याचे,
लाट्याचे ज्ञान, स्वभाव, लोभ हाबरेपणा, स्वार्थी श्रुति,
जणवतपोटेपणा याच्या उलट ददाची विघा=दुसऱ्याला
देण्याचा स्वभाव ' ह्याला पणची बाराखडी ठाऊक आहे पण
ददाची येत नाही '

घंघाली—ली (कों) एका जातीची माशी, गोमाशी.
[ध्व प]

घजनफर—प १ तिह २ (स) वीर, योद्धा [अर
पजनफर] ० जंग-प एक बहुमानाची, सुदनेपुण्यदर्शक पदवी,
सुदात तिहाप्रमाणे सूर, रणविह. -मव ५८ [अर पजनफर=
तिह+का जग=सुद]

घट—प १ पाणी इ० ठेवण्याचें भांडें, घडा, घागर
(मातीची किंवा धातूची) 'जेसी भावघनाराची'. तदाकारें
असे पृथ्वी.' -भा १३ ८७२ २ नवरात्रांत तपास्य देवतेजवळ
पाण्यानें भरून ठेवलेली मातीची घागर, घडा, कलश, नवरात्र
वसणें, विशेष प्रकारची दबीची पूजा ३ (स) विश्व, ईश्वरानें
निर्माण केलेले यच्चयावत् जगत्, सारीर इ० सृष्ट जीव, पदार्थ
'म्हणोनै प्राणिजाताच्या घटी'. कृत्ति कदावीर आगिटी'.
-भा १५ ४०७ 'तें विस्तारिलें सब घटी'. ४ बायविशेष
दक्षिण हिंदुस्थानात मातीचा माठ पालया पालून त्याच्या घाटीवर
दोन्ही हातांनीं तबक्यासारखें बाजडून गायनाची साध करतात
५ नवरात्राकरितां कुमारकडून मातीची घागर घण्याचा हद्द
[स घड] (बात्र) घट्टी घसणें-अकि १ (नवरात्र इ० कात) आराध्य
देवता घडावर अधिष्ठित होणें, दबतेची स्थापना होणें २
घटस्थापन करणारा यजमान अथवा उपाध्याय यांनीं घट असे
पर्यंत मतनियमानें असणें ३ (ल.) (आजारसुखें-आळसानें किंवा
काहीं कारणांनं) घरात बसून असणें ४ (खोर्नें) विटाळशी होणें
अल्पशेषणासुखें निहपोगी बसून असणें सामास्य-० क्रिया-ली
(गो) घनफोट पहा 'तदनपर हिंदूतिप्रमाणें विधिपुण घट
क्रिया करून' -ताजकार ५ (गोमटहातील रीतिमाती, भापां
सार १८८०) ० पट घटपट्टें-को न न्यायसाक्षात नेहमीं घट
(घडा) व पट (वख) याची उदाहरणें देण्याची चाल आहे त्यात
घट व पट हे शब्द पुढील अर्थां रुढ आहेत-१ फुगारकीचें-
शेलाचें-चढाईचें-पोकळ ऐटीचें-भापण २ असद्वद, टाळाटा
ळीच बोलणें, रूपछप्प याप ३ निष्कारण सरस्फोड वाचा
ळता, व्यर्थ बडबड, भाषाकूट वितडवाद शब्दावडवर उ०
(कवी निरकुरातेच मोक्ष असल्यासुखें न्यायिक व न्यायाकरणी
यांनीं घातलेल्या भापेवरील व्याकरणविषयक निबंधाच्या खटाटो
पास घपट असें हेडाळणीनें सधोचितात कवीना साहजिकच
व्याकरणविषयक सूक्ष्म निबंध म्हणजे व्यर्थ सरस्फोड सायाकूट
आहे असें वाटतें) 'नलगे व्याकरणाची न्यायाची घपट्यादि
खटपट पेट मोठी नामावरि हीनदीन खट पन्ती'.
-कौतन १३७ [घट+पट] घटपट्टी-ली (व) खटपट,
अवडवर, लटपट 'त्याच्या रमाच्या वेळीं मोठी घपट्या झाली'
० भंग-प घटाचा नाश, घागर कुणें 'घनमयी घटाकाशे।

आकाश लेवी।' -भा १४ ५४ ० मठ-प १ पट आणि मठ.
२ (स) सर्वसृष्टवस्तु (ज्यांत पोकळ अवकाश आहे अशा)
'घनमठ नाम भाग्य. व्योम व्यापक सर्वत्र।' -य २६२
'मजबरी घालती व्यर्थ आळ गी सर्वातीत निर्मळ. जेस आकाश
केवळ। घनमठारी वेणें.' -दृ ७ १५२ घटाकाश आणि मठा
काश असे प्रयोग वेदांतांत ऐकू येतात [घट=पागर+मठ=
मठ-राहण्याचें ठिकाण, घर] ० माळ-ली नवरात्रात देवीच्या
पूजेकरितां स्थापन केलेला घट व त्यावर सोढलेली फुलांची
माळ, देवताश्रीत्यर्थ वसविलेला माळेसहित घट [घट+माला]
० घात-ली १ नवरात्रांत घट वसविणें व अष्टाद दिवा
लावणें २ या इत्काचें वेतन, मान 'होलीघ पोली व घनवात
बघेर मानपान जो घ्यावयाचा तो घेतो' -मसाप २ १७२
[घट+वात (दिस्वातील बघी)] ० घांटाप-पु न (कों) घर
दार, भाडीकुडी, जमीन जुमला इ० कांची (भावामावात-
मातेवाईकात) घाटणी, [घट+घाणें] ० स्थापना-ली घट
वसविणें, आश्विन शुद्ध प्रतिपदेस मातीच्या ह्यडिलावर घट
ठेवून त्यावर पूर्णवात्र ठेवून त्यांत कुलदेवतेची स्थापना करून
तिचीं नऊ दिवस पूजा करतात, दारोज घडावर फुलांची नवी
माळ लोंबती बाधतात, असह दीप जाळतात आणि सप्तश
तीचा पाठ इ० कर्म करतात त्या विधीस घटस्थापना म्हणतात,
देवतेची घडावर स्थापना, देवप्रतिष्ठा [घट+स्थापना] ० स्फोट-
प (घागर फोडणें) १ गुन्हेगाराचा जिवत्तपणीं प्रेतविधि जो
पतित प्रायश्चित घेऊ इच्छित नाही त्याला धाळीत दाकण्या
करिता-समाजाच्या दृष्टीने तो मेल्ल्याच आहे असें दर्शविण्या
करिता-मातीची घागर फोडणें इ० अगुभ क्रिया-विधि २
जातिवहिष्कृत करणें ३ नवरा-वायकोची फारकत पंचायतीच्या
मिवा कोटीच्या मदतीनें विवाहाचें वधन रई ठावून नवरा-वाय
कोची स्वतंत्र होण, काडीमोड (३) डायव्होस 'इमज
लोकांतोले घटस्फोटाचे वाईट वाईट खटले कोर्टांपुढें येतात'
-टि ४ ९५ 'आरकर्मोत विधवा गरोदर सापडली असता तिला
वहिष्कृत करून तिचा घनफोट नामक विधी करतात' -व्यनि
२ घटाकाश-न (वशात) घटातील पोकळी अवकाश, रिती
जागा कोण घरोनियां आकाश। घरी घातले सावकाश। तरी
घटयोग घटाकाश। मिथ्या गणनास नांव आले।' -एमा १३
७३२ -दा ८ ४९ [घट+आकाश=पोकळ]
घट-न (गो) सोंगटया बघरेच्या पटातील घर
घट-वि (त्र) घट घटपडा ० कारणें सक्ति (ना) तोंडपाठ
करणें घोळण
घट घटती-ली १ दागिने तयार करताना घासताना,
कानसताना त्याचे गोळा न करता देण्यासारखे परमाणू उडाल्यानें

मूल वज्रनांत येणारी वृत्. 'गाळणीत, घाट करण्यांत अगर बहिः-
घाटींत लागलेली घट खवे घालण्याची मेजुरी देणे.' (चवोदे)
खानगी खात्यांतील अंमलदारांचे अधिकार १७८. २ धान्य
मापतांना, वृष ६० पदार्थे तोळतांना मूल मापतां वज्रनांत होणाऱ्या
कमीपणा; वृत्; घस. 'आमचा माल निर्मळ असून त्यांत घट
फार निघाली अशा प्रकारचे पुष्कळ बोभाटे नेहमी प्रचारांत
येतात.' -मुंवा प्रस्तावना ५. ३ मुक्कान (बळती, नास,
भाटणी इ० मुळे झालेले); वृत्. (कि० येणे; लागणे). 'हाली
शिक्याला घटती कीं बढती?' ४ (सामा.) = दास; उतार; कसती
होणे. (कि० येणे, लागणे). ५ (मातकाम) घोटकाम करताना
किंवा कोरीव काम करतांना खाली पडलेली माती. (सं. घट=
पासणे, हलवणे, मारणे; हिं. घटना, घटती) ० घघ-की. (शु.)
(वजन-माप-३० कंतील) वृत् अवघा वाढ; कमगास्तपणा;
[घट=वृत्+सं. वृष्-वध=वाढ]

घटक—वि. १ मज्यस्थ; मज्यस्थी करणारा; दोन पक्षांत तह-
जोड करणारा (विशेषतः लोह जुळवितांना). २ (सामा.) व्यव-
स्थापक; म्यानेजर. ३ घडविणारा; कार्यसंधक. 'क्रोधन नामा
वर्त्तेनाल्लुपकायैसिद्धिचा घटक ११' -मोप १.७२. ४ व्योतिपी.
५ अवयव; अवयवमृत. 'अगदीं प्रथम मृशाचा घटक मुरिया हा
वेदियसंयुज पदार्थ इतिमरीत्या करण्यांत आला.' -संयु १.२.
'आतां दुधाच्या घटक पदार्थाविषयी विचार करूं.' -विवि ८.२.
२१. १ मूलमान; एक; एकाक; परमाणु. (हं.) युनिट. 'यानंतर
गाव सुद्धा पाणे हा सामाजिक घटक झाला.' -सास २.४१९.
७ कार्यकर्ता; व्यापारकर्ता; पर्यायाने ईश्वर. (सं.) ० कण-उ. अक्ष-
मृत, अवयवमृत अणु. 'माणाच्या घटक-कणास चलनबलनाचे...
इत्यादि कामें जेमलेली असतात' -आरोक्ष १.४. [घटक+कण]
० नूद्य- (मिश्र पदार्थातील, घातूतील) अवयवमृत पदार्थ;
[घटक+अन्य] ० घातु-३ मिश्रधातूतील अवयवमृत मूल घातु.
'एक काही गुणनी मिश्रधातुस घटक घातूहून भिन्न असतो.'
-मराठी ६ वे प्रस्तक पृ १६८. (१८७५) [घटक+घातु]
० प्रेरणा श्री. कलित प्रेरणा ज्या निरनिराळ्या प्रेरणांपासून उत्पन्न
झालेली असलेल्यांपैकीं प्रत्येक, अवयवमृत प्रेरणा. 'कलित प्रे-
रनेच्या संबंधाने प्रत्येक प्रेरणेंस घटकप्रेरणा म्हणतात.' -मॅथिष ६.
[घटक+प्रेरणा] ० भाग-उ कलाचा अंश, रचनेतील मूल निरनिराळे
भाग; (हं.) रिझॉल्यूट पाटं. 'जेव्हा घटकप्रेरणा एकमेकांशीं
काटकोन करतात तेव्हा त्यांपैकीं प्रत्येक घटकास मूल प्रेरणेचा त्या
विशेतील घटकाभाग असे म्हणतात.' -मॅथिष १५. [घटक+भाग]
० मूलतत्त्व-न. (मिश्रपदार्थातील, घातूतील) अंशमृत असलेले
.. घटकभाग. [घटक+मूलतत्त्व] ० कायय-उ. अवयव-
अंशमृत, एक भाग; घटक, घटकअंश. (हं.) कॉम्पिट्युएट.

'हिंदुस्थान देश इंग्रजी साम्राज्याच्या अर्थास घटकावयव झाला
नसला तरी एक मोठा पोपक भाग आहे असे कोणीही कबूल
करील.' -टि २.४४३. [घटक+अवयव]

घटका—जी. १ साठ पळांचा किंवा बोवीस मिनिटांचा
वाळ; एक विशिष्ट कालविभाग; कालाचे एक परिमाण; दिवस
व रात्र मिळून होणाऱ्या कालाचा साठवा भाग; अडीच घट-
कांचा एक तास होतो. २ साठ पळांनीं भरून घडण्याजोगे तांब्याचे
सच्छिद्र पात्र; व्योतिपी लोक या पात्राचा विवाहादिप्रसंगी घटका
मोजण्याकरिता उपयोग वरतात. (सं. घटि) (वाप्र.) (एखाद्याची) घटका
घातलेली असणे—एखाद्यास अतकालच्या वेदना होऊन लागणे;
मरणोन्मुख अवस्था, स्थिति असणे; अंतकाल जवळ येणे.
(मरण्याची, एखादे कृत्य करण्याची). ० घाटण—निश्चित वेळ
ठरवणे; 'त्याची घटका घातली आहे.' अतो आतां मरेल, घटकेनें
मरेल अशा अवस्थेस आला आहे. ० भरणे—१ दिलेली, ठरलेली
मुदत संपणे. २ विनाशकाल जवळ येणे; आयुर्माया संपणे होणे,
संपणे; आयुष्य संपुष्टांत येणे; 'इंग्लिशांच्या सत्तेची घटका आतां
भरत आली आहे.' -क १०.६. ३०. [सं. घटिका] सामाशब्द-
० भर-किवि. १ तूतें; सध्या. २ घोडा वेळ; अंमळ; किंचित-
काल. [घटका+भरणे] घटकामर पडणे—नकि. घोडा वेळ
विश्रांति घेणे. ० वेळ—की. नेमकी वेळ; निश्चित समय. -केचा
गुण-उ. कालमहात्म्य; वेळेचा गुण, सामर्थ्य; वेळेचा परिणाम;
विशिष्ट कालीं विशिष्ट क्रिया घडल्यामुळे त्या कालाचा त्या क्रियेवर
होणारा सामान्यतः बाईद परिणाम. -केचें घड्याळ-न. (ल)
क्षणभंगुर जीवित; नश्वर देह अशाश्वत वस्तु इ० जगण्याची
शाश्वति नसते तेव्हा म्हणतात.

घटघट-टां—किवि. पाण्याचा घोट मिळण्याच्या,
विण्याच्या आवाजाचा वाचक शब्द. (कि० पिणे; घोटणे).
'घटघट त्या स्वाहितामृगमुद्रा को।' -मोऊण ४५.१४. [घट.
पट्टि.]

घटण-णा—नकी. १ (प्र.) घटन-ना पडा २ भेट; एकी;
एकच येणे; संघटन. 'महाकार्याय आगमन। होता झाले आमुचें
घटण।' -निमा १.१५०. [सं. घटन]

घटणिया—जी. (घटण) पडणी; ठेवणी; रचना. 'दोही
नाही घटणिया चांगी' -बया १६. [सं. घट]

घटपूक—जी. घटना अर्थ १ पदा.

घटणे—अकि. घडणे, होणे. घडणे पडा. 'ऐसेनिहि प्राण-
संकटे। जरी विषाये या निघणे घटे।' -हा २.२०५. 'जयाचेनि
भवक्याचा तुट। आतापासुनि तुटे। तो ईश्वर हें न घटे। काय
म्हणुनि ॥' -विउ ११.२६. [सं. घट-घटन]

घटणें—भक्ति. १ (कापड ६०) आक्रमणे; आसहणे. २ (धान्य; तेल, सुप, गूळ ६० पदार्थे मापांत, वजनंत) कमी होणे. 'दोन मण गूळ आणला त्यांत पांच शेर पडला.' ३ (शरीर, अवयव ६०) पळकट होणे; मजबूत होणे; भरदार बनणे; सुट्ट बनणे. ४ (शालाभ्यास, कला, ६० व्यासंगाने) पोखून पोखून घोटून घोटून पक्का होणे; दृढता पावणे. 'गांढी शालेतील मुले अक्षर पडावे म्हणून बसरांच्या नकला करितात.'—विधि ८.८ १४८. ५ (शाळांत, कलेत मनुष्याने) तरजेज, जिण्यात, कुशल होणे; सरावणे. 'त्या कामामध्ये मी पडलों, माझा हात पडला, माझी बुद्धि पडली.' ६ योग्य दिसणे; दोभणे; साजणे; सजणे; वेताचे होणे. ७ (काव्य.) कमी होणे; शांत होणे; नाहीशी होणे; हामणे. 'जसे भाजिले करवटे तेणे धुपा न पडे.' ८ पडे पडणे; (शिथिल अवयव) दड होणे; क्षिपणे. 'कटि खांदे पाहतां पडले.'—मध्यमुनि (नवनीत ४. ४४६.) [सि. घट्-टूट]

घटना—न.—छीन. १ घटणे; वनविणे; घडण; रचना; विधि घटना. 'हे सवै जगत ईश्वराची घटना आहे.' २ हस्तकौशल्य; कलाकुसरीचे काम. ३ प्रसंग; वनाव; घडणे; उपस्थिति. 'काननामार्जी पडले घटना. डोंगराण्यां केले जीवन.'—दावि २८०. ४ घटपूक; (रम ६० काव्या संवेधांत) रदबदली, मधुसूची. घडवून. आणण्याची खटपट. वेत; सहायसलत. 'येईल तीप्र घटना करणी तिचेवी.'—२. ३०. 'उभय पक्षांसी ऐक्य घटना साधिलेल. 'मुम्बई घटना कराल तर त्याचे लग्न होईल.' ५ कार्याची योजना. 'कोणत्याही एका घटनेचा विषय शाला असतां तिच्या जागीं दुसरी घटना करावयाची झाली तर ...'—केले १.४१. ६ राज्यव्या—सभेच्या—संस्थेच्या अंतर्भाव्येची—कारभाराची नियमावली; कायदेकानून. 'हिंदी ब्रिग्याच्या गुनिव्हिटीच्या घटनेबद्दलचा हा लेख येथें संपवितों.'—केले १.४१. ७ वनावणी, निर्मिति; वनावणीची क्रिया, पद्धत. ८ (शाप) संयोगीकरण; समाहार. (इ.) कौपोशिशान. [सि. घट्-घटना] सामा-शब्द—घटनात्मक—वि. १ विषयक; रचनात्मक. २ वनावट, निर्मिति, घटना याबद्दलचा; घटनेसंबंधी. [घटना+आत्मक] ० दर्शकसारणी, घटकसारणी—की. (रसा.) रासायनिक धेनुक पदार्थ कोणत्या सूक्ष्मत्वाचा बनलेला आहे, ते मूल पदार्थ कसे निराळे करता येतात ० माहिती दत्तविणारी सारणी, आराखडा. (इ.) सूक्ष्मरल काम्युल. [घटना+दर्शक+सारणी=आराखडा] ० मंडळ—न. (एखाद्या संस्थेची, सभेची, राज्य मंडळाची) घटना तयार करण्याकरिता नेमलेले मंडळ. [घटना+मंडळ] ० साहचर्य—न. समधर्मा; तुल्यजातीयता; सममूलता; घटनेतील साखेपणा. (इ.) दोमोतोजी. [घटना+साहचर्य]

घटपाण—न. (गो.) घटपणा. शक्ति; सामर्थ्य; बळकटपणा. [घटपणा अव.]

घटमान—वि. १ चालू असलेले; हातीं गेलेले; हातांत घेतलेले. २ होणारे; घडणारे; घडण्याजोगे; संभवनीय. 'म्हणूनि दुष्टेवट हें मूपण। मांयसी नभे दूषण। ती ब्रह्मी असे घटमान। तरी माया नभे ती।'—विपु ३.३७. [सं.]

घटमुठ—मुठ—वि. १ घडपाकट; सुट्ट; मजबूत बांध्याचा; मजबूत. २ टिकाक; मजबूत, घट विणीचे (घोतर, कापड ६०) गरीब; ऐवजगरीर. 'गुलमट कलेसे, घटमुठ दिसती, हुमनाबादी निपटनिंदी, कलपुर्णा हलबुर्ण लगडे।'—अघुत ४९. [म. घट+मुठ=एक अर्थहीन प्रत्यय; द्विरुक्ति]

घटघटना—छी. १ घटपूक; मध्यस्थी; वाटाघाट; चर्चा; रदबदली; जुळवाजुलव (विशेषतः समासबंधीची). 'मुलाच्या रमाची घटघटना चालली आहे.' २ विचार; चर्चा; वाटाघाट. 'जावे न जावे अशी मनाशी घटघटना करीत तो इकडे आहे.'—वज्राघात १३३. [घटना]

घटघाई—प्र. (हि.) वाटावरील कर घेणारा. [घाट+वर्ति]

घटघाई, घटाई—की. घटमुठपणा. घटाई पहा.

घटविणे—उक्ति. १ (घटणें प्रयोजक) (कपडा, वस्त्र ६०) आसूड करणे; घट करणे. २ (शरीर, शरीरावयव) सुट्ट करणे; मजबूत बनविणे; कमाविणे. ३ (परिशीलनानें कला, शास्त्र ६० कांत) पारंगतता मिळविणे; सराव करणे; अभ्यास करणे. ४ (श्लोक ६०) पोखून पाठ करणे. ५ कोरव्या लेखागीनें अक्षरें पुन्हा पुन्हा पिरवून हातास त्या अक्षरांचे बदल देणे. ६ (पेसा ६०). उचळणे; अति व्यवय करणे; भरमसाट खर्चणे. [घटणे]

घटसर्प—प्र. (प्र.) घातबंध; गळ्यास होणारा एक (सर्पा-कृति) रोग. हा गुरावाही होतो. (इ.) ब्रिक्वेरिया. [सं. घाट=गळा+सर्प]

घटसान—वि. (गो.) घटमुठ; पळकट; घड; मजबूत. [का. घटिउ=शक्ति मिळविणे]

घटा—छी. १ समुदाय; जमाव; टोळी; कळप. 'जेसे न गणिजे पंचाननें। मजघटाते।'—झा १.९२. 'हरिकरिघटेसि जैसा त्या कुठेसेसि बासवी रंगडी।'—मोविराट. ४८. २ मेघ-बाल; मेघवंदक. [सं.]

घटा—प्र. १ (कों.) ओपळ्याचे, कळिगडाचे कोंवळे कळ. २ हरमन्याचा टरकलासहित दाणा, शेंग. घाटा पहा. —की. (प्रा.) घडण; घडाव; रचनाविशेष; घाट; तन्हा; बांधा. 'शरिर-सपती तण तयारित गई घटा दुसरी।'—प्रला १५४. [सं. घट्]

घटा, घट्टा—३ घसवटणे इ० कारणांनी धारीच्या एखाद्या अवयवावरील भागाचे एक मूलन घट मालेली जाणा, पटा पट्टा

घटा—स्त्री १ एक वायविशेष, घाट, ही कांशाची केलेली व ओतोव असते हिचा आकार मोठ्या पेल्यासारखा असून हिच्या वरच्या अंगास मोठी सोरी ओवण्यासाठी कडी असते आंतल्या वाजूस पोळीमध्ये (आवाज, नाद निष्पण्याकरिता) लोखंडी, लाकडी लोळी लावतात काहीस बट्या वाजूस धरण्या करिता मूठ घसविलेली असते, हिचे लहान-माठे अनेक आकार असतात 'गिहिविहिया दौडका दुळाळा घटा जेगटे मृदग'।

—कुरा ४० ११ २ तास, तासाचे टोक वाजवण्याकरिता मिश्र धातूची केलेली बटुळाकार तबकडी, ३ (माणूस, घाहन इ०) आख्याचे किंवा इतर काहीसुचना देण्याचे साधन ४ (२) पुढ्याचे जातदिय, शिस्त —३ (ब खा) तास, तासाचा अवधि 'स दोन धटे धाब' [स घट=शब्द करणे, स घटा] (वाप्र)

० घाजणें—हाळणें—भकि (एखादा पदार्थ) सणें, खलस होणें, जन्म सणें 'घरात वाजे नकार घटा'। घामाशब्द—० घाप—३ १ पदाचा पटाचा आवाज २ (ल) गानावाजा, घोभाटा, प्रसिद्धि, [घटा+घोप=आवाज] ० देखी—स्त्री एक क्षुद्र देवता, 'घटोदेवी इडे मी श्रीरामपाटी'। श्रीगुरुमक्तिका परिपाटी'।

—सप्र १० ० पय—३ (यावरून गळपास घटा असलेले बेल वेत जात आहेत असा) हमरस्ता, राजमाग, रडदारीचा रस्ता [स घटा+पय=रस्ता] ० पळी—स्त्री (माण) जेवण्याचे पिठेजेचे माडे ० पारधी—३ घटानादाने इरिणास भुलून फासत अटक विणारा पारधी घटापारधी जेसा। मधुर नांदे मृगमानसा।

मुल्लोनिया पाडी कांसा।'—भारा, बाल २ २६ [घटा+पारधी] ० पुष्प—न घटेच्या आकाराचे पाडें किंवा निळे फूल [घटा+पुष्प=फूल] ० वडव्या—वि (सुच्छतेनें) पुजारी, पूजा करणारा 'कृष्णाराव्या पदरी गोविंदपत सुता घटावडव्या होता'—फोरकि ३५ [घटा+वडविणे] ० शास्त्र—न या शास्त्रात घटा कशा करतात व वाजवितात या सर्वांची माहिती असते (इ) नॅम्पेनीं लोंजी

घटाई—स्त्री १ घटाई, घटाई पट्टा २ तट, कमीपणा, घट [घटणे]

घटाघट्टा—घटा, घटाटा—किंवि पाणी इ० पिताना, गिळ ताना होणाऱ्या घट घट आवाजाने, घट्ट घट्ट आवाज करीत घटघट पट्टा [घ घट्ट द्वि]

घटाघोळ—३ घपाघोळ पट्टा

घटाटोप—३ १ (गाढी पालखी, हौदा, पत्ण, देश्वास इ०चा) घुमटाकार खादवा, मळपी, छत्र २ घुमट देरा, [स घट+आटोप]

घटाटोप—३ खटाटोप पट्टा

घटाटोप—३ १ (सैन्य इ०काची) माळणी, रचना. 'कल्प ज्यारीचे घटाव मचले। मोंगलावर मोरें रचले।'—देपो २१४.

२ (सुरू असलेल्या, योजिलेल्या कामाच्या दिग्दर्शनाथे) माळ युक्त, घाटमाट, देशावा, डोल. (कि० घालणे), 'गरतिचा अवघा साज करून या पटाव घटून।'—दोला १०० ३ (भावणाचा, कृतीचा) श्लोक, स्वरूप, ढब, रूपरेखा 'बाई पटाव तुव स्वारिचा। चाले गोल घटून वाहारीचा।'—प्रग ११७ ४ मिलाफ, मेळ, वनाव, पयोग अनेक पदार्थ एकत्र केल्याने उत्पन्न होणारा गुणविशेष, उत्पन्न होणारा परस्परचा आनुकूल्य भाव 'आनंद घटाव ब्रह्म कटाव।'—दावि ३१२

'आवाडीच्या भाजीचा भाणि तैलाचा घटाव चांगला बनतो'

५ (सामा) घटना पट्टा [स घट्ट हि घटाव]

घटाघणें—भक्ति घटणें, सराईत होणें 'भापणें उतरून ठेवल्याच्या कलेंत तो घटावत गेला'—नि ६९१ [घणें]

घटिका—स्त्री १ साठ पडें, चोवीस मिनिट मिळून होणारा काल, घनी, घटका पट्टा 'म्हणोन उपजतेंचो घुडाली। लम घटिका।'—शा ६४७१ सामाशब्द—० यत्र—न घटियत्र, रड्याटपाळें, 'उपजे तें नाशे। नाघलें तें पुनरिति दिसे। हि घटिकावन तेंसे। परित्रम गा।'—हा २ १५९ [घटिका= लहान मळकें+घटत्र=चक] ० स्थानावन—ना—न की निवादादि मंगल कार्यांत मुहूर्त साधण्याकरिता बरोबर वेळ सोडण्या करितां सूर्योदय होतासर्णी पाह्यात घटिका (पात्र) टाकण्याचा विधि [घटिका+स्थापन]

घटिका—स्त्री १ लहान घटा, पांगरी, घुगळ, क्षुद्र घटिका पट्टा २ पळवीम, ३ गळ्याची घाटी, गळ्याचा अस्थिमणि, कडमणि, प्रीतामणि 'माजि घटिका लोपे। वरी बघु जो आरोपे। तो जावचक म्हणिपे। पडुंभरा।'—शा ६ २०० 'घटिकावरी हनुवटी साप।'—कृष्णदासकृत अपरोक्षानुसर् ११ ८४ [स]

घटित—न (विप्र) घटीत. १ पत्रिकावरून ठरणारे धडप राख्या प्रधाचे आनुकूल्य, (वज्रवारीच्या) प्रयोगाची जुळणी, पत्रिका जुळणे (कि० उत्तरेण जमणे, काळणे, पाहणे, ठरवणे) कृष्ण अनुशाया असूव। कन्या सगुण आणि स्वरूप। दोहीही घटिताचा विकल्प। शून्यसकल्प सायरीके ॥'—एकल १ ९६ २ मैत्री, सख्य, मिलाफ (कि० जुळणे, जमणे होणे, जुगणे) ३ देव, नशीब सचित, देवयोग पूर्वकर्म, भवितव्य 'घारी सबाचा कारण। घटित आहे मज अपीन।'—एकल ३ ३४ —वि (समासत) युक्त, बनलेला, रचलेला, केलेला, दामर्षी उ० घुशब्दघटित, अनुस्वारघटित

घटितार्थ—प्र. १ रास करून, विचारविनिमय करून काढलेला निर्णय, निकाल; ठाविलेला वेत. २ दैवयोग; अवितम्ब; कर्मगति. 'त्यांनी चांगल्यास मुलमो पावी असें योजिलें होतें परंतु तिचा घटितार्थ होला तसे झालें.' ३ (वृक्षरांचें) घटित; पत्रिकांचा मेळ, जुळणी; घटित मय १ पहा. 'ब्राह्मणी घटितार्थ पाहिलें.' पुण्यस्तोत्रही उतरले. १—मवि २.५७. [सं. घटित+मय]

घटी—झी. १ घटाक; घटिका पहा. २ घडी; घड्याळ; तासाचे ठोके वाजण्याकरितां केलेली भिन्न पायुची वाटोळी व जाळ तबकडी; तास. ३ सहान भांडें, मळकें; (समासांत) काचघडी; मृदूघटी; ताम्रघटी; सुवर्णघटी. [सं.] ०यंत्र—न. १ ह्दाटगाढें २ वेळ मोक्षण्याचें साधन; काळदर्शक यंत्र; घटका; वाद्यचें घडयाळ; घडयाळ. 'घटियंत्राचा काटा पडो-पडी अंक तेंच तें दावी.'—विक ७. [सं. घटी=घटका+यंत्र] ०लस्र—न. गोरजखेरीज कोणत्याहि द्रुम सुटतावर ल गणारें लस; याच्या वलद गांधूल (गोरज) लस. [सं. घटी=घटका+लस]

घटी—झी. (गो.) धुवी; कळ; युक्ति. [सं. घट्]
घटी—वि. कडक; टणक (घोर इ०). 'नाता देशांचे वर आणवे. घटी बारिक सरले प्यावे.'—दा १९.१.१६५ [घट]

घंटी—झी. (गु. हिं.) दळण्याचें जति. घंटी पहा.

घंटीगोळ—न. पत्रिका आणि गणगोत्र; (किं० मिळणे; येणें; जमणें; जुळणें; उतरणें).—गोत्रीं—जुळणें—जमणें—मिळणें ठरणें—मकि. (वृक्षरांचें) पत्रिका व गोत्र या बाबतीत जुळणे; काहीं विशेष न येणें (विवाहासंबंधी बाटाघाटीत या बाबतचारांचा उपयोग करतात). [घटित (अप.)+गोत्र=कुळ]

घंटीचोर—प्र. (कर्ना.) चोराची एक जात; आमट; उचल्या. [का. गंठी=गांठीडे+चोर]

घटीय—वि. १ सुटद, बळकट, कणखर झालेले (शरीर, शरीरतत्त्व). २ पडलेले; चांगले बळकले; बळणदार (अक्षर, लेखन, हात). ३ परिशीलनानें, अभ्यासानें पक्की झालेली (कला, विद्या) ४ दक्षवी; सराईत झालेला; सराखेला; झुजल बनेलेला (मनुष्य). ५ (सराईत हातानें) उत्तमरीतीन केलें; तडीस नेलेले, उत्कृष्टपणें साधलेले (काम इ०). [सं. घट्; म. घटणे=घट होणे; बळकट होणे]

घट्टे—किवि. घटपणें; निवर्धकरून; खात्रोन. —मनको [घट्]

घटोत्कच—प्र. भीमास हिडिंबा नामक राक्षसीपासून झालेला मुलगा. हा अत्यंत दूर व ईदजालवियेंत कुशल होता. [सं] (वाप्र.)—चाचा वाजार—प्र. १ माया; मायावी वाजार; घटोत्कचानें वत्सला—अभिमन्यु यांच्या विवाहाच्या वेळीं एक मायावी वाजार तयार केला होता, या कथेवरून. २ (ल.) फसवणूक.—झी माया—झी. (ल.) फसवणूक; कपटयुक्ति; मुरळ. 'आमचे घडो. ३. १७

महाजन आतां मात्र याच्या घटोत्कची माथेंत पूर्णपणें साप-हल्याधारणें दिसतात.'—माझी बहीण.

घट्ट—वि. १ बळकट; मजबूत; भक्कम; घटमूठ (शरीर, मनुष्य, कापड इ०). २ घन; दाट; पाण्याचा अंश कमी झालेले (दही, दूध, पातळ पदार्थ). 'वरण घट असानें.' 'आजचें दही चांगलें घट आहें.' ३ पक्के आवळलेले; गच्च बघलेले; सेल नसलेले (साकण, चौमट, पंढी) 'पागोटें घट बाध.' ४ दु.खाद्य न मिणारें; कठोर; हळुवार नसलेले (मन इ०). 'मन अंगळ घट केले पाहिजे.' १प्र १०६. ५ अचाट; ग. बळमळ. गारें. 'पाहा धैर्य दे केवढें घट्ट.'—दावि ३९. ६ निलाजरा; निर्लेजन, वेष्टाम; बोडगा; निगराट. 'घट्ट मोठी हो जोगडी जाती.'—दावि ३४७. [सं. घट्ट; प्रा. घट्ट किंवा सं. घट्ट; घट्ट; दुल० का. घट्टु=बळ येणें?] ०करणे—मकि. पाठ करणे; चौकून घोकून मनांत पकें करणें. ०द्रव्य—न. घन पदार्थ [घट्ट+द्रव्य=पदार्थ]

घट्टण, घट्टाण—न. (गो.) निर्मूलन; निःस्तान. [घटणे=कमी होणे]

घट्टपट्टें, घट्टमूट, घट्टटा, घट्टाघोळ—वि. घटपट्टें, घटमूट, इ० पहा.

घट्टटव—न. (गो.) जमीनदोस्त झालेल्या इमारतीच्या खुणा; पडल्या इमारतीचे अवशेष. [घटणे, घट्ट]

घट्टा—प्र. घर्षणाच्या योगानें शरीराच्या त्वचेला पडणारी खुण; पटा. 'पाणी वाहून वाहून खाद्यास पट्टें पडले.' [स. घट्ट; प्रा. घट्ट]

घट्टाई—झी. घटपणा. १ (कापडाचा) घट्टमूटपणा; विणीचा घटपणा. २ (शरीराचा, इमारतीचा) भक्कमपणा; दृढता; मजबूतपणा. ३ (पातळ पदार्थाचा) घटपणा, पाण्याचा भाग कमी असलेली स्थिति, दाटपणा; घनता. ४ आवळपणा; पकेंपणा (बाघलेल्या पट्टीचा, वचनाचा). [घट्ट]

घट्टी—झी. (खा.) जात्याची तळी, घट्टी. [सं. घट्ट; सं. घट्ट=घर्षण करणे] घट्टट्या—झी.अव. जातें.

घट्टीकरण—न. (रसा.) द्रवस्थितीतून घनस्थितीत रूपांतर करणे, घनीकरण, विरजणें. [घट्ट+सं. करण]

घट्ट—पु काठी, दंडा. 'हातीं घट्ट, शरीर घट्ट प्रथमे येनाचि ये साधुरा.'—आ नवरस चरित्र ३२.

घड—प्र. १ (कळाचा) गुच्छ; पोत; लोंगर. 'कायेजति कळाचा घड पाववकी केळीची वाडु.'—गु १८.१६८. २ आकार; डोल, घाट 'बाप विदानीं हुरीकेंस। तेणें घड कळास मेळविला.'—एमा २८.६९६. ३ (ल.) दृषण. ४ चार पांच बाट्या जेवून कोशिंबिरी, चटण्या इ० ठेवण्याचें तबकासारखे

केलेले पात्र, संच, पाळे. 'चांदीच्या वाटपांचा पड मध, तूप व साखर ठेवलेला.' -पेरापुत्र ८.४१३. ५ टोळी; जमाव; झुंड. 'रासुतांचे पड पड। कांवेले दो तेपवा।' १ (पौ.) जुळणी; मिश्रण; मिलाफ; ऐक्य; वनाव. ७ (स.) राखण्यात; सलोखा. 'साखर आणि दूध यांचा पड चांगला जमतो.' ८ (गामा.) समुदाय; जूट; जुळण. [सं. पड; प्रा. पड]

घडई—झी. घडण; घडकाम. 'हातांचे पडई पुरी करून मांझ्यास मुक्कण्यास आणवा लागतो.' -पदाव ४८. [घडणे]

घडका—झी. (गो.) घटका पहा.

घडकाम—न. १ (धातूची भांडी वगैरे) घडण्याचे, बनविण्याचे काम, कला. 'येथील सासार घडकाम मान्य करतात, ओतीव काम करीत नाहीत.' २ (भांडी वगैरे) घडण्याच्या कामातील कुसळा, कारागिरी. ३ (हातोड्याने घडलेल्या, दोडून तयार केलेल्या वस्तूंचा) घाट; भाकार; घडण; ढाळ. [घडणे + काम] घडकामी—काम्या—वि. कण घडकाम करणारा (सासार, लोहार). [घडकाव]

घडगशीळ—न. खडबळ, ओबडधोबड स्तरण. -वि. (राजा.) घडबळ, ओबडधोबड, काग तुडलेला. [घडगा + शीळ]

घडघच—वि. (कर.) राग; विपुल, गरमज पहा.

घडघड—डॉ—कि. १ (गाडी, रथ इ. वाहनांना होणारा) पड पड असा आवाज करीत. २ अस्सलित; न अस्सलता; मोठ्याने; तारसर. 'हा मुलगा घडघड वाचतो.' [ध्व. घडू द्वि.]

घडघडणे—अकि. १ गडगडाट होणे, करणे; गडगडणे. 'संदार प्रलंब मेड्ड घडघडिला। भौं खरंदेला मड्डाळु डाडा-इला।' -शिशु १०७७. 'घडघडीत चरंगवादी। ते श्री मेघाचे गजर।' -उषा ८३१. २ (गाडी, रथ, इ. वाहनांना) घडघड आवाज होणे; कडाडणे, घडघड, खडखड आवाज करीत (रथ वादी इ.) चालणे; खाली पडणे; कोसळणे. 'रथ घडघडिला समीरगती।' -द १८.११८. ३ (बेत, काम, असलत) ढांडळणे; निष्फळ होणे, रसातळाला जाणे. 'त्यांची असलत घडघडली.' ४ (स.) सरणे. 'हो दुखणेकरी घडघडला.' ५ धावर आवाज करणे. 'बळे जिमेची बोवडी। कफें कंठ पडघडी।' -दा ३.५.३७. [घडघड]

घडघडा—उ गडगडा; पाणी काढण्याचा लांडकी, दोखंडी नांवाभोवती फिरणारा टोळका; फिरकी. 'विहिरीचे पाणी रोखंडी पोयरा व साखळी यांनी रस्तावरून अथवा पडघड्या वलून काढावे.' -भारोसा १.११. [घड. घडघड]

घडघडाट—उ. घडघड असा दोन आवाज; गडगडाट; कडकडाट; खडखडाट. 'कडगाकीतान्या लोटें। कपा करवी

पडघडाटे।' -दा ४.२.१२. -कि. १ घडघडा; अस्सलित. 'रत्नसंचित मांडलासे पाट। रदावरी वेष्टविला द्विजोः। संकल्प म्हुणवसे पडघडाट।' -ने ७३.१९. २ (गाड्या, रथ इ. चांद्या) घडघड, खडखड आवाजाने सुक होत. 'तुका म्हुणे बाई वाट। पेडुडीची पडघडाट।' [घडघड चा अतिशय]

घडघडे—कि. पडापड; सत्ताख्याने, पडापड पहा. -शार.

घडघडीळ—(राजा.) घडगशीळ पहा.

घडघूप—वि. निविड; दाट (अंधार); 'ते देखोनिया निर। गमजलेत वानवरी। भीती घडघूप अंधार। रविचंद्र बघेना॥' -भारा, किर्तिदा १४.७६. गुडप पहा. [सं. प्रा. घट=निविड+घूप=गुप=अंध. गडघूप का. गुडपु, गुडपु=लोखंडाची वीज]

घडघोस—उ. पोसाळपांचा पड. घडघोसाळी—झी. पोसाळपाची एक जात; एक प्रकारच्या पोसाळपाची वेष्ट. हिला पोसाळ्याने धर येतात; सातपुती; घडघफडी. घडघोसाळी—न. घडघोसाळीचे फळ. एक प्रकारचे पोसाळे, गिलेई; सातपुते; घडघफळ. [घड+घोसाळी]

घडणे—झी. १ (पडून केलेल्या वस्तूंचा) पाड, डौल; भाकार; ढाळ. 'या दागिन्याची घडण चांगली आहे.' २ घडण्याचे कौशल्य, हातोटी. 'या सोनाराच्या घडणीवेडा त्या सोनाराची घडण चांगली आहे.' ३ (दागिने, भांडी) घडण्याची, बनविण्याची मजुरी; घडणावळ. ४ घटना; कृति -न. भांडी घडण्याकरितां कासात घडिलेल्या पादूचा पत्रा, मोड ६०. 'त्या सोनारापाशीं दोन महिने घडण दिले आहे. [सं. घटन; प्रा. घडण]

घडणावळ—झी. १ घडकामाची मजुरी, किंमत. २ (राजा.) घाट; घडण; भाकार. ३ (क.) घडण्याची कुसळात; घडकामातील कारागिरी, हातोटी. [घडणे]

घडणी—झी. १ घडणे; करणे; बनविणे. २ (घडलेल्या दागिन्यांचा, वस्तूंचा) घाट; डौल, ढाळ; दब. ३ घडण्याचे कौशल्य, कारागिरी, हातोटी. ४ कुलकर्ण्याने देवायद्याचा गावांतील कुलकार हिशेरी तक्षा. ५ प्रातःकार सराखालीचे जमावंदीचे बगैरे हिशेब व प्रातःकार सराखाली खालेले हुकूम यांची प्रातःकार सतावणी. -इनाम ५१. ६ समुदाय; जमाव. 'थेती फदीच्या घडणी।' -बसा ४५. [घडण]

घडणे, घडून येणे—अकि. १ जुळून येणे; होणे; बनणे; अस्तित्वात येणे. २ उत्पन्न होणे. 'हे आंगा तंव घडले। जीर्णवि भावी बडले।' -झा ३.२५५. ३ पार घडणे; शेवटास जाणे. 'तेथे बागिययो घडे केचा।' -एस्व २.२९. 'सुवंगति सदा

पडो।—केका ११८. ४ मिळणे; होणे; खुद्द येणे; सापणे. 'पडे शत्रु लोकांत त्याचा प्रवेश।' ५ (एखाद्याकडून एखादी गोष्ट) सिद्धीस, तडीस जाणे; 'आमच्या हाताने तुमचे कार्य जितके घडेल तितके करूं' [सं. घटन; प्रा. घण]

घडणें—उक्ति. १ हातोड्याने ठोकून ठोकून, तासून तासून, मदीत सापडून, कोरून आकार देणे, बनविणे; तयार करणे; निर्माण करणे; उत्पन्न करणे. 'घडवू केसा पडिजे। प्रमेयीं कैस पांच बडिजे।'—हा १८. १०६७. 'ते लावण्याची लतिका। तिसी घडे-अंबिका।'—कथा १.३.३९. २ (माहिती, दिशेव, जमाखर्च) लिहून काढणे; नमूद करणे; तयार करणे; आकारणे. [सं. घटन; प्रा. घण; सिं. घडणुं; गुज. घडुं]

घडणें—उक्ति. १ स्पर्श करणे; शिबणे. 'तो घड मला घडला.' या क्रियापदाचा प्रयोग करताना कृत्याची नेहमी प्रथमाच पाहिले. कर्ता तृतीयेचा नसावा. २ मेळणे 'मातरी वयांनी साधवी घेड।'—हा १.४.३. [सं. घूप-घूट-घट-घोसणे; स्पर्शणे]

घडता—वि. योग्य; मान्य; लुळणारे. 'तेसे घटेंत प्रमेय घडजे। उणे ते मज वेईजे।'—हा १५.५९५. [सं. घट. लुळ. गुज. घटुं]

घडती—स्त्री. घटती पडा.

घडतें—न. १ प्राप्ति; २ अनुकूलता. म्हणौनि शास्त्राचे घटें। नोहे प्रकारे बडुन ॥—हा १७.२९. ३ साधन—सार.

घडत्यास पडता—वि. समयोजित; प्रसंगोपात्त; त्या त्या वेळेला योग्य; प्रसंगास अनुरूप. [घडणे+मोडणे]

घडवड—किवि. भांडीं ६० परस्पर लागल्यामुळे होणाऱ्या घडघड आवाजानें. [घ्व. घडू द्वि.]

घडवडणें—अक्ति. घडवड घडव होईल अशा तऱ्हेने (भांडी ६० परस्परसं लागल्याने) वाजणे; खडखडणे. [घ्व. घडू]

घडवड्यां—किवि. (प्र.) गडबडी (किं० लोळणे ६०) गडबडी पहा.

घडामाळ—स्त्री. (बों.) रहाटगाड्यावरील लोहधांची, मडक्यांची एकेरी माळ; रहाट्याची माळ. [घड+माळ]

घड(डा)मोड—स्त्री. १ (भांडीं, मडकीं, दागिने ६०) घडण्याची आणि मोडण्याची क्रिया; बनविणे व नष्ट करणे; २ (८.) देण्यापेण्याचा, खरेदी-विक्रीचा, उसने घेण्या-देण्याचा व्यवहार; खटाटेप; उचापत; धंदा; व्यवहार; व्यापार. ३ फेर-फार; उलथापालथ; (सरकारी नोकरी) ठेवणे काढणे; बदलणे; जुन्याच्या जागी नवीन आणणे ६० किंवा नवे-जुने करणे. ४ रचना; पाठ; बनावट; घडण (यंत्रावयवाची, भागाची ६०). ५ (पंचांतील, व्यापारांतील) मानगडी; गुंतागुंत; पाशा गुळाळणे दिवाळे ६०. ६ (एखाद्या स्त्रोटाची, कवितेची, उताऱ्याची)

गुंतागुंत; चोंयाळा; किल्लता; लपेटी (कवीच्या काव्यरचनेतील) गुंतागुंत; विल्लता; नागा तऱ्हेच्या युक्त्या. ७ (मांडकांतील-मांड्याच्या संविधानांतील) वूट; डाबपंच; खुरी; गुंतागुंत. ८ (सामा.) इच्छता; चातुर्य; खुरी; हातोटी; कला (एकत्र मांडणे, विवरण करणे; वागविणे ६० ची) [घडणे+मोडणे] ईश्वराची (ब्रह्मदेवाची) घडामोड—स्त्री. चडविणे व खाली पाडणे हा परमेश्वराचा व्यापार-खेळ. संसारांतील चढउतार; अवस्थांतर. घडामोडणें—अक्ति (काव्य.) पडलें, बनवले आणि मोडलें जाणे; उत्पन्न आणि नष्ट होणे. 'तुमच्या इच्छामात्रे निघितीं। अनंत सृष्टि घडमोडती।' [घडमोड]

घडला घाट—वि. १ अगोदरच; आयता घडून तयार केलेल. २ (सामा.) आयता; तयार; तयार करून ठेवलेला; पडितघाट. [घडणे+घाट=आकार, ढाळ]

घडली, घड्डी, घड्डी, घडळी—स्त्री. (क.ना. खा.) रद्दान घडा; पागर; कळशी. [सं. घटिका; प्रा. घडिवा, घडी; म. घडा]

घडघंची—स्त्री. १ घडोंची; तिवई; लांकडाच्या कळीस तीन किंवा चार पाय बसवून केलेली बैठक, चौकट (पागरी, भांडी, पेटया ६० सामान ठेवण्याकरिता केलेली). लांकडी चार पायी चौकट; चौकी; घिडी; (ई) स्तूल. २ (कों.) (मात ६० सोडण्याची) घोडी. [सं. घट+उच्च; द्वि. घडोंचा-ची; का. गडंची, गडघंची; सिं. घडाम्मी]

घडवट—न. १ घडवलेली वस्तू. २ (ल.) वेढ. ३ पाय-पडी. 'वेगीं मंडपासी चला घडवटें आधीं घाला।'—एरस्त १५.१२. [सं. घट; प्रा. घड; म. घडणे, घडी]

घडयण—न. (राजा.) घडण पहा.

घडघ(घि)णें—उक्ति. १ उत्पन्न करणे; बनविणे. 'तेप इच्छा आणि मुदी। घडवी अहंकारेंती आधीं।'—हा १३.९६८. २ घडवून आणणे, जुळवून आणणे; घापणे; शेवटास नेणे. ३ तयार करणे; बनविणे. 'तोडशाचा जोड तुम्हि। कां घडविल कां घडविला।'—महाप २.१.२७ [घडणे प्रयोजक]

घडवशी—स्त्री. १ सुंदर ठेवण्याची घडवंची; घोडी; २ लांकडी पाय असलेली बैठक, चौकी. (हा शब्द घडवंची या मराठी जुडीने लिहितात, व वापरतात) [घडवंची अप.]

घडशी—स्त्री—पु. १ कर्नाट प्रांतांतील वाजंज्याचा-माण्या-बजावण्याचा धंदा करणाऱ्या एक हुलडी जात. २ घडशी जातीचा अनुष्य; 'लघुसुजीत लोख शंभरपासून हजारपर्यंत पैका नाखतात. पैकीं घडशाल, आचाऱ्याला, दारु आळायालारो. १९ व १ उपाऱ्याला व धार्मिक विधीला मिळत।'—खेया ७२.

घडशी—वि. स्त्री. (राजा.) १ विटाळ झालेली. २ विटाळशी; [घडणे=शिवणे]

घडसण—स्त्री (ध.) १ गर्दी; दाटी; खोचखोच. 'एवढ्या घडसणीत तू को शिरतोस !' २ अडवणूक; अडकण. 'घराला भाग लागून मुकसने झाले, तितक्यातच लग्नाचीही घडसण झाली. असा बोहोरूकून मी जेर झालों.' १९.१.१.

घडसणे—भक्ति. (मधरे इ० पुन्हा पुन्हा काढून घेणे. घडणे. 'झाडगे बालवच अक्षर। घडसुनी करावे सुंदर।'—दा १९.१.१. [घडणे]

घडळ—स्त्री. (गो.) घडण. [घडण]

घडा—उ. १ पाण; घड; मडकें. 'अवतारली गडग्या घडा। पृथ्वी अनोलख जाली मूढां।'—दा १८.५३३. २ ताडांच्या पांयला (ताडी काढण्याकरितां) लावण्याचे गडगे. ३ जम; घडी. —घर. [सं. घडं; प्रा. घड; हि. घं. घडा; गु. घि. घडे] (वाघ्र.) घडा फोडणे—संकेत, खरे तत्वं बाहेर सांगणे; गुप्त गोष्ट प्रकट करणे. (एकाद्याचा) घडा भरणे—अपराधांची परमावधि होऊन शिक्षेस पात्र होणे. 'त्याचा घडा भरला म्हणजे त्याला शासन होईलच होईल' (आयुष्याचा) घडा भरणे—१ अंतकाल अवळ येणे; आयुष्य संपणे. २ (ल) अधिकाराची मुदत संपण्याच्या वेळात येणे. (पापाचा) घडा भरणे—(पापपुण्ये सातविण्यासाठी घडे असतात या कल्पनेवरून) दुष्कृत्यांचा कळस होऊन त्यांचे फळ भोगण्याची वेळ येणे. (धन्या) घड्याने पाणी भरणे—वाहणे—१ निष्कल काबाडकट करणे; निरपेक्ष उद्योग, मेहनत करणे. २ अतिशय हाल काढणे; कष्ट करणे. सामावड—० वाजो—स्त्री. दाब उडविण्याचा प्रकार; मडक्यात फटाके, चिबुया इ० ठासून त्यांचा घडाका करणे; (प्र.) घडे बाजी पहा.

घडाई—स्त्री. १ (दागिने, मांडी इ०) घडण्याची मजुरी. घडणावळ, घडणावळ अर्थ १ पदा २ घडकामाची, घडण्याची, पिवाड कामाची मजुरी. ३ (दागिने, मांडी, दगड इ०) घडण्याचे काम, घडकाम [घडणे] ० दाब—वि. घडण्याचा घडा घरागारा (घिमाडी, शिलावट इ०) [घडाई=दाब प्रत्यय]

घडाघड—स्त्री १ लोहार, तांबड इ० कांच्या अथवा हातोड्याने चालणारी डोकालोक, घडण्याच्या कामाने होणारा आवाज. २ घडण्याचा व्यापार; घडकाम. 'त्या तांबडाच्या घडी नित्य घडाघड चालते.' [घडणे द्वि.]

घडाघड—स्त्री. १ पदार्थ एकासागून एक उंचावरून गडगडत, घडाघड, पडतांना होणाऱ्या घडघड आवाजाप्रमाणे. २ मडक्यांची राम, घर कोमळल्याने होणाऱ्या घडघड आवाजाप्रमाणे. ३ न अडकता; अन्धत्विन; घडघडा. 'हृत्कलिविष पोण्या रसो पचपच बाई घडल.'—होरिक २२. घडघड पडा.

घडाड—उ. घडपडे अशा आवाजाचा अतिरेक; घडघडाड; गडगडाट; घडघडाट इ०. [घडघडा अतिशय]

घडाटणे—भक्ति. कोसळणे. घडघडणे पहा. [घडाड]

घडाडा—क्रि. मोठ्याने घडाड आवाज करीत, होत; घडघडा; एकावर एक घडण्याच्या आवाजां. 'घावा घेली, घडाडा रविति रचिती सिंधुमये घडाडां।'—भासतु ९ [व्य.] घडापड—स्त्री. (राजा.) विटाळ; स्पर्श (विशेषतः हलक्या जातीचा). [घडणे=शिवणे; स्पर्श करणे+पडणे]

घडामोड—स्त्री. घडमोड पहा.

घडारणे—भक्ति. (क.) वृद्ध, फळांच्या घडांनीं वहरणे, घोडांनीं गुण होणे. 'गुरसां याड एकेरी फळे जालीं होलीं परतुं थंडा घडारला आहे.' [घड=पोत]

घडाव, घडावण—स्त्री. १ घडणावळ. घडाई अर्थ १ पदा, २ घडण या शब्दांच्या बाकीच्या अर्थादि कधी कधी वापरतात. [प्रा. घडाव, घडवे, गुल० गुज. घडामण]

घडाघळे—न. (गो.) लहान घड. [घड]

घडाळ, घडाळजी, घडाळटिपरू, घडाळें—घडपाळ मध्ये पहा.

घडिक—क्रि. एका घडेंत; एका वेळीं, क्षणीं. 'घडिक म्हणति जाळ प्राणही हे समाते।'—साहू. ३.६३. [घडी=घटका+एक]

घडिघडि, घडीघडी—क्रि. प्रत्येक घडकेस; प्रत्येक क्षणीं; बारंबार; घडकोघडकी; घडोघडी. 'स्मरे घडिघडि प्रभो मंत्रपयोधिका पारदा।'—वेङ्क ११५. 'घडिघडि घडि घरण दुसे आटवती रामा।' [घडी=घटका द्वि.]

घडितघाट—वि. आयता 'घडेल्ल; विक्रीकरिता घडून ठेवलेला; तयार. (जिन्नत, दागिना, मांडे इ०) घडलघाट पदा, घडणे+घाट]

घडि(डी)वंद—वि. १ घडी केलेला, २ जशाची घडी मोडली नाही असा; घडाकोरा (पोतकोडा इ०). [घडी+वंद]

घडिया—स्त्री. पात्र, तलत. 'सुदमती देतसे विडिया। पीक पतारया सुवर्णघडिया।'—एहम्ब १६.३३. [सं. घटिका; प्रा घडिआ]

घडियाळ—न. घडपाळ पहा. 'नेकरी मळ मोरवेण। घडियाळ बाजे घेण।'—देवनाय कृष्णजन्म ७०.

घडी—स्त्री. १ घटका; साठ फळांचा अथवा घोषीम मिनिटांचा अवधि. 'हो अवकाळ मेघु काय घडी। राहात आहे।'—दा १७.२५१. २ (ल) योडासा वेळ; क्षण. 'पृथ्वीचिया पैमारा—माजीं घडी न लागलीं घडपेरा।'—भा १०.२००. ३ योग्य संधि; वेळ; काळ. 'ही पुन्ही न ये बाघडी।'—रत्न

८८. ४ कामगमनाने साधन; यंत्र; घटका; बाळूचे पडघाळ; पडघाळ ६०. ५ (सामा.) ताम (इंमती ९० मिनिटांचा; वेळ मोजण्याचे साधन ताम असल्याने एतापेवरीं घडीने घडी चमक वापरतात. [घं. घटी; घा. घडि; हि. गु. उ. व. घं. घडी] (वाप्र.) (एतापानी) घडी मारणे—१ घटका मारणे पहा. 'आला समर्थ पिताच आपण घडी मारया माझी।'—वि.क ५५. २ तिसरा मोगनयाची वेळ येणे; पहा मारणे. घडीघटकेच्या गुण—(एसादी गोष्ट अनुष्ठ प्रसारेच की घडती, लघीच की घडती गढी दे सांगतां देत नमेलें म्हणजे बरील वाक्यचाराचा उपयोग करतात) एसादी गोष्ट ज्यावेळीं—ज्याक्षणी घडती अथवा त्या विशिष्ट वेळेनें सामर्थ्य, प्रमाण, गुण. ० घडी, घडोघडी—वि. पुन्हा पुन्हा; बारंवार; पक्षेपरीं; घटरो-घटरीं घडिघडि पहा. [घडी हि.] इ. ० घडीपरीं सोब दाखो= हलपडोला रागावणे बरकटने किंवा दाडी पारणे. घडीचे घडघाळ—हे—न. दाखोयुर जीवित, घरीर; पायवाकरचा कुच. ० मर—किवि. घटकामर; घोडा वेळ. [घडी+मारणे] ० मराने—किवि. घोड्या वेळाने घटकामारणे; एका पक्षेनेंत; मागाहून. घडीघट—नी. गृहने; घटका. 'योले ईद गुरपती। जाति घडीघडीयांची आदिती। नोवरा येऊंया दखतो। संघर्ष मैत्री।'—कालिदासगुण १६. ४२. [हि. घटी+नवे; म घडी+वट]

घटी—नी. १ एकेरी बख, कापड ६० हुंदेरी, तिहेरी, चौपरी केले असतां होणारी स्थिति, आकार; दुसड; बूग; निरी. 'ईय पदे नव्हती कुडिया। गगनावियाधि घडिया। येव आमुची मति घडिया। याव न निघे ॥'—श. ७. १९५. २ दुपडेली, गुणवेली स्थिति. ३ घडीवेद कापड, बख इ. ०; उं. लुगण्याची घडी; कापडाचा, बघाचा संज्ञा. ४ (ल.) संघ; बस्तान; जम; संपटित स्थिति; ऐक्य; वलोरा (किं. बसणे; जमणे; विषयणे; मोडणे); 'घडी जो मानाची विपडिल असे तोंवर घडी।'—नामन मामाविलास ११ (नवनीत पृ १००). ५ रचना; निर्मिति. 'घडी स्त्रीजातीची बहविलि असे ख्याति सुपडी।'—नामन मामाविलास ११ नवनीत पृ. १००. [सं. घट्+वणे] (वाप्र.) ० फोडणे—(दोराचा धडा) चामड्यास गुना देऊन त्याची घडी घालतात ती दोन-तीन दिवसांनीं उलगडणे. ० घसणे—१ मजग घटनें, समजून होऊन मलोखा होणे; 'जुमची उमरताची घडी बसली म्हणजे मी पैसा देईन.' २ बस्तान, जम बसणे; 'आतां माझ मनाजोगती घडी बसली.'—विमि ८९ १७४. ३ योजलेले कार्य यथास्थित झुकणे. ० घसविणे—जम बसविणे; सुव्यवस्थित करणे; 'बुद्धिमतीनें स्वतां घसविली पति-राज्याची घडी।'—वि.क २८. ० घिघडणे—१ दोन व्यक्तींत

असलेला सलोता बट होणे; वेवनाच होणे; विघट्ट येणे. 'त्याची आमची घडी बगळी होती ती विपडली.' २ (पंथाची, कार-माराची, राज्याची) मरमाट, सुस्यबापा, सुस्थिति माझीती होणे; विहळितपणा येणे; (कार्याचा) गुळितपणा नष्ट होणे. 'गुण्याच्या राज्यकारमाराची घडी विपडली होती.'—इं.प १३७. सामाज्य—ची टोपी—नी. मोडता, घडी घालतां येण्याजोगी टोपी; दोडीच्या आकाराची टोपी. —ची पोळी—नी. पदर गुड-नेली, चौपुरी पोळी; दुमहुन माटलेली पोळी. ० पदर-पालट—३. घडी घातलेल्या बघाचा (लुगण्याचा, पेंढीचा) बरचा पदर. [घडी+पदर] ० घंद्—वि. घडी केलेले; घडी न मोडलेले (बख, लुगट, वर्णम इ.). घंदिबंद पहा. [घडी+घंद्]

घडी—नी. पायबडी; बरून घालण्याकरितां आणलेले बख, कापड इ. ० 'एई दिया ममाधिचिया। तेवी चालतां नेवी घडिया। तशीं उवर जाणवितो तया। उपनिपदे।'—विट ९. ७९.

घडी—नी. १ ल्हान पांगर. —घर. २ भंडारी लोक दास काट्यामागडी माडावर जे मडके लावतात ते. पडा पहा.

घडीत—न. १ पडद्याकरितां दिलेली घाट, घावचा पत्रा, दुडका, मोड इ. ० २ पडलेला जिनस; पडविलेला पदार्थ. ३ पडद्याबळ; पडद्याची मजुरी. 'हा तोळ्यास एक रुपयाचे घडीत मागतो.' ४ (दागिण्याचा, भांडण्याचा) पाट; पडण; ढाळ; रचना. 'चावूये दैचे बनुतानाचे। घडीत आले तर बाननाचे।'—साहू २. ३९. इ. ० १ घडीत घुडवून पडणावळीचा तणदा= एका घुड्यानीत दुसऱ्या मुक्कानीची भर. २ द्यावयाम सांगित-लेला काम न करून, विपडवून कामाची मजुरी मागणे. [घडणे= बनविणे]

घंटीत—न. (घो.) विकून येणारी किंमत.

घटोघ—वि. १ घडून, हातोडा इ. ० जे ठोकून ठोकून तयार केलेला (जिनस, दागिना, भांडे इ. ०). याच्या उलट धोतीव. २ हातावर केलेली (पोळी), याच्या उलट पापटीव, लाटीव. [घडणे=बनविणे, तयार करणे] ० लोखंड—न. पडलेले लोखंड; याच्या उलट धोतीव. (ई) रोंद आणने [घडणे]

घडुला—घ. (प्र.) घोडला पहा.

घडुली—लें—खोन. ल्हान मडके, घडा, डेरा. 'येती घडुलि तोंडवर भरिलि।'—पंच ५. ९. [म. घडा; हि. घडोला]

घडुलें—न. (ड.) केडीचा ल्हान, मुक्क्याच बाहेर पडलेला कोंबळा घड, लोंगर. [घड]

घडेबाजी—घी. १ मडक्यांन फटाके बगैरे भरून त्यांना बसो वणे; आनण्याजो; दाखवाम. '...साडे नागप्रकारचीं व घडेबाजी... दाख घुवण्याची.'—स ४५८७. (किं. उडविणे;

करणें, लावणें) २ (ल) एरुदम होणारा वाद्यांचा गजर, कड
कडाट [घटा+वाजी हि]

घडेस्ली काढणें—अभि (कु) कानउपावणी करणें
घडोघडी—कि. वारवार, परोपरी, क्षणोक्षण, घटको
घटकी, हणघडी, पडिपडि [घडी हि]

घडांची घडोची—ओ. (व ना) एरुदची पदा [हि]
घडोझी—ओ. (को.) पडवची, पडवशी पदा
घडांते—म साधन (कार्य इ० ये), घडवून आणते तें
[पडणें]

घ(घों)डुं—उ (गो) भाजेल्ल्या ताडुळाचें पोट पाण्यांत
कालून तयार केल्लें पदार्थ, हें पये राखणूक प्रयत्नित आशे

घडयावरघळ—उ वगळ भाताची एक जात

घडयाळ—न १ वाडूचें कालमापक यंत्र, वाडूचें घडयाळ
२ तासाचें ठोकें जोवर वाजवितात ती घडा, तास ' स्वराज्यांत
घडयाळ वाजविण्याचा माल सरकारकडून मिळे स्वारीमध्यें ताचे

वाजनीप्रमाणें घडयाळहि वाजवीत '—वाडवाचा २ १२१

' पडिआ पाणी पिते आणि घडयाळ ठोके खातें '—सुतमजुन

१५१ हें कालमापकचें आधुनिक यंत्र, यांत तबकडीवर तास,

मिनिट इ० दाखविणारे कटि असून हें यंत्र हिम्रम किंवा वातावरणाच्या

बननांत चालतें याला ठराविक वेळां किंवा वाक्याची असते

' स्विस व अमेरिकन घाटखानदारांची घडयाळें कल्याणबद्दल फार

प्रसिद्धि आहे —झाको व ४ ४ काही विशिष्ट गोष्ट दखविणारे

घंटा (वडा० मोठारीतील पेट्रोल, हवा, इ०, इज्जतीतील वाफ इ०,

किटवून घडीतील हवेचा दाब) ५ एक प्रकारची माशाची जात

—मराठी ६ हें पुस्तक पृ २११ (१८७९) [स घडो=पडिआ+

आपय=र प्रा पडिआलय, हि घडियालय] घडयाळची—जी—उ

१ तासाचे ठोकें वाजविणारा कामगार २ घडयाळें दुरुस्त करणारा

घडयाळें विकणारा [घडयाळ, सि घडयाळचीं]—टिपल्ले—न

१ घडयाळ वाजविण्याची लाकडी मोमरी २ (ल) भाकर व

मिरची ' घुड वेसांत गेला म्हणजे घडयाळटिपल्ली पाठ '

[घडयाळ+टिपल्ले]

घण—न प्र लोखंड, ताचें इ० ठोकण्याचा, घडण्याचा लोखंडी

मोठा हातोडा ' घणाचें घाई पिटे तेंकरा '—विड २ ७ ' जेसे

पेरणीवरी घना ' तैसे हाणितो डसणण '—कथा १ १३.९८

[स घन=लोखंडी पदा प्रा घन] म्ह० १ हिंयाची परीक्षा

पणावांचून होत नाहीं २ घणाचे पाव सोसिल तो हिरा (हिरा

हा अत्यंत कठिण पदार्थ आहे घण मारल्यानें हि ता फुटत नाहीं

घावळन)=लोकरनिवला, कसनाला जणो खुमारीत नाहीं लोख

योर होय [ये स घन=हल मसाव निरुक्त भाषांतर

७८] ० करी—उ (मारणारा

मनुष्य घडी [घण+करणें] ० कोरा—वि १ घणाखालून गुळाच

निघालेला (रुपया, मोहोर इ० नाणें) २ (ल) मगदी कोरा,

कोराकरकरीत, कारागिरीतून गुळाच बाहेर पडलेला, [घन+कोरा]

—पाखाळाच्या—वि १ घणकोरा, टाकसाळीतून गुळाच बाहेर

निघालेला (रुपया, नाणें इ०) २ कोराकरकरीत (जिखत),

कारागिराच्या हातून गुळाच तयार झालेला (जिखत, दागिना इ०

घण—वि १ दाट, घन, पाण्याचा अंश, इतरां कमी असलेले)

(इशपदार्थ, मद्य इ०) ' या मधापेक्षा हा मध घण आहे '

' सोभारें घण झालें आहे ' ' घण ताक '—दाट ताक २ अविल,

जोराच्या सरीचा अतिशय (पाऊस इ० च्या) ३ दाट विणीचा

(रुपया, कापड इ०) घट, विघलेला ४ चिरी, निरिड, घटन (वरपय

साडी इ०) ५ जाड, जाडसर (लाकडाची कळी इ०) ६ घडीचा,

घाटीचा, घेंबाखेव झालेला (मनुष्याचा जमाव, घडी इ०) ७

हटानें मीन घारण केलेला, स्तब्ध, घन पहा [स घन, प्रा घण,

सु घणो, सि घणि] ० दाट—जी (काव्य.) घडी, घेंबाखेव,

जमाव, समुदाय ' तथा समुनातिरी यादवांची हो घणदाट '

—वि १ अतिशय दाट, सक्षीण, गरमवच ' जेसे जे क्षेत्र विकत । तों

तों कणसें घणदाट दिसत । २ (घामा) दाट, घट (इशपदार्थ),

निविड, घटन, घई (घाडी, आरपय), भरतलव, मरीच, देवज-

दार (देवग्या, इनाम इ०) जोराचा (पाऊस). ० दाट—टी—जी.

(काव्य) जीवघट्टय स्नेह, दाट परिचय, मैत्री ' आतासीं

त्याचें व याचें घणदाट आहे ' [घन+दाट] ० सर—वि १

दाटसर, बरेच दाट (साक इ०) २ राकट, कणखर (मजुन इ०).

घाडाभारका (रुपया) मजम, देवजदार, मजमूत, [घन+सर मलया]

घण—(घों नाविक) एक प्रकारचें जाळें

घणकणें—अभि (भोंवरा इ० गरगरा फिरताना) घणणू

३३३ असा आवाज करणें, वाजणें ' जैमवल्या निवेणी सुपम

घणघणाट घणके भवता ।—पल १४ [च घणण]

घणगणा—उ (दाट) गणन पदा

घणघण—ओ १ घटा इ० कावा घण घण असा आवाज.

२ ठठक, डाडू इ० कोणताहि आवाज ३ चिलटचें गुणवणे,

सुसु व स्पष्ट व खगलणीत गाणें, म्हणणें, बोलणें ५ (ना)

कटकट धिरकोर [च घण दि]

घणघण—पां—किवि १ घणघण, छणछण शब्दकार,

टणटण इ० का० प्रा होणाऱ्या घणघण असा आवाजानें (कि०

वाजणें काणें) २ स्पष्ट व खगलणीत आवाजानें [च घण दि]

घणघणघण—ओ (ल) नकारघटा टणटणीतपणा पूर्ण

अभाव आज घरांमध्ये तुपाची घणघणघण वाजवी आहे ' (

विहिरी इ० कांचा) टणटणीत कोरडेपणा ' या विहिरींत चार

अडिचे पाणी असतें, अग घणघणघटा । ' [घणघण+घटा]

घणघणजे—अकि. १ घणघण असा (पंटा इ० वाचा) आवाज करणे; छगछगणे; झगझग वाजणे; खणखणजे. २ (मनुष्याचा आवाज पंटा इ०) खणखणीत, साफ, स्पष्ट असणे. 'त्या शब्दाचा पंटा घणघणतो.'

घणघणाट—उ. घणघण या आवाजाचा अतिशय, अति-रेक; मोठा घणघण असा आवाज; (पंटा इ० काचे) शोक्याने वाजणे; (बाघांचा) दगदगाट; खगखगाट; झगझगर; कडावा. [घणघण]

घणघणावचे—कि. (गो.) १ मोठा आवाज काढणे. २ कीर्ति पसरणे.

घणघणीत—वि. टगटगीत; खणखणीत; स्पष्ट; सोंकळा; कानाला वेधणारा; घणघणणारा (आवाज).

घणघाव, घणघावू(उ)क—वि. (राजा.) १ (अडाणी लोकांत रुढ). जाहेंमरडे; दगदग; दाट विणीचे (कापड). २ बोजड; अजून; जाडाजुडा; मोठाधाटा (दारिद्र्य इ०). दांडगा; मजबूत; भक्कम (मनुष्य). [घण=हातोडा+घाव]

घणघोर—घणाघोर—घनघोर पहा. 'मोर्जोबंधन रम रायाचे खुरतायाचे हाल घणघोर।'—देवो १७७.

घणघोर—उ. घणघण असा आवाज; नाद; ध्वनि. 'हाल-बाचे घणघोर।' मिथ्यां दुंयि घालितांमि आकाशा.'—शिशु १०१८. [घण=घण असा ध्वनि+घोर]

घणमणजे—अकि. घाबरणे; दगमगणे; मागे पुढे पहाणे, फिकीरीत पडणे. 'हानी हीन स्वनाशी घणमणति, न त्या साहसे मानहानी।'—मोक्षम ५७.४. 'करीं स्वर्गस्पर्श किमपि न भवतना घणमणी।'—मोर्जोबंधन ८८. (चवनीत पृ. ३७१) [घं. घन=घण+मन्=विचार करणे]

घणवट, घणवटणे—घनवट, घनवटणे पहा.

घणवट, घणसा—उ. सर्वांची एक जात, पोणव. [घं. घोनव; प्रा. पोणव] म्हण घणसापुढे गड चालत नाहीं=घोणव गाढवाच्या भ्रमंतत्राला बस होत नाही यावरून लखणे], शिरजोरापुढे चोराचे, दुष्टाचे काही चालत नाही. घणसाचे—न. (राजा.) घोणसाचा देश. 'त्याला घणसाचे हाले, वंचला तर वंचिल.' [घणस]

घणसकांडें, घणसवेल—नक्षी. एक वेल. घोणसकांडें, घोणव वेल असेहि म्हणतात. ही घोणसाच्या विषावर तपयुक्त आहे असे मानितात

घणसर—खी. (वे.) केकटाड; एक प्रकारची वनस्पति; पायपात.

घणसा—उ. १ घणसे; एका जातीचे पदवळ. २ घणस पहा.

घणसा—उ. भोवळयाची एक जात. [घं. घनवास] घणसे पडवळ—न. पडवळाची एक जात; हे आंबे असते यास घणसा, घोणसे असेहि म्हणतात. [घं. घनवास]

घणा—उ. (वे.) घाणा. [फा. घन=तेल काढावयाच मोठा जड दगड; म. घाणा]

घणा—उ. अतिशय मोठा घण; हातोडा. [घण] घण्या घायीं—किवि. घणाच्या (उत्साहपर-उत्तेजनपर) आवाजांत नोंदणें—असणें—नेहमीं दागिने हातोडयाखाली असणे. (ल. श्रीमंत असणे. [घणा+घाव]

घणा—उ. संपत्ति; धन. [अर. घना]

घणाघणा—उ. (व.) धुंनुन राहिलेले काम.

घणाघणा—उ. कटकट; घणघण. [ध्व. घण]

घणाट्या—अभिव. १ निरर्थक, कंटाळवाण हेलापटे, हिंसके केन्दा; पायपिटी. २ (सामा.) व्यर्थ शीण; कुडक प्रयत्न. (किं० खाणे; घेणे). [घण?]

घणाघणघटा—उ. घणघणघटा पहा.

घणाघण—किवि. घणघणा पहा.

घणाघणजे—अकि. हळू होणे; निश्चित होणे. 'ह्रुसि बैसे घणाघोनी।'—हा १४.१४२. [घं. घन; प्रा. घण]

घतणे—अकि. इजा करणे; बाधणे; अपाय होणे; हानिका-रक होणे. [घं. घात]

घतन—न. १ पातळ, अपायकाक, मारक, वस्तु किंवा गोष्ट. २ घडत; घोळा; प्राणविकट. ३ (सामा.) मुकडान; नाश. ४ प्राणनाश. ५ घात पहा. 'खरसली नवती घतन। हुजकरीतां वेळी जतन। त्यागिता करिजि जिव घतन।'—अला १७८.—वि. १ पातळ; अपायकारक; मारक. २ (सामा.) अनर्थकारक; अहि-सावह. [घं. घात, घातन]

घन—उ. लोहातचा मोठा हातोडा. घण पहा. 'घन सांडस नागकणी। रात हात हातवडे देणो।'—कथा ३.१७.१४. [घं.] ० कोरा—वि. घणकोरा पहा. ० वर्धनीय—वि. (पदार्थ.) प्रसरणशील; घनाने टोळल्याने किंवा दाब घातल्याने न मोडतां पसरणारे. (इ.) मॅलिफ्ल्यू. [घन=हातोडा+वर्धनीय=वाढण्या-जोगा] ० वर्धनीयत्व—न. (पदार्थ.) हातोडयांने टोळल्याने किंवा दाब घातल्याने प्रसरण पावण्याचा पदार्थाचा धर्म; पदार्थ-विज्ञानशास्त्रांत सांगितलेल्या पदार्थाच्या आगच्या गुणांपैकी एक. (इ.) मॅलिबॅबिलिटी. [घनवर्धनीय]

घन—न. १ तास; पितळेचे, काशाचे वाय याअर्थी सर्व. साधारण शब्द; घडयाळ. 'घनाचा घनेड तेंत लावितो लया।'—दावि १६३. २ घंटा, करताल, टाळ, सोज, शेण्ट इ० प्रमाणे

१. घण. १ जाड; जाडेंभाडें; घट विणीचें (कापड).
 पातळ नसलेलें (ताक ६०). ३ दाट; गदें; निविड
 ठी, पालवी ६०). ४ दुमय (अंधार). ५ जाड;
 (ती). ६ घुमेपणांत स्तब्ध असलेला (मनुष्य). ७ गाड;
 (१०). 'ना स्वरूप अवस्थान। ते सुषुप्ति कां घन।
 -शा १४.७४. ८ मोठा; जोराचा; मोठ्या सरीचा
 (५). 'इंद्राकट्यया इदं वषेता घन घन धारा।' -
 शत; अग्रवाही; द्रव, वायुरूप पदार्थाविरहित. [सं.]
 -० घोर-घनाघोर-वि. १ निविड; दाट; जोराचा
 (ग). २ भयंकर; निरराचें; तुंबल, हातपाईंचें (युद्ध.
 १ महिमाराची; आवेशाची; जोराची (शिबीगाळ).
 नस्य (होप). ५ दाट; निविड; गदें (अंधार, झाडी,
 १. ६ दाट; गजबजलेला; खेचाखेचीचा; गडगच्च (मनु-
 माव, पीक, फळें ६०). [घन+घोर=भयंकर] ० चर्मक-
 कातडीचा (पाणपोडा ६०). [सं. घन=जाड+चर्म=
 ० दाट-वि. १ गडगच्च, निविड, 'भरला घनदाट
 १] २ घट्ट; पातळ नसलेला (द्रवपदार्थ) ३ (ल.)
 सलगीचा; जिवलग; सलगेच्याचा (स्नेहमाग, भेद्री).
 पहा. ४ गजबजलेला; खेचाखेचीचा (जमाव, समा ६०).
 ३ भा येसली घनदाट।' -बानि ८. घणदाट पहा. [घन=
 किंवा दग+दाट] ० दाटणें-गदें होणें; खेचाखेच होणें.
 तनदाटली विमानी।' -देवीचीमृगाळी ३०. [घनदाट]
 -जी. १ जीवधरंजय स्नेह, भेद्री; जिवलग सल्लय. २
 दाटी. घणदाटी पहा. [घनदाट] ० प्रसरण-न.
 .) घन पदार्थाचें उष्णतेनें प्रसरण पावणें; आकारमानांत
 हें. १ एकस्पंदान्. [घन+प्रसरण=प्रसरणें] ० रूप द्रव्य-
 काराचा, लावी, रंगी व उंची असलेला पदार्थ, घट,
 नसलेला पदार्थ. [घन+रूप+द्रव्य=पदार्थ] ० चट-वि.
 [त; जाड; घट विणीचें (कापड ६०). २ (काव्य.)
 १६; श्रेष्ठ, सर्वव्यापी; सर्वांचा सारमूत. ३ (काव्य.)
 ० वजनदार. 'मेरुपाशा घनवटें। जीं हिरां जाती
 ० श ३०. ४ (काव्य.) मरीव; भरदार: 'को यूस
 १। सपणिता राहे घनवट।' -शा २.१३०. -अमृ
 ०. ११.१७. -दा ६.१०.२२. ५ घट्ट; कठिण.
 घनवट। लघुत्वेन बोली हल्लवट।' -विट ११.
 'अंशोरी येतली घनवट ऐसे। पृथ्वीचि जाणे।' -शा
 मानि घन=दाट+भूत किंवा वट. ० चटता-जी. भारी-
 र-गा; घटपणा. [घनवट] ० चटपण-न. घटपणा; मरीव-
 १-रपणा; घनता. 'शब्दकोल अर्थ असे। घनवटपणें।'
 १-०.२०. 'कीं भवधान आणि धरण। कीं पृथ्वी

आणि घनवटपण।' -भवि ४५.१२१. [घनवट] ० वाड-वि.
 निविड; दाट; गदें. -शर. [घनवट] ० विरोध-उ. (पदार्थ.)
 पदार्थाच्या आकारमानांतून वृद्धि होणारी प्रतिबंधक शक्ति.
 (६.) ब्रह्मव्यमोक्षिस्तित्ति. [सं. घन+विरोध=प्रतिबंध] घना-
 कार-उ मरीव आकार; गोळ्याचा आकार; लण्डें: 'पुढती तो
 घनाकार हारपे।' -बोली. अलंकार होतो. -शा ८.१७३.
 [घन=मरीव, घट+आकार=रूप] ० सर-वि. दाट; विपुल; ऐवज-
 दार; भरदार. 'पिकें होतें, घनान्ये घनसरोवरी स्वस्त विकती।'
 -दावि २२५. घणसर पहा. [घन+सर=प्रत्यय] घनांधकार-
 उ. (काव्य.) दाट काळोख; घोर अंधार. 'घनांधकारात दिवा
 जसा वनी।' -मृच्छकटिक. [घन=दाट+अंधकार=अंधार]
 घनाज्ञान-न. गाड, घोर अज्ञान. [सं. घन=गाड+अज्ञान]
 घनीकरण-न. (पदार्थ.) पातळ, वायुरूप पदार्थ घट करणें.
 (६.) कल्हेस्तेसल. [सं.] घनीभवन-न. (पदार्थ.) पातळ,
 वायुरूप पदार्थ दाट, घट होणें. लं ० पाण्याचें बर्फ बनणें, पातळ
 मेण धिगून घट होणें. (६.) सॉलिडिफिकेशन. -मूव १६.
 [सं.] घनीभूत-वि. गोळ्याच्या, लमडीच्या रूपांत असलेलें;
 प्रत झालेलें; आकार धारण करणारें. 'नाना घनीभूत सुवर्ण।' -
 न्याझालितां साधारण।' -शा १.४४. [सं.]
 घनगड्डा-उ. (व.) कोहून वेगळें केलें मळक्याचें तोंड;
 मळक्याचा कांठ. 'घनगडा पातला गळपात।'
 घनघन-जी. (व.) १ विरकीर, कुंजुर. [घ्न. घन द्वि.]
 घनणें-अकि. (खा.) घाणणें; दुर्गंध घेणें. [घाण]
 घनतुरूप-उ. लोकमाना. 'विजयादसमीच्या स्वारीला
 घनतुरूप पाणा रिसाल।' -गापो ३५. [६. गनुद्रुप]
 घनपाग-न. (राजा.) मासे पकटण्याचें शारीक भोकरें
 जळें; हें आढपागवेसा रुहान असतें. [घन=दाट+पाग=जळें]
 घनपाटी-१ वि. वेदाचा घनपाठ म्हणणारा; घन नांवाची
 वेदाची विकृति पठन करणारा (जटा, माला, शिखा, रेखा,
 ० बज, दंड, रथ व घन अशा वेदपठणाच्या आठ विकृती आहेत);
 नमो छेदम्यो ये, हें वाक्य पुढीलप्रमाणें घनपाठात म्हणतात-
 नमो छेदम्यो छेदम्यो नमो नमो छेदम्यो ये ये छेदम्यो नमोनमो
 छेदम्यो ये ६० २ वेदपारंगत; मोठा विद्वान्; वैदिक. 'विप्र
 योमती वेद-घनपाठि।' -दत्तपद २५. [सं. घन=वेद म्हण-
 ण्याची विशिष्ट पद्धत+पाठ]
 घनमणणें-अकि. घनमणणें पहा. घावणें; दगमगणें.
 'बरगडी रणडीत असें सदा। घनमणी न मनीहुनि तो कदा।'
 -किंगवि ३२ [घन+मणि]
 घनघट्टणें-अकि (काव्य.) १ गडगच्च, घनदाट भरणें,
 (समा ६०), दाटणें; जमणें; चिकार भरणें. 'समा घनवटली

अपार । 'वेसीस्व १.१७. तेज घनवटे घनवटे इदममुदनी ।'
-देप १९०. २ ऐक्य होणे; सामानाधिकरण्य होणे. 'चंचळ
निष्ठळ घनवटे । हे तो घेता ।' -दा १५.१०.१४. ३ दाटी,
गदी करणे; खेळाखेळ होणे; वेगवेगळे होणे. [घनवट]

घनवटा—स्त्री. (निजण्याची) गायी, गालिका. -मनको.

घनवेल—स्त्री. एका तऱ्हेचे कापड.

घना—वि. (नंद भाषा) सोळा. 'घना रुपये उसनवार
आणजे. ' 'ह्या लुगट्याची घना रुपये किंमत ये. ' [घन=१६
घनाक्षरी]

घनाटया—स्त्रीभव. घणाटया पहा.

घनाना—पु. (व.) घोंटाळा. 'तुमच्या नयेण्याने कामाचा
सगळा घनाना झाला. ' [घ्व. घणाण]

घनावणे—अकि. घन होणे; घट बनणे. [घन=दाट]

घनावणे—अकि. (आकाश) दगानीं मुक्त होणे; अज्ञानछा-
दित होणे. [घन=दग]

घनाक्षरी—स्त्री. मराठीतील एक ओवीसारखा सोळा चर-
णांचा छंद, इत्त; याचे चार पाद असतात. प्रत्येक पादाच्या
मोठी चार चरण असतात. पहिल्या तीन चरणांत प्रत्येकी आठ
अक्षरे व चारमात्रा असतात; चौथ्या चरणात सात अक्षरे व
अकरा मात्रा असल्यात. प्रत्येक पादात तीन तीन चरणांची
यमके व प्रत्येक पादाच्या चौथ्या चौथ्या चरणांची यमके
असावी हा सामान्य नियम. उदा० 'अहो कैदयी हे काय ! केले
तुवा ह्याम हाय ! न म्हणजे तुज माय ॥ जन्मोजन्मी वैरिणी !'
[सं. घन+अक्षर]

घनिष्ठ—वि. अतिशय दाट, 'हट, बळकट. ' आपण व
भीषाट कुण कोण्टेकर यांचा संबंध घनिष्ठ होण्याचा योग
आला. ' -साहित्यसेवकास जनादृत पत्रे (ग. वे. खानोलकरकृत)
'पत्र ६ वे. [सं]

घनू—वि. (माण.) पुष्कळ; विपुल; भरपूर. [सं. घन;
तुल० गुज. घण]

घप-कन-फर-दिर्शी-दिर्नी—किवि. बासाचा-घाणीचा
आकस्मिकदण व विपुलता ध्वनित करणारी. -किवि. (बास
ध्वनित करणाऱ्या शब्दांबरोबर योजतात.) एकदम बास, पाण
सोहन, ' कवाड उघडताच घपकन बास आला. ' गपकन पहा. बडी]

विबटा; संकर. ३ (कामांचा, हिशोबाचा, पदार्थाचा एकत्र
मिळाल्यामुळे होणारा) गोंधळ; घोंटाळा; अग्यवस्था. ' या
पोशीचा त्या पोरांने घप्पापोळ करून टाकला. ' ४ अनेक कार्ये,
घडे एकत्र आल्याने उडणारी तारांबळ, धादल, ताणाताण. ५
लगबग; धामधूम; धावकूत.

घबकें—न. अवचित होणारा लाम; अलम्य, आगंतुकलाम;
सबाब; टाकळ; टावकें. (कि० लागणे; मिळणे; सांपडणे), गवक
पहा.

घडघडीत—वि. (प्र.) गवगवीत; गवगवीत पहा.

घडदूळ—वि. गलेलट; घडपुष्ट; अन्नम; दांडगा. गवदूळ पहा

घबराट, घबराहट—स्त्री. (व. ना.) १ (रोग्याचा)
जीव धावरणे; नेचून वाटणे; कडाली होणे; गलबलणे. २ (ल.)
भोति, धास्ती; दुःख. ३ गोंधळ; घोंटाळा. [हि. घबराहट. म.
धावरणे]

घयाड—न. १ एक छान मुहूर्त; सूर्यनक्षत्रापासून चंद्र-
नक्षत्रपर्यंत मोडून येणाऱ्या संख्येला तीन या संख्येने गुणून
गुणाकारांत चालू तिथि मिळवून झालेल्या संख्येला सातानीं भागून
बाकी तीन उरल्यास त्या दिवशी हा योग येतो असे समजतात.
२ (सामा.) छम वेळ, मुहूर्त; सुयोग. ' त्याला जेव्हा नक-
स्मात एवढे द्रव्य मिळाले त्याजवरून असे दिसते की जातिवन्मयीं
त्यास घबाड सापडें होतें. ' ३ (ल.) आकस्मिक लाम; जना-
वासे झालेली मोठी द्रव्यमाप्ति; लाट. (कि० मिळणे; सापडणे).
' गाण विईयने गेला । घबाड अवचित पावला. ' -दावि १७४.
' सी एक पैशाचे घबाड पाहतो आहे. ' -भोर १२. ० चूक-

स्त्री. मोठी चूक; पोडचूक. ० देव-न. सुदैव, मोठे भाग्य.

० माप-न. १ बाजारांत चालणाऱ्या शिरस्त्याच्या मापापेक्षा,
चजनापेक्षा मोठे माप, बजन. ' हे दहा पायली गंद आहेत, परंतु
त्या घबाड भाषाणे मोजले असता आठ पायल्या भरतील. '
२ मोठा आहार असणाऱ्या माणसाचे पोत, कधी वृत्त न होणारा
कोटा. ' चार माणसांचे अन्न या छुफ्या घबाड मापास पाहिजे. '
० मुहूर्त-पु. घबाड अर्थ १ पहा. ० धशिला-पु. दांडगा धशिला;

कार्ये साधण्याकरितां मोठ्या माणसाकडून घातलेली पळ;

० घडी—स्त्री. ज्या घडीला घबाड मुहूर्त येतो ती घडी. [घबाड+
बडी]

घम—किंवि. स्तब्धपणे; मुकाटपानें. घम्म पहा.

घम—श्री. गम. १ क्षमा; अपराध मिळणें; सहन करणें; सहनशीलता; गय; गई; (किं रागें; करणें; पेंणें; म्हणणें). २ दम; विश्रुति; विस्तावा. (किं साणें). गम पहा. —किंवि. दारीरात एकदम बेदना किंवा चमक उत्पन्न झाली असतांना निघपारा उद्गार; हाय! आयायो! (किं करणें) हाय पहा. [अर. घम्=दुःख]

घम—उ. (अव. घमे.) (वे.) वेपाळें; गुळाच्या वेपा घालण्याकरितां केलेले मांडें, घमलें पहा. [सं. घमें; प्रा. घम्म=कढई]

घम-कर-कनु-दिशीं—किंवि. पपकर-कनु-दिशीं पहा.

घमघम—उ. (गो.) घमघमाट पहा. —किंवि. १ अतिशयित सुखाच्याच्या दर्पणें निर्देशक क्रियाविशेषण. 'मोगरीजवढून गेलों तर घमघम बास आला—मुटला.' २ एकदम; भरपूर; झुरळितपणें; संतोषानें. 'गाय घमघम दूध देते.' 'दूध घमघम पळतें.' ३ घडकून; जोरातें. 'छडी लागे घमघम विषा येई घम घम.' [च. प्रा. घशघ] घमघमणें—अकि. अतिशय सुवास येणें; सुगंधानें, फुलादि द्रव्यळणाच्या वासानें युक्त होणें. 'थीं तें वेतामयझोळीचीं सुगंधें.' 'प्रेमसुवासें घमघमती.' 'येथें कायदो फुलें घमघमतात.' घमघमाट—उ. वासाची अतिशयता; मधुर व उग्र वासांचा संयोग; सुगंधाचा अतिरेक—दपें; फार द्रव्यळणाश सुगंध; 'फुलाचा घमघमाट व मन्ग्याचा शुळशुळ आवाज यांपासून मोठा आवाज होई'—पाव्ह ३७. घमघमीत—वि. उग्र, मधुर आणि द्रव्यळणारा (सुगंध); घमघम सुवासयुक्त (फोडणी इ० पदार्थ); छमंग. 'बाजची भाजी घमघमीत आहे.' [घमघम]

घमत गुळवणी—न. १ घमंड गुळवणी पहा. २ तोंडापुरतें लाढीमोडीचें भाषण; गोड थापेबाजी; छुशामत. [घमंड+गुळवणी=गुळाचें पाणी]

घमड—वि. घामड पहा.

घमंड—झी—श्री. १ विपुलता; प्रासुर्य; अतिशयता; रेलचेल; समृद्धि; अतिरेक 'आज लाडवांची घमंड झाली.' २ (कामाचा, काळजीचा) रगाड; नेट; कचका; निमिडता. 'आज कामाची घरात घमंडी आहे.' 'अशा ह्या कर्जाचे पेंचाचे घमंडीत तो अद्यापि पडला आहे.'—व्यन ९०. ३ वाट; बहार; मजा; रंग. 'केलें घमंड कीर्तीनी.'—दावि ४९६. 'घमंडी मोठी न्हायाची.' केंस पसतनि उदवायाची.'—प्रला २१७ ४ अतिशय उपमोघ; नेन; वेगळ. 'त्यावेळेस त्यांचीं खाण्यापिण्याची व मानाप्रकारचे मळीण विषयोपमोघ घेण्याची मोठी घमंडी उडली.'—व्यन ४३ ५ घोष; गजर; एकतानता; नाद मधुरता. 'ताकमुदांगघमंडी। मिळो मिळाता उठे अधिक आवडी'

—दावि १७५. 'घमंडी टाळांची पाई। करटाळिया फडकती पाही।'—ह १०.१४१. —वि. १ कर्मधुर; पुस्वर; सुभाष्य. 'भजन कीर्तन घमंड करित।'—दावि १६७. २ भरपूर; विपुल; समृद्ध; मोठा; मजसोफ. 'नटोनि घमंड नाचो लालें लोळां।'—दावि १४. 'काकार घमंड मांडला।'—वेसीस्व ११.७७. [हि. घमंड=गर्व]

घमंड—झी, घमंड—श्री. १ पोळक ऐट; सौल; ताठ. २ अहंकार; गर्व. [हि. घमंड=गर्व, अहंकार] घमंड, घमंडखोर, घमंडानंद, घमंडानंदी, घमंडानंदन, घमंडीनाथ—वि. १ (जे पोटाशिवाय दुसऱ्या कशाकडेहि लक्ष्य देत नाही अंगा माणसास उपरोपोषीतें लाबावयाचा शब्द) पोटाभर; पोटाबाधू. २ चैनी; सुखालेंचह; रंगेल; विलासी. ३ प्रौढी मारणारा; बडाईखोर; गर्वित. 'कां घमंड हो ठाकिला संसार।'—दावि ३०९. 'पेनिलोष राणीच्या पाणिप्रहृष्टार्थे जमलेल्या राजपुत्रांप्रमाणे घमंडानंदन आहेत.'—त्रावि ३.

घमंडगुळवणी—न. लापशी इ० गोडसर पातळ पदार्थे निपटून येवच, पाचपट झाले अघतांना त्यांना तिरट्कारानें लाबावयाचा शब्द; गरगट; टपळवणी; खरकटवणी; घमटगुळवणी. [घमंड=समृद्धि+गुळवणी=गुळवट पाणी]

घमत—श्री. (चौ.) तारवास मोक पडून त्यांतून तारवाच्या तळाच्या भागात साचलेलें किंवा सिरपलेलें पाणी; गलबतातील गाळ पाणी. घमत पहा.

घमतड—झी—श्री. (राजा.) जेथें घमत सांचते ती जागा; गलबताचे पोटा. घमतड पहा.

घमटाड—श्री. १ (चौ.) घमतड. २ गलबतातील गाळ पाणी. घमटाड पहा.

घमशा(स्या)न—न. १ (क्रियेचें आधिक्य, जोर किंवा पदार्थांची रेलचेल दाखविण्यासाठीं अनियमितपणें या शब्दाचा उपयोग करतात) धांगडधिंगा; धुपधकी; खिदका; धुडधूस. (किं घालणें; मांडणें). २ चमचमाट; खाणें, पिणें, पाणें, वजावणें इ० प्रकारांची नेनबाजी; घूमघडाका. ३ (पावसाची, खाद्यपदार्थांची, पिकांची) रेलचेल; वेगळ; लयळट; समृद्धि; विपुलता. 'साहित संगीत प्रसंग मानें। करावीं कपेचीं घमशाणें।'—दा १८. २ १८. 'त्याच्या घरीं खाण्यापिण्याविषयीं तोटा नाही, घमघान आहे.' ४ दाडगई; लायाळी; तुडवणी. 'माझ्या अंयण्यावर घमशान घालून दुंदेसा करून टाकली.' ५ घराभय; कडशा; धुळा (बाद, शिवीगाळ इ० मध्ये). —वि. १ विप्लाव; अकम; घटिंगण; दांडगा (मनुष्य). २ भव्य; शोभि वंत; छानदार; नामी (इमारत इ०). ३ अकम; दगगट; मजदूत; टिकाळ (कापड, दोर इ०). ४ घमंडानंदन; विलासी;

येनबाज; सुसालभंद (मनुष्य). [सुल० सं. पोर+इमदान १ दि. पममान=कुंठकमुद्र; सु पममान=नापाही, पुष्टवृक्ष; वि.पममान=गदी, गडवृक्ष; सं. पमर १]

धमाधम—मौ—[वि. पमपम पहा. [दि.]

धमामा—[वि. पमापमा, मारा; पमपम. ' दोहू चला रे माई पमामा । '—दावि ७९९. [पमपम]

धमले—न १ लोखंडी पाटी, टोपली, तगारी. २ गाग-गाडीच्या रुखीखाली आपार देण्याकरिता पावली पातलेली लोखंडी जाळ तंगारी, एका स्त्रीपरखाली द्या लोखंडी बाजून दोन असतात. ३ धम, देवाळे. [सं. धमे=हृदय+आलय; प्रा. पमना+आलय]

धम्म—[वि. (बायन) स्तब्ध; मुद्राट्याने. धम पहा. ' पण मास्तरीणबाई अगदी धम्म बसल्या, अगदी रागा । शिरा ! गोविदा ! '—सतरा १०. [धुमा-ध्या]

धम्मममेड—वि. (माण.) खंबीर; धड; पक्का. [धम+मेड; का. मिट्टु-मिट्टे=रास, ठोक]

धर—न. १ रहावयासाठी बांधलेली जागा; बाबा. १ एका कुटुंबातील (एक टिकाणी) राहणारी मंडळी; कुटुंब. २ गृहस्था धमपम, संघात; प्रबंध. ' त्याला नोकरी लागताच ह्याने स्वतंत्र घर पाडले ' ३ एखाद्या व्यवसायात जुटीने काम करणारी माणसे, मंडळी, संस्था; अन्धरीची जागा. ५ (उशीर, चिमुडी इ०चा) थोळ, पारडे. ६ एखादा पदार्थ शिरकचण्यासाठी केलेला दाग, ओंठ, खांबण, खांबण ' भितीत पर करून मग सुटी टोळ. ' ७ (मालकाच्या इच्छेविरुद्ध मिळविलेले, शकदाबलेले) वेस्तीचे टिकाणे ' कंठ्याने माझी टोचेत घर केले ' ८ एखादी वस्तु सुरक्षितपणे ठेवण्यासाठी केलेले पातळे, लांकडाचे आवरण, बेटण, पोरा, उ० शब्दाचा घर. ' माझ्या घमण्याचे घर कामधण्याचे आहे, ' ९ पेढीतील, टाईपाच्या केडीतील कप्पा, खाण, खाना १० सोंगटपाच्या, बुद्धिबळाच्या पटावरील, खंवाणील (प्रत्येक) चौक, गोरस, मोहण्याचा मुलगा चौरस; ' मोहण्याचा मारा ' राजा एक घर पुढे कर ' ' घोडा अन्धीच घरे (एकाच वेळी) चालतो. ' ११ (ज्यो.) कुळाला कोटकोतील सूर्य, चंद्र इ० प्रदाने स्थान १२ धागें, वंश, कुळ ' ह्याचे घर कुलीनाचे आहे. ' त्याच्या घराला पदर आहे. '—त्याच्या घरात परक्यानीची मेसळ लागली आहे ' १३ उत्पत्तिस्थान; प्रात, प्रसाध, टिकाण (घर, बारा, पाकम, प्रेम, विकार, होम इ०चा) ' ' सर्वज्ञतेचि परी । विम्वानाचे लोकावरी । परी ते आन धरी । जगिजेना । '—अष्ट ७ १३०. ' कोकणमाळाचे घर आहे. ' १४ रोग इ०कांच्या उत्पत्तीचे कारण, मूळ, उगम, जन्मस्थान, खाण. ' नागे हे खारजेचे घर आहे. '—आलय हे

दारिद्र्याचे घर आहे. ' १५ नादातील आधारभूत सुरा, प्रतिष्ठान, गमक, प्रमाण. १६ सतार इ०. बाजीतील सुराचे स्थान; सनईसारख्या वाद्यांच्या दोन भोकांमधील अंतर; सगरीच्या दोन पडथोमधील अंतर. १७ धाव, कला इ०कांतील धुरी, मर्म, रहस्य, मक्कमी, दिदी. ' सुम्ही मातां खरे पण तुमच्या हातीं माथ्याचे परलगने नाही. ' गुणाकार, भागाकार हे दिशेबाचे घर. ' १८ सामर्थ्य; संपत्ति; ऐपते; आवांझ, कुवत. ' जे कांही करणें ते आपले घर पाहून करावे. ' १९ मृदंग इ० चर्मवाद्याचा, वादी, दोरी इ० परिच्छेदाने परिच्छिन्न प्रसन्न, जागा. २० (संगीत) तान, सुर यांची हद्द, मर्यादा, क्षेत्र. २१ (अन्धकणीच्या, परामनांच्या वेळी) निघून जाण्यासाठी वजन ठेवलेली योजना; भाषपट्टा; पट्टावाड; कवच; ' हा घर ठेवून बोलो. ' २२ हृद; आपण स्वतः; स्वतःचा देह. म्ह० इच्छी घर ते येई परा. ' २३ (बतमानपनाचा, पत्रकाचा, कोटकाचा रकाना, खदर (ई.) कॉलम. ' येऊन जाऊन पत्रपत्रकाचा स्वतःचा असा मजूर दर खेपेस पराछाळा दोन तीन घरे घालणे येई. '—नि १५. २४ बघवोमानाचा विभाग; कालमर्यादा. ' हा मरा गृहस्थ पमाधीच्या पदात लाडला होता. '—कोटि १२. २५ (पत्रकाशीने पोडे भरलेली) छिद्र. ' केडीच्या छोपदाशीं परे अर्धांनी पाहिलीं असतील. '—मगदी सहावे पुस्तक पृ. २२५. (१८७५) २६ ठाणे; टिकाण. ' कुबल, बाकी. मरे । शिवराजांच्या हाता माली '—पेपो ९. २७ बायको; स्त्री. ' परांत विचारा. ' पर उपकरणे पदा. [सं. धड; मा. घर; दल० शु. घर; ति. घर, व. घर; आर्मिजि. खर; के. नि. खर; पोडे जि. बेर.] (धाम.) ० आवाडणे—(धो.) घर जडत खाऊ होणे. ० उघडणे—१ सगळ्या संधार पाटणे. ' मारोपतांनी आतां घर उघडले आहे, ते पूर्वीच मारोपत नव्हते. ' २ एखाद्याचे सगळे देऊन त्याचा संसार मोडून देणे. ' सद्गुणार्जनीं आपले सुखी ह्या भटाच्या मुलास देऊन त्याचे घर उघडले. ' ० फाटणे—१ विन्दाह काणे; रहावयास जाणा येऊन तोंत जेवण खाण इ० व्यापार करवयास लागणे. ' चार महिने मी खाणावळीत जेवित असं, आता घर देले आहे ' २ (प्रासदायक वस्तूनी) खणे देणे; रहाणे; वास्तव्य करणे ' काट्याने माझ्या टोचेत घर बेलं. ' ' माझ्या हदयत घर करून बसून त्याने मला घायाळ केले. '—नाय २. ३. ० खालीं करणे—पर सोडून जाणे, घर मोडले करून देणे. ' गावांत येण्याने मान वाढते असल्यामुळे सर्वांनी आपापलीं घरे खालीं केली. ' ० धाळणे—(पक्षाणांच्या) पयचा नाश करणे. ० घेणे—१ (सामा.) ह्यां-हणे, हल्ले; आपविणे; घुसवणे. ' मग रेणुने बोलिले । अहो जेजमि केले घर. घेतले. '—कालिकापुराण २३. ४०. ' ज्या

ठिकाणी वादविवादाचा किंवा भांडणाचा काही उपयोग नसतो त्या ठिकाणी पडून घर घेणे यांतच मुत्सद्दीपणा असतो.' -चेम ८४. २ (एखाद्याचा) नाश करणे. 'म्हणती जल्मोनि द्रौपदीने। आमचे घर घेतले तिणे।' -अ ७१.१९. ३ (त्रासदायक वस्तु) घर करून घसणे, ठाणे देऊन घसणे; घर करणे अर्थ २ पहा. • चालविणे-प्रपंचाची, संभाराची जबाबदारी घाहणे. म्हणू घर चालवी तो घराचा वेरी. • जोडणे-दुसरा घराण्याशी, जातीशी, लोकांशी इ० मैत्री, शरीरसंबंध घडवून आणणे; मोठा संबंध, सलोखा उत्पन्न करणे. 'लक्ष्मीपतीचे घर थोर जोडे।' -सावद २१. याच्या उलट घर तुटणे. • डोईवर घेणे-आराधना करून घर दणायून सोडणे; घरांत दांडगाई, कलकलाट, धिंगमास्ती करणे. 'बडील माणसे घरी नाहीत हे पाहून मुलांनी घर डोईवर घेतले.' • तुटणे-मैत्रीचा, नात्याचा संबंध नाहीसा होणे; स्नेहांत विषाद होणे. (दुसऱ्याचे) • दाखविणे-१ आपल्या घरी कोणी त्रासदायक समुप्य आला असता काही शुक्तीने त्याला दुसऱ्याच्या घरी लावून देऊन आपला त्रास बुकविणे; (एखाद्याची) ब्याद, पोढा टाळणे. २ घालवून देणे; घराबाहेर काढणे. • धरणे-१ घरांत बसून राहणे; घराच्या बाहेर न पडणे (संकटाच्या, दंगलीच्या वेळी पडून जाणे, पळ काढणे, गुंगारा देणे, निसटणे याच्या उलट). २ (रोग इ० नी शरीरावर) शमल बसविणे; एखादा आजार पक्षेपणाने जडणे. 'दम्याने त्याच्या शरीरांत घर धरले.' ३ चिटकून राहणे; चंचलपणा न करता एकाच ठिकाणी भिस्त ठेवून असणे. ४ (हुदबसलत, सोंगट्यांत) सोंगटी एकाच घरांत ठेवून घर अडविणे. • धुणे, धुवून नेणे-१ एखाद्याचे असेल नसेल ते लबाडीने गिळकृत करणे; हिरावून नेणे; नागविणे; घुवावणे. 'तुम्ही कारकुनावर कार मरवंसा टाकून राहू नका, तो संधि सापडल्यास तुमचे घर घुवावयास कमी करणार नाही.' २ नागविणे; लुगडणे; लुटणे; अगदी नेगा करणे. 'शेभर वर्षांनी घर धुवून नेल्यानेतर ही ओळख • आम्हास पद लागली आहे.' -टिब्या. घर ना दार देवळीं विन्हाड-कटिंग, सडा, ज्याला घरदार नाही अशा अणगास उद्गुन अथवा ज्याला वायकामुलाचा संसाराचा पाश नाही अशाए उद्गुन या शब्दसहतीचा उपयोग करतात. • निघणे-(खीन) नवऱ्याला सोडून दुसऱ्या मनुष्याकडोबर नादणे; (सामा) दुसऱ्याच्या घरांत, कुटुंबात निघून जाणे. 'माझे घर निघाली.' -वाहमा २. २०९. • नेसविणे-घरावर गवत लावून ते शाकांश, घर गवत इ० कानी आच्छादणे; (घों) घर शिवणे • पहाणे-१ (एखाद्याच्या) घराकडे वक्रःस्थि करणे, (रोगाचा, मृत्यूचा) घरावर पगडा बसणे; घरांत शिरकाव करणे. 'कालोने एखाद्याचे घर पाहिले की ते बुडालेच म्हणून समजावे.' • म्हातारी मेल्याचे

दुःख नाही पण काळ घर पाहतो.' २ (वायकी) वधूवरांचे योग्य स्थळ निवडणे. 'सुशील तारने आपल्या पुण्यबलाच्या साधने योग्य घर पाहून' -रजपूतकुमारी तारा. (आनंदी रमण). • पालथे घालणे-(घर, गाव इ०) १ हलवलेली वस्तु दोघण्यासाठी घराचा कानाकोपरा धुंडाळणे. 'त्या बाईने आपला सोन्याचा फुटका मणि दोघण्यासाठी घारे घर पालथे घातले.' २ सर्व घरांत; गांवांत हिंडणे; भटकणे. 'त्या मुलाला रंगता येऊ लागल्यापासून ते सारे घर पालथे घालू लागले आहे.' • पुजणे-१ आपले काम करून घेण्यासाठी एखाद्याच्या घरी आणवे, खुशामत करण्यास वारंवार जाणे. २ (घरे पुजणे) आपला उद्योगी न करता दुसऱ्याच्या घरी भटक्या मारणे. • फोडणे-१ संभार भाटांपणे, आवरणे. २ कुटुंबातील माणसात फूट पाडणे; घरात विद्रुष्ट आणणे. 'बायका घरे फोड' तात.' ३ घरास भोंक पाहून आत (घोरी करण्यासाठी) शिरकाव करून घेणे; घर फोडतो तो घरफोड्या. • घसणे-कर्ता मनुष्य नाहीसा झाल्यामुळे, दुर्दैवाच्या घाल्यामुळे कुटुंब विपन्ना-बद्धेस पोहोचणे; घराची वाताहत, दुर्दैवा होणे. • घसविणे-संसार घाटणे; घर मुलाबाळांनी मरून टाकणे (खीच्या विवाहोत्तर जोषनाच्या वापरीत या वाकप्रचाराचा उपयोग करतात). 'माझी बायको मेली म्हणून मी मुलांचे रूप करून दिले, म्हटले की सुन तरी घर बसविले.' • बुडणे-१ कुटुंबाची नासाडी, दुर्दैवा होणे; कुटुंब धुळीस मिळणे. २ संतति नसल्यामुळे वंशाचा लोप होणे. • घुडविणे-१ (एखाद्याच्या) कुडवाचा विध्वंस करणे; संसाराचा सत्यानास करणे. २ घरास काळिमा आणणे. • भंगणे-कुटुंब मोडणे, विस्कळित होणे; कुटुंबास उतरती कळा लागणे; कुटुंबाचा नाश होणे; संदर्भात फूट पडणे. 'बापलेकात संते रागल्यामुळे ते घर भंगले.' • भरणे-१ दुसऱ्यास घुडवून, त्याची उपेक्षा करून आपण श्रोतम बनणे. २ दुसऱ्याचे घर लुटणे, धुणे. व स्वतः म्बर होणे. घर भले की आपण भला-लोकांच्या उठा-ठेवीत, उचापनीत न पडता आपल्या उद्योगात गळे असणारा (मनुष्य). • मांडणे-घाटणे-(ससारोपयोगी जिज्ञासानी) घर नीटपटके करणे, घराची सजावट करणे. • मारणे-घर लुटणे. घर म्हणून ठेवणे-एखादी वस्तु, सामान प्रसंगविशेषी उपयोगी पडण्याकरिता संग्रही ठेवणे; प्रत्यक्ष वस्तु जतन करून ठेवणे. • रिघणे-घर निघणे पहा 'घर रिघे जाई उडोनि बाहेरी।' • लागणे-घर मयाण भासणे (एखाद्याचा मुलगा अथवा पत्नी वारली असता घरातील मयाण स्थिति वर्णिताना ह्या वाकप्रचाराचा उपयोग करतात). घराचा उंबरठा चढणे-घरात प्रवेश करणे. 'जर तू माझ्या घराची एखादीहि मोठ बाहेर कोणाला सांगली तर माझ्या घराचा उंबरठा चढण्याची मी मुला मनाई करीन.'

घराचा पायगुण-घरातील माणसाची वागणूक, वतणूक, वतन, शिस्त, पराचे पुण्य पाप. घराचा पायगुणच तसा, घराची खुटी तशी-कुटुंबातील माणसाची वागण्याची रीत असेल त्याप्रमाणे, एखाद्या कुटुंबातील माणसाच्या सर्वसाधारण अशा शईट व्यवसाय खोडीम, सवयीस उद्देघून म्हणतात. घराचा घासा ओढणें-ज्याच्यामुळे एखादे काम, धंदा चालावयाचे व जे नसल्यास बंद पदावयाचे जमे साधन, वस्तु, गोष्ट ओढणें, एखाद्या सोड्या कामातून फार जल्दीचे साधन नाहीतें करणें, अडबडूक करणें. 'आमच्या मडळीतून पाट्रीलुवानी राममाऊस फिटविले, आता आमदी काय करू शकू' त्यानीं आमच्या घराचा घासाच ओढला, एखाद्या घराचे घासे मोजणें-कृतज्ञ होणें, केलेला उपकार विसरणें घरात, घरीं- (स) 'पतीने पत्नीबद्दल दिष्ट' 'संप्रदायाने वापरण्याचा शब्द याच्या वलट परती अवस्था सवधी शोलतांना 'बाहेर' या शब्दाचा उपयोग करते 'तुम्हाला पदाचे दिला तर घरात मनास येणार नाही.' 'हा जिनस परांत दाखवून माणतां' -वि. १०.५-७ ११७. घरांतले-विभव. (बायकी) नवरा, पति, तिकडचे, तिकडची स्वारी 'आमच्या घरांतल्यानीं दादाहाबाबांना दाखवे व्यवसन लावले' -एकश प्याला घरांतील मंडळी-जी (सांकेतिक) बायको, पत्नी 'पाहू घरातील मंडळीस कसाकाय पसत पडतो तो' -वि. ७. १० ११७. घरात पैशाचा-सोन्याचा धूर निघणें-निघत असणें-घराची अतिशय श्रीमती असणें, घरांत समजणें-कुटुंबातील सदा चव्हाट्यावर न राणणें, घरांतल्याघरात सदा मिटवणें, आवापसत समजत घडवून आणणें घराला राम राम ठोकणें-घर सोहून जाणें आज या घराला रामराम ठोकण्यापेक्षा पन्नाभर जुन्याचा रामराम पतकला -आ. १०. घरावर काढण्या घालणें-गोखरी ठेवणें-निखारा ठेवणें-एखाद्याच्या कुटुंबाची घळघाल बदनामी करणें, घरावर कुत्रे चढविणें-(गोन्याकडे घाकर कुत्रे बडल्यास घर सोडवें लागनें यावकून) १ एखाद्याच्या घरांत कलांगती, भाडणें लावून वणें, टिपे उत्पन्न करणें, २ दुष्टास करणें, अडचणीत आणणें घरावर गवत रुजणें-घर ओसाड, उजाड पडणें. घरास जाग लावणें-(स) एखादे दुष्कृत्य करून घराचा नाश करण. घरास कांटी लागणें-घर उज्वलत होणें, घरांत कोणी न राहणें घरास कांटी लावणें-१ घराच्या भोवती कटि काटक्या लावून वणें-जाणें बंद करणें २ (स.) घर उजाड उज्वलत ओसाड करण घरास हाड घाडणें, घरावर टाढल्या टाकणें-(एखाद्या) बाकीत टाकणें, समाजतून बहिष्कृत करणें, जाती बाहेर टाकणें (गत जमीन मळा, बाग) घरीं वणें-स्वत बहिशाटग. घरीं पसणें-(एखादा मनुष्य) उपयोगधदा

नसल्यामुळे, सोहून दिल्यामुळे घरीं रिकामा असणें, वेकार होणें 'तो एक वर्षे झाले घरीं बसला आहे' (एखाद्याच्या) घरीं पाणी मरणें-(एखादा मनुष्य, गोष्ट) एखाद्याच्या सेवेत तत्पर असणें, त्यास पूर्णपणे वश असणें 'उद्योगाचे घरीं' 'अदिनिदि पाणीपरी' घरीं येणें-(एखादी स्त्री) विपदा झाल्यामुळे सासरच्या आध्याच्या अभावीं पितृगृही, माहेरीं पसत येणें, विषया होणें. 'कुटुंब मोठे, दोन बहिणी घरीं आलेल्या' -मनोरजन भागकर अरु घरीं तसा दारीं देवळीं तसा बिन्हाडीं, घरीं दारीं सारखाच-सर्व ठिकाणीं सारखाच वागणारा, (सामा) सर्वत्र उपद्रवकारक असलेला (मनुष्य, मूल), जसा स्वतःच्या घरीं उपद्रवकारक तसाच दुसऱ्याच्या घरीं उपद्रवकारक असलेला (मनुष्य, मुलगा). आल्या घराचा-वि. पुनर्विवाहित स्त्रीस पहिल्या मकन्यापासून झालेला (मुलगा) म्ह. १ घर किल्ले म्हणजे घराचेबाहेरि कितात-(एखादा) घरांतल्या मुख्यची खपा मर्जी, नाराजी झाली तर घरांतलीं ल्हानमोठीं नोकराकर सर्वेच माणसें त्याच्या विरुद्ध उठतात. सामाशब्द-०असामी-स्त्री १ वतनशाही, जमीनजुमला, सामलता २ परादमासवयाचा मनुष्य, पराकडचा माणूस ०कडजा-३ घरांतोस म्हा, कौटुंबिक साहज, गृहकलह ०करी-३ १ पत्नीने नवऱ्यास उद्देघून आपरावयाचा शब्द, घरपती, कारमारी, यज्ञमान, घरमालक 'माझे घादरी गावाला गेले' ०करीण-स्त्री पतीने पत्नीविषयीं आपरावयाचा शब्द, कारमारी 'माझ्या घरकरीला तिकडामुळे जाराम बाटतो' -कोरकि ११५ १ घरघनीण, घरची मालकीण यज्ञमानीण ०कलह-३ घरांतोस भांडण, घरातील माणसांचे दायदण्णादिविषयक भांडण, आपसांतील भांडण अत कलह ०कलसी-३ आपल्या अकलदुधारीनें परगुती जल्दीचे जिनस घरच्यापरीं तयार करणारा व घरची मोडतोड दुकस्त करणारा मनुष्य, घरचा कारागीर बाहेर काम करून उपजीविका न करणारा माणूस ०कहाणी-काहणी-जी (कल्ले अर्थी उपयोग) घरांतल्या खाजगी गोष्टीं कथन.. ०कात्र-जी (गो) घरघनीण, बायको, घरकरीण [स. गृह+कान्ता] ०काम-न परगुती काम घरातवधी कोणतेहि काम, प्रवाचें काम 'बायकांचा घदा परकामाचा लावतात' ०काम्या-वि घरांतोस, कुटुंबातील किडोळ कामें करण्यास ठेवलेला नोकर गडी, घरांतोस काम करणारा [घरकाम] ०कार-दी-३ (गो क) १ नवरा, पति २ घरचा यज्ञमान, वाणी, मालक [स. गृह+कार] घरकरी पदा ०कारणी-३ घरचे, सर्व काम घरास [घरात], कारमारी, दिवाणजी, खाजगी कारमारी ०कुंडा-३ (शें) १ पक्षांचे घाटे, कोडे २ (स) आयय स्थान, 'आम्हां दुसऱ्या विभांतीचा घरकुवा सोडताच हे कामचे

अद्वैतज्ञानाचे पाख आम्हास तोलत नाहीसि होऊन आम्ही खाली
पर्वी लागलों ' - दादोबा, यशोदा पाहुरणी [स गृह+कुड]
० कुवडा - कुवा - कोंया - घरकोंया - कोंडा - कुडा -
कोंधा - कोंयडा - कुवडा - ३ (घराता कुवड, कोंवडा ६ प्राणी)
(इयल्या व सुस्त माणसाला - प्रव्याला तिरस्काराने लावावयाचा
शब्द) नेहमी घरात राहाणारा, एकलकोंढ्या, माणुसपाण्या,
घारचोघात उठणे, बसणे, गप्पा मारणे इ० ज्यास आवडत नाही
असा, कधी बाहेर न पडणारा मनुष्य, घरव्या ० कुल्टी -
वि (ना) बहुश घराबाहेर न पडणारी (स्त्री), घर
कोंवडी ० केळ - श्री (प्रा) गावठी केळ घरी लावलेली केळ
० खटला - लें - पुन. १ घरचा कामधदा, गृहहृत्य, प्रपच, शेतमात
इ० घरासवर्षी काम २ घराची, कुडुवाची काळजी, जबाबदारी -
महकणी इ० ३ गृहकलह, घरातील भावण ० खप्या - वि
घरातील धुणे, पाणी भरणे, इ० सामान्य कामाकरिता ठेवलेला
गडी, घरच्या कामाचा माणुस, घरकाम्या पहा [घर+खपणे=
काम करणे, कष्ट करणे] ० खबर - श्री घरातील व्यवहाराची
वडावेव - चौकशी, घराकडची खबर, वातमी ' उगाच पेडे खाटे
वर हुज कजास व्हाव्या घरखबर । ' - राला २२ [घर+खबर=
वातमी] ० खचे - ३ कुडुबपोषणाला लागणारा खचे, प्रपचाचा
खचे ० प्याते - न घरखचने मावलेले खाते, खानगी खाते
० घास(ज)भा - वि घरातील मालमत्ता, कामे, कारखाना इ०
सवर्षी, परगुती बाबोसवर्षी, घरगुती, खासगी व्यवहारावरच
० मणती - श्री १ गावातील घराची सव्या २ गावांतील घराची
मोजणी, मोजदाद ३ गावातील घराच्या मोजणीचा दिशब
सपतील (कि० करणे, काढणे) [घर+मणती=मोजणी] ० गाडा -
३ सवाराची कामे, जबाबदारी, प्रपचाची राहाटी प्रपच ससार,
घरसटला (कि० हाडणे, घालवणे, समालवणे) ० गुलाम - पु
घरातील नोकर, गडी ' चौदाशे घरगुलाम मुक्ते या चित्रणा
आला । ' - देणे ३१३ ० गोहो - पु बुलीपासी, बायकांत आधि
सोत चौथे दासविणारा मनुष्य, गणेशुर, घरातील माणसावर जरब
ठेवणारा वण बाहेर भागुवाईपणा करणारा पशु [घर+मोहो=
नवरा, पशु] ० घरटी - श्री दारोदार, एकसारखी फेरी घालणे
(कि० करणे) ' चक्रकुनि मग मोहेश्वरी घरपली करित बायो । '
- आमदाबळ १११ ० घाला - क्या, घरघाल - वि १ खाद
हाळ, कसबाकसवी करणारा, बिलहर ० भिरक्या घाटीकडी होरी
ग ह घरानी । ' - राला ४० २ कुळाची मम घालवणारा, घर
मुढव्या दुसऱ्याचे पा मुढविणारा किंवा व्यवसायादिकानी भायले घर
मुढवून घणारा ' कशी घरपाली राह बसली आम्हां मिळून । '
- राला ४१ ३ सवे नास करणारा ' भयानका क्षिति झाली घर
पासी रुदिसति अग्नि फांल्ली । ' - देपा ३६८ [घर+पालणे,

हुल० गु घरघाल=दोही, खर्चीक] ० घुशा - सा - वि सर्व दिव-
सभर उदासवाणा घरात बसणारा, घरवशा, घरकोंवडा, घरक-
वडा पहा [घर+घुवणे] ० घुशी - सी - श्री नवऱ्याचे घर सोडून
दुसऱ्याच्या घरात मादणारी, दुसऱ्याचा हात धरून गेलेली विवा
हित स्त्री ' कोण धागड राह घरघुशी । ' - राला ७८ [घर+
घुवणे] ० घेऊ - घेणा - वि घराचा, कुडुबाचा नाश घुडघाण
करणारा, घरघाला, घरघुडव्या, दुसऱ्यास मोह पाडून, फसवून
त्याचे घर बळकावणारा जको भाग लागो रे । तुमि मुरली हे
घरघेणी । ' - देप ८० ' लावळच वेणी, विणुन त्रिवेणी, घर-
घेणी अवतरली । ' - प्रला १११ [घर+घेणे] ० चार, घरा
चार - ३ १ कुडुबाची.रीतमात, घराची बालबाल्युद कौटु
बिक रुडी, बहिवाट म्हू ० घरासारखा घरचार कुळासारखा
आचार २ गृहस्थपम, ससार, प्रपच - जै १०६ ' दुखाचा
घरचार निर्धन जिणे भोगावरी घालणे । ' - किंशुदाम ५० [स
गृहाचार, म घर+आचार=वसन] ० चारिणी, ० चारीण -
श्री (काव्य) गृहपत्नी, घरघनीण यजमानीण, परमालक्षीण
' शेषटी नवनीत पाहता नयनी । घरचारिणी सतीपे । ' [स गृहचा
रिणी] ० जमा - श्री घरावरील घर, घरपट्टी घरजाव(वा)ई -
३ बायकोसह सासऱ्याच्या घरी राहणारा जावई, सासऱ्याने
आपल्या घरीच ठेवून पेतलेला जावई, सासऱ्याच्या घरी राहून
तयरील घरमारा पाहणारा जावई ' तो सधाराचाभाषण । घर
जावई सात्ता जाण । देहामिमानासि सपूर्ण । एकात्मणमादिने ॥ '
- एमा २२ ५९३ [घर+जावई] ० जावई करणे - सकि
१ (एखाद्यास) सर्वसंपत्तीसह कन्यादान करणे, जावयाला घरी
ठवून घेणे, त्याला आपली जिद्दगो वणे ' त्याला त्यानी घरजा
वईच कला आह । ' - देप २७ २ (उप) एखादी उरवी पत
लेली वस्तु लाटण्याच्या इतने, मालकाने परत मिळण्याविषयी
सगदा लावीपथेत, ठवून घेणे ० जावई होऊन घसणे - अकि
आपल्यावर सोपविलेल्या कामाचा किंवा धंद्याचा मक्का किंवायत
आपल्याच कामी लावण, आपणच घेऊन टाकणे ० जिद्दगा,
जिनगाना - श्री १ घरातील सामानसुमना, उपधरणी, भांडी
कुडी, इत्याभ्यतिरिक्त इतर मालमत्ता, घरातील जगम चीजवस्त,
मिळकत २ (सामा) मिळकत, इस्टट ' पादराहाची घरजि
नगानी समग्र लुटून । ' - ख ८ ४२२४ [घर का हिंदगो, हिंद
गानी=मालमत्ता, जन्म सोड] ० जुगुत - जोगावणी - श्री
१ काटकर, नित्यन्य, योद्धक्यात पराचा निवडी २ घरातील
जळरीची सपादणी, कमावसा निवाड एक म्हंस आह जिणे घर
उपूत मात्र हाथ्ये - शास्त्रीधो [घर+जुगुत=गुप्ति+जोगवणी=
प्राप्तीची व सार्थकी तोडमिळवणी] ० टटा - टट्टा - ३ घरपटी
परजमा, घरवरील घर ० टटण - टा - घराटाण अर्थ २ घरवद

पहा ०टं प-झी १ गावतील घरांची गणती (कि० करणे; काढणे) २ परमांजणीचा दिवा, तपशील, परगणती पहा [घर+टोप=टिपणे, लिहिणे] (वाग्र) ०टीपफाटणें-फरपणें-घेणें-(ल) (शाधीत, झुजित, माजीत, कामधन्य वेतो) गावांतील एवढी घर न वगळतां सर्व घरांची हुजेरी पणें, कोणतींहि क्रिया, रोग, प्रादुर्भाव गावानील एवढी घर न वगळतां हाणें 'यदा जरीमरीने ह्या गावाची परटीप पेतली ' ०टोळ-झी, (कें) प्रत्येक घराचा झाडा, सखती 'क्या गावची परटोळ घतली तेव्हां चोर सांपडला ' परटोळ पहा ०ठा(ठ)ण-न १ घर ज्या जागवर बांधलेले आहे ती इमारत बांधून हाडण्याच्या कामासाठी उचलोगात आणलेला जमोनीचा विभाग ०ठाडिहणु काढ १ मोडलेल्या घराचा चौघरा, पडक्या घराची जागा परत पहा (स गृहस्थान, म घर+ठाणा-ण) ०ठाच-उ १ नवरा, पति, सभार 'मुदतीत आपल्याकडे गाढ्यास न नेल्यास मी दुसरा घराच करीन ' २ जमीनीत कारक आश्रय, खेळीचा दर्जा, खेळीस दिलेला आश्रय 'नीरांजनीला सुखीत एका गुजराथी घनवानानें चांगला घराच दिला होता ' -बहलेली तक्की(दुब) ८ ०डुडुळी-डोळी, -डोळ-झी १ घराचा झाडा, झकती, बारीक तपासणी 'मग बांधली त बाहुळी। येथे घेऊनि घरडुळी। -ह्या ६ २१६ 'ह्या आपणियाचि आतु। परडोळी घेऊनि अथें पाहता ' -ह्या ११ ५८६ २ प्रत्येक घराची केलेली झकती, (कि० घणें) [घर+डुळणे=डवळणे] ०डुकर-न १ गांवडुकर, पाडीव डुकर २ निदाव्यजक (डुडुवातील) आलशी, निवडयोगी झी [घर+डुकर] ०तंदा-उ घडकड, घरातील मांडण [घर+तंदा] ०दार-न (व्यापक) कुडुव, घरातील भागसे, चौबस्त इ० प्रघाचा पवारा, छत्रे, [घर+दार] (वाग्र) घरदार खाऊन घासे तांडीं लावणें-भारी धनदौलत नासून, फस्त करून वधळक बनणें, ०दार विकणें-घर न त्यातील मालमत्ता विकणें, सर्वे स्वावर जिदगी घालविणें म्हू० एक पाहुणा म्हणजे घरदार पाहुणें=एका पाहुण्यासाठी काही मिश्रण केले तर तें मरतीक खवें भडळीस बाढवें लागतें ०देणें-न घरपती, परटका ०धणी-नी-उ १ यजमान, गृहपति, घरातील कर्ता माणूस 'निर्वारा घरणी म्हणे घरघणी गोंडगी राज पर्णी। -आक्षी ५२ २ पति, नवरा, घरकरी 'मग घरघण्यासी पडवूनदेखी ज्ये ' -चाय २ २ ०धदा-उ घरातील कामधाम, गृहदुल्य [घर+धदा] ०घनीण-झी १ घरमालकीण, यजमानीण २ घनी बायको, घरकरीण 'माझी घरघनीण कार बांगली आहे ' -जिवि ८ २ ४० ०नाशा-वि घराचा, कुडाचा नाश, धुलधाण करणारा, परघाल्या [घर+नाशणें] ०निघ(घो)णी-झी १ घरनिघी

पहा. २ (क) घरभरणी अथवा गृहप्रवेश वाढ्याबद्दल वापरतात वेव्हां वेव्हा या दोन्हीहि शब्दांबद्दल याज्ञतात [घर+निघणें] ०निघी-झी वाईट चालीची, दुर्बेत्ती, व्यभिचारिणी झी, घरांतून बाहेर पडलेली, स्वर, व्यभिचारिणी झी 'बी घरनिघेचें सवाव्यपण। ' -जव १८ १७२ [घर+निघणें=निघून जाणें, सोडणें] ०निघ्या-उ १ स्वतःचे कुडव, घर जात सोडून दुष्टाच्या घरांत, जातीत जाणारा, दुर्बेत्ती, व्यभिचारी मनुष्य २ एखाद्या व्यभिचारिणी स्त्रीने काळपलेला, राखलेला पुढार, आर [घर+निघणें] ०पटी-ट्टी-झी १ परटका, घरदेणें, घरातील घर, ह्यांसारखी घराची पूर्वी असे मान ती सरकारांत वसूल होई पुणें येथे कर १७१८-१९ मध्ये घरातील दर खणस गावीला ५६ घरपती घत. मान घरांत माडेकरी जिवा दुकानदार ठेवल्यास घेत स्वतःचे दुकान अलव्यास, किंवा माडे करी नसल्यास घेत नवश -दुमरा बाजोराव राजनिशी २०९-८० 'घराकडे घरपती घतविण्याचा अधिकार माला ' -के १६ ४ ३०.२ एखाद्या कार्याकरिता प्रत्येक घरावर बसविलेली दती [घर+पटी=क] ०पाग-उ निराश्रितता, आश्रयराहित्य तब दरिद्रि घाली टाक तत्पत्ता। कोणीच न देती खर्चा। जयें घरपाग पाहता। बाहेर घालिती पिटोनि ॥ ' -ह २९ ३५ [घर+पाग=डणीव] ०पाट्या-उ घरातल्याघरांत, बांधकाम बडवण्यास, पाटिल्या दाखवणारा [घर+पाटपा=मावकामगारा] ०पाळी-झी (सरका रला काही जिनस पुरविण्याची, सरकाराचा विवक्षित हुकूम बजावण्याची, मित्रान्याना अन्न देण्याची इ०) प्रत्येक घरावर येणारी पाळी, कम [घर+पाळी] ०पिसा-वि ज्याला घराचे वेद लागतें आहे अशा, परकोवडा, धाकुडा, [घर+पिसा=वेडा] ०पिसे-न घराचे वेद, घरकुबदेपणा, घर सोडून कधीं घर माहेर न जाणें [घर+पिसे=वेद] ०पींच, पोचता-वि. घरी नजळ पांचविलेला, स्वाधीन केलेला (माल) [घर+पोहोच विणें] ०प्रवेश-उ नवीन बांधलेल्या घराची वास्तुसाति करून त्यात रहावयास जाण्याचा विधि (प्र) गृहप्रवेश पहा [म घर+स प्रवेश=तिरणें] प्ररास्त राखण-झी १ घराचे रक्षण करणारा मनुष्य २ थोडासा सवय, शिक्षक, साठा, समद 'सगळा मूळ खर्च नको घरास राखण थोडकासा ठेव.' -घर म्हणून पहा. ०फूट-झी आश्रितातील बुढी राटवखडे, घडकड घर, राजव इ० कातील धुकमठानें बाणण्यास माणसांमध्ये परस्पर वैर द्वेषभाव [घर+रू=दुडी, वैर] ०फोड-झी घरातील भागासात कलिसाजवून उणे, कलागती उत्पन्न करणें [घर+फोडणे=फूट पाडणें] ०फोडा-झी १ (कायदा) एखाद्याच्या घरात त्याच्या समतीवाचून कुडप-करी काढून, मादून किंवा माग मादी अशा ठिकाणीं मायें करून (चोरी करण्याकरिता) प्रवेश करणें,

(पीनलक्रोडातील एक गुहा) २ घराची भिन वंगरे फोडून झालेली चोरी (इ) हावस् ब्रेकिंग [घर+फोडणे] ०फोड्या-वि १ घरात, राज्यात फूट पाडणारा, दुष्टी माजविणारा, घरफूट करणारा २ घरे फोडून चोरी करणारा [घर+फोडणे] ०वेंद-उ १, (कों) घराची वस्ती, सख्या 'त्या राहतात लाख घरवद आहे [घर+वद=नाम] २ घराचा बंदोबस्त, घरावरील जप्ती, घर जप्त करणे, घराची रहदारी बंद करविणे, चौकी-पहारा बसविणे ऐकोनी यापरी तुकान गोष्टी. क्रोध सचरला राजयापार्थी. पाहारा घाहून घरवदसाठी। डेविला यासी कारागृही।' -दावि ४५६ [घर+वद=वद करणे] ०वशा-वि ३५ घरवोंबडा, घरात बसून राहणारा [घर+वसणे] ०वसल्या-किरि घरी बसून, नोकरी, प्रवास वंगरे न करता, घरच्याघरी, घर न सोडता (ल) आयुते श्रमाविना (किं० मिळणे, मिळवणे) 'गुप्ती आपले पैस व्याजी लावा म्हणजे गुप्ताला घरवसल्या सालीना पाचवें रुपय मिळतील' ०वाडी-जी वेवारीसी घराचे भांडे [गिटियायुं अमदानीत, काही राहतातून सारकार हें वसूल करीत असे] घरवाडी पहा ०वार-न घरदार, घरातील मळी व मालमत्ता, ससार, प्रचंचाचा पमारा 'तेवि घरवार टाकून गावीचे जन।' -दावि ४११ 'घरवार बहु सुत दार सख तुजसाठि सळल त्यजिले।' -देव २७ [स गुद+भू म घर+भार, हि घरवार, गु घरवारी] ०वारी-उ १ कुटुंबवत्सल, बायकोपोराचा धनी, गृहस्थाश्रमी, ससारी 'भायां मित्र घरवारिया।' -मुवन १८ ७१ २ घरवनी, घरकरी, नवरा, पति 'का हमला गे माझा तो घरवारी।' -होरा १४८ [स गृह+भू, म घरवार, हि घरवारी, गु घरवारी] गृह ० ना घरवारी ना गोसावी=घड ससारीहि नाही बी बेतामी नाही अशा मनुष्याबद्दल योजतात ०वारीपणा-उ गृहस्थ पणा, कर्तेपणा 'गृह्यास घरवारीपणा प्राप्त होतो।' -बिबि ८ २ ३५ [घरवारी] ०गृहवेपणा-उ १ घराचा नाश करण्याचे कर्म २ देशद्रोह, स्वदेशाशी, स्वदेशीयाशी, स्वराज्याशी वैरमान होणे 'हा प्रयत्न त्याच्या इतर प्रयत्नाप्रमाणेच घर गृहवेपणाचा आहे हे आम्ही सांगायलास नकोच' -टि १ ५४८ [घर गृहविणे] ०गृहव्या-वि अत्यंत त्रासदायक, दुसऱ्याच्या नाशाची नेहमी खपट करणारा परापाच्या स्वतःच्या दुसऱ्याच्या परादाराचा नाश करणारा, देशद्रोही [घर+गृहविणे] ०गृही, ०गृह-घी १ (एखाद्याच्या) संपत्तीचा, दौलतीचा नाश सवैस्वाचा नाश २ एखादे घर इतक गतिघात नष्ट होणे एखाद्याकुडी, देशाचे निपतान होणे [घर+गृहविणे] ०घेरा(ल) मी-भी कुटुंबाच्या सवाधरिता घान्यादिवांचा केलेला सडा पुरवडा समग्र प्रचारा १ केली तरतूद [घर+फा दगमी=सांठा] ०घेरया-उ (राजा.) घराची आखणी करणारा (इ) घर ३ १९

इजिनिगर [घर+चेतणे] ०वैठा-वि १ घरी बसून करता येण्या सारखे (काम, चाकरी, धदा) बाहेर न जाता, नोकरी वंगरे न करता स्वतःच्या घरी, देशात करता येण्याजोगा २ घरात बसणारा (नोकरी, चाकरीशिवाय), वेकार -किवि (सविभक्तिक) घरी बसून राहिले असता, घरवसल्या पहा [घर+वसणे] ०भंग-उ १ घराचा नाश, विघ्नस 'जिवलगचा सोडिला संग। अव चिता जाला घरभंग।' -दा ३ २ ६० २ (ल) कुळाचा, कुटुंबाचा नाश, कुलनाश [घर+भंग] ०भर-वि (कृत्-वर्तन, वज्जाने) घर, कुटुंब भरून टाकणारा-री, घरात विनाश वजन असणारा-री, घरातील जवानदार -किवि घरात सर्व ठिकाणी, सर्वजागी 'त्याने तुज घरभर सोधले [घर+भरणे] ०भरणी-मी १ गृहप्रवेश, नवीन बांधलेल्या घरात राहण्यास जाण्याच्या वेळी करावयाचा धार्मिक विधि, वास्तुशांति, घररिषणी पहा २ पतीच्या घरी वधूचा प्रथम प्रवेश होताना करण्याचा विधि, नव वधूचा गृहप्रवेश, गृहप्रवेशाचा समारंभ, वरात, घररिषणी, घर रिषणी 'वधूवर मिरवून। घरमरणी करविली।' -२ ४८ ०भरचण-णी-मी (गो कु) गृहप्रवेश, वरात, घरमरणी अर्थ २ पहा [घर+भरणे] ०भाऊ-उ कुटुंबातील मनुष्य, नातलग, कुटुंबाच्या मालमतेचा, बतनवाडीचा चाटेकरी, हिस्सेदार, दायद ०भाट-उ १ (कु) घरच्या आजूबाजूची आपल्या माल कीची आग, जमीन, घरवाडी, विववाट २ (गो) घरातजा रचा, सर्भोवाराचा नारळीचा वांग [घर+भाट] ०भाडवल-न १ कुटुंबातील मालमत्ता, जिद्दी, ह्स्टड २ एखाद्याचा साजगो इत्यनिधि, डेव, उवना काढलेला, फर्जिक काढलेला पैसा, इत्यनिधि याच्या उलट [घर+भाडवल] ०भाडवली-वि घरच्या, स्वतःच्या भाडवलावर व्यापार करणारा [घर भाडवल] ०भाडे-न दुसऱ्याच्या घरात राहण्याबद्दल त्यास यावयाचा पैसा, भाडे [घर+भाडे] ०भारी-उ (प्र) घरवारी १ घरवारी पहा २ ब्रजचारी, मन्यासी याच्या उलट गृहस्था धर्मी ०भेद-उ कुटुंबाच्या माणसांतील आपसातील भावण, तटा, पाटाफूर घरफूट ०भेदी-घा-वि १ स्वायाने, दुष्प्रमाणे परक्याला शत्रूला घरात घणारा, फिरा, देशद्रोही २ घना, राज्याचा, पक्षा माहितगार घरची सर्व जिणे ज्यास अवगत असा असा गृह ० घरमेदी लकादह=घरमेदा मनुष्य लका जाळण्याचा माहनीप्रमाणे असता ३ घरातील राण्यातील इत्ये, ह्म बातम्या बाहर फोडणारा घर फाडणारा. 'घरमेदा दाऊनि जेहा।' -समागणते १४० ४ घरात कुटुंब, राज्यात २७, कडह लावणारा ०भाट-वि १ लोकांची घरे (अर्थात घरातून) घुळीस मिळवणारा २ (सामा) टक, विवजन प्रविष्ट असा लुच्चा, लुच्चा (मनुष्य) [घर+भाट=घरमेदा] ०महा-न

५ रावता म्हार •मारू-न्या-वि रोजान्याल नेहमीं उपद्रव देणारा, शेजाऱ्याच्या नाशाविषयी नेहमीं खटपट करणारा •माझी-की घरात वावरणारी माझी, दिव्या उलट रानमाझी •मेढा-मेढया-३ घरातील कर्ता, मुख्य मनुष्य, कुटुंबाचा आधारस्तंभ, घराचा खांब पहा [स गृह+मेघ, प्रा मेढी, म घर+मेढा=खांब] •मेढी-किवि आपसांत, परीं, राज्यां रीतींनीं, आसेष्टमडकीमध्ये (तय्याचा निवाडा, तडजोड करणे) 'घरमेळीं निकाल केला' [घर+मेळ, तुल० गु घरमेळे=आपसात] •मोड-जो. घर मोडून ते विकणे 'काहीं दिवसपयंत यथे घरमोडीचा व्यापार उत्तम समजला जात होता' -टि १ १६१ [घर+मोडणे] •राखण-जो १ (प्रां) घराची पालत, रक्षण, पहारा २ घराखणारा, घरावर पहारा ठेवणारा [म घर+राखणे] •राख्या-वि घराचे रक्षण करणारा, घराचा पहा रेकरा, घराखण [घर+राखणे] •रिघणी, •रिघवणी-की १ नवीन बांधलेल्या घरांत प्रवेश करतेवळीं करावयाचा धार्मिक विधि, घरभरणी अर्थ १ पहा २ घरचा कारभार, घरकाम 'रघुन विविध दहडुडी। तो घररिपवणी परिपाटी।' -वि३ ७ १२८ [घर+रिपणे=प्रवेश करणे] •रिघणे-घरात येणे, प्रवेश करणे 'घररिचे न बाहता भजनाच्या।' -दावि १६१ •छाट्या-वि (महात) घरातील लाव्या, लव्या, घरपाव्या, गृहपक्षित, घरात प्रौढी मिरविणारा, रावणाराघोजी 'ऐसेआ पळोटेआ पोला। तो येथु मानवला।' -शि३ ८९९ [घर+छाटणे] •घट-ड-की १ (कु गो) एखाद्या कुटुंबाची सर्वसाधारण, सामायिक जिदगी, मालमत्ता, कुटुंबाचे सधेचे सवसाधारण काम, प्रकरण घरीनी पहा २ (गो) कुल, कुटुंब, परंपरा ३ आनुवंशिक, •रोग, भूतबाधा इ० आनुवंशिक सहकार [स गृह+घट, प्रा घट] •घण-न (कों) घरघटी, घरासभयी सरकार देणे •घणी-न घराच्या छत्रावरून पडणारे पावसाचे पाणी याचा धुण्याकडे उपयोग करतात [स गृह म घर+स घन, प्रा घण=पाणी] •वेढ-३ (राजा) घरटणा, पक्क्या घराचा चौघरा, पक्केच्या घराची जागा -वि घरराज, कुलीन, खानदानीचा 'शहर पुणे हद्दमेघ मरठे वाडे बाधितो घरवदानी।' -पेपो ४२० [गृहवत] •घरीते जी १ परवात, प्रपच, ससारक्या, घरात पहा २-न नवरा वायको, दाख्य, जोडपे 'तीं अनादि घररीते। व्यालीं ब्रमादि प्रपचांत।' -विउ ६५ 'घुबती घररीते। बदिळीं तिये।' -अमृ १ ४९ [गृह+घर-वर्तित] •वसात-द की १ वसति, रहाणे वास, मुकाम २ घराची जागा घराची जागा आणि सभोवतालचे (मालकीचे) नावावर परत मोडळी जागा, अण [घर+वसात] •वाटणी, •वाटा •द्विस्ता-

की३ घराच्या मालमत्तेतील स्वतःचा, खाजगी, द्विस्ता, भाग [घर+वाटणी] •वाटो-की (को) ज्यात घर बांधिलेले असते ते आवार, वाडी कोणाच्या अनेक बांध्या असतात, त्यापैकी जीत धन्याचे घर असते ती वाडी [घर+वाडी] •घात-की सवार, प्रपच, ससारच्या मोठी, प्रपचाचा पसारा, घररीत, घरकाम. 'घरात माटवीं होचे।' -जोघावी सेजे रिग। पदपयणे जागे। स्वामिणी जे ॥ -अमृ १ १३ 'ऐवी तें घरात वाटली। खातीं तोहें मिळाली।' -दा ३ ४६ [स गृहवाती] •व्याला-वि १ घराचा मालक २ (खा) नवरा, परधनी, पति [घर+वाला स्वामित्वदर्शक प्रत्यय, तुल० गु घरावाळो] •वाली-वि (खा) बायको, पत्नी, परधनी 'माझ्या घर वालीं साखर पेटाच त्यांनीं सर्व सांगितो।' -राणी चव्वावनी ५३ [घर+वाली, गु घरावाळो] •वासी-वि कुटुंबवत्सल, प्रेमांत वागणारा [घर+वास=साहण] •वेडा-वि १ परविवा २ बाहेर राहून आशय कटालक्यासुळे परीं जाण्यास उत्सुक झालेला, (६) होमसिक् •वाकारणी-•शिवणी-की घरावरील छपराची दुरुस्ती करणे, घरावर गवत बगिरे बाळून पाम सापासून सरसगाची व्यवस्था करणे, घराच्या छपराची कोंडे बाळणे [घर+वाकरणे, शिवणे] •शोघणी-की १ स्वतःची खाजगी कामे पहाणे २ स्वतःच्या साधनसामग्र्याचा विचार करणे, स्वतःची कुवत अजमावणे [घर+शोघणे] •संजोग-३ १ एखाद्या कामास लागणारा परचा घरकाम 'त्या हरदा हाचा घरसजोग आहे' •हीतेनास लागणारी सापेने तबला, पेटी, टोक इ० हीं त्या हरदासाच्या घरचीच आहेत २ काटकरीचा प्रपच, घरजुल, घरक्यवस्था ३ सुव्यवस्थित घरातील सुखसोयी, सधदात [घर+संजोग, प्रा संजोग=संरजम] •संजो गणी-की घरसजोग अर्थ २ पहा घरजुल, काटकर, शितव्यय •समजुत-की घरातल्याघरात, आपआपसात स्नेह भावने, सलोख्याने कलेली संध्याची तडमाड, समजावणी •संसार-३ कुटुंबासबर्फी कामे, घरकाम, प्रपच •सारा-३ घरावरील का, घराष्टी, घरट्या [घर+सारा=र] •सोकील-वि घरीं राहून खाण्यास सोडाकलेला, परीं आयते खाण्यास मिळत असल्याने घर सोडून बाहेर जात नाही अशा, घराची नटक लागलेला (बैल, रेडा इ० पशू) [घर+सोकील] •स्त्रिपति-की १ घराची रिपति, घरघोटी पहा २ घरक्याभ्रमघने, ससार, प्रपच 'शुभीय अर्थीळी कन्या घांती। मम माडिली घरस्थिति।' -कथा ३ ६३ [स गृहस्थिति] •स्थीत-की घराची, कुटुंबाची रीतमात चालचलभूक, वर्तन, आचार, स्थिति म्ह० अण्यवरून घरस्थीत जाणारी=अण्याच्या चांगल्या किंवावाईट स्थितीवरून त्या घरातील मळकीचा आचार कसा आहे ते समजते

शितावरून माताची परीक्षा या अर्थी [घर+स्थिति अथ] घराचा
साव, घराचा धारण, घराचें पांघरूण-पुन (ल) घरातील
कर्ता माणूस, घरातला मुख्य, घरमेढ्या घराचार-पु १ ससारा,
प्रपंच, गृहस्थाश्रमधर्म, घरकाम 'परी अम्यंतरीं घराचार माडे।' -विपु ७ १३८ 'यापरी निज नोवरा। प्रकृती येविला घराचारा।' -एमा २४ ३२ -कालिकापुराण ४ ३५ २ (ल) ससारा, व्याप
'तेथ वासनेचा घराचार। न माडे पै।' -सिस ४ २०७ ३ घरा
तील मंडळींची राहाटी, रीतमात, आचरण, वागणूक, व्यवहार
'व्यापुनाचा घराचार। तेसा जीवांसि ससारा।' -एमा २६
३० [स गृह+आचार] घराचारी-वि १ घरदाज २ नवरा,
पति, घरकरी, दादला 'ऐशिया म्रियाचे घराचारी। खराच्या
परी नादती।' -एमा १३ २१४ [घराचारी] घरास राखण-
जी १ घराचे रक्षण करणारा मनुष्य २ योडासा सचय, शिल्पक,
घाठा, समूह 'सगळा घूळ खंयुं नको घरास राखण पोडकासा
देव' घर म्हणून पदा घरांवसल्या-किवि घरवसल्या पदा
घरोपाण्या-३ कुलोपाण्याय, कुलगुह, कुलाचा उरोहित, भटजी
[घर+उपाण्याय, अशुद्ध समास]

घरकंद-पु एक प्रकारचा कंद (सामा) कोनफळ,
गोराहू

घरका-पु १ (क) कांडा इ० कातीं कातडीत, पायात
केलेले घर २ बछ, लाकडाची फळी इ०कास पाडलेले छिद,
भोंक [घर]

घरकुरती-(प्र) घरगुती पदा [गृह+कृति]

घरकु(कु)ल-न १ ल्हान घर, भातुकलीच्या खेळातील
मुलींनीं केलेले ल्हानसे घर, खेळातील घर तिया खेळती करिती
घरकुली।-झा १ ३०४ ३ ल्हानसे शोपडीवजा घर 'वस्ती
करिता सावळयांचे घरकुल करीन'-पाव्ह २८ २ घरटें, खोप
घराचें घरकुल होणें, घरकुलें होणें (दादर) बाताहत होणें
'त्याच्या घरास अगदीं घरकुलें झालें'

घरकुली-छी घरकुल अर्थ १ पदा 'करुनि ब्रह्मावाची
घरकुली। माजी बेसविली ब्रह्मादादिक माहुरी।' -जै २९ ४५

घरगं(गं)रं-न (गो) पिरपीर, हुमणे

घरांगळणें-अक्रि गढबहत जाणें, उतरत्या जागेवरून
घसरत, गढबहत खालीं येणें, घरळणें, उतारावरून खालीं घस
रणें, 'माहीं तर विचारास खालीं आधार न टापवल्यामुळे विचारे
भोल्यांकडे घरांगळत जायचे' -नि ११२ [घर + गं + गळणें]

घरगुती, घरघराड, घरगती-वि १ घरचा, घरीं तयार
केलेला (माल सामान, वस्तु), घरीं पाडविलेला, पाडलेला
(पोहा, पड्डा) घरीं लावलेले (रोप, हाड इ०) 'दोन घोरीं

माथ्याचीं केरीं, दोन घरगुतीं होतीं' २ घरचा, भाड्याचा,
उसवा, बाजाराला याच्या उलट [स गृह=घर+कृति=करणे,
(अथ) घरकुरती (कुण)]

घरगुती-किवि १ स्वतःच्या अगमेहनतीनें, कौशल्यानें
२ घरच्या माणसाकडून 'आम्ही रहाट घरगुती भरला'

घरघर-छी १ चरक, रहाट, जातें, इ० कांचा होणारा
घरूर असा आवाज २ कडात कफ दाटल्यामुळे होणारा पोमरा,
विशिष्ट आवाज (विशेषतः मरणासन माणसाचा) 'मग कशाची
जाते घरघर।' -तोव १४ [ध्व, घर द्वि] ० लागणें-अगदीं
योढया अवकाशात मरणार अशा स्थितीत नसणें, मरण्याच्या
वेताला येणें

घरघर-रां-किवि जातें, चरक, रहाट इ० कांचा होणाऱ्या
घरघर आवाजाप्रमाणें, तसा आवाज करीत [ध्व, घर द्वि]

घरघरणें-अक्रि घरघर वाजणें, कठ कफानें दाटल्यामुळे
घरघर आवाज होणें, घरघर असा आवाज करणें [घरघर]

घरघरा-री-अक्षी मरावायास देकलेल्या माणसाच्या घशा
तील घरघर आवाज घरघर अर्थ २ पदा (किं० लागणें, वाजणें).
[घरघर]

घरघरा-पु १ घरगशा गरगशा पदा

घरघुती-वि खाजगी, घरासवची (प्र) घरगुती पदा

घरघुची-छी ओल्सर जागेंत राहणारा एक ल्हान प्राणी,
हा सदसा बाहेर दिसत नाही नेहमीं आपल्या घरात मातीखालीं
असतो हा प्राणी जर स्वतःचे ठिकाण सोडून घरांत येताना दिसला
तर कोंकणात ते पाहुणे येण्याचे स्थान समजले जातें -घरघुचे
पणा-३ एवल्कोडेपणा, घरघुवेपणा

घरचा-वि १ कुटुंबातील, घरांतील (माणूस), घरात
जन्मलेला, वाढलेला, तयार केलेला इ० 'घरचा उठला चोर
गेल' २ (ल) नवरा, पति 'आम्हास आता फार
रात्र झाली, घरचीं रांगें मरतील' -रत्न ५४ ३ स्वतः

विद, स्वसंपन्न, दुसऱ्याची अपेक्षा न लागणारा ठ० घरचा
गाणार, सुतार, विद्वान इ० ४ (सामा) घरगुती पदा (बाप)

० कारागीर-फसवी-३ घर दाब्यामध्यें घरकसवी पदा
० दाणा-पु घरीं उत्पन्न केलेले, घरच्या शेतातले धान्य, स्वतःचा
धान्याचा सांठा, वेपणी, याचप्रमाणें घरची विद्या, घरचें इच्छ

इ० ० विद्वान-वि स्वतःच्या कामापुरती विद्या शिकलेला,
नेहमींच्या, किरकोळ कामात, बायेंत त्या त्या कामातील तज्ञाचे
साहाय्य ज्यास ज्यावे लागत नाही असा, ० सुररी-वि पाऊन
पिऊन घुबरी, घुबवस्तु, निर्बांदाकरिता पदा, नोदरी ज्यास
कटाची लागत नाही असा -छी उतररंड-कूट-छी (मा)

दुसऱ्याला निरुत्तर करण्याच्या अवघा त्याची कजिती करण्याच्या हेतूने वापरण्यात येणारा हलकट शब्दप्रयोग -ची विद्या-ची कुटुंबात चालत आलेली विद्या, धर्माचे ज्ञान, परी शिक्षण येण्यासारखी विद्या -ची सोयत-ची कुटुंबातील साणसाची, नात रुग्णाची, भोळखीच्या, सलग्गीच्या माणसाची सोबत रागत (प्रवास वगैरेसाठी) -चे द्रव्य-न कुडवातील द्रव्याचा निधि, खाद्यवर्ग, स्वतःचे द्रव्य घरचा ना घाटचा-वि कोण, कुटुंब, कोणाचा, काय उपयोगाचा इ० ज्यासवर्षी काहीहि सांगता येत नाही असा (मनुष्य, पदार्थ, प्राणी) अगदी भोळखी, परकी

घरट-टा-टी-उ ची १ घिटी, धान्य भरण्यासाठी दळण्यासाठी केलेले मोठे जाते 'हिरें, माणकें, मोर्ती सवें जबरदस्त घटापासीं घालून त्याचा घुरा केला' -ब्रह्मघात ६६ २ (कों) भात भरण्याचे मोठे जाते ३ दळणारा, धान्य इ० दळून पोटाभरणारा, घटभुवारी याजवर मोहूर्त फलिक बरी याचे कारकीर्दीपासून होता तो. -मसाप २ १६३ ४ -भी न गस्त, घिटी -मनको- [स परट=मोठे जाते]

घरटण-णा-न पु पडलेल्या घराची जागा, जमीन, चौपरा घराण अर्थ ३ पडा [घर+टाण (स्थान अण)]

घरटणे-ठि भरणे, घटात घालून दळणे [घट]

घरटा-ठा-उ (कों) १ पक्ष्यांचे घटें, कांटे 'या लक्ष्यजनामुद्रि-परतीरी जासुषा अस घटा' -मोकुणें २८ ५७ २ घर रहावयाचें ठिकाण, ब्रह्मप्रदो राक्षसु। प्रासु घटा पात्री मोसु। -गीता २ ३४१५ ३ आश्रयस्थान ठिकाण 'विद्या विद्या अभिलाषा। पांयवाखालजिया दया। घटा आला।' -ता १८६५१ ४ पडलेल्या घराची ओसाड जागा जमीन चौपरा, घराण ५ काटा इ० कार्नी वातब्रीत व्हेलेलं टिद्र घर, एखादी वस्तु राहिल ठेवता येईल असे भोंक ६ न्हाणीघर, -शर [घर+स्था अण] घरटाण-न (ऊ) पडीत घर घटण पडा

घरटा-भी १ घिटी, फरी गिरकी, 'सुप्रने सुकिली वीरघुटी। त्यावरी मधुकराची घटी।' -एमा ३ ८३६ -दावि २१३ 'सप घरण्यासाठी घाराने दहा घरट्या घातल्या' २ गस्त पदारा (इ) राखड 'यापरी स्वये मनु। दुर्ग घरासी जापण। त्यासी सधाश राखण। घटी जाण स्वये करी।' -एमा ३२ ३०६ तुमच्या घराभोवतीं सुदनीनचक्राला घटी करायला लावलीं -नामना ८२ ३ येरदार हलपाटा खप, खेता, जाणे न परत येणे ८ कांवी निष्कल किया कृपणाच्या घरी कितीहि घरट्या घातल्या तरी काय दगार १ ४ (ल) बाडवारी कैद प्रतिबंध 'जयांतं अम्यासाची परती। यमनियमांची साटी। -हा १ १११ [ध] ० फर फार-वि १ गस्त घालणारा,

पदारा करणारा, राखणदार, रखावदार 'रामाश्रमी अशोरात्र। अद्यपु साला घटीकार।' -भारा-किष्किंधा १६ १३२ 'घटी कार मी तुमचा।' -मुआदि ५ ४४ गांवांत रात्री जागती घटीकार।' -मळ ३४ १०० २ चार, हेर, गुप्तपोळी ३ (छामा) जासूद, घातमोदारा 'तो सभेस घटीकार सांगत। रावणासमुख परतेले।' -रावि १९ १७३ [घटी+कार=करणारा]

घरटी-छी (कों) भात भरण्याचे मोठे जाते जातिणी, घरट -वि घटांत घालून भरलेले भात [स घरट, म घरट] ० रीती-जी गांवे सगळे दळण दळून दण्याचा मज्जा [घटी+खोती=मज्जा] ० भर-सारा-उ मराठवाच्या अमदानीत जातवार, घटांवर दसविलेला घर

घरटी-छी १ (कों) प्रत्येक घराचा, कुडुवाचा वर्गणी-तोल वाटणी-नील भाग, हिस्सा घरघटी २ (राजा) वर्गणी, पटी, दड, दणगा देशाच्या किंवा देशाच्या बाबतीत स्वतःने वर्ग मोजकेले प्रत्येक घर [घर+पती]

घरटी घरटीस-त्रि वि (कों) प्रत्येक घरागणीक, घरो घर, प्रत्येक घरी, एकहि घर न बगळता, 'त्यानें घटीस पाच पाच रुपये दिले, वेतले' 'खोजेबाडीस घटी काटी चालू भाह इतका नातूच उपद्रव कोट्यांनी पाहिला' -बैया २५ ० आम प्रज न गांवातील प्रत्येक घरी दिलेले जेवणाचे निमग्न बोलावणे घरटें-न घटा, पक्षी, प्राणी इ० कांचे घर, रहावयाचे ठिकाण, कोळ, घटा पडा

घरटा-उ १ घरटा, पक्ष्यांचे घटें, छुराडें २ ठिकाण, आव, स्थान 'कीं ब्रह्मविद्येचा घटा। अन्य चोराचा उरडा। कीं परमपुत्राचा वसंटा। राजमनु तो॥' -मळ ३८ [स गृह+स्था, घर+अण]

घरट-उन घरट पडा

घरटई-छी १ मरणोन्मुख माणसाच्या तोंडाला पडणारी कोरड व घशांत होणारी जळजळ २ (छामा) अजीर्णामुळे यगारी कपट देकर गरटई पडा [किं लागणे, येणे] [ध] घरटणें-ऊकि १ घरटास घालून (धान्य इ०) भरवणे २ (माणसाची) प्राण्याची सान गळा, नडी) नाकटेतिकडे ताडणे खाडणे छिद्रये खाकलणे, चोचावून तोडणे [घट]

घरडा-उ १ भरवणारा ज्याच्या होणारा घरघर आवाज २ (ल) गाढ कोपत अतकाळी होणारी घशातील घरघर (किं लागणे) [घरवणे तुल० गु पोटो]

घरडा-उ (राजा) घटें विरोधत ज्यात एखादी वस्तु राहिल ठेवता येईल असे रहावणे भोंक, पोळी परका अर्थ १ पडा

घरडा-उ बैलाची एकसारखी वण जलद चाल [ध घर]

घरडुळणें—अकि. घराचा झाडा पेणें; घुंढाळणें, कानाको-
पन्यांतून शोधणें; घरडोल. [घरनडडुळण]

घरण-णी—स्त्री. १ (राजा. कु.) घरधनीण; घरांतील मुख्य
कारभारीण; गृहपत्नी; गृहिणी. २ पत्नी; बायको; घरधनीण.
[सं. गृहिणी; हिं. घरनी]

घरण—न. घरदळा विवा बाणटफा. -यदलापूर ३६३; ४०२.
घरत—स्त्री (प्र.) गरत; कुलीन य सम्य (विषया, सधवा) स्त्री;
मर्यादशील य अमृदार स्त्री. गरत पदा. [सं. गृह+रत]

घरेंदाज—वि. १ खटलेवाईक; कुटुंबवत्सल. २ एके ठिकाणी
कायमची वस्ती, घरदार करून राहिलेला; कायमचा रक्षिवासी
३ कुलीन; अभिजात; स्वसत्तेच्या घरांत अमूर्त राहणारा; खान-
दानीचा; चांगल्या कुळातील. [घर+का. अंदोश्=मिलणे]

घरन(नो)ळें—न. म्हशीच्या, रेड्याच्या (कांदीच्या असे
उंटाच्याहि) डरोभाणी पुडच्या दोन पायांमध्यें असलेला मांसल
भाग, भावाळे. [६]

घरप—स्त्री. (गो.) गन्यांची भाजी.
घरली—वि. स्त्री; बायको; घरधनीण. [प्रा. घरलि=गृहिणी;
म. घर+ईल-ली=घरील-घरली]

घरप, घरपसा—उ. (को.) घरच्या छपराला, न हारव-
लेल्या भित्तींना लागलेलीं कोटिष्टक, जाळीं, जळमटें; केरडोक.
पेरु; पोरसा. [घर+वसणे १]

घरवत—स्त्री. (गो.) घरसंसारसंबंधींची कथा, गोष्ट. (घर
वाढत) घरवरीत पडा.

घरवी—स्त्री. (कु.) घरासाठी काढलेले, घरास लावलेले इमा-
रती लांकूड, गवत, वास इ० सामान, सादिल. [घर+वी प्रत्यय]

घरवसण—अकि. आंगवर धावून, रसवून, घशरून येणें.
'आली घरंतुनि तदा घरसुन नारी।'—आहु ५. [घरघरें
वर्णविपर्यासाने]

घरसां—वि. (गो.) घरा (डोळा). [घर]

घरळणें—अकि. १ गडबडत, सरपटत, गडगडत जाणें. २
घरंगळणें; उताारवून घरसत घाली जाणें; घुळणें. घरळता-
वि घुळता; घरंगळेल, गडगडेल असा.

घरा—पु १ (कांटा, गळ इ० मुळें आंगाला पडलेले) छिद्र,
भोंक; ल्हान घर; घरडा. यात काही जाऊन बसेल अशा तऱ्हेचे
ते असतें घरडा (राजा.) पहा. २ (साधा.) छिद्र; भोंक. घर
पहा. 'घरिल कसा सदम तो, ज्या वल्हाच्या घरा बुडालाच.'—
मोअनु ८ ३९. ३ जखम; मण; क्षत. [म. घर; बं. घरा=
छिद्र; तुळ० अर घर=जखम, रोक]

घरा-पे-पाडणें-पडणें—एखाद्याचे बर्म काढणें; टोचून
बोलेणें; काळजास थका बसेल असे येणें माणण करणें. 'पडले हाते
हृदया धमोंकें धिरडियासि जेवि घरे।'—मोदोण २३. ८७.

घराऊ—वि. १ घरगुती; घरासंबंधी; कुटुंबासंबंधी. २ घरचे
घरीच बोलावयाची; खाजगी (गोष्ट). 'घराऊ गोष्ट बाहेर बोलें
नेथे.' ३ घरी तयार केलेला (जिनस); घरी वाढलेला, बाळग-
लेला (पशु); घरी लावून वाढविलेले (झाड इ०). ४ घरचा;
स्वपदीय; परका, भाटोत्री याच्या उलट [म. घर+प्राऊ
प्रत्यय; तुळ० वं. घाल; सि. घर]

घराऊक—वि. गिन्हाईक, माहक. [सं. माहक; शु घराऊ]
घराफी—स्त्री. गिन्हाईकी. -मौज २-६ ३०.

घराडा—पु. (प्र.) घरचा पदा, भरडण्याचा आवाज. [ध्व.]
घराणा-णें—पुन. १ कुळ; वंश; कुळी; गोत्र. 'म्हणती

पाखिज आमुचा घराणा। शुक्रपदेश नाहीं लाहणा।'—दावि १५०.
२ वंशातील माणसे; घराण्यातील मंडळी. ३ ठिकाण; स्थान.
'इय पुनः शृतीं घराणीं। आधवी एकवटती जयाच्या प्रयाणीं।'—
हा ८. २३४. [हिं. घराना; म. घर]

घराणी—स्त्री. (गो.) घरधनीण; गृहपत्नी; यजमानोण;
गृहिणी. घरकाम, घरणी पहा. [सं. गृहिणी; प्रा. घरणी, घरिणी]

घराणें—वि. साधन; योग; शर.

घरं—न. (कों.) १ कीड लागलेल्या लोकडाचे पीठ, भुसा.
२ जळमटें; कोळिष्टकें; घरंव, घरवसा पहा. [घर]

घरं—वि. घरचे; खाजगी; घरगुती. 'घोरीच्या गुन्ह्याबद्दलचा
विचार करता रुपये २८॥ सरकारी असून केसाव नाथू याचे घरं
होते.'—विक्षित ३. ८९. [म घरक]

घरोटा—पु परत 'जशी रात्रपक्षीण बांधी घरोटा।'—अर्वा.
चीन ४९९. [घर]

घरोटी—स्त्री. (कों) कुटुंबाची सामायिक मालमत्ता; बडिलो.
पाजित भिलकट, इस्टेट; घरवट पहा. 'घरोटीपकी गुरें बांठाव-
याची आहेत' [घरवट]

घरोवा—पु १ वस्तुतः एका घरचे नसता मित्रपणासुल घरच्या-
सारखा झालेला स्नेहभाव; घरच्या माणसासारखा जिन्हाळ्याचा
स्नेहवर्ष, एक्यभाव, बंधुभाव; भाईवदी; भाइचारा; एकमेका-
कड जाणें-येणें; दारारमग. 'तादण्य रात्रभजियेपासीं। तिचा
घरोवा वाहे शिशी।'—आरा, वाळ ९ ६२. २ (बायकी) घरकाम;
गृहकृत्य; घरातील कारमार. 'त्वां आपला चांदवितां घरोवा।
यकं मये किंपितमात्र लोभा।'—साहू ७ १२०. ३ प्रपच; संसार;
गृहस्थाश्रय. 'घरोवा मांडिला दंडकाधारे। वाढली बाइको उप-
जली पारें।'—दावि ४०. ४ (ल.) रम, विवाह; घरटाव. (किं०
करण.) 'बायकोचे दुसरा घरोवा सोनारशी केला.'—योमारी
२. १५३. [घर+ओवा प्रत्यय, तुळ० शु घरोवो]

घरोसा, घेरोसा, घरवसा—३ (कों बे. तंजा) छळ
मठ घरवसा व घरव पहा.

घरोती—३ गृहस्थाश्रमी मनुष्य, सुख, गृहस्थ. ०घरोती-
अय (घरवरोती) १ नवरा-बायको, चीप्रुष, वपती, दापत्य,
जोडपे, तुम्ही घरोतीं वरोतीं । दोघे निजानंदमरिते । अमृतं ब्राह्म
मूर्तिमते । मणामुप्रदासी ॥ १ -विठ ११ ७४ २ परदार, गण
गोत 'पर' मध्ये घरवरोत पहा

घर्म—३ पाम, स्वेद, अतिप्रमातुळे त्वचेला येणारा ओलावा
पाम पहा. [स] ०रेध्र-न घामावाटे शरीरातील घाण ज्यातून
बाहेर पडते असे (शरीराच्या) त्वचेवरील अत्यंत सूक्ष्म छिद्र
ही छिद्र फार सूक्ष्म असून शरीराच्या त्वचेवर लेखावधि आहेत [स
घर्म=पाम+स रध्र-छिद्र] ०र्याघ-३ पाम येणे [स घर्म+र्याघ=
वाहणे]

घर्बळ—जी (गो) वध, कुल, कुडव (प्र) घरवळ
अर्थ १ पहा

घवैत-ता—जी (गो) घरातील सामान, (प्र) घरवत
पहा

घर्वास, घर्वास—३ (गो.) घर, घरातील राहणी, घर-
वसात पहा [घर+वास]

घर्षक—रि घासणारा -न घासण्याचे, घुसण्याचे साधन,
रबर [स]

घर्षण—न १ घासण्याची क्रिया, घासणे २ (पदार्थ)
एका पदार्थाच्या सपाट पृष्ठभागावरून दुसऱ्या पदार्थास ओठू
लागलो तर सतर पृष्ठभागांच्या खरवरीतपणामुळे आपल्या
कार्यास होणाऱ्या प्रतिबंधास घर्षण म्हणतात -दक्षिण २ (इ)
मिश्रण ३ (ल) (एखाद्या गोष्टीचा, विचारा) अतिशय व्यापक,
अभ्यास, परिश्रम ४ एखाद्या गोष्टीची वादविवादाने केलेली वाटा
घाट, चर्चा, छेडून केलेली पुच्छा, चिकित्सा ५ भाडण, कला-
गत, तटा, कटकट बसेळा ६ घसट [सं] ०जन्य-वि (घर
रसा) घासण्याने उत्पन्न होणारा [घर्षण+जन्य=उत्पन्न होणारा]
-णाच्या प्रतिबंध-३ (पदा) घर्षणाने होणारा प्रतिबंध,
(इ) भिक्षुगनल रेव्रीस्टन्स-रसाड घर्षण-जंकि घासणे [स
घर्षण] घर्षित-वि घासलेले [स]

घळ—३ (कों) (पातळ पदार्थाचा) अमळसा दाटपणा,
चिबटपणा (हा पाहिजे तसा नसरयास म्हणतात)

घळणे—जंकि १ उंची मारणे, ' तरी न घळनि महापूरी ।
न घेवे धुडण्याची गिरासरी । ' -हा १६ ६९ २ घालणे,
मारणे (घळ इ०) ' न घला न घलासख । राधा आम्ही-प्राण । '
-उया १७६९ [प्रा घण=फेकणे, घालणे म घालणे]

घळडी—जी (या) कळशी, लहान घागर, घडली
' घळडीभर पाणी लय होईन ' [पहा घडली वगैर्यास]

घळ्ळ—न (व) पाणी भरण्याचे लहान भाटे, घडली;
कळशी [घडली-घडली-घळली]

घवकर—किवि एकदम, एकाएकी ' अक्षमात अवचित ।
घवकरि सखलप देखतां । ' -एमा १३ ६७१ [ध्व]

घवघव-चां—किवि, १ घोंगावत २ वेसुमारपणे, अति
क्षय दाटीने, गजबजून, दाट, गच्च ' दक्षिणेस ब्राह्मण घवघव
मिळाले ' घवघव माणसे जमली ' ३ घमघम ' घवघव वास
मुटला ' [ध्व घव । घव । अथवा घो । घो । या माहात्म्या
मन्याच्या आवाजाचा अनुकरणवाचक शब्द]

घवघवणे—जंकि १ चोहोंकडे सुगंध दवरळणे, सुवासाचा
घमघमाट होणे २ घोमणे, घोमून दिशेने ' हरितनृच्या आभरणें
पूर्ण । अलंकार घवघवितो । ' -इ १८ ६४ ' चरणौ घवघवती
मेघुरे । ' -कथा ११ १२ ३ घू घू असा आवाज करणे -नागा
२२८५ ४ कमळामणे, छुनछुनणे -शर [घवघव]

घवघवी—वि घवघवीत पहा टळक, स्पष्ट ' रामप्रताप
आत्म्यादरे । मातुका अर्थ घवघवी । ' -वैसीहव ६ १२ -प्रिबि
यादाने, यादमादाने ' सुपकाळ गणेश गोसावरी । रायें पुजिला
घवघवी । ' -वेसीहव ६ ४२ [घवघव]

घवघवी(वि)त—वि १ पहाताच डोळ्यांना आनंद येणारा,
डोळपात भरणारा, भरदार, भव्य २ गोंडस, सुगंधवीत, घटपुष्ट,
मोठा आणि देखणा (सुख, श्री) ' घवघवीत डोळा पहातासी । '
-रामदासी २ १२२ ३ टळक, ठळकशीत, भरदार, डोळ्यात
भरणारा (दामिनी, डोळा), हलका, छुरटा बारीक याच्या
उलट ४ खूप दामिने घालून शोभणारी (श्री, सुलगी), तेजस्वी,
भव्य, शोभणारा, भरदार (चेहरा, मुख) ' कासे कसिला सोन
सळा । अपाद रळे वनमाळा । घनसावळा घवघवित ॥ ' -एमा
२ ५५१ ' वदे ते अवसी घवघवित जीवा मुखविधू । ' -साहू
८ ८७ ' रत्नमूर्णनौ घवघवीत । ' -सुआदि ५ ६ ५ टळक,
स्पष्ट, मोठा, चाखळा ऐकू येणारा ' घगघोष घवघवीत । ' -सुवन
१३ १०६ ६ चमचमीत, उंची खाद्य पदार्थांनी भरलेले (जिव
णचे ताट, पान) ' वाडिलेच असे घवघवीत । ' -रामदासी
२ ८१ ७ दाखळणाऱ्या छुगणाने घुळ, सुवासाच्या घमघमाटाने
घुळ [घवघव]

घवसुचें—जंकि (गो) (गवघणे) मर्म समजणे, सुवी
लक्षात येणे, घगे सांगणे [गवघणे]

घया—३ (यावडी) खोल खळगा, तळखडकाला मिळणारा
सत्रा ' काल ज्योराचा पाऊस पडल्यामुळे पाणी ताऱ्यात दिसून
तीमाये घया पड लागला ' [स गडवर, प्रा गडवर । तु३०
का गवि=दरी, मुढा]

घघ्य—वि. तेजस्वी. 'नाना वदास घघ्य मूर्ति. —सप्र ५.१३. ०वाणी—वि. तेजस्वी. 'तंघ समर्थमूर्ति घघ्यवाणी देखिली.' —सप्र २.२२. [पव]

घशा—३. (बी.) घुन्यासारखा पांढरी असलेली एक प्रकारची माती.

घशिटा, घशिटे, घशीट, घशेट, घशेटा—झी.न. (खोगिराला) तंग घासदे नेये म्हणून खोगिराच्या प्रत्येक भागाला लावलेले चामड्याचे अस्तर. [घासणे]

घटणी—नी—झी. १ घांसाघांती. 'घटणी घिघणी घस्मरणे. घस्तर घसके घसारवाणे. ' —दा १४.४.४. २ (गो.) मांडी घांसण्याची नोकरी; कापाकट्याची नोकरी; दास्य. [सं. घट्ट-घट्ट]

घट्ट(स्ट)णें—सकि. १ घांसणे. 'जो सांपडला काळचपेटी. पडपडों. पुनरपि होईल कष्टी. घाक न लागे घट्टिला च घट्टी. ' —दावि २२८. २ कष्टांते काढणे, कंठणे (वेळ, काळ). 'मनीं राम वेठी बळे काळ घट्टी. ' —दावि २१६. [घटा]

घट्या—३. घसटा—टी. १ पदार्थ घांसतांना त्याला दिलेला जोराचा घसडा; पदार्थ घांसण्याकरिता त्यावरून हात इ० फिरविण्याची क्रिया. 'तांब्या काळा पडला आढे, चार अधिक सणे, षडे मार म्हणजे स्वच्छ होईल. ' २ एखाद्याच्या शेजारून जोराने जाताना लागलेला घडा, घसरा. [सं. घट्ट]

घट्टे—न. (प्राम्य) गुप; कडविलेले लोणी.

घस—झी. घुसका; गुळ; घड. (प्र.) घांस पडा.

घस—झी. १ व्यापारांत आलेली तुट; तोटा; गुळसान; घूड; खोट. (किं० सोसणे; बसणे; लागणे, येणे.) २ (गळण्याने, झिरण्याने, सुकल्याने, घांसले गेल्याने) पदार्थाच्या मूळच्या भागांत, वजनांत येणारी तुट, न्यूनता, क्षीज, घट. ' दोन गुण शुद्धांत दहा दोर घम आली. ' 'घशीबद्दल लोकांज आकारात घरु नये. ' ३ सोने पारखताना कसावर उमटलेली सोन्याची रेघ, सोन्याचा कस. [सं. घुस; प्रा. घस; म. घासणे]

घस—झी. १ (झ.) माडे, कडई, फिटली, मडके इ० सतत तुलीवर ठेवल्याने त्याच्या गुडाला जमणारा मशरीचा घर; खरप; खरपी; मस; जळ. २ लोणी कडविल्यानंतर मांड्याच्या तळाला बसणारी वेरी.

घस—वि. (राजा.) एकदम उतरले; उभ्या उतरणीचे (छपर इ०).

घस—कन—कर—दिशीं—किवि. १ घान्य इ० एकदम पुढक ओतताना होणाऱ्या घसू घसू अशा आवाजांने. २ (ल.) एकदम; एखाद्या कामाची तडकाफडकी व चपट यांचा निदर्शक शब्द. ' त्याने घसकन भाताची वेळणी मासे घांसले ओतली. ' ' त्याने घसदिशीं दहा रुपये काढून दिले. ' [घ्व.]

घसका—३. १ रडा; घपाटा; बोघट अथवा घारेच्या शस्त्राने दिलेला तडाखा; २ घसरा; ओरखडा; पठा अर्थ २ पडा. ३ घसडा; हिसडा; हिसडा; गचका; हचका. [घांसणे; किंवा घसू घ्व.]

घसकाविणें, घसकाघून, घसकून—कचकाविणें इ० पडा. घसक्या—वि. घसट्या. १ ज्याच्या कामांत नाजूकपणा नही असा; घसमुघळ्या; आढाढ; रानवट; अढाणी; दाढ्या (मजूर, कामकरी इ०). २ (ल.) बढफेळी; अत्यंत कामुक; विषय-लुपट; बाहेरक्याली; हचकाज. [घासणे]

घसघसा—वि. १ नेहमी कटकट, कुरकुर, घुसकूच, हमरी हमरी करणारा; घसघस करण्याची संवय ज्याला आढे असा. २ घासाघास करणारा; करार, खेरीद विक्रीचा व्यवहार करतांना घिघपीस करणारा; घासघास घाणणारा. [घासणे]

घसघशी (सी) त—वि. घसघशीत अर्थ २, ३, ६ पडा. —किवि. १ अघळपघळ; ऐसपसपानें; उरेपूर; मरपूरपणें; तन्बल. ' त्याला दिवसास घसघशीत खेर भात लागतो. ' ' घसघशीत पांच रुपये घेतलेस, आतां मागेपुढे काय करितोस. ' २ खसखशीत अर्थ १-२ पडा. ३ विघुलपणें; अघळपघळ; रेट; रेलचेलीने (बस्तू, किया इ० होणे).

घसघशीत—वि. (कु.) साधारण कडत; गरम असलेले (अंग, शरीर).

घसघस—झी. १ घासाघास; जिडीर; चिणचिण; खारा-खोर; (पदार्थ विकृत घेतांना होणारी) कोरडी तक्रार; निरर्थक ओढाताण. ' तुम्ही काही विकृत घेणार की कोरडी घसघस लावणार. ' २ (एखाद्यास) सदोदित शोष लावणे आणि शरमणें, निंदा करणे. ३ कुरकुर; घुसकूच; कुरकुर; खाजगी कुडेवांतील कटकट, चढफड, चिणचिण. ' घसघस करितां विदे. ' सगट लोकां. ' —दा ११.५.२१. ४ कडाक्याचा, घडाक्याचा वाद-विवाद, चर्चा; लंडणे; रिकामा वाद. (किं० करणे; लावणे; घालणे; माडणे). ५ सोन्याचा किरकोळ हडा. [सं. घसू म. घासणे]

घसट, घसटणी, घसणी—झी. घरोबा, संघटण; मैत्री; सलोखा; विशेष परिचय, घसट. ' कोणाशीही झाली तरी घसट ठेवावी, पण अतिप्रसंग करूं नये. ' —विकारविलसत १९. [घांसणे]

घसटणें—जकि घांसणे १ चालताना (एखाद्या पदार्थाशी, मितीशी) घासून जाणे, घमवटणे; घसटून किंवा घाटून जाणे; ओरखडणे; घांसणे. ' त्या मितीशी त्याचे अंग घसटताच वरची लवचा मिघाली. ' २ एम्मेकांस कळण्याजोगा स्पर्श करून, खेदून जाणे. ' तो चमत्कार त्या त्राक्षणास घसटून गेला. ' ३ घांसणे

चोळणे, चोववणे, रगडणे, ४ निघाळजीपणाने, बेदरकारपणे, लाटाखाटीने एखादी गाठ, काम देउन नेणे, दडपणे, फारशी काळजी न घेता (काम) करून टाकणे. 'न निवडतांच माजी तशीच घसटली' [घांसणे]

घसटी—स्त्री एखादा पदार्थ दुसऱ्याशी घासून गेल्याची रूग्ण, घगा, घसरता, ओरसवा (शाय या शब्दाचा अनेकवचनी प्रयोग करतात) [घनटणे]

घसटया—वि १ अडाणी, अडमुट्या, दांडगा, लाटपा घसमुगळपा (मजूर, कामगरी) घसक्या अर्थ १ पडा २ सुप्त, मर, गाफील, टांगपा, सोपल्या [घसटणे]

घसडा—उ (विप्र) घसरा, घसरा पडा
घसण—स्त्री १ (कों) श्वापारातील, धगातील लुट, तोटा, जुकमान, घट, घस २ अति परिचय, घसट पडा ३ सगत, संपण 'भाणि फळाच्या हावी। हदरी कामा जाला रिगवा। की तयाचिय घमणी दिसा। श्वाभाचा गेला।'—द्रा ७ १३९. 'ऐसी घमना दृष्टीची वणी। लात गुणत्रयाची कसणी। ऐतिया चिये घमणी। पडियेला जो॥'—विम २ १६० ४ सगणे, स्वरा 'गगन अक्षनिया जनी। मैदेना जनघमणी।'—एभा ७ ४४४ ५ सवय, सराव, -घार (किं पडणे, पाडणे) ६ पैसाची गाडी उतरलीला लागली असता चाकाला लावावयाचा लाकडाचा दावा, खारी [स घपेण, घा घसण]

घसणी—स्त्री १ घपेण, घांसण्याची क्रिया 'झिला पानीय वरि घसणी पडतसे, चंदना ॥१॥'—दासोपटपटे, राजवाडे प्रय माला ५ २ ३ घमण अर्थ ६ पडा ३ खडे, व्यय, नास न्हास 'पनीची शक्ति नववयात अविचाराने घमणीत पडक्यामुळे पुढे उभययोगास पडेल इतकी रडता नाहीं'—निवाहविधान ७ [घामणे]

घसणे—अकि घमरून खाली येणे, निखळणे 'अशोकविनि शाली (?) निवसे। तारा क्षितिवरि काय घसे।'—निमा १ ४ घसरणे]

घंसन—न युद्ध, लढाई, घुमघुमी घमसान अर्थ ४ पडा इटली अणीया भाले। जवळी पांच पाच सले। गाढावनी दोनी दोनी धने। भोजे घमनी पातले॥'—उपा ८२४ [स घपेण हि घमसान, यु घमसान म घमसान अर्थ]

घसमट—स्त्री (कु) टपपरिचय, घसट घसरट [घांसणे]

घसमरण—न खाकरून लाकटाने चमगाण्याची क्रिया, व्यापार—मनघो घसर पडा [घमर]

घसमस—स्त्री (कों) धुनकून, फटफट, तटाबळेडा, भावावाच खटका कचकच, कंगरात, घसकन, घडाघडी [घांसणे]

घसमस—वि असार—घा

घसर—स्त्री (दर, भाव, रिमन) उतरणे, कमी होणे, (वाजारात एखाद्या मालाचे) मंदी येणे [घसरणे] 'मुंडी—स्त्री १ अशोकति, अवनति, अपर्ये, उतरती कळा, उच्चपदावरून खाली येणे, घसरणे 'जुन्या शिस्तचाचो अशीच घसरमुडी सलिली आहे'—मावि १०५ २ (खेळ) घमरून खाली येण्या साठी उतरल्या फटीचे केलेले साधन [घसरणे+मुडी—मुडा=गोळा]

घसरट—स्त्री दाट परिचय, मैत्री, घसट पडा [घांसणे]
घसरट—वि निसरती, निसरडे असणारी, घुटघुटीत (जागा), घसरता, निसरता, घुटघुटीत [घमरणे]

घसरटण—स्त्री १ निसरडे असलेली, घुटघुटीत, घसरती जागा २ (घसरण) घसरमुडी अर्थ १ पडा [घसरणे]

घसरटा—वि निसरटी, घुटघुटीत, घसरट, घसरून पडण्यापायी, घसरट (-वि) पडा [घसरणे]

घसरटा—उ (ना व) घसरक, घमरण, निसरटी जागा [घसरणे]

घसरटे—न १ निसरडे, घमरक, घमरण २ घसरटपणा, घुटघुटीतपणा [घसरणे]

घसरण घसरट—स्त्री घसरक पडा

घसरणी—स्त्री १ घसरण्याची क्रिया, २ निसरटी जागा, घसरडे [घसरणे]

घसरणे—अकि १ निसरणे, निसरणे, घसरणे, घुळणे, उतरणीवरून, घसरट्यावरून सरकत, गमळत जाणे २ (स) एखाद्याच्या आगार जोराने, त्वेयाने हुट्टून पडणे, चाल करून जाणे, चढाई करणे, एखाद्यास रागे मारावयाला, निंदायला आवधाने पुढ सरता येणे, एखाद्यावर जोराला शब्दिकद्वारा चढविणे, एखाद्याच्या तोंडास लागणे जो त्याची त्याच्यावर घसरून पडला '—स्वय ३१ 'दोषान फलविण्याचा त्याने वेत केला पण दोषे त्यावर घसरले'—विवि ८ ६ ११० ३ एखाद्या कामास आवेधाने, जोराने लगणे, झुपून घेणे 'ते काम मी चार दिवस घसरून तडीस नले' ४ घुळणे, चळणे, च्यवणे 'बोळत होता ब्रजज्ञानाच्या गोष्टी, मग जो घसरला तो रांढवाजीच्या गोष्टी सांगू लागला' ५ अचिहारा, हुता, आभय इ-कापासून ज्युत होणे, (नोकविन) कमी होणे, घटती होणे, तो त्या गमरतीवरून घसरला' ६ (घारी इ०) लीण होणे, सडणे, (घारीप्रकृति) ढासळणे, 'अलीकडे त्याची प्रकृति बरीच घसरली आहे' ७ मूळ स्वरूप नष्ट होणे, न्हास पावणे, उच्चपदावरून ढळणे, उतरती कळा लागणे 'चांदीचा भाव घसरला आहे'—के १० ६ ३० (व्यवहारांत, व्यापारात

खों बसल्यानें) खालीं येणें; दबधाईस येणें. 'त्या व्यापारांत पांच हजारची खों येतांच तो घसरला.' ८ (धैर्य, आत्मविश्वास) मलित होणें, गारळणें, पार निघून जाणें, नष्ट होणें, ढळणें, डगमगणें, ढळमळणें, ९ (मनुष्य) खचणें; डगमगणें; कचरणें; हटणें. १० (व.) पडून जाणें; पोवारा करणें; हातावर तुरी देणें. [घ्व. पस+सं. घ-सर; किंवा सं. घर्षण, म. घासणें, सि गीसिखु]

घसरपट्टी—खी. १ (ग्राम्य) खरहपटी; येसुदैवतपणें केलेली निर्भत्सना; खरह; बोवेंती. (किं० काढणें; निघणें); २ जडपणें, जडावाचे काम करावयाचे एक हत्यार. -शर.

घसरघट्ट—वि. निसरढी; घसरढी (जागा). [घसरणें]

घसरा—घु. १ पसडा; ओरखडा; घटा; (एखाद्या पदार्थास) जोरानें घासून, चादून जाणें; चादून गेल्यानें पडणारी खुण; हिसडा (किं० भागणें). २ सपाटा; वेग; जोर. 'तेही घसरें मिसळेली.' दोनीं दळे!'-शिशु १०४२. ३ शेजारून सपाटपानें जाताना दिलेला रेटा; घका. ४ रडा; तडाखा. ५ (ल.) राग; कोप. 'महादेवाला लघुन तुम्ही जा रे पदर पसरा। कठीण जाचिल त्याचा पसरा।' -प्रला १३५. ६ धमकावणीचा, खडसण्याचा, खणकावण्याचा, दटावणीचा आविर्भाव, भाषण; गुरकावणी; दटावणी. (किं० देणें; करणें; घालणें). 'त्या चोरास पसरा देतांच तो कवूल माला.' ७ तुटून पडणें; हल्ला करणें. 'रा. रा. गुजरातीं जागे केल्यावर खाजवर विनाकारण पसरा कुटून ...'-टि २८१.

८ व्यापारांत, धर्पांत आलेली वृद्ध, कुडसान, पस, वृत्, तोटा. ९ दुर्दैवाचा घाला, तडाखा; (संकटाचा) घका. 'जयअनजय पर-स्वाधीन बसरा पसरा।' -देपां २३५. 'नाहीं तरी बसल एखादा घसरा.' -राला ३९. [घसरणें; घु. घसरो]

घसरा—घु. दिवस. [सं. घस अप.]

घसराघसर—री—खी. हिमकाहितकी; घकाहुकी; ओडा-ओडी; झुज; शोभासोबी. [घसरणें द्वि.]

घसंचकर—क्रि. अट पदार्थ पाण्यांत एकदम पडतांना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणें; धपकन; डुबकन; टन्वकन. [घ्व. पसंव+करणें]

घसघट, घसघटा, घसाटा—खी.घु. १ (एखाद्या कामाचा, कलेचा) रावता; सराव. २ परिचय; घसष्ट; दाट ओळख. ३ बहिदाट. घसटीस, घसटीखालीं पडणें—१ एखाद्या कामाचा, कलेचा रावता, सराव होणें. २ दाट परिचय होणें; घमट, घसट होणें. [घमटणें]

घसघटणें—वक्रि. १ घांगलें जाणें; झांजणें; खरघटून जाणें; घासटणें, घाटलें जाणें; घासल्यानें क्षिप्तून जाणें. 'अहो आत्मनेपणीं न सेतों। स्वमेवितो न पसवटों।' -अथ ८.४. 'अपघा ते पसवटेना। अपघा अदय होवेना।' -दा १.९.

१०. २ घासणें; घांसटणें. 'वायोचा कातरा पसवटे। तेणें उध्णें वन्हि सेटे।' -दा १३.३.८. ३ घसवटीस पडणें; सराव होणें; वंगीं मुणें, जडणें. ४ (मनुष्य, पशु, वस्तु) चांगली रावती असणें; साराची उपयोगांत आणली जाणें; अम्यस्त होणें. 'या कामांत तो चार दिवस घमवटेल तेव्हां उपयोगी पडेल.' [घसट]

घसघटा—घु. सराव; निरंतर चालवणा. घमघट पहा. 'तो बेल घसवटणाखालीं पडेल तेव्हां नरम होईल.' [घमवटणें]

घसघटी—खी. १ घमघट पहा. २ घसरा; खरघटून पड-लेला ओरखडा; घटा. 'पाषाणघाव घसघटी। अदयपणें मिर-वले।' -नव २४.१३०. [घमवटणें]

घसा—घु. राव वाहून नेण्याची बिनचाकी गाडी. -बदला-पूर २९४. घम पहा. [घासणें, घसरणें]

घसा—घु. १ गळ्याच्या आंतील भाग; नरडें; अन्ननलिका. २ आसनलिका. ३ आवाज; कंठस्वनि. 'त्याचा घसा गोड आहे.' [सं. पसू-खाणें, गिळणें] (वाप्र.) ० कोरडा करणें-फार वेळ बोलत राहणें; घसा कोरडा होईपर्यंत एखाद्यास उपदेश, एखाद्याशीं मायाकूट करणें. ० खाणें-घसाशीं छुराखणें; घसांत घर-घर आवाज होणें. घसा वाजणे. 'घसर घसलें घसा खाणें। घुम-घुमोचि घुमणें। योग्य नव्हे।' -दा १४.४.५. घसाखालीं उतर-णें—१ गिळला जाणें; गिळंकृत होणें. २ (ल.) साच खाविला, लवाडीनें लाटलेला पैसा पचविला जाणें. ३ कचक्यात जाणें. 'पण एवेडीशिय संस्थानें मात्र सरकारच्या घसाखालीं उतरविली.' -नि. घसांत घालणें-बळकावणें; गिळंकृत करणें; (एखाद्या मालमधे-वर) यत्नेच हक घांपून (ती) बळकावणें. 'दुसऱ्याचे देश घसांत घालण्याची अहुरी लालगा टिकणार नाही.' -के १४.९.३०.

घसांत टाकणें-गिळंकृत करणें, लाटणें, 'सरकारचा विचार इंद्राची इष्टेड घसांत टाकण्याचा होता.' -विश्वि ३.१६५. घसांत पोह घरणें-अडकणें-शक्क न पडल्यामुळे पिकांची, कण-सांची वाढ सुटणें. घसांतून काढणें-खाविला, गिळंकृत केलेला पैसा, चोरलेला माल इ० ओकाबयास, परत पावयास भाग पाडणें. घसाचाघाट पडणें—१ गिळंकृत केलेली वस्तु. पैसा बाहेर ओडून पडणें. २ (पिकाच्या पोटीरी देणें; पोह निसवणें, पिकाचे कणीस लोंबर बाहेर पडणें. ० पसरणें-(एखादी वस्तु साण्या-करितां, गिळण्याकरितां) भा करणें; तोड उपडणें; असाळमूस-पमानें पडणें. ० फुटणें-(मुण्या) घसांत आण्यामुळे त्याचा आवाज, स्वर बदलणें; आवाजाची कोमलता नष्ट होऊन तो मर्यादी बनणें, पोटी फुटणें; पोटी पहा. ० घसणें-(ओरडण्यानें, तेलकट, इ० पदार्थ आख्यानें) आवाज घोगरा होणें. सध्याचे ठक्कर अघट होणें. ० घाजणें-घोरणें; (पसा) परघर वाजणें (प्रयोगांत कर्त्याची घडी असावी लागते)

घसाघस-सां, घसासां—किवि. १ गवत कापतांना, पदार्थ कावतांना, नवीन करतांना होणाऱ्या घस घस अशा आवाजाप्रमाणे; समासघ. २ उपखण्ट्याने; मनमोक्षपणे; मृगालाकडे लगे; वेष्टुमार (पैसा खर्च करणे, खाणे इ०). [घस.]

घसाघसी—स्त्री. (न.) लकार; भोडण; पाशाधीस. [पासणे, पाशाधीस]

घसाटा—उ. घसवट पहा.

घसाड—वि. (अशिष्ट भाषेत) विपुल; पुष्कळ; रम्य.

घसाडणें—अकि. १ चोळणे; धांसणे; उजळा देणे; पांसणे. २ (पांय इ०) मारणे. [पासणे]

घसारा—उ. १ दहा-पांच औपचे उगाडून एवज केलेले सवरीत विभग. २ (आसत्रमण मनुष्यास लागलेली) घसरा; घसा. ३ (एखादा पदार्थ दुसऱ्या पदार्थास लागून गेल्याने पडणारा) ओरखडा, रेषोटया; घस; घसरा. घसरा पहा. 'घस-कास घसरा लागू नये म्हणून त्यावर लांकडी चिपा बसवाऱ्या.'—स्वामीविम (बहोदे) ५५ ४ शीज, इमारत, रंगे, स.मान वगैरे बांधकामामुळे त्याच्या किमतीत पडणारी वट, न्यून, उणे पणा. [पासणे]

घसास-सां—किवि. घसास पहा. 'वीर तोडिती पनास सिर फोडिती ठास शुळ टोचिती मसारा आपणुदी नेणती.'—दावि ४९९. [घस.]

घसिट—स्त्री. (संगीत) इन्डिअट संव स्वरापासून ध्वनीत संव पडू न देता इन्डिअट नीच (खालच्या) स्वराकडे जाणे.

घसिट्टा—उ. १ जोराने पांसण्याची, चोळण्याची, पुसण्याची क्रिया, घटा; घसटा; (किं० मारणे). २ (क.) घसरा घसटाच्या इतर अर्थादि उपयोग होतो. [घासणे]

घसोट, घसि(से) टा, घसेट्टे—स्त्री.न. घसोट पहा.

घस—न (घों) मातळाचांतर उपयोगी पडणारी एकचाटी हातगडी; आवणाचे मूठ नेण्यासाठी केलेले गाडीसारखे लांकडी वाहन. घसा पहा. [घासणे, घसरणे]

घसेल—वि. (न) १ ऋण; कृपण. २ पाशाधीन करणारा. [घासणे]

घसटणी—स्त्री. (गो.) घटणी पहा.

घसटणे—अकि. १ पट्टे पडणे, घासणे, घळणे पहा. २ (ल) कटणे. 'वस्त्राच्या सुखा पाठपडिले. धोतयाचे थवण घसटोनि गेले.'—दावि २४९. [घसणे]

घसट्टे—कि (गो.) खेदून, घके मारून चाळणे

घस—स्त्री. १ व्यापारांत आलेली घट, वट, घंटा. २ (पदार्थ झुकल्याने, गळल्याने, त्याच्या माराने, वजनात आलेली) वट, कमीपणा. घस पहा. [सं. घट]

घस—स्त्री. गस; घसटी; पडारा. (प्र.) गस पहा. 'महा-राजांची प्रकृति नीट होऊन ते इमेराप्रमाणे छावणीत परत पावले लागले.'—दिक्षित ३.२४३. [फा. गस]

घसमर—वि. जाड; घटमूठ; जाडामरडा; बळवट; मजबूत (कापड, कपडा, भांडे, शरीर). ०पण—न. (मनाची) बळवट; घेई. 'घ घ घसमरणेचि मायाममता उल्लस.'—दावि २१३. [सं. घसमर]

घसमर—वि. खादाड; अघातो; रपादन जेवणारा; अत्या-हारी; धुंदोरा; बहुमत्त; धाडूनंदन. २ (ल.) (दुष्टाच्या) नाश, निवृत्तान करणारा; दुष्टाच्याला गिळणारा. [सं.]

घस—न. दिवस. 'तेथे घस दिवळे कमुनि पुनरवि श्री-नेटोपेपईती.'—चोरधर, उपमनुस्मृति २२. [सं. घस]

घळ—स्त्री. (काण्याच्या ओघाने धुवून होणाऱ्या दोन्ही दोळ्यांचे पडलेली) भेग; छांवन; ओळ; लवण; खोळगड जाण; युडा; 'मरण्याने गेले पर्वताची पळ.'—रामदासी १.२५. 'पळमवडपाहून चुटतमाधत नळ बाज्याच्या घुमारास मोर-पळीस आणें.'—खेया ४४.—जोडू (घुतांनीं भितीत पोछ-रून पाडलेले) ओळ; योळ. (खडके, पाणी इ० हानी) खड-काटा, बंधाऱ्याला पोचून पाडलेले छिद. [घ. पळ]

घळ—उ. (राजा.) झाडावरून आले वगैरे काढण्याची काळी लावलेली काटी; सेला; सेली; आखी. २ दिदितीत पड-लेली घागर, बांदली इ० वस्तू काढण्याचा गळ. [गळ]

घळ—वि. (गो.) सडळ जिभेचा; भडमडपा; बडबड करणारा; (मनुष्य) [अघळ !]

घळक—स्त्री. (अशिष्ट). विपुलता; लयवट; रंगळ; रेल चेल. —वि. १ विपुल, मरपूर. २ फार उत्पन्नाचा, किफायतीचा (घंदा). [घ. घळ]

घळघळ—स्त्री—किवि. घटघटा, काकंड; पुष्कळ; विपुल. 'आपणें उदक आणविलें. पळघळां उदक घेतलें.'—दा १८.

१०.१९. अर्थीच व पाण्याच्या प्रवाहाची विपुलता, अनिच्छता इ० कांचा वाचक शब्द. १ सोळपावून खळखळ अथू बाळीत. 'पोराची जाठण झाली म्हणजे ती पळवळ रडलागते.' २ खळ खळ आवाज करीत (पाणी इ० वाहतांना). ३ सरदसर; गप-कपळपळणे, छुरछुरीतपणे (दागिने, कपडे अंगाला होणे, वखणे).

[घळ घळ—खळ छि.] ० घंटा—उ. १ घणघण घंटा; पोळपणा; रितेपणा. २ पूर्ण आवाज; शब्दभाव. [घणघणघंटा] ० पोर्ते—वि. (ल.) अंगण नीट न येणारा, सैल होणारा, पोत्यासारखा घळघळां लावणारा (कपडा, दागिना, जोडा इ०). [घळघळ+पोर्ते] ० माळा—स्त्री अथ हात घारीक, रोखडा असल्याने सैल होणाऱ्या व त्यामुळे माळांप्रमाणे घळघळ वाजणाऱ्या बांधकामा,

काळणे, अगदी दिल्या होणाऱ्या बागड्या [घळघळ+माळा] ० घाण्या-वि (७१) ज्याच्या अगावरील कपडे घळघळा लोंबत आहेत असा (मनुष्य) घळघळ पोत्याचा [घळघळ+वाण्या=खडोवाचा भक्क]

घळघळणे—भक्ति १ (शरीर बाळग्यामुळे कपडे, बागड्या, दागिने इ०) अगाल, सैल टिले होणे (मोत्यांचे बेजे, छिद्र मोठे झाल्याने ते) डिल्ले, सैल होऊन तारत, दोऱ्यात हाव सरकू लागणे २ आजारीपणांमुळे साचे दिले पडून अयकता वाटणे, गळाटा देणे, (शरीर) गळाऱ्यासारखे होणे 'कालच्या उपोषणाने मी केवळ घळघळले' [घळघळ]

घळघळाट—उ १ (कपड्याचा, दागिन्याचा) फाजील, अवास्तव सैलपणा, घळघळा लोंबत राहण्याची अवस्था, झोल, पोतें २ (अशु ३० काच्या) सतत धारा, सारखा लागलेला ओष, सतत अशुधारा, पुष्कळा मोठा प्रवाह, रोट ३ (सामा) समृद्धि, विपुलता, लयलुन [घळघळ]

घळघळाट—क्रि वि १ घटपटा, भरभर, अघादीपणाने (पाणी इ० पिणे) २ (कपडे, दागिने इ०) अतिशय सैलपणाने लोंबत घळघळ करी ३ पडा [घळघळ]

घळघळीत—वि १ सैल, टिला, घळघळ लोंबणारा, घळघळणारा (आगरखा, कपडा, दागिना), घळघळ पोतें २ मोठे झालेले, रुदावलेले (कानाचे भोक, मोत्यांचे बेजे इ०), ३ मोठका, निष्कपट, छुल्या दिलाचा, सकोचरहित (मनुष्य, स्वभाव, स्वयं, व्यवहार इ०) ४ उघड, निष्कपट, प्राज्ञ, अकुत्रिम, मोठक्या मनाचे, मनमोठेपणाचे (बन, अपण इ०)—क्रि वि १ रगडून, भरपूर, मनसुराद 'त्याच्या घरी लाहू घळघळीत वाडले' २ मोठेपणाने, अघळपघळ, प्रशस्त पणाने 'नदीमध्ये घळघळीत स्नान करावयास सापडत नाही' ३ (अशिष्टपणे, अतिलोभाने इष्टगताना) घुरपूर, घसघसतीत, भरपूर 'घळघळीत अडीच हात धोतरजोडा मला लगता' ४ 'त्याच्या पोटाला घळघळीत दोन दोरांचे बल्ल पाहिजे' [घळघळ]

घळण—नक्षी १ पाण्याच्या प्रवाहाने पडलेली खोबण साचण, घळ, ओघळ, नाला 'त्या खडकातील येगा व घळणी पाहून एकदर अनुमान होईल'—सू ३३ २ पाण्याच्या नेटाने पडून घळून झालेली उतरती जागा, निसरडी जागा, जमीन, घसरण. [घळणे]

घळणे—भक्ति १ पाण्याच्या प्रवाहाने माती धुवून जाणे (नदीतीर, बाघ पायी) २ खडक धुवून जाऊन घळ, ओघळ, घाई तसे टिमकीचे काई ३ (कों) समीतातील, वादना चर पडणे ३ मोठ्यांचे देजे दागिन्याच्या वजनाने नाक, तेल ताल, गति, वायाची गत, बोल, विशेषतः द्रुतगति [घळणे]

माळेतून ओवलेली मोल्ये, मणी, फुले निखळणे, ओघळणे, घडून घडणे, ओघळणे पडा [घळ, घ गळ]

घळघ(म)ळीत—वि घळघळीत (-वि) अर्थ ३, ४ पडा घळम(मे)ळ—छी १ (प्र) घालमेल (एखाद्या कामाची) घादल, खवदल, दगदग, तारबळ, लपटधाप २ (बाह्य वस्तूचा, मनाचा) गोंघळ, घोळ, घोंटाळा (कि० पडणे, होणे, चालणे) घणाघोळ पडा 'कोणी आह येईना या चिंदा' अशी घळमळ पडली मदा।'—पला ८६ [घालमेल]

घळय—छी (कों) घळण, घळ पडा घळसणचें—भक्ति (गो) चुकणे, घसरणे घळा(ळ)मेळ—छी मोठक्या मनाचा, स्नेहभावाचा स्वयं, दलघबळण, व्यवहार घळामेळीचा वि विशेष सल गीचा, दाट परिचयाचा [घळमळीत, घळणे+मळ]

घळ्या—वि निष्काळजी, बेसावध, अनवधानी, दुर्दैव्य करणारा, हयग्य करणारा, विसराळू १ गोंगळ व गवाळेपणाचे स्वरूप व वर्तन असलेला [मुल० गु घेलो=मूर्ख]

घाई—छी घाय, घाव, घाई, घायी पडा घाईबद्दल काव्यातील रूप घाव याचें तृतीया विभक्तीचे रूप 'बैधु घाई मातला' हाक वदोनि लखलेला।'—शिख १०६७ 'निष्कपटा होआवें। उडिणा घाई जुतावें।'—हा २ ११० 'कवालागी हरी हा वधील एके घाई।'—अमला ५३

घाईटा—उ (क) घाई, गडबड, त्वरा 'कायरे घाईटा लावना आहेंस।' [घाई+टा प्रत्यय]

घाईचटा—उ (कान्य) घाव, जखम, बार, शस्त्राचा आपात (प्र) घावघटा 'इश्वराने घाईचे लागता। मज धम न वाटे।' [घाय+वटा प्रत्यय]

घाई—छी १ त्वरा, जलदी, गदी २ तातडी, उतावीळ, घादल, लगबग, घायकृत ३ घामधूम, घडाका, गडबड, तडाखा 'कन्यागतात छी लप्ताची घाई चालली होती' ४ घुमाळी, घुमाकूट, घायकथिणा, घुमाकळी, दगा 'तववरिच भुताची घाई। जव मनवादी नाही पावला।' घाई(ई)घाईने—क्रि वि अगदी गडबडीने, गदीन लयबयीने [घाई दि] घाई—क्रि वि घाईने, तडकाफडकी नस येणे—भक्ति (व) जिक्कीरीस येणे, घासून जाणे, गमन होणे

घाई—छी १ घाय, घाव पडा टोका, दगडा २ (नगरा इ० चमैवापाचा) दणदणाट, घजर 'दिशाचक बहिरैल। घाई निशानाचा।'—शिख ५८५—हरे १४० म्ह० जेथे नगान्याची घाई तसे टिमकीचे काई ३ (कों) समीतातील, वादना तेल ताल, गति, वायाची गत, बोल, विशेषतः द्रुतगति [घळणे]

घसाघस-सां, घसासां—किंवि. १ गवत कापतांना, पदार्थ चावतांना, चरंग करतांना होणाऱ्या पक्ष्यं घस घसा आवा-
जाप्रमाणे; सखासख. २ उघळण्टीने; मनमोक्षपणे; मनास
वेईल तेम; वेष्टमार (पैसा खाचें करणे, खाणे इ०). [घस.]

घसाघसी—सी. (व.) तकार; भांडण, पायाघीस. [घासणे,
घसाघीस]

घसाटा—उ घसवट पदा.

घसाड—वि. (अशिश भाषेत) विपुल; पुढळ; समृद्ध.

घसाडणे—उकि. १ चोळणे; घांसणे; उजळा देणे; घास-
टणे. २ (घान्य इ०) मरवणे. [घासणे]

घसारा—उ १ दहा-पांच खोपे उंगाळून एकत्र केलेले
सरबरीत मिश्रण. २ (आसप्रमरण मनुष्यास लागलेली) घसर;
घसां. ३ (एखादा पदार्थ दुसऱ्या पदार्थास लागून नेण्याने
पडणारा) ओरखडा; रेसोटया; घस; घसा. घसरा पदा. 'घाम-
व्यास घसरा लागू नये म्हणून त्यावर लांकडी चिपा बसवल्या.'
—व्हाटीनियम (मडोदे) ५५. ४ झीज, इमारत, दैत्य, स.मान
वगैरे कापरण्यामुळे त्यांच्या किमतीत पडणारी तूट, न्यून, उणे
पेणा. [घासणे]

घसास-सां—किंवि. घसाघस पदा. 'वीर तोडिती घसास
तिर कोडिती ठसास शुळ दोडिती भसास जापयुदी नेणती.'
—दावि ४९६. [घस.]

घसिट—उकी. (संगीत) इच्छित डब स्वरापासून ध्वनीत
खंड पडू न देतो इच्छित नीच (खालच्या) स्वराकडे जाणे.

घसिट्टा—उ १ जोराने घांसण्याची, चोळण्याची, पुष्प-
ण्याची क्रिया; घटा; घसडा; (कि० मारणे). २ (क) घसरा
घसडाच्या इतर अभीष्टि उपयोग होतो. [घासणे]

घसूट, घसि(से) टा, घसेटे—उभीन. घसीट पदा.

घसे—न. (पों) मातळाचावत उघयोरी पदणारी एकखाकी
हातगाडी; आवणाचे मूठ नेण्यासाठी केलेले गाडीसारखे लांकडी
वाहन. घसा पदा. [घासणे, घसरणे]

घसेल—वि. (व) १ कंजुष, कृपण. २ घासाधीन कर-
णारा. [घासणे]

घस्टणी—झी. (गो.) घटणी पदा.

घस्टणे—अकि. १ घट्टे पडणे. घासणे, घटणे पदा. २ (ल)
किटणे 'वकषाच्या मुला पाठ पाडिले. शोतयाचे धवण घस्टोनि
ले.' —दावि २४१. [घसणे]

घस्टुचे—कि. (गो.) खेदून, धके मारून चालणे.

घस्त—झी. १ व्यापारांत आलेली घट, धूड, तोटा. २
(पदार्थ घुट्ट्याने, गळण्याने, त्याच्या माघांत, वजनाने आलेली)
तूट, कमीपणा. घस पदा. [सं. घूट]

घस्त—झी. गस्त; घस्टी; पडारा. (प्र.) गस्त पदा. 'महा-
राजांची प्रकृति नीट होऊन ते हंमियाप्रमाणे छावणीत पस्त
घाले लागले.' —विहित १.२४३. [घा. गस्त]

घस्मर—वि. जाड; घट्टूड; जाडामरवा; घळष्ट; मज्जत
(कापड, कपडा, भांडे, शरीर). ०पण—न. (मनाची) बळ-
वटी; घेई. 'घ घ घस्मरपणेचि मायाममता उलप.' —दावि
२१३. [सं. घस्मर]

घस्मर—वि. खादाड; अघाघी; रपादन जेवणारा; अत्या-
हारी; एकीदा; बहुमुख; खाद्वंदन. २ (ल.) (घुसण्याचा)
नाश, भिस्तान करणारा; दुसऱ्याला गिळणारा. [सं.]

घस्य—ग. दिवस. 'तेथे घसे दिवेंके. क्रमुनि पुनवि श्री-
नटोशोपईती.' —वोरेषार, उपमयुक्तरि २२. [सं. घस]

घळ—झी. (घाण्याच्या ओषाने धुणून कोणत्याच्या दोन्ही
दंशांमध्ये पडलेली) भेग; खांचण; ओळ; रुवण; खोळगड
जागा; उहा; 'गरण्यांत गेले पर्वताची घळ.' —रामदासी २.२५.
'पळतवड्याहून लुहतामस्त नऊ वाजण्याच्या घुमादास मोर-
घळीस भागे.' —प्रेया ४४. —झीड (घुर्वांनीं भितीत पोख-
रून पाडलेले) ओळ; पीळ. (खडे, पाणी इ०कांनीं) खड-
काला, बंधाऱ्याला पोखरून पाडलेले छिद्र. [घ. घळ]

घळ—उ. (राजा.) झाडावरून आले वगैरे काटण्याची
जाळी लावलेली काडी; सेला; सेली; आखी. १ विहीरिंत पड-
लेली पांगर, बांदली इ० वस्तू काटण्याचा गळ. [घळ]

घळ—वि. (गो.) सडक जिभेचा; भडभडपण; वडवड कर-
णारा; (मनुष्य) [अफळ ?]

घळफ—झी. (अशिश). विपुलता; समृद्ध; बंगळ; रेत-
चेल. —वि. १ विपुल, भरपूर. २ फार उत्पन्नाचा, किकायतीचा
(धंदा) [घ. घळ]

घळघळ—झां—किंवि. घटपटा; आकंड, पुढळ; विपुल,
'आधीं सडक जाणविले. पळघळा उडई पेतले.' —दा १८.

१०.१९. अर्थूची व पाण्याच्या प्रवाहाची विपुलता, अनिच्छता
इ०कांचा भावक शब्द. १ कोळघातून खळखळ अथू लाळीत
'पोराची भाडण झाली म्हणजे ती पळवळी हाडायते.' २ खळ
खळ आवाज करीत (पाणी इ० वाहताना). ३ सईलसर; अप-
खळखळपणे, छुटछुटीतपणे (दागिने, वगैरे अंगाला होणे, वसणे)
[४३. वळ—खळ छि.] ०घंटा—उ. १ घणघण घंटा; पोळकपणा;
रितेपणा. २ पूर्ण अमावस; सूर्यभाव. [घणघणघंटा] ०पोते—वि.

(ल.) अंगस नीट न येणारा, सैल होणारा, पोत्यासारखा
पळघळां कोषारा (कपडा, दागिना, जोडा इ०). [पळघळ-
पोते] ०माळा—झी. अव हात घारीक, रोडका असल्याने सैल
होणाऱ्या व त्यामुळे माळांप्रमाणे घळघळ वाजणाऱ्या बांधण्या,

कांकणे; अगदीं दिल्या होणाऱ्या वांगड्या. [घळघळ+भाळा]
 • घाच्या-वि. (७५) ज्याच्या अंगावरील कपडे घळघळां सोंबत
 आहेत असा (मनुष्य). घळघळ पोत्याचा. [घळघळ+वाच्या=
 खंडोवाचा भज]

घळघळणे—अकि. १ (शरीर वाळल्यामुळे कपडे, वांगड्या,
 दागिने इ०) अंगाला, सैल दिले होणे. (मोत्याचे वेजे, छिद्र
 मोठे झाल्याने ते) दिले, सैल होऊन तारत, दोऱ्यांत दाख, सरई
 लागणे. २ बाजारीपणामुळे सांधे दिले म्हणून अशक्तता वाटणे;
 गळटा येणे; (शरीर) गळाल्यासारखे होणे. 'कालच्या उपोष-
 णाने मी केवळ घळघळले. ' [घळघळ]

घळघळाट—उ. १ (कपड्यांचा, दागिन्यांचा) फाजील,
 अवास्तव सैलपणा; घळघळां सोंबत राहण्याची अवस्था; झोल;
 पोतें. २ (अशुद्ध इ०कांच्या) संतत धारा; सारखा लागलेला
 ओष; संतत अशुद्धारा; पुष्कळना मोठा प्रवाह, छोट. ३ (सामा)
 सधुद्धि; विपुलता; लयलुट. [घळघळ]

घळघळाट—किवि. १ घटघटा, भरभर; अघाशीपणाने
 (पाणी इ० पिणे). २ (कपडे, दागिने इ०) अतिशय सैलप-
 णाने सोंबत. घळघळ अर्थ ३ पहा. [घळघळ]

घळघळीत—वि. १ सैल; ढिला; घळघळ सोंबणारा;
 घळघळणारा (आंगरखा, कपडा, दागिना); घळघळ पोतें. २
 मोठे झालेले; रुंदावलेले (कानाचे भोळ, मोत्याचे वेजे इ०); ३
 मोडळा; निष्कपट; खुल्या दिलाचा; संकोचरहित (मनुष्य,
 स्वभाव, संवध, व्यवहार इ०). ४ उबड, निष्कपट; प्राजल;
 अकुप्रम; मोकळया मनाचे; मनमोकळेपणाचे (स्वतंत्र, भाषण
 इ०). —किवि. १ रगडून; भरपूर; मनसुराद. 'त्याच्या घरीं
 लाहू घळघळीत वाढले. ' २ मोकळेपणाने; अघळपघळ; प्रशस्त-
 पणाने. ' नदीमध्ये घळघळीत स्नान करावयास सांपडत नाही. '
 ३ (अशिष्टपणे, अतिलोभाने इष्टगतांना) पुरेपूर; घळघळीत; भरपूर.
 ' घळघळीत अडीच हात भोतरजोडा मज्या लागतो. ' ' त्याच्या
 पोटाळा घळघळीत दोन शेराने अन्न पाहिले. ' [घळघळ]

घळण—नक्षी. १ पाण्याच्या प्रवाहाने पडलेली खोवण,
 खांचण, धळ, ओषळ, नाला. ' त्या खडकातील भेगा व घळणी
 पाहून एकंदर ... अनुमान होईल. ' —मू ३३. २ पाण्याच्या
 नेटाने घळून घळून झालेली खतरती जागा; निमरडी जागा,
 जमीन; घसरण. [घळणे]

घळणे—अकि. १ पाण्याच्या प्रवाहाने माती धुवून जाणे
 (नदीतीर, बांध याची). २ खडक धुवून जाऊन धळ, ओषळ,
 चर पडणे. ३ मोत्याचे वेजे, दागिन्याच्या वजनाने नाक,
 कानाचे छिद्र मोठे होणे. ' सैल होणे. - ४ (सामा.) दारानून,

माळेतून ओवलेलीं मोलें, मणी, कुले निखळणे, ओघळणे,
 धळून पडणे; ओघळणे पहा. [घळ; घ. गळ]

घळय(म)ळीत—वि. घळघळीत (-वि.) अर्थ ३, ४ पहा.
 घळम(मे)ळ—झी. १ (प्र.) घालमेल (पराचा कामाची)
 धांदल; खबडबड; दगदग; तारंबळ; उपद्रवाप. २ (बाह्य वस्तूचा,
 मनाचा) गोषळ; धोळ; धोंडाळा. (कि० पडणे; होणे; चालणे).
 घप्पाधोळ पहा. 'कोणी आठ येईना या चिंदा । अशी घळमळ
 पडली मद्या । ' —पला ८६. [घालमेल]

घळय—झी. (कों.) घळण, घळ पहा.
 घळसणचे—अकि. (गो.) चुकणे; घसरणे.
 घळा(ळ)मेळ—झी. मोकळया मनाचा, स्नेहभावाचा
 संवध, दळणवळण, व्यवहार. घळामेळीचा-वि. विशेष सल-
 गीचा; दाट परिचयाचा. [घळमळीत; घळणे+मळ]

घळया—वि. निष्काळजी; बेसावध; अनवधानी; दुर्लक्ष्य
 करणारा; ह्दयगय करणारा; विसरावू. १ ओंगळ व गबाळेपणाचे
 स्वभाव व बतन असलेला. [तुल० गू. पेळो=मूर्ख]

घाई—झी. घाय, पाव, घाई, घायी पदा. घाईबद्दल काव्या-
 तील रूप. घाय याचे तृतीया विभक्तीचे रूप. 'चैतु घाई मातला ।
 हाक वेगोनि लसलेला । ' —शिख १०६७. ' निष्कपटा होमावे ।
 उशिणा घाई खुंतावे । ' —हा २. १९०. ' केनालागी हरी हा
 वधील एके घाई । ' —भक्ता ५३.

घाईटा—उ (क) घाई; गडबड, त्वरा. ' कायरे घाईटा
 लावला आहेत ? ' [घाई+टा प्रत्यय]

घाईघटा—उ. (काव्य.) घाव; जखम; वार; शस्त्राचा
 आघात. (प्र.) घायवटा. ' ईश्वराचे घाईघटे लागतां । मज धम
 न वाटे । ' [घाय+वटा प्रत्यय]

घाई—झी. १ त्वरा; जलदी; गर्दी. २ तातडी; उतावीळ;
 पादल; लगवण; घायकृत. ३ धामधूम; धडाका; गडबड; तडाखा.
 ' वन्यागनांत जी लमाची घाई चालली होती. ... ' ४ घुमाळी;
 घुमाळूळ; धांगडपिंपा; घुमाळी; दंगा. ' तबबरीच मुतांची घाई ।
 जेव मंत्रवादी नाही पावला । ' घाई(ई)घाईने—किवि. अगदीं
 गडबडीने; गर्दीन; लगवणीने. [घाई दि.] घाई—किवि. घाईने,
 तडकाफडकी. ' सस येणे—अकि (व.) जिकीरीस येणे; घासून
 जाणे; प्रस्त होणे.

घाई—झी. १ घाय, घाव पहा. टोका, दणका. २ (नगरा
 इ० चमैवाचांचा) दणदणटा; गजर. ' दिशाचक्र बहिरेंले । घाई
 निशानाचा । ' —शिख ५८५. —द३६. ४०. म्ह० जेथे नगाऱ्याची
 घाई तेथे टिमकीने काई. ' ३ (कों.) संगीतातील, वादना-
 तील ताल, गति; बाण्याची गत, बोल; विशेषतः द्रुतगति. [सं.
 घात, घाति; प्रा. घाई.]

घसाघस-सां, घसासां—किवि. १ गत कापतांना, पदाथे चावतांना, चरण करतांना होणाऱ्या घसू घसू अशा आवा-
जाप्रमाणे; ससाघस. २ उषष्पट्टीने, मनोपक्षणे; मनास
येईल तसे; घेष्टमार (पेसा राखे करणे, खाणे इ०). [घ्व.]

घसाघसी—घी. (व.) तकार; भांडण, घासाघीस. [घासणे,
घासाघीस]

घसाडा—उ. घसवट पहा.

घसाड—वि. (अशिट भाषेत) विपुल; पुष्कळ; रम्य.

घसाडणे—उकि. १ चोखणे; पांखणे; उन्नका देणे; पांख-
टणे. १ (धान्य इ०) भरवणे. [घासणे]

घसारा—उ १ दहा-पांच ओपेने उपाखून एकत्र केलेले
सरबरीत मिश्रण. २ (आसत्रमरण अनुभवास लागलेली) परपर;
परा. ३ (एकाच पदाथे दुसऱ्या पदाथांस लागून गेल्याने
पडणारा) शोरवटा; रेपोट्या; पस; घसरा. घसरा पदा. 'घाम-
ल्याल घसरा सारू नये म्हणून त्यावर लाईडी चिपा घसराव्या.'
-ह्वारीनियम (बडोदे) ५५. ४ झोज; इमारत, घने, स.मान
बगैरे कापरल्यामुळे त्यांच्या किमतीत पडणारी तूट, न्यून, उणे
पणा. [घासणे]

घसास-सां—किवि. घसाघस पहा. 'बोर तोडिती घसास
सिर फोडिती ठसास छळ टोचिती भसास आपघुडी नेणती.'
-दावि ४९९. [घ्व.]

घसिट—उकी. (संगीत) इच्छित उंच स्वरापासून ध्वनीत
संक्षेप पद्ध न देता इच्छित नीच (खालच्या) स्वराकडे आणे.

घसिटा—उ १ जोरात घासण्याची, चोखण्याची, पुस-
ण्याची क्रिया; घटा; घसडा, (कि० मारणे). २ (क.) घसरा
घसण्यासार अतर अर्थादि उपयोग होतो. [घासणे]

घसीट, घसि(से) टा, घसेट्टे—उकीन. घरीट पहा.

घसे—न. (बै) भातखाचरांत उपयोगी पडणारी एकचकी
हातगारी; आवणणे घट नेण्यासाठी केलेले गाडीसारखे लाईडी
बांदन. घसा पहा. [घासणे, घसरणे]

घसेल—वि. (व) १ कंसुप; कृपण. २ घासाघीस कर-
णारा. [घासणे]

घस्टणी—घी. (गो.) घटणी पहा.

घस्टणे—अकि. १ घट्टे पळणे, घासणे, घटणे पहा. २ (ल)
किटणे. 'बक्याच्या मुखा पाठ पडिले. धोसयाचे धवन घस्टोनि
गेले.' -दावि २४१. [घर्पण]

घस्टुचे—कि (गो.) खेदन, धकेलून घालणे.

घस्त—घी. १ व्यापारांत आलेली घट, बूट, टोटा. २
(पदाथे घुसल्याने, गळण्याने, त्याच्या मापांत, बजतात आलेली)
तूट, कमीपणा. घस पहा. [सं. घट]

घस्त—घी. गस्त; घाटी; पहारा. (घ) गस्त पहा. 'महा-
राजांची प्रकृति नीट होऊन ते हंमेशाप्रमाणे छावणीत घस्त
पावई लागले.' -विक्षित १.२४१. [का. मरत]

घस्मर—वि. आढ; घटमूट; जाडाभटा; बळकट; मजबूत
(कापड, कपडा, भांडे, दारी). ० पण-न. (मनाची) बळ-
कटी; घैरे. 'घ घ घस्मरपणेचि मायाममता उल्लेप.' -दावि
२१३. [सं. घस्मर]

घस्मर—वि. खादाढ; कपाची; एपाडून जेवणारा; अत्या-
हारी; शत्रोदर; बहुभक्ष; खादुर्गंदन. २ (ल.) (दुपण्याचा)
नास, भिस्तान करणारा; दुसऱ्याला गिळणारा. [सं.]

घस्त्र—न. दिवस 'तेथे पसे दितेके क्रमुनि पुनरपि श्री-
नटोरोपंडी.' -वीरेश्वर, उपमन्युचरित्र २२. [सं. पल]

घळ—घी. (पाण्याच्या ओघाने धुन होमराच्या दोन्ही
दंडाभ्यां पडलेली) भेग; खांचण; ओहळ; लवण; खोलगट
आगा; टुहा; 'अरण्यांत गेले पर्वताची घळ.' -रामदासी २.२५.

'घळतवडपाडून पुढतवाकत नळ वाजण्याच्या हुमारास मोठ-
पळीस आलों. -लेया ४४. -जीड. (सुतांनी भिरांत पोळ-
कन पाडलेले) भोक; थोक. (खेडते, पाणी इ०डांनी) खड
डाला, धंघांजाला पोडकून पाडलेले छिद्र. [घ्व. घळ]

घळ—उ. (राजा.) मादावून बांने बगैरे काडण्याची
आळी लावलेली काडी; डोला; डोली; आली. २ विद्विस्ति पड-
लेली घापर, बादली इ० बस्तू काडण्याचा गळ. [गळ]

घळ—वि. (गो.) सडळ जिभेचा; मडमडपा; सडसड कर-
णारा; (मनुष्य) [अघळ ?]

घळक—घी. (अशिट). विपुलता; लयलट; चंगळ; रेल-
चेल. -वि. १ विपुल, मरपूर २ फार लपण्याचा, कफायतीचा
(धंदा). [घ्व. घळ]

घळकळ—ठां—किवि. घटपटा; आकड; पुष्कळ; विपुल.
'आधी उदक आणविले. घळकळां उदक घेतले.' -दा १८.

१०.१९. आर्थी व घाण्याच्या प्रवाहाची विपुलता, अविस्मृता
इ०कांचा नाचक शब्द. १ डोळ्यातून खळखळ अश्रू ढाळीत.

'पोराची आठवण झाली म्हणजे ती घळकळ रईलागते.' २ खळ
खळ आवाज करीत (पाणी इ० वाहताना). ३ सडलसर; अघ-
ळपळपणे, घुटघुटीतपणे (वागिने, करारे अंगाला होणे, बसणे).

[घ्व. घळ-खळ डि.] ० घंटा—उ. १ घणघण धंदा; पोकळपणा;
रितेपणा. २ पूर्णे अभाव; सुन्यभाव. [घणघणधंदा] ० पोते—वि.

(ल.) कंशात नीट न येणारा, सैल होणारा, पोत्यासारखा
घळकळां लोखणारा (कपडा, दागिना, जोडा इ०). [घळकळ-
पोते] ० माळा—घी अथवा हात घारीक, रोकडा असल्याने सैल
होणाऱ्या व त्यामुळे माळांप्रमाणे घळकळ वाजणाऱ्या धांगडा,

कांढणे; अगदी दिल्या होणाऱ्या बांगड्या. [घळघळ+माळा] •घाड्या-वि. (उप.) ज्याच्या अंगावरील कपडे घळघळां लोंबत आहेत असा (मनुष्य). घळघळ पोत्याचा. [घळघळ+घाड्या=संडोयाचा भक्त]

घळघळणे—अक्रि. १ (शरीर वाळल्यामुळे कपडे, बांगड्या, दागिने इ.) अंगाला, सैल दिले होणे. (मोत्याचे वेजे, छिद्र मोठे झाल्याने ते) दिले, सैल होऊन तारत, दोऱ्यांत दाबले, सरकू लागणे. २ आजारीपणामुळे संधि दिले पडून अशक्तता वाटणे; गळ्यात येणे; (शरीर) गळाल्यासारखे होणे. 'कालच्या उपोषणाने मी केवळ घळघळलो.' [घळघळ]

घळघळाट—उ. १ (कपड्यांचा, दागिन्यांचा) फाजील, अवास्तव सैलपणा; घळघळां लोंबत राहण्याची अवस्था; झोल; पोते. २ (अधू इ.कांच्या) संतत धारा; सारखा लागलेला ओथ; संतत अधुधारा; पुढकडला मोठा प्रवाह, लोट. ३ (सामा) सडवि; विपुलता; लयलुट [घळघळ]

घळघळाट—क्रि. १ घटपटां, भरभर; अघाशीपणाने (पाणी इ. पिणे). २ (कपडे, दागिने इ.) अतिशय सैलपणाने लोंबत, घळघळ अर्थ ३ पहा. [घळघळ]

घळघळीत—वि. १ सैल; दिला; घळघळ लोंवणारा; घळघळणारा (आंगरखा, कपडा, दागिना); घळघळ पोते. २ मोठे झालेले; रुंदावलेले (कानाचे भोंक, मोत्याचे वेजे इ.); ३ मोठ्या; निष्कट; लुल्या दिलाचा; संकोचरहित (मनुष्य, स्वभाव, संवेध, व्यवहार इ.). ४ उपड; निष्कट; प्रजल; अकुत्रिम; मोकळया मनाचे; मनमोकळेपणाचे (वृत्त, भाषण इ.). -क्रि. १ एगहन; भरपूर; मनमुराद. 'त्याच्या घरी लाडू घळघळीत वाढले.' २ मोकळेपणाने, अपघपयक; प्रशस्तपणाने. 'नदीमज्ये घळघळीत स्नान करावयास सांगत नाही.' ३ (अशिष्टपणे, अतिलोमाने म्हणताना) घुरघुर; घडघडत; सरपूर. 'घळघळीत अडीच हात धोतरजोडा मला लागतो.' 'त्याच्या पोटाला घळघळीत दोन रोराचे अन्न पाहिजे.' [घळघळ]

घळण—नक्षी. १ पाण्याच्या प्रवादाने पडलेली खोबण, खांण, घळ, ओघळ, नाला. 'त्या खडकातील भेगा व घळणी पाहून एकंदर ... अनुमान होईल.' -मू ३३. २ पाण्याच्या नेटाने घटून घटून झालेली उतरती जागा; निसरडी जागा, जमीन; घसरण. [घळणे]

घळणे—अक्रि. १ पाण्याच्या प्रवादाने माती घुपून जाणे (नदीतीर, बांध याची). २ खडक घुपून जाऊन घळ, ओघळ, चर पडणे. ३ मोठ्याचे वृद्ध, दागिन्याच्या वस्त्राचे नाक, कानाचे छिद्र मोठे होणे, सैल होणे. 'च. (सामा.) हारतून,

माळेतून ओंबलेली मोले, मणी, कुले निखळणे, ओघळणे, घळून पडणे; ओघळणे पहा. [घळ; सं. गळ]

घळव(म)ळीत—वि. घळवळीत (-वि.) अर्थ ३, ४ पहा. घळम(मे)ळ—झी. १ (प्र.) घालमेल (एखाद्या कामाची) धांदल; खवदव; दगदग; तांबड; उपद्रवाप. २ (वाह्य वस्तूचा, मनाचा) गोंधळ; घोळ; घोटाळा. (किं० पडणे; होणे; चालणे). घप्पाघोळ पहा. 'कोणी आढ येईना या चिंदा। अशी, घळमळ पडली मदा।' -पला ८६. [घालमेल]

घळय—झी. (कों.) घळण, घळ पहा.

घळसणचे—अक्रि. (गो.) घुक्णे; घसरणे.

घळा(ळ)मेळ—झी. मोकळ्या मनाचा, स्नेहभावाचा संवेध, दळणवळण, व्यवहार. घळामेळीचा-वि. विशेष सल-गीचा; दाट परिचयाचा. [घळमळीत; घळणे+मळ]

घळया—वि. निष्काळजी; बेसावध; अनवधानी; दुर्लक्ष्य करणारा; हयगय करणारा; विसराळ. २ ओंगळ व गवाळेपणाचे स्वरूप व वृत्ती असलेला. [तुल० गृ. घेलो=मूळ]

घाई—झी. घाय, घाव, घाई, घायी रूप. घाईपद्दल काढ्यांतील रूप. घाव याचे तृतीया विभक्तीचे रूप. 'बैधु घाई मातला। हाक देओनि क्कळैला।' -शिथु १०६७. 'निष्कटपटा होआवे। उणिणा घाई जुंसाचे।' -हा ३.१९०. 'कंढालागी हरी हा वधील एके घाई।' -अफला ५३.

घाईटा—उ. (क.) घाई; गडबड, त्वरा. 'कायरे घाईटा लवळ आहिल?' [घाई+टा प्रत्यय]

घाईघटा—उ. (कान्य.) घाव; जळम; वार; वाझाचा आपत. (प्र.) घायवटा. 'ईश्वराने घाईवेढे लागतो। मज धम न वाटे।' [घाय+वटा प्रत्यय]

घाई—झी. १ त्वरा; जलदी; गर्दी. २ तांतडी; उतावीळ; धांदल; लगवण, घायकृत. ३ धामधूम; धडाका; गडबड; तडाखा. 'कन्यागतते जी लभाची घाई चालली होती. ...' ४ धुमाळी; धुमाळक; धागडधिया. धुमाळी; दंगा. 'तेववरिच सुतांची घाई। जेव मंत्रवादी नाही पावला।' घाई(ई)घाईने—क्रि. अगदी गडवडीने, गर्दीने; लगवणीने. [घाई दि] घाई—क्रि. घाईने, तडकाफडकी. •स येणे—अक्रि. (व.) जिकीरीस येणे; घासून जाणे; प्रस्त होणे.

घाई—झी. १ घाय, घाव पहा. टोका; दगका. २ (नगरा इ० चमैघायांचा) दगदगाट; गजर. 'दिशाचक्र बहिरले। घाई निशाणाची।' -शिथु ५८५. -द३६.४०. म्ह० जेथे नगान्याची घाई तेथे टिमकीचे काई. ३ (कों.) संगीतातील, वादनांतील ताल, गति; वाद्याची गत, बोल; विशेषतः द्रुतगति. [सं. मात, घाति; प्रा. घाई.]

घसाघस-सां, घसासां—क्रि. १ गवत कापतांना, पदार्थ चावतांना, चर्वण करतांना होणाऱ्या घसू घसू अशा आवाजाप्रमाणे; ससाखस. २ उघळणट्टीने; मनमोकळेपणे; मनस येईल तसे; वेष्टुमार (पेसा खर्च करणे, खाणे इ०). [घ.]

घसाघसी—स्त्री. (व.) तकार; भांडण; घासाघोस. [घासणे, घासाघोस]

घसाटा—उ घसवट पहा.

घसाड—वि. (अक्षिप्त आपेत) विपुल; पुष्कळ; रम्य.

घसाडणे—क्रि. १ चोळणे; घांसणे; उजळा देणे; घांसणे. २ (घान्य इ०) मरवणे. [घासणे]

घसारा—उ १ दहा-पांच औपत्ये उगाढून एवज केलेले सरवरीत मिश्रण. २ (आसनमरण मनुष्यास लावलेली) परापर; पटा. ३ (एखादा पदार्थ दुसऱ्या पदार्थास लागून येवयाचे पट्टासार) ओरखना; रोखटपा; घस; घसरा. घसरा पहा. 'घाम-ज्यास घसरा लागू नये म्हणून खावर लाईकी चिया बसदाव्या.'—स्वारीनियम (बडोदे) ५५. ४ झीज; इमारत, येथे, समान वगैरे बापरल्यामुळे त्याच्या किमतीत पडणारी तूट, न्यून, उणे पणा. [घासणे]

घसास-सां—क्रि. घसाघस पहा. 'वीर तोडिती घसास सिर फोडिती टसास झुळ टोडिती मसास आपशुडी नेणती.'—दावि ४९६. [घ.]

घसिट—पुत्री. (संगीत) इच्छित संघ स्वरपासून ध्वनीत खंड पडू न देतो इच्छित नीच (खालच्या) स्वरकडे जाणे.

घसिटो—उ १ जोराने घांसण्याची, 'चोळण्याची, पुसण्याची क्रिया; घटा; घसडा; (किं० मारणे). २ (क.) घसरा शब्दाच्या इतर अर्थांहि उपयोग होतो. [घासणे]

घसोट, घसि(से) टा, घसेट—पुत्री न घसीट पहा.

घस—न. (घं.) भातखाचरांत उपयोगी पडणारी एकचकी हातगाडी; आवणाचे मूठ नेण्यासाठी केलेले गाडीसारखे लांकडी वाहन. घसा पहा. [घासणे, घसरणे]

घसेल—वि. (व) १ कंजुष; कृपण. २ घासाघोस करणारा. [घासणे]

घस्टणी—स्त्री. (गो.) घष्टणी पहा.

घस्टणे—क्रि. १ पट्टे पडणे. घासणे, घटणे पहा. २ (ल) किटणे. 'बक्याच्या मुखा पाठपडिले। ओतयाचे श्रवण घस्टोनि गेले।'—दावि २४१. [घटणे]

घस्टुचे—क्रि. (गो) खेदून, घडे मारून चाळणे.

घस्त—स्त्री. १ व्यापारांत आलेली पट, वूड, पोटा. २ (पदार्थ गुळव्याने, गळव्याने, त्याच्या मार्पांत, वजनांत आलेली) तूट, कमीपणा. घस पहा. [सं. घट]

घस्त—स्त्री. गस्त; घस्टी; पहारा. (प्र.) गस्त पहा. 'महाराजांची प्रकृति नीट होऊन ते हंमसाप्रमाणे छावणीत घस्त पावले लागले.'—विश्वस २-२४३. [घा. गस्त]

घस्तर—वि. आड; घटमुठ; जाडामरडा; घळटट; मजबूत (कापट, कपना, भांडे, घरी). ०पण-न. (मनाची) बळकटी; धैर्य. 'घ घ घस्तरपणेच मायायमता उलंघ.'—दावि २१३. [सं. घस्तर]

घस्तर—वि. खादाड; अभाशी; रपादून जेवणारा; अत्याहारी; व्हडोदर; बहुभक्ष; खादुनंदन. २ (ल.) (दुष्ट्याच्या) नेहा, निष्ठान करणारा; दुष्ट्याला मिळणारा. [सं.]

घस्र—न. दिवस 'तेथे घस्रे कितेकें क्रमुनि पुनरपि श्री-नेटोशो पडेली.'—वीरेधरा, उपमन्युचरित्र २२. [सं. घस]

घळ—स्त्री. (पाण्याच्या कोपाने धुपून हांगाराच्या दोन्ही दंडांमध्ये पडलेली) भेग; खांदण; ओहळ; लवण, खोलमट आभा; गुहा; 'आरण्यांत गेले पर्वताची घळ।'—रामदासी २. २५. 'पळसवडापाहून पुढतमाकत नळ बाजण्याच्या कुमाट्यास मोर-पळीस आलों.—खेया ४४. —जीड. (सुचीनीं मितोत पोख-रून पाडलेले) भोक; बोक. (खेडचे, पाणी इ०कांनीं) खड-काला, वेपाऱ्याला पोखरून पाडलेले छिद्र. [घ. घळ]

घळ—उ (राजा.) माडाबद्ध नांदे बगैरे काढण्याची आजवी लावलेली काठी; शेला; झेली; आंखी. २ विद्वितीत पडलेली घागर, बांदी इ० वस्तू काढण्याचा गळ. [गळ]

घळ—वि. (गो.) सडक जिमेचा; मडमड्या, बडबड करणारा; (मनुष्य) [अवळ १]

घळक—स्त्री. (अक्षिप्त). विपुलता, लयबद्ध; चंगळ, रेल चेल. —वि. १ विपुल; भरपूर. २ कार उत्पन्नाचा, विक्रायतीचा (धंदा). [घ. घळ]

घळघळ—ठ्ठां—क्रि. घटपटा; आरंड; पुष्कळ; विपुल. 'आर्षी उदक आणविले। घळघळां उदक पेतले।'—दा १८. १०-१९. अर्धूची व पाण्याच्या अवाहाची विपुलता, अनिच्छता इ०कांचा वाचक शब्द. १ डोळ्यापादून खळखळ अर्धू डाळीत. 'पोराची आडवण झाली म्हणजेती घळवळ इंगलापते.' २ खळ खळ आवाज करीत (पाणी इ० वाहताना). ३ सईलसर; अथ-कषकषणे, मुष्टमुष्टीतपणे (दागिने, कपडे अंगाला होणे, घातणे) [घ. घळ-खळ दि.] ० घंटा—उ. १ धणधण घटा; पोकळपणा; शिंतेपणा. २ पूर्ण समाव; दृग्यभाव. [घणघणघंटा] ० पोतें—वि. (ल.) जंगल नीट न येणारा, सेल होणारा, पोत्यासारखा पळवळा नोंवणारा (कपडा, दागिना, जोडा इ०). [घळघळ-पोतें] ० माळा—स्त्री. लव हात पांसेक, रोडका असल्याने सेल होणाऱ्या व त्यामुळे माळीयमाने पळपळ वाजणाऱ्या बागघटा,

कांढणे; अगदीं दिल्या होणाऱ्या बांगड्या. [घळघळ+माळा]
 • घाऱ्या-वि. (अ.) ज्याच्या अंगावरील कपडे घळघळां लोंबत आहेत असा (मनुष्य). घळघळ पोत्याचा. [घळघळ+वाघ्या= खंडोमाचा भक्त]

घळघळणे—अक्रि. १ (शरीर वाळत्यामुळे कपडे, बांगड्या, दागिने इ०) अंगाळ, सैल दिले होणे. (मोत्यांचे वेजे, छिद्र मोठे झाल्याने ते) दिले, सैल होऊन तारत, दोऱ्यांत टावले. सरकू लागणे. २ आजारीपणामुळे संधि दिले पडून अशक्ता वाटणे; गळाटा येणे; (शरीर) गळाल्यासारखे होणे. 'कालच्या सपोपणाने मी केवळ घळघळलो.' [घळघळ]

घळघळाट—उ. १ (कपड्यांचा, दागिन्यांचा) काजील, अवास्तव सैलपणा; घळघळां लोंबत राहण्याची अवस्था; झोल; पोतें. २ (अश्रु इ०कांच्या) संतत धारा; सारखा सारलेला ओष; संतत अश्रुधारा; पुष्कळसा मोठा प्रवाह, लोट. ३ (सामा.) समृद्धि; विपुलता; लयबद्ध. [घळघळ]

घळघळाट—क्रि. १ घटपर्दा, भ्रमर; अधात्रीपणाने (पाणी इ० पिणे). २ (कपडे, दागिने इ०) अतिशय सैलपणाने लोंबत. घळघळ अर्थ ३ पहा. [घळघळ]

घळघळीत—वि. १ सैल; ढिला; घळघळ लोंबणारा; घळघळणारा (आंगरखा, कपडा, दागिना); घळघळ पोतें. २ मोठे झालेले; रुंदावलेले (कानाचे भोळ, मोठ्याचे वेजे इ०); ३ मोठ्या; निष्कपट; छुल्या दिलावा; संकोचरहित (मनुष्य, स्वभाव, संवेप, व्यवहार इ०). ४ उघड; निष्कपट; प्रांजल; अकृत्रिम; मोकळया मनाचे; मनमोकळेपणाचे (वर्तन, भाषण इ०).—क्रि. १ रगडून; भरपूर; मनसुराद. 'त्याच्या घरी लाडू घळघळीत वाढले.' २ मोकळेपणाने; अघळपघळ; प्रसस्तपणाने. 'नदीमध्ये घळघळीत स्नान करावयास सांपडत नाही.' ३ (अशिष्टपणे, अतिलोमाने म्हणतांना) पुरेपूर; घडपडतीत; भरपूर. 'घळघळीत अदीच हात धोतरजोडा मला लावतो.' 'त्याच्या पोटाला घळघळीत दोन शोरांचे अन्न पाहिजे.' [घळघळ]

घळणे—नशी. १ पाण्याच्या प्रवाहाने पडलेली खोबण, खांबण, घळ, ओघळ, नाला. 'त्या खडकातील भेगा व घळणी पाहून एकंदर ... अनुमान होईल.'—मू ३३. २ पाण्याच्या नेटाने पडून घडून झालेली उतरती जागा; निसरडी जागा, जमीन; पसरण. [घळणे]

घळणे—अक्रि. १ पाण्याच्या प्रवाहाने माती धुवून जाणे (नदीतीर, बांध याची). २ खडक धुवून जाऊन घळ, ओघळ, चर पडणे. ३ मोठ्याचे वेजे, दागिन्यांच्या वजनाने नाक, कानाचे छिद्र मोठे होणे, सैल होणे. • ४ (सामा.) हारवून,

माळेतून ओंबलेली मोल्य, मणी, कुले निखळणे, ओघळणे, पडून पडणे; ओघळणे पहा. [घळ; घ. गळ]

घळव(म)ळीत—वि. घळवळीत (-वि.) अर्थ ३, ४ पहा.
 घळम(मे)ळ—खी. १ (प्र.) घालमेल (एखाद्या कामाची) पांढल; खवदव; दगदग; तारंबळ; उपद्रवाप. २ (वाह्य वस्तूचा, मनाचा) गोघळ; घोळ; घोटाळा. (किं० पडणे; होणे; चालणे). भयभाषण पहा. 'कोणी आह येईना या चिंदा। अशी घळमळ पडली मदा।'—पला ८६. [घालमेल]

घळय—खी. (कों.) घळण, घळ पहा.
 घळसणचे—अक्रि. (गो.) चुकणे; पसरणे.

घळा(ळ)मेळ—झी. मोकळया मनाचा, स्नेहभावाचा संवेप, दळणवळण, व्यवहार. घळामेळीचा-वि. विशेष सलगीचा; दाट परिचयाचा. [घळमळीत; घळणे+मळ]

घळ्या—वि. निष्काळजी; वेसावध; अनवधानी; दुर्दैक्ष्य करणारा; हयगय करणारा; विसराळ. २ आंगळ व गवाळेपणाचे स्वरूप व वर्तन असलेला. [तुल० गु. घेलो=मूर्ख]

घाई—खी. घाय, घाव, घाई, पायी पडा. घाईपडल काव्यांतील रूप. घाव यांचे तृतीया विभक्तीचे रूप. 'बैसु घाई मातला। हाक देओनि ज्मलेला।'—शिख १०६७. 'निष्कपटा होभावे। उरिणा घाई जुंसावे।'—भा २१९०. 'कंसालागी हरी हा वधील एके घाई।'—अकला ५३.

घाईटा—उ. (क) घाई; गडबड, त्वरा. 'कायरे घाईटा लावला आहेस?' [घाई+टा प्रत्यय]

घाईवटा—उ. (काव्य.) घाव; जखम; बार, वाखाचा आघात. (प्र.) घायवटा. 'इंद्रवज्राचे घाईवटे लागता। मज श्रम त वाटे।' [घाय+वटा प्रत्यय]

घाई—खी. १ त्वरा, जलदी; घाई. २ तातडी; उतावीळ; धांदल, लयपण; धावकूत. ३ घामधूस; धडाका; गंडबड; तडखट. 'कव्यायतांत जी लक्षाची घाई चालली होती. ...' ४ घुमाळी; घुमाळू; धांगडधिंगा, घुमाफळी; दंगा. 'तंववरिच सुतांची घाई। जंव मंत्रवादी नाही पावला।' घाई(इ)घाईने—क्रि. अगदीं गडबडीने; घाईने; लयपणाने. [घाई दि.] घाई—क्रि. घाईने, तडकाफडकी. • संस् येणे—अक्रि. (व.) जिकीरीस येणे; प्राप्त जाणे; व्रत होणे.

घाई—खी. १ घाय, घाव पडा. टोका; दणका. २ (नगारा इ० चमकाव्यांचा) दणदणट; गजर. 'दिशाचक बडिरेले। घाई निशानाचा।'—शिख ५८५.—इ ३६.४०. म्ह० जेथे नगऱ्याची घाई तेथे दिमकीने काई. ३ (कों.) संगीतातील, वादनातील ताल, गति; बाखाची गत, बोल; विशेषतः द्रुतगति. [घ. घात, घाति; प्रा. घाई]

घाउस, घाऊस—५ १ पास; लवका. 'जेजे ठाय सर्मास। तेय आदाच जोडे घाउस।' -शा ६.२३१. २ खाणारा प्रदूषणस्थल उत्सुक. -शा ६.२३१. ३ खाण्याची इच्छा. [सं. घसू=खाणे; गसू=गिळणे]

घाऊक—वि. १ ठोकळ; भरीव; मोठी (रक्कम; संख्या, आंकडा) याच्या उलट किरकोळ; थारीकसारीक. 'घाऊक घाऊक रक्कम काय असतील त्या सांग, किरकोळ मग पाहू.' २ संयत्ता; सर्वेच्या सर्वे; अशेष, उष्ण; उष्य. ३ ठोकळीकडे; एकटो, ठोक. बंद 'घाऊक माल घेतला तर सर्वंग मिळेल.' [घाव+ऊक प्रत्यय]

घाऊल—न नफा; फायदा; किफायत (विप्र.) गाऊल; गाऊल पदा.

घाए—३. पाव; पाय; थार. पाय पदा. 'संव चैवु भणें हो हो राडे। माता घाए साडे ॥' -शिशु १०७१. घाएयटणे—अकि जसमी होणें; जखमेनें जखरे होणें; घायवरणें पदा. 'कटाक्षीं मन घाएवटे।' -शिशु ६६६.

घांग—शी. १ दखलगिरी; सावधानता; जाणीव. (कि० देशणें; गळणें; धरणें; असणें; राहणें) 'त्याला देवजवानीची पांगडी कळवत.' -अहर्ता १३५. २ आठवण; आठवणूक; 'सई; स्मरण; याद. (कि० येणें; आठवण.) (दोष्टीं अर्थां सामान्यतः अद्वयण स्वरूप प्रयोग करतात.)

घांग—रि. (कों.) १ काढी एका गोष्टीविषयी अंगी सामर्थ्य असून रडण्याचा स्वभाव असलेला (असुध्य) ; रडपा; कोणी पैसा मागितला असतांना, काम करावयास सांगितले असतां नाकारणारा, माघार घेणारा; रडणाने गाणारा. २ रडवा; रोड्यावया इजेनें मोठी आरडाओरड करणारा. ० चाळे—३२५. १ (पैसा देण्याविषयी, काम करण्याविषयी असमतेबद्दल) क्रूरदूर; विरपीर, रडणाने. २ (योदासाधकां लागल्यानें दुबळपा, अदाक प्राण्यानें) वेविलाने व मोठ्यानें आक्रोश करणें; किंवाळी. [घाग+चाळे]

घागरा—शी (शव, पिलळ, माती इ०काचे) पाणी ठेवण्याचे जावळ गळपाचे माडे; घडया पेक्षां मोठ्या जावळाचे पाणी ठेवण्याचे माडे; मोठी कळशी; घट. 'अमूय अमृत फल क्षीर घागरी। इच्छादेनेसी वाचन करी।' -भारा, बाल १२.२३. 'घागरीची तहान पण घोटानेच भागवावाला हवी.' -जन्मरहस्य २४. १ (दाहकाम) एक दाहक झाड; घागराची घावर घेऊन तिच्या मुठाला जाळीवर ओके पाहून त्या प्रत्येक ओकाच्या तोंडाशी भाग ठेवतात. तोंडावर सुईंमळा ठेवून नळा दाखवितान. वर झाड उडते व सर्भोवर तारे व बाण उडतात. [भं. गमरी; प्रा. गमरी; घमर; धि. घापरि] (बाप्र) घागर उदकणें—महा लक्ष्मीच्या दिवशीं रात्रीं बायका सेगडीवर कद पावून वरपावर

पातात ती क्रिया—बदलावर २१५. -री फुंकणे—आश्विन शुद्ध अष्टमीच्या रात्रीं महालक्ष्मीची स्थापना करून तिची पूजा करून तिच्यापुढे ब्रिया घांगरीत तोंडाचा फुंदर घालून घुमतात ती क्रिया.

घालण्या घागरीवर पाणी—(घालण्या घागरीवर पाणी ओतण्यास ते तिच्या आत न जातों पाहून जति यावरून) निरुपयोगी, निरर्थक उपदेश. जेथे उपदेश टपत माहीं तेथे प्रयोग. सामाशब्द—० गडचासुभार—३ पाणी भाण्याची नोकरी; पाणक्यांचे काम. ० गडची सुभेदारी—जी. पाणक्यांची नोकरी घांगराळें—न. प्रवासांत खोमिराला घागर अडकविण्याकरितां काट्याची व दोऱ्यांची बेली विक्षिप्त रचना, चौकट. [घागर+आळा] घागण्याआंवा—३ आंव्याची एक मोठी जात; घागरी एवढा आंवा. [घागरी+आंवा]

घागरघोळ—३. अनेक हुंगर एवत्र करून केलेले वायविशेष; घाल. 'बाजरीत बांधे खळत खळ। शिंग वहाळा घागरघोळ।' -निगा ४२. [घागरी+घोळ=समुदाय]

घांगरणें—अकि. पावळून, घांगळून जाणें; भयभीत होणें; भांबावणें; गांगरणें.

घागरपटों—३. (गो.) घागण्यांचा केलेला मुलांच्या कंबोत घालावयाचा इच्छाचा दागिना; घागण्यांचा कमरपटा, कमोटा. [घागरी+पटा]

घाग(गु)रमाळ—ळा—जी १ (हत्ती, बैल इ० प्राण्यांच्या गळ्यात घालावयाची) हुंगराची माळ; गळबाटी. 'कीं ते कुणभुशोची रजरी। खंडोभा वडेली दवनी। घागरमाळोचे मणी। तांगणे कीं ॥' -डया ४.९.४१. 'दिवराम शिंग घेऊन येतो व भोलेदारास घागरमाळा बाजवावयाची सुनेनें आक्षा देतो.' -बाल २.१५५. २ (सामा.) मोठी घागण्यांची माळ. 'मखरी लोबती घागरमाळा।' -अमृतप्रदामचरित ५. १४. [घागरी+माळ]

घागरा—३. गुजरायी, मारदाडी क्रियांचे परकरासारखे नेसावयाचे पेरेंदार, घोळदार बळ; लेंदण [दे. घा. घमर, गमर; दि. घमरा; धि. घमरा; ति. घमरो] घागरेवाळी—जी. हायलेंडर पलटण; या पलटणीतील सिपाईं कमरेला लढ्यामासारखे वस्त्र गुळाळतात. -सव १८५७. घु. ११२. [दि. घागरे पलटन]

घागरा—३. १ मुलांचे खेळावयाचा एक प्रकारचा छूक-छुका. २ एक वनस्पतिविशेष. हिनें बीं मोठें व भरदार आणुन बरील कवच मळ असते. [धव. सं. घमरा का. गमर]

घागरी—जी घट; घागर पदा. 'परी तो न सांडीच घागरी। अमृताची ॥' -डया ४.१४.१८८. [सं. गमरी; प्रा. गमरी]

घागरी—जी १ (रद्धान मुलांच्या कमोटायास असलेले; नक्षिकेच्या पायांतीस चाळते असलेले) घुंगर; पांटी; धुरपटिका;

एक अलंकार 'सुणसुणशब्दा करिति घागन्या तालावती माती ।' - कर्म ४ १०९ २ (कों) घागरा नावाची वनस्पति, तिचे फळ [स पधेरी का गमर] घागरा-घागन्या गाचीड-३ मोठ्या जातीचा गोचीड [घागरी+गोचीड] घागन्यादेवी-ही अथ (रोग) देवीचा एक प्रकार ह्या देवी घागन्याएरढपा मोठ्या अस्ततात देवी वाढ पहा [घागरी+वरी] घागन्यांचा कर्नाटकी पट्टा-३ ब्रिथाचा एक कमर पंथासारखा दागिना हा चादीचा अथवा सोन्याचा असतो याला पुढे घाग या अस्ततात ह्याचे दोन-तीन रचनाविशेष आहेत घागन्याची गरसोळी-ही (व) हुशी घागन्याचे वाळे-३ अथ घागन्या लावलेले वाळे 'नाकांत अद्यापि काही नव्हते हातात बांगडी दखाल नव्हती, पायांत मात्र चादीचे घागन्याचे वाळे हाते' - मुद्र ५

घागन्याघोळ-३ १ मनाची उडालेली प्रेधा गोंधळ, पावगुडी, 'ह्या मुलाने माझ्या जिवाचा घागन्याघोळ केला' २ (कामाची, वस्तूची, पदार्थाची) अव्यवस्था, गोंधळ, घोटाळा, अस्तव्यस्त स्थिति [घागरी+घोळ=घोंटाळा]

घागरें-न कणकहाचे वृक्ष ज्या लाकडाच्या तुकड्याच्या खाणगीत बसवलेले असते ते लाकूड, भोंवरी

घांगा-३ (गो) (मुलांच्या भायत) बागुलबोवा घागावणे, घागावणे-अर्क (व) भीतीने गागरून जाणे गोंधळून जाणे सुचेनासे होणे, भावावणे, घागरणे 'तशीच घागावली तिथे एके वळे' - भाए ३२२

घागुरी-ही (साठीकोळी) घगरी, घुगळ 'तिने बाधिल्या पायाला घागुर्या ।' - मसाप १९ १९

घागूळ-३ (कों) फुलतील गड्डा, कद (ज्याला पाकळ्या फुटल्या असतात ते) (कमळाच्या) पाकळ्या गळाल्या नंतर राढिलेला गड्डा, दाढा

घागेर-ही (खा) घागर

घाघर-ही (प्र) घागर पहा

घाघरणें-अर्क घागरणें पहा

घाघरा-३ (प्र) घागरा पहा [यु घाघरो]

घाघा-३ (गो) पाणलोट उचोवतून पठणारा पाण्याचा प्रवाह [ध्व घोघो]

घाघु(घो)सणें घागोसणें-अर्क १ घाघाधीस करणे २ बाकाईने शोषणे, चिक्कित्वापूव छाननी करणे 'जे मना आकळितो घुगडे। घाघुसिता घुडी नाटुडे ।' - द्या ५ ६७

घाची-३ तेली [द प्रा घचिय यु घाची का गाण=तेलाचा पाणा गाणिप=तेली दे प्रा पाण, य घाणा]

घा(घा)ट-ही १ घसा, घसाचा बाहेरील भाग, घाटी, वट, कठमणि 'गेले घाटी झाले माती' २ गळा, कट, आवाज [स घाट] (वाप्र) घाटी फुटणे-१ (मुलाच्या) आवाजातील कोमलता जाऊन तो मोठा, प्रौढ होणे, हे (मुलगा) वयात येण्याचे लक्षण आहे 'घाटी फुटला = वदसुर झाला २ (गाणन्याचा) आवाज घोगरा हा', स्वरभेद होणे, स्वरविषय, आवाज चिरकणे बसणे, घाटीं दोवूर ओतणे-(पेय खाद्य पदार्थांत मिसळून) दोवूर गिळावयाला, खायला लावणे, प्रति पक्षीय गवयाचा वट विषयविषयाकरिता ही युक्ति करतात सामा शब्द-० कार-ही गळ्याचा भाग नरडी 'अमे कुभोड कहन दांड होऊन मांड धरिरी घाटधोर ।' - होला ३७ [घाट+कोर=कड, बाजू] ० रोग-३ युपना घशात होणारा एक रोग [घाट+रोग] ० सर्प-३ घशात होणारा एक रोग, घटसर्प हा कफदोषा मुळे होतो, ह्याने गळ्यात राबवत व जाड अशी सूज उत्पन्न होऊन अपमार्ग पद होतो हे दिव्येरिया

घाट-ही १ पटा, जनावराच्या गळ्यातील पटा 'वाजती शख घाटा । मी जाते बैकुंठा ।' - मसाप २ १ २२ २ (उप) शुभ मोठे सर्वाना सांगत घुणारा, चौकडा, चढाडकोर मापूस, चौकड्यागणेल, जिमेचा, कानाचा हलका, लुहरा, गजवटा [स पण] (वाप्र) घाटेखाली उभे राहणे-(शपथेचा एक प्रकार) शपथ पणें सामाशब्द-० कार-वि (गो) घटा ओतणारा शिंपकार [घाट+घरणे] ० पट्टा-पान-३न ज्याला लहान लहान पटा, गुगड अडकविलेले असतात किंवा एकच कोळडी पटळी घांट, घावलेली असते अशा पैलाच्या गळ्यात बाधण्याचा चाम ल्याचा, भोगपाट्याचा पटा [घाट+पश+पान] ० पारधी-३ घटानादावे हरिणास फडवून, त्यास फांशात अडकविणारा पारधी 'घाटपारधी पाश पसरी। त्यापरी तो मृगत धरी।' - एभा २६ २३६ [घाट+पारधी] ० सर-३ १ पैलाच्या गळ्यातील लहान लहान घुमराची, घटाची माळ घुमुरमाळ २ पैलाच्या गळ्यातील घुमुरमाळ जीत ओविलेली असते ती दोरी [घाट+सर=दोरा माळ]

घाट-३ १ दश एकमेकापासून भिन्न करणारी पर्वताची रांग, दोन देशांच्या सारहीरीतील पर्वताची रांग २ (विशेष अर्थाने) सल्लाघीची रांग ३ डोंगर ओलाहून जावयाचा रस्ता, डोंगरावरील वाट खिडीतील रस्ता उ० पडाळ्याचा घाट, कात्रजचा घाट डोंगरावरील अडचणीची व विकट वाट उ० रड तीलीचा घाट 'तेहवळी कुचपर्वताचा घाटी । ओळघता होळे जाले आद्यतुडी ।' - शिमु ५६० 'रुक्तर चाल पेणोपेणी घाटा हाडत उतरल ।' - ऐपो ८१ ४ नदी तळाव इ० कांच्या काठावर नावतून उतरण्या करिता जावत असण्याकरिता बांधलेल्या

घाउस, घाऊस—३ १ घास; लचका. 'जेजे घासमांस।
तेव आहाच जोडे घाउस।'—हा ६.२३१. २ खाणारा प्रहण
करण्यास उत्प्रेरक. —हा ६.२३१. ३ खाण्याची इच्छा. [सं.
घसू=खाणे; घसू=गळणे]

घाऊक—वि. १ टोकळ; भरीव; मोठी (रक्कम; संख्या,
आकडा) याच्या उलट शिरोकोळ; बारीकसारीक. 'घाऊक घाऊक
रक्मा काय असतील त्या सांग, शिरोकोळ मग पाहू' २ रसळा;
सर्वच्या सत्, अक्षय; उष्ण; उबदा. ३ टोकविकीने; एकटोक; टोक
वेद 'घाऊक माल येतला तर सर्वग मिळेल.' [घाव+ऊक प्रत्यय]

घाऊल—न. नका; फायदा; किफायत (विश्र.) गाऊल;
गाऊल पदा.

घाए—३ घाव; घाय; वार. घाय पदा. 'तेव जेलु भणे हो
हो घादे। माता घाए घादे।'—शिशु १०७१. घाएवटणें—
अकि जखमी होणे; जखमेने जखम होणे, घायवणे पदा.
'कटाशी मन घाएवटे।'—शिशु ६६६.

घांग—झी. १ दखलगिरि; सावधानता; जाणीव. (किं
टेंबणे; गळणे; धरणे; असणे; राहणे). 'त्याला भेजवानीची
घांगही नव्हती.'—अस्तंभा ११५. २ आठवण, आठवणूक; सरे;
स्मरण; याद. (किं रेणे; आठवणे) (दोन्ही मधी सामान्यतः
अक्षरण रूपां प्रयोग करतात.)

घांग—वि. (कों.) १ काही एका गोष्टीविषयी अंगी
सामर्थ्य असून रडण्याचा स्वभाव असलेला (अनुप्य); रडवा;
कोणी पैसा मागितला असताना, काम करावयास मागितले
असता नाकारणारा, मापार घेणारा; रडवणे माणारा. २ रडवा,
मणी। सांगणे की ॥ "कदा ४.१.४३. 'शिबतान शिंग
घोडपादरा इजेने मोठी आरडाओरड करणारा.'—आळे—३५५.
१ (पैसा देण्याविषयी, काम करण्याविषयी असमवेतहल)
उत्तर; पिरीर; रडवणे. २ (घोडारा धका लागल्याने दुबळ्या,
अशक्त प्राण्याचे) वेविलवाणे व मोठपाने आक्रोश करणे; ढिंकाळी.
[घांग+आळे]

घांगर—झी (तारें, पितळ, माती इ. काचे) पाणी ठेव
ण्याचे आंचळ गळपाचे भांडे; घड्यापेक्षा मोठ्या आकाराचे पाणी
ठेवण्याचे भांडे; मोठी कळशी; घट. 'अनूप अमृत फल क्षीर
पाणी। दण्योदनेसी वायन करो।'—मारा, बाल १२.२३.
'घांगरीची तहान पण घोटानेच मागवायला हवी.'—जन्मसूच्य
२४. १ (दाखना) एक दाखले हाड; खापराची घांगर घेऊन
तिच्या मुत्राण जाळीदार मोठे पाहून त्या प्रत्येक भोंवत्या
तोभाशी भाण टेंबतात. तोभावर सुईका देवून नळा दाखवतात.
पर शाह उडते व समोवार ठारे व भाण उडतात. [सं. गमरी;
प्रा. गमरी; घांगर; वि. घांगर] (बाघ) घांगर उदयणे—महा
रक्ष्मीच्या दिवशी रात्री बायका घोगरीवर कद पावून वर घांगर

धातात ती क्रिया—चंद्रापुर ११५. —री कुंकणे—आश्विन शुद्ध
वृश्चिकीच्या रात्री महालक्ष्मीची स्थापना करून तिची पूजा करून
तिच्यापुढे क्रिया घांगरीत ठोंबाचा कुंकू पावून पुजातात ती क्रिया.
पालण्या घांगरीवर पाणी—(पालण्या घांगरीवर पाणी
ओतल्यास ते तिच्या आत न जातां वाहून जाते यावरून) निव
पयोगी, निरर्थक उपदेश जेथे उपदेश टमत नाही तेथे प्रयोग.
सामांशब्द—० गडचासुभा—३ पाणी भरण्याची नोकरी; पाण-
क्यांचे काम. ० गडची सुभेदारी—झी. पाणक्याची नोकरी
घांगराले—न. प्रवासांत खोमिराला घांगर अडकविण्याकरितां
काठपांची व दोऱ्यांची केलेली विविध रचना, बौकट. [घांगर+
आळा] घांगर्याआवा—३ आंग्याची एक मोठी जात; घांगरी
एवढा आवा. [घांगरी+आवा]

घांगरघोळ—३. अनेक घुंगर एवत्र करून केलेले बाघ
विशेष; घाळ. 'बाजवोत बाघे खेळत खेळ। शिंग कडाला घांगर-
घोळ।'—निगा ४२. [घांगरी+घोळ=समुदाय]

घांगरणे—अकि. घावरून, घांगरून जाणे; भयभीत होणे;
भांडावणे; गांगरणे.

घांगरपटो—३. (गो.) घांगर्याचा केलेला, मुलांच्या
कंभेत घालण्याचा हत्त्याचा दागिना; घांगर्याचा कमण्डो,
कराणो. [घांगरी+पटा]

घांगर/रमाळ—झी. १ (हत्ती, बैल इ. प्राण्यांच्या
गळपांत घालण्याची) घुंगुराची माळ; गळपांटी. 'की ते
कृष्णपक्षीची रजवी। वेदशोभा उबेली दवनी। घांगरमाळी
मणी। सांगणे की ॥ "कदा ४.१.४३. 'शिबतान शिंग
घोडपादरा इजेने मोठी आरडाओरड करणारा.'—आळे—३५५.
१ (पैसा देण्याविषयी, काम करण्याविषयी असमवेतहल)
उत्तर; पिरीर; रडवणे. २ (घोडारा धका लागल्याने दुबळ्या,
अशक्त प्राण्याचे) वेविलवाणे व मोठपाने आक्रोश करणे; ढिंकाळी.
[घांगर+माळ]

घांगरा—३. गुजराती, मारवाडी जिर्यांचे पराक्रासारके
जेतावयाचे बरेदार, घोडदार वज्र; लोणा [दि. घा. घांगर, घांगर;
दि. घरास, गु. घांगरे; वि. घांगरे] घांगरेवाली—झी.
हायलेवर पळण; या पळटणीतील शिपाई कमरेला रुहरामावर
बस गुंडाळतात. —सव १८५७. घु. ११२. [दि. घांगरा पळटन]

घांगरा—३ १ मुलांचा नेळावयाचा एक प्रकारचा बुद्ध-
मुळा २ एक वनस्पतिविशेष. हिचे बी मोठे व अदरार असून
बरील रूख मऊ असते. [घव. सं. पंढरा का. गंगर]

घांगरी—झी घट, घांगर पदा. 'घरी सोन सोरीच घांगरी।
अमृताची ॥ "कदा ४.१२.१८८. [सं. घांगरी; प्रा. गमरी]

घांगरी—झी. १ (तहान मुलांच्या कराण्यास बसविले;
नटिकेच्या पायांतील चाळीत अडलेले) घुंगर; बांटी; घुंगरेंडिका;

एक अलंकार. 'मुणमुणशब्दा करिति धागन्या तालावरीती गाती.' - कर्म ४.१०९. २ (कों.) धागरा नांवाची वनस्पति; तिचे फळ. [सं. पधरी. का. गगर] धागरा-धागन्या गोचीड-३ मोठ्या जातीचा गोचीड. [धाररी+गोचीड] धागन्यादेवी-स्त्री. भव. (रोग) देवीचा एक प्रकार. ह्या देवी धगन्यांवरठ्या मोठ्या असतात. देवी शब्द पहा. [धाररी+देवी] धागन्यांचा कर्नाटकी पट्टा-३. ब्रिगाचा एक कमर-पट्यासारखा दागिना. हा चांदीचा अथवा सोन्याचा असतो. याला पुढे धागन्या असतात. ह्यांचे दोन-तीन रचनाविशेष आहेत. धागन्यांची गरसोळी-स्त्री. (व.) हुरी. धागन्यांचे वाळे-३. भव. धागन्या लावलेले वाळे. 'नाकांत अयाधि काहीं नव्हते, हातात बांगडी देखील नव्हती, पायांत मात्र चांदीचे धागन्याचे वाळे होते.' - मुद्दे ५.

धागन्याघोळ-३ १ मनाची उडालेली प्रेधा, बांधक; पायलुंडी; २ ह्या मुळांने माझ्या जिवाचा धागन्याघोळ केला. ३ (कामांची, वस्तूंची, पदार्थांची) अव्यवस्था; बांधक; ४ अस्तव्यस्त स्थिति. [धाररी+घोळ=घोंटाळा]

धागरे-न. कणकडाचे बुर य्या लांकडाच्या तुकड्यांच्या त बसवलेले असते ते लांकूड, भोंवरी.

धागा-३. (गो.) (मुळांच्या आपेत) वायुल्लेख. गावणे, धागाडणे-अकि. (व.) भीतीने गंगरून गावून जाणे; घुबेनाले होणे; मोगावणे; धांगणे. 'तिलाच तिचे एते केले.' - भाए ३२२.

धागुरी-स्त्री. (साष्टीकोटी) धागुरी; धुंगरु. 'तिने त्या पायाला धागुर्या.' - मसाप १.९.१९.

धागुड-३. (कों.) कुलातील गडा, कंद (ज्याला पाकळ्या या असतात ते); (कमळाच्या) पाकळ्या गळाल्या-रादिलेली गडा, दांडा.

धागेर-स्त्री. (खा.) धागर.

धाघर-स्त्री. (प्र.) धागर पहा.

धाघरणे-अकि. धांगरणे पहा.

धाघरा-३. (प्र.) धागरा पहा. [यु. धाघरो]

धाघां-३. (गो.) धागलोड; उचावरून पडणारा धाग्याचा प्रवाह. [च. घोघो]

धांघु(घो)सणें, धांगोसणें-अकि. १ धासापीस करणे. २ बाकाईने घोषणे; विविस्तापूर्वक छाननी करणे. 'जे मना लाकळितां डुवाडे। धांगुसितां घुडी नावुडे।' - हा ५.६७.

धांची-३ तेली. [दि. प्रा. पंचिय; यु. पांची, का. पाण=तेलाचा पाणा; गाणिंग=तेली. द. प्रा. पाण; म. पाणा]

धा(घां)ट-स्त्री. १ पसा; पसाचा बाहेरील भाग; घांटी; कंठ, कंठमणि. 'गेले घांटी झाले माती.' २ गळा; कंठ; आवाज. [सं. घाट] (वाप्र.) घांटीं फुटणे-१ (मुळांच्या) आवाजांतील क्रमवत्ता जाऊन तो मोठा, प्रौढ होणे; हे (मुळां) बसत येण्याचे स्थान आहे. 'घांटी फुटला' = बंदसुर झाला. २ (माण्यांच्या) आवाज घोरा होणे; स्वरभेद होणे; स्वरविघटने; आवाज चिरकणे, बसणे; घांटीं शेंदूर ओतणे- (पेय, खाद्य-पदार्थांत मिश्रून) शेंदूर गिळावयाला, खावला लावणे; प्रतिपक्षीय गवयाचा कंठ विघडविण्याकरितां ही मुक्ति करतात. सामा-शब्द-० फोर-स्त्री. गळ्याचा भाग; नगदी. 'असे पुढांई करून दांड होऊन मांड घरिरी घाटघोर।' - होला ३७. [घाट+फोर=कड, वाजु] ० रोग-३. युरांना घशात होणारा एक रोग. [घाट+रोग] ० सर्प-३. घशात होणारा एक रोग; घटसर्प हा ककडोवा-मुळें होतो, ह्याने गळ्यांत लांबट व जाड अशी सूज उत्पन्न होऊन अन्नमात्रे बंद होतो. हे. हिपथेरिया

घांटा-स्त्री. १ घंटा; अनावराच्या गळ्यातील घंटा. 'वाजती शंख घांटा। मी आज वैकुंठा।' - मसाप २.१.२२. १ (उप.) युष्ट गोष्ट सर्वांना सांगत घुडणारा, कोंवडा, बदाहकोर मापूष, बोंवत्यागणेश; जिमेचा, कानाचा हलका; लुतारा; गमघंटा. [सं. घंटा] (वाप्र.) घडिखालीं उभे राहणे- (हाथेचा एक प्रकार) हाथ घेणे सामाशब्द-० कार-वि. (गो.) घंटा ओतणारा शिल्पकार. [घाट+घरणे] ० पट्टा-पान-३. ज्याला लहान लहान घंटा, घुंगर अडकविलेले असतात, किंवा एकच लोखंडी, पितळी घांट, बांधलेली असते अशा पैलाच्या गळ्यांत बांधण्याचा चाम-च्याचा, मोणपाटाचा पदा. [घाट+घांटा-पान] ० पारधी-३. घंटांनादांने हरिणास कडवून, त्यास कांशात अडकविणारा पारधी. 'घाटपारधी पाश पवरी। त्यावरी तो युगाते घरी।' - एमा २६.२३६. [घाट+पारधी] ० सर-३. १ पैलाच्या गळ्यातील लहान लहान घुंगराची, घंटाची माळ; घुंगुरमाळ. २ पैलाच्या गळ्यातील घुंगुरमाळ जीत ओढिलेली असते ती दोरी. [घाट+सर=दोरा, माळ]

घाट-३. १ देश एकमेकांपासून भिन्न करणारी पर्वताची रांग, दोन देशांच्या सरहद्दीवरील पर्वताची रांग. २ (विशेष अर्थाने) सद्याद्रीची रांग. ३ डोंगर ओलाडून जावयाचा रस्ता; डोंगरावरील वाट; खिडीतील रस्ता. उ० खडाळपाचा घाट; कात्रजचा घाट; डोंगरावरील अडकणीची व विकट वाट. उ० रड तोडीचा घाट. 'तेढवेळीं कुचपर्वताचा घाटी। ओळवता दोळे जाले आयेवुटी।' - मिश्र ५६०. 'लक्षर चाल पेणोपेणी घाटा हाहत उतरले।' - ऐपो ८१. ४ नदी, तलाव इ० कांच्या कांडावर नावेतून उतरण्या करितां, नावेत बसण्याकरितां बांधलेला

घाउस, घाऊस—उ १ घाउ; लघका. 'जेणे ठाय समाव । तेय आहाच जोडे घाउस ।' -हा ६.२३१. २ खाण्यास प्रवृत्त करणारा उल्लेख. -हा ६.२३१. ३ खाण्याची इच्छा. [घ. घस=खाणे; घस=गिळणे]

घाऊक—वि. १ टोकळ; भरीव, मोठी (रक्कम, संख्या, आकडा) याच्या उलट किरकोळ, बारीकसारीक. 'घाऊक घाऊक रक्कम काय असतील त्या रांग, किरकोळ मग पाहू ' २ रक्कम; सर्वव्यापक; अक्षय, उष्ण; उषण. ३ टोकविकीने; एकटोळ, टोक-चढ 'घाऊक माल घेतला तर सर्वग मिळेल.' [घाव+ऊक प्रत्यय]

घाऊळ—न वपा; घायदा; किरायात (विप्र.) गाऊळ, गाऊल पहा.

घाए—उ घाव; घाय, वार. घाय पहा. 'संव चेतु भणे हो हो राहे । दाहा घाए राहे ॥' -शिशु १०७१ घाएवटणे—अकि जसमी होणे, जसमेने जमून होणे, घायवरणे पहा. 'कटाक्षीं मन घाएवटे ।' -शिशु ६६६.

घांग—झी. १ दखलगिरि; खावधानता; जाणीव. (किं० ठेवणे, गळणे; परणे; असणे; राहणे.) 'त्याला मेळवानीची घांगही नव्हती.' -अहंता १३५. २ आठवण, आठवणूक, स्मरण; याद (किं० येणे; आठवणे) (दोन्ही अर्थ सामान्यतः अक्षराने रूपी प्रयोग करतात)

घांग—वि (कौ.) १ काही एका गोष्टीविषयी अंगां सामर्थ्य असून रक्षणाचा स्वभाव असलेला (मनुष्य), रक्षक; कोणी पक्षा मागितला असताना, काम करावयास सांगितले असता भाकरासार, मायार येणारा, रक्षणार्थ गाणारा. २ रक्षक, योद्धाया हाजेने मोठो आरडाओरड करणारा. 'घांळे—उक्क. १ (पैसा देण्याविषयी, काम करण्याविषयी) असमतेबद्दल) उरदूर, फिरपीर, रक्षणार्थ. २ (योद्धाया धका लागल्याने दुकळपा, अक्षय प्राप्त्याचे) केविलवाणे व मोठ्याने आक्रोश करणे; किंकाळी. [घांग+चाळे]

घांगर—झी (तांबे, पितळ, माती इ०काचे) पाणी ठेवण्याचे आवळ गळपाचे माडे; घड्यापेक्षा मोठ्या आकाराचे पाणी ठेवण्याचे भांडे; मोठी कळशी, घट. 'अमूय अमृत कल क्षीर पाणी । इच्छोदेनेसी घायन करी ।' -भारा, बाल १२.२३. 'घांगरीची तदान पण घोटानेच भागवायला हवी' -जन्मादृष्टय २४. १ (दाहकाम) एक दाहक माड, खापरची घांगर पेजून तिच्या बुडाला जाणीदार भोके पाहून त्या प्रत्येक जोकाच्या तोंडाशी नंग ठेवतात. तोंडावर मुदंनळा ठेवून नळा दाखविताना वर शाह उडते व सभोवता तारे व वांग उडतात. [स मंगरी; प्रा मंगरी, घांगर; वि घांगर] (वात्र) घांगर उद्धरण—महा लक्ष्मीच्या दिवशी रात्री बायका सेगडीवर कद घालून वरपांगर

घरतात ती क्रिया -बदलावर २१५ -री पुंकरणे—भाषित शुद्ध लक्ष्मीच्या रात्री महालक्ष्मीची स्थापना करून तिची पूजा करून तिच्यापुढे क्रिया पांगरीत तोंडाचा पुंकर घालून घुमतात ती क्रिया. पाळण्या घांगरीवर पाणी—(पाळण्या घांगरीवर पाणी ओतण्यास ते तिच्या आत न जातो वाहून जाते यावरून) निव पयोगी, निरपेक्ष उपदेश जेथे उपदेश टपत नाही तेथे प्रयोग. घामाघाम—० गडघ्यासुभेदारी—झी. पांगर्याची नोकरी वयाचे घाम. ० गडघ्या सुभेदारी—झी. पांगर्याची नोकरी घांगराळे—न. प्रवासात खोगिराल पांगर अडकविण्याकरिता काट्यांची व दोन्वीची केलेली विविध रचना, चौकट [घांगर+आळा] घांगर्याळांघा—उ. भांगर्याची एक मोठी जात. पांगरी एवढा आंवा. [पांगरी+आंवा]

घांगरघोळ—उ. अनेक गुंणरूप एवढे करून केलेले वाय विशेष; चाल. 'घांगरीत वाघे येळत खळ । शिंग बहाळा पांगर-घोळ ।' -निगा ४२. [घांगरी+घोळ=समुदाय]

घांगरणे—अकि घावरून, घांगरून जाणे, भयभीत होणे, भासवणे; घांगरणे

घांगरपटो—उ. (गो.) घांगर्याचा केलेला गुलाब्या केशेत घालावयाचा रंग्याचा दागिना, घांगर्याचा कमरपटा, करमोटा. [घांगरी+पट्टा]

घांगर(गु)रमाळ—झी १ (हत्ती, बैल इ० प्राण्यांच्या गळ्यात घालावयाची) घुंगरीची माळ, गळपट्टी. ' कीं ते कुण्णपुशोची रजनी । चंद्रशोभा उदेवी दसनी । घांगरमाळाचे मणी । तांगणे कीं ॥' -कथा ४.९ ४१ ' शिवराम दिन सेऊन येतो व मोठेदारास घांगरमाळा बाजवावयाची खुणेने आशा देतो. ' -बाल २.१५५. २ (सामा.) मोठी घांगर्यांची माळ. ' मखरी लोबती घांगरमाळा ।' -अमृतप्रदामचरित पृ. ३४. [घांगरी+माळ]

घांगर—उ गुहायी, मारवाडी क्रियांचे परकरासारखे नेपावयाचे घेदेदार, घोळदार वक्र, लोंढा [दि. प्रा. घांगर, घांगर, हि घांगर. यु. घांगरो. वि. घांगरो] घांगरेवाली—झी. दाखलेदार पररण, या पररणीतील शिपाई कमरेला सहवासाराखे वक्र गुडाळतात -सव १८५७. पु. ११२. [हि. घांगरा पळतन]

घांगरा—उ १ मुलांचा खेळावयाचा एक प्रकारचा खूळ-खूळ व एक वस्तुविशेष हिचे ही मोठे व भरदार असून बरील वक्र गळ असते [३८. से. घेरावा. घांगर]

घांगरी—झी घट, घांगर पहा. ' परी तो म साडीच घांगरी । अमृताची ॥' -कथा ४ १४. १८८. [सं. घांगरी, प्रा. घांगरी]

घांगरी—झी. १ (रद्धाने मुलांच्या करमोट्यास असलेले, नसिकेच्या पायातील चाळात असलेले) घुंगर, पाटी, घुंगरफंडा;

एक अलंकार 'झुगझुगशब्दा करिति घागन्या तालवस्ती माती ।' -कम ४ १०९ २ (कों) घागरा नावाची वनस्पति, तिचे फळ [स पर्वरी का गगर] घागरा-घागन्या गोचीड-३ मोठ्या जातीचा गोचीड [घागरी+गोचीड] घागन्यादेवी-की अव (रोग) देवीचा एक प्रकार ह्या देवी पग-याएवढ्या मोठ्या असतात देवी शब्द पहा [घागरी+देवी] घागन्यांचा कर्नाटकी पट्टर-३ ब्रिजाचा एक कमर पगसारखा दागिना हा चादीचा अथवा सोन्याचा असतो याला पुढे घागन्या असतात ह्याचे दोन-तीन रचनाविशेष आहेत घागन्यांचा गरसोळी-जो (व) दुसरी घागन्यांचे घाळे-३ अव घागन्या सावळे वाळे 'चाकात अयापि काहीं नव्हते हातात बागडो दखील न-हती, पायात मात्र चादीचे घागन्याचे वाळे हाते' -नुर ५

घागन्याघोळ-३ १ मनाची उडालेली श्रेधा, गोंधळ, पावसुडी, 'ह्या मुलाने माझ्या जिवाचा घागन्याघोळ केला' २ (कामाची, वस्तूची, पदार्थाची) अव्यवस्था, गोंधळ, पाटाळा, अस्तव्यस्त स्थिति [घागरी+घोळ=घांटाळा]

घागरें-न कणकडाचे बुडव्या लाकडाच्या तुकड्याच्या खोपणीत बसविलेले असते ते लाकूड, भोंवरी

घांगा-३ (गो) (मुलांच्या भायत) बागुल्लोवा घागावणें, घागावणें-अकि (व) भीतीने बागवून जाणे, गोंधळ जाणे, सुचेंनासे होणे, भागवणे, पावरणें 'तिसीच पागावली तिये एके बळे' -भाए १२२

घागुरी-की (घाटीकोळी) घागरी, घुगळ 'तिने बाधिल्या पायाला घागुर्या ।' -मरा १ ९ १९

घागूळ-३ (कों) कुल तील गडा, कद (ज्याला पाकड्या फुटेल्या असतात तो), (कमळाच्या) पाकड्या गळाच्या नंतर राहिलेला गडा, दाढा

घागेर-छी (खा) घागर
घाघर-छी (प्र) घागर पहा
घाघरणें-अकि घागरणें पहा
घाघरा-३ (प्र) घागर पहा [यु घाघरो]
घांघां-३ (गो) पाणलोट, उचावहन पडणारा पाण्याचा प्रवाह [घ. घोघो]

घाघु(घो)सणें घागोसणें-अकि १ घासाधीस करणे २ बारकाईने शोधणे, चिकित्सापद्धत छ ननी करणे जैमना आकळिता घुवाडे । घाघुसितां घुदी मावुडे । -शा ५ ६७

घाची-३ तेली [दि प्रा घविय, शु घाची, का गाण-तेलचा घाणा, घाणिम-तेली दे प्रा घाण, य घाणा]

घा(घा)ट-छी १ पसा, पसाचा बाहेरील भाग, घाटी, कठ, कटमणि 'गेळे घाटी क्षाले माती' २ गळा, कठ, आवाज [स घाट] (वाप्र) घांटीं फुटणें-१ (मुलांच्या) आवाजातील कोमलता जाऊन तो मोठा, प्रौढ होणे, हें (मुलगा) पयात येण्याचे लक्षण आहे 'घाटीं फुटला' -चंदसुर क्षाला २ (गाणन्याचा) आवाज घोगरा होणे, स्वरभेद होणे, स्वर विघडणे, आवाज चिरकणे, घसणे, घाटीं शेंदूर ओतणें-(पेय खाद्य पदार्थात मिसळून) शेंदूर गिळावयाला, खायला लावणे, प्रतिपक्षीय गवयाचा कठ विघडविण्याकरिता ही युक्ति करतात सामा शब्द-० कार-छी गळ्याचा भाग नरडी 'जंभे बुभांड करून दाड होऊन भांड घरिखी घाटोर ।' -होला १७ [घाट+कोर=कठ, बाजू] ० रोग-३ गुण्या पशात होणारा एक रोग [घाट+रोग] ० सर्प-३ पशात होणारा एक रोग, घटसर्प हाकफदाया मुळे होतो, ह्याने गळपात लांबट व जाड अशी सूज उत्पन्न होऊन अन्नमात्रे बंद होतो इ डिक्थेरिया

घाट-छी १ पटा, अनावराच्या गळपातील पटा 'वाजती शस्त्र घाटा । मी जाते वैकुंठा ।' -मसाप १ १२२ २ (उप) गुप्त गोष्ट सर्वांना सांगत घुटणारा, बोंबडा, बदादखोर माणूस, बोंबल्यागणेश, जिभेचा, कानाचा हुलका, छुतरा, गजपटा [स घाट] (वाप्र) घाटेखालीं उमरे राहणें-(शपथेचा एक प्रकार) शपथ घेणें सामाशब्द-० कार-वि (गो) घटा ओतणारा शिक्क कार [घाट+घरणे] ० पट्टा-पान-३न ज्याला ल्हान ल्हान घटा, घुगळ अडकविलेले असतात, किंवा एकच कोखडी, पितळी घाट, बाघलेली असते असा बैलाच्या गळपात बाघण्याचा चाम त्याचा, गोगपाटाचा पटा [घाट+पडा-पान] ० पारधी-३ पटानादाने हरिणास फडवून, त्यास फावात अडकविणारा पारधी 'घाटपारधी पाश पवरी । त्यावरी तो मृगात धरी ।' -एभा २६ २३६ [घाट+पारधी] ० सर-३ १ बैलाच्या गळपातील ल्हान ल्हान घुगराची, घटांची माळ, घुगरमाळ २ बैलाच्या गळपातील घुगरमाळ जीत ओविलेली असते ती दोरी [घाट+सर=दोरा, माळ]

घाट-३ १ देश एकमेकांपासून भिन्न करणारी पर्वताची रांग दोन देशांच्या सारहीवरील पर्वताची रांग २ (विशेष मयानें) सहाद्रीची रांग ३ दोंगर ओलाढान जाग्याचा रस्ता, दोंगरावरील घाट खिडीतीन रस्ता उ० खडावपाचा घाट, दानत्रजा घाट दोंगरावरील अडकणीची व विकट घाट उ० रड तोंडीचा घाट 'सेहबळीं पुचपर्वताची घाटी । ओळवता दोळे आहेत आंघवुटी ।' -शिशु ५६० 'लंकर चाल घेणोपेणें घाटा दाढात उतरले ।' -ऐपो ८१ ४ नदी तलाव इ० कांच्या काठवर नाववून उतरण्या करिता, नावेत बसण्याकरिता बाघलेळा

धका; नदीकांठी बांधलेला दगडी धका. ५ पाण्याचा उपयोग चांगला करतो याचा म्हणून सोयीची दगडी बांधणी (विशेषतः पायऱ्यांची). नदीवरील पायऱ्या, उ० ब्राह्मणघाट; पोथीघाट. 'ज्या नांव तीथे वरि घाटदिरम्य आहे।' -नरहरि गंगारत्नमाला १५१ (नवनीत पृ. ४३३). ६ धरण; बंधारा; धका. 'आणि सुखिया भिषु जलाचा कोट। न शके धरं संधवाचा घाट।' -झा १.१२४. ७ सशस्त्रीच्या रागेच्या पूर्वकडील देश, प्रदेश; सहाद्रीचे पठार (ज्यास कोंकणसाथेस देस हे नांव आहे). 'आम्ही घांटावरचीं माणें आहोंत.' -कोरक ४८३. 'सालमत्रकुर्ती घाट चांगला पिकला. [सं. घट=घाट; तुल० का. गट, घट, पाट; हिं. सि. घाटी=कोंकणातील रस्ता; वं. घट्ट, घांटे] (वाप्र.) घांटांत अडवणें-धरणें-मारणें-(चोर, छुटार, कोंकणातील घांटांत किंवा अडवणीच्या मार्गांत वाटसरेंना गांवून त्यांना लुबाडतात त्यावरून ल.) एखाद्याच्या अडवणीचा कायदा घेणें; एखाद्याला अडवणीच्या वेळीं अडवून धरणें. *कावला-घ. घाट चढून आल्यावर घाटावरील चौकीचा वावयाचा कर. 'घाट कावला छुडकीवर घाटी. ऐन जिनस बगेरे चैईल किंवा जाईल ... त्यास दावेरीं ज्यावयाचा शिरस्ता करणे ...' -महाप्र २.१.१८४. [घाट+कौल] *माळ-छी. कोंकणामधील अक्षर रस्ता; वाट; खिडीतील मार्ग. [घाट+माळ=कोंकणातील अक्षर वाट] घाट-पांढे-रुपा-घ. नदीच्या, कोंकणाच्या घाटावरील वडात बसून करणारा अधिकारी; घाटाच्या तोंडाशी जकात घेणारा नमि-कारी; जकातदार; -योमारे १.२३८. [घाट+पाववा=कारकून] *पाय-पाया-घ. घाटाचा पायया, घाटपाया. 'घाटपायासून घाटमाथा कोसभर उंच आहे' [घाट+पाय] *वंदी-छी. १ (कोंकणातील) घाटातून कोणी रद्ददारी करूं नये म्हणून केलेला बंदोबस्त. २ (नदीचा, कोंकणाचा) घाट बांधण्याकरिता झालेला खर्च वसूल करण्यासाठी बसविलेला कर, पट्टी [घाट+वंदी=बंदोबस्त, मनाई] *घुडी-छी (राजा.) घाटाचा पायया, घाटपाया. [घाट+घुड] *माथा-घ. १ कोंकणाचा माथा; कोंकणावरील सर्वांत उंच भाग. पठार. २ (कोंकणातील) खिडीतून जाणारा अक्षर रस्ता; घाटातील सर्वांत उंच भाग [घाट+माथा] *रखवाडी-घ. घाटावरील रखवालदार, पहारेकरी. *घाट-छी-वि. घाटावरचा; सहाद्रीच्या पूर्वकडील झुलुळाकड; देशावरचा (मनुष्य) हा शब्द विशेषतः घाटावरील लोकास बद्देशून वापरतात. पट्टी हा शब्द घाटावरील प्राणी व पदार्थ याचा वाचक आहे. *सर-री-छी. पर्वताच्या, रांगेच्या उतरणीचा अगदीं वरचा प्रदेश; घाटमाथ्याच्या आजूबाजूचा प्रदेश, घाटमाथा. 'घाटरीचे किडे प्रायः पाहले' घाटोघाट-किवि. निरनिराळ्या घाटांमधून. *रखवाडी जळकडे घाटोघाट। -पेपो २४१. [घाट टि.]

घाट-घ. १ (भांडी, दागिने इ० कांचा) आकार; घडण; डोळ; डब; डेवण; रचना. 'अति तरल विलोकी घाट ते मेख-ळ्येने।' -साहू ३.३८. 'वेहेरा घाटांनं लांबट होता.' -कोरक २२. २ (छ.) (वेत, मसलत, हातीं घेतलेलें काम इ० कांचे) याचा स्वरूप; रागरेण; रंगरूप. 'या मसलतीचा घाट कसा दिसतो?' ३ (वेत, योजना इ० कांचा) आविर्भाव; अवस्था; उदाह. 'आव. 'यास्तव त्याने स्वयंवराचा घाट तिच्या घातला.' -विक ३१ ४ योजना; बनाव; वेत. 'हा घाट जमून आला तर काय बहार होईल।' -अस्तमा ८१. ५ विशिष्ट घडण; आकृति; बैठक; साज. 'लावले समयाचे घाट। केले उदरत्याचे घाट।' -महाप्र २.१.२३. [सं. घट्ट=चणें, करणें, म. घडणें; घु. घाट; सिं. घाट] (वाप्र.) *घालणें-वेत योजणे, करणें. सामा-दाद-० काम-न. १ (बांधकाम) कोनाचे, कमानी यांवर केलेलें नकशी काम. २ (सोणारकाम) छरी, बांकी वगैरे हातांनी करण्याचे व त्यांस आकार देण्याचे काम. *घट्टाघ-वि. कमनास्त. [घाट+घडणें] *छुट्ट-वि. छुंदर; सुबक घाटाचा, घडणीचा. *खट्ट-वि. (अशिष्ट) घाटगुड पहा. [घाट+छुट्ट] घाट-छी १ घाटलेले हस्तेरे, दाळ. २ (मिठाई, मिठाप इ० करितां) शिजविलेले पीठ. ३ हरमन्यावर घडणारा तोंबरा, मोरवा, एक रोग. (यानें हरमन्याचा घाटा भरत नाही) (कि० पडणें). ४ अटघाट, आटघाट पहा. (घाटणें) घाट-घ (छे.) नाविक) झाडी व गळपटाच्या आजूच्या कड्या ओढणारा सिद्धा. मालवण, गोमांतकाकडे कविला दिशे खिले या ऐवजीं सुमाचे दोर सावून कड्या ओढतात. घांटे-न. (गो.) एक इलक्या प्रतीचा भाजा. घाटण-न. १ दाळ शिजवून, ती ठेवून तोंडीलाण्या-करितां केलेलें दाट कालवण; घाट. 'झुना करार, नवा करार, जुराण, जेदावेस्ता वेद या सर्वांचे आपल्या परिश्रमयुक्तीने घाट करून आमचे पुत्र सामाजिक जसे आपल्या ऐक्यभ्रांसां भक्तीं मसालेदार खाद्य देतील तसे आमच्या जुन्या भूकमंडळीकडे कटून मिळणार' -मि ८१८.२ (पत्री इ० कांचे) पैदाशेस करणें ठेवणें; घोटणें, डबळणें; (कि० घालणें) [सं घडण; म. घाटणें] घाटणा-घ (छे.) (खालाचा) बसा; पोंटा; (खळकीचा बरखा; घाटणागुडा; घाट पहा. घाटावरील दाळ इ० घाट याचा अर्थोदा द्याट. [घाटणें] घाट(टा)णा-घाटणेरा-घ (सहासाठी) खापरंत पान्ना आजर्तात ते खळक्यासाठी. वर-खाली करण्यासाठी एक टोंकास विच्या बांधून पोंड केलेली काटी, पांढके. [घाटणें] घाटयूक-छी. (प्र.) (एखादी गोष्ट-विशेषतः एप्र संवर्षी) झुळवून आणण्यावेळीची बोलणी, 'घाटाघाट, बोला बोली; घटघडना; घटयूक. [घाटणें+यूक प्रत्यय]

घाटणें—उक्ति. १ (पळीनें, दांडयानें, चमच्यानें इ०) ठेचणें, चेचणें, घोंटणें; ढवळणें. 'तुज लाविलें स्वतेजें म्यांच कडी-भात-वरण घाटाया।'—मोगदा २. १६. २ आघात, प्रहार करणें; घावणें; बघणें; टोकणें; ताडण करणें. 'कीं तयादी पाटी। जे वेळीं लोह मांसातें घाटी। ते वेळीं विजयश्रियेच्या पाटी। एकुचि वेस ॥'—ज्ञा ७. १२. ३ (ल.) त्रास देणें; गांजणें; सतावणें; वेजार करणें; छळणें; जाचणें; कुतःओढ करणें. ४ चर्चा, खल, वाटाघाट करणें; (विषय, गोष्ट) घोळणें. 'पंधरा दिवस ते लम घाटत होतें पण सिंदीस गेलें नाहीं.' ५ (सामा.) एक-जीव करणें; मिळविणें. [सं. घट्ट, घटन; प्रा. घट्टण, बं. घाटा=ढवळणें] घाटून घाटून—किवि. १ घोटून आणि पिष्ट करून; वेदांमदा, चेचा करून. २ छडून; सतावून; त्रस्त करून (किं० खाणें; पिणें; गिळणें) (प्र.) खातून घाटून. घाटणे पहा.

घाटणें—अकि. घडणें; होणें. 'जीये दीसी माहाप्रळयो घाटें। उदधीचें वळण फुटें ॥'—उपा ११२३. [सं. घट्ट=घडणें]

घाटणें—न. १ घाटण्याकरितां ज्याचा उपयोग करतात तो दांड, चमचा, पळी; घाटणा; घाटणेंरा; ढवळण्याचें साधन. २ घाटण्याची, घाटण्याची, ढवळण्याची क्रिया. ३ (खा. कुंमारी) सडक्याचें बूड पासण्याचें लांकडी हत्यार, सापन, उपकरण. [घाटणें]

घाट(ड)पण—न. (गो.) (प्र.) घाडीपण; पिशाच, दैवत प्रसन्न करून घेण्यासाठीं घाडी (मांत्रिक, जादूगार) जो विधि, मंत्रतंत्र करतात ते. [घाडी+पण]

घाटरुं—रुं—न. १ (बेलाच्या गळपांतील) लहान घंटा; लहान टोकडा; २ (निदारी) घांठ; घंटा. म्ह० दोरान दोर मेले कुड्याच्या गळपांत घाटरुं आले. = (कुड्यांतील) मोठी कवीं भाणयें जाळून हलक्यांच्या हातांत अधिकार आला. [घांठ=घंटा]

घाटरुं—न. १ घांटी; कंठनाल; कंठमणि; गरडे. २ घरांतील एक रोव; घाटसपें. [घांठ=घरा, कंठनाल]

घाटलें—न. १ (राजा.) घांटा; तांदूळाच्या कण्या व मारळाच्या पत्रांचे दूध यांची पगसर खोर; गूळ, खोबरे, पाणी व तांदूळाचें पीठ यांची बनविलेली खोर; गुडवण्यास पीठ लावून घाटून केलेले (कोंढणी) पकाय, खाद्य. यास गांढे असेहि म्हणतात. २ (दादर) पिठले. [घाटणें]

घाटवाई(हून)—न. घाटण्याचें बाईन—उखड; पुरणाची दाळ किंवा इतर पदार्थ घाटण्यासाठीं केलेली लांकडी किंवा दगडी उपकरी; ज्याने घाटावयाचें त्या दगडास घाटणा, घाटणेंरा असे म्हणतात. [घाटणें+(घां.) बाईन=खड; उपकरी]

घाटा—पु. घाटपांड्या; देशाच्या मर्यादेवर जकात वसूल करणारा अधिकारी; यावरून घाटे आडनाव पडले असावे. —राजवाडे—म्रमयाळा [सं. घाट; हिं. घाटिया]

घाटा—प्र. १ घाटणा, घाटणेंरा पहा. २ बाजरी, सडीद, मृग इ० शिजवून व वाटून सुराकरितां केलेले पौष्टिक खाद्य. 'एराचिया घाटपा टोके एका फिके उपचार।'—तुगा १८०. ३ जोंघळयाच्या, बाजरीच्या कण्या शिजवून तयार केलेले खाद्य; भात 'ज्या भक्षितां केवळ ताक घाटा।'—साहू ३. १६. [घाटणें=ढवळणें, घोंटणें] ० घुमरी—झी. (ल.) गरीवाचें वस्त्र; मीठभाकर. 'घाटा घुमच्या कोरच्या भाकरी।'—निगा १००. [घाटा+घुमरी]

घाटा—प्र. जनावर ओढण्यासाठीं महारांना देण्यांत येणारें पान्य. —गांमा १०५.

घाटा—प्र. (दे.) हातोडा. (गो.) घाटियो.

घाटा—प्र. (ब.) तांटा; घट; बूड; तूट; घत. 'ज्यांत त्यांत घाटाच येत गेला तर चरिताये कसा चालेल ?' [घटणें]

घांटी—प्र. (गो.) पांच हात लांबीचे एक छत्रे माप.

घांटी—प्र. (गो.) दाणे, तंघाळ इ० कांठ आडळणारा किडा.

घा(घां)डा, घाटाणा—प्र. ओल्या हरभऱ्याचा टरफला-सहित अवलेला दाणा. 'घाटा दिसे परी दाणा नाहीं।'—एभा १०. ५२७. [सं. घंटा; म. घांठ ?]

घाटवाई—झी. एका देवीचें नांव. —चेया

घाटाघाट—झी. १ (एलाचा गोष्टीविषयी, कार्याविषयी) बराच वेळ चाललेला खल; वाटाघाट; चर्चा. २ (एलाचा पातळ पदार्थ, डाळ इ०) जोरानें, घाईनें घाटण्याची क्रिया. [घाटणें दि.]

घाटाणा—प्र. घाटणें, घाटणा—घाटणेंरा पहा. [घाटणें]

घांटी—झी. पघा; गळा. 'पूर्वी तुम्हां नाहीं भेटी। तरि कां येणें घरिली घांटी।'—गीता २. २२६१. २ घांठ; कंठमणि; कंठनाल; गरडे. 'तिणें पसरितां विजामाची। हनुमंत तसेज घाली सडी। गाकडितां जिझा लबबडी। तव घांटीवुडी रिपाला।'—आरा किरिऊपा १८. ६८. [सं. घांठ] (बाप) ० घाऊन घाटणें—

मोठपानें बोलणें; ओरहून, खंडवून बोलणें; जीव खाहून, तोडून, मारून बोलणें; गळा काडून राहणें, ओरहणें; शिरा ताडून बोलणें; गळेकोट करणें. ० खाजयणें—(ब.) पन्ना खरराणें ० चिप्य—चीप होणें—१ गळा, आवाज बघणें. २ गळपांतील, घरांतील विहारागुळे विजृतां व येणें. ० पटणें—(ब.) आवाज बघणें. ० फुटणें—घट्टणें—१ (मुलगा बघात आरुधामुळे) आवाज झोड होणें. २ (गावपांत) आवाज बघणें; आवाज पोंगरा

होणे; कंठ फुटणे. ० घसणे-(मा.) गळपातील विकारासुळे आवाज बिघडणे. ० घर येणे-(व.) जिवार येणे; दुबडर वाटणे. 'काम मोठे घाटीवर येते तिच्या.'

घाटी—श्री. लहान घाट; बोंगरातील लहान चढण; बोंगर चढावयाची बांधलेली घाट. 'आसपासची जमीन बोंगराळ म्हणून अनेक लहान पण दमविणाऱ्या घाटांचा चढाव्या व उसराम्या लागत.'—वि. ८.१.७. 'सुये वर येतो गाहे तों कुचे-लीची घाटी चढू लागले.'—सम्राटी १७१. [घाट=बोंगरातील रस्ता]

घाटी—वि. घाटावरचा; देगावरचा; सम्राट्रीवरच्या प्रदेशातील; घाटवळ हा शब्द लोकांसाठी व घांटी हा जनावर, माल सांसाठी वापरतात. मुंबई नोकराला घांटी म्हणतात. 'तवांपासून क्या घांटी झालोय.'—संगीत बोटाळा ७ [घाट] ० खंडी—श्री. बोल मणाची खंडी; घाटावरील खंडीचे माप.

घांटी—श्री. लहान घंटा (बेल इ० पयल्या गळपात बांधण्याची); वितळी लहान घांटा, घंटा. [सं. घंटा; म. घांटा] ० खाली उभे राहणे—दारप घेण्याचा एक प्रकार; बेल मंदार-सयलणे, देवाचा निमंत्रण उचलणे द्वाप्रमाणेच देवळाच्या घंटाखाली उभे राहून खरे असेल ते सांगणे असा प्रपात आहे. 'घांटीखाली उभे राहणे, देवावरची बेल-मुळम उचलणे, एजेच्या पाण्यात उतारणे, ही साधने अत्यंत कठिन प्रसंगी व अज्ञात वृत्तांतास्तव जुनी माणसे अमलांत आणीत.'—खेया २८.

घांटीव—श्री. घांटीचे गांठी, गांठी पदा. घांटीव—वि. १ घांटेलेला; वडविलेला; तुडविलेला; पेंदा मेंदा केलेला; टेंकेलेला; (पळी, चमचा इ० नीं) डबळलेला; पोटेलेला. २ त्रासेलेला, प्रस्त झालेला; छळलेला; गजलेला. ३ वाटावाटा, चर्चा, वाटावाटा केलेला. [घाटणे]

घाट्ट—३ पळीच्या आकाराचे पग मोठे-लांकडाचे-काळ इ० पोटेण्याचे, डबळण्याचे उपकरण; लांकडी मोठी पळी; एका टोंकास मोठे टबळे असलेले-दांडके. [घाटणे]

घाटोळा—वि. (उप.) घाटवळ. घाटवळ या शब्दाचे वृज्जवाचक रूप. [घाटवळ]

घाट्या—३ तीर्थाच्या ठिकाणी घाटावर स्नान करणाऱ्यांना गंध व भक्ष्य पुरवून उपजीविका करणारा ब्राह्मण, गंगापुत्र; (सामा.) घाटावरचा ब्राह्मण. [घाट; हिं. घाटिया]

घाट्या—श्रीभव. रांधलेल्या कण्या.—शर घाटा अर्थ २, ३ पदा.

घा(घा)ट्या, घाटिया—३. लहान हातोडा; नक्षत्रीय, कळाकमरीचे काम करावयाचे सोनारचे, कासारचे एक हत्यार; लहान हातोडी. [घाटणे=वडवणे]

घाट्ट—श्री: भात्याणाची पेंडी; माताच्या पेंड्याची गहरी, वळकटी. [सं. पट्ट=पट]

घाट्ट—श्री. मज; क्षत; जखम. 'महाराज, कोळिष्टक कशात! पाह भरून काढायला!'—रोजु २२. [घाट्ट=प्रथ होणे]

घाट्ट—३. (विणकाम) (बे.) विगावयाच्या कापडाच्या कांठात फुल्ले ठाविण्याकरिता बरेच घसवलेला लांकडी चांचा, चाळ. हा मागावर टांगलेला अवयव. [घडणे]

घाट्ट—३. (सुमारकाम) एक प्रकारचे चक, चारु; जे फिरवून दुसऱ्या चाकास, येवता गति देता येते ते.

घाट्ट—श्री. (सोमारकाम) सोने, चांदी इ० घांटीची तार ओढून घारीक करण्यासाठी लागणारी एक करवीसाराची भाटे असलेली कडी; एक विशिष्ट रचना, योगना. [घाटणे]

घाडकी—श्री. घाण्याचे, देवळातील गुराचे काम, धंदा, इक्ष. [घाडी=(देवळातील) गुरव]

घाडणे—शक्ति. घडणे याचे प्रयोजक रूप. घडवणे. 'चंद्र-विवाचेनि घाडे। पांतां दोसतुने चोखडे। अहवाह घाडिले दळ-बाडे। कापूकेळीचे।'—विशु ७२३. [सं. पट्ट]

घांठेपावळ—न. (गो.) बसवपतिविशेष.

घाडवस—३ (ऊ.) घाण्याचा, गुराचाच धंदा. [घाडी+वस]

घांठेपावळ—श्री. (गो.) मोटवेल पदा.

घाडी—३. १ (राजा.) देवसंकीचा एक अधिकारी; देवळातील सावळो, दिवांबली करणारा शुद्ध जातीचा मोहर. गांव-वर अर्थ २ पदा. याचच कांठी ठिकाणी गुरव असे म्हणतात. 'नंतर घाडी व गुरव घरोघरी येऊन शिंपणे करतात.'—मसाप ४. २. ११. २ (गो. डेट.) मांत्रिक; जादूटोणा करणारा. याच्या बोक्यावर जटा असतात, हा जातीने शुद्ध असून याच्या जगांत वारं संस्कारावर घुत-विशाचासंबंधी विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे हा सांगतो. याचा मृतपिशाचाबरोबर वोलणारा मजकूर समजतात. ० पूण—न. पावोचा धंदा; कौल, प्रसाद इ० देणे, मुते काढणे इ०. ० दिद्या—श्री. घांटी लोकांची विषा; मंत्रित; जादूटोणा; जगापुराणारा.

घांठी—३. (गो.) नदीचे खोरे पाणी शेतांत शिरण्यासाठी टेबलेले द्वार. घांठीमारप=घांठी धंद करणे.

घाण—श्री. १ बास; गंध. 'जेसे खालारा घाणे पागी। प्रमर पुण्याचिचे पाणी।'—हा १८. ४८१. २ दुर्गंध; दुर्गंधी; नाकाला न आवडणारा बास; दुर्गंध; ओरदाण. ३ घ्राणेश्वास, कोळ्याना न आवडणारी ओंगळ वस्तु; केरकचरा; खेड; रंदा; रादा. 'अगणांत घाण पडली ती काढून टाक.' ४ (तिरस्काराची) घाणेरडा, वाशेरा, घाणेर मनुष्य, पदाय. 'हा घांठेजोडा

आठ हात ! ही घाण मला नको ' ५ (कामातील, हिशोबातील घालमेल, घोटाळा, अव्यवस्था, गफलत, गोंधळ, मानगड, (मनुष्याचा, कामाचा) घप्पाघोळ, हुबेलडी, गळहाटा, दुईदा, फजिती, (पदार्थांचा, सामानाचा) चिवडा, चिचका, बचकच, चबडच 'कामाची सगळी घाण केलीस' -विधि १० ५-७ १२९ -विक्षिप्त ३ १६८ ६ एसाचा व्यवहारासबधी अवशिष्ट खटले, काम, चाकी 'मागील घाण काढून टाका, नंतर दुसरा पैका घ्या' -उद्वा छी ! थू ! तिरस्कार, चीड, प्राध, मत्सर याचा वाचक शब्द [स प्राण=नाक, प्रा घाण, फ्रें जि खन] (वाप्र) ० येणें- दुर्गंध येणें, वाईट वास मारणें घाणणें, घाण(णा)घणें- भक्ति वाईट पास येणें, वास मारणें, उग्र वास, र्व येणें 'हरि कया विरहित जे वदन । तें केवळ मयण्याचें भाडें जाण । विषय कृमी परिपूर्ण । निदा दुर्गंधीने घाणतसे ।' -जे ४२ ७ सायाशब्द- ० फट्टा-वि खवट, वासाळ, घाण मारणारें, योग्य मर्यादेपली कडे कडवल्याने वास मारणारें (तुप, भात इ०) [घाण+कडणे] घाणट, घाणचट-वि १ दुर्गंधयुक्त, वाईट वास मारणारा, घाणेरा २ (ल) बीमत्स, औगळ, किलस, तिटकारा, शिसारी भाणणारा [घाण+ट वट प्रत्यय] ० पाणी-न वाईट, घाणेरेडें, पाणी, गडूळ पाणी, मोठीचें पाणी ० यारों-३ (गो) दुर्गंध युक्त पानाची एक वनस्पति, घाणेरी -वि घाणेरेडा, घाणेरा [घाणेरा] ० घट-छी १ (प्रा) घाणीची, दुर्गंधयुक्त जागा २ घाण येणारी, घाणेरी वस्तु पदार्थ -वि घाणट पदा ० वास्त-३ दुर्गंध, वाईट वास घाणीचा-वि १ वास स्वाद लज्जत असलेला २ (ल) एखाणाशीं दूरचा सवध असलेला, लावण्या नाटयाचा 'हा-दिचे पाणीचा भाडे' =अभितत्वादि सवधविशिष्ट भाडे घाणेरेडा, घाणेरे घाणेरेल-टा-वि १ दुर्गंधी, वाईट वास येणारा, वास मारणारा, वाधारा २ मछिन, घामट, गरिबळ, किलसवाणा, ओंगळ, शिसारी, ओकरी, तित्कारा उत्पन्न करणारा (पदार्थ, काम, कृति, मनुष्य). 'पांढव किमपि न सदती हू यदपि संभेत शब्द घाणेरी' -मोसाका ४ ८६. १ खचक, कुडाळ, कुचाळ (मनुष्य, माणूस) ४ बघळ, लुच्चा, शिंगळ फटलही, पाटीतले मास, बदकेल (मनुष्य). [घाण]

घाण घाणउट, घाणपत, घाणपत्र-वि गहाण, गहाणवट, गहाणपत गहाणपत्र पत्रा 'जेसा घाणवटियाचा वट ।

घाण-छी पुण्याची पाणी, घाणा [प्रा दे घाण म घाणा, का गाण] घाणेंपार-३ (गो) चरकशाल तल विळ गाण, घाणा चालविणारा ० माकड-न (ना) सिमण्याच्या शिबोनि जमीनीत एक साधारण उंच खांब रोईन व त्याच्यावर

चाकी ३ ३१

एक आठवा दाडा ठेवून त्या दाड्याच्या दोन टोकावर मुलें अथवा माकडें बसवून फिरविण्यासाठी केलेली रचना [घाणा+माकड] ० घट-टा-छी १ घाणा २ (तेलाचा) घाणा ज्या जागेवर असतो ती जागा [घाणा+वट-टा=ओटा] ० वड-छी (माण) उसाचा रस साठविण्याचें भाडें ठेवण्याकरिता व्याणि पिळलेलीं चिपाडें घेण्याकरिता मनुष्यास बसण्यासाठी केलेले दबरे [घाणा+वाटी, प्रा दे वट=पेला]

घाणा-३ १ लीळ, भुईमुग, करई वंगरेचें तेल काढण्याचें साधन, यत्र, साचा, तेलाची गिरणी 'घाणा गाळिले शुडे । तेथ तेल ना पेंडी जोडे ।' -ज्ञा १७ ४१९ २ तेत्याच्या घाण्याची राट जीत फिरते ती लाकडी कुडी ३ एका वेळीं जातें, गिरणी, घाणा इ० मध्ये घालावयाचा घास, एव्हार घालावयाचे परिमाण, तेल काढण्यासाठी घाण्यात घालावयाचें तिळाचें, करईचें एका खरेपें परिमाण खापरात भाजण्याच्या, उखळांत काढण्याच्या पदार्थाचें घान्याचें औपधाचें एक वेळेचें परिमाण, भर, हत्ता. ४ उसाचा रस गाळण्याचा चरक 'रगमूमीचा घाणा करीनि सरिसा । महाकाळु शुधु गाळीतुते जेसा । -शिशु १०४३ ५ महरसकातीच्या दिशें भाद्रणाम दान देण्याकरिता जिया उखळावर धी घाण्याची रास ठेवतात ती ६ वाडण्याचा विधि (देवक बसण्यापूर्वीचा), रम मुज, इ० मगल कार्यांत दुरडीत तांदूळ घालून सौभाग्यवती जिया मगलगीतें पात ते तांदूळ काढतात तो विधि, मगलविधीच्या आरमी काढण्याचा समारंभ करतात तो (किं० मरणे, घालणे) रम किंवा मुज याच्या सादि-त्याला आरम करण्याची सुच ही घाण्याची चाल असावी ही शास्त्रोक्तगाई ७ जुना मळण्याची पाणी दरीतीत उगीच केसणी घालून ठेविली असता होणारी विशिष्ट स्थिति, अवस्था -शास्त्रीको [प्रा दे घाण, का गाण, गु घाण, ति घाणे=तेत्याचा घाणा, तुल० ग्रहाणक-ग्रहाणत्र-घाणत्र-घाणा-राजवाडे, घाटणचा शिलाचेस घाके ११७८, मूळत्रये घाण्यातला घांस, हत्ता] (वाप्र) घाणाघरणे-१ (मनुष्याम प्राण्यास) छटणे, प्रास देणे, गाडणे सतावून सोडणे, राणीवादेर काम करावयास लावणे २ (कापट कापड, कपडे इ०) विसडून टाकणे, अस्ताव्यस्त करणे, पुरवणे, गुपवणे, छुडवण्याची युक्त करणे सुसहजे घाण्यात घालणे-(एखायास) साठ्या सकृंत लाटण, पेचात घाडणे घाण्यातून पिळणे-काढणे-१ चेंगरणे, चिरवणे, पिडून काढणे २ (एखायास त्याच्या) राणीवादेरचे काम सांगू करावयास लावून, नि मरव मिळेल वनदिणे (एखायाचा) मुठा पाडणे घाणेदार-३ (गो) तेगी, सविक्या [घाणा+घरणे]

घाणाळ-वि लांब नाडाचा, पनाळ -दार घाणाळ पदा [न घोणा=नाक]

घाणा—स्त्री १ घाणा अर्थ १, ३ ते ५ व ७ पहा २
सुन्याच्या घाणीचे दगडी चाक [दे प्रा घाण]

घाणी—स्त्री घाण, दुर्गंध, वारंट वाड 'ऐसेचि कही
विचार्ये। घड्या बरपाण होये। तरी घाणी हुटे सव राह। ब्याघु
जेवा।' -हा १७ १५८ [घाण]

घाणेल्हा, घाणेरा-घाणेल-ल्हा—१ घाणट, घाणवट
पहा २ कटाळवाणा, नवडोबा, वाईट (पदार्थ, भाषण इ०)
'घाणेल्हा गोष्टी चये सोवु नको' [घाण]

घाणेरी—स्त्री एक दुर्गंधयुक्त वनस्पतिविषय 'तोरण,
चिमट व घाणेरी या कांठीरी छत्रांसेरीस उपयुक्त लोह मिळेल
तर सवय' -खया ३३ [घाण]

घाणेरी मुंगी—स्त्री. जिला घाण यत नवी मुंग्यांची एक
जात

घात—उ १ बघ, ठार मारणे, उच्छेद, संहार 'घाता त्या
उभयांस मी मज विधि घातास योजोतसे।' -२ ११. २
आघात करणे, आघात, प्रहार, मारा, धाव; तडाखा -हा ३
३१६ 'घावोनि हाथिनी र्याते। एतेचि पाते ततपुणे।'
-एकम्ब ८ ४६ ३ (कामाचा, धवाचा, बघवहागचा, मस

ळतीचा, योजनचा) विषाड, चकाचूर, नाश, नाशवी, विध्वंस,
उच्छेद, (एखाद्या मनुष्याचा) नाश, हानि, नुकसान (किं
करणे) 'म्हणजनि आपणचि आपणयेया। घातु कीजु असे
धनजया।' -हा ६ ७० 'राहुचा घात कला विषसद्वनिला

काण सेवील त्याला।' [घ घात=दण, नाश] (वाप्र-
घातणे—अकि घात करण, मारणे -घार (या शब्दा-
पासून सामासिक शब्द वटिल तसे साविके भादित समासांत हा
शब्द पूर्वपदी (अ) अथवा (आ) उत्तरपदीहि येजेतात उ०
(अ) आत्मघात पक्षघात, प्राणघात, सईवघात, धारप्रघात
इ० (आ) घातयाव, घातकण, घातबेला, घातसिंधि इ०
(पहिल्या प्रकारांत या शब्दाचा नाश प्रहार या अर्था व दुसऱ्यांत
अज्ञान, अनमल या अर्था उपयोग होतो) सामाशब्द-घातक-

की-वि घातुक, हिसक, मारक, नाशकारक, अनर्थकारक, अप-
कारक, अपायकारक, नाश करणारा, ठार मारणारा [सि] ० करी-
वि १ ठार मारणारा, बघ करणारा, मारेकरी २ उध्वस्त करणारा,
अपायकारक, नाशकारक (वस्तु, मनुष्य, जिवसो) [घात+
करणे] ० घेण-वि घातकी पुढल्या घात शब्दाखाली पदा
० चतुर्दशा—स्त्री भाद्रपद वद्य चतुर्दशी या दिवशी लडाईत
अथवा अपघातातून मेळल्या पितांचे महालय श्राद्ध कर-
तात [स] ० चतुष्टय—न (ज्यो) घातकारक अग्नि
असा नोकडा, घातचट्ट, घाततिथि घातनक्षत्र व घातवार यांचा
समूह [घात+चतुष्टय=चाराचा समूहाय] ० चट्ट-उ (ज्यो)

अज्ञान मनुष्यां भादेल्या चट्ट, हा अनिष्टकारक अवतो [स]
० तिथि-आ (ज्यो) अज्ञान, अनिष्ट तिथि [स] ० नक्षत्र-न
(ज्यो) अज्ञानमनुष्य [स] ० पात-उ १ (व्यापक) ठार मारणे,
पगळवण, अपय करणे, हत्या, अपघार करणे २ जाळपाळ,
नाश, बघ, तोडा, ह्या, अपघार 'मनुष्याने कोणाचाही घातपात

करूनये' [घात+ठार मारणे+पात=पटणे, पाळणे] ० पाती-वि
घातघात करण्याचा ज्याचा स्वभाव भादित तो, अपकारी, दुष्ट
[घातघात] ० मारो-माराघाणो-वि (गा) घातकी, दुष्ट
[घात+मारणे] ० घार-उ (ज्यो) आटवण्याच्या सात
दिवशीत (एखाद्यास) अनिष्ट अश्लेषा दिवस, ज्या दिवशी
एखाद्याने कोणतेहि काम सिद्धीस जात नाही असा अज्ञान, अनिष्ट

दिवस 'रात्री निघाली स्वारी मसालची म्हणे मामा घातवार.'
० पेटळ-स्त्री १ घातुक, अनिष्ट बळ २ मरणाचा, घोर सड्याचा,
अनिष्टाचा, समय, जिवावरचा प्रसंग, प्राणनकटाची वेळ [घात+
म बळ] घातीव-न प्राणघातक वात्र 'वी अवेसायक धाता
पुणे। घरी घातीव घणार प्राण।' -नव १८ १६५ [घात]
घातुक-वि १ घातक, हिसक, ठार मारणारा, प्राणनाशक,
हून, नाश करणारा 'घातुक पक्षी' -प्राणिमा ६३ २ अघाय
कारक, अनिष्ट, दुष्ट, घातक पहा [घात]

घात—उ १ (पणित) समान सख्यांचा गुणाकार, एका
सख्येला त्याच सख्येने गुणिले असता त्याच त्या सख्येचा घात
कला असे म्हणतात त्याच सख्येला त्याच सख्येने गुणण्याची
आहति अथवा त्या आहतीच्या सख्येचा अंक, तीन वा
सख्येचा बळ हा दिघात व सतावीस हा त्रिघात भादिते [स] ० कर्म-
न एखाद्या सख्येचा निर्दिष्ट घात करणे, एखाद्या सख्येला त्याच
सख्येने निर्दिष्ट केल्या बळा गुणदाची क्रिया [घात=गुणाकार+
कर्म=क्रिया] ० प्रकाशक-वि (धीन) एखाद्या सख्येने त्याच
सख्येने किती वेळो घात करतायाचा, गुणबळाचे, गुणिले भादिते
ते दाखविणारा (आकडा, अंक) हा अंक पक्ष सख्येच्या डोक्या
वर लिहितात उदा० ३६ घात ६ घातप्रकाशक समजावा
[घात+प्रकाशक=दाखवणारा]

घात—स्त्री (घाती इ० काव्याकामांची पातुपरत्वे वेणान्या,
विष्णान्या, घा-धाची) योग्य वेळ, मोसम, हंगाम उ० पर-
ग्याची घात, काव्याची घात, आख्याची घात उमाची घात,
हमाची घात इ० 'या दिवसात उत्तरा व हस्त या रावसाने
परणीस घात थोडी उशिरा आली आह' -खया १६ []
(वात्र) ० घेणे—(एखाद्या, मनुष्याचा, काव्याचा मतलबीचा)
आधीवाणीच्या वेळी नाश करणे मातरे करणे, सुबकणे, (एका
घास भादेली संधि घालून देऊन त्याची निराशा करून त्यास
लबाळी (एखाद्या मनुष्याची, कामाची) संधि देवळणे, हुकविणे

‘कापणीची घात पावसानें नेली. घातोचें दिवस—पुअव. १ इंगामाचें दिवस. २ (ल.) सत्तेचा, चलतीचा भरभराटीचा, उपभोगाचा काळ, दिवस. ० घेणा—घेण्या—वि. अवसान-घातकी; आणीबाणीच्या वेळीं घात, दगा करणारा. ‘जैसा वैद्य दुराचारी । केली सर्वस्वें बोहरी । आणि सेखीं भीड करी । घात घेणा ।’ —दा ५.२.२६. [घात+घेणे] ० वाफ—झी. एकदां पजेंत्यवृष्टि होऊन गेल्यानंतर पुन्हां पजेंत्यवृष्टि होईपर्यंतचा (जमीनीतून वाफ इ० निघत असलेला) पेरणीस अत्यंत अनुकूल असणारा काळ. (कि० संभाळणें; जणें). ‘क्षेत्र गुणें बीज अंकुरे । ते अनंतपाव्ही विहारे । घातवाफ ते आदरें । साधुनि घेतली ।’ —गीता १३.१७६. [घात+वाफ]

घांतड—झी. (हेट; नाविक) घात (गलबतांतील, होडी-तील) पाणी काढण्याची जागा. गमतड पहा. [घातत]

घानाळ—वि. लांब नाकाचा. ‘दांतिरें बोचिरें घानाळ । प्राणहीन श्रोत्रहीन बरळ ।’ —दा ३.६.४३. [मं. घोणा=नाक]

घानो(नी)डी—झी. घाण्याचा बेल फिरण्याचा गोल मार्ग; घाण्याची ओवरी; घाण्याचा मार्ग. (सामा.) घाणा. ‘कर्मसु भीति घानोडि । बाघोनि मिथ्या ज्ञानाचो सांपडी । काळें भवें-दिलीं बापुडी । जीव पडुवें ॥’ —प्र ३०. ‘डोळां अज्ञानें सांपडी । भोवें देहदुडि घानोडी ।’ —दा वि ३५४. [घाणा]

घापणें, घापतणें—उक्ति. १ घालणें, घातलें जाणें. ‘नाना गणनीलाचिया माळा । बांझिया जालया गळां । घापली तो सोहळा । पाविजतसे ॥’ —अष्ट ७ ८२. २ घालवून देणें; बाहेर टाकणें; सोडणें. ‘जरी आत्मा तुं एकसरा । हेंदी म्हणतां दातारा । तरी आंजुल तुं बाहेरा । घापतासि ।’ —ज्ञा १८.२३. —अष्ट ७. १९०. [घालणेंचें कर्मणि रूप]

घाय—झी. (राजा.) डोंगराच्या बाजूंत, कातळांत पडलेले खिडार, ओक, भगदाड. आंत जातां येण्याजोगें डोंगराचें वीळ. [सं. गर्भ; प्रा. गडम; हि. घाव]

घावरणें, घाभरावणें—अक्ति. १ (दु.ख, शोक, वेदना, आकस्मिक क्षोभ, मनोविकार इ० कानीं) आकांत, आडुल होणें; २ घावरणें; भयभीत होणें, गांगरून जाणें; गोंधळणें, कांहीं घुषेनास होणें. [सं. गह्वर; प्रा. गन्वर; हि. घरराना; तुल० का. गामु=भीति; गायरी=घाबरलेला; घावरि=घोटाळा, भीति]

घावरा—वि. १ (दु.ख, शोक, वेदना, भीति इ० कानीं) व्याकुल पालेला; घाबरलेला; घाबरलेला; भीतीनें गोंधळून, गांगरून गेलेला. २ उतापळा. ‘म्हणा मज उताविला गुणचि घेतला घावरे । असो मन कसेचि या मजस्यदिसेचा बरे ।’ —केदा ४५. [घावरणें]

घावरा(र)विणें—अक्ति. १ घावरायला लावणें; घावरून सोडणें; भितविणें; भयाकुल करणें. २ घोटाळ्यांत, गळफट्यांत पाडणें; गोंधळून सोडणें. [घावरणें प्रयोजक]

घावाड—न. (प्र.) घवाड पहा.

घाविरणें—अक्ति. घावरणें पहा. ‘घाविरले न सुचे पुढें ।’ —दा वि ३४. घाविरा—वि. घावरा पहा. ‘स्वप्रदुःखे घाविरा जाला । या नांव भ्रम ।’ —दा १०.६.१९. ‘न दिसत निज-नेत्रां घाविरा फार झाला ।’ —माधव रामायण अयोध्याकांड २४.

घावोय, घावोली—झी. (गो.) एक प्रकारचा मासा; घावो.

घाम—उ. उन, उवर, उष्णता, थम इ० कानीं अंगाच्या स्वच्छेच्या छिद्रांतून गळणारें पाणी; धर्म; स्वेद; स्वेदोदक. २ ओलें स्नायूक जळत असतांना त्यांतून बाहेर येणारा द्रव. ३ विस्तारावर पाणी असलेले भांडें ठेवून त्यावर झांकण ठेविलें असतां झांकणाच्या आंतील बाजूस जमणारे (बाफेच्या) पाण्याचे) द्रव. ४ कठोर हृदयाला, पाषाणहृदयाला जुटलेला पावस; दया; द्रव. [सं. धर्म; प्रा. धम्म; तुल० यु. धाम; वं. धाम; मै. जि. स्वम=सूर्य, उन] (बाप्र.) ० सुटणें—घावरणें; भीतीनें अंगास दारदस्त घाम येणें. ‘राघोबादादांना हें भाषण ऐकतांच घाम सुटला.’ —ई ६७. सामासब्द—० गंडा—उ. (ना.) उष्णतेमुळे उरपत्रहोणारी पुळी. [सं. धर्म; म. धाम+सं. गंड=फोड, पुळी] धाम(मा)धूम—झी. १ धापा टाकण्याची, गुदमरण्याची, थमानें शीण आल्याची, उदरण्याची अवस्था; (थमानें, उन्हाणें भीतीनें) धामानें दबदबण्याची स्थिति; अंगांतून धामाच्या पारा निघून जीव कासावीस झालेली अवस्था. —वि. (थमानें, भीतीनें, उन्हाणें) धाम सुटलेले; धामानें दबदबलेले (अंग, मनुष्य) ; थमानें यकलेला; धापा टाकीत असलेला; सुस्कारे टाकीत असलेला. [घाम+धुमणें] घामट—ड—वि. ओंगळ; अस्वच्छ; घाणेरडा; गंदी; ज्याच्या अंगाला नेहमीं घाम येऊन घाण येते असा; मलिन. घामटघाण, घामटघाण, घामटघाण, घामटघाण—झी. धामाची घाण, दुर्गंध. [घाम+घाण] घामटा—उ. (वं.) १ अति धमामुळे कालेला घाम, निवळाचा घाम. (कि० काढणें; निघणें). ‘चौघाचें काम त्याच्यावर पडल्यामुळे त्याचा घामटा निघाला ’ २ अतिशय धमाची अवस्था; पिट्या पडणें. [घाम] घामाशोकळ—वि. (व.) धामानें दबदबलेला; धामा-धूम. (कि० होणें) ‘पत्रास देव व पत्रास धेडका मारल्यानें तो घामाशोकळ झाला. ’ घामाचणें, घामे(मै)जणें, घामेणें—अक्ति. १ (राजा.) थमादिकांमुळे शरीर धामानें पुक होणें. ‘ऐसा भीति एक जणी । जया नामा कर्माची वस्रांगी । तेज वियोध

घाणी—झी १ घाणा अर्थ १, ३ ते ५ व ७ पदा २ जुन्याच्या घाणीचे दगडी चाक [दे प्रा घाण]

घाणी—झी घाण, दुर्गंध, वाईट वास 'ऐसेनि कहीं बिपायें। घड्या वरपडा होयें। तरी घाणी सुटे तब राहें। व्याघ्र जेसा।' -हा १० १५८ [घाण]

घाणेरडा, घाणेरा-घाणेला-ला—१ घाणट, घाणवट पदा २ कटाळवाणा, नावडोचा वाईट (पदार्थ, आपण ६०) 'घाणेरड्या गोष्टी यथे बोळु नको' [घाण]

घाणेरी—झी एक दुर्गंधयुक्त वनस्पतिविशेष 'तोरण, निमन व घाणेरी या फटिरी झुडपाखेरीन उपयुक्त राकूड मिळेल तर शपथ' -खया ३३ [घाण]

घाणेरी मुंगी—झी जिला घाण यत नशी मुसाची एक जात

घात—उ १ बघ, ठार मारणे, सत्तेर, सत्कार 'घातात्या उमयांस मी मज विधि घातास योजीतस।' -र ११ २ आघात करणे, आघात, प्रहार, मारा, धार, तडाखा -हा ३ २१९ 'घावोनि हाथिती रयाते। एसेनि घाते घातवणे।' -एकव ८ ४६ ३ (कामाचा, धवाचा, व्यवहाराचा, मसलतीचा, योजनेचा) विपाक, चकाचूर, नाश, नासाडी, किंम्वस, सत्तेर, (एखाद्या मनुष्याचा) नाश, हानि, नुकसान (किं. करणे) 'म्हणजनि आपणनि आपणयेया। घातु कौजु असे धनजया।' -हा ६ ७० 'राहुचा घात कला विपसदजनि काण सेवील दयाळा।' [घ. घात=रथ, नाश] (घाप्र) घातणे—नकि घात करण मारणे -शर (या शब्दापासून सामासिक शब्द बाटिल तसे सायबिले माहूत समामात हा शब्द पूर्वपदी (अ) जयवा (आ) उत्तरपदीदि योजतात उ० (अ) आत्मघात पशुघात, प्राणघात, सर्वस्वघात, शत्रुघात ६० (आ) घातयोग, घातकरण, घातवेला, घातरिपि ६० (पहिल्या प्रकारात या शब्दाचा नाश प्रहार या अर्था व दुसऱ्यात अशुभ, अनमल या अर्था उपयोग होतो) सामान्य-घातक—

की—वि घातुक, हिसक, मारक, नाशकारक, अनर्थकारक अपकारक, अपायकारक नाश करणारा, ठार मारणारा [किं० फरी—नि १ ठार मारणारा, बघ करणारा, मारकी २ उपद्रव करणारा, अपायकारक नाशकारक (बस्तु मनुष्य, जिंदगी)] घात+की—वि घाणी—नि घातकी पुढच्या घात शब्दाखाली पदा ० चतुर्दशी—झी भाद्रपद बघ चतुर्दशी या दिवशी लडाईत अपघात जयघाताने मेलेल्या पितरचि महालय भाऊ कर तात [घ] ० चतुष्टय—न (ज्या) घातकारक अति अघा चोकरा, घातकर, घातरिपि, घातनक्षत्र व घातदार याचा समूह [घात+चतुष्टय=चारार्थ समुदाय] ० चद्र—उ (ज्यो)

अशुभ नक्षत्री आलेला चंद्र, हा अनिष्टकारक असतो [स] ० तिथि—झी (ज्या) अशुभ, अनिष्ट तिथि [स] ० नक्षत्र—न (ज्यो) अशुभनक्षत्र [स] ० पात—उ १ (व्यापक) ठार मारणे, पगु रगडा, अपु करणे, हत्या, अपकार करणे २ जाळपाळ, नाश, बघ, तोडा, हजा, अपकार 'मनुष्याने कोणाचाही घातपात करू नये' [घात+ठार मारणे+पात=वडणे, पाडणे] ० पाती—वि घातपात करण्याचा ज्याचा स्वभाव आहे तो, अपकारी, दुष्ट [घातपात] ० मातें—माराघात—वि (गा) घातकी, दुष्ट [घात+मारणे] ० घाट—उ (ज्यो) भाटवडपाच्या सार दिवसापैकी (एखाद्यास) अनिष्ट असलेला दिवस, ज्या दिवशी एखाद्याचे कोणतेहि काम सिद्धीस जात नाही अशा अशुभ, अनिष्ट दिवस 'राजाची निघाली स्वारी मद्यालची म्हणे मामा घातवार' ० घेळ—झी १ घातुक, अनिष्ट बळ २ मरणाचा, घोर सड्याचा, अरिशाचा, समय, जिवावरचा प्रसंग, प्राणसकटाची वेळ [घात+म बळ] घातीच—न प्राणघातक शत्रु 'वी अनेकाच भ्राता पूर्ण। घरी घातीच घणार प्राण।' -नव १८ १६९ [घात] घातुक—वि १ घातक, हिसक, ठार मारणारा, प्राणनाशक, क्रूर, नाश करणारा 'घातुक पक्षी' -प्राणिनो ६३ २ अपायकारक, अनिष्ट, दुष्ट, घातक पदा [घात]

घात—उ १ (गणित) समान सख्यांचा गुणाकार, एका सख्येला त्याच सख्येने गुणिले असता त्यास त्या सख्येचा घात कला असे म्हणतात, त्याच सख्येला त्याच सख्येने गुणण्याची आवृत्ति अथवा त्या आवृत्तीच्या सख्येचा अंक, तीन या सख्येचा मज्हा द्विघात व सत्तावीस हा त्रिघात आहे [स] ० कर्म—न एखाद्या सख्येचा निर्दिष्ट घात करणे एखाद्या सख्येला त्याच सख्येने निर्दिष्ट केलेल्या बला गुणवत्ताची क्रिया [घात=गुणाकार+कर्म=क्रिया] ० प्रकाशक—वि (बीज) एखाद्या शरीरेस त्याच सख्येने किती वेळा घात करायचा गुणवत्ताचे, गुणिक आहे ते दाखविणारा (मांडवा, अंक) हा अंक मूळ सख्येच्या षोडश्या वर िदिताने उदा० ३६ यात ६ घातशक्ताक समजावा [घात+प्रकाशक=दाखवणारा]

घात—झी (घाती ६० काव्या कामांची, जतुपरत्वे येणाऱ्या, विद्वान्या, घाण्याची) योग्य बळ, मोक्षम, हवाम उ० पर

० याची घात, काव्याची घात, आख्याची घात उमाची घात, लामाची घात ६० 'या दिवघात उत्तरा व हस्त या घातघात परणीस घात थोडी उशिरा आली आहे' -खया १६ [] (घात्र) ० येणें—एखाद्या, मनुष्याचा, कामाचा, मसलतीचा आणीबाणीच्या बळी नाश करणे, मातें करणे, मुक्कणे, (एखाद्यास आलेली संधि घातून देऊन त्याची निराशा करून त्यास लुबाडणे (एखाद्या मनुष्याची, कामाची) संधि दवडणे, हुकविणे

० घात—झी (घाती ६० काव्या कामांची, जतुपरत्वे येणाऱ्या, विद्वान्या, घाण्याची) योग्य बळ, मोक्षम, हवाम उ० पर

० याची घात, काव्याची घात, आख्याची घात उमाची घात, लामाची घात ६० 'या दिवघात उत्तरा व हस्त या घातघात परणीस घात थोडी उशिरा आली आहे' -खया १६ [] (घात्र) ० येणें—एखाद्या, मनुष्याचा, कामाचा, मसलतीचा आणीबाणीच्या बळी नाश करणे, मातें करणे, मुक्कणे, (एखाद्यास आलेली संधि घातून देऊन त्याची निराशा करून त्यास लुबाडणे (एखाद्या मनुष्याची, कामाची) संधि दवडणे, हुकविणे

‘कापणीची घात पावसांने नेली. घातोचि दिवस-३७४. १ हंगामाचे दिवस. २ (ल.) सत्तेचा, चलतीचा भरभराटीचा, उपभोगाचा काळ, दिवस. ३ घेणा-घेण्या-वि. अवसान-घातकी; आणीबाणीच्या वेळीं घात, दगा करणारा. ‘जैसा दैव दुराचारी । केली सर्वेसं बोहरी । आणि सेखीं भीड करी । घात घेणा ।’ -दा ५.२.२६. [घात+घेणे] ४ घाफ-खी. एकदां पंजस्यष्टि होऊन गेल्यानंतर पुन्हां पंजस्यष्टि होईपर्यंतचा (जमीनीतून घाफ इ० निपत असलेला) पेरणीस अत्यंत अनुकूल असणारा काळ. (कि० संभाळणे; जपणे). ‘क्षेत्र शुणं बीज अंकुरे । ते अनंतधावृत्ती विकारे । घातवाफ ते आदरे । साधुनि पेतली ।’ -गीता १३.१७६. [घात+वाफ]

घांतड—खी. (हेठ; नाविक) घातट (गलबतांतील, होडी-तील) पाणी काढण्याची जागा. गमतड पट्टा. [घातट]

घानाळ—वि. लांब नाकाचा. ‘दांतिरे बोचिरे घानाळ । प्राणहीन धोप्रहीन बरळ ।’ -दा ३.६.४३. [मं. घोणा=नाक]

घानो(नी)डी—खी. घाण्याचा बेल फिरण्याचा गोल मार्ग; घाण्याची ओबरी; घाण्याचा मार्ग. (सामा.) घाणा. ‘कर्मसु मीचि घानोडि । बाघोनि मिष्या ज्ञानाची शांपरी । काळें भवें-दिनीं बापुडी । जीव पशुवे ॥’ -प्र ३०. ‘डोळां अज्ञाने शांपरी । ओवें देहबुद्धि घानोडी ।’ -दावि ३५४. [घाणा]

घापणें, घापतणें—उक्ति. १ घालणें; घातलें जाणें. ‘नाना गगनौलाचिया माळा । बांडिब्या जालया गळां । घापती तो सोहळा । पाविजतसे ॥’ -अश्रु ७ ८२. २ घालवून देणें; बाहेर टाकणें; सोडणें. ‘जरी आत्मा तुं एकसरा । हेंदी म्हणतां दातारा । तरी आंजुल हूं बाहेरा । घापतासि ।’ -शा १८.७३. -अश्रु ७. १९०. [घालणेंचें कर्मणि रूप]

घाय—खी. (राजा.) डोंगराच्या बाजूंत, कातळांत पडलेले खिडार, ओक, भगदाड. आंत जातां येण्याजोगें डोंगराचें वीळ. [सं. गर्भ; प्रा. गवम; हिं. घाव]

घावरणें, घाभरावणें—अक्ति. १ (दुःख, शोक, वेदना, आकस्मिक क्षोभ, मनोविकार इ० कार्त्ती) आकारांत, आणुल होणें; २ घावरणें; भयभीत होणें; गांमळून जाणें; गोंधळणें; कांटीं सुचेनासं होणें. [सं. गह्वर; प्रा. गन्मर; हिं. पवराना, तुल० का गालु=भीति; गावरी=घावरलेला; घावरि=घोटाळा, भीति]

घायरा—वि. १ (दुःख, शोक, वेदना, भीति इ० कार्त्ती) व्याकुल झालेला; घावरलेला; वावरलेला; भीतीनें गोंधळून, गांमळून गेलेला. २ उतावळा. ‘म्हणा मज उताविळा गुणचि घेतला घावरे । असो मन असेचि वा मजकडिमेघा बरे ।’ -केदा ४५. [घावरणें]

घावरा(र)विणें—अक्ति. १ घावरायला लावणें; घावरून सोडणें; भितविणें; भयाकुल करणें. २ घोटाळयांत, गळफटयांत पाडणें; गोंधळून सोडणें. [घावरणें प्रयोजक]

घावाड—ज. (प्र.) घवाड पट्टा.

घाविरणें—अक्ति. घावरणें पट्टा. ‘घाविरले न सुचे पुढें ।’ -दावि ३४. घाविरा—वि. घावरा पट्टा. ‘स्वप्रदुःखे घाविरा जाला । या नांव भ्रम ।’ -दा १०.६.१९. ‘न दिसत निज-नेत्रीं घाविरा कार झाला ।’ -माधव रामायण अयोध्याकांड २४.

घायोय, घायोली—खी. (गो.) एक प्रकारचा मासा; घायो.

घाम—उ. उग्न, उग्र, उष्णता, धम इ० कार्त्ती अंगाच्या त्वचेच्या छिद्रांतून गळणारे पाणी; घर्म; स्वेद; स्वेदोदक. १ ओलें लांकूड जळत असतांना त्यांतून बाहेर येणारा द्रव. २ विस्तारवावर पाणी असलेले भांडें ठेवून त्यावर ताकण ठेविले असतां शांकणाच्या आंतील बाजूस जमणारे (बाफेच्या) पाण्याचे) द्रव. ३ कडोर हृदयाला, पापणहृदयाला पुढलेला पाप्पर; दया; द्रव. [सं. घर्म; प्रा. घम्म; तुल० शु. घाम; बं. घाम; मं. जि. खम=घर्म, जल] (बाप्र.) ४ सुटणें-बावरणें; भीतीनें अंगास दारदस्त घाम येणें. ‘राघोवादादांना हें भाषण ऐकतांच घाम सुटला.’ -इं० ६७. वामाशब्द-० गोंडा-उ. (ना.) उष्णतेमुळे त्वक्प्रवाहोणारी पुळी. [सं. घर्म; म. घाम+सं. गंड=फोड, पुळी] घाम(मा)घूम—खी. १ घापा टाकण्याची, गुदमरण्याची, श्रमाने शीण आल्याची, उदरण्याची अवस्था; (श्रमाने, उन्हांनें भीतीनें) घामानें दबदबण्याची स्थिति; अंगांतून घामाच्या पारा निघून जीव कासावीस झालेली अवस्था. -वि. (श्रमाने, भीतीनें, उन्हांनें) घाम सुटलेलें; घामानें दबदबलेलें (जंग, मनुष्य); श्रमाने थकलेला; घापा टाकीत असलेला; सुस्कारे टाकीत असलेला. [घाम+घुमणें] घामट-ड-वि. ओंगळ; अस्वच्छ; घाणेरडा; गेंदी; ज्याच्या अंगाला नेहमीं घाम येऊन घाण येते असा, सलिन. घामटघाण, घामटाण, घामघाण, घाम-स्नाण—खी. घामाची घाण, दुर्गंध [घाम+घाण] घामटा-उ. (कों.) १ अति श्रमांमुळे आलेला घाम; निडळाचा घाम. (कि० काणें, निषणें) २ चौघांचे काम त्याच्यावर पडल्यामुळे त्याचा घामटा निघाला ३ अतिशय श्रमाची अवस्था; पिटा पडणें. [घाम] घामाशोकळ-वि. (व.) घामानें दबदबलेला; घामा-घूम. (कि० होणें) ‘घमास दंड व घमास येठका मारल्यानें तो घामाशोकळ झाला. ’ घामावणें, घामे(मै)वणें, घामेणें—अक्ति. १ (राजा.) श्रमादिकामुळे दारीर घामानें पुक होणें. ‘ऐसा मीचि एक जणी । अपा नामा कर्मांची बज्जानी । तेणें वियोम

दुःखाधिया आमी । तसु धामजेना ॥ - हाप्र ११३४. 'धाके पाके धामजेत । दधी देत सुतये ।' - एमा १०.८.२ धवी होणे; धमाने घटणे, क्षिणे. 'नाना चतुर्चरी मूर्ती । दाटणी नगडे शिमी । तसा नाना हंडी शाही । धामजेना ।' - हा ११.३४८. ३ (स.) दवणे; काव, दया येणे; हदयास पादार पुटणे 'विप्रां अंप म्दणे सुत दात वधिता, लेसाही न धामेला ।' - मोमात्रम १.२२. [धाम] धामेला-ल-वि. धामाने दबवयलेता; धाम आलेला. 'ये उठुनिहि धामेला, जनमावी बाचला जरि मयां मेला ।' - मोहृण्य ३६.१०.

धामणे-सकि. ठार मारणे; पाव करणे. 'छंम मिश्रमा धिया धामणारा । मोहनी हच धरा देत्यतिहा ।' - निगा २०९. धामत-झी. (चौ. क. हेत.) (नाविक) होडीत, गलव तांत पावसन आलेले समुद्राचे पाणी; घमत.

धामोळी-झी. धामाने अंगार उठणारी पुळी, पुरळ, पुतळुळी. [धाम+ओळी]

धामोळे-न. १ त्रिच्या योगाने अंगार वट्टे उमेरादलात, अंग चुणचुणते, अशी उष्णता, ऊन. २ धामाने अंगार उठणारा पुरळ, पुळी; धामोळी. ३ धाम दोघून येण्याचे साधन-अंगारछायाच्या बाबेला, पाणोट्याला, आंतील बाजूस सावलेला कापडाचा तुकडा, फाटके; जोड्याच्या आंतील बाजूस सावलेला कातव्याचा तुकडा; खोगिराखाली लावलेला, ठेवलेला मुल्ल्याचा तुकडा. [सं. धमाबली, धमावलय, म धाम+ओळे प्रत्यय]

धाम्योचे-भकि (गो.) धाम सुटणे, येणे; धामावणे; धामणे. [धाम]

धाय-उ १ जलम. 'भोळां हरळ न विरे । धायी कोत न जिरे ।' - हा १३ ५३८. -एकव १२ २० २ दाखाचा वार, पाव, आघात 'दुखयोकाच्या धार । मारिल्याची लेचि माही ।' - हा ७.१०७ -२ ५८ [सं. धाट=प्रहार; धा धाय; का. हि. शु. धाय] (वाप्र) धायावर धाय घालणे-पहिल्या जखमे वरच हुता पाव घालणे; जखमेवर मीठ टाकणे; दुखावर हाणण्या देणे; मेलेल्यास मारणे धायास येणे-भकि. संक दाच्या, तुडवानीच्या, दुःखाच्या परिस्थितीत पडणे, सापडणे सामासब्द-० कटर-कटार-खेटर-वि. (राजा.) कोड्या; निगराट, लातपुण्या; लातखाऊ; निष्क, कितीहि मारले किंवा रागावून बोलले तरी न सुधारणारा. [धाय+कट १] ० कुटार-खोर-वि घोडीशी इजा झाली अवघा मोठ्याने ओरडून कार झोटा हावी आहे असे भातविणारा, कांवाखोर; कांवावखोर. [धाय+होर] ० तेल-न. विवा, राळ, अविहळद, गंधक, ओर चुत, वईचे पान इ.० तेलत मिश्रयन सखर इ.० कांवा लावण्या-करितां केलेले मलम; यास भडकेलेले असेहि म्हणतात. धायमार-

३. धामला प्रहार; रागावून हाणलेला वार. ० घट-१ न. जलम; मग; धाव; -वि. धायाळ; बसमी झालेला. 'अहखदनि आदेळ पोटा । म्हणे मो घादवट पडले की ।' - एमा २२.६२५. 'अल्प धायवट करले ।' - रुद्रा २२.६३. [धाय+वट प्रत्यय] ० घटणे-भकि. १ धाव लावून जखम होऊन जखम होणे; धायाळ होणे. २ (स.) मनाला अतिशय अस्वस्थता वाटणे; कमेतेच वाटणे, आचारी असणे, होणे. ० घटा-उ. १ धाव; तडाखा; प्रहार; २ अराम; मग. ३ अतिशय क्षीण. ० धारा-घाट-उ न. १ जलम; मग; धात्राचा वार. २ धाव लावण्याची किंवा धाव लावून व्याकुळ हास्यामुळे उष्ण होणारी भीति. 'वीरी देतले धाय-घाट । म्हणती पडारे पडारे ।' - एकव १२.१९. -माए १५६. -क्या ६.१६.५५. [धाय+घाट]

धाय-झी. स्वरा; जलदी; धार. (प्र.) धार पहा. [धार] धामावर-० कुत-जोन. १ मोठी धांदल, उतावळेपणा; दांढी. (किं० येणे). २ (एलादे काम करण्याबद्दल) दुष्ण्यास लाबलेली निवड, तपादा, नेट, आमद. (किं० लावणे; देणे; करणे; माहणे). ३ ताप येण्यापूर्वी होणारी तपनग, काढिली, अद्वस्थता. (किं० येणे). ४ धात्रविण्याची अनिवार प्रवृत्ति, अतिशय कडू; खाजेची इतडी. (किं० येणे). [धाय=धार+कुपणे किंवा आकृत] ० कुतोत येणे-भकि. उतावळेपणाची, धार करण्याची, स्वर येणे; अतिशय धारदा, अडीच कांडाघावर येणे. ० कुतेपणा-उ. (मनाची) दम न निवण्यासारखी अवस्था; अस्वस्थता; उतावळेपणा; धायकृत करण्याचा स्वभाव. 'खाचा उतावळेपणा, धायकुतेपणा, प्रेमळपणा व समोदपणा हे सारे शुण अतिरेकामुळे हास्यास्पद होतात.' - सुदे १५१. धाय-कुत्या-वि. धायकृत वरणाचा स्वभाव ज्याचा ओढे असा; धार वरणाचा, उतावळेपणाचा स्वभाव ज्याचा सो; दुल्लुब्ध्या; स्वतः धायकृत वरणात किंवा दुस्न्याला धायकृत करावयाला लावणारा. 'वरत बळवंतदाव धायकुत्या माणूस मंढता.' - मय-करिच-धायकोत-झी. (माण.) धायकृत पहा.

धायटा-उ. धाव; तडाखा; धायवटा; धावटा. 'टंचा लायती मोठवी कटि । विवती शब्दांचे धावटे ।' - दा ३.७.५४. [धाय+टा प्रत्यय]

धायडाय-उ आणीबाणीचा प्रसंग, धावकाव पहा. धायतळ-वि. १ घेरी; भोवक, भोवड; चकर. (किं० येणे) २ आघाताने, तडाक्याने येणारा वेष्टपणा; मूर्च्छा; वेसावचपणा. (किं० येणे) ३ (ल) विस्मय; आश्चर्य; अचंबा; चकमूल व धायातळ पहा. [धाय+का. तळे=डोळे ?]

धायताव(चि)णे-भकि (चौ.) धायकुतीस येणे; धार, उतावळ करणे, धावविणे; घडवड, लावण करणे, करावयास लावणे; दुखा धावलेला अशी व्यास धार करणे. [धार]

घायपत, घायपात, घायमार, घायमारी—**की** ही कोरफडीसारखी दिसणारी अतिशय उपयुक्त व औषधि वनस्पति आहे हिंदुस्थानातील उष्ण व सर्द प्रदेशात ही वनस्पति होते हिचा उपयोग औषधी अन्न पेय साखर, दाक्षताय, टावणा सारखे श्रेष्ठ इत्यादि करण्याकडे होतो हिच्यापासून निष्पाण्या तत्वे बाखाचे दोर, चट्या, कुचले इ० करतात [घाय=घाव+पात १]

घायघरणे—अकि घावणे, भयचकित होणे गोंधळणे
घायली—**की** झुजणाऱ्या, लढणाऱ्या दोन जनावरांमध्ये पडणाऱ्या तिसऱ्या जनावरास लाबावयाचा शब्द [स घात]
घायातळ—**की** खालचा भाग घायातळीं—**ळा**—**आणणे**—अकि खाती, जमीनीवर पाडणे 'घटपय घालोनिया गळी। दोडुनि आणिला घायातळा।'—एफस् १२ १३६ 'भोरांमि हल घेऊनी धिर दिग्ग घायातळीं आणिल।'—मुद्गल कृत हकिमणीस्वयंवर ११ [स घात+तळ]

घायाळ—**की** घायपत—पात पडा
घायाळ—**न** १ लघार्थ मेलेल्या अवघातांमि मृत्यु पावलेल्या पितामि महालय धाद 'घटुदैरी—**की** भाद्रपद शुद्ध चतुर्दशी या दिवशी घायाळाचें, अवघातांमि मेलेल्याचें महालय धाद करतात

घायाळ—**वि** १ जखमी झालेला घाचाचे वार ज्याच्या अवघार झाले आहेत अशा, अघातांमि घावाने, व्याकुळ झालेला 'रण तुषळ, घुसतें घायाळ, गजती नाहीं मुढ्याची।'—ऐरो १८५. बायका मित्राचें धुव्य करून मदनचे विपारी बाण सोडून पुण्याना घायाळ करितात—बाय १३ २ (ल) (दाखोत वादांत) चीत कुठित प्रतिहत केलेला पात्रज कुप्रसिद्ध इ०कारणांमुळे मानखडता पावलेला ३ कमजोर झालेला (रोग शत्रु इ०) ४ (अजिवाण्या कृत्यामुळे) मान खाली घालणारा समाजात (आचलें) तोंड लपविणारा 'त्याच्या पोरीने व्यभिचार केला म्हणून तो घायाळ झाला [घाय]

घार—**की** १ एक पक्षिविशेष 'गोध घारी काहेतरे।'—दावि २२४ २ घारीच्या आकाराचा व तिच्यासारखा दिसणारा कागदाचा केलेला पतंग [स गूढ प्र * घारी] (वाप्र) घारी सारखी वाट पहाणे—एखाद्याच्या येण्याच्या वाटेकडे (घारी प्रमाणें) त्यावर हद्दा करण्याकरिता) घारीक लक्ष देऊन टपून बसणे डोळ्यात तेल घालून बसणे सामाशब्द—०पट—**न** (वे) घारी सारखा केलेला कागदाचा पतंग [घार+पाट=वळ कापय] ०घोर—**न** लहान मुलाचा आळचो माळचोसारखा एक खेळ [घार+मोर] ०मोर करणे—लहान मुलास पायाच्या धुरीवर येऊन (घारीप्रमाणें) उच करणे ०घड—**की**. लहान घार

घारकूट, घारवीट—**न** तांदूळ व उडीद एके ठिकाणीं दळून केलेलें जाडें पीठ

घारगा—**उ** एक खाद्यविषय, पक्काम, तांदुळाच्या, गव्हाच्या ख्यात किंवा साज्यांन गूळ घालून त्याची घापटी—चांदकी करून ती गुप्तात सळतात त्यास म्हणतात, तावच्या ओपळपांत कणिक मटून त्याचा गोळा करून त्याच्या घापट्या गुप्त तळून काढतात त्यास ओपळ्याचे घारगे म्हणतात [प्रा वे घारिया, गु घारी, का गारिग, गुल० स घार्तिक, का घारिस्तु—तळणे]

घारणे—अकि १ व्यापणे, घेरणे 'नेणें आपुले पारिखे। पारलें तें आपल्या दुष्टें।'—निगा २८३ २ पैफ इ० का मुळें उन्मत्त होणें, माजणें ३ चढणे, घेरणें, बाणणें (विष इ०), पसरणें 'घरि तें मुक्ति विषयविले। पारिली होती।'—शा १० १५८ 'मव मुजगावेनि गरळें। ह जीवजात पारलें।'—भाए ७७१ 'त्याची सर्प नाहीं लागला। मा विळें केवों सो घारला।'—एसा २३ ५५७ [स घू प्रा घार]

घारपीठ—घडा—**उ** बघपाचा एक प्रकार, आयतोळा घारपीठ—**न** घारकूट पहा

घारा—**वि** १ माजराच्या डोळ्याच्या रणाचा (डोळा) २ पारडोळ्या (माणूस) घारडोळ्या—**वि** घारा, माजराच्या डोळ्याच्या रणाचे डोळे आहेत असा, मांजरडोळ्या [घारा+डोळा] घारेला, घारोळा—**वि** गारोळा १ किंबिद, घोडासा घारा (डोळा) २ किंचित घोडासा घारडोळ्या [घारा+एला ओळ प्रत्यय] घाया—**वि** घारोळ्या [घारा]
घारी—**की** (काव्य) घार 'घारी न्नाचरे करुनि। उद रुनि पावली स्वस्थानी।' [प्रा घारी] घारूड—**न** १ घारीचा समुदाय २ (कों) घर [घार]

घारी—**की** पुण घालून तळलेली गव्हाची पुरी घारगा संफेद फेणिया पदरोपदरी। शुद्ध शर्करा भरली भर्री। अमृत फळें ठेविलीं वरी। अमेद घारी वाढल्या।'—एफस् १४ १२०. —जे १६ ११० [प्रा वे घारिया गु घारी] ०पुरी—**की** घारी पुरीचा एक प्रकार 'घायापुया पच मधुरस। श्रद्धापूर्वक ठेविल्या।'—नव १ ११७—सारह ६ ७८ [घारी+पुरी]

घाल—**की** १ (एखाद्यावर केलेला) हद्दा चढाई, घाला, चाल (कि० घालणें घाटणें पडणें) २ (ल) (आर्थिक) नाश अघात खराबी नुकसानी (कि० घालणें घाटणें पडणें) ३ (सामा) (देवान मनुष्याने एखाद्यावर आणलेलें) मद्दा सवट अनर्थ आर्पात (कि० पडणें)

घाल—**वि** (गो) दाट झाली
घालण—**की** (अशिश्ट) १ सवट आर्पात, (कि० घालणें) 'बहु घालणीं घातले प्रवपापें।'—दावि १६५ २ मार्गोतीळ

अहण्याचें, अदकण्याचें, कन्याचें, कन्याचें ठिकाण; इतण; यास घाला. '११ (कुकाण, राळा, बाजार १०) मांडणें; स्थापन-दलदल. ३ (ल.) अक्कड, दुर्गोच कविता. ४ तुक्तानीची बाय; करणें; गुरू करणें. १२ (अंगावर घालण करणाक्या मुघीचा धंदा; आंतराघाचा व्यवहार. 'यंदाच्या व्यवहारांत हज्जार रुपयांची घालण पडली. '५ चोर, दरोखेचोर, लुटका १० कांचा उपद्रव झालेले मार्गावरील ठिकाण, जागा; चोरसिद्ध; व बोटांत आंगठी घाल. '१३ (अन, स्थापनाय १०) बाळणें. घालणीचें रान. 'चोरें घालतीलें घालण पादोनी. '—रामदासी २.१११. 'मार्गांत चार ठिकाणी घालण आहे, संभाळून जा. ६ फली, तोडपशी पडण्याची अवस्था; होहमत्त. 'दहानीं आपली घोरें मली आणि मजवर घालण घालली. 'घालणें घालणीस पडणें—मोल्या व दुसऱ्याक अशा असहिणुतेस, उताळपणास वडी पडणें.

घालणी—श्री. घाला; छापा; हडा. 'मय अवचीती घालू घालणी. 'इदिपामी. 'क ५९. 'म्हणतनि मागें घालेले अन। घालणीचें रान देखोनियां. '—तुगा ८१०. [छ. का. घडणे= भांडण, मुद्र]

घालणें—न. हडा; घाला; छापा. 'अनुपां काणें। पडलें अवचीती घालणें। '—उपा ८९९. 'कोपावरी घालणें घालतें। कापटय अंतरीं कुडितें। '—दा ५.१०.५०. [का. घालणें]

घालणें—सकि. १ ठेवणें; राखणें; स्थित करणें. 'अवती अजीयांची राखणें। तेवें घालली से रानडुमारी. '—उपा २१. २५. 'सर्व मात आधीं घालतें घाल. १ सोडणें; टाकणें; फेकणें; टाकून देणें; फेकून देणें. 'उडी घालितो संवडीं स्वामि तिसा. '—राम १७. 'पोडा घालण्याची मोय मनेल अशा खड-काल व ओगराल मुळकांत कुडकाची शिकार गोळीनेच करावी लागते. '—डुहराची शिकार (कोरडे) १. 'लाला काडीवर भार घालून चालवें लागे. '—कोरडे १२. ३ उडी टाकणें 'बनवा मियां आपवा। पल्लिं पुसोनि येयला। पडंयु या हांवा। घाली लेवीं। '—झा १४.१९१ 'रागें उमा घालतें आगीं। याळ्याची याडिडाचें शिर अंगी. '—एमा ५. १७७. ४ जडविणें; लावणें; ठोडीत करणें. 'स्वल्पी घालतें मना। यातनेडी केली यातना. '—दा ५.९.५४. ५ मारणें; फेकणें; प्रक्षेपणें, फेकून मारणें. 'अभिर्मनुनी पनकासणें। बाणु घातला हेंबरें। '—उपा १६९४. 'इंदाच्या या कपटी वारंगनेच्या डोक्यात विश्वाभिमानें जर कमंडळ घातला असता सगळ असल्या लीजातीचा योग्य सन्मान घाला असता. '—नाडू ३ १११. ६ आंतणें. 'दुपांत घाली घालणें. ७ पसरणें; बाहेर मांडणें. मांडून ठेवणें; रचणें; ठेवणें. 'आकाशी घालीला मंडप। '—मसाप २.२६. ८ (वात) छापणें; मोसकणें 'चे घुरी घाल उरी. '९ (एखाद्या पदावरीत दुसरा पदार्थ) शिराडावणें, प्रविष्ट करणें; 'फिडावीत पैसे घाल. '१० (एखाद्या बाजाला मनुष्य, अनवर) लावणें; छेपणें; नेमणें; योजणें. 'मुल्गा पदावयास घालता. 'चौ गडी भात कांडाव-

गोल्यात आणणें; (एखाद्याच्या) मुक्तानीस कारण होणें; गंडा घालणें; (एखाद्याच्या) मुद्रविणें. 'त्यांनीं मला दहा रुपयांस घालले. १५ (मूल) प्रसवणें; (अडीं) टाकणें; गाळणें. १६ (प्रश्न, उदाहरण, कोटें १०) सोडवावयास देणें, सांगणें; हिशेब सांगणें. १७ एखाद्या एखादी गोष्ट करण्यास अथवा न करण्यास शपथ १० देणें; शपथ १० कांचा जोर, आग्रह करणें; शपथ घालणें. १८ बाहेर टाकणें; काडणें; काढून देणें; घालविणें. 'या चोरास प्रथम घराबाहेर घाल. '१९ (दरारा, धाक, भीति, मूल १०) उरपन करणें; उपस्थित करणें; उठवणें; हद्दीपित करणें. २० (बाप, गोपळ १०) करणें; माजविणें. २१ (मित, कूट १०) बांधणें; उभारणें; रचणें. २२ (भोजन, समाराधना, ब्राह्मण, मित्र १०) दांड अर्पण करणें; देणें. २३ (एखादे काम) घुन करणें; आरंभणें. 'तिनें मूडं दळावयास घालले. 'त्यानें घर बांधावयास घालले. २४ (वाल, संमदाय) प्रचलित करणें; रुढ करणें. २५ (सणाक्या दिवशीं गुरण १० स्थापनाय) लावयास, नैवेद्यास सिद्ध करणें. अंगलप्रसंगीं ब्राह्मण जेवावयास घालणें. घालणें हा घाडु काडीं नामास मोहनदि वापरतात. तशां (गोष्ट) कानावर घालणें; (मुलागा) हिश्यावर घालणें २६ या घाटूचे अर्थ अनेक आहेत, पण ह्या सबांचा आवाक्ये डेवणें; स्थापणें; मारणें; लावणें असा आहे. [प्रा. घडू; छ. का घडणे भांडण, युद्ध, मारामारी; दि. घालना] (वाप.) घालून घेणें—(हडाचे, जोराचे, वेगारशी) स्वतःचें शरीर, अंग खालीं वरून आत टाकणें, फेकणें; एकदम अंत टाकणें. 'त्याला फेकलें आलें म्हणजे तो आगीत घालून घेतो. 'नदी भरता भरता घालनिया घेती. '—रामदास-रामदासी भा. १५. ४. २६४. 'युतळीं भरत घालुनि चे हो। त्या स्वळींहीनि न चित्त निघेही। '—बामन भरतभाव ५१. 'हेंवतमान मळारारात यांनीं ऐकतडाणीचें अंगारीत घालून घेतले. '—गाव ७४. घालून घालून घालणें—बळोनीनें उदरोधिक भाषेत निंदा करणें, दोष देणें; दोषणा मारणें, खोडून कोलणें, 'दोघून घालून घालून घालण्याच्या कामांत बायका पटाईत असतात. '—संगीत मेनका ११. घरगाद्यावर घालणें—एखाद्यास दोष देणें, लावणें. 'कशी होऊनिना लेखी। मारणावरी घालिती. '—दा १२.२. ५. ह्या घाटूचें घमाळांत घाल अर्तें रूप होतें. घालू-घालणें या क्रियापदांचे घमाळांत योजावयाचें रूप. यावरून

पुढील सामासिक शब्द बनले आहेत. ० फाट-खी. (काही जिनम, सामान इ० विशिष्ट ठिकाणी) पुन्हा पुन्हा घालण्याची व तेथून काढण्याची क्रिया, व्यापार; उपसातपण; (जिन-साची) उगीच्या उगीच हालवाहव करण्याचा व्यापार; चाल-ढल पडा. [घालणे+पाडणे] ० घसर-खी. १ लांबणीवर टाकणे; टंगळमळ; दिरंगाई; चालढल. २ आज पाहू उघा पाहू अशी घालघसर घेली तर ऐनवेळी काहीच करता यावयाच नाही. -दिडु(गोवे) १३. ८. १९२९. २ रपाटणे; खच्चून भरणे; कोंबणे; ठासणे; कोंडून भरणे. ३ अनास्था; आळसायुळे दुर्लक्ष. 'अच्य-यत्नविपर्यय घालघसर करशील तर फसला जाशील.' ४ घाल-घुसड शब्दाच्या काही अर्थांहि या शब्दाचा उपयोग करतात. घालघुसड पडा. [घालणे+घसणे] ० घसरपणा-३. घुडा वर प्याचा स्वभाव; बेंचळेपणा. [घालघसर] ० घसऱ्या-वि. दिरंगाई, टंगळमळ; चालढल करणारा. [घालघसर] ० घुसड-खी. १ (एखादे काम, धंदा इ०) स्वरूपाने, मनोपपणे, उपटणे; उडे घालणे, ढकलणे. २ (एखादे काम) दहण्याची, लाट-प्याची, लोटण्याची क्रिया; वेड घालून, विंगार काढून, गडबड-गुंडा कडून (एखादे काम) करण्याची क्रिया. ३ जमाखर्च इ० कांत) अस्थित्यतपणे, लबाबीने बावी, रकमा घुसडणे. ४ मूळ-मर्यात पदका भाग) लबाडीने दहवून देणे; घुसडणे. ५ गोंधळ; पोटाळा इ०नी बुक पापण, ब्यवहार; लबाबीचा ब्यवहार; लप-डाव. 'मी बघत मोडून काही घालघुसड केली तर मग त्याला काय समजणार आहे !' -गल १. १८८. [घालणे+घुसडणे] घालपांड्या-३. १ विनदिकृत (दुतऱ्याचा) पात, नाश करणारा, कटलाभ्या, आगलाभ्या, पातक्षी मनुष्य. २ वरून मात्र बावळा, वेडा दिसणारा पण आतून कावेबाज असलेला मनुष्य; वेड पावणारा मनुष्य; घालवेडा पहा. [घालणे+पंडविणे, गुरुस्नानीत आणणे+पांड्या] घालपिस्ता-वि. वेडेपणाचे, बावळटपणाचे सोंग, दोंग करणारा; वेड पावणारा; घालवेडा. [घालणे+पिस्ता=वेडा] घालपिसे-न. वेडाचे दोंग; बाळातकारी. घारण केलेला वेडेपणा, खुळेपणा, बावळेपणा. [घालणे+पिसे] घालफेड-डी-खी. घालफेल; तळमळ; काहिली; (ताप इ०ने) जीव कासावीस होऊन शरीराची होणारी चळवळ; घालमेल अर्थ ७ पडा. 'नवमिसल्यतरुपी तीअला नीमचीती। घडिघडि करिते दे भोमडी घालफेडी।' -साहू २. ६५. [घालणे+फेडणे] घालफेल-खी. (कों.) (आजारी मनुष्याची होणारी) तळमळ; तगमग; कासाविशी; काहिली; तापाच्या काहिलीमुळे आजारी माणसाने इतस्ततः केलेले शरीराचे चळन वग्न. घालमेल-ली-खी. १ (वस्तूचा, दिशेबाचा, कामाचा) चोंटाळा; अस्ताव्यस्तपणा; अव्यवस्थितपणा; गोंधळ. २ घांदल;

गडबड; गर्दी; घामधूम; धुमाळी. ३ सरमिषळ; सवे एकंत एक मिशळणे; उलथापालथ. ४ (ल.) एकसारखी मसलत, हिकमत, युक्ति, वेत करणे; डावपेच खेळणे; साहसाच्या धाडसाच्या कामांत स्वतःस गुंतवणे; (उपजीविकेसाठी) अनेक उलाढाली करणे; मामलत इ० ब्यवहारांची बदलाबदल, घडवटना. ५ (एखादे कार्य लुळवून, घडवून आणण्याची अनेक प्रकारची) खटपट; मसलत; गडबड; घांदल. 'तो सध्यां लमाच्या घालमेलीत आहे.' ६ सुरलीतपणे चाललेल्या व्यापारात, क्रमात झालेला अडथळा, भंग, खळ. 'पण्यामध्ये घालमेल न झाल्यास गुण येईल.' ७ (ताप इ० इत्यादी योगाने होणारी शरीराची) तग-मग; तळमळ; कासाविशी; काहिली. 'नारायण नादे ज्याचिवे ठायीं। सहज तेथे नाही घालमेली ॥' -तुगा २९. घालफेल पडा. ८ तगमगीमुळे (आजारी माणसाने चालवलेली शरीराची) चळवळ; घुळघुळ. 'तिचा जीव घालमेल धावू लागला' -बंद्द १४०. ९ पोटातील क्षुब्धता, कालवाकालव. १० (पिश्र्वाभामुळे) उसासणे; उसासा येणे; (उकाड्यामुळे, उपाऱ्यामुळे शरीराचा होणारा) गदका; गदमदणे; गदगदणे; चवडव पडा. ११ (ब्यवहारांतील, हिशेबातील) अफरातफर, डावपेच; चोंटाळा; गोंधळ; छत्रेपंजे; लपटाव; लुचेरिंगी. १३ (गो.) भागवड. [घालणे+मेल; हि. घालमेल; गु. घालमेल] घालमेलणे-घालमेल करणे; उलथापालथ, गोंधळ, चोंटाळा करणे. [घालमेल] घालमेली-खी-अ. (गो.) हेलपाडे; वैराग्या; स्थापावून होणारा श्रास. [घालमेल] घालमेल्या-ली-वि. १ घालमेल, चवडव, अव्यवस्था करण्याचा स्वभाव असणारा. २ चळवळपा; खट-पटी, नाना पुक्ती, हिकमती काढणारा, योजना; उलाढाली; कारस्थानी. [घालमेल] घालवेड-न. वेडाचे सोंग; बाह्या-त्कारी घारण केलेले वेडेपण; खुळेपणा; घालपिसे. [घालणे+वेड] घालवेडा-वि. वेडाची बतावणी करणारा; बाहेरून वेड पावणारा परंतु आतून धूर्त, लुच्चा असलेला. [घालवेड] घाला-घाली-जो. (कामाचा) गोंधळ; घुळघुळ; घालमेल. 'घाला-घाली घालिती नित्य सासा। टाकू वाई नेदिती हा उसासा ॥' -साहू ७. १०६. [घालणे दि.] घालामेल-जो. (गो.) व्यापार; घालमेल अर्थ ७ पडा. घालामेलचे-अकि. (गो.) कासावीस होणे; तगमगणे; ब्याडळ होणे [घालमेल] घालचा(विणें)-अकि. १ विवक्षित स्थळी असलेला (पदाचे, मनुष्य) दूर करणे; काढून टाकणे; हाकलणे; हांकून देणे. 'याना एकदा येथून घालवून दिले होते.' -विक्षित २. ४३. २ धाडणे; पाठविणे; पिटाळणे; 'मी गडी गावास घालविला आहे, आतांच येईल.' ३ (आळ, आरोप इ०कांचे) निराकरण; निरास करणे, काढून टाकणे; (प्रायश्रुत इ० नी पाप इ०) झाल

करणे; नाहीसिं करणे; घुवून टावणे. ४ (पेसा, संपत्ति इ०) ठाव
लेंणे; उढविणे; वेफामणे खरे करणे. ५ (वेळ, आरोग्य,
तारण्य इ०ची) नासाडी करणे; आळसाने दवळणे; नष्ट करणे.
६ काढणे; कंठणे; अतिक्रान्त करणे. 'घाववि दिवसा स्वतंत्री
सुनि ।' - विवि ८.६.१२०. ७ (अन्न, पत, संधि, लाभ इ०)
गमावणे. ८ (काम, धंदा इ०ची) नासाडी करणे; सुयत्ना करणे;
विघात करणे; मानेरे करणे; धुळीस मिळवणे. ९ (गणित)
(एका संख्येतून दुसरी संख्या) वजा, बाद करणे; वयळणे; काढून
टाकणे; कमी करणे. 'निघांतून पंथा घालविले तर पांच राह-
तात. ' १० (एकाचा मनुष्यास त्यास जावयाच्या ठिकाणा-
पर्यंत किंवा मार्गाच्या कोडीं अंतरापर्यंत सोवत) पोचविणे;
करणे; निरोप देणे; बोळविणे. 'साष्ट पती कांता मूल येऊ
कल्ल । घुहाभी नेऊन घालवीली ।' - पयदासी २.१३८. ११
(दिवा इ०) मालविणे; विशविणे. 'रदनिके, घालविलास दिवा ?'
- मृ १३. [घालणे]

घालवर—क्री. (क. ज्ञन.) घार. 'घालवर अजासात
अतिशय उंच उडते. '

घाला—पु. १ दहा; धाव, चाल; प्रहार; मारा; छापा.
(किं. घालणे; पडणे). 'घावोनि घाला घातला कामे ।' - एक-
नाथ-मरनाथपायकान. 'बाहकळपणे घातला घाला । काम
बांबाल उठिला । तरुणगी ।' - दा १८.१.४. 'घाला घाले
त्यांवर ज्याही वधिले छद्दिनि अन्घाला ।' - मोक्षोत्तिक १.७.
२ (एकाचापर आणलेले) मोठे संकट; अरिष्ठ; माघति; घात.
(किं. घालणे). 'खडेव नास जेणे तो आहुनि कोण वर नवा
घाला ।' - मोक्षोत्तिक ४.३५. 'कसा गुपित घाला केला रावसाहे-
घाला ।' - देपो १६८. [घालणे]

घाला—पु. एक प्रकारचा भासा. हा मलबार किनाऱ्यावर
सांपडतो. - प्राणिमो ८१.

घालीवज्रंग—वि. रणशूर; युद्धनिपुण; रणगाडी. [अर.
घालि=बलवद्, जोरदार+फा. जंग=युद्ध]

घालू, घाल्या, घालपाळू—वि. १ उभाडीने, कसवे-
गिरीने व्यापार, व्यवहार करणारा. २ (दुसऱ्यास) गोतघात,
पेचान, संकटांत आणण्याचा स्वभाव ज्याचा तो. ३ कर्ज इ०
रुपाने दुसऱ्याने इच्छा घेऊन ते सुचविणारा. [घालणे]

घाय—पु. घाय १ छळ, हत्या, इ०घानी केलेला प्रहार;
घार; तडाखा; आघात. 'म्हणौनी नीसाना घावो दीघला ।' - उषा
८१७. 'अथा तुल्यतुल्यीत आणि तेजस्वी शरीरावर घाव करण्यास
आपला काडी हात वाहण्याचा नाही ।' - नि १००. २ (छात्र,
हत्या इ०घाच्या प्रकाराने झालेली) कलम; मरण; घाव; क्षत.
३ (एकापारत झालेले) नुकसान; तोटा; घुस; (धंघात बस

लेला) घक्का; डोकर. (किं. घसणे; लागणे; पडणे; मरणे).
[सं. घात; प्रा. घाय; सि. घाट] (घात्र.) घाव लावणे-
(बायको) (एकाचा पदार्थाला, धान्याला) उखळीत घालून हळू
हळू काढणे. (निशाणी) घाव घालणे—१ सुदार/अनिवर्तक
हुंदुमि बाजवणे; शत्रूवर चढाई करून आणे. 'घाव तेन्हा घातला
निशाणी । तेणे हुसहुसली भवनी ।' - ह २२.२४. २ (कपडे
घुसता) आघाटणे; चोपणे; घुणे. 'पडदानीचा घातला घाव ।'
- मसाप २.२२. म्ह० १ एक घाव दोन तुकडे—एकाचा वाद-
प्रस्त प्रकरणाचा एका सटक्यासरशी—तडाख्यासरशी निकाल लागणे.
'काय ? एक घाव दोन तुकडे करा ।' - धनुर्भाग १८. १ टोकीचे
घाव सोडल्यामागून देवण येत नाही—दगडाला टाकीने घडून
देवाच्या मूर्तीचा आकार भाणतात, यावरून अनेक अडचणी,
कष्ट, संकटे सोडल्याशिवाय वेगून प्राप्त होत नाही.

घावघवित—वि. घवघवीत पहा. 'अठसडि तीर्थाचा तोडत ।
चर्णी पावघवित मनोहर ।' - शिशु १४.

घावटणे, घावटळणे—उक्ति. १ (कों.) हळू हळू काढणे;
सधेणे; कुठणे; हळू हळू पाव देणे; अर्धमुर्धे मोडणे; घुरणे. 'तावळ
अमळसे घावटून आण. ' २ लहानशी जखम करणे; घावटणे;
खरवटणे; माजणे; ओरखणे; हळू हळू प्रहार करणे. 'चोरांनी
त्यास घावटले. [घाव]

घावट्टा—पु. १ (शळाने, हत्याराने झालेली) जखम; क्षत;
मण. २ छळाने झालेल्या जखमेची लुण; जखमेचा मण; बडा.

[घाव+ट्टा प्रत्यय]

घावट्टी—पु. (गो.) गुरूसान; तोटा; बड.

घावडाघ—पु. १ एखादी गोष्ट करण्याला अनुकूल स्थिति;
योग्य स्थि, काल, प्रसंग. 'काळ घेऊं मेरीं बाव । आला तो
राखे घावडाघ ।' - तुगा १३८. 'माझ्या पांशाबाबत जेव्हा येईल
तेव्हा मी पर बांधीन. ' २ कबाडी; पकड; लावड; पेंव; काबीजा;
कडबा; अडिकार. 'हातां झाला पावडाव । आमुचा मायबाप
देव ।' - तुगा ६४४. 'हा ज्या दिवशीं माझ्या घावाबाबत सांप-
डेल त्या दिवशीं मी आपे पारिपत्य करीन. ' ३ (-अव.)
सुल्ल्या; कपडाच्या शक्ती; लुच्चेगिरीचे उपाय; छत्रपेजे;
काबा; काव. 'माझा मास करारा म्हणून हा अनेक प्रकारचे
पावडाव करतो. ' ४ (-अव.) प्रयत्न; खटपटी; वेत; हिडमती;
सुल्ल्या. 'घावडाव करून पहावे, काम साधले तर साधले '
५ घाव; घार. 'निदरे पावडाव । ब्हावा अंगी ।' - तुगा २३०६.

[घाव+डाघ; काव दि]

घावणे—उक्ति. (विष) पावणे, सांपडणे; आढळणे. घावणे
पहा. 'गुठ उदार माजली अवातिसी क्यसाउली । जया नरीसि
झावली तपोसि मिडि घावली ।' - निमा १.१५. [घावणे]

घावणी—की घावन पहा 'हा पुन्या पोळ्या घावण्या तेथे काय उणे।'—अफला ५७

घावन—न दगडाची उखळी, उखळ, घाटवाईन [घाव स प्रावन]

घावन-ना—३ (को राजा हट) तादुळाच्या पिठाचे केलेल पोळीसारखे एक सच्छिद्र खाद्य, धिरडे (का) दोशे कोडे—'चार आले पाहुणे चार केले घावने ऐक्याच्या तोंडी दोन दोन' 'घावन पाताळ्याच्या ओळी।'—मसाप २ १ २३

घावरो, घावस—पुकी (गो कु) माशाची एक जात
घावरो—३ (गो) ल्हान मुलाच्या पोटात होणारा एक विकार
घाशि(शो)रामी—की १ (पाशीराम नावाचा पुण्यातील एक जुलमी कोतवाल सवाई मायवराबाच्या कारकीर्दीत होऊन गेला तो तलंगी ब्राह्मणांना लहान लहान काडड्यात अन्नपाण्या पावून बोंडून ठेवीत असे त्यावरून) भासावरोध होण्यास्तरी माणसाची गर्दी, दाटी, बोंडमार २ पाशिराम कोतवाल याच्या कारकीर्दीसारखा जुलमी भ्रमल कारकीर्दे, होटिंगपाळई, कडा असल 'चार दिवस पाशीरामी चालवून पेटेल्या अर्वाच्या पडिप मळडीची आमच्या देशासवर्षी एक सार्दी समजत ही आहे की, आमचा देश केवळ आसनभरण झाला आहे'—नि [पाशिराम]

घाड्या—३ (माण) गाशा पहा [म गाशा, गु घासियो, भर घाशिया]

घाड्यास्त—न (कु) घास्तेल, रॅकिल, करोमीन. [इ गॅस+भाईल]

घा(घा)स—३ १ तोंडात घालून ध्वज करिता खईल इतका खाद्य पदार्थाचा अन्न, परिमाण, तोंडात मावेल इतका अन्नाचा गोळा, कवळ २ घास्यात, आल्यात घालावयाचा वेर मीचा एक वेळचा हत्ता, परिमाण, 'घास लहान शाल म्हणजे पीट घाटीक येईल' ३ जात्याच्या भोकांत, खळमीत, घिटी पाशी दळले न जाता शिस्ल राहणाऱ्या दाण्याचा समुदाय (कि० धरणे) 'हे जाते घास घरी' [स घास, किंवा घसू=खाणे, स प्रा. घास, मै जि खास] (वाप्र) •उतरणे •काढणे-चिरणे-मोडणे-शिजविलेल्या अन्नाचा, भाताचा घासापेढा गोळा घेऊन त्यावर तेल वगैरे घालून बरेपोट्या काढून अन्नाचा बीट आलव्या माणसावरून उतरून-भोवाळव जात घास अर्मीत किंवा घाच्या बाहेर टाकतात तो प्रकार, परक्या माणसाची दूट अन्नास लागून पुढे खाणारास अन्नाची विळख, बीट घेतो तेव्हा हा प्रकार करतात •करणे-मरणे—(एखाद्यास) अतिशय उल्लेख सळी का पळो करून सोडणे •काढणे-आल्यात दळले न जाता राहणारे दागे

काढून टाकून जाते साफ करणे •देणे—१ विवाहममारमि जेवणाच्या वर्ळी नवपरिणीत वधूवरानी उखाणे घेऊन एकमेकांच्या तोंडात घास घालणे २ भरविणे, जेऊ घालणे म्ह० घास भर देणे आणि कोसभर नेणे=योडक्या मोवदल्यात बरेचसे काम करून घेणे 'घासभर देणे आणि कोसभर नेणे ही अवस्था या लोकांना नकोशी झाली आहे'—खेया घासी गू पाणे—(अक्षर) (अन्न खात असताना त्याबरोबर विद्या भक्षण करणे उ० एखादी आई जेवत असताना तिचे मूल तिच्या माडीवर हणते व न कळत, त्या विष्टेचा अन्न अन्नाबरोबर आईच्या पोटात जाता यावरून) •एखाद्यासाठी अतिशय कष्ट सोसणे, हरयल करणे, खस्ता खाणे सामाशब्द—•खाऊ-वि. (उप) आयते खाण्याशिवाय दुसऱ्या कशाकडेहि लक्ष न देणारा (कूट भातील आयदी, निवृत्ती, मनुष्य) [घास+खाणे] •मुटूपा—३ पिशाचाचा उपद्रव टाळण्यासाठी, त्यांना सतुष्ट करण्याकरिता बाहेर टाकावयाचा अन्नाचा गोळा (कि० देणे, टाकणे, उतरणे)

घास—३ गवत, वाळलेले गवत, तुण 'अरिवरि शर जेवि अग्न्युपरि घास।'—मोक्क १४ ६१ [स घास, हि घास] सामाशब्द—•काटाऊ-काढू-वि (गवत कापण्याचे काम कर घाला लायक) १ नव्याची घटिमाण, घसमुसळपा २ (उप) दिन घावेची, वापट तरवार, शस्त्र ३ (उप) शिपाई, तरवारीने लडणारा [घास+राटणे=कापणे] •काटणां—की १ गवताची कापणी २ सरकारी जमिनीवरील गवत कापण्याबद्दलचा कर, फी [घास+राटणी=कापणी] •काडी—की (व्यापक) गवत, कडवा, वेरण इ० •गहाण—न गहाणाचा एक प्रकार यात व्याजाऐवजी गहाण टाकलेल्या जमिनीचे उत्पन्न धनकोने ध्यावयाचे असते. [घास+गहाण] •दाणा—३ १ सन्याला गवत व वेरण पुरविल्याच्या खणीसाठी बसविलेला कर, खडणी हा कर मागे लेख मुलख गिरीच्या काळात स्वतःच्या लष्करासाठी घाट्या घालात वसूल करीत हा राजाराम छत्रपतींच्या वेळी सत्ताची, घनाची, व रामचंद्र अमात्य यांनी उत्पन्न केला तो वसूल करण्याचे काम नागपूरकर मोसल्याकडे बहुधा असे घेवण्यात गवत व नदी मिलावी ह्या उद्देशाने हा कर घेत असत हा छुमारे रेंकडा जोत असे —(पया ३५७) व पैसा किंवा धान्यरुपाने वसूल कला जात असे —रा १० ३२३ याला मेजवानी अर्पेहि म्हणतात —(वाचसभा २ ३०३) 'जमिनीच्या उत्पन्नाप्रमाणे दोनपंचमात हिस्सा घासदाण्याच्या रूपाने वसूल घेण्याचा छंद गावासी ठाव केला'—माणा ८ 'ह्या दोषा वीरांनी घासदाणा म्हणून तिसरी एक बाब वसूल करण्याचा प्रथात पातला'—स्वप २५१ २ (सामा) सरवई, दाणावेरण, पाहुण्याची बडदास्त [म घास+

दाणा, गु पासदाणे, दि पासदाना] •वाळा, घासीवाळा-
३ गवत विकणारा 'कबाडी मुकूळ घासीवाले।' -दावि ७०

घास—भी मोत्यास छेद पावण्याने पत्रगात होणारी घट,
कमीपणा, घस—अति परिशिष्ट (बरोदे) ३ [स घपे, प्रा
पास, म पाखणे, घस, गु घास=तोटा] •काम—न (सोनारी)
दागिने बंगरे घासून लांब मिलाई, तजेली पण्याचे काम

घासघीस—भी घासाघीस पहा

घा(घा)सटणे—अकि १ पासणे, खरघटणे, खरघटणे, घस
टणे १ (ल) चुवाळणे, लडावणे, बुडविणे, नागविणे, 'मला
त्याने शमर रूपयास घासटले' -अकि. १ घासले जाणे, घसटणे
यावरून २ (एखाद्यास व्यापारध्यात) वृद्ध येणे, टोकर बरणे,
तोटा होणे 'त्या व्यवहारांत मी फार घासटलो' [घासणे]

घा(घा)सण—भी (कों) (व्यापारांत आलेली) घस,
बुड, मुकूळानी, तोटा (किं० बसणे, लागणे, येणे) [घासणे]

घा(घा)सणी—भी १ पासण्याची, जोरातें पुसण्याची,
घासटण्याची, घटण्याची, उजळा देण्याची क्रिया, घासण्याचा
व्यापार २ ज्याने घासाव्याचे, उजळा घासव्याचा, तो पदाचे,
घासण्याचा पदाचे उ० अगपासणी, दातपासणी ३ (मांघी
इ० पासण्यास केलेला) गवत, पाने, काप्या इ० काचा बांधा
४ (ल) कचाकची, घासापास, जिगजीग, कटकट, भांगमाडी,
चकमक ५ गाजगूक, जाच, छळ [घासणे]

घा(घा)सणे—अकि १ चपेण करणे, चोकणे, जोरातें पुसणे,
साक करणे, घासणे २ खरघटणे, झाजणे, ओरबघटणे. ३ रांगे
मार्गे, कानउपासणी करणे, खरघटणी काढणे, बडसणे ४ वाद
विवाद, चर्चा, भवति न भवति, काव्याकूट करणे ५ (एखाद्यास
व्यवहारांत) फसविणे, बुडविणे, चुवाळणे ६ (ल) पुन पुन
(एखाद्या अम्यावाची) आहुति करणे, चोकणे, पाठ करणे,
घट करणे 'हा लोका दहादा घासला म्हणजे पाठ होईल' •
पडवून तयार करणे, पडविणे, मेहनतीने अम्यास करविणे 'हीं
पोरे घासली पाडिजेत, तेव्हा दोन अखरे येतील' ८ (ज्ञान इ०
कांड) उजळा देणे, गाज घालविणे, आहुति करून (ज्ञान इ०)
तयार ठेवणे -अकि १ घासले जाणे २ (ल) (एखाद्याचीं)
मार्गे, झगडणे, चकमक होणे, खेडणे, बरबशी लावणे, रूपर्पा
करणे ३ घासाघीस करणे, भागद, अड, दट करणे, ओढून घरणे
[स घपेण प्रा, घासण, दि घसना, गु घसणु सि थशों, म्रें
ओस] घासून घेणे—१ (निराशेने, सतापाने, निष्कळ झालेल्या
मत्सराने) हात चोकणे, घुरमळणे, चकमकणे 'सु आपल्या
परी पासून वेळेस म्हणून त्याचा देवही पाहता होणार नाही'
२ सोपणे, घडन करणे (मुकूळान, इ ख) म्ह० घासून घ्यावे वण

हासून पेक नये=वेळ पडल्यास वाटेल ते मुकूळान घोडावे वण
लोका आपण्यास हवतील, ठरका येतील असे कळू नये

घासलेट—न भेटोडीन तेल, घासलेट, रॉकेल [गंधतेलचा
अथ इ गंध=वायु, भग तेल]

घासाघा(घी)स, घासाघा(घी)स—भी १ पुन पुन
पाखणे, यावरून २ (ल) नेहमीं सडकावणे, खरघटणी काढणे,
कानउपासणी करणे ३ वादविवाद, चर्चा, काव्याकूट ४
बाचाबाच, कलागत, कटकट ५ खाराखीर, जिडीर, ओढून
घरणे, घिसपीस करणे, ओढाताण ६ (रुपाई, मत्सर इ० कांती
होणारी) कचाकची, चकमक, मगमासगडी, भांगमाडी, अति
घाय भरकशी लावणे (किं० करणे, घालणे, मांडणे, लावणे) •
घेण्याचे किस्मेल हसे प्रतिस्वे [घासणे दि]

घासाघुस—भी (गो) चौकशी घासाघुसचे—अकि
(गो) १ चौकशी करणे २ घासाघीस करणे [घासणे+घुसणे]
घासाघी—३. (गोनाटे) घासाघा, मोठी बंगरेबरील खरघ
पासून त्यास आकार ४ तजेली वेणारा [घासणे]

घासाघचे—(गो) घास मारणे [घास]
घासावणे—अकि (गो) (मुसण्यामुळे अंधकावर)
खिंतपत पडणे, अचक होत जाणे [घासणे]

घासी—भी कट, त्रास, दुख 'घासियांची घासी कां
सडावी। दो पापाविना अस्ता।' -निपु १ ११ [घा घासी=
भय, कट, त्रास]

घासीव—वि. घासलेला, खरडलेला, घासडलेला [घासणे]
घाळ—भी. (कों) (पाण्याच्या प्रवाहाने, जोरातें पड
लेला) ओहळ, चळ, चर, लांब [घाळणे]

घाळ—वि १ (प्र) गहाळ, गाहाळ, अम्यवस्थित,
पोटाळपा, गोथळपा, विवराळ (मनुष्य), अस्ताव्यस्त, विरह
किंत, गोथळयुक्त (काम, पदा, कागदपत्र इ०) २ (गो)
गाफील वेष्टुद, अवघड घाळ्ताजाणे—(गो.) चुकणे, साडणे
घाळ्तापडणे—(गो) १ साडणे, गहाळ होणे २ दिने पडणे,
[गहाळ] •घोळ—३ (३) (वेत, मसळत, वस्तु काम इ० कांचा)
गोथळ, घोटाळा सिचरी, अम्यवस्था, गोरकार २ घादल
गडबड, हैराणगत

घोळकार—३ (गो) गोलकार गोलकार पहा [घोळ]
घोळकावणे—कि (गो) हेलपाटे, खेपा घालवयास
लावणे, नाचविणे

घाळण—भी (कों) घळण (मित, वाच, धरण यातील)
मेग, भगदाह, खिद, सिंगार. (किं० पडणे, होणे) [घळणे]
घाळणे—अकि (मोत्याचे वेडे, कानाचे छिद्र) मोठे,
सैल होणे, घळणे [घळणे]

घाळणे—सक्ति गमावणे, हरवणे, भलत्या जाणीं ठेवणे, गदाळणे—अक्ति १ विसरून घोबवूक करणे, गोंधळल्यामुळे चुकणे, पसरणे, देसावधपणे फसणे २ आढमार्गाने जाणे, मटकणे, भलती कडे जाणे (प्र) गहाळणे [गहाळणे]

घिगी—झी (राजा) तुळया, ओढके, बहाले इ० उच चढवण्यासाठी केलेली दोन लाकडांची कैची, वाकलेल्या, कल लेल्या झाडाला धीर, आधार देण्याकरिता खावलेली कैची **घिग्या लावणे**—(असमर्थ, नाखू मनुष्यास एखादे काम करण्याची) उदावणी देणे, वेतविणे, रबतराक्त योद्ध्यावर बसविणे

घिट्टी—झी (गो) घिरटी

घिरनीस—उ कीड लागलेल्या लाकडाचे पीठ

घिरघिरचे—अक्ति, (गो) १ घेरी घेणे २ फिरत राहणे, मगार फिरणे [गिरगिर]

घिरघिराट—उ (जाते इ० कांचा) परघाट, घर्घर् आवाज [घ. घिर दि]

घिरघिरे—न सद्धान मुलचे एक प्रकारचे खेळणे, एक प्रकारचे भिरभिरे गिरगिरे [घ. घिर]

घिरघिसा—उ बाळवीने खावलेल्या लाकडाचा भुगा, किर किडा पहा

घि(घि)रट—उ १ (राजा कु गो) (प्र) परट भात भरण्याचे जाते, मोठे जाते, परट पहा २ वेडा, फेरा, घेर, घराडा, घिरटी लेवे अल्लिकुलाचा पिरट।—क्या ११ १४ [घ. परट]

घिरट—टी—झी (कर) (जातीतील) घराणिक एकक माणसास दिवलेले जेवण, मेजवानी घरटी आसत्रण पहा 'तु घिरट घारणार आहेत'

घिरटणे—अक्ति (राजा) घ(घि)रटात धान्य इ० घालून भरवणे [घिरट]

घिरटी—झी १ जाते, घरटी २ बटुलाकार फिरणे, फरी, गिरकी, गिरकाडा, भ्रमण (कि०) घालणे 'नाना अवताराच्या घिरटी। स्वये घेत परमात्मा।'—इ १८ १७३ ३ बळसा फेरा, (कि० घालणे) ४ हेलपाटा, येसारा, फरी, (निष्कळ झाकली) खेप ५ घसत, (पोलिशाचा) फिरता पहारा, (इ) राउड. ६ लपत छपत, चोरून लपून, गिरकी घेणे, गिरकी घेत देडळणे, उडा० घार आकाशात घिरट्या घालते 'काळ चोर घिरट्या बहु घाली। घामरा तुज कशी नीज आली।' घरटी पहा

घिरटी—वि घरटात घालून भरवलेले (भात इ०) [घिरट]

घिबर—धीवर पहा

घिसघिसा—वि घिसघिस, घाघापीस करणारा स्वभाषण्याचा लो [घिसघिस]

घिसघि(घी)स—झी घाघापीस पहा

घिसण—न घासणे, पपणे, घासणी 'अमी सकळा ठाई आहे। कठीण घिसणी प्रगट होये।'—दा १६.५ २० [घासणे, हि घिसना]

घिसणे—अक्ति (अशिट) घासणे. [घासणे, हि घिसना]

घिसा—उ घिसाडी 'घिसा चतुर्क अघाडेंती।'—प्रमराज (महाराष्ट्र सारस्वत) २ ६०

घिसाडी—वि १ जाडेभरवें लोहारकाम करणारी एक इलकी जात, ही रघायिक नवते २ वरील जातीचा मनुष्य, लोहार

घिस्सा—उ कुर्तीतील एक डाव, यात आपल्या एका हाताने जोडीदाराच्या बरगडीवरून हात घालून आपल्या बाजूच्या जोडीदाराच्या माडीजवळ चढवी घरून आपल्या दुसऱ्या हाताने जोडीदाराच्या आपल्या जवळ असलेल्या हाताचे कोपर धरून जोडीदाराला ओढून चीत करतात [म घिसणे, हि घसीटना]

चतुरादिसी—झी आपल्या एका हाताने जोडीदाराच्या आपल्याकडील मुद्रापावर चढवीत हात घालून घरून आपल्या दुसऱ्या हाताने जोडीदाराच्या बगलेतून हात घालून जोडीदाराच्या पली वडील हाताचे सनगट घरून आपल्याकडे ओढून आपला बाहेरील गुड्या जोडीदाराच्या मानेवर व दोक्यावर ठेवून जोडीदारास चीत करणे यास चतुरादिसी घिस्सा म्हणतात

मोच्याचा—उ आपल्या हाताने जोडीदाराचा बाहेरचा पाय पजाने घरून दुसऱ्या हाताने जोडीदाराचा आपल्याकडे असलेला हात कोपरावर घरून आपल्याकडे जोडीदारास झटका देऊन चीत करणे

थालसागळ्याचा—उ आपल्या हाताने जोडीदाराच्या आपल्याकडील पायाच्या घोट्यावरून हात घालून जोडीदाराच्या पायाच्या पजावर आपला मुढा टेंकून आपल्या हाताच्या पजाने जोडीदाराची माडी धरून आपल्या बाहेरच्या पायाचे जोडीदाराच्या आपल्याकडेच्या हाताच्या कोपऱ्यास आपल्या पायाच्या तळच्याचा दाब देऊन जोडीदारास चीत करणे

लपेट—उ आपला एका पायाचा पजा जोडीदाराच्या गुड्याच्या खणीत घालून आपला जो पाय जोडीदाराच्या गुड्याच्या खणीत घातला आहे त्याच बाजूच्या आपल्या हाताने जोडीदाराच्या बाहेरील हाताचे सनगट घरून त्याच्या बगलेतून आपल्याकडे ओढून आपला दुसरा हात जोडीदाराचा जो हात ओढला असेल त्या मुढापावर ठेवून आपल्या पायाचे जोडीदाराच्या गुड्याच्या खणीत घातलेला पाय वर उचलून झटका देऊन जोडीदारास चीत करणे याला लपेटघिस्सा म्हणतात

शोरेगरी—उ जोडीदारास लाव करून एका हाताने बरगडीवरून आपला हात पोहोचेल त्या ठिकाणी, आपापचा, चढवीत हात घालून जोडीदाराच्या

आपल्या जवळ असलेल्या पायाच्या पोदरीवर जोडीदाराकडील आपल्या पायाचा पंजा देवून आपले डोकें जोडीदाराच्या आपल्या बाजूच्या हाताच्या मुढ्यावर देवून आपल्या चडडीस परलेल्या वरगडीस कळ घेईल असा दाब देऊन त्याला चीत करणे

धिस्ती—झी. (व) एका बाजूने फफफत जाण्यासाठी (गाडीच्या) आखाला वाकापेवजी वाघलेले तिरपे लाकूड [धिसणे]

धी—(राजा कु) चे बदल वापरतात 'माजे दोन सबाद एकोन धी'—मसाप २ ३६७

धी—न. तुप [स. घृत, प्रा पित्र, दि शु धी] इह १ (शु) धीनो दोडियो अने दोडियातु धी=वाण्यांचा फनवेगिरीचा वटपटीचा प्रकार, वटपटीचा, फनवेगिरीचा हिशेब इ. २ धीयडा पर कुपा लो गया नही=यालेल्या गोष्टीबद्दल काही तरी समजूत करणे ३ धी देखा पर चडया नही देखा सामाशब्द-० गुत्ता-५ गावच्या जमीनदाराचा किरकोळीने तुप खरेदी व विक्री करण्याचा हुकूम, मजा धीयकेणी-३ तुप विकण्याचा 'खोत कुणबी दाये दाणी । धीव केणी ।'—दावि ७० [धीव=धी अप केणी=विकण्या]

धीवर—धेवर—५ फसलेल्या श्यावेतून, फाकवून केलेले पुरीसारखे पत्राप [स घृतवर, प्रा पेवर] तांडुळाचे धीवर-५ तांडुळाच्या पिठात दाट दुध घालून व चवगाळ करून व ताप वलेल्या तूपत तें ओतून चांगले पसरत धीवर तयार करतात ते ० पात्र—न धीवर ज्यात करतात ते पात्र

धीस—शी हीज शरीरींशीस साहाणे । दुर्जनासी भिलोन जाणे । निद्रकास उपकार करणे । हा सत्त्वगुण ।—दा २ ७ ६९

[धिसणे=मासणे तुल ० का धासी=थम दुख]

धुरे—झी १ (ना) अळवाचा कादा, अळकुडी १ (ना व) कोय अळोळी याही [हि घोया]

धुरे—झी (व) रातकिडा [व]

धुक—वि (ना) काळाकू पोर निविड, घनदाट अथवा धुक पडला होता '

धुग—५ भुगा अमर 'तेव्हा तळ्यात म्हेस घसली होती तिच्या शिंगात धुग होऊन धाकटा मुलगा जाऊन बसला'—मसाप १ २ २३ [व शु]

धुगधुगी—झी गळ्याच्या घांटीखालचा, कठमण्याच्या खालचा गोलवट भाग

धुंग(धुंगट)—५ बोक्क्यावरून व तोंडावरून घतलेले वस्त्र, कपडा, तोंडावरून आळ्यादनाथे घतलेले वस्त्र, घुरखा [दि धुंगट=धुरा पडदा, शु धुरट, धुन ० स धुंगण, प्रा अशुंग]

धुंगरटे—न चिलट, मच्छर, वेचरे, डास धुगवट पहा.

[व शु शु]

धुंगरा—५ (राजा.) (नाविक) चार मोठे जाडे दोर घेऊन त्याचा एक मोठा गूढा (गलवताच्या उपयोगाचा) करण्याची क्रिया यासाठी एक लाकडी चौकट वगेरेचे यंत्र असते

धुंगरा—५ (ना) एका टोंकास धुंगरू बांधलेली काठी हिचा ताल धरण्यास उपयोग होतो [धुंगरू]

धु(धु)ंगरावणे—नकि १ (प्रो.) विद्वान, सदापूत (एखाद्याच्या) वसकून अणवार देणे, (एखाद्यावर) दुद्दान पडणे, २ धुडकावणे

धुंगरी—झी १ न भरवता, सालीसकट शिजविलेले (विशेषत दिवळ) धान्य, शिजविलेले हरमरे, कडधान्य, हरमण्याची उसळ 'धुगण्या वांदिनि निजप्रीतिने । आली रुक्मिणी रावळासरी ।' २ (व) चणे, तुर काढणे इ. चौकसळ ३ धान्याची, पिकाची मळणी साध्यानंतर देतकरी रुमाविसदार, पाटील सरकार याना धी धान्याची (त्यानी धुगण्या बराब्या म्हणून) नजर करतो ती, हे एक प्रकारचे बळुते आहे धान्य खळ्यात मळल्यानंतर देतकरी गवच्या अधिका-यांस (त्यांच्या) हुकादाखल देतो 'यावरी पाटील कुळकर्णी याची । काय रीत परभारा नेमणुकीची । धुंगरी किंवा बळुत्याची । ते लावणीवर कोणे विप्री ।'—पैमापेडु (एखाद्याच्या) सटीच्या धुगण्या खाणे-खातेच्या असणे—(एखाद्या देखा) हानाने व अनुभवाने शुक्लज्व अधिक असणार व प्रोड असणे, बयाने मोठा असणे (धुगीच्या दिवशी—मूलजन्मल्याच्या सहाव्या दिवशी—सटी देवीची पूजा करून तिला धुगण्याचा नेत्रेय दाखवितात आसतांनाहि धुगण्या वादतात त्यावरून) एखाद्याच्या सटीच्या धुगण्या खावले मनुष्य त्या (दुसऱ्या) मनुष्यापेक्षा अनुभवाने बयाने हानाने शुक्लज्व अधिक असणार त्याला म्हणून माणसाने शिकवू नये)

धुंगरू—५ मोगऱ्याची एक जात
धुंगरू—५ (धान्य) धुंगट घोंगटा 'मग धावळीचा धुंगरू घेऊनि । अग्नीची करीत मानसपूजा ।'

धुंगरू, धुंगुर—५ न घांगरी, हा पोकळ असून ह्याचा आकार करवडाएवढा गोल असतो याच्या वरच्या बाजूस दोरा ओंबण्याजोगी कडी, नाके असते हा पोकळ असून भात खरा पातळला असतो, त्यामुळे कोमल आवाज होतो ह्याची दोरीत माळ ओवूनतो चालवतिका मावतोना पायाच्या घोटपाजवळ बांधतात मोठे धुंगरू बोपेसाठी जनावरांच्या गळ्यांत बांधतात [व धुंगरू—२ व दि धुंगरू सि विधिरू] धुंगुरमाळ—झी, धुंगराची केलेली माळ ही माळ बेल इ. पत्रांच्या गळ्यांत घालतात
धुंगरू—न रेशमाची एक जात—मुण्या ९७

धुंगरूट, धुंगु(धुरट्टे)-डें धुगडें—न १ चिलट, मन्छर, केंबरे, (लहान) डांस 'धुगडी म्हणती आमुंचे पर। निधयेसी।' -दा ११० ४१ २ (ल) लहान मुलगा, आगदी लहान व अक्षक मनुष्य [धुगळ]

धुगस—३ भोंवताली कोट असलेल्या बाह्यारच्या, गांवाच्या वेशीवुड असणारा बाहेरचा कोट, बाह्यकोट [धुगट]

धुगा—३ १ पूर्णपणे उमललेली कळी २ (को) छपरावर पातलेल्या भतेणाच्या जुन्या पेंड्या, घरावरील लुणाची कुसळी सुधी

धुंगार—३ कोणताहि पदार्थ-विशेषत मास ६०—नरमसर शिजल्यावर खाली उतरून थंड होऊ द्यावा, थंड झाल्यावर त्याचे कोढाळे करून त्यात एक निखारा ठेवावा आणि त्यावर तूप ओतून त्यागलीच भाड्यावर झाकण ठेवावे या कृतीस धुंगार असे म्हणतात —गृहि २ ३० (किं० देणे)

धुगी—झी १ पाऊल ६० कापातून सरक्षणाये कोक्यावर घालवयाची धुंगुमाची, सखलादीची घोंगी, खोल, कुणुसांचे शिरझाण, बजातीची कुची [फा कूकी, हि धूगी]

धुगी—झी (की) बान्याचा झपाटा, बान्याची वावटळ, भोंवरी

धुगी—झी (को) किळाळी, ककेर आरोळी, किळाळी. [स धुम्माद करणे, फा धुगा]

धुगी, धुगूम—झी (गो) धुवड [स धूळ] धुगु, धुगु-याळ-धुगु धुगुयाळ पहा

धुंगुट—३ धुगट पहा 'लीची सास धुगुट घालून किंवा पड्यात घालून घ्यावी?'—न्यासे ३४ •पट-३ डुरखा, डुर-क्याचे वख 'गुगुपट काढूनिया हळूच लागे काना।' बयायाई रामदासी-राजवाडे ९३ [धुगट+पट=वख]

धुंगुर—३न धुगरूड 'त्या खालते धुंगुर सज्ज घाली।'—साह ६ ३० 'होती नाद निचे सुमळ हलती जी काचिची धुंगुर।'—कम २ ६८ •माळ-धुगरूमये पहा •वाळा-३ धुगरू, धागा-या लावलेला (लहान मुलाच्या पायात घालवयाचा) वाळा 'धाजवेरे वाळा। वेन्दाळा। कमधुम धुगुवाळा।'—वार्तजयती

धुंगु(धुर)डा-रडा-डें—३न धुगरटे पहा. 'धुगुकरऐसे वदन। म्हणे पर्वत सगळा घासीन।'—ह ३५ १०९.

धुगु—३ (व) राग, धुसा 'एवढयाशान धुगु येतो'

धुगर(रु)ट—न धुगरटे पहा

धुगरी—झी धुगरी पहा.

धुघाट-टी—३की धुवडाचा शब्द, धू-कार दिवाभीताचे घुघाट।'—मुआदि ३६ ५८ 'हूर आपदाची दाटी। दिवाभीताची घुघाटी।'—मारा बाल १२ ६३ [ध्व धू+आट प्रत्यय]

धुघाणे—न धुघांचा आवाज, धू-कार, घुघाट. 'दिवसा दिराभीत घुघाणे। राजद्वारी श्राने सेंप रडती।'—एमा ३० ६५ [ध्व धूधूभाणे]

धुघातणे—अकि (धुवड ६० कानीं) शब्द करणे, धू धू शब्द करणे, गुणगुणणे 'जेसि सवै लोक निजलिया। उलूक उठे घुघाट।'—हको १ [ध्व धू धू]

धुघु—झी धुवड, पारवा, होला ६० कांचा आवाज, धू-कार [ध्व स. घु]

धुघु—वि १ लहान, चिमुकले, छवकडे, कुकुले (मूल अथवा पोरकटाणा ज्यांच्या अर्गी आहे असा मोठा मुलगा किंवा मुलगी). २ लुजा, दुवळा (मनुष्य) [कुका-कू] •वाळ-न अजाणते मूल, लेकू, कुकुवाळ, धुघुले बाळ धुघु अर्थ १ पहा [धुघु+वाळ] धुघुले वाळ-न लहान मूल, कुकुवाळ, कुकुल बाळ, धुघुगळ [धुघु]

धुंगुर, धुंगुरट्टे-डें, धुंगुरडा-धुगरू, धुगरटे पहा

धुघुरदा—३ धों धों आवाज करणारा भुगा, भ्रमर, भोंवरा. [ध्व. धु]

धुंगुर—३ १ (प्र) धुगूर, धुगरू पहा २ धागूड, फुलाचा कांटा.

धुट—३ (गो) बहुमताने केलेला ठराव [स धट]

धुट-कन्-कर-दिनीं-दिनीं—किवि १ धुटक्यासरशी, गुरून, पाणी ६० गिळण्याच्या आवाजाप्रमाणे (किं० विणे) २ एकदम, धुटकन (किं० जाणे) 'धुटकन प्राण गेला' [ध्व]

धुटका—३ १ धुटका, पाणी ६० पातळ पदार्थाचा घोट, भावडा, चूळ (किं० घेणे) धुटका पहा [प्रा धु हि धूट, न घोट, धा धुटकु सि धुटकी]

धुटका—३ एखादे काम करताना अवयवविशेषाचा अलौकिक शक्ति यश्याकरिता योगी वैरागी लोक तोंडात धरण्याकरिता जी गोळी द्यात ती (प्र) धुटका, धुटिका गुगी, ताईत, गुगी धुटका पहा. काहींना काही प्रयत्न न्हावा। धुवजमनहस्तु जगिळ बोलावा। धुटका बनवावा कीं धुटका।'—दावि २६०. [स धुटिका]

धुटधुट-टां—किवि घगघग, घगघटा, घटघट पहा 'मूल धुगुगु दूध पिने' [ध्व धुट द्वि]

धुटना—न कुसरीतील एक डाव आपले दोन्ही हात जोडीदाराच्या आपलेकडील बगलेतून घालून बाहरील हात दह घडून ओढ वा व आपल्या पायाची नळी जोडीदाराच्या माने वर ठेवून जोडीदाराला त्याचा घालला दह आढून व मानवर पाय देऊन त्याला चोत करणे [हि धुटना=गुरहा]

घुटम(मु)ळणे—भक्ति. १ अंतःकाळची परंपर लागली असतांना प्राण व जातां घोटाळत राहणें. २ घुटमळणें; घुटमळणें. ३ रेंगाळणें; अडखळणें; माणें-पुढें करणें.

घुटराण—वि. (ना.) १ अतिशय पाणेरडा (वास); २ दुर्गमयुक्त.

घुटवळणें—भक्ति. अंतःकाळच्या वेदवार्तां युक्त होणें; आंचकें देणें; तडकळणें; प्राण जाण्याची पाळी येणें. 'एका दिवके-बरोबर तो घुटवळला.' २ प्राण कंटास येणें. 'संपदेश होताच प्राण घुटवळला.' ३ (एखाद्या मनुष्याच्या, पदार्थाच्या उत्कंठे-मुळें) पावरे होणें; पायकुतावणें. 'त्याचा प्राण आरिखाळी घुटवळला आहे.' [घोटणे+वळणें]

घुटा—पु. (वे.) गुठा; एक प्रकारचें औत; गुठा-उं पहा.

घुटी—झी. १ गुटी; जायकळ इ० औपेयें उगादन त्यांत दूध घालून तान्द्या मुलास पात्रावयाचें मिश्रण. 'नाहीं दिघली गुटी स्वहस्ती.' २-देहपूज्यजन्म (पद) ५३. 'गुड सफाहनी पाजितें गुटी।' ३-अव १५. २ उंचाचें पेरें, कांड. ३ योगी, वैरागी देहातली अजब शक्तिदायक गुटिका; गोळी; गुडका, उडका पहा. [सं. गुटी=गोळी; का. गुडि; हिं. घूटी; क. गुगी] •देणें-भक्ति. भारणें; भोंदणें; मुलविणें; मुळ घालणें; मोहारी घालणें. •धसणें-(गुटिकेचा) परिणाम होणें; अंमल दिवूं लागणें, लागू पडणें.

घुटुघुट—किवि. घटाघटा. [घटपट]

घुट्टे—न. उडद्याच्या बाळांचे कोठणी, असाला इ० घालून केलेले वारण, आमदी

घुट्ट—न. प्राणोत्क्रमण होताना कर्तातून निघणारा आवाज. -किवि घुटकन; घुटदिशी [ध्व.]

घुट्टा—प. (कर) मुठीत दांड धरला असतांना दांडच्या वरंगडीकडील बाजूला पुढे आणून दाहवर चित्री ठेवावयाची व ती पुन्हा उडवून त्याच बाजूने पुन्हा चित्री मारणें " घुष्ट घुळज."

घुट्टा—वि. (व) डेंगणा; ठेंपू बुग; गिट्टा. " घुट्ट्या नव-ज्याला घुमि बागको बरी " [का. घुवड]

घुट्ट—न. (माण.) ससाचें पिठ.

घुट्ट—प. (गो) घुमट.

घुट्टा—प. (कों) गुड्या. [गुड्या]

घुट्टे—न. (राजा.) घुबड.

घुट्टुघुटी—झी. (ऊ) गुडगुडी पहा.

घुट्टे—भक्ति. (प्रवास-निर्गम, खेवणें, मारणें इ० करावयास) सिद्ध होणें; (प्रवास, अनंतत्वाचा प्रवास करण्याच्या) वेतांत असणें. ' तो निरावधार, जेवण्याचा, आगवाच घुट्टे. ' [सं. घट्ट] **घुटापूट**—झी. (राजा.) (जाण्याला, काम करण्याला) सिद्ध, तयार होणें; प्रवासास जाण्याच्या वेळची

(साणघाची, पयूची) सिद्धता, तयारी, सज्जीकरण. ' घुमची घुटापूट होईल तीं मीं जेवून येईन. ' [घुटणे दि.]

घुडवो—प. (ऊ.) शेतास पाणी देण्याकरितां दोन्ही बाजूस दोन दोन दोन्या बांधलेली, एक हात लंघीची चपटी टोपली या टोपलीने दोन इंचम बबक्यांतील पाणी बर शेतांत फेकूं शकतात. (गो.) मुठां.

घुडो-डी—पुझी. (गो.) शेताचा विभाग.

घुडा-ड्या—प. वरंगळ जातीच्या तांदुळांतील एक प्रकारचा तांदुळ. -वि. वरंगळ जातीचा (तांदुळ). •वरंगळ-प. वरंगळ जातीचा एक प्रकारचा तांदुळ.

घुडी—झी. कसतराणा; छाराडे; धूड पहा.

घुडी—झी. (ऊ.) गुडी पहा.

घुटे-डा—नपु. आकारानें अर्धवर्तुळाकार व उंच असे शेतास पाणी देण्याचें एक प्रकारचें पुप. (ऊ.) घुडवो पहा.

घुड—न. १ (छिद्रता देण्याच्या वेळचा) पोटांत होणारा गडगड आवाज. २ भेषगर्भना; विजांचा कडकडाट; गडगडाट. [ध्व. का. घुड]

घुण—प. लांडूळ कोरणास एक किडा. ' कै खट्वांग घुणें घुणें छिबितें ! ' इ खरूप कैचें करी. ' -निमा १.६६. [सं.]

घुणाक्षर—न. १ घुण नांवाच्या किट्ट्यानें साडूळ कोरल्यावर उमटलेल्या, सटलेल्या मसारांनीं आकृति; किट्ट्यानें कोरलेल्या जागचे अक्षराकार चिन्ह. ' विषाचें घुणाक्षर पडे ! दाळिये काढळा खांवडे ! ' -भा १०.३०१. २ मुण्याच्या हुंकारांत, घुणघुणण्यांत अक्षराक्षरें आसतें, ऐकायला येतें ते. [घुण+अक्षर] **घुणाक्षरन्याय**—प. (न्याय) घुणाक्षरावरून बनविला न्याय-शास्त्रातील एक न्याय. किट्ट्यानें सडूळगत्या कोरलेल्या आकृतींत एखाद्या अक्षराचें, धट्टाचें, मनुष्याचें, साम्य (चित्र) आढळतें. यावरून यद्व्यापटित अस्तित्व मोठीस हा न्याय सावतात. सद्ब्रजसहस्रीं राहणारी मोट; अक्षरकिंपत पटना. ' हा घुणाक्षर-न्यायानें या कटकांतून खरोखरच नांव विचारण्याचा कानडी प्रश्न उमटला कीं काय ? ' -भा ९३. [घुण+अक्षर+न्याय]

घुणघुणा—प. नाकपुड्यातील पड्याचा छालचा मांसत माग; आकृतीत एक अवयव; घुणघुणा; घोळणा; घोणा. [सं. घोणा=नाक]

घुणघुणाट—प. घों घों असा आवाज. [ध्व. घुण दि. + आट प्रत्यय]

घुणा—प. १ (सोनारी) सांखळीचा, दागिन्याचा दुहेरी घुवा; आंढळ गांठ (याचा आकार हा छारासा असतो) (कि० देणें). २ विरडे; गेद; पेंव; बोंडी; मणी (तोडा इ० दागिन्यांचा). ३ दोरांची, सांखळ्यांची एकांत एक गुंथून

(शोमेघाटी) केलेली मोठी गांठ, गोंडा, धुवका. ४ लांकडाची लांकूड जोडून तीं तेथे घट रहावी असा बांधण्याचा प्रकार. ५ (उतरणी-वर गतीचा अवरोध करण्याकरितां) गाडीच्या चाकांच्या मागे घालावयाचा लांकडाचा दांडा, काठी, खरबी. (किं. घालणे, लावणे). 'गादीला धुणा लावा.' १ (ल.) अडवळा. 'चाळ कार्याला धुणा घालण्यासारखे होईल.' [सं. धोणा ? तुलं. का. शुणी=चांकाची मूठ] ७ घालणे-अडवळा करणे; व्यत्यय आणणे. ८ धेणे-एखादे ओसे घट बांधताना दोराची दुहेरी अडी, दुमड, विळखा (धोणा) घेणे.

धुणा-पया-वि. दुमखेलेला; एकलकोंड्या; आंतल्या गांठीचा; तोंडाचा जड; धुम्या पदा. [सं. धूणा; हिं. धुणा]
धुनी-झी. (माण.) फार लहान कान असलेली मेंढी.
धुम्या-वि. (व.) धुणा-पया पदा.

धुवड-न. १ पृथु वाक्य करणारा एक पक्षी; उलक. हा दिवसो दहून बसतो (म्हणून यास दिवाभीत असेहि म्हणतात) व रात्री मध्य शोषण्याकरितां बाहेर पडतो. हा संदराचा सहारा करतो. धुवड व त्याचा पृं पृं आवाज हीं सर्वत्र अश्रम मानलीं जातात २ (निंदारी) हिविस व ओंगळ दिसणारी म्हातारी स्त्री. [ध्व. पृथु व प्रत्यय] ३ तोंड्या-वि. (निंदारी) एक शिबी; धुवडा-सारखे तोंड असणारा. [धुवड+तोंड]

धुंवड-झी. (वे.) गदी; धुंवड. [का. धुपु, धुमी=गदी]
धुंबरडा-३. १ कडुतरांचा पृं पृं असा आवाज. २ (ल.) गोंगाट; कलकलाट (मुलांचा-खेळण्याच्या वेळेचा). (किं. घालणे; करणे). [ध्व. धुंबरडा प्रत्यय. हंबरडा प्रमाणे]

धुर्या-३. (गो.) ताडमाडाच्या पुष्तास वेधून असलेला कापसासारखा धुगा; चडमकीपासून उत्पन्न होणारी ठिगणी यावर पेटात. चडमकीचा कापूस.

धुवुकेल-न. टाकणे; गुप्त ठेवा. धुवुकेल पदा. (किं. लागणे; सांपडणे)

धुम-झी. गोम; घोण. -बदलापर १२८.

धुम, धूम-३. (गो. क.) कानाच्या मधल्या घालीत घालण्याची लहान धुगडी; कुद्दे.

धुमकट-न. (वे.) चाकाच्या गुंज्यावरील पावेप्रमाणे असलेली लोखंडी रंगणी, कडे. धुमकट पदा. [का. धुव=चाकाचा मांडळा+कट=कडे]

धुमकांयचे-कि. (गो.) गुढे माणे; ठोसे देणे; डोंडणे. [गो. धुमको=गुढा]

धुमकी-झी. (बादन) बाग्या हाताने बाग्यावर तळ हाताचा मनगटाखळील भाग टेंकून बोटांनी जो गंमीर ध्वनि काढितात तो. [ध्व]

धुमको-३. (गो.) गुढा; ठोसा; डोंसा. [ध्व]

धुमधुमणे-झकि. (तोफ इ. कांचा) धुवधुम आवाज होणे; दुमदुमणे; दणाणणे; दणदणणे; घोषणे; धुमणे. 'धुमधुमती घोषा। वेदघांण्या।' -हा १५.१८८. 'तेणे दिशा धुमधुमती।' -रावि [ध्व. धुमू द्वि.]

धुमट-३. देऊळ इ. कांच्या कळसाखालीं असलेला देऱ्याच्या आकाराचा बंदिस्त; कळस; घटाटोप; देऱ्याच्या आकाराचे छप्पर. -न. धुमटाच्या आकाराचे एक चर्मबाय. हे धुमटाच्या आकाराच्या मातीच्या (मोठ्या) घडयाच्या तोंडास चामडे लावून तयार करतात. 'घोड्या वेळाने मध्यभागी बसलेल्या तिघा-चौघां इसमानीं आपापल्या धुमटावर प्रास्ताविक यापा देण्यास घुरवात केले.' -सद्यादी ११. [का. धुम्बड-इ; हिं. धुम्बट=मनोरा, देरा]

धुमटला-वि. (ना.) धुम्या; एकलकोंडा; मुकस्तंम. [धुमा]

धुमटा-३. (विशिष्ट बायांचा) धुमणारा आवाज; गजर. [धुमणे]

धुमटी-झी. १ लहान धुमड. २ (गो.) देव्हारा. [धुमट]
धुमड-३. १ धुम; डोळ्यांतील धुपच्या. (किं. घेणे; फोडणे; बघणे). २ (मुलांच्या आपेत) पापण्यांचा तांबडा अंतर्भाग (जो मिश्रविण्याकरता बाहेर काढतात तो). 'त्या पोराने मला डोळ्याचे धुमड दाखवले.'

धुमण-न. धुवड. [ध्व]

धुमणे-झकि. १ (तोफ इ. कांचा व गंमीर धब्द) दुमदुमणे; दणाणणे; घोषणे; प्रतिध्वनियुक्त होणे; हवेंत मरून राहाणे. 'जंव नाशु नाही पवना। तेंव वाचा बायो गगना। म्हण. ऊनि धुमे।' -हा १.२७८. २ (बांदे इ. कानीं) आंतल्या आंत बराच वेळ खोल आवाज काढणे. ३ (बाद, गप्प, आजार, आवाज, खेळ इ.) रेंगाळणे; लांबत जाणे; बिघडणे; रेंगणे. ४ (पिशाचघरांरामुळे, यंदीच्या हुडहुडीमुळे, अति थमामुळे, रेंगाळलेल्या दुखण्यामुळे, हरीक इ. कांचा माद चडल्याने) हुं हुं करणे; धांपलणे; उघासणे; लाहक्या देणे; धापा, घुस्कारे टाकणे; कुंघणे. 'तरबारीने कैक मेले कैक पायाळ तिथे धुमती।' -विहि ८.४.८०. ५ (हरीक इ. धान्य, पदार्थ) विचविलेणे; उमळणे, खतखतणे; कवकसणे. 'हे हरीक कांहीति धुमतात, निवळले म्हणजे चांगले होतील.' ६ (अंगांत संचारलेले मृत) वेडा कप लागणे; डेवळणे; हालचाल करणे. ७ (पारवे इ. पदार्थांनीं आपल्या) पृं पृं असा आवाज करणे. (पदार्थांनीं) तार-गंमीर आवाज करणे, गाणे. 'जेवीं धुमति पारवे पंकि। तेवीं बाजति पादमूषणे।' ८ 'पंचमस्त्रे पञ्च धुमती। राघव स्मरणे

गर्जोनिया ।' ८ (एखाद्या गोष्टीची) बराच वाळ बोलवा असणें 'ते बाडा बाणणार हें वर्षभर धुमत आह' ९ (एखादी गोष्ट धुमपणें) कणोपकणी पसरणें, पसरलेली असणें 'तिजें पाट केलें आहो हें वर्तमान दोन महिने गावात धुमत आहो' १० लवडार पुरे व्हावें म्हणून चालू झालेले कायें रावणीवर पडण. 'ते काम चालू होऊन पाच वर्षे झाली, अजून धुमतेच आहो, समा तीस गेलें नाही' [स धूमन, प्रा धुम्म, धुम्मण, सि धुमजु]

धुमपट—३. (गो) गादीच्या धुम्यासमोवार असलेल्या लोखंडी वाळा, कडे, धुमकट पदा [का धुम=चाकाचा मादळा+पटी]

धुमरणें—अकि (कों.) १ (पिशाचसचार होऊन) धुमणें, हू हू असा आवाज करणें, अंगात यणें २ (मृत-पिशाचानें) चेष्टा करणें, खेळणें, बार्डें शिरणें [धुमणें]

धुमरा—वि बोडावा अम्पल, माज, शिखारी भाणणारा, धुमणारा (हरीकाचा प्रकार). [धुमणें]

धुमराई—औ विपुलता, धुमरी 'यकच रणवाद्याची पाई। बोरभ्रीची धुमराई।'—दोहा २६८—पेगो २६८ [धुमरी]

धुमरी—औ १ गुणवत्तावा एक खेळ, यात दोघांनी धुमण्यासारखा आवाज काढून नाचतात (कि० घालणें) २ मोटमोठ्याने आरडणें, ओरडणें (कि० घालणें) 'धुमरी घालीत जोर घेऊ दवळात व घेतात दखोल कावेळ तेव्हा मारावी'—खेया ३ एक प्रकारचें वाद्य. 'धुमच्या मोहल्या पवि घुस्वर।'—द १० १५ [धुमणें]

धुमरी—औ (काव्य) १ लघुद, विपुलता, चणवार्ह, शुकाळ, समृद्धि, भर उत्कर्ष 'त्याचिया पिशाची आलिया धुमरी। आल्या गाईवरी अणिक गाई।'—दुगा २९ २ (ल०) पीक, धान्य, दाणा 'मेघा तोयोजि यावरी। इच्छित्या ऐसी वृष्टि करी। तेणें पिकती धुमरी। आणि गोघनंदी दुमती ॥'—निगा ४६—वि भारपूर, विपुल, समृद्ध 'ऐशिया बोजा परी। बीजें पेरिलिया शेर्मी। पीक पिरेल धुमरी।'—एमा ६ ३०० [धुम]

धुमवणें—अकि (आवाज इ०) पसरविणें, जिनतदित करणें 'जनी धुमवली स्वातंत्र्याची धैर्य उत्पन्नक' वाणी।'—विक ३० [धुमणें]

धुमराण—न (गो) धांगडधिया, मनसोक नाच [धमराण]

धुमशान—न धमशान पदा (गो) धुमशण

धुमा—३. १ (भोंवत्याच्या खेळात) भोंवत्याच्या होक्या बर पाडलेला सोना, दाब जिंकणारानें हरलेल्याच्या भोंवत्यावर आपण भोंवता मारणें २ (मनुष्य, पशु वटणीवर भाणण्याकरितां,

पशु भाणण्याविषयाकरितां त्याला दिलेला) चोप, दणरा, दणकारा, धक्का, धपाटा, वटोरपणानें वागविणें, जख दाखविणें (कि० घालणें, गाजविणें) 'हा भारी दावगाई करतो दोन दिवस धुमा घालावा म्हणजे वटणीस येईल' ३ (अतिशय काम केल्याने, आजारीपणानें कालेला) क्षीण, धक्का, निहत्साह, (छळछळीमुळे, तगाद्यामुळे आलेला) श्रावीकपणा, हुजहुजेपणा, (वेदम मार मिळाल्याने आगावा उडालेला) सुर्दा, चक्का चुर, खुरमा, चक्काचुर (कि० घालणें, गाजविणें, घेणें) 'ह्या खोद्याने माझा धुमा घातला' ४ मोडकळी, खुरदा, चुर [१ वा धुम्मु=मार्णें] धुमेवाजी—औ भोंवत्याचा एक खेळ, भोंवत्याच्या खळात दाब जिंकणारानें जिंकलेल्या गडपाच्या भोंवत्याचा खोच देण्याचा प्रकार

धुमा—३. १ (एकादें काम घदा) दिरगाईवर, लावणी वर टाकून बसणें, चालडकल हाकेली अवस्था (कि० घालणें, कर्माची पटी) २ (एखाद्या हातीं घेतलेल्या कामाची चालवि ली) दिरगाई, चालडकल, हयगय, अळटळ, येगाई (कि० घालून बसणें, घेणें) [धुमणें]

धुमा—३. ३ एक प्रकारचा नाच, खळ, 'नाच व धुमा।'—महाप २ २१४ [धुम]

धुमा-य्या—वि १ हुडकुलेला, एकरकौडा, मनमोहका नवलेला २ बहून स्तब्ध पण आंतल्याआत धुमकुसणारा, आंतल्या गाडीचा, खोल मनाचा ३ मुक्कतम, तोंडाचा जड, अबोल्या, मितभायी. ४ (ल) दोन्या, मुस्त, जड, दगड, दोणपा (मनुष्य) [तुल० प्रा धुम्मा=धुमच, पावरा, व्याकुळ, का धुम=सधोच एकरकौडेपणा] **धुमावाच**—३. १ गर्जना न करता वाजवावर दाडव घालणारा वाद्य २ (ल) वाच्यता, उगाच वटवट न करता आपले काम साधून घेणारा खोल मनाचा मनुष्य ३ अतिशय आळशी मनुष्य (आळशी वाधाप्रमाणें) —शाको धुमे वेडन—१ कोणाशीही न बोलण्याचें, मुक्कतमप्रमाणें वेड २ वरील वेदाचें डोंग, सोंग (कि० घेणें) [धुम+वेड]

धुमाळ धुमाच—३. १ गांवकरी, शेतकरी याजपासून (गाव, शेत याबद्दल) सरकारी वसुलापेक्षा पतलेला जादा आकार २ (रुनागिरी, कौल्द्वार इ० मागात) आबराई करण, शेत जमीन इ० कावा मर्या कौल—किवि (कर) खंडाने, मस्क्याने, कौलाने 'जमीन दोन वर्षाकरितां धुमाळ दिगी आहे' [दि धुमाळ=एक बलाची जोडी एका दिवसात जिंकू लागील तितकी जमीन]

धुमाटन—न (ऊ हट) एक वाद्य धुमट अर्थ २ पद्दा **धुमाणधुस्फ**—वि (चे) आतल्या गाडीचा, धुमा, खोल मनाचा पण कपटी [धुमा+धुस्फ=राग]

घुमार—न घुमण्याचे कार्य, किया घुमारा पदा 'मायेचे घुमार सर्वांगी भले वारे।' -दावि ५०१ [घुमणे]

घुमारणे—अकि (कैफ, मादक पदार्थ इ० काच्या) अम लाने, माजाने युक्त होणे, धुदी, कैफ चटणे 'तेणे घुमारिला भीमसेन। परि कपट नेणती धमांझि। मग निजेला पडूनदन। वृकोदर ता।' -कथा ५ ११ २९

घुमारा—५ माथिक, पचाक्षरी 'कोणी वैच घुमारा पदा बाई आसल पुरता। -पला ९६ [घुमरणे]

घुमारा—५ घुमणारा आवाज, नाद 'न लग रवि दुड डेरा। काडुनि दे आतील घुमारा।' -ह ६ ११ [घुमरणे]

घुमारा, घुम्मा—५ (बे) एक प्रकारचा पत्ता

घुमारा-रे—पुन (पिशाच भूत इ० काच्या) अगात सचार होणे, वारे येणे, अवसर, सचार 'काय आता घुमारे येईल अगाती।' -ब ३१ [घुमरणे]

घुमारीन—वि घुमणारा, अगात वारे येणारा (देह अग) पछाडले जाईल असे 'नाही यत वारे अगाती माक्षीया। घुमारीन काया मळ माक्षी। -ब ३५ [घुमरणे]

घुमा(म)रणे—सकि फिताबयास लावणे, चक्कर उणे, फिरवणे [हि घुमाव=फिरवणे, सि घुमाश्नु=फिरवणे]

घुमिली—वि धुद माज आलेला, तूर झालेला (डोळा इ०) 'राचा हरिला घुमिनी नेत्र दिलावती लाल मासती उपर दिसती हट घुमिली।' -होला २९ [घुमणे=माजणे, कैफ येणे]

घुमे—न (राजा) घुमा अर्थ २ पडा (कि० घालणे)

घुमण्या—वि (ब) घुम्या

घुरकणी—स्त्री (गो) बापाची डुरकवणी डरकाळी घुरकणी पहा [घुरकणे]

घुरकणे—अकि (बाप इ० ने) आरकणे, आरोळी टाकणे शुद्ध पहा 'पस्तडी असती दानी व्याघ्र। घुरकोनि पाहती रूप उम।' -दावि ३४४ [हि घुरकना, म घुरकणे प्व]

घुरकां—वि (गा) डुरकणारा, घुरकणारा, डुरकया काढणारा (बाप इ०) [घुरकणे]

घुरकी—स्त्री (दे) घुमरी अर्थ १ पडा

घुरगडी—स्त्री (हट) एक प्रकारचा हुका घुरगडी पहा

घु(गु)रगुटणे—अकि घुरगुटणे पहा

घुरगुटो—३ (गा) कोळी (कीटक) [घुरगुटणे]

घुरघुर—अस्त्री घुरघुर पदा परपर दहणे धनुये करा। कारी री घुरघुर। जेणे ऐमी दशा क्र। कधी नाही देगिनी।' [प्व घुरघुर भा घुरघुरत घु घुरघुर घुरघुरणे—अकि १ घुरघुरो पहा २ बाजणे 'तारिरीती बाळाळा। घुर घुरिती टिकाळा।' -विद्य ५२३ [घुरघुर] घुरघुर पात-३ पहा ३ ११

ज्याच्या योगाने पोटात घुरघुरते व स्नायूच्या सक्ती क्षीण होतात असा वाताचा विकार [घुरघुर+वाता] घुरघुराचणे—अकि डुरकाळी फोडणे, घुरगुणे, घुरकणे, घुरकावणे.

घुरघुरा—३ एकविधा, घोगरा [प्व घुरघुर, हि घुरघुरा]

घुरघूस—३ष्ठी घुरगूज पहा एक टोंक अणकूचीदार असून दुसऱ्या टोंकास लोखंडी बारीक कडया बसविलेल, एका जातीच्या फकीराच्या हातात असलेले हत्यार, पैसे मागितले असता न दिल्यास तो फकीर हे हत्यार आपल्या छातीत, माडीत खुप सण्याचा आव आणतो व अशा रीतीने आपणाविषयी दया उत्पन्न वरून पैसे उपटतो [का गुंते, घुरगूज]

घुरघूस—क्रि० गाढ, स्वल्प, घोरत घुरघूस पहा (क्रि० निजणे) -मारणे—पाय पोटाशी घेलून निजणे, घुरघुदन निजणे [घुरघुस]

घुरट—टा-वि १ ज्याच्या अंगास दूध, दही, ताक, लोणी इ० काचा कुजट व उमस बास येतो असा (बकरा, माजर, बाप इ०) 'तुझिये अगी घुरट पाणी। बहु खासी दूध चुप लागी।' -ट्टाण १२९ २ घामट, घागेरही घागेरी घुरती तुला तरि कसी त मानकी नाकळ। -निमा १ ६६ 'घुरटे घागेरी वोंगळ गोबळी।' -ब ५२९ [उमट वर्गेविषयास] -ट्टाण—स्त्री (बकरा माजर इ० जनावराच्या अंगाची बणारी) उमट, कुजट पाण, घुरटान [घुरट+पाण]

घुरणे—अकि १ घोरणे २ घुरघुर आवाज करणे (माजर इ० नी) [स घुर]

घुरदळणे—अकि इवडन तिक्के उचपा मारणे, धांगड धिंगा घालणे, धिंगामस्ती करणे, धुडघूस, धिंगाणा घालणे, सिद्धाणे गिगडेणे -सकि शुषडेणे पहा [घुरदळा]

घुरदळा-ळे—पुन १ शुषडा पहा २ लिदडा, धिंगाणा, धांगडधिंगा धिंगामस्ती (कि० घालणे, माडणे) [स. घुर=मावाज करणे+दळ=स्तेडेणे नामने म घुरले+दळणे]

घुरदळी-ळ—स्त्री घुरदळा अर्थ १ पडा (कि० घालणे, माडणे) [घुरदळा]

घुरप्याउदीर—३ १ मोठ्या जातीचा उदीर घात तीत उदीर २ (र) अष्टक बिन्दू वार ३ कावबाज व कारस्थानी पाताळयत्री मनुष्य

घुरम—स्त्री (गो) दान टोंकाने इरे

घुरमळणे—अकि घुरमळणे १ (एखाद्या पदार्थामोबती) घिरपा घालून घुरमळणे रगाडेणे मावडेणे (उ० प०-१०) इत्या मोबती, मागा गाढ वनापमावनी घुरमळान लये) २ (कांटी एका भाषेने) एखाद्या व्यक्ती मोबती असणे, पुढे पुढे करणे, लाळ पाटीने ३ (विस्तारान आलेल्या दिव्याची प्रदीप निवून घालण्या

जातील अशा तऱ्हेने वापरणे, अनास्था चुपडा करणे -अकि रेंदन, जोराने आत शिरणे, (स्वतः) जोराने आत ढकलणे [धुसणे, हि धुसेटना]

धुसडा—५. (वाईट रीतीने वापरलेल्या कपडे, कागद, पुस्तके इ० काचा) चुपडा, चोळामोळा दुर्देशा, चेंबा, चेदा, धुडगुस (मनुष्य, जनावर इ० ची) फार काम करून घेतल्याने सालेली दुर्देशा, भुसडा, दामगी वळलेली स्थिति [धुसटणे].
•**धुसड**—छी (वस्त्र, कागद, पुस्तके इ० काची) तुडवातुडव, चोळामोळा, हिसकाहिसक, चुपडा, (मनुष्य जनावर इ० काचा फार कामाने पडलेला) भुसडा, दामटी [धुसडणे द्वि]

धुसणी—छी (गाटपाचा खेळ) योटपाच्या खेळात हरलेल्या गडपास यावयाची एक प्रकारची शिक्षा इचे कोंपर धुसणी, पेरधुसणी व कानधुसणी असे तीन प्रकार आहेत [धुसणे] कोंपरधुसणी—छी हरलेल्या गडपाने, कोंपराने उडवीत गोटी गलीत नेणे **पेरधुसणी**—छी यात थोडाक्या पेन्याने गोटी गलीत उडवीत न्यावी लागते **कानधुसणी**—छी यात कानाने गोटी गलीत न्यावयाची असते

धुसणे—अकि १ जोराने आत शिरणे, प्रवेश करून घेणे, दपटून शिरणे, दुर्गम अशा स्थळी गदीत वळाने, चुकीने प्रवेश करून घेणे 'त्या दाटीमध्ये तो धुसला' २ (ल) (हक, अचि कार, आमत्रण नसता अमातीत) आगबुकाप्रमाणे, प्रविष्ट होणे शिरणे, आगबुका जाणे, 'त्यास जातीमध्ये घेत मळते पण तो चुकीने धुसला' [म गवेषण, म गवसणी, हि धुसना]

धुसदणे, धुसदा—(क) धुसडणे, धुसडा पडा
धुसपणी—छी (गो) गुवागुत, गोंधळ, घोंटाळा [भो. धुमटणे]

धुसपटणे—धुसमटणे पडा
धुसपागोंधळ—५ गुतागुत, घोंटाळा
धुसपाल—५ (गो) (कान इ०) पिळग्यागी, पिरगळ-ण्याची किया, कानाला खाडा लावणे, पुन्हा न वरण्याचा निधय [अर गोदमाल] कानाधुसपाल—५ (गो) कानपिटी, कानास खाडा लावण [कान+धुसपाल]

धुसपुचें—अकि (गो) गुतणे, गोंधळणे (प्रदाजक) धुमपावचे.

धुसमट—छी १ श्वासनिरोध, जीव बोंडणे २ धुसमड पडा
धुसमटणी—छी (गो) धुसमरणे, श्वासाचा-कोंडमारा [धुसमटणे]
धुसमटणे—अकि १ दम बोंडल्यासारखे होणे, धुसमरणे आवावराप हाणे 'नी धुराने धुसमटले' २ (ल) कोंडमारा

शाल्याने, बोंड दाडून शुक्तीचा मार अशी अवस्था शाल्याने अगदी जेरीस येणे, कोंडमारा होणे, अडचणले जाणे ३ धुसडले जाणे, अस्वाभ्यस्त होणे, चोळवटून जाणे, चुपडा होणे [स धुप+मुट]

धुसमटमार—५ (गो) धुसमरणे, कोंडमारा, दम बोंडणे. [धुसमटणे]

धुसमड—छी १ तुडवणी, चुपडा पाडणे, मर्दन, चोळा मोळा २ धुडगुस, धिंगणा, धिंगामन्ती, घागडधिंगा [धुसमटणे]

धुसमाट(ड)णे—अकि १ (ना) (एखाद्याची) रग जिरविणे, (एखाद्याला) जमीनीवर लोळवून त्याची गात्रे शिथिल करणे २ रगडणे, देडपणे 'सुरगाळीता कान। धुसमाडील सावधान।' -तुगा ३२०६. ३ कोंडमारा करणे [धुसमटणे]

धुसमांडणे—अकि कोंडमारा करणे -शर [धुसमटणे प्रयोजक]

धुसळखाना, धुसळपाना, धुसळखाना, धुसळखाना—५ १ स्नानस्थ न्हाणीघर २ खलतखाना, एका-ताची खोली -मदर १५३ [अर धुसळ=स्नान+फा खाना=घर]

धुसचि(व)णे—अकि आत ढकलणे, रेंदन (आत) पारणे, शिरकडणे, धुसडणे, बळेने, जोराने रेटणे [धुसणे प्रयोजक]

धुसळपांय—५ (ताक, दर्दी इ०) धुसळण्याची रवी दोरीने ज्या खाबास अडकविली असते तो खांब, धुसळण्यास उपयोगी खांब 'माझे नाव धुसळखांबात' -धुड २ [धुसळणे+खांब]

धुसळण—न १ धुसळण्यासाठी मांडपात पातलेले दर्दी, विरजण इ० 'उडुनी प्रात काळी गोळणी धुसळण धुसळीती।' -अन १० २ धुसळण्याची किया [धुसळणे] •पात्र-न विरजण धुसळण्याचे भाडे [धुसळण+पात्र=भाडे]

धुसळणे—अकि १ (दर्दी इ० भाडपात घालून) रवीन मयणे, मयन करणे, डवळणे २ गदगदा जोराने हलविणे, इकडून तिक्के ढकलणे ३ (एखाद्यास) फार किंवा अवघड कामे सांगून दमविणे, मागविणे, राबविणे देजार करणे, जरीस, जिकी रीम बाणणे, घाम काढणे याच अर्था हाडे धुसळण असाहि प्रयोग आहे 'मल' अनेक उद्योग घालून धुसटू नकोस ' 'ह्या खाकाने मला भारी धुसळले तऱ्हा लागला' [ध्व प्रा धुसल, भावेनियन जि धुसले]

धुसळप—न (क) धुसळण्याची किया धुसळण अर्थ १ पडा 'धुसळपांने हात दुपे लागले' [धुसळणे]

धुसळा—५ १ धुसटून निघालेला पदार्थ २ (धुसटून काडण्याला) गोण्याचा गोळा नवनीत [धुसळणे]

धुसळीय—वि धुसळेल्या, मयन करेल्या [धुसळणे]

जातील अशा तऱ्हेने वापरणे, अनास्था, चुपडा करणे -अकि रेंदन, जोराने आत शिरणे, (स्वतः) जोराने आत ढकलणे [सुसणे, हि सुसटना]

सुसडा—५. (वाईट रीतीने वापरलेल्या कपडे, कागद, पुस्तके इ० काचा) चुपडा, चोळामोळा, दुर्दशा, पैचा, चेदा, घुडगूस, (मनुष्य, जनावर इ० ची) फार काम करून घेतल्याने झालेली दुर्दशा, भुसडा, दामगी वळलेली स्थिति [सुसडणे] ।
सुसडा—झी (वख, कागद, पुस्तके इ० काची) तुडवातुडव, चोळामोळा, हिसकाहिसक, चुपडा, (मनुष्य जनावर इ० काचा फार कामाने पडलेला) भुसडा, दामटी [सुसडणे हि]

सुसणी—झी (गोट्याचा खेळ) गोट्याच्या खेळात हरलेल्या गडयास यावयाची एक प्रसाराची शिक्षा इचे कॉपर सुसणी, पेरसुसणी व कानसुसणी असे तीन प्रकार आहेत [सुसणे] कॉपरसुसणी—झी हरलेल्या गडयाने कोपरांने उडवीत गोटी गळीत नेणे पेरसुसणी—झी यास बोटाच्या पेन्त्याने गोटी गळीत उडवीत न्यावी लागते कानसुसणी—झी यात कानाने गोटी गळीत न्यावयाची असते

सुसणे—अकि १ जोराने आत शिरणे, प्रवेश करून घेणे, दपदप शिरणे, दुर्गम अशा स्थळां गदीत वळाने, चुकोने प्रवेश करून घेणे 'त्या दाटीमध्ये तो सुसला' २ (ल) (हक्क, अधिकार, आमग्रण नसता जमातीत) आगबुकाप्रमाणे, प्रविष्ट होणे शिरणे, आगबुक जाणे, 'त्यास जातीमध्ये घेत नव्हते पण तो चुकोने सुसला' [म गवेषण, म गवसणी, हि सुसना]

सुसदणे, सुसदा—(क) सुसडणे, सुसडा पडा
सुसपणी—झी (गो) गुतागुत, गोंधळ, घोंटाळा [मो. सुसपणे]

सुसपटणे—सुसमटणे पडा
सुसपाणीघळ—५ गुतागुत, घोंटाळा
सुसपाल—५ (गो) (कान इ०) पिलण्याची, पिरगळ पगाची किया, कानाला खडा लावणे, पुन्हा न करण्याचा निषेध [अर गोदमाल?] कानासुसपाल—५ (गो) कानपिळी, कानास खडा लावण [कान+सुसपाल]

सुसपूजे—अकि (गो) गुतणे, गोंधळणे (प्रयोजक) सुसपावचे

सुसमट—झी १ श्वासनिरोध जीद कोंडणे २ सुसमड पडा
सुसमटणी—झी (गो) गुदमटणी, श्वासाचा कोंडमारा [सुसमटणे]

सुसमटणे—अकि १ दम कोंडल्यासारखे हाणे, गुदमटणे आघाबरोह हाणे 'मी घुपने सुसमटलो' २ (ल) कोंडमारा

माल्याने, तोंड दाबून चुक्रीचा मार अशी अवस्था झाल्याने अगदी जेरीस येणे, कोंडमारा होणे, अडचणले जाणे ३ सुसडणे जाणे, अस्ताव्यस्त होणे, चोळवटून जाणे, चुपडा होणे [स श्+मुट]

सुसमटमार—५ (गा) गुदमणे, कोंडमारा, दम कोंडणे. [सुसमटणे]

सुसमड—झी १ तुडवणी, गुडडा पाडणे, मर्दन, चोळा मोळा २ घुडगूस, धिंगाणा, धिंगामस्ती, धामडधिंगा [सुसमटणे]

सुसमाड(ड)णे—अकि १ (ना) (एखाद्याची) रग जिरविणे, (एखाद्याला) जमीनीवर लोखवून त्याची गांठे शिथिल करणे २ रगडणे, देडपणे सुसमाळीता कान। सुसमाडील सावधान।' -सुगा ३२०६. ३ कोंडमारा करणे [सुसमटणे]

सुसमांडणे—अकि कोंडमारा करणे -शर [सुसमटणे प्रयोजक]

सुसळखाना, सुसळ्जाना सुसळखाना, सुसळखाना—५ १ स्नानगृह स्नानीयर २ खलनतखाना, एका-ताची खोली -मदर १५३ [अर सुष्क=स्नान+का खाना=यर]

सुसवि(घ)णे—अकि आत ढकलणे, रेंदन (आत) चारणे, शिरकवणे, सुसडणे, बळेने, जोराने रेटणे [सुसणे प्रयोजक]

सुसळखांव—५ (ताक, दर्दी इ०) सुसळण्याची रवी दोरीने ज्या खायास अढकविली असते तो खाव, सुसळण्यास उपयोगी खाव 'मासे नाव सुसळखावात' -सुसु २ [सुसळणे+खाव]

सुसळण—न १ सुसळण्यासाठी भाड्यात पातलेले दर्दी, विरजण इ० 'उडुनी प्रात काळी गौळणी सुसळण सुसळती।' -मन १० २ सुसळण्याची किया [सुसळणे] ० पात्र-न विरजण सुसळण्याचे भाडे [सुसळण+पात्र=भाडे]

सुसळणे—अकि १ (दर्दी इ० भाड्यात घालून) रवीन मयणे, मयन करणे, ढवळणे २ गदगदा जोराने हलविणे, इकडून तिकडे ढकलणे ३ (एखाद्यास) फार किंवा अवघड कामे सांगून दमविणे भागविणे रावविणे बेजार करणे, जेरीस, जिडी रीम भाणण घाम काढणे याच अर्थी हाडे सुसळण असाहि प्रयोग भाडे मज्जेने उद्योग सांगून सुसळ नकोस 'ह्या खाकांने मला मारी सुसळते तव्हा लागला' [ध्व प्रा सुसल, आर्मेनियन जि सुसस]

सुसळप—न (क) सुसळण्याची किया सुसळण अर्थ १ पडा सुसळपाने हात दुपे लागले [सुसळणे]

सुसळा—५ १ सुसळून निघालेला पदार्थ २ (सुसळून काढलेला) लाण्याचा मोळा नरनीत [सुसळणे]

सुसळीय—वि सुसळण्या, मयन करणा [सुसळणे]

पुसा पुस्ता—३ राग रागाची लहर 'माझ पुसा जोबळपाचा कड्या वगैरे उभी टाकें करून लावलेली राग [का. यजन-मद ११०] [अर पुस्ता] म्ह० कमडवत पुस्ता म्ह]

पुसा-पुस्ता—३ टोसा, पुसा, धपडा, धपडा, तडाखा [दि पुसा, म पुमणे]

पुसाडणे—सकि (ना) पुसमाटणे पहा [पुसडणे प्रयोगक]

पुस्तादये—सकि (गो) पायांनीं तुडविले

पुसमारणे—सकि. मारणे, पुसमटून मारणे खुद्दून ठर करणे 'रणे गोपाळे चाणूर पुसमारि।'—दावि २० [अर पुस=पळा दाबणे कोंडमारा करणे पुमणे+मारणे, तुल=पसवर]

पुळपुळ—ळा—किवि पावसाच्या पुळपुळ वाहणाऱ्या पाण्याचा किंवा किण्विणाऱ्या घटाप्रमाणे आवाज होत, पळ पळा, खळखळा. [प्व]

पुळपुळणे—सकि १ (पोट पाटांत) गुरगुरणे, गडगडणे, पुळपुळ सवून होणे 'पोट पुळपुळते, पाटांत पुळपुळते' २ (मिरपणाऱ्या पाण्याने) पुळपुळ असा आवाज करणे ३ गड गडत, गडगडत, लोळत जाणे, पुडत जाणे [पुळपुळ] पुळपुळ

ळत जाणे—येणे—सकि पुळपुळणे अर्थ ३ पहा

पुळणा—३ नाकातील पडदा, घोणा, पोळणा [घोणा]

पुळणे—सकि लोळणे, गडगडणे, गडगडत जाणे, पळणे, लोळत जाणे [प्व पुळ]

पुळमडणे—सकि (गो) धास, दम कोंडल्याने गुदमरणे, पुसमरणे अर्थ १ पहा

पुळी—३ देवाला अर्पण केल्या बेल, पोळ, साई (हा नेहमी मोठ्या फिरत असून ह्याजकडून कोणतेहि काम करून घेत नाहीत) (कि० सोडणे) 'ताडण्याच्या मदेन मायी कोणसी।' करून ह्या स्वस्तिकोपून पाय दूर करणे हा प्रकार [स] ०नेत्र-

पदा मुसमुली पुळी जेसा ॥—पुगा ११०४ २ (ल) रिकामा, धपड धपड माणस पोळ [का पुळी]

पूक—३ पुवड, दिवाणीत 'देत परपूकाळे छुईदणजेच प्रमावर दरा ज।'—मोक्षोण १२ २५ [स]

पू पू—उहा पुवडाचा आवाज, ओरडणे 'कुमकणाऱ्या परावरी। निवाणीत पू पू करी।'—मारा बाल ७६ [प्व पू द्वि १]

पू पू—उहा पुव मासा इ० काचा आवाज—मसाप १ १ २१ [प्व पुपु]

पू(छोट)—वि (को) लड ब ठेपू धपडत जाणि तुटका

पूड—३ १ पोंस, पुन पुजकार, घड गुच्छ २ वाप इ० दागिन्यास लावतात ती मोल्याचा घोंस पुवडा ३ (मा) देवळाचा पुमन मनारा, देवा ४—पुन (क कर) कोंबण्या प्राणी, कां न मदन बोधने की त्यात पुढे विकें करिल पुन।

साकून डेवण्याची मातीची पुमटी, कोंबण्याच घर ५ (वे) —मो स्पुट आर्था २ (नवीत) ३ २५४ २ (उप) अतिघ

पूम—३ डोळ्याच्या पावणीच्या आंतील धानस होणारा रोग, (सामा.) चुपरी, पुमड (कि० येणे, फुटणे, होणे) २ (मोडण्याच्या खेळांत) हलक्या गडपाच्या मोडण्यास पाह

लेता खोचा ३ पुमपेडीच्या खेळातील व माटपापाटपामधील एक पारिभाषिक शब्द [का पुमुप=मारणे]

पूम—३ (कबायत) अथर्वकर मारणे, —सव्या ४० [स पुम, आ पुम, म पुमणे, दि पुम=फेर, चकरा, घेरा] ०जाव-

कबायतीतील एक हुकूम हा हुकूम मिळाल्यास ज्या दिशेस आपले तोंड असल ते तिच्या विरुद्ध दिशेला करणे, हुकूमान्या

कडी उजव्या बाजूनेच नहमी बळाबयाचे असते

पूय घालणे—न (ऊ) मुलाचा एक खेळ यात एखाद्या मुलास कांबळपाखाली बांधून त्याला टाडण्याची सोडपून रागास लागून सवगड्यांस पकडाययास लावावयाचे असते

पूर—३ (गो.) माराची एक जात

पूरणे—वि धुर, मस्त मानलेला. 'महमदामदे उन्मत्त पूने।' उह ताडणे अति पूने।'—एगा ३ ५१७ २ अनपारा, पुमपारा [स]

पूरण—न गरगर फिरणे, परिभ्रमण करणे, फेर घेणे, मोडणे, मिरकी घेणे [स पूर—पूरण]

पूरित—वि १ गरगर फिरविलेले, भ्रमविलेले, भ्रमण करावयास लावलेले २ (ल) वेसावर, धुर 'एकें पूरिते खावें।'—सा ११ १२६ ० करण—न (मुल्य) उजवा हात बाजूस करून

माटाळा फिरवणे, दावा हात दाखित करणे, पायाचे स्वस्तिक बाटळा फिरवणे, दावा हात दाखित करणे, पायाचे स्वस्तिक

कोचन—पुन १ गरगर फिरणारा डोळा २ (ल) (मय कोष इ० काणी) धुर, खाल झालेला, तारवटलेला डोळा—वि

१ ज्याचे डोळे गरगर फिरताहेत असा २ (ल) (मय इ० काणी) धुर, तारवटलेले आहत डोळ ज्याचे असा ३ स पूरित+नेन, लोचन=डोळा]

पूळ—३ एक प्रकारचा गरमसक बन्य राक्षस 'तो काही पूळ किंवा सैतान नव्हता'—वआपात ११० [अर पू]

पूळ—छी १ (राजा) पुला नावाच्या माशाची एक जात

पुला पहा २ (गो) एक प्रकारची पिवळ्या रंगाची व टिपक असलेली मोठी कपडो मोटी, पुला पहा ३ एक प्रकारचे

पुस—छी १ लढाव्या जालीचा वण उतरापेक्षा मोठा

मो स्पुट आर्था २ (नवीत) ३ २५४ २ (उप) अतिघ

काळया वर्णाची स्त्री (अतिशय काळया प्रह्लास काळा माजर असे म्हणतात) (अव) पुत्री [स गृहेशया, हि धूस] घुसीचा सापळा-३ १ घुसी पकडण्याकरिता केलेला पिंजरा २ (ल) (एखाद्यास) सक्तता, पेचात आणण्याकरिता रचलेला डाव, व्यूह 'हा घुसीचा सापळा कसा तयार केला गेला हे शूढ उक्कळणे कठीण नाही' -कळकरकृत टिळकरचरित्र खंड ३ भाग ६ पृ १०
 धूस-स्त्री (कु गो) पाखडताना धान्यातून निघणारे, उडणारे मूसकट माती इ०

धूषा-स्त्री १ दया, कृपा, अनुकंपा, कौब, कळवळा, कण्ठा २ धोट, तिरस्कार, कटाळा [स]

धूषी-वि दयालु कृपावत, दयावं, मायालु वनवाळु, कण्ठाशील [स धूषा]

धूत-न रूप आज्य 'अथवा इदिये आणि प्राण। हेच यज्ञोपचारमरण। अज्ञान धन।' -शा १ २ ४० 'एत सोडुनि कोण करिल आ तैला।' -मोउजोग ६ ३५ [स] •कुम-३ (काव्य) वामादुर प्रियकरा-रमणाबद्दल दवि हा शब्द बापरतात [धन+कुम=बडा] •कुमारी-स्त्री कोरफड, कुमारी कुबाराई, कुबारी [स] •कु(क)ल्या-स्त्री. १ (भाजनाक्या वेळी) वागत बाह्यांगे गुपाचे पाट, यावळून रेल (जेवणात) गुपाची व इतर पकानाची समृद्धि, चंगळाई, चमचमीत जेवण वाजसनेची सहितेंत (६ १२) हा प्रयोग येतो. [स धन+कुल्या=नदी पाट] •कुल्ल्या मधुकुल्ल्या-स्त्री १ (गुपाचे पाट व मधाचे पाट) तूप व गोड पदार्थ याची चगळ, रेलबेल समृद्धि २ (ल) मिष्टान्नाचे गुप्तास व चमचमीत भाजन गुराणाचा दिमगा जेव्हापासून सुरु शाला व भटाच्या घतकुल्या मधुकुल्या दशात प्रशस्त हाक्या तेव्हापासून कौशल्य चट सारे पार वाहून गेले' -नि [धतकुल्या+मधु+कुल्या] •धेनु-स्त्री गुपाचा गाळा घेऊन त्यास गाय करवून त्याची पूजा करून ब्राह्मणास दान करतात ती [धत+धेनु=गाय] •एक-पाचित-वि तुपांत तळलेली, शिजविलेली (खाद्य) [धत+स पक-पाचित=शिजलेले शिजविलेले] •धुद्धि-स्त्री बुद्धीचा जडपणा मद जड बुद्धी बुद्धीचा प्रादुर्भाव तीमनसणे (पाण्यात गुपाचा घेंब विजतों किंवा फार हळू हळू पसरतो यावरून) याच्या उलट तैल्युद्धि (कारण तेलाचा घेंब पाण्यावर फार जलद पसरतो) २ -वि मधुबुद्धीचा, तल्ल बुद्धि प्रदणशक्ति गमणारा [धन+बुद्धि] •विपाक-३ (रसा) तूप खतखतणे फफफमे रामायनिक विकृति पावणे साखरेचा दुग्धविपाक व मतर धतविपाक होऊ वळून ' -से३ ० ५४ [धन+विपाक=विकृति] •ध्याद्-न तीर्थयात्रा करण्याच्या उद्देशाने घराहून निघताना करावयाची आद यातील मुख्य श्रम्य धत (तूप) असते म्हणून यास हें नांव

आह -तीर्थ परिक्षिप्त २ पृ २ घृताम्ल-न (रसा) गाईच्या लोण्यात असलेले एक अम्ल कांडिल्व्हर ओईल व दुसऱ्या काढी चरम्या व काढी उडिऊन कोटीतहि हें सापडते दधिजाम्ल (इ) •मुटिरिड अंमिड -से३ २ ५४ [धत+अम्ल=अंसिड]

धृष्ट-वि घासकळे, चोळकळे घणें पावलेले [स] •नल-न घोड्याच्या पायास होणारा एक रोग हा घोड्याच्या खुराचे तळवे अधिक घासले गेल्याने होतो -अथप २ ३८ [धृष्ट+तल=तळ]

धृष्टि-स्त्री १ घणें, घासणें, 'का दोही काष्टाचिय धृष्टी-माजी वन्हि एक उठीन' -शा १८ ११५९ २ (ल) ससर्ग, सद्वास, सपक्ष, वसण 'काय द्रिजु अत्यजधृष्टी। अत्यजु गोहें।' -शा १० ५१ [स धृष्ट]

धृष्टोन्धर-३ बारा ज्योतिर्गिर्गावेचीं एका शिवलिंगाचे नाव, हें स्थान निजाम हद्दीत वेरूळजवळ आहे -वि (ल) मध्पी, नध्पड, दगडोबा [स धृष्टण ? धृष्टण+ईश्वर]

धेऊघेवडी-स्त्री. लोमी, खादाड स्त्री [घेणें+घेवडी] •धेऊपांशरी, धेऊपाशेऱ्या धेऊपा(पा)सरी, धेऊ (ओ)वा, धेऊपासरी-वि नहमी दुसऱ्यापासून वेणारा, इसन काढणारा परंतु दुसऱ्यास कधी दुण्याची, उमने दुण्याची सवय नसलेला (मनुष्य), अप्पलपोटया, स्वार्थी [घेणें+पासरी=पाचशेरा, धेऊपाशेरी]

धेऊपांशेरी-स्त्री १ दुसऱ्यापासून विवृत घेताना हुका-नदार बापरतात ते पाच शंकाचे माप (हें सर्वसाधारण मापा-पत्ता किंचित् मोठे असते) २ जिवेकषुद्धिविद, अयोग्य, अन्याय्य लोनीपणा, अनितीमूलक लोम -वि दुसऱ्याचे जिनस गैरवाचवीपण, जुलमाने लाटणारा, लाटण्याची इच्छा धरणारा, दुर्लक्ष लोमी [घेणें+पाशेरी=पासरी]

धेगडी धेंगरी, धेडा धेडांमुगी, धेडा-स्त्री ३ एका जातीची तांबडी व आकाराने मोठी असलेली मुगी, धेवडी, चाचड, ही चाचटे या मुग्या समुदायाने राहतात [धेवडा ? दुल ० स पुड=एक मोठी काळी भाशी]

धेगा-धा, धेंगा-धा-३ १ एखाद्यास काही काम कर घ्यास माग पाडण्याकरिता त्याला सर्वांनी मिळून दिलेली उठावणी, नेट (किं० करणे) दोकणे २ (एखाद्या विरुद्ध उठ लेले) काहूर गिळा ओरड गवगवा, (किं० करणे) ३ (एखाद्या कामात उद्योगांत येऊन) जोराचा व निघाराचा नेट प्रत्यन हडा, गर्दी, बडाई सल्लार पडा 'हा हा म्हणतां त्यामी चगा केला' ४ (एखाद्या कामाची) तंतडी पाई निकड (किं० होण) [घेण ? घेचे]

घेगाटणे—अकि (घ) १ रेवत घालेले, दरदावून घोलेने, घेगावणे नेगाटणे पहा.

घेगाघ्यावणे—अकि १ (एकाचार) कडकवणे, जळकळणे, तोंड हाडणे, चवताळणे, पेमार करणे २ घेग्या मुळे, गर्भामुळे रजोस येणे, (कामाच्या निवडीमुळे) बेजार होणे [घेगा]

घेये—अ १ नेटाचा प्रयत्न, जोराचा, निवराचा हवा, पेगा २ लढाईच्या वेळी हवा करतांना आवासाने ('हा वार पे' असा अर्थ) योदे हा शब्द उच्चारतात 'तोडाने घोळनि पे ये ।'—सप्रामगीते ७६ [घेये हि] ० मार—यु १ निवडाचा, नेटाचा, जोराचा एकत्रितपणे प्रयत्न, हवा, घोडोकडून अने कांचा पराकटिचा प्रयत्न ' पेपेमार केला तेव्हा त्याचे पर विमाले ' २ (ल) हातपाईंची लढाई (कारण नद्या वेळी ये, ये, मार, मार अशी बीरयोची भाषा चालू असते)—किवि पाईने, उतावीळपणाने, मागे उठे न पाहता, विचार न करिता, ' सपति यतांच घेपेमार घरे बापली ' ' घेपेमार तिहु नका, विचार करून लिहा ' ' घेघेमारी—अ १ घेपेमार पहा २ दाणा दाण ' दोघा जाली घेपेमारी । पळती भरेले दिशा चारी । '—दुगा २३३६ [घेपेम्मार]

घेय्टा—यु शोकड, एकठा, मेढा ' शिकारी सवपात प्राथमिक ३ वयच्या ४ वयसासाठी पाठवलेल्या अमलदारांस पात्रे, बेटे मिळवून घेण्यासाठी ।—सिहाचे व बापोचे शिकारीसवयी नियम (बडोदे) ४ घेय्टी—अ १ बकरी, कोंकळ [हि घेय्टा=दुकर, शु घेरी, घेय्ट=बकरी]

घेय्टोळी—अ १ (वंपक) एक प्रकारची वनस्पती हीच पुनर्नवा असे म्हणतात हिचे पावरी व काळी असे दोन प्रकार आहेत

घेणी—अ १ घेणे, प्रदण करणे, स्वीकार 'अदो प्रत्यक्षादि प्रमाणी । कीजे जयाची घेणी ।'—अमृ ७ ४२—झा १६ १६ २ (गजिकाचा खेळ) दशावतारी गजिकातील एक पारिभाषिक सहा, ज्या गहयाकडे राजा असून वजीर नसेल त्यांना वजीराद्वारा हयमाकडून दाव घेण्याचा हक्क, उलक २ (अमात) दुसऱ्या पक्षाकडून घ्यावयाची रक्कम, जिअसा ६०, करणी, हुडा [घेणे]

घेणे—अकि १ स्वीकारणे अंगीकारणे, (आपल्या) हातात घेईलगा करणे ' त्यात घेऊ या तितके घ्यावे ।'—दा १५ ९ ३२ ' घेयी तु मधुपर्क पावून बरे सवेसपानीं असे ।'—निमा १ १३. २ घरणे पडणे घिसकण, होसाढणे ' जे घेय हातीं बरवी विपची ।'—सावळ १ २ २ लागणे, बसणे [मिळणे (मार ६०) ' सेथे गलास तर मार घेतील. ' ३ समजणे, मानणे ' येच दुजे

नाहीचि घेई । सर्वत्र मी गा ।'—ना १५ ४११ ५ ऐकणे ' वाक्य घेऊनि हकपत्ती आई ।'—दावि १६० ' तुव्यं सजणे हा समाचार घेतो'—२ ११ १ समाविष्ट, प्रविष्ट, अंतर्भूत करणे, मात येऊ देणे ' त्या माणसास जातीत घेतले ७ वयटाळणे, कैदार घेणे, पत्करणे, स्वीकारणे, अंगीकारणे, उचलणे (पय, बाज, धर्म ६०) ' त्यानें तिस्ती धर्म घेतला ' ८ कबूल, मान्य करणे, मान्यता देणे, संमति, अनुमोदन देणे; प्राप्ति समजणे ' त्या आशकेचे त्यानें समाधान केलेतें तुम्ही घेनले काय ? ' ९ योग्यता, स्मिंत जाणणे (गुणांची), आदरणे, चांगले करणे (गुणाबरोबर उप योग्य). १० मनात माणजे बाळगणे, ठेवणे (दाका, सहाय, तिरस्कार ६०) ' मागे हातिनि गोकणी हरिपुडे ह्या घेतलीसि अने ।'—भाट्टक ३८ ११ आविर्भाव आणणे, पावरणे, बळीने पारण करणे (वेड, सोंग ६०) १२ (भय, रोग, मोह ६० कान्या) ताब्यात जाणे, (उबर, भय, मोह, दुखणे ६० घाती) घेतले जाणे, व्यथित होणे ' आणि तेणे आपुलेपणचिनि माहो । तुम्ही सत घेतले असा बहुवे ।'—सा ९ १० ' गुपिह नैन ये मीतिला ।'—केडा १०. १३ सुकवणे, हारण करणे, नाश करणे, घुस्त्रिणे (प्राण, शील ६०) १४ छाटणे, तोडून टाकणे, कापणे ' तुजे नाक—कान येईन ' १५ लागणे, आवश्यकता असणे, खर्ची पारणे, खपणे, कटवणे, खाणे (वेळ, स्वयं, शक्ति) ' हे काय दोन रते घेईल ' ' हे गांठळ लांकूळ कोडण्यास कार बळ घेतें ' १६ खडकावणे, खदसणे, ठोक देणे, मारणे ' मी त्याला भळे घेतले ' १७ विशिष्ट आचरण, वतन, कृति करणे (उ० शोष वाद, गोंड, लढाई माप घेणे), शोष घेणे=त्पास करणे, शोकीरी करणे, वाद, लढाई घेणे=३१६ लढाई उपस्थित करणे, माप घेणे=मोजणे (लांबी, रुंदी ६० मध्ये), उडी घेणे=उडी टाकणे, गड घेणे=बांधणे ६० १८ इस्तगत करणे मिळवणे, पैदा करणे शोषून मिळवून आणणे, संपादन करणे (खबर बातमी, चाहूल, पायबरक) १९ हाताने देणे उचलून देणे, जखळ मेणे (ह्या अर्थी नेहमी आढावीच प्रयोग होतो) ' ती दोत इतके घ्या ' २० कोठेणे मिळविणे, स्वतःच आणणे, मोदून घेणे (उपहास निंदा मार), विषय होणे (निंदा, मार ६० चा) ' अरे पोरा दाटीसभ्ये तुझवून घेतील ' ' मारून हांसून, घासून, नागवून घेतील ' २१ पलीकड जाणे, आणवणे (दोंगर, विशिष्ट स्थिति), संपादणे, शेकवस घेणे, सिध्दीस मेणे (प्रवास मजल ६०). ' त्यानें दहा कोसांची मजल घेतली ' २२ जावणे, सामील करणे, वाढविणे ' हा जोरा फार अरुद झाला आणखी दान हात व ' २३ स्वतःच जोडणे, जडवून घेणे, लावून घेणे (सवय, खोड, न्यसव) २४ आणणे, घालणे, माफी मार, अंगाळा

चिकटविणे (मारोप, आळ, वाळट तुफान) २५ (एखाद्या वस्तूने दुसऱ्या वस्तूचा स्वतःवर) परिणाम होऊ देणे, विकार पावणे, परिणाम लागू करून घेणे. 'ओलेलाकूड आग घेत नाही' 'तेलकट वस्त्र पाणी घेत नाही' २६ जवळ येऊ देणे, पाजणे 'ती गाय वासरू घेत नाही' २७ मारणे, बळी घेणे, नाश करणे 'ही नदी, हे तळे, ती विहीर वगैरे एक माणूस घेत.' 'माझा भाऊ भुताने घेतला.' २८ जाणे, पळून जाणे, एखाद्याचा आश्रय करणे 'काळयवन मेणे थोर। तेणे घेतल मिरिकदर।' २९ स्थापन, ठेवणे, आदराने स्पर्श करणे 'येकनि तुजजवळी। वरण घेतिल तव भाळी।' -रत्न १७ ३० वटणे, कळ हाणे, एखादी गोष्ट करावयास तयार हाणे (मन इ०नी) 'स्वाश्र्वेळाचा शब्दश अर्थ करण्यास आमचे मन घेत नाही' -महाप २ ११७ ३१ (मुदिबळाचा खळ) एकाने दुसऱ्याचे मोहारे मारणे (क्रित्येक वेळी क्रियापदाच्या पुढे घेणे याचे रूप मन सोळपणे लाबतात अशा ठिकाणी ते कारक हा क्रियेचा कर्ता अहा अस दाखविते, तर काही ठिकाणी शब्दाराज जोर देण्या करता त्याचा उपयोग करतात, विशेषतः कर्त्याविषयी जोराने घालावयाचे असल्यास क्रियापदास जोडून घेणे याचा प्रयोग करतात परंतु सामान्यतः अशा वाक्यरचनेने विशाप अर्थच्युत होत नाही व वाक्य चांगल्या रीतीने पुरे करण्याकरिताच कवळ याचा उपयोग करतात 'पाराने हात पावून घेतला' काही वेळा एखादी क्रिया आटोपून, उरकून टाकणे या अर्था पूर्वेकालाचक धातुसाधितास घेणे हा सद्द जोडतात. उ० स्नान करून घ्या, मी भात शिजवून घेतो, हे मुम्ही शिजवून घ्या इतक्या प्राप्तास गप लावून वती आणि बाटी स्वाधीन करतो) घेऊं देणें-या शब्दसहोचा उपयोग पूर्वकालाचक धातु साधितांना जाडून करतात अशा वेळी त्याचा अर्थ एखाद्यास एखाद्या क्रियेचा विषय, त्या क्रियेच्या आधीन हाऊ देणे किंवा एखाद्याने स्वतः करता एखादी गोष्ट करणे असा हातो जसे- 'रहून-जवून-पिऊन-वसून-उठून-घुवून-वेऊ दे' 'ये म्हटल्या, ये म्हटल्यावर-किवि (जी जी गाष्ट, कृत्य करता येईल ती ती गोष्ट, कृत्य करण्याला ज घडकावतात अशा अर्थदाह व तापट लाकाच्या रीतीला अनुगृह्यून हा विशिष्ट प्रयोग रूढ भाला आह) उतावीळपणाने, एकदम, विचार न करता 'ता ये म्हटल्या सिम्या दणार न ही' 'घ्या-कि इकडे पडा, ह पडा (दक्ष्यबेध प्याकरतो याचा उपयोग करतात) (घेणे ह्या क्रियापदाचे निरनिराळ्या संघर्षांत अनेक प्रयोग हात असल्याने ह्या स्थळी सर्व देता येणे दाख्य नाही) उट्यापण-घर-चालीवर-आगा-देवट-लोरीवर-स्वर-घाब-घर ह्या-घाठ-नान-इ० अनेक शब्दांना जाडून घेणे या क्रियापदाचा प्रयोग होतो

त्याचप्रमाणे देणे, टाकणे, मारणे, घालणे व पाडणे या धातू प्रमाणे अनेक धातुसाधितांना जोडूनहि घेणे शब्दाचा प्रयोग करतात उ० आटापता-काकरता-चालता-काढता-घेणे. खास, रजा, सुड इ० शब्दांना जोडूनहि घेणे या क्रियापदाचा उपयोग होतो शिवाय उपयोग करणे, मिळणे, सहन करणे सोसणे (रोग, व्यसन इ०), जडवून घेणे इ० अनेक अर्थ होतात. म्ह० घेऊं जाणतो, देऊ जाणत नाही [स मद्द, प्रा गेण्ड, लो. गेरेपु, गां प्रेक्ष, जम प्रेक्ष, लिपु प्रेक्षु स्ला प्रेक्षु, हित्र प्रेक्ष, मो प्रीफोस, लें गेरा, पोलि गानिआक]

घेणें-न उरवी दिलेली, परत यावयाची रक्कम, श्राप्ति घेणे-देणे पहा सामाशब्द-० करी-दार-वि १ सावकार, धनको, कर्जदार २ काही एक काम न करता जो पोटभर खाण्यास मिळण्याचा हक्क सांगतो तो (मातेवाईक मनुष्य, आजारी नोकर) [घेण+करणे, घेण+फा. दार] ० देणे-न १ उसने देणे व घेणे, देवपत्र, व्यवहार (एखाद्याची करण्याचा) 'मग सुखालुमुतीचीं घेणीं देणीं। मंदावो लागतो।' -झा १६ १२ २ व्यापार, वळण वळण, उढीम [घेण+देणे]

घेता-यावि घेणारा 'अ मुकुटाचे वृषा नटत घेते।' -मोमाप्रम ४ २४ [घेणे] घेता-देता-वि वेहमी पैम उसनवार, कर्जाक घेऊन वेळेच्या वेळी फेडणारा, कर्जाच्या बाबतीत चाल व्यवहार करणारा, नदमीचा मिहार्क घत्या दे या कुळास पैसा द्यावा [घेण+देणे] घेता देता-किवि (व्यापारात) घेवती नक्की टरविण्याच्या वेळी, दवषवीच्या रददवीच्या शेवटी, प्रत्यक्ष देवषवीच्या वेळी, डिमन ठरवून खरेदी करावयाच्या वेळी 'सनगाची किमस ददा घेयें सांगता, घेता देता एक दोन रुपये उत्तरील'

घेत्याघणा-वि घण्याकडच प्रवृत्ति असलेला, याच्या उलट देताघणा [घेण+वण-या प्रत्यय] ० देताघणा-वि उसन देण्या कडे व पण्याकडे प्रवृत्ति असलेला, यावरून शाजारघर्माचे दखण वळण ठेवण्याचा ज्याचा स्वभाव आह असा

घेतें-न अत, करण घेणें-सकि १ घेणे, प्रवृण करणे 'तव आउलिय फळी हात न घेपति।' -अमृ २ १८ -सकि २ घेतले, प्राप्त जेणे, वडने जाणे 'ता कामनामात्र न घेते।' -झा २ ७१ [घेणे, या घे-घेपण] घेप(पि)जणे-(घेणे प्रयाजक) वडणे, प्राप्त 'न येपिब्रती सर्प गह जेते।' -झा १५ २९५

घेपाट-उ (५) (एखाद्या मोठीसारी एखाद्याचा) देद, एकसारखे पाठीस लगणे. (कि० घेणे) 'जाण्याचाच घेपाट घेतल तद्दा पाठावे लागते' [घेण+पट २]

घेपुदेपु घेपादेपो-उ १ ज्यापासून काही लाभ नाही असे उसनवार घेणे-देणे विनम्याजाने पैस देणे 'सहाशा करित

गड्यारे घेउंदु नाना ।' - देव २१३ 'व्याजाच्या लोभावाचून व्यर्थ वेपो देपो कोण करतो ' २ (सामा) विरून किडन कलेली व त्रासदायक अशी देवघेव [घेवणे + देवणे]

धेमार—पुत्री ये येमार पहा ' घ मार घुळू जै शाही ।' सप्त सप्तते १३५ [घणे+मार] - वार्द्धी—श्री पनकर, अतिशय गडबड 'पण मद्या धेमारगदीत तसे करण्यास कारव यादीं सवड सोपडते ' - पाले १००

घेर—रा—उ १ परिघ, फेर, वेडा, मडल ' या किडयाचा घेर पांच कोस आहे ' २ (अगरखा ६० वज्राचा) पोळ, पालव, होल, पंजर ३ शेडीभोंवतीं राखलेल्या वेडांचे लुटूक, सजाफ, सजाव ४ कुपण, घई, आवार [घ प्रह, दि] - वार—वि १ मोठा घेर, परीघ असलेला २ मोठा पोळ, सजाफ, फेर असलेला (अगरखा ६०) ' मारा हुजारांमधे घेरी हाया ' पेंढार कारा हुजार ।' - देपो ४४ ३ मोठा घरा असलेली शेडी [घेर]

घेरणा—श्री वडा, विडया, घेरा ' काळपुत्रगाचिनी घेली । तैसिना दिटी वरिती कामिनी ।' - दाव ४४२ [घेणे]

घेरणे—वकि १ सवै बाजूची घेवणे, वेडा घेणे, घेवणे, मारा घालणे ' फौजेने त्याला चोरोडून घेरले ' २ (एकाद्यास) सड टास गोवणे, घेवात आणणे, कचाटीत सापडविणे ' हा कोण घुटमळतो आहे यथे ' स्वारिण घेरले पाहिजे ' - पुण्यप्रभाव (ताम्र, मूक, होंव ६० कारी) गडावणे, व्याकूळ करणे, मासणे ' कामाने त्यास घेरल आहे ' [स. प्रह, घेर, दि घेरना, तुल० सि घेणू]

घेरविणे—सकि (किसा, वडण असरे ६०) कोरवया लेखणीने गिरविणे, वळविणे, किरवावरून लेखणी किरविणे [घेरणे प्रयोजक]

घेरा—उ घेर पहा १ परिघ, घेर, फेर, गोंवालचा भाग, प्रदेश २ वेडा, घेवण, मराठा ' ह्याच देमूने स १९११ त मेढाडप्रांतास घेरा घालला ' - इलाखुदरी ९ ३ होमरा विड्याच्या भोंवतालचा तीन-चार कोस घराचा प्रदेश, प्रात, विड्यावरील सरकारी भविष्याच्या व विड्याच्या इतर खर्चास घेतलेले उत्पन्न ह्या घेण्याच्या प्रदेशाचे असे ह्या प्रात विड्येद्वाराच्या तऱ्यात असे किडा घेणारास घेयाची मालकी आपोआप मिळे - शिच प्र ३ ' किता घेरा रायेगदी गाव - मसण २ २ १३० ' विडाक गड्याच्या घेयांत आमचा गाव आहे ' ३ शेडीभोंवतीं ठेवलेली वसाची मल्लोडकृति पडी ५ एक बायविशय हे मोठ्या वडा सारखे असते, जिहीची सवधाने एकदाच - कलावत खाते (बोदे) १३४ १ पेच, गोला, अदचण, कचाटी [स. प्रह, दि घेर, गु घेरावा, सि घेरो, तुल० गिर-वाटोळे]

घेराघेरी, घेरघर—श्री १ गनिमी ल्हार्दे - होके १५. २ वेडा ' मोगल फौजा चढवून उतरून घेरघर बेल आहे ' - पेद २० ८६ [घेणे दि]

घेरी—श्री. चकर, भोंवळ, मूर्छा, भोंड (कि. घेणे). [घेरणे] घेळ—उ (घे) १ कोड लागलेल्या लांडगातून पडणारे मूष घर पहा २ न शाकलेच्या भिंतीवर, छपराला लागलेली कोळिष्टे, जळपटे, घेरोछा

घेरोसा—उ छुळीच्या, छुराच्या योगाने भिंतीवर, छपराला जमणारी जळमटे, घरोसा पहा [घरोसा]

घेच्या—उ सुनळी तयार करतांना तिला पीळ देणारा मनुष्य [घेरा]

घेलचोद्या—वि. (वै) (अधिष्ठ) मूळ, मद्र, पोडवुद्या करणारा, अगुड्याक, विसराक, जिझ्याकनी [गु घेला=मूळ मनुष्य+चोपा]

घेलोशेट—उ (घण) १ अतिहव्यास असलेला मूळ, चिकट मनुष्य २ उलाढाल्या व्यापारी ३ जधेवड, बाबळड भाणूण [घेलो+शेट]

घेव—उ (कु) (एकाद्यापासून) व्याख्याचा, शवयाचा जिन्नस, पैसा ६० घेणे ' त्यापासून मासा काही शव घ्याव याचा आहे ' [घेणे]

घेव—वि घेण्याजोगे ' घेव ये तेवि घ्यावे । घेव न ये तें साकाव ।' - दा ११ ४ २४ [घेणे]

घेवड्डा—उ १ एक बेल, यास घालाचा बेल असलेला म्हण- तात २ (सामा) वरीं बेलची शेंग, हिला घेवडी, घेंगडी असेहि म्हणतात याच्या पाडरा, पिंबळा, काळा, चव शरी, घोड घेवडा व गर्वा घेवडा अशा अनेक जाती आहेत शेंगाची व दाण्याची माजी करतात घेवड्डी—श्री १ घेवड्याचा बेल शेंग, फळ, दाणा २ घेवडी मुगी, घेडी पहा घेवडें—न (कु) घेव-ड्याची शेंग

घेवणी—श्री (वि) पणी, घेण, घेणे [घेणे] घेवदेव, घेवादेवा—घी—श्री १ व्यापारधरा, उदीम २ देवघव, घणे-देणे ६० चा व्यवहार, दळणवळण ' त्याचा व नामचा उदीमसच घेवदेव आहे ' [घेणे+देणे]

घेवपत-धेंद्रा-व्यापार-व्यवहार-उदीम—उ नांवा. उरते भांडवल मगून बहुतेक पतीवर चालविलेला घदा, व्यापार [घणे+पत+धदा]

घेव्या—वि पुढे यापासून गिरतर मागून घण्याचा स्वभाव असलेला घेवणारी पहा [घेणे]

घेवादेवा—उ (कों) घेवदेव पहा

वेधाणदेवाण—न (सक्रात वगैरे प्रसर्गी मुवासिनी क्रिया परस्पराना वाण (वायन) देतात-चेतात त्यावरून) १ आपसातले (उत्तरे) देणे-घेणे, देवघेव २ पैशाचा व्यवहार ३ (मेकवानी लाभ, मुकवानी, भेट, अक्षरे इ० काची) परत फेड, परत करणे, प्रतिक्रिया [घेणे+वाण+भेणे+वाण]

वेधारी—उ १ धाकळ माल घेऊन किरकोळीने विकणारा, केवट्या, डाळपिट्या, द्विगमिन्या वाणी २ (श्रा) बागेतील निपज, पंदास, माळवे विकत घेऊन बाजारात किरकोळीने विकणारा व्यापारी

वेधारसे—क्रि. (राजा कुण) घेता यण्यासारखे—मसाप १ ४ ३६० [घेणे]

वेध(रां)व—उ (गो कु हेट) घेरू, कोळिष्टक, कोळि जन, जळमट, घेरोसा पदा

वेधलाट, वेधलाड, वेधारा, वेधस—वि (कों) मूख व हेके-खोर, अगदी वडगळ, अजागळ व आळशी, स्वच्छदी व मूठ [शु घेलस=वेध, वेधार=वेधेपणा] वेधटचारली—छी (कों) असमजसपणाचा हेकेखोरपणा, वेडगळपणा, वेधटपणा [वेधट+चाली=वैतन]

घा—उद्ग्रा सोसाट्याचा वारा, समुद्राच्या लाटा इ० काचा मोठा आवाज 'आणिष्ठ ध्रीकृणांचे बोलणे। घों करी आले अर्थे।'—हा १ ५३२ [च्व घौ+करणे]

घो-घोच—उ. (श वे गो) १ नवरा २ घुस, गोहो पदा [प्रा गोह=घुस, जार]

घोऊरा—उ (राजा. को.) नवरा; गो पदा

घोक—उ घोष, गजर, 'सांगितले सती करा नामाचा घोक'—निगा १२५ 'किवा जेथें तें चातक। मेघा उजु करिता घोक।'—स्वादि १ २ ८२ २ घोडणी, चिता, काळजी [घ घोष]

घोकणे—सक्रि १ पुन पुन म्हणून पाठ करणे, घोष करणे, पाठ म्हणणे 'आम्ही अहर्निशी नाम घोक।'—नामदास स्तुत अभाग ४४ (नववीत पृ १५४) 'गोरख घोडितीं सद्धि घेसी।'—नव १० ४० २ (एसाया गोष्टीची) जपमाळ घेणे, घोष लावणे, बारबार सांगणे, उच्चारणे [सं घु-घोषण, हि घोडना] म्ह० (व) घोडति विधा खोदति पाणी=धाकल्याने विधा व खादल्याने पाणी मिळते (पर्यायाने) कोणतीही गोष्ट भ्रमाने घाब्य होते 'धाककाम्या-वि अयांकडे लक्ष न देता सर्वत्र लक्षात न घेतां घोडपटी करणारा (विद्यार्थी), दुसऱ्याच्या सांगण्याचा हनु मर्म लक्षात न घेता सांगण्याप्रमाणे अश्रुता चालणारा [घोडणे+काम] घोडणी—छी १ (एसादी पाठ लक्षात रहावी म्हणून) पुन पुन धाकण्याची क्रिया, जाहति (कि० करणे, घेणे) 'जनुनितरि करि दी पाहणी।'—राज ८८ शब्द ३ २४

२ त्याच त्याच गोष्टीचा पुन पुन: उच्चार, निदिष्ट्याच, एकच गोष्ट घळून बसणे, आपली इच्छा, हेतु पुन्हा पुन्हा सांगणे (कि० घेणे, लावणे, करणे, लागणे, माडणे, घरणे) 'सुख असल्यावर दिनासारिये का भौति फिते। घोडण्या करिते।'—सला २० 'त्या मुलांने आईची घोडणी घेतली आहे' [घोडणे]

घोरपट्टी—छी घोडण्याची क्रिया, घोडणी अर्थ १ पदा (कि० करणे) 'दुसऱ्या इयत्तेत फळ्यावरील शब्द मुलांनी आपल्या वडीत उतकन घेऊ नयेत, कारण या योगाने धाकपट्टी करण्याची सवय मुलांना लागत'—अध्यापन ७४ [घोडणे+पट्टी] घोकीव—वि १ पाठ कलेला, घोकेला (धडा इ०) 'याचे घोकीव पांडित्य आहे' २ स्मरणात, ध्यानात पक्का ठेवलेला मनात पक्का ठसलेला घोकीव, घोक्या—वि १ समजून न घेता, ध्यानात न ठेवता निव्वळ घोकपटी करणारा, मद (विद्यार्थी) २ घोपटपची करणारा, घोकनच फक्त ध्यानात ठेवणारा, (क) कोणत्या वळीं काय बोलबयाचे हे पडवि लेला, लाच घेऊन बनावट साक्ष दणारा (साक्षीदार इ०) [घोडणे] घोक्या—वि घोडणारा, घोडपटीने जम्यास करणारा, घोडकाम्या अर्थ १ पदा [पाडणे]

घोरकमळ—वि (गो) जतिशय पातळ, पाणचट (साबारें कांकी इ०)

घोख—उ घोष, गजर, गर्जना [सं घोष]

घोंग—न सोंग, वेप 'नंदाळीं बाळक घोंग त्याचे। दग्रादिछी दुलेभ सोंग त्याचे।'—साहद १ ६० [हि घूषी—घोंगी=खोळ]

घोंगट, घोंगाट, घोंघट—न १ तोंडावरून घेतलेले बळ, दुरक्षा, घुपट पदा २ (ल) भरलेले आमाळ, पाऊन इवून आलेले आकाश (कि० घालणे) [सं घुट-घुटन, हि घुपट]

घालणे—सक्रि

घोंगट, घोंगाट—न १ घों घों शब्द करणाऱ्या, घोंगाव णान्या मावाचा समुदाय, घोंगाट २ घुगुट, 'मत्र सिंहाति बळ दाविपी। घोंगट्याचे।'—क्या ३ १० ७१ ३ शट, लबांड, सोंगट, झुळझाट [च्व घों]

घोंगट—न (व) कांबळे, घोंगट

घोंगडी—छी कांबळयांचे एक पट्टे, दोन घोंगट्या उम्या शिवराजादर्या असतां कांबळा होता येरे घोंगडीच्या पांयणारा। गाई बळणारा।'—अत्र ६३ २ कर्नाटकी कांबळयासारखीच पण मारी धिमिगीची व पांढरी माठी असत ती [घोंगट]

घोंगडे—न १ घोंगडी अर्थ १ पदा, कांबळयांचे एक पट्टे २ कांबळे ३ खोबरे, पोदणे, पायसाबाबिरी, दुसष्ट, दुबोस परतु करणे अवयव असलेले काम इ० ४ (सिम्या वजन पडे मानून,

उपहास करून एखाद्याची केलेली) फजीती, त्रधा, हजेली, दुर्दशा 'सा सौपाती माझे पोंगडे केले' [पोंगट] (वात्र)
 गळघात येणे-पडणे-एखादे लचाड मागे लागणे, 'त्याच्या गळघात पोपाचे पोंगडे पडले आहे' (एखाद्याच्या गळघात)

धोंगड घालणे-एखाद्यास काही उपद्रवकारक काम सांगणे, एखाद्याच्या मागे त्रासदायक वर्तवणे, लचाड लावून देणे 'तो, लचाडी आहे, तुमच्या गळघात एखादे पोंगडे घालील' म्ह० गरिबांचे गळे धोंगडे गरीब पडले वघे सामायाब्द-
 धोंगडगुची-शी (ब) पाऊल निवारण्यास बापराव याची धोंगड्याची कुशी [धोंगडे+गुची] धोंगड्याऊ-गु
 द्राड मुलांना भिवविणारा धोंगडे पावलेल मनुष्य, बागुलबोरा [धोंगडे+माऊ] धोंगड्या-वि १ (ल) धोंगडी पांथगारा, (यावरून) गरीब कामगरी, मजूर २ काळ्या रंगाचा मोठा हुलट

धोंगण-न गुरकटून घेतलेली स्थिति [धोंगट]
 धोंगण-न गोळा केलेला कचरा, गळहाटा, रागा, खळ मळ, पाण, शिवडी (असा बसुवर माथा पों पों करतात त्यावरून वाङ्मययोग) [ध्व, धों, धोंगणे]

धोंगणा-गु. नाकपुड्यातील पडद्याचा मांसल भाग, धोणा [स धाण-धोणा]

धोंगणे-भक्ति १ धों धों असा आवाज करणे, गजणे (बारा, लाटा इ०नी) २ धोंगावणे, धों धों आवाज करणे (माथा इ०नी) 'माथा धोंगती भाऊपावर' म्हणजेनि वर झालेले तयावर' ३ एकत्र जमणे, गदी, गिळा करणे [ध्व, धों धों]

धोंगता-ती-ते-गु क्षी भ (कु) १ धोंगडी हदीन्दा धावून दुमडून एका बाजूस धावून केलेली खोळ, याचा उप योग मूव, काड इ० पदार्थ साठविण्याकडे करतात २ पावसा पासून रक्षण करण्याकरिता कावळ्याची केलेली धुगी, धुगट खोळ (कि० घणे) ३ (लहान मुलाची) डुची, एक प्रकारचा जगा धोंगशी पहा [हि धोंग, म धोंगट]

धोंगत्याकुवर-उ प्रत्य नक्षत्रांचे एक नांव, कारण या नक्षत्राचा पाऊस फडत असल्याने धोंगत्याचा खप फार हातो [धोंगता+कुवर]

धोंगर-न (ना) मोठे पुगळ
 धोंगरा-गु नदीतील एक प्रकारचा मासा
 धोंग(घ)रा-वि १ कुटुंबा मंडव्याच्या ध्वनीप्रमाण म्हणूनच्या ओरडण्यासारखा असलेला (आवाज) बसलेला, कुटलेला, पिचका (आवाज, कट) २ कुटलेल्या, शिवड्या बस लेल्या आवाजाचा (मनुष्य) [स धर्पर भा धरर, का गोंगर]
 धोंगळा-गु १ फोड २ आश्चर्याने, देवीने यतो तसा फोड

धोंगली-वि पोचट, पोचळ 'पेण्याकरिता सरकी चांगल्या कापसाची, घ्यात चांगली सरकी कमी आहे अशी ध्यावी' -महाराष्ट्रगीतल, पृ ३४ भाग १९३०

धोंगशी-शी १ (ब) सहानसे कमानीवजा देऊळ २ (घडे अर्थ) धोंगता पहा ३ फाटून डावळा पडलेल्या बलास बोडोडून आटवून घेऊन शिवले असता येणारा झोळ

धोंगस-शी (ब.) धोंगता अर्थ २ पहा पावसाकरिता केलेली धोंगशीची खोळ, धुगी [धोंगशी]

धोंगा-गु ओरड, गिळा 'जळर चला ऐवा धोंगा करू लागले' -मदर २ २० [का धुपा]

धोंगा-गु (कु) धोंगड्याळ, बागुलबोरा [प्रा. पपल, हि धोंगा]

धोंगाट-ड-धोंगाण-न १ तोंडावरून वर, घुस्सा घेत लेली अडव्या, धुगट (कि० घालणे, मारणे, घेणे) 'आज काय धोंगाट घालून बसलास?' २ पावसाचे अवधर अचारी, मळम. 'पावसाने धोंगाट घालला आहे' धोंगट, धोंघट पहा [धोंग]

धोंगाट-ण-न १ माथाचा, मुर्याचा गुणगुणाट २ माथाचा पया, समुदाय, धोळका 'जे का सरकटले मरकटले! अत्यंत धोंगणे धोंगळिले.'-हको ३ (स) लोढालोढी, लोंगा लोंगी, घेधेमार, झोड, झुम, रेडारेटी व० मिनाच्याची निदा मिळविण्यासाठी इ० (कि० पडणे, बसणे, जमणे, उडणे) धोंगड पहा ४ धोंगाट पहा

धोंगाढणे-भक्ति एकत्र जमणे, दाखणे, गोळा होणे (आका शांत वय इ०) [धोंगणे]

धोंगाणा-गु नाकपुड्यातील पडद्याचा मांसल भाग, धोणा धोंगणा पदा

धोंगाणा-वि १ आरडाओरड करणारा, धोंगावणारा २ ओगळ घागेरवा 'काय धोंगाणी पाषाणी! हाकाम्ये घाटी लाणी!' -मुण १२३ [धोंगणे]

धोंगायणे धोंगावणे-भक्ति धों धों करणे, धों धों (माथा इ० कानी) घरणे, (माथा इ० बसल्यामुळे) बुजवणे, घाणे रडे होणे हे बहुतेक उचित ताट. धोंगायले विकारी! -मुरझ ४०८ २ मोठ्याने धों धों करीत जाणे गोळा होणे [ध्व धों धों]

धोंगार धोंगारणे-धोंगाड धोंगाढणे पहा
 धोंगावणे, धोंगेणे-भक्ति (प्र) धोंगावणे, धोंगेणे पहा
 धों(घा)गी-शी पावसापासून रक्षण करण्याकरिता, टोक्या वर पेण्याकरिता केलेला धोंगता, खोळ धुगी अर्थ १ पहा [हि धुधी=विधवी, धेळी]

घोमे-मो-घे, धोंमे-घें—किवि १ पों पों आवाज करीत २ (ल) जलदीने, सत्वर —वि. मोठें 'तुका म्हणे आम्हां जोगे। विडल घोमे खरें माप।' —तुगा १७५८

घोंमे(घे)रा—उ भुग्याच्या जातीचा एक लहान किडा. हा वायू कोरतो व जमीनीत पीळ करून राहतो, पुरपुरा [ध्व घोंगणे]

घोंगो—पु (गो ऊ) बागुलगेवा, घोंगढवाक.

घोग्या—वि (घ) वेढगळ, मूर्ख, कोणाकडूनहि सहज फगविला जाणारा [हि घोंगा=मूर्ख मनुष्य]

घोग्रा—उ एक प्रकारचा मासा घोरा पदा

घोंघट—न घोंगट घोंगाट पदा.

घो(घों)घाट-ण—उ १ समुद्र नदी, बारा इ० काचा पों पों असा आवाज, घोंगाट पदा (कि० घालणे) २ भुगे, माशा इ० काचा घोळ, गुणगुणाट, घोंगाट ३ गलबला, गिळा, हुलड, हाकाटी, कलकलाट (कि० करणे, माडणे, घालणे) ४ (ल) गाजावाजा, गवगवा, परिसफोट, उड्डा वाजणे (कि० करणे) [ध्व पों]

घोंवाणी माशी—झी १ गु गु करीत येऊन मेवाभिताई इ० खावपदार्थावर बसणारी (मोठी) माशी यावरून २ (ल) भोजनमाज पक्षिपठाण, पक्षिबारगीर, राज्या घोडपादरील गोमाशी पराप्रपुत्र [घोंवणे+माशी]

घोवारिया—उ कापसाची एक जात —कृषि ३८५ [गु.]

घोघारी—वि घोघो बदरासवर्षी (कापूस, खोबरें इ० जिणस) [यु घोघारिया]

घोंघावणे—अकि घोंगावणे पदा

घोघावणे घोघेणें—अकि (राजा) (समुद्र, बारा इ० कानी) पों पों असा आवाज करणे, गर्जेणे [ध्व पों द्वि]

घोघें—किवि १ पों पों असा आवाज करीत 'पै सरिते चेनि ओघें। सिंधुजळा मीनले घोघें।' —झा ८८४ २ (ल) सत्वर जलदीने, त्वरित [ध्व. पों]

घोघें—न १ घवाड, डबोल आकस्मिक सापडलेला ठेवा, झालेला लाभ 'तें एक मोठें घोघें सापडलें' —विवि १० ५ ते ७ १२४ —वि मोठे

घो घो धों धों—न एखाद्या पदार्थाभोवती जमणाऱ्या माशाच्या गम्याचा आवाज [ध्व]

घो घो—उ १ समुद्र, बारा, नदीचा प्रवाह पुर इ० काचा आवाज, गजना 'घो घो शब्द पुर चालला।' —नहरि गमारत्न माला कटाव (नवनीत पृ ४२५) 'जीवजंतु घो घो शब्द कळें लागतात —पाव्ह ५६ २ (गो) घवघवा —किवि १ लाटाच्या आपटण्याच्या, वाऱ्याच्या, घोघावण्याच्या पावसाच्या बरजेच्या आवाजाप्रमाणे शब्द करीत, होत २ (अनुष्याच्या घोळक्याच्या)

गोंगाटाच्या, गलबल्याच्या, गलक्याच्या, आवाजाप्रमाणे, घुप खेचाखेचीने, (माणसे इ० कानी) गजपजत, येव कुटल्याप्रमाणे पोंगावत, घवघवा, घवघव पदा [ध्व द्वि]

घोच्या—वि घो घो करणारा, पोघावणारा [घो घो]

घोघ्येंचें—अकि (गो.) घोघावणे, घो घो असा आवाज होणे [ध्व घा]

घोट—उ (पाणी इ० द्रव पदार्थ) गिळण्याचे एक वेळेचे परिमाण, घुटका, चूळ 'बहु उम गमे घेता गरळाचा जेवि घोट कामारी।' —मोमीष्म ८ ४९ [प्रा घोट=पिणे, हि घुटका=गिळणे, घोट ध्व] (बाप) (जिवाचा) घोट घेणें—करणें—भरणें—सकि (एखाद्याचा घोट करणे, गिळणे) अतिशय छद्म, गाजून दिशण करणे, प्राण घेणे, ठार मारणे 'तें पोंट भरू भावसी। देखताचि घेसी जिबें त्यातें।' —एमा ५ २ 'विवेकबळे जन्म मृत्याचा। घोट भरिला जेणें।' —दा ७ १० २८

घोंट—झी १ (कों) एक कटिरी बनस्पतिविशेष २ —झी (राजा.) एक जंगली कटिरी बल, हिच्या कोंबळ्या पानाची माजी करतात ३ —न सदा बनस्पतीचें फळ ४ —न (कों) साढावरच पिकून कठिण झालेली घुपारी, पोंटघुपारी ० सुपारी—झी (कों) साढावरच पिकून कठिण झालेली घुपारी, पोंट अर्थ ४ पदा. [घोट+घुपारी]

घोट, घोटक—उ १ घोडा, बध 'निजकरें तव रूपदन घोटका। परिन मी करि शत्रु सघोट का।' —वामन विराट ६ १११ 'ते कालव्याल करटिपोटक—मठभेक खावया सुटले।' —मोमीष्म ३ ५९ २ (धुदिवळात) घोडा या नावाचें मोहरें [स घोटक, अर घोरा]

घोटखोर—उ १ पाणवुड्या २ दक्षिणेतील काहीं मराठा सत्स्थानांत गावचा पाणवुड्या हा एक सरकारी नोकर म्हणून सम जला जातो विहिरीत, तळ्यात पडलेल्या जिनसा काढून देणें हें त्याचें काम असतें [दि घोट+खोर प्रत्यय]

घोटणी—झी १ घोटण्याची क्रिया २ (सोनारी) सोन्याचे मणी घोटण्याची सारखे करण्याची आवडी, घोटण्याचे हत्यार, साधन ३ (ना) कणकट, पासाचीस जिगजिग [घोटण]

घोटणें—न घोटण्याचें उपकरण, घोटणी, घोटा —खानगी खातें—लगतीचे नियम (बडोदे) ३८ [घोटणे]

घोटणें—अकि १ गिळणे. 'अपवा मीना गळु घोटें' —झा ७ १४ —एमा १० ३५० 'अगस्ती घावे समुद्र पोद।' —मुल्फा ७ १८ —केडा १०४ २ (ल०) सहन करणे, भोगणे (द्रु ख, अपमान) 'सुनि त्या अपमानातें पोटी जेवि त्रिलोचन बसतें।' —मोगादि २२ ७ [प्रा घोटह, म घोट ध्व]

घोटणे—अकि १ (कापद ६०) गुळगुळीत करण्याकरिता (कवडा ६०) कठिण व गुळगुळीत पदार्थांचे घासणे व सुरळीने, खळत घालून वारीक करणे, वाटणे, उगाळून वारीक करणे, गर गटण ३ नीट मिश्रण होण्याकरिता हलविणे, हलवणे, मळणे, खलणे ४ (खाक, धवा ६०) पाठ करून पक्का करणे, घटवणे, (अक्षरे किंवा, बळण) घटविणे, गिरवणे, घोटविणे, बळविणे [दि घोटना, सि घोटणु च्च]

घोटवाळ—उ वालाची एक जात याची शेण चापट व लहान असून दाणा वाटोळा करवदासारखा असतो

घाटविणे—अकि १ (अक्षरे, किता ६०) गिरविणे, बळ विणे, घोटणे २ (ल) (एखादी गोष्ट) मनात घोकविणे [घोटणे]

घोटवेल—श्री १ एक रानटी वेल २ तांदळाची एक जात

घो(घों)टा—उ १ भागेचे एक पेय, वेल्दोडे, बदाम ६० मसाल्याच्या पदार्थांसह पोदून केलेले भागेचे पेय 'म्रादाणांचे तीर्थ येता त्रास मोठा। प्रेम येतो घोटा घटपटा।' - दुगा ४२३४ २ दागिने घोटण्याचे, झिरई देश्याचे एक हरयार, हे गार किंवा एखादा दगड मुठीत बसवून केलेले असले घोटणी पहा ३ लाकडी लाट्या, मुचळ बाता [घोटणे]

घोट्टा—उ पाश्चात् काढळा, चुवा, पाश्याची मळी व धवडा बाब्यामधील बाब्यांचे हाड [स घुट्टी पोटक-भाडारकर] घोटेस्नान-अ १ कळ पोटा, पाय पुणे २ (ल) छोटे ल्हा मते स्नान [घोटा-स्नान]

घो(घों)टाळणी—श्री १ इकडे-तिकडे भटकण, भ्रमणे भटक्यामार्गे २ घिरट्या घालणे, घुममळणे, घोटळणे [घोटाळणे]

घो(घा)टाळणे, घोटळणे—अकि १ (शुताशुतीच्या मार्गात चकचकहात) इकडे तिकडे, भागेपुढे फिरणे, भ्रमणे २ कोढाळणे, बळणे, तोड फिरविणे, दिशा बदलून फिरणे, मोवणे, गरगर करणे, घुटमळणे ३ कोढलेल्या आंगातील वारा २ (गव ताच्या काढ्या, केरकचा ६० बाण्याच्या सोतावर) इतस्तत उडणे, गरगर फिरत राहणे ३ (नदी ६०) बळणाबळणी दहात जाणे, भोंवरे करीत धाडणे ४ (मन ६०) मोववून जाणे, घोट्टा रणत पडणे, दिह्मुड हाणे, बावले, मडबहून जाणे, गुतणे, 'ते सगळ तितक्या रुप्यांनी देश्याविपर्यी त्यांचे घोट्टाळत होत' [स घुट्टा-घोट्टाळणे-घुट्टाळणे-भळणे, जात ओढण, -आम १२२२] -अकि मोववून टाकणे शुतवणे मुचळक्यात पाडणे, घुटमळावयास लावणे 'जाता परी तव मोहनी। पोटाळीत माझे प्राणालाशुनी।' -नव २१ ५९ [घोट्टाळणे प्रयोक्क]

घोट्टाळणे—अकि १ घाटणे, घोटविण, घोटून गुळगुळीत व टणक करणे (अमीन, शित ६०) 'चीत्र लीहावेयाची आईती केडी। नीट भीती कापडीली। पडी सारुनी घोट्टाळली। बडे पडी मेळवीली।' -उपा १८ १३ २ किश्यांतील असुरावरून कोरडी लेखणी फिरवून असुरे गिरवणे, घटविणे, बळविणे, घोटणे ४ अर्थ पहा [घोटणे]

घो(घों)टाळा—उ १ (वार, पाणी, गवताच्या काढ्या, धूळ ६० काची) गिरक्या, घिरट्या, बळणे घेत जाण्याची स्थिति, गरगरा फिरणे, भ्रमण करणे २ (कामे, हिशेब, वस्तु ६० काचा) गोचक, अस्ताभ्यस्त स्थिति, गव्हाटा, शुताशुत, मोलंकार, खिचवी 'त्या पोसांचे घोषीचा घोट्टाळा करून टाकला' ३ (भलाची) गोचवून, बावून, दिह्मुड होऊन गेलेली अवस्था, मनाचा गोचक ४ नागमोडीची, वेडीवाकडी जागा, स्थल, शुताशुतीचे काम ५ (बाण्याने) दिशा, रोंख बदलणे, घोट्टाळणे 'बाण्याच्या घोट्टाळ्यात सांपडून ते गळबत नुड लागले' ६ एककार, गोलकार [घोट्टाळणे]

घोट्टाळा-ट्टे—उ न कापद घोट्ट्याचा कवडा, घोटा, घोट्टकडा 'सुन्या कातल्या जागाईत। खळी पोटाळें तागाईत।' -रा १९ १ १५ [घोटणे, पोटाळणे]

घो(घों)ट्टी—श्री बोरासारखी पण कठिण कळें येणारे एक कटिरी झाड [स घोटा]

घोट्टी—श्री (ना व) लहान आकाराचा भावा, (प्र) गोटी 'ही घोटी सा, हला साखरपोटी म्हणतात' [गोटी] •सेळा-उ घोटी आवे झाडावरून काढायचे जाळे [घोट्टी-हला]

घोट्टी—श्री (कु) १ कणताच्या गऱ्यांतील धो, अठळी २ पाईची कांस, ३ घोट्टाचा पदर कनकरीस खोबून, लंगोटाचा रोंबता पदर वर करून खोबला असता होणारा धोक [ओटी]

घोट्टीय—मि १ घोट्टेले पोदून पोदून, घासून घासून गुळगुळीत कळले २ उजव्या दिशेले, चकचकीत केलेले 'पपरे याची चोखडी। घोट्टीव जेथी।' -हा ६ २२४. हिरा घोट्टीव व तांबळेला वसून. -पदाव ७० ३ चागले बळविलेले, मेह नत घेऊन काढलेले (असर) ४ टाविक, टरीव, विवक्षित, नेहमीच्या प्रचारातील 'इतर लोक नव्या-सुन्या पद्धतीच्या घोट्टीव दिश्या दळून बळ घालून नेत असतील' -विहित १ ५९ [घोट्टे] •काम-न १ मातीच्या चित्राचा ओवडपोवडपणा जाण्याकरिता ते चित्र घोट्टून गुळगुळीत करण्याचे काम २ (रग ६०) घोट्ट्याचे काम **घोट्टी(ट्टी)व**—उ (गो) १ एका जातीचे झाड घोटी पहा २ वर झाडाचे फळ

घोटें—न (राजा) गुरास औपध ६० पात्रण्याचें नळ काडें, नळी [घोटणें=पिण]

घोटें—न घोटी या झाडाचें फळ

घोटिर, घोटीर—उ (गो) पड्याचें धरटें, 'नेलीं घोटिरीचीं पिंलें चोरुनु। पखें नाथिली।' —सिपु ११४२ [स कोटर, म धरटें]

घोटेंशी—ळी (गो.) आपोष्णी, आपोशन [घोटणें=पिण, मिळणें]

घोट्या—उ १ जड्याचें, दागिने इ० घोटण्याचें उपकरण, घोटणी पहा २ गवळ्याचें गिलावा गुळगुळीन करण्याचें हत्यार, साधन —वि १ अम्यास घोटणारा, पाठ करणारा, सुस्ताचें पाठा वर भर देणारा, मनुबुदि, दोर मेहनती २ एकराखें पोळणें, पाठ करणें, मोठयने वारवार म्हणणें 'चकू ताडया घोटया अम्यामाचें प्रकार हे तीन।' [घोटणें=गुळगुळीत करणें]

घोड—घोडा या शब्दाचें समासाच्या पूर्वपदी येणारें रूप उ० घोहनवरा, घोडघड, घोडदौड इ० घोडपूर्वपदी सामासिक शब्दाकरिता घोडा हा शब्द पहा

घोडा—१ खुर असलेला एक चतुष्पाद प्राणिविशेष ह्याचा उपयोग ओले वाहण्याच्या, गाडी ओढण्याच्या व बसण्याच्या कामी करतात ह्याच्या जाती अनेक आहेत अरबी घोडे जग प्रसिद्ध आहेत म्हणून घोड्यास तट्टू व घोड्याच्या पोरास शिंगल म्हणतात घोड्याच्या आकृतीवरून, गतीवरून, उपयोगावरून व लक्षणें हा शब्द अनेक बहुतसुल्लवतात २ मुद्दिबळाच्या खेळातील एक मोहरा हा सर्व बाजूनी दोन सरळ व एक आडवें (अर्बीच) धर जाता या मोहण्याचा विशेष हा आह की हा इतर मोहण्याच्या ठोक्यावरून उठून जातो, तशी गति इतर मोहण्यांना नमते ३ बंदुकीतील हातोडीच्या आकाराचा अवयवविशेष 'हा दाबला असता ठिंगनी उत्पन्न होते व बंदुकीचा बार उडतो, चार ४ (मुलाचे खेळ) दोन पायात काठी घालून (तिला घोडा मानून) मुलें धावतात तो काठीचा घाडा. ५ (उप) मुख व टोक्या असून वयस्क मुलगा, बयानें मोठा पण पारकट मनुष्य ६ वर्षें, कपडे ठेवण्यासाठी धृत्या ठोकलेला खांब, स्नान करणाऱ्या माणसाचे कपडे ठेवण्याकरिता जमिनीत रोंबलेली काठी, खांब, (६) स्टँड ७ (ल) शरीर वाहून नेणाऱ्या म्हणून पायास रज्जणेन (दहावोटी) घोडा असे संबोधितात तगवपा 'आमचा दोन पायाचा घोडा आम्हाला हवें तयें वाहून नेईल' ८ पाळणा टांगण्यासाठी एका आडव्या लांकडाला चार पाय लावून करतात ती रचना, घोडी ९ पालखीचा दाढा ज्याला बसवितात असतो तें दुबळें वेचक, पालखीं तवे स्थान बघीरे ठेवताना ज्यावर ठेवतात ती दुबळें असलेली लाकडें प्रत्येकी १० गावपाच्या वेटीच्या चौकटीची दाढा

बाजूची लांब लाकडें प्रत्येकी, गाडीच्या दाढ्यास आधार घाव याचें दुबळें ११ मूल रागावयास लागले असता दोन हात व दोन गुडघे जमीनीला टेकून करतें ती घोड्यासारखी आकृति (कि० करणें) १२ मृदग, पक्षबाज ठेवण्याची घडवची, घोडी, (दिवे इ० नावण्याची) दोन बाजूस पायच्या असलेली घडवची, (पिंपे, पेटया ठेवण्याची) लाकडी घडवची १३ नारळ सोलण्याचा, दोडप्यास घुरी बसविलेला खांब, नारळ सोलण्याचा एक प्रकारचा साबा १४ समुद्राच्या भरतीच्या पाण्याचा चढ, कुणोटी, कुणारा, राटेचा उच भाग, नयाच्या मुखातून वर गेलेलें समुद्राच्या भरतीचें पाणी —सृष्टि ५७. १५ ओबडधोबड असा आकडा, फासा, पकड १६ (ल) घोडेस्वार 'तीन हजार घोडा पेशव्याचें तैनातीत ठेवावा' —विवि ८७ १२९ १७ दाराच्या दुहेरी चौकटीच्या वरच्या बाजूचें, परस्पराला ओढणारे दोन लाकडी तुकडे (त्याच्याच जोडीच्या खालच्या बाजूच्या तुकड्यास छिन्नी म्हणतात) १८ (खाडीक इ० काचें) साकटणें, सकोटन, खाटकाचा ठोकळा १९ (मुद्रण) केसी व ग्याली ठेवण्यासाठी केलेली घडवचीवजा चौकट २० फळा, चिन्हलक इ० उभा ठेवण्याची लाकडी उभी चौकट २१ (बों) हाडण्याच्या चौकटें ज्यावर ठेवतात ती लाकडी चौकट २२ (पोहण्याचा) चार मोपळ्याचा तराफा २३ (गो) (विटी दाड्या खेळ) विटी मारण्याचा एक प्रकार, (कि० मारणें) [स पोटक, प्रा घाड, गु घोडो, मि घोडो, हॅनिश जि गोरो, भर पारा] घोडी—ळी १ घोडा या जातीच्या प्राण्याची मादी २ सतांग, तबोरा इ० तनुवापाच्या मोपळ्याच्या मज्यावर हस्ती दती अगर लाकडाची पाटाच्या आकृतीची एक इची किंवा दीड-इची पतीची बैठक, तिच्यावरून तारा पुढें खुटोड गुडाळलेल्या असतात ३ मुलगा शिबा दण्याकरिता निळा हातनें घरून शिक्षा दिलेला रोंबकट असतो अशी आड्यापासून रोंबगारी दोरी, फामा, मुलस दागण्यासाठी उच बाचलेली दोरी अशी शिक्षा पूर्वी शाळातून फार देत (कि० घेणें, देणें) 'एखाद्या मुलगाची माया वाकड आल की, रचलक त्याच्यावर किटाळ आणि दिलीच त्याला पतांनीकडून घोडी' —चम्र ८० ४ उभें राहून पक्षबाज बाजविण्याकरिता पक्षबाज ठेवावयाची घडवची 'इत कयात देवळाच्या एका कोपऱ्यात मुद्रण ठेवावयाची उच घोडी खुनदाला दिवली' —सुद २५ ५ गवत इ० वाहण्याकरिता खऱ्याच्यावर उमाल्लेला सागाडा, चौकट ६ फळा जमीनीपासून उच ठेवण्याकरिता व त्याला उतार दण्याकरिता केलेली लाकडी चौकट, सागाडा ७ वयस्क असून पोरकटपणा करणारी, सिद्धगारी मुलगी सिद्धदी धागटधिंगी, मोपळदेवता, घोडदुदळ ८ (खुगारी) तासावयाचें लाकड हळू नय म्हणून त्याला आधार मृत असें दुवे लाकूड, चौकट इ० सोईने बसवितात ते.

९ (विणकामांत) अतः कलण्यासाठी केलेले लाकडी चौकटीसारखे साधन १० (सोनारी) पायात घालण्याच्या साखळ्याच्या कड्या वाकविण्यासाठी असलेला बोटाइतका जाळ असा निमुळता मोळा. ११ (हेट नाविक) पोरके (लहान) शीड उभे करण्यासाठी असलेले कमानीसारखे लाकूड १२ बघाऱ्याच्या मुखाशी (पाणी सोडण्याच्या ठिकाणी) पडद्यासारखी बांधलेली भिंत हिच्यावरून पाणी जात असते १३ (हेट) यलवटाच्या कडेस शौच्यास बसण्याकरिता टांगलेली लाकडी चौकट १४ सारुणें, सकोटण, घोडा अर्थ १५ पहा १५ तीन पायांचे दिवा ठेवण्याचे सुरडी तिकाटणें, तिबदे १६ पांगस जे दोन भाडात मारितात ते प्रत्येकी १७ हत्तीवरील चौकट, होडा 'साडेन' मोकतीकरिता हत्तीवर लाकडी चौकी घालून -देरा १५०९ १८ उभे छुगळे (१) स्टेंड 'तिकोनी सुटण्याची घोडी आणि रमाल देवाचे' -द्वाराभिनय ७० १९ सामान ठेवण्याचा घोडा घोडे-न १ सामा (लिगभेद न करता) घोडा या जाती तील जनावर 'क्षणाकाळची घोडी सडपातळ पण चपळ असतात.' २ खन्याच्या साठीच्या चौकटीची दोन बाजूचीं उभीं लाकूडें, घोडा अर्थ १ पहा चौकडे अर्थ १ पहा ३ चार ओंपले लावलेल्या पाण्यावर तरंगणारा तराफा घोडा अर्थ २१ पहा ४ (५) गाडीचे दाडे-जू प्यावर ठेवतात ते दुबळेक घोडा अर्थ १ पहा [स घोडा] (बाघ) घोडा आडवा घालणें- (एकावा कार्यास) अडचळा, विप्र आजणें 'आणि म्हणूनच तुम्ही घोडा आडवा घातलात वाटत?' -चंद्रप ६८ ० उमा करणें-वाघणें-(घोडा) घोडा वेळ याबळणें, जराचें याबण, जाई न करणें (शाईत व शाईतीत असणाऱ्या मनुष्यास उडेशून हा वाकप्रचाराचा उपयोग करतात) ० काढणें-१ (बाघून ठेवलेला घोडा बाहर नेणें) घोडा हाकारणें पिटाळणें. २ (स) (एकावाचें) पळ काढणें पोबारा करणें, निशळणें ० चालू चिणें-(कर) (स) होके खाजवणें युक्तिल्लविणें ० टाकणें-पोबा फेळणें, उडवणें, अगावर घालणें 'आरिरे लाकीनि घोडा। मगती याचिआ अई उपडा। -विशु १५१ ० मैदान जवळ असणें-(घोडा वाकण्यात कसा काय जाहे याची परीक्षा त्यास भेदानात पळवून कतां येते यावरून) ज्याची परीक्षा करा बघाची तो पदार्थ मनुष्य व परीक्षेस लागणारी सामग्री ही दोन्ही जवळ असो' असा अर्थ होतो, एखाद्या घोडीची निरवैक बर्चा न करता दिल्या कसोटीला लावणें कसोटीची वेळ निघा सासुभो जवळ असणें हा सूच हा जयदय 'कोरडी बढाई कटाला पाडिने' घोडाभेदास जवळच जाहे ' ० हाकणें-पळून जाणें, निघून जाणें; पोबारा करणें घोडा काढण पहा ' ० पंजीबुदास पाहून त्या पोराने घोडा हाडला ' घोडी वाढणें-मरविणें-

शक्ति (माण) घोडीस घोडा दाखविणें, देणें, घोडी फळविणें घोडी घेणें-(एकावाचें) घासणें, कटकट करणें, मत्सरबुदीनें दोष काढणें घोडें उभें करणें-अडचळा आजणें 'घाळासाहेब नाट्यारख्यांनीं विराप प्रसंगीं एखादे घोडे उभे केले तरी त्याकडे दुर्लक्ष करून ज्यानें त्यानें आपला पय सुधारावा' -आगर ३ १४४ (एकावाचें) घोडें थरुणें-एकावाचें (प्रवास, धडा, व्यापार, अभ्यास इ० कात) चवून जाणें, हतबल होणें, पुढें देण्याची शक्ति न उरणें (एकावाचें आपलें) घोडें पुढें दामटणें-ढकलणें-हांऊणें-घालणें- १ हताराच्या पूर्वी आपला कार्यभाग साधून घेण्याचा घाईन प्रयत्न करणें 'या चवटीत जो तो आपलें घोडें पुढें दामटायला पहात जाहे -नि 'प्रतिष्ठ ववाहतीनीं आपल्या हाकाचें घोडे पुढें दामटलें' -सस २ ४४५ ३ हत्तिपणानें दुसऱ्याच्या समाधानांत तोंड घालून त्याच्यावर आपले विचार लादणें (एकावाचें) घोडें मारणें-एकावाचें नुकसान करून त्याला राग आजणें (पूर्वी प्रवासाचें मुख्य साधन घोडें असें प्रवासाचें घोडे ठार केल्यास त्याचा प्रवास थांबत असे व त्यामुळे त्याचें फार नुकसान होई यावरून) एखाद्याचें फार नुकसान करणें 'मी काय तुजें घोडें मारलें जाहे?' (आपलें) घोडें पुढें ढकलणें-आपलें काम प्रथम करू लागणें, आपल्या कामाला महत्त्व देणें गाडी खालचें घोडें-सतरादि निर्बाहक मालमत्ता, वाडी इ० आधारभूत मुख्य साधन म्ह० आपले पाडीखालचें घोडे गेलें, यम त्यावर महार बसो कीं चामार बसो घोडीं आरटवीं घालणें-१ शत्रुवर वृद्धन पद्धत त्याच्या चालीला, पडाला आड घळा करणें २ (स) (एकावास त्याच्या कामांत) सकट, अडचळा, व्यत्यय आणणें 'जर त्याणीं आपल्यावर चालून घेतलें तर आम्ही आम्ही घोडीं घालतो' -ख ४२९० घोडीं घालणें-घोड्याच्या अनीना उचलणें-पोहदळांतील सर्व स्वार्थींनीं ईशेचें शत्रुवर एकदम वृद्धन पद्धतें -हाके ३ घोड्याच्या, हत्तीच्या पायांनीं येणें घ मुगीच्या पायांनीं जाणें-(आजार सकट, अडचण इ० च्या सवयत हा वाक्य चार योजतात) जलदीनें येणें व धिमेधिमे जाणें, आजार इ० जलदीनें येतात पण अतिशय हळू हळू नाहीति होतात यावर वरील वाक्यचार सड जाहे (एकावाच्या) घोड्याचें पे (पेंड)साणें-या वाक्यप्रचारांत पेण=प्रवासातील टप्पा मुख याची जाणा या ऐवजीं सुकीनें पेड हा शब्द उपयोग आजतात हाचेंच्या प्रवासात निरनिराळ्या गण्याच्या ठिकां घोडीं उभीं रहात त्यामुळे टप्प्यांचे ठिकाण आलें कीं पो येथे अड, पुढें जात नसे यावरून वरील वाक्यप्रचार एखादे वा करतांना कोणी अडून बसल्यास त्यास 'तुजें घोडें कुडें पे

खाते 'असे' विचारताना उपयोगात आणतात घोड्यापुढे धावणे-जिकीरीचे, दगदगीचे, कशाचे काम करणे (एखाद्याच्या) घोड्यापुढे धावणे-एखाद्याची कशाची सेवा, चाकरी करणे, (उप) एखाद्याची ओंगळ खुशामत करणे, एखाद्याची धुकी घेणे घोड्यावर घोडा घालणे-(लिलाव इ० कात) चढाओढ करणे, एखाद्याने कलेल्या किमतीपेक्षा अधिक किंमत पुकारणे, उडीवर उडी घालणे घोड्यावर वसणे-दारुपिकन शिंगणे, ताठयात असणे घोड्यावर वसून येणे-घाईने येणे, आपले काम तातडीने करण्यास दुसऱ्यास पाई करणे सर घोड्या पाणी खोले किंवा पाणा पी-(पोट्या मागे हट, पाणी खाल आदे तेथूनच पाणी पी) गोष्ट मोठी कठिण आहे, मागे परतता येणे शक्य आहे तोच परतावे याअर्थी म्ह० १ घोडा आपल्या गुणाने दाणा खाता-चापला घोडा खुप काम करून आपल्याला खाद्यहि आस्त मिळवतो त्याला आस्त देण्यास मालक असतुष्ट नवतो यावरून चापला चाकर आपल्या गुणाने व मेहनतीने मालकाकडून पगार वाढवून घेतो २ घोडा स्वार (माढ) ओळखतो-वसणारा कच्चा की पक्का आहे हे चाढा ओळखू शकतो (यावरून), आपला मालक कडक की नरम आहे हे हाताखालची माणसे ओळखू शकतात ३ (व) जाय रे पोढ्या खाय रे हाट्टी=पोढपाल हाट्टी खावयास मोफाट सोडव्यास (घाडपाला) ते चांगलेच होईल, पण्यावरच पडेल म्ह० १ पाडा मरे भारे शिंगर मरे येराभारे=पोढी ओझे किंवा माथूम वाहून नेत असता तिचे शिंगरुडि तिच्याबरोबर जात असते पोढीच्या प्रत्येक हलपाट्याबरोबर शिंगरुडि हेलपाटा खाते. यावरून प्रत्यक्ष काम करणारास भ्रम हातातच पण त्याच्या सहवासात असणारिना मुदा जवळ जवळ तितकेच भ्रम होतात. २ वरातीमाथून पोढे=प्राच्या वरातीच्या मिरवणुकीत सर्वांच्या पुढे श्मरारलेल कोतवाली पोढे चालवण्याची चाल आहे यावरून वरात निघून गेल्यावर मागाहून श्मरारलेल पाडे नणे व्यर्थ हाय किंवा औचित्यास धरून होत नाही त्याप्रमाणे एखादी गोष्ट होऊन गेल्यावर मागाहून तत्संधीची साधने जुळविणे व्यर्थ हाय २ माझे पोढे आणि जाऊ दे पुढे=दुतराचे काहीही होवो मागे काम आधी माझे पाहिजे स्वाधी माणसाची निद्रा कर ताना या म्हणीचा उपयोग करतात समासाल पोढा शब्द पूर्वे पदी आल्यास त्याची पाड किंवा कधी कधी पाडे अथवा पोड व पाड, अशी दोन्ही रूपे होतात उ० पाडवूळ, पाडेखात पाड (दे)चिलट-उ० सामासद-पोडवट पोडके-न (घाडपाला निरक्षराने लावण्याचा शब्द) राडके, अचक व थिर पाडे, वषू योग्य व सामान्य वयामांसदाशर अविपाहित राहिलेली मगचा तद्द घोडकुदल-उ० १ (उप) मुखाचे वय शालेले अगून मुत्र न शालेला मुलगा, पाडमुग्या २ -श्री. (उप) उपवर नाम वर !

अगून नम्र नशालेली दाहगट नाचरी मुलगी, पोढी, पोडगी, मोपळ देवता, पोडनवरी, पोढी पहा घोडकूल-न १ (गो) लहान घोडे, तद्द २ (खा) ओट्याच्या खाबावर तिरपा टेंकू (कर्ण) देऊन त्यावर कोरलेली घोडपाची आकृति घाडके-का-न३ १ ज्याच्या मरीला करळया व तरसे घालून गाड्याची तत्परोशी, बैठक तयार करतात अशी चौकटीतील दोन बाजूची दोन सर्मी लाव लाकडे २ तेल्याच्या घाण्याच्या काठीरील खिळलेले व जुदाचा दोर बाधावयाचे लाकूड घोडके-ढोराचा गुठ -मागा २६ घोडकेल-न (क) एक हलक्या जातीचे भसाडे केळे [घोडा+केळे] घोडक्या-का-उ १ घोड्याचा खिजमतपार मोतदार. 'घोडपास शिपाई कांय करिल पाडका।' -ऐपो ३७२ २ चावुडवार, अथविलक, घाडाअर्थ ९ मधील शवटचा अर्थ पहा घाडकास-उ (गो) तीन मैलाचा कास घोडगा-गी-३शी (उप) वयाने प्रोढ पण पोरकटपणा, नाचरेपणा अशी असलेला मुलगा, मुलगी, घोडा अर्थ ५५१ घोडी अर्थ ७ पहा घाड(डे)गाट-शी (मुदिबळाचा खेळ) एकनेकाच्या जोरात असलेली घोड्याची हुकल घोडखंड-शी पाडदौड, घाडा चौकर उडविणे, चवडवाल 'घाडचवरीखाली नाना पुण्याल आला' -ऐपा १६२ [पाडा+चवड=विशिष्ट चाल] घाडचाल-शी घोड्याची चाल (ल) जल्द चाल [घोडा+चाल] घोड(डे)चिलट-न माडे चिड्ट, दास, मच्छर घाड चुक-शी मोठा व असम्य चुक. घाडघाट्या-वि १ (मनुष्य) (अश्लील) घोड्याच्या घोटाभारखा मोठा पोटा ज्याचा आहे अवा २ (निदार्थी) मुज न शालेला, वाढलेला मुलगा, घाडकुदल, पोड मुग्या घोडजायरे-उ (उप) मोठ्या वयाचा नवरा मुलगा, पोडनवरा घाडजाळी-श्री (मोव-यावा खळ) विशद पक्षाच्या मोव-यावा यांचा देऊन आपला भोंवरा दूर जाऊन फिरत राहिलेला अशा रीतीने भोंवरा फेडण्याचा प्रकार [घोडा+जाळी=दारी] घोडतोट्या-वि घाडपाच्या तोंडाभारखा लांबट चहारा अस टेल, कुत्त, लांबट, ओबडपावड तोंडवळयाचा [घाड+तोंड=चहारा] घोडदळ-न १ घोडस्वाराचे सैन्य, पौज २ सैन्यातील घोडस्वारांचे पयक, दुकडी [घाडा+दळ=धन्य] घाड दौड-शी घोडपासारखे पळी, घोड्याची दौड, जल्द जाणे [घाडा+दौड=पळणे] घाडनट-न ज्याचे एकतोंड आटपावर व एक लगीवर यकन दाभ्यान तिरपे राहते असे लूड टाकशात ते घाडनयरा-उ (उप) प्रोढवयाचा नवरा मुलगा, पाडजांबई घाड(डे)नयरा-शी (उप) माटपा वयाची नवरी मुलगी, वषू योग्य व सामान्य वयामांसदाशर अविपाहित राहिलेली मुलगी व मोठ्याट्या घाडन-या परात बाळगल्यास परि अगून मुत्र न शालेला मुलगा, पाडमुग्या २ -श्री. (उप) उपवर नाम वर ! -सामू घोड(डे)पाळणा-उ पाडपाला (लाकडी

हरभरा. २ (ल.) हुंदीच्या लाडवास तिरस्कारानें म्हणतात. घोड्याचा पुत-लैक-प्र. (उष.) मूख; गाढव; गदा. घोड्याची चाकरी-झी. घोड्यांना दरोज चोळण, खरास करण इ० काम. घोड्याची जीम-झी. (राजा.) एक वनस्पति-विशेष. घोड्याची मुंज, घोड्याचें चारसें-झीन. एखादा कोटें जावयास निघाला असतां एखाद्या अधिक प्रसंगी व काजिल चौकशी करणाऱ्या माणसानें त्यास कां, कुठें जातां असें विचारलें असतां म्हणतात. घोड्याचें नाटक-न. (ना.) सक्कस. घोड्याचें मूत-न. १ कुतऱ्याचें मूत; अळेंवें; भुईछत्री. २ कुजलेल्या लांकडावून फुटलेलें अळेंवें. घोड्याच्या पाठीवर-किवि. भरपाव; भरकन; त्वरेन. (कि० जाणें; करणें). घोड्याच्या पाठीवरचा कोस-प्र. कंटाळवाणा व लांब पीचा कोस, घोड्यावरून गेल्यासच कोसाएवढें व कंटाळवाणें न बाटणारें अंतर.

घोडशी-झी. (राजा. कुण) घडवंची.

घोडसर-प्र. घोड्यांची पागा. -झीचरित्र २. १३५.

[घोडा+सर=सोपा, रांग]

घोडागघान-प्र. एक प्रकारचा गद्यान; एक नाणें आह.

-चौऱ्याशीचा शिलालेख, पंढरपूर (शक ११५५).

घोडाचोळी-झी. गंधक, पाय, हरताल इ० एकत्र करून केलेली गोळी. हिला संस्कृत भाषेत अष्टशंकुकी असें म्हणतात.

घोडाघज-न. बेखंड. -मुंया १६०. घोडा बच पहा.

घोडीकुर-झी. कुरघोडी. ' घोडीवरी होईल स्वार । त्याचा बहुत पडेल भार । भाराखाले निपेल दूर । पोरे म्हणती घोडीकुर । ' -मजब १०७. [घोडी+कुर; घ्व]

घोडुला-प्र. घोडला पहा. (कि० करणें).

घोडूक-न. (गो.) घोडकें पहा.

घोडेकातरा-प्र. एक औषधी जिरस.

घोडेकुसळी-झी. एक प्रकारचें जाड गवत; घोडेपास; पोडशास. ' तिडांठी घोडेकुसळी । ' -गीता २. ५२८६.

घोण-झी. १ पुष्कळ पाय असलेला एक सरपण्यारा सुरू प्राणी; गोम. [घोणस] म्ह० घोणीचा एक पाय मोडला तर ही लंगडी होत नाही. =घोणस पुष्कळ पाय असतात त्यांपैकी एखादा पाय जर मोडला तरी तिच फारसें नुकसान होत नाही. तिच्या चालण्याच्या कामात ब्यलय येत नाही. त्यावरून अनेक साधनांनी सज्ज, संपन्न माणसाचें बोढेयें नुकसान झाले तरी तो ढगमगणार नाही असा अर्थ होतो.

घोण-झी. (कों.) १ घराची काटकोनात असणारी पाखी जेथे मिळतात तो संधि, सोपा. सदर सांख्यावरील बासा; कोन-बासा; यास घोणबासा असेंहि म्हणतात. २ दुःस्थानें, खिन्न मनानें शको. ३. २५

गुढ्यांत मान घालून बसण्याची अवस्था; खिन्नावस्था. (कि० घालून बसणें) ' ते भीमकी हें मग घोण घाली । ' -सासद २. ६९. ० घालणें-(व.) लावणीवर टाकणें; लांबविणें. ' त्याच्या दुखण्यानें घोण घातली नसती तर गेलों असतों. ' ० वासा-प्र. घोण अर्थ २ पहा.

घोण-झी (गो.) घार.

घोणशा-वि. (कों.) घुस्त, भंद; लड व आळशी.

घोणस-प्र. (कों.) सर्पांची एक विपारी जात; हा सर्प जाड असून चार पांच फूट लांब असतो. याचा रंग पिवळसर असून पाठीवर मध्यभागी काळ्या मोठ्या ठिपक्यांची ठमी रांग असते. हा फार विपारी असतो. घणस पहा. ' जसा नकुळ घाणसा गमला । ' -मोउघोण ११. १२० [सं. घोण(न)म; प्रा. घोणस] ० काडें-न. एक वनस्पतिविशेष ही दिसण्यांत घोणसासारखी दिसते व हिची वेठोळीहि घोणसाच्या वेठोळ्यासारखी दिसतात. गुरांना घोणस सर्प चावला असतां ती ही वनस्पति जेथे असेल तेथे जातात व ती खातात. [घोणस+काडें] -सैं पड-घळ-न. पडवळाची एक भांडूळ जात.

घोणा-प्र. १ नाक. ' येता तत्पसमीप कांत लळता ते बर घोणा करी । ' -विरस १७. २ दोन्ही नाकपुडामधील मांसल पडदा; घुळणा; घोळणा; घुणघुणा. [सं. प्राण-घोणा] ० फुटणें-उन्नामुळ, सण्णेतोळें नाकांतून रक्त वाहू लागणें.

घोणा-प्र (राजा.) बाळवी किडा. [सं. घुण]

घोणाटणें-सकि. मोठ्यानें ओरडून, आरडाओरड करून (गुरें, हरिण, शिकार इ०) एके ठिकाणी हाडून आणणें, हांकणें. -अकि. १ (माथा, भुंये इ०) पों पों करीत एकत्र जमणें. २ डरकाळया फोडीत, हुंभरत हुंभरत एकत्र होणें, जमणें. (गुरें इ०). [घ घोण, पों]

घोणाटणें-अकि. (राजा. कुण.) निथेळ, कामावीस होणें; घायाळ होणें. -मुसाप २. ४ ३६०. [घोणा]

घोणाटा-प्र. १ (माथा इ०) पोपावत एकत्र जमणें, घोषावणें. २ (काम, वस्तू, व्यवहार इ० कांचा) गोंघळ, गुंता-गुंत, पोपळाळ, अव्यवस्थितपणा. [घोणाटणें]

घोण्या-प्र १ पाक्याचा सापा. घोण अर्थ १ पहा; घोणबासा २ घोणवाशावर, पाटिमावर जे नळे घालतात ते असुदायाणें. [घोण]

घोन-न. (व.) नाक. [सं. प्राण-घोणा] ० घागविणें-नाझचा शेडा बाकविणें; डोकें खाली करणें.

घोंप-प्र. (कों.) घुवका; गुच्छ; फुले, दोंगा, धी इ० नां असणारा देठ, झुपका; घड; घोंस.

चौकटीला (टांगलेला पाळणा, इल्लयाना न टांगतां जमनीवर) घोड्यास अडकविलेला पाळण्याचा एक प्रकार घोडा ८ अर्थे घोडा घोडा, पिंपळी-ही पिंपळीची मोठी जाती, हिच्या वळत लवंगी पिंपळी घोड्या-नामुन-३ घोड्याला (विशेषत मुदि यळातील घोड्याला) प्रेमाने किंवा प्रीतक्षेने घेतले गेलेल्या घोड्याचा वाद [घोडा+मुन=मुगळा] घोडोपेटे-न १ दोन मोपळे पुढे व दोन मागे बापून केलेला तराफा, घोडा अर्थे २१ पहा. २ मोपळपावर दोन्ही बाजूस पाय टाकून घोड्यासारखे बसून पाण्यावर तरंगे, तरांगे घोडवृत्त्य-न दुपळा घोडा पुढे दोघ्यास एक औघघ घोडवृत्त्य पावशेर, राई पावशेर माजलेली काळी मिरे पावशेर मिश्रणापेची भातपाव दारोज देत जावे -अथर्व १ १७५ घोडवांव-ची (कु) घोड्यांना राणी पिता वेईल असा तहने बांधलेली विहीर [घोडा+वाव=विहीर] घोडयाही-ची १ दाराच्या दुहेरी चौकटीच्या आंतल्या चौकटीतील दोन्ही बाजूचे काव २ कटा-याच्या वेढीच्या चौकटीच्या दोन बाजूच्या लांब सांडवांपैकी प्रत्येक, घोडके, घोडे पहा, [वाडा+घाही=बाजू] घोड्याळ-वि (उप) पोरवाळे करणारा प्रौढ पुरुष ही पारकट मानुष [घोडा+वाळ] घाडग्रस्त घारी-३ (उप) रत्नाने वय कपीच झाले असुनहि अजिबाहित राहिलेला मुलगा, घोडनवरा [घोडा+नग्नचारी] घोडमस्ली-ही (बुद्धिबळांचा खेळ) घोडयाने मात करण्याचा प्रकार प्रतिपक्षाचे घोडे व राजा आणि आपले घोडे, राजा व एकच प्याडे राखून प्यादमात करणे, घोडमात घाड(डे)मात-ही (बुद्धिबळांचा खेळ) घोडयाने राजाला दिलेली मात, पाडमाली पहा [घोडा+मा मात=कौशले] घोडमाशी-ही १ मोठ्या आकाराची हिरवी काळसर माशी २ (सामा) मोठी माशी घोडमासा-३ एक प्रकारचा मासा सागरासह ह्याचे तोंड काहीच मोठ्यासारखे दिसते यास लाव रोपूट असते हा नेहमी उभा पोहोतो घोडमुख ख्या-३ १ घोडयाने तोंड असलेला किप्रनांवाच्या देवयोनीतील पुरुष याचे वगैरे पुराणांतरी सापडते २ (ल) सगळी वस्तु पोडोठव्या मानुष एक मीर वले झाले वींगळे । घोडमुखे । -दाव २८५ घोडमुगळा-३ मोठा व काळा मुगळा घोडमुगी-ही नेष्टा काळ्या जातीची मुगी घोड(डे)मुग्या-३ उप १ मुन हाण्याचे वय झाले असून मुन व घोड्याला मुगला २ रत्न व झालेला प्रौढ मुक्त्या घोडमुगळा ३ मुल रांगत असताना त्याची होणारी घोड्यासारखी वाढिवाढ घोडा अर्थे १० पहा घोडळी-ची (को हेत) (औषिक) शोकास बघणाकरिता ब-यास एक घोडट चार दोन्ही अडकविलेली ती [घोडा] घोडवळ-ची १ बांधलेल्या घोड्यांची ओळ, राग २ घोडयांचा तबेला,

घोडशाळा, घोडसाळ, यावरून (घाडा) तवेल, 'रोहेला हत्ती घोडबळीतून जाणार नाही' १ छ'चलचल, ठेंगणे व वेदव षर, मागरपर, राडसाळ, केवळ तवेल्याघारस अमजले षर; कोठडी ४ (उप) घोडनवरी ५ न श्रोडपलेल्या, घोडपून दाणे न काढलेल्या घान्याच्या पेड्यांची रास, गची [घोडा+ओळ] घोड(डे)वाट-शी घोडपांकरिता केलेली, फक पाड्याला जाता येईल अशी वाट, रस्ता (विरायत डोंगर इ. याच्यावरून), उल्ट गाडीवाट [घोडा+वाट] घोडघिवाह-३ विपमविवाह ' आपली नात सोभेल असा दहा वर्षांच्या पोटीचीं रमलपण्यास तयार असतात व असा घोडविवाह करुनहि किंहुन समाजात हिडण्यास त्यास दिवत वाटत नाही' -टि ४ १६ [घोडा+विवाह] घोडवेळ-ची (शक्तिह) घोड्याची ओद (भीषपात घोडपाच्या लिटीचा उपयोग करा वयाचा अवस्थाय विचा निंदेत ह्या शब्दानें करतात) घोड दाह-३ (शुद्धिळाचा खेळ) पाड्याने दिलेला शह [घोडा+शह] घोडशाळा घोडसाळ-त्री १ घोडपांचा तवळ घोडवळ अर्थ १ पहा [घोडा+शाळा=पर] घाडशिष्य-३ (निंदार्थी) विघाडेन करु पाडणारा मोठ्या वयाचा विघार्थी, मोठेपणीं शिक्षावयास लागणारा मनुष्य घोडशीर-ची १ पायाच्या टाचेच्या बरच्या बाजूस असलेली शीर नाही दणशीर धोंडशीर पहा २ (क) पायाचा किंवा हाताचा त्याग घोडसट्या-ची, १ डम इतक घाटण केलेली 'देवी' (किं लागणे) २ घोडी व्याख्यापासून सहाय्या दिवशीं करा पायाची सटवीची पूजा (एकादशी)-लागणे १ घोडसट प्रमाणे तप व विक्राळ दिखणे २ घोडसटवीची भाषा होणे प्रादेखाद-त्री १ घोड्याच चरणें हलकीं खानें या घोडे वादीमुळे साळावर एक काडी राहिली नाही' २ एक घोड्याना रतां खातां येईल इत्या बाडीचें भवत 'ह्या साळावर मोठें भवत नाही' घोरेखाद कोठे कोठे आहे [घोडा+खाद=खाने] घोडेखोत-३ घोडे भाड्याने देण्याचा धदा धरणाऱा भाड्याच्या देण्याचा हाईक [घोडा+खोत=मजदारी] घोडेघाटी-त्री एक कारचें रेवमी कारघ घोडेघास-१ [विवाहाची गवत, रजुन स २ घोडकुसळी पहा [घोडा+घास=गवत] घोडेपाऊल-एक वनस्पतिविशेष [घोडा+पाऊल] घोडेराऊत, घोडे घार-३ घोडघारील शिपाई घाड्यापवडी चूक ली कार लीचूक दोवळ चूक घोडचूक पहा घोड्या गोंघर-३ एक हावा गोंघराचा आजार याच्या पुटकुड्या माठ्या असतात घोडा-माडा+गोंघर] घोडघाचा-३ (निंदार्थी) घोडघावर लिळ मनुष्य घोडेव्हा ' ते पहा पोण्याचे चालले माणुन तरी खोडी वाटते ' घोडघाचा दाणा-३ (

हरमरा २ (ल) बुंदीच्या लाढवास तिरस्काराने म्हणतात घोड्याचा धूत-लेऊ-पु (उप) मुख, गाढव, गदा घोड्याची चाकरी-की घोड्याना दारोख चोळणे, खारा करणे इ० काम घोड्याची जीम-की (राजा) एक वनस्पति-विशेष घोड्याची मुंज, घोड्याचे यारसे-लीन एखादा कोठे जावयास निघाला असता एखाद्या अधिक प्रसंगी व फाजिल चौकशी करणाऱ्या माणसाने त्यास का कुठे जाता असे विचारले असता म्हणतात घोड्याचे नाटक-न (ना) संकेत घोड्याचे मूत-न १ कुन्याने मूत, अळवे, भुरेछत्री २ कुनलेल्या लांकडातून फुटलेले अळवे घोड्याच्या पाठीवर-किवि भरघाव, झरकन, त्वरेने (कि० जाणे, करणे) घोड्याच्या पाठीवरचा कोस-उ कटाळवाणा व लाव पोचा कोस, घोड्यावरून गेल्यासच कोसाएवढे व कटाळवाणे न बाटणारे अंतर.

घोडशी-की (राजा कुण) घडवची

घोडसर-पु. घोड्याची पाया -खीनरिद्र २ ११५

[घोडा+सर=सोपा, राग]

घोडागघान-पु एक प्रकारचा गघान, एक मागे जाहे -पोन्यादीचा शिलालेख, पठरपूर (शक ११९५)

घोडाचोळी-की गधक, पारा, इताल इ० एकन करून केलेली गोळी हिला सफून भायेंत अन्नकुडी असे म्हणतात

घोडाघज-न वेवड -मु०या १६० घोडा बच पडा

घोडीकुर-की कुघोडी ' घोडीवरी होईल स्वार । त्याचा बहुत पडेल मार । माराकाले निघेल दुर । पोरे म्हणती पोडीदुर । ' -मध्व १७७ [घोबी+कुर, घ्व]

घोडुळा-पु घोडला पडा (कि० करणे)

घोडूफ-न (गो) घोडके पडा.

घोडेकातरा-पु एक औपवी जिरस

घोडेकुसळी-की एक प्रकारचे जाड गवत, घोडेघास, घोडगाव ' तिहाडी घोडेकुसळी । ' -गीता २ ५२८६.

घोण-की १ पुष्कळ पाय असलेला एक सरपण्णारा धुप्र प्राणी, गोम (घोणस) म्ह० घोणीचा एक पाय मोडला तर ती लंगडी होत नाही -घोणेश पुष्कळ पाय असतात त्यापेथी एखादा पाय जर मोडला तरी तिचे कारसे नुकसान होत नाही तिच्या चालण्याच्या कामांत व्यत्यय येत नाही त्यावरून अनेक साधनांनी मज्ज, सपन्न माणसाचे घोडेसे नुक यान झाले तरी तो दगमगणार नाही असा अर्थ होतो

घोण-की (कों) १ परापी काटकोनत असणारी पारवी जेथे मिळतात ता सीध, साधा सदर सध्यावरील बासा, कोन बांमा, यास घोणबासा असेहि म्हणतात २ दु खाने, छिन्न मनाने

गोडी ३ २५

घुडण्यात मान घालून बसण्याची अवस्था, खिन्नावस्था (कि० घालून बसणे) ' ते भीमकी हे मग घोण घाली । ' -साहद २ ६९. ० घालणे-(व) लाबणीवर टाकणे, लाबविणे ' त्याच्या दुखण्याने घोण घातली नसती तर गेली असतो ' ० वासा-पु घोण अर्थ २ पहा

घोण-की (गो) घार

घोणशा-वि (कों) सुस्त, मद, लड व आळशी

घोणस-पु (कों) सर्पाची एक विपारी जात, हा सर्प जाड असून चार पाच फूट लांब असतो याचा रंग पिवळसर असून पाठीवर मध्यभागी काळया मोठ्या ठिपक्याची उभी रांग असते हा फार विपारी असतो घणस पहा ' जमा नमुळ घाणसा गमला । ' -मोउघोग ११ १२० [स घोण(न)स, प्रा घोणस] ० काडे-न एक वनस्पतिविशेष ही दिसण्यात घोणसासारखी दिसते व दिचीं वेढोळीहि घोणसाच्या वेढाळयासारखी दिसतात गुराना घोणस सर्प चाबला असता ती ही वनस्पति जेथे असेल तेथे जातात व ती खातात [घोणस+काडे] -से पड घळ-न पडवळाची एक आवुड जात

घोणा-पु १ नाक ' देता तल्पसमीप कात लल्ला ते बरु घोणा करी । ' -विरस १७ २ दोन्ही नाकपुढासमयील मासर पडरा, घुळणा, घोळणा, घुणमुणा [स प्राण-घोणा] ० फुटणे-उन्हामुळे, उष्णतेमुळे नाकातून रक्त वाहू लागणे

घोणा-पु (राजा) बाळवी किडा [स घुण]

घोणाटणे-सकि मोठ्याने ओरधून, आरडाओरड करून (गुरे हरिण, शिकार इ०) एके ठिकाणी हाडून आणणे, हाकणे -अकि. १ (माथा, भुगे इ०) घों घों करीत एकत्र जमणे, २ दरकाळया फोडीत, हुबरात हुबरात एकत्र होणे, जमणे (गुरे इ०) [घ्व घोण, घों]

घोणाटणे-अकि (राजा कुण) निक्षेप कासावीसहाणे, पायाळ होव -सयास २ ४ ३६० [घोणा]

घोणाटा-पु १ (माथा इ०) घोणावत एकत्र जमणे, घोणावणे २ (काम, वस्तु व्यवहार इ० कांचा) गोघळ, गुंता-गुंत, पोटाळा, अव्यवस्थितपणा [घोणाटणे]

घोण्या-पु १ पाख्यांचा सांघा. घोण अर्थ १ पडा, घोणवामा २ घोणकासावर, पाटिमावर जे नळे घालतात ते मनुष्याने [घोण]

घोन-न (व) नाक [स प्राण-घोणा] ० यागार्थिणे-नाघाचा रोडा बांधविणे, रोके खाली करणे

घोंप-पु (कों) धुवडा, गुच्छ, फुले, रोगा, बी इ० ना असणारा देड, धुपडा, पड, घोंस

घोषपड—५ (त्रा) मोठे, खजे व पसरट असे जळवे, कुण्याचे मृत

घोषाण—स्त्री. (क) मरपणा, धाक, ताकद—मघाष
४९८० [घोष=नवरा+पण]

घोषार—न भ्रम—सार

घोषे—न ? अकल्पित रीतीने झालेला मोठा त्रास, पबाड, घबुक (किं० येणे, मिळणे, सापडणे, हातास लागणे) 'त्यास घाबे सापडताच तो चवला' २ (व्यापार इ० कति) सध्याने झालेला फायदा 'त्याने व्यापारात पोथे तर साधले' ३ अल्प प्रमाणाचे सभारावा निवाड व्हावयाजोते प्रथम धान्य इ० दणारा यजमान किंवा शेत 'तो यजमान साला मोठे घाबे सापडले आहे' [पबाड]

घोमेटी, घोमेटे—जीन गोमेटा, गोमेटे पहा.

घोयटोफ—स्त्री (गो) सराव, अभ्यास, घसरट

घोयरा—३ सरपटाच्या जातीचा एक प्राणी

घोर—५ १ योगा इ० कायातील खजे स्वराची सार (वावातील) खजे स्वर २ शोषेढले घोरणे, मृत्युसमयी होण्यास पहातील घरघर अशा आवाज 'हा वेदार्थसागड' जया निद्रि ताचा धाक' ता स्वये खेचव' प्रत्यक्ष अनुवादका'—हा १ ७२ 'आपण गाढ झाले निद्रिस्त' चलनचलन साहजि स्थित' कटी घोर बाजवी'—नर १३ १६२ ३ काळजी, धाडसा, मानसिक अवस्थता, खुणखुण, विधा (किं० करणे, लागणे) 'त्याचा नित्याचा घोर नाईसा होऊन त्याची स्वभाववृत्ति प्रबळ झाली'—नि ७०२ निरडपाय झाली मोठ कबर बसली घोराने'—पेपो ७१२ ४ अन्य हवीळी गेल्याचा आणसा बसल वेतलेली खव, पोकणी (किं० वेणे, कर्माची घडी) 'पोराने आईचा घोर वेतला' ५ आक्रोश, आकात, रडारड, कोलाहल 'तो मरताच पोरानाळानी एकच घोर केला' ६ आरडागोरड, गलबला, गिझा, गळका, गोंगाट कळा 'हा काय मखुरदाराचा घोर पडला' ७ हळा 'कला मखी घोर निशाच रानी'—जाविधा २० 'तनी धरला सचता पोर'—पेपो ३५२ ८ मरण्याच्या वेळची घरघर ९ सकट 'घोर हानको' फार कटले' 'मानवपमानाचे पडिले। प्रातीच पोरी'—दावि २६०—वि अघोर १ अयकर, अयप्रद, अयानक, विक्राळ (मुद्रा लावाज काम, घडणाऱ्या मोठी) म्हणूनकि सहाय्यहि घोर। आणिक माही पाप घोर।' 'नळे सार सघार हा घोर आहे।'—राम ६६ २ गाढ घनघोर (निद्रा) 'व्यास पार निद्रा लागली' ३ निविड दाट घनदाट, गाढ, (अघार अरण्य इ०) 'मी राजाच्या घननी अयबा रानी धिरि।—खरे, जन्मभूमि ४ घनघोर, दुबळ;

हातपाईने, निघाचे (मुद्र लढाई, इ०) कलह उत्पादी अति पोर।'—एमा १ २०४ ५ अघाट, अघाढव्य, अघाढव्याळ (इमारत) व अघाट (अग्रेली नदी) [स. घोर] घोरंदर, घोरंदर-वि (काव्य) भयंकर, घोर शब्दातील विशेषणाचे सर्व अर्थ पहा 'घोटी झुजनि पाडिती अपार। घोरंदर माडिल।'—एहल ८४४ 'मुद्र माडिले घोरंदर।'—मुआदि १३ ३२ 'मुद्र जाहले घोरंदर। सकळ राजे परामखिले।'—ह २६.५५ [म पोतर] घोरवेळ—जी (ज्यो) १ अश्रम, अनिष्ट भयमुक्क वेळ २ (अनिष्टाच्या ध्वनितापावरून) धरकरीत तिन्ही साभा, टळ टळीत मध्यान्ह घोरसुराचे आस्थान—न (व) बाराहू सोंप, घोर शोष 'बाहुन टेथेले अमळण पायानच उलमहुन ही अडवी पोरानुवाच्या अडव्यानाला घुरात'—काटक नाटपछटा १.

घोरफंड—३ आराड्याची एक जात—बागेची माहिती ५५ घारकार—उत्पन्न (एखाद्या कार्याबद्दलचा) पराकाष्ठेचा प्रयत्न खटाटोप, मटाचा, भावशाचा यत्न, अनेक प्रकारची उलाढाल, साहच, हिकमत इ० 'त्याने घोरघार करून घर बांधले, विहीर खणली, रस केल' [घोर+आकार किंवा कार= यत्न उद्योग] म्ह० अस्त्याच विकार नसल्याचे घोरकार= ज्याच्या जवळ साधनांची विपुलता आहे त्याचे कार्य सहज सिद्धीस आते परंतु ज्याच्या जवळ काहीच साधन नाही त्याला कार्य शोचनस नेण्यास पार खटाटोप करावा लागतो

घोरड—न. (राजा) हुल्ल, मैदी, नेमळा, अव्यवस्थित, शोषालु अशा माणसाला तिरस्काराने लावावयाचा शब्द [घोरणे] घोरडदेव—३ (व) १ सर्व पदार्थांच्या शिजलेल्या मिश्रणाचा नेवघे व्याला लागतो असे दैवत 'आमच्या घरी घोरड ठव आद' २ (ल) अनेक पदार्थांचे मिश्रण, खिचडी

घोरणे—गकि शोभेत मरं घरे अशा आवाजाने श्वासोच्छ्वास करणे [स घुर, घुरण, म घोर] म्ह० पायघारे गोडा अरे, बैल घोर घनी मरे

घोरपड—स्त्री १ सरपटाच्या जातीचा एक मोठा प्राणी, हिची गणना सरपटणाऱ्या प्राण्याच्या वर्गात होते हिला सण व ओलाव्याची हवा लागते हिची चवही औषधी आहे ही आपल्या नखानी खडकास अतिशय घट पकडते घाक १०४९ ज्या शिलाद्वार तामपट्टेत हा शब्द येतो २ (ल) लबाड, लिगाड, घासदायक काम असण्य 'ही घोरपड विशांमिनाच्या बळघात पडली'—नाकु ३ १४ 'माझ्या गळघात हा कायाची घोरपड चालू नकोस' ३ अरिष्ट, मोठे सकट, आळ, दुष्कान 'बाळकृष्णपातार कोणती घोरपड रेणार हें पाहण्याकरिता टपुन आहोत'—विश्वस १ ३० (एखाद्यावर) घोरपड आणणे—उकि एखाद्यास गोत्यात आणणे, सकटत आणणे 'त्या

विचाऱ्यावर त्यांनी घोरपट आणून त्याला राजीनामा द्यावयाला भाग पाडला ' (एकाधवार) घोरपट येणें—सकटोत, येचात, अडचणीत सांपडणें

घोरवंद—उ खोगिराचा पुढचा वंद गोखंद पहा
घोरांटी—झी. (श्री) मरणसमयी लागणारी पुर, घोर [घोर+अत]

घोरां(रं)दर—न तुषळ, घनघोर, निकराचें युद्ध घोर पहा [स घोरतर]

घोरेणी—झी (गो) घोरणें, घरघर
घोरोप—उ (गो) मरण [स गर्भ]

घोल—उ (कों) दोन डोंगरांमधील विड, दरी, खोल
खिडार ' मोठे पर्वताचे घोल पुढे या खोल खोल '—न (कु)
गढे झाडी असणारी राई—झी (गो) ? डोल, गुहा २ पर
सात जाण्युचें दार [पळ]

घोल—उन पाणी न घालता व लोणी न काढता घुसळलेले
दही—घोर १ १५५ [स]

घोलणें—उकि (खा) (घुतारकाम) लाकडास पाडलेली
भोक पडावीने साफ करणे

घोलमडणें—उकि (माण) चिलमडणें, घोलणें
घोलसरी—झी (व) बकुळीचे झाड

घोलसा—उ (कु) येरझार, येजा (किं घालणें)
घोलांकार—उ घोळकार पहा

घोलांड—टी—झीन कोलाटी ठडी ' एकनाथाचे प्रथ व
त्याचे चरित्र याच्या परिशीलनाने मंडळातील लोकांच्या घालाटया
उलटया पडतील अशी शका स्वप्नीती येणें उचित होईल काय '
—मागवत, देशीभाषा १० [आ घोल]

घोलाणा—उ घोळाणा पहा
घोला(ळा)णा—उ घोळणा पहा

घोलावणी—झी मुलावणी, फुसलावणी [घोळावणें]
घोळावणें—उकि फुसलावणें, मुलावणें, भोंदणें, गोंबावणें,

घुलावणें पहा [हि घुलवाना, घोळणें प्रयोगक]

घोव—उ (कों रा इ. गो) नवरा, पति, मोहो पहा
[आ मोहो] •करीण—झी (राजा) पत्नी, बायको सौभाग्य
वती झी, सदावर्ण [घोव+करीण] घोवकी—झी पुरुषत्व
मदपणा, पौरव [घोव] म्हं० घोवास नाही घोवकी बायको
करी शिनळकी=नवऱ्याच्या अर्मी पौरव नसले म्हणजे बायको
परपुण्याशीं सवध ठेवते घोवगाडा—उ ? नवरा दीर,
इं० सासुरचे माणूस, पालनकर्ता माणूस व तिरस्कारार्थी नवऱ्या-
सहि हा शब्द लावतात [म घोव+का गदा=नवरा] घोवदी-
उ (राजा) पुरुष, बाप्या, एहस्प धीयुत घोवपण—पणा-
नय ? नवरेपण २ पुरुषत्व, पौरव, घोवकी घोपणा पहा

घोवया—उ (गो) नायकीणीचा मुलगा घोवसांडा(दिवस)—
उ (कु) उन्हाळ्याचा दिवस [घोव=नवरा+सांडणें ?]

घोंशे—(गो) जताचा विकार

घोप—उ घोस (मोत्ये इ० काचा), झुपका ' मर्गजामणीचे
घोयें । कमलकांति होति हसास । '—शिशु ४०९ [घोंस]

घोप—उ गवळीवाडा, गवळ्याची वस्ती ' गुह्यत महेंद्र
घनु घन शर ते जलवृष्टि सैन्य तो घोप । '—मोक्षण १३ १२
' चाले घुआवुनि पुढे चमकोनि घोपा । '—आर्क ३ [स]
•मंदीर—न गोठा, गुरे बापावयाचें घर ' तो राधेची सासू
म्हातारी । तीही नसे कदा घरी । सदा राह घोपमदिरी । दधि
मयनाकारण । '—ह ८५८ [घोप+मंदिर=घर] •यात्रा—झी
गाई म्हशी इ० पशूंचे अरण्यात वरणें, बागडणें इ० पाहण्याची
श्रीडा [स घोप+यात्रा]

घोप—उ ? (समुद्र, डग, अच्ययन, पळण इ० कांचा)
मोठा एकसारखा होणारा गमीर आवाज, गर्जना, गजर ' पडता
भीळण पवाडे । टिकडा बाला घोपु पडे । '—शिशु २० ' ते जय
जय घोप करवें । स्वर्गें बाजविताती आपवे । '—शा ११ ३३६
२ परा बाचा, परा, परयति, मन्थमा व वैखरी या चार वाणीं-
पैकी परा वाणी, यांनाच अनुक्रमे घोप, प्वनि, नाद व आकार
अशीं हि नांवें आहेत ' वै भद्रबीजा जाह्ला अकुड । घोपप्वनी
नादाकाह । '—शा १ २७५ ३ घोकणें, पाठ करणें ४ (आपला
उद्देश, इच्छा इ० काचा) पुन पुन उच्चारकरणें, घाणें, घोकणी
अर्थ २ पडा एकाच गोष्टीचा निदिश्यास (किं घेणें, लावणें,
लागणें, माडणें) [स. घुप-घोप]

घोपण—णा—नकी. ? मोठ्याने घोलणें, बाजविणें, ऐक
विणें २ प्रसिद्ध करणें, जाहीर करणें, प्रसिद्ध [घोव] घोप
विणें—सकि जाहीर करणें, दबडी पिटवून कळविणें, प्रसिद्ध करणें
' मग नगरी घोपविले कीं कोणी करिल जो घुरापान । '—मांमोसल
१ २० [घोप]

घोपी—न ? मिश्रितपणा २ भाडवल—मनको

घोस—उ मास, घोस, गोप ' अवा त्या वाडने घोस
गाईचा पाहिला । '—देवो ५८ [फा गोस्त, हि गोस्त]

घो(घों)स—उ (मोत्ये कुले इ० काचा) गुच्छ, झुपका,
दुरा, झुमका ' छन्मुख भेटला राजहस । मुफाफळाचा घोस मुखीं
घस्ती । '—आरा बाल १२ २४—वि मोठा, देखणा, पुरा,
मरपूर लटव दिवाळ, घणघरीत [स गुच्छ, प्रा. गोच्छ, हि
गुच्छा सि घुणा] •दार—वि (मोत्यांचा) घोस असलेले (कणं
मुपण इ०), घोस लागलेला, घोसांनी युक्त, भरदार •दार फुल
बाजी—झी फुलबाजीचा एक प्रकार हिची कुले पुष्कळ पडतात
•दोडका—उ दोडक्याची एक जात यास घव यतात ' घोस

दोडके बांगी सगळीं ।' - अमृत ५३. • घाळी - श्री. मोत्यांचे घोस लावलेली कानांत घालावयाची घाळी. 'बोवियिरी, टोपण, घोसघाल्या ।' - सारह ६. २४. 'घोसघाल्या एकीच्या घाल्या घाल्या सुंदर ।' - अफला ५५. [घोस+घाळी] • घाळें - पुनर. दामिन्यांत लटकता बांधावयाचा लोखळ, तारित, करण. - अग्नि पारिभाषिक शब्द ३. • घाला - पु. पेल्या अगर विन पेल्या पण टोंकावर भोक असलेला लांबट दिस.

घो(घों)स - पु १ (नाविक कों. हे.ट.) शिवाचा पुढील (नाळीकडील) भाग; परबाणाचे नाळीजवळचे टोंक; हे दुसऱ्या टोंकापेक्षा जाड असते. शीब दोन्ही टोंकांनी परबाणाच्या बांधलेले असते. हे केन्दाहि कोलकाठीच्या मागे आत राहिले; घान्याच्या दिशेप्रमाणे शीब वाघण्याचा एक प्रकार व दमाग हा दुसरा प्रकार आहे. 'घोस घ्या; घोस !' - शेकसपियर नाटयमाला, तुकान ४. ३. २ शीब बाघण्याची दोरी. ३ घान्याची दिशा. ४ गल-घाने प्रवास करणे; विवक्षित स्थळीं गलवताने केलेली फेरी; समुद्रा वरील सफर. ' शुभदेच्या घोसस दहा रुपये पडतात. ' [सं. घोस]

घो(घों)स - पु ३ (नाविक, उत्साह, ऐश्वर्य, पैसा, इ.कांचा) प्रकट; वैपुल्य; भर; जोस. 'सो भर घोसांत मेला ' [सा. गोप] भर घोसाने, भर घोसानिशी, भरल्या घोसाने - कि.ि. सर्व शक्ति एकवद्ध; नेटाने व छातीटोकपणाने; भगीरथ प्रयत्नाने. ' भर घोसानिशी किंवा घेतला. ' - भगव्या घोसाने होयरावर कडला. ' घोसांत असणे - भकि. (गो. घोसार भावप) ऐश्वर्यांत देग असणे; मनोराज्य करणे.

घोसणे - अकि १ घोषणे. २ गवसणे; संपन्नणे. [ग. गवसणे]

घोसळणे - अकि (व.) १ जमिनीवर लोखणे, घासणे. २ जमिनीवर लोखवणे; घासणे; होसळणे [घुसळणे]

घोस(सा)ळें - न. घोसाळी पहा.

घोंसा - पु (कों.) फुलाचा गजरा, शुळ. [घोस]

घोंसाळ - वि. घोष करणारा; आवाज करणारा. ' बंद कांताचेपां घाळनियां बरीं । घोसाळ्यां कांठ्यां चांकीरीं. ' - शिशु ३४०. - शिशु ५९०. [घोष+आळ प्रत्यय]

घोंसाळ - वि १ घोसांनीं शुज; घोसांनीं, घांसीं लटकलेला; २ (ल.) शुटयुतीत. ' सुनीळ घोसाळे । निन्दा शोभिले दोळे. ' - शिशु ४१८. ' ऐशा यमदनीं घोसळिया । उठणीं उपाधिया डाहाळिया ।' - सा १५. १९०. [घोस]

घोसाळवेळ - श्री. सावळाची एक जात हा काठीचा तोडल जाडा असून लवकर तयार होतो.

घो(घों)साळी - श्री. एक प्रकारची वेडी; हिच्या फळाची भाजी व भजी करतात; गिलक्यांचा वेळ. [आ. दे. घोसाळी]

घो(घों)साळें - न. १ घोसाळीचें फळ; गिलकें; पारोसे. २ कित्येकांच्या मते घोसाळे हा फळाचा आतिवाचक शब्द आहे. त्याचे शिरघोसाळीं अथवा दोडकी; तेलघोसाळी; पारोसी घोसाळी असे अनेक प्रकार आहेत. ३ (गो.) दोडकें. ४ छुर पदार्थ; कटुपा चूर्ण; नास्तित्वाचक. ' तूं पैसे मागायला जातो आहेस पण तूं त्याच्या जवळून वेगार काय ? घोसाळे ! ' -

घोसुळें - न. घोस; घड. [घोस]

घोळ - श्री. (कों. गो.) तावडसर पांडन्या रंगाचा (समुद्रांतील) एक मासा.

घोळ - पु. १ पुन पुन हलवणे; घोळणे; फिरविणे; छानणे; याबरोबर २ (ल.) चर्चा; वादविवाद; छानणी; वाटाघाट; मंथन. ' हा घाळाविषयी चार दिवस घोळ घातला तेव्हा सिद्धांत झाला. ' २ गोंधळ, पोंदाळा; अडबडणूक. ' उगा लोळसा घोळ मोठा करी तो ।' - राक १. १६. ' पुरी माजि नानापरी घोळ केला ।' - राक १. १०. ३ (वस्तुचा, सामानाचा, दिशेचाचा, कामांचा) गोंधळ; गळकाटा; पोंदाळा; घप्पाघोळ; अस्ता-व्यस्तपणा; सुतागुंठ. ४ गडबड; घांदल; तारंबळ, त्रेधा. ५ धामधुम; लग्नवीची हालचाल; दोहादोड, पंचाघाव. (कि. ० घाळें; मांडणे). ' दुसरी नों सुलीचा म्हेने पाग माही । असा मांडिला घोळ पौराजनादी ।' - अर्वाचीन ११५. ६ काठीच्या टोंकास कोयंबा बसवून त्यात लोखंडाचे तुकडे घातलेली छळ-छळ असा आवाज करणारी कडी. रात्रीच्या वेळीं चालताना सापनां अतिविषयास दिवा उपयोग करतात. ७ (बाघ्या इ० लोकांचे) लोखंडाच्या कावीस कडपा अडकवलेले वायविशेष. ' टाळ घोळ रुंदंग कुवरीं । नाना चरित्रे गाती गजरीं ।' - एसा ११. १२४४. - ह ११२२. ' मंजुळ नादीं घोळ । रिम करिती ।' - लिपु २. ११. १७. ८ (राजा.) धान्य इ० सुपंत चालणीत घोळण्यानेतर भागें राहिलेला गाळसाळ, गदळ भाग ९ (व) तोरडी; खियांच्या घायांत घालावयाचा एक अंलंकार. १० (क.) इरमन्याचा अगर तुरीचा कोंडा. [घोळणे] • काठी - श्री. एका टोंकाला लोखंडी कडीमध्यें लोखंडाचे तुकडे अडकविलेली, छळछळ आवाज करणारी काठी; छळछळी काठी घोळ अर्थ ६ पहा. घोळें(ळां)कार - पु. गोंधळ; पोंदाळा. गोलंकार घोळ ३. ४. ५ अर्थ पहा. ' त्या रमात सगळा घोळकार माजला ' घोलपाट - पु. (व) पोदाळा, गोंधळ ' त्याने जो घोळपाट घातला तो काही पुसूच नका ' घाळथोटवा - पु १ एक प्रकारचा गव्हला. २ हरकाम्हा, हातुमरी, लुडलुडपा मनुष्य; एक वा घड मारामर चिंध्या अशी स्थिति ज्याची आहे अवा मनुष्य.

घोळ—पु. १ (अंगरुखाचा) पेर; खालचा परिष; (लगडे, परकर, धोतर इ० कांचा); ओचा; सोगा; पदर. 'पीतांबरचा बहु घोळ लोळे।'—साहू ५.३४. 'घोळ बाहू चरणावरि लोळे।'—शक्तिसेना २०२. २ (गो.) मासे अढळण्यासाठी जाळपाच्या टोंकावर बांधलेली पिशवी. घोळ 'कोट्या—कोटमा—पु. कापडाचा घोळ लावलेला खंदोबाच्या बाण्याचा भिशा मागण्याचा चौकोनी लाकडी कोटंबा; खंदोबाचे भक्ष याची पूजा करतात. 'त्या खिरीपैठी बाण्या भुरळी यांस त्यांचा घोळकोटंबा भरून खीर घाबी लागते.'—ऐरा २०३. घोळ दार—वि. घ्याचा पलम घोळ आहे असे (बख, काठी इ०). घोळ अर्थ ६, ८ पहा.

घोळ—झी. बोंगरामधील दरी; कपार; खवदह; पळ; पळ पहा. 'त्या पर्वतप्रेणीतील घोळी कारच गडद व भयंकर आहेत.' घोळ—झी. एक पालेमाजी. दिव्या दोन जाती आहेत. उत्तर हिंदुस्थानांत हिला कुलका हे नांव आहे. [सं. पोली]

घोळका—पु. १ (मनुष्यांचा, प्राण्यांचा) आरडा ओरडा, दांढाई इ० करणारा अव्यवस्थित समुदाय, जमाव, गर्दी. 'दार उपरतांच अगांतुकांचा घोळकाचा घोळका आत फिरला.' २ गोवाट; गळवला; कलहाला. (कि० चालणे; होणे; पडणे; माडणे; करणे). ३ (कामे, प्रकरणे इ. कांचा) घोटाळा; गोंयळ; खिचरी. [घोळ+का प्रत्यय]

घोळचें—अकि. (गो.) उपयोगी पडणे. घोळकाकडी—झी. (व.) लोंढेले. घोळकांचें—अकि. (गो.) घोटाळणे; घोटाळत राहणे. घोळटीक, घोळटीकाय—झी. (गो.) सराव; ओळख; परोचा; पडरट; घोयटीक. [घोळणे]

घोळण—न. १ घुपणे, चाळणीने (धान्य इ०) घोळण्याची क्रिया. २ घुपत, चाळणीत घोळावयाचा धान्याचा एका वेळचा हस्त; एकावर घोळे/असे घुपत घेतलेले धान्य. ३ (व.) पोळी लावताना तिला लावावयाचे पीठ, पिठी. [घोळणे]

घोळणा—पु. १ (कों.) धान्य भाजताना ते हलविण्यासाठी एका टोंकास चिण्याचा बेंडसारखा बोळा बांधलेली काठी किंवा दाह, पाटाणा; पाटणा; पाद; पाटणा पहा. 'घोळण्या नांव लघुमण । करित भजन लाघाचि ।'—निगा २८६. २ मात चाळावयाची बारीक वेळची चाळण. ३ असे ठठविण्याचे सोनाराचे एक साधन, हत्यार. [घोळणे]

घोळणा—पु. नाकपुढ्यामधेस पडणाऱ्या खालचा, मुळाचा मासल भाग, घोणा पहा

घोळणी—झी. १ घोळण्याची क्रिया; घोळण, घोळण अर्थ १ पहा. २ सोनाराचे एक हत्यार; घोळणा अर्थ ३ पहा. एका काशाच्या काविला दोन चार ओढोळ पाडलेले असतात.

घोळणी—झी. १ (राज. कुण.) प्रदर; घुपणी. —महाप २. २६०.

घोळणी पुनीच—झी. (व.) भाद्रपद शुद्ध पौर्णिमा. घोळणे—न. पाटणा; पाटाणा; पाद; पोळणा अर्थ १ पहा. [प्रा. घोल]

घोळणे, घोळविणे—अकि. १ (धान्य इ. घुपत घालून हलके, बारीक, अढ मोठे इ० दाणे निराळे करण्याकरिता) इकडे तिकडे हलविणे; हिंदळणे; पाखडणे. २ (दोन किंवा अधिक पदार्थांचे) मिश्रण होण्याकरितां ताट, परात; सुप इ०कांत घालून. हलविणे; खुंदळणे; हबळणे; माखणे; लेपणे. 'ऐक्ये घोळिली बुद्धि कैसी । मानु श्रोत्यांसी वादविला ।'—एमा ९.४६३.

'लाढवांच्या कळ्या पाकांत पोळून लाहू भांवावे.' ३ जोरातें ओढणे व वळणे; खुंदळणे; अपाय होईल अशा तऱ्हेने ओढा-ताण, हिंसकाहिसक करणे; पोळसावणे. 'त्या मलांने दुसऱ्या गडपास एकठासभर पोळविलें.' ४ (गजिकांचा खेळ) गजिकांची, परयांची गलत करणे; विसणे. ५ (एखादी गोष्ट) चिंतनाचा, वादाचा, चर्चेचा विषय करणे; वादापाट करणे; वादविवाद करणे; विचार करणे; (एखादी गोष्ट) पुनःपुनः मनांत आणून घाटे कीं काही तरी तिच्या मनात पोळत आणे. —पाब्द १८.

'त्याच्या मनांत सर्वदा शाख पोळत असते.' ६ आस देणे; छळणे; जेरीस आणणे; सुतावणे; जांचणे; कडविणे. 'यालागीं हुकाळा करितो मनन । आम्हाई हें पोळिला बहुता परोने ।'—दावि २७. 'लोळावे मांडीवरि तेणें द्रोणादिकांस पोळावे ।'—मोद्रोण ३ ८५. 'त्या खोकांने मला चार घटका पोळले तेव्हा त्याचा अर्थ लागला.'

'घोडपानें मला दिवसभर पोळले तेव्हा चापडला.' 'त्याला दुसऱ्याने दोन महिने पोळले.' ७ (सुतार—सोनारकाम) तापून, पापून, पोदून, शुळशुळीत करणे. 'कुन्हाडीचा दांबा अमळदाचा पोळ, मग चागला बसेल.' ८ खोदून खोदून विचारणे; उलट खुलट प्रश्न विचारणे; 'चोरास जेव्हा पोळपोळून घेतले तेव्हा कबूल झाला. ९ (एखाद्या कामांत) सरावणे; बहिवाटणे; राबत्यास पडणे. 'त्या कामात मी नवशिका नाही, दोन वर्षे पोळलेला आहे.' १० (एखाद्या गोष्टीशी, गोष्टीचा) नेहमी प्रसंग पडणे, (एखादी वस्तु उदा० रुपये, दामिने इ०) हातात खेळवणे; इकडून तिकडे देणे, इकडून तिकडे ठेवणे. 'हातीं रुपये पोळवण्याजोगा प्रामाणिक माणूस कामावर ठेवावा. ११

चोळामोळा करणे, वापरणे; वरदळीत, वापरण्यांत येणे, आणणे. 'हा आंगवळा खडखडीत लागतो पण दोन दिवस पोळला म्हणजे मऊ होईल.' १२ चाळविणे; छळविणे; भुलविणे.

‘घातकीन वखा तैसा दुसरा । घाळितो मुपाला पेंतुनी ।’ -दावि ४५७. [स घुण्-पूर्ण प्रा पाट्-पुमविणे, टि पांत्वा] घाळ्-घोळून घोळून घोळून-किवि ? आळून पालून, बदल करून, आळीपाळीने, एकापासून एक (किं कारणे, खाणे, घेणे) ? ‘नित्य एकाच शासनास दान दताच, हे काय ? पोळून पोळून सांगवे ?’ २ बारबार, पुन पुन पोळण्याचा क्रिया करून, पुन पुन इकडून तिकडे हलवून, डकनून, पोळवून चव्या करून, मनांत आणून, उच्चाहून, घोळणे याच्या त्या त्या अर्थी द्विवचिने क्रिया करून ‘हा मय लोकांच्या तोंडीं आपोमाय यतो व ताच घोळघोळून पाठ होऊन जातो’ -सास २ ४०१ [पोळणे द्वि] घोळोय-वि ? पोळलेला पोळणें पहा. ३ गुळगुळीत केलेला ‘सर्वांगाने गोल असा घोंढीव दिसा कोणी गिळव्यास त्यापासून इजा होत नाही’ -पदाव १ ७० ३ (व) गळाव मिचडक [पोळणे] घोळून-किवि (गो) एक दिशेने भ्रमविभागाने ‘घोळविध(ध)णे’-सकि घोळणे पहा ‘मृदव पदर जात स्वजनाकरव’हि वडू घाळविल।’ -योसास ४ ४४ [पोळणें प्रयोगक]

घोळमाडणें-उकि ? ओढाताण करणे, हिसडाहिसरी करणे, शासणे २ ढळणे, गात्रणे, जावणे, शासविणे, सदाविणे ३ (क) घोळणे इतर अर्थी [पोळणे]

घोळशी घाळस घोळसो-कीउ (गो) माशाची एक जात

घोळसणें, घोळसावणें-उकि घोळणें ? (चुणें) द्रव पदार्थे इ०त ढवळणें ३ (एक पदार्थ दुमन्या पदार्थांत मिसून जाईल अशा तऱ्हेने) हलविणे, मिसळणें खालीं-वर करणे उरया पालव करणे ३ (ल) कुचळणें, कुडा काढणे छुचळणें, कोळकिते, भासपीठ करणें छुदळणें वडू घोळसिता नरकट्टारी । तो अणुमरी कुयेना । एमा २६ ३४० ‘नेमदनें पोळसुन । कासवीस केला ।’ -दा १२ ४९ ‘साळकितेची वाण-प्रज झाले त्या वृषासि घोळसिते ।’ -मोकोण १९ ५ ३ घोळणें, वाटोळें फिरविणे. ‘नाचविसी घाय ने घोळवुनि मीय।’ -निगा ९० [पोळणें]

घोळा(ळ)णा-उ नाकुडपामपील पडद्याचा मांसल माय गुणगुणा, घाळणा घोणा पहा (म घोणा=वाक) ० फुडणें-नाकांतून (उन्हामुळें) उण्णेतुमुळें) रज शहू ल गण

घोळाणा-उ (व) गोंयक गुतागुत पोटाळा घोळ । अर्थ ३ ४५ पहा

घोळाणा-उ १ हरमन्याचा डुळा व्हावीचा दुरडा इ० जा हातावर पोळून मीठ घालून खातात तो ‘दुरडा ओम्या घोळाणा । तिकमुळेंसि चव्याविल सुजाणा ।’ -एमा ३१ ४०१ २ (वचा)

वडू निवाची कोवळी घांने, चिच, घिचे इ० काचें मिश्रण करून त्यास फावणी देऊन सवार केलेला पदार्थ हा आर्द्रा नक्षत्राच्या सुरातीय-वदल्या ज्ञतुमानाचा शरीरावर होणारा परिणाम टाळण्यासाठीं-खातात [घाळणें ?]

घोळाना-णा-उ (घ) कच्ची पालभाजी कुडकून तिसट, मीठ, सेल वरी पाटून केलेला खाद्यपदार्थ, घोळणा.

[पोळणें]

घोळी-की (व) एक प्रकाशची माजी [घोळ]

घाळहाठमंडळ- (म) गोन्हाट पहा

घोस-वि ? (को.) खणखणीत, टणटणीत, डोर, पट्टाडी (आवाज, वाच) २ (हड) मोठा व देखणा, उगटयीत, ठम केराज, घवघवीत (शशिना इ०) ल्हान, किरकाळ याच्या वलट घोंसाळी-की एक बल, घोसाळी पहा

घ्र-वि (समासित) उर मारणारा, नाश करणारा, उदा० इलप्र=केलेला उपकार विसरणारा, तेंपप्र=तोंप नाहीसा करणारे, वातप्र=जात नाहीसा करणारे, कफप्र, दोषप्र इ०-[स हन=माणे] ज्या-उग्र पहा । एका । हे वे ! अता ! या अर्थी

घर्यो, घेंयचें-सकि (गो) घेणे

घ्राण-न ? नाक नासिका ‘घ्राणीं लाविजतीं मुषाकळें ।

हरी तयाचें काय कळे । मोल मान ॥’ -हा १५ ३९५-युच ३६

१९० २ ज्यानें वास कळतो तें इद्रिय घ्राणेद्रिय ‘धेयावया फुल्लि जाले घ्राण । आपुली हुती ॥’ -अनू २ ५७ -एमा १

२५९. [स] घ्राणानुमेय-वि. नासाने ज्याचे अस्तित्व कळतें तो (पदार्थ) वासाने कळण्याजोना ‘हो का घ्राणानुमेयो ।

ववा का हाती पेवो ।’ -ममु ७ २३८ [घ्राण+अनुमेय=ओळ

खता येण्यासारखा] घ्राणेंद्रिय-न ज्यानें वासाचे ज्ञान होतें

ते (पचज्ञानेन्द्रियांघीं) इद्रिय, घ्राण अर्थ २ पहा [घ्राण+इद्रिय]

घ्रात वि वास पतलेले, हुणकेले [स] घ्राता-वि वास वेणारा,

हुणगारा ‘वास मुखास मुमुन । प्रय घ्राता आणि घ्राण । कृष्ण

मकरंदे जाण । विश्राति मपूर्ण स्वयं वती ॥’ -एमा १ २५२

[स] घ्रेय-वि वास घण्यास योग्य, ज्याचा नाश घ्यावयाचा

तें ‘प्रय घ्राता आणि घ्राण ।’ -एमा १.२५२ [स]

ड

ड-यजनवालेतोल पाचवें वयजन मक्षरविकस-तीन

अवस्था पहिली बुद्धया यथील स्तभावरील केसात आढळते

हा व चौथीची वयासारखा आहे दुसरी मदीस (इ स ५३२)

व तिसरी उच्चयिनीच्या केसांत (११ व शतक) आढळते, हे

वयजन आरभी असलेले शब्द मराठीत मुळीच नाहीत

च

च—सहायें व्यजन. याचा उच्चार सस्कृतात तालव्य होतो, पण मराठीत बहुधा दततालव्य होतो, उदा० चमचा, चवरी. अक्षरविकास—तीन अवस्था—पहिली अशोककालीन, दुसरी इ. स. दुसऱ्या शतकातील मथुरेच्या लेखात व तिसरी ११ व्या शतकातील उज्जयिनी लेखात कान्याविरहित ग वृद्ध आकृती पासून आजचा विकास आहे

च—च १ निधय, खात्री, स्पष्टपणा, वैशिष्ट्य, स्वतः पण इ० दाखविणारे अव्यय उदा० तुम्हीच या=इतरास न पाठविता तुम्ही स्वतः या, तुम्ही याच=कडे हि करून न चुकता या, ता चोरच आहे=तो चारीचाच धदा करणारा आहे, तोच चोर आहे=इतर कोणी नाही तो स्वतः चोर आहे 'मी जेव लाच उठलो=जेवण होताक्षणी उठलो, मी येईनच=येईनच येईन (खात्रीने, नि सत्य मी येईन) २ या अव्ययाला कधी गुणद शक अर्थ असता उदा० तो पडित बराच आहे=चारण्यासारखा (उपयोगी पडेल असा) आहे ३ सदा, सगळा पदलेख प्रथ बहुत दिवस न पाहिला असता परका परकाच दिसू लागतो' [स चिद.]

चरपे—चकि (महातु) जाणा होणे 'बद्दल तव लटेक' -चकरण सिद्धात सूत्रे ५३ [स चित, प्रा चेभ]

चइत—च—उ चैत्र महिना 'श्री सरु ११९८ धाता सवत्सरे चइत सुष १५' -चौन्यादीचा शिलालेख [स चैत्र, प्रा चइत]

चई—की १ नेंस किंवा लोंकर खाणारा एक रोग कातर, उदरी, चाई पहा. (कि० लागणे) २ गुराचा एक रोग -ये १० १३१.

चईत—चैन पहा

चउरत—चउत्रा, चउथरा चऊक, चऊत चऊय—चौकडे चौत्रा, चौथरा इ० चौ मध्ये पहा 'कोणी चउत्र घालानि जाण । निमेल जाणा करित' सारजन. -महिकया २५ ६४ 'सबाहात हमालावर चऊक भरविला.' -पल ९० चउदसी—ची शुद्ध किंवा कृष्ण पक्षातील चौदावा दिवस चउदसा [स चउदसी, प्रा चउदसी]

चऊर—उ जमीन माजण्याचे एक परिमाण जाहूर पदा

चऊर, चऊरगांडा—चवर, चवगाँवा पदा

चय—उ. १ बचक धाक आब, बचन पगडा (गता, अपिकार यांचा) अत्रयच अपिधरमान्दशा 'मामलतदार नवा होता परतु एका अपराण्याचे दामल होताच सर्वांवर चक

बसला.' २ कायदा नियम, कानू, शासन, ठरलेली पद्धत 'निल नवें सांगू नका एक चक बाधून या त्याप्रमाणे मी वर्तन ३ जुनी, नेहमीची पद्धति, रीत, बहिवाट 'त्या मळजीचा प्रात स्नान करण्याविषयी बारा वर्षे एकसारखा चक चालला आहे ४ हक्काची रकम, दस्तुरी, कर, फी 'माझा दोन रुपय चक येणे आहे' [चक! तुल० स चक]

चक—उ एकी, एकमत, ऐक्य, सगनमत, जूट, सख्य, मित्राक 'ग्रामस्थाचा चक असल्यावर सरकारचा जोरा नाल्ल नाही [स चक, प्रा चक]

चक—उ तवाबुल्या आख्यावरचे आच्छादन झाकण [तुल० शु. चक=पडदा]

चक—उ. १ अधिकारातील, मालकीची, बाटपास आलेली जमीन नवर, क्षेत्र. २ छागवड करावयास घेतलेली सलग, मोठी, साबलचक जमीन, मोठे जमीनीचे क्षेत्र ३ विभाग रेल्या जमिनीचा एक भाग, तुकडा, जुन्या जमाबंदी दस्तारातून याचा अर्थ गावकऱ्याकडून घेऊन तिन्हादास लागवडीकरिता दिलेली जमीन असा आहे जमीन मोजणीत याचा अर्थ एका नवगतील दुसरे शेत (शेतातलें शेत) असा आहे. -वि०सनकीश [हि चक, ते चेऊ=तुकडा]

चक—उ (सरकारी नाकरात रुड) ताकीद, ठपका, कान उघावणी (कि० येणे ठेवणे, घालणे) [इ चेक]

चक—चक पहा दिले अरी पापास स्वामीला चक 'दौलत शायन' -सल ५२

चकरई—चो चकवा पदयाची मादी चकवी पहा [स चकवाकी, प्रा चकवाई, हि]

चकचक—न (अदिष्ट) दूष

चकचक—किवि १ चकचकीतपणाने, दोळे दिवून जाण्यासारखे, झडझड, लसलस २ स्पष्टपणे, चक पहा 'चक चक बुकाविना । वाट पावट चळ्यावना।' -दा १४ ४ ६ -वि चकचकीत पदा -युन चकचकीत पदार्थ गाड, चकचकाट 'तथे बहो चकचक दिलेंते' [दयाबद्धन स चक=प्रकाशने, चाक चक्य=तज, प्रमा, स चक चकचकणे]

चकचक—या—किवि भानादिकांच्या जलप्राशनपयची होणाऱ्या घट्याप्रमाणे शब्द कदा, चाटणाना, पिताना होणाऱ्या भावाप्रमाणे [च चक! चक!]

चकचकणे—चकि प्रकाशने, लढाईने, चमकणे, झळ कणे (बीज हिरा इ०) 'काय ता हिरा चकचकता' [स चक]

चकचकणे—चकि १ चकचक चुकचुक आवाज काढणे, चुकचुकणे (पात, साप इ०नी) २ (ल) साद करणे, दु स

करणे; चक्र भगा पनि चडणें (इच्छाव्याख्या येथीं तोंडांतून चक्र भगा पणि नियतो त्यावचन). 'मेरुमहा पार्यं जाती। संघी चक्रचक्र पडती।' -दावि ४०३. [च. चक्र]

चक्रचक्राट—३. सावळी; सखलसाट; सगमगाट; चमच. माट; प्रसार प्रसाध; खोले दिवण्याजोगा दिव्याचा प्रसाध. [चक्रचक्र]

चक्रचक्राट—अकि. (माकड, पत्ती इ०नीं) चक्रचक्र भगा पण करणें. [च. चक्रचक्र]

चक्रचक्राटिणे—अकि. शोकापाटुने चक्र होईल, कात्रे चमकतील अशा जोराने कानशिलावर वपराक मारणें. योशरीत त्यावर. 'एक कानशिलावर चक्रचक्राटिणे तेव्हा कणुल सावळी.' [च. चक्र]

चक्रचक्राटी—अ. १. तेज; प्रभा. २. लढाई; उग्रता; सकार; चक्रचक्राटपण. 'दिव्याची चक्रचक्राटी गगनोटीय याच याची नाही.' [च. चक्र]

चक्रचक्राटीत—वि. १. संतेज; लटकलोट, प्रकाशमान; चमकणारे. २ (स.) लढाई; वापराप; नीटनेटका; स्वच्छ; व्यवस्थेतील; ठाकडीक; नीटगत; मोक्ष (माणसे, वस्तु, स्वच्छ, इ०). [चक्रचक्र] ० पणा—३. चक्राटी; तेज, सखलचितपणा.

चक्रचक्राटी, चक्रचक्राटी—चक्राट, चक्राट पहा. 'चक्राट करित कर कर बाण शिर सुरकुळर गणार तरा।' -भाय २९. 'अपि प्रेक्षा जरी बरी। तै होता चक्रचक्राटी निर्मास।' -भाय किरीट १०. १३४.

चक्राट—अ. (वि.) चक्र पहा. (चक्र इत्येवंप्रसंग)

चक्राटमाकड—अ. (व.) सोपडोण; चालडीत. 'आतां चक्राटमाकड करण्यांत काय अर्थ?' [मन; कल्पित छन्दारचना]

चक्राटी—अ. आळा (वळा)चा समूह, समुदाय. [वा. चक्राट—आ.]

चक्राट—अ. (चौ. ठाणे) घुसड्यांच्या अथून जोसडाच्या खालीं मातेलेली लोकरा पटी. -मसाप २५२. [च. चक्राट—माटी]

चक्राणा—वि. शिरवें पाहणासा; काण. [च. चक्राणा—चक्राणा—चक्राणा—चक्राणा. -भाय १८३२.]

चक्राणी—अ. (वायवी) पैसे, कडव्या हत्यादिवाण्या खेळांत जी चक्राण्याची पाळी येते ती; चक्रणें. [च. चक्राण—वाटोळा घेर; म. चक्रणें]

चक्रणें—कि. १. भावार्थात दिवा कौतुकत निमग्न असणें; गोष्टणें; माबावणें, मूल पडणें. 'त्या घालेचा मरक रंग पाह तोच मी चक्रलो आणि दोनशे रुपये दिले.' 'मदने मति त्याचीही क्रीडा चक्रली।' -रास ९. २ (स.) चक्रणें. 'खेडे करीन साहेबांच्या राजकीय धोरणांतूनचानें शोधताना हे चक्र तील...' -टि २. ५१४. ३ मय पावणें; दचकणें. 'देखनी

चमकता चकती ते। भावती जिवन बचकती ते।' -आनंदतनय नगरमकरि. [च. चक्र, चक्रित]

चक्रणें—मुद्रणें पहा.

चक्रणें—कि. १ (वायवी) संपदा व छापोच्या खेळांत खेे सुतीनीं घेर घडन उगे राहून छाव्या उताव्या हातावर उभ्या हातपासचा दिवा उताणा मारणें व त्यावचन द्वार कोणावर तें टाविणें; वाही उभविणें. २ गोटाचा दिवा कडव्या यांच्या खेळांत मारणी खेळांत पत्ता टाकणें. [च. चक्राण—वाटोळा घेर]

चक्राटी—अ. १. वाटोळी, छपाट, पातळ भडी कोणतीही वस्तु किंवा पदार्थ, (कले, काकडी, जंग इ० कोची) छाप, फोड; पांघुरी; पांघुरली; पापटी; पातळ बडी; वाटोळा मुकडा. २ चिडी; चक्र; कागद; टिकिट; काडें. 'आपली चकती मिलावी.' -भायले पत्र मिलाळें. (राजारामशाही भागवत यांनीं हा इ. काडें वाच नवीन काडें बनविलेला दिसतो). 'मी त्याचे बरोबर संतजीनीं देण्याकरितां चकती पाटीविली आहे.' ३ सनद; पात; दस्तक. ४ शिपायांचा दिवा. 'एक वपराटी चकती पाहून रगत पारशी बघी जयी।' -पला ६५. ५ वादी. -स ३८००.

६ मांड्याचा पातळ मुकडा; पारसेवा पहा. -गुणि ९. ९. [च. चक्राट, चक्राट; हि. चक्राटी]

चक्राट—अ. १ (फलादिकोची) लहान चकती; छाप; वाटोळा कातळा. २ वाटोळा दाग, मुकडा, स्पळ. ३ पाण्डा; खवला. ४ (व.) चक्राट—अ. १. लहान माकरी, पोळी; पापटी; वडी. २ कोणत्याही मोकळेपणाच्या आकाराच्या पदा यांची पातळ चकती. [च. चक्राट]

चक्राट—अ. १. चक्राटकार मुकडा, जाणा. २ नायटा किंवा गजकणें दिवा ह्मण रोगाचा वाटोळा चक्राट; खवला; स्फोट. ३ शितीवर ओल्यामुळे किंवा गिलावा पडल्यामुळे पडलेला दाग. ४ धान्य पेरलेल्या किंवा उम्या शेतात असलेली उधडी जाणा, पोक न समजिलेली जाणा. ५ कोणतीही वाटोळी, उपवी जाणा. ६ (स.) हिरोबांत फड, मणदा, अफातकर; हिरोबांत मोकळी काप्य सोडणें; किंवा लवारी, गडदल चक्रणें. 'ते रुपये खाऊन मगदीं चक्राट केले.' ७ कमा; फड्या; (खावपदार्थांचा) स्वच्छपणा. ८ लोकरांचे कडे, समुदाय मेकळ. [च. चक्राट—अ.]

चक्राट—अ. १. छातीवरचा वाटोळा दाग; खवला. २ पाण्डा; कपळा. खपळा; साल; कातळा. (कि० लडणें; निघणें; काडणें; होखे). चक्राट पहा [च. चक्राट]

चक्राट(ना)चक्राट—अ. १. मुकडा; पड; मुगा; मुकडेमुकडे; खंड; समुदाय (फुडेल्या, मोठेल्या पदार्थांचा); छिन्नभिन्न झालेला पोळा. २ मोठेले गेल्याची, मंग सावत्याची कवना, सपन 'अंभ्याचा चक्राट साला.' ३ सत्यनाश; नायनाट. ४ मति धमने

आलेला यकवा -वि १ छिन्नविच्छिन्न, भ्रम, तुकडे तुकडे झालेला (पदार्थ) २ यकलेला, भांगलेला, दमलेला, भ्रमळीस आलेला, आपल्याला नष्टप्राय समजणारा (मनुष्य शरीर) [चकती+चुर हि. चक्रमाचुर]

चक्रनळचे—अकि (गो) १ पोटात दवळण २ पातळ पदार्थ हिमळणे, हलणे (वाटली, माडे इ०क०)

चक्रनामा—उ १ गावच्या जमिनी, तनख, गायराने, इनामे यांची माहिती, हिशेब, यादी २ वतनाच्या, शेताच्या मर्बादा मोमा ज्यात नमुद केल्या आहेत अमा कागद चतु सीमापत्र ३ करारनामा, दस्तऐवज ४ हुकुमनामा, फतवा [चक्र+नामा]

चक्रपक्क—झी १ चपळाई, चापल्य, तरतरीतपणा २ नीटनटकपणा, टाकटिकी (माणसाची) ३ स्वच्छता तेजस 'गले चक्रपक आंगीचे नोपोनी।' -निगा ६३ -वि नीटनेटका, व्यवस्थित, सुस्पृगीत झुळझुळीत, निर्मळ व स्वच्छ लक्षक (मनुष्य, व्यक्ती, वस्त्र, वस्तूची मांडणी) [चक्र द्वि]

चक्रपदी—झी १ जमीन, देत, वतन याच्या चतु सीमा टक्किणे मर्बादा घालून ठेणे २ जमिनीची आकारणी, सार्रा टक्किणे, साऱ्याचा दर निश्चित करणे आणेवारी काढणे [चक्र+पदी]

चक्रभूल—झी आश्चर्य, विस्मय, ध्राति, सभ्रम, समोदा वग्या अथवा 'हे पाहून विधाधाराने पुत्राची चक्रभूल जावी म्हणून तथे एक बगला होता त्या टिकाणी त्यास व्जन भोजन घालले' -बाळ २ ११७ -वि आश्चर्यचकित, विस्मित, विमोहित दिव्मड [स चकित+हि मूल चक्रे+भूलणे]

चक्रमर—झी १ अग्नीची ठिगणी पावणारी गारगोटी व पोलादी पट्टी (याच्या पर्यायाने ठिगणी घडते), विन्तवाचे साधन 'त्याजवळ विस्तव पावण्यास चक्रमर नव्हती' -पाव्ह २६ २ पोलादी पट्टी, पोलाद ३ (ल) बोलागली, मांडण झटापट, गावापाच पासपर आघात व कलह, युद्ध, मारामारी वगरे (कि० शब्दणे उठणे, हाणे) 'पहिल्या चक्रमर्यात माप्ताच जय झाला' -नाऊ ३ ७ [दुर्वा चक्र मर=गारेपासून ठिगणी पावणारे पोलाद चापी घटक तुल० स चक्र=प्रकाशणे म चक्र]

चक्रमरपणे—अकि चक्रचकणे, प्रकाशणे, लखलखण, झळकणे [चक्रमर]

चक्रया—उ (उ) काप्रविषयाचा टाळ [म चक्र, या चक्रय+ल]

चक्रपणे—अकि (कों) दिविन फिरविणे वळविणे (वहाल, विरा, इ० जव पदार्थे) [म चक्र प्रा चक्रर]

चक्रपणे—अकि पुढणे, प्रमाद करणे, वृक्ष करणे [चकणे]

चक्रदंड—उ एक प्रकारचा व्यायाम, कसरत, चक्रदंड [स चक्र+दंड]

चक्रदांती—उ (गो) चकल्या करण्याचे यंत्र, सोन्या [स. चक्रदंत, म चक्रर+दात]

चक्रमकर—झी १ पुस्त्या, हावपेंच, हिकमती, पाव हाव, चेष्टा, लपडाव. २ सवयी, बहाणा मिथ खाटी कारणे सांगणे ३ भीति, भय, धडकी, त्रधा (कि० मुलगे, मुलवणे, कर्त्याची किंवा कर्माची पट्टी) ४ (खा) गमजा [चक्रर द्वि हि] ० पाहणे—अत्यंत भयभीत होऊन गागरून समोवार पाहणे

चक्ररावणे—अकि (ना) चकित होणे, स्तमित होणे. [हि चक्राना]

चकरी—झी १ (चाभारी) डेरा व मोठ एकत्र शिवण्या साठी येण्याचा सधला वापून काढलेला गाल भाग, टिंगळ २ (राजा) घेरी [स चक्र, चक्रर, हि चकरी]

चकला—उ १ अनक परगणे मिळून बनलेला दराचा विभाग २ शहराचा भाग, पेट मोहवा ३ शहराच्या, महा लाच्या विशिष्ट भागातील खले चालविण्याची जागा, कोर्ट, कचरी, पठेची, बाडाची मॅजिस्ट्रेट कचरी, कोतवाली ४ सराफ वहा ५ अडा तळ (मशूर, गाढपा, जनावरे याचा), सुत्र. ६ (मिश्रेक्यात) अगदी सखळी भिशा माण्याकरिता टाविक ठिराणी उभे राहण्याची पद्धत, बहिवाद 'आज माझा चकला आहे' ७ अडा ठिकाणी मागितलेली, दिलेली भिशा 'झ्यां चकला कला' 'मला चकला या' [स चक्र, प्रा चक्रल, हि चक्रा]

चकला—उ (राजा) एक हलक्या प्रकारची गर्भघुती वस्त्र [हि]

चकला—उ (कों राजा) अनक प्रकारची फुके वगैरे कोर लेली पट्टी, दागिन्यावर टीक अगर फुले उठविण्याचा सोनाराचा व्या [हि चकला=दावणे, वर दाव टाकणे]

चकला, चाक्रा—उ (मोनारी) जरीतून काढलेली कांदी

चकली—झी १ धातूची किंवा धातूच्या पत्र्याची चकती, मोल लहान तुकडा पिशगीत साध्दरीन एवढपा शिष्याच्या चकल्या घालतात -पुत्रा १४ २ द्रव्याच्याची डाट, तोट्य, उड्याची डाळ गडू जिरे वगैरे पदार्थांचे पीठ मटून एका सुच्छिद साध्यातून ते कडईतल्या तलात अगर तुपात गाढाकार जिलीप्रमाणे तटून काढतात तो पदार्थ [स चक्र प्रा चक्रलि=चक्राकार] ० पात्र-साचा-वस्तु चकल्या तयार करण्याचा साचा, साऱ्या

चक्रवर्त्या—३ (वे) चक्रवर्त्यावर, सहाय्या चक्रवर्त्यावर
असणारा चौकीदार, कोतवाल, मॅजिस्ट्रेट, चक्रल पदा

चक्रचणी—घिणी—झी १ दिशाभूल, भ्रूल २ टक्काजी,
बापा, कपवणुक 'क्यातें देणे झालें त्यांनीं छेदे घालीत बसवि
आणि ज्यांनीं देणे आहे, त्यांनीं . . . एवसारख्या चक्रविण्या
दाखवीत असणें—भावर [चक्रविणें]

चक्रचा—३ बोळणाऱ्या, नावाढणाऱ्या पाण्यातील एक
प्रकार, नाव वस्तुवितरणा नावाची म्हणतात तें पाणें

चक्रचा—३ इसाच्या जातीचा एक पक्षी, चक्रवाक [स
चक्रवाक, प्रा चक्रवाग—य, हि चक्रवा] चक्र्या—झी चक्र्या
पक्ष्याची मादी, चक्रई [प्रा चक्रवाई]

चक्र्या—३ एखाद्या ठिकाणीं रामीच्या बघेरे वेळीं
दिशाप्रस वगैरे होऊन अगर धूल पडून मनुष्य भलीकडे जातो,
त्यास म्हणतात (कि० भेटणे, होणे) २ (२) भूल पाहणारे
भूत 'चक्र्यानें भूलविले म्हणून वाट चुकलें' [स चक्रित ?
म चक्रणेभूलणें]

चक्रविणें—वक्रि १ भूलविणें, चक्रित करणें, गोंधळांत
पाडणें, दिशविणें, मोह घालणें २ बोळपास धूळ फेकणें, कस
विणें, ठकविणें, मूलपाप देणें [स चक्रित, म चक्रणे प्रयो-
क]

चक्रसणें—अकि (कों) एखाद्या पदार्थाची गोडी, लज्जत
चक्र लागल्यामुळे ती मिळविण्यासाठीं उत्कृष्ट होणें, जातुर
असणें, पुन पुन हाडणें [चक्र+सणें २ तुल० चक्र]

चक्रळ—न तुकडा भाग, कोड [स शकल]

चक्रळी—झी. चिलकाडी, पार (दुष्ट, रक्त रक्त इ०ची)
[चक्रळ]

चक्राकर्णें—झी (चक्रचक्रणेंचा अतिशय) झळकणें, चम
कणें, लखलखणें, झळझळणें, प्रकाशमान होणें, शकचक्रणें [स
चक्रास् म चक्राकी]

चक्राकी—झी (चक्रचक्राचा अतिशय) १ चक्रचक्रातपणा,
लकाळणें, झळझळणें, चक्रचक्राट २ एवसारखा पडणारा सोडा
प्रसर प्रकाश, तेज प्रभा सनिज पदार्थाच्या अर्गीं चक्राकी
असते 'पदाव १५

चक्राचक्रा—झी १ तळणें चक्रमक, खणखणान (तर
बारीका) २ हमरीहमरी, मोडण, डाटाण, सफावकी (कि०
हाडणें ठकणें) [चक्रचक्र]

चक्राचुर—चक्रनाचुर पदा

चक्राट—झी (राजा) चट चक्र पदा

चक्राट—टा—न चेष्टा चक्राट्या येकतेचा करिती
चक्राट '—सिपु १ १ १३८

चक्राटणें—चक्राटणें पदा [चक्र]

चक्राटी—झ्या—झी (नेहमीं अनेकचवर्ती प्रयोग) रिकाम्या
पत्त्या, गमतीच्या गोष्टी, बाता, चेष्टा; गप्पासप्या, धायकळ
गोष्टी (कि० पिठणें; मारणें) 'मोठवाचे पदार्थे मित्रांत
हायल्यावर चक्राटा पिटीत बसु नय'—एदि २४ [स
चक्राट (चक्र+अट)—चक्राट=लुग्या, सोदा—भाभ १८३२]

चक्राणा—वि (प्रां) चक्रणा पदा

चक्रादळ—ळा—न३ चक्रदळ पदा

चक्राभूल—झी, तिरपीट, गाळण, पाबरगुडी (कि०
करणें, होणें) (कर्त्याची व कर्माची पृथी) [चक्र+भूल]

चक्रार—३ च हें असुर [स चक्रा] शब्द—३ किंचित्तिहि
भाषण, एक असुरसुद्धा, अवासर, शब्द, व्यक्त वस्तुवर (निषेधार्थी
प्रयोग) 'वरांत मोठमोठया गोष्टी करतोस सभेंत चक्रारवाद्
तोढावाडे निषावयाचा नाही' 'याप्रमाणें तो दिवस गेला,
आण्णासाहेबांनी त्यासबधानें एक चक्रार शब्दहि काढला नाही'
—यशवतसाव खे [म चक्रार (च) शब्द]

चक्रार—वि (व) चलाख

चक्रार—रा—री—३ झी (संकेतिक) चक्रली, दोन भाषांचे
नेणें, (पावलीबद्दल चक्रार—री असाहि संकेत आहे) 'ही दक्षिणा
काही चक्रारी पकारीवर आगावयाची नाही निमानपत्ती बाज
(५) सख्या तर सारी'—मराठीची समावट १५५ [म च=
चक्रल+चक्र]

चक्रारविस्वा—विस्वातला—वि (उप) बहाबखोर,
पुणखोर [म च=बहाब+भर विलाइयाइ म विस्वा]

चक्रारी—झी (संकेत) बहावी [म च+कारी]

चक्रारी—झी १ गाढीच्या पाकाची लुण, चाकोरे
भराडी २ गाढीचे बळणें, फिरविण (कि० घणें) 'अडचणीच्या
जायसंत चक्रारी घळ मये ऐस जागा पहावी' ३ गाढ्या फिर
विण्याकरितां रस्त्यापासून काही अंतरावर एका बाजूला जी जागा
केलेली असते ती ३ काठीनें माळून फिरवीत ज्यावयाचे लहान
मुलाचें चक्र [स चक्र+आकार, म चार्क]

चक्रान चक्राय—किवि १ वानराच्या टोळीतील धोर
क्याच्या आवाजाप्रमाणें आवाज करून चक्रचक्र २ साताना
जो चक्रचक्र आवाज होतो त्यासारखें, मवामवा [च्व]

चक्रित—वि १ दोळे दिपलेला, विस्मित, आश्चर्ययुक्त
'चरि कृपि होऊनि चक्रित' म्हणें राया आणुलें आतें। दात्याची
सामुप्री पाहोवि देख। सागावें काई।'—क्या ५ १९ १५३
१ गोंधळलेला, मायावलेला, मद्यभीत—चक्रित दचकलेला (कि०
होणें) 'नेली सभेंत साखी व्हावें शिवता जिला चक्रित वार्ते।'—
मोगदा २३ [स]

चकीर—न दोरा घालून फिरविण्याचे लहानसे लाकडी चाक, चकी पहा [स चक्र, म चक्कर]

चकुली—न धव (गो) चकल्या, चकली पहा [का चक्कली]

चक्रे—ली सूक्ष्म, प्रम, मुख 'आपण आतोनि छिरिया। घडू चक्रे हातया। आणिली जणे।' —झा १८ ५३९ [स चकित, प्रा चक्कय १]

चकोट—वि (वे कर) चोखट, उत्तम, चागले (मुख) मानात किंवा मराठ्यात रुढ 'चकोट बोलाव' 'चकाट माल गि हाड्काला यावा.' [स चोख—मुद, निर्मळ, का चाक्कट]

चकात्र—चा, चकोतरा—उ एक फळ, पपनस [हि]

चकांदळ—छा—उड थकंदळ, चकदळ पहा

चकोर—उ एक पक्षी, हा चंद्रकिर्णावर जगतो असा कवि सेवत आहे चंद्राबद्दल यांचे प्रेम प्रसिद्ध आहे 'जेसे धारदीयेचे चक्रकळे—। माजी अमृतकण कोवळे। ते बेचिती मने मवाळें। चकोरतलेगे।' —झा १ ५६ 'बा हू मजवि म्हणु न त्या द्विप दंगाराचिया चकोराहू।' —नोविराट ४ १७ [स] चंद्र चकार न्याय—उ (चातक असा मेघाची तसा चकोर चंद्राची वाट पहात असतो यावरून) एखाद्यावर आपले ओदित अवलंबून असणे किंवा एखाद्याची वाट पहाणे 'मासा नदपिता यशोदा जननी। दोघे कटी प्राण ठेवुनी। वाट पाहती दिनरजनी। चक्रचकोरन्यायसी।' —ह २१ ७२

चक्र—न १ होळे दिवायाजोगे आकस्मिक तेज, लक्ष्मकन प्रकाश (किं० होणे) प्रथम चक्र झाले एवढा मग कडकडून धोज पडली २ आकस्मिक येणारा नवा विचार. 'विचार करता करता त्यास एकदम चक्र झाले.' —सूर्यादय ८४ —वि १ सटन, प्रकाशमान, लकाशमान, चक्रचण्णारा (सराफ लोक हा शब्द सोने वषे, यास प्रथम चापरीत, नंतर इतरांकून ता पुढील अर्था वळे, मूर्ख, घर इत्यादींस लावण्यात येऊ लागला) लखलखात, नीटमेकठा, ठाकठीक, हुसेस, स्वच्छ, चागला, सकास 'त्याने आपले घर चक्र करून ठेविले आहे' —वि क्रि. आधर्थात गुडालेला, चकित 'त्याजवर जबरल्या खज्याचे पाणी पाहून तो चक्रच झाला' —वि १० ५ ते ७

१२६ —क्रि १ स्पष्टपणे, होळ्यासमोर, धडपडीत ही आपल्या प्रियद्वाराला चक्र सांगत '—नाकु ३ ४६ २ पूर्णपणे पुंवर 'आता चक्र उगडले.' 'मापट्याच्या आतात दागेवण चक्र जेवतो' [स चक्र म चक्कच] ० कर—कन—दिर्दी, चक्रन, चक्रर—क्रि चक्र होऊन, डाळ दिवून जाण्याजोगा, एकदम प्रकाश पडून, सकासून 'आणि एकाएकी चक्रन ठजे

पडून मोठा गडगडाट हातो'—मराठी ६ वे पुस्तक (आवृ २) पृ ३६ [चक्रचकर प्रत्यय]

चक्रर—न १ एक खळणे, चकी, भोंवरा २ कडे, मळ, वटुलाकृति रस्त्या किंवा जमीनीचा भाग, बोंगराचा किंवा खडप्याचा वाटोळा किंवा पुढे आलेला भाग. ३ (अश्वविद्या) घोडा मळलावर घटण्याची जागा ४—न ली भोंवळ, भावळ, पेरी ५ सुन्याची घाणी, घाणा ६ पितृप्रकोपासुळे होळ्यापुढे उभे राहणारे चक्र किंवा मळळ, होळ्यापुढे काजवे चमकणे ७ खळे, तेजोबलय, कडे, परिवेष, परिधि (चंद्रसूर्य, देवादिक ८० काव्या भोंवती असणारे) ८ फेरी, गरका, वळसा, हेलपाटा, येरझारा (किं० येणे) ९ चाक्रे. १० विष्णूचे सुदर्शन चक्र ११ (व) शेंडीचा घेरा 'या बळी शेंडीला चक्कर ठेविले' १२ तन्हुवाईक, चक्रम मनुष्य, चित्रन, विक्षिप्त माणूस 'काय चक्कर आहू १' १३ काही तरी झुलक काम [स चक्र] (बाप) (एखाद्यावर)

चक्ररकिरणे—१ (सुदर्शन चक्रावरून प्रयाग) ईश्वराच्या कृपा छत्राखाली असणे २ दु खे, सकटत यात युरफटणे किंवा यानी घेणे, वेष्टणे, सकटात सापडणे ० मारणे, मारून येणे—फेरी, गरका, वळसा, हेलपाटा, येरझार घालून घेणे, जाणे घेणे, आजून परत येणे. 'किष्कंधावरून चक्कर मारून परत बुझ्या महालाकडे येतो' —कोरक २९ 'दुकानाकडे चक्कर मारून ये' **चक्ररा घर धरणे**—१ पोडा मळलाकार फिरविणे २ (ल) कचाडीत, अर्बेत घरणे **चक्रघाड**—ली (विणकाम) (वे) ताण्यातील दोरे खालीवर होऊन घोटा जाण्यास वाट मिळण्यासाठी फणीस दोरीने फणीच्या वरच्या भागास जोडलेली चक्राकृति वस्तु [स चक्र+घाट]

चक्ररभेडी—ली एक कुलशाह, याची फुले सकाळी पादरीं असतात व तीच संभ्याकाळी शुलाची रंगाची हातात —भागेची माहिती १००

चक्रा, चक्रा दर्ही—उन १ दद्याचा एक प्रकार, घट किंवा सारख दाट निरकले दूध, सुरीने कापण्याजोगे दर्ही, धोखडाव्या उपयोगी दर्ही 'चक्रादर्ही मसाल्याचे खमग ताडूळ' —मृ ३ २ (सकट) यष्ट व मिश्राभ भोजन 'आज चक्रा कोणीकड घेला' [हि चक्रन=दाट, चक्रा=दर्ही]

चक्रकाचक्की—ली हमरीतुमरी, उपद्र भाडण, सकापकी, चक्राचकी पहा 'दाहोचकून दाघा जबरदस्ताची चक्रकाचक्की उडू लागली म्हणजे हलक्यासलक्याने तीत पडू सोये' —यिकार **चक्राट्टा**—उ (गालभाषा) ममत (किं० दाखविणे) [चक्र, का आटा=खळ]

चक्की—ली १ जाते २ पिठाची गिरणी ३ (व्यायाम) मानेचा व्यायाम करण्यासाठी दगडाचे कलेले वटे संभ्या ६२.

चाभारी) चामडे कापण्याचा ल्याडी गोल ठोकळा [स हि]

रुक्मीर—वि (ग्री) विस्मित झालेला, आश्चर्यचकित अ [स चकित]

क्रि—न १ रघ, गाढी, इ०चे चाक, उभाराचे चाक. भवहीचे दह। भ्रम चक्र। -हा १८ ३१०. २ चाकासारखे गायुष, विशेषत विष्णूचे सुदर्शन चक्र 'कैसे चक्र हन रा। सौम्यतेज मिरेवे।' -हा ११ ६०४ ३ एक खेळणे, चकीर, चकर ४ बोटावरच्या वटुलाकार रेखा, या शुभ त (याच्या उलट शस्त्राकृति रेखा अशुभ समजतात) ५ मैन्या, सुंद, जया, जमाव 'स्वचक्र परचक्र' 'पालागिने स्वस्थित सा रहा हो।' -नामने, विराट ५ ११ ६ राष्ट्र, दश, मू प्रात, जिल्हा ७ (मकत) वड (खाद्य पदार्थ) ८ (विणकाम) ९ कपाळकाठीच्या शेवटाला अडकविलेली दोन चाके, 'कपाळकाठी किंवा डेकणी याच्या ऐवजी ज्या चाद्याचा ग करतात ते नक्कीच्या कामाच्या दोन्या-काळाचा चाळा नवे लावडी चाक, ज्यावर सुत गुंडाळतात ते चाक (रीक) उभार सैन्याच्या, ब्यूह 'चक्रयूद' १० पाण्याचा भोवरा, ११ भविष्यकथनासाठी किंवा जातक वतविण्याकरिता श्री आकृति, कुडली १२ (सारीशास्त्रत) सारीसाचे, प्राणस्थाने प्रत्येकी एकर सह आहत, आधार-लि-ह-क-सू-चक्र वृक्षकभेद पहा 'येड सागती अष्टम माना चक्रे।' -हा ५ ४ १४ १३ सवत्सराचे मंडल, आकृति १४ (ज्यो) मंडल वटुल, राशिचक्र, पंचक १५ (कुण) सकट गोधळ, घोंटाळा, कोड, फास चक्रांत पाळणे-येणे=कसणे) १६ (सामा) मंडलाकार करणारा, खालचा वर-वरचा खाली होणारा राहत्याडग्या फिरणारा पदार्थ, वस्तु, स्थिति, वायुचक्र 'समाचक्र त्र्यकृति १८ (शाप) पेशी, पिंड, (इ.) सेल १९ गोंत क्लिपलेले एक चक्र इति चक्रे सहा जाहेत मूलापरा, प्राग मणिपूर, अनाहत, विशुद्ध, सहकार जन्मे तळीत तया सवामाजि चक्राचे। पदर वरती।' -हा ६ २३७

क्रि-क पक्षी चक्रापरीच सजले असता फिराया। -र १७ माशब्द-० गति-क्षी वटुलाकार (बापल्या भोंवतारी) गति चक्रावते व परगार फिरणे, निवृत्त जे उदयास्त ते चक्रगतीने आणि प्रहास राखतर हाते हे स्वगतीने 'चाल-नि चमत्कार करणारा, लीलावादी 'तुका चक्रचाळे। वेड बळे लाविले।' -गुसा २१२४ 'हवर्ग' १मी रेल्लेला गुंडाळ। काम्ने चक्रचाल पडतीचा। -मिया 'चक्र+चाळणे' ० दंड-३. एक व्यासामपट्टित दोन्ही

हातांचे नळवे जमिनीवर टेकून ते स्थिर ठेवून पायांनी वटुलाकृति फिरणे-व्यायाम साहिक ४ ११२३ चक्रदह पहा ० धर-३ १ सुदर्शन चक्र धारण करणारा, विष्णु २ महागुभाव पयातील प्रमुख महात्मा [स चक्र+धर] ० नेमिक्रम-३ फिरणाऱ्या चाकाच्या धात्र्यावरचा माग खाली व घाल्या भाग वर जातो व पुन वर खाली होतो याप्रमाणे परिस्थिति बदलणारा क्रम, उच्च-नाच स्थित्यंतर, जगाची चागल्या दिवसामागून वाईट नेतर पुन्हा चांगले दिवस अशी रहाटी. [चक्र+नेमि=परीव+क्रम] ० पाणी-३ सुदर्शनचक्र धारण करणारा विष्णु, चक्रधर 'मनुज तनुज जेसा मूर्खी चक्रपाणी।' -नामन कृष्णगीपत्रिका १५ [स] ० पाळणा-३ यानेच्या, जनच्या प्रसंगी टागलेल फिरत पाळणे २ बोलाकार फिरणारा पाळणा, सोला ० पाळ-३ १ प्राताचा सुभेदार २ चक्रसूचक, रथी युद्ध करीत असतो रथाच्या चाकावर रक्षण व योग्य गतिम-ये घालन यावर देखरेख करणारा योद्धा 'क्षी दो पावरी दोषे भीमासुन चक्रपाल जेवि रवी।' -मोभीष्म ११ ५१ [स चक्रपाल] ० भेड-डी-क्षी एक झाड, याचे फळ चक्राकार असते चक्रभंडी पहा ० पूजा-क्षी चक्राची पुजा करण्याचा खानदशातील कुलाचार ० भेद-३ शुक्ति, हिंस्र, डावपेंच, छक्केपत्र, युक्तिप्रशुक्ति, कावा [स. चक्र+भेद, साष्टभेद याचा प्रतिशब्द] ० भंडल-करणा-न (श्रृंग) आणवे होऊन सुटण्याच्या आतील बाजूने दोन्ही हातांनी पायास विलख घालणे [स] ० रक्षक-३ चक्रपाल पहा. ० घत्-क्रि चक्रप्रमाणे-सारखा, वटुलाकार, गमर चक्राकार 'पायीं परोनि अवगीळा। तारक चक्रवत् भोवडिला।' [स] ० चर्ती-चर्ती-३ चक्राचा अधिपति, एका समुद्रापासून दुसऱ्या समुद्रापर्यंत असल्या पृथ्वीचा राजा, समुद्रसंलयकित पृथ्वीचा राजा, सार्वभौम राजा, बादशहा 'जे चलेन्यचक्र-तीर्ती शोभा। जिया विचरिजाचिया केभा।' -शा ६ २७२. 'पुड पुडे राघव चक्रवर्ती। संगे प्रिया मानसतापहती।' -सुरामा [स] ० घर्तिनी-क्षी बादशाहीन, सावभौमराक्षी 'चक्र वर्तिनी धीं महाराजी ग्ळिडोरिया यास कामची असा प्रार्थना आह की' -टि १ ६९७ [स] ० घर्तीघाडा-३ घोड्याचा एक प्रकार याच्या नाकाच्या मध्याभागी भोवरा असतो -अध १ २५ ० घ्याक-३ एक पक्षी यामध्ये दिवसां नरमादीने समीपून व रात्री विषाण होवो असा कविसंकेत तथा चक्राकार्ये 'मिथुन। सामस्याचे सभायान।' -हा १८८ ० घ्याक घाडा-३ घोड्याचा एक प्रकार सर्वे अंग विरले चारी पाय पांढरे व दोळे श्वेतगंगे असा घोडा -अध १ २५ [स] ० घाट-क्षी रथाच्या चक्राची चाकरी 'परयेन वखानि दृष्टी। वगे चलिता अणजेटी। पडपडिल्या चक्रवाती। उठाउठी पातला।' -

—एरव १० ४४. ०घाटी—जी. वावटळ (कि० पडघडणे)
 'पडघडीत चक्रवाटी. '—उपा ८३१. ०घाट—०घाट व्याज—
 जीन दर वर्षास अथवा ठरविलेल्या मुदतीस व्याजाचा हिस्सव
 करून ते व्याज मुदलात मिळवितात आणि ती रक्कम (रांम)
 दुसऱ्या वर्षाचे किंवा मुदतीच व्याजासही मुदल धरतात,
 अशा रीतीने जे व्याज होते ते, व्याजास व्याज आका
 रणे ०घाट—३. सोसाण्याचा वारा, वावटळ [स] ०घाट—३
 १ क्षितिज, काळी धार २ पृथ्वीच्या भोवतीं कल्पिलेली पव
 ताची ओळ, मडळ [स] ०घाट—३ एक पक्षी [म]
 ०घाटा—वि १ चक्र बाळगणारा २ चक्रधर, विष्णु (उभाण), 'चक्र
 बाधा का देवेंसो। केवि कुवाळा करू सरिमी। '—ऊ ४७ [स
 चक्र+वृद्ध] ०वृद्धि—जी चक्रवादव्याज पदा [स] ०वेला—जी
 (रुद्र) चक्रवेळ फलज्योतिषशास्त्रातील एक वेळ मुहुर्त, यावेळी
 आरम केलेले कोणतेहि कांय फार दिवस रेंगाळत राहते [स]
 ०व्यूह—विमू—विहू—उ १ एक विदिष्ट प्रकारची सैन्याची
 बांदोळी रचना, या सैन्यरचनेत शत्रूचा प्रवेश होऊ शकत नाही.
 'चक्रव्यूह गुण प्रोष। रक्षिता क्षाल अमुदत। '—पात्र ४५५ २
 मोठी मसलत, कष्टकारस्थान, कष्ट, सध्याचा वाव रचणे, जाळे
 पसरणे, फार खोल, मानगडीचा, गुतागुतीचा केलेला वेत. 'आक
 ढपाचा धामक चक्रव्यूह रचून अभिमन्युप्रमाणें वृद्धिमान...नेटिव
 लोकाचा छल व वध करण्यास लोंढे करून याच्या काकोदीत
 हिंदुस्थानसरकारने तयार व्हावे '—टि २५३ [स चक्र+व्यूह,
 म विमू, विहू=व्यूह] चक्राकार—उ वृद्ध, चक्रासारखी आकृति
 —वि. बाटोळी, चक्राप्रमाणें गोल [म] ०कार मासा—पु. एक
 प्रकारचा मासा. (इ) स्टार फिश —आणिमो १३६ चक्रांकित,
 चक्रांगीत, चक्रांगद—उ १ चक्राकरेणांची बटुळे, चिन्ह अस
 लेला पाटल दगड, याची दवांस मानून पूजा करण्यात येते हा
 समुद्रकाठी सापडतो ' चक्रांगीत चक्रतीयाहुनी। येऊन येनी। '
 —दा १९५ १ ' सोळा सप्तान्त नाविकित। क्षाणिमम शङ्खले
 चक्रांकित। '—दा ४५६ २ (फेने) आगावर देवीचे वण किंवा
 इतर काही विद्वता अमणारा इमम [स चक्र+अंकित] चक्रात—
 उ कष्ट, कारस्थान ' किंदारसाह्याच्या विवद त्याने चक्रात
 केला '—कोरि६९ चक्राचल—चक्राचाल—१ चक्राव पहा
 चक्राचाल—२ जी घोड्याचे एक लक्षण, अगावर अनेक केमाचे
 भोवत असणें, हे घोड्याचे अग्रम शृंग मानितात [स चक्र+
 आवलि] चक्राचल—जी घोड्याचा एक रोग —अक्षप २५८.
 चक्रं—वि तट्टेवाईक विशिष्ट, चक्रधर (मनुज). [म.]
 चक्रपापति—जी एका वस्तूचा दुसरीस दुसरीचा तिस
 रीस आणि तिसरीस चहिलीस असा जा परस्परद्वार आधार तां,
 चक्रांमण फेरा. [स]

चक्रम—उ १ दोन रुपये दहा आणे किंमतीचा एक होन
 २ तट्टेवाईक माणूस, चक्र पहा
 चक्रमण—न १ (शाखाचक्रमणाचे सक्षिप्त रूप, वानराचें
 या फादीवरून त्या फादीवर उड्या मारणें यावरून) कसेतरी जाणें,
 उड्या मारीत आणें २ अकर्मिक किंवा उडाणटप्पणाचा अभ्यास
 [सं]
 चक्राचल—जी घोड्याचा रोग, यानें घोड्याच्या पायाच्या
 तळावरचा मेंदा फुटतो, कठिण होतो आणि चेपला असता दुखतो.
 —अक्षप २५८
 चक्रती—जी १ वेदपठण, पुराण, कीर्तन, भजन, गायन याचा
 एकर जमून समवयस्क, समानशील व्यक्तींनीं केलेला कार्यक्रम
 २ पागांटाच्या विनीवर चक्राकार एकावर एक पंथा वसवून
 करतात ती रचना, पागांटाचें चक्र (चक्राकार बडे असणारे),
 चक्राप्रमाणें बांधलेले पागांटे ३ एक खेळणें, भिंगरी ४ सभो
 वार कळया व मध्ये एखादे फूल असा पुष्पगुच्छ, फुलाचा तारा
 पागांटावर अलेकार म्हणून लावतात ती ५ परंपरा ६ (व)
 पावटें अगर इतर रगाचें डगर ७ बटाट्यातील एक रोग. ८
 (गो) चकली (खाद्य) ९ समुदाय, मडल, वृद्ध [स
 चक्र] (वाय) १० उडविणें—उपहास करणें, छिं स्फुरणें,
 दोमणा मारणें, छंदी भाषण करणें, (एखाद्याची) फजीती
 करणें ० करणें—१ उपहास करणें २ परस्परता दाडगाईनें
 किंवा विगमास्तीनें (एखाद्याची) ओढताण करणें ० गुंग
 फरणें—गुंगविणें—उतरणें—मुलविणें—१ (चली=अकडल)
 एखाद्याच्या पगडीचा—पागांटाचा अगदी पुढचा भाग
 (म्हणजे अभिमान, शौर्य निदर्शक) ओढून काढण किंवा ह्यास
 मोघळत पाडणें, फजोत करणें, नशा उतरणें २ (ल) लाव
 लावतात, डोलाचीं, आढयतचीं चालणीं जिरविणें, फोल
 पाडणें, एखाद्याचा नकशा, तारा उतरविणें, मान्दानी करणें, कान
 उतरणें ० गुंग होणें—मुलणें—उतरणें—मोघळणें, आशाळा
 हाणें, छुणें किंवा कुठिन होणें, अकडल गुंग हाणें. ० फिरविणें—
 पगडी फिरविणें १ पागांटाचा चकीचा पाटोमागचा भाग पुढें
 आणून दोन हात कारण्यास अगर लडण्यास सिद्ध होणें २ बाजू
 बदलणें, विवद पक्ष स्वीकारणें सामाशब्द— ० ह्यांप—जी जीत
 मित्रणारा बाटाळा बागाळा फिरता, लोळतो अशी शीघ्र. ० दार—
 वि १ पुढें चकी असणारे (पागांटे मुलाची नेपी) २ बाटोळे,
 चाकारास ० पुराण—न एकाच पेटकीत एकासाणून एक असे
 अनेकांनीं सांगितलेले पुराण चकी पदा [स चक्र+पुराण]
 ० परिपद—जी जीत शब्दक सभासदाला आपले म्हणजे स्पष्ट
 पत्रे मावती दने, प्रत्येकत्रण सारक्या योग्यतया गणला जातो
 अशी सभा (इ) राखटल बंफरन्स

चक्री—५ कुमार 'दे येक म्हणतां कोरी चावरी । हास्य कोनि चक्री अतरी । पांचरुपया घाल जरी तरी । पद्दा देईन सुदरा वदे ।' -दावि २३५ -वि चक्र धारण करणारा (विष्णु, कुमार)
'दिनमणि तव नोहे चक्षरा रंग चक्री' -मुरामाभरण्य १०१

चखणें, चुंखणें—(आ) चोखणें पहा [दि चखण]

चखांदळ—चकदळ पहा

चखोट—वि स्वच्छ, निर्मळ, शुद्ध, उत्तम, पुरात, छान, चांगला 'ओपोचिछा चळला चळता कां वासुदेव न चखोटा ।'
-मोडयोग ७७० [स चोक्ष=शुद्ध, निर्मळ, का चोचकट]

०तेल-न (तजा) गोठ तेल, तिळाचें तेल

चंग—५ १ अलगुजासारकें एक बाय 'हातात घेंवन चंग

रंग जमवीया ।' -हापो १५ २ मोठा चंग ३ (ल) घुंगरा

सारख बाजणारें कडें 'हरिनाम बाजविचम, अहो चंग ।' -देव

६१ ३ (मर) बावडी उदरान फडकत बाजावयासाठीं तिला

कागद कातून त्याचा जो करारा लावतात तो, पत्ताची संपटी

४ चंगकाचनी गजिकाच्या आठ रंगातील पहिला रंग ५ घुंगुर

माळ, चंगळ, चैलाचा एक दागिना (सु) घडा -खाला ५१

६ (चुकीने) पैज, प्रतिज्ञा (चंग बांधणे या प्रयोगावरून अर्थ

बसला असावा) [का] (बाम) ० बांधणें-१ (चंग बांधणे

असा मूळ प्रयोग असेल) उद्युक्त होणें, कवर बांधणें 'ते काम

करण्यास त्यानें चंग बांधला' २ पैज, कुशारकी मारणें, बात्री-

पूवैक सांगण, टासून प्रतिज्ञा करणें 'एखाद्या मर्त्यान मीं अमुक

कपें जेनें असा चंग बांधणें हा केवळ मुखपणा होईल' ० बाळ

गणें-घोरें विद्या इत्यादिकांचा अज्ञ, धाणा बाळगणें सामा-

धान्द-० कांचनी-वि. गजिकाचा एक छुवा प्रकार. या गजि

काच्या जोडातील आठ बाजूंची नावें चंग, कांचन वरात,

कुमाश, सात्र, शुक्राम रूप व वामशर याहून दशावतारी गजिका

हा निराळा प्रकार आहे ० चिखलत-चिलत-चिडत

-चिल्लद-चिडली-चवल्ली-त्री गजिकांच्या खळतील काही

विशिष्ट सडा खळत शेंवडीं शक्तीं दोन रंगाचीं दोन पांन राहिलीं

असता खेळणारानें एक पांन उठाणें पडावें म्हणून दोन पांन खडून

वर उडविण्याचा प्रकार चंचल पहा ० राणी-त्री १ प्रमातील

त्री, प्रियपात्र, अतिपरिचित स्त्री. २ चंग कावातील राणी

चंग-वि. १ चपळ, चलाच, चुंगचुणीत, हुशार, तेल-

शुदीचा (मुण्या) २ चांगलें, सुरेख [स चंग, आ व चंग,

तुल ० का चंगु-चंगण]

० चंगण-त्री १ कणट, खडटे, उलाढाल, जोखमीचे

१५ २ चांगलेली करणें, भातमादी उत्पन्न करणें साहसमाची

व्यापार, उदोम. ३ (क) अय्यकल्या, गोंधळ (बाम, दिशव

वर्गाचा) [ध्व] चंगडग्या-वि चंगडग करणारा, कपाटे

उडविणारा, चळवळया, उलाढाली करणारा, सडस्री, व्यापार करणांत धाडसी [चंगडग]

चंगण्या-त्रीभव. (बायकी) भाव, डोल, दिमाक्ष, भकड,

कुर्त, मित्रास (किं० करणें, लावणें, आटवणें, जडणें).

चंगदळ-दाळ-ळें, चंगदळी-चकदळ, चकदळी पहा

चंगदा-चंगदा पहा.

चंगळणें-उक्ति चचळणें पहा 'चंगळितो गिळितो पन

वेदना ।' -२ ५८

चंगळ, चंगळपट्टी, चंगळवटी, चंगळा-त्री १

पेंपुल्य प्रचुरता, जलपूर, समृद्धि रेलचेल, लयलट यदा बाम्ही

खूप फांके घेतले आणि मुबईहून हि आल व्यामुळें घरांत फटा-

क्यांची चंगळ झाली' २ समृद्धता, भरभराट, चलचलाट,

चाळता काळ, सधनता, सुवत्ता, येमवाची स्थिति ३ परिपूर्णता,

तुष्टि ४ चैन, मजा हिंदुस्थान म्हणजे भाषण्या तरवार धडा-

दर पूर्वजांची एक पैवीची जागा भाषणास वरून ठेवली आहे तथें

मनास चईल तशी चंगळ करीया' -नि ७५६ ० उडणें-लाट,

ल्यलट, रेलचेल हाणें

चंग्वा-वि. किंवि १ चांगला, निर्मळ, शुद्ध, पवित्र 'मन

असे चंग तर कावाटींत (काळोटींत-काटेबादांत) च गंगा'

२ चांगली, रुचकर, उत्तम, चखोट 'आजची भाजी बहुतच

चंग झाली होती' [स चंग, दि चंग, का चंगु=चरा]

चंगाराणी-चंगराणी पहा

चंगाल-ळें-न (व) मोडपाच्या चैलाच्या गळघांत,

गादीच्या भोंवतालें लहान घटाची माळ बांधतात ती, घुंगुर

माळ चंग अर्थ ५ पहा [चंग+आली, म. आळें]

चंगाल-ळी-त्री १ चंगळ, रेंपुल्य, समृद्धि २ परिपूर्ति,

रेलचेल, शिवारो, अतिवृष्टि चंगळ पहा

चंगी, चंगीमगी-५ १ दुःखेनी, बद्दपैत, ठगी 'बेद

झाळ लुणें विणुण [आऊनि झाडणगण] चंगीमगी मूढ पूर्ण । तुजसी

आज लाघले ।' २ अफ, भोग, गाजा वगैरे व्यसनांच्या अधीन,

बजड 'हविर पदरी चंगीमगी ।' -देपो २१८ [सु चंगी=

अफ+भोग]

चंगेल-वि १ (छा) वेडा 'त्या चंगेलाच नांव नको

घेयवा' २ चाबट, -भाज ७१ ते ४ [चघळ]

चघळ-न चघळून बाहेर टाकलेला, मुडविलेला चारा (जना

चर्तनीं, युतनें खाडल्या चान्याचा अवशिष्ट भाग, पावाळा,

गळळा (चेंडूगात उरिल्लो योजतात) -वि १ एकाच गोष्टीचा

पोप लावून कपाळ उडविणारा, तोंडाची एकसारकी टकळी चाल

विणारा २ अचबड टाकूनत नाहीं असे कोल्णारा ३ झुंफ,

पान्हाळिक, नीरस (आपण). ४ धुस्त, येसट, मद, अडबुदीनें

कळे जाणारे (काय, गोष्ट). ५ औदासिन्यपूर्ण, एकांगी & एकमागी, एकलकोंडा (१३म) [स गू=खालजवाहेर टाकणे चघळणे पहा]

चघळ—वि रुदावल्यामुळे, उपद्रव्यामुळे, बापरल्यामुळे, मोठे केवल्यामुळे सैल दिला, शिथिल, पोकळ (चिळा, ओंक, फुलप यत्र, जोडा, कपडा इ०) [हि चङ्गल=रुद]

चघळणें—अकि खाण्याचा पदार्थ तोंडातल्या तोंडात घोलवें, फिरविणें, चर्वण करणें, रवय करणें [स गू=जिगल- (समत्)]-चघळ-चघळ —माअ १८३२ हि चिक्कला, ग. चावणें व घोलणें]

चघळचघळ चघळचुघळ—बुध्नी ? गुरांनी अर्ध षट खाऊन अवशेष राहिलेला, लुहिलेला चारा, वंगण, वाटुक, गुरांनी खाऊन उरलेला चारा ' त्यात घे घालून चघळचुघळाचा मारा ' —तोब १० २ (ल) मुखेरणाचे भाषण, बटबट, बटबट, निरगल प्रलाप [चघळ द्वि]

चघाळ—चघळ पहा

चंघी—वि (प्रा) वेपवान् —भार [स जंघा]

चंच—वि ? घूर्त, हुगार दस, वाकवपार, चतुर २ तडस, चपळ, चलाख तरतरीत चचिराग पहा [स चंच=उड्या मारणें, चपळाई करणें, चंचु=हुशार हि चम्या=ते जातात, लें चुकतरि]

चंच—उ (कों) कसून चेतलेली व सूक्ष्म अशी तपा सणी, परीक्षा, बारीक तपासणी, चौकशी

चंचकारी—जी गोडगोड भाषण, छत्रामती बोलणें ? ' धरुनि चंचकारी सुपारा सगट । कलनिया गट पीट जालो । ' —दावि २४० [चंच]

च(चंच)चणें, चंचरुणें, चंचरणें—अकि ? (सांकेतिक) मरणें ' चंचसा नाहीं म्हणती म्हातारा । ' —अष्ट ७२ २ कामा वरून, नोकरिवरून दूर होणें, बढतर्फ होणें चघणें पहा चंचची पडणें—मरणें —शिषु [तुल० प्रा चंच=एक नरक]

चंचनी—वि एक घरहिरवें, एक काळें उभार व आवडवणहि एकरुपर हिरवें व एक काळें किनार कोणत्याहि प्रकारची रेशमी असें (लुण्ठें, बख)

चंचळ—वि ? इल्लणारा, सरणारा, कापणारा, उगमयणारा घावणारा २ अस्थिर, अघोर ल्हरी, टारल ३ क्षणभंगुर, अशाश्वत क्षणिक, फारबळ न टिकणारे, उडून जाणारे नाहींसे होणारे ' गधक व फास्करस हे दोन चंचळ अप्रवादी पदार्थे आहूत ' ४ नाचरी, चाळक, स्वेरिणी, स्वेच्छाचारी (जी) ५ चपल चलाख, तल्लख [स चंचल, चञ्चल्लणें] चंचलता—जी ? अस्थिरता, अनिश्चितता, अशाश्वतता २ सफ्रमा वत्या ' इल्लडच्या इतिहासाचा हा काळ पाकडिचा चंचलतेचा

असल्यामुळे नाटककारास आपल्या नाटकांत गुफ्याजोग्या उड्डाळ गोष्टी त्याच्या डोळ्यांपुढें पडत असतील ' —विकार चंचित्त—वि क्षणिक बुद्धीचा, ल्हरी, अस्थिर मनाचा, कमकुवत [स] ७ पणा—उ चंचलता, अस्थिरता, स्वेरपणा. ' बोलण्यांत चंचलगणा असण्याचें कारण विचारात चंचलगणा असतो. ' तो कृतीतही उतरतो ' —शिवपावित्र्य ७०

चंचल—जी (गजिका) अखेरीच्या वेळी उतारी करणारा जवळ राहिलेल्या रगाची पाने दोन असून त्याच्या बरील दोन हुकूम दोघाकडे असल्यास उतारी करणारानें दोन्ही पानें एकमे कास जुळून वर फेरिलें असतां जो रग उताणा पडेल त्या रगाचा हुकूम ज्याकडे असेल त्यानें खेळावें ही पाने फेकण्याची क्रिया, चंगचिखलत पहा

चंचचिणें—अकि ? दग्यानें, विष घालून किंवा दुसऱ्या कोणत्याहि निष व गुप्त उपायांनीं एखाद्यास ठार मारणें, दस वून मारणें २ एखाद्याचा नाश, बढतर्फ पडवून भागणें ३ (सांकेतिक) वाट लावणें, निकाल लावणें, वरणें [म चचणें, चघणें]

चंचळ—वि चंचल पहा ' चंचळी चंचळ निघळी निघळी । ' —तुगा ३८५ ' नाना शरीरीं चंचळ । अखंड करी चंचळ । ' —दा १५५ २४ ० घेळ—ळा—जी दिवसाच्या किंवा रात्रीच्या ज्या तीस पन्हा त्यांच्या आठ विभागांपैकी एक वेळ पहा

चंचळाकरी—वि चंचळाकार ' चंचळाकरी तितुकी माया मारुंक आय विलया । ' —दा ११ २९ [चंचल+आकार]

चंचा—जी ? गवत, काढ, पेंडा किंवा भुसा भरून ठेविलेली मनुष्याकृति गुजरावणें २ (ल) रोडका, अक्षक, हातपाय अथु किंवा काढोसारखे आढेत असा माणूस, पेंढ्याच्या माणसाप्रमाणें हातपाय निजोवें, लु० असणारा मनुष्य [स चंचा]

चंचाट—न अवडबर, स्तोम ' का चंचाट करणें नियमाचे. '

चंचियाग, चंचियाज, चंचुयाग—वि ? हुशार, चतुर, कतबगार, शहाणा, दस २ चपळ, तडस, चुणुणुतीत [चंच]

चंची—जी सुपारी, कात, लवणा, पान इ० विदयाचे सामान ठेवण्यासाठीं निरनिराळे चढते कपडे असलेली पिंजवी ही बळकरी करून गुंडाळता येते बटापा ' मार्मिक रावाच्या चंचीतला हलुच एक बार भरला ' —नाटु ३ ३५ [स चंचा=वेताची बगेर विणलेली टोपली २ स चंच पाच बोटे ३ दोरींमाप तुल० सच ?]

चंचु चंचुपुट—जीन चोंच, पड्याचे तोंड [स]

चंचुप्रवेश—उ अल्प शिरकाव होणें, किंचित पगडा वगणें, थोडीशी गट पाच मिळणें थोडा हात शिरकणें त्याचा बदो. बस्त बाणणा यांमुळे राज्यात कोणाचा चंचुप्रवेश होत नाहीं [म चंचु+प्रवेश] म्ह० चंचुप्रवेशे मुसलप्रवेश =चोंच छुपण्या इतकी जागा मिळाली पुरे कीं हद्द हद्द मुसल जाण्याइतकी

मोठी जागा करता येते प्रथम थोडासा अवकाश मिळाला म्हणजे तेवढाचार् जास्त जागा मिळवितो येते, भटाला दिली ओसरी भट हात पाय पसरी या अर्थां चचुप्रवेश करणे-थोडासा हात घालणे, आत किंचित शिरकाव करणे

चंचू-वि निष्णात, हुशार [स चचु=प्रख्यात, हुशार]

चचोर-चोर-चिचोर-री पहा

चचूः-३ (स) सुभाषित

चट-३ भादसमर्थी आमंत्रित ब्राह्मण हजार नसला किंवा ब्राह्मण मिळाला नाही तर त्याऐवजी अर्चेन, पूजन करण्याकरिता ब्राह्मणस्थानी ठेविलेली दर्माची प्रतिमा, दर्भ. ' का एकुलत्या एक पोरीचे कन्यादान तितक्याकरवी चढावर कल्लू पेऊ ? ' -भा ६९ [स] ०थाद-न ब्राह्मणस्थानी चट ठेवून केलेले धाद चढावर-चट पहा

चट-छी १ चव, आवड, आस्वाद, गोडी २ चटक, नाद, सवय, गाडी लागल्यामुळे येन न पडणे, क्यसन ' अखंडित चटे त्यानी लाबियेला काढा । आवडे त्याचे सरूप वाहती मया । ' -गुणा १३२ [स चाट म चाटणे, का. चटा]

चट-छी, पातळ पार, गिलावा रंग, सफेती इ० काचा पातळ हात लेप (कि० वणे) [म चाटणे]

चट-वि चाबट, चपळपणाची (गोष्ट) ' ऐकोनिया चट गोष्टी । येर धारती येरापाटी । ' -भा ५ १८७

चट-किवि १ एरुदम सर्वे, सारेच, नि शय अंशे, लवकर, एवूणएक, एकदर, साफ, झाडून (कि० जाणे, खाणे) ' या धरवी चट माणसे यानम गली आहेत ' ' आले होते योगी दवर्पि महर्षि सिद्ध चट सारे । ' -मोअनु ५ ४०. २ अशुजकलन, खाऊन, चट पहा (कि० करणे) ' सर्वानवि सुदर्शन करि गट चट कटव अतरायया । ' -मोआदि १० ८५ [म हाटिति चटकन, च्च]

चट-किवि १ चटक पहा २ आपस्तक आपण होऊन ' गेलाचू मकोष, मागाहून चट येईल '

चट-वि (माळकी) वस्ताद [हि चट=हुरण]

चटई-छी कळक, खजुरी, शिंदी इ० बाच्या पानाची निचा काव्याची केलेली हातरी, अयरी, विविधप्रकारच्या कवता पासून रंगीतरीम व तद्गत हेच्या सतरज्या कववितात त्याप्रत्येकी [स चट=एकत्र होणे गुठणे, हि] ०भरणे-(चांभारी) च ईची वेण घालणे ०चपूळ-छी चांभर्याच्या वावा चटई-सारख्या विणून केलेली चवलाची एक जात, बहाणा चटईची घाऊ-छी चटईच्या विणवटीसारखी पध्दत असणारा विजावा एक दगट घाअवयाचा अन्नार वागिना, हातरीच्या बाकी

चटक-३ चिमणी, चिमणा, पक्षिविषय ' हदेनाही घूट पणे गाटि बळे घालिो असा चटक । ' -मोदीण १० ८२ [स

चटक] ०पाक-३ चिमण्यापासून तयार केलेला एक औषधी पाक, हा फार पौष्टिक असतो [स]

चटक-म आतिशयिता, आधिक्य दर्शविणारा प्रत्यय विवळा या शब्दास जोडून उपयोग विवळा चटक=विवळानरद

चटक-छी. १ रुचि, गोडी, चट, भोकेक, जडलेली आवड, नाद, चव (कि० लागणे) कादवच्या वाचण्याची ज्यास एकदा चटक लागते त्यास मग दुसरे काहीच वाचावेस वाग्त नाही '

-नि ७५ २ दुन्यसन, खोड, रीत, बोले ' चालणे इ० गाडीतहि बाडी विक्षिप्त सवय ' याला बोलतांना ' जेते की नाही म्हणावाची चटक लागली आहे ' २ प्रिय वस्तूच्या वियोगामुळे व ती वस्तू पुन्हा मिळवी अशी उत्कळा लागल्यामुळे होणारे दुःख, मन स्ताप, चटका, हुशार (कि० रावणे, लागणे, वसणे) ' चटक लाउनी सोडावे । मल्या मनुष्यासी । ' -दा १९ २ १३ ' युवने चटक लाविली मोठी ' [चट]

चटक-छी टाक, हुशारी ' जगामध्ये जर मनुष्याच्या अभात मोठी चटक नसेल तर गुस्त्या शानाचा तादस उपयोग नाही ' -मौनयौवन (भा २) १४३ [च्व चट]

चटक-छी छान [स चटल] ०दार-वि छानदार, लज्जतपार, स्वादिष्ट, इवकर

चटकचटक-किवि १ स्त्रियाच्या पायातील जोड्याच्या आवाजाप्रमाणे २ सपसप, चटचट, भराभर, धरधर, हारहार (कि० चालणे, धावणे, चालणे) [च्व]

चटकचादणी-चादिणी-छी (काव्य) १ छंद, नखरे, बाज छी, चित्ताकषेक, मादक, नखरेल तक्षणी, मापुक छी ' हीं रान अशी चटकचादणी खाशी । ज्या बहार घडा किति घाल हात हुनवटोशी । ' -प्रला २ (सामा) अति छंद तक्षणी, सुपसुरत ' चाधीदिरूपाने चटकचादण्या असतील, पण एकीस माणीक मोत्यानी आपणांस लेवविण्याची हीस असेल (दुसरीस नसेल) ' -नि ७७८ [स चटक+चादणी=नक्षन]

चटकचादणे-न १ लवच किंवा टिप्पूर पडलेले चादणे २ शुक्रप्रकाश, शुक्राचे चादणे

चटकणी-छी (व) दार, खिडक्या इ० काच्या फळपा वाऱ्याने लागू नयेत म्हणून त्यास लाविलेली अटक, चिमणी चटकणी मावली म्हणून खिडकी वाऱ्याने लागते ' [च्व]

चटकाणा, चटकाणी-छी १ चापट, चपराक, तडाखा, टोला, फटकारा, फटका ' त्याला खोट थोल्यावाढल वापाने बांगली चटकणी ठेवून दिली ' २ चाक्याचा तडाखा, आघात [च्व पट, का चटुड=तडाखा, फटका, हि चटकना]

चट-कन-कर-दिनी-दिशी-किवि १ चापूक छडी मारण्याच्या आवाजाप्रमाणे आवाज हाऊन, सपकन वाडकन.

ताडकन् २ एक चुटकींत, उठावडी, चपकन्, पापणी लवते न
लवते तोंच, सटक्यास, सटपट, त्वरेन (कि० जाणें, येणें)
[ध्व स चट कृत्वा, -भा० १८१२ का चटकने]

चटका—१ (विणकाम) सुताची सारेची गोल गुढाळी, लड
चटका—२. १ दाह, माजगारी उष्णता, तनखाई, प्रखरता,
(सूर्य, अग्नि किंवा तापलला पदार्थ यापासून उत्पन्न होणारी),
ताप २ ऊन किंवा तिखट पदार्थ खाद्यपानें घसाशी होणारी आग,
अशी आग होण्याचा गुणधर्म (कि० लागणें) ३ पाळल्यामुळे
किंवा तिखट पदार्थ खाद्यपामुळे होणाऱ्या तात्कालिक वेदना,
दुःखावेग. (कि० बसणें). ४ पोळल्यामुळे पडलेला हाग, जखम
५ अत करणाऱ्या होणाऱ्या वेदना, मनस्ताप, आधि, चरका,
घाताप, मानसिक यातना, चुटपुट, कखडस (कि० बसणें, लागणें).
'मी सोडुनि आलों तटका । तों जिवा लागला चटका । -मध्व १२०
१६५ गौळिक, औपरोधिक मर्मभेदी भाषण, प्रतिक्षेप, दामणा, टोला,
जिव्हारी लागणारी व श्लोक्यासारखी टीका. (कि० मारणें) ७
काळजी, चिंता, आस्था, कळकळ, पर्वा, दरवार 'मनासि चटका
मधुगुनी तव पदीं लगवण येत बालिका ।' -स्वयंवर नाटक ८
विरह, दुःख, हुकुदुर, एखादी वस्तु परत मिळण्याविषयी लागलेली
उत्फळा, चटक, चुटपुट, ध्यास, छंद, तहान (कि० लागणें, लावणें,
बसणें) 'च च चटका लागला पावसो पद लच ।' -दावि २१३.
'लोम हरीचा लटका.. लागुनि गेला चटका ' 'तो माळी दादल्या
केला । तो विहीरींत पडून मेलाला । त्याचे काही बाटत नाही मला ।
सक्याचा चटका लागुनि गेला ।' १ साडसानें दिलेला हाग, चरका
(कि० देणें, लावणें) 'बसतेचि चटक लावीत । शुद्धावरि मुखत्वे ।'
१० मारवून वगैरे लावून सोनें अग्रीत तापविणें (कि० देणें)
११ (जडल्लुगणें) या कृत्यास लागणारी साधनसामुग्री, इष्ट
साहित्य, साधनीभूत पदार्थांचा सच १२ व्यापारत ठोकूर,
तोटा, धप्पड, अद्दल (कि० बसणें, लागणें) 'जामीनकी
विषयी मला असा चटका बसला माहू की पुन्हा जन्मांत कोणास
जामीन राहू नये ' १३ भिन्याचे तिखट तिखट चटणी, विशेषत
हरमन्याची हाळ वाटून दही व ओल्या मिरच्या घालून करतात तो
१४ (को) खमण काकडी १५ (राहिलेल्या अर्थासाठी) चटक,
चरका पदा [सं चट=चलम करणें, म चाटण, माजरणें, घसटून
जाणें] म्ह० 'च चटका मेटका तोंडाला फाटकें घातर गाडीला=
खायला चम मीठ हें व अगावर फाटकें वपडे चालताना अशा
माणसाला म्हणतात

चटका—३ चाळा चालिल जाणता चटका । हा असाच
पटकापटका ।' -पाळणेंसमष्ट ४ १७ [ध्व चटक]

चटका—वि. चोर, लबाड, ठक. 'चटक गावगुड गारही ।
येक आणितो कावडो ।' -दावि ४७४ [चट करणारा]

शब्को. १. २७

चटकावणें—अकि १ फटकारा ल्गावणें, सटकावणें. २
(माण) चावणें, लचका तोडणें, तुल० (शु) चटका मारणें=
चावणें [चटकणी]

चटकी—ली. १ हाताचे एक बोट व आगठा याच्या साहा-
य्याने जो ध्वनि होतो तो, चुटकी पहा २ चकाटपा, गप्पाडकें
(कि० पिटणें, मारणें) [ध्व] **चटक्यांचा(चे)मांडव**—३
एक बाई आजारी पडली असता तिने दुखण्यांतून बरे होण्यासाठी
देवास एक मांडव घालीन असा नवस केला तिने आपला नवस
प्रत्येक खावागणिक नुसत्या चुटक्या वाजवून घ्या केला या
वरून काही एक मोठ्या कार्याविषयी उद्योग न करता चुटक्या वाज
वून त्यासवधीं बसवासाच्या मोठी साणें, रिकाम्या आन्यतेचे,
पोळल दौलाचे, दिमाशाचे, बंडजावीचे, बडाईखोर शब्द, भाषण
'तुला चटक्याचे मांडव घालायला काय होतें पण जातीन बाम
करावें ह निराळें ' आळशी, येगट व पांढ्याळ लावणाऱ्या नोक
राला लाबतात. 'असे चटक्याचे मांडव घालणारे पुढकळ अस
तात 'म्ह० चटक्याचा मांडव होत नाही -एखादे मोठे कार्य
किंवा व्यापार, वेळ आणि मेहनत याशिवाय होत नाही

चटकीरा—३ (व.) लाकडी मोठा दाळ; एक गोंदी वाच
चटक्याचरा—३. चम वाय बाजविणारा 'भाट बैकाटो
डोलीके । चटक्याचरा ।' -दावि ४७४ [चटक+चरा]

चटक्याचटक्यांत, चटक्यापटक्यांत—किवि. चट
कन्, हां हा म्हणता, निमिषमात्रात, एका पळात, चुटकीसरशी
[ध्व चटक+पटक]

चटचट—टां—किवि १ चाटूक, कारडा, छडी इत्यादि
काच्या हाण्याच्या ध्वनीप्रमाणे ध्वनि होऊन, चटकन् पहा (कि०
लागणें, वाजणें) 'चटचटा चटक्या वाजती ।' -दा १८ १-१
'पार्थी खडावा चटचट करितो ।' -सौभद्र १ एखाद्या वस्तूच्या
तटतटण्याने अगर डेकून, घिसा, दास वगैरे चावण्याचे, उडण्याचे
अनुकरण होऊन 'त्या खोरीत चिलटे चटचट चावतात ' ३
एकदम एखाद्या पदार्थे जळल्या-भाजल्यावर जो चटचट आवाज
होतो त्याप्रमाणे (कि० भाजणें, लागणें) 'पाय चटचट भाज
तात ' ४ (वामा) लवकर, झटकन्, लगवणीने 'मुलागे लवण
चटचट आटपा ' [ध्व चट]

चटचटणे—अकि १ चटचट आवाज काणें, खतखतणे
(एखादी चटचटत, टटटटत, फुरफुरत, असलेली वस्तु, पदार्थ)
'झुणका चांगला चटचट लागला म्हणजे उतर ' २ उन्हात ताप
ल्याने माजव करणून मिथे 'अग चटचटतें माह ' ३ (कर)
आवें. [ध्व चटचट]

चटचटणे—अकि कमी पडणें, चणचण होणें, उणीव
पडणें, टचाई होणें. 'आणखी दोन महिन गेले कीं गावच्या

पिण्याच्या विहिरीचे पाणी चटचट लागते म्हणतात ' - येथे
२० [चट पाणी नसल्यामुळे मोठ्याचा होणारा भावाज]

चटचटीत—वि १ न दिखलेला, मऊ न झालेला, लपक,
टचटचीत, कच्चा (भात, सांभा, पान्य) २ तत् तत्ता निषण्या
हत्ता हाट झालेला (उक्षाचा रस), चिडचिडीत, निचटिचीत
[टच+चटीत]

चटचटीत—वि १ लसलसणारे, चकचकणारे (हत्यार,
पाते) २ गुळगुळीत गुळगुळीत (दुधावत), किंवा लावून
काढलेले (गट्ट बोकळे) ३ भाक, गहिरा, दाट, झकाझणारा,
लकाझणारा (रंग) ' चटचटीत पिबडा, पांढरा, काळा,
तांबडा, हिरवा, रंग [स चट चट्टल]

चटणी, चटनी—छी. १ मिरव्या, कोरिवीर, कोबर,
पावून जे तिसड किंवा चौथोलायेने बरतात ती २ (ल) पस
पस तोडलेली, फोडलेली, मोडलेली अवस्था, मोडतोड तुटोड
तुटोड झालेली, छिन्नभिन्न, विकलांग केलेली, वेगलेली अशी
स्थिति, वेदामेंदा, चकाचूर, उरा नरात ' या शब्द मनुष्यानी एका
क्षणांत एकाच पांवरी मागझीची चटणी करून टाकली ३ पराजित,
अपमानांत, पाडाव केलेली मागझीची गोंधळलेली स्थिति,
४ (व्यापक) तिसड, मोठ मसाले पावून केलेले तोडोलायेने,
चटका ठेवा, डांगर, तिळकूट इ कोणताहि चट अगर रुचि
बाढविणारा साप पदार्थ, वस्तु, [स चट्ट=कोढणे, हि चटनी,
सि चटिणी]

चटपट—छी १ कांही अनिष्ट किंवा मुकसान झाल्यामुळे
जी भत करणास दुःखाची टोंचणी लागते ती, चिता, काळजी
हुद्दुर, खद बुटबुट पडा ' चितो चितेची चटपट । ' -मुषभा
१६ १३७ ' चटपटी लागली ससारी । ' -दावि ८३ २
उत्कठा, छद, सोस, भ्यास, चटका (किं० लागणे) । बुट
पट]

चटपट—छी १ (पर्याचा, गजिकांचा हात, दस्त) धतवार
लावणे, पानाची हातातल्या हातात घलत करणे, पात्रे लावणे
२ चपळाई, चापल्य, तलसणणा चलाखी ३ वस्तूयाला पला
टण्यावर घावून घार लावणे ४ धार सारखी करण्याचे हातडे
[चट चट द्वि]

चटपट—छी १ एका चुकीसरशी, लवकर क्ष
कन, सत्वर, स्वल्पे अस्तीये, पाईन, क्षत्रकासरशी, क्षीप्र
' आवस्ता लागता चटपट । नामस्मरण करावे । ' -दा ४ ३६
[चटपट सि चटपटि हि चटपट]

चटपटणे—अकि तडकणे, चुगटु लागणे, व्याकुल बेचैन
होणे, दुःखाची टोंचणी लागणे, हुद्दुर, काळजी लागणे, बुट
पुढणे पडा [चटपट]

चटपटणे—न (बों) भिजलेले चणे परतून जे तोंडीलावेने
बरतात ते [चटचट]

चटपटी—टपा—वि १ हल्लार, चलाख, हुद्दुर, तरतरीत,
पाळ २ कडाटणा, चेंबेखोर, उलाढाल्या (व्यापारांत बगेरे)
[चटपट]

चटपटी—टपा—वि एखादी मोठ मनास लावून पेणारा,
चितामस्त, चुगटु लावून पेणारा, काळजी करणारा । चुगटु]
चटमेट—न (गो) (हादी चालवितांना) बांदू मारण्याचा
एक प्रकार

चटम्—न (म गवडीकाम) पडदीच्या चौकटीची
मधीत लांकडे

चटारि—चटई पहा
चटाचट—टां—किंवि चटवट पडा (चटवट शब्दापेक्षा
या शब्दांत जास्त जोर, अतिशयितता, भावार्थ आहे)

चटार—वि चगेर १ मान्य, पाचकळ, छिचोर, दारगा,
अग्रगम, हलदट, छद, सोदा, हलडा, अचावचा, अडातडा भाषण
करणारा २ वेडंगी, बदकेली, दुराचारी, विषयासक्त [स बाट्ट]

चटावणे—अकि चट लागणे १ गोडी, चडक, छद, लागणे,
जडणे २ खोर, सवय, व्यसन, छद, रीत, पद्धत लागणे, जडणे,
पडणे, सवकणे, चडवणे पडा [स चट]

चटी—छी आवड, चट पडा ' बाणीसहि लाउ चटि हरि
नाम । ' -मोहण २६.११०

चटी—छी (जुमरी) ल्होट ' पहिलवान चटी नेसला '
[चट्टी]

चट्टी, चट्टीपट्टी—चट्टी, चट्टीपट्टी पडा

चट्टपट्टा—पु कृपण, कज्व माथूष

चट्टल—वि चट लागलेला, व्यभिचारी ' या चटेलमैनेच्या
बांगड्यावर तुम्ही इमारत उभारलेली । ' -तोब ७७ [चट+
एक प्रत्यय]

चटोर—वि च्यावट, हलकट, छिचोर चटार पडा

चटोवटी—छी (प्रा) चढाओढ बरोबरी, प्रतिस्पर्धा,
जुरा—किंवि चढाओढीन, प्रतिस्पर्धेने, जुराओने. [चढणे+
वाढणे, गो चट्टीवाटी]

चट्ट—किंवि पार, एकदर, सवय, साक, स्पहन, चादन
उपुन लक्ष, चट पडा [प्रा व चट्ट=वाढणे]

चट्टा—३ १ जुलुल करणारा, वेदना करणारा भाग, नायटा,
छात्र छुणारा पुत्र, दुखापत, क्षत खवड २ वण, डाग क्षन,
चिन्ह (किं० वरणे) ३ (ठ) तोटा, हुद्देवाचा भाषात, कोण
त्याहि कृत्यांत घडता आलेली लागलेली तोडमत, ठेव खोट
मुकसान, वूट, घस, चाड (किं० येणे, बसणे) ' यदा माताच
व्यवहारात पांचवे वषरे चडा बसला । ' [हि म चाढणे]

चट्टा—५ फडशा, फडा, नि शेषपणा—क्रि. चट्टपहा.
 •मट्टा—५ ? खालून नि शेषकरणे, फडशा, फडा, ताव मारणे;
 सप्पा करणे. 'त्या दोघाचा श्वापदांनी केव्हांच चट्टामट्टा उड
 विला असता.'—स्वप ११८ २ (ल) नाश, नाशपूर्ण 'मला
 खाली पाहून माझा चढामटा धरण्याची तुम्ही इच्छा आहे'—के
 १० ३ ३० ३ (बायकी) भातुकलीच्या खेळात खेळ संपल्या
 वर मुली खाण्याचे सर्व पदार्थ खालून टाकतात तो 'चढामटा
 बाळंमटा बाळमटाची शेंडी उपटा—मुर्लीचीं पाणी [म चढा+
 मटा(मटमट आवाज)]

चट्टी—झी (काश्मीर) सारकळ, उतारु लोकास राहण्या-
 खाती केलेले गवताचे छपर [तडी]

चट्टी—की चढा, व्यापारांत आलेला तोटा, सुकसान,
 हानि, दोकर, तूट (किं० बसणे, येणे, लागणे)

चट्टी, चणणी—झी (गो.) चढण

चट्टीपट्टी—झी ? अगावरील मृपणे, वेणीकणी बगैरे
 घुंगार, शरीरमंडन २ छानछोक दिसण्याजोगा रत्नप्रकर, नटा
 पटा, काजील नीटनेटकेपणा, अंकेपणा, चापचोप 'चट्टीपटीचा
 बोमाटा क्षिपरी मारी क्षपाटा' [पटी द्वि]

चट्टेकरी—५ पटेवाला, चपरासी, हरकामी नोकर [दि
 चेटेकर=हाकहास्ट, युरियनय २]

चड—५ चड, चढणे पहा—शम. चढून नसत, ओलांडून
 'धाडिती पवेताचड पैलाड।'—दावि २०१ [प्रा चड] •चेणे-
 (चांभारी) ओढ्यास बळण येणे

चड—५ महादेवाच्या मूर्तीजवळ बसविलेली ओबडधोबड
 दगडी मूर्ति. ह्यास कोणी महादेवाचा रुप समजतात, स्वध—वि.
 ? रागीट, कोविट, तामघी, तापट, उग्र २ (समासत) जोराचा,
 कडक, तीव्र, प्रखर उदा० चडवात, चडाशु, चडकिरण-चोप-
 पन-आनुइ० 'चडवात ज्योति आहत जैसी।'—हा २ ३२३
 ३ (काव्य) मोठा, विशाल, अवजड, अवाक्य, दगूळ 'किंवा
 घाबून चडपाया।'—रावि २० २० 'पायी चडशिला
 माथिती। महा नरकीं धुविति।' •किरण-५ सूर्य 'निशाती
 उगव चडकिरण।' [स]

चडक, चडकण, चडकणा, चडकणी, चडकाणी—
 की ? चपराक, चापट, सप्यड 'लपाकडे पहावे क्षणमरी।
 चडका हाणाच्या मुवावरी।'—कथा ११० १४६ 'नातरी
 जेस चडकणा। गगन हाणितलें अर्जुना।'—हा १० ४१८ 'बळ
 हाणोनि चडकण। पायें प्राण घेतला।'—भारा किंकिवा १४.
 ५२ 'कोपा चडला अत्यंत्युत। घावोनि मारी चडकाण।'—
 सु हरिचर्यावयान (नवनीत पृ २०३) २ तडाखा, मारा,
 आदप 'सामा कामाचिचे चडके। प्राणी धुष्टष्ट न देखे। जाति

कुळासि नोळखे। अभिलाप मुणे।'—कथा २ ५ ८३. [ध्व.
 चड, प्रा दे चडक]

चड-कन-कर-दिनीं-दिशीं—क्रि. वावडाने, छडीने
 मारलेल्या फटकांच्याच्या किंवा तडाख्याच्या आवाजाप्रमाणे
 आवाज होऊन, फाडकन 'चडकुनि मिगिलेसी मारियेला हरीने।'
 —भक २ कृष्ण-कौतुक ६३ [ध्व]

चडकाई, चंडावाई—की एक दक्षता 'दधी नांमे बड-
 जाई वाघजाई... चडकाई या दक्षतांच्या यावतीत, चडूकडे
 आग्राई, मोग्राई माजून राहिली असुन...'—छेया ५६.
 'तुकाई यमाई नमू चडावाई।'—दावि ११८ [स. चडी,
 चडिका+म आई]

चंडगो—५. (धों.) माशाची एक जात हे आश्विनकांति-
 कात सापडतात

चडचड—की धाव्य, द्रव्य इ० कांची दुर्लभता, दुर्मिळता;
 अडचण, चणचण, टचाई, कमतरता

चडचड-डां—क्रि. चापट, छडी मारण्याच्या आवाजा-
 प्रमाण आवाज करून, फाडकाड [ध्व चड]

चडचडणे—भकि ? केंस विचरताना, हिंस्रताना, ओढले
 असता केसांचा चडचड आवाज हाणे, तडतडणे २ बाजार भाव
 वेष्टमार वाढणे, चढणे, जबर होणे, दर कडाडणे [म चडचड]

चडचडीत—वि चटचटीत पहा.

चडचडीचा—वि तेजीचा, भरभराटीचा (व्यापार, धंदा
 इ०) [चडचड]

चडप्रचड—वि ? प्रखर, तीक्ष्ण, तीव्र, जालीम, जाण्वत्य;
 अयकर, २ वरचड, जास्त प्रखर, एकापेक्षा एक अधिक जालीम;
 तडख [स चड+प्रचड]

चडफड, चडफडणी—की ? जळफळ, घुसमुस, कड-
 कडणे, फुकावणे, रागावे दात ओठचावणे; कातावणे, चडफडाट.
 'त्याला सारा दिवस चडफड लागली आहे' २ तापात होणारी
 तळमळ, घालमेल, अस्वस्थपणा, काहिली [ध्व चड+फड, तुल०
 स. चड=रागावणे]
 चडफडणे—भकि ? जळफळणे; घुसमुसणे, आदळआपट
 करणे, मोठ्या सतापाने फोपाविष्ट होऊन हातपाय आपटणे,
 कोपास चढणे, रागावे दात ओठखाणे 'मग हाने चडफडी जाणि-
 वेच खर खोडो।'—हा १४.१४९ 'दक्षतां श्रीमत स्वतुप।
 दुर्जन जेवि चडफडती।' २ तळमळणे; तापात घालमेल घालणे,
 माशासारखे तडफडणे, हातपाय हाडणे, पाखडणे जळा वेगळी
 मासळी जैसी। चडफडी।' [चडफड] चडफडणे—भकि जळ
 फळणे, तडफडणे, सतावणे 'हवगुसुळे चडफा.'—भाए

चडफडाट—३ (चडफडाचा अतिशय) सडफडाट, रागा मुळे वेढ्यासारखी वागणूक, जळजळाट, रागाचा तरेक, सताप, चडफड करणे [चडफड]

चंडमुंड—३ १ दोन प्रबल दैत्यांची नावे यावरून २ (ल.) शौर्य, बल चिदा इत्यादि गुणांनी सारखे दिसतात अशा जोडीला म्हणतात [स चड+मुंड]

चडवा—घी—३ की पाणी भरलेला माठ ठेवण्याची पद वची 'पाणी भरून ठेवण्याकरिता चडवी व झाकणमुद्धा माठ वरी २. '—देरापुत्र १४५१ [चडणे]

चडचड—न (प्र) चडचड पहा

चंड्यात—३ मोठा, प्रचंड, सोसाण्याचा वारा, बावटळ, वादळ, वायूळ हा २ ३२२ 'चडवातें जैसी कदेवी। उर्यो पाह जी समुंदी।'—एकव १५ ११४ [स चड+वात]

चडळ—न. १ (प्र) भितीपासून हुटकेला पुण्याचा, गिलाव्याचा विटाचा भाग, दुकडा, पोपडा, वाड्डा 'भिला-चिदा चडळा। पदराचा पुन वेगळा।'—अमृ ५ ५९ २ जोड, दुकडा 'ते चडळ नस्ता अलंका। चडुकडे।'—दा १७ १० ७ [स चट=कोटणे, विभागणे]

चंडातक—३ ल्हान घोळी, काचोळी 'तुदपरि तिस जणी पीत चडातकाते।'—सहस्र ८, ७४ [स]

चंडाल—३ १ ब्राह्मण की व द्युद पुरुष पापासून झालेल्या सततीच्या जातीपेकी, सडक, मित्र जातीच्या अतिशय नीच वर्गा ऐकी एक, अलंज, महार, चांमार, माग इ० २ (ल.) नीच, पाणेरा, दुष्ट, तिरस्कार वाटण्यासारखा, ज्याने दरेन नकोसे वाटते असा, अति पापी मनुष्य ३ क्रूर, राक्षसी, अयम, मांग इत्यादी, भयंकर, दुष्ट असा मनुष्य अगर इत्य-वि. दुष्ट, निर्धन, अत्यंत धाईट सामासत चांडाल-कर्म-कृत्य-सिवा इ० [स चांडाल] • **चुत्ति—घी** अधमता, नीचपणा, अपोरपणा, मयानकृत अत्यंत दुष्टपणा, कापटप, कौर्य-वि अधम, नीच, दुष्ट, उलटपणा काळजाचा

चंडाच—३ (गो) १ चट, चटण २ पायमोजा

चंडाश-मु—३ सूर्य चंद्रचंद्रांमुळे। दावितसि कोप प्रसाद लीळा।'—हा ११. १११—एमा २७ [स चड+अशु=किरण]

चंडाळ—चंडाल पहा • **खत—न** रड झालेले, सुदतीबाहेर गेलेले, निष्कषोभी सत, रोह्या, कडेकड शास्त्रानंतर कुळाचा सावकारावळ जो दस्तऐवज राहो तो • **चौकडी—घी** दुष्ट माणसाची जूट, कुट्याखोर लोकाचा कटू, गट, टोळी, मुंडाण, टगाल कटू

चंडाळण्या—खीजन (व) सडाळपा, सोडपा 'गाह आमच्या चंडाळण्या करू नका.' [चंडाळ=नी प्रत्यय]

चंडाळी—खी १ दुष्ट कृत्य, नीचपणा, विक्षिप्तपणाची, रासुती कृत्य, कोषाचा किंवा सतापाचा झटका. २ सतापलेल्या मुलांचे मोठमोठ्याने आरडोण-ओरडणे, उच्छ्वसल, वेताल होऊन बरे बरे चार करणे (किं० यणे) [चंडाळ]

चंडाळी, चंडाळीण—खी १ बडाळ जातीची खी २ (ल.) अन्यत ओंगळ, किल्लसवाणी खी ३ तामसी, पाषाण-हरवी, अपोर कृत्ये करणारी खी, कैदाशीण

चंडिका, चंडी—खी १ दुर्गादेवता, महाकाली, भवानी, 'गुणवर्चिषा चंडिका। सुगणसुखेचि देखा।'—हा १८ ४४४ २ खी चंडी हाणी। मयमांस भक्षिती।'—दुगा ७९९ २ (ल.) (चंडीसारखी) अति रागीट, कैदाशीण, निर्दय खी [स]

चंडु—३ एक शूभ 'नागरचंड आणि सुरी। असिलता वाणधारी।'—कपा ३ ११ ११५

चंडोल—३ १ एक गाणारा पक्षी २ (ल.) हुपार, बोलका माणूस 'वाटेले त्याच्या मनातील हालचाल ओळखणारे चंडोल उद्योतमराव पटले मा।'—द्व १० ३ रंगिल, मानवी प्राणी ४ सैन्याची पिछाडी, सैन्याच्या पिछाडीची रसक फौज '(निजा माचा) चंडोल अगदी हुडबिला'—रा १ ३५७ 'या वेळी यशवतरावानी मोठया पराक्रमाने कवटपाचे रानात मोगलाचे चंडोळाचा अगदी मोड केला'—पारसल्यानचा इतिहास १७ ५ खडे बाजनीं व्यास करण्याची क्रिया—पार ४ नोटनेटका, डाकटिक्या, छवडा, गोळीरामाचा माणूस. [दि]

चंडोल—३ अफू, विषाची पांने इत्यादिकांचे बतविलेले मिश्रण, अमली पदार्थ **अफूचा चंडोल—३** चिलमीत पावून अफू ओढणे (किं० करणे) • **रजना—३** अफू किंवा चंडोल तयार करण्याची किंवा ओढण्याची जागा, स्थळ

चंडी—खी १ कुप्ती, तालीम करतबेवळी वापरावयाची लांडी विजारा, जाप, पडिल्लान लोक रंगोट कसून वर एक फक्त मांडी-पावेतोच लाव असणारा विजारीसारखा कपडा चढविताना तो २ ल्हान मुलांची सुडण्यापैथती विजारा 'चंडी आवळ जाहे' [हा चंडी]

चड—३ १ चडण, चढाव, उच माग, पथंतादिकांचा उच होत गेलेला अवेस 'आता सडकला येथून चड लागला' २ बडती, वाड, उपरति सर्वेन, वृद्धि (संपत्ति, स्थिति, हुदा, दर्जा, मोल, माप, किंमत धारण याची) 'पुण्याचे मापाने मोजकेल्या पदार्थे कौकणी मापाने मोजत। असता काही चढ येतो' ३ वाढावा, बरोबरी होऊन जास्त येणे ४ वाढवलेली पटी कर, वगैरेचा (किं० वडवले, देले) ५ हप्ता करणे, एखाद्यावर

तुदन पढणे, एखाद्यावर चढाव, चाल करणे, हद्दा, मोहीम, चढाई 'रघोजीच्या सैन्यावर चढ केल्यामुळे त्याच्या सैन्याची धादल उडाली' - विवि ८७ १३३ 'तो प्रथम चढ करून माझे अग्रा वर आला' ३ वरचढा, वर ताण करणे, मागे पाडणे, जिंकणे अतिक्रम, वरचढ, मागे टाकणे 'याण त्याचे मामळीवर चढ केला' ७ पूर 'उदकावेनि अति चढे। आकाश न बुढे सर्वथा।' - एमा २८ ३४३ - वि श्रेष्ठ, श्रेष्ठ दर्जाचा, वरचढ, जिंकणारा 'एकादुनि चढ एक जगमधि धारणाला मिरवु नको।' बोवी चढी दावि बोवी। कया वढवी थीराम॥' - भारा किंदिया १५ [चढणे, हि प, गु चढ, सि चड्डु] (वाप्र) ० देणे- १ भर घालणे, उत्तेजन देणे 'भाऊसाहेबांनि चढ दिला।' - ऐपो १९०. २ लिखावांत जगोदर किमत सांगणे, किंमत चढविणे ० यत्तणे-वाढणे, जास्ती होणे चढावर चढ देणे-जास्तीत जास्त चढणे, वाढणे, वरवर जाणे चढास-चढीं देणे-उत्तेजन देणे, काम करण्यास भर देणे चढीस भरणे, चढीस-चढीं लागणे-१ मोठ्या जोराने, निघयाने, कितीहि सकटें आली तरी विचडा पुरविणे, पाठीमागे लागणे २ लिखावात जास्त किंमत बोलणे ३ प्रतिस्पर्धेने चढाभोडीने, इतेंने, हेस पेढन एकादीगोष्ट करणे, हेस पेढणे 'उगोच चढी लायून पाच रुपयाचे कापड पाचशेस घड नका' सामाशब्द-० उतर-उतार-ची १ चढणे व उतरणे, चढण उतरण, वर जाणे व खाली येणे 'विहिरीतले पाणी आणावयास मला चढउतार करावत नाही' २ आस्तकमी होणे, मरण व मर्ग होणे कमीआस्त प्रमाण हाणे प्रमाण सारखे नसणे (ताप, दुसणे इ० ये) ३ उत्कर्षावरुप, क्षयशब्द. ४ आशा निराशा, एकतेळ दुःखाचा तर एक बळसमाधा नाचा विचार 'म्हणोन मनात चढउतार करूं लागले परतु बाहेर व्यंगोक्ति शब्द घोलेंनात' - भाव १०३ चढण चढणी-ची १ चढ, चढाव, चढती, उच्च होत गेल्ली जागा चढणीस पोढा उतरणीस, रेवणीस रेढा २ उचणणा उभयदण चढण उतरण-चढउतर पढा चढणारी कमान-चढती कमान पढा पेशवाईच्या अस्ताला त्यावेळच्या मुत्सद्दाच्या मदत्या काश्चेची चढणारी कमान नडली' - अस्तभा ७ चढणे-अकि १ वर जाणे, ऊर्ध्व गमन करणे. जाळणे वर वसणे (डोंगर, टेकरी, पोढा झाड इ० च्या) २ उच जाणे होणे वाढणे, खूप उच्च असणे (इमारत तार) ३ ह्मि पावणे, वाढणे जास्त होण अधिक होणे, फुगण, मोठा आकार हाणे विस्तृत होणे (समुद्र संपत्ति ज्वर) त्या विहिरीस पाणी चढले कालच्या उपासाने आज पित्त चढले ४ महाग होणे (किंमत, धारण) 'मोठ्याचा भाव चढला आहे ५ करक होणे, जळाल होणे, तीव्र होणे (भांग) 'भाग जसजशी छिनावी तसतशी चढती'

३ अम्मल चढणे, मद चढणे, निशा येणे, उन्माद चढत गिरकी येणे, नैक येणे (विष, मादक औषधि द्रव्य, विषार, उवासा इ० नीं) 'मला घोडा कधीं चढत नाही' ७ शिरणे, जाणे, शरीर त्यात जाणे (चोळी, आगरसा इ० अंगांत) (बडकीत काय नटे, मगीन) 'आगरसा चागला चढतो पण जोडा चढत नाही' आंत जाणे (खुटी, खिळा, खीळ) 'ही खुटी छिद्रात चढत नाही अमळ तार' ८ साचणे, सुबणे, घकणे, चढत राहणे, ह्म ह्म वाढत जाणे (ऋण, दत्ता, प्रध, इ०) 'मासे वीस दिवस चढले त्याचा पैसा था' 'मासे पाचशें रुपये त्याजवर चढले' ९ गवांनि लावणे, फुगणे, उन्माद होणे 'एकदा काठे लढाईत यशालं तर ते गृहस्थ अलीकडे चढले आहेत १० आच्छादणे, आवरण होणे, वर पसरणे, आक्रमणे (घूळ, काजळ जग, घुरसा, शेकाळ). ११ (देवादिना) वाढिले जाणे, अर्पण करे जाणे 'सोहची फुले दबास चढत नाहीत' १२ मूर मोठा हाणे, वाढणे, उच्च होणे (गाताना आवाज, वाय इ०) १३ फिरणे, वर जाणे, उरठणे (अम्मल चढला असता, अथवा प्राणोत्क्रमण समर्थी डोळे) १४ वसणे, लागणे, लावला जाणे (गिलावा, रग, लेप, तेल, हात) 'ह्या भितीवर दोंदरी रग चढला म्हणजे चागली दिसल' १५ खुणण, चकचकीत दिवण, पूर्णत्वास पोचणे (रग किंवा रगविलेला पदार्थ, वस्तु) 'दियुळामध्ये निवृत्तार स पिळला म्हणजे रग चागला चढतो' १६ ताणला जाणे (पल्लाज मृदय) १७ (घड्याला) गुण लावणे, घडन करणे १८ प्रास होणे, येणे, लाभणे जेणे करिता महिमा चढे। विरफासी।' - दा २९ २ [स उचलन-प्रा उचलन चड्डन, सि चड्डण] म्ह० चढेल तो पढेल पोढल तो बुढेल चढे चढ्या चढत्या घाढ्यानिशीं-किवि (घोड्यावर बसला असत नाच, एक वळहि खाली न उतरता) एका सदाख्याने, एका दौर्दंडा, न धांवता, मोठ्या आवाशनेन शत्रु जो आला तो लागलाच चढे घोड्यानिशीं किप्रपावर गेला 'मादिरशाहा याची कौज चढत्या घोड्यानिशीं दिक्षीस पोढोचली' - भाव २३

चढता-वि १ चढणीचा, उचट, चढावाचा, उचवट पाय रीजे दगड अमळसे चढत लाव' २ वाढणारा घुघारत जाणारा, चांगला होणारा, प्रगतिपर 'चढत वाढत प्रमा।' - दावि १६६ चांगले काम चेलस तर तुला चढता रोजगार मिळेल' ३ उच्च, आध्यात्मिक विचाराचा चढता अर्थ लागला। तरी अतारत्मा चढतचि येला। - दा १३ ७ १३ ४ (ल) उच, उच्च तार (स्वर) चढत्या स्वरात गयच पाहिजे - नाऊ ३ २९ [म चढणे] ० दिवस-३ चढती वेळ पढा ० पाया ३ घुघारत चाललेली स्थिति, अवस्था (एखाद्याच्या दैवाची), उत्कर्षाचा आरंभ व ह्य ह्य उढे गति उजितावस्था मरमरादीची स्थिति

चटती—स्त्री १ बाढ, प्रगति, प्रपातना, उत्कर्ष 'चटाई माधवबाब पेठारे चटाई चटती राख्यावा' - देपो १७५ 'थेठ पणा, उच्च दर्जा 'अन चटनीही मानितीतीची मी शाले छाली' - रत्न २० '३ चळती, चटती, चटता पाया. [म चटने] सामासक-० उत्तरती—स्त्री चउत्तरा, उत्कर्षापर्यं ० कमाण-न-स्त्री (पुत्र प्याची वरती अवलेली बाजू) बाढत्या चटण्याची स्थिति, बाढते मान, प्रमाण, चटती कळा, पाळ्या काल; मगराटीचा बाळ, सपुत्राचा बाळ, चटपुत्रात, वृद्धीस अनुकूल काल. ० कळा—स्त्री १ ज्या काळांत वेश्याया कळा वाढत जातात तो दिवस पुत्र पक्षाचे दिवस ३(ल) भाग्याचे दिवस, मगराटीची स्थिति अरण्या, उत्कर्षाकाल 'चटनीकळा घन्याची जाणून घीर जसे मीळती' - देपा १६९ ० गोष्ट सांगणे—फुलारकीने, बाढवतेने, अराराहीने योगेने ० दौलत—स्त्री बाढत अवलेली भीमती, बाढती गरभ राठ ० पण्टी—स्त्री बढतार 'चटतीचटती वस्तुमात्राक्या मागे लागलीच आह' - इलाधुरी १०७ (मकरदमासा) २० ० पराई—पायरी—स्त्री चडता पाया पहा ० पराई—बाढते बय 'चटती पराई जाळत उतरती पराई लागली' [पराई—ज्वानी] ० बाढू—स्त्री १ मजिंक्या बाबात आलेली (एका, दुरी, ठिरी अशा चढत्या कमाने) लागली लागली पावे ३(ल) मगराटीचे दिवस, उत्कर्षाचा काल, चटती कमान, कळा पहा ० भाऊणी—स्त्री (गणित) हलक्या परिमाणाच्या अढास मारी परिमाणाचे रूप दण्याची कृति ३० बाण्याचे बयचे करणे बरे ० सायना—स्त्री चढता, वाढता कळ, बिन्ह जोर, भर (रोग, संपत्ति इ०चा) ० मुदत—स्त्री वाढणारी मुदत चढतीमुदतीची हुंडी—ज्यामुन व्यावृत्ति हुंडी करावयाची त्याच्या सोईसाठी नेहमीदिशां ज्यास्त मुदतीची केलेली हुंडी चढती घाढती—वि १ एकसारखी वाढत जाणारी 'चटती वाढती गोडी। अगवदूनजनाची' - दा १४ ३ १३ २ ज्यास्त जास्त, उत्तरोत्तर वाढत जाणारे 'चढते वाढते वाढवावे। पुजन दवाचे' - दा ४ ७ ३ ० चेंळ—चेंळा—स्त्री १ चढणारी, वाढणारी थेंळ, सुयौंदयापासून सभ्यान्हापर्यंत, सकाळ व दुपार, दुर्वाह 'चढते वळेस रण काढू नय' २ भरभराटीचा, उत्कर्षाचा काळ ० छेढी—स्त्री. (गणित) या छेडीत एक्या एका पुंछ एक वापत जातात याच्या हलक उतरती छेडी ० हळद—स्त्री (स्मात) पायाकडून वर हळद लावणे (घरपुतार वर खाली—उतरती हळद लाविवात—बदलापूर ३५) चढते व्याज—न चढवाढव्याज चढत्यापुढत्याचा—वि भरदार कुसयाचा (घोडा) चढपट्टी—स्त्री वाढविलेली, जादा पट्टी, कर चढला—वि वाढलेला, जास्ती झालेला, जादा (पगार) [चढलेला]

चढपट्ट—पु वर, चढण, उचवटा—वि बाढणारे, चढाचे, चढणीचा, चढाराचा, उचट [चट] चढपट्टी—क्रि (प्र) चढवती, चढाओढीने 'पुंछे विवरीचा याट सभोवता दाट पाळाला उडी। राहिले उमे चढ वडी' - पना ४ २२ [चढाओढ] चढपट्ट—उप्री वाचवण्या, धेडणा, चढ, प्राबल्य (कि० चढणे). [चट दि] चढवण—उत्तरण—न जिनगीच्या जुन्या मालकाचे नांव काढून जो नवा मालक माला असत त्याचे नांव सरकारदस्त (दाखल करणे [चढवणे+उत्तरणे] चढवणी—स्त्री लग्नापुर्वी मुलीवर बलालकार घालणे—बदलापूर २६८—२६९ चढावा पहा [चढवणे] चढव(वि)णे—क्रि १ वर जाण्यास, बसण्यास, बासुद होण्यास लावणे, करविणे, वर बसविणे २ ठाडविणे, वाढविणे, जास्ती करणे घुमविणे, फुगविणे 'घनी (साधुदिवचा) माव चढविण्यास कष्ट लाई' - गुजा १५ ३ ताणणे, आकडेणे, लावणे (घनुन्यास गुण) 'सारंगधनुका चढावून गुण' - उवा १६५३ ४ माणे, लगवणे, तळकाविणे (चापट, तडाखा, रगटा) 'दोन ठोडार चढविल्या माणि कडूक झाला.' ५ ठोडोत घालणे, पिणे (तळाख मांग इ०) 'तवाघुची गोडी चढवावी आणि गायवाड बसावे' ६ ईश्वर लावणे, वेतविणे, छात्रविणे, भर दण, तयार करणे, लघुक करणे, कपटाने स्तुति करणे 'समर्थे चढदां कौतुक नीच घातीस चढविले.' - सप्र ३ ७६ ७ अगांत घालणे (घोषास) 'योग्यतो घोषाच चढवावा' - रेरा २ ४८ [म चढणे प्रयोजक, हि चढवाना] चढवून येणे—१ (भाग, बाढ, इ०) पिडून येणे २ रगावणे, एकदम सहावणे, डेफ आदयाप्रमाणे घागणे, बोलणे चढवाचढच—स्त्री हे चढीव ते चढीव इ० रूप व्यापार, चढविण्याची क्रिया चढवोढट—स्त्री १ चढणे—उत्तरणे २ मरती—ओढी 'समुद्री चढवोढट चाई' - एमा ८ ५८ [चढणे+ओढणे] चढा—वि १ उच, उच्च पहाडी, उदात्त (भावाज धर) २ तांगलेला (पखवाज) चढ्या धुराचा (धुरंग इ०) ३ जास्त, अधिक चढ पहा 'बाबा, म हा जो आपल्याउला चढा व विजोष हक सगलोस' - सास २ ४१३ [चढ] ० बुचुछा—प्र मानेपासून वर ओढलेला, ओढलेला बुचुछा—खराद ३७ चढाई—स्त्री १ हला, चल, अगावर जाण्याची क्रिया, मोदीम, दवारी करणे 'तव्यार पुण्यावर घटन मोगल झाला चढाई करून। - देपो २३० [चढ+आई प्रत्यय] चढाईच्या

गोष्टी-लीम्व दरदावणीच्या, गेरावणीच्या, दिमाखाच्या, मगळीच्या गोष्टी, गुरकावणी.

चढाईत—५ १ पगईत पोडेस्वार, अक्षारोहणकुशल २ माडावर किडावर चढण्यात पडाईत, निष्णात, चपळ

चढाऊ—वि १ चढता येण्यासारखा, चढून जाण्यासारखा, वर जाता येण्यासारखा (शुभ होंगर, टेकडी इ०) २ आक्रम शील, पुढे चालून जाणारा 'अत्यज्जम शील विशय चढाळ पुढा-न्यानी' -सास २ ४४४ [चढ+आऊ प्रत्यय]

चढाऊ—५ (व) टाच उच असून वद असलेला (मुसलमानी) जोडा चढाव पहा

चढाव्या—वि १ जास्ती होणारा, वाढणारा, जास्ती करणारा वाढविणारा २ ज्याला चढ वाढ वाढे असा, इष्टित होणारा, वाढीचा (औषध, भाषण च्वनि, आवाज) ३ दुरा प्रदाने, मगळीने वाढणारी, वेपवाईची (भाषा, आचरण, चाल चालूक) [चढ]

चढाव—३ चढ पहा (फारसा प्रचारात नाही) [चढ+आव प्रत्यय]

चढाव—३ पायांत मागच्या बाजूने चढवितां येणारा जोडा [म चढ, हि चढाव]

चढावणे—न (चामारी) आख्याबर किंवा तुळईवर चामडे अडकविण्यासाठी केलेली काठी, अडकावणे

चढावणी—नी—ली १ चढ हण २ वरताण, वरचढण्या 'छेप वसताकरिता चढावनी । प्रिमिअं केली रीगवणी ।' -दिशु १२१

चढावा—५ १ परदेशी लोकांत नवरदेवाकडून विवाह विधीत पचासमक्ष मुलीकरिता आलेला पोषाक्ष व इतर वज्र, -वदलापूर २७३ २ भेट नजर [हि चढाव=देवाला भेट]

चढावा—पु १ वर ताण वरचढमा 'कैवलयाही चढावा । करित विषयसेवा ।' -अष्ट ९ ३०. २ वाढ शुद्धि 'अपेक्ष नाही रिमा । मुखासि चढावा । जयाचे असणे ।' -झा १२ १७२ ३ पूढ लप चढ 'चौषा मेळीनि पाचवा । तया हरि चढा कानि चढावा ।' -अ १३ [म चढणे]

चढावाचे घोरण—चढाई करण्याच घोरण, प्रथम चढाई हण करणे चढावाचे घोरण स्वीकारून मारताच्यावर तुटून पडणे । -नाकु ३ ६७.

चढासुर—५ चढविलेला वाढविलेला स्वर, आवाज (गवयाचा) [चढ+सूर]

चढिलेले—चढल (काव्यात चढले बदल चढिलेले असे रूप येते) -मुवन १ ३६

चढी—वि १ सरस, वरचढ, भ्रेष्ठ, उत्कृष्ट, योरा 'एकाहुन एक चढी जगामधि घोरण्याला मिरवु नको ।' -अफला ६० २ अधिक उच 'शुभ एकाहुन एक चढी ।' -ऐपो २४१ ।

चढीत—५ (कों.) अधिकमास

चढेल—वि. १ गर्विष्ठ, वेपवाई, मगळ गवी, मानी, उद्धट, उन्मत्त, खोकारेल, ठाढलेला २ उच्च, उच [चढ+एल प्रत्यय]

चढोचढसा—किवि जास्त जास्त चढोवढी पहा 'मन तोप भरेल चढोचढसा ।' -दावि २१९

चढोवढी, चढोवाढी—ली, ईपंची चढाभोड, झटापट, झुज (या शब्दाचा प्रयोग सामान्यत तृतीया व द्विती विभक्तीत करतात) -वि. चढें-वाढें चढोवढीने-स्पर्धेने, ईपेंने, वरताण वरचढ करण्याच्या भावनेने इच्छेने चढोवढीचा-वि ईपेंचा, स्पर्धेचा

चढोवढी—किवि (काव्य) १ जास्त जास्त, उत्तरोत्तर, अधिकाधिक, वाढत्या प्रमाणान, चढीचढीने 'वाढें दु ख तयासी । अहर्निशी चढोवढी ।' -एमा ९ २३ 'दया अहिंसा विष्णुमणि । चढोवढी मज यावी ।' -सुभत १५ ३३ २ चढाभो दीने, अमहमिकेने 'नारद प्रवृत्ति भक्त कोढी । चढोवढी घावती ।' -एमा १९ २३२

चण—ली ठेवण, बांधा 'त्याची चणच ल्हान' -बावि ३९ 'स्वाराचा पोडा काळ्या रंगाचा असून ल्हान चणीचा होता' -कोरि ४२४

चणक—३ हरमस [स]

चणक चणक—ली (गो) एक मोठा मासा, हा स्वादिष्ट असतो -मसाप ३ ३

चण-कन-कं-दिनीं-दिनीं—किवि चाबूड छडी, काठी इ०नीं केल्या आवाताप्रमाण आवाज होऊन, चढकन, फाडकन [च स चण=चढ करणे]

चणका—५ १ विंचू साप, विंचू इ०नीं केल्या दशामुळे त्याच्या चावण्याने होणारी चुणचुण, वदना २ चिमटा घेतल्याने किंवा डागल्याने जो तीव्र वेदना होते तो ३ मिरा खाल्ल्याने तोंडाची ऊन लापल्याने जगाची जी आग होते ती ४ फोडणीचा तडतड चरचर आवाज (किं० मारणे लागणे, बघणे) ५ रागाचा मगटा झटका, फगडारा (किं० येणे, लागणे) [च चण]

चणकावणे—मकि १ चुणचुणणे, वेदना होणे, तिहीक उठणे (विंचू साप देऊन, पिशा, मुरगा, पिपळे इत्यादि काव्या दशाने चावण्याने) २ चावणे दस करण (विंचू साप इ० प्राण्यानीं) 'विंचू चणकावला' [चणका]

चणकायिणे—अकि १ जातने मारणे; चणकून मारणे, टोकेने २ (८) स्मरणार्थि नाठवण ताजो करणे, उन्नतने [चणका]

चणच—वि तद्वत्; चणचणीत, बुद्धिमान, हुशार, तैत्त-सुदीचा (मुलगा)

चणचण—भी १ कमतरता, कमातीचा उणीव, अकरी; मात्र चवचव. (अम, पाणी वन्न इ०यां) २ तगवारी, महागाई, दुर्मिष्ट अन्वचण, तारवळ ३ टणटा, तिडतिड, चुगचुग, ह्मट्टम चणचण (क्रि) वहा

चणचण-णां—क्रि १ शिवाच्या भावणाचा, यक्ष्याचा जो खणखण किंवा टणटण आवाज होतो त्याप्रमाणे ध्वनि होऊन वादळा, टणटण २ जखमेच्या किंवा घाताच्या वेदनांप्रमाणे किंवा तिडकांप्रमाणे ३ छडी मारली असता होणाऱ्या ध्वनी-प्रमाणे ध्वनि होऊन ४ डेकून, पिपा, मुळुंडे वगैरेना जी बळबळ, मजबज कसी जाते त्याचे निदर्शक. चवचव, चटचट. 'धुपट चणचण तोडतात' * चम चण चण पिपा आणि डेकून खाणी ।' -दावि ५ मोठ्याने, वज्रपणे 'छंद वीरगाती चणचणा हे ।' -दावि ७८० [चण]

चणचणणे—अकि १ (४) कार वाढणे, वाढणे (भाव, दर, किंमत चारण) २ चुगचुगणे, तिडकी मारणे (जखम, हात), वेदनामुळे लागू होणे, परिणाम होणे (क्षतावर वातकले मीठ), व्यापा प्राप्त होणे ३ कडकटून मूक लागणे, धुषा अत्यंत प्रशील होणे ४ छडी, बाबुळ इ०च्या फटछान्याने, तडाख्याने चणचण असा आवाज होणे, छमछम काककाड लागणे [चणचण]

चणचणाट—अ १ (चणचणचा अतिशय) अतिशय अह-चण, तारावळ २ पैसा, संपत्ति इ०चे दुर्मिष्ट, अन्वचण ३ अति-शय महागाई ४ पिपा वगैरेनी अतिशय चावणे, कार चुल्लु, मोठा चटका [चणचण]

चणचणात—वि १ यथायोग्य ठीक आत्मसाला वातला आढे किंवा ज्यास मीठमिरची सुरळ लावली आढे अमा, चम-चमीत, मसालेदार, झणवणीत (भाजी मुणका) २ तल्लस, चुगचुगीत चुगचुगीत चलाख, हुशार बुद्धिमान (मुल) ३ प्रखर तीव्र (सुरकिरण) ४ फणफणीत चकचकीत जळजळीत रसचोत (साप) ५ तीव्र कडक (भूक) ६ तिडकी मारणार, टणटणणार, वेदना होत असलेले (क्षम, जखम) ७ चवट [चणचण]

चणफण—भी दस शालेच्या मागाची चुगचुग वेदना, तिडकी फुगफुग [च]

चणचणणी—न हयन्याच्या पिटाच पिळले किंवा मायटी [चणा+पाणी स. चण=हरभरा+चण=पाणी] * मिठचणी—न गरीबी जेवण, कदाच, कालापाला, कोंढामोडा * मिठचणी

पिऊन असताना देवळ अतोदवावर राहण्याची पाळी येणे, वाईट अवस्था येणे

चणा—अ १ हारता (मोठ्या दाण्याचा) 'वानवाचे देवणे । गालफडां भावे चणे ।' -भारा किंत्विषा १३ १०१.

२ (व) पायन्यात घालण्याचे राहे प्रत्येकी, चणे पातलेल्या पायन्या पूर्वी मुलांच्या पायांत घालीत असत, 'पातल्या चणि पाह चण्याक्या ।' -शचितेना [स चणक, प्रा चण, चणभ] चणेफुटाणे—अ १ व अत्रजने हारणे फुटाणे [चणा+फुटाणे] एखाद्याचे चणेफुटाणे करणे—उपछण, उपछपट्टीने खरे, वय करणे (पैसा, इत्य, साममी) चण्याचे झाडावर चटविणे—(हरभन्याच्या झाडावर चटविणे) घुसावण कटन किंवा तोंडापुरते बाटून एखाद्यास चटविणे, चुगविणे, वनमस करणे

चणाचण-णां चणाणा—क्रि चणच, चणचण वहा. चणाणणे—अकि १ (चणचणणेचा अतिशय) अतिशय वाढणे, वाढणे २ अतिशय जबर वेदना होणे, टणटणे किंवा तिडकणे ३ अतिशय खाखा सुटणे, खाखावणे ४ बाजणे 'हर मृदां चणाणित वीने ।' -दावि ४३१ [च]

चणी—छी १ (शु) बारीक हारता २ (वे.) मसूर [चणा]

चणेयोर—न बारीक बोर्याची जात चण्याएडडे बोर चणेरा—इ—वि ल्हान, अन्य आकाराचा ल्हान भाऊ तीचा (वेत, पावडा, पेवडा, रीग इ०च्या निरनिराळ्या जाती दे' विष्णूमाटी हे' विशणण लावतात) [चणा+आर प्रत्यय] ० चेत—अ ल्हान आकाराचा वेत

चतकोर चतकर—अ १ (भाकर, पोटी, फळ, लाह इ०चा) चतुर्धा, चार भाग, चारपैकी एक भाग 'आमच्या तीळ काही चतकोर—अर्धी शहाणी मढली म्हणू लागली आहे' -टि १ ३७० २ ल्हान तुकडा [स चतु+म कोर] ० भर—वि चतकोरपेवडा, ल्हानसा 'चतकोरसा वाढ' [चतकोर+म प्रत्यय]

चतुर—वि १ चार, चतुर्थ—गणित इ० २ धावक किंवा जैन लोकोमप्य जे दोन भेद आहेत त्यापैकी एक. झाचा धदा धततीचा, दुसरे पचम हे व्यापारी आहेत [स]

चतुर—वि १ अत्यंत हुशार बुद्धिमान तीव्र सुदीचा, चुग चुणीत, वाडवगार, चाणाक्ष सुचिवान, हाडुमरी, कुशल, धूर्त सूत्र समजस 'चतुर तो चतुरांग आहे । इतर ती वेडी ।' -दा १३ १० २५ २ खेलन चिंते कळा, शास्त्रे इ० विद्यात प्रवीण ३ व्यवसाय, व्यावहारिक ४ (सगीत) गायनशास्त्रापेक्ष गायनकलेमध्ये जो अधिक प्रवीण तो [स] चतुर(करण)—न

(नृत्य) हावा हात बांधून छातीसमोर आणणे व लज्ज्या हाताची करगळीशिवाय सर्व बोटे मिटविले व लज्जा पाय जमीनीवर हळू हळू आपटणे [स] चतुर(सुचई)-न (नृत्य) भुवया मादक दिसतील अशा तन्हेने दोन्ही बाजूस लाविले सौम्य स्पर्श व रुलित शेंगाऱ्याच्या येळी हे झुकून करावे [स]

चतुरक(हस्त)-न (नृत्य) आगळा मिटवून त्यावर करगळीशिवाय तीन बोटे मिटवणे व करगळी उभी ठेवणे [स]

चतुरंगा-न १ (संगीत) पहिल्यात चित्रांचे बोल, दुसऱ्यात तनानादि अक्षरे, तिसऱ्यात स्वर, चौथ्यात पक्षराजांचे बोल अशा प्रकारचे गीताहे पद्य २ बुद्धिबळाच्या खेळात पोडा, उट, हत्ती व प्यादी ही चार अंगे असतात -वि १ ज्याळा चार अंग, हाफी, साधने (हत्ती, पाडे, रथ, पायदळ इ.) आहेत अशा प्रकारचे (सैन्य), सेनेचे विभागण चतुरंगा परिवारा । सजोडिया रहवरा ।'-हा ११ ३९७ २ कपाळावर चार दिशात चार भोंबे असलेला (पोडा) -अथर्व १ ८७ [स] सामासिक-० दळ-सेना-नक्षी हत्ती, पाडे, रथ, पायदळ ही चार अंगे ज्यात अहत् अंगे सैन्य 'रघुनगर पालणा । सप्रद ह्ता चतुरंगेना ।'-एरुव ५ ३९ ०चल-न. १ चतुरंग सैन्य २ (आधुनिक) पाददळ, पायदळ, आरमार व वैमानिक दळ ०लिपी-नी बुद्धिबळाच्या खेळातील खेळ्या उतरण्याची संक्षिप्त लेखन पद्धति असे. राधा=राजाचा पोडा, वड=दुष्ट्या =वजिराचा उट हत्तीच्या घरातील प्यादे मारतो, पो (रा२) -उ ३ = राजाच्या दुष्ट्या घरातील पोडा उद्याच्या तिसऱ्या घरी जाता, ००० =राजा वजिराकडील घुरजात जातो इत्यादि चतुरसायाजी-३ (विपरीतल) मूख माथूच, अकलचा कादा [चतुर+सागजी=विजयपुरच्या राजाचा साबाजी या नावाचा बुद्धिवान वजीर]

चतुरस्र-३ चौकोन, चौसर -वि १ चौकोनी, चाहों-कडून सारखा २ (ल) चतुर, गुहा, चाणाक्ष, हुशार, तरेज, निष्णात, पारंगत [स] चतुरस्र(जाति)-क्षी (ताल) पहिला विभाग ज्यासव्ये चार मात्रांचा असल्या पाहिजे असा एक दक्षिणेकडील तालाचा प्रकार ०युतहस्त-३ (नृत्य) दोन हाताची दोन्ही कोपरे खायाच्या सरळ रेषेत येतील इतकी उच करणे व हात खटकासुख करणे व हातांचे तळवे प्रेक्षकाकडे येतील अशा रीतीने ते छातीपासून आठ अंगुले अंतरावर धरणे

चतुराई-क्षी १ (काव्यात व गेहमी बोलण्यात चर्चाई किंवा चतराई) १ चतुरंगणा, हुपारी, चुनचुणितपणा, चातुर्य, कुशलता, चाणाक्षपणा, कुशाग्रबुद्धि, बुद्धिमत्ता, बुद्धिमत्तेचा विलक्षणपणा २ चतुर क्षी 'कूल दडनि तिला उतराई: दोई मी समज ह चतुराई ।'-वामन मामानिलास (नवनीत ४ १०१). [चतुर+आई प्रत्यय]

चतुरानंद-३ आत्मानंद, ब्रह्मानंद, अविद्यानंद व विषयानंद हे चार आनंद [सं चतुर+आनंद]

चतुरानन, चतुरास्य-वि चार तोंडांचा (ब्रह्मदेव) 'जियेते सज्ज न शके चतुरानन ।'-एरुव १ १०१ [सं चतुर+आनन, आस्य=तोंड]

चतुराय, चतराय-(क गा) चतुराई पहा.

चतुरायुध-न शस्त्र, चक्र, गदा व पद्म ०क्षेत्रे-नभ्व १ शस्त्रक्षेत्र-जगन्नाथपुरी २ चक्रक्षेत्र-भुवनेश्वरी (कलकत्ता) ३ गदाक्षेत्र-जयपूर (कलकत्ता) ४ पद्मक्षेत्र-मैत्रावन (कोनारक)

चतुरार्थम-३ ब्रह्मचर्य, गृहस्थाश्रम, वानप्रस्थ आणि संन्यास असे चार आश्रम 'चतुरार्थमवर्षे । एउ प्रष्टु चतुर्धा दिसे ।'-ज्ञा १८ ६२९ आश्रम पहा [स]

चतुर्धात-३ एकाच सव्येला त्याच सव्येने चारदा शुधून जी सव्या येते ती [सं]

चतुर्थ-वि चवथा -३ (ल) कात, माक्ष, दक्ष इ. ना संकेताने म्हणतात कारण ते प्रत्येकी गावापत्त्या बर्गातील चवथ्या स्थानाचे आहेत उदा० १ पान, सुपारी, चुना, कात २ धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष ३ साम, दाम, भेद, दक्ष इ० [स]

चतुर्थार्थम-३ ब्रह्मचर्य, गृहस्थाश्रम, वानप्रस्थ व संन्यास या चार आश्रमांपैकी शेवटला, म्हणजे संन्यास [सं] 'मो आता ससार सोडून चतुर्थार्थम धारण करणार.'-विवि १० १० २२५

चतुर्थी-क्षी १ चौथी तिथि (शुक्ल व कृष्ण पक्षातील), विनायकी, सठथी चतुर्थी 'चतुर्थी तुझ्या मी करिण अर्घ्या योर वजरे ।'-साहू ६ १०७ २ चौथी विभक्ति-वि. चौथी 'सर्वेत्याम्ये चतुर्थी १ भक्ति जेसी ।'-ज्ञा १४ २७० [स]

चतुर्दल-ळ-वि. चार दलांचे, पाकड्याचे, प्रकारचे, बाजूचे 'सुदस्यानी चक्र आधार । तेथे चतुर्दल कमळ सुदर ।'-स्वादि १ २ ५४ [स]

चतुर्दश-वि १ चौदा २ चौदावा [स] ०भुवने, लोक-न३ ७ लोक व ७ पाताळ मिळून १४ भुवने, लोक, भू, सुवर, स्वर्, मंद, जन, तप, सत्य, हे सप्त लोक आणि अतळ, वितळ, सुतळ, रसातळ, महातळ, तळातळ, पाताळ, हीं सप्त पाताळें मिळून एकदर चौदा भुवने होतात -एभा १३ ६३० 'तुज्याई जगजेठी भुवने चतुर्दश शाविली ।'-देप ७५

०विद्या-क्षी चार वेद (ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्ववेद), सहा शास्त्रे (छंद, निरुक्त, न्याकरण, ज्योतिष, शिक्षा, कल्प), न्याय, गीमाशा, पुराण, धर्म मिळून चौदा विद्या [स] ०विद्याधाम-वि उद्यम विद्वान् अनुष्य, पठित [स] चतुर्दशमखोद-३ रासना, कापूर, तालीसपत्र, ब्राह्मी, शिला जित, सुड, मिर्ची, पिंपळी, हिरदा, वेहडा, आवळकाठी, नागमोये

बाह्यिण व चित्रकमल ही चौदा औषधे आणि एोहमम् १५ भाग यांचे घृण, तूप व मध कांशी यावे हे ह्युपाकारक, बलवर्धक व पुष्टिकारक आहे - योर १.५६७

चतुर्दशी—भी चारमासांतील दरएक पक्षांतील चौदावी तिथि. [मं.]

चतुर्दिक्षु—वि चारीदिशांकडील, चोरोकडील 'चतुर्दिक्षु वारा । न एव निषो वादिता ।' -हा १३ ५११ [स चतु + दिक्षु+दिश]]

चतुर्धा—किंवि चार प्रकारचा, चार तऱ्हांनी, प्रचारांनी 'चतुर्धामयज्ञे । एक पुरण चतुर्धा दिसे ।' -हा १८ १२९ [मि]

चतुर्भुज—वि १ ज्याचा चार हात आहेत असा (ब्रह्म, विष्णु), गुणवाचक शब्द 'जगनि इये द्विभुजे हन चतुर्भुजे । गुरकायचिनि ब्याजे । घेयोघेवो येनी ।' -हा ११ ८३ २ चार बाजू, तोंड किंवा पृष्ठभाग असलेला 'याचे चपटे चतुर्भुज स्फटिक असतात' -संपू २ २५ ३ (ल) शूललाबद्ध, कैरी, मुक्क्या बांधल्या आहेत असा, हात मागे बांधलेला (किं० होणे; कारणे) 'अत पुरात असा पौचढया करायला लागले म्हणजे चतुर्भुज होण्याला उबार लायत नाही' -मूक ४ (ल) विवाहशब्द; रूप झालेला 'मंत्र एक अक्षरकुंठे बद्धहलास तर असा चतुर्भुज हो' याऐवजी तसा चतुर्भुज होवोस ।' -आ ५० [स]

चतुर्मास—३ पावसाळा, पावसाळयाचे चार महिने, अपारक ह्या। १० पासून कार्तिक ह्या। १० किंवा १५ पर्यंतचा (चार महि-न्याचा) काळ, चतुर्मास्य पहा [स]

चतुर्मासार्चन—३ चतुर्मासाचा आरमाचा दिवस; आषाढ ह्या। दशमी, पावसाळयाचा आरंभ किंवा आरमाचा दिवस, या दिवशी चतुर्मासात वज्रय समजलेले (कांदे, वांगी ६०) वदार्थ थापून खातात [स]

चतुर्भुज, चतुर्वेध चतुर्वेदन—३ त्रपदेव, चतुर्गज, चतुरास्य

चतुर्भुज—वि चौथ्या दर्जाची किंमत असणारा (६) टेद्राव्हॅल्ट 'कथिल हा चतुर्भुज आहे' -संपू १ ३१० [स.]

चतुर्वर्गे—३ धर्म, ज्ञान, काम मोक्ष हे चार पुष्टीय या चार मोर्थांशी मनुष्याने कटाटाप करायचा असतो 'देखिले आज दुमचे वरण । चतुर्वर्गे वल पावले ।' [स]

चतुर्विध—वि १ चार प्रकारचा, जातीचा, चतुर्था 'मगळ रागात आळवीत । चतुर्विधा दहीचे वियावत ।' -दाब ३१३ २ सर्व जातीचा, प्रकारचा 'चतुर्विधुत्सा । समठो लागे आपेसा ।' -हा ७ २३ [स] •अध-दो-न चार प्रकारचे अन्न, साप(साण्याचा) बोध्य (चोखाण्याचा), लेख(चाटण्याचा), पेय (पिण्याचा) वदार्थ 'मद्येय नव्हे अधिक न्यून । पचवी

अन्न चतुर्विध ।' -एमा १० ६१८. •जाति-भी. ब्रियाचे मुख्यत चार वर्ग- पद्मिनी, निमिनी, संक्षिणी, हस्तिनी, मानसी उपभेदहि आहेत •मुक्ति-भी सलोक्ता, समीपता, सत्पता, सायुज्यता हे मुक्तीचे चार भेद आहेत •घावा-भी परा, परयेति, मन्मथा आणि रेखरी या चार बाचांचा समुदाय 'तु चतुर्विध वांतेत । प्रसन्नासी निने ।' -विपू १ ७

चतुर्व्याज—न क्षेत्र, ज्ञान अज्ञान आणि द्वेष असे चार प्रकार 'संय एकवि चतुर्व्याजे । कविले आम्ही ।' -हा १३ ९५०.

चतुर्दश—३ १ वायुदेव, धर्कपण, अनिष्ट आणि प्रयत्न असे पृथ्वीस आधारवृत्त असलेले चार ब्यूह आहेत त्याच्या घटुनच्याचे नांव. २ विष्णु [स]

चतुर्दह्ती—वि १ चार हात असलेला २ (ल) मादद 'माकडे आपल्या हातांनी व पायांनी एखादी वस्तु धरू शकतात म्हणून त्यास म्हणतात -प्राणिमी १८ [स चतु +हस्त]

चतुर्दशाक्षी—३ न्याय, व्याकरण, पूर्व आणि उत्तर सीमांसा ही ओ पळ्या आहे असा मनुष्य, घडापैर्षी कोणत्याहि जाग आखात पारणत [स]

चतुर्पटिकला—भी चौपटकळा पहा [स]

चतुरक चतुर्य—न चाराना समुदाय, चौहडा 'चित चतुर्य काहाकिडा । कौमंजेतो ।' -हा १५ ९७ या पदानें शुण असे येरच समास आहेत उ० अत करण चतुर्य, अनुवैपचतु श्य, आश्रवचतुर्य, पुष्टार्थचतुर्य, अक्षयाचतुर्य, उपाय चतुर्य, पदचतुर्य, प्रमाणचतुर्य, योनीचतुर्य, वर्णचतुर्य, वाक्चतुर्य, ब्यूहचतुर्य, समुद्रचतुर्य, सापनचतुर्य, सेनाचतु-र्य इ० [स]

चतुष्कोण—३ चौकोन, चौरस, चार बाजू धिवा कोपरे असलेली वस्तु -नि चार कोनाचा, चार कोपरे ज्याला आहेत असा, चौकोनी [स]

चतुष्टय, चतुष्टयी—भी १ चौथे किंवा चौथेजण मिळून एखाद्या व्यवहाराची जो चौकशी करतात ती, पचावी सपासणी, परीक्षा विचगुणा २ चौमाठा, प्रविद्धि, बाध्यता, गवगता, गोप्यस्फोट 'ऊर्कमं झाले असता त्याची चतुष्टय करू नये' [स चतुर्य]

चतुष्टय—तु चौक, चवाळ, चार रस्ते मिलण्याचे ठिकाण 'ते सवादचतुष्टयीचे । गणेश जाहले ।' -हा १० १२४ [स]

चतुष्टय, चतुष्टपाद—वि चार पाय असलेला (पशु, जना वर) 'परि भगवचिनि मांवे । चतुष्टपादि आपवे ।' -हा १२ ५३ -एहम् १८ १३ [स]

चतुस्समुद्र—३ समुद्रचतुर्य पहा [म] •फलयांशित-वि चार समुद्रांनी वेष्टिलेली (पृथ्वी)

चतु सीमा—की. (विल) चतुश्शीम—श्शीमा १ चारी
दिशाकडची हद्द, चोहो बाजूची मर्यादा (भोत, गांव इ० ची)
२ या मर्यादा ठाविणे, रेखणे, घालून देणे (कि० करणे) [स]
० पूर्वक—किवि चारी सीमा नक्की करून, मोडून, ठरवून

चतु सुत्री—की चार तत्त्वांचा चौकडा 'स्वदेशी बहि
ष्कार, राष्ट्रीय शिक्षण व स्वराज्य ही लोकमान्याची चतु सुत्री
असे' -वि. चार प्रकारचा, तत्त्वाचा, नियमाचा (कार्यक्रम,
व्यवहार इ०) [स चतु + त्र]

चतोडा—उ (व) पेरा

चत्र-प्रा—वि शहाणा, चतुर पदा [चतुर अप]

चत्राई—की फाजील हुपारी, चतुरपणा, चतुराई पदा 'हे
पदा ! चत्राई करीत बसण्यात काही तात्पर्य नाही' -यशस
चत्राय—की (गा) १ सुस दृष्टि २ आटवण, सूचकता
चतुराई पदा

चत्रवर—उ चौक, अंगण 'पाहे ठो अलकापुरीसम दिसे
रत्नप्रमे चत्रवरें।' -नरहरि, दामवत १२ [स]

चत्रवार—वि चार [स] ० गुण-उ चार प्रकारचे गुण
'तमोगुण रजोगुण। सत्वगुण शुद्धसत्वगुण। ऐसे हे चत्रवार गुण।
चौदेवाचे।' -दा १७ १५ [स] ० देह-उ चार प्रकारचे देह.
'स्थूल सूक्ष्म कारण माहाकाण। ऐसे हे चत्रार देह जाण।' -

दा १७ ११. ० भूतग्राम-उ जारज, अहज, स्वदज आणि
अद्रिज या चारचा समुदाय ० भोग-उ चार प्रकारचे भोग
स्थूलभोग प्रविक्षभोग। आनदभोग आनदावभासभोग। ऐसे हे
चत्रवार भोग।' -दा १८ १३ ० मुक्ति-की चतुर्विध मुक्ति

पदा 'पहिली मुक्ती ते स्वलोकांत। दुसरी ते समोपता।
तिसरी ते स्वरूपता। चौथी सायोज्य मुक्ती।' -दा ४९ २९
० वणे-उ प्रांशु क्षत्रिय वश्य, शुद्ध हे चार वणे. ० शक्ति-
की चार शक्ती, चार प्रकारचे साधर्म्य क्रियाशक्ति इत्याशक्ती।
इच्छाशक्ति ज्ञानशक्ती। येथी चत्रवार शक्ती।' -दा १७ १६

चत्रवारि अनुबधन—न विपय, सव्य, प्रयोजन आणि
अधिकारी या चारीचा जो समुच्चय तो अनुबधचतुष्टय पदा

चद्र—चाद पदा [स चद्र प्रा चद्र]

चद्र—वि काटी, मांडें [फा] ० द्र चद्र—वि क्रियेक,
विविध

चद्रन—न एक झाड हे २० त ४० फूट उंच वाढतें याच
पान कुडुनिवार सारखे असून टाकूड फार सुवासिक असते याच्या
पेट्या पत्र, चित्र अतरे, तले इ० बनवितात चद्रन औषधी आहे
'मदारासल वडल विल्ले कुट अथोक चद्रन जातो।' -नरहरि
नगारत्नमाला (नवनीत पृ ६३२) -न १ या झाडाचे लाकूड,
गाम्याचा तुकडा खाड. २ (चद्रनाच) गध, लाकूड उगाळून

दवास लावण्यासाठी करतात ते ३ (ल) नाग, भुळघाण,
उन्हेड निर्दोळण, सत्यनाश, नुकळण (कि० करणे) 'पेडा
न्यानी गांव लुटून चद्रन केले,' 'पोतने पोळपाचें चद्रन करून
टाकले.' [स] (बाघ) ० उडचिणें-१ नाश करणे, उन्वस्त
करणे, चढाचूर करणे २ (व) बरोबर नम मारणे ० फाटणे-
सडकून टोळणे, यथास्थित बघविणे, चावणे सामाशब्द-

० फाचोळी—की फाचोळीच्या आकाराचा अगास लावलेला
चद्रनाचा लेप 'चद्रन फाचोळ्या रेखिल्या। पाटावाच्या
चोळिया।' -हालिका पुराण १६ ४७ ० चारोळी—की चद्रन
पृष्ठाचे बी-बीज ० थटवा-उ एक पालेमाजी ही औषधी असून

समर्थता, कोड, सुलभ्याप इ० बर गुणकारी आहे -योर १ ४१.
० होडी—वि गुळमार, गुलहोटी, बैनी ऐपआरानी, विपरी,
छुशालचद चद्रना—वि चद्रन काष्टाचा, काष्ठमवधीचा (तल,
चौरा, दंढारा इ०) 'चद्रनि पृष्ठ तोडावया। तोडावया।' -

महाप (कोंडणी गाणी) २८ ० अक्षर-तेल-न. चद्रनाचे
जे अक्षर किंवा तल काढतात ते यास चद्रनेल असे हिम्नतात
० पोपट, चद्रन्या पोपट-उ एका जातीचा पोपट, याच्या
गळ्यावर व पंखावर तांबड्या रंगा व पंटे असतात

चद्रचिल्ली—की (स्थापत्य) चपटी कबळें 'बेलगाव-
कडे छपरातील बाशावर चद्रचिल्ली बसवितात' -नॅरट
२८६ [चद्र+चिल्ली]

चद्रर—उ एक इस, यास चादा, चादारा, चादवडा असे हि
म्नतात याची पाने एकबाजूस वागेळी व शवटी निमुळती
हात येलेली असतात

चंद्रा—उ १ वर्णेणी, सर्वसाधारण पंथीचा अग्र, हिस्सा २
वर्णेनीने पंथा गोळा करणे उभारणे (कि० करणे) [फा]

चद्रा—उ एक पृष्ठ

चद्रा—उ चद्र, चद्र, चाद पदा.

चद्राचद्रा—की लुगड्याची एक जात 'बदाचदी ओर
कलदर।' -अमृत ४९ [चद्र=चद्र द्वि ?]

चद्राजी—उ (व) आगतुक, अनाहुत

चंदी—की १ पाडा, उट इ० काव नित्यचा जो दाणा
देतात तो २ (ल) इडुगाल दररोजचा लागणारा खच अगर
सामुग्रा (कि० चालणे) ३ (ना) उकाडा, रतीव (इष्ट इ० चा)

[हि] ० दाणा-उ गुाराचा पास वेड विगार चंदीदाणा, चारटा
बर्णेणी बोर -छेया २ आपला चंदी वाढवून खाणे-वागले
मेहनतीने व परिश्रमाने काम करून आपला मुशाहिरा बतन,
पगार वाढवून घेणे आपल्या गुणानी बर राण

चद्राचद्रावर—न विना तवावर 'चंदीचदावरचा नाच
पाहती।' -गापो ३५ [चंदी=जिजी+चदावर=तजावर]

चंद्रलाल—३ बिना १ हा कातीचा खरो अणुन निजामचा मुख्य दिवाण होता याचा दानधर्माबद्दल लौकिक मने २ (स) फाजील दानपूर, उष्यपा, येनी माधुष ३३० (ब) चंद्रलाल मारगे ये चंद्रलालके मोर पारधर लगभगे=सुधासचंद माण्डाबरो वर सुष येनी केल्या पंतु तो माताच भीक मागण्याची ज्यास पाळा आली त्यास म्हणतात

चंदेरी—ली—वि चंदेरी गावी तयार केलेले बनविलेले किंवा त्या गावावर्षी (वाटो, तांब्या, पायेली, पागोटें, तेल) चंदेरे हे वेष्टेच्या दक्षिण तोरावर गाई अणुन समरावनीच्या काप-साची येथे बंधे विणतात ह कापड अतिशय मुल्यवान असल्याने फळ बंधे लोकच वापरतात पुर्वी चंदेरी ही एक कापडाची पेठ असे 'नामा माळी करुन पोषाग चंदेरी तन्हा।' -ऐपो १११. 'चंदेरी ताटासारखा मग्यावर उचट व कांडाकडे उठरता असे हे स्वे असतात' -अदि १ १५

चंदेरी—ली (विस्तरार्थी) पातळ भाद्री, चांदरी [८ चंद्र, हि चंदिर]

चंदोल—३ चंदोल, एक गाणारा पत्नी. [चंदोल]

चंदूर—ली. १ चांदूर, वज्र २ सत्त्याभोगे उपयोग करा वयाचा साव पत्र. 'प्रयोजनाच्या कामास तेव्हापेवजी चंदूर सोयीची' ३ पसरलेला; मारलेला घर 'हण्याची तर चंदूर लावून दिली होती' [हि चंदूरच्यातुका तुकडा, चांदूर वडा]

चंद्र—३ आकाशांत दिसणारा एक कलापुष्प व सूर्यप्रकाशित गोल, धृष्ण्या छपमह, नवग्रहातील दुसरा ग्रह, चंद्रमा, चांद्र, चांदोबा, छेम २ सुसलमानी ठारीच. 'आज चंद्र तेरावा माह मोहाम' ३ (स) किरयक गाई, म्हशी इत्यादि कान्यातोंडा वर जो पादरा टिपडा असतो तो ४ बिंबा वणळावर जी मधे चंद्राद्वि भोंवतात ती कोर ५ माराच्या पिशंतीत डोळा ६ चंद्रामृत 'सैव शरीर होये। जे वंजी कुकळिनी चंद्र पिम।' -शा १ २५९ ७ (तेजा) बिंबाच्या आकाशील एक प्रलकार ८ डोक्यातील एक चंद्राकार दागिना. [म] (बाप) (बुढांने) चंद्र ओवाळणें—द्वितीयच्या दिवशी दिवणाच्या नूतन चंद्रावस्त सत किंवा दशी आवाळणें यासुळे नूतन वस्त्र मिळतात अशी समजूत आहे ० पिक्कोणें—पुर्वी चंद्रबिंबाचा प्रकाश पडणें 'चंद्र चिह्नाचे अर्तो ते पिक्क व्याव ही चकोरी।' -इया १ ८ १२ ० मोहरणें—(माण) चंद्रउपवणे चंद्रानें कांयडा कापणें—नद्याला खडे पडणे म्ह० चंद्रम दिशेते दिवतु घाली—(इयाकाशेने) अर्थत द्रिदावस्था, ज्याच्या घरात चंद्र हा दिवडोचे काम करता व नागवेलीचे पान पाळीच्या पत्रांनीं उपयोगी पडते सामाज्य—० फूर—३ १ चंद्र किरण 'हारपती का चंद्रा। काकवा जैस' -शा १८ ४०६ २ चंद्रकाळुषि. 'पाठ हनि मार नसली चंद्रकाळो।' -मयाप १.१ २

० फुला—ली—ली. १ चंद्राची कला, चंद्रबिंबाचा पोहोतो. २ एक प्रकारचे एक रंगी लुगटें (तांबडे मग्या काळे) चंद्रका गंगा जमुना—उभार व आढवण काळे, किंवार एक वाज्र हिरवी, एक वाज्र तांबडी असे एक श्रियांचे वज्र ३ चंद्राचा प्रकाश, किरण. 'जेव तारदीयेचे चंद्रकाळे—माजीं अमृत कण कोवळे।' -शा १ ५६ ० फांत—३ एक काव्यनिक रत्न, मणि, चंद्राचे किरण यावर पडले असली याच पांशर कुटनी असा समज आहे. 'अहो चंद्रकां पुत्रांत कीर होये। परि ते हातवडी चंद्री की आहे।' -शा १.२९ ० फांती—वि चंद्रकांताचा बनविलेला (कच्चा). [स] ० फोर—ली चंद्राची कोर, किंवार (कु) १ चंद्रकोरेच्या आकाराचे एक मुक्तार्थे शिंतोमुपण या कारेला लागूनच नाग व विष्णुमूर्ति कोरण्याची हमी नवी तन्हा निघाली अणुन दाण्या पुढच्या बाजूस घागण्या लावितात २ (को) कपाळा-वरची कुडवाची अगदीं शरीक लहान कोर (चंद्र-कोर, तुल० स. चंद्रकूर—(राजवाडे भाज १८१४) ० ग्रहण—न चंद्रास राग-गारे ग्रहण, ग्रहण पडा. धृष्ण्याच्या छायेत चंद्र आला असता त्याला ग्रहणलागते [स] ० घार—घाद्री—ली. (विनोदार्थी) दानशिला-वर लावलेली चपटाक, चापटी, मार (कि० दाखवणे, दणे) 'मुष्टि-मोदक चंद्रपाण्या दिल्या म्हणजे विद्या येने।' [चंद्र-घार (पत्नी)] ० चकोरन्याय—३ चंद्र अमृतविद्दु सवतो व चकोर सेवन करतो त्यावरून असणारा चंद्र व चकोर यांमधील सवय ० चूड—शेखर—३ महादेव, शंकर. याच्या जेष्ठ चंद्रकला असते यावरून. [स] ० ज्योत, ज्योति—ली १ चंद्रासारखा प्रकाश दणारे दाक काम, हवाई, याच निमित्ताळे प्रकार माहेत—खेफत, तांबडी, लाल, हिरवीवार, पिशडी, अलमारी, किमिजी, गुलेनारा, आवासाडे, मगळी, नारिंगी, व्याजी. 'चंद्रमाती चंद्राधार। तेजें अंबर प्रकाश' ॥ -ह २ १२९ २ (व) भोगली एंड यांच्या विद्या विहारी असातात, पंतु जाळ्या असता चंद्रामागे प्रकाश पडतो ३ चादणे, चंद्रप्रकाश ४ (८९) कुडवादिचाला लाग लफा कलेक, डाग ५ कोळपात पालावयाचे एक लोखण [चंद्र+ज्योति] ० ज्योत्स्ना—ली. (काव्य) चंद्रप्रकाश, चादणें 'सुखी चंद्रज्योत्स्ना अवयव यथापूर्व वारे।' ० धणी—ली मनाचा तृप्ति 'आळ कोळें लोणी। माजीं चंद्र चेंद्रणी।' -मुगा २२८. ० नक्षत्र—न चंद्राजिष्ठ नक्षत्र [स] ० पर्ये—न चंद्रग्रहणाचा काल, अवधि [स] ० प्रभा घट्टी—ली. रसविद, सुवर्णनम, अजकप्रमह हीं सवे समभाग, सर्वोवराव सैराचा कान माचस येऊन सर्वथा एकच खड करून सावरीच्या मुडयाकण रसाने एकच दान प्रहर खडून हरमच्याएवढा गाळी करतात ती ही अतिपाटावर गुणकारी आहे—यार १ ४२४ ० झूल—न चीन्ग्याचा एक दागिना.—देरापु विवि ४२९ ० थल—ल-

न १ चंद्राची अनुकूलता. माणसाच्या जन्मराशीला चंद्राचे साहाय्य २ (ल) मदत, साहाय्य 'नेदाचे चोरादीं चंद्रबळ।' -तुगा ३२५३ ओढून चंद्रयळ आणणें-१ एखादी गोष्ट इष्ट असताहि वरपाणी तिच्याविषयी अनिच्छा दाखविणें, भाडे वडे घेणें 'आजोने मला हाका मारल्या मी बराच वेळ ऊळ करून ओढून चंद्रबळ आणिलें... हावरी दुर्गानें मला ओढून नेले.'-पकोपे, २ अर्गी प्रतिष्ठानसती बळेच धारण वरणें (एखाद्यास) चंद्रयळ देणें-एखाद्यास काही कार्याविषयी उत्तेजन देणें -तुगा ३२५३. ०. घाली-ली (कु) कानातील एक मोत्याचा दागिना चंद्रपद्मा यामध्ये चंद्रकोरेप्रमाणे हिरण्णी वसवितात ० चिंय-न चंद्राच विंब, मंडळ, गोल [स] ० मजकूर-३ (व) (विनादानें) रोजची चंदी ० मंडळ-न १ चंद्रोक्त, चंद्रभुवन, चंद्राच राज्य २ चंद्रविर, 'शुद्ध चंद्रमंडळ पाहून स्नान कराव' [स] ० मणि-३ एक कात्पनिक रत्न चंद्रकांत पहा चंद्रमा-३ १ चंद्र. 'मुखचंदी चंद्रमा.'-एस्व ७.१७ २ (तजा) एक शिराभूषण [स] ० मुखी-चंद्रमा-ली. चंद्रसारखे जिचें तीव्र बाह अशी रूपवती स्त्री, सुंदर स्त्री [स] ० मूलिका, मूळ-लीन एक वनस्पति [व] ० मीळा-३ शकर 'उठोनिया प्रात काळीं. वदनी वदा चंद्रमीळी.' -मृपाळीगंगेची ६ 'नाम जवता चंद्रमीळी. नामें तरला बारहा कोळी।' -तुगा २५२२ -वि (बोक्यावर चंद्र धारण करणारा) ज्याच्या छपरातून चंद्रकिरणाचा प्रवेश जात होतो असे (म्हणजे मोहकळीस आलेले, जीणे झालेले) घर इमारत, पक्क्या घराला ब्याजोळीन म्हणतात [स चंद्रमीळी-वार] म्ह० कळीवरनारळी आणि घर चंद्रमीळी ० रेखा-ली चंद्राची किर. 'पाहि ब्याची चंद्ररत्ना. निरती दावावया शाखा।' -शा १५ ४००. [स] ० वंती-ली चादणें 'नदीतटीं रात्रो न चंद्रवती।' -जगन्नाथ (शक १६६९) राजवाडे प्रथमाला ० चिकारी-वि चंद्रादयानंतर उमलणारे (कमलादि पुष्प) ० शाला-ली उच माडी, मन्वी 'चंद्रासही रूपेशित चंद्राशाला।' -सारह ५ २० ० समुद्रन्याय-चंद्रोदयानें समुद्रास भरती येते या न्यायानें 'बोसवल यास या महापविताचे (जॉन्सनचे) वक्तृत्वबेसन करण्याची अतोनात इच्छा होती व इकडे जॉन्सन यासहि कोणी भाविक धाता मिळाला असता चंद्रसमुद्रन्यायानें त्याच्या बाणीस माटे भरते येई' -नि ६८६ ० स्तर-३ (योगशास्त्र) हाच्या नाकपुटीनें श्वास सोडणें याच्या उलट सुर्यहारा ० सूर्य-३ (चंद्र आणि सुर्य) इडा व पिंगला या दोन नाह्या 'चंद्रसूर्यो दुशा वणी. करुनि अनुकृताची सुधावणी.' -शा १२ ५४ ० सूर्य-संपुट-न वरील दोन नाह्यांचे सगमस्थान 'वधप्रयाचीं घटी.' चंद्रसूर्य सपटीं. सुर्ये चित्त।' -शा १३ ५०८. ० हार-३

क्रियांच्या गळपातील एक अलंकार, सोन्याच्या वड्याची गळ

चंद्रकांत-३ (संगीत) गायनशास्त्रातील एक राग ह्या रागात पडज, तीव्र मृदम, तीव्र गंधार, तीव्र मध्यम, पचम, तीव्र धैवत, तीव्र निषाद हे स्वर लागतात आरोहात मध्यम वर्ज्य जाति पाचव-सपुणे, वादी गंधार, सवादी निषाद गानसमय रात्रीचा पहिला प्रहर [स]

चंद्रय, चंद्राय-३ चादवा, छत, चादणीमठप 'चौभुता वसते काए केले। तेया शोभवते आकास रचिले। चंद्रयचें परी विस्तरिले। विशाल वखे।' -सिपु १ २४१ [चंद्र+आयत १]

चंद्रवेली-ली अग्नी, वामार क्षेत्रीज करून सर्व प्रकारच्या हिंदु-मुसलमानांचा एक शुद्धेगार पय -तुगा १९८

चंद्रस, चंद्रुस, चंद्रास-३ एका शाखाचा सुवासिक चौक, राळ, निषटात यास सजनीयांस म्हटले आहे 'विशवा वया वडवानळा। धावित्रला शुष्क तृणाचा पुतळा। लासार्दह' हातो पेंतरा। ओढण खादी चंद्रसाचें।' -ह २४.३१ [अर. सुदोस्त, लं. सन्दरक, प्रो सन्दरकी]

चंद्रसेनीऊद-३ उदाची एक चागली जात [चंद्रस]

चंद्रसेनीकापूर-३ कापराची एक सुवासिक जात [चंद्रस]

चंद्रामृत-न ३ १ सतरावीं कळा, चंद्रकिरणांतून होणारा अमृताचा द्राव 'सूर्ये विनासिनी मेघ चंद्रामृत। बाट पोडे हस्त उदयाची।' -तुगा ७५७ 'तृपाक्रांत जेसा इच्छित जीवन। चकोर हा जाण चंद्रामृत।' -ब १५५ २ योगिक मते मस्त कात असणाऱ्या तळपातील अमृत. 'हव वरिलेकडेनि ढाळे। चंद्रामृताचें ठेले।' -शा ६ २४७ [स]

चंद्रार्क, चंद्रार्कचरि-किवि (काव्य) चंद्रसूर्ये आहेत तोपावर्तो, याव-चंद्रदिवाकरी, सतत, कायमचें निरतर 'मम चंद्रार्कचरि। उपगौरी मादाल।' [चंद्र+अर्क=सूर्य]

चंद्रावली-ली १ कृष्णाच्या अष्टनायिकातील जी राह्री तिची बहीण. 'अविद्या चारिली चंद्रावली।' -एस्व ८ ७७ २ एक प्रकारच गाणे [स]

चंद्रिका-ली १ चादणें, चंद्रप्रकाश 'जळी चंद्रिकेच्या फसती वली।' त वाढी चंदे जाहो वाढविली।' -शा ९ १२३ २ (रगारी) रगाला रणारा तजला, झिर्लाई, सकाई [स]

चंद्रा-ली १ तंदी, टक, एकसारकी नजर, एकल्य, एका प्रता, व्यानावस्था (प्राणोत्कमणसमयीं किंवा मरणाच्या पुर्वीत) 'चंद्रा लगने होय विरूप। जटात्रिदि विदे। -स्वादि १३ ५ ३१ २ मनाची एकाप्रता झाली असता, एकाकडच सारखे लक्ष लागलें असता बुडुळाना जी निश्चलता येत ती (कि० लागणें) 'येकाच्या चेतल्या अमृतकळा। यकास चंदी लागली ढाळा।' -

—दा ३ ५ ४ 'हरी वखियेला गजाने तो बैरा। तेणे नेत्री चंद्री लागलीम।' ३ निघल न वसण्याजोगी स्थिति, 'दिदसभर मेल्याला चंद्री लागली आह' ४ अतिदय वरकटा, चिंता 'परी सततीवाण दिस दरिद्रो। म्हणानी लागली मनी चंद्री।' —मुसभा ६ ८ (एजाचाची) चंद्री मुलणें—गुग हाणें—(हय, भय, आद्ये यांच्या योगानें) बावरणे, पावरण, गरमवणे, वेष्टेप हाणे, वधान, गुग हाणे 'लाहर्ची परे भटभटा वत यंता हत पाहशील तर चंद्री गुग होईल' —शाळ २ १०४ [च चंद्र]

चंद्री—छी चंदरी, पितळी दाटो. [चंदरी]

चंद्री, चंद्र्या—नि कपाळावर पांढरा छिपका असणारी (गाय, बेल, म्हेस, रेखा इ०) [चंद्र]

चंद्रादय—३ १ चंद्राचा उदय, चंद्राचे उगवणे २ दर महि न्यास चंद्राचा जो प्रथम उदय होतो तो, शुद्ध प्रतिपदा [चंद्र उदय]

चनका, चनकावणे, चनकाविणे—चणका, चणकावणे, चणकाविणे पहा

चनी—स्त्री. (महाउ) मोहर, बहर 'हातवची पहिली चनी ते। एसी हाय' —आए ५४१ [हि चनी=हालीचा घुरा?]

चन्नाडा—३ (ना) कडाचा घेरा, सजाव [चणोरा?]

चन्नफन्न—३अक्ष सोडपा; पाळे, चेशा, अपटन (कधी एकचचनी प्रयोग) [छदफद अप]

चन्त्री—स्त्री (माण) कपाळावर ल्हान पांढरा टिकला अस-
कली मॅडी [चंद्री]

चप—३ चपार, कोंपल्याचा छाट इमारत अगर रस्त्याचा कोंपरा पुढे आलेला असतो तो बळगावर छाटून टाकणे, (इ) चाफर

चप—न (गो) पोचा आदळल्यामुळे भाटपास आलेला थंड, वाकडेपणा [चेपणे]

चप—उत्तरा गप! बीप! चूप! बोल्ड नका —क्रिचि गप, स्तब्धपणे, शांतपणे, मुकाटपानें, गुपचीप (किं० बसणे, राहणे इ०) [स चपू-दावणे, प्रा चप्प=दावणे, म चवणे, गु चप=गप्प, हि चपना=चुप होणे]

चपई—वि चाफयाप्रमाणे पिवळ्या रंगाचा '(कसरवद) चपई रंगाचा, सव्वातीन वार लावीचा' —स्तानी ३५ [चपक प्रा चपय]

चपक चपकण चपका—चवक, चवकण, चवका यांचा उच्चारभेद चवक इ० शब्द पहा

चपक—३ एक उपवृक्ष, चाफा, हिरवा, सोन व पांढरा अशा यांच्या जाती आहेत यांच्या फुलावर गुगा गुजारवकरीत

माही हा चाफा विपारी असल्यामुळे फुलांतील रस चासल्यास तो मरतो असा कविसंकेत आहे 'पतंग बवळी क्षीपिकल्कि। मपुकर होपाव चपका। विवर भाऊनि संपमुखा। मूपक जसा प्रवेदा।' —मुमादि २८ १९ —न चाफ्याचे फूल [स] ०माला—स्त्री एका वृत्ताचे नाव, याला रूपवती, इक्ष्मवती अशीहि नावे आहेत याच्या एकेका चरणांत दहा अक्षरे व म म स ग दे गण असतात उदा० 'धाव मुःदा दुष्टविमदा। धाव रमेधा दुःखविमदा।' १

चप-उन-कर-दिनीं-दिशीं—क्रिचि एका पळांत, निमि पाषांत, अति श्वेते, लवकर, झटपटी, ताबडतोब चटकन पहा (किं० जाणे, येणे, उठणे इ०) [ध्व चप]

चपवणे—चकि (ना) भांडणाला पोचा चवणे [चप]

चपकल, चपकल, चपका—चवकल पहा त्याबरोबर ते दार बरमापावर किंवा पितळेच्या चौकरीत वा दिशीं भावाज करून चपकल बसले —कोरकि ३६६

चपका—३ १ चवकन मारलेली चाप चापट, चापटी, रपका, तडाखा (किं० हणें) बचक पहा २ (गो) पजा [चप]

चपका—३ १ मारवून, टाकणकार, काब इत्यादि लावून दागिना दिवा सोन तांबण व ते विस्तृतात घालणे (किं० देणे) २ उजळा, जिल्दई देण्याची एक तहा, रीत पदत ३ दरी, लाक बगोराचा आंबटपणा सोडवण्यासाठी तांबविलेल्या पळीत तेल, जिरे, हिंग, माह्याचा बगोरा घालून ती पळी दरी इ० कात मुड विणे किंवा घालण, कोडणी [चप हि. चवकाना]

चपका—छोवन. (खा) चमडा

चपचप—वि (व) ओला, निव [चिप्प]

चपचप-पां—क्रिचि चटकन, झटपट, तडकाफडकी, पट कन 'चपचप जेव' [ध्व चप]

चपचपणे—१ चवचवणे पहा 'अगातला अगरखा घामांने चपचपला।' २ मुरणे, (शुणधर्म इ० नी) युक्त हाणे 'संयु रिक आसिहांत चपचपलेक फार्मेस दगदाचे मुकटे' रसापु १२१

चपटा—डा—वि १ जसका व सपाट नकटा, चापट बसवट, कमी उच २ चपटलेला, चिचल, चापटलेला, दोकलेला, पसट चापट पहा ३ ल्हान चारीक (डाळे) ४ (ध) नकटा. [स चपट, चपट=हाताचा तळवा, म चापट तुल० का चपट=सपाटपणा]

चपटा—टें—३अ(र्षे) एक प्रकारची कामस हा एका बाजूत करवतीघारही असत [चपटा]

चपटी—डी—झी १ ठोकून, चोपून चपट केलेली कोण तीहि वस्तु पदार्थ (पेसा, तिबलेल्या कणकेचा गोळा, उढा). 'एढक्याचे उढेने पेसाची चपटी झाली' २ जोषळ्याची हलकी (आगडीसारखी) जात, ही गुजराथेत होते —कृवि २६६ ३ दुःखा मोंपळ्याची एक जात —कृवि ६०३ [स चिपट, चिपिट]

चपडा—वि (साकेतिक, भाजोपाला व्यवहार) दोन सरुया चपडा—उ (व) शिवण्याचा दोरा गुहाळलेले पाकौट, दोऱ्याचे पाकौट [चापट]

चपडाई—झी (खा) चपडाई—भात्रे ७ १ ते ४ चपडाई—झी (जस्तारी धदा) १ सूत चापट करणे २ वपण्याचे यत्न

चपडारू, चपराकू—झी चापट, यण्ड [म चपट, चोपट]

चपडा(टा)लाख, चपडोलाख चपडी—झी पातळ तुकड्याची, बसल्या पाडलेली लाख लाखेचा एक प्रकार [हि चपडा लाख]

चपडास, चपडाशी—चपरास, चपराशी पदा [सि चपिडासी]

चपणी—झी बल्लाची फळी, बल्लाचे पाते —वि १ चपटे, बसकट, नकटे (माक) २ चपट्या नाकाचा, बसक्या नाकाचा, नकटा [स चपट]

चपणी—झी झाडण, झाडणी, झाडण्याचे भाडे, वाडणा. —पराउप १ ४५१ [हि चपनी]

चंपत होणे—अकि १ एकदम अडथळ होणे, नाहींसे होणे २ चटकून निघून जाणे, दडी मारून बसणे, खूप बसणे, तोंड काढे करणे (काही अपराध किंवा गुन्हा केल्यामुळे) [स चप्=जाणे, हि चपत=अडथळ, चपत=पडून जाणे]

चपताळ—तळा—ताळा. चपताड, चपताडा—वि चापट, चापटवा, पातळ आणि सपाट, चिपतळ चपटा पदा

चपता—वि १ बावसुरा २ बावा, उजव्या हाताने ज्या प्रमाणे काम झटपट मुलभेने व सुबक होते तसेच डाव्या हाताने करण्यास म्हणतात 'हा चपत्या हाताने काम सरसर करतो' [पा चप्=बावा हात]

चपपक्क—न धेंय, चपपक्क २ 'तेणे चपपक्क त्याचे गेले' म्हणे ओढवले दुखरेण' १—निगा १८

चपरंगी—उझी चागली नीट पासलेली, गुळगुळीत केलेली. कनडी (मुलांच्या खेळात चढण्या-टाकण्याकरिता)

चपराकू—झी चापट, यण्ड, चपडाड [चप]

चपराकणे—अकि चापट मारणे, यण्ड मारणे, रगटा मारणे, पालणे [चपराक]

चपराशी—सी—उ चपरास (विद्या) धारण करणारा, जासद, नाकर, शिपाई, दूत, हरकारा, पट्टेवाला, सरकारी शिपाई [हि]

चपरास—झी १ शिपायाच्या गळ्यातील पट्यावरील विद्या, वकल (पितळ, इ० धातूचा) २ मेणवती इ० चा आकडा अडकविण्यासाठी खाव, मित इ० कास जो धातूचा पत्रा किंवा चरती बसवितात ती ३ छातीचे कवच ४ बिजागरी कडी, जी कडी बसविण्यास मागे चापट भाग असतो ती [हि]

चपराळकी—झी चपराक, यण्ड 'त्यावर चपराळकी सारखे दुधरे रामबाण भोप घाई'—भागर ३ १०६ [च]

चपल, चपल—वि १ चलाख, तरतरीत, तडख, हुयार, २ चंचल, अस्थिर, तरल, गुळगुळ्या ३ स्वेरिणी, स्वेच्छाचारी, छिचोर; उठवळ (झी) ४ त्वरा असणारा, निसटणारा, हातीं न लागणारा ५ (शाप) उद्हन जाणारी, वायुपरिणामी, वाष्प मधी. (६) ग्दोळटाईल [स चपल]

चपल-ळ, चंपल, चपळी—झी पायातील बद्धान, चप्पल 'हा जरी गभीर होये। तरी चपल्या का खाये।'—कालिका पुराण १४ १४२ [च चप, हि चपल]

चपला-ळा—झी १ धीज 'कौं अगावरी चपळा पडे।'—रावि ४ ४१ 'मधुनि मधुनि ही चंचल चपला।'—मृ २ स्वेरिणी, कुल्ला झी 'किं'वित वकला। चपला भिंगरी।' मानाप—वि, चपळ पदा

चपलिव्द—झी एनंमलची एक पद्धत पत्न्यावर खाचा पाडून एनंमलची पूड टाकून कुटाराच्या दगडाने पासतात आणि जिव्हर्दे चढवितात

चपळा—उ एक छुडप (६) मिमोसा चपळाई—झी. १ चपळपणा, चलाखी, तरतरी, तडखपणा 'ही चपळाई वर्णेनीय नव्हे काय?'—स्वप २ जल्मी, त्वरा, पाई. [स चपल]

चपा—उ १ (व खा) चमचा २ (खा) दोन सेर पान्याचे माप

चपाचप-पा—किवि चटकून, चपकून चटदिशी, मपा मप, झटकून, चपचप पदा

चपाट—न राक्षसगोळी, नि सेपता, मलनास, उघवस्त जमीनदोस्त केलेली किंवा खाऊन फड्या पाडलेली स्थिति 'चावोनी चपाट केले मज माळे। अथक ठेविले निजप्रेम।'—ब ७०५ 'त्याने शमर लाड्याचे एका क्षणत साकून चपाट केले—वि १ उघवस्त केलेला, जमीनदोस्त केलेला, सपाट करून टाकलेला, लुटलेला 'पेठान्यानी गांवेच गांव चपाट करून टाकले' २ भाडेला, फरा सहविनेला; माफ, पादूनगून स्वच्छ,

युद्धयुद्धीत केलेला. 'त्याने दहा माऊन्या खाऊन चपाट केलेल्या' [चपाटा, चापट, चापणे]

चपाटचे—रुक्मिणी (गो.) कापीज, हस्तगत करणे

चपाटणे—रुक्मिणी (कु.) १ खाऊन टाकणे; पण उडविले; येथेच खाणे, चपाट करणे २ चटकन, झटकन उडवून टाकणे, आटोपणे (काम-पदा). [चपाट]

चपाटा—३ १ बेग, सपाटा, सपाटा पदा. जो निघालो तो एका चपाट्याने धीस चोस मेली २ (गो.) तावडी, हवा, मार. 'शिवाजीराजाचा चपाटा। फाजिलखान मारा बाटा'—येथी ३१ ३ झटका. 'याचे हातचे चपाट्याने त्याचे कोकी बरचे पागोट पळले' [चप]

चपाटी—ली १ चापट, चप्पट, रक्ता. २ (व) विचित्रता हाहाची तोडलेली कांदी [चपाट]

चपाती—ली १ लाटण्याने लाटल्याबाबून केलेली भाकर, पोळी, २ (साना) पातळ पाळी, रोटी [हि]

चपापणे—कि १ दबकणे, भिणे, चाबणे, चबकणे 'कोत बालाचे दिन बाजताच चार चपापले' २ संकोच वाटणे, लज्जा किंवा भीति यामुळे माघार घेणे, मागे सरणे, दबणे, भाकूमिक लाजेने घुर्लात बदल होणे 'कृष्ण येताच सर्वे क्रिया चपापल्या.' [हि चपना हि]

चपापविणे—रुक्मिणी लाजविणे, शरमविणे, लज्जन करणे, जोराळा करणे, मान खाली घालावयास लावणे [चपापणे प्रयोगक]

चपापां—किवि चपाचप-पा पहा

चपापछो—ली मार्गशीर्ष शुभा ९, खडोबाचा सण. या दिवशी खडेरावाने मंत्राधुराचा वध केला [सं]

चपाछमी—ली. मार्गशीर्ष शुद्ध वद्यमी, या दिवशी खडोबाचा कुळवर्मे कटावयाचा असतो [सं]

चंपी—ली (शु.) १ मर्दन, अंग रगडणे, चेंपणे २ वेदा मेवा 'पूवी हत्तीच्या पांवी बांधून त्याची चंपी कळत सोडोत'—विश्वस २४० [स च=रावणे, प्रा चप=रावणे] उडविले, फाटणे—फजीती करणे, छडी करणे या अर्थी वापरतात

चंपू—३ गणपतय काव्य, उदा ० नलचपू, भारतचपू, ओज चंपू ६० [व]

चपेट—ली १ चापट, चापट, चप्पट, आपात, प्रहार, चपेटा, तडाखा (वाघाच्या किंवा माजराच्या पंजाचा, हाताचा) 'मृत्पुष्पाग्रे चपेट्यात। मारुनि प्राण घेतला।'—मुझादि ०७ १०६ 'माहेल काय हत्तीची गज, गडगाचीहि लावळ चपेट।'—मोठवोग १० २४ २ दुर्दैवाचा किंवा मकदाचा तडाखा, झपाटा ३ चपात बसलेली ठोकर किंवा मालेली नूट (किंवा मारणे, बघणे)

'येदा घुरे येत्यामुळे मोठी चपेट बसली' ४ लग्नादिवाक्याचा याचा हवा, धाड, ५ पिडावर दिन, चिडटा, मोठा पदम किंवा पीडा उदराची खाऊन सोलेला नास ६ मृत, पिडाच दावा तडाखा, झपाटा ७ तुलमी राजाकडून, माणसाकडून सोपे दु.स. साप ८ लढाईन किंवा युद्धात बसलेला आघात, लगेचच बार. ९ (ल) हाताची चापट, तडाखा—एभा ९४४ 'घा पडरीची वाट। जव नाही चपट। पात पडिमा काळाचा।'—तु २५१४ १० चेंपव. सत्ता, मुठीत येणे 'ता मासे चेंपेरी केले त्या दिवशी मारुन निमंनान बरीन'—वि १ हून पावलेला, उज्वस्त केलेला, जमीनदोस्त केलेला, उमडा पाडलेला २ (ल) खाऊन वस्त केलेला, खाऊन टाकलेला, लह हाप केलेला चपेट—(नाम) पदा [म] ० स्ताघणे—(व्यापारात वगैरे) चांगला लाग चापणे, चांगले बसताना बघणे, नीट सधान लागणे चपेटणे—रुक्मिणी मारणे, तडाखे लगावणे, सोडवणे 'हदि रंत दोष घेऊन। पुढे चपेटनी घाबनारा'—१९१०—(नाम) चपेटा—३ १ चपेट, चापट, चपट, चापटी, चपटी, 'सिंहाचा जो बाल तोही चपेटा। मा' (या.) पजा मोठा।'—मराठी चपटे पुस्तक ४ १५

चपेटा—३ (वाक्य) दाहना, जन्माचा हला, जन्मन येणारा, चावणारा, घडणारा, भयकर लोंढा, घुर 'असो यशोदा ऐके सादर। गान्धर्वांचे चपेटे पार।' १९२. ४ (क) चपाटा, झपाटा 'तुज लागला एकदा कोचा चोटा।'—भज ५२ [चपेटा]

चपट—उद्गा चपट! चोप!—विश्वस [म]

चप्पल—ळ. चप्पली—ली

चप्परी—ली १ सर्वे 'दोस्त्याच' २ अंग रगडणे, ३ पंजाचा दाव, चपटी, पट पोषाबाळाचा नवीनप्या, घड्या चामूचोपून बस

चप्पू—वि १ सावध, हुशार, काळजीवा, मादुरी लक्षात घालण्यासाठी, विवेकी, दूरदर्शी, शहाणा २ हुशार, समजतदार (रहान मुलाल म्हणतात).

चव—ली चेंपणे, दाबणे, चप पहा 'तावदाने ल बघवून चव मारावी'—संरट २५

चवक, चवकण चवका—चवक, चवकण, चवका या शब्दापासून वगैरेव्यत्ययाने झालेले शब्द

चवकणे—रुक्मिणी चपापणे, चवकणे, दाबणे, चपापणे पहा [चवकणे]

चवखल, चवखल—किवि १ बरोबर, नीट, टाकडी उतोटत, नमडा, जसा हवा तसा हा चिंता चवकल बसला २ (ल) सगतावार, योग्य प्रकारे, लागू पडेल अशा रीतीने

‘त्याच्या प्रभास प्रत्युत्तर चवकल उतरले, पडले’ -वि १ -न १ गण्याशके, चकाटपा, मोष्टिप्राद, रिकामी वटवट २ अनुकूल सयुक, साजेसा, योग्य, युक्त, बरोबर २ न्यायाचा, खरा, रास्त
 चवचवणे—अकि ओले घवघवीत असणे, पाण्याने पूर्ण पणे मिजलेले असणे, चपचपणे [चव ठिबठिब्याचा चव चव आवाज]

चवचवीत—किवि ओली, घवघवीत, चपचपीत, (पाणी, तूप इ० नीं) घवघवीत, लिबलिबीत, चिब, मिजलेले (किं० मिजणे) [चव]

चवडव, चवडवीत चवडव, चवडवीत—वि. डवळ लेले, गदळ हालेले, गदळ (पाणी)
 चवडा—उ अवका पडा हनुमतावरी अकस्मात। वेगें लोटला विनतासुत। चवडा चनुनें हाडपित। परि किंचित न हाले।’ -इ ११.१४४

चवडाक—छी चपडाक, चपराक पडा
 चवडाची च, चवडव—छी १ गदळ किंवा घाण करण्याकरिता चपडा लाक [गें, हलविणे, एखादा घाणेरडा पदार्थ खात खळबळणे
 चपडास [वा चिचविपीत करणे, पाणी फुचमचयाळुले हालेली चिचवासी] दार्य, वस्तु/किरविणे, इकडे तिकडे फेकणे, अस्ताव्यस्त चपणी-आवासर करणे ३ दुसऱ्याला प्रास होईल अशा रीतीने १ चपटे, वाडुड करणे, लाडा कारभार करणे, ढवळाढवळ ४ (अन्न नाकाचा, चिबडणे, निवडणे, अस्तक करणे ५ वेतावर वेत करणे, चपणीची करणे, पैसा मिळविण्यासाठी सर्व प्रकारच्या खंडक्यात-रेरापुर ११.१४४ पडणे, धारणे, घालमेल, खडव उपद्रव्याप.
 चपट होणे स्तरावरपा (पाणी इ० काचा) ७ अग्यइस्थित २ चवडू [वा वडा उखरासार (वस्तूचा, पदार्थाचा) ८ चिबडा काळे करणे (ये ये) ९ घोल, घोलकार (स्वच्छ आणि अस्वच्छ चव-जाणे हि १४०० (मुक्तावा, वेत, मसलती) परामृत होणे,
 चवताल—१ फसणे, वाया जाणे ११ स्थानप्रश्रता, अस्ताव्य चोपट, था (वस्तू कामे, मनुष्ये इ० चा) [चव चवडव, चिब चपनहाळणे]

चवडवी, चवडवी—छी अगमिचारिणी, बदकैली छी
 चवडवी-न्या, चवडवी न्या—वि १ मनस्वी खेकटे खोर वा हाडो, उपद्रव्याची, पैसासाठी नाना तऱ्हेच्या शिकं मती आणि मुक्ता करणारा, घालमेर्या, चळवळ्या २ (ना) हलुमरी, अष्टपेड चवडव पडा

चवराख—न चापट, चपराक (किं० मारणे, चडवणे, उडून देणे)

चवचचर—किवि अवरचवर, अचावचा, बडबड करून, खलखल, घुसुघुस, तोंडास येईल तसें, अद्भुतता. (किं० बोळणे)

चवरा, चवरट—वि (व) यडवड करणारा, वाजवीपेक्षा जास्त बोलणारा, वाचाळ

चंरा—वि तारळ, चचल, हलणारे ‘चित्सोर्दया चवा नयनीं सुवाया हृत्तवा वरित्या विवा।’ -अमृत १०१ [स चव=हलणे, जाणे] ०रमाल-३ एक वस्त्र

चवाघणे—२ घवकणे, दचकणे ‘चवाविती यपायिती। काल्ये पाट।’ -दा १६४ २५ २ घवकणे, दचकणे, चपा पणे पडा

चवाया—किवि. चवचव असा आवाज हाऊन ‘सहज चालता चवावा। पाणी वाजे।’ -दावि २४४ [चव]

चविणा-ना, चवीना—उ १ चावून खाण्याचे पदार्थ, भाजलेले धान्य, हरभरे, फुटाणे इ० २ (अशिष्ट) चावण्याचे, चर्वण्याचे, चर्वण करण्याचे यंत्र, दाढा. ३ (घामा) चर्वण, सारखे तोंड चालणे ‘पोराचा दिवसभर चविणा चालला’ [स चर्वण, हि. चवाना=चर्वण करणे, चवेना=माजक पदार्थ चणे इ०]

चुतरा, चुत्रा—उ १ मढालाच्या किंवा पेठेच्या मुख्य अधिकाऱ्याची, कोतवालाची, न्यायाधिकाऱ्याची कचेरी, चावरी, चौकी २ दस्तुरी घण्याचे स्थळ, नाका, नाके-वाडमा २ १०० ३ चौकोनी ओटा, उचवटा, चौपरा ४ रिदामटे कड्या लोकांचे वाता माण्याचे स्थळ, जागा, फुटाळाचा अड्डा, छुट [हि चतूराह चुत्रा, तुल म चौपरा, चुतरा]

चवू-भू—उ पोटा भोटे पण गळा लहान असे उभट मांडे, गडका, गिरी, एक धातूच पात्र, घुरई, गड [का चवु] (पात्र) ०होणे-निश्चर होणे, स्तब्ध बसावयास लागणे सामाश-द-०गघाळें-न (सोवळेमांडे) १ साडीकुडी, कपडेलेत वगैरे सामान हुमान २ विहाद, वस्ती, वस्तान ‘मनुष्य एकदा कोणत्याहि गोष्टीविषयी अत्यंत आतुर झाला म्हणजे सारासार विचार व शक्याशक्यांचेच समग्र आलखणारी त्याच्यातील अक्षल आपले चवुगवाळे उचलून पार चालती होते’ -वाईकर भटजी [चवु+गवाळे=मुकटा वगैरे ठेवण्याची पिशवी, फडके] ०गघाळें आटोपणे-निघून जाण्यासाठी सामानाची आवरा आवर करणे बाचाबाध करणे, मुक्काम हलविणे, विहाद उचलणे ‘आपले चवुगवाळे आटोपून तो तुळापुरी आला’ -स्वप ११ ०गघाळें फेकणे-बेळच आभरण लावणे, आगतूक जाणे

चवराख—न चापट, चपराक (किं० मारणे, चडवणे, उडून देणे)

चवचचर—किवि अवरचवर, अचावचा, बडबड करून, खलखल, घुसुघुस, तोंडास येईल तसें, अद्भुतता. (किं० बोळणे)

शको ३ २९

चंचेल, चंचेली, चंचेली अत्तर—चमेल, चमेली, चमेली अत्तर पहा.

चमळ—वि. शिला; ताल; शिखर्याच्या, बापरण्याच्या योगाने रंग. पसत मातेला; लापट.

चंभारकुक्कडा—पु. (प.) कोकीळ पक्षी.

चमक—जी. १ लक्षाकी; तत्तळाकी; चक्षाकी; श्रममग; छटा; झळक. (किं. मारणे). २ धातुसारखी चमक. ३ विशेष प्रकाश. 'जेथी सग मेपेदेवरी। चमका मारिती चपळावरी।'—नव १५१४०. २ (ल.) पंच; हुल, हुलधवणी; ध्याची सुपती हुलकावणी दासबावची असा श्रहार; हेचें कोटें दिदर्शन; बतावणी; क्षोण. एरीकडे चमक दाखोनी। सवेचि वदा हाणिती फिरवोनी। १ (धार्मिक) स्फुरण; हलणें; उजणें; चमक. (पाटीत, कसरेत, पोटांत, डोक्यांत, अवयवात लठगारी) शिडीक; शिणक; ठणक; वेदना; उषण. (किं. मारणें; येणें; उजणें; निपणें; भरणें; चालणें; चढणें; काढणें; उतारणें). चमक पहा. ४ प्रमा; पैत्र; लक्षाकी (घोनें, हिरा इ० ची). ५ एकलंघार. चमकी पहा. ६ वृक्ष; बाबटगणा. 'प्रथम त्याला मागसायन त्याची चमक दाल्बावयाची अतडे'—चिमा १२. [हि. चमक; सं. कम्प=प्रकाराणें किंवा चमरक]

चमकणें—अकि. १ लखलखणें; लकाकणें; तटतकणें. २ चमकून चालणें; झोलातें चालणें; नक्षान्याने चालणें; द्रव्यत चालणें. (जियासंबवी) 'त्या मागें जनक कुमारी। हंसपति चमकतडे। १ (कॉ.) चालणें. 'पारिचा पार्ई छणा टाके। हें बोलणें समूळ छटिकें। ऐसे जाणोनि निष्टकें। चरणौ चमके वेदनी।'—एहस ६.१६. 'अयापि हसनि चमकिळा। छहासर्वा पावली।'—सिपु २.३६.६७. ३ शिणका लागण्यामुळे व्यथित होणें. ४ चढकणें; छुजणें; निपणें. 'वाच अवळ येण्यास चमकणार नाहीं।' ५ चमक भरल्यासारखें करणें. 'देवे म्हणोनि चमके, करि फार पार्।'—जापु २३. ७ पुन्हा प्रकट होणें; वारंवार येणें. [सं. चमत्क; किंवा कम्प=प्रकाराणें; चमक; हि. चमकना]

चमकणें—अकि. भावनेचकित होणें. 'प्रबोध पारवे पुन धुमिती। तेणें बागेधरी चमके चिती।'—एहस २.७. [सं. चमत्क; प्रा. चमक]

चमकविजळी—जी. चपळ व सौंदर्यसंपन्न स्त्री.—वि. (व.) वाचरी; नखरेबाज (जी). [चमकणें=विजळी]

चमकविणें, चमकाविणें—अकि. १ शोमविणें; लक्षाकविणें; चक्षाकविणें २ रपादून, छक्कून फटके मारणें, छटपा मारणें; झोळ्यापुढें काजवे चमकतील असें करणें; मारणें; रागें भरणें. ३ शृंगारचेश करणें (कोळे, नय इ० कवी चमक बहिर दिसे असा प्रकार).—अकि विराजणें; विलसणें; चमकून दिवणें. [चमकणें प्रयोजक]

चमकी—घी. १ छडी; वेताडी; वेत; वेताची बाडी; बाबूक; चमकविण्याचें साधन, बाबकाचा मात, फटका. 'अंगा-बरीत चमक्यांची ओळ।'—मकला ६५. २ कानांतला सोन्याचा टोळक किंवा लंग; क्षिया-विशेषतः मुली-नाकांत घालतात तो सोन्याचा दागिना; नयेचर, गुंडीवर सोमा येण्याकरितां जी हिरकणी बघवितात ती; मुगबट; मुरडी. ३ हिरा, कांच इ० चा लुटका; टिक्ली. ४ (जतरारघटा) बनवट रेतोम. 'चमडी मोक'—बनावट रेतोमाचा (वपटा) मोक. [चमक]

चमकु(को)रा—पु. (प.) अळ; पोथीची पानें. 'चमको-न्याची भाजी केली होती।' [सं. चामा=मर्द=कूरा=पालेमाजी]

चमचम—भा.—किवि. १ छडी मारतांना होणाऱ्या आवाजा-प्रमाणें ध्वनि होऊन; छमछम, चटचट. म्ह्णु छडी लागे चमचम निघा कैई चमचम. २ पायांच्या बोटांतील बाणण्याचें छगछग वाजणें; छन्छन्. 'बाणच्या चमचम वाजतात.' [ध्व. चमचम]

चमचमणें—अकि. १ (क.) झोंबणें; चुरावणें. २ चम-कणें. 'भालावर चमे विडु चमचमती।'—मिक ६१ [चमचम]

चमचमाट—पु. रोषमाई; आराध; मागमाग; चकचकाट (दिवे, रत्नें, दिवाळ मळक पोवाडा याचा). मित्रेचें लक्षाकणें, चकचकाटणें; लक्षाकी; झकतकाट; शोमा. 'दिवाळीत परोषर दिव्यांचा चमचमाट नसतो.' [चमचम; हि. चमचमाट]

चमचमाट—पु. १ भोजनाच्या पदार्थांची चंगळ, विपुलता; सगुदि; बहारा; दिवाळी; पुमाडी; रंगलुट; चमठान; धुमचकी; धुमस जेवणें. २ (अन्नाचा, खाद्य पदार्थांचा) अन्न मद्याचे बमरे घालून आलेला खमखमीतपणा; खमगपणा. [सं. चम=खाणें; तुल. चमचम]

चमचमी(मि)त्र—वि. १ बोलला मातमसाला घालून तयार करविलेला, मित्रविलेला; खमखमीत; खमग; चमकर. १ विपुल; रमाक; लायल तितका; येथे (चकामें, खेळ, क्रीडा, हाकडाम). २ स्वच्छ, निर्यल; अचळपळ. 'मधेंचि चमचमित लिहावें।'—दा ११.१ ११. [सं. चम=खाणें; चमचम]

चमचा—पु. एक प्रकारची उपल व लाबट होणाची ल्हान पत्ती. [सं. चमक; फा. चम्पा; हि. चम्पा]

चमडी—जी. नामडी; कातडे; त्वचा.. [सं. चम; हि. चमडा] म्ह्णु १ चमडी काटे वख न फाडे=अत्यंत चिबट कापट. २ (व) चमडी आय पण दमडी न आय=अत्यंत कंजुष भाणवणाला लाबतात.

चमत्कार, चमत्कृति—पु. १ भावयें; भावयैकारक वस्तु, वृत्त, स्थिति, मोह, प्रकार, देखावा. 'शेषमुक्त काढाच्या एक, अर्थाबरोबर दुसऱ्याही अर्थें वृत्तून चमत्कृति उत्पन्न करिता येते.'—अन्यतरहस्य ११. २ आश्चर्य; नवल; अन्वया. (किं. होणें;

वाटेणें) ३ देव, औपध ६० पदार्थांचा आधर्य वाटावयाजोगा अनुभव [स चमत्कार]]

चमत्कारणे—अकि. चमत्कार वाटणे, आश्चर्यचकित होणे, विस्मित होणे, नवल वाटणे 'वृत्ति अजगत्ताची मातु। चमत्कारिला प्रमती सुतु।' -मुआदि ३ ८० मुनिमनी चमत्कारला। म्हणे हें काय आठवले इला। जाणोनिया सध्याकाळा। केवी मागे ऋतुदान।' -जै ७८ ४० -स्वादि ८ ३ ४९, [चमत्कार]

चमत्कारिक, चमत्कारी, चमत्कृत—वि १ आधर्य कारक, विलक्षण, अचवा वाटण्यासारखा, अद्भुत २ (निंदाधी) विलक्षण, गेर रीतीचा, चालीचा ३ विशेष, असाधारण, असा मान्य [स]

चमन—उ १ कुलवाग, कुलाचा हाटवा 'फिरोन विलो किता ते स्यळीं चमन।' -दावि ४० ३ २ दिवाळपणा, अपका, दिमाख, झील, घाटमाट, भज्यपणा, बामझील, हागझगाट (मगल समारमाचा) ३ बहार, चैन, चगळ, मजा 'न कही आचमन, आहे चमन।' -अमृत (कटाव) पृ २५ ४ अत्यानंद मनी चमन भरून।' -अज ६९ [फा चमन] 'दहर्ही-न सुवासिक दही तीन धार दूध तापत ठेवून अढीच धार उरवावे, निवल्या बर त्यात १५ भार घासर घालून आंघट ताक विरजणास घालावे, भाट्याच्या तोंडावर गुलाबाचीं फुले ठेवावीं दुसरे दिवशीं फुले काढून दही वाडण्यास घ्यावे -पाक ४७

चमनी—वि, रंगेल, गमत खेळ, करमणूक यांचा शौकी, ख्यालीखुशालीचा [चमन]

चमरी, चमरमुग—छीउ वनगाय, खुंविशेष यांच्या पुंजाच्या कपाची पवरी करतात [स चमर]

चमस—उ १ यज्ञात सोमरस ज्या लाकडी पात्रातून ठेवतात ते पात्र हें चौकोनी असते चमस आणिले चौमुखी पात्र। यालागी।' -कथा ३ ८ १३९ २ चमचा पळी [स चमस]

चमार—उ. चाभार [स चमकार, प्रा चम्मार, हि चमार]

चम्—छी सेना सैन्य 'पादव-चम्-पतींचें मनुजि चम् पाडिले पतित्व रिंते।' -मोमीळ ४ १० [स]

चमेटी—छी हत्तीच्या पायास बांधण्याचा कास [स चमेट, प्रा चमेट्ट हि चमेरी]

चमेले, चमेली—छीन १ एक फुलझाड व त्याचें फूल २ चमेलीचें अंतर, तेल

चमेली—छी तोफेचे गोळे भोऱ्याचे खेळडाचे माष, बजन नगळा-उ एक प्रकारचा सुईनळा -जमि २१

चम्पन—छी चैन, चमन पहा 'चम्पन चालते आहे लेकाची त्या बाईच्या देणव्यावर' -वज्रापात ११४

चय—उ १ एके ठिकाणी रास करणे, राशि, एकत्र जमाव, उपद्रव समूह (समावांत) अपचय, सचय, समुच्चय २ भूमिति धेदी ३ गणितधेदी [स ची-चय]

चम्मा—(कों) ताव, हात मारणे. [चमन]

चयन—न गोळा करणे, एकत्र जमविणे, रास करणे. सचय, समूह. -उ १ अभिचिंति, अभिष्टोमादि सोमयज्ञास जोडून करावयाचे एक श्रौतकर्म यांत विशिष्ट आकाराच्या विटा तयार करून त्या इयेन, कूर्म ६० आकाराच्या मांडून त्याची वेदी करून त्यावर याग करावयाचा असतो २ अशा प्रकारचा यज्ञ [स]

चयन—छी १ चैन, स्वतः रजविणे, बागातून फिरणे, प्रमण करणे, भटकणे, सहल करणे, खेळांत, शीर्षेत विविध करमणुकींत दग असणे, मजा मारणे ६०, मजा, गमत, चैन पहा. २ विप्रांति, आराम, सुख, स्वास्थ्य. (चैन) पटणे चैन पटणे—आराम वाटणे ० धाजी-छी चैन, चनबाजी

चयनी—वि सुखाचा, चैनीचा, रजनाचा शौकी चैनी पहा

चर—न १ अंतरिक्षातील तारादिकांचे रवेस (रवेवरून प्रथम यान्योत्तर जातें असे मानले आहे) उगवणे आणि त्याचें एखाद्या विशिष्ट स्थळी उगवणे या दोहोंच्या कालातील अंतर, रेखांतर, स्पष्टपरिधि २ (फलज्योतिष) सोमवार ३ (साकेतिक) गमन -वि १ हलगारा, जगम, चालगारा, धरणारा, जाणारा, चलमशील, ज्याचे स्थित्यंतर करता येतें असा (वस्तु किंवा पदार्थ, मालमत्ता, जीववस्त) चर=व्य जलचर, खेचर, सूचर, वनचर 'स्थिरचर व्यापुनि अवधा तो परमात्मा दशाशुलें वरला।' -पुढिराजकृत प्रव्हादचरित्र ३ स्वाती, ध्रुव, धनिष्ठा, शतताराका ६० नक्षत्रे ३ मेघ, कर्क, तुला मकर ६० राशी, एखादी गोष्ट किंवा कार्ये करण्यास कारभार या नक्षत्राशींच्या वेळी केल्यास फल निष्पत्ति लवकर होते, परंतु ते कार्य चिरस्थायी न्हावें असे वाटत अक्षर्यास या काळात आरंभ करता कामा नये असे फलज्योतिष सांगतें नक्षत्रें, राशी, लग्ने यांचे तीन पुढील प्रकार केले आहेत - १ चर=चरस्वभाव २ स्थिर=स्थिरस्वभाव व ३ द्विस्वभाव चरराशी-मेघ कर्क तुला, मकर स्थिरराशी-शुभ, सिंह, शुक्रिक कुंभ द्विस्वभाव- मिथुन, कन्या धन, मीन ४ (व्यापक) चारण्याच्या, सरण्याच्या, पळण्याच्या वेतांत अस केले, यमनोमुस झालेले, निषण्याच्या वेतांत असलेले, निषा यला जगदीं तयार झालेले [स चर=चारणे] सामाशब्द-

० चर=न चर अर्थ १ पहा विपुलाशासवशी अंतर, चराधर;

चरदल ० व्या-प्री चराची उया ० मूर्ति-प्री टविना, अगर दिवीक्या वडी मिरविण्यांत येवारी लहान मूर्ति, उगवमूर्ति

चर-३ कोटाच्या, किल्याच्या मोवतालपा रेंदक बांच, सारसच सळणा, सारं, सडा, हरळ, टाळी, जमिनीचाती केलेले भुयार - पुढी १ (पासल्याच्या, चोळल्याच्या योगाने किंवा इतर कारणांनी पडलेला) भोरखडा, चरा भोरखडा, (किं० पडणे) २ चिळेणे, चिळणे, चरत जाणे (जरा मग, १०). ३ केपाकपेणामुळे इतरपार्श्वे पडणे [दि, म चले]

चर-३ (कोळी) कोळपावळळ अवलेला मोठा घुस - गुभा १८

चरक-३ १ उवाचा रस काढायचा तलाच्या पाण्या-सारखा लांकडी पाणा, यत्र २ (उप) दांत आणि जवडे, टाळी, तीब (पीठ करण्याचे जणू यत्र) ३ वाटण्याचे काम, पादुमय पात्रावर नगी कापघांतीत सरडी काढून तो साफ करणे, किंवा दुघरी अशाच प्रकारची कामे करणाऱ्याी जे यंत्र नसते ते, उजळा वयाचे नशी करण्याचे यत्र ४ दळण्याचे, पीठ करण्याचे, वाटण्याचे यत्र 'पुरा वाटण्याचा चरक' ५ चक्र मारणे, फेरा घालणे, गिरक्या घालणे ६ (ल) कोणतीहि पन्हाडी मोठ सतत चालू राहणे, सतत चालणारे काम खाण्याचा लिहिण्याचा, स्वयंपाकाचा वाहुण्याचा चरक चालला आहे ७ जिल्हई करण्याचे यत्र [का. चरई, तुल० स चक्र-चक्र, चरक] (बाप्र) चरकी घरणे-१ चकावर सावणे, धाणे २ (ल) काचात घरणे, सफ मेहनत करविणे, सारखे सपविणे (एखा वाक्या कामांत, पधात अन्वार्थात), पन्हापा कामावर इकडे तिकडे न होऊ व्हात घुसविणे

चरक-३ (अतार पदा) बाटोळी मोठी परबी ० पाठ-३ पटवडी कामासाठी घुताचा विडा

चरक-ख-किवि यक गुण कुटित स्वामित, आशय चकित (किं० होणे) 'माझीमुदि जकल चरक माली' 'मी चरख माली' [चरकणे]

चरकट-३ १ चन्हाट पाव्हाळक मोष्ट, मिळमिळीत, नीस चयळपणाची मोष्ट चरपटपंजरी, चाबटाई २ (जा) चापटी, चपराक (किं० मारणे, चढवणे) [स चपट]

चरकटणे-१ (राजा) गवाळीपणाने ब सैल ससे दोर खड वळणे कशी तरी पाहने शोरी वळणे २ (स) भरकटणे, घासरी निव्हाळजीपणाने करणे, गडबडगुडा करणे, पोटाळा करणे घुरकाटणे, मलतेच करणे 'एका क्षणांत त्याने दहा बंद चरकटले म्हणून त्यांत फार अगुडे पडली' ३ सासणे [चरकट]

चरकट्या-वि निव्हाळजीपणाने कडे तरी सडासरी काम करणारा पिडाव्याई करणारा, दडव्या [चरकटणे]

चरकणे-अक, काढणे, टाकावणे -अकि १ काटल्या मारणे होणे, वाटणे, अंत करण द्याव होणे, नस्यत व्ययित होणे, व्यंकूळ होणे, व्यम होणे, कटी होणे 'सुवर्ण की त्याच्या चर कत जमे तो दिनपना' -विदि ८१०० २ (भीटीमुळे) मांडवणे, त्रधा होणे, गोंपळणे, पावरणे 'चाप रटीष्ट पडतांच मी चरकणे' 'समसे जातांच त्याची मुदि चरकली' ३ (व) मनांत समजणे (प्र) तरकणे [चर काटण्याचा चर भावाच]

चर-कन-कर-दिनी-दिशी-किवि. १ काढतांना, टर कनांना, भाजतांना जो भावाच होतो त्या सारखा ध्वनि होऊन, टरकन (किं० पाटणे, विरणे) २ एकदम हादारे येऊन, वेदना टपपन होऊन, व्यथा पाहून

चरफूजा-की (व.) आवडण्याला किंवा मळाला पोंबत, पोंबळत राहणे, वगाड घेणे [चाक=चक्र+पूजा]

चरफा-३ १ जळले, भाजले नसतांना जो चर भावाच दिशा वेदना होते ती २ चटका हाग, हाव (किं० बघणे) ३ माजीला कोवणी पातली किंवा माजी काढणीस टाकली नसतां जो चर भावाच हातो तो; तापविलेले हत्यार पात्र इ० पाण्यांत घुसविले किंवा त्यावर पाणी टाकले नसतां जो भावाच होतो तो (किं० बघणे, वेणे) ३ मनाला होणाऱ्या वेदना, चटका, अंत करणावर आकरिमक बघणारा पाव, मर्मभेद, धक्का 'बहुनि त्या मयूर मृता या इद्र्या चरवा नसला' -बारादा [चर चर फा चरका=लहान असम]

चरफा-चरवा पहा.

चरफी-मी (चामारी) कोंक्याचे अगर करवाचे पाड या रंगावर कमाविलेले कातडे

चरकी-वि चरकावर घरून साफ केलेले, जिल्हई दिलेले, पोंसिण केलेले (मांडे) [चरक]

चरकी-खी-१ (चाकू कातर इ० स) धार लावण्याचे यत्र चाक 'गारी, जवरे चरक्या आदिकरून यंत्रे घुराघुराजस ठेवारी' -मरामा १३ २ चरकीबाण (शोमेक्या) दाख्खा एक प्रकार. (दारुने मारलेली लोखंडी नळी काटीला बाबतात) ३ लोंकड, ताग अवादी इ० चे पागे वाढण्या करितां केलेले लांकडाच साधन यत्र, तंकुटी, चाप, काती ४ चरक पाणा 'घाणा चरखी घिरकला' चाकाखाले सापडली. -दा ३ ७ ८८ [फा चर्खा, स चक्र-चकी]

चरफे-न (गो) काजूक्या बियांच्या खेळांत बियांच्या जमावाचे नांव

चरक्या-वि चरक चालविणारा

चरख, चरखी-चरक चरकी पहा

चरखा—५ सुतकाढण्यांचे यंत्र, रहाट [फा चरखा, सं यक] ० फारागिरी—स्त्री चरख्यावर सुत काढण्याची कला 'हिंदुस्थानची प्राचीन चरखाकारागिरी पद्दी बुडाली याबद्दल जर बडवावा.' —नाकू १ १६

चरखाचणे—(ना) चणसावणे पहा

चरण—न १ कुरण, गायरान, गायरानातील जमीन २ चारा, गायरानांत उगवलेले गवत 'पाऊस पडला तरी चरणण व्हावयाला एक महिना पाहिजे' [चरणे]

चरचर—रा—स्त्री १ चुरचुर, तीक्ष्ण, तीव्र वेदना, सुप्त अवस्थेले दुःख, द्वा, झणझणणे. (किं० लागणे) २ (उ) पखाताप, रुखरुख, हुलहुल (किं० लागणे) ३ तीक्ष्णता (शस्त्र, हत्यार इ० ची) ४ खोच, खमगपणा, औदत्य, चपलता (भाषणाची)—किवि. १ चिरपण्या, टारकण्याचे वेळीं होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण २ फडफडणे झडझडणे, खडबडणे, सर-सरणे शुक्ले, शुक्रत बोलणे, कुमकाणे, तडतडणे, चरचरणे, बाळलेले गवत काढणे धसाधस कापणे इ० क्रियाच्या आवाजा-सारखा ध्वनि होऊन 'मग कठनाळ चरचर तो सत्य करावया विवद कापी।' —मोडण ४५ १४. 'घावे कीं चरचरा नरा खावे।' —मोसादि ३० २१ 'पुनरपि त्या पापानीं सद्भिन्न कुमार चरचरी चिरिला।' मोसादि १ २६ ३ तडकाफडकीं किंवा भरभर बोलणे, लिहिणे, शिकणे, या व इतर क्रियाच्या सन्हाचे अनुकरणात्मक ४ पोळल्या-भाजल्या, प्रमाणे वेदना देत 'चरचर चुरचुर लागेना। ऐसे करावे।' —दा १४ ४७ —वि किवि. तीक्ष्ण, तिखट (घार) (किं० करणे, रावणे) [ध्व चर दि]

चरचरी—अकि १ चरचर आवाज करणे २ चरकणे पहा **चरचरीत**—वि १ खरबरीत, भरमरीत, छुपणारे, जाडे भरडे (जीम, बाळलेली पाने, वाळू, पीठ इ०) २ तिखट, चण चणीत, झणझणीत, तोंडाला भाजणारे, सोंबणारे (तिखट, मसाला घालण्यामुळे पदार्थ) ३ खरमरीत, ठसठसीत, स्पष्ट व खडखडीत (भाषण हुकूम) ४ तिखट, तीक्ष्ण (घार)—किवि पुरेपूर, भडभडीत, निखारलस, तब्यल, बरोबर खास, नक्की 'हे कापड चरचरीत पधरा हात लाव आदे' चरचरीत पंचवीस रुपये पडतील' [चरचर]

चरचोक्र—वि (राजा.) तल्लख, हुषार, दक्ष, चणचणीत, चंचिबाग

चरचोडा—वि (कों) चढाही गवगवा, बोंबाबोंब करणारा, वेढाघेवेढाघासारखे बोलणारा बल्लनार, जल्लनार कणारार, मकणारार, बोंबल्यागणेश, सर्व उपाड करून दाखविणारा (मुख माणूस)

चरट—न. (क) चढाट, दोर, दोरी 'तरी त्याला प्राती चरट न दिसे संपिंचे दिसे।' —वासन स्फुट लोक १ ५.

चरटी—स्त्री (वे) नारळाची फाटी [का]

चरड, चरंडा—नप बोंबा, मूठ, भरडा, कण्या, न दळले गेलेले दाणे (जोंधळा, गहू याचे) [चुरडणे, चुरडा]

चरडक, चरडक—न चषळपणाने रावलेली भाषा, चरंपटपत्री, पाव्हाळ (किं० लावणे, करणे; माडणे) [चरड+क प्रत्यय]

चरडणे—अकि भरडणे (धान्य, भात), सारपटें काढण्या-करिता आल्यात पालून जाड दळणे, जाडेभरडे दळणे

चरडभरड—स्त्री १ जाडेभरडे दळणे, चरडणे किंवा भर-डणे २ अशा रीतीने दळलेला-भरडलेला पदार्थ [चरडणे+भरडणे]

चरण—न १ पाय २ छदाचा, वृत्ताचा, एक भाग, पाद. ३ चतुर्थांश (श्लोक, नक्षत्र, रुपया इ० चा) ४ प्रथम चरण, आत्म, प्रथमभाग ५ अभग इ० प्राकृत कवितेचे, गीतांचे इहवे व हस्त नक्षत्राचा चतुर्थ पाद, चतुर्थांश इणबी लीळात या चार पादाना अनुक्रमे लोखंडी, तांबेरी, हवेरी, सोनेरी असे म्हणतात कारण पहिल्या पादात पडलेल्या पाबासाच्या योगाने जमीन कठिण होते, दुसऱ्यामुळे चांगली होते, तिसऱ्या व चवथ्यामुळे विशेष चांगली होते ७ जोडा 'चाहूमहाराज मध्यवराच्या इर-बाजात गेले व तेथे चरण टाकिले' [स चरण+चर्=जाणे] (शास्त्र) ० **लागणे**—परी येणे, भेटणे, आगमन होणे 'आपले चरण माझ्या बाढयास लागवे अशी इच्छा घडून. विनति करितो' —रत्न १६ ० **घरणे, चरणीं लागणे**—१ आश्रय करणे, आश्रय करून राहणे २ धारण जाणे, प्राप्तेना किंवा मिनतवान्या करणे ३ नमस्कार, नदन करणे 'सोमित्र चरणीं लागला। ते स्वकीं शंकर स्थापिला।' सामासन्तर- ० **चारिया, चारी-च्यारी**—वि १ पादचारी, चरणचाली पदा तो केवळनायु चरण चारिया। पदे ठेवी जेसा बरिया।' —क्र २२ २ पायउतार, पायदळ वीर मनु चरणचारी।' —उपा १३५१ ० **चाल**—स्त्री पायी चालणे, गमन करणे **चरणचाली, चरणचालीने**—किवि १ नुसत्या पायांनी पायी 'तैत्ती साया साडर छाहनि वेगीं। चरणचाली निघाली। —एवस ६ ६४. 'राज्य हिरांनि वल्कलवसनीं। चरणचाली दवरिले वरीं।' —मुसमा १६ १३५ २ पायउतार, पायदळ, बाह्याशिवाय, चरणचारी अर्थ २ पदा 'चरणचाली सत्यजित। पुढती झुजा सीनला। —मुआदि ३२ ६५ ० **तळ**—नप तळपाय पायाचा तळवा चरणतळेदेखडी। आघाटुमाच्या सुडी।' —शा ६ १९३ ० **तळघट**—पु तळपाय, वूढ 'अक्षयवीड चरणतळवटीं।' —मुपाळी विठ्ठलाची दृ २४ ० **तीर्थ**—न गुरु,

ब्राह्मण इ० च्या पायाचे तीथे [स] ० दासी-३ एक वैष्णव पय, स्वापक चरणदाम ० धूलि-धूल-रज-३ १ पायधूल ' शिवादि चरणरज बाधित । त्या मंत्र पाठविले लिखित । ' -एकव ५ ५३ ३ पायाची धूल, दासानुदास (कायदीपत्री लिहिणारांने केलेला स्वतः वा मंत्र निदेश) ' स्वामीचे सेवेसी चरणरज रामानी पत ' ' महाराज मी आपली चरणधूलि आहे ' ० युगुल-न दोन पाय ' अकार चरणयुगुल । उकार उदा विचार । ' -हा १ १९ [स] ० संपुष्ट-३ (उप) जोडे, [चरण+संपुष्ट=पात्र] ० संचाहन न पाय चेषणे, पाय नुरणे, रगळणे ' सेज मी झाडोन । चरण सवाहन । मीचि करीन । ' -हा १३ ४२३ चरणांगुल-३ पायाचा व्हाण्डा ' कीसतुशीरी सतुशी । चरणांगुली जयचि । ' -एमा १ १९ [ध.] चरणां पुज्ज-न पादसुषी कमळ, पदकमळ, पाय ' हुका म्हणे फळ । चरणांगुज हें सफळ । -तुमा १ १९९ [स] चरणांगुल-चरणोदक-३ न चरणतीथे पहा [स] चरणारविंद-न (काव्य) पादकमळ, चरणांगुज पहा ' अती गुह्याच बरणे चरणारविंद । ' -शामन कर्ममणीपत्रिका १४ चरणारविंदीं मिलिद्वयमान होणे- (बाप्र) कमळाचे डावीं रममाण होणाऱ्या प्रसाराप्रमाणे पायाची एकनिष्ठपणे सेवा करणे हाजी हाजी करणे, छुममस्त्री करणे [स]

चरण-की १ पायरा, डरण, पायरावादील गवत-जमोन ३ गुंे चरण्याबद्दल सरकारात घाती लागणारी रक्कम, चराई ३ चरणवाचा व्यापार ' त्या गाईवेळां ह्या गाईची चरण जलद आहे. ' गुरचरण पदा [बरेणे]

चरणारा-वि १ रस्त जाणारा, चिठणारा ३ (बाप) मासनासक (६) करोजिब्द [बरेणे ३ पहा]

चरणे-अकि (गुरांने) गवत, पाला इ० खाणे २ वेंचणे, टिपणे (दाणे), खाणे (पदधानी चारा) ३ (ल) पर करणे, पसरणे वाढत जाणे चिठणे (मण, झत) अपकारक तन्हेने, जळतीने पसरणे (कोड आणणारा एखादा पदाचे) ' ब्रण चरत चालला ' ४ गबर होणे, भीमत होणे, घेसा कमावणे ५ सारा दिवस काही तरी कास असणे ६ वाढणे, जास्त होणे (विया) ७ चौर पडणे, तडकणे [स. चर] म्हणुं फिरे तो चो-परिधम करणारा मनुष्य भीमत होतो

चरणे-भकि लागणे, चालणे, जाणे, चढणे, शिरणे ' वेखे मोळेभा झालु न चरे । ' -हा ८ ८९ [स चर]

चरणे-भकि (लोकीचे सुत, पेठ) हातावर पिळणे, गुढाळणे बळविणे, बळणे

चरदल-न चर, चरख पदा. [स.]

चरण-की (व.) गाडीच्या चाकाचा मार ' बैलाज्य फार चरसा लागल्या '

चरपट चरपटपंजरिका, चरपट-चरपटपंजरी-की १ चान्हाळ, चन्हाट, कट्याळवाणे, लांबलचक मित्पण, कयन, लापनिका ३ (चरपटपंजरी) की शक्ताचार्यांचे एक स्तोत्र [स]

चरपट्टी-की (स्वापत्य) लांकडी साध्याचा एक प्रकार एका लांकडात खोल खांच घेऊन व दुसऱ्याच्या अंगाबाहेर पटी काढून एकमेकांत बसविणे (६) टाढ आढ प्लोड -मॅट ५९ [चरपट्टी]

चरपूस-की (व) प्रांत, हमकेला, थकलेला ' काबाड कशीती चरपूस झाला '

चरपूस-वि (ना.) चरपूस पहा

चरप्रतिष्ठा-की तात्पुरते कायमचे नव्हे असे देव-देवता प्रस्थापन किंवा देवमूर्तीची प्रतिष्ठा करणे अधिवासान पहा

चरफड, चरफडाट-चरफड इ० पहा

चरफडणे-१ सळमळणे चढकडणे पहा ' अमर अमृत होते केवित । तेही चरफडित हरिदासा । ' -एकव १ ७७ ३ रागावून योलणे ' सांगी काय परिमवे नृप भीष्माबळ जे चरफडे ते । ' -मोमीक्ष ९ ४५

चरफी-की आढ-मरड दखलेली कणीक

चरय-किवि १ तबल, बरोबर ठाम, हमखास, भरमसक ' तो गांव येणून चरय कोसमर आहे ' ' हा पोतरजोडा चरव दहा हात लांब आहे ' -वि १ अतिशय भारी, जबर (दर, किंमत). २ अवयव्या ऐवजी उपयोग [मर अद्दे, फा चवे]

चरवट-की. १ कट्याळवाणे मापण, चन्हाट (कि० लावणे, मांडणे) २ तडपण, दाढयेपण [चरव]-वि १ ओवडपोवड खरखरीत, चरवरीत ' फारसांन घुटभाग साधारण चरवट माठीव अझावा ' -मॅट ५५ ३ जेमेल खरचरीत, कठिण लागणारा (खाद्य पदार्थ) ३ तीव्र, तीक्ष्ण (चार, अप दावड, जिंदा, निंमत्सना) ४ हिकमती, शाहणा, कल्पक, धूर्त ' जेजती बन्हादिणी चरवटा । ' -एकव १४ ५९ ५ तडपट, दांडगा ६ काजील बटवट करणारा, चरपटपंजरी करणारा, शिकामा गप्पित ' गारीच चरवट आहे हा पोर ' ७ (ल) वेचव, चव न खमजणारी (जीम) जीम चरवट झाली आहे '

चरवटणे-भकि. १ खरखरीत किंवा चरवट होणे (कस, मागेवेलीचे पान इ० खारयासुळे जीम, तोंड) २ मुळपाच्या, फोडाच्या, खबल्यांच्या योगाने खरखरीत, चरवरीत होणे (शरीर) ३ खरखरीत झगणे, होणे (खरकटे, राख माती बिकटन राहि न्यासुळे माडी हात बरेरे), कामाच्या योगाने खरखरीत चरचरत जाव होणे (हात) ४ ओसरखळा जाणे, ओसरवटला जाणे, खरडणे, खरवटणे, अस्ताव्यस्तपणे किंवा धडकत केन्नाचें फाटणे (शरीर, अवयव) ५ चादून जाणे, घासून जाणे ' बापाची

गंखे चरवटणी ' ' सापाचा दांत चरवटला माथ ' ' न्हाव्याने
 वेंस चरवटले उगीच ' ' गोळी चरवटली ' ' इ बडबडणे, वट
 वट करणे, चडाटया पिटणे [चरवट]

चरवटणें—उक्ति (क) जोरानें, धडमुसळपणानें घासणें,
 चोळणें, चोपडणें, तासणें, रथणें, छाटणें

चरवटणें—उक्ति चरवीने माखणें, चरवी लावणें, लागणें
 ' लवकच मळ्या चरवटलेल्या काढतुसाचें प्रकरण तद्रवले —सत
 १८५७. ४०७. [चरवी]

चरवचर—किवि (ना) तर, धवपधीत
 चरवदर—वि (व) आचरट, मघाळया
 चरवर—वि (प्रा) जाडेंभरवें, रुश, गरीबीचें (अन्न)
 भरवट पहा [फा चरें]

चरवर, चरवरचरवर—वि उदट, दाढगा, धीट, चर
 मरीत

चरवरीत—वि १ खरखरीत, खरवरीत, आच, राठ, थोचडा
 १ कठिण, टणक, अपक, नीट शिजलेले नाही किंवा ज्याचा रस
 झाला नाही असे (तांदूळ, माजी)

चरया—स्त्री प्राणिजन्म व वनस्पतिजन्म स्तित्व पदार्थ
 मेद वसा, मांसस्नेह, मांसण, ओशट, मासाचें तेल [फा
 चरी]

चरयेट—स्त्री खाडीमध्यें आढळणारा एक मासा
 चरयेंचें चरयेंचें—उक्ति (गो) अगात चरवी येणें
 [चरी]

चरम—वि. शेवटचा, अन्त, अंतीचा, अंतिम. [स] सामा
 शनर—० काल—३ शेवटची वेळ, घटका, मरणकाळ ० फोटी—
 ३ शेवटचा उपाय अंतिम साधन ० शक्ति—स्त्री शेवटली शक्ति,
 मोक्ष ० ज—३ धाकटा मुलगा ' हा मोठा मुलगा व हा चरमज
 आहे ' [चरम+ज] ० प्रत्यय—३ (व्या) ज्यावरून दुसरे
 प्रत्यय होत नाहीत ते प्रत्यय [स] ० युक्ति—स्त्री शेवटचा
 उपाय दिकमत तोड ० लक्ष्य—न. खरी हुरी गोष्ट, अंतिम,
 अखेरचें, अगदी सत्य, अखेरचें ध्येय निर्णय ब्रह्मज्ञान पहा
 ० स्थिति—स्त्री समाधिस्वरूप अवस्था [स] ० ह्यान—न शेवटें
 किंवा अखेरचें ज्ञान, पूर्ण, अंतिम सत्य. ब्रह्मज्ञान पहा [स]
 चरमावयव—स्त्री शेवटचा, अखेरचा भाग, अन्त चरमा
 वस्था—स्त्री शेवटची स्थिति

चरम—न (मो) मुळाव्या अतिबुद्धीमुळे जमिनीस येणारा
 पटपणा, टणकपणा

चरमकांड—३ (नाशिक) नरीच्या काठाची एक जात

चरमर—स्त्री १ तिखटपणा, खमखमीतपणा, चरमरीत
 पणा २ (ल) खवटपणा, जहालपणा (भाषा इ० चा), उदट-

पणा, दांडोपणा ३ चपलपणा, लुणतुणीतपणा (भाषण इ०
 चा) चरमरचरमर—किवि उदटपणानें, दांडोपणानें, खर-
 मरीतपणानें

चरमरीत—वि १ मालमघाला पातलेले, खमखमीत, चण
 चणीत, झणझणीत, चवदार, शेंबणारें २ उदट, दाढगा. ३

लुणतुणीत, दुपार, चपल, तळख. ४ चरमर पहा [ध्व चररद्वि]

चररर—किवि एखादी वस्तु जोगने काटत किंवा टरका
 वत असतां होणाऱ्या आवाजासारखा आवाज होऊन [ध्व]

चरवट—न विवक्षित आह्मतीचें मातीचें भाडे, घाला
 [चरवी !]

चरवण, चरवा—न३ १ कुरण, गायशान २ गायशानाची
 जमीन ३ गुरचराहें गुरे चारणीस लावल्याबद्दल पावी लागणारी
 मजुरी, किंमत. [चरणे+वण प्रत्यय]

चरवा—३ (व.) बोंडवाऱ्यातील गुराची सोडपाच कर
 णारा नोकर, गुराखी ' आज चरवा कामावर आला नाही ' [चरणें हिं चरवीया]

चरविणें—उक्ति कळप किंवा खिलारें चारणें, गुरे चारणें,
 चारणीस घालणें माषगाईकरवीं चरवितां पीक । ' —दावि
 ४०९ [चरणें प्रयोगक]

चरवी—स्त्री १ दूध काढण्याचें भाडे, कासडी ' गमाळें
 चरव्या अनेक निवडी सोन्याऱ्यांची जडें । ' —घावड १ ४३
 २ (बों) मयाचें पोटें [फा चरविणें, तुल० स चर-यज्ञपात्र]
 चरवी—स्त्री तडाला असलेले तोफाचे झरोके प्रत्येकीं १
 तडाचा बरवा भाग ' सुवणमय हुणें दिखती । चरव्या झळकती
 झोपफणाकृती । रजनीमाजी वाटती । नझरे बरीं जडियेली । ' —
 ड २९ ६४

चरयें—न चारा, पशु पक्षी इ० चे खाय [चरणें]

चरयेदार—३ गुराखी, मोतदार, जनावरांवर दखरेख कर
 णारा, त्यांना चारून आणणारा नोकर. चरवा पहा —वाढमा
 १ ३४१

चरस—३ दवांसहित काढलेला भागेच्या झाडावरील
 बोंडाच्या सादक प्रव, एक सादक पदार्थ (कि० पिणे, आढणें)
 [हिं चरस चसे]

चरसा—३ १ कातडे (विशेषतः काळ्या रंगाच्या गुराचें),
 खवड कातडे २ दरसाल एक कातडें देण्याबद्दल चामारावर कर
 चरविताने तो. [हिं]

चरळ—स्त्री ओळ पकि, मालिका. होतो निंदा परि ह्या
 लावित धन्दाच्या चरळा । ' —देप ९९ [चर]

चरा—३ १ ओरखडा, रेवा, पासल्यामुळे जी रेवा पडते
 तो. २ खांडा, खांड (धात्र्याच्या पातीचें) [चर]

चराई—स्त्री १ गुरांच्या चरण्याबद्दल पैसा द्यावा लागतो तो, कुरणाचे मांडे, चरण २ गुरे राखण्याबद्दल जी मजुरी देतात ती, राखणाबळ [चरणे]

चराचर—स्त्री १ परंपरा, पिढ्यानुपिढ्या चालत आलेली रीत, वदिवाट २ स्वावरजगम जग, पदार्थ, सजीवनिर्जीव सृष्टि, अखिल विश्व 'प्रवक्तसे अक्षर । म्हणजेनि हे चराचर । मग यद ।'—शा ३ १३६ ३ जगातील लोक, जग, जनता 'गर्षं अग्नि सोम भोगिती कुमारी । कोठे चराचरी स्थान केला ।'—तुगा ३२५० [स चर+अचर]—वि १ सजीवनिर्जीव, चलाचल, हालणारी व न हालणारी, स्वावर-जगम (वस्तु, गोष्ट इ०) २ परंपरागत असा 'आम्हीच वेगळे झाले असं नव्हे चराचर संप्रदाय असाच चालला आहे' [त] ० पति-३ (काव्य) स्वावर जगम वस्तुचा स्वामी, नियता, ईश्वर. [स.]

चराचर-रां, चराचर-रा, चराचां—क्रि १ टरा टर, जोराने पाडीत, खिरीत अवताना जो आवाज होतो तसा आवाज होऊन २ फुटणाऱ्या, मोडणाऱ्या मोठ्या तडतड किंवा कडकड आवाजाचे उद्गोषक ३ चैवर्तई आवेश, त्वरा यांचे निदर्शक (कि० खाणे, बोलणे, लिहिणे, वाचणे) चरघर पडा [चरघर घ]

चराट—न चरट, चढाट पडा.

चराटचे—उक्ति (गो) आवाळणे [चराट]

चराटणे—अक्ति (चराटणेचा भविष्य) चराचरणे पडा

चराडी—स्त्री चौर भेग (कागद, पान इ० बी)

चराधे—न चर, चरखड पडा

चराळ—क्रि १ (ब) जोराने, घोषी, सतत 'पाऊस तर चराळ चालला होता, पावसात जाग्याची हिंमत चात्रेना' [स चर, घ्व]

चरित—न आचरण, चरित्र पडा 'वाळपगंी कृष्णाने काय चरित केले ते मला सांग' 'चरित मुकुटाव ।'—दाव ४९६ २ कथा, गोष्ट 'कथित चरितरूपे'—यासमाचार्य हो तो । ३ कीर्ति, प्रभाव पद चरित दाखिजे त्रिजगदज्जकीलाखे ।'—नेका १९ [स चर, चरित]

चरितार्थ—३ १ (कामाची, घद्याची) सिद्धि, संपादन, हेतु साध्य होणे, सकळ होणे, शावदास जाणे, इच्छा तृप्त होणे, सुप्ति २ कधी तरी बरीवाईट, सरासरी सार्यइतर, शेवट 'पाचवे सप्यानी लमाचा चरितार्थ होईल' ३ कसा तरी, स्वल्पसामुप्रीने, उदरनिर्वाह 'मगमर आतामन्ये कसा तरी चरितार्थ करतो' ४ पोट मारणे, उदरभक्षण, उदरनिर्वाह 'जिह्वांनं पर्वती कृत्ये सभाळावी आणि पुढपानी पराक्रम करून रोषांचा चरितार्थ चालवावा'—गुप्तमन्य ४. —वि सिद्धीस गेलेला, लाघू पडलेला, पूर्ण

केलेला, अभिप्रेत अशी स्वीकार केलेला (नियम, विधि, आज्ञा) समाधान पावलेला, तृप्त झालेला (मनुष्य) [स चरित+अर्थ]

चरित्र—न चरित १ कृत्ये, क्रिया, आचरण, वृत्ति 'य दत्ते चरित्र केले नारायणे ।'—तुगा ८५. २ अवस्था, स्थिति, प्रकार 'आणोनि चरित्र जवळोच होता । आली अनेका कृपा मग ।'

—तुगा १०९ ३ देवाचे, सौांचे पराक्रम, महत्कृत्ये, मईम कीर्ती कामे. 'छोचे चरित्र आणि पुढपांचे भाग्य कोणास समजत नाही' ४ इतिहास, कथा, गोष्ट, प्रकार 'ते गुणमेदचरित्र । ऐसें आह ।'—शा १८ ५२३ ५ विशिष्ट व्यक्तीचा आयुष्यक्रम, तो वर्णन करणारा मय [स चरित]

चरिदा—३ १ वैरण, घोषणेचे, गुरांचे खाद्य, दाण्य व चारा 'पगार व चरिदा वगैरे खर्च'—स्वारीनियम (बडोदे) ५६ १ (सामा) कुरण, कडवा, गवत ३ गायसताना गुरे राखण्याबद्दल जो पैसा द्यावा लागतो तो. ४ खाद्य 'चरिदे लाविले हेरब वदना ।'—सत्र ९.२३. [का. चराइ=चरणे, स चर]

चरी—स्त्री (की) १ लहानसा चर, खडक, छाच, मोरी, बंदर, गडार २ लोकर किंवा सुत हातावर बळून कुलेली दोरी 'दोन इमार वांग लाव चण्याची शिडी तयार करून बरोबर पोतली'—नवीरमाझुपरे ४६ [चर पासून अत्यस्वद्वीक]

चरी—स्त्री पत्रावात होणारी जोंबळपाची हुलकी जात—कृषि २६०

चरी—(ब) चरवी पडा.

चरीय—न (की) १ सुरचरण, कुरण, मायराजाची जमीन. २ धार, गवत, चरणण पडा [चरणे]

चरु—३ १ मिश्रवलेले तांदूळ, भात 'की होमशाळेंतून खान । जाय चरुपात्र घेऊन ।' २ (गो) पिशाच्चास अर्पण करण्यासाठी शिजविलेला भात ३ पिढ (भातये) ४ (सा) तावडा [स चर, हि चरुआ] चरुस्थाली—स्त्री १ भात ठेवण्याचे भांडे, इवि ठेवण्याचे पात्र २ ध्वयपाक, पाकनिष्पत्ति, पाकक्रिया [स चर+स्थाली=भांडे]

चरुचमकुटा—स्त्री एक भाजी, अन्न 'चवली कवळी चरुचमकुटा ।'—अमृत ६२ [चमकुटा पडा यास निरर्थक आ-प्राप्त्याचे चर शब्द लावून]

चरोळे—न तृष ठेवण्याचे रोगण दिलेले मडके, माती पात्र लखळोटी

चर्कोलकर्ता—३ चरका, चटका. 'रमा की उर्वशी उमटव चर्कोलकर्ता गेली लाऊन ।'—पला ४ ३७ [चरका दि]

चर्गासतार—स्त्री एक वाद्य—देहु १५

चर्क—न (गो) होकायत्र. [स चक]

चर्च—न १ सार्वत्रिक सिल्ली देवालय, उपासनामदि २ जिस्ती महामंडळ, जिस्ती मंडळी [इ]

चर्चणे, चर्चिणे—उक्ति. (काव्य.) १ काव्येण; चोपहणे; मात्तणे (चंदन, राख). २ उटी लावणे. 'चंदनाते कायसेनि चर्चवें.'—भा १०.१२. ३ चर्या करणे. 'मये ना चर्ये। वाटे ना राखे।'—भा १३.१११३. 'ज्या देवा स्तुतिताति वेद समुदे शास्त्रे ज्या चर्चिती।'—निमा १.७. [सं. चर्वेन]

चर्चन—न. १ चर्वणे; लेप देणे; चोपहणे; माखणे (चंदन, राख इ०). २ लेप; उटी. [सं.]

चर्चराट—प. काव्याचा, काव्याचा चरचर असा आवाज. 'चरचरित चवारी चर्याटे चरारी।'—दावि २७८. [चव. चर चर+आट प्रत्यय]

चर्चरी—स्त्री. चरचरी; मनातील घुटघुट; काळजी; आधि. 'जगाचि व्यर्थे चर्चरी।'—दावि ७७६.

चर्चरी—स्त्री. (गो.) एक प्रकारचा बेल.

चर्चा—स्त्री. १ प्रासंगिक संदेश; वावर उच्चारणे. (किं० निपणे). 'आज तुमची वेपे चर्चा निघाली होती.' २ बाता; बातमी. ३ (देवादिकांच्या) अवतारांचे, महत्कृत्यांचे, पराक्रमाचे, वगैरे, निरूपण, कथन. 'सर्वकाळ भगवत्कर्मां करीत असावे.' ४ एताद्याच्या पाठीमागे केलेली निंदा. 'हे तुमचे तोंडावर गोड बोलतात पण मागे तुमची चर्चा करीत असतात.' ५ चर्वेन; लेप देणे; उटणे. ६ दोनहि पक्षांनी आलटून पालटून किंवा एकापुढचे एक म्हणणे (प२, चरण, श्लोक इ०); गवयांनी एकत्र गाणे. ७ (ल) चडागोड; मांडण; कलह; वादविवाद; उत्तरप्रत्युत्तर; उदापोह; वाटाघाट. 'अवसरी उदाह। आत्मयेथे चतुह। एन्ही वेडा।'—भा १३.२११. ८ विचार [सं. चर्वे=चर्चा]

चर्चित—वि. माखलेले; चोपडलेले; लिप्त. [सं.]

चर्चट—चरपट पहा. ० पंजरी—स्त्री. १ एका स्तोत्राचे गांव. चरपटपंजरी पहा. २ (ल) मनस्वी लांबचलाव गोष्ट, भाषण, वदवद, चन्हाट. 'मास्करमाळची ती स्थिती पाहून सीतारामाळा माईट वाटले, पण पंढराजीची चर्चटपंजरी चाललीच होती.'—जग हे असं आहे.

चर्चटिका—स्त्री. १ एक वृत्त २ निरूपण; लांबलचक वाय-फळ भाषण; चर्चटपंजरी. ३ अलंकृत; सुसंस्कृत, प्रौढ, भारदस्त वाक्य. [सं.]

चर्चडणे—कि. चरकडणे पहा. 'नाना निग्रहे पिडावे। देह-दुःखे चर्कडणे।'—दा २.६.३६.

चर्चडे—वि. वरवड. 'आपण साऱ्यांवर चर्चडे असावे.'—रा ५.१३०. [का.]

चर्वण—न. चर्वणे; चावणे. 'अपुले बोंडा चर्वण करिती।'—सिपु २.४४.५०. [चर्वण]

चर्या—स्त्री. चरयी पहा.

श्लो. ३. ३०

चर्म—न. १ कमावलेले कातडे; चामडे; चाम. 'चर्म रंग लागे रोहिदासांभगे।'—भुगा ३६११. २ साल; वरील आवरण; त्वचा. ३ डाल. 'सह्यचर्म वेई आणोन।'—जे ११.३२.

'कहनि शरमही दृढ रथ चर्मासह खड्गही दाढल भाचा.'—मोक्षर्ण ३.२८. [सं.] सामासिक—चर्मक, चर्मकार—प. चोमार; मोची; जोडे शिवाणाटा. 'नाम न म्हणे ज्याचे तोंड। तेंचि चर्मकाचे कुंड।'—भुगा २५०८. [सं.] चर्मका—स्त्री. पसाल. 'चौमुधिया चर्मकाजलपूर्णा।'—कुरा २७.९८. चर्मकील—प. चामकील; हा वात, पित्त, कफ या तीन कारणांपासून होतो.

वातज, पित्तज, कफज, असे याचे प्रकार आहेत. [सं.] चर्म-कुंड, चर्मकाचे कुंड—न. कातडी मिजत घालण्याची चामा-राची कुंडी. [चर्म+कुंड] ० चक्षु-दृष्टि—नस्त्री. पाहण्याचे डोळे; व्यावहारिक पदार्थांचा बोध होणारे डोळे; भौतिक डोळे; दृष्टि; पाहण्याची शक्ति. याच्या उलट ज्ञानचक्षु; दिव्यचक्षु. [सं.] ० दंढ—पु (संकेतांने) शिप्र; लिपि. [सं.] ० धन—न. मंडरे, घोडे, बल इ० जगावरे हेंच धन. 'चर्मधन गहाण घेऊन पैसा देऊ नये.' [सं.] ० पत्र—न. चामड्याचा विविध संस्कार करून बनविलेला कागद. ई. पार्चमेंट. ० पाटुका—स्त्री. पायातील ओडा; बहाण. [सं.] ० फराशा—प. कमावलेली कातडी व चामडी यांचा व्यापार करणारा. ० चाद्य—न. चामड्याने मळ-विठेले वाय; पसबाज; नगारा; तबला; डग्गा इ० [सं.] चर्मातु—न. (दे.) कातडे. —भुगा ४५४. —शर. चर्मिकी—स्त्री. चोमारीण. 'मातंगीचे नाम तुळशी। चर्मिकीचे नाम काशी।'—दा १४.१०.१५. [सं.] चर्मि—वि. चामड्याचा; कातड्याचा (जोडा इ०). [सं.] ० जोडा—प. १ चामड्याचा जोडा. २ एक हस्त; (सरदाराला, वतनदाराला) चोमार लोकांपासून दराच्या किंवा हस्त्याच्या रूपाने जो जोडा मिळतो किंवा घेतला जातो तो.

चर्या—स्त्री. १ पद्धत; चाल; रीत; तन्हा; आचरण. 'रोज-गार लावल्यापासून अलीकडेच त्याची चर्या पालटली.' २ सुद्धा; चेहरा; रूप; तोंडबळा; तोंडाची वगण; (रोगी किंवा शिरोपी) चेहेऱ्यावर किंवा सुदेवर जी कळा, छटा, चिन्ह, तेज असते ती. 'दुखण्याने त्याचे तोंडाची चर्या फिरली.' 'हा ब्राह्मण आहे असे म्हणता परंतु यावर ब्राह्मणाची चर्या दिसत नाही.' ३ विविध कर्मांचे, कडीचे सतत आचरण, पाळणूक. 'व्रताची हे चर्या स्वरित फळ देईल सवळा.' ४ रचना; बावणी 'उमारिली दुर्गे दाखटे कांजी। कोटी चर्या माजी सोम लिया।'—भुगा १००. ५ संचार; गमन. ६ लोला; पराक्रम. 'हे असो दासाची अगाध चर्या।'—दावि ४६७. ७ युक्ति; मसलत. 'अवच्या मानलो हे चर्या। म्हणती प्रगट बोले नका।'—प्रा ८.९७. ८ वदिघाट; व्यवहार. 'चर्या हे गुमने त्या

मतिमंदा ।' -दावि ४६७ [स] • पालटणें-पयलणें-वेहेन्या
वर टवटवी येणें, तजला दिसू लागणें (आकारपणानंतर) येहे
न्यावरील विकार बदलणे, काळवडणे (भयराधाच्या भयान्या
जाणिवेमुळे)

चरें-न एकदम भय वाटल्यामुळे पोटाच्या खालच्या
बाजूस जो पक्षा बसतो किंवा वेदना होते ती, पचका, पोटांत
गोळा सठणे (या शब्दाचा उपयोग नामाकाराचा करतात) 'बाप
पाहतांच पोटांमध्ये चरें झाले' -किवि काढतांना, चिरड्यांना,
भाजतांना, कागतांना जो आवाज होतो तसा चरि होऊन [च]

चर्वण-न १ चाबणे, चपळणे; दातांनी चारी करणे, रचय
२ चावण्याचा पदार्थ (भाजलेले धान्य इ.) [स]

चर्वणा-त्री (साहित्य) एक अलंकार, एखाद्या गोष्टी
विषयी आपले मत वाटत्या स्वरानें, जोरानें पुन्हां पुन्हां उच्चा-
रणें, पुनरुच्चारण उदा० ही चांगलीच, हीच चांगली, चांगलीच
ही इ० २ (वाटावाट करतांना, दुसऱ्या सोडतांना इ०) निरर्थक
पुनरुच्चारण, अनेक शब्दप्रयोग करून तीच गोष्ट बारांबारा सांगणे
(निदर्शनी प्रयोग) काष्ठ्याकून ३ सर्व प्रकारची आपणालेली व
मुक्तीवाट लढविणे [स]

चर्वणें-चकि (काव्य) चाबणे, चपळणे [स चर्वण]

चर्वित-वि चाबलेला, चपळलेला, रचय केलेला, चर्वण
झालेला (पदार्थ) [स] • चर्वण-न. १ चपळलेलें पुन्हां
चपळणे, चाबलेलें पुन्हां चाबणे २ काष्ठ्याकून, निष्कळ, रिडामी
पुनरुक्ति, निरर्थक पुनरुच्चारण (विगित, हकीकत गोष्ट बंगरेचे)
'तुम्हांचे चर्वित चर्वणोपम कुसो जीं तीच तीं भोगितां। संसारीं न
तिरस्कुनी उपश्रते हे कोण निलेश्वरता ॥' -नामन हनुम श्लोक
६७ (नवनीत पृ १४१) [स चर्वित+चर्वण]

चर्वी-चरवी पहा 'आटीन दुपाच्या चर्व्या क्षोळाच्या'
-तोव १

चर्वेदार-प्र मोतदार चर्वेदार पहा 'वोपुनि तुरगा
चर्वेदारकरी।' -दावि २८० [चरणे]

चर्वी-प्र (गो) चोरीचा व्यवहार

चन्हा-प्र. १ घासल्यामुळे पडलेला ओरखडा २ चाकू
सुर, तरवार यांच्या पातीला पडलेली खांड चरा पहा

चन्हाट-न १ दोर जाड दोरी, दोरखड, (च) घाद
२ चपेटपत्री, पाह्लाक कटाळवाणें भाषण (कि० बळणें,
लाणें) 'अहमद साम्रणां आपलें लावकचक चन्हाट बळीत
असतांना दोन पटका निघून गेल्या' -उप काल [स वराट]
म्ह० देशाची गेली घाट (तर) सुरवाते गेले च हाट

चल-प्र चाल, हल्ला 'जाणों दारिद्र्यावरि निघिली सज्जन
बळेचि चलवला-मोक्षमेघ ४८६ -नि १ हालणारे, चाल

असलेले, गतिमान, जगम २ विनाशी, क्षणिक, चचल, अस्थिर
[स] • चित्र-न चल्तचित्र पहा • कर्ण-प्र धृष्टीबाधून
प्रधानें ध्यानर से [स] • त्रिज्या-त्री सूर्याच्या मध्यविंदु
पासून ग्रहाच्या मध्यविंदूपर्यंत कर्तिलेली रेखा

चलवेंप-चळकांप पहा (चळकांपबद्दल संस्कृत संदर्भ)
'एका छुटला चलकप। गेला बळवेंप गळोनी।' [स]

चलखाई, चलसपणा-भीउ चलाती पहा 'वैष्णव
ज्याच्या हाथीचे तिचे रूप प्रकाश दिष्टतात तसे तिच्या अंगी
अर्थव्यवहारा, माधुर्य, चलसपणा बंगरे गुण आणणारे असतात'
-नि १२३

चलचल, चलचलाट-भीउ १ चलती, भरभराट, अनु
कूल काळ २ अधिकार, बक्षेच, वजन [स चल]

चलटा-न एक छुटर कळ झाड पावसाळाच्या आरंभी
यास पाऊऱ्या रगाची कुलें येतात. त्यांचे मधुर वास असतो कळ
गारळावेबंदे मोठे असते ते पावसाळाबरोबर पिकते. फळावरील
ढरकल आंबट असून ते साण्याच्या उपयोगी असते हे झाड
कलकर्याकडे होतें -वागेची माहिती पृ १७१

चलणें-चकि १ निघणें, गमन करणें छुटणें, चालावयाचे
आपण, प्रशास्य आरत करणें, जायदाचे निघणें (सहचरितास,
पुढे, मागें यांबरोबर प्रयोग बहुधा विन्ययी, क्वचित् सविन्यी,
सुलभायें मुळीच नाही) २ चालणे यासची चुकीने उपयोग
[स चलन]

चलती-त्री १ भरभराट, अस्तुद्य, झुळाक, चांगले
दिशे 'चायाकावून बैल दमले कजबरी झाला। चलतीचोयरे
घायरे कोणी पुसना दाला।' -पळा ८६. २ असल, वजन,
बक्षेच, सामर्थ्याचा किंवा अधिकाराचा काळ ३ प्रवेश, रिघाव,
प्राप्ति म्ह० चलती तिकडं भलतींजो समुद्र आदि त्याला हवी
ती वस्तु-समुद्रय मिळू शकतो ज्याच्याजवळ संपत्ति आहे
त्याला वाटेत ते काण्याची मुभा आहे -वि चाद, उपयोगात
असणारे, लागणारे • दफतर-न चाद व्यवहारास लागणारे
दफतर फर्निशहाडे असणारा देवघा दफतराचा भाग

चलत्तचित्र चलत्तचित्रपट-न३ हालचाल करणाऱ्या
चित्राचा देखावा, सिनेमा, सिनेमाचित्रपट [स]

चलन-न १ चालणे, जाणें, निघून जाणे, वाटेला लागणें
२ चालणूक, वागणूक 'चिंतामण किंवाये चलन चांगले नव्हते'
-निशिष्ट ३ ६७ ३ (शाप) पदार्थाचा एक स्थानापासून
दुसऱ्या स्थानाकडे जाण्याचा व्यापार ४ -त्री नाणे नाण्याची
चाल, प्रकार, वहिवाट, देवघेवांत उपयोगी पडणारी नाणीं
कायद इ० 'सर्वमात्रात हे चलनाचे मुख्य अंग समजलें
चाहिजे' ५ येते पांचप्याची चिड्डी, पावती, याद, चलन

०(तारा)-(नृत्य) ढोळघांचीं घुघुळें ह्या बाजूकडून त्या बाजू कडे सारखी हालवीत राहणें, ह्या अभिनय वीर व रौद्ररसभोक्त असतो [स] ०चलन-न चालणें, हलणें, सरकणें, हालचाल करणें, जीवाची गति, व्यापार, जिवंत प्राण्याची हालचाल, चळचळ [स]

चलनी-वि चलनात, धांपरीत असणारे, बाजारांत चाल पारें, चाल (नाणे) (सामासात) गावचलनी,पेठचलनी, बाजार चलनी, सरकारचलनी, चलनीनोटा [चलन]

चलफल-न बाह्यप्रवाहा बाह्यिक स्थानभेद व अंतस्थ प्रवाहें इनापगम (सूर्यापासून अंतर) [स]

चलविचल-झी १ अनिश्चितता, अस्थिरता, अनि स्थिता, अस्थायित्व, अग्रुवता 'त्याचे मामलतीची कालपासून चलविचल दिसते' २ (क) पारोड, अकडतिकड, इधरतिधर -वि चचल, अस्थिर, अग्रुव, अस्थायी, अनिश्चित, अनिर्णीत [स चल+विचल, हि चलविचल]

चलबुलाई-मुलावणी-झी फिरून फिरून केलेले, त्रास दायक किंवा निऊडीने, सतेंने केलेले बोलावणें, तांतडीचे बोला वणें, समन्व [हि चलना+मुलावा]

चलराशि-झी उत्तरायणसंपात सुरुारें ७२ वर्षांस १ अश ह्याप्रमाणे क्रांतिवृत्तातून पश्चिमेकडे चळत असतो ह्या चल संपातापासून राशिचक्राचे जे तीस तीड अशाचे भाग होतात त्यांना चलराशि म्हणतात -सूर्य १८ [स]

चलवादी-वि (व) मादखोर, एक बायकी शिवी चलसंक्रांति-झी सूर्याला चलराशिक्रमणाला जो काळ लागतो तो, सौरमास, चलराशि पदा -सूर्य १८. [स]

चलाऊ-वि चालण्यासारखा, चालविलेले करण्यासारखा, काम भागविण्यासारखा कामचलाऊ पदा [चलणें, हि]

चलाऊ-ख-वि हुशार, चाणाक्ष, पाणीदार, धूर्त, तर तरीत, तल्लू, चपळ, छुगछुटीत, जलद, सपाटपा, चंचिबाण [फा. चालाऊ, तुल स चल]

चलाकी-झी-झी १ तल्लूपणा, चपळपणा, छुगछुटीत पणा, हुशारी, धूर्तता, चाणाक्षपणा २ नजरबंदी, दिशासुल, कसबपूढ, हातचलाखी 'हो पराजण्यांचा लष्करी शिपणाचा ठाव असोस्वी झाला सरकारने लायकीची चलाखी केली' -टिळक हायस्कूल (कन्हाड) त्रैमासिक [फा चालाकी]

चलाचल-वि १ चलव अचल, स्थिर व अस्थिर, स्थावर जगम २ (ल) सजीव व निजीव चराचर पदा [स चल+अचल]

चलाधिकार-उ पगारी नोकरी, चाकरी, याच्या उलट स्थिराधिकार.

चलान-न (तुळगातील सांकेतिक भाषा) अल चोर, दरोडेखोर, पुनी इ० चा समुदाय

चलान-न खटला भरणें (कि० कारणें) नऊजणास चलान न करितां सोडण्यात आले ' -के २२ ७ ३० [स चल, हि]

चलान-न मालाची यादी, पास, मालाबरोबर पाठवि लेला कागद इन्व्हॉइस खाजिन्यात रकमेबरोबर पाठवावयाचा कागद [हि]

चलित-वि १ चलन पावलेला, जो हलला आहे असा २ (घाप.) फिरणारा ३ चालू असलेला [स] ०चलित-वि चलत मन असलेला ' जयजय देव निश्चळ । चलितचित्तपानतु दिला ' -झा १८६०

चलितगर्भरोग-उ गर्भाशयात गर्भाचें फिरणें ह्या रोग गर्भाधारणेपासून ५ व्या किंवा ६ व्या महिन्यात होतो [स]

चलितोरु(करण)-न (नृत्य) हात व्यावर्तित व परावर्तित करून छुटछुट करणें व मग मादया हलविणें

चली-झी (गो) मुलगी, बेनी [स चेटी]

चली-उ (गो.) मुलगा, चला, चला पदा [पोट्टे जिन्वी चला, तुल० स चेटक, हि चला]

चलीरुच-न प्रज्ञाच्या कक्षेतील सूर्याला जवळ असणारा बिंदु, नीच [स]

चलमा-उ (व) ओढोळाच्या काढची ल्हानशी विहीर 'आम्ही चलत्याचें पाणी पितों' [का चिल्लिमे=ओढपातील बावूत सोदलेला खाश, क्षरे]

चव-झी १ हचि, गोडी, (जिमेने, कानानें, समज शक्तीने) प्रहण घोष उर्वरित असें घसितपय सद्बचन व दुजेना तसे चव द. ' -मोघमा ४८७ २ आवड, गोडी, आव्याद, रुचिरता, स्वारस्य ' सत्कीर्तिची घदा चव घे। ' -मोआदि ११६७ 'या व्यापारात चव राहिली नाहीं' ३ सोडय, माराम सोईस्करता (घदा नोकीर ६०ची) ०काढणें-चोख दळपणा, चोंडदळपणा करणें (खाण्यात) ०घेणें-पाहणें-१ स्वाद, गोडी पाहणें, चाखणें २ अनुभवानें जाणणें चवेस पडणें-पसत पडणें, मानवणें, आवडणें म्ह० १ गाढवास छुळाची चव काय २ २ बहिरास काय गायनाची चव ३ तापण्या पाण्यास चव अत नाहो=एकदा रुनह तुलला म्हणजे पुन जडत नाहीं

चव-उ चव, स्पर्धेच्या योगात उत्पन्न झालेला आवेश, एखादी गोष्ट करण्याविषयी आलेली उकळी उत्कटा, कडू (कि० येणें) 'मद्रिशीं अमृति का चव नाला।' -किंगवि ५३ [चव]

चव-उ नारळाचा कीस [का चिन्नु=खरहणें, तासणें]

चव-उ मात्पाची सख्या व वजन यावरून त्याच्या किमतीचे वसविलेले प्रमाण, मोट्याची किंमत काढण्याची रीत, नियम चव हे मोट्याचें वजन नमुन किमतीचे परिमाण आहे

चव—न (व) नांगराचें-ज्यावर फाळ बसवितात त्या भागाचें बारीक लाकडी टोंक

चवई—छी चौरंग चवची (चार पायांची), चवकी पहा [चौ+पाय-पायी]

चवई, चवईण—छी. एक प्रकारची रानेकळ या जातीचें केळें फार बारीक व खाण्याच्या निरुपयोगी असतें पावसाळयांत हेंच कांदे आपोआप फुटतात पानाचा उपयोग केळीच्या पानासारखा (भोजनाकडे) करतात

चवक—उ १ काळया मिऱ्याच्या झाडाचें मूळ, मिरबे-लीचें मूळ, चवगिऱ्याचें मूळ, एक औषधि २ जिला विपळी येते अशी एक वनस्पति [स चविक] *

चवक—न १ आद्यर्थे २ भीति, धाक, चवक 'अत्यंत न्याहार पाहता. चवकु पडेल प्राण्याच्या चित्ता ।'—एभ ३ ४५८ ३ अधीरपणा 'सरक सरक दावी चवक. गति नि शंक निजगडा ।'—एकद्व १२ १२७ [चक १]

चवक—चौक पदा 'मागेत कोण्डी चवकास सेला ।'—साह ७ १५

चवकड, चवकडा, चवकडी, चवकळशा, चवकी, चवळणी, चवचे, चवचाल चवटकें, चवकदरी, चवकस, चवकसणें, चवकसदार, चवकळ चवकाळ, चवकी, चवकीदार, चवकीदारी, चवकीपाहारा, चवंगा, चवघडा, चवघडी, चवघला, चवघाचार, चवघुलकी, चवघुला, चवघे—चौमध्ये पहा

चवकणें—कि १ भिणें, दचकणें, चकित होणें, सशयात पडणें 'जेस कामे कबळिलिया माराकें। विरहिणी भोग होती पारिकें। रिपुविद्या परी चवक। चशतें दखोनी ।'—शाप्र ७६७—एभा २४ ३०६ २ माधारा घेणें, मागें पालन टाकणें 'घेय घरोनि वसां ठाकें। मृगभाविं मागें चवकें ।'—मारा शाल २ २४ [चक]

चवकरी—छी चवरण, चौको. 'त्यामक्यें चवकरीस जानकीवर विराजे ।'—वेसीस्व ८ १३ [चौकी]

चवगिरा—उ मिरवेल चवक पहा

चवचप—छी गळहाटा, चवदप, कालवाकालव, अतिशय गोष्टक, दुर्दशा, अव्यवस्था (वस्तु, कामें, माणसं इ० ची) चावचाव; चिचचिच [च्व]

चवचयनी—चकि (कौ) चिह्नखोर बनणें, अचचणीक्या, सतापदायक परिस्थितीत येवणें, सतापून जाणें, कातवणें, कडावणें चिचचिचणें पहा [च्व चवचव]

चवचयीत—वि (कु गो) रेचव

चवचिदी—छी (ना) अंदापुदी; झोडिंगपाकडाई

चवटकें—न. एकतारी वाय चवडकें पहा

चवटा—उ चार रस्ते जेथे एकत्र मिळतात तें स्थळ चवठा पहा

चवटाई, चवटाई—अ चार जागीं, चौठायीं पहा

चवड—छी चळत, रास, ढीग (पोळया, भाकरी इ० चा) [का सिवडि]

चवड—न १ नारळीस येणारे छाळाच्यांचे झुके २ नारळाचे पापुडे, येउन चौड पहा

चवड—वि (गो.) साडेचार ही संख्या [चौ+अर्ध, चव+अर्ध]

चवडकें—न एकतारी, गोंधळी लोकांचे वाय, तुणतुणें, 'तमाशांत चवडक्यावावून घालत नाहीं' चौडकें पहा म्ह० खडीत नवटकें भाणि कटकात चवडकें कोटें पहावें ।'

चवडचाल—छी घोड्याची एक चाल, दुडकी, लाव फिरतीच्या घोड्यास योग्य अशी विशिष्ट चाल [चवड-चौड+चाल]

चवडशी—छी चपट्या हाताचा हातोडा, भाक्याचा गव्या अगर तोंड सारखें करण्यासाठीं उपयोगी पडणारा हातोडा—बदलापुर १६

चवडा—उ १ पावलाचा मपला भाग, तळपायाचा बोटा-जवळचा अंश 'तो नुचली चवडा। कोण्ढेयांवरी ।'—शिष्ट ४८६ २ पावलाचा एक रोग, वापचवडा ३ हाताच्या तळक्यासहि म्हणतात 'ज्याहाळा पो केवडा। पसरलासे चवडा ।'—हा ११. ६४ ४ तळक्यास होणारा रोग वापचवडा पहा. ५ (व) अगा वर एखाद्या ठिकाणीं सुन्नत पर आलेली जागा [स चपेडा, प्रा चविडा] चवडयावर घसणें-पायांच्या बोटांवर, टाचा न टेकता वसणें चवडयावर चालणें-अतिशय जळरीने चालणें, कार पावले असणें

चवडा—वि इद 'विश्वामित्राची लवी-चवडी चौदा फूट फादरी दाडी धरून . '—नाऊ ३ ३० [हि]

चवडा—उ मात कापल्यावर अमीनीत राहिलेला बुडसा—कृषि २३७

चवडों—उ (गो) एक पोळी

चवडी—छी आवरण, आवळादन चवडा २ पहा 'जेवि पुढप जीणें बघ साडी। लवीं पांभुरे घडिघडी। तैशी इमूळ वेढायी चवडी। भोगी देही ।'—कया ६ १२ १२०

चवटव—छी गोंधळाचें, मानगडीचें स्वरूप चवचव पहा 'मराठी आधेविपरीती नाक घुरणें व तिची चवटव खाणें या मानगडीत आमच्या जिस्ती गधूनीं कार हरून पदच नये'—नि ११७.

चवढाल चवढालणें, चवथरा चवथा, चवघारी,
चवरग चवतकोर—चौ मध्ये पहा

चवणा—ना—५ १ आवड, गोडी, चटक २ व्यसन,
खोड, वाईट संवय, दुर्गुण, चाळा 'एवढ्या पोरास तबाबुचा
चवणा लागला हे ठीक नव्हे' ३ नखरा [चव, चवणे]
चवणे करणे—(ना) मिजास करणे, नखरे करणे, हट्ट धरून
वसणे चवणेखोर—वि (ना) मिजासी

चवणें—भक्ति १ चळणें, स्वराचारी, बदकेली, व्यसनी
घनणें, बहुकणें, २ वेढ लागणें, वेढे होणें [सं च्यु-च्यवन, प्रा
चवण]

चवत(ता)ळणें—भक्ति १ क्रुद्ध होणें, सतापणें, आवेशानें
दात—ओठ खाणें, आदळ—भापट करणे, घटवट करणें. २
(व्यापक) चेकळणें, चौताळणें पहा. [चौताल]

चवताळें—न केरकचरा गळाठा काढण्याचें एकलोकडाचें
दाताळें, कुळब एका लकडात चौदा दात (मेखा) बसवून हे
केलेले अर्धतें [स चतुर्दश+मालय म चवदा+माले]

चवदा—हा शब्द व याचे सामासिक शब्द चौदा या
शब्दांमध्यें पहा [स चतुर्दश, प्रा चवदाह, हि चौदह]

चवदार—वि हचकर, लज्जतदार चव पहा [चव+दार
प्रत्यय]

चवघारी—वि येवडा निवडून याची जात चौघारी पहा

चवधव—की चव, रुचि, गोडी [चव हि]

चवधव—त्री अभ्यवस्था, चवढ पहा

चवन—न (गो) क्षत, किवण पहा.

चवनट—वि १ चोखदळ, मिजासखोर, गोवपाशा २
भीमस, विचकट, शिवराळ ३ (समा) चावट चावनट
[चवणा]

चवर—त्री महाबळेश्वरी गवणारी एक वनस्पति

चवर चवर—१ चवरी, चामर 'लागली बाशाची पाई!
चवरें उलती दोहीं बाहीं।'—एरवड ६ १४ २ (केसणी, काठी
छुगी ८ ज्या शेवटास) मारून आपटून पिजल्यामुळे आलेला
चवरीसारखा आकार, चोंचण ३ (गो) मोहोर [स चामर
हि चॅवर] चवर-चवरगोडा-५ (व) थावण शुद्ध पौर्णि
मेच्या दुसऱ्या दिवशीं बैलाच्या शिंगास बांधलेला शाळाच्या
सारंगीचा किंवा तागाचा झुबकेबाज साज ० धर वि चवरी
वारणारा मो तळ उपर जाणवितो। चवरथास हातुदेशा।'
—हा १३ ४१७

चवरग—१ चौरग पहा २ सुडक होणें पयुष्णा 'केला
चवडून चवरग पतीचा परामर्षी पडले खाटे।' पला ७५
—वि हातपाय तोडलेला चौरग पहा

चवरडोल—५ १ अवारी, हौदा 'सहस्रकरी मनोन्मत्ता।
चवरडोल त्यां घुष्टी।'—मुविराट ८ २ २ देव्हारा, गाडी इ०
वरील चाडवा, छत, मडपी, मेघडवरी [स चतुर-चवर-चार+
डोल=घुमट]

चवरडोली—त्री १ मूर्तीवरील मंडपी, दवावरील छत
२ क्रियाकरिता खाद्यावस्तु वाढण्याची एक बोली
चवरा—५ (कों) नदीच्या, खाडीच्या नजीक असलेला
व पाण्याने कधी कधी वेडिला जाणारा मृगदेश

चवरी—त्री वनगाईच्या केसाच्या झुबक्यास सोने,
रुपे इ० ची दांडी बसवून देव, राजा किंवा इतर मोठी व्यक्ति
याच्या अगावरील मीशा वगैरे वारण्यासाठी केलेले कुण्यासारखे
सापन, चवरी दणें हा पूर्वी एक मोठा मान असे व तो सरकारा
तून खर्चासह मिळे—वाढसमा ३ २०७ 'मोकळी चवरी ऐसी।
चिरीव गमे।'—हा १ ८३२७ [स चामर, हि चॅवर]

० धरदार—वि चवरी वारणारा, टाळणारा, चवरधर ० गोडी-
५ (गो) पारखीचा किंवा मुडावळीचा शोंडा

चवराभवरी—की (दा) विवाहातील सप्तपदीचा विधि
[चवरी=समोवर्ती+भवरी=फर्ण]

चवरें—न १ मस्तक, शिखर, माथा. 'ब्रह्मयुवन गाचवरें।
लोकाचलाचें।'—हा ८ १५४ २ शेवट 'येता घारणेचे नि
पेडारें। कमी ज्यानाचें चवरें। सापडे सव।' हा ६ ५८
३ गादी, सिद्दासन, आसन 'चैतन्याचया। चवरेयावरी।'—
शिष्ट ३६ [हि पोरस=चवुरता, तुल० स. चौद-ल]

चवरेचाळ, चवरेचाळीस चवरेताळ, चवरेता
ळीस—वि ४४ चौबचाळीस, चाळीस अधिक चार ही
सख्या [स चतुस+चत्वारिंशत, प्रा चवतालीस चवआलीस,
हि चौआलीस चवालीस शु घुस्माळीस-हा]

चवच्याणव, चवच्याशी—चौ-याणव, चौ-यांशी पहा
चवळ—त्री ५ मी वप्याचा आठवा भाग, हिस्सा, दोन
भागे, दोन भागे किंमतीचें एक नाणें दुणेची

चवलीचा मामला—५ शब्दयामेडवापरच्या कराची माम
लत मक्त्याने दोन घेणें

चवल्या—वि दोन भागे रोजावर लावलेला इसम, चव
लीचा मजूर [चवल]

चवल्या—त्रीभव (व) गमज्या

चवल्यापावल्या—त्री (कु) (ल) कच्चीकच्ची
[चवली+पावली]

चवचिणें—वक्ति (काव्य) १ जाणूत करी, २ चेतविणें,
प्रोत्साहन देणें मनोगुण इद्रिया चवविती।'—मुआदि २०
६५. [स च्यवन]

चवसट—वि (प्र) चौसट, चौसट, ६४ सक्या [म यतु पडी]

चवसा—किवि चारसटा (दिवांनी) 'एरपरे पाळी असे जन कडो घेतल मदि-या चवसा।'—पला [चौ+सटा]

चवसून—किवि (राजा कुण.) चौडोडहन, सदैप्रकार [चौ+सून]

चवळवेल—पुत्री चवळीचा बल, एका दिवस धान्याचा वेड चवळी पहा

च(च)यळा, चयळई, चयळई—पुत्री एक पालेबात्री चयळी, चंवळी—त्री १ एक कवपान्य, हिची दोष पार भगळापासून बोटमर सोबीची असते चवळीच्या चारकी चवळी, चवळी, चवचरडी, काळ्या लोकांची चवळी, आळयुदा अद्या जाती आहत १ चवळीच्या पाल्याची किंश दोगांची माजी

चवळी—त्री १ अफवा, बातमी; बरेता, आवई (कि० निघणे, उठणे, पिळणे, होणे, राहणे) १ मोमाटा करणे, बेअर, अपमान उपहास करणे, गदगद दिवा घद्या करणे १ अशी बेअरची, बन्त्याची स्थिति किंश अवस्था (कि० करणे, होणे) ३ (गो) चवळयो=बात, माप, गण्य [चवळणे]

चया—पु लोहूच चवळिण्याकरिता दोन लोहूचे किवा बाजे एकत्र बांधून जी कैची करतात ती कातर

चयई—त्री चौरंग, चवई पहा चारी प्रशासकीय चयई. हेचि कासन त्याबरी पाही.'—एस्व १४ ८० (गो.) चयाय.

चवाटके—न एप तल १० सायण्याचे माप, परिसाण, घेराचा सोळावा हिस्सा, छटाक [चौ+टांक]

चव्हाटा—पु १ जेथे चार रस्त मिळतात ते स्थळ, चौक, चव्हाटा, छुट १ गप्पोदाव, रिफामटेक्या बात शोकगारे जेथे बस तात ते ठिकाण (उदा० खाणावळ, -होण्याचे दुकान, हमरास्त्यावरचे शाह १०) चवडी. [चौ+वाट स चतुष्पथ] चवाट्या—(उया)वर आपणें—उपहडकीस आणणें, गौप्यस्फोट करण शुभ गोष्ट जाहीर करणे 'बरागती माझे चवाट्यावर आणणें बरे नाही'

चवाटा—पु (कसोळी) देवसडीचा दर चवाणमाणनी—त्री (ऊ) समुद्रमणकी, समुद्रफेड चवार—त्री आउत—ये ७

चवारी—त्री सुवारीतील एक जात या जातीचे कळ लहान कोकले असतात खातात जून हाण्यावर ते फार कडिण होते

चवाळ—त्री १ एकपथ विणकेले चार पत्रे 'चार पत्रे एका लगत एक विणलेले असते तर त्या सर्वांस मिळून चवाळ म्हणतात'—मराठी १३ ३ पु ७८ (आ ४) ३ (म) हल चवाळे पहा

चवाळी—त्री चवळी पहा. 'देतासून मुद्दतीच चवाळी वेळ लागली आहे'—राया

चवाळा—मण—पु एक प्रकारचा मण या मणाचे वजन सुट्टी १६४२ व १० आणे, ८ पै भार असते—मुब्या १०१

चवाळे—१ चवाळ पहा १ ही दान पट्यांची जाडीमररी पोथरी चौसठ असून लहान असते हाच काळपात व दांत फार आहे, लहान लप्यास पोथरी 'एक नवारीची साट, त्या वर चवाळपासारखे दांढी तरी टाकले'—बभ्राघात ८७ १ (पै) चवाळ्या साहाय्याने चार माणसे आंसि नेतात ते बाजे भाणि दोन्या, पोडा १० उचवून नेण्यास बांधास दारी बांधून करतात ते घापन ३ चार माणसे (दगड १०) आठ उचवून भाण तात ती गिया ५ गवाळे या शब्दानंतर चवळपुण्याचे उपयोग, १ (म) येन्या पाडीवर चालण्याची हल 'आमचे चवाळे हावले' [चौ+माळे]

चविक, चविका—पुत्री १ पिंपळी बनस्पति १ निप टांत हिला चवक (काळी मिती जिला येतात अद्या बनस्पतीचे मूळ) म्हणतात [स]

चविणे—कि मोहाड घुटणे, चळणे, चवणे पहा 'निष्क ण्यास्तव घुटवणे गिरा। घुटवना चविते।'—माप ५२

चविणट—वि चवाळा चव नाही तो, मडकि 'चविणटाने कारविली। माना असे।—दा१७ १० १५ चव (चव) नटपहा

चविण—वि चवदार, चवदार, स्वादिष्ट [चव]

चवि, ची—त्री १ (काय) चव दवि, गोरी, जिमेने म्हण करणे 'दाविजी आगुली चवि।'—राय १ ७० १ आस्वाद, बन्त्याबाईचाची परीक्षा, चावणी (कि० पाहणे) 'की तेचि चरी कस्वि धाडिने। तव अमृत आहे।'—शा १ ३ [का सवि, त चरी, ता चवे, म चवी]

चवो चवीण, चवेण-णी, चवेण—त्री रानकेल चवाई चवाई पहा

चवे(वे-वे)चाल-चालीस, चवे(वे-वे)ताल-तालस—वि चालीसअधिक चार ही संख्या, ४४, चवे(चाल पहा [चौ+चालीस]

चव्य—न १ पिंपळी १ मिरवलीचे मूळ चवक पहा [स]

चव्या चव्या—पु १ गाजिफांच्या, पस्याच्या बाबातील चार ठिपक्याचे पान 'चव्या-ठिरीसारखीं हलकीं पाने आलीं आहत' १ कायलील चार, चाराचे दान [चौ]

चवळ—पु दोन आण्यांचे नाणे, चवळ-ली पहा [चवली]

चवळीस—वि चौवीस, २४ ही संख्या [चौ+सीस]

चव्हाटा—पु १ चवाठा पहा 'चव्हाटावरची कुत्री आकरीच्या मुकण्याने तरी मुकायचीं यावतात'—वेव्याचा

वाजार ५ २ (कों) होळीच्या समारमाची जागा. [चौन्वाट, सि चौवाटो]

चव्हाळें—न जाभाडा, जवडा

चदमा—च्मा, चस्मा—५ १ आरशी, चाळशी, डोळ्याची भिंगे, उपनेत्र 'अधिकाराचे चमे याच्या डोळ्यास लागल्या वर त्याला पूर्वीचे जप निराळ्या रंगाचे दिसू लागते'—दि ३ ३३७ २ पदवी, ओठी ३ नाटक्युहातील प्रेक्षकासाठी केलेली खास खोली ४ दोन खावामधील किंवा तुळ्यांमधील जागा, खग [का चम्पू=होळा, चम्पू=आरशी, तुल० स चम्पुमत्त] ० (चमुक) चम्प्यांनुन पाहणें—ममक्या प्रकारची, विक्षिप्त दृष्टि ठेवणें, चमुक दृष्टीने पाहणें—के १७ ४ ३० ० पोशी—ओ होळेसाक 'गोष्टी योळेल त्याच चम्पुपोशी करून ऐकल्या पाहिजेत'—मरिठवि २.३१४.

चपक—३ पत्ता, भाडे, पात्र, प्याला [स]

चसणें—अकि. (ऊण) (सोनारी) १ कसणें, बसणें, घुडणें (घडा, पैसा) २ वाकरीवरून, दुपावरून दूर होणें, निघणें ३ मरणे चवणें पहा [हि चसना, तुल० स चप्पू=मारणें] चसणें(णा)पुरास—जाणें—मरणें

चहड, चहडणें—चड, चडणें पहा 'मम बहडुनि साध्या-वरी।'—द्वप ७०

चहरा—३ चेहरा पहा

चहरेदार—वाज—चेहरेदार—वाज पहा

चहलदा—३ वजारी लोकावरील जुना कर—विस्मनकोश

चहा—पुली १ आवड, वासना, होस (मनुष्य, वस्तु इ०) २ अपेक्षा, आशा ३ आस्था, आदर, प्रेम, मान, गाहवा, कीर्ति 'आपल्या पत्नीची लोकात चहा हाते हें पाहून तिला धन्यता वाटत असे'—कोरकि २६ [आ चाह हि चाय, चाहा, चाह=इच्छा, प्रेम, स इच्छा]

चहा—५ १ एक क्षाब्ध व त्याची पावें, या पावापातून तयार केलेले एक पेय २ गवती चहा [का चा, जपानी चा, पोर्तु शा, चिनी चा, सि चादि] चहाचा काढा—३ पुढळ उकटून कढत कलेला चहा, बाईट चहा चहादानी—णी—छी चहा करावयाचे एक पात्रविशेष, पिटली [का. चादान्] ० पाणी—न तोंड धुनू चहा पेणें इ० सकाळचे दम, (सामा) चहापान, फराळ 'तो उठून चहापाणी प्यायला अजून चांगला दीड तास पाहिजे'—मु १०

चहाटळ—वि १ चावट, एकसारखी बढबढ, बटबट करणारा, एकाच गोष्टीवर फटाक्याने चर्चितचर्चण करणारा २ खणपटीस बसणारा, पिळका पुरविणारा, पोकरी लावणारा, चपळ,

३ टवाळीने उगणत वज्रा करणारा, घटकणी करणारा, गजरपटा ४ (सामा) फाळील, वाज्रट, टवाळ [चौन्वाट किंवा दाट]

चहाड—वि १ लोकांची दुष्कृत्ये, गुप्त गोष्टी बाहेर फोडणारा २ बनावट गोष्टी सांगणारा, मनचे सांगणारा, खोटेवाटे सांगणारा ३ चुंगलखोर, लावालावी करणारा, चहाडया सांगणारा, निंदक [आ द चाड=मायावी, कपटी? का चाडि=निन्दा] ० खोर—घुचका—लुतरा—वि चहाडया करणारा, चुंगल्या करणारा मी काही चहाडघुचका नाही सांगायला'—वाळ २ १८१

चहाड—वि शिजविला असताहि मज होत नाही तो, भिजत पातल असत कुगत नाही किंवा ज्याला मोड येत नाही असा, दुक्यार, अशिजा (दाणा) चाड पहा

चहाडणें—अकि. (क) चुंगल्या, चहाडया करणें [चहाड] इह० वाढल्यापेक्षा चहाडलें मोड=निन्दा, चहाडया या वाढलेल्या असापेक्षा मोड लागतात

चहाडा—५ (व) सध्याकाळीं इशान्यादाखल डकडे वाजविणें

चहाडी—छी १ लाबालावी, चुंगली, दुसऱ्याची बंदे—रहस्ये प्रकट करणें 'एवढी चहाडा चहाडीची मोठी। ब्रह्मविचे नाही फुडी।'—शिष्ट १३३ २ बनावट गोष्ट, निन्दा, खोटेवाटे [चहाड का चाडि] ० चुंगली—छी (व्यापक) चहाडी [का चाडिचुल्लि]

चहाण—न (व) गाय, इथेस याचे जननेद्रिय

चहाणें—सकि. चाहणें पहा

चहाता—वि चहा करणारा, आवड बाळगणारा, मक्त [चहा]

चहाळ—३ (व खा) चाहल, आवाज, शब्द ० पैपें—(व) कानोषा पैपें

चहाळी—छी चहाडी पहा. 'निळा म्हणे चहाळी करी। रिववीवी आणि हासि।'—निगा ८७

चहु—हुं—वि १ चार, चौ यांचे समासत योजावयाचे रूप २ (साक) चार वर 'सा चहु वेगळा अठरा निराळा। गाल बाजू एक चाळा रे।'—मुगा २४६ [स चतुस्, चौ] (बाप) चहु पायांनी दोहों पायांनी उतरणें—शिगर, वाघर, पाठा वगैरेनी चार पाय किंवा दोन पाय पुढे कपन जन्मणें सामाशब्द—० फडलां—फडोळ—वि समोतवालच्या दिशाकडील, सब बाजूचा, सार्वत्रिक, चवदून—किवि सर्व प्रवशाकडून, सर्व बाजूकडून, जिह्मनतिहून 'स्वगजासहि मी तो गज मारित येता चहुकडून चवथे।'—मोमीध ५ ५३ ० कडे—दिशांस—फेर—फेरी—किवि. चाहीकडे, समोवारा, त्रिकूटकिंकडे, सर्व बाजूना 'सदा मय वाट चहुकडे। तरी दव-लोच जाणिज।'—ह ६ १०१ ० धोण—किवि बोदीकडून

‘तेथल्या पत्रावळीच्या चळयतीली एक पत्रावळ जाण.’ १ समुदाय. ‘म्हणूनि अमराचिया चळया । पार्थी उजू धावि-
प्रल्या ।’—मुआदि ४९.११०. २ फोड; फांक; तुकडा. ‘फाडूनि
वदन केल्या चळया ।’—निगा १८. ३ चक्र; फेरा; पाळी.
‘अमृत म्हणे हसिमजने चुकती जन्ममरण चळपारे ।’—अमृत
११५. ५ रांग; पंक्ति. ‘मम होमें वालती चळया । कपिपुंग
वाचिया ।’—कुरुरा २.७८. चळयणें, चळतणें—उकि. रचणें;
रास करणें. [सं. चलित ?]

चळया—झी. घासोड्यासकिया. -शर. [सं.]

चळवळ, चळवळणे, चळवळीट—चळवळ पडा.

चळवळीत—वि. चांगले तेलपुणें माखलेले; तुपट, अगर
तेलवट.

चळवळ—झी. १ हालवाल; चलनवलन. ‘वायु चळवळेसी ।
जिराता ज्योमाचिये कुसी ।’—अमृ १.४८. २ अव्यवस्था,
बळवळ; चांचल्य. ३ उद्योग; गडबड; खटपट. ‘सामर्थ्ये आडे
बळवळेचे । जो जो करील त्याचे ।’—दा १०.४.२६. ४
समाजांत उत्पन्न केलेली जाणूति; वेतना; उठावणी. ‘राजकीय
चळवळ करणारापाशी संपत्तीच असली पाहिजे असें नाहीं.’
—टिब्या. ५ प्रचार; प्रसार. ‘स्वदेशी चळवळ.’ १ चळवळ;
अप्रांतता. [सं. चलनवलन; प्रा. चलनवळण]

चळवळणें—अकि. १ अस्वस्थ असणें; अस्वस्थतासुचक
हालवाल करणें; हातपाय हालविणें (आजारी मनुष्याने). २ बळ-
वळ करणें; हुडकेटिकडे घावणें (मूलां). ३ हालवाल करणें;
किरणें; हलणें. ‘जे चळवळिजे अनिलें । तें दैविकेनि जी निज
बळे ।’—हा १४.९. ३ उद्योगी अधुणें; खटपट करणें. [सं.
चल+बळ]

चळवळीट—३. अतिशय मोठी चळवळ; शुष्पता; मोठी
खळवळ. [चळवळ+आठ प्रत्यय]

चळवळ्या—वि. १ चळवळ करणारा; अवचळ; खुलखुलया.
२ उलाढाल्या; साहसी; चवढ्या. ३ प्रचार, प्रसार करणारा.
४ लोकांत जाणूति उत्पन्न करणारा. ‘श्री. हिंदी हे राजकीय
चळवळीये नाहींत.’—के १७.५.३०.

चळविणें—अकि. १ वेढ लावणें; खूळ लावणें; हुद्दिअस
करणें; मूर्ख बनविणें. २ गोंधळविणें; मांभाविणें; आडमार्गांत,
अप्रांत, भोंदाळयांत घालणें. ३ हलविणें; सरकविणें; सरकूं देणें.
[चळणें प्रयोजक]

चळाचळ-ळां, चळाळां—किवि चळचळां पडा.

चळाळ—३. १ मीतीनें लटकट, थरथर कापणें; थरकाप
(किं० पुटणें; होणें) २ खळाळ; खळखळ आवाज. ‘गुच्छ
अजाचे चळाळ । घारा घराये चळाळ ।’—दा ११.७.४.
[चळचळ]

घडो. ३. ११

चळाळणें—अकि. १ भळमळां वाहणें; फळफळणें; प्रवाह
वालणें (यानांतून, कांसेंतून दूध, रक्त, मूत्र, धाम, इ०चा). २
(इंद्रिय, अवयव वगैरे). वाहणें, प्रवाह सुरू होणें. [चळ ? चळ ?]

चळिया—झी. चंचलता.

चळी—झी. १ सांभणें; सांढल्यंड; सांढलेला पदार्थ (पीठ
धान्य, साखर इ०). २ घारा. ‘अहंकाराचिया चळिया । बरि
मदय्याचिया सकळिया ।’—हा ७.७५. [चळ] चळीं
पडणें—चळणें; नाहींशी होणें; उडून जाणें; दूर होणें (झोंप
इ०). ‘मासी झोंप चळीं उडली.’

चळीं—किवि. मळचळ, ‘चळीं कांपती लागला घायवारा ।’
—दावि ४६५.

चळें—न. १ (आंतील) काहीं धान्य काढून घेतल्या-
मुळे सैल झालेला मुद्दा. २ (क.) मुडी बांधण्याच्या दोरीची
जुडी. मुडी पडा. [का. चळति=सैल, ठिला; सं. चळ]

चळेल—वि. (घु.) चळ लागलेला; वेडा; धमिष्ट; खुळ-
चट; पायल. [चळ]

चळेलीक—झी. खुळखुळ; चळवळ. ‘कुन बहुशी चळो-
बळिकां पुढे रीगतांती ।’—दिशु ६९८.

चक्षु, चक्षु—न. डोळा; नेत्र; नयन; आंख; पादण्याच इंद्रिय
‘वास्तवचा श्रवण । चक्षु रसना प्राण । हे पंचविच जाण ।
इंद्रिये गा ।’—हा १८ ४९९. ‘जर्गी पाहता शानवक्षी न रसे ।’
—दामि ५७. [घ. चक्षु, चक्षु; फा. चक्षु] म्ह० चक्षुर्वैसत्ये=
डोळ्याने पाहिले तें खरें.

चक्षुरिन्द्रिय—न. नेत्ररूप जें इंद्रिय तें; नजर; दृष्टि; चक्षु.
[सं.]

चक्षुस्मीलन, चक्षुर्दान—न. डोळे सपडणें; दृष्टि देणें;
मूर्तीची प्राणप्रतिष्ठा करतांना किंवा दक्षिणावाराच्या संप्रदायाच्या
विधींत मूर्तीला दृष्टि देण्याचा किंवा तिचे नेत्र सपडण्याचा जो
विधि करतात तें. [सं.]

चक्षुर्विषय—३. १ दृश्य वस्तु; दृष्टीला दिसणारा पदार्थ.
२ दृष्टीचा ताप; सितिज. [सं.]

चक्षुःश्रया—३. (डोळे हेच ज्याचे कान आहेत असा)
सर्प; शेष ‘तुजे पवाडे देवाधिदेवा । वर्णितां शिणला चक्षुःश्रया ।’
[सं.]

चक्षुमान्—वि. १ ज्यास डोळे आहेत असा; पाहणारा;
डोळस. २ ज्याचे नेत्र छंदर आहेत असा. [सं.]

चक्षु(श्च)रोग—३. नेत्रविकार; नेत्ररोग. [सं.]

चा—१ पटी विमणीचा प्रत्यय, याचे अर्थ—१ मिळवत
किंवा ताढ. ‘हे त्याचे घर.’ २ विनियोग; विवक्षित उपयोग;
योजना. ‘हा बघावयाचा पोंढा.’ ‘सी स्नानाची पोंढ.’ ३

एखाद्या क्रियेचा काल विद्या कालाचे समकालीनत्व. 'मी दुधा-
रचा येईन' 'तो सांजचा मेला' 'तो येव्हांचा येउन बघला'
आहे' '४ सयष, अन्वय 'तो गांवाचा पाटील' 'मुलाचा
बाप' 'साडाचे पान' 'निरय दानाचा भादण' 'घरचा
पैसा' '५ पूर्ति, पूर्तता, साधन्य 'पेक्याचा पैसा' = सर्व पैसा,
'घरचे घर' = घरघर घर; 'महिण्याचा महिना.' अथा रीतीने
विभक्तिप्रत्यय लागलेल्या नामाची द्विवचि हाते उदा० 'घापाचा
बाप मेला' घोबलतांना हात मेला 'अवस्थांतर, फरक 'दरि
याचा श्रीमत होतो धीमताचा दरिरी होतो' 'चा हा प्रत्यय
लागल्यामुळे नामाने रूपांतर विभल्येकून होते नामरूपांतरांत
प्रासंगिक सवष किंवा अन्वय दृष्टीस पडतो' उदा० 'घरचा घनी'
= घराचा मालक 'घरचा पैसा' = घरापासून उत्पन्न झालेला
पैसा. कर्णांतर नसेल तेव्हा विभक्त निष्कट, जनलचा संवप, स्वाधी
नता, अवलंब या सारखे अर्थ होतात उदा० 'घरचा घनी' = उडवाचा
मुक्य, 'घरचा पैसा' = घरातले मांडवल, 'घरची माणसे' = घरातील
माणसे 'अपचै वळ' = शरीरसामर्थ्य सात्तलनामाचे सामान्यरूप
हाले असता 'चा' हा पट्टी विभक्तिप्रत्यय असतो व तदभावी चा
हा त्या नामास विशेषणरूप येतो [सं स्व]

चां—(महाउ) चा, पट्टीचा प्रत्यय 'जन्मांतली वेदाचो
कुमल' - दाव ११९ [सं स्व]

चाई—ची ? एक अक्षरें ह्रस्व याची पाने खातात ?
एका वनस्पतीचे मूळ चाईचा मोहोर-उ चाईच्या झाडाचा
मोहोर हा व चाईची पाने खाण्यांत येतात

चाई—ची केंडाळा व लोहरीला होणारा रोग, साला कातर,
कातरी, उदरी असहि म्हणतात (व) कसर (किं) लागणे)
केंडाच्या टिकाणी विकार होऊन त्या जागेचे केंस एकाएकी
गळून पडतात असा रोग 'चाई चाटी लागले' या नांव
आध्यात्मिक - 'दा ३६५१ [हिं चाई]

चाईत—ची एक रानवेल हिची पाने खाण्याच्या उपयोगी
असतात

चाउटी—ची (काव्य) १ कंटाळवाणी वढवढ, माझकळ
गणा चावटी पहा 'येक म्हणती सांगा गोठी। वायाचि करिता
चाउटी।' -दा ८१० १४. 'चाउगी चाउटी काम पोटी।' ?
चावटपणा, वायटपणा, फाजिलपणा, भलती गोष्ट 'भलतेंची
काये रे करिती चाउटी।' -दावि २८ [स. चावाट-चावट-टी]

चाउरी, चाऊरी—ची (महाउ) मळणी, बुसट आळ्या
दन, चवरी, चारपाया वरीलमेघदहरी, चादर 'काळाचेया सुमुंडा
वरि। अयाचिप आडेची चाउरी।' -ज् ७७ 'घरागावेचा
रंगावरी। घालीही क्षीरोदक चाउरी।' -विशु ६४ [स चउर=
चार, प्रा दे चउरिया चउरी=मळप, गु चोरी]

चाऊ—उ कान (चाऊमाऊ हा खेळ कान धरून खेळ
तात) [वि चेची, का किची] •माऊ-उ ल्हान मुलांचा एक खेळ-
या खेळांत एकमेकांचे कान धरून 'चाऊमाऊ पत्रबळीचे पाणी
पीऊं ६० गाणें म्हणतात 'तीं मुले चाऊमाऊन खेळत आहेत.'

चाऊर—उ चादर, चादर पहा.

चाऊर—उ. (काव्य) तांदूळ [स तडुल] प्रा उ चाउर=
चावल]

चाऊल—चाहूल पहा

चाऊस—उ पोलीस अधिकारी, जमादार [दुकी चापुली]
चाक—न ? माडी, एवढे स गतिदायक वस्तुलाकार साधन
२ ज्यावर दोर घालून विहिरीचे पाणी ओढतात ते चक, कणी,
खसकी, ३ मळकटास आकार देण्याचे (कुमाराचे) साधन [सि.
चक, प्रा वण, पंचक, सि चक, हि चाक, व चाका, का चक,
के चक, मी कुकोरु] (वाय) •चापळणे—चापवर नवीन घाव
बसविणे. •घर येणे—१ चाकाचा खालचा भाग वर येणे, यावरून
२ (ल) अक्षरणीतून चांगल्या स्थितीस येणे, अवनतीमातून उन्नति
होणे 'भापण्या राखूस्वी गाडीचे चाक भाता वर जाले पाहिजे'
-दिव्या •मुळणे—सूर्य मावळणे, दिवस मावळणे. •दोडा—उ.
(मोट असलेल्या विहिरीच्या) चाकाचा भाग, हाटागावण्याचा
कणा, चाकाचा फिरत राहणारा कणा •दोरीचा खेळ—उ
चकीचा खेळ, या खेळांत चक एकदा खाली सोडले म्हणजे दोरीच्या
स्थितिरूपापद्धतामुळे पुन्हा भाषोभाष वर येते •पट्टी-पाटी—
ची १ ज्यावर चाकाचा कणा बसविलेला असतो त्या लोहकाच्या
दोन दांब्या ज्यांत बसविलेल्या असतात ती आखी दांबी
२ ओटेच्या विहिरीला जे दोन उभे चौक असतात त्यांना जोड
णारे आखे लांबूड ३ एक कर, डोल

चाक—ची. दंड, दडिवाचा •काटणे—मीट मोडण्या
शोभायून गळणे, रोग उतरणे

चाक—न (शिरी) तोंड, फट (कापडास असलेली), न
शिवलेला भाग 'कोटाला चाक टेवल्याने नीट बसता येते'
[स चक, हि चाक] •करणे—फाडणे, कापणे 'उभयतांचे
घोट चाक करावे म्हणोन आह्मा केली आहे' -दिमरा २ ८२

चाक—वि नीटनेटका, चकपक, टाकटीक, लक, चकपहा
[मु० चाकू=चकप तयार] •चोप—वि तडकदार, नीटनेटका,
टाकटीक सुरेखा, लकपक चाकपहा •चोप-चोपी—ची १ नीट
नेटकेपणा, टाकटीकी, चकपकपणा, चापचोपी २ घाटणे, नटणे,
(शरीराचे), दाबणे, घाक, गुळगुळीत करणे, मोठया दक्षतेने
किंवा नीट काळजीपूर्वक शेवटास नेणे, तशीस नेणे ३ नीट-
नेटकेपणा, चकपकपणा (गुणे किंवा ताव या दृष्टीने असणारा),
दुपट्टी •पाक—वि नीटनेटका, व्यवस्थित, वेतावाताचा
चकपक पहा

चाकचक्र—न चक्रकीतपणा, तेज, चमक, ललकरीतपणा, लक्षाकी, प्रकपक, होळे दिपून टाकण्याजोगें तेज (विद्युत्प्रकाश, हिरा इ०ंचे) 'केवळ चाक्र चाकचक्राचा फार दिवस टिकाव निघत नाही' - [स]

चाकटणें—अकि १ भाष्येचकित होणें; विस्मित होणें २ गोंधळणे, बाबणें चाकाटणें पहा 'सिद्ध चाकटले समस्त। जाले विस्मित महा कुरी।' - मारा ११५ ३ (माण) पक्षास्ताप होणें [चक्र]

चाकण—की एका जातीचा साप

चाकवंदी—चक्रवंदी पहा

चाकर—१ नोकर, सेवक, गडी 'ज्या घरीं हुरिचा कर नाही। त्या घरीं हुरि चाकर नाही।' [फा] म्हुं १ धन्याला धत्तुय आणि चाकराला मलिदा=एखाद्या वस्तूवर ज्याचा वास्तविक हक्क आहे त्याला ती न मिळता भलत्याच माणसाने त्या वस्तूचा उपयोग ज्याचा या अर्थां उपयोग २ कोणाची होऊ नये बाईल आणि कोणाचा होऊ नये चाकर=बायको आणि चाकर या दोघांनाहि यजमानाच्या तंत्राने बागावें लागतें यावरून सामाशब्द-**चुकर-नकर**-पुनरुच्चारणानें, नोकरचाकर, गृहस्थ, सेवकजन, घरकाम करणारे गडी, मजूर हुजरे, हलदारे इ० एकवचनीहि प्रयोग होतो [चाकर+नकर] ०डा-वि माहोत्र्या, मज्जिमा, नोक रडा (चाकर निदाव्यजक) ०पेशा-३ १ (समुदायायी) गडी, हुजरे, घरकाम करणारे सेवक २ चाकरांचे काम, पेशा, हुद्दा, पदवी, मोलमजुरी ३ दास, नोकर, हुजऱ्या [चाकर+फा पेशा] ०मनुष्य-३ (सरकारी) नोकर, अमलदार 'त्या राज्यात जे चाकरमनुष्य त्यांनीं मान इत्यार बापावें ..' - भाव ५० ०मानी-न्या-वि (प्रतिष्ठायी) ज्याचें चाकराचें नातें किंवा पेशा आहे असा माणूस, चाकरमाणूस, आश्रित 'पावतो मुशारा चाकरमाना।' - दावि २११ [चाकर+मानई]

चाकराचाकरां, चाकरानकरां—किंवि चाकराकडून, चाकरामार्फत

चाकरी—ही चाकरांचे काम सेवा, नोकरी, गुप्त्या 'हा मोठा भाग्यलाभ स्वबुद्धत फळें तें नव्हे चाकरी ती।' - मोक्षण ५६ ५१ 'स्वदास समर्थी जपे तरिन देवरा चाकरी।' - कदा ८४ [फा] म्हुं चाकरी करानी याकरी खावी=अगोदर काम करावें मग जेवावें ०चुकरा-घी (व्यापक) रोज गार, नोकरा, पदा, काही तरी उद्योग [चाकरी दि] ०चोर-वि अग बोरून किंवा चुकारपणानें काम करणारा, चुकारतद् चाकरीया अमान चाकरीया-ही नोकरा करण्याच्या वस्तुीने सारा न घेता दिलेली जमीन, इनाम जमीन प्रचबाई, धर्माय जमीनोपमा (पहा).

चाकल—३ घोड्याचा एक रोग यामध्ये मादपोवर किंवा पोटाखालीं सहाजेएवढी वाटोळी सुज येते -अश्वप २ २८३ [स चक्र, चकल]

चाकवत—३ एक पालभाजी, ही सारक, यड, त्रिदोष नायक व पाचक आहे [स चक्रवद चक्रवती, फा चकोतु]

चाकवाप—३ (महातु) वावटळ, चक्रवात, भवरा 'भवेघडाचा चाकवाप।' - शिशु ४४८ [स चक्रवात]

चाकळ—वि (प्रा) अति बडबड्या, बोलका चपळपदा

चाकळा—३ १ वास, तुकडा, चकती 'तेवींचि सतोपाचे चाकळे। अखड चपळी।' - झा ११८१. २ गुदद्वाराच्या मासाचा गोळा [स चक्र]

चाकाटणें—अकि, दिपून जाणे, भाषयानें दक होणे, चकित होणे 'चित चाकाटलें आढ घेत।' - झा १५२७ 'जुलूनही चाकाटला तेथ।' - सुभावि ३० १८९ 'चित चाकाटलें स्वप्नामासारी। न निघे बाहेरी सुखावली।' - तुगा ४३२६ [चक्र]

चाकाटया—हीच चकाट्या, गप्पा, शिळोप्याच्या मोठी चकाटया पहा (कि० पिटणें, सारणें)

चाकोरी—जी गादी चालली अवतां तिच्या चाकाची रेखा घुळीत किंवा चिखलात उमटते ती, चाकोरी, चकोरी पहा. [स. चक्र, म चाक]

चाकोरी—घी १ घातु, लाकूड इ० वा वाटोळा तुकडा २ चपटा, बसकट, वाटोळा भोंपळा, कोहळा, घुरणाचा गडा. ३ गुळाच्या डेपेसारखा लहान खडा ४ चकोरी बटाटा ५ चक्राकार चकती कडे (६) नद १ चकोरी, जातें ७ चाती, टकली ८ (को) रहाटाच्या तुवजोदार घसविलेले एक लहान चाक । स. चक्र, म चाक, हि चाकी

चाकू—३ १ लेखणी करण्याचें, भावे इ० फळ कापण्याचें एक लहान इत्यार, शस्त्रविशेष, लहान घुरी २ चाकूसारखें गुदाचें एक हत्यार [फा] ०मारणें-नमुना दाखविण्यासाठीं चाकूनें घात्याचें पोतें कापून आतील माल काढणे

चाकोत-चाकोता—चाकवत पहा

चाकोत्या—वि (व) (निदाव्यजक) मध्येमध्ये लडबुडणारा 'हा चाकोत्या मिरवत होता

चाकोदळ—चक्रदळ, चक्रदळ पहा

चाकोरी-रा रो-रें—उकीन १ गाडीच्या चाकांनीं पडलेला रस्ता, चाकरी पहा ते वेळीं कर्मराहाटीचा चाकोरी। अमर्षी पडे।' - झाप २४४ २ गाडी भेट्याबद्दलची किंवा आख्याबद्दलची चाकाची खण 'इदियाचा चाकोरी। मववी मरगां।' - भाप २०९ [चाक+ओरा=ओरखडा]

चाकोली—(व.) चाकोरी पहा

चाकोली—खी. (व.) १ चकली. 'आज चाकोल्या खाल्या.' २ (व.) होळीत जालण्यासाठी हाताच्या बोटावर केलेल्या शेण्या. 'चाकोळ्यांची माळ होळीत टाकली.' [सं. चकल-चाटोळ; म. चकली]

चाकोलेट—न. एक मिठाई; कोकोच्या वटपा. [इ.]

चाकोळे—न. (को.) रिफाभेटक्या लोकांचा अडा, कोंडळ; चोकरी; मंडळी; हव; चाखोळे. [चाक+ओळ]

चाख—वि. नोटनेटके; चकचक; चाक पडा.

चाखणी—खी. चाखणे; चाखण्याची क्रिया. [चाखणे]

चाखणे—उकि. गोडी समजण्यासाठी, खाऊन पाहणे; चव घेणे; रुचि, आस्वाद घेणे; लक्षणेने हि हा शब्द प्रथम वेळां योजतात. [सं. चप; प्रा. चखण; हि. चाखना] (वाप्र.)

चाखतमाखत चोखणे—ताजुक तन्हेने, रुचि, चव घेत जेवणे (मूक वसतांना); विक्रित्वा करीत किंवा ताकाओढावर जेवणे.

चाखतमाखत जेवणे—अदखलत, घाबत घाबत चोखणे. चाखून रांघणे—अगोदर चाखून किंवा रुचि पाहून अथवा निश्चित खाऊन पाहून मग, शिजविणे (स्वयंपाक्याला पदार्थ चांगला झाला किंवा नाही हे चाखल्याशिवाय समजत नाही.

म्हणून या शब्दप्रचाराचा उपयोग निषेधाची व शेवटाविषयी, परिणामाविषयी नमोदित किंवा संशयित असणे या अर्था करतात. चुकीविषयी कोणी चाखून रांघले नाही—कोण-लाही आपल्या हातून चूक व्हावयाची नाही अशी खात्री बाळगता येत नाही. म्हणून १ तले राखील तो पाणी चाखील. २ चाखले नाही पण वेळेला तर असेल.

चाखंदळ—वि. चोखंदळ पडा.

चाखवटी—खी. चव; चाखण. 'त्या स्वादामृताची चाखवटी.'—रामदासी २.४४. [चाखणे+वटी प्रत्यय]

चाखवत—चाकवत पडा.

चाखविणे—उकि. १ चव घेण्यास लावणे. 'कमीचा तुज परिचाक चाखवाया.'—मोमंभरीप (वर्नीत पृ. २११.) २ (ल.) योशालीत मारणे; चपराक लगावणे; शीमुळात मडकाविणे. 'होतात जेव्हा दोन चाखदिव्या तेव्हा कबुल झाला.' [चाखणे प्रयोगक]

चाखळ—चकळ पडा.

चाखुंदा—उ. (प्रा.) विचका; बाईत व त्रासदायक गति, दशा; श्रेया, गौरव; कुदस्ता.

चाखणे—उकि. (मराठु) अनुभवणे; चाखणे पडा. 'चाखेति स्वाभिहचेची गोडी.' म्हणति स्वर्गदुख राखी ॥ २—म ३९. [चाखणे]

चाखी—को. चकली पडा.

चाखुंदा—उ. (प्रा.) विचका; बाईत व त्रासदायक गति, दशा; श्रेया, गौरव; कुदस्ता.

चाखणे—उकि. (मराठु) अनुभवणे; चाखणे पडा. 'चाखेति स्वाभिहचेची गोडी.' म्हणति स्वर्गदुख राखी ॥ २—म ३९. [चाखणे]

चाखी—को. चकली पडा.

चापोळा—उ. मुंजीच्या वेळी आईमुंजा मुलांना आपल्या तोंडात भोजनास घेते तो घमरारं; मातृभोजन. यावेळी मुलगा शेवटचे आईचे उठते खालो. [चाखणे+ओळा—अ प्रत्यय, सं. आलयपासत]

चापोळी—ले—उ. (को.) अड्डा; बैठक. चाकोळे पडा.

चांग—वि. १ चांगला; बरा; उत्तम, छानदार. 'ते वेळी मृमि तसे चांग. चोख ले असणे.'—अमृ ४.४३. 'कोणास लाभ पडतां मुख त्यास वाटे। ते लाविती रिपुस बोधुनि चांग वाटे.'—अर्वाचीत २२१. २ घोट; धैर्यवान; दूर. 'एका उम-यांचि प्राण गेले। चांगचे दांत नैसले.'—भा १.१३५. [सं. चंग=सुंदर; सुंदर; तुल. का. चम-चु=सुंदर]

चांगली—वि. चांगल्या चांगी (गती)चा 'सकल हि कलहंती शारिफ्या चांग चांगी.'—आशी ४४. चांगट—वि. (काव्य) सुंदर; सुरेख; सुबक; मोशिराणा; मरुप देखाणा. [चांग+ट प्रत्यय]

चांग, चांगदेव—उ. चांगोबा; शिवाचा अवतार जो भैरव तो; एका ज्योतिर्लिंगाचे नांव. चांगमला पडा. (शके ११५५ चा पंढरपुर शिलालेख) चांगा लसेहि रूप येत उदा. चांगा—बैश्वर-चक्राणी—सत्यसिद्ध ६०.

चांगटो—कि. एक होणे.—हार. १

चांगमला—उ. भैरवउपासक यात्रेदरम्यान घुमट्या, ज्योति-रिंगाचे मऊ, हमाल, मजूर इत्यादि (थीं ज्यांना पुष्कळ लांब-वर कोराने ओढणे, उचलणे इत्यादि क्रिया कराव्या लागतात असे) एकदम मोठ्याने जो मजूर करतात तो. या शब्दाचा अर्थ कल्याण अथवा चांगले होऊन दे असा आहे. भैराव्याचा प्रायेनेचा शब्द. उदा उदा! विधी कायने एकमेकांस मेळतीं अस्तां 'चांगमला' (=चांगले चालले आहे ना!) असे समजतात. महारात चांगमले असे नमस्काराची उच्चारतात. [का. चांगु=नापास, असे या अर्था+मला; हिं. चंगमलाहे तुल. सं. चंगमाल]

० करणे—जय-चक्राकर करणे; स्तुति करणे; प्रशंसा करणे. 'खायाला यथेष्ट मिळते म्हणून चांगमला करतो.'

चांगमांग—उ. किर्यांचा नडापडा, वेणीकणी. [चांग+मांग]

चांगमेल—चांगमला महादेव.—चदलापूर ८०.

चांगला—वि. १ उत्तम; बरा; छान; योग्य; नीट; चाक लुक असा. 'आर मंडळी कसायची जागा चांगली लागते.' २ भरपरातीचा; समृद्ध; मजबूत; सुखी; ज्याचा चालता काळ आहे असा. ३ नेहमीचा; संप्रदायिक; शिरस्त्रयाचा; तडीस घाजेल; लोकप्रचाराचा; लोकविवाजप्रमाणे योग्य. [सं. चंग; म. चांग; द्य. चम=सुंदर; उद्य. चांगल=सुंदर] चांगलेपण—गा-न-३

चांगले असणे; भलेपण; उत्तमपण.

चांगा-गी-नों—वि चांगला, चांग पहा 'हं स्मरे तो चांगु। बहुतामये।' -विपू १ १०

चांगाया-चें—प्रन. चांगुलपणा, उत्तमत्व 'जे गीताचेंचि चांगवें। मोक्षोपायपर आपवें।' -झा १८ १२३० [चांग]

चांगुलपण-णा—प्रन. चांगलेपण पहा

चांगा—प्र. (सोनारी) चांदी ठोकून बाढविण्याचा हातोडा, बघा ?

चांच—वि हुषार, चपळ, चलाख, दक्ष (मूळ) चंच पहा 'समय न कळे वेढगळ बुद्धि। विजाती त बुद्धि चांच चाट।' -दुगा ३४५१.

चांच—न. चाचे लोकांची टोळी, चाचा

चांच—न (ङ) ? आख्याच्या शास्त्रीस किंवा खालीस असणारे बारीक तत्त्व २ शुद्धताच्या अभावीस खवळे

चाचड—प्र मोठा तांबड्या रंगाचा मुणळा, दात्या -न एक धुर जंतु

चाचण-णी—न की ? चाचड १ डांस, मन्डर, चिलट, 'पिसा पिळोळे चाचण।' -दा ३.७७ 'चाचण्या म्हणतो आमुचें घर।' -दा १० १० ४१

चाचणी, चाचणी, चांचण—की साखरेचा पाक (मिठाई, शुद्ध्याकरिता केलेला) -चाचणीचें वेस्तन-न. हर-भन्याची मिळलेली डाळ वाटून लाल पडेपर्यंत पत्तन काढावी व त्यावर दूध शिंपून ठेवावें नंतर साखरेचा पक्का पाक करून त्यात वेढदेचे बगरे मसाले टाकून त्यात पीठ पालून त्याचे साह करावे

चाचणी, चाचणी, चाचणूक, चाचणूक चाचण—की ? परीक्षा करणे, बघ पाहणे, पारखणे, तपासणी, परीक्षा. (किं० करणे, पाहणे, घेणे) 'तो पढित काय काय पढला आहे याची मी चाचणी पाहिली' १ २ (सोनारी) कसावाटीं ठेव लेला भाग (बादी-सोण्याचा) -जनि (बदोदे) [स चचू म चोचणे ?]

चाचपड चाचपड—न पहाटेचा अशुभ अशुभ उजेड, प्रकाश, सविप्रकाश अश्वोदयाच्या वेळीचा प्रकाश [चपू द्वि] -क्रि.वि. (अपारांन हातांनी चाचपडतात त्याप्रमाणे) अशुभ, अस्पष्ट तुरळक (किं० दिवणे) [चाचपडणे द्वि]

चाचपडणे, चाचपडणे—अक्रि चाचपणे ? दिसत नसल्यामुळे अगर अपार असल्यामुळे हातांनी स्पर्श करून घोरणा घोरणाचें चालणे 'मोडअधारी मणी पडला। तो लुकीच्या हाती चाचपडला।' -एहव ५ ८५ २ (ल) भीतभीत कावकूस करीत-हाका घेत बोलणे, लागत लागत अडखळत बोलणे (प्रश्नास उत्तर देताना) बहुधा, चाचपडत बोलणे असा प्रयोग

करतात ३ घडपडत जाणें, घडपडणे [स चपू (अभ्यास)] चाचपडत, चाचपत—(या घातुषाधिताचा उपयोग किया विपिषाणप्रमाणे करतात) अडखळत, रडतखडत, रंगत, घोरणा घोरणाचें, हाका घेत घेत 'चंद्र आकाशांत पूर्ण तेजानें तळपत असतां त्याला शोण्याकरितां अपारांत चाचपडत जावें लागतें का ?' -चपू २१

चाचपण—अक्रि ? हातांनी स्पर्श करून पाहणे, समजण्यासाठी दाखून पाहणे (दुखावेलेला अविषय अगर एखादी वस्तु) २ विविष्ट वस्तु आहे किंवा नाही पाहण्यासाठी हात लावणे, दाखणे 'चिमणी आणि चमुना यांनी आपल्या पिढ्याच्या चाचपण्या' ३ हात लावणे, स्पर्श करणे (लाचाचा ऐवज). ४ चाचपडणे पहा

चाचर—की ? थोळताना अडखळण्याची क्रिया, खोडी, थोळताना लागणे, जोडडी 'किंबहुना सात्त्विका आठा। चांचर साढता उमेठा।' -झा १८ १६०६ [का चचर=चाई, गडबड. तुल० स चरू अभ्यास] २ घेरी, तोल जाणें 'व्याकुळ निर्वैळ चाचर जाणिनि कामिनि काय बदे सखियाला।' -अक १ -बल्लिग दादशमास १४

चाचर—की काळजी; रक्षण 'पोरा चाचर चाकरासि कुपुत्री दारा समुदायसी।' -आनवरस चरिन ६ [का. चचर=काळजी]

चाचर—न मन्डर, चिलट

चाचर—प्र (कौ) मुकडे टरकल, चर, बिंध्या (उदरानें) इतडलेल्या वस्तूच्या)

चांचर—वि चयल, कुल्ले 'बघि चाचर केशदि बाकुडे। -वामन रुक्मिणीविलास १२ -स्वादि ७ ४७ [स. चर्चरीड=केशाचा बाकडेपणा, कुल्ले]

चाचरणे चाचरणे, चाचरत जाणे—अक्रि ? झुकणे, रलणे, थोकाड्या खाने 'ब्रह्मविषे क्षणटेली। परा चाचरेठी -ऊ १४ २ (ल) मल्लिकंडेच भरकडत जाणें, विपयातर करणे, बहकणे, भटकणे, वाढवण स्वतः कोठें भाडोंत हें विसरणे ३ अडखळणे, चोल्ण्यात काकू करणे, कचरणे चाचपडणे पहा ४ अडखळणे ठेच लागणे 'जेसि माघळे चाचरोन पडे। गारीं आणि गडधरा।' -दा ५ १ ३७ ५ मुलणे [का चचर=चाई, गडबड, तुल० स चरू अभ्यास]

चांचरा—वि चोबडा, तोतरा, अडखळणारा, चोचरा, [चाचरणे]

चाचरी चाचरी मुद्रा—की समाधि लावलेल्या योग्याची एक मुद्रा, ध्यानस्थ स्थिति, पापण्या व शुद्धे इल्लीत धूमण्यावर पहात बसण्याची, धारणाप्रकर्णी तिसरी मुद्रा [चाचरणे+मुद्रा]

चा(चां)चरा चाचारी, चाचार—किं १ झोके, झोकाच्या खात, (कि० जाणे) 'चाचरी जात सुपणे । महादारी मूर्च्छां यकन।' -ह ३१ १२४ २ कांकू करीत, कासवूस करीत, क्षणिक विसरावण्याने ३ पणटून, निघटून; चुकून काढे, भलतोकाडे 'तेणे हात चाचरी गेला । मित्रा मादारी ते वेळा ।' -रावि १९ १८३ ४ तातडीने, लवचणीने 'हनुकिया अवसरी । पातळा गणेश ब्रह्मचारी । रावणापुढे चाचरी ।' -गुच ६ १५३ ५ भावावून, फिलन 'बोळा न पाहावे सुदरी । हठी जातये चाचरी ।' -एदस्व १५६६ ६ अहसळत, लेंपत, बोवड्या शब्दांनी 'तो एक बाळ बोले चाचरे । त्यास तेंसेच वेढा वती ।' -ह ५ १०४ [चाचर] चांचरी चांचरो जेवणे-रेंगाळत, नखरे करीत, नाजूकपणाने चिकित्सता करीत जेवणे.

चांचरी—झी १ झोकाहया, झोक (कि० खाणे) २ बोवडी, अहसळणे, पोटाळणे, काकू करणे (मापणत) (कि० जाणे) [चाचारणे]

चाचल—उ चाहल, च्वनि, लावाज 'इतक्यात दार बाजविण्याचा चाचल देतो' -कफा १९ [च्व]

चांचल्य—न १ चवळपणा, अस्थिरता, अस्वास्थ्य (वन, स्वभाव इ० चे), बालमेल, अस्वस्थता २ क्षणिकत्व, नभरता, अशाश्वतता [स च्वलल]

चांचल्य—न (गो) पीठ, कणीक, कोंडा वगैरेने मिश्रण

चाचा—उ समुद्रावरील छुटार, छुटार जात [चांच= भरवी समुद्रातील वेढ दुल०, स चचा=कुपुडप१]

चाचावणे—अकि चेवणे, जळकळणे, गुगुणणे, काठावणे पहा

चाचावणे—अकि १ हलकेंच चेंचणे, चोंचणी, चाकू इ०नी हट्ट हट्ट बरेच हत्यारांचे चाच मारणे, तोडणे, चेवणे (हास हास, दुकडे करताना, बिदा पाहताना), चोंचावणे पहा २ जखम झरणे 'छाति जिछुर बैकडन जिझित छागई खेष्टे चाचावी ।' -मोहर्ष ३९ ५ [स चचु, म चाचु=चोंच, दुल० का चचु=मारणे, पुरावणे]

चाची—झी चांच्यांची जात

चांचु—चू—झी चोंच 'तिजे प्रिये गणौनि चाचु-आडे कोविडी । पुननाली ॥' -शिशु ६४० [स चचु]

चाचुर—वि भुजुर वडगारे (कुले वेंच) चाचर पहा 'विस्तीणे दिवडी ल्याट पडले । दोमनी चाचुर कुळे ।' -कफा ४.६ १२३ [चांचरणे दुल० स च्वलल]

चाचुरी—झी चाचण्याची क्रिया

चा(चां)चुवडे, चाचुवडा—न१ चोंच, चचुट 'जे पाखिर एक चाचुवाडा घरीनि उरटिले ।' -शिशु ८६७ 'ती चकोरे चाचुवडे । उचलितोता ।' -झा १३ ३२५ -एमा ५. ५०५ [स. चचु]

चाचुवेस—झी चोंच, तोड -घर १

चांचु—न. १ एकदि अक्षर, शब्द, म पदा (निपेयायी प्रयोग) 'त्याला समेम-ये मी चाचु करू देणार नाही' 'एवढे तेथे बसले होते पण त्यापुढे कोणी चाचु केले नाही' २ जागृकता, सावधानता, अस्तित्व दर्शविणारा भावाज, हुंकार, स्फुरणे अगर दुसरे काही शब्दोच्चारण, हुंकांज [च्व]

चांचेगिरी—झी समुद्रावर जहाज किंवा त्यांतील माल इ० ची छुटावट करण्याचा धंदा, काठेबाहनजीक भरवी समुद्रात चाच नावाचे वेढ आहे, तेथील लोक पूर्वी समुद्रावर छुटारपणा करीत असत त्यावरून हा शब्द रूढ झाला असावा चाचा पहा.

चांचोड—झी चोंच चाचुवडे पदा

चाट—वि. १ हलकट, नीच, ल्हाव, सोदा, ब्यवची, लुबा, हरमळारे, पाजी, चावट 'मेळवूनी चाट करी छुतापान, -दुगा २५०९ २ चाहटळ, चावट, बाप्रट 'सरी गुज चेकनि चाट ।' -एमा १४ २१ 'गोड्यांचीं मुळे चाट । तेणे समस्त केली पै ।' -ह ७ ६० [स चाट]

चाट—वि १ रिकामी बडबड करणारा, गप्पीदास, चवळ 'चाट चावट बाजत ।' -दा २ ३ ३० २ गजपटा; लोंढाळ तोंड स्वाधीन नसणारा [स. चाचाट, स चाट्ट] ०पण-न चवळपणा -हुका वाक्याहति १२२२

चाट—झी गप्प, घात (कि० हणे, मारणे) 'दिली चाट ठेवून' [च्व, स चाट, दुल० इ वेंड] ०देणे-हातावर तुरी देऊन निघटणे, एवढे काम पारकून न करण, फसविणे.

चाट—झी १ (व) कुस्तीत जोडीदारास पाहण्यासाठी त्याच्या पायांत जोराने पाय बालणे, पायाची धक्क देणे (कि० मारणे) २ तडाखा, 'आमि ही पायावची चाटहि त्याच्याच फटकांम्याची' -चदप ४३ 'शिवाजीने मण्डलखानास चांग खीच चाट दिली' ३ तोडा. सोड, चुकसान (कि० बघणे) त्या म्हापारांत त्याच्या चांगलीच चाट बसली' [च्व दिवा स चट्ट=तोडणे, वार करणे]

चाट—उ. लवण्याच्या पुण्याचा कडेचा भाग, कांठावरची बडबडण्याची बाजू 'चाटीवर बाजीब' 'चाट झुळळी नाही' चाटी पहा

चाट—झी. इच्छा -गर [हि]

चाट—झी (गो) १ टांच २ (स) प्रगति, पुढे पाळक [संच]

चाटक—स्त्री रमणीयता, सौंदर्य—शर [स चाटुक]

चाटंक—पु (गणित बगलघात) पाचवोले नजनांचे परिमाण—छत्र १९९. [म चाटन्याक]

चाटकेबुटके, चाटलेबुटले—न. (ना) मुलाच्या खेळातील भांडीकुडी, बूलबोळकी

चाटण—न पुढळ औषधी उपादान किंवा कुटून जे रसायन बनवितात ते, लेह, चाटण्याचे औषध [चाटणे]

चाटणे—अकि १ जिमेने ग्रहण करणे, जिमेने खाणे २ (ल) ओसरता स्पर्श होणे, घासून जाणे (गोळा, गोळी, बाण) ३ (स) नागवणे, लुबाडणे 'मोगलांचे दर्यामुळे रस्त्यावटली गेली'—बाढमा १ ६९ [च. चट्टा दे चट्टाचटणे, हि]

(वाप्र.) चाटले आणि चाटलेसे होणे—मुखाच्या थोड्याशा सेवनाबद्दल जितक्या शिंसा किंवा प्रायश्चित्त असतील ती भोगणे

चाटून पुसून खाणे—सारे खाऊन टाकणे, ताट निपटणे

चाटून पुसून जेवणे—उदासीन वृत्तीने खव न घेता जेवणे

चाटूनपुसून नेणे—संपन्नते लुण्णे, निव्वळ भागविले, नि सोप नेणे

चाटवण—न १ पक्षिया पावसाचे जगवलेली हिरवळ, आंबुड गवत २ चाटण पहा [चावणे]

चाटळ—वि वात्रट, बटवण्या, कुडाळछोर, चाट, चढा टळ पहा

चाटा—पु पहा, अतर 'अशा संकटाने रोज कूच करून वीस पंचवीस कोमाचा चाटा पाडवा'—माह ७८ (टीप) [चाटणे]

चाटा—पु (विणकाम) गन्या, ग्यावर बांविन बसवून ती फिरली असता बांविनवर सूत गुढाळले जाते तो (६) स्विटल चाटा—पु मुलगा—शर

चाटा—वि स्वच्छंदी, स्वैराचारी—शर [चाट]

चाटाई—स्त्री, वात्रटपणा 'का करिखी चाटाई'—दावि २४१ [चाट]

चाटार—वि बटवण्या—शर [चाट]

चाटो—स्त्री सवला अथवा पखवाज हाचे दुहेरी कातड्याचे मंडलितेच्या तोंडाच्या कडेचे, गुमारा दान बोटे वरील मोठे कातडे चाट पहा.

चाटो—वि चावट, चाट पहा निगुरीक चाटो जन्पती ते न्याये।—दावि २७३

चाटो, चाटया—पु १ कापडाच्या व्यापार्याची जात कापडवाला 'चांगी आणि सफा सोनार'—जे १०.४० 'द्वारेच्या समाय चाटा। बल्लेग्री पुखी अचाटा।' २ (व) कोठी (व भेटी तामिळ=वेरी]

चाटु—वि मंगला सतोष देणारे; सुखद, हृदयगम, मनोहर (चेहरा भाषण, कृत्य) 'अगाध चाटु स्तविता।'—दाप २९७ [स] चाटुक—वि गुळचट, मोठे [स]

चाटु—दू—पु १ लोकांची पळी (स्वयंपाकाची), दाव; चमचा 'जेसा चाटु सोरीआत।'—एसा १० ४६७ 'प्रथम चाटकरुनि वर चाटी।'—यथादी १३ ६२ २ नाव बालविताना पाणी तोडण्याचे हत्यार, वल्हे ३ माहाची फुले ज्या भांड्यात कुजत ठेवतात त्याच्या तोंडावर ठेवण्यासाठी लाकडाचे केलेले, संकराच्या पिढीसारखे हडयाच्या तोंडाच्या आकारातून कमी आकाराचे जे मांडे ते—बदलापूर ११० [प्रा चट्ट, प चट्ट, हि चाटी]

चाट्ट—पु मोठ्या ठेकणासारखा एक जलकौटक

चाट्ट—वि १ लंबसाक २ गूढेच्या दाच्या, लाच देणारा. [चाटणे]

चाट्यामाट्या—वि वाचाळ, शोलवेवडा, बहुभाषी, स्तुतिपाठकारांचे योगपारा [चाट+माट]

चाड—ढी—स्त्री १ भावक, गोडी, चटक, छद् 'दास्यावरि जेमा। आति चाड।'—मृ २४ 'वाईट गोष्टीची आम्हास चाड लागत चालली आहे'—विवि ८४ ७४ 'आणि आकर्षी नसली चाड। तरीन लागती मोड भक्कपा।' १ जहरी, दुखा, गरज 'जे शोचिचे चाडे। इहुळिजे दुधाचे भाडे।'—अमृ ७ ७४ 'आश्रित्ये चाडे सत्ताम। योग्य मोडे।'—झा ४ ८४ 'कंड दोषल उदक चाडे।'—मुमादि २ ११४ ३ सुद्धि ३ पर्वा, भीड, किंमत, मर्यादा, सुरत, मुलाजा 'आता याची चाड नाही आम्हा सोड।'—तुगा ११० [स. चाड, प्रा चाड ?] म्ह० १ रोण्याची कुण्याची चाड २ ज्याची लागे चाड तो वरे साहसाळ=ज्याचे लोक पार अगत्य ठेवतात तो आपल्याच तोण्यात असतो

चाड—न चाडे पहा ० दोर—री—पुकी १ चाडे पाम रील बांधण्याची दोरी २ जिला चाडेगांड मारलेली आहे अशी दोरी [चाडे+दोर]

चाड—न (खा) शाह 'चाडतोले हुतो'—भि १८

चाड, चाडघोर, चाडी—चाडया—चडाव, चडाव-छोर, चडावी पहा

चाडयेरो—वि (कों) चडावछोर तो सले चाडयेरो 'लोहकपा २ २८

चाडर—स्त्री चादर पहा 'रत्नजडित चाडरिया।'—हसुरा ३ ११९

चाडा—वि (कों) बटवण्या, लुबाडा, तोंडाचा दिवळ, फटकळ, शिवराय, जडाच्या तोंडांत काही रहात नाही असा, बाहकळ [चाट]

चांडा—वि. (वे.) निलाजरा.

चांडा—डी—डे—वि. (क.) लाढावलेला; लाढका. 'तुमचा मुलगा चांडा झाला आहे.' 'असल्या चांड्या मुलांना दोन हात दूर ठेवले पाहिजे.'

चांडाल—ळ—१ अति नीच माणूस. चंडालपदा. 'चांडाल पुर्विचा वैरी। ... वलट त्या विचारिस मारी।'—पारदा. १ महार; मांग; भस्त्रय. 'नाना चांडालमंदिराशी।' अजचटें आलिया संन्यासी।—॥ १६.१७६. [च. चंडाल] चांडाल चौकडी, चांडाली—चंडाल पदा. 'खत-जळीत खत; चंडालखत पदा. 'त्या सावकाराचें ४००० रुपये खत चांडालखत झालें.'

चांडी—भी. चढारी पदा. 'चारी केली ज्यांनीं त्यांचा शिरछेद।'—नामदास २.७२. [का.]

चांडी—डू—भी. किंमत; पर्वा; जरूरी. चाड पदा. 'तरी नसती कीर्तिची मला चांडी।'—केक १५ 'लोह परिघाची चाड।' वैदा २।'—डबबक, स्तोत्रमाला १३४. [चाड] चांडीस अडणें—मोडास, लोमास श्रुतणें. 'तये चांडीस अडलें। अज्ञान तें पैदा—सिंस ४.१५७.

चांडी—खी. (ब.) नसालें; चाडें.

चांडे—न—१ समईत ज्या ठिकाणीं तेल वात चालतात तो चांडीघाराचा भाग; टवळें. २ ज्यात वरच्या टवळ्यांतलें तेल ठिक्कतें तो भाग ३ थो पेरण्याकरितां घामरीवर जो लांकडाची बाटी असते ती. यांतून घान्याची मूठ सोडतात. 'ज्ञानदेव म्हणे मी चांडे। सद्गुरूंनीं केला कोड।'—॥ १.४९२. —एमा ६.३०९. 'फुल-न समईचा वरचा भाग (ज्यात जेल माल तात तो) याला फूल असंदि म्हणतात. चौड (१) चाड्या-घर मूठ(चांडे)मूठ(धरणे) (पेरण्यास आरंभ करणें यावरून) कोणतीदि घोष्ट-कार्य आरंभिलें. चांडेमूठ लागणें—चालणें—३० वाक्प्रचार, पेरण्याचे कार्य, पेरणी चालू आहे, सुरू झाली हे दर्शविताना.

चांडेगांठ—भी एक तऱ्हेची गांठ; पेरेगांठ; सापी व सोपी गांठ.

चांडी, चड्डा—पु (गो.) वाटविलेला वैश्य; एक आत.

चांटे—न. (को.) खांब्याचा उभय

चाणकें—न (ना.) तुणतुणें. चौडकें

चाणक्य—पु १ एक द्वापरी ब्राह्मण. यानें पुष्कळ कार-स्थाने कडून मगध देशाच्या नंद राजवंशाचा नि.पास केला व चंद्रगुप्त मौर्यास गादी मिळवून दिली यावरून. २ (ळ.) अति-शय पाताळवंशी व कारस्थानी मनुष्य. [सं.]

चाणक्य, चाणक्ष, चाणाक्ष—वि. बुद्धिमान; आत्मा; चूत; चतुर; उत्तम वक्ता इ० शुभानीं शुभ अक्षा (मनुष्य), पलाय; क्रोशज्य; कल्पकता; क्षामत. [सं. चतुर]

हुयार (मुलगा, स्त्री). 'चाणास हा शब्द चाणक्य या महा वृत्त व चतुर ब्राह्मणाच्या भावावरून मराठीत आलेला आहे.'—चंद्रगुप्त ३६. [चाणक्य—अप.]

चाणूक—खी—(प्रां.) पुणुक पदा.

चात—शुकीत. १ सूत काढण्याचा चाकाचा जो गरम फिरणारा अवयव, भाग असतो तो; ज्यावर सूत गुंडाळले जातें ती सळई, सुई. चात चातीपेक्षां मोठा असून तो रूढाटाला जोड-केला असतो. परंतु चाती ही स्वतंत्रहि फिरकीसारखी वाटोळी व हातातून सूत काढण्यास उपयोगी अशी चकती असते. २ सोना-राची मोंकें पाडण्याची लोखंडी सळई, सामता; मोंक पाडण्याचें साधन. ३ चातीच्या आकाराचा लांबट मळसुष्टासारखे करेले असलेला शिंपला, शंख. [प्रा. दे. चात=सूत काढण्याचें साधन; तुल० सं. तडें; सं. क्ल=सूत कांतेण]

चातक—पु. एक पक्षी, हा दगंतील पाणी पिऊन राहणाऱा आहे. म्हणून हा नेहमीं दणाची अस्थित उल्लेखेने वाट पहात असतो अशी याची प्रसिद्धि आहे. 'माहापां भरोवरी आपवी। मेव चातकांसीं रिचवी।'—॥ १५.२० [सं.] चातक न्यायें-करून—किंवि. मोठ्या उरसुकोतन; पराक्राष्टेचा प्रबल उत्केंडेन (चात पहात बघणें, प्रतीक्षा करणें.)

चातली—भी. (ब) जानव्याच्या घुताला पीळ देण्या-साठीं केलेली भिंगरी. [चात]

चाती—खी. १ छाप मारून नाणें पाडण्यासाठीं (सोनें, रूबे, तांबें या चातुचा) केलेला वाटोळा व चपटा तुकडा; चकती. २ बजून म्हणून उपयोगात येणारी (विशे ३० बी) वाटोळी चकती. ३ लाट्यासारखी जो वाटोळी दामटो (कणीक इ० बी) करतात ती; पोळी किंवा पिठाची वटुलाकार दामटो; एखाद्या पदार्थाची चापटी, बडी, चकती, लाटी. ४ सूत काढण्याच्या रूढाटोचे चाक; त्या चाकाचा लोखंडी दाब; सूत काढण्यासाठीं, पीळ देण्यासाठीं पेशाला किंवा चातुच्या चकतीला मजोमथ मोंक पाहून त्यात दाबा घालून केलेलें येन; टकळी. ५ सूत भरलेली घुताची काडी; बॉबीन. [प्रा. दे. चत; म. चात पदा]

चातुर—वि. १ (काव्य पोवाडे) सहाणा; हुयार; बुद्धि-मान, समश्रुतशाय; कुशल 'चाडू चातुर बोलला।'—ऐरोपी १६. २ (विशेषत. लावण्यामध्यें) शिष्यक; सखा. [सं. चतुर]

चातुरंग—दळ—न. सैन्य; चतुरंग पदा. 'सवे चातुरंग बाले जीट। जेवीं जमाची राज वाट।'—शिष्ट १३१.

चातुराश्रम्य—न. ब्रह्मचर्य, गृहस्थाश्रम, वानप्रस्थाश्रम व तन्याश्रम या चार आश्रमांचा समूह. [सं.]

चातुरी—भी. (काव्य-पोवाडे) हुयारी; चतुराई; धूर्तता; क्रोशज्य; कल्पकता; क्षामत. [सं. चतुर]

चातुर्जातिक—वि दालचिनी वेलदोडा, पथी, नागकेसर ही चार द्रव्ये एकत्र कलन मनविलेले औषध [स चतुर्+जातिक]
चातुर्यक-थिक—३ दर चवथ्या दिवशी येणारा हिव ताप, चौथरे हीव 'चातुर्यक तरि नोहे।' —गीता १ १६४९ [स]

चातुर्यिक—३ शुद्ध, चातुर्वर्ण्यातील चवथा वर्ण 'चातुर्यिक वेदे नाही स्मरण।' —दावि १५१ [स चतुर्ये]

चातुर्दक्ष—किंवि चहू बाजूस, चान्ही दिशांच्या ठायी 'सवरित नगराची बरव। तेसे चातुर्दक्ष आरव।' —फ १५ [स चतुर्+दिक्]

चातुर्भद्र—न अतिविष, छुट, नागरमोया, गुळवेल या चार उत्तम औषधी द्रव्यांचा समुच्चय [स]

चातुर्मास(स्य)—न १ (चतुर्मास अप) चार महिन्यांचा काल आषाढ शु॥ ११ ते कार्तिक शु॥ ११ हा काल चतुर्मास पदा 'नाहीं तरी चातुर्मासात हा स्त्राचा विषय हवा कशाहा।' १ शीत, उष्ण व पर्जन्य याचा जो चार चार महिन्यांचा अवधि तो प्रत्येकी ३ या चार महिन्यांच्या काळात केलेली अते वैकल्ये, होमहवने वगैरे ४ एक विशिष्ट इष्टि. [स]

चातुर्ये—न चतुरपणा, बुद्धिमत्ता, हुशारी, बुद्धिसामर्थ्य, कर्तृत्व, मुख्य मनोगत राखणे. हेच चातुर्याचीं लक्षणे. '—दा ११ १० २५ [स] •कळा-श्री चातुर्ये ही एक कला मानण्यात येते [चातुर्य+कला]

चातुर्वर्ण्ये—न चार वर्णांचा समुदाय, ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व द्रव्य या हिंदुसमाजातील चार आश जाती, वर्ग, वर्ण 'चातुर्वर्ण्याच्या कल्पनेचे अवशेष प्राचीन ग्रीक व इराणी लोकांत आढळून येतात.' [स]

चातरेपोते—न (व्यापक) सोनार, टिंपी जव्हेरी, इत्यादींची लहानसहान धिरकोळ हत्यारे, उपकरणे (समुच्चयायी) [चात+पोते]

चाथा—३ सार 'कथित छुस्र गाथा, सब ससार चाथा.' —आमा ९ [चोथा]

चाथी—झी. बरबड 'आणि ईश्वराच्या खती। मुद्रधि याचि करिती चाथी।' —भा ११ ३१४ [स चाट्ट तुं० ई चॅट]

चांद—३ १ चंद्र देखोनि निम्रप्रबोध चांद। भरते अगाध गुज दाटे। —पद्मा २० १ 'बदली हृदयात नांदतो तव मासा अभिलाष चांद तो।' —मोरा १ ३७५ २ चंद्राच्या आकाशाचा दागिना, बिन्ना, पदक 'तीन बादाचा जहागिरदार' ३ (के) चांदरे ४ एक प्रकारचे दातकाम, यांत चंद्राच्या आकाराच्या कांठी असतात व उबताना निरभिराळण रंगाने तारे बाहेर पडतात, [स चंद्र या चन्द, हिं गु व चांद. प चंद, सिं.

चड] (वाप्र) चांदाची वृद्धि असणें—द्वितीयेच्या चंद्राप्रमाणे चांदणें 'चादाची वृद्धि असो नांदा सानद सातुग स्वस्थ।' —मोआदि ३५.७७ **चाद** चांदणें—मितीस पाऊस लागू नये म्हणून आडोसा बांधणे

चांदरे—झी १ दुपाखी घराची आदयापर्यंतची उच मित, कडेची रुद मित, करा —शिव २०२ [का चंदी]

चादकी—झी लहानशी भाकरी, पोळी [स चद्र, म चाद]
चादड—वि (दे) १ बद्ध अशाक जिवा दुबळ, जराप्रस्त, बरबड मनुष्य, पशु

चांदणापाख—३ शुद्ध पक्ष [स चद्र+पक्ष]

चादणी—झी ३ लहान तारा, तारका २ घोडा दाणा खात असता त्याच्या पाठीवर घुल, फडके किंवा चिरगूट वगैरे आच्छादन नेले तर त्यांना नक्षत्रापासून होणारी बाधा किंवा विचार होतो तो ३ छत, चादवा. ४ राखडीसारखा परतु असा लहान अष्टाक्षियाचा दागिना. ५ घोड्याच्या कपाळावरील पादरा अष्टम बाग •तरारणे—आशाळमृतपणे पाहणे, भीति, धुपा, राग इ. कारणे कावरीबावरी मुद्रा होणे, ढोक्यापुढे काजव चमकणे, 'दोनप्रहरां यास खाण्यास न मिळाले तर कडी चादणी तरा रती' म्ह. चादण्यास निजती आणि भाडीची हवा पहाती=कमाल स्थितीत चैन व मोग भोगण्याची आशा करणाऱ्या माणसास ही म्हण लावतात. •रात-रात्र-श्री ज्या रात्रीस चादणे असत अशी रात्र

चांदणीकेदार—३ (राग) गायनशास्त्रातील एक राग, छातवृज्ज, तीक्ष्ण, तीक्ष्ण, तीक्ष्ण गांधार कोमल मध्यम, तीक्ष्ण मध्यम, पचम, तीक्ष्ण धैर्य, तीक्ष्ण निषाद हे स्वर आगतात आराहोत ऋषभ व गांधार वर्ज्य व अवरोहात गांधार वर्ज्य जाति ओडुव, दाबव वादी मध्यम, सवादी वृज्ज गानसमय रात्रीचा पहिला प्रहर [स]

चादणें—न १ चंद्रप्रकाश २ प्रधाचा प्रकाश [स चद्र हिंदी चांदी] •पाठ-तिपुर-चकचकीत स्वच्छ पिठासारखे चादणें (किं पचणें) चादणिणां—किंवि चादण्यांत 'काई चादणिणां उठे लहरी। मृगजळाची।' —अमृ ७५ [चांदणे]

चादमारी—झी नेम मारण्याचा अन्याय, लक्ष्यवेध, (लक्ष्य चंद्राकृति असले यावरून) [हिं म चंद्र+मारणे]

चादर—झी कोलाचा पांढरा बावटा 'त्यापेक्षा चादर कितून किंसा स्त्रीप्राप्ती वर' —मासचिन्ना ३५

चादर चादरी—झी (हिं) १ पलंगपोस, वस्त्राचे आच्छादन बैठकीचे वस्त्र 'भीमके कला वेसकार। चादरिया घातल्या अन्वरा।' —कथा १८ १४८ २ पचपण्याचे पाणी घाली पचव असतांना दिसणारा दख्खा [चद्र पदा]

चांदूर—वि. (पो.) कपाळावर पांढरा छिपटा असणारी गाय, बैल [चांद]

चांदूराल—प्र—झी. (हिं.) १ सुंदरसंगमनंतर किंवा अस-
वास्या मात्तानंतर येणारी पहिली चांदणी रात्र. २ चांदणे अस-
लेली रात्र. ३ (स.) भांगदाचा काळ; सवळ हाताचा रात्र.
[सं. चंद्रराशि; चंद्रमनु—चंद्राल—चांदूराल—मास १८३२]
० ह्याप्रमाणे ज्या रात्री प्रथम चंद्र दृश्य होतो त्या रात्रीपासून सुप्त-
मानी मंदिरास प्रारंभ होतो व त्या रात्री नोकर—चावर लोकांचे
पगार मिळतो त्यावरून पैसा मिळणे; द्रव्यप्राप्ति होणे; पैसा
होणे इत्यादि.

चांदूला—प्र. १ (पितळ, रपे, कांच ३० पी) कुंड्यावर
सावण्याची चकचकीत टिकली. २ गंधाचा मोठा छिपटा.
३ टिकली; पुढळी.—बदलावर २००. [चांद]

चांदूबड—डा—प्र. १ एक हज, चांदी पाने एका बाजूस
बाटोळी व शेवटी निमुळती होत जातात व वेढ मध्यभागी असतो
२—न३ ऊंसा, वामळ ३० ह्यांचा ताजा काढेशा छालीवर
(बोटापासून निराला केलेला.) पुढळा; व्याप.

चांदूबड—डो—वि. नाशिक जिल्ह्यात चांदबड गावी पाड-
लेले (रपेचे, अगर तसेचंधी).

चांदपा—प्र (हिं.) १ पाळणा, मंडप चांद्यावर अे छत
असते ते. 'पावसाळा तरी चांदपा घरीति.'—पूजावध. १ देव,
देवता चांद्यापुढे डागलेली साडजी चौकट, मंडपी. 'चांदपा
मोठ्यांचा गुपीतेला.'—रासकिडा २०. ३ मोठव; मोठ्याच्या
मध्यभागी असलेला चंभ भाग. ४ वामळ कपाळावर कुंड्याच्या
छाली जी टिकली लावतात ती. ५ टोपीचा बट्ट्याकार भाग [चंद्र]

चांदवेळ—झी एका जातीची वेळ.

चांदसलामी—झी. (हिं.) १ नूतन चंद्र उदयाच्या
दिवासी सरदाराला अगर उमरावाला दिलेली सलामी, गुजरा.
२ प्रयोगास चाकरीवर असणे (चुकारणा कणाच्या चाकरा
विपयी बोलताना). 'हा चाकर एखाद बेकेले चांदसलामी सारखा-
छीस पडतो.'

चांदळ—न. एक माड.—वेडू १४१.

चांद्रा—झा—वि. १ कपाळावर पांढरा छिपटा असणारा
(बैल). २ होक्यावर सफेत छिपटा असणारा लहान मावा. हा
किनाऱ्याकिनाऱ्याने फिरतो. [सं. चंद्र]

चांदरा, चांद्राडा—प्र एक हज; चांदबड पहा. [चांद]
चांदामांदा—प्र लहान मुलांचा वेळ. 'चांदामांदा गिर
गिर कांदा, अर्धी माकरी सगळा कादा, टी डड कळयो, टीकळयो'
म्हणून मुलांच्या कपाळास हात लावण्याचा,
चांदिणापाख—चांदिणी—चांदिणे—चांदणापाख पहा.

चांदिणी—झी. १ चांदणे. [चंद्र] २ चांदणी. ० रात्र-
छी. चंद्रप्रकाशाची रात्र.

चांदिणे—वि. पांढर.

चांदिणे—न. चांदणे पहा.

चांदी—झी. (हिं.) १ शुद्ध रपे; लगदीस रपे; बीट; चीप;
चांदीनरप, पांढऱ्या रंगाची, अद, रंग न बदलणारी अशी असले.
२ रपे. ३ अग्रद रपे. [सं. चंद्र] ० आटणे—आटविणे—१ (स)
खरपूष समाचार घेणे; रग जिरविणे. 'गव्य बैस माहीतर चांदी
आटवीन.' २ (स.) जिवावर येणे, 'पण जर का...कडकटीत घोंप-
वली तर चांदी आटल्याशिवाय राह्याची नाही.'—तोर्व १५८.
० उडणे—नाश होणे; अतोनात प्रास होणे; लुकसान होणे; द्रवा
उडणे. 'पलुमुल्लास छोकांकिरीता नामची चांदी भाणखी किती
दिवस उडणार'-दि २.२.१३. ० करणे—नाश करणे;
साक करणे; विचविणे; नाशणे. वपटून टाकणे.

चांदी—झी. चट्टा; पांढरे कोड. [चंद्र]

चांदुकली—झी. लहान भांदरी; पोळी; चांदकी. [चांद]
चांदकी]

चांदे—न. १ बैल, रेवा चांद्या कपाळावरचा पांढरा
हाग, छिपटा. २ (ऊ.) होक्यावर सफेत टिकल्या असणारा मावा.
[चंद्र]

चांदोड—प्र. चांदबड पहा.

चांदोडो—प्र. (चांमारी) मारवाची जोडा (हा सामान्यतः
बापका बापलास).

चांदोद्या—प्र. चंद्र. 'पण ते भांसेचे पळ चांदोद्याच्या
सबरीवर मोले साड्यानीं तोडले...'—दिवा. [चांद] चांदोद्या
दुखविणे—एकापास उठाणा पाहून त्याच्या होठ्यापुढे १००
चंद्र दिवू लागतील अशी कानडिशांत वपराड मारणे.

चांदोद्या—प्र. चांदवा पहा. 'नामा पडई मंडप चांदोदे.'
—दा ४.५.२४.

चांद. चांदिक—वि. चंद्रासंबंधी; चंद्राविषयी. [सं.]

चांद्रमास—न. चंद्राच्या केन्यावरून, स्थितियतीवरून
केलेली गणना; कालमापन. अमावास्येपासून किंवा पौर्णिमेपासून
सुरू होणारा महिना. चांद्रमासाने वर्षाचे दिवस ३५४ होतात.
'एवंच चांद्रमाने तेराही स्पष्ट सारिले अद.'—मोविराट
४.६३. [सं.]

चांद्रमास—प्र. चंद्र पकडां पूर्णे साख्यापासून पुन्हा पूर्णे
होईपर्यंत किंवा एका रात्री मुळीच न दिवल्यापासून पुन्हा दिसे-
नासा होईपर्यंत जाणारा काळ. (नक्षत्रप्रक्षिणेनंतर) सूर्याची
उत्ति होण्यास चंद्रास २ दिवस ५ तास जाणखी लाग-
तात त्या काळस चौलिक मास किंवा चांद्रमास म्हणतात. हा

मास २९ दिवस १४ तास आणि १४ मिनिटे छानी पूर्ण होतो '—मराठी सहावे पुस्तक (भा २) पृ ३३६ [स]

चांद्रवर्ष—न बारा चांद्रमासाचा काळ 'चौरवर्षांपेक्षा चांद्रवर्ष कमी आहे '—मराठी ६ वे पुस्तक पृ २११

चांद्रायण—न पौर्णिमेस पयरा रास खार्णे व नंतर वय-पक्षात रोज एकच घास कमी कमी करून शुद्धपक्षात एकच घास वाढविणे अशा प्रकारचे प्रायश्चित्तात्मक व्रत हे चंद्राच्या क्षय वृद्धीप्रमाणे करतात 'अथवा एकतरा कृच्छ्री । चांद्रायणे मासो पवर्त्तनी ।'—श्रा १७ ३६४ [स]

चाघई—चांदई पहा

चानक्या—कीअव (चंदपुरी) बशा [चंद]

चानी—छी (कों) खार नावाचा प्राणी 'बुकलुक चान्या रावती ।'—मसाप

चानूक—बुधूक पहा

चाप—न धनुष्य [स]

चाप—उ बहुकीचा घोडा [स चपू=दावणे, हि चाप]

चाप झाडणे—बुकल, पिस्तुल बंगरे उडविणे चापाची धंदूक-की घोडा असलेली बंदूक याच्या उलट तोडपाची बंदूक

चाप—उ १ चापसाचे गोडे दावात घालण्याचे एक यंत्र २ शारीरिक दुःख अगर तीव्र वेदना देणारे एक यंत्रसाधन (कान, अड बंगरे टिकाणी लावतात) ३ (कु) उदरास दाखून मारण्याचा लोखंडी सापळा [स चपू=दावणे] • लावणे—छळ करणे, गाजवूक करणे

चाप—उ कानाची पाळ —शर चापा पहा [चापणे]

चाप—उ एक पक्षी, हा बाळबो, माकतोडे, टोळ खातो

चाप—उ (क) खणाळें, काही असड खणाचा तुकडा, समुदाय, (व्यापन्यात रूढ) कालखणाचे वार चाप खपले 'चापा मागे आम्हाला आठ आणे तरी मिळाल्या पाहिजे कानको ?'

चाप—छी (क) ढीग, रास, पटी • लावणे—(क) रचून ठेवणे [स च]

चाप—उ ढोलाच्या एका बाजूवर टिपक व दुसऱ्या बाजू वर हाताची बोटें मारून बोल काढतात ती ढोलाची बाजू हाताची बोटें मारून बोल काढावयाच्या बाजूला चाप आणि दुसऱ्या बाजूला घुमाव म्हणतात

चाप—उ तबाखुची लागवड —ये ६ १८४

चाप—छी (व.) तथ्या लहानसा तथ्या, क्षाप 'मिती वर चापा टाकल्या म्हणजे मिती पाणी खणार नाहीत'

चाप—छी उधी, उग्राण क्षाप (कि० करणे)

चापकर्ण—न १ ज्या (बगुळाची) २ धनुष्याची दोरी [स]

चापकेसी—छी धमकावणी —शर

चापचणे—अकि चापसणे पहा [दे]

चापचोप, 'चापचोपी—उछी चाकचोप चाकचोपी पहा 'मस्तकीं सुदराकडी काकडी चापचोपमये सदा ।'—पला ४ ३३

चापट—टी—वि सखल असून चपटा, थबकट किंवा बसकट, चेपटलेला, चापटलेला, ठोकून सपाट केलेला [स चिपिट]

चापट—टी—छी थपूड, चपराक पापट [स चपेट]

पोळी—छी तळहाताने मारलेली चपराक चापडपोळी धम्मक लावू देणे=गुदे, यपहा मारणे

चापटणे—उकि चापट करण्यासाठी ठोकणे, प्रहार करणे, ठोकून ठोकून चपटा करणे [चापणे]

चापटी—छी १ ठोकून चापट केलेला पदार्थ २ चपराक ३ रद्दान पातळ माकरी

चापटया—वि (कों) चिकट

चापट्टी—छी एक प्रकारची कारागिरी —देहु १७

चापणी—छी १ दावात घालण्याचा व्यापार 'चाप साची चापणी केल्याबाबून गट्टे बाधावयास येत नाहीत' २ अणू तयार करताना अणूच्या गोटया (गोळे) दाखून पाहण्याचे काम या गोटयावर अणूच्या पानाची भुजणी घालून त्या पयरा—वीस दिवस ठेवलेल्या असतात त्यावरील भुजणी झाडून गोटया दाखून पाहतात त्यास चापणी म्हणतात —कृषि ५१० [चापण]

चापणे—उकि १ चेपणे, दावणे, पिडून काढणे २ दावणे, लाटणे, विळकृत करणे (लाव बगरे) [स चपू=दावणे, हि, चापना]

चापणे—अकि १ चाचपडणे, चापसणे दुखाची आगा शोषण्यासाठी दावणे, स्पर्श करणे २ लाच घेणे, खाणे [स चपू=साखन करणे, स्तब्ध करणे]

चापणे—अकि. (कु) १ दबकावणे, कान तपाडणी करणे २ धमकी देणे ३ पुष्कळ खाणे [स चपू]

चापती—छी (कों) उदाळीसारखा जिचा उपयोग करतात अशी काटी किंवा दावी, तरफ

चापर-पाटा—उ (विद्याचे बाधकाम) खिडक्या व आळ्या यांच्या पायऱ्याचा गिलावा सपाट असतो म्हणून त्यास चापर-पाटा असे म्हणतात

चापन्या—उ (व) शिंदीच्या पातीचा विणलेला बोऱ्या, चई हातरी चापन्यावर बसला होता'

चापलता—छी धनुष्य —दहा [स चाप+लता]

चापल्य—न १ चपलता, चपळाई, चलाखी २ चबलपणा, चबलप्रवृत्ति, अस्थिरता

चांपसणें—अकि चाचपडणें, चापणें पहा

चापसाचापसी—शी १ चाचपडण्याची किया, पाईसा-
ईनें तपावणें २ लांचलुचपत, लांच देणें-वेणें, रुप दडसादडी
करणें, लाच खाण्याचा क्रम, सपाटा, [चापसणें]

चापा—उ कानाची पाळ 'कांही तत्रविजी करून कानांचे
चापे लाव करावे अशी कोठें कोठें एक चाल असे.'—मराठी ६ वे
पुस्तक पृ ३४ (१८५५) [चापणें]

चापा—उ एक दागिता.

चापा, चांपा, चाफा—उ १ एक पुष्पवृक्ष २ एक विष
क्षित दातकाम [स चपड]

चापाचंदन—न सण्या, नायनाट 'सान्या रुपसाखरेचे
चापाचंदन केले' [चापणें+चंदन]

चापाचाप, चापाचापी—शी १ दावणें किंवा स्पर्श करून
पाहणें चापणें पहा २ दावादाव या अर्थी, लपवालपवी, छपवा-
छपवी

चापी—वि चापाची, घोडा असलेली (बंदूक) [चाप]

चापीचोपी—शी १ नटपडा, साज गंगार करणें, सज
विणें (छरीर) २ दावणें व साफ करणें ३ मोठ्या दस्तऐव्जें,
हुशारीचें, कसोशीनें करणें, सचविणें ४ ठाकठीकपणा, अयत्नस्वि-
तपणा. ५ उचलाउचल, घालकाड, चावपाचाचप (कि० मांडणें)

चापी घनुकटा—उ डंदीर घट्याचा एक प्रकारचा
सापळा

चापीयमापन—न त्रिज्याद्वय चापाचे एक माप घरून
कोण मोजण्याचा प्रकार [स]

चापु—उ चाकु

चापूनचोपून—किवि चोपून चापून पहा

चापें—न. १ चापा नामक पुष्पवृक्षाचें फूल २ (सामा)
फणवतील गन्यामोर्वातें असणारी पाती [चांपा]

चापेकळी—शी चाप्याची कळी 'चापेकळिया मिरवत।
चापेकळी जानकी।'—वेदीस्व १ १३४ चापेकळ्यांची
माळ—शी चापेकळ्याप्रमाणें जाळकें असलेल्या सोन्याच्या
किंवा चांदीच्या मण्याची माळ-हार

चापेखण, चापेखण—उ घराचा सर्वांत मोठा खण
चौकाच्या चौक-यावर दोन बाजू मिळतात त्या छिन्नार्थी होणारा
मोठा खण 'चापेखण चौकडिया वचूलाती कोठांबया।'—
मुभादि २९, ५०

चापेगौर-गौरी—वि चाफ्याप्रमाणें गौरी असलेली 'तो
चापेगौर अजिबदिला।'—भाए ३ एक चापेगौरी कवळें हारितें
एकें।'—भा ११ १३५. [स चपकगौर]

चापेपण—न दुर्गंध [चापा]

चापेमोळ—न. छपराच्या आडपानीं दोन्ही टोके
चा(चां)पेल—न. चाफ्याच्या फुलांचे 'माटिली हळद
चांगडी। चापेल तेलें मोडिली।'—सीगीत १४ [चापा+तेल]

चापेसट—शी (कुण) चपापट्टी

चांपौळ, चांपौळी—नकी चाफ्याची कळी किंवा फूल,
'नावा चांपा चांपौळी पुजिला।'—भा १८ ८५१ [चापा+
कळी]

चांफणें, चांफसणें, चांफा, चांफें चांफेकळी, चांफे
खण, चाफणें—चापणें, चापसणें वगैरे पहा.

चाफरा—न (कु) चार बियांचीं फळे

चाफळणें—अकि १ (व) चाचपडणें, अडखळणें 'तो
चाफळत चालतो' २ (व) अर्धवट चावणें 'दात माहींत म्हुणून
चाफळत सातो'

चाफा—उ एक फूलमाळ याच्या सोनचाफा, हिरवा चाफा,
पांढरा चाफा, तांबडा चाफा, नाग चाफा इ० निरनिराळ्या जाती
आहेत पाडव्या चाफ्याची साल, चिक व होंग कार औदधी
आहे सर्प विषावर दैवेचा उपयोग होतो [स चपंक]

चाफन—चापा पहा

चाफेकळी—शी चापेकळी पहा

चाफेल—न चापेल पहा 'फुलेलें चाफेल घेउनी।'—
वेदीस्व ८७.

चांय—उ चामडे 'चायवे पहा दाम चायती ज्याचा तो
मुझ काजी।'—पल ६९ [स चम] ०रडा—उ चामार

चांयऊ चांय—(विक.) चामऊ पहा

चायडा—उ (रुड) जावडा, जवडा, जामडा, तोंड
[स चवें=चावें]

चांयडी, चांबड—(प्र) चामडी, चामडे 'जेसे घम
नाचे चांबडे।'—कथा १ १५१ [स चम] ०लेंचविण-
छरीराची कातडी निघेपर्यंत मारणें, मरेमरेतोंवरमारणें 'क्षिपायाचें
केशाची चावडी लोंबविली'

चावरणें—अकि (कों) गोंधळणें, मांवावणें, पळ होणें,
हुंचनासें होणें

चावा—उ १ चावणें, खाणें, जेवणें (कि० करणें, पाडणें)
२ चावण्याचे यंत्र, चावण्याचा उद्योग, 'द्या पोराचा दिवसभर
चावा चालला असतो' ३ खाण्याचा पदार्थ, चावण्याचा पदार्थ
[स चवण, हि चापना] ०चवीना—उ. चावून खाण्याचा
पदार्थ, चाण्याची किया

चावुकणें, चायकणें—अकि पोड्यास चावुक मारणें, चावकाचा फटकारा लगावणें [चावुक]

चावुकस्वार—३ चावुकस्वार पहा

चावुळी—झी एक झुडप

चावू—वि (कुण) खादाद, अघाशी [चावणें]

चावूक—३ १ पोड्यास, बलास मारण्यासाठी काठी दोरी, वादी वगैरे लावून केलेला कोरडा, आसूड २ (ल) आज्ञवत्य, चरचरीत, उद्दीपक औषध, रसायन ३ (ल) तिष्ठत मिरची [फा चावुक=कोरडा] (वाप्र) ० ओढणें-सपासप चावुक लग्वावणें, मारणें सामाशब्द- ० स्वार-३. १ पोडेस्वार २ पोड्यास शिक्षण देणारा ० स्वारी-झी चावुकस्वाराचें काम, धदा [हि चावुकस्वार-री]

चांयोटा-टी—३ झी (प्र) चामोटा-टी पहा

चामार—वि (व) बटवटपा, शेखी मिरविणारा, कुजळ खोर, गोंयस्फोटन करणारा, बानट, लावालाची करणारा [स चवेंण, हि चामट्वा]

चामाड—चावडा पहा ' प्रेममुखा आड । काय बाजोतें चामाड । '—तुगा १९१२

चांमार—३. कातड्याचे जोडे, बहाणा वगैरेचा धदा करणारी जात अगर ० व्यक्ति [स चमंकार] ० की-झी चामाराचा धदा, चामड्याच्या वस्तू तयार करण्याचा कारखाना. ० फुकडी-झी (व) माट्याज पक्षी ० गोचीड, चांमारी-च्या गोचीड-३ झी १ गुराच्या अगावरील एक प्रकारची गोचीड. २ (ल) अत्यंत झुजक, वेगट मनुष्य ० चतुराई-चीकरा-झी १ कुठोशीनें सुद्धम छडीनें केलेली परीक्षा, अतिशय चासापीस २ मधती सडाटेव, पचाईत, पद्याचा कार्यात उगाच निष्कारण दोष काढणें, खोड ठेवणें, अति चिकिरसा ३ मृग्यापीचें, भुरळ पाडणारें भाषण, यतमतर, घमटयुक्तवणी ० चालवणी-झी चालवण्या दाखवणें, लावणीवर टाकणें, टोल्पाटोलव करणें, धाव्यावर वसविणें (चामार जोडा शिवावयास दिला असता आज देऊ उघां देऊ अशा चालवण्या दाखवितो यावरून) ० डा-३ चामार (निदाव्यजक) ० फट झी (राजा) नसती पचाईत ० रीण-झी चामार झी ० वाडा-३ चामार लाकाच्या वस्तीचा भाग पेठ मोहडा ० हिरडा चामारी हिरडा-३ एक शाब व त्याचें पिवळें फळ, चामडें रगविण्याकड याचा उप योग करतात बाळ हिरडा व सुवाती हिरडा अशा दुसऱ्या दोन जाती आहेत

चांमारी—झी एक प्रकारचें झुडप

चामारी—झी (व) दोराच्या जनावराच्या अगावर उमटलला माराचा वळ किंवा वण ' बैलाच्या अगावर चांमाच्या पडल्या होत्या '

चाम—न १ कातडे, चामडें ' पातला चामाचा बोकसा '

—भाए ७५८ ' येरवेट्या(ट्या)पोटमरी । चाम मसकाच परी । '

—तुगा २५५१ २ एक नाणें म्हू ० एक आण्याचे तीस दाम एक दामाचें तीस चाम ' राजाकरी तैसे दाम । चाम तेही चालती ।

—तुगा ३६६० [स चम] चामाचे दाम चालविणें-

अधिकाराच्या जोरावर कातड्याचें नाणें सुरू करणें, आपला अधिकार वाटेल तसा चालविणें, अनन्यित ह्मणें विन दिकत करणें

चामऊ चाम, चामवा चामू—झी शरीरावर, अगावर वाढणारी ऊ, गोचीड, याहून चिऊ निराळी ' गोचिड अशुद्ध शेवित्ती । चामवा मासात घुसती । '—दा १ १० ५४ [स चम+म ऊ]

चामकणें—अकि जाणें, चालणें, ' माते साण्ढोनी पुढारें । पाय कसे चामकती । '—मुबन ७ १२१.

चाम(की)पील चामखोड, चामफोड—झी ३ ३ व्याजवायु कफाला घेऊन शरीराच्या बाह्यत्वचेवर फोडासारखा उपद्रव करतो तो मोड व्यास बदना नसतात —योर १ १६५ ' बाग तिळ घुरमं लावें । चामखिल गलडें मवें । '—दा १ ६ ५०

[स चमंकील]

चामकूट—३ (ऊ) चामखीळ

चामगोचीड—झी ३ गुराच्या अगावरील गोचीड

चामचिराई—झी कातड्यासारखे पस असणारें बायुळ किंवा पाकोडी

चामचोट—३ शिक्ष, पुण्याचें जननेद्रिय [स चमं+चोट]

चामचोरी—झी गुरादोराची चोरी याच्या उलट दाम चोरी=शेसाभड्याची चोरी [चमं+चोरी]

चामट—वि १ चिबट, वातड २ हट, पक्षी, मजबूत नसलेली, न घुटणारी, जाम (उदाची पकड, अस्वलाची मिठी) ३ चपट चिऊट (भाणूष)

चामटा—३ (राजा) नदीतील खेकडा

चामडी—झी अगाच कातडें, त्वचा, कातडें वगैरे [स चमं, चामेंनियन जिप्सी त्सम] ० लोंबविणें-कातडी काढणें, वेदम मारणें, चावकाचें छडीनें निर्दयपणानें शोडवून काढणें

चामडें—न. १ कातर, साल, घाल्टी, बाह्याण. २ कमा वलेले कातडें [स चमं] (वाप्र) ० फुटणें-कातडी सोडून निघणें ' शिवाय हातापायाच्याहि चामड्या फुटल्या होत्या '—स्वपरि ११५ ० रगविणें-१ (व) कातडें कमावणें, मेलेंल्या जनावराचें उपहलेलें कातडें जोडा तयार करण्यास योग्य होईल असें करणें २ मारणें सामाशब्द-चामड्याचा पट्टा-३ बस्तरा साफ करण्यासाठीं हुज्याम ज्या कातड्याच्या पट्ट्यावर तो बस्तरा बांधतो तो चामडेंडेरक चामरडेल-३ झीन मोडा वेडूक

चामढोक—३ (प) पाण्यातील एकहीटक 'विहिरीच्या पाण्यात चामढोक झाले'

चामफोड—३ चामरीळ

चामर—न १ चवरी पडा (कि. डाळणे, बारणे) 'मग वणांमाजी छत्रचामर।'—हा १४७५ २ एक रत याच्या चर नांत १५ अक्षरे व र ज र ज र असे गण असतात उदा० 'पांधिधा पदावयास जातसे रमापती। प्राज्ञासमान त्यास वद गोप कोपती।' [स]

चामवा—चामळ पडा

चामाठी—झी. चावूक

चामाढौला—३ दय, देखावा, घाटेमाट, शोण, बत्तावणी, आविर्भाव, दाखवील (कि. करणे, मांढणे, मिरवणे)

चामाढौली—वि (व) चोंबडा, मध्ये लुबलुडणाऱा 'मोठा चामाढौली आहे तो'

चामीकर—न (दाख्य) घाबरे शीर्ष, घुबणांकार [स] फुटत चामीकरव्दाय—३ स्वतःच्या गळपात दागिता असून बोधार्थ एखाद्या झीने कोहोंकडे तपासकरणे, यावरून एखादी वस्तू जवळच असून तिचा सर्व गावभर तपास करणे

चामी गोचीड—झी३ जनावराच्या अगावरील गोचीड चामुंडा—० जी पार्वतीचे नाव 'प्राणशक्तिचमुंडे। प्रहाराणि सत्त्व मेहे।'—हा १२ ५३ [स]

चागू—चामळ पडा

चामोडा—टी—३ जी १ कातड्याचे हातभोजे किंवा पायभोजे (कि. खिळणे) २ कातड्याची बावी अगर घडी

चाम्हार, चाम्हारकी, चाम्हार गोचीड, चाम्हार चतुर्दाह, चाम्हारचौकशी, चाम्हारचाळयणी, चाम्हार रडा, चाम्हारवाडा, चाम्हार हिरडा, चाम्हारी—चामार मध्ये पडा

चाय—झी (कृण) अर्थ, उपयोग, मातगवरी वहा पडा चार, चारचार—३ अथ १ चेश, चाले, हग, छद, सोंग, वेवडासारख्या गोष्टी, येर 'त्यजुनी चार निचार करी बरा।' 'मना आले करिता चार। त्या फार हा एकल।'—तुगा १४० २ अक्षरबाजी, खयाल, मौजा, लहर, नाजूकपणाची पेट, दिमाख ३ गाठ दिल्यावाचून जाळणे साधणे (क्रिया कार्य किंवा त्या प्रकारची अवस्था) [स चर् आचार]

चार—३ चार पदा, 'आता मोठी चार। माझी नका चक चार।'—तुगा १४५

चार—३ १ हेर, गुप्त दूत, देहळणी करणारे आसूद 'राजा प्रमाणे जरी आम्हाला चार किंवा विट्टेविट्टू देवता आले नाहीत तरी एवढे खूप सभजा की परमेश्वर सर्वात मोठा विट्टेविट्टू आहे'—दिव्या २ इत, निरोव्या, सेवक 'चार प्रेरिते असल्यात'

—सुविष्ट ४ १० [स चर्, चार] ० चपटु—न राजाचे हेरूपाची शीळे 'राजास चार चपटु असावे'—वि हर हच ज्याचि शीळे आडतभडा (राजा, सेवानी) 'राजा चारचपटु असतो'—वद १०४

चार—झी १ शिरेचे गवत, मुक्ततेच उगवलेले शिरेचे गार गवत २ गुरांनी खाण्याजोगा शिरेचा पदार्थ (साहपाला, हरळी वगैरे) ० फूट—न (को) मुक्ततेच उगवलेले कोवळे गवत

चार—३ १ एक वृक्ष, याची पाने मोहाच्या पानासारखी मोठी व लंबट असतात ही झाडे महाबळेश्वर, गंगातीर, गुजराथ या मागात असून याच्या पानांच्या पत्रावळी करतात २—न (राजा) या वृक्षाची फळे 'चारांच्या पक फळांचा रंग जामळा असतो.'

चार—३ चार हास्याच्या मिया चारोड्या त्या मिळईत व पक्षाश्रित पाळतात

चार—३ कणसाचे गन्धामोर्तती जे घारीक तत्वाकार अथ याव असतात ते प्रत्येकी, पाली ० खडू—न १ कणसाचा तुकडा किंवा अल्प केलेला भाग २ ज्यातील गेरे काढून घेतले आहेत अशा कणसाचा भाग, चारीसकट किंवा सावळीसकट जा कणसाचा भाग तो ३ वरील काटे अगर आवरण काढल्या नंतर अगर गेरे काढल्यानंतर कणसाची सावळी राहते ती ४ गर काढलेला कणस (या चार अर्थांपैकी काही अर्थ कोकणातील एका भागात प्रचलित आहेत, काही हुस्वल्यांत प्रचलित आहेत दुसरा अर्थ बहुधा साहित्यिक आहे)

चार—३ एक हलक्या जातीचे घोर, ज्यात मजज असून वेगळ्या सुलड व बी असणारे घारीक जातीचे घोर. याच्या साठ्यास चाराचे झाड असे म्हणतात

चार—वि १ ८, चार हो सक्या २ एक परिमित सक्या दक्षेविषारे 'त्याला चार मोठी समजावून सांग'—त्याचेजवळ चार पैसे आहेत ३ चकव्या प्रतीची, (बहुलीच्या कागदात वापरतात) [स चतुर्, पा चाहम्, च्यारम्, फे त्रिम्ही स्तर, ऑमनि स्तर, डे तेस्सारस्त] सामाशब्द—० अमिमानी—३ अथ विश्व, तेजस प्राप्त प्रत्यगात्मा हे घारीतील चार. अथ त्याच अमिसाची ० अखरुद्धा—झीअव जाणति, स्वप्न सुषुप्ति आणि तृया या चार अवस्था ० अक्षरे—न अथ गोडीशी निघा, विचचे एक परिमाण माप 'ज्यास चार अक्षरे देतात त्यासच देवाचे' त्याला चार अक्षरे जाली की वसो कोठे तरी कोळीत अखरुद्ध [चतुर्+अक्षर] ० आणी—झी (व) पावळी, चार आण्याचे नाणे ० आत्मे—३ अथ जीवात्मा, शिवात्मा, परमात्मा व निर्मात्मा. ० काणे—ने—म्हे—३ अथ तिकाशी खेळातले एक विशिष्ट दान चार पगड ० खण—३ निवाऱ्याची जाणा, शहाड्याची एखादी लहानसो खोली ० खणी—झी एक प्रकारचे कापड—देहु १५० ० खाणी—झीअथ प्राणिवर्गातील

व वनस्पतिवर्गातील सृष्ट पदार्थांचे अगर वस्तूंचे कल्पिलेले चार वर्ग—अन्न, जारज, स्वेदज उद्भिज्ज 'चारी वर्ग' चार खाणी। चारी युगे चारी वाणी। चारी पुण्यार्थ चतुर्लक्षणी। मुष्णीची मादणी चतुर्धा १—एमा ३ ७७ चत्वार मृतमाम पदा ० खुट-खुट-किवि चोर्धोकडे, सर्वत्र 'अकल कोट्येचे सेट राहणार चार छुट फिरले शाही'—पला ४ १३ ० खुट जहागार-खी. पूर्व, पश्चिम, दक्षिण व उत्तर या चार दिशाकडे भिक्कूच्याच्या सोळीचे कोंपरे असतात सोळीचा विस्तार हाच जहागिरीचा प्रदश यावरून लक्षणेने भिक्कूच्याची वृत्ति, दरिदी स्थिति 'चार खुटाची जहागिरी असल्यावर कुणाची पर्वा राहील' ० गोमी-वि ज्याच्या दिनारीमर्त्ये रेशमी चार घामी असतात असे (लगडे) ० गोष्टी लावणे, करणे-वेढेवाकडे आक्षेप काढणे ० गोष्टी सामणे-मन वळविण्या जोगे, समजून पटण्यासारखे भाषण करणे ० घेणे-चार देणे-राजाधर्माने दणे, घेणे करणे ० चौघे-पुण्व चार-पाचमाणसे, कांही थोडकी माणसे ० डोळे-पुण्व दोन माणसे (एकाच कामात गुंतलेली) 'दुमचे आणि माझे असे चार डोळे झाले म्हणजे चुकी होण्याचा संभव कमी' ० दाणे-पुण्व तिकासी डावातील एक विशिष्ट दान, चार काणे ० दिवस-पुण्व. थोडे दिवस, थोडा काल, कांही काळ. म्हू० चार दिवस साधुच आणि चार दिवस छुनेचे ० दिशा-जीवव पूर्व, पश्चिम दक्षिण, उत्तर या दिशा चार दिशा मोकळ्या होणे-वाटेल तिथे जाण्याला अग सगळे मोकळे असणे ० दोप-पुण्व आ-माभयता, अनोन्याभयता चक्रपातित व अनवस्था ह चार दोष विकल्प विषयी शास्त्रात सांगितले आहेत ० धामे-नवव हिंदुस्थानात उत्तरेचे केदारेश्वर दक्षिणेचे रामेश्वर (ही शिवधामे), पूर्वेचे जग प्राय व पश्चिमेचे द्वारका (ही दोन विष्णु धामे) हीं दवस्थाने [चतुर+धाम] चारपंजम-वि चवथ्या व पाचव्या प्रतीचे हलक्या दजर्चे रेशीम [फा चारपं+पंजम=चार व पांच] ० पायी-खी खाट, पलग [स चतुर+पद हि. चारपाई] ० पुरुषार्थ-३ धर्म अर्थ, काम आणि मोक्ष हे पुण्यार्थ ० थैली-वि जिला थैलाच्या दोन जाळ्या म्हणजे चार बेल लागतात अशी (गाडी सोट) ० भक्त-पुण्व आते, जिझासु अर्था आणि ज्ञानी हे चार प्रकारचे भक्त ० मुक्ति-चत्वारमुक्ति पदा ० युगे-तत्त्व कृत (त्रिंदा सत्य) ० त्रेत्रा, द्वापार व कलि हीं चार युगे ० लोका-३ पुण्व १ स्वर्ग मृत्यु पाताळ आणि कैलास २ समाज, समाजातील माणसे, चार स्नेही ० वर्ण-पुण्व चारुवर्ण्य पदा ० वाटा-जीवव १ काणतीहि बाहेरीचा वाट २ (ल) विस्तीर्ण जगात प्रयाग चारणीवर चारणीस चारणीला पाठविणे, घालणे, हिंदण्याची परवानगी दहा वाटा किंवा बारा वाटा असेहि म्हणतात. 'तुला चारी वाटा मोकळया आहेत या कसा।

० धाणी-चतुर्विध धाचा पहा ० स्थाने-नवव नेत्र वट, हृदय आणि मूर्ति हीं स्थाने ० हात हाणे-१ लक्षाट्टी होणे, हात धाईवर नेणे २ लग्न होऊन कर्तासवर्ता होणे चारही ठाव-पुण्व. मात, वरण, माजी पोळी हे जेवणातील मुख्य मुख्य पदार्थ, म्हणजे उत्तम प्रकारचे जेवण याच्या उलट 'घम्याळ टिपू' =निवळ चटणीभाकरी

चार-किवि प्रकर्षयोजक म्हणून हिरवा या शब्दापुढे अत्यंत हिरवा, हिरवागार चा अर्थां योजितात 'या पागोट्याय राग हिरवाचार आहे'

चारकट-न वरील साल काढलेला व वाळलेला दोडका. गाईचे अग खाऊविण्याकडे याचा उपयोग करतात

चारफट, चारगट, चारट-वि. १ बाणट, चावट, खोडपाळ खव्याळ, दुर्गुणी फुडाळखोर, कुचेखोर वाडकळ, खोडकर उत्पाती, उपपण्यापी, वडाखोर फडी २ लहरी, विनोदी, छादिष्ट, दुसऱ्याची मंमे बाहेर काढणारा, पट्टेखोर [स चारमट-चारहट-चारगट-भाज १८१४, चार+कृत] ० पणा-३ बाणटपणा, लहरीपणा 'रमात अलीकडे चारगटपणा कार वाढला आहे' -जगनाय (शक १९६९, राजवाडे प्रथमाळा)

चारकटा, चारकट-३ (कों) गयाशिवाय फणसा-मध्ये जीं पातीं वीरे असतात तो भाग कोंवळया फणसाच्या आतील भाग याची शिजवून भाजी करतात चारखड पदा

चारफळया-३ (समा) चौकळया, एक जात चारखुचा-खी. १ मुसलमानी तऱ्हेचा एक उंची पोशाख. २ चौकीदार कापड [अर्]

चारकूर-३ (सि) मरळ मासा -बडोदे-मरळ मासाची पेदाव प्रस्तावना १

चारगट-चारकट पदा

चारगां-३ (गो.) कवडा पश्याची एक जात

चारजमा, चारजामा-३ १ वलाच्या बडयाचे वन-विलेले व झाली लावलेले खोगीर (किं० पाळणे, कसणे, ठेवणे) २ थोड्यावर खोगीर चढविणे (किं० करणे.)

चारट-वि १ हिरवे २ चारकट पदा

चारण-३ धान्य मिठ वगैरेची न आण करणारी एक जात ताडेवाले [स चर=फिरणे]

चारण-३ १ देवयोगींतील एक भेद २ माट, स्तुतिपाठक [स]

चारणी-खी १ चारण्याची क्रिया (द्वितीया विभर्चीत चारणीवर चारणीस चारणीला पाठविणे, घालणे, ठेवणे=गुणना) चारण्यास सोडणे 'माकड गुरे घरी ठेवू नका चारणीस पाठवा' २ गुराकडून खावविणे 'तुरीची

चारणी ह्याली म्हणजे पीक चांगले होतं ' ' ह्या शब्दाच्या दोन चारण्या झाल्या ' [स चर=खाणे]

चारणें—उक्ति १ गवत खाण्यासाठीं गुरांना डुरणात घालणें.
२ खावणें, भरविणें ' लोणी मुलासु) चारितसा स्वचामी ।'
३ (ल.) लाह, पैसा देणें (पैसा चारणें, लाह चारणें), लाव देणें ४ गाठ दिल्यावांचून जोडणें, साधणें ५ विषयसेवन करणें ' जो इद्रिय अन्धासवा । चारी एव । '—ह्या १३ ७७०

चारचट—न, (माण) जनावरानें गवत चावून खाल्यानंतर स्वयं कृष्णपावनीचा पोटात राहिलेला खाद्य पदार्थ [स चर=खाणे]

चारा—पु पशु पक्षी यांचा आहार, भक्ष्य, खाद्य (पदव, पाला, दाने किंवा, कीटक इ.) गव्हाचे मूस, कुडारा, कुडारा, इत्यादींचा मूस ' चारा घेतला पोतमरी । कमळाचा । '—कथा १ ३ ५७ ' गणनीं लागला कोसला । चारा कोण पुढीं लयाला । ' ' गुरांचा स्वाभाविक चारा म्हणजे गवत होय ' [स चर=खाणे, हि चारह]

चारचारांनीं, चारैचारै—किंवि शोचंदलपणांनं, मित्र स्तण्णानं, नाशकपणांनं, बाराकाईनं, नाक मुरडन, लोंब बेरेंबाई करून, होन्मातें, नखरेबाजपणांनं (किं) जेवणें, खाणें, पिणें, बोलणें, बालणें, लिहिणें, इ.) [चार करून]

चारचुरा—पु. पदार्थांच बारीक तुकडे, मुग (किं. करणें पडणें) ' गुण्ये जोखुनी चाराचुरा । समान आनिया दुला-भारा ।—एमा २ २१० [चुरा द्वि]

चारचोरा-मोरा—पु गवत बगेर ' एक चाराचोरा शुतले नाहीं जीवन चित्ती । '—गुण १७० [चारादि]

चारी—वि पु काणारा किंवा चालणारा (सामांसांत) अन्ध-आकाश-ग्राम-जल-पाद-वन-चारी [स चर=चालणें]

चारी—की मोटेच्या विहीरीचे उतरतें क्षेत्र मोटेची उतरण, चार [स चर]

चारी—पु की (घाताय) घाट, कालवा, कालव्याच्या मोठ्या पाटापासून जो स्थान पाट शेतात नेतात तो [चर]

चारी, चार्ही—वि चार चारी या शब्दापासून होणारे सामासिक शब्द चार मण्ये पदा [स चत्वारि-चत्तरी-चार्ही] 'चे सहा होणें-लेडुरवाळें होणें; मूल होणें ' जातां मला दखतेने चांगलें पाहिजे, कारण आमचे चारीचे सहा हात हाले ' चारी (अमिनय)—की (नुल) नदीत एक पायाजें कवी आणारी किया. हिच दोन भेद आहेत-जोसीचारी व आकाशिकी चारी

चार—पु. चाले ' त्या पितराचे मांडिके चार । ऐसा पुत्र निपजला । '—ब ४६६ [स चर]

चार—वि चांगलें, उत्तम, सुंदर, रमणीय, देखणें (मनुष्य किंवा वस्तु) [सं] ' गगान-वि रूपवान्, सुस्वरूप, सुंदर व ठाक ठीक अवयवांचा ' तो घनदयाम चारुगान ' ' नंद म्हणे राजीव नेत्र । शालिग्राम बई चारुगान्ना । ' ' गंगानी-वि. सुंदर अवयवाची, सर्वांगसुंदर ' वर्णा-वि रूपवती, सुंदर ' रुच्यल-न ' उत्तमोत्तम ठिकाण, सुंदर मनोहर स्थान ' नम्रस्वरूप ' चारु स्वकीं एकाहासीं । एकागाचा । '—जमु १ २ ' जो भात्मशुद्धि धरीरी । चारुस्वकीं । '—ह्या ६ ७२

चारळें—न माडें, चारी

चारळी—वि (का) चवथी ' गोठ चारळी '—भि ११.

चारू—पु चारा, गवत ' नाना वधो घातण चारू । माघी दुर्विधा वुरू । '—ह्या १७ २६१ [चारा]

चारोळी, चारोळें—जोन १ चार या माहात्म्या कळाची वी, चारोळ्या भाजून पेढे, वर्षी ६० मिठाईवर घालात १ बदनाची वी, बदनचारोळी ' सामारें—न चारोळ्या बाळन केळेंतेंछानारें, एक खाद्य पदार्थ ' बागला चमचमित कोरणी देडनि चारीत चारोळी सामारें । '—अमृत १४

चार्यांक—पु एक नास्तिक तत्त्वज्ञ यावरून कोणीहि नास्तिक मताचा प्रवर्तक ' की वेदांतपुढे चार्यांक । कीं शक्य-पुढे मरयक । ' [स] ' ममत-न धर्म, कर्म, परलोक हीं सर्व मिष्ट्या आहेत, मृत्यु हाच मोक्ष, नैतन्ययुक्त वेद तोच आत्मा, वेद हा धृष्टी, अंध, राज बगेर पंचमहाभूतापासून उत्पन्न होऊन त्यास आधोमाध नैतन्य प्राप्त होते तसां जन्मास आत्म्यावर मनुष्याने इष्ट मिळवून घेन करावी अशी चर्याकाची मते होती. [स] ' वाद्—पु चार्यांकमताचे प्रतिपादन [स] ' वादी—

वि चार्यांकमताचा प्रस्तावर कारणास [स]

चान्ही—वि चारी पहा

चाल—की चालणें, गमन करणें, मार्ग भाक्रमण करणें, प्रवास करणें ' गात्र मला दहा कोसाची चाल पडली ' २ रीत, बहि घाट, पदत, रिवाज, परिघाट, प्रघात ' या वेदांतील छुण्या लोकांच्या चालीप्रमाणें त्याचा पोशाख होता '—वाग्द १ ' त्या देशी स्त्रिया काठोटा चालीत नाहींत, अशी चाल आहे ' ३ चालण्याचा नोक, पालक टाकण्याची, चालण्याची डब, रेट ४ पोश्याचा कदम, किंवा पंढि, यांच्या काहीं तऱ्हा प्रसीतमाने आहेत—कुकर, बोंडर, सुडको, बडर, तुकड, सुडी, तुडकी, चावरी, चौक, टाकण, चाबी; मर्याद, हुदक, सात्रक, रहिवाल, डलत, चापी, हुदक, हुदक, सुंदर इ. ५ चालन, फैलाव; प्रचार ' सुबईत घुरती वर याची चाल आहे ' ६ काम भागविणें, गुप्तगण करणें, ऐकत्री, बडवी यात्रण ' लोखले दुवों कांही नाहीं म्हणून चाळीवर

चाल करतो '० सत्ता; वर्षेस्व वजन, अधिकार, चलती 'दरवारात त्याची चाल होती तेथपर्यंत त्याचे बाकडे कोणाच्या नेहिले माले नाही '८ वागणूक, आचार, वर्तणूक, वर्तन 'यावरून तो उमेदवार सध्या चालीचा आहे हे मी सादिले १ प्रकार, जाति तन्हा (काव्यातील छदविषयक), गाण्यातील तान, स्वर, गति १० ह्मण करणे किंवा अनावर तुटून पडणे, चढाई. (कि० करणे). ११ दुसऱ्या भितीचा जोड मिळव्याकरिता ठेवलेला भितीच्या शेवटाचा बाहेर आलेला भाग, आणखी जोड करता यावी म्हणून छपराची खांदे पावलेली कद १२ ऊसाचा रस गाळण्याच्या चरकाच्या सरमादीमध्यें जी मळसुशारखी खोवण व पुढे काढ लेला भाग असतो ती १३ बुद्धिबळाच्या खेळांत मोहण्याने केलेली खेळी किंवा हल्ला [स चल्=चालणे] (वाप्र) चाल करणे—तुटून पडणे, हल्ला करणे, चढाई करणे, चालीवर घेणे—मागविणे, गुजारा करणे, निव्वड करणे, चालवून घेणे, करविणे चालीस लावणे—मागिस लावणे, चाल होणे, घुस्वात करणे. (पदा, इत्य यास) चालीस लावणे—चालावयास लावणे, चाल करणे, घुस्वात करून देणे

चाल—वि विविध ठिकाणी चाल जसेल्ले, किंवा पावलेलें माणे (समाघात) पुणेचाल, चादवडचाल, समसोरीचाल, नाथिक चाल शमाशब्द—० च्यां—० वागणूक, रीतमात्र, नेहमीचें आचरण, 'रोजगार लागताच त्याची चालवया' फिरली '० चलन, चलणूक, चलाण चलाव—० वी वर्तणूक, आचार-विचार, वर्तन ० चलाऊ—वि १ चालण्याजोग; वेळेस उपयोगी पडण्यासारखा २ प्रसंगोपात आचरण ठेवणारा ३ वसे तरी काम भागविणारा ० चलाक—स—वि मजबूत, बळकट आणि तल्लख मनुष्य, बेगवान्, चपळ जनावर [चाल+का चालाक] ० चलाकनी—० वी—० वी चपळाई, बेग (पोहपाचा अनावराचा), चापस्य, तल्लखणा ० टाकल—टाळ—० १ कामाची हसपय, आलसांन कालावधीवर टाकणे, सोपविणे, कसेपसे ओतारवाट करणे २ गरज भागविणे, जोगावणी करणे ३ सकटात किंवा तारबळीत आणुन घेणे ४ कार्य सावणीवर टाकणे, दिवस गतीवर सोपविणे, ठकलाढकल करणे [चालणे+डकलणे] ० टाळ—३ सवय, क्रम, रीतमात्र, कार्यपद्धति, सप्रदाय, परिपाट

चालक—५ पायाचा एक रोप 'मुत्री आणि चालक: या नांव आध्यात्मिक।'—दा १ ६ ४६ 'चालक चित्तव्या पुढी जाली।' येवणेना।'—दा १८ १० २४—वि १ मुख्य सुत्रधार, सध्या चालविणारा २ गति देणारा, चालविणारा, भागविणारा हांघणारा ३ जलद चालणारा, बेगवान्, चपळ ० चाऊ—५ पायाचे सापे धरणारा एव रोग ० चाऊ यावू, याऊचा मणी—५ कांचेची आंगठी किंवा पांढरी मारणारी पादो ३ ११

मृत्तन पायास घोटयावर बांधतात ती ० शक्ति—० वी प्रेरक शक्ति, स्फूर्ति आणणारी शक्ति 'राष्ट्रीय पक्ष ही चालकशक्ति आहे.'

चालकावोलका—वि १ चालण्यावोलण्याला समर्थ असलेला, चालवोलेलागलेले (मूल) २ बोलून चागला, मला, गोड तोंडाचा गोड, मिळूनमिसळून वागणारा

चालगती—५ (क) मुदतीने आणलेले पिशाच्च, अनुकूल पिशाच्च [चाल+गति] ० आणणे—कुटुंबाची भरभराट होण्यासाठी अनुकूल पिशाच्च आणणे

चालट—५ एक प्रकारचा मासा

चालणा—वि. चालणारा 'ते मी होईन सुखासन। ते मीथि याहीन आण। मोई होईन चालणा।'—एमा १२ ५६

चालणे—उक्ति १ गमन करणे, जाणे, मार्ग क्रमण करणे, रस्ता क्रमणे, जाण्यासाठी पावले टाकणे 'मी दिवसास पंधरा कोस चालतो' २ पुढे जाणे, प्रगति होणे, चाल असणे, घुल असणे 'त्या बडिलिच हातामध्यें मांस काम ययायोग्य चाल्ले' 'कोश चालला' 'घर चाल्ले' ३ जाणे, लोटणे, गतीत असणे, कटिला जाणे (दिवस, भरभराट, आणुन), चालू राहणे, बर्बादपुर्वे अस्तित्वात असणे (जिंदगी, रीतिरिवाज) 'ही साक्षी हति पावसे बरे चालली' ४ अधिकार, बरेत्व असणे, प्राधान्य असणे, पडणे, यश येणे 'त्या मनुष्याचे कोठेही चालत नाही' ५ मान्य केले जाणे, पसत पडणे, उपयोगात असणे, चालू देणे, भाजारांत व्यवहारात येणे, स्वीकारणे (माणे, गोष्ट, बागणूक, इरीकत). 'दे माणे, ही गोष्ट, तुसो चेडा, त्याचो उनाडकी एवे चालणार नाही' 'तु दिल्ला रुपाया आमच्या मुल्खात चालत नाही'—गुजरा ३७ १ बाणणे, वर्तणे, ऐकणे (आज्ञा, हुकूम) 'गुप्त जेते साणतील ते चालावे' वैय सांगित ते चालावे.' ६ कामास, उपयोगास पडणे, पुत्रवर्ण, समाधान करणे, भागणे, 'ओलेछोरेई जमे मिळेल तसे मला चालेल' 'चालला तर गाढा नाही तर वाडा'—उपयोगी असला तर सोय नाही तर अटवय ८ चालू असणे, घुल असणे (काम, यंत्र) ९ विवक्षित, विविध गतीने, इथीने, नेकीने, गमन करणे, चालण्याची क्रिया करणे १० योग्य होणे, उपयोगी पडणे, उतरणे, जमणे; देवूला, वडेचाला योग्य असणे. ११ लिहिण्यास धर्मे (लेखणी बंगरे) १२ दखळणे भटन जाणे (गुजरात बंगरेनी) १३ उपाय, युक्ति असणे 'आले दबाजीच्या मना। तेपे कोणाचे चालेना।' (या वाक्याचा सार्वभारत अर्थगमन किंवा गति असा आहे) [स चल्=चलणे, चलन, या चल्ड, फा चलिन्, भेद चर, प्रेजि चलव] (वाप्र) घमकून चालणे—येदीत चालणे 'काळे बुकासुनि पुडे चमछोनि पोषा।'—आक ३ चालता घेणे—चालवून घेणे,

युजारा करणे चालू होणे चालून जाणे-ह्या करणे बघाई करणे; स्वारी करणे 'हिंदुस्थान सरकाराचे एव्हरी घोरण जरी रशिया समपाणे बघावाचें असेलें तथापि एव्हरीने चालून जाण्याचेंच आहे' -दि१ ३५७ चालू(चाली)न देणे-न देऊणे. 'चालीं न दविसत, करि मन तैसावेहि हय पाप तिंच' -मोमना १ ५९

चालता—वि १ चालू असणारा, गतीत, उपयोगांत असणारा, सुरू असलेला २ उपयोगांत येण्यासारखें, हीन (पार किंवा चार पांजेलेले हत्यार, राख) ३ प्रचारांत असणारा, अस्ति त्वांत असलेला बघेव असलेला (चालणे) रामाचंद्-० फज्जता, मोफदमा-३ सुरू असलेला संता, मांडण किंवा प्रदर्शन ० फाळ-३ भरभराटीचा काळ, उत्कर्षाचे दिवस. 'बा तुम्हा चालता काळ। खायाला मिळती सडळ।' -अमृत ११८ ० गाढा-३ सडळ चाललेला गाढा, सुरळीत चाललेला क्रम, परिपाठ, एखादे काम म्हुं चालत्या गाढापाठ खीळ घालणे=सुरळीतपणे चाललेल्या कामांत विस्तार करणे ० घोढा-३ कामांत असलेला, कारस्थानात असलेला, जिवत घोडा चालत्या घोड्यावरच्या गोमांदा-घोडा जिबत असतांनाच त्याच्या आगावर गोमांदा बसतात येवयावर बसत माहुरत, यावरून ह्मट येने माणसाजवळ पैसा, अधिकार असतो तो पर्यंतच लोक त्याच बाह्यतात आश्रयाला असणारे कार्यवायु लावलेले लोक यांना म्हणतात चालत्या पायी-किंवि चालत असतानाच, न पावता, तावडतोच 'चालत्या पायी पडणे' ० धोलत-वि १ मूर्तिमत २ ज्याला चालता बोळता येत असे (मूल) ० धोलता चालतधोलत असता-किंवि १ पडतून, सडून सडजी, लवकर अनयासे 'तो म्हातारा चालता बोळता येला' २ लवचकाळात, एकाएकी, हातकाळ इतक्यांत चालताबोळता रीत कोणी नेली. 'हे तांडा मदिने राहिले ते चालता बोळता आली' ० रुपया-नाणे-३ नव्वहारात चालू असलेला रुपया अगर नाणे ० रुमाल-३ (कचेरीकामात, प्रकरणांत) चालू प्रहरणांचा समूह चालतीतयलक चालतें पुढें-देहि शब्द याच अर्थाने वापरतात ० सैपाक-३ साधा, सोपा, सडन होण्याजोगा सैपाक, शिबत असतां कारसे लक्ष्य बांधे लागत माही असा स्वयंपाक

चालती—वि चालू असलेली, चालणारी, सुरू असणारी (चालणे) (वाप्र) ० स्त लावणे-सुरू करणे, चालू करणे 'गादी चालतीच मजून चालीं.' ० 'काम चालतीस लावून आलां तर आपणांस त्याजकडे जाण्यास वेळ कावे' ० रामाचंद्-० मजल-मजील चालता कूच-जी न पावतां कूच मार्ग कमण करणे ० सहिवाट-जी चा १ देखरेख उपयोग मालकी (परपरागत आलेल्या जिद्दीचा) प्रस्तुत उपयोग

चालतै—वि चालू असणारें, सुरू असणारें [चालणे] सामाचंद्-० औपच-न रोम्याला घेदमीप्रमाणे वाकण्यास बरण्याची मोकळीक ठेवणारें औपच ० काम-न. चालण्याची क्षमता किंवा समयेता, गमनक्षमता 'गाढाचें चालतें काम कळें' ० फाळघण-न सडन किंवा चालनांवालांत तयार केलेले फाळण, विशेषतः पिळें किंवा कांदा ० फ्पार-न १ चालू परधारी कामासाठी नेमिलेली मळी अगर कचेरी, कारखाना २ चालू कामाकरतां तयार करून ठेवलेलें कामदपम ३ (अजड-हणणे) चालू काम ० नांव-न दोषण नांव व्यावहारिक नांव पदा

चालन—न १ (छपत्याचीं कौले, पुस्तकाचीं पांजे, गजिका, विद्याचीं पांजे इ०) चालविणे, ठरणीपालणी करणे (महासंधी बतविलेले गणित, धार्मिक मूलतत्वे) २ पुन करून पाहणे अगर उलटून पाहणे, नीट व्यवस्थेरीर काढण्याकरतो, बसविण्याकरतो, केसलावणीकरतो, परीक्षा करण्याकरतो, शोध काढण्याकरतो, तपासण्याकरतो छावण्याकरतो फिरविणे अगर उलटणे ३ महा दिक्षाया अस्तोदयाचे अंतर जाणून क्षेत्रक कवचित्तत ते, असा प्रकार मिळवून, बस करून काढलेले अंतर, फेरबदल ३ चाल-वणे, सरकणे, गति [च चालू-चालन]

चालना—शी १ गति, प्रेरणा २ उजळणी. **चालततणूक चालपळ**—शी (वि प्र) चालचलणूक, (व्यापक) बाणणूक बतन **चालविणे**—उक्ति १ सुरू व्हावयास लावणे, गति अगर चालना देणे, सुरू करणे 'लोके धर्मशाळा चालवावी। नूतनवि कार्ये।' -दा ४ ७ ४. २ चाल बघिता, परिपाठ ठेवणे, गति, कारभार चालू ठेवणे ३ चालू करणे, प्रस्तुत करणे, उभारणे ४ क्रम चालू राखणे, हाकणे, उपयोगात आणणे प्रचारांत, व्यव-हारात, कामात आणणे ५ परामर्श घेणे, समाधान करणे, उप योगी पडणे ६ साजरेत, अनुसूत करणे, योग्य व ठीक जमवून देणे ७ (व्याक) शब्दाचीं सवें रूपे सांगणे, चालण्यास लावणे विविध शब्दांन सवें व्याकरण सांगणे. ८ कोटें माणे दुसऱ्याला मोठ्या हातचलाखीने व्यावयास लावणे किंवा देणे ९ मारणे (हत्यार काडी बगैरे) 'गदी दूर करण्याकरता पोलिसांनीं लाठी चालविली' १० कारभार हाकणे (गादी, संस्था यांचा) ११ लिहिणे (लेखणी) १२ लिणे, घेऊन जाणे 'गुरे कोढवावर कडे चालविली' [चालणे] जेव्हाचाला पाण्यावर चालविणे-माळ्या पाण्याची शिक्षा देणे, इतरेही नेऊन टाकणे

चालाख—वि (व) हुशार, बघळ, तरतरीत (का चालाक) **चालाणापालाणा**—३ (महातु) धन्याचा मुक्काम संपून बरे ठावुन बगैरे सामानासह कूच करण्याची तयारी अगर

विद्वता 'चालाणापालाणा भणजोनि आकाविलिया मेरी' -
-धवल पूर्वांश २६ [चालणे द्वि]

चालित—वि चालण्यास लावलेला, चालविलेला [स]

चाली—भी उसाच्या चरकाच्या नवरानवरीमधील कोरलेले
मळमुत्र चाल १२ पहा

चाली—भी १ प्रवेश, वशिला, वजन 'ज्याची चाली
रायापाशी लाच हाता ये तयासी।' -एमा २८ ६६४ २
व्याप 'सकळ सृष्टीची चाली येथनी।' -दा २० २.१७ ३
चाल याचे अनेकवचन [चालणे] (घाप्र-) चालीस लावणे-
मार्गास लावणे, उपयुक्त करणे 'किंहेकोदाची राहिली इमारत नवी
चालीस लावून...' -मराठा ५ सामासब्द-चालीवजा-वि
१ चालीप्रमाणे, रुढीवरहुकूम, सर्वसमत, साम्प्रदायिक, सामान्य
'त्यांचे घर खबरदार नव्हे, चालीवजा आहे २ कामचलाक,
निर्वाहापुरते नेळ भागवून नेणारे, प्रसंगोपास असे [चालणे]

चालू—रि चालता, सुरू असलेला, सध्याचा, प्रचलित
[चावणे]

चालूक—वि चालक, जलद जाणारा, चपळ. [चालणे]

चाव—उ (क) बघेवच, नपिकार, सत्ता 'त्याचा चाव
घरात माजला आहे' 'तुसा चाव मी चाल देणार नाही'

चावका—वि चावणारा, चावरा (कुत्रा बगेरे) [चावणे]

चावट—वि चिवट, वातड, चावण्यास कठिण (अदय
पदाचे बगेरे) [स चवणे, स चावणे]

चावट—वि १ चाकळ बडबड करणारा, वायट, तोंडाक,
चपळ, चहाळट 'चावट गोष्टीची प्रचारातील पुस्तके त्याच
(पाला) आवडत नसत.' -पान्ढ ८५ २ तिरस्कारपूर्वक
नासली दक्षेदिनारे, सधर्मीतल्या लहान माणसाचा लावण्यात
देणारे उपपद 'वेढा चालविले खडे छपतिडे काडे तुला चावटा।' -
देवीसुधा मनोरंजन जून १९२१ ३ होज हास्यामुळे हिले
आर सल झालेले (विजागण्या, स्थावर माल, यंत्रे) [स.
वावाट]

चावटा—भी चटवट, बडबड. 'तव देखेस म्हणे बाजटा।
व्यर्थ को करिती चावटा। तव सैन्य लाविले बारा वाटा। हे काय
दृष्टी न देखी।' -अ ७९ ६७ [चावाट]

चावटाई चावटगिरी, चावटपणा—भी वाप्रटपण,
बडबडेपणा, वावाळता, पाजीपणा [चावट]

चावटी—भी (काव्य) चावटाई, चाळी पदा (किं
करणे, पिटणे) 'तेवा मी जरी तुम्हाप्रती। चावटी करीतसे
बाळमती।' -झा १ १६ कवी चावटीचे बोल। हिंदू क्षितीं
मिथ्या कोल।' -तुगा ३०४४

चावटी—भी १ कोतवासाची कचेरी, बाजार्वांतील पोलीस
चौकी 'बा, म्हणजे त्याने मला आर्पेच चावटीवर घ्यावे।' किंवा चाव। व्यापित्री प्रभु असे जिजा बर।' -वामन वसुध

२ गावांतील कामकाजाची जागा, गावकचेरी ३
प्रवासी, उताळ बगेरेसाठी असलेली धर्मशाळा, लडा बगेरे
४ कुट्याकडचा कडा (हाटिल किंवा न्हाव्याचे दुकान सोडा-
रखा). ५ सारा, सरकारला चावयाचा कर 'तलाटयास रुपये
१६।१२।२० काय चावडी म्हणजे ती रयतेने द्यावी' -खेया
१७ [स चौवाडी, चव्हाटी, हि चावडी] म्हण चावडीवर दर-
वडा-ज्याने लोकांचे संरक्षण करावयाचे त्या पोलीस अधिकार-
न्याला स्वतःचेच संरक्षण करता येईनासे झाले म्हणजे ही म्हण
योजितात

चावण—वकि १ चवणे करणे, दाताखाली रगडणे २
दश करणे, दातांनी जखम करणे, नागी बगेरे टोंचणे साप, कुत्रा.
३० गांवील चावणे, चिचू चावणे ३ (ल) हुक दणे, टोंचणे
उदा० जोडा चावणे ४ पोटात तोडणे, आतड्यास पीळ पडणे
५ कोळे दुसणे, डोक्यास खाज सुटणे, चिचिचवणे, बेचन होणे
६ आत्महत्या करणे, छाव घेणे त्याने या कामात त्यापासून
शमर रुपये चावले. [स चवणे, ट्रेजि चम] (बाप्र) चावत
थोळणे-दात आवडून बोलणे. चावू कां शिळू करणे-
एकाचाच्या नासास चपुक होणे. चावून घालणे-चुकळ विचरण
करून आणि पुन पुन सोलून घागेणे अथवा शिकविणे चावून
चिवून झरचणे-कृपणपणे, कनूषपणाने कच अथवा उपयोग
करणे चावून चिकट करणे-१ (विरज्ज दिली असता आपो
आप सज्ज विरजळणारी वस्तु विनाकारण चावून चावून चिवट,
चिडट करणे) स्वतःला फसवून घेणे, लोभपणासुळे काम
विपद्द घेणे, दुताप्रदपूर्वक घासापिशीनंतर पहिल्यापेक्षा कठिणतर
अटी अथवा कनिष्ठ प्रताच्या वस्तु स्वीकारणे २ कटाळवाणी
बडबड करणे, जपमाळ घेणे, व्यर्थ काट्याकूट करणे चावून
चिवून ठेवणे-अतिशय काटकसरीने सचय करणे चावून
चिवून संसार करणे-२२ चालविणे-काटकसरीने संघार
चालविणे चिवून चावून अथवा चिवून चावून असेहि म्हणतात

चावणे—न खाव चावण्याकरता त्यास जाडलला तुकडा
चावदस-सी—की चतुर्दशी (कुण) चौदथ पदा 'बौध
मोटडी पाह। आणि गणेशाचाचि होये। चावदसी बहणे माय।
दुशाच वो दुणे।' -झा १३ ८१८ 'बारा जसि कृष्णपक्षि
चावदसी।' -आकणे २८ ४. [स चतुर्दशी]

चावदसी—भी जाण्टावच, जागपणा, जागृती
चावदिस, चावदास-५ (इ) अभिरुच चतुर्दशी
चावदन्त—वि वायट, बडबडणा, पाजी, कटकरी करणारा,
[चावट]

चावरा—उ १ (सामा) चावुर 'त्या सगी क्षिति
चावरा पाव। व्यापित्री प्रभु असे जिजा बर।' -वामन वसुध

२.१०. १ संघाकरता खोल बाफे तयार करणाचे हत्यार. ३ (क.) पाचर.

चायर—स्त्री. नांगराच्या घुरीपुड्या बेलजोरीची बागा. 'चाकरीला बाजोटी स्ट्रेच बांध.' चाहूर, चाहूर, चाहूर पहा. चायरीचा—वि. नांगराच्या घुर्याच्या जोडीला योग्य असा. 'हा बेल चायरीचा आहे.'

चायरा—रि. चाबगारा (घोडा इ०). [सं. चर्च]

चायरा—स्त्री. चौरंग. [सं. चतुर]

चायरा—पु. जनावरांनी चाबून घुबविलेल्या चास. [सं. चर्च]

चायरा, चायरी, चायरीमोट, चायच्या—चाहरी मध्ये पहा.

चायरी—स्त्री. (दे.) चाबलेल्या अन्नाचा किंवा गवताचा जनावरापुढे पडलेला अवशेष [सं. चर्च]

चायरी—स्त्री (काव्य) एक प्रकारची चढवेची, तिर्हा. 'इत्यत्रचित चायरीया। ठायीं ठायीं मांडिरिया।' [सं. चतुर]

चायल—स्त्री. १ चाहल; हाडवाल. २ उपदेश. 'तेथे पांचाल देश तुमिज सुहाळ। भिक्षेवा नाहीं दुष्काळ। देसा करो निदा चावल। गेठा व्यास देवो।'—कथा ५.१२.८३. [सं. चर्च]

चायल—पु. चांल. [सं. तेंडुल; हि. चावल]

चायलीन—न. (क.) म्हान मुलांस औषध देण्याचे लहान काचेचे भांडे.

चायल—स्त्री. चळवळ. [सं. चर्च]

चायल—स्त्री. चौकणी पामर.—कृषि १७२. [सं. चतुर]

चायलणे—अकि. १ बोलणे. 'आधुलिया मना वरवीं। असमाई गोदी जीवी। तें कवणेसि चायलावी। जरी देख जाहले।'—झा ६.११८. २ चढवणे; भलमलतें बोलणे 'चायल तादी पाजल्यु। अवेहीन उमजेना।'—मुभादि १९.७६. ३ ज्वर, भय, निद्रा इत्यादि कारणासुद्धे विचूक बोद्धे व्याजणे; बरळणे. 'मय घेतले मानसी। म्हणोनि मल्ले चायलासी।'—रावि २३.८३. [सं. स्वप्न+चल=चल हा घाट. चलन=सहज्ये=चलळणे=चायळणे=तोपेंत चलन करणे. —भास १८३२. सं. चलन-चलन]

चायळी—स्त्री. निरर्थक बडबड. [चायळणे]

चाया—पु. दंश; दंशाचे विन्हा; मण; दातांनी केलेली जखम [सं. चर्च=चावणे; तुल. का. कच्नु=चावणे] चायरीता—पु. औष. 'प्रवासांत छिडिकाणीं बाटाडराना चावाचवीना चावा कागते.' मारणे—रुग्णा चावणे.

चायाचीय—स्त्री. अवशेष; डगडर; विनाकारण केलेली हरष्ट, टाळाटाळ इ० [चिवचिव]

चायरा—वि. १ चाबगारा; चाबण्याची संवय असलेला. २ चंवल; खैर; चळवळ करणारा; बहकणारा. 'मीचि एक तिहीं लोकीं। स्वाचारनिष्ठ स्वयंपाकी। यापरी स्वकर्मांदिकीं। मन होय अंधिचीं चायरी।'—एमा १२.६३६. [चवणे]

चायी—स्त्री. १ किडी. २ खुबी. ३ हार्मोनियममधील घुराची पत्री. ४ बांधकामातील कामाची मण्याचा दगड. [कें. हि. गु. तुकी पोतें. चावे]

चायेकार—पु. (गो.) किडीवाला; कोडीवाला. 'आज चायेकार कामार देऊक ना=माज किडीवाला कामावर आला नाही.

चाहूरते—न. (घा.) गौरीहार माणणे. 'चाहूरतेला मरळी चला.' [सं. चतुर]

चाहुरा—पु. घेतल्याचा लाव चावूक; कातड्याचा, चाम. इत्याचा चार बेल हांकावयाचा कोरडा. [सं. चतुर]

चाहुरी—स्त्री. बेलची दुसरी जोडी लावावयाचा तोळाचा, दोराचा पुड्या भाग. [सं. चतुर=चार] चाहुरी-दे-वैल-पुचव. पुड्याच्या जोखडाला जुंपलेली बेलची दुसरी जोडी (यावरून सदा बैली-आठ बैली-दहा बैली-सोळा बैली-चाहुरी हे धामां-सिंक गण्ट होतात). ०मोट-स्त्री. बेलीच्या दोन जोड्यांनी ओढावयाची मोट. —च्या आसुड-पु. चार बेल जोडले असता चापरावयाचा शेतकऱ्याचा लांब चावूक, कोरडा, आहुर.

चाप-शा-स—पु. पक्षिविशेष; तास पक्षी; छाप खंजन; खंजरीट; मणिऊठ असं हि म्हणतात. [सं. चाप]

चापगति—स्त्री. (नृत्य) उजवा पाय पुढे सरकवून पुन्हा पहिल्या जागेच्या मागे ठेवणे, व हावा पाय मागे नेलेल्या त्या उजव्या पायाबरोबर आणून ठेवणे. [सं. चाप+गति]

चास—स्त्री. नांगराचा पडलेला नांगराची रेधा; नांगराचा तास; नागरव. [तुल. हि. चास-(स्त्री). सेती; कृषिकर्म; नांगरणे] चासेचास—कि. नांगरांचे पाडलेल्या प्रत्येक रेंवेत, पायरीच्या प्रत्येक तासांत. 'जिया अमृत लेशालागीं सायास। तथाचा पाडव केला चारी मास। पृथ्वी वाहून चासेचास। चितामणि पेरिले।'—झा ११५८२.

चासणी—स्त्री. साखरेचा पाक. चाचणी पहा. 'खडीसाखरेची मुळठी करून ती भद्रपाव पाण्यांत टाकावी व तिची चासणी तयार करावी.'—रुचि २.१२.

चासणी, चासणूक—स्त्री. चाचणी; चाचणूक.

चासपणे—अकि. चापसणे.

चाह—स्त्री. चढा पहा. [हि. चाह-आवड]

चाहटळ चाहड, चाहडखोर, चाहडबुचका—बहा
टळ इत्यादि पहा

चाहणें—उक्ति आवडणें, प्रिय असें मानणें, मान्य करणें,
'मला तो भारी चाहतो' [स इच्छा, हिं चाह=आवड, प्रेम]

चाहा—झी बहा पहा

चाहाड—वि चहाड पहा

चाहादाणी—झी बहा पहा

चाहाळ—उ (व) चाहल, आवाज. 'कोणी चालल्याच
'चाहाळ माला' [स चल्]

चाहुरी, चाहुरीमोट—चावर, चाहूर, चान्हरी पहा.

चाहुली—झी—झी चाहल, आवाज, हालचालीन होणारा
शब्द 'राक्षस माला तेचि वेळीं। जाणोनि विप्राची चाहुली।'—

कथा २१३ १२१ [स चल्] 'भारणें—चाहुल लावू न
देणें, आवाज न करता चालणे 'गढी ठेवुनिया बाहेरी।
चाहुली मातुनियां सचार करी। तव या शिकियाचिया हारी।
चाचपडता चाचडल्या।'—निगा ३६

चाहूर—पुन १ एकशेवीस विपे २ चार बैली भाट्यातील
पुडची खोडी, घुरवीच्या पुडची जोडी चावर भाटूर, चाहुरी
पहा ३ धान्य वाटण्याची चडवची, वादरी [स चतुर]

चाहुल—झी पडसाद; कानोसा, मनुष्याच्या अथवा जना
बऱ्याच्या हालचालीचा आवाज चिन्ह, माणसाच्या जेण्याची
सूचना. 'जागा रे गोपाळानें ठायीं ठायीं जाण। चाहुलीनें जागा
हूर मजपासूनी।'—तुगा २५१ [चाल+हल]

चाळ—झी अनेक विन्हाडासाठीं राखलेली एकाच नमु
न्याच्या घरांची पटी [स शाळा—साळ—चाळ—भाष १८३२]

चाळ—पु १ वेजण, नाचनाना पायांस बांधावयाची घुंग
राची माळ २ घोषणें, हुडकणें ३ उलयापालव, पडामोड इ०
यावरून (स) कारवाई, पाताळयत्र ४ धोतरजोड्याची दोन पांनें
जेथे कापून वेगळीं करावयाचीं असतात तेथें बाण्याचे तपू न
विणतां रिकामी सोडलेली जागा, करळी, धोतरजोडा इ० स जी
पुढल असते ती ५ चालणें, हालचाल, हालविण ६ (कु)
नरीतील भोंवरा ७ तोंडांनं पातलेन्नी शीळ, सू असा
भावाज, चाळाच्या भावाजाप्रमाणें केलेला आवाज ८ एक प्रघा
राचा गजकर्णाचा किडा ९ मरतीच्या वेळीं पाण्याबरोबर
येणारे मासे पकडण्यासाठीं खारे पाटात कलेलेखडू १० खेळा
बयाच्या सागमोटयांचा सव ११ काळांत नव्वी उठवण्याचें
विषकासाठीं साधन १२—झी खोडी, चाला. १३ पटी
'चौदा—चाळ कोंकण।'—मुभादि २६ २८ [स चल्]

चाँळ—न (कु) अनेपेक्षित लाभ

चाळक—न आशये—शर

चाळक—उ चाळक माल नामक व्याधि (गजकर्ण) चालक
पहा

चाळक—वि चालविणारा, प्रेरक, गति दणारा बसें—विश्व
चाळक, चक्रचाळक, चित्रचाळक इ०. 'कोण होईल तो ब्रह्मा
चाळक।'—तुगा २६६८ [स चालक]

चाळक—वि १ खाडकर, मात्य, खट्याळ 'दाद आपेची
बोंगळ। चाळक चुबक लव्याळ।'—दा २३ २८. २ नखरेबाज
छिचोर (झी) [स चल्] 'भवानी—झी चटकचावणी,
नखरेबाज, छिचोर चाळे करणारी झी, पुढें पुढें करणारी चावट
झी

चाळढाळ—उ १ चाळकल, अडचण दूर करणें, कसेहि
करून मागणीं पुरविणें 'एवढा मासा चाळढाळ पाच रुपयाचा
करावा' 'कसाही चाळढाळ करून रुपयें देऊन टाकावे' २
हालचाल 'जियेंतें अळुमाळु। रूपगुणाचा चाळढाळु। ते मल
तैसाही खेळु। लेखा भाणि।'—झा १३ १८५ 'ज्येथी पादाता
आळुमाळु। रूपगुणाचा चाळढाळु। परि जसेल तैसाहि खेळ।
भाणीतसे रूपार्ते।'—स्वादि १३ ३८

चाळण—झी १ धान्य, पीठ इ० चाळण्याचें सच्चित्र साधन
२ (स) पुढकल मरे असलेली विहीर ३ क्षिरसिरीत विणीचें अथवा
जोणें झालेलें कापड ४ —न चाळावयाचा पदार्थ, धान्य पीठ
बोरे ५ चाळण्याची क्रिया ६ चाळव्यानंतर राहिलेलें भूस, केर
कचरा [स चालन]

चाळणपुळी—झी. चाळपुळी, दूरवर पडणारी पुळी, मग,
क्षत

चाळणा—उ. १ लाक्षा भाजताना दोन हात लावीच्या
काठीच्या टोंकाला कापड गुंडाळून लाक्षा हलविण्यासाठीं केलेलें
साधन, पाटाण, पोळणा २ गडू दाळी इ० चाळण्यासाठीं कलेन्नी
पत्र्याची मोठी चाळणी [स चालन]

चाळणाचळ—झी चाळण्यासाठीं दिकली मजुरी, पेसे
चाळणी—झी १ धान्य, पीठ इ० चाळण्याचें साधन. २
उलयापालव ३ गजकाची पिंपणी ४ घराचीं कोंडें घाडार
ण्याची क्रिया ५ घोषणें, हुडकणें ६ (स) सूक्ष्म चिकित्सा,
छाननी आम्ही पतलेल्या चाळणीत अखेरीस काहीं नावडतच
खडे राहिल्यास '—टि २ १०४ [स चालनी] चाळणींत
पाणी घालून जीव देणें—विनाकारण जिवार उदार होणें,
अत्यंत निराश होणें, कोरप्या विहीरीत जीव देणें

चाळणें—छकि १ करणें ऐशा चाळीत माना चुकी '
—मुभादि ४१ ३ २ पेलणें, सेपणें परीजेणें सत्ताची चाळिजे।
यसमोव त्यासोव साजे'—मुसमा ७ ७० 'नावेक चाळवूं बरीरा
साठीं पुरवूं कामना।'—भुवन ४ १०९ ३ फिरविणें 'वायसा

एवें सुपुळें दोहीं कडे । डोळा चाळितां अपांटे । ' - झा १५ १३५
 ४ चाळणीत धाळून गाळणे ५ पुस्तकाची पाने परतची बाँळ, विड्याची पाने इ० उलटणे, गजिका विषणे ' यदा बयल्याची कौले चाळली नाहीत म्हणून फार गळते ६ घुडाळणे, शोधणे उदा० घरघर, देशदेश, गावगांव चाळणे ' सराळे घर चाळले, तरी जांगडी सापडत नाही ' [स चाळन] चाळूनचाळून, चाळूनपाळून - किंवि पुन पुन उचलून, फिरवून, उलटापालट करून, अदलाबदल करून

चाळणो—५ १ (गो) मोठी चाळणी २ चाळक्यानंतर चाळणीत राहिलेला शेष

चाळपुळी—०१ एक वण, रोग, यांत प्रथम एक पुळी उठून नंतर तिच्या भोंवती अनेक पुळ्या उठतात व चाळणीसारखा वण होतो [चाळ+पुळी]

चाळवट—न शोपण्यापूर्वीनं हाताने तयार केलेले मातीचे भाई —बदलापूर ६६

चाळवण—०१, चाळवणूक—०१ आशा लावून दार गाईवर दाडणे, झुलविणे, डाळाटाळ करणे, आज ये उद्या ये असे सांगणे, खेडे पालाबयास लावणे ' त्याने वैशाची चाळवणी चालविली आहे ' [स चाळन]

चाळवणे—०१ १ भल्लेच सावून नादी लावणे, फसविणे ' काय आम्हा चाळविली बायलाविण । म्हणती दुसून देखिलासी ' -तुगा ३८ २ झुलविणे ' आझासी आशा लावून । चाळवी कदा न करो दान । ' ३ -सकि. निखटविणे बाजूस सरकविणे, झुलविणे, डळण्यास लावणे [स चाळन]

चाळवाचाळव—०१ १ अनेक प्रकारे केलेली चाळवणूक, झुलवणी, आशा लावणे २ एकसारखी उरपापालव करणे, सारी वर करणे, उरकटणे ३ चिहविणे

चाळविणे—०१ १ झुलविणे, आशा लावणे, वेढे करणे ' कोणी यकें चाळविले । कोणी यकें झटविले । ' -दा ३ ७ १६ २ झुलवणे, चालवणे देणे, प्रसूत करणे ' वज्र प्रवृत्तिचे करार साधे । चाळविलों फळपुतीचेनि मार्गे । ' -म २८ ३ आज्ञा बाजूस फिरविणे ४ पसरवण्यास, निखटावण्यास, झुकावण्यास लावणे, मूळ जागवरून झुलविणे ५ वेष्टा करणे, न्यवे आशा लावणे, हरमन्याच्या भांडावर चढविणे ६ चौड येईलतें करणे, प्रास देणे, खोडी काढणे

चाळवी—०१, चाळवी—०१—०१ १ बयाला चाळीस वर्षे झाल्यावर एथीत येणारा अभ्युपणा. २ चाळीस वर्षांचे वय ३ बय्या ' चाळवी लाग प्राणिया । या नांव आन्वात्मिक । ' -दा ३. ४५

चाळा—५ १ छद, नाद, सवय, ब्यास ' देवपूजचा कटाळा । हातीं सोंपण्याचा चाळा ' २ ' वाचेवी शिवनामाचा चाळा ' ३ वड ' चाळा लाविलेला गोघ गोपीनाथ ' -तुगा ११२ ३ खाडी ' उघळा राहे न करी चाळा । तुज किती सांगे ' गोवळा । ' -तुगा १२९ ४ पदाथ जोडण्याचा साधा, कळा यांत वषडविषयाचा प्रकार उदा० शवट खाली करून बोटे एक मेकात बडकविणे इ० साधा, जाड, जसे—हाताचा, मनगटाचा—मानेचा—खवाटयाचा—गुड्याचा चाळा ५ भुताच्या अवया पिशाचाच्या एका वर्णाचे नांव ६ हातमागाचा पावला व पावतरा जोडणारी दोरी ७ जेथ माग करावयाचे आहेत तेथल्या कपड्याचा न विणलेला भाग, कापडातील आठवे किंवा उमे यापेकी एका जवळीचे दोरे न विणले गेलेला भाग, करडी चाल पहा ८ मागातील ओरी किंवा वही त्या नांवाने ओळखला जाणारा भाग [स चळ] ० लाक्षण—कि नाद किंवा छद लावणे ० लाचणे—०१ १ नाद किंवा छद लावणे ' चाळा लावुनि गोवितासी । दाडुनिया रुपवी । लपोनि कडता जासी । तैसा माव न करी आम्हासी रे गांविदा । ' -झालव

चाळाचाळ—चाळी—०१ उरपापालव, उरकडाउरकड, सारीवर करणे

चाळाघुळ—०१ उतावळा -०१

चाळाबोळा—५ १ हाताने घुमवून चोळाबोळा केलेला कागद अथवा कापड, ब्यास घुमवल्या पडलेला कागद अथवा कपडा २ चाळाबोळा इत्यादी किंवा १ (ल) (प्रवासा प्रमाणे अथवा लुटारप्रमाणे) पाईफाईन, अव्यवस्थित रीतीने केलेली सामानाची, कपड्यांची, कागदांची गोळाबाण. [चाळणे] चाळाळ—५ हाटाचा किंवा पाण्याचा खळाळ ' पहाट जाहल चाळाळ । पाणियाचे । ' -लपु ३ २७ ७९ [च]

चाळिता—५ झुलवणारा, प्रेरक, गति देणारा ' म्हा हाळ-कित्या प्राणु झाले । जो जगातें चाळिता । ' -झा ९ २८३ -एमा ११७ [स चळ, म. चालणे]

चाळिनी—०१ चाळणी पहा.

चाळिसा—०१ १ (इण) चाळीसाचा समुच्चय, अनेक चाळीस

चाळिसा—५ १ चाळीस शर्गांचा वण २ सामान्यतः चाळिसाचा समुदाय ३ चाळीस हात कापड ४ चाळीस मनुष्ये अथवा पशु लागणारे ओसे [चाळीस]

चाळीपाळीने, चाळूनपाळून—०१ १ आळीपाळीने, पाळीपाळीने, आळवूनपाळून [म चाळणे]

चाळीस—०१ १ चाळरत्ना, पाळावयाचा २ (ल.) गाळीव

चाळीस—वि ४०, चार दशक
चाळीसपत्र—न चप्पा, उपनेत्र
चाळु—उ टाकून घेणें 'उपहासु चालु। वरुं स्पष्ट।
—हा १३ २००. [चाळा]

चाळुद्रा—वि चाळे करणारा, खोडकर, खटयाळ
चाळूनपाळून—क्रि वि आळीपाळीने चाळीपाळीने पहा
चाळें—न फसविण्याची युक्ति, छेकपजे —चार —दुधा
[चाळा]

चाळेपोर—वि खोडकर, खटयाळ, वाघट, हुब
चाळेकृत्य—न चढाटकपणाचें कृत्य

चाळेगत—उ (क) धुताचा जमाव, पिशाच्चाचा समुदाय
चाळोणी—स्त्री (गा) टाळाटाळ, दिरगाई, चाळवा
चाळव 'पैसे मागल्या चाळोणी दाखता' =पैसे मागितल्या-
वर आज-उद्या करतो [म चाळवणी]

चाळुप—न प्रत्यक्ष ज्ञान डोळ्यापासून होणारें ज्ञान —उ
घडावा मनु —वि १ नेत्रविषयक, डोळ्यासकधी, टयीसकधी २
दरय, दिवणारें [स चळुम्=डोळा]

चाळुपी—वि डोळ्यासकधीची, दृष्टिविषयक —स्त्री एक
अक्ष 'मग येजिता झाला चाळुपी। कामिनी कैत्यवचावया।'
—जे २९ ५८ [स]—प्रेम—न दृष्टिविषयक प्रेम, बाह्य स्वरूपावरून
कृतपत्र होणारें प्रेम 'चाळुपी प्रेमाच्या पहिल्याच दृष्टीने आपक
माणुक बघ होतात' —विद्याहरण पृ २० —विद्या—स्त्री जादु
गिरी, नजरबंदीची विद्या, दृष्टिमोह करण्याची विद्या, जगातील
कोणताही पदार्थ आपल्या चक्षूंनी जसा पहावा असे इच्छावें तसा
तो दिवणें त्या विद्येन चाळुपीविद्या म्हणतात ही चित्रय मधवर्मा
अजुनास दिली होती. 'अजुने सावधानें ते क्षणां। चाळुपी विद्या
अपिप्रसी।' —जे ७५ १७३ 'मी चाळुपी स्वविद्या रती
प्या दिव्य पांचशत शक्ती।' —मोआदि ३१ २५

चि—एकप्रत्यय च पहा 'असुक त्या मुद्राहुनि बहु वर्जिति
आपुजेचि ते पुन्य।' —मोरक १० १०. 'स्मर-हर-पुरसाचि
कमपय नाचे।' —मोरक ४ ४

चिआं—चा वे सामान्यरूप, पटी विमकीचा प्रत्यय, ज्या
'प्रमराचिआं कांदा। बरी पदत।' —दाव १४३ 'जे थीड्ड्या
चिआं अवळिडा।' —दाव १० १२२

चिऊ—ऊ—थी चिमणी या पदार्थाचे ल्हान मुलांच्या
भापेरील नांव जसे हाऊ-चिऊ

चिक—उ बायल्या बारीक कामटयाचा ककळ पडदा
विद्याचा पडदा पहा [का वीप् वीऊ]

चिकचिक—स्त्री बिट्टी, बिट्टाई [स चिड्ड, च्व]

चिकचिकणें—भक्ति चिकट होणें (पाम ६० कापासून
शरीर ६०) (गो) चिकचिकु [चिकट]

चिकचिकाट—उ फारच चिकटपणा, अत्यंत चिकटपणा
[चिकचिक]

चिकचिकित-कीत—वि चिकट, चिकटणारें, चकणारें,
चामांने चिकट झालेला. [चिकटणें]

चिकचीरु—स्त्री चिकटपणा, पाऊस पडल्यामुळे जमीनी
वर चिखल बगैरे होणें

चिकट—वि १ चिकटपणा असलेला, चिकटणारा २ (ल)
कनूष, कटू, घासाघीस करणारा (ल) ३ चिबट व मजबूत
बाध्याचा (माणूस) ४ लाळघोटया, पिच्छा पुरविणारा चावून
चिकट, चावणें, चावून पहा 'पदार्थ—उ ऊद, धूप, सुगुळ बगैरे
वस्तु 'भेंडी-भोंकर-वि (ल) पिच्छा पुरविणारा, सोचट
[स चिळण, म चीक]

चिकटण—स्त्री चिकटपणा.

चिकटणें—१ चिकटपणामुळे एक पदार्थ दुसऱ्या पदा-
र्थाशीं लग्न होणें २ (ल) एक पदार्थ दुसऱ्याच्या अपदीं
जबळ येणें 'सपति आली म्हणजे सोयरीघायरी बळेच देवून
चिकटतात' ३ एक पदार्थ, वस्तु दुसऱ्यास लागून असणें, 'माझे
पर त्याच्या घासास चिकटून आहे' ४ सोडी, सवय, व्यसन
जडणें 'त्याला दिडीचे व्यसन चिकटले'

चिकटघट—स्त्री (जमीनीची) स्निग्धता, कस ६०

चिकटचण—न चिकटविण्याचे पदार्थ गोंद, हिक, खळ,
सर [चिकटणेंसून प्रयोजक]

चिकटवाचिणें, चिकटवाचिणें—सक्ति गोंदाने वृद्धिजें

चिकटार्ह—उ १ कर्मास, काटकीन चिकटून असलेला मळ,
कसांचा चिकटपणा २ पावसाची बारीक सर पडल्यावर होणारा
जमीनीचा चिकचिकीटपणा ३ अजमेतून बाह्यारा चिकट पृ ६०;
गाई, म्हशी इ०कांच्या स्तनांतून येणारा चिकट दुग्धास ४ दाळी
वर किंवा घान्यावर रोगरूपांने येणारा चिकट पदार्थ. सुरवा
५ एक प्रकारचे गवत ६ दळतांना जात्याच्या तळीस चिकटलेले
पेठ ७ रोगट हवने झाडांना, जनावरांना हाणारा रोग ८ पक्षी
पडण्याकरितां केलेला चिकट पदार्थ [चिकट]—पण्टणें—कि
पिडंबर पानउवा पणें

चिकटा—उ उडारांचे नेहाबाबाचे मुकटपामारिने सोबळयाचे
रेशमी टिका लोंहरीचे बर [का चिकट-उडान] चिकटें-
न. मोबळयाचे, हत्क्या रसमाचे बर [का चिकट-उडान]

चिकटार्ह—स्त्री चिकटपणा

चिकटरी—स्त्री. १ केशातील चिकट मळ २ घामटपणा, तेव्हात तळून खावयास करतात ते एक प्रकारचे तोंडीलावणे ओळखपणा ३ जात्याच्या तळीस पीढ चिकटल्यामुळे जात्यास [चीकटवारी] येणारा चिकटपणा; नव्या घान्याचा चिकटपणा ४ चिचोक्याची खळ

चिकटरीच—वि चिकटवून तयार केलेले, पोंदाने, सरसाने, खलीने ढकविलेले.

चिकटपा—वि लोंचट, पिच्छा घुरविणारा, गिखरडा [चिकट]

चिकण—वि १ कठिण (दगड), चिबट (लोकूड), मज-

वृत (कापड, कागद दोरा), कणबर, दमदार, कसदार (मनुष्य,

अनावर) २ दृश्यसपत्र (मनुष्य) ३ चिकट स्निग्ध (जमीन)

४ ज्यांत कस विशेष आहे असे (दूध) किंवा असे दूध देणारी

(गाय) ५ कज्व, चिकू, कृष्ण ६ गुळगुळीत [चिकट]

घामारुच—० कांकडी—स्त्री तसेच, एक प्रकारची कांकरी

—कृपि ५८१ ० खडू—३ चारी माती, एक प्रकारचा खाडू

० चोपट्टा—रि. १ स्निग्ध, चिकट (जमीन) २ गुळगुळीत

(दगड, कागद लोकूड) ३ मज, चिबट मजवृत (देवीस) ४

बहुचकीत, पॉलिश केलेले ० चोपट्टे—न आस्त तेल किंवा

चारी असलेले स्निग्ध खाद्य गोराट पदार्थ (तेल चारी १० चा)

० जमीन—स्त्री जिल्हाचिकटपणा कार असतो अशी जमीन, बीस

बीस भागापेक्षा तीची भाग कमी असतो, व देवाी मागपेक्षा

चिक्कणमातीचा भाग अधिक असतो अशी जमीन —कृपि १९

० माती—स्त्री कार चिकटपणा अशी असलेली माती, जलुमिना

व घिलीका साव्या मिश्रणाने बनलेली माती —पदाव ३७

—घट्ट—वि ओराट, चिकट(जमीन) —घुपारी—स्त्री क्षाबावरून

कच्ची काढून दुधात शिजवून बाळविलेली घुपारी 'चिक्कणघुपारी

कात जो केवड्याचा' [स चिक्कण]

चिक्कणा—३ एक औषधी वनस्पती, यास चुच असेहि दुसरे

नांव आहे

चिक्कणा-ना—वि स्निग्ध, तेलकट, चमकदार, गुळगु

ळीत [स चिक्कण, हि चिक्का]

चिक्कणार्हे—स्त्री स्निग्धपणा, गुळगुळितपणा, तेलकटपणा

चिक्कणी—स्त्री १ एक प्रकारचे मांस २ एक प्रकारचा मासा

—वि चिक्कण पहा ० जमीन, माती घुपारी—चिक्कण पहा

चिकारणे—३ कि चिखरणे, चिखट करणे

चिकलवणी—वि (गो) दण्डलीत, चिखल व पाणी

यांनी गुळ

चिकलवाणो—वि (गो) अमगळ पाणेरडा, चिखलात

फिरून ठहाच राहणारा

चिकवडी—स्त्री तांदळाचे पीठ मीठ—मिऱ्याबद्द शिजवून

त्याच्या बारीक बारीक बऱ्या बऱ्यावर बाळून तन्हात बाळवून

चिकडा-स्या—स्त्री १ सवय, खुरखुर, सदेह, आसका,

(किं० भाणणे, बाळगणे, घरणे, बागविणे, येणे, उठणे, बागणे

६०) २ कडाळा, बीट [स चिकटसा] ० येणे—बीट यणे

चिकसा—३ अंगास लावण्याकरिता केलेले एक प्रकारचे

गुणधी द्रव्य, जोंब्या, हळद ६० पोंदन अंगास लावण्याकरिता

केलेले उठणे 'नाना गुडिता देहदसा। कालवृत्तिलाविने चिकसा।'

—अश्रु ७.७२

चिकले—न एक प्रकारचा खाण्याचा पदार्थ, हरमन्याची

बाळ परग्यात भिजव बाळून ठेवून वाटावी नंतर त्यात आय-

कळ वेलची दूध, बदामी, पिस्टे, विषमिस व पिठीसाखर मिस

वून नंतर चमकानर सोडा टाकावा व मिश्रणाचा गोळा घुप

लावल्या ताटांत घापावा ते ताट भरित ठेवून खालीवर बाळ

लावावा चांगले भाजल्यावर रोटासारखे तुकडे पाकावेत हेच

मोदकपानात बाळूनही कोणी ठेवून काढतात बेसन दुधातहि

भिकवून करण्याचा रिवाज आहे —पृशि १ ४५२.

चिकाचा पटदा—३ बांदण्या बारीक कामट्यांचा केलेला

पटदा चिक पहा

चिकाट, चिकचिकाट—३ चिगचिग, गवगव, रेंदा

रपणा

चिकाटी—स्त्री १ पडी भरण्यासाठी केलेला चिकट पदार्थ,

दुता, सफेता लावलेली काठी, किंवा दो चिकट पदार्थ (डुता, सफेता)

'घुर्णी सधणे चिकाटी सोवरा। येकनि निवती होवरा। पारची

जेते।' —हा १९ २४५ २ बळाची परीक्षा महावयासाठी एकाने

दुसऱ्याचे यमगत घराबयाचे आणि दुसऱ्याने ते सोडवून घ्याव

याचे व पुन्हा त्याचे घराबयाचे हा जो प्रकार सो, मनगटाची

पकड, 'यह नियोजी हाती हात पोरा परिसी चिकाटी।' —मिया

१९ (किं० चरणे, सोडणे) ३ पहिलवानाची विशिष्ट पकड

४ (८) बादबिबादात प्रतिपक्षाची अवयवूक करण्यासाठी घात

लेला प्रय ५ चिबटपणा (लोकडाचा) ६ घडाडी, नेट, कतारी

पणा, सोशीकपणा, निमड ७ चिकटपणा ८ (८) लक्षपणा,

लोचटपणा, लोपुलचालन ९ विरगुळा, दीर्घसुत्रीपणा—स्वभाव

१० मजवृत माड (घोड्याबरोल स्वाताची)

चिकाडा—३ एक प्रकारचे दुधाळ माड शेर [चीक]

चिकार—किं० पूर्णपणे, सच्चून, रिकामी बागा न येता

(किं० अरणे) 'हे गलबत माणसांनी चिकार भरले आहे' —वि

दाट, गच्च, कार, कण्यातीत

चिकार, चिकारा—घु (दि) कजरी लोकांची सत्ता,

दोन तारांची किनरी, एक मोठी वाय

चिकारा—५ नावक, तिटकारा किल्ल

चिकारी—१ सतारीस लाबलेल्या सात तारापैकी शेव
टची (सातवी) तार [च्व]

चिकारीबोली-भाषा—१ शब्दांवा आरंभी च-चि
लावून त्यातील वर्णांची उलटापालट करून बोलण्याची सांकेतिक
भाषा उदा० चलाम विलाम=मला, चलातु=चिलातु=तुला इ०

चिकार—न. (नदभाषा) मूल, पोर

चिकाल-ळा, चिकाल्या—वि फार चीक असलेले
(भाब, कणस, भांबा) [चीक]

चिकित (चिचुक)—न (नृत्य) खालचे-वरचे दात एक
मेकापासून दूर ठेवणे जमई आली असे दाखविण्याच्या वेळीं
नृत्यात हा अभिनय करितात

चिकित्सक—३ १ वैद्य २ (ल) काप्याकृत करणारा,
फीस काढणारा, खोदूनखोदून चौकसणारा (विशेषकरून सूखे व
कोली अशा मानलेला) ३ भावी परीक्षादत्त, परीक्षक, कलावत
४ दर्दी, तज्ञ, [स चिकित्सा-जाणण, रोगमुक्त-बरे करणे, इच्छिते,
साक्षा येणे, जणजे, राहणे]

चिकित्सनीय—वि औषधी, औषध म्हणून देण्यास
योग्य, चिकित्सा करण्याजोगा, उपायसाध्य [स]

चिकित्सा—१ वैद्यकी, वैद्यकिया, उपचार 'ते हिंसा
निवारावया केली। चिकित्सा का।'—हा १३ २२५ 'रोगाची
याम्य चिकित्सा करणारे वैद्य फार थोडे'—योर १ ३ २ रोगा
सर्वां साध्यासाध्य विचार व औषधयोजना ३ रोगाची परीक्षा
४ (ल) सूक्ष्म निरीक्षण. (विशेषतः काजील, विचक्षणपूर्व असे)
५ कांडा, चितके, कुकल्पना, अवेसा, आपल्या भाषकांनी मनात
उत्पन्न कलेस तरंग (कि० येणे) [स]

चिकित्सालय—न रुग्णालय, दवाखाना [स चिकित्सा+
आलय]

चिकित्सेघोर—वि उगीच काप्याकृत करणारा, दिकृत
खोर, कांही, काजील चिकित्सा करणारा, भलमलते सहाय-थका
येणारा (मनुष्य) [स चिकित्सा+घोर]

चिकी—१ पातळ चिकट पदार्थ, गोंद, खळ २ पाष
ळणारा भांडूच घळ. ३ काकवी ४ दाट दोरले इतकी कड
विलेगी सासर, पाक ५ उबदाच्या पिठाची खळ ६ तावदाने
बोवटीत घट बसविण्याचे लुकण, लांबी इ०, लोटपाची लाख

चिकीचा—वि खारी काढलेला (लुगडे कापड, रुपडा)
[चीक]

चिकार—नि चिकट, प्रासर्षि, पांदाळपाचे, सडावणाऱ्या
व धुर बाणींनी पूर्ण असे (काम-पदा) जिद्दीतीचे
हाको ३ १४

चिकीर्षा—१. कर्ण्याची इच्छा, [स कृ=करणे या पासून
इच्छादेशक भाववाचक नाम]

चिकीर्षित—वि कस इच्छिलेले, कर्ण्यासाठी योजिलेले
[स चिकीर्षा]

चिकीर्षु—वि कस इच्छिणारा, कर्ण्याची इच्छा जयाला
जाहे असा [स चिकीर्षा]

चिकू, चिक्कू—३ १ एक आवट-गोब, साधारणपणे
बटाट्या एवढे फळ -वि कजूष कृपण, कडू, हाताचा जड

चिके—किवि. क्षणभर, जरा, वाही क्षण 'चिके रहा मी
आतां येतो' [का चिक्कू=रहान]

चकोटा—३ चिकटा शब्दातील १, २, ३ ४, ५, ६ अर्थ
पहा [चीक]

चिकोटी—१ चिकाटी पदा

चिकोडा—३ औषधलावर पडणारा रोग, फार एकी पडली
म्हणजे औषधाला पातीवर एक चिकट पदार्थ तयार होतो तो.

चिकोरपणा—३ (व) घोंघोरपणा, छिचोरपणा 'असा
चिकोरपणा चालला तर तुम्हाला येथून पाळवून दिले जाईल'

चिकोरी—१ मातीची प्रगती

चिकोरी—१ (व.) (शाय बहुवचनी प्रयोग) यदा,
मकरी 'अन्तर तुम्ही चिकोऱ्याच केव्या, तुम्हाला भारद
स्तपणा कधी येणार?' [छिचोरी]

चिकोल—३ (डण) (चिखल अण), गारा, रेंदा, राब.

चिकट—वि चिकट पदा

चिकण—वि चिकण पदा

चिकर—वि र्हान, चिमुकले, धुडक, आकारात कमो
(फळे, फुले, असरे, आकृति, विद्याची पाने इ०) [का.
चिक्कू=रहान]

चिकी—१ चिकी पदा

चिक्कू—३ चिक्कू पदा.

चिक—न. (गो) कपवारी 'चे प्योक चिक हाड'
=चहा प्यावयाला करवारी आण [पो शिकर, इ सांसर, तुल०
म चक]

चिखल—३ गारा, रेंदा [स चिखल-चिखड-राजबाड,
चिखल-राजबाडे, स चिखल-चिखल-नारायणदाजी
भारते बारी] (वाय) ०करणे=माताचे रोप लावण्यापूर्वी कर
ण्यांत येणारी दुसरी मोगरवट -बदायूर २८० हातात चिखल
घारघी जमीन करणे गळगरीत रवारीत करणे, मिश्रकणे चिखल
लांत घांडा टाकणे-भट्टयाच मानगरीत पडून स्वतः स प्राप्त
करून येणे चिखलात उतलेली गाय-महात्म्य मनुष्य,
[१; सद्योत सोपवलेली व्यक्ति म्ह० (व) चिखल पाण्याला

सोडत नाही व पाणी चिखलात सोडत नाही=परांत वारलेकत
किंवा आईमुलीत भोवण झाले तरी काही वेळाने ती एक होतत
त्याला म्हणतात.

चिखलणे—अकि १ पावसाचे जमीन चिखलमुळ होणे. २
चिखल्यांचा विहार होणे. ३ रेंदाव करणे.

चिपलणे—अकि. हाकणे; लोटणे (हारी, पोहा). चेत-
वणे; पुढे ढकलणे.

चिखलधुणी—अ. (कों.) माताची घोणी, पेरणी कर-
णाऱ्या मनुष्याचे कामानंतरचे हातपाय धुणे, स्नान करणे, अव-
घारें वगैरे घुवून काढणे इ. काम. [म. चिखल+धुणे]

चिपलमाघडी—भावी—अ. (व.) कथेतून कथेतून आ-
वाट्या. 'चिखलमाघडीपासून आमचा हिरोव करा.'

चिखलपट्ट—अ. दाटाचा रेंवरा. -वि. १ लेंपें लवकर
चिखल होतो अशी (जागा, जमीन). २ जेथे चिखल झाला
आहे अशी (जागा, जमीन); चिखविहीत; रेंदाव.

चिखलघणी—म. चिखलाने युक्त पाणी; गढूक पाणी.
[चिखल+पाणी]

चिखलवाट—अ. ज्यावर चिखल झाला आहे असा रस्ता;
चिखलाची वाट. [चिखल+वाट]

चिखली—अ. पाणोठ्या चिखलातून हिंदूपासून पायाच्या
खोटाच्या वेचमेमध्ये ओळसारण्या उत्पन्न होतो आणि त्या
ठिकाणी बंद घुटून आग होते व ठणका रुंगतो असा विहार,
चिखलात फिरण्यामुळ पायाच्या वेचकात होणारा विहार.—मव.
चिखल्या 'चिखल्या जिह्वाकल्या लागली. या नोव जादि-
भूतिह.'—या १०.७.२९.

चिखल्या—उ. इलीशीत समणे खुंदी मालून वसवितात ती
खुंदी.—वदलापूर २८७.

चिखोरा—उ. (व.) नद्यांनी चेतलेला चिमटा; नद्यांनी
त्वचेवर काढलेला ओरखटा; चिमकोरा.

चिखोल—उ. चिखल. 'हा शोणितमांसांचा झाला सर्वत्र
दुर्गम चिखल।'—मोक्षणे १२.१५.

चिगचिग, चिगदाण, चिगघाण—अ. १ चिकचिक;
चिचिचि; घराच चिखल होणे. २ वामाने अंगाल देणारा चिकट-
पणा; चिचिचि.

चिगचिग—वि. चिखलाने युक्त; रेंदाव.

चिगट—वि. चिखट पहा.

चिगलेचिगले—उ. (कर्ना.) कांसेपारपी. [का. चिगरी=

हरिण+लेभार=कास लावणारा]

चिगर—वि. किरकोळ.

चिगळ—अ. चिगळ—अ. १ अश्लेष लहान माघा; २
लहान चिचु, खेम्हा इ. ३ चिगळले गाजर, बटाटा, कांदा,
अथवा फळ इ. चिगळ्या—उ. एक गोव्या पाण्यातील मावा.

—प्राणिमो ८१. चिघी—उ. एका जातीचा मावा. चिघी या
मातीचे मासे घेतांना कार जपले पाहिजे.—आरोला १.११४.

चिगा(गो)टी—अ. १ लहानवा भोंवरा. २ (ल.)
पळय, चपळ, मोहक मूल. ३ द्यू मनुष्य.

चिगुटी—अ. (मि) चिपोटी; चिथी. 'कोबारा इ
लेगुटी गान मुनकवि इ चिगुटी.'—कंबोला ही लेगुटी आणि
कोबाला ही चिपोटी.—मि १५.

चिघरा—उ. एक प्रकारचा तिकावरील रोग (ज्याने दाणा
चांगला भरत नाही, पोषट होतो असा).—कृपि १५१.

चिघळ—उ. (कों.) गूळ, साखर, मीठ इ. पदार्थांचे जो
द्व घुटतो हो. —अ. एक प्रकारची रानमावी.

चिघळणे—अकि. पाझरणे; घळणे; धवणे (मीठ, साखर,
गूळ इ.). [अं. गळ+गळणे; म. चीड+गळणे; का. चिघळ+
चिघट होणे]

चिघळ्या—वि. पाझरणारा; वितळणारा; (दुर्बतील ओला-
न्याने) शिथिलपणा (गूळ, साखर इ. पदार्थांचे).—दैवी—अ.
मव ज्यातून पू वाहतो असा दैवी; कपश्या दैवी.

चिघुर—वि. लहान; चिघुकला; छोटा; छोट. चिचकर
पहा.

चिच—अ. या शब्दाने एक शाब्द आणि त्याचे फळ. ओसाड
व जंगली भागात ही शाब्द आपोआप वाढतात. यांचे खोड रेंच
असून कार जाद असते. शाब्द वावकाश वाढते. याचा विस्तार
मोठा असतो. चिचेचे फळ आंबट असून स्वयंपाकात भाज्या
इतके पदार्थांत त्याचा उपयोग करतात. चिच चिचशामक व रक्त-
शुद्धिकारक आहे. चिचेचे सार व पन्हे करतात. पाला व कुठे यांची
भाजी करतात. [अं. चिचा] मोरखचिच—अ. हे फळ मोठे असून
आत ताज्जा गर असतो. हचि गोड असते. ही ओवधी आहे.
चिचेचा तक्रू—उ. (व.) गाभुळ्या चिचा वाटून त्यात तिखट,
मीठ घालून केल्या पदार्था.

चिचुकली—अ. चिमटी.

चिचणी, चिचणी—अ. १ गवतात अथवा मातसाव-
तात जवळपाशी एक वनस्पति, हाजीवारीचे एक प्रकारचे गवत.
२ चिच. 'चिचण्या तोडें झाडावर।'—दावि २१२.

चिचतसर—अ. चिचेवरील वार.

चिचपायेटी—अ. झिप्यांचे एक कटुपुष्प; चिचेच्या
पानांच्या आकाराच्या सोन्याच्या पेट्यावर मोत्यांचे किंवा

हिरकण्यांच कोंदणकाम करून त्या पेटधर बज्जटिकेप्रमाणे रेशमाने पटवून कलेला अलंकार [म चिंच+पटो-पेटो]

चिंचपटो—पु (क) (अव) चिंचपटे, चिंचपेटो

चिंचपानी—वि चिंचेच्या पाताच्या रुंदीचे वाड अलंगारा (घोतरजोडा) [चिंच+पान]

चिंचमोहर—पु (वे) मेयी, मोहरी, हळद, चिंच याची पटणी, चिंचेचे चोख-त्वक् चिंचेचे पाणी, मिरची, मीठ यांस फोहणी देणे

चिंचचा/रो—पु (गो) चिंचोका, चिंचेचे बी

चिंचवणी—न चिंच कोळकेले पाणी, चिंचेचे पाणी [चिंच+पाणी]

चिंचळा—पु १ दिव्याच्या वातीची काजळी, कोजळी २ तेलाल्या दिव्यापासून पटणारे जळते कण, फुले यांपेकी प्रत्येक

चिंचादर—झी, (गो) चिंचुदरी, उंदराची एक जात

चिंचारा—पु (क) चिंचोका, चिंचरो पहा

चिंचाचणें—अकि विचविच करणे, चिंचविचणें [च्व]

चिंचि—झी रानकिड्याचा, रातकिड्याचा आवाज चिम ग्याचा विचविच शब्द [च्व]

चिंचिणी—झी मातात, गवतात वाटणारे एक रोप (हे इमल्या गाईना साल पाळतात) चिंचणी पहा

चिंचुकली—झी चिमटा ० जेणें—अकि चिमटा पेणें

चिंचुदरी, चिंचोदरी, चिंचुद्री चिंचोद्री—झी १ उदराची एक जात, उदरासारखा परत आखुड शेंपणीचा व चंच आवाज करणारा एक प्राणी (याचा कस्तुरीसारखा वास येतो) २ एक प्रकारचे चकाकार फिरणारे दाखकाम [स छुचुदरी-छुचुर-छुचुभुदर-चिंचुदर-री -आम १८३२]

चिंचुद्री-डी चिंचोद्री-डी—झी वाय्याच्या जातीची एक वनस्पति

चिंचुरटे-डे चिंचोदरे-डे—न चिंचुद्रीचकळ चिंचुरट्याची भाजी करता

चिंचोका—पु चिंचतील बी चिंचोका भाजून खातात चिंचोक्याच्या बारीक मुळणीची घोंगडी गुणुगुडकास काचण्या साठी सळ करितात

चिंचाणी—झी (व) चिंच वाट कोटून त्यात गूळ, खाबऱ्याचा कीस चारोळी पालून सवपिन्नी अमावास्यास करिता तो पदार्थ [चिंच+पाणी]

चिंचोद्री—वि चपळ हुपार, घुछुड बोलणारा (मुलगा)

चिंचोद्री, चिंचुद्री—झी चिंचुदरी पहा

चिंचोर रा छिंचार—वि अचावचा बोलणारा, पोखळ सौत करणारा, दुक्येसनी, धुर, हलकट, विपयासक्त असणारा, हलकट (मनुष्य)

चिंचोरडा—वि (व) धुळक (जीव) 'एवढासा चिंचो रडा आहे, पण मोठा हुपार आहे'

चिंचोरा चिंचोरा—पु (व) चिंचाका, चिंचेतील बी, 'सुले चिंचोरे सळतात'

चिंचोरी—झी छिंचोर वर्तन, हलकटपणा, धुरपणा, पोखळ पेटगजपणा, पोरकटपणा, स्वभावाचा, वर्तनाचा मुखपणा

चिंचोरी—झी (खा) चिंचोका

चिंचाळा-ळ—वि निमुळता, हळू हळू अरुद होत जाणारा, चिंचळ, (इतीच्या सोडेप्रमाणे) क्रमाने बारीक होत जाणारा

चिंचोटा—पु दिव्याच्या वातीची काजळी, कोळिष्ठक चिंचळा पहा

चिंचळकि—झी सचेतन तत्व, शुद्ध चैतन्य, परमात्मा, हुडि मन [स चिंच+चकि]

चिंचपट, चिंचपट, चिंचरीज—वि मिचमिच, बिताड (अक्षरे), बाईट रीतीने लिहिलेले, काढलेले

चिट—किवि निमूटपणें, स्तब्धपणें, मुकाटपणें, घुप ० राहणें—अकि घुप असणें, राहणें 'मी इतकें बोललों, परतु तो चिट राहिला'

चिटकी—झी हाताचे मथले धोट व आगळा यांच्या संयोग वियोगाने होणारा आवाज, घुटकी 'शतसंख्य वाजवी ज्या जेवविता माय वचकी चिटक्या।'—मोदयोग ७ ७६ [च्व वा चिटकु चिटके] चिटक्याचे माडव-प्रभव चटक्याचे माडव पहा

चिटरी—झी विशिष्ट आकाराचे मातीचे भांडे

चिटकी—झी १ मुळपाची शेण, डिंगरी २ एका विशिष्ट वनस्पतीची शेण, एरढीचे बारीक जातीचे बी ३ गवारी

चिटकुला—वि ल्हान, चिसुकला, छोगासा [का चिटि=ल्हान]

चिटकें—न अर्घ्या कोळक्या इतके किंवा शेराच्या सोळाक्या भागाइतके माप [का. चिटे]

चिटकोया—पु मातीचे लिंग 'चिटकोवाला पाटावर वसणा व हळदकु लावा'

चिटचिट-टा—किवि दूध काढावयाच्या माडपात येव येव गळणाऱ्या दुधाच्या होणाऱ्या शब्दाप्रमाणें वासरु गाईंचें दूध पीत असताना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणें [च्व]

चिटणी—झी (चिटणपासून नाम) चिटणें पहा ० स पडणें—मूळ वासरु याच्या नि शेव पिण्याने (गाईंचे) क्षीण होत जाण 'वासरु चिंदन चिंदन पिते म्हणून माय चिटणीस पडली [च्व]

चिटणें—भक्ति १ कांसेतील, स्तनांतील दूध संपल्यावरदि येथ येथ दूध काढणे, पिणे 'काय चिदन चिदन (दूध) काढ तोस, वांस्तराला ठेव' २ -न, येथ येथ पिदन काढलेलें दूध [ध्व]

चिटणें—भक्ति (पालीनें) चिट असा शब्द करणे, पालीच्या आवाजाचा वाचक पातु [ध्व]

चिटनचिशी, चिटनिशी—शी १ चिटनचिशाचें काम, अधिकार २ चिटपाचपाटपा लिहिणें, मिळवळ पत्रें लिहिण्याचें काम

चिटनघोस, चिटनीस, चिटणीस—उ पत्रे व पत्रांचे जबाब लिहिणारा सरकारी अधिकारी, धरकारी कचेऱ्यातील शिस्तेदाराचा शक्क शब्द [का चिट=चिट्+नचिस्=लिहिणारा]

चिटनिशी—वि १ चिटनिशाच्या खात्यासंबंधी, नोंद गोर्बे, लिहून घेण्याचें (काम) २ चिटनिशाच्या अदाराप्रमाणें सुंदर, लहान (अक्षर)

चिटपट्ट, चिटपिट—विक्रि विक्रय करवलेले, मिचमिड लिहिलेले—न खरवलेला, मिचमिड लिहिलेला कागदाचा तुकडा

चिटपाचलें—न कोणीहि (मनुष्य, पक्षी, जनावर इ०), लहान वासक रुदां (द्या शब्दाचा उपयोग नेहमीं अकरणरूपीच करतात) 'मी त्या वासकांत शिरलो वेण्ढां मला तेथे चिटपाच रुदि आढळलें माही' [व कीट+हि) पचेर] ०नसणें—भक्ति पूर्ण शुभ्रता, शांतता, अलणे

चिटमिट्टा—वि. घुटमुट्टा, बुटपुट्टा, जेमतेम घुरले असा

चिटलिंग चिट्टू—उ लहान पण हुशार व मोहक मूल [तुल० ६ चिट=चिटुकलें, लहान मूल, तळण्णी]

चिटलेलें—वि चार काढून धाव्यावर जोरजोरांनें, प्रयासांनें पिळून काढलेलें (दूध)

चिटवी, चिटो—वि चिगाचें, चिटणें आच्छादिलेले, चिटणें केलेले [चीट]

चिटो—वि चिटवी पहा

चिटो-चिटो-चिट्टा—शी १ लहानसें पत्र १ लिहिण्याच्या उपयोगी असा कागदाचा लहान तुकडा, चिटारें, कपडा [म चिट, हि चिट्टी, तुल० ६ चिट] ०मसाला-ले-उ सरकारी हुकूम पादोच्चविधारास स्वतेकडून मिळणारी पोटीमी 'चिगी मवाला मीजे कोलोसे इनाम गाव पैकीं छालावादी जमा आहेत' -महाप २ १५३ प्रतिवादीस बोलविण्याची फी -बदलापर ६६३

चिटुकली—वि चिमुकली, लहान 'आर्षी या बाहुलीच रक्षण करायच कयाला आणि हां चिटुकली उषा तिव रक्षण करणार काय?' -सुदे ५८

चिट्टू—उ लहान, हुशार मूल [तुल० ६ चिटो]

चिट्टूक—उच. एका पक्ष्याचें नांव

चिट्टो-ट्टी, चिट्टी-ट्टी—शी चिट्टी पहा १ छोटे पत्र २ हुरी [म चिट्टू=निरोप घेऊन पाठविणे-चिट्टीका-चिट्टी, -भाज १८३२; तुल० हि चिट्टी, ६ चिट्टू] चिट्टी उतरणें—(वर किंवा विषयी या शब्दयोगी अभ्युयास जोडून उपयोग) मण्याची सनद मिळणें. (धीमताची, देवाची इ०) चिट्टी उतरणें—एखाद्याकडून पैशाची विलक्षण मदत हाणें चिट्टी-ट्ट्या टाकणें-आपल्या मनांत जो प्रश्न असेल त्याची होकाराची व नकाराची नयवा संभाष्य असतील तितकीं उत्तरे कागदाच्या साठ्याच्या निरनिराळ्या चिट्ट्यांवर लिहून त्या घुर गळून देवासमोर टाकून आपल्या प्रभाचें बरोबर तें उत्तर देण्यास प्रार्थन त्या चिट्ट्यांपैकीं एक लहान मुलास उचलावयास घाणून नयवा वीवर पडिण्यानें माशी बसेल अशी चिट्टी बावणे आणि तीत लिहिलेले आपल्या प्रभाचें उत्तर असे समजणें चिट्टी फिरविणें-माघारें टाकणें-मरणाचें आत्ममरण नाकारणें, असाध्य दुखण्यांतून बरे होणें.

चिडडी-चिडोडी, चिटो(डो)रा, चिटोरें—शोषून कागदाचा लिहिलेला, लिहिण्याकरितां पेतलेला लहान तुकडा, कपडा, बरील शस्त्रांपैकीं चिडडी, चिडोडी हे शब्द किंही या अर्थादि वापरतात [चिट्टी]

चिट्टू-ट्टी—पुढी १ जमाबंदीचा तफ्ता २ अजिन्या वर केलेली मागणी. ३ इनामचिट्टी, इनाम अजिनीचा तफ्ता ४ (प्रांतांतील) पगारदारांच्या पगारकांडणीचा तफ्ता ५ (लावणी हा शब्द पूर्वी जोडल्यास) लागवड केलेल्या जमिनीचें पत्रक

चिट्टीसपाटी—शी चिट्टी वगैरे, चिट्टीचिट्टी [चिट्टी+चपाटी]

चिड, चिडा, चिडचिडया—वि १ रेंदाड, चिखलाचा २ चिडलोर

चिडका—वि चिडगास, लवकर रागावणारा [तुल० का, चिड्डु]

चिडलोर, चिडलोर—वि लवकर चिडणारा, गरम होणारा, रागावणारा [चिडणे+लोर]

चिडचिड—शी १ थोडक्या जागृत पुष्कळ माणसें, पराये असल्यानें होणारी वाटी, गर्दी, अडचण. २ चिडचिड, रेंदाड पणा ३ (घात आल्यानें) शरीराचा चिडपणा, विचविच ३ डुरडुर.

चिडचिडणें—भक्ति १ चिखलांनें युक्त, रेंदाड होणें (जमीन जागा इ०) २ चिडट होणें, चिडचिडत होणें (शोळे, शरीर इ०) ३ चिडणें, घासणें

चिडचिडा—वि १ चिरालाचा, चिखलानें युक्त असा, रेंदाढ २ प्रासिक, चिडगारा, चिडखोर.

चिडचिडीत—वि १ चिखलानें युक्त, रेंवाचा, निसरडा २ (पामानें) चिड्ड झालेले (बोकें, शरीर), चिडचिवीत

चिडचिड्या—वि चिडखोर, तिडतिडा, प्रासिक [चिड चिडणें]

चिडचीड—स्त्री दाटी, गर्दी

चिड(ड)णें—अकि १ चोड, राग येणें, कावणें, मत्तापणें २ फोड झालेल्या, सडलेल्या जाणवतून, मास यंगरे वर येणें उमरणें, उतणें [तुल० हि चीडना=रागावणें, का सिडि=रागावणें, सिट्ट=राग]

चिडमिड—स्त्री अतिशय दाटी, गर्दी, गोंघळ, गर्दीपासून उत्पन्न होणारा सडूचितपणा, अडचण

चिडमिडणें—अकि चिडमिड करणें, अग फिरविणें, हलणें, सरणें (गदीत, दाटीत) [का चिड्ड=हलविणें, वळणें]

चिड(ड)रा—वि चिडका, चिडखोर, चिडचिड्या, तिडतिड्या [चिडणें]

चिड(ड)वणी—स्त्री खिजवणी (एसावाच) कुत्सित बोद्ध, त्याचें बरें काढून राग आणणें, चिडविणें [चिडणें] ० च्या गोष्टी—स्त्रीभन राग, सताप चोड आणणाऱ्या गोष्टी. ० च भाषण—न मनोवृत्तींना चालना देणारें भाषण, राग आणणारें भाषण.

चिडविणें—अकि चेतविणें, खिजविणें, चोड, राग, सताप येईल्ले बोलणें

चिडा—न. चिमणी, पाखरू —बदलापूर १२८.

चिडाणी—स्त्री १ कटिरा, कटिरी जागा कोवाचें प्रचल मलें. मरी द्वेषाचिया ठरियार्ते। असुया तित्छाराची ठेयें। चिडाणी वते अतिरुति।'—एमा २ १७ २ कुत्रेचपणा, कुत्रणें, 'अशाचिया चिडाणीं। पीडती पशुपक्षिप्राणी।'—एमा २३ ८५१ ३ घाण, कुपात्र, घाणेतरे भावें 'जे काडुमैधाची पोहणी। जे उतली चिडाणी विडेंची।'—एमा २६ २०३

चिडिकामिडी चिडिमिडी—स्त्री दाटी गर्दी, चंगरा चंगरी गोंघळ [का चिड्डु=चंगरणें, चिड्डुगोड्डु=अन्यत्रक्या]

चिडी—स्त्री (व) चिमणी एक प्रकारचा टिनचा ल्हानसा दिवा चिडी लाव म्हणजे उजेड पडेल

चिडी चिड्या—स्त्री चिमणी. 'काळी चिडी काकण घारी'—एमा १० ५८१ 'तेणे ते चिडी हाता घरुनि झिलेवरि उपटिली।'—पंच १ ४५ चिड्या चिमणे कावळे।'—दावि २४४ [हि चिडिया तुल० स चण्का]

चिडीकामिडी—स्त्री चिडिकामिडी पडा

चिडीमिडी—स्त्री चिडिकामिडी पडा

चिडू—क्रि (वे) वाड सुटलेले 'मात चिडू घरले' =मात यमावले माताची वाड सुटली

चिडयोर, चिडणें चिडरा, चिडवणी—चिडखोर ६० पडा

चिणका, चिणकारा—उ १ फणकारा, सताप, रागाचा सटका, कोषावेद्य (कि० येणें, लगणें). २ तिडकारा, किलस, क्षिपारी (कि० येणें) [च]

चिणका-क्या—वि चिडका, चिडखोर, रागीट **चिणकारणें**—अकि रागाचा, सतापाचा सटका येणें, [चिणका]

चिणकुला—वि (विफ) चिमकुला, ल्हान, चिमकुला [का चिण=मूल]

चिणचिण—स्त्री १ (उष्णतेन, सन्धानें होणारी) चुण-चुण, आग २ धुसफुस, रागाची कुरकुर, चडफड, फणफण 'कोथे करी चिणचिण। ता येक पदतमूख।'—दा १ १० ३३ 'खोसवेना चिणचिण केली। तेथें तामस वृत्ती दिखोन आली।'—दा ११ ७ ५ [च]

चिणचिण-णि—क्रि वि रातकिड्याच्या शाब्दासारखा शाब्द करून [च]

चिणणें—अकि वीट, दगड, इ० रडून झुजविणें (दार, खिडकी इ०), 'धर्माचा दारवडा दडतर चिणिला हा कडी फार खोटा।'—निमा १ ५७ २ (बीळ इ०कात) दगड, माती टोकून भरणे ३ ठासणें (ल्हानशा जाणेत माणसें, घामान), कोंबणें, वेदणें ४ जिवत गावणें (एखाद्या माणसाला भितीक्या पोकाळीत झुलमानें घालून), भित बांधून काढणें ५ डार मारणें ६ चेतविणें, खिजविण, चिडविणें

चिणाचोण—स्त्री अनेक खिडक्या, विळें इ० झुजविण्याचें काम, कृत्य

चिणी—उ (यु) राळा —कृपि २१३

चिणीरा—वि चिमुकला, म्हाजुला, ल्हानसा [का चिण=मूल]

चित्—स्त्री ज्ञान, बुद्धि, चैतन्य शुद्ध ज्ञान-चैतन्यरूपी ईश्वर, ब्रह्म आत्मा, मन [स चित्=ब्रह्म आत्मा, चैतन्य ज्ञान]

चित—न (गो) मन चित पडा

चित—वि उताणा पाठीवर निजलेला चीत पडा ० करणें—अकि उताणा पाडणें, कुस्तीत जिंकणें [हि चिन्=उताणा]

चितक—वि चित्तगारा, चित्तन कणारा, इच्छिगारा, मनात आणणारा, बाळगणारा, (समासात) शुभचितक, अमीष्ट चितक, अनिष्टचितक इ० [स चिन्त+चिचार करणें]

चितकचडा—स्त्री (खेळात) उताणी पडलेली कवडी (याच्या उलट फट्टी कवडी)

चिंतन, चिंतनंग—३ श्री (खा) विद्याभ्यास पाठ्यातीत सोन्याचा, चादीचा पटीसारखा एक दागिना चिंतनक पडा.

चिंतन—वि गिचमिह लिहिलेले, खरडलेले, खोडाखोडी केलेले, काट मारलेले (लिखाण)

चिंतनी चिंतनूक—श्री चिंतन करणे, विचार करणे, (गुरुच्या उपदेशाचे) मनन करणे [स चिन्त]

चिंतने—सकि १ चिंतन, विचार करणे, मनांत घरणे योजने 'तुम्ही अंक चिंता, मो प्रहरमर चिंतीतों पण काही सुचत नाही' २ मनन करणे (काही एक मोठ करी होईल, करी कातां येईल इ० सर्वेधाने) विचार करणे 'लक्ष कर्मे होईल हे मी चिंतीत होतां' ३ इच्छेने, देवाजवळ मागणे (कल्याण, शुभ, आरुण्याण इ०) 'समस्तही चित् लागले। सुपतीस कल्याण।' ४ मनांत रचणे, कल्पने, धरणे, काढणे 'चिंताला मनोरप पूर्ण होय। एक आवर्तन करिताचि।' ५ (चिंकलेला, ऐकिलेला विषय) मनात पोळविणे, मनन करणे ६ वेग करणे, योजने 'चितन घडेना पदरी पडेना' [स चिन्त-विचार, मनन करणे]

चिंतन—न मनन, ध्यान, विचार करण्याचा व्यापारः व्यास [स चिन्त]

चिंतनिका, चिंतनी चिंतनार—श्री मनन, ध्यान, विचार (विशेषतः शुद्धे चिंतविलेल्या गोष्टी मनात साठविण्यासाठी), मनन, चिंतन करणे

चिंतनीय—वि मनन, ध्यान, विचार करण्यास योग्य, ज्याचे ध्यान मनन, चिंतन करवयाचे ते [स चिन्त]

चिंतपावन—३ कौटिल्य ३ द्वय [क्षेत्र+पावन=चेष्टा पन=चिंतपावन=परशुराम क्षेत्राला पवित्र करणारे, किंवा स्थिति+पावन=चिंति+पावन=चिंतपावन=शुचीला पवित्र करणारे, -भाष १८३२, चिंतपोलन=चिंतपोलनेचे राहणारे]

चिंतय—श्री अजगासारखे एक जनावर हे आकाराने मोठे, मद व निहृदवी असते २ ज्याचा रंग पिवळा फारगरीब, कोक्यावर कुंकुमासारखा टिळा गाईच्या तोंडासारखे दोंड, चावत नाही अशा सर्पांची एक जात -बदलपूर ३४७

चिंतारकपी—थपा—वि पौराणिक कथांची चित्रे काढून त्यावरून कथा सांगणारी एक जात किंवा तोंडील व्यक्ति चित्राचे विवरण करणारा [स चित्र+कप]

चिंतारणे—सकि १ चिंतनी आकृतींनी आच्छादने (जमीन मिळ इ०) (जमीनीवर मितीवर) चिंतें काढणे 'हृदयमिति बरी चिंतारवा।' -दावि २७२ २ (कागदावर) रेवोट्या फाटे मारणे ३ बाईट रीतीने चिंतें, आकृती इ० काढणे ४ (वाच्याने) आकाश बारीक रंगानी आच्छादित करणे [स चित्र, चिन्त इल० दि चिंतना]

चिंतारणे—सकि १ (जमीनीवर मितीवर) चिंतें, आकृती काढणे. २ (कागदावर) शरदणे, रेवोट्या, फाटे काढणे ३ (चित्रातील रेषाप्रमाणे) बारीक बारीक धाराचा पाऊस पडणे, मिमक्षिम पाऊस पडणे

चिंतवणी—श्री १ काळजी, चिंता, 'तुम्हांचि त्याची चिंतवणी। मजचि पडली।' -हा १ ३२८ 'हा निरोधु साहा-वयाळगी। धर्माचिचा चांगचापी। चिंतवणी जितो आंगी। वाहे जो कां।' -हा १८ ६३८ २ ध्यास लावणारी गोष्ट

चिंतवणे—न चिंतन मनन करण्याची क्रिया 'जया सर्वत्र सर्वपणे। सर्वांही काळी असणे। जे पावुनि चिंतवणे। दिवुटी जाहले।' -हा १२ ४३

चिंतवन—श्री, चिंता, काळजी 'पाडिलेले वर्ती धोर चिंतवनी। उशोर का अजुनि लाविलेला।' -दुगा १६०६ [चिंतन] चिंतवाती—श्री मन स्थिति, चिंतवृत्ति -शर [स चिंत+वृत्ति]

चिंतळ—३ न अगावर टिपके असलेले, आयुध दिगांचे किंवा विनशिगांचे हरण, चित्रकृपा; 'एकत्र मुस कमात्र चिंतळ।' -दाव १४२ चिंतळी—वि चित्रकृपाच्या रणाचा, चित्रकृपा सारखा (प्राणी) 'एके मोहरी मोरी पारवीं। एके बापी चिंतळी पुर्वी।' -दाव २८१ [स चिंतल=चित्रविचित्र]

चिंता—श्री प्रेतदंग्यासारी रचलेला लंकाशचा दीग, साण [स चिंता] शू० 'चिंतेपक्षा चिंता कठीण' ० भ्रम-न चिंतेतील राक्ष ० भूमि—श्री स्मशान, ज्या जागेवर प्रेत पाळ तात ती जागा

चिंता, चिंतेवान—चिंता, चिंतवान पडा

चिंता—श्री १ काळजी, फिकीर, विचचना, हुशार २ चिंतन, विचार करणे, मनन करणे इ० चिंतन पडा ३ हरकन, अचरण, 'आमासही नाही स्वनी दुधिता। प्रत्यक्ष पोळतो काय चिंता।' -दुगा १२३३ [स] (काग) चिंता माही—हर कन नाही (एखाद्या बद्दची, माणवाची) चिंतावणे—सकि काळजी करणे, काळजीत पडणे, विवचनेत पडणे, चिंताकुल होणे. 'मग सुमदावति चिंतावला।' -जे १५ ३३ नसचि सुत त्याबला म्हुणुनि फार चिंतावला।' -निमा ३ १४ चिंता पाहणे—एखाद्याची दुस्थिति, उत्कर्ष कसा होईल याचा विचार करणे सामाशब्द-चिंताकुल चिंताश्रांत चिंतामस्त चिंता तुल, चिंताचिंत-वि काळजीने मावलेला, सगलेला, गांजलेला चिंताशि-चिंताज्वर-४ पराष्टांची काळजी घोर चिंता, चिंताकरी नमि ज्वर, ताप 'जळतें चिंतामीमीती। नेप झरकरी बघे वृ।' ० मणि-३ १ चिंतेलेले इष्ट वस्तु वेगारे स्वर्गाय

रत्न, 'कां चिंतामणि जालया हाती । सदा विजयशक्ति मनोरथी ।'
-शा १२४ २ गणपति, मंगेश 'धुडी विनटला तुझ्या चरणी ।
दयाळू वृ चिंतामणी ।' -चिंतामणीविषय २६ ३ परीस, प्याच्या
स्पार्शने लोखडाचे सोन होते तो कल्पित दगड
'चिंतामणीचा होता स्पर्श । धुवण करी लोहास । -शुच ५६८
४ (उप) चिंचवणी, चिंचेचे पाणी ५ -वि प्याचे मानिवरील
केस खुरापयेत साव जाहेत असा (पोटा) -महाप २५६
० रत्न-न चिंतामणी, एक रत्न 'ते पायाणही आपवे । चिंता
रत्ने कां नोहावे ।' -शा १८ १६४३ ० रोग-उ काळजी हा
एक राग, काळजीरूपी रोग 'चिंतारोगे जन ऐसे क्षीण काय
होतात ।' -मोआदि १२ ८५ [चिंता+रोग] चिंतारण्य-उ
काळजीरूपी समुद्र, निरनिराळ्या पुच्छळ गोष्टींची काळजी [स
चिंता=काळजी+अण्व=समुद्र]

चिंताक-चिंताक-उभी हा जलकार सोन्याचा असून
मराठे लोकतील ब्रिया बापरतात. याचा आकार पश्यासारखा असून
तो गळ्यात घरीसारखा घालतात. नापाक्या वेळांदि तो गळ्यात
दागिना होता, परंतु आठव्या वातकाच्या धुमारास तो कमरेचा
दागिना होता असे दिसते. 'चिंताक कटिबुखला' -हारावली
'तसेच (त्याचा) आकार पश्याप्रमाणे नसून साखळीसारखा होता.'
-महाप १३४ 'फिटला चिंतेचा अजिमाख । म्हणोनी न घाली
चिंताक । कुणपट्टीचा पदाक । तांच पदक हवीचें ।' -एहदव
७३७ 'सरी चिंताक भोंवरी । मलकाराचिया परी । नामें
मालीं दुरी । एक सोनें जाटिला ।' -सुभा ३७७५ [स चिंत+
अक-अकन, रेखा]

चिंताग-उ (खा) चिंताक पहा 'नवरीचा चिंताग
अन बाकरवाळया गद्दान टाकीसन रुपये कद्दाहीन'

चिंताड, चिंताड, चिंताडगुतार-वि मिचमिड लिदि
लेले, राग पळले, रोषोटया, फाटे ओढलेले [चिंतारणे]

चिंताड-किवि (कुण) पूर्णपणे चोत 'कायदा कास
माला की रयत चिंताड मेली' -खेया १३.

चिंतारणी-भी चिंते काळगारी भी 'अन्यथा ज्ञानाचे
विन उडी । तेप चिंतारणी हे त्रिपुटी । प्रसिद्ध जे कां ।' -हा
१८ ४६०

चिंतारणे-अकि चितरणे पहा 'जे मुखे चिंतारुनिया ।
फळती दुःख ।' -हा १४ २६२ 'नाना चित्रीं चिंतारण्या ।
उंच चित्रीं ।' -दा १५ ११९

चिंतारी-उ चिंते काळगारा, चिंतेकार, चिंते रगविणारा
[स चिंतेकार, तुल० हिं चितेरा]

चिंतारिणे-अकि १ आगे करणे, सुचना देणे २ चिह्न
विणे, ग्रास देणे, खोडी काढणे, सत्तावणे [स चित्; तुल०
हिं चिंतावना=सुचना, इशारा, आठवण]

चिति-भी सदा काटकोन-चौकोनी पृष्ठांनी मर्यादित अस
लेली पनाकृत उदा० पुस्तक, पेटी, चौकोनी ओठा इ० [स
चौ=गोळा करणे]

चिति-उ विशिष्ट आकाराच्या विटा माहून तयार करा
वयाची यंत्रेदि चयन पहा

चितित-वि चितिलेले, मनांत आणलेले, मनन केलेले,
[स चिंतित]

चितो-भी गुरा, गुरसा, गुराशी 'अन्न बरेच दिवस राहिले
तर त्यावर चितो येते' चितेणे-अकि पांढऱ्या गुराशीने गुरक
होणे, गुरसणे [चित्र]

चितोडा-ड-उ. घोड्याचा एक रंग, पांढऱ्या अंगावर
तांबडे ठिपके असलेला (घोड्याचा) रंग, तद्विशिष्ट पांढऱ्याचा
प्रकार -अधप १२७ [स चित्र]

चितोडी-वि चितोड गांवासवची, चितोडचा उदा०
चितोडी रुपया

चितकला-ळा-भी १ प्राण्यांचे सचेतनत्व, ज्ञानशक्ति,
चैतन्य 'जे त्रिमुक्कनपतीची चितकला । ब्रह्माब्रह्माका बही मोडी ।'
२ जीवजकला, जीव 'तू प्रेमाचा पुतळा । भक्तीचा जिन्दाळा ।
मैत्रिदेवि चितकला । धनुषेरा ।' -हा ४ २९ [स चित=
मन, चैतन्य+कला=अश]

चितकलि(ळि)का-भी चैतन्यकालिका, ज्ञानरूप ब्योति.
'अष्टमालागी चितकळिका । सजळलिया धीकृष्णे ।' -हा ११
१७८ [स चित्=चैतन्य+कलिका=कळी]

चित्त-न मन, अस्त करण, बुद्धि, इत्यात्मक अस्त करण
पंचकातील चवथा अवयव, मनोवृत्ति विकार, भावना राग इ०
काचे अधिष्ठान मानलेले हृदयस्थान 'जे वस्तुचा निधये केला ।
पुढें तेंचि चित् लागला । तें चित्त मोलिल्या बोला । येथार्थ
मानावे ।' -दा १७ ८८ [स] (वाप) उद्धून जाणे-अकि १
पाचरणे, उदास होणे, मन न रमणे (कर्त्याची पट्टी असते) 'तें
ऐकून महाराजांचे चित्त उद्धून गेले' -अद १३४ २ एखाद्या गोष्टी
विषयीं मन विटणे नाबंद उत्पन्न होणे ० पुरविणे-जव लक्ष्य
देणे, लक्ष्यपूर्वक ऐकणे. चित्तात खाणे-अकि मनास लागणे,
वाईट वाटणे घामाशब्द-० क-वि हुपार, चलाख, अल्पवयस्क
असून मोठ्या विषयाकडे चित्त लावण्याचा स्वभाव ज्याचा तो
चित्तंगम-वि हृदयगम, मनावेधक, हृदयस्पर्शी माझी मी
निवहून अर्धिल फुले अत्यंत चित्तगम ।' -टिक १५९ ० नेह-न
हृदयस्पर्शी घर मन हेच घर, मन विकल्प प्रवेशाला ते समयी ।
चित्तगतीं केकयीच्या ।' -रावि १ १६१. [स चित्त+गेह=घर]
० चतुष्टय-न मन, बुद्धि, चित्त व अहंकार या चारांचा समुदाय

‘चित्तचतुष्टय बाह्यलिका। कोमिजेतो।’ - हा १५९७ ‘चित्त चतुष्टय चमत्कार। मन मुद्धी चित्त अहकार।’ - एमा २२ ३५० - एमा २.११२ [स चित्त=मन+चतुष्टय=चारांचा समुदाय] • चमत्कार-३ आधर्य, अर्चना, धार्मिकार्थ [स चित्त+चमत्कार] • चालक-वि १ इच्छेवै, मनोवृत्तींचे नियमन करणारा (चिंतार). ‘चित्तचालक विवेचन। तो हरि माझ्या मनी भरला।’ • जयजय सकळ चित्तचालका। • २ मन रमविणारा; मनोरंजक, मन बाळविणारा, विकारसुख करणारा [स चित्त+चालक] • चोर-चोरटा-वि मन हण करणारा; चित्ताक्षेपक [स चित्त+चोर] • ज-३ मदन, कामरुज, मनांत धन्यपणा (मदन) [स चित्त=मन+ज=जन्मणारा] • जडसंयोग-३. भारमा आणि शरीर यांचा संयोग [स चित्त=चैतन्य+जड=स्थूल (शरीर, देह)+सम+योग=एकत्र येणे] • निप्रह-३ मनाने स्वयंमन, नियमन, मन शास्त्रांत ठेवणे (स चित्त+निप्रह=ताव्यांत, दावांत ठेवणे) • निवृत्ति-की. मनाची शांति, चित्ताची विश्रंति [स चित्त+निर+श्रंति] • पारयन-३ चितपावन पहा • पोळया-३ चितपावनांना तुळतुळने, उपहासाने सनोपण्याचा हाव • प्रसन्न-वि समाधानी, संतुष्ट, शांत चित्ताचा [स चित्त+प्रसन्न=तुष्ट, शांत] • भ्रंश-३. १ मानसिक शक्तीचा भंग, म्हातारचळ. २ देहमानाचा नाश, चित्तप्रम, कोकें ठिकाणावर नक्षणे, कोकें फिरणे [स चित्त+भ्रंश] • भ्रामक-वि मनाला मोहून टाकणारा, चित्ताक्षेपक, मन वेढे करणारा [स. चित्त+भ्रामक] • लहरी-की. अव सनस्तर, मनाची हुकी, मनोविकार, मनाचे उद, तरंग, विलास इ. • ब्रह्मानंद सांगी। विवाह्या चित्तलहरी। • [स चित्त=मन+लहरी=लाटा, तरंग] • चिन्म-३ मन बहकणे, सुद्धि भंग, मन ठिकाणावर नसणे [स चित्त=मन+वि=विहड+प्रम=फिरणे] • वृत्ति-की १ लक्ष्य, मन चित्तवृत्ति ठिकाणी नाही फिरली, बदलली, उद्ध्व गेली • २ मनाच्या लहरी, तरंग, परि भ्रमण, गूण चित्तवृत्ती घटकवर्तक पाळततात [स चित्त=मन+वृत्ति=चैतन्य, वागणे, असणे] • वेधक-वि मन लाकविणारा, मन हलवून सोडणारा, अन्त करणास मिळणारा, हृदयगम, [स चित्त+वेधक=वेधणारा] • वैकल्य-न मनोभ्रम, सुद्धि प्रध, मन बहकून जाणे. [स चित्त+वैकल्य=विकलता, भ्रम, प्रधुषण] • शुद्धि-की मनाचा शुद्धपणा, पवित्रपणा, मनाने रागद्वेषादि बाईत भावनापासून अलिप्त राहणे • चित्तशुद्धि नसल्या जाणा. एकांती मांडिती देवाचेना. पुढे भाळवी मन कामना। तें रागोरान दिववी। [स चित्त+शुद्धि] • सनोच-३ १ मनोभिन्न, मनावरील दाब २ (दिव्यामुळे होणारा) मनाचा राजाद्वपणा, भिन्नस्तपणा, धाळीनता [स चित्त+सकोच=आसुदपणा, भिन्नस्तपणा] • समाधान-न मनाने

स्वास्थ्य, चित्ताची शांति, सुशुद्धता [स चित्त+सम+ज्ञा+धावन] • स्तोय-न मन स्वास्थ्य, मनाची स्थिरता, शांति [स चित्त+स्तोय=स्थिरता] • हीन-वि मन ठिकाणावर नसणारा, मनोवर् योग्य सहकार नसलेला, अप्रसुद्ध • तें आपवेचि नेहें दया। जे चित्तीदीन।’ - हा ९१७८ [स चित्त=मन+हीन=टाळले, काईत धुम] चित्ताची आर्द्रता-धी मनाचा कोवळेपणा, चित्ताची मृदुता चित्तायिला-वि सजीव, विचारी, चित्तप्रपन्न • मा मी तव चित्तायिला। भाणि धीगुह ऐवा दाडुळा।’ - हा १८१७ १२ चित्तीकारन्य-न मनाची एका प्रता एकतानता [स चित्त+ऐका+न्य=एकाप्रता]

चित्तल-३ चितळ पहा

चित्ता-३ बाणाच्या जातींचे एक जनावर, बिण्या, बिबट, बिबळ्या बाघ, यांच्या अंगावर टिपके मळतात हा रानावनांत, झुडपांत, होंगरांत वस्ती करून असतो हा अत्यंत वचक व धारध असून अत्यंत क्रूर व हिंस पशु आहे दिव्दिच्यानात हा मनुष्य-मक्ष प्राणी मनुष्य प्रमिद आहे. [स चित्रक, मा चित्तमो, हि चीता, शु चितो, केंजि चिचह=मांजर]

चित्तेधान-३ राजाच्या, सरदाराच्या सप्रहाला असलेल्या चिरयांची गिगा राखणारा अधिकारी

चित्तेधान, चित्तपावन-३ चितपावन पहा

चित्य-वि विचार करण्यास योग्य, मननीय, लक्ष्यांत घेण्याजोगा, विचार, मनन, करण्यास योग्य, भावश्यक, हाक्य [स चित्त+य]

चित्र-१ रंगीत तखवीर, रेशांनी रंगानी दगड, कागद, धातूची भांडी इ.कांवर काढलेली, किंवा माती इ.द्वयानी बनविलेली मनुष्य, जनावर, काही पदार्थ, हेस इ.कांची आकृति • परवाच्या हातांतील गजिकातील चित्रायेकी (राजा, राणी, मुलाम, यापैकी) एक • चित्रविचित्र रंग. • भूगुल • ५ आधर्य, नवल • ‘द्रोणवेषे रिपु मानिति जय मातृ या, न चित्र हे तोही।’ • मोकण • २५ • विचित्रपणा, विचित्रपणाचे काळे माते पाहुनि चित्रकाय करिता कां या। शुद्धीदी असे।’ - भाष ४२ -वि १ आधर्यकारक, चमत्कारिक • निरनिराळ्या रंगाचा, बहुविध, नामप्रकारचा ‘दिशें लागलीं चित्र चिन्हें मुद्रांची।’ • सामाशब्द-०क-३. १ चित्ता, बिबळ्या बाघ २ एक औषधी वनस्पति • चित्रकार, चित्तारी ‘गर्विष्ठ चित्रक शखवारी’ - युज ३६ ६० • एक प्रकारचे रत्न, देवंग, तोर [स चित्रक] • कथरी-थ्या-३ पुताणीतील राजाची, देशाची, वीराची चित्रे दाखवून त्याचे विवरण करून, त्यांच्या दंतकथा सांगून, त्यावर उपजीविका करणारी मनुष्य शिवरकपी पहा [चित्र+कथणे] • कला-की चित्रेकाढ • चाची कला, कृतिस्पर्धांचे अगर एखाद्या ऐतिहासिक प्रसंगाचे

किंवा एखाद्या व्यक्तीचे हुबेहुब चित्र कागदावर अगर सपाट फलका वर काढणे या कलेस चित्रकला म्हणतात 'चित्रकलेची ललितकला मध्ये गणना आहे' •कार्क-वि अपूर्व देहाचा, ज्याचे विचित्र शरीर आहे तो [स चित्र+कार्य=देह, शरीर] •कार-उ चित्रे काढणारा, चित्तारी, चित्रे बनविणारा [स चित्र+कार=करणारा] •काव्य न ज्यात ध्वनि अपवा ब्ययार्थे नमुन केवळ शब्दाच्या रचनेची चमत्कृति मात्र असते असे काव्य [स चित्र+काव्य] •गुप्त-उ १ मनुष्यमात्राची पापपुण्याची नोंद ठेवणारा यमाच्या दरबारातील फडणीस २ (ल) हिशोबाच्या, लिहिण्याच्या कामात तरेज असलेला मनुष्य, कलमबद्दाहर (उप.) लोकाची गुप्त व निघ क्लृप्ते दुष्ट हेतूने पहात असणारा [स चित्र+गुप्त=क्षिल्ले, कोणास न फळणारे] •पट-उ चित्रे काढलेले कापड, नकाशा, सिनेमाची फिल्म [स चित्र+तसवीर+पट=वस्त्र] •मणी-उ टिपण्यानीं युक्त असे रत्न •नीलमणी हे वण सोन्याचे चित्रमणी तिकडे ।' -टिक ४८ [स चित्र=चित्रविचित्र+मणी=रत्न] •भंगी-वि एका किंवा तीन पायांनी पांढरा असलेला (घोडा) -अथप १ १८ हा अशुभ मानितात अरजल-जली-अल पहा •मार्य-उ. (वादन) दोन मात्रा प्रमाणाचा ताल [स चित्र+मार्ग] •मूळ-की एका वनस्पतीचे नाव [स चित्र+मूल=मूळ] •योग-उ मातीची चित्रे तयार करण्याची कला [चित्र+योग] •रथ-उ एका गधर्माचे नाव 'चित्ररथु मी गधर्मा' सरळिकाभाजी १ -हा १० २३१ •रेखा-की १ चित्राची रूप रेखा, बाह्यरेखा, आराखडा २ एका छुदर कीचे नाव उपेची दासी ३ चित्रासारखी जिची रूपरेखा आहे अशी छुदर स्त्री. •लेखन-न चित्रे काढण्याची कला, चित्रे काढणे •कृपिकर्मणाळ किंवा चित्रलेखन हे विषय घेऊन जे परीक्षा देतील त्यासच नोकरीस लागू समजले जाईल' -रसापु १ [स चित्र+लेखन=लिहिणे] •लेखसृष्टि-की चित्रकाराची सृष्टि, चित्रसृष्टि [स चित्र+लेख+सृष्टि=अण] •लेप-उ १ गोपीचंदन अपवा गंधगोळया याची केलेली मूर्ति 'तान्याचे देव चित्रलेप' ।' -दा ११५१ २ तसवीर, भितीवर काढलेली चित्रे 'तटस्थ जैसी चित्रलेप' ।' -वेसीसव ५० [स चित्र+लेप=लिहिणे, लिपणे, चोपडणे] •छत्रतुंड-न एक प्रकारच्या तलाचे नाव [स चित्र+वज्र+तुंड] •विचित्र-वि चमत्कारिक निरनिराळ्या रंगाचे आश्चर्य-कारक, नानाविध [स चित्र+विचित्र] •शाकापूपमह्य-विकारक्रिया की नाना प्रकारच्या भाज्या पकावे इ० तयार करण्याची कला [स चित्र=नानाविध+शाक=भाजी+अपूप=अन्नरसा, धारणा इ० +मह्य=खाद्य पदार्थ+क्रिया=करण्याची कला] •शाळा-की चित्रसम्राचा दिवाणखाना [स चित्र+शाला] •सम्राहालय-न म्युनिसिपालिटीसारख्या सरका

सौंदर्य, कला, मनोहर, सुकृष्ट, आकृतिविशेष इ० कानीं युक्त, मानवी विचारांनी व कल्पनांनी स्थित्युत्तर दाखविणारी चित्रे लोकांना पाहण्याकरीता ज्या ठिकाणी समुद्रित व रून ठेवितात ते ठिकाण [स चित्र+समग्र+शालय] चित्राचे बाहुल्य-न उप ज्यास बाहुल्याप्रमाणे वागविता येते असा आश्रित मनुष्य चित्रासारखा-वि (ल) स्तब्ध, मूक, निश्चल चित्रासारखे चालणे-बोलणे-हसणे इ० अर्थ [स चित्र+विचित्र] सुंदर, मधुर, मनोहर चालणे, बोलणे, हसणे इ० •चित्रित वि १ चित्रांनी युक्त, ज्यावर चित्रे काढली आहेत असा २ स्तमित, दिव्मूढ, आश्चर्याने यक्ष, चकित झालेला [स चित्रित] चित्रीव-वि चित्रातील, चित्रात काढलेले, चित्रारलेले 'जाण पोकळीचे पेंढवळे। आण चित्रीव फळे। धीर हे देख ।' -हा ११ ४६४. [चित्र] चित्रींचालेख-लेप-उ १ भितीवर काढलेले चित्र 'चित्रींच्या लेपे उठीउठी। प्रलय चपळा प्रासिली ।' २ (ल) देखण्या मनुष्यास व प्राण्यासमर्थी म्हणतात, सुंदरी, सुंदर स्त्री

चित्रा-की सत्तावीस नक्षत्रांपैकी चवदावे नक्षत्र [स] म्ह० पडतील चित्रा तर मात न खाय कुत्रा-चित्राच्या पाव साने धाग्याची समृद्धि होते त्यास अशुलक्षून ही म्हण आहे. चित्राचे ऊन न चित्रा हे पर्यन्यनक्षत्र असताना पडणारे ऊन हे हल व कडक असते याचे काही आश्चर्यकारक गुण सांगतात उदा० खर्ची बघे या उदाते तापविनीं तर त्यांना कडर लागत नाही हरिणाच्या पाठी (हा उन्हाणे) काळया होतात

चित्राघ्न-न १ खिचडी. २ साखरमात [स चित्र=रंगीत+घ्न] ३

चित्रालंकार-उ साहित्यशास्त्रातील एका अलंकाराचे नाव याचे दोन प्रकार आहेत- (१) प्रश्नवाक्यातच उत्तर असते तो (२) दोन किंवा अधिक प्रश्नांना एकच उत्तर असते तेव्हा होते तो

चित्रायसी, चित्राहुति चित्रायी चित्राययी-की अन्न भोजनारमी ब्राह्मणादि पात्रास परिषेक केलेल्या परिषेकाच्या बाहेर उजव्या बाजूस देवताना उद्गृह्य जे भाताचे ल्हान घास ठेवतात ते त्यांची सक्रया सप्रदायपरतरे दोन ते पाचपर्यंत असते [स चित्राहुति]

चित्राविषे-सकि चितरणे पहा

चित्रास्याती-की सत्तावीस नक्षत्रांतील चवदावे व पंधरावे नक्षत्र चित्रा आणि स्वाती या पर्यन्यनक्षत्राचा फाळ [चित्रा+स्वाती] म्ह० पडतील चित्रास्वाती तर पिक्तील माणीकभोती पण कापूस न मिळे वार्ता-चित्रा आणि स्वाती या नक्षत्रात फाळ पडेल तर धान्याची अतिशय समृद्धि होईल, पण कापसाचे पीक मात्र घुसेल.

चित्रावृत्ति चित्रायती(धी), चित्राधी—की चित्रावृत्ती
पदा [स चित्र=चित्रयुत इ + भावृत्ति]

चित्रिणी—की दृग्रास्तात्रावृत्तर दारविलेव्या क्रियांच्या
चार (पद्मिनी, चित्रिणी, हस्तिनी, शक्तिनी इ०) वर्णांपैकी एक,
नामविष सुदर्शनी व गुणानी युक्त स्त्री. [स चित्रिणी]

चित्रासार—३. ज्ञानसिद्ध ज्ञानरूपी समुद्र [स चित्र=
ज्ञान+सागर=समुद्र] चित्साक्षी—चित्स्वरूप—३ ईश्वर [स
चित्+साक्षी] चित्सुख—न १ चित्मध्ये नमणारे सुख; ज्ञान-
मय आनंद २ -वि ज्याचे चित् हेच सुख आहे तो, ज्ञानमय
आनंदाचा भोक्ता [चित्+सुख] • रोह—न ईश्वर, ज्ञानमयसांति,
आनंद इ० कांचे ध्यान, वार टिकाण चित्स्थवरूप—वि ज्ञानरूप,
ज्ञान हेच रूप ज्याचे तो (ईश्वर)

चिपट, चिपाट, चितट—वि चिपट पक्ष

चिपटा—३ चिपी, फडका, रगटे, पाटलेला कपडा [हिं
चिपटा—चिपी]

चिपटा—३ माणसाच्या जनावराच्या अंगावरील टीक,
मस बाग, फळावरील बाग [चित्र]

चिपटी—की. १ चिपी, फडका, रगटे, सुकळे, चिरपूट
२ वज्रादिवायु कापलेले टिपक

चिपट—न पातळ साल, सालपट, टारकल, पापुडा

चिपणे—अकि चिबणे, रागावणे, कापणे [स चित्-
पाहणे समजणे]

चिप(या)पणी—की १ (बाईट गोष्ट करायला दुस-
ऱ्यास दिलेले) प्रोत्साहन; उत्तेजन २ (एकापाच्या विरुद्ध
दुसऱ्यास दिलेली) उठावणी ३ चिबविणे, सतापविणे [चेतविणे]

चिप(या)विणे—अकि १ (बाईट गोष्ट करण्यास दुस-
ऱ्यास) भर उत्तेजन प्रोत्साहन देणे २ (एकापाच्या विरुद्ध
दुसऱ्यास) चेतविणे, भरकविणे [चेतविणे]

चिद्—न चिन्ह, लक्षण, लुण सेधीं काही तुझे मध्ये वा।
हे मायेचे चिद्।'—देप १८५ [स चिन्ह]

चिद्चिद्प्रणी—की चैतन्य व जड देह याची गाठ भेट,
जड व चैतन्य याचा परस्परान्यास. 'जोड नाचे शिवपंजरी।
चिद्चिद्प्रणीधी जडकाळ।'—एमा २० ३०८ [स चित्=
चैतन्य+अचित्=जड, स्थूल अचेतन+प्रणी=गाठ भेट]

चिद्(प)टी, चिदी—धी चिदीचोळा चिपुकली
चिदी(पो)टी—की चिपी पहा

चिद्बर—न १ चैतन्यरूप आकाश चिदाकाश 'कां
प्रतीतिपाक्षी चिद्बरा। मोसाचिया मोहावें।'—द्वा ७ १५४
२ चिद्रूप वस्त्र, चैतन्यस्वरूप वस्त्र [स चित्=चैतन्य+अबर=
आकाश वस्त्र]

चिद्भोधि—३. चित्सागर, ब्रह्म, चैतन्यरूप समुद्र, [स
चित्+अभ्यस्त=पाणी+धि]

चिद्—चिद्री—की चिपी, चिरगु

चिदाकार—वि चैतन्यस्वरूप

चिदाकाश—न चैतन्यस्वरूप आकाश 'आला जावुंयेया
विहीन। चिदाकाश।'—द्वा १८ १०५ 'उपायीवेगळे आकाश।
तया नांवे चिदाकाश।'—द्वा ८७ ५२ [स चित्+आकाश]

चिदानंद—३ ज्ञानमय आनंद; ब्रह्मानंद [स चित्+आनंद]

चिदाभास—३. (माण्याचे) घडेताना दार, ज्ञानाभास,
चैतन्याचा आभास, जीव [स चित्+आभास]

चिद्गगन—न चैतन्यस्वरूप आकाश 'मोगवी जो चिद्
गगन।'—मुनदिवा '—द्वा १६ १ [स चित्+गगन=आकाश]

चिद्घन—वि चैतन्यमय, ज्ञानमय (ईश्वर) [चित्+घन=

व दाट]

चिद्भैरव—३ ज्ञानरूप शक्ती, सोम शिव 'नाचतया
गुणगिरी। चिद्भैरवाच्या खापरी। मन पवनाची कीचपुरी
बादनिया।'—द्वा १८ १०४० [स चिद्भैरव=चक्र]

चिद्भ्रमर—३ चैतन्यस्वरूप भ्रमर, युगा 'लिंगदेह कम-
ळाचा। पोटी वैचतया चिद्भ्रमराचा। बदिमोक्ष जयाचा। उदेज
होय।'—द्वा १६ ४ [स चित्+भ्रमर=युगा]

चिद्भ्रल—न चैतन्य, ज्ञानरूप रत्न 'मी चिद्भ्रल तुझे।
अस्ता हाती।'—द्वा १८ २८२ [स चिद्भ्रल]

चिद्भ्रम—वि चैतन्यरूपी शुद्धज्ञानस्वरूपी (ईश्वर)
'तो साक्षी चिद्भ्रम। कर्मप्रवृत्तीचा सक्कप। वडी लो का निरोप।
भापणचि वे।'—द्वा १८ १५७ [स चिद्भ्रम]

चिद्भुक्ति—की १ चैतन्यस्वरूप वृत्ति अर्पण २ माया,
आदिप्रकृति 'तेव चिद्भुक्ती पहिले। महत्वात्त उमलले। ते पान
बाळेंदुहें। एक निषे।'—द्वा १५ ९४ [स चित्+भुक्ति]

चिद्भ्रांति—की १ (काव्य) (चित् चिच्छांति) चैतन्य
रूपी शक्ति, शुद्धज्ञानस्वरूप शक्ति, आदिप्रकृति 'परम पुरुषाची
चिच्छांति। मज आज अटेल निश्चिंति।' २ प्राण्यांतील सचेतन
तत्त्व [स चित्+भ्रांति]

चिपटी—की १ (चिपीचे) तुच्छतादशक रूप) जीणे व
काटका कापडाचा तुकडा, सुकळे रगटे २ कपची, चिरफळी,
झिलपी डळरी [चिपी]—उपा उडणे—उडूनजाणे—चिच्छा

चिच्छा होणे, तुकडे तुकडे होणे, नाश होणे

चिपटीचोळा चिपीचोळा—३ (उप) चिरपूट पांवलून

[चिपी+चोळा]

चिपटी(ध्या)देवी—की १ जिला रस्त्याने जाणारे लोक
चिच्छा अर्पण करतात अशी एक रस्त्यावरील देवता (या चिच्छा

रस्त्याच्या बाजुस असलेल्या झाडास बांधितात. २ (ल.)
चिंध्या गाळणारी, नेमळी शामळमदीण. ३ एका काठीला चिंध्या
मुंढाढून केलेली मुळीच्या खेळांतील देवी.

चिंधी—झी. कापडाचा, जमनीचा, अरुंद पण लांब असा
बाकबाकिकडा किंवा सरळ तुकडा, पटा, पटी; फाटलेले वस्त्र; पट-
कर. [सं. छिद्; तु. का. चिंदी]

चिंधुकली—झी. चिंधूक याचा लघुस्ववाचक शब्द; लहान,
बारीक चिंधी; लंगोटी. [चिंधूक]

चिंधूक-ट—न. (उप.) लहान चिंधी; फटकर. [चिंधी]
चिंधोटी—झी. चिंधी; पांदोटी; चिरफळी. म्ह० चिंधो-
टीची पांदोटी—मुळात टाकाळ असून त्याच्यापेक्षांदि टाकाळ होणे.

चिंध्यापीर—उ. १ ज्या पीराला चिंध्या वाहतात तो. २
(उप.) गोघड्या—चिंध्या-फटक्या बुवा. [चिंध्या+पीर]
चिन(ना)ई—वि. चीनदेशाचा; चीनदेशासंबंधी; चिनी.
[चिनी]

चिनका—क्या—वि. चिडछोर; रागोट; तामसी. चिनका
पहा.

चिनका—गा—वि. लहानगा; छोटा; चिमुकला (झुलगा).
[घा. चिण=मूल; चित्र=रमुता]

चिनका, चिनकारा, चिनकारणे—चिनका, चिनकारा,
चिनकारणे पहा.

चिनकाविणें—सक्ति. १ चिडविणें; चेतविणें; ब्राजविणें;
आठवण ताजी करणें; चिडवणें; टोचणे. २ इशारा, खूण करणें.
[चिन्ह ?]

चिनकु(गु)ला—वि. छोटा; लहानसा; चिमुकला; चिमणा.
चिणकुला पहा. [का. चिण=लघुत्व]

चिनख—झी. (व.) चिंता; काळजी. ' वरीक्षेची चिनख
ठेव. '

चिनचिन, चिनीचिनी—किवि. रात्रीच्या आवाजा-
प्रमाणे शब्द करून; रातकिड्याच्या आवाजाप्रमाणे. चिण-
चिण पहा. ' रात्र चिनचिन करते. ' [ध्व]

चिनचिनी—झी. १ कटकट. २ रात्र. [ध्व.]

चिनट, चिलट—न. दांस; मच्छर; इ०

चिनणें—सक्ति. चिणणें पहा. [सं चि]

चिनमुला—वि. लहान; छोटा; घुरेक (बांध, ठेंग मनुष्य).
[का. चिण=लघुत्व]

चिना, चिनाँ—झी. (कु.) एक प्रकारचे फळ; चिनी; एक
कंद.

चिनाई—उ. जमीनीवरील एक पक्षी; यास गिनी असेंहि
म्हणतात. -गृशि २ १०.

चिनाई—वि. चिन्ह पहा

चिनाटी—वि. लहानसा पण सुंदर; नीटनेटका. [का. चित्र=
लहानपणा]

चिनापटणी, चेनापटणी—वि. मद्रास संबंधी; मद्रासचा;
मद्रास कडील.

चिनापट्टण—न. मद्रास. [का. चित्र घोनें+पट्टण शहर]

चिनारी—झी. (गो.) घेरी.

चिनिमारी—वि. (कु.) लहानसा, चिमुकला. [का. चित्र]

चिनी—झी. कोनफळाची एक जात; चिनी कोनफळ.

चिनी—झी. (इटीदाह्या खेळांतील) विटी. [का. चिनी]

चिनी—झी. (व.) (धोतराची) चुणी.

चिनी—झी. एक प्रकारची पांढरी पिटी साखर. बंगालमध्ये
सामान्यतः साखरेस म्हणतात. कदाचित् ही चीनमधून येत असावी.

-वि. चीन देशाचा; चीनदेशासंबंधी; चीनदेशातील. [चीन]

०कापूर—उ. कापराची पादरी जात (चीनदेशांतून हा कापूर
येतो असा समज आहे). ०माती—झी. चिकण मातीचा एक
प्रकार; ही छत्र पांढरी असते. हिचीच चिनी भांडी (पेले, बसा,
बहादाण्या इ०) करतात. ०मोहोर—झी. चीनदेशातील एक
नाणे; याची किंमत साडेचौदा रुपये असते.

चिनी—झी. १ ज्याने पत्रा तोडतात तो लोखंडी जाड
खिळा; छिनी. २ मांडपावर नांव घालण्याचे हत्यार. -बदलापूर
१६. [सं. छिद्=छेदणे]

चिनुक(ग)ला—वि. चिमुकला; इबलासा; छोटा. [का.
चित्र]

चिनुला—वि. छोटा; लहानगा; म्हाजुला; चिमुकला. [का.
चित्र]

चिन्न—न. १ चिनी कोनफळाचा बेल. २ चिनी कोनफळाचे
मूळ, कंद. चिनी पहा.

चिनोरा—वि. लहान पण सुंदर; मनोहर; चिमुकले (मूल,
पिल्ले, वस्तु इ०). [का. चित्र]

चिन्नादाणी—नी—वि. चुणचुणीत आणि हुषार (मुलगा);
चलाख; हजरजबाबी (पोर, मूल). [का. चित्र=लहानपणा.
छोटेपणा]

चिन्नं—न. (वे.) रताळे.

चिन्मय, चिन्मात्र—वि. १ ज्ञानस्वरूप; चैतन्यरूप; शुद्ध-
ज्ञानमय (ईश्वर, ब्रह्म) २ शुद्ध ज्ञानाने, बुद्धीने युक्त [सं.
चित्=ज्ञान+मय=युक्त, पूर्ण] ' रणे येत कृष्ण पीत प्रभा मित्र ।
चिन्मय अंजन सुंदर कोळी । ' -तुगा ४०२१. ०खाणी—
झी. शुद्ध ज्ञानाचा संज्ञा. ' ब्रह्माचीच खण पिढी ओळखावी ।
या वेगळी पाद्री चिन्मयखाणी । '

चिन्मात्र—वि. १ शुद्ध ज्ञानस्वरूप, चैतन्यरूप, चिन्मय असा
ईश्वर, ब्रह्म, परमात्मा. ' तैस मेणें जे गेलें तेणें जाणेंहि

मेलें। मग निष्क्रिय उरलें। चिन्मात्रचिः । -ज्ञा १८.९७७. १
चिन्मय; चैतन्यरूप अर्थे. [सं. चित्=चैतन्य+मात्र=केवळ]

चिन्ह—चिह्न पहा.

चिप, चीप—किवि. चूप; गप्प; काहीं न बोलतां; हुं कां चूं
न करतां; अगदीं स्तब्ध. 'काय वतनायिश्चिपुच्या शब्द उचित
सांत्वनीं पडे चिप हा।' -मोठयोप १०.१३. 'मिळा म्हणे चिप
चरणें घरुनिया निगः न पडसी कोडियांत घ्याता हा धीरंग।' -
निगा ११. [म. चिपणें=मिटणें. घ्व. तुल० का. चिपु=चिपण]

चिपका—वि. (वर्णविपर्यासानें झालेलें चिक्का याचें
रूप). १ अर्धवट मिटलेला; चिपड्या; भंद तेजाचा; घ्यातून
पाणी गळतें आहे असा (डोळा). २ चिक्क्या डोळ्याचा
(मनुष्य).

चिपकी—जी. चिमूट; चिमटी (तपकीर ६० कांची).

चिपकुरा—उ. अड्डे; एक प्रकारची पाळेभाजी. चमकुरा
पहा.

चिपचिपणें—चपचपणें, चपचपणें ६० पहा.

चिपचिपीत—चपचचीत पहा.

चिपट—ड—न. १ दिवळ धान्याची कवचासकट, वरील
पाण्यासकट असलेली डाळिंदी अथवा नसल्या डाळिकडीचा
समुदाय. २ बाळीबर राहिलेले फोडकट, बोकळ. [सं. चिपट=चपाट]

चिपट, चिपटचिपट, चिपट—न. पहाटेचा संधिप्रकाश;
प्रभातकाल, अरुणोदय.

चिपट—जी. (कारवार) संघेची पळी; जाचसनी -घर

चिपटी—जी. १ रस काढून घेतलेला, पिळलेला कंघ.
उंचावें चिपाड. २ खावयाला म मिळाव्यामुळे, आजारांमुळे
वळेली पोटाची खणटी, वारीची, अंगाची दामटी, रोडा-
वळेंलं छरी, पोटा ६०. ३ शाबाची मारीक कांदी; कोंक; चिपटी;
शिमटी. [सं. चिपिट=चपाट, चापट]

चिपटें—न. पावसोराचें माप.

चिपट—न. १ डाळीतील फोलासकट असलेला डोळ, दागा;
डाळीतील फोलासकट असलेल्या दाग्यांचा समुदाय चिपट पहा.
२ फोडक, न मारलेला धान्याचा दागा. ३ रस काढून घेतलेलें
उंचावें चिपाड, कवचा. चिपटी पहा. [सं. चिपिट]

चिपट—न. डोळ्याला येणारा चिक्ट पांढरा मळ; डोळ्यां-
तील चिक्ट मळाचा संतु; तुकडा. 'डोळ्यांनिघतीं चिपटें। नाकीं
घाटलीं मेढरें।' -दा ३ १२१ [सं. चिपट]

चिप(पा)ड, चिपडचिपड, चिपाडचिपाड—वि.
अंधुक अंधुक; अस्पष्ट दिवणारें; मुकट दिवणारें. [चिपड]
० दिवणें-१ (डोळ्यांतील अंधण्यामुळे) अंधुक अंधुक दिवणें.
२ धुंस्फुरक; अंधुक पहाटेचा प्रकाश पडणें; फटफटणें.

चिपडचिपड, चिपाडचिपाड—न. पहाटेचा संधि-
प्रकाश; अरुणोदय; प्रभात होवें लागणें; फटफटणें.

चिपडणं—अकि. (डोळ्यांचे) चिक्कटा, चिपड येणें; चिक्क-
ट्यानें डोळे चिक्कटणें. [चिपड]

चिपडा—उ. डोळ्यांतील चिक्ट मळ, रू, पू. -वि. १
चिक्कटा आलेला (डोळा) 'पाहों न शक्ति कोण्डी अन डोळे
भाजुतें जडे चिपडे।' -मोअनु १.२७. २ चिपडलेल्या डोळ्याचा;
मिचमिच्या डोळ्याचा (मनुष्य). 'चिपडे अमंगळ ती पोरें।
प्रिय कृष्णासी अद्भुतः।' -रासकीडा २२. [सं. चिपिट]

चिपडी—जी. डोळ्याचे पातें लवण्यास लागणारा काळ;
खणार्प; निमेष. [सं. चप्=दाबणें]

चिपडें—न. डोळ्यांतील चिक्ट मळ. [चिपड]

चिपणें—उकि. वेणणें; दाबणें; मिटणें या रूपांत या क्रिया-
पदाचे लुळविणें, एकमेकांवरून भाणणें, एकमेकांशीं जोडणें;
संलग्न होणें ६० अर्थ होतात. उदा० पाय चिपणें-(वडी
माराणा) पाय एकमेकांशीं जोडणें, लुळविणें. कांसे चिपणें-
(दान टाकताना) हट त्या दानाचे कासे लुळविणें. घसा
चिपणें-घसा, आवाज बसणें डोळे चिपणें-चिपणानें डोळे
चिक्कणें. डोळे चिपणें, नाक चिपणें, हातानें चिपणें-
संघाविताना, सूचना करिताना) डोळे मिटून, मिचकावून,
नाकावर बोट ठेवून, हात दाबून खणावणे. तोंड चिपणें-
(तापत) तोंड एकमेकांस चिक्कणें. [सं. चप्=दाबणें],

चिपतळ-तळा-ताळा—वि. बडकट; दबकट; चपटा.
[चोप+तळ]

चिपतळा—वि. चिपतळ पहा.

चिपनळी—जी. १ चिक्करी; पाण्याची चार जोराचे दूर
उरविण्याकरिता केलेले मळीच्या आकाराचें एक खंज. २ सळ-
ईच्या आकाराचें एक वैद्यकीय हत्यार. [चिप+नळी] ० मारणें-
अकि. चिक्करी, सळई मारणें.

चिपटी—जी. एक प्रकारची चिक्कट माती.-माटी ६ वें
तुस्तक पृ. ११५.

चिपळी—जी. १ चिक्करी. २ सळईसारखे वैद्यकीय
हात, कापसाची वात. ३ ओषक; ओहोळ. ४ पाण्याची चिक्क-
कांदी. 'घारा घवावे खळाळ। चिक्कया चळक्या मळाळ।' -
दा १९.७४. चिक्कले रसभरित फळदाबले असताना उडणारी
चिक्कांदी; चिक्कले गट्टे दाबले असता उडणारी रफ, पृ ६० कांची
चिक्कांदी. ५ मांड्याची पडर. [सं. चप्=दाबणें] चिपळींत
घरलें-मांड्याच्या पडरींत दाबणें.

चिपळी—जी. (वज. चिपळ्या) तीन बोटे ६६ व टीचमर
सांग असल्याकडचे दोन मुकड घेऊन ह्यांस आलेल्या बाजूनें चापट

व बाहेरील बाजूने निमगोल करून माशाचा आकार आणतात यातील प्रत्येकात शेंड्याच्या बाजूत दोन पातळ पितळी चकत्या व शेंड्याच्या बाजूत घुगरू बसविताना प्रत्येकीस मध्यमांगी वाग अडकविण्यास पितळी आगटी बसविलेली असते हाताचा आगठा व मगलें बोट ह्यात हे दोन भाग अडकवून भजन, कीर्तन इ० कांच्या वेळीं ताल धरतात [स चप्=दाबणें, का चप्पळि=टाळी, टाळ्या वाजविणें]

चिपळी—की (क) पावसाची सर 'पावसाची चिपळी जाल द मग जा [ध्व]

चिंपांझी—उ आशिया व आफ्रिका या दोन खंडात आढळणारी हीनपुच्छ वानराची एक जात

चिपाट-ड—न १ उसातील रस पिळून काढल्यावर राहिलेला (उसाचा) कडवा 'उसाचीं चिपाटे साडुनी । जेसा रस घेईल गाळुनी'—विउ १ १७ २ (ल) पोट खपाटी गेलेला, दुबळा झालेला मनुष्य ३ बोलण्यातील चिकट मलास, चिपडा, मू बोलण्यातील बिपड्याचा तंतु अथवा थोडासा भाग [स चिपिट=चापट का चिप्पु=छट्टवडीत कडव, साल, चिप्प=उसाचा चोपा]

चिपाड्या—वि गुहाळांतील चिपाडांची वारावार बरणास

चिपाडचिपाड—किवि. बिपडबिपड पडा

चिपाडें—न रस काढल्यानंतर राहिलेला उसाचा कडवा

चिपारी—की एक विशिष्ट वनस्पति

चिपारी—की खडकातील, डोंगरातील मेग, कपार, खब

दह शिडीच्या चिपारीतून सारखे पाण्याचे प्रवाह वहात होते'

—स्वप २८ [कपार पडा]

चिपारी—की चामाराची थारीक आरी—बदलापुर १८१

चिपिटास्थि—की चापट हाड. [स चिपिट=चापट+अस्थि=हाड]

चिपीउडडी—की पाय जुळवून मारलेली उडी [चिपनै+उडी]

चिपुटचिगळी—की चिप्यांघरू या छन्दाचा मधुरण

रूपी प्राय प्रयोग करतात उदा० 'रया गांवात चिपुटचिपळीहि राहिली नाहीं'

चिपुळी—की (मद उ) चिपळी पिचघारी 'कनकद्वय

ळांची चिपुळी । पेओनी करतळी । शिचिता जाला वनमाळी ।'

—छिउ ११३. [ध्व]

चिपुळी—की (सि) चिडकांठी, चिरकांठी रफा

चिमा चिपुळिया सडवली । वेदना माली मनुमुदी ।'—छिउ २ ४९ १३ [ध्व]

चिपोटा—उ लाकडातील अथवा दगडातील मेग, छिद्र पोकळी सुत्रविण्यासाठी उपयोगात आणलेला लाकडाचा तुकडा, चीप, कपची इ०. (अगाचा, शरीराचा, पोटाचा) [स चिपिट=चापट] ० होणें—अन, शरीर, पोट आजाराने, अशकण्याने, खाद्ययास न मिळाल्याने खपाट, कुश होणें

चिपोटी—की वरून व खालून दाब देऊन बांधून काढलेली गळडी, गांठोडे [स चिपिट]

चिपोरा—उ (व.) (दगडाचा, सुपारीचा) थारीक तुकडा **चिपोळणा, चिपुळणा, चिपोळा**—उ चित्पावन, कोंकणस्थ ब्राह्मण [चिपळण]

चिपोली—की १ (दगडाची, लाकडाची) लहान चूप, कपची घलरी २ कपेकरी, भजनकरी यांच्या हातातील वाजवा-वयाच्या चिपळ्या प्रत्येकी

चिप्प—वि ओले चिब

चिप्प—किवि शांत गप्प, चूप स्तब्ध, गपचीप

चिप्पड—न चिपड पडा

चिय—न घुणपण न पोसलेली शेंग, दाणे काढून घेतलेली (भाताची, वरीची बालाची) शेंग, लोंबी

चिय—न बांधुची कामटी, कावीट इ०

चिब—वि गळण्यास्तका मिजलेला, चिबचिबीत दबदब

लेला मिजलेला [स सिप्प मिजणें]

चिबका—वि १ चेंबटलेला, चपटा मालला, बसकलेला

२ घुरडल्या, बळपा, चिरम्या पडलेला, चिरमुटलेला [चिब]

चियखडा—उ चिमखडा पडा

चियचळें—न नभलेला दाणा (मुख्यत्वे भाताचा) [चिब]

इह० चिबचळें शेतचें थोटेंपांगुळ पोटाचें—इवत च्या शेतांतील दाकाळ धान्य घालून मानले जातें व व्यंग असलेले पोटाचें पोर प्रिय असते

चियचिय—यां—किवि पाऊत पडणें, पाण्याचे येव टपकणें

इत्यादिकांच्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन [ध्व]

चियचिय—की १ (कपटे इ० कांचा) ओलेचिबपणा,

चिबचिबीतपणा. २ (रस्त्याची) चिडचिड चिगचिग ३

(अमीनीचा) दलदलीतपणा, निमरडपणा

चियचियणें—अकि १ (कपटे इ०) ओले चिब मिजणें,

पाण्याने दबदबणें २ (अमीन) निमरडी, मुळमुळीत हाणें,

चिखलून घुळ होण, चिबचिबीत हाणें, रेंदाणें [चिबचिब]

चियचिबीत—वि १ ओले चिब, पाण्याने दबदबलेले

ज्यातून पाण्याचे येव टपकत आहत असे २ चिबचिबीत, चिब

ळाची, दलदलीत, निमरडी, रेंदा (अमीन) [चिबचिब]

चिबट—स्त्री. (भव. चिबटा) बाजूची काढटी, पटी; कांबीट. 'बाजूक्या बारीक बारीक चिबटा करून उम्या बाळग्या बसवीत'—कृपि ४८६.

चिबट, चिमट—वि. १ चिबट (छोडू). २ धारुल्या, बळपा पडलेले. ३ हिरबट; कच्चे; पूर्णपणे न विकलेले; जात रस, द्रव असलेले (धान्य, कणीस) ४ जांबट ओले; पूर्णपणे न वाळलेले (बन इ०). [चिब]

चिबटणे—सक्रि. १ चिमटा घेणे. २ चिमटणे; दाबणे; पिलणे; वेगळेणे. [चिबणे]

चिब(बो)ड—वि. दलदल; पाणयळ; सिलाण, (जमीन) [चिबिब] ०मुई—जमीन—स्त्री. दलदलीची जमीन; पाणयळ जमीन. ०रान—न. पाणयळ रान; सिलाण.

चिबडणी—स्त्री. (राजा.) चिबडाची बेली; दोंडाडाची बेली.

चिबणे—सक्रि. चिमटणे (कळे इ०); भाडणे (छाडू, कातरा); धारुणणे. —सक्रि. १ घेणे; दाबणे; जोराने एकत्र करणे. २ चिरकाळणे; पिलणे. [का. चिबुभोग, वीर]

चिबणे, चिबळणे—सक्रि. दाबणे; चिरणे. —सार.

चिबपोळ—न. भाताचा, बरीचा, छाब्याचा, कडधान्याचा न पोवलेला, न मारलेला दाणा; पोबट, पोवळ दाण.

चिबलेले—वि. (बा.) बांधात; थोडक; डाड. 'काय चिबले पोर आहे.' [हिं. चिबिल, चिबिलान्पोरकट, दांड]

चिबळ—पु. धान्य खाणारा एक पक्षी.

चिबळ—स्त्री. कोक्यावर ओसे घेतोना ते कोक्याला कृतं नये म्हणून कोक्यावर ठेवण्यासाठी केलेले कपड्याचे, कडक्याचे, गवताचे वेठोळे; धुबळ. [चिबणे]

चिबळणे—सक्रि. (कांन इ० धारीपावड) चिमटीत धरून भावळणे; दाबणे; चिमटा घेणे; चिबटणे. [चिबणे]

चिंबा—पु. (ब.) कुलोरा. 'वेवाडें चिंबा ठेव.'

चिंबा—वि. १ चिरल्या, धारुल्या, बळपा पडलेला; भाक घेलेला. २ चापटलेला; दाबलेला; वेगळेला; वेचलेला; चिरलेला. [चिबणे]

चिंबु—पु. (गो.) आवळ गळपाचे पाणी व्यावयाचे एक मांस; चंबु [चिबणे]

चिंबुक—पु. १ हनुवटी. २ (नृत्य) हनुवटीचे अभिनय, हे ओळ, जीम व दात यांच्या साहाय्याने करितात. हे हात प्रकारचे आहेत, ते—चिंबुक—कुडन—खंडन—छित्त—चिकित्त—दळ—वेहन—सम. [सं.]

चिंबुता—पु. माला; तिराला असलेले पोळादी पातें.—बदला पुर १२६.

चिंबुड—न. दोदाड; बाडक; चिबडें. [सं. चिंबिट—चिंबिड—चिंबीड—चिंबुड; —राजवाडे मंगयाला]

चिंबुळ—स्त्री. (को.) धुबळ. चिबळ पहा.

चिंबोणी—न. ठेवाची लागवड केव्यावर त्यास पांच घडा दिवसांनी पावयाचे पाणी. अंबवणी पहा. [चिबनवन—पाणी]

चिंबोरी—स्त्री. छेकडपाची एक जात; हिरवागार, काळा छेकडा.—बदलापूर ११८.

चिंब—न. पूर्णपणे न मारलेली, दाणा काढून घेतलेली देण; चिब पहा.

चिमट—ड, चिमूट—ड—स्त्री. दोंडाडाची, चिबुडाची बेली. —न. दोदाड; चिंबुड; बाडक; राजापुराडें यांचाच चिमाड, चिबुड म्हणतात. काही प्रांतांत फूट नसेदि म्हणतात, 'हागतां चिमडिं बाळुं खाडुं नसे.'—पंच १.२६. ३ पूर्णपणे बाड होण्यापूर्वी पिरळा पडलेला भांबा. [चिंबिट]

चिमटा—स्त्री. बाजूची एक अगदी बारीक जात.

चिमावणी—स्त्री. (ब.) बाकुली; वेगवान दाखविणे. 'तो मला चिमावण्या दाखवितो.'

चिमूट—स्त्री. चिमट पहा.

चिंबुळ—स्त्री. चिबळ पहा.

चिम—न. (कु.) पोल; फोळकट; पोंबट मात. [चिब, पूर्णपणे न मारलेला]

चिमकणे—सक्रि. (चिबकणे याचे वर्षाविपर्यासाने झालेले रूप.) (बोळण्याने) चुण, शरारा, संकेत करणे. [सं. समीक (बोळयाची) सपकडां]

चिमका. चिमकु(को)ला—वि. ल्हान, छोटा; चिमकुला.

चिमकु(को)रा—पु. (अंगाला घेतलेला) चिमटा; (अंगाला न घाली काढलेला) चिबकुरा, ओरखडा. ०घेणे—चिमटा, चिमटी घेणे. [का. चिमट=चिमटा घेणे]

चिमकुरावळ—पु. एक प्रकारच्या आळ्याची भाजी. चमडु(को)रा, चिमकुरा पहा. 'चिमकुरावळ चिबिनि चांगली चढवचीत फोडणी घेठनि चगरित.'—अमृत १४.

चिमकुला—नि. म्हानघा; चिमणाघा; छोटा; न्हातुला. (गो.) चिमकुलो. [का. चिम]

चिमखडा—पु. १ (कामटीवरून बोटाच्या, जोराने फेकावयाचा) म्हान खडा. २ (ल) चलाख, उणपणीत, चाणाक्ष मुलगा. ३ रस्त्याच्या बाजूची दगडांची राव; रस्त्यावर भास्वारेच्या लोकांनी एक एक दगड टाकल्यामुळे असलेला दगडांचा दीग. चिमणखडा पहा.

चिमखु(खो)रा, चिमकु(को)रा, चिमको(खो)डा—पु. एक पालेभाजी; अर्ध चमकोरा पहा.

चिमखुरा—३. १ (बोटांनी घेतलेला) चिमटा. २ नखांनी काढलेला ओरखडा; विचकुरा. चिमकुरा पहा.

चिमचिमणें—भक्ति. कुजबुजणें; निंदणें. 'चटक चांदण्या मज चिमचिमती । तारे तरणे दर्पण गणति ।'—अनलीखनक. [चव]

चिमचिमणें—भक्ति. (कु.) शोषणें; चावणें; दुखणें. [चव]

चिमट—झी. १ (अंगास घेतलेला) चिमटा; चिमडुरा. २ चिमूट; चुकटी; हाताचा आंगठा आणि पुढले दोट यांच्या जुळणीने घेतलेल्या पदार्थाचे परिमाण; आंगठा व तज्जेनी यांची जुळणी. ३ स्पर्श केला असतां जिची प्रांने मिटतात अशी लाजळ सारखी वनस्पति. [सं. मुमुटी=चिमटी वणव्यत्यास; का. चिमट+चिमटा घेणें]

चिमट—वि. चिबट पहा.

चिमटणें—भक्ति. चिमटा घेणें; दाखणें; चिमटीत धरून आवळणें. १ चेंगरणें; चिरणें; चेपणें; चिबटणें. २ आढळणें; संकोच पावणें; संकुचित होणें; सुरकुट्या पडणें. [चिमट]

चिमटा—३. १ हाताचा आंगठा व तज्जेनी यांच्या परस्पर दावाची पकड; चिमडुरा; विचकुरा. २ पदार्थ बट करण्याकरितां, पिकवण्याकरितां, उचलण्याकरितां, उपटण्याकरितां केलेले खोतर इ० कांचे हत्यार. ३ (स.) एकमेकांस मिळणाऱ्या (परस्परानां) लघुकोन करणाऱ्या दोन नशांमधील, दोन रस्त्यांमधील जमिनीचा त्रिकोणाकृति चिबोळा भाग. ४ (स.) इकडे बाळ तिकडे विहीर अशा प्रकारची पेंचाची, अडचणीची, संकटाची स्थिति. ५ (चिम-ट्यानें वेस इ०) उपटणें. [चिमट] (वाप्र.) चिमटा घेणें—एखाद्यास शोबेल, बोंबेल असे बोलणें, तशी कृति करणें. ० धरणें—म्हाग्याइतून चिमटा करवून, केस उपटून घेणें. —ट्यांत धरणें—पेंचात धरणें; अडचणीत आणणें. —ट्यांत सांपडणें—अडचणीत, पेंचात पडणें, धरलें जाणें.

चिमटा—वि. कपाळावर दोन भोंबे असलेला (घोबा). —मसाप २.५६.

चिमटी—झी. चिमट (सपकीर इ० काची). [चिमट] ० टाकणें—विषादि उतरायासाठीं मंत्र बालणें. ० लाघणें—मुक्ति प्रयुक्तीने कोणाएकास बचा करणें. ० चालविणें—कोणाएकानें मरावें म्हणून त्याजवर मंत्रप्रयोग करणें.

चिमटी—झी. बोंगरावर पसरणारें एक कटिरी शुद्धप.

चिमटो—३. (गो.) चिमटा; चिमखोरा. [चिमट]

चिमटो—झी. (संकेतिक) तलवार—गुग्रा.

चिमणखळा—३. कामटीनें, गळोलीनें, चणुडलीनें जोराने उडवावयाचा शारीक खडा. [का. चिमू=घोटानें उडविणें]

चिमणवारा—३. गवताची एक जात; हें गवत चिमण्यांना विशेष आवडतें म्हणून यास हें नांव पडलें असावें. [चिमणी+वारा]

चिमणचिटकें—न. प्रातःकालची चिमण्यांची चिबचिब सुरू होण्याची वेळ. [चिमणी+चिटकें]

चिमणडोळ्या—वि. चिमणीच्या डोळ्यांप्रमाणे लहान, शारीक डोळे असलेला (मनुष्य). [चिमणी+डोळा]

चिमणवाग—३. झी. लहानसा वाग. 'तिच्या (माडीच्या) मध्यभागीं एक लहानसा चिमणवाग असे.'—पाहू ३७. [चिमणा=लहान+वाग]

चिमणसा, चिमणा—वि. चिमकुला; डबलावा; छोट्यासा; लहान पण घुरेस; लहान आकाराचा. [चिमणा+सा]

चिमणसाळ—झी. एक प्रकारचें भात. [चिमणी=लहान+साळ]

चिमणा—३. चिमणी या पदार्थातील नर, —वि. चिमकुला; म्हातुला; लहानगा; लहान (मूल). 'आहापिले फिरविण्या चिमण्यास नायां ।'—मनोरंजन, जून १९११.

चिमणाचारा—३. चिमणचारा दहा.

चिमणी—झी. १ एक प्रकारचा लहान पक्षी. हा रावात न राहतां मनुष्यानें गजमज्जेच्या वस्तीत राहतो. हा अगतील बहुतेक भागांत आढळतो. त्याची उपजीविका धान्य व किडे यांवर असते. २ चिमण्यांतील मादी. ३ लांकडाचे, मातीचे चिमणीचे चित्र, ज्यांतून शिटी बाजवितां येतें तें. ४ दोन बाडोळ्या सापण्यांस चामडे मडवून केलेले खेळणें; कुडमुडे. ५ दारांचीं, बिडक्यांचीं तावदानें धंद करण्याच्या उपयोगी असलेले, काट्या-भोवती फिरणारे चिमणीच्या आकाराचे लांकडी बोंड. ६ केळ-फुलांतील काबळ्याच्या, चोराच्या तळांतील कोडा. हा शुभ्र व अर्धवट शारदेक असतो. हा भाजीला निवययोगी असतो. (वाप्र.) —क्या दातानें फोडणें—(धुपारीसारखा) खाद्य पदार्थ वक्रांत गुंदाळून दातानां फोडणें. असें वेढ्यानें तो पदार्थ मुखरसद्विप्त, दुसऱ्या माणसानें खावयास उठा होत नाहीं अशी (मुलांची) समजूत आहे. ० स्तारकें तोंड करणें—(निशेधमुळे, दुःखामुळे, अपमानामुळे) मुद्रा, तोंड, चेहरा उतरणें; निश्चेज होणें; एवढें तोंड करणें. 'पण पहा तो कसे चिमणीसारखें तोंड करून बसला आहे.'—युगमंजुष —चे पोहे—एक प्रकारच्या गवताचे बी. हे चिमण्यास फार आवडतें. पोहे पहा. —ची मुख-कुंड—झी. एक प्रकारची चिमण्यांच्या चित्रांनीं (मित इ० कांवर) काढलेली, रंगविलेली बट्टेलाकृति. हीत चिमण्यांची तोंडे बाहेर असतात [सं. चीज—चिवणी—चिमणी—राजवाडे, मंगमाला] —चिमणी—झी. १ (निरण्यातील, कारखान्यांतील) उंच घुटाई. 'गुण्याच्या आघापास दोकडें चिमण्या दाऱ्या राहतील...'—टि १.१६१. २ घोर (घूर बाहेर घालविण्यासाठीं घराला असतें तें). ३ राळेच्या दिव्याच्या बनेंवर ठेवण्याची कांचेची

नळी, कुणा इ० ४ वेळ इ० ओतण्यासाठी केलेले नरहाळे ५
दिनच्या पन्नाचा धुवादिना [६ चिमूली]

चिमणें, चिमळणें—एक चिबगें, चिबळणें पहा

चिमणो—३ (गे) चिमणी, मोठा दिनचा दिवा.

चिमाटी—धी (चोमारी) तजारी, (जोडपावरील घाग
ळीची) मागील दोन टोके जोडण्यास मध्यस्थी पारलेली सामक्याची
चीट

चिमी, चिम्—ही रुक्षान मुलांच्या मायेतील चिमणीचा
वाचक शब्द

चिमुकला—वि चिमुकला पहा

चिमुटणें—एक चिमटा घेण, दाबणें; दिळणें, चिमटणें,
पिरगळणें 'तैरी सुबद भावली। पुर्त हासी दाटली। तें वझा
घणें चिमुटली। सावध होय।'—हा ३ २२५. [चिमुट]

चिमुटडा—वि (उप) रुक्षान, दुष्ट, टिन्वा, पुणे बाघ न
हालेण (मुलगा)

चिमु(मो)रा—३ चिमटा, चिमघोरा, (घामा) चिचडरा,
ओरखडा (घाम) उठणें—एक ओरखडा, चिचुरा पणें
० काढणें—चिमघोरा काढणें. ० घेणें—चिमटा घेणें [चिमटा]

चिम्(मो)ट—ही. १ चिमट (तपकी इ० पदार्थांची) २
मुट्टी, चिमटी, चिमकोडा ३ बाडपाच्या कपड्यावरील एक
केशम चिन्ह, पोडपाच्या कपड्यावरील दान ओवरे जोडणारी
केवाची रेशा, चिमटा, सुपडा पहा [स मुट्टी—चिमट, उट्टी,
मुट्टपमुट्टिमोटन—त्रिकोकोपे—मुट्टि—चिमुट—चिमुट—राजराटे,
मयमाला; का. चिमट—चिमटा घेणें]

चिमोटा—३ चिमटा, चिमघोरा [चिमटा] ० घेणें—चिमटा
चिमघोरा घेणें 'आपणास चिमोटा घेतला। तेणे कासाविष
जाला।'—दा १२ १० २४

चिमोरा—३ चिमटा, चिमघोरा 'सासुरास गालोरे।
हुणके लासणें चिमोरे।—दा १ ४ २५ [चिमटा]

चिमोरा—टी—टें—पुजीन. नवीतील खेकळ्याची एक जात

चिमोला—वि (श) रुक्षान व सुदर, चिमुकला, छोटा

चिम्म—वि चिबलेले, चिब (—वि) पहा

चिर—न वझ 'कैची चिरामण्यें चिरे। मना धरे जाले तै।'

—सुगा १०१७ 'हीपदि लागा मागा। घन घान्य चिरे।'

—भाष ७ [स चिर—वझ]

चिर—किवि दीर्घकाळ पर्यंत बरेच, दिवस [स चिर—दीर्घ
काळपर्यंत] ० काल—किवि कार काळपर्यंत, कार दिवस पावेलो
० स्यायी—वि कार काळ टिकणारा राहणारा ० मोजी—वि
दीर्घ काळपर्यंत (रात्र्य) उपभोगणारा, राज्य करणारा

चिरक—ही (श्रा) विटकारा, पीट, शिसारी, किडस

चिरकघोर—वि (श्रा) ताडवाईक; कटाळघोर, मिजारी
(आजारी) पणामुळे) खोखळ हातेज

चिरकं(कां)डी—ही १ (दुध, रस, रण, मूत्र इ० कांची)
जोरातें बाहेर पडणारी, उडणारी धार, चिळकांडी ३ पिचकारी
३ (स) पावसाची आराची सर [च्व] ० लागणें—(दुध रण,
रस, मूत्र इ० कांची) जोरात पार उडणें, पावसाची सर येणें.

चिरकणें—एक चर, टर आवाज होऊन, कडून काढणें,
काढणें (वझ इ०) [च्व च—कापड काढतांना होणारा आवाज]

चिरकणें—एक १ आमांसादि विकाराप्रमाणें रुक्षान मुलास,
आजारी मनुष्यास एहदम पण थोडें शोयास होणें १ (हत्तीचें)
वीरकार करणें ३ (मातीच्या, काचेच्या भांड्यास) चीर, तथा
पडणें ३ (ज्यात आनयावर मुलाचा कार पायन केवयासुद्धें पार
याचा) आवाज कुटणें, बंदूक होणें (घामा) (गवयाचा
आवाज गातांना) मधून मधून बंदूक होणें ५ बिघडणें, छडणें,
फिसडणें (पडा, मसळत, बत इ०) १ (रागाच्या आरात भावे
हांन) बडबड लागणें [च्व चर ।]

चिर-कर-कन-दिना दिशरी—किवि चिळकन, टरकन,
चिरे, टरे अशा आवाज करीत टरंदिशी

चिरका—ही बोंगरावरील दुरळीसारखें गवत—मसाप ३
२४६

चिरका—वि १ सड्ड काढता, चिरला, कापला जाणारा,
टिपूळ (कापड काडू इ०), ३ काटलेण (कापड) मोग,
फट चीर पडलेले (डांकड, दगार) [चिरणें]

चिरका—वि चिरकणारा

चिरकाडी—ही चिरकांडी पहा

चिरकाय—ही (श्रा) बीप (चोण्याची, चादीची)
[चिर+काय]

चिरकाम—न (कों) कार्तातें लांकडे कापण्याचें काम,
भोरक्याचें काम [चिरणें+काम] चिरकामी—३ (राजा)
डांकड कापण्याचा पदा करणारा, भोरकड, भोरकडी—हा.

चिरकाल—ल—किवि बहुतकाळ, दीर्घकाळपर्यंत [सं
चिर+काल] चिरकालिक—वि. फार दिवस टिकणारे राहणारे
कार दिवसापासून चालत जालेले [सं चिर+काल+इक] चिर
काळी—वि (श्रा) पुरातन, फार जुने बहुत दिवसांचे [स
चिर+काल]

चिरकाळी—ही चिटी, पडी (लांकडाची, पानाची काप
जाची) [चिरणें]

चिरकांची—ही चिरकांची, जोरातें उडणारी पाण्याची
रवाची, रवाची, मृदाची धार ३ पिचकारी. ३ आतल्याचा

एक विकार आमाशामुळे थोडा थोडा विसर्जिलेला मळ [चिरडणे]
०स येणे—अकि (कों) घळणे, दमणे, जिकीरीस येणे

चिरकी-क्या—वि. (प्रा) ज्यास लवकर विलस, कटाळा, वीट येतो असा (मनुष्य), खतखोर, ज्यास मळमळ सुटली भाड असा [चिरक=कटाळा, वीट]

चिरकुट-कूट—न १ कापड, कपडा २ चिथी, फाटलेले कापड, चिथुक, फक्कूर 'सुर्वांगी लोबले मास। चिरकुटा सारिले।'—दा ३ ५ ४६ 'जेमे मृषकांनी फाडिले। चिरकुटा।'—दावि २९४ चिरगुट पहा। [स चौर=वध कूट अन्वयार्थी]

चिरक्या—वि. (कों) लाकडे कापण्याचा घंटा करणारा, ओरक्याचे काम करणारा [चिरणे]

चिरखांब—उ (कों) तुळई उभी चिरून, कापून केलेला खांब [चिरणे+खांब]

चिरंगट—झी (राजा) (पदार्थांची, वस्तूची, सामानाची) ठेवाठेव, गरी, खचाखच. [चिरडणे]

चिरगटणे, चिरंगटणे—अकि (दोन पदार्थांच्या वैधीत, पंचात, दावात, सापडून) चिरलेले जाण, चिरडणे, दाडणे, वेग रणे, दाबले जाण [चिरडणे]

चिरंगटाचिरंगट—की (सामा) वेगरावेग, ठेवाठेव [चिरगटणे]

चिरगुट-गूट—न १ (उप) कापड, कपडा, वस्त्र २ चिथी, चिरोटी, फडके, चिथूर [स चौर] ०पादरुण-न आपणा पापराव्यांचे कपडे, वस्त्रावरण, कपडालाता बगेरे [स चौर=वस्त्र+प्रावरण]

चिरघोडी—झी (सामा) कुठोघोडी वेदकउडीचा, गुर पोडीचा सळ

चिरचिर—की (कों) चिंगचिंग, रपरप, चिबचिब, रेंदव

चिरचिर-रा—वि चिरडून, टाकून, चर आवाज करीत [ध्व चिर चिर।]

चिरचिर-रा-रि—किवि सुरुर पाऊन पडत, झिरी मिरि, झिरिझिरी

चिरचिरणे—अकि १ ओरडणे, चीत्कार करणे (हत्ती इ०कांचे) २ (कोणाएकावर) रागावणे ३ तडकणे, तडागणे, जुगणे, चिरणे (आवाज) ४ आवाज होऊन काटणे

चिरचिरीत—वि जुने, झिरझिरीत, चिरचिरीत झालेले (कापड) [ध्व चिर=काटलेवेळी होणारा आवाज]

चिरचिच्या—वि. तापट स्वमावाचा, चिडखोर, अन्व निमित्तावरून चिडणारा (मनुष्य)

चिरचोळी—झी एव प्रकारचे झाड, (सामा) गेळ ह्या नांवाने ओळखले जाणारे झाड—ढेंड-न गेळकळ, चिचोळीचे कळ

चिरंजाव—उ १ पुत्र, मुलगा 'पण आपले चिरजीव आपणास उलट लिहणार नाहीत कशावरून।'—पकोपे २ पुत्रास, फाटकट्या आवाज, आपल्यापेक्षा कमी वयाच्या मनुष्यास पत्र लिहिताना त्याच्या नावामार्गे लाबावपाचे उपपद, शब्द उदा०

'चिरजीव गोपाळ यास अनेक आशीर्वाद' ३ अमरपुत्र, ब्रह्म कल्पापर्यंत जगणाऱ्या सात पुत्रांपैकी प्रत्येक (अश्वत्थामा, बली, व्यास, माहती, विभीषण, कृप, परशुराम हे सात पुत्र चिरंजीव आहेत) ४ दीर्घायुपी, फार दिवस काचणारा, चिरकाल टिकणारा तेथे न लोटती जे भाग्याचे। दसती ते स्वर्गाचे चिरजीव।'—शा ८ १५० 'सुभो सुकीर्ति होईल गतिही बरवी प्रजा चिरंजीव।'—मोअनु ८५ [स चिर=फार दिवस, दीर्घकाल+जीव=जगणे, बाचणे] चिरंजीवी—की मुलगी, कन्या [चिरजीव]—वि.

चिरजोवी—की मुलगी, कन्या [चिरजीव]—वि. चिरकाल जगणारा, दीर्घायुपी [चिर+जीविन]

चिरट-टू. चिलट—न दास, घुगुरटे, मच्छर, मुरट्ट. चिलट पहा

चिरंट—न चिह्वाटीचे कळ

चिरटा—उ एका बाजूपासून फाडून घेतलेला केळीच्या पानाचा तुकडा, फालडा [चिरणे]

चिर(रा)टी—की (चिरटा या शब्दापासून लघु-वचावक) १ चिरटा, केळीच्या पानाचा एका बाजूने फाडलेला तुकडा 'सात्राचिया त्रिपुटिया। प्रणव काय केला चिरटिया।'—अमृ १ ५८ २ जमीनीचा चिंचोळा तुकडा ३ चिथी, चिरफळी, पटी (कापडाची, कागदाची).

चिरटे—न (कापडाची, कागदाची) चिरोटी, तुकडा, केळीचा फालडा [स चौर]

चिरटोळी—झी लहान मुलास स्तनपान करवावे शिफ-निष्ठासाठी कापडाचा बोळा दुधात भिजवून चोखावयास होतात तो मूळ अन्नमल्याबरोबर त्यास स्तनपान करता येत नाही म्हणून अशा रीतीने दुध पाजतात

चिरड, चीड—की १ रोप, बसवा, राग, प्राध, उणे उत्तर, ममेश्रवण इ०कांपासून होणारा मनाचा कोम, अपमान जाणवणे, राग [कि० मरणे] २ विडखोरणा, कोपस्वभाव, शीघ्रकोपी पणा ३ टिटकारा, टिळस, कगळा (कि० मरणे) [चिरणे]

चिरड(डो)घोर, चिरडी—वि विडणारा लवकर रागावणारा, तिडतिडा, चिडचिड्या, खिखिसा, दिरवट, दिवड खोर [चिरड+घोर]

चिरडणे—अकि चरणे, दाबणे, वेगणे चिरगटणे, दाबा मुळे फुटणे, काटणे [दे.स लिप्=नाश करणे, मारणे, नष्ट होणे, इजा करणे—आम १८३५]

चिरडणे—अकि रागावणे, चिरणे, मतापणे

चिरडी—स्त्री. सहान मुलीचे लग्न. ० नेसणे (स.) रागाने, संतापाने फणफणणे, गुमसुजे; तयपायाची भाग भरत काटा जणे. ० मागणे—मागवणे (रागाने फणफणणाऱ्या मुला-मुलीसंबंधी म्हणतात).

चिरडीपण्टी—वि. उम आणि तापट; हाडपण्ट्या आणि कडक; श्रीप्रसोपी.

चिरण—स्त्री. १ उभे विरलेले केळीच्या पांथाचे अर्थ, तुकडा; काळडा २ बीर; भेग; तडा; फट. ३ अर्धद रस्ता; पोक (दोन परामधीन). [चिरणे]

चिरणा—उ. काळडा. चिरण अर्थ १ पडा.

चिरणी—स्त्री. १ चिरण; केळीच्या पांथाचा मगून उभा कापलेला तुकडा, काळडा, २ लोकांचा, दपला पाडलेली खोबण, खाचण ३ खाचणारा; खाचण पाडण्याचे हत्यार, एक प्रकारचे किर्करे; अर्ध पटाघोरे, ४ मितीचा पुढे आलेला भाग (बटाचा बटण्यासाठी किंवा बटव टेंबण्यासाठी उपयोग होतो तो); मितीचा बंगोरा, लई; छपेली. ५ आठोरासाठी केलेली एक विंटेची भिन. ६ कड्याचे काठ कापण्याची कांण. ७ एक प्रकारची लहान पाठी. [चिरणे]

चिरणे—न. १ छुतरहांमतीस एक हत्यार; एक प्रकारची लहान पटाघोरे; किर्करे. २ कांण. ३ कापदाची काळी खोदावयाचे हत्यार ४ मूर्ती कोरण्याचे हत्यार. [चिरणे]

चिरणे—उक्ति १ काळणे; कापणे; बीर पाडणे. (बाप) उमा चिरणे—सांडीच्या आजूने कापणे; काळणे. 'महाकाळ उमा चिरीन बाणी.' २ पसरणे. 'एकीकडे स्थाने चिरित्या बागुरा। टेविले थानपुत्रा एकीकडे।' -तुगा ३ (मर्यादा इ०) जाखणे. 'मग महा मूर्ताचे एकवाट। सैश बेटादुनि आट। मृत-ग्रामाचे आषाट। चिरिते घारी।' -हा १३.४५. ४ वेगळाले भाग करणे. 'ठेणे मावशुद्धि चिया वाटे। विछले विकन्याचे फांटे। मग चिरिले अण्हाटे। अण्हाटोच।' -हा ७ १००. [चि. सं. चिरे=कापणे; अखमी करणे; ठार मारणे; तुल० हिं. चिरना प्व.]

चिरंतन—वि १ जुना; प्राचीन; पुरातन; शाश्वत. २ चिरजीव. 'तरी घागे कायि हे होती। चिरंतन।' -हा २.९८ [चं. चिरम+तन=कार काळ टिकणारे]

चिरपणे, चिरपुटणे, चिरपिटणे—अकि. (आभारी पणामुळे, अशकपणामुळे) एकदम, न कळत पण थोडे सौवाद होणे; चिरवणे. [चं. चिर]

चिरपुट—टी—स्त्री. (गो.) एक प्रकारची वनस्पती. टी हात-दीड हात उंच असून हिला पांढरट हिरवट लहानग्या वाटोळ्या बोरारुपची फळे येतात ही फळे खातात.

चिरफळ—स्त्री. एक प्रकारचे माद. -न. चिरफळीचे फळ. याची मिरमिर लागते. याला बोंदणात तिरफळ अर्थात म्हणतात.

चिरफळ, चिरफळी, चिरफळी—स्त्री (बघ, लाडूक, कागद इ०कांचा) कापून, चिरून काढलेला लाट तुकडा; चिरटी; चिपी. [चं. बीर=वज्र+फळट=परी]

चिरपुट—न. (ऊ.) एक प्रकारचे सहान माद व त्याचे फळ.

चिरघोटी—स्त्री. एक वनस्पती; वणळकोडी पहा

चिरघोटे—न. चिरघोटीचे फळ; वणळकोडा पहा.

चिरमी—स्त्री. १ मंडुण्याचे घारी, लाडूक, फळ इ० कांतीस रसोस कमी मान्यामुळे वरील त्वचा भाजुचित होऊन पडलेली घुरजुनी. २ बघ इ०कांच पडलेली बघी. [चीर]

चिरमी जोडा—उ. साध्या आकाराचा पध्दती जोडा; मारकाडपांच्या समांत लागणारा एक जोडा. [चम्रीजोडा]

चिरमुटणे—अकि छुतरहा, वळपा पडणे; चिरम्यानी तुक होणे. [चिरमी]

चिरपट—वि. गिचनिड निहिलेले; खारबलेले; चिटाक.

चिरपटा—उ गव्हाणा रस व भेदा एकत्र करून भाड नड पदांची केलेली चौकोनी पुरी; चिरोटा पहा.

चिरपटार-ट्यापी—वि. कायम टिकणारे; पुष्कळ काळ. पर्यंत राहणारे, टिकणारे; शाश्वत; चिरंतन. 'एन्हाई अगदाकाराचे विरे। जे चिरपटार्याचीचे घुरे।' -हा ८.१५४. [चं. चिर=फार वेळ+ट्यापित=राहणारा, टिकणारा, अमरगार]

चिरा—उ बीमार्ये; र्वानी; कुमारीदशा. ० उखळणे, उतरणे-बीमार्ये मट करणे; वेदवेद्या अनुपभुक्त मुलीशी प्रथम संभोग करणे. ० चिरा उखळा यासाठी राव नशा। घेंतन तुम्ही पलेगावर बसा।' -पला ४.२५.

चिरा—उ अतीव्या उमगा काढपा असलेले अर्धवल्हान पानोटे; मंदील. 'चिरां बांधिलेला चिरा। खोवी मोतिपाचा घुरा।' -अष्ट १२०. 'मिराविल चिरा, शिरावर घुरा।' -अमृत ५३. [चं. चीर=वज्र]

चिरा—उ १ काफा. २ इमारती पडोव दगड; खाणीतून शुद्ध राबून उदकिलेला दगडाचा, खडकाचा तुकडा, खपला; दगड, छिळा. 'दुखि कामा पातळा चिरा। विसवरा मुक्किले।' -तुगा १२३. ३ पांयावरील हडोचा दगड (बाप) ० उलटणे—

(कोणी स्पृष्ट मनुष्य) एकाएकी मरण पावणे ० घालणे—सकि, घोडा चालणे, नाडीसं करणे; नष्ट करणे. 'तुडा म्हणे घालू जिव-पणा चिरा। जळत त्या माहेरा निजाचिया।' -तुगा २५५४.

० पडणे—१ बोंडा, दगड पडणे. २ (स) (एखादी किंवा) बंद पडणे. 'घारीय येणे घरे। चिक्कुना वेरमारे। चिरा पडे।'

—झा १२ ११६ (वाप्र) —चिन्यांचा पाया—३. १ दगदी पाया २ (ल) (खीसततीतून विरुद्धगुण, मित्र अशी) उघड सतति (खीसतति दुसऱ्या कुळांतच जाते आणि उघडसतती मूळच्या कुळात कायम राहत म्हणून पुढसमतीस चिन्याचा पाया असं म्हणतात) ३ (ल) स्थैर्य, भक्कमपणा असलेलं राज्य, मारुमत्ता, हुदा, उद्योग, मधुरत ६० चिन्यावरची रेघ—की १ दगडावरील लेख २ (ल) कधी न पुढले जाणारे लिखाण ३ कधीही न मोडली जाणारी चाल ४ इराणी लोकांचा एक कायदा

चिराई—की हाकडे कापण्याची यत्तुरी [चिरणें]

चिराई(य)त—की किराईत, काहेचिराईत विराईत पहा

चिराक—ख—चिराग पहा

चिराख, चिराखदान—चिराग पहा

चिराखवकी—की. (दख्खालील, मशिदीतील, परातील) दिवे लावण्याची अथवा व्यवस्थेने ठेवण्याची क्रिया [फा चिरागु+वकी] • फरणें—दिव लावणें, झाकसुक करणें इ० काम करण

चिराची—की १ (मुळरमानाच्या) पिराजवळ दिवा बत्ती लावणें पिराज कुलाचे हार इ० वस्तु अर्पण करणें इत्यादि कार्ये ३ बरील कामाबद्दल मिळणारे सरकारी वेतन बर्पासन ३ बरील काम करण्याची नोकरी, कामगिरी. ४ फकीरास सध्या-काळीं द्यावयाची भिक्षा [फा चिरागु+दिवा]

चिराग—३ दिवा, दिव्याची रांग ठेवण्याची चौकट [फा. चिरागु+दिवा] • दान—न १ दीपस्तम, दीपमाला २ होमे करिता ओळीने लावलेल्या दिव्यांचा समुदाय [फा चिरागु+दान]

चिराया—३ चिरलेला आणि झारलेला भांडा [चिरणें+भांडा]

चिरायु—वि दीर्घायुची, बरेच आयुष्य असलेला [सं. चिर=फार वाढ+आयुसु=आयुष्य]

चिरो(रि)चिरा—की (४) चिरवीर

चिरि(री)मिरी—की लहानशी लांब, बक्षिणी, बक्षीस म्हणून दिलेला पैस साड्याची मेट घ्यावयाची म्हणजे दिवा याला चिरिमिरी पायी '—क २६ ७ ३० [चिरी द्वि] • पेणें—सकि बक्षिणी घणें, लहानशी लांब पेणें तार घेऊन बाहेला दिव्याई चिरिमिरी घेतल्याशिवाय जाईना

चिरी—की १ कळीच्या पानांनी चिरीटी २ डेग, चौरा ओघडा ३ (कुड्याची गवाची) बारीक कोर, रेघ माळी होमे करतारी. जेव्हा ती अर्थचयाची चिरी।' —कथा १२ ६१. ४ एखाद्या बऱ्याच विरुद्ध केलेला मुकडा 'तव तेचिचे अथ

सरी। जरा नांमे निशाचरी। तियेन दखिल्या दोन्ही चिरी। रात्रिमागीं।' —कथा ४ १६ ७४ [चिरणें]

चिरी—की लहान साडी, चिाडी [स चीर=वख, चीवर (री)—चिरी—चिरी —भाज १८३४] • पट्टी—की बायकांची वेणीफणी, काजळ कुकू इ० प्रमाणनविधि [चिरी+पट्टी]

चिरीफ—की आकस्मिक भीति घास्ती, गाळण, त्रेधा, तिरपिट [फा १]

चिरीमिरी—की चिरिमिरी पहा

चिरीघ—वि चिरलेलं, फोडलेलं, फाटलेलं करवतीने कापलेलं, उभ चिरलेलं 'मोवळी ववरी ऐसी। चिरीव गमे।' —झा १८ ३२७ [स चिरणें]

चिरु—की (राजा) वपदपात होणारी मोठी वपादरीज [स चीर=वख+म क]

चिरुट—३ निवळ तवावूचीच विदी, चुटा [ता शुटद=वळकटी गुळाळी, इ चिरुट, पो शाकूट]

चिरेंकार—३ (गो) इमारीचे दगड पडून विकणारा चिरेंख(खा)ण—की चिरे • हावयाजोगे दगड भीतून निघ तात अशी खाण [चिरा+खाण]

चिरेंचंदी—की १ घडीव दगडांचे बायकाम, चिर्चानीं केलेली बदिस्ती, फाडी, फरसबंदी २ (ल) दमदार व क्षिप्र पदार्थांचे भोजन ३—वि चिर्चानीं बायलेला, भक्कम मजबूत [म चिरा+चंदी] • पाया—घर—काम—३ न घडीव दगडांनीं बाय लेला पाया—घर—काम • पाया घालणे—(ल) (कोणत्याही कार्याचा) भक्कम पाया घालणे, पक्केपणीं आरम करणे

चिरो—३ (गो) चौकोनी दगड

चिरींजी—की चारोळी, चार नामक शाखांचे बी.

चिरो(री)टा, चिन्होटा—३ गव्हाचारवा व भेदा एकत्र मद्धन त्याची पोळी सादून तीस जाठ नऊ पडद्या घालून त्या घडीचे चौकोनी लगान मुकडे गुपत तद्धन कळते पत्रान 'लाडु मुनीचे गामट। तिये चिरोटे धाकू।' —महाप २ २३

चिरोटी—की लहान चिरोटा

चिरो(री)टी—की १ कळीच्या पानांची चिरफळी; काळका २ जमिनी ग कापडाचा कागदाचा लांबट मुकडा, पटी, चिथी [चिरणें]

चिन्हघटा चिन्होटा—३ चिरवटा चिरोटा पहा

चिन्हा(न्हा)ट—न चन्हाट दारखड [चन्हाट]

चिन्हाट—ट—न चिन्हांगीचे कळ

चिन्हाटी—की एक वनी —कृपि ५०७

चिल—न भक्क्या देतांतीत गवत

चिल—झी. पार. (अव. चिला) 'होले तितर गोंवां चिला।'—दावि २४४. [सं. चिळा]

चिलकं(कां)डी—झी. चिरकंठी पहा.

चिलका—झी. (क.) बरग्यावरची फळी. 'बरग्यावर चिलका बसवा'—चिलका चांगली बसली नाही. [चिलका बग्न्यावर]

चिलका(क)त—न. शरीराला बंदुकीची गोळी क्रिया तरवारीचा, शस्त्राचा वार लागू नये म्हणून घालावयाचा लोखंडी कच्चाचा, पट्याचा आगरखा; शरीरत्राण. [फा. चिलकड]

चिलररी—वि. १ चांगला; उत्कृष्ट; मामी, उंची. २ पण-कोरा; मूर्तिमंत (रुपया १० नाणें) [हि. चिलक=चकाकी]

चिलघोळ—झी. बारीक पानांची पोळ नांवाची भाजी. [चिल+पोळ]

चिलचिलाट—उ. (मनुष्ये, एकी, माकडे इ०कांच्या) पोळक्याचा आवाज; किलकिलाट; गलबला. [ज्व]

चिलट—न. १ हात. २ हुंकार. ३ उभरांतील कोंटक.

चिलण—झी. (कों.) १ चौर; चिण; भेग; तडा. २ शिड; भगदाड. ३ बोक, घेरी [चौर]

चिलप—झी. (गो.) वामबायाचा पडा बसविलेल्या सडाया, प्रत्येकी; बपल. [चपल]

चिलपाट—उ. (व.) कुणवी लोकांतील एक प्रचारचा खेळ.

चिलविलाट—उ. चिलचिलाट पहा

चिल(ली)म—झी. १ तंबाखू इ० आठ घालून वर अति ठेवण्याचे हुकूम्याचे मातीचे पात्र; तंबाखूचा घूर ओढण्याची मातीची नळी २ चिलमीत पातलेली तंबाखू इ०. [हि. का चिलिमे] चिलमी—वि. १ चिलीमशाज. तंबाखू ओढणारा २ घंगीमंगी लोकांनी उठवलेली लोणकरी (कंबी, थाप, गप्प).

चिलपत—उ. लिगायलाच्या (चिलवत, पंचम, तिलबली व कुंगुण या चार आधमाविर्कां एका आधमाचे नांव अथवा त्या आधमांतील मुख्य

चिलघाण—न. चिलघणा—ना—वि. डंगू; छुजट; घुडका (मनुष्य, अनावर इ०). [फा. चिल्लरे, चिल्ले=लहान; छुर]

चिला—उ. (विह. विरा) जरीच्या उम्या काढपा वल्लेळ लहान पागोटें; मदील चिरा पहा

चिलार-री, चिलहार-री—झी. एका वनस्पतीचे, बेसीचे नांव. इच्या थंड बाल म्हणतात.

चिलारी—वि. लहामगा; छोटा; चिमकुला. 'यमुना अमुनाची बारीक बाजू। तेथे खेळे चिलारी बाजू।'—महाप ४२५१ [फा. चिलरे]

चिलिचिल(चची)ल—वि. (दे.) चिलचिलीत, चिक-विहीत.

चिली, चिलये—झी. (हेट.) आमेयी दिशा.

चिलीपाट—झी. (व.) आटपापाटपासारखा एक खेळ.

चिलीपिली—नमव. १ मुलेबाळें; कच्चीबक्की; बालवृत्ती.

२ मकरंशंकातीन्या दिवशीं खिया द्राक्षांघास घुमलाचे वाण देताना त्यांत जीं बारीक बारीक बोळीं जातात तीं. [पिलीं द्वि तुल० वा.

चिलिपिली=सर्वत्र पसरलेले; द्वि.] चिल्यापिल्याची पाटी—झी. (व.) (ल.) मुलेबाळें असलेली छो.

चिलीपिली—न. (कु.) चिलीपिली अर्थ २ पहा.

चिलीम, चिलिमी—चिलम, चिलमी पहा.

चिलेयखतर—न. चिलघत; शरीरत्राण 'आगातील चिलें बखतर धाडिले दिहून आले सविस्तर।'—गापो ८०. [फा. चिल्लेयखतर]

चिल्या—उ. १ आमेयीकडील वावा. चिली पहा. २ होवी सरपटत विनाच्यावर नेण्याकरितां केलेली फळ्याची रचना.

चिल्ल—उ. पार. [सं. चिल]

चिल्लर, चिल्लार, चिल्लेर—उ. इतकीं मागीं; छुर्दा—वि. चिरनोक; बारीकसारीक; लहानसहान. 'घुर्दीतसे चिल्लर दिहारातें।'—२५५ [३१. चिल्लर=लहान, लहानसें नाणें]

०खद्य—उ. १ चिरकोळ खचें. २ एतद्देशीय बसुलीनोकरास दिलेली सारीलवारी. ०जमा—झी. बसुलाच्या लहान बाबी. (जमपंदीतील) जमेच्या लहानसहान तडमा. ०देणें देणें—न.

लहान प्रमाणावर देवदेव. ०मेंडळी—झी. गुलाबार्ळाचा अभाव.

०सामान—न. चिकोळलहान सहान वस्तू चिल्लार—री—झी.

(उप) वाकारगुणधे.

चिल्लर, चिल्लार, चिल्लारी—झी. वनस्पतिविशेष.

चिल्ला—उ. घुमण्याची दोरी. 'घुमण्यावाग वीर कंकण रात्रंदिवस चढवून चिल्ले।'—पला १०९. [हि.]

चिल्ला—उ. चाळीस दिवसांचे उपोषण व घ्यानममला. 'मुद्दी चिल्यातून उठले याची खबर लिहिली मालूम जाली.'

—अप २२९. [फा.]

चिल्लारखणें—अकि. (व.) रडणें; ओडणें [छत्र]

चिच—उ. (कु.) मासे पडण्यासाठी पातलेला बवावा

चिचचिच—झी. चिमणी, उंदीर वगैरे प्राण्यांचा आवाज.

२ रागविल्या लोकांचा. तमादा करणाऱ्यांचा, मिडान्यांचा, शाळेतील मुलांचा कलकलाट. 'मुद्दी सगळे मूला चिचचिच तोडें नका, एक जण सोग.'—'वाजारात त्याची चिचचिच झाली.'

—वाजारात लोक त्याच्या सोंबतीं जमून निवेद्या, तणपाच्या, विंगंतेनेद्या कलकलाट पकडलागले. ३ चोत माळेच्या पहिलवा-

नाचे, मुद्दीकोढ्याचे मुटपुटें. चरफकणें, बसुली देणें. ४ असंगु-

प्याने स्वतःच्या भग्याची धडीवची समजूत घालून देणें;

अक्षमतेची, दुबळेपणाची पिरपिर [स चीवू=चोळणे द्वि, चीवू=भाषार्थे=राजवाढे प्रथमाला]

चिचिचिचिचि—अकि १ (चिमण्याचे) चिचिचि आवाज करणे, (उदाराचे) चूचू करणे २ चिहणे, कावणे, खिरणे ३ (जखम, गळू इ०) ठुमठुसणे, शिणका मारणे ४ (अम्ल पदार्थ) फेकयुक्त होऊन फुरफुरणे फिरफिरणे ५ (पकात्र) बचव आणि पाणचट होणे [निचिचि]

चिचिचिचाट—३ अतिशय चिचिचि, पराकाष्ठेची चिचिचि. [चिचिचि]

चिचट—न जाडपा=भरडपा सुताची गुढाली, ही बहुधा दहा बारा हात लांब असते आणि तानवटाभोवतालच्या शहर दोनन्ही फेऱ्याची असत

चिचट—चि १ वातड, चामटा चिचट, (उप) सोसाळ, चिचट कृपण, हिमटा. २ कुसकलेले, बैंगरेले, चिचडलेले (अन्न, फळे इ०) ० पणा=३ चिचटपणा, सोशीकपणा, निग्रह, धारणा 'हा जो चिचटपणा आमक्यात आह तोच आमच्या जिवत पणाचे कारण आहे' -टिप्या

चिचटणे—अकि चुरहणे, वेदामेदा करणे, एकत्र होणे, चिमटणे

चिचटा—३ कितान, गलबताच्या शिडाचे त्राड कापड

चिचटांग नचटांग—न (कु) कचवीकचवी, चिल्लीपिल्ली.

चिचटी—ची (व.) चोय चोयटी, शिकक

चिचटी—वि चिचटाचे केलेले, चिचटासंबंधी

चिचडणी—ची १ चिचडण्याची क्रिया २ (ल) चिड विणे, खिरविणे, सतापविणे ० मांडणे, लावणे=चिडविणे, खिरविण्यास सुरवात करणे.

चिचडणे—अकि १ काला करणे, कुसकणे बैंगरणे, चुरडणे २ अव्यवस्थित करणे, चवडव करणे, सवाचवा कालवणे, [स चिचिट=पोहा]

चिचडा—३ १ (अन्न वळे, फुले इ० पदार्थांची) पुन-पुन निवडल्यामुळे झालेली दुर्दशा भसळ २ (ल) विषाद, विचका पोटे ला, बचवच मूखा करिता चिचडा होय । मज्जा लसीपा । ' दारिद्र्ये चिचडाचि सर्व, दवडा गारीचडापावडा । ' -आमु ५ ३ पोटे सुरमुरे, हरमन्याचे बाळे इ० अनेक पदार्थ तदन एमत्र भिमदून केलेले तिस्रटमिठाचे खाद्य [स चिचिट=पोहा]

चिचडाचिचड—ची १ पुन पुन चिचडणे, काला करणे, पालनेल करणे २ चालनेल, सरमसळ खिचडी. [चिचडणे]

चिचणे—न एक प्रकारचा मासा

चिवर चिवर—न पणसाच्या गऱ्याभोवतालचे तत्तूचे वेष्टण, पाती [स चीवू=साकणे, आच्छादणे]

चिवरे—न कच्चे पोफळ, सुपारीचे कच्चे सालासकट फळ चिवली—ची एक प्रकारचे शैमी कापड [स चीवू=साकणे]

चिवली—ची चिवा जातीचा जंगली बाजू (चिवा बागेत लावतात) [चिवा]

चिवळ—वि १ रोड, सडपातळ, बारीक, प्रमाणाबाहेर लहान घेराचा ' जे इल्लवट ना गडिस । जे चिवळ ना सपास । ' -एमा १.६७९ २ लाव आणि बाराक, चपटा केलेला, चेपटलेला ३ (वे) मरुद [चिवळणे]

चिवळ—ची (व) उन्हाळ्यात होणारी एक पाळेमाजी चिवळणे—अकि १ हातात दाबणे आणि मर्दणे, (वळे इ०) हातात दाबून चोदून मऊ करणे. २ चेपटणे, चापट करणे, लावट करणे [का चिवळू=तालेणे]

चिवळी—ची (कु) नयादिहाऱ्या काठी असलेली अरुद वाट

चिवा—३ लहान जातीचा बाजू. [का चिवळे=काठी]

चिवार, चिवार—चीन १ चिवा जातीचे बाजूचे बैठ. २ एका जातीचे गवत [चिवा]

चिवारी—ची. (इट) बाजूची भरीव काठी, बाजू [चिवा]

चिवाळणे—अकि (कु) बारीक होणे [चिवळणे]

चिवून चावून—किवि. काटकसरीने, कोरून कोरून, जेम तेम, मितम्ययाने ' चिवूनचावून पनास रुपये जमविले ' चावूनचिवून पहा

चिहळणे, चिहाळणे, चिळणे—अकि प्र चिघळणे (मीठ, साखर, मूळ इ० पदार्थ) दबणे, क्षिरपणे, गळणे, निघणे. [चिघळणे]

चिहाळ—३. (फो) घाम, पांसर, (मीठ इ० कांवा) खाव, निचरा, दमटपणा [म चिहळणे]

चिह्न, चिन्ह—न १ (जेणे करून विवक्षित प्रकाराने कोणी एमयुक्त, बस्त पदार्थ ओळखला जातो अशी) खुण, निशाणी, उ० मस तीळ, दाग, ठिळे इ० २ (साधूचर्य, समानाधिकरण्य इ० नियमासुद्धे कोणी एका गोष्टीने, गुणादिवाचे) झापक, गमक, अभिज्ञान, व्यंजन, उ० कोंस, स्वस्तिक, चिह्ना इ दक्षिण बायु सुटला हे पर्येच्याने चिन्ह दिसते ' या सवारीत छत्रचाम रादि राजाचीं चिन्हें दिसत नाहींत त्यावरून येथें राजा नसेल ' 'तन्हा हें काही मला धड चिन्ह दिसत नाही' -राम ३ ३ (गणितशास्त्र रसायनशास्त्र) पारिभाषिक सङ्केतिक खुणा उ० अचिह्न (+), उग्न(-), युगिह्न (x) आगिह्न(-) इ० ४ (लाकडाच्या फळीने, बटुकीच्या बाराबे, दिशे जाणारी) सूचना

५ अक्लक्षण, लोकविलक्षण कृति, चाळा, खोडी 'अदी काय विन्हें आरमणीम' ३ अक्लक्षणी विचित्र, खोडकर डाव लोक विवक्षण मसा मनुष्य, मूल हा मुलगा एर विन्हेंच आह ७ शापक अगर गमक गोष्ट, वस्तु मिदनाच्या पाच प्रकारांपैकी चौथा प्रकार (रोगाचे) बाह्यलक्षण उ० पिवळे दोळे, कटिरी जीम इ० 'नाना रोगाची परीक्षा, नाना विन्हाची परीक्षा : हे हान नव्हे।' -दा ५५ १५ चिन्हित-वि शून केलेल, बाग, ठिपका, अखेलेला, भाकति फाडलेला, ज्यावर विन्हें आहे असा [स]

चिळक(कां)डो, चिळकी-की (सामा) चिरकांडी, (रणाची, दुषाची) जोराने बाहर उडणारी धार [का चिळ-क्षिपु=क्षिपणें]

चिळण-की चिल्ला पहा

चिळणें-न एक माप, खोळव्याचा विमा माप, शेराचा पतिसावा भाग

चिळस-सो-प्रा-की किळस, बीट, तिरडकार, दिवारी 'किळुना चिळसी पात्र होईत।' -दा १३ ५०३ ० पोर-याज-वि खतखोर, कटाखोर, मित्राखोर, खोखनळ, जिमेचा शिंदळ विडिलेखोर चिळसी-वि चिळसखोरपहा. चिळसणें-भक्ति १ कटाखणें, बिटणें, चट्या शिंदकारा, दिवारी पणें 'भाग सिल्लिभवि लाके विळसाय पैसा।' -दा १९० 'तेही माणें चिळसा। सणें हुस्दी।' -दा १८ १५३ [चिळस]

चिळहाट-प्र (कों) घाम, चोक, चिहाळ, पाझर (मीठ, साखर इ० काचा) [चिळणें]

ची-ज (काव्य) चि च पहा

ची-की (कुस्ती खेळणारातील) परामर्श दुर्बलता कडल करण्याचा शब्द [ध्व] ० म्हणणें-भक्ति, चीत झालें असें कडल करणें 'मी त्याला अखेरीस ची म्हणावयास लावले ३ वेगणें जाणाऱ्या भोळीचा सू सू असा भावाज

चाक-प्र १ (वड, उबर रुई शेर इ० साडाचें) दूध, चिकट पदार्थ (बामूळ निव इ० साडाचा) ठिक २ मुकल्याच प्रसूत झालेल्या बाईच्या मुकल्याच ग्यालेल्या पाय म्हण इ० पयच्या स्तनातील चिकट दूध, नवप्रसूत मानव पशुजातीच्या बीच्या स्तनातील चिकट दूध ३ बलक गोद ४ चिकटवया अथवा पाचवया वनविषयासाठी शिजविलेले तांदुळाचें पीठ ५ कळीच्या सोंप्या पासून दिवा गहू इ० चान्ये मिजत पासून बाटून रवापासून काढलेलें सत्व ६ तिळाच्या तेलत काढलेलें चमेळीचें सत्व [स चिळण] चिकानें-चिफें धोळला-वि त्याच्या चिकण रसानें शरुर झालेला, खाण्यास योग्य, पक झालेला (जोषळा, बाजरी इ० काची पणें खाण्यास योग्य झालीं अथवा त्यास म्हणतात)

चीकसा-प्र चिक्सा पहा

चाची-की १ छी धू, फजिती 'जिडवेलिकडे होते चीची। अक्लक्षणे।' -दा १९ ३ २४ २ कोल, निरर्थक, क्षणभंगुर 'कायामाया दो दिशांची। भादिअती भापी चीची।' -दा १५ ८ ३८ [ध्व]

चौचीं-प्र पाठभावाच्या कडुलीचा बावळ शब्द 'मी त्यास चौचीं करावयास लाविल' [ची द्वि]

चौज-की गाणें, पद 'त्याने रायदारीतल्या भारदस्त हिंदुस्थानी चित्रा अद्याच्या सदा म्हटल्या '३ लकवीने गाण्या करितां रचलेले पद, गीत [का चौज]

चौज-की १ वस्तु गोष्ट, (सामा) चित्ताकर्षक वस्तुता रिक, सुंदर वस्तु गोष्ट 'गायनासारखी दुसरी चीज नाही' -न सायंकटा, सफलता २ परित्तित तो पहिल्या वर्गात उचोण झाला, त्याच्या अग्यासाचे चौज झाले' [का चौज] ० धस्त-की सामान्यमान, मोठीकुडी, बळभावरण वगैरे

चीश-न दुषाचा केलेला एक खाद्य प्रकार दर्ही व नव्यां तील बलक हे सुकवून बदामाच्या पिठात मिसळवा साखर व लोणी घालून तें मिश्रण जुनीकर घाटून उतरावें म्हणजे चीश तयार होतें -गृधि १ ५४१ [इ]

चीड-न. छापून चित्रचित्रित केलेले एक प्रकारचे कापड, छीट [स क्षिप्त, हि छीट]

चीड-की १ चिरड, तिरडकारा घुस्सा राग, सताप २ छीप्रकोपीपणा, रागोदपणा. [चिडणें हि]

चीड-प्र कोयडवासाह असलेला कट्टार ठपया हा कजा रणी झिया यळयामन्ये पाळतात -गुजा

चीण-की १ (बजादिकांस पडलेली) सुरकुती, (परर, इजार इ० कास पातलेली पुणी, निरी २ (जमीन, भित इ० कांस पडलेली) मेग, चौर, फट ३ (कों) घास आल टेल मये म्हणून विणून बसविलेला दगडाचा थर ४ चावली टोकलेली, चोपेलेली, जमीन, गच्ची [स चि=एकत्र करणें]

चीत-वि १ कुस्तीत पराभूत होऊन उताणा पडलेला, जमिनीला पाठ लागलेला २ (ल) जमीनदोस्त केलेला, नास घूस झालेला, खराब झालेला व्यापारात यमावलेला (पैसा) ३ (कडव्याच्या खेळात) उताणा पडलेली (कडवी) (याच्या उलट प) ४ चिताड, खारलेलें, मिशमिड लिहिलेले [स जित, हि चित] ० करणें-जमीनदोस्त करणें, ठार मारणें, उताणा पाडणें पराभूत करणें

चौकार-प्र इलीचें ओरवणें 'चौकारकरी जाणो पतिला वाटावण म्हणें शुध ये। -सोमोण २ ५० [ध्व स]

चीन—पुन १ चिनींचे मूळ, रताळणाची एक जात. २ -पुकी (प्र) चीण (कपड्याला, कापडाला, पडलेली) सुकटी, पुणी, निरी ३ (जमिनीतील, भितीतील) फट, भेग [चीण]

चीन—३ चीन नामक देश चिनी देशीम-न चीन देशांतील देशीम, हलक्या जातीचे देशीम ०मॅधी-की मॅदीची एक जात

चीनचीनी—की राष्ट्री चिनचिन बाबाज करणारा प्राणी, रातकिडा 'नीजो नन्हे सकाळी वेळी। राती काळी चीनचीनी।

-तुगा ४१६४ [च]

चीप—न (कों) खाडीतून, खाऱ्या दलदलीतून वाढणारे, ठेंगणे पण फैलावणारे एक प्रकारचे झाड 'तेथेच आज खारवट पाण्यावर पोसणारी ही दळभरी इपलीची व चिपीची झाडे मातली आहेत' -सकाडीच्या पायथ्याशी १४

चीप—की १ दगड, लाकूड, सोने इ०काचा पातळ, सपाट तुकडा, पाचरा कपची, धरपी 'दिवाद्या ओस्तुक्याची दाटी। चीप दाटत होती कडी।' -हा १८ १५५६ २ कुलाची माळ हा पहा ३ (विशेषत लहान मुलांस होणारा) आतड्याचा एक प्रघाचा विकार ४ (चानारी) टाचेचा माघचा भाग उज रण्याकरिता, सुधारण्याकरिता लावलेला चामड्याचा तुकडा [स चिपिट]

चीप—वि गप्प, हस्तक्षेप, चुप

चीप-य—वि ओला, चिब, नियळता धरववीत चवचवीत

चीप—किवि लवकर, जलद [स छिप्र चिप-चीप -आम १८३४]

चीफसादेव—३ (व) कौशर, दरोणा

चीथ—वि चिब, चरचवीत, चीप पहा

चीर—न बळ, कपडा, (घामा) अन्तर्वस्त्र 'पाचवण चीर नेतो देवस' -भाए १२१ 'जातडी पाडा चीरपदर।' अल-कार बाधोनि समम। मातलीकडे टाकिले। -रावि १५ १८६ -देमीस्व १५३३ [५] ०गुट-न (वेष्टाव्याचे) लहान बल बळाचा तुकडा अतर्वस्त्र [स चीर=वस्त्र+का गुट=युल, आतील] ०चोळी-की मकरसक्रातीच्या दिवशी घुसमिनी जिया एम्मेकीस चोळी आणि लुगट्याचे जे वाण दतात ते ०घाण-न (बिघात रुढ) बघण्या नातलग बिघात अहेर म्हणून बरपावकडून माहेले लुगडे वगैरे. उदा० आजचेवीर, मामे चीर [चीर+माण]

चीर—की १ फट भेग तथा २ (बायडी) कुड्याची धरकोर लावण्याची बांदीची काडी ३ तुकड्याची धरकोर [स दि] ०जाणे-तथा, भेग पडणे

चीर—न एक प्रकारचे झाड या जातीच्या झाडापासून राख तयार करिता यापासून टायेदारन निवळे बांध इमजीत

पाईनचे झाड म्हणतात डेहराडून येथील जंगलात ही झाडे पुढळ आहेत

चीर—३ जमियाच्या डावापैकी एक, यात वेचीच्याउजव्या बाजूला माकून डावीकडे चिरत जावे लागते [चिरण]

चीळ—की एक प्रकारची पालेमाजी 'ते हजारो हजार थोर थोर मनुष्य नागवे सपडे केवळ भणग कंगाल अन्नरहित, पळाने रहित, कळाहीन चीलाची भाजी खात आले' -भाब १२५. [चिलघोल पहा]

चीळ—की १ (राजा) भेग, फाट चीर २ खिड, बोल, दरी चिलण [चीर]

चीळ—की (गो) १ पोतें (गाणपाटाचे) २ राजपुन्याचे झाड [स चिळ=वळ परिधान करणे, चेल=वळ, हिडू, चैलमू=झाकणे, लें चेल प्राज हिलू गों. हुलजा]

चीळ—न चामड्याला लागलेले मांस -बदलापूर १८५

चीळ—की (स्तनातून, सडातून) एकदम निघणारी दुधाची चिळकाडी, पान्हा ०फुटणे-अकि पा-हा फुणें

चुइटी—की १ घोड्याच्या आयाळाच्या केंसाच्या बळ लेल्या वेणीस जोडलेली छाटणीची, फितीची चिरमी, भादोटी चिरी, पटी २ उसाच्या गंदरीचा, जोवळ्याच्या ताटाचा चावून राहिलेला बोया [स चिपि=सपाट]

चुरगे चुरे चोय—की १ पत्रावळीची पाने जोडण्या साठी (पत्रावळी लावण्यासाठी) केलेली बोसुची, बावूची चारीक काडी, चोय, चोई चोयटी २ कणीचा कणभ्याचा दात म्हावया-जोगी, दात म्हणून असलेली बावूची चारीक सळई ३ दकावरील बोल काढण्यासाठी वापरावयाची लवचीक वेताची काडी [स सुचि=ची=चारीक सळई घुरई]

चुरे चोय—की सुदगी पहा

चुकचुक—की पालीचा आवाज, काही जातीच्या पदयाचा आवाज [च]

चुकचुक-का—किवि. चुकचुक मया शब्दाने, चुक चुक मया आवाज करीत [च]

चुकचुकणे—अकि पालीचे, काही विशिष्ट पदयांचे चुक् चुक आवाज करणे [चुक् दि]

सुकटी—की १ चिमट विमूट, २ (हाताचा आंगठा व मथले बोट यांमधी बाजणारी सुटकी चटकी पहा ३ सुकटी पृष्ठ ४ (एखाद्या कामातील) सुची, हातधंडा, प्रयोगता -किवि कचड्या, चडहून मोठी आरमटी करुनि सुकटी दतावळी चावुनी।' -आवी ४२ [च दि सुकटी] ०साधणे-येणे-यसणे-सुची घाबणे, हातोटी येणे इ० [दि.]

सुकर्णे—तकि १ चुक, प्रमाद करणे, नको ते करणे; अपराध करणे 'लिहिणार सुकतो पोहणार सुकतो' २ मार्गापासून चळणे, बहणे, मडणे, भलत्या रस्त्याला जाणे. 'सडक डडक सुकते' नेये. हेकाडपणे ।' -दा १४४ १३ 'सुकला फकीर मविदीत सोपाया' ३ कामांत कसर, कुचराई करणे, कामगुहार पणा करणे मी बाळरीमध्ये कधी सुकली नाही ४ (नेम, रस्य ६०) न साधणे, न लागणे, अंतरणे, दुरुणे 'बाटा लागे तरी गगना भेट। एन्ही सुकते।' -झ ८ २५१ ५ म्हाव यांचे टळणे, न घडणे 'गळे ते येत नाही, हाणार ते सुकत नाही' 'सरकारचे देणे सुकावयाचे नाही' 'अपमृत्यु सुकला' ६ (इश योग्य वेळांत, पदवीत) कमी दिवा जास्त होणे 'तुम्ही वेळ सुकलात' 'सुकला तो सुकला' ७ सख्येमध्ये नाकबघाचा फरक पडणे, लागणे, नाकबा कमी येणे ८ गफल तीने, नजसुकीने बघवला, टाकला जाणे, पळणे ९ (दिशेचे) सुकता करणे, फेड करणे, (कज्जा) दुगणे, तोडणे, (खक्याचा) निवाडा होणे, करणे 'दिशेचे, खटला, कज्जा सुकला' १० (काही एक काम, गोष्ट) केली जाणे, घमास होणे 'मी तर त्यास बचन देऊन सुकली' [स दकु=सुकर्णे=सुकणे दकु म्हणजे बंदी मारणे, गति करणे करून सुकणे म्हणजे करून पुढे जाणे, -मात्र १८६५, स च्यु=मार्गघट्ट होणे, व्युत, स सुक=सुख देणे अपवा भोगणे, प्रा सुकड, का सुक्री=हाण] (वापर) सुकल्या सुकल्या सारखे होणे-आपल्या सवयीचे माणुष किंवा वस्तु अवल नसल्यामुळे परक्या ठिकाणी गेल्यामुळे चित्तास अस्वस्थ वाटणे 'धरची रुवे मडळी परगावी गेल्याने मला आज सुकल्या सुकल्यासारखे माले आहे.' शमाघण्ड-सुकत सुकत-माकत-चाकत-किवि सुका करीत, पसरत, सुकता सुकता, वेढ्यापाकड्या पदतीने, अडखळत 'सुकत वाकत माठले। शुकें सकळित पोळिले। न्यूनपूर्ण क्षमा केलें। पाद्विज श्रोता।' -दा १३ ५ १९ 'त्याला खोड पाठ येत नाही, सुकतमाकत म्हणेल' [सुकणे दि] सुकलामाकला-चाकला-वि नजर सुकीने राहून नेलेला, योग्य वेळी हजर न राहिलेला, बाट सुकून मळतीकडे गेलेला [सुकला दि] सुकून माकून-चाकून-किवि सुकीमुळे, नजसुकीने, दुर्लक्ष होऊन [सुकून दि] सुकूनसुखा-किवि सुकीने देखील(नेहमी अकरणरूपी प्रयोग) 'मी सुकूनसुखा त्याच्या वाटस जात नाही' सुकता-वि पुढे कलगा बाकी नसलेला (दिशेचे), फेड लेले (कजे) निकालास लावलेला, तोडलेला, मिटविलेला (कज्जा, दावा, खटला) [सुकणे] १० करणे-करून देणे-सकि १ निका लास लावणे 'सरकारची बाकी सुकती केली' 'सावकाराचा पैसा, वांग्याचा कज्जा, लोखंडि कजे माझा दिशेचे त्याने सुकता

करून दिला.' २ बाकी राहिलेला (दिशेचे) शिखळ असलेले (कजे), वादपस्त असलेला (बागा), अंगावर असलेला (हत्ता), निष्ठापासून लावलेला 'सुकते रुपये दिले' 'सुकता वगार लख्खारास मिळाला' 'सुकती बाकी दिली' सुकता पैसा, दिशेचे वाटा, हत्ता ६० [सुकणे]

सुकार-वि गोंधळलेला; धावा, भावरा, आयपाने, पोटा कड्याने गुभ, बस मारलेला [सुकणे]

सुकारा-वि (दे) सुकणारा; सुका करणारा [सुकणे]

सुकली-जी प्र. सुगली पहा चढावी

सुकवती सुकता-जी कर्जाची फेड, तडजोड, कर्जाचा निकाल लावणे [सुकविणे]

सुकव्यासुकव-धी-जी १ टगळमगळ अलमटलम (एखादे काय आपल्यास करावे लागेल म्हणून कुचपणे त्यास बंधी करेली) टाळाटाळ; लबाबपण, आज तसा करणे, दुर्लक्ष्य करणे २ (अनेक देण्याचा, कर्जाचा) निकाल, तडजोड, बारा-बारा [सुकविणे दि]]

सुकविणे-तकि १ (नजर) टाळणे, सुकविणे, सुकवा सुकव करणे, सुकावी दणे २ पोटाकड्यात पडणे, चुक करावयास लावणे, पसविणे ३ (कज्ज, देणे ६०) निकालात काढणे, बारा बार करणे 'सरद अदावतीने मिरह कोढाचे निवाड्यापरील अपिले सुकवावी' -न्यासे ४ 'त्यास बोलावून आणून चौड्या करून तटा आम्ही सुकविता' -नकाप २.१९७ [सुकणे पासून प्रयोगज]

सुका-१ चुक, धोंडाला 'परातसि न लाबावा डका । कदापि पावें नदावा सुका ।' -दा १२ १० २० चुक पडा

सुका-३ १ एक प्रकारची वनस्पति, ही पोटावर घातली असता गम उमटून पडतो २ एक पालेभाजी, अर्धट सुका, ही माजी बारामास होते, ही अमिदीवळ, वण्ण रुचिचर, पित्तल, आणि सारक आरे धोड्याच्या निचावर हिचा उतारा देतात [स सुकिडा]

सुका-३ दिशेबाचा निकाल.

सुकाऊ-वि (काम, कर्तव्य) टाळणारा, सुकविणारा, (कामात) कुचपणा, टगळमगळ करणारा [सुकणे]

सुकाचुक-जी १ फार मोठी चुक, धोडचुक, धोंडाला बोंबव बहडणे २ परस्परचोसुकामुक गांठ न पडणे [सुकणे]

सुकाडी-जी सुकावी, दडि सुकून पडून जाणे, हातावर दुर्गो देऊन पडून जाणे, फसविणे [सुकविणे] २ देणे-सुकविणे, सुकावी दणे [सुकविणे]

सुकामुकी, सुकामुक-धी १ परस्परांची भेट व्हावी असा सकेत असता तो सुकणे व गाठ न पडणे 'सुकामुकी माजि

माय देखताचि बादेकाडे बाळ जसें गळां पडे !' -अष्टतुल्य ६
'अमोनिया समृद्ध जाणा सुभूमक ! भुल्ले निश्चक मंत्री तंत्री ।
२ योजिलेल्या अनेक साधनात मेळाचा, ऐक्याचा अभाव
[सुकणे द्वि]

सुकार-री-रु-वि वाट सुकलेले, भटक्या मारणारे, हर
वलेले (जनावर वस्तु) (जनावर, वस्तु हावच्यावर परक्याकडून
सापडल्यावर त्यासवधीहि हा शब्द योजतात) [सुकणे]

सुकार, सुकारचट्ट-तट्ट सुकारी-सुकार-
सुकावू-(आपणास घातिलेल्या, भेमुन दिलेल्या कामाची)
सुक्वाचुकव, टाळाटाळ टगळमगळ करणारा, कुचराई करणारा,
सुकाळ

सुकाच्या जाणे-अकि सुकणे नाहीये होणे, मरणे नाश
पावणे 'पणतोंडे भक्षितो पणजा : मूल बापास मारी बाजा ।
सुकाच्या गेला राजा । चौवा जणाचा ।' -दा १५५२ [सुकणे]

सुकावणा-वि सुकार, सुकारतट्ट सुक्वासुक्व करणारा
[सुकवणे]

सुकावणी-बी. नत्रसुकवणे, टाळणे, ढोळा सुकवणे
[सुकवणे]

सुकाव(वि)णे-सकि सुकवणे, खाटे वरणे 'लाकी केले
ते सुकावी । लोकि भाविले ते ठरववी ।' -दा १११०११ २
टाळणे, नत्र, ढोळा सुकवणे 'माते करी धरिल देणुनि एक
लीला । चाले सुकावुनि पुढे चमकोनि घोवा । विवाधरा शयिमुखी
विदमजुघोवा ।' -आरु ३ [सुकवणे प्रयोजक रूप]

सुकी-बी १ सूक दोष अशुद्धता २ अपराध ३ अप
राधावहलक्षिताने कलेली शिक्षा [सूक] ०ची अर्जा-बी
पुरवणी अर्ज, अधिक छलासा करणारा अर्ज ०ठेवणे-अकि
(स) दोष लावणे, मागे सारणे टाकणे 'ज साहित्याते
पोजावी । अमृताते सुकी ठेवी । गोष्टिसेवणे ।' -दा १३ ११५६

सुकुर, सुकूर-३ १ ग्रम, घाति २ सुक्वासुक्व -वि
प्रमिट, आधर्माने बंधित झाल्या, बावलेल्या, गोष्टलेल्या
'लोपोनिया करी सुकर माउली । नाही हात केरी निज्या सांही ।'
-गुग १५८२ 'सुहा म्हणे सग दशी कोण्या काळी । सुहर
दुबळी होतों आम्ही ।' -गुग १ 'सुहर हादले मानने । या नात्र
काभ्यात्मिक ।' -दा ३ ९५० ०पणा-३ प्रमिटवणा. जना
चार मोह नये सुकरवणे । -दा २ २ ३४ [सुकी]

सुकोट-वि (रात्र) चांगले, चोखट पदा -मसाप २ २
३६०

सुकोती-बी (कर्माचो) फिद, तडबोद, बायबार, घटवना,
भववस्था [सुकती]

सुका-३ सुधा पदा

शब्दो. १ १०

सुक-३ १ एक पालेभाजी, सुका पदा २ धान्यापासून
बनविलेला सिरका [स]

सुखणे, सुखणे-सकि चोखणे पदा

सुंग-बी. परलण, तुकडी, ताबा, टोळी, कळप, सध, झुड,
(साया) जमाव समुदाय

सुंगडा, सुंगडे-पुन १ एकत्र बाधलेला मोत्याच्या
रुबीचा, सराचा समुदाय, पेंढाळे २ (पेंढ्याचे, ताटाचे, वेताचे,
केसाचे भागकाढयाचे लहान सळ्याचे, काठयाचे) जुडणे,
जुडो, पेंढी, पुत्रका, जुवड

सुंगडी-वि (तज्ञावरी, गुज) किकोळ, घोडे, विपर
'अमर सिंगने अकरा वर्षे सुंगडी दिवस राज्य केले' -तज्ञावर
मराठी ऐतिहासिक शिलालिपी पृ ११४ (१९०७) [का उगुन
शेवग्या भाग तुफा]

सुगल, सुगलपोर सुगलीखोर-वि चहाखोर,
पथू निंदणार खोटेनाटे सांगणारा, कुटाळखोर, बारटखोर,
सुचाळखोर, चहाड, तुफानखोर, कानाशी लागणारा, लाबालावी
करणारा [सुगळी]

सुंगल-बी (ब) चिमडी 'त्याची सुगल लौकर छुटत
नाही, त्याचेजवळ पैसा मान रगड माह' [स चतुर+अगुल,
का सुगात्र]

सुगली-बी चहाडी, लाबालावी, कुचाळी, बारट, द्वेष
भावने एखाद्याची बारीट मूर्खपणाची कृत्ये कोडणे [का.
सुदलि, सुदलि=असत्य, निंदा] ०ट्याणे-सकि निंदा, लाबा
लावी कुटाळी वरणे

सुंगा-३ समुदाय, सध -ता

सुंगाल-३ १ पत्रा २ (स) जुडम, जबरदस्तीचा ताबा.
'बहुत सुश्रवस्त जाले की जबरदस्तीच्या सुंगालापासून गरिबांचे
वतन खलाव जाळे' -रा २० ४९ [सुगल पदा. का सुगाल]

सुगी-बी १ सुग पदा २ गवताची, कडव्याची पेंढी ३
सदृशत विकल्या जाणाऱ्या वस्तूवर घसविलेला कर [दि सुगी=
मंडार धान्य सुगल]

सुच-बी चोख पदा 'वरी घालोनि मढाढोही । सुची
घरोनि कटिजे अही ।' -मुगादि १२ ७५ [स चचू]

सुच-बी एक औषधी वनस्पति चिडणा नावाची वनस्पति
सुचकार सुचकावणे-सकि १ (सुजालेले, बेफामझालेले
जनावर शांत करण्यासाठी) ओठांनी चूचु असा निश्चित दाब
करून गोजारणे. २ लाहीमाही लावणे, आजारणे गोजारणे,
मन बळवणे, पुन लावणे, चोपणे [चूच]

सुचर, सुचरट-न ओंवा इ० फळोतील रेया

सुचळा-३ (३) समदे माळविर्यानंतर लिहिलेले
राहणारे बातीचे टोक, दिव्याचा कात्रा कोजळी सुगु पदा

सुधा—भी १ ल्हान पयो पडवला, दुखवला गेला असाता
त्याने केलेला केविलबाणा आवाज २ (ल) (पह्याव्याख्यारथा)
केविलबाणा, जात, दुखाचा आवाज [५५]

सुधासणें सुंच सणें—मकि. १ (यदुकीची मोळी)
समसणें, सणसणें, सुं सुं करणें २ (उदरी १०) चू करणें.
३ ह कां चू करणें, सड करणें 'एवढे लोड बसले होते पण
कोणीही सुधावले नाही' [५६]

सुंच सुंच—भी बीच [स २७]
सुचुरा—उ (क) दिव्याची बोगळी सुचुरा पहा
सुचु—भी वृक्षविशेष
सुट-फूट-फूट-दिशो—वि वि १ चंडवन सडवून २
सुकीसरशी, एका क्षणांत, निमेषांत [५७]

सुटकल—न (का) चिपळोसारसें एक मोठी वाय
सुटका—उ १ अगदी ल्हान पण विनोदी, हास्यकारक
गोष्ट, आख्यायिका गाणें, मोडसोकीची कविता, उपहासपर
पोवाडा, विनोदी बोधे, उखाणा प्रहेलिका, अन्तर्यामिका इ०
'गुणें वेधी मेरी रसिद्वि बळा रम्य सुटका।' -दावि २२३.
२ (सोपेची) डुकली, योडकीरी वृषप्रभय क्षोप (कि० लागणें,
पडणें) 'इशप्राचा उगीच सुटका पडला.' ३ (विलंबीचा
बिबीचा) छटा, (उसाचा रस, दूध पाणी इ० कांचा) थोट
(कि० घडें) ४ लाल हापविकेच्या लोखंडाने दिलेला शाय,
चटका (कि० घडें) ५ मनाला सुटुट, हुल्लुरलमणारी गोष्ट,
मनाला लावून राहणारी, लागलेली गोष्ट

सुटका—उ (क) रडाटाला गुढाळेल्या पचवीस केऱ्याचें
सुत रितीदी व्यवस्थेने कोष्टी लोकावर मजर ठेवली तरी स एक
सुटकाभर सुत काढून ठेवल्याशिवाय राहणार नाहीत [दि]

सुटका-फी—उ (गोंडी) पायलील जोडवें
सुटकी—भी १ (हाताचा अगडा व मधलें थोट यांच्या
सयोगविचोयानें काजणारी) चिटकी, सुटसुट सत्ता आराज
२ चिमूट, चिमटी, हाताचा अगडा व मधलें थोट यांच्या निम
टीत राहील इतका कोणत्याही पदार्थाचा अंश, सुट्टी ३
शिवांच्या पायांच्या अगड्यात घालावयाचें बांदीचें वेढें जोडवें
[स छोटिका, हि सुटकी, तुल० का चिटिके] सुटफयाचे
मांडव-उ. चटकाचे मांडव पहा

सुटकुला—उ ओडाला सुटका -क्षर [दि]
सुटकुला—वि छोटा, निमकुला, इलाखा, ल्हानपण,
चिटकुण

सुटपुंजी-ज्या—वि प्र गुण्या, तुटपुण्या, ल्हानपण,
योड्याचा मांडवलावर केलेला (व्यापार, पदा) तुटपुंजी पहा

सुटपुट—भी तळमळ, चडफड, तडफड, खत, हुल्लुर,
छाछा, पयात्तापाचा चडका, न करावी ती गोष्ट केऱ्यामुळे, न
साहजती गोष्ट साऱ्यामुळे होणारी मनाची चडफड. [ध]
-लागणें—मकि (मनाला) हुल्लुर, खंत, तळमळ वाटणें 'मी
सांगाऱ्या सपाटपात बरील मावाला योडेसं लावून योळेलो,
त्याची भला सुटुट लागची आहे' 'कोण आले हातें, तें पकें
पणी समजून वेईपयेंत मनाला मोठी सुटुट लागवयाची'
-पदोपे

सुटपुट सुटपुटता, सुटपुटीत, सुटपुटा, सुटपु
रता, सुटमुटा—वि वेत्ताचा, अगदी मोठका, इवा असेल
तिताडन, आठोपणी, अल्प, जेमतेम पुरेल इतका [स सुट=
क्षमी होणें-पडवें+सुट=क्षमी पडणें, होणें] -होणें—मकि
(अप्रादि पदार्थ) अगदीच वेतवाहा, मोठेच होणें

सुटपुट—भी. सुट्ट पहा
सुटासुमा सुटिया, सुटिया सुरमा, सुटीयासुरमा,
सुटयासुरमा—उ कणिकेचे गावर पुरून त्यांत दूधसाखर
पावून केळजे लाह [स सुट=सुटणें+सूर=चूर्ण करणें]

सुटिसुटि, सुटिसुटी—वि अगुआ, बैताचा, हुटपुगा,
-किवि काढसरीन, अगदी वेतावाताने, हात रावून (खर्च
करणें)

सुटी—जो (बिर) सुट्टी पहा
सुटी, सुट्टी—भी १ चिरट; विचार, तत्वाच्या पानाची
विरीप्रमाणे ओढण्यासाठी केलेली बळी, जुग. २ चिमूट
सुट्टा—उ. १ केळीच्या पानांत बळजेती बिडी २
बगली चिरट ३ तत्वा ओढण्याची बळी, चिलोम [का सुहि,
सुट्ट सु=तत्वावृत्ती बळकटी]

सुट्टणी—भी (को) अपाऱ्या रात्री प्रवास करताना
उजेडासाठी घणकाचट, मावाच्या पोई पिडून केलेले तुकडे इ०
काची छडी पेटवून घेतात ती दिवडी. 'काळोख पडला आहे
सुट्टणी घेऊन जा' सुट्टी पहा

सुडत—न (कु) गारळीचें, ताकाचें पान; इचित भरळी
माकाच्या पानासह म्हणतात

सुडती—भी. (कु डेट) गारळीच्या सुडताची पाती,
माकाच्या हाणाची पाती (गो) उजेडाकरिता पेटवायची दिवडी

सुडतें—न सुट पहा

सुडघत—न सुड पहा

सुडा—उ १ कांडण, बांगडी २ (ल) जियाचें
सौभाग्य (कारण जवरा मेऱ्याभर की करपूवण घालीत
नाही) 'करी लावपास चित्त विच नको पडें। अखंड तो
सुडा तुज भोगई नाही।' -जुगा २८८ 'दे जन्म असर्था द

माथा घुसा ।' -मसप २ २१ चडा पदा [स चडा-चोडी, कमण, काकण, का चुदेय=तोल्याची बागडी] (बाप) ०भरणे-लेणे-१ बागड्या भरणे, सौभाग्यवती होणे. 'जन्म सावित्री सुडा ल्याली -नामा १० २ (उप) मिश्रयाप्रमाणे मागे सणें, हटणे सामाशब्द-सुडेदान-न एखाद्या स्त्रीच्या नवऱ्याचा जीव वाचविणे, एखाद्या स्त्रीचे सौभाग्य राखणे [सुडा-दान] सुडेदान देणे-एखाद्या स्त्रीच्या पतीस मासण्याची वेळ आली असता तिच्या सौभाग्याकडे लक्ष देऊन त्याचे प्राण वाचविणे, सौभाग्य कायम राखणे 'रखमादवी म्हणे देई सुडेदान। सौक्षी रे प्राण धरातराचा। -तुगा 'तुमचे माझ्यावर किती उपकार झाले म्हणून साप, तुम्ही मला सुडेदान दिवत' -तोच सुडेदान मागणे-वेधव्य शक नये, सौभाग्य कायम, अक्षरित रहावे अशी प्रार्थना करणे, पतीचे जीवित, प्राण रक्षण व्हावे अशी चिन्तित करणे सुडापावरची बागडी-स्त्री बाग ड्याच्या विक्रीवर कुठट दिली जाणारी बागडी

सुडाचौबडा-वि लुकोपणने पुढे पुढे करणारा, फार लुडलुड करणारा, फाजील, अवास्तव कारमार करणारा, लुड घुड्या [चौबडा द्वि]

सुडात, सुडित-न (हेट कु) नारळीची झाडडी, नार लाच्या झाडाचा झाप सुडत पडा

सुडियार-३ बागड्या करणारा

सुडी-स्त्री अधाण्या रात्री उज्जेडाकरिता सणझाड्या, माडाच्या झापाची शिगे ६० फाची सुडी घेतून केलेली दिवडी, लुडणी, घेतविलेली गवताची पेंढी, सुडी 'सणाधांत जिऊडे तिऊडे लुष्पा घेतून उज्जेड झाला' -स्वप [सुडी, दे सुडी] ०पुनव-स्त्री माप शुद्ध पौर्णिमा. कौंकणात ह्या दिवशी होळीस घुरवात होते ह्यादिवशी रात्री अश्वत्थामोर व गांवाच्या सीमेची खूण दर्शविण्या देवामोर्वाती, दगडामोर्वाती सुड्या, दिवल्या फिर विनात [सुडी+पुनव]

सुडी-स्त्री बागडी घुसा पडा [सु दि सुरी]

सुडी-स्त्री (या) दित्रविण्याची मिया

सुडीत-न (नो) सुडत, नारळीचा न विणलेला झाप, झाडडी, सुडत पडा

सुडेरहाट-सुडेरहाट-३ (को) एक प्रकारचा पाण रहाण, कनेट्यास चौवीस रवे माकून केलेला रहाट

सुडेल-स्त्री (गुत्र) ओरूप डुड पिशाच, हडळ [दि सुडेल, स चडा]

सुंडी-३ (मित्री) पाय 'माजे राती तियात्र ओढाये हुणादोच सुडो थोलीन हुवी रेवो' =माजि रात्रो त्याच्याच ओढायावर कुं-पास रवे पोटांत पाय घालून निवर्जे -मि २५

सुड्या-वि १ दिवडी धरणारा, चूड धरणारा, २ (ल) आगलाग्या, कळलाग्या, लावालाबी दारणारा, वज्जेदलाल, कळपेटया [सुडी]

सुण-रून-वर-दिनीं-दिशीं-किवि सुणण असा आवाज करित, सणसण करित, गोंगावत, हसू करित, सणमणा [ध्व]

सुणकस-स्त्री कापडास सुण्या पाडण्याचे, वरण्याचे शिण्याचे हत्यार [सुणी]

सुणकळी-स्त्री ज्याचा भाजून सुना करितात असा भुस-सुगीत खडा, दगड, चुनखरी. [सुना-कळी]

सुणका-३ (प्र) चुणूक पदा

सुणका-वि (प्र) १ ततरीत, हुशार, चल स, चपळ, सुलुसुणीत (सुण्या) २ (प्र) चुनका, निवडक, निवडीव, वैचक, उत्कृष्ट [सुणणे=निवडणे]

सुणखडा-३ १ निवडक, वैचीव, उत्कृष्ट रत्न २ (ल) वणचणीत आणि आरुंदी मूल, मनुष्य [सुणणे+खडा]

सुणसुण-स्त्री १ सुसुर, सणसण, सणसण, तिडीक, फुणफुण (किं लागणे, होणे, करणे) २ (ल) पस्तावा, मन स्ताप, इशबल, हुल्लू (किं लागणे) [ध्व स. सुण-डोचणे द्वि]

सुणसुणणे-अकि. १ सुसुण करणे, सुसुणे, सणसणणे, ठसठसणे २ सुणून असा शब्द होईल असे उठो ३ कामुळे लागणे [सुणसुण]

सुणसुणाट-३. चरचराट, सणसणाट, फार तीव्र सुणसुण, अतिशय सणसणणे (किं लागणे, होणे, करणे) [सुणसुण]

सुणसुणीत-वि ततरीत हुशार, चलाख, वणचणीत (सुण्या)

सुणसुण-स्त्री सुसुण पदा

सुणणे-अकि १ निव्या करणे, (वस्त्रास) सुण्या पाडणे २ (विडपाचीं पांने ६०) चळत लावून ठेवणे, व्यवस्थेरीर रीतीने रचणे [स सुण-आकर्षणे, सकोच करणे]

सुणणे-अकि निवडणे [दि सुना, स चयन, सुण=विभागणे]

सुणफुण सुणफुणणे सुणफुणाट-सुणसुण ६० पदा

सुणी-स्त्री मिरी, पिरी, सुकती, दुमड, सल, मोड, हूण [स सुण=आकर्षण सकोच करणे गांठ करणे]

सुणी-स्त्री कांही कथा मिळकला भरद कोडा, बाळीचीं सालपटे धान्याचे कण ६० मिश्रित असा गुर स खावयास पाला-पयचा कोडा लूण [स सुणे]

सुणी-स्त्री रत्न माणकी, लहान माणिक हिरा, हिर कणी कनक्यमांची धग धगिनी सुसुमगी घाल वत। रत्न सुणी ह्यावत। तत्रवद्दरी लोटनी। -वगीव १ १२० [स सुणे, दि सुणी=धान्याची कणो, माणिक]

सुधुष्क—स्त्री १ (एखाद्या दाखाचा, धायाचा) नमुना; योग, लक्ष्म, आम्हाद (कृतीचा, कार्यपद्धतीचा). थोडासा मासाला, मासल्याकरिता म्हणून दिलेलें दिक्षण, पाठ; (एखाद्या उद्दिष्ट किंथेचें) अप्रकृ, अमसूचक, दिग्दर्शन (किं दाखविणें; पाहणें) २ थोडोशी सुधुष्ण, सुधुष्ण, गुरुकुण ०दार-धात-वि. दस्तरीत; सुधुष्णीत, चलाख; पाणीदार; हुशार.

सुतड, सुतडा, सुताड—नपु. (अस्त्रील) स्त्रीचे शुभान, जननेद्रिय [स सुत; सु]

सुतवावळा, सुतिया, सुत्या, सुत्यानंदन सुतिया नंदन—वि (प्राभ्य) बावळट; सुख; व्यवहारमानस्युय, सुळा; सुतचट [सुत. हि सुतिया=सुळा]

सुधुडणें—सक्ति मठ करणें, नाहीसि करणें ' समुद्रा, तेणें त्या सकल खलनोका पुधुडणें ' -केक ३१. [सुधडा]

सुधडा—पु (प्रा.) उलथापालथीने वस्तूची, सामानाची झालेली धरमेक, अस्तान्तरकथ स्थिति, घालमेल, दुर्दैवा, खोडा खोड; दाग इ० कानीं (लिखाणाची) झालेली दुर्दैवा, विषाड; खराबी, कायची अव्यवस्था; दिवडा. [सुपणें]

सुपणें—सक्ति. (प्रा.) बाळाबाळ, उबलाडबल करून धुलाकरा; अस्तान्तरकथ रीतीने उलटापालट करणें; अनेक वस्तूंचून एखादी वस्तू गळकडलेली अवस्थेचा ती सोपण्यासाठीं सव वस्तूची उलथापालथ, गळद होईल असें करणें [स सुप?]

सुधासुध—स्त्री बाळाबाळ करून झालेली दुर्दैवा. घाल मेल, अस्तान्तरकथ, सोपळ, खोडाखोड, दाग इ० कानीं (लिखाणाची) झालेली दुर्दैवा, सुपडा [सुपणें द्वि]

सुनकट—स्त्री विदकशाल -सूच ८५ सुना असलेले, सुनेरी -पदाव १ १०. [सुना]

सुनकळी सुन्याची कळी—स्त्री. माजलेल्या सुन्याच्या खडा, न विरविल्ल्या सुन्याचा खडा सुन्याच्या कळ्या पाण्यात घालून कळीचा सुना तयार करतात [सुना+कळी]

सुनका—वि. निवडक, नेचक, सोलखा. सुनका अर्थ २ पदा. [सुनेणें]

सुनखडा—पु १ न माजलेला सुन्याचा खडा २ माजलेला पण न विरविल्ल्या सुन्याचा खडा ३ माजलेल्या जाणि उमलविल्ल्या सुन्याच्या गोळ्याचा खडासारखा रेषा, माजलेला काटण्याचा तुकडा [सुना+खडा]

सुनखडा—पु १ निवडक रत्न २ (ल) हुशार, चपळ, सुधुष्णीत मुलगा, माणस [सुनेणें+खडा]

सुनखडी—स्त्री. १ न माजलेल्या सुन्याच्या खडाचा समुदाय. २ जीत सुनखडे अवतात अशी माती. [सुना+खडी]

सुनखडी—स्त्री (ल) सुधुष्णीत व धानंदी मूल. [सुनखडा]—वि जीत सुनखडे सुधु आहेत अशी, सुनखड्यानीं युक्त. (जमीन, जागा). [सुनखडा]

सुनखाण—स्त्री सुनखडीची खाण, [सुना+खाण]

सुनडी—स्त्री. १ एक प्रकारचे रत्न, याच्या सहा जाती आहेत हे गिळपा रंगाशिव्या वाकी सर्व रंगाचे भाटळते. यास संक्षेपात पुलकणी व इपजीत गाईट म्हणतात

सुनडी—स्त्री. (क) १ सुनडी, टिपक्याटिपक्याचे, येवायेनाचे (छियाचे) एक प्रकारचे वस्त्र; सुनडीदार लुगटें. २ सुनडी-बरील छिपका. [हि सुनरी]

सुनणें—सक्ति (विप्र.) सुणणें पहा ' एकचि वस्त्र होतें अडसुनें ' तें ठेविलें सुनोनि मितीबरी '.

सुनणें—सक्ति निवडणें, सुणणें पहा [हि. सुनना=निवडणें]

सुनपटी-पटटी—स्त्री विदपाबरोबर धाण्याच्या सुन्याचे पान, सुना वावलेले पान [सुना+पटी]

सुनमटटी—स्त्री. सुना माजण्याची भटी; सुनखडी भाजून सुना काण्याची भटी. [सुना+भटी]

सुनलाखडा—वि. (व) कळाल्या

सुनवडा—पु सुनखडीची खाण, सुनखाण, [सुना+ठाव]

सुनवणी—न सुन्याची निवड. [सुना+वणी]

सुना—पु. १ सिपा, कालवे, सुनखडीचे दगड भाजून व विरवून त्यांचे केलेले घुण, सुना बांधकामाला वापरतात घुरती, पाखाडी इ० याच्या जाती आहेत २ (ल.) दिवडक; मिदंलन. [स घुणें=सुना, प्रा सुण, हि घुना; सु सुनो] (वाच) ० **करणें**—(ल.) एखाद्या पदार्थाचा मारून, खाऊन हस्यानास, दिवडक करणें. (प्रतिपक्षीयच्य) नाकास सुना लावणें-आपल्या कार्याला बाध देणाऱ्या माणसाचे काडी चालू न देतां आपले कार्य साधणें. ० **होणें**—(ल) मोठा होण, खराबी होण ' कळीच्या पानाचा सडून सुना घाल ' सामाखंड-सुनळ, सुमाळ, सुमाळें-न विदयाच्या पानासलावण्याचा सुना ठेवण्याचे लहानसे पान, इली [स सुन+मालय] सुनेखाण-स्त्री सुन्याची खाण, सुनखाण; सुनखडीच्या दगडाची खाण [सुना+खाण]

सुनेगच्छी—स्त्री. १ सुन्याने बांधलेली भागांशी २ (ल.) सुनपटी तशासु सुना लावून खाणें यासहि सुनेगच्छी म्हणतात -वि सुन्याचा पिलावा करून बांधलेले [सुना+गच्छी]

सुनेरी—वि सुन्याचे घनलेले ' याचे इतक सुनेरी पडशेचें बनलेले असते ' -प्राणिमो ८ [सुना] सुनोडा-टी-पुभी सुनाळे [स. घुणें बती; हि सुनोटी] सुन्याचा मिलावा-३ घटका मिती

इ० कांच्या शुभमागवर चढविलेला सुन्याचा जाड थर सुन्याचा धाणा-३ सुना बारीक काण्याची, सुना, रेती इ० एकत्र बनवून

वारीक करण्याची घाणी चुन्याची निवळ्या-छी चुनवणी, विरविलेला चुना तळाशी वसल्यावर वर राहिलेले पाणी, (३) लाईम्स वॉटर. चुन्याचे चाकू-न चुन्याच्या घाणीतील चाकू चुन्याचे दगड-भव चुनखडीचे दगड, जे भाजून चुना तयार करतात त दगड चुन्याच्या वळ्या-छंअव भाजरल चुनखडीचे दगड चुनी-छी (प्र) सर्वोर्ध्व चुनी पहा 'जडविल्या चुन्या वेसरी। करून चुसरी। नयनाची खोचली घुरी।' -पद्या ४ २३ चुनीदा-वि निवडक 'त्याचे उपराज्यास जनरल मंडोर याणे आणले हमराहापैकी वेध चुनीदी जमी येत पाठविली -पद्या ४८१ [चुणणे]

चुनखडी-छी (तजावरी) चुनखी चुपकड-न १ रहाटगाडग्याच्या माळेची लाकडे, ज्यावर रहाटगाडग्याची मखरी बाजतात ती लहान लाकडे, खापेकड २ रहाटगाडग्याचे वाक -दार

चुपकणी, चुपकणे, चुपकळणे, चुपकी चुपचुपणे, चुपचुपीत-(प्र) चुपकणी १० पहा

चुप्य चुपचाप-किवि १ गप्प, स्तब्ध, गुपगुप, मुद्रा टपाने, काही आवाज न करता २-गद्गा गप्पगद्गा, पोल्नको, खामोष [स चुप-मदया गतौ-राजवाडे प्रथमाळा, हि चुप, चुपचाप, लियु कोपु अम हुकन, इ हाँप]

चुंफणी-छी. १ (मुलाचे) चोखणे, रिंगणे २ लहान मुलाच्या गळ्यांत बांधलेली चोखणी -दार [चुफणे=चोखणे]

चुफणे, चुंफणे-उक्ति (कडातील रस) चोखणे, (स्तना तील दूध) पिणे, तोंडाने फड्डांतून रस आकर्षण करणे [स चुप् हि चुमना, हा चिपु=चोखणे]

चुका-पु १ तोंडाने फळातील रस स्तनातील दूध ओढून घेण्याची क्रिया २ एका वेळी आढून घेतलेला फळातील रस, स्तनातील दूध [चुफणे] ३ चेपणे-फळातील रस स्तनातील दूध एक वेळ ओढून घेता देईल तेवढा घेणे [चुफणे]

चुंव-छी. (राना) गर्दी, दटी, सोड, छुड [स चुव] ० पडणे-पळायावर, एखाद्या वस्तूवर गर्दी होणे, झोड उठणे, पुड लोठणे

चुवक-छी टोचलेले, वेपलेले लहानसे भोंक छिद्र

चुवक-पु लोहचुवक 'चुवकसदिधानमात्रे लोह ध्रमनस विचित्रे। -विड २ ५० [स] ० जल्यविद्युत्-यज्ञ-न लोहचुवक क्षेत्र त तांच्याच्या तारांनी वेगळी जगाने फिरविण्या मुळे यांत्रिक शक्तीचे विद्युच्छक्ती उत्पन्न करतात यज्ञ यास धर्मज्ञ त दारुणो म्हणतात 'चुवकजन्म विद्युत्प्राप्तुळे १९ व्या शतकांत यांत्रिक सुधारणेत कार उपयुक्त भाग महत्त्वाच्या वाया पडामोडी हात्या आहत -'हाका च १८३ ०२व-न

काही जातीच्या दगडाचा लोखंडास आकर्षण करण्याचा गुण एखाद्या लोखंडाच्या तुकड्यामोवती विद्युत्-वाह धुलू केल्यास त्यात चुवकत्व उत्पन्न होते. (इ) मॅग्नेटिझम चुंवकाकर्षण-न. लोहचुवकाच्या अर्ध्या असलेली लोखंडास आपल्याकडे ओढण्याची शक्ति [स चुवक+आकर्षण] चंवकीय दृक्शास्त्र-न प्रकाश व चुवकत्व यांच्या परस्पर संबंधाचे शास्त्र याचा प्रथम शोध फ्रांसे योने लाविला

चुंवक-वि १ (ल) चुपन, मुका घेणारा, कीलपट, विषयी २ कृपण, कद्दू, कडुप, कवडीचुवक 'द्राह आपेसी बोंगळ। चाळक चुवक लळ्याळ।' -दा २ ३ २८ [चुंवणे]

चुवकडा-वि लहान आकाराचा व गरमरीत, वाटोळसर, अटस आणि सुवक (चोडा, मनुष्य).

चुवकरणी-छी. घुवावयाचे वज्र दोन्ही हातांनी धरून दगडावर कुसकरण्याची, चिवळण्याची, मर्दण्याची क्रिया [चुवकणे]

चुवकरणे-उक्ति १ घुवावयाचे वज्र दोन्ही हातांनी दगडावर चुवचुव आवाज होईल अशा रीतीने कुसकरणे, चिवळणे, मर्दन करणे, चोळणे २ चुवसणे, टोचणे, बोंचणे, छिद्र पाहणे. [चव]

चुवकरणे-मक्ति घावणे, कुठित, स्तब्ध, तटस्थ होणे, मोभावणे 'समा अवलोकितां हरीं। शोभासमुद्र हलावे पोटीं। चक्षु पोहणार उठाउठी। ऐलकाठी चुवकळे।' -सुसमा २ ७७ [स स्तम्भ]

चुवकरणे-न शिष्यकाराचे एक हत्यार चुवकृती उडी-छी मोटकुडी उडीच्या उलट उडी. दोन्ही पाय जोडून पांशेत टाकलेली उमी सरळ उडी [चुवकरणे+उडी]

चुवकयव्या-छी (व) गोड्याचे सांचारे

चुवकळणे-उक्ति चुवकळणे, चुवविणे. जे आनंदसमुद्री कुम। चुवकळाणि भरिले।' -हा १ १९१ 'मग हात चुवक छवि पडात। तव निमळ सार आतुनि येत।' -भक्ति १ पुडणे, गट्याळया खाणे २ (ल) मौनावणे, कुठित होणे चुवकळणे पहा [चुवकळणे]

चुवकळा-गी घुरी, चुवकळी, घुवकुळी [चुवकळणे] ० मारणे-घुरी, चुवकळी मारणे 'वाट त्याच्याचा तजाल। चक्षुये चुवकळया मारित। [चुवकळी]

चुवका-पु १ (गराचा) चेसाचा, पानांचा) चुवका, चुवका, चु-छ, घुवसा, घेसा, घुरा २ पुत्रका, जमाव, पोळका 'जेथ जेथे मूळ पडला तथ तथे मुग्यांचे चुवके जमले।' [स स्तब्ध]

चुवकुळी-छी चुवकळी, पहा 'दक्ष म्हणती अटारी। पाणीपानाचा भेगी। चुवकुळया मारितां दिवरी। कासाविव ह्यावे।' -दा ८ १० १८

सुरसुरणै—भक्ति विष होणे, ओले घष होणे, यवयवणे,
विश्वविषणे [ध्र, सुर दि]

सुरसुरीत—वि (पाण्याने) चिब झालेले, यवयवणारे
[भ्र सुर दि] • भिजणें—भक्ति पाणी ठिपकेत, यवयवत इतके
भिजणे, चिब भिजणे

सुरणें—उक्ति मुद्रा, सुन घेणे [सं सुरन, म्, कि
उर, उम]

सुरणें—उक्ति १ (इत, फळ इ०) चोखणें, सेवन करणें,
' परी ते वेगळपणे भागिजे । जेसे पक्षये फळ सुविजे । '—झा
५ १११ २ (स) चोखन घडव करणें, (ताप, मृत्युवार,
पिशाचपाधा इ० कांती) ह्मण, क्षीण करणें [सं सुरम्, द्रुल०
गों कुक्क, द्विष्ट पोगर, रिथु मोचिओड]

सुरणें—उक्ति ओढणे, आकर्षणें [सं सुरन]

सुरन—न १ मुद्रा घण्याची क्रिया २ मुद्रा ३ आकर्षण
(कि० पण, दणें) [स]

सुर(म)ळ—लो. १ कोकसारतील ओक्यासारो, पागरी
सारो देवायवाची कापडाची, चिमुटाची सुगळी, वेढोळ २
(ल) मळसायचीक्या मोबाचे वेढोळ, वेढ [प्रा सुरमल, का
सिंदी, सिबळ]

सुरळ—न (को) उद्याने विषाह

सुरा—उ (सुराचा, अळपाचा, कीटकाचा) सुवडा,
सुरडा, सुड थोळ जमाव [उराने] • पडणें घसणें—जमणें—
एखाद्या पदार्थावर सुरांची माशाचा सुड पडणे

सुवित—वि सुरन घेतलेले, सुविजेले [स]

सुरी—ली दाटी, गर्दी (प्र) चोरी पहा

सुरी—वि १ सुरन घेणारा २ (ल) चोचणारा, आढन ए
३ भगनसुरी, सुखसुरी, चक्रसुरी इ० [सुवणें]

सुवीत—वि वि आयण होऊन, सुकाट्याने, निम्नपणे,
सकट, आपसुख, खाली मान बाळन, मळ मुय्रीतमळन ' दोन
काट्या लाव रगडन मग तो सुवीत करील ' [सुवन]

सुसुकडा—वि ल्हान पण गरमरीत, सुवडका पहा

सुसुकणें—भक्ति वधण, छेदणें, रेंवणें [हि सुराणा]

सुसुकणें—भक्ति क्षिणें, अत आणें बोवणें [हि सुरणा]

सुसुकळणें—उक्ति सुवणि तिये प्रमेयाचीच हो का
वळण । १ की ब्रह्माष्टाच्या सांगती । सुसुकळणी । '—झा ७ १८८

सुसुकळणें—भक्ति सुसुकळी सुवी मारणें नारी धारण
ध्यान । नारी समाधि आसन । सुसुकळीत मानदपन । आपणा-
मात्री ।—पामा १३ ५

सुमळ—ली सुरळ पहा [प्रा सुरमळ, दे सुमळ, का
सिबळ]

सुमळ—ली सुराणाचा दर, मोक सादनांना अंगार गदळ
वडू नये म्हणून पदारीक्या मोक्यावर बांधलेली कापडाची
सुगळी [प्रा सुमल]

सुमळ—वि आसाभूळत, दाबता, लोभो ' सिद्धिदि
देवी । माझी सुमळी नशी तरी । '—गुणा १४५५ [स सुम्=
सुवन घेणें]

सुमळणें—उक्ति सुवळणें, सुरविणें ' बोट जवि सुपा
रवें पाळिजे । की चादिनां सुमळिज । '—दिश १९

सुमळी—ली व्याभिवारी ली ' सुमळीशीं बरी सुमळीचा
सग । आगी बसे गुण क्रियाहीन । '—गुणा १९२२ [स सुम्=
सुवन घेणें]

सुमळपा—वि कामी, विषयासक्त, जीतप

सुमुळीजणें—उक्ति सुरविणें ' वसळत तेलची कटई । तथे
सुमुळीजनी सगळी । तळिनीं डुरवरी सांढवी । रैसे होती । '

—झा १०३

सुमक—वि (व) धनूष, वृषण [सुरक]

सुमळ, सुमफळ, सुमडी—ली (गो.) सुवळ

सुपटा, सुर्या—ली सुरी, सुर पहा.

सुर-कन-कर-दिशीं-दिशीं—कि वि कापड काढताना,
काढताना, तापलेले दोखड प ग्यात दुडविताना होणाऱ्या सुर

अथ वाद्यप्रमाणे, सुर अथ आवाज करीत [ध्र सुर]

सुरका—उ (विप्र) बळका पहा

सुरंगटणें, सुरंग(गा)ळणें—भक्ति १ (बागद, कापड,
फुल इ०) सुराडण, वेरणें, डसरण, बाळाभोळा करणें, रावरणें
२ (मगुध, पड इ० कापड) दावगार्दने बागविणें, भलत्याच
रीतीने उपयोय करून खराब करणें ३ खराब करणें, अन्वदरिपट,
विच्यवित करणें [सुरणें]

सुरंग(गा)ळा, सुरगळसुरंगळा, सुरगाळासुर

गाळा—उ १ सुराडून पिळवडून, वेगळून, डसवडून घेलेली
दुर्गळा, बोळाभोळा करून घेलेली खराबी २ (ल) (कामाने,
धामाने, आकाशीपणाने, काळजीने झालेली धारीतावी) दुर्गळा
[सुरिभळणें] • पुरणें—बोळाभोळा, दुर्गळा करणें

सुरसुर—ली १ भाजल्यामुळे, अजमेस मीठ इ० क्षार
पदार्थळगल्यामुळे, औषध संवल्यामुळे होणारी थोथोथी भाग,
वदना २ (ल) (एखाद्या इत्यादहल मनाला लागलेली)
टोचणी, हुडहुड, रुसवड, पयाताप, खेद, काळजी, अनुताप

३ कटफट कपराच, वाचावाच, घुसकूड, घावापास [स सुर=
अळणें, दि] • चारणें—वटकट घुस अळणें, घुसकूड चालणें इ०
• छायणें—हुडहुड वाटणें, रुसवड लागणें, पयाताप वाटणें

सुरसुर-रा—कि वि पदार्थ तळताना होणाऱ्या सुर
आवाजप्रमाणे, सुर अथ आवाज करीत २ सुराडण, फडफडा,

चरचर, न अक्षलता (कि० बोलणे) ३ (कापड इ० एकदम फाटताना होणारा चर्चर आवाज करीत (कि० जाणे) [ध्व चर, द्वि]

चुरचुरणें—अकि १ योदीशी आग होणें, चुरचुर होणें, चुणचुणणें, सणसणणें, २ (ल) पयात्ताप होणें, मनाला लागणें, खेद होणें, चुपचुट, हुरहुर खत वाटणें 'तेणे करून दुष'या ब्रिया आपणास तशी सपदा नाही म्हणून आपल्या मनास चुर उरत असताना '—व्यनि ३५ [चुरचुर]

चुरचुराट—३ १ अतिशय चुरचुर, चुणचुण, सणसणाट, फुणफुण २ (ल.) अतिशय खद होणें, मनस्वी वाइट वाटणें, फार हुरहुर खत चुपचुट [चुरचुर]

चुरचुरीत—वि १ चुकें आणि तळण्यास योग्य, फुरफुरीत, तुष्टतुष्टीत, चुमचुमीत २ खडखडीत वाळलेले, पूर्ण सुकलेले (धोतर इ०) ' धोतर चुरचुरीत वाळले ' [चुरचुर]

चुरचूर—भी चुरचुर पद्दा

चुरचूरणें—अकि चुरचुरणें पद्दा

चुरचौडा, चुरचौयडा—वि चटवटपा, छडा, बटबटपा, (दुसर बोलत असता) मध्ये तोंड घालून बोलणारा, टकळी रान गारा चरबोदा पद्दा [चुरणें+चौबडा]

चुरडई-य—भी सापाची एक जात

चुरटणी—भी चुरटणें, चोळामोळा करणें, चेपणें, दाबणें, वेगणें, कुसडणें [चुरटणें]

चुरटणें—अकि १ दाबून घुस करणें २ चुरणळणें, कुसडणें, चोळामोळा करण (चुरणें आणि चुरटणें हे शब्द जरी समानार्थक आहेत तरी चुरटणें याच्या अर्थास अधिक उभता आहे चुरटून कायमचा नाश होतो तथा चुरट्याने होत नाही). [स चूर्ण]

चुरडा—३ चोळामोळा, कुसडणें, चुराडा, चुरडलेत्री, चिवडलेली स्थिति [चुरटणें]

चुरण—न (हट) घुसण

चुरण—न (व) (घा-वाची) मळणी [स चूर्ण]

चुरण—न (गो) १ चरण्यात घालावयाचे सारण, घुसण २ चूर्ण औषधी पृष्ठ [स चूर्ण]

चुरणें—अकि १ (हाताने कुपकरून, दाबून) घुस, घुसा, चूर्ण करणें, बारीक बारीक तुकडे करणें २ (ल) (नरीराचे अजयब) दाबणें आणि कुसडणें, चेपणें, रगवणें, मर्दणें, चपों करणें हलक्या हाताने दाबणें, चोळणें ' पांथे स्वरस्ते चुरी पायां । '—मुसमादि १९ १ १ (ल) दुखानें, सदापाने हात चोळणें लोड चोकें चुरीती कर । आस म्हणती अनर्थ घोर । '—मुसमा १४ १९६ ४ चुरणळणें चोळामोळा करणें, दांडग, पणाने विस्फुलित अभ्यवस्थित करणें, चुरणटणें ५ चक्क्याने

किंवा जोराच्या दावाने अपकृत, खराब करणें [स घुसण= घासणें-चुरणें (पाय वगैरे)—भास १८३२ स चूर्ण=पृष्ठ करणें]

चुरचुरा, चुरचुरीत—वि तीक्ष्ण

चुरम(मु)टणें—अकि घुरडल्या, वळपा पडणें, चिरमटणें, चिरम्यानीं चुक होणें, (सामा) आकुंचन पावणें, आकचणें, सकोचणें, अटणें, चिमटणें [चिमी]

चुरम(मु)टी—भी सुडकी, वळी, चिरमी

चुरमरणें—अकि (प्रा) घुरडल्या, वळपा पावणें, घुघडणें, घुरडावणें, मुडवणें

चुरमा—३ एक प्रकारचेचोप घुटाचुर्मा पद्दा [द्वि]
•येणें-आगमोडे येणें

चुरमुर—भी १ शोक, तळमळ, सळणी, हायहय, विव्हळणी २ चुरकुरा, चुरचुर, उटउटणें, मुळमुळणें, सताप, हववा, हसहस ३ (बरील प्रदारांनीं दशविली आणारी) चौड, सताप, हववा, खद, हुरहुर इ० [चुरणें+मुरणें]

चुरमुरणें—अकि १ तळमळणें, विव्हळणें, शोक करणें, खेद करणें २ असतुटपणाने चुरचुरणें, चरकडणें, मुळमुळणें [चुरमुर]

चुरमुरत—किंवि तळमळत विव्हळत, शोक करीत, चुरचुरत, चरकडत **चुरमुरत, मुरमुरत** घसणें-शोक करीत, तळमळत बसणें

चुरमुरा-री—३भी भात उष्ण पाण्यात मित्रवून खाचि तांदूळ वरून खापराने माजून करतात ते पोडे ओळवून भाजून करतात ते, फुलट [ध्व] •खाणें-खात घसणें-देत घसणें—(उप) जागच्याजागीं सुकाट्याने चुरमुरत, चरकडत बसणें घुसकुसणें राहणें, आवाभग क्षाश्यामुळ खजोत होणें—न्याचे लाई खाणें—(उप) जेवण न मिळाल्यामुळे चुरमुरत राहणें

चुरमुरा, चुरचुरा—वि सणसणीत, चुरचुरणारें, तीक्ष्ण 'आचीच इच्छे चुरमुरी । बरि परिवर्द्धित्री मोहरी । जिय पेटा होतो घुबारी । नाकें तोंडें । '—झा १० १४६

चुरमुर—भी चुरमुर पद्दा

चुरली—भी (क) खेड्या.

चुरणट—वि (प्रा) १ चुरलेला, चुरलेला २ चुरणळलेला, चोळामोळा केलेला [चुरणें]

चुरस—भी १ देव, वैभवंस्य, नदावत, वैर, अक्ष दावा, दाव २ स्पर्शा ईर्ष्या, दुसऱ्यावर चढाई करण्याची इच्छा [स चिधीपा]—वि अपमानांन, स्पर्धेने चिरलेला, तिप्त झालेला, हडपलेला सुकशी—साक्षा

चुरसाचुरस—की एकमेकातील मत्सर, देवा, द्वेष, दावा, स्पर्धा 'स्वाम्या करून सदांर बुद्धिविती रिण चुरसाचुरसा ।' -प्रेपो ३०४ [चुरस द्वि]

चुरसी—वि द्वेष, मत्सर करणारा, बाव घरणारा, मनात भढी घालणारा, चुनशी, दाबवैरी, शीघ्रेष्टी [चुरस]

चुरा—३ १ (देंचण्याने, मोडण्याने, फुटण्याने, फोडण्याने झालेले एखाद्या पदार्थाचे) बारीक बारीक तुकडे, तुकडे, ढग ६०, भुगा २ (स) (शरीराची) अर्जर स्थिति, शैथिल्य, ग्लानि, शीण, ठडवण [सं चुरा=चुरा (जुन्याचा चोरे)-भाभ १८३२ स चूर्ण]

चुराचारा—३ तुकडेताकडे, काटेकटके, चाराचुरा, (कोणताही पदार्थ फुटून, मोडून त्याचे झालेले) तुकडे ६०, भुगा [चुरा द्वि]

चुराडा—३, १ (पदार्थ फुटून, फुटून त्याचा झालेला) चकनाचुरा, चकानचुरा, भुगा, नास, चुर्दो, खराबी 'कालचकान आजपर्यंत मोटमोठ्या राज्यांचा पार चुराडा झाला' -पा०६ १० ३ (स) (अति धमामे शरीरास आलेली) ग्लानि, थकवा, शीण, गळडा, ठडवण ३ (मसलतीची) नासाडी, खराबी, नाश [चुरा]

चुरी—की दाळीचा भरडा, चुर. [स चूर्ण]

चुरचुर, चुटुचुटु—किवि. उदटवणाने, मर्यादा सोडून, चुचुरा (चोळणे)

चुरे—किवि बरबर जाळताना, भाजताना, डागताना, ताप लेले पावचे तुकडे पाण्यात बुडविताना होणाऱ्या चुर्चुर अशा आवाजासारखा शब्द करीत [ध्व चुरे]

चुल—की (प्र) झल पडा

चुलहत—न (कों) होडीने वल्हे अडकविण्याची खुटी, चुलत (न) पडा

चुलत—वि चुलत्याच्या सवधाचा, चुलत्यावरून, चुल त्याच्या काजुच्या भावेविषयक शब्दास हा शब्द उपसर्गाप्रमाणे लावतात [चुलता] जसे •आजा-३ आज्ञाचा भाऊ बापाचा किंवा आईचा चुलता •आजी-की बापाची किंवा आईची चुलती, चुलन आज्ञाची बायको •चुलता-३ बापाचा चुलत भाऊ •दीर-३ नवऱ्याचा चुलत भाऊ •नणंद-की नवऱ्याची चुलत बहीण •वहोण-की, चुलत्याची सुलगी •भाऊ-३ चुलत्याचा मुलगा •मासा-३ मासाचा चुलत भाऊ •सासरा-३ आपल्या सासऱ्याचा भाऊ •सास-की आपल्या सासऱ्याची आता, किंवा बायकाची चुलती (चुन हा शब्द एक अथवा दूरचा शरीरसंबंध दाखवितो आणि चुलचुलत हा शब्द एकापेक्षा

अधिक-मग तो चितीहि-दूरचा असो शरीरसंबंध दर्शवितो

चुलत चुलत भाऊ—३ बापाच्या चुलत भावाचा मुलगा

चुलत, चुलहत चुलत, चुलत—न होडीने वल्हे ज्य वऱ्या दाडत्याला देऊन खेचतात तो दाडा, सुडा

चुलता—३ बापाचा भाऊ काका [स झुलतात-चुलतात-चुलता-चुलता=भापाचा धाडटा भाऊ, -भाभ १८३२, चुडव्य= निराळी चूल करून राहणारा -शार]

चुलती—की चुलत्याची बायका, काकी, काकू

चुलदान—न गल्लतावरील विस्तव पटवावयाचे भाडे [चुल+फा दान]

चुलमानघडा—वि १ चूचम भावनेस सोडून न जाणारा, दारोबरदा, राहणाराचोबा, घटक्या बाईलकास्या २ (स) नेमळट, दुसळा, कलीब, बायवी [चुल+मानवड]

चुलवण, चुलाण—न उवाचा रस मिजविण्याची, वाड विण्याची मठी [चुल]

चुलवा—३ ताऱुपती केलेली चूल, ओरडपोरड चूल [चुल]

चुलवान ण, चुलाणण, चुलाण—न १ उवाचा रस कडीवयाची काहीही टेशावयाची चूल मठी २ चुलीची राग ३ मोठी चूल [चुल+अणण]

चुला, चुल्ला—३ लव नपलेली मोठी चूल [स चुल्लि]

चुलाईभाजी—की एक वनस्पति

चुलणे—ककि. (मिडी) भाडण, सटार करणे 'धेकीनेनी चुलणे साया' असे दोघीचे भाडण लागले -मि २३ [हि विधाना]

चुलाण—न चुलवण पडा

चुलाणे—न (कों) लहान चूल [चुलाण]

चुल्लिकाधजन—न १ चुलीची पूजा, आराधना, सेवा २ (स) स्वयंशक 'त्याने आपले अन्न तयार करण्यास चुल्लिका पूजन केले.' -चट ४१

चुसा—३ चंदनाच्या लांडकापासून केलेला एक सुवासिक पदार्थ 'चुसा चंदन कस्तुरी दो मैलामिरी.' -सला ३ [हि चोभो, चोश]

चुवा, चुहा—३ १ उदरी २ (स) हुंकार, तसरीत, कव्य मनुष्य [हि चुहा=उदरी] -चुहेदान, चुयेदान-न उदाचा कापळा, पित्रा [हि चुहामफा दान]

चुवा, चुवा—३ (व) तळणामध्ये उन्हाळ्यात पाण्या साठी सजलेली विहीरा [स कुव, हि कुओ=लहान विहीर] चुवा ध लणें-सकि बांगी अगर मिरच्या लावल्यानंतर पाऊड न पडल्यास तो=वालो=धनि रोपाच्या चुवासी पाणी घालणे

सुस्त—वि १ तग, घट, वेताचा, नीटनेटका 'जरी मुहासे पायजमे सुस्त पायाला जो ।' २ धूर्त, हुयार 'आपल्या सुस्त चलाखीने महाराजाची कृपा संपादिली'—विक्षिप्त ३ ५३ [फा]

सुहा—३ सुवा, सुधा पदा

सुळ-रुर-कन-दिनीं-दिशीं—किवि पाण्याची दुधाची एकदम चिरकाडी उडताना होणाऱ्या चुळ आवाजाप्रमाणे आवाज करीत (चुळरन इ० कानीं एकदम चिरकाडी उडताना होणारा चुळ आवाज दर्शविला जातो. चुळचुळ ह्या शब्दाने चुळ चुळ असा परस्परस्वा आवाज दर्शविला जातो) [ध्व]

सुळका—३ १ पाणी, दूध इ० द्रवपदार्थ घेण्याकरिता, राहण्याकरिता केलेला हाताचा विशिष्ट आकाराचा, खोलगट तळवा २ हाताच्या खोल केलेल्या तळव्यात, चुळक्यात मावेळ इतके पाणी, दूध इ० पदार्थ, चूळ [स चुल्लु=चूळ] भरणे—चूळ भरणे म्हणुं चुळक्यात पाणी घेऊन जीव देणे (उप) अशक्य गोष्ट मूर्खपणाने शक्य करू पाहणे, कोरड्या विहिरीत जीव देणे

सुळका—३ बोंगराचे शिखर, मस्तक, सुळका 'सिंहाचला-चिच चुळके।'—भाए १

सुळकें—न एक वायवी शिबी.

सुळचुळ—बी मिळव, तातडी; पाई, अधीरता, उत्कटा, उडवणी, [हि चुल्लु -महाप २ १ २४३, एव चुळ द्वि] ० लाग्रणे—अकि अतिशय उतावीळ, स्वर, पाई करणे ० लाग्रणे—अकि उतावीळ होणे, अधीर होणे, (एखादे काम, गोष्ट) केन्हा करीन असे होणे ० मुंगळा—३ मुलाच्या खेळातील एक शब्द (उप) श्याला फार पाई झाली आढ, जो फार अधीर झाला आहे असा मनुष्य चुळचुळ मुंगळा पळीपळी तेल-मुलाच्या एका खेळाचे नाव

सुळचुळ-ळां—किवि चुळ, चुळ आवाज करीत [ध्व]

सुळचुळा—३ १ अधीरता, उतावीळ, चुळचुळ, उत्कटा २ (ल) खाज, खवखव (कि० सुटणे) ३ खेद, पथात्ताप, मनाची अस्वस्थता, हुल्लुर इ० [चुळचुळ]

सुळचुळा-ळया—वि अधीर, उतावळा, उत्कटित, सोत्कट, अस्वस्थ [चुळचुळ]

सुळणी—बी चूळ भरण्यासाठी तोंडात घेतलेले पाणी, गुळगा, चूळ

सुळत—न चुळत, चुटत पहा

सुळमुळ—बी १ चळवळ, उडपळ, कर्बव, चळवळ लहान मुलाचा खेळकपणा (कि० करणे, चालविणे, मांडणे, लावणे) २ पिढ्यांची चपळ हालचाल

हाको ३ ३८

सुळमुळणे—अकि १ तेल, तूप, चिबट पदार्थ यानी लिप्त होणे २ (सोपेंत, तापात) तळमळणे, अस्वस्थ होणे, (मुल) चळवळणे, चुळमुळ करणे

सुळमुळा-ळया—वि अस्वस्थ, चुळमुळ करणारा, चळवळ्या, उडपळ करणारा, एका ठिकाणी शांत न वसणारा, अधीर [चुळमुळ, तुल० हि सुणुला]

सुळमुळाट—पु चालकपणा, चपळाई, अतिशय चुळमुळ, चळवळाट, (लहान मुलांची) अधीरता [चुळमुळ, तुल० हि चुल मुलाद्वे]

सुळमुळाव[चि]णें—अकि (तेल, ओशट पदार्थ इ० लावून) चुळमुळीत करणे, उटी उटणे, माखण लावणे, चोपवणे [चुळमुळणे]

चळमुळीत—वि तेल चोपवलेला, ओशटलेला, सुळमुळीत [चुळमुळणे]

सुळमुळ—बी १ चुळमुळ, चळवळ, चळवळ (कि० करणे, लावणे) २ अधीरता, उत्कटा, उतावीळ ३ घुसफूस चिरबीच, मुळमुळने (कि० कणे) [चुळमुळ]

सुळमुळणे—अकि १ चुळमुळ करणे २ उतावीळ होणे, उत्कटा लागणे. ३ घुसमुसणे, मुळमुळणे [चुळमुळ]

सुळी, चूळ—बी (द्रव पदार्थ राहण्याकरिता) खोल केलेला तळहात, चुळका

सुळुक—वि सुदर, चमकणारे 'एके सावियाचि सुळकीं जैवा ब्रह्मछटाई खचिले माणिकीं।'—हा ११ १३३.

सुळेत—न चुळत-चुकेत पदा

सुळोदक—न चूळभर पाणी 'का सुळोदके आपापती। अर्थु बेदिणे।'—हा ९ १३ 'चूळ+उदक=पाणी]

सुळोवळिक—बी. चपलता चळोवळिक पदा, 'हाव भावाचिया सुळोवळिका।'—भाए ३१०

सुळहा—३ (खा) चूळ

चू—नभी १ धनुष्याचा टणत्कार २ बटुकीच्या गोळीच्या सणसणट ३ नालुक सौम्य आवाज, बन्द उदा० उदराचे चुचावणे, आगारी माणवाचा दुखाच्या चमकेचा उद्गार [व चू=चू] ० म्हणणे—करणे—अकि. चुचावणे, गोंगावणे, सणसणणे

चू चुना चुहा—३ (क) ओल्या खोबऱ्याचा-हळद मिश्रित-कीड, चव पहा 'चूने-चुग्याने-सोका' 'चू वाळला आहे

चूक—बी दोष, चुकी, अपराध, गैरवाजवी कृत्य, पद्व नये अशी गोष्ट, मफलत, हयगय, धम [चुक्ते पक्षा स च्युति, हि चूक] ० डावपेच ० शोणटपाच्या खळात चुकीने दिलेला डाव ० दान-न चुकीचे दान ० मूळ-बी नजसुकीने, बिस्मरगाने राहिलेला, झालेला दोष, अशुद्ध इ०, अशुद्ध, व्यंग, दोष, कसर, चून इ०

कांच्या मर्याचा व्यापक शब्द [चूक+भूल=अप्र, विस्मृति] म्हणू चूक भूल यांची व्याख्या दिशेपांत काही बाबी चुकीच्या असल्यास किंवा काही बाबी नसल्याकीने दाखविण्या नसल्यास, लिहावयाच्या राहण गेल्या असल्यास दिश्यापेण्यात ह्या दुहेस्त कल्या जाव्या व्यवहारात, दवपेवित, व्यापारीत उभय परातीं एकमेकास दोष कळवून देणे ते याचे व सेणे निघेल ते व्यावे

चूक—जी रहान सिळा

चूचुक—न स्तनाचे अप्र, बोट [स]

चूचू—न चिमण्याचे चिवचिवणे, उदराचे चुचावणे [च च दि]

चूटणी—जी निवडणूक —मौत्र ०९ १० [स चुट=विभाग करणे गु. चूटणी]

चूट—न काढर जातीचा साप याचे शरीर चकचकीत असते म्हणून यास हे नाव देतात, २१ बांडा, विषारी पावसाळ्यात विशाप भाटळगारी अशी सापाची एक जात —बदला २४४

चूट—उ मुट्ट, दुरा [स चुडा]

चूट—जी १ चुडी, लजेडासाठी पेटविलेली नारळीच्या झापांच्या पातींची, सणकाइपाची, गवताची चुडी 'तीं (साडे) काही आणून होमिगेने एक चूट बनविली' —पावड १२ २ (भात पेरणीच्या पेळी हातांत घेऊन लावण्याचा) भाटाच्या रोपाचा छत्रका [चुडी, जूड, तुल० का. मुट्ट, मुट्टि=गवताची पेडी, वे चुडी] •उचलणे-धारणे-लावणे-सकि, (ल.) एखाद्यावर कोटा आरोप, बालट उभारणे •फिरविणे-सकि (ल.) प्रजेची दुदैवा होईल अशा सन्नेने देऊ गांव ह० लुणे, जाळणे, पोळणे

चूडा—जी १ शेंदी २ मोराच्या डोक्यावरील दुरा, कोणताहि दुरा, गुच्छ, घोसर १ (ल) मुट्ट, शिखर, शेरा [स चुडा=शिखा शेंदी, प्रा चुडा, तुल० हि चुटिया, चुल्ली, चोटी, गु चोटडी] •कर्म-न चौल, रहान मुलाचे आवळ काढून प्रथम दोडी ठेवण्याचा विधि [स चुडा+कर्म] •मणरी—उ शिरोरत्न, मस्तकी पारण केलेला मणि, रत्न 'हत्ते ओळिल वज्र चुबिल तदा चूडामणी मागणे' —विदल, रसमजरी ६८ (ल) अ-चुप्तम कर्तव्यगार माणूस, वस्तु, अतिशय निवृण यत्नय उ० संगीतचूडामणी, चिकित्सकचूडामणी ह० [स चुडा+मणि] •रहान न दुन्यातील रत्न, मस्तकी पारण केलेल रत्न —नि (ल) अमेसर, अप्रमानी असणारे 'जो माते सेवी किरीटी। तो होय ममतेच्या मुकटी। चूडारत्न।' —शा १४ ४०० [स चुडा+रत्न]

चुण—जी न गुरास खावयास घालावयाचा हरभरे ह० द्विदल धान्याचा पुरा आणि कोंडा, आबोण [स चुणे, तुल० का विशि]

चूण—न (वा) वेसनाचे, हरमन्याच्या हाडीचे पीठ [चूर्ण] चूण—जी लहान माणिक, हिरकणी, लहानसे रत्न, चुणी पहा. [स चुणु=तोडणे, कापणे, स. चूर्ण]

चूण—जी बळी, धुरडती, चुणी, वळकटी, मुरड, निरी, बळाची मुरडेली, मुरकलेली अवस्था [स चूण=माकसेणे, भासूड होणे] •कस-जी काठण्याचे, चुण्या पाठण्याचे हतार चुणकस पहा [चूण+का खेचणे, ओडणे या अर्थी कस प्रत्यय]

चूत—उ आमडस; आन्याचे शाड 'ह्या पिके आपवी। तव चूत वाघे पालवी।' —शा १८ १२४ [स] •फळ-न आवा, आमड्याचे फळ जेव एकेचि चूतकळे। इद्रिया वेगळ वेगळा।' —शा १८ ४०३ [स चूत+फळ] —तांकुर-उ आन्याचा मोहोर [चूत+अकुर]

चूत—जी (मधील) शिवाचे जननेद्रिय, योनि [स व्युति, तुत] •पिसा वि. (व.) छीलपट, कामुक [चूत+पिसा=चेडा] चूतिया, चूत्या—वि मुस, ज्याला काही समजत नाही असा तुतावावळा ह० पहा [प्रा चोत-चोतजो या शब्दाच अर्थ प्रकृतता चांगला नसा आहे विपरीत लक्षणाने पाजी असा बरला —राजवाडे, प्रथमाळा, हि चूतिया]

चून—न. (कु गो) मालाची खावड, खजलेले खोबरे. २ (व) वेसन १ पाषाणमात खाली पडलेला पन्थाचा धुस ४ (गो) चूर्ण, औषधी घूड [स चूर्ण, हि चून=पीठ, चूर्ण]

चूनडी—जी लहान छगडे, चुनटी पहा 'एक म्हणे पैल माझी चुनडी।' —आपड १५ [हि चुनरी, म. चूण]

चूनवीड—न विद्याचे मृत हे शोभेच्या दाकड्यात घाल तात याचा प्रकाश दाखव पडतो [चून+वीड]

चूनवडा—उ (गो) गव्हाच्या पिठाचा साजा घालून तुपात तळव केलेला वडा [चून+वडा]

चूप—किवि गप्प, स्तब्ध, निमृदपणे चुप पहा 'चूप आण लबाबची आहे मला' —नाकु १ ४१ [स चुप=हृदय बाण]

चूर—उ १ चूर्ण, मुगा, दुकडेदुकडे, खर्द, दुरा, पूर 'अमुराचे अक्षिपडर। चूर होती लागता।' —रावि २५ १४६ 'तन-सुत-डुंगुळ-बाण-माते केला रणामणी चूर।' —मोडणे ४ १२ २ (ल) (अति धमामे, यकण्याने, तापाने झालेला) मळाळा, मगानि, उडवण, शैथिल्य [स चूर्ण, तुल० हि चूर] •च्यार-उ तुडका, कपडा, कण। (अव) दुकडे, कपडे, कण, ह० [चूर हि] चूरचर्ग-उ आमज दगडाच्या दोन वर्गांपेडी एड, खडकाचा एक प्रकार, या वर्गात ज्वालामुखीपासून जे पदार्थ

चहून मोकळे बाहर निपतात त्यापासून झालेले खडक येतात
-मृ ७९

चूर—वि मम, गुग, गर्के, सत्रीन, निमम, गहून गलेला
०होणे—अकि १ (अभ्यासत निद्रत, निशेत, मयाच्या धुरीत,
प्रेमलीलेत) गुग गर्के मम होणे २ खजिल होणे, यिजणे, मायथ
चकित होणे, विधमय पावणे, गोंधळून जाणे 'आपणा स्वत
हून अधिक बुद्धिवान अशा स्त्रीशी बोलत आहे' ही खात्री पटून
तो मनात चूरच झाला -नवलपूरचा सध्यानिंक क १५ ५ ३४
[दि चूर होना-बारीक बारीक तुकडे होणे, चूर्ण होणे, निशेत
३० धुव होणे]

चूर्ण—न १ पृष्ठ, पीठ, भुट्टी, औषपादिकाची कुटून
बखगाळ केलेली पृष्ठ, कुण्ठी २ चुना [स] ०रंड-न चुन
खडी, चुनखडीचा दगड [स चूर्ण=चुना+खड=तुकडा]

चूर्णिका—झी १ गयारमक तारपथेकूप टीका २ (ल)
शब्दालंकार व अर्थालंकार यांनी प्रचुर असे वाक्य, लिखाण इ०,
एक प्रकारचे गद्यरमक वृत्त, छंद वदा० श्रीमद्भागवती। शुद्ध
मुनीस प्रेक्षे परिक्षिती। अस्मत्पितामही सुभद्रासती। अर्जुने वरिली
कवण्या रिती। -निमरा ३ ६७ [स]

चूल—झी पदार्थास उष्णता देण्यासाठी, अन्न किंवा विण्या
साठी केलेली मातीची वीत-दीडवीत उंचीची चार बोटे श्राद्धाची
अथर्ववेदाकार रचना हिच्या पोळीत लाकूट पेटवून विस्त्व
पात्रात व साम्यावर भाजें ठेवितात [स चुली, प्रा चुली, तुल०
दि वृद्धा-चुरही, शु चुलो] (बाप) ०अटणे-पेक्षाची अत्यंत
अदृष्टा असणे स्वयंपाक करून जेवण्याइतकी पैसे मसणे 'आज
चूलच अदली म्हणून दुसऱ्याजवळ पैसे मागणे माग झाले,
चुलीत जाणें-अकि नाश पावणे, विप्वस होणे, निरुपयोगी
करणे 'साच्या अकला चुलीत कां जातात?' -एक चुलीतून
निघून घेलात पडणे-आगीतून निघून कोफाट्यात पडणे, एका
सकटातून माजल्यावर दुसऱ्या त्यासारख्याच सकटात पडणे
चुलीत माजें अर्थांल्लेळी असणे-१ (ल) एखाद्याची अतिशय
विपत्ताबध्ना, दांडीबध्ना होणे २ कारणपरत्वे घरातील सर्व
माणसे परमांनि गेल्याने चूल पेटविण्याचे बंद पडणे चुलीला
अक्षत देणे-एखाद्या परधी सर्व मळी जेवावयास बोलावणे
चुलीला अक्षत लागणे-घरातील सर्व मंडळीस दुसरीबडे जवा
वयास जावयाचे असल्यामुळे चुलीने न पेटतां राहणे कोणतेही
धर्मकृत्य संपले म्हणजे प्रमाण इष्ट देवतावर अश्रुता टाकून ते संपल
असे स्थिति करितात त्यावरून चुलीचे त्या दिवसाप्रतें काम नसणे
असे बरील वाक्यप्रचारांने द्यावितात चुलीला विरजण-पडणे-
चुलीतील अग्नि विपणें चुलीजवळ शीथें दाखविणें-पर
बोवडेपणा करणे रांमत्तापोशी वगैरे चुलीशीं डोकें खुप

सुणें-स्वयंपाकाची जिणजिण सहन करणे 'घरातील किती तरा
कामे करावी लागतात, याची काही दाद आहे का?' दोन्हीवेळा
चुलीशीं डोकें खुपसावें 'म्ह० १ घरोघर मातीच्या चुली=
सर्व घरी वाण्याचा सारखाच प्रकार सापडावयाचा २ बायकांचे
गहाणपण चुलीप्रतें-पार्श्वे-वायकामा जगातील व्यवहाराच्या
सुख्य, टाळक असणे शक्य नाही सामाशब्द- ०खड-न (उप)
(वायकी) चूल 'घरात चुलखड पडावळ आहे, तिथ माती
हाड लवू का तुमची?' -एक ०जाळ्या-वि कसाच्या सुहा
ळात काढिलीसालील मदीत कसाच्या चिपराचे जळण घालणारा,
जाळव्या [चूल+जाळणे] ०दान-न १ चुली ज्यावर पातल्या
आहेत तो मातीचा ओटा २ चूल ०पोतेरें-न चूल झाडणे,
सारवणे इ० स्वयंपाकाच्या तयारीच्या पूर्वीचें काम, याच्या उलट
चूलभुई या दोन्ही शब्दांची बरील अर्थां अदलाबदल होते
चूलपोतेरें करणे-चूल झाडून, सारवून स्वयंपाकाची तयारी
करणे म्ह० सर्वसिद्ध आणि चुलीस पोतेरें=सागायला मात्र भवें
(जवण) सिद्ध, तयार आहे पण पाहू गेले असता चुलीला
पोतेरें घालणे चाललेले आहे. (बरबर काही भव्याच्या सव्या पापा
मारणे पण बस्तुस्थिति अगदी निराळी असणे या अर्थां ही
म्हणू बापतात) ०भानवशा-वि पसरुरया, रावथाराबोबा,
चुलीपार्श्वे बसण्याची आवड असणारा [चूल+भानवस=चुलीच्या
मागील बाजूस माडीं बसणे देवण्यासाठी केलेला ओव्यासारखा
भाय] ०भान्, ण) वस-भान(नो) स-फीड १ चुलीच्या
मागील मातीचा, चुल्याचा ओटा २ चूल सारवणे, चुलीत
पेटवण घालणे, वर माडी ठेवून स्वयंपाकास लागणे इ० चुली
पुढील कामे चूलभानवस झाडली-सारविली-लिपली
-अटपली-जेवण तयार आहे याअर्थां [चूल+भानवस] ०भुई-
झी स्वयंपाकाजत, जेवणानंतर चुलीजवळील माडीं आणि ताटे
काढून टाकून जाणा साक करणे, सारवणे इ० काम या अर्थां चुलीनें
चूलपोतेरें या शब्दाचाहि उपयोग करतात [चूल+भुई=जमीन]
चूप-झी भजा, गमत 'पण सध्याची चूप न हो
यायची!' -मु ११ 'ही एक बोवडेविषमची चूपडेऊन दिला
आहे मंदाराज।' -नाऊ ३ २२

चूल—झी १ चुलका, द्रवपदार्थ राहण्याकरिता खोल
कलेख तळकात चुलका पदा २ तोंडात घालून खळखळून घादरे
टाकण्यासाठी तोंडात घेतलेले पाणी, चुलणी ही चुल जो जल
थिची करि त्या मुनीची-।' -वामन रोपामुदासवाद ६
[स चुलक प्रा चुलुली]
चूल—झी १ (खा) खाण, कड २ लुमलुमी, बलवतर
इच्छा [दि चुल] ०करणे अकि खाज सुटणे

वेआ—(काय) चा वे सामान्यरूप पट्टी निमळीचा
प्रत्यय, चिया, च्या 'जा ने ऊगावताचेमा द्वारा।' -म्ह २८

चेतवण—न अमि उत्पन्न करण्याकरिता, वेगवेगळ्याकरिता उपयोगात आणण्याचे पद्धत, काढपा, पळव्या काढण्या इ०; गूळ वूढ पेटवण [चेतविणे]

चेतवणी—स्त्री. सुचना, इशारा. [स चित्, चेतने; गु चराणी, हि चेतावनी]

चेतवणे—अकि १ धुवण होणे, विकारवण होणे २ खिन्न, लज्जित होणे दखोनि मोठ्ठे पेलवण. तब लेवि पारीती गुरगु पातला. -तिगु १ २२ १९ [स चित्-चेतने]

चेत(ता)वणे—अकि १ पेटणे, चेतणे. २ रूढ कोठळणे, (स्नान मुलास) रणण्याची स्वरूप देणे [स चित्-चेतने]

चेत(ता)विणे—अकि १ पेटविणे, पाजणे, शिल्पाविणे, प्रदीप्त करणे २ (ल) उद्दीपित करणे धुवण करणे, सोमविणे 'कठणे हणवणती प्रवळ। मनोते चेतवावया।' -मुआदि १९ २९ 'चेतव्यमुप करणे, जोड घालणे, जिवत करणे। उत्तेजन वणे, चिन्मन जिवत करणे. 'जे जगाते जोडरी। चेतनेते चेतवी। मनाकरवी मानवी। शोक मोहो।' -भा ७ २०. 'मुका म्हण जगे ऐसे चेतविळे। एकाचाने जगळे केसे नव्हे।' -गुण १२४६ [चेतने प्रयोगिक]

चेतव्य—वि. १ चितनीय, विचार करण्याजोग विचार करण्यास शक्य, योग्य आवश्यक इ० २ जिवत करण्यास, चेतव्य दग्यास जागृत करण्यास योग्य, शक्य, आवश्यक इ० [स चित्]

चेत(ता)ळणे—अकि सवळणे, घडावणे, प्रभुत्व होणे; पेटणे वेडळणे पहा [चने]

चेत(ता)ळणे—अकि १ (लांकडे) हालवून, ठसकारून अमि प्रदीप्त करणे २ (ल) प्रबुद्ध जागृत करणे, चेतविणे, उचल, घडावणी करणे ३ (ल) राग, द्वेष मत्सर उत्साह मोह इ० मनो-विकारांना चालना देणे (माबना) उद्दीपित करणे [चेतणे]

चेता—वि (व) जागा; जागृत सावध 'वि चता चेतयिता जाला। दोनी तोचि।' -अमर २ ६१ रात्रमर चेता रहा [चतन]

चेतानन्द देशोम—न एक प्रकारचे देशोम
चेती—स्त्री सुरसेपणा वुसलेली अवस्था शुरा चिती पहा
चेत्य, चेत्य—वि शय जाणण्यास योग्य शक्य इ० 'त जित चैत्यत्यागे। मातेचि भजे। -भा १८ १२६७ 'ऐसे चेत्यजाते सावळे। चित्त माय्याठारी बरेले।' -माहा १८ १२६८ [स चित्-जाणणे जागे होणे-य]

चेंद—स्त्री १ वेगळट दाटी, गर्दी खंचाखंच २ (पाणी) धारल्यामुळे पाऊस पडल्यामुळे होणारी) चिरचिर, चेंदरक, रेंदाह चिडचि, निरावडे ३ शिकविलीत चिडचिडीत, चिचळ

णा-या, पाचळणा-या, चेंदलेल्या (खारुजे, अवि, गूळ इ०) पदार्थांची राठ [चेंदणे]

चेंदणे—अकि १ सुरावणे, दावणे, वेचणे, ठेवणे, वेगळटा वारंपवत दावणे २ (एखाद्या पदार्था) ठासून भाणे, दोवणे 'बर्णीत सासर चेंदून भर म्हणजे लागली मारेत'

चेंदरक—स्त्री (राजा). चेंद अर्थ २ व ३ पहा [चेंदरे]

चेंदरणे चेंदराणे—अकि सुरावणे, कुसवणे, दावणे, मदीने, ठेवणे [चेंदणे]

चेंदा—३ चेंदा, ठेंदा (फळे इ० कांची) चेंदरलेली, दाव लेली, चिरलेली स्थिती अवस्था, ठेवलेला, वेचलेला पदार्थ २ (बन्याच लोकांची आज्ञासामुळे झालेली) अज्ञातावस्था, ग्लानि, उल्लण; दुर्बेतावस्था (किं० वळणे) ३ चिडचिड, चिडचिड, रदा, चिडचिड ४ दाटी, गर्दी, खंचाखंच ठेवाठेव [चेंदणे] •चेंद-स्त्री ठेवाठेव, वेगळावेगळा, गर्दी, दाटी, चेंपा चेंप, ठेवाठेवामुळ, दाटीमुळे, वेगळावेगळीमुळे झालेली नासाडी, दुर्बस्था [चेंदणे द्वि]

चेंदाटा, चेंदामेंदा चेदुमेंदु चेंदु—३ सुरावा, चिरव लेली, चेंचाटलेली, खोमललेली, ठेवलेली, कुसवलेली स्थिती या शब्दांचा अर्थ चेंदा या शब्दाच्या जगावून मिन्न जाणे कारण चेंदाटा इ० शब्द नेहमीच सुरावा, नास इ० अर्थ देत जातात पण चेंदा हा शब्द केव्हा केव्हा मध्य पदार्थाच्या, अज्ञात्या काल्यावही लावतात [चेंदा]

चेंदाड—स्त्री. १ दाटी, गर्दी, ठेवाठेव, चणवट, रणावट, दाटण २ (पाणी) घाडल्यामुळे, पावसासुळे झालेली) चिड बीड, खरख रेंदाट, राड, चिडचिड

चेंदामेंदा—३ चेंदाटा पहा •करणे—सुरावा, भाग करणे, ठेवणे, वेचून नाश करणे; कुसवणे

चेंदुमेंदु—३ चेंदाटा पहा

चेन—स्त्री (क) राव, पाणी घावून झालेली रेंदाह

चेन—शब्द (काव्य) पासून, -च्याने 'आत्म्यावनी आन पवन। पदनाचेन प्रगटे अम।' -भा १६ १० ९

चेन—स्त्री जमीन मोजण्याची लोखंडी सोसळी ही ६१ फूट लांब असते [६ चन्-सांखळी] •लाइन—स्त्री शतातील भरपूरपासून दुरवी ठिकाणे साधणारी जी रेंपा कल्पितात जेव्हा जीवत इतर कोणत्यापासून लव कल्पितात ती रेंपा [६ चेन-लाइन-रेंपा]

चेनापटनी—स्त्री—वि चिनापटनसवणी, मद्राससवणी, मद्रासकडील [दि]

चेनि—स्त्री—शब्द (काव्य) -च्याने, मुळे, पासून, -च्याये जाणे 'आजोचि पूर्णगिरीचनि घाटे। फळां आस्वादितोती.'

—दाघ १५०. 'अवधे त्रैलोक्यचि चाले । जयचिरी ।' —दा ११. ८.२. 'जयाचेनि गुह्यज्ञान । प्रगटे जर्नी ।' —दा १५. १.

चेप—स्त्री.पु १ दाघ; वेपणी; ठांणी; दाटी होयें. २ दाटी; गर्दी; कचाटी. 'विधिनिषेधाचे सांपडलें वेपे । एक एका लोपे निवहेना. ' —तुगा १५०७. 'त्या गळवतावर माणसांचा मारी चेप झाला आहे. ' ३ रोग बोकाळणें; रोगाची सांघ 'गांवांत देवीचा चेप झाला आहे. ' ४ पु. (कों.) कांटेरी काढपाकुड्यांचा दावून बांधलेला भारा; काट्यांचा फेंपाटा. —स्त्री १ गुळाची चपटी देप. २ एकास.एक चिडटेलेल्या काग दांचा, जटा वळलेल्या केंसांचा समुदाय; केंसांतील गुंतवळाचा पुंमका. [चेपणें]

चेपकडें—न. (राजा.) चेप, काट्यांचा फेंपाटा बांधून ल्हान कारण्याच्या, घट्ट दावण्याच्या उपयोगी अशा बांधुंक्या दोन कामट्या, चिरट्या.

चेपट—वि. कापट; बसकट; घबकट; चापटलेला; चिपतळ; चपटाळा. [चेपणें]

चेपटणी—स्त्री. दावून, ठोकून, पसरट, चापट कारण्याची क्रिया. [चेपटणें]

चेपटणें—सकि. दावून, दवरून चापट, पसरट करणें; वेपून सपाट करणें. [चेपणें]

चेपण—पौ—न. (एखादा पदार्थ) वेपण्याकरितां, दावण्या करितां त्याच्यावर ठेवलेलें वजन, दबपण. [चेपणें]

चेपणी—स्त्री. १ गर्वत्यांचे चापटणें; करणी. २ दाघ वेप्याची, वेपण्याची क्रिया; दबपण; दाघ. [चेपणें]

चेपणी—स्त्री. १ अट. २ आढी. 'एव्हर्ती चादिणें पिकबिजन आहे वेपणी । कीं पारया चापट आहे वाहणी ।' —हा ९.२०.

चेपणें—सकि. १ चापणें; दावणें; आवळणें; दावून सपाट करणें; दावून ल्हान करणें; जोरानें दावणें. २ स्पर्श करणें; हात लावणें. 'जैसा वेदधामोर्गी कवडा वेंचे । मग दारही चेपु न ये तिथेंचें ।' —हा ९.२१९. [सं. चप=कुटणें; वाटणें, दावणें]

चेपणें—मकि. (पाया, भित, तुळई, खांब) खचणें; दबणें चेपणें—न. (कु.) जमीन चोपण्यासाठीं केलेलें लांकडी आऊत; चोपणें. [चेपणें]

चेपली—ठोी—स्त्री. (राजा.) वहाण; पायतण. चप्पल पहा.

चेपा—वि. बसकट; घबकट; दावण्यामुलें सपाट झालेला; चापट; चपटा. [चेपणें]

चेपाचेप—स्त्री. १ दाटी; गर्दी; ठेंबाटेंच २ (स्त्र.) दावा दावी; छपवाछपव; दबपून टाकणें. [चेपणें. द्वि.]

चेपाटी—स्त्री. मागावरील गोणपाटाचीं खालचीं घुतेंचेपण्या-साठीं व विणलेला भाग दावण्याकरितां त्यावर दबपण आणण्या

नळपाला (बांधुंक्या पोळक काठीला) आण करून वेप्यासाठीं उपयोगांत आणलेली काठी, पटी. [चेपणें+काठी]

चेपारा—पु. वेप; दाटी; गर्दी; दाघ. [चेपणें]

चेपाघलें—न. (कों.) झियांनीं पायांत पालाव्याची वहाण.

चेपें—न. (राजा. कु.) बसकी चपटी टोपी; विशेषतः छत्रांतील शिपायांची, अधिकाऱ्यांची हॅट; टोपी.

चेवट, चेमट, चिब—वि. १ ओलसर; दमट; आंघट ओलें (कापट, कपडा इ०). २ चिवट (लांकूड इ०). ३ सुर-कुतलेलें; चिमटलेलें; कोमजलेलें; वाळलेलें आणि आकसेलें.

चेवटणें, चेमटणें—सकि. (शरीराचा अवयव इ०) दावणें; वेपणें; चिरणें; पिळणें; वेगणें.

चेवणें—सकि. चेवटणें पहा.

चेवरी, चेमरी—स्त्री. (प्रां.) कोंडकें आणि एलें यांच्या जोडीला किंवा नुसत्या एण्यालाहि लावावयाचा शब्द; बोंडकें आणि एलें पहा.

चेमट, चेमटणें, चेमणें—चेवट, चेवटणें इ० पहा.

चेया—(काव्य.) चेमा पहा. 'जाला दीक्षायुक्त आचार्या ।' सृष्टिचेया ।' —दृ ५.

चेयिरा—वि. जागा; जागृत. चेदरा पहा. 'चेयिरा करि-ताहि अवगणोनि । घोरती घोरें पुन्हुयुनः ।' —दावि २१६.

चेर—स्त्री. (प्रां.) खिन्नवणी; खाजवणी; चिबवणी; क्षोभ; गांजगूक; छुड्यावस्था; चेतवलेली स्थिति [सं. चेतन] गढी—पु. खिन्नविणारा; चेतविणारा; चिदविणारा; आगलाव्या.

चेर—यम. (गो.) वर उ० मेजाचेर=मेजावर.

चेर—रा—पु. एक रानटी वनस्पति. या झाडापासून एक प्रकारचा चिडट पदार्थ निघतो याचें कांटेरी बोंड असून त्याला तीन खापे असतात व आंत सहा बिया असतात.

चेरणें—मकि. (प्रां.) चेकळणें पहा.

चेरा—पु. फजिती; टवाळी; हा शब्द फजिती या शब्दाला जोडून योजतात. फजिती चेरा=फजिती; खूप फजिती. फजिती पहा. 'अनकाद लोकनिध पितुनाचे चेर । साहें तुजसाठीं अंतरलीं सहोदरे ।' —तुगा २१५. 'चेरा कार करुनि अश्व रथदी हेरा परी झोडिले ।' —वामन, विराट ७.७०. [खु. का. चेर=चेष्टा, यष्टा, गम्मत]

चेराभोरा—पु. तोंडवळा; रंगरूप; मुद्रा; चेहरेपटी. [चिह्रा द्वि.]

चेरी—स्त्री चिरी अर्थ १ व ३ पहा.

चेरल—न. कापट; घबकट; कपडे. सचेरलमान पहा. [सं. चेत=वज्र]

चेलगढी—पु. १ सेलगढी. २ चेरगढी पहा.

चेइ (ई) णे चेणे—अत्रि जाणत होणे, जाणें होणे, निजून लणें, निद्राचा त्याग करणे 'चेइलिया आपुलें ज्ञान । जैसे नाहीचि होय स्वप्न ।'—भा १५ ५५९ 'तब तो चोइ म्हणे ते गोयुगम नेता चेईल'—पंच ३.१७ [सं चित्त=जाणत होणे, प्रा चेण]

चेइरा, चेइला—वि जाणत, जाणा 'न देखे स्वप्न किरीटी । चेइला जेसा ।'—भा १८ ४३६ 'निद्रा साड्नि चेइरा झाला । तो स्वप्नमायापासून सुला ।'—दा ५ ९ ३३ [चेइणे]

चेइरी, चेइरें—जीन जाणति 'आंधु महानदा चेइरें जाहलें । बाहेरि गात्राचें बळ हारपोनि गेलें ।'—भा ११ २४६ [चेइणे]

चेइलेपण—न जाणुनावस्था; जाणेपणा 'काय कीजिती चेइलेपणी । स्वप्नीं तिथें बोलणी ।'—भा १५ २१८० [चेइला= जाणा+पण=मवस्था]

चेऊ—प्र (अधिकाऱ्याचा) दपट्या, तबी. दाब, अड बळा, विरोध [इ. चेऊ] •करणे—रापासणी करणे •ठेवणे—घालणे—दाब ठेवणे, शह घालणे •वेणे—दाब वेणे, निरोध, अडबळा वेणे, होणे

चेऊ—प्र वापराचा एक प्रकार, चौकडीदार कापड [इ.]

चेऊक—प्र दाखविण्याबरोबर पैसे देण्यासाठी सावकासावर, पेडीवर दिलेली बिट्टी, हुबरी, दंशीनी हुबरी [इ. चेऊ]

चेऊळ—जी खगळ, डेलचेल, विडलता, बाहुल्य, प्राचुर्य, लयलुट, आवादांनी, डेल, गडगजता, भडिमार

चेऊ(का)ळणे—अक्रि १ निश्चयानें, आवेशानें जोरानें उद्योगास, कामास, खेळावयास लागणे, आवेशानें प्रवृत्त होणे २ (घोडा, बेल इ०) झुजणे, वेकाम होणे ३ (पाऊस, बारा इ०) जोरात, सोसाट्याने झुळ होणे ४ (मूळ इ०) वेडुपाराने ५ (भाग इ०) भडवणे, पसरणे ६ (धान्य, फळे इ०) भाजणे, विगुल होणे, (धान्य, फळे इ० या) झुळाळ होणे, येवें शीळ येणे (या क्रियापदाचा उपयोग अस्मिदाश्रित आहे सामान्यपणे या शब्दाच्या सर्व प्रयोगांमध्ये अस्मयादि विपुलतेचा प्राचुर्याचा भास अभिप्रेत असतो)

चेगट-टी-ख्या—वि १ आळशी, हुस्त, भड, गडगजता, दिरगाईने काम करणारा (अनुष्य), दीर्घसुदी, रमतममत काम करणारा २ लांडणीवर पडलेले, मिजत पडलेले, रेंगाळत घाल ठेके (काम) ३ (मैराजजीपणानें) चिबट, लोंबट, खणपटीस बसणारा [सं चिर=कारवेळ+कार=घरणारा]

चेगटई—जी १ चेगटपणा, गमण्याची सवय, दिरगाई, दीर्घसुधापणा २ प्रासदायक असा लोचटपणा. [चेगट]

चेगट्या—वि चेगट पहा

चेगरट—जी दाटी, गरी, भीड, जडचण, सकोच [चेगणे]

चेगर(ड)णे—अक्रि चिरगटणे, चेवणे, चिरडल असा तऱ्हेने दावणे, चेपणे, दाबले, चेपले जाणे, चेदा होणे

चेगराचेगर, चेगडाचेगड—जी १ चेदाचेदी, चेगा चेपी २ चेदाचेदी, दाबादाबी होऊन झालेली स्थिति [चेगणे द्वि]

चेघळणे—अक्रि भिपळणे पहा.

चेच—जी (गो) टेंव

चे(चें)चकट, चेचट—वि घोडाबहुत चेचका [चेचणे]

चेचका—वि १ अनेक चरे पडून विरप झालेला (रुपाया इ०) २ खोमलेला, चेचलेला, ठोकलेला, खोंचा पडलेला [चेचणे]

चेच(चा)ड—वि १ काडीचा चेचका (रुपाया इ०) २ उजयखळ, खडकाळ, खडबडीत, चोराचिराटाचा (रस्ता), ३ (ल) दुर्गम, दुर्बोध, घोटाळ्यांत टाकणारा, किचकट (प्रय, श्लोक इ०) [चेचणे]

चेचणे, चेचणे, चे(चें)चरणे—अक्रि १ टेंवणे, वेदरणे, चिराणे २ रणडावणे, कुटणे, रपाटणे, ठोकणे, मारणे, पिटणे

'चोराला चांगला काढायनी चेचल काढला'

चेचा—उ (श) (किड) टेंवा; धने व मिरच्या एकत्र ठेवून, कुटून केलेली जाडीभाडी चटणी [अधेणे]

चेचाड—वि (माण) जड, अवजड, घड चेचड पदा

चेचूड—जी (गो.) लाल मुंगी, चाबड 'घरात चेचूड आयल्यात'

चेचें—न (अन्न इ० करिता) पड्याच्या गिलाची चीव चीव [ध्व] •करणे—(ल) दीनवाणीने विनवणी करणे

चेट—३ दास, सेवक, खाकर 'तिडके चेट, इडके चिट, हें आडे तरी काय'—मू १३ [स]

चेट, चेटा(ह)क—जीन. १ जाटूटोणा, जाडगिरी, करणी, मजतन. २ (ल) कपट, शाळक, छेडेपणे, चकरमकर [स चेट, हि चेटक=जाड]

चेटका-की, चेटक्या, चेटकाळ्या—वि १ जाटूटोणा मजतन, करणी करणारा, कवटाळ्या, जाणमाणाचा प्रयोग करणारा २ (ल) दुबळ्याचा पातयात करणारा, दुबळ्याच्या नाशासाठी मूढ हिडमती योजणाऱा, कारवणानी [चेटक]

चेटकी—वि चेटका पदा 'मैद भोडु पडाती । सुरेचरी चेटकी ।'—दा २ ३ ३१.

चेटकीण—जी जाटूटोणा, जाणमाणन, करणी करणारी जी [चेटक]

चेटक्या—वि चेटका पदा

चेटणी—जी (गो) चटणी, लिहट

चेटा—५ मुलगा 'सुईणीपुढे चेटा रुपणार नाही' या म्हणीशिवाय हा शब्द इतरत्र कचित् आढळतो 'सुईणीपुढे चेटा। काय लपविती चाटा।' -मुगा ६२३. [स चेट?]

चेटाळणें—अकि सचरणें, वारें शिरणें [स चेप्ट]

चेटी—जी दासी, सेविका [स]

चेटूक—न (विप्र) चेटक पहा

चेड—छी (वों) मुलगी, तरुण स्त्री [स चेड, चेटी]

चेड, चेडू, चेडरूं—न (वों) लहान मूल चेड पहा

चेडको—वि (गो.) आईबाप जमलेला, पोरका

चेडवळ—५ पक्षिविशेष, गुरा असलेला चडोल पक्षी.

चेडया—छी (वों) मुलगी [चेड]

चेडा—५ १ चेदूक, काणी, जाणमाण, जादुदोणा 'कोणी येकाचा धाप जडे। कोणी येकें केले चेडे।' -दा ३.७

१७ 'तुका म्हणे आता आवावा चेडा। लटिकी पोढा पाडू रगा।' -मुगा १२८० ३ सूतविशेष, एक प्रकारचे पिशाच्च, याचा लोकांना मान्यता आहे उपयोग केला जातो 'रिचिविती जळतकुडी। लाविती चेष्याच्या तोंडी।' -शा १७ ९७ ३

महाराचा देव, (अव) चेडे -बदलापूर ४९२ ४ मुलाची मरणोत्तर दशा -बदलापूर ४९२ [चेड]

चेडा—५ (वों) (गो) मुलगा [स चट, तुल हि चेडा=तरुण]

चेडा—५ (साढाचा) चेडा 'मग पाय ठेऊनि खादिय वरी। येडा हेंपावला हरी। -निगा ४४

चेडी—छी (गो) मुलगी [चेड]

चेडीपण—वि (गो) पोरका, आईबापनसलेला (मुलगा), चेडका [चेड]

चेडु(डुं) चेडू—छी (वों) मुलगी, डमारी, कुवार २ -न मूल

चेडू—५ १ खेळण्याकरिता केलेला चिष्याचा रवराचा वाटोळा गोळा २ (ल) डेग्या परतु वाटोळा गमरीत मनुष्य ३ रांगोळीचा एक प्रकार [स गेडूड=चेडू तुल० वा चडू हि गेद गु चेड] ० फळी-छी १ फळीने आणि चेडूने खळाव लावयाचा एक खेळ कृष्ण खेळू चेडूकटी व। -मसाप ७ ३० २ (इ) किंकेर [चेडू+कटी]

चेडूल चेडोल—५ (विह) बाक्यावर गुरा असलेला पशोल पक्षी

चेडें—न चदूक, चेडा पहा

चेडळमॅडळ—छी मुलें, पारपाळें, कारटी.

चेटायनी—छी (व) वाळा, नाद, छद.

चेणें—न जाणूति, जाणेपणा, जाणूतावस्था 'सुयाचेनि बोमाटे। आत्म्याची शोप लोटे। पूर्ण तरी म्हण न फिटे। जे चेणेंचि निंद की।' -अमृ ३ १ [स. चेतन]

चेणें, चैयिणें—अकि. जाणूत होणें, जाणें हाणें 'गुरेचि चयिलिया। नीद जैसी।' -अमृ २ ४१, चेडणें पहा [स चेतन]

चेत—न चित्त, मन, अन्त करण [स. चेतसू=मन]

चेत—वि जाणा, जाणूत 'असतेनि देहें एतुला। जो चेतुचि दिसे निदेला।' -शा ६ ६५ [स चेतसू=सजीवपणा, जाणूति]

चेत—छी पेट, भडका [चेतन] ० चेणें—सकि पेट चेणें, भडका होणें ० येणें—अकि (भाग) भडकणें, पेटणें [चेतणें]

चेत—वि १ मूर्च्छित, वेदुद्ध, निवैध २ चीत, पाठीवर पडलेला, उताणा [स अचेतन याचें अपभ्रंश रूप]

चेतई—छी (बाई) एक वनस्पति

चेतणें—अकि १ (विस्तार, आग इ०) पेटणें, भडकणें, जळणें २ (ल) (काम, क्रोध इ०) जाणूत उद्दीपित होणें 'चित्त भाजुलें आपण जितिलें। ते निश्चित जेथ झुतले। चैतीचिना।' -शा ५ १४८ -सकि ३ पेटविणें, भडकविणें, उद्दीपित करणें [स. चिद-चेतयति, तुल० हि चेतना]

चेतणें—सकि अगत (सूत, पिशाच) आणणें, (सूत) घालणें [स चिद-चेतना होणें]

चेतन—न १ जाणेपण, जाणूति, उद्बोध, सजीवपणा, जिवंतपणा 'ह्याणें शालें मज चेतन। ह्यामस्यै प्रकाशुन।' -गुच १९ ४ -वि १ सजीव, जिवंत २ विषयवेदनशुभ, सचेतन ३ उद्बोध असलेला [स चेतन=प्राणी, बुद्धि, मन] चेतनाचेतन-वि सजीव व निर्जिव (सृष्टि), जीव (सृष्टि) व जड (सृष्टि) (सचेतन व अचेतन सृष्टि), ईश्वरनिर्मित सर्व (विश्व) [स चेतन=जिवंत+अचेतन=जड, निर्जिव]

चेतना—छी १ जीवनशक्ति, प्राणशक्ति, जीव, प्राण 'म्हणोनि अमीणिण दही। चेतना न येरे।' -शा ८ २१४ 'चेतनारूपे इदियवृत्ती। जे चाळिती सर्वदा।' -एमा १ १७ २ पुण्यत्व, पौरुष जवनशक्ति ३ आकलनशक्ति, ग्रहणशक्ति, बुद्धि, चित्त, मन, ह्यानशक्ति विवकाचे कोपल्या मान। स्तब्ध चेतना होय जाण। -एमा २१ २१८ [स चेतना=प्राण बुद्धि] ० धर्म—३ प्रियसमुदाय 'हा चेतनावर्ग आपणा। मरणी अस टक्का।' -शा ८ २१० [न चेतना+धर्म=समुदाय] ० शून्यत्व—न बधिरपणा, बधिरता. [न चेतना+शून्यत्व=अभाव]

चेतव—५ धुष्यता, भावना, विकारवशात, (एखाद्या साहसहत्यासवधीचा) भावेत, अभिनिवृत्त, क्षोभ, उद्दीपन, उत्साह (किं यणें, अर्गी आणणें) २ जिवंतपणा, प्राणशक्ति ३ पाझर, खाव (किं फुडणें सणें) [स चेतव]

चेला—३ शिष्य; छात्र 'चेर्याचा मुद्याळ। पिढदह मग पाळ।'—मुगा २८१९ 'मी विधात्याचा चेला बनणार.'—नाऊ ३ २७ [स चेठ, हि चेला=शिष्य, शारीर]

चेला—३ (गो)मुलगा, पलो, चेहा [स चेठक, हि चेला]

चेली—की शिष्या म्हणू चेलीचे कान गोळाव्याच्या दातीं=नोक्याला मालकाच्या तत्रांनीं बागलेच पाहिजे व मालक सांगल ते कडेच पाहिजे [हि चेला यांचे जी रूप]

चेव—३ १ जाण, जागृति, जागे होणे सोपेपुन उठणे, चेतना 'दणके बाजता दणदणा।चेव चाला पांचांगला।'—मुमादि ३७ ३८ 'तव कमी लोपोनि रायाही। पावला येतो।'—कथा २ १५.७१ २ उद्गोषन, ईर्ष्या, स्वर्णा, आवेशा; स्वेप, चेतन [स चित्=चेतन, चेतम्] 'येणें=आवेश येणे, उत्साह वाढणे

चेवचेव, चेंवचेंवणे—चिरचिर, चिरचिरणे पहा

चेवचेव—की (व) आस, शिगणित

चेवणा—वि विवरलेला, वच्छुसल 'ज आनाचिया चेवणा। सवोयाचा मोळगणा।'—एमा १७ ५१७ [चव]

चेवणें—सकि १ उच्छुसल, वेताल बदल होणे, झट चारी हाणे, झट होणे २ ठळणे, मुकणे 'तो भाझकभावरुनि चेवला। कस्या मुकला कशावी।'—एमा १२ ३५० 'अच्युत म्हणिजे चेतन नाही।'—दा ९ १ २६ जेवीं स्वर्गीतून येवले। पुण्य सारतां मूलोर्षी।'—अ ४३ ४५ ३ चळणे, वेढे होणे, (एखाद्या शोठीचे) वेढ मागणे, द-मल होणे मादीं लागणे 'विषयीं येवले मीपणा मुहले। धरण मुज आलों पाडुरगा।'—मुगा ९४७. [स चवचव]

चेवणें—अकि प्राप्तेच, चेतणें 'तव देखला हजुदत। गारद कळी क्षवित। त्याची पुसे जगत्राय। कां चेवलासि।'—कथा ३ १० १० [स चतन]

चेवचविणें—सकि जागे, जागृत करणे, प्रबुद्ध करणे चतविण 'जेहा एहजा जग चेववी। सहस्रहर।'—हा ६ २० 'कां निदले वेवधुनी। चेववितें जेत।'—अष्ट ५ २४. 'निदले यद चेववावे। सुमुखनिरुपणें।'—दा २ ९ ३८ [स चित्=चेतन]

चेवा—३ जागृति, जागेपणा

चेवाचेवार्ने—किवि सततपुन रागावून चिह्न, स्वेपार्ने 'जशा रीतीनि तो चेवाचेवार्ने पोळ लावला तेव्हां मिसेव स्वीडेन त्याला दाबले।'—सुवे १५१ [चेव]

चेवाही—की कुचेष्टा

चेष्टक—वि १ चिह्नविणारा, चिह्नविणारा आस देणारा, कुसालखोर, खोडकर. २ चेतविणारा, उत्तजन दणारा [चहणे]

चेष्ट(छे)खोर, चेष्ट(छे)वाज—वि (विप) चेष्टखोर, चेष्टे हाज, चेष्टेपार पहा

चेष्टणें—सकि चळवळनादि किया करता येणे, चतनचलन

करणे, बघणे, दागणे, हालचास करणे 'जणें चेष्टे पुन्नापीन। दाहयत्र।'—हा १ ८१ 'चेष्टे' परी पुननु तव्हिही त्या थेंपु संतोविना।'

—निगा २ ८७ [स चेष्ट=हालचास चळनचलन करणे, कागम]

चेष्ट(छा)विणें—सकि १ प्रबुद्ध, जागे करणे, उठविणे, हालचास काढण्यास लावणे. 'चेष्ट जणें स्वभावे पुनत्रपा। जाले ते अवैषया। चेष्टीच दे।'—हा १८ ४२८ 'अहो समस्त मावते। सगुणमप्रचेष्टवितें।' २ चिह्नविणे, सत्तापविणे, चेतविणे खवळाळी, उठवणी करणे ३ सचेतन, जित्त करणे, जोव घालणे, उत्साह उत्पन्न करणे [चेष्टणे]

चेष्टा—की १ चळवळनादि किया, व्यापार, (जित्त प्राण्याची) हालचाल, चळवळ 'जे चेष्टा त पुन्नापीन। आपेवी भसे।'—हा ३ ५२ २ हावभाव, वेडीवाकडी उडी, प्रयत्न ३ खोरी, बीड आणणारी कृत्य उदाळणी, चिह्नवणारी भावण ४ दुष्टन्याला सत्तापण्याला एखाद्या विषाचास उठवणे [६ चेष्टा=हालचास चतनचलन कर्म] ७ चरणे—पहा करणे, चिह्नविणे, चित्रविणे—चणें—चिणें—सकि १ एखाद्याला दुम-या-विषद भांडण्यास प्रवृत्त करणे २ एखाद्याविषद विषाबाला चेत विणे, उठविणे [चेष्टणे]—चेष्टोर—वाज—वि चेष्टोर, मस्करी करणारा, खोड्या टवाळपा, कुचाळया करणारा ७ चणी—की १ खोडी, कुचाळी, बीड आणणारी गोष्ट २ (एखाद्याविषद) विषाच्यास चेतवणे [चेष्टाविणे] ७ चणीचें मृत—न १ (एखाद्यास सत्तापण्याकरितां) चेतविलेले उठविलेले मृत पिशाच २ (स) (एखाद्याविषद) मागण करण्यास चित्तविलेला हात व निक्षेपही मनुष्य

चेष्टाकार—वि (पो) चेष्टा, खोड्या पहा करणारा, चेष्टे खोर [चिष्ट]

चेष्टित—न इत्य, आचार कृति, कर्म, हालचाल 'भाता आहलिया प्रयतत। जेसे पिशाचाचे चित। मग हादयाचें चेष्टित। विच्छु दिसे।'—हा ५ ५७—वि आचरलेले, केलेले हालचास काण्याची शक्ति असलेले, चलन पावलेले इ० [स चेष्टित]

चेष्ट—३ (छा) छाण्याचा सजकुर कपोज केलेला फॉम छापातान ज्या लोखंडी ब्रीकडीत घट घडवितात ती लोखंडी ब्रीकट [इ]

चेष्टारपणा—३ लोचण्या कोडेपणा अन्यायमूलक निर्भर—या कडेमात लोखंड राहिल्याने त्यांच्या मनाला असा चेष्ट वटपणा आला होता—रजपुताचा भीष्म

चेहरगडी—३ चेरादी पहा

चेहरणें, चेहरावणें—अकि (प्रा) चेहळणें पहा
 चेह(हे)रा—५. १ मुख, तोंड, रूप, तोंडवळा, रंग, वर्ण
 आणि मुखचर्चा (ज्यावरून एखाद्याच्या आजारीपणाचा हिंसा
 निरोगी स्थितीचा बोध होतो) या दोहोंबद्दल हा शब्द वापरतात
 'चेहरा भव्य व मनोवेषक होता.' —पाव्ह ३ (किं० उतरणें,
 पालटणें, बदलणें, उबटवीत होणें) २ सुत्रा, चर्चा, सुत्र [फा
 चिहर'] ० करणें, घनविणें—दादी बंगरे करवून, मिसा वळवून
 चेहरा मोहक, आकर्षक करणें सामाशब्द— चेहरेदार—वाज—
 वि सुंदर व आकर्षक चेहरा असलेला, अन्य चेहऱ्याचा, देखणा,
 गोरगोमठा. [चेहरा+वाज प्रत्यय] चेह(हे)रेपट्टी—अ १
 तोंडवळा, चेहऱ्याची ठेवण २ तोंडवळ्याच्या वर्णनाचा तपशील
 [चेहरा+पट्टी] ० मोह(हो)रा, चेहेरामोह(हो)रा—३ तोंडवळा,
 चेहऱ्याची ठेवण [चेहरा+मोहरा=मुख]

चेहराविणें—अकि चेतविणें, खिजविणें, चेष्टविणें
 चेहरेदार—वाज, चेहरेपट्टी, चेहेरामोहरा—चेहरा
 पहा

चेहळरु(ख)त, चेहळकत—न (बिल) चिपखत पहा
 चेहळ—उ १ बाम, (साखर, गूळ इ० कांस मुदकेला) दव,
 पासर —अ १ विपुलता, प्रापुय, समृद्धि, चगळ [हिं]

चेहळणें—अकि (मीठ, साखर, गूळ इ० पदार्थ) ओल-
 ण होऊन पासरणें, पातळ होऊन वाहू लागणें, पाचळणें, दवणें,
 वितळणें [चेहळ]

चेहळ—चेहळ पहा
 चेहळणें—चेहळणें पहा

चेळ—अ १ (प्र चेल), समृद्धि, वैपुल्य, चगळ २—उ
 (विप्र) चळ, चळ अर्थ ३ व ४ पहा [हिं]

चेळणें—अकि, जोरानें आन शिरकावणें, ठांसणें, चेंदणें,
 चिणणें [स चळ]

चेळणें, चिळणें, चिहळणें—अकि १ जोरसर होऊन
 पाचळणें, चिपळणें पहा २ बारगळणें, वेढे चाले करणें चेक
 ळणें पहा

चेळपंपरा, चेंद्रला—वि (व) वेढेचार करणारा चेळ
 पत्रा कुटला । वेस खालीं.

चेळा—वि (प्रा) हठी, खोदकर, टवाळ, बात्रट, कुचाळ
 (मूल, पोर) [स चळ]

चेळें—न (प्रा) १ चळ, खळ, पिसें, वेढे, प्रातिष्ठण,
 म्हातावरचळ (कि० भरणें, येणें, लागणें, येणें) २ (प्रा)
 दुरामळ, हा, मायाभूट, जिडीर [स चळ]

चेत—उ चैत्र महिना. [स चैत्र हि चैत]
 साको. ३ १९

चैतन्य—न १ जीव, प्राण, शरीरातील चालक, प्रवर्तक
 शक्ति, आत्मा ' जेसं गतायुषी शरीरी । चैतन्य बाधु न करी । '

—हा ३ १०९ २ ज्ञानकला, प्रवृत्तशक्ति, आकर्षकशक्ति, विषय-
 वेदनशक्ति ३ चित्त, मन. ' इयावरी तो पंध्या । कुमर सद्भावो

जीवीचा । पुसल तो चैतन्याचा । कार्मी ऐका । ' —हा १६.४००

४ जीवमात्रांना प्रवर्तक, चालक, चेतना देणारी देवता, शक्ति,
 तत्त्व, परमात्मा, जीवमात्रात, मृतमात्रात व्यापून असणारे तत्त्व,

ईश्वर ' जह पदार्थ चेतवितें तें । म्हणोनि चैतन्य बोळितें । '

—दा २० २ २१ [स. चित्-चैतन्य] ० गामा-ज्योति-मूर्ति
 मूस-स्वरूप-रूप-चैतन्याचा गामा, ज्योति, मूर्ति इ० असा

परमेश्वर, विशाल चैतन्य देणारा ० शक्ति-अ १ चिच्छक्ति, सर्व
 विशाल प्रवर्तक अशी शक्ति, जीवनक्रिया ' शास्त्रज्ञांचें असें मत

होतें कीं . . चैतन्यसत्कीच्या सहाय्यानेंच संश्रिय पदार्थ घनतात,
 आणि त्यास कृत्रिमरीत्या तयार करता येणार नाही परंतु ती

समजुत आता राहिली नाही ' —संप १.२ [स चैतन्य+शक्ति]
 चैतन्य—उ एका वैष्णव पयाचा सध्यापक व धर्मसुधारक

चेठाळणें—अकि हबणें ' गाई चैताळताती हेंपें । तैतेचि
 पावे व्रज गोप । ' निगा ५०

चेत्य—वि जाणण्यास योग्य चैत्य पहा
 चैत्य—न १ एखाद्या वृक्षामोर्ती बांधलेला पार २ चौदावीं

कोरेलेल्या देण्यातील मोठें दारून, यात स्तूप असतो ३ विपळाचें
 झाड. [स चैत्य] ० द्रुम—उ. विपळाचें झाड, गांवातील मोठा

इस [स चैत्य+द्रुम=झाड]
 चैत्र—उ हिंदूच्या बारा महि-यांमधीं पहिला महिना हा

इंग्रजी मार्च—एप्रिलच्या सुमारास असतो [स चैत्र] ० गौर-री,
 चैत्रागौर-री—अ १ चैत्र महिन्यात जियांकडून पुजिली जाणारी

पार्वतीची प्रतिमा, मूर्ति २ चैत्र महिन्यात एखाद्या शुभ दिवशीं
 पार्वतीची प्रतिमा घाटाजें मादून क्रिया खुवाहिर्नीना हळदवृक्ष

देण्याचा जो समारंभ करतात तो [चैत्रमहिन्या-पार्वती]
 ० गौर-डोव्हारा घसविणें—अकि दो-दीकडे दोन खांब

व मध्ये खोपाळा व त्याच्यावर देवी, अन्ना लांकडी अथवा
 पितळी चौकटीत अन्नपूर्ण देवी बसवून चैत्र शुद्ध तृतीये

पासून वेसासशुद्ध तृतीयपर्यंत त्या देवीची, शत्रात्रीं सुपारी व
 लेकुरावळें हळदवृक्ष ठेवून पूजा करणें ० पालवी—पल्लव-

अ १ चैत्र महिन्यात (वसंत ऋतुमुळे) झाडाना फुटणारी नवी
 पालवी [चैत्र+पालवी] ० शिंपणें—न चैत्राच्या महिन्यात

शुद्ध शुक्लपक्षापासून [चैत्र+शिंपणें] —त्रा—वि चैत्राच्या महि
 -यातील, चैत्र महिन्यासंबंधी [चैत्र] —प्राणण—न चैत्रात

पार्वतीच्या पुजनानिमित्त क्रिया तुलशीपडे, अगणात ज्या
 रांगोळ्याचा वास्तवतात ते [चैत्र+अणण] —त्रागौर-री—अ १ चैत्र

गौर-री पहा. -त्री-भी. १ चैत्र महि-यांतील चौमिया, चैत्रपुद
पौमिया १ चैत्र महिन्यात भरगारी वधीची यात्रा -दि चैत्र
महि-यांतील, चैत्रमहि-यासवधी. [स]

चैय—५ चैदि वंशाचा राजा विमुक्तास 'वीं सखट वरवरी'.
येनादिरी. ' -हा १ ४६६ [स]

चैन—सी १ भाराम, मुख, विधाम, विलावा, स्वस्थता,
मजा, आनंद १ ऐवभारामाचा, सुखविलावाचा मिश्र, गोष्ट
(अथैतात्र) खोटपा मजा भागविण्यासाठी ज्याच्या उपादानास
कतिनाय मेदनाय पडली आहे असा गोष्टीसाठी कळेला खरे
-हाको व २०२ 'चैन ही व्यक्तीला पातळ व समजावा माऊ
आत्रे' -हाको व २०२ [दि चैन=भाराम, स दाने] भाराम
मजा करणे, सुख भोगणे ० वाज चैनीयाज-वि मुखाभिलाषी,
मूढहीनो, विलासी, ऐवभाराम, रंगल [चैन+वाज प्रत्यय]
० वाजी, चैनीयाजी-सी चैन करणे मजा माणे, विलास
मुखाधीनता, ऐवभारामाने बाणणे [म चैनवाज] ० गडी चैनी
गडी पु मजा माणारा, चैन करणारा मनुष्य [चैन+गडी]
-नी-वि चैन करणाश, मजा माणारा [चैन]

चैल—न बघ, दारप, कपडा, चेल पहा
चैली—सी चलपी दलपी, सारपट [दि चैल, म चिणे]
चो—(गो को) दृष्टीच्या प्रत्ययाबद्दलचा, या बद्दलचा
प्रत्यय उदा० 'सावकाराचे तगादी पाठीवर हा'
चो—५ (व) १ आंब्याच्या किंवाचि लोणचे काढ चो
घातला '२ (व) चिच्या 'हणवपाचा काढन चो झाला'
चव पहा

चाईरी—सी घुई, घुई पहा 'नाना घाली मझिल्या।
अथवा चोईरा चोखिल्या।' -दा ६ २ ४

चौक—५ चौक-मोज २ ६ ३० [यु चाक]
चोकरडिया—कि (काव्य) चौकीडडे 'ताडतच ये बैठक
अथवा ताविचले चोकरडिया।' -देव ५८ [चौप=चार]

चाकडी—सी मोरी-मोज २ ६ ३० [यु चोकरडी]

चोकरडी—सी चौकरडी पहा [यु]

चोर—१ एक वनस्पतिविशेष

चोर-सी—न सी शुद्धपणा निर्मळपणा पडरेपणा
शुद्धपणा स्वच्छता सग नचलेले कलकवीण। ठासिविष जेथे
परिपूर्ण। तेथे चोखी घुगरपण। मनाचे जे।' -हा १० २३०
[स चोख तुल० का चोख तुल० गु चोख=स्वच्छता]

चोख—वि १ शुद्ध, निर्मळ निष्कल चालले, अस्वच्छ
स्वच्छ निमळ 'ते निरुहाणही चोख। जणता मीचि। -हा
५ ४३६ श्रयारम पडला चोख। मुष्ट मुष्टु इतर लोक।' -एमा
१११०४ १ अक्षम उत्कट चो(उ)ष्ट 'अज्ञानाचा भाव चोख।' -चीमती २०. [चोख]

-मुष्टन १ ७८ ३ प्रामाणिक [य. चोख=स्वच्छ, शुद्ध आनंद
दायक, प्रा चोख; तुल० दि चोखा, गु चोख चोखट, का
चाक] यामाचन- चोरट-वि चांगला, उत्तम, शुद्ध, शुद्ध,
चोपट 'देवा महिमा धनवट। गंगा तेजी चोखट।' -हा २ २१२
'बहुता जन्मांचा चोपट। नरदेह हांपडे अवचट। थेंप वतीरे
चोपट। नीतिन्याये।' -दा ११ ३ १ [चोख, का चोखट]
इ० (व) चोख चित्ता दार्तां गुल=जी बल्ल धनपट करते,
परंतु जिचे दांत स्वच्छ नसतात, पिशळे असतात अशा खीस उद्देष्टान
ही मूढ चोखतात चोपट-टी-टें, चोखटा-टी-टें-वि
(काव्य) चांगला, शुद्ध, इड, निष्क म; निर्मळ, चोपट 'चद्र
चोरो चोखटी। कोळे अमृतपारी आमुटी।' -न ५२ 'तेथे
थेथे दळखे। अगि चोर चोखे। परी प्राणियांच्या पडे।

विमाणी जे।' -हा १० ५५. 'ऐसे निरुपि चोखे। स्वामि
भक्त। -हा १ ११२ [चोखट] चोराटाई-सी चांगुलपणा,
शुद्धता, चोखटपणा शुचालता, उत्कृष्टता; स्व-चेवणा, प्रामाणिक
पणा [चोखट तुल० दि चोखई, गु चोखटाई] चोखटा
ईची माजी-सी निरपे माजी, चडी, खरडी न झालेली
माजी, याच्या उत्कृष्ट खरकी खरट्या पहा चोखटीय-सी
चांगुलपणा, शुद्धपणा, निर्मळता 'चोखटिया आमुल्या। शुद्ध
उपाणा येयावया। तया दर्पणाचीच परी धनत्रया। केनी
आम्हा।' -हा १५ ५७९ [चोखट] चोखटेल-न कारई,
तीळ खुरासनी इ० कांचे तेल, गोडे तेल, याच्या उत्कृष्ट व्हू तेल
[चोखट]

चोयट-वि (शा व) पाव, चौया दिसा, एकचतु
थोस भाग, चतवोर [चो=चार+खट=भाग]

चोखणी—सी उटी, उठणे शरीर, वेडा स्वच्छ करण्याकरिता
लावावयाचे शिकवाई इ० सहाय्यी घुगची मिश्रण 'मग ते
मुगध चोखणी। श्रीमत फुलळा खडनी।' -वेदीस्य ८ १५
[चोख=स्वच्छ शुद्ध, निर्मळ]

चोखणी—सी १ लहान मुलास चोखण्यासाठी पावयाचे
रिंगणे, चोखणे २ चोखण्याची क्रिया [चोखणे]

चोरपणे—सकि चुकणे, शोपणे, ओठानी दाखन (आ० यां
तील वष, स्वभावील दूष इ०) तीक्ष्ण ओढन घेणे [स लुप-
चोपण-चोखणे]

चोखटल चोपन(नि)ळ-वि नाजूक टापटिपीचा,
खाण्याच्या बाबतीत मित्राजखोर विचित्रेखोर, जिजेवा
शिद्ध कदाळखोर [चोख]

चोपलण-न-न अग पावणे चोळणे स्वच्छ करणे इ०
अशोण माता घालीत पाणी। चोखण वेळोवेळा करीती।'
-चीमती २०. [चोख]

चोखलणी—स्त्री चोखलण्याची क्रिया. [चोखलणे]

चोखल(ळ)णें, चोखाळणें—सक्रि. १ गवन व्याणि तण काढून (जागा, जमीन) साक करणें. २ (झाडांच्या बारीक बारीक काजील कात्या व पानें) छाटणें; खडसणें. ३ (दांत) कोरणें; कोस्तन साक करणें. ४ पायांतून कांडा काढून पाय मोकळा करणें. ५ (रस्ता, भांडी, कपडा) घुटून, घुसून, घासून साक करणें. 'झाच्या चोखाळल्या वाटा. नलगे पुसाच्या धोपटा।' ६ (खाराव दाणे) घेंचणें; निवडणें. ७ घुंढाळणें; वारकाईने शोधणें; झाडा घेणें; नम, नागवा करणें; नागविणें. ८ तेलानें (लहान मुलाची टाळ) भरणें; माखणें. ९ (एखादा मार्ग) अवलंबणें. [चोख]

चोखळ—वि. शुद्ध; निष्कलंक; उत्कृष्ट. 'तेरी भाषा मासी चोखळ।'—दिपु १.१ १२२. [चोख]

चोखळा—उ. तुकडा. 'कां केळीचा गाभा मोडला. चोखळा अमुडला आकाशाचा।'—अमृ ७.६९.

चोप्ता—उ. १ (घु.) तांदूळ. २ (ऊ.) देवाचारासंबंधी चपक्या हवेंत, अंगणात बघेर दिखविलेला भात.

चोखा—वि. चोख; निर्मळ; शुद्ध; निर्मळ; अस्सल; चोखट. ० कीट—वि. चांगलें व दिगच्छ. 'परी परिसाचा वरकलीं. नाहीं चोखाकिचाची बोली।'—झा १७.४७७. [चोख+कीट=दिगच्छ]

चोपांदळ—वि. चोखनळ; चोखंदळ; चिकित्सक; चिकित्सा करणारा. 'बाहुमयांत नवोनव अशा चोपांदळ मंत्रांची भर पडून बाहुमयाची अभिशिद्ध होते.'—महाराष्ट्रीय नाटककार (अभि. प्राय=किलोस्कर मासिक)

चोपामेळा—उ. १ महार जातीत पूर्वी होऊन गेलेला एक संत. २ (ल.) (सामा.) महार. 'संत साळे चोखेमेळे फार. टिळा टोपीमाळचें मार।'—पला ६७.

चोपारी—वि. चोखनळ; (लेवण्याच्या बाबतीत) चिकित्सक. [चोख] महु० भिकारी आणि चोखारी=भिकारी असून खाण्याच्या बाबतीत चिकित्सा करणारा (स्तरत्र उपयोग वचित).

चोपाळ—ळा—वि. चोखनळ; चिकित्सा करून जेवणारा; जीमशिदळ; खाण्याच्या बाबतीत दुसऱ्या भावी निवारी असणारा. 'पण बडरे इतकें चोखाळ आहे तरी मेढकें जाला चिवणार नाही असें कांही खाणे बडरे खाते.'—मराठी ३ रे पुस्तक पृ. १३ (१८०१). [चोखणें]

चोखाल—वि. (काव्य.) १ स्वच्छ, शुद्ध; निर्मळ, सोपवळ 'सर्वेचि येणें चोखालें. वरी दहादिके सधले।'—झा १७.३१८. २ निष्कलंक; पवित्र; निर्दोष. 'की चोखाल वाटे जी शिती. तिखवर पालती सकळ याती।'—मवि २३.४४. ३ चोख पदा. [चोख;

मुल० का. चोफळ=पावित्र्य, सौंदर्य] चोखाळणें—उक्रि. १ स्वच्छ करणें; शुद्ध करणें; शुद्ध होणें. 'तैसे यमनियमी कडले. जे तपोहानी चोखाळले।'—झा ४.६५. 'जीव हा चोखाळला मुखिया कृपासलिलें।'—शिगीता ५८. २ चोखळणें या शब्दाचे वाकीचे अर्थ पडा. 'राष्ट्रास योग्य मार्गें चोखाळण्याची सुबुद्धि.'—के १२.७ ३०. ० त-ता-वि. निर्मळ; शुद्ध; चोखाळ पहा. 'जेणें चोखाळत दिसे न्याय। तो व्यवसायांत व्यवसाय।'—झा १०. २८६. ० पणा-पण-पुन. १ मोटनेटकेपणा; स्वच्छपणा; शुद्धपणा. 'वरि पंच घागोरी। आळंगी चोखाळपणें।'—रु ८१. २ निर्मळपणा; निर्दोषता. 'चोखाळपणें सळवती। पलवसडका।'—झा १.९. 'तैसे हरिकृपाधरवेंदीण। जीवां फाई चोखाळपण।'—दाव १२. [चोखाळ+पण-ण]

चोखाळा—उ. (चोखाळणें पासून नाम) १ पूर्णपणे साक. सुक, स्वच्छ करणें. २ शोधणें; घुंढाळणें, बारीक रीतीने तपासणें; पाहणें; निरीक्षण करणें इ०. [चोखाळणें] ० येणें—कसोशीने झाडा घेणें; शोध करणें; तपासणें.

चोखी—स्त्री. १ चागुलपणा. 'विदूषू जातां चोख। चोखीं बोलीं।'—झा १८.७६८. २ निर्मळपणा; शुध्दपणा, स्वच्छपणा. 'काळिमा सांडील कोळसा। बरी चोखी होईल बायसा। राक्षसही मांसा। निटों शके।'—झा १६.२८५. [चोख]

चोखुट, चोखोट—वि. घुरेख; चांगलें; बखोट; चोखट. चोखी पदा. 'बडे केले चोखुट।'—मसाप २३.

चोखोळ—न. चांगले फूल. 'स्वकर्माच्या चोखोळीं। मज पूजा बक्षि भली।'—झा १८.१२४७. [चोख फूल?]

चोंग(गा)ई—स्त्री. पुण्याचे अनेकप्रिय. [हि. चोंग=नळी; ऊ. चोंगो=चार आंगुळाचे माप]

चोंगटो—उ. एक प्रकारचा मासा.

चोंगला—उ. (प्र.) चौगुला, चौपला, चौबुला पहा.

चोंगा—उ. एक पायबोळ अंगरखा. [का. चोंगे. गो. चोंगे; मुल० इ. टोण]

चोंगा—उ. (क.) रोयासारखा एक खाद्य पदार्थ (मुसलमांनांत रुढ) 'त्या फकीरांने चोंगा भाणला आहे तो ठेऊन घे.'

चोंगा-गी—उ. (कों.) १ चार बोटे इंदीचे माप; हाताच्या पंजाच्या रुंदीचे माप, चोंगा. (कु. चोंगो=) चार आंगुळांचे माप. २ दोन पंजाच्या रुंदीदेख्या काठीचे माप; आठ अंगुलें. [चौ+अंगुली]

चोंगे—स्त्री. चिलीम; पुद्ग. [का.]

चोंघा—उ. (व.) एक हात व हाताची बळविलेली मूठ मिटून होणाऱ्या लोखीचे परिमाण, मुंडा हात. 'चोंघा टाडून हे धोतर मोज.' [चोंगा]

चौच—स्त्री १ पक्ष्याभ्यां तोंडाचा अप्रमाण, चबु, पदार्थानें तोंड २ (ल) पागोटपाची, पगडीची कोकी, कोचकी, रापू ३ चाकू, कातर इ० राज्ञाची टोंकारा अणी, दोषा ४ कपाळावरील कडाना त्रिवेणाकृति देउन केलेली, चौंचीच्या आकाराची, हजामत, वेहारापडी (सामान्यतः मारवाभ्यात हा प्रकार आढळतो) (कि० करणे, ठेवणे) [स चबु=चौच, तुल० च टोंच] म्ह० अमोदर चारा मग चौच=प्राणी जन्मण्याच्या अमोदरच ईश्वराने त्याच्या निर्वाहाची व्यवस्था केलेली असते.

चौंचण—न १ नारळ, सुपारी इ० काच्या भोंवताळच्या तंतुमय वेश्नाचा पुजका, नारळाची शेडी २ (फार डोक्याच्या खिळ्याच्या, खुटीच्या माथ्याची अथवा फार वापरलेल्या लेखणीच्या टोंकाची) नारळाच्या शेडीप्रमाणे शास्त्री अथवा, खडबडीतपणा, चौंचण्यामुळे बनलेला चुकळ [चौच]

चौंचणें—चौचाविणें पहा

चौंचर, चौंचरट—न भांबा इ० फळातील रसा, तव.

चौ(चौ)चरा—वि (राज) अडखळत बोलण्यास, तोंडरा, चौंचणारा [च]

चौच(चौ)ला—उ १ (लावण्यातून रुड) यान, जोयन २ प्राणवायू, त्रिमूर्त, जिहलण (छोटे पतीस किंवा श्रियकरास वडे सून वापरावयाचा शब्द) ३ हावमात्र, डोल, जखरा, छिबोर पणा ४ इष्टवाजी, विलास, सीला, कामचेश ५ कोंड, कौतुक [चौच, हि चौंचला=लेखकरणा]

चौंचा—उ १ तुवडी, रौची लावण्यापूर्वी वस्तरा इ० काची मारलेली फावणी २ औषधाकरिता दिलेली डागणी ३ डाग दिल्याने कातडीवर पडलेली छुण, डाग, गुळ, सामान्यतः अनेक वची प्रयोग उदा० चौंचे देणे, मारणे [चौच]

चौंचावणें—अकि (प्रत्युषापातून सुटलेल्या बाणाचे, गोफणीने फेडलेल्या दगडाचे सूसू करणे, मोंगणे, खनखणे) [ध्व]

चौचाविणें—अकि १ चौंच मारणे, कुतूहल २ (माबळे आद इ० कागा सक्षानें) टोंचे मारणे, टोंचून टोंचून बारीक बारीक छिंद पाहणे, चौंचणे, (मुळा, काकडी इ० जिळीवर उभी मिथून फिरवून कोशिबिरीकरिता) बारीक बारीक विघोटका, कुपा खुरचा करणे ३ खावणे, खापरणे, तुकडे करणे [चौच]

चौचो—उ भोवण्याच्या वर्गातील एक तेल सिलोन व मद्रासकडे याची बरीच लागवड करितात याच्या फळाचा मोरबा परदेशी फार खपतो—हाकी च २०३

चौज—न १ नवल, आभय, आभयकारक गोष्ट, चमत्कार 'अहो पाहता कीर प्रतिमासे। एव नवलावो काय असे। परि न पाहताही दिसे। चौज आह्वा।'—हा ११ १२९ पाहज

होता गगनज। म्हणे कैस झाले चौज।'—गुच १९ ४४. २ कौतुक, वाह. 'नातरी मालक बोवडा बोली। कां पाहूडा विवडा पाउरी। ते चौज करुनि माठली। रिसे जेवीं।'—हा १९ 'हातीं धरुनियां काढिला बाहेरी। देखोनियां करी चौज त्याची।'—तुगा २० (कि० करणे) ३ प्रेम, प्रीति. 'पाहा पां नवल कैस चौज। कै उपदेश केउते शुज।'—हा ११२३ ४ कसमत 'भीमा दाखवी आपले चौज।'—मुबिराट ५ ११ ५ नखा, चेष्टा, चाळा, गमत, मजा (अनेकवचनी प्रयोग) (कि० करणे) [स. चौच=आभय, नवल, प्रा चौज] (वात्र) (जिवाचे)—चौज करणें—नखरी, चाळे करणे, आपण नाशुक आहोत असे मानणे, जिवाचे कोंडकौतुक पुर्विणे, स्वतः ला फार जपणे चौजणें—अकि (काव्य) समजून, कळून येणे, कवनेस नवलाईप्रमाणे दिसून येणे, वाढणे, मनास कौतुकास्पद भासणे 'कां काळ राहिले काळावळा। तो आपणा मा माणि। न चौजवे तरी असिकां। हा मी बाणे।'—अष्ट ४ ३६ 'हे हानासी न चौजवे। ज्यानासी हो नागवे।'—सामाशब्द—'यावळा—नि चमकारिक, विलक्षण, त हेवाईक, सुळचट, अर्थशट, वेडसर (घोरणे, भाषण) [चौज+बावळा] चौज—चणें—विणें—अकि १ (काव्य) कौतुकास्पद असणे, वाढणे, होणे. 'द्वारेकेंचें केणे निमित्त। पकरीस झाले चौजवत।' २ समजणे, जाणवणे, कळून येणे 'त्या सजवा येणे बोले। रायाचे हवय चौजवले।'—हा ६ ५ 'कवण कायें ती चयायें। चौज वेद अनुमान।'—मुवत ८ १३७ 'महा इदियाच्या मेले। चौजवेना।'—दा ७ २ ४ ३ मावळणे, कौतुक वाढणे 'मज्जाक नायक चौजवेना। हे बरे नवे।'—दा ६ १ १३ ४ सतोपणे, प्रसन्न होणे 'सद्गुरूने कृपे चौजवती देव।'—दावि १३३—अकि १ आश्चर्यचकित करणे, नवलवाटावयास लावणे, विस्मित करणे 'राया चौजविले वनवीं।' २ कौतुक करणे 'चौजवित परा येती। ज्यांचा देखती छंद मान।'—निगा १६४ ३ सोधणे, तपास करणे 'कांयाचा खाणार चौजवी कस्तूरी। आपण मिळारी गये येणे।'—तुगा ८१२ चौजावणें—अकि चौजणे, कौतुक कुल, विस्मित होणे 'राय चौजावला वनवीं।'—मुआदि १८ ३३ [चौज]

चौजविनी—स्त्री आनंद कौतुक, आश्चर्य वाढणारी गोष्ट 'तरी त्यास चौजविनी फार झाली।'—अक्क २, कळण-कौतुक ४७ **चोट**—स्त्री १ तगावा, याव, दुखापत, शस्त्राने, सुटीने केलेला प्रहार, झुकी, युद्ध २ (व ल) हडा, धाड 'माज लावबाव चोट आहे.' ३ (ल) (व्यापारातील, घद्यातील) पस, तोय, चुकचान, दुर्देशाचा धावा (कि० लागणे) 'जव कमाई न होय। चोट छोड घनकी रे।'—तुगा ४२९ ४ देवयोगाने

झालेला अकल्पित लाभ, अनपेक्षित रीतीने झालेला फायदा, लाभ (किं० साधणे, लागणे, लावणे) 'व्यवहारात एखाद्या वळेस चोट साधते तेव्हा चार पैसे मिळतात' 'ही हाताची चोट गमावू नकोस' '५ गावडी व गावगुड यांच्या खेळात परस्परावर दाब लागू झाल्यामुळे होणारी वेदना' (व) शर्यत 'आमची दोघाची चोट लागली' (किं० खेळणे) (व) शर्यतीत लावलेला पण 'पैसा चोट खेळू' (सामा) जखम, व्याघा 'इश्याची काळजासमवे लागली चोट जी जी' -प्रला ११३ [हिं, तुल० स चुर (चोटयति)=कापणे, छेदणे]

चोट—३ (अशील) पुसपाचे जननेद्रिय, शिथ, चोंडाळ-वि (ग) बाहेरच्याली करणारा, रबीबाज
चोट(ड)कें—न गोंधळी, शाहीर इ० काचे एका तारेचे तंतुवाय, एकतारी, तुणतुणे, चोंडकें पहा

चोटणें—भक्ति (यु) चिकणें -मौज २६३०

चोंटली—झी (स्थान मुलांचे) शिथ, चोट लिंग, मुली

चोट(टा)ळणें—भक्ति १ फसविणे, ठकविणे, भुंदणे, भोंदणे, घटणे, (व्यवहारात) नाडणे, छुडाडणे २ कस्पटाप्रमाणे मानणे, जगतीं तुच्छ रेखणे [चोट]

चोटियाचुरमा, चोट्याचुरमा—३ बुटियाचुरमा पहा

चोटी—झी (व) होरी [प्रा चोटी=होरी, हिं चोटी] ०मोंवरी—झी चोडपाच्या (कपाळावरील) होरीखालचा भोंवरा, घेरा [चोटी+भोंवरी]

चोटी चोटीचुरमा—३ बुटियाचुरमा पहा 'चोटी चुरमा मालपुवे अनि।' -अमृत ६२ 'चोटी मुगदल बुदी विरोध।' -नव ९११७

चोट्टा—वि (ना) (निदारी) चोरी करणारा, चोरटा [चोरटा हिं]

चोट्टी—झी (गो) चौरादी

चोड—न १ (कों) नारळावरील (मुकल्लें) तनुमय वेश्म साल फळाच्या (जायफळा-या) घाची साल नारळाच्या चोडा सारखी जाड असते -मराठी ३ रेड पृ २४ (१८७३) कवच, भावण काढ्या, चवड २ नारळावरील काढ्याच्या तुकड्याचा अर्धा भाग एका टोंकाला ठवून पीठ इ० गाळा करण्यासाठी केलेली कुचली कुचा ३ पिडून काढलेल्या उसाचे चिपाड [स चुरा, प्रा चोड हिं चोडा]

चोंड—न (कों) माताचे लहान शेत; चोंडा चोंडा पहा

चोंडक—३ तुणतुणेबाग

चोंडरें—न तोंड

चोंडकें—में—न एकतारी, तुणतुणे, चोंडकें पहा 'गोंधळपाव्दा मागे चोंडकें वाविणारा असतोच'

चोंडण—न सोडण, नारळावरील तनुमय आवरण चोड अर्थ १ पहा -रूपि ७४९ [चोड]

चोंडा—३ (कों) माताच्या रोपांची जुदी, झुपका, चोंडा पहा
चोंड-टा, चोंडी-चोंडे—३कीन १ बांध घातलेले माताचे खाचर २ खाच, खळगा -हा ७७६ 'जयजय देवी थोड्डे। खणे घालिशी विश्व चोंडे।' -स्वातु १४ १६ ३ पाण्याचा डोह, गर्ता, खोल पाणी. 'चोंडिये पायड गेला तैसनि जो बुडाला।' -हा १३ ५४९ -एसा ११ १०६९.

चोढाल-ळा-ळ्या चोढळणें, चोढाळणें—चोढाळ पहा

चोंटणें—भक्ति (यु) चिडटविणें -मौज २६३०

चोंडोळी—झी (व) विटाळ, हस्तस्पर्श इ० दोष, चव दब 'त्या इश्यातील पाणी चोंडोळीचे झाले आहे, म्हणून तें मला स्वयंपाकाल चालत नाही' [चोंडाळणें]

चोणकेपणा—वि (घ) लुडबुड, चोंबडेपणा

चोणक्या—वि (गा) लुडबुड, लठठव करणारा, चोंबडा चोतकर, चोतकोर—३झी (पोळी, भाकरी, लाह, फळ इ० कांचा) चवपा, पाव हिंसा, तुकडा, (प्र) चतकोर [चत कोर, स चतु हस्ता-चतुश्र-चोतकोर अथा जो होऊन चोतकोर झाले -भाष १८३२]

चोतरी—झी चोया, चोयड पहा. 'नीतिरूपी इष्टगुणाचा आस्वाद न घेता त्याची तुमती चोतरी हातीं देण्यात तुम्हाला काय प्रत्यय बाटतो कोणास ठाऊक?' -नीतिशास्त्रप्रवेश २४२ [चोया]

चोयड—३ चोया, (पदार्थ, उय इ०) चोखल्यानंतर, चावल्यानंतर, चपळल्यानंतर अवशिष्ट राहिलेला रद्दी अथ, टाकाळ भाग [चोया]

चों(चो)यडी—झी १ चियडी, मुडकें, ठिगळ, पावणी.

२ नाडक्या दुपाची गुठळी, दशाची कवडी ३ पदार्थ चावून रस होन झालेला, झुकून टाकावयाचा रद्दी भाग, चोया [चोया+वडी]

चोंयल(ळ)णें—भक्ति चोय्यानें घावणीनें चिधीनें प्रसंगें, पावणें २ (शारी भांडे इ०काला तल माती, राख, चिखल रफ इ०) फासणें, लावणें चोपडणें, चोळणें, माखणें -भक्ति (रद्दी, दुध इ०) चोयापाणी होणें [चोया]

चोयया, चो(चो)या—३ (खा) एक भाग, चोम्याचा चतुर्थांश किंवा एक पायली भसक चोयया करून त्यावर शिक्षा सधारी।' -पला ७० [स चतुये, प्रा चउत्य म चवया]

चोया चोंया—३ १ खव काढून घेतल्यानंतर राहिलेला पदार्थाचा त्याज्य भाग, चोयड 'आल्याचा रस काढून घेऊन राहिलेला चोया मला खाण्यास द' २ (मांसी घावण्याकरितां,

भोकासा दद्या द्यास भयो उपयोगी) गवताची गुहाळी, चिप्याचा
 बोळा, घासणी इ० ३ भाताचे रोप - मराठा २ २५४ ४ नासक्या
 दद्यापा, दुपाचा गोळा, पा माग, चिपकी ५ एका चिम
 टीत भाताच्या रोपाच्या जितक्या काढ्या घेतील त्यांचा समूह
 - बंदलापूर २८० [स पुढत] ० पाणी - न १ नासकेच्या दुपाच्या
 बाईद विजलेच्या दद्याच्या गुठल्या व पाणी २ गुठल्या व
 पाणी, चिपच्या व पाणी यांनी युक्त झालेला कोणताही द्रव पदार्थ.
 'या पाण्यात साव लवकर घेऊन घेत नाही व त्याचे चोपापाणी
 होते' - भारोसा १.५४ [चोपा+पाणी]

चोथी - वि (गो) १ बाईद बुदीचा २ चोवडा
 च्याद - स्त्री (व) जखम, वण 'त्याचा वपाळाचा चोद
 पडली' [स पुढ]

चोदणे, चोदवणे - चकि १ चोदणे, टावणे, टोवणे, टावून
 मारणे २ (चिप्यांनी, चोव्यांनी) चुकविणे, बंद करणे [स चोदने]
 चोदणी - स्त्री चोदण्याची क्रिया [चोदणे]

चोदणे - चकि (ग्राम्य) समायम, अवसग, मैतुन करणे,
 समोमणे, उपमोमणे (या क्रियापदावरून बऱ्याचशा शिष्यांचे
 शब्द बनले आहेत) [स पुढ=चोदणे, हि चोदना]

चोदना - स्त्री प्रेरणा, लत स्फूर्ति - गौर १९ [स]

चोदवायळा - वि. लबाबीने, लुच्चेगिरीने बाबळी मुद्रा
 धारण करणारा, फुडवगिरीने वेड पापरणारा, होरी [चोदणे+
 वायळा]

चोदवणे - चकि १ पायाखाली चुकविणे, मळणे, २ पायांनी
 मुद्रवून पाणी मळू करणे, ढसवणे, गाळ करणे [चोदणे]

चोदा - पु १ भोळ चुकविण्यासाठी उपयोग केलेल्या
 चिप्याचा, चिरपुटाचा गोळा, दद्या, बंदुकीत टांगलेला चिप्याचा
 गोळा २ बंदुकीत चिप्या टांगण्याची भोळात चिप्याचा दद्या
 देण्याची क्रिया, [चोदणे]

चोदाट (डोणे) - चकि चोदणे पहा [चोदणे]

चोदी - स्त्री १ चोदा अर्ध १ पहा २ फडवपूड, ठावणे
 (कि० दणे, वण) ० चारणे - देणे - यसणे - यसवणे - चिप्या
 इ० काचा दद्या देऊन बंद करणे ० देणे - (तोडात) गोळा देणे
 ० देऊन जाणे - चकि (ल) १ (एलापाळा लुच्चेगिरीने) फड
 वून पद जाणे, मोळावण, मुळणे, कोक्यावर हात फिरवून जाणे
 [चोदणे]

चोदीचा, चोदिका - वि (अपवाद) एक शिरी बट
 कीचा, राबेचा, हलकट [चोदणे]

चोदू, चोदून देणे चोद्या - पु एक शिरी, लोब्युसनी,
 रडीबाज इत्यादी, नारकर्मी [चोदणे]

चोपळा - वि होल्याने भपू, मिचक्या, मिचमिचक्या
 होवल्याचा. [हि चोपला]

चोप - पु १ तमासा, चोप पहा. २ (ल) विलास, चैन,
 रंग 'भाप लागो तुझ्या चोप्याला' - देपो ५२

चोपणे - (गो) चोदणे पहा

चोप - पु १ चापणीने जमीन इ० ठोकण्याची, टणक कर
 ण्याची क्रिया; चोपणी २ ठोक, मार (कि० घेणे, देणे, मारणे,
 बाजणे, बघणे) ३ विणइराच्या फणीचा शवटचा भाग, बाजू
 या टिकाणी दाते बाहीक जू अजळजळ असतात ४ दड, काठी;
 चोप पहा. - पुत्री १ (ल) जरा, दाव, निदमन, नियमन,
 नियम, शासन (कि० बघणे, देणे, बघणे) २ (अभ्यासांमुळे,
 प्राविण्यामुळे मनाला लागलेली) संवय, परिपाठ, हावता, (कि०
 मारणे) ३ चाप लाऊन मनाप्रति वेगो। सर्व नीट पडली अनुरागो।

- चासिनेता ५२ (द्वि जगन्नाथ शक्ते १९९९ राजवाडे प्र-
 माला) - स्त्री १ (ठाड, माड, घुरमाड इ० कांच्या सोटाची)
 उभी चिरफळी, सोपट, लांब काळी २ (व) काळजी, चिंता,
 खबरदारी इ० (व) ज्याची त्याला चोप नाही, शेण मुजला
 होव नाही म्हालक स्वत बेकिरी, पण तिन्हादगाळाच त्याची
 काळजी अधिक ३ (व) चौथडा बाजवावयाची बाहीक व
 ल्हान काठी, होलकें बागास बाजविण्याचे टिपरे, टिपरी 'नवा
 न्याव दोन चोपा लागतात, ४ (व) (पान इ० कांचा)
 ओलावा 'चामाची चाप जाली इंगण ताप उतरेल' = पुढळ
 पान जाला म्हाजे ताप उतरेल [चोपणे का चोव] (बाप)
 ० चारणे - १ (जमीन, गच्ची इ०) सपाट, साफ होऊन एका
 पातळीत येणे २ (मनुष्य) शिस्तीचा, बचशीर, व्यवस्थित,
 गंभीर, धोत बनणे, ठाळपावर येणे

चोपई - स्त्री. चापशुली, सरन्याची एक बात

चोपचिनी - स्त्री एक औषधी वनस्पति ही चीन देशां
 तील असल्याने हे नांव पडले असवे चापचिनी पहा

चोपट - न १ सोपट, चोप 'सराव रुम घालिजे धाणा।
 रात चिडिजे सो काढणा रिता चोपटी करुनी पाणा। ते फती
 लाणा याहिनी।' - एमा १० ४६८ २ (रो) ताड, माड, घुर
 माड इ० च्या सोडाची उभी चिरफळी, चोप [चोप] ० चारणे -
 नव करणे, पार सपाट, साफ करणे 'मुलमलागु चोपट किये
 ओर चर्मे कायम रसा' - इम १८९

चोपट - वि. चौकोनी, चतुरक, पन (लाकूड) [चोपट अप]

चोपट - वि ठेलकट, गुळगुळीत, (क्षामा) चोपड, ओपट
 गुळगुळीत [चोपटणे]

चोपटणे - चकि १ (जमीन, गच्ची इ० चोपणीने) ठोकून
 सपाट व गुळगुळीत करणे, ठोकून खाली बसविणे, टणक करणे

२ मारणे, ठोकणे, पिटणे, बडवणे 'मास्तराने मुलास बागले। चोपटून काढले' -अकि १ (शरीर) सडणे, कुशातेमुळे बारीक होणे २ (जमीन, गन्वी इ०) दबणे, खचणे, खाली बसणे [चोपणे]

चोपटणे—अकि (प्रा) गुळगुळीत, तुळतुळीत, ओशट होणे [चोपड]

चोपड—वि तेल चोपडलेले, गुळगुळीत, तुळतुळीत, ओशटाने गुळ

चोपड—वि (नंदभाषा) चौडा 'उपायु काटीवरी चोपडची आस। नवरा राजस मिरवतेसे।' -सुष्पा ४४५९.

चोपड—प्र चोपट, एक खेळ, हा लाब फाशानी खेळतात 'गजीफा, सतरज चोपड नवें तें नईही साप जे।' -साहस ३ ४६. [चोपड हि चोपड]

चोपड, चोपडण—न (तेल, तूप, चरबी इ०) स्निग्ध पदार्थ, ओशट [प्रा चोपड] म्ह० उष्टे खावे चोपडाचे आशेस्तव=कायद्याकरिता थोडेसे पाप केल्यास हरकत माहीत कायदा वगैरे काही नसता पाप करणे मुखेलपणे होय

चोपड—डा, चोपडण—पुन १ अग, केश यांस खावाव यांचे तेल इ० 'नीटवि मुकि पहाता हें की मी कृष्णबास चोपड ते।' -मोसुत ७ ४४ २ केसाना तेल इ० चोपडण्याची किया. ३ शरीराच्या दुखावलेल्या अवयवांस, घळलेल्या अनावरास तेलत औषधे कालून करावयाचे मालिस, चिखल किंवा विचेची पावे घडकरीच्या रकत मिश्रून यावयाचा लेप ४ वरील लेप लावण्याची, मालिस करण्याची किया. ५ वरील मालिस केलेली, लेप लावलेली अवस्था [चोपडणे]

चोपडण—न १ चोपड, चोपड—डा पदा २ (हेट) गल वतास तेल किंवा रंग लावण्याची किया (कि० करणे). ३ गल पताच्या पाण्यात गुठ्याच्या मागास लावण्याचा तेलपुण्याचा रंग

चोपडणे—अकि (तेल, तूप इ० कार्नी) माखणे, लेपणे, चोपटून नस, गुळगुळीत करणे, चोपडण करणे [प्रा चोपड म चोपड, हि. चुपडना]

चोपडा—प्र १ चोपड पदा २ (गु) वनस्पतीना होणारा एक रोग, यासच मेकाड असे म्हणतात

चोपडा—वि १ गुळगुळीत, गुळगुळीत, चिकण, मऊ आणि सपाट २ तेलकट तुपकट, चिकट ० चटचटीत—वि गुळगुळीत, तडतडीत, पॉलिश केलेला, सजळ, चकचकीत, रंग लखित. ० देवदार—वि (व) (ल) वरपांगी मलेपणा दासविणारा, साळसुद (मनुष्य) ० धोडका—प्र (ना) पोसाले [चोपडा+दोखा] ० पेसा—प्र गुळगुळीत, वरील टाप मथेल पेसा, खोटा पेसा ० ह्यार—प्री बरीचो लास (प्र) चपडा माला [चोपडा+साण]

चोपडी—खी १ एक साचाचि अनेक कागद एकत्र शिवून लढावयासाठी वेलेली वही शिवलेले, बांधलेले पुस्तक, वही, लढा-नसे पुस्तक २ हिशेबाचे पुस्तक, जमाखर्चाची वही [हि चोपडी, यु. चोपडी]

चोपडू—प्र चोपडलेला पदार्थ -दर [चोपडणे]

चोपडे—न लहानसे किंवा भिन्न प्रकारचे पुस्तक [स चतुस्=चार+पत्र=पान]

चोपडे—न पीतांबर, कोणतेहि देवामी वस्त्र

चोपण—वि (प्रा) चिकण (जमीन, माती) [चोपड]

० माती—खी एक प्रकारची चिकण माती [चोपण+माती]

चोपण—प्री, चोपणे—खीन १ (जमीन इ०) चोपण्याची, ठोकण्याची किया (चोपणे पासून नाम) २ गवळ्यांचे जमीन चोपण्याचे लाकडी हत्यार हें हात दीड हात लांब, वीतभर रुंद व चार पाच बोटे जाड असून, याला हातात धरण्यासाठी मागे एक सूट असते ३ लहान मुलांचे रिंगणे, चोखणी ४ तेलकट कापड चिकण मातीत मिश्रून ठेवणे [फा चोव=काटी? ध्व चोपु]

चोपणे—अकि १ चोपटणे, (जमीन इ०) चोपणीने ठोकून सपाट, साफ, टणक, गुळगुळीत करणे. २ (स) मारणे, बडविणे, ठोकणे, पिटणे -अकि १ (जमीन, मुई इ०) खचून, खाली बसून सपाट दिखणे २ रोड, असाव होणे, कुस होणे, वाळणे. 'जनीं वनीं तुजघाटीं मनीं झुतां मी चोपले।' -होला ९४

चोपणे—अकि (सामा) लुकणे, चोखणे.

चोपदार—प्र (प्र) चोबदार, वेष्टधारी, धोन्व्याची, चांदीची काठी हातांत धरून राजाच्यापुढे चालणारा हुजम्या हा प्रसंगीत ललकारतो, व राजापुढे येणाराचें नाव उच्चारतो. दरबारात अव्यवस्थित वसणारांना इशारा देतो याच्या जोडीला भाददार शब्द येतो. [फा चोवगार, हि चोवगार]

चोपन—प्र (व) दलदलीची जागा, जमीन 'चोपनावर चिखल आहू।' [चोपण पडा]

चोपण—खी चोपई, सरव्याच्या जातीचा एक प्राणी, सापघुराळी

चोपरू—वि (नंदभाषा) (फ) चौडा 'आजच्या सात कशात चोपरू आणे नका झाला' चोपड पदा

चोपाचोप—खी १ (जमीन, मुई इ०) चापण्याने सारखी ठोकण्याची किया २ (स) याला चोप, त्याला चोप अशा रीतीने मार घेण्याची, चोप घेण्याची किया, धक्कापडवी, ठोका-ठोकी, वंदी काढणे [चापणे दि.]

चोपाटणे—अकि (राजा) घडणे, कुस होणे [चोपटणे]

चोपाडणे—अकि (राजा) चोपडणे, फासणे तेल इ० लावून गुळगुळीत करणे चोपडणे [चोपड]

चोपाय—३. (गो.) पक्ष्याचा पंजा.

चोपा(फा)ळा—३. १ शोपाळा; शोपा; दोळा; मांदोला.

२ (कु.) फड्यांची चार खांची, खाट, चोपाळा. [सं. चो+ फलक=फळा; हि. चोपाला=पालखी, रथ]

चोपूनचापून—किवि. १ (जमीन, भूई इ०) चांगल्या रीतीने ठोकून; सपाट, साफ, गुळगुळीत करून. २ (पोतर, दरवाजे, फेडा, घटा इ०) चांगल्या रीतीने दाबून, घेवून, योग्य रीतीने धारण करून. 'चोपूनचापून पोतर पागोटें बापून चाटले राजप्री' [चोपून दि]

चोफाळ—३. पातळ पाखोडी, चादर. -घर [चो+पडव, पालव; हि. चोपाल]

चोचचिनी—स्त्री. एक बनस्पति; औषधी; चोचचिनी पहा. [फा. चोच चिनी] -चूर्ण—न. बरीच औषधे पुढे केलेले चूर्ण. [चोचचिनी=चूर्ण]

चोंचट(ड)पणा—चोंचडेपणा पहा. -झाड ५.

चोंचडा—वि. १ लांबावाची करणारा, लुपलखोर, बहाडखोर; इकडेचे तिकडे आणि तिकडेचे इकडे करणारा २ उघाव लुडलुड करणारा; झुजा; लांबा कारमार करणारा; चरचोंडा. ३ कोड्या. -छात्र—वि. १ लाळघोट्या; हुंकी शेलणारा; हांजी हांजीखोर, नाचरा. २ डबडब्या; लांबा कारमारी. ३ लुपलखोर; बहाडखोर

चोंचडकी, चोंचडे वाळे—जी५. १ लांबा कारमार; लुडलुडेपणा. २ सांगासांगी; लुडलुडेपणा; इकडेची गोष्ट. तिकडे करणे. ३ बहादी; गुगळी; निंदा. [चोंबडा+वाळा] चोंचडेपणा—३. लुपलखोरपणा; बहाडखोरपणा; लुडलुड. (कि० करणे) [चोंबडा] चोंचणे—उक्ति. (छिद्रांत) बोकल देणे; दृष्टा बसविणे; कोंबणे; कोंबणे.

चोंचदार—३. चोपदार पहा. [फा. चोच=लाठी, दंड+दार] -भालदार—उपव हातांत सोन्याचांदीच्या काठ्या व भाले घेऊन राजापुढे, मोठ्या अधिकाऱ्यापुढे चालणारे हुजरे [फा. चोप-दार+भालदार]

चोंचळणे, चोंचळणे—उक्ति. (विप्र.) चोबाळणे पहा. चोंचळणे—उक्ति. (सरीर, मांडे इ०) तेजाने मासणे, चोळणे, तेजाने मर्दन करणे.

चोंचळाचोंचळ—स्त्री. परस्पर, सर्वांतिक फसवाकसवी; कुसलाबणी; घुसलाबणी. [चोंचणे दि.]

चोया—३ (बों.) मात, इतर धान्य पेरणीकरिता, बाहून वेगळाकरिता केलेला भाताच्या पेंढ्याचा कणसा. सुखा पहा

चोंया—३ १ लोच बंद करणाकरिता (लोकांत) कोंबलेली वस्तु, बोकल; एखाद्या बोकल दृष्ट्यामागे कोंबलेला चिन्त्याचा भोळा. (कि० देणे; धाळणे; बसविणे; बसणे). २ नांठ, गुळ,

झुपडा, चुपडा, जुडी, केस, पाने, गवत इ० वस्तूंचा (खोगीर इ०कांत वाटण्याकरिता केलेला) गुहा, गडा. ३ (गो.) शेत पेरणीचा एक प्रकार. ४ (गो.) चोंबे=जमाव. [चोंबणे]

चोया-भा—३ सोळा पायल्यांच्या मणाचा चवथा हिस्सा; चार पायलींचे माप. [चो=चार]

चोया-भा—३. गंगापुत्र; उपाध्याय; क्षेत्रोपाध्याय(विशेषतः मधुरेचे) -गाथा २८५. 'आम्हां मधुराजीच्या चोम्यां सारखा सुखी प्राणी पृथ्वीच्या पाठीवर कोणी तरी भले काम!' -तोव २. [सं. चतुर्वेदी; हि. चौबे]

चोंयारा—३. चवाळा. -शर [हि. चौबारा]

चोयाळणी—स्त्री. (गो.) १ उपाध्याय. २ व्यवहार. ३ मानवर. 'नसचो चोयाळणो' =मनवरयक भावगरी.

चो(चों)वाळणे—उक्ति. १ (मुला, जनावराचा) धोपटणे; गोंजारणे; दांत करणे; राग क्षमविणे. २ (ल.) गोड गोड बोलून, वापा देऊन कसविणे; एखाद्याच्या लोंबावरून हात फिरविणे. [सं. चौभू=वृत्तांत करणे]

चोडी—वि. लांकडी. 'नगराचे किंम ब चोवी, बंगला बाऊन वगा राहिला. -रा ७.१८. [फा.]'

चोंडी—स्त्री. (जुकीने) चोंडी. पहा.

चोडीना—३. १ लांकडे. २ लांकडाकाम. -रा ७ खलप २.७६. [फा. चोडीन]

चोंमळणे—उक्ति. तेल मासणे, चोपटणे, चोंबळणे पहा.

चोमा—३ उघाचे बाटें.

चोमा—३ (ब.) कानाच्या खालचा गोल माग.

चोंमाळणे—उक्ति. चोबाळणे पहा

चोमडा—वि. (सामा.) चोंबडा पहा. चोमडेपणा—३.

चोंबडेपणा पहा 'थिंदुलाई, लागलीच चोमडेपणा करायला!' -मा १७६.

चोमडा—३ (गो.) सोठे वेडोळे, गुंहाळी.

चोमण-णे—न. (अच्छीत) पुढावे जननेंद्रिय.

चोमणी—स्त्री. (अच्छीत) एतान मुलाचे जननेंद्रिय; पुत्री; हुंगी.

चोय—न. (कु.) उंसाचे गुहाळ.

चोय—स्त्री. (कु.) पुढे पहा. मारळी किंवा त्यासारख्या हातांवर असणाऱ्या कुलाचा मुक्का; गुळ. -काडी—स्त्री. बांधवी पातळ वण टिकाळ काडी. हावा उदबत्या करण्याकडे उपयोग होतो. चोयटी—स्त्री. चुडटी पहा.

चोयोचोयो—स्त्री (गो.) तापून विरजलेले दूध.

चोर—३. १ चोरणारा, चोरी करणारा, दुसऱ्याची वस्तु ल्याला नकळत, वगरदस्तीने लुकावणारा माणूस. 'चोर भांडारी

करावा । पयस्वीय साभाळाया ।' -दा १९ १९ २ (एगाथा पासून काही गाठ वरुण ६०) छपाऊ, लपवून देणारा, (एगाथा मोठे स्वतः पारसीचे) दावून देणारा, दबवून दावणारा ३ केवळ लंतील कधीच्या दास्यातील कठिन व पसरट माध्याची बाडी दांडा यास दाबटा असे दि म्हणतात हा भाजीच्या उपयोगी नसतो म्हणून पेंकून वतात ४ (समासांत) प्रघट, गुप्त, उगवि लेवा, छपविलेला, रावून देवलेला, राजगी, आढ, बागचा, कोंपऱ्याचा इ० अर्थां उ० चोर-अहसर-अरगळ-कधी-गीळ-गाठ-टिप इ० असे अनेक सामासिक शब्द बनले आहेत व बनविता येतात त्यांपैकी महत्वाचे सामासिक शब्द पुढे दिले आहेत ५ (गणिका, पत्ते, इ० खळांतील परिभाषा) एक पान, प्रत्येक रंगीतील हुमनाच्या नेत्रीज हार पान, पत्ता 'त्याच्या हातांत एक बाकी राहिलेला पत्ता हुडूम मसावा ता चोर आसा' ६ (स्वतः) मागे रागणारा चालून देणारा, अग काढते पणारा, सुधारणारा, सुधारयाअर्थी पुढे चोर शब्द लावून अनेक सामासिक शब्द होतात उदा० कळमचोर=लिहितांना काही गोष्टी रावून देणारा, दावून देणारा, वगळणारा, चोहून देणारा, सांगितल्याबद्दल हुडूम न विहिणारा खादचोर=१ दुसऱ्याबरोबर कम करताना जो आपला खाद्य खाता येतो तो (मनुष्य, पशु इ०) कामपुकार २ (ल) निवडलेल्या वडी मदन, द्रव्य द्रव्याचे कर्तव्य न करणारा, तोंडपशी पावणारा चाकरीचोर= लबाडीने चाकरी खेवत कुचराई, अगचोरपणा करणारा वाठ चोर=प्रहज रीतीने, सहजासहजी पाठीवर बसून दणारा (पोडा), सहजासहजी पाठीवर ओसे न ठेवू दणारा (बेल) पायचोर=१ एखाद्या कारागृह, कारागृह गुप्तपणे, गपचिप काढते पणारा अग काढून घणारा २ चोरटपणाने, हद्दच, आवाज होऊ न देता पाऊल टाकणारा, चाहून न दणारा ३ चाण्यांत पळण्यांत कुचराई करणारा (मनुष्य, पोडा) घळचोर=वळ रावून जेवढे खर्चचे तेवढे न खर्चून काम करणारा, पुकार, मन पूर्वेक शक्य तितके शक्तिसामर्थ्य खर्च न करणारा मतलबचोर=आपला हेतु वेत गुप्त देवणारा, मतलबाचा पाग लावून देणारा सखळचोर=१ स्वतःची योजना मसलन गुप्त देवणारा २ दुसऱ्याची मसलन कोवणारा, काढून घेणारा वियाचोर=१ शिवा वयाच्या विवेचा घाणारा काही भाग वियाच्यापासून चोहून देवणारा, पुढी विद्या न दणारा (शिखर) २ विद्या चोरणारा, चोहून शास्त्रीय ज्ञान गुप्त सपादन करणारा नवव्यवस्था मिळविणारा (शिष्य) ३ अगचोर कामचोर इ० आणखी अनेक सामासिक शब्द आहेत वरील शब्द कामचोर खादचोर अगचोर असे हि योजण्याचा प्रघात आहे [स] (वाच) चोराची दावण देणें-चोराची दावण बाधून त्याची बोकी सह घडो ३ ४०

कणे, पावडाने वरवणे उद्ग० १ चोराच्या मनांत चांदणे=चोर त्या चांदण्याचे मय वाटते, कारण त्यात त्याची चोरी उघडवीस यण्याची भीति असते चोराचे मन मेढमी रयास सात अर्धे अथारण्याला नमती दाढा यत असत 'बाढति सद्गुण तौ तौ प्रेम करिति लोभ पणवावरि त । चोराति चांदणे तापनि यते गुणोधना करिति ।' -मोमना १० २ चोरावर मोर=एखा चोराला लुबाडणारा दुसरा चोराई चोर, एक बरचट एक, घातम रावागेर तो आली चोरावर मोर होण्याच्या विचारांत गडून रला होता 'स्वर २१३ सामान्य-० अंक-० अंक-आर-३ १ कापडाच्या गोरीवर, कापडावर, विभीक्या बसवून पात सता गरी किंमत ट्रासविणारा, लहवत घारीक आंकडा हा आंकडा दुरानदाराच्या स्वतःच्या उपयोगावरिता असतो हा मिहाडाहा वटवावयाचा नसतो. मिहाडाकाकृति किंमतीचा दुसरा मोठा पण मोठा आंकडा दिलेला असतो २ हस्तलिखित पुस्तकाच्या पागावर पात ३ अजुकमाचा घारीक आंकडा ३ (सामा) गुप्त आंकडा [चोर=गुप्त, सातगी+अंक=आंकडा] ० अंटी-३ दिवसांत लहान पण फार दूध दणारी (गाईची, म्होची) ओटी, कांठ ० अंटी भरणे=कमि खीच्या प्रथम गर्भारणाच्या तिसऱ्या दिवा चवथ्या महिन्यात खासगी रीतीने (गरोदर दास शिक्यासाठी बसवून) ओटी भरणे तीन महिने पर्यंत खी गर्भार आढ दे निधित कडू शकत नाही यावरून या समारमात चोरओटी म्हणतात ओडाभरण पदा [चोर=गुप्त+ओटी] ० अंटी-३ एक प्रकारचा ओवा ० काटा-३ १ तापाची घारीक वसर, यडीचा घारीक कांठा, चोरटा ताप (किं० बणे, लागणे भरणे, वाढणे) २ साटा तराजू [चार+कांटा=सहारे तराजू] ० काटी-३ (शिवार) जनावरा माण साळण्याची एर शुक्ति चारांचा मनुष्य समोरून पठास पुटी बहून घोंगडी पावकन एवढा ओरवत पळत येऊन जनावराच्या पायाजवळ व तोंडाजवळ येऊन पळतात लोळतात व तोंड उघडून ह्यास गोंजारतात या क्रियेस चोरकाटी म्हणतात -विमा १५ ० काम-न १ कितीही कले तरी दुसऱ्या-चा डोळ्यात न भरणारे काम २ पार पडल्यावर ज्याचे फारच घोडे अवशेष शिखर राहतात असे काम ० कोनाडा-३ कोनाडयात असलेला सहज न कळणारा दुसरा गुप्त कोनाडा [चोर=गुप्त+कोनाडा] ० कात काति-३ चोराची पुढाई चोरांनी केलेली लुगट नाशपुस घुलघुल [चोर+काति=पुढाई बड] ० खडो-वि कींदाण बसविलेले 'लेडी अलकार मनुष्य परवडी । दिव्य रत्ने चोरखरी खेवणे तया ।' -निगा १२४ ० खण ३ १ (पेट्यातील कपाटातील) गुप्त कप्पा, खण, वृद्ध व घरातील विनमदवाची, घारीक खोली भाग [चोर=

गुप्त+खण] छाई-छो मुशफरावर ह्मण करून लुट्याच्या सोयीची खवदाशीची दन्याखोऱ्यांतील अडचणीची जागा, अर्ध लिह [चोर+छाई=खोलगट जागा] •खिड-की चोरांनी प्रवेशाना लुट्याच्या सोयीची दोन दोंगरांतील अर्ध वाट चोरछाई पहा •खिडकी-की १ एकांतत बघावयाची ल्हान खिडकी २ (ल) (लेखातील भावगांतील) पकड, सोडवण, छिद्र (लेखावून, भणणावून) निवडाययासाठी करलेली सदृश वाक्यरचना, पळवाट ३ प्रसंगविशेषी निवडून, पडून जाण्यासाठी केलेली ल्हान व गुप्त खिडकी •खिस्ता-पु आगरच्याचा, कोटाचा गुप्त किंसा •खस्तो-की (चोरांना लपवण्याच्या सोयीची) भाडगणी बोल •गस्त-की रात्री दुसऱ्याला कडून न देता पोलीस लोक मुकाटयाने जी फेरी पालतात तो, गुप्तपणे पात केला रस्त्यावरील किंसा पडारा, मुकी गस्त, जावायिचा गुप पुन पातलेरी गस्त याच्या उलट गनगस्त [चोर+गस्त=पडान्याची पेंढी] •गस्तोने-किवि लपववून, कोणास समजून देता, गुप्तपणे (किंवागणे, येणे, जाणे, फिरणे) याच्या उलट उबव माराठी •गाठ-की गुप्त गाठ, दिसून न येणारी गांठ •घडी-की अगुरी घडी, ल्हान घडी, गिन्हाईक कापड विडत येताना रत्याची लांबी बघवार्कून, सळवार्कून टाविताना म्हुणून त्यांना कसविण्यासाठी व्यापारी एका घडीच्या पोटात दुसरी ल्हान अगुरी घडी पातली ती •घर-न गुप्त खोली, कप्पा, खण, खाना •घाई-की १ चोर अलि असता उडणारी पांढल, पाई २ (ल) अतिशय पांढल, पांढल •चाऊ(ह्म)ल-की गुप्तपणे ऐकून, पाहून लागलेली एखाद्या माणसाच्या, जनावराच्या अलिस् ह्मणची हालचालीची चाहल, कानोसा [चोर=गुप्तपणे+चाहल=कानोसा, हालचालीचा आवाज] •चिरटा-चिलटा-चिलट-उ चोर वगैरे 'हर्दी चोराचिलटाचा हवे फर त्रास जावे' -भा ५२ 'बेलप्रसंग पडव्यास चोराचिरट्या पावून साहजण कण्याला उपयोधी पडनील असे जिपाई प्यादे वगैरे प्रकारचे लोक त्याजपाशी कारच घेदे होते' -विश्वचल १११ [चोर+चिरट, किंवा चोरट्टि] •चुया-उ १ गुप्तपणे दिलेला बोळा, दड्या २ (ल) लंच (किंवा पकणे, देणे) [चोर+चुया=छापडाचा, चिण्याचा बोळा, दड्या] •जासुद-उ गुप्त हर चार, देडव्या (इ) (किंवेडिट्टद -रायको ११० •ताजटा-उ खोटी ताराज, चोरकाटा •ताप-उ हालचाल न लागणारा परंतु शरीरात असणारा नारीक ताप हावी चर, तापाची सतत असलेली नारीक लक्षणे, चोरटा ताप [चोर+ताप] •थरा-उ (महातु) खोटे बाने चोरमोठ्या पहा 'टाऊ पाहिला चोरथरा ब्रजविचेना' -भाए ६३५ 'एका प्रच टांक चोरथा । म्हाी सुखमोगाधिया मोडग ।'

•ताम ५८० •दरवाजा-दार-पुन गुप्त, खाजगी दार, मागचे दार •पाड-धाडा-कीपु चोरांनी केलेला नाकसिद्ध पाड, ह्मण, दारवा, बांग •नजर-की १ (दुसऱ्याला) नकळत पाहणे, चोकावून पाहणे, गुप्तपणे टहळणी करण्याकरिता टाक लेली नजर, चोरून पाहणे, चोरी दृष्टि 'यरातील वायका चोरनजोने जावयाकडे पाहतात' -मोर २४ २ चोरासारखी गुप्ता, चर्चा, दृष्टि [चोर+नजर=दृष्टि] •पडदा-उ १ मांतील गुप्त पडदा २ शरीराच्या मांतील पडदा, ल स्पर्चा •पण-न (वायदी) मुलींच्या खळात येणारी चोरहोण्याची पाळी ज्या मुली वर बांध असतो ती जर बांध न देतां जाऊ लागली तर इतर मुली तिला मापले चोरपण दुसरीस देऊन आभ्यास सांगतात, [चोर+पण] •पाइकी-की चोरून ह्मण करणे -पया ६६ •घर [चोर+पाइकी] •पाऊल-पाय-न पु आवाज न करतां टाकलेले पाऊल, पावलाचा शब्द न करता चालणे, चोरडे चालणे, चोर चाहल, •पाघलांनी-किवि मुकाटयाने, शब्द न करतां, 'बला चोरपावलांनीस पुसपोतमरावांच्या नाडपात' -द्व ३१ •पाणी-न दुखणेकड्यास, मुक्तेंच दुखण्यावून ठरल्यास-खोलीत स्नान घालण्याकरिता तयार केलेले औषधि घुळ तापविलेले पाणी •पागदा-उ १ धार काढेवेळीं गाय किंवा स्वेत शुद्ध कसेचा सकोच घरून घुस्पा काडी अथवा बासरा साठी राखून ठेवते तो. २ अने राखून ठरविलेले दूध बळकटने काढ तात तो, गाईने, म्हडीने नाबुधीने दिलेले दूध ३ (ल) क्वची केव्यानंतर पुन्हा घोरपोडी होणारी लवणी, न कळत लव लव होणे, लपवीस थोडे थोडे होणे, 'देखसाहनि आयनयना । टाळी पडोनि टाटी काना । मुततां लागे चोरपांदा । तरी देहा भिमाना वाडवी ।' -एभा २२ ५९८ [चोर+पांदा] •पाळत-पाळती-की आपण दृष्टीत न पडता दुसऱ्याची, दुसऱ्याच्या घरची, शातमी मुक्तीने काढण्याचा, प्रकार, गुप्त रीतीने ठेवलेली पाळत, पाळत पाळती पहा [चोर+पाळत=नजर] •पेट-की बघात खोटी बजने वापरतात व चोरटा धदा चालतो असा जागराचा गाव, पेट, चोरगाजार •पोर न (समुज्यावार्थी) चोर, उचल्या, मागटा इ० ल्हानसहान चोऱ्या करणारी खोटी पोर, उचलणे इ० •यातमी की वेपकडून समजलेली गुप्त बातमी, चोरपाळतीने कळलेली बातमी -विदि २६९ •भय-न चोरांमगून उत्पन्न होणारी भीति •भुक्-की १ घोडी शिळक राहिली, पुणेपणे न समजलेली मूक २ घोडेचे स्वरून शात होणारी मूक, किंवा भुक् (किंवा लागणे, येणे, मुटणे, वाटणे) •महाल उ १ गुप्त जाणा, खोली २ खेलेला ठेवलेली जागा, दासीमहाल •म(मु)क्या-किवि लपून छपून, गुप्तपणे, पाळत देवून, गुपगुप गुप्तपणे (देहकणे) (किंवा पाहणे) •मळ-की

पकडलेल्या जनावरास तीन दिवस एका जगेवर बसू देतात, ह्याच [चोर] (बाय.) चोरट्यासारखी होणे-संकोच वाटणे, काही अपराध, गूढ केल्याप्रमाणे वाटणे. 'बाळ व सुनंदा यांना अगदीच चोरट्यासारखे झाले होते, ते आतां जाऊन तेही मुशीलेकडे अर्धस्फुट शिमतशीनें बघात आपआपल्या विन्हाही गेले.' -सुंद ८. ४६०. चोरटा हुशार मेढवनी दिलगीर, सामासधर- -ताप-३. बारीक ताप; चोरताप; हाडीज्वर; रोज नकळत घोडापणुत असणारा ताप; कणकण. ०ध्दा, चोरटीचिघा-३००. १. गुप्त धंदा; लपून छपून करावयाचा धंदा; ठकबाजीचा, फसवे-गिरीचा धंदा. २. पयांत खम न होतां उलट खोट येत असणारा धंदा. चोरटावा-३ चोरटेपणा; चोरखड. -गागा १२९. चोरटावे-टाई-नखी. (सामा.) चोरावे, चोरवडा, चोरवण पहा. चोरटी-छी चोरून होणारे मुद्रसान. 'वेड, विंगार येदीदाणा, चोरटी, वणो.' -सेया १२. ०नजर-छी चोरनजर; चोरून पहाणे. 'मी पोहत असतांना ज्या प्रेमाच्या चोरट्या नजरेनें तूं मजकडे पहात होतीस ... -बाय ५२. चोरटे-न. चोराचा उपद्रव. -टा. चोरटे घाळे-३ चोराखास आचरण, बाणगूढ. (नेहमीं बहुबचनीं प्रयोग). चोरटेपण-न. चोरटेपणा; चोप; चोराची कृति कोरे. [चोरटा] चोरटे पीक-न. कणघात चांगले मरेलें पण काढांच्या भाखडपणासुळे उडवदार न दिवणारे, वरून भिकार दिवणारे पीक.

चोरणे-उक्ति. १. दुसऱ्याच्या वस्तूचा अपहार करणे; दुसऱ्याची वस्तु त्याला न कळत सांगविणे. २. गुप्त ठेवणे; दाखून, दाखून टाकणे (एखादी गोष्ट, माहिती इ०); (सामा.) लपविणे; लपविणे 'दरयास बाग्य संचले। परी ते विधास चोरले। -दा ९. २. ५. ३ (एखादी गोष्ट) चोरून गुप्तपणे करणे. चोरणे हा शब्द पुढें जोहून अनेक वाक्यप्रचार होतात. त्यापैकी काही पुढें दिले आहेत अंगचोरणे-कुचराई करणे; फार धम न घेतां काम करणे; दिगंदाईने काम करणे. अंग-हात-पाय-बोळे-चोरणे-हात, पाय इ० अवयव संक्षिप्त, आंखड करणे, ओढून घेणे. पांढ्या चोरणे=पांढून स्तनात उतरलेल्या दुधाचे वर आकषेण करणे (गाय, म्हण इ० नीं) [चोरी] (बाय) चोरून-मारून-क्रि. वि. दुरा चरणानें, चोरीमारीने. भेदायदेशीर कृत्यें करून पोटा भरणे (किं० जाणे, येणे, फिरणे, शिजवणे) गुप्तपणे, लोकांस न कळत, चोरटेपणांने.

चोरटरी-छी पटाशी, फिरें
चोरटरी-छी चोरवेळ 'जेणें पाहालिये पाहाटे। भेदाची चोरली फिटे। रिषनी आत्मानुभववाटे। पौथिक योगी।' -झा १६७ [चोर+वेळ]

चोरा-३ १ (ऊ) बिन्हा तापवून दुसऱ्या भागवार दिलेल्या चटका, चरका. २ (सामा) (कौ.) दाग, चरका.

चोरटा-३. चोर 'सर्वं मुखसात चोरट्याचा उपद्रव फार होता.' -विवि ८. १५४ २. वि. १ कसब्या, अस्त्राणांक, लुच्चा २ खाज्जी; गुप्त; लोकांना न कळत करावयाचा (धंदा, व्यापार इ०) 'चोरट्या पापासुळे मन जितके भिन्ने होते तितके भिन्ने दुसऱ्या कष्टानें होत नाही.' -बाय ४. ३. ३ वरून न दिवणारा (ताप इ०).

चोर [चोर] (बाय.) चोरट्यासारखी होणे-संकोच वाटणे, काही अपराध, गूढ केल्याप्रमाणे वाटणे. 'बाळ व सुनंदा यांना अगदीच चोरट्यासारखे झाले होते, ते आतां जाऊन तेही मुशीलेकडे अर्धस्फुट शिमतशीनें बघात आपआपल्या विन्हाही गेले.' -सुंद ८. ४६०. चोरटा हुशार मेढवनी दिलगीर, सामासधर- -ताप-३. बारीक ताप; चोरताप; हाडीज्वर; रोज नकळत घोडापणुत असणारा ताप; कणकण. ०ध्दा, चोरटीचिघा-३००. १. गुप्त धंदा; लपून छपून करावयाचा धंदा; ठकबाजीचा, फसवे-गिरीचा धंदा. २. पयांत खम न होतां उलट खोट येत असणारा धंदा. चोरटावा-३ चोरटेपणा; चोरखड. -गागा १२९. चोरटावे-टाई-नखी. (सामा.) चोरावे, चोरवडा, चोरवण पहा. चोरटी-छी चोरून होणारे मुद्रसान. 'वेड, विंगार येदीदाणा, चोरटी, वणो.' -सेया १२. ०नजर-छी चोरनजर; चोरून पहाणे. 'मी पोहत असतांना ज्या प्रेमाच्या चोरट्या नजरेनें तूं मजकडे पहात होतीस ... -बाय ५२. चोरटे-न. चोराचा उपद्रव. -टा. चोरटे घाळे-३ चोराखास आचरण, बाणगूढ. (नेहमीं बहुबचनीं प्रयोग). चोरटेपण-न. चोरटेपणा; चोप; चोराची कृति कोरे. [चोरटा] चोरटे पीक-न. कणघात चांगले मरेलें पण काढांच्या भाखडपणासुळे उडवदार न दिवणारे, वरून भिकार दिवणारे पीक.

चोरणे-उक्ति. १. दुसऱ्याच्या वस्तूचा अपहार करणे; दुसऱ्याची वस्तु त्याला न कळत सांगविणे. २. गुप्त ठेवणे; दाखून, दाखून टाकणे (एखादी गोष्ट, माहिती इ०); (सामा.) लपविणे; लपविणे 'दरयास बाग्य संचले। परी ते विधास चोरले। -दा ९. २. ५. ३ (एखादी गोष्ट) चोरून गुप्तपणे करणे. चोरणे हा शब्द पुढें जोहून अनेक वाक्यप्रचार होतात. त्यापैकी काही पुढें दिले आहेत अंगचोरणे-कुचराई करणे; फार धम न घेतां काम करणे; दिगंदाईने काम करणे. अंग-हात-पाय-बोळे-चोरणे-हात, पाय इ० अवयव संक्षिप्त, आंखड करणे, ओढून घेणे. पांढ्या चोरणे=पांढून स्तनात उतरलेल्या दुधाचे वर आकषेण करणे (गाय, म्हण इ० नीं) [चोरी] (बाय) चोरून-मारून-क्रि. वि. दुरा चरणानें, चोरीमारीने. भेदायदेशीर कृत्यें करून पोटा भरणे (किं० जाणे, येणे, फिरणे, शिजवणे) गुप्तपणे, लोकांस न कळत, चोरटेपणांने.

चोरटरी-छी पटाशी, फिरें
चोरटरी-छी चोरवेळ 'जेणें पाहालिये पाहाटे। भेदाची चोरली फिटे। रिषनी आत्मानुभववाटे। पौथिक योगी।' -झा १६७ [चोर+वेळ]

चोरा-३ १ (ऊ) बिन्हा तापवून दुसऱ्या भागवार दिलेल्या चटका, चरका. २ (सामा) (कौ.) दाग, चरका.

चोरा—३ (यु) १ गोठा आटा २ देवरी ३ पोटीसचीकी, फरासतास 'जेन्दा ह्यास गोळ्यासताईं ही निपासी आणि चोन्दास आली'—मार्च २६ १०. [स चतुर=चार, स चौतरा, चतुरास, चतुरास हि चोरा]

चोराड-चोराडी—भी चोतरा, चोराने, चोराने पडा [चोर]

चोराये-चोराया—३ १ (चोराने) चोरीच्या भयानासाठी, लुग-लुगीवाने फिलीवर बिचा वार, दरोडेचाराच्या दगनीत भयान २ चोरवड-ण पडा [चोर]

चोरी—भी १ चोरण्याची क्रिया, चोराने कर्म, (बायदा) दुसऱ्याला नवळत श्रीवस्तु उधारिणे, माळक्याचा पावानगी बायन ह्याच्या हाथ्यांनून जगम मास अग्रमाणिचयेने पेंवे २ गुमपये केलेले (भलेनेच) कर्म, चोरटे कर्म, शित, लुनलुन केलेली गोष्ट, छपावणी ३ (एखादी गोष्ट) उपविणे, दावणे, दडपून ठेवणे, गुम ठेवणे, वगळणे, बायल ठेवणे ४ मनाई, भाड, दावणी, प्रतिपण, निर्यद्रगा; न करण्याची, चोरण्याची, दडपून टाकण्याची जवरी, आवडवडता, सयमन (किं होणे, असणे) 'श्रीमतांना जवळ पैसा व लताकड्या असून त्यांचा उपभोग येण्याची चोरी झाली होती'—मुस्तापचा इतिहास 'आमच्या जवळ दागिने असून ते ह्या खेदेगांव-या राहणाऱ्यामुळे अग्रावर पाळण्याची छुदा चोरी झाली आहे' ५ अग्याय, अपराध 'गदी काय केले ईश्वर तुझ्या घरी चोरी।'—प्रला १६० [स चोरिका, का चौमिना, हि. चोरी, व. चुरी] रडू १ चोरीचे चौदा हात=चोरीचा मास फार स्वस्त विकला जातो, चोरलेले कापड हरदाला चौदा हात देखील वता येते २ शीताभाड चोरी आणि दादल्या भाड शिंदळकी (चाटली भाड) •चकारा-चपाटी—भी चोरी, दरोडा, उचलेगिरी, सोडगिरी, बदमाशी, टक्कानी [चोरी दि] •चा माळ-३ चोरीला माळ, वडु •रीची घाय-की १ चोरून आणलेली वस्तु, चोरीची सवण असली गोष्ट २ काळीबेरी गोष्ट, काळीबेर, बीबदल उपड चोरा येत नाही मारी गोष्ट, सद्यासपद कृप्य ३ ज्याचे घरे वस्त्राप आपणाव कळलेले नाही असा व्यवहार बाव ४०, गुप्त गोष्ट •छुपी—किवि चोरून लपून, लपून छपून, चोरून [चोरणे+छपणे] •मारी-मारी—भी चोरणे, मारणे, लुटेने, टोळणे ४० व्यापार, धरा, दादवेकारी, सोडेगिरी, टक्कानी चोरीचपाटी 'तो चोरी-मारी करून पोटा भरता' [चोरी+मारी=मारणे] •लयाडी—भी चोरी आणि फसवेगिरी, चोरी आणि छपाडी

चारीव—वि चारलेला, चोरून आणलेला, मिळविलेला [चोरणे]

चोरूनमारून—किवि लपूनलपून, चोरीमारी करून ४० चोरणे पडा

चोरोय, चगेय—३ (गे) चारा [चोरणे]

चोरोणे—छकि चोरोणे पडा.

चोला-ळा—३ गंगारुद्राचा, पेशासिवाय बरील भाग, ब्राम्हण पदर व कंड यादिकाचा भाग, उरोभाग आच्छदन करणारा एक प्रकारचा आभारसा [स चोल, हि चोला]

चोगी—भी (व) पुढेची उपछरणे ठेवण्याचा पेटारा, पवली.

चोच-चा—३ (को) १ ओठ्या खोल्याचा कीस, चार वग, खतेले ओले खोरे २ दुष्ट काढून घेतल्यावर राहिलेला खोल्याचा चोचा घन पडा

चोचडा—३ (व) एक चाचविशेष; उड्याची हाळ मित्रान व वाढून तीत खारकोट्टपाचा कीस घातून तशांत वदन केलेला वडा; हिमाचा वडा [चो=चांच, कीस=वडा]

चोचडी—भी. चोचटी, चुचटी, रस चोचून घेतल्यावर (जस ४० हांग) राहिलेला चोचा 'नाना मूव आणि वन। वेकवि म्हणजे अग्रमाण १२३ चोचडिया वोन। बाहाणा सेवी।'—दा १८ ५ १० [चोच=य+डी प्रत्यय]

चोचा-हा—३ १ वदनापासून केलेला एक पदार्थ, बंदनाची उठी, चुचा पण 'चोचा कट्टरी चुचा घरा। अंतिम पुष्पांनूरी उमारा।'—एमा २७ ३१० 'डिळे देशर कट्टरी। चोबे वदन कुजरी।'—वेसीस १२.१२ २ अगवसार—राग्यक्ष ३ १२ [दि]

चोचा—सि १२६, पुढलेग, निवडन—चार [चोच]

चोचीस—वि १ २४ ही सध्या, भील आणि चार ३ (संश्लिष्ट) अड्या पुराणे व सदा शास्त्रे मिश्रून 'वेदश्रुति तुज नगती कोणी। चाचीस डेणर्णो चांकोळिता।'—जुगा ८७०. [स चतुर्विंशति, मा चचीव, हि चौबीस, शु चोवीस] •अवतार—३ मत्स्य, कच्छ, वराह ४० दहा अवतार व नारायण, शीनक, नारद ह्यायम् कविलमुनि, दत्त त्रेव, ऋगभदेव, हय, हयग्रीव, श्रुतग्रा, धृष्ट, चन्वरी, मोहिनी व्यास अने अने ४ कतरास्तव विष्णूने घाललेले १४ अवतार—भागवत ४८ १ व २ त्याह ५ ते २६ मध्ये वर्णिले आहेत 'नववतांचे वर्णो पुराणावतार सार चोवीस।'—सामसा १ ३ •अक्षरीमंडन—३ पायत्री मंत्र •मायवळ—नवव जुजापासून चाकण पर्यंत १२ मावळे चौदावरील व पुजापासून शिवजयंती १२ मावळे चौदावरील मावळ पडा

चोपक—वि वर आढून घेणारा, वर आढवून घेणारा (वच पण ४०) चोपक 'ह्या वचनांचे पाण्याचे चोपण करता येते व ते वर चडविता येते म्हणून त्यास चोपक व सन्वाळक असे म्हणजे'—मराठी ६ वे पुस्तक प्र १८ दुसरी आवृत्ति (१८७५) [स

चोपण—न (पप इ०नी पाणी) ओढून घेणे, घेऊन घेणे, (सामा.) चोमणे; शोषणे. 'चोपणाच्या योगाने येवता पाणी वर चढते अशी लोकांची समजूत आहे.'—मराठी ६ वे पु. ४, १७. आशुचि २१ (१८७५) [सं.] **ओल्या**—(पप इ०कांन) पाणी ओढून घेण्याची क्रिया; (सामा.) चोखण्याची क्रिया. 'परंतु चोपणक्रियेने एवढेच होते की दयासाळाच्या बंधांतील प्रदेशांत निवांत प्रदेश होतो. -मराठी ६ वे पु. १७ आशुचि २ (१८७५) [सं. चोपण+क्रिया]

चोथ—वि. चोखण्याचा, चोखण्यास योग्य; चोखण्या-जोगा [स. वृ.]

चोंशी—क्रि. (गो.) चारी बाजूंनी [चोंचार+शी=तृती-येचा प्रत्यय]

चोहट—वि (वाक्य.) उत्तम; सुरेख; उत्कृष्ट 'नातरी सहोदरा चोहटा। येव्हाक लाविसी।'—कालिदा १४ ६६ [चोखट]

चोहट—टा. **चोहोटा**, **चोहटा**—३ बाजारचौर; चार रस्ते जेथे येऊन मिळतात ती जागा; (प्र.) चराटा पहा. 'उक्लु विष-याचा पेठा। होत मनाचा चोहटा।'—हा ८. १८४. 'येसा क्रोधाचा बसोटा। होय तमाचा चोहटा।'—एमा ५ १०१. 'आम्ही न बसोतया वाटा। नाचू पंदरी चोहटा।'—तुगा २६२१.

चोह(हो)डी—जी. (प्र.) चुट्टी; तुडे पहा. चुट्टी.

चोहा—३ (व) मिरवीकें दिवा तंबाखूचें रोप लाविल्यानंतर पाऊस न आल्यास त्या रोपास विहिरीचें पाणी देतात ते. (किं० पालणे) [हिं. चोहा=पहान विहीर]

चोहाटा, **चोहाटा**, **चोहोटा**—३. १ चराटा पहा. 'अस्त्य मोघाचा चोहाटा। सज्जन संगे।'—रा ३ १०. २०. २ चौकी. 'लोभ मलारिचा चोहोटा। क्षमिक्ता ही हलदी कुटा।'—मुआदि १. ६५ 'परि वाटेमर्थि चोहाटे बाधिले।'—अमृत २३ [चोंचार+हाट=बाजार]

चोही(हो)रुडे, **चोहोकोन**—कोर्नी—वि. सर्व बाजूंस; चटंचडे; चारी बाजूस; चारी बाजूस चटंचडे पहा. 'चोहोकोनी गमोदक पाटी न्हाणित।'—वसा २१ [चों+रुडे]

चोहोंचा आकडा—३ (ल) श्रावत पातलेली माडी; आसनमाडी. ही चार या आकडापासारखी दिसते म्हणून (किं० पालणे)

चोळ—मी १ (गाडीत मळून, बैलावर गोण्यातून जेलेल्या धान्याचे कण एकेमध्वावर) चोळले. घासले गेल्यामुळे, कुटून, घुटवून गेल्यामुळे मूळच्या भाषात येणारा तुटवडा २ बापरल्याने झालेली एखाद्या वस्तूची क्षीज, घासापास, फूटवट, घननंत कमीपणा इ० ३ (जखम, गळ इ०) चोळले, घासले गेल्यामुळे होणारा विकोप, वाढ, अधिक विकृती. (किं० मरणे).

४ (रस्ता, जमीन, शहर इ०कांची) रहदारीची, वर्दळीची स्थिति; वर्दळीमुळे घुगळ्याने युक्त झालेली जमीन, रस्ता. ५ (उभ्या पिछाची; शेताची गुरांनी केलेली) तुडवातुडव; वर्दळ. 'मार्गावरच्या शेतास गुरांची चोळ फार लागते.' ६ (धान्याची) नास घूस, चोळामोळ, तुडवातुडव झालेली स्थिति. [चोळणे]

चोळ, चोळाची जमीन—३ (माण व.) १ खोर; रहानद्या खोऱ्यातील उतरणीची जमीन; दोन उंचवटपाडहून उतरती होत आलेली जमीन. 'काळीमळी पाडरी चोळ। परि ते केवळ बघ्याची।'—एमा ४. २६४. २ खोऱ्यातील सुपीक जमीन.

चोळकट—न. (अल्पायी) चोळी.

चोळकी—खो—३. (गो.) केळीच्या पानाचा रहानघा तुडवडा, फाळका. [तळवा]

चोळखण—खंड—३ चोळीचा खण; एक चोळी न्हावया-जोगा कापडाचा तुडवडा. 'चोळखण हें नित्य प्रचारातील उपा-यन आहे.'—भाते १०. ३. १२६. [चोळी+खंड]

चोळसा—३ तुडवडा; (प्र.) चोखळा पहा.

चोळटणे, चोळवटणे—मकि १ (बख इ०) घासले, चोळले जाणे. २ घुगळणे; घुळणे; (बख इ०ची) फार बापर-ल्याने तळावी, ताटपणा नट होणे; घुगळणे.—मकि, (बख इ०). ओबडधोबडपणाने चोळणे; घुगळणे; कुसकरणे; चिवडणे; (पदा-यांची) छापची होईल अशा रीतीने (तो) बापरणे; नासघूस करणे. [चोळणे]

चोळण—जी. (गुरांच्या वर्दळीने होणारी शेताची, पिछाची) तुडवातुडव; चोळ; चोळाचोळ; वर्दळीमुळे, रहदारी-मुळे (शेत इ०कांस) होणारा उपद्रव [चोळ]

चोळण्या—३ गुडघ्यापर्यंतची आतूड विजार; मांडचोळणा; चड्डी, लाठी पाउलणे, गुमान. (चोळण्यात विवू, उदीर, सडें घातून तो अपराच्यास शिक्षा म्हणून नेसवीत) —रा १६. १२. [का. चळण=वेगवेगळ्या लांबीची चड्डी]

चोळणी—जी. १ (शरीर इ०) चोळण्याची, रगटण्याची क्रिया; मर्दन, संवाहन, नंगी. २ कणसे चोळून (धान्याचे) दाणे निराळे करणे ३ (ल) सेवा; संवाहन, लाव देण्याचा एक प्रकार. 'कोटें कथेच्या आणि बंगले उबरेले शिजवून हात दाबणी, पायचरी, विनवणी, चोळणी इत्यादि प्रकार कण्याचे अपूर्व प्रसंग लुन्या लोकांच्या परिचयाचे नव्हते'—खेया २८. ४ चोळवटलेली स्थिति, खावा; नास. [चोळणे] ० मरे(म) ळणी—जी गुताच्या पायाचागी कणसे तुडवून दाणे निराळे करणे इ० काम, चोळून व मर्दन कणसापासून धान्य निराळे कर-याची क्रिया. 'दादा, पाई कडून नद्या चोळणीमळणी होऊं या

मग इतके थ्या ' [चोळणी=चोळणें+मळणी=गुरांच्या पाया
खाली तुळविण]

चोळणें—अकि १ धान्य मळण्याकरिता, शरीराच्या शिरा
सह होण्याकरिता, मादी इतक्या करण्याकरिता त्यावरून जोराने
हात फिरविणें, रगडणें, घासणें, मासणें २ मर्दन करणें, (शरी
रात) तेल मर्दन करून जिरणें, चपी करणें, मळणें —अकि
पुण्डुणें, एताद्या गोष्टीबद्दल इकडळणें, (मनाला) पयासाप
होणें ' मातां चोळून काय उपयोग, मागेंच जपलें असतें तरहीक
मालें असतें ' [स बुल्. किंवा मुल्.] ० मळणें—चोळणें
[चोळणें द्वि, चोळणें+मळणें]

चोळणें चोळो—अप (गो) विजारीसह असलेला एक
प्रकारचा सडा, चोळणा, झगा, अगरखा [चोळणा]

चोळपडणें—अकि मळणें (धान्य इ०) ' धान्याचीं
कणसे चोळपडण्याचे हेच दिवस ' [चोळणें+पडणें, सहास्यक
पाठ]

चोळमालीश-स—अ (शोधण्याचे) अग वेपणें, त्याच
माहिती, खरास करणें इ० काम [चोळणें+का माहिती=मर्दन
करणें]

चोळलाग—अ चोळीचा लाग, चांवा, हवीखाली (चोळी
तील बगलेच्या निघोणी तुळण्याखाली) लावलेला, मसलेला
(कापडाचा) तुळस, चांवा लाग पहा

चोळवटणी—अ जोराने घासण्याची, चाळवटण्याची
क्रिया [चोळवटणें]

चोळवटणें—अकि घुमणें, घुमणें, चोळवटणें पहा ' हट्ट
डेव माकुराचा पोथ्या चोळवटली बरें ' —भाळ २. १३४
' पड्याचीं विंसे पावसाचे चोळवटून मासून ज्ञानासारखी मांडित ' —मराठी ६ वें पुस्तक पृ ६ गात्र १ री (१८०५) [चोळणें
प्रयोजक]

चोळा—अ पदर व काठ याशिवाय बाकीचा वस्त्राचा भाग
बोला पहा [स बोल, हि बोहा]

चाळा—अ (रु) अळसुवा, चवळी पहा

चोळा—अ १ (म्हातू) चोळेचा रग, पुट. ' हसर प्याया
चिया चोळा ' मना काले दिवशी वेळींवेळीं ' —भाए ६८६
' अजुरागाचिये चोळ ' —भाए ७५६ [चोळणें] चोळा देणें—
(चांमारी) घालाहिरघाच्या रगात चांमटें ठेवल्यावर रोज
वेन तीन वेळां च मटें चोळणें

चोळापा—अ (व) हाल, हलक्या ' आमच्या जिवाचे
चोळासे हाल ' [चोळणें]

चोळापा—अ १ चोळीचा खण, चोळखण ' चोळाचा न
फुटे या कलेपाचा ' —भाए १४० २ अगरखा ' तुलां परस

पुडें । याचिजे शरिगचे चोळाखे । ' —भा ५० वरील दोन्ही
अवतरणांत ' चुकडा ' हा अर्थ समजतो चाळस्ता पहा

चोळाचोळ-ळी, चोळामोळ चोळामोळा—अप
१ गुरांनीं पिढीचीं केलेली तुडरातुडव २ (सामा) गुर
ग्याची, चंगरग्याची, गुधरग्याची, कुकरग्याची गिया, चोळून
तुडून, कुसरून, चंगरून झालेली दुदा ३ गुधरणें, कुप
करणें, घुमणें ४ नास, खात्री ' खाचा होरल चोळामोळा ' —
केक ८८ [चोळाचोळ=चोळणें द्वि, चोळामोळ=चोळणें+
मळणें]

चोळी—अ १ क्रियाचा उरोभाग व बाह्या हाकणारे
शिबरेलें वस्त्र कपडा (वसुकीची—काचोळीची गाठ ही मागे असते
व चोळीचा पुढें गांठ देतात) ' तेवीं वरीती पाखां उचलिलीं ।
चोळियांचीं । ' —शिमु ५५५ ' सध्याच्या बाह्या चोळीवना
सरकीव म्दणेंने झालें ' —वेष्टांचा बाजार २ कपडाचे अग,
आगरकाचा छातीभोवतालचा भाग, चोळा, (याच्या उरुळ वर,
घोळ) ३ (ल.) खीस इनाम दिलेली जमीन, हद्द व समा
हारद्वय खेरीज समाघात चोळीबद्दल चोळ होतें उदा० चोळ
कट, चोळखण, चोळलाग इ० [स बोल, हि विं. चोळी]
' विधी—चिरगूट—अन कपडेसतें, वस्त्रावरण, विशेषत
क्रियाचा कपडासता ' नाश्यावर चोळीचिची सोदून पाहतात '
[चोळी+विधी=चिरगूट] ० यांगडी—अ १ (व्यापक) क्रियाचा
कपडासता, दागदागिने इ० २ क्रियांना व्यावयाचीं वस्त्रे ३
क्रियांचा (वेणीकणी, लग्न हे असणें, इ०) वेष्टयेचा विधि.
वेणीकणीचे साहित्य गुणारखान ३ (ल.) (बायकी) धौमाय
वती क्रियांना देणगी म्दणून ज्या वस्तू देतात त्यांना समुच्चयां
चोळीबांगरी म्हणतात मुवाशिनीस चोळी व बांगरी ही कर्मांत
कमी देणगी होय ५ मादरेपण, दरबाल कपडेसतें घेऊन देऊन
बायकांची विचारपूस करणें (कि० इरणें) ६ ज्याचे पती सरकार
कामात गेल्यामुळे पडलेल्या क्रियांना सरकारातून मिळणारी
पोटणी, इनाम उदपन ७ इनाम (सोमायवती खीस) ८
(व) बहीण मातून दिलेला अदर बोरे, (उपसाहाय्यी) आमा
गिया [चोळी+बाणरी]

चाळे—अ (को) चोळ, आवक काढून रोही राखण्याचा
सहकार, घुमडणें ' माली मजीच बरें चोळेकरिती । ' —वडा
१० [स बोल]

चो चो—अ १ चार या शब्दाचा उपयोग स्वतःमणें
होत नाहीं केवळ समाघातच उपयोग करतात ' जेवीं म्दोन्मत्त
हसी । चो दतोचि । ' —हया १ १३ ५५ ' वनवरी उठिल चोडडा
आरंभ । ' —दावि २२१ २ (सांकेतिक) चार वद ' तो हा
पदवीचा राणा । पुवा सहा चो अठरा जनी । ' —गुग २५१५

[स चतुर=चार, प्रा चठ, तुल० हि चौ] चौवरआदी, चौचा अंक-आकडा-घालून घसणें-प्रशस्त मांडी पालणें

चौक—४ १ चौकोनी अणण, जागा २ (घोडपाची) चारी पाय उचलून भरधाव, होलदार पळण्याची चाल, 'चिने काढून चौक उजविले ।' -ऐपे २११ चारी पाय उचलून भर धाव होलदार पळण्याची चाल. 'जरा घोड्यावांनी चौक टाक' -चंद्रम ११ ३ लावणीतील अंतरा, पोवाड्यातील कडवे, एक भाग, एक छंद ४ काशावरील चार ठिकाण्यांची संख्या, चारांचे दान ५ चौसोपी वाडा, घराचा, मंदिराचा चौकोनी मध्यभाग, देवळांतील गानाच्याच्या समोरील समामुखातील खांद्यांमधील चौकोनी जागा ६ चवाडा, चार रस्ते येऊन मिळतात अशी शहरातील चौकोनी जागा ७ मोतीचौक, टिळक चौक, शहरातील मोठी पण मोकळी उघडी जागा (या ठिकाणी बाजार भरतो, चवडी असते) ७ समादि मंगल समारंभात पाटपासोड्यावर गडू, ताडूळ यांनी काढलेला चौकोन 'चौक भरिल्या आसनी । पाचारिली कुळस्वामिनी ।' -तुगा २८२ 'ते मांडिली रत्नअदीत चौकी । मुलाकड्यांच्या बसलेत चौकी ।' -साहू ६ १७ ८ राणोळीचा एक प्रकार, गानाविष रंगींनी काढलेली वेडीची मालिका 'खेवीं जेय अपुला हाती । चौक भरिले निगुती ।' -म्ह ७१ ९ (मनुष्याच्या) शरीराचा पाठीचा भाग, बगडा, (पुष्पे) डुणण, डिमोरा १० चौकोनी कापड, कमाल 'मेण्हापडाचे चौक' -प्रसूतिकृत्यादर्श ११ ११ (वे.) चौकडा, मुलांच्या कानांतील एक दागिना १२ (वे.) द्विमण्णीतील रात्रीचा जळ १३ (ओनारी) दुसऱ्याचा एक भाग १४ (कु.) चौकट -अथ चौक, कोणत्यादि संख्येची चौपट दशविणारा शब्द १० तीन चौक (चौक) बारा, पांच चौक वीस इ० [स चतुश्च, प्रा चउक हि चौक, सि चौकु] (वाग्र) चौक भरणें-चौडपासोडा पहा स्तुतल्या चौकांत घसणें-अंक १ (पाठव्या) अतिशय आतल्या भागांत, खोलीत बसणें २ (ल) भेट, दर्शन अगदी डुईस होईल अशा प्रकारे राहणें सामाशब्द-० चक्र-उ सोमटपातील एक पारिमायिक शब्द ० नहाण-० रमसमारंभात विहिणीला, बराच्या आईला, मखरीत बसून पाटने पातलेले स्नान [चौकनहाण=स्नान] ० पासोडा-उ १ मंगलकार्यात प्रथम रांगोळी घालून तीवर चौरंगावर, पाटावर घाल इ० घालून त्यावर गडू ताडूळ यांचा चौकोन काढून बटुस, बरास, बघूस त्यांच्या आईबापांस बसण्याकरिता केलेले आसन चौक अर्थ ७ पहा. २ (क-दाह) मुलीचा एक खंड, पागोडी पांरलेल्या मुलीस आवाजावरून ओळखण [चौक+पागोडा]

चौकट—० चौकट १ चार लांबडे चांगली लावून त्यांना पांयांच्या टोकांनी काटकोनांत बांधून, जखडून बनविलेला

चौकोन ० दागाची, खिडकीची, तपकिरीची चौकट (घामा) चार तुकडे जोडून साधून केलेली चौकोनाकृति, चार कडा, बाजू असलेली वस्तु २ भोट ज्याला बांधलेली असते तो चार लोखंडी पट्याचा सांगाडा ३ चौकोनी माकळी जागा, चव्हाटा, देवळांतील, घरांतील चौक इ०, चौक अर्थ ५६ पहा ४ मारका जखीण, तळखवा व समथ या भुतांचा जमाव, टोळी, चौकडा ५ चार दुष्ट माणसांची टोळी, चाढाळचौकडी ६ पत्त्यातील (इस्फिक, बदाम, चौकट किल्लर या) चार रंगांपैकी एक (लाल) चौकोनी रंग, या रंगाचे पान, तांबडे पान ७ चौकटचा राजा, एका, खुलाम इ० [स चौ, स काष्ठ=लाकूड, प्रा. चउकडी, तुल० हि. चौकट] ० पांढरी-खी (विणकाम) लुगटपातील एक प्रकार, कणीची तीन घरे काळा तागा व एकघर पावरा तागा अशी उभार व आडवण हि त्याचप्रमाणे विणून केलेले लुगडे [चौकट+पावरी] चौकटीचे मरण-० (मारका, जखीण, तळखवा व समथ या) चार भुतांनी पडावल्यामुळे ओढवलेले मरण

चौकटा—५ १ हत्तीवरील एक प्रकारचा हांदा 'धीमत राजपुत्र स्वारीत जात असल्यास त्यांच्याकडिता शिकारी चौकटपासह हत्ती. पाटवाचा "डुकराची शिकार (बरोदे) १५ "सेनाखासखेस समोर बहादुर आने चौकटपात बसून हमेसा जातात ।' -गापो ७५ २ चौकडीची गाडी [चौकट]

चौकट—० चौकट (सेली राजा) पाण्याच्या तोंडावर बसनावयाची चौकट दिव्यावर घाणा हाकणारा बसून पाण्यांत नळित सारणें, साठीवर पाणी शिंपणें, बेल होऊन इ० कामे करतो [चौकट]

चौकडा—५ १ पुढपांचे एक कर्णमुपण, हल्ली हे कुणबी लोक कानात घालतात यांत सोन्याच्या चार कड्या असून प्रत्येक कानात दोन याप्रमाणे कानाभोंवती घालतात, चार कुडक्यांचा समुदाय २ नपेतील किंवा जुलांतील साख्या चार मोत्यांचा समुदाय ३ कोणत्याहि चार बटूंचा, माणसांचा समुदाय ४ पोहण्यांचे खिदलणें, बागडणें, चारी पाय उचलून मजगती, होलदार चालणें, चौक अर्थ २ पहा. ५ कापडाचा लुगटपांचा आठ रंगांचा समुदाय

चौकडी—० चौ. १ चार बटूंचा समुदाय (चार कागद, नाणी, मोती इ०) २ पडकट्टीच्या, विचाराच्या चार मनुष्यांचा समुदाय, वटा० चोढाळचौकडी ३ कापडावरील, लुगटपावरील चौकट, आडव्या-उभ्या रंगा, चतुस्र किंवा ४ हुरिणांचे उड्या मारणें, बागडणें, हरिणांची उडी ५ हत, प्रेता, द्राघर व कडी या मुगाचा मिद्धन होणारा काल, ७ चौदा चौकड्या राण्यांचे राज्य बहात्तर चौकड्या इत्यांचे राज्य 'जे

चौकटिया सदर जावे । ते ठावेठावे विवुचि होवे ।' -हा
८.१५६. 'चौदा चौकटिया आयुधगणना । बंधुर्ग जणा
कुंभकरी ।' -गुण ३५६१. १ (क.) भांड नृपराया समुदाय;
चौवीस मुदे दिसा होवे. 'भांड मी चौकटी सल्ले दिवली.'
'एक चौकटी मुनाचा काय भाव भांडे ?' [चौकटी] (वाय.)
० मुल्ले - मुंग होणे - मोहून, मुल्ल जाणे; भांडावून जाणे;
बावचळणे; गोंधळणे. सामासद - ० चा-ट्याचा-वि. चौकटी
जसलेले (कापड, लोह इ०). ० चरी गाडी - छी. चार पोदयांची
सामाच्या स्वारीची गाडी, बघी, रथ. 'स्वारीबरोबर विछारीस
एक चौकटीची गाडी ठेविणे' - ऐराप्र. १.५१०. चौकटा
पडा.

चौकटे-चौकटो - किवि. चौदोभासू, चव्हडरे; चौदोकरे
पडा. 'चौवे चौकट होवितो । येऊ ते शोकून पावितो ।'
-दा ३.८.२४. 'सिध्दवृंद मिळाले चौकटो बहुत ।' -दावि
२४०. [चौ + कट]

चौकणी-चौकणी चिरा - चौकोनी पडा.
चौकणें - जकि. (पोडा इ० ने) चौक टाकीत चालणे,
नाचणे, नाचणें. [चौक]

चौकरी - स्त्री - स्त्री. १ काळजीपूर्वक विचारपूस; निर्गदा-
विषयी पुढेपुढी विचार. २ शोध; तपास; छडा, पत्ता सावणे;
पडताळा पाहणे. ३ इत्याकाव्यतिरेक गुण्याबाबत मंत्रिस्फोट दिवा
कोटि जे जे काम करते ती. [हि. चौकरी] ० ठेचणे - १ देखरेख
अखणे; व्यवस्था पाहणे. २ काळजी घेणे; तपासणी करणे.

चौकस - वि. १ रतरीत; चाणस; चतुर; पोरणी. २
विचक्षण; चौकशी करण्यात गुहास; शोधक; जिज्ञासु. 'छारा
अछारा निवडनि चौकस दिजत जे निरल मानसौकस ।' -मो
कृष्ण ६९. ३ ३ धावघ; दस्त. ४ कपट; निवित. 'सुन्या कार-
कीदीत कारखान्याच चौकस विभाग हाकेले नसक्यामुळे त्यांच्या
हकीकतीची गुच्छळच गुंतागुंत होण्याचा व वारंवार पुनर्ककि
होण्याचा संभव नसल्याने...' - ऐराप्रस्तावना ३ [हि. चौकस -
दस्त, सावध; तुल० सं. चतुःस्थ] चौकसणें - जकि. १ शोधणे;
तपासणे; छानणे २ परीक्षण; तपासणे; कसाला लावणे.
[चौकस] ० दार - वि. १ घर्ष; शहणा; शोधकनुदोचा; पोरणी;
चतुर, विचक्षण. २ चौकशी, तपास, शोध करण्यास नेमलेला,
सावलेला (समुद्र, चाकर. ३ तपासनीस, पाहणी करणारा;
देखरेख ठेवणारा. [चौकसी + कार. दार] ० नीस - वि. तपासनीस;
पाहणी करणारा; देखरेख करणारा, (ई.) दृष्टेकट. [चौकसी +
फा. नवीस]

चौक(का)ळ - स्त्री. (कुण.) रेलचेली; गुळाळ; चंगळ,
विपुलता. - वि. विपुल, प्रचुर करण्यादक; मरपूर, चेकळ पडा.

चौकळदा - वि. १ महाराष्ट्रातील एक क्षत्रिय जात. या
जातीत संप्रदायांनी बराचदा चौकळ्यावर चार कलश ठेवण्याचा
प्रथाव जागे म्हणून दाखवें नांव पडले. २ चौकळ्या जातीचा
समुद्र. [चौ + कलश]

चौका - पु. प्रवासात स्वयंपाकासाठी साफ केलेली व सारव-
लेली चौकोनी जागा. 'आपला भागचा चौडा निराळा, सगळे
निराळे.' - मृदंग ११३. [चौक; हि. चौका = स्वयंपाकघर]
० यासन - म. प्रवासात जागा सज्ज करून घून मांडून स्वयंपाक
सुबारे करून जेवण सया करणे, भांडी पावणे, इ० काम; स्वयं-
पाकघाणी. 'देखाच गडी असला म्हणजे चौडाबासन वरतो.'
[हि. चौडा + बासन = भांडे, पात्र]

चौका - पु. जख; धाक. - दार [हि. चौक = दचळणे,
अन्वेषण]

चौकी - स्त्री. १ सहाय्या, सहयोग्या विविध भागांत
घोर, गाम्ते इ० कांचा बंदोबस्त करण्याकरिता ठेवलेली दिवा-
यांची तुकडी. - पया ५१. 'हे स्वयंपाक करून जेवतात तीं
चौकी माती.' - स्वय १४६. २ पाढाव्याकरिता, बंदोबस्ता-
करिता ठेवलेल्या दिवायांचे टाणे, गेट; माके. ३ पाढारा; राखण.
'सयाभोवती चौकी बघवट ।' - दावि ३९१ 'माझ्या घराची
चौकी तुम्ही द्या.' ४ (पोणा इ० तमुवायतील) चौकी;
तारदान; अट ५ चौरंग; पावंचेची; देव घोर ठेवण्यासाठी
केलेली लाकडी, चौकोनी बैठक; भांडणी; तलत. 'मुद्दत काढनी
मल्लिह वारले । चंदनचौकीवर विनारिले ।' - भमसू ३१. 'ते
मंदिनी रत्नजरीत बुधारे ।' - साहज ६.१७ 'गंगर रथ गुंग
सिंहासने । चौकिया निविडा मुवायने ।' - दा ४.७६. ६ चार
प्रुषदाचा समुदाय. ७ (बायकी) प्रकार, विधि, संस्कार.
'चवण्या दिवशी चवथी चौकी । नाचवाळेंतिमिची न्हाणी हो
होती ।' - पाळणेवेगड पृ. ३. ८ (गो.) घाची ओसरी. ९
दुधाचे दात; (माणसाची) पुढील दातांची चौकडी. १० देवडी;
आल्यापल्याची चौकडी, बरी जेथे होवे ती जागा, पाढारा. ११
माक; टाणे, गेटक. 'जव माणकोवानी चौकी साडुनी । सभेंदरी
भावे रथ मरनी ।' - दावि ७८६. [सं. चतुर्विकका; प्रा. चउ-
विकका = चौक, हि. चौकी = चवण्याचा पलंग; पढारा] (वाय.)
० देणे - पढारा; टाणे; राखण करणे, सामासद - चे दांत - उमर.
(माणसाचे, मुलाचे) दुधारेचे दांत, पुढील दांत, जयांचे पदार्थ
काढण्याकडे उपयोग होतो ते, चौकडीचे दाट. हे प्रत्येक जमा-
कांत चार असे एकंदर भांड असतात. 'कर्णी कुढले तळपनी ।
लघुरंत चौकीचे झळकती ।' - ह ४.१७२. ० दार - पु. पहारिकरी,
रखवाल्दास चौकीवरील दिवाई. 'नवीबखान रोदिला माणे
चौकीदाराचा शिरच्छेद केला.' - गाव २९. [हि. चौकी + दार]

०दारी-खी १ पहारा ठेवण्याचे, रखवालदाराचे काम २ पहारा ठेवण्याबद्दलचे वेतन ३ चौकीदाराबाबत यावयावर बसविलेला कर [चौकीदार हि] ०पहारा-पाहारा-पाहारा-पु. राखण, रखवाली, बंदोबस्त (कि० असणे, होणे, करणे) -पया १०५ 'त्या किडपाभोंवता चौकीपाहारा चालला आहे' [हि चौकी+पहारा] ०यात-पु पहायेकरी, रखवालदार 'प्रत्येक जलाशयावर दोन चौकीयात ठेवावे' -मरळ माझाची पदास (बघोदे) १ [चौकी]

चौकी-च चौक, चाराने गुणतायु म्हणावयाचा शब्द उदा० एकी चौकी चार, चार चौकी सोळा

चौकण-किवि (अप) चव्हरून, सर्व बाजूनी

चौकोन-ण-उ चार बाजू असलेली सरलेपाकृति, चार कोनांनी युक्त अशी आकृति [स चतुष्कोण, प्रा चउत्कोण, चौ=चार+कोन=चोपरा] चौकोन नी, चौकोण-णी, चौकून-कूनी-वि चार कोन, कोपरे अछेले (दगड, जमीनीचा भाग, आकृति हि) -नी-णी चिरा-उ १ चारी बाजूनी पडलेला दगड २ (ल) हव्या ह्या कामाला पुढे होणारा, हव्या ह्या मंडळीत साजणारा किंवा खपणारा माथूस, अष्टपै मनुष्य, चौरस, बहुधुत चौकोनाबघे-कि (गो) पदार्थ चौकोनी करणे

चौस-उ (गो) भितीत बसविलेलें कपाट [म चौक]

चौस-वि परीक्षक, तज्ञ 'बरील टीकाकार यास मराठी मायेचे चौस कोणी नेमले हेंही आम्हास कळत नाही' -नि ११८ [चौसणे]

चौसंड-वि (व) चनकोर, पाव 'चौसंड भाकर वाढ' [चौसंड=चुडडा]

चौसंड-उ (गो) सुपारीच्या धडाला वेश्णान्या सालीचा कडला दोण, फागोटपायस किंवा चिरीचा शोण

चौसणी-वि १ चार मजली (इमारत इ०) २ चार राण, भाग असलेले (पर) [चौसण]

चौसंदा-उ (सामा) चौसुदा पदा

चौसर-उ (व) १ सोगटयाचा पट २ (व) चौरस्त्याची जागा, चौक

चौसाखुरणे-सकि जखून बाणणे, चारी बाजूनी ताणून बाणणे, चौसाखणे पदा 'पायां ते गा राम । रतुनि ऐसें बसे । चौसुरी देहास । मानियाते ।' -हा १४ १०७ 'मोघरी मार गुपेमार । चौसदन बगारें मार ।' -दा ३ ७ ६५ [चौसर]

चौसांवा-उ (राजा) देवातमोर उभे राहून रावव पंगडाची जागा [चौसावा]

पद्यो. ३. ४१

चौसांवी-जी (राजा) १ देवळाचा गामारा (हा बहुधा चार खाखाचा असतो) २ मृति असलेल्या गामान्याच्या पुढील जागा, समामंडप, मंडपी [चौसावा]

चौसाख-चौसुरी पदा

चौसाखणे-सकि. घट आवळणे, ताणणे, ओढणे (विशेष जोर आणण्याकरिता इतर किंवापदासह योजितात. उदा० चौसाखन बाणणे, कसणे, आवळणे, ओढणे इ०) [चौसाखर]

चौसुंद-किवि. चारी दिशाना व्यापून (जहागिर इ०), चोहोकडे, सर्वत्र, चारसुंद पदा. [चौसाखुंद] ०जाहगीर-खी चारसुंद जाहगीर पदा.

चौसुंदी-खी चौसतपणाच्या चौथ्या दिवशी बराबयाचा विधि

चौसुंदीमार-उ एखाद्या मनुष्यास त्याच्या पोटावर निवून व चार खुटास त्याचे हातपाय बाधून त्याच्या पाठीवर दिलेला मार (चोर, दरोबेचोर पैसे काढण्यासाठी असला मार देतात) [चौसुंदी+मार]

चासुंदा-उ (चापड, कागद, जमीन इ० काचा) चौकोनी तुकडा 'बतुळाकार क्षेत्राची पाडी । मध्ये चौसुदा लवलाही ।' -पैमा. -वि दद, प्रसस्त, मोठा, ऐसपैस उदा० चौसुदा रस्ता, मार्ग, चिरा, छाती इ०

चौसुरणे-सकि (बासले, शिगड) चार पाडण्या सुरांनी युक्त असे जन्मणे [चौसाखर]

चौसुरी-खी बाज, खाट -वि चतुष्पाद, चार पाय, खुर असलेला (प्राणी, पशु) -शर [चौसाखर] ०उडी-खी चारी पायांनी मारलेली उडी (कि० मारणे, टाकणे)

चौसुरी-किवि. १ चार सुरांच्या वावतीत, विषयी, चार पाडण्या सुरांनी (युक्त जन्मणे) (कि० उतरणे) २ चारी पाय उचलून चौसुर पदा [चौसुरी+उडी]

चौसुरे-न (पु) राखासत योग्य असा चार पायांचा प्राणी, चतुष्पाद याच प्राणी उ० बकरा इ० [चौसाखर]

चौसूर-किवि एरदम चारी पाय उचलून (उडी मारणे, पळणे इ०), चौसुरी (कि० उडणे, धावणे, उडीमारणे, टाकणे) चौसुर निघे त्वेयाची । घोड दांड सताजीची ।' -छंमामगीते

१६ 'घोडा चौसुर उडत चालला आहे' [चौसाखर] (बाध) ०दृष्ट काढणे-(गाईच्या, म्हशीच्या) चारी सरातील दृष्ट काढणे (माथे घड व काढते खुर यामधील कल्पित साम्यावरून हा काकप्रचार रुढ झाला आहे.)

चौगण-धी टाईच्या, शिवालाच्या चवथ्या दिवसा इतका काळ मूळ तालाच्या चौपट रूढ ताल 'पखवाजीस' सर्व

तंतुवाद्याची आणि नाचगाराचीहि साथ तोडा, दुगण, चौगण सुद्धा करता आली पाहिजे. -कला १९ [चौगण]

चौगर्द-गर्दा—किंवा चौहीरकन, सर्व बाजूस, चौहोबाजूंनी (पाऊस इ. वेणे) [हि चड्डुं+पा गिर्द=परिघ, भोंवट्याचा प्रवेश]

चौगस्त—न चार वर्षांमागील वर्ष [हि चड्डुं=चार+का गुमस्त=गत, सालेलं]. **चौगस्ता**—किंवा चार वर्षांपूर्वी, गुदस्ता, तिगस्ता इ. प्रमाणे 'चौगस्ता मी काशीस गेलों होतो'

चौगा—३ चार वाटे इदी, चार बाजूंच्या प्रक्षणांचे (लांबीचे, रुंदीचे) माप, चार अंगुले, हाताच्या चार बाजूंच्या मुळाशी दिलेला दोन्याचा वेडा [स चतुर=चार+अंगुल=बोट, प्रा चउ+अंगुल]

चौ(ग)पान—न मैदान, पटांगण 'ठेणें पोडा फिरविला चौगान'त।' -शनि ९६ [हि]

चौगीर्द—किंवा चौगीरी बाजूंनी चौगर्द पडा. 'एकापर्वा उडी घाल नय दुकनच चौगीर्द घळून आडियांचा मार देत असावे' -मराठा १६

चौगुण—वि १ चौपट, चतुरगुण २ चौमा गुण जो शुद्ध सत्त्व गुण त्याने गुण असा 'वेती पाणीया मिळोनि जगज्जेठी १ चतुर चौगुणा लेळती बाळवडी।' -तुगा १२५ [चौगुण, स चतुर+गुण=पट, हि चौगुना] **चौगुणित**—वि चार पटीने, चौपट, चतुरगुणित, चौगुणी [स चतुर+गुणित=गुणलेलं, प्रा चउ+गुणित] **चौगुणी**—जी चौपट. 'जे कडे मोकळार घुपे । हयाची चौगुणी वेती पाडे।' -हा १८ ७४७ 'चौगुणीने जरि पुणें शीतमात्र । नद्या पेसा हरि कलांनिधी वायू।' -२ १ [चौगुण]

चौगु(घु)ला—३ एक गावकामगार, वतनदार, अधिकाारी, गावाच्या बारा बटुन्यांपैकी एक, गावपाटलाच्या हाताखालील एक कामगार, मढालाच्या चौगुल्याला देशचौगुला म्हणत -बाबसाहे १२९

चौघ-घी-घे—वि चार, चौपे पडा [स चतुर=चार]

चौघडा—३ १ देवाच्यातून, राजबाबपातून नित्य चार, चार पटकांनी वाजविण्याकरिता काढून नगरे, नौबती, सूट, सनई इ. वाद्यांचा सच -सार. प्रत्येकी दोन याप्रमाणे दोन मनुष्यांनी बाज बाजवाच्या चार नगा-बांचा समुदास यापैकी दोन नगरे व दोन टिमक्या-सिला असतात याबद्दल नौबती सूट, सनई इ. वाद्यांच्या समुदायासहि हाच शब्द लावतात 'हस्तो नामाचा चौघडा।' -भज ६२. २ एव मान (चौघडा बाळगण्याचा) हा मराठी राज्यांत विजयी सदाशिव मित्ते, त्या बद्दल सरकारातून त्यास

सालीन १२०० ह चौ नेमणूक मिळे [स चतुर+पटि=पट्टी, पट्टिका चतुर+पट=पटा] •वाजणें- (कथांची पट्टी). (ल) पर घाची बदनामी होणे चौघडी, डया-वि चौघडांतील नगारा व झील वाजविणारा. [चौघडा]

चौघडा, चौघड्याची अवटी—३ जी सोन्याचादीच्या पत्र्यावर ठसे उमगवण्याने सोनाराने एक साधन [चौघडा]

चौघडी—जी १ बघाची, कागदाची चार पदरी पदरी २ बायकांचे पांढरण्याचे चार पदरी पल्ल बहुधा लुगट्याचीच चौघडी म्हणतात [चौघडी] .

चौघ(घु)ला—३. चौगुला पडा. चौघुलपणा, चौघुलका—३जी चौगुल्याचे काम, अधिकार [चौघुला]

चौघाचार—३ १ लोकांच्या मतेसराचा, जमिंशापाचा, देवाचा अमंगल वचनाचा भोंवणारा परिणाम, (रुद्धान मुलास लागणारी) लोकांची श्ट (किं० बाधणे) २ (क) प्रसिद्ध करणे, पोहणे, लोकांस सांगणे, ३ (एखाद्या बस्तुरीस) पुष्कळ कांथी मालवी, समाधीक हक्क, सार्वजनिक सत्ता ४ (क) सामान्य व्यवहार आचार, लोकींवि ५ चौघांती केलेला न्याय, पचाईत, निषादा 'राखिला हा होता बहु जीवाचार। साक्षीने वेव्हार निवडिला।' -तुगा १२१७ 'बहिणी म्हणे बाल हळू चौघाचार । हेतोनि वेव्हार निवडीती।' -ब ४९१ [चौघे=चार जण-लोड+आचार=व्यवहार]

चौघे-घी-विशुभ १ चार जण, चार आणि चौघे या दोहोंच्या अर्शात घोडास करक जादे चार घटक सर्वेधाधारणपणे वापरतात परत चौघेदा शब्द सजीव प्राण्यास उद्देशून-विशेषतः मनुष्यास उद्देशून वापरात (—जो=चौघी-चौध्या, —न चौघे-चौडी) २ घोडे, तिघे-चौघे, तीन-चार ३ जण, जनता, समाज, लोक, जन उदा० चौघाचा विचार, बुद्धि, रीत 'चौघाची वाट ती आसवी-आपली वाट' 'चौघांत जावे रागते' 'चौघांत वातमी पघरती' ४ (संकेतिक) चार वेद. 'न मनी चौघांचीं उत्तरे । उपवासे नावर।' -क ४४ ५ चार वेद, सूक्त, स्थूल काव्य व सूक्ष्मकाव्य वेद, शरीर राजस विग्रहाई माझे ध्यान दुहे पायी वो । तयजुनिया चौघासी लयी आणलिये सोई वो।' -तुगा २८९ ६ चार घुकी 'चौघी जगे तटस्थ पाहती । स्वरूपस्थिति न वगवे।' -द २ २ ७ चार वाचा (परा, पश्यति, अम्रमया, वैशरी) 'कृष्ण षड्विधिया अष्ट । चौघे गंगेलाती माट।' -एहव ७७६ [चौघे=चर] (वाप) चौघांत वसणे—अर्क लोकांत, समाजांत वावरणे, वागणे, लोकिक राखणे चौघांवर तान घेणे—(उप) लोकमत झुगारून देणे, अनतेचा, समाजाचा विनय धाड्यावर बसविणे, अधिक उच्च तान, लंकेर येणे, लाकार घाण करणे

चौघेरा—वि (विणकाम) एकेछा घरातन दोन कणीच्या दोन तारा घेऊन दाट विणलेले (वस्त्र) [चौघेरा]

चौचक्र—न कवाद, दाराच्या फळपा, तबपा 'नवद्वारा चिया चौचकी'। यापुनि सयतीची आढवकी।' -शा १२.५२ [चौकट]

चौचाकी पाढर—छी गाव गावकरी, गाववस्ती, गावचे गरीब घुलवस्तू इ० सर्व लोह (कि० मिळणे, जमणे, गाळा होणे) चौचाकी यातील चार चाकाच्या अर्थावघणी बराच मतभेद आहे काहींच्या मते ही चौचाके म्हणजे देशमुख, दसपाडया, पाटील व कुळकर्णी ही (चार चाके) होत काही लोक सूर्याच, कुमाराच, तेल्याच व गड्याचे अशी (गावाची) चार चाके मानतात, कोणी १ रें सरकार, २ रें पाटील कुळकर्णी, देश पाडया, देशमुख, ३ रें मिरासदार सेतवरी इ० समुच्चयाने व ४ रें बळुनेश्वर अशी चार चाके मानित त काही शाक असे म्हणतात की खेडेगावाचे लोक जो कोणी नेता भेटेल त्याच्या तऱ्हेने वेळेनुसार बाणारे, प्रसंग पाहून पुढेमागे, उजवीकडे, डावीकडे बळणारे व व अस्थिर बुद्धीचे अवतात त्यावरून हा वाक्यचार रूढ झाला आहे

चौचाल—वि १ चवचाल, प्रत्येक नऱ्या करपनेने, चालीने, मोहून जाऊन तीप्रमाणे बाणणारा २ लहरी, स्वेच्छाचारी, स्वच्छरी ३ नाग कुलगरी, लफ्फा करणारा ४ मटक्या, मगय बढबड्या, नगरमवाल्या, चढाकछोर, गप्पीदास, बाचाल (हा अर्थ खियाऱ्यासवधी विशेष रूढ आहे) ५ स्वेच्छाचारी, दुधील, नाचरी नटवी (छो) [चौचाल=वर्तन, बाणगूक]

चौचिंधी—छी अडाधुरी, बडाली 'नाताफडणीस याच्या मृत्यूनंतर पुणे दरबारात जी चौचिंधी माजली -सन १८५७

पृ ६० [चौ=चार+चिंधी]

चौचिं—कि १ (गो) पाहणे २ चालणे

चौजार—न आधुनिक बवार, दर चौथ्या दिवशी येणारा पडीताप [चौजार]

चौटके—उ चार टांडांचे परिमाण, छटाक, शेराच्या सोळाव्या भागाचे माप, वजन, चवटके [चौट्याक]

चौटके—न चौटके पडा

चौटाटी—वि चार टक्याचा (द्रोण) [चौटांटा]

चौडक—वि ज्यास चार डक्याचा मान आहे असा नृप चौडक गर्जती मुखे। लोला लागला म्हणानि। -मुवन १४ १२

[चौ+डका]

चौडका—प्री-कें चौटके—प्रजोन चवडके चौटके पडा 'भाणि सहलाहेन सपरिशी मारिला। त्याचिया धडाचा चौडका केला।' -स्वादि १ ६ ७७ 'बासुकी चवडका चौडकी दुटाल।' -द २३ ७७ 'एक मरणचेनि घाके। छाडे लासाच

चौडके। प्रपचगोध्याचेनि हरिख। उदो म्हणोनि नाचती।' -एकव ११ ६० [का चौडिके]

चौडचाल—छी (पोडयाचे) पुढील पाय जलद उचवून झपाट्याने चालणे चरबचाल पडा

चौडाळ, चौडळ—वि चौडाळ-ळया पडा 'काय गाढ मोलणे मुजवर चालणे मुजवत चौडाळयाची।' -सला ३९

चौडाळणे—अकि (गाय, म्हैस याची कास) प्रसूतीची वेळ जवळ आली असता विस्तृत होणे [हि. चौडा=वढ, म चढा]

चौडाळणे—अकि सकर करणे, विचवविणे, चौडाळणे पडा 'गोवळीजन विटाळिर। चौडाळिरा यमिचारे।' -मुसमा ११ २६

चौडाळ—न जातिधर्मविरहित भाषाण -शर घोंडाळा 'दायचे चौडाळे कोण जाणे।' -रामदास स्फुट अनप, तवनीत पृ. १५१

चौडाळ—वि चार उतरत्या बाजू असलेले (उपर, छावणी) [चौडाळ=उतार]

चौडाळ-ळा-ळया—वि १ चौडळ, चडाडळ, पाचकळ २ हाएक कामात टक्काटक्क करणारा, कामात गोंधळ घालणारा, घोंडाळा करणारा, चौडीकडून एखाद्या कार्याचा टक्का करणारा. [चौडाळणे=टक्कळणे]

चौडाळणे—अकि—अकि जातिनिर्वध विवाहबधन तोडून सपगोलकार होईल अशा तऱ्हेने बाणणे, कामुकतेचा अतिरेक करणे, ताळतत्र सोडून सभोग करणे, चौडाळणे 'अहुत माजला मोडळ। गोळूळ चवडाळिलेसकळ।' -अकि १ घालमेल हलवाहलव करून गोंधळ करणे, बिघाड करणे, विचका करणे, अनेक नी मिळून एखाद्या कार्याचा विचका करणे २ बाटविणे 'चौडाळिले गोळूळ सवे वेणी।' -साह १ ९९ [चौ+डाळणे=डक्कळणे]

चौडाळे—न गरी, दाटी -शर

चौणा—पु चवणा पडा

चौत—उ (कळ, कद भाकरी इ० कांचा) चवया भाग, हिस्सा चतकोर—छी चतुर्थी तिथी, (प्र) चौप पडा [चौप] ०कर कोर—उ (राज) चतकोर पडा

चौतर्फ-तर्फा-तर्फा—वि चार रात्रे, मालक मुरप असलेला देश राय नागोठणे (नागाठण्याचा अमल) चौतर्फे भाड 'कवि चौदोळे-कडून छव बाजू-बाजूनी, चौगदी [चौ=चार अर तरफ तर्फे-बाजू पडा]

चौत(ता)ळणे—चवताळणे, चौताळणे पडा

चौतार-री—वि १ चार तारांचे, मुनाच घाग्याचे पटे अस केले (बापड) २ चार तट्टे पडप करून विणलेला (पितावर इ०) [चौ+तार]

चौताल-ला—५. बादनातील एक ताल, टेका. हात माथा वराने निमाणे सहा आंगठ. चार टाळाचे ठोके लयगारा धुपद.
१० [चौताल=टेका]

चौताला-ली—वि. चौतालातील; चौताल ह्या टेक्यातील (धुपद ६०). [चौताल]

चौताली—वि. चार मजली; चार तालांची (दमारत, जहाज २०). [चौताल=मजला]

चौताल—वि. चौतूर; चारी पायांनी सरवा मारीत. 'निळा म्हणे कुंपात ठरी। चौताल घागे पाठी।' -निगा २४ [चतुर्ताळणे]

चौतालणे—क्रि. चवताळणे पहा. १. विचाराळणे; सोमने 'मज लक्षितां मन आखे। मज विमतां ते चौताळे।' -एभा १६. १७०. 'तिथ्यस्तुगृहीत दुष्यते ते शीघ्र। चौताळती म्हेच्छ सोमलासे।' -दावि ११५. २ धातुने येणे; मारणां पळत हुदने. 'चौताळती गणनये। देसे बाक चारघेते।' -सुसमा १२. ११२. ३ वेगाने आणे, 'वेगे चारघ्याते म्हणत। चवळ चौताळी दे रथ। कृष्णाप जेणे असे।' -एख १२. ६९. ४ विस्तार पावणे, पणजे 'माहां बळी होऊन गेले। शुचीवरी चौताळते।' -दा १६. ३. १५. [चौमाल]

चौतेस—वि. १. संख्या; तीस आणि चार. [सं. चतुर्विंशद्; प्रा. चउतीस; दुल० गृत्र. चउतीस]

चौतुकडा—वि. चार तुकड्यांनी बनविलेला; चार तुकड्यांचा. [चौतुकडा]

चौतुकी, चौतूक—वि. चार कडवीं, विमाणे असलेले (धुपद). अस्ताई, अंतरा व आभोग यांनी युक्त असे (मुद्रा). [चौथ]

चौतू—वि. चौतारी पहा

चौत्य—चतुर्थास, पाव हिस्सा. -हार. [चौथ]

चौत्रा—५. चतुत्रा; लोटा, चौघरा. [म. चौनयर; हि. चौतरा, का. चौतरा]

चौथ—शी १. चतुर्थी तिथि. २. (कौ.) लोणी वगैरे तोलण्याने अट्टेवाळीस हुदांडी शिवराई पैसेमार बजल ३. चतुर्थास ४ चौघार; मुसलमानांच्या असलाखालील प्रतानून सारकरी वसुलाच्या एकचतुर्थास खंडणी मराठे वसूल करीत असत ती. ही खंडणी वसूल केल्यावर मराठे तिची पुढील प्रमाणे वांटणी करीत-चौघारीचा चतुर्थास राजा स्वतः, करिता ठेवीत असे आणि ह्या दिवसास राजबाबची अर्धे म्हणत बाकी राहिलेल्या रकमेपैकी म्हणजे मोकाशापैकी सडे चौघारीच्या साक्षीच्या इतकी (३ ६ इतकी) रकम पंतप्रतिवास देत असत बाकी राहिलेल्या (चौघा) इत्या एकुणसत्तर दोमाराचा हिस्सा ज्याला देतमोकाच्या म्हणत ह्याची निविड अटीवर मारदार-जहागीरदारांत वांटणी होत असे. यांनी

मराठ्यांस खर्चाच्या वेळीं मिळ्य पुढावयाचे असे. काही प्रांतांत मजळ्या चौघारिंवर रोहडा तीन इतकी रकम बजा पावीत असत.

तिहा मागणीस असे म्हणत. मराठ्यांच्या असलाखाली ते प्रांत आल्यावरहि वरीलप्रमाणे चौघारिं वसूल करून वर सांगितल्या प्रमाणे तिची वांटणी होत असे. ५. मुसलमानांच्या अमदानीत

दाम्यांत, लबादांत यादवी झालेल्या व्यक्तीने प्रतिपक्षाकडून चौघाव्याची अदा नियम असे. दाम्यांतील देवत्रांतील (रकमेतील) रुप

यास चार भाषयाइतकी साधारणतः ही रकम असे. ६ कामा-वर माहोत्री लाविलेल्या मोहरांच्या पगाराच्या रकमेचा चतुर्थास

मुह्य असलदारास मिळत असे त्याचही चौघ म्हणत ७ दिवाय कोठांतील वेळीकास प्रोसेस बद्दल दिलेल्या मजूरीचा चतुर्थास नाश-

राम मिळत असे त्याचही चौघ म्हणत. -वि. चतकोर (माहरी). [सं. चतुर्थे; प्रा. चउथण] (मात्र) चौघीचा चंद्र (चांद) पहाणे-

काही तरी आळ, फिटाळ येणे; चतुर्थाचा चंद्र पाहिला असता चोरीचा आळ देतो असा समज आहे. 'चौघीचा चंद्र पाहिलांत

याचा हा परिणाम बरे का?' -भागना ८६. ०. कर. कोर-पुभी. (प्र.) चतकोर पहा. ०. भरणो-शी. १. मावपद वधांत ज्या दिवशी

अग्नी मजूरी चंद्र असतो असा (स्तोत्रेचा, चतुर्थाचा, पंचमीचा) दिवस. २. मागील वारामहिन्यांत गेलेल्या माणसाचे या दिवशी

केलेले भाव; मणी प्राप्त. [चौथ=चतुर्थी+मणी=भाणी मक्षत्र] चौघरा, चौघा—५. वर पर ६०. बांधण्यासाठी बांधलेला

चौकोनी भोटा; चतुघा; घटा; घाटालाचा चौकोनी संघ भोटा. [म. चौनयर; का. चौघरा, हि. चौघरा]

चौघरा, चौघल—पुनी. १. शेतांतील एकुण उत्पन्नाचा चौघा हिस्सा. २. शेत खडाने देण्याचा एक प्रकार, यांत शेताचा

मालक स्वामित्वाबद्दल शेताच्या उत्पन्नापैकी चतुर्थास इतक ला ठेवून बाकी बुळास देतो [चौथ]

चौघा—५. (बा.) एक माघ. चौघवा पहा.

चौघा—वि. पहिला, दुसरा, या अनुक्रमेतील तिसऱ्याच्या पुढचा व पाचव्याचा मागचा; चारही संख्या ज्याने पूर्ण होते

तो [सं. चतुर्थे; प्रा. चउथण] ०. पुरुषार्थे—५. धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष या चतुर्व्याने साधवयाच्या चार पुरुषार्थांपैकी चौघा जो

मोक्ष हो. [चौघा+पुरुष+जर्थे=साधवयाची गोष्ट] -थी मज्झि-शी ज्ञानमार्ग

चौघारि—शी १. चौघा हिस्सा; चतुर्थास, २. खडणी; कर; हळ चौथ अर्थ ३-७ पहा ३. मराठे अमदानीत सरकारने जर

माहणपैठ ठोऊने किंवा मारमतेची वाटणी केली तर एकचतुर्थास रक्कम जी सरकार घेई ती. 'वाटणी करून देऊन सरकारची चौघारिं

वेळून सरकारांत जमा करणे.' -वाढमा २. १९३. [चौथ] ०. अमल-५. चौघारिं वसूल करण्याचा हक्क. [चौघारिं=अमल]

चौधाघ—न (क) विवाहसमयीचा वर्षूच नाव ठेवण्या-
च्या आधीचा विधि

चौथेली—ह्री चौथल, शेताच्या उत्पन्नाचा चौथा हिस्सा
चौथरा पहा

चौदंती—वि १ चार दांत ज्याला आहेत असा (हत्ती)
'जेवई मरोन्मत हस्ती । चौ दताचे ।'—कथा १.१३ १५
२ ऐरावताचे विशेषण, चतुर्दंत=ऐरावत. 'ते चौदंते चौखंड ।
क्षीरसागरीचे ॥'—शिशु ४५१ [चौदंत=दात]

चौदस—ह्री चतुर्दशी तिथि अस चतुर्दशी, प्रा चत-
दशी, गो शु चौदस]

चौदा—ह्री चौदा विद्या 'चौदानर्णाची ठेव । नचलेहवरूप
वर्णाविद्या ।'—हृ ३ ३—वि १४ सख्या, दहा आणि चार [म
चतुर्दश, प्रा चतुर्दह, हि चौदह, व चौद, उ शु चौद, प.
चौदा] सामास=०—० इंद्र-पु ब्रह्मदेवाच्या एका दिवसाच्या
कालात जसे पृथ्वीवर एनामागून एक असे चौदा मनु राज्य करून
जातात त्याचप्रमाणे स्वर्गात एनामागून एक चौदा इद्र त्या
कालात राज्य करून जातात म्ह् ० चौदा इद्र झाले तरी इद्राणी
एकचे (सभोवती) जेनेक फेरफार होत असतांना देखील जी एकच
व्यक्ति, वस्तु सध्या, विधि चाल इ० टिकून राहते तिचे वर्णन
करतांना या म्हणीचा उपयोग करतात) ० गोरें=नवव (कोणत्या
ब्राह्मणांची) अत्रि, कपि, काश्यप, कौडिष्य कौशिक, गार्ग्य,
जामदग्न्य, नित्युदन, ब्राह्मव्य, मारद्वाज बप्स, वासिष्ठ विश्वरुद्र
व वाहिन्य ० चोक्रह्या—वि चौदा चौक्रह्यांचे राज्य असणारा
'चौदा चौक्रह्या राजपति । त्याची कोण झाली गति ।'—तुगा

० चौक्रह्यांचे राज्य—न कृत, वेता द्वारपर व कलि ही चार
गुणे मिळून एक चौक्रही होते अशा चौदा चौक्रह्या होईपर्यंत
केलेले राज्य, अतिशय दीर्घकाल केलेले राज्य, रावणचे राज्य
'सर्व देवाना वर्दीत टाकणारा व चौदा चौक्रह्या राज्य वरणारा
रावण स्वतःच्या प्रतापासवधाच्या चुकीच्या वनपनेला
वळी पडला.'—चौक्रह्या ० तैत्तुयाहें—चीणा बीन, कडवीणा,
एकतारी, सारणी, सतार, धारमळ, तुबरी (तबुरी), सरोद,
कोंका, रलव मदनमळ तावम व तुणतुणें ० ताल-ळ—वि

चौदा मजले उच, फार उच, गगनमेरी [चौदानताल] ० नाल-
प. चौदा अजुते अजुतेदार पहा [चौदानाल=अजुतेदार]
० ग्रहें=नवव शं० मीतिकाक्षर ख, सर्व, वैत्य सदा वाद्य
सगुण, निर्गुण, काव्य, अमुव आनंद तदाकार व अगु(नि)र्वाक्य
ब्रह्म—दा ७ ३ ५ ते ९ ० भवर्जन सुवर्न=नवव. चौदा लोक,
सप्तस्वर्ग आणि सप्तपाताळ मिळून चौदा लोक मू, शुर्व स्वर,
महर् अन तप, सत्यह सात लोक आणि अतल, वितल, सुतल,
महातल, रसातल, तलातल व पाताळ हे सात पाताळ लोक

मिदून चौदा लोक ० मनु—सात साताचे दोन वर्ग (१) स्वाय
मुत्र, स्वारीचिप, औचमी, तामस रैवत, चाक्षुष, वैवस्वत (२)
सावर्णि मनु—सावर्णि, दक्ष ब्रह्म धर्म, रुद्र, देव व इन्द्रावर्णि
० रत्ने नवव देव आणि दानव यांनी समुद्रमग्न करून चौदा
मूलवान वस्तू काढिल्या त्या रत्नमी, कोस्तुभ, पारिजातक, सुरा,
घनवती, चंद्र, कामधेनु, ऐरावत, रमा (आदिअम्बरा),
उन्वे भद्रा नामक सप्तमुखी घोडा, कालकूट विष, धनुष्य
(शार्ङ्ग), पाचजन्य शस्त्र, अमृत ० लोक-पुत्र चौदा मजले पहा
'तेतिस कोटि देव सळ । चौदा लोक सुवर्णाचल । वेष्टित
राहिले ।'—दा ४ १० १४ ० विद्या—अविष ऋक्, यजुस् साम,
अथर्व ह चार वेद व द्वािषा, छंद, व्याकरण, निरुक्त, ज्योतिष,
कल्प हीं सद्या वेदांगे व न्याय भौमासा, प्राणे, धर्मेशास्त्र
मिळून चौदा विद्या 'चौदा विद्या ज्याच हाती ।'—पंढरी
गणपतिची पु ३ चौदावे रत्न-न १ (पुकीने) चापूक ३
(ल) खाद्युम मार (चौदा रत्ने वर्णन करणाऱ्या 'रत्नमी कोस्तुभ
पारिजातक' श्लोकातील 'सद्योऽमृत चापुधे' या तिसऱ्या
पादाच्या शब्दां 'चापुधे' बद्दल चुकीने चापूक असे वाचल्याने
चादावे रत्न म्हणजे व चुक असा अर्थ, किंवा चौदावे रत्न (अमृत)
निघाऱ्यावर दैत्यांना बसलेल्या माराबद्दल शिष्टा) 'आम्ही इतके
थोड आहो की चवदावे रत्न आमच्या ह्शीस पडेल की पुर,
आम्ही आपले पाय लावून पळत सुटलोंच'—आगरकर ३
भावल्या माणसाची केलेली खोडी, फसवणूक चौदावे रत्न
दाक्षिणें—चावकासें मारणें, खासूय समाचार घेणें

चौदिवाली—ह्री चारी बाजूनीं भिंती असलेले चौकोनी
अगण, पटागण, चौक [हि चौ=चार+दिवाक=भित]

चौदिवा—किंवि चार दिवडापूर्वी 'अमई । निरखिली
म्यां चारटी चौदिवा ग ।'—आक १८ [चौ=चार+दिस=दिवस]

चौधरी—पु १ गावचा एक सरकारी अधिकारी, पात्राच,
मदनील, काही प्रांतात थालाच सरदेशमुख आणि सववामान्य
पणें नेगुला म्हणतात 'सेटया ना चौधरी । पादेपणवाहे दिरी ।'
—तुगा ३० ५९ 'अक्ति नाही राजाधानाचे घरी । भक्ति नाही
पारी चौधर क्या ।'—व ३९५ २ श्रेष्ठ मुख्य मनुष्य, पुढरी
'अवच्या शिंद्याचा चौधरी । नवाजी आणि बायका ।—अमृत
१२९ ३ एखाद्या समाजातील जातीतील, घद्यातील मुख्य मनुष्य,
क्वजदारमाणूस, पुढारी व नेगुलाही हाकणारा कामगार 'चादीची
भगळगाडी' स्वारीत कोतल चालण्यास नेण्याकृतिता एक नेल
जोडी दाबी आणि चौथ्याची हिंदीनेमूक दाबी ०—ऐरापुत्र
१ ५११ [हि चौधरी] चौधरीण—ह्री चौधरीची पत्नी
चौघार—रा—वि चार घारा, बाजू कडा असलेले,
चौघारी 'घावजेने हद्द लाव । चौघार रत्नमणीचे खाव ।

आटोनिया शातकुम । ' - मुसमा ४ १२ [चौ=चार+घार=दर, बाजू]

चौधारी—उ १ चार कडा असलेली पेवडपाची एक जात २ चौधारी निवडुग -वि चार कडा असलेला चार घारांनी युक्त असा, चौघार [चौ+घार] ० पेवड्या—उ. चौधरी पेवडा, पेवड्याची एक जात ० निवडुंग—न पु चार धारा, कडा असलेला निवडुग [चौधारी+निवडुग]

चौनट—वि १ चवनट, चावनट पडा (स्थापनापिण्याच्या पावतीत) चौखनळ, चिक्किसेसोर २ (प्र) चवनट, चावट, चहादळ, फाजील, विचकट [चव+स नट]

चौपई—य- की सापसरली, चौपई पडा

चौपट—खी १ सोंपटया व दोन किंवा तीन फासे जपया शात कडकपांनी खेळण्याचा एक खेळ. ' रंगीत चौपट गुशी खेळया पटे पटेन जान गडे । ' - पदा १०८ २ सोंपटया खेळा वयाचा (घरे भाखलेला) पट [चौ=चार+पट=कण] -वि चारपट, चारांनी गुणलेले, चतुर्गुणित [चौ=चार+पट=गुणाकार]

चौपट्टा—उ १ चौकोनी सपाट व विस्तृत मैदान, जागा २ हद व सपाट प्रदेश. -वि (क) चौकोनी, सपाट व विस्तृत (मैदान) [चौ+पडा]

चौपड—उ एक खेळ, चौपड पडा [दि]

चौपदरा-पट्टा—वि शोळीसारखा, चारपदरा एके टिकाणी बापलेला, ' हाती पायी चलिता । मग तो चौपड केला । काळाची हाती पडण । लागले माऊ । ' - गीता २ २२८० २ (वे) चौपदरी, चार पदरी [चौ=चार+पदर] ० पसरणे-चौपदरी गळा काढणे, रडणे, भेकणे

चौपदरी—खी चौकोनी कडक्याची चार टोके एकत्र घेऊन मिश्रवादी बनविलेली शोळी, मयुदरीचें कडकें, मिळान्याची शोळी ' अनसनवाण्यास जसा चौपदरीचा योग याबा त्यास मागे या भरतमूमिवासी जडभरताची आजला हालव्हाल होऊन गेली आहे ' - कसरी -वि १ चार पदराचा, पेडाचा (दोर इ०) २ चौपरी, चार पदर होतील अशा रीतीने चढी पातलेले (लुगटे, पोतर इ०) [पा=चार+पदर=कोपरा, टोंक] (बाप) ० गळरा काढणे-मोठ्याने रडणे, ओरडणे ० (हाती) घेणे-येणे-मिश्र मागण्याचा पदरा आरमिणे, भोक मागणे ' अलोक व मुळीच अग्न्यास करीत नाहीस, पुढे चौपदरी हाती येणार आहेस की काय ? ' ० चार जहागिरदार-उ (उप) मिहारी ' चौपदरीचा जहागिरदार, नी मिजास बादशहाची '

चौपट्ट—वि ५४ सध्या, पमास आणि चार [प्रा चड पत्र-पत्र, दि चौवन, शुच चौपन]

चौपाइ-ई—खी १ चार पायांची खाट ' रव पुडा देखिला मचळ । मणों चौपाइ कोप । ' - ऋ ८५ २ एक हिंदी इत छंद [स चतुष्पादिका, प्रा चतुष्पाद्या; दि चौपा(पई), म चौ+पाय]

चौपा(पां)खी—वि. चार पाऊपांचे (घर), चार उतरत्या राजवांची ज्याची छावणी आहे असें (घर, इमारत) चार छप रतीं भाळ्यादिलेले (घर इ०) [चौ+पाखे=छपर]

चौपाट—वि चौरख, चौकोनी केलेला (इमारती सावडाच तुकडा) [चौ+पट] चौपाटणे—(लांकूड इ०) तापून चौकोनी, चौपट करणे [चौपट]

चौपाट—किंवा भरपाव, चौखुर (किं० काढणे, पळणे; घावणे, निघणे) भापाठी पडा

चौपाठी—किंवा चौपाट, भरपाव, चौखुर ' मोनवादी उचलेनि माथें ' ' वाकती चौपाठी ' - किशु ५ ५११ [चौ+पाट किंवा पाठ]

चौपाठी—खी पाण्यात वाढणारी एक चार पानांची वनस्पति, भाजी [चौ+पाठ]

चौपाय—उ चार पाय हा शब्द काही विशिष्ट बावत्र चारीत वावळतो उदा० चौपायाचा-वि चारपायांचा. चौपायांनी-विचि चार पायांनी.

चौपायी—किंवा चारी पायांच्या टिकानी, बाक्तीत २ अर्धाव, चौखुर, चौपाठी, चार पायांचेर [चौ+पाय] (बाप) ० उगवणे-उजवणे-१ (पोडा इ०) चारी पायात बागना आणि सर्वे लक्षणांत बरोबर आणि चांगला निघणे, यावरून २ (उप) सर्वे साज टाकणे, उल्लूखल होणे, चोरी, सिंदळकी, चहादी, लबाडी इ० मध्ये अडल तरवेज बनणे ० उतरणे-१ (वासरू, सिंगरू इ०) चारी पांढऱ्या घुरांनी जन्मास येणे, जन्मदाली पायाचे चारी खुर पांढरे असणे चौखुरी उतरणे पडा २ चारी पायांत ओपळेपणा येणे, यकल्यामुळे पाय जड होणे पायात गोळे येणे ० काढणे—(पोडा इ०) भाधाव केकणे ० घावणे-पळणे-उडणे-मुटणे-निघणे—(पोडा इ०) भार पाव पळणे

चौपायी—की (प्र) चौपाई, चार पायी, खाट -वि चार पायांस, चतुष्पाद [चौ+पाय]

चौपारी—किंवा चाही बाजूनी, सर्वकडून, चौपाशी पडा जेसा तडाग आला विगळ । त्याचे चौपारी फुटले जळ । ' - वाप ५० ११३ [चौ+पार]

चौपालवी—खी चौपदरी, मिश्रची शोळी ' चौपालवी चांभोनि करी । भोक मागवो दारोदारी । ' - पद्मा २ २५४ [चौ+स. पडन-पाय+पदर]

चौपाशी, चौपास-सी—क्रि. चारी बाजूस; चोहो-कडे; सर्व बाजूस; सर्वत्र. 'महाभयाची मूर्ते चौपाशी। अहर्निशी शोयती।'—एमा-२.२८०. 'शोभा चौपाशीं आणारी।'—एकव १४.४०. [सं. चतुर+पाश्च=बाजूस; प्रा. चउ=चार+पास=जवळ, समीप]

चौपाहरी-हारी—श्री. चार प्रहरांचा समुदाय. 'रात्रीची चौपाहरी। वेचलियो अवधारी। दोळया तमारी। मिळे जेसा।'—झा १८.१६७. 'पुढती दिहाची चौपाहारी फिते. आणि हा आकारसमुद्र आंटे।'—झा ८.१६१. [चौ=चार; सं. प्रहर; प्रा. पहर=साडेपात पडछा; चौ+पाहारा]

चौपाळा—उ. चौपाळा पडा.

चौपुढी—श्री. (सामा.) चौपदरी; भिक्षामागण्याची झोळी. -वि. १ चार पुढे असलेली; चौपुढी पहा. २ (महाभ.) चौकोनी. 'आसन सोरठा उणेपटी। पुढी मांचळी चौपुढी।'—प्र ८०. [चौ=चार+पुढ=पुढ, कोन] ०पेणें-भिक्षा मागण्याचा धंदा चारभिणें

चौपुढी—वि. चार पुढें, खण, कपडे असलेली (पेटी, कर्डा). [सं. चतुर+पुढ; प्रा. चउपुढ; म. चौ+पुढ]

चौपेट—श्री १ एखाद्या इमारतीच्या चारी बाजूनी, अंगानी व्हेछिल्ले चौकोनी अंगण, जागा; चौक. २ (गो.) चौसोपा. [चौ+पेट=पेटी]

चौफळ—वि. १ चौकोनी; चतुर्कोणाकृति. 'घटाकारें वेढाळें। तेथ नभ गमे वाढोळें। मडी तरी चौफळें। आये दिसे।'—झा १३.८५७. २ चौपट; चारपट. 'मोठेंचौफळ। अंगी ठळि. छाचें बळ।'—तुगा २३५८. [चौ+फल]

चौफ(फा)ळा—उ. (राजा.) चौरंग; चौपाळा; जिचा खाटे-प्रमाणें, चौपाळाप्रमाणें उपयोग करितात अशी पायाठडित किंवा पायाशिवाय असलेली फळयाची चौकट. [चौ=चार+फळी] चौफळणें-चक्रि, चौरंग, चौपाळा करणें. 'आतां हृदय हें आपुलें। चौफळनियां मलें। बरी बैसळें पाडलें। श्रीगुरुजी।'—झा १५१. [चौपाळा; चौफाळा]

चौफळा—उ. (विणकाम) (लग्नवाचे, खणाचे) सर्व सळ एक जागी जमवून त्याची पातलेली पडी. [चौ+फलक]

चौकुला—उ १ लवंग, वेलदोडे, जायपत्री इ० विड्याच्या मसाल्याचे पदार्थ निरनिराळे ठेवण्याकरितां फुलाच्या आकाराचा, चार किंवा सहा, सात पुढाचा डबा; पातड्याचीचा डबा; कचोळें. 'सुशालित वर वतावया बांधून दिवळा झुला। शिंपेरी तप्त तवक चौकुला।'—प्रला २१५. २ सराफाची वजन ठेवण्याची वाटोळी पिसवी, घटवा. ३ एक पितळी, पनाकृति पांच ल्हान मोठे खळगे असलेले, सोनारचें उपकरण, याच्यावर

सोन्याचांदीचे पत्रे हातोटपानें बडवून मंगलसुप्त इ०कांत ओवण्याच्या मण्यांच्या माटया वनवितात. ४ (कों.) पत्रावळीचा एक प्रकार. यांत मण्यांच्या पानाभोवती चार पाने लाविलेली असतात. [चौ+कूल]

चौकुली—श्री. १ नक्षत्राच्या आकाराची फुली (कापड इ० कांवर काढतात तशी); चांदणी. २ उम्यादेवेवर बरोबर मण्यावर तिच्या इतकीच लाव आढवी रेष दिली असता होणारी आकृति; कुली; ३ एक प्रकारचा मोत्याचा (कानांत घालण्याचा) ल्हान दागिना. ४ रांगोळीतील चार ठिपक्यांची चौकट. [चौ+कूल]

चौफेर-री—क्रि. चारी बाजूनी; चहुंकडून; जिथेतिथे; नोमदें. 'तव पावले फुपेभर। देवी दाटले अंबर। अग्नि लाविला चौफेर। पाशुराम।'—कथा १.१३.१०७. [चौ+फेर] (वाप्र) ०उडणें—(ल.) बोलण्यांत भरतीवडे वाहवणें; विसंगत विधानें करणें, २ चारी दिशांना उघडणें, ०काढणें—(घोडा इ०) मरधांव पळविणें; चौतूर दाटणें. ०निघणें—उडणें—लागणें—जाणें—चौतूर, मरधांव पळें लागणें.

चौचक्र—श्री. विटीदाह्याच्या खेळातील एक पारिभाषिक शब्द. विटी खाली पडून न देतां बरोबर दाडून चार वेळां लागोपाठ उडविण्याची क्रिया.

चौबंदी—श्री. १ गांवठी कागदाच्या ताब, प्रत्येकाचे दोन वर्षे (पाने) असे यांचे दुमटून चार बंद केलेले असतात. २ (कापड इ० कांवी) चार पडद्या पाडलेली स्थिति, गुण. ३ पोडद्याच्या चारी पायांस मालबंदी करण्याची क्रिया; नव्याने मालबंदी करणें. -वि. चारांचा बनेलेला. ४ चार बंद वर्षे ज्यास आहे तो (गांवठी कागदाचा ताब). २ चारी पायांस मारलेले (पोडद्याचे माल). ३ चार बंदानी गांढलेले (कुंपण इ०). ४ चतुर्गुणी; चारपट; चारोनी संपन्न. [दि. चौबंदी]

चौफळा—वि. चौकोनी—ना.

चौया—उ. एक द्राघण जात. चोभा पडा. चार वेदांचा अभ्यास करणारा ब्राह्मण असा मूळ अर्थ असून हल्ली उत्तरहिंदु-स्थानी अशिक्षित ब्राह्मणास म्हणतात.

चौवार-रा-री—उन १ चव्हाटा; नगांतील चार रस्ते ज्या ठिकाणीं मिळतात तो चौक. 'म्हणानि वाचेचा चौवारा। घातलिया धर्माचा पत्तारा।'—जा १६.२२३. 'तपोवृत्ताचिया चिण्या। मुंढाळोनि देहनाम बाहुलिया। वाचेच्या चौवारिया। ज्ञान देती पोसणें।'—सुआदि १६२. २ (घरासमोरील) चौक; अंगण 'रिठेमाळ अति बरवी। बरीं घेऊनिया सादावी। नद चौवारा जाऊनि।'—निगा ११. ३ चौवारी; दिवाणखाना; मंदिर. 'हाट चौदोटे तीपरी। मढ मडप चौवारी। देखे

परमसाध्या । ' - नम २० ' मकरसाध्या चौयारी । ' - शिशु ६११.
[चौ+सा धार=रबार, मंदिर] - क्वि वि घोहो कद्वार, सवें बाजु ।
' उगवरा दिनारा बाण भाले चौयारी । ' - न ६०५ [चौ+
बारी=सिद्धी, बार=द्वार]

चौयारी—स्त्री भोगट्यांच्या शेकांतील पारियायिक दावद
चार एकही भोगट्या मेळ्याने होणारा, येणारा दाव, बाजु,
चौखोरी

चौयारी—वि. एकामागून एक असे चार चार करणारा
(फ्लाक) [चौ+चार=भावाज (बटुक १० यांचा)]

चौयारी—वि यर्षातून चार वळां (फळांचा) बहार देणारा
साव [स चतुर्+चार, चौ+चार=चार, बहार]

चौखुरजी—स्त्री १ चार मुकूज असलेली गळी, बोट, वहा-
नगा किंवा ' त्या चौखुरजीत सारे दहा शिपारे जावेत ' २ धातू
पातून बचावाचे ठिकाण, ल्हान दुग ३ एक प्रकारचा मोठ्ठो
झिडा असा झिडा तराणाकरितां करीत असत व त्यातून लोकांचा
मात दस्तां यावा म्हणून झिडात मोठे ठेविलेली असत. ४
अस्मानी महाल, उंचावरील तटवरी ठेलेला महाल, वाडा इ०
-वि चार मुकूज जगाला जाहत असा (झिडा इ०) [चौ=
मुकूज]

चौवे—पु भाषणातील एक भाग. चौवा-भा पदा [स
चतुर्वेदी, हि चौवे]

चौमास—वि १ चार भाषा जाणणारा २ (ल) दुपार,
बलाख, तरतरीत, जाणता, चौकस [चौ=चार+भाषा] - क्वि
(चार भाषा प्रतांत) चौहोंकडे, चारी बाजूला, सर्वत्र ' उद्योग
वाढला चौमास । बावत्रवर्णा छारिळा । ' - मुआदि २५५३

चौमास—पु चार मास, चार महिन्यांचा काल, विशेषत
पावसाळ्याचे चार महिने [स चतुर्मास प्रा चावमास, चौ=
चार+मास=महिना, तुल० हि चौमास शु चौमास]

चौमुल्लुख—क्वि चारहि मुल्लात, सर्वत्र चौमुल्लुख विष्ट
काद्वर । ' - समप्रमर्ति ३७ [चौ+मुल्लुख]

चौमुळी—वि (प्र) चौमोळी पहा

चौमेखणें—उक्ति, हात पाठीमागे बांधणें, मुसक्या बांधणें,
चतुर्भुज करणें [चौ=चार+मेख]

चौमेर—स्त्री पु चवावा [स चतुर्=चार, प्रा दे मेर=

मर्यादा म चौ+मेर=(शेताची) मर्यादा, कड]
चौमेर-रौ-रें-रें-वि वि (शेताच्या) चारी बाजूनी मेराची,
कडांनी, चौक, चव्दहून ना तरांनी धव सांविणे । तें चौमेरी
गिणी विदारिजे । ' - ह्या २ २०० ' ते शेत चौमेर छारखे लखले
आहे । [स चतुर्+मेर]

चौमोळी—वि चार पाखी असलेले, चौपाखी (पर इ०)
[चौ=चार+ स मौलि=शिखर, मोळ=छपाचे पाखे]

चौर—स्त्री १ (काव्य) (प्र) चवरी पहा २ चवरा, चवर
गोंडा पहा. [चवरी]

चौर—पु कमीन मोठ्यापेने एक परिमाण, (प्र) चावूर
पहा

चौरफानी—वि. (दुमहुन घड्या घातल्या कागदाच्या)
चार रकान्यांना व्यापून असणारी (रेघ). ० रेघ-ओळ-स्त्री
दुमहुलेच्या कागदाच्या चार रकान्यांतून जाणारी- रेघ, आळ,
मुल्लो, विद्याप्योस, भाषितोस पत्र लिहितांना अशी (चार रका
न्यांतून जाणारी) ओळ काढतात (कि० काडणे, काडणें)
[चौर+फानी]

चौरंग—पु १ चार पाय असलेली, रुमन इ० कत्ताना वसा
बयास घेण्यासाठी केलेली लांडकी चौकी, लांडकाचे चौकोनी, चार
पायाचे जाडन, भेड २ (स) वि हातापायांने विरहित असा,
पण ' त्या चारोनि राजछत्रेची लागती । बी चौरा कला जो
निधितो । तो ह्दरा रत्न्याच्या पदाप्रती । पाणा होती वेष्टला । '
- रति २३६ [स चतुर्+भंग, प्रा चरण] (बाप) चौमरंग-
उक्ति (एकापाचे) हातपाय छाडून पण कणें, चौरा बनविणें.

[चौरा] ० होणें, हातापायांचा चौरंग होणें-१ (यकीने,
दुखण्याने) शरीर मांसहणें, बडण्याचा एक प्रकार ' कडून
चौरंग चौरंग देहाचा । ' - अत्र ५४ २ (चौर इ०) हातपाय
जखडून बांधला जाणें ० पायु-पु चौरंगाचा एक रोग, यानें
पोहणाच चारी पाय घुमतात - लघु २ १८०

चौरंगी—पु चौरंगीनाच, नवनाचापेची एक, हा हस्तपाद
विरहित होता तो मत्तचेंद्र सप्तश्री । अमावस्या चौरंगी । भेटला
ही तो सवर्णी । प्रकृये आला । ' - ह्या १० १७५१ - वि १
चौरंगप्रमाणें, चौरंगतःपरी, २ वडणाचा एक प्रकार - मुदि
१ १६३ ० राधू-पु एक नववस्तिविशेष

चौरडोल-स्त्री—पुत्री अबारी, चवरडोल पदा ' काम
हुजेरी बहुत मुलायम चौरडोल हलकडिया । ' - दप ५८ - साह
७५२

चौरपंचक—न (ज्यो) चौरपंचक पांच अशुभ मुहूर्तांपैकी
एक अशुभपंचक, सूर्यपंचक रात्रपंचक व हानिपंचक ही इतर
चार अशुभ पंचक होत या मुहूर्तांवर प्रवासास निघाल्यास चोर
दरबेखोर सांपसुन त्रास होतो अशुभपंचक पंचक पहा.

चौरली—स्त्री चोरवेळ, चोरली पहा - हळो

चौरशी—स्त्री एक प्रकारचा सामता, छुताराचें छिद्र पाह
ण्याचे एक हत्यारा फिरकें चौरशी पहा

चौरस—पु ज्याच्या सर्व बाजू समान व सर्व कोन काटकोन
असतात तो चौकान, समचतुष्कोन - वि १ चौकोनी, चवुराख,

(चौत इ०) २ साफ तासुन चौशानी कलेग (इमारती लाकडाचा तुकडा, खाव इ०) ३ (ल) चतुर हुशार चौशानीचिरा हर एक कामात प्रवीण [स चतुर=चार+अस्=कोन प्रा चतुरस हि चौस गुन चोरस] सामाराब्द=०५७-न चौसुपण, प्रमाणपद्धता कोनाचा प्रमाणवीरपणा 'परि ते माह कैसे। दवा चेनि कृपावस। दोन्ही माडले मरिस। चौसुपणें।' -क ७१ [चौरस] ०मान-न चौस माप प्रमाण क्षेत्रमान जमीन इ० कांचे क्षेत्र लिहिण्याची साधण्याची पद्धति उदा० १०० चौस याई चारों चौरफ फूट [चौरस=च कोनी क्षेत्र+मान=मोजणे] चौरस्ता—क्रिचि चारी अनेक रस्त्यावर रस्त्यातून चारी रस्त्याच्या बाजूनी चारी बाजूनी चौहोंवडून चौफेर [चौ+रस्ता] चौरी पडणें—जकि (रु) एसा वस्तूला फार मागणी अवघे

चौराशा—खी (को) एक सुतारी हत्यार चोरती चौरती पहा

चौ(चौ)री—ख मोठेच चवरी पहा वसुनशानी दानी फडकवर चौरी उडवीत। -विचि ८४ ८० ०यदर-यारदार-३ चवरी डाळणारा चवरीवरदार पहा

चौरेचाळ-चाळीस चौरेताळ-ताळीस—वि ४४ सरया चाळीस आणि चार चवरचाळीस पहा [४ चतुश्चरित्रात् प्रा चउतालीस हि चौआलीस चवलीस गु बुम्मालीस]

चौरे(न्या)हत्तर—वि ७४ सख्या सत्तर आणि चार [स चतुस्तसति प्रा चउहत्तर हि चौहत्तर गुज बुम्मोत्तर]

चौथे—न चौथेणें चोरण्याची क्रिया [४]

चौन्याणव—वि ९४ सरया नव्वद आणि चार [स चतुनैवति, प्रा चउणवड हि चौराणव गुण चौराणु]

चौन्यायादी चौन्याशी—वि १८४ सख्या एणी आणि चार २ (ल) चौन्याशील्य योनी चौवास प्राप्त होणार अनक जन्म 'उत्तम तनु आदल मग फेर चौन्याशी फिरमा।' -दप ६८ अष सवित दोषाणें फिरणें चौन्याशी। -दसपदे ४ ९३ [स चतुर नीति प्रा चउशानी हि चौशानी] (वाप्र) ०आसमें—नभव ह्मयोगातील (योग्याच्या) वैठरीच्या निरनिराळ्या चौन्याशी तन्हा शरीररचना उदा० गीप सन पद्मासन, मयुरासन वरासन सर्वांगसन इ० म्ह० (ग्राम्य) एका त्रिकोण चौन्याणी आसमें =एकच मनुष्याग अनन्या अनक कामें पहावी लागणें

चौफेरा-गरका-३ १ चौन्यायाची लल योनीचुन प्रमण, पुन्हा जन्म पुन्हा मरण अन् ८४ लल वळा होणें जीवाचौ न्यायाशील्ल निरनिराळ्या वढातून रुपातून प्रमण कल्यांतर माग बिळतो आनी हिंदुची समजुत आह तगें पुढें जन्मतर। बुजवी चौन्या चीचा फेरा। -एधनाथ तुका म्हणे 'हाणा हाईर म्हाहा। चान्या

चीचा फेरा फिरें नको।' -तुण १०१८ २ (ल) पुननैम्म ससारयातना पुन चान्यायशीच्या फेन्यात पडलत म्हणून ममजा -नामना ४१ ३ (ल) अत्यंत गुतागुतीची स्थिति न उक्ता येणारा थोडक्याचा प्रम ०जन्मयातना—खी चौन्यायशील्य योनीतून जन्ममरणच्या प्रमणांचे दुख न चुक्ता जन्म चान्या यशी यातना। -निगा १२४ ०लक्षयानि-लक्षजवयोनि-खीव जीवाला एका मागून एक घ्यावयाच निरनिराळे चौन्यायशी लक्ष जम चौन्याशील्ल योनीतून फिरयानतर जीवाला मोक्ष प्राप्ति होत अशी हिंदवी समजुत आह चारत अडज स्ववज व उभित या चार खाणीतून त्याची निरनिराळ्या एकवीन लक्ष योनी मिळून चौन्याशी लक्ष योनी होतात किंवा २० लक्ष लक्षाद्यावर योनी ११ लक्ष कीटकयोनी ९ लक्ष जलचर योनी पक्ष्याच्या १० लक्ष योनी ३० लक्ष पशुयोनी व ४ लक्ष मनुष्ययोनी मिळू ८४ लक्ष योनी हातात प्राप्त चौन्याशी लक्ष योनी। -दप ३५ चौन्याशील्य जीवयोनी। शास्त्रीं अवघे नेमुनी बोलिले असे। -दा २०६ ३

चौन्याहत्तर—वि ७४ सरया सत्तर आणि चार चौरे हत्तर पहा

चौल—न लहान मुलाची शेंडी राखण्याचा विधि चूडानम चोळें चौल तें हुमारावत्या जाण। प्रादणपण उपनयन। -एभा २१ १५१ [स]

चौली—खी दोन आण निमतीचे (चादीचे) नाणें दुणेरी (प्र) चवल—खी पहा

चौवा—पु १ बव्या सैजफातील पत्त्याताळ कोणत्याहि रंगाचे चार ठिपक्याचें पान बव्या पहा (२) कशाच्या शेळा तील चारचें दान [चार]

चौवा(व्हा)जा—१ चार रस्ते चेंचें एमेमनास मिळतात ते ठिकाण चौक चवडा अथ १ पहा [चानवाड]

चौविशी—खो चाविवाचा समुदाय -वि चौवीस भाग व्याख्या पोटात आहत अठा (चौर इ०) [चौवीस]

चौवीस—वि २४ सरया बीस आणि चार चौवीस चववीस [स चतुर्विंशति प्रा चउवीस हि चौवीस गु चावास]

चौवेचाळ-ताळ चौवेचाळीस ताळीस—वि ४८ सरया चाळीस आणि चार चौरचव पहा

चौवेत-वेती—वि चार वळा व्याखी (गाय म्हैस इ०) [चौन्यास+विणें=प्रसवणें वत]

चौशाला—पु शल्यागारखें एकचत्र अगावरीचौ शाला दोन नोडिया हात्या -पद १८ ८८ [चौ=चार+शाला=चत्र विशेष]

चौशी-दयां-किं (१) चारी वाजुनी, चहूइन
'चौशी सवट आयली' [चौ]

चौशेरी-ली चार चाराचें माप, वजन -वि चार दोराचें
वनेलें (माप, वजन) [चौ=चार+शेरी]

चौल-पु (१) खाण्याचा भाग, [चौ]

चौसर-चौसर पहा

चौसष्ट-ट-वि ६४ सख्या, षाठ आगि चार [म चतु षष्टि,
प्रा चउषष्टी, हुल० हि चौषट, पु चौषट-ठ] सामानाद-
० कला-कला-सोथव लिहिणें वाचणें भाणें नाचणें, विधे
वाढणें ६० चौसष्टकौशल्याचीं कामें 'चौदा विद्या चौसष्ट वला या
चौसष्ट कला कोणत्या याबद्दल निव्रित मत नाही' सव वरांची यादी
करयास त्या चौसष्टपक्षां जास्त भक्तील निरनिराळ्या ग्रंथांतून
चौसष्ट कलाची भिन्न भिन्न यादी आह धीमद्भागवत, शुक्नगीति,
वाल्म्यन कामसूत्र भार्ताविद्या दण्डीति ६० कात चौसष्ट कलाच्या
भिन्न भिन्न याद्या आहेत त्यापैकीं वात्स्यायन कामसूत्रातील
यादी पुढें दि-ी आह-१ आयन २ बादन ३ नृत्य ४ नाचप
५ अलंकरण-लिहिणें वगैरे ६ विशेषकडेय-विद्याय मारणें ७
तण्डुलकुसुमचरित्रकाव-वाद्दळ व पुढें यांच्या तहत हद्दया
आकृती करणें ८ पुण्यास्तरण-पुत्राचे गालीचे काढणें ९ दशनव
सनागतम-निरनिराळ्या रंगनीं दात हसोमित करणें वलावर वेल-
घुनी काढणें व अगत उडी लावणें अग गेंवणें १० मणि
भूमिकर्म-त्रिकोण चौकोन ६० आकृतींनीं जमिनीवर रत्नांचीं,
मण्यांची रचना करणें ११ शयनरचना-माना तन्हेच्या विद्यायती
बंधरे चालणें व विद्यायती मस्तू नीनैटक्या देवणें १२ उदक
बाध-जत्ररंग यासारखीं बायें तयार करणें व वानविणें १३
विश्रयोन-मातीचीं धिजे तयार करणें १४ मात्यप्रयनविवरण-
मुलाच हार तुरे रजर ६० तयार करणें १५ देशरुपाधीडयोजन-
तुरे ६० नीं सुट्ट टोप सुताभित करणें १६ नेपथ्यप्रयोग-जाटका
तील पात्रें (पड्या आड) रगणें, त्यांना नचविणें १७ मुख
मुनि-मुवाठिक पदायें तयार करणें १८ कर्णपत्रम-कानावर
कर्णक्या पाकळ्या देवून ते सुसोमित करणें १९ भूषणयोजन-
सोम्याच अंगार करणें घालणें मीनमजक देवणें २० २० ऐद
जाल-जाडुमिरी २१ कौसुमारयाग-अन रगडून निरनिराळीं रूपें
धारण करणें बहुलत्या-नी कला २२ हस्तालाव-हानचलाशी २३
विप्रशकापुष्पहृदयिगरभिया-माना तन्हेच्या भाज्या व पत्रां
तयार करणें २४ पानावच-रमरागासव याजना-माना तन्हेचीं पेयें
करणें तन्हेतन्हेच्या रसांचीं पुढें देणें पदायांवर निरनिराळे रंग
देणें व मद्य तयार करणें २५ सूचीवलय कर्म-शिवमज्जा २
सुवरीडा-बाहु या गाचविणें भोवरे फिरविणें २६ २७ बोणाडम
एक वायवादन-तीगा डम ६० वाडें वानविण २८ प्रेक्षिका-

उखाणे जिळणें २९ प्रतिमाल-भेड्या लावणें ३० दुर्वाचकयोग-
कठार वर्णमिश्रित श्लोकपण ३१ वाचन ३२ नाटकाव्यविका-
दस्य-नाट्ये प्रहर्षणें ३० करून दाखविणें ३३ काव्यमगस्या
पूरण-दुपच्याने दिलेला अपूर्ण श्लोक पुरा करून देणें
३४ पत्रिावत्रगाणविरुप-छडी पट्टा, वाण तखार इ० वाच्या
उपयोगात नपुण्य ३५ तक्षकर्म-कातरकाम, जाळ्या इ० करणें
३६ तक्षण-सुतारकाम ३७ वास्तुविद्या-घरें बांधणें ३८ रौप्य
रत्नपरीक्षा-रत्ने व नाणीं याची परीक्षा करणें ३९ धातुवाद-
अधाधित धातु शुद्ध करणें इ० ४० मणिरागज्ञान-रत्नांना रंग
देणें इ० ४१ आभरत्नान-खाणी कशा व कोठें तापव्तील इ०
सांगणें ४२ दशाशुवेद-वशाची जोपासना वाड व त्याचे
आपुव्य वाडगणें इ० विपरीत ज्ञान ४३ मेपडकडटलावक युद्ध
विधि-एकड कोरड लावी पत्नी याच्या सोबच्या रावणें ४४
शुक्रसारिवाप्रलापन-गोप्य मैना इ० वाना बालावयाव शिवविणें
४५ उत्सादन-पतव ठरविणें ४६ केसमाजनक्रीडाल-कडना
मानविष तलें लावणें व त्या री मानाविषप्रकारें रचना करणें ४७
अक्षरमुष्टिकावयन-मनादील अक्षरें विचार इ० व सुदीत काय
आहे ते सांगणें ४८ म्लेक्षित कुतर्कविवरण-वरपत्नी, नेत्रपट्टी
इ० भाषाची याजना करणें ४९ दशभाषाज्ञान-देशभाषा जाणणें
५० पुष्पवारिवागिर्निर्मितज्ञान-वागवणीचे करणें इ० व ज्ञान ५१
यनमातृकाधारण-पूड यंत्रें तयार करणें ५२ मातृकासनाच-
मय टाकणें भाणें ५३ मानवी काव्यकिसा-व धोल्या वना
तल्या मनात काव्यें रचणें ५४ अभिधानकोश-अनेक कांदांचें
ज्ञान ५५ छदाज्ञान-छद पात्राची माहिती ५६ नियाविकल्प-
चमत्कार करून दाखवणें ५७ वज्रगोपन-वज्रें नेहमीं विलें राह
तील अद्या शुधीनें देवणें कापसपें वज्र रेशमी दिलेल असे
करणें ५८ छलितयो-छपमस्करिपणा ५९ सुतविशेष-सुतार,
फांमे खेळणें इ० ६० आकर्षकीडा-दुपच्यानी मता (मनानें)
स्वहस्तगत करणें ६१ चालकीडन-व्हडलान मुलांनीं खेळणीं वन
विणें इ० ६२ वेसायित्रीविद्याज्ञान-विघ्नें माहीती करण्याची जादू,
शुकि इ० व ज्ञान ६३ वेसायित्री विद्याज्ञान-भूत वताळ, पिशाच
इत्यादिकाविपरीत ज्ञान ६४ वजयिक विद्याज्ञान-एका प्रका
रच्या मंत्रविघ्न-ज्ञान इ० -झाको व १५३ अधिक माहितीकरिता
-झाको माग १०, कला व-मगाव १ २ ७ पहा [चौसष्ट+कला]
चौसष्ट-ली १ एकाच जातीच्या चौसष्ट वर्तुषा समुदाय २
(एका पदाच्या) एकाच रगाच्या चार गोंगण्या मारल्या मल्याने
अगावर वगारी बाजू (गोंगण्यातील) चौबारी ३ चौसष्टकला
-दिणल्या चतुन चौबारी। स्वल्प तुलें वर्णित। -ह ३ ४
[चौसष्ट] विपणन। ली चौसष्ट प्रहृर खडून औपधावगिता तयार
कलेची पिपळी [चौसष्ट+पिपळी] ० मूर्तना-सोथव मूर्च्छनव

(स्वरभेदाचे) ६४ प्रकार 'तुंणें साही राग छसीस मायां । चौखी मूच्छेना दावूनिया । अनऊ उपरागाच्या क्रिया । गाइल्या तेव्हा रिगानें ।' -ह २१ ११९

चौसा -वि (वाइ) खालच्या व वरच्या दाढा आलेखा (वैल इ०) 'हा खोंड चौसा आहे [चौ]

चौसार चौसारखेळ—१ सोंगटया, बुद्धिवळाचा खेळ २ बुद्धिवळाचा, सोंगटयाचा पट, इ० -वि १ चार सोंगट्यासवर्षी, चार सारासवर्षी, बुद्धिवळाच्या खेळातील एक पारिभाषिक शब्द २ (प्रा) चौकोनी [स चतुर=चार+पार=बुद्धिवळातील सोंगट प्रा चउमर] **चौसा(स)रणो**—छी चौध्यानदा (ना रण्याची, वाचण्या १ थावुती करण्याची) क्रिया करणें -क्रि वि चौध्याने चौध्यानदा [चौसार] **चौसासरणे**—उक्रि (नागरणें, वाचणें उचळणी करणें इ० क्रिया) चौध्यादा करणें चवरी पाळी करणें [चौ+सारणे]

चौसीम—छी चौध्या प्रकारची हल्मी जमीन -यदलापुर १९८ [फा]

चौसोपो—छी १ चार सोप्याची जावा वाडथाचा एक भाग, चौक 'माननरी, सदाश बगेरेची तजवीज चौसोपीत लावाची' -हुकराची शिकार २ २ चार सोप्याचा समुदाय -वि चार सोप्याची (झात, घर इ०) [चौ=चार+सोपा]

चौह(हा)टा—३ चौहटा पहा 'मग म्हेजचे वसोटे । दागणें हुन कैकटें । का शिबिरे चौहटा नगरीच ते । -माझा १७ २९४ [चौ+हाट]

चौहड—छी चतु सीमा दाखविणारा टक्का, नकाशा [चौ=चार+हड]

चौहो(हा)ट—३ चौकाकृति हुकानें, चौकातील चतुर्बाही हुकानें चौहट, चौहटा बव्हाळा पहा 'रचनाविशेषे विविधी । हाट चौहोटे तीवरी ।' -श्रु २० [चौ+हाट]

चौहावा—वि चारी बाजूना नशीदार काठ असलेली (खाल इ०) [हि चौ=चार+हाशिया=काठ मिनारा]

चौहु—वि चारहि 'अत करणचतुष्टय चौहु वृत्तीसि वरिले । -य ७८० [चौ=चार+ही प्रत्यय]

चौळा—छी—चवला—छी पहा

च्यलित्र—न (प्र) चरित्र पत्र [चरित्र अप]

च्यघणें—अक्रि १ (काव्य) घडणें ऱ्ळणें पणें 'जनीकुडीतुनि क्रोषें च्यवला म्हणानि ता च्यवन ।' -ओआदि ३ १० २ (ल) पत्ता पावणें अट हाणें नीतिमसोपासुन ऱ्ळणें, चळणें पिंडादक क्रियागोपें च्यवही सव पुवन । -वामन सम ओकी १०१ [स च्यवन=पडणें]

च्यवन—न १ धमरणें, पडणें, दूर होणें च्युति २ पानरणें राणें गळणें [म]

च्यवन—छी (गे) कलावतीण, नायत्रीण **च्यहरा, च्यहरेदार**—वाज—चहरा, चेहरदार पहा **च्या, च्याच**—३ (गे) चहा (अप)

च्याऊम्याऊ—छी ल्हान मुलाचा एक खेळ यात मुलें एक-मेजावे कान धरुन गाणें म्हणतात या खेळातील पदार्थी च्याऊ-म्याऊ इ० शब्द आहेत च्यावम्याव पहा

च्याच्या—छी १ पक्ष्याच्या पिलाचा किंवा पक्षी दुरावा ल्यावळ्या, पळडल्यावेळ्या आवाज किंवाळी, चावचाव २ (ल) फिरपिर करणें रडणें साणें, गयावया वरणें (त्रि० वरणें) -क्रि व १ गयावया करीत फिरपिर करीत २ पक्ष्याच्या पिलानें केलेल्या दुखापतीच्या आवाजासारखा आवाज करीत [ध्व]

च्यान—प्रत्यय (इण गो) पासुन या अर्थी उदा० काल-च्यान=कालपासुन (देवाच्यान, गळथाचान यांनील च्यान शब्द क्षपयाचक 'ची आण' असा आहे)

च्याप्या—छीकिवि १ सोटया कुटुवातील बिल्यापिल्याचा एत्रित गोंगाट २ (ल) पोरेवाळें, बिलीपिली 'माझ्या मागें च्याप्या आहे, तुम्ही सडसोट ।' [ध्व]

च्यामर—न. चामर, चवरी 'च्यामरें बीजणें विळासती ।' -वेसीस १ ८५ [स चामर=चवरी]

च्यार—वि चार पहा

च्यारी—वि चारही 'हेसे च्यारी आत्मे ।' -दा ८ ७ ४५

च्यावच्याव—छी. च्याच्या, चिचिचि, ओरड, वटकट, गोंगाट [ध्व]

च्यावम्याव, च्याऊम्याऊ—छी १ ल्हान मुलाचा एक खेळ २ (ल) मित्रेपणानें कच खाणें, मापार घणें, वचरणें [म्याव द्वि]

च्युत—वि अट झालेला पडलेला, गळालेला, धमलेला, गळित (हमासात) पदच्युत स्थानच्युत, अधिकारच्युत वधच्युत इ० 'नातरी जळदच्युता । पाणि्या उचित सरिता । -हा १८ ८८६ कामनाणें नव्ह च्युत । यालागीं नावें तो अच्युत । -एरख ७ ७९ [स]

च्युति—छी १ घसरलेली, खालवलेली स्थिति, अवस्था, अट अवस्था उतरली वजा न्हास २ (क्षाप) मा' साडणें सरणें सरकणें (इ) डळिएणान [स] ०५१ण ३ जहाजावरच्या लोखंडाच्या आवरणानें स बिंदूमधून जाणाऱ्या वरुंडारि होका यंत्राच्या मुदेंन वळेल सान

च्येल—न (ग) तावडा व जाड वपडा [स चड]

च्योड—३ (गा) पथे वागणाऱ्या मुलगा [चड]

छ

छ—वर्णमालेतील तात्वे व्यंजन. अभाविनाम—या वर्णाच्या चार अन्वया आहेत पहिली असोकाच्या गिरनार लेनाल, दुसरी ३ व पहिल्या व दुसऱ्या शतकातील मधुरेच्यावेळात, तिसरी ११ व्या शतकातील उज्जयिनी लेनाल व चवथी निगन्या असलेल्यामुन बगली आहे.

छ—उद्ग. १ नागनी किंवा तिरहार दारविमारे अवयव; 'छ ता वाय गंगते बगळ आवडे।' छि । छि । भू । भू. २ जुन्या कागदपत्रात छ अशी राण सुमर्यानी तारंग्यादी (चंद्र या अर्थी) गिहिली असेत. जमे—छ ५ मोहम—मोहरमची पाचवी सारीच ३ पोथीच्या शेवटी समासमुचक बिन्दू म्हणून लिहिलात

छह—स्त्री. मानमोडीचा घुराचा रोग. [छि]

छरु—पु (लोहारी) वस्तु पकडण्यासाठी जरड्याच्या आकृती सारखी पकड, चड. [छ. चेक, तुल. सं. चक्र—प्रतिपात करणे]

छरु(का)ड—स्त्री. १ बगड, बपरु (किं. मारणे) २ (स.) दुर्दैवाचा पैरा, छोटा (व्यापारात). (किं. बसणे, वेणे). ३ लुन्हेगिरी, बपड. (किं. देणे). 'वाण्याने मला बगनात छरड दिली.' ४ पैराचा तणदा. (किं. बसणे). 'गाव काराची छरड बगली तेव्हा घुरे आड करून पैरा वाजा लागला' ५ वाण्याचा एव प्रकार, लावणी. 'डफावर थाप मारून छरड म्हणजे.' —नाडू १ ७४. ६ बादविवाद शण्डा, खोबी लंडा. [व. चक्र—प्रतिपात करणे, छि. ध्व]

छरडभेद—पुन, युक्त्या, बपड, डावपेंच. [छि. छरड+भेद, स. शकट+भेद]

छरडा—पु १ एकवैली माडी (दारुगोळा, खनिना, तडुडर वगैरे न्यावयाची). २ तण्या घाललेली माडी ३ (व.) रेंगी पैसा किंथित मोठी माडी रेंडू पायटारी, रक्या, एन्का. [स. शकट] छरडाही—स्त्री. छरडा पहा

छरडा—स्त्री सहा सल्लेचे माप किंवा गट समुदाय (वागद, फाहावरील सहा टिपके, आव, रुपय इ०चा) तिकाणी सोंगटपतील सहाचे दान [स प०न] ०८ माप—न. पाचाचा पाडा (फळाचा पण प्रत्येक पाडावर एक जास्ती दोषडा पेरला असता एवढीच फळे मिळतात) सहाच्या गडाने केलेले माप.

छरडे—न लहान मुलाचे लाडके नाव छरुडें. 'तंव लहान मुले आले छरडे.' —दावि ३८०.

छरडे—डकि १ खाडणे २ मारणे (न्यायान्याच्या वही मधील बाव) २ फसणे, ठरणे ३ आश्रयंचकित होणे, गोंधळून जाणे, दिवणे. स. चक्र—प्रतिपात करणे]

छरड-रही—मर्म. तुवडा, गाव, पाह, फोड. [स. घडन]

छरुका वणी—स्त्री. वगणूक, हुलकावणी. (किं. दास विणे) [छरणे]

छरुछरुघी—स्त्री. १ मोडणे, २ मारणे, बसणे, छुड करणे. २ वगविवे. भुरगे बगविवे धाव्यावर बसविवे. [छरविवे]

छरु(का)घिणे—मर्म. वगविवे ठरविवे. [छरवे प्रयोगे]

छरुछरुकी—स्त्री. १ (व.) बगड, हाडपट. २ (व.) पाटाची मेजवानी. 'घाज आमच्या येथे छरुछरु आहे.'

छरु—वि. १ आश्रयंचकित—भरित, विन्मिन्न भ्रत. २ (व.) अविद्या अशास्त. 'हृगवना लागल्यामुळे त्यानी प्रकृति छरु होऊन गेली'

छरुड—स्त्री जगडा, छरड अर्थ ६ पहा. 'घात्रीय पदती तील जेवजुमानाची बेवळ सुदिपाप्र मीरल छरुड छरुड्याचे बोणावही ... बाईट काटणार नाही.' —गीर ४१२. ० मेद—छरडभेद पहा. ० धावही—स्त्री आपली कोठिविरीचा वेळ.

छरुडा—पु. १ पायानील सहा टिपकाचा पत्ता. २ पाथानील सहा हे दान. ३ गहना समुदाय. ४ छरुकापडा पहा. [प०] ० पंसा—पु. पायाचा वेळ. छरुकेपत्ते—व १ लबाडी, बपड युक्ति डावपेंच लंडाव २ (काव्य) कटा, भेप, अतली पिरा ३ बनावटपणा, नवगीपणा घाल्हाळ. (पत्राच्या ठिकाणी हातचलानीले छरुका किंवा छरुकाच्या ठिकाणी पत्रा काणतात त्यावरून वरील अर्थे लासणिक बनले आहेत) (किं. मरणे, ओळ रण्ये) [छ. प०, छि छरुका=तहा+स पच, पचा=पाच]

छरुडोर—रा—वि. रंगेल, हुलकट चटोर, बढेकरी [छ. छिचर—छिचर—छिचर—छिचोर, छिचोर धूत (उणादि १८८)

—भाप १८३२. ० री—छिडोरी—स्त्री. छवोरपणा, हुलकटपणा

छरुड—वि १ लुच्चा, सोडा, बपटी, फसव्या. २ कृपण, चिक्क [स घाट]

छरुडका—पु १ धपली, तुकडा (किं. उडणे, उडविवे) २ पुणपुण्ड ३ (ल) शेक्यास गोंडा असलेला लहानसा चाडूक [ध्व.]

छरुडका—पु (सोनारी) रंगोळीने दामिन्यावर काढलेली वारीकरा [ध्व]

छरुडफट—स्त्री टवाळी, निंदा, छी—पू (किं. कणें, लावणे मांडणे चालविवे) —किवि निंदा करून टवाळी करून [ध्व]

छरुडा—स्त्री १ रग छाया लकर, पडन, लक्ष (बोलणे, विचार करणे इ० ची) २ व व लज्जत लंडरी 'ह्या ओपधत तुपाची छरु मारते' ३ प्रतिविब, झक उपाधि अर्थ १ पहा 'स्फटिकावर जास्वदीची छरु मारते म्हणून ताजूस दिसते' [स क्षिप्त, आ क्षित]

छटा—उ १ छग, टप्पा मर्यादा, आटोका, पत्र २ दौली
[हिं]

छटा(टां)/क—उ शेराका सोळावा भाग (वजनी, मारी)
[सं पट्टक]

छटाकी—खी १ छटाकभाराचे वजन किंवा माप २ (उ)
सुप्रास जेवणास वृत्तिस्थायी म्हणतात (पूर्वी एक छटाक तूप प्रत्ये
कास वाटण्यात येत असावे) 'आज छटाकी कोणीकडे झाली ?'

छगछट्ट—टां—किवि खपाखप सदासट अशा त्वरेने,
कापताना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन [ध्व]

छदेल—छा—वि १ दिगलेला, सत २ बदलेली छचोर
दुव्येवनी, मोकाट छकटा

छट्टा—उ १ टप्पा अतर पण छटा पहा 'तो गाव
एवून दाहा कोसाच्या छट्टावर आहे' २ डाव 'मुन्या ओल्या
रगावर छट्टे पडले अन्तील' -मॅट २४ धाणाचा छट्टा
गोळीचा छट्टा—उ वणाची फॅक, गोळीचा पत्र

छट्ट—उ (काशी) सळ (खणाचा), घडीमुळे पडलेली
रेष

छट्टणी, छट्टणूक—खी १ छळणूक, नास, यातना (ल) २
(ल) थारीक तपास, कसून तपासणे [छट्टणे]

छट्टणे—उकि १ नास देणे छळणूक करणे, गाजणे 'येने
बहुता + + + छट्टून काईल केले. -वेद ६ ५५ २ (ल) कसून,
सोदखोदून निवारणे, छेणे तपासणी करणे ३ सुर लावणे
(गण्याचा), रागदारीत म्हणणे जसे—ताल छट्टणे, राग छट्टणे ४
सतार, वीणा, धीन वाजविणे [हिं छेन्ना, स छिट्ट-छेट्ट]

छट्टा—उ १ थारीक तपास चौकशी माग, पता, ठिकाण
(वस्तूचा) (किं लावणे लागणे) २ रेशमाचा गोफ किंवा
सोन्याची साखळी (जिज्यामध्ये हतातील किंवा गळ्यातील
धागिना ओवलेला असतो) ३ खिशातील पडद्याळाची साखळी.
४ धाग्याचे शेवट, टोक [छट्टणे] ० छट्ट—खी, थारीक तपास
परीक्षा

छट्टाछट्ट—टां—किवि, मपासप, छट्टीने किंवा फटक्याने
मारिले असताना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे [ध्व]

छट्टी—खी. १ वेताची चमकी, थारीक लाव कटी २
चायदाराच्या हातातील चांदी—सोन्याची काटी ३ वस्त्रातील
विशिष्ट रंगाची रेष, ओळ, पट्टी 'छट्टी जुझरी रंग नाना रंगी.'
-किंकर श्रीपरी वस्त्रहण ७९ ३३० छट्टी लागे छमछम विद्या
येरें रमरम, छट्टी काही लागेना विद्या काही येरना, छट्टीवर
पडली सावरी आम्हास विद्या पावली ० दार-छरदार—उ
चोपदार—वि छट्टीसारखे उभे पं अगळेले (कापड) ० छट्टा—उ

दाडपट्यासारखा काडी आणि फरीचा खेळ [स. थर. हिं छट्ट-
छट्टी]

छट्टूह मारणे—उकि दड धोपटणे (कुस्तीपूर्वी) [हिं]

छण-कण-वन-थर-दिनी-दिशी—किवि. विशिष्ट
आवाजासह, ठण-कण-दिशी, रपये मोजताना होणाऱ्या आवाजा
सारखा आवाज करून [ध्व]

छणछण-णा—किवि. १ ठण-वन-दिशी सामान्यतः रोख,
सरळ, मुक्त हस्ताने पैसा देणे या अर्थी 'छण छण रपये दिल्या
वाचून कोणी कोणाचा ओशाळा होत नाही' २ पायातील चाळाव्या
किंवा धुंगुराच्या होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे ध्वनि होऊन (किं
छणछणणे) छणछणटा—उ १ छणजण असा मोठा आवाज
२ (ल) दुप्पळाची मोठी हाकाटी खणखणाट ३ जोरची
चावाचाव (माशा, डास यानी केलेली) छणाणणे—उकि. छण
छणणे वटा छणछणणे—उकि रपये, ताशा इ० चा छणछण असा
आवाज होणे

छणी—खी (वे) १ छिणी, दगड कोरण्याचे टोंकदार एक
लोकंडी हत्यार [सं छिट्ट]

छट्ट—उ १ हट्ट, फट छि ! फ ! तिरस्कार, नापमति
दमक उभार २ नकार, निषेधार्थक उभार

छट्ट—न १ पट्टे तत्त्वगोशी अन्ना, आच्छादन चादणी;
चादण (कापड, फट्या, कुन्याचा गिलावा यांची) 'महाली जरीचा
छट्ट चिरवील.' -पत्र ४ ३ (किं बापणे भरणे) २ सैत्र,
चक्काट ३ (काशी) गच्छी [सं छट्ट छट्ट=आच्छादन करणे]
० धाधणे-भरणे-पराकाष्ठेची बहार करणे २ आणि क्षोभा
आणणे (उत्तम गवई गाताना, किंवा उत्तम वक्ता बोलताना
अनुक्रमे गणप्याला आणि विद्याला) छट्टाधिणे—उकि छट
लावणे, चादण लावणे

छट्टार—खी सहा सारखे एक तदुवाच. सतार [स पट्ट-
ताश हिं छट्टनार]

छनीननऊ—उवच (तीन फाशाचा खेळ) फाशावरील नऊ
संख्यांचे दान (जेणे एका फाशावरील ६ एकावरील ० व एकावर ९)

छत्ता—उ (ना) छट्टी [हिं, स. छट्ट]

छत्तिशी—खी १ छत्तीस परिभाषाचे वजन (तोळा, शेरे)
मण इ०चे) २ छत्तिमाचा समुदाय (माणवे, गुरे इ०चा) ३ (सं)
छत्तीस माणसांची आवश्यकता असणारे वजन, किंवा वजन ४
(वेद) छत्तीस औषधांचा समुदाय छत्तीस—वि ३६ संख्या
[सं पट्टिमा=छत्तीस]

छत्तिसाचा आंकडा—उ (ल) दावा विनुष्ट ३६ या
आकड्यात एकमेकांची तोंडे विरुद्ध दिशात दिसतात त्यावरून ज्याचे
कर्मी पकत नाही असे वेग याच्या उलट ३१ छत्तीस भाग्यां-

मगीव (मगीत) छत्तीस रागिणी 'तेणें साही राग छत्तीस आयां। जेतथी मूळंडना दातुनिया। अनेक उपरागाच्या क्रिया। माहत्या तेंव्हा रिसांनैं।' - ह २५ ११९ छत्तिस्सा-सि (व) काव वाज, धूर्त

छत्र—न १ राजचिन्हाची छत्री (विरोधत पाहण्यांरणाची) २ देवाच्या मूर्ती-प्रभाषकीस आकडा वसवून त्याच्या टोंकावर वसविलेली व देवाच्या डोक्यावर येण्यासारखी चांदीची, सोन्याची छत्री ३ (ल) अश्रय, संरक्षण 'रहे गोपिकाबाई एकटी छत्र दिसेना नयनीं' - ऐणे १३५ ४ छत्री (पावसाळयात बापरण्याची) ५ (काशी) अन्नसत्र [सं] ६ छत्रणें-स्वार्थीत असताना राजावर छत्री धरणें, गाढवावरून थिडें काढताना केस्युणीचें छत्र धरणें 'केकेयीचें शिरोवपन करून छत्र धरोत वीणीही।' - रावि १० ११७ 'मेघांनी छत्र धरिलें' - आकाश मेघाळवित झालें' [सं] ७ चामर-राजैभराचें चिन्ह, छत्री आणि चौरी सज्जिन्हेदवरीक वस्तु [सं] छत्र+चामर ८ चामर-सिद्धासन-न राजचिन्हें, राज्यधिकाराद्वरीक वस्तु ९ पति-उ १ सार्वभौम राजा; श्री शिवाजी महाराजांनी ही पदवी धारण केली होती ती त्याच्या वंशात शेवटपर्यंत होती २ श्री शिवाजी महाराजांनी पावलेलें तांच्याचें नाणें याच्या एका बाजूस दोन आडव्या रेषा असतात व दुसऱ्या बाजूस 'श्री शिवराज छत्रपति' अशीं अक्षरें असतात याला दुसरी रेषा अर्धेहि नाव होते, सगळी बाजू बरोपूरी महाराष्ट्रात हें नाणें प्रचारांत होतें ३ (काशी) अन्नसत्रात जेजणारा म्हणें छत्रपति कीं पत्रपती=राजा किंवा भित्तारी ४ वैद्य-उ छत्राकार कोष्टावित चिन्ह वस्तु प्रति कोष्टात अक्षरें लिहितात त्यात छत्राव पति अक्षरें दैवस्थानी जातात, तीं द्विवार वाचरीं म्हणजे श्लोक होतो तो ० अंग-उ वडील भाण्याचा मृत्यु मृताच्या अतिशयकडे समाचारास गेलें असात (घृत मनुष्य वडील असेल तर) छत्र नाहीतें झालें असें म्हणतात पूर्वकारी विषया स्त्रीच्या समाचारास गेल्यावर 'छत्र मोडलें' असें म्हणण्याचा परिपाट अमावा असें कोशापारंवरून दिसतें. 'वैद्यचे नृपाशे व छत्रभंग प्रसीतित।' - त्रिकाशकेष-महाप २ १८

छत्राक-न अळवें, कुत्र्याचें मृत [सं] छत्र]

छत्रा-उ १ उजवें किंवा पाऊल लावून नये म्हणून मेघडवरी आकाराचें कोक्यावर धावण्याचें साधन छत्रा, आलेखन २ समाधि व तीर वगैरेलीं स्मारक ३ छत्राक, अळवें, एक वनस्पति, याचा वेढ अणि पानें छत्रीसारखीं असतात आणि त्याचा उपयोग प्राक्वणातील विधिवारी पुजेकरिता करतात - वि छत्रधारी, छत्रपति [सं] छत्र=आच्छादने, भोंवणे, छत्र]

—नि राजावर छत्री धरणारा

छंद-उ १ छन्दांची गानयोग्य विविध रचना, काव्याचें शत 'गायत्री छंदजे म्हणजे' - झा १० २८२. २ ध्यास, ओडा, आवड (चावल्या-वाईट गोष्टींची) (किं० घेणे, धरणें, लागणे). 'असा धरि छंद। जाद तुजोनिया भवबंद।' ३ उत्कट इच्छा, आग्रह; हट, नाद, सोस 'ऐसा नाथिला छंदु अंत करणें। घेऊनि ठाके।' - झा ६.७४ ४ मजी इच्छा, छपी 'यजमानाच्या छंदानें आम्हाण चालवें लागतें.' ५ खोडपा, उगाडपणाचें वर्तन, दयाली खुशाली. 'ती नाना छंद करून मोवळी झाली' - निचें ४५ ६ काचेच्या बागडीवर रंगीवितें। लाखेची नक्षी केलेली हातातील एक प्रकारची बागडी ७ नक्षीदार, चांदीच्या जाड सुताचें पायात पालवण्याचें पेंकण ८ वेदाचें एक अंग, छंद शास्त्राचा ग्रंथ [सं] छंदास लागणें-भरणें=नादीं लागणें, मोहन जाणें सामाशब्द=खोर-बाईक-वि छान्दिष्ट लढी, नादी ० फंद-विछंद-पुनव बाळकपणा, खोडपा दग, दुमाकूळ, नखरे (किं० करणें, माहणें, लागणें) 'अनुमि निदी दाखवतील छंद पददें।' - होरा ८९ ० मरण-न इच्छामरण 'छंदमरण अति दुर्जय अनरत नसे अती महा मरता।' - मोभीम ११ १५४. छंदःशास्त्र-न श्लोकादिकाच्या रचनेसंबंधीं प्रमाणभूत असणारे शास्त्र इतशाल छंदानुरोध-उ दुसऱ्याच्या कडानें जाणें, आर्जव, छत्रामत छंदिष्ट-वि १ छंद खोर पहा २ चेटेखोर निगेदी [सं] छंद= छंदीपदी-वि बाईट घालीचा, सपयरीचा, छंदखोर घसनी छंदीघड-वि पयसप, कविताबद्ध छंदीभंग-उ (काव्य) गणाच्या नियमाचें उत्पन्न ३ ग भोजनवृत्तीत घुर, इतनियमाचें दृष्टन, अनियमित रचना छंदीघडी-स्त्री (सगीत) चौथ्या धृतीचें गाव

छंदाम-उ १ पैशाचा एवचतुर्यात (नाणें) दोन दमड्या, सहा दाम २ (ल) अल्प अन्न, किंचित भाग, जवजवळ अभाव 'एथे छंदाम मिळावयाचा नाही.' 'मी तुझा छंदाम लागत नाही' - चाही एक मिळायचें नाही-लागत नाही ३० [सं. पद+दम, हि छंदाम]

छंदोन आट-उ (तिकाशी खेळ) फाडाररील आट हें दान (एकावर सहा व बोंहोंवर एक एक असें) [छम+दोन+आट]

छद्म-न १ कपट, छुच्चेगिरी, वपटाचा वेप समसत छद्म कृति-भाषण-चाक्य-वेद्य-व्यवहार 'छद्मे कल्याण नसे एकाचें प्रथम हें सद्बुक्तापण।' - मोक्षभा ६ १०१ २ व्यंग, दोष, छिद्र, लगेपणा 'गोण्याचें छद्म दहाजणात वाढू नये' ३ उपरोधिक भाषण किंवा त्यांतील खोंच, खम 'त्यास गर्भ धीमंत म्हणून म्हणतात लुप हार्या, पण अंतील छद्मस्थाल समजलें नाही' ४ ईर्षित, मलब, भवितायें (कविता, वाक्य यांचा) 'ह्या श्लोकांतील छद्म निघारपावाजून तो चाकरा समजणार नाही' [सं] छद्मी-वि १ कपटी, खोडकर, मलबवी २ मर्मभेदक, तिरगट

छन—खी (वे) छिनी पहा

छन्न—वि आच्छादित, झाड्डेले [स छद्=आच्छादने]

छन्नी—खी भोंर पाडण्याचें, तोडण्याचें हत्यार छिणी पहा

छपणें—अकि लघुन वसणे, दडणे, गुप्त रहाणे [स छिप्,

हि छिपना] छपवणी, छपवणूक, छपावणी—खी छप

विण्याची प्रिया पावळण घालणें छपवाछपवी—खी. छपवणी

छपविर्ग—छपाविर्गे—सकि लपविणें, दडविणें (सन्ध व ल)

छप(प)न्न—वि ५६ अक, पत्रास अधिक सहा, ५६ दण,

भापा व ससृष्टकोश आहेत अदी समजुत आहे 'छपन्न देश

अनुतापे नाचताती तथवा।'—द ५७८ [स पट्टपासत,

प्रा छपन्न] ०वेळ—दजार—किवि अनेकवार या अर्थी (यावळन)

छपना, छपन्या—वि १ अनक देश हिंदून, अनक भाषा

शिडून आलेला (मायूस), त्यावरून २ (ल) छुवा, धूर्त,

कसब्या ०दियाळ्या—वि सदादित दिवाळे वाडणारा

छप(प)र—न १ घरावरचें आच्छादन, बौरार २ ताटी,

चौकट (घराचीं पाखीं शाक्यासाठी, सावलीसाठी, वाटल तेंपें उभी

करिता येण्यासाठी) ३ पलंगावरचें छत ४ झोंपरी, खोंपट

५ (ल) दोरीबरील वाडलेले केंस ६ (चामारी) चपलेच्या

खाळ्या तळावरील वरचें तळ (किं० कापणें) [फा सिपहर=

आकाश, गोल, ४ क्षिप्र्याकणें, हि छपर, प्रा छिप्पीर=वत, तुण]

०पलंग—उ छत असलेला पलंग विंचा खाट ०वद्—उ १ शाका

रुपी करणारा माणूस २ खोटी नाहीं पाडणारी एक गुन्हेंहार जात,

यात छेगूढ आणि बारा गुडे असें पोटभेद आहेत गुन्ना ०धंदी—

खी १ शाकांणी २ तात्पुरत्या झोंपड्या बांधणें बांपलेल्या

झोंपड्याची राण —वि छपर असलेलें, छपरी छपरी—खी १

लहान झोंपडी, खोंपणी २ (व) पडवी, ओसरी

छपाई—खी १ छापण्याची क्रिया २ छापण्याची मजुरी

[छापणें]

छपा(पा,छप)—किवि छटाछट पहा [ध्व]

छपेली—खी १ वाड्यापुढील रुनेगळ्वी २ आगाशी,

तणच्या वरील गळ्वी, सफेली [फा सिकारी=मातीचें केळें]

छप्पा—उ १ शिक्का, उठाव मोटोर (किं० मारणें) २

वपाळावरील गधाचा टिका (किं० लावणें) ३ झडवर अचान

वपणें पातलेला हत्ता (किं० घालणें) सक्का पहा [स छिप् हिं-

छपना] (वाय) ०जळणें—झडवर जोरचा हाग करणें, पुष्कळ नाश

होणें (रागणें) ०छप्पी—खी छगछट पहा कापाकापी, सपा

सपी 'पहियानी पोकाणाळी झाली मग छप्पी घाल्ली [ध्व]

०पाणा—न एक मुलीचा खेळ हा खेळ पुष्कळ मुली एकत्र

राऊन बसतात ह्या एनीवर शिक्क्याची पाळी येत व तिनें बोंण

त्यादि एका मुलीस शिवून डाव पेडावयाचा असता ती मुली

आता आपणास शिवणार असें जर एखाद्या मुलीस वाटलें तर तिनें

बसावयाचें व जिच्यावर डाव असेल त्या मुलीनें बसलेल्या मुलीच्या

डोरीवर छप्पा घालावयाचा व तीस दुसऱ्या मुलीनें हात दिल्या-

शिवाय तिचें उठावयाचें नाहीं (किं० घालणें) छप्पी—खी.

(बोल्डपुडी) छडी (किं० राणें)

छत्र—खी १ आकार, ठेवण आकृति, पडण, रूप (विशे-

पत प्रिय). २ नीटनेटकपणा, सोदर्य, शोभा, बोलण्याचाळण्याची

दव, सुत्र, नुर [स छवि, हिं छत्र] ०कडा—डो—वि सुदर,

मोहक, गोजिराणा छत्रडें—न गोजिराणें मूल ०दार-

वि १ सुदर, सुख आकाराचा डोलाचा २ मनाला आवळणारा,

मोहक (काम, आकार, रूप) छवना—न्या—वि गोंडस सुरेख,

नीटनेटस, मोहक, विशेषत (पोकळ, दिशाळ) छत्रिळा-

छवेला—वि गोजिराणा छवदार पहा

छा(छा)वडी—खी फळे बौर ठेवण्याकरितां बागुची केलेली

करडी

छवि(वी)ना—उ १ घोड्याचा पहारा, रातपाहारा

(लखर विंचा किंवा याच्या भोंवतालचा, लखर चाड असता

आषाणीचा, राजा, दंड याच्या मिरवणुकीस असणारा) 'जागो

जाग छविने भाऊच।'—पेपो ११३ स्वामीमध्यें असणारे

घोडदळ विंचा पायदळ २ आसारातील पहारा करणारे जहाज

विंचा कापिला ३ (कु) बसून घाल्याची पहारेकऱ्याची जलद

जाणारी होडी, सरकारी प्रवासी गलबत याच्या बाधणें व

आकारात बराच फरक असतो [फा शवीना]

छरी—खी समवीर, चित्र [फा शवीह] ०दार—छवदार पहा.

छनुकडा—छवकडा पहा

छगग—उ १ संकेतानें रुपयास म्हणतात 'आज दिवणा

छव्या आली कीं छगपती' २ सुदर, सुरेख, हुशार सुलगा

छमकणें—सकि १ छगछणणें पहा २ (छीचें) छमकत

चालणें [ध्व]

छम-कर-कन्-दिनीं-दिनीं—किवि दागिन्याचा छम

छम आवाज, पैशाचा आवाज, छडीच्या माराचा आवाज यासारखा

आवाज होऊन [ध्व]

छमकाविणें—छवि सडळ हातानें खर्च करणें

छमछम-मा—किवि छम्कन छगछण-गा पहा

छमछमाट—उ छगछणचा मोठा आवाज (शून्य न्याली

बुडाली यामचें) ०छमा—खी छमछमाट पहा [ध्व]

छरा—उ (१ वडी) तीन घसेलीं वाट व एक घसेलें मिष्ट

याच्या मिश्रणाचा मिनीवर सडकून मारावयाचा रूप [ध्व नं धर]

छर्दी—खी जोशारी, डलडी [स छदे=भोकारी]

छरां—उ १ वदुनीची वारीक गोळी २ खिळे, दगड, गोळ्या वगैरेचा तोफेतील वार. खुदा [स भर=क्षरणे हिं] छरां उडविणें—(ल) जोरदार आणि आवेशाने मापण करणे

छल-झ—उ १ कपडेवर, रूप, सोंग २ डोंग, चतावगी ३ नास, सतावगी ४ कपड, लुचवेगिरी 'धर्म म्हणे छळ करिसी मर्यादा त्याजुनि दाखिसी फासे।'—मोसभा ४५ [स] छलक—वि छळ करणारा, त्रास देणारा छलना—की छळ अर्थ १ पहा

छल(ळ)कूट—वि (कों) ऊच आणि सडपातळ छल्ला—उ हाताच्या बोटात घालावयाची अष्टपैलू सोन्याची आंगठी, सजा [स छगी=व्हा हिं]

छली—वि (व) छबोर छाकटा छवि—की प्रकाश, वाति तेज लावण्य, सौंदर्य, शोभा [स छवि. हु० का शरीर]

छर—छल पहा [स छल] छळीं छळणें—प्रातः देणे छळर—छळणा—छळ, छळना पहा छळण—छळणी—छळणूक—नकी छळ अर्थ १ पहा छळणें—जकि १ त्रास देणे, गावणे, सतावणे २ भयभीत होणे •छाद—उ १ छल अर्थ १ पहा २ (राजा) त्रासदायक स्वभाव •छादी—वि छलक पहा 'छळ चादी आगी दोषी।'—दा २ ११ [छल]

छाड—उ आभय, सावली [स छाया] छाडणी—नी—आवणी पहा छाक—की शाक छाकटा—वि छल पहा मदनोन्मत्त, नखरेवाज, छबोर, धुद [स घड]

छाकणें—जकि क्षिणणे, नशा करणे [दास पिउन] छात, छागळ—उ १ वीरड २ काटडयाचा पोटा [स] छागवळ—न लेवरीचे कापड 'तिळ इच्छातिन छागवळे।'—गुच १७१

छां—छुं—छ—छा १ जादू, मननट करताना म्हणावयाचा मंत्र २ (ल) दिशात प्रयत्न चौडवर 'त्यानीं घटकागर छांख करुव किण स्वामीन कला' पोकळ आरडाओरडा घामधूम खोबळा, खाकरा (म्हत्त वचण्यासाठी केलेली) 'यजमान उगाव छणभर येऊन छांख करुन जातात पण सित्त्यानिंच लोक सावध असतात' [प्व]

छाट—उ १ खाप मुकडा, पादादी २ तोडावयाला निचा तोडणे भाग (पाविज अमळण आकार यावा म्हणून) ३ खाली उरलेला गाळगाळ निवडून टाकलेला भाग, ४ वर्षाविरण, निवड 'हीं धाबर मात्ये सारखी नाहीत छाट करून प्रती लावा ५ (हिं)

वाती—वि (ना) लबाड भूतें घुरणार. [स रुडन, हिं] •छूट—की १ छाट अर्थ १ पहा २ कापणे टल्पा ३ (ल) छाटणी छाटणी—की कापणी, तोडण्याची निचा छाट पहा छाटणें—जकि १ कापणे, तोडणे, भादरेणे, कातरणे २ सुडणे ३ वर्गवारी लाकणे, निवडणे 'व्यापारी लोक फटे ससकट घेऊन छाटून विकतात ४ भरीत न घालता वर सुवडून घुणे ५ शटवन कापणे 'तवारीनें गळा छाटला' ६ हलक्या हाताने मळ माहीसा करणे, झाडणे ७ कपात करणे (पगार, खर्च यात) ८ गप्पा मारणे, वादविवाद करणे (प्या, राजरीय पतं मान) ९ (पाणी वगैरे) तिपडणे १० आस, टम काढून धरणे ११ वत्तल करणे (सिन्याची) १२ प्रवाहातील पाण्याची धार हाताने तोडीत पोहणे, या अर्थाने पुढील शब्दहि आहंत कर्तव्य करणे—उडविणे, खाडोळी करणे, लेखण्या करणे, साकणे, लोथी, लोदी पाडणे खापरणे, गुचचे पाडणे, सफा उडविणे (वफ, रोग) छाटणें—या शोषावयाची चर्चा करून निदान करणे [स खडन हिं छाटना]

छाटा—उ १ एक धव, शिंतोडा, गुपार (कि० मारणे उड विणे, उडणे, वेणे) २ टप्पा, छडा पहा 'हा तयून मिल्क्यास सांझा बोसाचा छाया होता'—भाव १८ ३ दाग, टिका (रुतातील एक दोष) [छाटणे] •छाट—की १ कापकापी २ (ल) कपात (पगारात, खर्चात)

छाटी—की १ सन्याशाचे अंगावरचे वस्त्र २ नाक गुप्ता-क्याचा हातकमाल [स छाटी]

छाटीय—वि १ कापलेला, छाटलेला २ वैचक; निवडक छाटणे पहा

छाड—उ गुराचा एक रोग, बडसर्प छाण—की परीक्षा, छाणणी; तपासणी, निवड [स घाण] छाता—उ (काती) १ छत्री २ मधमाशीचे पोळ [स छत्र] छाताड—न छाती (तिरस्काराने विचा आध्याने ईद छातीम म्हणतात) [छाती+आड]

छाता—की १ वग स्थळ, उरोभाग २ क्रियाचे स्तर ३ (छ) धैर्य, धाडस हिमंत साहस जास्त माहितीसाठीं जर शब्द पहा [स वक्षस+स्थिति] (वाय) •ऊरणें—काटणें—धैर्य दास विणे •चा, छातीदार—वि पाहली धैरवान •चा काट—उ अतिशय धाडशीपणा धैरवान होणे (कि० करणे) •चा

ध्यापार—उ नफ्यासाठी फार दिवस वाट पाहण्याचा व्यापार पाहती व्यापार •घडघडणे—घडवी मारणे भीति घाटणे •घिटणे—दुखाने छाती बडविणे •फाटणे—दुखाने अत रक्षण विधीन होणे •मरून येणे—दुखाचा उमाळा वणे दुखाने हृदय घाटणे •व्हा हात लावून म्हणणे—सांगणे—आशीर्वाद, न कचरता सांगणे •चर कळन—काढून—घालणे—ऐगीत वाळणे

०वर दगड ठेवणे (ल) सभ्यत दळणे, पाडणे ०स लावणे-आलिगिणे सामाशब्द-०ठाव-उ छातीदळे खोल पाणी याच्या उलट घुडत ठाव ०ठोर-क्रि वि सडेतेड धैर्याने निर्भयपणे ०दार-वि छातीचा पहा ०पूर-वि १ रु आणि भरदार उराचा २ धीट धाडसी, धैर्याने ०फोड-खी उरस्फोड पहा [दि]

छात्र-उ शिष्य विद्यार्थी [स] -प्राधम-उ विद्यार्थी रहावयाची जागा, (इ) बोर्डिंग होस्टल

छात्रक-न घेड्याची चौकी चाल [स]

छादस-उ वेदशास्त्रसंपन पुरोहित; उपाध्याय [स ७८]
छादसघृष्टि-छादिष्ट-छादीस-छादसी-१ वैदिक रत्नादी, खाडकर, दवाल, नादिष्ट तांदूपाईक लहरी मूळशब्द छदम=वद वेदात हवींच्या व्याकरणाच्या नियमाहून भिन्न अशी पुण्य रूपे आहूत त्यावरून छादस (छादिष्ट) म्हणजे नियमाला सोडून वागणारा, स्वैरवृत्तेन करणारा असा अर्थ चाला छादसी म्हणतो हा मुळा हुनि। -चावि १२ ०घाडा-उ छादिष्टपणा

छान-खी चाळणी, शोध, तपास विचार, वचन (मर्यात याचा उपयोग मुख्यत लाक्षणिक कृतितात) [स चालन त्रिका क्षाण, हि छान=चाळणी] छानणी-नी-खी बारीक तपास, परीक्षा वादविवाद, उदापोह छानणे-सकि १ चाळणे २ चाळणे ३ (ल) बारीक तपास करणे, चौकशी करणे ४ (ल) निव हुन काढणे

छान-खी १ ऐट, नापना, क्षकपक्ष 'चकीदार पागोटे घालून छान करून कोणीकडे चाललास?' २ डामडोल सौंदर्य टक्करीतपणा (पर, वाग, कपडे यांचा) ३ चांगुलपणा उत्तम पणा, छज्जत छुमारी (विषयवृत्तीच्या जिज्ञासबद्दल) पुण्याच्या तपस्विनीतील छान काही निराळीच आहे' ४ टीका उजळा 'आमच्या प्रतिपक्ष्याची बरील शब्दप्रयाचर उडविले' छान होय -नि ५११ -वि अतिशय उत्तम शब्दव्यक्ताक वस्तु छानदार 'हे फड माठे छान आहे' [अर शान] (वाप्र) ०उत्तरणे उडणे-चामले होणे सुखोभित होणे चालच्या गाण्याची मारी छान उतरती उडाली ०मारणे-यान्माक करणे प्राचीन दाखविणे मामाशब्द-०छु छो/खी-खी डाम डोल दिमाक चपीण शोभा नम्रपणा [अर शान-उ-शौकर] ०छूक-छोड-वि अस्वभावाने दुरंगत थाटमान करणारा, चमत्कादगी शक्तीदार ऐव्यान ०दार-वि १ सुरक्ष भपकमान डामडोलचा २ छानदूक पहा [वा बान्दार-प्रति नि] ०दारी-खी भपका डामडोल नुरेखपणा 'त्याचा स्वभाव छानदारीचा आहे -वाप्रश्ना ५३ ०मोड-उ अयमान अप्रतिष्ठा, पाणउतारा

शब्दो ३ ४३

छानी-खी ऐट गौरव 'मिना हेति हिते' पस गीत न पडून याहून छानी करण्याचे मनात आणण्यास' -नि ११० [छान] छानीचा-वि सुंदर छानदार थागमागचा

छाप-उ १ टाईप टप्पा, गिटा, छापण्याचे अक्षर २ टप्पा छापण्याचे साधन ३ थाप (तयार, मुद्रण यंत्रणे) ४ (ल -खी) वचनेच, दार 'त्या पडिताची सगळी छाप वसती' ५ परिपूर्णता, पूर्ण बौध्दल्य नैपुण्य त्याचा वालण्याकण्याचा छाप चालू चालू जन्मात यावयाचा नाहीं' ६ हात टाकणे (पोटण्यात) (क्रि० टाकणे) -खीन खोमिरागाचे वुरणून घावले नमदा, अडीच हात राव, दोन हात हद आणि सगळ असल्यास खोमिरी व तुकडा असल्यास नपुसकतिथी वापरतात शिक्का [स चप्प दावणे हि] ०ट्राफणे-डामडोल करणे प्रयत्न करणे जोगचा प्रयत्न दक्षिणे ०ट्रेणे-मूलथाप देणे छापेखाली-एखाद्याच्या वजनागाली (क्रि० असणे चारणे वागणे निमणे) ०कागद- (इ) टिपकाद ०मार छापारी-वि (गो) शिक्क छापणारा, करणारा ०पाना-उ १ छापण्याचा कारखाना, मुद्रणालय २ टाकमाल ०छूप-खी १ डागडुगी साफतफाई (क्रि० करणे) २ (ल) घापाघापी, हुलकावणी घाब्यावर बसविणे (क्रि० करणे) ०पानळ-छपाई छापण्याची मजुरी छापणी-खी छपाई ठसे मारणे कपाडवार रंग चढविणे

छापणे-सकि १ सुखित करणे; टप्पा उमनविणे एकसारख्या प्रती काढणे २ लिपणे (प्रित वगैरे) ३ (इ) हाई टिपणे [स चप्प]

छापा-उ १ छाप अर्थ १ २ पहा २ छप्पा पहा अचा नक हल्ला [फा चापीदन तुकी चापीर] ०खालचा गृहस्थ-उ वयस्वाखालील माणूस ताबदार ०पाणी खेळ-छप्पापाणी पहा छापाारी-उ छापणारा कपड्यावर निरनिराळ्या प्रकारची नक्षी उडविणारा रंगारी लोकांची एक जात [छापणे]

छापारी-खी १ हातोटी कमव हुकमत प्रभुत्व आदर्शत्व २ (नाशिके) नाग सुवाक्याचे फडके चिलमीघाली गुडाकाव्याचे फडके शापी -वि १ टप्पा मारलेले छापलेले २ राताचा छाप असलेला (वा द) ३ विद्रोह प्रभाराचा छाप असलेला (हपचा) ०खोगीर-उ वुरणुमाच्या बाजू असलेले खोगीर छापील-घ-वि छापी अर्थ ३ पहा ०सुलाखी-वि १ छाप आणि सुलाख असले (हपचा खरा मित्रा ग्योन आहे हे पाहण्यासाठी विशिष्ट प्रकारचा टप्पा त्यावर आहे मित्रा नाहीं ह व भोक पाडून त्यात हिणकन धातु आहे ४ वी वरील हे पहावयाचे अस) २ पुष्कळ ठस मारलेला (हपचा-यामुळे याचे वचन कमी सरते)

छापेकरी-उ १ नाण्यावर मित्रा वचेरीत शिक्के मारणारा अधिकारी २ छाप घाण्यात लवणी अधिकारी

छापो—छपापाणी गंठ पहा

छाय—खी छाया. गावरी 'दिवग गेलिया आवर्दल छाया.'

-नुण ७०१ [सं छाया]

छाया—खी १ सावली २ प्रतिविंब ३ आच्छादन; आप्रय.
पडदा, रक्षण 'निवारोनी जाय माया। ऐली छाया जयाची।' १

-नुण ७ ४ लक्षण, चिन्ह, निदर्शक गोष्ट (रोम, मनोविचार याचो)

'डोळे पिरोळे झाले म्हणून कामिणीची छाया दिसते' 'मुघावर

शोधाची छाया दिसते' ५ अंधुक प्रतिमा द्रिश्चित दर्शन प्रतिविंब;

मुद्रा, चर्चा, अर्धपट पडछाया 'शेज लपत गाई परंतु त्यात

राजनीतीची छाया दिग्ने' ६ भोडेये साम्य. 'रामभाऊची छाया

त्याच्यावर दिसते म्हणून हा त्याचा मुलगा' ७ स्वरूप, वाति,

सर्वनाधारण देखावा, दृष्टवी शोभा 'शाडला एक महिना

पाणी मिळताच त्याची छाया पालटली' ८ (रा नाटकात)

बालभ्रांथेचो अर्थोपेक्ष सरुदा पदादिरुप व्याख्या ९ छद्म ऊर्ध्व

३ पहा १० रूपतर प्रतिविंब, प्रतिवृत्ति, भाषातर 'पण यात

भाषातर ही सहा नमुन छाया हें नाव आजपर्यंत चाल्य आलें

आहे' -नि १८१ ११ सूर्याची छाी १२ भाव [मं] ० धरणे-

(पाऊन, मेघ, आभाळ छाया) छायेने, अधाराने भरून टाकणे

० प्रद-३. सावलीने प्राण्यास चाली ओढून घेणारा भासा विंचा ह्तर

प्राणी ० चित्र-न १ पडछावर पाडलेली चित्राची छाया 'खमा

वेचे आवकत्र. लावून एकल खेळवी सुन। बाहेरी नदी छाया

चित्र। -हा १८ १२०३ २ सूर्यकाशाच्या साहाय्याने काटलेले

चित्र, कोटो ० चित्रपेटिका-की भिंगव आरसाच्या सहाय्याने

पदांर्षीचिंत्त काढण्यास मदत करणारी एक पेटी या पेटीत एक

भिंग (केन्स) व त्यामोरे पंचबाळीत अशाचा कोन करून एक

आरमा असतो, त्यामुळे पुढील कल्पुची प्रतिमा एसा बाजूस वळ

वून घेता येते [इ कॅमेरा ऑब्स्क्युरा] ०। यक-३ सूर्य.

'छायाभावकता निदाप समर्थी छाया करी तो विश्व' -र ७

० निधि-एक पत्नी याची सावली ज्याच्यावर पडेल तो श्रीमंत

होतो असा समज आहे ० नुहरण-न टोचळ भाषातर, अनुगण

० पुरुष-३ उन्हात विंचा चाडण्यात उभे राहून आपल्या छाये

कडे सतत पहात असता एकाएकी सूर्य, चंद्र याकडे पाहिले

म्हणजे जो पुरुष दिसतो तो, स्वराशास्त्रात हा प्रसिद्ध आहे ० मंडप-

३ छायाचित्र अर्थ १ पहा 'छाया मंडपीची सेना। मुष्टिगिरिचीच

रचना.' -दा ८१ ३६ २ मॅजिक लॅन्डचा वेळ ० मंडपी-

छायाचित्राचा खेळ खेळणारा ० रंग-३ सूर्य ० रोटी-मुगा

रोटी-दोन इपणांनी गोष्ट एक माकरीची सावली पाण्यात

पाडून ते पाणी हिडे आणि हुमरा माकरी पाण्यात बुडवून ते पाणी

पिडे ० लंग राग-३ (पण) हुमत्या एसाया रागाच्या साहाय्याने

रजनीची होणारा राग ० विचार-३. (कों.) पिची सावली

पडली असता मनुष्यास मत्तु येतो अशी भण्या (राप)

छायानट-३ (राग) गायन शास्त्रातील एक राग त्या

रागात पडून, तीन ऋषम, तीन गाशा, कोमल मध्यम, तीन मध्यम,

पंचम, तीन धैवत, तीन निषाद हे स्वर लागतात जाति संपूर्ण,

वादी पंचम, सवादी ऋषम, गानयमरात्रीचा पहिला प्रहर [सं]

छाळ(न, छथोला, छथेला)-वि नरहरायन, सुरत, अनिशय

देखणा, (पुश, खी) [हि छथिला]

छाय-खी छाया [सं छाया, हि]

छायड-छायडे-न लहान मुलाचे लडके नांव, छवुकडे.

[म शावक, हि छावा].

छायणी-नी-खी १ लक्षराचा सड २ लक्षरासाठी तातु

रते बांधलेले छप्पर किंवा इमारत ३ (छायवे) छपर व त्याची

छावणी ४ पिडडीवरील विंचा दखाजावरील विट्यांच्या कामा

खालील फडी जमिनीच्या पोटातोल मळावरील दगडी छपर

मिडा वमान. ० चा दगड-३ वरील कामात वापरलेला आच्छा-

दगाचा दगड. [सं. छादनी, या छावणी]

छायवे-सकि, (ना.) छावणे (घर)

छावा-३ १ मिहावे, हत्तीचे पिडे १ (ल) छपर मनुष्य, मूल,

रेवा, मिवा छर 'जो होळकराचा छावा,' -विक १४ ३ कोण्याहि

प्राण्याने ल्हान पोर [स शावक, फे नि चावो, छावो]

छि छिछि-आ तिरस्कार, तुच्छता, नापस दस्तक

अवयु छिछू-खी फजिती, हुक्करी, हुवो, हुगहुग (किं० करणे)

छिचका-खी छिड, शिकणे (किं० करणे) [स]

छिचडी-खी मायाच्या टाकाळ भाग, नेहमी अनेकबन्ची

(छिचड्या असता) वापरण्यात येतो [छिछणे]

छिचो(छो)-र-खी छिचोर पहा

छिचकणी-खी (कासी) पडणे, छिचडणे (पाना इ०)

छिचकाव-३ सडा, छिपण [हि छिचकना]

छिछे-छिछा-छिछाव-छिछाऊबंदर-छिछा

वणे-छिछेने इ० छिछड पहा

छिछडरी-न घर भरलेले नीट, जरीचे चित्रविचित्र कापड,

एक प्रकारचे कापड -देहु ११५ [नीट पहा]

छिछपि(फिट)-खी तिग्लकाराने नाकारणे दिडसफिदिस,

कमी लेखणे (किं० करणे) [अ] -वि रोडलेले,

ओरखडलेले पिचमिड -किचि घडपडत, फजिती करीत

छिछा-छिछा-३ उबविलेला शितोडा, डाग मोत्या

वरील किंवा फळावरील डाग [स क्षिप्त, हि छींग]

छिछी-नि पिटाचे कलेले [नीट पहा]

छिछड(ड)मणे-खी रागिणे, रंगाचा छिचकाव देणे [सं

क्षिपकवणे. हि छिचकना] छिछकाव-३ १ छिपडण्याची

निया सिताड टाकणे २ सिताड्याने पाडल्ले दाग रिवा छिपे
[हिं छिपव]

छिगा—स्त्री धातूचा तुम्हा तोडण्याचें पोलदी हत्यार
छिगा(नी)रु—स्त्री शिल्लक, वाताची कळ, वेदना, छिणक
(किं० भरणे निषणें मारणें यणें हाणें)

छिद्र—स्त्री कापलेली वस्तु तुकडा शकल -वि छानलेलें
कापल्लें रक्खी कलेणें, तोडलेलें [स छिद्र] छिद्रणें—सक्ति १
(वाक्य) कापणें, तोडणें छिद्रमिद्र करणें २ (ना) भिन्न
स्पर्श करणें धावविणें अडचळा करणें [स छिद्र]

छिद्र—न १ मोंक छेद पोक्करी दर मीळ छिद्राचा आश्रय
उदीर कुजवाडी । -तुगा १९८३ २ (र) उणीव न्यूनता
दोष ३ (ल) प्रवेश मीळ मागें शुभ दोष, कमीपणा शुभ,
अपूर्णता, मम ममची आगा 'आमची दास सपली हें छिद्र
शत्रूस कळलें तर ता आताच घाला घानी' ४ शुभ माग (किता)
चारसिडकी, पळवात ५ कण छम् [स] ० पाडणें—प्रवज
माग दोषणें ० पाहाणें—न्यून दोष पाहणें छिद्रात निघणें—
हळें हाणें नमणें ० व्हाणें—दृष्टि-वि हुमन्याचे नेप न्यून
पाहणारा -द्राव्हेपण-न न्यून पाहाणें दाप पटाणें -द्रान्वेपी-
वि छिद्रवर्ती

छिनाळ—वि व्यभिचारी सिद्ध, सिनाळ, बदकेली
(पुरय रिवा छी) [स छिना+नारा हिं छिनाळ] ० खाना-
उ अणुमाना बदनाम ० छाळा-उ बदनाचे नजर, हावभाव
० चाडीचा-वि ० व्यभिचारोत्पन्न, व्यभिचारापासून वारेल
० नखरा-उ छिनाळ चाला पहा ० पुरा-उ छिनाळमाना पहा
छिनाला-छिनाला-वि १ शिंदळी करणारा (पुरय च्या)
२ निवळी

छिनाव(जि)णें—सक्ति दिवरावून घणें वळववरीन घणें
[म छिद्र हिं छिनावा]

छिनी—स्त्री मुक्क्या पानासररी पाने अगळे शाह

छिनी—स्त्री छिणी पहा

छिन्न—न १ तारेल्या पृष्ठभाग २ ओवडयावळ तुम्हा
निवाडपण -वि ताळलें कापल्लें विभागल्लें [स छि-नि]
० पुच्छ वि तोंपू कापल्ल्या ० हस्त-कर्ण-नासिक-नि हात
बाग ताळ तुळ्या छिन्नभिन्न-नि अस्ताव्यस्ता, तुडव कन्,
पाडल्लें फाडल्लें [स] ० रुद्रि-न नृत्यांत एका पायावर
उभें राहून दुसरा पाय ताट टवून पुडें मागें हाथीत राहण्याने
कवची पुडेंमागें हल्ल राहण्याची स्थिति पार व्यायाकानें
कणें पावणें बोर दागवण्याच्या बटी हा अभिनय कथितान
छिपटा—स्त्री छिपी चमरा छाी

छिलका, छिलटा, छिलपा—उ १ छलपा, चीप, चिप्पी,
छफल २ कातडें, साल [हिं]

छिलण—सक्ति तासण चोळणें रचणें, साल काटणें [स
छिद्र हिं छिलना]

छिलना छिलवागजरा—उ दाड एकमेकात शुतून
कलेली फुलवी माळ, देंवें खोइन कलेग पुष्पपुच्छ 'आणवा
गहान छिलवा।' -सला ७ [छिणें]

छिला-छिलें—मीन दावाच्याच्या हुंदेरी चौकगीचीं सालचीं
जोडलेलीं दोन लाकडें वरच्या लावण्या घोडा रिवा मेघराभण
तात

छी—छि पहा
छाट—न चीट रगविल्लें छापमारलेलें सुती अवघा तागी
कापड, चित्रवस्त्र [स क्षिप्त]

छोट—स्त्री गीत पभाची विद्या [स क्षिप्त]

छीपा—वि (माळवी) कपडे छापणारा रगारी, छरी
काण्यारा [छापणें]

छील—स्त्री (सोनारी) चानी सोने इ० धातूच्या सुताची
गोल कडी

छु—उदा बुन्याला सूचना करण्याचा हक्कल्याचा शब्द
छुक छुस-उदा माजराग हासल्याचा शब्द [ध्व] ० छु
छु-छु पहा याच्या उग्न पु पु ० छुक म्हणणें-करणें-दात
राहण्यात सांगणें [ध्व स तुच्छ]

छुद्रा—उ (गोंड) गोंडी वायकाच्या गडपतीन काचच्या
मण्याची गजसरी

छुद्री—स्त्री सुगी [म छुद्र=उदन हिं छुना सुणें]
छुणछुणणें—अक्ति हुमटुमी पुणवुणें तिडीक यणें

[छुणवुण] छुणछुणाट-उ जात पाराचा तिडीक हुमटत
छुणछुणा-स्त्री तिडीक घडघड, छुणुग छग्न [ध्व]

छुव—उदा छु पहा छुक [ध्व]

छुमछुम-मा—विनि घागन्याच्या आवाजावारात छम
छमा शब्द होउन बहू रचिर बुरें छुमछुमा तण वापनी ।
-क म ७ ५५ [ध्व]

छुरिका छुरी—स्त्री मगी [म छुर=कापणें, फो नि=
चांगी छाग] ० पंच-उ छुरम मुनी म्यानी समार आत

छु-छु पण ० क्वाण-उपणें-कुन्याम भावण्याचा स्फारा
वणें () (आण बोर कन्यामागी) उतजा वणें

छुट—स्त्री छग चक्का, तन (रन्याचे)

छे छेडे—उदा नागमति दिग्गजगण शब्द [ध्व]

छेरणें—अक्ति छकणें पहा

छेका—उ काड; रेप (सोडन काट्यासाठी ओडलेली) । छेकापट्टी—ती एक अथ लघार, वाक्याचा अर्थ विरक्या मारी 'या एकादा अथात्मक दान्द घालायद्याची की ज्याच्या मुळे धोत जा अर्थ समजेल अतलील त्याहून तो भिन्न व्हावा उदा० 'वरगतपरि पयोधरतो रगडुनि पडतो दुरी। कायदा पीट म्हणवा तरी। ता नसाचा मूल कायगे सांग बन्ध्याहरी। नव्हेंगे मारत मेघोदरी' —राल १५ छेकोत्ति—की बरोफि, वाकडें, दुष्टी, उपरोधिक भाषण छेकापट्टी पहा छेकानुमास—उ दोन अथवा अधिक वर्गांची पुनरावृत्ति, नृत्यनृत्याहून विरल, गुणभित्त 'नव्हि नरो ज्या कार्या त्या काढावा बघात करावला' —भी

छेडा, छेडणें, छेडा—छडा, छडणें, छडा पहा (बाप) छेडपाना करणें—(ना) घाल देणें सोडी करणें, कुचण करणें छेडी जाणें—(ना) घाल देणें बघेर

छेड्—उ १ लहान छिद्र भोक छिद्र पहा २ नीर, फट मेग ३ कापणें दोन करणें, तोडणें ४ (गणित) अंदास्थानीय जाकड्यास ज्या अर्थाने भागण्याचे तो, मुख्य वस्तूचे द्विती भाग काढण्याचे ते दाखविणारा अंक उ० एरचतुर्थास द्या एका वस्तूचे ४ भाग करून त्यातील एक घ्यावयाचा ५ (गणित) भाजक ६ अंतर ७ जडवदाचे उभा—आडवा कापला म्हणजे तो कापलेला भाग (६) सेन्शन (स छिद्र=कापणें) ८ पाडून लिहिणें—मज्जे जाणा सोडून लिहिणें सामाग्र्य—९ छेदक—वि १ तोड पारा, कापणारा, भाग घरणारा २ (गणित) भाजक ३ छेद अर्थ ४ पहा —उ नक्षत्रांचे स्थान आणि गति दाखविण्यासाठी काढलेले चिन्ह [स]

छेदणें—सकि १ कापणें, छाडणें तोडणें चिरणें भाग करणें २ मोट्याला वध पाडणें ३ दुभागणें ४ नाश करणें तोडणें कापणें [स छिद्र=कापणें] छेदन—न छेद, कापण्याची क्रिया, ० छिद्र—उ (भूमिति) ज्या ठिकाणी दोन रेषा निघा वळें एर मेकास छेदनातलो ० रघु—रेपा—की जिच्या योगाने दुसरी रेषा कापली जात ती छेदनीय—वि छेदावयास योग्य भागाहें छेदभेद—उ तोडमाड 'निकुना साडावे। छेदभेद' —शा १० २१२ छेदित—वि कापलेला, भाग केल्या छेद्य—वि छेदनीय पहा [स]

छेदणें—अकि (व) अडकणें, लागणें आपटणें 'निहिरीतून पाणी काढताना भाडें दगडाला छेदले' [स छिद्र]

छेलछवि(वे)ला—वि छालछीला पहा 'नको मला अतर वळ छेलछवल्या रे। —प्रग १०५ [स]

छेला—उ (काव्य) नखरावाज माणूस अक्षरवाज माणूस

छेळणें—न अणवुचीदार लोखंडी गज, पहार, राखडें —सकि पटार वगैरे टोक्णें, टोचणें

छोकरा—री—डुकी मुलगा, मुलगी [स शावक+रा, प्रा अवक+रा, हि]

छोडा—वि लहान [स छुद्र हि] ० मोठा—वडा—वि लहानमोठा ० हुजेरी—की सफाईची न्याहारी (हा शब्द युरोपियन लोकांच्या बटली भाषेत रूढ आहे) छाटेखानी—वि सरासरीचा, मध्यम, दुय्यम दर्जाचा

छोटी—उ सुरंगा एक रोग, घर्मर्ष छोनेछडी—की (माण) कवचीण स्त्री छोट—उ (मुतारी) रधा [छिल्लें] छोटदारी—उ तिकोनी तडू निघा पल [स छोरेण+धारण हि छोलान+धारणा हि]

ज

ज—आठवे व्यंजन वर्णविकास—याच्या चार अवस्था असून पहिली गिरवार दिलाखेळात, दुसरी इ स १ ज्या दातकातील नाशिकच्या शिलाखेळात (यातील ज इसवी इ या अक्षरासारखा आहे), तिसरी शाळपादन दधील लेखात (इ स ६८९) व चौथी ११ व्या दातकातील उज्जयिनी दधील लेखात आढळते —वि (सकृत् शब्दापुरे जोडला असता) जन्मगैरा, उत्पन्न झालेला निघालेला इ० अर्थ होतात जें—अडज, स्वेदज, जलज, पंजज, वक्कज इ० ज, जचें—पु३ (ळ) जेवण (जेवण शब्दातील आधाक्षरावहमे) जा। खर—विनाम (संक्रिक्त) जमादिलाखर, मुसलमानी वर्षाचा ६ वा महिना जा। घल—जमादिलाखल, मुसलमानी वर्षाचा ५ वा महिना

जहत—ज (गो) अथ [स जी=विवरण] जई—जे—की १ जयें भित छपरास मिळते त्या ठिकाणी आतील बाजूस राखिलेली जागा ययें काही वस्तु ठेवता येतात तसेच कित्यकदा विग्या वर बाहेरील बाजूस काढून उढीर जाणा मुशाय कलेली असते २ (वे) विहीर पडू नय म्हणून धर लागे पर्यंत खणलेली जमीन

जई, जई—किवि (काव्य) जेव्हा ज्यावेळी, त्याच्या उलट कई 'इषा करुनि घाडिला जई मदीय वधु स्वयें' —मोहण ५८५ [स यदा]

जईनच, जईनसईन, जईनमईन—किवि १ (अशिष्ट) कारणापुरते, वताचे २ पुत्रवड, विपुल, भव्यवड, भापूर

जईपट्टी—की (व सोनारी) तणडावरील यात्रुची उभी पाटी

जईफ, जयफ जैफ—वि घटी, क्षीण, अदाक 'आम्ही
जईफ झालें आहों बहुत दिवस वाचत नाही' —रा १ २८ [अर दक्क]

जउळी—जउळ—जोळी, जोळी पहा

जक—१ खिपत, परामव, धक्का, थप्पड, तवी 'एवढी
जक खडपवर हजरतीस बसली' —रा ५ १६ २ (नाविक)
एखाद्या व्यक्तीस फूट गेल्यास मजबुतीसाठीं दोरीनें बांध-सहा
फेरे घेतात ते [अर दक्क=पीठ करणे]

जंक—न नावेचा एक प्रकार [इ]

जक(रा)ड—क्षी १ ताण ओळ (कि० ताणणे, आव
ळणे) २ गारड्यानें आखडणे (हा शब्द बांधणे, टाकणे, धरणे,
राखणे या शब्दांशीं जोडून येजतात) [अर दक्क=पीठ करणे]

जकणी—क्षी (माण) शेतातील एक देवता, जरीण
[स यक्षिणी]

जकळा—वि (अशिष्ट) सगळे, संपूर्ण, सधे, अर्पीवात
[स सकळ १]

जकात—क्षी कर, सायर, दस्तुरी, कराडगिरी, स्थलात
रित (आयात व निर्यात) व्यापारी जिन्सावरील कर, (मूळ अर्थ
मुसलमानात शास्त्रीचा बाहीं दराविक अश्रधर्मदाय म्हणून काढून
इस्लामाचे स्वाधीन करावयाचा असा संप्रदाय असे, त्यावरून धर्मा-
दाय कर, पत्ती) [अर झकात] •दर—वि जकात वसूल कर
णारा अधिकारी विद्या मन्तेदार रोमी छरछरकात्या कास्तीदीत जे
शेक नाक्यावर बसून जरात वसूल करीत असत ते हे शेक परकी
सरकारची नोकरी करून आपल्याच बहुननापासून अन्यायानें
बाजवीपेक्षा अधिक पैसा घेत व अन्य मार्गांनींहि जुलूम करीत,
यामुळे बहुही शेक जकातदारान मीच लेवून त्याच्याशीं अन
व्यवहारहि करीत नमत •नाक—न १ जकात वसूल करण्याची
जागा, टाणे २ (ख) ज्यावर जाता येता कपाळ आपणें असा
टोणा दरावा ना •त्या—वि १ जकातदार २ एक पट्टी हा ज्या
पदचाला निर्यात त्याचे एक पीस उघटतो म्हणून त्यात म्हणतात

जकि(के)रा—उ १ अडगळ, लुना गळाय, रास (पुस्तकें,
कापड, कापड इ०) २ कोटार, साय, सचय 'टाण्यात दाखव
तोफेचे गाळे वाणवगेरे जविरा पाकता आहे' —ख १ ४५०३
[अर शक्ती] जकीरदाना—उ कोटार, गमीराना, अथवा
कारान्यामती एक जकिरी—वि दाखगळ्याचे 'त्याजवर
सामान जकिरी पूर्वील प्रमाणे राखावे' —मराठियाशा १०.

जपड-ल—वि बुद्धा इद अदाक, क्षीण [अर दक्क=
पीठ करणे]

जखडणे—सकि घट बांधणे ताणून, आवडून बांधणे, इकड
थिडक हाचाल करतो येणार नाही असा ठरनें बांधणे [जकड
पहा] साम दान्य—जखडवर्दी—क्षी बघन (शुद्ध खुपणाला)

(कि० करणे) २ (ख) भाग घाडणे, उपकाराखालीं आणणे ३
बघन, आकलन, वेष्टन (कि० करणे) जखडाजपड—क्षी-क्षी
बांधणे व आवळणे, घट आवळणी (कि० करणे, होणे, चालणे)

जपडीन—क्षी जखीण पहा

जखम—क्षी १ दुखापत, धाव, वण, आघात (शस्त्रा
दिवानें झालेला) २ जोराम या अर्थानें खुकीचा उपयोग,
व्यापारान तोटा, धका (कि० बसणे) [फा खखम] •पट्टी—
क्षी जखमेवरील मलमपट्टी •भरणे—जखम बरी होणे.
जखमाणा—ना—न दुखापत झालेल्या शिपायाना सरकारातून
मिळालेले इनाम, पैसा 'जखमागेदी दिले' —रा ४.१०७.
जखमी—वि १ घायळ २ ओरखडलेले दुखापलेले, जखम
झालेला जखमेवर मीठ घालणे—दु खावर हाग देणे

जखाई खुखाई—क्षी दोन धुर खी देवता यावरून सवे धुर
देवताना नाव देतात [स यक्ष+आई]

जखात(द)दार—जकातदार पहा

जखि(खे)रा—जविरा पहा

ज(ज)रीण—न—क्षी जखाई खुखाई पहा १ एखादी बाळ
ठीण मेरी असता तिचा एखाद्या स्त्रीनें पाण्यात जीव दिला असता
तिचे जे पिशाच्य होतें तें, हड्ड २ एक धुर देवता 'जखिणी
दवी म्हणे जी सर्वेस्तीरा।' —सप्त ५ १० •क्षीण पहा [स
यक्षिणी]

जखड, जखड, जखरल—वि अतिशय म्हातारा आणि
अशक, धरल्ला (म्हातारा शब्दाशीं येणून) (माण) जखड
[जकड]

जग—न. १ स्वावजगमरूप अखिल सृष्टि, विश्व, पृथ्वी,
दुनिया २ ब्रह्मांड माणसाचे वसतिस्थान मनुज्यजत, लोक
[स जगत] (वाप) जगातून उठणे—१ लोकांचा विरुद्ध वाणणे २
(बैद्यव्यायुक्त आपत्तीमुळे) सर्वस्वी बुडणे जगाघाहेरील—
निराळी चाल—लोकविलक्षण चाल जगामुल्लाने सोड
लेला—जातीवगळा दाखल्ला, सान्या गात्राची ओवाळणी, सान्या
दुमिवची खरवड म्ह० आपण भला तर जग भडें आपण भेला
जग बुडले सामाशब्द—•गोळ—उ (वाक्य) पृथ्वीरूपी गोल
'जैसा महाप्रस्थी जगगाळ। जाहारा उदकाचे ब्रह्मगाळ।' •
•चाल—वि (वाक्य) जगाचे भाषणापण करणारा (ईश्वर)
जगच्छेड—जगच्छेड पहा जगजाहीर—वि सव लोकांना माहित
असलेला, प्रसिद्ध अगुणे •जीवन—न जगजीवत पहा
•जुग—न (महातु) मादी आपति जगावर आकाश कामळें
'अचित्ते बगजुग पडिल सनसिकावरी। •जूट—उ मुख्यव्या
•जेडी—उ (वाक्य) १ जगामधील मोठा (ईश्वर) २ जगानी
बल्यान घुस, मड 'आम्ही जगजीदी अमता।' —गम्य ६ १५

-जगन-५ जग उत्पन्न करणारा जगत्पालक पहा
 -जजीवन-न १ जगने जीवन; जीव राणीचे जगण्याचे साधन
 (पाउमपाणी, अ० ६०) २ राजीव प्राण्याने अस्तित्व -वि
 जगने धारण पावण करणारा (ईश्वर) ० शंख-वि (महातु)
 जगला सोहणारा 'उपदेशा देवा जगसुपु।' -शिख १५४
 ० मोडी-मी वगीर, दारी 'राज धनी आहे। जगसोटी राह।'
 -गुण २६० ० डोंबर-न १ अडंबर; अवाढव्य पण
 निरर्थक शाटमाट, धामधूम, आव (विवा, पैसा याचा) (किं०
 मारणे २ अपाट जगास आवड्याने म्हणतात, किंविस्तार,
 एखादी अवाढव्य, विमतीण वस्तु 'हो हा जगडंबर।' -
 शा. १५ ४० [सं जगत्+अवर] -ह्याळ-ड्याळ-वि,
 प्रयड अवाढव्य (इमारत, दारी, अरण्य), प्रमाणद्वित, बोडज
 (पदार्थ) [४ जगत्+याळ] ० दाळ-दाळ-उ ध्वज, झेंडा
 [४ जगत्+दाळ] जगत्-न जग अर्थ १, २, पहा जगती-मी
 १ जग अर्थ १, २ पहा 'कि पळता सत्ती अवधी जगती। २
 (महातु) मठ 'पूर्वाभिमुखजगती असे। -प्र १०६ जगती
 तल-न पृथ्वीतल पृथ्वीचा पृष्ठभाग जगदंका-उ ब्रह्मदेवाचे
 एक नाव जगज्जनक पहा -कारण-न जगाला उत्पन्न करणारी
 शक्ति, हा शब्द निरिज शक्ती ईश्वर, माया, प्रधान, पर
 माणु, या निरनिराळ्या चव्दना राजाजगत्तत्त्व-न स्वर्ग,
 मृत्यु पाताळ जगत्पति-प्रभु-उ जगाचा धनी, नियता, ईश्वर
 निंदा राजा जगत्पालक-पालक-वि जगने पालन करणारा
 जगत्प्रसिद्ध-वि जगजाहीर पहा जगत्याण-उ हवा, वायु
 जगद्गुरु-उ विप्रवधु सर्व खणीवर प्रेम करणारा. जगदोद ५
 १ फार थीमत २ (ल) निर्धन पुरुष जगदोदीचा-नातू-
 वि निर्धन मनुष्य जगत्तुष्टा-जगज्जनकपहा जगत्स्वामी-
 उ जगाचा धनी जगत्क्षय-जगाचा नाश जगदंत ५ जगाचा
 नाश रोदट अकर (जगत्+अंत) ० दया-दिवि-मी
 शक्ती देवी जगाची माता 'विष्णुपजाहीर जगदया।' -एल्लव
 ५ ७३ [जगत्+अरा] ० दळ-दाळ-वि १ जगला भरडणारा
 'दापीतशा दवाचा जगदळा।' -शिख १५५ २ (वाक्यी)
 जगशी भाडणारा ० दात्ता-जगदीश-दीश्वर-उ ईश्वर; ब्रह्म
 [जगत्+आत्मा, ईश, ईश्वर] ० दाभास-उ विश्वादाय, जडरूप
 माया, भय सदि [जगत्+आभास] ० दुडार ५ १ जगाचा
 उदार, मुक्ति २-वि जगाचा उदार करणारा [जगत्+उदार]
 -डुगुड ५ १ ईश्वर २ श्रीशक्ताचार्यांची पदवी ३ शिर्मांसपी
 पशतीड गुरूयानी मानली अष्ट विभूति -द्रुसूण व जगाचा
 अकार ईश्वर -द्वय-वि सर्व जगत पूज्य -दिनाश-
 जगक्षय पहा -द्विलक्षण वि १ सर्व जगाहून निराळा,
 विच्छेद २ वायात; चमत्कारिक तद्द्वयाइ जगधाम-जग

जिवात-वि (वाक्य) सगळे जग व्यापून राहणारा; परमेश्वर,
 सर्व जग हे ज्याचे घर आहे असा ० नाड-मी जगद-दाळ
 पहा ० धाध-उ १ जगाचा स्वामी २ पुरी येथील धीरिभुवी
 मूर्ति इह ० आगरा हात अनु जगापाय-स्वतःग वृण स्वातंत्र्य असणे
 [जात+नाथ] ० धायक-उ जगाचा स्वामी, पालनकार, ईश्वर
 [जगत्+नायक] ० धिद्य-वि सर्व जग ज्याची निंदा करत असा
 ० धियता-वि जगाच्या हातचालीवर नियंत्रण ठेवणारा
 ० नमंगल-वि जगने वरुयाण करणारा 'माळा हे कमळा
 विचारानि गळ्या धारी जगनमंगल।' -न्याता-मी १ जगाची
 आहे जगदया २ (ल) मातुल्य स्त्री -गिन्न-उ जग्वधु
 पहा आवडते मूल, सुखमावी माणूस -मोहना-मी भगवत्
 भुविणारी स्त्री ० प्रसिद्ध-जगजाहीर पहा ० घोळ ५ १
 (महातु) जगला पारला होणे 'त्यागा जगबोळ जाहारा। -भाण
 ११ २ वडू कातबोळ, 'नारदा होतुने जगबोळाचे मातु। -भाण
 १३ ० भाड-वि जगदळ पहा ० मित्र-मैत्र-वि सर्व जगशी
 मैत्री करणारा ० लीला-मी १ जगाची रीत, सर्वमान्य
 लोकांची वागणूक, पद्धति, समजूत बरी 'जगलीला अशीच, बऱ्याला
 वाईट वाईटाला बरे म्हणावे' २ आधिभौतिक मोह, माया;
 सोदता जगाचा खऱ्या जगप्रमाणे मास

जंग-उ १ राज, कोट, (लेखड, तावे, पितळ सावरील)
 तांबरा (किं० चडण) २ (ल) मसोनता, क्षीणता, जडता, आलस्य,
 उपयोगात नयरायामुळे येणारी मरानि 'मारा बवे आनुति कवी
 नाही म्हणून साध्या विदेवर जंग चडला [का इह ५] जंगट-वि
 गजलेने ० देणे-पुष्कळ दिवस टिकणे, राहणे (एखाद्या घडात,
 इत्यात माणुस राहा वस्तु) जंगणे-कि कोट करणे

जंग-पुली लडाई 'या जंगेत वाच मोहर मृत्यु पावले'
 [का जंग, तुल० ४ जंग-युद्ध करणे] हा शब्द फारसा प्रचारात
 नाही पण पुढील वाक्यवारात त्याचा उपयोग करितात
 जंगजंग पळाडणे-अतिदाय धम करणे, वध करणे, घाताची
 लडाई करणे सामाशब्द-० जोड-जुट-उ १ भरपूर व चांगली
 स्थिति, पुक्ता, उत्तम प्रकृत्या सावनांनी अनुभूत अवस्था २
 भरलेले घरदार, ससार (पुष्कळ गुले-बाळे, चाकर-नौकर अस
 केला) ३ योग्य जोड, जम 'खुनी नवी हत्यारे मिटून त्याचा
 जंगजोड बरा पसला' ४ सजोग खुळणी, मादित्य (किं० घालणे,
 करणे) ५ मैत्री 'जंगजोड घाली कला येसा मनसवा घालरा
 आहे' -पेद २० ४५ ६ युद्धाची व्यवस्था 'जंगजोड बसेल'
 -ख १० ५३४५

जंगट-न. डोंगट, कावाचा ताप, घडयाळ, दवापुढे आली
 बरी म्हणताना वाजवावाये, भिकाऱ्याच्या हातात असते ते वाय
 [ध.]

जंगड, जगडा ही एकत्र गुपलेल्या पशूतील स्नेह निकट सवध योग यावरून दाट मैत्री [स युज=जोडणे]

जगणूर—ही निर्वाह जगण्याची क्रिया जीवन 'आज तर आमची जाणूक झाली उघाचें उघा, देव आहे' [जगणे]

जगणें—कि १ जिवत रहाणें, अस्तित्वात असणें २ बाचणें, निभावणें रक्षण होणें 'ह्या जमीनीतून जो जंगल तो पुढेच वधे पाहील [स जीव=जगणें]

जगतापंथ—उ १ आपत्तीतून वर देणें भयकर दुःस्थायीतून बरें होण्याची स्थिति (कि० (जगत्या पयास) लागणें, लावणें) २ (ल) बूड आल्यानंतर पुन्हा धदा सावरणें, उभारणें (कि० लागणें लावणें) [जगणे + पय]

जगता—ही (कव्य) एक वैदिक छंद याचे चार चरण असून प्रत्येक चरणात १२ अक्षरे असतात [स]

जगझाडी—उ एक प्रकारचा पन्हा जाड वरस -नि जग घास शहरासबधीं (धातुची भाडी, हारक)

जंगम—का (गे) एक रासफळ व त्याचें झाड

जगम—वि हलविता यमासारखें, चल याच्या उलट स्थावर-अचल 'नाचा हे तों जगमना' -रास १ १०२३ [स गम=जाणें] • जिद्रनी माल-मिळकत-ही उ ही हलविता वेगारी सपति, भावीकडची (२) (कायदा) जमीन व भूमीशीं सलग्न असणाऱ्या वस्तू किंवा अशा सलग्न वस्तूशीं लग्नून राहणाऱ्या वस्तूवेगळीकरून हा एक वस्तू • विप न प्राणिन विप, याच्या उलट वनस्पतिवस्तू किंवा मृत्तजि हें स्थावर विप

जंगम—उ शिवपूजना १ एक जात व व्यक्ति रिगाईत लकाचा गुरू • टंचळें न समारभातील आचारविचारधुन्यता [जगम+वळणें] • पट्टा-उ १ जंगम लोकांच्या कपाळावरील लालचक भस्माचा पंग त्यावरून २ (ल) (उप) यागारखे एगत्या वाईने लाविले • कृ • विद्या-ही जंगम जातीची, धर्मची शास्त्रे • • शेडार्ड-ही (की) ओढूनपाणून आणि • • प्रतिष्ठा जंगमी-वि जंगम लावार्चवर्षी

जंगम्या—उ खरीपाच्या जोडक्यावरील रोग याने तोंटे वाई लागतात व तावडी दितात -कृषि २७०

जगर—न अगडव [पा]

जगर-रें—न गहरे पडा

जग(गा)ल—ही (गे ड) नांदाचा काळ

जंगल जंगला, जंगाल—उ गन वनच नव्यात आणि जंगल याचे वृक्ष दाखत मिश्रण करण्यास त्यापासून हिंदी जंगला उगवत होते अतिरीखा पृ १५ -नि जंगल गर्भ [पा]

जंगल—न अग्न्य झाडी उजड आगड नापीक मनुष्य, पगती नगळी, नमीन जागा [स] (काय) • फिरणें-शोचात जगें शहरात जाणें म्ह० नगच्या घास-पन्हाभार सामावड-

जंगल-उ कापणी होण्यापूर्वीचे पिकांचे पाहणीपत्रक आणेवारी अदाजपत्रक • गगरक गर्भ-वि झाडाबुडपानीं भरलेले (जमीन, खेत) 'बागाईत जमीन जंगल गर्भ पाणी पाटयुदा जाहरी आहे' -वाड समा २ २४४ [जंगल+गर्भ] • चिमणी-ही एक प्रकारची चिमणी (पक्षी) बोचा बिलबिली, ही साध्या चिमणी पेक्षा लहान असून हिचे फोट पिवळे व रोंच आणि पाट काळी असते जंगल-वि जंगली रानवट खडबळ, अडाणी • शाही-ही रानराज्य 'त्यावेळीं जंगलशाहीच्या वादशाहाची सिद्दगर्ना सुरू होऊन वरच्या अस्मानी शमालाल जमीनीचा जबाब मिळतो' -गडकरी, राजमन्यास ५

जंगला-उ एक राक्षसी

जंगला-उ (माळवी) वडडा

जंगला-वि १ जंगलप्रक पहा २ रानटी रायवळ रानमधील (सर्व प्रकारची पांसे-शिरू साग याखेरीज) ३ सुदाम लागवड न केलें (झाड) ४ न सुधारलेला, खेचवळ अडाणी निन माणसाळलेला (पशु माणूस, लोक) ५ जंगलात राहणारा ६ जंगलासबधीं [पशु] सामावड • कापशी ही एक वनस्पती • गांजा-उ एक वनस्पती • चमेली ही रानटी चमेली • चिमणी-ही जंगल-चिमणी पहा • जट-वि खेडवळ • जायफळ-यदाम-हिरडा नु रानटी जायफळ, बदाम, हिरडा (हा हिरडा वॉवडा पेऊन वाळविला म्हणजे त्याला वाळ हिरडा (हरितरी) म्हणतात

जंगलाचें-वि. (गे) बीन चमकणे

जंगल-ही जंगल पहा नादवृक्ष [ज रिगें]

जंगविणें—सकि याचविणें राखणें सामाळणें [जगणें]

जंगघून-सगघून किंवा काटकरीने, हात रागून (खाय पदार्थ खावणें) सापस्काराने काळजी घेउन

जंगविणें—सकि सूचना करणें तामीद वणें जागा करणें [स जाण हि जगना]

जंगी—ही १ बुडो-ही गोळीमारण्यामार्गी जंगला टेवळले भोंक २ (गा) लहान रिडडी [पा जंगल-झाड]

जमी—ही १ मडी, दाट मैत्री [जग]

जमी-वि १ लढाविपक्षी लढाई २ माग भयकर

जमी आगन रिखात फिर राहिला जमी -पेपा १८२

जमी साधुत-उ लवारी गगन बोर क्षम्याचा कळग तासून

• सामान-उ युदगासुमी • लढाई ही घनचकर लढाई युद्ध

• जहाज-न युद्धनीरा • भोवरा-भोवरा-उ भां भां अना

अपान करणारा भोवरा

जमीपूर-न ग्रामाचा एक भाग -मुव्या १७

जंजींगूल-न (गा) बीन

जगौचें—मकि (या) वाचविणें जगणें
जधन—उ १ वरितप्रदश जाप जाण्ड (खियाचा) २
(काव्य) दुगण कवर धरिण जतन दयकारी—नि १ १२१
[स]

जधन्य—वि १ हलकें नीच २ दास्या पाटीमागचा
—स्त्री अपकीर्ति [जधन] ० वृत्ति स्त्री अपशस्त हलक्या नीच चाल
जधन्य—वि १ जगणादीर 'हें सुन्यवादि याचें मत
उपन्या.'—कथा १११ [स जगत्] जधन्यात होणें—
जगणादीर होणें (मूर्खपणानें निंवा वाईट कृत्य) 'वीर्ति
जधन्यात झारी।'—अफला ५१

जधा-घ—स्त्री १ मांडी सवय पाव जधन पहा २ पोटी
[स] ० जाण न मांडीचें किंवा पोटीचे घिलखल ० लळ
जघी वि वेगवान चपल (बोडा) 'जशाल जा पवन-सन्तिनी
सव य।'—र ७ हे वामनेक पदभूमि नवोनि जघी।—र ४

जघणें—अकि मेहवत यणें फार धम करणें बी भैरा
बापाचेया पुत्र जघे।—हा १३ ५४२ [जाचणें पहा]

जजार—उ १ ओने २ शास प्रयत्नाची पराकाष्ठा
(कि० तोरणें) [जजाल—न जग=युद्ध करणें]

जजाल—उ १ शास कष्ट दण्डन विंता उपन्यास
युतायुत सत्तातील अडचणी पगज्जाळ पज्जाळ हा रावें
तूट।'—दावि ८ २ आग्न्यायि लोळणें यातना शास
(माणसाच्या कामाचा) ही वायको पाठीमागें मोठा जजाल
आह' ० नोडणें—अति शाप कष्ट सोखणें ० पट्टाडणें—१ छळणें
यातना दणें २ सूप प्रयत्न करणें जोराचा प्रयत्न करणें

जजि(झी)या—उ (मुळ अर्थ सारखणकारिता बदल पेशा)
मुसलमानतानातील दोईपणी कर हा प्रथम महमद पैगबरानें
बसल कला होता न्यायाच मार्गानें पाहता जजिया वीजा
कायदा केवळ रैर—बाड सनदा १५० [अर निदया]

जजिरा जजीर—उ १ पाण्यातील विषा जळवणें २
कुणा विल्लातील एक संस्थान व किंवा [अर जजीरा=वे]

जजिरा—स्त्री १ लहान साखरी २ कमान (शब्दाच्यानी)
शेडा ३ जनी श्वाक्ष—वि तीक्ष्ण भवयकमाना जोडून मारली
नत्रबाण तजिरी—प्रला १०६ [फा क्षत्री] ० मोळी स्त्री
जोडणेची

जजीर—स्त्री १ तजिरी पहा [फा क्षत्री] २ नग एक
जमीर मील पया १८४ ३ वेणी भज्यात जजीर तापेची
—मराठिबोरा ६६ ० तोडणें पज्जाळ तोरणें ० यद्द वि अर
भक्रम क्षत्रीन (भारत) ० अग्नी यरोर (दिशेचे) ३ युतगत
(माणस लेखन)

जजू—उ (ओपराधिक) यजुर्देवी शेर [स यजुण]

जज्ज ज्य—उ दिवाणी कोर्गात अध्यक्षस्थानी बागात
अम्मलदार न्यायाधीश 'बुकना रामाचा जोडा पाईं सडा
जज्य बाले।—प्रला ८१ [३]

जंज्याळ—स्त्री जजाल पहा लाकडी बैठक (दस्ता) असलेली
मोठ्या तोंडाची बटूक हिच्या तोंडाचा व्यास १।—२ ३च असून
नळीची लांबी ७ विती अवत हा तोड्याच्या बटुनीसारखी दिसत
हिला ह्यानीत बट्टावस असें नाव दिणें आह [स पत्र=छठवें युद्ध
बरो]

जट—स्त्री १ पड वळलें कस (शकर किंवा साधू लोकांयानें)
न विचरल्यामुळे, तेल बेंबरे न लावल्यामुळे एगसएक चिकटलेल्या
मुतलेल्या केसाच्या कणळावर व पाणीवर लोवत राहणाऱ्या बग,
वळधा जग २ सध जू जमाव जटणें—अकि एकत्र हाणें
जुणणें [स जग=मुतणें]

जटल्ला—स्त्री (व) वाप, वात 'तू खूप जगली ठोक्ती'
जटा—स्त्री १ जग अर्थ १ पहा २ बेंसाची गुतागुत (गो)

जटि ३ वैदिक वास्तव्यातील पटणविषयक एक विकृति सद्विषय
दोन पदाचा सधि करून म्हणणें त्यास कम म्हणतात व त्या
दोन पदांच्या पुढील पद त्यास जोडून त्या तीन पदांनी सहिता
करून ही तीन पदे उलट म्हणणें उदा० 'अग्निमीळे ईळेमिममि
मीळे। ईंरेसुरेदित पुरोहितमीळ ईळ पुरोहित।' १० [स जग,
सग, मंजि जर] सामास्य—० गोर—स्त्री एक ओपधी वन
स्पति इच्यावर धवाळपासारख्या रेपा असतात व ही गौरीला
वाहतात ० जूट—उ केंसाचा समूह जडा पडा जगजुद एका
सुगुन मावां शिरी।—सुगा २०५० ० थारा—वि जग धारण
वरणारा (शवर गोसावी १०) ० पाठा—वि १ जगचा पाठ बर
णारा (जग अर्थ ३ पदा) अशासारखेच कम-धन दावा-पाठी

अचे वेदयाकाचे प्रकार आहेत २ ज्यानी आपल्या जडा पाठीवर
सोडल्या आहेत असा ० मार उ जट अर्थ १ पहा सावरुनिया
जगभा। वरि सुकृत घातला सुद।' ० मासी मावशा स्त्री

मुक्कळ दिवन चिकणारी वनस्पति ही हिमाश्यात सापडते हिच्या
तीन जाती पैकीं जुगधी जात अधिक उपकारी १ असून तिच्या मुक्कळाचें
तड कम काळे दोण्याकरिता उपयोगात आणतात [स]
जटाळ्या जटाळायां—वि जग धारण वरणारा

जटायु—उ रामायणातील एक यष्ट राजा [स]

जटित—वि जडित करीं माळा सुखी वग। पतिन सुनी।
—गीता १४८२ [स जग=तपस्य करणें]

जटिल जटील—वि जगधारी पहा [स] ० रेपड—न
काळें बेवड जटिली वि जटिलासयधी जगधारी पहा [जटिल]

जडर—न पाट उर [स] जडराप्ति जडरानल—
उ पांटातील अग्नि पचनक्ति

जड—स्त्री मुळी [हि जड, सं जट] (वाप्र) •दावणें—
एखाद्या झाडाची पाद्री मळ्येंच जमीनींत पुरल्यावर त्या खांदीस
मुळपा पुढून त्या खांदीचें नवीन कळम करणें

जड—स्त्री धन, पैसा, मालमत्ता 'त्या सावकाराची खस
रपयाची जड आहे' [स]

जड—वि १ भारी, वजनदार, उचलावयास कठिण २ (ठ)
मद, आळशी, मूख 'मी अत्यंत जड असें' । -झा ३ १८ ३
शीत ४ पचनाला कठिण (अन, पाणी) याच्या उलट हलकें ५
दु सौ, दु ख देणारें ६ त्रासदायक, कठिण, सहस्वाचें (काम)
'सबुद्धरण मात्र का जड तुम्हा दिसे वा रिती' । -कका १९ ३६०

केले नाही तोंवर जड खातें नाही तोंवर गोड ७ माटेपणाचा,
मानाचा, अत्रिकाराचा ८ भारी किंमतीचा, मौल्यवान ९ गर्भार
विद्रुताप्रभुर परिपूर्ण (टीरा, वाद, विषय) १० भयंकर जबर
(रोग) ११ झोंपाळ त्रासलेला, धकलेला, दमलेला १२ अचेतन
भौतिक 'जड परि जवळिका' । -झा ९ ११६ १३ दिला कगेर
(अक्षर) १४ (वेदांत) धन, द्रव, वायुसुषुप्त मग्न असे, भौतिकशरीर
[स] (वाप्र) •वरणें—मोक्ष समजो •वाटणें कठिण,

दु खदायक, त्रासदायक असे •सागणें—अधिकाधिक वाढत
जाणें (रोग, अडचण) शब्दां जबरवस्त होणें (वूड, गाड)

•होणें—प्रतिस्पर्धेक एखाद्यास गवे चडणें सामास्य—•अवग्रह—

न कठिण सफट आणि अडचण घाला व्यापक सज्ञा •गीर—वि

(छडीच्या भाराने) भारावलेलें—विनयुक्त ११९ •प्रेषि—उ

(वेदांत) आत्म्याचा भौतिक पदार्थाशी संबंध तसेच बापा वस्तुशी

संबंध 'जड प्रथि सुटला म्हणजे ज्ञानप्राप्ति' [स] •चिदैश्वर्य—न

मन आणि इत्य पदार्थे यांचे ऐक्य 'आत्मा न दत्त न मनी व्यति

रेकरीति। गर्विष्ठ ते जडचिदैश्वर्य मुक्तं करीती। [स] •जीउवाड—

उ सवे आधिभौतिक व मानसिक सैन्य जड प्रकृतिपासून झाले

असे प्रणिपादगम्या कांणत्यादि तत्त्वज्ञानमत्तास जडजीववाद हा

शब्द लावतात •जूग न ओसे आणि भार (पयाचा, कळ

जीचा) 'सगारोचें जडजूग जोडत्या पुनार आहे •जास्तीम—

न संभवनीय आपत्ति, अनर्थ (सर्व आपत्ती तिंवा एखादी

आपत्ति) 'वागेने काही जड जोखपास पडल्यास बरें करावें'

जड डोसकें डोसकें—न ह्यामन करावयास कठिण अशा

राष्ट्र भेद असलेल्या डोक्याम न्हावी रोड म्हणतात [जड+

डोसकें] जडता—जडतर स्त्री १ (शाप) प्रेरणारूप बाणा

वाचून आपली स्थिर अगम्या अवता सखल रेंवत समचक्रावण्या

न बदल्याचा जा परावांचा धम त्यान जडना म्हणावें—यमु

२१२ २ वजन मुक्ती—रवाकपण न गुत्खाकपण •दुखणें—

न निवडचें दुखणें असाव्य राग •द्रव्य उ आग व्यापारा,

वजनदार, क्षतिप्रियांनी कळणारा सट पदार्थ •पारडें, जडव

सिक्कावड [जडणें]

पडो ३ ४४

पारडें—न १ सुवता, भरभराट (तराजूच्या ज्या पारड्यात वजन

जाण्ट असतें तें पारडें खाली जातें व कमी वजनाचें वर जातें

यावळून २ समष्ट माणूस ३ त्रासदायक काम (किं० उचलणें,

वाहणें, उरकणें, सोसणें) जड बुडाचा—वि (ठ) धीमंत

आणि वजनदार (मनुष्य) [जड+वूड] •बुद्धि—मति—स्त्री

बुद्धीचा जपणा, बुद्धिमाय—वि मूर्ख, अडाणी •चोका—पु

गलेरड, स्थूल (माणूस, जनावर, वस्तु) •भरत—उ १ एक

कपी २ (ठ) आळशी, सुस्त माणूस •भारी—न (वाच्य)

समष्ट, आपत्ति 'पडता जडभारी। दासो आटवावा हरी।'—वि

कठिण, त्रासदायक 'भासिये जीवीचें काही जडभारी।'—सुगा

८५८ •भ्रम—उ आधिभौतिक पदार्थांचे सुफीचें ज्ञान, सृष्टि

शाश्वत असल्याबद्दल सुफीचा समज 'उद्धरी निम जडभ्रम तीते।

राम उद्धरी जना कमतीत।' •घाद—उ सवे विश्वाची जडप्रकृति

व गति यानी खुलासा करण्याची पद्धति सवे मानसिक त्रियाचा

खुलागा आधिभौतिक व रासायनिक परकांनी होतो असें म्हणतें

पदार्थविज्ञान शास्त्रज्ञ, प्राणिशास्त्रज्ञ व जीवनशास्त्रज्ञ हे मत प्रति

पादन करितात •शील—ळ—वि जड, वजनदार भारी वजनाचा,

अवजड जडात्मकता—स्त्री सुस्तपणा बुद्धिमाय, मदपणा, उदा

सीनता 'म्या सापिली तरी जडात्मकता मनीची।' [स]

जडाद्वैत—न एका जड प्रकृतीतच सर्व गोष्टींचा समावेश करणारें,

अद्वैत, सृष्टीचें मूळ—गीर १५९ जडाज्ञ—न पचायला कठिण

असे अन [स जड+अज्ञ] जडाश—उ आधिभौतिक पदार्थ [स]

जडयाम—न जोडण्याचें काम साधकाम [जडणें+काम]

जडकावणें—अकि रोग, पाऊन इ० पहिल्यापेक्षा अधिक

होणें, वाढणें, घडायणें जडावणें पहा 'दोन दिवस अपव्य

करिताच ताप जडधावला' (ना) जड पडणें, दुखू लागणें (अग)

जडचिच—न (का) भातातील ज्या दाण्यात फार सत्त्वाश

मत्तो पलतु जे पालपेक्षा थोडे जड असतात त्यांना जडचिच

म्हणतात जडप्रकृति पहा

जड (जट) जडाहीर—न साणें, रत्ने वगैरेना व्यापक

सज्ञा 'सरो तिनस अन्नस जटवाहार नागपुरास घेउन जाऊन

...—या ७ —उत्प १३ [पा वर—साणें+अर जडाहिर्=

रत्न]

जडण—स्त्री १ जपकाम साधकाम २ (ठ) आत वगळणें

जडविणें सोपणें (स्तन इ० साम्याच्या कोंदणत) ३ जोड, साधा.

'त्या साध्याची जडण चांगली आहे' ४ जाडगावळ, जोड—

प्याची मजुरी [जडणें] जडणाउळ—स्त्री १ जडण अर्थ ४ पहा

२ जोडव्यामयें जोडाल्य वातुय

जडणा—स्त्री १ जडण अर्थ १ पहा २ (इ) पायणाची

सिक्कावड [जडणें]

जडणे जडणे—अत्रि १ राधेण एव हाणे २ (ल) कोणात बगिरे (रत्न बरे) ३ (उ) दान बगणे नाकरावर कायम हाणे (अधिकाराच्या जागर मागून रोग वाटू नये) 'ता चाकरावर राहावयास गंग तो जडला वी नाही' ४ बिरंगे धरले बांधणे एव वागना जडल्या हरिणपार्श्वी।
—पभा २९८८ [ग युज हि जडना]

जडतार-तारी—जतर-तारी पहा
जडप—न (सा) १ चराम गयचाम २ चरण अर्थ १ पहा ३ निरनिराळ्या चराम्यांना एकराक्यास मिश्रण मद्या जुळणी (अतमास कृत्रिम वाडे यमपीठ) (किं० बगिरे बगणे) [जडणे]

जडप-दे—वि १ कर्मि प्राप्तायक (काम पंदा) २ भयकर (दुष्ट) जस्त मागचा (पणधे वस्तु) [अ धर]
जडपळिज—न पाणक्यां बोडे जड भात जडबिब पहा
जडपळी घणा—स्त्री जुळणी चडणी, राधायाम [जडणे]

जडाई—स्त्री १ चोडकाम (कम आणि काम) २ चोड कामाची मजुरी [जडणे]

जडाजड जडी—स्त्री एक कण्याची म्रिया साधकाम रवा (मिनी वस्तु दुःखी अनर माणसाकडून उपस्थितगने कळत) [जडणे]

जडाव—पु १ जडणी बोंदणात बगिरेण्याने काम बसविजेले स्थिति २ रवना तत्तुद त्या प्रमाणे मोर्चेधरीचा नमावाचा जडाव हाग-तोफा दरीत दजत '—पंद ३ ११९ ३ हुयावर कायमची बगयूक [जडणे] ० जोडर-हार जडावाचे दगिने-नुपु बव सान्याच्या बोंदणात रत्ने वगैरे बसवून कपले अकार दागिन

जडावणे—अत्रि १ चोर वाडणे (पाऊस बारा रोम इ० चा) तड्या ती (वखम) चडावून राजास श्रुत्यर्थी िन्हें होऊ लागली झळडची वसर पु ११९ २ भरमरागीस यणे (बसलेला व्यापार) ३ जड होणे (नासनायक जोषे) ४ मुक्त बघिर होणे (शरीर) ५ सपन होणे धीमल होणे बाडीचाली कज यणे चक्रावण पहा [जडणे]

जडित जडीत—न रत्नखचित अलंकार—वि चरनयचित ल्हाली चिताये भूषण। एणे ७ [जडणे] ० जोहार-जोहार-जगव पोहर पहा

जडी—स्त्री धवभर चणान्या कापडीची एक जात—कृपि ३८४

जडी—स्त्री मूळ औषधी पाळे [स जट हि जड]
० रुतण-१ मूठ धरणे २ (उ) कायम बळकट हाणे जडी

जुट्टी—स्त्री १ औषधी गुण अगळे झाडाचे मूळ २ आप ल्कागाराठी राखून ठेवण्या पहा ३ (ल) अश्रुत रीतीन बाय पडवून ओणगारी असी वस्तु हात हात दोरा घेणे

जडीप-य—जडप-य पहा
जडीय—न तुडघ्यात कपाचा जोडून बरेच पणय—वि १ सोपळे शिवलेळे (सुन्य कपला दुमरी वस्तु) २ नाडले, ठिपळ मारले तुड तुड एकत्र कले ३ चोड रत्ने ४ बोंदणात बगिरेले 'हा दागिना जडीय आहे' [जडणे]

जडया—पु (अवजड) पन्नीकाम जडितकाम कण्यास पची गर 'जडलाक त्याच्या (दिन्याच्या) योगाने रत्ने कापिता'—मराठी १ वे पुस्तक पु ११४ [जडणे] जडया भाऊ-पु. ऋणी कर्म काम मुद्रा लापणारा 'हा त्या गावचा प्राचीन उपाध्याय नड जडया आहे' ० गणपति—पु निरनिराळ हात-पायादि गज अवयव नाडल्या गणपती याच्या उड्ड बडा त्रिका लापया गणपती

जडु—न (य) आचार रोग [का जडु]

जण-णी-णे—पु म (बय) मागून व्यक्ति अतामी, गक या शब्दाच्या बागे सत्यावाचक छन्द हावतात जण दान-तीन-चार-जण एते तिपे जण प्रसूद थोर चाल।'—पब १ २ सोये-तिपे-चोपे जण किंवा व्यक्ति हा शब्द फक्त मजुर्या नाच गवितात जण पहा [ग जण] (वाय) जण हाराचे-जण कोराचे-जडी लोक चोराच्या बाजूला बाडी लोक धन्याच्या बाजूला असतात आना उरून जणाचे हाती दोन घाटे-काणत्याहि तन्हने बागले तरी लोक तुप राहान नाहीत यामधी जणान मिसळून राहाणे-असण नेकात मिळून मिसळून राहणे-असणे जणकथर-चाल-जाहीर-मयादा-लडज-साड-जन मध्ये पहा [स जन प जणा गु जण सि जणो फेजी जणो]

जणु-जणणी—अ जणे काय जणे वाही जणुकाय मला वाटते दखनी मुप रितले जणु बंद जगवला।' [स ज्ञा-जणणे-जान-मल वाटते]

जत—स्त्री सध जत सयोग एकविचार [स युति]

० तामा—पु बघावळ बघावळ

जत—पु पकाययात उत्पन्न होणार बागेक चपटे निळ काड कमी हे पार वाडे म्हणजे आमाशयाकड येतात व त्यामुळे दवासी च्छवास दख यास घाण घेत याचे पाच प्रकार आहेत यांच्या हाल का गीने मळ पातळ होता व शुल आकृता फिकटपणा अग्नि माय घेणे विकार होतात—योर १ ५५५ [स च] ० वाताळे-न जतामुळे दुखणारे पोड ० विकार—पु पोरात जत शाल्या मुळे होणारा विषाड जताचा उपद्रव ५ जतापासून होणारी पीडा दुख

जतकारणी-जो-जतावणी-विणें पहा

जतकी-ही (वे) वैलाच्या गळ्यातील पेटे [का जत्तिवि]

जतन-जतने-किवि काळजीने ठेवलेले (कि० करणे ठेवणे, राखणे, असणे) 'तुझा पैसा मजकडे जतन आहे'

जतन, जतना, जतनाई-ही निगा, जपणूक, तत्परता, काळजीपूर्वक रक्षण, सरक्षण, समोपन हे आता जतन करी नामा' - जुगा १९४६ 'जतन करीग यांचे स्वाधिन कला न कापिता नाळ।' [स यत्न] जतनेस-नाईस-ठेवणे-घालणे-असणे-कौणाच्या स्वाधीन काळजीने उपचार हाण्यापासून सरक्षण होण्यासाठी ठेवणे. जतनाविणें मकि काळजी घेणे रक्षण करणे, शुध्दा करणे, सुदृढित राखणे जतने-किवि (कु) समायून, जपून, भावपगिरीने शुध्दबुद्धीत झाड आहे ज नेचट 'जतने ऊन-किवि (कु) काळजीपूर्वक, सावधगिरीने, निगा राखून [जतन]

जतनाय-ही (गो) सचय साठा [स यत्न]

जतर-न १ (या सोनारी) तार काळग्याचे यत्र वी २ (आध्वेकारक आणि कल्पक) यत्र ३ तांदूण धारचे शख आयुध [स यत्र] पट्टी-पाटी-ही (सानारी) एकापक्षा एक बारीक अशी अनक भोके पाडलेगी एकापटी जाड पंगे या भोकातून तार ओढून अवयव तितका बारीक करतात (गो) जतीर मंतर-पुन १ जाटणेचा छाप छु, छु मतर धातुरातार २ (दिडी) वध शाळा (सवाई जयमिंगने वाढलेली) [स यत्र+मन]

जतरयाय-(गी) चाकण्या, फानीलण्या [चतुराई]

जतान-ही. (कु) शुध्दा [जतन]

जतावणी-ही सुचना, श्वापरा, तारीद [जताविणें]

जताविणें-सकि सुचना देणे वजावणे, हुकूम करणे सफीने घना करणे [हि जताना स यत्न]

जती-पु जैन लोकातील सन्यासी साधु यति २ योगी. 'बोमलाग राणीचनन नव्ह शिवासारखा जती.' -श्रला ० [स यति] जत्या म्हणणे-जती (यति) पवित्र लख (स्वोत्पन्न) वाचणे 'त्याने आम्हा दखता साचार. जत्या कल्या पावतार.' यावरून (३) ह्माणणे मारणे गप्पा छापणे मारणे

जती-ही जरा, यात्रा पुढे यत्र बरी। तिथी जती बालें यावी १ - जुगा २८४ 'जरा'

जती-ही (व) (अव) त्याच्या कथापानाच्या वड्या वर व किल्ल्याच्या खोली वसविलेल्या गोलीच्या रहान पथा जतामता जथ मथी-ही १ एकजूट एकविचार सभोव, एकमत २ (कायदा) एकाची पूर्णपणे किंवा पुष्कळांची पृथक्पणे किंवा सर्वांसदल एकाची, किंवा प्रत्येकाची स्वतः बद्दल आणि सर्वा बद्दल जबाबदारी एक जती एक मती पहा [स युति + मति, जयणे + मथणे]

जतार-न १ (१) कुमाराचे चाक २ (गा) काप साची सरती काळग्याचे यत्र, कापूस गेळण्याचा रहाट जीन [स यत्र]

जतु-पु सनीव प्राणी-विद्राघत सरपटणारा प्राणी किंवा बीक इमि (रात्राच्या जातोतीत) [म जन्म=उत्पन्न हाणे]

ज्वाह-न रागकारक क्रमींमद निवचन करणारे शाख

जतो, जथो जसा-पु (कों राजा गो) (कुण) ज्वा मधील नवरानवरीला रागणारे किंवा अहाराचे कापड [जयणे]

जत्र-किवि (छाव्य) जत्रे 'जत्र जीन तत्र दिन हे तों न य माक्षिया मनावी।' -झागा २९९ [स यत्र]

जत्र-न १ यत्र २ जंतरपपी पहा ३ ताफ वटुक जत्रावरि चीत्र मार। -झा ११ ३९५ ४ (गी) हावुक पासरण्याचे साधन [स यत्र] जत्रांतून ओढणे-१ (ल) कडक शिस्त लावणे (दाडण्या सुगत) २ कतीशीने पाहणा, पराभा करणे (दिहाव, जगामीमध्ये) जत्रातून ओढलेला-वि अतिदय वृद्धा हाकरा, बरकातून काढलेला जत्रा ओतलेला-वि बाधसूत, साच्यात ओतल्याप्रमाणे सुरख जत्रां धरणे-वडक रीतीने वागवून काम घेणे, तत्परीच्या धारवर धरणे पट्टी-जत्राची पट्टी-ही जतरपपी पहा मंत्र-जतरमंत्र पहा

जत्रा-ही १ यात्रा, मळा (देवातीत्यर्थे उत्सवसभ्यी) २ योत्रेकरुचा मळा ३ यात्रेचे ठिकाण, क्षेत्र [स यात्रा] वत्रेणे-१ शुभ देवताला वचरे वोंवडे इ० वडी देणे २ (क) सूतवाध न होण्यासदल वोंवडे किंवा वचरे मारणे

जत्रो-ही १ समवार यादी, सुवीपत्र अनुक्रमणिका, कोष्टक, मोटी किंवा हकिक्ती याची परंपरा साखळी शाखावरी ज्ये-वाय याची चव्वाची-दराची-वपाची सनाची जंत्री, हकीक्तीची, गोथींची दिशोयाची प्रयाची-जत्री १ समवार कोष्टक ३ (वडोदे) यादी सूची कॅटलॉग ४ (वडोदे) अदाजपत्रक, वजेन -वि यत्राने तयार केलेले, बनवलेले [स यत्र]

जत्री-ही (व) मृत त्याची वायकी इतरी मुखरूप होती वी जरी काही जत्रांतून ओतरी आहे ' [स यत्र]

जत्रु-न गळपाजवळाल हासळीचे (सरीचे) हाड [स]

जत्रेवरी-करु-पु आत्रेकरु-करी [स यात्रा]

जथ-ही जुट जमाव, समुदाय [स यथ] जथणे-सकि १ एक ठिकाणी जमणे युक्त्या-प्रयुक्त्या करून एकत्र जम जिणे, बाळा करणे (पैसाची एकट) तयार करणे वाचणे (हमात) एका रागेत जमणे उठणे चालीस रागणे आरंभ करणे (दुकान पहा इ०) मी युक्तिप्रयुक्तीने हजार रुपये जथल होत 'बौध्दांमद चार लाकडे आपण एकदाचे घर जवले घोंडयावर ओढे घालून लय जथले' २ तयार करणे रचणे (युक्तर) ३

जोयें, जुडविणें 'कोणणी वसती गोष्ट मी जणू।' - वचमुच १६
(गो) जयबें=जुडून येणें, माघणें जयविणें-समि उमजिणें
गाळा वणें, एकत्र आणणें, घडवून आणणें

जया-उ १ समूह तांडा, मंडळी २ कुटुंब, वटा, जलत,
कुट, डाळी 'सूर्यवती जया निवा।' - वेदंग १५०. [स ययम;
हि जया] ० जय-पत-थ-ची १ समूह क्षीण, एकत्र जमाव;
मुक्तिप्रयुक्तीने केलेला (पेशाचा) मंचय २ एकत्र आणणें, मां
बाजूनी गाळा करणें (अस्ताव्यस्त पसलेचे पदार्थ) ३ पंथा निवा
काम याव्यासाठी केलेली सर्वे तन्नेनी उपायकीयता ० वंच-
निवि एतदम, एकत्र ० वृद्ध-नी १ जया अर्थ २ पदा २
(आनुवंशिकता रोग, दुर्गुण इ०ची) ० दारमिनात विघेयत
उपयोग करितात जयेकरी-उत्तर, वेतामन्यांच्या रोडव्या
जयेयार-निवि कुडवार जयो-उ (वि) जया कथूरावे
रम व्हावयाचे ह्योनी वडील आणि धाकटी भाऊ आई-बाप
इ० या समूह (रम जुडविण्यापूर्वी पहाण्याचे एक आवश्यक
कृत्य) - मसाप २ ३६५

जदीद-वि १ नवीन (शिपाई पाकर) २ अरीकडचा
जुलता 'जरीद करार झाला' - म ७ १५०० [अर जरीद]

जंझी-नी (कु गो) वायांत घालण्याची-स्व्याची
सांझडी, लोका (अर) जझी [फा धवीर-जंझीर पहा]

जर्घा-किवि जेव्हा, ज्या दिवशी 'जर्घीपासून हरि जन्मला
कार्गद विसी।' - पला २४ [स यरा]

जन-उ १ माणूस (व्यक्तिद व एका) 'तुज नको जन कोण
म्हणे असे।' - २४४ २ जमाव (माणसांचा) (समासात) मनुष्य
जन=मनुष्यगत ३ जन=कुटुंबाची जात ३ जग, लोक 'जेसा
जनामाची खेचर।' - शा ५ ११ म्ह० 'एकावे जनावरे करावे मनावें
७ (प्र) पुण्व मी 'प्रसाद चतुरा कसा तंरि करा वरा हा
जन।' - वेका ६३ [स] जनकथा-नी (प्रमाणरहित) दंतकथा,
गोष्ट, परंपरागत हकीकत आख्यायिका [स जन+कथा] जन
कथा-नी लोककथा, बोलवा ० चार-चाळ-उ मी जनाचार,
सर्वसाधारण लोकांची चाल, रीत ० डाहीर-वि वरजाहीर (जन+
अर. भाहिर) जनता ली लोकसमूह समाज 'हतायाजें
तशायित जनता ती सर्व दुन निस्तीर्णा।' - मोखभा १२३
जनदात्री-नी लामाची गर्दी 'तेमी जनदात्री बहु जाली।' - दावि
४२६ ० नीति-नी सामान्य समाजाची नीति लोकवर्तन ० पद-
उ वेच, प्रात ० पदधर्म-उ जननीति पहा ० पदभाषा-नी
पदी भाषा, 'मीर्वाण शब्द पुढळ जनपद भाषावि देखता
योडी।' - मो मंत्रासाधण, परिभाषा १० ० प्रवाद-उ वाजार
गण कडी ० प्रवाद-उ जनरीत ० प्रवृत्ति-नी लोकप्रवृत्ति
लोकांची चालचलणूक, स्वी, प्रात ० मर्यादा-नी सामान्य

चाळ, रीत, प्रवृत्ति लोकरीत ० रंजन-न लोकम आबोवत
अशी वृत्ति लोकांची कसमणूक, त्याम सुव वणें, लोकांने
रंजन, लोकमि ० रघ-उ १ गंगाट (लोकांचा), वातासाप,
वरी ० रीति-रीत-नी लोकांची चालचलणूक, वागण्याची
पद्धति जनप्रवृत्ति पहा ० रुद्ध-वि लोकांत चालता आले
० रुद्धी-रुद्ध-नी लोकांची चाल-रीत ० रुद्धजा-रुद्धाज-नी
१ लोकम काय वाटउ यागपत्नी आश्रम लोकमताला मान देणे
२ लोकांची अति ० रुढी-उ १ प्रत्येक मनुष्य २ सप्तलोकार्थी
पाचता लोक सप्तलोक पहा ० वदती-याणी-नी जन
प्रवाद पहा ० घन-न गम्य आणि अण्य गृहस्थाधम,
'आणि धानप्रपाथम' अहता टाकुनि सकेलें। जनन समान मोले।' -
० धापाजनादिन-नवे लोकांचे म्हणणें ते देवांचे जी समज
पांचागुरी परमेश्वर ० घाढ-नी पिडी, दुडी ह्यामात सर्व लोकांनी
योग्य अशी ठरविळी (अगाऊ दिलेल्या धान्याची) वाड ० वाद-
घातो-धुन-पुकी जनप्रवाद पहा ० वयवहार-शिखता-उ
जनस्वी, जनरीत पहा ० स्थान-न दृढारण्यातील एक ठिकाण
विशेषत नाशिक जयव्या प्रदेश 'जनस्थानी वाट पाहें धीराम
हयानिधि।' - मप्र २ ७५ जनस्वी-वि लोकांसारखा बाणारा,
'महायोगी आणी जनस्वी। जनामासि।' - दा १८ ११ जना
चार-उ जनरीत -किवि लोक वाहिवादीप्रमाणे जनापवाद-उ
दोषातोष, उक्ता 'लीलावती शिकतो तो दखी होतो अला
जनापवाद मान आहे' १ 'हर सदा पार जातां हरवीच जनापवाद
शर धार।' - गोवन १५० जनोपनादन-न लोक हे देव
स्वरुपी आहेत अशी कल्पना, लोकमत हेच दवाचे मत 'जनीं
जनादेन म्हणोनी जना। सनुट करावें।' - दा १८ ४ ३० जनीं
मनीं-किवि (काव्य) आत-बाहेर प्रकट आणि गुप्त जनीं
घनीं-निवि, गोवत आणि (अथवा) वनातरात, लोकप्रमाणेत
आणि अण्यथा

जनक-उ पिता, बाप 'कदनि जनक मागा धावता वेग
गट्टी।' - सुरामा १ १११ [स] -वि उत्पन्न करणारा, वारक
समासात-हास्य-प्रीति-मृत्यु-अनिष्ट-कल्याण-जनक. जनक
पिता-उ जन्म देणारा बाप यांचे उलट दत्तक घेतो ८१ पिता
जनक-अनि प्रसवणें विणें जन्म देणें [स जन+कर्मण]

जनन-न जन्म, उत्पत्ति [स] ० शांति-नी अनिष्ट प्रहार
जन्म झाल्यास शास्त्रेच जी शांति करावयाची ती जननशास्त्र-
न उत्पत्तिशास्त्र - नाशोच-न साधर वृद्धि ० स्थान-न.
जन्मठिकाण ० स्थितिलय-न उत्पत्ति-स्थिति-नाश जननी-
नी आई माता जवि-नी जनन जन्म जनिता-वि जन्म
देला उत्पन्न झालेला, तयार केलेला (समासात) - सताप-सपत्ति
गव-बोध-मय-लोक-शोभ-नित जनिता-उ निर्माणकता,

कारण, वसां, बाप पिता जनिष्यमाण-वि ज्याचा जन्म व्हाव याचा आह असा, जन्मास यावयाचा [स] जनु-जन्म 'चेता नाव जिचे अनंत जनुचे जें पाप वहीं असे। -नहरि-मगरल मारा २४ (नवनीत पृ ४१९)

जन्मी-खी (गे) पायातील साखळी, तोडा जन्मी, जन्मी पहा

जन्मेल-न (गे) विवडी [पो जनेग]

जन्माजा-वि मानेवर केसाचे चार भोंवरे असणारा (पोडा)

जन्मात-खी (नाविक) जास्त मज्जुतीसाठी काढण्यासाठी जाडी फळी घडतात ती ही जन्मात सर्वच गळवतास असत नाही जन्मातीची फळी घडण्याच्या फळीपेक्षा जाड असते

जन्मानयाना, जन्माना, जन्मायाना-पु अत पुर गोपा राणीयसा राज्यातील एक खाते [फा हानात=खिया] जन्माती वि १ बायकासाठी केलेले बायकाला योग्य असे (वळ, पदार्थ) २ बायकी गळयाला घोभणारे (गाणें पेहराव) ३ बायकी (बागथक हावभाव, विचार, आवाज) ४ बायकी, नेमकेपणाचे, नामदेपणाचे याच्या उलट पुरडी ५ हिजडा नपु सक [फा हानाती]

जन्माथ-सवोनन स्वामी, महाराज [अर जनाव]

जन्माथ-पु १ उवठा २ अगण बाजू 'स वडाचे जना नात सेवक लोकांनी हजर असावे -रा २ ७३ [अर जन्माथ=भेष्टव] ०आली १ महाराज बहुमानदर्शक सवोधन २ उंच उवठा.

जन्मावा-पु (व) मुलावाळाचा खटला पसारा [जन]

जन्मादन-पु विष्णु [स]

जन्मादना ऊद-पु पिंवळर आणि बागल्या जातीचा ऊद

जन्मावर-न १ पु चतुष्पाद प्राणी २(ल)बाप [फा जानपुर मूल फारसी शब्दाचा अर्थ प्राणी असा आहे मराठी फक्त पशूला लावतात तु३० स जन=जन्मणे] (बाप) ०उखळणे- (माण) पायांचे मूल मुणें सावा निखळणे ०ठिपणें मार केल्या दगडाने जनावराचा पाय दुखावला जाणें ०तणफटणें-गवत खाऊन घाप फुगणें ०पुरट असणें-थोडे दूध वगणें असणें ०घागरहयासारखें दिसणें-दुराणें अमल्यासारखे दिसणें

जन्मि करण-न (नृत्य) एक हस्त वक्ष स्थळावर ठेवणें व दुसरा हात लोंबत सोडणें व चबडपावर उभे राहणें ०भोमि कारी-खी (नृत्य) एक हात मुष्टिस्त करून छातीवर ठेवणें व त्याच बाजूचा पाय अग्रतलसवर करणें [स]

जन्मी जन्मीचे पान-खीन एप्रकारचे विड्याचे पान, पान पलीचा प्रकार हें लहान काळें, मुवासिक सिखट, दोन्ही बाजूला

योंच असलेले वयायकाना खावयाव योग्य म्हणून यास बाहरीचे पान म्हणतात

जनुग-जनुय-खी दक्षिणदिशा [फा]

जनाबा-पु कनीटकात पडाला म्हणतात

जनोगमष्टी-वि मोडी अक्षर लिहिण्याची एक धाडी, विपलकी वळणापक्षा सरस जनोवा नावाच्या लेखकावरून

जन्नत-नशीन-वि बैलासवासी, स्वर्गवासी [फा जन्नत=स्वान-निशीन]

जन्मा-किं (गे) जेव्हा

जन्म-पु न १ उत्पत्ति प्रसव २ आयुष्मन् 'मी जन्मात खोटे तेलें नाही ३ (समासत) जन्मापत्तन एवदर आयुधमर जन्म-जन्म-२टा ०ड ०ड १० [स ज=उत्पत्तन होणें] (बाप) ०पुत्रे-अस्तित्वत यणें ०जा- (आळताम=) आयुष्य यथेहोणें जन्म १ उत्पत्तन होणें जन्मास यणें निपत्ती उपत्तन २ जन्म दणें जन्म २टा ०पहा-येणें- (ल) ऋतुनात होणें न्हाण यणें ०दणें-भाळत होणें प्रसूत होणें जन्माभा-१ जन्मप्रभति जन्मापासून यथें जन्माचा रोग=वशपापरथा, जन्मापासून असलेला रोग जन्माचा रागा=जन्मापासून आजारी २ जन्मभर निग्यार जसें-जन्माचा जाडा=सोवती=अत्यंत ऋणावुरवी मित्र पतिपत्नीसंबध जन्माचा पत्तर घेणें एखाद्याच्या पालनपोषणाची जबाबदारी जन्मभर अगावर घेणें -चा पाटा घरघरा घेणें एखाद्यास जन्मभर पोसणें, त्याच्यासाठी भ्रम घेणें -ची आठवण राहणें-१जन्मभर स्मरण ठेवणें बर्हीहि विस्मृति न होणें २ पक्की अणू घडणें -चे कर्मी कर्मा-जन्मातून एकदा होणारी, वास्तार न होणारी मोठ कृत्य नामाधी याचा क्रियाविशेषणासारखा उपयोग करितात 'त्याने जन्माचर्मा एक मुज केले पाठु दमडी दमडी दक्षिणा दिली -तून जाणें-(क) निरुपयागी होणें (कृत्येयज्ञानमागना सर्वार्थी योजतात) जन्मास घालणें अस्तित्वात आणणें ०घाल गारास रडणें जन्मादत्त्याच्या नावाने खडे फोडणें जन्मास यणें-अस्तित्वत यणें नद्या जन्म होणें-एखाद्या भयकर अप पातातून निवा रोगातून उठणें अन्य जन्मीं-दुसऱ्या जन्मात म्ह० १ जन्मी नाही ते कर्मी (अनिष्ट गाथ दाखवितांना म्हणतात) २ जन्मा आला हेल आणि पाणी वाहता मेला समासाब्द-०करग-वि जन्मापासून दरीदी दुर्दैवी ०कर्म-न १ आयुष्यातील विशेष काम आधमपम २ उत्पत्ति आणि कार्य आयुष्यातील एक दर हकीकत त्या काय समजलास ३ तुजें जन्मकम मला ठाऊक आहे ०काल-ळ-पु १ जन्माचा वळ २ जन्माग्रिका ३ सव आयुष्य म्ह० जी खोड वाळा ती जन्माळा ०कुटाळ, जन्माचा

कुटाळ-उ नेहमीचा कुचेण करणारा. नेहमी कुटाळी करणारा
 • कुंडली-स्त्री ज्या एखातर जन्म होतो त्या लग्नाळचे ब्रह्मच्या
 स्थितीचे कोण • कुन्हाड-स्त्री (ल) नेहमीचा प्रास देणारा, गल
 कुणळ सतत त्रास देणारा • खुट उ (सोसोचा किंवा खोक
 दावा खळ) सीमेवरून, दान डोकवरचे गडी (भाणूस निरावस्त)
 • खाड-स्त्री जन्मापासून लग्नाळ निरा हाडी माती खिळलेला
 दुर्घण • गांड-स्त्री १ जन्मपर टिळणारा संकट २ वाडदिवस
 [म जन्म+यति] • गुण-उ स्वाभाविक गुणधर्म • चुढेल-
 चुढेल-स्त्री (निंदार्थी) भावसोर, वजाग स्त्री • जन्मातरी-
 • जन्मी-किसि पूर्वीपासून झालेल्या सर्व जन्मांमध्ये आणि ह्या
 जन्मात अनेक जन्मात • जुगाऊ-किसि (गो) आजन्म,
 प्राण अमरपर्वत • जुग-वि जन्मभर पुरत असे 'जन्मदुग हातात।
 विदुतीचा बाळा ।'-अमृत १२८ • जोड-स्त्री जन्मभर पुरेल
 दुखा साठा • जोडाड-उ जन्मात पहा • टिपण-न जन्म
 पत्रिगा • त-किसि १ जन्मापासून, जन्मांमध्ये 'जन्मत वाईट
 गोष्ट मजपासून घडली नाही' २ स्वाभाविक, स्वभावत 'जोशी
 जन्मत हाहाणा असतो कोणी पडून होतो' जन्मतिथि-स्त्री
 वाडदिवस जन्मकालची मिति • दुरादगी-वि नेहमी काळजीचा,
 नेहमीचा चिंतानात • दुरिद्री-मिकारी-वि जन्मापासून
 मिकारी • दिन-दिवस-उ वाडदिवस जन्मतिथि • दक्ष-न
 ज्या गधनावर जन्म झाला ते • नाम-नाव-न जन्मवस्तूच्या
 सुवधाने अवकट्टा अवावरून (वारशाच्या दिक्ती) ठेवलेले नाव
 • पंक्ता-पत्र-पत्रिका-पत्री-स्त्री जन्माच्या वेळचे वप,
 तिथि, राशी, कुंडली इ० लिहिलेला कागद व त्यावरून सगळ्या जन्मा
 मधील घडणाऱ्या गोष्टींचे तयार केलेले कोटक, जन्मटिपण 'याची
 करा जी जन्मपत्री ।'-कथा ५४१५ • पाश-उ जन्म,
 आयुष्य भवेपर्यंत मागे लागलेले संकट, रूपाड • प्रभुति-किसि
 जन्म झाल्यापासून • भावा-स्त्री. मातृभावा भायभावा, मूल
 जन्मापासून जी भावा वोल्ले ती • भूमि-भूमिका-स्त्री माय
 दश ज्ये जन्म लागली ती जाण • भरण-न जन्मणे आणि मरणे,
 याची परंपरा जन्मसंस्थाची आवृत्ति 'पुनरपि जन्म पुनरपि मरण ।
 • भरणाधीन-वि जन्ममृत्यूच्या स्वाधीन ज्या गोष्टींम जन्म व
 मृत्यू लागले ते अहित अशी (भराभरापणा दाखविणारी) • मर्याद-
 किसि मालु यदेपर्यंत सब जन्मभर आनीव • मास-उ ज्या
 महिन्यात जन्म झाला तो महिना • योर-उ जन्मवालीन
 पहाधीं शुभाशुभ फलसूचक स्थिति • राशि-रास-उणी ज्या
 राशीवर जन्म झाला ती, जन्मवार्ता बद ज्या राशीस असल ती
 रास • रोम-उ जन्मापासून जडलला रोम • रोमी-वि जन्मा
 पासून आजारी, नेहमीचा दुखणेवरी • रूद्र-न जन्मवार्ता जी
 राशीउदय पातत असल ती • लिपित-जन्मपत्र पहा • वर-

भर-किसि आयुष्यभर 'जन्मवरी स्वायं केला ।'-दा ३५५
 • विता-वि जन्म दणारा. • प्रती-वि जन्मभर वन घणार
 भाचणारा • सचाशीण-सौभाग्यपत्नी-स्त्री १ सौभाग्या
 मरणारी २ (ल) वेर्या • सळ-वि जन्मापासून खोडसर
 त्रासदायक (मूल) • सांड-स्त्री जन्मापासून एखाद्या गोष्टी
 पासून पराडुसुखा (किं० देणे, करणे) • साफल्य-साथक्य
 न आयुष्यातील ध्येयाची निदि • सावित्री-स्त्री १ (आशी
 वांद देताना) जन्मसवाशीण 'तू जन्मसावित्री होसी ।' • सार्चवरी
 राहणी ।'-कथा १०१०२ (ल) पावरुयाचे किंवा नेमावयाचे
 जे कधी धुडले जात नाही असे वच • सांवळा-वि १ जन्म
 सावित्री अर्थ २ पहा २ (पवित्र समारंभांमध्ये) तसले सोंवडे
 नैसणार • सौभाग्य-न जन्मापासून ध्यातले नशीव • स्थ-
 वि जन्मसमाध्यां अमरेश्वर जन्माच्या वेळेचा (पटकुंडरीतील)
 • स्थान-न १ जन्मभूमि २ जन्मसम • स्थानी लघुनीका
 करणे • मातृगमन, मातागमन २ (ल) उपकार करणारावर
 अपकार करणे कृतप्रता • स्वेभाप-उ जन्मापासूनची वृत्ति,
 वागण्याची रूढा जन्माची प्रवृत्ति • ची गांड-विवाहासराखा
 कधी न तुणारा सधष • ची जोड-१ जन्मनेड पहा २
 परिपत्नी-वापरेक सवष • ची भाकरी-बैगमी-जन्मभर निर-
 गारें येणाऱ्याच्या साधन • ची साट-जन्माची भावर पहा
 जन्माचे साथक-जन्मातील ध्येय उद्देश, हेतु (किं० करणे)
 जन्मांतर-न १ दुसरा जन्म (माग्या किंवा पुढ्या) २
 नशीव देव 'भ्या पाल्तीत घराचे अर्थे माते जन्मांतर नाही'
 • आठविणे-रहानपणने दिवस आठविणे • उपडणे-नशीव
 बाणले अथवा वाईट अनुभवाव दणे • काढणे-(ल)-बद्दलचा
 असल दस्तवत होणून काढणे • सांपडणे-मिळणे-हातास
 टागणे-वरील प्रकाश्या दस्तवत मिळणे, सापडणे • पाहणे-
 शोधणे-तपासणे-जन्मपनिडा पाहणे ससारातील कामना
 पाहणे • फुटणे-नशीव फुणे, दुर्दैव ओडवणे जन्मांतरां न
 घडणे-न होणे-सवष जन्मात न होणे जन्मांतर-कथा-
 गोष्ट-हकिक्त-स्त्री मागच्या आयुष्यातील गोष्ट किंवा वाईट
 हृत्य जन्मांतरां, च्या-चैरी-दुग्मन-दावेदार-वि मागेल
 जन्मांमधील शत्रु याच्या उलट जन्मांतरांचा मित्र, सहचारी
 (वाय) जन्मांतरांचा द्वेष-चैर मैत्री-अणुसुरध इ० वगैरे जन्मां
 तरचे झास-न लहान मूल किंवा प्राणी याच्यामधील दिसून
 येणारी उपपत्त बुद्धि जन्मांतरांमध ५ मागच्या जन्मी केल्या
 चाखल्या हृत्यासुद्धे या जन्मी सुख मिळते ही वचपणा जन्मांद्वा
 रम्य-किसि जन्मापासून (आतापर्यंत) जन्मांध-वि जन्मा
 पासून किंवा उपपत्त आणत्या जन्माएमी-स्त्री गोष्टकअष्टमी
 भाषण वच अष्टमी जन्माक्षर-न पंचांगमध्ये अवहट्टा • कात

जन्मनक्षत्राला जें अधर असतें तें. जन्मोजन्म-जन्मी-कवि या व पुढील जन्मात, अनेक जन्मात निरतर. जन्मजन्मातरीं पहा. जन्मात्तरी-जन्मोधी-स्त्री जन्मपत्र पहा. 'वसिष्ठ वसिष्ठि जन्मोनी'. यामी दोन पुत्र आणि येन स्त्री। - कथा ३ ३ ७१

जन्म-न नुद 'वृषभगद्गतादि नवरत्न जन्म।' - भोमीष्म ११ ७६ [स]

जन्म-वि. १ जन्मलेला, उत्पन्न झालेला, तयार केलेला. (धमा सान) पित-वप-वात-शोक-कोष-नाम-जल-अज्ञान-जन्म २ अयापि जन्मणारा (भविष्यकाळीं) ० जन्म-वि उत्पन्न होणारा व करणारा याचा जो परस्पर संबंध तो; पुत्रपिता (संबंध), धर्म्य-कृत् (संबंध)

जन्मराग-उ (संगीत) धादामध्ये वर्गीकृत केलेला राग विशिष्ट धादामन तयार झालेला राग.

जप-उ. १ वेदरुचा, गायत्री इत्यादि मन याचें पुन पुन्हा पठण आहूति, उवाचें नाव इ० मनातल्यामनात पठण करणें २ मन म्हणून जपाची माळ ओढणें ३ (ल) निदिध्याम, उच्चार करणें, विवरण करणें (धर्म्य, इच्छा याचें) (किं० धरणें, घेणें) [स] ० जाप्य-न जर व त्यासारखें इतर धर्मिक कृत्य, सकार्यो स्तान करून काहीं जपजाप्य केलें पाहिजे ० ० तप-जप जाप्य पहा ० माळा-माळ-माळा-स्त्री जपाची संख्या वसोना वयाची माळ ० धेणें-जप अर्थ ० पडा ० यज्ञ-उ नामस्मरणरूपी यज्ञ जप्या-पी-वि. जप करणारा जपान्तपी-वि नेमानें जप व तप करणारा

जपण-णी, जपणूक-१ स्त्री. जतन, साभाळ, राखण, वाट पहात बसणें पाळत (किं० करणें जपणीस बसणें, राखणें) २ लक्ष घावणें 'निजपणीं जपणीं जड दाविना.' - वामन, वृद्ध रिदपण ८१ [जपणें] जपणें-अक्ति १ साभाळ करणें, लक्षपूर्वक मनन ठेवणें 'चाकरान जपलें पाहिजे नाहीं तर जोगरील' २ लक्षपूर्वक पाळणें, पहाणें 'पध्यास जपलें असता औपधाचा गुण स्वकर येतो' ३ सावधानपणानें, काळजीपूर्वक वाट पहाणें 'हंगामास जपलें तर निजस सबग मिळतो' टपणें, टपून बसणें 'तुपी स्त्री पतन सुदर! न्याया जपती असुर।' [स गुण] जपून-पातुन, काळजीपूर्वक

जपणें-अक्ति १ पुन्हा पुन्हा उच्चारणें, वारवार म्हणणें, जप करणें २ (ल) सारखी डुरडुर करणें, रडणें गाणें 'द्वय गले ते गले आता गेलें गेलें असें जपतोस बघास' [स जप=मनात म्हणणें]

जपतर, जपतय-निवि कमें तरी मोठ्या बघणें जव तव पहा

जपती-उ दपती, नवरावायको [स दपती]

जपा-स्त्री जासवद (शाड व त्याचें फूल) [स] ० कुसुम-न जासवदीचें फूल 'जपाकुसुम तेथेंचि निवले.' - रथाबा १ २५५

जपाळ-उ जेपाळ, जयपाळ पहा (एक औषधी)

जप्त-उ नियंत्रण, दबाव. 'असें लोकार जप्त कसा राहील?' - रा ५ ५२ -वि पडलेलें, धरलेलें, सरकारजमा; (सरकारनें) अटकाव केलेलें [अर शब्द] - नमुद्रक-वि प्रदेशानें (सत्ताची पोरपडयाचा किताब) ० रस्त, जप्त रफत-उ बंदोबस्त, व्यवस्था. 'करावाकें जप्त-रफत करू' - रा १ ११२ [पत्र. शब्द-उ-रब्त्] जप्ती-स्त्री १ जप्त करण्याची मिया. हण, नागवगूक, अम्मल, तावा, जप्त केलेला माल २ (कायदा) मिळवतीवर याजगी ताब्याऐवजीं बोटांचा तावा मुक्त करणें ३ (ल) नवरत्न 'तुझे परीं तुजवर जप्ती केली सख सर्वनाही।' - टोला १०३ जप्तीदार-चाला-उ १ वेलीक जप्ती करणारा अमलदार २ (बों) रत्नागिरी चिल्यानील खोतीगायात वमुलाकरिता सरकारनें नेमलेला नोकर, तलाठी, खोत वमुलायत देत नाहीं त्या वेळीं गाव जप्तीत टाकून सरकार त्या वर्षापुरती बहिवाट करतें

जप्ता-वि (कु) फाजील, जास्त जाफा पहा

जंय-उ टोंग [स दभ]

जय, जया, जयें-स्त्री विधीपूर्वक हत्त्या, वध, टार करणें 'पुढे गाय जय केली.' - ऐपो ११ (किं० करणें) 'काजीनें जवा बरून द्यावी' - भाइचर्य ४४ [अर शब्द]

जयडा-उ तोंड, जाभाड, दाभाड (खालचा आणि वरचा या विशेषणासहित) वासलेलें तेंड. [हिं स जम्=जम्भ]

जयतय-विवि जेवतेम, कसें तरी, जयतय पहा. [हिं]

जंयया, जंयिया जंय्या-वि एक प्रकारची बटपारा खरीर [फा जयिया]

जयर-उ (पत्याचा खेळ) डाव्या हातचा भिड, खेळणा

जयर-रा-स्त्री दारात, वत्तवपणा 'जवर त्याची घासे ज्यादा गादीवर दवळताव सिदा।' - ऐपो १५० -वि श्रेष्ठ, तावतवान (माणूस, पशु) जोराचा सोसाट्याचा (पाऊत, वारा), कठिण नासदायक (काम, ओझे) जगी, मोठें (घर, नदी, झाड) उभट, कठिण (चड, चण) वेण्यास कठिण, फार अवाढव्य (किंमत, दर) दुर्घट नासदायक (रोग) लाव लचक कटाळवाणा (रस्ता मार्ग, प्रवास) अगडबड, अवजड (दागिना) (प्रमाणपराहित्य आणि प्रचडपणा दाखविण्यासाठीं योजतात) [अर जव फा शवर] सामाशाब्द-० जंज-उ ल्हान तोफ -वि झर जवानमर्द लढाय्या [अर जवमफा-वग] ० दस्त-वि १ जुलमी अन्यायी, दटपट २ श्रेष्ठ, मनजुत, बळकट, मोठ्या योग्यतेचा याच्या उलट जेददस्त ३ अदलवद लीनें जवर बरोबर योजतात [फा शवरदस्त] म्ह० (व)

जवरदस्तका ठेंगा शिरपर = जवरदस्तापुढें कुणाचेंच घालत नाही.
 •दस्ती-स्त्री. १ जुलूम; जोर; अन्याय; बलात्कार. 'इंग्रजांची जवरदस्ती सर्वांवर पडली असें वाटतें.' - सा ११. ६०३०.
 २ आवेशाचें कृत्य, यत्न, श्रम. 'जवरदस्तीनें नदी डोंगरावरून नेली.' जयधरा-उ (छापखाना) मोठा दाईय; मजदुरांतील स्थळामें व व्यक्तीनामें या दाईयांत पेश्याची बहिवाद आहे.
 जवरी-स्त्री. जवरदस्ती. 'पादशाही जवरीनें घेतलें.' - चित्रमूस ४ २४. [फा. शबरी] जवरीची प्योरी-स्त्री. (वायदा) दरोडा; कोणा मनुष्यास जीव पेश्याची बगैरे भीति घालून त्याच्यासमक्ष त्याच्या ताब्यांतून जैम माल नेणे. जवरी-संभोग-पु (वायदा) कोणा स्त्रीशीं तिच्या सम्मतीनातून किंवा भय पावून निवृत्तिलेण्या संमतीनें निवा नवऱ्याचें नाठें आहे अशी प्रमचयक करून केलेला संभोग, बलात्कार.

जयजंग-दस्त-जवर मध्ये पहा.

जंयात-वि (गो.) हुपार; इशामुद्रीया; निष्ठात.

जयान-स्त्री १ जीम. २ वाणी, वचन. (क्रि० येणें, पाल ठेंग). [फा. कचन तुल० घं. मित्रा] जयानी-स्त्री. साक्ष; (न्यायाधिकापुढील) साक्षीदाखनें लेखी, तोंडी म्हणणे, हकीगत. जयानीहुकूम-उ तोंडी हुकूम; लेखी नव्हे तो.

जयाय-उ १ उत्तर; प्रत्युत्तर; बहिरी एका प्रभास दिलेला जाव २ हुडीबरोबरचें नप ३ (वायदा) प्रतिज्ञा ४ तोंड. 'वाऱ्याचें भों ६ वेणें आहे व त्याचा जवाब कोठें आहे' - सूर्यादेय १०९ [अर जवाब] (वाप) जवाबदारी कि उत्तर देणे हजर-जबाबी-ताबडगेव व्हात देणारा. सामाज्य-०दार-वि जवाबदार जवाबदारी आहे अशा; जिम्मेदार; जोखीम घेणारा, संवदाचा. [फा जवान्दारी] •दार प्रातिनिधिक राज्यशासनपद्धति-स्त्री जेव्हा कार्यकर्ते लोकप्रतिनिधींस जवाबदार असतात अशी राज्यव्यवस्था; सिल्वॅन्सबल कन्व्हेन्सन्ट या ईंग्रजी शब्दास बनविलेला मराठी प्रतिशब्द •दारी-स्त्री जिम्मा; जोखीम, भार [फा जवाबदारी] •निवा-नीस-जवाबनिशी-नीव पहा. •सवाल-जाववाल-उ कोणें उत्तर प्रत्युत्तर. 'आम्ही जवाब सवाल केला जे.' - तरा ८१. जवाबी-वि १ उत्तर देण्यात तयार. हुशार २ ताबडगे येके बाजणारे (बटवाळ). 'एक बटवाळ जवाबी' - तरा १२. ६८. ३ (वायदा) धापव-प्रमाण करून न्यायापुढें सांगितलेली हकीगत, दिलेले उत्तर ४ (मं.) मार्गदर्शकाच्या हाताखालचा जबाबिलेहून घेणारा (कारून) •राहें-न जोडवित्री; उत्तर देण्याकरितां काढें जोडलेले असतें असें काढें, रिप्लायकाडें या ईंग्रजी शब्दास प्रतिशब्द. •हुडी-स्त्री पेडीवर पैसे भरून जयाला पैसे पाठवावयाचे असतील त्याच्या नाचपी पेडीवाल्या बटून घेतलेली पावटी

जंगल-उ १ विचल, राड; रेंदा. २ पाण्यात वाडण एक झाड; (हॅटिन) व्हॅलिस नेरिया. 'तों लो फुगे कुगेहदारी मू हि जेंगि जंवाळ.' - मो० १६ २८. १९. [सं. जंवाळ]

जंवीर-पुन १ लिपू २ लिंराची एक जात. [सं. जंवीरामल-न लिंरापासून निष्णारे अम्ल. (इं) सायप्रि जेंविच.

जंजु-य-स्त्री जांभूळ (झाड आणि फळ) [मं.] •झीप न १ हिंदुस्थान २ काश्मीराजवळील जम्मु संस्थान. [सं.]

जंजु(य)क-उ पोन्हा [सं.]

जंजु(य)न-वि १ वाईट; धाग, खराप 'जंजुन हें वनां कंचेजळ.' - एपो ७४ २ दरिद्री गरीब, भ्याड. 'बन्हाइचे महाज जंजुन म्हणतात.' - रा १. ११७. [अर जुजुन=भ्याडपणा, पा शत्रु.]

जंजुरफ, जंजूर, जंजुरा-उ. उंटावरील एक लहान शोक 'युनलाळी जंजुर उंटावर रोखून.' - एपो १०९. [फा. जंजुरकु शंजुरा]

जंजुरी-वि. पाचेभारखा हिला रंग अमळेले (हिव्य सळगरीविषयी उपयोग). [फा. कुमरुंद=पाच]

जंजु-उ गुजराथीतील एक ब्राह्मण जात व लींतील व्यक्ति. यांची वस्ती बन्हाडाह आहे जिख्ती ब्राह्मण हे गुजरातचे आदळलान

जंजुतराश-स्त्री-वि. हजरजबाबी; उत्तर देण्यास तयार; भोळ्यात हुशार [फा. जवाब=जीम •तराश=वापणारा] •तराशी-स्त्री. हजरजबाबीपणा. •फरास-वि. वक्तुल करणारा [फा जवान्+करास]

जंजेरी-स्त्री कागदी लिंबाची गोड जात; जंजीर पहा.

जंजोरा-उ मोठा अंबर; खिळे उपटण्याचा चिमटा

जंजूर-दस्त-जवरदस्त पहा

जंम-उ दंभ, डोंग, गवे, अंढकार [सं. दंभ]

जंमोरा-वि (ना) अतिशय आवड (दही वगैरे)

[सं. जंवीर]

जम-उ ज्यवस्था, मेळ, जोड, जमाव मिलाफ, वनाव, जुळावुळव, संबंदा (वाय, पदाचे, भाषण वगैरेचे स्वभाव इ०ची) मिलाफ, जुळणी, एकीबोळणे, मापण, हिशोब यां). (क्रि० पुढें; बघणे) [अर. जमज=जमणे, सं. यम] •खट्टा उ. (व.) जमाव, बघी; अडा. 'जमखटाच जमला ओढे तुमच्या घरी.' जमचे-वकि. (गो.) जमणे. •जमा-स्त्री. (गायन) दोन स्वरांपासून तीन किंवा चार स्वरांपासून एकापणा करून वेगवेगळे प्रकार करून दाखविण्याची गीत्या. - कला (बडोदे) १३४. •जुट-उ. जंगजोड पहा. [जमणे+जुटणे] •वाजमज-स्त्री निरनिराळ्या ठिकाणाहून एकत्र करणे. •विणें-वकि. १ एकत्र करणे; गोळा

करणे २ गाठविणे, थिजविणे, दाट करणे (द्रवपदार्थ) ३ पटविणे, मिलाफ घालणे, जमणे पहा

जमई—स्त्री एक दात्र, जमदाड पहा. 'हत्थार जमई जम दाड माडू पेजल हातीं.'—ऐपे १०९

जमखान-न, जमखाना—उ सुत्रासन, जाजम थोटी छत रंजी 'तिवाशा जमखान टाकिले.'—ऐपे १५ [फा जम्खानाई]

जमणे—अकि १ एप्र येणे, एवढणे. २ घा होणे, गोठणे, थिजणे इ० ३ हड आणि बडवट होणे (शरीर) 'ह्या औषधानीं शरीर जमेल' ४ सावणे, बांगला होणे, फटास येणे (भाजी पाला, उद्योग) ५ भरभराटीला येणे (उद्योग, प्रयत्न, काम) 'सक्षर जमत नाही' ६ मिलाफ होणे, सांगड असणे, मेळवसणे, जुळणे, पडणे, एमत होणे (नानाप्रकारचे स्वभाव, पटकाययत्र), जम पहा. एप्र होणे मिश्रित होणे 'हे परमूमध्ये जमून गेले' ७ मसुर होणे मसूळ होणे कानास गोड लागणे (गाणे) 'उघडया जागेमध्ये गाणे बांगले जमत नाही' ८ भरभराटीस येणे, श्रीमत होणे [हि जमला, स यम-यमन तुल० अर जम्भ-जम्भ-गर्दी, दाटी]

जमदग्नि—उ १ एक ऋषि २ (ल) शिप्रिकोपी माधुव **जमदग्-दाड-दाटा-दाटा**—छीउ लाव पड्याची लल-वार 'जमदाड माडू पेजल हातीं.'—ऐपे १०९—वि ८३, धडिगण, अगडवव. [स यमदग्-दध्वा]

जमन, जमनविलावर—यमन, यमनविलावर पहा

जमनीस—स्त्री वधुवरातील अत पट, पडदा [स जमनिका]

जमनीस—उ १ एक वसूली अधिकारी २ परासछान्या वरील एक अधिकारी [फा जमनवीश]

जमयेत—स्त्री मडळी, जमात पहा

जमरूद—उ १ पेरुचे शाड आणि फळ. २ पाच (जवाहीर) 'जमरूद पाचेचा जोड एक'—रा ७, छलप १२१ [फा झुमुश-पाच]

जमा—स्त्री १ आय, जमाव, समूह, नफा, उत्पन्न (जमीन, हुसन्याकडून रोख अगर अन्य रूपांनी आलेली रक्कम, गावे यांचे); प्राप्ति, मिळकत २ (ल) गणना, अतमाव 'आमची योरातहि जमा नाही आणि पोरतहि नाही' ३ संकूण रक्कम, वेरीज [अर जम्भ, स यम]—वि एके ठिकाणी जमविलेले, गोळा केलेले (वाप्र) **•कारणे-घरणे**—१ जमासर्चांच्या वर्दीत रक्कम जमेच्या बाजूला लिहिणे २ गोळा करणे, एकत्र जमविणे 'उच्छिष्ट फळे जमा करी'—देवदास, सतमालिका ६७ जमैत न खर्चात-मुर्खीच महत्त्वाचे नसणे सामाशब्द-० कामिल-कमाल-उ पुरापुरा, कायमका, शेवटचा सारा **•कदीम**—उ जुन्याबाळापासून चालू आलेला सारा **•डन**-सकि (खा) जमविणे **•तकुसीन**-शक्ती ३ ४५

निरगिराळया प्राताच्या सान्याच्या बराची जमेची वेरीज—भात्रे वर ७. अंक १-४ **•पंचोत्र**—न माहेलून येणाऱ्या मालावरील जमात **•वंधी**—स्त्री १ शेतसारा, दखणी घावयाचा आभार, जमीनीची पहाणी करून ठरविलेला आकार २ नियमित जमा व वसूल, सामान्य वर ३ शेतसान्याचा जमाखर्च. [फा जम्भ+वदी] **•वंधी जमा**—स्त्री जमीन मोजणीच्या वेळेस अधिकाऱ्याने ठरवलेली जमावंधी किंवा वसूल सान्या उलट हाडवंधी जमा **•घसूल**—उ सरकारचावधी वसूलाची रक्कम (सरकारी) [अर] **•घसूलयाफी**—स्त्री जमेचा वसूल, वर आणि राहिलेली बाकी

जमाखर्च—उ १ आय-व्यय २ हिशोब, व्यक्ति किंवा सत्था सार्थी चालविलेल्या उद्योगधंद्यासार्थी होणाऱ्या देवघर्षीची व्यग्रस्थित रीतीने देवलेली नोंद [अर जम्भ+खर्च] (वाप्र) **जमाखर्चे बरोबर असणे**—नफातोदा बरोबर असणे, शिक्षक याची पूज्य **•खर्च नसणे**—महत्वाचे नसणे **•खर्ची उगवि (घाणे)**—१ जमासर्चात दाखल करणे, माहणे २ कोणत्याहि कामाला, नोकरीला योग्य करणे इह० १ जमाखर्ची न पडे ताळा पर्यंत कागद केला काळा २ आज्ञा मेल नातू झाला जमा-खर्च बरोबर सामाशब्द- **•खर्ची**—वि १ हिशोबासबधी २ शिक्षक कमीजास्त न होता, वेणे पेणे चढते किंवा कमी होतं ती ३ जमाखर्च लिहिल्यात हुपार

जमाजम—स्त्री १ एप्र जमणे, गोळा होणे २ पुढील लोकांचा जमाव. (कि० जमणे)

जमात—स्त्री १ जमाव 'पाहुनी मोधनाची जमात.'—नव १३ ५९ २ सभा, मंडळी घया, सैन्याची तुकडी, एप्र जमलेली मंडळी, पचायत इह० जमात ही बरामत (समासात) पाय दळ जमात=पायदळाची तुकडी, स्वारजमात=पोडदळाची तुकडी [अर जमाअव] सामाशब्द- **•खाना, जमायत खाना**—उ मशीदीचे तिन्ही बाजूस जमातीस बसण्यासाठी बांधलेला दुमजरी अगर छिमजरी सोपा—ऐस्पुले २ ३४ **•त(ती)द्वार-जमा द्वार**—उ सैन्याच्या टोळीचा नायक, जमादार [फा जमाअव-द्वार] **•त(ती)द्वारी-जमाद्वारी**—स्त्री जमादाराचा हुदा आणि पदवी [फा] **जमाती**—वि सैन्याविषयी जसे—जमाती-खर्च-दरमाहा-मोहजबा-शिक्षक-हिशोब

जमादार—उ १ जमातदार पहा २ कपनीच्या सैन्यातील एक अधिकारी ३ (हर हरकाप, शिपाई यांच्या) गेळीचा मुख्य **जमाद्वारी**—स्त्री जमादाराचे काम आणि हुदा

जमादिलाखर—उ मुमलमानी वर्षाचा सहावा महिना. [अर जुमादीयुल आखिर]

जमादिला(लो)वल—उ मुमलमानी वर्षातील पाचवा महिना. [अर जुमादीयुल अन्वल]

जमादिस्वामी—उ जमादिरागरपहा [अर जुमदिस्वामी]
जमान—उ जगावसार हमीदार जमीन प्रविष्टि 'मेवा
तृ वरा जमान घडा, -रा १० २४ [अर जमा] ० वरया-
उ जमीनपत्र हमीपत्र मुक्क्या जमानत-नात-० जमि
नही जगावदारी (१० पणे) ० दार-उ हमीदार जमीन
[अर जमानदार]

जमाना—उ १ हजाम जनु २ बाळ, वरु पु। 'भाजी
जमाना' प्रारत्ता आग आठ -म ११ १०३ [अर जमाना]
(बात्र) उठटा जमाना आहे-रिपरीन फळ आहे 'उठण
जमाना आला' -अपला ६६

जमायदी—रन मैल्याची भग्ती मैल्याची गेटी, समुदाय
'अग जमायदी वरुन।' -मेवा १०७ जमा पडा

जमालगाटा—उ (५) नवपाळचेची याने घोवाकसाफ
होते

जमाव—उ १ जगात पडा २ अनक वरदुवा सवह शेतीज.
४ जमाव या पाट्याचा जम या दारोचे ज निरनिराळे अर्थ आहेत
त्याप्रमाणेहि उपक्षेप करतात [अर जम] (बात्र) ० गडणे-
कयम करून घरी (धरा, दुहा) हट-तिवर-अभरणीका-
बागा हाणे (धदा, व्यापार) -घानली-विनि जमाव, गट
करून टाळीने (कळीची चोरी), मळळीमोतीने (कलेड इत्या)

जमावरी—मी पानम, यहादुती
जमाविणे—मी एकात्र जमणे काळा करणे.

जमिदार—री—जमादार-दारी पहा

जमिनीलोर—उनी इमानदाती

जमियत—मी मळळी, सैन्य जमात पहा

जमी—मी जमीन ० दार-न जमीनीचा मालक ० दोत्र-

उ १ मुखोद जमीदोन किले इमजाचे लक्षरत परिचित्य रहाव
याचे नाहीत -रा ७ ६१ २ जमीनीचीं विवलेज, जमीनदास्त

जमीन—मी १ भूमी, भूगोली भुई नया, समुद्र आणि

वातावरण यांहीची जागा २ पृथ्वीचा पृष्ठभाग ३ तर, जागा
'यवून दहा कोर जमीन चालले म्हणजे समुद्र रागल' ३ दोत
लगवणीची जागा राजापूर प्रतीं सरळा कातळ आहे जमीन
गोडी ४ गच्ची मयल्यावरची भुई अथवा पेंडाची लवारा
कट्टी भुई ५ वज्राच्या बाजूच्या काठामधील आतील अंग, तथा
६ चिन्नाची पार्श्वभूमि ७ (ल) मूळ आधार भुई पहा जमि
नीच प्रकार - पड जमीन=नापीच जमीन वदित जमीन=लागव
णीची जमीन तणेला जमीन=वत माजलेली जमीन वरळ-चोपण-
खळण जमान-पणी खोलीवर जुनखडीगारला टणक वर अंश
लेली, हीतून पाणी लवजरा छिरत नाही आगरी जमीन=
समुद्र भिन्नी नदीच्या किंवा खाडीच्या काठी असणारी
रेवाड जमीन हीत रतीपडा मातीचा अथ अधिक असल्या

म्हले नारजीच्या बागा वरतत पावदाडी=गावा, वारवार वरील
सुरती, वरसोद यांच्या लागवडीची जमीन मध्यम काळी=दोटाव
रील जमीन हीत २ ते ४ फूट माती असून गाणीं मुमुन असतो भारी
काठी जमीन=माठवा नद्यांच्या सोऱ्यांतील पध्या-वीस फूट कोल
काठी माती अगटेची जमीन, कूयांत जमीन=(हो) होंगराच्या
उतारावर पिकविणी बांध घालून केलेली भट जमीन केडा
जमीन=मळच्या यतीची काळी अथवा तावून जमीन गावण-
गाणी जमीन=गाणी अडवून केलेली, हीन १ झोपी, वगदर सापड,
भागी ह० नावे आहेत पुष्टणा=(हो) पाट्टी किंवा पताड
जमीन हीत गाट्याची लागवड होते हीस रव, वर दोगी ह०
नावे आहेत वधनगच्छी=(हो) ओट्यानाल्याच्या काठी बांध
पाट्टा व' जमीन बायळ, गरी=(हो) होंगराच्या माथ्या
वरील वातदात सोयगाची माती घडून झालेली मळलडी=या
जमाणी गाट्याने तयार झालेल्या अगतात त्याची राबरे घनवीत
गाडीन त्या दगडाले जराईत जमीनी-गाट्या माळक्या देवितात
असा जमिनीवर टाणे, कल्या जिल्ह्यात पावदाडी वगत होते या
प्रकारच्या जमीनीत मावसट म्हणून एक भेद आहे पाटावरील वरळ
जमीन व कोकणातील मावज जमीन यात बरेच साम्य आहे
मळडे=मळीशाल, गाळाने गाळलेली वायणन=(राजा) पावदाडी
मात वाटल्यावर रम्याच्या चळी होंगरातील पाटाच्या पाण्यावर
भाताचे दुमने पीक काढिता येणारी वरकस=होंगराच्या उतारा
वरील जमीन तिने भराड असे दुसरे नाव आहे दिव प्रकार दोन-
हो मी व माळ पटिलीची मरागत हातली कडून करतात
अगले भागात दिव्यात दुमरा-डाहडा या पड तिने गावणी वरी,
गावा सुरावणी तोड ह० पिने काढितात दुसरीत बेलाची नागल
करिता येते दोर जमीन=होंगराच्या खालगत भागात असणारी
व सतत पाण्यावर तिखा असणारी मळी जमीन=दोरीच्या पाय
थ्याशी असणारी जमीन हीत नेहू गाळकअशी दुसरी नावे आहेत
पाण्याचे जमीन=स्वाभाविक रालगतपणामुळे पावसाळ्यात पाणी
साचणारी जमीन हीस काळभेदे असे दुसरे नाव आहे मळीजमीन=
होंगराच्या उत्तरीवर एकाखाली एक वाघ घालून केलेली
जमीन हीम मॉलीय आदी, मॉरीड अशी दुसरी नावे आहेत
[पा हमीनू येवद होम] (बात्र) ० अस्मान एक होणे-
१ सपादत वायम पळणे, धुळ्या घुंके याली दिसा धुद होणे २
(ल) अतिशय गांविष्टोणे ० अस्मानाचे अंतर-कार माठे अतर,
रपाव ० उडकरी-माठपानी मुद उडरणे (सकटप्रस्त भीति
प्रस्त हाऊन बोरा टापने जमीन वरली तसे) ० आढणे-जमीन
लागवडीस आणणे ० घापे-१ ३ जापणासुळेअधणाला
विळणे २ रागाला वड हाणे ० प्राडीडेवणे-वागईत पिकाव
रिता जमीन रिक्कामी टवून वाजण्यात एकच पीक काढणे

० बाफेला येणें-पेरण्याच्या हंगामाला येणें. ० सोडणें-१ जमिनीतून वर घेणें, दिसणें (पीक). २ (ल) दुर्गम, दारिद्र्य इ० तून वर देणें, उठणें जमिनीवर पाय नसणें-चपळ घोडा, जलद पळणारा, गडगडया मातूष यत्तेंकधी सोडिलात. -स पाठ, अंग) लागणें-वर पडणें-दुसऱ्याने किंवा अतिशय दारिद्र्याने पीडणें-स पाय लागणें-रोगमुक्त होणें. -स मिळणें-सवस्वी नाश होणें (अक्षरा, आणि ल). म्ह० जमीन बादशहाची लेक माय बापाची. सामाजिक-० उत्पन्न-१ जमीनीचे उत्पन्न. २ शारा किंवा वसूल, ० जुमला-५ खेडेगांवातील सगळी जमीन, घर, दार, बतन वाडी, कुपणें यास व्यापक अर्थात म्हणतात [फा. शमीन+अर. जुम्ला=सर्व] ० झाडा-५ जमीनी, गाव, खेडे, यांची एक विस्तृत याद, यादी ० द्वार-५ वंशपरंपरेचे सरकारी बतनदार, वामदार; जयें-देशमुख-देशपांडवा, (कोटेभेटे) घाटील, बुलशणी. जमीन-दार, जमीनदार-५ १ (व.) इंग्रजीपूर्वीच्या राज्यांतील सनदी सरजामी माणसे. २ स्व० सती मेहनताना म्हणून काही टके (सॅकडा दहा टक्के) वसूल कापून घेऊन बाकीचा वसूल उगडून सरकारांत पाठविणारा; बतनदार. [फा. शमीनार, शमीनदार] ० द्वार थ फुल्लें-पुनवध, शैतीच्या उपयोगाच्या बऱ्याच जमिनी स्वतःच्या मालकीच्या असलेला सधन मनुष्य, त्या जमिनीचे वेगवेगळे गट करून ते जमिनीची लागवड करणाऱ्या गरीब लोकांस टराविक सुद्धतीपुरते देतो व त्यापासून जमिनीच्या भाड्याबद्दल वर (खंड) घेतो, अशा व्यवहारात जमिनीचे मालकास जमीनदार व जमीन करणाऱ्यास कुल अशी संज्ञा आहे. जमीनदारी-स्त्री १ जमीनदाराचा हक्क, हुंदा, धंदा; जमीनबंद इ० २ (ल) लुच्चेगिरी, छत्तेपेजे ० दारी मत-न (ल) लवाडीचे, लोंढे मत [फा.] ० दारी जमा-स्त्री जमीनदाराकडून येणारा सरकारभारा, वसूल ० दोस्त-वि. १ (कुस्ती) जमीनीला चिकविलेला, चोकविलेला. २ सर्वस्वी नाश झालेला, फत्ता झालेला ० धारा-स्त्री. जमीनीचा वर; सारा. ० नीस-नवीस-५ १ रेत, जमीन, पिके इत्यादींनी पहाणी करून सारा रचविणारा अधिकाारी. २ (क.) दफतरदार [फा. जमीन+नवीस] ० वाय-स्त्री सारा वर ० महमूल-५ जमीनवाव जमीनीपासून कराच्या रूपाने होणारे सरकारी उत्पन्न ० माजणी-स्त्री जमीनीचे क्षेत्र मोजून जमा वंदी करणें ० शिरस्ता-५ जमिनीची पहाणी करून प्रत तयारून ठरविल्या सरकारसारा. ० सांड-मिनि (राजा) जमिनीपासून निगाले (उचललेले ओसे)

जमीये, जमे-वि सर्व एवंदर 'जमीये दोस्तास ज्वारक लाये' -पया ४८२ [फा जमीद-जमद]

जमीय-मि १ जमविलेले, एकर केलेले, २ गोठेले, यिज लेले जमणे पहा ३ वस्तु घेउन ठरार केलेले (पत्त, चिखराची गित).

जमेत, जमेदार, जमेदारी, जमेयत, जम्यात-जमाव-दार-दारी पहा 'ते व आपली जमेत चावून पुढे आले.' -मराथिथोडा ३२.

जमाचें-मकि. (धे.) जमविणें; एकर करणें.

जम्मत-स्त्री (एकान मुलाच्या भाषेत) गम्मत.

जम्मन-वि (व) भला मोठा, जंगी. 'जम्मन सपे निघाला.'

जय-५. १ यश, सिद्धि, विजय, फते; जयोत्सव. २ देवाला नमन करतांना त्याच्या नांवाच्या पूर्वी लावितात. ३ अर्जुन ४ भारत; कुरुपांडवराज. 'तैमाचि लोमहर्षण्मंदन उर्म्ये-

वाहि जयवका.' -मोआदि १.६ [सं] (वाप्र) ० करणें-जिकणें; यशस्वी होणें. जयास जाणें-भरभारादीस घेणें

(दत्त, उपाय, आशुष्य) सामाजिक-० गोपाळ-५. गुजराती लोकांतील नमस्काराचा प्रयोग शब्द ० घंटा-स्त्री जय झाल्या-

वर वाजविण्याची घंटा. ० घोष-५. बांग्ळी गोष्ट किंवा जय झाला अमता तो सगळा बळवा म्हणून वाय घगेरेचा केलेला हर्षध्वनि.

० जय, जयजयकार-५. १ स्तुतिकीर्तन, जयघोष. -भव. लाड करणें, थोपरणें; दुराधळणें. -उत्रा. भले वाचास! भले पडे! इ.

उद्गार. जयगीत, जयाचें गाणें. 'जय जय स्वर्गदेवा।' -भा. १.१.

० जया-उत्रा. जयनाद. ० जयघंती-स्त्री. (राग) गायनसाधनातील एर राग. ह्या रागांत पडून, तीन ऋषभ, कोमल गांधार,

तीव गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, तीव पंचम, कोमल निषाद, तीव निषाद हे स्वर लागतात. जाति संपूर्ण-संपूर्ण बादी ऋषभ, संवादी पंचम. गानसमय रात्रीच्या दुसऱ्या प्रहाराचा शेवट आरो-

हस्त तीव गांधार व तीन निषाद व अक्रोहात कोमल गांधार, कोमल निषाद घेतात. ० टाक-५. जय झाला असता वाजवावाचा नगावा. डोलणे. ० तिरम वि भरभारादलेले (राज्य). ० तीर-५ (क.) दसत्याची वेगुल्योर्ध्वील जत्रा. [सं. जैत्र] ० हुंटाभि-५ जय झाला असता वाजविलेला नगाऱ्याचा आवाज व दो

नगावा ० प्रतिन-५. १ जयघोष २ (ल.) धोमताहि मंगल-सूचक शब्द ० पताका-स्त्री जयाचे निशाण ० पत्र-न ज्याचा पराभव झाला त्याने लिहून दिलेले जयाचें पत्र. रेवती कुडी,

काद (दुस्ती, पंडितातील वाद, फिदाईदकाद यांतील). ० प्रातः-स्त्री जयामुळे मिळालेला मान, नेमव ० प्रातिपिन-वि जयाने प्रसिद्ध झालेला, जेता म्हणून नव मिळविलेला.

० प्रस्थान-न लढ ईतर जाणें स्वामी: कूच, मोहीम (मोट्या मीठीने) ० पत्र-न १ (काव्य) जय २ (पुर्वीने) जादफळ.

० मंगळ-वि कैद्या डोळ्यांचा (घोडा) दोळे, वपाळ, मान, छाती, ओंठ, बेंदी या प्रत्येकावर एकाच नैसाचा भोवरा आणि

घोंटावर दोन वकुशीवर (पुत्रावर) एकाच भोवरा असलेला (घोडा) हें याचें शुभलक्षण होय. -अथप १.१२. ० वाद्य-न. जय झाला

असता काजवावयांचे बाय 'जय बाय नित्य वाजती।' - ऐषो ३१८ ० यात-चैत-वि यशस्वी, जयी ० विजय-पु विष्णूचे दोन द्वारपाळ ० शब्द-पु १ जयाचा ध्वनि, शब्द, दोन सैन्ये मिडली असता म्हणावयाचा वीरशब्द २ राजा छद्माईला निघाला असता त्यास ब्राह्मणांनी दिलेला आशीर्वाद ० श्री-स्त्री. ज्याने मिळालेले तेज, टवटवी शोभा ० श्रीराम-सीताराम-यत्ना वैरागी लोकांतील एमकेकाना नमस्कार करताना उच्चारवयाचा शब्द ० स्तंभ-पु जय मिळालेल्या ठिकाणी जयाचे स्मारक म्हणून उभारलेला खाव (दागडी, लाकडी), रणस्तंभ ० स्त्री-वि नहमी विजय पावणारा (अर्ली स्त्री असणाऱ्या ईश्वर शब्दाचे अनुकरण)

जय, जय-क्रि (क) जये ० सर-क्रि (क) जेवपर्यंत ० स्तन-क्रि (क) जेथून [स यर]

जयत्-पु (संगीत) एक राग यात पद्म, वीरल नृपम, तीव्र गंधार, पंचम, तीव्र धैवत हे स्वर रागतात जाति औडव औडव वादी पंचम, सवादी षड्ज गानसमय सायकाल, ० कल्याण-पु एक राग यात पद्म, तीव्र नृपम, तीव्र गंधार, पंचम, तीव्र धैवत हे स्वर रागतात जाति औडव-औडव वादी पंचम, सवादी नृपम गानसमय रात्रीचा पहिला प्रहर [स]

जयतन-न (व) सरपण, जळण, जळवण [जळतण]
जयती-स्त्री १ देवाची जन्मतिथि (विशेषतः दशावता रात्री), अवतारी पुरुषाचा जन्मदिवस व त्या दिवसाचा उत्सव, बाळदिवस 'जयत्या उपोषणं नाना धाषणे।' - या ४ १ १२ २ एक झाड व त्याचे फळ याच्या फळाच्या माळा करतात

जयपाळ-पु एक वनस्पति, याचे बी, हें उष्ण, सारक, जड, कडू असून वाति, ज्वर, क्षुद्र, प्रण कफ वद्द कमी, विष यांचा नाश करणारे आहे - योर १ २५१ [स जयपाळ]

जया-स्त्री १ (ज्यो) तृतीया, अष्टमी आणि नवोदसी या तिथी २ भाग [स]

जया जये-सर्वनाम ज्या, ज्याला, ज्याने 'जया राहे पाठा तर।' - या २ ७ ८० 'जये सगलें मती राम तोडी।' - राम ४५ ० चेनि-जयाच्याने 'जयाचेनि हो समाधान सग।' - राम ४५

जयाघड-वि १ जयोःपादक, यशकाळ, फायदेशीर हितावह (सदाचरण इ०) 'मातापितरांचे आश्रयन केले असता अशब्द होणार नाही' २ मंगलदायक जयसूचक (सुनुने) [स जय+अवह प्रत्यय]

जयाचिजया-स्त्री या दोन डेवता आणेत, स्वारीकर निघण्यापूर्वी योदे लोक जय मिळविण्यासाठी याची पूजाअर्चा करतात [स जय+विजया]

जयी-नि विजयी, जय झालेला, जय मिळविलेला [जय] जयी-क्रि वि जेव्हा, जे महा [प्र जडभा, स यदा] जयेजणे-अकि जिंकणे, जिंकता येणे 'तुका म्हणे पदोपदी कान्हो वनमाळी' जयेजत मग सेवटिला एक वेळी' - तुगा ३२५ [अगेजणे प्रमाणे जयपासून घटना]

जय्यत, जय्यद्-वि पूर्ण, अगदी 'त्यातील पळण जय्यद् बर्बाद जाही' - होके ११६ २ सिद्ध 'तयारी जय्यत आहे' [अर झाड=अविशय]

जर-पु १ ताप २ तापाच्या पुढील्ल्या, पुरळ 'तापांनी त्याच्या तोंडावर जर समटला आहे' [स, ज्वर प्र जर] (ताप) ० उत्तणे-(ताप गेल्यानंतर) अमावर, तोंडावर पुरळ उठणे ० जाणे-दुखणे येणे, रोग उत्पन्न होणे शिबीरघाप देताना योजितात 'तुजे हातावहन जर जावो ० बाघणे-ताप नाहीसा होण्यासाठी मेललेला घोरा, गाडा, ताईत हातात, मनघटात बांधणे ० भरणे-होणे-१ अर्थात ताप भरणे २ (स) अराकत, नालायक, अयोग्य होणे (प्रमि आणि वस्तु यासबधाने नकारार्थी अथवा प्रत्यार्थी योजितात) 'घोतलोव्याला बरंभर टिकायला काय जर झाला आहे!' 'तुज काकरी करायला काय जर भरला आहे!' सामाशब्द-० करी-वि तापकरी माणूस ० डा-पु जर, ज्वर, जरडा, जरडा भरणे=ताप भरणे 'उन्हाळी जरडा पावसाळी विनाल्लती!' - वसा २० ० बद्द-पु, ताप बद्द करावयाचा भेन ० लपेट-स्त्री तापाची साय

जर-पुस्त्री १ कलावृत्ते वळ, सोन्याच्याची तार, कला वतु २ (व) सोने, पैसा 'जर पदरी जर नसला तर तो मर ससारी येउन येत।' - पळा [फा झर=सोने] सामाशब्द-० कडी-स्त्री (कलावतु काम) धाग्याला पीळ देण्यासाठी जिच्यामधून चातीवत्त्व दोरे घेतात ती कडी ० कमर-पु घुर्णकटिबंध, कटि-सूत्र -राज्यको २ १० ० खाना-पु घुर्णखाला -राज्यको २ २१ ० जरदियान-न सोने आणि सोन्याच्या वस्तु इत्यं आणि अलवार कलावतु आणि कलावतूचे काम, कशिदा (समुदायाची प्रयोग) [फा झर+झरीन] ० तार-स्त्रीन १ कलावतु २ हलक्या धातूवर सोने, रपे, चादी चढवून त्या धातूची तार काढून ती नेहमी अगर सुती धाग्यावर हुशळणे यास जरातार म्हणतात हलक्या धातूवर सोने, चादी चढवून तार काढून केलेल्या जरातारीस खोटी जरातार म्हणतात व चादीवर सोने चढवून काढलेल्या तारच्या जरातारीस खरी जरातार म्हणतात ० तारी-वि कलावतूचे, जलात असलेले (पीतावर पागेडे इ०) ० दोज-पु कलावतूचे काम करणारा [फा झर+दोज] ० दोजी-स्त्री कला वतूचे काम -वि भरजरी जरीचा 'खाशा स्वारीकरतां भर वल्ली लोड गाथा विभा जरदोजी गादीलोड लाविले' - रेरा २७

०वाच-चापस्त-वि. जरतारी, भरती जरदोजी पहा [फा]
०यान-न. सोनें, रुपें, इ० इन्ध, चादी-सोन्याचे दागिने
जर जरियान पहा ०मिना-पु भरजी मोल्यवान वस्तु, जर्मीना
'जरमिना जरावाच. आदिकरून अशेष वस्तुजात याचा उदीम
चालवावा' -मराठा ४ २१ जरदोपी-झी एक शिरोभूषण
'जरदोपीस पिंपळपान' -मध्य २५

जर-उभ संकेतबोधक अव्यय, असुक गोष्ट घडली तर अशा
अर्थी पूर्वीची अट, निर्वध, वस्तुस्थिति दाखविणारें अव्यय हा
शब्द पुढील शब्दाशी जोडून विवाचतात-चा, करिता, काय, करून,
होऊन जसें-जर वा तो आला तर मी देईन [स यत्-यदि-यदि]
०करिता-उद्गा.जरी (एखादे वेळीं), जरी (एखाद्या रीतीनें),
जरी (यद्यपि, अथापि) ०तर-(जर आणि तर) अट, कार्य
कारणभावी बोलणे 'मला जरतर नको, काय असेल तें स्पष्ट साग'
जरकरकर-वि लल्लललित, चमकित, तेजस्वी, तजेल-
दार, उजळपाजळ [जर बई-बीज दि]

जरंगा-उ मासे पकडण्याचे जाळे 'आता बुढाप्याच्या
तरंगा-। माजी मतिभ्रंशाचा जरगा।' -शा ७ ८६ [जर-तंतू+
अंग १]

जरगुड-न १ आक्याच्या कोडीभोंवतीं ज्या रेपा अस
तात त्या, केसपुज २ आवाही, काप्या, पिंपळाच्या मुळका
इ०दीच्या तनुचा गड्डा, जाळें, जुडी, तनुसमुह [जर-तनु+भा
गडे=गोळा] जरगुडी-वि देशाळ तनुमय दोन्याचा

जरजर-वि १ (प्र) जर्जर, थकलेला, म्हातारा, जीर्ण,
खुना झालेला (प्राणी, वस्तु) २ परमृत निर्वीर्य 'इंद्रादि
निर्जर समरगणी। जरजर केले प्रतापे। [स जर्जर]

जरठ, जरंड-वि १ निबर, म्हातारा, जीर्ण, बुद्ध २ दुर्बल
थकलेला, अशक्त, कमजोर [स जरा+स्थ, जरठ]

जरड-झी दोर, रेपा, दोराळपणा, तनुमयता (निबर
भाजीपाट्याची) [जर]

जरड-डा-जरड पहा [स जरठ-जरड]

जरडा, जरडी-झी जरुळ, म्हातारी छी, विशेषत
मुवासिनी छी म्हातारी हा शब्द कोंकणात बुद्धविषयान्तरावि
सात [स जरा-जरडा, प्रा जरडा, जरडा]

जरंडी-झी (कों) पानयरी, बौद्ध 'जरंडी घोळाणा
गडमळा।' -दा ३ ६ ३७ [स जर]

जरडेल-वि तनुमय, रेपाळ, जरगुडी पहा [जरड, तुल०
स जरडी-एक गवत १]

जरण-झी पचन 'अन्नात स्थव्य मिसळला म्हणजे
अन्नाचे जरण चापले होते' -विधि २ २५ ८ [स जू-जीर्ण]

जरणी-झी एक औषधी वनस्पति

जरतकास-वि १ एक ऋषि हा फार अशक्त होता (या
वरून) २ (स) फार अशक्त, रोडका, सुदामदेव, कृशाशरीर
[स]

जरद-अ जरई पहा

जरदा-पु खाण्याची तंबाखू (चांगली कमाविलेली) -वि.
पिवळा, पिवळपा रंगाचा (घोडा) [फा जरद] -दाइत-वि
पिवळपा रंगाचा (घोडा) जरदा भात-बोवईभात -गृशि
१ ३७२

जरदाळ-पु एक फळझाड हे साधारण उंचीचे असून
पश्चिम हिमालयात याची लागवड होते या झाडापासून बदाभा
सारखा टिक निघतो त्यास चेरीगम म्हणतात याची फळे खातात
[फा जरद=पिवळा+आळ=बंद फळ]

जरप-न (गे) पाऊड पडल्यानंतर खणून पेरणी करा-
ययाचे शेत

जरव-झी १ धाक, भयोत्पादक तेज, वजन छाप 'त्या
राजाची अशी जरव होती की, नाव ऐकताच बाटू घरघरा कापत
असत' २ दरारा दयावणी (कि० देणें, दाखविणें) 'त्याला
जरव देताच तो करकून खला ३ भीति, धास्ती बंधक (कि०
खाणें, घरणें पावणें, घेणें) 'बाबूकस्वाराबाबून घोडा जरव
खाणार नाही' 'पतोजीची हाक ऐकताच पोराला जरव बसली'
४ तोफ 'मोठमोठ्या पळ्याच्या जरवा।' -देपो २ १६
'शिंदही बाणाचे रोख पाहून जरवा झुक करितात' -ख ११
५६६१ ५ पिछा मार 'ज्यांनीं मसूरी केेली त्याचे प्रतास व
त्यास जरव दिली' -मराचियोशा ५७, ६ नाणें पाडणें छाप,
शिक्का 'अलीगोहदाचा शिक्का दिर्घीत पडला पातशहाची
जरव मोहून याचे नांवें करणें.' -रा १ ३६३ [जर. झई]
(बाप) ०खाणें-भीति वाळणें. 'हा दाडगा कोणाची जरव
खाणार नाही' ०पिणें-भीति घेणें जरवणें-मिणें, भय
पावणें, धास्ती घेणें, धाकत असणें साम्राज्य-जरव, जरव

दार-वि १ अतिशय मोठें, प्रचंड (ओसें, माप) 'त्या मापा
पेक्षा हे माप जव आहे २ फार जड, भारी, जबर (किंमत,
दर) 'या लुगड्यास आठ रुपये किंमत जरव' ३ नासदायक,
जुळमी, कष्टिण (नोकरी, धदा) ४ यक्या आणणारें, फार जड,
भारी, राक्षसी (ओसें) (अतिशयपणा विस्तृतपणा, भारीपणा
निंवा नासदायकपणा दाखविण्यासाठी या शब्दाचा उपयोग
करितात) ०यान-वि १ दरा-याचा २ कर्तृत्ववान 'जरववान
पुष्ट्य आहे त्याचे होडात दौलत आहे' -हौक १०९ जरधी-
वि १ ओररावी, वचक, धास्ती बसविणारा. २ भयकर, जुळमी,
नासदायक भयोत्पादक ३ तीक्ष्ण प्रखर (शब्द, पद्य) [जरव]
जरघं-पु घोड्याचे पिळगे जखम पहा

जंरया—पु. (रजया.) एक अर्गरी भाउट आंग्याची जात हा नामा अमनां तातहाक ताप येतो म्हणतात. [मं. ज्वर—जग+आया]
जंरस—न. घारीक आंग्यासारखे पी. हे पोस्टदुर्गवर वेतात.
जिरवरण. —सुंव्या १५५.

जरा—श्री. १ म्हातारपण, वयस्कता. 'आणि तयाचिपरी जरा। न टेंवनां दारीरा।' —हा ११.५५४. कृनांत-वटवा-मळ-ध्वज जरा दिलो लावली।' —वेना ४६. २ मिथिलता; अवस्त पणा, दोषेत्व.

जरा—किवि. १ तिडमात्र, निश्चित. थोडेंत; थोड्या प्रमाणात. 'जरा दूय पी म्हणजे आता सुपारी उतरेले. २ अमळता; थोडा वेळ. 'राहोनी जराकी नयेसि कथिदी म्हाष्टिपाती जरा।' —कर्म २.५४. [अ. हारां=अणुमात्र] जराक-कसा, जरासा—किवि. थोडेंत, निश्चित जरा पहा. त्या कृष्णसारथिपुंडें होदिले मूक, न जराक बकशील—मोक्षोण १७.४१. [अ. हारां+एक, अथा] ० हारां=किवि. १ थोडक्या वेळाने. 'जरासाने आमच्या सेनापतीबाहेरच्या महालात जाऊन मूं तें पत्र दे.' —थाय २.२.

जराबाजरा-बादरा, जराबजरा—पु. निरकोळ वस्तु; समरपद; रहाण स्वामी गोरी. 'देवज व चीउवस्त गेलेले जरा-बाजरा सुडां गडन स्थापन कराया.' —उत ११.५४०४. 'हा जरा-बाजरा घेउन आला घरी।' नाही सुपडोपली वेडुंति तागडी।' —दाळा १६. २ कणन कण, एकुणएक वस्तु. 'इनामाचे जराबजरा पावले कीजे.' —रा १७.१६४. —वि. इयन्यात्र, किचित्. थोड-कीडीहि (बूक, अंतर ६०). 'मी थोडी केली आहे यात जराबा-जरा अंतर पडल्यास सर्कारचा गुन्हेगार' [फा. हारां]

जरायु—न (प्रसूतीनंतरची) वार; गर्भरोसा; गर्भवेण, शोळ; गर्भाशय. [सं.] ० ज-वि. गर्भाशयापासून उत्पन्न झालेला (मनुष्य, पशु). जीवाच्या प्रकारांपर्यंत एक. अंडज, स्वेदज, उद्भिज पहा

जरा-रा—पु. उग्रपणा, रानटीपणा, क्रूरपणा, तापटपणा. [अ. जरीर=दूर जलाल १।

जरा-री, जरीदा—वि. एकटा, सडा; फडिंग, ज्याला वायकापोरी, नोकरत्वावर नाहीत असा. 'जरा राहिला आहे.' —पद २.१६६. 'जरीदा होऊन वन्हाणपुनचे पाविपल्यास येणार' —रा १२७ [अ. जरीदा]

जरा-वि. करारी—शर
जरीयान—न १ सोन्याचे दागिने, सोनेरी अजरारी वापड, कथिदा २ सोन्याबादीचे दागिने, जडजबाहीर [फा. जरियन; जरीन]

जरी-रीं—उम १ ययापि, अयापि, तरी देखील २ जर (—उ.) पहा [मं. यही] ० गण-उम जरी अर्थे जाहे तरी; परंतु जर, याच्या उलट तरी पण.

जरी—श्री. तापाची साथ [सं. ज्वर. म. जर] ० मरी-श्री. रोगाची साथ (विशेषत पडकीशी); बाव्या. देवी. (सामा) पडकी बाव्या [मोस्तनी वडीनी जरी एक देवी अथवा लक्षा या रोगाची एक देवी वस्तुन तिची पूजा कवितात]

जरी—श्री. सोनेरी अथवा रुप्याच्या तारा —वि. जरीच्या, सोन्याच्याच्या तारानी विंगलेल्या. 'जरी कांठी-माण, घामोटे, पातळ, शोळ.' 'जरी सामान.' —गमासद ६८. [फा. हारीन]

० कांठी—वि. कांठात जर अवलेल्या; जरीच्या काठाचा. ० जर-तार-पीन, जुनी जर; मुन्या कत्राची जर, जुना कलावतु, काठ, झाला, सोनेरी नशी ६० कंचे तुम्हे ६० (जरीपुतणवेले ओरड-ताना हा सव्यप्रयोग करतात) ० पटका-पु १ मराठयांचे मुख्य निघाण, स्वारीवर जो सेनापती जाईल त्याच्या हवारी हे निघाण घेऊनचालून वरीत असत. 'देऊन हत्तीवर जरीपटका। निघाले रुक्मदेव वटका।' —प्रळा. २ जरीचा कसबंद; काच्या. मोडि-मेवर जाणाऱ्या सेनापतींना हा पेंडाव्याडून मिळे. ० पटका-रुपया-पटकी(कपा)चा रुपया-पु जरीपटकाचे बिन्ह असलेल अंशही दयाया. ० पदरी—वि. जरीचा पर असलेले (पागेट, शेला). ० वाडली—वि. जरीच्या, कलावतुच्या उम्या काड्या असलेले (बापर). 'जरी वाडले यात चांदवे सोग झाला चौकर.' —येपो १७७ [जरीभ्यादल-जर, कलावतु] ० घाय-वि. कलावतुने विणलेले, भरजरी. (प्र.) जरपाव पहा. ० खुदी-खुदी—श्री. १ जरीवरतार पहा. २ जुनी जर (जरीखुदी) गाळली असता तीवून जी चांदी निघते हो. ३ जरातारी खुदी, ठिपक. ४ (ज) शुभ देवा, राखून ठेवलेले दागदागिने, पैसा.

जरीय—पु. १ जमीन मोजण्याचे माप, सोरी जिंवा साखळी. २ (अंत.) जमिनीची मोजणी, पहाणी 'विशेवार सेत पाहून जरीवाचे रुंदी पायमाली ... पेदेन' —पेद २०.२१५. —वि. जर-पेदा पहा. [अ. ० खरहा-पट्टा—पु. जमीन मोजणीचा सक्ता ० दार-पु जमीन मोजणारा, सकेल इन्स्पेक्टर

जळून—उम जर, ययापि. [जर होऊन, कर्तु]

जळूर—श्रीन, अपरिहार्य कारण, गरज, जळरी, अवश्यकता. जळूरत 'तुम्हास जाण्याचे जळूरत असल्याम जावे' —किवि. १ अवश्य, कोहि करून, अगत्य, काहीं अमले, झाले तरी. २ वशने, वचित, विरळा 'हा दुष्टपणानून त्याचे बापणे जळूर दिसते' ३ जवळ; तावडतोड; खबर; त्वरित 'माझे जेवण रोखीत इतक्यात जळूर जाऊन ये' [फा जळूर] जळूरत-रात—श्री जळरी; आवश्यकता 'कोणास बक्षीस वाययावे याची जळूरत तुम्हारे विचारे अमेल त्याची याद पाटविणे' —ख ८४२००. [अ. जळुरी जळुराती—वि कामचक्र, ईशानी. 'वाही लोक लागल्यास जळुराती ठेवणे व देगा बारलियावर दूर

करणे '—वाडसमा १२० जरूरी—की आवश्यकता, गरज, परवा [फा जरूरी] जरूरीयत—वि जरूरीची आवश्यक [फा जरूरी]

जरेणें—अकि (राजा) ज्वरानें युक्त होणें, ताप येणें, भरणें [स ज्वर म जर]

जर्गा—उ मंडळ, वेडा 'सर्वांनीं जर्गां एकच केल्यास काम तमाम होऊन नफे फार होतील' —रा १९ १७ [फा]

जर्गार—उ सोनार [फा जर्गर]

जर्जर, जर्जरीत—वि १ वार्धक्यामुळे थकलेला, क्षीण झालेला 'जर्जर झाल्या निंदक हे अवघे होती।' —धीरश्रुत पदे (ननरीत) पृ ४४४ २ पंडित, पछाडलेला 'तैसा तो धनुषधर। अन्यत्र दुष्टे जन्म।' —झा १ २७३ [स]

जर्द—वि सोनेरी, पिवळा 'नराव जर्यां अंबारीत' —पया ५४—अ १ पिवळा आणि तांबडा या शब्दांचे गुणाधिक्य दाखविण्यासाठीं जर्द हा शब्द त्यास जोषतात 'पिवळा—तांबडा जर्द.' 'जर्द तांबडा' २ काळा आणि दिरवा या शब्दांमार्हि जर्द शब्द जाडतात [फा जर्द]

जर्दा—जर्दा पहा

जर्थ—की १ जरव पहा २ प्रहार तडाखा —वि डार—भाय (टीप) ७८ [जर सर्थे]

जर्थी—वि भरजरी, जरीवाव पहा खुशामत मरुमल जवर्धी मडान मांडिल्या होत्या' —रा १ ४२

जर्मन सिल्व्हर—कोन एक प्रकारची धातु बिलायती चांदी तीन भाग तांब्यात एक भाग निकेल धातु मिश्र केली म्हणजे इत्यासारख्या पद्धत्या रंगाची मिश्र धातु बनते, त्यात पोडें जस्त मिळवून जर्मन सिल्व्हर करितात याचीं नाना ठेवंचीं भांडी तयार करतात [इ]

जर्हि—ही—उअ जर, जरी पहा. 'जमो जर्हि कृष्ण इक्षि' —रास ३ ७८

जल—ने वैभव शकाची —रा ५ ७६ जलील पहा [जर जल]

जल—न पाणी, उदक तोय अतु, नीर [स] म्ह० जलात राहून भाशाशीं वैर. (वार) जलीं, स्थलीं, काष्टीं, पाण्यानीं—१ सूत्र सर्वे टिगणीं ज्यांचे अस्तित्व अशा दबाबल म्हणतात २ (२) ज्या त्या गोष्टीत व जे तसें होईल छुपसगारा, मेणगारा, पिच्छा पुरविणारा अशा माणसा वल्हडि याजतात सामाशब्द—० कुनकुन—उ पाणकेंवडा ० कूप—उ विरीर (पाणी असलेली) याच्या उरुट शुक्र वृष कुड—न (पि) ज्या कुडत अगर पातन वासिस्वाकरिता पाणी देवतात तें (इ) कर्त 'वाल्कास घेऊन आलेल्या लोकांनीं प्रार्थनेतील दुसरा पाठ झाल्यावर लग्न

लेख जलकुडाजवळ याचें —साप्रा १० १०५ ० केलि—भ्रीडा—१ विपरीतपुत्र श्रियासहवर्तमान जलामध्ये विगत करतात ती, २ पाण्यामधील खेळ, नावा वल्हविण्याची, पोहण्याची शक्यत 'क्षीरपिथीतर विहारी जलकेलि वरु नदीत गगनीच्या।' —हस-कारीय आख्यान, मोकण २८ २५ ३ नदी—समुद्रपर्यंत ० क्रिया—स्त्री १ पितराचें तर्पण २ पाण्याचें कार्य पुणें वगैरे ० खोळंड—उ एक मासा —प्राणिमो ८५ ० गतिशास्त्र—उ (शाप) पदार्थांच्या पाण्यातील गतीसंबंधी नियम दारा विणारे शाव (इ) हायड्रो डायनामिक्स ० चर—न १ पाण्यातील प्राणी 'जैसे जलचर जलसांडे। आणि तत्सुणीं मरण मांडे।' —झा ३ ११७ २ (सकेतानें) समुद्रापलीकडून आलेला पस्कीय माणूस, द्वीपातवरा मनुष्य ३ गुप्तोपियन लोक इमन लोक 'जन्मर तयार झाले' —रा १० १७५ 'प्रताप मरिमा थोर जळामधि परि जलचर अडविला।' —ऐपा ३०४ ० ज—वि (काव्य) पाण्यापासून उत्पन्न झालेला, पाण्यात जन्म पावलेला (मेघ, कमळ इ०). ० जघोप—मेघमज्जा 'लक्ष द्योपाचा प्रकाश। जलजघोप घगरी।' ० जंतु—उ जलचर, चलनचारी प्राणी, जलामध्ये उत्पन्न होणारे जंतु (शस्त्रकी) ० तरंग—उ १ राट, लहरी २ एक वायू, वारा पासून वाजीसापर्यंत चिनीमातीच ल्हानमोठे पले घेऊन, वाज विणारा ते आपल्यापुढें अर्धवर्तुलाकार मांडितो, मग त्यातून इच्छित स्वराचा ध्वनि निघण्यासाठीं त्यात इमीअधिन पाणी घालतो व दोन बारीक छड्या दोन हातात घेऊन पेल्यावर मारून इच्छित रागाची गत वाजवितो, अशा रीतीने तयार केलेले वाद्य ० ताडन—न (पाण्यात कितीही मारेल तरी ते दुभंग होत नाहीं यावरून) (ल) निष्फळ धस, प्रयत्न 'ही वाव जलटाडणासारखी व्यर्थ होती' —तास २ १३ ० द—धर—उ मेघ जलदृजालपटल—न अन्न पत्तळ आमाळ, टपानीं व्याप्त आकाश जलदेवता—की पाण्यातील देवता, अप्सरा ० धर केदार—उ (सगीत) एक राग, यात पडज, तीन कृपम, कोमल मध्यम पंचम, तीन धैवत तीन न्याद हे स्वर लावतात जाति पात्र—पाडव बांदी पंचम, सवादी कृपम गान समय रात्रीचा पहिला प्रहर ० धि—निधि—उ १ (काव्य) पाण्याचा संचय, समुद्र 'जणें जलनिधि आटला आचमनी।' २ (अकथित) दहा शत्रू किंवा एकावर चौदा पूज्ये इत्यादी सख्या ० नाडी—स्त्री जमिनीच्या पोटातून जाणारी पाण्याची शीर, पृथ्वीच्या पोटातील पाण्याचा माथे ० पक्षी—उ पाण्यातील पक्षी ० पाई—स्त्री एक औषधी वनस्पति ० पान—न १ जलप्राशन पाणी पिणें २ (काशी) फाळ ० पादचारी—वि पाण्यातून पायांनीं चालणारा एक पक्षि वग याचे पाय लाव व उडज अमतात —प्राणिमा ५८ ० प्रलय—उ ज्या वेळीं सर्वे पृथ्वी पाण्यात बुडून जात असा शक्तीचा काल ० प्रवाह—उ गंगाप्रवाह (घोर पुरणाची रथा, अस्थि,

जलाल—उ जुलूम जबरदस्ती जलेल पहा 'रयतेवर'
जलाल होऊन रयत पीडा पावते —मसाप २४

जला-वतन—न हद्दपारी वतनापासून दूर करणे वतन
काढून घेणे (किं करणे) 'हाटे यांचे पारपत्य जला-वतन
करणे —वाडसनदा ७०. [अर जला=हद्दपारी]

जलीत—न भुरदडू —बदलापूर ३८६ जळीत पहा

जलाल—वि १ प्रकाशमान २ वैभवरूपन 'नवाबाची दौलत
वहुत जगील झालियांस आणखी जल देणें अथवा रोनक आणणें
हा यस्तियार तुम्हाकडे आहे —रा ५७. [अर]

जलूका, जलौका—खी जळू [स]

जलूस-प-दा—उ १ सिंहासनासूड होणें राज्य करणें २
वधैत्य हितसंदेह ३ समारंभ 'मोठा जलूस जाहला —ऐति
११५ ४ कीर्ति प्रग्न्याति 'माधुरासहाय याचे जलूदेचा जलूसा
मोठा' —होके ४१ [अर जुलूम] ५ स्तन—न राज्यागेहण शक
(कोणत्याही सुलमान राजाचा) जलूस—वि राज्यागेहणापसून
मोजण्यात आलेला (सन) [अर जुलूसी]

जलेल-ली—खी जुलूम जबरदस्ती अन्याय जवरी,
जलाल 'रयतेवर जलेली न होऊ देता वाजवी करावी —मसाप
१.१६६ [अर जलाल]

जलेहखाना—उ समारंभाचें स्थान जिलौखाना पहा

जलप-जल्पना—पुकी बडबड, बलगना, बळणें मुरी
पणाच्या गप्पा, बडबडें, प्रौढीचें भाषण 'मातरा हल्ली क्षोभला
साधें। झटला झाडण घेटला हीउ। अमयांदा खियाचा जलपु। आवळ
न शक विधाता।' —मुआदि १६ १६९ जलपक—वि बड
बडया निदक 'आलियाई जलपक। —दा २ १२६ जलपणे—
भकि १ प्रौढी साधें। 'वै वाळणें २ बडबडणें पोळक बडया
भाषण —सकि बोलणें उच्चार करणें 'बडा परनिदा जलपटी।
सीतासती देवें कैची। [स जलप=बडबडणें] ७ वाद—उ बड
बड, जलपना 'अहं ममतेचिया जलपमार्दी। —हा ७ ७६

जलम—उ (शायकी) जन्म पहा [हि जलम] ७ भर—कवि
जन्मभर ७ भास—खी (गो) जन्मभावा [जन्म+भावा] जलम चें
मातेरें—जन्माचें सुखसान 'तुमच्यामुळ मी मात्त्या जलमाच
मातेरें करून घेतल —मु ७०

जलमा—उ (गो) शतातीत दवडल्यें करणारा माणूस

जलुद—जलद पहा

जलुई—उ (गो) झुलू

जलमा—उ १ गेटक, संमेलन 'जलमात जें टोल त्याची
विनती लिहिण्यात येईल —रा ५ १४४ २ गण्या-बजानग्याची
गेजक ३ तमासा. [अर]

शब्द ३ ४६

जव—उ १ यव, सात, हें झाड दोन-तीन फूट उंच वाढतें;
जवाच्या भाकरी करितात व जनावराना चरी म्हणून घालतात
धार्मिक विधींत याचा उपयोग करितात २ या धान्याच्या
लाबीचें माप, एक मोजण्याचें माप (सहा मोहण्या इतकें).
३ आगड्याच्या दुसऱ्या पेन्त्यावरील यवाकृति रेपा ही माण-
साची चांगली स्थिति, स्वास्थ्य दर्शविते ४ कक्कात, माळेंत
घारण्याचा यवाच्या आकाराचा सोन्याचा मणी ५ वायकाच्या
हातशील एक प्रकारचें वारण जवा पहा [स यव कें जि जोव हिं
जौ, जव] ७ खार—उ जवाचा पेंढा जाडून केलेला खार औषधि
क्षार, सोरा [स यवक्षार] ७ माला—खी आगण्यावरील यवाकृति
रेपा समुद्रिह ही पाहतात जळी—खी (गो) रायट सोन्याचा
मणी जव अर्थ ४ पहा जवा आगळा—वि जवानें जास्त,
थोडासा जास्त 'तो कजर तर हा जवाआगळा कुवर'

जव—उ येग, गति 'आज्ञा घेऊनि दासकात्मज हय प्रेरी उवें
आले। —मोक्षण ७७ १. 'धडधड यात्या जवें जसा विटरी।' [स जुनुडें जाणें] ७ न—वि वेगवान 'धृतराष्ट्रायें बराया
गधारीतें नरीकुतें जवन त्या 'धारपतिकड पाठविला ह्तर
जसा पवन। —मोआदि १४ ८९ 'नोह हा परन जवन वाह
भासतो —मृ ४

जव—वि १ जोंपरीत २ पावेंतों पर्यंत 'मी जव स्नान
करून येईं त्य त् भावी श्री ३ जों त्याच वेळेस, तोच ४
जवळा, [स 'मुलासि जव पातरीं भ्रम अरण्य एसीं पदे। —केना
८० [स यदा, यादा प्रा जव, कें जि जी] ७ जव—कवि
जों जों ७ पर्यंत-पावना—मिनि जोंपरीत; ज्या वळेपर्यंत
जवर, जंवरों किंवि जोंपरीत जववर पहा 'करी स्मरण भू-
पती जवर आखोनी पदा। —नरहरि गणारत्नमाला ८१ (नर
नीत पु ४२०) 'जवरी बदन तिजेना। त्व हो सुगव क्रेना।
—दा १२. १७ ७ रज, जववर लो ७३ (४) जवळा
७ जववर—चरा, जवचपर्यंत पावना मिनि (काव्य)
जोंपरीत ७ सर किंवि (क) जोंपरीत

जवणें, जवणें जलवाणें—उ १ एकत्र जाडें
एकमेकांत गच्च बसविणें साधणें २ वज्र गोळा करणें ३। ४
घट गच्च बांधणें ४ बांधणें, जवडणें (घुटाला पय) ५ गळ
बालणें बांधणें [स युत विवा जुनुडें जाणें]

जवखेळ—वि एकर बळेंत, गोळा, जमा बळेंत

जवेंआग-जाळ—उ शास यातायात जताळ पहा

जवजे—खी—खी कायरा वीम पहा कावदपनामचें
नवऱ्याच्या नवऱ्याच्या मागे हा शब्द लावितात जमो—मुद्राई
[जवज कृष्ण [अर सोया=चायको]]

ज(ज)घट—न ? (प्रा) मडळी, टोळी, जयाव, कपू सयु
 दाय २ जोडपे, जुळे 'तेही जाण जवळे'। दोन्ही द्वे एकवटे ।'
 -शा १३ १९१ [जवळे] जघटपै—अकि जवळ करणे जवळपे पहा
 'तुणेंतें निवणी क्षमेस जवणी गवोंदिरते पिटी ।'—नीतिनाटक
 जवत—वि (कलावा वों) ? जास्त जादा २ व्यर्थे
 जवनि(नी)क—निका—खी ? पडदा; कजात 'ठंबगडा
 मूताची जवनिस् फिटे ।'—शा ६ १०६ २ वळ, आठ पडदा
 'फेडुनी जन्माची जवनीक ।'—भाए ६०४ ३ सत्यहील एक
 वळ ४ नाटकाचा पडदा [स यवनिका]

जवरा—पु ? स्मशानातील पिशाच्य, काळ, मृत्यु यम
 'महातारी मेर्याचें दुःख नाही पण जवरा संचितो २ गोमाती
 मसणा, फुग ३० ज्याचा काही सवध नाही अथा कल्पित
 व्यफीचा बोध करण्याकरिता योजितात काही एक कायें मनात
 नसता काणी सुडा करण्यात नाही याअर्था याचा उपयोग करतात
 'तुणें छत करावयास कोण जवरा खोळवला आहे [स.
 धमराज १]

जवराती, जवस—खी एक धान्य, अळशी पहा याचे तेल
 काढतात गळ वीरवर बाधण्यासाठी पोटीस करितात, चटणी करि
 तात तेलाचा उपयोग वन्हाडात स्वयंपाकात करितात याच्या
 वाखाच्या सत्वा' केलेला कपडा मौल्यवान व टिकाळ असतो [स
 अतली, यव यवस ?]

जवळ—यम ? सन्निध, निकट, पार्श्व (स्थलाचक्र, बाल-
 चाचक्र गोष्टी, पदार्थांचे, मनुष्याचें सादर्य किंवा नात्याचें निकट
 वर्तित्व द्वाचविण्यासाठी व्यापकपणें हा शब्द योजितात) २ यरो
 बर, स्वाधीन, ताव्यात 'त्याचे जवळ शब्द आहे' ३ स, हा, तें
 या विभक्तिप्रत्ययांवाहीत योजितात 'त्याजवळ दे' 'त्याजवळ
 सांग'—वि ? नजीकचा, निकटचा 'या रस्त्यानें तें ठिकाण
 जवळ आहे' ४ नात्याचा, आस [स युत, प्रा जुघ, म
 जू जव] (वाप) • करणें—? घरांतल्या माणसात सामील करणें,
 विश्वासात घेणें, सामाळ करणें, काळजी घेणें 'पुस्तोत्तरावाला
 राघोवादादानी जवळ केले'—दप ९ २ एखादी वस्तु निकट
 जाणें सन्निध जाणें 'पाऊस आला खबर नाव जवळ करा'
 • उमा करणें—आपल्या समोर येऊ राहू देणें जवळ करणें,
 संवध देवणें (नकारार्थी प्रयोग) • घेऊन—जवळ आणून, प्रीतीनें,
 दयेनें ममतेनें • जाणें—? समीप जाणें २ समीप करणें गमन
 करणें उपभोगणें • धरणें—आपल्या कावराभयें गणता करणें,
 जवळ करणें पहा सामाशब्द—• धा—वि निकट सवर्ण, निकट
 वर्ती (जाण, वळ, नाते या अनुपोषणें) • जवळ—विनि ?
 बहुतक बहुताही 'त्याची परीक्षा उत्तमा जवळवळ शाही'
 २ धात्रीशत्रात्री, सेदून • नातें—न ? जवळचा नात्याचा

सवध, आसपणा २ निकट संवध, सत्प्रता • पास—किवि
 जवळच, सन्निध, आसपास, शत्रात्री, हाताची. • ला—ळील—वि
 जवळचा पडा • स(सा)र—किवि शेजारी, जवळपास जवळी,
 जवळीक—खी ? सान्निध्य, निकटता, शेजार 'बीज जळाची
 जवळीक राहो'—शा ६, १०९ 'वीं वस्तूचीं जवळीकु जाली'—
 -दाव २६४ २ निकट संवध, जवळची सोयरीक, आसपणा
 'नात्याची जवळीक तरी आदराची कोंवळीक' ३ सवगी,
 मैत्री 'हा लुच्या माणूस याची इतकी जवळीक कामाची नाही'
 ४ तिदि लाभ 'परी पुनःप्राप्तीची जवळीक' न लाभेवि तेणें
 ऐश्वर्ये सुख। पण दुःख त्या वाटे ।'—सुसमा ६९—वि ?
 जवळ अगणारें, जवळचें 'जें श्रीकृष्णाचिआ जवळिका ।'—दाव
 १२२ २ अनुचर सेवक जवळीकें—किवि जवळ, सन्निध
 'ऐसें योळानि छुतापुरण पाचारिले जवळिकें'—मुआदि ४ १५१
 जवळील—वि जवळचा जवळून—किवि ? पासून (गति
 दाखवून) मी त्याजवळून आलों २ शेजारून, बायनें 'तो
 आमचे गावाजवळून गेला' ३ • च्यापासून घेऊन, काढून
 'त्यानें मनजवळून रुपये नेले' ४ वडून, माफत 'हे भाई
 मजजवळून फुटले' ५ पैकीं, आतून, आसमतातून, सान्निध्या-
 मुळें

जवळ—वि (गो) जुळें 'जवळ वधू वेतले कडिये ।'
 -मुआदि १६ १३० [स युगल]

जवळ—न (वों) ? वादळ २ वादळी हव, मेघजाल,
 अन्न जवळी—वि ? वादळाचा योग्य वादळातून पार पडण्या
 जोगें, जवळातून चालायजोगी (भोटीं मळवतें) २ वादळाचा
 (वार) [फा जोराने—फिरणारा, मन्कणारा]

जवळ—पु दक्षिण कोंकणातील ब्राह्मणातील एक पोटजात
 व हींतील व्यक्ति यांना खोत असेंहि म्हणतात हे जवळ्यात
 म्हणजे वादळात किंवा भटकत आले म्हणून ही सहा पावले असें
 म्हणतात [जवळ—वादळ तुल फा जोराने—फिरणारा]

जघटी—खी लभानंतर प्रथम दावयाची साठीनोळी, वधें
 जवळी—खी (वे) वाणत्याही औतास दावयाचा जोड.

[जव—जवळ]

जवळी—खी (गो) शतात पाणी खेळवण्यास केलेला
 रद्दान पाट

जवा—पु ? ब्रियाच्या हातातील एक सोन्याचे काकण,
 यात जवण्या अकाराच्या कड्या बसविलेल्या असतात २ त्या
 काकणातील एक जवाची कडी, दाणा, अवयव [स यव, म
 जव] जव्याची माळ—खी तांच्याच्या जवाकार मण्याची माळ
 जवा—पु ? जोड साथी, वळशी (दोन लाकडांच्या
 तुडव्याचा) (किं० बसणें, मिळणें) 'या कडव्याचा जवा

चागला वसविला आहे म्हणून एकाचही दिवस '२ (ल) मिलाफ, मेळ (माणसाचा) 'कमा ब्रम्हदेव प्रारंभीं शुक्रा जवा। मुर्गी सग न करता जमीं जाहला गवगवा।'—प्रला २००. 'एक साधु आणि एक सोदा ह्याचा जवा वसायाचा नाही' '३ रचनेची जोड, जम, जुळणी, यस 'हा श्लोक रचवीत होतो' पण काही केल्या जवा वसेना '४ ताळा मेळ, सगति (हिरोव, भजमास, युक्ति वाची) 'लमाविषयी पधरा दिवस वाटापाट वेगरी परत जवा वसत नाही' [स यम्=जमणे]

जवा—उ. सरोद वगैरे वाये वाजविण्याची एक इचमर लावीची हस्तिदती काडी [जव]

जवाई—उ. जावई पहा

जवाड—वि मोटे, जादा, जास्त, अधिक (सख्या, प्रमाण, विस्तृता यात) [अर शैद=क्रियाद]

जवादी—दे—खीन (कों) कस्तुरी माजराचे अड अडातील कस्तुरी 'अगी जवादी चरिली।'—वसा ३ [अर का सवाड] **पेर**—न लिहिण्याचा काळा घोरु (जवादि माजराच्या रंगा वरून). **मांजर**—**विडाळ**—**विडाळक**—उत, (काव्य) गंधमाजरा, ज्याच्या अडास खुवास पेत असतो असे एक माजर, कस्तुरी माजरा 'जवादी माजरे काळवीट,'—पेपो २४२ 'जवाद्या माजराचा आड मिळाला तर .. आम्हास पाठवून देणे'—रु १७५२ 'जवादी विडाळाचे वृषण। मत्स्की खोविती भीमत जन। रासभाचे लवायमान (कर्ण)। कोणी हाते नातले।'—सुसभा ५६०

जवादे—न (ऊ) घोरपड [अर शवाड]

जवाद्या—उ. वळवी नावाचे जनावर जवादी पहा —वदल ५१५

जवान—उ. १ ज्वानीतील तरुण, युवक २ पुरुष व्यक्ति (म्हातारपणापर्यंत) तरणाताचा माथूस ३ (व) शिपाई गडी ४ (खा) सोवती, मित्र—वि तरुण, तरणा वाड [स जुवन, फा जवान] **कट्टा**—**पट्टा**—**जमान**—उ धनकत्रा तरुण तरणावाड तगडा [फा जवान+कट्टा हि पट्टा] **मर्दे**, **जवामर्दे**—वि १ (तरुण आणि झर) झर, धाडशी साहसी २ जवानकत्रा, तरणा तगडा, चलाख ३ दिलदार, उदार [फा] **मर्दी**, **जवामर्दी**—खी १ शौर्य पराक्रम, धाडस २ शौर्याची कृत्ये काही किंवा ठाणी पादशाहीत गलीं ती जवामर्दीने घेतली—मराविशेषा ७४ ३ औदार्य दिलदारी

जवानी—खा १ ज्वानी तारुण्य तारुण्यावस्था २ तारुण्यातील जोम, भर [फा] **दिवाानी**—खी तारुण्य आणि जोम (आधिक्य दाखविण्यासाठी) तारुण्याचा माज, जोर [जवानी द्वि]

जवाव—वी—जवाव-जवावी पहा **दार**—वि हमीदार, जिमेदार, जवाबदार [फा] **दारी**—खी हमी जिम्मा **निशी**—खी जवावनीस यांचे काम व हुद्दा **नास**—उ १ अर्वाला उत्तर देणारा कामदार २ (चुरीने) शिरस्तेदार, चिटणीस [फा] **साल**—**सवाल**—**साली**—जवाव—**साल**—**साली** पहा 'आपले मापणीचा जवाव सवाल, याजमरिता करार गुजमन गेला अन्वता सदुरी करण्यात आली'—रु २२६३.

जवावी—वि ज्याला उत्तराची गरज आहे असा, ज्यापासून विवा ज्याच्या उत्तराची जरूर असते असा (सामासात) जवावी—हुडम-पन-अर्जी—हुडी इ० तमंच जवावी—पौजदारी काम—खाते—प्रवरण इ० [जवाव]

जवार—री, **जव्हारी**—नखी १ मोठ्या दाह्रा शेजारची खेळी २ ल्हान पेठ (कापडाची), नागपूर, नारायणपेठ, इ० कापडाच्या मोठ्या पेठा आहेत त्याजवळच्या ल्हान ल्हान पेठा, प्रत्येकी 'हा मोठाजोडा पेठेचा आहे की जवारी आहे।' [अर जुवार=जवार] **चा**—**जवारी**—वि गावानी, जेड्यात उत्पन्न, तयार झालेले (तूप, वल, इ०).

जवार—न १ (गे) जवाहिर पहा २ जवाहिर्याचा धदा 'जवार केले तसे फिटना।'—दा १९७२० [अर जौहर, अव जवाहिर]

जवार—री—खी. एक धान्य, जोंधळा, ज्वारी [स यव+नाल=जोनाल, हि जुआर, ज्वार, का जोळ]

जंवाली—खी वैद्यचे जोत, जुवणी, जू वाधण्याचा पहा [जू] जुवाली पहा

जवारी—सी, **जवासा**—खी एक वनस्पती, तानडा धमासा [स यवास हि जवासा, गु जवासो]

जवास—उ (कों) एक मासा

जवासा—उ जवादी माजराचे अड

जवाहीर—हर—न १ रत्न, मौल्यवान मणी २ रत्ने, मोती इ० ३ रत्नाचे दागिने ४ भारी रत्नाची व उत्तम काढा बिरीची तरवार [अर जवाहिर, फा होवर] **खाना**—उ रत्नशाळा, रत्नभांडार **जवाहिर**—हरो—उ जवाहिराचा व्यापार करणारा, जव्हरी, जोहरी, रत्नघराखी **जवाहिर**—वि १ रत्नासंबंधी २ जवारीबद्दल चुरीने योजतात

जवी—वि, जव्हद चपळ, वेगवान [स जव=वग]

जव्ह—फिबि (खा) जेव्हा

जव्ह—न विशेष गुण यावरी मनुष्याचे जव्हर जाणणार असे शब्द होणे दुर्लभ—पेटि ३१७ [अर]

जव्ह(व्हा)**र**—री, **जव्ह**—री—जवाहीर—हिरी पहा [फा जव्हरी]

जव्हार, **जव्हारी**, **जव्हाली**—जवार, जवाली पहा

जहदारी—१ तंगेच्याच्या साराच्या ध्यनि गोड निपाया म्हणून घोडीवर ज्या ठिकाणी तारा टेकतात त्यासाठी घोडा बांधून अथवा सुट घालून तारेच्या ध्यनि खुळीपायी जाणा. २ गतारीची तार घोडीवर ज्या ठिकाणी टेकते ती जाणा [दि.जुवरी]

जहाद—न (शाप). एक खनिज धातु. जस्त (६) मिक [सि. यस्त] गंधनिद्र—न. जस्त व मेषक यांच्या संयोगापासून पमलेला खनिज पदार्थ. (६.) विरमवसाहू.

जहान—यु गमारेम उत्सव. 'पादसाहानी...जहान केला.' -रिगम -६० [फा. जस्त]

जहा नोवा तमा जस्ताचेतमा—वि ज्या हो होता तमाय अ दीरोव विरिष्ट वेष्टपासून न पुढेलेल्या. [जगाभरणा] जहाभनसा—वि ज्याला जहा हरात । जहा एक तमा दुप्ता. सारक्याला सारा. 'ही बायको जहास तनी भेटली.' २४० जहास तसे भेटे मन्वा संशय रिंदे.

जशो-मो—(ता.) जहा-जहा.

जम—न. (इग.) यहा जय उत्कर्ष. [सि. यहा]

जसन—न विनोद आडवा मगोरजक प्रकार. 'नामामाने नाला जसने,' -दा १३.५.९ [फा. जलन=मेनवाली रुमारेम]

जमला, जरोला, जमेला—वि. ज्याप्रकारचा, आकाराचा. तन्वा तमला-तमला याच्या पूर्वी हा शब्द जोडतात. [जमा+ला प्रत्यय]

जम—वि ज्या राधा, ज्या प्रकारचा, बाळीचा. 'जसे तुमचे मणजे तसे माते सती जागे' -किति १ ज्याप्रमाणे, यामने २ जां; ज्यावर्षी एक ठेठ खत आहे तीच तसा या शब्दाच्या आधी योजितात. 'मी जमा गेली तसा हो पडाला.' २ जेव्हा 'दिव्य धीमंति तो राम जमा दंडकावना गेला । पृथुनि मुनि म्हणति हुज्या पदे गिमावा रिला' 'गेला । -मोरमंनमामयण वाळकाड १. [मि. दादा प्रा जहास] ०चे तसा-वि जहा-न तसा. जसा होता तसाच मुळीच फल न झालेला 'हुमने तू प जसेच तसे आहे' ०तसा, जस्ततसा—(विशेषणासारखा उपयोग करितात परंतु प्राय हे क्रियापदाचे गुणदोष दाखविणारे त्रियाविशेषण असते तथापि कर्माच्या लिखितना प्रमाणे याची ६०० बदलतात) -वि वेडावाडा, वमावडा, वसातरी जसा येईल तसा 'कड स्वध जसातसा फड नवे जना याच का ।' -केहा २८ जसातसा, जसे तसे वरून, जसे जसेपरी-किति १ कसे तरी, कोणत्या तरी (मल्याजुव्या) साधनाची 'या मानलेदारने जसेतसे दोन रखा रुपये मिळविले' २ काही तरी (रिचेची हृषण्य, अनिष्टय, श्रेष्ठिय दर्शितानेकडे उपयोग) 'हा माणूस माझ्या कामाचा नाही, जशी तशी नकरी करितो.' -अबुद बाकुडे जसे तसे परि। बाचेने तो हरि उचारले ।' ३ मोठ्या मथाने, ध्याने (दीपिथलन, प्रयास)

जस्त—वि ज्या राधा, ज्या प्रकारचा, बाळीचा. 'जसे तुमचे मणजे तसे माते सती जागे' -किति १ ज्याप्रमाणे, यामने २ जां; ज्यावर्षी एक ठेठ खत आहे तीच तसा या शब्दाच्या आधी योजितात. 'मी जमा गेली तसा हो पडाला.' २ जेव्हा 'दिव्य धीमंति तो राम जमा दंडकावना गेला । पृथुनि मुनि म्हणति हुज्या पदे गिमावा रिला' 'गेला । -मोरमंनमामयण वाळकाड १. [मि. दादा प्रा जहास] ०चे तसा-वि जहा-न तसा. जसा होता तसाच मुळीच फल न झालेला 'हुमने तू प जसेच तसे आहे' ०तसा, जस्ततसा—(विशेषणासारखा उपयोग करितात परंतु प्राय हे क्रियापदाचे गुणदोष दाखविणारे त्रियाविशेषण असते तथापि कर्माच्या लिखितना प्रमाणे याची ६०० बदलतात) -वि वेडावाडा, वमावडा, वसातरी जसा येईल तसा 'कड स्वध जसातसा फड नवे जना याच का ।' -केहा २८ जसातसा, जसे तसे वरून, जसे जसेपरी-किति १ कसे तरी, कोणत्या तरी (मल्याजुव्या) साधनाची 'या मानलेदारने जसेतसे दोन रखा रुपये मिळविले' २ काही तरी (रिचेची हृषण्य, अनिष्टय, श्रेष्ठिय दर्शितानेकडे उपयोग) 'हा माणूस माझ्या कामाचा नाही, जशी तशी नकरी करितो.' -अबुद बाकुडे जसे तसे परि। बाचेने तो हरि उचारले ।' ३ मोठ्या मथाने, ध्याने (दीपिथलन, प्रयास)

जस्त—वि ज्या राधा, ज्या प्रकारचा, बाळीचा. 'जसे तुमचे मणजे तसे माते सती जागे' -किति १ ज्याप्रमाणे, यामने २ जां; ज्यावर्षी एक ठेठ खत आहे तीच तसा या शब्दाच्या आधी योजितात. 'मी जमा गेली तसा हो पडाला.' २ जेव्हा 'दिव्य धीमंति तो राम जमा दंडकावना गेला । पृथुनि मुनि म्हणति हुज्या पदे गिमावा रिला' 'गेला । -मोरमंनमामयण वाळकाड १. [मि. दादा प्रा जहास] ०चे तसा-वि जहा-न तसा. जसा होता तसाच मुळीच फल न झालेला 'हुमने तू प जसेच तसे आहे' ०तसा, जस्ततसा—(विशेषणासारखा उपयोग करितात परंतु प्राय हे क्रियापदाचे गुणदोष दाखविणारे त्रियाविशेषण असते तथापि कर्माच्या लिखितना प्रमाणे याची ६०० बदलतात) -वि वेडावाडा, वमावडा, वसातरी जसा येईल तसा 'कड स्वध जसातसा फड नवे जना याच का ।' -केहा २८ जसातसा, जसे तसे वरून, जसे जसेपरी-किति १ कसे तरी, कोणत्या तरी (मल्याजुव्या) साधनाची 'या मानलेदारने जसेतसे दोन रखा रुपये मिळविले' २ काही तरी (रिचेची हृषण्य, अनिष्टय, श्रेष्ठिय दर्शितानेकडे उपयोग) 'हा माणूस माझ्या कामाचा नाही, जशी तशी नकरी करितो.' -अबुद बाकुडे जसे तसे परि। बाचेने तो हरि उचारले ।' ३ मोठ्या मथाने, ध्याने (दीपिथलन, प्रयास)

जस्त—वि ज्या राधा, ज्या प्रकारचा, बाळीचा. 'जसे तुमचे मणजे तसे माते सती जागे' -किति १ ज्याप्रमाणे, यामने २ जां; ज्यावर्षी एक ठेठ खत आहे तीच तसा या शब्दाच्या आधी योजितात. 'मी जमा गेली तसा हो पडाला.' २ जेव्हा 'दिव्य धीमंति तो राम जमा दंडकावना गेला । पृथुनि मुनि म्हणति हुज्या पदे गिमावा रिला' 'गेला । -मोरमंनमामयण वाळकाड १. [मि. दादा प्रा जहास] ०चे तसा-वि जहा-न तसा. जसा होता तसाच मुळीच फल न झालेला 'हुमने तू प जसेच तसे आहे' ०तसा, जस्ततसा—(विशेषणासारखा उपयोग करितात परंतु प्राय हे क्रियापदाचे गुणदोष दाखविणारे त्रियाविशेषण असते तथापि कर्माच्या लिखितना प्रमाणे याची ६०० बदलतात) -वि वेडावाडा, वमावडा, वसातरी जसा येईल तसा 'कड स्वध जसातसा फड नवे जना याच का ।' -केहा २८ जसातसा, जसे तसे वरून, जसे जसेपरी-किति १ कसे तरी, कोणत्या तरी (मल्याजुव्या) साधनाची 'या मानलेदारने जसेतसे दोन रखा रुपये मिळविले' २ काही तरी (रिचेची हृषण्य, अनिष्टय, श्रेष्ठिय दर्शितानेकडे उपयोग) 'हा माणूस माझ्या कामाचा नाही, जशी तशी नकरी करितो.' -अबुद बाकुडे जसे तसे परि। बाचेने तो हरि उचारले ।' ३ मोठ्या मथाने, ध्याने (दीपिथलन, प्रयास)

दर्शितानां) 'जसे तसे करून एकरूपे पर बांधिले.' 'बोर पाटीस खगले होरा मी जहा तवा गांसास पोचवो.' [जगा+तसा]

जसे जेसे—किति. ज्या प्रकारे, ज्या प्रमाणे. [जसा] १६० जसे पणने तसे उावने.

जस्तिकाय—मि. १ मजारीची एक ओळ जुळवून घाली म्हणजे स्टिकच्या एंडीप्रमाणे ओळीची लांबी घालून प्रत्येक शब्दान सार्वि अंतर पडण्यासाठी कमी जास्त स्पेस घालून ओळ सारकी करावी. २ एकाच ओळीत वेगवेगळ्या जागेचे टाईप अगल्यास सर्वात लाई जो टाईप अगळ त्या घेतेवर सर्व टाईपाची जागे (व्हान टाईपास भर देऊन) सारकी करावी. -मुद्रण ५. [६. जस्तिकाय+गमयेन वरणे]

जस्त—न एरुहली धातु कवीत व विमिं याची मित्र धातु याचा रंग काळगरपाडत. याचे पने व तार काडिता येते सापडून येकल्यावर पयली [मि. यस्त प्रा जस्त] ०कल-न जस्त सापडून पुढे म्हणजे जो पातर पदार्थ होतो तो जस्तो-वि. जस्तासंबंधी. जरुनीचीड-जस्त वितरून रोडंडी कडून ओठावे व निवेपयत तांब्याच्या तपेलीने लालवे म्हणजे त्याचा वादस्तरा चूर होतो ते -अमिळीडा २५.

जहदारी लक्षण-लक्षण—मीन. जहदारी पहा जहदस्यार्थ मृत्ति—सी. सामासिक शब्दाचा वगै, हात शब्दाचा मृत्तका धातूचे मीडून लाक्षणिक अर्थ घेतला जातो. जसे देवाना मृत्तक-अशोक.

जहदहस्यार्थ लक्षण-लक्षण—मीन. जिच्या शब्दाचा काही भाग माघ असतो व काही भाग त्याच्या असतो अशी व्याख्या दिवा बी. जमे-तो हा मनुष्य अथवा काल जो मनुष्य घाला होता तो हाच पुढे उभा आहे-तो मनुष्य हा आहे, तो पूर्वी गेलेला मनुष्य हा जवळ हजर आहे त्या ठिकाणी वसतानाकाल व श्रुताल हाच्या मधील भेदाचा विचार त्याच्या केला आहे (जहा). परंतु दोन्ही काही अतणारा माणूस प्राय घरला आहे (अजहव) जहदक्षणा, अजहदक्षणा पहा. 'उपाधि दोन्ही टाकणे। अविधान दोन्ही उखणे। होत म्हणती क्षान्तिनिपुण । जहदजहदक्षणा ।' -बामन, निगमसार ७७९.

जहन—न. जहान. १ पृथ्वी. २ जनता, लोक, मनुष्यजात. [फा. जहद] ० नशीन-वि भूत, माहीत 'मेहेरमानात जहन नशीन व्हावी म्हणोन तपविले नली कले असे.' -ख ७ १५५४. [फा. जहन+नशीन]

जहदक्षम—यु तारक, अस्मिदान [अर. फा. जहदक्षम-तारक] जहमत-मती—सी. १ धम २ आजार -राव्यही ३ २०. -वि. आजारी 'राग जहमत जहाला आहे' -समासद ४२. [अर. जहमत]

जहर—न विष, गर म्रिय—क्रि विपादता वड् अग्रिय
(जास्त जोर देण्यासाठी अतिशय वड् म्हणून सांगताना वड्
द्वन्द्वबरोबरयोजितात) 'कुठली वड् जहर आहे' [फा शहर]
०चद-५ एक रोग याने जनावराच्या पोटाखाली किंवा अंडावर
फोड येतात—अभप २ २१५

जहरी—वि विपारी (प्राणी, वनस्पति, पदार्थ) [फा
शरीर] ०कुचला ५ एक प्रकारची औषधि ०खोर-न जहरी
नारळातील खोबरे ०नारळ-५ नारळाची एक जात याचे
खोबरे वड् असून औषधोपयोगी असते ०मोहरा, जहर
मोहरा-५ १ गदे हिरव्या रंगाचा दगड हा सापार्ये विप उत्तर
णारा आहे २ (ल) जगल, जहाल शिपाई इ०

जहलक्षणा-लक्षण—जीन निचाशब्दश किंवा वास्तविक
अर्थ न घेता केवळ लक्षणेने अर्थ लावण्याचा असतो अशी
व्याख्या जे पाण्यावर गाव म्हणजे पाण्याच्या काळवर गाव
(पाण्याच्या सपाटीवर नव्हे) आपल्या पानावर येन=पानाच्यावर
नव्हे तर पानाजवळ याच्या उलट अजहलक्षणा (पहा) 'जहलक्षण
बोलिज त्याग। अजहलक्षण सो अत्याग। जहजहलक्षण त्याग
त्याग।' 'शयळता साडिजे। शुद्राश साडिजे। हे जहलक्षण
बोलिजे। वेदासत्ताही।' 'जहलक्षणा जे म्हणिजे। ते त्यागलक्षणा
जाणिजे।'—गीता १३-२११ [स जहलक्षणा]

जहा—खी नजर 'मेनाची करवी जहा।'—परा ११८
जहामिंदार जहामिरी, जहामीर—नारणी-दार पटा
जहाज—न १ तारु गलतज जलयान २ (ल) अगडव,
धळयलीत मनुय भले मोठे धोतर, पासोडी शेरा इ० स धूड या
अर्थी म्हणतात [अर जहाज]

जहाजम—न, जाजम, मुताडा, जहान अर्थ २ पहा [जहाज]
जहानी—क्रि वि निमित्तें कारणें 'जहाती मडारा'—रा
१५ १५३ [अर जिहात=कारण, फा व-जिहात।

जहादाद—वि जग पाहिलेला अनुभविक 'उमदा मरदार
व जहादीद होत'—रा २२ ५ [फा जहानदीदा]

जहान—न १ पृथ्वी जगव (माणसांनी वसलेले) २ मनुष्य
जात लोक विश्व ३ (ल) घवा चंभाव (कि० जमनें
कोटेण) ४ फेन सैन्य तीन लाख मिशळी जहान पंथवादी।
—येपा २३३ [फा जहान] जहागन्हा ५ १ राता २ (सकारी
कागदपत्र) एखादा मोठा अधिकारी [फा जहानपना=
जहावा रक्षणकर्ता]

जहा(हा)म-मर्दी—जहानमर्दी-मर्दी (सुकीने) पहा जहा
मर्दी तखारवाचे। —येपो २१८ जहामर्दी ससार दावितें
वरून तुम्हाला वधा। —परा ८५

जहावाज-पाद—जाहवाज पहा

जहार—५ (ना) जोहार पहा

जहाल—वि १ वडक उम, तीक्ष्ण, जलाल २ तिखट
जहजहीत ३ वनाग तापट रागांत मवाळ नसणारा ४ हिंदु
स्नानातील एक जुना राजागारी पक्ष याच पक्षाला पुढे राष्ट्रिय
अर्थे नाव पडले याच्या विरुद्ध पक्ष तो मवाळ पक्ष [हि शाल,
म शळ तुल० स ज्वग] ०जाण-एखाद्यावर काबजे, आग पाळ
ठेवें जहाली-खी, उग्रता तापपणा; भयंरपणा निरुपणा
(मनुष्य, स्वभाव, मिर्ची, औषध याचा)

जहालीम, जहालम—वि जालीम निमराचा 'याची
त्याची समिसळ होऊन जहालीम तरवार पारिल्या'—मरद
२ ३ [जालीम]

जहर—५ प्रसिद्धि, जाहिरी 'सरकारचे वचनाची कायमी
कशी आहे आईदे जहुरात येईल'—रा १० १६६ [अर झहर]
झहुरात येणे-प्रसिद्ध होणे—ल १५७२

जळ—न पाणी, उदक सामासिक शब्द जळ शब्दात पहा
[स जळ]

जळ—खी १ (धातु, रोगी, मेण, इ०) तापल्या-कड
विल्या-वितळविल्याचेवरी गेलेला भाग जळालेला, बायां गेलेला
भाग जळून, तापून कमी आलेला भाग २ भाडपाच्या शुद्धाची
मस, वरप—५ १ राग, स्तप रोप 'त्याला शिरी देताच जो
जळ आला आणि तोंडावर चाखविली' २ आवेश (वाईट अर्थी)
ताडपणा रप, दुराग्रह निरद ३ जळकळाट अदी [जळणे]
०रुट-जळका-वि थोडासा जळलेला, होरपळलेला, करपलेला,
भातलट-जळका-५ (माशिक) १ कार उग्नता, लाही
(शरीराची) २ जोराची खाज, कड (कि० सुटणे, होणे) ३
पितापासून पशात जळजळणे, खबखबणे पोटात डाचणे भाग
होणे ४ हवा मत्सर जळकण्ट जळ (कि० येणे) जळक-
न (राजा) भात रोतीस होणारा एक रो।—वि जळकट
जळ—खी पन्दीमधील दान फावाच्या साध्यावरील तुकडा,
रीप जळी पहा

जळका गी—खी (कुं व) मासळी, खारवलेले मासे
[जळ]

जळगणे—अक्रि (सो) १ (भात नागरी इ० पीरु) उन्हाने
किंवा इतर कारणांने करपणे चार दिवस तापी पडताच आवण
जळगले २ हिंशित भाजणे जळणे, करपणे [जळणे]

जळछत्र—न पाणपोई [स जळभस्तर]

जळजळ—खी १ अतर्दाह धंदवा (पिताने, तिलदाने)
आग (कि० सुटणे) 'मिर्ची चावताच उपाय माहीता तोंडाला
जळकळाट सुटला' २ जुलूम, जबरदस्ती ३ क्रोधयुक्त मत्सर
मनात जळणे, पोटात राग (कि० सुटणे) ४ प्रेमाची, मायेची

आय, अतिशय प्रीति, कळकळ जळजळणें—अकि १ घडात किंवा पोटात दाह होणे (ऊट, तिखट अत्रापासून किंवा पित्ता पासून) (अभ्युक्त प्रयोग) जैसे— 'पोटात—उरांत—घडात—जळ जळतें' २ (व) (वर शाब्दाबरोबर प्रयोग) तडफडणे, रागानें जळणें, जडफडणें ३ तापानें बाहिली होणें [जळजळ] जळ जळाले—उ १ (जळजळचा अतिशय) कडक आण, उणता, पोळण, भाजणे दाह; अतिशय जळजळ (गळा, डोकें, पोटा, घमा या ठिकाणीं) २ रागाचे इत्य, उपद्रव, भयानर जुलूम; अत्याचार (किं) करणे, माणें, चालविणे, बसविणे) 'माणसे दाराचा जळजळाट भारी हो। म्हणून हीं कुळे परांपरा क्षात्री ३ निष्ठुरपणा अतिशय कडकपणा ४ दारा, हाक 'पूर्वी त्यामरोबर बादसाभावा, तर त्याचा जळजळाट होता त्यामुळे उपाय नव्हता जळजळीत—वि १ अतिशय उष्ण, कडत, उकळणारे (पाणी, बस्तू) २ तिखट, तीक्ष्ण, कडक (सत्ता, सर) ३ (व्यापक) हाक, स्वच्छ, सत्तासीत (दया, हृष्य) 'ह्या रागगाला मी जळजळीत दहा रुपये दिले' —किंवि पूर्णपणें, पूर्ण, पुष्कळ प्रमाणानें, भापूर, बळपळीत

जळण—न १ शाळपयाचें सरण, घोंबल्या, लाकडें इ० 'बुलीत जळण बाल म्हणने पाणी तापेल' २ (ल) निदपडोरी, फुचकामाचा मापूत (फक जळण्यास योग्य) [स जळ, ज्वलन प्रा जळण, म जळणें]

जळणूक—की गाजणी, श्रास, जाप, जुलूम; यादना, वेदना देणें (जाळणूकबद्दल धापरतात)

जळणें—अकि १ पेटणे, अमिस्तयोगानें दाह होणें २ ज्वाला येणें, निषणें, प्रचलित होणें (आग, दिवा) 'रात्रीत चांदी प्रहर दिवा जळत होता' ३ होपळणें, कपणें, नष्ट होणें (कडक घडीनें अथवा उन्हांने पीक) ४ आण होणें (अगनी), जळकडणें, राही होणें, तडफडणें (राग, लोभ इ० विचाराती) ५ पणपणणें, जळजळणें, दाह होणें (ताप, पित्त इ० च्या वेळी) 'तो तापानें कसा जळतो आहे' ६ (पत्त्याचा खेळ) खर्ची होणें; निधपडोरी होणें (वास्तविक पत्ता ठाकाव्याचा असता टाकला नाही म्हणून, किंवा मोठ्या पानाबरोबर किंवा हुमत्या रागच्या हातात, टाकल्याने) ७ (ल) सत्तापणें, तडफळणें, तडफडणें (लेप, राग इ० नी) 'त्याच्या अर्गी किती मस्ती जळती आहे [स ज्वल, ज्वलन प्रा जळण हि वरना] (वाय) जळी जळीजळी जळळें—जळ तें। मरुदे! (रागानें किंवा तिरस्कारानें बाहेला उद्गार) 'जळी जळी तपाचा जप। न्यवे काय कोरा प्रताप। न जळणें—आगीनेंसुद्धा जळण्यासारखें नसणें अतिशय समृद्ध भरपूर असणें (पीक, पैसा, मालमत्ता) इ० १ जळत घर भाड्याने कोण घेती २ कोरड्याबरोबर ओढें जळतें

३ जळत भाकर खावी पळत हागत जावें—अतिशय जरूरीच्या वेळीं होईल तितकी पाई करणे

जळत—वि कळत, उष्ण, आगीसारखें, ऊन, उकळतें धण धणीत जळजळीत पहा। [जळणें] (वाय) ० लांघ—उ (ल) दुसऱ्याचें निदपायद्याचें काम, लखरच्या भाकरी; विक्त भाद खायावर घेणे याशब्दार्थी जोडून बापरतात ० घर—अतिशय धोक्याचें किंवा दिन पायपाचें काम, वस्तु (विक्त घेतलेली, मिळालेली, पत्करलेली) विक्त भाद जळता उपद्रव्याप, माडण (भाड्याने घेणें याबरोबर योजतात) जळत्याघराचा घासा—पळता घासा—दिवाळ खोराच्या माल्यासंबंध जे काय हातीं लागेल ते, घोटाच्या हातची लगेरी या अर्थी उद्ग० 'जळत घर भाड्याने लुणें जोंधळे काढ्याने (पेजंनयेत) 'सामाशब्द—जळता पाय जाळणारा—वि आपणा नास होव असताहि हुर म सोडणारा, जाणूनजून सकट ओढून पणारा जळतोड्या—वि हुईवी, बसलसिवाय (मापूड) [जळणें+जोड] जळत्या—वि १ आगल्या (घर, मालमत्ता दाना), घर जाळणारा २ (ल) दोष काढणारा, निदक, आळ घेणारा

जळतण—न (व) सरण, जळण पहा 'जळतणाची गाडी विक्त वे' [जळणें+मृण]

जळताड—वि (ब) हेवा करणारा [जळणें]

जळती—की (मा) (अपचनामुळे पशात होणारी) जळ-जळ (किं) लागणे)

जळप जळप—उ १ दाह प्रसर उणता 'घेतु गोष तया जळपानें' या विधानल चढे जळपानें। २ कोषाचा भावेश, अतिशय सत्ताप ३ ज्या व्यवहाराचा रट अभ्यास झाला असेल त्याचे स्वरूप पडणें (किं) पडणें) —की जळ पाट्या रस केव्या वर, तापविल्यावर विधोळा मळ, काया गेल्या, जळालेला भाग [जळ+पत्यय] जळापणें—किंवि (कु) चिडणें, खवताळणे बडबडणें, जळपणें पहा [स जळप]

जळपणें—अकि (काव्य) रागानें बळणें, भक्कणें, जळ कळणें 'का पूर्ण चंद देखता नयनी। राहू मनीं जळपत' 'जळपिपळी—की पिपळीची एक जात

जळफळ—मी तडफडाय रागानें लाल होणें, मनात जळणें जळफळणें—अकि १ रागानें सतत हाणें 'अपमानानें जळ फळती।' —समासगीतें ५० २ ऊन होणें (तापानें शरीर) जळ फळीत—वि १ उष्ण आगीसारखें ऊन जळजळीत २ कोषयुक्त, सतत [जळणें]

जळंथट—१ लाळ, बर्फ, खाकरा 'तयावि पाई या तोंडा। देईल जळबटाचा लोंडा।' —हा १३ ५६४ २ जळमट पहा [स जळ, म झळब]

जलधंय—न पाण्याचा भरपूरपणा, धंगळ, पाणी बाहेर साडेणे (नदी, तलाव, विहीर यातील). —वि पाण्याने भरपूर, तुडुंब, जलमय (नदी इ०)

जलमंड—न १ पराच्या पाळ्यावरचे किंवा भिंतीवरील कोष्टक, सुंतेरा २ पीठ, फळे, धान्य नासले असता त्यामधून निष्पन्न दोरे, जाळे, कृमिजल्य दोरा ३ तोंडातून निष्पन्नार कफ, दोडूड, मोठलेले रफ इत्यादिकांचे तद् जळंबट पहा

जलमंडप—उ १ जळसुनी बाहुल्याचा खेळ [जलमंडप] जलमंडपी—उ १ जळमंडप खेळ दापविणारा, खेळ्या. २ खेळातील बाहुली. 'ही जळमंडपियाचें नाचणें जाण। षळसुना धीन अमे ही।' —भवि ५७ २१३

जलमळणे—अकि पाण्याने काढोकाढ भरले. [स जलमय] जलमळीत—वि पाण्याने काढोकाढ भरलेले, तुडुंब.

जलमनुष्य—माणूस—उ १ मत्स्यज्ञ्या—पुन, पाण्यात राहणारी २२ कल्पित मनुष्यजात व तीतील व्यक्ति, जलमनुष्य पहा 'गोपांनी जलमनुष्य मारिले।' —ह १३.१९८ २ (८) कोळीजात, कोळी ३ अतिशय लहान छुजा, माणूस.

जलमुख—खी (गो) एक प्रकारची घारीक सुसी ही पावली असता फार आग होते

जळ(ळा)ट—न (गो) डार, मच्छर

जळवण—न लाईके, सरपण, जळण—बदलापूर २१ [जळण]

जळवण—घणी—खी (गो) १ जाळपूक, गाजपूक २ सत्तेच्या जोरावर दिलेला त्रास [जाळणे] जळवणां—वि (गो) सत्तेच्या जोरावर त्रास देणारा [जळवण] जळवणें—अकि (व) त्रास देणे

जळवात—उ ज्याने हातापायांची जळजळ होते असा एक रोग (प्र) जाळवात, विपादिका [जाळ+वात]

जळवेकरी—उ जळवा विकणारा, लावणारा माणूस. [जळवा]

जळाऊ—वि सरपणाजोणे, जाळण्यास योग्य [जळणे]

जळीत—न १ जळ अर्थ १ व जळप (—खी) पहा यातु तापविण्यात किंवा चिक्कविण्यात आलेले सुकमान (किं० जाणे) २ जळालेले घर, गन, पीक इ० अग्नीने झालेले कोण तेहि नुस्त्राज ३ अन्यायाने लादलेला कर, ईड, ओझे, सुईड पहा 'त्याचा पैका मीं खाला नसता पदाप रुपये उगीच जळीत यावे लागले' ४ जाळण्यावरिता ठेवलेला पदार्थ (सरपण, गवत इ०) [स जळू] (वाप्र) •जाळणें—अन्यायाने त्रास देणे (जे जळले आहे किंवा जळत आहे तेच पुन्हा जाळणे) सामा रावण—•खत—उ १ कुळाकून येणें राहिलेली बावी आल्या नंतर त्या कजेवतास किंवा दस्तऐवजास म्हणतात २ सवर बावी

मिळत नाही असे दिसून आल्यावर त्या चाकीसंपर्की जवळ असलेले करारपत्रक, घुडीत रक्तेचे खत •चाकी—खी १ चाकी राहि लेला, यावयाचा पैसा (रसत, वूळ याजकडील). २ जी परत येण्याची आशा नाही अशी चाकी

जळोपळीचीं भांडणे—नम्र घरास आग लागणे, दुसऱ्याची बायबो बाहून नेणे किंवा विधवा अपार पुमारिका गरोदर करणे यासारखी भांडणे (ही खेडेगावातील भांडणाची तन्हा आहे) —गागा ३३

जळींमळीं—किवि (ऊ) निक्केडेतक्डे

जळू, जळूका—खी १ एक जलजंतु हे बलयांन्वित प्राणी जमीनीच्या आग्र्याने राहणारे आहेत यास करवीसराखे तीन दात असून त्यायोगे हा प्राणी एखाद्या प्राण्यास दश करून त्याचे रक्त शोषून घेतो शरीरातील अशुद्ध रक्त काढून टाकण्यासाठी जळ वाचा उपयोग करतात 'गांवी जळवा अशुद्ध घेता।' —दा १ १०

५५ २ (राजा) आपत्तादि कारणांने शरीरातील रक्त नासून एका जमते ती ३ (लहान मुलाची) घोड्यांहे सारखे पिण्याची किया, यान लवकर न सोडणाऱ्या मुलांस म्हणतात [स जळीका; प्रा जलोभा, हि जळू, गुण जळो]

जळींचे—सकि (गो) सत्तेच्या जोरावर लोकांस त्रास देणे जळवण पहा

जळळें, जळळें मेलें—उत्तर, (मायकी) नापसतीदर्शक किंवा त्रासदायक उदार, जळो। आग लागो। 'जळळें मेल माझ नदी बच खोट।' —

जाई—उभ (राजा) जों.

जाइजणा—वि जाणारा, नाहीसा होणारा, अशाश्वत 'घन वण लहरी सकळ। जाइजणे।' —दा ३ १० ४४ 'बळि म्हणे गा ब्राह्मणा। मी न सोडी नारायणा। जीव ही कवणे जाइजणा। दीपला नाही।' —कथा २ ४ ४५ [स था—याचिन्—जाणारा, प्रा जाइ म जाणे]

जाईची—खी (व) जायपनी पहा [स जातिपनी]

जाई—खी एक फुलबेल व तिचे फूल माळती या बेलच्या सुमारे १५० जाती आहेत मुख्यतः आशियाखंडात फुलें पाडरी असून सुमारा, नाजूक व सुवासिक असतात जाईच्या फुलाचे अंतर काढतात [स जाति प्रा. जाई] जाईऊळ, जाऊळ—न जाईचे फूल 'फाकणे ही सुकणे। जाऊळाचे।' —अम ४ ८ [स जाउळ प्रा जाउल]

जाईफळ—न जायफळ पहा [जातिफल, प्रा जाइफल]

जाईफळी—खी जायफळाचे झाड

जाउपे—न १ जावपे पहा २ वत्स, लेकत, मूल 'क्षीर सागराचे जाउपे।' —दाव २८२ ३ जुळें मूल

जाऊ—स्त्री. नयन्याच्या भावाची, दिताची बायको. [सं. यातृ; प्रा. जाऊ] •भाऊ नसणें—धाऊ दोषविणारा, ताच्यात ठेवणारा कोणी नसणें; स्वप्नेत्र असणें.

जाऊक, जावक—न (व.) गार्हये किंवा म्हातीचे वारलें; जाउपें, जावपें पहा. 'गार्हये हे दुसरे जाऊक आहे.' [सं. जन्-जात]

जाऊक—पु. घोड्यात जीन तंग बांधला असतां होणारा रोग. यानें घोड उडतात. -अथप २ ३०१.

जाकली—किवि ज्याकाली (अप.)

जाकलणें—वि १ शासणें; १ प्रमं जाकळे त्यागत्या सपें। -मुआदि ३२.७३ २ विव्दळ होणें; पोळणें; कळवळणें 'सोकें जाकळे राजा प्रमं।' -मुआदि १९.११९. ३ व्यापणें. 'दिठी जाकळोनि निघों पाहें।' -झा. १.२६७. ४ मोह पावणें. [ते. जाविळि=व्यरणें; वा. जाविळु]

जाकि (की) ट—न सदन्यावर घालवयाच काढा; विन घाल्याची बंधी. (इ.) जेकेट.

जाख—स्त्री. गवताच्या मुळाचे तंडू; तण. वे. ८.६३. [सं. धाखा, जिखा !]

जोख—न. (गे.) बघन.

जाखणें—जकि. (व.) संभाळणें

जाखणें—जकि. (व.) जोखणें पहा.

जाखमाता, जाखाई, जाखाईजोखाई—स्त्री. एक छत्र देवता, जखाईजोखाई पहा. 'जाखमाता मायराणी।' -दा ५.५ १९ 'बन्हे जाखाईजोखाई। मायराणी मेसावाई.' -तुगा ७९१. [सं. यक्ष. प्रा. जख.]

जा(जां)पीण—स्त्री. जखीण पहा. [सं. यक्षिणी, प्रा. जखिणी.

जाग—उ (कों) १ (इण.) मृताच्या दहण्या किंवा शराच्या राखीं केलेले जाग्रण. अंगल देऊन जाग्रण्या राखणें कारण सांगवें, पुरलेल्या पैदाची जागा दाखवावी किंवा आपल्या गुप्त गोष्टी सांगण्या म्हणून त्याच्या कुटुंबातील माणसे जाग्रण करितात, यावेळीं चार देवसाडे मिळवून वादादि पूर्वक समारंभ करतात. -स्त्री. १ जाग्रतावस्था; जाग्रण (किं०) होणें. येणें २ (राजा) हालचाल, गडबड राजवज (पर, खेडेगांव यातील) ३ गर्दी; गोंगाट (दाट वर्तणीतील, जपेतील). ४ कोष-त्याहि प्राण्याची एखाद्या जागेतील सतत वसित. पाहारा, वचक वसाण्याजोगें अस्तित्व. 'त्या रानात वाघाची जाग होती म्हणून शूरे जात नसत' 'बरात माजराची जाग असली म्हणजे उंदराचा उपवास

होत नाही.' ५ वस्ती. 'यकतेभराच्या होंगरावर मनुष्याची जाग असल्यामुळे तो होंगर न वरतां...' -स्वप ३६४ ६ (गो.) चाहल.

[सं. जागृ] सामासद्व- •भाग-स्त्री जाग अर्थ ४ पहा.

जागणा—वि जागा जागण जागता—वि. १ जागरूक; रावण; दश २ शक्ति, गुण आणि सामर्थ्य यांनी युक्त. तात्काळ कळवावी; उपसत्कारा घावगारी (देवाची मूर्ति, मंत्र-वेद, औषध) 'या गावचा देव असा जागता आहे बी, तत्काळ घावण्यास पोचले.' मंत्र जागता असला तर तत्काळ विपु व्हावे. ३ तजेवद्वार; तेजस्वी; टवटवी असणारा; ज्याची सुधारणा आणि रक्षण वाळजीपूर्वक होतें असा. संस्कृतिपंथन. मुम्बितोनें युक्त (धर्म, विधि, चाल) ४ तत्तरीत जागदार (मन, बुद्धि इ०). ५ ताजेतवानें. न गजलेले, मूलिन नसलेले (मिळविलेले ज्ञान) ६ लोकांच्या डोळ्यापुढे असणारा व ज्याची लोकांना नेहमीं आठवण होत असा, अविरत (मिरणेल माणूस, गोष्ट, प्रसंग) जागती जागेत-स्त्री. जागला अर्थ २ पहा वडक, सामर्थ्यानें युक्त कधी दवी, देव, भद्र, औषध, सच परिणामी तात्काळ कळवावी गोष्ट; खडखडीत देवत; रामबाण औषध, (पुष्कळ देवत्यानातून काहीं निश्चित प्रसंगीं मूर्तीच्या अंगाने ज्योत बाहेर पडते व म्हणून देवत्व नष्ट झालें नसून अद्याप आहे असे मानतात) 'जागती जोती वाढिली हनुमान रूपे।' -सप्र १ ४२ [जागती+ज्योत] जागतीझोप-निद्रा-स्त्री १ गाढ नसलेली शोंप; बोडीशी बाहल लागलाच जाग येत अशी शोंप. २ कुल्ल्या भेणें, वेणें. •मापा-स्त्री प्रचलित भाषा; शिबंत भाषा. 'संस्कृत जागती भाषा नाही' 'जागणें-भक्ति. १ जागृत राहणें. सावध राहणें; लक्ष देवणें. २ निद्रान उठणें, जागें होणें, असणें, शोंप न घेणें, दाखून देणें. 'सुबे देखोन उद्यावळी। जागिले समस्त।' -मुआदि ११ १३०. ३ पाहता करणें. सावधगिरी ठेवणें व लक्ष देणें. दखल ठेवणें; वाळजी घेणें (भेदा, जोकमी, इनाम, शपथ, वचन याची) 'त्यानें वचन दिलें होतें पण त्यास तो जागळी नाही' ५ ताजें असणें; म्हटल्यावेळीं तयार असणें. आठवणें, कायम राहणें. स्मरणें (अभ्यासिलेले शब्द इ०) 'व्यासमानें श्रुत जागें।' -लेलेशास्त्री म्ह० १ सारी रात्र जागली आणि सेंगणावी राखली=ज्येथे भ्रम आणि प्रयत्न २ जागळ त्याची वाळ आणि निजले त्याला टोणगा. [सं जागृ-जाग्रण] जागर-रण-पुन. १ जागेपणा जाग्रता-वस्था. 'पोराचे गडबडीमुळे रात्रीस चारी प्रहर जागर पडला' २ निद्रा संयमन. देखरेख पाहता ३ पोवती (नारळी, श्रावणशुद्ध) पौर्णिमा. ४ देवतेच्या उद्देशानें विवक्षित कालपर्यंत जागण्याचा प्रकार 'नवरात्रासमर्थ देवाजवळ कथा करून मन्थरात्रपर्यंत प्रतिदिनीं जागर करितों' ५ (गो) पुरातन कालने नाटक ६ पुनराश्चि. उग्रकमी करणें, नवें, ताजें करणें (वेदशोधनें मंत्र).

‘मंत्रजागर’ [सि. जागू] ० घालणे—(माण.) रांशेबाच्या नाराणे बाच्यासुरळपा आहून त्यांची पूजा करून त्यांना जेवा-
वयाला पाहून नाचविणे जागरा-वि. १ भारी जागणारा. २
जागा राहणारा; दक्ष; मावप. जागल्लूक-वि. १ जागता पहा.
१ स्पष्ट; उघड; टिगळ तोंडानर फेकता येण्याजोग (पुरावा).
३ जागणारील जागरे-न. जाग्रति; जागेपण ‘नीद मान्नि
जागरे। नांदिजे जेनि।’—अमृ ४.१. जागल-भी. १ पडारा;
राखण; सावधानता. २ पहाणेकन्याचा पवार. ३ जागण, जाग्र-
तावस्था. ‘मला रात्री जागल पडली.’ जागलफा-स्त्री. जाग-
ल्यावल्ली मनुषी; राखणवळ. ‘गांठाल घोडे, गाडी सुखा-
माला रात्री राहिली तर महार जागले अथां आपा जागळी
घेतात.’—गांग १७. जागल्या-ळ्या-उ पडारगरी. रत्नाल-
दार: प्रसादांच्या सामानावर पाहून करणारा मेडघातील मदार.
रामोरी. जागघाचि, मे-रति १ जागे, जागृत करणे, टेंवणे;
जागे राहून बाळ काढणे. २ पडारा करणे, मजरे देवणे. ३ (सामा)
रांगणे, पाळणे, टेंवणे, वास्तव्यनेत याचा पुष्कळ दाबदांवी जोडून
उपयोग करितात. जमे- अन्न-नाम-नांव जागविणे=भक्ष, नांव
सांभाळणे; शील राखणे. दिवज जागविणे=दिवज राखणे, त्या
दिवशी जे कर्तव्य, जे दिधी करावयाचे अगतील ते करणे नियम-
नेम-जागविणे=स्वतःचा नेम, चाठ राखणे, चालविणे. राती
जागविणे=रातीची विता प्रस्थलित टेंवणे, त्रिपुं न देणे. गौर जाग-
विणे=गौरीला, देवीला जागविणे, रात्रभर गौरीप्रीत्यर्थ जागण
करणे. जागमुद्र-वि. १ ज्याची शोंप चटकन उडवता अगा;
चटकून जागा होणारा. २ जागता, राखर ‘तू जागमुद्र ऐन मी
नित्रां.’ ३ सावध, गाढ नगलेली (शोंप).

जांग-स्त्री. (विप्र.) जाव १ माडी, उरू २ गुणेंद्रिय
प्रदरा, कटिबंधि जांगवळ, जायंघळ-उ (गो) जावेस
घेतलेला चिमडा.

जांग-स्त्री. (गो.) ओरखडा

जांगजोड-उ जंगजोड पहा

जांगट-न. खेगट, जंगट पहा

जांगड-न. १ (परत करावयाच्या पोलीनें) दुकानावून
मोवम आणलेला माल, पाहून परत करण्यासाठी आणलेला, पेन
लेव्य माल २ सिट्यापासून किंवा कापडवाल्यापासून विक्रीसाठी
आणिलेले कापड, कपडा. ‘हीं लुगडीं रचित करून आणिलीं
आहा हीं जांगड आणिलीं आहा.’ ३ वरील प्रशारने घेतलेल्या
माखचा हिंशेर सिंवा हिशोबाची वडी; जांगड वडी ४ (जाग-
वरे) एतरे वाचणे, दाखण ५ जोड, सामंड घालणे (शिक्क्या
भाटीं विद्राणासीं विद्याव्यांची) (किं० घालणे, करणे). संगतीत
टेंवणे. ६ सांगड, संगत, प्रीति; संवय-कतिव. कायम विक्रीच्या
घनो. ३. ४७

डरावाशिवाय घेतलेला (दुकानातील माल). ० वहु-स्त्री. जांगड
माल जीत टिपला आहे अशी वडी.

जांगड-न. (तिरस्कारार्थी) जांग; जंघा.

जांगट-न. (ना.) लंगरीनें तिरा अन्य प्रकाराने मिळविलेले
दव्य.

जांगतिक-वि. १ जगाची; जगातंत्रिणी. ‘जागतिक तांत-
तेल जो धक्का राणार आहे...’—केवरी १७.६.३०. २ विश-
व्यापी; सार्वत्रिक. [सं. जगत्]

जा(जा)गल-स्त्री. १ जांगड; गांगड; जांङगी. २ (गवंडी)
एरा दगडाने ग्याचा घेऊन त्यांत दुसरा दगड बगनिणे; दोन दग-
डांना राचा घेऊन ते छेरांडी वाराने सांगणे. [सि. युग; म. लुग,
जुंगे.]

जांगला-ळा-वि. १ रानटी. २ (तिरस्कारार्थी) दुगे-
पियन लोकांस उषामाने लावलेले निरोपण. ३ जागली-ळी
पहा. [सं. जंगल]

जांगली-ळी-उ (चों.) गुराची; गवळी. -वि. जंगली;
रानटी. [सं. जंगल]

जागा-वि. १ जाग्रत; शोपेत नगलेला. २ (ळ.) सावध;
दक्ष, सावधान. ‘सन्मत मान्य मला, कीं नय तच्चितीं असे सदा-
जागा।’—मोसभा ४.१०३. ३ ताळपार, छुडीवर आलेले (मन,
श्रुति). ‘भरतजननि जागी होय रामप्रदापे।’—वामन, भरतभाव
८९. ४ स्पष्ट; शांतचित्त ? [जागणे]

जागा-स्त्री १ स्पष्ट; स्थान. २ घाली, रिडामे स्पष्ट;
अवरास; वाव. ३ हुदा, चोवरी, अधिकाराचे ठिकाण; दगो ‘मुळी
देगे ती चांगली जागा पाहून वा.’ ‘कडणविमाची जागा रिडामी
आहे.’ ४ वडला, ऐवजीं वडळ ५ स्पष्ट, पाया, आधार (प्रमाण,
पुरावा, गमथेन या साठीं). ‘ती आसामी चाळत होती तीं
आमची पाचवी रुपयांची जागा असे.’ ६ साधन; कारण, निमित्त;
सवड (इत्यादीं). ‘धनी उदून जातांच चाकरास सळावयास
जाणा झाली.’ ७ उभे राहण्याचे ठिकाण, आधार; साधन; युक्ति;
बल सामर्थ्य. ‘स्यापारी पाचव्यास रुपयाची जागा आहे.’ ८
दिन, ठाणे ‘तो जागा सुकाने घुरूज उडवून घेतला.’—चित्र
गुप्त ८७—मराठिथोर ४२. [क्रा. जाय-गाह] ० जागचे जागी-
किंवि १ त्याच स्थळी, असलेल्या जाग्यावर ‘महामारीनें माणनें
जागचेजागीं मरतात’ २ आपण होऊन, दुसऱ्यानें न सांगतां; मनाचे
मनात ‘कोही त्याला न बोळता तो जागचे जागीं स्वळा तर रसो.’
‘म्या तर काही सांगिले वारीं तो जागचे जागीं कल्पना काढतो.’
‘जागां-गीं-ये-किवि. टिगाणीं, -च्या ऐवजीं, यद्दल. ‘स्थाना
आम्ही वडिलाचे जागीं साबितो.’ ० जुगा-पागा-स्त्री. स्पष्ट;
जागा वगैरे [जाण दि.] दोन जागां करणे-होणे-दोन भाग

करणे द्विभाषणे जागा धोणे-पिकाची केळी जागा स्वीकारणे, बदला येणे ० मारणे-नमशुक करणे, धोणे

जागाईत-वि ररावालदार जागल्या पहा [जाणणे]

जागाईत-खी सभासकची पायी लिहावयासाठी काढ दास रवा आखावयाची कळी 'सुन्या कातल्या जागाईत।' -हा १९११५ [जागा]

जागाह-न (तिस्काराची) जाग माही [स जथा म जाग+इ प्रत्यय] जागिया-उ (बघोदे) (पहिल्यानाची) चडडी [स जथा, हि जागिया=चडी]

जागिरदार-जागिरी-जागीर-जागिरदार-जागिरी-ही रूपे विषय प्रचारात माईत (ती व्युत्पत्तिरक्ष्य बरीबर आहत) जाहरीरदार, जाहमिरी जाहगर पहा

जागी-खी (तली) ही दुबळकी (पण वातुदेव प्याल्यातील नयी प्रमाणे) नवी असून एक भाग बाण्याच्या अर्ध्यापैत उरले इतका व हुतरा भात लव अमल जागी जमिनीपासून थोडशा अंतरावर पण प्राच्या बाहेरून अडविलेली जयत

जागुलिक-उ सर्पवैद्य सर्पाच्या विषावर औषध दणारा वैद्य विषम औषधाचा व्यापारी, गारडी [स जागुल=विष जागुलिक]

जागृत-वि १ जागा सावध २ (ल) सावधचित्त दृष्ट, हत्पर [स] ० निद्रा-झोप-नीज-खी १ तदी जागेपणी निद्रा वस्था २ पैगणे हुलकी घेणे जागती झोप पहा ० स्थान-न जागती ज्योत पहा जागृति-खी १ जागण्या सावधपणा. जे वैद्य नवसाला पावते किंवा ज्याबद्दल साक्षात्कार होता, प्रत्यय घेतो अशी समजत असते असे वैद्य २ (ल) सावधानता, दक्षता ३ सखळ सखळ निवतण ४ आमच्या देशात असल्या उत्सवाने जागृति करणाऱ्या आमचा हेतु आहे 'टिप्या, जागेकर-जागल्या पहा चितल्या पागिती जागेकर.' -जे ६३६६ जागेधर-उ जागती ज्योत 'बद तो जागधर।' -हा ६४६ जागेसुती-वि जागृत 'देव जाग सुती ०-रुही।' -वाग्विजयपुर १६८ जागेवा-उ जागरण 'दिहा खोणे रानी जागेवा।' -हा १६२४० जाग्रण-न जागरण पहा जाग्र(सु)दक्षस्था जागृताक्षस्था-खी अगृति सावधपणा साम्यगीत स्वप्नावस्था आणि सुषुप्त्यवस्था अशा दोन अवस्था निराळ्या आहेत [स जाग्र=जागणे होणे]

जाय-खी मांडी, बसिस्थि जाय पहा

जायभोड-उ जगनीड पहा

जाय(या)ह-न (तिस्काराची) जाग जमड

जायमायरी-वि माडीवर भोंवत जमणारा (थोड्याची एक गोष्ट) (अक्या प्रकाशा वाडा अशुभदायक द्राव्य) [जाय+भोंवत]

जायिव-उ मुलगा 'थीहण्याचा जायिव होईजे। तरि जाण्याचे पण राहिन।' -सिगु ३७० -वि (महातु) माडी पासुना, माडीवाचा (मुलगा) [जाय]

जाच-उ १ जात, गानयूक छळयूक यातवा, जैस भाषणे, वचार करणे जाड याचे हे कर आम्हा हा सोसवेळ जाच बसा।' -मासमा ५, ३६. २ अक्षतता, व्याधि पीण उपाधि, अस्वास्थ्यचे मूळ जाचक-वि जाचणारा जाचासकारणीभूत, प्रासदायक (उद्योग, यदा) 'हिसोवाचे खटे अथैवट ठेवू नकोस मागे पुढे जाचक होईत' जाचजुलूम-उ अतिशय जाच, छळ, त्रास पीडा जुलूम इ० उपद्रव (कि० करणे चालविणे) जाचण-जाचणी, जाचणूक-खी गानयूक जाच अथै १ पहा जाचणे सकि त्रास घेणे छळणे गाणणे -अकि १ घट बसणे, चालण्याम बटिण वाटणे, जाणे, कष्टाचे हुल्ले दिवा प्रवेश करणे, त्रास होईल ज्या दाब घसणे २ घोचक, जाचक हाणे अयना नजे पीडणे ३ अर्थ करण्याला बटिण जाणे (बविता वाचय) ४ घडून येण्यास कारक, असमवनीय होणे अयमाव्य, अशक्य असणे ५ अर्थ घुलणे (घोडा) जाचिघणे-(वाच) दु ख पावणे 'कौडीकुडि जैसा जाचिघला पै।' -हा १६२८२ [स जगु?]]

जाचद जाचोद-वि (कों) पिचक्या डोळ्याचा, पिचका जाचोद पहा [तदा-चदा]

जाचद-दा जाचोद-वि (कु कों) त्रास देणारा, छळणारा (मूळ जनावर आजारी भाणूक, इ०) जाचद-उ त्रास छळ घानयूक जाच पहा [जाच]

जाजती ज्यादती-वि जास्त अधिक भाणखी -खी १ वदती २ जोरावारी, त्वरदस्ती 'जाजतीने पुढेच होऊन वट आपल हातून गंग हा प्रकार' -विजयुत २१ ३ आविषय 'कामाचा माणूस पाहून तेनात जाजतीने हयमास करी ती शर कारु नार्मी करवी' -समासद ६० ४ जुलूम, पीडा, अधिकपणा 'ठाणी इडडील असता ज्यादती करून टिपून घेतली' -रा ७ २१ [अर. पियादत+ई] ० जाजार-उ जुलूम, पीडा -नाड वाज २ १३५ ० जालाल-उ जुलूम 'याचेकळ आल आहेत यास कोणी बळक्या माडण व जाजती जलाल करू नय' -ख ७ ३७८६

जाजम-जौम-न बसावयाची थेटक, रागविलेल्या धिगेचे खाली खारव्याचे अस्तर जमलेले वस्त्र विणईत [फा जाजिम, हि जाजम] जाजमी छोड-न जाजमाच्या उपयोगाने एक प्रकारचे वीर धापेगीत पावोरी खादी

जाजावणे-अवि १ रागावणे कातवो, अंगावर घेणे 'जाजावण कुडवती घडू माननी २।' -वामन विराट ७ १०१. २ जुडणे, चिडणे ३ मरण मरण पावणे माणूस, गुरु इ०

अनिशय धर्माने दिला अपराधाने ४ गारुणे; श्रुत हाणे 'माहा
पुरे जानवया' । -दा ३ १४ 'जाणोनि आनोणे रस्त' ।
-स्वारि २ १५५ [जां जां निरा जाव?]]

जाहू-जू-मी आळ संदाय, आसोप. 'जटिरी जाहू पेड
नेहा' । -दा २ २ १. २ भाषण निगवार.

जाहूल-उद्भव-मी १ तेजस्वी; प्रसर (सूर्य, अग्नि) २
चरचरीत सातापीन (पात) ३ गुणगरी, वीर्यवान (औषध, मद्य)
'ही माशा अशी जाहूय आहे वी वातु तात्का उठरील' ४
तापट तंजा, जगाट चगरा, उग्याही (माणूस) ५ रागीट,
भयंकर, जागवीतोत (दव्या) ६ मोठी कार्यक्षम, तीक्ष्ण, उच्च
दरजी (बुद्धि) 'त्याची विचारदक्षता ही माठी जाहूय अमाती'
-नि १०६ जाहूयमान-वि १ जाहूय, चरचरीत, एका
द्वितीय २ प्रसर तनस्वी (अग्नि) [स उद्भू.]

जाहू-य रघुनाथील एक जात पालीतील व्यक्ती [दि]
जाहूय-न तयम्या, तप 'काणी देह काये जे ते। जाहू
त्यारिग न वळे।' -दा १ ४. ३९ [सं जटि?]]

जाहू-मी (तना) छात्री [स. बाहू]

जाहू-ली (तना.) चापूक [स जटा, म ह्याट]

जाहू-वि जटा-पाटासपर्या, उदरस्थ 'जघवातु' [स]

जाहू-न १ घन, दोळ्या, २ आडपडा 'हृदहृद ह्याचे
पुण्य जले वाह। बाले हे जाहू तिमिराचे।' -तुगा ४० -वि
१ स्थूल, जाहगा (तक्ता, फटी) २ जाहेंभरले, चरचरीत (चापड)
३ दा, फार पातळ नसणारा (प्रवाही पदार्थ) ४ धोके वण
वर (दारीर) ५ जाड, मोठे (ओथे) ६ भारदस्त, प्रौढ थोर,
कटिण 'प्रवय कविता जाड वचने।' -दा ११ ६ ८ ७ माठी,
भय्य, प्रचंड 'पुना देखता जाहू जीवीं मळाले। -रामदास (चरणा
शक) ८ लड, दाडगा, स्थूल (माणूस, दारीर) ९ घट, जाडा पहा
[स जड] जाहगा, जाहगेला-वि जाड, लड, घटपुट वय
डुड (मनुष्य, प्राणी) 'हेले विवा काणे याचघासारवा अमळ
जाहगेय असा माता त्याम गावता' -नि १०१९ ०२८-वि
दिक्षिजाड ० सुतो-वि जाडघाभरडया मुलाचे विणीचे (घापड)
जाडा, जाडगा-वि १ जाड पहा २ मोटा विद्वान, प्रतिभा
धरता भारदस्त (पंडित, कविता, कल्पना कोटी, रेखा इ०) ३
भरीव अर्थपूर्ण गहन जाडाघांगडा-भरडा-वि १ ओवड
धावड, चरचरीत (वज्र) भरड दळेले भरडलेले मरमरीत (पीठ)
जाहू-ली १ जाडपणा, घनता २ स्थूला लडपणा ३ दाटपणा,
जाड पहा ४ धुरीच्या पुढील चावरीच्या बेलाने जु. शिवाळ
जाडे (डो) प्रकरण-न असामान्य माणूस वनवाट विद्वान
श्रीमंत माणूस, पेड 'वरील दोषाहून दि जाहू प्रकरण जे वरील
महाविख्यात स्वामी त्यांच्याविषयी काही शिष्ट ह्या माग आट

पणे -नि ३३९ ०५२-मोटा पत्रगा 'जाडे वाहिले वाहिले
पहर्षा त्याचा उठेतो घनी।' -वेक १४१ जाडेला-वि १
जाड, लड २ जाडगर, जाडा पडा [स जड]

जाहू-न पंथंग, कायोडा 'पणीं वरमेने जाड बांधले।
मग मन्मथोक्तिभये कामे लागे।' -ग्रा ७ ८१ [त जाटी=पत्र]

जाहूडुडी-मी (वि) बोळी (एक जतु). [का जाहू=मोळी]

जाहूरी-न विराहादि कार्यात पाय पुनःपाव पावगार
काढावयाच्या कुत्र्याच्या रसा, चौरानाहति तत्रावरकडे हळद,
नुना पाण्यात मिगदून त्याच्या रसा ओगतात (कि० वाडणे)
[तु० वा जाडे=पावलाच्या गुणा]

जाहू-मी (तना) वरणी, सुई [तामिळ इ. जट]

जाहू-न १ घनन, जडव २ (ल) मदपणा, बाळव,
मुत्तपणा ३ अज्ञान, मूलपणा 'तुला शोक लागत माहों हे कवीचे
जाडग नव्ह' ४ औदागिन्य, नेफिरीपणा ५ जडपणा, अपा-
चरता, अविद्वानपणा, पचन न होण्याचा धर्म (अनाथा) 'उडि
हो' याणी जाडय घटुत आहे' ६ घनन न झाल्यामुळे सारीस
आलेले जडव, कायचा अरडेन, अवीग ७ धंडी, हीन 'मडे-
वासा जाडये आणे अमे।' -पूपावसर

जाहूवाळ-न (क) तेरात पदार्थ तडल्यावर शिख राहिले
हेले तेज [जाडे+ते=वाहेल]

जाण-मी १ ज्ञान, ओळख २ कृपा, दया याची जाणीव,
कृतज्ञता, प्रत्युपकारातील श्रुति ३ नोकरीचा किंवा धर्माचा गौरव,
गुणज्ञता, गुणाचे बीज करणे, गुणप्राप्तता (नि० जाणणे)
'आम्ही धर्म केला पण त्याची जाण त्याने जाणली -वि १
जाणता, समजणारा, विपुण 'हरी जाणा जेणा सकळा।' -ग्रा
५ १६ २ ज्ञानवान बुद्धिमान, वजनदार, विचारशील 'जाण
मनुष्यावर सगळी उपकार केण असता तो विसरत नाही' ३ लक्ष
पालणारा मानणारा, काळजी घेणारा 'नव्ह बगीं कोणी मुनि
याचा जाण।' -तुगा १४९२ 'दरिद्राचा जाण विदमराजा।' ४
श्रुत प्रत्युपकारातील 'जाण मनुष्यावर सगळी उपकार केले
असता ता विसरत नाही' ५ सज्ञान अज्ञान अजाण नसणारा
साखरचा इशवण घड। जागा थोड नेणा कडू।' -एमा
२८ ४६७ ६ भोक्ता रसिक 'परि सौरभ्य नेडे तिहीं। भ्रमरीं
जाणी जे।' -याहा १० ५९४ [स ज्ञान, प्र जाण] (वाप)
० असते- (म्हैत) तिला जमनेने खाणे पालवे समतसे तिचे
कासेस अधिक दूष येत असणे जाणउ-ऊ- (काव्य) जाणो,
असे जाणले, मानले जावो, असा विचार केला जावो जाणपण-
न १ ज्ञान, विद्वता 'सतापुडे जाणपण। सर्वथा आपण न मिर
वावे।' -एमा ३ ३५७ २ जाणतण 'जाणपणे न विपुति
आव।' -शिख ८४ ३ अस्तित्व 'तवीं द्वंद्वे जाणपण जाणवी

अमे जें ज्ञान :—पन्ना ३४११ जाणयणी—मी १ सुचना, इवारा २ जाणीव. 'एमी होता जाणयणी'—रास १.१२९ जाणचाय—मी. (गो) १ दाहाणपग २ जाणीव. 'तो होळयनी अणु म्हाण्याची जाणपाय टेर'—वि. (गो.) पाजिल श्रीडी पाळणारा, चंडेल 'तू पायव जाणपाय दाला गारें' जाण न(सा)ळ—वि चतुर, जाणपारा, जाणता पहा. —स्त्री वातुवें, नेतुपय, ओळख, मादिती. जाणस(सा)ळपें—अकि जाणत अतणें, चतुर अणगें, निपुण अणगें, अनुभव आणि व्यवहार अणगें, व्यवहारात पटणें. —उक्ति. परीक्षा करणें, कसोटीत जावणें; अनुभव पावणें

जाणणें—अकि १ समजणें, कळणें, ज्ञान अणगें, समजणें, खात्रीपूर्वक माहिती असणें 'वेणेभेद मनुष्यमात्र जाण्णो, पशु जाणत नाहीं.' २ (ल) ओळखणें, दखणें, मानणें, गौरवानें वाग-विणें (सुख्या ओळखीच्या दीन, गरीब माणपारा). 'गल्या माणसावर उपकार केला असता तो जाणतो.' ३ जाणीव असणें, मान्य करणें, मानणें, प्रत्युपकाराची, मोपदण देण्याची बुद्धि अतणें (नोकरी, भ्रम, उपकार याबद्दल) ४ ओणें, समोण करणें ५ गुणविशिष्ट माहोत असणें 'हा हुम्माय मला पाटलो पण मी चाला पहा जाणतो.' ६ प्रतिपदकार करणें, लभावुस करणें (जनावरांनी) 'या गाईला खाणें घाल्ले ही जाणत्ये' [सं. ज्ञान, प्रा जाण प्रेजि, जन] म जाणो—कोणास टाक १ कोण चार्ण घेवळ २ असेल असेल, असेलचि या अर्थी जाणत, जाणतजाणत—किवि जाणूनयुजून, समजूनउमजून, सुदस; जाणून जाणतमूर्त—वि जाणत अणुन मूर्तपणेंचें होण करणारा, होणी मूर्त [जाणणे+मूर्ते]

जाणता—वि १ दाहणा 'भवपुट्टी म्हाणुनिच तव भजनीं सन्नादि जाणता रमला.'—भोउद्योग ६१. २ जाण, निपुण ३ स्वरें, हुशार (रोप बरा करपात, सुतित्राशागत), ४ चा क्षरी, माद्रिक, वैद, पशुवैद्य ४ (ल) धूर्त, सुच्चा (जसे—चोराचा माग लावणारा, पाण्याचा शास्त्रावाहणारा) ५ निवाडा करणारा, न्यायाधीश ६ एखाद्या गोष्टीचा मोठव बरणारा गुण प्राद्वळ, आध्यायीत 'शास्त्रविषया आता कोणी जाणता नाहीं' ७ (भ्रम, उपकार इ०) ओळखणारा, आम्हादी होणारा 'मी नित्यक्ष विचारपूर्वक लिहिण्याचा भ्रम करितों याचा जाणता कोणी नाहीं' ८ परीक्षा करणारा, परीक्षक, चन्पावाइयाची परीक्ष करणारा ८ वयात आलेला, सनाण ९ वडीलधारा (माणूस) [सं. शा] १० वर—नवरा—पु वयात आलेला नवरा जाणती—स्त्री १ बुद्धि 'धर्मार्थमै रूपे निदें' तिचें न चोजयिता जाये। अण्णती के वा'—दा ३७२० २ (क) वयात आलेली, वडुमारी स्त्री [सं. शा] ३ होणें—अणुसनाय होणें, न्हातीपुली

होणें ४ वळटा—स्त्री १ परिपक्व, पूर्ण ज्ञानाचें तेज (जाणपग आल्यासारवें), सुदीची चमक (कि० वेणें). २ मुद्रि (निवृत्त प्राण्याची) (कल्पेची एव). जीननकला, प्रेतच्छा हासारखी आणखी दुमरी रूपे होतात ३ अप्रत्यक्ष विषय दर्शन, निष्पत्त आणि त्रिशर कामधील गूढ वस्तूचें ज्ञान ४ ज्याच्यामुळे भूतबाधा जाणगी जात असा एक मंत्र ५ धू—नवरी—स्त्री. जाण्णी अर्थ २ पहा (कि० होणें)

जाणयणें—अकि समजणें, कळणें, जाणणें 'ऐसा ज्ञानी विचारी। तव जाणवें मुरारी।'—कथा १४१०४ [जाणणें] जाणयिणें—अकि १ समजविणें, जाणण्यास लावणें २ समजवून, कटून देणें, आपलें अमृतिच भासविणें, ३ वापणें अपायकारक परिणाम करणें (औषधें, सराव नमणान्या गोष्टी इ०) 'जाणय-विस्त—जडाव—जाणयलें' [जाणणें प्रयोजक, सं. जाणय, प्रा जाणव]

जाणयसा—पु करती, जाववसा पहा जाणाई, जाणाईजीखाई—स्त्री. सटवाई, मायराणी, बाळकडें यातारकी एक धुर देनी [जाणणें—जाणाई दि] जाणाघें—न हेतवियय, जाणण्याची गोष्ट 'जाणव ना जाणणें। जाणवें उरें।'—हा १०५३३

जाणिजे—अकि (आहाण) जाणवें, समजवें कीं, जाहीर करितों कीं, ज्यानात जाणवें (प्रभावयें हा शब्द नेहमीं येजितात) जाणी—वि ज्ञानी, दाहणा 'तिने वातुवें तरि जाणी।'—दाव ३९९ [सं. ज्ञानी, प्रा जाणी]

जाणितेणें—अकि, जाणवणें 'वृषभजायेसि बैसता मदन। जाणीतला माननी।'—सुभादि १३५५

जाणीव—स्त्री १ जाणण्याची शक्ति, विषयग्रहणशक्ति, बुद्धि 'मातरी जाणिवेच्या आयणी।'—हा १२२९ 'या देही जाणीव रूपे करून आत्मस्वरूप राहते' २ समज, समजून, ज्ञान 'म्हणोनि जाणीव स्वरुविसी।'—पन्ना ११३ 'दोईल बोरपण जाणिवेचा भार। दुरावती दूर पाय हुलें।' जाणुणण—न. ज्ञान, जाणणें 'परि एके कासी थोर अभिमान। जाणुणणा।'—दाव ३७१

जाणू, जाणो—अम जणू जणू काय, जणें काय, यासारवें, मात्थामतें [सं. जाणें]

जाणून, जाणूनउमजून—पुसून—युजून—समजून—सच रुज—किवि समजून उमजून, विचारपूर्वक, बुद्धिपुरस्तर उपडणा होळयणीं. हातव 'सुला, जाणूनपुसूनच हा कागद मी तुला दिला'—दाव २९५ [जाणणें, उमजणें, पुसणें इ०]

जाणें—अकि १ समज करणें, चाद जाणणें, प्रवास करणें, पुढें सरणें, पुढेंचलक सोडणें 'तो या गावातून पडून गेला' २ पूर्वस्वरु सोडून निवृत्तित स्वयल जाणणें 'तो उद्यापुण्यास जाणारा

आहे. २ निघून जाणे, नादीस होणे. गाय पळोणे. हरणे. हल (६०) - वायु ज्ञाने-गेहे? - मग, त्याचा, तुला, त्याची काय विवेक असे? 'या कोनाउपपत्तीवरतु कर्त्री ज्ञाना नाहीं पण आज, पक्षा, भिन्न' मोला तो मोला-गेहेने पुन्हा भ्रमन येत नाहीं नेणे. ३ सोडणे, वगळे (वेळ). 'हा हा म्हणतो वगळे नेणे.' ४ मोटेला असणे-वाह्यातून, अनुभवात, आश्चर्यात, ऐकण्यात विस्मयित प्रवेश करणे, पात दिलेले समारिष्ट करणे. 'या दौतांचे भोक्ता ऐकणी जात नाहीं.' ५ (विभेदा-भूतनाशने उपयोग) काया तणे, मानणे निरपतोणे, दाखवणे गमपणे अस्व-सोप होणे 'ही वायव्ये कोनी पा वगळे नेणे.' ६ बगला विद्यान पा अभिमानाचे नेणे. ७ बहून देणे, होणे (मकर, कुन्हा, योग्य विवाह मागणे उपपन्न) 'हा आग्रहा वर उत्तर पा गुंसीनाउ काही नेणे' ८ तेज ओपण देत असे त्यात एक विद्या माने हातून नेणे, सोपाने वळवणे ९ एकापापायून पुढून होणे, पडून कोणे (एकत्रीने एकाही चुकीची मोट) 'ती मोट मज्जायून नेणे सगी.' १० वजा होणे घसी होणे, 'दहातून पाच नेणे तेव्हा राहिले पाच' ११ निरव होणे; दामित जाणे शुन जाणे (इंदिय, ओपण दाचा) १२ अनुसरणे पाठीमागून जाणे, वेपणे, अभिप्रेत होणे (मन, होजे, धान, प्रीति ६०) (वर अपमा वडे शास्त्राचेवर प्रयोग) 'वांगली पादरो वर गये निजवर लोकाची इच्छा जाते' १३ दिले जाणे (दावर, वचन-भूताराही उपयोग) १४ विवेक (दिका, प्रकाश, अर्नि). 'दानाच्यापादरोवर दिका मेल' १५ स्वाग, वास होणे, तिजणे (हारी) १६ एकापा वरीही रत होणे, संभोग करणे. १७ काही एक पदार्थाने विरहित काळपर्यंत दिकणे. 'याला धोतरजोडा सदा सहनिरेष्यंतपुढा जात नाहीं' १८ कल्पवादि क्रियापदाच्या वर्तमानकालाचक विशेषणाचेवर त्या क्रियापदाचा उपयोग केला असा अर्था त्याचा अर्थ क्रियाकृतत्व दर्शविण्याकडे होतो. उदा० जना व्यापार वाटमाल तसा मी पैसा देत जाणि. २ सार्वत्रिक क्रियापदाच्या पूर्वभूतकालाचेवर उपयोग केला असता कर्मस्तीचीचा अर्थ होतो जे- तुला शिक्षा केली जाईल ३ उत्तरप्रत्ययात धातुनाधितार्थी उपयोग केला असता त्याचा अर्थ क्रियापूर्वता दर्शविण्याकडे होतो. जे- १७ पातील पाणी आदून गेले शरीर वादून गेले ४ दुष्मना क्रियापदाच्या आक्षार्थी रूपाने र ह्या क्रियापदाच्या आक्षार्थ्याचा उपयोग केला असता पहिल्या क्रियापदावर जोर दिला जाऊन, क्रियेचा जोरदार-पणा मिळत होतो जे-आण जा, देव जा, देवा कर जा ६० [सं या. प्रा. जा, भेजि जा, राहियन या] (वाप्र) जाजा येये-ची निरर्थक पुन पुन जाणे येणे, रोषा 'माझ्याने हे हजारदा जाजा येये करत नाहीं' [जाणे-येणे] जायाचा-जाया, जायांस-संगविशीं असता वेतलेला, आपल्या हाताने पुढे मागे जाणारा, हुसत्याचा (कपडा, तले वस्तु) म्हणजे जायाचे लगे लाजिवाणे नेलामेलला. नेलामेलला रातला-सर्वेस्वी नेला. अजीवात, कायमचा नाहींसा झाला. (माझे, तुझे, त्याचे)

० करी-५ जातीतल्या माणूस, शक्तिवाच ० हुळी, कूळ-स्त्री

जात आणि वंश यांसंबंधी सर्व माहिती (समाख्यावेळीं ही सोपून काढून दिवा विचार होतो). 'मुलगी सुलूष नव्हे पण जात! छी चांगली म्हणून करितो.' 'गंगा-जमात-सी. एकरं सरे जात. एकरं जमलेली सरे जात (जातीत घेणे, बाहेर घालणे इ. प्रथांचा विचार करण्यासाठी) 'जातगंगेला व लोकगंगेला भ्याले पाहिजे.' - भा. १९ [जातगंगा, जात अर. न. जमात]

• गंगेत-न स्वतः जी जात आणि स्वतःच्या गोत्रातील माणसे या- वद्दल समुच्चयाची; आपल्या जातीची व गोत्राची माणसे. 'त्याच्या प्रायश्चित्त दिले तेथे सर्व जातगंगेत मिळाले होते.' • चावटो-सी. सरकारी गांवचावडीखेरिज स्वतंत्र एखाद्या जातीने बांधलेली गावडी, निवाडाकचेरी, 'सार्वजनिक कामासाठी गावचावड्याखेरिज स्वतंत्र जातगावड्या यावल्या.' - गा. ५५ • चोगुला-पु. जातीतील, जातपंचायतीतल्या अम्मलदारांतील प्रमुख - गा. १८. • जेवण-न सर्व जातीला दिलेले जेवण, जातीतील सर्व माण- सांची पंगत, श्रुतिभोजन • पंच-पु जातीतील प्रमुख अधिकारी. 'बडर, केडाडी, कोल्हाडी, कुचेवाळे वगैरे जातीन राजगुला न बोलावतो जातपंच खजे लावितात' - गा. १९३ • पाटील-पु जातीने नेमून दिलेला मुख्य अम्मलदार; जातचोगुला पदा.

• पात-सी. १ जातकुळी, जातगोत पदा. 'त्याची जातपात समजल्याबाबत आमही पंक्तीस येणार नाही.' २ जातगंगा पदा ३ बहिष्कृत भाणसाने जातीत परत यावयाच्यावेळीं जातीला घात- लेले जेवण; जातजेवण. • पूत सी जात आणि वंश 'जातपूत' जातगोत पदा. [स जाति+पुन] जातपूतचा-वि छंद वंशाचा, बीजाचा, कुळीन. • भाई-भाऊ-उ जातिबाधक, स्वजातीय माणूस. 'आपल्या जातभाईच्या हितारिता सरकार त्या सव- डीचा बसा दुरपयोग करिते...' - डि. १.५०२ 'या गावात त्याचा बीगी जातभाऊ असता तर उपयोगी पडऊ.' • लडा-वि. १ मोठ्या कुळांजाली, जातीतील (जमावत, कळे) 'त्या भाई- पेक्षा-चेरुपेक्षा-ही-हा जातलगा आहे' २ (क.) स्वतःच्या जातीचा, जातीसंबंधाचा • चार-किसि. जातीप्रमाणे निमिषांचे (कर, नोंद, निवडणूक, प्रतिनिधि)

जात-सी स्वतः 'आण मदार नावा याचे जातीवर आहे.' - ऐ. १२५ [अर जात] (वाप) (आपले)जातीवर धरणे-स्वतः व्यापक अकळेने, शक्तीने आणि साधनांनी कोणतेही इष्टय करणे 'बहिष्कारा पैक न येवता याने आपने जातीवर टाक केले' जातीयधर करणे-छेणे-छेणे-करणे • भांडणे-स्वतःच्या शक्तीने, सामर्थ्याने करणे सामासाध्य-• इनाम-न स्वतःच्या हयातीमुळे, वधापरंपरेने नव्हे असे, सरजामी नव्हे असे इनाम • इतया पु (कायदा) जातमुलका • इत-किसि. (अप.) जातसंग-१ स्वतःगर्वाची जातनिश्री-किसि खास स्वतः

खुद्द आपण; जातीने • निसवत-स्वतः लिहून दिलेला लेख किंवि. स्वतः, खुद्द; जातीने. • पत्र-मुचलका-नपु स्वतःच्या भावांने केलेला करार, करारनामा; स्वतःची लेखी जवानी, स्वतः- संवर्षी करारपत्र. [अ. जात, पुत्री मुचला, मुचला] • मुख- ताव-वि १ स्वतः अर्थात् स्वतंत्र; वंधनापासून मुक्त. २ कुल- मुखत्या, कुलकारभारी. ३ जातचोगुला-पाटील • मुखारक- सी. खुद्द; धीमेत, राजा; स्वामी 'सरारचे जात-मुखारके लक्ष घाडून जे अस्तील त्यांचा धंदोबस्त मनोदयानुरूप केला जाईल.' - ७.१९. • प्यवहार-पु जातीने व्यवहार करण्यास योग्य, पंधरावर्षांत रचा दण माणूस, कायदांत आलेला, सद्गान (घात एकेवीस वर्षांचा) • सरजाम-जामात-पु. लष्करी चाक- रीवद्दल स्वतःचा पगार म्हणून मिळालेली नेमणूक किंवा इनाम; जेवदा उत्पन्नाचा भाग शिलेदाराचे, सरदाराचे अगर मुत्स- राचे जातीचे निर्वाहार्थ दिला असतो तो, जातीनिशी लष्करी चाकरी केली पाहिजे या करारावर दिलेला सरजाम. जातीने-किसि १ स्वभावतः; जन्मस्वभावाने, प्रवृत्त्या. २ स्वतः खुद्द. 'लडाई घेऊं जातीने' - ऐ. १९१. 'तो जातीने बोलावू आला त्यापेक्षा भोजनपट गेले पाहिजे.' जातीचा-स्वतःचा. 'इंदोनी केदम...जातीचे घोड्यास चादीचे नाल करून मारवडी करीत होता.' - म. १२१.

जात, जात-न १ वैल शिष्यावृत्ति केलेला पुंदारा; याला एक आठवे लाडूक अवघे; ते सार्यावर येऊन पुंदारापैकी वैल बाटोळा फिरतो. जनावरास वटणीस भाणण्यासाठी केलेले वाधन, एखाद्या माणसाला शिक्षा देण्याची रीत [यंत्र]

जात-न (गे.) पैलौची जोडी, जोतें. [स. पुति] • कदा-पु. (गे.) शेत बांधण्याचा

जातक-न. १ जन्मकाळाच्या प्रहाच्या स्थितिवरून माण- साच्या आतुष्यतः प्रवृत्त्याच्या शुभाशुभ गोष्टीविषयीचे वचन करणारा ज्योतिषशास्त्राचा एक विषय, ताजक 'मंदे जातक वेचवून। पछिमद नाम ठेविले।' - द. ३.५३. २ कुळी इ. करून भविष्य वचनेविषे, शुभाशुभफलपरिज्ञान (किं. वचनेविषे) ३ विवाह जुळविण्यास व्यण्याच्या आठगोष्टींपैकी एक, विवाहवृत्तिच्या आठ प्रकारांपैकी योग्यिकार ४ जातकमे पदा. जातकर्म-न पुत्रावग, जातक; नृप जन्म पावलेल्या बालकाचा वित्याने पदा बयाचा संस्कार हा संस्कार सोळा संस्कारांपैकी आहे या संस्कारात सहाणेवर मध्य दृष मालून त्यात सोने उगाडून सोन्याचे ३३ त्या दृष-मधोत उदलत्यावर ते घाटण जन्मलेल्या बालकास पात्रावयाचे असते नंतर बालकाच्या उजव्या कानावर मुसुरी टाकून वित्याने बाल- काच्या कानांत मंत्र जगावयाचा अगतो - एमा २२.५०८. 'जात- कर्म नामाभिज्ञान। कथिदृष अ' प्राशन।' - मारा, बाल ७.१३.

जातव्यो—वि. (वाय्) जातव्योच. 'जेमेधा जात-
वो जेपे। सापण माळये।' -३१ १ ५३. [जाणे+य. क्षय]
जातण, जातणी, जातली—ज. (राजा.) म्हण जाते;
सेवाते जाते. जातणी—नी. मोठे जाते.

जातये—उ. आणि 'मुठ वार भवारी घेठिजे जातयेदे।' -
संगमा मुद्र २१८ 'मग भलो केविला जातयेदे।' [सं.]
जातां—न. (पु.) दृष्ट्याने जाते. 'बी द्यावेआं वृथि-
वीना जाता। वाढतारी पैणे धावते मजपाता।' -सिधु १०४४
[म. धंय]

जातापाया—उ. न्हाय; क्षय; नाच; उतरती कथा (किं-
व्हे, लागणे; होणे, मुचणे). [जाणे+पाय]

जातायात्री—नी. (कारुणी) पणर देउन रिया खर्च
रुपन साहिली यात्री; शिक्क [जाणे+यात्री]

जाति—नी १ (संगीत) रागाचा आरोह व अवरोह या
मधील स्वरांमधेवून रागाचे जे प्रकार होतात ते प्रत्येकीं.
स्वाची संगत्या ५ आहे. स्वाची नावे—संपूर्ण—संपूर्ण, संपूर्ण—पादव,
संपूर्ण—औडव, पादव—संपूर्ण, पादव—पादव, पादव—औडव,
औडव—संपूर्ण, औडव—पादव, औडव—औडव २ (संगीत) न्याय,
अंश, मद्र, इत्यादि स्वर, उत्तम ताल, कला, मार्ग हे टाविक अयुक्त
मनुष्य एव राग उत्पन्न व्हावा अशी योजना ज्या एखाद्या नियम-
बद्ध स्वररचनेत असते ती. हिचे प्रकार दोन—द्वय जाति
व त्रिव्य जाति ३ (संगीत) मान्यनियमावरून तालाचे झालेले
प्रकार प्रत्येकीं ह्या जाती पाच आहेत—चतुरस्र, त्र्यस्र, रींद,
मिश्र व संकीर्ण. [सं. जाति]

जाति—नी १ जात; प्रकार. वी. २ वंश, कुळ, बीज. ३
वर्ग जात पदा ४ (गणित) अंश व छेद यांचे एकीकरण उदा०
विशेष-द्वय जाति ५ (साहित्य) एक अलेकार संस्कृत आणि
प्राकृत या दोहोतहित सारखेच मावले जातील अशी अक्षरांची
रचना. ६ छंदाचा एक वर्ग. हा मात्रासंख्याक असून, षष्मार्तिक
तालाचा व अष्टमार्तिक तालाचा असे याचे दोन प्रकार आहेत.
[सं.] ० दंड—उ १ जातीने लादलेला कर. २ जातिवहिष्कृत
माणवाने शुद्ध शाल्यावर जातीला दावयाचा दंड ० पक्ष—उ समु-
दायरीत्या जात, वर्ग, वंश (संबंध जात एक धरून विचार कर
ताना) याच्या उलट व्यक्तीपक्ष—एकटा माणूस ० वंधु—उ जाती-
तील माणूस, जातभाऊ, जातमाई. शांतिवाचक. ० भेद—उ वरा
भित्तिवाचक, वर्गभित्तित्वावरून अगर निरभित्तित्वाचा उपयोग
वचन भेदाचा जे वेगवेगळ्या गट वनेले आहेत त्यास जाती
म्हणतात जातीमधून भिन्न भिन्न प्रकार, आचार, कडी उत्पन्न
होतात त्यामुळे जातिभेद उत्पन्न होतात, जातिमधील भिन्नत्व,
असमानता ० चंद्रा—उ जातिवहिष्कृत होणे, जातीस मुख्य.

० भद्र—वि. जातिवहिष्कृत; जातिवाग्न, वाढण. ० मर्पादा—नी.
जातीचे नियम (चालचालमुक्तीचे); जातीने घालून दिलेले बंधन.

० लक्षण—न जातीचे विशेष रिया सामान्य गुणधर्म; जातीची
रीत, धर्म. ० घंत—वि. १ उत्तम घराण्यातील, कुळातील; राग
दानीचा परंदाज; कुलीन, उत्कृष्ट 'विजविज वरिताती जाति
वंत पावरो।' -सात ४१. २ जातलग पहा. ० घाचक—वि. १
(प्या) वर्ग—प्रकार—भेददर्शक (संगीत) याच्या उलट व्यक्तीवाचक
२ सामान्य, वर्गवाचक (नाम) ० घेर—न जन्मत, स्वाभाविक
वेर ० वधवहार—वेवहार—उ विरहित रुमाजामध्ये प्रचलित
अवलेखा नीतिमार्गांचे आचरण 'बी जातिवेव्हारा परीत।' -
क १४. ० स्मृति—नी. पूर्वजन्मस्मरण 'मग जाहली जाति-
ह्मती।' -सुच ११.१२ ० स्वभाष—उ. १ कुळाचा, जातीचा,
वर्गाचा स्वभाव, जातिलक्षण २ जन्मस्वभाव; प्रकृतस्वभाव.

जातीचा—वि १ जातीने; जातिसंवाचने 'हा जातीचा ब्राह्मण
आहे' २ जन्मस्वभावाचा, प्रकृतीचा 'जन्मत च जातीचा—भला
रास—आपडा—पागडा—रोंगी.' जातिरेत; अस्मल. 'तुका म्हणे
तेथे पाहिजे जातीचे। येरा गाराळाचे काम मोह.' -नुगा
१५८७. ३ रागदानीचा; मोठ्या कुळातल. म्ह. १ जातीची
खावी त्यात परजादीचा नको भात. २ जातीकरिता खावी माती.
जातीचे लेकले—न. (ल.) लुच्चा माणूस; ल्हाड माणूस.
० पुती—पूत—नी. वंश, कुटी, जातपूत पहा. म्ह. ० जाती हत्ती
पुती, त्यास हत्ती माती ० पुतीचा—वि. खानदानीचा; कुलीन.
जातीय—वि. जातिसंवाचक, जातीचा. 'सापूस स्वजातीय व
विजातीय सर्वेस्मान आहेत' १ शुद्ध—ब्राह्मण—पापाण जातीय इ०

जाती—नी. जाई. बेल व दूळ. 'जेसे जातीचे मुळ. का
तेज परी शीतल।' -शा १९.१५५. [सं]

जातीण—नी. (वी) १ भात भरडण्याचे मोठे लाकडी
जाते. २ जात्याच्या आकाराचे दातूचे झाड ३ (राजा) जात्याची
पेंड, तळी, जाते. जातण पहा. ० करणे—(ठणे) मान जातिणी-
वर भरवणे.

जातीपत्री—नी. जायपत्री. जातीफल—न जायफल
जांतुली—नी (वी) लहान जाते, जातली.
जा(जा)ते—न दळण्याचे साधन, धंय दोन वर्तुळाकार
दगड एकमेकावर घासून मधील पदार्थाचा सुराडा करतील अशी
यात योजना असते, घडी, घंटी, चक्री, जातीण 'दळुनिया पीठ
केले। काळ बेल ठेहि पिळी। ऐसे रे दुष्ट जाते। यहुता जनाला
छडी।' -मध ३८९ [सं घंय] म्ह. ० १ जात्यावर वसल्या
गीत आठवेते—प्रसंग आला असता आपोआप हादून काम होतें.
२ जात्यातले रडतात सुपातले हंसतात ० ओढणे—जाते फिर-
विणे. ० उकट्या—वि टाकी लावणारा. [जाते+उकटणे]

जॉने जुतें—न (गो) वहाण [सं युत हि जूता]
 •वार-पु (गो) चामार

जात्य, जात्यप्रिभुज—न (भूमिति.) वाटोन विवोण
 [स जात्य=जाटोन+प्रिभुन=तिवोन]

जात्येध—वि जन्माध, उपपत्त आपट्या [स जाति+अध]
 जात्यमिमान—पु जातीचा अभिमान पहा

जात्या-स्या—प्रि वि स्वभावत जन्मस्वभावत प्रत्युत्या
 'तो जात्या बुद्धिमान यरा' २ स्वत. जातीने 'अप्रदान करीत
 असता आपण जात्या आप' स्वर्मा उरु तबाजु वरून.
 -भाव ५२ 'एवदा धीमत असून जात्या.यगावू फितो आहे'

जात्रा—नरी (गे) जरा पदा [स यात्रा, हि जात्रा]
 जात्रेकार—वि जत्रेग गेल्या, जाणारा यात्रकर

जायू—किवि १ कायम सतत नेहमी, नियमितपणाने
 (माकरी, होणारा नका, घडून येणारी गोष्ट) 'याची चामरी जायू
 आहे' -वि पार दिवसाची (सुनी, रुढ-चाळीत) [जयगे]

जा(उया)दा—पु १ अधिक जास्त २ विवाद निराळे स्वतंत्र
 जवाद पहा [अर शियादा] •तळरी—खी कानीउ तगादा
 'स्वराग्याचा अमळ बाजरी सामुल्यमागे देत जाचा, ज्याचा
 सळरी न करावी' -चालप १११ [का] •पोलास-पु (६)
 दंगखोर अगर बघाळीच्या भागात तिशा म्हणून अधिक लाढले
 शिपायी, पुनिठिह 'जादा पोलीस ठेऊन बाजी सर्व काम
 त्याजवर सोपवावयाचे' -टि १२८०

जादू—खी १ माया, चेटक, दूजाल, मिश्राच्यविद्या,
 कारणमरण अभिचार, शावरीनन २ या विवेचा प्रयोग
 [स बाहु फा जादु] •खार-खारा, जादूमर-मार-
 मार-वि १ जादू करणारा, चेटक्या २ जादूविद्या जाणणारा,
 जादूत तज्ञ ३ कपटी हिंस्रमती 'शिवाजी राजा मोठे हुनेरवत
 जादूखोर आहे' -मदह १५३ •गिरा-नारी-खी चेटक
 सोडवी जादू पहा 'जादूगिरी नजरवरीने दडी फडते पण वार
 पुनी कळमबरीने मूडी पसते -रातसत्यास १० •चाकंदील-
 पु पड्यावर भिरे अगर देखजे दाखविण्याकरिता ज्या तीव्र प्रका
 शाच्या बदिलाचा उपयोग करतात ता (३) भौतिक छेडे
 •डोणा-पु जादूविद्या भुतांनरी मंत्रनन, जादू याना व्यापक
 यज्ञा [फा जादू+का छेणे-फसविणे]

जान—पुनी १ जीव आयुष्य २ प्राण आत्मा 'वनीर
 खानाची बाण लागता होयात जान सोडिली।' -हनुश्रियो २१४
 जान गेलें तरी जमीन देणार नाही ३ (ल) प्रियकर श्रिया
 'मेरा-री जान' [दे रा जान =जन्म=आयुष्य •चौबंद जान
 मेदा' -अजवेद ४५३ फा जान] •गिरी-खी खून 'तवे
 युध्दप्रसंग हाऊन तुमची जानगिरी होईल' -वाड-शाळ ११४

जानजमान-जमान-धमान-वि, तरणाटारा, जमान. 'त्याचा
 एर जानजमान मुलगा थोडे दिवसापुर्वी वारला' [जान हि
 •दार-वि (वो.) जेमतेम निवत, अतिशय आजारी, क्षीण
 (इष्टगोरी) [फा.]

जान—न (व) दुष्टगान 'घर जळान्याने त्याचे मोठे
 जान झाले'

जानक—कां पु (गो) देवाला बळी दावयाचा रेडा
 जानकुड-खाड—न (४) घराब्या खोडावर पस
 बसविण्याकरिता लाविलेले उमे मुठ वखराचे दात, पाय जानोले.

जानपट्टान—पु ओळखीचा माथूस रंगही -खी
 ओळख, ओळखदेख [सं ज्ञान+प्रत्यभिज्ञान किंवा पणाम्ज्ञान,
 प्रा जाण+पट्टाज्ञान हिं जानपट्टान]

जान(नि)यसा जानासा—पु १ बघू किंवा बरपडाचे
 गवात पणया जागी राहणे, उतरणे (किं० करणे ठेगे) घराचा-
 बघ्या तळ २ बघू-बर पक्षाल उतरण्यासाठी दिलेले घर जान
 बसभर, 'जानबसामी घर' दिथले शिवाळ मुरा. -ह २
 ११४ जानबस(से घर-न जानोसाकरिता दिलेले घर, स्थान
 बघू-बराचा तळ, गिन्दा, बहाद, 'सं जनबास, किंवा जन्म=
 मनन्याचे भिन्नभास]

जानवड-वळें जानावळें—न जानकुड पहा हुळवाचा
 पात बसविण्याचा हुंग, हे दोन अन्तात -मसाप २.१ ७७

जानवडा—पु (सीधा) (जविया) बौक्मधील एक डाव
 आपल्या हातातील जेवियाने आपल्या उजव्या बाजूला (अर्थात
 जोडीदाराच्या डाव्याबाजूला) जानवें असते त्या ठिकाणी
 वेडीच्या डाव्या बाजूपासून बर बरखडीच्या शिरीपर्यंत कापत
 जाणे याच्या उलट डावाला (वरून चाली कापत जाण्याला)
 जानवा उलटा म्हणतात. (पहा) जानवें सोडविणे, उतरणे पहा [भ
 जानवें हिं जानवा]

जानवाळ—खी खरज (लहान मुलान वणारी)

जानवें—न १ दखोपवीत (उपनयनचिन्ह-सुन) २ (दुभारी)
 मांडके व्याकावर वनत असता त्याच्या मध्यभागी वागळी चिन्ह
 वून ठेवतात ती गुभाची दोरी -बदलापूर ६६ ३ रमण्या नावाच्या
 रत्नावर एखाड वेळीं दिसणारी पाहरी देव ४ (वे) नागराचा
 फाळ व पण जोडणारा लोखंडी बागेळा तुकडा ५ (वे) गांढळ
 [स यशोपवीत, प्रा जण्योसीम हिं प जनेऊ] (वाप)

•सोऱ्यावयास उठणे, जानव्यास हात घालणे-अतिशय
 रागावणे, चिडणे, जानवें लोडण्याचा भार घालणे (जानवें लोडने
 असता धर्म जाऊन जाणविण्या येतो) •मोरुळें करणे-उल्लेख
 करणे-सुतकादून मोकळे होणे श्रियाकर्म करून शुद्ध होणे, हुनेर
 शुद्ध जानवें घालणे •सोडविणे-उतरणे-जानव्याच्या जागी

तवारीची वार करणे जानना पहा ० धोतर फाडणे-टाकणे-
१ अतिसय रागावणे डोक्यात रास घालणे ० भिल्लज, बदफैली
होणे, वेकाम उधळणे जानव्याची लाज धरणे, जानव्यास
लाजणे-(जानने पवित्र म्हणून त्याचा मान राखणे) जानवे
(घमे) सामाळण्यासाठी तरी दुराचरण न करणे जानव्याघोत
राची गांड घालणे-१ अतिसय रागावणे रागाने वेकाम होणे
२ (गुड्या, त्याच्या या शब्दार्थां जोडून) दुसऱ्याच्या (जान
व्याच्या) नाशाची धमशी दणे जानव्याला जानवे मिळणे-
मनातीयाचे ऐक्य होणे, मिलाफ होणे, एक होणे जात ओळखणे
जानव्यास घस्त्रा वाधणे-(पूर्वी वादविवादात चिकित्सास
जयपत्र घेणे किंवा गणप्य पराजित झाल्यास बलस्थाने जानवे तोडणे
असा व्रम असते) याबद्दल चिकित्स्याची प्रतिज्ञा करणे ० जोड-
३ पाच जानवी जानव्याचा धनी-वि जानवे धारण करणारा
वगै (ब्राह्मण, क्षत्रिय आणि वैश्य वगै)

जानी-वि जीवधकट्य, अति निकट, जिव्याचा बणिजा,
चिक्कण (दोस्त) [का]

जानी-खी १ खडोबाच्या किंवा एखाद्या दबाच्या नावाने
छोडेली गाय, बासळ, गुरू किंवा मुली, वेवगाय, मुळी २
(स) आडवाड मुल १

जानीवैन, जानवैन-क्रि वि हुतकां, दोन्ही बाजूनी
'जानी वैन जुदागी नाही' -पया ४८४ [अर जानिवैन]

जानीवे-उ घोड्याचा एक राग यात एका किंवा बारी पाया
वर मांड्याच्या आत गाडी यतात -अथप २ २८८ [स जात]

जानु-उ गुड्या [स] ० जंगपाटरी-खी (रावणी)
गुड्या, माडी आणि पोटी ० वर्त-उ गुड्यावर किंवा गुड्या
च्याजवळ असणारा भोंवरा हे घोड्याचे अशुभलक्षण आहे

जानू(उलटा)-उ (जबिया) बौकमधील एक दाब हाता
तील जबियाने जोडीदाराच्या आपल्या डाव्या बाजूच्या (अर्थात
जोडीदाराच्या उजव्या बाजूच्या) गुड्याच्या बाहेरील डोळ्यावर
जबियाने मारणे जानू(सीधा) जोडीदाराच्या डाव्या गुड्या
वर मारणे या डावाला जानूसीधा म्हणतात

जानू जाह्वे-न जानवे पहा [हि जनऊ जानवा]

जानेगारी-उ इथनी वर्षाचा पहिला महिना [इ]

जान्हरी-खी आद्राच्या वटी शूद्र गळ्यात रेशमी दोरा
गुंडाळत तो [जानवे]

जान्हवी-खी गगानदी, माणिरथा ३ ज्ञानामृताची
जान्हवी १ -शा १५ ५७० 'जान्हवीस न्हावया थिरोदक १'
[स जन्तु]

जाप-उ १ जगव, उत्तर जाव २ उच्चार ब्र ३ दवाला
कलेरी निमित्त मागणे, नवस [जाव] ० लावणे-मकि देवा
चको ३ ४८

पाठी मागणे -न्यायप ४४९ जा(जा)पणे-सकि (मुवई)
सागणे म्हणणे -अकि जाव दणे, रहन काडूळतीने बोलणे,
कडली दणे (अपराध कडल करताना किंवा पुनील चांगल्या वतनाची
हमी दताना) जापचिणे-उकि (जापणे प्रयातक) स्पष्टपणे,
मोठ्याने सांगवयास लावणे (अपराध कडल करताना किंवा पुनील
चांगल्या वतनाची हमी दताना) गुन्हा मान्य करावयास लावणे
० साल-उ (राजा पुण) जावसाल पहा -मसाप २ ४ ३६९
जापक-वि जप करणारा, जाप्यक 'ज गायत्री मन्त्र
जापक १' -भारा किटिका ११ ९१ [स जप]

जापाणणे-सकि १ आच्छादणे २ आगेपणे 'आता
जापाणी जापाणी आसुले १ -शा ११ ३८१ ३ अपमान करणे,
भज करणे 'यह दव जापागिला १' -दा, १ ३५

जापारणे-अकि उलटून चालणे प्रस्तुत करणे (दाडण
ईने, उदासपणाने, उद्वेगपणाने) [जाप]

जापाळ-उ जपाळ पहा
जापे, जाप-उ १ वत वीण (गुराची) 'या गाईचीं
किती जावपे झालीं' २ वासत जाउपे पहा

जासा-उ पाहारा जावता पहा 'सरकारी सामानावर
जासा देवणे' -डुकराची शिभार (बडाई) २१

जाफत, जियाफत, ज्याफत-खी १ आतिथ्य, मेज
वानी 'सरदार-दरबाराच्या बरी जाफत झाली' -वज्राघात
१७४ २ नर, भेज 'पाचोरे रुपये नवावाने पियाफत मेजवानी
पाठविली त सेजवास दिली' -रा १ ४३ जयाफत, असे
दुसरे रूप आहे [अर पियाफत]

जाफरणे-अकि एखाद्यावर सतापणे, रागावणे, खेडसणे,
उखडणे, तडफडणे आदळपाट करणे डाफरणे पहा

जाफरा-उ कशर [अर झफरान, हि जाफरान]
जाफरमाना-मानी-वि कशरी कशरी रंगाचा 'भागे
जाफरमानी व कशरीकुंगचा पासाख पाठविले होते' -पद १९
१८ [अर झफरानी]

जाफरावादी-वि जाफरावादीची, जाफरावाद गवची,
गावासवची (विशेषतः म्हेस गाय या सनची वापरतात)

जाफरीगुंडा-खी आबोरी गुळमखमल पुगची एव जाव
जाफा-वि किमि बाजवापक्षा जास्ती अधिक जादा,
जस्त [अर इपाफा-चाड जाड]

जाव जमा-उ १ उत्तर कोणी काही तरी दान पुण्य
करा जाव नदा तरी जातो माघारा गा -तुण ३ ४७ २ हुडी
सक्कीचे पत्र जमाव पहा ३ चालणे माप-भाषा बोलण्याचे
चातुर्य [पा वाज] ० साल-उ १ प्रधात्तर सभापण बोलणे

तद्वा प्रमाणं सन्त ज्वावसाळ बाणी न करीत ' -रा
१३१० २ बोल भाषण उच्चार इतह तद्वांचे बोलणे
' गर्विद्राव बापुनीं नाळी जावसाळ राविला । -ऐपो २८६
४ जवाव घुआमा या दुष्टत्वाचा जावसाळ ईश्वराच्या घरीं
यावा लागळ ' [खर जवाव+घुआम्] *साली-वि ? हजीर
जवावी, न अडसळणारा २ प्रमाणभूत साध्य व्यवहारास उप
युक्त (काद) *साली कागद-अव कागार्ची पत्रे, उत्तर
प्रत्युत्तरार्ची पत्रे

जाव-उ ? जावळीच्या जातीतील एक झाड याचे फळ
भोकराप्रमाणे असून लाकूड इमारतीच्या उपयोगी पडते फुले
पांढरी व फळे विषयमर असून मधुर व धुसकित असतात -ईपि
७११ २ रायनांमूळ, फळ व झाड ३ पद झाड आणि फळ
४ (कों) काजू ५ खरदुनाची एक जात याचा रंग तांदूस आणि
आकार गोल असतो -कपि ५७२ जाम पहा [स जवु]

जाव-उ जाम एक प्रकारचे भाई, पैला खाली पंढी
जसलेडे पुलात्र ' जावलेटी पायगारी' -द्रीगीत १६ [फा
जाम]

जाव, जावय जावोय-खी (कु गो.) जामई [स
जुभा, भा जभा, जमाइव, न जामई]

जावकाम-न पचाव, कॅन्वॅग, जाहिराती बगेरे सारखे
छपाईचे विरकोळ काम (इ) जावकळे

जा-यजा ज्या-यया-किवि स्थळोत्पत्ती, टिकटिकाणीं
पेशा ताबिदा जा-यजा पाटवाच्या ' -उ ७ ३५७० [या जा=
स्थळ, जा-२-जा=सर्वत्र]

जावड-माणे दाराच्या सालच्या बाजूत फळीला अस
लेला माडा रोखडी खिळा

जावडणें-अकि ? (क) दापेंत बोलणे २ (राता)
बड्यासारखी बडबड करणे बरळणे जावणे पहा [जावडा]

जावडा-उ जवडा पहा

जावणें-अकि (गावडळ) बरळणे बडबडणे (तापंत,
होपेत) असबड भाषण करणे जावणें पहा [जावणें ?]

जावत जावीत-उ अधिकारी मुखत्यार जोगेंद्रीर
मानमाळ जावती कमलैन नेकीन समत निव -रा १० १७२
[अर शाबित्]

जावता-उ ? कायदा, नियम २ अधिकारपत्र मुखत्यार
पत्र अधिकार मान्यता मजुरी ३ परवाना पाप ४ पाहारा
राखण सावत ५ मोजलेल्या जमिनीचा तुकडा ६ नेद ७ सर
जाम निवा नमाम याच्या अधिनाराची कळमवडी याद ८ व्याप
न्याण पावयिल्ली मालाची याद; फडे करिल ' जालेममयीं
कुच्छकचे ल्हान पार ' जावचे विवादीचे जावत करावे
-समारद २२ [अर शाबिता]

जावता-उ ? अमळ, बडक शिस्त ' लक्ष्मचे लोकांनीं
तावीद न ऐकत त्याच्या गद्देना मारिल्या, जावता वसविला '
-मद १ ८५ २ दसरस [अर शाबिता]

जाव बांगडा-उ बांगडा माशातील एक जात
जावरी-खी नावणीची एक तन्हा
जावरी-खी वन्हा दगडाचा कापलेला चिरा
जाव(म)ळा-वि जामळाच्या रगाचा जावळी-खी
जमळाचे वाड जावळ [स जवु]

जावळी, जामळी-उ (गो) मोठ्या छिऱ्याचे जाळे
जावळी-खी (कु) मागे टेवण्यामागी केलरी जाळी
दार परवी, टापी

जावा-उ ? एक तगरी झाड, जाव पहा २ एक प्रकार
रचा दगड हा त्रास असतो कोंकणात सापडतो -वि जावी,
जावेवर पहा

जावाड-डे-न जवडा, जामाड तोंडाचा साव्यावरचा
भाग विशेषत खालचा जळचरे पसरिला जावाडे ' -मुभादि
३० २२१ [स जमाइव, जमा+डाड निवा जमा+ज अल्पायी]
जावी, जावी हुडी-खी (प्र) जवावी जवावी-हुडी
पहा

जावीर-उन कावरी लिखु (प्र) जवीर पहा

जावुचत-उ ? श्रीरामाच्या वानरसैन्यांत सर्वांत म्हातारा
अम्वल त्यावरून ३ (ल) मडळीतील दाहणा म्हातारा माणव,
इद कपि बडीतधारा पुरारी [स जावव]

जावूनद-न सापें ' पायाण परित भूमि जावूनद । बराचा
सवष घावयाचा । ' -मुगा ३ ३६२ जावूनदाचा पिळवला रत । '
-वनीत्व ७ ३३ २ धोत-याचे फळ [स]

जावळ-खीन जावळीचे झाड आणि फळ याचे लाकूड
इमारतीच्या उपयोगी असून सालीचा रंगकड उपयोग घरगत
फळ्याचा रत औषधी आहे

जावेचर जावडी-वि जामळसर रगाच्या दगडाचा घर
असला (दगड धोंडा) असल्या दगडाचा शेकणत इमारतीकड
उपयोग करतात

जावेल-उ (कों) माथाची एक जात हे शिवाळीच्या
मुमारास पडतात जावा पहा

जाम-उ पद ६० जार पहा

जामई जामळी जामाळा-खी निद्रा, जाळय इत्यादी
मुष्टे सोड पावून निवणारा दार भास (रि० घों घणे)
जामळी हा दगड बड्यात होडा आहे [स जमा प्रा जभा,
जमाइव, हिं जमाई] म्हु० राहा मन्हाची जावई-दीप
सुत्रापावा कोणेंहि काम लया । ३२ पडण्याचा प्रकार

जामळा-झी, जामा, जामाड-पें, जामार, जामूल, जामेधर—जामरा-जी, जामा, जावाड, जामीर, जावूळ, जाववर पहा

जामूळ देवदार—उ एक सरळ वाटणारे गुरुर झाड

जाम—उ ए- प्रमात्ये भाडे, जाव पहा

जाम—क्रि वि पस्के, पड (क्रि० वरणे). 'ती फिरकी जाम बसली.' [इ जॅम=विरडणें, दावणें]

जामगी—शी तोफ अथवा बंदुकीचा तोडा, वात, वाकडा, पटाग्याची वात, बत्ती 'दोन जामग्या झाडांचे आड हंगीस पडल्या'—मराठिथोडा ६० [फा] • लायणें—१ तोडा पेट विणें २ (ल) भाडण लावून ठेणें. ३ प्राप्त देणें छळ करणें जामग्यांनीं भाजणें—अतिशय जुलूम करणें. छत्रणें.

जामजोड—उ १ घोड्याच्या टाचेकड्या घुरावर बांधाव याचे चामड्याच्या पंथाचा जोड २ दोन बत्तींची जोडी, दुप्पळ [जाम+जोडी]

जामण—न—नि जामुन, ठेंगणा; सुटका, सुजा जामुन पहा. [म. वामन]

जामदानी—झी १ ज्या कापडात विणून चेरपतीचा उठाव केला आहे असें कापड, एक प्रकारचे कापड, दे आ रग्यास वापरित २ एक प्रकारची कातडी पितारी, पडी (कापड्याची), वेंग, (इ) पोटेमॅने [का जामदानी]

जामदार—उ जामदारखान्यावरील अधिकारी, जवाहीर खान्याचा व बज्जारावरील मुख्य अधिकारी खानाची खनी नदार हा दागिने, बरेच सामाद्रून रांगेल ह्यावेळीं देतो [फा]

• खाना—उ १ सरकारी खानिना, जवाहिरखाना २ बज्जारा, कपड्याची कोठी 'रगदेचा मजकूर लिहिला तर प्रस्तुत जामदार खान्यात घाला नाही'—त्रप ७१. जामदारी—झी जामदाराचे काम आणि हुदा

जामा—उ एक प्रकारचा आभरखा, लाव धाग, पायथोळ आभरखा (लज्जाच्या वेळी नवऱ्याच्या अंगात असतो तसा) हा बहुधा मुसलमान वापरतात [फा] • निमा—उ १ (जामा व निमा) अंगात घालावयाचीं दोन बरेच २ जामानिमा घालून राणें, सुंदर वस्त्रांनीं नटणें ३ सर्व पोषाळ (क्रि० करणें) [फा निमा=आतील बडी]

जामात—ता—उ कन्यापति जावई [स जामात]

जामीन—उ १ दुळाचा सावकारास विश्वास राहण्यासाठी मज्जे विश्वासाथि राहिलेला माणूस २ खात्री पटविणारा मज्यस्थ, हमीदार, (इ) गॅरंटर 'एवढे विचारात का पडले आहेत, हुस्की हें औपचर्या, शुणन आला तर मी जामीन' ३ (ल) पडायाला लागलेल्यास (साल इ० स) सालून दिलेला धिरा, जोड तुकडा, आधारभूत वस्तु ४ पतमाची दोरी ही आपका यावयासाठी

असते ५ (सोंगट्या) विपारी सोंगट्याच्या डावतील एक विशिष्ट सोंगटी, पन्थ्या रंगाची सोंगटी अडमून पडण्यासाठी कळ्या रंगाची जी सोंगटी मारतात ती. ६ निरजण (रात्रीच्या बरीं नासणाऱ्या दुधाला निरजण हें जामिनाप्रमाणे असतें म्हणून) [अर] इड० जामीन रहा आणि गायब वहा सामाशब्द—

• रत(द)या—उ जामीनरीचा दस्तऐवज जामीनपत्र [अर] जामानफी—झी. १ हमी, जबाबदारी (दिलेली, कबूल केलेली) (क्रि० देणें, घालणें, लिहिणें) २ जामीन राहण्यावाचन दिलेला पैसा ३ आरोपी करारास बुरख्यास जामीनाकडून घेतलेला दंड, जामीनाचा जप्त करणाऱ्याचा पैसा • गत—गिरी—झी १ हमी, जामीनकी (क्रि० देणें घालणें करणें) २ (ल) जामीन होऊन स्वतःला बांधून घेणें 'यतो म्हटलें त्यापेक्षा भोजनास गेलेंच पाहिजे एन्ही जामीनगत मुत्तार नाही' • दार—वि हमी—दार, हमी घेणारा • स्तलव—झी जामीनाची मागणी 'था निमित्ति साहजक्या स्तलवानीं जामीन—तलव केली, त्याजवरून मदारानिहेस माणप हजीर—जामन असु'—रा १२ १६७

• सांखळी—झी. १ एक पराणें दुसऱ्या घराण्यास जामीन राहणें, तिसरें पहिल्यास आणि चौथें तिसऱ्यास याप्रमाणें गावातील सर्व कुटुंबांनीं एकमेकास जामीन राहण्याची क्रिया, गावच्या बसुलाबद्दल सर्व रयतेची सयुक्त जबाबदारी. २ (ल) एकमेकांवर अवलंबून असणें, अश्वेत्य सापेक्षत्व, सवधाची साखळी (कविताचा भाग, वाटकाचे सविधानक यातील) 'यातला एकच खडो पाहून हिरोब मनात बगार नाही, फकीं ही सर्व खडपांची जामिनमापजी आहे'

जामुन—न, जामुण—न—जामण—न पहा खुना, ठेंग 'एक दाखिरें राखातें फेंगडें. जामुन खुजे.'—दाव ७८६ 'गारोळें जामुन टाफें.'—दा ३ ६४२ [स वामन]

जाय—झी (गो) जाई, एक फूलझाड आणि तिचे फूल जाई पहा

जाय—क्रि (गो) पाहिजे 'माका एर पुस्तक जाय' [स शुन—ज्यते] जायचें—क्रि (गो) पाहिजे असणें

जायगड्या—झा रागाच्या उद्गार येवून जा! चालता हा! [जानगड्या]

जायगणी—झी (गो) विचारपूस 'मांजी जायगणी तुल नमो' [स ज्ञान+जाणें निमा म जाणें—जाय]

जायजण—या, जायजाणा, जायवळ—वि १ प्रसंग साजरा करण्यासाठी जसनवार आगिले, पत बोलीने आगिले (कापड, दागिने इ०) २ (ल) मुतगी (ती दुसऱ्याला याव याची म्हणून) ३ जणारे, क्षणभंगुर, अस्थिर, नाशवत (सार) 'कसया मी आता धूवू हें दारी. आहें भारगीर जायजणें.'

-तुगा १७९१ 'जायतों वु निधय मारुनि त मज त्यारु
परि पदाव्वा।' [जाणे+जण=न, मारुस, स यात+जण प्रा
जाय+जण म. जाणें+जण]

जायतों—वि (गे) पुष्कळ, पाहिजे जितका (अव)
जायतें [जाय]

जायदाते—वि सनदी [फा जायदाद]

जायदाद—स्त्री १ सन्याच्या खर्चास लावून दिलेली जहा
गीर २ जागा, नेमणूक, उत्पन्न, मालमत्ता 'नवाब नजबखान
यांनी मिर्जा गफीलान यास सेरट वीरे अकरा महाल जायदाद
दिली हाती' -दिमरा १९०१ [फा जाए-दाद]

जायदाद खजूर—स्त्री मोकळा, पेट न बांधलेला खजूर
याच्या उलट पेट खजूर

जायपत्री—स्त्री जायफडावरी साल, ही औषधी असून
विंपात खातात [स जातीपत्र]

जायपे—न (कों) जायपे, गाई-म्हशीचे बांसत जाउपे
पहा

जायफळ—न (कों) औषधोपयोगी सुवासिक फळ,
जायपत्रीच्या झाडाचे फळ, जायफळाभोवती जायपत्री असते
जायफळ हे उत्तेजक पाकळ व वायुनाशक आहे [स जायफळ,
व हि जायफळ]

जायपंदा-चंदी, जायपंदा-चंदी—वि जळमी,
हुयविलेला हवा झालेला, निद्रपक्षीची बालेला (मोडणे, पुढेणे
होसुळे) 'पाण्यावर जाताना पडला म्हणून त्या घोड्याचा पाय
जायवदी झाला' [अर हाद=नट+फा बदी]

जायगळ—न (कु) जायवळ, काकपक्ष, जायवळ पहा
[स. जात प्रा जाय=वच्चा+याळ=जेंस]

जायमान—वि अस्तित्वात याणारे, उत्पन्न होणारे, भावी,
[स जात]

जायलेणे—न परत करावयाच्या बोटीने आणिलेले दागिने,
[जाणें+लेणे]

जायवळ—न (रा) जायवळ पहा

जायसर—क्रि वि (गे) होईपर्यंत 'जेवंचे जायसर'=
जेवण हारंपर्यंत [म जाणे+सरणे]

जाया—स्त्री बायको, भाव्या पत्नी 'त्या हुदोस्तिप्रवणे
धर्मीचे सक्ती पडे जाया।' -ओसभा ५३ 'असे तयाची
मग मुरच जाया।' -सारह २४ [स] पती-पु नवरावायको,
दापत्य [स]

जाया-जायां जायई—विक्रि १ नष्ट खराब, वाडवले
'नष्ट पाण्याचा जागा जागा जाया झाला आहे' -वाडसभा
१३४ ३ पायाळ जगमी 'परत कोणी बाया जळमी जाई

नाही' -ख ८४३१० ४ निद्रपयोगी, 'वालेच्या मेहुणापरी
गेलें बाया। वाडेच्याचे जाया जाले पीक।' -तुगा ३०४६
[अर हाद=नट] ० देणे—(गाय. दागिने, मालमत्ता इ०) वादन
देणे [ही देणगी टाकून दिल्यासारखी असते म्हणून]

जायां, जायास—क्रि वि उत्सवद उत्सव म्हणून [जाणे]
जाया(यां)चा—वि परत करावयाचा, उत्सव घेतलेला, जाणे,
जायजग पहा 'आता जायांचे वेळें लेगे। आगावरी आहाच-
बाणे।' -शा १४१२ जायाचा दागिन-ची वस्तु-शुकी
(उ) मुलमी

जायिजगा—वि जायजगा अर्थ १ पहा.

जायी—स्त्री (कातरी) मुलगी 'मी दाक्षणाची जायी
आहे' -मसाप ३३१९ [स जात प्रा जाय]

जा ये—स्त्री १ उगाच ये जा करणे, जाणे व परतणे, पुढे
मागे करणे, इकडेतिकडे व्यर्थ भटकणे, कदाकदाणी पायपीट
निष्कारण येतारा २ शुळमुळ, चळवळ ३ उगाच जाऊन येणे
(क्रि० काणे, खबरे). [जाणें+येणे]

जायले—वि (खा) १ गेलेला बाह्यात, अज्ञानी [जाणें+
एल प्रत्यय]

जार—उ १ परतीशीं सवय करणारा उपपति, धर्म
२ प्रियकर दोरज, यार (कीचा) ३ जारकर्म, व्यवहार
'ज्यास न कळता घडला जार। तिहीं रासमळीं खेळला याद
वेद.' -ह १८१० [स जार] ० कर्म—न व्यवहार, बंद
पैकीपणा, निवडित पुराणे अथवा खोले अन्य खोशीं अगर
पुण्याशीं केलेला संघ, परदाभ्या, परदार, व्यवहार (कायदा)
निचा नवरा मित्रत असल्याचे माहीत आहे अशा खोशीं तिच्या
नवऱ्याच्या समीबाचून केलेला सभाग ० कर्मी—वि जारकर्म
करणारा, व्यवहारी बंदपैकी जारज-वि अनौरस जारकर्मी-
पासून झालेली (सपति) जारिणी-रीण-स्त्री व्यवहारिणी,
जारकर्मी स्त्री 'की वरपेणी खर्ची जारिण। यावी भतार सेवा
करून।' -जारीवधू-स्त्री जारकर्मी स्त्री 'जारीवधू न्यायज-नेम
हारी।' -मुसमा बाळ ८४

जार—उ १ फळगळ समुद्राच्या काठाला साचलेला पाडरापेंस
२ प्रसूतीनंतर बाहेर पडलेली वार गर्भवेदन 'तुका म्हणे भार ज्याचा
जार त्याशी' -तुगा १३३४ ३ वृक्षयाच जन्म झालेला मुलाच्या
ठोंडाच्या निष्पाण वंग, ओडावरी कोसळ त्वचा [स जरायु]
ठोंडाच्या जार घाळलेला नसणे-मोठ नसणे, वाळवुनि
असणे 'ओडाच्या बरवादि जार अजुनी नाहीं तुम्हा वाळव।' -

-बुधवाख्यान ११ (मराठी ५ वे पुस्तक, पृ १६५)
जारज-वि गर्भाशयापासून झालेला जरायुज, पृथ्वीवरील जीव
मात्राचा एक वर्ग अडज, स्वेदज, उद्भिज हे स्तरवर्ग आहेत.

‘परि आधीं तन स्पेदज । जारज उदभिज मणिन ।’—शा १५ ।
१४८ [स जरायुज]

जार, ज्यार—वि १ येजार; प्रस्त, जेर ‘तरी तोफेचे गाळे राहीना गवाय झाला मग जार ।’—ऐपों २५९ ‘राधा मदनानें जार । जरी अतता मोठा मनोहर ।’—पला २ २ जरायी, ‘भात्याच्या अणीनें इमन ज्यार केले ।’ [फा शार]

जारजूट—नि (कु) प्रात्य, ही

जारट—वि कठिण, टणक (फळ, गड) ‘येकें मधुरें अल-वर्गीं जारटें ।’—स्वादि १ ४७ [स जरट] जारटणें—जारसणें—अकि १ टणक, कठिण होणें, आकसणें (बडव उन्हांनें निंवा अशारी पावसानें फळें इ०) २ दडत, टणक, कठिण होणें आराडणें, आरगणें (गड) ३ (ल) आजारीपणामुळें सुरुल्या पडणें, बाळणें जारटलें वागें—न १ वाटून टणक झाले ३ वागें २ (ल) बाड घुरलेला माणूस लुजट, मोठ्या वयाचा पण लहान मुला सारखा दिसणारा माणूस

जारण—न १ मजक्या, जाडुणेणा, वेड लागवें, मरावें, रोगी निंवा पड व्हावें इत्यादि करिता केलेला मजप्रयोग २ (पैशक) वनस्पति घातु इ० चें भक्षण करणें ३ लय शब्द ‘मग पवन टेलिया जारण । नीरीचें नीर ।’—सिस ४ २१६ [स जू=जीणें हाणें] • मारण—मारण उच्चाटण—न जारण, मारण व उक्का टण हे मजविद्येंतील तीन प्रकार आहेत जारणें दुस्मान (वेड, मरण, पडपणा इ० नीं) व्हावें म्हणून वेलेले जारण, मारण इ० च मजप्रयोग, जाडुणेणा यास व्यापक शब्द ‘कठीण गळ नानाशीं न चाले तथें जारण मारण ।’—ऐपों ३९५

‘जारस्त—जी यात्रा, पवित्रस्थानास भेट ’ दर्गाहास जारत करून ’—दिसरा १ ११८ [अर शिवार]

जारस्त—वि १ (कों) अथापस्त गळत आहें अशा स्थिती लील, शेतातील भात पिकल्यावर त्याचा दाणा पुरता वाळू न देता बाणगत तें, निंवा तमल्या प्रकारचे (ताडूळ) २ (सामा) रसाळ, ज्यातून रस गळत असतो असा ‘एकें जारस्तें कचरचित ।’—एस्तव १४ १०७ [स जारस्त]

जारी—खी १ चालू असलेलें, विद्यमान सारकार, कायदा २ राणताहि मुद्द असलेला व सार्वजनिक वसुलातून निराळा केलेला अम्मल (वसुलाचा भाग), गरदशमुखी आणि चौथ अम्मल नीं ह्या सहासारलीं यतात हीं उपभोगणान्याना जारी इनामदार म्हणतात ३ अधिकाराचा काल सत्ता अम्मलवाचे दिवस चलती ४ कमाडी (कि० करणें) —नि १ चालू ह्यात विद्यमान, इनाम, चावरी वर्षासन, सरजाम इत्यादि दानदाशीं ह्या जोडतात २ मुद्द ‘ल्यानफडे बोलणें चालणें ही जारी आहे —रापा १८९ ३ हुसऱ्या—तिसऱ्यानें लागवडींत आणलेची (जमीन) [अर]

• जारणें—सुल्ल, प्रचलित करणें ‘वपनीच्या नावाचा नवा रुपया हिंदुस्थानात जारी करण्यात आला ’—सन १८५७ १०९ जारीत आणणें—प्रचारात आणणें जारी करणें पहा • अम्मल—उ जारी अर्थ १, २ पहा. चौथ, सरदेशमुखी पहा • चिह्ना—उ जारी अम्मलाचा (वसुलाच्या विभक्त भागाचा) हिशोब • वसूल • वासी—वहिवाट—हिशोब—खोप गांवनिमिक पैशाचा चालू हिशोब जारीतें—१ जोरातें, वेगानें २ कमीतीनें

जारी—ज्वारी पहा

जारणें—न (गे) पावसाच्या सुवातीस पेरण्याचें शेत ‘आठवडा दिवस चांगला पाऊस पडल्याशिवाय जाणेंची पेरणी करता येत नाहीं ’ १

जारल—खी (विणराम) मागच्या गारी (खड्या) मध्ये असणारी लाकडी कडी, पावडी, धोटे इन्हून तिकडे जाण्यासाठी, पेला पाडण्यासाठी हिचा उपयोग करतात

जाल—उ (ना) आरोप, आळ [स जाल]

जाल—न १ मामे पडण्याचें जाळें २ अनेक वस्तूंचा एकर समूह, समुदाय, जसें—कडा—वर्ण—दृश—दाब्द—नभन—बाण—मेघ—तनु—जाल ३ (ल) गुलण्याचें साधन, यंत्र, सापळा, पाशा जसें कर्म—अव—माया—मोह—विषयजाल [स जाल] जालेदाज—नि १ पाश टांगण्यात कुशल, युक्तीनें दातूला जाळयात धरणारा २ कपटी.

जालघर—उ झरोखा, जाळी

जालघर(दर)—उ १ गोसाण्यातील एक पंथ २ नाथ पंथातील नवनारायणीची एक ३ योगशास्त्राक बध्नत्रयातील कठस्थानचा बध्न. ‘मग जालघर साठी ।’—शा ६ ३०२ [स] • देश—उ पंजाबातील दक्षिण भाग

जालनी—नि जालना शहरासमर्थी, जालनाचे (कापड इ०)

जालव—उ जयपाल, एका जातीच्या झाडाच्या मुळाची बुकणी ही फार तीक्ष्ण असून रेंवकाच्या उपयोगी आहे —चाल—रोप चिबित्ता ५ ३३

जालमी—खी जुद्ध ‘याप्रमाणें जालमी व जालालीची चाल अलफसानची ’—रा ७ १५७ [फा शालिमी]

जाली—खी (वे) बामूळ

जालीम जालम—वि १ तीक्ष्ण, जलाल, वडक जोर दार वीथवान (औषध उपाय इ०). ‘मोय्मोठ्या जालीम माना दिल्या तब्दा बायु उतरला ’ २ जुलमी कडक (अम्मल, राज्य, कायदा) ३ वारड चढेल कडक, जहाल, अति तामसी (माणूस) ‘दोषही कर्तें नामी सिपाई जालम असे निवडले ’—भाज १८३४ ९२ [अर शालिम=झूर]

जालें—न जन्म, उत्पत्ति, उत्पन्न होणें, सभ्य ‘जयाचें जालें बघा। उठो नेदी ।’—शा १७ ४१२ [स जात]

जालोरी—नि जालोरी नांवाचे (शाखाक) एक बंदर आहे त्यांत बरी, शाखाक्यांची 'जालोरी'चे नांव आहे। -शिशु १३०

जा(जां)घरे—३ १ सुनीचा नवरा, जामात २ (ल) पोलातिया—कळकिया शिवाय दुगन्याच्या घरी जातून नेमति राहणारा माणूस [येरि जायेय, घ्यां बदिणीया सुग्या (जायेय) जाई करून पत, तेव्हां शब्ददि तवाच (जासि=बरीण, जायेय=भाचा) बनला आहे ते जामात, या जामाक हि जमाई, प जवाई, गो जावय, धी जामीतर फेजि नमुरी, फेरेटाईन जभो] इ० १ जंतई न्हाला बावा घाली प्याग (शिपग)= एका दगडाने दोन पती मारण्याप्रमाणे २ अशी लेक हवाई, घोपर जावई ३ सासवच दोदावर जाई उदार. ४ जावयाचे गपयि जेवण व लेशावरोवर अभयन (दिळण्याग देव पाहिज) सामाशब्द— ० आम्रह—३ १ (जावयाला करपत त्याप्रमाणे) जेवणाच्याचा अतिशय आम्रह २ बरर चैत्रा, तोंडवला आम्रह. ० जेवण—न (रामातील जावयाचे जेवण) चोडचोडें, नाचपग्याचे गाये, अल्पाहार ० डोल—३ (जावयासारखा) जातील ऐट, दिमाण, बघाविषत दुसऱ्याच्या घरी नेन करणे जावरेण—मी जावयाची बरीण कायगी ० पोशा(पा)क (र)—३ अतिशय काम बौलाचा, प्रगाला न साजणारा भग्न भक्तेदार पोशाक ० दोष—३ मूळचे बरोबर असता त्यांत झानाच्या धमेडीने अडाणी माणसाने सुकीचा पातळिला दोष, शुद्धाचे अशुद्ध करण्याचा पटाटोप, गतवरयक दुस्तो (हा शब्द एका मूले जावयाच्या गोष्टी करून निघाला आहे) जांन्याचा वेडा—१ जावयाचा मुलगा. हा बहुत करून आपल्या कामाला निरपयोगी असतो, कारण तो वेगळ्या उळाटाला म्हणून त्याचे लक्ष आपल्याकड लागणार नाही २ (९) निरपयोगी व आपल्याच ताऱ्यात असणारा आस इ० १ जावयाचा वेडा कडईचापांग २ जावयाचे पोर हलामरार जावयाची गोड—मी नातुकणगादर्शक येथी सज्ञा जावयाची पगत—मी (जावयाच्या पयलील सख्ख सखर तूप, पडारे इ० दवत भरपूर वाढते यावरून) (८) थीमत्पणाची राहणी, जेवण

जावळ—वि जावयाचा, पाळवावयाचा पाढावयाचा (येरीतून काढत हुकूम पती) याच्या उलट जावळ [जाणे, हि जाव] ० चारनिघी—मी जाणाऱ्या वागदात्या गतलव हिण्याची वडी, रीस्टर

जावडे—न कुश्याच्या रोग, योरे जावडी पडा 'पायी मी तव अर्पितो अतिशय आलसक जावडे।' -निमा ११४

जावत, जावतकाल—क्रि वि सोपयेंत 'माझा हातपाय जावत चालतो आहे तो चार अक्षरे बेगीस तर होवतील. याच्या

उलट कावत, कावतकाल यावत, यावतकाल पडा [मं यावतकाल, या जावड, जावत] इ० जावत तेथ् कावतकालान्म जावड्या—मी (गा) जावपती [हि]

जावपे—न (पे) पोर (गाई-म्हणजे), माग पावड [मं जव्=जन्मणे] जावपेकरीण—मी हुमती माय किंवा म्हैत, पिणारे वागत विवत भगेली माय, मीम, अशुद्ध—वि चांगले जावो, पोर घणारी (म्हण किंवा माय) जावपेपेजाने घांस= पासायास देणे—वासरास जे प्रथम जावपे होईल त्यान पोर थरावे घ्यावे अशा घोरीने वागत पोसणे दणे

जावपदा—दे, जावडी—वि १ बाहेर जावयाचा मात, नियात विगत याच्या उलट आवेदा २ (४) जावड, बाहेर पाटण्याचा कायद, हुकूम इ० [म जाणे, या हि जाव, आव रस शब्दाप्रमाणे बनावट]

जावडी—मी (राजा) पाळ

जावळ—३ १ लहान मुलाच्या शोक्यावरचे मूत्रचे केस 'हेडुवाळी भावळीते। जावडाती बुराविते। -मेन २२ २ ते वाड्याचा पिपि, चौड [स जाव+पाळ=वैस, या बाल] जावळ—न (क) उड्याचा विशिष्ट कांड 'जावडी हुमडे' जावडा. जावळारावळा—वि १ जुळे एकावाडी, एका गमोतून उत्पन्न जालेली दोन अपत्ये 'पुन जावळे प्रसवती।' -सुआदि २० २२५ २ जुळ्यातील एक जुळा भाऊ 'कोस्तु भाचा जावडा।' -सुभा १४ ४८ -मीमव जावगावा (एक वपन आजळ) [न यमल प्रा भमल] जावळकळ—ने जुळे कळ, जोडकळ 'परतरे शेन बतडी। उभयतः काल्यामेडी। जावळ-कळापती।' -सुवर्न ८ ११४.

जावळिया—३ १ शगरी, शगरी पागरी 'जावळिया सुन निपये। पुरे सायुलका दखिजे।' -शा १० २१० २ जुळा भाऊ 'बी भदनाचा जावळिया। -शिशु २६४ -वि जोडीचा सोबती 'जेव गडगाचिये जावळियेचें। फांले चान्ही।' -शा १ १२८ जवळीपहा

जावळी—३ (जुनरी) विन शिंगाचो मेढा

जावळी—३ १ भावड 'हृताताचिया जावळी।' -शा ११. २१६ २ सोबती, शजार -मी बरोवरी, ता'दय जावळीं-ळि-वि जुळीं, जावडीं जावळीं 'तयाचिये भायेंसि दोनि हेतुरे जावळि बाहालि। -पच ५ २ ० भावळी—वि १ भावाच्या बायकाकरी, अनेक भाऊ आपल्या बायकामह एकत्र असताना कोणा एकाचेंच स्वामित्व कुड्यावर चालत नाही अशी परिस्थिति, व्यवहार, अतल्यावळीं याप्रतात 'जावळी भावळी ससार असल म्हणून प्रथच बरिता कामास नय' २ समार्क, सारपा, सयुक्त, समान (धडा, प्रपच इ० गोष्टी) (समावात) जावळी

मावडी—धदा—विचार—मसार—खटके ० हळद—शी पिचडी
आणि मऊ जातीची, मोठवा जातीची हूट

जावळें—न खूब, खुळें मूळ.

जावा—उ जाणें, गमन याच्या उलट येवा [स यापसु,
प्रा जाव, हि जाव] म्ह० दवा व्हावा जावान व्हावा, येवा बरा
जवा वाई ० येवा—उ १ जाणें येणें खपा दमदा तिवडे प्रवास
'आमचा पुण्याऊड जावायवा होता तो पाहिज ता देशाचा निस्स
आणीत होतों २ (ल) दळणळण, नेहमीं सवध आश्रय बहि-
वाट [जाणें-येणें]

जावाई—आग्रह—शोध—इ०—जाई पहा

जावू—नी दिसांनी बायको जाऊ पडा

जावनीळ जावघनीळ—उ धक्का [म जास्वन=जास्वद
(निळी)+नीळ]

जासवद—दी, जासुंद—दी, जास्वद—दी—खीन एक
झाड व त्याचें फूल जासवदीचें झाड मूळ चीन दशातील आहे या
झाडाच्या सालीपासून धागा निघतो, याचें पांढरें, तापडें, निळें,
अशीं फुलें अमनात फुलापासून रंग तयार होतात पुराचा एनेद-
दीय नीपचतहि उपयोग होतो या झाडापासून पांढरीं राल निघत
अतमांलीच्या तन्वे मज्जत होर होतात. 'शेदुर बसिला मस्त-
काबरी। जास्वन मुक्ताची पूजा शिरी।'—झीगीत ७ [स जया
मुमन प्रा जासुमण] जासवान—वि जास्वदी रंगचें 'डाळि
धवानें जावपानें'—वमीस्व १ १५०

जासु(सु)द—उ १ निरोप्या, दूत, टपाल पोचविणारा हर
कार, काशीद, बातमी पोहोचविणारा 'जासुद हल्कार बकीलत।'
—नव ११ १७ २ (ल) पत्ताग्या दोरीवरून पत्तागळे जाण्यास सोड-
लेला कागदाचा तुकडा [अर जासुसु=हेर] ० काठी—खी हल्का
प्याची (हातात धरण्याची काळ्या यापुची) मठी ० गिरी—खी जासु
दोचें काम, धदा, हुडा ० जोडा—खी दोन जासुद बहुधा दोघे
जासुद कामास बरोबर जातात ० गट्टी—खी जासुदाच्या खचां
साठीं गवावर बसविलेला कर किंवा रथी जासुदी—खी १
जासुदारी जासुदाचें काम २ जासुदानें आपिलेगीं बातमी ३
जासुदाची मळती, पगार—वि जासुदाविपर्यीं—सवधीं (चमीं
जाडा चाड, इ०) ० जोडा—उ (जासुदाच्या लायक) जाडा,
बंदापकडा, ओवडपोवड जाडा (तिस्कारार्थी योजना)

जास्त—जास्ता—वि १ अधिक पुष्कट अतिशय २ फाजील
जादा फाल्गु [अर शाइद, शियाद]

जास्ती—खी जुलूम, जोर जबरस्ती जातकी पद्दा [अर
नियार] ० जलाल—उ जुलूम 'जास्ती जगल'—ख ७ ३०८४

जाहगिर—खी १ हातातला दामिना 'गुजरारी कामणें
अमुत्तान न जाहगिर।'—अफला ५५ २ (ब) बोटात घाल-

ण्याची धुगराची आगडी (ब) जहागिरी 'सोनागनें जहागिरी
चागरी केली वाहे पण बोटात येत का ?'

जाह(हा), गोर—गिरी जागोर—खी १ सरनारायण मिथ्या
ल्ली जमिनीची अयना वसुलाची इनाम किंवा धर्मोदाय म्हणून
दणगी दी सरकारी ल'काच्या खर्चासाठीं रिया एखाद्या व्यक्तीच्या
अथवा कुटुंबाच्या पाषण'साठीं दिल्ली असते ही इनामासारखी
अर्दीच बरविरहित नगने, जायदाद, इनामजमीन २ भोंगलांनीं चार
आणें मराठ्यास दिल्यावर त्याचे गावात अशर परगण्यात जे वारा
आणें राहात ते ३ देवादिगाच्या नमपुत्रीच्या राचांबंदल गाव
देवात ती ४ (गामा) पन्दात रनळा [फा जाएगीर, जागीर]
म्ह० चार गुट जाहगीर=चार गुट म्हणजे पुष्कीचे चार बोपरे
याची जाहगीर म्हणून पुष्कीवर हवें निवडे मिश्रा मागण्याची
मोकळीक (ल) मिश्रागति मिश्रावही ० अमल—उ १ सर
दामुगी' आणि बौध वजा करून बाकी राहिलेल्या वसुलावरील
हक २ मोबाला आणि बौध वजा करून बाकी राहिलेल्या वसुला
वरील हक ३ मराठ्याची चौथोई व आणखी चौथा हिस्सा
(फौजदारीसाठीं) वजा केल्यानंतर राहणाऱ्या वसुलाचा विशिष्ट
भाग भोंगल सरदार कांमी जहागिरदाराकडून येई तो ० दाह—उ
जहागीर अमलेला, मिळालेला इनाम, सरदार इनामदार [फा]

जाहज(जो)म, जाहजमो छोट—जाजम पहा
जाह(हा)याज—नाद—पवि १ हुशार पणईत कुशल
'जाहयाज रिहिणार, गणार' २ पका वस्ताद इशर धाडसी ४
पुरी बैदाशेष, कृत्या (खी) [फा जाय्यास=धाडसी] जा(ज)
हांवाजी—याजपणा—खीउ १ शौर्य, जिवावर उदार होऊन कलेला
पराक्रम २ राणेपत सुभेदारास धरावें इतक्यात त्याणें जहावाची
करून मिथ्यात पदून गेले —उ १५२ २ हुशारी, वस्तादगिरी.
'जाहवाचीचे हुन्नरें गेले राज्य साधावे मराविथोर ३०.
३ बैदाशीपणा, कजागपणा

जाहर—री—न निय जहर पहा 'विधासिलेनि मल्यानिळे।
परिमळाचें भुरगें घातलें। जाहरीं जगसापु डविडे। वसताचा।'—
विशु २ ७२

जाहला—खी १ अयशरणा कडकपणा उग्रपणा २ साहस
प्रखरता, वीर्य [हि जहाल]

जाहली जाहली जाहलीयत—खी गर्वपणा 'इतक्यानें
दावसलवत मोठी होती त मल्हाराव याच जाहलीमुळे ह
खराबी'—रा ७ खलप २७ 'दयोर न करिता जाहलीयत
करावी ह वर्तणूक रानाख युस्त नाहीं'—जोरा १०६ [अर
जाहली—यन]

जाहली—खी (क) त्वरा, घाई
जाहलीम—वि जाळीम पहा

जाहाती—वि जुलमी 'नाही वेढी जेवा सार। जाहाती नाही म्हणियारा।'—पुढा १६० [जा जाह=चैतन्य, थोडी]

जाहगीरदार, जाहगिरी-गोर, जहाजम, जाहां पाज, जाहाली, जाहालीम—जाहम ये पदा

जाहाज, जाहान, जाहाल—जहाज वगैरे पदा

जाहामंदे—वि कोणत्याहि कामात पुढे उडी घालणारा, कधी न हटणारा, खबीर जगनमंदे (अप) अहामंदीं की जाहामंदेपणा, बदाहरी घरपणा [जगनमंदे]

जाहि(ही)र-रा—वि १ सरप्रभुत, प्रसिद्ध, सर्वांस कळविणें, व्यक्त ते खबर जाहीरा होवतु, '—रा १५ २७४ २ सार्वजनिक रीतीने प्रख्यात ३ विदित, माहीत '३ खबर च्यारो पाद-शाहासी जाहीर जाहाले'—दम १३ ४ छापील प्रकाशित [अर शाहिर] ० खबर-खी जाहिरात नोटीस जाहोरणें-१ प्रसिद्ध होणें २ उघड होणें 'अथर्वण खोटा जाहीरला'—रा ८४३

० दारी-खी १ प्रसिद्ध २ बाह्य देखावा बाह्यत्कार जाहीर दारीने सर्काई टीक नाही, विलापासून साफ व्हावें '—रा ५ ११७ ३ बाह्य सलेखा, वरपाणी भेनी. 'सरदारवां आपसात चित्तशुद्धता नाही, जाहीरदारी मान परतणें आहे'—दिसरा १ ११८ ४ जाहिरी, प्रसिद्धि 'अयापि मसख्खीं वसमान जाहीरदारीत आले नाही'—दिसरा १ ००९ ० नामा-पु १ प्रसिद्धि, बागोर, दबडी २ जाहीर कोला खेळ, सरकारचे प्रसिद्धीपत्रक, नाटीस ३ (पाटनभारे खाते) मुख्य पिकात जे हुसत्या जाहीचे पीकथोडे थोडे मिसळले असले ते ० सभा-खी जाहीर दिकार्णी अर लेली सभा; सर्वांना जयें वेण्यास आडकाडी नाही अशी सभा जाहिराणा, जाहिरी-पुजी प्रसिद्धि उघडीक, जहूर 'ही गोष्ट आपणास कळवी म्हणून लिहिल आहे, जाहिराण्यात आणू नये'—ख ८ १९२५—किवि प्रसिद्धपणे, उघडपणे-रीतीने, लैकि-कात 'पसतु जाहिराणा तर यादीप्रमाणेच कबूल करावें म्हणतील'—रा १२ १२८ जाहिरात-खी १ प्रसिद्धीपत्रक, जाहीरनामा, प्रसिद्धींचे साधन २ स्वतः तयार केल्या अथवा आणविलेल्या मालाची निवास्त ज्या धर्वाची वृत्तपत्रे, भित्तिवरील बोर्डे माहिती पत्रे, केंद्रांग वगैरे साधनामाफित ची प्रसिद्धि केरी जात ती 'विसावे शतक जाहिरातीचे युग आहे ३ कळविणें, प्रसिद्धि देणें. (किं० वणें, वरणें लावणें) —किवि प्रसिद्धपणे 'जाहिरात अगर अन्तरंगनी या गोष्टीस त्याचे अनुमत नसावें'—रा १२ १२३ [अर शाहिरात] जाहिरी-खी प्रसिद्धि जहूर 'दखनखुनी पणाची नेवी व खुनी खब दोर्षीकरात जाहिरात येई ते कळो बानीव व लाजीम आहे'—रा १० २८० जाहिरात-किवि. बाह्यत 'जाहिरीत बहुत स्नेह दाखवतु'—दिसरा २ १४

जाळ—प १ विस्तार, ज्वाळा २ राग, च्वर (किं० येणें). ३ राग, सण ४ आर किंवा तिखट दयाळ स्वर्तापासून शरी

रास होणारी व्यथा जळजळ, काहिरी 'तळक्या जाळ मुल्ला।

—वमा ६१ 'तिखट वाटल्यापासून माझे हातास जाळ मुल्ला आहे'

[स ज्वाळा आ जाळा] (वाप्र) ० उठणें-(स-ख-शी-

प्रयोग) जळजळीत होणें लाल होणें (डोळे, हात, पाय) म्ह०

जाळवातून वड नाही मायेवातून रड नाही. सामाशब्द-

जाळदोर-पु (गुन्हाळ) उताच्या गुलाणाचे जाळ घालण्याचे

तोंड, साच्यातून सराव हवा बाहेर येतें [जाळणें + दार]

जाळपा-पु (गुन्हाळ) जाळ टाकणारा, जळण लावणारा,

माणूस जाळपोळ-पोळी-जाळभाज-खी १ शेत भाजणें व

तत्संबंधी इतर कृत्ये यास व्यापक ह्मा 'शेताची अयापि जाळ-

पोळ करावयाची आहे, पाऊस तर अभावूर आला' २ (स)

ह्मणून केली नुसतानी 'वेड्यान्ना त्या मुठ्ठाची जाळपोळ

करीत पैसा नेला' जाळव्या, जाळघा-वि जाळपी पदा

जाळघात-पुजी हातापायाच्या तळक्याला पसोवरोधापासून

होणारा रोग जळवात [स ज्वाग+वात] जाळाऊ-वि

जाळण्यास योग्य, जळणाच्या उपयोगी जळाऊ पदा

जाळ-खी (प) कोळण्याची (उषण्याची) जोडी

जाळ-खी व्ताशद जाळी, वृज, दाट मुठपे [जाळें] ० घड-

केलीची जाळी 'जाळवड अरा शोडपाव म्हणजे काय असेल तें

आपोआप बाहेर येईल'—चद्रम २१ —न १ (गो) मासे

पकडण्याचे जाळें 'तरी जाळ पाणिये न मर।'—भा १९ ३२३

२ (समासात) समुदाय याअर्थी जतें- 'बाणजाळ सोडिलें।'

—एस्त १० ४८ ३ (व) जनावर व्यात्यनतर बाहेर पडणारा

जार

जाळखो-वि (गो) १ जळणारा, आग लावणारा २

(ख) श्राव देणारा खरून झालेला मुलगा फोरव जाळखा

वनतो जाळखा पदा जाळखेपण-न त्रास [जाळ]

जाळगा-वि (राजा) हुशारप्री, हरी, छळवादी (मूल)

[जाळणें]

जाळगी-खी (ये) भोंवतारा गुहाळण्याची दोरी

जाळी पहा [स जाळक, का जाळिग]

जाळगी-खी (ऊ) मिची (तोंड भाजतें यावतून)

[जाळणें, जाळगा]

जाळण-गळो (कों) सरपण झपन, जाळवायाची वस्तु

जळण पहा [जळणें]

जाळणी-खी १ (गो) कळकळ २ विचारपूस [जाळणें]

जाळणेकार-वि (गो) कळकळ घालणारा, काळजी बाळणारा

जाळणूक जाळणी-खी जळणूक, छळणूक, श्राव, जुलूम

यात्ना [जाळणें]

जाळणें—सकि १ आग लाग्चें पेटविणें, जळेल असें वरणें २ (ल) त्रास देणें, छळ करणें, यातना देणें, गाजणें 'तो आपल्ये वायफांस दिवभयर जायतो' ३ केवळ जाळावयाच्या उपयोगी, निरुपयोगी किंवा अमंगळ असणें, करणें 'अतरीं सया नाहीं। तीं भेंतें तों जाळसी काई।' ४ (ल) नीच उपायांनीं पोसणें, वरणें (पोट) [स ज्वल् प्रा जा जाल] (वाय), (पार्णा) जाळणें—दैव अगुल असल्यामुळें मनास येतील त्या गोष्टी करणें (पोट) जाळणें—कमातरी वेडशावाकड्या उपायांनीं उदरनिर्वाह करणें जाळप करणें—सकि (कु) जमीन जाळणें, राव, दाट धरणें

जाळपुळी—स्त्री एक त्वचारोग, आग करणारें व पसरणारें छत, धग चाळपुळी पडा [जाळणें+पुळी]

जाळमाळ—न गूढ कृति, कारस्थान 'असो युक्तीचें जाळ माळ। मुचला सांगतसें अडुमाळ।'—सुमना १० १८ [स. जाल+माला, म. जाळें+माळ]

जाळवणी—स्त्री (इ.) १ चौकशी, विचारपूस. जाळणी पहा. २ (ल) उडोव. [जाळ+वण प्रत्यय]

जाळांधार—न जाळी, झरोका, रहान खिडकी 'जाळा धरें सुचार्वी।'—वेसीख १ ५० [स जाल, म जाळी+ंधार]

जाळी—स्त्री १ जाळें जाळीचें, जाळीदार, भोंकें असलेले काम, जाळीदार भोंकें पाडलेली वस्तु, कोणतेंहि नलीदार छिद्रयुक्त काम पडदा, चाळणी, जाडव्याउडच्या पध्दा असणारें लाकडीकाम २० (कि० पाडणें, खोदणें, उतरणें, गुणणें, घालणें) ३ भोंवण्याची पधा ४ मुलेंकें (जनावराच्या तोंडास घालण्याचें) ५ वेलीचें घर, छान, शुका लतागूढ, दाट छुड्ड 'त्या करवदीचे जाळींत वाप घराण आहे पुढें जाळें नका' ५ एखात व इतर सभारंभात मुलींच्या होक्यावर घालवयाचा फुलाचा साज, फुलाचें कोणतेंहि जाळी दार काम, जाळीदाडा 'जीला फुलाची जड होय जाळी।'—सारह ५ १२८ ६ कुरळया, दसा, (धोतराच्या वंगरे) पदराच्या धव टंचे वंगरे (विगल्यानंतर) राहणारे ७ माळझ, सामझ (एखाद्या कामास बेल वंगरेची) ८ अतिशय दाट भेंत्री—स्नेह एक गूढ ९ मडळ सघ १० जोडी, बरोचरी, साम्यता (एवा जोखडाखाळीट घेलाची ६०) ११ दावें, दोर (पसुना वापरण्याचा) १२ विज लेल्या कापड्याचा काठाची करवत करवतीकाठ १३ (ल) पात वधन. 'प्रपत्नीची जाळी न पडेचि'—रामदासी २ ७० १४ (क) मय माशाचें पोळे १५ शेतात भेंड्याडास घालण्याचा असण तर तया वंगरेच्या ऐवजीं केलेला जाळीप्रमाणे आडोपा १६ (खडीकाम) रगाचा दाब कमगास्त करण्यासाठीं वापरावयाचा जाळीदार पडदा १७ ग्यासपतीचे भेंडळ १८ खिडकी, झरोका १९ पडदा, मोथा 'अमे मयांदनं जाळीत ठेविलें'—मराठिस २८ [स जाल]

सको. ३. ४९

जा मणी—य वायनाच्या गळपातील छिद्रयुक्त (जाळीदार) मणी मयें अमलेला एव माळेसारखा दागिना —चें कमळ—न रागोळीतील एक प्रकार ०५१—वि १ नक्षीचें केलेले, जाळया लाविलेले (भरार, देव्हारा ६०) २ जाळी खोदलेले ०५३—उ दोल्यातील फुलाची जाळी

जाळीतें—न ज्ञान—मनको जाळीव—वि १ जाळक २ जाळलेली, भाजलेली (वीं पेरण्यासाठीं, जमीन) ३ भाजलेल्या जमिनीमधील (पीक) ४ आतील घटनावयव भाजून तयार केलेले (औषध, रसायन) ५ जळण्यास योग्य सरपणास योग्य (वस्तु) [जळणें]

जाळें—न १ दौन्यांनीं केलेले अनेक छिद्रयुक्त साधन, गुफणी, जाल, पात्र २ जाळीदार काम, नक्षीचें काम, विरविरित वध्न, चाळणीचा तळ ३ कोळीटक, कोळपाचें घर, जळमट ४ कामाराची मणी ५ मागावरच्या वज्राला जाळी (बरवती काठ) करण्याचें साधन हा गुलाडीचा एक भाग आहे गुलाडी पडा. ६ (ल) आगेका, तावा, कातू, कपट्यूह 'तो केवळ सेवेमुळें यीच्या जाळयात सापडणें घाय्य तरी आहे काय?'—नाक ३ १२८ ७ रत्नात रेखा दिसतात तो रत्नातील दोप [स जाल]

जाळयांत परकडणें—कानूत आपणें, कैथीत धरणें

जिअणें—अकि जिबणें, जाणें 'तु जाली म्हातारी। जिभावें दीपु दोनि च्यारी।'—शिशु १३७ 'बरे मी मेळ्यानें जिउनि मिथिले काय रत्ती।'—वनतरविठ्ठल सीतास्वयंवर ७५ [स जी१—जीव प्रा. जीअ, जीवन प्रा जीअण] जिआलें—न जीवन, यादुप्य, निणें, 'तुआ स्नेहो साडिलें। तरी जयें हें जिआलें।'—शिशु १०१ [स जीव+आलय] जिउ—ऊ—उ १ जीव प्राण 'त्रादोनादे जाला हा जिउ।

—होरा १० २ प्राणी, जीवजतु [स जीव, प्रा जीअ]

जिअे—हवें १ जे याची तृतीया ज्या 'जिअे कामाचेनि वीरमात्रें। फोट तिला।'—शिशु ८०१ २ जियें पहा

जिअ—वि जस्त जिअ पहा 'आमचें ही माणूस जिअ जाळें'—रा ६ ४९७ [अर दिक्क]

जिअ जिअ—वि जिगजिग पहा 'जिअ जिअ जिअ जिअ दुख पिविलें।'—राला ७७

जिअडचा—ला जिअडोल—वि ज्या वायूचा, दिशेचा, प्रवेशीचा, सर्वथा जो तो 'जिअडचा पाहुणा तिकडे [जिअडे]

जिअडणें—न जिअडून जिअडोन—वि ज्याप्रदशा बाजू—दिशे—कडून ही जमीन जिअडणें पाहिजे तिकडणें मोजा, सभार काठया भोळ

जिअडून तिकडून, जिअडणें तिकडणें—किवि १ सर्व बाजूनीं, चोडोडून सर्वत्र, सर्वांतीं, सर्वत्र हून पहा

जिकडे—किं १ ज्या प्रवेगाकडे, ज्या जमेकडे, दिशे-कडे २ ज्या ठिकाणी, जेथे [जी+डे] • तिकडे—विंवि सर्वे ठिकाणी, प्रत्यक्ष स्थळी, प्रत्यक्ष पावला, प्रत्यक्ष दिशेला, चौहों कडे, सर्व 'थेदा तिकडतिकाडे पंचन्य सारखा पडतो आहे'.

जिकणाभानी, जिकणूक—म्ही (धनदयाचा खेळ) एक संज्ञा, वचळ गमतींसारखी नमुन एण लावून हाथ विचित्र असता कवय्या इ० यावयाचा संकेत करून मेळावयाचे असतां योजाना [विशेष+भान ?]

जिकणी-गुरू—म्ही (ह) जय, विजय, युवा, विजयें [जिकणे]

जिकणे—उक्ति १ परामर करणे, यादाकार करणे, पाडाव करणे २ जय मिळविणे, युवात्वी हाणे, (लढाई, मरणा, खेळ, यत्न) ३ कष्टाने देणें, त्याचा मिळविणे-मुखा कम्म घेणे, स्वाधीन देणे (गोंप धना, तहान, रोग) ४ दडपणे पावून टाकणे, कांठी काढून देणे (भिरार, बाळा, मनोवृत्ति, लाभ, इष्ट, योगच्छा यत्ने) 'त्याने काम जिंकला' ५ बड करणे सारखी करणे, आपल्या गुणांनी इतर पक्षाचे हलक करणे 'तुजे मुखाने चंद्रसोभा विकली' ६ साडविणे, क्लगडणे, पाड करणे, उतार देणे, काडणे, करणे (कोडे) ७ न्यायाने मिळविणे, स्वतः सिद्ध करणे (निगादास्पद विना इतर इत्य) 'त्याने पचाइतेपय्ये दोन गाव जिंकिले' —अवि १ सडटातून सुट्ट होणे, निभावून जाणे 'एवढे लग्न यथास्थित तडोरा गेले म्हणजे जिंकें' ८ पराभूत होणे, नित होणे जुने रूप 'जिकण्डे' असे आहे 'सपामाते जिंकण्डास' —गीता १०३५ [सं जी] (वाय) (जय) जिंकणे—यनोद्वारीमुखें एखाद्याच्या अष्टदेगदल भय बाटव असता ते आळखीमुळे नाहीत होणे भय वाटनासे होणे, भीति जाणे 'नवरा राजा साला तड्डा प्रजा जेवळ जायाला वचकून असे पण आता ऊन चिकरी'

जिकनी—खी (व) तोल समालाप्यासाठी सालून दिलेल्या आहार, धोरा [जुणे ?]

जिकर—उ (व) १ भानगडीची हवीकट, कर्मकहाणी 'त्याने सर्व जिफर सांगितला' २ जिकीर पदा

जिकि(के)रा जिकीरखना—जकिर, जकीरखाना पदा जिकिरी जिफिरपोट—वि जिकीर करणारा

जिकीर—उकी १ कटकट, रासदायक प्रश्न, खेड, सूरणसून, चालाचीस गडी पडून, विनवण्या करून सगाढा लावणे (कि० करणे लावणे) 'लढाईची गोष्ट लढाईत राहिली त्याचा जिफिर जणा कापला पाहिजे' —रा ५ १२ 'हणी ज्या समयीं रुजलाचा जिफिर निवतो'—दिसरा १३ २ छळ, द्राघ, पिगिनि (वस्तिक मित्रा आजारी माणसाची) (कि० देणे, करणे) ३ नि सहाय

स्थिति मेडाकुडी (साडे प्रदलन पसरदानार, पैमा सल्लु शातयावली) 'ठोळ यावे म्हणून त्याने हजारे जपाय केले वयाधि गुण यंत्रा, यामुळे तो फार जिक्तीस आला' (४) जिफिरा—जिफिर—जिगीर, पदार्थ पेश्याची इच्छा—मात्र १८३४, तुल० अर हिरस्—स्मरण, दिव] जिक्तीस रोणे—मेडा कुडीस येणे, हेराण होणे —मराठिभासा ६० जिक्तीसोची—वि हतावण्यातील, नैराशयपूर्ण (उत्तर) जिक्तीसी उत्तरे —पाच ३२

जिझूनतिझून—विंवि (पुण) जिझून तिकडून पहा जिझूनपस—उ दम स्यालीवर हाणे घोड्याचा एक रोग —स्वप २ १८९

जिझ—वि घामलला, कटारलेला, बीट आलेला जिझ पहा 'तड्ड दिवळ मी सडार चेरा पण आतले जिझ सारें' [अर दिव]

जिझचें—रवि (गे) जिझें पहा जिगजिग—म्ही १ कटकट, पिरपीर जिझीर पहा (कि० लावणे साडणे) २ धम व घाम निष्कट प्रदलन, मेडा, टी, जगण्यासाठी धडपड जिक्तीर पदा. 'पैसा तर कोणाजवळ राहिला नाही सार जिगजिग करून आहेत' —वि १ जिग पहा. २ उत्तर 'दोसदहि राटिपुडे येता बरा पडात जिगजिग जो.' —भागीराम १ १५ [वा जिक्जिग—भोरड]

जिगजिग—खी (गे) कचकच जिगजिगचें—वि (गे) कचकचें, जिगराणे पदा 'बैबाळाचे बळेस काजवे जिगजिग-तील' [लग। लग।]

जिगजिगी—उ (गे) काजवा जिगजिगाचें—कि (गे) १ प्रकाश पाडणे २ (ल) मेडलावणे, भ्रस्त दणे 'ओरावी अधिक्ती प्रवेय फारच जिगजिगावता'

जिगडा, जिगी—उ (वे) विरड पदार्थ [वा जिगड, जिगी=विकपण्या]

जिगर—उ १ हृदय २ (ल) घ्राण 'तुम्हाचरोबर आम्ही आपला जिगरच दिला आहे' —रा ६ ३८२ —वि निवल्या, प्यास [वा निग—मन हृदय जीव] • ज्ञान—दोस्त—ज्ञान दोस्त—वि निवचळय मित्र 'तुम्हा जिगरदोस्त प्रस्तुत अशा विद्वत्त सापडलेला आहे' —मा ४८ 'विचारा रोच सुमानची म्हणून कोणी त्याचा निगरजान दोस्त आहे, त्याची आवडण करतो' —स्वप ३४९

जिगरें—तल्लाची एक जात जिगडी—खी (व) (दोसरी) कुडीची, फामरीची जिगडी जिगी—खी (व) माडीवरची खिडकी जगी पदा

जिंगोपा—स्त्री १ पिच्छ्याची इच्छा. 'दुष्टमाचें जिंगोपा मृत्युभयास ह्दयात शिर देत नाही' २ महत्त्वाकक्षा, थोर इच्छा ३ लक्ष्याची होस लक्षरी बाणा उत्साह ४ स्पर्धा, ईर्ष्या, ईर [स] जिंगोपु—वि पिच्छ्याची, पुढें, वर जाण्याची इच्छा करणारा 'सर्वे पृथ्वीचें राज्य जिंकून स्वर्गाविपर्यी जिंगोपु झाला' २ महत्त्वाकांक्षी, स्पर्धालु

जिजी—स्त्री १ मोठी बहीण २ (बहुमानार्थी) कोणतीही वयानें मोठी स्त्री ३ (टाणें) मावशी—बदलापूर १२८ [जी] जी।]

जिणी—स्त्री १ (कों) जीवन, जियें २ जन्माची सफ-
लता 'हो बाना मनाची जिणी।'—झा १३ ११६० [जियें]

जिणें—न जीवित, प्राण, अस्तित्व 'अशा तुज न जो मजे मनुज थिऊं त्याचें जिणें।'—केका ११ [स जीवन हि जिना]
—अकि जिवत राहणें, अस्तित्वात असणें जाणें (वाचणें याच्याशीं नेहमीं जोडून योजना) 'विश्व सर्व जेणें जिये।'—झा ८८८
—वाचणें—न जपून आपले बरें चालणें, मनाप्रमाणे दिवस काढणें 'माझे जिणें वाचणें कसोहि करून चालवें आहे'
—अकि (जियेंचें जोरदार रूप) जिवत राहणें व निभावणें, निर्रमं टिकाव घरणें

जिणें, जिणणें—अकि पिक्कणें, पितणें 'कठें कीर्तीसीं निती।'—झा १ ११३ 'कन्याप्रय जिणोनि पैजा। अनुजालागीं करणें भाजा।'—सुभादि २३ १०४ [स जि प्रा जिण=जिक्कणें] जिणता—वि जिक्कणारा 'तो जिणता ना हारवी।'—झा १४ ३३८

जित, जित—वि १ पराभव पावलेलें, जिंकलेलें २ मिळविलेलें, स्वीकारून घेतलेलें, बरचढपणा सखी केलेलें, बस केलेलें (समासात) जित-काम-कोथ-लोभ-मोह-प्राण-इत्य-पण=काममोह इ० जिंकलेला जेव्हा समासात प्रथमपदीं हा शब्द येतो तेव्हा उलट अर्थ होतो जसें-काम-कोथ-स्त्री-जि=काम, कोथ इत्यादिमाझून पित्रला गेलेला जितणें जितणें—अकि जिक्कणें 'देवाचेनि देजे बहुबोऱें। अरिरांमं पितिलें ३ नायातें।'—छिद्र ७१५ 'तों शकुनि म्हाणे जितिला ते थाडयां वि चित्त न धर घरे।'—मोवभा ४३ [स जित] ०पट्टे न पराभव झालेल्या पक्षांनं दिलें जयपत्र (कुस्ती, वाद यातील)

जित—स्त्री विजय, जयानें प्राप्ति [स]

जित—वि (राजा) १ जिवत सचकन २ (ल) कवच नि सहाय (निशेपत पिशाच्य, ममय अवदता अशा शब्दांशीं जोडून) पिशाच पदा 'ही पोर पित अवदता आहे' ३ जाण लक्ष, मागध [जिवत रूप] ०रोटी—स्त्री काही मोडून दिलेल्या बायकोच्या उपवीविवरिता नवऱ्यास द्यावा लागणारा पैसा

जिवणी—न (राजा) जिवत मिवा काहें पाणी (पाटवगैरचें) जितेरहो—अज्ञा शाकास! पडा! [हि]

जित—नि जिवत (प्र) जीत [जिवन] ०फोळसा—उ. धमधगीत कोळसा, निरास, जिता कोळसा पडा

जितका, जितकाला, जितुला—वि जेव्हा पण [स यावर, या जितिम, जितिल, जितुल] जितकाश—वि ज्या संस्थेचा—प्रमाणाचा—अशाचा पायरीचा याच्या उलट तिनाम. **जितक्यास तितका**—वि जेव्हा उपयोगी पडेल तव्हा जेव्हा योग्य असेल तेव्हा, निश्चित कार्यापुरता, फार माटी व थोडा माटी वेताचा 'आजचे लाहू जितक्यास तितके झाले नपूरही आली माटी आणि उरलेही माटी' 'जितक्यास तितकें बालणें बोलारें, अधिक बोल नय'

जितखोर—वि हट्टी, दुराग्रही, भाडखोर जिद्धोर पडा [फा जिद्धोर]

जितपत—वि जेवढें, जितकें, ज्या प्रमाणाचें, याच्या जोडीला तितपत जितपर्यंत—पावेतो—किंवि जेवपर्यंत, जों पर्यंत जितकावेळपर्यंत, जितक्या दूरपर्यंत [जेवें+पावेतो]

जितर(रा)य—न जीवनाचा आधार असं भूमिनीचें उत्पत्त, भ्रम करणारा प्राणी, फिरलेलें उभें देत, बागाहंत व तें करणारी (घोडा, बैल, गाव, गाय, रेडा, म्हेंस इ०) अनावरें 'माझे जितराय यश सुडाळें त्यामुळें मी सखावीम आलें' 'घोड्याचें जितराय एखादा मोडलें म्हणजे कामातून जातें' 'जीव द्यावा त्यापेक्षा जितराव गेलें तरी उत्तम म्हणोन घोषीं लोडलीं'—भाव ११ [जीत=जिवत+राय] म्ह० कायाचें बोरक्यास, मानमावाची वायवी आणि गाढवाचे जितराय यात भ्रम माहीं

जित(तु)ला—वि जेवढा जितका पडा

जितघण, जिताणें—न १ औक्षण, निवलेण कुवडी, दट काढणें 'जितवग करुनि जन्मी। वस्तु साहित्या मोवाद्दिन'—सुभादि २१ १६५ 'दिवम लागल्या माता। कोणाचें कीं जीविता। पितोणें कीजे।'—झा १३ ३३६ २ जीवन जितत पणा 'आता जिताणें श्रीमूर्ती। वाहले दिया।'—झा ११ ६६६

जि(जित)वणी—न (वाहातें पाणी) जीवन जिन्हाळा 'कमांचें आहे जितवणी।'—झा १८ ५१४ [जित=जिवत+वणी=पाणी]

जितवा—वि जितका जितकावा पडा

जिता—नि १ जिवत २ (ल) न विशलेण (विस्तव) ३ राख न झालेला (काळसा निरासारा) ४ वाहणारें, न साच गारें (पाणी) ५ जिवत शत्र्यामून वाहणारें (पाणी) ६ कचड, मारलेला—मत्स्य करला मळ असो (पारा इ० धातु) ७ चाटू प्रचारातीट (आभा, लिपी, घाल) ८ उपयोगान्, अमरें, न

हस्त्रेच्छी (रस्तु) ९ पडले जाईल असे, तरते न युष्णते (वने) १० अगदी निवत, नि मशय तित पहा 'जिता पिशाच, सम' ११ हिरवे असतांना वापलेले (पवत, भात) १२ जाग रुक [स जीव-जीवन प्रा पित्र-जिभत] (वात्र) जित्या पंथास लागणे-भयकर दुखण्यातून उठणे जागण्याच्या मार्गात अण्णे म्ह० १ जित्यारोनी मेल्यामासी-जित्याची खाड मेल्या शिवाय जात नाही जिता-किवि जिवन असा 'जिता नाटवील मत्परी। -यवदि १६ ११५ जिता की मेल्या-जि निवत आहे की मेल्या आहे असे समजण्यास कठिण असलेला मेल्यामारखा (नामरोप, स्तब्ध) 'चिप जिता की मेल्या जैस' 'सहा महिने झाले तो जिता की मेल्या' काही आठवत नाही '०कोळसा-१ निखार पाण्याने न विरविता जमिनीत पुरून तयार केलेला कोळसा २ धगधगीत जळत निखार याची पुढ करून जलमाला लावितात ३ लवकर पड घेणारा कोळसा हा काही विविध लाकडापासून करतात ०जागता-जि चागरा निवत असणारा, जागरूक समर्थ असणारा धडधगीत निवत 'तो जिता जागता असता ह्याचे घर तुम्ही कोणे लुटत।' [जिला-जागणे] ०जीव-उ (जीव घात्राला जोर आणण्यासाठी) जिवत माणूस, सजीव प्राणी 'जिताजीव मारणे हे घोरकृत आहे -जि जिवत, चेतनायुक्त (प्राणी) ०पिशाच, समंध-जिनीभवदसा-जीवत पिशाच पहा

जिताड-खी (कों) जडून गेल्या त्रिवा नाश पाव लेल्या विकामध्ये हिरवागार दिवणारा विवाचा लुगडा [जिता]

जिताडा, जिताडा-उ (कों) उन्हाळ्यात ओठव्याच्या आभरणाने उजवलेले हिरवे गवत [जिता]

जितासु-जि जीवत, पाहते (पणी) [जि-असु-प्राण]

जिती-खी १ वाचवी दशा १ चेतन्य 'येताचिया चाग चाणी' चितवणी जिती आमी। वाह जो का। -हा १८ ६३८ [जिता]

जितेंद्रिय-जि ज्याने आपली इद्रियें विकली आहेत असा, सधमी परी जितेंद्रियासीचि पडे। योग्यदास्ये। -हा ४ १४३ [स]

जितेर-(गा) (सुतारी) दोन माणसांनी ओढावयाना रथा मिरुळ पहा

जित्रप-य-जितरव पहा जित्राप-य-न १ (व) २ पीन (इ) रोत

जिना-जि एने गजालेले शाड चित्रा

जिनुप-न (व) जनावर चितारव पहा

जिनुप-अ (गो) जणू काय खराखरीच 'लक्ष्मीच जिनुप पधो [य चित्रप]

जियचा-ला, जिथील-जि जयग, जेथील, ज्या जागेचा (समभद्रशेक) [ज्ये]

जियचे-ने-किवि जियून

जियपयत-पायतो-घर, जियोर-जि नि १ जयपयत ज्या जागेपर्यंत, 'एरा दमाने तू जियवर पावत जाशील तिथवर मी जाईन' २ जेव्हा चित्तकावेरपर्यंत, ज्यावेरपर्यंत 'जि वर पाव पहायचा ते तिथवर पाहिली'

जियाळणे-अकि (व) निवत होणे, कोम फुटणे (शाड इ०स) [जिता]

जियून-जि नि १ ज्या जागेपासून, जेथून 'मी जियून आलो तियूनच तू आलास' २ कधी कधी कालवाचक क्रियाविश पणासारखा उपयोग, ज्यावेळेपासून कालापासून

जिये-जि नि ज्ये, ज्या जागेवर, ज्या ठिकाणी [ज्ये]

जिये-जि नि निवि ठिकाणी, सर्वन 'हा जिये तिये हात धरून पाटीस लागला आहे' म्ह० १ जिये भरला ददा (पोड) तोच गाव बरा २ जिये मिळाल्या दोघीनिमी तिये निघे उगाडुगी-दोनतीन वायचा एकर भेनट्या म्हणजे तिये गुप्त गोष्टही बोलतात

जिद्-जिद्-खी १ हट दुराग्रह, जिगीर, आडमुठेपणा २ कपोती ३ आमह ४ निकर निकड 'हुगीर हिमतीने धुनत जातेत परतु हिरवळाज निदीस आला आहे' -ख ६ ३०१९ ५ माडण ६ उगाच विरोध हाच्या नकार जीद पहा [अर जिद्=ग्रयल] ०खोर, जिद्दी, जिद्दीखोर-जि १ हनी, हेकट, दुरा ग्रही २ मान्दोर ३ आमही

जिद्-उ १ मेलत्या मुतलमानाचे विशाच २ दुष्ट माणूस, बघी मनुष्य संतान ३ (व) हनी शुण्या 'तो फार जिद् आहे त्याइ पतल्यादिबय नाही ऐकायचा' [अर जिव]

जिद्-खी जिद् पहा 'जिद् बालबिल्यास कामास येणार नाही' -पाय १८

जिद्गी जिद्गानी-जी-१ जिनगी पहा २ सनार 'उपरी कोणत्या सुते जिद्गानी करावी' -रा १ १७८ 'काय उल्लीचिन्यानी' -राय ४५ [फा जिद्गी-मानी]

जिन-न काडून लोडण्याचे यंत्र वाफ्याच्या बोंगूनून सरक्या काडण्याचे यंत्र कारखाना [६ चित्र ऐनिनेचे लघुरूप]

जिन-उ समच रासस जिद् पहा 'कुचनना कोणतरी चिनाने हुम्मत पडावे तर नाही' -नम्राघात १२ [अर चिन]

जिन-उ जेन पक्षातीर विविध वर्गातील व्यक्ति तीर्थकर अष्ट २ बौद्ध पंथातील महान पुण्य पुत्र -जि चितेंद्रिय [य]

जिन(जिघटा)-जि (माण) धनलोमी

जिनगर-गर-गार-उ (जीन कणारा) १ योगीर त्याम इ० कातडीसमच तयार कणारी चान व त्या जटीतीर

व्यक्ति स्थूय आणि अस्थूय या दोन्ही वर्गांत ही जात आढळते
'जिनकराला तादीद केरी।' - ऐपो ४३० २ चिन्ने, बाहुल्या इ०
तयार करणारी जात [फा शीनार] जिनगरी-वि १ जिनगराने
तयार केलें २ जिनगरासंबंधी

जिणगाणी, जिनगानी, जिनगी-खी १ जणें प्राण
धारण रूप स्थिति, जन्म, जीवित्व, अस्तित्व 'शू त्येच्या जिन
गानीवर' - गड आला पण सिंह गेला २ उपनीविका, उदरनिर्वाह ३
मालमिळवत, इस्टेट, पुजी, ऐवज (जमीनसुमला, वतनगडी विर
हित) जिन्गी पहा 'एम्हा दत्तपिधान झाले म्हणजे झाडून सान्या
जिनगाणीनर आपला वचना वसलाव' - नि ६४० ४ अहू
[फा शिंदगानी, शिंदगी]

जिनजित्रव-न शेतांतील, बागेंतील, उर्भी पीनें [हि
जिन=एक अर्थोत्कर्षक प्रत्यय+जित्रव=जितरव, पीक]

जिनपेरा-पेरे-पुन (राजा) शेतरीच्या कामासाठी
शेताच्याकडून मागून आणिलेला मजूर, उसनवार मजूर शेजा
न्याची पाळी आली असता त्याला आपणहि परत फेडीसाठी
असाच मजूर घ्यावा लागतो [जिन+पेरा=मजूर]

जिनंद-उ खोगराचा वद, जीन पहा (कि० वणें)
'घोडपारा तग तोवरी जिनवद कोरी।' - ऐपो ४२९ [जीन+
वद]

जिन(त्र)स-पुजी १ वस्तु, पदार्थ (विक्रीचा, खरे
दीचा) माल, चीज २ कोणतीहि एखादी वस्तु, वाही एक
पदार्थ 'त्याणें तुम्हापार्शी जिनम ठेगिली आहे ही या' ३ जात,
प्रकार ४ धुवस्तु व पदार्थ 'जिनम वोले गर्जुन मोगल काय
आणिला जिनस।' - ऐपो २५८ [अर जिन्स्] (वाय) एक
जिनसा-वि १ एकाच जातीचा किंवा वस्तूचा २ अगदी
एकसारखा, एकाच प्रकारचा ३ उडविणें-खरून टाकणें सामा
श- ० अज्जनास-खी पदार्थ, माल, वस्तु 'मशानिंदे
या जिनम अज्जनासीच्या तरावात शोधत आहे' - ऐटि
३ ६५ [अर अज्जनास=जिन्मचे अव] ० खाना-उ कोयर
तळघर वखार सामान सावविण्याची जागा - वाड्याचा २ ४२-

[फा] जिनसाजिनसी-वि हृतन्हेचें 'जडिताचा वृणार
बांधणें हिर हजिनमनिनसी।' - अण ५४ ० दार-वि
आन निमर (पुरुष) घालून तयार केली (रोजी) - शुधि
२ १८ ० पानस-उ १ अनक प्रकारचा जिनम सामानसुमान
हजिनम २ कोठारातील सामान ३ भाव-उ वाजारभाव
० वतांठा-उ धारा धान्यरूपानें भरवयाचा असल तव्हा भारी
पानीच्या धान्याच्या बदला हलक्या जातीचें धान्य जास्त प्रमा
णात पतात, तें जादा प्रमाण, माप मारी धान्याच्या मावदला
वर्गाव्या ० धार-वि १ निरनिटाळघात हेचें, पुष्कळ जातीचें

'एकाच जातीचीं पुलें आणूं नको, जिनसवार घेऊन ये' २ सुवक
धिपविचिन, अतिशय चांगलें, उत्कृष्ट, भारी दर्जाचें (माल
कापड) 'एकादें जिनसवार चीट आढळल्यास आगरल्यासाठी घेऊन
या' ३ प्रत्येक मालागणिक ठेवलेग, दर जिनसाचा निर्देश
केलेग (हिशोब, वागद) 'जिनसर याद लिहून दे म्हणजे तो
आणील' ४ पिरासवधी स्वतंत्र तक्का जिनस वार जमावदीन
प्रत्येक जातीच्या पिकावर वसविलेल्या धान्याचा तपशीलवार
तक्का जिन्नसाना, जिन्नसजिन्नसाना, जिन्साना-वि उच्च
दर्जाचा, खरा जिनसवार अर्थ २ पहा -उ माल, सामान,
कोठारी माल 'तेणें सरकारचा जिन्साना आहे त्याची सोजदाद
त्यास देऊन पावती घेणें' - रा १२ १३६ जिन(त्र)शी-सी

वि १ मालाच्या वाहातुकीचें (जहाज) २ वारदान, भरताड भर
लेलें, जिनम भरून आलेलें जिनशी-खी कोठार, जिनमसाना
'तीन तोफा व बारुदचे पेटारे बारा आणिले होते ते जिनशीत
दाखल करिले' - रा ५ १९४ जिन्नसी गळयत-ताद-खी
माल वाढायवाचें तालू-गळवत जिनसीवाले-उभय तोफ-
खान्याचा अधिकारी जिनसी सामान-न दारुगोळा, तोफ
खान्याचें सामान

जिनदार-किवि विल्कूल खंथेव, हरगीज 'बरासस
जिनदार वसुर यणार नाही' - पया ४८४ [फा सिन्दार]

जिना-उ दादर, पायन्याची वाट सोपान [फा शीना]
जिप्सी-खी युरोपातील एक भक्ती जात व तींतील व्यक्ति
जिप्सी हे मूळचे हिंदी होत [इजिप्शियनचा अप हे इजिप्तमधून
आले असें युरोपियन मानीत]

जियट-वि (गो) १ हलक्या जिमेचा २ वस्ता [जीम]
जिरर-न (गो) एक मासळी

जिरली-खी (गो) अथो कापलेला जोडघाचा तळ
निमगी पहा

जिबू(झु)ड-खीन एक वेळ आणि त्याचें पळ, चिबूड पहा
[स चिर्मिट प्रा चिम्पड म चिबूड]

जिम्भे-खा १ मागावर कापड गिंतामा तें ताठ वसताव
याची पी, कामगी (या पीच्या टोकाला कापड दाडून त्यास
हा ताठपणा आणतात) २ (काही टिकाणीं) ज्या दोन धान्यांनीं
मागाच्या बया आलूनपाळवून उचल्या जातात अशा दोन
धान्यांच्या दोन्या [जिम्भेचें लुटवत्सूप]

जिमली-खी १ जीम (एडिवाळपणें अथवा तिरस्कारानें
योजनात) २ (कों) जीम (साप, पोपड, पोपट इ० ची) दुभा
गळेली, चितलेली जीम (यावरून) ३ निभराल्या दोन मुख्य
शिरा व झाड (मिदिरीच्या वाहेरग बागूच्या उगारणें) ५
(सामा) एतान जीम ६ जीम परडण्याची बागरी, कडी इ०

[स जिग्ग, प्रा जिग्मा] ० मंडो-रि विविध काढारून पोत रोने नाव -मराठी १ रे पुस्तक, पृ ७८ (१८०३) जिमल्या चाटणे-(ल) तोंडाला पाणी गुठणे, प्रातीची इच्छा करणे

जिम.मो)ळा-शी १ जीमस्वरुपाची वाडी २ जिमगी पहा ३ जीट्यात-भाग (जि० चाटणे) 'जिमड्या चाटणे.'

जिमा-उ (चामरी) तळाच्या वरचा पायड्याचा दुमरा भाग [जीम]

जिमागें-न (नाविक) चान्याल रोवून घरणारा व जडा-जाला 'ति घेणारा शिडाला बाधापयाचा कापड वगैरेचा दुपडा [जीम+भग]

जिमाभाळी-शी नखाच्या खालची मळ, नाजुक वातडी जिझाळी अर्थ १ पग. [स जीव]

जिभी-शी जीम स्वरुपाची वाडी, जिमली अर्थ १ पडा [जीम]

जिमटादा-उ व्यायामशाळा, तालीमखाना, हल [इ जिम्मेन्डिक+हि खाना]

जिमती-वि जबाबदार. हमीदार 'माझे नावें पण जिमती खातरचमेचें पाड्यावें' -मददा २ ३१ [जिम्मा]

जिमा, जिम्मा-कांउ १ भार पत्तर हमी, जगपदारी 'ज्यानी लोकस मार्गे दाखवून काटी प्रकारविदापानें क्षानामुत पाऊण्याचा जिमा घेतला आहे' -नि ८८० 'मसलत टापी त्याप्रमाणें आपलले जिम्मावर जावें' -पया ११५ २ विधास, जामीन (धनु, मनुष्य, कृत्य यांचा) (ई) गैरी ३ ताबा, हवाला 'हे दाखिले एवढे तुमच्या जिम्मेस असुधा' ४ (वायदा)

जिमा इत्याचें बचव, जबाबदारी जिमा देणें घेणें करण्याचा कर, जामिनची 'तुम्ही जर जिम्मा घ्याल तर ह्याला दमर खय देतों' जिम्मेस करणें-स्वधीन करणें, ह्यालीं करणें 'पनास दनार पौन व तीन तोंफा हुवे जिम्मेस करितों' -भाव ४२

[अर जिम्मा] जिम्माफा(पा)रून-वि जबाबदारीतून मोकळा केल्या निव्यातून मुक्त [अर जिम्मा+अर फारिध=मुक्त] जिम्मेदार-वि जामिन जबाबदार, ज्याने आपल्या अगबर जबाबदारी घेतली आहे असा टली [अ जिम्मादार] जिम्मेदारी-शी जबाबदारी हमी नागरिक सैन्याताल जिम्मेदारी त्यावर अर्थ -इम १९

जिमा-शी (वायरी) गणति जिमा उत्तम व 'माणसात घरील जिमा ठावण्याची नाही त्याची' -एक [जमा]

जिमीन-शी (कुण) जमीन जिमेनीस, जम्नीस-उ जमाबखुलाचा एक अधिकारी 'जिमेनीस याणी पात, जामदारखाना, कोडी, पाजार वगैरे पैदास्ती कमावीस जमा यावर दस्तगिरी करावी' -नाहतनवा ११६. [अर जम्न=ना+गिग]

जिमा-मला ज्या 'जिये दोघें जीव प्राण. जिमा दोषा।' -अट १ १० जिये-जो-जगाचीं जिये जनें।' -पार १ १

जियादा-जादा पदा [अर गियादा]

जियाफत-शी मेकवानी, जाफत पदा -पेद २ १ ३४ [अर]

जियारत-शी प्राथेना, जात पदा 'दगेंत जाऊन जिदा ल नेली' -र १ १८३ [अर गियात]

जियाहे-न जगनें, जीवित, जिणें 'वर जयें हे निभातें।' -डा २ ३६ [स जीव+आय, प्रा जिम+म आळें]

जिये-न जीव 'आतीं लाहानि जिये।' -क २.

जियेचे-अनि (गे) बाकणें, जाणें 'वैदाच्या वपुतानी तों जियेचे' [स जीव, प्रा जिम]

जिरगा-उ ताड्यालील एक प्रकार, गिराळ

जिरगा-उ पुढाऱ्याची निंवा मतदातांची मोठी सभा जगी पदा [फा जगी]

जिरगरीत-नि (गे) जगें, पाटके क्षिगिरीत पदा [स जगें]

जिरणी-शी एक हुडप

जिरपो-शी आन सुरेणें [उ जु] ० पडणें-१ वर-स-खाली हे प्रत्यय खालून व त्याच्या पुढें पडणें, यणे क्रियापदें जोडून येऊंदात उदा० जिरणी-स-वर-खाली-पडणें कमी पडणें, हुल्लें होणें उतरणें (ताप) याचा ताप जिरणीस पडल्यावर बेहेन' २ घरीरात भिनजे, गुणावड होणें (औषध) ३ सारणें, पचणें पचनीं पडणें (व्याप्याचा पदार्थ, औषध-नेहमीं उपयोग केल्याने) 'मला त्वारू जिरणीस पडला म्हणून गिळला' [जिरणें]

जिरणें-अकि १ क्षोपले जाणें, भिनजें, सुरणें 'इतलें तूप क्षोरीला जिव म्हणजे कपाळाचा कणक राहील' २ आतल्या आत माडीस होणें बसणें, नड होणें (पित्तामुळे गर्भरूपी पोटाचा मोठेपणा, स्त्रियाची पुष्टा इ०) 'तिथे सहा महिन्यांचे पोड जिरलें-गर्भ गिरला', 'स्नन गिरले' ३ वायात्कारी विकृति न होता कमी हाणें, जाणें (घाम-शिवाय ताप, घुसाल्याशिवाय गुल्म) 'तुझे आमी मोडडी जिरली आहे म्हणून बागावर गळवें उरतात' ४ दबणें, सारणें होणें, आतल्याआत राहणें, सात हाणें (रव, राग, आनंद) 'मवादे बळकट भेटताच त्याचा गव गिरला' ५ दोपले जाणें पचनीं पडणें काही मळ परिणाम न होणें (औषध पिप याचा) 'सागें हाव्याहाळ गिरले' सेविलिया काई।' -जु १ २० ३ इ यिळणें, ग करणें, आभासासखे घाणें, नमाडी करणें (पैसा, पदार्थ यांची) ७ पचणें (अन) ८ (ल) आमी लागणें पूर्ण उपयोग मिळणें (अन्यायानें मिळविलेल्या पैसाचा) 'अन्यायानें फेलेले प्रत्य जिरत माहीं' १० रबाडी, गुन्हा यावद्द काहीं न हाणें, बचक न होणें शिवा हात्याशिवाय मुणें (गुन्हा इ० नून) पचणें

‘त्याला दोन तगाड्या जिरल्या म्हणून लगडीन बरवी असे हिंदु लोकात राहून त्याच्या चालीरितीप्रमाणे वागतो असा) याच्या वाद लागले. ११ आत सामावणे, राहणे, राहणे ‘त्या गलब उल्ट बागायती=अमृत, मूळचा [अर शिराभार] ०गांध-पु तात आणती दोन राई ओझे घातले तरी जिरले १२ साधन जेथे बागा अथवा रच्यीचे पीक होत नाही असा गाव जिराईत- सामुग्री राहणे, लागणे ‘या घराच्या एका पाख्याला हजार यत-न १ कोंडवाहू शेतीला योग्य अशी जमीन, याच्या उल्ट गुड्या जिरल्या [स जू] (वाय) (कंदू-खय-खुमखुम- बागायत २ लागडीतील जमीन ३ धान्याची शेते-जमीन, ह्या मोडशी) जिरणे-यमां होणे, जिरणे (सूड, द्वेप इ०च्या तीन जमीनींतील उत्पन्न याच्या उल्ट बागाईत=माडपातील झाडे भावना) जिर(रो)सपोट(टा)-रहान मूल पीत असता किंवा वगरेने-उत्पन्न, माडवद ‘ऐसे आमुचे बागाईत। वरकड तुमचे औषध घेत असता आई लटियाळपणे म्हणते तो घाब [स जू= जिराईत।’-मन्य ४०३ ४ केवड पावयावर पिरणारे शेत- जीथेते, या, जीरह]

जिरमाणी—श्री पचन, जिरणी पहा

जिरमाणी—माणीस पडणे—मानणे, पचनी पडणे (सारखा उपयोग केल्याने एखादे अन्न, औषध) जिरणी पडणे पहा [स जू=जीरमाणा, म निरणे]

जिरमुल्ले—उ (गो) एक प्रकारचा कंद विरबोळा पहा

जिरल्ले—न (उ) धुरळ [का]

जिरवण—न. पाचक औषध, अमिरिथक पदार्थ —श्री (गो) पचन [स जू=जिरणे]

जिरवणी—न १ जड अनाचे पचन होण्यासाठी घेतलेला प्र पदार्थ २ (ल) हरामपोरीचे वृक्ष जिरविण्यासाठी सांगितलेला बाई तरी सगरी, सारण ३ जिरवणीचा पाऊन ४ जिरवणूक पहा जिरविणीश्या पाऊस—उ भीनपाऊस, ज्याचे पाणी जमिनीत जिरून जाते असा पाऊस, याच्या उल्ट धोपटवणीचा पाऊस जिरवणूक—श्री १ धोपविणे, सुरविणे, पचविणे २ जिरवणुजिव पहा

जिरवांजरव—श्री बाहेर येऊन दगणे, छपमाछपनी, दावा दाव, निरवानिल, सावण

जिरिणे—उक्ति १ शोपविणे, सुरविणे, पचविणे ‘तुझ्या तिरविले बहु प्रणमतनु पोटे पण।’ —नेहा १८ २ दावणे, बरी करणे ३ बाहेर फुटू-पडू न देणे छपविणे ४ (मस्ती, रग, शुभी) खाडी मोडणे, शिक्षा करणे [तिरणे प्रयोजक]

जिरवेळ—श्री भाताची एव जात जिरगा पहा

जिरा—उ लोखंडाचे कडे [फा किराह=जडी असणारे लोखंडी चिरखत]

जिराईत—श्री मागातील एक पाटजात ही अहमदनगर जिल्ह्यात आठळते —अस्तु ४७

जिराई(य)ती, जिराई(य)त जिरात—मि १ शतातील पिकारपणीं (सारा, पाहणी इ०) ‘जिराईती वसुत्र-पाहणी’ २ घातीच्या कामाची, घातीला योग्य अशी (जमीन) ३ लागवडीच्या जमिनीवर उत्पन्न कळले ४ पावसावर पिरणारी, कोरववाहू(जमीन, पीक) ५ उपचा (मुसलमान किंवा वांगताहि परका मावून-जो

हिंदु लोकात राहून त्याच्या चालीरितीप्रमाणे वागतो असा) याच्या उल्ट बागायती=अमृत, मूळचा [अर शिराभार] ०गांध-पु जेथे बागा अथवा रच्यीचे पीक होत नाही असा गाव जिराईत- यत-न १ कोंडवाहू शेतीला योग्य अशी जमीन, याच्या उल्ट बागायत २ लागडीतील जमीन ३ धान्याची शेते-जमीन, ह्या जमीनींतील उत्पन्न याच्या उल्ट बागाईत=माडपातील झाडे वगरेने-उत्पन्न, माडवद ‘ऐसे आमुचे बागाईत। वरकड तुमचे जिराईत।’-मन्य ४०३ ४ केवड पावयावर पिरणारे शेत- पीक [अर शिराभार] जिरायत-जिरातपाना, जिराद-पाना—उ धान्याचे कोंडार, सरकारी धान्याचे कोंडार, अद्या कारखान्यापैकी एक

जिरातपाना—उ धान्यागार—वाडवायां २४९ [फा किराह=चिरखत, किराव=ल्लेणे १]

जिराफ—उ आभिषेकील एक प्राणी, लघूव्याघ्र, चित्रोद्ग्रा याची उंची दोक्यापासून पायापर्यंत साधारण चार हात असते

जिराह—उ चिरखत, वचच [फा किराह=लोखंडी चिरखत] जिरहगर—उ चिरखत बगरारा —राव्यी १० १६

जिरा—उ (व) जिरें पिरवणारी माडपाची जात ‘आमच्या गावात जिर्याची वस्ती पुन्हा आहे’ [जिरें]

जिरें, जिरा—न एकप्रकारचे सुवासिक धान्य याचा मसाल्यात उपयोग करतात हे रसशोषक व दाहशामन आहे [सं. जीर, फा जीरा, हिं जीरा, व जीर] जिरा—न जिर्याचा दागा जिर्मिहं—न जिरें व मिरे इ० मसाल्याच्या सामा नाला व्यापक घाब, किराणा जिन्नस जिरेंपाक—उ जिरें वगरे घातलेला एक प्रकारचा पौष्टिक पान, औषध जिरसाड—श्री एखा जातीचे भात, जिरवळ पहा

जिरा—जिरा—नधी चिरखत, जिराह पहा ‘जरीचे शगियाचे अंतर्भागी नवरी चारी कडियाची लोखंडी जिर’ —चित्रयुक्त ११० [फा किराह] ०गार—उ जिरहगर चिरखत बगरारा [फा किराह=गार] जिरा—जिराटाप—उ शिरवण ‘जिरटोप घट्या पासून’ भाव १० ‘शिरां जिराटोप घातला।’ —देपो ३२

जिरळ—श्री केडीची एक जात जिरळें—न जिरळीचे फळ, केळे जीर पहा [जिरा=कळे १]

जिरांचे—अक्ति (गो) पचविणे, जिरविणे

जिराकद—उ मुसलमानी (अरबी) वर्षाचा अकरावा महिना [अर झीलअदा]

जिरा(ली)नी—श्री एक मोठे पकान, मैद्याच्या पिठात लिंबाचा रस, तूप, लडदाचे पीठ व दर्ही मिश्र करून ते मिश्रण दुसऱ्या दिवशी जिरवीपापात्रे गुपत तदन सापरच्या पाकत

यादून फेदा पडपाच्या आकाराचा तागेळा पदार्थ —ग्रि
१४१३ जिल्दी नॅसेहि ज्यो रूप आहे [दि जळरी जिल्दी]
जिल्दीद जिह्दन—न बांवि पुस्तक लेखक—राम्य
८११० [पा]

जिलाय, जिलध—नी १ समुदाय, रुग्णमा, पक्षिार,
रुग्मन २ स्वारी, मिरवणूक (राजा निवा दव याची, यात
कोतवाची घाद, ईशान्ते, बोपाटीवाले, बडूबाले भालाईत,
सांगमाचे आणि पाणईत असे सहा प्रकारचेच असतात, शिवाय
कोतवाची घोडई असतात) 'श्रीमताची भट घाती त्रीम
चाले माहेर।'—पेया २८९ [पा निखू जिल्दी] •दार-उ
जिबिमधील मादूत नाकर, हुज्या •हुदे-पुभवरीत ई२६०
सहा प्रकारचीं सधे पाण कणार हुदेदार जिल्दीस—मि
स्वारीत पुजे जिल्दीचा घोडा—उ कोतवाची घाद

जिल्टीन—न एक पदार्थ हे प्राण्यांचे मात, अस्थी,
वातर्षी, दूर व दिगे इत्यादिकापासून तयार करतात याचा सरसा-
सारसा उपयोग करतात

जिलोद—उ १ ल्यादना 'त्यात छत्राची व जिरोहाची
तयारी जल्दीने करून पाड्याची'—दिमरा २१५० ३ पात
समाभ [पा निखा=भक्ता] जिलोहाने—नि वि पाटने •प्राता,
जिलीखाना—जलोद शाना—उ दवारेचे दालन सभास्थळ
'नवाबानी हवीच जलोहखान्यापुढे एक तोष दवी'—रा ५
१२० [फा जिल्बुखाना=देवरी, दिवाणखान्यातजानाची पोली]

जिहदइ, जिहद, जिह्द—की १ चकाची उजळा तळगी २
पदार्थ गुळगुळीत करण्याची, चक्करीत करण्याची जिवा, पॅलिद
३ तज्ञ 'दवत्राझाची मर्फीदा नवाबहादूर पार करतात
म्हणानच दिवसेदिवस दोळीस निह्द व रौनक आहे'—रा
१९५३ [अर निहा] •गर-गार-उ उजळा दणारा
•दार-वि चकानीत चक्करीत 'जिल्हदार अफकर वादत
आज चक्की धरिले'—प्रला ११९ जिलेवत—नि शोभित
चक्करीत 'तपपन जिलेवत नाचती समागना आनंदत।'—
प्रग ४१

जिह्दा—उ १ दवाविभाग परगना प्रात (सामा) माग
देस पहा २ इलरायाचा एक भाग यात तालुक पाडळले असतात व
यावर कलकत्ता अधिकारी असतो ३ कागदाच्या बँदाचा अर्ध भाग
(त्याला पाडलेल्या चार घड्यांपैकी दोन घड्यांची जागा) ४
मिथ राग [अर जिज्ञा] जिह्दस—बदाच्या कर्घ्या भागात
(नील कटार) लिहिण्याची तन्हा लिहून दणाराच्या सद्या उजव्या
बाजूच्या जिह्दघात आणि साक्षीदाराच्या सद्या बाव्या बाजूच्या
जिह्दघात असतात निह्दगीन—घोमरघ—नकी बदाच्या चार
रान्यापैकी दोन रान्यामजून बावलेगी रघ •दार-उ

जिल्हाच्या अधिपती, सुभेदार पदा मराठी राज्यांत पग-
तालम्यारच्या अधिपत्यालाहि हा हुदा असे २ (उद्दीने) चर
तुलगाचा अधिपती [फा] •मजिस्ट्रेट-उ (६) डिस्ट्रिक्ट
मॅजिस्ट्रेट, जिल्हाच्या कलकत्ता १ हा पर्यंत मॅजिस्ट्रेटचा अधिकार
असतो म्हणून त्यालाच जिल्हा मॅजिस्ट्रेट म्हणतात

जिल्ह—न (बों) मागे धाण्यांचे ल्हान जाळे
जिल्हज—उ मुगलमानी (अरबी) वर्षांतील बारावा महिना
[अर इल्हिज्जा]

जिपट, जिपस—म १ रणदार पाणीदार जारदार दमदार
काटक (मनुष्य, जनावर) २ योग्य लायक समर्थ ऐकत मान्यता
बगर अपगार ३ बडफट इत कणसर 'असा पुण गितो एक
भोगित जिवन असत रहा।'—प्रला १८८ ४ नफ्याचा फायदा
सार जिवनमाचा (पदा उद्योग) [म जीव+ड=प्रत्यय]

जिपटा—उ १ (सामा) धुर जीव जतु २ सरपण्यारा
श्राणी उद्योगमा (साच किदा इ०) ३ शिपुत्रादिकात लडिकाळ
पगने नांर (बिजा, दिवा याप्रमाणे) [रा जीव+डा=अल्पाधी
प्रत्यय]

जिघणी—की जवणी, तोंड दोन ओष्टामधील तोंड उघड
स्थानांत असलेली बोर फट 'त्या मुलाच थोट लात असून
जिघणी ल्हानगर होतो'—कोरक ४१९ [स जीवन]

जिघणे—अकि जगणे जिवन असणे [स जीवन]

जिघत जिघत—कडा—कोळसा—जीवनमध्यें पहा

जिघती—की मूल जन्मल्यानंतर सहावीच्या दिवशी पुजा
बयाची एक दवता, सन्वी 'रभी गुरुवेरा हे सष्टिप्रसिद्धासि
गाल्हा निवरी।'—माउदाग ८८८ २ तिची एर ल्हान प्रतिमा
करून मुलाच्या गळवत पाषाितात ती ३ श्रावणमहिण्यात
मुलास दीर्घायुच मिळवें म्हणून माता वर शुक्रवारी पूजन कर
तात ती देवता [स जीविका]

जिघता—यी (व) आणख बय अमावास्या [स दीपवती ?]

जिघनळ—उ (यो) दचनळ एप्रकारचे गत बोर

जिघलगा—नि जिह्दळयाचा, भावडता भिय, जिवात
आधारशून (प्रति भिन पुन ईश्वर इ०) जीवण पहा 'दवाच्या
सध्दत्ताचार्य'। पडाच्या जिघलगाची तुनी.—रा ८८८
जिघिघणे—अकि जिवत करणे जगविणे 'अन जिघी परि
मित आहारी। अधिक झालिया तेचि मारी।'—सुआदि २० ८५
[जीवणे प्रयोग]

जिघसा—नि जिवण पहा [म जीवस] म्ह० १ तादूळ
जिघसे पाडुणा जिघसा १ पाडुणा जिघसा आणि तादूळ जिघस
कसे साध

जिघा—उ (राजा) जिता पहा [जीव]

जिज्ञा—उ (नाविड) दोरीपे दोन पेड वदन शाल्या
नतर तगान मिपळवयाचा तिमरा पेड, शिडका दोन पाररा
ज्या जोटमुमका दारीने जाडलया असता तो गोड [जीव]

जिज्ञाचा—रा शब्द व याचे समाज जीव मध्ये पहा

जिज्ञाचीपंत—उ (निनोदने) जीव, प्राण, याच्या उलट
मनाजीपंत (मन) 'मनाजीपंत निवून ज तो जिज्ञाची स्तान जाय
दणें पडतें'

जिज्ञाधू—णें—न (कों) (रामा) सर्वच्या जातीचा
प्राणी, धुद्र जीव, जद्र, मिद्र [जीव]

जिज्ञाद—की (कु) घोरपड जवादे

जिज्ञानकड्या—उ जीपवडा, अश्मा -वदलापूर ७.
[जीव+का कलु=दगड]

जिज्ञारा—वि किडयाने खालेल (पदाधे) -मुंग्या १९२

जिज्ञाळा—उ जिह्वाळा पहा (५) १ दड २ जिज्ञ
पणा -वि सनीव 'ल्यणावी मासोळी। जरी होय जिज्ञाडी।' -अस ७ ३९ [जीव]

जिज्ञाळी—न (महाड) लहान वनळ 'चौरावरि जिज्ञाळी।
नरत्नावी।' -अ ७४

जिह्वा—की १ जीम, रसनेद्रिय 'जगमज्ये जगमित्र।
जिह्वेपासीं आहे वृत्त।' -दा १९२ १९ २ (क) अग्नीही ज्वाळा

१ जिभेच्या आकाराची वस्तु [स जिज्ञा] (वाय) ० ध्याणें-
राग नें, स्वेपातें जीम चावणें ० वांकडी पडणें-१ गैरमायव
पगानें बोळणें ० अर्थगिरावून जीम लट्टी पडें ० त्रिटाळणें-
१ जिह्वे रसज्ञान नष्ट करणें ० शिब्या नगर देउन जीम वाय
मिणें, जिभेने पप नरणें ३ नालायक, वईत मनुष्याची रसा
घाला शिफरस करणें, मध्यरुची करणें ० हातीं वरणें-१ फर
शिरीगाळ करणें २ अग्निदाय वरळणें ३ रुध्वाचीपगने खाणें

जिह्वेला आवाजोड असणें-बोल्याची मनई, आठराडी
असणें, बोळ्याला आडपडडा असणें, स्तर वाक्प्रचारासाठीं जीम
पहा सामावळ- जिज्ञाग्र-न १ जिह्वेचा तेंडा, टोंक २
(सुरीने) जिह्वार 'ती काटी त्याच जिह्वाची' (मर्मस्त्रांनीं)
पडली [स] जिह्वाची असणें-उपास्थित असणें, तेंडपाड
असणें 'जे तो पडला आह ते त्याचे जिह्वेची आह' जिह्वा
छेद-उ जीम कापणें (खरेपण सिद्ध करण्यासाठीं दाजितात)
० दंश-उ (जिभेला जोवगोरे, चटस वसणारे) तोंडीलवणें
'अग्नि राखेदीने रोडे। आत वाहेरी यक पाडे। तो जिह्वावृक्ष
आवड। बहुतया।' -शा १७० १४४ [स] ० दोप-उ १
मापणतील दाय २ जिभेतील दोप, अडखळणें ० मूलीय-मि
क, म वणापूर्वीचा विमगोच्चारा याची अर्थविसंगतीक बकार
अशी व्याख्या केली आहे उदा० अन्तःकरण, दुःख इ० ० रुद्ध-
वि वाटेल तेव्हा पाठ म्हणून दाखवित जाणारा, जिह्वाची अस
घावो ३ ५०

णारा, तसा सिद्ध, अगदीं तयार ० रोग-उ १ जिभेरील सुज,
फोड २ (नामा) जिभेला खालेल रोग ० स्तंभवात-उ जिभेचा
अवग्रह, जीम लुटी पडणें जिह्वेचा जड-वि १ स्पर्श, पूर्ण
शब्देच्चारा करायसार असणें बोळण्यात खोड अगणारा २
अवोरणा, फार बोलावयास नये अमा

जि(जि)ह्वार-री—नकी १ (वाक्य) हृदय, आत्मा;
चेत्नास्थान, काळीज, अंतःकरण 'भेदितें आमुचें जिह्वार।' -रास
३ ८० २ (क) प्रणामांमार्गे वन्योत्पादक गोड, तत्त्व, मर्म, स-व
जीवनकला 'जिह्वार माडलें वैराग्याचें।' -भाए ८४ 'जो वेद-
व्याघ्राचें जिह्वार।' ३ जीव 'क्षत्रार्थी जिह्वारें। आरोपुनी।' -शा.
१ १२० ४ जीवाचीं गुण गोड, रदस्य, काळीज, मर्म 'वद जया
लागीं सारविले। रक्ष्मीयदी राहणें।' जिह्वार जें। -शा ११ ११८
५ जिह्वाळ, 'मा तरी सकल वर्णांचें माहेर। सत्पन्नचें जिह्वार।' -
शा १०१ जिह्वाची पहा जिह्वारें-किति १ नाजुक
मार्गी गर्मी बाळजाच्या भर्गी, अंतःकरणत (जन्म ६०)
'नरपति रमणी ते दोहोस्तेस जिह्वारें।' -मारड ३ ५७ [जीव]

जिह्वाळ—की जिह्वाळी पहा

जिह्वाळा—उ १ उगम, उत्पत्ति, मूळ, हारा 'या विहि
रीचा जिह्वाळा लहान आह दामुळ पाणी थोडें' २ आत्मा
सार, मर्म, मुख्य तत्त्व 'नेणी मुकीचा जिह्वाळा।' -एल्व
७ ६३ 'जाणें भक्तीचा जिह्वाळा। तोचि देवाचा पुतळा।'

-तुग, कर्तन १ १२ ३ पोहेंच, भावाका, धारणाक्षि 'मुलाचा
जिह्वाळा पडून अभ्यास साणा' ४ बळवडा, बाळजी, उत्कळा, जीव
लागणें, मन जाणें 'दुखेगिर याच्या दुष्टप्रम जिह्वाळ्याचा भावून
असावा' ५ (रीगा इतर लटवणें) घाडी जाणि तारा वेणें एकत्र
होनारत्या मिश्रित दो कपूरलपतात तो, क्षारा ६ मर्मस्थल, मर्म
७ वीवित प्राण स्तराचें उगमस्थान, याधर 'मानरुपा वृत्ति
जिह्वाळा।' -एम्प ११९२ 'जिज्ञाचा जिह्वाळा व्यक्ता
राचा जिह्वाळा ६ लाभ समता जिह्वाळा। मानान हा।' -शा

१३ १०८९ ९ माया मत्ता [रा जीम+आल्य] जिह्वाळी-
की १ एखादी मर्माची जगा नाजुक जीवाचा भाग (नखाच्या,
शिगाच्या खालचा जिं वचाच्या मात्वा) सवेन मर्माचा
भाग मर्मस्थान (किं लावणें लागणें) २ निष्काषा हारा
जिह्व या चर्च ५ पहा [जीव+आल्य] जिह्वाळी-जिह्वाळीला
लटावणें-लागणें-मर्ममद हाणें (अक्षरा वर०) विपला
लगून गळणें जिह्वाळ्याचा-वि अत्यंत मैत्रीचा निवला,
मायका काट्याचा कळकळीचा तो गावडीखान दाव्या
जिह्वाळ्याचा हाता -भाव ० माय्या जिह्वाळ्याचा एवें
कोण्टी नाही म्हणून वृ मला मातोस

जिह्वाळा—की १ शिर (वागविण्याचें), पिपाणी, पापें,
अलघूय इत्यादींमून सूर निष्कामासाठीं त्याच्या तोंगातून वनविले।

जीन्सुभाषी—खी पदयारी पदारी 'दत्त जी
मुसावी याणी जात्रा की जे' -रा ६६-७ [पा विधि-
मुद्राणी-श्वराची दया।

जीव-५ १ प्राण, जीवि २ प्राण असणारा विनव प्राणी
'सर्व जीवाण ईश्वर पोसतो' ३ लहान वीटक, प्राणी (चिरण,
मुगळ, तिसू, भिडा इ०) 'या श्रेष्ठ जीव झाले आहेत'
४ तेज वीथी, जोम, धारक प्राणी शक्ति, वैय कर्तव्यमत्ता,
सत्त्व तार (आत्म, धांडा, चर इ०चे) ५ यक्ष, गण राम, अर्थ
(कार्य वाम उपयोग यात) 'याचप्रकारामधे जीव नाहीं'
बला न करण सारखा' ६ चरणी रेंवे, मजुली, भिडा
पगा, भडमपगा (पर, पत्र याचा) ७ छनीचा जीव हज्ज
म्हणून वन्दाने पावली' ८ सरपगा, सन्ध्या विस्तनीदला,
मिलाफ नेत्र (बातमी बौराचा) 'या घातमीनधे, त्या प्रवत
जीव नाहीं' ९ सौंदर्य, जोर (लिहिय्याचा) १० मन प्रवृत्ति,
कठ 'एक जीव म्हणजे जावे एक म्हणजे न जावे' १० अत
रत्ना, सचेतन आत्मा जीवात्मा, पडा 'त्याच्यासाठी माझा
जाव अरी तडपडता' ११ दवगुह वृक्षरूपि 'त्याच्या आला
परिस्थिती या निवृत्त्यासि मन घरा जीव' [स जीव, प्रा
जीवी, सि जीव, जी जी] (याम) ०अधारी उडणे
सकदात पडणे, आडावून जाणे, घावळून जाणे ०अधा करणे-
अमुवाला अतिशय प्राप्त वणे सडे दालि रचवे करणे (अम, व्यर्थ
विकरण इ०) ०अधा होणे-भिणे, नासले जाणे, गर्भगळित
होणे भरणे दमणे, अर्धमेले होणे ०आटणे-१ नरोरो तों
कम करणे २ अतिशय घडून जाणे (मेहनत, कायडी इ० नीं)
०आडकणे-डागणे-डागला असणे-आडल्या वस्तूच्या
शातीसर्ग घाबरणे होणे, काळजी लागणे ०आरणे-(क) नासून,
पण भेडाळणे 'त्याची उत्तमारी देवता देवता मागा जीव
आडून गय' ०उडणे-१ प्रेम वाहीसि होणे विणे २ भीति
प्रसन्न होणे ०कवंगदास येणे-(क) १ मेघपृथ्वी वणे २
सुसुप्त पडणे ०कारविणे-मत्वरणे, अतिशय धोम होणे,
घावणे मजबुती ०जी प्राण इरणे-अतिशय प्रेम करणे
०जाडाळणे-(ता) १ सुदमणे ०कारडा हाणे-पडणे-घसा
पाळेने घरणे अतिशय घमणे (आचार, अम, भुव यली)
०घाटून घाटणे-सुडणे-रडणे-आग वरणे, जागा
घाटणी रडणे ०घाणे-घण जिवास खाणे-एव याच्या
जिवाप्राण वणे कुजणे ०खडून घास करणे-बनापलून
पलून वणे ०खाली पडणे-उलट इ० वणे होणे साध्य
गटणे मनन होणे ०गाड १ हाणे-मरणे-कुट हाणे अति
गर पडणे 'तो जो एका कने वाड १ तो त्याच्या
मोड वार १' -आड- ०उडून घडणे-जीव घड

विश्यामार्थं पद्धनं जयं 'पट्टो जीव प्रमुनिदा ।' •जाडणें-
मारणें-निग्रह करणें, दहन करणें (कर्मकांडा, पाप वास्तना,
मनाविभार यत्न) •टाडणें-१ प्राण सोडणें २ निराश होणें,
चित्त स्वस्थ नवणें ३ फार उत्पन्न लागणें, अतिशय हट्ट, छेद
येणें ४ (पूर्वकालाचा धातुमात्रित याच्या पाठीमागे असले
तर जयें-रडून-हडून-राडून-नीव टाकणें) =रडणें हाणणें, खणणें
(अतिशय चोचने प्रयत्नांन) •टाकून पडणें-अतिशय
त्वणें, घाईनें, एवढम पडणें, मिडन पावारा करणें •टाग
पीस लागणें-१ त्याच्या वस्तुवर प्रीति करणें २ चिंतामस्त
नेणें •ठिकाणीं नसणें-अस्वस्थ असणें, दैन न पडणें
•ठहळणें-मळणें-(वा) मळनळणें •तुटणें-१ अविवाय
धर्मां २ तटमाळ लागणें एखाद्याचा ध्याम लागणें, एखाद्याबद्दल
अतिशय काळजी वाटणें •तोडणें-दुखानें संचित होणें
•तोडून नरणें-अतिशय मेहनतीनें करणें (काम, धर्म)
•थारीं असणें-स्वस्वयणा असणें •थारीं नसणें-अस्वस्थ
असणें दैन न पडणें •थोडा थोडा हाणें-(ग्लानि, देणें
इत्यादि कारणांनीं) अतिशय चिंतामस्त होणें, काळजी लागणें,
भीति वाटणें, फार दुःख होणें, धेय राखणें •देणें-१ आत्म
हरया करणें २ संपन्न लक्ष पडणें, लक्ष देऊन करणें, पुज्य
प्रयत्न करणें •धडधड करणें-काळजी, भीति वाटणें •धरणें-
नवीन दक्षिणि मिळविणें, रंगारूप स येणें; बरें ह्वावयास लागणें,
जगणें, वाडीस लागणें (खाड वौर) •धरून-१ धरें धरून,
उत्तुफुक्तेनें, उत्साहांनें (हृत्प करणें) २ निरन रटून, अस्तित्व
देवून (वगातीरी यांना ओडून बोव्या) •धुकुडधुकुड करणें-
(ना) पावरणें •पड्डाडणें-मोठ्या बळबळीनें, लाचरीनें मार
होणें •पड्डणें एखाद्या गोष्टीवर मनापासून दितणें, गोष्टी लागणें,
लितर होणें •पाडाडणें-१ अतिशय मेहनत करणें, प्रयत्न करणें
२ लडपडणें, टडफडणें •पोटणें-१ दुःख होणें २ चणा वसणें,
घडा मिळणें •पडारा असणें-जीवाविषयी अतिप्रीति दाखविणें
•प्याळ्या ह्याला 'पिय प्यारा' •पुटणें-अतिशय उत्तुव
होणें 'तुम्ये भोगीमां निमिषदिवस मझा निव पुट' -साहू
६ १५८ •वसणें-(एखाद्यावर) मन वणणें प्रेम करणें, दोळ
असणें •भाटयात पडणें-जीव स्पर्श होणें •मट्ट्यास
देणें-दमणें •'१ वडून घेणें •मुट्टीत धरणें-१ कागती
पुस्तक स्वतः राखण वरणें (धोम्यामुळे) २ रक्त वर दाब
करि मरममयमन करणें •माडा, माडा जीव धरण-१
चांगल्या 'मदक वेडें, धरें घाणें २ उदर होणें (तार वर
जात) •'मा, -' •मागमेस देणें-(उ) कन्या दणें;
ग्रामां •'मागणें मार वें राखण करणें आख्यानें मार
वणें •लादण-मे करणें माया लागणें •घर-घरता

त्याला जीव प्यारा २ जीरो बीरुत्र जोनम् सामान्यद-
 ० फण-पु अल्प जीवदशा, जीवादा 'जीवपु जयाचा उपमर्दे।'
 -ज्ञा १० ११०० ० फळा-स्त्री जीवत माणगाच्या तोंडारचे
 तेन याच्या उलट प्रेतकळा ० फोश-पु (काव्य) प्राणी, आत्म्याचे आवरण, शरीर 'तेम दिव्यगमाचे अक्ष। प्रसिद्ध
 जीवतोश।' ० फडा-पु (रुप आगरी) अदमा -बदगापूर ११
 ० फान-न जीविताचा नाश वध ० घातर-बी-वि १ प्राणाचा
 नाश करणारा २ छत्र करणारा, तसदायक ० घेऊ-पेणा-
 धण्या-वि १ जीव जन्मपर्यंत प्राप्त ठण्णार, लेखत (किताबी)
 २ भरी वठिण (कम) ० जंनु-पु १ ल्हान किडा, प्राणी, किडा
 मुंगी इ० २ -अन सव प्राणिमान ० डा-पु छद्र जीवजतु
 तिरना पडा 'नाही मात वडा तथा दहिंवडा पेचा म तो जीवडा'
 -आड ० -पु छुज्जीन, प्राणी (साप, किडा-मुंगी इ०)
 ० डवाळा-स्त्री जीवाची उपाधि 'हे अज्ञानहृत जीववाळा।'
 -रयोवा ० १४१ ० द-न वैतन्य, जीवदशा 'जीवत्वदुर्गी
 आडिला।' -ज्ञा १० १ ० द्यासघ-पु प्राणिमानावर दधा
 दाखविणारी, प्राणिमात्राचा जीव वाचविण्याचा प्रदत्त करणारी
 मझ्झी, गोक्षेण बगैरे काणारी समिति ० द्वा-स्त्री १ आयुष्य,
 अस्तित्व, सचेतन स्थिति 'जीवदशा दोरयेन ससर' २ आत्म
 ज्ञानानाचून जन्ममार्गाच्या वेयात असावे अशी अवस्था
 ० दान-न १ जीवितार्थे दणे, दणगी, प्राण न घणे २ दुसऱ्याच्या
 प्राणाचे स्तरमण (त्रि० करणे, वणे) 'या रोगान काही ओषध
 दळम तुम्ही मग जीवदान घाल तर पडा' एखया राक्षसातून
 वाचविणे ० दार-वि १ सचेतन, जिवत २ (ल) धैर्यमान,
 पाणीदार, नारदार, हासिवान ३ सायुक्त, सखळ ४ (उ)
 कायदखीर (पथा, उद्योग) ० धन-न तुठोरे, जगम मात
 मिळवत ० धर्म-पु अविश कामकर्मादिक ० धोडा-पु
 (कों) अदमा जीवखडा ० पापो-(पापी आत्मा, विरडलेला
 आत्मा) स्वत मर्त्ये मित्रा दुसऱ्यात दुष्ट विचार आटडल्यानंतरचा
 दुःखाचा उतर ० प्राण-पु १ जीव आणि आत्मा, प्राण
 (जोर दण्यमागीं पापळात) 'मी तुज्यागीं जीवप्राण देतो'
 २ पावचा मापून, लाडना, जीन की प्राण असा मापून,
 मित्र ० भय-न जीव जण्याचे भय ० भास-पु १ पित्राचा
 भव इच्छा सनीवा 'माणें ते पुन मार्गा। जीवमात्र तुन
 सागीं।' -तुगा १ ७ २ आत्मा स्वत (जोरदार अर्धी)
 ३ बीरदशा 'हरिला कमावा जीवभाव दवे' ० यानि-स्त्री
 १ सरपण्णार प्राणी, छुद्र कीटद्र इ०चा वर्ग २ जरायुत प्राणि
 वरी, योगि पडा ० रखी (की) (कों) दवाचा नक्षीदार दंडांग
 ० नष्ट ० जीवत दणार स्त, (इ) प्रोदोष्यम् ० लबा-वि
 १ (जीवत आग्रधमून आधारमून) आपडना, प्राणियेन

(पति श्वर) 'माधिया विरुणाविग। न करो गी मण
ध्यान।' २ अक्ष मित्र 'जीवग जीव घटी। -दावि
पृ. २८ • इति-की प्राणशक्ति, (इ) ब्रह्मद्वारा • दाशर-
न रहान जीववर्धनी-श्वर (इ) बायोलेजी जवम-वि
जीवद जीववृद्धि-की सत्वेन सृष्टि • स्वय-पृ (सगीत)
रावी पडा • ह्या-की जीवजुत याचा मध, वर, खन,
प्राणित्या, हिमा जीवश्च कृश-वि अत्यत घटोत्थाचा, यति
शय दृढ (मित्र, मैत्री) एकाज ज्ञाने, एकाजी येणे-
मलाच्या दाती अयेने, दाशरी घम' येणे एकाजी हीऊन
ज्ञाने-एक होणे, साधन जणे देहप, एक होणे

जीवणें—भक्ति जगणें जिवणें पद्धा 'म्या वेंवि अन्यजन

सख्यमुक्तं जिवान् ।' -मुद्रगचार्य आर्यावे भर्षात् १

जीवतु—वि जीवन पहा जीवतुपात-अतुका-वि सुवा
 सिनी, सीमाश्रयनी ह्री [सं] -पितृक-वि भाईवाप निवा
 सुता वाप निवन असलेल (माणुस) जीवन्मातृक-वि आई
 जिवन असलेल (माणुस)

जीवत—वि जीव, प्राग्वतगारा, जितां [जीन] कळा-की
(प्र) जीवकळा पदा जियतपणार्थें तेंप, तज्ज्ञा •कोळसा-डु
जिता कोळसा पदा •सरकरास-डु जीवत अन्तु नरगावेहाल
भोगणें नासदायकस्थिति स्थंड, अनि घाणीची जागा •पितृव्य-
वि जीवत्पितृक पदा •पिशाच-संश्रंभ(समंभ)-अवदसा-
पुत्री (ल) उष्ट्यवी, प्रासदायक भाणत, जीवतमृत •भंड-की मणो
म्युल माणलाची भेट, जिवन अवपाना भेट (आममरण स्थितीं
तोड माणमाथी) •समाध-की जीवतपणीं हवन-स पुस्त घेणें
(व्याधिग्रस्त निंदा सन्यशी अर्पे कतत) •हत्या(ते)रन
कलार, भाग १०, जीवहत्यार पदा याच्या उलट भेळें हत्यार

जीवनिरु, जीवती—जी जीवती पदा 'ते असो प्रसन्न
भायलेकुरासि जीवती।'—मध्य १९

जीवन—१ अनुपप, अस्तित्व, प्राणधारणा, तिष्ठ २ जगुष्यत्वे, उदरनिर्वाहत्वे सधन (नवीकृते सिंहा अरिम, भक्ष्य, मज्ज, उद्योग-धरा) ३ कोणत्याहि वस्तुचा आहार भक्ष्य, धारणा-साधन, ज्याच्यातून जा पदार्थ जगत नाहीं ते त्याचें जीवन ४ ज्ञेय-ज्ञात्रीचे जीवन वायु हाडाचे जीवन पथी 'वदन क्यान्तुतखव' ते जीवन स तुम्ही।—एकव १५ ४ पाणी, जल ५ वमनादे सोत्ये गोत्रपगत, १८ त, सारखपणांत वे तितात सर्वो लुप्त असत म्हणून त्यास म्हणूनत अशी मात्ये दपान १० ते १०० पत्रात वगली म्हणून त्यास पतळ जीवन म्हणतात ६ वदन 'ना मेवका दगी जीवन'।—झा १११—वि अनुपप दगर्त, जीवदायक ते जीवन नाम जयत। तथे देसला ध्यनय'। [स] (वा) ७ चार्ले—प्राय पथी, आयु पदार्थ जगति।

‘त्यासी जीन घालीन मी।’ साम‘शब्द- ०२ लह-५ जा
 प्यासासी धडपड, का ‘ह्या काळत जीनमळह मोठया निरगुने
 चाश्या आठे’ -टि १४५६ ०२ ला-ळा-खी १ जीवकळा
 पहा ‘यच्या उष्ट प्रेरकळा, मरणकळा ‘बुद्धिमान मनुष्यास
 वेहरी करवेन पण जीवकळा ईश्याचे हाती’ २ आयुष्य
 पुष्कळ दिवस रासग्याची युक्ति ०५।ई -नापाडी-गई-
 माफक-किवि यथाशक्ति यथामाधन, वास्त्यनुसार साम
 य्य गुण (काम सागणे, दंड करणे, औषध देणे इ०) ०५।णी-न
 शक्ति जोर, आवेश, दम, योग्यता, धुरणारासक्ति जीव अर्थ ४
 पहा ‘या बोडयाचे जीवनरागी पाहून ओझे घरणे तें घाला’
 ०२ सायन शास्त्र-पाश्चात्य वैद्यकाती एका प्रकारे बारा हाराच्या
 औषधांचे शास्त्र मानवी शरीरात बारा क्षार असून त्यात एक
 अगर अधिक कमी झाल्याम राग होतो, ही उणीव कमी असलेला क्षार
 शरीरात घालून भरून काढितात ०२३-वि जीवाधार, जीकाचा
 बालक ‘जय जग ये जीवनसून। धी महालया असे।’ -शा १८
 १८०१ ०६ तु-३ १ जगण्याचा हेतु कारण २ जीवांचे कार्य
 क्षम साधन -नापाय-३ १ निरुप्रायन, जीन रासग्याची
 युक्ति ‘जीवनोपायो का जैमा। कोल्हानिया।’ -शा १८ ६०६
 ० उदरनिर्वाह, शरीरधारणा २ सत्प्रापासून वागण्याचा उपाय
 जीवन्मुक्त-वि १ जीवतर्पणच आत्मज्ञान होउन दहा
 भिमानापासून मुक्त झालेला, या जन्मीच सत्कार घुटील जन्म
 मरणाच फेर यातून मुक्तलेला २ पूर्ण आत्मज्ञानी ३ अद्वय विरक्त,
 मन्दस्त-मुक्ति-खी आध्यात्मिक ज्ञानाने ऐहिक सत्कारापासून
 व पदवी जन्ममरणापासून झालेली मुक्ता, जीवन्मुक्ताची स्थिति
 -मुक्त-१४ स्वतंत्रपणाने मेलेला १ दुःखीर्ति प्राप्त झालेला,
 निय पतिव १ (२) पूर्ये बडा
 जीवविशेष-सक्ति वैतन्ययुक्त करणे जीवत करणे ‘परि
 आता आनंद सोनि निविड। जे अमृताह्नि जीवविशेषे।’ -शा ९
 ०४ ‘आता एका करी ताता।’ -जीवनी दळन जीवनी मुता।’
 -पत्र ७७०

जीरा-आ (भूमिति) ज्या ।

जीवाजीन-पुअर जडापड, प्राणी

निर्गिर प्रागा सृष्टि [जीव+अनीव] जावः

जडस्थ-त्मक पृथ्वी [जाव+अनीव+जगधार] गधार-३

३ जीवतप आत्मा गुणती वड दहाभिमाना आत्मामा-

व्यापक ब्रह्मादा। त्यास जीवात्मा योजिल। -दा ७७०

याच्याहून शिवतामा दिवा परमात्मा-युद्धात्मा हा निराळा

आहे

जीराश्व-जीराश्व-क्रि १ जन्मापासून २ जीवत

अर्थ पर्वत जीवाम्य धर्म साहस करून स्वामिवाच्य करावे

-मारभा २५ ३ मनापासून, तनमनाने करून, जीवापलीकड
 ‘व समर्थ जीवाम्य धर्म करून दौत वाचू’ -नरादिस ००

जीविता-खी १ उपजीविता, जीवनोपाय पहा ‘यथा

एमे वर्तन। जीविके कले।’ -शा ७७ ३३९ २ शक्ति, सामर्थ्य,

असुकूलता ‘त्याणे आपलवे जीविकप्रमाणे धर्मे केला’

जीवित-न जीव, आयुष्य, अस्तित्व, निष्ण, प्राणधारणा

-वि जीवत केलेला, मजबूत केलेला जीवितेश-३ १ (काव्य)

जीविताचा, आयुष्याचा शास्ता (दवा, दम, नगरा, पियनर इ०)

२ जिवलग, प्रियकर माणूस जीवित्व-न प्राण, आयुष्य,

अस्तित्व जीवित पहा ‘वाळे ओढुनि काढिरी वाहेर। जीरी

त्वावर उदार त्या।’ [जीवित]

जीधी-वि जगणारा, निर्वह करणारा (समासात) निक्षा-

नौका अत्र-माल-चिर-कल्प-जीवी [स]

जुअ-३ जाडा, जाडी युग -वि जुळे ‘जुआ सागडी।’

-दाव १८० [स युग, प्रा जुग जुअ]

जुआळिकाळं-वि जवळ असणारा, रहस्यातील, टाच गोडी

रागण्यास योग्य असा ‘गुपितिर्जे जुआळिकाळ। मातुलागिते।’

-विशु ३५४ [स दुर्]

जुई-खी एक पुष्कळता व तिचे पूल जाईच्या कुलापेक्षा हें

पूल थोडें लहान असते याचा ओपशिरुण जाईप्रमाणेच [नं

यूनिता प्रा जुरिआ, हि गु जुरे, जुरी]

जुका(प)ड, जुकर(र)ड-न जू जोखड पहा जुकाड-

न जू (विरुत्काराची) [स योकर]

जुत्रिणें-अकि गळणे फमविणे जुत्रविणें पहा ‘या

झपते जुत्रविणें।’ -होला ७६

जुनाम-न थडी, पडते -अथप १ १४५ [अर जुनाम]

जुत्ति-खी युक्ति जुगत पहा [सु दुर्-युक्त]

जुपेळ-३ जुगार झूत [स घत, प्रा जुअ, हि जुआ+

खळ म जुवा]

जुग-न १ युग २ जुळे ‘गोडी ३ एका घरात असलेल्या

दोन सागट्या [स युग] ० डाव-३ सोंगण्या-पाशाच्या खेळा

तील एक डाव ज्या दानांचे दोन सोंगण्याचे दूग एक दम नेता

यते असे दान उदा० पोबारा, चवदा, पचरा दसदोवरा इ०

० दान-न १ जुगल्व पटा २ मुयाळे कागद वंगरे देवण्याची

पिशी जीवदान

जुगट-न गुग (वर्षे विषयसांने)

जुगणी-न गलमल्लिन परत (ध्यासतील) [जुग, हि

जुग]

जुगणे-अकि १ भाग तुकडे जाडें जुगणि २ (७)

७५ हांचे एकमत हाणें, सिद्धगुल्ल परपर मुमगल

होने (शेन मंगलान्तरि विचार, उपवास, वन्य) 'एक देश पक्षमा
तापः, दुःखः पश्यः स यामुञ्चे नानागणे कामाय खेदाने जुन-
नाही.' ३ सनसू पश्ये; सत्त्व होमे, सत्त्वोद होमे (वधु,
वादी; प्री. तानी सोपी). ४ मितक वणें, वणपर वणें; जुजो.
अनुप पमना होमे (वडभावे वण ६ वांसी). 'आह्मी कापड पेग र
होतें पंतु कापड मन्थे. कामें जुन नाही' ५ शोभाय
श्रीपुण्यांनी एरटये. ६ अनेक गोष्टया एका कांटे वणें. [मं. जुग]
जुगल-स्त्री. १ जमार, समूह. २ सत्त्व; मित्रक, एकजना (वां.
उत्तय वासी). 'या यथेयाची आणि श्वपानी जुगल बांधी होतें.'
३ सानना; बरोबरी. ४ जोडीने गणे; वेळणे; दुय्य्याची भावने
जमविणें, गाय; एकेमेकांवा संयोग. 'याभा पुढें तमें गतां देत
नाहीं पण माथून सुर देणाराची जुगल बांधी वरिणे.' ५
सत्त्व केळें घालून, मगल ६ (तामा) जुग; जुड; जोडी.
[मं. युवद, प्रा. जुगड] जुगविणें-१ एरटजोडणें, संयोग करणें.
२ मेळ बसविणें; एक मिळक करणें ३ सत्त्व करून देणें;
मैत्री करविणें. [जुगों प्रयोजक]

जुगत-स्त्री. १ सुकित, सरल; पातुये; शिकन; व्यावहारिक
दुपारी. २ जुपड वा बटुदहि केळी केवडा योजितात. ३ जुगत
पडा [सं. युज-युक्त, युक्ति. का. जुगत] जुगताई-स्त्री जुग
अर्थ १ पडा.

जुगन-वि एकन; मीलित. 'रूपि छले जुगन.' - वना
४४. [जुगों]

जुंगा-वि (प्रा) लंज, दुपार; बतुर, पुढल.
जुंगा-३ शिंगा नावका माता. 'जेव सा. वजावा धुधुताडी.'
जुगियावां काजनाटी' - शिष्ट ३१४.

जुंगाड-न १ (को.) झाडे, छुपे, वेदी हत्याचीं व्या
पाना-पायाची युवायुन. जुवड, वाट मिस्तारणे झाड, छुडप,
जळी. २ (ल) अगडबंद माथून, रेडा, साप, मामा इ. [जुगों]

जुगांत-न प्रलय, पनोर जुड [सं. जुग-भेज]

जुगार-३ श्रमप्राप्तीच्या लोभानें निरा नशिवाची परोक्षा
पाहण्याकरितां कमेयुकीच्या वेळाल पैसे लावून खेळणे; जुगा,
वून, तंटे [सं. जगतर, प्रा. जुगार] जुगारी-न्या-वि जुगार
खेळणारा, जुगारीचे व्यसन खेळणारा

जुगुप्ता-स्त्री निंदा निमैलना; दोर देणें, खबरे [मं]
जुगुप्तिन-वि निश्चित, दोर दिलेले, निश्चित [मं] ० दहि-
को. (कृष्ण) बोळक्या मज्जभागा व पाकण्या आउचित करणे हा
भाव जुगुप्तायुक्त आहे

जुगुत-१ कल्प ६ सुकित, योजना, खुवीदार करणा
वृ २ कला, कौशल्य; हुतोटी, कायची मुखेख व
अवधी. ३ काटकरांनी प्रपन्न चरविणें; निवड करणे

रुपयन वधी नी मंगलग्रांणी जुगुत वरिणे. 'जुगुत पडा [सं.
मुक्ति; हि. जुगुत]

जुगुल-स्त्री. जुगुत पडा.

जुंगो-वि. १ (गो.) वृद्ध. २ निम्मात्र. जुंग पडा

जुगोटा जोगी. जोगिडा-३. कावड्याच्या मंगलग्रां,
सुपमर मीर व पाडा माप. हा निर्मि, मोर, सगा माणसा
आहे, कावड नाही. - यदुलार ३४८. [सं. योगी]

जुगम-न. युव. [मं. जुम]

जुजुंज-स्त्री-नशी, युद्ध; वडाई; शोबी; भाडण; कज्जा.
'न होमोनी जुज भाडण.' - शिष्ट ११०. [मं. युद्ध, प्रा. जुंज]

जुंज हाणें, जुजणें-मक्ति. लणें, भांडण करणें. जुजना-
वि. १ भेटणारा, शेन विरुद्ध निजानीं समोसामोहन देउन एक-
मेकांम निळणान्या तुट्या, काट्या, व्याणे दिव्ण देवरेव्दा व
एकेमेकांवा एकेमेकांवा भाषार आहे असा. २ एकेका उंचदरा
वेगवेगळी कामाग सुट्यात होऊन मज्ज्यावर एकेमेकांम निळणें
(काम, सेनाची कापडी इ.) ३ कागदाच्या वरील व मालील
बाह्यद्वय लिहिण्याग प्रारंभ करून मज्जे येऊन सेटणारे (लिखाण).
[जुन, जुंग].

जुजदान-न. जुगदान पडा. कापडाची पिराची, बटवा
(कापड, पाने, सोपड्याची चीनान्मु इ. देवण्यागाटी) 'जुज-
दान वेळीत आणिलें तथेन दत्ताकळाची यादी' - रा १०७१.
[का. जुजदान]

जुजधी-वि १ विरुद्ध, टालुली, सतानी निबांहापुरती;
कमजोर बांधणी (इमारत) २ ल्हान प्रमाणावर चारविण्या
तलपुता, विरुद्ध; यथा बंधविन निबंहापुरता (पेवदार, पंदा).
३ थोडा, हलका, काहीमा, निजि. युद्ध 'जोति जुजधी फड
आले.' - रा १८३३. ४ कामबलुग टालुता, इगमरी.
'जेव लोडे मनेन काडी विरुद्ध मज्ज होउन एसा सनेने
आपल्या रुनेन काडीं जुजधी ने करपावतल टाल केले'
- पार्लेमेंट २४५ ५ आदीय (संसार) - किजि. वेतापानें;
दुद्ध, दुःख. [मं. जुजधी]

जुजदयी-३ जुजदशी-स्त्री-को १ काळजी, दिता;
काळजीक युद्ध, निवाची, पदायिणी (किं० ठेवणे, राखणे, बरेणे;
पाहणे) २ काळजी. 'शारवे दगामे तीन चार लुखे, तेथे
पाहणे' ३ 'वेणान्या जाणान्याची जुजदशी बहुत आहे' - रा
माद ३ काळजीपूर्वक बंदक्या, संगदणी (काम, पंग बांधी).
[मं. जुजदशी]

जुजुंजट-मुताय पडा.

जुजा(झा)ट-वि युद्धयुद्ध; युद्धाची आवड असणारा; वीर;
रुबक्या. 'आधीं जुंजाट; पुनी होमावें। मग जुंसावया

शत्रु पेयावे । '—शा १८ १२८३ —न लटाई, युद (निं-
लागणे, होणे) [जुज]

जुजुतु—उ जपानमधील एका प्रसिद्ध खळाचे नाव या
खेळात शस्त्रीपेक्षा दुसऱ्याचा जास्त उपयोग करून आपल्यापेक्षा
अधिक भारी अशा गडयस चीत करावयाचे असते [जपानी
मुलं रा युजुतु]

जुज्वियात—न किरमळ गोष्टी तपशील 'आम्हारडील
जुज्वियातेचे फडच करून यावे'—रा ५११ जुजवी पहा
[अर जुजवीयात]

जुझा-यात-वायु-मास्त-पवन—उ (वायव्य) झा-
यात २० पहा

जुडणे—अकि १ जोडले जाणें सयुक्त होणें मिळणे २
एकत्र जमणें, गोळा होणें 'मग ३ जुडणें यावदल्लि कधीं कधीं
यागितात [स यु-यूय म जुड]

जुडी—स्त्री १ जूट तैक्ष्य मिलाफ २ दोळी राफ ३
गरी, जमाव, समाज [जुडणें]

जुड्डा—उ वहा मित्र-कौलाचा समुदाय, ढीग [जुडणें]
'एवढी पक्की शासनायाग पावईं जुडैं रागली'

जुडगा-गें, जुडगा-कें—उन आरा, गरी पेंटी, रहा-
नया गद्दा, जुडी (आगकाडया, भाजी, उभाईं कागें, वात,
कत, इ०ची) [जुडणें]

जुडवें—कि (गो) आगलट करणें हुदून पडणें जुडणें
पहा

जुडणी—स्त्री १ जुळणी, साधणी जोडणी २ समुदाय,
जुडगा [जुडणें]

जुडणें—अकि जुळणें १ गमणें, प्रगट होणें, जोरांनीं धावून
येणें, घुमणें, जुळणें 'जवायाला सर्व जुडतात परतु कामास बोणी
जुलत नाही' २ एकत्र जमणें, येणें 'तो एकठां हाता तोपयेंत
मी त्यानभोरार भाडलं भग ते जुडून येताच पळालें'
३ मिळणें जमणें, जुडणें, एकरुत होणें विरोध न येणें (अनेक
यातम्या, मजदूर यांचा) ४ मिडणें विलगणें सवणें मथरा जुडे
अतरी उडे । '—मध्य १० —सकि १ व्यग्रस्थितीर व क्रमानें
एकर कणें, जुडणें एकर स्थणें क्रमानें खवणें २ लावणें,
पारविणें, वर वसविणें, ठेवणें [स यु-प्रा जुडिअ]

जुडा—उ १ जुझा समुदाय (आगराडवा, भाजी,
पेसिली, अगडी याचा) २ गाठ जुडी बुचडा अगडा (वेस,
कादे याचा) [जुडणें] जुडाई—स्त्री १ मिलाफ करणें नौतणें
जोडणी २ जोडलेल्या सदुक्तता जुट ३ जुळविण्याची मजूरी
४ (गवडी) वापराम

जुडी—स्त्री लहान जुडा जुडा पडा

शब्द ३ ५१

जुडी—स्त्री १ सारंगी मकराना त्याच्या सोमरीबद्दल
बकीस दिलेली इनाम जमीन, २ या जमिनीवरील सुकरी, सारा,
पण

जुडीव—वि वयस येत गेलेला जोडलेला, ठेवलेला, घेतलेला
[जुडणें]

जुडणें, जुंतणें—सकि (१) जुळणें, जोडणें तरी सवार
पतीं जुल्लिया । भवताचि असार्व । '—शाट ४४ [स जुत]

जुतरा जुनी—स्त्री १ लहान ओढा, नाला, ओरोळ २
बोरडा ओढा ओटयाचे काढे पात्र (प्र) झुतरी—त्री पडा

जुता, जुती जुतें—पुत्रीन पायताण, जोडा, वहाण, वपण
(एक अयना जोड) जुती—ने पैजाग—त्री १ सेयरावेयरी, जाडा
जोडी बाह्यानीं एवमेकाम मारणें (निं करणें, हाणें, चालणें)
भाडण 'सग्या भावता दखील जुतेपजार हांतें'—आगर १ १८४

जुती—स्त्री जुपणी

जुत्तपती—उ (वा०य) रणउखल थोडा, माडा बावा लट
वया झुवोर जेडी 'तो अगद धमिणप्रती । सपें वनोनि
जुत्तपती । राभें धाडिले सीतातु २४११ ।'—भारा किंमिआ
१६ १५१ [स युद्धपति]

जुदा—वि निराळा, वेगळा भिन्न, अलग [फा] जुदाई—
स्त्री—स्त्री. निराळेपणा, वेगळीक, अंतर 'पडित प्रधान व नराय
निजाम याचा तरिका एरुशलीचा वदिमापासोन काळत आला,
हवांचें त्यासी जुदागी नाही'—रा १० १६५

जुनट, जुनथट—वि १ जीण प्राचीन, जुना २ अनुभविक,
जुन्यासारखा 'जुनट जुनार हा यंतु । नाही जयातें वळव ।'
—गीता १ ४३५ [म जीणें, प्रा जुणनवतु-वग प्रत्यय] जुन

वत—स्त्री नलगवरी, वडडो झाडाई पिळलेलीं पणें जुनवान—
वि १ पिळलेलीं (पणें) २ जुनाट (झाड, वनस्पति)

जुना—वि १ पुराण, प्राचीन पुरातन अर्वाचीन काळचा
नव्हे असा 'आता जुनीं माणसें वडुया राहिलीं नाहीत' २ पार
दिवस वापरलेगी (वस्तु) सिजलेला फांगे ग (जि.म) ३
समाप्त हाऊन ज्यास पराच काळझाला आहे असा (व्यापार २०)
'तुच पकिंचे जेजगण जवून उटून जुन झाले, तरी तुजें जेवण
होतच आहे [स जीणें प्रा जुण गु जुन] •खोड—उ
दणन विच टणन सदाच (म्हाताच्या माणगात लयात)

जुनाट—वि १ जुना प्राचीन, पार दिवसचा जुन्या काळचा
'आताचे मनुष्यापेक्षा तुनाट मनुष्य प्रामाणिक' २ पडा, पड
(बुद्धि विचार अनुभव झाड) या झाडातें जुनाटें झाड
पाहून तांका •पाना—वि वराच जुना जुनापुराणा, वापरलेला,
फांगेला (वपडा भांगे घर) ३ जुना अर्ग ३ पडा •पापी—
वि भूत, मद्राणा (म्हाताच्यापद वापरतात) •पुराणा—वि १

जुनरह, जीर्ण, धर्मेण. २ वासरेला, मित्रेण; जुनरणा. जुनरह (कामरार, हुरा, परा, व्यापार) [जुनरहि जुणया] ० जुनरा पणें—अहि १ जुन होणें, पर हाणें, पणें हाणें, रथाविच हाणें, वराणें, दाना पाणें (वस्तु दाद, बुद्धि, अभ्यास, यत्नी, योग इ०) २ (वांर पथानें) सारथ्यानीच जोर जाणें (बुद्ध्या), उत मत्ता कडेस लागणें जुनेरें, जुनेर—न (पे.) जुनें पर (विशेष वादकांचें जुनें जुनें)

जुनरहरहृतर—३ शिकत, लुब्धेगिरी, दुषि, कगमत, म्दपड, उगडाळ (हा शब्द व्यापार अभानें वापरतात) 'जुनर हर हुरा कन मी पोट भगो' [हुनर दो दि, मिया जुनरहुनर]

जुनरी—रि जुनरातापेरीं इहं जुनी हरुनी—जुनर सारणील लारापी हुसारी व गोंडेगिरी कर्ण करतावा वापरतात.

जुप—ग बोडार भाडार 'मातरि देव-गजगामीनी जुपे' उरडीं मन पावा । '—क. २३

जु (जु)पण-णी—रि १ जुणयापी मिया २ जुणणी ३ जुणयाचा सोदस्करपण, योग्यता, शंकराभासी जुळते असणें 'ता पेलनी त्या वेगची जुपण आहे' ४ (क) भंगम वागण्याची शोरी. —न (राजा) गाडीनो पुरी, ह्याड व जू यांना वाचणारी दोरी २ जाड, मजकूर पदार्था-जुपेडी तिपरी शोरी ३ (विण काम) मागच्या दुसऱ्या टोकावरुन सून माणणें धनुष्याद्वि लकूड, शा लकवानें व गुग्गुदानें हें सुत ताणेंलें जातें शुद्ध पदा ० जु (जु)पणें—अहि १ जोडणें २ (छ) गुंतविणें, कामास लावणें, लागणें ३ प्रारंभ करणें, व्यवस्था लावून देण (काम, उपाय, इ० री) ४ प्रसन्न होणें (बुद्ध, वाद इ०), गुग्गु हाणें 'त्याची बोळता याल्ला अक्कमात ल्याई जुपी' [मि जुन प्रा. जुण] —न १ जुपण अर्थ ३ पदा २ (विणकाम) कापड विणून झाल्यावर उणारीं एक ताण्याची धाटें दुसऱ्या बाजुड विणायल्यास ताणयाम जोडण्याचें साधन ३ (छ) उत्पत्ति, रचना 'जै पहिलें मूर्तीचें जुपण' । '—हा १४५० ४ कैलासा गळ्यातील शोरी जोडडाचा प १, दांरी, जुवणी, जुवारी पदा [स जुन, प्रा जुण]

जुपन—न (व) जुपण पदा आज्ञाच्या जुपण्याच्या पारी, चन्दाट, वातडी, बाला मिटून

जुफण-णी—णी—जुपण-णी—पदा

जुफा—३ राजगाजा—मुख्या ११०

जुचा—३ वायवीक शया (सर्वांत वर घालण्याची), जुव्या 'जुचा मोट्या पवीच मधवा'—पेडि ३५० [फा.]

जुवाड-डा-डे जुंवडा-डे, जुमाड—न १ वेणी किंवा रोटी यांचा जोडशार बाळेल्या बुवडा, गाड २ मसुदाय, शुक्ता,

जुवगा (बाध्या, देव, घोस, मुठपा, केग, मोत्यावे गर इ० वा) —दा ११ १११ 'जुमिया जुवावे' जुवाड १ हें मी वरीन घट रीड १ '—व्या २, १३ १५० ३ मागावे वेडोडे 'हाने सवितीं सपेनें' । गुड १ सपेनीं जुम्याडे । '—मुआदि २९ १०६ ४ वाट पनाचा दड, छुट्टा, आडी, शाळाच्या पत्ताची, पलांशी गुना गुन, दाट शाडी 'माना दड्याचें जुवाड १'—दा १० १, २ ५ (निघेत जुवाड), माणगाडी टोळी, समुदाय. 'माणगाड्या जुवाडवीं जुवावे थावनी' जुवाड पदा [म जुम, प्रा जुम्म, तुड ० ई जवड]

जुम्द (वर)तुल—आमासील (पन्नाम) पल्—धोगत व तामरकोत केर 'जुवतुल अमासील बल परतान दताजी देगमुस'—दा २० २१६ [अर हुन्=मार, नवनीत, वा]

जुमडा—३ (प) जुमडा जुवाड पदा

जुमला, जुला—३ १ लूण उमा, डेगीच, आकार 'माकिरी गंगर जुम्ला पारी' तें विदीं बगारी निडी । '—मेम्क (राकाधिकार) ११४ २ समुदाय ३ शरासीं घोंडेगाराची पळेल, शहर-दीडें शिपारावे पायदळ [अर जुम्मा] जुमलेदार—३ १ जुमत्यावणा भगिबारी, दतापिप—ताम्बो ६१ २ जमावडीसत्यातील गुन्व हितापनीम

जुम (म)स—१ अय, धास्ती, दराग 'वेकावेनी जुमस खाणार मारीत'—पेद ४५ २ वच, फारकत जुमान पदा

जुमान, जुम, जुमास, जुमस—पुनी १ जागा मोठेणें, सत्तेणें, बदलेणें, हार खाणें, हटणें (वेदमीं निपेभापी उपयोग) (किं खाणें, प इणें) 'वाऊर जुम खात माही किंवा खाऊ देत माही' 'हा सागरार, हे दुसरे, हा किंवाप मग जुमान खाऊ देत माही' २ धार आहत्युक्त भीति, दरात (व्यक्ति, वस्तु यापकीं पार भयप्रद किंवा धोर अशी करपना) (किं खाणें, पाणें, पडणें, अणें) 'सुषोड वडासले म्हणून तो वा तुला जुमान खातो आहे' [वा जुविन्=गति व पा जुमान=कल्पना, विचार. या दोन छन्दापादन वरील अर्थांच शब्द बनले आहेत] जुमाने—अहि १ श्मिंत मानणें, मान देणें, महात्वाचें, गारकल किंवा मयंवर आहे असे समजणें, भय बाळगणें, पर्वा करणें (निपेभापी उपयोग) 'थो सारकारा जुमानत माही ती वा सोताला जुमा नता' २ कमाळा लावणें, अजमावणें 'गोरी जुमानून पदा' ३ अलु-वनीच, दुर्निवेद आहे असे मानणें ४ माठणें [फा जुमान]

जुमारात—लीं जुमरात [अर हिं जुमेरात]

जुयडे—न (शें) वरींतील, साडींतील वेर, नदीच्या पात्रा चीन उगडा, पडलेला दहानवा भाग [स द्वीप जुवें पदा ट= अल्पतदर्थक]

जुर्द—वि घोंड्याचा एक रंग—अथय १ २८

जुरत—स्त्री धाडस, ताद, मर्दुमरी, विशाद, शोरी (निपे धात्री प्रयोग) 'जुरत वोगाची पाहील मजकटे नजर करून वाढी'—पळा ६ 'मुबईवाले याची बाय जुरत कीकल म्तेकर टागितोळ त्यास तपावन बरितोळ'—ख ७ ३५६९ [अर जुमैर] **जुरदार, जुरती**—वि धाडशी, शूर, धीट, हिमत्दार [फा] **मेहमत**—स्त्री धैर्याची बोधीस 'पूर्वी पासोन जो रोगी जुरत मेहनत करीत आटे त्यास मुल्ल्यास व खगन्यास व फोजेम कमी माही'—दिमरा १ ३४

जुरदा—वि (माण) उत्तम

जुरा—उ ससाणा [अर जुरा]

जुरा, जुरांवावरा—वि कुंरबाज, अक्कडाज, रगेल, नटवा 'सवाई यशवतराव जुरा'—ऐपो ३५१

जुरां(मां)ना—उ देड, शिक्षा [अर जुर्म=गुन्हा, अर मूल जरीमान फा जुर्माना]

जुलधगार—स्त्री मिरवणुकीत तावुताच्या बरोबर तरवार आणि माला नेतात जो [अर जुलफकार=भोंक पाडणे, अलि याच्या हजवारीचे नाव]

जुलमाना—उ वड [अर जर्मना अप.]

जुलाय—उ १ डाळ होण्याचे औषध, डाळर, रेचर २ त्या औषधाने झालेला डाळ, रच. [अर. जुगव्]

जुलूप—न केसाचे झुलूप, काकपत्र [फा झुक्]

जुलूम—उ १ जबरदस्ती, जवरी, बलत्कार, परपीडा, अन्याय, अन्यायाचा दाब, प्रतिपक्ष २ जोराचे कृत्य, दीपे प्रयत्न, अतिशय धम एखाद्या गोष्टीत वेगुमारपणा या अर्थाने उपयोग हातो अतिशयपणा, जाजती, कमाल 'आज पावसाने जुलूम केला' 'पोराने रडण्याचा जुलूम केला' ३ अतिशयवैयर्थ्य किंवा अवाढव्य आकारमान पाहून झालेली आश्चर्यचकित मनी शक्ति दृष्टीविषयासाठी योजितात [अर झुल्म] (समासात किंवा सामान्य रूपत जुलूम असें रूप यत्ते) मामाशब्द—**जुलमाचा रामराम**—उ (आपल्यासाठी नीट न वागणान्या अधिकाऱ्याला तो जुलूम करीला या भीतीने, केलला रामराम) निरुपयाने नाखुरीने पत्करलेली मोट, सन्मयपण वडक हुकूम करून वकळ करावया लाच पाहिजे नारी तर शिक्षा होईल अशा धात्रामुळे केलेले काम सचाने करून घेतेलेले काम, नोकरी इ० 'गाज या घराला रामराम दोरण्यापेक्षा घटकांभर जुलुमाचा रामराम पत्करला'—आ १०

जुलमाजुलमी, जुलमाने, जुलमाजुलमाने जुलमानर—किवि १ जगरीने, वळनोरीने २ अतिशय धर्माने वद्यने जीववोद्देह, होरेर तिका प्रयत्न करून, सुक्तिप्रवृत्तीने [जुलूम दि] **जुलमी**—वि जबरान्नी करणारा, कपोर प्राणीपंड अन्वयाची [अर झुल्मी] **जुलूमजवरी**—न्या बलत्कार जुलूम **जुलूम—जुलूम**

जास्ती—स्त्री १ जुलूम—राजराडे २ १२० २ जुलुमाचा, जबरदस्तीचा व्यवहार किंवा आचरण, बरडा अंमल, मत्ती, जबर दस्त उपाय [अर झुलूम+फा दस्त, फा जिआस्ती] **पाद शाही**—स्त्री अतिशय जबरदस्ती, बलत्कार, वळजवरी, वटव पणा, कार्यातिरेक, अमर्याद कृत्य (एखाद्या कृत्याचा वेगुमारपणा दर्शविण्यासाठी योजनात) [अर झुल्म+फा पादशाही] **वाजार**—उ टाविक दिवसाहून ३-४ दिवशी भरणावयास सांगितलेला बाजार

जुलूप—स—उ १ राज्यारोहण २ ममारम, वाट, डाब डोर, मपमा, वैभव 'तिरङ्गन दीडप्रहर रातीस मोठे जुलुमाने फिंगियामदवर्तमान शहरात आले'—रा १ २७ **जुलूप पहा** ३ मिरवणूक 'आज मुसलमानाचा जुलूस निवणार आहे'—वि वचनदार [अर जुलूस]

जुलु—उ इमरी बर्पाचा सातवा मरिना [इ]

जुलुकद—वि. प्रतिष्ठित 'जुलुकद कृष्णराव नारायण'—रा ११ १०० [अर झुलू+द]

जुलुदाई जुलुही—उ मुसलमानांची बोटी, विणगर [फा जौलुद्, हि जुलुद्]

जुलुव—न जोखड जू पहा

जुवडी—स्त्री (खा) जोडनू, जोडणी जुवाड—डी पहा

जुवणी—स्त्री १ कोळप्याची जोडी २ (राजा) जुपणी, जोते (बेल इ० काव्या मानेस अडकावयाचे)

जुवळ—न जुळें, जुळीमुलें, एका गर्भापासून उत्पन्न झालेले दोन प्राणी [न जुगल, प्रा जुगल, जुवल]

जुवळा—रि १ जुळा, जावळा जुळ्यापैकी एक २ हुंदेरी, जोडीने वाढणारी (फळे) [जुवळ]

जुवळी—स्त्री १ जोडपे, जोडा, जोडी युग्म २ जुळी [जुवळ]

जुवा—उ साधा, जोड, जवा, एमकेसाठी बरोबर मिळवें, जोडले जाणें जवा पडा 'तीं (कौले) एमकेकत जुवा होऊन वस तील अशीं अलापि'—मॅर ८१ [स दुज]

जु(जु)चा जुवें—पुन (को) नदीतील घेट उदा० कुभार जुवें गोंव जू पहा [स द्वीप]

जुवा जुवार—उ १ फाशाचा खेळ घुत जुवार २ जुवारी 'ते निणें बीं जुवारापे। दिटपर।'—झा १० ६७३ [स घुत]

जुवाड जुवाडी—स्त्री लहान जोखड, नागराच्या बाहुलीच्या वगैरे पुनील बेलच्या मानवरील जू [स दुज, प्रा जुव]

जुवा(मा)मर्दी—स्त्री जगमर्दी, शौर्य जवानमर्दी पडा

जुवारी—वि जुगारी 'पांणे भाट का नागारी। सामान्य भिया का जुवारी।'—झा १७ २९६ [स घुत, प्रा जूज जूवाहि=दुत्तार]

हुरारा—का पोथडा त्वगि (धान्य) (पुरी वागी
ह शब्द पुग प्रकृत आणि तेंवगी मडळीन प्रचारा आहत पल
पशावर त्याला जायज सन्गुग मडणत [प्रा द हुरारी हि]

हुराला—ली (बी) बैलाजुगयाबा दोरी जुवभा पदा
[वृत्तार्थी]

हुराज—उ (गो) -यायापीस आपल्या वडिलांच्या
आठ्याच्या एका जुरीनात या मिदलानी दैत्यपत्नी वरी
चक्र लग्नी होती -सद्याही १०४ [पातु ३ जव]

हुराज—वि फाशांनी घुन खळणारा जुगारी [जुवा]
जुगयाजी—ली घत फाशाचा खळ जुगार यज्ञचा नाद

जुवा जुगार जुगरेगजा—जुग ६० पदा

जुपी—ली आनद' विषेच्यावा राहून न ही एक जुपी जुपी
-त्रिककविता वृ १८१ [स जुप-गतोपविर्णे]

जुस्त—वि (कु) दान्य खोवर [स जुप-जुग तुज्द
जम् के जुस्त]

जुजणा—ली १ परस्पराचा संयोग जुजण्याचा व्यापार
मजले विना व्यक्तींशीर कमवार जुळणे एकत्ररण घेता योग्य
आणि नियमित एकत्रीकरण जुळणे पदा २ मेळ तुझा समता,
जम जबा त्या पदाची आणि अभागी जुळणी धागडी हाती
आमने जुळणस कोणी मिळत नाही [जुळणे]

जुजणे—उक्ति १ नियमितपणे एकावर एक टवणे (घडी वस्तु)
बाजूला जाऊन (कापड सोडें करण्यासाठीं ह्यात टुकडे) एकापुढें एक
लावर 'नडणे' विना टवणे ही कळावी सारकी जुजत नाही २
(शब्द आणि लं०) मेळत एकत्र मेळो ३ प्रवृत्तित जुजविणे
(यदाचे माग कविताव चरण ध्यानीं खरी सुतोके वागद
पान ठम ६०) 'वागद पवरले आहत त नाट जुजद म्ब मेळ
वगविणे' एक जुळणी करणे एवत्र आपणं टवो (अनक हिन्व
मज्जर नानाविध स्वभाव) तुम्ही गोष्ट वाट्या पग हिदा
पूर्व पर मवव जगत नाही [स जुज् जुगलित प्रा जुगलिय]

जुजलेला—वि १ एवत्र कला सयुज् २ (वद) सवच्या
सत्र विना जाठ दत्त जगतल्या (वेल) हावैत्र जुजलेला आहे
=यास मवे दत्त आठ आहत

जुजु—उ भात जुडी—वदलापूर ६० [जुळणे]

जुजुनिणे—मक्ति एकत्र करणे मळपारणे [जुळणे प्रयोजक]

जुळा—वि १ जावळा जुळा आतळयाजवळ नाही एव
२ दुर्गम 'चवळान जगा एकमेकम बिडून उलवत जात्रेनीं
जाशनी एवत्र वाडणारी (दोन फळे) जुळा आता कळें [स
जुग]

जुजाउ(श)ळ जुज्याजुजय—भा १ व्यवस्थित गाडगी
मोन्वरी वज्रव्य (अनक भाग ० पकि २० वा) जुगरी

पदा २ अनक त्रिकाणहू आण्ण पर करण गाडण (वस्तु)
तयारा [जुळें]

जुळारी—उ गद्वर जोडणारा जोडारी (३) कपाटिण
[जुळणे]

जुळी—आ १ गद्य नीग गद्या जुडी गुम्म जाड
(विडपाचीं पनें पते कागद २० एकाच जातीच्या आणि एकाच
आकाराच्या वस्तु) २ दोन वाग्याचा दागिना दान रत्ने विना
सोनरी मणी अमळे दोन सार ३ एवत्र वळवित्रेनी दोन वातीची
जाडी ४ (सामा) दुगरी वाडवस्तु जुवडी पदा [जुळणे]
००३—ली कावेण्या मण्णच्या मिवा दिव्या पोतांच्या दान परात
संग्याच दोन मणी घट्टेण लहान मुलांच्या गड्यातीच दागिना

जुळें—न १ जोड मुलें आवळी जावळी मुलें जुळव पदा
२ वागड्याचा 'पोड' विना वागड्याचें जुळें जुळी पदा ३ जोडी
दुकड जुग यात्रयी-अव्याचें-कड्याचें-परुचें-फडाचें-जुळें
सापचें जुळें-आपारचें मंजुन ४ नवतवायका पुरणद्री, मिथुन
[स जुगल]

जू—ली ज (प्राणी)—वदलापूर १२८ [स युका प्रा जूभा]

जू—न १ पैलाच्या मानवरचें लाकूड जाखड जुव पदा २
(ल) ओरें वाचा (नवदारीचा धयाचा काळजीचा २०)
जावदारी [स जुज् प्रा जूम]

जू—न जुगार घुन छलित्या विदना—। माणीं जू से मी
विषयणा। -हा १० २८८ [स घून प्रा जूम]

जू—न (बों) मनीताच व जुग पण [स दीप]

जुग—न १ मण्डी टोळी जुग त्या पोराचें जुग पाड
ह्यावातून सभेतील यमचड माण्णार भाही २ मडळ कृ समिती
सत्र ३ (सौम्यवाचा वज्र) दोन विना ऊचित सौम्या एरा
परात या ४ जुग एक दीप सामान 'जागें' युग ही चार आहत
जुग पदा [स जुग]

जुग—न (क वागिरे) दोन्या (टाकणी, अलाज जुगप) तयार
करणावतिना करेनें एक साधन [स जुग]

जुज—वि थोडें विन्याड छत्र जुज ब्रामाकरिता आपभा
पयान नाकुती राखणें दीन नाही -रा १९ १० [स जुग-न]

जू—रुक्मी १ जुग टद मडळी, जुळळी मण्डी २
मोपा मना सलगी लपमल्य ३ समान ताडा राघ रामु
दाय कप ४ गवज्ज गगोड पदा [स युव प्रा जुद विना
स जुग प्रा जुत] ० भाऊ उ हाचवदर ६० वगीतोड परम्पर
पुढर एवत्र वडवलीच वपि

जुडा—उ (ना) -वपन जुडडा (क्रापा) [जुडा]

जुद—मिनि गज त्वरनें जद जूद चनापण ताळ
न्याजवां होयसंकरे -रा १९ ४१ [स जुद] ० तर-वि

जेठी—उ १ म० पठित्वन, पु० वि० 'बोडि खरी' अणुननेणुन—मिनि गयेव, गां ठिवाणी, 'निगाधं पदे उषसा। जेठे मे।'
जगणे। जगतिं भागन। निवसाणी।'—मज्झ १७ २ उदेव,
प्रेर, वीर 'मनोवर्णी पोरय जेठी।'—सुग्गता ११.११. [मं.
उदेव, म० न०]

जेठाडी, जेठाडे—न जेठो। पणमाग पाज्या. [उदेवच]
जेठु—उ (वे) कोरी [वा जाह]
जेठलां—मिनि (चि) जेठा. [म० याता, प्रा० जेतित]
जेठपळ, जेठोळ—मिनि १ पोपदेव जेठपथेव, तिनका
चेरपथेव २ इतरा वेळ, उशीरा याक्या उष्ट तेराव
[जेठपथेव]

जेणे—न जिणे पदा
जेणे—मं० ज्यायोगे, ज्यामुळे 'जेणेवदतीति वाहे।'—दा
११० [मं० दार, प्रा० ज, म० जेनल्ले—एवेंकमन] •वरि,
कमन—ज्यायोगे, मुळे 'जेणेवदिनि गेतरा तरे।'—पंच १.२७.
जेतज्य—वि विरयथाग योय अगा [रा]

जेता—मि तरेता विजगाता, अग्य विजशी, जयसाणी.
'शोर आरुहादे जेताया।'—पण्य १० ८१ [स० जे]

जेताधी—उ (गलीत) गर राग दा रागात वरुन, बोमल
कपम, तारा गाता, तीन मज्जम, पंचम, बोमल गिवा, तीन
निपाद ते दार लगला आरोहंत कपम व धवन मज्जे जाती
ओदुव—सपूग, वारी गाता, तारा ती निपाद, गायनवळ तायेकाळ
[म०]

जेतुका—ला—लें—मिनि (काव्य) जिजा, जेठडा (परि
माणमाचर) • तिनका (सग्यामाचर) 'अगनिभाजि जे ज्जु
ज्जि क्षाजवे त ततुलजि लाळी।'—पचपर निदावतुने २१ ८
[म० याता, प्रा० (अप) जेतुल]

जेतुलाळे—मि जितके, जेठे स्पृण 'दरे जेतुलाळे वसे
निपये। जेतुने जादियुरी जरी अचिद।'—झा २ २७१

जेतुर—मिनि (इ) ज्यात

जेतुर—न लय विचयीपाग विवण्याने सामर्थ्य [सं]
जेथ—मिनि (काव्य) जेठे ज्या ठिकाणी, ज्या जागे
मर (सवयदेश) [जंथे] जेथचा जेथला, जेथील—मि
ज्या जागेचा (सवयदेश) जेथपथेत—पाथेत—चर—मिनि
१ जितके ज्या जागेपथेत जो पथेत, ज्या वळपथेत [जेथे]

जेथु(थो न, जेथने—मिनि ज्या जागेपासून (सवयदेश)
जेथे—मिनि जिथे ज्या ठिकाणी (सवयदेश) 'जेथे नारी
उत्तम युग। ते वरं पणजे लक्षण।'—दा ११ २ २७ [स
यन, प्रा० जल्थ] इह—जेथे चारे (गता, रगतोय ह०) तेथे हणजे
(हणो हगतोय ह०) ज्याने उपहार केला त्याने वृक्षान वरणे
• फोडे—मिनि तेथे जेथे ज्या, रोणत्यादि ठिकाणी • तेथे,

जेथ्या—मिनि (थो.) जेथी, जेथी पदा 'कल्पी जेथी
माती तेथी थोणे काय झुगता'—जेथ २ ५० [मं० यन]

जेथीस—दुम—मिनि (मे) ज्या ठिकाणी [म० नो+
धीम=दुम]

जेथयळ, जेथोळ—मिनि जेथयळ जेठा वेळ [म
याता—दुम]

जेथयां—मिनि (काव्य) जेथी, ज्या वेळेस 'माती
जेथी जेथे ठाणी १'—दा १ २५४ [मं० यन]

जेन—न १ शुभ्य, लोकीय राउ इ० लाून वेलेतें लक्षण
• (य) निपातयाची गरी १ (ना) देव, दत्त [जीन]
जेनाच्या पदरी गांड देणे—मारणे—अवयव काग कर
ज्याचा प्रदल वरणे • मुद्दि—मि दुल्लुमुद्दि (ज्याप्रमाणें
दुल्लुमाण मुद्दे पाडली भाके बुडून जातात, त्याप्रमाणें त्या
याच्या बुद्धीवरील झालेले मयार वेळ्याच माठीने हानान, ह्याच
रुने). मुद्दि ह्यात्मने—मि मुरी, जड

जेपाळ—उ जयपाळ एक औषधी वनवृत्ति, याच्या बीटा
ज्वालाळोड म्हणतात, ही तीन रेचक असून विचाराच्या निराकर
उगाडून लवळान येरणां ही झाडे होतात [त जयपाल] इह
नराळाची भाजा आणि वेगुडीची भाजा जेपाळाचा डाळ—उ १
मोठे येव २ (दरजेवमन व व्याचीचीने) लवोवधी चूगे, ग्रीकेस्य
विनामरी, प्रदेव रोमारातील औषध, यदातर रोमवार रावमाण

जेपात—मि (कु) पाशील, जास्त जाफा पदा [जापा]

जेव—उ दिवा 'बनोवावर जाणे दोन दिवस सहजून
करजे, तें आपले जेवते आहे.'—मदवा १ १० [पा जेव, का.
जेव]

जेव—मि ठार (कि करणे) 'मय मज्ज्य एक वधूतून
घरन थापून लोकेवर जेव केले'—भाय ४० [पा जेव]
जेव—व—जीनत—मि शोभा 'त्याचे देण्यात रौनक अधिक
होईल, जेव व जीनत येईल'—ता ७ ११४ [पा. सेव्=अवकार
फा बीर—व—जीनत]

जेमने (जे)म—मिनि कसे तरी करून, पराकाष्ठेने, मोठ्या
कष्टाने (यामध्ये वलेल्या कामात अपूर्णता तरी असते तिचा
पूर्णता अशी तर बरणासाल निदान फार थम पडलेले असतात)
'विद्यार्थीही जेमतेम पळून तवटी यातायात, कळता'—मि
१७० 'समाधी निवळा तर जेमतेम तीन पास जाईत' [हि
सुत जेमतेम=जेमतेम]

जेमन—न जेवण 'जेणे तुसित कामचेसु वरणा पावत की
जेमनी।'—मोह्य २० ५८ [सं]

जेव—नि जिअण्यासारखा, वडा वरून घेण्यासारखा, हस्तगत करण्यासारखा [सं]

जेव्या—सर्वनाम (कान्य) जयाला, जया पढा 'देखत दखता आत्मघात। घडला जेव्या।'—॥ ८

जेर—वि १ कमी प्रसारवा, योग्यतेचा, अणक, लेवापेचा. २ हतरीय, दमलेला, भागलेला, धकेलेला, नम्ट, हैराण (आजार, दारिद्र्य इ. नीं) (निं होणें, आणणें) 'पडल्यानें त्याला मारी जेर केले' ३ चीत, पराभूत, निर्बल 'त्यापासूनसालीं तो जेर आहे' ४ हस्तगत 'तें स्थळ जेर करावें'—समास ५६ [फा सेर] जेरकडी—नीं एकाची कडी ० जस्त—नि हस्तगत, स्वाधीन 'पाण्यात गड घमविले म्हणून त्रयां जेवेंत आहे'—विनयुक्त ८० ० जवर—जवरी—नि १ डाव्या अंगाचा जवर व उजव्या अंगाचा जेर अशा मकेनांन खेडण्याचा गजिकाचा एक खेळ २ दुर्बळ, सवळ 'त्याम खळी न देता विषाड करावा, मग जेर-जवर खेळ विडी तें पहावें'—योगविद्याव ८० ० जररी—नीं (जुकीनें) जेर जररी, जुद्ध ० दस्त—वि १ जेर अर्थ १ पण, दोन गरजू २ कमजोर, दुर्बल 'तिंकडून दगणवे शाहानें जेरदस्त केले'—दम २६० याच्या उलट जवरदस्त ३ जेरजवर—री पडा ४ कार्याज, जेरजत 'ममताई दशपाडीग इणें तमास प्रणवा जेरदस्त केग'—भगनीमाला, अजंदास्त ७. [फा] ० दस्ती—नीं १ विपनवस्था, दुर्दलता २ गजिकाचे खेळातील एक मत्ता [फा] ० थार—वि नम्ट, होराण 'तेथें जाऊन वग्ये जेरवार व्हावें, वरनड अर्थे नाही'—दिमरा १०८७ [फा केवरी]

जेरवद—उ घोड्याच्या उटल्या पायातून घडून लगतून घडून वर म्हातीच्या कडींग वाढावयाचा घामदी पग, हा सरो सरान ओरेंलेग अमनो या वेदाचा उपयोग जीन जाणून धरण्याच्या व एकाशास मार देण्याच्या कामीं दिहोते 'प्राणी राणद पारत। जेरवद बावून वत।'—दा १७६३ [फा] ३६० १ जें न निष सगर्भी त निषे जेररी, २ घोडा जेरवरीं मनुष्य सगर्भी (ओश्यावा-समापना-पाणवा) (एखाद्यावर) ० उडविणें—जेरवाने मारणें 'सी राड मुरगीत बोलत नाही याजकृति चार नारद मारिले पाहिले'—नर ७३०१३ [फा जेरवद]

जेरवाकां—नीं न उडळली वट्ट वट्टी वावी 'जेरी—नीं दुर्गंधा, पडवी, हैराणी 'विरमी याची जेरी, धीमताची जररी अर्थे सोमनाथ वर्तमान आहे'—रा ४९८ [नर]

जेरी नारळ—उ एक प्रसारवा नारळ जरी नारळ पडा जेल—उ तुम, कारागार ४ दिवाळा ४ दंगला [इ]

जेरळ—उ तुंगावरील मुख अथवाग [इ]

जेवटा—उ जेण 'माडिंग गापाळी जेण। धन घेनी मगमा।'—धपा ४.०४ [मं लमन]

जेवडे—न म्हसरें, टोणों—दार [जिवडा]

जेवडा—वि १ जितरा मोठ, जितका २ जितका (मख्या वाचक), याच्या उलट तेराटा ३ जो, कोणता (पुण्यापर्वी), प्रत्येक, जो कोणी 'या मुलमध्यें जेवडा पडावा तेवडा शाहणा' एवडा पडा [स यावत, प्रा जेवडा]

जेवण—न १ भोजन, खाणें, अन्न भक्षण करण्याचा व्यापार (किं जवेंत, करणें) २ जेवणाचे पदार्थ, वाटलेले अन्न ३ आहार, ग्राण्यांचे प्रमाण [स जेमन प जेउणा] ० वार—उ (कु) धाढ्याच्या दिवशीं पितराच्या नाणें जेवावयाम बोलारिलेला मनुष्य (हा शब्द ब्राह्मणेत रत रूढ आहे) ० खाण, जेवणें खाणें—न १ अन्न, राव, खाण्याचे पदार्थ २ (सामा) भोजन, खाणें 'त्याच्या घरी जेवण्यासाठीं सोई नाही' ३ खाण्यापिण्याचा व्यापार 'आमवें जेणखाण आटेपेठों अन्न चार घटका लागतील' ० धर—न १ (कों) परातील भोजनाची जागा, स्वयंपाक घर 'सी जेवणघरात गेली'—वाळ २ हॉटेल 'साणाव' रान १८१३ सलीं मुघईस हिंदूच्या फगळाच्या टुक्यास जेवणघर म्हणत असत ० रात्र—नीं (व) जवणाची वळ होण्यादारी रान, सुमारे ८१९ वाजण्याची वेळ जेवणवेळ पहा ० धत—न जेवण्याच्या उपयोगाचे पान (केड बोरये) 'केडीनी डांग मोटी अजरी पर चार' पाच जेवणवेळें होतात [जेवण+पन] ० वार—उ ज्या दिवशीं उपवास करावयाचा नमनो असा दिवस, तिथि [जेवण+वार] ० वेळ—ना भोजनाला थोरली जेवण वेळ—रानी १ याजता धारली जेवण वेळ—समाधी ७ याजता जेवणाईत—उ १ जेवणास माणूस २ पगतीन घेतलेला आत्रिण जेवणावळ—नीं १ भेजवानी, भोजनसमाप्ति (निं करणें) २ जेवणावळचा राय ३ (सुवईस, जुन्या काळीं) जेवणघर, ग्राणाळ, हॉटेल [जेवणें]

जेवणा, जेवणिआ—वि (या व) उता (हान) 'ते ओडगिनें जेवणिनें भुज।'—दि ३१० [पण करण्याचा हा म्हणून उतरा]

जेवणी—नीं १ धान्य मळणें मजूर नातर याच्या मजुरी वट्ट दिशें धान्य तिधा 'गवात कायें प्रयोगन जाहाय' म नटल पानविडा जेवणी घ्यावी—मगप १ १७११ २ तोंड, मुख, तिकणी 'वगरी लगान—मगरी ६ वे, पुता ६ ३०४ (आह ४) तिकणी पडा [जेवणें]

जेवणें—अकि १ गाणें भावन करणें करीं रतीं या मिया पणान कम जमनें तयांचे त्याचा गंध कर्यांनिच अमनो उ० मी भवत जेवण, भारी जेवणें २ (७) पड चारणें भागणें (एण्याचा बन्धनरुष्ट हत्यानें) अनुभवण पणिनाम भोगणें 'पूरी दुर्गम करीं त्यांचें पड अण रतीं' ३ लाग घेण—न

(राज) 'द्वयता' चरणवत् [म जमन पावि जगर धरि नगर गु जमन प जवणा हि दस्ता] (वाप्र) जेविता ठाव टाकणे-पुढें ताण्ठ लून देणें पान्तिवरून उठणें जेंतें अभ्यासन होता पाही। तयाभाजा अत्यंत चाह्। मग प्रमाण उठती लग्नी। नविता ठाव टाकनि। जेव्हा घालणें-१ खावयाम देणें पावण करणें २ वाणें अत्र पुढें देवों। जेव्हा सेधा गाड-जग वा याततर मग नौरा वंगर वरी धात (दाहकान्दुन) जेव्हा-गद्याया कामात दोन्ही पभाकडून पैमा घेणें किंवा एका प गरडून पैसे (फी) घऊत हुवाया पभाकडून अच घेणें (वकिला रावरी योत्तात) म्हुं १ जेरीन तर दुपारी (दुपारी) नारी तर उपरात्री म्हुणेन तयें नारी तर मुळीच नारी २ रावरी तयें नगरें करावतयें पावयें सामान्य-दुस-याच्या तांडां जेवणारा-वि १ दुसऱ्याचें घोगणें घून घऊत तेंच पुढा वाग्यारा २ रान ज्या मतांन बायी न करणार दुसऱ्याच्या तानें वाग्यारा जेवण्या-उ (कों) राग्यावरील जगण करणारा जेवता राण-वि १ बेगळ जवणयाच्या कामाचा (माणूस) २ (ल) दिन रामाचा पग वादाड (माणूस) पुकण्याज भोजनमात्र ता काडीमान उपयागी मन्हे आपला जराताण आहे [जवणें न गण] जेवण-वि जेवणाच वरीं हुजर असणारा भाजनमाज नेवताण पडा [जवण]

जेवण-उ १ जवण दण भोजन भावचा जवात वाहेर पडण उषाची वात उद्या २ जवणयाच कोरडा धिया सापुनी (धान्य पीट ६०) पूर्वी हट्टया सरकारी नोकरांना गारण्या कडून वसा मिधा मिळे सरकारचा पाडाई आला तो वेवा पऊन गन ३ अनपार्य भाजन जवणखर्च (चारवाचा) 'नारीं वडा जेवा सारा' - दुगा १६० पडावें-साधणें-राडणें-जरतीन जेवण मिश्रविणें [जवण]

जेवणें-किवि (कव्य) जें जयाप्रमाणें ज्या रीतीन वृत्त ह्मण होय तमगत तेंच पिता अर्पित वरीं दुहिता - भाकण ७ ३३ [स यया] 'जेवणें' -किवि जें असल तयें चावें दे निवा वादट कर्जेतें ह्मणकारें करयापाय सुननं साधुनं जनि तवि सोसावें। -मोअनुगमन ७ १८ [स ययानवा]

जेव्हा-वि (य) जेवडा पड जेव्हा-किवि १ ज्या वळस 'या समई चर्ची २ जेव्हा १ री तर ज्या कारणास्तव असें पहाता आम्हाला जेव्हा तो मारणार तव्हा आम्हास जेव्हा नय [स यदा या जेव] कधीं त्रिवि कधीं नालीं कधीं तरा एम्यास समर्थी जेव्हा तव्हा (अगम्यच प्रकारयें दुर्गे रूप वेव्हा कधीं पणु वेव्हा) कधीं नव्हाकधीं अली सों हात नाहींत) 'जेव्हा-किवि स

डित नहमीं, प्रयोग वळम सलत जेव्हातेव्हा नवीं यळ कवेय वेव्हा ता य'

जेव्हा जेव्हामध जेव्हामध-ज्ये ६० पडा जेवणा-वि जगा जेव्हा पितरा याच्या उष्ट तगणा जो तू जेवणा जेवा। तो तू जेवणा तया -गीता १ ३६ [स याट्ट जेवसेनि १] जेव-की नई पडा जेव्हा-ज्यानी 'जेव्हा शोधून पडिया। -दा १ १ १२

जेव्हा-नरी (नी)त-वि धुत माटम 'अक्षरस मनूर नवाप सम्पामुदौला वहादुर यामा पत्रें वाचून दाखू। जेव्हातीन कला' -रा १ १ १४ [पा निहत्त-नरीन]

जेव्हा (हे) पडी-की 'माकळ बेस वणीची वन त्रिपरी शेपटी शिंपी पडा

जेव्हासे-वाप्र जे आहे त (पुराणिह हरिदास याच्या तोंडी अघाणगोधक प्रयाग) न पडा

जे-की भित व छपर यामधीन जाणा (काही पदां देव ग्यासादीं) भितीच्या दाखनारीन जाणा वळचण जई पडा

जे-की (क) निवों मोपों (मुगत ल) 'गोवा शाई पडा' 'गणु' न करुया वळ

जे जें जेज-उम (वाच्य) जर ज्यापनीं -विनि १ 'जेव्हा' यावयम याच्या उळत कें कें जे जगादा भेग विला।' -दाव ५० 'जे कही देवें। अनुभविते कावे। -हा १ ३ १७ २ (ग) जयें जेवून

जेकार-उ जयजयकार हेनार येकार येनार। तवप चरें चमत्कार।' -भातकिंकि १ ४४ [स जय+ट]

जेत जेत जेत-उ जय तैर्न दूख जिकताद्वे। पळिले जैताचिव जुटे।' -अय ७ १५४ द्रष्टुतावाचानि चैत। येन आम्हा। -कथा ३ ३ ११९ एका नेत्य एका हातीं। -पण्य १३ ६४ [स जेतत्व] 'वादी-वि विचयी '१०' जेवादी नाया। यादव नेदें। -दिगु १०८४

जेन-उ १ भारतातीर एक प्राचीन घम याचा मर्यापक महावीर २ जिनमतानुयायी जेन घमाचा माणूस ह्मणप्रामाण्य मानीत नाहींत याच्यत अहिया फार कडक प्रसारे पाळतत

जेनचैन जनमैज जेनसेन-विकिवि नचनचन पडा

जेपाळ-उ जेपाळ पडा

जेफ जयप जईप-वि (य) म्हातारा बुद्धा अत्क फरीर जैक यात्रा [अर श ५] जेपनी जयफनी-की म्हातारफण जयफनी नगयाची -रा ७ ८० [पा य.फी]

जेमिनी वानडा-उ (रागीत) एफ राग यात पडूज तीव वृषम बीम गंधार कोमल मध्यम पद्म तीन पैवा,

फोमल निपाद हे स्वर लागतात. जाति संपूर्ण-संपूर्ण, वादी ऋषभ, सवादी पंचम, गानसमय मध्यरात्र.

जैयत—वि. जयंत. १ तयार; सज्ज; मित्र. २ इत्यारदंद; कधी कधी जैयत तयार—असेंहि म्हणतात.

जैय—वि. जिज्ञासा योग्य; जिज्ञासासारखा; वक्ष होण्यासारखा. [सं.]

जेल—पु. मायना; सदर. [अर. झील]

जैसा-सो-सै—वि. (काव्य.) ज्या प्रकारचा. जमा-सी-सै पहा. [सं. थारश; प्रा. जइम]

जैसीताराम, जैसीराम, जैसीरामथावाजी—जयसीताराम, जयश्रीराम, जयसीताराम थावाजी, हे शब्द बंराम्यांना नमस्कार करितांना योजतात. [हिं.]

जो—क्या. पुढीची संवेधी सर्वनाम; तो या शब्दाचा पूर्वगामी शब्द. [सं. यत्; प्रा. ज] जो उठला तो, जो पहाया तो—प्रत्येक माध्यम; प्रत्येकजण.

जो, जी—अ. जंव; ज्या बरेच; जेव्हा; हे अव्यय कोणत्याहि वस्तूचा जलद परिणाम, बापल्य, त्वरा दारपित. या अव्ययाची जो या सर्वनामाप्रमाणेच जी आणि जे अर्थाहि रूपे होतात. उदा. 'जो दोन्या मारला तो लागलेच दोन तुकडे केले.' 'जी थाव मारली तो तेथे पोचले.'

जो—क्रि. १ जोपर्यंत; ज्या काळापर्यंत; जेपर्यंत. २ पावेतो; पर्यंत. ३ ज्या काळी, अवधीत; ज्या क्षणी. [सं. यावत्]

जोइ(इ)स—न. १ जोति.तात्र. २ भाषित; भविष्य. ३ गति. [सं. ज्योतिष; प्रा. जोइम] जोइसी—पु. जांसी. [सं. ज्योतिषी, ज्यो-ज्योतिषिक; प्रा. जोइमिज]

जोइ(ख)ड—न. १ खुडड; वृ; दैलाच्या मानेवरील दोन लांडडांपैकी एक; शिखर; जोडें. २. (बों.) (डमाचा चरक) चरकाचा आडवा दांडा; याच्या एका टोकाला पाटीवर नवऱ्याचे डोळे व दुसऱ्या टोकाला दोळे असत किंवा ते जोडकाटोला जोडलेले असत. ३ (ल.) काळजीचे ओले. ४ (ल.) अथले, अजगर वगैरे जातीचा प्रचंड साप. [सं. युग, धोक्त्र]

जोकाड—न. (कु.) जोकड पहा.

जोकी—(बों.) माराची एक जात; हे दिवाळीच्या सुमारास पकडतात.

जोकर—स्त्री. वेदयान्यव्याय करणारी चरहीण. —युजा १.

जोख—स्त्री. जळू (प्राणी). [सं. जलीक; हिं. जोक]

जोख—न. १ भार; वजन. 'सहस्रसंखिकाप्रमाणे जोख'. —मु १२.१११. २ मेड; तुला; तुलना; जोखणे (किं० करणे). ३ (राजा.) माप; निश्चित आराद; भार. 'आला जोख उणा म्हणोनि वर्या नंदीसारी ठेविला.' —निमा १.४३. ४ प्रमाण; शको. ३. ५२

मान. 'तुं आपल्या पायांचे जोर दे म्हणजे जुतें करून आणील.' [सं. जुग] जोखणी—वि. १ जोखणारा. 'वैद्य तुला घरी वाणी। सत्य वाचा सत्य जोखणी।' —एमा १२.८९. २ मापन; तुला. जोखणे—उक्ति. १ माप, वजन करणे. २ (ल.) अजमास करणे; अजमास काढणे; परीक्षा पहाणे; (पदार्थातील) तत्वांदा तर्कांनी जाणणे; तुलना करणे. —अकि. फायदा होणे; मिळणे; पदार्त पडणे. 'तुला या कच्च्यांत भांडून काय जोखते?' [हिं. जोखना] •माप—न. वजनार्थे प्रमाण; वजन केल्यानंतरचे माप. जोखी—वि. १ वजनी; वजनार्थे (लांबीच्या किंवा वेळी मापाच्या नव्हे—माप). २ वजन केलेले, ठरविलेले. जोखीय—वि. वजन केलेले; वजनाने ठरविलेले. 'हे तूष जोगीव दोस्यर आहे कीं मापी आहे.' [जोखणे]

जोख(खी)म, जोखीय—स्त्री. १ धार्मता; भय; संकट. २ धोका; धोक्याचे काम; जिकावरेचे काम; भचाट किंवा साहसाचे काम; परिणामाची दिता. ३ धोक्यात पातळीची वस्तु; धोका येईल असे द्रव्य, माल. 'हे हजार रुपये न्या म्हणतां पण बाटेनें आम्ही दुसऱ्याचे जोखीम नेत नाहीं.' ४ (क.) कोणत्याहि कामामध्ये आलेला तोडा, कमतरता (पेराची १०). ५ जबाबदारी; हमी. [हिं. जोखिम] •उठविणे—अंगार धोक्याचे काम घेणे; साहम करणे.

जोखमी—वि. धोका असणारे; संकटाचे.

जोखा—स्त्री. वाई; स्त्री. [सं. दोषा]

जोखाई—स्त्री. एक छत्र देवी. 'नव्हे जाग्याई जोखाई.' —मुगा ७११.

जोखी—स्त्री. (राजा.) सनकाडी.

जोखीण—स्त्री. जळया लावण्याचा धंदा करणारी स्त्री. [जोख=जळ]

जोग—पु. १ संन्यास; संसारत्याग; कुटुंबपरित्यागपूर्वक वैराग्य; (किं० घेणे). 'एका पोटासाठी जोग.' —मुगा ३४१६. २ हट-योग; योगाभ्यास; योग; चित्तवृत्तिनिरोध. समाधि. (किं० घेणे). 'हरी येवंचि जोग आचरया.' —नव १७.१३२. [सं. योग] •भरणे—१ मुळीची पाटी असले भरणे (हा पृथ्वीचा एक प्रकार आहे). २ जोगिणीची दीसा देणे; जोगीण बनविणे. जोगडा—पु (निदा-बद्धक) वैरागी; गोसावडा; जोगी; योगी. 'जावोनी धरितांच ते म्हणतसे सोडी मला जोगडा.' —उमाविलास १. जोगड्याचे मात—पुन. एका जातीचे मात. जोगणी—स्त्री. निडापात्र; तुंबा. जोगणीमांघणी—स्त्री. १ जंघरी अमावास्याच्या दिवशी शिववर जाउन जो बिधि करावयाचा असतो त्यानें वर्षी दोन वेळा. वाराचकुर्पापैकी दोघांन त्या दिवशी या संज्ञा लावतात. २ संतिणी; जोगी. नवरात्रामध्ये या निडा सांगण्यास येतात. जोगण्या चांघणे—(व.) संप्रमासभ्यानें मीति पाळविणे. 'वाप दिसला नि तो भ्याला, म्हणून त्याच्या जोगण्या बांधतात.'

जोगण्या लाघर्णे—(५) भीति, दहान वगणें 'बापाच्या' १३५४ ५ पुणें होणें, काम भागणें, 'तांठळ उघाचें दिशीं जोग' १३५४ ६ वृत्त भागणें 'आपोन् जो नेजे। अनुभावि जोगवणें।' २ वन टडानोचें वेगमा देती ३ ४ शिंल्या वगणियां गेल्या मदा राव्या पोरी उघाचा जन्म झाला आहे असा. —अष्ट १८.

जोगडी—नी. उचारीनें एक जत —सं १.११७

जोगता, जोगा—नि १ (बांटी एका निवेदिपथी) योग हा शब्द असा अजानें सुडा देत नाही, पातल्या आया, आयसा प्रत्ययान रूपान जोडून याचा प्रयोग होतो उदा. 'तो पुढे शयावेगता आहे।' 'तो गत पडायवेगता आहे' २ (विष नि पदाय) अनुप, सांता 'बापाजोगता जोडा' 'अंगा जोगता जोगता' [सं योग, प्रा जोग]

जोगया, जोगेभ्यरी—उ देरीच्या नातानें पच पें माहिजेनी भाव देरीचे उपाय, पॉसिजन 'जोगा' म्हणून असा जोगा मागतात इह. देग्यादे जोग्या म्हणून कोणी दिवत नाही (सं मागणें) जोगदेवर—करी—करीण—पुत्री जोगता मागता—नी

जोगतिणी—तांण—नी १ जोग्या मागतानी. २ योग नी (यत्ना) देरीनी निगा वन टडानील ममट्टीप्रमाणें पडत रामगाता गुड्या दिवो भली ३ मंदतरे जोगतानी भिद्याणी, लेणी 'एवा जोगतिणीच्या संगण्यावरून दिरीतांसा पॉसिदि गीपाची रमागानी गुग्यानें मागलेला भात केउन दाकिला' ४

जोग(गा)घिणें—अरि १ बाळजी घेणें, बाळें पोवा करणें, बाळगणें (सिंरात प्राणी) २ गरीदीन पोतणें, बागविणें मळम रीतें पोतण करणें, मीटभाकरी घेणें, वगें सति गुपराण करणें ३ (८) संपादण करणें, वगें वगें उरळणें, पार पाडणें 'पुडिी देवें जोग्यानी।' —हा ११ ७५०. 'तिगा मळलाचि आघवे जोग्यानी जो।' —हा ११ ८१० या निघावगचे सत्यक व कथमक हे अर्थ एवमेच विरुद्ध आंत, पंतु पहिला अर्थ अधिक प्रवागर्तिल आहे [सं योग, प्रा जोग]

जोगम्मा—नी, गवाडी आणि पाजेरीनी, मुन्नी, गोरा वधाताय वगु गुडलेनी आणि अंगान रात कळलेनी पोसणे, माभअग्नी, दिवशी. [जोगी+म्मा]

जोगा—नी—वि योग्य, गारगा, जोगता पदा 'हा प्रंगु अने गुत्रवि जोग।' —हा १५ ६७ [सं योग्य, प्रा जोगा, प जोगा, जोगा, नि जोगु दि जोग जोग]

जोगळणें—अरि (राजा) मदन करणें, रागाळणें, हात ठेणें, आपार ठेणें (आजारी निवा असात मागतात) [सं योग=मदन+लणें]

जोगिया—उ (मरीत) एक राग दांत पडून, कोमल रूप, कोमल सन्ध, पंचम, कोमल पैल, तीव्र निघाव हे स्वर लागात आरीहात गाधार व निघाव कर्य, अवतहात गाधार वगें, वारी पडून, मकारी मज्जम मानसम प्राप्त काळ जोगी—नी एक रागिनी, अगावरीची एक जात.

जोगली—नी (कन्या) मांडीवा ल्हानगा परळ, बाळी (जेक्याची) ठाणें झिझात जोगल्या अने पुगिनी रूप भाडळें—वदलापूर ६५ [जागें]

जोग(गा)वण—घर्णी—घणूक—नी १ निवादि, पोपण, गुजरा 'प्रतिज्ञें अनुपरीनी। वाहीर वरि जोगावणी।' —रास १ ६०९. २ गमणें, आळत, दीवसुत्रीपणा, रंगळणें, सुस्तपणा ३ उकलणी, चालकल ४ (६) काळीनें संधान, निगा 'त्याच्या जोगवगीत कसवीदि उपमा साजत नाही' —नि ५६. ५ निवाहापुरतें जिन्या ६ (गे) जोगवण=जोतलील एव दवरत्य [जोग+वण श्रत्यय]

जोग(गा)वणें—अरि १ काम वरताया गमणें, आळतानें काम करणें, दीवसुत्रीपणा करणें, रंगळणें २ (८) चाफत्या प्रतें चालणें, प्राप्त न होता सुस्तपणें निवादि होणें 'रानात मगल झाल्यापासुत गावी जोगावून रळें लागल्या' ३ चालकलीनें, खुची, खुकीनें, खुट्ट हट्ट चालणें, कसा तरी जेतागवात होणें (मसार, प्रपच) 'आमचा मसार २ हजार रुपयात जोगावो' ४ भरभाट होणें चागलें चालणें पोंपावणें, पुष्ट होणें (प्राणी, वन स्थिति) 'जोगाव ने पोटी सर। पटी मार वरि नाही।' —गुगा

जोगीण—नी १ जोग्यानी बायबो. २ छेवीनी भलीण, लोमी झालेले लो ३ नाचणी धान्याची एक जात जोगी—न एक जोगीतें भात जोगड्याचें भात जोगेडा—उ (कों) (निदें) १ जोगी, बरागी २ जोगी नालचा राण [स योगी]

जोगेभ्यरी—उ (८) पैल —मनरी जोगया—उ उरलीलील एक पैल, खावेराती हात पाडून वर उचग्यावणें व पुन्हा यातीं दायावयाचें (किं भरणें)

जोगी—नी १ जोग्यानी बायबो. २ छेवीनी भलीण, लोमी झालेले लो ३ नाचणी धान्याची एक जात जोगी—न एक जोगीतें भात जोगड्याचें भात जोगेडा—उ (कों) (निदें) १ जोगी, बरागी २ जोगी नालचा राण [स योगी]

जो(जो)जार—पु १ कुटुमद्विरूप मोठा संसारखटला, मडळी, पमारा, व्याप (मोठा त्रासदायक व पोसण्यास बटिंग) 'जोजार प्रगल्हासि बहुवसु।' -ऋ ३२ 'नमोनि काही जोजार। सन्यासा धम शुद्ध सार।' -निमा ११६७ २ (ळ) बोजा, त्रास, जजाळ, भार कष्ट, ओझे 'तरी जमोनि जोजार साहिजे।' -झा ४ ३४ कर्नाचा-कुटुंबाचा-पेण्यापेण्याचा इ० जोजार (व) जोजवार ३ कटकट, त्रास, कष्ट, खटपट 'काम्या वरिशी जोजार।' -दा ३ १० ४८ इह० ज्याचा मर त्याला जोजार जोजारणे, जोजारणे-अकि १ मोठे कुटुंब, खटला असणे, त्याच्या श्रमागदारीप्राप्ती वाढून जाणे २ त्रासणे, कष्टणे 'प्रलय काळी जोजावलासि।' -क्या ७ ७ १४६

जोजारी—वि कुटुंबभाराने त्रासलेला, मोठे कुटुंब असलेला **जोजो**—उद्गा १ लहान मुलाम निजविताना म्णधयाचा शब्द अगारि 'जो जो जो जो रे कुळमुपणा, दशरथ नटना, बाळा जो जो रे।' -क्री लहान मुलाची निद्रा, गाई (कि० करणे) निनावयाम जाणे, निजणे, झोपी जाणे (लहान मुले) [ध्व] • करणे—(वाल्भया) निजणे, झोपणे

जोट-ठ—पु भरमरीत व जांझे सुती कापड, पापरवयाची खदीची पामोडी, सुती शेला, शाल्यासारखे वक्र 'एकवर्णी तत्पु नानावर्णी पट। कोण्डी जोट शैले पगडया।' -मध्व ५४१ [स जटा, हि जूट]

जोट-ठ—पु (भावक) मळईची जमीन [हि जेत]

जोटा—पु पोत्यात माल भरून तोंड बंद करयावर त्याच्या वर उभट बाजूने दुमरे पोते घालून ते सिवून तयार केलेली बगी, पांखळ [जोट, इ जूट।]

जोटी-डी, जोटीय, जोटीय—वि जोटाच्या कापडाचे केलेले (पंचा, आगरखा इ०).

जोड—पु खाव आणि तुळई यांच्यामध्ये मजतुरीसारी घात रेलालखी तुकडा [जोड]

जोड—पुत्री १ दुकळ, जोडी, जोडा, युग्म (एखा जतीच्या दोन, दान, दुपावेथी चालण्याच्या, असणाऱ्या वस्तु) 'पाटल्या जोड, कागसे जोड, इ०' २ जोडी, सप, सध, ताका (सोंगण्या खेळणाराचा, पूजापात्राचा, खेळणाराचा वाद्याचा वाजविणाराची), डाव (गजिफाच्या) सच (कपडे, पोतर व अंग कपडाचा) सामान्यतः सेत ३ टिगळ गावटी सावा रावलेला तुकडा, संयोग (वस्त्र साडूड, धातू वगैरे) ४ सुर लावण्यासाठी गा, रि, ग, म, प ध, नी हे सुर खाली-वर वरणे आलाप घणे • (क्री) (अजरा व ल०) साटा, मचय, सप्रह मिळविलेले इत्य 'आपल्या साम्या ह्यातीची जोड आपण ओटमरपणाने घालून वगळे' ६ निश्चय लाभ, निश्चय 'जोड जोटिली घालू

व्यदेहा ऐसी।' -टुगा ७१० 'व्यथे भाटता ह्यत जोड काय।' ७ जोडलेला या अर्थी हा शब्द फळाच्या नवाच्या मागे जोडतात जेथे- जोड-आवा-पेरू-कळ इ० ८ दुहेरी या अर्थाने जोड शब्दाचे समास होतात जेथे- जोट-कडी-कट-राव-तुळई-पदर-मित इ०' ९ गुनवण, साधा, सवध, सागड गुत वणू (पयूची, माणसाची), जोडपणा, साखळी (कि० घालणे) १० विण्याच्या मधल्या दोन तारा, सतारीच्या मधल्या दोन (या पडून स्वरात मिळविलेल्या उमतात त्या) तारा ११ मैत्री, सखी, जिन्हाळा. १२ वगेवरी, साम्य, साथ 'धर्मासि म्हणे बाणा साधो जोडा नसेचिया दिवणु।' -मोविराट ७ १६ 'गुंगवणामा याची जोड अगदी अप्रतिम होती' १३ (वाक्कान) पुस्ती, नवीन गोष्टीची किंवा काही कामाची वाढ. १४ (ओतकाम) दोन पिश्यांचा दोन हात नीं फुगला जाणारा भाठा १५ (कुस्ती) एक डाव जोडीदाराचा एक हात त्याच्या दोन्ही पायातून धरून आपला दुसरा हात जोडीदाराच्या मानेवर ठेवून जोडीदाराची मान खाली दाखून पायातून जोडीदाराचा धरलेला हात वर उचलून त्याला चीत करणे [स युनु-दोजधु, प्रा जोड, स जुट-वाधणे] (वाप) • करणे-साधणे, मिळविणे 'पुण्याची वाधका जोट, जीव हा सज्जला'-विक ६९ (पायाची) • करणे-हृषा सपादणे 'मी आपले पायाची जोड केली आहे' • देणे-लाभ, फायदा देणे 'सतपदाची जोड। दे रे हरी।' -अमृत १०८ १४. • नसणे-बरोवरी न हाणे, उपमा न मिळणे सामा, सान्द-• अक्षर-न (जोडामर) जोडलेले अक्षर उदा० क, म्ह, स्त इ० • कशीण-वि जोडीची वस्तु 'अडेची जोडकरीण तोफ पत्तल' इ० होती' -आव ४० **जोडका**-वि (जोडणारा) मिळविणारा, संपादन करणारा, समावता, मिळविता 'जोडका पुन देखोनी गुणी। जनक जैमा सुखचे।' -मुआदि ३० २३४ 'कालेला पति तोमि श्रीय हृदयी जो का असे जोडका'-सदाशिव कविरुत उमाविलास • **जोडका**-जोडता-पूत-राम-रावजी-पु १ कुटुंबातील पंडा वमाविणारा मुलगा २ जार्जोतील कामा वता पुरप (अक्षरत व निदार्थी) ३ (मराठी राज्यत) लोकांच्या विरुद्ध वादमी मिळविण्यासाठी व त्यावरून दंड करून पैसा जमविण्यासाठी प्रसंग आणून दगारा, सरकारने ठेवलेला नीच माणूस लोकांची अर्जापिली सरकाराम कळविणारा पाजी माणूस • **काम**-न १ निरमिळत तयार केलेले भाग, जमविलेले सामान जोडून केलेले काम २ जोमधदा, मुख्य कामाखेरीज दुयरे काम • **कार**-वि (गो) जोडका • **गह**-पु खपल्या गह • **गिरी**-गौर-वि १ तुकडा जोडलेला, तुकडा जोडून केलेला 'या गाड्याचा अस जोडगिरी आहे' २ दुहेरी, दोन वस्तु ज्यात आहे असा, जोडाचा (रात्र, किण्याच्या मिठी, अंगारे वर).

‘ परास जोडगिरी राय दिले असता चरली वळवडी येते ’-ली.
 १ साव, मदत (गवई, हरिदास यात) ‘ हा पोन्ना त्या हरि-
 दासाचे मागे उभा राहून जोडगिरी बागली करितो ’ २ दुहेरीपणा,
 दोन पदार्थांचे एकत्रीकरण ३ वाढलेली स्थिति, तुकड्याची वन
 वगी ० गाळी-ली १ दोन मोलयाचा धार २ एका वस्तूची
 एका वेळी दोन मोलया ३ (ल.) दोहीकडून राखट ४ (ल)
 जोडी, युग ‘ नवरदवाची जोडगोळी ’ ० चौकट-ली दुहेरी
 चौकट, याचा साचा (विशेषतः दाराचा), दोन लांबडे चापाना
 जोडून कलेग असतो जोडजो- (पुणे) शैलादी, (नगर)
 शिळद, जरी, (सातारा) शवळ, शिबळ, (सानेदोस) जोडणी
 खुदगी जोडणी-ली जोड, साधा जोडणे, (जोडणे शिपायचे
 धातुसाधित), जोडणे-सकि १ राखणे, लुटणे, शकनास
 संयोग करणे, एकत्र करणे (दोन तुकडे) २ मिळविणे,
 अधिक लावणे, जोड वणे (लावविण्यासाठी), एकावर एक किंवा
 एकापुढे एक ठेवणे (दुसरा थर, अस्तर, लांबीचा तुकडा) ‘ सप्त
 लातीस आतून पावोडी जोडली तेव्हा थडी राहिली ’ ३ जवळ
 जवळ, लागीच्या लुई, बायूस चाचारी ठेवणे ‘ दोनी काट्या जोडून
 पहा म्हणजे बोवली काय तें कळेल ४ लुपणे, मानेवर लु ठेवणे
 किंवा खोलीर घालणे (गुळे, घाडे याच्या) ५ (ल) जागेवर गुतविणे,
 कामाला लावणे, बिकटविणे ‘ दोराग त्या चाचरीवर जोडून घा ’
 ६ जमविणे, गोळाकरण, साचविणे ‘ सत्तासत्तवे पत्माचे जोडे ’
 हेतें जेव्ही घडे जाणते हो । ७ पूर्ण करणे, संपन्न, पडवून
 आणणे ‘ माझे एवढे लट जोडून घा ’ ८ मिळविणे, संपादनं,
 स्वतः माटी कायम करणे, दृढ करणे (दुपा, स्नेह, मैत्री, आश्रय,
 धदा इ०) ‘ गार्मडीं जे जे जाडवें । तें समरुं हीं भागवें । ’
 -हा १ २१७ ९ युक्ति वाटणे, टावीज करणे, उपाय करणे
 -अकि १ तात्काल येणे मिळणे वीं राखण राखण निमळ,
 अकस्मात जोडले । २ (ब) भरमसाट होणे, भरमसाट मिळणे,
 ठग्या साथणे [स लुड-वाचणे] इ० अपण्याचा जोडला आणि
 पिडीचा मोडला जोडला-वि मिळविता संपादन करणारा
 जोडका पडा ० दंड-पु (व्यायाम) वसत वरण्यासाठी दोन आजवीं
 लांबडे बांधिलेली योजना (इ) पेरळ वार ० नळी-ली
 दुहेरी नळी (बुद्धीची) ० नाळ-पु तालीमखान्यातील एक वस्तु
 जाडव-न (राजा) जोड साधा, जोडणे, जुडविणे ० एट्टी-
 मी (लोखंडी पाणलान) पोहोरे एमेकराची अडखडून माल करणा
 याची मध्येक पोहण्यास दोन बाजूस यलविलेले रोखडी काचेचे
 तुकडे ० पाडे-किट्टी, ह्वात्रे, मेखुदीने ‘ सिपिनिपिप जोडपाडे ’
 जेय विशास श्री बाई । -एसा ७ ६० ० पाहारा-पु दोन
 शिपायाचा पाहारा, जोडीचा पाहारा जोडणी-वि जोडीदार,
 शोयरी, बरोबरीचा, जोडीचा जुळणारा, (सतीव, निर्वाच वस्तु

म ये) ‘ तुला नोण पाहिय तो जोडपी पाहा ’-मी (ब)
 १ जुळणी, मेळ, एकत्र जोडणे २ जुळण्यास योग्य करणे, बरी
 बरी जोडणे-न (बी) गवारायराची जोडी ‘ अडकणीमुळे
 विवाहप्रथासंबंधी यद अशी श्रीगुप्ताची विस्मृत जोडणी वृष्टीस
 पडतात ’-टि ४ २ २ जुळे, एवढा जन्मलेला मुलगा व मुलगी
 ० फळ-न (वाघ) जुळे फळ, दुहेरी फळ ० फळाचा
 सांधा-पु १ (३) मनचासयोग किंवा सत्य, न नीचचा एकत्र
 भाव (चांगले वाईट, सुखदुःख इ०) २ मिश्रची मैत्री, दाट
 स्नेह ‘ जेगा जाडफळीचा साधा । तैमा मुवदु राधा माथा । ’
 ० वैद-पु एकाच एक चिकटवून लाविलेला कापर ०
 जाडवे-पु आगट्यावचक्या किंवा मथल्या (पायाच्या
 किंवा हाताच्या) जोडात घालण्याचे एक जाड व मोठे वळे
 (बाडीचे किंवा सोन्याचे) ‘ जोडवी अलत्र मासोडया । ’-खीगीत
 ६५

जोडा-पु १ एकाच जातीच्या पदार्थांची जोडी, या पदार्थांचे
 दोन पदार्थ प्राय एकत्र असतात (पायातले जाडे, एक हाण्याचीं
 दोन पातरे इ०) विवाहित स्त्रीपुष्पाची जोडी ‘ हा जन्माचा
 जोडा आहे ’-सोर १९ सजीव प्राण्यांचे (नरमादीचे) जोडचे
 ‘ हा पक्षियाचा जाडा । ’-क्या १ २ ८५ जानव्याचा जोड
 (पाय जानवी), दोन सोबती (रामायणवत कवीर खडिया) जोडा
 कावा मिळाले । -तुगा २४३ २ पायातले जोडाघावेचीं एक,
 पायपोम कोणत्याहि जोडीचीं एक वस्तु सोबती मिष्ट ३
 जोडीदार बरोबरीचा किंवा जोडीचा मनुष्य, वस्तु किंवा उदा
 हण ४ बरोबरी, उपमा (कि० नमणे) ‘ त्याच्या पापासी नाहीं
 जोडा । ’ ५ (कुण याणे) भली गदात आपल्या जातीच घाला
 वयाचे मेष्टण ६ (ना) भरावी गौरीच वेळीं मुली परड्यावर
 पुलाच्या पाकळ्याची जी विनविनिन आहति काढतात ती.
 [जोड] (वाघ) (‘दोणाचा) जोडा दोणाचे पायांत नसणे-
 जोडा पर्याय नसणे-वडाळी, पोंडळा, अणववशा असणे
 ० यांधणे-शिडणे-पायातले जोडयाची जोडी तयार करणे
 ० फाडणे-झडविणे-(स) एकापाच्या भेटीमाटीं अनक
 केन्या किंवा बट घालणे ० टाचणे- (‘चाभारी) रेशीम अणव्या
 साठी तयार अर्गने मोक पाचणे ० मारणे, जाडेपूजा करणे-
 खडपणी काढणे, पायपूरा करणे [जाड] जोडाई-ली जाडणा
 वळ, निरनिराळ्या वस्तु किंवा तुकडे एकत्र आणण्याची मनुरी
 [हि] जोडाजोडी-ली १ जुडवाजुडव ‘ वस्तु जोडा
 जोडी असली । ’-तुगा १३६ २ परस्पराना जोडे मारणे
 मोठे भाडण मारामारी जोडाक्षर-न जोडअक्षर पहा सयुक्त
 कथे दान किंवा अधिक व्ययनास पुढे एखादे अक्षर जोडिल्यानें
 अपवा दोन किंवा दोहोपमा अधिक व्ययनें एकत्र जोडून मग

त्यां रवराचा योग केल्याने जोडाक्षरे होतात. —मराठी भाषेचे व्याकरण पृ. ११.

जोडी—स्रो. १ जोडा; जोडपें; युग्म (एका जातीचे); जुळें. 'ही मोत्यांची जोडी पाणीदार आहे.' २ संघ; जोड (हरिदास, पुराणिक इ०चा—एक मुख्य व दुसरे मदतनीस यांसह). ३ बरोबरी; साम्य; तुल्यगुणत्व. 'यांनी त्याची जोडी वतली.' ४ (काव्य.) टेवा; सांठा; राशी; लाभ. 'देवी म्हणे रहा क्षण करिती निरयार्थ काय जोडि खळा.' —मोसभा ५.११७. 'गुण गाईन आवडी। हेचि माझी सर्व जोडी।' —तुणा ११९३. ५ सरकारी सारा, पत्ते, जुडी पहा. ६ एका वेळी फिरविण्याचे दोन मुद्रल. ७ प्रारब्ध; नशीब. 'तुझे कर्म असे सहज। आपली जोडी भोगावी।' —गुच २०.११. ८ प्राप्ति; संपन्न. 'मानसा करि त्याचिच जोडी।' —साराह ४.१०४. जोडीचा—वि. जोडीसंबंधी; बरोबरीचा. जोडीव—वि. तुकडे जोडून केलेले; ज्याला तुकडा जोडला आहे असे; जोडलेले; एकत्र केलेले; दिगळ लावलेले. [जोड]

जोडे—न. १ विवाहित जोडपे; जोडा (लीपुण्याचा, नरमादीचा). २ (कों.) नारळांची जोडी. ३ (राजा.) हातापायांतील जोडवे; वळे.

जोडेजोडे—किवि. (खा.) बरोबर; एकमेकांच्या संगतीने. —भाद्र ७.१—१. [जोड द्वि.]

जोत—न. (कों.) १ जुंपलेल्या बळांची जोडी (कि० बांधणे; लावणे; लागणे). २ पैलांच्या जोडीने ओढलेला नांगर. 'जोत याल्ले—थरले—पडले—घुटले.' (खा.) ३ जुंपणी. ४ (कु.) दोन हांड्यांनी समुद्रात जाऊन मांस मारतात ते जाळे. ५ (हि.) नांगरणी; लावणी. ६ (व. खा.) पैलांच्या गळघास जुं अडकविण्याचा पडा. [सं. जुत; म्रैजि. जुतो; सं. योक्त्र; प्रा. जोत्त; हि. जोत; म. जोतें] म्ह० पुढील जोत तें मागील जोत. •कडी—वि. (गं.) शेत नांगरणाऱ्या जंतकरी पहा. जोतणें—(व. खा.) (पल) जुंवास जुंणें. [सि. जोटणु] •पात—न. नांगर, पैल वंगरे शेतकीस लागणारे सामान.

जोत—उ. धुमट वायावर म्हणावयाचे एक गीत. 'एक जोत गवधान त्याने आरंभ केला.' —सदादि ६८.

जोत—स्त्री. १ ज्याळा. २ तेज; उजेड; चकलकीतपणा; शोभा; चरचरी. 'जोत जरिपटक्याची' —ऐपे १११. ३ तेज; पाणी; सकाळी (रत्नांची). ४ सकाई; चकाकी (क्याची). ५ पाणी (सह किंवा हत्याराचे). ६ जोर; जोम; सत्त्व; तेज; बळ; जोरवगणा (पाऊज, उज, पीक, पदार्थ, नाभ्य, प्राणी, धंदा, व्यापार इ० चा). ७ प्रख्यात माणूस किंवा कडक वेवस्थान; नागरी ज्योत. 'हा साधु किंवा हिं देवस्थान मोठी जोत आहे.' ८ पगालील जठजठ. (कि० लागणें). [सं. ज्योति] •धरणें—तेज;

शोभा, जोर, सौंदर्य संपादन करणें किंवा देणें. •कार—वि. (गं.) देवाजवळील दिवे लावणारा. •दार—वि. १ तेजस्वी; चकचकीत; लखलखणारा; प्रकाशमान. २ (ल.) शहाणा; धूर्त, समर्थ; हुषार; बुद्धिवान; प्रतिभाशाली.

जोताड—स्रो. (ना.) ज्योत. [जोत] •लाघणें—(ना.) आगलावेपणा करणें.

जोतिया, जोतिलिंग—न. महादेव; महादेवाचे लिंग, पिंडी; संकराचे देवस्थान. [सं. ज्योतिर्लिंग]

जोतीवंत—वि. जोतदार पदा. [सं. जोत—तीन्यंत प्रत्यय]

जोतें—न. चिरंजिदी कडा, कांड; हिच्या योगें घराची गच्ची किंवा ओटा घुरक्षित राहतो; बौध्या; गच्ची; उंच केलेली जागा. निःश्यानी बांधलेला ओटा; इमारत बांधण्यापूर्वीचे चिरंजिदी काम. 'गडपाचूचीं जोतें.' —ह ३४.१३५. [सं. दुक्क; प्रा. जुत्त?]

जोतें—न. १ जिने पैलाचा गळा जोखडाशी बांधला जातो तो दोरी किंवा पडा. २ जुं; शेंळे [वै. सं. योक्त्र; प्रा. जोत्त; का. जतगी; हि. जोत]

जोतेकार—उ. (गं.) चांभार; जुतें करणारा. [हि. जूता=जोडा+कार]

जो तो—सना. १ जो कोणी; प्रत्येकजण; प्रत्येक मनुष्य; हरएक व्यक्ती. 'जो तो चेत्यी मुला।' —भारावाल १.७४. २ कोणी; कोणी एक; कोणी तरी. 'जो तो म्हणे हा प्रबंधीर। सांगती रावणाची यडिबार।' —रावि २९.११४. [जो+तो]

जोतिया—वि. नांगण्या; नांगरणाऱ्या माणूस; जोत धरणाऱ्या गडी; शेतकरी; २ (ल.) बांधक; नांगण्या. ३ (ल.) मंद-बुद्धि; ब; अक्षरशत्रु. [जोत; हि. जोतिया]

जोषळा—उ. एक धान्याचे रोप व त्याचा दाणा; ज्वारी (धान्य) किंवा त्याचे तांद. याच्या जाती:—उतावळी, निवळा, शाळ, रातडी, पिचळा जोषळा, खुंडी, काळबोंडी, हूधमोगरा, याक्षिवाय केळी, अगगडी, डुकरी, पेंदरी, गडगुप इ० इत्यादी जाती आहेत जोषळापाच्या भाजून लाद्या करतात व कुजवून दास काढतात. पिचळी भाकरी होते. [सं. याचनाल; प्रा. जोष्णालिआ; का. जुनळ; तेलगु. जोष; हि. जोन्ही] जोषळी पोत—स्त्री. जोषळासारखे बारीक सोन्याचे मणी असलेली व ४१५ पदरांची, मधोमध जाळीचा मणी किंवा वेलपान असलेली पोत. जोषळे उचलणें—शपथ घेणें. (शपथचा एक प्रकार).

जोषा—उ. योडा. —वि. १ मजदूर; धटपुड; राकड; पहिल-वानागरासा. 'डेवा कवण तो जोषाचा मेळावा।' —सिधु १४४. २ (व.) उंचापुर; लू व योळक हातापायांचा. [मं. सुप]

जोष—पं—न. वासर; जावपे पडा. (गाईचे, म्हणीचे).

जोषणें—उक्ति पामणे. राण करणे, मांभाळणे- राउंणिकें घाणें [स गुण-रक्षण करणें]

जोषयेंत-पाशतां—किरि जेर जावळ-वाणयेंत, ज्यावेळेंत पयेंत, पयेंत [स यारार]

जोपा, जोपन—भी काळजी, निगा, मनोपन, राखण, जोपा सवा 'जो पणें सदाद्विषावर हरीं जोपा जनाची बरी ।' -र ४ [ग गुरू]

जापारणे—अकि पाउणें 'मग ते अंगूर जोपातां गुणी पावने पसियुता ।' -गीता १२ १०८

जापारणें—अकि जापारणें, उलट जगुच देणें, वेपवई दाग निणें, उदर होणें जापारणें पहा 'वर मलाच उलटें अग काय मरता हो म्हणून जोपाराव ?' -फाटक, नाटपटा १ -सवि. शिटकारणें, चुळ मानणें, तिरस्कारयुद्धांनै माकारणें.

जापाच(स,णें)—उक्ति. (कों.) काळजी घेणें, निगा राखणें, रांगोपन करणें, धरदास्त टेवणें (बागरांसवयीं माईल राखनात व मनुष्ये, प्राणी वस्तु यागवयीं मनुष्याना लायतात) [स गुरू]

जापाक्षीर-ल, जोपा, जापासना-सणारे—भी (कों राजा) निगा, धरदास्त, काळजी, लक्षपूर्वक पालनपोषण किंवा सांभाळ, मनोपन करणें [स गुरू]

जोषडा—उ (राजा) १ जुमडा, गवताचा भार, गाडा, हाटा. २ (विशेषण) शेतात दाखलेला किंवा पडसाडवर बांधलेला किंवा, सकाळवाडीनै असे बाडी किंवा याकन हात कापणें किंवा शाखावरी किंवा तोंड होणें यास सरगरी मनाई आहे असें समजण्याची तुण 'या आन्यास दादीचा जोषडा बायला आहे, अजि पाहू नका' ३ (स) शैल बांधलेली शेंडी [जुबाड]

जोषन—उ १ (रीचा) स्तर कुच, थान 'हा चोळी छातीवर पोवन पोवळें रसलेली' -होला ८९ २ तारण्य, ज्वानी [स जीवन, आ जीवन, हि जीवन]

जोषाड—न झोंगड, जोषाड पडा
जोषाळणें—छी जोपासना, जोपाक्षीर, जोपा पहा [जोषारणें]

जांवा(मा)ळणें—उक्ति १ (कों) जोषावणें पहा उत्तम रितीनै राखणें जणें 'ज्वळें दिवस दागिना जोषावून ठेविला होता म्हणून प्रयणी उपयोगी पडला' २ नेहमीं जोषारणें, लाव करणें (लहान मूल इ. ना) 'ममतनै पोरान घरीं जोषावून ठेविला तर निगा बरी दईल' नेहमीं कुशळाणें लडिकाळणें वागणें किंवा सांभाळणें, पाठीवरून हात फिरविणें (आवडता प्राणी, वस्तु याच्या)

जोपेईद—वि १ शक्तिमान, जोरदार बळकट. २ जवान मई, चिंगाड, दाहगा गलेल्ले

जोम—पुन १ घटमुटणा, दाखणें, घाणणा, घनीकृत्या वा याणा व चट्ट्याचा तंगला, भरदारपणा २ शरीरांतो वट, जोर, शक्ति, बळकटी (वाच्याच्या घटमुटणातुळे) ३ जोर वम, असमान [स जीवन, आ जोषण] **जोमांत असणें**—१ (माण) लोकांत किंवा यांना अगणें २ पोरांत अगणें, उल्लाह युक्त अगणें ३ दाट-नि १ घटमुट, टूट, आवरी. २ शक्तिमान, बळकट, जोरदार ३ दमदार अवमानयुक्त

जोषरी—उ (व) ज्योतिरी, जोशी [स ज्योतिरी]
जोर—पुन १ जोम, शक्ति ताकट, बळकटी २ स्थैर्य, दाखणें, गभीराणा, दमदारपणा, सद्गुणशक्ति (रात्रीव प्राणी, वस्तु यांची) ३ वेग, शक्ति आघात हापाटा, ग्नीचा वेग (बारा, बसुवीची ग्नी यांचा) ४ जुडम, जबरदस्ती, अन्याय ५ दाख ताण, नेट, वपनाचा भार 'सगळे मोई तारणें कमल तर बर, माई हर टेंगणा अतोंत त्याचे म्हादावर भांग जोर यनी' ६ जोष, पूर्ण वेग, भर (रोंग, पांज, यडी याचा) ७ तालमीतीत एक व्यायामविशेष, दड (किं० काडणें) ८ (नाविग) पूर, समुद्राची भरती (विशेषण पौर्णिमा-अमावास्येच्या दिनांशीची), भांग, उघाण ९ (यमदात्र) प्रवेशशक्ति १० महत्त्व, भर या गोष्टीवर गळनेरागाड्यानीं घराच जोर दिला होता 'केले १ १९९ [फा होड, अर जोर] (वाय) ० **जरणें-लावणें-जोरास देणें**=जरदस्तीनै वाणें, अजडकाड करणें, सक्तीची, बलात्काराची राज उघाण करणें, तडीस नेण्यास उबवण्यास कठीण करणें, जाणें 'आज पावोनो रुपय देतों दतों म्हणत होसा पण अता जोरास आला त्यापेक्षा उघाण घातल पाहिजेत' ० **हेणें**—१ गुणी, मदत, आधार देणें २ महत्त्व देणें, विशेष छेड, निर्देश करणें ३ **हो** जोर योडा, आणि पुस्तका बहा -भांग १८ सामास्य-**जोराचा**-वि नेडाचा, अति मोठा ० **वस-दार-धान**-वि १ वड वाडणारा २ पहिल्यान, ताकदान बळकट सशक्त ० गत-छो (राजा) उघाण, उघाण, भांग, समुद्राची भरती (अमावास्ये व पौर्णिमेची). 'पुनवेच्या व जोरापतीच्या दिवशीं भरतीच्या वेळीं माजसेचीं दों बरे वैच्यावरसुडा बरे विशाद होती' -सयात्री १४ ० **जवरची**-छी जुडम, जबरदस्ती ० **तलप-य-की** १ (वायदा) हडा राहण्यासाठीं जोरायें वोलवणें २ अन्यायपूर्वक हण, बलवृत्तये हण, बलात्कार 'जोतलवनें ऐवन शिंद यांनीं आनिंग म्हणून बर्ता आहे' -स १ ४९८४ 'मासं मनत आहे तर यईन, तुमचे जोरतलपेग भिणार नाही' ० **तलपी**-घो-स जुडम, जबरदस्ती -वि १ जुमग्याचें, जवरीचें, जोरायें, बगळा राची (हजेरी, पेडा उक्कणें यासबयीं मागणी) 'त्यापेक्षा अमर जोतलवीचा तुळ बरावा' -मराचिबोशा ७७ २ मगूर अरुण 'कोंडे जोतलवा मगळ उरतील, हडामखोरात तवी पोदोंचावून

पैना वसुल करून देणें '—मदवा १११८—पेद ६१४९ [फा]
 •तल गीटीर—सर—स्त्री. पत्त्याच्या खेळातील एक सडा •चंळ—
 न शारीरिक बल, पाडावी शक्ति, आडदाडपणा, दाडगार्ईचा जोर,
 बळ, शुद्ध दाडगार्ई, जुलूम [फा शोर+सर. वल] •पट्टी—स्त्री
 दोन थरास जोडणारी पट्टी 'जलूर पडल्यास बरबडचा जोर
 पणें' जोडाव्या '—मॅट १३ •वेजोर—वेजोर किवि जोरा
 वारीनें, जवरदस्तीनें 'इशज घाट चढोन येउन जोरवेजोर होसक्याचें
 ठाणें घेतलें.'—ख ९४४५४. 'प्रवानाच्या फौजेनें बदामीचा धिपा
 जोरवेजोर फते केला'—ख ८४०९०.

जोर—उ (गो) ज्वर ताप [स ज्वर]

जोग—उ १ अधिकार, सचि, जोम, सत्ता 'सावका
 राचा जोरा बों सरमाराचा जोरा' २ जुलूम, जवरदस्ती अन्या
 याचा दड, शिक्षा ३ सह, जोर 'स्वामीचे पुण्यप्रतापें अवदा
 लीस जोग पोचवून तैवी बरतील.'—दम २६० [फा शोर]
 जोरावणें—अकि १ (अक्षरदा बल) बळावणें, हसवें, शक्तिमान,
 परानमी, तेजस्वी होणें २ जुलमी होणें, माजणें 'जोरावले वन
 परी धडकास बेती'—अर्वाचीन (खेर) ४५६ ३ जोराचा होणें
 (वारा, पाऊस, मनोविकार, रोग). 'झारस रुला, पाऊस जोराव
 स्यावर मजल आणोपणार नाही' ४ जोरातें वाढणें, फोफावणें,
 'पाणी मिळू लागताच झाड जोरावेलें' •वचर—वार—वि १ जोरदार
 बल्यान, समर्थ 'मालोजी जोरावर।'—मन ३१४ २ जुलमी,
 वारीचा, जवरदस्त. •वरी—वारी, जोरावा—स्त्री १ बळजबरी,
 जुलूम, जवरदस्ती 'आपणावरी जोरावरी करितां'—रा २०.
 ४ • पाडुराचा, पाडवळ, मदत [फा जोरावर]

जोरी—भी ज्वारी, जोंघळा पहा [प्रा जोवारी, म ज्वारी,
 हि जोरी]

जोरी—स्त्री. जुलूम, जवरदस्ती, पुढावा 'विजेवरी जोरी
 करितील'—राज १६ ३४. पळजोरी शब्दात हा शब्द येतो
 —वि (शुद्धिपत्राचा खेळ) पाठिवा किंवा जोर दिलेले, दणारे
 (प्यारि) या शब्दात एका वाजून दुसऱ्याचें जोरात असलेले
 मादरे मारावयाचें नमत [फा जोरी=बळ]

जोरी—स्त्री (गो) तापाची साथ [स ज्वर]

जोरू—स्त्री स्त्री, पत्नी, बायको [जोड, हि जोरू] इड०
 (य) जोरू सात, पैसा गट=नेहमीं पैसा गाडीला लावावा व
 थोड्या बराच भागी

जोणें—(गो) पऊस पडतवरीं पेलण्याची शक्ती जाणें पडा

जोल—भी (प्रा) जमणें, साथणें शामणें जुळवें
 जालीचा—वि मिलाफी, जुळणारा, थाम्य ऋणारा शोभागारा
 जोरल—न (य) लाट्याचा आपड [फा जोलु=आड]

जोर—भी (राजा) वीज [स जरा पु, द. प्रा जोई=वीज]

जोरणें—अकि. (राजा) वीज समणें [जाव, म योजन]

जोवणी—स्त्री (राजा) जोखडाची शिबळ, छुटी, खीळ
 [जु+अडवगो ?]

जोवणें—अकि (राजा.) दाटी जमणें, होणें, घोंगावणें
 (माझा, मुम्या ड०) [स योजन, प्रा जोमण=जोडणें]

जोवर—वरी, जोवरी—किवि १ जोंपर्यंत, ज्यावेळेपर्यंत
 २ यावत्काल, जितका वेळपर्यंत [स यावत्]

जोवाळ—स्त्री (राजा) जमीन माजणें, टहाळे तोडणें
 इ० शक्तीचें सर्व काम करण्यासाठीं अनेक शेतकऱ्यांचा जमलेला समूह,
 अनेक शेतकऱ्यांनीं एकवट काम करणें, ढाळें सापड पहा [जोवणें=
 एक जमणें]

जोव्हारी—उ जोहरी पहा

जोश-प-स—उ जोम, जोर, आदेश, वेग [फा जोश]

जोशां—स्त्री—उ १ पचास, कुडल्या समवून गारात साग
 णारा, ज्योतिषी, भविष्य वर्तविणारा, भिचुकी, जोमरी कर
 णारा ताम्रण (विशयत धंद्याईक), ग्रामजोशी सूशी ही गति
 असव जोशाला गावात यजुंठें वण्याचीहि वशिष्टात असे २
 एक कुणव्यासील जात, कुडकुड जोशी (कुणव्यासील), हे सह
 देवी मलाचे मुहूर्त, ज्योतिष जाणतात ३ बगळपाच्या जातीतील
 एक पक्षी, कुडकुडभा [स ज्योतिषी, प्रा जोडस, जोडसिभ]
 जोसनी, जोसपणा, जोसपण—स्त्री पुन गावपोशाची गति,
 धदा, वतन जासगंड—उ जोशास निदाशीं म्हणतात

जोहनडा—उ (महाद) जोंघळा पहा 'शिष्टापालकन्याचे
 जोहनले। पीडू वरीण एके वेळें। उखळीं वसुंधरेचा।'—शिशु ९१४
 [म यावनाल, देया जोहडिया, हि जोहरी]

जोहट—पुन १ अग्रि 'जोहरीं रक्षील सपातें।'—सुभादि
 ९७१ २ (ल) सकट 'मला सत्य घालील बों जोहरीं तो।'—
 त्रिमु ८८ ३ लासाह—हा ११ ९० 'येही लासाजोहर शिरे।'—
 गोता १०३६१ [फा जोहट=अभिनिव्य किंवा जहर ?]

जोह(हा-हो)री—उ १ सराप, जव्हरी, जवाहिरा, रत्न
 परीक्षक 'किंवा रत्नामाजी जोहारी। रत्न पारंगी आपुलें।'—
 सुभादि ४११ १०१ २ जुना जलार मिळत पेणारा, जरीपुराना
 बाला ३ आरदा, वग्या, चरबी माद्री इ० निजय विद्वय्यासाठीं
 दाखोदार पिणारा, अग्नी जत —शायरी ४ (य.) मणी,
 सोवडी विव्णारी एफ जात [अर जोहरी]

जोहला जोहया, जोहा, जोहा—उ (गा) जोंगला
 पहा

जोहा(ह)र—न १ जवाहिर रत्ने इ० 'थणावर जाहारा
 फार सुखे। वनीं जणू प-स सह पुरत।'—होय १३५ ०
 जवाहिराचा भेडा मराठी [अर जोहर]

जोहार—३ नोकर लोक राजाला बंदन करितांना हा शब्द हे बौरा या अर्थां म्हणतात 'रायासि जोहार करनि उचित स्थानि वैगविला'—पंच १ १६ 'प्रजा वेठनी राजसभे। जोहार करनी राखिल उभे।'—मुद्गरिधिराख्यान ६६ (नवनीत पृ १८६) महार, चामार वगैरे आपसात विवा वरिणना नमस्कार करितांना हा शब्द योजात 'जोहार जी मायमाप जोहार।'—तुषा ३३६ [म जयहर, सोदार, प्रा जोहार] जोहारणें—अभि वदन वरणें 'मग जाऊनि बडीजन। जोहारिला नृपनदन'—बया ६ १५ २२ [पा जोहार]

जोहार—३ १ निकराच्या वडीं आपल्या बायका—मुलगा नास करणाऱ्या हिंदू वीराचे इत्य रजपूत शकात बायका अभि प्रवक्ष करीत २ अभिमात होणें 'रुपि जोहार जालें'—भाए १०१ [का जोहार=अभिदिष्य]

जोळ—श्री (गो) जळ (प्राणी) [जळ]
जोळरु—न (हु) माडाथी वाग
जोळी—स्त्री १ (गो) जातें २ (डांजें) नागाला बेल जाडण्याची दोरी—बदलापूर २८७

जोळोय, जळोय—उ (गो) जळण, संपण [म जळ]

जोळळ—वि (वे) फोल (भाताचे) [का जोळळ=नाल-पणा, अर्थहीनता]

जोक्षीरून—क्रि (या) पुरस्तीने
जो—क्रि जब, ओपर्यंत [स याकर]

जोजा—स्त्री पत्नी, स्त्री, जवने पत्त 'राधा जीने मापव=मापवची पत्नी राधा' [अर शौजा=बायका]

जोजार—उ त्रास, कटाळ, जोजार पहा

जोनपुरी—उ (सगीत) एक राग यात पडूज तीव्र कदम, कामल गाथार, कामल मध्यम पचम, कोमल धैरव, कोमल निषाद हे स्वर लागतात आरोहात गाथार वय्य जाति धावड संपूर्ण वादी धैरव सवादी गाथार, गानमय दिवसाचा दुपरा प्रहर [जोनपुर गाव]

जोस, जोसगी—वि (नदभाषा) उत्तम चागलें जोश-प पहा 'जोस लुगड्याला विमत कार पडते'

जोहर—उ बायकामुलगा जाउन मारण्याची रजसुवातीळ एक काज जोहार पहा

जोळ—न १ (कों) अभ्र अग्राऊदित आकाश २ (रागा) सपातशाच वादळ जाराचा वारा याचा वग दर ताडीं ५० मैत्र भगते [का जोगन-विस्ता]

जोडी—वि १ वाडी सुगामी (हवा, वारा) २ वादळाचा परिणाम न हाणारे, त्याला मार वयासाठी तयार करेचे (तार)

जोळ—न (महातु) रामूह 'आनंदसाचे जोळ।'—भाए ६६१ [स जाल]

ज्यहान, ज्यहानपन्हा—जहान इ० पहा

ज्यहागिरदार, ज्यहागीर, ज्यहांवाज, ज्यहांवाद,

ज्यहामर्द—जाहगिरजार, जाहगीर, जहामर्द इ० पहा

ज्या—स्त्री, १ धनुष्याची दोरी. २ पृथ्वी ३ जीवा, एव ज्या, वृत्ताच्या परिघातील कोणतेहि दोन बिंदूस साध्याणी सरळ रेषा [स]

ज्याचा—जो संवधी सर्वनामाचें पद्यीचें पुष्पिणी एकवचनी रूप ०तो—एकपदवा प्रत्येक माणूस स्वतः 'ज्याचा तो पडला वहाणा, मग दुसऱ्याची काय शिकवायें?'—व्याख्या—सर्गांना प्रत्येकाला 'ज्याची त्याला काळजी पाहिजे, दुसरा किती पाहील' ज्याचें नांय तें—पगडीं मुळीच विलकूल 'तिला एणावड मी पुढळू गळ धावू पाहिरी' पम ज्याचें नाय तें द्विचें सजच उत्तर '—मग ज्यात त्यांत—प्रत्येक कामत, प्रकरणात 'ज्यात त्यात तोंड पालोने बरे नाहीं' इ० ज्याचें कराचें बरे ता म्हणतो मानेंच खरें—उपराकरण्याने सांगितलेली आपल्या हिताची गोष्ट न रोकें

ज्यादम—नै (गा) जावम

ज्यादर, ज्यादुगिरी, ज्यावू, ज्याका, ज्यास्त—जादा, जादुगिरी इ० पहा

ज्यान, ज्यानजवान, जयानजानी जयानीजवानी—जवान इ० पहा

ज्यान फादर—उ तोग, नफा [का जियान=तोग+फायदा]

ज्यापेशी, ज्यापेशां—किलि कारणवादी, कारण बी, अद्या करिता याच्या उल्लेख त्यापेशीं त्यापेशा

ज्याफन—स्त्री मेजवानी, जाफत पहा रविडेडामही त्यांनी आपले येथे ज्याफतीस आणिले होत '—तोत्र ८३ [अर जियाफन]

ज्याफल—न (गणित) ज्यापासूनचें अकरूप पड, वृत्तल चापचें माप, धनुष्य [स]

ज्यासी(व)द—वि सूर्यजन धावूत, नाट्यस्त नमकले [अर धावीत]

ज्यास—वि (गो) दुबेल अशक

ज्यामिति—स्त्री (मिति) भूपरिमाण भूमापन मिति ति पृथ्वीचें क्षेत्रफल [स ज्या=पृथ्वी+मिति=माजेज]

ज्यार—वि विमार हेराण, यजार जार पहा 'माल्याच्या कमीनें शमज ज्यार केले'—दोषी १३ [पा झार]

ज्यारत—स्त्री पवित्र स्थानास भेट यात्रा जारत पहा 'विताची ज्यारत करून'—दिमरा १ २४७ [पा जियारत]

ज्योती—नि जाय जागी पहा

ज्यालि—न जीवित जन्म जा, निआ पण 'मित्य
मित्य माते ज्योती'—मोता १० ६१ ०७ण—न जन्म
भायुय

ज्याहाहा/गिग्यार, ज्याहागाग, ज्याहांवाज—जाह
गिग्यार २० पण

ज्याहा—मि (राजा) जे

ज्युदी—मी (गो) अंगरता

ज्युमिला—मी मदात्यर आननेगण एताया गोरीन,
मध्यन आर प्यस्तीस २०, ५०, ६० आर पधिरबों साली
मृगन वरायथा उत्तर [६]

ज्युस्नाज्युस्त—मि (गो) नीननडा द्योरी [पाठे
मे ज्युन ६ जल]

ज्युरा—मी पव, पयायन जूरी पण [६]

ज्येष्ठ—उ हिंदू वर्षातीत तिररा महिना—मि १ त्वांत
वयने माडा वगील (भावडामज्जे) वयान धार २ उत्तम उत्तु
प्रे [म] ज्येष्ठलय—उ (ताल) रिग्नित्य पहा ०चार
साचा कायडा—पेष्टा पडा. (६) गायमोनेनीचर लों
०मंगल—न विवाह निचा उपनयन गम्भार [म] ०मध ज्येष्ठी
मध—उभी एक औपधी वनस्पतीचे मुळ हा गाड असण
याचा अर्थ खाऊयावर उताळ ०घड—मी ज्येष्ठाचा काल
समय ज्यम महिना (आयडा पंधरवडा यासारखा वनउल ६ व्य)

ज्येष्ठा—मी मतावीस नम्रप्रापेकीं अटवो नम्र [स]

०कनिष्ठा—मी १ समुद्रमथनातून निपारेल्या दोन वट्टींमदीं
परीत (ज्येष्ठा) ही लक्ष्मी आणि धाकटी (वनिष्ठा) ही अलक्ष्मी
राय वार्दीच्या मते पत्त लक्ष्मीच समुद्रमथनातून निपारी त्या
वटीं तिग ज्येष्ठा म्हणत व तिचे विजृप्ती लक्ष लागल्यावर तिचा
कनिष्ठा म्हणू लागले २ वगीर वट्टींच्या पूजेचा दिवस भाद्रपद
उद्गत ज्येष्ठ नम्र ज्या दिवशी येते तो दिवस [स] ०गौर—
गौर—मौरी—मी एव देवता भाद्रपदातील ज्येष्ठान मी हिची पूजा
करिता ज्येष्ठा—उ एतान जवापसा सर्वत वरील भावसा
वट्टींमि मित्रकीचा सयंत जास्त हिंसा मित्रावयाचा हक
साधन साज्याच भावना समगमान हिंसा मित्रा ज्येष्ठामन
न उठान माझे मोठया गाहूच उगत थाकयाचा मनपान हिंवा
एतान मुनीच्या लग्नप्रसंगी माटया जायवास सासऱ्याकून जो
मानपान थाययाचा ता ज्येष्ठ जययाची पूजा [स]

ज्येष्ठी—मि एतु महिन्यात (पौष्णिमा) [स]

ज्येष्ठ—१ १ वडिलपणा वीलवी २ गेल्ल वरुव
[स]

ज्यातिप—न १ ज्यातिशास्त्र ग्रहाची गति जाणव्याची
रिग सासुद्वि व ग्रह्यापि २ ज्यातिपाचा उपाय व धन
जातीपयाची गति जोमरी [म] ०चम—न मममगेल [स]

ज्यातिपि—उ १ ज्यातिशास्त्र पंगोत्रिगवता २
पत्तयोपि गांगारा, जादी गगर 'पशति मुहूर्तान्तिमय।
जाल ज्योतिपि ग्रहण।'—मान ४३० [स]

ज्यातिष्टोम—उ १ ज्यात साळा ऋतुवत लागता ०गा
एक द्यविशेष, अग्निष्ठान २ (निर्वाची) माडा गेल, वगी त्याची
अगणारी काम [स ज्योतिष्+स्तोम]

ज्योतिष्मान्—मि तेजस्वी तन पुत्र, वरचरीत, सुदर
प्रकाशमान [स]

ज्या(ति)ती—त—न १ जोतपहा उजेड तेज वडाची प्रभा,
प्रसाद २ वात ३ (वाय) रूप 'हुका म्हण हाती। हुपी
माझी एव ज्योति।'—तुगा ३७७२ ४ पाणी तन (स्ताचे)
तीवीव शिग्याची ज्याती।—यया २ ४० [स ज्योतिष्]
०रूप—रूपरूप—न प्रत्यक्ष प्रकाश रचयमिद्र प्रकाश पंगेभरास
हा सार रचयमिद्र ज्योतिर्लिंग—उ आवासातील नम्रनगेव
[स] ज्योतिर्लिंग—उ तिवाच लिंग ही १० आहत वास
ज्योतिर्गि पहा सत्य ज्योतिर्गि वारा। प्राप्त वाळीं स्मरण
करा। १ भूपायी ज्यातिर्गिपायी २ १० ज्योतिर्विद्या—मी
ज्याति शास्त्र ज्योति शास्त्र—न सूर्यचंद्र ग्रहण ६० आवा
शात सचार वर्णारे दिव्य पदार्थ अथवा ज्योती याच्या वास्तविक
व भागमान रिपती व गती, त्याची वास्तविक स्वरूप, आकार व
घटना ६० गतीविषयी अंगेकन व अनुमान यावरून होणारे
ज्ञान हा ज्याच्या विवचनाचा विषय असे शास्त्र खगोलशास्त्र, पल
ज्योतिषशास्त्र [स]

ज्योत्स्ना—मी चादणे श्वप्रकाश कौमुदी [स]

ज्वर—उ ताप पुढे दिलेच्या शादासवधाने वैद्यमज्जे
कार मतभेद असल्याने त वेधे सार्थदिले आहेत ज्वराचे प्रकार—
एकादिक ज्वर=१ रोनच्या रोन यणारा ताप २ एकामागामाग
वउत्तार होणारा ताप द्वयादिक ज्वर=१ दोन दिवसाच्या ० तरांने
यणारा ताप २ रोज दोनदा भरणारा ताप ३ एक माये पंच
दिवस न येणारा ताप त्रयादिक ज्वर=१ तिसरे दिवशी यणारा
(मज्जे) दोन दिवस नवरीं न यणारा) ताप २ प्रत्यक्ष त्रिया
दिवशी येणारा ३ तीन दिवस सतत यणारा चातुर्थिक ज्वर=
चवथ्या दिवशी यणारा ताप अशा साधननिदानाच्या मते—एक
दिक=वउत्ताराचा ताप द्वयादिक=एक दिवसाआड यणारा ताप
त्रयादिक=दोन दोन दिवस सोडून यणारा ताप चातुर्थिक=चवथ्या
दिवशी यणारा (याचदल मात्र सर्वोचे एकमत आहे) मात्र सत-

जल व ताप नर यम न्य भेद आह सन् वर=चउत्तर हो मरा
ताप तापन=प्रसारणा सन् याता अन्तर्गु =तोज भरणास
ताप एव हि कउवर [स] सप्तमसंस्कृत-पाच(चा)पा-३ १
ताप निष्कार लगेन दिवादिगवधास लमत्तावावर पुन्हा उच्छ
लेता ताप पाचवा पहा २ वृष्टीने उच्छलेला ताप ० पिपाक-
३ तापाचा भग एव जाला अमलेला ताप. पिपाक फल [स]
० स्फुटि-स्फी तापाच्या गुणीमुळे पडणारे रक्त, होणारा आस
[न] ज्वरांतुदा-३ तापावरील एक औषध [स] ज्वरासि
सार-३ तापाबरोबरचा अस्तिार, हयपण [स] ज्वरांदा-३
तापाची कण, कणकण तापाची लक्षणे [स] ज्वरित, ज्वरी-
वि ताप आलेला [स]

ज्वरल-नि ज्वरालपेक्षा ज्वान्, वरसारविरोधी,
कडक (६) रश्मिक-मुद्र [स]

ज्वर-१-१ १ ५ ज्वरे, दहन २ मिस्तार, अग्नि ३
ज्वर, ज्वरपादा [१]

ज्वरलित-वि १ ज्वरत असलेले २ ज्वरेले, दग झालेले
[स]

ज्वर-वि १ त्वेष, संताप, मोष, तम २ दुर्गंधि, पाण
३ भीति धाक, भयाची प्रवृत्त भावना [ज्वरप]

ज्वरात-न (क) औत, ज्वर पहा

ज्वान, ज्वानकट्टा ज्वानरट्टा ज्वानमर्द, ज्वान
मर्द, ज्वानमर्दी, ज्वानिनी, ज्वानादिधानी-ज्वान ६०
पहा 'अग्नि सापयमा वहर ज्वानिवा कड, मासित लहर, मरा
तलवार।' -साल ११३ [फा सुवात-नी, स यौवन]

ज्वानमर्द, ज्वानमर्दी-ज्वानमर्द-मर्दी पदा

ज्वार, ज्वारी-स्त्री जौवडा पडा [दिवा नाकारि] भंड
कर्णे-व) ज्वारी वाळणे

ज्वाला ज्वाल-ज्वा-स्त्री ज्योत लाज, अग्निशिखा, ज्वर
ज्वलमारा विल्व [स] ० ज्वाही-वि जळणारे जळणाला यो य
जळद पत्र घणारे [स] ० ज्वल-न ज्वराना समुद्राय आगीचा
टोच आगीचा झोत [स] ० ज्वाही-उ अग्नि [स] ० सुपा-
३ वृक्षांच्या पोटातील उगतमुळे वायु व तत्सख ज्या पत्राच्या
तोंडावर बाहेर पडतात ता पत्रा -स्त्री एक दरी दिव्या
सुखातून ज्वाला निघत असते

अ

अ-वर्णमालेतील नववे व्यंजन वाचे ज या वर्णाप्रमाणे दोन
उच्चार आहेत एक लाग्य उदा ० सिंगण, शकर व हुसत दव-
तलव्य उदा ० शट्टे, धगा ६० अक्षरानिवास-या अक्षराची जैन व
दक्षिणी अक्षी वान वळणे आहेत प्रस्तुत वळण दक्षिणी आहे या
वर्णाची पहिली अवस्था अक्षराच्या गिरनार शिल्लकत, दुसरी
गुट्टमाथी याच्या लेवत, तिसरी राजादिवगणाच्या बोटा लेवत
(सन ७३८) न चौथी अक्षराचा २ सन ११ व्या शतकातील एका
हस्तलिखित पुस्तकात सापडते पादव्या अवस्थेतील अक्षराची
पायुन तयार झालेला दिखतो

झऊल-नि (ना) (वशिष्ट) लफगा, धांपेवाज ० पणा-
३ (ना) धांपेवाची लफगपणा

झक-स्त्री १ (०५) झक्याचा निराळ्या अर्थी उपयोग हातो
पत्र मूळचा अर्थ न झप=नया वापरून निपटण करता) मारा
२ (ल) वाईट गोष्ट निपटणे [स मय=मावा, हि झक=मुल्ल
पगा, पागपणा, स जू=मार्ग, दुखविणे, जर झक=जसविणे]
(वात्र) ० मारणे-अक्षर] १ दोघक घड करणे, मूलाप्रमाणे वागणे
२ निपटणे, व्यवहार ६० करणे, लोकन्यायाविषय वागणे 'तो
आईबापचे ऐकन नाही झक मारतो' ३ कळ नये ही गोष्ट केली
असे कडू करणे किंवा कडू करून तिच्यावरूनचा दोष आपल्या
पदरात घेणे. 'मी तुज्या करमारात पडलों, नफ मारली (पक्षादी
गोष्ट) झक मारीत झक(क)न करणे-जाणे-देणे-येणे-
६० टा नमतादि माईलाज म्हणून करणे-जाणे ६० आपसुल,
जुपीत करणे ६० 'या भयमने दवळिले उधा येईल झकमार
म्हणेनि।' -दावि ४१० झकत पदा झकमारीत राहणे-भीक
मागे नाह्यात म्हणून हात ओळीत बसणे, बोलत राहणे 'मागे
दौलत किचे स्वामीचे स्वामी पेंतील कचेदार झक मारीत राह
तील' -स ११०० [हुं० अर शकन=मिथा] झक मारून
झुणका राखणे-(क) झकमारणे मूलपगा करणे, नक्चे
नापखासि ग्रन्थ अर्थे वाहत

झक-ला झक कमर पिपणिगरा प्रचार 'झक पडे
नवनी' जाय निघाणी।' -दावि १०८ -नि झक, भयकेंदार
चकनकीत झकमारीत ललव 'झळझळ झक झळ पनदामिनी।' -
दावि ४९६ [ध्वनिमाहृथ्यवन्न अनुस्वारवाचक शब्द स
चकण, चक, हि झक साफ चकचकीत, चकत झक] ० वण-
कन-कन-दिनी-दिनी-किंवि एवम कमहन तन पाइन
वकाळ स्वकाक

झककणे-यकि गळकणे, झकाकणे वकाकणे 'झाकणावी
आळती' हिरजडीत झकली।' -ह ३४ ११८ [सन दि]

शक्रशक्र-शक्रो—स्त्री चरारी, तेज, चमक, लक्ष्मी, शक्र (अभि, तार, चौराही) —वि तपस्वीत, चक्रचरित, प्रकाशमान, शक्रणारं. [शक्र द्वि] **शक्रशक्र-शक्रा**—किति तपस्वीतचरित चक्रचरित, शक्रत शक्रशक्रणं—अकि चरान्णं, शक्रशक्रणं, लक्ष्मीणं, लखलखणं, चमकणं [शक्रशक्र] **शक्रशक्राट**—यु लखलखट, चक्रचरितपग, चक्रचक्राट, अतिशय प्रकाश शक्रशक्रात—वि चरान्णारं, तेजस्वी, शक्रशक्रणारं, लखलखणारं, चक्रचरित [शक्रशक्र]

शक्रणं—अकि (कान्य) १ घटणं (जातना, येतना) घटून जाणं, वाटून जाणं, घटवटून जाणं २ शक्रणं, भाडणं कळव करणं शक्रणं पडा [देवरा शक्रणं=कलह]

शक्रणं—अकि १ निस्मिन् होणं, मोहून जाणं, घोटारणं, फागं, दिवून जाणं, धक होणं, चक्रणं 'येती ना द्विक्केयान्वय पके ट्याणापुठं द्वारेके.'—आसु १८ ० मोहून, भुलून, हुलून, मोहवून जाणं, चुकं भट्कणं, मार्ग सोहून जाणं, बहकणं, चक्रणं, फगणं 'बलोदेवी युक्त करिती। शिष्यं शिण्ती। गुरुची परिक्षा नेणती। शक्रोनि जाती।'—दावि १३५ [सं रूप्य]

शक्र(क)त—किति अवश्य, निरुपायास्तन, शक्रमारीत, चुगीत, आपोभाप हा शब्द सनं कियापरावा गुण दाखवितो आणि पुढरव वस्तु चाल लागतो शक्र पडा [शक्र, सं धर्मि-निगणं धर्मित-शक्ति-शक्त —रा भाज १८३४] उहं नाक वायें म्हणजे शक्रा सौंद उघडेले.

शक्रप, शक्रमग, शक्रमग—स्त्री १ चरारी, शक्रवी, चमक २ साफपुकी, चक्रचरितपणा. ३ नीटनेटकेपणा, टाफगीप —वि माफपुकी, चक्रचरित, लच्छ [शक्र द्वि, मि क्षिमिमि]

शक्रमक—स्त्री चक्रमक, भाडण चक्रा, खडाजगी (किं शक्रणं) 'शक्रमक शुक्त खाली कीं अद्या यातम्या निपायच्याय'—गुणम १३५ [चक्रमक]

शक्रचण-चणो, शक्रचणूक—स्त्री १ चक्रचणूक, चक्रचणूक भुपाप २ फवल गेल्याची स्थिति, प्रमग [शक्रचिणं]

शक्रचिणं—अकि १ दिपरिणं, माटून टाकणं २ (ल) चक्रचिणं, मुचिणं, नादी लावून मुचिणं फगरिणं 'साचचिणुट ने ता चक्रा। मुह्नी लट्कें न शक्रवा।'—श्रु १०२ 'तयापरी ये वेवा। नन शक्रा न येसी मावा।'—श्रा १ २३२ [शक्रचिणं प्रयो जड]

शक्रवाद—य १ शक्रवाद, निरुवाद २ लपटाव फगव िरिचि भागण, टाकव ३ मिथ्यावाद अतिशय भागण उप देवा 'आर्ण क बोणाय शक्राची। क्वरों नेनी मान्ना।'—मुगमा १२ ३४ 'म्हणोनिया क्रियचे सुदी। जो नर लागे शक्रवादी। तो

नसेल अथवा मिश्रुदि। पटेल पत्नी।'—कथा ८ ४७ [शक्रण= फगणं=वाद]

शक्राकणं—अकि अतिशय शक्रशक्रणं, चक्राकणं, लखलखणं, लमकणं, शक्राकणं 'सतेजीक तेज शक्राची लखाखी।'—रास १ ९० [शक्राकणं, स चराम्]

शक्राको—स्त्री चक्राची, चक्रचक्राट, शक्रचक्राट, तेजस्विता, तराची [शक्रचक्रा]

शक्राशीत-कत—वि १ चक्रचरित, तेज पुज, सतेज २ सफाईदार जेलदार

शक्राशक्र-शक्रा—किति १ धडाधड, लखलख, गडोस' सडडा (पेसा यणं-जाणं) २ एकदम व एमारखें गपपिदि' 'शक्राशक्र टोळे शक्रतात शोप येते' [ध्व अनुचरण]

शक्राशक्रा—स्त्री शक्राची, भपका, पोळळ डोल 'शक्राशक्रा शक्रें नवा। टराठरी टकें नरा।'—दावि १०८ [शक्र=प्रगाढा द्वि]

शक्राशक्रा—स्त्री भाडण, शक्रा शक्रमर पहा शक्राशक्रा—स्त्री रेट, नवरा, डोल, वाटमान, नदनवदन डोलणें जाणं (दिं लखणं, माडणं, करणं, वटून चालणं) [शक्र=शोच]

शक्रार—स्त्री (वा) उल्लू हवेची लपेट.

शक्रार—यु शक्राण, घणघण ऊठा आवाज, शक्रार, छुन्, छुन् आवाज (बंद्या, निरा माचणाराच्या' पायातील छुग रावा, वायाचा इ०) 'जेरो निरजनीं उठे शक्रारा।'—दावि ९८ [स, ध्व]

शक्रारपटी—स्त्री (गा) खरडणी, खरडणी खरडणी समाचार

शक्रास-श—वि १ कागला, —य माक २ (ड) ऐटवाज डोडार ३ चक्रचरित [स ' ' ' ']

शक्र—वि १ बक, लच्छा, २ चक्रचक्र दिशणारं २ शक्रास पडा

शक्र—य (माण) मासा (दिं माणं) १ १ शप

शक्रा-चण-कन-शर-दिनी-दिनी—किति शक्राचें पडा

शक्रा—य (माण) मासा (दिं माणं) १ १ शप

शक्रा—य (माण) मासा (दिं माणं) १ १ शप

शक्रा—य (माण) मासा (दिं माणं) १ १ शप

भारी पाननात्याला डारलील सर्व पाने चमरायाग लावण्याची क्रिया शक्य या अर्थी चुरीचा प्रयोग 'हुर्ला टाक म्हणजे शक्यची व्याद टोले' ३ (अभ्युक्त) मधुन, स्त्रीनाम, समोग

शमराग, शमरागण, शमरागाट, शमरागीत, शमरागी—शमराग ६० पहा.

शमराग—न एक वाय, ताम जेवट पहा 'मू प्रथम शमराग वाजीव'—वाय १० [ध्व]

शमराग—न रचाड, भागवट, शमराग पहा.

शमरागण—उक्ति. १ जोतने पकडणे, थोरें, कवडाळणे २ जोतने पुणें, सातने ३ शाडणें, शमराग 'हल्लीं शमरागी वारी मार।'—नव २०, १८—उक्ति. १ जोतने शोचणे, विद्वज्जणे दावणे रोचणे, मिडणे, विचरणे 'मज्झिम निपाटी' १. पग वाच रेली १—नव ५९८ २ शमराग, भाडणे (एकाचार) भाडणे जणें जागने हाग करणे, तुटून पडणे, मिडणे, वाट करणे, अद छम पहा 'मेह माडर हागटले' तने रथ अतिथ्य रगट' १—एकव ११, २४. ३ जडणे, वेधणे 'साक्षा स्वर्णार्थी गगने मन।'—एमा १४ १९० [ध्व हिं शमराग, शमराग पहा]

शमराग—ही १ साव, वाय जेवट पहा. २ वाचाचा गजर, कडकडाट (किं उठणे, लगणे), गोगाटानें शुच असे भाडणे, वादनिवाद, कल्लोळ, गोंगाट, खडाजनी (किं लावणे, माडणे काळणे), ३ (व्यापक) (मेघनामनीतील वपार्थ, गाणे, वजावणे, नाचणे इ० वा०) विजुला, गळळ, लयट्ट—किंवि जोतने, मोठ्या आवाजाने, कळकळाने, दणदणाने (तनुवाचें इ० वाजणे) 'शमराग हागट नोवत काचे। तें ऐवये साजे।' [ध्व]

शमरागण—अकि १ भाडणे, तंग करणे, वादनिवाद करणे, हुज्जत घालणे, लटणे २ विजुलणे, शोचणे, हागडणे [६ प्रा शमराग=भाडणे, का जगड, हिं शमराग, सिं शमराग]

शमराग—ड—पुष्पी १ तंग, भाडणे, कल्ल २ कड्या, सुकदमा खरला ३ लडाई, युद्ध 'तो हुशारस राया सहदेवा वधुनी करी शमराग।'—मोक्क ९६ ४ (भाटक) दोन पात्रांचा समान वादनिवाद, वसाद, छळ 'अप मया सुखस्य समीत दग्धते ... संगीत छडी पाहिल्या आहेत'—संगीतवेदाळा ५५ (ख) एकवृत्त, मिश्रग 'राजहस्तुटे। चाचुचे आगडे। तोडी जेतीं शमरागें। क्षीर नीराचे।'—ज्ञा १४ २०७ [ध्व यत्रा शमराग, का जगळ, हिं जगडो, शु शमराग, मिं शमराग]

शमराग—झ—वि भाडणे, भाडवळ कळविय, तडगोर शमराग—ही १ भाडामाटी (सामुदायिक, सार्वत्रिक), जोराचें भाण कच्चा २ सुकदमा, खरला शमराग—घ खडा जनी, घटकापडणी, गळव यानें युक्त असे मोठे भाडणे [शमरागण+रागणें]

शमराग—झिभी भाडणे; तडगोर, भाडवळ, 'वासना-वायरो शेजारीग। शमरागें पुटीळ मोटी दाखण।'—अज २१ शमराग—वि (गो.) भाडणार, तडगोर, कलहप्रिय [शमराग करणें]

शमराग—झी १ कडाची, लकरी, शमराग पहा 'दीपाविया शमराग। जाटीळ हें पणग।'—ज्ञा १३ ७४०—वि लखलीत, पकडणीत—दार [अर दि]

शमरागण, शमरागी, शमरागीत, शमरागणें, शमरागी, शमरागीत—शमराग ६० पहा

शमरागणें—अभि हाडणे 'केदार कन्तुरी भारीं शमरागितां।'—मय ४ १७

शमरागी—झी चक्री, तेज 'दसोनि दीपरूप शमरागी। उभमोगजुदी वंशी।'—एमा ८ ८९

शमरागात—मि सेवरी, तेज पुज 'जगदस बं रजनीत। शमरागीत होते पै।'—प्रा ३६, ११

शमराग—री—नरवी १ पटविलेव्या गोवत्याचा, खरखीत निरान्यांवा टी। (स्वयंभावाटी, कंकण्यामाटी), २ (वि) याडासा विस्व सवलेली तत राख ३ (सामा) शेकोटी, आगटी 'जतामून हातररी लोक शीतनिवारणार्थ मोळमोठया शमराग पेटून सभोवडीं वसले होते'—मोनशोपना, भाट २. ४. २१५ [ध्व शमराग=अभिप्राय धन=विस्व]

शमराग—न रडान सुलांचा शमा, हावले [शमा अलव हिं संशुली]

शमराग—उ १ पाईनेळ आगरवा 'पाळी येकला दिवगा। मंगी विवडा शमा।'—मय २१ २ मागे गुड्या अवलेला व कमरेजवड लुणा अमलेग सुलींचा गळथापासून पायापर्यंतचा पत्तर राजन्याद्वाराकडून घाला प्रतिबन्ध वचुकी असा दिला आहे—राज्य २ २५ [अर जुत्रा, फा जुत्रा, तुलं स शमराग=शमराग]

शमरागी—झी शगी, सडावी पहा दाराद्वारे—झी (साण) शोराखोरी, दोरखोरेखी शमराग—न १ पावनाची अघारी मळम आभाळ, मेघाचें अवस्वर (किं चणे उठणे, निचणे घालणे) २ अश्रपटल, छगाचा समुदाय मोठ टप ३ पावनाची सर (किं पडणे)

शमरी—झी चक्री, तेज दाक, सडावी 'पेतीं काशिपीचे अमी। जडनी हेषेपणाची शमी।'—एमा २२ २३९ [अर-म]

शमराग—उ (गो) धुप. [ध्व, सं शमराग प्रा शमराग=वायविशग]

शमरागण—अकि. (व) रागणणे, सातापणे [सं प्रा शमा]

शत्रा(शा)पगन-मास्त-वात-वायु-समीर-य पनं
न्युत्तन वादळ, सोसाटयाचा वारा, वादळ, वायवळ, अतिशय
जोराचा, गर्वना कणारा वारा, तुफान 'जेसा प्रचलतां शत्रामासल।
जडना ३ वितुळे ' -इ १२०. 'शिला कौरवकटी' जेसा
शगागमीर तहिवर्गे।' -मोभीम्ब ७ १९ [म शता-वाच्याचा,
पासत्या आगान, वादळ+मास्त=वारा]

झडड-न (ना) शगड लचाड, तुफानाड व्याड [जिगत
पडा]

झडाना-य (य) पगा, गिरगा [म बीजन, म
गिरगा]

झट-न. लचाड, लोचणे लिगाड, रोखे, झेपट उपाधि,
पाशावा (मनुष्य, प्रमंग, स्थिति यांसे उपयोग) इतर अर्थी
लचाड पडा 'मन्वनाथ म्हणे आले होते शट। परगामभट दया
वाते।' -म ७६ -तन १ आपात, घडा धुणजे दोरा
मिमा, प्रार (किं लागणे) 'आदरतां मोहाचीं शटें। ज्याचा
बोध कदा न पालट।' -रमा २ १ ३० २ (य) डेर टार
[स पट-सलणे] घेणे-(व) वालट रणें, विनाकारण आरप
करणे -लाघणे-(व) कडाडा घटपर्थत गण्या मारणे

झट झटसा-मि. लोकर, लवनें, जडनीं, झटकन
जुडनींमशी 'तेव्हा भीम जडनीं गेला बाहेर वृणें झटसा रे।'
-वीर १ १८ [म झटिनि, हिं गु झट ध्व] ०कन-कट-
दिनीं-दिशा-किरि लोकर, जडनीं, लवनें चगन, लगन
झटझट, झटझडा झटाझट टां, झटाटा-मि झटवन
पडा चपलनें, एका क्षणत, झटझ्यासरशीं, लोकर लोकर, पडपड
'चला झमझा बोसडुनि वाट। पटरी मूळ पीठ दूरी आहे।' -व
४५८ 'तो क्षणत पड झटपट फेडुनि भागे संभेत घेजवे।' -
भासभा. ५ ८९ [ध्व झट ट्रि]

झटक-भी १ चटर्दिशीं जाऊन परत येणे पेरफटका
पेरा, य जा (किं मारणे) २ झमडा, झमडारा, फटकारा
तडाखा (किं मारणे) 'हासे देखोनि मातें झटक उठविता वाय
सागू कपाळा।' -आट २९ [ध्व झट]

झटफणे-अकि १ सत्कणे, झटाटणे झटकन निशटणे,
२ (ग्याथापासून) विभक्त हावे निराळे राहणे सवध तोडून
काणें, तुटक वागण (या अर्थी हे क्रियापद सामान्यत फट्फणे
या क्रियापदाचा जोडून येते उदा० झटकून फटवून राहणे
अमणें) [झम]

झटकणे, झटकाचिणं-अकि १ झटणे (वल) २ कलानें
चाडून मारणे, फटकारा मारून, हिरवा देऊन झाडणे ३ (धान्य,
अभि ६० वर) वारा घालणे फोल, बोडा इ० मिचे असें करणे,

पाराडणे. ४ पगा इ० नें वारा घाडून अति प्रचलित करणे ५
हिराडणे, हिराडा वेणे, झटडा वेणे, झाटणे (हात पाय इ०)
'कगीम लढके हलके झटके विजयी भवानी तलवार।' -हिरकगी,
स्वाधन्य शार्दूल [झटक, हिं झटकना, गु झटकुं]

झटका झटकारा-य १ (काठी इ० काचा) तडागा,
फटकारा, रग, आपात २ हिमका, हिडाडा (हातानें, पायांन
मारणे) 'हातानें मारिन झटका।' -मगामांमिती ४७ ३ (वेद
नेचा, दु गाथा) आवग, वळ, लहर, आचरा, लिडीक, चमक,
करा ४ (वाच्याचा) वग, सपाटा, सपाटा, मोंसाटा ५ (रंग,
वारा, सतप इ० काचा) फणमारा, झणमारा ६ सपाटा (भूत,
पिशाच इ० काचा) ७ शेंसा, पाय मागेपुढे होणे (तुण्यालील)
८ (हाताचा, धर्मीगना) हेलसाग, हलावा, झाक, झोल ९
(घग्याचा) झपाटा, फटकारा, पेर, मजळ १० पथाच्या शेव
टाचा फटका, फटकारा (किं मारणे, दणे, दाखणे) ११ (धान्य
इ० सुपात घाडून शिंका पण्यानें) फटण्याची क्रिया, झटपण,
पायडणे. (किं एणे) १२ (एगादा पदाथे दुसऱ्यावर आदळ-
ल्यानें लागल्या) पधा, दुमणी, आपात, (पडताना लागलेला)
देखा, मार (किं लागणे) १३ (उन्हाची) झळ, तिगीप
१४ (रंग, जरीमरी, साव इ० काचा) घाला, सपाटा, धाड
(तापाचा पित्तविरार) १५ (पिचार पडणारा) तावरा, मेकाडा
१६ (ग्यापारतील) तोग, घडा, टोकर (किं लागणे, वणेथे,
मारणे) घरील सरें अर्थी 'झटकाची' शब्दापेक्षा झमडा याचाच
जास्त उपयोग रुढ आहे [ध्व झट, हिं झटका] सामान्यत-
०फटका-य १ सर्व अर्थी शटका पडा २ (पावसाची) जोराची
झड, झडी, वादळी पाऊस ३ जोराचा सपाटा, दाव जोर, झोर,
तडाखा ४ तगादा, नेट, लरडा (एखाद्या कामाचा, धम्याचा)
[झटका+फटका] झटकारणे-अकि. १ झटणे, झाडणे २
हिराडणे, ओटणे ३ झिटकारणे, तिरस्कारणे पिकारणे [झटमारा]
झटझ्यापडक्यांत-किवि एका झटझ्यात क्षणाधीत, झट्
दिशीं, झटझ्यासरशीं [झटका+पडक] झटझ्यासरशी-सरसा-
मि १ फटझ्यासरशीं फटकारा लागताच तडाखा घसताच २
एका झटझ्यामशीं एकदम ओटताच ३ एका जडनींमशीं, उमळी
सरडी-सरला ४ जोरांन चपलनें झटवन ५ (रागाच्या सता
पाच्या) फणक्यानें फणक्यानें झणक्यानें ६ एका आच
क्यात एकदम एकाएकी (घाण जाणे मरून पणे)

झटका-य (तजा म्हेसुर) एका घोड्याची छकवेचा गाडी
ही उंचीला कमी असून वरीच लाव असत
झटकाचिणं-अकि झटणे पडा ते आपले उर पाण्यात
डुवून तीं मिजलेलीं पिसें धुलीवर झकावते -मराठी ६ व पुस्तक
(धृ २५) ६ आ २

शटशोऽष्ट—न (व्यापक) १ शटशोऽष्टे, भांडांशो, भांडाशः २ अष्टमो, शिष्टो, शेषो, शेषः, शेषः. [शटशोऽष्ट]

शटशो—अकि १ (एवाय गोपीविपरी) नेत्याच प्रकृत करणे, आद्योक्त वक्त करणे, मनापासून धम घेणे. 'शराया रायाचे शट शयल येतापि जरी.'—सोहृण ६० १४ २ (लयांत, भांडाण एवायाच्या अगाशी) मिश्रणे, शोषणे, रंगट करणे, तुदन पडणे 'तो गज गदाप्रहारें धृष्टुम्ने शटोनि होळ विला.'—मोसात्य ३ १७ [म शट=शुभाशुन होणे]

शटपट—शी १ त्वरा, पाई, जलरी, चपळाई, चलाशी (कामाची) (कि० घणे, राणे, धरणे, करणे) 'अंते आटसा-नर वरुं नरो, पोडी शटपट घर' २ शटापट, चक्रमन, खाडा-जरी हमरीतुमरी (कि० उडणे, होणे) 'स्पर्श उटपट आणी वटपट. तन्हे शटपट आणी वडवट.'—दा २.३७—किवि चपळा शटपट, शटवन, तडवाडशी, लीवर, [ध्व देवा शटपट=चक्र] **शटपटया**—नि बगल, चपट, शपाटपाने काम करणारा [शटपट]

शटा—यु शटापट, शुन शट पहा 'बोलेके पहिल्यान कळवटे। तयासीच प्याजे शटे।'—दा १९ ९ १९ [स शट=तपाते]

शटाशे—अकि लागणे, चिरटणे 'लोखंड परिसा शटा-दले जेव्हा।'—य ४४६ [शटा पहा]

शटापट-पटी—शी १ भांडण, कलह, रागाचा वादविवाद, शटपट (कि० उडणे, शटणे, लागणे, होणे, रावणे, करणे) २ पाटाळा, पाई, शोचळ, भाकरीड, भादल ३ स्वर्ण, अहमदशिका. [ध्व स शट+पट]

शटाळ—न शट, शोषट, स्वाड. शट पहा [पट]

शटा(टया)ळ-ळी—नि माना तन्हेच्या शुचया, दिव्यमती, कल्याण लवविगारा युक्तीबाज, मतलया २ कर्मेबाजरीपणमुळे अनेक स्वार्थे मागे नसलेला, पेचात सापडलेला ३ शोड, शोड, निलेन, अप्रामाणिक ४ (व) गळघट, चिकट, चिकट 'ही आगामी शटाळ आहे' [शट+आळ श्रत्य] २६० शटाळ गट आणि फडकाळ नगरी=मनुष्य हिंवा स्वल्प याची दुर्बलसत्ता दाख विताना येततात **शटा(टया)ळी**—शी तलाळ मणसाची वृत्ति, धदा शटाळपणा

शट्ट—न १ शोषणी, ओढाताण शोषी, शूज, शट पहा 'वपवीनी वपाटे। शोभा दहवति शट्टे।'—अ ७९ 'अहो ताण्डयाचे लागता शट्टे। तणे अधिकचि पाह्या फुटे।'—दा ९ १० २ (२) ऐस्य, एकरूपता 'तव महासूताची ज्वलित फिटे। मग बोर्हिस होय शट्टे।'—दा ६ ३०६ [शट्ट]

शट्टेपटे, शट्टेपट्टे—न भव अटापीट, उरसोड, वग दग, अटाआट, यातायात (नि० राणे, पणे, सापडणे) [शट्ट-पट]

शट्टेळ-ल्ली—नि. यातपणाच्या, मोडरपणाच्या शोषी कर पणान पडारंत, पूर्ण हिमती, यातरावक, उलपती शट्टाळ, लटपटाळ पहा [शट्ट]

शट्टी—शी (गो) १ नाटकाची सारीम २ पत्रचा, उजळणी

शड—मी १ पावसाची एकासारकी वृष्टि, शिंदड, पान्याचा केंतव वषाव, त्यापून २ (ल) एकाचा वस्तूचा सारखा वषाव (नि० राणे, वषाव) 'मीमावरी न गणुनि शरट्टीची गड करी करी लपट।'—मोरोण १ २६ ३ जोराच्या पावसाचे उडणारे गुपार वावजड, शिट ४ (ल) पावसाचे तुपार आत येऊ नयेत म्हणून दार, गिडरी, पागोळ्या इ० कावर घनविलेले शडप, तापा, पापाटी, छपर, हाथरी (गुपारीच्या शाळाची बुडले) ४ (घार, शिपाट इ० दिव प्रसंगाची) शडप, शडप शोष ६ (२) वषा उडी, जटपडा (एकाची वस्तु मिळानी म्हणून पातळला) उलकडेने घातलेली उडी शोष 'शडकरि जड घाली धात घनाना रे।'—रामदास, कल्याण ३ (७ गवनीत पृ १००) ७ एका वस्तूवर एकाच काली अनेकादी प्रवृत्ति (कि० घालणे, करणे, पणणे, लागणे) 'एकच विटोरी पाहो त्यामुळे सर्व लोकांची मड पडते' ८ (एकासापून एक वेगळ्या गोष्टीची, मागताची) माळका, पत्रपत्र (नि० लागणे, पडणे) [ध्व प्रा वे शड=निर्मल वृष्टि]

शड—मी १ (बोक्याचे केंत, झाडाचा मोहोर, पाने इ० कावे एकासारके) गळणे, पड २ (ल) (शारीराची क्षय इ० रान मोणारी) क्षीन, क्षय, क्षयतो (कि० घालणे, लागणे, पडणे) [शडणे पहा]

शड—मी त्वरा, जशी, पाई, 'पत्ताळ देव्ही लयीनी। पातलाय शड करीनि।'—शिरु २१६ [स शट्टि, प्रा शडि]

शड—शी शुन, लपट, शोषांशी, हण 'व्याच्या शरीर-व्याचे कोह। एकला म्हणारी दे शड।'—एमा १० १३९ [स शट्ट, म शट्ट] शडे येणे—अकि लोमानिष्ठपणे मागे लागणे 'तो गुहंनवे भिकारी। शडे आला।'—दा ७ २०

शड—मी (गो) पिराबवाधा

शड—नि (गो) हरी, शोड, शट्ट. हड [शोड]

शडकणे—खे अशी क्षमकणे पहा विरोधव शाडणे विया पदाच्या पुढे येजळात उदा० शाडून शडवून ठेव (पान्य, विलय इ० पर)

शड-वन-कर-दिशी-दिशी—किवि शटवन इ० पहा

झडकर, झडरे—क्रि वि झपाट्याने—शर झडकन पहा
झडरी—कलन—क्रि वि (काव्य) लौकर, झटकन, जल
दीने, त्वगेन 'ते वेळीं अजुन म्हणतसे देवा। आता झडकरी खु
पेला।'—झा १ १६९ 'सतोपोनि बोले स्मरण। भीमा येई
झडकन।'—जैअ १०२१

झडका—वि क्षीण झालेले रोडावलेले, झडलेले (शरीर,
पाने) [झडणे]

झडकारणे—काविणे—झिझकारणे पहा

झडगे—न (क) भाताची एर जात

झडझड—झडां—क्रि १ जलदीने, झरझर, घाईने, रगव
गीने झडझट-या पहा 'उघेनि झडझड पळती जन।'—दावि
३१०. 'पीतु सावरीतु आहे कासोडा। तेवीची चालत आहे
झडझडा।'—उपा १८४० २ घडघड, झडझड असा आवाज होऊन
'बावो झडझडा बाजे।'—दा १३९ ३६. [स झटिति, प्रा
झडि, म झडट्टि.]

झडझडणे—अक्रि १ (एखाद्याच्या अंगावर) बसवून येणे,
बसवणा करणे, तिडतिडणे, खिसखिसणे (वर-शीं—अंगावर या शब्दा
बरोबर प्रयोग) २ (एखाद्या कामावर) हुदून पडणे, झपाट्याने
लगणे [ध्व झ=ठिट्टि] झडझडया—वि १ (एखाद्या
वर) बसवून करणारा, अंगावर येणारा, तिडतिडया, झिझिडया
२ जोराने धडकल्याने काम करणारा, कामावर हुदून पडणारा, झट-
झटून कामास लागणारा [झडझडणे]

झडझडाट—ड १ जोराने वाहणाऱ्या वाऱ्याचा आवाज,
वेग, मोमाया 'झडझडाटे हुल्ला वारा।'—मुआदि २६ ८१
२ धोप गवैना ३ (ल) अस्तित्वाची मोठ्याने जाणीव करून देणे
'माजी बेदाचा पाला वाट। सो करी मुघियेचा झडझडाट।'—झा
१५ ११० [ध्व झडझड]

झडझडीत, झडझडून—क्रि वि १ अचर्या अधिक जोर
आणण्याकरिता झडणे या क्रियापदापूर्वी जोडतात उदा० रोली
मराठीत, घडझडून पाड २ जलदीने, त्वगेन, झडरी पहा
(नि० धाटो), चालणे पळणे, धावणे, उणे, मारणे, करणे इ०)
३ विडकलून, झाडून 'भाडुनि सुत मुयांनपक्षणे झडझडीनि या।
निच र।'—माउयोग ११ १० [ध्व झडट्टि]

झडझडत—न झटोचट पहा

उठणे—अक्रि १ (टोऱ्याचे नेम शरीराचे अवयव, फळे,
पाने इ०) पगमारणे गळणे, गडून पडणे हुदून पडणे हे हात
पाय झडून जखमीत—नामान ८३ २ शिजणे क्षीण होणे,
रोमानात 'आठ दिवस घटाशी बस हाताच बाबांचे दोंद
गडले' ३ (रग, चिन्ने, रेतान इ०) निम्मेच फिरे हाणे ४ (ल)
१ चोरो 'म मरुति करणे' 'बागद झडना झिझडावे।' नलमेचि

ज्वर।'—दा १९.१ ११ 'कुणी पदर घळून आड झडून उभ्या
राहती।'—प्रला २३२ ५ तुळणे, छिन्न होणे नाश पावणे 'जरी
जिन्हा जाय झडोनी।' (इमारत छप्पर, व्यवस्था, सस्था इ०)
मोडणे, टासळणे [स दाद प्रा झट, म झड] झडणी, झडणूक—
खी झडण्याची गळण्याची, गडून पडण्याची क्रिया [झडणे]
झडतपडत—क्रि वि (प्र) पडतपडत १ साटसाडत, गळतगळत,
टपतटपकन, झरतझरत (गवत, पाने, वाद, राख इ० नेत अस
तांना) २ घडपडत, कथकथाने, टेचालत, मोठ्या दु खाने, कसे
तरी. [झडणे+पडणे]

झडणे—अक्रि १ (चौघडा, झाज इ० वाचे वादविवाद इ०
जोरागे) वाजणे 'झडे चौघडा आयेचे पुढे।—पाळणेसमूह पृ ६. २
(वदुडा इ०) उडणे, धडाडणे ३ (सैन्याचा किंवा नौसरीचा) पगार
टरल्या वेळीं महिन्याच्या महिन्यास मिळणे, भराभर, एरसारखा
पैसा घेण्याचा तम सुट असणे, अखंड पैसा मिळत असणे

झडती—खी झाडा पहा १ (कायदा) (सामानाची,
घरातील कागदपत्राची—पोलीस अधिन्यायने केलेली) बारीक तपा
सणी, झाडा, धुडाळा. (क्रि० घेणे). (एखादी वस्तु सापडण्या
करिता कलेख) शोध, तपास, धुडाळा. 'सुरी सापडती नाहीं
म्हणून सगळ्या घराची झडती घेतली' ३ सैन्यगणना ४ (घरा
तील जगम मिळकत, उत्पन्नाच्या बाबी इ० काची) मोजदाद,
गणना, गणती, मोजदादीची, हिशोबाची तपशीलवार यादी किंवा
तपासणी 'झडती चिरजीव राजश्री माधवराव नीलकंठ यांचे लग्न'
—भाते १० ३ १६ ५ (पैसा, हिशेब, अनादिक पदार्थांची सामुग्री
इ० काचा) फडशा, फडा, बेवारा, नि शेपता (क्रि० लावणे, देणे)
६ (सामा) हिशोब, झाडा, उलगडा 'जागो स्वाडधर्माची वती
येथिची वीर ते झडती।'—मोक्णे ३३ ४३ ७ (गो) ताळा
८ खेड्याच्या सुत्र्या उत्पन्नाचा व खर्चाचा हिशेब, सदर हिशे

बाचा कुळकण्याजवळ असणारा तक्का, मामलेदारांनी हुजुरून
नेमणूक घेवटा व अन्मास घेऊन त्या भवनेचे जी सरगळ प्रताची
बहिषाण करी त्या बहिवागीचा सामदार तपशीलवार हिशेब तयार
करी तो ९ (व) गळतीतील भुमिकांच्या भाषणाचे लिखाण 'झडती
चाक्री पाठ सर' १० (व) उलटारी संपादने भूमिका घेतल्या
प्रमाणे वागणे 'सो घते त्याची धर्ती दिरी पादिन' ११
(ड) गमिल उजळणी 'झटतीची तर मो एरात्रीपडत मजड
गाळी हाती'—उत्तमिहारी, मार्च १९२० [झाज]

झडती—क्रि वि लोख, त्वगेने, झपाट्याने नाना नीद धरता
हार्ता। चेऊनि उठिला झडती।'—अ.मृ ७ ७७ [स झटिति,
प्रा झडनि]

झडप—खी १ शेंप, साप, जणे, उडाण भव, पडट (क्रि०
चालणे) 'झडप पाडून पाव दणी।'—अजी १ दाराची, रिड

कीची पत्ती, तागन कराड, आगसा २ (पेगेप्राची) पडदा
[प्रा पडप, हि दाडप, गु डाडप]

शडप—स्त्री शडपट त्यास [पि प्रा तडप] शडपसे—किं
(हि) १ जोराने, स्वरित २ गपव्यावाचनार्थ एक हुस हा
मिथल्यापसार चालणारा तडगीत ह्या अंतर्गते बघे दाखीत
मुद्दे चांगल्याने आले—साम्या २४

शडपड—स्त्री तडपड पडा जास्तची पडाड, शडपड
शडपड्या—प्री शडपड्या, तडपड्या [सड+पडपे]

शडपड—स्त्री शडपड पडा [शडपड प्रा शडपड] शड
पड्या—प्री बघड, स्वरित शडपड्याने काम करणारा

शडपड—प्री शडपड पडा पडड, पडड्याने, दिग्धा (हि)
पारणे [सडप]

शडपड—स्त्री १ शडपड्याने, वारा चालण्याने साधन, पगा
२ दाव्या, गावडात दाव्या रिडकीची कडी शडपा [सडप]

शडपण—प्रा—स्त्री १ मूतवाचा वाहरीवा; सगळ्याने 'बरी
मन कम ह्या बाजाला शारी शडपणा। घेईना पान मे चाई काही
पराया मनजना।' 'म्रीतिची मजग जाह्यी तुनी शडपणा।'—
—सारा ३ २ एकाएकी सापाने पडाडणे [सडपणे]

शडपणा—स्त्री १ वारा चालण्याची, शडपणाची निया २
वागाचा प्याने साधन, पसा शडपणे पडा ३ देव भूत मटरी इ०ची
वाधा शडपणा पडा. 'यकी सागनि का जाति शडपणी।'—निगा
७७ ४ निराल—सरा ५ शडप शडप शाप 'सागि पडड्याची
काय शडपणी चिमणी।'—मोमीपड १ ४० [शडपणे]

शडपणे—स्त्री वारा चालण्याने साधन, वाराड्याने साधन,
पसा, सुर

शडपणे—मनि १ धान्य निरवध यावर वारा घालणे वार
वणे २ (भूत, पिशाच, दवता इ० वानी) पडाडणे, सगळ्याने 'भूते
शडपणे मारिती।'—डा १ १० ५९ ३ शोडपणे, सारणे शोड
पणे पडा 'बडपीनी बाळवाने मोडाले।'—डया १०० ३
४ पाडणे, धाणे 'गरड जगा मनजनि वमे उतागेनि पम्या
शडपी।'—सावणे ४० ११—अकि १ बळगे (पाडड) २
(काळप) शडप घालणे, पशी इ०नी उडी घालणे 'ता बरींचा रिड
शडपणा। घारीने गेला जकरमात।'—गवि ३ १८० ३ बडपड
कणे घानपाय घालणे 'बाप उरी दडप पडप मग आनवधकि
घर रचली।'—वामनगीत ११ ४ शडणे धास्तो घणे, दडपून
जाणे 'वागुगेणे काज शडपा। बी० वारवरी रवि हारप।—
५८ १४ [प्रा द लडप]

शडपपडा—उ नोरानी वारा घालण्याचा मोठा पखा पसा
गसण्या गेवगादा लाविले, शडपपडा दवर देवणे—हेरापु
मिनि १८ [सडपणे+पखा]

शडपा—प्री १ (परी इ० वानी) शोडण २ काळ्या, वाट्या
काट्या इ० वानी घनविणे (वर्गाच्या इ० वानी) वार शांगा, शागा,
ताटी, पाट ३ वाट्या काटणे पमा [शडपणे]

शडपाशडपी—स्त्री १ वारा घालणे, वारवणे २ (ल)
शोडपाची, भाग्युरी [शडपणे]

शडपी, शडपे—स्त्री ताटी, पाटक शडपा पडा
शडपीय—प्री वारा घाटणे, वारवणे [शडपणे]

शडा—स्त्री त्यास, चाई जगदी शड पडा

शडावा—उ (काटी, पडर, पाडग, वारा वाचा) जड
सडाग, राग, प्रहार (हि० सामणे) या शब्दाचा शडावा प
पडावा या शब्दांच्या अर्थासिद्धिचि उपयोग होता.

शडाशड—शडा—शडी, शडाड—डा—मिनि लीवर लीवर,
शडपट, जगदीने 'अशुद्ध मद्रास वाहती शिरे उडार शडाशडी।'
—एगी १३४ [सड डि]

शडाड—उ १ (वाग, पडड इ० वानी) जोर, गोंगाटा,
शायग, पडाग 'प्रडपायुपनि शडाडे। आकाश निजम्बमावे
मुडे।'—एगा ११ ४१२. २ (पळावा) फडफडाट, गोराबी फड-
फड 'व्याच्या पातळा शडाड। डम्बडी मु ड भरहा।'—एगा
११३

शडाडणे—अकि १ सगळ्याने, सगळे लागणे २ जोराने,
उत्तुस्तने लागणे ३ उल्लाहाने मुद्दे वाडणे, सुक देवणे ४ (वारा)
मो ली करीत बाहेणे शडसड आवाज करीत बाहेणे 'शडाडी ता
वारा शडसड नभामाजि विठ्ठ।'—दावि २०७ [शडपडणे]

शडाडत—किनि शडाडत, शडपड आवाज करीत 'बहुत वात
सडात सडाडतो।'—दावि ८६ [शडाडणे]

शडासावा—स्त्रीय शरासावा पडा

शडिती—किनि लीवर, शडपट, जगदीने [स शडिति]

शडिवाग—उ जोराचा, सोसाण्याचा, वाट्याचा वारा
'सुव तेथे वार पाडस पडला। शडिवाग तेगेहि वळा। रुवासाडि
देमग।'—पच ३ १५ [शडपणा]

शडी—स्त्री १ वायवाची एरसारची उडि, सड २ क्षयराग
धुरवी, रंगळत राडणारा शीण करणारा भेरा 'शडी पडले मी
ममलण ममरा वळा भोग देसी।'—हाग १७५ ३ (शडे इ०
काच्या पानाची) गजली, खोस हाडन गडप पडणे 'प्रभाति
होय पालवणी।'—एगा ३ १५५ ४ उडी शडप 'तुला म्हणे
आता शडी पालु पहिले। पाडुरे माये तुझे पायी।'—तुगा १८११
५ पाववापासून रमण करणारे दार मिडक्या इ० वारील शडपण,
तरी इ० [पडणे]

शडी—स्त्री १ चाई लवरा २ उत्साह उमेद 'ओडीना न
शडी घरुनि तुझी कोणी न सोगी वरा।'—आसी ५० [ग
सिति प्रा शडि]

झडी—झी (३२) (मुलींच्या भाषेत) वडी एम हातातून दुसऱ्या हातात शेलें. 'झडीकर'

झडया—वि (रोगाने) क्षीण होत जाणारा, खणणारा, क्षयी (शिवीसारखा याचा उपयोग करतात) 'मेच्या झडया' - शोस्विथर नाटयमाला—रोमिओ ज्यूलियट ८७ [झड] ० पडया—झीभव शोकाडया, झुकाडया, पायाचा धरकाप (किं० देणे, खाणे, जाणे) [झडणे+पणें]

झण—कन—कर—दिनी—दिशी—वि वि [झणझण, सणसण, सुसु करीत (बटुनीची गोळी, कोफणीचा दगड इ० जाणें) २ झट्ट कन झट्टिशी, झट्टयासुरशी, खट्टन [ध्व झण]

झणक्यायु—उ घोड्याच्या पायाला होणारा एक रोग याने घोडा चालत असताना त्याच्या पायात शिणका मारते (३) स्ट्रुग्हाट—अथ २ १११ [झणक्यायु—चात]

झणका—उ १ झणकारा (विनु इ० काच्या दशाने होणारा) सणझ, सणसण, चुणचुण, तीव्र वेदना (किं० लागणे, मुटणे, वाटणे) २ (राग, मताप इ० मनोविकाराचा) झटका, झणकारा (किं० येणे) 'प्रेमाच्या झणण्यात हस्तावादे म्हागाली.' - स्वप्न ४८ ३ झणझण असा आवाज, घनघनाट, सणत्कार. 'चाण्याच्या झणण्यान' नाचगारी भुत दारिद्र्याच्या मगान दूर होतात' - सतेवे गुलाम १२ [ध्व झण]

झणकार—कारा—उ १ टणत्कार, झणत्कार, झणझण असा आवाज, सणाटा, सणसणाट २ झटका, फटकारा, झटकारा 'झणकान्याबरोबर दिवा गेला' ३ (बोलण्याची, काम करण्याची) खपळाई, हुपारी, झपाटा, वेग ४ (मनोविकाराचा) उद्रेक, फणकारा, एहर (किं० येणे) ५ (विनु इ० बीटवल्या दशने होणारा) सणकारा, शिणका, चुणचुण, झणका (किं० मारणे) [ध्व झण]

झणका—झी १ (आघाताने, तडाख्याने कानात, हातास इ० होणारी) झगझगी, झगझग २ चुणचुण, दाह तीव्र वेदना (नागी मारल्यामुळे) ३ (अतिशय तिखट पदार्थ खाल्याने होणारी जिमेची, तोंडाची) आग, दाह, झणझण (किं० मारणे, उदणे, निपणे) वरील अर्थ झणक्या (अव) हे रूप जास्त प्रचारात आहे. [ध्व झण]

झणझण—झी (गो) १ वारा होवणे २ झणझणी पदा झणझण—झणां—किवि १ झणझण असा आवाज होऊन २ जळट, लोकर ३ फणकाराने [ध्व]

झणझणणे—अकि १ झणपण आवाज करणे खणखणणे खणखणे घणघणणे (टाळ बॅंगरीनी) २ (माध्य आवाज आघात इ० कारी होणे, हात, वान इ० अवयव) झणखाने युक्त होणे, भगभगणे, शिरशिरणे, धमकणे, टणकणे 'चापगुण झणत्कार' द्रवो. ३ ५४

दिखारण मस्तोहेहि झणझणी १' - मोषण ४८ ५१ ३ (तिखट इ० पदार्थांनी तोंडाला, जिमेला) शोवणे, आग होणे, भडका होणे ४ (विनु इ० काच्या दशाने) सणका मारणे, चुणचुणणे, फुणफुणणे [झणझण]

झणझणाट—उ १ (याच्या) झणझण असा मोठा आवाज खणखणाट, घणघणाट, टणटणाट २ (आघाताने शरीरावयवाला होणारा) झगझगाट, तीव्र वेदना ३ (तिखट पदार्थ तोंडास शोवल्याने होणारा) भडका, आग ४ (विनु इ० काच्या दशाने होणारी) तीव्र चुणचुण, शिणका [झणझण]

झणझणी, झणझण—झी १ (अगावर बुर्गी मारल्याने कानात होणारा) फणफणाट, वेदना २ (उन पदार्थ खाल्याने होणारी) तोंडाची आग ३ (नागीच्या दशाची) रणरण (किं० येणे, मुटणे, लागणे, उडणे)

झणझणीत—वि कार तिखट, तोंडास शोवणारा, अतिशय मसालेदार, चरचरीत (पदार्थ, जेवण इ०) [झणझण]

झणत्कार—उ (तुरे, घागऱ्या, वाळे इ० काचा) झगण गाट, झणझण बिचा धुमधुम असा आवाज 'चरणी वाऱ्या नेपुं'। चालता चालती झणत्कारे १ [ध्व]

झणत्कारणे—अकि (वाक्य) झणत्कार करणे 'पर्वी नेपुं झणत्कारिती।' [झणत्कार]

झणकण होणे—अकि (वर) उडणे

झणाझण—झणां—किवि एकसारखा झणझण, खणखण असा आवाज होऊन [ध्व वण द्वि]

झणाटा—उ १ (दगड इ० काचा बिचा इ० कावर होणारा) मोठे व आवाजबुद्धि दया, गला, तडासा (किं० बसणे, मारणे) २ (वाण, चंद्र, वदुकीची गोळी इ० काचा) गोंगावन, सुसु करीत लागलेला तडाका (किं० लागणे, वरणे) ३ निचकाच्या दस्ताचा झणमरा (किं० मारणे, वरणे, हाणे, वाटणे) ४ (उन्हाची) झळ, निरीप (किं० लागणे, बसणे) ५ (मनोविश्रांताचा) उद्रेक, उमाळा (किं० येणे) ६ (सळखणे) अडाड पणा मोटेपणा, विस्तीर्णता अवाढव्यपणा, अतिरेक, आश्रित्य (आकार, सख्या, परिमाण, गुण इ० काचा, उदा० सापाचा—मंडीशीचा—मुसुराचा—मेताचा—पिकाचा—पावसाचा—उन्हाचा—वाऱ्याचा—अडीचा—सणाटा), रामरामादि उपयोग हातो, तरेव विशेष व नियाविशेषणासारख्यादि उपयोग हातो उदा० झणाग साप, झणाटी म्हेन, झणाटा पाऊल इ० [ध्व झण]

झणापण—उ अतिशय मोठा, झणझण, घणघण असा आवाज २ (वाण इ० काचा) झणझण असा आवाज 'वाण झणाप रणा गित भागी होताहे भडिया।' - दासि ३३४. ३ (आघाताने, तडाख्याने होणारी हाताची, कानाची) झणपण, शिणका [ध्व

झण। झणाणणें—अति १ (पाठ इ० वयाचा) मोठ्याने शब्दज्ञान असा आवाज होणे 'वश्य करी अधसाहणी । मागे तरटाचा कर झणाणी।'—एसा २०.११६ २ (कोडणी, इ० कांचा) झणझण. सुरसुर आवाज होणे, झणझणणे. [झणझणणे]

झणाणां—किंवि एकाएक्या झणझण असा मोठ्या आवाज होणे, पगपणां, रणाणा ठणाणा 'घटमा गेली पळे गेली तास वाजे झणाणा।' [ध्व.]

झणि—गी, झणे—उच्च (काव्य) १ वदावित्, न जाणें, नाही तर 'तें वेळोनि आदितुल्य विदिमत् । म्हणें झणे रोय पा अनु।'—हा १.१५९ 'म्हणेल अतुल पया झणि म्हणाल तो आपदी।'—केस १११—किंवि लोकर, त्वरित, जल्दीने 'वी जीव वडाये धरणे । मज पाता सुटझणे।'—ह १८ 'तया वैदर्भी देखि झणी पार्वी।'—र १८ [स झणे, म. झणि—झणि, सें झवे—सणै—झणे—झणी—धीप्र—भाज १८३४]

झणें—अ (काव्य) क्रियाशाला जोडून निषेधाची उपयोग करतात 'म्हणोनि अजुनी अजुना । जणें न्ति देगी या हांना ।'—हा १.१७—किंवि निषेधकर्म, यत्तोत्तर, निमन्त्रण, खानीने 'केल कमी जे देयावे । तें झणें मज होआवे।'—माझ १८१११.

झननन—झन (मज्झ वारें, झुगळ, पैजण याचा) झणतण असा आवाज 'झननन झनन झनतवारी।'—पला २१ [ध्व झन]

झनाट्या—वि. फार मोठा, दाग्या (बाघ, चिन्न, साप इ०) झणाटा अर्थ ६ पहा 'तो मद्र पण झनाट्या वाघ होता'—सुयोदय ४ [नपाटा]

झनानणें—अति (व) झणपणें, झणाणणें झडावाणें—सक्ति (व) झणपण होण्यास्तकें जोरानें झरणें अडकावणें [ध्व झण]

झनाना—अ जनानाना, जनाना पदा [फा झन=खी, वायको]

झप-झन-कर-दिनीं-दिशी—किंवि झटकन, चबन, लोकर, त्वरें, झपझप पहा

झपका—अ १ झपका, झुमका पहा—वि झपकेदार, 'माड झपक कूल टपक।'—मसाप ४४ १५२

झप(वा)झप-झपां—किंवि झटकन झपडन पहा 'तो झपझप चालतो' 'गवे गोष्टी त्यारा झपाझप समजत आता.'—चोरकि ७२८ [झपाटा]

झपणें—किं (व) झपणे

झपा—अ १ एक प्रकारची झाज २ (संघीत) एक सगळें नाद हा कर्नाटक संगीत पद्धतीतील आदि त्याचे ६, ७, ८, १० व १२ अने पाच मात्राप्रकार आहेत [स]

झपाटणें—सक्ति १ (एखादी गोष्ट, काम) त्याने तडका फडकी करून टाकणें, उडवणें, जलद झपाटणें २ गड करणें, दहा वका राणें, खाऊन फक्त करणें ३ (भूत, पिशाच इ० कार्नी) पडावणें [ध्व झपाटणें पाटन=गोडणें, तोडणें, हिं झपाटणां झपाटा—अ १ सपाटा, जोर, वेग, तडाखा आदर, घाई (यात बौद्धत्याचा अंतर्भाव होतो) उदा० चालण्याचा-लिहण्याचा-खाण्याचा-झपाटा २ (शस्त्र, परर, इ० कार्नी लागणारा) जोराचा तडाखा, धाव, फटका ३ जोर, आवेग, तीव्रता, उदा० तापाचा-बाण्याचा-ब्रम्हाचा-जरीमरीचा-साथीचा-सपाटा ४ पछाडणूक, झडपणी. उदा० गुताचा-पिशाचचा सपाटा ५ (पशु, पक्षी इ० कार्नी) मद्यावर घसलेली झडप, संघट ६ अतिशयिता, अधिपत्य उदा० हाताचा-बोल्याचा-फाट्याचा-साण्याचा-सपाटा ७ पत्करण, झटक उदा० परताचा सपाटा ८ त्रिखंड लढाई, चरमक [ध्व झप म सपाणें] (वाय) (पदा) झपाट्याने—मिनि एका झटक्यात, दमदा, तडाक्यात (एखाद्याकड) झपाट्यात सांगणें—कपाटीत, तावडीत सांगणें झाराट्यासारखा—किंवि सडक्या-सरती, झडक्यात झपाट्या—वि चपळाईने काम करणारा कामाचा उरक असलेला, झपाटा पहा. [झपाटा] झपाट्याचा धारा—अ ताशीं नील किंवा त्याहून अधिक वेगाचा धारा—सरती ६ वें पुस्तक, पृ ३०१

झराडणें—सक्ति (वा) निजविणें, झोपविणें [साप]

झपाडी—वि (वै) अतिनय मीपी

झपाण—न हांगराळ, अडचणीकड प्रवेष्टानील प्रवासाचें साधन वाहन हें पाळण्यासारखें अपुन पात पार माणसें उचलनात, मोली 'रुनाथराथ मांतीं त्या धाराचें रिसाजा प्रमाणें स्वतः वसण्याकृतिता एक झपाण कळे'—तीप्र १३ [या झपाण, हि झपाण]

झपापां—किंवि झपझप पडा [सप डि]

झपु(ग)झां—अ (गन्ध) जा, पोरी, जा, रें वाक्य नपा टावों उचारेणें आसताना होणारा ध्वनि, शब्द हा शब्द वेदासुत कवीने प्रत्यक्षवाच्या सीनेचा वाचक याअर्थी लढ केला 'झपुपां गडे झपुपां'—वेक १०८

झपेट—खी १ (हिंद पक्ष्याची) चउप झाप, उणी २ पिशाच्चवाधा [झपाट हि]

झवक—न झुगग, झुमगा

झवळ—न लहान सुट्यांचे एक विशेष प्रकारचे अगडें, हे अर्घ्या मांडपापेक्षे तब अपयें हे सरकामाचें, गळपडीचें व गुन्हाचें अतें तीन प्रकारचें आतें अगळे पहा. [भर खुल्या, फा खुवा तथा हि झुगला]

झ(झु)या—अ णा मोटा, पायपोळ सदा (नेहुरश) सारखा [अ खुल्या=दाम, फा खुवा सु झमो]

अंशद—वि (गो) १ जहाज २ निष्ठात
अंशद—उ १ घंटेखोर मनुष्य २ शिट समजला जाणारा, एवप्रतिष्ठित माणूस ३ (पर्याया खळ) एक खळ त्या खळातील मारणी [मि श्व=दोन्व्या]

अंश—खी (गो) क्षप, हुलरी
अंशकण—अकि १ चमकण शक्ती, चमकण, प्रकाशण 'कुडले तळपती नीळ। वरी जडिले अंशकणी।' -दा ११ १४ २ (ल) शोभणे 'धारा हजार घोडा पुण्यात बडकडीत। ह्याशिवाय चमकती पागा नाही गणित।' -ऐप्यो १३० ३ चण क्षण असा आवाज करणे अंशत्कार करणे 'विणे ताळेंघोळे अंश क्त गुणी दोपदही।' -दावि २२२ ४ (व, ए) खडा, मांडण जुणें, चमक उणें [चम गमाणें क्षम। ख दृश्य, हि क्षमक=चमक]

अंशअंश-अंशमा—किवि १ (धुमराचा, घागण्याचा) रण धुम, धुमधुम, क्षमचण असा आवाज टाकून २ जोराचा पाऊल पडत अमताला हाणान्या क्षमक्षम असा आवाजाप्रमाणे चरनि होऊन. क्षमक्षम पहा [ध्व क्षम द्वि] अंशअंशमा—उ (संगीत) खन्का अर्थ ३ पहा [क्षमक्षम] अंशअंशमाट—उ १ लुपूर, बाळ, धुमळ २ काचा क्षमक्षम असा मोठा आवाज २ (ल) मृत्यु, गंतव्य, नाच [क्षमक्षम अर क्षमक्षम=माणें नाच] अंशमाक्षमी—खी १ तारवारीची चमक चकाकच, चकाचकी २ (ल) भांडण, फटका, घाघाराच खन्का, चमक [अंशअंश]

अंशमला—उ कवेडा, धुडगुम, धुमाडूळ 'ह्रस्वाप्रमाणें त्रिवर्गोर्गी गडबड करून दिव्यभर क्षमेण मांडला' -विश्विस्त ३ १६.

अंश—खी १ (गो) क्षरा २ (पदार्थाचा) क्षरून, क्षिन्न गेष्ट अक्ष 'हा गाल म्हुंगनेच पाण्याने वाहून आणलेगी क्ष होय' -छष्टि ४० [स क्ष-क्षर=क्षिणें, स क्षर-रा]

अंशरु—विनि क्षरून पहा 'क्षरी वररु क्षरती रोम धर वरी अनक्ति उरते।' -दावि ४१७ [क्षरुणें]

अंशरु—वि, अंशरुटांचे—अकि (गो) ओरखणें, रर चणे

अंशरुणे शक्ती—अकि १ क्षरून निघून जाणे पोवाच, गन्ती, पण्यन, वरणे सक्ती, निघणे हातावर हुरी वरें 'नेळे आडव उडती। पाण ह्यासा शक्ती। गमनामच्ये।' -दावि ५०४ २ वरणे गरणे तो वरुनी प्रेमावु लेवनी।' -दावि १०५ [ध्व रर स क्ष रर]

अंश-रन-अंश-दिशी-दिनी—विनि क्षरून, चरिशी, क्षरकासणी

अंशरु—उ (हालचाल, क्रिया, भाषण इ० वी) त्वग, चपळई, चापल्य चलाखपणा (कि० वरणें, नाचणे, लावणे) [क्षरुणें] ० देणें सक्ति गिका दणे पमविणे, हातावर हुरी वरें 'माहीं तर दे क्षरुका कापा गळा।' -सला

अंशरुड—न जणल
अंशरु—रा, अंशरु—रा, अंशरु—रा—विनि क्षपण पहा. 'मिनेर क्षरुण उडया मारिती मृग विपिनी उडती वागडती।' -विक ३१ [वृ द्वि]

अंशरुणें—अकि स्फुरणें, पुरस्फुरणें, अगावर शहार येणें, ययणें 'क्षरी शक्ती क्षरती रोम धरती अनक्ति वरते।' -दावि ४१७ [क्षर द्वि]

अंशरु—खी गुडगुडी हुडा व त्याची नजी अस्ता व्युत्पन्न लोक गाण दाखून उत्तरण्या दाखून वसते' -भाव १९ [ध्व क्षर द्वि वरतर]

अंशरुशीत—वि विरविरित, क्षिरक्षिरित, विल विगीत, अतिध्व पाटळ (वज्र) [स जपेति]

अंशरुणें—अकि १ पाक्षरुणें, क्षरीक धोरने वाहणें, क्षिपणें, २ पापळणें, चिपळणें ३ गळणें, टपळणें, पाक्षरुणें उडा० ताळ ४ (क्षरी, आयुष्य, रपति, बुद्धि इ०) कमी क्षत जाणें, क्षणें, क्षिणें, क्षीण होणें 'पुष्पळ गव उगाळ नको, खोड क्षरेल' [स वृ=क्षरणें, वृ=क्षिणें, प्रा क्षरण, द्वि क्षरता, यु क्षरु]

अंशरुटां रं—वि (व) मोठा, अनजड, अवाढव्य [क्षणाग्न=अवजडपणाभवद]

अंशरुटा—उ (व) क्षपाटा, क्षगाटा [क्षणाटा]

अंशरुटा—वि (व) क्षपाटून 'क्षरनादून क्षर लागते' शरम—न एक प्रकारचा मास

अंशवण—न क्षर, क्षिपण [क्षरान्यत्र प्रत्यय]

अंशवणी—न १ क्षयाचें पाणी २ क्षिपणें, पाक्षरुणें, क्षिपणें पाणी [क्षरभक्ष वा=पाणी]

अंशव—खी एक वनस्पती ही वृक्ष व गोक्ष असा दोन प्रकारची अक्ष हिच्या पात्र्याची भाजी करतात

अंशरु—उ १ जमीनीतून, खडकातून क्षिपणें पाणी, त्याचा प्रवाह तिसा वळने वाहणें भांडार। उडण्या लागू' -दा ११७ ३ २ (ल) पिकाचें संपर्काने उगमरक्षन भूळ, गिरा, खाण ३ (क्षय इ० ची) सत्ता हाणगी प्राप्ति [१. वृ-क्षम]

अंशरु—उ क्षरा पहा

अंशरु—उ चपळता, चलाखपणा क्षरुका पहा

अंशरु—रा, अंशरु—रा—विनि क्षरण पहा. 'क्षिन्नक्षी कक्ष्ये यत्पर वारं वरती नटती' -विनि ८० १६

अक्षरार्थ—अकि (ना) (पातउ पदाय ६०) हेलकावणे, डवणे, डवकून साडणे, झुलकणे पहा [झुलणे]

झळझळ—झळी १ चकचकाट, रखलखाट, झिलई, तमाकी, उजळा, तजेला २ काडसा —वाक्यरुति ६४६ ३ (गो) स्वच्छता, सफाई —रिति चकचक करीत, झपझपीतपणे 'अतिशुद्ध पदतल झळझळ तळपति।' —आविधा, चूर्णिका १ [स झला दि] **झळझळणे**—अकि (भाडी, दागिने इ०) चकाकणे, चकचकीत दिसणे, चमकणे 'ओसारतुन भाया झळी हिऱ्याहून झळझळे।' —पला ८ [झळझळ] **झळझळाट**—उ (झळझळचा अतिराय) अतिराय तेज, चकाकी, झगझगाट [झळ झळ] **झळझळावणे**—अकि (गो) स्वच्छ करणे, स्वच्छपणे [झळझळणे] **झळझळीत**—वि १ चकचकीत, झपझपीत २ स्वच्छ, स्पष्ट ३ निर्मळ, शुद्ध झळझळीत पहा ४ (ल) धातमाटाचा 'तुमच्या तेवढ्या झळझळीत देवपुत्रा पहाव्यात' —नामना ७५ —किवि १ अगदीं उघडउघड, स्पष्टपणे, टळटळीतपणे, घडघडीत ह्या शब्दाचा सदर अर्थो सामान्यत निंदाव्युक्त शब्दावरवीर उप योग करतात उदा० झळझळीत—वेड—सादेगिरी—दिनळकी, झळझळीत—वेडा—सोदा—दिनळ 'तो झळझळीत वेडा आणि त्याला मुलगी द्या।' २ (निपधारी) विल्कूल अगदीं, मुळीच 'आज परत झळझळीत तादूळ नाहीत' [झळझळणे]

झळणे—अकि झारले जाणे, डाग पडणे झळणे पहा **झळपेवणे**—अकि (गो) झोपेत वरकणे **झळफट**—सौ झफड, झपझपाट, चकाकी (ल) धातमाट 'गाय केली झळफट। दहबुद्धीचा निगळ।' —रामदास, एकुड अभंग (नवनीत पु १४७) [झळ दि] **झळफटणे**—१ झळकणे झळझळणे पहा 'मागी कौस्तुभमणी झळफळी वो।' —दावि १०४ २ झळफटणे पहा [झळफट] **झळफटाट**—उ १ झळझळण पहा २ दाह, तडफडाट [झळफट]

झळफळीत—वि १ झळझळीत पहा तेजस्वी 'च वामी गावीं तोंगले झळफळीत धीवरावरि यति।' —कृ १३७ २ स्वच्छ निर्मळ 'झळफळित उपकणे। माळा गमागी आसने।' —दा २७ ८३ ३ भगभरा पावभारा, भगभराचीचा, समृद्ध संपन्न [झळफटणे]

झंज—उ शेवग, झट, वळई जंजप जंजप पहा **झंजट**—उ चांदरा 'दीं झंजटावनि मीपे। अनुरागेर रात्ता असे।' —कृ १८

झंजणे, **झंजमणे**—अकि १ (जातला एवाचा पदा यंशी) पाणे, चांदन जाणे, धतवणे, सरावणे २ भूत पिशाचयांनीं पडाडणे, सपाडणे ३ (राव्य) (टाक, रव माया, मोह इ० कार्नी) पडाडणे, व्यास होणे, शोवणे 'सवेचि प्राणी झंजवला। माया

जाळें।' —दा ३ ४४९ ४ ताप वणे, जाळणे, पोळणे 'प्राक्ततु चडसाचा रसमी। थोर तातरी कसेभूमि। शाउवी पडुडमी। झळ मिला जो।' —कृ १ ५ उन्हात तापविणे, उन वणे ६ स्पर्श करणे, स्पर्शणे, (ल) लेणे 'कापुल्लसुदायें पाणी। मदिजे वद्विरणी। तेणें ते विरदिणी। झळवीजे।' —शिख ७५५ [झळ] —अकि १ मरून येणे, उचकवणे, डवडवणे, मुडणे 'तैसे होळे दीसति झळवैले। अभुपार्ती।' —कृ १६ २ हेलकावे, गटगळया खाणे 'जन्ममृत्युविधिया लागीं। झळवती इया सुष्टी।' —हा १२ ८४ ३ विरळणे 'जेसें रवण जळें झळवले।' —हा २ ३ ४ आढळणे, पडे दिले जाणे, हादरणे, दगमगणे, ममी लागणे 'पै पुतरार तीचेनि उमडे। झळवती सत्यलेकीचे हुडे।' —हा ७ ८४ ५ ओळवणे, शोवणे, छळत राहणे 'त्या नदीच्या तीरावरून एक मोठें झाड झळवले आहे' —सिब ४५ ६ (गुच्छाच्या रूपाने फळे, फुले झाडावर) लोंवत राहणे [तुल० का झाली—जुपका] ७ (सर्व विरणांनीं पाण्यात विंका मृगजळीनें हवेत) हेलकावे खाणे, हेलकावणे ८ (भूत, पिशाच इ० कार्नी) पडाडले—सपाडले जाणे, चिकटणे ९ झळ लागणे [झळ] **झळंझून धरणे**—(फळे इ० कार्नीं झाडापासून) लोंवत राहणे, लटकून राहणे, झळवणे अर्थ ६ पहा

झळवुका—उ झेला, गुच्छ 'वासींगाचे झळवुक दोहींके लागी।' —कृ १३८

झळम—वि १ लोंवगारें, लटकत असलेले, वाकलेले, झळमणारे (झाड) (यामुळे) २ (ल) वटावयास कटिण (वृक्ष, शाखा इ०)

झळमळणे, **झळंघळणे**—अकि १ (हालणारे पाणी, वाय इ०) चकाकणे, चमकणे २ (झाडाच्या फाया इ० वाऱ्यानें) हलणे, हेलकावणे, हेलकावे खाणे [झळ दि]

झळा(ळळा)ट—ळा—ळी—सौप १ (झळझळचा अति राय) चकाकाट, रखलखाट, चकाकी, उजवता, काति 'वृक्ष टिमाचे पाकळ। जडो वरील ते झळाट।' —दा १३ ४४ २ तरंग—झर—वि १ चकाकणारा उज्वल, झळझणारा 'वटा छिआ टकाजा पाळा। नृ गापिनाया।' —शिख १५७ २ उन्हाच्या झळीमुळे उत्पन्न झालेले (मयक इ०) 'दराही इद्रियाच दस विषयक मृग ते झळाळ उदकापाठि पाआणि अज्ञानत्वे मर्गे रीग।' —कृ १ (टीप) [झळ] **झळळणे**—चकचकणे, चकाकणे, चकाकणे गळझळणे पहा [झळाट]

झळी—सौ (व) झुडप झा, झा—अकि ह्या पहा ०२४०—पडून जाणे **झाऊ**—उ—उ एक प्रकारचे मुकमारने झाड, शाली **झाऊ**—सौ (ना) झळ

शाक—वि १ विरिरी। विरिरीत पातळ विणीचा (वपदा २०) २ हारा, पदमाची नाजूक (दागिना, कावड मांडे २०) ३ (२) लाकळ निरपदागी, पुष्पापाचा (मनुष्य, तिस)

चाक—की १ (रत्ने, दागिन घातु रंग २० काची) चमक, चमकी चमकी तनस्विता २ (सापे, हपे २० काचा) सुगमा निरुद्ध ३ पयसाची जाराची सर (किं यों) ४ पयसाची शुद्ध (दोड २० काची) घाड, पदमाची झपच पाप (१० यणे, पडणे, मारणे) 'बरीनि कापूरकाळी'। प्रमदाची शाक उरिी। 'सिधु १०५ ५ (रत्नाची) तीरीप, पाळ, उन विंवा थड हवचा मारा (किं लागीं, बसणे यणे वरून जाणे) ६ (ल) शुद्ध भास, लकर 'कुळाळामुळे वहर उगळला नाही तर त्याची शाक मान दिसणे' -रिवि ८७ ११५ ७ शुद्ध, छटा म्हातार पयाची शाक मारत '८ इतर अर्थां पंतक पदा [शाक]

शार—वि १ चकचकीत चमकणारे चक २ (ल) (चकचकणारे) छत्र, भान, सौरदार, रिसाळ शाक पहा

शा(शा)क—की १ (भूतवाधा, पित्त, उपपगमार यानी डाळयावर यणारी) चापड शाप त्तरा (किं पडणे, यणे घालणे) २ चकर भोंवक घरी ३ म्हाति युगी सुस्ती, टाळ जड हाणे व तावळणे (किं यणे) ४ (दग हाडे १० काची) धनदाट अर्थां छाया सापड काळ्या (किं घालणे पडणे) 'पाव साने चाक घातगी परतु पडत नाही' [शाकणे पहा तुलं शु शाख=अवरी, काळाल]

शारचै—अकि (गा) वडवडणे, बरळणे [गा पाटन वडवड, दि शाखना शाकना=वडवडणे, शाक बरळे]

शा(शा)रण—न १ आच्छादन, टोपण दापण २ (क) शापड व पड पहा [स छादन]

शा(शा)कणा—किवि (रात्रा) शाकण घालून पाकण अस लेल्या स्थितीत (भावे २० टवणे अरणे) (किं ठेवणे घालणे, अणणे) [शाकण]

शा(शा)कणी—की १ आच्छादन, माडी २० कावर चकण्याची लटका, तवकी चळणी समतजाचा चतुजल चमि। उतासानता ढळनि पाटणी। आद्य धानुनि पदिपाववगी। तक्की शानिळी उपासना। -रवि १०४ २ (वैल घोडा २० जना पावल्या घालण्या लयवदाची) 'पयगी, अधारी ३ आच्छादण्याची पावण्याची लपविण्याना युक्त टवण्याची किया दावा दाव, लपवक ४ (मुक्तीमुळे) डाळयावर यणारी शापड 'नजराळी शाकणी पडनि टेली। [शाकण]

शाकणा—मि (री) बरळणाटा वरवडणारा [शा पाकणे वडवडणे बरळणे]

शा(शा)कणे—न शारण भा १ पहा जेमे पाकणे वमे उकाचे। उपरिस्ताव नया। -दा ३ १, १४

शा(शा)कणे—अकि १ गा-अरणे, चकण घाली त्हा मानी थाणव्या सभान। शानिरी यादवमेने। -मुवा ३ ७० २ लपविणे, छपविणे ३ (२) (एखादी गोष्ट वगदर) छपविणे, दाखून, लपवून ठेवणे, दावादाची कणे ४ (उपसार २०) न वेपेता तमच ठेवणे, राखणे 'तुवा ऐवा उपकार मी न दाखी। -२ १३ [स चप=आच्छादणे]-बोस-बोस-भाअ १०३४ आ शाप=साकणे, ग शास=पूर्णपणे व्यापणे शिवा स छादन] म्हं न्हातीच पाक व खातीन गात्र पाकत नाहीत ' (चाप) शाकउघड-की पाकणे आणि उपडणे उपडशाक स्थिति, परिस्थिति, स्वरूप म्हं पाकरी मुठ सत्वा लाखाची=आपण छाउन आपणी (ज्ञान सपात २० काची) स्थिति पडती वरून पावतून नय त्यात आप १ अत्र राहत शाकले माणीक-न (ल) दिसायला साधा पण खगछर युगी व विद्वान् मनुष्य शाकरया पाठीचा-वि ज्याला बाही सवर रागता वरून विंवा जा पाखा अक्षम्य समजण जाणार नाही अमा (पपराय २०) शाकरया पाठीने-रिवि अत्र गमावून न घता प्रतिनिधायणाने, योग वापय येवून शाकरया मुठी-मुठीने-किवि छुप रूप, वधा व करिता चांमदा न हाड घता कोणालाहि बद्ध न दता, गुप्तपे शारसाया करणे-सकि (व) 'गवादाची बरेणे शाकून-रिवि सनेपाने-चार शा(शा)काप क-का-की १ 'वग पात्यानवरवीं स्वधपाचरानील उरलीसु' १ कामे (सुल्लच याने) स्वधपाक घालीन शाकापाक वरून त्याही वर गल्या ' -बोरकि ३०३ २ जन्मीने, शडवडीने आवरणे, उरकणे [पाकणे दि] शाफीर-रि १ पाकण, दापण पसलेला (डवा, पगी २०) २ व्यावर शाकण, आच्छादन टपलेले पाह असा ३ शावून ठेवलेला, लपवून ठेवलेला, बड वरून ठेवलेला [गारणे] शाकय -रि पाकणारा [शाक]

शा(शा)कर—न १ अतिशय दाव व पुष्कळ कथा फुलल्या मुळे निरुक्त दिवणारे (सिरी २० काण्यागारले) पुत्र २ शाकाच्या अतिशय पनाचा गदे निविड माग जाळा 'धानर आ-दाच्या पाकतात जजून वसण आहे' ३ दाव पाने अगलेली आडाची सारी डडा० बगी २० चडविण्याकरिता लोह। आपुन पुतात वरी [स धार-पूर्ण व्यापणे शु शाकर=कटिरी शुभ] शाकरणे—अकि (शुभ पाड २०) भरणच पानाची शाकले जाणे-मुक्त होणे, गुफा-उं वगणे [हाकर]

शाकरी—रिवि तान-तान, नैर तवित 'शाकरी अट सागची कातळे' -ग ७ ११० [द्या-वरणे]

आकली—नी (गु.) निळीचा रंग तयार करण्याच्या
करावात निळीचे पाणी साठविण्याकरिता वापरले जाते.
—पृ. ४१२

शान्तिपिण—शान्तिपिण पदा
 शांति(श)ल्लो—उत्ति १ शास्त्र देवों, उपनिषों, शास्त्र-
 दित वरों, दक्षिणों २ शेषों, व्यापकों, उत्त वरों, छाया
 आश्रय वरों, व्याप्त होयें 'शांतिपे शांतिश्लो प्रियो।'—मुनादि
 १४० —भक्तिकृति १ अशुद्ध होयें, मलिन होयें, अपावन होयें
 (दा वरनी) 'प्रभा धृतिमीवरी। युकायसी शास्त्रली परी।'—
 गेयो ११७ २ शास्त्रल्लो, शास्त्रल्लो पदा

आकाताप—यु लपडाव, छपवाछपरी 'प्रगट भिवक बोलेना।
सामातापा कगी जना।'—दा १९६९

इशासी—जो (व) मूक अभिनयापे नाटक चालत्यावाल्या
माणसाचा गिनेमा [हिं द्रव शाक]

प्रां.क.—पं. १ (प्रा.) मूलेश्वर, गंगामुले दालगणवर
येणारी शाख २ अभागी, घेरी (किं. ये०, पडजे, गालगे).
[शाखणे]

झांसी—ली १ शोभित माडणी, आरास 'श्रावण महिन्यात
व्याख्या मंदिरातून झांसी व शेवतई होण्याचा रियाज आहे'
-विश्व १७० २ ऐन, डौल [सक]

झांकु(रो)ळणें—अवि १(काज्य) झाकणें, लक्ष्मिणें, आच्छा-
दित कणें 'गादद सैन्यापा मद्रासिरी। मद्रासिरी झाकोळल।'
—एरुव ८.५१ २ (ल) झाकलें जाणें, किने पडणें 'मत्स्य
पशुमुदरपङ्कजाती। झाकुळ म्हुणजनि उमोती।'—वामन, विराट
७.१५१ ३ व्यास हाणें, लिप्त हाणें 'परी तथिचेनि उमी
'गकोरेना।'—झा ३.७०—अवि १ दिपणें, दिपून जाणें, चरित
हाणें २ चट हाणें, मिटणें (डोळ, पापण्या इ०) 'युद्धीचें
द्वार। झाकोळे जेणें।'—माता १३.१५५ ३ अग्रसमय लेणें,
मायनाळ हाणें 'झारोळलें गगन सूर्य गला भिजून।'—ऐपा १२०
[झाकणें]

आर्ये—अ व्यर्थ—मनको

— झांगड—स्त्री १एक प्रकारचे वायू झगट 'झांगड नोवत बाजती जादण १'—ऐपे ११८ २ अनेक वायाचा एकदम होणारा कडकडात भतर ३ (ब) रचाड लिंगाड, झगट व्याड 'ती झांगड मांडे मांगें आरे '४ भाडण कडह वाचावाच झांगडिंगा [घ्र] ० झांगड—स्त्री भाडाभाडी जातले, हमरीतुमरीचे भाडण नगड —क्रिगि नगरा, नौभत याच्या आवाजाच्या दणक्याने मोठ्या गोग्याने गयल्याने ० हिसा—पु तगवखडा घागड विंग, धिंगाणा, धिंगमस्ती [झांगड दि]

शांगडु—न (वृ) मोटरा विद्युत्ताने जालें

शांगडू-टू-वि (का) उत्तम पण्डित, पण्ड १ प्रेम-
पात्र, रत्नेती, पाई २ प्रेमगृहस्य, गुप्त प्रेम [शङ्कट]

झांगरा—३ (ना व) उडवाउडव, भापिमाजी झांगरें
शिकरणें, झांगरेवाजी करणें—(ना व) उडवाउडवीचीं
उठें देणें, वालतामा एणता मोगीचा थाग न हाग देणें

झाज—न जहान पहा [फा जहाज]

शाज्ज—की १ पैगा, सिंघणा २ तांगी, पडदा बुरख्ता पहा.
'वाळियाच्या शाणी । दवण्याचे बुड घालोनी ।'-ऐपों १५

झांज-क्ष-शी. एक प्रकारचे पद्याने वाच, हे पुरीएवढ्या
 व याच्या तुल्यपद्या मध्यावर थोडी पुनरुक्ति असलेले व तीस
 दोरी ओरण्यावरिता म्ब भोंक पाडलेले असे पद्ये ओवलेल्या
 दोरीस बाहेरील बाजूम धरण्यावरिता राकडाची गोरी बांधतात
 प्रत्येक हातात एक झान घेऊन त्या परस्परावर जापवून भ-न,
 वर्तन इ. कात साळधरतात [ध्व, स, प्रा झत, त्रि झान, सि
 झान तुल. वा मज] (वाप्र) झांज झरणे-(य) गतवाची
 मरवड काढी. झान झरणे पदां आमच्यावर सा। साधुशत

पाय अर्थ आहे । • **प्राडणें-जाणें** - भक्ति १ दावा हासात
असणें, साजा वाजविल्या जाणें २ एखाद्या कामात असणें,
चलक उडणें, भाडाभाडी हाणें, मोटपानें- भोरवून बोलणें ।
• **प्राडणें-एरायें** - खरवणी काडणें, ताचारा काडणें **प्रांजी-**
यश-श - शास वानविप्राय [शास]

ग्रान्त—ग्री मूठडा, शीत, घेरी, चक्र डोल किण्वे (त्रि०
यणे) [स श्रंता]

झाजड-र, झांजरमांजर, झाज(म)ड माज(झ)ड—
 नक्षी १ पदादेव्या वळका कुजतक सुपतक, कुमुमु, पगवरील
 लव दिसण्यावेधी पदाद (सामान्यतः द्वितीये) वटा० 'झाजड
 झाजड झाले की लागेल ओप घ्या' (त्रि० पण्ये, होणे)
 २ सावळाळका मधिप्रकाश 'सवळाळी' मागत फिरतो महारा
 पोरा पत्नी चारा। (अरार पत्ता येऊन) पळ हा गडमुळेचा नित
 मारा। -प्रला २४० -किरि जघुकअधुर, मिणजिण [सज १]

अंजल—पु (हत्ती बेल पाडा इ० फाच्या पायात घाला
क्याचा) बालकासारखा अणक्षण वाचणारा दानि - स्वामी
खाते लागलीचे नियम (बडोदे) पृ ५३ व ५४ [शात]

झाजर—नि जीर्णशालेय निरक्षिणित निरविरीत आलेला
(कपडा ३०) 'एका अगावर झाजर देला तो ज्ञातो चुस्तुग।'—
पं. ८३ [म. जर्जर, हिं झाजर=फाटलेला]

आ(आं)जरणे - अङ्गि १ धमवर्णे घासाव्णे खरडेणें, खर
 वणें 'चदिकच्या अगावर आचरल्यासारखें झालें' - निच १४
 = (ल) (राजा) धमवर्णे, प्रगवाद्या गोपी किंवा गोता घाव्णे ३ वाप
 रून खराब होणें, जीजे, जनेर होणें, शिक्कें, छिन्नमित्र वणें. खराब

होणे, वरणे 'सी जसम झाजरल्याइतकी . कटीण ठरली नाही' - शास्त्र २ ४ (ल) पीडणे, पीडा देणे 'झाजरलीं पचवणें एक मेकावरी पडितो हणें।' - भाए ४३० [रा जंजरे, झ झाजरी] (वाप्र) झाजर माडाचे गारे खाणे - (उप) झाडावरून पडून अग्न्याग्नेयाने, टेकल्याने पीडित होणे झांजरता - नि ओझरता पडा झांजरसा - नि झिजलेला, जखर झालेला 'दोन्ही खाद्याला दोन्ही घे वापल्या गरी'। वाकडा हातपुळा वेद झांजी झाजरणी।' - पला ८० [झाजरणे]

झांजरा - ५ गुगुट, हुगदुर 'घातुने तुज बांधिता रधि हुवरा सम वसरा। फोडिला अमशील नू मज खायन विधी झाजरा।' - बुशल्याख्यान १२ (मराठी ५६ पु आश्रित ८, पृ १११)

झाजरी - श्री. लहान झाज, टाठ 'मोरबाय झाजरी फनी-सप्त्यही नाणापरी।' - पाला ३१

झांजरी - श्री (वे) हुमगी (गव्हाची कोंडा काढन वलेली खोर)

झांजरी, झांजी - श्री (व) शोपडीच्या दाराची सडपी (गवत वगैरेची), झाज पडा

झाजार(वि)णे - सकि जोराजोराने धसधस लोडणे, पुन्हा पुन्हा घाव मारणे, खापलणे, खाडणे, जाजवणे पडा

झांजु - न एका निशिड सालत गावयाचे पद, पोवाडा

झाझ - झाज पडा

झांझड - झी - झा झाज पडा 'मोटकी जाली झाझडी।' - गीता १ २२८८

झांझर - श्री - श्री झाजरी पडा 'नाना ताळ झांझर सुदर मृदंग।' - सप्त ९ ११

झांझरणे - झाजरणे पडा

झा झा झा झां - उदा (पोडा, बैल इ०ने) जत्रद चालवि म्हणून उच्चारावयाचा ह्या वाचा शब्द 'झा झा म्हणता प्राण कायि आले।' [ध्व झा दि] (वाप्र) झांझाचे फरणे, झां म्हणणे - अकि निवडून जाणे, पलायन करणे हातावर हरी देणे पोवारा करणे

झाझान - श्री (वर) शिकस्त, पटाकाष्टा अयेकाट यत्न, यातायात (कि० करणे) 'त्याने झाझात कळी पण काही एक उल्लेख नाही।' [झा झा ?]

झाझी - श्री (व खा) झाजी, वापलाच्या पन्हाड्याची जिण लेगी लाटी [झाज]

झाझ - श्री १ कटक, धुमकुरा योगचारी २ झुमझुम धुमधुन असा आवाज [ध्व]

झां(झा)ट - न १ (अभील) शिस्तान्या विना यानीच्या वरील नेम, वेसाचा रामुदाय, गुरुस्थानचे बेंस, राष्प शेर २ - श्री रातरें लेंवलेल्या वडा 'मोहाली पावरावरी धाटा। पायी नोपुंर धुद घटा।' - गीता १ ४८२ [स जग ? दग्रा झी - लहान-महा केशकलाप, दि झाट] * मुंटावण - श्री गुणेंद्रावावरल केस काढणे यावरून (तिरस्कारार्थी) अदिशय धुद व सोपे काम [झाट-मुंटावण] झांटीजी - नि (असिण) (उप) व्यर्थेपुत्रा वी भाण्यार, हांगी, गविठ माणूस, धुद हलका (माणूस) [झाट]

झाड - न १ वृक्ष, झुडूप, रोप, वनस्पति (लहान, मोठी) 'तू पिरलय झाडोडाड मों मिरणे पातोपान' - तुझ्या पेक्षादि मला जात माहिती आहे २ शाखायुक्त वस्तु, पक्षी, वृक्षाकार वस्तु ३ मेगवती इ० लावण्याचे काचचे धुंवर, पुक्कळा उदवरा लावण्याचे वृक्षाच्या काकाराचे धातूचे घर 'कादीच्या झाडानुन उदवरा खोविल्या होत्या' - अरतभा १३५. ४ दाह कामातील एक प्रकार, वृक्षाच्या आकाराचे दाहकाम ५ भूताने पडाइल्ले माणूस 'ज्यास भूत पडाइल्ले त्या झाडास तें सुभास अत्र खाऊ वेत नाही' - अरतभा ५८ ६ वरा ७, वरा वळ ७ (झ) वडूचीचा लांकडी भाग, दस्ता [स झाड, प्रा झाड] (वाप्र) * उडें करणे - उल्लेख रीतीने एखादे काम वटविणे उदा० गायन, वारन, बोलन, व्याख्यान इ० इतक्या उत्तम शैलीने करणे, रगविणे रीं जणु बाय तें करणार, एक विद्याल व फळपुलांनी युक्त असा वृक्ष उमारीत आह असें बाटावे कीण्या झाडाचा पाला - एखाद्याचा दिमाख, मक्षा, मगहरी उतरण्या वरिता उद्वगण्याची उडडुड वायविण्याकरिता, अस्मिमान, अंधकार शिक्काराकरिता योजनावयाचा शब्द, अशा भाणसाविषयी धुदवा व तिरस्कार दाखविणारा शब्दसमूह 'सुभेदार' २ ह सुभेदार म्हणजे कोण्या झाडाचा पाला ? आम्ही ओळखीत नाही असें जाऊन सांग जा ?' - नाटयकघाणेव झाडाचे राऊन दिसणे, करणे - गीति इ० कामुले झाड घोबेस्वार इ० कल्या आकृतीप्रमाणे दिसणे दोरीचा साप वगविणे (वायवलात मुक्ता अशीय कल्पना जनेम् १ ३५ मध्ये दृष्टीय पवते) झाडावरचे भूत - (ल) ज्याचा नामनिर्देश करणे अमिष्ठ आहे असा नीच, तिरस्करणीय मनुष्यबद्दल वापरावयाचा वाचप्रचार (सुत्र्या झाडास वा(घा)क लावणे - (मुकलेले झाड इत्यादि शेतने वाकविता येणे शक्य नाही यावरून ल) एखाद्या उदास उपद्रव करणे दही, हटवारी, पूर्वभद्रूपित मानसास बौध करणे (पाळच्या घागीरव्या पाण्याप्रमाणे आहे) सामाधान झाडाचे - श्री किं ? दारी - कुट्ट - न (गे) वाळलेले मोडून पडायय आलेले झाड, कादी काटी ० व इ - न १ जवळ, लागी, झाजर खुबाड, राई रान 'विशाले वहु लागीं झाडखडे।' - राव १ १२ २ झुडूपे, जाली, लहान झाडाचा

समुदाय [झाड+खड] ० रूडा-रिक्ति १ (वर दिल्या झाड उमे करणे ह्या वाक्प्रचाराच्या उलट अर्थी-झाडाचीं पानें, फुलें, फळे, तोडून टाकलीं असता तें वडव व ओवडघोवड दिसतें या वरून) ओवडघोवड, अर्धवट, रक्ष, नीरस अशास्त्रीय, कव्यवस्थित, बेसिस्त असें (गायन, वादन, कीर्तन, व्याख्यान इ०) २ गुरुपारीं अभ्यास न करता सुप्तें एकूण आपल्याच अकडेन वाज विगारा व लक्षें तें वादन, स्वयंसिद्ध (गवथी, वादन) 'त्याचा वाणा, वाणी, गाणें, वाजविणें, म्हणणें, झाडखडा आहे' [झाड+खडणें] ० रूडा-ली (व) झाडें व झुडपें 'दरें दुरुतें झाडखडी अनेकी' -दावि -वि अरण्यामय, जंगलांचा (प्रदेश, जागा इ०)

[झाड+खड] ० लळ-वि श्रमय झाडखडी पहा ० झाडखळा-उ (व्यापक) लहानमोठ्या झाडाचा समुदाय, रूख, झुडपें, रोपणें [झाड दि] ० झाडोरा-झुडपी-झुडखळा-झुड-झुडप-पुळी न लहानमोठ्या झाडाचा समुदाय (समुच्चयायी, एकूण एक भिवा कोणतहि) झाडझुडग पहा ० दस्त-उ फज्झाडारील कर 'झाडदस्त झाडे सुमारी ३१ येऊन रपय' -मराठा २२ १४१ [म झाड, फा दस्त=कर] ० पंचाल-वि १ (माकड अतिशय चपळ असल्याने तें जण काय एकाच वेळीं पाच झाडावर असल्याचा भास होतो यावरून) चपळ, तरतरीत, दुण दुणीत, चलाख २ चबल, चवडया, चुलपुडया, पायावर भोंवरा असलेले (मूल इ०) ० पदरी-वि भिगारीमध्यें रेसामाचें झाडे, फुलें काढलेले (बख इ०) [झाड+पदर] ० पाला-उ १ (व्यापक) (औषधाच्या उपयोगी) वनस्पती, त्याचा पाला, मुळ इ० (सामा) दख, वनस्पति २ (व्यापक अर्थी) खाण्याच्या उपयोगाचा भाजी पाला, पानें इ० ० पाड्याचें औषध-न वनस्पतीपासून सयार केल्ले औषध, याच्या उलट रसायनी औषध-सनिज घातु-पदार्थ इ० ० कापासून केलेले [झाड+पाला] ० पेड-ड-माड-उ (व्यापक) झाडभांडोरा पहा [दि झाड+पेड=माड माड] ० झाडख-न लहान झाड, झुडप 'या बाजूस रानातून, लोंगरावर दवणा, रामाला, व वरीर झाडखून एवढ' -तेव्हा ४३ [पाडो] झाडझाड-ली पलावर काढलेली झाडाझुडपाचीं चिथें -वि झाडाचीं चिथें व्यावर आहेत असें (वख, भित, जमीन) झाडझाड-वि (शब्दस्र अशील, पण तो अर्थ मनात नसल्याने रुढ) उनाड, भटक्या, मणग, भटकमेवळ, उडाणप्यु [झाड+खणें] झाडळ-ळी-खी दाट झाडी, राई 'जीवधर्माचिया झाडळी। मनोरयाचिया वडाजाळी।' -ज्ञाप २१६ झाडसुनें-न झाडसुडा कुत्र्याची एक जात 'पाणसुनीं झाडसुनीं। नाना प्रकारचीं सुनीं। -दावि २४४. [झाड+स शुन=झुडा]

झाडण-ली १ केरसुणी, झाडणी २ झाडण्याची क्रिया ३ (ल) (कन, अन्नसामुग्री इ०काची) नि रोपता वरण्याची क्रिया, फडता पाडणें, देणें वाणें, काम पार पणें [झाडणें]

१ 'झाडणा-वि झाडणारा 'मी झाडणा मी खिलारी।'-एभा १२ ५६१ [झाडणें]

झाडणी-ली १ (खा कों) झाडण, केरसुणी 'चित्तीं म्हणे नृप अठा चवरी ती झाडणीचकीं केली।'-मोआदि १२ ७८ २ झाडणें, झाडून, झटकून टाकणें ३ अगातील भूत, पिशाच इ० मंत्रजनांनीं काढणें, पिशाच, विप डोळपातील फूल इ० काढण्या वरिता मांत्रिक करतात तो टाहाळ टाकण्याचा विधि, ह्वाकपडे. 'अहमदिपासुर लागला जनीं। त्यासि करावया झाडणी। वृष्णसुणी चालिला।' -एभा १२०८ ४ (ल.) रागें भरणें, कानउघा डणी, खरडपरी सडसावणी, निर्मेल्लेना [स झाटन, प्रा झाडण]

झाडणें-उकि १ (कसुणी इ० नी) करचरा वाहून सांफ करणें जागा निर्मळ करणें २ हसडणें झटकणें झटक्यानें हलविणें (ओलें वख, थेंडी इ०), (हात, पाय डोवें इ कास) झटका दोन 'झाडिता आपला हात। तव आगासि अस जडित।' -परसा १० १९ ३ रोदन देणें 'त्यातें उडोनि झाडी झाले ते चूर्ण जेवि नगपातें।' -मोवण १३ २९ ४ वाहून टाकणें, नारीसिं करणें लोक पारवुन सोडवि। राजकारणें अभिमान झाडावे।' -दा ११ ५ (केरसुणी इ० कास) पड्यानें बारा घालणें, झड पणें ६ खडपडी काढणें, खडसावणें, निर्मेल्लेना करणें 'वाडला आणि नगारा लष्मीवाडनीं चारोख झाडलें।'-सुव ५१

७ (सागणाराचा, भिराण्याचा) निषेध करणें, मनाई करणें, साफ नाकारणें, बरी करणें 'अर्ची वसरावे थीरानमरा। ऐसा कितेका जडला भ्रम। अने गृहस्थानें मजनप्रेम पाहोनि मस्तक झाडिला।' -दावि २०३ ८ (सरकार, सावकार इ० काची) बारी वाहून टाकणें, देणें बयाक करणें 'धन्याचीं बावी हळु हळु झाडा।' -अव १३४ ९ (अगातील भूत, पिशाच इ०) काढणें, हाकटून लावणें १० (बहूक इ०) उडविणें, गोळी मारणें -अकि (बहूक इ० काचीं उडताना हात इ० अस्यवास) हिसडा, झटका देणें [स झाटन, प्रा झाडण, दि झाडना, जुडा झडिसु-टाकणें, पकणें, झाडणें=रेखणी पकणें] ० झट करणें-उकि (केरसुणी इ० कानीं झाडून, फनक देऊन, धूड उडवून साफ वरणें, निर्मळ करणें झाडझपट-झटका-खी १ (व्यापक) धूळ, केर इ० काढण्याचा, झाडण्याचा झटकण्याचा व्यापार, झाड झुड सडासगजिन २ (ल) (व्यापक) चोरीच्या म्हणून समजल्या जाणाऱ्या लुबाडणें लुणें इ० सबकिया 'त्यानें आजपावेतों झाडझपट करून पाट भरलें ३ लुडावट, धूळधाण, दाणादाण 'पेडा यानीं त्या गावात जाउन झाडझपट केरी' [झाडणें+झपाटणें] झाडझड-ली वाडपट नयें १ पहा 'मासी झाड झुड हासतें वृ पाणी घेउन य' [झाडणें दि] झाडपट्टी-ली १ जमीनीचा सात क्रिया घरपटी यावद्दची याची चुकती

कण्ठाधी गणरात्री मागणी २ (उप) गणरात्री, शाडपावणी, शाडपावणी, शाडपावणी (किं करणे) [शाडपावणी=वर] शाडपावणी-शी ? (पान्य ६०) सुपाने पागण्ठाधी, शाडपावणी शाड कर पावणी क्रिया २ (उ) कवरीवचरीचा दिशाव देणे-पणे [शाडनी पावणी] शाडपि(पी)ड-शी शाडपि, शाडपि 'शाडपिरी कर्मणि मानव सना।' -सावि १५१ [शाडणे द्वि] शाड पिडया-नि देऊन मरि ६० वांचा शाडपि, शाडपि करणारा [शाडपि] शाडपावणे-न कडे रतीचा दोषचा हसा [शाडणे-पाने] शाडपि-शी (ना) अगारा, पुपारा, मात्रिकाकडून शाडपावचा मगपचार (किं करणे) [शाडणे-पुनरुक्ते] शाड फंड-शी (राता) शाडपि शाडपि. [शाडणे-पुनरुक्ते] शाड पावणी-शी ? (वन अस्मानुमी ६० काचो) पूर्ण शि शपला, दयाद निरालपन २ वरेंद्रेशोचा शाडपा हसा (किं करून दाऊ, पणे) [शाडपावणी] शाडपि-शी २ वर काढणे, मावणी ६० शाडपि [शाडणे-पुनरुक्ते] शाडपि-शी शाड पोट करणारा -मगप २ २९७ [शाडपि] शाडपि-शी शाडपावचा क्रिया -उ (काव्य) ? शाडपाव 'बोलामेळा म्हणे मी तुमचा। शाडपि शाचा म्हणवितो।' २ वेळुभी, शाड [शाड] प्रा शाडपि [शाडपावणी, शाडपिशाडपि, शाडपावणी-शी (समुच्चयाने) (पर ६०) शाडपि व शाडपि शाडपि ६० क्रिया, शाडपि 'शाडपावणी वर करतांना त्याची अं उकिरपासारखी हात कमतीत यात काय नवळ।' -माध १९ [शाडपि-पुनरुक्ते] शाडपि-किं एवढे सर्व, यच्चनयावळ, पुनरुक्ते एवढे न वाढतां यष्टुचिच पौरसुख्य दुत आणविल संभत वाहती।' -मासीसल २ १९ -यथा ७९ [शाडपि] शाडन-शी-शी शाडणी, (व) गवताची कडेरी केरुणी शाडनी-शी शाडणी अथ १ पहा (किं करणे) शूनवाचा शाडनीसे इतर कर शाडनी याचडी।' -होला १५१ [शाडणी] शाडनी-शी (व) कडाक्याच्या थंडीने किंवा फार आणट पडावे शाडपाने (मनुष्याने केलेली) हात पाय हाके इ-शाडपाची क्रिया, शाडार अल्यासारखे करणे (किं देणे) [शाडणे] शाडपचाळ-उ सांनारातील एक पोटजस्त किंवा त्या जातीचा मनुष्य (सोनार ही जात पाचाल प्राजापयैकी आहे) [शाडपाचाळ] शाडपळ-वि शाडपाला आलप शाडपळी महार। उल २३ पार सवास्ये। -अन ६३ [शाडपे-न वर हिं बाल, न व-प्रत्यय] शाडा-उ ? (कायदा कामानुमान ६० कांची सरकारी नोकरांने केलेली) शाडती, वारिक तपासणी (किं पणे) २ (सामा) दिशेव सुक्ता करणे, दिशेव देणे-पणे मित्रिणे

१ (अ) शाडपे वरेंद्रेशोचा शाडपि न देवता उपास करणे, शरें स्वरूप प्राप्ति करणे, शाडपे वरें 'अहतादि मावां आपुलियां। शाडा देवनि आपवया।' -जा १० ३७९ ४ पुनरुक्ते, मलरितजन मनुष्य ५ कदा, मित्र, कडाका, निरास 'त्याच दिशीं शाडा श्यापाटी जाता।' -सामदारी २ ९९ ६ (गो गा) (भूत पिशाच, विशार ६० काव्यकारितां मात्रिकांने) टाहाळपाने, केरुणीने कळेरी शाडणी (किं पालणे) [उ शाडन, प्रा शाड दि शाडा, पु मि शाडा] (वात्र) -करणे-१ वर पेटणे शाडा कपल दऊ -आम १८१५ ३७९ २ नाश करणे, निकाल करणे 'येथ शाडपि वाये शाडा कला।' -जे ३० १७ ३ शीव करणे, पलाकड वाये -पणे-आकाशने कडाचीने तपास करणे 'छत्रवदोच्या तळाचा शाडा बरकाईने व्यावा' -युआ ४६ ४ सुचये-विस्तारपूर्वक तपासणे 'श्रीत म्हणती न सुची शाडे। तम निवारे लागेया।' -एवढे १५ १५९ ५ हाणे-पणे 'आता बाल्मी हकारे शाडा शावे लवरी आणीक पावविणे' -पद १० ९१ शाडपास जाणे शीचाय जाणे सामावाळ-शाडका-उ (कायदा) १ सरकारी नावे ६० कावर केरी जगती शाडती तपासणी ६० २ शीवसुखमानन, पलाकडने तोंडपणे ६० [शाडपे-पुनरुक्ते] शाडती-शी ? (कायदा) शाडाकड अथ १ पहा २ (कायदाकडून) कवरीवचरीचा दिशाव पणे, दिशावरी क्यून कळेरी तपासणी विचारणे (किं पणे) [शाडा-पुनरुक्ते] पत्र-पत्रक-न मामलदारांने देवा द्यावे वगळत्या शाडपावे मात्रिक पत्रक निकालपत्र पहा [शाडा-पुनरुक्ते] पवाडा-पाडा-उ १ क्यून दिशेव मागणे, कडा रीतीने जाय विचारणे २ अथा तडेने दिशेव दिशेव जाव शाडनी (सामान्यत अनकचची प्रयोग) (किं करणे, देणे, पणे हाणे, येणे) 'न मुचि वाकी नव्हे शाडापाडा।' -युआ १५४३ या कामाविषयी कोडे शाडेपवाडे याव लागतील काय कोण जाणे [शाडा-पवाडा-पाडा] ४ याफी-शी (कडच्या) बाडीचा निकाल फडसा नामदेवा म्हणती व्यावा जन्म तुम्ही। शाडायाफी आम्ही कर पणे।' -सामदारी २ १५३ [शाडा-पवाडी] शाडावा-उ तपासणी, पुढि -घर [शाडा] ५ चार-न (कायदा) जगम मात्र शोधून काढून मजिस्ट्रेटकडे हजर केल्याबद्दल पोलीस अमलदारास दिलेला हुक्म (६) सर्वोत्तर [म शाडा-न वार-आज्ञा परवाना] शाडेकरा-उ (जका तीचश नाक्यावर नेमलेला) शाडा पणारा अधिकारी, जकात अमलदार [शाडा-पुनरुक्ते] शाडेकार-उ (गो) शूनवाचा बालविणारा विव ६० उतरविणारा मात्रिक [शाडा-पुनरुक्ते] शाडेभगडे-पुनरुक्ते (व) १ अळक हसण दिग्गद 'आतां काशाडेभगडे द्या' २ हाल हालअपडा भोग 'आमच्या जिवाचे शाडपवाडे आहेत' [शाडा-पुनरुक्ते]

झाडी—की १ झाडेणें, झाडून दावण्याची किया 'मुरडिंवे' आगें झाडी करितु । अनियाळा डोळा पेश घेतु ।'-दिगु ७१० २ निकाल, पड्या झाडा पहा ३ झुडि 'वेदुडायाकिया किग । आरुतिपुर्ति सुमटा । झाडी कीजे '-झा १७ २०९ ४ लवविणें; पळविणें [झाडेणें] ०जरणें-झाडून टाकणें, निकाल, नाश करणें 'स्वानंदें तृति झाली । झाडी केली भवरोणा ।'-एमा १० २९

झाडी—की १ वेगली किंवा झाडासुडपली व्यापलेला प्रदेश, राई, झाडाचा समुदाय 'ज्याच्या रम्य तटवरी पसरल्या झाडया किती सुंदर ।'-केक १२८ २ झाडोरा झाडसुडपली व्याप्त असी अवस्था, निविडता ३ (ना) चादा व भंडारा हे अरण्यमय जिल्हे, याना झाडीपरी असेहि म्हणतात [म झाड, का झाडी] ०वाट—की झाडीतून, जंगलातून जाणारी वाट, जंगलातील वायवाट या वाटेत चोराची फार भीति असते 'झाडीवाट ते नेणती स्वामी । पुनासी न घाडिता समामनी ।'-दावि ३११ [झाडी+वाट]

झाडी—की (हेट नाविक) गलवताच्या वाऱ्याच्यामध्यें उभें घातलेले लाकूड, (गलवताच्या) वाकाची वाटी व भाग व गलवताची एक एक बाजू यास जोडणारा रिंपा वासा [झाड]

झाडी—की (ना गोंदी) एक ल्हानसें लाकडी टाळासारखे गोंदी वाय [झान, झाजडी]

झाडू—पुकी १ केरझी, खराटा २ रस्ते झाडणारा, विसे पत भगी, हलालखोर 'ही कया माझ्या दिकारखान्यामधीं झाडूंच काम करीत व्हती' -याम २६ [झाडेणें, हिं गु झाडू] ०खोर—उ (ना) भगी, मेहतर ०वाला—वि रस्ते झाडणारा; भगी 'पहिल्याच झापटपाला झाडुवालीचें काम पत्करते' -नाकु १३८ [झाडू+वाला=पदेवाचक प्रत्यय]

झाडोरा, झाडीली—पु की (कों) १ दाट, गंदे झाडी, राई २ त्यामुळें होणारें अमेयत्व, दाट झाडेंसुडयें असणारी जागा. 'कल्पतरूंचे झाडोरे ।'-वेसीस्व १, २० 'विचित्रा वेदवेरी । दिसतीं सहजें सिद्धाभोरी । मावा भावाचिआ झाडीली । चहोंकडे ।'-दाव ४४४ [झाड+आवली=राज]

झाडया—थाना २ झाडवाला, भगी, हलालखोर २ सोदा, उचल्या, भामटा, चोर [वाडेणें]

झाडया—थाना पिशाचच किंवा देव यानीं पळाडलेला मनुष्य, (भूताचें, पिशाचाचें) झाड [झाड]

झानन—पु शनसन असा आवाज, झणझणाट झणझकार हुमहुम, रुगरुग नाचण्याचा आवाज घनन पहा 'धिमकी धिमकी धिममेरी-झननन झानन झनतारी ।'-राला ३८ [ध्व झन]

झांप—पु १ काटरी सुडपलें दागून बापलेलें मोठें ओडें, काट्याचा भारा २ झाडाची मोडलेली फाटी, झावर ३ (कों) नारळीच्या झाडाची फाटी चाबळी, साबळी ४ नारळीची, माडाची

चटईसारखी विंगलेली झाजडी, चुडनन, साजडीचा पळलेला तड्या, चटई हा छपराला उपयोगी पडतो ५ गुंरें जाऊ नयेत म्हणून केलेलें पाटक, दुवडकें घें, आंगरु, सापा ६ दाराचें, रिडकेंचें झडप, फडी ७ देतातील गवतास शोंपडी, गुंराडा 'सैतात एकदोन घरें असलीं तर त्यांना झाप म्हणतात' -गागा २ ८ बोंडवणामाटीं मोटया वरडयाच्या आकाराचें वेलेरें तपाचें खुराडें [मा झाप=झावणें, हिं झाप=झावण, गु झाप=जाडें] ०टळ=न माडाची जुनी झावळी, जुनी झाप [झाप+टळ प्रत्यय]

झांप—न (गो) गुतासुत, घुसती पडा [गु झाप=नाळें] झां(झा)प—की १ पड्याची झडप, डोप, डडी (किं घालणें) २ (मनुष्य पोहतांना, साप सरपटताना, कडेवरील मूल एसाचा ओळखीच्या मागमाच्या पुडें केलें असताना क तात ती) घरीराचा पुडील भाग थोडा उचावून पुडें शोंवण्याची क्रिया, डोप (किं टारणें, मारणें घालणें, खाणें) ३ (चोर हंकाचा) दगा, टापा. (किं घालणें, पडणें) [स झाप=डडी, पुडी, य शोंप तुलं इ जप=डडी]

झांप—की (मूर्च्छा, भूतवाधा, पित्त इंमुळें डोळ्यावर येणारी) गुगी, झापक, ग्लानि, तदी [स स्वाप(शोंप)-झ्वाप-झाप-झाप -आभ १८२४]

झां(झा)पड—की १ (पित्त, मूर्च्छा इंमुळें डोळ्यावर येणारी) झाप, गुगी, ग्लानि, तदी, शोंपेचा पगडा, डोळे सिद्ध लागणें (किं पडणें, घालणें) निद्रिच्छा, घुस्ती 'या स्वामीस लागले वेड । सादर म्हणू झापड ।'-नव १७ ७४ २ दगाची अधारी, बाळोखी, मळम (किं घालणें) 'मेघानी, पाव साणें झापड घातली' ३ तोंडावरून पाचरुण घेणें, वक्रानें तोंड झाकणें (किं घालणें) ४ (ल) भूल, मोह, भुरळ 'याम काल्पतीमुळें झांपड पडली' -भाव ४८ ५ (मा) आडोसा, टावड, धाप 'लोक त्यांना फितविण्यास आले परंतु ते त्याच्या झापडीत आले नाहींत' -सन १८५७ ४०८ ६ (खा) पहाट, उप-काल, झाल्लेमास ७ जनावराच्या डोळ्यांना बाधतात ही डापणी [झाणें, झावणें] ०देणें—(व) १ एखाद्याच्या तोंडावरून हाताचा पत्रा उलटा करून डोक्यावरून रालीं उतरणें २ (ल) फनविणें

झा(झा)पडी—की १ झापड अर्थ १ पटा 'वाण सुटले कडाडी । पडली डोळिया झापडी ।'-एस्व १० १९ २ अधारी, झापड अर्थ ३ पहा 'का तेलियाचा टोर पाही । डोळा झापडी स्वदीही ।'-एमा २१ २३१ ३ तोंडावरून वक्र गुडाळणें, घुचन, बुरखा ४ (व) पावमाची झडप घरात थऊ नये म्हणून दार वर, खिडकीवर कलेडी पत्र्याची, गवताची छपरी, झपट, वाजी ५ (सामा) झापड पहा

शापण—न शापड अर्थ १ पडा (कि० पडणे घालणे)
—न १ शापण हापण २ शापडीच्या दाराची क्षत्रपी, शापा [शापणे]

शापणी—स्त्री १ अधारी, शापड, शापण २ शापण, हापण [शापणे]

शापणे—उक्ति शापण घालून बंद करणे, शापणे, शापण ठेवणे [शाप, हि शापना]

शापणे—उक्ति (प्र) शापणे पडा

शापण—न (ना) शोपडीचे फाटक; शापा [शाप]

शापणे—न (ना) दोक्यावरील केवाचे छप्पर, शिप्या -वि केवाळ [शिपरी]

शापा—उ (उपण, शोपडी, गोटा यांचा) तय्या, कामट्या, गवत, शाकरी इ०चा केवला दवाजा, फाटक, शाप 'रोज चार घाभीर मारती, मुडके उडविती दसक शाप्यास।' -यापा - [आ शाप-जाकणे, गु शापे] इ० बेल गला शापा बला=वगतीनागून घोडे याप्रमाणे

शापा(प)ळ—न, १ शाकर, गंदे छाया, झाडांच्या फायाचा निविडपणा, दाट झाडी २ दगाची अयेरी (कि० यणे) दाट फाया असलेले (झाड), गंदे, निविड, घन, दाट [शाप] शाप (पा)ळणे—उक्ति १ (झाड) दाट फायांनी, पालवींनी बुक होणे, गंदे, घनदाट होणे २ (मेघ इ०ंनी आकाश) दाटणे, व्यापणे, शासलेले भरून घेणे [चापाळ]

शापाळी—वि (गो) झोपणारा, शोपाळु

शापी—स्त्री शापड -शर

शाप—स्त्री (खा) घरी, मुठ्ठां -भाडे ७ १-४

शापड—वि (ब) अगदी रुड, म्हातारपणामुळे रोज झालेले, जखसड (स्त्री) 'शापड झाली आहे बाडे, पण तिचे डग कायम आहेत' [शापड?]

शापड—स्त्री १ हिसकावून घेणे २ (ल) लुवाळणे, झुणे, टुन [शोवड]

शापड—स्त्री शापड, आधार, बाजोख (कि० पळणे) [शापड] शाप(वा)डणी—स्त्री हिसकावून घेणे, दमात, लुड टुन नागवणूक [शोवडणे] शाप(वा)डणे—उक्ति १ हिसकावून घेणे हिसडणे, हिसकणे जोराने ओटणे 'शिरीषा पाडांनिया मुफु' दादाही शावडिले बडा।' -भारत विविधिया १६ १३६ २ उणे उवाडणे नागविणे घुचाडणे [शोवडणे] शापडाशापड—स्त्री १ जोराची हिसकाहिसक, ओगताण, शोकागोनी २ छुन टुन [शापड दि]

शापड—वि बडोल अतिशय मोठा अवाळकथ

शापड—इया—वि शोषक्या शापच्या माझ्या, अमिड

शापडणे—उक्ति (राजा) (आजारीपणामुळे) खुस्त होणे, मद होणे मरगळणे

शाप(म)रा—रा—वि (राजा) (पठेनात, दिगम्यात) गंधक्या, विमराल, अमिड, मगलत्या, गवाळक्या, चुका करणात [शापड]

शापघळा—वि अधिक, अस्पष्ट, मद 'ना दिवस मगल सोन्याळ' जमी शापकरी सांगता' -एमा २५ . ५१ [शापड]

शापळ—स्त्री टुन, जाळपोळ शापड पडा

शापळा—उ (कु) दोन्हाची विणलेली विशवी, जाळे धारणे पडा

शापळी—स्त्री १ (नों हेट) पकडलेले माम ठेवण्याचे कोळी रोकवे टहान जाळे २ (टुन) आड्या मुठाची विणलेली जाळी दार पिशवी (कु) गवत ठेवण्यासाठी वेलगाडीच्या खाली असलेली जाळी

शापा—उ—उ तेज ठेवण्याचा ओतण्याचा चामडपाचा बुदल, तलवे कातरी भाडे [हि शापा]

शाप—वि (प्र) शापु शाड शाळ पडा

शामड, शामडणे—दावड, शावडणे इ० पडा

शामरा—वि केवाळ, फार वेस असलेली कुर्चाची जात, (ल माणसासहि म्हेणतात)

शापायुया—स्त्रीमर (ऊढ ताप यामुळे दिल्या जाणाऱ्या माट्या) धापा मुक्ता; शासोचूवास (कि० करणे, घेणे, दाकणे, हाणे) हायनुय -वि वि धापा दाकीत हाडण्या, अहाकण्या देत [आ शापय=बळले, दगप विषा हाय प्य]

शार—खा (पण) शाळू इ० धान्याचे कुल्यानंतर, दळल्यानंतर शाळणीने चावून राहिलेले अतिशय पारीक कण [स शू-शर विषा शर प्रा शर]

शार—उ १ रेंधिया प्रगासताक होण्यापूर्वीच्या रागपराण्यातील राजाची पदवी २ (ल) जुजुरी राजा [लं सीसर, रति हारी] -चाही—स्त्री १ शापचा अंमल राज्य २ (ल) शार चाडशहाच्या प्रमाणे गुजुआचा व दंडपशाहीचा अमर 'सरकारच्या दारशाही जुजुआचा विषय केला आहे' -क ७ ३०

शार—उन शराबासाराग नदीतून वाहून तीराग लागणारा एक सुखळीत पडारे -दर

शार, शारे—न (कोळी) समुद्रातील एक प्राणी याच्या समुद्रातील आकृतीवरून पोर्तुगीज लोकांचे श्पाड जडण्या नावाने संशोधितात (इ) फिशेलिया -आगिमे ११२ [दिशा शारआ=सुखबल]

शार—वि (तडुवाच्या) तारस शारा लविकल असता होणा या आकाशमार्गे) खगलीत उच आवाची पगरी (कड, तडुवा इ०) [ध्व]

झार—मि (गो.) अतिशय बड, कडू जहर ' ओषध बड
झार झाले आह ' [जहर]

झारगे—न (वें) मळणी झाल्यानंतर प्रथम ज्या चाळ
ळीने धान्य चाळतात ती झालण, चाळणी [झारा]

झारगे—न १ (झाडावरून फळे काढण्याची) जाळी लाव
लेडी आवडी, झेय २ (सामा) जाळे, पिथारी ३ (कु)
मारळ वर आणण्यामागी दोन्याच्या जाळ्याची केलेली पिथारी,
थैली साबळा पहा [स घृ-शर् किंवा शर्]

झारगे—उकि १ (राता) (माती, पीठ इ०) चाळणे,
गाळणे २ सोनाराच्या शगडीतील राख, माती इ० चाटून पाठी
सोने काढणे झारा, झारकरी पहा [स घृ-शर् किंवा शर्, प्रा
शर]

झारया—उ १ (उसाचा रस काढ असताना त्यावरील निंदा
तेलावरील) मठी काढण्याची अथवा छाटून काढण्याची परडी,
शार, टोपली २ तेलालील गाळ -शर [झारणे]

झारय—खी (गो) खेकडे धरण्याचा गळ [झारा]

झारा, झारी-झाया, झारिया, झारकरी—उ १
सोनाराच्या दुकानातील राख विक्त घेऊन क्रिया रस्ता इ० कातील
पडलेला केरकचरा इ० चाटून गाटून तीव्रत सोन्याचे कण काढून
त्यावर चरितार्थ करणारी एक जात व तीव्रत व्यक्ति ' निरविति
शुणइ कनका काडी सुद्धा जपोनि झारा ज्या । ' -मोमभा २ १

-इनाम ४४ धुळी माजीत सोने जेई। भेसळलेन विसे। ते निवडू
जाणे जेई। झारियाचि पे । -विठ ४ ५९ ' सरज्ञानदाराची झारे
कन्याप्रमाणे चौकशी सुरू झाली ' २ (ल) कृपण बडू [झारणे]

झारा १ १ वीण इ० तनुवायाच्या पाडीजवळ तारेसारखी
धातुलला कापूस, शेकरीवी दशी जिन्हाळी (इच्या योगाने
आवाज चढा होतो) २ तनुवायातील खर्ज स्वराची पितळी तार
३ झायाच्या योगाने निषणारा बागला आवाज या आवाजा
सारखा बंडातून निषणारा आवाज [ध्व झार]

झारा—उ १ दाढा असलेले व एका टोकास सपाट बागेळे व
सच्छिद्र असलेले स्वयंपासाचे पट्टीसारखे उपयोगी उपकरण याने
तडू गाटून कर्डीतील तळले पदार्थे वर काढता येतात तजावरकड
याला चारीची पट्टी म्हणतात २ गाळण्याचे साधन गाळणी
' नीर बहुत डाई हिडले। झारा घातगा मग निवळेल । ' -दावि
७७ ३ पाणी तापविण्याच्या यंत्रातील विस्तृत ठेवण्याची जाळी
[स घृ-शर् किंवा शर् प्रा शर फा मिर]

झारी—उ झारकरी की धुर्गात हारपले मुक्त। चारी निवडी
सावदित । -रावि ३ १ ५५ [झारणे]

झारी—खी १ लव गाळण्याची पाणी थड राखण्याचे (निरा
पन जेताचे) भाडे २ तोडी असलेला गडू ' निघे न झारीतुनि
नीरिदु । ' -नामन, वामनचरित १ ७७ ३ झाडास पाणी घाला

वयाचे जस्ताचे भाडे याग एक लग्न तोडी ५६८८ तिमें तडि
पसर व राखिछर असते ४ चढाची किटली ५ तोडी [म घृ-
शर् किंवा शर् प्रा शर मि झारी] चा उपकरा उ पाणी
विण्याचा तोडीचा उपकरा गडू १०ची पट्टी-खी (तपा)
झारा १

झारें—न झारवा अर्थ १ पहा

झारकरी झान्या—झारा, झाया पहा

झाल—खी १ डाळी, वेदो केलेले उयळ व पसर दिपतर
२ या शिष्टांत कणचीचे दिव, फळे (आणि मराठ्यात) पुरण
पोळ्या, कच्चे पापड इ० पदार्थ ठेवून याची पूजा करून ती
विवाहसमारंभात व वरपट्टी जाण्याच्यापूर्वी वराच्या आईस दान
करितात, तो विधि ऐरणीवार पहा ' वरव्या घागरी आणी
झारी। हार डरे रत्नाचे । ' -वनीस्व १४ १९ [का जरी=
वाटोळी वेदोची टोपली (धान्य ठेवण्याची), दुर्डी झारगे,
झालर पहा]

झाल—खी १ (कु), सुरमाडाच्या फळाचा व फुलाचा
लेंवता घोंस २ सुरमाडाच्या पागाचे केलेले पायसुतणे -उ
पुढील पैलाच्या दिंगाला बाघाघयाचा केनाचा गोंडा -[प्रा झु
म झुलणे] -

झाल—खी १ एखाद्याच्या श्वाभार लहान मुलाने दाखळी
येव उडी, झाप (किं० टाकणे) २ (गाढ्याच्या खळात) गोडी
मिश्रित मयदिच्या वाहेर पडणे, करणे (किं० खाणे) ३ एखाद्या
वर रागाने धावून जाण्याची क्रिया (किं० जाणे) ४ चक्रेल
शोकाडी, चाचरी (किळ जाणे) -वि (प्र) जहाल पडा [झाल]
० जाणे -[कोणाएकावर] त्याला उद्देशून अन्याय भाषण करणे
झाल—खी (ना व) सायकालचा आधार झाले ' आम्ही
वाजारातून पत आले तों चांगलीच झाल पत्नी होती, लावून
माणूस ओळखता येईना ' [स झाल]

झालणा—उ (कें) बाट्याचा कड्याला चकविलेले भासे
भरावयाचे हातजळे हणकडे झाला हातझालणा असे हि म्हण
तात व रत्नागिरीकड हातविड ते नाव आह [म जाड म झाल]

झालर—खी १ मडप छत झगा इ० काम शाभा आणण्या
साठी लावावयाचा चुण्या घातलेल्या कापडाचा पग सत्राप,
मगजी नक्षीदार काठ २ (नात्र) राससाच्या मोगाने नसाव
याचा लुगड्याचा-चुण्या घातलेला-चागरा ३ (नात्र) पन्हाच्या
वरच्या बाजूस लेंवगारा कापडाचा चित्रित पग उदा० महा
रात्री, आकाशाची जगलखी झालर [हि झालर]

झालर—खी १ शुद्धातील मादण किंवा नाई यावरील
किण्याचे कपळे झालण, चाळणी, उसाचा रस गाटून चण्याची
विरळ विणीची टोपली २ निराहसमारंभात वरातीच्या दिवशी,

(गोपा मुनिकव्याच्या घेडी) जीत दिवें, रंगणा सोम्या व बाळ कुम्याची मूर्ति ठेवून जी मानकन्याच्या बोक्क्यावर टेवतात ती शाउ गोपा अर्थ ३ पदा [शालर]

शालर—ग्री १ शाउ, शाउरी, टाळ 'धुवृत्तविद् शालर' त्पति काजी त्या क्षणी ।'—वीरभरकवित्त सीताकन्याण १० २ मांडया आवाजाचे एक रणाव 'बोपड व नगर व होल व शालरी व तामे इत्यादिरणाचे गांवत कोणास बाजू देतं नेवे, पल्लु मंगलाचे बाजविल्यास चिंता नाही'—विष्णुवा भद्रपारी-ट्टल-वेदोक्त धनेत्रकाव ४ ४१६-४५० [स झटरी, दि शालरी]

शाला—उ (वाघ) सतारीच्या खे वे तारोवर (चिह्नाच्या धुडी) हुत पतीने मारले बोल काढणे, धीन धिवा सतार बाजीत अगती फड-शालीच्या सारत शाल परले

शालेपण—न जन्म, आयुष्य 'विनेमिण युद्धास आला म्हणोन नामोद्दाम व्हावे तरी शालेपणाचे मार्येक काय'—आव १० [म शाला=होणे याचा दूतकाळ+पण]

शा(शा)य—स्त्री (ना व) (उन्हाची) शळ, तिरीप 'हुसत्या उदाहरणात उन्हाची शळ, आसपासची पाणव अस्फुटा'—व्यायप १३३ [स दह शा य=जळणे, काळणे, शा. शावण=दहन किंवा शळ] •काढणे—(व) एखाद्याची चरपरी काढणे शाहेला—नि (व) शळ लागण्यामुळे म्लान शालेला [शाय]

शा(शा)वळ—नि १ विसराळ भ्रमिष्ट, भ्रांतिष्ट, अजराळ, शावल्या 'बुद्धि शावळ जयाची। तो तें मानी।'—अयराज ६७ २ विसराळपणाचे, भ्रमिष्टपणाचे, गवाळपणाचे (वर्तन, मायण ६०) ३ अस्पष्ट अशुद्ध, सदृश्य 'एन्ही सध्दापिचे साज वेळे। नावेक तिभिरेजती बुद्धीने दोळे। म्हणोति अखडित परि शावळे। मृदुमिल ऐसे वेळे।'—हा ९७३ [स दयामल] शावळणे—अकि भ्रमिष्ट होणे—सार •शावळ-मावळ-घावळ—नली धुडधुड साजड, शोजडमाजड खरे अर्पी पदा—रिति अशुद्धपणे

शावळी—स्त्री (हो) ताडामाडाचा, पाफळाचा, कुसामाडाचा शाव, पत्ती (विणलली किंवा साधी) सामान्यतः सावळी असा शब्द 'शावे घन सुवर्द्ध्या आसपास शावळी हा शब्द वापरतात "सरळ माट कुसुमाड यकावर यन निवट शावळी।'—प्रला १५४ [स छायावली]

शा(शा)वळी-ळें—लीन शाउड, अंधार, अस्पष्ट उणेड 'चादणियाचे शावळे। दखणे जैसे।'—आए २९९ [स दयामल]

शावाड—न खडकावर आपटणारी पाण्याची वाट (किं उडळणे उडणे पडणे)

शावू—नि शुद्ध, किरकोळ शाळ पहा

शास—उ (महातु) दाट शाडी 'अनयोच आसुर। जेप माय दुषे। अतिनेहाचे पातर। उडाळे देनि।'—हाप्र २५८ [टीप-मंफाडील अर्थ शोवर मगगा स शप, प्रा शय=माशा हा अर्थ नीट लागतो]

शांसा—उ १ (दुप्याला लुबाडण्याची, दजा किंवा दुःख देण्याची, कांस्ट करण्याची) धमकावणी, दहान, दपटता, पाफ, भीति (याग याच्या सळट अर्थ), अमुक गोष्ट न केल्यास पुढे तसे अमुक तऱ्हेने कांस्ट करीन अशी (एखाद्यास) सूचना, धम कावणी 'मगाचा मलाहजार कैमा। निर्गुणी पाडी गुण्याचा फांसा। लावुनि जीवण्याचा शांसा। तमारावटसा आपती।'—एगा ११ ११० २ सत्ताष्ट, पुडगिरी, उकटेगिरी 'सामा बरण्यास कोणी सावुण निपेल आणि ह्यामुळे बड, चितुर होईल तरमाजि केटांने सार अदाळतीची आझा पेऊन'—व्याये १०० [स शपू=मारणे, दजा करणे, दिं भासा=दगा, पोसा, यु शाणे=राण प्राण]

शांसा—उ तळमळ 'लाविमी हरि चिटी मज सासा।'—पाह ४ ११७ [स घ्याल]

शांसुरणे—अकि मनात धागे, सळमळणे 'हंदि ब्रह्मणु जेवें से। कीं हाणिचैनि सिंगे सावुरे।'—हा १७ १९१ [सासा]

शांसुरणे—अकि आळपाने स्वल्प पडून असणे, निघेट पडणे 'उचितानुचित आपरे। सासुरतां माडेवे जीवे।'—हा १४ १८४ [सासा]

शाळ—स्त्री (उन्हाची) शळ, तिरीप, सडई 'शाळेकरोनि म्लानले मुख।'—दावि १५७ [स ज्वाल, शला]

शाळणो—उ (गो) पाळण्याचे कापडी छप्पर [सोळणो]

शाळणी—स्त्री १ शाळण्याची, डांक साळण्याची किंवा, डांक लावून धा बघविणे २ शाळलेली, डांक लावलेली अवस्था [साळणे]

शाळणे—एकि (पावची भाडी ६० काय) कस्तूर, डांक लावून अभिमयोगाचे साधणे, जोडणे [स ज्वलू] हि शालना, यु साळवु]

शि(शि)कणे—एकि (राजा) वरचेवर होणे, पकडणे, धरणे शिकणार—नि (गो) सेल्यारा [जिकणे]

शिक(ग)शिक(ग)—स्त्री विगजिग पहा शिकशिकणे, शिकशि(मि)की, शिकशिकीत—विग मज्ये पहा

शिकलेस—स्त्री (भरतकाय) जसतारीचे बंद विगची लय शीक पदा [शिक=विग+इ लेय=प्रीत]

शिकवण-वणी—स्त्री पडवणी, शकवण-वणी पदा (किं करणे, लावणे, माडणे)

शिक्षविणे—उकि. चक्रविणे, पसरविणे, ठकविणे हाकविणे अर्थ
३ पहा

शिक्षापुरी कांड—उ (नाशिक) जरीच्या काटाची एक
जात

झिगडें—अकि (गो) खुरटों, खगणें, रोडावत जाणें,
खुरणें

झिगझिग—झी १ जिगजिग, पायधरणी, मिश्रतवारी, त्रास
दायक विनवणी २ किरकौर, पिरपिर, कटकट तक्रार ३ पाव
साची बुसुर ४ (हालचालीतील, कार्यातील) मदपणा, गुस्ताई,
दिल्लाई, दिरगाई (किं० करणें, लावणें, मोजणें, चालविणें) -वि.
प्रस्त, त्रासलेखा, वेजार (अचिरत भ्रमानें) [जिगजिग]

झिगझिग-झिगी—झी चमक, लुकलुकी चकाकी, झकाकी,
तेज, झगझगी 'राहेल कमी कौस्तुभमणिपारशी माणिकात झिग
झिग जी।'—मोमोभूष ६ ३५ [ध्व, झिग झि] झिगझिगणें—
अकि चक्रांनीं लुकलुकणें, चमकणें [झिगझिग] झिगझिगीत—
हागमगीत, चमकणारें, लुकलुकणारें चक्राकणारें [झिगझिग]

झिगट—न झिगा नावाचा लहान मासा, शिंगाटी,
कोळवें [सं चिंगट, हिं झिगा]

झिगट—वि दाखडा, निशाखोर, अमली, दारू १ पउन झिग
णारा [झिगणें]

झिगडी—उ (गो) चावटपणा

झिगणें—अकि (दारू, अफू इ० मादक पदार्थांच्या सेवनानें)
उद होणें, गुगणें, बेशुद्ध होणें, गुगून पडणें, वैकात, तारेंत येणें
[१] झिगत चालणें—(मद्यप्राशन इ० मुळें) शोकाड्या खात आणें
झिगा, झिग्या, झिगीखोर—वि दाखडा झिगट पहा [झिगणें]

झिगनी मात—उ (नो) एक प्रकारचा गोड व पौष्टिक
घारा, गवत 'वरच्या रानचा झिगनी मात।'—मसाप ४ ४ २६४
[झिगनी+मात=घारा]

झिगरडू—न शतत आवळणारा एक लहानकीटक [देप्रा
झिगिरड]

झिगरू—न (तिस्कारानें प्रेमानें) झिगा नावाचा लहान
मासा [स चिंगट, हिं झिगा दप्रा झिगिर]

झिगा—उ लहान मासा 'जळीं राखव माथास अडविलें
असख्य झिग्यानीं।'—ऐपों ४०३ [स चिंगट, हिं झीगा]

झिगा—उ (राग इ० मनोविकाराचा) झप्पा, लहर
आवग झपाटा (किं० यणें) [झिगणें]

झिगा—उ गारडी जाडुगार, तमासगीर इ० लोकान्या
विशेष उपयोगातील अशील अर्थाचा एक शब्द

झिगाटो—उ (गो) एक प्रकारचें राक्षसाचें सोंग [पोडें
झिगात=राक्षस]

झिगी—झी (नाविक वों) पटणास खालच्या अगास
आघार म्हणून जोडतात तीं लाकडे

झिगी—झी जिल्हई, चकाकी, झिगझिगी पहा—राको २४७

झिगी—झी १ अमल, धुदी, माज, गुगी २ (ल)
(सपति इ० काच्या योगानें येणारा) ताटा, धुदी, माजपणा,
मस्ती ३ मादक द्रव्य, दारू, मद्य [झिगणें] ० खाणें—दारू
पिणें ० खोर—वि दाखडा, झिग्या

झिगी, झिजी, झिटी, झिझोटी—झी तोंडावरून अस्ता
व्यस्तपणें लोंपणारी केसाची वट, शिपरी (नेहमीं अनेकवचनी
प्रयोग उदा० झिग्या, झिज्या) [स झिगी=झुझप]

झिगुई—न (वु) १ वारीक वारीक कटिरीं बोंडें येणारें
एक जंगली झाड २ वाडगूळ

झिजणें—अकि १ पणें इ० काच्या योगानें क्षय पावणें,
कमी होणें, झरणें 'मना चढनाचे परीं त्या झिजावें।'—राम
८ २ (शरीर इ०) रोडावत जाणें, वृथा, क्षीण होणें ३
(ल) कट घेणें, करणें उपयोगी पडणें 'झिजल्यावाचुनी
कीर्ती वैची। मान्यता नव्हे कीं पुत्राची।'—दा १९ १ २४

[स झि=क्षयति, प्रा झिज्जइ, हिं क्षीव(ल)ना] झिजणा-
घळ—झी (एखाद्या वस्तूच्या आकारमानातील) घर्षण इ०

काच्या योगानें झाल्ल्या कमीपणा, क्षीज, झिजणी [झिजणें]
झिजणी—झी १ झिजण्याची, कमी कमी होत जाण्याची
क्रिया, रोडावणें, क्षीण होणें २ क्षयरोग, शिरफगी झिजविणें—
सकि १ झिजण्यास लागणें घर्षण इ० कांनं कमी करणें २ घसव
दून जाणें पस, क्षीज सोसणें, झरविणें, काचविणें म्ह० आपणास
झिजवाचें तेव्हा दुसऱ्यास रिजवाचें=स्वतः शारीरिक सापत्तिक
क्षीज सोसल्यावाचून दुसऱ्यास खूप करता येणार नाही [झिजणें]

झिजाड(ट)णें, झिजाडणें—अकि १ (एखाद्यास) बैस
धरून खाली पाडणें किंजी धरून हाकविणें २ शिडकारणें
'थोरपणास पाडिले। बैसवासि लिखाडिले। महत्त्वासि लिखाडिले।
विरचित्चिळें।'—दा ५ ९ ३८ ३ झुगाणें झाडणें (हात, पाय
इ०) 'सोडवुनि मगरमिटी। झिजाडोनि छोटिला।'—मुसभा
७ २५—आसी ४५ ४ (ल) शिडकावणें, तिप्कारणें हुयों,
जी थू करणें शिडकारणें [झिजा]

झिजाड(ड)णें—अकि १ (बदूक उडताना काटी मार
ताना) प्रत्याघात होणें झप्पा देणें उसळी खाणें २ शटका
बसणें प्रत्याघातानें (हात इ०) व्यथित होणें [ध्व १]
झिजार—डा-उ १ (बदूक तोफ इ० उडताना किंवा काटीनें
मारताना होणारा) प्रत्याघात, धक्का, झप्पा, उलट खाणें (किं०
होणें यणें) २ वरील धक्कानें (हात इ० कावर) होणारा परि
णाम, वेदना (किं० बसणें)

झिजी—शी झिजी पहा केसाची घट 'मिना भरुनि पावती।'—पाप १९ १८९

झिजो(झाटी, झिझूटी)—शी (सगीत) एक राग ह्या रागांत पडून, तीव्र वधुभ, तीव्र गाधार, कोमल सधुधम, पचम, तीन धैवत, कोमर निपाद हे स्वर रागतात, जाति सपूर्ण-गपूर्ण वादी गाधार, सगरी निपाद गानसमय रात्रीचा दुसरा प्रहर हा सधे राखिवहि मानतात

झिज्या—उ एक प्रकारचा मुलाचा खेळ 'वाघोडी आणि आठवापाण्या। झिज्या बोकड अगळगोदपा। मोवर चक्रे पेर घाटपा। देतो काट्या सत्वर।'—भवि २७००

झिझ्या—भोवक केसाची झिझी, झिझोनी, झिजी पदा झिझ्या(झ्या)जात—उ शंभरात पदा [स नयावात]

झिट—न झानाची काही परगणे—कृषि ५७७ शीट अर्थ १ पदा [स पिटी=झुडप]

झिटकार(र)णें—तकि धिक्कारणें, तिरस्कारणें उडवून देण, धुक्कावणें, तिरस्कार दाखवून भाकारणें झिटकारणें पदा [झट कारा]

झिटमिडि—किवि १ येवायेवांनी (दुध भाडयात पडणें, पाणी ह० टिपणें, गळणें) २ कमाकमांनी, थोडा थोडा, थोड थोडका, लोळलीळ (नफा ह० मिळणें) ३ कचित् कचित्, जुडें जुडें, तुळतुळ (पाऊन पडणें, पिकें ह० पिकणें) [ध्व पिट्टि]

झिडी—शी झिजी, झिपरी झिनी पदा [स पिनी=झुडप]

झिडकझिडकुं—किवि झारा, भरा 'झिडकविडकु धावे वारा।'—दा २० ८२५ [झडक]

झिडरणें, झिडकारणें झिडकाविणें—उकि धुतका रणें धुतकावणें कनेर भापणें धिक्कार करणें झटकारणें, झिज्या रणें 'तिजगाणीं पोटासि धरिता होय। तों ती लयायें झिडकावीत।'—जै ७० १७ 'चांगळा निघ काहेरी झिडकिलें' भावार्थवें दवें।—रीतिन १ ८२ [झिडक विडका; हि विडका]

झिडका—उ १ (हात पाय वस्त्र ह० कपडा) झटका, झिडका, झटका झिडका २ इतर अर्थ सरका पदा. (क्रि० मारणें धवें) [झिडरणें] झिडकार—कारणी—उशी धिक्कार हनाळणी हे सावणी धुतकावणी [झिडकारणें]

झिडपुचें—अकि (मो) झिडकारणें

झिडवा—उ (गु) १ एकास एक धिक्करले अशा जोड केडयांचें लेंगर—कृषि ४९० २ (गु) अफुया दाडा, बौड—वृषि ४९८

झिजणाकार—गु १ (वाघे ह० वाचा) क्षमर क्षतत्वार २ (क्षिण वस्तुवर आपात क'यांचें हात ह० वास वणारी) वणारी, मणसणी ३ झिडकार पदा [ध्व झिण]

झिणझिणणें—उकि १ झणाणणें, झणझण असा आवाज करणें, झनझन करणें २ झणझणें हा शब्द इतर अर्थहि उपयो- गांत आणतात (हा शब्द हलका आवाज आणि लहानशी वेदना कट्या दर्शवितो) [ध्व झिण दि]

झिणा—नि झिजेरुण, घासलेला (दागिना, भांडें ह०) [स शीज, प्रा शीण, पि झिणो]

झिणुया—भीभव पूर्णपणें न पोसलेले, पोंचर असे घान्याचे दाणे, हा शब्द एकवचनी (झिणी असा) कचित्च आढळतो [झिणी]

झिनगी—शी (अंतकाम) ओठलेली मूर्ति लाफसुन वर तोंडा होणारी कप

झिचर—न (व) शिंदीचे मोडलेले थोपले क्षिफर

झिद—उ मलेल्या सुखमानाचे पिताळच पिद पदा 'तुमच्या परान पिद गेले'—धमाजी ८३ [झिद]

झिनीं—उ (गा) एक प्रकारचें झाड

झिनी—शी (महातु) झिणी 'तया प्रकाशाची झिनी। ते स्वर्गी द्याही लागी।'—आप ४९८ [ध्व मिनु]

झिन्न—निझि जडर मर्यादा 'दागिता काडवणु। हैस राखेचें अणु। सुरस्ता तिन वेणु। डाव्या सुवाची ना।'—झिझु १४१ [ध्व]

झिर—नि (नवीन वनावट झण्ड) गळेरली, सार्ली पडलेली, झिम पदा 'पहा फुलाची पळण झिपू। माणें गडेग; टिपू फुलें टिपू।'—कक ५०—शी लडा [स झिपू=गळणें]

झिपटी—शी केसाची घट, झिजी झिपरी अर्थ १ पदा

झि(झि)परी—शी १ झिजी व झिपनी पदा 'माया विंगट विपन्या' मुखयिकी विकाळ दतावडी।'—आपू ४२ २

(३) अजागळ, गवाळ गोवरी पग व्यभिचारी छी, भांभळ मनीण नेमळमनीण छी म्ह० चपपीचे बोभाज झिपरी मारी झपटि=झनझोर्धीन राहणारी छी व्यभिचारी नसताहि तिच्या सवणी लोक बोभाजा करतात परंतु एखादी भाग्यभेदीण व्यभि' चालणी असूनहि समाजाचें तिकडे लक्ष्य जाल नाहीं 'धरणें'—जेन ओठणें अवहल्ला करणें, प्रत्यक्ष शिक्षा कल्याणत उगुक्त हाणें 'नेणा केव्हा धरुनि पिपरी देव घेईल डाड।'—आळव्ये

झि(झि)परा न्या—नि ज्यांचे कालांचे असून पिडावलेले आहेत असा 'सर्वशीत काम करणाया शिपन्या पोरीसारखी उडी मास्त'—नाकु ३ १२ [झिपरी] झिपा-झिपागाणी

झिड—उ एक प्रकारचा मुनीया पेळ, जाल दोन्ही पमांडीक गडी एकेप्रकारा पाणी पेंड्यात 'झिपा गे झिपा रामवण पिपा। विपमाचे गोडी पाया नको करु नेणा।'—व ५९२ [ध्व मिनु स झिपू=झिपणें पिपणें]

सिपुडा—उ. शोक्याची, पाळण्याची, सोळीची (शोके देण्याची) दोरी; शेपटा. [सं. शेप]

शिपोरडी—स्त्री. (व.) शिपोटी. शिपरी, शिपटी पहा.

शिपपट—न. (कुंपणाचे, शोंपडीचे) साप, सडप, शोंपा.

शिवड—डी—स्त्री. १ पावसाची जोराची झड. (कि० वसणे) :

२ (ल. मेजवानीतील, गाण्याच्या मजलसीतील, खेळांतील)

चंगळ; सामुग्रीची विपुलता; बहार—रंग. ३ (कामाचा, धंद्याचा)

रंगाडा; सोड. ४ (माणसांची) अतोनात गर्दी; झुंबड; सोड; दाटी.

‘ गिन्हाडांची काय शिवड पडली हो ! ’ [ध्व. सिम]

शिखली—स्त्री. (ना.) मिटाईची टोपली. [फा. संधील]

टोपली !]

शिवा, **शिव**—उ. न. पायघोळ आंगरखा. शिवा व शिवा पहा.

शिवा—उ. सिम्मा पहा.

शिथी—स्त्री. (कुण.) मुलीच्या वेणीतील रेसमी गोंडा.

सिम—किवि. एकमात्रा व जोरात; मुमळधार (पाऊस पडणे)

[ध्व. सिम]. ० **सिम**—स्त्री. बारीक पण टिकाऊ पाऊस; धुरधुर

० **सिम-सिमां**—किवि. बारीक पण एकसारखा (पाऊस पडणे).

सिमसिम पावसाच्या शब्दाचे अनुकरण. [ध्व. सिम-दि.]

सिमडा—वि. (वे.) कुंजप; कुणप; रिमडा. [ध्व. सिम]

सिम(म)ड—डी, **सिमर**—स्त्री. शिवड ३ पहा. ‘ दरोज

रात्री, दिवसां स्वामीच्या भोवती झोनेच्यु मंडळी नी सारखी सिमड ’

—वि ३४१. [झुंबड]

सिमण्या गाळणे—सकि. (व.) दुःख, शोक करीत वसणे.

सिमुड—वि. बारीक, सिमडा पहा. —विवि ८३, ४१.

सिमोडा—उ. (रागात, तिस्कारात) कपाळास आंढवा घालणे,

नाक, तोंड सुरटणे, फेदरणे; झुडुटीभंग. (कि० मारणे, घालणे)

सिम्या—उ. मुलीचा एक खेळ. यांत मुली एकमेकीं फेडे

तोडे करून उभ्या राहून परस्परांच्या हातांच्या पंजावर पंजे

मालून पोडेडे मागे जाऊन पुन्हा पुढे येऊन, परस्परांच्या हाताच्या

पंजावर पंजे मारतात. [ध्व. सिम] (पंखाद्या घरीं भुतांनी)

सिम्या खेळणे—मुठे नाचणे, भुतांनी घरांत खेळ करणे, चिंगणा

मांडणे.

शियाफत—स्त्री. मेजवानी. जाफत, जियाफत, ज्याफत इ०

पहा. [अर. शियाफत]

शिरकणी—स्त्री. (चिकट दुखण्यामुळे, जिवलग माणसाच्या

विहासामुळे लागलेली) झुरणी; सिजणी. शिरपणी पहा. [शिरकणे]

शिरकणे—अकि. रोडावणे; खंगणे; सिजणे; झुरणे; क्षय

होणे. [शिरपणे, सं. झ-क्ष-सरणे]

शिरकुंचे—अकि. (गो.) देखळ जाणे.

शको. ३. ५६

शिरकोगल—न. (गो.) घराच बाक आलेले काकडी, दोडका यासारखे फळ.

शिरंग—उ. कडीनिवाचे झाड. —स्त्री. (वे.) एक प्रकारचे गवत.

शिरशिर-झिरी—किवि. धुरधुर; धंभधंभ (पाऊस पडणे) [शिरणे]

शिरशिरा शिरशिरात—वि. १ जीण क्षालेले; विरशिरात

क्षालेले; फाटलेले (वज्र). २ पातळ; विरळ विणारे. (कापड इ०).

[सं. झ (जुने होणे)—सीधैति; हिं. शिरशिरा]

शिरणे, शिरणीस लागणे—पडणे—येणे—अकि. सिजणे;

झुरणे; क्षय होत जाणे; झुरणीस लागणे. [सं. झ]

शिराणे—अकि. १ पाझरणे; गळणे; क्षरणे; खवणे (भांड्यांतून,

खडकांतून, क्षयवांतून पाणी इ०). २ झुरणे; सिजणे; खंगणे;

धकणे. [सं. झ—क्षरण किंवा क्षरण; प्रा. क्षरण] **शिराणे-पाणी**—

स्त्री. १ पाझर; गडती; क्षण्याची किया. २ झुरणी; सिजणी.

(कि० घेणे). — **पाणीस लावणे—पडणे—येणे**—अकि. झुरणीस

लागणे; खंगणे; सिजणीस पडणे; क्षय होत जाणे.

शिरपा—उ. १ खाव; पाझर; गळती (एखाद्या पुढक्या

भांड्याला असलेली, भांड्यांतून होणारी). २ ओहळ; ओघळ;

झरा. ‘ टिकटिकाणी सतत वहाणारे झरे व शिरपे असून... ’—वेव्या

८. [शिरपणे]

शिरबुडी—उ. हळवार-जमोनीतील भात. —बदलापूर २८३.

शिरम(मि)ळी—स्त्री. शिळमिळी पहा.

शिरमिर, शिरिमिरि—किवि. थोडाथोडा; धुरधुर (पाऊस

पडणे). ‘ मग शिरमिर वर्षावो निर्मिला ! ’ —दावि ६६. [ध्व. ;

शिर दि.]

शिरमिरी—स्त्री. मूळी; घेरी; शीट. —शर. [ध्व. शिरू दि.]

शिरमुळी—उ. (गो.) एक प्रकारचा बंद.

शिरमोळी—स्त्री. (फुलमाळ्याचा धरा) हाराच्या मध्या-

वर सोडलेले पदर. शिळमिळी पहा.

शिरवणी—न. क्षण्याचे पाणी; झरा. [शिरा+पाणी]

शिरा—उ. १ झरा; ओहळ. २ (ल.) उगम; उत्पत्तिस्थान;

‘ त्याची नोकरी म्हणजे पैशाचा शिरा. ’ [सं. झ-क्ष किंवा क्षर ;

प्रा. क्षर]

शिरमिळ—वि. झुळमुळ. १ सरासरी जीव मात्र धरून राहि-

लेला; अत्यंत अशक (मनुष्य); कसा तरी घुगधुगी धरून अरा-

लेला (आजारी मनुष्य). २ खंगलेल्या, खालावलेल्या स्थितीत

असलेले (झाड; पीक इ०). —किवि. बारीकबारीक; धुरळक धुर-

ळक; थोडाथोडा; किंचित (पाऊस, वन पडणे). [शिरणे+सरणे]

० **क्षरणे**—१ मसंमसं करणे; जिवंतपणाची किंचित घुगधुगी असणे;

(मरणमयी) जीवज्योति किं किल्ले. २ आजारी अयणें, अति-
साय दुबळें, असाक होणें.

शिरो—न. १ (कों.) (कुण्ठाकरिता) झाडाची शोबलेली
फांदी. वाटकी; भांडर. २ (दादर) बांबूचा बांरिक दाडा.

शिपिटायाचें—सकि. (गो.) शिकवारणें.

शिल—स्त्री. (व.) बैलाच्या गळ्यांतील लहान हुंवरांची
माळ. झीत पहा.

शिल, शिलगा—उ. (कों. राजा. गो. वे.) मुलगा, झीत
पहा. 'परवाचे दिवशीं शिलगे भोंवडीवर गेले व आज परत
आले.'—ता.प्रा. ११८. [स. सला=मुलगी; दिन्हु. गणद=मुलगी]

शिलड, शिल(ड)ई, शिला(ड)ई, शिली, झील—स्त्री.
तामाची, धात्री. शिरदई पदा. शिलीची—शिरदईची—शिलीची
मानो. शिरदई, झिलली—स्त्री. भांडी, हत्यारे बाफ करणाकालिता
वापरता ती पिचकर तांबडी माती.

शिलपी—स्त्री. (व. शा.) डलपी, पलपी

शिलमड—न. जळमड पहा. कोटिकट. 'कानाबोंब्यांत
कोटें जाळीं शिलमडें आवेत कां काय पाहून ...'—मुं. ११.

शिला—इया—उ. एक प्रकारचा नाग. 'मयोर मंडूक शिल्पादि
नाग.'—दावि २५२.

शिलाण—न. १ पाणपळ जागा, दळदळ, ओलवट जमीन.
२ (जमीन इ. कांचा पाण्याच्या झऱ्याचा निर्देशक असा)
ओलावा, ओलासरा; आद्रता, ओल. ३ जमिनीच्या पोटांतील घरा.
शील पहा [स. शीर=पाणी. हि. शील=सरोवर]

शिलीं—किवि. हळू—लार. (बे.रा. व. ५३८)

शिरदाद—उ. अरबी अकरावा महिन्या. शिरदाद पहा. [अर.
शील्+अदा]

शिरलट—वि १ विविरीत, शिरसिरीत (कापड). २
पातळ, अतिसाय बारीक (कागद, मनुष्य इ.) ३ (ल.) शुद्ध,
विरकोळ, बाणेरडा (मनुष्य, जिव्य) [हिं शिरी]

शिरली—स्त्री रातकिडा, राळ, मुलुट 'ज्या बर्नी बरिति
सिंहत शिरी.'—आश ५ [स]

शिरलीम—स्त्री (मांगाहारात) (जनावराच्या) मेंदुरचा
पापुडा. 'प्रथम शिरीसह तीन मेंदू भाफल्यावर त्याबाबची शिरी
काढून टाकावी'—गुं. २८५ [हिं; सं छाळ]

शिरलीम—स्त्री १ शिरछाणा २ (विशेषतः) मुळवटा
(शिरछाणाचा). [हिं शिलम=चिलखत]

शिरमिटा—मिठ्या—उ. (गो.) झुंजुमुंज, झांजड, झांजर
भांडर. शिरमिळणें पहा.

शिरमिळ—मिळां—किवि प्रळंबत, सोलावत, हेलकावे
खाल, लेंबकळत (किं लेंबणें, पळणें, हालणें)

शिरमिळणें—भकि. (महातु.) लिंकलिकणें, मिणमिणें,
मंदमंद प्रचलणें. 'जीवज्योति शिरमिळीं हृदयत.'—भा.प. ७४.
[स. ज्वल; झल=ज्योत. हिं. शिरांमला=हलणारी ज्योत]

शिरमिळी—स्त्री. १ नय, हार इ. दागिन्यांन शोभेपायी
सावलेले लेंबणारे मोती, सोलक इ. 'पायी पैजण सनळया।
नशिदार चरणंगुळया। लावून बसैं शिरमिळया।'—होला ८०.

२ काचेच्या हुंवराळा सावलेला सोलक. ३ (पगडी इ. वाम)
शोभेपायी सावलेला कलाबनुचा कुमका, पदार्थ दांर, दशा,
आंचकटा. 'बर्नी टांगण्याकरितां कमानीचा घाट काढून बारीक
शिरमिळया काढाव्या.'—गणदि. १. १६. ४ शोभेपायी साव-

लेल्या (कागद, शाळर इ. कांच्या) विरफकटा. ५ जुनाट छपराळा
लेंबणारे कोडिकट, जळमड. १ (ल.) लिंकलिकी; मंदमंद प्रकाश;
मिणमिण. 'निघरी कापु सारसी। शिरमिळी बरी।'—लि.पु

२. २२. ४२. [स. सला=ज्योत. देवा. शिरी=लहरी, तरंग, हिं.
शिरमिळ=हलणारी ज्योत, एक प्रकारचा बारीक मज कपडा]

शिरळें—न. (कों.) मासें धरण्याने जाळें.

झीक—ग—उ. जस्ता; कलाबनु.

झीग—स्त्री. मुळवटाचा टेंबा.

झीज—स्त्री. १ (दागिने, भांडी इ. काची) वापरण्याने,
घरण्याने होणारी घन; बर्नी अंश कमी होणें; वजनांत उणेपणा.

२ (ल) शारीरिक कट. ३ (क्यापार, प्यबदार इ. कंतीत) घन;
सुक्याण, दूड. (किं खाणें, बसणें; येणें) 'त्याच्या करितां नी
बरीच तनमनपणानें झीज सोसली.'—दि.पु ३. ४ (सामा.) क्षय;
नाश. [शिजणें]

झा(झी)ट—स्त्री. १ (महातारण इ. मुळें चाल्यांना जाणारी)
शोकाडी, सोक; सोल. २ घेरी, सुळी, अंघेरी, भोंवक. (किं
येणें).—न. १ काळक्या, टलक्या, फाया, उपलेळीं वाळीं रोपें
यांचा भात. ही जमीन माजण्यास उपयोगी अगतात २ (नाविक.
हेट.) दोरीला अडकवून टेकण्याचें लांबूड. ३ (अस्थि) सेंगड;
लचांड, अडपळा, पेंच, सेंकड; घाम, दशा, पुढील शब्द पहा.

झो(झी)ट, झोड, झोण—स्त्री. (कों) १ जीण व खराट-
लेले, बटलेले झाड, बनस्पति. २ अमल्या झाडाचें सोड, मुंथा,
सोट. ३ असल्या झाडाची एखादपुढारी उरलेली फांदी. ४ (ल)
जर्जर झालेला, खंगेलेला खपड, म्हातारा मनुष्य. ५ (ल.) (साय
इ. कात कुटुंबातील बाकीची माणणें मेल्यामुळे) शिळक राहिलेला
एकट्यान पुढा, बंशादुर इ (ल) अतिसाय खंगेलेला, गरीब, मर
तुकडा माणूस, दुष्टाळी माणूस. 'हें मूल वादून झीट झालें'
[शड, सं क्षीण, या सौण]

झीटपीट—स्त्री (प्र) झटापट; चक्कन 'येसियास त्याची
बाची झीटपीट झाली.'—पे. १३. १०१.

शीण—स्त्री (चंदनाचें खोड, गंधाचा रवा, हळदुड इ० वाचें उगाडून उगाडून शिंक राहिल्लें) बोटूक, खोड, (एखाद्या पदा रचेंचा) घासून घासून अवशिष्ट राहिल्ल्या भाग [स शीण, प्रा शीण, हिं शीन, यु शिण]

शीर्षी—स्त्री शिर्षी पदा 'त्याखालीं फुल तेंचि ताश्त पदा शीर्ष्यावरी आउले।'—अवक २ अनंत, सीतास्वयंवर ४५

शील—पु १ मुल्गा, सिल्ला (वों गो) शीलो 'तुं नदाचो शीलो, माका फडको दी।'—मज ८—अचि ३५ ५५ २ एका झाडापासून कलेलें, उत्पन्न झाल्लें दुसरें झाड 'हा आवा त्या आल्याचा शील आहे' ३ (ल) जवळपास नष्ट झाल्ल्या घरातील जिवत मनुष्य, बघाचा अंडर [स झला=मुली]

शील—स्त्री हल इ० सक्तील तेज [अर जिला, म जिल्हें] (वाय) (एखाद्याचा) शील उडणें—उतरणें—बघ डणें—(एखाद्याचें) वैभव खालावत जाणें, नष्ट होणें, कीर्तीचा, मानसत्ताचा नाश होणें शील चडणें—(वैतर्काची पद्यी) (एका घाच्या) वैभवाची, मोटेपणाची भरभराट होणें शील चढावणें—१ अगदीं तक्तरीत, साफ हजमत करणें, तासणें २ (एखाद्यास) नामारूपास आणणें, प्रतिष्ठा मिळवून देणें, मोटेपणाला चढविणें.

शील—स्त्री (सगीत) १ गाण्यातील सफाई, टाकटिकी २ गाणाच्या कटाचा कप, गिटकडी ३ (वाय) सवळाच्या दोन टिमक्यांपिरीं लहान आकाराची राखणीत आवाजाची निमकी (मोठ्या व हव आवाजाच्या टिमकीस बब म्हणतात) ४ (क) चौपडा 'शील शुभ करा' ५ एक प्रकारचें कर्मवाय हें बडया एवढया टिमरीच्या आकाराचें असून याला प्राय बडयाच्या मधून सामोवार खात्वा पाडून रोखडी अगर पितळी गोल पत्र्या जिवा शाना बसविलेल्या असतात ६ (तमाशात) गाण्यातील पालपद, (तमाशातील) फुडील गाणारानीं म्हणिल्ल्या भागाचें भागील साथी दारानीं पाडपद म्हणून सुराचा आरोह सोवडास नेण्याची जी साथ करायची असेल ती ७ (ब) वैज्या गळय तील शुभसमाळ [स मिथी, हिं शील फा शील] (वाय) ० ओडणें—घरणें—देणें—१ (दुसग) गाताना त्याच्या सुराची साथ करणें २ (ल) (एका घाचा) अनुवाद करणें, री ओळणें, घरणें शील करी, शील देणारा—पु (तमाशातील) शुभ गाणाच्याचो शील आवणार, भाणार, सुराची [शील+करण]

शील—न (प्रा) एका गेंड्या जाल्या लावलेली, शाखावस्तुन आरं इ० वाडण्याची बाजूची आकडी, तेल [तेलणें]

शील—पु १ पायक, रानांची जागा, जमिनीचा ओलावा दमनका आठ्ठा, ओयरा 'एकडून पाने व शरणीचीं बट्टे व पांय्याचो शीन असे भडकणीं उठलें'—माव ७६ २

शरा, ओडोळ [स शीर हिं शील=सरोवर] झालाण—न झालाण पदा [शील]

शील—स्त्री (गो) १ दाट झाडी २ (गो) (विंगीदाह्याच्यो खेळातील) एक सप्तक, झक

शील—वि हलकें 'वा मेघाचें अंग शील। दिसें वाग्नि असें जाईल।'—शा १२.२१२—किवि हृद, मदणें [प्रावे क्षिणी=लही, तरंग १]

शीलमो—पु (कु) १ मुल्गा २ गडी सिल्ला पदा

शीलफ—पु (सगीत) एक राग ह्या रागांत पडज, कोमल कृपम, कोमल गाध्या, कोमल मध्दम, पचम, कोमल धैवत, कोमल निपाद हे स्वर लागतात अवरोहात कृपम वश्ये अमतो जाति सपूर्ण—गाडव, वादी धैवत, सवादी गाधार, गानसमय दिव साचा पहिला प्रहर

शुई—स्त्री नदीतील बेट, जुवा, जुवें, जु

शुकणें—अकि १ लवणें, वाकणें, एका धाजूस तोरणें, कलणें, वळणें २ दुलत दुलत, शोंकें खात चालणें ३ रमत रमत, रेंगाळत चालणें, दीलनें, मित्रपुर्वातल्या प्रमाणें चालणें 'घाटणे मोहिती माने पाडणकर शुकती।'—ऐपो १०० ४ ६ टि बुक निमणें, पडून जाणें, हातावर तुरी दणें, पोवारा करणें ५ (आजाराने) रुच, रोड होणें 'तो पधरा दिवसाच्या तापाने बराच शुकला' [स पुक—युक, हिं शुक, शुकना, सि. शुकण] शुकस शुकस—किवि दुलत दुलत, शोंकें खात

शुकयणी—स्त्री १ वाकविण्याची, ओणविण्याची, कलविण्याची क्रिया २ शुकाडी, शुगार, हुलकावणी, टाळाटाळ, बुकवा पुकव [शुकविणें]

शुकविणें—अकि १ धांकविणें, नमविणें. १ पयविणें, चकविणें, शुकाडी, शुगार देणें, हुलकावणें, निमदन जणें. [शुकवें प्रयो जक]

शुकाटणें, शुकांडणें—अकि (एखाद्याच्या) हातावर तुरी दणें, पोवारा करणें निमटणें [शुकणें] शुकाटा—टी शुकांडी, शुकाटणी—पुत्री शुगारा, बुकवापुकव, चकविणें, पयवून निमदन जाणें (कि० दणें) [शुकाटणें]

शुकांडा—डी—पुत्री १ शोल, तोल २ दुलणें, शोंकें-शुकांडी, मेलकाडी, मित्राडी ३ शुगार, पळ, निमटणें [शुकणें]

शुकापुरी—स्त्री (विनोदी शब्दप्रयोग) हुलकावणी उठून निमदन जाण्याचा व्यापार, शुकांडी (कि० दणें) [शुकणें+पूर=शहर]

शुंकार—पु झणकार झकर 'तेथें कारी दर्यापुळें। शुंकाराव्हे।'—दा १० ११.—दया ३ १९ ८२ [ज्य, सं

‘भार’] शुभारण्ये—अकि शुभार ध्वज धरण, शुभार वरग
‘भार शुभरी शुभारे।’—सुभादि २८९.

शुभ—स्त्री (प्रं.) तादा, समुदाय, दोषी, शुद्ध. [शुद्ध]
शुभशुभ—शुभा—मि वि अनिराय मदये, मिमिगिण, शुभ
पुमान्, अनुक्रमे (दिवा, जीव—प्रकाशने, असणे) म्हुं शुभशुभजिणं
दुष्टक साणे गरीवीने विवा आजारीपणात दिवग वाढणाऱ्या
म्हणतात [प्य, शुभ द्वि] शुभशुभणे—अकि १ (दिवा प्राण)
लिक्लिक्णे, मिमिमिणे शुभशुभी असणे २ ध्वजध्वने, दुष्टदुष्टणे
[शुभशुभ] शुभशुभी—स्त्री (दिवा, जीव ६० वाची) शुभशुभी,
लिक्लिक्, मिमिमिण, अति मद प्रकाश [शुभशुभ]

शुभारणे—सकि फेंतणे, दूर लोटणे, शुभारणे ‘पुत्रमणि
सत्त्वने शुभारिते।’—द ५९ ४८

शुभार—न शुभर
शुभ(गा)र—न १ जाडेभरें व सितसिरीत बाण्ड २
रुक्कायांत पाटी ३, वससुल इकास देण्याचा मानापानाचा पोषारा
१ टाकाळ, शुभ दिनकिमतीचे बाण्ड, वस्तु, मनुष्य इ०—नि जुने
व जीण (पक्ष इ०)

शुभारणे—सवि फेकणे, फेकून ठेणे, उडविले, दूर लोटणे,
मिरकावणे, शौकणे, (खा) शुभारणे ‘बाडी सनाळ कमलास ठळी
शुभारी।’—२५ शुभारपट्टी—स्त्री छकावाकव, आज—उदां
गोंते सांगून काही तरी पोळक मयवीवर लावणंवर टाकणे, शुक्का
शुक्क, शुद्धणी (किं ठेणे) [शुभारणेपट्टी] शुभारा—उ
मज्जा शुक्लून काढला पळ, शुकाडी वक्किणे शुक्कडा शुभारा,
दाकागती, दनी शुभारणी (किं ठेणे) [शुभारणे]

शुभारणे—न दुर्धेळ व ह्वा मनुष्य, जनावर ‘कणतर
वळपट गडी असावा, हे शुभारणे काय नांगर हावितें’

शुभ—शु—नस्त्री १ लडाई युद्ध रण ‘बहुतकरुनि कोरव।
ह आतर डुरवभाज। काटिवावीण ह्वा। बापिठी शुनी।’—का
१ १०२ २ भावा, कलह, शोषावोवी [स युद्ध या जुन्न,
रा युत्र या जुज हि जुज आमेनियन जिप्पी जुज] (बाप्र)
शुंजणे शुज(शुंणे)—१ लढणे, युद्ध करणे २ हुजत घालणे,
भांथा जुजविणे—१ शुभण्यास कावणे लढविणे २ आडणास
प्रवृत्त करे [जुजणे] (फण्या—दाणे टाहून दोघडे) शुज
विणे १ आपल्या गमतीखातर राखे सोसुनहि लोवांना भाडाव
यास प्रवृत्त करणे २ वक्षसि ठेवून त्यामागीं एखाद्या मळकत, बूट
जगणाऱ्या छलकत भाडण लाव्या आपल्या समार्क देशमीने एखाद्या
मळकत पूट पाळणे कळणान लावणे शुभ्रात राहणे—लडाईत
दार होणे शुभ्रा(जा)स उभे राहाणे—लडाई ठेणे लडाईत
मिद ससणे ‘मेजवानी मणून वहा लक्ष रुपये घेत असल्यास
उत्तम, नार्दीतर शुभ्रास उभे राहावे’—भाव ३१ सामान्य—

शुंजणार—रा—नि गुजार, लढवण्या ‘सगरास मानन पक्ष
राय भाऊ अक्ष शुंजणार।’—ऐपा २५५ शुंजागाळ—स्त्री,
(गो) रणभूमि [शुंज+(गो) गाळ=मंदान] शुंजा(झा)
र—उ—स्त्री १ लडाई युद्ध, पनचकर (किं लागणे, अगणे,
होणे) २—वि लढवण्या, युद्धनिपुण, रणधूर ‘धाक घेतला
शुंजारी।’ केशिक मनुष्य पंडे दूरी।’—मल्ल १० २६ [शुंज]
शुंजा(झा)रराय—उ योद्धास वावयाची एक पदवी, वीरपुण्य,
सूरवहादूर, रणगात्री ‘पुण्यातल्या तरुणांनी मोठमोठ्या शुंजारा
रावना वक्किने’—ईपा १०० [शुंजार+राय] शुंजारी—नि
(गो) अगदी अग रणवून लढणारा, शुंजार—(वि) पहा [शुंज]

शुंजता—नि शुंजता पहा

शुंजलूक शुंजलूक, शुंजलुसु, शुंजलुसुलूक—न पहा
देचा राशिप्रकाश, अणुदेवाच्या पळेचा प्रकाश, काजळ पहा

शुंजा(झा)र—शुंजा(झा)ट—स्त्री जोराचा वार, वादळ,
बावळ, शुभारण्य पट्ट (किं येणे) —वि जोराटवाचा, जोराचा,
चोपाण्याचा, सनाटवाचा (वारा इ०) ‘तो शुंजला शुंजटा वारा।’
—वेसीस १ ४२ —किवि १ सोसाट्याने वाहात, चोपाट्याने
वाहात (वारा इ०) (किं सुटणे) २ जोरातें, बघकलेतें, बघळ—
ईने (चोडा इ० धावणे) [प्य स सप्ता=वादळ, वाऱ्याचा
जावाज शुंजने]

शुं(शुं)जा(झा)टा—उ (कव्य) सोपाटवाचा वारा, वाव
ळ, (प्र) शुभारा ‘वात शुंजला शुंजटें वीर।’—नी ३४.
१८ [प्य शुंजाट]

शुंजात—न शुंजात, वादळ; सनावात शुंजात पहा [स
सना=वात]

शुंजुरकां—वीं—वि वि पहिरत, उपाहत उजाहत,
अणुदेवाच्या वेळी

शुंजुरकुंजुर—किवि थोडथोडे, अस्वस्थणे, अधुक्कणे
‘वाता पायावालीं लुजुरलुजुर दिसु लागते’—निच

शुंजुर(माला)ळा—स्त्री धाड्याचा एक दागिना —स्वप ५३

शुंज—न शुंज ‘वनकनास हा पलाश, तैसा शुंज शुंज
धूर।’—जिक १८८ [स]

शुंजथणे—अकि पदा जाणे शुंजडी, शुंजारा दणे पळ
वाळणे, लपवणे पहा

शुंजका—न १ (विडी शुंजुडी इ० काचा) शुंजका २
(उसाचा रस, ह्म पाणी इ० पेयाचा) घात्र, शुंजका (किं
घणे) ३ शुंज विडी, किरुड ४ (गोड, गाणे लेखन इ० काचा)
शुंजका मजेदार उतास ५ व्यंगोक्ति उदाण, आहाणा कोडे,
बुट प्रधा ६ शुंजका शुंजक ठुलकी ‘निद्रेशा, सोपेचा शुंजका’
[प्य]

मुद्रा. मुग्गीसानक—स्त्री १ उठें साल्यामुळें हुमन्याच्या उपयोगी न पडणारे ताट, अन्न इ० २ (ल) कायमची, परत न घेता येण्यासारखी जगागीर, इनाम जमीन, सानक, खुद्दसानक पहा ३ इनामपत्र [स उच्छिष्ट हि मुद्रा उठें-सानक=ताट]

मुद्रामुद्रा—क्रि. १ 'दुधाचा, पिकाचा मुद्रामुद्रा' घोड्यादें, येथेथेच (हूच गळणें, पिढून काटणें) 'मुद्रामुद्रा घार पडती, वासरू पितें, गाय दुभती, बाई दोहती' २ तुरळक तुरळक (पीक इ० येणें) 'मुद्रामुद्रा पीक आलेंलें दिसतें'—पु (क) तुम्बडा, दुष्काळ, कमतरता, तोटा [हि]

मुद्रापार—वि (क) खन्पाळ, स्वेर, हूड, दाड वाट्ट 'ही मुलगी पहिल्या मवरची मुद्रापार आहे' [मि मुग्गे=नसवीण]

मुद्र—स्त्री (मनुष्य, प्राणी इ० काची) दोळी, जमाव, गर्वी, समुदाय, (पशु इ० काचा) कळप, रिझार 'देवें एकहि न मिळे जेय मृगाच्या सदैव बहु मुडी।'—मोरणें ४१ ५० [म युष, हि. गु मुड]

मुद्र—वि (प्र) शोंड, शोंट पहा [शोंड] **मुद्राई**—स्त्री हुडपणा, दाडगाई शोंटाई पहा [मुड]

मुद्रणें—शडणें पहा

मुद्रत(ता)र—न (निंदापी) १ सुट्टें, पण्हीन व कोमेज लेळें मुहप २ शुभा व दुष्का माणूस, म्हातारपणानें जेवर साल्ला जल्मड मनुष्य, जनावर [मुद्रणें]

मुद्रमुद्रळा—वि क्षीण, कुरा झालेला, सुलुडला पहा [मुद्रणें]

मुद्र(ड)र—न १ ल्हान, मुजट व पनरणारे झाड २ (बों) दाट झाडी, झाडाची जाळी, झाडी; वृक्षवाटिका, मुद्रपी पहा

मुद्रपी—स्त्री (बों) मुद्रपाणी दाटी, झाडी, लघुन रहाव याजोगें अनेक फाशानीं, वेळींनीं गच्च भरलेलें झाड, जाळी, झाड धट [मुद्रप]

मुड—स्त्री (वामा) मुड मुड पहा

मुणका—न वजन, पिळक, अळण

मुणमुण-मुणां—क्रि. १ पायलील पंजग, गुपूर इ० काचा शुनपुन अमा आसाज हाउन (कि० वाजणें) 'मुणमुण हांग करित घावया तांगरलीं गाता।'—कम ८ १०९ २ ए व वीन तोंसावन गोंगावन (वाता वाहणें) [ध्व मुण दि]

मुणमुणणें—क्रि १ (वरा इ० काचें) सु सु पा चा करणें, गोंगावणें, पोपाणें २ (वीणा, वीन इ० तनुपाणें) तनन तनन, तुन तुन करणें ३ (पायलील पंजग, वाट्ट इ० काचीं) झन झन, तुनतुन अमा आसाज करणें रणपुणें तुनतुनणें अणुणुणणें, गणपणें मणपणें मुणमुणणें—मुणी—स्त्री ल्हान मुलगा एक प्रकारचा मुद्रमुद्र [मुणमुणें]

मुणा-ना—पु १ (मुलीचा) ल्हान लहगा, परकर, ल्हान हुगटें (व) मुना=स्त्रीत पातळ 'जरतारि मुणा करनाटकिचा।'—अकन २ फिकर, शैषपीवसहरण ७० [हि मुना]

मुणा, मुण्णा, मुना—उ ल्हान मुलीचा एक खेळ 'मुना बाई मुना। मुना पालें राती।'—ममाप २ ३ २३२ [ध्व]

मुणूक—स्त्री निचिच भास, मुणूक पहा

मुनरी, मुन्नी—स्त्री १ ल्हान ओढा, नाला २ ल्हान ओढ्याचा पाट ३ पाटाचें कोळें पात, तास [झुती ?]

मुप(य)का, मुमका—पु १ गुच्छ, पोंस, पुज, गेंद (फुलाचा, केसाचा इ०) २ कर्णपुलारा लावलेला लेंवणारा मोत्याचा घोंस, लोळक [हि मुमका, तुल० अर मुमरा=गंदी]

मुपकी—स्त्री (वेळी इ० काची) जाळी, पुज, पुज, मुपका 'मुलीचे हातीं एक धातवरी नामक वेळीची मुपकी लागली होती'—धर्माजी २५ [मुपका]

मुंपडी—स्त्री (यु) शोंपडी—मौज ता ० ६ १० [व प्रा मुपडा, वा शोंपडी]

मुयकटो—स्त्री मुयक बाळी, मुयका, मुपका पहा

मुयका—पु मुपका पहा [हि मुमका]—केदार—वि मुप कयांनीं युक्त, गोंदेदार, गेंदबाज [मुयका+दार]—के(क)बाळी, मुयेवाळी. मुया घी, ये—मुमुकाजी—स्त्रीपुन मात्याचा (पोंवड्याचा) घोंस खालीं पोंवत असलेली बाळी 'मुयड्या मुयकबाळाच्या जोडें।'—देवीदासपुत—भामावर्णन ४—राजवाडे

मुयकी—स्त्री मुपरी, पुज, पुजका, राशी. 'पवित्रा सें केली परम असता पापमुयकी।'—निमा २ ८७ [मुयका]

मु(मु)यड—स्त्री १ दाटी, गर्दी, शिबड, खेचाखेच, भोंवतीं गोळा होणें 'समज त्याच्याही पलीकडे नेमलेकडे उडालेली अशीच मुयडही सहज दिमेल'—पाले ४५ (कि० वालणें, पडणें) २ निवड पहा [तुल० अर मुमरा=गंदी दाटी]

मुंरडा—डें—पुन (माण) (धान्याच्या कणमाची) जुडी, मोळकें, जुडणें मुवाड अर्थ २ पहा

मुंर(मा)णे—अवि (गा) शोंवणें चारणें 'या कणें 'गय चायाशीं काळ रातीं इन् (चिन्) मुंरला' [शोंवणें]

मुंरर—न १ अनेक दिव लावता येता असा रचनेचें विलारी कांचेचें लेंवणारें झाड दिव्याचें झाड २ (राडीराम) कमलीच्या नक्षीमयें मुंररागरासी काढतान ती आरुति

मुंर, मुयड—न मोरी मुंर करिता तिथे वोग मुणाचा बाळी।'—राग ४०—वि तुवड, हातपारिचें, निरुवाचें (मुद्र) 'आज दिवस दानपाराग लागली टगर मुंर लगई दोन्ही दयाग।'—येपा ३१५ [अर मुमरा=दाटी]

मुवा—उ पायपोड असणा, मागा, मुवा पहा.

शुभकणै—भक्ति ठमकौ, ठमरत, नखयाने, अकडौनि
चाकौ नदनपदन, नाटकी पत्नीने बाल्ये [५१ शुभ]

शुभचोडके—न (गा) दोडक्याची एक टांडन जात,
याच पड येतात—भात्रे ७ १-४

शुभका—उ शुभरा, शुभका पडा [दि शुभरा, शु शुभरा=]
शुभरा मि शुभर वर शुभरा]

शुभशुभ—शुभां—किंवा पायतील पागण्यांचा, पैजणाचा
शुभशुभ आराज होउन (किं० बाळगे, करणे) [ध्व शुभ दि]

शुभमड—श्री (वा) हुडड, शुभड पडा—भात्रे ७ १-४

शुभ-कण-पन-पर—किंवा त्वरित, सपाटपाने, क्षपन
पडते क्षणात 'आनदवनी अतार होतर। शुभर उडाला गेला
केरता।'—चाणदेवगाथा ११ [ध्व]

शुभकणी—श्री ताडुळातीळ फार घारीक कणी [गुताकणी]

शुभकणे—सवि तपवीर चिगीम याचा शुभका, वारा इ०
राप जागन आत आडणे दम माणे [शुभका]

शुभकणे—भक्ति निमकणे, पडणे शुकाडी देणे

शुभका—उ १ जोडने (तापीर, वारा, निरी, सुखुडीचा
धूर इ०) अत जोडण्याची क्रिया, जोडने मारलेला दम २ पातळ
पदायांचा जोड्याचा शुभका घाट (किं० घेणे ओळणे) [ध्व शुभ]

शुभशुभ-शुभ, शुभशुभ—किंवा शुभशुभ-ळा, खडखळ-
ळा शुभशुभ-शुभशुभ इ० (ओढाचे पाणी वाहतासा वाण्याची
मुदक आली असता, तवाडूची बीरमी, सुखुडी ओढताना होणाऱ्या
आवाजाप्रमाणे) शरसरा पडा [ध्व] ० पळणे—जमकजमक पण

जळद पावले दाखून पळणे [विच, ल्हान मूल इ०नीं], गुरगुर पळणे

शुभशुभणे—भक्ति १ करणे, विरपणे, ठिपकणे २ शुभणे,
क्षीण होणे, क्षिणणे, छुन पावणे (घरीर इ०) 'शुभक्षरी जेसी
मेना शुभक्षरी'—होला ११४ ३ हृदहृद नाहीने होणे, खुटाडा,
सुराडा होणे [शुभशुभ, शुभणे]

शुभशुभपजर—वि अत्यंत क्षीण झालेला, अस्वपंजर खर
लेग, हाडाचा सापडा जसा दिसणारा (माणूस) [शुभणे+पजर]

शुभशुभित—वि १ चिन्मिरित पातळ मिळ विणीचे
(कापड) २ उपधाग कल्याने विरविरीत झालेले काढले (वज्र)
[स वृ=जीर्ण हाणे]

शुभशुभ—वि क्षीण असण थवलेला [शुभणे]

शुभशुभ—श्री १ शुभुती २ क्षीणता—दार

शुभण—न सारळ काळव्यानंतर घालेकी कणी तांडुळाचा
सुरा शुभकणी पडा

शुभणी—श्री १ (मिय माणसाच्या चियाणने आस होणाऱी
घरीराची किंवा मलाची) क्षीणता दस क्षिणणी 'तो शुभणीस

पडला किंवा त्याला शुभणी लागली' २ खत, निदिध्यास ३ मज्जी,
शरणी, शिरपणी [शुभणे]

शुभणी—भक्ति १ शिरपणे, खाव होणे, शुभशुभणे पडा गडून
जाणे २ शिरून, सप्पन हृद हृद नाहीने होणे, क्षिणणे (पावगाने
मिन इ०) ३ दुखाने क्षीण होणे, रात घेणे, शुभपणीस लागणे

'पण पाहून मोर शुभ' ४ (ल) डोळा मुकून पडून जाणे,
मिळटणे 'घाघुनता पाहुनि शुभ।'—सिम ११५५ [स वृ
या वर]

शुभतडी—श्री (व, व) सुखुती, वडी

शुभती—श्री परापन, पळ (किं० करणे) 'तुम्ही देखत
विणी शुभती करणे'—आम ७८ [शुभणे]

शुभमुडला—वि १ हज, मिजलेला, फार वसो झालेला
२ थवलेला, क्षीण झालेला ३ (ल) गरीब, आराफ, निरपयोगी
(वस्तु) [शुभणे]

शुभपणी—पणें—शिरपणी—पणें पडा

शुभपणें—भक्ति १ खालावणे, 'हास पावणे, क्षिणणीस
लागणे, दुखव्यास पडणे (प्राणी, शुभप) २ (मिय वस्तू—माणवे
याच्यावद्दल) शुभणीस लागणे शोकाश्रुत होणे, खत करणे [शुभणे]

शुभपणीत—वि (गे) बोडासा राग किंवा रागाचा माचस
आणलेला, क्षणक्षणीत, खरमेरीत

शुभविणे—भक्ति रिक्किते, आनद देणे 'तुजीवाची पदें
अद्वैत प्रसाद। त्याचा अनुवाद कित शुभरी'—अ ११९ [रिस-
विणे—विपरीत]

शुभ-उ—न १ शुभरा वडी, चिरसी, वळकटी (मांस,
कड, वज्र इ० ला पडणारी), शिथिल चामड्याला पडलेली सुर
कुती २ तुमड, दूण, पडी [दि शुभरी, स झाली]

शुभ-समुद्राला शुभकाची शरज लागत (समुद्र आणि परधुराम
यांच्या कथेवरून)

शुभकां—श्री १ सुखुती वडी, चिरसी, वळकटी (मांस,
कड, वज्र इ० ला पडणारी), शिथिल चामड्याला पडलेली सुर
कुती २ तुमड, दूण, पडी [दि शुभरी, स झाली]

शुभक—श्री अस्पृष्ट, अशुभ, ओळखून येण्याजोगा देखावा
किंवा आकृति (वस्तूची)—किंवा अशुभपणे, अस्पृष्टपणे (दिसणे)

शुभ-उ (शुभ) ओढा [शुभणे]

शुभ शुभरावापरा—वि १ धाडसी, वेचिकीर, निपज्या
छातीचा 'मिळाले दळ तीन रास शुभ'—देपो २८७ २ विन
दिकत, नि सकोच, वेगुमान, निर्भीड ३ डामरीली, फाकटा रंगल

इन्नीवाज 'तुम्ही शुभे वापर फंदी मुरापर दितो।'—प्रला
१११ [फा वस्तू=धीटपणा, धाडस+भावता=मायफिक]

शुभरांटी—उ (गे) शुभका पडा

शुभरांटी—श्री (गा) लाव पाड्याची वज्रक

शुग्री—की लहान ओढा शुग्रा पहा

शुग्री—की (वे) आख्याच्या फळाच्या देठातील चीक

शुक्रका—पु १ शुक्रा पहा २ शरीका पहा

शुक्रशुक्र—किवि खळखळा इ० शुक्रशुक्र पहा

शुक्रशुक्र, शुक्रमुरे—किवि झिरुझिरु पहा अत्यंत कथाव
स्येत ' तो साइन फौज शुक्रमुरे बाहेर निघून मैदानात आली '

—भाव ६६

शुल(ल)क—की शुद्ध पहा शुलकणें—उकि हळू हालणे
किवा हलविणे, कडकडणे (वाण्यात—निशाण, कापड, कागद
इ०)

शुलक(का)वणी, शुलवणी—की शुलधाप, शुलावणी,
बाळसर, चरवणी शुलक(का)विणें—शुल(ला)विणें—उकि
१ शुलधाप देणे, घातवण्यासारून शुलत देवणे नादी लावणे, ताकडी
लावून लावणीवर नाकणे २ आळताने वेळ घालविणे [शुलणे]

शुल(ल)णा—पु शोपाळा, चोपाळा, पाळणा [हि शुलना]

शुल(ल)णी—की शोका, डोळ [शोलणे, हि शुलना]

शुलणें—उकि १ अग हालणे, डलणें (हत्ती, चाळत अमता,
घोरेस्वार दौडत अमता) २ (ल) हळू हळू चालणे, रमतरमत
घालणें, रेंगाळणें डलणें पहा ३ (ल) हलणें (हसताना शरीर)
४ शोका येणे, आदोलणें [स. दोलन, प्रा शुल]

शुलवा—पु (मुमलमानात) वेद्या किंवा विधवा हीस स्वकी
मदून वाळगतात तिच्याशी लग्नविधीप्रमाणें करावयाचा एक
विधि (कि० लावून घेणे) [शुलविणे?]

शुल(ला)वा—पु १ शोका, आदोलन २ शोपाळा, शुला
शुलवा—पु (गो) दशालयात किंवा दवाच्या पालपांगुडे
क्यावतिणींनी गावयाची स्तुतिपर पदे [शुलविणे]

शुलराशुलव—शुलवी—की शुलकवणी पहा डोळ्या
डोळ्या, कपडाने लावणीवर टाकणे (कि० करणे, माडणे, लावणे)
[शुलविणे]

शुला—पु शोला १ दोन काट्यात रोंबकळणारी पाटी हीन
सधून (जेव्हा) झोकें घेता यतात, पाळणा, हिंदोळा, शोपाळा,
शोपाळा २ शोकाच्या कडपावर, नदीतीरावर खाव बंकर उभास्तून
त्याच दारसाड घावून त्या दोराकडून सारणारी टोपणी, तिच्यां
सून जाण्याची योजना ३ बरीलप्रमाणे दोन कडपांना तीरांना
दोरी बांधून त्या दोरीच्या साहाय्याने खाली बांधलेल्या लाकडा
बन्ना जाण्याकरता केलेला रस्ता, दोरीचा धून उदा० लक्ष्मण
शुला. ४ शुला विठ्ठला शोपाळा पाळणा [स. दोरा, प्रा
शुल हि शुला]

शुला—पु पाडपाचा राग कमी पहा —अभय १०९

शुलार—पु शोपाळा पाळणा, शुला पहा परी पुन
माठाची मंगती [जलशुग्री ह्याच । —नर १६ १०३]

शुलावणें—न शुला, शोला पहा

शुलप—न १ घुळ्या केसाचा झुपका किंवा गुळ, कानावर
लेंबलेले डोक्याचे केस २ लहान मुलाच्या ताडवर व कानावर ठेव
ण्यात येणारे केस, (बहुधा अनेकवचनी (शुलपे) प्रयोग), काकपत्र
[फा शुल्फ]

शुल, शुल—पु (क) विदीदाइच्या खेळातील सहा, खडा,
दान, झडू

शुवा—शुवा पहा

शुलकणें—उकि हळू हळू व मधूनमधून वढाणें, शुलशुल,
मदमद वढाणें (वारा) [प्रा शुल, ध्व.]

शुलका—पु बुळका, चुळ (पाण्याची) (कि० पेंणे, टाकणे)
[ध्व]

शुलकी—वि (क) आलवणी रगाचें आडवें सुत व हुंक्का
सारख्या भक्क रगाचें उभें सुत घालून विणलेले अशा रगाचें
(लुगडें) ' शुलकी रगाचें लुगडें स्वकर विकतें '

शुलशुला—ल—किवि १ शुलशुल—रा पहा क्षत्याचा आवाज,
पाण्याचें मंद वढाणें, मंद वायूचा आवाज, धुराचें घर जाणें इ० च्या
आवाजाप्रमाणे (कि० वाहणें) २ अंधुक, अस्पष्ट (दित्तगारी
आश्रित) शुलशुलणें—उकि शुलशुला, हळू हळू, मंदमद वढाणें
(पाणी, वारा) [ध्व शुल द्वि]

शुलशुलीत—वि १ शकचकीत, तेजस्वी, चांगली जिल्हई
दिलेलें, शरपक, गुळगुळीत मोहोरदार, तडतडीत २ क्षपक,
स्वच्छ, सुर (लुगडें इ०) [सं शला]

शुल(ले)वर—न १ एक कर्णमूषण, लोलक —दार २
(वहात) खळागी, तजेल ' मोक्षिकाचे शुलवरे ' —सिधु ४१४
[स ज्वलन्क, किंवा प्रा शुल (=डोलेते) म्भवक]

शुलमुळी—की शिलमिळी पहा चौकटपाचि व जाडीचे
मोती माझ्या शुलमुळ्या एवढेहि नाहीत ! —आज ३ १

शुलवणी—न शुलपुड वाहणों पाणी [शुल+पाणी]

शुला—वि १ जुळे जुळपातील एक २ दुहरी (फळ)
[शुला]

शुद्धक, शुलकी, शुलक—की १ पाण्याची मंदगति,
सह्य ' वाग्याची शुद्धकी आली ' —गिरा ६१३ २ (ल) अनु
इत बळ, गति (नि० घडणें) ' व्यापार करीत अगारें, एकाद
बळ शुद्धकवादिनी म्हणजे फलटण होई ' ३ अंधुक, अस्पष्ट दग्याचा,
अपूने दृश्य (स्मृत्युक्त) आकाराचा किंवा भाग ४ ओप, मागे,
अमळ प्रसाह बळी, प्रशनि (वारा, निरास प्रसारची हवा, पाऊस,
उन्ह, धडी, व्यापारधरा, रांगराई साय इ० ची) ५ अल्प अनु
भर ६ (ल) तळाची घाबरी —किवि शुलशुल पत्र (नि०
वाल्मी) [स दाट प्रा शुल ध्व शुल]

पू—उहा पुण्याला एसाचाच्या अगावर पाल्तांना बस
पयाचा गावाज हू पहा [ध्व]

हूज—स—न हूज पहा

हूड—सी ल्याही—वि ल्याह गोटें अलाय (भाषण
मनूर) [स राड] प्रा हूड=अगन्य हूड]

हूड—सी हूडप ल्यालेगें शाह; शाहूह [शाह हि हूड]

हूड—म—सी हूड १ तगादा निकड आग्रह २ भोंवती
जमनें गदी वरणें पुढें वरणें (किं पाल्लें पडणें) [का
हूड=३२६]

हूमरा—उ (मगीन) हूड ताल यति चौदा माथा न चार
विभाग आहून

हूर—सी १ मळिद आगा भोंक (वपारा, मातीची पांगर,
वर्गेतील) यातून पाणी मिरपे २ मळिदता ३ मिरपलेटें,
गडाल्लें पाणी द्रवपणें [प्रा हूर म हूरण]

हूर—न सहतांना झाल्ल्या तांदुळाच्या बऱ्या २
० कणा—सी हुराची कणी यारीक कणी हुरकणी पण

हूड—ला—सी पाडा हुरी हूच्या अगावरील पाटीरील
बज आच्छादन यापरी हुरी हुरी व्यक्त।—नव ११ ७४
[हि]

हुरा—उ हुरा पहा [हि]

हुरे—अ या अतिरक्त दाखविणारा प्रत्यय विशाप जोर
दायविण्यासाठीं बोचतात हें पाऊन पडला कीं बहूकड पाणी
पाणी होऊन गेलें तें तो राहून अवगम मग पोत ऊपून उठायला
पडला

हुरेगट—न एक वाय झाला झगड पहा [ध्व जगट]

हुरेगट—न १ कटिणकाम प्राप्त ल्हाड क्वाची पोटादथाचा
प्रश्न २ गुप्त कट हिकमत युक्तिप्रयुक्ति ३ (७) टक्कली वाई
राड [नग्न क्षम पहा तुल ० स हुरेगट—दोहाळ जेगणे दोहद
स्मृत।—हारावली ११९ दोहाळ वरून पिरापीर जगा अर्थ व
त्यावरून संप्रत्यचा अर्थ बनला]

हुरेगटा—वि हिकमती सुक्तीवाज कर करणारा लष्ण्या
विनाकारण ल्याडें आणणारा

हुरेगटें—अकि वाजविणें गाणें [ध्व जगट]

हुरेगट(डोंगें)—अकि थडीतें जड होणें नाक चौदणें थडी
वाचणें सुव होणे

हुरेग(हुरेगें)—अकि १ (राजा) धामणें खरचणें झाज
रणें २ (ल) भोंणें फमविण ३ हालवून खिळखिळें करणें
धनकामक करून वडेंवाकडे वापहन नादुरुस्त करणें ह्या करणें
विषयविणें गिथिल करणें ४ (गो) शजरचवें—वेंचणें बगडणें

हुरेगें—अकि हुरेग(डोंगें) पहा (नाक)हुरेगणें—पडानें नाक
हुळहुळ हाणें

हुरेगि—सी कणांची वट 'बपाळ शटि मिरें बोत लावि
तारी लणगी।'—निगा १० [स जग शात]

हुरेडा—उ १ पत्ताका निगाण ध्वज करीगह निगाण २
पुलाच्या माळा पादू मिरसुनीत चालविल्लें निगाण ३ पेंडा
(नाचण्या) पहा ४ मोजगीसामनागची कागी निगाण [ग
ध्वज प्रा ध्वज गि अरो हि शहा स ध्वज, का होहे]
० नाचविणें—मिरविणें—स्वतः पी गीरी मिरविणें रानत माळें

गमवणें आगलाच पराक्रम सामणें (पराक्रम कल्यानवर विवाहातर
होडा(पेंडा) नाचविण्याची वाट अस तीवरून) ० लावणें—
रोयणें—गणाग सादा पराक्रम करणें कीर्ति संपादनें ध्वज लावणें
(हा ध्वज उपरांतिक अयानेंडि वापरतात) विद्वत्ता गजर हुरि
नामाचार्यशा सवित्र गिरीआगत्यावर होडा रोविल।—तेपा
२०९ ० गड १ हुरेगट्टा—सी १ नरीन निगाणाया नव भाग
विण्यासाठीं गांववार (व्यापारी प्रवासी यांच्यावरहि) बसविल्ल्या
पात्रा २ हेंडा लावण्या—वापरण्याबद्दल कर ० थोडा—उ (व)
पेंडा नेंडा अ। ३ पहा 'ह्या हेंडावाला नाचाववाचा आह।
[सिंधाभाषा]

हुरेड—उ १ एक पुन्हाड व त्याचे पूल यांच्या कड्या
(७५५ पुढें) तारड्या मरमलीच्या बेंड्यारच्या निसतात
मसमाळ २ चंदी टाप चाबल्यातर तोडून बाहेर वणारा
रक्तमिश्र पेंस पेंसकूट रक्ताची गुळणी (किं दणें पुज्जें)
तत्वाळविहेंड्युज्ज। स रेंच त्याचा गलाप्राण।—अवि ५४ ४७
३ (राजा) गुप्त्या पक्षातील एक रोग [प्रा सहज] ० गेंद—उ
येड्या आकाराचा गेंद गुळ

हुरेडाली—ली—सी गवताची वूड पेंडोरी पहा

हुरेप—सी १ पुढें किंवा थावून कल्याची गति होळ
तोळ नोकाडा टेलकावा झाप (किं दणें खाणें घेणें
जाणें) हुरेप घाली मुखरूप गमनप।—२ १८ २ पण्याची
मदयावरील शडड ३ एखादा पणाय पणण्यासाठीं पुढें मारलेली
उडी पाप बाल सावकास वेप घाली वरी।—तुगा ५१ ४
पोहणा—याची पुढें जाण्याची अवघा पाणी तोडण्यासाठीं राव हात
टाकण्याची गति ६० (किं धागें भाणें टाकणें) ५ लवक
पाळणा कोपाळा ६० ची कुप्री गति आंगोळन डोण झाड
मारणेंपुढें होणें (किं घालो देणें घेणें) ६ (व) अथान पुर
असलेली स्थिति [साप पहा]

हुरेपडा—सी निपरी अथ १ पहा

हुरेपणें—अकि (खा) पोहणें पाण्यावर तरणें सेळणें
[वेप]

शे(शे)पणें, शे(शे)पाणिणें—उक्ति तोलणें, सोसणें, पूर्ण करणें, पार पाडणें, वचाविणें, करणें (एखादें कष्टाध्य काम) 'प्रतिपादन करावयाचे गहन अर्थ कोल्या मराठी भाषेत शेफण्यास कठिण असे वाटून'—नि २ 'वरी मसखत शेपावली' [शेप]

शेपसा—उ १ (कों) शोंपाळ्याची दोरी, शेपुडा २ शोंका, दोल, डोल (किं० देणें, घेणें) [स शप, म शेपण]

शेपसा—उ (प्रा) मातीचा देपसा, ढेंकू

शे(शे)पाणिणें—अक्ति १ (काव्य) उडी घालणें किंवा टाकणें 'क्रियाक शेपावती अंतराळी।'—राक ११३ २ झडप घालणें (पद्यानें) 'कीं तूझ दाटला देखोनी कर्त्री। विहगम शेपावती।' ३ वेगानें येणें, उसळणें, झाप टाकणें (सापानें) 'लज्जेनें न पुसे सखिप्रति कदा कंदप शेपावला।'—अकक २ चिड्डल, रसमजरी ५९ ४ लुच्य होणें, भुलणें, मार्गे लागणें 'पाहुन मोहरा तुजसारखा तुजवर शेपावती। तुला आपडेकडे मोहिती।'—दोला ९३ [शेप]

शेपेलीन—न एक प्रकारचें मोठें विमान हें याच नावाच्या एका जर्मन सशोधकानें १९०० सालीं निर्माण केलें [विशेपनामा-बलन]

शेपुडा—उ शोक्याची, पाळण्याची दोरी, शेपसा [स शेप] शेर(मणें), शेमणें—अक्ति १ (कों) कोमेजणें, वाळत जाणें (दुख, लया इ०) २ शोपेची डुकरी घणें [शेम]

शेम—की (गो) डुलडी, सोंप

शेरमोरो—उ बदखार—मुण्या १५.

शेल—की १ (गो) शोंका २ शोंपाळा, शोला 'हुटली ससाराची शेल'—अमृत ११३ ३ जाळें [स दोळ-दोला] चेंदू—उ (बगोदे) लॉनेटनीस खेळ—शेल चेंदूचा खेळ १ [शे-चाले-चेंदू]

शेलगें—न आहे काढण्याची आकडी. शेल्गी अर्थ २ पडा.

शेलचें—अक्ति (गो) मार्गेजुं देणें, डोळणें, शोका घेणें [शे]

शेलणी—की १ पकडो, पकड २ फडें काढण्याची जाळें

अमलेली आकडी, शेलणें [शेलों]

शेलणें—उक्ति १ फेकणेची किंवा पडणारी वस्तु होतात पकडणें, मिळणें २ (ल) लग्नाक (शोर, गणें वगैरे) घ्यानात टेंवणें, उचलणें, अनुसरणें ३ उत्सुकतेनें वडू करणें, मान्यता देणें, पयलनी देणें (सुचना, विनंति वचा यम) ४ स्वीकारणें, प्रदण करणें, पत्तरणें (आन्धान इ०) [शेण] (धुक, हा, शब्द इ०) शेणणें—आपल्या काम मार्गी दुसऱ्याची वाटेल ती गोष्ट एक

शेलती—की (नामिक) बोडताप दमग भरण्याकरिता अस रेली दोरी [शेन]

शेल(चा)—उ (सोनारी) फीव, सोन्याच्या सुताच्या एका टोंकास दिव्यावर धरून केलेला रवा, गोळी (ह्या नयेसाठी वापरतात)

शेला—उ १ पुष्पगुच्छ, पुलाचा झुवका, गोदा, चोका 'गमे चपक-कुसुमीय द्वार शेला।'—२ १८ २ झाडावर लोंबणारें मोठें जाळें, आखी यात शेलणीनें उतरलेले आवे टाकतात (शेला, शेली, शेले)—(पुलीन) ह शब्द (शेलण्याची आकडी या) एकाच अर्थानें काहीजण वापरतात ३ शेताला पाणी घावण्याची एक प्रकारची टोपरी ४ (पोतकाम) मण्याचें एक प्रकारचें कुसरीचें काम [शेलणें]

शेलाचें—कि (गो) मार्गेजुं करणें, शोके घेणें, हलविणें शेलचें पहा [शेल]

शोक—उ (नां) झुवका, गुच्छ [हि.]

शोक—उ डोल, दिमाख, एट [अर शोक] •दार-डोल दार, ऐटबाज शोकांत होणें—चांगल्या प्रकारें, डौलात घडणें, होणें

शो(शों)क—उ १ कल, ओळव्यातून एकीकडे कलणें, झुकणें, तोल (किं० जाणें) 'डोंगरावरून उतरताना शोक गेला तर रसातळाक जाण्याची भीती' २ (स) वळण, रोंख, कल, दिशा, मोडणी, रीत, चाल, वृत्ति (सैन्य दूध करताना, स्वभावाची, भाषणाची इ०) 'बामनरावाचे शोण्याचा शोक माझे लक्षात आला' ३ वाऱ्याचा मोठा झोत, वादळाचा तडाखा, शटका ४ झपाटा (वळाच्या पदराचा) ५ (ल) भाषणाचा प्रवाद, वेग 'कोणी कसाहि शब्द सांगितला तरी हा बोलण्याचे शोकाखाली नेतो' 'शोक वाचण्याचा शोक घातवून अयाकडे धावाचें लागतें'—विवि ८ ७ १२४ १ प्रवृत्ति, तालमान, रीत 'देशा-काळाचा शोक पाहून धागाचें' [हि धुकणें शोक] •चिड्डी-चिड्डी-की १ एखाद्यानें, एखाद्यास, एखाद्यावर काम न होण्याजोगी दिलेली चिडी, रोखा, वरापत्र (ज्यामुळे ती घेणाऱ्याची निराशा होईल असें) २ (ल) व्यर्थ दिलेला बेलपाटा, कपटवचन खोटी आशा (किं०) दणें •पट्टी-की पोळवचन, मूढथाप, पुढाळवणी शोकचिडी पडा (किं०) दणें शोफली यातमी—की उडत चातमी, हुन, अफता

शोकणी—की १ हुरणें २ दोसणें [शोकों]

शोकणें—अक्ति १ ओळव्यातून एकीकडे जाणें, कलणें, वाळणें नमणें २ शोक रगत जाणें पुरणें—अक्ति १ टोसणें, ओळ्याटे घोट घणें, लमडसा पिणें (दार, दूध इ०) २ पेंकणें, झुगारणें ३ शेपणें, पुंजें करणें, सापणें, पार पाडणें, करणें (कट हाचें) शेणणें—आपल्या काम मार्गी दुसऱ्याची वाटेल ती गोष्ट उचलणें [शुकणें]

शों(शो)क—उ १ हलकावा, क्षाल, आदालत (किं०) पणें, खाणें, देणें, गळणें) २ वजन करताना लुच्यगिर्गिनें

श्रीडणें—उक्ति १ वडविणें, कुठणें, श्रीडणी करणें, मळणें २ (ल) चालें मारणें, टोकणें, श्रीडपणें, कुमळणें 'वरि चैसले असुर समस्त। त्यासि श्रीडून पाडिले।' ३ रेटणें, भरडून वाडणें, ओगडणोवळणें भरमसाट करणें (काम, मेहनतीचें काम, व्याख्यान) ४ (अशिट) घसात वोंवणें, खच्चून भरणें 'हा पचवीस लाहू श्रीडून आणखी घाल म्हणेल' ५ (प्राप्त्य) सभोग करणें, क्षणें ६ (खेळात) डाव मारून घेणें [प्रा. श्रीडण=परणें] **श्रीडून घेणें**—(गजिकाचा खेळ) घेणी घेणारानें राजा बरोबर आणखी एक पान टाकून मारणें, देशी देणारा जर आपल्या सगताचा (उजव्या हाताकडील) असेल व देणीसार्हीं उतरलेल्या पानाच्यावरील पान आपल्या हातात असेल तर राजा बरोबर तें पान टाकून डाव घेणें असें केल्यानें या हाताचें सहा पानें मिळतात **०पट्टी**—स्त्री खरपूस मार, चोप टोक (ल) खरड पी [श्रीडणें+पट्टी]

श्रीडपणें—उक्ति श्रीडणें (शब्दशः व ल) पडा १ टोकणें, वळणें २ ताव मारणें, फडशा पाडणें ३ श्रीडणें, वडवून दाणे ४० वेगळे करणें

श्रीडाई—स्त्री निगरगटपणा, अरेरावी शॉटाई पडा **श्रीडाश्रीड**—स्त्री १ यथास्थित चोप, मार, मारामारी, टोकादोरी २ (ल) चलाखी, चपळाई (काम, रडाई, पाळत ३० ताल) [श्रीडणें द्वि]

श्रीडीव—वि १ श्रीडल्लें, मळणी केलेलें २ (ल) ओवडधोवड रीतीनें तयार केलेलें, कसें वसें भरडून काढलेलें ३ बाकानें कनें घसें छिल्ल काढलें (लाकूड) याच्या उलट ताडीव [श्रीडणें]

श्रीडोरा—पु (कों) साडी **श्रीोत, श्रीोतावा**—पु १ आगीची मोठी ज्वाळा २ पाण्याचा मोठा प्रवाह, लेंटा, रोट (बहुन खालीं पडणारा), धोत ३ (सामा) प्रवाह लाट (वारा, ६०वी) [स ज्योतिष=उपड, म ज्योत]

श्रीोती—स्त्री घवा, विशेष 'रचलेपणा पडेल। श्रीोती हन।' —झा १३.५६

श्री(श्री)प—स्त्री निद्रा, नीज (किं० घणें, येणें) [स स्वप्न] म्ह० शोंपला थोडा मुकला थोडा **श्रीोपणें**—उक्ति निजणें **श्रीोपें जागें**—श्रीोप लागणें, शोंपणें **०श्रीड**—स्त्री निद्राभग, सापेंत पडणारा गट, शोंप लागणे अगत्या मध्येच जागें हाणें करणें **श्रीोपाट्ट, श्रीोप्या, श्रीोपाळ-ट्या**—वि अतिशय शोंप पणाग नेदनीं मुक्त

श्रीोपडा—टें—स्त्रीन १ गवनाक घर, स्नापणी पंगड्टी २ काडपानाड्यांचे पर अगदीं गरिबांची राहण्याची जागा (शोंपडी

पेसा शोपडे हें जास्त हलकेपणा दर्शवितें अगदीं कमी प्रतीची शोपडी=शोंपडे असाहि अर्थ करतात) [प्रा कुपडा, वा शोंपडे]

श्रीोपण—न बेलच्या डोळ्यावरील दापणी, श्रापण [श्राप] **श्रीोपय, श्रीोपे**—स्त्री (गो) शोका, आशेलन 'शोंपय काड श्री(श्री)पा'—पु १ डोल, हेलकावा, शोका २ (कों)

नागरलेल्या जमिनींत धान्य पेटून ती जमीन सारखी करण्यासाठीं लाव दोरी बांधलेला टहाळाचा कुपका, केसुणी ३ शपा, शोपाटा, शोंपडी किंवा कुपण याचें (बारीक फायाचें विणलेलें) ताटीवजा दार ४ शोंपडी, शोंपडी ५ शोपाळा, चौपाळा, छुला म्ह० बेल गेलान शोपा कला (लावला) =घडीनें बेल मेल्यावर गोळा बांधला **श्रीोपाट-टा**—पु, (व) ताटी, शोंपडीचें, कुपणाचें दार, शपा शोपा अर्थ ३ पहा

श्रीापट्टा—पु शोक घण्याचें साधन, हिंदोळा, चौपाळा, शुला [श्रीग-पा+पट्टा प्रत्यय]

श्रीोव—न (गो) गर जातीचा शिंपा

श्रीोवडा—पु (माण) शोंपाळा, हिंदोळा [श्रीोळा]

श्रीोवट—न मैथुन, सभोग, तें करणारे जोडपें, लागड (विशेषत सापाचें, प्राण्याचें)

श्रीोव(वा)ट, श्रीोवडे—न त्रासदायक काम किंवा माणूस, लचाड, घुलगाई, कचाट, सक्त, तगाबखडा [छुवड, क्षोणें]

श्रीोव(वा)ट, श्रीोव(वा)ट-टें—न तटा, भाडण, कलह, सामुदायिक भाडण, वाद आणि ह्याचे सर्व बाबीप्रतिवादी 'श्रीोवटचे शोंवट सकारात नेले'

श्रीोव(वा)डणी—स्त्री १ ओढाओढ, दिसछणी २ छट, चोरी [श्रीोवणें]

श्रीोवडणें—उक्ति १ धान्याची मळणी करणें २ चोपचें पाव घालणें, आपटणें (धुताना कपडे) ३ श्रीोवाडणें पडा

श्रीोवडा—वि १ (बायकी) निलेऊजपणें, दाढगेपणांन अपाही छान करणारा, अजास शोंवणारा, आगटणारा (अतिप्रसंग करणाऱ्या पुरपास म्हणतात) २ लेंचन, छिट नटार दिला तरी पिच्छ पुरविणारा, अत्यंत आग्रही ३ चावणारी (मुगी, माशी) [श्रीोवणें] **०श्रीोवड**—स्त्री १ हिराहासिकी, ओढाओढ २ झगडणी शोबी

श्रीोवणी—स्त्री १ वुस्ती शोबी २ शगडाशगडी, हिराहासिकी [श्रीोवणें]

श्रीोव(म)णें—उक्ति (हे क्रियापद कर्त्याच्या स्मरणानुप्रमाणें चाल्लें) १ तीव्र बदना हाणें, ममभेद होणें (ल) चोचणें, टोंचणें, चावणें, चरचरणें, झगगणें, चुगचुगणें, हसणें (जाउ, उपरोधिक शब्द किंवा भाषण, निंदा), 'दाही सुर्सां सावरी ज्वाळा।' २ डगणें (माप) 'कीं शोवला कीं साप।'—मोक्ष ६५६ नर्पांन

टोचून तीम वेदना करणे (निवृ ६०नी) ३ जोरानें व सगळ्याकानें
खीम आर्गिंग, दाबून धरणें, पकडणे, अंगलट देणे, मिठी मारणे
'ऐसे बसोनि कटीं शीवें दुखासन स्वभावाच्या' -मोवन ७ ७०
जोरानें घमणें ४ भोडणे, मस्ती करणे, मुद करणे, तुदन पडणे
'इकडे निराणाकडे जनरोनी सिंदि शोंवतच होते' -भाव ६३ ५
(ल) थोडा असणे 'इण्याकडे शोंवति मादयापें' -सादर ७
१२ ६ (ल) आकलन करणे, समजून घेणे 'बोलामादि
शोंविजे । प्रमेयाणि ।' -हा १ ५८ ७ (ल) हृदय काम करणे
'नलारी शोंवटी सादित्यकति।' -दावि १७० ८ छटाडणे, गुंणे,
विलगणे, पकडणे 'उत्तरीया शोंव तान्दें तें दूर करून ।' -विक
११५ [का जोंपिमु=भारणे, धरा]

श्रीपण—अकि दाद घणे, गुच्छ घनयें, अतिदाय लिंगडणे
(फुडे, फळे, बट्ट) 'या मोगच्याग पानीं लया म्हणजे हजारे
फुले शोंवटील ' [का जोंपु=गुच्छ]

श्रीपरा—वि १ तीम बदना करणारा, देणारा मर्मभेद कर
णारा, निव्दारी रागणारा, देवा करणारा, टोंचणारा (अदरान
वळ) 'त्याचा विनोद कधीही शोंवरा नसे' -नौरकि
७२-२ जोरानें स्मरणारा, अंगलट करणारा, जोरानें अप
आवळणारा, धरणारा, पकडणारा ३ एकदम वाकणारा, तोडणारा
४ जळजळीत [शोंवणे]

श्रीपरा—उ तेल देवण्याचे भाडे घ्यावा, झाडू घ्या

श्रीपडाणे—सकि, १ जोरानें, दाडगाईनें दिमकाडून घेणे,
धसकफमर करणे २ लुणें, नागविणे, लुबाडून घेणे, खोरी करणे
(लोंबणे) श्रीपडा—उ शीवण्याचा प्रकार जवरीनें पकडणे, घेणे,
घाला, दिसकाडून घेणे, धाड, सेप (कि० घालणे, करणे, घेणे,
मारणे) ३ जोर, छेनाळ, दवडेखोर [श्रीपडा]

श्रीपिन(ल-नि)णे—सकि (काव्य) आळिंगणे शोंवणे पडा
'असासितु शोंविमिली । प्रागवळमासि ।' -शिधु ७०६. [शोंवणे]

श्रीपरी—खी १ हुस्ती, झुन, लडाई (कि० घेणे, खेळणे)
'इण्यापुलें नाचती गोवळे । शोंविया घेती एक बळे ।' -द १३
२२८ २ कच्चा, भाडण, वटा (कि० घेणे) 'धी बापिलेती
आरोचकें । शोविआ विण ।' -शिधु ११९ ३ अंगलट, आळि-
गन 'ताहण्याच्या वळे घेऊ धावरीस शोंवी ।' -निगा १६
[शोंवणे] ०८०धी—धी अंगलट, हुस्ती 'शोंवीलेंवीपेजना जातो
दाकिती नेजल ।' -दावि १०४

श्रीपरा—उ (व) थोडेसे सामान मावण्याजोगी, गडबात अडक
विण्याची शिपायानवळची वापडी पिशवी, बॅग [हि शोला]

श्रीपरा—उ (वायकाम) घाव्यातील धारे, झरोका

श्रीपरीमुखा—खी. सुमुदतील मुखी नावाच्या माथाची एक
जात

श्रीपरी—उ (रावा) वृद्धता, अशक्तता [झुणे]

श्रीपरी—उ (राग) १ जाड मुताडा हा जाड्याभरहडा मुताचा
अस्त्री, बोव्या, पांढरें जायम विद्या सतराती २ (र्थ) मुतासचें
एक हत्यारा

श्रीपरी—ल—उ १ वयाचा तेल व हत्यारा देणारा भाग,
पोळ, पेर (अमरसा ६०चा) २ परिधान केलेल्या वस्त्राचा इतर
पदार्थस रागणारा लाव भाग, शोळ, पोळ ३ वळ, तोर एक
दम एका धावूस वळणारी गति, शोंक, शक्का, पेर, गिरी (कि०
घेणे) 'एकून यातेचा पोळ । दिव्हा वनाकडे शोल ।' ४ शोंका,
शोल 'शोल शोलें देवापासी जगावें रे ।' -दावि २०३ -नि
गण्यरीत 'वधें उतार शोल देखी ।' -अक्क २ उदबचिदपन,
गुदरभागवाद ०६ [सं दोल, प्रा गुड, म झुलें हि झुला]
श्रीपरी—उ शोक, शोंकाडी (कि० जाणे) शोलणे—अकि
शोंका घेणे, देणे, खाणे, खोलेणे, हालणे शोलार—वि
पोळ्यांचे, मुगीर, शोल भाळेकें (छत, बाज वळ, ६०) शोल विणे—
सकि शोंके घेणे, रगणे देणे, हलविणे

श्रीपरी—वि (व) लफगा, लवाड

श्रीपरी—उ १ शोंका (कि० घेणे, घेणे) २ पसवयूक, गप्य,
कपट, लवाडी, टाळाळ (कि० घेणे) ३ शोळ—ल, पद, काठ,
लोगा ४ शोळ मुर्ती, सोडणे, सोलपुगारा (पत्ताचा) ५ शोपाळा,
हिंदोळा ६ शोता, दिसवा 'जो वेता मनुकेंम—बनकचिदिपुसुल—
महापुरा शोले ।' -माखी २ ३० ७ शोका, सकट प्राप्त 'दम
यातनेचा शोला करीण आजे ।' -दा ११ ३ ८. ८ शोक, कल,
तोल 'दोले शोळत बोल तो न धरवे गेलाचि शोला मला ।' -आसी
४४ [व शोला] शोला—खी झुकाडी, टाळाळ, दोल्लादोली
[शोलेणे, शोलविणे हि]

श्रीपरी—वि १ किराशेटपा, बलशेतीत, गजदुल होणे
असणे [शोल]

श्रीपरी—उ शोल पडा -वि (ल) मिथ्या, खोटा 'ते
दह शोळ घेवें मनुरी । ठेले आपणपें आपणवि होउनी ।'
-हा ८ ६० [शोल]

श्रीपरीकघणे, श्रीपरीकघणे—अकि लोंबकळणे, लोंबकळत
राहणे, देवणे, झारे घणे, हेलकावणे, हेलकावे घणे

श्रीपरीकया—कुंया—खंया—खुंया—उ सैलपणे इकडेतिकडे,
पुढेंमागे हलणे, झार शोका, लोंबकळी, हलकावा (कि० घेणे
खाणे) 'तदव्यास तदवरी । देव उफराट शोळकंय घेती ।' -नव १२
१८१ २ शोपाळा शोपाळा, पाळणा, शोला [रा शोला+शोव]

श्रीपरी—खी शोळ शोळ, गुगवट (वळ, छत ६०चा)
३ सुखती, बळी, आदी [शोळ]

श्लोका—५ औपधाचा, विद्याच्या सामानाचा, चार तोंडाचा व चार दोऱ्याचा वटवा, पिशवी, रोंवती मोठी पिशवी २ चार वोंपरे एकत्र केलेले वख (आज्ञाच्या नेण्याचे), जहा जावर जनावरे चढविण्याकरिता तयार केल्ली नवषण, शिबे, शिंकाठी ३ पोते (भूत, हलके पदार्थ ठेवण्याचे) [स श्लोकि-लहान पिशवी]

श्लोका—श्री (व.) भाद्रपदातील गौरीच्या सणाच्या दिवशी करावयाचा एक पदार्थ [श्लोक]

श्लोका—श्री १ श्लोका पहा २ चौपदरी, दोन दोन कोंपण्यास पाठ दिलेले फडके (भाजीचे, भिक्षेचे) ३ वखाचा पाळणा, दोऱ्याचा विणलेला पाळणा ४ (सामा) पिशवी [स श्लोकि-लहान पिशवी, प्रा श्लोकि, का जोळिमि, हि शोरी] ०३६-वि भिकारी, भीक मागण्याचा धदा करणारा ' तो दाळी वद मी श्लोकीवद ' श्लोकी घेणे-सावरणे=भीक मागणे श्लोकीनोपरागवाचा सुभा-३ भिकेचा धदा (किं० घेणे)

श्लोका—न (गो) लबाड ' हे श्लोका हात्या वित्या आयशा काय ? '

श्लोका, **श्लोका**—उद्गा वैल, घोडा यांना हाकताना उबारा घ्याचा शब्द ' तो कोवडांचे घोडे वळती. श्लोका श्लोका म्हणानि ओढी मेदिनी । ' -रावि ७ २४९ [जा! जा!] ०३६णें, करणे पडून जाणे, झुकावी देणे

श्लोका—वि पादार्पुसका, निर्जाव झाड पहा **श्लोका**—वि चकचकीत, प्रकाशमान झाक पहा **श्लोका**—श्री (क) पराकाष्ठा, शिक्कत (किं० करणे) **श्लोका**—श्लोका, श्लोका, श्लोका श्लोका, श्लोका—हे व असलेच दुसरे शब्द श्लोका श्लोका इ० मध्ये पदा (यातील ' य ' अक्षराने या शब्दाचा उच्चार बदोरो होतो)

श्लोका—य—३ (गो) १ अशिक्षित २ किरिस्ताव माणूस [पोढे, इ जेंड]

अ

अ—वर्गमालेतील दहावा वर्ग याने आरंभ होणारा कोणताहि शब्द नाही हे अक्षर शब्दाच्यामध्ये किंवा शब्दां यें अक्षर विकास-याच्या तीन अवस्था आहेत पहिली अवाक्यालीन दुसरी २ व्या शतकीतील गिरनार लेखान व तिसरी अलाहाबाद स्तंभावरील लेखाच्या काळची (४ ये शतक)

ट

ट—वर्गमालेतील ११ वे आणि ट वर्गातील १ ले अक्षर याचा उच्चार त्रीम गट्टा जोराने लावून करावा लागता अक्षर

विकास—न प्रमाणेच याच्या तीन काळच्या तीन अवस्था असून त्या व च्या टिकाणीच सापडतात—५ अक्षरशत्रु, सुखे, ट टफ करणे—(ल) एताद्या विषयांचे अल्पज्ञान होणे ' विद्यालयातून जे सस्त्वज्ञ वाहेर पडतात त्यांना ट फ करण्याचे सामर्थ्य आले न आले वीं लगेच कोणत्याही शाळावर व्याख्यान, निवध वोंपरे सुरू झालेच—नि टफ करीत वाचणे—अडखळत किंवा चुना करीत वाचणे, एकेक अक्षर लावून वाचणे (नवीन शिकणारा असे वाचतो) ट ला ट जुळविणे=१ अक्षराला अक्षर जुळविणे २ (ल) हीन दर्जाचे काव्य, कविता करणे, चांगला प्रतिभासंपन्न कवि नसणे ' असे ट पुढे येणार आहेत हे जर त्या कवीला माहीत असते तर त्यानेहि ट ला ट जुळविण्याचे धम घेतले नसते '—मूक

टऊर—वि खोडकर, टवाळ, लनाड (मूल) (प्र) दोर पहा **टकु**—३ (खा) औपधाचा एक भाग, दोस

टकु—श्री १ कपाळाचा एममारखा लागलेला ठणका, कपाळ उठणे (किं० लागणे) २ सतत एकात्र दृष्टीने पहाण्याचा प्रकार, एममारखी दृष्टि (किं० लावणे, लागणे) ' डोळीया पडले टका । '

—व २२४ ३ अखड आगज (एममारखा पाठ, अभ्यास, ओरड, रडे, भुरगे, गाणे, पाऊस पडणे इ०चा), सततपणा, अखडता टकडी, गुन्हाळ ' एममारखी भाषणाची पडण्याची—म्हणण्याची—पावयाची—इश्याची—टक लावली आहे '—न १ (काव्य) आध्यात्मिक होणारी एममरा, एके टिकाणी दृष्टि, नाल, अत्यंत आधर्य, आध्यात्मा अतिरेक, मूल (किं० पडणे) ' मागपासी पडले टक । तत्त्व डेला मुद्दत एक । '—एस्तव ११ ४५ २ (ल) मान, सुभषणा (आध्यात्मा) ' वर्णिता शोरासि पडले टक । '—अवि १७८ ३ एममरा, एममारखी नजर ' तेव तागच्या तागच्या पडले । टकासी टक लागले । '—झा ११ १९० ४ संकट—मनको [घव व इदय तुल० सं तद्भव धरणे] ० टफ—श्री १ अलडपणा, सातत्य २ कटावणें भाषण, वडवड, टकळी वटवट ३ सतत फिरपिर फिरचिर, रडणे (भुरगे) (किं० लावणे, लागणे)—वि सतत, एममारखी (पडणे)

० टफ—किं १ अनिमेषदृष्टीने, एममारखी रावून (किं० पाहणे) ' तो मूल दिव्याकड टकटक पाहतो ' २ (कानशिर्ते इ०) शिगडिण्याने उठण्याने (वि० करणे)

टफ—३ १ कपडा शिरण्याची एक तन्दा, टीप (किं० घालणे) २ चुन (आडवी) (इ) टेट—शिक्षि १ १०५

टफ—३ १ पायरगची छिमी टाकी ' झाग गितिग दरे जेवि शिळेळमि रागिता टफे । '—मोआदि २ १०४ २ चार मापाचे वचन टफ पदा ३ गट्टे, छापल्याचा मित्रा, टमा. [म]—मिनि (जारदार, अथेयोतक अभ्यय याचा उपनाम

यजन-मापासवर्धीच्या म्रियापदार्थी व नामार्थी हातो) १ ततो तत प्रमाणाने, अर्धाने भास्मार, अपर्दी वज्रदावदुह्यम् (किं. उत्तरणे, होणे) ' पुण्याच मापानें दाणे आणिल ते आढळीच मापानें नक उतरले ' -वि परस्पर तुल्य बरोबर ' हे वजन आणि ते माप दक आहत ' [स] ० यज्ञ-न टाईपसयनर

दकटका-ली १ चक्रचक्र बरावी तकावी (सापाची) २ सारखा ध्वनि (घड्याळाचा) [ध्व]

दकटका-अकि १ दवटीची घेणे फुलणे, छुलणे तान तवने होणे जामदार दिसणे (फुले, चेहरा) २ उडणे छगकणे (कानघिलें) [दकटक]

दकटकी-ली दवटी, प्रफुल्लितपणा तुकतुकी (चिह्न्याची) दकटकीत-नि गवचीत तुकतुकीत प्रफुल्ल (चेहरा पदार्थ) टका-न सवाणी टाडणकार पहा

दकणे-अकि एकसारखे सवाम दृष्टीने पाहणे दक लावून पाहणे नकमाका पाहणे [दक]

दकणे-अकि १ मिळणे घणे लागणे ' परि वदनाचा शैवटून नक। ' -झा ११ २०२ २ सापणे ग्रास होणे, कलणे घणे साध्य होणे ' हे अमास निरा परिपूर्ण। घालपा भोळपा न टके जाण। ' -एमा २ ५१० [हि दकना-चिकणे]

दकणे-कि शकणे कर शकणे टिकणे पदा -तुगा

दकणे-नाणे पदा

दकणे-कि मिणे, स्थिर राहणे ' असा न टके मागे ध्यान। ' -एमा २८ ६१७ [दक]

दकवंदी-ली दर दकपास (प्रत्येक १०० चौंस पिण्या) असुक रक्ष असत जमिनीचा कायमचा ठविलेला धारा -वि १ (दका=११ शिवराई) दक्यामध्यें द्रविलेले, दिशेव केलेले ठेवलेले नदरीप्रमाणे रपयस ठविलेले नव्ह अस (दिशेव रोखे) २ नकाशाच्या दिशाबानें द्रविलेली, अणमास कलेली (जमीन) [दका+वंदी]

दकमर-ली १ पवताचा उच कटिण तुटलेला, वरून खाली पाडिते असता डाळे फिटीर असा मुक्का किंवा कडा, अपर्दी उला कडा रायगड फिल्ल्याच्या एका कडपांग दकमर टोक असे नाव आहे २ निगळटुटि दक पहा

दकमर-मकी-कि निगळटुटि चढित हाऊन दकक-दका पहा (किं पाहणे) ' नकमर पाहत हासप्रमुखचढाकडचि चालकम। ' -माउशाय ७ ५८ [दक]

दकमर-मकी-ली भोगकार भाषप्रथानासयी फळे वणारी एक वल दकमर-न दकमर वगीचें फळ

दकमकीत-नि दकटकीत पहा

दकर, दकल-अर दकल पहा

दकराची-नि पोपगसारखा वाचाळ, दकळी लावणारा [दक-कडी+राची] दकराचीच्या मोठी सामणें-मण्या मारणे, बाता लावणे

दकली-ली-लीन १ डोंरें डोचकें विदोपत डोक्याची चवची २ सपाट जमीनीवरील उचवणा, टेकडी

दकरा-वि होईस दकल पडलेला [गळ]

दकशाला दकसाळ, दकसाळ-ली नाणे पाडण्याचा कारखाना गकसाळ [स दकशाला, हि दकशाल] दकसाळचा फुटका-फुटलेला-वि (दकसाळीत मोठेलेला) (ल) जन्माचाच मिळलेला, लहानपणापासून दुईत, आईबापाच्या परीच कुचकामी पाल्लेला, नीट शिषण न मिळालेला दकसाळ्या-वि १ नाणें पाडण्याकरीता टवलेला सोनारा, चाण्या उरून अंग साळया २ (सामा) दकसाळीत एखादा नेकर

दकळा-उ दकळा (राजा) विरहानें लागलेली पाकणी, बघ ध्यान न वल्ल इच्छा (किं घणे धरणें लागणे) ' सानिन्य पडो दकळा पाल्लेन वल्ल सुगमिचासुल्ल। ' -मोभल ४ ५८

दकळी-ली १ एकमारली वगव, वडवड रबारड भुका मुक (वडवड लोक मूल, इतें ई०वी) (किं लावणे लागणे) २ जुगुली घ्यात नकळापहा (किं घणे घणे) साहनि दुषाची नकळी। गांवाची बाबेसु वेढाळी। ' -ना १८ १०४ [दक]

दकळी-ली कापसाचें सुत काटण्याची वाती [दिक्ली ?]

दका-उ १ एक नाणे याची किमत वगवळी आहे (अ) सोळा शिवराई पैसे (आ) बार पैसे एक आणा (इ) गुज राखेला तीन पैसे (ई) (उत्तर हिंदुस्थान) दोन पैसे (उ) चार पाव आणे किमतीचे नाणे -मात्रे १२ १ (ऊ) (सामा) एक दकथा (हे इत्यथ नाणे नसावे वरील किमतीचा वाचक शब्द असले) ' शेंकडा ६ टके ' २ पैका घन द्रव्य ३ कर (सामासत) घटका-लम्पका-तोरणदका ४ १२० चौंस विणे जमिनीचें एक माप [स दक-नाणे हि दका] टके करणे-१ पैमा जवळ करणे एखादी वस्तु विवून तिचे पैस करणे २ फायदा नका मिळवणे ३ बचलेल मिळविणे बरबड होणे टके दोर-अतिशय स्वल्प पैसास पायरी मातीमोल ४ कवडी किमतीचा छुद्र महत्त्व नसणारा ' हे पूर्वी मालिदा होते ऐ०कड दक शर हाते ' २ चांगले किंवा वाद्द एकाच मापाचें एकाच योग्यते समानमूल्य दका शर आण दका शर साता ' भू० दक्या काटे र जातास सहा तोडावयात दक्यामुळे भेरी मांडत याजशी

दका-कै-पुन १ निराण ध्वज छत्र २ (ल०) प्रतिमा ठसा ' कमणमिती टके निवाड। ' -दिगु ५२८ ३ अममग, बोंब, पुतारा ' तो पाळा तया धुने। दक्याची। ' -झा ९८ १५६

३ छाया, छाप 'सी पुरव नपुसरे' हे व्यक्तिभेदाचे टका ।
-शा (कुटे) ११ १६१ [का टके=काठी, ग्रेषे=निदान, तुलं
स टक=तलवार]

टकां—विवि टकटक-कां पहा (किं पाहणे)
टकाळ—न (शाप) टाकणाराचा तेजाव, पूल (इ)
वारिक अँसिड [टक+अम्ल]

टकार—उ धनुष्याच्या दोरीचा टणत्कार 'शिरले यवनाच्या
धवणी त्या टकार, '—विक २६ [स टणत्कार ध्व] टंका
रणे—टण-कारणे

ट (ट) कारी—उ दगडाची जाती तयार करणारी विंवा
त्याम टाकी लावणारी टाकाऱ्याची जात व तीतील एक व्यक्ति
दांड घडण्याचे काम करणारी एक जात, व्यक्ति [स टक+कार,
प्रा टक+भार]

टंकी, टंकीका-रा—(संगीत) एक राग यात पड्ज,
कोमर कपम, तीन गाधार, तीन मध्यम, पचम, कोमर धैवत,
तीन निषाद हे स्वर लागतत जाति सपूर्ण-मपूर्ण, वादी पचम,
संगारी कपम, गानमय सायकाळ

टकुचे, टकूच, टकोचे—न डोळे, कान हाकणारे (याय
काचे, लहान मुलाचे) टोपडे, कानगेपी, कुची [टडें]

टकुरे—ले—न १ डोळे, मस्तक, दाढ, टकोरे, वाडे २
बरील भाग, तोंड [टाळके]

टकुली—ली—ली टकळी पहा

टकेकारी—उ द्वारपाळ -घार

टकेटोणप—उ अव ठेसे, आघात, प्रहार, ठेका (ल.)
सकटे हालअपेष्टा, अडथळे (एकाचा तडीस न्यावयाच्या विप-
यात विंवा आश्रय मिळविण्यात) अतुमव (किं खाणे, घेणे,
सोपणे, भोगणे) ' टकेटोणपे खाल्यावाचून मोठेपणा येत नाही '
[टका=धक्का+टोणपा=काठी द्वि]

टकोट—किवि बरोबर ततोतट टक (-किवि) पहा
[टक द्वि]

टकोर-रा—वि मोठ्या आकाराचा साधारण मोठा, (हुत
यापेक्षा) मोठी (सामा लहानसहान वस्तूतून चोपस्तात)

टकोर—न किटिंग, कडक (गूळ माल) [ध्व टक+करणे]

टार—पुत्री चोप रंग गोल कटकट अखंड एव
सारखा आवाज नक अर्थ ३ पहा ' पावसाने आण टकोर टाविला
आह ' [ध्व टक]

टकोरणे, टकोरे—टिकोरेणे टिकोरे पहा

टकारा—उ ठोसा रपान (काठी, काठी, दाकें याचा)
(किं भारणे) टिकोरा पहा -मोच २ ६ ३०

टकोरी, टकोरे, टकुरे, टकुरे, टकुलं, टकोले—
खीन (तिसकारापी) डोळे, ताड, टाळके [का टकोर=ल्हान
निमकी]

टकर—खी १ (जनावराची) शिंगे विंवा कपाळ यांनी
परस्परावर केलेला आघात, दुसणी, धडक २ (ल) बरोबरी,
स्पर्धा, चढाओढ करण्याचा प्रयत्न, सामना (किं खाणे, भारणे)
३ (बेल एडके इ०) सद्गम पशूची शोंबी, बुस्ती [ध्व प्रा
टकर]

टकल—न १ डोक्यावर मध्यमार्गी बेंस नसणे, डोक्याव
रील बेंस नसलेली जागा, वेगहीनत्व (जरा, रोग, इ० कारणांमुळे
झालेले) २ (ल) उभ्या पिमाच्या शेतातील पीक नसलेला जमि
नीचा तुफडा, माळरान, उब व कोरड्या जमिनीचा प्रदेश ३
(तिसकारापी) तोंड, चेहरा ' मी आजपासून तुझे टकल पाह
णार नाही ' इ० उरी बेंस माया टकल=एकीकडे काम तर दुसरी
कडे तोटा ' म्हायटा टकल्या—वि खल्याट, टकल असणारा

टका, टफेरेटोणपे—टका, टकेटोणपे पहा

टगचाई, टगडी—तागचाई तगडी पहा

टंगरी—खी (गो) इडाळी [का टोंगी=खाला]

टगळ—खी (क) युक्ति, छुपी, शैली (किं साधने)
[का तगळ=युतणे, अडकणे]

टंगळमंगळ—खी व १ निष्काळजीपणाने, बरबर काम
करणे २ हयगय, टाळाटाळ, काढू, मुद्दाम केलेला गंगटपणा,
अनास्थेची चुकवाचुरक, वेपव हे ' पावसाने अलीकडे टंगळमंगळ
आरमिली आहे '—किवि १ हयगयीने, गमतगमत निष्काळजीने,
अनास्थेने, आळसाने (काम करणे) २ लडरीने, मधूनमधून,
इकडेतिकडे करीत, चावून चावून, राहून राहून, हात रावून (वेळे
वर, योग्य जागी करावयाचे काम) ३ रेटदारकट अटमगळम
करीत, कचरत विचकत [सं तगनगमनम्-राजवाडे, स तगु-
मग् वा तपु=धावणे, गर्मणे]

टगेगिरी—खी आमटगिरी लुचबेगिरी डाव, कपट
टग्या—वि १ लुच्चा उजवाड गुड एखादा पुड टग्यादी असे
लीची जागा अडवू शकेल -क १ ० ३० २ गवडूळ, गेल्लेडू,
चम्रिंगण ३ तगडा निकोष ससक ' चांगरा टग्या आहस '
-हाकाव १९८ [का टकु=लघाडी, कपन]

टग्या—उ शिंसे आठ अलेली मोठी कवडी

टग्या (बों) नमलेली बळ, योग्य प्रसंग, काळ (काम
काळाचा) हयगम, ऋतु सुगीची बळ, तयारीचा, धातीचा
समय

टच—खी (मुबईतील सोनारत रुड-१८५० साली हि)
सोन्याचा दर्जा, कस [इ]

टच-हन-कर-दिनी-दिशी-किवि (याचा उपयोग हृदय, चपखलेने टोचणे, भोतकणे, चुपगणे इ० क्रियापदांनरोपर करतात) टच पाव होई असे टोचणे, वाजणे इ० क्रियापदाच्या आवाजाच्या प्रसाराचे अनुरणात्मक उदा० टचमन-डोळ्यास पाणी आले-एका निघाले-पू उडाला-पोड (गद्-बिबू-आवा-)
पुडका-दगय रारबले इ० [ध्व]

टचकरा, टचकारा, टचकारनीस-तजकरा इ० पहा
टचका-पु १ एक लाकडी खळगे (हेलंडी गोटीच्या पडाचे अर्धे) २ टोच, टोचणी, भेंचा ३ बोटांनी रिता गोटीने हृदय मारलेली टिप्पणी, धवा इ०, टचपाव होईल असा प्रहार (कि० मारणे) ४ (पाझाळ रस्त्यांतून जातांना) गाडीला धमेल्या आवाजा, धमा ५ एवढा मध्यम आवाज (रफ, पू, रघ, अणू यांचा टच असा टिचकणे, मारणे याच्या आवाजारूपाने) ६ तुण तुण्यावील लावण्या म्हणण्यातील शोक ७ घटका [ध्व. टच]

टचटच-चा-किवि टोचताना, टोचताना, उवा-पिवावा इ० मारताना, गद् इ० हुमडसताना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे [ध्व टच द्वि]

टचटचणे-अकि १ हुसडणे, टाटखणे, ताटून कडक बनणे, टणकणे (गद् इ०) २ टच ! टच ! आवाज करणे [ध्व टचच]

टचटचीत-वि हुमडणारे, खसणारे, ताटून कडक बनलेले, घा, टणक, निबर (गद्), डब शालेले, फुलेले (पोट), रफ वाजून फुगलेला (डेंडूण), रसरसीत (शार्से) (विशेषत फुगणे, भरणे या क्रियापदांबरोबर, क्रियाविशेषण असताना योज ताल) -किवि. सडख हाताने, औदार्याने (खंय करणे)

टचटचून-किवि १ विपुलपणे, भरपूर, पुरेपूर, बाह्य जाण्याजोगे, अतिशय (टोचल्याबरोबर आत बोंड्या गेलेला प्रवाही साव टोचणे, फोडणे इ० शब्दाबरोबर उपयोग) २ अतिशय, विपुल (रडणे, डोळ्यात पाणी येणे, सारखे लुगणे, जोराने टण करे या क्रियांचा आवाज प्रसार याचे अनुरणवाचक) टचाच-अकि (टचटचण्या अतिशय) जोराने सारखे लुगणे, टणकणे, सडक मारणे हुसडणे (गद् इ०) [टच ! टच !]
टचाचून टचाचा, टचाटच-चा-किवि टचटच, टचटचून याची आधिक्यदर्शक रूपे

टचरणे-अकि (व) बचरणे
टचाई-स्त्री महागडी दुर्मिळता, तणाई पहा
टटणी-स्त्री धागेरी, एक वनस्पति फूलाच
टटारणे-अकि ताटणे (अग इ०) टणटणे पहा [ताट]
टटोरी-स्त्री १ (बें) धाग्याने मरलेले पोतदार कणीस 'टटोरीस घेने माली होली पालू पाऊन जाताच त्याच्या टटोरी

आवळल्या.' २ (पुण) अन्न किंवा श्यामनलिका, अन्नमांस [स टटोरी-एफ वाय १ सट]

टण-वि १ कटिण, रुड, भरीव, निबर, कडक २ (ल) तणा, मजबूत, फणसार, घळकट 'टणक पावटी' अथवा सती विडली' -तुगा १५५ ३ रागजलीत, मळमळीत, निरोगी ४ प्रचंड, मोठा, स्थूल गंभीर 'ऐता टणकु सिंदनाडु।' -गीता १ ७५५. [ध्व]

टणक, टणकारा, टणकभाग-पु धमासुळे आलेगा पड्या, क्षीण, भाणवडा, बेजापणा (कि० येणे) 'आता आरंभ असे टणक ! मित्राची सगळी.' -अवि १२ १८ [टणक] टण कणे, टणकारणे, टणकणे मागणे-अकि पुढील धमामे खाली येणे, घडणे, टमणे, धमी होणे, क्षीण येणे

टणकणे-अकि १ (बायकी) कुरपुरणे, तकार करणे, कुर गटणे २ हिसलुगी देणे, हुसडणे

टण-वन-वर-दिनी-दिशी-किवि. टणक पदार्थास लागून मागे लढाळल्या गोटी इ०च्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन, धनुष्याच्या टणत्यासारखा, (उडवा मारणे, नाचणे, बायडणे धुडपूत घालणे इ० क्रिया जोरदारपणे दबोविण्यासाठी हि त्या रथा किष्कापदांबरोबर हे क्रियाविशेषण योजतात) [ध्व]
टणका-वि टणक -(वि) पहा टणकाई-स्त्री १ काटिण्य, वृद्धता, वयता २ वनारपणा, धोडेपणा

टणकरा, टणकारा-पु १ विंचवाच्या मोगीचा टणकारा, दग, फणकारा (कि० मारणे) २ (ल) दोमणा, मर्मभेदक भाषण, व्याप्ति, व्यंगोक्ति, खोचदार भाषण (कि० मारणे, मारून जाणे) [ध्व]

टणकाराणे-अकि धनुष्याची क्षीरी वाजविणे 'टण कारोनि धनुष्याही लगवणी व्यापे घुगी घेली।' -आनंदतनय, मृगीचरित पु १७ [ध्व टणकार]

टणटण-टणा-किवि टणकन-वर-दिनी इ० पहा [ध्व]
० उडणे-चोळणे-दोमणा मारणे, खोचदार उत्तर देणे, रागाने फाट्याड घेणे इ० टणटणणे-अकि १ उडणे व उडली चालणे (चिड्ने, उडवा मारीत चालणे २ दोमणा मारणे, खोचदार प्रत्युत्तर देणे ३ तणतणणे, अतिशय रागावणे, फार ताणणे
टणटणीत-वि १ तणतणीत तुटपयत ताणलेला २ क्षारी राने अत्यंत छुडूड व टणटणीत

टणाकार-उ टकार पहा [स ध्व]
टणाट-णा टणाणा-किवि टणटण पहा (जोरदाररूप)
टणू-णू-णू-पुन आपाताने होऊन किंवा कपाळ यास आलेले टणूळ 'कपाळास लागून टणू आले' -रामदासी भाग १५ पु ११८ [ध्व]

टण्णा-ज्ञा—पु योनी, चूत, स्त्रीजननेन्द्रिय [सि टणो]
 टण्णन्—वि (व) व्यवस्थित, ठगडीर [इ टोप]
 टनस—पु (व) ताटा, अहकार
 टप—पु १ चेंडूची उशी, उसळी २ खेळण्याची मोठी
 गोती [ध्व]

टप—पु १ तपूंचे आच्छादन 'खाल्लें टप, आतलें टप,
 वल्लें टप' २ गाडीचे वरील आच्छादन, तप्या [इ टोप]

टपकें—वि टपोरें 'शाड झपक फूल टपक'—मसाप
 ४ ४ २५०

टपकणें—अकि १ थेंब थेंब पटणें, गळणें, क्षरणें [ध्व] २
 (व) येणें [ध्व]

टप-कन-कर-दिनी-दिशीं—किवि १ टप असा आवाज
 फलन २ निमिषात क्षणात, पन्कन, चपकन [ध्व]

टपकळ—वि १ भरीव, भरपूर, मोठेवयालें भवम, स्त्रक,
 थकळ २ स्वच्छ, स्पष्ट, पूर्ण, पुरेपूर उदावदार (खूण, अक्षर)

टपका—पु १ टपस्त पडणारा पाण्याचा थेंब २ (ल)
 एस्मारीची गळती, झणी (पाऊस, फळे, सार्थीत मरणाची भाणसें
 किंवा जनावरें याची) (किं० लावणें) ३ टपरा, दोपारोप,
 बाण, आक्षेप, काटिमा ४ विडपाचें पिकतलें पान [ध्व]

टपकाळ दाणा सोडणें—कि (व) घेतलाना वतलें
 जमिनीत दाणा सोडणें

टपटप-टपां—किवि १ टपटन पहा २ जरूद क्षणात, झट
 वयात [ध्व]

टपटप—वि (गो) घावरा, घावट

टपणी—स्त्री दक्षतेनें (दावा धरुने) वाट पहात वसणे, जपणी,
 टडळणी, पढारा [टपणें]

टपणें—अकि लव लाउन स्वरूपणें वाट पहात वसणें, दया
 धरून वसणें, टडळणी करणें, जपत राहणें, संधि साधण्यासाठीं
 जपून वसणें 'ते अन्योन्यवधातें शशांगतप्रिवीणगी टपनी'
 -मोक्षक १० १० [टि टपना]

टपराण—न (कु) टपर टपरा बोल, दोपारोप

टपण्या—वि १ (व) हुलस २ दंदिरी (डोक्यास टपर
 (फडकें) वाघगारा यावलून 'तां पर टपण्या आह'

टपला—पु चाफट, चापटी, चपागा वण्ड [ध्व]

टपली—स्त्री १ लाकडाची उडालेली टप्पी धपली सुट
 लेल्या कातडाची रापली (किं० मिघणें, नाणे उडणें) २ (ल)
 विरगट्ट स्थिति अप्रतिष्ठा, सर्व प्रकारें मानसगत्या (किं० उडणें)
 ना मिघिनी यक्षावृत्तिगटा (कामासाठीं कटारांनीं गचा
 गातीं हातल्या) [गप-ली] (किं० उडणें) टपलेशाजी—स्त्री
 यक्षपत्नी, चापटपोळी चारणें, चरपूर मार (किं० करण, बावणें)
 दावो. ३ ५८

टपाटप-पां—किवि टपटप-टपा पहा

टपार—स्त्री (हेट नाविक) गल्वतास पावसाची किंवा
 समुद्राच्या पाण्याची झड लागू नये म्हणून दोहों बाजूस बाधाव
 याची लाकडी साठी [टप]

टपा(प्पा)ळ—न १ डाकर २ डाक, पत्रे इ० [टप्पा]
 ० हंशीळ—न टपालनें पाठविण्यास तिष्ठित इ० तपाणें लागणारा
 खर्च [टपाल+हंशीळ]

टपाला—न घोड्याचा एक रंग—अश्व १ २८

टपूर—पु घटपुष्ट मेढा

टपू(पो)र-रा—पु काठीचा तडाखा टनोरा पहा (किं०
 मारणें)—वि. मोटा, मोठ्या आकाराचा, इतरापेक्षा मोठा, पुकळा
 मळें माय

टप-कन-कर-दिशीं—टप-कन इ० पहा

टपट—न (व) क्षारण, पत्रा [टप]

टपटळ—न १ मणावरील खपरी (किं० उडणें, निघणें)
 २ (ल व शब्द) सर्वस्व जाणें चामडें मिघणें 'मालें खचा
 खालीं-रत्नामुळें-वर यापग्यामळ्यें-टपटळ उडालें किंवा निघालें'

टप्या—पु १ (गायन) एक बीज मिण्या शौरी यानें ही
 बीज तयार केली हिचा विषय शृंगार कापी, खमाज, बैरवी
 इ० गायत बुडुधा ही वापरतात हीत तानबाजी फार लागते. २
 (ताल) यात १२ माला व ४ विभाग असतात

टप्या—पु १ चेंडू, बाण यदुवीची गोळी याच्या मान्याचें
 अंतर, फेंक, मर्यादा २ अंतर दोन रपातील-गावातील अंतर
 'त्या गावास दहा सोताच्या टप्या आह ३ विसाव्याची किंवा
 बागण्याची जागा, विशयन डाव पोचविणार धावते मोकर किंवा
 हुमाल अथवा घोड याची अदलावद होत ती जागा, टेवलेली
 डाक टक्डीवरील, घाटामगील विभ्रतीचें ठिकाण किंवा चड,
 जिऱ्यावरील मचली बागण्याची आडवी जागा ४ चेंडूची उशी
 ५ खिण्याची एक तटा ८ (ल) प्रवाह आप आगेका, व
 कप्या (भाषण, मन धारणाशक्ति याचा) 'जसजसें वर जणें
 तपतना पृथ्वीचा अधिकअधिक भाग नशरच्या टप्प्यात वतो'
 ९ वनविभाग घरा (माटें शहर व त्यामगील भोंवतालचीं मंडीं
 मिटून) दस पहा ११ (बाप काम) जडें पहा (इ) ओंफमेड
 [का टप्या म्प्ये] ० खाऊन येणें—१ मध्यें माली पदन पुन्हा
 उमटून पुं जाणें उशी घणें (चेंडू इ०) २ (ल) तापइताय
 परत येणें (दूत निराप्या) ३ गमनगमत मध्यें विसावा गाउन
 यां ० मारणें—१ बाण विगावा घों (कोत्राना, बावण्याना)
 २ न्णग्याऊन येणें पडा टप्यांत येणें—आगवकत आकटन
 शक्तीत रुणें टप्ये लावणें-गुराम दर मुद्दाम करी ० गुजरा-

उ तोक्या धमधमा, उचवडा. 'सटोतड टपेगुजरे बांधून .'
—मराभा १३

टय—न १ लघट जस्ती भांडे २ पिंप [६.]

टयफणे, टयफर—टयफणे, टयफा पहा.

टयलणे, टय(मा)लणे—उकि (प्राप्त्य) समोग करणे

टयला—उ तरला पहा

टुका, टयूक—वि (प्राप्त्य) मोटया आकाराचा,
वजरा, घेंड, धूड

टंधू—उ (५) १ माठे ५ वाटोळे बोर २ (८) मोटया
सोडयाचे नाक, सोड 'नाकाचा टू' टंध्या—उ (क) बेल

टबोणा—नि मोठा, मोटया आकाराचा, दपोरा पहा.

टमका—उ पापटी, वण्ड —घर [५ टम]

टमकी, टमटम—मिसकी, टिमटिम पहा

टमटम—की घोड्याची एक प्रकारची गाडी [५]

०नगरा—की १ प्रसिद्ध डागोरा, राजावाजा २ जथे मुख्य
गणीदात व चढाव्होर लोर राहतात ते गाव, गण्याचे आगर
०राज्य—न १ वसिस्त, अव्यवस्थित कुटुंब, जमात, समाज २
गोंधळ, अव्यवस्था इ. वजयजगुी आणि टमटम राज्य

टमटमीत—वि दुमटमीत पहा

टर—की १ कवीली, मिदा, मानहानि, निर्मेलीना, वष
हास २ निवृत्तपद स्थिति, टर (किं० उडविणे, करणे, उडणे,
होणे) ३ (हिं) आग्रह, ह्—मनशे

टर—की धुम, घरघर, करकर आवाज (मोवरा, किरकिरे इ.
चा)

टरकणे—उ कि १ टरे असा आवाज होईल असा प्रकारें
वध इ० फाडणे, तुकडे करणे २ क्लृप्तणे, भिजे ३ (ना)
गुमारा दणे, त्याच पावणी पत्तणे [५ टर, हिं टराना] टर-
कर—कर—दिशीं—दिशीं—किवि टरे असा फाटण्याच्या आवा-
जामारचा आवाज होऊन (किं० फाटणे, फाडणे) [५]

टरममोहवत—मोयत—की वखर वेळेची समजूत, सपा-
वणी हांचीहाची तोंडपूना, लापवी भाषण, रोगी विंवा मोचळ प्रीति
टरकहाणी—की कणळवाणी व त्रासदायक गोष्ट, भाषण,
माकडव्या, कक्क, टरटर, पिरपिर, मुणमुण

टरका—उ (राजा) अपमानायुयनि, पादण्याचा ड
असा आवाज पाद [५]

टरकाकडी—की उन्हाळ्यात नदीच्या काटी होणारी
मोठी व रान काडी असे म्हणतात बरे पडकळ बलाबल अस
ताना त्यात तव्याच्या विया घारल्या व पडकळ पित्त्यावर
त्या विया त्यातून वाहून घेराव्या म्हणजे त्यापासून टरकाकडी
उत्पन्न होत टरकाकडी पहा

टरकाविणे—उकि १ टरे आवाज होईल असे फाडणे,
तुकडे करणे २ (८) कानउघाडणी करणे, खडसून विंवा रागावे
गेल्या [५]

टरघाणी—की मुलाचा एक खेळ, एका खावावर एक
आडवे लावून अडविणे अमुन त्याच्या दोन टोकाना दोन्या
बांधतात व त्यांना धरून दोन मुले टोंककट्यात व ते आवडे
लावून गहरा फिरवितात, तेव्हा टरेटरे असा आवाज होतो
[५]

टरटर—रां, टरटरून—किवि वत्र टरेकन फाडताना, मुन
साना, गड वाडताना, 'हणाना, पोळी इ० गुगलाना होणाऱ्या
आवाजप्रमाणे आवाज होऊन खतर पहा [५]

टरटरणे, टरारणे—तरतरणे, तरारणे पहा

टरपेटेले, टरपेटाईल—न—न रंग सुवण्यासाठी त्यात
वापरावयाचे दवाराच्या बांधाचे एक तेल दारपीण तेल [६]

टरफ(५)ल, टलका, टर्फल—न वच, फोत, बोरली
त्याचा, घाल (चोकळ, वडम, मुर्मुग इ०चे), वाटाण्याची डोंग,
विचने बोट [५]

टरपूत, टर्मोयरा—कीउ कानाची होणारी फटकट,
पिरपिर, घ्रात, ओरड (किं० लावणे, माडणे, फरणे) टरपूत
असेचि रूप आढळते [५]

टरपूज—पुन तरपूज, क्लिंगड [५ तवुं]

टरंघ टरय, टरांय टरांव टरांय टरांय—किवि वेड
कांच्या ओरडण्याच्या आवाजाचे अनुकरणकून [५]

टरली—की नारा, पाद, सडक, मोरी, गदार, घर, खडी,
वाळी

टराटर—रा, टरांरां, टराहन—किवि टरटर—टरां पहा
टरारणे—कि उतेवित होणे तरारणे पहा

टरून—न (राजा) पहा, विणा, वधिर जाणा

टर्न—उ (छापत्या) बघाज करताना कसीच्या घरातील
एखाडे अक्षर सारल्यावर, त्या अक्षराच्या जागी दुसरा एखाडा उलटा
याईप (अक्षराची वाचू खाली करून) दाखतात तो [६]

टरेवाज—वि (ना) मुजोर, दाडगा [५ टर+वाज]

टरेवाजी—की (ना) मुजोरी, दाडगाई [हिं]

टस्ला—उ चकर, फेरी, फेरा [हिं] टस्लेनविशी—की

(ना) तिरामेडेकपणा [हिं]

टल्लू—वि ल्हान व जाड, टेंगणादुसका

टय—उ (कासारी पहा) पत्रा कापताना मज्याबिड काढण्याचे
एक खिळ्यासारखे हत्यार —वडलापूर १६

टयका—उ (कु) कुखाचे घर, भोक, खोचण

टवका—पृष्ठभागावरचा किंवा शरीराचा रहानसा तुम्हा (दाक्षाघातांनी इ० निघालेला) टोंका पहा

टवकारणे—अकि आश्वर्थे किंवा रागादिकांने मनुष्याने दोळे व पंथे कान ताड करून एखाद्याकडे पाहणे, दोळे वगळून वषणे 'ऐकता मुलीचा स्वर । गार्द टवरारल्या समग्र ।'—हवि १३ ४१

टवक—वि (गे) तुडव, भरपूर 'पोंट टवक मग'

टवंच—न दुख, नास, टोचणी 'कोणीहि टवच न देखे ।'—झा १२ १८२

टवचणे—अकि वातडे काढणे [टु, त्वच]

टवचळणे, टवचा, टवची—टों मध्ये पहा

टवटव—स्त्री टवटवी, गोंडसपणा 'वरी टवटव अति बारी ।'—एमा ३ ११० टवटवणे—अकि फुलणे, बहर येणे, ताजे दिसणे, खुलणे (फुलें, चेहरा) टवटवा, टवटवीत—वि प्रफुल्लिता ताजा, ऐन उमेदीत आलेला, पाणीदार चेहेऱ्याचा, तेजस्वी 'मरणें असे टवटवा ।'—झा ८ ११० टवटवी—स्त्री प्रफुल्लता, तेज ताजेपणा, चेहेऱ्याची हुपारी, बहर

टवणा-णी-णें—स्त्री १ वजनी मापाबरोबरचें कैली माप २ (कों राजा) वजनी पाच घोर मापाचा उभा ताऱ्या—किवि काठोकाठ, भरपूर (कि० मरणें, येणें)

टवणे—अकि (व) उतरणे, नरम होणे 'त्याचा ताप किवि टवला आहे'

टवफो, टवराचळ—चाला—खोप उनाडटपूण, बंद फैली, भक्तेपणा, टवाळकी टवरी—वि भटक्या, उगाड, विपयी, बंदफैली, उनाडटपू

टवरा—पु (कों) टवका, उडालेला तुकडा, विरोधत तोड लेला, फाडलेला इ० भाग

टवसण—वि (व) टणक, बडक 'म्हातारा बोलून टव सण आहे'

टवळी—स्त्री १ नारळाच्या कावटीचा काडलेला तुकडा, बलरी २ ओलाण दिव्यामध्ये ज्या खोलगट तबकडीत तेलगात पालतात ती, पितडी पली ३ होक्याचा पुड्याभाग बपाळ ४ (बायरी टवाळकी) एक प्रकारचा शिबीचा शब्द ५ घोड्या किंवा जम यातील एक प्रकारचें काडगूल [वा टवळी] ० अमावस्या-अयंस—स्त्री १ आपाटी अमातास्या, या दिवशी टवळ्याची म्हणून दिव्याची पूजा करितात २ अमर किंवा अपराधुनी स्त्री

टवळें—लें न समई, दिसा किंवा पळीचे तोंड, चाडे (यात तेज व बल अमते) 'हृदयवशा दीपड ।'—सुआदि १६ २१६ गुनारीचा टोंकाचा भाग गुनाटपाचा, तपस्विराच्या डवीचा, हव्याचा अर्धा भाग, हुहरी गिर्पाचे अर्धे, वागीच्या आकाराचे मांसपार्थे अर्धे, गोपणीत दगड टवावयाची जगा

टवा—पु डोल, टव

टवाळ-लथा, टवाळ (ळी) घोर—वि १ आटशी, उनाड, खोडकर, चाळे किंवा खोडया करणारा, दुस्रेणांनी किंवा लुच्चेनि न्यानीं परिपूर्ण (मूल) २ नेहमीं निंदा करणारा, दोष काटणारा, निर्भरत्सना, उपहास, चेष्टा करणारा, चयोर इ लटकें, मिथ्या, निरर्थक 'तरी साडी म्हणे आषवे । टवाळ हें ।'—झा १३ ८१०

टवाळ, टवाळी, टवाळकी, टवाळगिरी—स्त्री १ यश, निंदा, उपहास, कुचेष्टा, नकल २ निस्वोगी, स्वैर, नास दायक, खोडकर किंवा वफिरीरीचे वर्तन किंवा वागणूक (मुलाची) ३ चयोरपणा [वा टवळी]

टवाळें—न खोटेपण, अवगुण, खाड्या, दोष, टवाळपणा ययाची टवाळें जाणें ।'—शिशु ८६१

टसर—न एक प्रकारचें रेशमी जाड सापड [हिं स नसर]

टहलणे, टहलता पाहण—टहलणे इ० पहा

टहळणी, टहळणे, टहळी, टहळ्या—टहळणी इ० पहा.

टहाटळ—पु टाकळा, तबकडा या नानाची वनस्पति

टहाळ—पुन १ डहाळी, फादी (झाडाची) २ लाय, वाढणा, विरोधत हरमरा या द्विदल धान्याचें झुडप [हिं]

टहाळा—लें—पुन १ सपन्न लहान फादी (झाडाची), डहाळी (झुडपाची तोडलेली) २ टहाळ अर्थ २ पहा

टहाळी—स्त्री लहान टहाळा टहाळा अर्थ १ पहा [हिं]

टह—पु (व) मोठे घोर टडू पहा

टळ-कण-कर दिशां—किवि चयन स्वतंत्रचन, शक वन, चदिशां (दिसणे, रफ निषेणे, वसलणे, उडणें झाल्यात पाणी येणें) [ध्व]

ट(त)ळका—पु, बाजूची लहान चर्द हाथरी, डाळी टळटळ, टळटळीत—किवि १ निराला, चक्करीत, भर, डळडळीत, उघड उघड हे जोरवार शब्द दोनप्रहर या अथाच्या शब्दाबरोबर जोडतात भर दोनप्रहराच्या तेजानें दुष्ट 'टळटळीत दोनप्रहर किंवा दुपार झाली' २ टळटळित दुपारा जन्मण राम राणा ।' ३ कळां मध्यरात्र शब्दाबरोबरदि जोडतात

टळटळीत—वि स्वच्छ, चक्करीत, माठे आणि चकाकीन दिसणारे (अक्षर शुभा, गर्द यशु व इ०) टळटळणे—दो बर मय्यान्व हाणे

टळणे—अकि १ जाणे, निपून जाणे, नाहीमहाणे (वाड, कटु मळ, दुःख) ह किती १ न त्याम त्याचें काढागीं निड-वितां मुनप टळतें'—मोमीय ८.५५ २ परास्मृण होणें, न देणे पाळण्याम कुणें, न जाणें (वचन शब्द इ०), अतर परणे ३ कलसणे, कलणें (जहाज, नाव) ४ पळणे, टळणें 'टळती

गजहि न अन्य प्रेक्षक जे तेचि तेथरा पळती।' -सोवणे ८२२
म्ह० तल जेजे पीडा टळ

टळोडळो—न दुपारचें वडवडीत ऊज्ज किंवा प्रकाश,
मध्यान्ह काल 'दुपार टगोट्या करती' -किरि दयवणीत, टळ
टळीत चकचकीत मिरणानी युक्त एकमात्रा तेवत त्रिं व तळपत
असणारा (सूर्यप्रकाश, प्रदीप्त आग). [ध्व]

टाईप—उ १ अक्षरवंगरचा शिमें इ० धातूच्या ट्या, खिडा २
चमुना ० रायटर—उ अक्षराच्या ट्याचें येन टकयन [इ]

टाईम—उ वेळ, काळ [इ]

टाऊक—न टावई, आक्स्मिड लाम किंवा फायदा, घराड,
प्रति

टांक—उ १ एक तोळधाचें (एकवहातरा पन्ना पोर) वजन
१ माराचें किंवा ४ माशाचें वजन 'सुका म्हणे पावू खडीमये टांक।'
—तुगा १८७० (सासा) थोडीशी बारू २ लेखणीचें जिल्लें
थोक त्या टोंकभर हाई ३ धातूच्या पन्थावरील देवतेचा टया
यावळत (ल) एकापा समाभारा अवरय पोरावणे केलें पाहिजे
असा प्रतिष्ठित मागूस 'जेथे वदसुयांचा टांक न पडे।' -सिर्त
३३ ४ (काव्य) एक दगया, कोणतेहि चावीचें नाणे पडती
बुबुस टांक।' -झा ७२५ ५ (ल) लेख 'अजूनपर्यंत एक
टांक तरी ओढळा आहेस।' ६ टाकी, छिनी ७ निव लावलेली
अलीकडील प्रकारची एक लेखणी, (बु) बोरू ८ (ब) टांच
'दवेली काग हल्ला' ९ (गे) खजे करणाची बाकि 'पाच
हजार हुडा देवगोथी मला टांक माहीं' १० (गे) दगडासारखी
एड जमोन ११ (ब) वाड १२ एका जातीचा आवा -श्री
बरोवरी, समानधर्म 'हा आठ रुपयाचा धोतरगोडा आहे परंतु
बारा रुपयाचे जोडयाची टांक टाकतो' -नि बोरडा टणणणीत
(नदी तोंड इ०). [टक] (वाप्र) गुंनणें—हातचा लेख देऊन
वचनास वाचून घेणे ० मारणे=लिपिमास घेणे, बसणे टाकानें
(लेखणीच्या टाकानें) मळा टाकणें=मुद्रत्या लिपीप्यानें
पत्रायाचा नास करणे म्ह० टाका आगळे लिहवें घासा उगे जेववें

टां=वै—कि (गे) ठेपत असणे

टाण्टाक चोळणें—कि (ब) जरीख येणे

टा(ट)कण—उ १ ल्हान जातीचा पाडा २ (बु)
नडीकामाचि एक सुनारी हत्यार, टाकणी [टंक हि टाण्हन]
टाण्णाल—टाकण घाड्याची पात्र

टाकणखार—उ एक प्रकारचा खार याचे तेल्या चौकीचा,
खड्या अये प्रकार असून हा अपचन अभिप्राय स्वर्चेचे रोध
वावर गुणकारी भाई मातीच्या भाडवाम निव्हेई दग्यात हा उप
योगी भाड ६ चोरेख

टांकणी—श्री १ पखवाजाच्या शाईच्या पुढीवोहेरचा काठा
जवळचा भाग, चान् २ (हन्करी) ल्हान रोयली, उल्ले पाच
पाय असलेला ल्हान नागर [टाकणें]

टाकणें—सक्ति १ फेकणें उधळणें, हरवणें पाडणें काढणें
काढून टाकणें दूर करणें, दोळवणें २ सोडून देणें, त्याग करणें,
जगावाहेर सोडणें स्वीकार न करणें, ठेवणें, घेऊन न जाणें, वग्ये
करणें ३ (विश्राईत इ०) पसरणें, घाणें ४ हजाली करणें, सोंपविणें
अबलून ठेवणें (उद्योग, ओझे, विश्वास). दुसऱ्यावर विसरणें,
दुसऱ्यापाशीं ठेवणें 'हा त्याजवर टाकतो, तो त्याजवर, तो
तिच्याजवर, या प्रमाणें ते बोळाहेत' ५ पैज मारणें, पणास
लावणें ६ केंकणें घेणें (बीं), कणीस घणें बोंब देणें वर
काढणें, न घेणें (वान), भरधान सोडणें (मोडा) हात टाकणें,
मारणें अग (मांस) द्या, रोड होणें, लडी घाणें 'टाकू या
भितरीं आमीमाजी।' -तुगा १११८ ७ आकळन होणें, आवास्यात
येणें 'तें माझिये मल्पमतिशि। कवी टाके।' -शिपु २२८ ३७
८ मिळणें, पावणें घडणें टाकणें हे निदापद घालणें, ठेवणें या
कियापदप्रमाणें व्यापक अर्थातें तसेंच निरनिताळया प्रकारांनीं वाप
रण्यात येतें ठेवणें पहा या टाकणें नियापदावरीं अनिश्चिततादर्शक
प्रत्यय,ऊन प्रत्यय,भूतकालावक धातुसाधित असल्यास त्याचा अर्थ
घालू असलेल्या गोष्टीची पूर्णता दर्शवितो उदा० मारून टाकणें=ठार
मारणें पाडून टाकणें=पार पाडणें सपशाल कळणें तसेंच वाडून,
दुज्ज टाकणें=लिहून=विजून टाकणें इ० (वाप्र) (एलायाशीं)
टाक टाकणें=रुपय किंवा परोवरी करणें टाकणें टाकणें=
ओपकारिक (मनापावून नव्हे अशी) गोष्ट करणें फुजट नमस्कार
करणें, बलवाचा दयाचा करणें (चालवणें, भेडणें इ० चा), मान
किंवा मैत्री बमेल तसें कोरडा आदर करणें 'मी ओजनास जात
माहीं ह त्याला दऊऊ आहे परंतु तो उगीच टाकणें टाकयाला
आला आहे' २ टाक टाकणें पहा टाकला=निश्चित, कायम,
हमखास 'रोखाला प्राप्त माझी टाकला उतार' 'या पाडयाचे
टाकले शगर रुपय मदीन' 'हा टाकला कडवतिणीच घरीं मातले'
टाकलेला=निश्चिपणें ठेवणें, रात्रीचा, खरोखर अवश्य
नटनीं नियमित टवलेला असा 'डोंगरावर टाकलेला पालम
आसतो' टाकला=टाकून घेणें=पेकण्यासारखा नमरा घणें,
वरचवर, नटनीं यणें 'त्यान घणी पाहुणा टाकला=जून दनो
टाकला डान पडणें=(फाळातील दानवदन) मनत थोड
लेली गोष्ट हटून घडून घणें टाकला रोजगार=उद्योग=
व्यापार=एकाधारा सोपवितेला, लादलेला व्यापार इ०
टाकलें अप्र-जेउण-न सुकतीं मिळावयाचें जण टाकरी
किंमत=जाण सांगितलेली व तावडतोच मिळालेली किंमत
टाकली गाठ पडणें=भेट घेणें=म्यात्रीतें भेटणें, जवरीच्या

कामासाठी भेट घेणं टाकून बोलणं—तिरस्कारणं, तोडून बोलणं, खरडणी काढणं [स त्यज्=सोडणं]

टांकणें—सक्ति, पुन्हा टाकी लावणं, जात्याने गरीबे लोके पुन्हा उजरणं, पहिल्यानेच टाकी लावणं [स टक]

टाकतोर—अ (व) पर्यंत [टाकणें+तोर]

टाकभाडें—न मुलतें पोंचविण्यावद्दलच, वाहतुकीचें भाडें [टाकणें+भाडें] टाकभाड्याचें काम=भोलाचें, हमालीचें, मनापासून न केलेलें काम

टाकमटिका, टाकमटिकला, टाकमटिका, टाकम टाक—उ बेणीफणी, नापन, टिकाटोपी, चमीपरी, चापचोपी, धानडुकी, डामडोल, घुरेपणा, नखरा, डोल 'व्यभिचारीचा टाकमटिका' उपहास होतो लोकां.'—सुगा १७५९ [टिकला, टिका दि]

टाकलेली—वि (बायको) परित्यक्ता, पतीकडून अवहेलना केलेली निवा पत्नीधर्मानें न बाणगारी (स्त्री) [टाकणें]

टाकण्या—वि (राजा.) फेकून देण्याच्या योग्यतेचा, गाळ साळ, खड्ड [टाकणें]

टा(टा)कसाळ—स्त्री नाणीं पाडण्याचा कारखाना [स टक थाल] ० धर—उ. सिनेलें, टोकलें, कापलें व म्हणून पुन्हा नवीन पाडण्याकरता टाकसाळीत परत आलेलें नाणें टा(टा)क-साळी—स्त्री टाकसाळीकर बसविलेला कर—वि. टाकसाळीत तयार झालेले किंवा टाकसाळीसवधीं (नाणें, मजुर) टांक साळ्या—उ टाकमाळीवरील मुख्य अधिकारी

टाक(के)साळ—न. (कु) भाताची एक जात

टाक(कु)ळणें—अकि ताडणें, भारावणें, दमणें, ताटकळणें, पकणें, धमणें (जागरणानें निवा फार वाचण्यानें डोळे)

टा(टी)कळा—स्त्री—उ एक लहान बुद्धि याच्या पात्याची भाजी औषधासाठी उपयोगी आंड अणवण विन्या उठव्यास याचा रस लावतात वियाची भाजून काफी करितात

टांम्हें—न भातातील एफ जात.

टाका—उ (माळवी) टरेला, टाविन कर

टा(टी)का—उ (शिवणकाम) १ टाचा, धंघ (वस्त्र पत्रा वट इ० स दिलेला) २ (ल) शरीटाचा सापा-विज्ञापत पाठीचा मगस ३ मेकाडा (पिमावरील एफ रोग) [स टक्=वाधणें] ० चालता होणें—एतद्या कामात प्रवेश होणें, मिळणें, चली होणें, खुबुप्रवेश करणें, काम सुरू होणें टांक ढोल-डिले-करणें—साधे दिले करणें, सपादून मारणें अतिशय काबाडकट करणें टांक-ढोल-होणें—१ साध निवळणें २ (ल) अर्थात काम पडणें, रागून मार साणें, फार काम पडल्यानें बडणें इ०.

टांको—उ १ (गो) लहान टोपली २ (गो) रानटी लोकचें पकान

टाकाळ—वि रडव, टाडून देण्यास योग्य [टाकणें]

टाकाटाकी—टाकोटाक पहा

टाकारी—उ टकारी, दगडी जात्यास टाकी देणारा [टक]

टांकारी पिंजारी—उ गरीब, दुर्बल, हलका, नीच, मित्रा माणूस

टांकारी—उ एक पक्षी

टाकिणें, टाकिणें—सक्ति पावणें, गवसणें 'लोकीं टाकिजे काशी'—क १९.

टा(टां)की—स्त्री १ पाण्याचा हौद, टाकें, हाळ २ घुराचा पाणी पिण्याचा हौद, दोण. ३ पायरवडाचें हत्यार, छिणी ४ जात्याला टाकीनें मारलेला टोका, टोके, नेचें ५ ग्यासनंतीमधील, स्टोळमधील राकेल ठेवण्याची जागा [स टक्=वाधणें] (वाप्र) टांकीचें तांड, तांडास टांकी दिलेली=देवीचे वण असलेले तोंड ० लाणणें=चबुप्रवेश होणें, मार्ग सापडणें. ० चालणें=हलाज चालणें, कम चालविणें बोगताहि उपयोग, धंदा, कार्य चालू स्थितीत असणें इ० टांकीचे घाब सोसल्याविना देवपण येत नाहीं ० कड केल्याखेरीज बोरपण नाहीं.

टाफी—स्त्री १ वृत्ति, आवड, आनोका २ (कर) तब ल्याच्या शाईची वड ३ (तबल्याच्या) चाटीवर बोटाने काढलेला, होणारा मधुर ध्वनि [टक]

टाफी—स्त्री (नर) गजिफाचे, पर्याचे खेळात प्रथम पान टाकण्याची पाळी [टाकणें]

टाकुकोलें—न मस्तकाच्या कवटीचा पुढला भाग, टुकरें, टांतोर

टाकुळणें—टाकळणें पहा

टाकें—न खड्डावरील एफ रोग, अती थडीनें वेल पांढरे पडतात असा रोग—वृषि ५७३

टा(टा)कें—न १ पाण्याचा हौद, टाकी, तळें २ (को) मयाचा दासविण्यासाठी खडपात पाडलेलें मोरु. [स टक्=वाधणें]

टाकेकरी—उ टाकारी टाकीनें जात्यास टाकी देणारा. (गो) टांकर [टांकी+करी]

टाकोटाक, टाकोटाक—किवि १ पाडोपाड, माणोमाण, २ बरोबर, प्रमाणशीर, मापाबरोबर, गरजेपुरता, घुरेपुर, ततोस्त ३ टावडतोब, डकिनें, एकामागून एक, अतिशय त्वरेनें 'तरी नाटोपे थीरप. गकोटाकीं जातसे.'—सुगमा १५ १८० [टाकणें]

टाकोटाकी—वि टाकता टाकता—शर

डाक्तेर—अ (व) पर्यंत, पावेतो, डाक्तेर. 'संघाताळ डाक्तेर'

टांग, टांगडी—स्त्री १ (अरहेलेनेनं) तगडी, पाय 'टांग धरुनिया गगनी'—इशल्याख्यान ३८ (मराठी पत्त्ये पुस्तक पृ ११५ 'छेद कुंमकर्णचे टांगे')—आप धाळ ५ १७ टिरी पासून पावलापर्यंतचा पाय २ विशेषत डेंग, दोन पाय जमनीनी वर एकापुढे एक टाणून टांगले असता दोन पायाच्यामध्ये राहणारे अंतर 'टांगा टाकून नेत मोजले' [स देंगा] •टांगपै—एखाद्याचे शुभ समजून घेऊन त्यावर वरचष्मा मिळविणे •तिरणें—१ (प्राप्य) एत करणे २ आपोळ करणे •मारणें—१ (इस्ती) पायावर लात मारून पाडणे २ फाटविणे टांगड्या लोडणे—पायपिटी करणे टांगेखालून जाणे—हार जाणे, पराभूत होणे, नम्र होणे इ. •ज्याच्या टांगड्या त्याच्याच गळघात घालणे—एखाद्यास स्वतःच्याच भोळण्यात पकडणे

टांगणे—सक्ति लोंबकळणे, लोंबविणे, लटकविणे, अधोनी ठेवणे, अडकविणे गळा टांगणे—१ (गायन) स्वर विवक्षित अवधीपर्यंत मोठ्या श्रमाने पोंचणे २ जीव टांगणे—अत करण ओढले जाणे [स डकण, हि टांगना]

टांगरा—उ (कु) लुजा बैल टांगरे, टांगूळ—न दोरीला घट पीळ बसण्यासाठी व नंतर मारलेली गाठ आजकालच्यासाठी उपयोगात आणायची काठी, अशा तऱ्हेने मारलेली गाठ [टांगणे]

टांगल—गुळ—न (कु) मोले धरण्याचे मोठे जाळे वर ओळण्यासाठी घेतलेला ल्हान दांडा

टांगळ—स्त्री (प्राप्य) कसवीण राह -नि लाव टांग्या, लाथा मारणारी (गाय)

टांगा—पु घोव्याची गाडी [टांगणे, हि टांगा]

टागाटोळा—स्त्री उचलवगडी, हातपाय धरून उचलून नेणे [टांगणे]

टांगे—न १ (तिरस्काराची) टाकुले पहा 'प्रभुलें सासिणल कळणी। धनुवती टांगे'—क ६१ २ तगडी 'काळाचे टांगे मोडिले'—दा ५९ ४३

टा(टा)च—स्त्री १ पायाची खोट २ घेणेकऱ्याने किंवा सरकाराने धर ३० वर आणलेली अग्नी, हुकुमनाम्याची यजावणी [वक] उंच टाच करून चागण, टाचिला माती (मळ) न लागू देणे—शयनपूर्वक व शुद्धाचणाने चागणे, निद्रपट्टी व निजलक अग्ने टाचा घासणे—सफकडणे, नरणसमयी पाय झाडणे

टां(टा)च—स्त्री (व) राग, एकसारखी ओळ, प्रवाह 'प्रवाही तर टाच लागली'

टाचकळ—स्त्री टाचळा पहा

टा(टां)चण—न. १ नोंद करून, लिहून ठेवलेला मजदूर, अशा मजदुराचा कागद, टिप्पणी, टिप्पण, यादी, मजदूर लिहिण्याचा व्यापार २ स्मरणाचे वही [टाचणे]

टा(टां)चणी—स्त्री १ टाचण अर्थ १ पहा २ कागद एवत्र टाचण्याची विन नेड्याची व मारणे असलेली ल्हान सुई ३ जणीव, कमतरता, सकोच, टचाई 'न करा टाचणी। यथे काही आडचणी।'—तुगा २५४८ ४ दुईदा 'करावे स्वरूपतेमानी स्थिर। ठेव तो टांचणीचा उतास।'—एमा २० १८२. [टाचणे]

टा(टा)चणे—सक्ति १ अथर अथर ठिवणे, टांचे देणे २ टाचण ठिठिणे, टिपून ठेवणे, उतलून ठेवणे, नमूद करणे ३ टचाई पडणे—शर [स टक्क्याधणे]

टांचरा—स्त्री टाच 'टांचराच्या चुक्या मारा वेगी।'—तुगा २९५१

टा(टा)चरुं—न १ टाचेल झालेले गळ, गाठ २ टाच, टाचरा टाचलांडा—उ (व) आखड (गुड्यापर्यंत) शेपणी असलेला बेल

टा(टां)चळणे—घालणे—सक्ति १ जनावराने जख्म घालावे म्हणून त्याला टाचने प्रहार करणे, टाच मारणे 'पोड्याला टाच दून चालू लागला'—कोरि ४०८ २ (ल) चेतविणे, नेट लावणे, आम्हाला प्रेरित करणे [टाच]

टा(टां)चा, टाचका—गा, टाचें, टाचकें—रि १ जपु रते, ल्हान, तोकडे (वज्र इ.) 'याचें हृदय पहाता विपुल म्हणति कवि तथापि नम टाचें।'—मोभीम १ १३ भोटा, अल्प 'हाले प्राप्त विपुलपुण सुन तत्सवधयोग करि टाचा।'—मोभनु ६ १४ २ अरद, वयी घोळ्या

टा(टां)चा—पु टाका, टावण (किं० मारणे, दणे, घेणे) जिभेस-पोटास-टाचा देणे—मोलेने आवरून धरणे, खाव यास न मिळणे, पोटास चिमटा घेणे

टाचें—न टचाई—शर

टाचेंचें पाटोळी—न १ मेढुणा, वायकोचा भाऊ (पायाच्या टाचिला जसे टाचणे सहज होत नाही तसे वायकोच्या भावाला वाफडे नोलेले तिला घडन होत नाही यावरून) २ अतिशय भावडती वायको ३ (ल) अतिशय आवडते माणूस, प्रियपति, प्यारी वस्तु, जिवाचा करिजा

टाटाळ(व)णे—सक्ति १ करकचून बांधणे 'टाटाओनी बाधा बहिला'—खिउ १३१. २ (कीं) तोडणे फाडणे, कापणे (केळीचे पान-हाताचीं) [चव]

टांई—न. टाई पहा [चव]

टा(टी)टोळा—उ १ (कीं) केळीच्या पावाचा दांडा २ जोपळा किंवा मातीचे घाट

टाट्या—उ (कों.) ल्हान रेडा, टोणगा
टाण, टाणणें, टाणा, टाणाटाण—(राजा.) ताण इ० पहा
टाणकोल—उ (वे.) (विणराम) वापडाच्या मागावरील
 ताण्याला ताण वसण्यासाठी शेवटी वापरावयाचा तीरकमळा. [टाण=
 ताण+का कोलु=लाकूड, काठी]

टाण येणे—कि (कर.) अगत जोर येणे.

टाणाटोणा—उ १ जादुगिरी, मंत्रतंत्र, जाणमारण 'केले
 टाणेनेणे सारी।'—पला १७ २ अथेवट हान, तुटपुनें हान,
 प्रत्येक विषयातील थोडथोडी माहिती, निरहक वेंचे (प्रयातील)
 [हि.]

टाणें—उ योरय वेळ, प्रसंग, समय, चढर, पडदया, मोसम
टानकूल—न (विणकाम) वईच्या पेढयात अडकवून
 त्याचे पेंले पाडण्याचे लाकडी दोन हात लाव असलेले साधन

टा(टी)प—स्त्री १ थोड्याच्या पुढील पायाचा होणारा टट्टू
 असा आघात, थोड्याने मागील पायाने मारलेली लाय, त्याचा तळ
 पाम (कि० मारणें) २ थोडाच्या पेण्यानीं डोक्यावर मारलेली
 ठिपशी (कि० मारणें) ३ मर्मभेदक टीका, टोमणा, निर्भत्सेना (कि०
 मारणें) ४ छाट, तासगी (कि० मारणें) ५ आई जराळ नसताना
 ल्हान मुलाने घेतलेली दत, ध्यास, तळमळ, (कि० करणें, घेणें)

६ भाजीचे ल्हान झाड, तसा झाडाचा छुंटेला अग्रभाग ७—उ
 लेखात गुणेशाटी केलेले रेपातरिप चिन्ह ८ (वे.) (वहाण, जोडा
 याचे) टाचेवें वापून तयार केलेले कातडे **टापे(फे)खालीं असणें**—
चालणें—राहणें—वागणें—एखाद्याच्या हुकुमात, ताब्यात असणें

टापटोप—स्त्री १ घासणें, वापूनचोपून नीट करणें, वाप
 टणें, थोफणें २ नीटनेटकेपणा, सुव्यवस्था, रेललेपणा, वेतवात,
 डाकडिनी ३—किवि टापासटीप [टाप दि.]

टापटेप—पुंजव (कों.) उचवटे, टेंकाडे, वाळें, टेंकड्या
 [टेप दि.]

टॉपण—न (गो.) टोचण्याचें आयुध

टापणें—अकि (दगड इ० वी.) वाजू—साफ करणें

टापर—स्त्री १ थोड्याने मारलेली लाय (कि० मारणें) २
 थोडाच्या पेण्यानीं डोक्यावर केल्या आघात (कि० मारणें) ३
 थोडेंस वापरावयाचे फडकें, टापशी (कि० घालणें, घेणें) **टापरण,**
टापरा—नपु (टापरणेंवासून) मर्मभेदक शब्द टोमणा, व्याजोकि,
 टोसा आघात (अपराध, उपकार, कृपा इ० सवधानें) (कि०
 ठेवणें, टापर मारणें) ० **वाजणें**—(ना) दिवाळे निपणें, फड्या
 पडणें, सपणें

टापर—न (ना) मोठें लाकडी घुंगरू—वि (ना) वड
 वड्या (मनुष्य) [ध्व.]

टापर—न (व.) (कुत्सिताणीं) तोंड

टापरण—स्त्री टापर अर्थ १ पहा (कि० घालणें, घेणें)
 —न उपकारचें ओडें

टापरणें—न मोगरी, हातोडी, मेखसु

टाप(फे)णें, टाप(फ)रणें—अकि १ रागावणें, चवता
 वळणें, येकसणें, खरडपणी काढणें, टोमणा मारणें, दटावणें, दम वणें
 २ (थोड्यानें) जमीन टापांनीं टोकणें ३ मोगरीनें गुनी इ०
 टोकणें, आत घुसविणें ४ (ल.) कोणी यथेष्टपणें वापू नये
 म्हणून त्यास एखाद्या कामात गुंतवणें ५ एखाद्याचे दात त्याच्याच
 घसात घालणें, ज्याच्या तगड्या त्याच्या गळ्यात घालणें

टापरा—उ मोगरी, लाकडी मोठा खुन

टापरी—स्त्री (हेट) ओढ्याखालीं घेण्याची बुंबळ, चुचडी

टापरी-दो—स्त्री १ टापर अर्थ १ पहा (कि० वाधणें—
 दोकरीस रमाल, धोतर, पागोटें इ० बाबतून वाधण्याचा एक प्रकार)
 २ पाऊल लावू नये म्हणून डाईवर घेतलेली बाबड्याची मोळ (कि०
 वाधणें) ३ (राजा) टवर, हुस्ती (कि० मार्णें)

टाप(पु)सणें—अकि मुजणें, फुगीर होणें (शरीर, अवयव)

टापसा—उ सृज, पुगवटी, फोफडा, पुगरी भाग

टापासटीप—किवि पुरेपूर, भरपूर, मागणीस पुरेल इतकें,
 प्रसंगानुरूप, बेतासवेत

टापू—उ १ वेट, चान्डी बाजुनीं पाण्यानें वेढलेला प्रवेश
 २ प्रत, देश ३ टप्पा, मजल [टप्पा]

टापू—न १ सुडपाचा कोंवळा देड, दोडा, ल्हान सुडप किंवा
 भाजी (सावयास उपयोगी), त्याचा कोंब २ हरमन्याचा ट्हाळा,
 दाणा, दाणे काढून घेतलेली दोंग किंवा असल्या पोकळ दोंगेचा
 समूह ३ हरमरा, दूर, वाटाणा, मसूर, हुळगा, करडई, बोंबिवीर
 यांचे रोप किंवा गवत, चारा, कोणताहि चारा, गवत, लव्हाळें,
 हरळी, बाजरी किंवा जोंफळयांचे सात [हि.]

टाफ—स्त्री टाप अर्थ १ पहा **टाफेखालीं असणें**—टाप
 मध्यें पहा

टाफर—१ टापर पहा २ हनुवटी व कान यावरून घेउन
 पाणोट्यावर बांधलेले बन्न, पटा

टाफरण, टाफरणें, टाफरा, टापसा, टाफु(फू)—टाप
 इ० पहा

टाफरें—वि थोडा टाप टाकतो त्याप्रमाणें टेंचाळत चाल-
 नारें 'गारोले जासून टाफरें।'—दा ३ ६ ४२ [टाप]

टामटम—स्त्री गाढवाजा, भमका, शोभा, श्यामाट, दिवाळ-
 पणा, तमाशा, डौल करण्याचा प्रकार टाणाटोणा—किवि नगा
 याच्या आवाजाप्रमाणें, दमदम [हि.]

टाय—स्त्री (व.) १ बैलाच्या गळ्यातील घटा (व.) २
 कोंवळे हरम यांचे झाड

टापयळा—(५) भाताची एक जात
 टापयां—न (गो) मिनीची एक बाजू
 टायर—म्ही मोटार निघा सायकल यांची खराची पोळू
 पांढ दिव्यात ह्या भरलेली खराची पोळू नळी असते [ई]
 टायिड—५ म्ही. एक उच झाड
 टार—५ पोहा (पोहयाची, त्याचप्रमाणे नार, गार, पार
 म्हणत वापरते, प्लोहीर, प्लो यांची किंमत जेव्हाही बदलते निघा
 कपडेच्या बाहेर पडते, यावरून) टार—न सिंगर निघा हमरी
 किंमती वा व तोडका पोहा 'वाहावया पोपी दूद टार।'—अभा
 १८ ३४८ त्यावरून खोडकर मुक्ता म्हणतात —नि खोडकर,
 द्राड, टायर
 टारगट, टारगा—वि. १ टेंगा, गुटका, लहान आवा
 राचा, गुन्हा २ आंगूठ, अंगुठा (मोट्या माणगाचे बल ६०)
 ३ खोडकर, द्राड, बगेर काशील [स टारक] टारगेपणा—
 ५ वापरपणा, बगेरपणा, छोचोर-पासट-पणा.
 टारकुळा—५ जोपण, ज्या वा विज्ञात उमरगारी एक
 वस्तुपति ही बुन्या खाशा आपल्या मुखाचा मुपण स्वतःचा
 निवांढ करत व बुन्या पिकाचा नाश करते
 टाररें—न ओबडधोबड पाळणा
 टारारु(दो)री—म्ही १ पोळू पाक, न्येचे भीति, पुढ
 अरेतारी २ निष्क प्रयत्न, दुतूर [ध्व]
 टाळ—वि (नंद माणा) प्रसन्न राहण्या, ५०
 टाळ—गुन (ना व) इमारतीची दिवा संपेणाची लांकडे
 मिळण्याचे दुकान [ई स्टॉल]
 टाळ—५ (ता) सचप होण्याची केलेली गुळगुळीत हजामत
 टाळमटोला—५ कार्य लावणीवर दाकण्याचा प्रकार, दाळा
 दाळ, टाळ मगड, दिवसगत लावणे, थापा देऊन पाळविणे [ई]
 टाळी—म्ही (मडई, सकत) आठ आणे, अपेही [ई]
 टाव—५ टाहो पहा
 टा(टो)वेल—५ आग पुतावयाचा पत्ता, स्माल [ई]
 टा(टा)स—वि टाम बटोर, कठिण, भरीव घट, भरभलम
 टास—न (कु नाविक) लहान ओढाळतून खारे पाणी वाहणे
 टाहळळ—ळी, टहाळळ—म्ही दाकळा वनस्पति 'सीवपी
 टाहळळी वेडळी।'—कालिकापुराण २२ १४
 टाह(हा)ळ, टाह(हा)ळा टाह(हा)ळी—टहाळ ६० पहा
 टाही—म्ही लहान मुलांचे टपाहा टपाहा रेंवे (वि०) माणे,
 भले, येणे [ध्व]
 टाहुवा—५ आगप टाहो 'तथ टाहुवा कतीति वच
 वाके।'—अ १८ [ध्व]
 टाहूर—न १ दास्य युवा २ (गो) दासल [ई टेंडने]

टाहो—५ १ (मोर, वगळा ६०) काही वस्त्यां ओरगे
 (त्यावरून) २ दीप आगोवा, रेंवे, ओरग (मूल ६० थें) (वि०
 फोडणे, येणे), टांवेच मूल उषसत्यांतरेचे पडिले रेंवे, टपाहो
 टपाहो (वि०) पोडणे) 'झाला कुमार अद्भुतरूप बगि टपा
 नीच लो टाहो।'—मोसमा १८० ३ हंगडा, मोटपाने हाड
 मारणे, थोप, गडबड 'गुहा बगी टाहो। पाह लुमाईचा नाहो'
 —गुणा २१४२ ४ जमिनीतून वाफा निघणे (वि०) पुणे] ५
 खाग [ध्व]
 टाळ—५ १ कांताची पोळूझाज, (वि०) वाजविणे, पुणे],
 'टाळ आपुवि कृती।'—तामदाग, लुट्ट अभा मृतिपुण्यवक
 (नवीत १ १५८) २ (संगीत) टाळ धरणे [३ (व) कैलाच्या
 गडपतीत घडा [५ टाल, दि टाल] ० धाजणे—ताग, बोटा
 तीनील वस्तु संपणे (घोडपाचे) टाळ धाजणे—पायल पाद
 अडकणे टाळ, टहाळ—किवि (जुकर) हपट, पूने 'होमरा
 वल्हा आवाज मी टाळ देऊन' ० कण-कर-दिर्दी—किवि
 हपटणे, उषसणे, स्वच्छ (दिसणे) मियापनावगेर उषयोग)
 ० कृत्या-घाशा—वि १ (निंदाची) टाळ वाजविणारा, होमने
 मजक वरणारा २ पायात पाद अडकून घालणारा (पोहा),
 [टाळ+जुणे] ० घोळ—५ क्षात्रा बगेर बाचांचो मोठा मजक
 [टाळ+घोळ=गोघळ] ० ध(धा)री—न्या टाळकरी—वि क्षात्र
 वाजविणारा [टाळ+धरणे] ० यद्ध—वि टालंत भरलेला, टेक्यात
 बगविलेले—किवि (गायन) योग्य तालवरील (गणे) [स
 तालवद] ० मूर—५ योग्यकाल व आवाज 'हा टाळमुरांत
 गाता' [टाळ+मूर]
 टाळ—५ (वे घेती) नांगराच्या पानाप्रमाणे दिसणारे,
 दिडत घमविलेले पाभरीचे पण प्रत्येदी
 टाळ—५ (जुकर) खोरीचे लहान विलुट
 टाळ—५ (व) ब्रम झालेल्या रोग्यास टाळवर बाधण्याचा
 एक औषधी वपाय
 टाळ—वि ज्याला मयोमध एक वजुळ असते ते (मोती)
 टाळ—वि (कु) शुभाशुभ गोष्टीत स्वापताली वावरणारा
 (भाषण)
 टाळ—५ (राजा) टहाळ, लहान फांदी
 टाळकें—न १ (निंदाची) टोके मस्तक, बोडबे, टकळे
 २ (कु) दाळक्या [स तालक] ० शेकणे—१ मारणे, बड
 विणे २ (स) टांग येणे
 टाळणे—सकि १ बाहून दाकणे दूर करणे, नाहीसे करणे,
 चुकविणे बड करणे (सड्ड, दु.ख, त्रास, साथ) २ वस्तुचुक करणे,
 झुजविणे, घालविणे रजन करणे ३ लोटणे घालविणे (चळ)

टाळून, टाकणें-मोकळें होणें, व्यवस्था करणें, विणें [हिं
यल्ला, का टेंमु=टाळणें]

टाळूनसार—वि (मोंगळई) सुरय, नीटनेटका

टाळेंमेंकरां—वि (कु) वेडसर, तेंकटी, चकम

टाळमटोळा—उ टाळमटोळा पहा

टाळा—उ १ दम्लादाल, टोलाटोली, पोखळ बदाई (किं०
मारणें) २ टाळणें, वारणें, परिहार, अडयळा, गुगारा (आस,
उपद्रव, सकट यांना) 'तो निजयुक्तुत म्हणुनि न द परिभव दे
तयासि कवि टाळा।' -मोभीम १ ५४ ० टाळ-ळी-ळी
चालटकळ, भूलथाप चुकवाचुक, पूर्ण नोस [टाळणें]

टाळा—उ १ तोंडाच्या वरच्या जवडपाचा आतील माग
२ (किं० सिंपी) चाव्या -शिकशि ३ ५१ ३ (चाभार) मोट शिवते
बेळी दोन अधोर्ध्मपीलवरच्या बाजूत राविलेला कातडी तुकडा,
जिमेच्या वरच्या चामड्याचा बागलाजड भाग ४ (वे) दाराचें
एक झडप, फशी ५ (वे) जोंधण्याचें ताट (किं० लावणें)
टाळा कोरणें-वहाण, जोडा इ०च्या खालच्या टळात नक्षी
पावणें [स तळ]

टाळा—उ (राजा) टहाळा, एहान घादी [टाळणें]

टाळा—उ (घडोदे) कुडप (किं० मारणें) टाळी पहा
[त टाळमु, सु ताळ]

टाळी—उ १ एका तळहातावर दुसरा तळहात मारणें, तसें
माख्यान होणारा आवाज (किं० वाजविणें, वाजणें, पिडणें,
मारणें) २ (गायन) गाताना हातानें ताल धरणें (किं० पिडणें)
'मुखी नाम हातीं टाळी।' -दा २ ७ ४१ ३ हात वाजविणें
(फनीती, आनंद दर्शविण्यासाठी, सकेत करताना), (किं० पिडणें,
वाजविणें) ४ हातावर हात मारणें, वचन देणें (सौदा ठरविताना)
(किं० मारणें) ५ उपेक्षा, रंगाळणें (किं० लावणें, देणें) ६
लय, ध्यान, समाधि ब्रह्मगळी पहा (किं० लावणें) 'वचविपय
एकवडुनि। लाविली टाळी।' -रिपु २ ३१ ४१ ७ कानगळी,
दडा 'वाच्यानं जाळ पांढे अक्वरी। टाळी कानी येमली।' -एस्तव
१२ १०५ (बाप) [स ताल] टाळीस टाळी देणें-वरि
श्रच्या म्हणण्यास मान घुक्विणें हाजी हाजी करणें ० वाजणें-
लम लागणें ० देणें-१ कोणत्याहि खेळास श्रारभ करणें २ कोण
तीहि दुसऱ्याने सांगितलेली गोष्ट पत्रशी असें दाखविणें म्ह० १
एका हातानें टाळी वाजत नाहीं २ ज्याची खात्री पोटी त्याची
वाजवाची टाळी (अनदात्याची स्तुती करावी लागले)

टाळी—उ कुडप 'कामकळिकेसीं टाळी घातली।' -शिडु
१५० [त टाळमु]

टाळी—ळी (राजा) टाहळी, एहान फादी, टाहाळी

टाळी, अटाळी—ळी १ विन छपराची चुनेगळची २
टिगळ [१]

शो ३ ५१

टाळीपटकी—ळी हातावर हात मारून (वचन देऊन)
केलेला वरार, पडा वरार (सोयाचा) (किं० वरणें)

टाळू—ळी १ डोक्याचा वरील पुढचा भाग, मस्तकाग्र,
कवटी २ टाडवर टेवलेले केंस ३ तालप्रदेश, तोंडाच्या वरच्या
जवडपाचा आतील भाग ४ (चिगानखनाच्या लोखंडी चारणात
पडलेल्या पावसांनं) जमिनीचा बनलेला चिचट व जाड घर,
(सामा) जमीनीचा टणक घर, भाग (किं० धरणें) 'विहि-
रीची टाळू खण्ळी, पाणी भरभर लागलें' ५ तवल्याच्या
शाईचा मध्यभाग [स ताल] ० चा दात-(सापाचा विपारी
दात, टाडुपाशीं असतो आणि तो त्याला फार जपतो त्यावरून)
अतिशय आवडती, वस्तु जिवाचा कजिजा टाळू भरणें,
टाळवेस लावणें-(घायरी) एहान मुलाच्या टाडूस तेल
लावणें किंवा न्हाणासाठी तेल मारणें (मुलाच्या १२ व्या
दिवसापासून ६ महिनेपर्यंत सकाळीं न्हाताना व रात्रीं निजताना
सरासरी ५ तोळे तेल ताडूत जिरवितात पुढें सहा महिन्यांनंतर
एक वर्षपर्यंत रोज न्हाताना १। तोळे तेल जिरवितात) ० भरणें-
(चाभारी) टाचेखालचा भाग उचलून देणें (मदयाच्या)
टाळूवरचें लोंणी खाणारा-अतिशय कृपण व नीच ० घर
तेल घालणें-ओतणें-काम होणें, गरज भागणें, साहाय्य करणें.
० घर मिरें वाटणें-एखाद्यावर पूर्ण ताबा चालविणें, असल
गाजविणें ० घर हात फिरविणें-कसविणें घुडविणें टाळूस-
टाळेस-टाळेसटस टिपणें लागूं न देणें-१ आपल्या अंगावर
देणारी बाजू मोडें शब्दपाडित्य करून उडवून देणें, काध्याकूट
वरणें अचळपचळ पण मुद्रा सोडून बोलणें २ आरोंप घेऊं न देणें,
सहन न करणें

टाळूनखी-आडपाच्या साम्यावर दोन ओळी करण्या
करिता बापावयाचें कासाराचें हत्यार -बदलापूर

टाळें—न १ कुडप 'वद करीतयें सदनशार। कडी टाळें
दुजनिया।' -नव २४ १२ २ कुडपाच्या किंवा घडयाळाच्या
खातचें किंवा वरचें अंग, बाजू ३ पाण्याच्या नळामधील वाच्या
साठीं असलेले उभें वार, त्या दाराची फळी, जमीनीतील मोरी
मधील मळ काढण्यासाठीं जें मोथेमच दार टेवतात तें टाळी पहा

टाळें—न जोडपाचा तळ [स ताल]

टाळें—न तोंडाचें वरचें जाभाड, (उघडणें कियापदा
वरोबर योजलें असता किंवा नोंड उघडें असता) खालचें जाभाड,
-नव टाळीं=दोन्ही जाभाडां जसें- दोन्हीहि टाळीं एकाशीं एक
बसणें, मिटणें 'दिग्गजाचीं गळीं बसती।' [स ताल]

टाळें—न (कों) साडाच्या फादीवरील मराचें पोळें, गळयें
टाळेंमेंकरें—न १ एक जातीचें माकड २ मळ्यारातील
एड रानगी जात व तींतील व्यक्ति (हे लोक कमरमोर्षी

साढाच्या लहान व्हाळ्या विवा पाला वापतात व मादीचें शरीर
उपेंडें देवतात) [टाळा=डहाळी+मेसरे=हरिण]

टि(टी)क—खी मिळली; रवा 'पायां सोनयाची टिक।
सोनयासो लागली दख।'—हा १४ ३८३ [स टिलक]

टिकटिक—टिकां—किवि १ (कणें या किं० सह) मिणमिण
(जळणें) २ उलेनन घणें, वेतावेणें उडावची कणें [ज्व] ० वरून
राहणें—अत्यंत गरीबींत दिवस काळणें (दावटची धुगधुगी अखणें
असा मूळ अर्थ) टिकटिकणें—जकि. १ मिणमिणणें, कित
मिळ असणें (मालावायच्या वळवा दिवा २ (ल) मृत्यूच्या
वळवी धुगधुगी ३ टिकटिक असा आवाज कणें. टिकटिक-
टिकी—न खी १ विक्षणाच्या दिव्याची मिणमिण, माणसाची
आमरवी धुगधुगी २ विक्षित आवाज (पडथाळ कोंगेरा) [ज्व]

टिकणें—जकि १ (एखाद्याजवळ) राहणें, वास कणें,
(असेल्ला स्थिति) चालू असणें, चिकटून राहणें (स्वास्थ्याच्या
दृष्टीन) धारा असणें (माणसामरणीं योजतात) २ शक्त्पर्यंत कायम
राहणें, टपणें, अप्रतिहत चालणें नादान पावता राहणें, निभाव
लागणें उभे असणें सहन कणें (वस्तुवरणीं याजितात) ३ (दुजान
दादी) गिन्हाईक चिकटून राहणें थाच्या डळू गिन्हाईक मारणें
पहा ४ उडणा मारणें (हरिण इ०) [हि टिकना स टिक-
जाणें]

टिकमिरवणा—वि (राजा) नीजनेटका (दिखाज पण
पोकळ माणूस, वस्तु) [टिका=गवाचा टिका+मिरवणें]

टि(टि)करी—खी (ना) एक खेळ जमनीवर चिखित
प्रकारची आरुति रेखाद्वान् दगडी किंवा खाफी लहान हुडक्यानें
रंगवत खळावयाच्या मुलांचा खेळ सामामार्मींचा खेळ

टिकल—खी उडी, कुदी (कि० मारणें घेणें)

टिकलंग—वि शोभिवत जडित जडावाचा (अलंकार)
'तवी नवगुणनिकला. लेणें ब्राह्मणचें अन्वय।'—हा १८ ८५४

टिकलस—वि (व) नीजन्तका दापटिचीवा

टिकला—उ १ कपाळावर गण गोपीचंदन खुबु इ० ची
वागेळी किंवा इतर दुसऱ्या आकाराची लाविलेली सृण ही
शोभेलायी किंवा निरमिरालया धमपधवा भेद दर्शविणारी असते
तिउ २ (ल) कुळातीउ किंवा जातीतील थेट पुत्र [स टिलक]

टिकली—खी १ लहान निकला टिपवा २ वापर्यातून
उपद्रुन दुसरीकडे पुन्हा लावावयाचें भाजीपाल्याचें राप रोपणें ३
वायकाच्या कपाळार लावतात तो कुक्याचा, काचच्या लहान तुक
ट्याचा लहान निकला लहान वागेळी वस्तु (अन्न भेण, घोळी,
रोटी, काच चतरा इ० ची) लहान पोळी दादरी
४ एक औषधी वनस्पति हिचीं पाने नवाएवणीं दादीक व फुलें
तामनें किंवा पादरीं अणतात [निकला लघुत्वदर्शक] ० मिळली—

खी टाकमनिकला, वणीपणी, नष्टपष्ट, वणीपणी, टिकाटोरी,
नखत [टिकली]

टिकलें—न (कु) पातळ काळवण

टिकल्यापाणी—न मुर्गीचा एक खेळ चाचा उरेश
वास्त्यायमपुनत आवडतो —मराठा ४ २५७ [टिकली]

टिकयणी—खी जपून ठेवणें, धावुती [टिकविणें] ० चा-
वि ठेवणीचा, टिकाऊ काळजीपूर्वक वापरलेला

टिकविणें—सकि १ जपून ठेवणें, धावुत राखणें, कायम
राखणें २ (दुजानदारी) गिन्हाईक मिळवून कायम राखणें
जोडणें ३ विकत घेतलेल्या मालाची किंमत रोख देणें [टिकवें]

टिकदाी—खी अडुर, खोमल अप्र, दंडा, टिकडी.

टिकसटिगणा—वि १ हलका, शुरेक उडणारा २ एट
वाज खबदार, अत्यंत्यागलवत्या

टिकसा—वि (व) धुगधी उडणें, चिकसा (अगस्त हाव
गवाचा) पहा

टिका—उ १ टिकला अर्थ १ पहा २ (ल) जनावराच्या
कपाळावरील वागेळी, पाडरा टिपवा ३ असा प्राणि 'टिका घोडा
टिका बैल' [स टिलक] ० लाणें—प्रख्यात होणें, कपाळावर
शिखा माल्याप्रमाणें असणें (कृष्ण गोष्ट) ० ईत—वि गादीचा
हक्कार, धुवरा ० कपाळीं लावणें—डाग लागणें दोषांपेठ घणें
टिकराचा धनी—उ १ जवळ ज्ञान, पैसा, अजिबात, सत्ता इ०
वास्तविक नवता परिस्थितीमुळे ज्याला मानमतराव मिळतो असा
माणूस, बुद्धीचा धनी, मानपुतरां मालक २ नामधारी मालक,
राजा, सत्ताहीन पदाधिकारी व्यक्ति

टिकाऊ—वि धावुत राहणारा, कायम असेल्ला, दमदार
[टिकवें]

टिकाची पाटली—खी सोन्याच्या मण्याची कलेली पाटली

टिकाव—उ बुद्ध, पित्राव [इ पिकअंस्त]

टिकाव—चा—उ १ निभाव भजतुली, सतत निक्वणी
(एखाद्या दिवशी किंवा एखाद्या माणसाच्या सक्तींत धुलानें,
सोडनें) (कि० होणें निघणें) २ निभावणी निभावणूक स्थेय,
खवीरी सहनराणें (वस्तुची) (कि० होणें, निघणें)

टिकाविणें—सकि १ (हातानें, काडीनें) मारणें, लगावणें
मढकाविणें २ टिकविणें पहा

टिकिटि—किवि टिकटिक—का पहा [ज्व]

टिकी—खी १ (प्राय) उद्योग व्यापार धरा, निवां
हाचें साधन जोकरी (कि० खणणें सापडणें मिळणें) २ (कों)
रापाचा कोंव टिकडी, कोंव, पाळवी ३ पजावतील ससाद गवाचें
फळ हें हक्कार असतें

टिकु—उ टिकला पहा

टिकें—उ १ टिकें, लीळ, मस, डाग २ शेत, वावर

टिकेकरी—उ टिक्याचा धनी पहा

टिकेलें—वि. टिकेलें, स्थिर [टिगणें]

टिकोजी, टिकोवा—उ १ (निदार्थी) मानपानाच्या टिक्याचा अधिकारी, बाजीराव, वडें थेंड 'तुम्ही कोण असं गोटे जिगेजी?' २ टिक्याचा धनी पहा ३५० (व) टिकोवा टिकाई विठोबा(गुमाई)कुटुंबात एक नवराबायको दोघेच एकला(टा) टिकोजी—उ १ एकलकीडा, कोणीहि मित्र, स्नेही करी नसलेला माणूस २ जातीत बिबा सर्व कुटुंबात एकदाच उरलेला माणूस [टिका]

टिकोर—रा—वि १ मोठा, भसाडा, टिकोर—रा(-वि) पहा २ चांगला

टिकोरं—न (व) जाड व आखड काटी

टिकोरं—न मोठा व सुंदर घोडा

टिकोरणें, टिकोरें, टिकोरा—ख १ काटी; सोटा, दाडकें २ (अशील) शिस्त ३ हा शब्द अतिशय मोठ्या व अतिशय लाट वस्तू खवितात 'टिकोरणें-शेत-पाऊस-पीक-डोंगर-बाडा' ४ ठोसा, तडाखा (विशेषत काटीबा) (किं० मारणें)

टिकोरी, टिकोरी—खी (व) डोक्याची बबची, टाळकें

टिकोळें—न (व) लहान पनाबळ, टिकोळें

टिकटिळा—उ (व) चरीपरी, नखरा 'टिकटिळा करण्यात दिवस जातो'

टिक्कल—खी सततचा छळ, श्रास, खरडपटी, शिब्याचा भडिमार (किं० लावणें, माडणें, करणें) [टिक ! टिक !]

टिक्का, टिकोजी, टिकोवा—टिक्का १० पहा

टिक्की—खी (वर) नेट, विमाटी - वि (खुर) कपाळावर पादरा टिका असलेली (मंडी)

टिक्की—खी सोय, तजवीज, सधान, तरतूद (किं० अम विणें) ० लावणें-चैरणाची सोय लावणें

टिगणें—अकि लगडणें, अडखळणें ठेचाळणें (पाय अघु साल्याणें)

टिंगल—खी (चामारी) चारीक खिळा, २कस.

टिंगल—खी यग, टिक्कल (किं० करणें, वजविणें)

टिच—न (व) उसण

टिच-टीच—खी १ वीत अगड व हजाजवळील वोट याच्या टोकातील महत्तम अंतर २ टिचकी, टिचस टिचका ३ दाप, टचकी, घोटाचा प्रहार (किं० मारणें) टिचकणें—अकि टिचकी मारणें, प्रहार करणें

टिच-फन-कर-दिर्नां दिशीं—किवि न्यचन्या, टचनन, टिचकी मारल्यासारखा आवाज होऊन [ध्व]

टिचका—वि आखड (वख), लहान, तोकडे (पागोटें)

टिचकी—खी १ टिच अर्थ २, ३ पहा. (किं० मारणें, वाज विणें) 'ज्याने टिचकीने मारिली।' -ऐपों ४९ चुटकी २

रहान मुगचें फुगीर पोट. (किं० फुगणें, वर चणें) [स धोटिका]

० पाणी—(मुलींचा एक खेळ) या खेळात खेळणाराच्या दोन तुकड्या असतात प्रत्येक तुकडीतील मुख्याने गड्याची नावे बदलून समोरासमोर दोन्ही तुकड्या वसल्यावर एका तुकडीतील मुख्य आपल्या विरुद्ध तुकडीतील मुलीस दोन तुकड्याच्यामध्ये बसवून तिचे डोळे झाकतो व आपल्या तुकडीतील मुलीस बदल केल्या नावांने हाक मारून डोळे झाकलेल्या मुलीच्या कपाळावर टिचकी मारावयास सांगतो व त्या डोळे झाकलेल्या मुलीस टिचकी कोणी मारली तें ओळखण्यास सांगतो तिने मुलगी ओळखली तर ती मुलगी विरुद्ध तुकडीत जाते मग त्या तुकडीचा डाव घेत होता असा सर्व मुली एक झाल्या की डाव संपतो [ध्व टिच !]

टिचकुली—खी टिचकी अर्थ २ पहा

टिचटिच-टिचां—किवि पोटातील कुटुट आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन 'पोट टिचटिच करत'

टि(टि)चणें—अकि १ टिचकी मारणें २ गोटी, कवडी ३० रक्ष्यावर नेम मारणें, वेधणें ३ -अकि तडा जाणें, फुगणें, तडा-कणें (चांगडी, काचसामान ६०). ४ (ल) (पैसे) अणें, देणें

टिचर-रं—न डोर्डीतील इनि पडलेला मग, शरीराच्या कोणत्याहि भागात मग्यापासून पडलेले छिद्र

टिचा—उ १ (विशेषत नावाचा टिचा-उडणें, पडणें, होणें, करणें या क्रियापदांचेवर) अपकीर्ति, धाईट नाव, दुर्ज्योति 'त्याचे नावाचा टिचा असा पडला आहे की तो सदासर्वदा हवाड बोलतो' २ (वी) रहान मुलाच्या कपाळावरील काजळाची सीट (किं० लावणें, लावणें)

टिचिटिचि—किवि टिचटिच पहा

टि(टि)चें—न तीव्र वेदना, पीडा (शरीरातील) (किं० मारणें, उतरणें)

टिचें—न गडू पुळी करट टिचर पहा

टिचचून—किवि प्रत्यक्ष, समोरासमोर, पाठीमागें नव्हे, भर-पूर, रोखटोक

टिट—न पायाचा चवडा, तिकटे, चोंच 'टिटलु नळी। घरुनि ठाके।' -हा ६ ७७

टिट(टि)घर—न सोंगट्यातील कटपर, तिडथावरचे घर. 'तें जिणें कीं खुवाराचें। टिटघर' -हा १८ १७३

टिटघ—न १ (व) मोटवण, चाक व त्यासारखे दोन खाव ३० २ (खा) खाव व तुळई यांच्यामध्ये त्यांच्याच जाडीचा असलेला लाट जाडी टोळका

टिळो—उ (क.) (अव.) टिळे. बायलांच्या कपाळावरील लोखे पदक [टिळा]

टीका—न. टिकाण, स्थान. 'जे हानें केलें टीका'—हा १४. १००

टीक—सी १ एक मोत्याचा किंवा जडावाचा गळ्यातील दागिना, उदा० घनटीक. 'टीक मांगार एवढा'—हा १७.

१४८. २ त्या दागिन्यांतील एक एक अरयव (डागिणी, घनटि-कॅनील) ३ नय, गळसरी, पाटली ६० दागिन्यावरील सोनेची मोत्याची चौकडी किंवा लांबलेली हिरणी अथवा सोन्याचा मणी; हुंकवावर चिक्कटिल्ली कांचेची चमकी. ४ डोळ्यां

तील मोठीविंदु. ५ पाठच्या कोडाचा घडा. 'सर्वांनीं सुंदर घुरेखा जिच्या नाकावरी पांढरें टीका'—एमा ११. ११५. ६ (१.)

—अव. टिका. हातावर काढलेल्या देवी, इयार्कुलेन. 'पेग्याच्या टिका काढून घे.' [सं. तिलक]

टीका—सी. १ (कठिण ग्रंथावरील) व्याख्या; स्पष्टीकरण; विवरण, भाष्य. भाषांतराने किंवा व्याख्येने केलेले अर्थविवरण; भाषांतर; टिप्पण अर्थ २ पहा. २ (ल) पाल्हाळ; विस्तार; अति-शयोक्ति. ३ (ल) गुणदोषनिवेदन; दोषदर्शन, (पाठ्याने केलेली) निंदा; दुतर्कने केलेले मनस्वी शब्दपाडित्व. [सं.] ०कार—उ.

विवरण करणारा; टीका (टीका) वेणारा, करणारा

टीघ, टींच—सी. टिघ अर्थ १ पहा.

टीघ—सी. (कों.) ल्हान मुलाच्या कपाळावरील काज-ळाची दांड. (कि० लावणे).

टीघमारी—सी. (चामार) मुढाच्या कडेला नशी काडा-क्याची दाट्यांनी आरी. [इ. टीघ=दल+आरी]

टीप, टिपेचा मूर—उ. (गणें) वृत्तीयसक्तकील स्वर, चार-स्वरसादन प्रकार—या वादनातील स्वर मध्यमाच्या दुपटीचे असतात.

टीप—सी. १ कर वसविण्याकरिता घेतलेली लावनेरें, शाडें ६० ची गळरी, मोजगी. २ शिवण्याची एक तऱ्हा. (कि० अरणें) ३ सोडतीवील तिकिट. ४ गजिकाच्या खेळातील एक संज्ञा, तलफ

६० डाव दुसऱ्याकडून आला असता एका पानाच्याऐवजीं दोन पानांनीं घेण्याचा प्रकार ५ (सोनार) दागिन्याच्या किंमतीचे, आकाराचे टिपण ६ आकडेवार नोंद, याद, यादी; विल, हिशोब, फेरित्त, टिपण, स्मरणपत्र, पैचाची हुंडी; वर्गणीची यादी ७

मुस्तफातील मुख्य भागाचे, छत्राच्या खाली केलेले विशेष स्पष्टी-करण ८ (कों) गाडीचे छपर किंवा गाडीमध्ये जीवर बसतात ती

गाडीची साडी. —न. १ नेम, नियम. १० अर्जुंचा थेंब १२ पीप, (ओढकाम) आम्ही पदार्थ तयार करण्याचे लाकडी पिंप. (वाय)

०जमणें, वसणें—बहुवचन अणें, लुळणें, वितोष न येणें.

०घालणें—विशिष्ट तऱ्हेची शिवण घालणें. (चामार) जोडवाचा ओपराजवडील भाग दोन्याने शिवणें. ०मारणें—(शिरी) शिवण

घालणें. टिपेस उतरणें—टिपणाबरोबर जमणें, असणें. याम-घन-०कर—नोस-उ. (कर वसविण्या साठी) गाडीतील कों, शाडें ६० ची मोजदाद करणारा अधिकारी. ०गारी—की (शिवणें) शिवण्याची एक तऱ्हा (कि० करणें). ०दार—नी. व्यवस्थितपणे वागणूक करणारा ०दोरा—उ. दुहेरी टाका. शल्या उलट घावता दोरा. टीपनीस—उ. सैन्याची मोजदाद ठेवणारा आणि जहातीचा अधिकारीहि असं. [टिपणें]

टीपकागद—उ. दाई ६० टिपून घेण्याचा कागद. [टिपणें+कागद]

टीर—री—सी हुंगणें, नितंन, कुळा, टिरी पहा. [सं. फटीर] ०यडविणें—विळणें—आनंदाने हुंगण भाषणें. ०हालविणें—

उल्लू उल्लू घालणें.

टीय—सी एक जातीचा पक्षी.

टुई—सी. १ गोसावी नांवाच्या पक्ष्याचा आवाज. २ (ल) एकाच तानेचें गायन. (कि० लावणें) ३ डुमणें, तगादा; निक्कड. (कि० वेंणें, लावणें). [ध्व.]

टुक—सी १ ल्हान तुकडा, थोडासा स्तीव, खुराक. 'हेंप लावित असे टुक यातें'—'रिंगवि २३. २ शिस्त, रीत, तजवीज; व्यवस्था. 'येणें लसाराची टुक'—'गुगा ४५५५. ३ फतोटी.

'जरी न उतारे टुके इतर भक्त भद्रा मुके'—'मोडळण ५७. २५. —वि. थोडा; अल्प. [का दकिं—थारा, वरणा]

टुकटुक—कां—किवि. १ आशेनें, उत्सुकतेनें, लोभानें पहाणें (हुमिल वत्तूके). २ मिणमिण, अंधुकपणें (दिवा जळणें). (कि० करणें) ३ छुडट्ट, गरीबीनें; जेमतेम (उपजीविका करणें) [ध्व] ४६० छुगुग जिणें टुकटुक खानें. ०वाणा वसणें—टुकट टक लावून बसणें. टुकटुकणें—भक्ति. सोस्तुक पहाणें, रोखून बघणें.

०दाखविणें—(ल्हान मुलांत लढ) बोटांनं वेडावणें; वाळव्या दाखविणें. ०माकड, टुकटुकावयरी—(ल्हान मुलांत लढ) आपण एखादा पदार्थ खात असता वाकड्या बोटांनं दुसऱ्यास

दिणविणें. 'टुकट माकड, आम्ही खाकं पापड, तुला देजें मेकड.' टुकटुकाविणें—सक्ति टुकटुमाकड करणें.

टुकटुकी—सी. तजेला, टवटवी; तुकतुकी, पाणीदारपणा टुकटुकीत—वि ताजा, तजेल्दारा, टवटवीत (झेल, पान, चहरा).

टुकडवाप, टुकडमोडया, टुकडा, टुकडी—तुकडवाप ६० पहा.

टुकडा—उ. तुकडा. (व.) (धर) लांकडाची मोठी तुकड, बांता टुकणी—सी (मोठी) विणकराच्या फणीच्या दाट्याकरितां,

वायल्या चोया वरण्यासाठी खोबणी पाडलेली फडी.

टुकणी—सी. (व) (एखादा पदार्थ) मिळण्याच्या इच्छेनें

टिळा वगण्याची क्रिया (कि० लावणें)

दुकर्णे—अकिं दुकणी अर्थ २ पहा, रोरून पाहणें [दक]
दुको लागणें—(व) आसालमूत नजरें पाहणें.

दुकमुक-मुकु—किवि दुकदुक पहा.

दुकळा—उ झुरणी, संत, नाद, छंद (गैरहजर माणूस
निवा वस्तु याविवर्षी) [दक]

दुग, दुगर-ळ, दुंगूळ, दुंबर—न टेंगूळ, गाठ (धरारा
वरील, झाडावरील), जमीनीवरील ल्हान लचवटा, टेंकाड

दुस-कन-कर-दिनीं-दिशीं—किवि यादी, खरपूज इ०
मऊ पदायांत सुद्धे, दाभण इ० टोंचताना निष्पत्तीच्या आवाजाप्रमाणें
आवाज होऊन [ध्व]

दुवकु(फो)ली—खी वाळूत्या, घटा, चिमटा, हुतनी,
दोचनी, चुचगी, हुतणी (एखाद्यास प्राप्त दण्यासाठी). (कि०
करणें)

दुण-कन-कर-दिनीं-दिशीं, दुणदुणां-दूण—किवि
टणन, टणटणा इ० पहा

दुपणें—सकि १ सुद्धे किंवा इतर टोंकदार हत्यार आत खूप
सों, भोंसकें २ बी जमीनींत खूपसणें, घेणें ३ (शिंपी)
शिंपणें या क्रियापदापुढे जास्त स्पष्टीकरणार्थी योजतात उदा०
शिंपणेंदुणें ४ सुद्धेच्या नाकात दोरा घालणें —अकिं खूपसणें,
भोसकणें, टोंपणें, भोंचणें 'काढा दुपला'

दुपसा—उ दोपसा पहा

दुयर, दुंयरूक—न टेंगूळ, दुग, दुगर इ० पहा

दुमडा(डा)म—खी डामडोल, दिमाख, घाटमाट, डामदम,
भपका, अवडयर [ध्व]

दुमडु(ट)मीत—वि १ नगा यासारखें ताणलेले, गुदगुचीत
(पोट इ०) २ मासल, गळेळ, घमकटा, ताजातवाना (पशु इ०)
३ (ल) माळमत्ता असलेला, टाऊनपिऊन सुखी [ध्व दुमदुम=
नगण्याचा शब्द]

दुमणी—खी १ तगादा, निऊड (कि० लाणें, देणें, करणें)
२ माथयदात्याची आटवण, स्मरण ठेवणें (कि० लावणें, देणें,
लाणें). म्ह० तगला दुमणी तेजीला इशारत

दुमणें—न १ (व) फुणणें २ तगादा, टोंचणी दुमणी अर्थ
१ पहा

दुमदार—वि शोभित, रम्य डौलदार, मोहक छानदार
सुरख

दुया—उ ल्हान जातीचा एन पोपड

दुटदुर—खी १ वेडकाचा आवाज. २ (ल) एकसारखा
प्रास घणारा आवाज, प्राप्तदायक छकार, घमकावणी, कुखुर
किरकिर ३ शोडा वेळपर्यंत चकित करून सोडण्यासारखे दृश्य
४ गमजा ५ टिरटिर पहा

दुरदुर, दुरंदुर, दुरदुक—खीन १ (वेडकाचा आवाज)
दराव दराव, दराव दराव 'त्याच्यापुढें दुर दुर दुरां दुरां शब्द हे
मिठी करिची।' —मोरणें २७ ९ [ध्व] २ वरील दुरदुर शब्दां
तील अर्थ २ पहा भिकाऱ्याचा प्रास, तगादा दुरंदुर पहा (कि०
करणें, लावणें, माडणें)

दुरकस—खी १ दुरदुर २ (र) खरडपट्टी, हजेरी, कान
उघाडणी (एखाद्याची या शब्दास जोडन) (कि० लावणें,
माडणें, करणें) [ध्व]

दुरमा—वि १ टेंगणा, हुसका छुजट २ आवड, गिझा
(अवयव)

दुलदुल-ळां, दुळदुळ-ळां—किवि रोखून, सोत्सुर,
टक लवून (कि० पाहणें, वचणें) 'ते दुळदुळा पाहे दारी दिशा'
[ध्व]

दुल्ल—उ (अलील) शिध —वि टेंगणा, दुरमा पहा
दुवाल—उ अंग पुसण्याचा पचा, रमाल टावेल पहा [इ
टोंक]

दुशी—खी (व) चोळीची पुरवणी, जोड हुशी अर्थ २ पहा
दुशी—खी (व) गव्हातील कोंड्यासुद्धा असणारे दाणे.
[स दु]

दूरु—खी १ कळ, गुदकिणी युक्ति, लुनी, मळखी, फस
विण्याची दिकमत, गूढ (कि० सापणें, सापडणें) २ धोरण,
लुनी, हातोटी, कसन, उत्सुकता, बोशाल्य, हुपारी, शीघ्रप्रवृत्ति,
कल्पकता, आकलनशक्ति, अभिप्रेक्ष, पटव ३ (टोंक=अणुलुची)
जहरीच्या वस्तु, स्वामयिक गरज, सुस्थितीस आवश्यक परि-
स्थिति, काल, साधनसामुग्री, निगा, ब्यरस्या बंधरे, काळजी,
दक्षता (मापूस, जनावर, वस्तु इ० बी) 'शेताची दूक सामा-
ळी पाहिजे' =सर्व प्रकारची काळजी योग्य वेळीं घेतली पाहिजे
४ टक रोखून पहाणों, एकाग्र दृष्टि दूक हा शब्द जेव्हा दूक
राखावयाची या अर्थी असेल तेव्हा धरणें, सभाळण, राखणें या
क्रियापदाबरोबर योजतात आणि जेव्हा हयगय या अर्थी असेल
तेव्हा चुकणें, टळणें अतरणें या क्रियापदाबरोबर योजतात
(जिवण) दूकेवर ठेवणें—कुकुकाळ, अनाचे गुणदोष व आपण
प्रकृति हे सारें ध्यानात घेऊन जेवणें दूकेन—जेचणें—निजणें—
टोलणें—औपघ घेणें—देणें इ०—या सर्व गोष्टी योग्यपणें,
गरज आहे—नाही इ० पाहून काळजीन व नियमितपणें करणें

दूक—खी १ (व) औपघाचा टक माना दुधाच्या दोन
दुका देत जा' २ (व) सवय

दूस—खी १ चक्कप, रत्नपक, डामडोल माटेपणाची टव,
एट शोभा, दिवाळपणा २ मनात भरण्यासारखा गुण, चिन्ह
नवी व नुसक वस्तु चमत्कारिक वस्तु नवीन व आश्चर्यकारक

टिप्पणी, टिप्परी, टिप्परी—श्री १ बहुली व दित
पयल खरेल अता एर पशी याचें अडें खोनेरी असुन त्यात
सामली किमत येने 'टिप्परी यमाची तराळीन।'—अज ७३ २
टिप्प अर्थ १ पहा ३ (कों) पाटस्थळ पिकाल पाणी टेंण्याची
सगी [स टिप्प] म्हू० टिप्परी वेरील सपुद्र आडविते न्युद्र
मापून उक्तील प्रत्ययनिर्देशी दीपे प्रयत्नाले मोटे कृत्य करतो
(याचद्वाराची एक गोष्ट आहे)

टिप्पळी—श्री (कों) रोंडा

टिप्पळी—उ तापून रेंगाच्या नीळमणी

टिप्पळी—श्रीअव (कों) रोडपा, पाळे, चेष्टा, लुच्चे
गिरीची माडगे, भडक्या (वि०) मारणे, उनाडपणाचे चाळे करणे)

टिप्पळी—टिप्पळी—किवि उडतउडत, उड्या मारीत, उडी
घेत (वेड) [धर] ० उड्या मारणे—उड्या मारणे, खिदळणे,
हुदडणे (लहान मुलांने)

टिप्पळी—न जस्तांवे वजनाचे हलकें भाडें [३ टिप्पळी]

टिप्पळी—विवाळे निषेध, फरसा परणे

टिप्पळी—अकि टिप्पळी [टिप्प टिप्प] ध्व]

टिप्पळी—उ १ टिप्पळा, घेव, बिंदु २ हाग, एण, बिन्दु
३ (ल) मारीक टिकला ४ गळती, सतणची नियकरी (पाऊन,
गळणारे पाळे, जोले वज्र पावी) (कि० लावणे) हद्द हद्द एण
सततचा मार 'धपका सोसतो पण टिप्पळा सोसत नाही.' [ध्व]

टिप्पळी—गिरी—श्री नुन्याने भित गांरेच्या दरजा अर्थे
'वेळळ गळत असे त्यास टिप्पळी कविली'—तीप्र २७३

टिप्पळी—श्री १ टिप्पळा अर्थ ४ पहा (कि० गळणे)

३ (ठ) तगावा, निकड, दुमणे (कि० लावणे, घाडणे, करणे)

टिप्पळी—टिप्पळी—किवि गळण्याचा पणपट अता
आवाज होऊन [ध्व]

टिप्पळी—न १ चित्री, स्मरणपत्र, टांचण, यादी २ जन्म
पत्रिका ३ उडी उडी (वाघ इ०ची) (कि० टांचणे) ४ (कों)
नेमकेले स्थान किंवा वळ 'दीस उगवण्याच्या टिप्पळी' आणी
वाणीचा प्रयोग निश्चित स्थान, तोफ किंवा बाण याचें लक्ष्य, तार
कॉट टिप्पळी मर्यादा—आठोरायत येणे, आवडत्यात किंवा
कसेत थें? टिप्पळी—न स्मरणवदी, (वैमापयतां) जमी
नीच्या लावीकरी टिप्पळी टेंवण्याची वही

टिप्पळी—श्री १ याद टांचण इ० करण्याची क्रिया, टीप
२ टिप्पळी अर्थ १ पहा. [टिप्पळी]

टिप्पळी—उ गावाची लष्कराची वगैरे मोजक्याद ठेव
णारा अधिकाारी [टिप्पळी—नवीस]

टिप्पळी—अकि १ येरवेच पडणे गळणे लाव होणे २
(वज्र इ०) टिप्पळी, टाका घालणे [ध्व टिप्प]

टिप्पळी—अकि १ टिप्पळी, यादी नरणे, टांचण करणे २
धाई, तेव इ० शोषून घेणे, वज्राने पुसून काढणे ३ धान्याचा एक
एक दाणा वेंचून घेणे ४ गोळी, घाण, वेड इ० नी लक्ष्य घेणे,
नेम घालून मारणे (लडाईत) एका निगडून काढून ठार मारणे
५ पुना इ० नी भित सारवणे ६ (खेळ) ईशेने पडून झाड, दगड,
खेळगडी इ० स शिवणे, स्पर्श करणे ७ मोजक्याचा स्पर्श करणे,
खिडून ठेवणे ८ शिवणे, दोरा घालणे, टांका घालणे टिप्पळी—
उ धाई टिप्पळी, शोषून घेण्याचा एक प्रकारचा कागद

टिप्पळी—धार्ड—घाळी—पुढी टिप्पळी पहा टिप्पळी—
खेळी—उ टिप्पळी पहा

टिप्पळी—उ सोनाराची हातोडी टिप्पळी पहा

टिप्पळी—श्री धाईचे व जोराचे केलेले कृत्य, अति
शय त्वरा जोराची घावपळ, गडबड 'क्षणभर एवढीची टिप्पळी
धाई जाली'—भाष ४९ [टिप्पळी—धाई]

टिप्पळी—श्री १ मारी पावशेर २ वीतमर लावीची व्हान
काटी, काडी (मगारा इ० वाचें वाजविण्याची, खेळणील, तमेंच
हाताच्या चोटांमध्ये विरगळण्यासाठी घालण्याची) ३ (वाय)
ताल घालण्याची वीतमर लावीची काटी, ही प्रत्येक हातात एक
एक घेऊन एकावर एक आपटून ताल धरतात ४ एक प्रकारचा
चाप 'कोणाहि मको टिप्पळी' हे नाकीची धमडिजून कोटि परि।'

—मोडल्या ४९५० यावरून ५ (ल.) अनास धड वज्रगरी, जल
द्वन टाकणारी वज्रगरी यांना व अतिशय दमल्या—भागल्या
नंतरच्या अग ताळण्याला व इजेला किंवा वेदनेला हा वाक्य यांचि
तात

टिप्पळी पुनव—पुर्णिमा—श्री टिप्पळी पौर्णिमा

टिप्पळी—पट—न १ टिप्पळी अर्थ १ पहा - २ दाई

३ उसाचा कुवडा

टिप्पळी—वि (व) तीन, पाच, पंधरा ही संख्या

टिप्पळी—श्री (कों) जिहीर इ०मध्ये पाणी टिप्पळी टिप्पळी
भरावयाबाजी होणारी पाण्याची अल्पता [टिप्पळी]

टिप्पळी—श्री एक कुलवळ

टिप्पळी—अकि थेंब थेंब गळणे (भाडे, छप्पर, वज्र ०४)

हद्द हद्द पाडणे, शिरणे [टिप्पळी]

टिप्पळी—न थेंब, अशुद्धि [टीप]

टिप्पळी—उ (रागा) जिह्र, दीपमाळ—विनिक्ति चक

चकीत, पाहरे शुभ (चादणे) 'त्यावळी चादणे टिप्पळी पळें
होते'—अमृतोदय ४३ प्रकाशमान, तेजस्वी [स टिप्पळी]

टिप्पळी—धार्ड—घाळी—पुढी नगान्यावर टिप्पळी
वाजवून खळावयाचा नाव टिप्पळी—उ वरील खळात नाव
णारा

टिःखेळें—न (सोनारी) चौकुल्यावरील पत्रा वसतून
दरण्याची हातोडी

टिपूस—न १ थेंब, वारीक थेंब २ पाण्याचा स्वल्पाचा ३
(ल) टिंगमीने जडून पडलेले भोंक

टिप्पण—न टीप, खुलासा टिपण पहा

टिपणी—स्त्री टिप्पण, टीप, खुलासा, टीका, व्याख्या [ख]

टिपस—स्त्री (व) निजास, ऐट

टिब—न थेंब, अक्षरावरील अनुस्वार, अनुनासिकाची छुण,

पृथ्व

टिरकणें—अकि थेंब थेंब गळणें (पाऊन, वस्त्रातून पाणी)

[घ]

टिरका, टिबुक—उ १ टिपका, थेंब रडाग, कलक, कालिमा

टि(डुं)र—न (ब) १ टेंपूळ २ ल्हान टेंकडी

टिया—उ (राजा) थेंब

टिरी—स्त्री ल्हान मडकें, ल्हान दाडी

टिग्या—उ (ब) टेंकाड, उच जागा, उचवटा, माथा 'एका

निन्यावर पाट आहे, दुपन्यावर वेळळ आहे'

टिबू—उ (ब) दोप, ठपका 'शेतटी आमच्यावर टिबू
देवण तुम्ही'

टिमा—उ १ पानवेलीवर पडणारा एक रोग, मेकाडा २

(घामारी) दाग, दाचा

टिमकारणें—अकि १ माणें, चोपणें २ (ब) रागाणें
गळे वडातून पडाणें, कान उभे करणें 'कान टिमकारल कुत्र्याणें'

टिमकी—स्त्री. ल्हान नगारा, टमरी [घ] म्ह० जेथें नगा
न्याची पाई तेथें टिमकी तुजें काय? '० देणें-आहीर करणें

• बाजविणें-१ अपरीति होणें २ उदो उदो करणें, जाहीर वरणें

टिमटिम—स्त्री १ टिमकीचा आवाज २ (र) चैन, मजा
'हा दोन दिवस टिमटिम करतो, पुढें भीक मागल' [घ]

टिमटिमा—किंवा टमटम, टमट्या, टिमकीच्या आवाजा
गारमा आवाज होऊन [घ]

टिया—उ तारड्या दोन्याचा ल्हान जातीचा पोपट

टिरटिर—स्त्री १ क्षणभुर तेजस्विता, चक्कट, आनंद
(पत्ताग निळा पाला एकाएकी मिळालेल्या पेशाणें होणारा निळा

पत्ताग मडाचाकामी माणमास बोड्यासा प्रांतीने मिळालेल्या
माणमासगुन होणारा) दगिआचा वार दिवसाचा थीमवी डोल

[घ] टिरटिरा—किंवा चमडून, चक्कटगणें क्षणभंगीने
[घ]

टिरी टोर—स्त्री दुपण 'एक गिरीचा मृदग वरून। बाहुल्या
दागिरी वरतीनी।'—ह १० १४५ • पिटणें—अत्यानंद हाणें

• पटविणें—पडाई माणें

टिन्या—वि खुनट व अशक (विशेषत पशु)

टिरां—वि हलकट, नीच, लुच्चा, दुर्गुणी

टिळू—वि ल्हान, खुजा, खुका, टेंपू व मजतूत

टिवंचणें, टिगळणें, टिबचा—टेंचणें मध्यें पहा

टिरटिवणें—अकि टिबकीप्रमाणें टिबटिब असा आवाज करणें

'टिबे थोर टिबटिबती।'—सुभादि ३६.५८

टिवटिवे—न (गो) तुणतुणें

टिवल्या (ळ्या) वाव्हल्या (ळ्या)—स्त्रीअव उनाडपणाचा

किंवा तास योग्यता नमता केलेला सोदेगिरीचा डोल, खोड्या,
उनाडपणा, वुचेण, रिचामटकड्या गोठी, छानछोकी, चरीपरी,

बर्फेरी सवई अकडवानी, नखरा, थगमस्की, वेडेंकाकडें नाचणें,
स्वैर व अनियमित कॅमि, टवाळम्या करीत दिडणें, बाहुलीसारखें

नगणें, गुरडणें [टिवली+वाहुली]

टिवळी—स्त्री नारळाच्या वरवटीचा तुणडा

टिवा—उ टिपका

टिवाटीव—स्त्री १ टिबवी पक्षी २ (ल) उच व सडपाळ

माणस

टियाळ—स्त्री (शेतकऱ्याची) शिदोरी

टियाळ—स्त्री नडणी, वाघविशेष 'सुखुरिती टियाळा।''

—शिशु ५२३

टिसवा—उ (ब) सक्की केलेल्या झाडास येणारा नवा
अक्षर.

टिळक—उ टिळक अर्थ १, २ पहा [स तिलक]

टिळ हा—उ (ब) टिरका टिपका, बिडु (दप, दूध ६०चा),

गुळगुळीत, चमकदार गोळी [टिळक]

टिळटिळीत—वि भरपूर व सतत, चक्करीत, तुकतुकीत
(गद्य प्राश्न) [घ]

टिळा—उ १ टिळका अर्थ १ पहा, पोड, हात इ० वरील
गधाच टिळक २ कपाळावर गण लावण्याचा नाम, यत्र, छाप [स

तिलक] (चाप्र) • करणें—राज्यावर यमणें 'की तुम्हाची टिळा
करू मुनिनी।'—कथा ३ १७ २० • टोपी करणें—पवित्रपणाचा

बाण देण्याचा करणें नदून यदन मुशोमि होणें • वेधशीस लावणें—
मावलीत सव जातीत जेवणायाम घालावें सामाज्य—• विडा—

उ पाटलाचा एक हूर टिळेडोळे—पुत्र १ कणकच्या किंवा
मातीच्या मुखवण्यावर गण व दाळे काढणें २ नेणें, घाटमाट,

नखरावानी टिळेपटटे, टिळेमिळे—पुत्र सव प्रकारच्या
नमन्याला व्यापक दाट (कि० करणें, होणें) म्ह० टिळेपट्ट

नायकाच फात हाळ बायलाचे टिळेफाटे—पुत्र (उपद्रासांने)
बायलाच्या कपडावरील लाज व मने मोटे कुट्ट टिळ्याचा

धनी—उ सुकून, निर्याचा धनी पहा

कल्पना, साध, पेंशन, तन्हा, पशन, चाल, विचार ३ धा ३
 युक्ति सुवी (कि० पाठ्ये) ० द्वाद-वि १ मोटा व मुदर, मुग्ग
 न भरपूर, तेज पुत्र, तेजस्वी दुमशर पहा २ सुनिश्चयस्तीनें दुकृत
 टे(टै)क—की १ यफा, यकावट, पुटे पालग्यानी अनायया,
 दुबेला, कुठिनाय्या (हा दादर व्यापक अर्थाचा अन्वय तरी
 याचा मयादित उपयोग करतात) 'दहा लादुमार्शन म्हणून दोतो
 परतु पाच साताच टेक शाही' २ हपेये, धेये एश निगय दाम
 समजून, अवमान, तामव्ये, सिम्ह (आदरातिथ्य, धार्मिक
 विधि, दानधर्मे यत्नील) (कि० रासगे, रामाळणे, सोडणे)
 'प्रमणी २०० गुदा पाहुणे भोजनास आले तरी गृहस्थ टेक
 सोडावयाचा नाही' ३ स्वामाविक व नेहमीच्या किंवा संवयीच्या
 गरजा, परीरायव, परिपाठ दव अवे ३ पहा (कि० रासगे,
 सभाळणे साधने चालविणे उत्तरणे [टेक]=वायुग खणे,
 हि टेक] ० धरणे-प' धर्त, चिह्नून राहणे नेट घरणे टेकीस
 येणे-दमून जाणे, अममधे होणे टेकीस टेक उत्तरणे-तालास
 सोल घेणे, बराबरी करणे, हपयां लावणे ० द्वाद-टेकीचा पहा
 टेकीच्या-वि आदरातिथ्यात तत्पर, उदार, स्थिर, दमवयेत
 निळाक

टेक—पुन लहान टेकाड, होंगर, उचवग
 टेक—न १ पेंव समूह, पु १ 'तेप निळ येती गा आलेडे'
 सुकसाने टेकपुट १—एना १९ २१३ २ ३६७ (व) हुमी,
 गवे, धेये ३ (व) ह', द्वाद
 टे(टै)कड-डे, टे(टै)कडी—तकी लहान होंगर टेकाड,
 उचवटा, होंगरी
 टे(टै)कण-ण—न टेकु, टेका, आधारमूत पदाधे [हि
 टेकना]

टे(टै)कणे—सकि १ आधाराने टेवणे, राहणे २ (स)
 एवाचा धवावर, कामावर आशने अवलून राहणे, भरवठावर
 असणे खपट न करता विसून राहणे 'ज्या त्या गोष्टीत सत्का
 रावर जी टेकवाची त्यास सवय लागली'—नि ४१३ १ २—अकि
 आधार पणे, अग टाकणे, ओगटणे, टेपणे, रेलणे, (स) अवल-
 वून राहणे (स) प्रकृत होणे 'आथिण्या प्रदारे काम नव्ह
 उरा। म्हणुनि व्यभिचारा टकरिणे।'—तुगा ३०१ [हि टकना]

टेकणे, टेकावणे—अकि (एसादी गोष्ट) पूर्ण होण्याच्या
 वेतात येणे, अगदी जवळ जवळ येणे वेतात असणे. 'मरायास-
 बाळत व्हावयास टेकणे-टेकावणे=मरणोन्मुख होणे, अगदी
 बाळत होण्याच्या वेतात असणे

टेकवाज—नि (व) गर्विष्ठ
 टे(टै)कवा, ट(टै)कर, टे(टै)कावर—प १ टेकण पहा
 (कि० हणे) २ थिरावा किता पाळवळ, आधार हुजारा, पुटि
 (कि० वेणे)

टेकस—प तारेचा भासू शिळा
 टे(टै)काड, टेकुड—न १ उचवग, लहान होंगर, टेकडी २
 (स) डीग, राग (मोडरी इमारा, माती, चुना, कचरा ३०-नी)
 डीग, राग, गदा, वेपुव्य, (पुस्तके, बागद, बरेडे, धव, वज, काळजी
 पाणे, रोग ३०-ये) उतावे टेकाड-भगवच स्तन, भरवा
 छाती बपाळाटे टेकाड-उच वपाळ पोटाचे टेकाड-
 मंगनीपाईये पाट, पुगेळे पोटा

टेकाडी-डी, टेकाडी—नी लहान टेकडी, उचवग
 माय डीग या दाराने आन टेकड किता उकाड दर्शवितात
 टेकी—नि (व) हमी, दुगमरी
 टेकी, टेकुली—मी टकरी पहा 'तुमिचे गेली टेकुली।'—
 गीता १ ११७४ 'बोळग उत्तर टेकिया।'—विपु २ १४ ४०
 टेकु—प १ ज्याच्यावर तरक टेकतात तो आधार किंवा
 थिराविणु २ पाळवळ पुटि
 टेगळ-गूळ टेकाळ—न आपतामुळे दाख्याम येणारी
 गांड, उतगळ दुग, दुगर पहा
 टेगूळ—न (राजा) मराठी सकलीचा एर प्रकार [तामिळ
 तेन=मभ+गूळ=मडी]

टेटर—नि (ना) सुगोर, हपेगोर, तादर
 टेडवी टेड—नीपु एक प्रकारचे शाड
 टेडावणे—अकि टट वरणे (पड्याचे) टपेहा डयाहा
 वरणे (लहान मुलाचे) [ध्व]
 टेडावणे—सकि (कों) १ कडीच्या पानाचे न कापता
 हाताने फाडून तुकड करणे २ विडकारणे, घडा करणे [टटेध्व]
 टेद—पु एक औषधी शाड
 टेटे, टेटे—न १ साडुसी, टिटवी २ पड्याचे ओरडणे २
 —कोन लहान मुलांचे रडणे (कि० वरणे, लावणे) ३ फोलाव
 यास शारभ करताना लहान मुलांचे कलेला पहिला उच्चार (कि०
 वरणे) —किनि वरील प्रकारे आवाज करून [ध्व]

टेणपा—पु मारण्याच्या उपयोगाची जाड काठी, सोटा,
 डाडके [ध्व का टाण्णी, टोणे, टोणपी, टोणप=सोटा, बड्या]
 टेणपणे—कि काठीनें टेणण्यानें मारणे, सोडपणे [ध्व]
 टेणा-पया—प १ दिव्याची जाड वात २ एड व धपपुट
 प्राणी (डकुण कड ०)

टेणे—न उडी, सडी (कि० मारणे, पणे)
 टेण्—न (व) टणपा, जाड व वाटोळा लाकडाचा तुकडा
 टेण्पा—नि (व) धथोण (माणूस)
 टेण—पुन १ टेक, उचवग, ओग २ —मी टकर दुसरी
 ३ —न (टेपवडल योजतात) (सुम्यावडल दिरेली) शिक्षा, रागा
 याची मुख ४ (राजा) दिसाड टेकळ, हप ५ (राजा)

मिकावानें मारलेला तडाखा (कि० मारणें) ०टाप-पुअव (वों) टकट्या, उचवटे इ० [टिप द्वि]

टिप—खी (सिपी) वपट्याचें माप घेण्याचें साधन, इचपटी (भितीची सिंवा नाडीची) [इ]

टिपण—जें—न (राजा) खाव अपुरा पडल्यास त्याच्या वर सिंवा चाली भरतीसाठी लाकडाचा बसवावयाचा तुकडा [स टिप=फेकणें, टाकणें]

टिपण, टिपर, टिपरण, टिपरें—नपुन १ दोप, धोल, ठपका, उपरोधिक भाषण, अप्रत्यक्ष टीका, टापरण (अपराध, कृपा, उपकार यांच्याविषयी) (कि० मारणें, देणें, देवणें, देणें) २ निमित्त सवव, कारण [स टिप=फेकणें, टाकणें]

टिपर—न उचवटा टिकाड

टिपर—न (शाकारणी) घाचेंत कौल साफ बसविण्यासाठी चाली टकण बावयाचा कोलाचा तुकडा

टिपरणें—सकि १ टापरणें, ढकलणें रेटणें, कोलणें २ (ल) (निवासी घरेलें) गमोर होणें.

टिपरणें—न मोगरी, बळकट दाडवें, सोना

टि(टि)परा—पु १ उचवटा टिकाड २ दोप धोल, ठपका, टोमणा (कि मारणें)

टिपराण, टिपार—न (राजा कुण) निमित्त जबाबदारी —मसाप १ ६११

टिपलणें—सकि १ फटकारणें, एखाद्याच्या अंगावर धावून जाऊन त्यास टोकेणें २ ढकलणें, रेटणें ३ टोमणा मारणें, उपरोधिक भाषण करणें ४ —सकि एकमेकावर आपटणें आदळणें, धडक लागणें धडकणें ५ (व) (अशील) गरोदर होणें ' इत कयात इतल्याया टिपलली ' ६ टिपलणें पहा

टिपलें—न (व) (तिरस्कारार्थी) गरोदरपणा, मोठें पोट ' लगेच तिचें टिपलें आलें '

टिपशी—खी १ (राजा) टापशी २ नक्कर

टिपाड—न टिकाड, ल्हान टिकडी ' तिडडचे मोठे गणनबुवित पवंत म्हजे इकडची टिपाडे ' ~नि ५८१

टिप—वि (नदमाया) तरा सळ्या

टिप-म टिमा—पुखी (वों राजा) ल्हान टिकडी, उंच वग, टिकाड

टिप(म)रें, टिप(म)रें—न टिपुणीचें फळ

टिपल—न १ ल्हान मेज २ बायळ [इ]

टिपली—खी (हटकरी नाविक) लोखंडी गांठ चकती, चाक टिमलीपहा

टिपळी—खी १ फणमाच्या मालावरील काटा २ बायल्या दाराविताना सिंवा हमलाना बाहेर दिसणारे दात ' टिपळी काढून कां हलतास '

टिवा—पु १ साडीचें, जोगरीचें शिखर, अग्र, टोंक, तुरा, खंडा, शेवट टोंक

टिवा टिमा—पु १ शाडाचा पेडाभा, खुटे खाबासारखा उपयोग केलेला २ (ल) आधार आश्रय ३ मोठीला बाळलेली पानें हिंवा चिथ्या इ० गुंडाळून केलेली मशाले (दरोडेखोर, उजे डासारी हिचा उपयोग ४ तितास (पोलिसां दिवनी ' मग कुड लिमियेचा टिमा । ' —झा १३०५३३३ गांधळातील) दिवटी, दिवा ५ (माण) विन काचेची व खाली लाकूड असलेली टिनची राबिल तेलाची मोठी चिमणी मोठा काकडा ६ डौल ऐट, गर्व [वम]

०पाजळणें—१ दिवा लावणें २ (ल) (इत्सितायी) एखाद्या अग्रसिद्ध मनुष्याचें एखाद्या वृत्त्याचें सिंवा श्रीमतीचें एकाएकी पुढें येणें प्रकाश पाडणें, पराक्रम करून दाखविणें, डौल मारणें (आपला) टिमा मिरविणें चालविणें—इतल्यावर आपलें

वचेंस्व देवणें बरचप्पा करणें, बरचड होणें, दिमाख दाखविणें ०मिरविणें—ऐट करणें, दाखविणें डामडौल करणें, टिमेकरी—

टिमा—पु मशालखी (दखडेखारातील)

टिथी—खी (वों) नारळाची खंडी

टिबु(सुर)णी—खी १ एक जातीचे झाड २ एक प्रकारचा रुपया [स तिड्ड, प्रा निंबव]

टिबूस—न टिपूळ, डेंबूस, गाठ (शरीर, झाड जमीन यावरील), उचवना, उटपळ, पक्षा

टिबर—न (व) टिबल पडा टिबुरणी फळ

टिबलणें—सकि (व) ओरडणें, बोलणें, रहणें [ध्व]

टिमा—टिवा पडा

टिमा—पु (व) पुण्याच्या पोळीचा कुस्करा व टप याचा काला ' पोळीचा टिमा कर व त्यावर टप घे '

टिमी—खी टिकडी ' टिमीवर सुचेंवदी करून ' —पेद ३ ११०

टिम, टिब, टिबोव—पु (पुण) वेळ बघत [इ दाहम]

टिमली—खी (नाविक) एक लोखंडी पत्र्याचें पडें यास दोरी प' वसण्यासाठी बाहेरील आगम खाच असते

टिेर—खी १ अति वृत्ति बीट मिठी दिसारी (अन इ०खी) २ टर वग चेटा फजीति (कि० करणें, उडवणें) ३ (व) तुकडा

टिेर—पु गुवाचा विटेचा पोहो

टिेरकी टिेर—खीन (वों) १ न गराच्या जोगडाला मजो मध जवें इमाड बागवयाचें सधें मारावयाची एक बोटभर लुटी २ नामरगुनामज्यें इमाड बगवित्यावर तें निपु नय म्हणून बगवि

लेली गुपी

टेलटिकुरी, टेलटिकुरी—खी (गा) अळटळ, दाळा ' टाळ, उगाच मज्जणें

टेलुलकरणे—कि (व) चान्हीकडून बोलणे

टेलिफोन—उ शब्दवाहक यंत्र [इ.]

टेलु—वि टिळ पदा

टेव—उ १ सोदेगिरीचे दग, युक्ति, वाईट संवय, दुर्लक्षण, नखरा, चंगपरी, खोड होम, आवड (कि० पडणे) २ टेवण, आवडीत, दग ' मस्तरीची दिमे केवळ टेव । '—स्वादि १५ ६४ ३ रीत ' नवल सांगती ते टेव । युक्ति चातुर्य वैभव । '—एमा २० ५३५

टेव-ये, टेवरेव—उ अव (राजा) नखरेवाज माणसाचे काही दंग, गुस्त्या, लकवी, खुब्या, मोहक हावभाव, छानछोची

टेवखोर—वि नखरेवाज, अक्षवाज, यात्रासांगत राहणारा, पेटवाज [टेव]

टेवण—म त्रिपण अर्थ २ पदा ट्राविक वेळ, योग्य प्रसंग

टेवरड—स्त्री (व) बागेतील बाऱ्या (पाण्याचे लहान पाट)

फोडण्याची लाकडी बुदळ

टेवा—उ १ (राजा) जमीनीत किंवा भिंतीत पाडलेले लहान भोंक, धीळ, जमीनीतील खळपा, खोलगटणा २ क्षताचे शोधन ३ दग, बौल [टोंकणे, टोबणे]

टेस—स्त्री (व) १ ताठा, गर्व २ छेज, दिमाख, डौल, नखरा

टेडणी—स्त्री हटाळणी, अनास्था, टडाळी, हंसे ' साधुप होईल टेडणी । '—एकद ५ ५२ २ पहारा, बैखरल रक्षण ' करी टेडणी होती । '—झा १३ ५०५ ३ अडकाव, प्रतिषध

टेहर—स्त्री टेर, टर, अपमान, विटवना, फजीति (कि० करणे, उडवणे, उडणे, होणे)

टेहर—उ गुवाचा, विटेचा पोहो किंवा डोंग, टेर (कि० घालणे, पडणे)

टेहलणी, टेहली—स्त्री इकडे तिकडे आजूबाजूस निरीक्षण करणे, फिरणे (कि० करणे)

टेह(हे)ळणे—अकि टेहलणी करणे खेपा घालणे, पाहारा करणे, चोरीसाठी गुप्तपणे न्याहाडून देणे—सकि चालविणे, कदमावर चालविणे (घोडा इ०) [हि टेहलना] टेहलता पाहारा—उ फिरता पाहारा टेहलता पाहारेकरी—उ फिरता पाहारेकरी, चाऱ्या उलट बैठा पाहारा—पाहारेकरी

टेहळटिकोरी—स्त्री १ बाकाईने पाहणे, टेहळणे, न्याहाळून पहाणे, इकडेतिडके तपास करणे २ भटक्या मारणे, हँवर गमन, उन्हाडकी ३ आजव, हाजीहाजी ४ (रागने प्राप्त) निरोपानिरोपी [टेहळणे+टिकोरी]

टेहळणी, टेहळी—स्त्री दुरून केलेली बाकाईची पहाणी, परीक्षा, चारीक दृष्टीने पहारा करणे, दुरून एखाद्याच्या हालचा लीवर नजर देवणे, गुप्त पोलीसाची नजर [टेहळणे]

टेहळणे—अकि शुक्रमृष्टीने पहाणे, चौकशीच्या नजरेने पाहणे, दुरून बाकाईने पाहणे किंवा तपासणे; पहारा करणे, गुप्तपणे सतयित माणसावर नजर देवणे, एखादे गुपत्य उघडवीस आणण्यासाठी पहारेकरीने बाकाईने पहाणे ' हे अक्षर मला साफ टेहळत नाही ' पाहणी करून सवे गोष्टीचा तलास लावणे. [छ लतचद, हि टेहलना]

टेहळथा—उ पहारेकरी, हेर, वातमीदार, गुप्त दूत, चौकशीवर नेमलेला माणूस—वि टेहळणी करणारा, उत्सुकतेने, बाकाईने कसोशीने पाहणारा [टेहळणे]

टेहर—पुळी टेहर पदा

टेहळटिकोरी, टेहळणे, टेहळता, टेहळी, टेहळपा—टेहळकोरी इ० पदा

टेहळको—वि (उ) टेहळथा पदा

टेहळणी, टेहळणे, टेहळी, टेहळथा, टेहळथो—टेहळणी इ० पदा

टो—उ (बं.) टोर पदा [टेवा]

टो(टी)क—स्त्री १ चोंच २—न दाख, ३ वजार, हत्यार, लेखण इ० चौ अणवृत्ती, अम, धाव, त्यावरून जमीन, गाव, खेडे, स्मरत याचा शेवटचा भाग किंवा जागा, प्रदेश ३ मोड, अक्षर [स लोकमन]

टोक—स्त्री (व) वृष्टि, मजर (कि० लगणे, काडणे) [टक]

टोंकण—न (राजा) टोंक, अम, दोंकट [टोंक]

टोकणधार—स्त्री (व) टणटण करणारी स्त्री ' बोलायला मोटी टोकणधार आहे ' [टोबणे]

टोकणणे—अकि भुईमुगाचा एवैक दाणा जमीनीत पुरणे टाकणे—सकि हटणे, प्रथ विचारणे, रोखणे, पुढे जाऊ न देणे (पाहारेकरीने) [हि टोकना]

टो(टी)कणे—अकि १ एलाशकडे उत्सुकतेने पाहणे टुकणे, टक लावणे ' चाटावया छीअभरासुतासी । अहनिशी टोका । '—आराबाल १ १३ २ टोंकावणे, टोकावणे, टोकावून पाहणे निज पहाणे ' देवी बाहेर टोका ' ३ (व) दोघ, टफक देणे

टो(टी)कर—उ चामड्याची तेलवी पाटीसारखी लहान बुधळी (बुदळा उमा धिरला असता त्याचा एक भाग) चामड्याने मळविलेली टोणी (ही कधी हाडाचे खोड पोखरून करितात) २ टोकर, मोठी पाटी

टो(टी)कर—उ १ लव व जाड वायू म्ह० १ विजृब्धाला टोकर हाव (विचरीण व्याख्यावर मरते म्हणजे टोकासारखी—नळी बनते) =युससोदे नाहीसा झाल्याने होणाऱ्या दुःसात अनुत्पन्न म्हणतात (घरील म्हणीत टोकर ऐवजी टोलवहि

म्हणतात परतु तेथे त्याचा अर्थ निराळा होतो) २ अळा हात टोकर फितो (घरात) '—टोकरास बायलेल्या केरुणीने सर्व घर साफसुध होतें, म्हणजे घरात काहीहि मिळण्यासारखें राहिलें नाहीं

टोकर—उ १ (व) नारळाची कवडी, ववच, टरफळ, फोल २ (व) टीनपाट

टोकर—उ (व) सत्यनाश टोकर करणे—पैशाची उधळपट्टी करून नासाडी करणे

टोहरी टोंकवी—खी १ चामड्याची किंवा चामड्यानें मडविलेली लहान गोल पाटी २ (राजा कृ) उनाड पशूच्या गळ्यातील बाजूची घान, पळ्यातील लोटेणें [टोकरा]

टोंकरी—खी १ लावट डोंकें (साप, पाल, किंवा काही पश्यांचें) २ (बों) चोंच ३ जिमेचा शेंडा (साप, पाल इ० चा) [टोंक]

टोंकरी—कांदी फागद—उ जाड विलायती कागद (दकारी येदराहून हा कागद मुबईस पूर्वी येई अशी समजूत), जाड पोतुंगीज कागद, जाड टोकर=थाडूच्या पासून कलेला कागद

टोकरेहुरील—न नाववरचा कर

टोकरवणे—किं टुकटुक करणे 'टोंकवाल याळा आणिकहि ।'

—टुगा २३

टोकरा—उ १ ध्यास, हुरणी, छद, रानि (कि० धरणें, पणें, करणें, लागणें) २ रोज लागणा-या वटविलेला पैसा देऊन पेतलेल्या अनाच प्रमाण व असल्या प्रकारची रीत, टरलेले वेतन (अनाच्या रूपानें) (कि० लावणें, चालविणें, तोडणें, तुटणें) ३ गाडीवान तोंडांनें टकटक आवाज काढतो तो (कि० वाजणें, वाजविणें)

टोकरा—उ भाताची एक जात

टो(टी)का—उ १ धान्यातील एक किडा २ (शट्टेनें)

मोठ व ओबडधोबड टोण ३ माप, ताजता

टाकाचणी—खी टोकाचणी, डोंकें पुढें वरून पाडणें

टोकाउणे—अकि एखादी वस्तु बघण्यासाठी डोंकें पुढें करून पाडणें, (अल) टोकावणें [टोंक=अम]

टोंकारली—खी मुलाव्या खेळातील एक विनोदी सज्ज,

टुकटुक माकड

टोंकी—खी (गो) एक प्रकारची मासळी

टोंका—उ १ (गो) लहान टोपरी २ रानगी लाकांचें एक पवास

टोंग—न (बों) टेंगळ -वि हट्टी छापिट, उमैट, हबट (मूल, खी), अडदांड, अनगेल, हूड, चंदेल, शिरजोर, नंदार—वि पोळट डौली, बडाईखोर, पोळक अरदाव, पोळक गर्बिष्ठ, मंगूर

टोंगळ—वि १ जाड, ओबडधोबड (काठी, दाडकें) २

(ल) टोंगदार पहा

टोंग(घ)ळा, टोंग्या—उ (व) गुडघा

टोंगा—उ (क) खोळवा

टोंगाई—खी टोंगपणा, मंगलरी, स्वेराचार, चंदेल किंवा अडदांड वागपूक, आपडग (मूल, खी याचा), दाडगाई, उमैट पणा, लदाम सवय, जुलमी वागपूक [टोंग]

टो(टी)व—खी १ चोंच २ -न टोचून पाडलेलें क्षत, बोंच [स थोटी]

टो(टी)वणी—खी १ वेध, टोचण्याची क्रिया, सुक्ष्म अघाचा तीव्र आघात २ जाचणी, ठुमणी ३ फळाना भोकें पाडावयाचा टांचा, कांडीचें तीक्ष्ण टोंक [टोचणें]

टो(टी)चणें—उकि अणवुचीदार हातानें किंवा वस्तूनें छिद्र पाडणें, ओचणें, भोक पाडणें, वेधणें, क्षत करणें ' सोनारानें फान टोंचल्याचें दुख वाटत नाहीं ' २ (ल) मनास लागल असें बोलणें, गाजणें, मर्मभेद करणें, खोचून बोलणें ३ फळ, जखम इ० वर ओरखडणें, खरपडणें ४ आध्रयदात्याची इ० आठवण करून देणें

टो(टी)चळणें—उकि लहान छिद्र पडेल असें भोंसकणें, हल्लच टोंचणें [टोचणें]

टो(टी)चा—उ १ थोडें टोंचल्यानें पडलेलें भोंक किंवा दगडातून टोका काढल्यानें पडलेलें भोंक, अथवा लहान पाच, तसाच दगडाचा काढलेला टक्का, कपरी २ टोंचल्याची रूपा ३ फळाना भोंक पाडावयाची टोंचणी किंवा टोंक्याचें हत्यार [टोंचणें]

टो(टी)ची—खी टोचा अर्थ १, २ पहा (अल्पायी) [टोचा]

टाडकें—न १ लाकडाचा ओढवा, टोकरा २ टणपा.

टोटरा—उ तोटरा, लाजेच्या अभावानें होणारी अवस्था,

घसाचा मोरडपणा, तोटडा (कि० बसणें)

टोणकणें—अचिणें—सकि दाडग्या-टोणक्यानें मारणें, झोवणें, सबडून काडणें [टोणका]

टोणका—कें टोणकूळ—पुन दाडकें, टणपा, लट्ट साटा, ओढका ओढा टोकरा [का टोणिण, टाणें=दाडकें]

टोणगट—न (तिरस्काराची) टोणगा

टोणगा—उ रेडा, हला, पुडगा म्ह० टाणण्याच्या कार्नी कित्री=कोंबड्याला रत्न मलत्याचा उपवाग भरल्या टिकाणी या अर्थी

टोणगी—खी १ म्हेस, रेडी २ (ल) मोदी व आडदांड मुळी, घागडपिणा घालणारी मुळी

टोणपणे—सकि टोणपणे पहा [टोणपा]

टोपणनाथ(शुद्ध)—५ मूर्त, वयस्क, आइदांड, जलवाय
लाइडाया ओंहा, अगा मनुय

टोपणा-पै, टोणा—३ आंहा, दांडके टोणके पहा 'पुण्य
सतां एकाएकी । टोणपा येने मस्तर्ती ।' 'साहज्यात घड्य,
मूखीत टोणपा -२ (स) मूर्त विवाहीन, टोपणनाथ पहा
[का टोणिंग]

टोपणपेधर—३ टोणपा अर्थ १, ० पहा [टोणपा+ईश्वर]

टोणा-पधा—३ १ जाह गेल्लु वेंचूण, ऊ, गोचीह २
(सोणपा) प्रतिपक्ष्यात दान पड नये म्हणून हा शब्द उच्चारून
मोठ्याने ओरडतात. ३ जाह मतस्तर, टाणाणेणा 'सो गूढ
नेणेच मुश्ट टोणा।' -आगे २४ ४ (व) विटोवा गिंवा
मातीच्या बेंकडाचा तुकडा ५ टोला, पार 'प्रगतिर जर ते
हाणी टोणा।' -कैक १०३ ६ (वे) सोदा, दांडके ७ -वि
मूर्त, मद्र, निरर्थक (माणूस) [का टोणिंग, टोणे=दांडके]

टोणाटाणा-टाणी—३ टोणाटोणा पहा

टोणी—सी लाइडाया ल्हान ओंहा, गोट [का टोणिंग]

टोणे—न १ बैली मापाबरोबरचे वजनी माप 'हें मांढें
मगाचें टोणे आहे' २ (स) काहीं तरी बिकायत किंवा तका
होण्याचा धरा, जागा, अधिकार 'मिल्ल्याचीं बार टोणीं होतीं
तीन उजवीं' ३ जड ओंढें ४ चेंदूक, टाणाणेणा

टोणे—१ (राजा कुण) ठणका, हुमहुस २ (राजा)
फार माया उबवया टेकाड ३ (कु) दांडके, सोदा -वि
(राजा) अडाणी, मूर्त

टोप—३ १ घातूचें उमट व रद तोंडाचें भांडें २ (गायक)
बैसाची विणून तयार केलेली ४-६ वाडें रद व मानवर गाठ मारतां
येईल इतक्या लागींची पने किंवा वेणी, घुबडा (उपधानें स्त्रीचे
कान करावयाचे असल्यात) ३ (नाट) राजासांगी केल्या व
वेगड इ० चित्रविलेला लाकडी मुड्ड, सुमक्या, दिग्ब्रान 'भाडिया
बाणली मोहाळी । कण टोप रागावळी' -एस्व ८ १५ [स स्तुप
का गेण] ० फर-३ टोपी घाणारा युतापि नमाणव [टोपी+
वर] टोपडा-३ (तिस्काराची) टोपळ पहा टोपडे-२-न
ल्हान मूल किंवा स्त्रिया याची वदाची काजणेची, कुबडें

टोपडे—फि (गो) टोंचणे पहा भोंव पाडणे

टोपड-३ पोडपाचा एक रप -अध १ २८

टोपण—न १ भारी भोंक पाडण्याचें हत्यार गिरमिट, सामता
२ अणुत्तान ३ नगाच्याना खोकर, सलगाडा ४ झण्ण आच्छा
दन, आषण ५ टोपणनाथ जर्फ प्रचारातील नाव (मित्र किंवा
हुंडरातील मळकी एवायाव ज्या नावाचें हाक मारितात तें) ज्याच
हारिक नाव पहा ६ कानातील एक प्रकारची बाळी 'कोरिबिरी

टोपण घोववाळपा।' -गार १ २४ [का गेण-वाणिग]
० वाळी-सी टोपण जगे १ पहा हिवा आकार टोपणमारळा
अणुन निवा लोका चण्ण किंवा घागेळा असतो

टोपणी-पै—न गुजाराचें एक हत्यार, सामता (रु) टोपणा
टोपण, टोपसण—न १ टोपणा (सामत्या) चें भोंक
पाडणे, दिवणे, गुणगे घारीक छिन्न पाडणे, क्षतयुक्त घारीतान
मोंसळी २ साल काढण्यासाठी ओले लाडू इ० मागरीने हिवा
दाडक्याने टोंचणे, घटविलें ३ रप मार वेणे, टोंकणे

टोपन—न (घ) दांडीच्या जाडवे व दांडीस आधार म्हणून
सविल्ले आणूक लांडू

टोपपदर—३ (लुण्डे) ज्या पदरात उमे व आठवे सर्व
रक्षीमव असले अशा (लुण्डपाचा) पदर

टोपरेणी—सी टोपवणी, साळपा केसाची मुजुगाराची
पातलेगी ल्हान मुलाची वेणी

टोपरे, टोम—न टोपरे पहा

टोपला—३ १ मोठी वाटोळी पाटी, डुरवी, हारा २ (बों)
ल्हान टोपरी

टोपली, टोपलें—सीन ल्हान टोपल, पानी [टोपल]

टोपशी—जी १ टापशी, पूच (कि० बगे) २ डोक्याची
काली ३ तिरपाचे डोंकें टोपशी उडविणे—जोडणे खरवशी
काडणे, बोडती घडविणे

टोपसण—३ ल्हान पेटी, डवी, ताट ४-० टोपण,
सांक्रण, आच्छादन

टोपसणे—अकि टापसणे, वुज येणे, मुजणे फुगणे -सकि
टोपणे पहा

टोपस(ता)ल—न (ग्राम्य) साल, कातडे हा शब्द काडणे
(-बकि) या क्रियापदाबरोबर जोडतात व निघनें (-अकि) या
क्रियापदाबरोबरहि जोडतात काडणे या क्रियापदाबरोबर यागि-
ल्यास याचा अर्थ निवतपणीच अगावे कातडे सोलणे असा होतो
उदा० 'तो इतक्यात आला तर टोपसल काडोल' निघणे या
क्रियापदाबरोबर याचा अर्थ नाश होणे दरीद्री होणे, फार खूब
होणे असा होतो उदा० 'त्या प्रयोजनात मांन टोपसल निघाले'
[टापणे+माल]

टोपसा—३ १ डोंकें व कान साकले जातील अशा पद्धतीने
घुडाळलेले बक, टापशी (कि० बाधणे) २ सूज फुगवणी,
फुगरीण्णा, फोपशेण्णा (कि० येणे चढणे उतरणे) ३ सिक्याचे
डोंकें [टोप] ० उडविणे-टोपशी उडविणे पहा

टोपा—३ १ एक प्रकारचे हारले २ (गो) सोने, चांदी
आण्याची ल्हान मूय [टोपी]

टोपी—स्त्री १ डोक्यावर पागोट्याखारी घातलेले शिरछाण, कुडा, डोक्यावरची साधी टोपी, पावसाळ्यात डोक्यावर घेतात ती सल्लाद इ०ची घोंगडीच्या खोळीसारखी मोठी कुची, युरोपियन लोकांचे शिरछाण, लष्करी पोशाखातील नाना प्रकारची डोक्या वरील आच्छादने टोपण अर्थ २ पहा ३ खेळ ३ (इमास्त) खाव व इस्पिनर याच्यामाधील बाधकाम याची घडण गोल किंवा इतर प्रमाणांहि असते [स स्तूप-टोप, प्रा टोपिआ, वा टोप्प-झाकण, हि टोपी] ० घालणे—एखाद्यास बुडविणे, फसविणे, तोट्यात आणणे गणेशटोपी घालणे पहा **टोपी सलामत, टोपीचे राज्य तपो, गादीटोपी सलामत**—साहेबाना आशीर्वाद देणे

० **कर-वाला**—उ युरोपियन माणूस, टोपी घालणारा मनुष्य

टोपु—उ फुगटा, फुगारा, सून, टापशी

टोपूल—न (कु) लहान टोपरी

टोपे—न मोठा श्रेण

टोमका—उ. आल्यावकुल्याखेरीज रामोशी इ० गावातील इतर हक्कार

टोमणा-पै—डुन १ (विट्टीदाड) विट्टीला मारलेला टोला, ट्या, आघात २ (ल) व्याभोक्ति, खोच, मर्मभेदक टीका, टक्का, छद्मी भाषण [का]

टोमगी—स्त्री १ तगादा टुमणी पहा २ (वेवण्याचे) लहान साद त्यावरून ३ (ल) गावमहारास दिलेली लहानशी इनामी जमीन. [का]

टामणे—न हुमारे पाच शेरांचे तल मोजण्याचे माप

टोमसूळ—वि (गो) वडील माणूस किंवा पालक याचा पाक मसलेला, टोल्या, उनाड (मूल, माणूस)

टोमा(भ्या)टो, टमाटा—उ एक प्रकारच्या भाजीचे थुडप व त्याचे फळ हे शिरेचे, तांबडे, पिवळे असते धलवांगे, विलायती वांगे, आरोग्यदृष्ट्या हे महत्त्वाचे असून दात ओज्ज्वल्य (स्ट्रॅटिमिन) पार असल्याने हे शरीरास हानिबध्नेर आहे याने पानयरी कमी होते व ह्यागणीचा विकार बंद होतो व पचनशक्ति वाढत

टोलणे—सकि १ दुसऱ्याच्या अंगावर काम टकरणे, टोल घेणे पाळावोळव करणे २ धकायुरी करणे

टोलमैगध—उ उनाड माणूस धड्युड व दाडगा माणूस

टोल(हुर)र—वि पोळक किडवामी पावलेले, पावसून पोळक केलेले (चीट) कामगोधाचे उदिर। कारुणि टोल करीती अपार।—एस्तव १८ ४०

टाल्याटोलर-टोलपी—स्त्री कोलावोळ, हक्काटकर पायकळ, टाळमंगळ, टाळाटाळ (उद्योगधर्माची) ३ इष्टून तितके विष्टून इष्ट करणे

टोलविणे—सकि टोलाविणे पहा

टोला—उ १ दाड्या किंवा काठीचा तडाखा, रत्ता, आघात, दगड किंवा रोडा याचा तडाखा, फटका, टोका २ विट्या तुफडा, रोडा ३ तडाखा, टोमणा, खोचिचे भाषण (कि० देणे, मारणे) [हिंदी] ० **टोल**—स्त्री टोलाटोलव पहा [टोलणे] ० **टोसर**—उ १ तडाखा, रपाटा २ (ल) टोमणा, खोच (कि० देणे)

टोला(हुर)र—वि १ पोळक, न भरलेले (कणीत, धान्याचा दाणा, शेंग) २ किडवामे खाल्लेले, पोळक केलेले (धान्य, लाकूड) ३ (ल) रोड, सुकतलेला, चिपडलेला (माणूस, जनावर) ४ पोळक नळी (मेलेला विंचू, किडा याच्या शरीराची) 'विंचू व्याला टोळर झाला'

टोलावणी—स्त्री टोलाटोलव पहा [टोलाविणे]

टोलाविणे—सकि १ चालडकलीवर काम टाकणे टोळणे पहा २ एकमेकावर टकरणे ३ टोमणा मारणे, उपरोधिक भाषण करणे ४ फेंटाळणे, घालविणे 'मूर्ख स्वहित टोलाविले।'—शिवदिनकेसरीचे पद (नवनीत पृ ४४५) ५ एखाद्या माणसास टाळणे [टोलणे]

टोली—स्त्री पैसाचा आठ्ठा हिस्सा, अर्धी दमडी 'नलगे वेंचावी टोली धनानावे।'—नुगा १४

टोलेजंग—वि मजसूत, दाहणी, बडकट, खवीर, धकें खालून टिकलेली (इमात, खात इ०) २ अजब, भव्य, अत्यंत मोठे, प्रचंड [टोलाजंग]

टोल्या—वि टोलाटोलव करणारा, चालडकल्या, आपल्या अंगावरचे काम दुसऱ्यावर टकरणारा [टोलणे]

टो(टो)र—उ १ (राजा) लहान भोंक (जमीनीत किंवा भिंतीत पाडलेले—खाव पुरण्यासाठी किंवा शाड लावण्यासाठी), नोणत्यादि पृष्ठभागावरील खाव, राडगा २ शिरेची रूण म्हणून किंवा मग्यांदा दाखविणारे एक पृष्ठभर गोल राणेतले भोंक, मग्या किंवा दगडावरील रूण ३ राखण, दाराच्या उतराचे घर ट्या पहा **टो(टो)वणी**—स्त्री (राजा) बागणे, पावटे इ० जमीनीत घोटाने भोंक पाडून पेरण्याची क्रिया, दुपणी

टाउणे—न एक माप टोमणे पहा टाचणे भरणे—इच्छा पूर्ण होणे

टाउ(चि)न, टाविणे—सकि (राजा) टोवणी करणे, टोवणी करून जमीनीत घी परणे २ टोचणे लुगणे [टोचणे ध्य]

टोडो—उ (राजा) टोव पहा

टोह्या—उ (ना) पत्त्यांचा एक विशिष्ट प्रकारचा मंड, छब्युचा डाव [ध्य]

टोळ—उ १ पिडांचा नास करणारा व परा असलेला एव किडा ही जात सगुदाय करून राहणारी असून जगात सर्वत्र आढळते, हिची वाड पार मगडापाने होते २ माकडोडा—वि

उडाणटपू, उनाड. [प्रा. टील] ० कांत-प्रांति-घाड-झी.
टोळाचा ह्या, भाड, झुड. ० खाद-झी. टोळांनीं केलेला नास.
२ -वि टोळांनीं खातेले (टोळसाज हें गावडक रूप आहे).

टोळ-उ. दगडाचा वाटोळा गोटा. ० गोटा-उ. (व.)
दगडाचा वाटोळा गोटा.

टोळ-उ (गो.) चिचोळा पन्हाळ.
टोळ-उ. (वे.) १ गाडीची चौकट २ (वे) (गवंडी काम) सिडवी बंपरेच्या चौकटी मजबूत बसण्याकरिता चौकटीच्या बाजूला जास्त राखलेली लाकडे.
टोळ, टोळवण-झी. (वे.) एक प्रकारचे गवत.

टोळ हा-उ (वे.) द्रोण.
टोळपणें-झकि. १ ओसरणें; कमी होणें, पडणें; मंदावणें
२ (व्याजोफीनें) मरणें.

टोळनैरव-वि उनाड; उडाणटपू, रिकामेटेकडा; टोळा सारखी उगाच नासाडी करीत दिंडणारा; शंडगेथर; गावेंगुड.

टोळी-झी. मंडळी; टोळकें; समाज; सैन्याची तुकडी, समूह; झुंड; समुदाय, गोलका. २ टोळधाड.

टोळी-झी. १ (गो.) एक प्रकारची मासळी २ (व.) मोहाने कळ.

टोळ, टोळा-उ टेंवळा; भारच्या शळाने बापलेला हुकडा, जवड्याने तोडून काढलेला लपटा. (किं. घेंणें; तोडणें).

टोळारणी-झी. रोखलेली दृष्टि, भेदक दृष्टि, सारखी टक. (किं. लावून पहाणें)

टोळीकारणें-झकि. (विशेषतः पहाणें किं. बरोबर योजना).
टोळारून पडणें; एकाम चिसाणें, फान लाड करून व डोळे रोवून भेदक दृष्टीने किंवा कोधानें डोळे बघारून पहाणें.

टोळी-झी. १ मस्तकाचा पुढील भाग, वडटीचा, कडाळाचा भाग; नेटो. २ बापून काढलेला किंवा तोडून टाकलेला तुकडा. (किं. वेणें, तोडणें). ३ अर्धा भाग, भवळ (बंड्याचें, कवडांचें, नारळाचें इ०)

टोळणें, टोळणें, टोळा, टोळी-टोळणें इ० पदा.

टोर-वि खोडसाळ, टारण्ट, झुच्रेखोर, छाविष्ट, सोदा; लुच्चा, हुच्चा, अप्रतिष्ठित, हलकट, चटोर. ' नदि तरि न म्ण्णीजे पोर हें टोरवाणी ' -अक्क २ वस्वलिग, गजगोरीमत्त ३१.

टोळ- (महापु.) दिवेलबागी ' तें हान मजविधेची दीप कळा । सत्वगुणीं अधिकार टोळा । ' -ह्याम ५४०

टोळी, टोळे, टोळी अमावास्या-खळी, खळे इ० पदा.

ट्या(टया)व-न (कु.) टेकडी, टेंबगडा, ग्राम्य उच्चार.

टयाहां, टयाहांट्याहां-किवि. लहान मुलाच्या रडण्यासारखा आवाज काढून. [ध्व.]

टयाहाळ, टयाहाळणें, टयाहाळी-टेहळ इ० पदा.

टूंक-झी. खोखडी पेटी. [इ.]

टूस्ट-उ. ह्यादी मिळवत, विशिष्ट उपयोगाकरितां बहिर्विषयत गृहस्थांच्या हवाली करून केलेली व्यवस्था. [इ.]

टूस्टो-उ पंच; व्यवस्थापक; मृत्युपत्रान्वये मालमतेच्या व्यवस्थेचा अधिकार ज्या कोणास दिलेला असतो तो. [इ.]

ट्राम, ट्राम्पे-झी. रस्त्यावरून रथावरून चालणारी गाडी (विजेची, मोडगाची). [इ.]

ठ

ठ-धर्मालोटोल घारावें न्येजण, ठ मध्ये महाप्राण मिळविण्यानें हें अक्षर बनतें. अक्षरविकास-याच्या तीन अवस्था असून पहिली दिह्री येथील शिवालिक स्तंभावरील शिलाखंडांत दुसरी व तिसरी उज्जयिनी येथील देखाव (११ वें शतक) आढळते. १० व्या शतकापर्यंत ठ तुसता व तुड्डादिति होता.

ठक-उ. लुच्चा, फसण्या, पूर्तें मनुष्य ' ठकजनि लुटावया पडु ठक ' नेचें ससाधेबाहूसाधितें । ' -मोसभा ६.८९. -न. (वाक्य) ' तटस्थपणा, आधेयामुळे वेगपरी एकपत्रता, आधेय, धूत, विस्मय, दिह्मूढता. (किं. पडणें). ' खना जाननीरमण । बहुसहित मुखान । लभयसपाचें बरेवेण । पाहाण्या ठक पडिलेस । ' -वेसीख १०.१२१. -वि. तटस्थ. [सं. ल्पण, हि. ठक, टा] इह० ' टनास महालक भेटला. ' ठकडा-डो-डे-डया-वि. लुच्चा; सोदा, फगविणारा, मोटा टक. ' म्हणती टकडा रेकांदा । ' -तुमा २१०. ' अवच्या जांतीमध्यें टकडा सोनार । त्या घरी व्यापार ज्ञारी-याचा. ' ठकणा-पी-वि. टकडा पदा ' कोण मिळाली ठकणी ' -अफला ५८. ठ ठडेपणा-न फगवेगिरी. ' तें ठडेपण धीपती । न चले मजपति सवेया । ' -एमा २१.५२८. ०णक-झी फसत घूक, फगवत, लुच्चेगिरी, लवाडीनें केलेली नागवणूक ठकणें-झकि. १ फगवें; फगवे जाणें; दया होणें, निराशा होणें, लुडणें (भंडात) खुणें. ' माशी टकळी पो बुदि । ' -कथा १५.१४२. २ (लुकीनें) वण्णें, दमणें, भ्रम होणें किंवा पावणें; वेद राहणें, सपणें, सरणें, अंतणें. ' जरी राजा घरासि ये । तरी बहुत उपेगा जाये । आणि वीरवीही होये । धाद न ठके । ' -हा १७१८६. ३

-झकि. (वों.) दण घेंणें; नाडणें, डार मारणें (असावप किंवा पूर्वे तयारी नसण, सापाच्या दंशाने किंवा पोरानीं हलकणें)

-झकि. आधेयचकित होणें. ' पोरना तेंव चमत्तार । अवधान

ठकळे । '—झा ७ २०० [हिं ठकना] ० धंदा—य फसवेगिरी, सोदेगिरी, लुच्चेगिरी, लुच्चेपणाचा व्यवहार ० धाज—वि ठक अर्थ १ पदा [हिं] ० धाजी—स्त्री १ ठकंदा पदा २ (कायदा) कोणा मनुष्यास फसवून त्याचा माल देण्याविषयी त्याचे मन वळविणे [हिं] ० धणी—ठकवणू ८—स्त्री ठकवदा पदा ० धरा—वि ठकविणारा, लुच्चा ठक अर्थ १ पदा. ठकवा—ध्या, ठकाऊ, ठकारु (घू), ठकू—वि ठकवा पदा ठकवाठकव—स्त्री नाना प्रकारची फसवणूक ठकवणी पदा [ठकविणे] ० धिणें—सक्ति फगविणे, लवाडी करणे 'सुराअसुरातें ठकवूनी । महादेव मोहिला ।'—एस्तव २ १९ [ठरणे] ० धिया, ठकूविद्या—स्त्री फसविण्याची प्रला, कपटयुक्ति, लवाडी, ठग लोकांचे चातुर्य ० ध्याज—न फसवून घतलेकें ध्याज, अमयाद ध्याज ० ध्यापार—न कप टाचा व्यापार, धडा, उद्योग ० सोदा—य १ गिन्दाईकात ज्या वस्तूने किंवा मालानें फसविण्यात आले तो माल २ ठकज्यापार पदा

ठकठक—स्त्री ठगठग किंवा टकटक असा टोकण्याचा आवाज, दगका, किटकिट, धूमधडाका, नासदायक धुनधुन किंवा धडधड [ध्व] ठकठका—वि किंवि हातोड्यानें एखादी वस्तु टोकली असता होणाऱ्या आवाजासारखा आवाज होऊन, त्यावरून फानळच्या वसविणारा आवाज ठकठकरणे—अक्ति ठक । ठक । आवाज करणे (हातोडीनें टोकून इ०)

ठकठके—न शेतात दाणे पावयास आलेल्या पश्यानीं मिजून वडून जावे म्हणून वाजविलें असता ज्याचा आवाज होतो असें एक लाकडी यंत्र, खटखटें [ध्व]

ठकरणे—अक्ति १ ठकरणे, उभा राहणे 'न ठके निपेध आड । न पडे विधीची मीड ।'—माझा १६ १८८ २ घडणे, होणे, प्राप्त होणे 'नातरी देवो जेसैं सागतील । तेसैं आपणपा जरी न ठकेल ।'—झा ६ १३५ ३ राहणे, वास्तव्य करणे, असणे 'तयाची न ठकतीचि अर्गी कामे ।'—झा १० १६६ ४ थावणे, बंद पडणे 'जरी राजा घरासि ये । तरी बहुत उपेगा जाये । आणि कीर्तीही होये । धाद न ठके ।'—झा १७ १८६ [स स्या]

ठकरणे—नक्ति फगणे ठकविणे, फसविणे 'म्हणशील मना इद म्यां टकींग'—व १२७

ठकाठकी—स्त्री लवाडी, ठकवाजी प्रत्ययविण प्रेतल नाना । टकाठकी ।'—झा १० २८

ठकार—य ट अक्षराचा आकार 'ठकाराचे ठाण करीं धनुष्य पाण । मारती सन्मुख उभा कर जोहून ।'—नि १ मनाहर सुंदर मोहर 'तग्लत जैसी चित्रलपें । उतर मूर्ती देखोनी ।'—वेसीख ५७ २ ठक, लुच्चा, चोर, ठकविणारा ३ तोटा येणारा (धदा, ध्यापार)

ठकारणे—अक्ति होणे, बनणे, असणे, 'ठकारली व्यक्ति विदल वेपें ।'—व ३११ 'ठकारलेसें ब्रम्ह सर्वहि वपता विदल वेपें ।'—व ६२६ [स स्या]

ठकावणे—सक्ति फगणे धुलणे 'तुका ठकावला ठारी ।'—सुगा ८३४

ठकोर—य परिपाठ, कार्यकस 'चाद दे नित्य भेगीचा ठकोर'—अफला ७७

ठकोर—य एक जात व तींतील व्यक्ति, ठाकूर
ठग—य एक जात व तींतील व्यक्ति पेशवाईच्या अखेरीस ठग नावाचे रानटी लोक विशेषत उत्तर हिंदुस्थानांत व सामान्यत दक्षिणत हिंदून प्रजेला ठकवून लुगटण्याचा धंदा करीत व आपल्या हातमाखनें ते लोकांचा प्राण घेत [स स्या, ठक]

ठगणा—ध्या, ठगवणूक, ठगणे ठगवाज—जी, ठगणी, ठगवणूक, ठगविणे, ठगवरा, ठगवा—ध्या, ठगविद्या, ठगाऊ—ठक मध्ये पहा

ठगणी—वि 'ठकणा—णी' पहा
ठगाई—स्त्री लुच्चेगिरी ठकवाजी पदा [हिं]
ठगाल—वि लुच्चा, धूत 'कान्दो ठगाल कौडा करी ।'

—भज ११ [ठक]
ठगी—स्त्री ठग लोकाचा धंदा, फसवेगिरी
ठडा ठडामसक(रु,खरी) ठडुवाजी—स्त्री या, दुसऱ्यात चीड यावयाजोगी चेडा विनोद, वाडल्या, उपद्राव टवाळी (किं० करणे) [हिं] ठडा करून टाकणे—उपद्राव करणे, घाबे स्वरूप देणे (उध)ट्टेवर नेणे—विनाद करणे ठट्टेखोर—घाज—वि नेहमीं दुयऱ्याची धडा, विनोद करणारा, विनोदी [म यत्र, हिं टा+का खार]

ठणक—स्त्री १ स्फुरण, कप, धड (दुखावलेग अवयव किंवा क्षत याची) २ शीण धक्या कगळा—य ठाणभना मोठा आवाज 'तीरा मोळपाचे ठणक हाती ।'—ऐपो ८१ [ध्व ठण]

ठणक—स्त्री ठगटून व्यया (किं० हाणे) 'औपध वतो म्हणने ठणक होणार नाही'—अ हे अव्यय कोरडा, मुका या धव्दानंतर आले असता त्याचा अर्थ पुरपुर अमर्दी, निखल्य (कोरडा, वा) असा होतो

ठण—कन—कर—दिर्ना—दिर्शा—किंवि धातूर जड पदा यानें मागले असता होणाऱ्या अवजाप्रमाणें आवाज होऊन, ठणकन इ० [ध्व]

ठणकरणे—अक्ति स्फुरण पावणे उडणे, ठगटून करणे, ठगणे, बडना होणे (मग क्षत इत्यादि एकूँ रईड इत्यादी आवाजानें) [ध्व ठण' ठण']

उणका—उ १ तीम पेदना, दुगदुग, तिगीक, धमक, शिगर, दुरा २ वारा, धंरी यांचा बडका ३ धंरीची दिरसिरी हुड (कि० बसणे, लागणे) (कि० पडणे, पुढे) [उण। उणा]
० यसविणे—(ना) खोड मोडणे, कायमचा धंदोवस्त करणे
उणव—सुखी वेडाची लहर (कि० येणे)

उणकावणे—भकि १ सुगुणये, दुखावयास लागणे, दुख दुमणे २ —सकि भाड्याचा नाद पहाण्यासाठी त्यावर टिचची, दोला मारणे ३ निचकाने नांगी मारणे. ४ खरटपणी वाटणे, कानउघाडणी करणे, भोसडणे, धाक दाखविणे ५ काम इ०चा तडकाफडई निघाल करणे, तावडतोड उडून टाकणे. ' चार दिवे वावर लागून उणकाविला ' ६ जोराने चालविणे, वेदकारपणे हाकणे (चालू, पडू लागू) [ध्व उण]

उणउण—उणा—किवि दुसडुना (वेदनेचा), घणघणा (हातो घीने टोसण्याचा खणखणा रिते भाडे वाजविल्याचा) इ० आवाजा प्रमाणे आवाज होऊन, सौखण्यासाठी लावतात. [ध्व]

उणउणणे—भकि १ (जलम इ०) जोराने दुसडणे, उगटणे, तीम वेदना होणे २ धावूने भाडे खणखण वाजणे ३ उणउण चडणे [ध्व]

उणउणपाळ—उ १ (किंवा त्यास मदनपोपाळ हा शब्द जोडून) मुरवे, गद्याळ किंवा दहिरी वतुव्य, कफक माणूस. विवाहीन माणूस २ (ल) उणउणट पहा

उणउणट—उ १ घणघण असा आवाज (धावूच्या आड्या वर हातोडीने मारले असता मिचणारा) नाद. २ (निहरीतील), पाण्याचा खडबडवट, फस्रा, च्या (कोठडीतील वस्तूचा) दारिद्र्य, गरिबी, पोकळपणा, कमतरता, गरज, बोंब, दुर्मिळता [ध्व उण। उण।]

उणउणीत—वि १ खणखणीत (धावूचा नाद) २ (ल) खडखडीत (अतिशय कोरडेपणा) ' ही विहीर कोरडी उणउणीत आहे ' [उणा। उणा।]

उणण—किवि उणउण—उणा पहा
उणकार—उ उणकार पहा
उणने—भकि (व) कण्टणे, कुंयणे
उणाका, उणाण—उ उणउणट अर्थ १ पहा
उणाउण—णां उणाणा—किवि उणउण—उणा पहा [ध्व उणा उण]

उणाणये—भकि उण! अत्रा मोठा आवाज होणे, वाजणे [उणाण]

उणका—उ १ दुकल्याचा हाग, कळक, काकिमा, बडा; गुन्हाचा आरोप, दुपण (कि० आणणे ठेवणे यणे) २ उणका, पडणारा घेव [हि]

उण(य)कारणे—भकि १ गुन्हा किंवा अपराध याची आठवण देणे, उणका ठेवणे, उणमणा मारणे २ (ल) सममेदक बोलणे, उणकारणे ३ गिळकून करणे, दाखणे ४ (ध्यात पैसा, मना) खरमरीत किंवा कडक रीतीने ताकीड देणे, हुडूम करणे [उणका]

उणकाविणे—भकि दोष देणे, लाबणे, आरोप ठेवणे, अपराध लादणे (एमार्डे निष कृत केल्यावरून) [उणका]

उपउण—उपां—किवि येव येव पाणी पडण्याच्या आवाजा प्रमाणे, धावताचा पोण्याच्या टापाचा आवाज हांतो त्याप्रमाणे आवाज होऊन, उपउण—उपां [ध्व]

उमड—भी नगरा, वीरवी उमकडाई—छी थोराड व उफाड्याची स्त्री; उमकट चालणारी बाई, आडवाड, गुवदुल मूर, बघाने लहान पण बहुत शहाणी मुलगी

उमकटाणची—छी मोहक बांध्याची व हुमरत चालणारी स्त्री [उमडणे+उणवी]

उमरुणे—भकि नचन्याने चालणे, चौलत, ऐटीत किंवा नचत नचत चालणे, हुमरत हुमरत चालणे, माचण्यासारखे नच न्याने चालणे [ध्व हि उमरना]

उमका—उ १ ऐडवाज चाल, घाटाची चालण्याची टव, नचन्याची चाल २ रगून किंवा रागाने धेतल्ला गिरवा, लसळी (कि० मारणे, मारून आणे) [ध्व हि]

उमकारा—उ ताय, गर्व, नखरा; उसनी ऐ ' विहीन ' बाईचा उमाराचा मोटा ' [ध्व]

उमकी चाल—छी, सावकाश पण ऐटीची पोड्याची चाल

उमउमाट—उ तोरा, ऐट, घाटमाट व अडपगा, पुढे पुढे करणे

उरणूक—छी उठाव, निकाल [ठरणे]

उरणे—भकि १ निश्चय होणे, निकाल होणे, कायम होणे, निर्धार करणे, सिद्धतास येणे २ रहाणे, वस्ती करणे. निभावणे, टिकणे, मारणे ' निरजववनीं उराल तेव्हां नित्यानें भराल हो । ' —सोहीरोवा कृत पदे (नवनीस पृ ४५०) ३ गाभण होणे (गाय, पोडी इ०) ४ उणाणगात राहून लगे राहणे ' लडाईं मारल एकदा उरून लडाईं मारले । ' —ऐणे २३४ ५ (कायदा) आरोप लागू पडणे, [स स्थिर, हि उठना]

उरवणी—चणूक—छी उठावणी पहा

उरवती—छी उरोवे पहा

उरविणे—भकि निश्चित करणे, कायम करणे, नेमणे करार करणे [ठरणे प्रयोजक, हि उठना]

उरान—उ १ निहाल निश्चय निर्णय, पक्का निर्धार, करार २ स्थिरावनावर बसवि, राहणी, स्थैर्य, टिकाव ३ (कायदा) दान्यातील मुख्य भागणीखेरीज इतर दाद मिळण्यासाठी कलेल्या

अर्जवदल्ला निकाल, ई ऑर्डर—सिंहिल प्रो कोड ४ सभेंत मूळ वाजणारें (जोडवें) २ ऐटदार, नखरेबाज, टमकाच्याचा (चाल-किंवा उपमृचित स्वरूपात मान्य झालेली सूचना ५ (कायदा) न्यात, घोळ्यावर वसण्यात)

नियम, रुठ, सिद्धांत [स स्थिर, म ठणें, ई]

ठारावपत्र—न (कायदा) दस्तऐवज, फेसगा, निवाडपत्र, ई जमेट २ नियमांचे पत्र, सूचना किंवा हुक्माची वळमवंदी, हुक्मपत्र

ठारावयंद-पत्र—उ ठरविल्लीं कलमें लिहिलेली यादी, मामलेशर वगैरेना त्याच्या कामासंबंधाने आलेला सरकारी कागद (यात त्यांना सूचना, वटहुक्म इ० लिहिलेले असत), कानूनाबता, कोणताहि ठराव, निवाडा किंवा त्यातील अदी अमलात आणण्यासाठी दिलेले आदेशपत्र, एखाद्यास मक्याने मामलत दिली असता त्याने सरकारात सालअखेरीस किती पैसा किती हप्त्याने यावा त्याची यादी

ठारावपत्र—उगूक—की. निकाल किंवा निर्णय, निश्चय करण्याचा व्यापार, कुठली २ ठिकाव [ट्रिविंगे]

ठारायिणे—नखि विवादित गोष्ट ठरविण्य त येईल असे करणे [टाव]

ठारीच, ठाराविक—वि कायमचा, ठरलेला ठरोतो, ठारवती—की ठराव, निर्णय, करार, निश्चय, ठाम मत 'नतर धूर्त विशालमति सांगे विहीरहुडा ठरोतो।'—पैमापेंदु ठळ—वि (व) घरेखोर, विनोदी. ठलेली—की (व) था, मसहरी.

ठलवा—उ (व) वेकार, विनरोजगारी माणूस

ठलाल—वि (व) कुचर ठक, वस्ताद

ठनय—उ (गो) सुतार

ठगला—उ जात्याचा खुदा (खालच्या पेडीच्या उड्यात वसवावयाचा हा लाकडाचा असतो) [म टाव]

ठंयस—नख वायदा, सकेत, नेमणूक

ठगळ—वि योग्य, घोमेने, ठळक, ठगळीत 'भंगारअलकार सोनेभाचें। किंठळ भांगि मोतियाचें।'—खिपु १ ३० ५८

ठस—वि १ स्पष्ट, स्वच्छ, टाटशीत, डगडगडीत, मनात मरण्या-नोणें, सगळणीत (अपर, रग) २ चटका, पूर्ण, ठारविक (रुची, इ०) ३ मजबूत, भयम, घा विणलेलें, दणगट (कापड). निश्चित, निर्भीड 'ठसठोवस सटनन।'—दा २ ३ ३० अरवि (धान्याचा दाणा) [स ट्या]

ठसक—की १ ठणका लागणारी जखम वण २ हुमकत घालताना पायाच्या ओढव्यातून निघणारा आवाज, त्यावरून १ (स) गेट, डर, नाजूकपणा, नखरा, उडाव मनावर पडणारी छाप, टणकारा, तोरा (चालणें, नाचणें, भाषण बरणें यादीत) —उ खोकरा, हास—किवि ४ हुमकत हुमकत सुरेह पहात, (की, बोली (किंवाकळी)) [ध टम] ०दार—वि नादयुक्त, घोरी ३ ६९

वाजणारें (जोडवें) २ ऐटदार, नखरेबाज, टमकाच्याचा (चाल-न्यात, घोळ्यावर वसण्यात)

ठस-कन-कर-दिनीं-दिशीं—किवि खटवून, धडवून इ० (कोन कठिण वस्तु परस्परवार आदळल्याने होणाऱ्या आवाजा प्रमाणे आवाज होऊन) [ध्व]

ठसका—उ हरमन्याच्या बाढीत मसाला घालून तयार केलेली चटणी, चटका —खि १ २५०.

ठसहा, ठमकारा—उ १ खट किंवा तिखट पदार्थ खाव्याने, तपशीर ओढल्याने, पाणी पशात एकदम गेल्याने, नाक, डोळे वगैरेत पशातून जाताना होणारी वेदना, ठास (कि० लागणें) २ ठस। धवट होईल असा कपाळ इ०वर एखाद्या वस्तूचा आघात होऊन झालेला आवाज ३ चोल्यातील जोर, छाप, वजनदारपणा, मर्म-भेदक भाषण, कुत्सित भाषण, दोमणा ठसक्याचा—वि तडफदार, मोठ्या आवेद्याचा, वृष्टनिधयी, ऐटवान, रोखटोक, मर्मभेदक (माणूस, भाषण, धडा, वायेंनम) ठसक्याज—वि फाकडा, छानदार, डोलदार, तडफदार, आवेदी, कडक, रोखटोक, जोरकस (माणूस इ०) [ध्व]

ठसठशी(सी)त—वि १ हुमटुस करणारें (गर्द, वण इ०) २ खडखडीत, स्पष्ट, हजरजबाबी, उत्साहवर्धन, सवेतोड (भाषण, कायक्रम), बाचणारें, उपरोधिक, दोमणा लावणारा; चमत्क मीत, कोणत्याचा, रुचर (तिखट, उष्ण, तीक्ष्ण पदार्थ), तीक्ष्ण (ममाला) ४ पोंसदार, गटुक, लट्ट (केळे, चिंच इ०) ५ ठळक, डोळ्यात भरणारे, चवधनीत, पसर (दागिने) [टम]

ठसटस—की जोराची हुसटुन, व्यथा, हु ख, ठणका [ध्व]

ठसडम-डमां—किवि १ हुसडुसत, पुसुरत (गुड इ०) २ कपाळ इ०ला जड पदार्थ पडकन लागून वेदना होऊन किंवा टस दिशी लागण्याची क्रिया होऊन (लागणे, वाजणे), रपाटे, पपाटे मारण्याचा आवाज होऊन [ख।]

ठसडसणें—अकि १ हुसडुसणें ठणकणें, पुसुरणें २ (ल)

उमटणे 'सुख अतरीचें थाय उमटसी।'—तुगा १ १२

ठसठावरा—उ १ दोमणा, व्याजोक्ति, व्यंगोक्ति, तडारा (कि० देणें) २ पाहुण्यात हलक्या प्रकारे वागविणें (आतारवाची काजी, वण इ० दऊन), पाहुण्याचा अनार [टम=अभिनि-येंवरा=तडाचा] (वाप्र) ०वाट्टाण्याची अक्षत—तोंडावर रोखटोक, कडक, स्पष्ट खडखडीत उतर (कि० देणें, लावणें)

ठस ठोवस—वि १ निर्भीड व अक्षरसात अडाणी, टोव्या. 'ठम ठोवस खटन।'—दा २ ३ ३ २ ओवडयोवड, मोडाघाटा [ठसठावरा किंवा टोव्या]

उत्तरें—अकि १ नोखर जाणें, टाटा उमटणें (मुद्रा, चिन्ह, छाप) २ (ल) सांगितलेलें, ऐकिलें, पाहिलें, मनावर चिवणें, पटणें वृद्ध राहणें, अरणें (उपवेश, गोष्ट) 'मकळलागीं माव टमला.'—नव १८ १८३ [कि टमना]

ठसशर—वि. शुभशुभ, छुमछुम, रुगछुग विवा ठमकेदा
आशान काडणारे (जोडवे) [ध्व]

ठस—वि जाड, मजतूत, टेंसत

ठसविणें—सकि मनात उतरेल असें करणें, विचविणें, गळीं
उतरविणें [ठमणें]

ठमा—पु १ मुद्रा, छाप, शिक्का (किं वेणें, करणें पाडणें)
आशार रूप 'तेन मोडता अलकारटमे।'—एमा २८ २६४
२ (आन्ही हंवा) छाप मारण्याचें माधन, साचा, हत्यार ३
दोरा, घाव ४ (ल) मनावर पडलेल प्रविचि, समजून, घड (किं
पडणें) ५ (ल) अधिकार, छाप मान 'परणें पाडिल तुमना
सागरा विकडे विकडे ठसा।'—पळा ८६ ६ (ल) प्रसिद्धि,
कीर्ति 'आम्ही गाझिक या आवशा। पिनिही ठसा तिही रोखी।'—
एमा १४७ 'निमुनीं याचा। ठमा नलगे पुसावे।'—तुगा
२८५ ७ प्रकार, रीत 'पावोनिया मुक्त दशा। देही भोग भोगी
मैय। हयसि त्यागत्या कोय ठमा। हरीवेय। सतिदि।'—एमा
१० ७३ ८ रीति 'एक झन पावोनि जाहला पिता। पडिला
अवधकून ठमा।'—एमा ११ १०१७ ९ (३) कपाचा वेडका
१० अथवा चिन्ह, धातूचा दाख (स स्या, ठसणें हिं ठसा।
ठमोल, ठसोल—वि ठसाचें 'पहोटी म्हाणा ठपील गाणी।'—
बत्तरी ११ ७९ ठसेकागड—पु स्थापकागड ठसेयाला—पु
ठसा कनविणारा माथूस, इ फौडर पचमेकर

ठमाठम—ठसा—किवि ठसठा—ठसा पहा

ठमामणें—अकि अतिशय ठणका लागणें, ठमठमणें [ठसठसणें]

ठस—वि ठसठशीत पहा

ठठरु—वि १ आड, अर्ध पुराद, माडा, मुद्रा (धातूचे
पान अलंकार, बरेंप्राक्णें) २ स्पर्श, ठठरुझीत, मोकडें, स्वच्छ
(अक्षर, आकृति खूण घादणें) ३ थंड, म्हात्वाचा गपरा
(विषय, धनानें) ४ घुर, दिवाळ, भेट, मजतूत पिंपाड,
उभवा, उमशर (प्राणी, वस्तु—सामान्यपणें) [कां तळक]

ठठरुझीत—वि ठठक पहा मोटें व हुत्तुकीत (गव्ह,
अक्षर, चिन्ह)

ठळणें—अकि (लेखडी काळाना) काठ काळणें

ठाईका—वि तमाळ—शर

ठाई—(काव्य) ठिकाणीं स्थाती जागीं [ठाव—य, ची
समसी। ० पडणें—(काव्य) सापडणें, कळणें 'तो देव कोण्या
गुणें। ठाई पडे।'—दा ८ १ १०

ठाईचा—ची—चे—वि (काव्य) मूठचा, पहिलाच, जात्याच
'तो ठाईचा मावकरी।'—साशियापुराण १० ४६

ठाऊ—व, ठायो, ठाजो—उ (काव्य) ठिकाण, जागा 'बदि
भूमी जावयाची। ठाऊकैमा परिमया।'—गुल ३६ १३—[म स्या]

ठाऊक—का, ठाऊवा—वे—वि (कां) प्रकृतात प्रसिद्ध
माहीत, माहितीचें, कळलेले 'परी तयाभाजी गळु आडे। जो

प्राणते घेऊनि जाये। तो जैसा ठाऊवा मोहे साकलेपणें।'—शा
३ २१४ 'प्रमुस्तुतिन ठाऊकीं परि तिच्या महा कामुका।'—
केका २५ [का टाधिक]

ठाक—पु ठसा

ठाकटिकी—कां १ मुख्यवस्था, चेतवात, जम, जवळ्या
तेथें लावणें किंवा घालणें (सामान, वस्तु, पोषाक), व्यवस्था,
नीटनेटकपणा, चापचोप २ हागड्डी, दुरस्ती, नीट करणें, टाप
टीप [ठीक दि] ठाकटिक्या—वि टापटीपीनें बागणारा,
व्यवस्थित, मोहक, मुद्रा टासटोक—वि कमवार, जेथच्या तेंथे,
व्यवस्थेरीर लावलेला, नीटनेटका, वरोवर [ठीक दि]

ठाकटोक—किवि १ हातोड्यानें टोकलें असता निष्णात्या
आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन २—वि रोख, प्रत्यक्ष, तत्काळ
'ठाकटो माथी प्रसि। पमिस्त न हातो आणिकाचे।'—एमा
१० १० [टोक] म्हणुं ठाकटोक घोडणी रोख

ठाकण—णी—न ठिकाण, स्थान, जागा 'तुका म्हणें गाणी।
वेणें पैसोन ठाकणी।'—तुगा ३४६ [स स्थान]

ठाकणें—अकि १ सत्तें, दोमणें २ (काव्य) (ठमा या
मव्हांन आरभ होऊन) उभें पाहणें, स्तब्ध राहणें, स्वस्थ उभें
राहणें 'तिहें ठाकें न लडाती जवळी।'—शिख ८५ ३ स्वीकार
रणें 'जाहें टाकितें चरणघटा।'—एमा ११ ११४ ४ जवळ येणें,
प्राप्त होणें 'जैसी नाव घशिये टाकितो।'—हा २ ३४९ ५ बातणें,
बद होणें 'जै यमनियम टाकरी। तेंव ३ दिवें कैरा राहानी।'—
हा १ २४४ ६ (व) चडा करणें ७ मज्जीं असणें आवडणें
'मग कळ द्या टाक ठेस।'—हा ११ ३८ ८ पोरोटणें 'ठाका
वया निजवोधास।'—एमा ७ ३५१ ९ काव्य 'तेंव उचलित सा
पाडलीं। निजवोधाची पळे टाकली।'—एमा १० ११४ १०
पुणें, खरे बाणें 'अथवा ऐकोनि नास्तिक। दवोचि माहीं म्हाणी
देस। आडे म्हणती ते पांदापाहक। आम्ह विं विशेष ठावेस।'—
एमा ११ ७०२ ११ घडणें, कवय कणें 'ठाके तो बराधा
जपत।'—एमा १८ ३१८ १२ प्रत्यक्ष होणें, अनुभवणें
'मासें ठाकावया निद्रप।'—एमा ११ २५० १३ (व) बाणें
१४ चेडा करणें १५ (ना) मस्ती करणें [स. स्या]

ठाकत—वि साध्य हातून घडण्यासारणें 'हें ठाकतें कीं
नाखे। हेंही नेजे।'—हा १४ ३१० [टाकणें]

ठाकरो—वि टावर जांतीचा

ठाकळ—उ (व) खाडा, नागा खड

ठाकसटिबस—वि ठाकटीक पहा टापटिपीचा, नीटनेटका
(वेप, पटातील सामान हं०)

ठा(ठा)का—उ १ नाटुक आपात, दोरा, जोराजोराचें
माडण, काडाक्याचा रटा, टापका, दगा, गवसा, घडाक्याचा
आवाज (दरघड, तोफेचा आवाज, वादळाचा दमधमन, हत्यारांचा
खळखळा, लढासाठीं माणगाची आरवाभोरड याचा), घडघडाट
२ जोराचा, एवमारसा राणा, तडावा (वाचणें, पाट करणें,

अन्यास करणे, गाणे, खेळणे, खाणे, भाडणे, काम करणे इ०चा)
‘पदप्राचा-स्थण्प्राचा-टाका’ (किं लावणे) [ध्व ठण !]
० देणे-मारणे-प्रतिष्ठेने मिळविणे

टाकाठिकी—ही टाकठिकी पहा

टाकाठोका—उ जोशाचे भविष्य (किं उतरणे, पठणे, लागणे, लागू होणे, प्रत्ययास येणे) [टोका द्वि]

टामिजणे—अकि (काव्य) टाकणे पहा

टाकी—जी १ चाल, रीत, मार्ग, पद्धत, सरणी, विधेय (भाषण, कृति इ०ची) (याचा उपयोग जे उतरणे, साधणे, आणणे या क्रियापदांनी जोडून करतात तेथे त्याचा अर्थ अनुकरण करणे भन्ना होतो) २ पयबाज बालविण्याची एक तहा ३ युक्ति, खुपी, कला, रीत, योग्य सरणी किंवा व्यवस्था ४ पदात खाकरा आणून घाराच्या टोळीला केल्ली इयारत (किं दणे, बाजविणे) ५ योग्यता ‘आतु आपुली ठाकी वें विसरे’—हा ११ ९१ ६ (व) बाल कामात आलेला व्यवय, खड, लाडा, नागा, ठाकर [टाकणे]

ठाडु(कुर)—उ १ देव, देवाची मूर्ति, ईश्वर २ एवा जगली जातीचे नाव व तैत्तिळ व्यक्ति (हे उत्तर कोंकणात राहतात) ३ रघुन किंवा भिळ टोळीचा नाईक, पाटील, सदावर (राजपुताभ्यास), मालक मानाची एक पदवी, द्याच्या काही जातीचा उपाध्याय [टाकणे] ० दार—दारा—न देऊळ, देवघर गाभारा ठाडुरकी, ठाडुरी—(राखणे किंवा राखून असणे या क्रियापदासह) पत, नव कीर्ति अत्र लौकिक, मान दर्जा वग्न (पुष्कळ तुक्कसान झाले तरी जो ओपली कीर्ति चतुराईने समाजात कायम टिकवितो मद्या भाणसाळा हा शब्द लावितात), अल्प साधनांनी तसार इ० खल्याचा निर्वाह करण्याच्या प्रकारांनी राखी जी महत्वादिरूप प्रविष्टिपति ती ठाडुरजी—उ (विरागी) देव, मूर्ति ठाडुरदास माडून घसणे—डोल करणे, (ग्रुहतेचे, पवित्रतेचे) प्रसन्न भाजविणे ठाडुरी—ही (कों) दोन दगड माडून तयार केली लहान मुलीची शौचाची सोय [टाकणे]

ठाडूनटोडून—ठुकून—ठिकून—किवि प्रमाणातून अनेक प्रकारच्या सुकतीने, कलाकौशल्याने, सावधगिरीने दृष्टीने, निगा राखून (किं राखणे, करणे, चालविणे) (लेखण या क्रिया पदापासून बनविलेले असे शब्द पुष्कळ आहेत जरी ते प्रकारा ती २ महत्वाचे अन्वर्थक आहेत तरी त्याच निवरण करणे कठिण आहे तथापि त्याचा अर्थ साधारणपणे लक्षात येतो) ‘त्याने गडमगडून आजपावेतो राज्य राखिले’

ठाडून येणे—अकि न विसरता येणे दत्त म्हणून उभे राहणे ‘जिवा जन्मदादि ठाडून आले’—राम १२८ [टाकणे]

टा(ठा)मेठोरु—वि चलाय, द्यवार ठाकरीक ठाकरीक येगई करून पाहिले पत त्याची १—पला ७० [टाका+गेकणे]

टास्या—उ निममेरत्या हालोहा [ध्व]

टाप—उ (व) याग पत्ता, जागा, ठावठिकाण

ठांगणे—वि टागळ पहा, त्याचाळ (गाय इ०)

ठांगाड—जी (व) म्हेस (तिरस्कारार्थी) ‘ठागाड आता दूष देईनाशी झाली’

ठांगाळणे—अकि (प्राप्त्य) हडहड करणे, धिक्कारपूर्वक दाखणे, सोडणे, नाकारणे.

ठाडू, ठाडू—न १ बहुकीच्या सोडलेल्या गोळीचा दू असला आवाज, पुष्कळ वावाचा आवाज इ० २ छातू पहा [ध्व]

ठांदूरणे—अकि घडीने अवयव आकृति होणे, गारदून जाणे

ठाडा—डी—डे—वि (काव्य) खडा, उभा, ताठ असलेला [हि]

ठाडेसरी—वि पैसा, वळे याचा अभाव असलेला, बंगाल [ठाडा]

ठाण—न १ घोडे बांधण्याची जागा, तबेला, गोठा ‘तानाजी मुभेदार जेसा ठाणात’—एपो ५२ २ बाण मारतेसमई उभे राहण्याचा एक प्रकार, (एक गुड्या जमीनीवर टेवून इ०) शरीराची टवण, पवित्रा ‘करी धनुष्यबाण अतरी विवले ठाण’—दावि ११४ ३ महालातील मुख्य गाव, ठाणे ४ स्थान, जागा, प्रदेश ‘पावे जेसा धितिले ठाण’ ५ घडा, टिकाण, जागा, आसन, बैठक (घेतले, राखले, टाकले, गमाविलेले इ०) (या अर्थां किं ० चालणे, ठळणे, हाडणे) ० आत्मन्यावरचे स्वयं भावीस होणे (विशेषतः घोडपारवील), (ल) आपल्या स्थानावरून घसरणे, डळमळणे ‘ठाण न चले रगाहून’ ५ (ल) पैये व आहृति, शरीराचा आकार किंवा बाधा ‘तुझे ठाण वेष्टे’—हा ११ १०४ [स स्थान में जि ठण] (वाप) ० माडणे—अळ आसन टोळणे, अळ उभे राहणे ० सोडणे—आसन सोडणे पलायन करणे, तळ सोडणे, छुटा उपटून (घोड्याने) पटून जाणे सामाशब्द—ठाणई—जी (व ना) लकडाची समई वर पणतो देवण्याची लाकडी घडवी टाणक—न टिकाण, स्थान, उतरण्याची किंवा राहण्याची जागा (ठाणे शब्दासारखा हा फारसा प्रचारात नाही) किस्कोळ व प्राप्य देवताचे टिगण, दव स्थान, देऊळ ‘जागोजागी खडोबाची ठाणें आहेत’ ठाणगा—उ १ (कों) किष्पातील नायकवडी (किष्पाच्या हाताखालचा) २ ताळक्याच्या ठाण्यातील जमावदीकडील शिपाई ३ ठाणेदार ४ (व) वस्ताद, दव फग्या ० ठाडार—न शरीराची टवण ‘ठाणडारें अति उत्तम’—एमा ६ १९ ० दिची—जी ठाण वई ठाणई (लाकडी किंवा लोखंडी) ‘तेचि करुनि ठाण दिवी’—हा ६ २३ ० पट्टा—उ ठाणास बांधावयाचा पट, दोर ‘ठाणपट व सुगम नरम असावत’—अश्व १ १२२ ० चद—वैदी ठाणेदेव—वैदी—जी पडवी ठाणावरील कोंडणू, अडकणी—वि ठाणावरच नेहमी बांधून ठेवलेला (घोडा इ०) [हि ठाणपट] ० भाण—न (काव्य) शरीराचा बाधा, टवण, आहृति, दव, तन्हा सिंहाहृति ठाणमाण १—मुआदि १६ ८२ ० वई, ठाणीची—१ ठाणई पहा ‘हमठाणवरील जडित तवई’—मुआदि ४० ६२ ० (ल) शुभ्र वार्द किंवा मुल्ली

ठाण—न कापडाचा तागा

टाणटूण—खी (गो) खाणटूण

टाणातर—न पाहान्याची जागा, चौकी 'प्रत्याहाराच्या टाणातरी'—हा १३ ५०० टाणांतरी—उ पहातेकरी 'टाणातरिया जैसा पाड्या'—हा १६ ३४० [टाणे]

ठणे—न १ ताडुण्याचे मुख्य ठिकाण, दिवाणी अमल्दाराचे, अधिकाऱ्याचे, सैन्याचे वगैरे ठिकाण, जाग 'उठो स्वार झाले ठार ठाणे घावे स्त्याला'—येणे १८० २ शिपायांचे राहण्याचे स्थान, गडी, किंवा इ. ३ पोलीसचौकी, गेट ४ (ल) पाडुण्याचे फार दिवस राहणे, सुकाम (किं. दुणे, करणे) 'ठाणे धरी जीवासी'—तुण ११५९ ५ बोडपाचा तबला ६ स्वप्न, आकार, स्थिति 'इये नाहीं हेचि रूप। ठाणे हें अति उमय'—हा १८ ८८ [स स्थान, हिं टाणा] ७ घालणे ८ कायमचे वसतिस्थान करणे ९ मोहीम करणे, स्वारी करणे १० तळ पाडणे 'घातले ठाणे जिवासी'—०६२-०६२-उ टाण्या वरील अधिनादी 'ते रावणाचे ठाणेकर'—कथा ३ ४ ६८

ठाणेसारी—नि ठाणेसारी पहा

ठाणो, पांठीनी—नि १ शुद्धात मेलेला 'म्हणौनि काम बेरी। आला जेथ ठाणोरी'—हा १८ १०६१-२-उ वीरवी अगल सवार लेला थोडा 'ठाणोरियाचे मवावे। आगिनी घाय'—हा १८ ४३९

ठान, ठानभंद, ठानभंदी, ठानमान—ठाण इ० पहा

ठांब—उ (क) शाळाचा (विशेषत हजरीचा) स्थान रोपा [स स्तभ]

ठांब—खी वासा, डांब, स्तभ [स स्तभ]

ठांम—वि १ कायमचा, न्द घ' दलेले, दियर, नकी निव्वि, पक्का जसे—ठांम मेळ—ठांम बोलणे—ठांम क्रिमत (किं. करणे) २ वरीर, रत्न, दिशेव, जमाखेचे इ० शास्त्रावरोधर योजक्यास नकी वरीर इ०—कायमची रत्न—खर्च रक मिळवून किंवा यज्ञाकरून राहिलेली व रत्न ३—किवि यथाभावा, यथाप्रमाण, माधप्रमाणे, उकीटक (वजन, माप या सक्ती याचा उपयोग कर्तिताना) 'त्या वजनाने आणलेले तप या वजनाने ठांम भरले' [हिं]

ठांम—न ठांम, (तप, तेल इ० देवण्याचे) एक प्रकारचे भाडे, पान 'धी गले पंग ठांमने तर राहिले'

ठांय—उ १ ठार, ठिकाण, स्थान, आश्रय, आसन २ अथवा द्यायमाटी देवलेले पान, पत्रावळ यावरून ३ (ल) जेवण्याचे ताट, भोजनघरा, पत्रावळ—खी ४ (वादन) मंदीतील (धुपदं म्हणतांना, पत्रावात वाजवितांना) सावकाश वाजविण्याचा विधा म्हणण्याचा प्रकार, विरहित, मन्थलीच्या एका आकृतीस शिगमारा वट ५ (राजा) व्यालेल्या हाईने दूध व वासळा या दोहोत म्हणतात 'पेजे (दूध) व जावये (वासळा)' ६ प्रकार—शार ७ सुंद, मांडी इ० मोजताना संध्यादिक म्हणून हिं गियाविशेषण लाविताना उदा० दोन ठांय, तीन ठांय [स स्थान] ठांयी घालणे—ठिकाणी नेमणे, ठेवणे, कायमचे घरणे वका आसो करी। गुणरोप घालू ठांयी 'ठांयी करणे—तिद करणे 'आल्या

अधिकारी पाही। येणे निरूपणे वेळे ठांयी'—एमा २८ १९

ठांयी ठांयी—ठिकठिकाणी, तिकडे तिकडे ठांयी पडणे—१ पत्ता

लामणे, सापडणे, आढळणे, उघडकीस येणे 'ठांयी न पडे के गेली'

—सुरु ३३३ २ मेळ असणे, यथायोग्य जमणे, अनुकूल होणे,

स्वभाव जमणे 'औप ठाई पडिले दव पडेना 'ठांयीना—वि

मूळचा ठाणू—वि (व) नेमना 'तेथे ठाणू जा'—०६८—

नि १ चुडेल, मळत्याजागीं खेलेप, भळत्याव, विपरीत २

हावलेली वस्तु कोठे ठेविली त्याचें भाग नसणारा अथवा ती वस्तु

३ स्वतःच भटक्या समजणारा ० ठिकाण—ठा—नुष जागा

तुण, पत्तार वसति ० टिं—नि स्थिर, दृढ 'तय राहोनि ठाय

टिं'—हा १० ७४ ० ठुगण(न)—ठुगण—न—खी धूपद इ०

सावकाश म्हणण्याचा निंबा म्हणारा राजविण्याचा जो काल,

तिष्ठकालांत मध्यंतरे त धूपद इ० दोन वळ म्हणजे निंबा म्ह

गादि याचिणे ० शास्त्र—उ राहत घर बदलणे, धारपल

० वसवण्या—किवि वसल्या वसल्या, वसवल्याजागीं, पयवसल्या,

एके ठिकाणी वसून, आरामारी (पाकरी, रोजगार, धंदू, व्यापार,

पगार, दमहा, जवण, गुजराण इ० शुद्धावरोधर योजतात)

० यारी—किवि येथपनेत 'कमी हा ठायवारी'—हा १८ ६८ ठांयी

(ये—ये) ठांय—म जेवण्यातथें नेमका 'त ठांयी ठावे पडे।

मलाप्रती'—हा ६ ३०४ पुणे 'त ठांयेठावे विडुचि होवे।'

—हा ८ १५६ जसा हवा तसा 'तेव्हा ये वासनागमे। ठांयेठावे।'

—हा १४९ ठांयेटिके—अ आसली.

ठा—किवि १ (कियापदाचा गुणरोप दाखविणारे) जास्तार

किवि अवयव ज्यावेळेस एकदम व पुरेपूर दोग, नाश, घात, हानि

दर्शवावयाची निंबा करावयाची असेल तेव्हा हें योजतात। सावड

सोब, जागचजानी, अगदी, सुधीच (किं. मारणे करणे, होणे,

इ०) 'सालमजुरी त्याचा व्यवहार दार पुढाल' ती दोन घरे

जडून दार हाली 'पाण्याने शेताचे बांधे दार फुटले' २ मार

लेला, जुदलेले [हिं]

ठाळाडेल—किवि अगच्च, खचून भरलेले

ठार—उ १ तळ, खोली, वूड (विहीर, तळें, खोदा इ०

वे) २ (ल) वूड, रोवटची मर्यादा, खोली, हद्द, सीमा, अंत

३ (ल) अज्ञात स्थान, प्रदेश (हावलेल्या, घोषलेल्या वस्तुचा)

(किं. लावणे, छावणे) 'चार दिवस शोषणें म्हणुन्या ठाव

रागत नाहीं' ४ आग, स्थान, आश्रय, आभय, अजिणान, बैठक तळ

'व माय धणीठाय' ५ मोरची व स्वच्छ जागा, प्रदेश, अथ

काश 'खती गली ठाव झाला।' ६ भोजनघरा इ० ठाय अथ

२ पहा 'व्या हजार लाविण ठाव।'—येणा ४० ७ पत्ता,

हान, मागवू, याग 'ठाव नाहीं नापचा। अकड्या साचा श्रीरुण'

—एम्प २३ ८ भाव—शर (नामदगाचा ७५६) [स स्थान,

या ठाय—ठाव] (काय) ० करण—१ (व) पाण्याचा नवरा वगेरे

२ चेंवल्या जागीं येण हावे। 'जेवणास तू मग ठाव येण वरील'

० येणे—पाहण, खंडा २१ हून ठाव पहाणे—तळ सोपणे ठांयी

जाणे जागी पडणे, बुडीत जाऊन मोजणे, याग निंबा शोध लावणे

अजमास काटणे, मनाची परीक्षा करणे • लागणे—सापडणे, आढळणे, उघडकीस येणे, वर येणे • लावणे—शोध करणे, पत्ता काढणे • ना—टिकाण—पत्ता नसणे • पुसणे—फेडणे—नाहीस करणे 'निवत बवचाचा टावो फेडला।'—आ १०००
• सोडणे—योग्य जागेचा त्याग करणे (विस्तार, मनाने) टाव सोडणे—मनोभ्रम होणे, पावरणे, चलविचल होणे, देवान होणे • चुक—टिकाण—टिकाणा—पालट—टायचूक इ० पहा

टाव—उ (काव्य) टाव, दाहो

टाव—उ (व ल) जनावर 'घरी दोन टाव आहेत'

टावरा(का) टायकं, टावले(ला)—पुन. १ भोजनपात्र टाय अर्थ २ पहा २ एक प्रकारचे भाई टायणे पहा ३ पणती [टाव=मागा]

टावका-टावा—वि माहीत असलेला, टाऊक झालेला (काव्यात व असिद्धित लोकात रुढ) 'ज्याला तसे सकळ टावें।' टावणे—अक्रि राहणे 'रावि आत टाऊनि फोपट।'—अमृ ४४. [स ट्या]

टावर—उ गद्द गाढ (एकदा जिरून पुन्हा उत्पन्न झालेली) (कि० धरणे)

टावा—वि टाऊक, झाले, माहीत 'टावा नाही ऐसा होटा येयें।'—मुगा १७ 'नसे टावा ब्रह्मा, न दिव अथवा श्रीपति हरी।'—वामन, वेचे (नवनीत पृ ८९)

टावा—उ (व. ना) बानेचा किंवा परंगाचा खुर, पाय टावे—न टिकाण—वि टाऊक

टावो—उ टावटिकाण, मागमूस 'टावो न पवता जयाचा.'—शा १५. १५. • वरी—किवि पयत, पावेतों

टास—उ चाप किंवा तास फणी (स चाप)

टा(डा)स—वि १ दृढ टणक, कठिण (अतिशय दाबल्याने किंवा टोकल्याने) २ अत्यंत उच्च, कंठरा (स्वर) ३ (ल) निश्चिंत, साफ निखालून, स्पष्ट (भाषण) विचारपूर्वक व दृढ निश्चयपूर्वक केलेली (सुक्ति, मोट), खरी चागल्या आघाराची (बातमी) पक्का, अडक, घट टाम—(वि) पहा [दि]

टा(डा)सणी—नी १ खचून भरणी, टेंवणी २ (व) गजगोटा, दाह टासण्याचे लाकूड ३ टाम, विनचूक बेरीज, दिशेव ६०) [टायणे]

टा(डा)सणे—उकि १ खचून भरणे, टेंवून मरणे, विपुल मरणे, घं वसविणे २ अनेक खमा एकर मिळवून बेरीज इ० करणे एकर करणे ३ (ल) भरपूर मिणे (दाह इ०) 'त्याणे पोटात दाह टासली आहे' [टायणे दि टासना]

टासर—वि पंमवाला श्रीमंत (वृद्ध)

टासा—उ (विणकाम) कापडाचा विणलेला भाग खुणखुण नागीरी हाऊन साफयुक्त व पक्का होण्यासाठी पितें किंवा फणी यांनी टोकण्याची क्रिया [टायणे]

टाळणा—उ (व) मोटेचें पाणी पडण्याकरिता केलेला रौंद थारावे धाऊणे

टाळा—उ (वे) झाडाची ल्हान डहाळी

टिक—उ चडा

टिकटाक—वि टाकटीक पहा

टिकडे—न (व) चौकोनी तुकडा [दि टिकडा]

टिकडे—न अंगर्गतील रत्न, खडा—वि सुंदर, नमुनेदार टिकडा (रत्न, आभूषणकारक वस्तु (ल) घोडा, माणूस इ०). 'नाजूक रपडे दिपडे टिकडे जिक्डे तिक्डे असकारा।'—प० ४ १२ [टीक]

टिक(का)ण—न (गो) बाग, जमीन [स्यान]

टिकपाती—उ वळत्या, वळतेदार इ० [टिकाण]

टिकणे—अक्रि १ पावडावर चालणे, उडत चालणे बाग ठेणे (घोडा हरिण इ०) २ (ल) टमकणे, हुमकत चालणे (खीन) ३ स्थिर राहणे

टिकर—वि ठिबर पहा

टिकरी—खी १ चीप तुकडा (दगड, मडकें, घाटली इ० चा), कपरी 'का बीऊ बर्गोन आमाळ ठिकरि या आतो मृताळ।'—आ १८ २३४ २ पांडणीचा एक प्रकार दगणाची खापरी तापवून तीवर लोणी, जिरे इ० घालून मग ही कर्गीत घुणविताने, तसेच लोणाची सिंघा कडी दिव्यावर ओततात 'सावारी कविका बहु ठिकरीच्या'—वचसुच ८ या शृतीने कवीला आलेला इच्छा पणा ३ फुडें, तुटकें भाडें, मडकें ४ (उपहा) पत्रावळ लावण्यासाठी आणलेल्या ल्हान पान [दि] (बात्र) • तापणे—संपादन मूळ लागणे टिकण्या हाणे—१ तुकडे हाणे, छिनछिन होणे २ धडीने बोटास, ओटास धिरा पडणे, फुटणे • चा खेळ—१ गिझम्यावरील उडपा मारण्याचा खेळ २ दगड, खापरी यांची वाटोळी बारीक पक्की घेऊन खेळावयाचा मुलाचा एक खेळ यात सहा धेंगे आगतात—१ आधुक २ मासुक, ३ विवू ४ पायंटेकी, ५ खगरडोंवर, ६ समुद्रदोंगर इ० चौथ्या घरात दोन्ही पाय टेकतात, विचारात पाय टेकीत नाहीत, बारीच्या घरात खगडत चालतात गणपतीची पाली यथील फस्तवर या खेळाचा विशेष प्रचार आम्हाळतो यास असेही हुकटें असेहि म्हणतात

टिकला—किवि यथोचित, बरोबर नेमकें, टीक 'धांडा मारला तो ठिकला मिनीवरच रागला' [टीक=बरोबर]—वि ठिपकें अगलेली (बवदी इ०) [टीक=डाग]

टिकघणी—खी जडायाचा दागिता टिकवणीया पारसो न सीरो.—आए ५१२ • या—उ रत्नपारसी, जोहरी 'ठा नेम रत्नयाति जाणा टिकवणीची।'—आए ६०४

टिकसडाकस—वि टाकमटिकम पहा

टिकसा—वि उचित टीक अमा 'टिकमां भोगा घोधु पडे।'—सिमु २०

टिका-टिकडा—उ (व) भाटें न

टिकाठोक—वि १ टीकटाक योग्य बरोबर तर्काला २ टिमिन्नक [टीक दि]

टिकाण-णा-न्नु १ (तामा) स्थान, जागा, स्थळ, वसतिस्थान, घर २ अज्ञात स्थान, पत्ता (हृदयस्थाना किंवा शोध ल्या वस्तूचा), (किं० स्वयं, लागणें) ३ मिलाफ, एकठा कयता, सुसंगति (भाषण, बवने यांची) ४ सुचक चिन्ह, रूप, अट कठ (भावी गोष्टीची) ५ एखाद्या गोष्टीचा अभाव दाखविण्या साठी नम्रारासह योजावयाचा शब्द 'दुपार सांलीं अमुन त्याचि स्वानास टिकाण नाहीं' ६ (ल) दुड, टळ, खोली, मर्यादा, याग 'शब्द विती आहते याचा टिकाण लागत नाहीं.' ७ आधार, पाया, वाता (वातमी ६० चा), आधार ८ वंशपरंपरागतची जागा, गाव, रहाण्याची जागा, घर, वस्ती 'सरपुत्र रोगाचें टिकाण,' 'ओसाड गाव चोराचें टिकाण' ९ स्वराची योग्य उच्चता, तार स्वर (किं० धरणें, साधणें, राखणें, सोडणें, सुटणें) १० सुपातीची वाग (गो) [स स्थान, हि टिकाणा] (वाग) ०५ वा तुटणें-जागा, कठप, वंशपरंपरागत घर ६० पासून दूर होणें, ताडतुड होणें टिकाणचा विस्तू उतरणें-जाणें-जेथे विस्तू चाकल त्या जागेची कुणकुण किंवा आग नाहींशी होणें. टिकाण पुसणें-मोडणें-झाडून काढणें, समूक नाश करणें टिकाणावर आणणें-पूर्वीच्या जागीं आणणें, पूर्वस्थितीवर आणणें टिकाणीं आणणें-लावणें-पलट मिळविणें, जाग्यावर आणणें टिकाणीं टेंवणें-जागव्याजागीं, जमीन तयें टेंवणें टिकाणीं पेंणें-ह्माणणें-जेथल्यातेंथें येणें, बरोबर बसणें, पलट आणणें, वस्तान बसणें, पलट मिळणें टिकाणीं लावणें-याडणें-पत्ता काढणें, मूळ टिकाण सोचणें, मूळ वातमी मिळविणें सामान्यशब्द-टिकाणाचा अक-उ वस्तूची जेथें पैदास झाली तेथील मूळची रूप, तवर ०४ रोग-उ रोगाचें मूळ, मूळ स्थान, मर्यादा रोग ०४ खरेदी-स्त्री जेथें माल उत्पन्न होतो तेथेंच केलेली खरेदी ०५ वातमी वातमी-वाता-वर्तमान-जीन खास मूळ जागची वातमी जेथे मोठ घाली त्याच जागेवरून मिळालेली माहिती ६० टिकाणदार-वि वतनी जागा, घर, घरा, वास ६० व्यास आहो तो, जमीनदार याच्या उलट उभरी ०५ घड-वि आपाप भूत, प्रमाणभूत (गोष्ट, वातमी ६०) ०५ टिकाण-न (गोचपणें) वसतिस्थान, रहाण्याची जागा

टिकाळणें-अकि (महातु) मेणें 'टिकाळला चैतन्य पुनी।' -माए ४४०

टिका(को)ळें, टिगोळें-न १ ल्हान पत्रावळ २ (ल) जमिनीचा ल्हानसा तुकडा याच्या सळट पट ३ शेतातील जलण राहिलेला तुकडा

टिकी-स्त्री १ रास, गात्री २ हमारती लुकडाची गत्री, रोग ३ धान्याच्या पाण्याची रास, तुसल्या धान्याची रास ४ धान्याच्या सुण्यामिश्र काढलेला लाकडी तुकडा, बाकाचा लाकडी तुपा

टिकी-स्त्री (गो) नाकात गालाच्यानी कुळी, एक दामिना टिकें-न १ तुकडा, भाग, टिगळ, जागा, शेताचा तुकडा २ हाग तीळ, टिपका (शरीर, तल यातील) ३ टिकाण, जागा टिकेकरी-उ शेताचा मालक किंवा नदी ०५ दूरी-स्त्री १ जमिनीचे तुकडा, भाग पाडणें, घालीच्या उपयोगासाठी जमिनीची वाटणी

करणें २ शेताचें पेरित, मोजणी ६० चें पत्रक ०५ वार-किवि (शेताच्या) तुकड्या-तुकड्यानीं किंवा भाग (वसविलेला सारा किंवा काढलेलें पीक)

टिकें-न चोचकें, गाठोंडें (मालाचें, वस्तूचें)

टिकर-वि (अतिनाच, खूप या अर्थानें काळा या शब्दास जोडतात) काळा कुठकुठोत, फारच काटा

टिगड-ळ, टिगळी-न स्त्री लुल्या फाटल्या वज्रांत लवंगलेली कणी, जोड, पती, कप्पा, छिद ६० ला जोडलेला तुकडा (किं० लावणें, जोडणें) 'वीनदो साठ टिगड्याची गोष्टी नरी।' -भुज ४० 'आकाश पाडल्यावर टिगड काय दारवें?' [प्रा विगल]

०५-सकि १ तुकडा जोडणें, पटी जोडणें २ (ल) गोळीन किंवा तीराचें जखम करणें, वाळवी ६० नें बख खालज भोंकें पाडणें, फळे नासत असताना उपर्यानीं चुक होणें, अथवा हागळणें

टिंगणा टिगू, टिंग्या-वि टेंगणा पहा

टिंगळी-स्त्री (कों) टिंगणी पहा

टिंग(गा)ळ-न टिकोळें पहा

टिगुर-उ (क) डेसूक मारानाची एक जात याच्या अंगावर काटे नसतात व याचा आकार सापासारखा असतो

टिगुळवाणें-वि अनोळखीचें

टिगुरणें-अकि (कों) धुमसत धुमसत फार वेळ रहणें, सुंदणें २ टणकणें, हुसहुसणें [हि टणकणें]

टिंगणी-स्त्री अमिस्फुडिंग, टिंगी टिंगण्या गाळणें-१ गोरानें एखाद्या वस्तूवर आपटलें असता विरभिरी होणें बकबक होणें, यावरून २ (ल) अतिशय सतापणें, रागावणें

टिप(य)कणें-अकि थेंबयेंच पडणें, पाडणें, गळणें, सांडणें (एखाद्या वस्तूपुन किंवा पासून), गळती लागणें, घासळ बणें. [घ टिप! टिप!]

टिप(य)का-उ १ थेंब, बिंदु २ कपाळावरील तप ६० वा टिपल ३ (ल) अपरीतीचा हाग, कळक [स रिप]

टिपटिप-टिपां-किवि टपटप-टपा (पाण्याचा बिंदु गळताना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणें) [घ ज]

टिबरी-स्त्री (गो) १ एक रोग

टिबो-उ (चि) थेंब, बिंदु टिबरा पहा

टिबा-व्या-उ एखाद्या वस्तूच्या गाली दिलेला आधार, टेकण (कापरा, ल्हान खांब, लकडाचा टोकळा, दगड, पायरी, उघळें, टेपसा) २ जागा स्थळ, टिकाण (ज्यावर एखादी वस्तु उभारलेली असते किंवा उभारण्याचें ठरविलेलें असतें असें), (गढीकाम) भित किंवा विहीर ६० चा कपोरा, जई किंवा आरड सगरी, थेंब (नेमलेली) (मितीवरील) ३ जेठा मारून बसण्याची क्रिया (किं० मारणें) [स स्था, स्थित]

टिल, टिळू, टिळ्या-वि टेंगणा, जाडवूड व गवदुल, बुजा टिळा-स्त्री-व्या-उ दरीदृष टेंवणाचें ल्हान मडकें -वि वाटोळा, जाडवूड, गूद

टिक्कणें—(कुण) टेक्कणें पहा

टिक्का—उ (व) महत्त्व, टेंभा टिक्कारत—किवि टमकारत, टमकान्याने 'तेव्हा रावानें टिक्कारत म्हटलें'—रज पुताचा भीष्म

टिक्कपिस—खी नास, दगदा

टिक्करी—खी १ निंदा, तोहमत, कलक, शिबीगाळ (अव प्रयोग) (कि० करणें, उडणें, उडविणें २ चिट्या, फुट, चिरा (थडीने ओठ, बोटे याना पडणाऱ्या) ३ तडे पडलेली मिठा तुकडे होणारी पोळी, भाकरी (वाईट कणिक किंवा वाईट पीठ तिक्कल्या-मळल्यामुळे)

टिक्कळ—वि १ दिवळ, कटवन मोडणारें २ (ल) हलकें, अशाक, फुमकें, पादराकुमरा

टी—की १ एसा टिकाणीं हरत आल्यामुळे ज्या दुसऱ्या टिकाणीं एखादा माथून जातो तें टिकाण, लिहणें, दाचणें, गप्पा मारणें इ० करीत असता काही अडथळ्यामुळे तें तसेंच अथेवट सोडून दिलेलें स्पष्ट, एखादी गोष्ट सिद्ध करण्याचे उपयोगी भाषापासून शब्दपर्यंतची कृति २ टाविक वेळ, स्पष्ट, मुकाम 'जे उपसहस्रनि कीजेल टी।'—हा ७३० ३ योग्य, चोख व्यवस्था, युक्ति, मारी, रीत इ० ४ निंदा, दोष 'जो अस्तसि टी देवी।'—हा २३६ ५ निश्चय 'काष्टजीविया तृणवुरा। होईल टी।'—हा १०३०० ६ स्मरण, आठवण 'प्रतिदृशीं काय टी। करीतसे।'—अष्ट ७१८२ ७ मर्यादा, शब्द, सीमा 'सवळा ज्ञानाचा सेवर्ती। करुनि आगमा टी।'—हृद ३ [स स्थिति-टि-डी टीस टी मिळणें—एका अथेवट कवीच्या गोष्टीवरून] होकार देणें, कडली देणें, जुळणें, जमणें अनुकूल असणें

टीक—न १ आगडीवरील खडा टीक पहा टिकडे अर्थ १ पहा २ अगावरील तोंड, दाग टिकें अर्थ २ पहा—खी मोत्याचा शुक्का

टीकू—वि १ उचित योग्य, यथार्थ, शुद्ध, सत्य २ पूर्ण, यथायोग्य, वेताई [हि] ० डाकू—वि यथायोग्य, कमवार, नियमित, व्यवस्थित, योग्य प्रकारें सुधारलेले [टीक दि] ० ठाळ—उ ताळमेळ, जुळणी, समरमता, सादास्पद, मिलाक जम, एखाकयता

टीकलगा—उ रत्नजडित अत्कार 'भगऔनि आगायिलें टीकलगा।'—दाव १७८ टिकलण पहा

टुकटुक, टुकटुकणें, टुकटुक्यें—उत्तर ६० पहा टुकणें—सकि उरवणें, सपविणें, घडणें 'नाडिले यज्ञाधिकारी सुरगण। नाडिले स्वधाकाराचे पितृगण। नाडिले ऋषिमृतगण। बळितपणें ठुकेना।'—एमा १८२३९

टुकुरणें—सकि (राजा कु) काठीनें हय हय मारणें, उरा करणें चेंबणें, घासणें

टुमंग—सकि (व) सपविणें भोंदणें 'आयागया हुमता नि पैमे मिगविनो'

टुंठण—न झाडाचे खोड, बुथा, तुंग्रा, कापून बाकी राहिलेला अवयव मोथगळेनें दाख किंवा हलवार गुंण हा [हि टुंग]

टुडा—खी १ चटकीच्या गोळ्याचा छेड असा आवाज, दणका २ तोंडातोंडी, बाचाबाची, धसफस [ध्व]

टुंडी, टुडा—खीउ पिकाच्या रोपाचे बुधे खाणारा एक रोग (भाद्रपदात फार पाऊन पडल्यास हा होतो)—हृषि १७४

टुणका—उ १ रागाचा हात्का, चीड, हसवा (कि० यणें) २ बुकादा, ठोस 'टुणकें लासणें चिमोरी।'—दा ३७२५ [ध्व]

टुणगा—का—वि टेंगणा, हसना, ल्हानसर आणि गट्ट टुणगुण—उ दामिकपणा 'तुका म्हणे टुणगुण देवे।'—तुगा ३१३९

टुणटुणणें—अकि हसतसणें, ठणका लागणें, फुणफुणणें [टुण ? टुण !]

टुनका—उ (व) मजतनाचा इलाज, छाछ [ध्व] ० दयणें (व) खोडकी निरणें.

टुनटुन—खी (व) कुरकुर [ध्व]

टुनो—खी (व) आवूड वेळ

टुवरा—वि (ना) टेंगणा पहा.

टुवरा—उ (क) मकेमार, मके सहज त्याचा भात करून त्यात दर्ही घालून फोडणी देऊन केलेला भात किंवा एक राय

टुंथ(डुम)री—खी दृगारिक लावणी, काव्य, चित्रेचा एक प्रकार टण्याचे राय तेच डुमरीच राग असतात यात दृगाररस प्रधान असतो यात रागाची शुद्धता रहात नाही डुमरी गाताना दिव्यातील अथे अभिनयानें व्यक्त करावा लागतो

डुमकणें, डुमका—डमकणें, डमका पहा

डुमडुमीत—वि डुमडुमीत पहा

डुरक—उ (माळवा) मराण्यातील गणग

डुला, डुल—वि (राजा) खजड, टेंगणा पहा

डु(घु)ली—खी जाडीमडी कागीक, जाड झळले गव्हाचे पीठ, साचा, भरडलेले पीठ [पेजि धुले=जाडवडें], आर्मिनियन नि धुल=विरजलेलें धूध, दर्ही]

डुशी—खी १ जाड्याच्या गळ्यातील एक सोन्याच्या त्रिज त्याचा किंवा पेट्याचा व खाली मणी लाविलेला दागिना या पेट्याचा आकार इंग्रजी हल्क्युमारासा असून त्याची सरया ५१ ते ५५ असत अशी प्रत्येक पत्री २ कोळीच्या बाहीगायल्या तिबोनी कापडी तुकडा, बगल ३ मजणीनतरचें थोडम दाणे राहिलेले गव्हाचे कणीस ४ बुशी टोमा गुदा ५ मुग्गाची दास, किंव ल्हान सुग ६ (ल) टोमणा 'जाणूनवृत्त तिनें ही टुगी दिली हाती'—क १७३८

डुनो, डुयो—वि (कु) प्रसिद

डुस-कण-कर-दिगीं-दिशीं—वि वि एनेसावर हाय/लेल्या वग्न्या बघ्यड आजाजप्रमाणे, आवाज होऊन, दुमगुमं [ध्व]

दुसका—वि १ गिट्ट, चक्कर सोडणारे २ लड पोका, गवदुड दुसता—नि आगुड व बळष्ट, टेंगा व ला, जाड व रागगीत दुसका-दुसकारा-उ (राजा) १ टका पहा २ भीर ३ (ना) टेंगा

टेंगण—वि कमी योग्यतेचा, हुच्छ, हत्का 'परिम रिडे टेंगण'—विपू १.७३

दुसका-दुसा—वि (४) टेंगादुसका
दुसदुशीरी(नी)त—वि पिळलेले व येदना दणारे (गद्द ६०), टगरीत पहा [ध]

टेंगणा—वि १ गुला, वामनमूर्ति टिल्ल २ (ल.) नीच, हत्का, उगा, 'होईत मदन टेंगा'।—वगा ६ 'त्याग आसा टेंगेने शाले आहे 'मदने उन्नत शाला आहे [स स्वगीयान्, पो मि ठिकणे] ० टेंगणा-दुसका—वि मध्यम वन्याचा, गुरा घरीराचा, हत्का व बधिपुल, मुन्मुगीत [टेंगा टि]

दुसदुस-दुसां—मिरि करीतस येदना होत अपतांना टाणाया आवाजप्रमाणे टणका सांगता अपतांना होणाऱ्या टन टनीप्रमाणे [ध]

टेंग(री)मत—उ जगाय छायाधार नाही असे मत, पाखड मत, नास्तिक मत (टि० मांडणे, माजविणे, मातविणे) २ स्वम ताचा हट्ट, हेका ३ (वदन्यूनतापूर्वक, टेंगमताचे मांव) टोपण नाव

दुसदुस—की कट किवा गद्द यत्त पू शाला अगतां होणारी पुगकुस, टका [ध]

टेंग(गा)ळणे—मकि टेंगाळणे, टेंच लागणे

दुसदुसणे—मकि गद्द ६० स टणका लागणे, पुणपुणणे, धमकणे, वदना होणे [टुग! टुग!]

टेंगा—उ १ साहसा, सोग, घुट २ बाळलेला छाडाचा घाट 'टेंगा कवि अडार।'—टुगा १०८६ ३ छाबा खाल्लेले उपले, गुर्घी, बैठक ४ (अष्टि) शिख ५ टेंगा, गवे, दोंत, पोळक दरा (कि० मिरविणे, वाजविणे, माजविणे, मातविणे, दाखविणे) ६ बड, दगा (कि० माजविणे, मातविणे, छटविणे, माडणे) ७ टेंगमत, पाखडमत (कि० माजविणे, मातविणे, माडणे), उमंटपणा [हि]—री. (४) मध्ये सोड करतणारा, बीकम मेरा चादमाई उमंट ० दाखविणे-टेंगावर मसविणे-

दुसा—उ उताचा करा, लहान पुका (पोळेला), जोंप लपाने माळलेले घाट २-उ (ना) गुला, दासा—वि (४) टेंगा, अगुड, दुसा, देसा [ध हि]

० नाखविणे—एखाद्यावर आपली इच्छा, मद लावणे ० नेसाणे—(हातस सोडा तयार देणे) साफ नाकारणे, सोडावर नाकडून जाणे म्ह० वाण्यावर वरात भुतावर टेंगा
टेंगा—उ १ (साल) विवक्षित तालाच्या एका आवर्तनाचे सवल्यावर किंवा पल्लवावर काढलेले समग्र बोल २ ताउ (कि० धरणे) ३ मुमळधार पाळम विलक्षण जोराचा ताप सपादन तडाका किंवा धासा (अम्यात, वाम, उखड व चा) भाग पिल्लन जाणाऱे चालविलेले वेदाध्ययन किंवा आहृति (कि० लावणे), टाका अर्थ ४ पहा ५ (४) सोरा टयस घाल तिचाच रेखा मोग आहे ५ मज्जा खोती कजाट (आगला) ठेका चालविणे—आपला हत्का, ह' चालविणे ठेका लाडून देणे—आपले वस्त्व दुसऱ्याच्या मनावर टाविणे [हि]

टुं—न घोडपारा काणावरून केल्ले घोषारोप (कि० देवणे) जो ब्यापार किंवा पक्षी मनास येत नाही त्यावरर टेंग लेले यथाकथंचिन् निमित्त

टेंगा—उ १ अडार

टुन—मी (विगमन) विगतले कापड गुगळ्यासारंगी, अस लेली सक्ती घोडोनी तीन हात लांबीची फडी

टेंगा—वि १ राखीव देवनीचे २ शिरोदेत, दाढ्याचा पयाया स्वभाव आहे असा, काळमरी (देवणे)

टुं—उ अडार

टेंगाटंगी—मी आगुडकड नकार (माणगे, अर्ज, यासंबंधी) [टेंगा]
टेंगाट(ळ)णे—उकि १ टेंगा दाटविणे पहा, फसविणे २ छी पू करणे, वाईट रीतीने वागविणे [प्राभ्य टेंगा=शिख]
टेंगु टेंगुमामा टेंगोजी—वि टेंगा, गुजा, वामनमूर्ति (गुड, छी) [स स्थग]

टेंका—उ १ (साल) विवक्षित तालाच्या एका आवर्तनाचे सवल्यावर किंवा पल्लवावर काढलेले समग्र बोल २ ताउ (कि० धरणे) ३ मुमळधार पाळम विलक्षण जोराचा ताप सपादन तडाका किंवा धासा (अम्यात, वाम, उखड व चा) भाग पिल्लन जाणाऱे चालविलेले वेदाध्ययन किंवा आहृति (कि० लावणे), टाका अर्थ ४ पहा ५ (४) सोरा टयस घाल तिचाच रेखा मोग आहे ५ मज्जा खोती कजाट (आगला) ठेका चालविणे—आपला हत्का, ह' चालविणे ठेका लाडून देणे—आपले वस्त्व दुसऱ्याच्या मनावर टाविणे [हि]

टेंगेटाड—वि अत्यंत हुपार, चलाख, तत्तरीत, दुसऱ्यावर अधिकार किंवा ताचा गाजविणारा हुकमती

टेंकी—की १ साधारणपणे १ पासून २० विध्यापर्यंत दातजमिनीचे माप हे निरनिराळ्या ठिकाणी निरनिराळे असते २ टोनसेकरची ल्हान हातोडी टेंकीला येणे—(माण) वेजार होणे
टेंकेटोका—वि टेंकोक पहा

टेंगाटंगी—वि १ बडकोर दगखोर २ नास्तिक, पाखाडी ३ टेंगा पहा [टेंगा]

टेंकेदार—उ मजेदार वन्यादार [हि]
टेंगडा—उ (प्राभ्य, अक्षी) गाडव (जनावर) गाड विगीस टेंगरी झणतात
टेंगडे—न सोग, सोडगा रानी [हि]

टेंडे(च)—की १ टाक, दाड इ० कास पाय नडवणे (कि० लागणे) २ (ल) राडा, सुनसान हाति ३ गर्दी, भीड, फार दगरी टेंच लागणे—अदल घडणे घडा शिकणे, वाईट अनुभव मिळणे [ध हि टेंग] ० भरणे—(आगरी) लग्नत उबऱ्यास हळदंडई

लावणें -वदलापुर ३५ इह० पुटन्यास ठेव मागला शाहणा= पुल्या मनुष्यास ठेव लागली म्हणजे मागला हुपार होतो

टेचणी—ही दुखापत, ठोक [टेचणें]

टे(टें)चणें—उक्ति १ चेचणें, फोडणें, चिरडणें, मारणें २ दडपून किंवा खच्चून मारणें [ध्व हि टेंटास]

टेंचळणें—उक्ति धोडेंसें चिरडणें, फोडणें

टे(टें)चा—उ कोरिथीर कुदून, आळें, लसुण, चिंच व मसाला आणि मिरची घालून द्याता कालपून तयार केलेली चटणी [टेंचणें]

टेंचाळणें—अक्ति ठेव लागणें [ध्व हि ठेस]

टेटमत—न टैगमत पदा

टेटा—वि थेंटा, थोटा, थिटा, आरुड, ल्हान

टेटे—क्ति १ कोरड्या खोकल्याच्या दासीचा आवाज, ठें। ठे (किं लावणें) २ गाजावाजा, प्रसिद्धि (चोरी, दिवाळ, चोरी, वाईट गोष्ट इ० वी) (किं करणें, वाजवणें, माववणें, माडणें) -क्ति वरीलप्रमाणे कोरड्या खोकल्याच्या आवाजा प्रमाणें आवाज होऊन [ध्व]

टेणा, टेणी, टेणें—पुलीन (कों) ठिणगी, चिणगी

टेंणें—अक्ति १ उभे राहणें, ताडउभे राहणें (कफ भूतहालींच व काव्यात प्रयोग) 'विस्मित होऊन इंद ठेला।' -तुगा ८१ २ राहणें, बाणें, वद पडणें, कुठित होणें ठेला पदा 'दीर्घा दीपू एकवटला। मिळणीं एकचि होऊनि ठेला।' -एमा १० ३६३

टेंप—ही १ टक्कर, भेट, अडवळा, सवध किंवा सध पंग याच्यामुळे दोन गतिमान पदार्थांचा अडकाव, स्थिरता, विरुद्ध गतीनें येणाऱ्या वस्तूच्या गतीचा निरोध (किं साणें, वमणें) २ (ल) सीमा, मर्यादा, वाचण्याचें ठिकाण, हद्द 'पंचा यतीची टेंप कोठपर्यंत आली?' ३ संकेत, वचन, नेमलेली वेळ, टरविलेला काळ, मर्यादित मुदत (किं करणें टरविणें) 'उद्या सकाळीं भेगन अशी त्यानें टेंप केली आहे' 'कालदशावधि नियम मनुष्येक वल्लभ कार्यनियम ४ अपराधी माणगास कारी नियमित कालपर्यंत सकारातून हुसकात जो प्रतिश्रुत करतात, तें, कैद, शिक्षा ५ (लाडू इत्यादि) साध्याचा एक प्रकार -मैरेट २८ ६ पंचाय तपस्वी वादीप्रतिवाद्यापासून विरुद्ध यावयाची कळमवार यादी (साध) टेंपदेणें-अडवळा आणणें, मर्यादित करणें मुदतवद करणें

०यिणें-उक्ति १ गति वद करणें, मार्गांत अडवळा करणें, स्थिर करणें हालवाल रंगणाच्या वस्तूच्या मार्गांत अडवळा आणून अथवा विराध बळन ती थावविणें, स्थिर करणें २ दुसऱ्यावर टकल अणें टेंपणें एकाद्याला आधारभूत किंवा एकाद्याच्या भावस्थानें टेंपणें ३ रंगणाचा दिवसापर्यंत नेमणें, टराविक काळीं योजणें [टेंपणें]

०रुणें—अक्ति १ आपात किंवा अडवळा यामुळे थावणें वाटले जाणें २-अक्ति मोठे गुण्याप देणें, चाळवण्या दाखविणें हद्द हद्द वा करणें हुजुरिणें, गोंजारणें आसा लागून कनविणें टेंपेस नेणें, लावणें -जागच्या जाणीं आणें, पूर्वेस्थळीं आणें, नेमणें टरविणें मागासवद-०टाप-न्नी नियमितपण, टराविक स्थिति,

टापटीप, ठामपणा, नेमकेपणा ०राई-ही टापटीप, व्यवस्था, व्यवस्थितपणा, योग्यायोग्यता, मर्यादा, सावधमिरी (वागवृक्ष भाषण, कृत्य, शिक्षण इ०ची) टेपी(पे)चा-वि १ मर्यादा किंवा कायदा पाळणारा, व्यवस्थित, टापटिपेचा (मनुष्य, व्यापार, धर्मा) २ येतचा अखेरपर्यंत जाणारा (प्रवासी), पुरणारें (काम)

०टेपणें—अक्ति १ एकास एक लागून आदळायाजोणें जवळ येऊन मिडणें, आघातानें थावणें, वाडणें २ टेंकणें, ओठाणें, मिडणें, स्थितीप्रत प्राप्त होणें 'दगड होईल तितके एकमेकास टेंपून वसवावे' -मैरेट ३० ३ वेऊन थावणें, प्रवास पूर्ण करणें ४ काहीं एक कार्ये अवश्य केलें पाहिजे अशा दशेस येणें, एखादी गोष्ट एखाद्या मितिपर्यंत करणें भाग पडणें 'वैशाखात मुखाची मुज ठेपली आहे' [स स्थापय]

टेंपसा—उ १ मातीचें टेंकूळ, टेंपसा २ गुळाच शिलगा वलेळ किंवा खान राख केलेला सेणाचा ढीग ३ सावाखाल्वा पायाचा दगड, धुर्ची 'दगडाच्या वाधकामाचे नज इच बौरस टेंपसे टेंपावे' -मैरेट ५८

टेंपा—उ १ (चामारी) टांचेच्या मागचा भाग उजवरण्यासाठीं केलेला लावडी ठोकळा २-उ (कों) आधार, टेंका

टेंपाऊ-वृ-न (ना व) जरीकाडी देशमी सोबले, पीतावर.

टेंपी—उ (व) ल्हान छुमट बेल याच अर्थी हुसतें शब्द बोडी, वदानी, फेडमी

टेंपी, टेंपू—(व) वृच कथा [हिं]

टेंपा—उ १ मेल, छुटा, खाव, झाडाचा पुण्या, धीरा, टेंका (ल) आधारस्तंभ, आश्रय, मदत

टेंपूस-न टेंपूस, टेंपूळ, गाठ, गुडघ, टपघटा (शरीर, झाड, जमीन इ०वरल्या)

टेंपें—न संकेत, टराविक वेळ, काळ ०टोक्र वि (व) वस्ताद 'वायको चागली टेंपदोक्र भिकारी आहे, ती त्याला आपणें वाटवर'

टेंम-न (हेट) घुळीचा उचवटा

टेल-हीउ १ वेपुल्य, भरपूरपणा वाहुल्य २ गर्दी, दानी, घापणा, दाडप ३-उ टुगाणीचा वळ ४ आपल्या टुगणानें दुसऱ्याच्या टुगणवर मारावयाचा मोला ५ (व) कलप ६-वि भरपूर गुणवत्त विपुल पीक टेल आणें 'टेलणें-उक्ति लाणें टाळणें थावणें गर्दी करणें मिडणें 'रय रयाणी टेलिली।' -वेमीसव ७९४ [हिं टेलना] टेलमुगा-उ

१ टुगाणीचा गळ २ टेल अणें ८ पदा

टेलना टेली-उन्नी १ मोठें मोण ल्हान मोण २ (३) मनु दाय, गर्दी तीन लयांचा एकच टेलना।' -मोपा २५३ टेलटेल-ही-न्नी गर्दी, दाटी, रचणें वेपुल्य वाहुल्य 'अभिमानाचें टेल टेली।' मणीं मानीं पिपुने।' -तुगा ३४१९ भगवदुरी [टेलनें]

टेलना-उ (ना) दाटविना रचण्याजोणें तात्पुरतें नकडी फळाचें कन्टें (पनपटीच) दुकन (६) रणें

टेल्ला-टेल्ला-टेल्ला- (भूतहात्वात्फ भातुणाधिन नि टेल्ले
म्हणजे उभे राहणे या धातूने-हावयत डेपलोह) १ उभा राहिला
'टेल्ला जादुनि हस्तक' २ थावला, म्थिर झाला, धुडित झाला,
राहिला 'चढे अतीरें मोर हावय टेल्ला' -राम ६३ [म रण]

टेल्ला-सी १ सांडा, सचय, पुगळें, लयविलें किंवा राखून
टेल्लेले द्रव्य 'समुगळ्याची टेल्ला' -रा १२८ २ साण 'शेव
कायद्याची टेल्ला' -रा १८ ३ निक्षेप गदाणवट किंवा अनामत
राम यिन किंवा अल्पभक्षानें टेल्लेले द्रव्य 'पेदीवर टेल्लेला पैसा
४ (कायदा) द्रव्य [म रणपाय]

टेल्ला-सी टर, गेट, रीत, तन्दा, मागें, एव, टेलग 'त्या शरम
रुपाची टेल्ला' -राम ७८ १४ [स रण]

टेल्ला-न १ उतरण्याची, सड देण्याची, विडावाची,
जाणा, नागराडा, दला २ -सी विदिगींनील बांरराम ज्यावर
उभारले जाते अशी दगरी किंवा टणक जमोनीची म्हणजे पायाची
जाणा, तसेच या वापकामातील मथळे मथळे वर त्यावरून ३
पाया, मडम जमीन, भडम पाया (बाल्णे, वडेल, अभ्याम
यातील) [टेल्ले]

टेल्ला, टेल्ला-सी आकार, बाधा (शरीराचा), टव, गेट,
रूप एव, (सोड, शरीर, इमास यांची) २ पद्दत, तन्दा, रीत,
विद्या गुण, मार्गिकणा, सुधी (आपण, कृत्य याचा)

टेल्लास-उ (राजा) बरार (दश्या जग्याचा, कामाला
हागण्याचा इ०)

टेल्ला, टेल्लाईत-वि टेल्लेला, आगिन, दास, नोकर,
'तो फवळ गलिमाचा टेल्लाईत' -आव २५

टेल्लाळ टेल्ला, टेल्लाळी, टेल्लाळी-वि टेल
ल्ला, स्वाधीन केलेला, निक्षिप्त, विधासने ठवलेला [टेल्ले]

टेल्लाळ-सी टेल सादण्यावदला राखे, मजुरी

टेल्लाणी, टेल्लाणे टेल्ला-सी न की १ (काव्य) टेल अर्थ १
पहा सुमयन 'राहाणे टेल्लाणी सापटी' -रा १८० १
निक्षेप टेल अर्थ २ पहा

टेल्लाणूक-सी टेल अर्थ २ पहा [टेल्ले]

टेल्लाणे-न टेल अर्थ १, २ पहा 'वी हें आदिशालीने टेल्लाणे' -
रा १०१०

टेल्लाणे-सकि १ राखणे, त्यापणे, भाडणे, राखणे, बाजू
काढणे २ एका बाजून टाकणे, चिन्हाड भाडणे, (काम) करणे
निहाळें काढणे, शिकव राखणे एखादे कार्य काही काळ न करता
तसेच राखणे ३ राखणे वाचविणे, राखून टेल्लेणे, राखण करणे
४ जगेवर कायम राखणे, होणे, रक्षण करणे, विवुक्त करणे
(काम हुडा यावर) ५ चाकरीस, चाकरीस, सेवस राखून घेणे किंवा
वाळणे (वाकर सत्य) ६ कायम राखणे, जलेंच्या तसे जखून
टेल्लेणे, राखणे, जोपासना करणे, अवाधित मानणे 'याने त्याची

प्रतिष्ठा टेल्लाणी' ७ घेऊन न जाणे, जेवल्या तसे पडे ठगे
'वेष्टान्यांनी काही एफ भाडे परत टेल्ले नाही' ८ राह
बाळगणे ९ एकादी यस्तु संस्थापार्थी दुसऱ्याचे स्वाधीन करून
त्याचकडे राखणे [म. रणपाय, प्रा टावण] (जेन्दा हें रियापद
दुसऱ्या रियापदाच्या वर प्रत्ययाने यात साधितार्थी योजना, त
तथा) त्याचा अर्थ एकादी गोष्ट करणे, कोणत्याहि रियापदाच्या
विषयाचे टेल्लेणे, किंवा तीस स्थिति राखणे, अथवा त्या किडेने
झालेली आधिकृति असा होतो जणे-हें पण लिहून टेल, हें कापड
घडी करून टेल, ती गाय बाळून टेल जेनें देऊन टेल, मिठांत पणी
धातून टेल इ०, टेल्ले हें रियापद आगि टाकणे हें रियापद यामध्ये
अर्थाचा दुटीने साधमध्ये व विषयगहि आहें दोन्हीहि रियापदे
एखाद्या कृत्याची पूर्णता किंवा एखाद्या विषयाची पूर्णता दर्शवतात,
पणु टेल्ले हें रियापद किडेमध्ये काळजी व लक्ष-विनयन राखून
टेल्ल्यातील-बोसल्य वर्तविते वर टाकणे हें रियापद एखादी वस्तु
वर, सोर किंवा कायमची गोष्टून दणे, तिचा त्याग करणे, हात
गुळून मोडणे होणे, किंवा दुर्लक्ष्य, हदयव इ० अर्थ दर्शविते जसे-
त्याची पोथी त्यास उडून टाक हाथे देऊन फडशा करून टाक,
ते भाड उडून टाक इ० यात कसे तरी वापे पूर्ण करण्याचा बोध
होतो उलट टेल्ले रियापदाच्या स्फटीकरणार्थे वर दिलेली 'हें पण
लिहून टेल' इ० उदाहरण पहा)

टेल्लाणे-सी १ टेल, फेज, साडा, सचय, पुजी, भावळ
इ० व्यापक अर्थानें २ निक्षेप ३ व्यवस्था, धिस्त, क्रम
'त्याच्या घराची टेल्लाणे खाली आहें' ४ दापतिनें लावणे,
सिध्दीनें लागणे, कथवार टेल्लाणी 'जिकडे लक्ष्य टेल्ला वरून
बवले स्वस्य' [टेल्लाणे दि]

टेल्लाणी-सी राह, वेष्टा, रात (४) टेल्ला

टेल्ला, टेल्लाणे, टेल्ला-उ३ टेल्ला १ टेल अर्थ १ पहा
'सुखाचा गोमे पूर्ण टेल्ला मनाला' -वामन, वामनचरित्र १२
२ खाण टेल अर्थ २ पहा ३ (ल) पापपुण्याचें गाढी ४
आकार [टेल्ले]

टेल्लाटेव-टेल्ला-सी उठावे, कटकट, त्रास, दगदग 'हुम्दी
या टेल्लाटेवित न पडणे' सर्वदारी -राम ४५ १०८

टेल्लासाट्या-उ सचय टेल अर्थ १ पहा

टेल्ला-सी रीत, प्रकार, मार्ग 'ते शिकवीटी अति मीच
टेल्ला' -वामन नृसिंहदण २४

टेल्ला, टेल्ला, टेल्लाटेल्ला, टेल्ला-टेल्ला इ० पहा

टेल्ला-न (४) टेल्ला (आगादीचे) [इ टेल्ला]

टेल्ला, टेल्ला-व टेल्ला इ० पहा

टेल्ला-उ लहान मुले आपल्या कपाळांने दुसऱ्याच्या कपाळावर
हृदय आघात करतात तो, टेल्ला (किं देणे) [ध्व]

टेल्ला-उ १ काही सोदणा याने दिलेला मार २ सतारीच्या
तोरकर केलेला नखीचा आघात [ध्व दि टोक, का टोक]

टेल्ला-ति १ जाड भाव, जड, ठळक, भक्क (धातूची
मादी, दागिने) २ (ल) शेव प्रसिद्ध बोस (शिणप, शहाणपण

घन इ० मध्ये) ३ पूर्ण, पुढकळ नमलेले, सर्वे (नंबर, सख्या) 'सर्वमहित, समुदायाने, मोठ्या प्रमाणात, घाऊक, टोकळ, एक दम जमेन धरलेले (रकम, वेरीज, माल, सोदा, खरदी इ०) 'हिशोन टोक समजा हो।' -वाचि २४२ टोकबद्-वि घाऊक, एफ्दम, सर्वे टोक चिकी-चिकरी-खी घाऊक चिकी, सध्याने किंवा एकदम चिकी याच्या उलट किरकोळ चिकी

टोक—उ (व) हंगम, मोसम, वत्तर 'या मुहूर्ताला लग्नाचा टोक भारी आहे'

टोकजोशी—उ सहदयमताचे टोके शिकून, इमरू वाजवून मिथा मागणारी व टोकळ भविष्य सांगणारी दूध जोशाची एक जात व हींतील-यफि, कुडडुडया जोशी, पिंगल्या जोशी [टोकळ]
टोफटोक-कां—किवि ठाकटोक पहा [ध्व]

टोकडा-ळा—उ टोकळा टोकडा, टोकळ्या-उ (निंदाधी) सोनार टोकडा-टोकडें-पुन बैलाच्या गळपातील पटा (लाकडाची, धातूची) [ध्व]

टोकण—न १ काही तरी खादीने प्राप्ति करून देणारे काम, एखादा पदार्थ किंवा व्यापार यापासून कालनियमाने उत्पन्न होणारे फळ, त्याचा अनेकवार अनुभव घेऊन त्याचे निश्चित झालेले प्रमाण व तो व्यापार, उत्पन्नाची वस्तु, धदा, काम व्यापार, जमीनखुमरा (ज्याच्यामुळे नियमितपणे उत्पन्न मिळते असा) 'हें शेत तीन खडीचे टोकण' २ (ल) कायदा, धदा 'माझे नियमित टोकण यदा उभे राहिले नाही' ३ (क) अगावर राहिलेला वेचीचा वण, खूण [टोकणें-माणें किंवा मिळविणें]

टोकण—न झाडाचे खुनाट खोर, खुनाडा, खुनाप्रा
टोकणावळ—खी टोकून बनविलेल्या वस्तूची मळती, घडणावळ, घडविलेल्या वस्तूची मळती. [टोकणें]

टोकणी—खी १ आषाढ, टोका, टोला २ गिंगवा टोकण्याची गवड्याची तीन धाराची लाकडी लुंगी व तिने टोकण्याचा व्यापार, कोपणी (वे) कोवटा [टोकणें] ३ (कॉ) मळारी जातीमध्ये लग्नात कवलेरीशिवाय तिच्या दुसऱ्या भेगिणी असतात त्याचे पाय धुण्याची क्रिया -मसाप ४४ २५५

टोकणें—सकि १ (डाकें, काटी, हातोडा इ० नीं) माणें, वदुणें, टाटावें, आघात करणें २ हद्दच आघात करणें कोपटणें ३ करणें देणें, पाटविणें तो आजारी पडल्याबरोबर म्हातार टोकरणी (मात्र) अघाडी टोकरणें-पहिला टोके पहिलें स्थान किंवा नवर पट्यावणें अरोळी टोकरणें-ओरडणें, मोट्याने दाहो पोडणें अर्जो टोकरणें-विनति करणें, अंज करणें तशू टोकरणें-तशू रोवणें, माणें, वणें, उमारेणें वाहू-व्हड टोकरणें-दखार आघात (हाताने) करणें कुस्तीस तयार होणें किचिचेष्ट वुकळक मीमें टोर्नि बाहु मुचोर्ली १ -मोशाल्य ४५ धाय-धूम टोकरणें-पळस मृण्ये पावें टोकरणें-अव्यार्थी पावें मळस किर्याद टोकरणें-तयारअनं गुराणें चौथ टोकरणें-चौथ माणें, दाख धनवी करणें मुद्द टोकरणें-आम्राव्यातून भाटाच्या मुदा पाडणें टोकरणें या क्रियापदार्थे अर्थ माणें या क्रियापदाप्रमाणे पुजळ आहेत सामान्यत टोकरणें, टोटावणें, फटकारणें, मृणा उडविणें,

घाईने किंवा ओवडघोवड रीतीने सपविणें इ० अर्थ होतात जमे-आम्ही वाटेने चार भाकरी टोकल्या आणि सरासरी जेवले, पुण्ळ कामे जमलीं होती तीं मी कशी तरी टोकून निघून आले टोकून देणें-सकि गण माणें, बात माणें, निन विचारणें साणें

टोकणें—न १ टोकणी १ पहा २ टोकण्याचें हत्यार [ध्व]
टोकतापीर—उ दाडगा, भाडखोर, नेहर्मा मारामारीस तयार असलेला मनुष्य मारतापीर पहा [टोकणें]

टोकताळा—न अजमास, अण्कळ, अजमासानें पाहिलेला हिशोबाचा पडताळा, प्रतीति, अनुभव, बरोबर अंदाज (कि० घाटणें, घेणें, पहाणें)

टोकनापूर—उ (व) टोक, मार 'सुप टोकनापूर काटला वायकोचा'

टोकमत—न पाखडमत

टोकर—खी १ टेंच (कि० खाणें, लागणें) २ (व) जोड्याच्या अभ्रमाण ३ धडक, धडाका, अचूत पडणें ४ (ल) तोडा, तुक्कान, अदूर, दुर्दैवाचा तडाखा ५ पायाने मारलेला तडाखा, लाथ, गुद्दा, तडाखा (कि० माणें) [हि]

टोकर—उ तोफेच्या गाड्यास जोडलेली लहान पेटी

टोकर—वि (व) जाड, लड, दोसर

टोकरणें—सकि चोल्ण्यात झाडणें, भोसडणें, खरडपणी काटणें

टोरळ—वि १ मोठा व चांगला, जाडा व लड, मजसूर, भरपूर, जोमदार भरवी २ अदारी, टळक, सुल्य, सरासरी, टोवळ, घाऊक, टोकबद् (एकूण बरीज, वाय) [स स्थूल]

टोळा—उ लाकडाचा ओंडका किंवा ल्हानसा सोन, गोल, गोल्टा, शार्ची दौत ठेवण्याचे लाकडी साधन किंवा बलमदान, ल्हान, रेतीदाणी इ० आत बसविण्याकरिता कोरून काढलेले लाकडी खोड किंवा तुकडा, शिलेची चौकट हत्याराचा दाटा किंवा मूड, इ०, पणवदाचा पानोटे वाफण्याचा पायाच्या आकाराचा लाकडी तुकडा २ (व) हरभऱ्याच्या भरदयाचा उकडून तयार केलेला बडा टोकळीवीट-खी नवरी बीन ही अरद व जाड आणि भावात मदाग असते

टोका—उ काटी हातोडा इ० चा तणपा, आघात, प्रहार, धका, मारा २ धातूच्या भाड्यावरील हाताडीने झालेली खूण ३ भविष्य (विश्रात हवेचे पावसापाण्याचे) (कि० उतरणें, बुरणें) अनुभव प्रचीति पडताळा ४ भविष्याप्रमाणें घडून आलेली गोष्ट, ५ (व) टोणा वेदक इ सरस्वत जमीन खडानें वणें किंवा एकदम सध्याने लावणें (विषयारीने न लावणें), अशी खडानें लाविलेली जमीन ७ सततता व कटाव्याचा आवाज न घाबणारा टा! टो! अगा आषाढ (कि० घेणें) 'रडण्याचा-चोल्ण्याचा-नघरणीचा टाका' [ध्व] ० टोकर-खी टोकण्याची क्रिया -वि मोठा, भरवी, भरपूर (वस्तु-निग्रात दागिना, भांडें) वजनदार दुस काक मयकर गवलेला माग (अपराध) [टोकर टि] -किवि अगदी धोरवर, जडाचा तमा योग्य (कि० पुणें हाणें) [निकणें]

डोमाण—न डोमण पहा

डोकारोसा—उ भविष्यरथन (जोसांने) [डोका द्वि]

डोकारोसा—उ धाऊन नव्यवहारासकमी रोसा, वरारपन

डाडूनडाडून—किवि डाडूनडाडून पहा

डोके—की भटकणाऱ्या चोर जातीपैकी एक जात —गणा

२०१ ० वरीण—की (व) जाडूडोणा करणारी स्त्री

डोक्ष्या—उ (निंदारी) १ सोनार, सोनदळक्या २ (साके

निव) जार, एखाद्या स्त्रीचे प्रियपात्र [डोकें]

डोंग—उ १ अर्मी विद्रोहा नसता अनेक कचाटे करून गावात

भाडेगणा पावलेला पुरव, धडिंगण, दाडगा डोक्तापीर पहा २

(व) चाट, गप्प, धाप ० मद्र—न १ टेममत पहा २ सक्कट, धोताड,

लोहमत फतविण्यासाठी किंवा प्राप्त देण्यासाठी सांगितलेली खोटी

गोष्ट [डोंग+मत]

डोंगळ—उ १ डोकळा अर्थ १ पहा २ धडपुड, दणकट दणक,

मस्त, डोंगणा, इमामदाडगा, मूखे माथूस ३ रास, गंजी ४ बुधा,

खोड ५ (क) लहान जमाव, गदी. ६ —वि प्रसिद्ध, प्रख्यात

डोंगारि—स्त्री आडदाडपणा, मस्ती, भाडखोर वर्तन, उदाम

वागणूक [डोंग]

डोंबला—उ (क) डोमणा, छद्मी भाषण, सर्मी बोल

'आपल्या डोंबल्याचा रोख मी ओळखला'

डोंडा—वि हात, पाय, मोठे इ० नमलेला घोडा (मनुष्य),

वढलेले (झाड), योदूक झालेली (वस्तु) [हि]

डोंडण—न घोडा अवयव योदूक डुडण पहा [हि]

डोडाचिणे—सकि भाड्याचा नाव पहाण्यासाठी त्याच्यावर

टिचक्या मारणे, सारार धाप मारणे, (सोनारी) दातोडीने टोकेणे,

(इंभारी) मडक्यावर धापटणे, (पर्यायाचा खेळ) मोठे पान

डाडून मारून घेणे किंवा डोडपून हात घेणे, दुसऱ्या यात्र्याचा पत्ता

टोकेणे २ (ल) डोमणे मारणे, निमेषना करणे, व्याजोक्तीने

बोलणे (बाईट किंवा कृष्ण कृत्याबद्दल), जाराने सांगणे ३ दो।

दो। आवाज करणे खडबडविणे [दो। दो।]

डोडो—किवि टक। टक। टाप। टाप। [ध्व]

डोडो डोडोडाडा—स्त्री उ गोंगाट, गाजावाजा, बघा,

प्रसिद्धि (वाडेटे कुर्याची) (कि० करणे) [ध्व]

डोंब—उ १ खाद्याविरहित खोड, छुट, सोट, दाडा २

(ल) धडिंगण, आडदाड, मद्रचारी किंवा निपुत्रिक, अक्षरशत्रु ३

छुक्का गुच्छ ४ योडक —न ५ मातीचे लहान छड ६ लहान

मुलाची पदिल्लेने राखलेली शेंडी (स स्तंभ)

डोंबरणे—सकि (राजा) भाड्यामध्ये पीठ इ० कोंबकोंबूत

मरणे, दासणे बोंबणे, चंदणे, दडपून मरणे [डोंबा]

डोंबरा, डोमरा—उ १ मनमगलने मारलेला डोसा २ (ल)

डोमणा उपरोधिक भाषण उदाहरण (कि० मारणे, देणे, करणे)

३ योडक्याच्या कण्याचा भात, घुगरी 'सोयन्यासाठी बरी पावणे'चे

बरा। बंडिता टोंबरा समालोचनी। —गुणा ४२१४ 'गुह्यां ऐ

मानवतीच टोंबरा खाऊनि असो' —नागवक्त्रस्थिति १०१ (व)

वाजरी काडून, पोडणीचे पाण्यात धाऊन विखडमीठ ५५

कण्या ४ भुयासुद्धा धान्य, वाईट धान्य —वि (व)

डोडाला टणक लागणारा (भात इ०)

डोंबस—वि डोंब्या टणटोंबस पहा

डोंबा—उ १ आरुड व जाड काठी, दाटने, सोग, व

चढ्यासाठी पुरलेला ठाम २ (ल) मूर्त, डोंब्या पहा ३ (वि)

कातड्यावर सुखर वडविण्याचा साचा, याने तिहेरी फुली पडत

डोंबरा, डोम्या—वि अक्षरशत्रु, ठ, जड बुद्धीचा, मद्र, मूर्ख

मद्रबुद्धीचा, अक्षरशत्रु [स स्तुम—डोंब—डोंब—भाज १०११]

डोम, डोमरा—डोंब, डोंबरा पहा

डोमणा—उ १ डोमणा टोंबरा अर्थ २ पहा (कि० मारणे)

२ (की) गुला, डोसा ३ (क) कणडीच्या—कळकळ्या बोसबा

लहान तुकडा ० टोंसररा—उ आघात, डोमणा डोमणे दोसरे

खासलेला—वि टोकेणेचे खाहेला, अनुभविक, जगातील हात

सकटे इ० अनुभवून शाहणा बनलेला

डोमन्—न (व) मोठे, सपाट भाडे

डोमूस—उ (गो) टोंक, टोंकदार काठी, दाडा.

डोला, डोल्या—उ १ परदार, बापको, उद्यम इ० नसलेला

माथूस, फटिंग मनुष्य, नोकरी किंवा गाडी घेता नसलेला, पत इ०

नसलेला मनुष्य (अशा माणसाची देण्यापेण्याचा व्यवहार कर

ण्यात घेतला असतो) २ अहूची चाड नसलेला ३ डोंब्या पहा ३

एखाद्या स्त्रीने आपली कामेचला पूर्ण करण्यासाठी ठेवलेला पुरव,

जार ४ गेलेल गवत माथूस ५ (व) रिकामटेकडा किंवा

मूखे माथूस [स स्तुल]

डोबर—न (व) फुलके मडके

डोसर, डोसर—वि १ जाडेंमरडे, घटमूळ, जाड (कापड

सोडा इ०) २ (ल) अक्षर, मद्र (इष्टि), टोंकळ, निःसार किंवा

पुष्कळीत (भाषण सुक्ति, वेत) ३ (व) टोळक, लड, मोठे,

जाड 'डोंबाचे डोंसरण' —दा १९१५ ४ दणगट, दसिसान

५ (ल) व्यवहारात अनुभविक ० नजर—स्त्री वरवर पहाणी,

बौकशी, टेडळणी

डो(डी)सरा, डोसा, डोसला—उ टोंबरा अर्थ १, २

पहा (कि० मारणे, देणे)

डोसरारि—स्त्री पांऊळ वगैरे मणकेदार शब्द, भाषणाचे

अवतार, डोल, प्रत्य, स्तोम, डोलारे भाषण, पुशारकी (कि०

मिरविणे, लावणे दाखविणे, नाचविणे) [डोसर]

डोसलो—उ (धि) जाड व मजबूत बांगडी

डोसळ—वि (व) टोळक पहा

डो(डी)सा—उ रपादा, धपादा, रपका, रामनेला रहा,

तडाखा, गुहा (कि० मारणे, देणे)

डोळ्या—वि (व) डोल्या अर्थ ५ पहा

डयां करणे—जकि (क) धूम टोकेणे, पदन जाणे